De Gids. Jaargang 72

bron
De Gids. Jaargang 72. P.N. van Kampen & zoon, Amsterdam 1908

Zie voor verantwoording: https://www.dbnl.org/tekst/_gid001190801_01/colofon.php

Let op: boeken en tijdschriftjaargangen die korter dan 140 jaar geleden verschenen zijn, kunnen auteursrechtelijk beschermd zijn. Welke vormen van gebruik zijn toegestaan voor dit werk of delen ervan, lees je in de gebruiksvoorwaarden.

dbnl digitale bibliotheek voor de Nederlandse letteren i.s.m. DE GIDS en DE GIDS

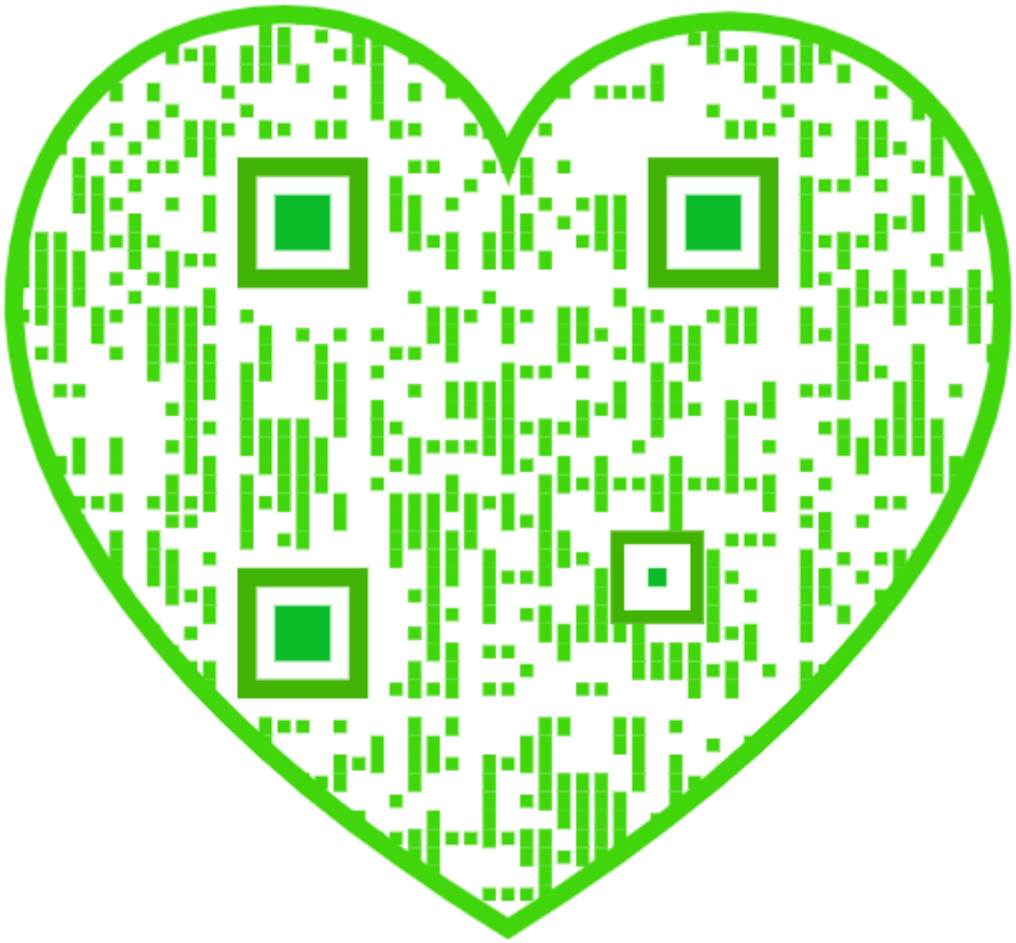

[Eerste deel]

Een huis vol menschen.[1)]
Verhaal uit het Parijsche leven.

Eerste hoofdstuk.

I.

Heel smal en heel lang in zijn wit linnen broek en jasje zoo over zijn bloote lijf, zijn bloote voeten in grijs linnen muilen, stond Aristide, met zijn portefeuille en teekendoos onder den arm, midden in het smoorheete zolderkamer-atelier; het raam was open, maar reeds doorstoofde de zon de dichte jalouzieën; hij draalde nog even, voor hij den langen tocht naar den tuin, zes hooge trappen af, ging ondernemen, en zijn blond, jongensachtig gezicht met het dunne, rosse kinbaardje had een uitdrukking van berouwvolle verdrietelijkheid.

- 'Au revoir... chérie...', zei hij fleemend.
- 'Au *re*voir,' antwoordde kortaf, in pruilende verontwaardiging, een hoog vrouwestemmetje van achter het turkooisblauwe gordijn, dat een driehoek der mansarde voor badhokje afscheidde.
- 'Voyons... chérie...' fleemde weer Aristide.
- 'C'èst ça... au *re*voir...' klonk nog ongeduldiger het vrouwe-stemmetje en met-een ging het driftig plonsen van een spons in veel water.

Aristide zette stil zijn portefeuille tegen een stoel, schoof zijn doos op een hoekje van de bekruimelde ontbijttafel, en tipte op de teenen van zijn lenige linnen sloffen naar het gordijn, dat hij voorzichtig openkierde... In den teerbleeken schemer

1) Het vertalingsrecht van dezen roman in het Fransch, Duitsch en Engelsch wordt voorbehouden.

achter het zachte turkoois, boog een matblank schoudertje en een even bebloosd wangentje onder zwart haar over de waschkom.

Toen de hand met de druipende spons naar den nek ging, donkerde, geheimzinnig, wat blauwzwart dons in het amberkleurig okseltje...

- ‘Oh! petite...!’ zei Aristide, verrukt.

Het vrouwtje keerde zich heftig om, sloeg haar kapmanteltje over den bedauwden blooten rug en ging, afgewend, op den rand van een stoel zitten.

Toen deed Aristide het gordijn weer dichtglijden, nam zijn portefeuille en teekendoos en verliet de kamer.

Buiten, in het nauwe, donkere, met bebloemd behangselpapier beplakt gangetje, was het iets minder warm; een duffe koelheid hing daar; maar verderop, in den tweeden, wat lichteren couloir, sloeg de hette van het zonhelle portaalraam al weer naar binnen. En over de zijleuning kijkend, zag hij de, als met een langwerpige spiraal gevulde, duizeldiepe geul van het trappenhuis onder zich, waarin, na elke twee wendingen, een stuk bare zon stond te branden door de gordijnlooze ruiten; van ver omlaag kwam een ijle stofnevel opgestegen, die zich verduidelijkte in de zonne-vakken, en dof uit de diepte klonk stoffer-stooten tegen de traphoeken.

Over de roodgerande grauwlinnen looper, nieuw en gladdig tusschen het glimmende eikenhout, slifferde hij op een matig drafje de treden omlaag, deed een paar luidere stappen over het vloertje voorbij een raam, slifferde weer een volgende traphelft af.

Als hij tot de derde étage was gedaald, vond hij daar, op 't portaal, den concierge, die in de toegeknoopte gekleede jas zijn morgen-rondgang met de brieven deed.

- ‘Bonjour, m'sieur Carpentier,’ groette Aristide vriendelijk en in de evene buig-beweging van zijn lang, lenig lijf lag iets van onderdanigheid en een stille vraag.

De concierge was een mager, pezig mannetje met borstelig, zwart haar, dat begon te grijzen, en een dik, nog roetzwart snorretje. Zijn linker, scheelstaand en lichtloos oog gaf hem een vreemd, op 't eerste gezicht bijna ongunstig voorkomen.

Familiaar, goedgemutst, in zijn afgebeten manier van praten, mompelde hij wat terug van... ça... travailler... jardin...

Aristide, met een hupschen lach, antwoordde iets over de heerlijkheid van den tuin zoo 's morgens, poosde nog even... Dan ging de blik van zijn lichte, violetgrijze oogen turend de trap omhoog.

De deur van het senators-appartement piepte open, een rood, bol vrouwegezicht vertoonde zich, verdween weer, en een hand met twee breede trouwringen eraan kwam naar voren gestoken. De concierge reikte het pakje over, dat van den courrier hem nog restte. Voor hooger had hij niets. Als de deur was dichtgevallen, knoopte hij zijn lakensche jas los, trok die tot over de schouders open en roeide met zijn armen om wat tocht op zijn rug te krijgen; bij donker-natte plekken zat het wit-en-blauwe hemd hem in de zijen geplakt. Dan daalde hij, achter Aristide, de trap af.

Aristide, langzamer nu, liep met ingehouden, fijne, veerende pasjes, alsof hij dien gezamenlijken trapafgang wel zoo veel wilde rekken als maar mogelijk was.

En toen de concierge hem daar zoo beneden zich zag, met zijn schriele schouders en schouderbladen door het dun-linnen jasje heengelijnd, en met uit het lage kraagje, dat even afstond van den tenger-langen hals, de eerste ruggewervels scherp-kantig onder het strakke vel, vroeg hij op eens:

- 'Et votre petite dame?'

Aristide blikte schielijk over zijn schouder naar hem op, zijn gezicht plots vol uitdrukking van melancholieke meewarigheid.

- 'Warm...' zei hij alleen, en, even stilstaand, de oogen dicht, 't hoofd opzij zwijmend, maakte hij een mimiek van hóe warm 't boven was: je bezweek er.

Als de concierge verder niets zei, daalden zij weer.

Op het portaaltje na de eerste verdieping hield madame Carpentier, die tot daar het dagelijksche trappen-stoffen volbracht had, haar bezemvegen in en maakte plaats voor de beide mannen; 't was een zware, toch jong-gebleven vrouw voor haar midden-veertig, appetijtelijk zelfs in haar morgenwerk-kleeren van wijd, lichtblauw-geruit jakje en zwarte rok.

- 'Warm, boven...' zei haar man, met een beduidingvol oogen naar Aristide, en hij roeide nog eens, de jas wijduitgeslagen, wat koelte onder zijn armen.

Aristide stond in zijn minzame en montere houding van

afwachten; blootshoofds, had hij met een hoffelijk-gemeenzame neiging en lach de conciergevrouw gegroet, die een zwak voor hem had, omdat zij beiden uit het Noorden kwamen.

Monsieur Carpentier begon nu snel en zacht tot zijn vrouw te spreken, den rug toewendend aan Aristide, die dan de laatste traphelft alleen omlaag ging, behoedzaam tippend om te luisteren...

Door de wijd openstaande huisdeur, recht voor hem uit, aan het gang-einde, werd eerst de schaduw-frissche, pas besproeide asphalt-straat zichtbaar, dan het zon-felle trottoir aan den overkant en een stuk wit brandende gevel.

Een bescheiden uchtend-gerucht suisde en ritselde de koelopen gang-koker binnen... doch in dat geruisch brak het haastig gefluister boven hem in luider woordenwissel uit: ‘une cocotte...’ ving hij op, en over zijn bleeke jongensgezicht kwam fijnrood een blos geblazen; maar juist toen hij de trap naar het sousterrain wilde afgaan - de tuinen van die huizen lagen een verdieping beneden de straat - kwam de stap van den concierge weer achter hem aan.

- ‘Emile, c'est toì qui le veux!’ waarschuwde de vrouw nog, ruzieachtig, maar monsieur Carpentier had Aristide al de hand op den schouder gelegd:

- ‘Laat haar 's middags 'ns een uurtje in den tuin komen... alleen, m'sieur Baroche, geen gekkigheden... vous savez, dans une maison bien tenue... n'est-ce pas?’

Aristide had zijn portefeuille en zijn teekendoos al neergezet, terwijl hij, 't vuurrood gezicht naar Carpentier op, bedankwoorden hakkelde; dan, lachend, knikte hij nog even: ‘bién merci’, en met twee treden tegelijk, alsof er geen warmte bestond, wipte hij, bij de conciergevrouw nog 'n ‘mérci’ hijgend, de trap weer omhoog.

II.

Tusschen, links en op den achtergrond, de hooge, zwartigroode muren van brokkelige klinkertjes, rechts den wat lageren, met klimop overgroeid, en den eigen achtergevel met zijn vier-en-veertig ramen, lag, in het lommer van zware, oude olmen, de tuin van ‘le cent-dix-huit’.

't Was een tweemaal dieper dan breed tuinvlak, in zes

kleine tuintjes verdeeld, drie weerszijden het middenpad, dat, vàn de achterdeur met zijn keienstoepje, tusschen heggetjes en staketsels recht toe liep op de zes schuurtjes, die laag, door één bemost dakje gedekt, aan den hoogen eindmuur scholen, onder de olmen.

Deze schuurtjes waren de kelders van die onder de dertien 'appartementen', welke geen kelder hadden aan de spelonkachtige gang onder het huis; de tuintjes echter behoorden niet bij dit of dat 'appartement', werden afzonderlijk verhuurd; en alleen de twee voorste hadden huurders gevonden; de andere lagen verwilderd of braak.

Het eerste tuintje rechts, met zijn hoog spanen staketsel en rond poortje onder wingerdgroen, hoorde aan madame Dutoit, die een zaak in pastoorshoeden had, twee hoog.

Tusschen de piekerige palmrandjes langs het krakelingpad was een bedje van bijna uitgebloeide violieren en een bedje sterrekers, en op het gazonnetje in het midden spiegelde, onder een beginnenden appelboom, een verweerd-zilveren bol op zwarten voet. De achterhelft van het tuintje, tegen het volgende aan, was een berceau van wingerd over houten hoepels en rastergaas, waar, in den bladerschemer, een lange, groengeverfde tafel stond met veel zacht rood van ledige bloempotten eronder; en tegen den klimop-muur was een houten bouwseltje, want het berceau diende voor kipperen.

Over het wingerdgetakte en de veerende duigen stapte vaak de groote, muisgrijze kater Ninouche en bespiedde, met zijn genepen, gele oogen, veilig van uit de hoogte, de kippen, waar hij bang voor was.

Achter het berceau lag, onbeheerd, het tweede tuintje. Onder wat vlierstruiken en een wild amandelboompje was het daar een warrige groei van hoog-opgeschoten gras en jonge olmescheuten, met vaag nog daartusschen te onderkennen de sporen van een vroegeren aanleg.

Het derde tuintje was zelfs zijn afheining naar het pad kwijt geraakt, schemerde, een braak stukje onkruid-overwoekerde grond, onder een olmboom, met achterin, naast het laatste schuurtje, waar het ineens veel lichter was, een kuil vol stroohulzen en scherven van melkwit aardewerk.

De linksche tuintjes waren in beteren staat.

Het eerste had langs het middenpad een manshooge heining

van rastergaas in bruingeteerde ramen, maar èn rastermazen èn houtwerk waren bedolven onder stroomen van groen, een uitbundige winde-groei, die op zonnige morgens, onder het olmenlommer, één zacht-glanzende bloeiing van sneeuwen kelken was. Zoo hoog en zoo welig wilde het milde gewas, dat de dikke strengen van stengels, enkel elkaar tot steun vindend en om elkaar voortgegroeid, neerzegen weer van eigen zwaarte en in trossen bladeren en bloemen hingen over het tuintje en het pad. Lange koorden van groen waren heengeleid over een driekantje grijs-en-rood zeillinnen, dat in den hoek bij het tweede tuintje tot een dakje was gespannen. Daaronder zat vaak, op een laag stoeltje met gebloemd kussen, een ziekelijk-bleeke, niet meer jonge vrouw, wier reeën-oogen herhaaldelijk, van haar naaiwerk op, in kwijnend kijken den hoogen, veelvensterigen gevel langs streken; kwam aan een der ramen iemand te zien, dan was een langzaam diep neerslaan der groote oogleden en een even pijnlijk lachtrekken van de fletse lippen haar smachtende groet.

Midden in het tuintje was een grasperk, dat den vorm van een Grieksch kruis had en in welks inhoekingen twee spichtige cactussen en twee oleander-stekken elkander flankeerden; tegen den hoogen tichelmuur òp en leunend ook aan den dikken olmetronk bij het buur-tuintje, stond, uit allerlei planken en latten saamgelapt, een armelijke volière, waarin vier kippen, witte duiven en twee Guineesche biggetjes.

Het buur-tuintje had, aan het middenpad, een gelijkhooge rastering, doch die was kaal. Achter die rastering lag een platgetreden, zwart zandpleintje en een zwaargebouwd, open zomerhuis tegen den klinkermuur. Langen tijd was die hut met zijn ver overluifelend stoppel-dak op de stevige boomstam-palen, het onbetwist terrein geweest van een kleine, Cypersche kat, die er in een korf sliep, en voor wie, iederen morgen, een juffrouwachtige meid een napje versche melk kwam neerzetten en een bordje met fijn gesneden lever; soms nam zij het dier, tegen haar borst getroeteld, en 't zoete naampjes gevend, mee in huis.

Het derde tuintje was, onder de dichte en te vochte schaduw van drie olmen, een egaal vlaktetje geworden van uitmattend eiloof, zonder pad meer of perk. Langs het eindschuttinkje, bij de schuurtjes, tierde daar een klimplant met

lichte, fluweelige, hartvormige, bladen, zoo groot als een kinderhoofd, en waarvan dagelijks mademoiselle Julie, de meid van mademoiselle Lefournier, er plukken kwam, netjes, met een mandje en een schaar, tegen etenstijd, voor de fruitschalen.

III.

Aristide had zijn schildersezel en zijn hoog tabouret uit het tuinhuis gehaald, waarin hij ze, tegen den achtermuur, 's avonds liet staan, en in de zoele schaduw, die bijna tot den zoom nog het lapje grond bevloeide, zette hij zich nu te werken.

Bladstil en verlaten lagen de zes tuin-vakken in den vroegheeten Juni-morgen; de hooge, gele huisgevel hield al zijn witte jalouzieën gesloten tegen den zonnebrand, en niemand kwam buiten.

De kleine Cypersche was diep in haar korf gekropen, en Ninouche sliep stoorloos boven op het zeildoek-dakje, tusschen de windeblaâren, als in een hangmatje.

Alleen was even te hooren telkens het zachte gekokkel van een kip in een der rennen of een luchtig vleugelkleppen door de olmbladen van een vogel, die daar verzitten ging.

Aristide zocht... hij trok, over zijn al grijs-zwart bewerkt papier, groote houtskool-zwieren, die hij aandachtig bekeek, aandikte, weer uitstreek; soms tikte hij, met een fijn nagelpinken tegen 't blad, het te zware zwart weer weg; dan betuurde hij lang den windegroei uit het buur-tuintje.

Op zijn hoog tabouret was hij gezeten, heel recht van rug, met opgetrokken knieën, zijn blanke, roodig getinte hielen bloot binnen het sportenkooitje, boven de afhangende zooltjes van zijn muilen.

Toen, tegen negenen, kwam Célestin opdagen.

Célestin was een kleine, blozende baas, die zwaar in zijn gezond vleesch zat. Boven zijn wijde, bruine manchesterbroek hing hem een blauw-en-wit-gestreept flanellen hemd bol om het lijf en achter op zijn massieven kop, met de dikke vlokken donkerblond haar rondom er onderuit, droeg hij een zwart-fluweelen baret met de flonkering van een groote hel-blauwe karbonkel op zij.

- ‘Bonjour Bouboule!’ zei Aristide.

- ‘Bonjour Bibi!’ zei Célestin.

Aristide en Célestin waren jongens uit Roubaix. Aristide was de zoon van een schoolmeester - zijn vader was al tien jaar dood, zijn moeder leefde nog, was altijd sukkelende - Célestin, een wees, was opgegroeid bij den koster van St. Martin, zijn oom.

Sinds hun twaalfde jaar hadden zij alle eerste prijzen van de teekenschool van Roubaix gedeeld en toen zij negentien waren, kregen zij ieder een beurs, om te gaan studeeren in Parijs. Op kunstnijverheid zouden zij zich toeleggen, en zij waren ingeschreven aan de Ecole des Arts Décoratifs in de rue de l'Ecole-de-Médecine.

Aristide en Célestin hadden zeven maanden samen gewoond op een atelier-zolder boven een houtmagazijn; zij hadden samen Parijs verkend, z'n mooiheid en z'n vroolijke gevaren, en samen, bij tijden, hard gewerkt. Toen was Aristide in ernst verliefd geworden, droomde van een eigen behuizing, zocht naar een kamer, om met zijn meisje te betrekken.

Op een morgen, bij den omnibus aan 't Odéon, had hij de dikke madame Carpentier ontmoet, die uit een dorpsherbergje dichtbij Roubaix kwam, waar in de schemerige kastanje-prieeltjes, Célestin en hij hun eerste amours hadden gekend.

De conciergevrouw herinnerde zich wel het vroolijke artistje, dat zij, bij haar laatste bezoeken, op Zondag-middagen in de vaderlijke gelagkamer aan den gang had gezien. Aristide kende de menschen uit haar dorp, zij kende menschen uit Roubaix; zij waren dadelijk als oude vrienden geweest, hadden druk te praten over ‘le fils du maire’, over ‘le pauv' père Lebuc’ en ‘le pauv' m'sieur Trouillet’...

Met zijn jongensachtige hupschheid en hoofschheid was Aristide mee opgewandeld naar de rue Barral, had met een bekoorlijke mengeling van schroom en oolijk wel-wéten, hoe graag een Parijsche de jeugd vergoêlijkt, verteld van zijn aanstaande ménage en madame Carpentier had het oordeel van alle oudere vrouwen over hem gehad: dat 't een charmante jongen was.

En zoo gebeurde het, dat Aristide met zijn maîtresje terecht kwam op de zesde verdieping van een huis, waar anders hardnekkig van uit de ‘loge’ werd strijd gevoerd

tegen al wat niet strikt in den haak was naar den burgerlijken stand en naar den geldelijken staat.

Het meisje zelf, veel eenvoudiger en veel minder bekrompen tegelijk, had aangedrongen op wonen in een andere buurt; een meer bohême buurt moesten zij kiezen; daar was het leven zooveel goedkooper en veel vrijer ook; daar zou ze beter uit den weg kunnen met koken en wasschen... Doch het provinciaal fatsoen van Aristide en zijn jongens-droomen van ‘artistiek intérieurtje’ en een ‘zalige liefde’ waren teruggeschrikt voor een ‘huishouden’, dat hem grof en armetierig leek; nee, niet in een volksbuurt; ergens een riant huis in een ruime straat; als 't dan niet anders kon, heel in de hoogte misschien en een klein kamertje, maar dat zoo ideaal mogelijk en Jozette geen meidenwerk. Het huiverig-erge van het leven met een meisje, dat, vanuit de boeken, nu de welige werkelijkheid ging worden, moest tot een verfijnd genieten der dagen worden opgevoerd; zij zouden eten, hij en zijn Parijsche gepoederde minnaresje, in restaurants, te midden van den verleidelijken schijn der Parijsche wereld.

Met een klein beetje geld, wat moeite en veel hulp van Célestin, had hij zich een - hij vond fijn-mooi - echtelijk atelier-kamertje ingericht, maar iederen dag was hij toch nog op Célestin's zolder komen werken, waar ze de ruimte hadden; totdat, een eersten heeten dag op 't eind van Juni, de concierge verlof gaf, het tuintje met het zomerhuis, welks huurder gestorven was, in bruikleen te nemen. Van toen af kwam Célestin bij Aristide. Alleen - het vrouwtje mocht niet bij ze zitten; ‘een cocotte onder de dakpannen’, had madame Carpentier in de loge gezegd, ‘...omdat het dan monsieur Aristide was... maar, tot ieders aanstoot, een cocotte in den tuin, dat nooit!’

Aristide had zich nogal gemakkelijk geschikt naar dat verbod, zei wel eens, na een scènetje boven, met een somber gezicht tegen Célestin, dat 't nu de laatste maal was, als zíj dan niet mee mocht genieten; maar elken volgenden morgen zát hij er toch weer.

Toen, op een dag, was Célestin onverwacht het atelier'tje binnengekomen en had, bij een smoorhitte van over de negentig graden, een halfziek vrouwtje gevonden, enkel in een roze katoenen hemdje en op zwarte slippertjes, dat den estrikken

vloer aan 't vegen was; dadelijk had hij de deur weer dichtgetrokken, evenveel ontdaan over de fijne, ivoren enkeltjes tegen de roode steenen als over het bleek-heete gezichtje onder het klamme haar.

En sinds dien morgen was hij telkens op ruzie af geweest met Aristide: 't was een schande, zoo jaloersch als hij was; wáárom mocht Jozette 's middags niet in den Luxembourg gaan zitten? omdat die oude amant van haar er werkte? dat kon zij toch niet helpen? daar hoefde zij toch niet om te lijen...? Kon hij dat aanzien, als nog geen honderd meter ver de heerlijkste schaduw was, in de Avenue de l'Observatoire?

- Dáár schetste Thierry óók... zei fel-koppig Aristide; Thierry maakte den heelen tuin onveilig... gisteren had hij hem tot bij de fontein van Carpeaux gezien...

- Geen wonder, dat hij jaloersch was, tergde Célestin soms als de ander koel bleef onder zijn uitvallen, Thierry was een schilder van naam al, Thierry exposeerde bij Bernheim... met Thierry had Jozette het goed gehad... beter dan nu... hij moest maar oppassen dat ze geen vergelijkingen ging maken...

Dan kleurde Aristide fijn-fel rood tot in de blankte van zijn hals, beet zich op de dun-gespannen onderlip; en Célestin, overdreven heftig, verklaarde weer, dat hij niet langer verkoos, in dien tuin te komen werken, als dat proletenvolk een arm schepseltje krepeeren liet van de hitte, onder het dak.

- 'Allons au Luxembourg!' stelde hij woest voor.

Maar zij deden het niet... beide waren zij druk bezig aan hun verplichte inzendingen op de gemeentelijke teekententoonstelling van Roubaix. Zij werkten zoo vrij in dien tuin, zonder gekijk van lastige omstanders; zij hadden het gerief van alles te kunnen bergen in dat tuinhuis, verloren geen tijd met af en aan sleepen van hun rommeltje; wat hadden zij later moeten beginnen met hun groote paneelen!... Zij hadden den tuin noodig en zoo bleven zij er komen.

- 'Bouboule', zei Aristide, toen zij een tijd lang in stilte hadden voortgewerkt, en zijn lichte, violette oogen keken devoot-verrukt op naar het gesloten mansarde-raam, '*zij* komt van middag beneden.'

Met een bruusk, zot gebaar keilde Célestin potlood en teekenpen het tuinzand over, sloeg met zijn twee dikke handen op zijn dikke knieen:

- 'Sapristi!' zei hij. 'En heeft dan...?' Aristide, zachtjes, vertelde wat er gebeurd was.

Nu, als tweede vreugde-bewijs, ging de muts met den karbonkel hoog de lucht in, kwam op den uitgestoken wijsvinger neer... hij tolde het ding woest een maal of wat rond, trok hem met beide handen weer vast achter op zijn massieven kop, en ging teekenpen en potlood oprapen.

- 'Idiot!' lachte stilletjes spottend Aristide.

Hoog zijn ranke hals uit het lage, linnen kraagje, en recht de langgestrekte rug, zat hij, smal in zijn sluike jasje, op zijn tabouret en keek goedig naar Célestin neer.

Dan togen zij beide weer aan het werk.

Aristide ontwierp een fries van windeslingers voor een badkamer, en Célestin zocht naar motieven voor een glasschildering.

Aristide teekende met een groote bedaardheid, welvoldaan keurende telkens zijn probeersels. Hij vond ze mooi, dacht dat hij het toch nòg mooier kon, begon opnieuw; trok met fijn vingergebaar een taknerf over den doezelgrond, arceerde bladeren, maakte licht-effecten... keurde wéér, veegde wat uit, rustte een poosje, droomde, bepeinsde de ranken en slingers van de windehaag... 'De natuur, altijd de natuur!' was zijn lijfspreuk.

Célestin, voortvarend, scharrelde met kleine en groote teekenvoorbeelden en plaatjes uit botanische folianten, die hij vergeleek met wat er in den tuin aan overeenkomstigs te zien viel... 'Combinatie! Fantasie! Decoratie!' was het hoofdmotief van zijn meer ingewikkelde, maar ook laag-bij-de-grondscher, métier-achtiger theorieën. Hij kon daar, zijn dikke kop heet van de opwinding, lange betoogen over houden tegen Aristide, die dat alles al meer van hem had gehoord en onderwijl aan iets anders dacht.

Aristide, toen hij naar Parijs toog, als naar het land van belofte, had wel gedacht, spoedig de kunstnijverheid te zullen verlaten voor de 'hooge kunst', had zich voorgespiegeld, eenmaal een groot artist te worden.

Célestin echter was een begeesterd voorstander van de kunstnijverheid zelve, knoopte die vast aan erg vage ideeën

over de ‘maatschappij’, en ‘evolutie’, en ‘sociale stroomingen’. En zoo verward en heetgebakerd als hij praatte, zoo werkte hij. Hij kraste en krabbelde bij verwoede vlagen van enkele minuten, maakte in hoekjes van zijn papierblad miniatuur-ontwerpjes, en weer varianten daarop, die hij bij dozijnen tegelijk aan Aristide's oordeel onderwierp. Aristide bekeek lang en welwillend, vond in alles wat goeds en sprak, zacht, woorden van lof en raad. Célestin, die in den grond een groote vereering voor Aristide had, uitte over diens schetsen, met klem van gesticulatie, felle overredingen van goedkeuring en blaam; doch Aristide antwoordde daar nooit op; hij keek maar met zijn peinzende, lichte oogen en streelde zijn kinbaardje.

In het tuintje achter de windehaag kwam een geschuifel aan over het grintzand. Het was madame Legüenne, die met haar sluipsche fretten-bewegingen stoeltje en naaiwerk aandroeg onder het winde-dakje. In haar bleek-steenroode peignoir zat ze dan tegen het groen en den blanken bloem-bloei, het smalle bovenlijf licht voorover-gebogen en het hoofd, met de fletsgele wangen, donker-amberig bij de oogen, wat terzij, als hellend onder den wrong der hoog-opgekapte zwarte haren. Loom rustten haar lange, dunne armen op het naaiwerk in den schoot, en boven de donkere reeënoogen gingen half de kwijnende leden omhoog, als, met het even lachen van den bloedarmen mond, zij de twee schilders haar woordloozen morgengroet gaf.

Aristide knikte opgeruimd terug. Célestin wat minder. Het mensch ergerde hem.

- ‘Warm... erg warm... van morgen,’ begon Aristide zijn dagelijksch gesprekje.

- ‘Oh!... m'sieur Baroche...’ zei, in uiterstzelfbeklag, met een langgerekte aanhaal, de vrouw onder het loofdakje. Door de groote mazen van het rastergaas - de schutting *tusschen* de twee tuintjes was maar schaars begroeid - keek zij hem met haar leege, donkerdiepe oogen aan... Dan, als verheugd over een plotseling ontdekte, stille verstandhouding, ging zij welgemoed aan haar naaiwerk beginnen.

- ‘Malloot,’ dacht Célestin. Aristide, door zijn wimpers, bleef een oogenblik kijken naar het lijntje van wang, hals en schouder, het zacht schaduwig hoorn-geel en bleekrood tegen den door-zonden groen-schemer van het winde-priël.

Buiten de schaduw-vlakken onder de olmen, stond trillend

de hette-schijn tusschen de broeiende tuin-ommuring. De Guineesche biggetjes, met fijne klaag-geluidjes, piepten ergens van onder een planken-reet in de groote kippenloop, maar de kippen zaten roerloos in 't zand gekroeld. Toto, de Cypersche, als in zwijm opzij-gevallen, lag, de vier pooten van zich afgestrekt, voor zijn mand, en Ninouche was verdwenen. Niemand sprak er.

Zoo bleef het tijdenlang. Geen windje kwam langs een blad strijken en de huisgevel blaakte hel-pijnlijk aan de oogen.

Aristide, in zijn ééne dunne broek en jasje, voelde nog de hitte klammen aan zijn beenen, prikkelen op zijn borst, maakte een knoop aan den hals los. Célestin hàd het nooit warm.

Gestadig werkten ze beide voort aan hunne ontwerpen; madame Legüenne trok vlijtig den draad door de witte stof.

- 'Et votre petite dame, m'sieur Baroche?' vroeg na een poos de vrouwestem achter de rasterhaag.

- 'Ze maakt 't best,' zei Aristide.

- 'Ze komt van middag beneden, bij ons zitten,' schoot Célestin plotseling uit.

- 'Ah...!' zei verwonderd de vrouw, en haar groote oogen staarden een wijle recht voor zich uit, als om de oplossing van een raadsel te zoeken.

- 'Tiens...!' zei ze dan nog, benepen. Een tijdje later pakte zij haar naaigoed bijeen, en ging in huis.

Verder op den morgen hoorden de twee schilders uit haar raam, open achter de dichte persiennes, de vlaagjes klagelijk verhaal: 'Oui, madà... me... alleen melk, en een eitje... zwak... al vijf jaar.. de maag.. *U* ziet er goed uit.. frisch... een kleur... ik... madà... me... mager... kijk u eens...'

Dan volgde er een doffer spreken in vreemden stemklank.

- 'C'est l'Allemande,' zei Célestin.

IV.

Des middags, als de gewentelde zon den gelen gevel niet langer bescheen, doch tusschen den wemelenden bladerschemer op de bemoste pannen der schuurtjes roode en glanzend-groene lichtvlekken ontstak, het braakliggend, hette-walmend achtertuintje beblakerde en vonkte en schampte in de scherven op de mestvaalt, - lag weer de riethut met zijn zandpleintje, dicht onder het hooge huis, in schaduw-zoelte.

Feestelijk gestemd zaten er Aristide en Célestin. Célestin had een kreukloos-schoon katoenen sporthemd aan van korenblauw met lichtere streepjes en Aristide stak in een versch wit jasje.

Tusschen hun twee schildersezels in wachtte een leeg klapstoeltje.

En met klokkeslag drie kwam er, stil, uit de achterdeur een klein, fijn vrouwtje het middenpad tusschen de tuintjes op.

Even poeder-overwaasd lag kalm en matbleek haar ronde gezichtje met de lange, bruine oogen en het fijngetrokken neusje, tusschen de volle, glanzig-zwarte bandeaux, die van de wenkbrauwpunten half over de wangen en de oortjes naar den haarknoet, laag in den nek, liepen. Ze had een matineetje aan van wit batist met kleine paarse nopjes bedrukt, dat in een ruim gepijpt strookje over de heupen viel, terwijl twee kleinere blanke strookjes luchtig om de handen waren. Uit 'r écru linnen rokje, dat juist even van den grond afstond, kwamen de kleine, spitsgepunte, wit linnen schoentjes getipt.

- ‘Bonjour, mes amis,’ zei ze, ingetogen vriendelijk, het hek van het zomerhuis-tuintje openend.

- ‘Vive Jozette!’ riep Célestin in zijn gewone uitbundigheid.

Het vrouwtje, met een allerliefst gebaar, lei, onthutst, 'r twee wijsvingertjes tegen de kersroode, vooruitgestoken lippen. Van haar rechterpink hing, aan een dun zijden koordje, een kleine, grasgoen-zijden réticule...

Zij sloot stil het tuinhekje weer, kwam met dezelfde vergenoegde ingetogenheid zich in het klapstoeltje zetten, dat Aristide bijschoof...

Teen keken zij elkaar om beurten aan en glimlachten zacht.

- ‘Quelle fraîcheur!’ zei het vrouwtje met een zucht van behagen.

- ‘C'est la campagne...’ zei ze een tijdje later. Célestin en Aristide werkten met groot ijververtoon en het vlotte beter dan ooit.

Uit het groen zijden réticuletje kwam een rood kloentje te voorschijn en een haaknaald; dan, bedrijvig, als een degelijk vrouwtje, dat geen tijd laat verloren gaan, togen haar vingers rap aan het werk; het rood-zijden sierkantje hing als een vermiljoenen slangetje van haar witte handen in haar schoot.

Aristide, met zijn lichte droom-oogen, keek telkens van zijn

werk op haar neer; zij lachte naar hem op. En Célestin, druk in de weer met een wingerdblad van het berceau aan den overkant, vastgespeld aan een glimmende plantenatlas-plaat, keek zoo eens oolijk naar hen heen en floot sentimenteel dat slepende liedje, dat zijn lijfdeuntje was:

'J'aíme surtout ma Pai-impolaise'...

Dan, na een poosje, moest Jozette raad geven over het werk van de twee. Zij had veel met schilders verkeerd, en, zoo wat opstekend hier en daar, wel eenig begrip gekregen van het vak.

Célestin toonde haar zijn blad vol ontwerpjes; zij had haar bedenkingen en haar voorkeur en moedigde hem goedig aan.

Daarna moest zij Aristide's schets bewonderen en zei met lief-warme overtuiging, dat het 'très bien' was, maar '*très* bien', wèrkelijk.

- 'Ah, quelle journée!' zuchtte Célestin uit de diepte van zijn stevige borst.

Het was benauwd, zelfs in de schaduw onder den loom-slapenden gevel; zwaar was de zwoele lucht, waardoor geen tochtje voer; maar zij zaten daar zoo rustig in hun koele kleeren, en van den zinderenden zomerdag over de stad zagen zij niet dan een reep strakken, grijs-heeten hemel boven het huis, en achter in den tuin, hooger aan den ouden muur al, de korrelig vaal-roode zonne-plekken tusschen een warrel van dof groen en smaragd-lichtend geblaârte.

Nu en dan, van verre, hoorden zij het donker-kreunend geronk van de tram over den Boulevard St. Michel of een gil van den onderaardschen trein uit de kleine gare Port-Royal, een dof gerommel, en dan enkel de lauwe stilte, die woog over den tuin.

Maar de huisgevel, nu de schaduw buiten toch dragelijker werd dan de duffe kamerhitte, begon te ontwaken; telkens wiekten er jalouzieën open, die met holle klapjes, echoënd binnen de tuin-ommuring, weerszij een raam tegen 't hardsteen sloegen.

- 'Je zou nou zeggen,' zei Jozette, naar hun dichte mansarde oogend, 'dat 't er boven wel goed was, zoo in de schaduw... maar onder 't dak wil de warmte niet weg, die hangt er nog wel tot zes uur toe... Gister om dezen tijd kreeg ik 't bijna

te kwaad. Toen ben ik met mijn stoeltje in den couloir gaan zitten, in donker. Daar was 't uit te houden... En toen ben ik in slaap gevallen...'

Zij lachte gedempt-helder op, met een rij vroolijke witte tandjes in den karmijnrooden rand van haar lippen.

Weer klekten, aan de eerste verdieping rechts, een paar zonneluiken open en:

- 'Hhháaa... làlàlalala...' galmde 't opeens door de boomen heen, een onbehouwen geeuw, welvoegelijkerwijs in een notenrij omgezet.

- 'Niet kijken, Jozette,' zei snel Célestin, ''t is m'sieur Gros.'

Monsieur Gros was de eenige rentenier uit het huis. Hij had vroeger een tailleurs-zaak gehad; nu huisden zijn vrouw en hij in kamers met vaste kleeden, zware kasten en diepe leunstoelen uit de oude pas-salons. Zij hadden in groot aanzien bij den concierge kunnen staan, ging niet iederen morgen madame Gros, ter wille der voordeelige inkoopen blootshoofds, als een vrouw uit 't volk, met haar marktnet naar het buurthalletje der Rue Nicole.

Breed en gebruind zijn gevuld gezicht met de blauwzwarte kin en, onder den stevigen neus, de grijze militairensnor, stond monsieur Gros voor het raam en keek met kleine, prettige oogjes naar het mooie schilders-grisette'tje in den tuin.

Een oogenblik later kwam het muizengezichtje van zijn vrouw gluren over zijn schouder, verdween dadelijk weer. Achter uit de kamer vaagde dan brommig praat-gedrens en monsieur Gros, met een gemelijk schouderophalen, wendde zich af van het raam.

Een wijle was 't doodstil in den tuin.

Dan, van de eerste verdieping links, klonk een zoetjes vingertokkelen op de ruiten; 'j'aime surtout ma Paimpolaise' werd er getikt...

- 'Niet kijken, Jozette!' fluister-waarschuwde, jaloersch, Aristide; 'c'est le docteur Valency.'

Jozette hield zedig haar groote oogen neergeslagen, haakte hard aan haar kantslingertje, maar even had ze hem toch gezien, klein, tanig van huid, zwart van oogopslag en met een zwart, dun baardje en dunnen knevel, een zeer zuidelijk type.

Het vingertokkelen hield een tijdje aan, zweeg dan.

Een poos daarna weken, met een dreunenden knars en

verijlende glimmeringen, de ruiten naar binnen en een donkere kamer-holte gaapte; de dokter verdween.

Even ging, in den tuin van 't huis daarnaast, een luid gesprek aan; een hooge vrouwestem lei iets uit; ‘merci’ werd er dan zwaarder gezegd, en een deur denderde.

De stilte viel te dieper in; heel verre vaagde de stad, als een zee...

Het was toen half vijf. De schaduw-gevel stond met al zijn losgeslagen blinden en open ramen, vaag-kleurig of zachtduister van inkijk, koel en aangenaam aan de oogen. Dit waren nu de heerlijkste uren van den dag; het was nog warm, maar er was een andere, bezonkener warmte dan des morgens, en ook de stilte van den tuin was een andere. De avond was ver en toch kwam er al iets van den avond in de volheid van den dag. Er daalde ook een bizondere geur van het groen, voller en lavender dan in den morgen.

't Was op dit uur dat Célestin zijn voortvarende teekenpen wel eens neerleggen kon, en, onderuitgezakt op zijn stoel, wat zitten droomen, zooals Aristide dat deed den halven dag door.

Ook het vrouwtje liet nu haar handwerk rusten, zat met 'r gevouwen handjes op de groene réticule, te kijken voor zich uit, naar niets.

- ‘La belle journée!’ zei Célestin.

Jozette knikte flauw, vele malen achtereen. Het was nu zoo goed alles; hè wat zaten zij hier verrukkelijk, uitgerust, koel... Die goeie Célestin, wat was hij blij, dat zij er óók was; en Aristide, dat jongetje, met z'n witte jasje over z'n bloote borst, nu was hij toch ook zoo lief voor haar geweest...

- ‘Niet kijken, Jozette,’ waarschuwde weer Aristide, en achter haar rug, tegen Célestin:

- ‘C'est m'sieur Lourty.’

- ‘Monsieur l'érotomane,’ bromde Célestin.

- ‘Wàt érotomane?’ vroeg Jozette, en zonder het te willen, had zij den nieuwsgierigen blik harer groote, glanzige oogen den huisgevel langs doen gaan. Voor een raam der vierde verdieping zag zij een knap, buitengewoon frisch blozend mannegezicht, waarvan de schelle, lichte oogen onafgewend op haar gevestigd waren. Even bleef haar blik gevangen in

de staring dier vreemde oogen, toen zag zij den man de hand aan 't voorhoofd brengen, als met een verdwaasd gebaar, en schichtig achterom kijken.

Zij, ontsteld, nam haar haakwerk weer op, boog diep het hoofd daarover, en zei niets tegen de twee anderen.

- 'Is hij er nog?' vroeg ze alleen, een tijdje later, zonder opzien.

De twee jongens hadden eerst, strak vóór zich op hun papier turend, Aristide heftig blozend, den op hen neerfellenden blik verduurd, zich gehouden of ze verder geen acht op hem sloegen. Dan kéék Célestin; ja, hij stond er, voorovergebogen uit het raam, met vuurrood hoofd, waarin de helle oogen stáken. Recht naar Jozette driftte zijn staren neer... het omhoogkijken van den schilder bemerkte hij niet. Eindelijk maakte Célestin, brutaal, een woedende handbeweging van 'wèg' naar hem toe, en de man scheen daarop heen te gaan.

- 'Il est parti,' zei Aristide, en zij ademden alle drie luchter op.

Even had Célestin, dof, een naar verhaal over iets wat hij wist van Lourty, kort maar, - 't hoorde niet bij dezen heerlijken middag.

En zij werkten in stilte door.

Het was de kleine Cypersche, die dan de eerste afleiding bracht. Al lang wakker voor haar korf, was ze eindelijk zoetjes op haar stille kussenpootjes dichterbij gekomen, had onbemerkt, een heelen tijd, beweegloos in de bocht van haar dikken staart gezeten, het roode koordje dat beefde van Jozette's vingers star beturende. Op eens voelde Jozette den lichten slag van een diere-klauwtje tegen haar been en stootte een gilletje uit.

- 'T'es bête,' zei Aristide, '...c'est Toto... viens Toto..!'

Maar Toto bleef bij Jozette; de kleine grijze pupillen, even overhuifd door 't lange rosgrijze haar, beloerden onafgebroken den schoot, waarop het roode draadje had bewogen. Jozette stopte réticuletje en werk naast zich op 't stoeltje, maakte nagelkrapjes op het linnen van haar rok, en Toto waagde den sprong, zocht even waar dat roode gebleven was, vond dan de knieën, waar ze stond, van aangenaam aanvoelen, begon te spinnen, stapte nog tweemaal rond en vlijde zich neer.

Célestin en Aristide, die het aangezien hadden, moesten lachen.

- ‘Sjt’ smeekte Jozette. Zij streelde het dier heel zachtjes over den zijig-stevigen kop en hield zich onbewegelijk.

Soms keek ze, tersluiks, nog even naar boven, of het vierdeverdieping-venster leeg bleef...

- ‘Er komen niets dan vrouwen meer aan de ramen,’ zei ze na een poos.
- ‘Wie?’ vroeg Célestin.

Jozette kende ze niet.

- ‘Een dikke, met vettig haar,’ zei ze, ‘in een rooie blouse.’
- ‘Madame Dutoit,’ besliste Aristide.
- ‘En een lange, blonde, in een kraak-witte schort, op dezelfde étage.’
- ‘Mademoiselle Lefournier,’ wist Célestin.
- ‘Welnee,’ zei Aristide, ‘die woont immers au troisième, boven Dutoit...’
- ‘Een koekebakkersschort, met mouwen,’ verduidelijkte Jozette.
- ‘O lieve God, dat 's madame Bertin geweest, in 'r operatiejas - je weet wel Célestin, de ventouseuse!’

De jongens, in hun provinciaalheid, hadden niet gerust, vóór ze van alle menschen uit het huis, die ze zoo wel eens zagen, naam en doening kenden.

En terwijl ze nog voort giechelden, noemde Jozette weer een vrouwtje met een geel gezicht, een roodig neusje en hoog opgebolde zwarte haren, net een Japaneesje, maar noch Célestin, noch Aristide wisten uit die beschrijving op te maken, wie het zijn kon.

Wat Jozette er niet bij vertelde, dat was, hoe verscheidene van die vrouwen, als gekwetst, vernederend zich afwendden, zoodra zich hun blik en de hare ontmoetten.

Aan het raam van het trapportaal tusschen de derde en de vierde verdieping kwam ook al een vrouwekop gluren... Aristide zag haar:

- ‘Mademoiselle Antoinette, la maman de Toto!’ zei hij.
- ‘Quel air de capitaine!’ schamperde Jozette.

En de twee schilders vertelden om beurten: 't was de meid van m'sieur Levèque, die in Januari gestorven was -; dat appartement zat nou al een half jaar verzegeld -; om de boeken... die naar de Sorbonne gingen, beweerde de con-

cierge -; de meid had alleen de keuken vrij, sliep in de entrée -; alle muren van alle vier kamers waren boekenkasten....

Maar Jozette had niet geluisterd. Als een gevaar, dat àl sneller naderde, had zij, verdieping na verdieping, langs de gordijnlooze portaalramen, mademoiselle Antoinette zich naar beneden zien haasten.

Nu stond ze in de achterdeur.

- 'Toto! Toto!' Haar stem was heesch van kwaadheid.

- 'Toto! Totó!' Zij kwam het middenpad tusschen de tuintjes opgeloopen.

Het beestje verroerde niet op Jozette's schoot.

- 'Tóto! Tótó!' drong de vrouw nog eens. Ze stond nu, dreigend, met een smadelijk gezicht, in 't gëopend rasterhekje, waarachter de drie zaten.

Toen, met een lachje, dat snerpte tusschen haar tanden, pakte Jozette het dier om zijn lijf en wierp het tot voor de voeten van de vrouw, waar het, even mauwend, maar toch soepel en licht op zijn pootjes terecht kwam.

Dan lachte ze weer, kort en vinnig....

De meid nam Toto in 'r arm, koesterde 'm met kleine klaaggeluidjes, en rukte het hek weer dicht.

Een oogenblik zaten de twee schilders verslagen. Aristide was eerst doodsbleek geworden, dan joeg 't bloed hem naar de slapen; Célestin, over zijn goedig, vuurrood gezicht, had een half pijnlijken, half verlegen lach; 't zweet stond hem op 't voorhoofd.

En al nog zwijgend zagen zij langs de trappenhuis-ramen de vrouw met het poesje klein in haar arm, de verdiepingen opgaan, en nog verscheidene malen, door de ruit van een portaaltje, minachtte zijlings haar blik naar hen neer.

Jozette zat strak voor zich uit te kijken; tusschen haar klein-genepen oogen was een kwade rimpel gegroefd en haar lippen trokken driftig-verbitterd te saam.

- 'Dat mensch is zóó dol op die kat, ze kan niet hebben, dat iemand ernaar wíjst....' probeerde Célestin te vergoêlijken.

Maar Jozette antwoordde niet. Alleen toen Aristide haar even, liefkoozend, over het haar streek, beet ze boos terug:

- 'Laat maar!'

- ‘Toe, Jozette,’ suste Célestin.

Jozette richtte zich op in haar stoeltje; haar oogen hadden flakkerende vlammetjes, als van een wilde kat.

- ‘Trrrà... là-là-là-la-la!’ stootte ze plotseling uit, woest en schor, met een schelle jongensstem, die als een golf van hoon opklaterde tegen het huis.

- ‘Jozette! Jozette!’ smeekten Célestin en Aristide tegelijk.

Dan, of ze in die uitbarsting heel haar wraaklust op het vijandige huis had bot-gevierd, verzachtte haar gezichtje weer; ze keek, als verwonderd over zich zelf, eerst Aristide aan, dan Célestin, en lachte.

- ‘Enfin, Jozette....’ zei Aristide, of hij een bestraffing wou beginnen, en hij zat rechter dan ooit; maar Célestin, beslist, brak zijn zedepreek af:

- ‘Elle a bien fait, très bien!’

- ‘Ce sont de sales vaches, les femmes honnêtes,’ zei ze, met een onschuldig, zacht stemmetje; maar haar genepen oogen sprankelden nog van boosheid.

- ‘Ja maar, Jozette....’ begon Aristide nog eens.

- ‘Kom....’ zei Célestin, ‘onze mooie middag....!’

En alle drie zwegen ze.

Maar het bleef broeien.

Op eens kreeg Célestin een inval. Hij begon een atelierliedje te neuriën: dàt zou ze opvroolijken....:

> ‘La peinture, ture, ture’

En als vanzelf viel Aristide in, een octaaf hooger, met zijn neuzige tenor:

> ‘Ceux qui n'ont pas de pélo,
> Ils la font à l'eau.’

- C'ést ça,’ zei Jozette, met instemming.

> ‘La sculpture, ture, ture’

begon weer Célestins grappig-grove bas-stem, overslaand omdat hij zachtjes zong, en alle drie, zachtjes, zongen zij door:

> ‘Ceux qui n'ont pas de braise,
> Ils la font en glaise.’ - -

Hè, dát verluchtte! Jozette ging verzitten op haar stoeltje, streek het haar, dat klammig aan de slapen geworden was,

zich wat uit de oogen, en knikte Aristide eens liefjes toe.

- ‘Le casque du pompier!’ kondigde Célestin aan - maar Aristide praatte bezadigd, dat ze nu niet ineens àl te veel lawaai moesten maken, de concierge had nog gezegd...

- ‘Kóm!’ vond Célestin.

- ‘Nee, laten we nou oppassen; daarnet kwam de Duitscher al kijken aan het raam; strakjes....’

Maar Jozette, haar hoofd even tegen hem aan met een schielijken blik naar boven, fluisterde iets van ‘L'escalier’, en, als hij half al toegevend van nee knikte:

- ‘Hè, doe jij-alleen “L'escalier” dan 's, jullie zingen toch wel meer 's middags, daar kunnen ze niets van zeggen.’

En na een oogenblik van verlegenheid, omdat ze vonden dat hij 't zoo aardig deed, zette Aristide in, zot-lang de hooge eerste noot aanhoudend:

‘Un.... escalier’ -

't Was een ding, dat ze pas in de ‘Noctambules’ hadden gehoord, van Deschamps; het droogkomieke wijsje, met zijn gek-hoogen ophaal, verliep in de laagte als een loopend gootje:

‘Un.... escalier qui n'aurait pas de marches
Ne serait pas du tout un escalier....’

Célestin, met zijn dikke handen, applaudisseerde zachtjes, cabaretsgewijs drie klapjes bij drie klapjes, in strakke maat: tap-tap-táp, tap-tap-táp, tap-tap-táp, fluister-roepend:

- ‘Un bon pour notre illustre chansonnier m'sieur Aristide Baroche!’ en zelf, hoog-schor, of hij de baard nog in de keel had, haalde hij opnieuw uit:

‘Un.... escalier’

en dadelijk vielen de twee anderen in; 't klonk al een toontje luider....

Toen 't uit was, werkten ze een poosje in stilte voort.

Kalm en matblank lag weer het gezichtje van Jozette, vrijer nu tusschen de wat weggeschoven bandeaux, en de groote, donkere oogen keken met een zoet peinzende uitdrukking voor zich heen in den lommertuin, waar alleen maar in de toppen der boomen nog de bladeren goudelden.

Twee duiven kwamen met tragen vleugelslag van den eenen

olmboom in den anderen gevlogen, poosden een oogenblik, en vlogen weer verder; 't waren grijze, parelmoerige glanzen, die wiekten langs den nu milden, teer-blauwen hemel.

- ‘'k Kom vandaag klaar met mijn ontwerp,’ zei Aristide.
- ‘'t Zal bij mij ook niet veel schelen,’ zei Célestin.

Zij keken bij elkaar, waren verbaasd over elkanders vorderingen, en, in hun schik, zetten zij samen nog een liedje in:

‘On dit quelquefois au village
Qu' un casque ça sert à rien du tout’....

....‘rien du tout’

bisseerde Jozette's schel sopraantje.

‘Ça sert à donner du courage’

gramde Célestin met vuur,

‘A ceux qui n'en ont pas du tout’
.... ‘pas du tout’

echoode weer, jolig, Jozette die er in begon te komen.

En ook het tweede couplet zongen ze, ferm en frisch, Aristide en zij, terwijl telkens Célestin waggelende aanloopen deed tot een altijd te laat komend tweede-stem-gebrom.

‘Dessous on prend des airs phantasques,
Et chacun dit en les voyant:
Ah! qu'ils sont beaux avec leur casque,
Ils ont vraiment un air épatant.’

De charmante koddigheid van dien laatsten regel, dàt was haar genre! Er ging, onbewust, en getemperd door de goedheid van dezen middag, een tinteling door haar heen van de opgewondene vreugd der wilde avond-feesten....

‘Rentrez vos femmes et vos filles
Voilà les quatz'arts qui passent....’

Jozette zong nu met entrain, er was een dol flikkeringetje in haar oogen:

‘Voilà les quatz'arts, voilà les quatz' arts
Voilà les quatz'arts passés.’

De schilders hadden plezier in haar.

- ‘En voilà du rigolo!’ zei Célestin.

Jozete lachte tevreden, als een kirrend duifje.

Nu kreeg ‘La peinture’ nog een betere beurt dan straks, en Célestin, om Aristide te plagen, maakte er ‘la nature, ture, ture’ van:

> ‘Ceux qui n'ont pas de pain
> Ils la font au fusain’.

Dan plaagden de anderen Célestin met een vréése lijk langgerekte ‘Pai-impolaise au pays brethónng....’ en nóg een zongen ze er, en nóg een....

- ‘Oh! la bonne journée,’ zei Célestin voor de derde keer.

En genoegelijk praatten ze erover, wat een heerlijke middagen dat beloofde; als 't weer nu maar zoo mooi bleef!

- ‘Hè, nooit meer 's middags op die snikheete mansarde te moeten zitten,’ verzuchtte Jozette.

Zij waren zoo content daar met hun drieën, dat zij 't heele huis en al zijn menschen volkomen vergeten waren.

Anders, tegen zessen, begonnen ze al aanstalten te maken om op te ruimen; nu was het Jozette, die tot tweemaal toe moest waarschuwen:

- ‘Jongens, tijd om te gaan eten!’

Célestin wou eerst nog even dit afmaken, Aristide dat. En noodzakelijk moesten ze den middag besluiten met nog een stevige ‘Quatz'arts’....

't Was over zeven, toen Célestin hun spullen in 't tuinhuis ging schikken, terwijl de twee anderen naar boven togen, om zich te kleeden.

Tweede hoofdstuk.

I.

Monsieur Carpentier was aan de eerste van zijn zeven dagen zomervacantie.

Anders, zoodra de morgenbrieven waren rondgebracht, ver-

wisselde hij gauw de plechtiglijk aangeschoten gekleede-jas voor zijn werkbuisje, nam de tram Montparnasse-Bastille en was nog juist vóór achten op zijn atelier van de Rue du Ferà-Moulin in de en-gros-zaak van Palliers-frères, waar hij coupeur was van glacé-handschoenen en dames-ceintuurs.

Nu had hij stilletjes den morgen op het trottoir doorgeluierd, gepraat met het concierge-vrouwtje van de school links, met den baas uit de crèmerie rechts, met den witgejasten portier van het Physisch Laboratorium over de deur; hij had zich laten scheren en was een glas koelen cider-wijn gaan drinken bij den charbonnier uit de buurt, die een ‘zinc’ hield; en dien namiddag, voor het open straatraam van hun ‘loge’ in den leunstoel gezeten, nam hij den post van zijn vrouw waar, en paste op het huis. Zij deelden eerlijk de vacantiedagen en des middags ging madame Carpentier uit winkelen, of zij bezocht een kennis.

Het was te warm dien dag dan dat er veel aanloop zou zijn in de loge; pas om vier uur, toen de zon achter het hooge laboratorium-gebouw was geraakt, had hij de luiken open kunnen zetten; en nu, met een welgedaan gevoel van vrij-af, zat hij uit te rusten van den heeten middag; hij vond 't heerlijk, zoo een paar stille uurtjes alleen in hun hokje, en hij verveelde zich een beetje tegelijkertijd.

Om drie uur, van den langskomenden venter, had hij een ‘Patrie’ gekocht; hij had het hoofdartikel van Millevoye gelezen.... ‘les saintes femmes chassées, l'Eglise fermée, la conscience abolie, la France livrée aux francs-maçons!’ - nou ja, die kon wel zoovéel zeggen; alle soutanes Frankrijk uit, dat zag hij nog niet gebeuren.... Daarna had hij de rest van de courant gespeld, tot het feuilleton, waar hij middenin viel, toe: de auteur had weinig stijl en achterlijke denkbeelden, was zijn bevinding geweest. Met zijn vierkante vingertoppen, eeltig van 't vele leer hanteeren, had hij moeizaam en geduldig een aantal cigaretten gerold, die hij dan, zoetjes-aan puffend, oprookte.

Dommelig van 't warme weer en de stilte, zat hij eindelijk maar wat soezig voor zich uit te turen, zijn eene, lichtlooze oog bijna dichtgevallen onder het lid, waar hij niet altijd stuur in hield.

Zij hadden een kleine loge, heel klein, maar vroolijk, want

aan straat. Hoeveel huizen, zelfs in deze ruim gebouwde wijk, hadden niet hun loge op de cour.... en wat voor cours soms! Als hij een godganschen middag op de gevangenismuren van twee oude kafeten moest koekeloeren, als op 122, dan had hij nog liever geen vrij-af dan wel. In zijn eerste huis, in de Rue Cujas, had hij ook aan straat gezeten, maar met een hoog raam, waar ze door de ijzeren spieën juist de hoeden of de hoofden van de voorbijgangers konden zien langsdrijven. Hier was het licht en prettig, ook gezonder. Als 's Zondags zijn zoon en zijn schoondochter kwamen eten, dan moest Louis, de kostganger, wel naar het restaurant - voor vijf was geen plaats - maar verder hadden ze toch al wat ze verlangden.

't Leek ook of die loge gebouwd was voor hun boedeltje! Tusschen het raam en den uitspringenden schoorsteenhoek paste juist de wijde leunstoel, waar hij nu in zat; daar tegenover, aan het wandstukje naast de glazen gangdeur, ging precies de spiegelkast, en van die spiegelkast tot aan den leunstoel was weer net plaats voor een gewonen stoel en de ovale tafel, waarvan, als het eene blad maar neergeklapt was, nog iemand aan het hoofd kon zitten, zonder het opengaan van de deur te belemmeren. Tegen den achtermuur, verborgen door een zijig-gebloemd groen-saaien gordijn, dat van een ijzeren roê over de geheele breedte van het vertrekje hing, was het groote bed, dat nog ruimte genoeg liet aan het voeteneinde voor de kapstokken, waaraan al hun kleêren hingen, ook de beste van zijn vrouw en van hem, in zakken van grof katoen. Tusschen het gordijn en den schoorsteen schoof nog een smal lâ-kastje, en twee stoelen waren vóór het gordijn gezet. Zoo stond er alles wat ze noodig hadden, en ook alles wat ze bezaten.

De deur van zijn loge had hij maar uit te gaan, en twee stappen de gang in was de etenskast, een kast zoo diep, dat, wanneer hij of zijn vrouw er met hun pannetjes en flesschen en trommels aan 't bekosteren waren, en er kwam iemand de gang in, ze de deur achter zich konden toetrekken; en beneden aan het keienstoepje naast de tuindeur hadden zij nog een berghokje, dat hun diende voor cabinet de toilette. Wel was 't er donker; ging hij zich wasschen, dan deed hij het maar aan de pomp, buiten, doch Hortense moest zich

behelpen in 't halfduister, met de deur op een kier, en 's winters, als dat tochtte, diende ze een kaars mee naar onder te nemen. Als de propriétaire in die deur nog eens een bovenlicht wou maken....

Overigens leefden zij volmaakt tevreden en welgemoed - wat hunzelf betrof. Hij verdiende 175 francs in de maand aan zijn atelier; de loge bracht hun, naast het vrije onderdak, 300 francs 's jaars op, en nog ruim zooveel aan fooien van de huurders; zijn eenige zoon was sinds het vorig voorjaar getrouwd; als 't een beetje wou, kon hij tegen zijn zeventigste nog gaan rentenieren.... maar dan moesten er geen schadeposten meer komen als dit winter, toen Marcel drie maanden buiten werk was geraakt; hij had hun natuurlijk bijgesprongen, maar sapristie, 't was een leelijke hap uit zijn spaarbankboekje geweest... enfin, 't jonge huishouden was nu ook concierge, niet ver hier vandaan in de Rue de Bréa, en Marcel was aan een goede tailleurszaak geplaatst; sinds een paar maanden scheen er een kleinkindje op komst te zijn... Ach nee, een jaar of wat langer werken, dat was ook zoo erg niet... Alleen, hij zou nog heel wat zwarigheden te overwinnen hebben, tot dien tijd, bij zijn bestier van 't huis.... nog heel wat zorgen, om alles in 't gareel te houden....

Met een stroef scharnierknarsje en even glasrinkelen klikte het loketje in de glazen loge-deur open, een zwaargebouwd man boog het roode gezicht van rijken heereboer naar binnen, vroeg of er ook brieven voor hem waren.

- 'Non, monsieur le sénateur,' zei Carpentier, uit zijn dommel opschrikkend. En terwijl hij nog antwoordde, gedienstig, rees hij al uit zijn stoel, ging kijken op het bed, waar over de kanten sprei de bestellingen gerangschikt waren.

- 'Il n'y a rien, monsieur le sénateur,' zei hij nog eens.

De senator maakte een korte, opwaartsche hoofdbeweging, of hij zeggen wou: 'dat verwondert me'; dan, als terloops, merkte hij op:

- 'Ze zijn vroolijk beneden!'

In de open voordeur stak hij zijn grijs-zijden zonnescherm op, ontweek nog juist den sproeiwagen, die aankwam, toen hij de straat overstak om naar zijn Luxembourg te gaan.

Carpentier rolde een nieuwe cigaret, soesde dan weer weg in de zwaar-frissche stadslucht, die nu van 't vochte asphalt op

naar binnen stond. Even kwam daar een wolk van bloemengeur doorgevloten; een man, met zijn draagkorf vol rozen en anjelieren op den nek, ging het trottoir langs; als zijn roep reeds huizen ver klonk, hing nog de fijne bloeme-wadem in de stille lucht.

- 'M'sieur Lourty, s'il vous plaît!' vroeg gebiedend een man in livrei, die wijd de logedeur had opengestooten.

- 'Quatrième à gauche,' antwoordde Carpentier, stug. 'Dat's de tweede vandaag' dacht hij, toen hij den man met onbescheiden stampen de trap hoorde opgaan.

Twee minuten later kwam de livrei alweer de loge-deur langs. Carpentier was opgestaan, opende 't loketje.

- 'Betaald?' vroeg hij.

De man knikte van neen: - of 't vertrouwd was?

Een gezichtsgrimas van Carpentier zei ietstusschen ja en nee in.

- 'Ze willen anders niet kwaad,' pleitte hij dan weer goed.

- 'Zoo,' zei de man, en ging.

Carpentier bleef even aan het open loge-raampje wachten, want hij hoorde nog iemand de trap afkomen....

- 'O...!...' vond hij dan, als 'n zeker tikken van een wandelstok tusschendoor ongelijke stappen op de laatste traptreden, hem gezegd had, wie er kwam, en hij wou al sluiten, - maar de komende, een niet groote, tamelijk gezette, doch frisch blozende en bijdehande vrouw, die, met een telkens even opschokken van haar zwartomrokte heup tegen haar rood-zijden blouse, mank liep, begon luid en fel te spreken:

- 'Wat zijn dat voor menschen in den tuin?.... dat lawaai.... en gezing....'

Carpentiers gezicht trok strak en de eene, blinde pupil staarde wonderlijk-gluipend tusschen de saamgerimpelde oogleden uit.

- 'De jeugd, madame.... Dutoit, de jeugd!' zei hij vinnigjes, met een bedoeling.

Zij matigde haar verontwaardigde gebaren wat, zei alleen nog lichtelijk dreigend:

- 'Er zullen wel anderen komen klagen dan ik!' en terwijl op haar zwart-strooien zonnehoed de roode papavers mee dansten met haar nu boos schokkenden gang en 't driftig tikken van haar stok op de steenen, verliet zij het huis.

Zoodra de voordeur gesloten was, haastte zich Carpentier den corridor in om te luisteren...: langs de sousterrain-trap

kwam, als uit de verte, een vroolijk gezang omhooggestegen, met een telkens terugkeerenden klank van ture, ture, ture...!

En dadelijk was Carpentier's gevoel van ambtelijke gewichtigheid in beroering: ja, zóó moesten ze nu niet doen.... als ze anders zoo 's wat zongen.... maar nu met háár.... je hoorde háár er bovenuit waarachtig.... nee, zóó ging 't niet.... dát kon hij niet toestaan....

Het zingen zweeg.... Carpentier herademde.... Het bleef zwijgen. En hij ging de loge weer binnen.

Dat manke canaille van 'n Dutoit, sacré-nom, dat hoefde er anders geen aanmerking op te maken.... die leefde op haar ouden dag zelf nog ongetrouwd met dien Lotharingschen jood.... en 'r zotte affaire van pastoorshoeden, die ze hield... waar ze de trappen vol zwartrokken mee haalde....

Zijn vreedzame zomermiddag-mijmerij was plotseling uit. Al de moeilijkheden van hun verantwoordingsvollen staat rezen weer bij hem op. Een goed concierge zijn, de eer en de rust van heel een huis handhaven, dat ging zoo gemakkelijk niet.... ‘Menschenkennis en tact,’ zei de concierge van ernaast altijd.... Nu, die had hij....; zijn vrouw was te heftig, een beetje ruw in haar mond soms, misschien wat Vlaamschigheid, maar 't was een knap wijf, ze hielden alles maar puik in orde samen; de propriétaire had er respect voor.

En wat een zoodje hadden ze niet gevonden, toen ze voor drie jaar hier kwamen! Boven hun hoofd een armoe-familie met een ris kinderen; op de tweede een acteurs-janboel van 't Théâtre Cluny; op de derde, twee Russische juffies, die studeerden, voor geen honderd francs meubelen bezaten en baksels brouwden in haar keuken, die al de trappen verpestten. Tot wandluizen toe hadden ze ontdekt, in de loge zelf nog wel, en wandluizen op de vijfde verdieping. Hier waren ze weg, al 't behang er afgehaald, de muur met een mooi, lichtblauw *Ripolin* bestreken; maar op één kamertje van de vijfde waren ze niet uit te roeien geweest, dat stond nog altijd leeg. En wat hadden die trappen er uitgezien, en die portaalramen, grijs van 't smeer... *zij* hadden van den eigenaar gedaan gekregen, dat er een looper was gekomen van 't voorjaar; nu moest er nog wat voor die ruiten, van die gekleurde gordijnen, die niet vuil werden, of ‘vitrophanie’... Dat kwam nog wel, - was niet, een paar maanden geleden, een jaar vóór de verplichte wijk-

verving, de heele gevel nieuw geschilderd...? 't huis was een pronk van de straat; de deftigste menschen konden er wonen! Hadden ze niet een sénateur zelfs, en een dokter, die zoo rijk was, dat hij geen praktijk wou, nog maar aldoor college liep, studeerde...? en toch moest monsieur Valency al een vijf-en-dertiger zijn.... wacht maar, dat werd later een van je eerste specaliteiten! Dan monsieur Gros... een keurig rentenier! En kreeg mademoiselle Lefournier niet de koetsjes uit den Faubourg St. Germain voor de deur? De muziekjuffrouw naast hun loge, madame Guillard, speelde op concerten in de Salle Pleyel, en de Duitsche professeur in den anderen rez-de-chaussée kreeg invitatie's voor gardén-partíes bij zijn Gezant. En hadden ze niet de groote Levèque gehad, die schatten van boeken bezat, waarom zijn appartement nú nóg verzegeld was, zes maanden na zijn dood? Zij waren de zegelbewaarders; 't bracht nog aardig wat op. En wat ook ‘sérieux’ was, ‘le cent-dix-huit’ had geen winkeltjes in den rez-de-chaussée, zooals hiernaast. Een nette crêmerie of een blanchisseuse, dat ging, maar zoo'n vuns schoenlappershokje of een slager.... En toch, nòg waren er rotte plekken in het huis. Madame Legüenne met haar proces, dat nu al maanden aan den gang was... 'r man dronk, kwam soms in een week niet thuis... alleen, ze hadden gemak van het mensch... ze paste op de loge, als zij beiden uit moesten, en ze woonde beneden, weggestopt; uit goeiigheid had zijn vrouw haar kartonnetje voor 't logeraam hangen: ‘Lingerie fine. On pique à la machine.’ - Die jonge schilder met dat.... ja, dat was een zwakheid van Hortense geweest; enfin... Baroche...

- Hóórde hij daar weer iets?

Met bel-gerinkel en geklek van hoeven op het asphalt, gleed, zachtjes zoevend, een leege huur-victoria voorbij....

- 't Was toch of hij iets hoorde... hij zou 't zich verbeeld hebben...

Och nee, Baroche was een nette jongen, een heel nette jongen, en, ze zaten onder de pannen... véél hinderen deed 't niet. Maar de Lourty's en dat wijf van Dutoit... De Lourty's die altijd krap van geld zaten, die je nieuwe looper verslijten deden door 't komen en gaan van hun schuldeischers.... ofschoon, daar zorgde dat gluiperige zoontje met zijn sliklaarzen al wel voor!... en Lourty zelf,

die eigenlijk krankzinnig was, krankzinnig op vrouwen! - De Lourty's, die was hij de baas, de dokter was aan zijn kant... die zouden 't niet lang meer tegen hem volhouden. Maar dat wijf van Dutoit... wat die voor 'n duivel in 'r manke korpus borg... die had iets, waar je niet tegen op kon... even kon je ze klein krijgen door op haar ongeregelde positie te zinspelen... maar gek, je dorst niet eens véél te zeggen. Die had iets in 'r oogen.. En in 'r rooie kleeren liep ze nog met een gezicht, of ze 't fatsoenlijkste mensch van de heele wereld was...

't Ging wonderlijk warm worden in Carpentiers zomersoezig hoofd. Dat huis, zijn huis, waar hij voor te waken had en te zorgen, dat moest dan toch ook marcheeren zooals hij wou... en dat wijf van Dutoit, dat zóú 'r hoofd bukken.

Een huis met dertien appartementen en nog vier enkele kamers, een huis met twee-en-dertig bewoners, die *hij* in veiligheid en vreê had te doen samenleven...; *hij* was toch maar aansprakelijk voor wat er gebeurde...; *hij*, met zijn vrouw mee, hij moest toch maar maken, dat er geen burengerucht was, geen nachtlawaai, geen vuile luchten op de trappen... geen hinder voor niemand...; hij voelde zich vaak als een politiecommissaris over een heel stadje...

't Gebeurde, als hij 's nachts wakker liggend, zich daar lang achtereen indacht, dat hij zonderlinge aanvechtingen kreeg: hij zou sleutels op alle appartementen willen hebben, overal onverwachts en heimelijk binnen willen vallen, speuren, bekeuren, neuzen in alle kasten, snuffelen in alle papieren. Hij zou, als in Rusland, van een geheime veiligheidsdienst willen wezen, iedereen ondervragen kunnen, rekenschap afvergen van al wat hij deed, de bekentenis afdwingen waar hij vandaan kwam, wat dit bezoek beteekende, waarom, op klaarlichten dag, díe deur op slot had gezeten. Dat was soms een plotselinge felle begeerte, een waanzin van wreede nieuwsgierigheid en despotische bemoeizucht.

Maar gewoonlijk gaf hem de waarneming van zijn betrekking alleen de zoete gewaarwording van gevleide ijdelheid en het bewustzijn van een zeker gewicht.

Hij, Emile Carpentier, die toen hij trouwde een kale slokker was met amper genoeg te eten voor zijn gezin, die zijn vrouw moest uit werken sturen, haar ‘porteuse de pain’ laten zijn

en ‘femme de ménage’, hij was nu een man, die wat te zeggen had. Hij kon permissie geven voor iets en iets verbieden; hij kon tegen een dokter en een senateur zijn aanmerkingen maken als 't moest. De kruidenier van madame Gros kwàm toch maar niet meer na twaalven, sinds hij er zich tegen gekant had; de werkvrouw van madame Giraud, op de vijfde, zorgde wel, dat ze met de ‘ordures’ vóór achten naar beneden was 's morgens; en de vrouw van den Duitschen professeur pòtte niet langer haar melkflesschen op, om ze met een dozijn tegelijk buiten te zetten, tot schande voor de propere gang... iederen avond stond de ééne flesch bescheiden om een hoekje, waar de melkjongen hem 's morgens voor een versche verwisselde. En dat waren maar kleinigheden uit de laatste week. Er kwamen nog heel ándere dingen voor! Kon hij niet de menschen, die hem niet bevielen, ten slotte de huur opzeggen? Natuurlijk, de propriétaire had 't laatste woord, maar van wie anders moest die zijn inlichtingen hebben dan van hem? En als hij dan iedere drie maanden de huur in ontvangst nam - alle huurders, tot de sénateur toe, kwamen bij hèm, in de loge, betalen - en hij schreef, het omvangrijke conciergefoliant naast zich, zeer nauwgezet en uitvoerig, al die quitanties van honderden franken, - en hij had daar dan 's avonds, onder zijn handen, de twee-duizend-zes-honderd-twintig francs op tafel liggen, heele boékjes bankpapier en stapeltjes goud, dan had hij 't gevoel, een *ambtenaar* te zijn van somber-zware verantwoordelijkheid, zijn loge werd een ontoegankelijk kantoor, zijn ovale tafel een ‘bureau ministre’...

Wat was er voor Hortense ook niet veel veranderd... wat had die niet lange jaren, 's morgens als 't nauwlijks licht was, in regen en mist, haar broodwagentje door de Maraiswijk gereden; wat was die niet, met haar versleten sloffen, waarvoor ze geen nieuwe koopen kon, een rijkelui's huistrappen opgesloofd, om, als iedereen nog in zijn bed lag, het brood aan de deurhoeken te zetten...! Die had nu óók wat in te brengen, was concierge, zoo goed als hij -, ja, zoo den heelen dag door, nog méér dan hij; *zij* was de vraagbaak voor allen, die in 't huis woonden en voor allen die er te maken hadden. In de vroegte werkte zij nog een uurtje aan de trappen en het trottoir, maar overdag liep ze door het huis, in keurige kleeren, als een dame... en 't was

een wijf, dat 'r kleeren eer aandeed, ondanks haar vijf-en-veertig... in 'r loge kwamen de mevrouwen uit 't huis haar bezoekjes brengen, of ze maakten een praatje door het deurraampje, ook al hadden ze niets te vragen...

- 'Ja... ja...' zei Carpentier bij zichzelf, peinzende.

Het voordeurslot slikte; zacht werd de deur weer dichtgedrukt. Twee stille, zwarte gedaantetjes, even groot en gelijk gekleed, kwamen als heimelijk de gang doorschuiven... het moest nu half zeven zijn; het waren de modistetjes uit de Rue des Piramides, die altijd tegen dit uur thuis kwamen, twee brave, bedaarde meisjes, die samen een kamer op de vijfde hadden... de 'schimmetjes' noemde Hortense ze, omdat ze altijd in 't zwart waren.

Even daarna stond, spichtig en stemmig, in een grijs-ruiten bloesje en zwarte rok, zonder mantel, en met een klein zwart kapothoedje op, madame Gros in de gang; aarzelend zag ze achterom. Gros, onverschillig brommend, de buik wat vooruit, het hoofd wat voorover, kwam achter haar aan, mopperde nog iets; dan, spijtig, draaide madame Gros zich af, draalde de deur uit, terwijl Gros, de handen bungelend langs zijn zijden, achter haar aan voette.

- 'Wat zijn díe weer vroeg klaar met eten,' dacht Carpentier, lichtelijk misprijzend.

Toen ging er nog een oud, stil mevrouwtje langs de logedeur... mademoiselle Villetard...

Ze kwam even terug, haar zwart gehandschoend handje tastte aan den deurknop, terwijl ze naar binnen gluurde; dan, als ze zag dat madame Carpentier er niet was, lach-groette ze verlegen-vriendelijk, en stilletjes verdween ze weer.

Carpentier zette zich nog eens op zijn gemak in den wijden leunstoel.

'Voilà les quatz'arts
Voilà les quatz'arts
Voilà les quatz'arts qui passent'

konk plotseling, duidelijk verstaanbaar, het gezang van den tuin op.

- 'Nom de nom de nom!' vloekte Carpentier.

Hij rees driftig overeind... bleef dan in beraad. Moest

hij naar beneden gaan?... moest hij er een eind aan maken...?

Het zingen zweeg.

Maar een oogenblik later brak het opnieuw los, veel luider nog:

- 'Nous emmerdons Bérenger...'

- 'Sacré nom,' gromde Carpentier in zijn keel:... hij balde zijn vuisten, 't bloed vloog hem naar 't hoofd.

- 'Voilà les quartz'arts passés.'

En tegelijk dat rood, zweet-verhit van haar uitgang, Madame Carpentier de loge binnen kwam, was van de trappen afgedaald en verscheen in de gang mademoiselle Lefournier, lang, voornaam, in den rouw, en, na haar koelen, zachten groet, zeide zij, zich nog even omwendende:

- 'Ik verwachtte bezoek van middag; gelukkig dat het niet gekomen is; het gezelschap in den tuin zou ons wél gehinderd hebben...'

Carpentier en zijn vrouw kleurden beide nog over hun roodheid heen. Hij, met zijn eene goede, nu star-open oog keek schuin langs de spreekster weg, en háár gezicht trok schuwbrutaal in haar poging om beminnelijk te zijn.

- 'Wij zullen maatregelen nemen,' zei haar man.

- 'Graag,' zei mademoiselle Lefournier; dan groette zij met haar koel minzamen groet en verliet het huis.

- 'Je t'ai averti, Emile!' begon madame Carpentier ruzieachtig. Ze was moe en stroopte moeilijk van haar heete handen de zwarte garen mitaines, wier maasjes en gebloemte in het rood gezwollen, mollige vleesch stonden afgedrukt met nog roodere striempjes en deuken.

Carpentier trok zenuwachtig herhaaldelijk met zijn schouders op en neer....: als ze nog weer begonnen, ging hij direct naar beneden.... diréct.... er moest diréct een eind aan komen....

Maar inplaats van zingen, hoorde hij Aristide en Jozette de benedentrap optippen, dan verder naar boven gaan....

Even trilde nog het fijne fluitje van Célestin uit den tuin op... maar daar kon hij niets van zeggen... daar kon hij

nu, nadat alles al gebeurd was, geen aanmerking op gaan maken.

- ‘Que vas-tu faire, Emile?’ vroeg madame Carpentier nog altijd op haar ruzie-toon.

Toen Louis, de kostganger, door de deur kwam kijken, en, ziende dat er nog niets voor het middagmaal klaar was, weer verdween, rees madame Carpentier op en ging haar pannetjes uit de gangkast halen om ze te warmen.

Carpentier stond voor 't raam. 't Was móeilijk, concierge te zijn....

Maar als een kwartier later de twee schilders en het meisje de gang doorkwamen om in hun restaurantje te gaan eten, was Carpentier toch op zijn post in de open logedeur, en terwijl zot het stuurlooze ooglid boven de blinde pupil bibberde, zei hij met gepaste gestrengheid:

- ‘Het spijt mij.... maar de heeren zullen begrijpen.... men is komen klagen over het leven in den tuin.... en zoo mag ik alleen aan de héében verder permissie geven, van den tuin gebruik te maken....’

Dan trok hij zich schielijk weer achter zijn logedeur terug.

II.

Dat beloofde een sneu middagmaal te worden in de ‘gargote’ van de Rue Delambre, waar zij drieën altijd aten.

Zonder een woord, in het opruierig geluid van Célestins nijdig klakkende hakken op het asphalt, liepen zij de Rue Barral uit, de Place de l'Observatoire langs, stonden dan met verbeten gezichten te wachten voor de opstopping bij de twee electrische trams, die elkaar aan het eind van de Boulevard Montparnasse ontmoetten. ‘Bastille-Montparnasse’ slokte de laatste menschen in van het hoopje dat zich om de uitstijgenden verdrongen had, schoofonmiddellijk snel weer voort, terwijl van den anderen kant in gierende vaart en in witte woest-warrelende stofwolken ‘Montparnasse-Bastille’ aan kwam stuiven.

Zij puften, ondraaglijk geplaagd door de hitte en het stof; Célestin, met baloorige zwaaien van zijn fluweelen baret, woei zich koelte toe; - dan, op het trottoir-bankje onder Ney's standbeeld, ontwaarde hij monsieur en madame Gros; als

die verdacht voor zich uit loensden, zichtbaar moeite doend te kijken of ze hem niet zagen, wierp hij hun een woestminachtenden flonkerblik toe - dat wijf van Gros had natuurlijk in de loge gekletst -, maar Aristide en Jozette begonnen al op te dringen, en, achter elkaar aan, zigzagden zij kregeliggauw tusschen de uiteengaande menschenmassa door en staken over naar Aristide's ‘tabac’.

- ‘Sale boîte,’ giftigde eindelijk binnensmonds Jozette, als zij, weer naast elkaar gaand onder de stille accacia's van den Boulevard Montparnasse, het etensuur-leege trottoir voor zich alleen hadden.

Aristide noch Célestin zei iets terug.

Het zwijgen begon drukkend te worden, wakkerde hun verkropte kwaadheid nog aan.

Célestin liep korte, rukkende gebaren te maken, alsof hij een heftigen woordwissel met een enkel machtwoord wou beslechten; - maar in den roes van de tuin-feeststemming had hij beloofd op een extra schotel te zullen tracteeren, en daarover begon hij dan opeens, wijdloopig, te betoogen.

- Je kon je door een crétin van een concierge toch niet in je plannen laten dwarsboomen.... hij hád beloofd te tracteeren en hij zoú tracteeren.... wat vonden zij daar nou van?... zij ware toch artisten... een sale bourgeois kon hen toch niet beleedigen?... des artistes... alors... quoi?...

En over dat artistschap schetterde hij door; hij raakte heel de kluts van zijn sociale theorieën er bij kwijt.

‘Nous les petits marlous’.... floot hij, uitdagend, langs den avondstillen boulevard.

Maar Aristide stapte voort, statig en strak, of hij zijn voeten te goed vond voor het asphalt, dat zij beroerden, en op Jozette's gezichtje, als smaller geworden, was allengs de boosaardige verontwaardiging verdoft tot een stil verdriet.

Toen sloeg Célestins luidruchtigheid ook plotseling weer neer, en niemand zei meer iets tot aan de deur van het restaurant.

Daar, binnen, voor het hooge comptoir bij den ingang, stond als gewoonlijk de dikke Adelaïde te babbelen met het jodinnetje achter de caisse; Celestin vond geen enkel van zijn gewoonlijke grapjes; benepen gaf hij zijn bevelen en kwam sloom de twee anderen achterna.

Het was een smal en diep zaaltje, met rondom spiegels in grijzig geworden witte paneelen, goud-ombiest. Aan het eind, waar de dubbele rij tafeltjes zich tot één rij verengde, als in een gang, - daar, aan het laatste onder den achterwandspiegel, zaten gewoonlijk de twee schilders en het meisje. Op dit uur - zij waren later dan anders - had men er, boven de vier verste tafeltjes, het gas reeds moeten ontsteken; dat gaf een onbehagelijken indruk van benauwde binnenskamersheid.

Jozette, uit gewoonte, haalde haar poederdoosje te voorschijn, overwaasde zich vluchtig wangen en hals; zij poefte even het rose blousje uit de hooge ceintuur en streek met twee vingers de bandeaux glad onder den breedgeranden, witten matelot.

- 'J'ai eu de la peine à vous garder vos places,' zei bits het schriele halfslagje, dat de servetten bracht; zij was boos, dat men haar niet gegroet had, wachtte met een verveeld gezicht op de bestelling van soep en wijn en bleef eerst nog aan twee andere tafeltjes praten, voor zij haar onverschillig 'trois perles du Japon, trois' door het luik van de keukentrap naar beneden riep.

Mokkend zaten de drie te wachten.

Aristide trok aan de kraag van zijn linnen jasje en schurkte ongedurig in zijn kleeren, omdat hij last had van zijn ondergoed, dat hij voor het uitgaan had aangetrokken. Toch was het niet warm in het zaaltje, waar men een zachten tocht liet neerkomen door de vele openstaande, matglazen luiken in het wit- en goud-beschilderde plafond.

Célestin zat beurtelings verbolgen te kijken naar den Rus, die aan het tafeltje voor hen at, een bleeke, donkere jongen, altijd alleen, met over zijn spannend zwart satijnen vest de weeke goudlijnigen van een fijne vrouwenketting, - en naar de twee valige, oudachtige meisjes, aan het tafeltje verder, Deensche studenten, die thee dronken bij haar eten en onbekende dingen knabbelden uit een taschje, dat naast ze lag.

Het zaaltje was nog goed bezet; een wijking van àl zwakker geel beschenen hoofden en borsten en ruggen, werd een schemer-donkere volte tegen het valsch-blauwige dag-vak van het straatraam, waarvoor, grel in het licht, twee groote

vrouwen in witte kanten kleeren telkens luidkeels op-lachten; het mooie jodinnetje achter de caisse keek dan boos, flirte weer met de twee heertjes, die al een kwartier bezig waren haar te betalen.

- 'Sale boîte,' zei Jozette nog eens, maar met een uitdrukking nu van grooten spijt in haar stem, als zij eindelijk hun eerste lepeltje soep naar binnen hadden gegoten.

- 'Ja... we zijn dom geweest...' vond Aristide; hij zei het wijsgeerig-gelaten, want de 'perles du Japon' smaakte hem goed. Maar die luchtige toon versomberde weer de even verzachte gezichten van Célestin en Jozette.

Het halfslagje, dat nu plotseling haast scheen gekregen te hebben, haalde hun soepborden al weg voor zij het laatste hapje nog hadden doorgeslikt, en aan de weer leege tafel zaten zij angstvallig elkaars blikken te ontwijken.

Toen - een verluchting! - kwam de groote, geurige schotel 'veau Marengo', de specialiteit van het restaurantje, dien de dikke Adelaïde zelf, met een gebaar van voldoening, naast Célestin op tafel zette.

Célestin werd bedrijvig; hij snoof diep den kruidigen damp op, roerde met den lepel in de schaal en bracht uit de fluweelige schaduw der saus de malsche stukjes kalfsbraad met de melkwitte knarsbeentjes erin en de glad-grijze, glanzende brokjes champignon aan het licht.

Jozette glimlachte, keek wat opgeruimder dan zij was om hem een pleizier te doen, en Aristide bediende zich goed.

- 'Ik heb toch niet het hardst gezongen, Jozette,' zei na een tijdje Célestin, verteederd door de zoete genieting van het eten.

- 'Mais non... non... jullie alle twee.. en ik zelf ook...'

- 'Jij zong zelf het hardst op 't eind' zei Aristide, afwerend.

Zij aten in stilte verder. Zij deelden nog het restje, dat Célestin in den schotel had gelaten, en wreven de laatste jus-plasjes schoon met hun brood:

- 'En jij riep tralalala,' verweerde Aristide zich nog eens, als zij, voor de weer leege tafel, wachtten op de schoone borden, die het halfwasje haalde.

Op Jozette's gezichtje trok de kwade rimpel diep zwart tusschen de fijne brauwen; als Aristide, met zijn kalm-betoogend

hand-gebaar nog wat zeggen wou, begon zij op eens, broeiend boos, gauw en afgebroken te spreken.

- ‘'k Blijf 's middags niet meer daar boven.... 'k blijf niet meer thuis... 'k ga eruit... ik ga naar den Luxembourg...’

Aristide richtte zich op in zijn stoel, zat heel recht en strak en zijn altijd bleeke wangen trokken wonderlijk weg om den spitsen neus.

- ‘Jozette!’ smeekte Célestin.

Hij vond wel, dat Aristide ongelijk had met zijn jaloersch verbod.... maar zij had eenmaal beloofd.... en wat moest dat geven, als zij zóó begon....

Hij keek verschrikt naar hun beider vreemd ontdane gezichten; hij dacht, hoe honderd passen van hun huis af, weken lang nog, Thierry aan zijn groote doek zou zitten werken; zijn woeste kop voorzag al de gruwelijkste gevolgen, minnetwist en duel....

- ‘Toe, Jozette,’ suste hij angstig.

Maar Jozette hoorde hem niet eens.

- ‘'k Ga naar den Luxembourg!’ zei ze weer, koppigdriest, en haar gebalde rechterhand maakte een oproerig gebaar van zich af.

- ‘Wat?.... wat?....’ vroeg Aristide, stamelend, of het hem duizelde.

- ‘Naar den Luxembourg....!’

- ‘Je hebt niet het hart.... je hebt niet het hart....!’

- ‘Si, si,’ siste zij fel terug.

De Rus keek terzij, radend een twist, maar zijn nieuwsgierig vragende oogen zeiden, dat hun radde Fransch hem was ontgaan.

Célestin verkruimelde zijn brood over het servet; hij zag barstend rood en twee gezwollen blauwe aderen liepen schuin midden over zijn klamme voorhoofd.

Met een vastbesloten klapje lei Jozette haar twee kleine, beringde handen rechtuit voor zich op tafel, en begon dan met de lichtelijk werk-verweerde vingers te trommelen, tergend en nerveus; als een star maskertje stond haar witte, verbitterde gezichtje tusschen de zwarte bandeaux.

- ‘Hoor eens...’ begon dan Célestin, die den twist wou afleiden, ‘zij riep dien zot van een Gros na, omdat dat ouwe

wijf haar vernederd had met die kat.... het huis is begonnen tegen haar, zij niet tegen het huis....'

- 'Je gaat niet, Jozette, ik verbied het!' dreigde weer Aristide; een felle vlaag bloed was hem naar 't gezicht komen gloeien en zijn oogen staken strakblauw.

Jozette, die nog altijd op tafel trommelde, keek hem aan, hield dan met trommelen op.

't Was niet het halfwasje, maar de dikke Adelaïde zelf, die nu de borden kwam zetten; opvallend langzaam lei ze vorken en messen uit, terwijl haar kleine, watergrijze oogen glurend bleven gaan tusschen Aristide en Jozette.

- 'Sacrée vache,' gromde Célestin, als eindelijk haar breed-gepoefte, witte schort tusschen de tafeltjesrij en de muur weer weggebolderd was.

- 'Als je 't hart hebt.... als je 't hart hebt....' beet Aristide heet naar Jozette heen.

Dan, of dat korte oogenblik van heftigheid al zijn krachten gebroken had, werd hij plotseling vaalbleek en boog het hoofd voorover; zijn armen steunden op tafel en hij lachte vaag-flauw, als in uiterste radeloosheid.

- 'Aristide....' zei zachtjes Jozette. Zij kende die plotselinge overgangen van drift tot verslagenheid, keek eens schuin naar Célestin.

- 'Oui.... oui.... allons au Luxembourg....' zei Aristide in een zacht-tragische gelatenheid. En de oogen wijd open, turende als in niet-zijn, sprak hij hoog-kwijnend dóór met een huilerig-lachende stem.

- Hij zou wel doekjes gaan schilderen.... in den Luxembourg.... hij wou nooit meer in dien tuin zitten.... hij wou ook niet voor Roubaix werken... hij stuurde niets naar Roubaix.... hij wou hun geld niet.... ze zouden wel armoe lijden.... hij ging doekjes schilderen.... in den Luxembourg....

- 'Aristide,' zei Jozette nog eens, dringender, en zij lei haar hand op de zijne.

Hij sloot even de oogen, keek dan zwijmelend-treurig voor zich uit, met tranen aan den rand der oogharen....

Tusschen de menschen door, die tegelijkertijd aan een paar tafeltjes opstonden, kwam Adelaïde met haar schaal 'épinards au jambon'; ze loensde zóó naar Aristide, dat ze den schotel

bijna kantelen deed op den rand van Célestins bord.

Zij letten het niet op, keken vaag naar het gerecht, maar zonder het aan te roeren.

Voor in het zaaltje, een na een, floepten nu de gasvlammen aan; dat gaf plots iets feestelijks aan den doorkijk, en in het verhelderde licht glommen malsch-mollig groen de bergjes smeuïg moes op de drie week roze-roode, wit-omrande schijven ham.

- 'Eten wij niet?' vroeg Aristide eindelijk, nog zwakjes en als onverschillig.

Jozette nam de leege borden voor zich en deelde de portie's uit; zij deed moederlijk lief, maar haar gezichtje bleef treurig.

- 'Allons... Bibi...' zei ze. Zij streelde hem ter sluiks met groote teederheid over zijn wang en langs zijn kinbaardje.

Célestin verkruimelde zijn laatste brood naast het bord, waaraan hij nog niet begonnen was. Maar Aristide kwam weer opleven; hij zat te eten met Jozette's hand in de zijne; hij zuchtte verscheidene malen zwaar en diep en schonk zich nog een glas wijn in met water.

- 'Misschien duurt de warmte ook wel niet,' zei Jozette, zichzelf opmonterende; ''k zal 't nog wel eens probeeren...'

- 'Als je je maar bedaard houdt en weinig aantrekt, kun je veel verdragen,' zei ze, wat later.

Dan schraapte zij voor Aristide de laatste groente van de schaal; 'épinards au jambon' was zijn lievelingskost.

Adelaïde, die de gezichten had zien opklaren, stuurde het halfwasje om te vragen voor het dessert. Zij beraadslaagden er met belangstelling over, zooals elken dag.

- 'Finies,' zei de nuf met een leedvermaakt, snibbig smoeltje, als zij het eindelijk over aardbeien waren eens geworden.

Zij bejammerden in koor, dat de aardbeien op waren. Célestin, luidruchtig alweer, plaagde het meisje, dat hij altijd plechtstatig Mademoiselle Virginie noemde, hoewel ze Suzon heette: wié had al die aardbeien opgegeten? les sacrés-bouffetout!.... hij wóú geen ander dessert.... dan wou hij gekust worden... twaalf kussen in plaats van een portie aardbeien...

Jozette nam dan ten laatste een 'crème de marron', Aristide een 'baba au rhum' en Célestin liet zich door het halfslagje, dat weer coquet in haar humeur was geraakt, overhalen voor een 'bónne compote de pruneaux'.

- ‘Wij zullen den moeilijken tijd wel doorkomen, Bibi,’ zei Jozette, nu zelf ook weer vol moed, terwijl Célestin peuterde met zijn pennemes om haar potje crême open te krijgen.

Aristide at met kleine, genietende hapjes zijn groote, koele baba; als hij halfweg was, poosde hij eens, keek Jozette aan... zijn kwijnend-violette oogen droomden weg in de weer diepdonker zachte, die niet ophielden hem te liefkoozen.

Célestin at gauw zijn pruneaux; nog zachtjes bezuigend de laatste pruimepit zat hij dan omslachtig te rekenen op een vodje papier: gewoonlijk 1.50 frs. voor de persoon, nu 3 × 30 en 1.80 en 3 × 35 en.... 't besluit was, dat er 90 centimes extra voor hem te betalen bleef.

Hij telde het geld op tafel, lei nog een paar sous over, als toegift bij de gebruikelijke fooi.

Vol toewijding stond Jozette voor den spiegel haar gezichtje en hals te poederen.

- ‘Ik wist wel, dat je een engel was,’ zei Aristide.

En stevig arm in arm, Célestin verheugd achter hen aan, stapten zij het restaurantje uit, om bij d'Harcourt, op den Boul' Mich', hun ‘café noir’ te gaan drinken.

Derde hoofdstuk.

I.

Madame Jeanne Bonneau was de gedienstige van ‘le centdix-huit’.

Er was nog wel Julie van mademoiselle Lefournier, er was ook de oude Antoinette, die jarenlang monsieur Levèque had verzorgd, en de ‘femme de ménage’ der Duitsche leeraarsvrouw; des morgens zag men wel een bedeesd, gebocheld menschje de trappen opsluipen naar de vijfde verdieping, waar zij de jonge madame Giraud helpen ging, - maar *de* gedienstige van ‘le cent-dix-huit’ was, en sinds tijden al, Jeanne Bonneau.

's Morgens, trouw vóór klokkeslag halfzeven, kwam zij, het licht beige cape-manteltje over haar katoenen werkblousje en zwarten rok, de gang van het huis binnen.

Zoo in de vroegte nog was haar kalm en klein gezicht als dat van een welgemoed en even verwonderd kind, dat wat ouwelijk zou zijn voor haar tien of twaalf jaar....

Zij had smalle, ietwat schuin naar de slapen opliggende donkere oogen, een gelige gelaatskleur, een klein stompneusje met wijde neusgaten, en zeer blinkend zwart haar, dat in massieve bolling recht van het voorhoofd omhoog stond: een helm van haar om het effen kindervoorhoofd. Haar mond en neus en de trekken daarrond hadden iets argeloos-onafs.

Eerst ging zij één verdieping hoog, naar dokter Valency; zijn huissleutel droeg zij bij zich.

Als zij daar binnenkwam, in het vierkante, eikenhoutbevloerde en met matwerk behangen entree'tje vol uitheemsche spullen, dan had ze links een rood-en-blauw glazen deur: het pijpelaadje van een keuken met zijn raam op den tuin, en rechts, achter een zwaar tapijt-gordijn, de deur van de pijpela'ige slaapkamer, waar in den roodigen schemer van rood behang en met rood ruitpapier beplakt raam aan straat, in zijn groot ebbenhouten ledikant, de dokter sliep.

Recht tegenover de voordeur, ook achter een tapijt-gordijn - Valency, uit Algiers geboortig, had heel zijn klein appartement vol kleurige muur- en vloerbekleedsels gebracht - was de deur van de studeerkamer; die had zijn raam weer op het olmgroen van den tuin; aan den achterwand, naast de groote gebeeldhouwde boekenkast, was de tusschendeur naar een kamergangetje, eveneens op den tuin uitziende, waar 's dokters waschtafel stond en een instrument-kastje. In den donkeren couloir eindelijk, in den hoek van de entrée naast de studeerkamerdeur, schemerde de deur naar het Oostersch salonnetje aan straat.

Als van een automaatje zoo gauw, behendig en stil, ging daar dan iederen morgen hetzelfde serie'tje van verrichtingen aan: 't cape-manteltje hangen aan de haak achter de keukendeur, voordoen de schort, die daar wachtte.... 't gas aansteken, water opzetten, de studeerkamer doen; middenuit de bedrijvigheid even overwippen naar de slaapkamerdeur: ‘sept heures, m'sieur!’

En als zij het entrée'tje stofte, met zijn wapentrofeeën, zijn Chineesche maskers, zijn houten afgodspoppen en zijn Moorsche lantaren aan de zoldering, of tusschen keuken en werkkamer heen en weer haastte voor de koffie-en-brood van 't ontbijt, dan kwam, zijn bloote voeten in roode muilen en stukken van zijn bloote kuiten uit den witten burnous, dokter Valency haar langsgegaan, zijn werkkamer door naar zijn cabinet de toilette.

- 'Bonjour madame Bonneau.'
- 'Bonjour monsieur ....'

Jeanne had bijna geen tijd om te kijken of te groeten in haar spoed van werken.

Zij schoot de slaapkamer binnen, haalde het bed af.... op een tafelhoek in de studeerkamer kwam het blad te staan met het bruinsteenen kannetje koffie, het bruinsteenen kannetje heete melk, de groote paars-ombloemde café-au-lait-kop met vier suikerklontjes in den schotel en een bordje met twee croissants.

't Was dan bij achten.

Jeanne gaf nog een laatsten, haastig verdwaalden coup de plumeau in de volte van het Oostersch salonnetje, hing haar schort weer aan den haak achter de keukendeur, sloeg haar capemanteltje om en ging.

Zij ging drie verdiepingen hooger, naar madame Lourty.

Als zij daar de op een kier gezette voordeur zachtjes openpiepte, had zij weer, links, de pijpela van het keukentje, door welks rood-en-blauw glazen deur dan al breeder banen kleurig licht in het ruim lijkend want bijna leege entrée'tje vielen. Rechts ook lag hetzelfde pijpela-vertrek, maar dat hier voor eetkamer diende. Over de deur was de slaapkamer, de donkere couloir bracht naar 't salonnetje aan straat, en het kippeloopkamertje aan de achterzijde eindelijk stond zoo goed als vol met het bed en de speelgoedkast van het zoontje, een jongen van tien jaar.

Hier was alles minder rijk, schraler en naakter dan bij den dokter; maar lichter ook en liever. Hier lagen goedkoope matten op den grond, geen overgordijnen hingen er en de eenvoudigste meubelen stonden er langs den wand. Doch alles had een trouwhartig aanzien; alles was met zorg van toegewijde vrouwenhanden in uiterste properheid en

glanzing onderhouden, en elk der kleine, weinige versieringen had een innerlijke vriendelijkheid van bizondere waarde.

Hier was Jeanne het liefst; hier voelde zij zich thuis.

Haar gezichtsuitdrukking, die onder de jachtige bedrijvigheid bij Valency als van een zorgelijk, oud mopshondje was geworden, herkreeg het kinderlijke van verwonderde blijmoedigheid, als, fijntjes-zangerig, uit keuken of kamer, het ‘bonjour Jeanne’ van madame Lourty haar teruggeklonken had.

Jeanne zou voor de kleine madame Lourty door het vuur zijn gevlogen. Zij overhaastte zich bij den dokter om twee minuten eerder boven te zijn, en elk dier minuten leek haar een winst. Toch had zij hier geen voordeelig postje en een aanlokkelijk evenmin. Madame Lourty kon niet veel aan werkloon uitgeven; madame Lourty kookte zelf, werkte zelf, boende zelf tot de vloeren van haar kamers; Jeanne kwam vaten wasschen, pannen schuren, schoenen poetsen; het vuilste werk bleef voor de meid van één uur per dag. Maar in dat ééne uur betoonde madame Lourty aan Jeanne eene genegenheid, welke grensde aan de vertrouwelijke toenadering van een goede vriendin; en Jeanne aanvaardde die vriendschap en gaf ze terug met een overgelukkige en eerbiedige bescheidenheid; voor haar madame Lourty had zij iets van de blinde en blakerende verknochtheid eener fanatieke familiegedienstige.

Het kleinste voorwerp in het huis van Madame Lourty had Jeanne lief met een bizondere, onbewuste teederheid. Als 't haar overkwam iets te breken, kampte zij tegen zichzelf, rustte niet voor zij 't gelijksoortige in de plaats had gekocht, was eerst werkelijk getroost als het nieuwe nog iets mooier bleek te zijn dan het oude geweest was.

Monsieur Lourty respecteerde zij in haar doening en tot in haar gedachten als den man van Madame; zij verontschuldigde hem, vergaf hem, verdedigde hem zooals Madame het deed; den nukkigen, door zijn vader verwenden Etienne hielp zij verwennen: 't was de zoon van Madame....

Een zoete, bijna pijnlijke gehechtheid had Jeanne aan het portret van Monsieur en Madame als bruid en bruidegom, dat in de slaapkamer hing, aan het salonhoekje waar Madame's canapé'tje en naaitafeltje waren, aan een kleedje, dat die zelve geborduurd had en aan de groote, groene kaketoe, die in

een koepelvormige kooi op een rieten voet voor het eetkamerraam stond.

Over die kaketoe gingen, iederen morgen weer aan, de stukjes kinderlijk gesprek, tusschen keuken en eetkamer gewisseld, zachtjes, om Monsieur niet te wekken, die nog sliep.

- 'Heeft Coco je al goeie morgen gezegd, Jeanne?'
- 'Nee Madame.... hij is lui.... hij slaapt nog.... net als Monsieur.'
- 'Gister heeft hij weer een badje gehad, Jeanne.'
- 'Madame verwent Coco.'
- 'En zou Coco dan nog wat lekker vogelkruidje krijgen, dat Jeanne weer meegebracht heeft?'
- 'Gister, toen Madame uit was, heeft hij geroepen tot hij Madame weer hoorde op de trap.'

Zoo, terwijl gedruischloos hun rappe voeten door de vertrekken haastten en hun rappe handen het werk gedaan tooverden, kwam bij tijdjes en wijlen hun stil-genoegelijk gepraat.

- 'Bonjour Charlotte.... bonjour Charlotte....' begon Jeanne dan vaak te fluister-roepen, den neuzigen stemklank van het dier nabootsende, tot het, van zijn stok gesprongen, de slanke, gave, groen-en-even-zwarte staart omhoog, den kop in 't zand van den kooihoek, zijn zot, neus-schor: 'Bonjour Chalotte.... bonjour Chalotte....' aan het terugroepen ging.

Dat 'bonjour Charlotte' was het eenige, wat de niet al te snuggere vogel op den duur onthouden kon. Zij noemden hem daarom ook wel zelf Charlotte, maar Jeanne wat stilletjesverlegen, of ze een stoutigheid deed, want het was de naam van Madame.

En iederen morgen ook vond Jeanne nog wel het oogenblik over om, zoetjes tusschen twee tralies door, de lorre zijn klontje te voeren, en, haar kort, dik wijsvingertje gestrekt naar den hunkerend toegestoken vogelkop, het teere, opkruivende dons en de witvezelige schachtjes daaronder te krauwen. Soms, als het werk meeliep en het dier, in een bizonder bedaarde bui, met een wijsgeerigen snavel en stille ronde oogen op den middenstok van zijn kooi onbewegelijk uit te kijken zat, liet Jeanne hem op haar vinger overstappen, bracht hem zoo, behoedzaam balanceerende, het traliehekje door en zette hem op haar schouder. Daar, het zacht

ademende lijf in haar halsholte, de fijne helgroene kop met den spits gebogen snavel aan haar wang, dook hij dan, de omlaag gebogen staart in een ijlen waaier langs haar rug gespreid, en stijf zijn pooten gehaakt in het weefsel van haar blouse, om zijn evenwicht niet te verliezen bij de werkbewegingen, die zij maakte.

En, met een plotseling wijd uitslaan van de puntige vleugels, zoodat het witgroene dons daaronder, aan de zijden, zichtbaar werd, vloog hij één slag op, nestelde zich boven op haar hoofd, als een wonder van smaragden kleur neergezegen in het blinkend zwart van haar zware haren.

- 'Bonjour Charlotte.... bonjour Charlotte...' noodde Jeanne, stil-verrukt voelend het wicht van den wankel-wiegenden vogel op haar roerloos gehouden hoofd; en het dier, vleugeltrillende om niet te vallen, den kop begravend in de diepte der dichte haarvacht, begon zotter en schorrer dan ooit zijn bang-gebroken en gesmoord 'Bonjour Cha-lotte.... bonjour Cha-lotte....' terug te roepen.

Dan, kinderlijk-vermaakt, lachten luid-op de twee vrouwen... maar dadelijk schrokken zij, wezen elkaar stil te zijn.... Het vogelroepen scheen den slaper nooit te storen. Eerst als Etienne, treuzelig en druilerig opgestaan, in een plotselingen ommekeer van zijn wonderlijk humeur, met groote haast en uitgelaten lawaai op den nipper was komen ontbijten en met een druk heen en weer geloop voor 't bijeenzoeken der schoolboeken en kletsen van deuren was weggehold, kwam er leven in de slaapkamer, begon daar het sponsgeplens en kletterend druppel-gestraal in zink: Monsieur Lourty's waterkuur, waarvoor hij, op dokters-attest, pas om tien uur aan zijn bureau behoefde te komen. Wat later, na een langdurig wrijf-gerucht, was het weer stil; Monsieur rustte.

De vogel, in zijn kooi gezet, had eerst, bij de plotselinge luidruchtigheid, verdwaasd langs de tralies rondgekrauweld; dan, nadat Etienne de deur uit was, tot kalmte gekomen, was hij doodstil met vooruitgestoken kop gaan zitten luisteren naar het regelmatig gerucht in de andere kamer.... Ten leste begon hij weer zijn noodenden roep.

Het was in die naieve liefde voor den papegaai, dat het werkelijk beschaafde vrouwtje, dat madame Lourty was, en het primitieve wezen, Jeanne Bonneau, die maar amper lezen

en schrijven kon, een altijd open terrein van natuurlijke gevoels-aanraking vonden.

Madame Lourty was een Fransch-Zwitsersche van geboorte. Zij had te Genève op goede scholen gegaan, kende twee vreemde talen, had veel gedaan aan teekenen, aan muziek, aan botanie. Maar jong gekomen in een huwelijk, dat haar bijna enkel teleurstelling bracht, had haar ziel zich de kleine liefheden van het leven toegewend, en had zij geleerd ook daarin gelukkig te zijn. Haar smal, bleek en zorgelijk, fijn blond gezichtje, droeg wel bijna altijd een glansje van inwendige vreê en gelijkmoedigheid.

Jeanne kwam uit een visschersdorp aan de kust van Bretagne. Op haar zestiende jaar, nauwlijks enkele woorden Fransch verstaande, was zij, in haar landsdracht, naar Parijs gekomen, als hulpverpleegster in het half wereldlijke Hôpital de la Miséricorde de Marie, dat door Bretonsche zusters bediend werd. Daar, binnen het zwaar-ommuurde ziekenhuis en zijn tuin, waar buiten ze nooit kwam, had aldra haar schuwe aard van wat bruut maar zachtgezind natuurwezen zich geneigd tot de stille blijmoedigheid der naïeve nonnenomgeving, waarin zij verkeerde. Na twee jaren van zwaren arbeid was ze ziek geworden, 't meest uit zelf-ongeweten heimwee naar haar land en het leven daar. De nonnen hadden haar met liefde verpleegd, en zeer langzaam herstellende, was zij met andere herstellende zieken op wandelingetjes uitgestuurd in het nabijgelegen volkspark der Buttes Chaumont. Zoo kreeg zij voor 't eerst iets van het Parijsche leven te zien.

Aan een dier patiënten had zij zich bizonderlijk gehecht; 't was een Engelsch meisje, dat kort daarop trouwde en buiten Parijs ging wonen.

Jeanne volgde haar als meid, verpleegde het zwakke vrouwtje bij haar bevallingen, gaf zich weg aan de verzorging der vier kinderen, die kort na elkaar geboren werden.

Toen, op haar zevenentwintigste jaar, trouwde zij zelf met een jongen uit Artois, een mooien kerel, die étaleur was aan de groote Hallen van Parijs. Dat was nu vijf jaar geleden.

Zij was heel trotsch op Robert's knap gezicht en zijn flink postuur, zij pronkte graag met hem bij de menschen, die zij kende, maar een grooten hartstocht had zij nooit voor hem gehad. Zinnelijkheid was niet in haar aard en zij onderging

de zijne als een der vele plichten aan haar nieuwen staat verbonden. Kinderen waren er niet gekomen.

Iederen morgen om vier uur moest Robert zijn huis uit; 's avonds tegen zeven kwam hij terug, at en ging slapen. De Zondagen bleef hij thuis; dan zat hij, den dag door, de vermoeienis van de week uit te vieren, praatte weinig - hij zei altijd weinig - genoot van de lekkere potjes, die Jeanne hem schafte. Soms, op mooie zomerdagen, gingen zij een middag naar buiten; dát was het genot van haar leven.

- ‘On se promène... on va bras dessus bras dessous... on se couche dans l'herbe... Robert dort... moi, je regarde tout... puison va prendre quelque chose... puis on retourne...’ zoo vertelde ze vaak aan madame Lourty.

Robert verdiende flink geld met zijn werk aan de Hallen, maar zijn middagmalen buitenshuis en zijn veelvuldig verkeer, 's weeks, met zijn kameraden in de kroegjes van de Rue Coquilliers, verslonden niet minder. Jeanne vond dat billijk; een man moest niet kniezen; een man moest nemen wat hem toekwam; en getroost werkte zij haar dagen door, om bij te verdienen, wat er in het huishouden ontbrak.

Als bij aangeboren overlevering uit haar aartsvaderlijk geslacht, had zij, onbewust, zichzelf een huwlijkscatechismus saamgesteld, waarnaar eens en vooral haar leven zich gericht had, en waarbij het Robert niet slecht verging.

Madame Lourty en Jeanne hadden veel gemeen; beide waren zij stil, veel in zichzelf gekeerd, - peinzende de eene, droomende de ander - beide rustig-opgeruimd van aard. Zij begrepen al elkaars kleine aanwensels, afkeertjes en teleurstellingen, al elkaars kleine opgetogenheden en verheugenissen. Madame Lourty dacht graag aan Jeanne's oereenvoudig instinct-gevoel voor haar man; Jeanne bewonderde madame Lourty in haar nooit aflatende, grootmoedige goedheid voor Monsieur, in haar nooit falende zorgen voor Etienne.

Tot het groote verdriet en de groote moeilijkheden van haar leven had madame Lourty door géène uitlating of klacht ooit Jeanne ingeleid; maar Jeanne, met de verwonderlijk sterke intuitie, die haar eigen was zoodra zij veel van iemand hield, had alles geraden, alles begrepen vóór zij nog een maand bij madame Lourty in dienst was geweest. Zij op haar beurt had nooit een onbescheiden toespeling gemaakt;

toch had madame Lourty van den aanvang af gevoeld, dat Jeanne alles wist, en het vrouwtje, zoo trotsch-gesloten en schaamachtig altijd over haar eigen ongeluk, had zonder eenigen tegenzin, bijna als een natuurlijk iets, het indringen in haar leven dier andere geduld, ja aanvaard als een geheime verstandhouding, waarover nooit werd gesproken en die haar toch steun gaf.

Een enkele maal, in bizondere moeilijkheden, was het gebeurd, dat plots een van beiden iets zei, wat vàn of tegen elk ander om hevig van te schrikken zoo vreemd-schril zou hebben geklonken; zij, waren zóó vast doordrongen van hun ondergrondsche vertrouwelijkheid, dat maar even, vaag, en als weldadig bijna, het wonderlijke van dat eensklaps gëuite hen had aangedaan.

Naar de kleine, dagelijksche bezwaren, die voortsproten uit het groote, waarvan men niet sprak, vroeg Jeanne met een kieschheid, die nooit voor madame Lourty het antwoorden moeilijk maakte.

- Neen... gister was het weer minder goed geweest met Monsieur... hij had niet naar zijn bureau gewild... zij was toen zelf naar 't Hôtel de Ville gegaan, om hem ziek te melden..

- Waren zij onvriendelijk geweest tegen Madame?

- Onheusch had men haar niet bejegend, maar ook niet aanmoedigend...

Haar angst, dat Lourty den een of anderen dag zijn ontslag zou moeten nemen, verzweeg zij; maar Jeanne kende dien angst, alsof er over gesproken was.

- Was dokter Besnard er weer geweest?

- Ja, en die had nog eens een nieuw calmant voorgeschreven...

Als de omstandigheid van het niet betalen van iets of van het weigeren eener aangeboden quitantie, de nijpende geldmoeilijkheid, waarin madame Lourty telkens weer verkeerde, aan de oppervlakte bracht, dan was het Jeanne of de pijnlijkste plek van een wonde ergens in haar ruw wierd aangeroerd; toch was zij het, die dan vaak het juiste woord wist te vinden, om den uiterlijken schijn voor de meesteres nog te bewaren tegenover de dienstbode. Madame Lourty doorzag de kleine comedie en toch was zij Jeanne dankbaar voor dat reddende woord.

Het eenige, waarover madame Lourty, als zij tè overkropt was, zich wel openlijk beklaagde, dat waren de tallooze tergerijen van Carpentier en zijn vrouw.

- Gister had madame Carpentier haar weer afgesnauwd, omdat ze vijf minuten over tienen het beddekleedje buiten het raam had uitgeklopt... zij wist toch, dat haar man ziek was, dat hij rust moest hebben, dat ze hem niet eerder had kunnen wekken... wat had ze die menschen toch misdaan?...

Een andere maal weer was Carpentier brutaal komen bellen: Etienne had schandelijk vuile voeten gezet op de pas gestofte looper... of zij dan niet zorgen kon, dat Etienne beter zijn voeten veegde... Etienne was niet verder geweest dan bij de crémière naast de deur; Etienne had geen vuile voeten kúnnen hebben.

Met een bitteren onwil tegen het volk uit de loge werd Jeanne door zulke verhalen vervuld, en zij uitte dat in korte, gesmoordheftige zinnetjes; soms ook, als zij zichzelf reeds veel andere zorgen over madame Lourty in 't hoofd had gehaald, deed zoo'n kleinigheid de maat overloopen. Zij kon dan met zóó hulpeloos-treurige oogen stil voor zich heen staren, dat het vrouwtje, spijt krijgend over haar zwakheid van klagen, om te troosten zelf maar weer monter werd... en ‘Charlotte’ was dan de toevlucht. Zij ging den vogel uit zijn kooi halen...; ‘bonjour Jeanne... bonjour Jeanne’, probeerde zij te zeggen met den zotten neuskrijsch van het dier... Lorre, blij met zijn vrijheid, danste even op den uitgestoken vinger, die hem droeg, nam zijn vlucht... Met twee vleugelroeiingen zat hij in Jeanne's halsholte genesteld, spreidde daar de helgroene pracht van een trillend opstrevende, half-ontvouwen vleugel uit aan het zwart glanzige nekhaar en de bolbleeke kinderkaak...

- ‘Bonjour Charlotte... bonjour Charlotte...’ neusde de kaketoe; onwetend troostte hij door zijn roep de twee vrouwen, die lachten...

II.

Om negen uur moest Jeanne in haar voornaamsten dienst zijn, bij madame Dutoit, en om negen uur precies!

Uit het dokters-appartement dorst ze wel eens weg te slippen voor het haar tijd was; ze steggelde soms tien minuten of een heel kwartier; - bij madame Dutoit zou ze voor niets ter wereld een seconde te laat zijn gekomen, zelfs niet ter wille van madame Lourty. Even voor negen liet ze het extra werk, waarvoor ze altijd nog wel tijd had weten te vinden, in den steek, en met iederen morgen opnieuw denzelfden spijt, dat dit liefste uur van den dag nu weer voorbij was, hing ze de schort achter de keukendeur, deed haar capemanteltje om en bleef, met de voordeur in de hand, nog even wachten, tot op haar groet het fijn-zangerig 'bonjour Jeanne' weer teruggeklonken had.

Dan, haastig, daalde zij twee verdiepingen af.

Zoodra de luide schel, die madame Dutoit op eigen kosten aan haar voordeur had laten maken, was overgegaan, begon Jeanne's gezicht al van uitdrukking te veranderen: haar voorhoofd rimpelde achterdochtig op en er kwamen twee trekken van vage beduchtheid om den saamgaanden mond.

Een enkele maal deed monsieur Herz haar open; dat was dan een verademing. Herz, een klein, goedig joodje dat niet veel joodsch had, met een paar vriendelijke, verstandige oogen in zijn weinig zeggend gezicht, draaide dadelijk weer om naar zijn bureau in de eetkamer, ging door met het bijhouden van zijn boeken, en Jeanne, ongestoord, toog stilletjes aan haar werk.

Maar gewoonlijk kwam madame Dutoit zelf naar voren: met haar felle oogen keek zij Jeanne dadelijk recht en monsterend aan.... keek nadrukkelijk gebarend op haar horloge,.... commandeerde iets nieuws over het werk; met haar heftige manier van even mank loopen ging zij het entreé'tje door naar de voorkamer, keerde zich om in de deur, commandeerde nòg iets, ging binnen, liet de deur open staan, en Jeanne, onrustig, meende aldoor den blik dier felbruine oogen te voelen gaan over alles wat haar plots lomp geworden handen te verrichten aanvingen.

Altijd gekleed in de een of andere roode blouse of peignoir, troonde madame Dutoit, bij het raam, in haar stevig bouwsel van hooge kantoorstoel-en-lessenaar, tusschen de vier kamerwanden van enkel schappen vol rijen groote witte doozen; en van daar uit, zoo luid zelf bewust en hartstochtelijk

sprekend als zij meestal deed, kon zij Jeanne eensklaps te lijf gaan met vragen als:

- 'Jeanne, weet je wat een atheïst is?' of: 'Jeanne, wat beteekent "labor omnia vincit"?' of: 'Jeanne, waarom is de biecht zoo onzedelijk?'

Die aanvallen van vragen, waarop zij zich altijd bedacht hield, en die haar toch altijd weer overrompelden, waren een dagelijksche kwelling voor den eenvoud des harten van Jeanne Bonneau.

Madame Germaine Dutoit, sterk hoofd vol paradoxen, vol bijeengescharrelde geleerdheid en vol anti-clericale spitsvondigheden, waarmee zelfs de abbé's, die hoeden bij haar kwamen koopen, vaak geen raad wisten - madame Dutoit was voor Jeanne een wonder van alwetendheid, die haar een grenzeloos ontzag inboezemde en een soort geheimzinnige vrees tegelijkertijd. Hoeveel zij ook van madame Lourty hield, ze was deugdelijk overtuigd, dat madame Dutoit het in knapheid verre van die won. Al wat madame Dutoit aan onbegrijpelijks en wonderbaarlijks vertelde, was voor Jeanne de hoogste wijsheid en waarheid tegelijkertijd; maar zij sprak er zelden over tegen madame Lourty. Zij geloofde, dat madame Dutoit geesten zag, dat er menschen op de planeet Mars woonden en dat het Scheppingsverhaal maar een sprookje was; zij geloofde de buitensporigste verhalen over de tooverkunsten van Cagliostro, zij geloofde ook, dat er vrouwelijke pausen waren geweest en dat alle priesters minnaressen hadden. Het was alles zeer vast en zeer vaag tegelijk in haar hoofd, zoo vaag, dat zij het niet dan onbeholpen had kunnen oververtellen en het bracht ook geenerlei verandering in haar gewone wijze van doen; met Paschen ging zij evengoed haar takje gewijde palm halen in St. Etienne du Mont - dat behoedde het huis voor brand - en als madame Dutoit op de enkele onderwerpen van haar kleinen levens catechismus kwam, dan sprak ze flink van zich af: nee, ze wist niet op wien haar man ging stemmen.... Robert zei, dat een vrouw daar niet mee te maken had, en Robert had gelijk; nee, Robert vertelde haar niet hoeveel hij precies verdiende en uitgaf.... een man hoefde dat volstrekt niet te doen.... zij had het immers goed in de wereld, wat wou ze dan meer?...

Een zeer zwak punt van Jeanne tegenover madame Dutoit

was haar gebrekkige geletterdheid; zuiver Fransch spreken had ze nooit kunnen leeren, met moeite las ze hetgeen gedrukt stond en geschreven schrift zoo goed als niet. Madame Dutoit vond het haar plicht, daarin verbetering te brengen, maar Jeanne, met de loosheid, die haar in enkele zaken ook eigen was, wist steeds verborgen te houden tot hoever wel haar onkunde ging, zoodat het tusschen die twee een altijd weer aanvangende, verholen schermutseling bleef van betrappen en ontwijken, die voor madame Dutoit een groote bekoring had, doch Jeanne veel hoofdbrekens kostte.

De huishoudelijke voorschotbriefjes schreef Robert en Jeanne leerde ze van buiten, zoodat ze met haar vinger bij de woorden kon meelezen: achttien stuiver een camembert, vijf stuiver een quart champignons, drie stuiver salade, negentien stuiver twee lamscôteletten, samen twee francs vijf en twintig.. maar als madame Dutoit haar voor een dadelijke afrekening riep, dan moest ze allerlei uitvluchten aanwenden, om het opschrijven te voorkomen. Haar laatste verschansing was altijd een zeker slim-talmend misbegrijpen, waartegen het voortvarende verstand van madame Dutoit dan eensklaps bot liep.

Om de beperktheid van haar taalkennis en haar foutieve uitspraken niet al te zeer bloot te geven, sprak Jeanne bij madame Dutoit geen woord meer dan noodzakelijk was; toch moest ze iederen dag aanmerkingen hooren als: ‘Jeanne, ne prononcez pas qui-inze avec un i, dites quinze.... Jeanne le mot tomate est féminin.... Jeanne n'appelez pas un carafon une cruche...’

Madame Dutoit bewoonde niet, zooals dokter Valency en madame Lourty, den rechterkant van het huis, maar de linker zijde, waar de appartementen, van de eerste verdieping af, alle grooter waren, want zij hadden, bij het eene voorvertrek, de breedte van de benedengang meer. De pijpela'ige slaapkamer van den dokter - de eetkamer van madame Lourty - was hier het ‘magasin’, groot, vierkant vertrek met één raam, pendant van het raam der pijpeladen links, en, in den hoek der kamer, een openslaande deur op een balconnetje, in 't midden van den gevel, boven de voordeur. Dit ‘magasin’ met zijn vier witte doozen-muren - zelfs de deuren en ramen staken als in omlijstingen van karton - was een hel-licht en hol-leeg vertrek; links van de deur, de

kamer in, stond een geel-geverfd toonbankje, één stoel er voor, één er achter - in den hoek bij de balcondeur de groote passpiegel op zijn ebben pooten, en de gele lessenaar voor het raam.

De slaapkamer, daarnaast, was van een ordelijke en redelijke inrichting: een groot, donkerhouten ledikant onder een troonhemeltje van rood fluweel, de bijbehoorende spiegelkast, stoelen en een tafeltje.... Maar de eetkamer op den tuin, tegelijkertijd het domein van monsieur Herz, was een zonderlinge verzamelplaats van deels antiquarisch bedoelde meubelstukken en versieringen, die alle een lichtelijk vervaald en vuilig uitzien hadden. In den achterwand, tegenover het raam, was de hooge, lichtbruine schoorsteen-nis, waarin, achter-boven de wit porceleinen kachel, het groote pleisterbeeld stond van een fluitspeler, grauwig roze met kalkige afschilferingen en donkere vochtspetten. Aan den muur met de deur naar het achterkamertje stonden, weerszij die deur, twee buffetten; dat bij den schoorsteen was breed en laag, van zeer donker roodbruin hout, met op de paneelen der onderkastjes gebeeldhouwd de hoogreliefs van kruiselings een doode haas en een doode patrijs, een dood konijn en twee snippen. Op de plankjes van het bovenstuk stond glaswerk van allerlei aard, een paar oude roemers tusschen veel waardeloozen namaak, en alles was glansloos en grijzig van stof. Op het blad zelf lagen drie stapels roode boeken met deukige ruggen, of ze alle los in den band staken.

Het tweede buffet, bij het raam, was zwart gepolitoerd en liet langs de kanten en in de kerven het lichtere onderhout doorschemeren. Daar stond een collectie aardewerk op, Bretonsche en Normandische boerenkommen en schotels, kannetjes uit Velay en Provençaalsche vazen; ook een dessertservies van twee fruitschalen en kleine bordjes uit Sarregue mines. Op de rafelige, roode looper over het blad, lagen, naast een reuzen-uitgave van de fabels van Lafontaine, oude misboeken, die monsieur Herz verzamelde.

De schrijftafel van monsieur Herz stond aan den kant tegenover dit buffet, een oude tafel met groenlaken blad binnen randen van lichtbruin hout. Dat laken, op de weinige open plekken tusschen allerlei boeken en papieren en kleine bazaar-snuisterijen, vertoonde tallooze inktvlekken en slijtgaatjes en grauw-witte oogjes van kaarsendrup.

Tusschen die schrijftafel en de deur was de boekenkast van madame Dutoit: achter een bruinrood-saaien gordijn rijen oude deeltjes, die zij aan de vitrines langs de Seine kocht, boekjes over spiritisme, over chiromancie en schedelleer, over sterrenkunde, reisbeschrijvingen, oude plantenboeken, boekjes met Europeesche hofschandalen, romans van Jules Verne en Erckmann-Chatrian, vertalingen van Lavater, en ook pakjes brochures, behoord hebbende bij apothekers-specialiteiten, reclames van de Dragées Trouette-Perret, de Sirop Vial, de Pastilles Poncelet, de Peptonate de Fer Robin, de Gouttes Livoniennes en honderd andere.

Binnen deze meubelmuren, die de vierkante kamer een langwerpig aanzien gaven, stond, gedrongen bij het raam, de eettafel met zijn zes stoelen er onder geschoven; wat er aan behangsel-wand boven en tusschen de meubelen zichtbaar bleef, was zwartig-bruin met een beige bloempatroontje; het plafond zag in wijden kring boven de hanglamp goor bewalmd en het verfwerk der deuren was barstig en vaal.

Gelijksoortig aan die eetkamer was de keuken. Op den schoorsteenrand, op het buffetje, op planken langs den muur en aan tallooze krammen en haken stonden en hingen daar tinnen kroezen en kandelaars, aarden en ijzeren potten en pannen, houten nappen, maten, maatjes en gewichten, glazen trechters, blikken bussen, olielampjes, trommels, pasteipotjes en confituurglazen....

En tusschen die eetkamer en die keuken, tusschen die twee ruimten volgepropt met stoffigen rommel, ging de schichtige bedrijvigheid van Jeanne, hier iets redderend, daar iets schoonmakend, zonder eenig vast plan of duidelijk bewustzijn van wat zij werkte of werken zou.

Haar oog was verstompt op het aanzien dier omgeving; een enkele maal, als bij plotselinge wakker-wording, trachtte zij wel iets van haar keurige preciesheid bij madame Lourty te brengen in haar werken bij Dutoit, zooals het haar ook wel, in bizondere afgetrokkenheden, overkwam, bij madame Lourty te gaan knoeien zooals zij dat bij Dutoit gewend was. Doch die verwisselingen waren niet veelvuldig. Madame Dutoit en madame Lourty, dat waren in haar denken, en in haar gevoel vooral, twee werelden, zoo volkomen afgescheiden van elkaar, dat zij-zelve er een geheel ander mensch in was.

Tegen elf uur ging zij het middagmaal bereiden. Zij deed dat op haar gemak en met zorg; zij dekte, diende madame Dutoit, die vijf van de zeven dagen alleen at, als monsieur Herz op zijn wijnreizen was; ze at zelf wat tusschendoor het roeren in de eene pan en het schrapen in de andere, nam af, wiesch het vaatwerk, stofte nog wat, stofte ook het 'magasin', gaf groote plumeau-vegen langs al de doozen, deed het pijpelaadje achter de eetkamer, waar naast en boven de twee waschtafeltjes en een volgestapeld ledikantje nog dozijnen kartonnen doozen in open kasten langs de muren waren gerijd.

Aan de slaapkamer alleen mocht ze niet komen; dat deed madame Dutoit zelf.... uit schaamte over haar vrije liefde met Herz, had monsieur Carpentier eens gezegd, toen hij met Jeanne nog goede vrienden was; maar Jeanne, met haar onverstoorbare trouw, was daar tegenop gekomen: niet waar, monsieur Herz sliep in het kleine kamertje, achter de eetkamer; - en dat was dan ook de volgehouden voorstelling: monsieur Herz was de commensaal....

Midden in al haar redelooze en ontredderde werken was, als een verluchting iederen morgen, het naar beneden gaan, eerst voor de boodschappen in de buurt, wat later naar het tuintje, om de kippen te voeren. Den rood aarden schotel met aardappelen of rijst onder den arm, in de hand het napje vol gouden gerstekoorn, ging zij de drie trappen af, kinderlijk vergenoegd zoodra de Dutoit-deur maar achter haar gesloten was. Zij ging het spanen poortje onder het wingerdgroen door, langs het appelboompje en den tuinbal, dan het deurtje van het berceau binnen.... van onder en af den tafel, van tusschen de bloempotten en uit het hok kwamen de kippen bijgefladderd, en met zuinige beetjes, om lang het pleizier te doen duren, strooide haar kleine bruine hand de graantjes tusschen het gretige kippengepik.

Zij stortte den inhoud van den aarden schotel in een hoek, sloot zorgzaam de kippeloop, plukte in 't voorbijgaan wat dor goedje uit de violieren, en ging naar boven. Even, dat was zoo de afspraak, liep ze bij den dokter binnen om zijn bed op te maken en zijn waschtafel te doen, en de enkele malen dat Valency thuis was, kwam hij altijd zoo eens even bij haar ronddraaien, vroeg dan, zijn sarcastisch gezicht in een nauwelijks merkbaren lachtrek van verholen pret:

- ‘En wàt zei madame Dutoit vandaag?...’

Hij vroeg dat sinds den noodlottigen dag, waarop Jeanne zich eens ontvallen liet, dat er geen hemel en eigenlijk ook geen ‘bon Dieu’ was, want dat madame Dutoit het gezegd had..... Het doktertje was toen in zoo'n geschater uitgebroken, dat Jeanne een langen tijd omzichtig bleef met haar uitlatingen... doch op den duur had de ernst waarmee de vraag werd gedaan, en waarvan zij het potsierlijke niet voelde, haar toch verschalkt, en nog verbluft door een pas gehoord verhaal, moest zij weleens, op haar manier, haar hersens daarvan ontluchten... dan had Valency weer een anecdote te meer over madame Dutoit en haar meid. 't Was trouwens de altijd terugkeerende vraag op zich zelf reeds, die het doktertje vermaakte.

En niet zelden gebeurde het of madame Dutoit, zoodra Jeanne weer boven was, vroeg op haar schamperst-heftigen toon - ze had een diepe minachting voor alle doktoren - ‘Et ce monsieur Valency... qu'est-ce qu'il voulait prétendre?...’

Jeanne was altijd maar blij, als zij, terugkeerend, de magazijndeur gesloten vond en daarachter, fel-overredend, de stem van madame Dutoit klonk: ‘Du feutre rigide, m'sieur l'abbé?.. les bords pas trop relevés... Ceci vous ira... essayezm'sieur l'abbé... là... devant la glace...’

De dagen, dat madame Dutoit's zaak het best ging, dat twintigmaal op een morgen Jeanne uit keuken of kamer te voorschijn moest schieten om pastoors en paters in en uit te laten, dat waren nog de rustigste voor haar. Gedempt, van achter de gesloten deur klonk dan den ganschen morgen het haastige stok-tikkelen over den parquet-vloer, en bescheiden, donkerder onder de opgewonden vrouwestem door, kwam telkens even een mannengeluid: ‘Sans doute, madame... sans doute... mais pourtant...’

Tot laat in den middag was madame Dutoit dan nog aan 't rondloopen tusschen haar doozenmuren, schokkerig-haastig tippelend laddertje op, laddertje af... honderden hoeden had ze, in haar voortvarenden ijver, te voorschijn gehaald; die lagen, alle soorten en nummers dooreen, over vloer en toonbank en stoelen verspreid, stapels hoeden, die weer uitgezocht moesten, afgeborsteld, opgeborgen. En haar hoofd nog vol lange betoogen en bedenksels van aanvallen en overrompe-

lingen, vervolg op het altijd wel weer uitgelokte twistgesprek met een van haar klanten, - liep ze maar, luid-op lezend de etiquetten, te zoeken voor elken hoed naar de doos waar die hoorde... kazimier b.g. 57, kastoor c. r 57, kastoor c. r 55... anders hoorde Jeanne niet in haar keuken!

III.

Om drie uur had Jeanne bij madame Dutoit gedaan; een enkelen dag van de week ging zij dan dadelijk naar huis, haar eigen boeltje bijhouden, maar zooveel ze kon bleef ze nog, om een extra verdienste te maken.

Een tijdlang had ze die overblijvende middaguren bij madame Gros gewerkt. Doch als ze daar een spiegel wiesch of een raam, dan stond monsieur Gros, met zijn barsch gezicht van sergeant-majoor, erbij toe te kijken of het wel voorzichtig ging; en als ze een vloerkleed of het trijp van een leunstoel schuierde, kwam sluiperig-stilletjes madame Gros bijneuzen: borstelde ze niet te hard...? borstelde ze niet tegen den draad in...? borstelde ze wel met den goeien borstel...? tot Jeanne, op een middag, twee eierdopjes en een glas achter elkaar brak en monsieur Gros er een eind aan maakte: Madame zou alles wel weer zelf doen.

Sinds verdeelde zij haar middagen tusschen het huishouden van den Sénateur en dat van madame Bertin.

Madame Bertin was een vriendin van madame Dutoit; zij hadden beide hun appartement op de tweede verdieping. Vóór haar huwelijk met een caissier uit den Bon Marché, was zij ziekenverpleegster geweest; nu beoefende zij nog het beroep van koppenzetster en masseuse. Uit haar studietijd in de hospitalen had zij zeer strengleersche beginselen over de hygiene mee in de echtelijke woning gebracht, die zich langzamerhand, door de perspectief der zes jaren huwelijk heen, tot vaststaande abstracties hadden verstard: zij leefde in vertrekken, waar zooveel mogelijk was geweerd alles wat stof veroorzaakte, waar weinig meubelen stonden en voornamelijk zulke, die men met water kon reinigen; zij at alleen wat zij ‘hygienisch’ dacht te zijn en de ‘zuiverheid der grondstoffen’ was een onderwerp van gesprek, dat zij bij voorkeur met iedereen behandelde. Zij was op verscheidene blaadjes

tegen vervalsching van levensmiddelen gëabonneerd, las ze trouw, las ook trouw in haar dagelijksche courant de artikelen over de watervoorziening van Parijs, bewaarde díe met veel cijfers erin, om bij gelegenheid haar bewijzen te hebben.

Het smal-lange vertrekje aan de achterzijde van het appartement had, volgens haar oordeel, niet het aantal kubieke meters inhoud, om voor het gebruik van één persoon ook maar een ‘kamer’ te mogen heeten. Zij had er een hangkast van gemaakt; een el van elkaar af hingen daar altijd de kleeren van haar en haar man te luchten. Het groote vertrek op den tuin was haar eetkamer, zij sliep waar madame Lourty haar salon had, en de kamer daarnaast, als cabinet de toilette ingericht, heette ‘de badkamer’; erstond een voetbad, een zitbad en een tub. Een salon hield ze er niet op na: salons waren stofnesten. Maar daar zij toch in den grond wel een gezellige vrouw was, zag, met al haar fanatieke drijverijen, het appartement er niet ongenoeglijk uit.

Jeanne had veel ontzag voor madame Bertin; niet de grootoogige verbijstering, die madame Dutoit over haar bracht, maar een kalm waardeerenden eerbied; zij luisterde graag naar de lessen, die madame Bertin, in haar kraakwitte ventouseuse-schort, half zittend op een punt van de keukentafel, haar geven kwam; de elleboog op de knie en de lange wijsvinger langs haar kin, terwijl in het knappe maar ietwat saaie gelaat met de stijfjes opgemaakte donkerblonde haren de grijze oogen tuurden, zat ze te doceeren of ze sprak voor een klasse van aankomende ziekenverpleegsters. En zoo Jeanne voor de verhalen van madame Dutoit al een duizelender bewondering had, deze begreep zij beter, omdat veel een vage herinnering in haar opriep aan 't geen zij vroeger leerde in het Hôpital de la Miséricorde de Marie. Maar tegen madame Bertin zei ze dat nooit, omdat zij wel wist welk een minachting die had voor alles wat kwam van den kant der ‘dompsters en kloosterzotten’.

Eens had zij aan dokter Valency verteld, hoe madame Bertin vond, dat een verstandig mensch minstens eenmaal in 't jaar zijn heele huis liet desinfecteeren, en sinds wisselde Valency zijn sarcastisch: ‘Wat zei madame Dutoit?’ vaak af met een nog droog-spottender: ‘En wat vertelde gisteren madame Bertin?’

En twee middagen in de week, tot de vacantie begon, ging Jeanne naar ‘la femme du Sénateur’.

De Sénateur en zijn vrouw woonden als menschen, die pas verhuisd zijn of op het punt staan dat te doen, in een soort van tijdelijk behelpen.

Gegoed cultivateur uit Beauce, had hij, in de Rue Barral, vlak bij zijn Senaat, een optrek voor de vier of vijf maanden, die hij in Parijs moest zijn; - waar ook de voorkinderen van zijn vrouw school lagen. Het appartement was bijna enkel slaapgelegenheid, een kamer voor den jongen en het meisje, als die een nacht overbleven, een kamer voor de vele vrienden van het land, die hem vaak kwamen overvallen. En in die kamers stond maar juist het allernoodigste en meest primitieve, met wonderlijk verdwaald daartusschen een enkel antiek meubel van waarde, dat zij pas op een verkooping bemachtigd hadden, en dat eerdaags naar hun landhoeve in Beauce moest worden opgezonden. Zij aten bij Foyot op den hoek der Rue Tournon, een duur restaurant, waar veel sénateurs kwamen; maar als de fijne spijzen den buitenman tegenstonden, kookte zijn vrouw zelf een deugdelijke pot-au-feu of een vette lamsragoût met uien en wortelen. Daar smulde hij dan van, aan een klein tafeltje, dat zij in een der slaapkamers dekten, om hun eenige salonnetje niet in onrêe te brengen.

Bij ieder ander zou Jeanne het vreemd gevonden hebben, dat men de suikerklontjes zoo uit den zak in de kopjes deed, dat men een beddekleedje voor de salon-canapé lei en een salonstoel in de slaapkamer bracht, dat men, voor de goedkoopte in de wasch, bij verkoudheden een servet in plaats van zakdoeken gebruikte, maar de sénateur was natuurlijk een deftig man en de vrouw van een sénateur was een groote dame, en op hun ‘kasteel’ in Beauce zou alles wel deftig en rijk zijn... zonder oordeel of critiek deed zij het werk, dat men van haar vroeg; zij had hier het respect van elk Parijzenaar voor een titel en voor het Legioen van eer.

En dan, als 't eindelijk vijf uur werd, hing Jeanne, voor het laatst dien dag, haar boezelaar achter de keukendeur, de mooie, massieve haarhelm van den morgen, die nu in klammige lussen naar de zijden uiteen gevallen lag, werd weer opgekamd, ze waschte zich, borstelde haar kleeren. De kleiner geworden en als nog schuiner naar de slapen opliggende oogen

hadden heete glinsteringen boven de breede blauwe vegen, die ze als op te duwen schenen, - haar gezicht rond den wat roodigen neus was strak en vaal getint van vermoeienis; ze had nu het uitzien van een Chineesch vrouwtje al wat op jaren, maar dat bizonder in haar schik is. Haar beige capemanteltje netjes over de werkblouse geslagen, tipte zij vlug de trappen af, nam soms nog gauw de laatste twee er bij, naar den tuin, om even Gabrielle Legüenne, haar vriendin, een goedenavond te zeggen, - dan, monter en vol goeden moed, trok zij naar haar eigen ‘logement’ van twee kamers op een cour in de Rue St. Jacques, om 't eten te koken voor Robert, die zij tegen zevenen thuis verwachten kon.

C. en M. SCHARTEN - ANTINK.

(*Wordt voortgezet.)*

De Ruyter's journaal tijdens de expeditie naar Denemarken.

‘Hij schittert in onbezoedelde eere’, dus beitelde de tijdgenoot boven den ingang tot den grafkelder waarin het stoffelijk overschot van Admiraal De Ruyter ligt besloten. ‘De deugden van het voorgeslacht zijn de roem van den nazaat’, alzoo behaagde het H.M. de Koningin te doen griften aan de voorzijde van het praalgesteente.[1)] Na meer dan twee eeuwen, luidt de tweede spreuk als de noodzakelijke en volstrekt eenig gevonden aanvulling van de eerste. De eerbied van den nazaat vermag geen beteren weerklank op het gevoel van den tijdgenoot te geven; het is alsof het grafteeken, door het koninklijk opschrift, zekere nieuwe wijding heeft ontvangen; het is alsof op die woorden werd gewacht; het is alsof eerst daardoor de laatste hand aan het monument is gelegd.

Welk van de vele huldeblijken die overigens op 23 Maart jl. aan de grafstede werden nedergelegd, den Admiraal zelven het meest welgevallig zou zijn geweest? Wij durven eene gissing daarnaar wagen: wij houden het ervoor dat de krans uit Hongarije, die de namen der van de galeien verloste predikanten, Luthersch en Gereformeerd, vereenigd draagt, als eerekroon zou zijn aanvaard. Immers wij weten hoe de vlootvoogd afscheid van hen nam met de woorden: ‘doet uw best, een ieder bij de zijnen, dat gij thuis gekomen één moogt zijn of worden en ik zal nooit aangenamer dank ontvangen.’

1) Feitelijk luiden de spreuken: ‘intaminatis fulget honoribus’ en ‘majorum virtus nepotum gloria’.

Dan, het Historisch Genootschap te Utrecht gaf aan eene bijzonder gelukkige ingeving gehoor, toen het in de afgeloopen maanden, die zooveel *over* den Admiraal De Ruyter brachten, besloot den vlootvoogd te huldigen door ook éénmaal *hemzelven* het woord te verleenen en ons daardoor het voorrecht te schenken het beeld des grooten zeemans, zooals het dank zij den onvolprezen Gerardt Brandt voor ons staat als door leven te zien bezield. Besloten werd namelijk tot de uitgave der journalen door Van Wassenaer-Obdam en door De Ruyter gehouden tijdens de beroemde onderneming tegen de Zweden, in de jaren 1658, '59 en '60. Eerstgenoemd journaal is voor ons doel van weinig belang. Het tweede daarentegen (het berust op het Rijks-archief) vertoont ons den Admiraal De Ruyter in den vollen omvang van zijn veelzijdige en verantwoordelijke werkzaamheid en in zijne rustelooze bedrijvigheid. Dit handschrift wenschen wij dan ook voor onze lezers te bespreken. Niet allen hebben de uitgaven van het Historisch genootschap onder hun bereik en, bedriegen wij ons niet, dan toont deze publicatie ons den grooten Admiraal nog van andere, maar niet minder volmaakte zijden dan waarvan wij hem het best meenen te kennen.

Gerardt Brandt heeft dit journaal onder oogen gehad. Het is, naar ons van bevoegde zijde wordt medegedeeld, vermeld op de lijst van de door Engel de Ruyter aan Brandt voor het schrijven van zijn werk ter hand gestelde stukken, welke nog deel uitmaakt van het De Ruyter-archief gelijk het in 1896 door het Rijk werd verworven. Waren wij met deze bijzonderheid onbekend, menige episode bij Brandt, die thans met het journaal vergeleken kan worden, zou bewijsmateriaal leveren. Om maar iets te noemen: die uit het leven gegrepen beschrijving van de beschieting van Kartemunde, die om zoo te zeggen woordelijk aan het eigen journaal van den Admiraal is ontleend. Die vergelijking alleen, doet ons dadelijk een licht opgaan, wanneer wij ons rekenschap trachten te geven van de ongeëvenaarde populariteit die het De Ruyter-epos, zooals het geboekstaafd is door Brandt, ten allen tijde genoten heeft en naar wij zeer ernstig hopen, immer zal blijven genieten. Het geheim daarvan zal dan wel zijn dat Brandt, veel meer dan wij wisten of konden

vermoeden, zijnen held als sprekende invoert, zoodat het geheele werk een autobiographisch karakter draagt, en dat in veel hoogeren graad dan wij tot dusverre mochten onderstellen.

Dat dan ook het Historisch Genootschap te Utrecht moge voortgaan ons den Admiraal steeds beter te doen kennen, door de voortgezette uitgave zijner journalen, voor zooverre die nog in de archieven berusten, dat is onze bescheiden doch hartgrondige wensch. Die autographen zullen niet minder aantrekkelijk en niet minder belangrijk blijken, dan hetgeen thans werd geopenbaard en waar de gelegenheid wordt aangeboden om den Admiraal door zijn eigen woord nader te leeren kennen en begrijpen, daar zullen nog velen zich belangstellend als toehoorders nederzetten.

Het ‘Jornalboeck’ dan, is in klaren en pittigen stijl gehouden, maar de Admiraal schrijft het blijkbaar in, onder de leus dat de officieele papieren slechts daar zijn om het den houders zoo gemakkelijk en aangenaam mogelijk te maken. Dat zal dan ook feitelijk wel de oorspronkelijke bestemming van alle officieele stukken zijn. Wij hebben dan ook hier geen scheepsjournaal voor ons in den zin dien wij daaraan tegenwoordig hechten en ook geen eigenlijk vlootjournaal; neen, het is een scheepsjournaal en een vlootjournaal en een particulier dagboek daarenboven; het doet dienst als expeditieboek en als agenda van ingekomen stukken, ja zoo nu en dan vinden wij er aanteekeningen in die eerder in een kasboek behooren. Evenwel, wat men vindt, het is dan ook met eene duidelijkheid en eene bondigheid beschreven, die zelden iets te wenschen overlaten. Als in een vlootjournaal, teekent de Admiraal getrouwelijk op, welke schepen er bij zijne vlag zijn af- en aangezeild, met vermelding van de plaatsen vanwaar zij komen, of werwaarts zij zijn bestemd; hij teekent alle belangrijke, in het etmaal voorgevallen feiten (soms ook wel onbeduidende) aan en houdt ook nauwkeurig boek van particuliere vaartuigen, die in 't zicht van de vloot komen, vooral wanneer hij hen doet praaien of ‘verspreken.’ Nooit wordt vergeten, en hoe zou een zeeman als De Ruyter dat kunnen vergeten? te vermelden hoe weer en wind zich hebben gedragen. Gewoonlijk geschiedt dat

met eene expressieve duidelijkheid, die het criterium, waaraan men den toestand kan toetsen, aan de omstandigheden zelven ontleent. Ieder zeeman, die de nadagen van de zeilvaart nog gekend heeft, weet wat het beduiden moet, wanneer de Admiraal noteert dat de koelte zoo stijf was, dat hij de raas en stengen deed schieten en voor 2½ kabel heeft gelegen; maar men behoeft geen zeeman te zijn om waardeering te gevoelen voor eene omschrijving als deze: 'voor dage begont seer hart te waeygen ut den westen en lagen dien dag met stengen en rees omlaech, met plychtanker in de gront by het dagelyckx anker; *op dato nacht woeyt een swaer storm tot den* 11 *dato; het was een tempeest*.' Neemt men daarbij in aanmerking dat de Admiraal drie orkanen in de West-Indiën had beleefd, waarbij hij éénmaal van 26 of 28, éénmaal van 16 of 17 en éénmaal van zes schepen alleen met het zijne was overgebleven, dan krijgt ook de *niet* deskundige lezer wel eenigen eerbied voor het tempeest dat dien nacht gewaaid heeft. Een andermaal lezen wij dat 'de zee was als een brouketel, soodat de schepen qualyck te regyeren waren'; is dat duidelijk of wil men het nog duidelijker? Heeft de wind het water voor Kopenhagen hoog opgestuwd, ja, tot een ongekende hoogte, dan wordt het peil niet tot eenig normaal waterpeil herleid, doch het punt van vergelijking ligt alweer voor de hand: 'het stormde meer en meer en het vloeyde seer hooch, soodat de wegen onder waeter lyepen', meer is toch niet noodig om een begrip van een stormvloed vast te leggen. Wil men weten hoe het er te Kartemunde uitzag, terwijl de vloot die plaats beschoot? Men leze het na: '(*wij*) *begonnen op de stadt en op de ruyterije soo fel te schyeten*, *dat de stadt somtijds als in roock stont van stuyven van de pannen en steenen; de ruyterije en wyste nyet waer sij haer verbergen souden*.' Zoo geeft de omgeving zelve het beeld aan de hand en de litterator Brandt, op wiens verdienste wij niet wenschen af te dingen, heeft terecht begrepen dat dergelijke uitingen ter plaatse waar zij konden dienen, overgenomen, zijn werk levendig moesten stoffeeren.

Maar ook als scheepsjournaal doet het 'Jornalboeck' dienst en wij vinden dus tal van bijzonderheden aangeteekend, die betrekking hebben op het admiraalsschip zelf. Geregeld

vinden wij vermeld dat het schip buitenboord is schoongemaakt en gevarkend (tegenwoordig zegt men gehogd). Die ongekoperde bodems der zeventiende, ja der achttiende eeuw, waren blijkbaar al heel gauw vuil, want er gaan nauwlijks veertien dagen voorbij zonder dat er een groote schoonmaak wordt ondernomen. Zoo vinden wij: 16 Mei gekrengd en schoongemaakt, 3 Juni gekrengt, 23 Juni gekrengt, en zoo gaat het voort, anderhalf jaar achtereen. Veelal wordt er vermeld hoeveel kabel er achter het anker gestoken is; dikwijls liggen de schepen voor 2, 2½, ja 3 kabels, dus met ankertouwen van 400 à 600 meters en het behoeft den lezer niet te verwonderen wanneer nu en dan blijkt, dat eenig schip van de vloot haast niet (ook wel eens in het geheel niet) onderzeil weet te komen, alleen omdat het (niet met een stoomankerspil maar met mannekracht) zoo ver in den wind op moet worden gewonden, eer het bij zijn anker is. Maar ook bijzonderheden van anderen aard dan deze, die dan toch de verdienste hebben van uit een nautisch oogpunt van gewicht te zijn, teekent de Admiraal aan. Soms is dat andere wel van den meest onbeduidenden aard. Wat dunkt u hiervan? '6 Jannewary Dysendach. *Item den* 6 *smorgens ruymde wij op en haelde waeter en byer over het* (*h*)*ijs en wij verloren twee varken*, *dye door het* (*h*)*ijs vielen*.'

Als in een particulier dagboek, vindt de Admiraal goed om zoo nu en dan eigen gewaarwordingen neer te schrijven, maar hij is daarmede zuinig. Er zal echter gelegenheid zijn om daarop terug te komen en wij gaan dus die bijzonderheden voorloopig voorbij. Verder wordt er nauwkeurig geboekt welke stukken zijn ontvangen of verzonden en dat zonder onderscheid of het officieele dan wel particuliere brieven betreft. Telkens wordt onze aandacht afgeleid door mededeelingen als deze: *op dato avont creech ick een bryef van Haer Eckssel*(*ensyen*), of als: '*op dato nacht is ons post gekomen dye breynckt voor vast nyeuws*,' dan wel het heet: *ons postgelgoodt quaem van Luybyck*, *daer ick een bryef met ontfynck van mijn huysvrou en een van mijn soon*. Het schijnt dat de Admiraal nimmer verzuimt te noteeren, wanneer hij zelf een brief aan zijn huisvrouw verzendt - men zou, met het journaal in de hand, kunnen nagaan of de correspondentie in haar geheel en geregeld of ongeregeld is aan-

gekomen, voor zooverre de brieven werkelijk zijn bewaard. De briefwisseling met de huisgenooten op den Buitenkant van het Waals-Eiland te Amsterdam, is blijkbaar levendig en opgewekt. Een enkele maal, neen dikwijls, maakt de Admiraal zich ongeduldig wanneer de post hem lang schijnt uit te blijven. Zoo vinden wij: '*op dato avont is ons gelgoodt Jan Jacopsen van Luybyck gecomen; verhoope wat goets en bryeven met te crijgen*,' dan den volgenden dag teekent hij teleurgesteld aan: '*ick sant voort om de bryeven ut vaterlant gecomen.... maer wij en cregen* (*nyet?*) *ut vaterlant*.' Den daarop volgenden dag is hij echter tevreden: '*op dato morgen is capteyn De Vryes bij ons gecomen van Luybyck*, *metbreyngende veel bryeven aen de post*.' Bevatten de brieven goed nieuws, dan laat de Admiraal ook niet na het dagboek tot getuige van zijn tevredenheid te maken: '*op dato myddach hebbe ick* 2 *bryeven van mijn huysvrou en* 2 *van monseur Duym en een van mijn sone de Wytte ontfangen*, *dye mijn seer aengenaem waren*, *en sonden weder een bryef over Coppenhagen naar huys*. Zekere bezorgdheid voor zijn gezin komt ook wel eens even om den hoek gluren: '*ick crech* 2 *bryeven van mijn huysvrou.... en verstont dat het thuys alles noch seer wel was*.'

Heeft Brandt van die drukke briefwisseling kennis gedragen, of juister uitgedrukt, heeft hij inzage daarvan gehad? Men zou geneigd zijn te gelooven van neen, want naar ons van bevoegde zijde wordt medegedeeld, komen op de lijst der aan hem ter hand gestelde stukken, geen particuliere brieven voor. Zulke brieven aan te wenden voor een statelijke biographie, is dan ook in het geheel geen zeventiende-eeuwsch denkbeeld, maar wèl zeventiende-eeuwsch is de gedachte, dat men eenen predikant wel eens iets meer zal hebben vergund en toegestaan dan men eenen particulier zou doen. Sommige uitlatingen van Brandt, die wel eens zegt: 'ik verhaal dit met des Admiraal's eigen woorden', doen ons, waar hij overigens niet karig is met het uitschrijven zijner officieele correspondenties, vermoeden dat hij meer kan hebben gezien dan hetgeen hem tijdelijk ten gebruike was afgestaan. Kunnen wij dus het antwoord niet met zekerheid geven, wij mogen het er wel voor houden dat die correspondentie, waarvan misschien meer is bewaard dan op het oogenblik wordt vermoed, nog menig belangrijk punt aan het licht zou

kunnen brengen, ware het slechts voor dengene die beter zou wenschen door te dringen tot de kennis van des Admiraals persoon, tot die van zijn omgeving en van zijn tijd. Men vergete daarbij ook niet dat de Admiraal, althans op lateren leeftijd, geen streng onderscheid maakte tusschen particuliere en dienstcorrespondentie, en zaken van zéér persoonlijken aard zoozeer met de dienstzaken dooreenvlocht, dat beide soorten door zijnen secretaris in het brievenboek werden geschreven. De brief door De Jonge aangehaald in zijn 2e deel, blz. 589, strekt daarvoor ten bewijze.

Een enkele maal is de vlootvoogd genoodzaakt geldelijke transacties tot een goed einde te brengen en de oud-koopvaardijkapitein, gewoon voor de belangen zijner heeren reeders op te treden, verloochent zich dan in het journaal niet. '*Op dato* (9 *Sept.*) *naem ick* 5350 *pond stockvis ut een Eyngelsman over à* 8 *gulden het hondert*.' Of wel: 25 Oktober: '*ick voer eens naer lande met den comandeur Eversen en schout bij nacht Brakel om te syen ofte wij eenyge gelden souden connen crijgen*, *maer vonden 't seer slecht en sij wylden*, *naementlyck de groote alles op credyt geven en dat sij ons het goet soo hooch schatten souden*, *wel* 40 *en meer par sento*, *als wij het voor contant conden coopen; soo sijn wij vruychtloos naer boort gevaren*.' Een ander maal zijn de geldzaken van nog meer particulieren aard: (28 Nov.) '*'s morgens setten wij twee hoocksen wijn aen lant; de twee hoocksen wijn waren voor de heeren Cornels Kylgry en Meteren*, *dye ick voor haer betaelt hebbe tot ider hockhooft* 18 *rycksdaelders*.

Zooveel dan over den gemengden inhoud van het journaal.

'Item den 26 's morgens ben ick met mijn huysvrou en sone de Wytte en mijn dochter Cornelya de Wytte, met Haelken Ruyters, Gryetken en Anneken Ruyters naer Buycksloedt gevaren in copangy van de heer Vyskael Vyjane en nycht Gryetken van Gelders en huysvrou Anna Duyms en namen ons afscheyt van haer ontrent 10 uren en wij reysden voirt naer Purmerent, daer wij ten een uren quamen en bleven daer tot den 27 's morgens.'

'Item den 27 's morgens reysde wij van Schagen en sijn ten 11 uren op den Elder gecomen en voeren voort naar

boort voor 't Schylt op de reede van Tecksel en lagen daer tot 's avons; sant ick een bryef enz...

Een dienstreis van eenen Admiraal tusschen Amsterdam en Tessel, neemt dus anderhalf etmaal in beslag, maar deze Admiraal maakt er blijkbaar nog een laatst familiedagje van. Heeft hij eenmaal, te Purmerend, afscheid genomen van Anna Duyms, dan vergezelt de familie hem verder naar Tessel en eerst den 7en van de volgende maand, brengt de Admiraal het gezelschap op den (H)Elder. Welke zijn de familie leden die het voorrecht genieten den Admiraal naar boord te vergezellen? Dat is gemakkelijk na te gaan. Voor: sone de Wytte, lees schoonzoon de Witte, gehuwd met Cornelia de Ruyter. Gemoedelijk klinkt die qualificatie van ‘sone’ waar het een schoonzoon geldt en dat temeer omdat wij van elders weten (Brandt deelt het uitdrukkelijk mede) dat de Ruyter ook geen onderscheid toeliet tusschen de eigen kinderen uit zijne laatste twee huwelijken en de voorkinderen zijner vrouw. (H)aelken Ruyters, kan geen andere zijn dan Alida de Ruyter, (waarvan het geslacht de Ruyter de Wildt afstamt) en Gryetken Ruyters is natuurlijk Margaretha, die eene der stammoeders van het geslacht Elias geworden is. Anneken Ruyters is de jongste dochter van de Ruyter, die, volgens de geslachtslijst van Johannes Spijker, op zéér jeugdigen leeftijd is overleden. Maar waarom laat de Admiraal zijn eenigen zoon Engel, die toch ook al tien jaren telt, te huis? Zou hij het zeemansvak aanvankelijk weinig aanbevelenswaardig voor den jongen hebben geacht? Hij kende er de schaduwzijden tenminste van en meer dan dat! Heeft hij geoordeeld dat Engel de carrière van zijn broer Adriaan, die op achttienjarigen leeftijd, als Luitenant ter Zee, en dat nog kort geleden, was gestorven, liever niet volgen zou?

Hoe dan ook, met de aankomst van den Admiraal op de reede van Texel is het ook gedaan met de rust en het goede leven, die tot zoolang misschien op de vloot hebben geheerscht. Het eerste werk is alle kapiteinen aan boord te seinen om order te stellen dat *de wijven* den volgenden morgen aan den wal gezet zullen worden. Dat gebeurt dan ook, en wel als volgt: ‘den 29 's morgens hebben wij onse wijven naer Amsterdam gesonden met haer kysten van de mans.’ Verder wordt de tijd ter reede doorgebracht met

het gereed maken van de vloot en reeds den 2en Mei, vertrekt de Admiraal in gezelschap van drie H.H. gecommitteerden naar de Vliereede, om de schepen te inspecteeren, die daar zoo goed als zeilklaar worden gehouden. Huysvrou, sone en dochter, worden door de H.H. aangezocht om mede van de partij te zijn en geven daaraan gevolg. Den 3en trekt de familie weder naar het westeinde van Vlieland ‘en wij voeren voort over op het Ey(g)erlant en quamen 's avons ten 7 uren op het Teckssel, ost op het Schylt... maar het coelde soo stijf dat ick nyet aen boort conde varen.’ Waar zou de familie dien nacht over hebben gelegen? In de herberg die eenige jaren daarna, naar des Admiraaals beroemd schip, ‘Zeven Provinciën’ zou heeten en die nog een jaar of vijftien geleden zoo de aandacht trok van den zeeman, als een ver over het Marsdiep zichtbaar landmerk?

Heeft de Admiraal de vloot ter Vliereede in oogenschouw genomen, dan teekent hij in het journaal aan: ‘het waeren seer schoone schepen.’ Dergelijke uitingen, als van iemand die pleizier in zijn vak heeft, komen er in het journaal wel meer voor. Is hij tevreden over de ligging van eene ton op een zandbank (men vergete niet dat tonnen en boeien destijds heel wat minder overvloedig waren dan thans), dan ziet hij de ton ‘moey leggen’. Is hij tevreden over eene compagnie soldaten, die in goede orde en goed geëquipeerd aan boord komt, dan teekent hij aan: ‘welgemontert’. Eene sloep waarin hijzelf plaats neemt, heet allicht: ‘welghemant’ en zoo gaat het voort, met enkele van die korte en bondige omschrijvingen, die doen gevoelen hoezeer de schrijver van het dagboek van oogenblik tot oogenblik in de weer zijnde, geheel in zijn werk opgaat. Een enkele maal komt het zeemanshart zelfs tot opgetogenheid. Het verhaal is bekend genoeg, maar het klinkt in de eigen bewoordingen van den Admiraal nog geheel anders dan bij Brandt. De lezer oordeele zelf: (13 Februari '60) ‘*ick was op dato bij den Konynck om Sijn kuynstkamer te besyen*, *daer ick veel schoone ralyteiten sach*, *onder ander een schyp* 3 *voet lanck*, *dat volcomlyc van ivoor ofte elpenbeen gemaeckt was*, *tot masten*, *seylen*, *hankers en kanon en voort alles wat daeraen dependeert seer nedt en welgemaeckt dat een lust was om te syen*.’ Is dat niet de opgewekte taal van een vroegeren lijnbaansjongen die ter zee wou

varen en daar een carrière maakte die als een sprookje luidt? Voor vreugde van hoogere orde evenwel, betoont zich de Admiraal allerminst ontoegankelijk. Is eenmaal de vrede tusschen beide noorderkoningen gesloten, namelijk *zijn* vrede, de vrede dien *hij zelf* met *zijn* vloot en met *zijn* kanon heeft afgedwongen, dan viert heel Kopenhagen feest. Maar De Ruyter viert het mede. Men zie de ontboezeming van den 6en Juni 1660: '*Godt sij gedanckt van sijn groote genade en met sonne-onderganck doe heeft de stadt Coppenhagen seer heerlijck fyktory geschoten*, *al het geschuydt op de wallen drymael los en alle de soldaten en borgers drymael met mosketten en wij met de vloodt alsamen rontom los geschoten dat een vreucht was om te syen. Godt geve dat lange mach deuren*.'

Het ligt niet in onze bedoeling het journaal op den voet te volgen, wèl daaruit aan te teekenen wat, naar ons voorkomt, den persoon des Admiraals en den tijd waarin hij leefde beter kan doen kennen. Den 20en Mei komt de Vice-Admiraal van Zeeland, Joan Evertsen, met zijn Eskader de Vloot van De Ruyter rejoigneeren; '*Item savons quamen wij bij den anderen*, *maer met seer cleyn respect*, *doch sullen het spel voor een à twee dagen aensyen*; *den vys-admiraal dye quaem aen mijn boort doch seer ontstelt en bespraken soo met malcanderen tot savons begont seer te regenen met stylte al dyen nacht tot den* 21*en*. Waarover was de Vice-Admiraal Evertsen 'seer ontstelt', waarom toonde hij 'seer cleyn respect' en welk spel denkt de Ruyter voor één à twee dagen te zullen aanzien? Wel, de geschiedenis leert ons dat Evertsen zich, (en terecht!) gekrenkt gevoelde doordien hij onder den Vice-Admiraal van Holland (tevoren zijn ondergeschikte) zou moeten varen, al waren er dan zekere vormen gevonden om hem die pil een weinig te vergulden. Vandaar natuurlijk dat cleyn respect en dat spel dat de Ruyter, wijselijk, wel aan wil zien. Vanwaar die lankmoedigheid in denzelfden Vlootvoogd die later toch van Cornelis Tromp niets wilde afwachten? Wel, de Admiralen kenden elkander goed en Evertsen was dan toch zeven jaar de oudere, terwijl Tromp wel twintig jaar jonger dan de Ruyter was. Maar waaruit bestonden dan die ontsteltenis en dat klein respect? Wij vernemen dat hier ter plaatse niet en hier meen ik eene eigenaardigheid in den stijl van De Ruyter te mogen releveeren, van De Ruyter, die

zich immer van zwakker termen pleegt te bedienen, naarmate hij zich ernstiger verstoord gevoelt, en die desnoods geheel zwijgt. Zeker, het geschil met Evertsen is wel losgeloopen en heeft geen ernstige gevolgen gehad; de beide groote karakters zijn geëindigd met elkaar te verstaan, maar de termen waarin het verhaalde gerelateerd wordt, zijn toch wel van dien aard, dat wij als gevoelen hoe het dien avond in de kajuit van het Admiraalschip is toegegaan, al 'bespraken de Admiralen soo met malcanderen' (totdat het begon te regenen?).

Die gewoonte van sterk gevoelde gewaarwordingen desnoods sterk te uiten en dan plotseling met een zwakken weerklank af te breken, is eene eigenaardigheid in den stijl, die nader verdient te worden opgemerkt. Zoo op zekeren dag, wanneer de Admiraal terecht verstoord is, omdat de Denen een Zweedsche sloep, die onder zijn vrijgeleide naar den wal was gezonden, hebben overvallen (gewoon 'afgeloopen'), teekent hij op: '*sij schooten een man in de boodt doot en*, *naerdat sij de boodt hadden*, *sloegen sij noch een man doodt met coelen moede*.' Men zal verwachten dat er een diep verontwaardigde commentaar op volgt. Toch niet, commentaar volgt er wel, maar in de zwakste bewoordingen die men zich kan bedenken: '*'t welk seer onredelyck was*.'

Dienzelfden trek vindt men in nog véél sterker mate terug in de overbekende correspondentie: ...'Want niemand kan zoo zijn convooi beschermen. De minste van den staat van Engeland zal ons zoeken te affronteeren en onze schepen tot haar contentement visiteeren en dan op de minste pretentie met onze koopvaardijschepen doorgaan en ons nog voor Jangats uitlachen.' Erger kan een strijdbaren Vlootvoogd zeker niet overkomen, maar nu de zwakke weerklank op dit heftig uitvaren: 'Dat voor eerlijke dienaars van den Staat zeer droevig is te verdragen'.

Wanneer dan ook Busken Huet verklaart, dat iemand die eene verhandeling over de hartstochten schreef en daarin eene paragraaf aan De Ruyter wilde wijden, verlegen zou staan met de keus, dan gelooven wij dat hij zich zoo deerlijk mogelijk in den persoon van den Admiraal vergist. Uitlatingen op schrift, als de reeds aangehaalde en ook hetgeen van elders bekend is, geven onzes inziens het recht den Admiraal veeleer te houden voor iemand, die zich op den

rijperen leeftijd waarop de geschiedenis van hem begint te gewagen (hij was toch de 45 jaren gepasseerd toen hij in het bijzonder de aandacht begon te trekken), als regel wonderwel wist te beheerschen, maar die, juist verre van hartstochtloos te zijn, een fel opvlammenden drift kende, dien hij overigens spoedig wist te overmeesteren. De slag en de zwak luidende tegenslag in de hiervoren gegeven voorbeelden, wijzen, dunkt ons die richting met een onmiskenbare zekerheid uit en hoezeer de Admiraal kon uitvaren, wij weten het uit de beschrijving die de Witt geeft van het gebeurde na de ontmoeting tusschen De Ruyter en Tromp, na den ongelukkigen zeeslag van het jaar 1666. Men vindt dienaangaande bij De Jonge: '(De Ruyter) *maeckte corts daernae*, *oock met gelycke hevichheyt ende impetuositeyt*, *boven op het half-verdeck ende sulkx in presentie van al het scheepsvolck uyt*, *den schout-bij-nacht Sweers ende capitein van der Saen*, *d'een als Viceadmiraal ende d'ander als schout-bij-nacht van Tromp's esquadre geageert hebbende*, *mitsgaders nog eenige van de capiteinen van 't selve esquadre*...' De frase is leerrijk genoeg, men kan zich het gebeurde nu wel verder voorstellen, maar zij is ook belangrijk in een ander opzicht. Zij doet ons zien dat ook Sweers en Van der Zaen hun aandeel naar het hoofd kregen, maar deze schijnen dat te hebben verdragen, zonder de zaak hoogerop te voeren, hetgeen Tromp natuurlijk niet naliet te doen. Waarom verdroegen die kapiteins het uitvaren van hunnen Opperbevelhebber dan wel? Wij gelooven dat het antwoord voor de hand ligt. Hadden zij niet juist dien beroemden tocht naar de Middellandsche Zee en naar de Goudkust en naar de West-Indiën medegemaakt, waarna zij met den Vlootvoogd als op wonderdadige wijze te Delfzijl waren binnen geloopen? Was dat niet een tocht geweest, die den Vlootvoogd deed kennen als een aanvoerder van de meest uiteenloopende en buitengewone gaven? Zij kenden hunnen Admiraal, zij waren aan hem gewoon, misschien hadden zij wel eens meer iets van hem afgewacht, maar waarschijnlijk vereerden zij het genie van den Opperbevelhebber en zij wilden dezen keer nog wel eens wat afwachten, al ging het dan op het 'half-verdeck en in de presentie van het gansche scheepsvolck.'

Zoo beschouwd doet ons het journaal nog een anderen De Ruyter zien dan den onverstoord bedaarden, voortdurend

wikkenden en wegenden De Ruyter, dien wij uit het geschiedwerk van Brandt hebben leeren kennen. Er is alle aanleiding om hier, tot in kleine bijzonderheden, den voortvarenden, den spoedeischenden, ja den van ongeduld trappelenden De Ruyter te leeren kennen, die zeker wikt en weegt, maar die ook in minder dan geen tijd een rijp besluit weet te nemen. Een man voor wien waarneming, combinatie, afleiding, besluit en uitvoering één zijn en die veeleischend is, niets onopgemerkt laat voorbijgaan, niets door de vingers ziet, maar die misschien wèl vergeeft. Eén woord komt veelvuldig in het journaal voor, het ziet er zeer onschuldig uit, maar het wordt zoo bij herhaling te pas gebracht, dat de attente lezer gevoelt, dat *dat* woordeke bepaald tot des Admiraals geliefd vocabulair behoort. Het is het woordje: 'syto'. Wil men weten wat 'syto' is? De Admiraal heldert de beteekenis op met eene toelichting, die ons niet lang in onzekerheid doet verkeeren. 31 Augs. 1660 '*cort daeraen is een van ons volck over boort gevallen met makereel te vyssen maer wij cregen syto de saloep ut en cregen hem weder, het was onse kocksmaet*'. Ieder, zeeman of niet-zeeman, die wel eens bij een *redelijcke coelte* het ongeluk MAN OVERBOORD heeft bijgewoond, kan getuigen, dat op zulk een oogenblik alle krachten en alle zenuwen op het sterkst worden gespannen en dat het strijken of uitzetten van de sloep altijd nog langer duurt dan men hoopt en indien het naar behooren gebeuren zal, dan is er op zoo een oogenblik geen ander wachtwoord dan: *vliegensvlug*. Welnu, bij De Ruyter wordt de drenkeling gered, omdat de sloep SYTO is uitgezet en men houde er zich verder van verzekerd: alles op de vloot van De Ruyter gaat syto in zijn werk. De Admiraal doet het ons herhaaldelijk gevoelen. Lezen wij dan in het journaal: 'den capteyn Willem van der Saen is met sijn lantsschip aen de gront geraeckt, soe heb ick *syto* ses schepen daernaer toe gesonden om met boodts en volck te helpen, ja, het canon te lossen,' dan begrijpen wij dat het er gespannen heeft. Vinden wij elders aangeteekend: 'soo dadelijck ontfanck ick een bryef van den heer Amirael Opdam par schipper vant gelgoodt Jan Cornelis Clock, dye wij *syto* afsenden naer den Orisont met een bryef aen den heer Amyrael Montaku, genyrael van de Eyngelsche vloot,' dan is het wel duidelijk dat de schipper een zachte

aanmaning heeft meegekregen om kracht van zeil te maken. Vinden wij op 27 Juni het volgende aangeteekend: '*met den dagen sagen wij de Eyngelsche vloot*, *daer quaem een kits*,[1] *met lemyeren van den dage met een bryef aan mijn geschreven den* 2*en dezer in beleefde termes*, *daer ick* SYTO *met naer den heer Amyrael Opdam mede voer en comynyseerdet hem den bryef*, *dye* SYTO *daerop heeft geantwoort*,' dan kan men zich gerust voor gezegd houden dat de sloeproeiers flink aan de riemen hebben mogen trekken, om den voortvarenden Admiraal te gelieven.

Want die Admiraal is, het blijkt ieder oogenblik, met de waarde van den tijd even vertrouwd als de meest moderne Yankee. Daarin zoeke men dan ook de verklaring van dat ongeduld, dat zich telkens uit, wanneer onderhandelingen slepende worden gehouden of wanneer gelegenheden, die hem gunstig schijnen om door te tasten, ongebruikt voorbijgaan. Zit er ergens een schip aan den grond (ongelukken met schepen kwamen destijds zoowel voor als thans), dan is er geen moment te verliezen; *syto* worden er verscheidene anderen heen gezonden om te assisteeren met wat maar in hun vermogen is. Soms helpt ieder schip dat in de nabijheid is. Den 23en Juni ('59) voelt de Ruyter dat de zaken niet voldoende marcheeren: '*ick sant een bryef naer den heer Amyrael van Opdam of hij begeerde dat wij souden blijven leggen off dat wij bij hem souden comen*; men zou zoo zeggen: zorgde Wassenaer dan niet zelf, dat hij de vloot zooveel doenlijk bijeen hield? Maar er is meer. De brief schijnt niet snel genoeg naar De Ruyter's zin te worden beantwoord, tenminste op dienzelfden dag lezen wij: '*ick voer selfs heen naer boort bij den heer Amyrael alsmede de vys-amyrael Joaen Eversen om den Amyrael nochmael* (*sic!*) *te vragen off hij het al geraden vont bij hem te connyngeeren*, *twelck hij ons antworde dat wij bij hem soude comen*, *twelck oock omtrent ten* 2 *uren na den myddach is geschyet*.' Is het niet als hooren wij hier den Admiraal De Ruyter een zucht slaken en uitroepen: eindelijk is het zoover! Op den 2en Juli blijkt het ongeduld weer op een andere manier: hij heeft bericht ontvangen dat de vijandelijkheden alweer voor drie weken zijn opgeschort, maar hij kent het klimaat van de Oostzee, hij weet dat de goede

1) Kits, soort van vaarttuig; Eng. ketch.

seizoenen om iets te ondernemen zijn aangebroken, hij ergert zich over hetgeen hem het gebeuzel der diplomatie schijnt en zoo komen wij hier weer een dier zachtmoedig klinkende uitdrukkingen tegen, die bij De Ruyter slechts door wrevel worden ingegegeven, namelijk: ''t welck een verdryetych werck voor ons is.' Tien dagen daarna (12 Juli) denkt hij met zijn Eskader onder zeil te gaan: 'wij deden seyne om onder seyl te gaen, maer door stylt en conde nyet, *mochten* blijven leggen al dyen dach en nacht.' Dat *mochten* geeft op voortreffelijke wijze de ergernis weer van een zeilkapitein die zeilen wil en stilte ondervindt. Op 1 Augustus zijn De Ruyter en Evertsen het eens, dat het tijd wordt den Admiraal van Wassenaer tot eenig optreden te bewegen, aan te sporen zou men haast zeggen. Het relaas is tenminste duidelijk genoeg: 'den vys Amyrael Joaen Eversen en ick voeren samen naer boort bij den heer Amyrael van Opdam, om te hooren ofte wij nyet bij de handt souden nemen; hij amyrael antworde mijn dat hij tot noch toe nyet en wist...' Met kritiek laat hij zich echter niet in; één enkele maal leest men iets van dien aard, maar dan ook slechts tusschen de regels door. Zoo doet Wassenaer hem weten (14 Aug.) dat de Zweden eenige Nederlandsche en Deensche schepen hebben veroverd en verbrand. De Ruyter noteert dat, maar spijtig voegt hij er bij: '*dat mijn nyet vremt voorquaem*, *want ick lange daarvoor gevreest hadde*.' Zou dat ook beteekenen: ware ik hier als Admiraal en Chef, dan zoude zoo iets niet voorgekomen zijn?...

Op 27 Sept. welt hem een toon vol ongeduld uit de borst, sterker dan alle voorgaande te zamen. Hij weet en voorziet dat Wassenaer binnenkort repatrieeren zal en dat daarna de hoogste leiding aan hemzelven zal worden toevertrouwd. Met een pijnlijke zekerheid is het hem duidelijk, dat bij groote ondernemingen juist de kleinste bijzonderheden moeten mede werken om het hoofddoel te kunnen bereiken. Dat hoofddoel is: de bevrediging der beide Noorderkoningen. Gelukt het hem, op zekeren dag, niet om uit een victualieschip te vitailleeren, omdat het te hard waait, dan lezen wij: '*wij en conden nyets verrychten door den harden wynt*, *al cost het konynckrycken*,' heeft de Admiraal aan Shakspere gedacht: a kingdom for a horse, of wonen wij hier een ontmoeting bij van supérieure geesten?

Den 18en October wordt afscheid van Wassenaer genomen en nu komt het ongeduld van De Ruyter op de Denen neder. Terecht, zij maken het ernaar en hij, de Admiraal, thans zelf Opperbevelhebber, denkt aan niets anders dan 'yet bij de handt te nemen.' De groote onderneming naar Funen woelt hem door de hersenen en wij wonen dag voor dag bij, hoe hij met vaste hand begint de netten aan te halen. Te Kiel zien wij hem den veldmaarschalk Schack aanporren (ten minste de zwakke uitdrukking: 'ick badt hem' duidt op iets heel ernstig gemeends) om toch het embarkement van de troepen te bespoedigen. 'Daerop hij veltmaerschalk mijn antworde alle devoort soude doen als mogelijck was, *maer daer volght weynych op!*' Twee dagen later overlegt hij met denzelfden Opperofficier om '*haest te maecken*.' Van haest, helaas, niet veel sprake, tenminste de commentaar luidt slechts '*maer weynych voortganck*.' Er komt dan ook niet genoeg leven in de brouwerij, want weer drie dagen later (5 Nov.) staan de zaken nog zoo, dat de Ruyter in persoon en wel SYTO (!!) naar Schack vaart, om te vragen of hij nu klaar is om te zeilen... 'gaf mijn tot antwoort op morgen vroech hoopte te vertrekken, daerop ick naer mijn boort voer *en lagen soo dyen nacht met schoon weder wynt suydelyck*.' Dat laatste is het pijnlijkste, de wind juist uit den gunstigen hoek en schoon weder, wat wil men meer? maar toch nog niet gereed! De Admiraal mag zich oefenen in lijdzaamheid, maar het einde van het leed is nabij. Den volgenden morgen '*voor dage*' is hij alweer bij den deenschen vlootvoogd aan boord, om te overleggen of de Nederlandsche schepen maar vooruit zullen zeilen. Een afspraak wordt gemaakt en ziet: 'soo sijn wij SYTO ten 8 uren onder seyl gegaan met wel omtrent 100 seylen, soo cleyn als groot'... Eindelijk heeft dus de Admiraal weder een tevreden oogenblik, alles gaat nu naar zijnen zin, dat is: syto en met wel 100 zeilen is hij over de expeditionnaire macht niet onvoldaan. Alle krachten worden nu in- en aangespannen om de voorgenomen landing op Funen te bewerkstelligen. Den 7en is de Admiraal al weder gereed met 'de genyrale orders dye ick tot landen van de boodts en saloepen bestelt hadde.' Die orders zijn den Officieren der armée voorgelegd. Deze willen op den 8en op Nyborg aanvallen; de expeditie mislukt en de

Admiraal geeft weder zijn ontstemmiug te kennen op de gewone wijze: krachtig naarmate de ergernis groot is, met een sprekenden maar weinig krachtigen weerklank aan het slot van den volzin: ‘maer den donker bevyel haer en evenwel (!!) voeren sij voort, *doch met seer weynych fatsoen*, want daer was nyemant bekent; de offesyeren, soldaten en matrosen saten de geheele nacht in de boodt met groote armoede en koude... lagen soo voort al dyen nacht *met verlangen* tot den 9.’

Maar de tiende November brengt uitkomst: een welgeslaagde schijnmanoeuvre is afgeloopen en dien dag zal Kartemunde worden aangevallen en genomen. Het journaal van dien dag is door Brandt, maar onzes inziens eenigermate verzwakt, overgeschreven. Het is te merkwaardig en te descriptief dan dat wij de verzoeking kunnen weerstaan om hier een gedeelte van De Ruyters eigen (en onder den indruk van de opwinding van den strijd geschreven) woorden in te lasschen:

> ‘... doe voer ick bij den veltmaerschalck Schack aen boort en badt hem dat wij doch syto mochten aanvallen, alsoo het doen al over twee uren was en naer langck versoeck soo raeckt wij eyndelyck voort en raeckte met al de boots en saloepen aen de gront een pystoolschoodt van de bruych aen de stadt; den vyant hadde hem op twee plaetsen haer betrenst; sij schooten sterck in onse boots en saloepen, zoodat al eenych volck begon te snevelen soodat eyndelyck ick gestadych ryep: val aen mannen, val aen, ofte gij sult altemale vermoort werden, soodat de heer Heynryck Buat utryep en seyde: mannen dat gaet u voor, volcht aen; doe sprong het volck met troppes over boort en vyelen soo fyerygeus[1)] aen als heerlijcke soldaten tot tegens de ruyterij aen, voet tegen voet, en naer cort gevecht soo naem de vyant de vluycht naer de bruych, soo veel dye conde crijgen en wij werden meester van de stadt Cortemuynde daer wij Godt Almachtych nyet ten vollen voor connen dancken;

1) Van bevoegde zijde wordt ons medegedeeld dat het handschrift fyerygeus (furieus) heeft. - De Utrechtsche uitgave schrijft abusievelijk fyerygens.

> den vijant stack int retyreeren de stadt in twee plaetsen in den brant, maer ten deden geen groote schade; ick was dyen avont noch aen lant, maer ick voer met den donker aen boort en sant noch dry hondert pont cruyt aen lant met partij kogels en lont...'

Men ziet het: de tijd van doortasten is eindelijk ingewijd en de Admiraal zit overal in persoon achter. Van ongeduld over uitgestelde of slecht op touw gezette ondernemingen blijkt niet meer en wat zou er ook blijken, nu De Ruyter zelf in staat is alles te besturen en naar zijn hand te zetten! Waar het pas geeft, vinden wij hem tegenwoordig om, in persoon: '*het werck te poeseeren*' (16 Nov.). Er valt dan ook zooiets te pousseeren; de belangstellende lezer sla er het journaal maar op na: '*ter middernacht* dede ick de seyn dat alle capteynen haer lantsoldaten en haer bagage aen lant soude breyngen, twelck lang deurde.' (27 Nov.). Geen welkome order zoo in het holle van den nacht, zoude men zeggen, maar de Admiraal is dan ook over de uitvoering matig tevreden, ''t welck lang deurde': dat zegt heel wat. Lezen wij dan ook een paar dagen later (2 Dec.) dat Kapitein Noblet '*door sijn groote foute*' eerst op den derden is afgezeild in plaats van op dato, dan mogen wij wel aannemen dat die groote foute hem met eenigen nadruk is voorgehouden.

Duidelijk blijkt uit het Dagboek, hoe de Admiraal achter alles en nog wat pleegt heen te zitten, hoe hij alles regelt en drijft en overal te vinden is. Te Kartemunde vinden wij hem in de landingssloepen. Valt er een brander te besteden, wij zien hem in persoon mede zeilen om den aanval voor te bereiden en hij neemt tot het laatste oogenblik een actief deel, ofschoon: 'bijcomende wert seer schandelijck misluyckt' en zulks 'door foute van de comandeur en degene dye haer daertoe verhuert hadde alhoewel ick selfs in persoon daer selfs in den brander was tertyt sij onderseyl gingen.' Valt er eene opneming te verrichten en eene merklijn te zoeken, de Admiraal schuwt alweer geen persoonlijke moeite, maar hij trekt er mede op uit en rust niet voor hem gebleken is dat het gat van Lantskroon '*deferent*' van diepte is 'en soo haest als den toren van de kerck besuyden het casteel ofte slodt compt, dan compt men tegen de suyder-

gronden, dye seer steyl opdrogen.' Zulk een zeilaanwijzing laat aan duidelijkheid niets te wenschen. Moet er te Kiel gevitailleerd worden, hij laat ook dat werk niet in alle opzichten aan anderen over, maar hij gaat zelf naar den wal (27 Oct.): 'doe voer ick met de schout-bij-nacht Brakel naer lande om eenyge beesten voor de vloodt te coopen met partij branthout.' Hij heeft trouwens een open oog voor de materieele belangen van zijn ondergeschikten. Zoo lezen wij (12 Oct.) 'het woey stijf aen, het was vrij stijf voor de harme luyden met haer cleyn vaertuych en nyet veel te eten, maer wij mosten ten hanker comen, want met sulcken weder en sulcken vloodt, nyet onder seyl bij nacht doenlijck is.' En een ander maal: 'de offesyeren, soldaten en matrosen saten den geheelen nacht in de boodts met groote armoede en koude.' Men zou nog wel meer zulke trekken kunnen vinden waarin men den Vlootvoogd herkent, die met alle *hardships* van het zeemansleven uit eigen ervaring vertrouwd, voortdurend met zijn ondergeschikten medeleeft.

Maar het grootst schijnt ons de Admiraal, niet wanneer hij zich bij brander-attaques en hydrographische opnemingen den man toont waarvan later gezegd zou worden dat hij Admiraal, matroos, stuurman, soldaat en nog wat, alles tegelijk was en kon zijn; maar wanneer hij, na Nyborg genomen en Funen van de Zweden gezuiverd te hebben, besluiten kan om de behaalde voordeelen *niet* te gaan vervolgen op Seelant, waar hij de rest van 's vijands legermacht misschien wel tot een onvoorwaardelijke overgave had kunnen dwingen. De wijze waarop hij zijn overtuiging bij veldmaarschalk Schack voordraagt, laat alweer aan bondige duidelijkheid niets te wenschen: '...daer comende seyde ick hem aen dat wij nyet langer conde blijven door de schaersheyt van vyvers en bovendien de lantsvloodt nyet langer en conden asardeeren.' In de beperking toont zich de meester. Zoo ook hier. De lang verwachte en aangelokte fortuin is eindelijk gunstig geweest, een stoute stap is gewaagd en met succes bekroond, maar de Admiraal kent de wisselvalligheid van het geluk en weet, waar noodig, van uitscheiden. De uitkomst stelt hem in het gelijk. Op 15 December komt de vloot voor Kopenhagen om daar in winterlaag te gaan:

‘Godt zij gedanckt voor sijn groote genade,’ en op 16 December? ‘Item den 16 smorgens stelde ick goede oorder om de schepen naer den boom te comen, want het begon hart te vryezen.’ Er was blijkbaar al meer ‘geasardeert’ dan de Admiraal geneigd zou zijn bevonden toe te geven.

Levert het journaal nog gegevens op waaruit men de persoonlijke en religieuze gevoelens van den Admiraal nader zou kunnen leeren kennen? Zeker, ook dat. Zelden, en dan alleen bij eenigszins ernstige gelegenheden, wordt Gods naam aangeroepen. Van de wijze waarop dat geschiedt, vermochten wij reeds eenige voorbeelden te geven, zij zijn voor vermeerdering vatbaar. Staan den 6en Aug. de vredeskansen eenigermate gunstig, dan lezen wij: ‘daer Godt Almachtych Sijnen segen toe gelyeve te geven, amen.’ Een enkele maal, wanneer er iets van aanbelang zal worden ondernomen, vinden wij: ‘Godt geve het wel geluycken mag.’ Te Kopenhagen woont hij de predycasye bij en ook eenmaal (4 Jan.) het avondmaal: ‘gingen wij ter predycasye en het avontmael des Heeren Jesu Crystus wert utgedeelt, daer ick mede Godtdanck aen verscheen.’ Is eenmaal de vrede geteekend, dan uit zich de Vlootvoogd met de woorden: ‘Godt sij gedanckt van Sijn groote genade... Godt geve dat lange mach deure.’ Op die wijze, niet anders en dan nog spaarzaam, pleegt hij zich uit te laten en wij worden in den indruk van gematigdheid, dien Gerardt Brandt ons tracht bij te brengen, aanmerkelijk bevestigd. Hoe kon het ook anders zijn, bij iemand die zooveel had rondgezworven en zich zelfs zekeren roem heeft ingeöogst ter zake van het houden van eenen goeden omgang met Algerijnen en Marokkanen? Eenige woorden van Brandt, ter zake dienende, geven in den tijd der antithese een allesbehalve onzeker geluid. Hier zijn zij: ‘Hij hoorde zeer ongaarne dat men eenige verschillende Christenen, ja zelfs dat men alle menschen die buiten 't Christendom waren geheel en al veroordeelde; maar wilde 't oordeel liever opschorten, ziende wel geen grond van hope omdat buiten Christus geen zaligheid is, ook geen zaligheid buiten Christus vast stellende, maar nochthans erkennende een ondoorgrondelijke diepte, beide van oordeel en van barmhartigheid, liet hij de zaak Gode bevolen.’ En iets verder:

‘Doch hem mishaagde ten hoogste, als predikanten zich met andere zaken dan van hun ambt bemoeiden, of eenige onbescheidene vrijmoedigheid gebruikten. Ook meende hij dat de kerkelijke heerschappij en opperhoofdigheid onder de kerkelijken, onder wat titel die mocht zijn, voor de kerken van Nederland schadelijk en verderfelijk was.’

Door welke middelen toch, is het aan De Ruyter gelukt om die goede orde, discipline en eendrachtige samenwerking te verkrijgen, die op de Staatsche vloot heerschend zijn gegeworden, sedert het opperbeleid aan hem werd opgedragen? Moeilijke en haast onoplosbare vraag, waarover veel kan worden geschreven, zoolang men zijn redeneeringen op geen vastere basis weet op te trekken dan op algemeenheden, als daar zijn: persoonlijk geluk, voorbeeld, persoonlijk overwicht, karakterhoedanigheid en dergelijken meer, maar waarmede men toch niet verder komt, zoolang wij van 's Admiraals methoden niet beter zijn onderricht, dan tot dusverre het geval is. Op één punt dat licht kan geven schijnt ons het journaal merkwaardige aanwijzingen te bevatten en, hoe vreemd het zij, wij meenen te mogen volhouden dat De Ruyter in veel hooger mate dan zijn voorgangers de kracht kent, die uitgaat van de papieren; hij weet welken indruk het *zwart op wit* maakt en hij bedient zich van die wetenschap. Het zij verre van ons te willen beweren dat des Admiraals kracht gelegen is in het stellen, verzenden en ontvangen van brieven, registers en staatwerk, neen, maar hij laat nimmer na om, waar het kan, *zijn orders op schrift* te geven. Daarin onderscheidt hij zich al dadelijk van zijn voorganger in het bevel, Wassenaer, die zelfs voordat hij met zijn vloot de Sont forceert, geen bevelen aan de kapiteins schijnt te hebben gegeven (zie De Jonge Dl. I blz. 571) en wien daarvan dan ook een ernstige grief is gemaakt. De Ruyter geeft, om maar een paar voorbeelden uit velen aan te halen, op 21 Mei, aan ‘alle de capteynen haer seynbryeven en randevoesen’; den 24en ontbiedt hij alle de capteynen ‘en deelde idereen sijn instruyksye ut’. Geen smaldeel wordt weggezonden, geen schip zeilt van de vlag weg, of de Admiraal verleent een schriftelijke opdracht, die hij (h)akte noemt. Het zou vermoeiend voor den lezer worden, zoo wij alle gelegenheden

wilden registreeren, waarbij hakten worden verleend. Een paar voorbeelden mogen voldoende zijn: (5 Maart '60) ‘op dato lagen alle de hakten voor de thuys seylende capteynen gereet, maer sij en conden nyet aen boort comen... tegen den avont wert beter weder, doe quamen de capteynen de Graef, Roetryn en den styerman den Haen en capteyn Tijssen van Seelant aen boort om haer hakten, sant mede een hakte aen den comandeur Jan Barensen van Vryeslant.’ Van den anderen kant, het is van algemeene bekendheid: betoont de Admiraal zich ten zeerste eerbiedig aan de instructies die hij van hoogerhand ontvangt. Eigengerechtigheid, die hij in den jongeren Tromp niet kan uitstaan, is hem vreemd. Toch schroomt hij niet, op gewichtige oogenblikken, eigen inzicht te doen prevaleeren op orders die onder gewijzigde omstandigheden niet dan ten nadeele van den dienst zouden zijn te handhaven. Weder een voorbeeld (17 Meert): ‘op dato creech ick oorder van Haer Ecksselensyen en de heeren ambassadoors dat ik met de lantsvlodt soude opbreken en tussen de stadt Coppenhagen en Ween comen te legghen; maer alsoo de Sweden preparasye maeckte om ut te comen, soo ben ick blijve leggen en hebbe SYTO oorder gestelt en een gelgoodt met een bryef gesonden en geadyverteert dat de Sweden claer maeckten om ut te comen...’ Hij wijkt, welbewust wat hij doet, van zijne orders af, maar rapporteert oogenblikkelijk de reden die hem zoo doet handelen. Moet er zonder orders en geheel op eigen verantwoordelijkheid worden geageerd, dan heeft hij niemand noodig om hem te zeggen wat er gebeuren moet, maar voorzichtig als hij van nature is, seint hij den breeden krijgsraad aanboord, opdat ieder goed wete waarnaar hij zich zal hebben te gedragen en om te kunnen noteeren wat hij, zooveel noodig na gehoord advies, heeft besloten. Moet er worden opgetreden, dan geeft de Admiraal weder schriftelijke orders (23 Sept.): ‘op dato voormyddach gaf ick ider capteyn haer schriftelijke oorders om, soo haest wynt en weder presenteerde, op Elseneur off op Elsenburch met al onse schepen een laech off twee te lossen en voortom te syen dat men de branders besteden soude aen de sweetsche schepen.’ Wordt eindelijk de groote onderneming met landing op Funen voorbereid, dan zijn er ook weer schriftelijke orders te vertoonen

'dye ick tot landen van saloepen en boodts bestelt hadde'.

Ofschoon Brandt ons geleerd heeft dat de Admiraal 'meer huisselijk dan hoofsch' was, geeft het journaal den indruk, dat er aan de *huiselijkheid in den dienst* geen plaatsje, hoe bescheiden dan ook, wordt ingeruimd. Merkwaardig komt het ons voor hoe de Admiraal, zijn journaal heeft dien trek met dat van Wassenaer gemeen, nimmer verzuimt de namen der Vlagofficieren en Kapiteins, *met* den hun competeerenden titel aan te halen en dat in een journaalboek, dat toch eigenlijk niet voor derden bestemd is. Wat ons bij den volbloed-aristocraat Van Wassenaer, die zijne verheffing gedeeltelijk aan zijn hooge geboorte dankte, *niet* verbaast, het verwondert ons bij De Ruyter *wèl*. Wij zijn geneigd daarin de uiting van zekere officieele koelheid te zien, die overdag gewoonte, dermate is ingeworteld dat zij den Admiraal niet verlaat wanneer hij des avonds bij het licht eener vetkaars zijn dagboek zit bij te werken. Men sla slechts op waar men verkiest. De opperbevelhebber heet steeds: 'de heer Amyrael van Opdam'; nu, men kan dat nog aan eerbied toeschrijven, mits men daarbij opmerke, dat wie gewoon is zooveel eerbied te betoonen, ook eerbied zal eischen waar deze hem competeert. Zoo vinden wij op 22 Juli: 'de heer vys-amyrael Meppelen', den volgenden dag: 'den vys-amyrael van Meppelen', den dag daarna: 'den heer Amyrael van Opdam' en 'den comandeur van Meuwen' en zoo gaat het steeds voort: rang en titel nauwkeurig vermeld, dikwijls zelfs met de toevoeging van 'heer'. Daarop is maar één afwijking namelijk des Admiraals ietwat jongere stadgenoot Cornelis Evertsen, wiens voornaam toch nog wel eens tot Cor. wordt herleid. Worden hooge personaadjen buiten het Zeewezen vermeld, dan schijnt in de oogen van de Ruyter, die officieele titulatuur overbodig te zijn. Wassenaer geeft den Koning wat des Konings is, maar De Ruyter spreekt over Koning en Kroonprins van Denemarken zonder de predicaten Majesteit en Koninklijke Hoogheid aan te wenden; de onderkoning van Noorwegen is niet anders dan de 'vyse-roey' (of het een oostersch raadjen ware!) maar de Friesche Stadhouder, die uithoofde zijner betrekking tot de Admiraliteit, wel met den Admiraal correspondeert, wordt 'Sijn Genade Pryns Wyllem van Nasou ut Vryeslant' genoemd. Blijkbaar wil

de Vlootvoogd, binnen den kring van zijn gebied, ieder geven wat hem toekomt; even blijkbaar zou men zeggen, legt hij zich aldaar een streng officieel optreden op. Heeft hij iets dergelijks wellicht juist van Wassenaer afgezien, die, aristocraat als hij was en buiten het zeewezen opgevoed, aan den omgang met zijn ondergeschikten weinig smaak heeft kunnen hebben? Het zou ons niet verwonderen als iets van dien aard het geval ware en zoo ja, de beteekenis van den dapperen maar ongelukkigen Vlootvoogd van Lestoffe zou er slechts in aanzien door kunnen rijzen. Voor zoover wij weten, staat De Ruyter *streng* op den eisch dat men geve, wat hem competeert. Met den ouderen Evertsen wil hij het spel nog wel een dag of twee aanzien; met den jongeren Evertsen heeft hij blijkbaar geen moeite; Sweers en Van der Zaen laten zich zelfs wel iets van hem welgevallen, maar van den twintig jaar jongeren Tromp wil hij niets verdragen. Heeft De Ruyter door een tot dusver weinig gekend officieel optreden, de zaak van het Zeewezen op ongekende wijze bevorderd of anders gezegd: heeft hij, binnen gematigde grenzen, aan het militairisme de plaats ingeruimd die het toekwam en die het tot op zijn tijd zeker *niet* innam?

Hoe men ook over des Admiraals eigenlijk optreden in dienstzaken moge denken, hij is wel een man van strenge en haast wetenschappelijke methode geweest, die nooit iets uit de hand beslaat, zoo mogelijk zelf overal bij is en de leiding neemt, die tevoren alles goed overweegt en zijn wil, goed geprepareerd, op schrift kenbaar maakt. Dat laatste kan op den duur niet nalaten een aangename zekerheid te verschaffen omtrent de bedoelingen van eenig chef. Het is een gebruik van macht, dat in bekwame handen even noodzakelijk als gewild mag heeten. Daarin vinden wij misschien een der voorname factoren, die de superioriteit van De Ruyter boven zijne tijdgenooten hebben bevestigd. Buiten dat vaste beleid, leeren wij er nog een tweede kennen, namelijk zijn bijna overdreven wantrouwen jegens den vijand. Ook dat is, wie zal het tegenspreken, een groote kracht in den leider eener expeditie. Ligt hij op de loer, om op de Zweden te passen, dan laat hij schepen die het cordon verbreken *niet* achtervolgen, maar dat wil zeggen dat hij zijn ondergeschikten tegenhoudt die liever wel aan het vervolgen gaan, want er

zijn prijsgelden mede gemoeid! Waarom laat de Vlootvoogd dat na? Omdat de meester zich toont in de zelfbeperking. Men zie slechts den 11en Sept.: 'het was een Sweetsche koopvaerder, maer ick en vant nyet geraden hem te volgen, alsoo een geballast schyp was en vertroude dat sij wel alle dagen een schyp soude afsenden met Sweetsche vleugels[1)] omdat wij haer volgen souden en alsoo onse macht van den anderen te trecken en dat sij dan ut Lantskroon ut soude comen, om dan onse mynder macht op haer custen en forten op het lijf te vallen, soodat wij voorsychtych in dyt werck moeten wesen, want wij met een seer syptyllen vijant te doen hebben.'

Neen, de Admiraal is iedereen te leep. Op 4 Dec. vertoeft hij aan den wal. 'De Sweden waren met 500 man ut Wismar gecomen om mijn met eenyge capteynen syen te attraperen'. Wat doet nu de Admiraal om zich niet te laten attraperen? Wij weten het niet, want hij zegt het niet duidelijk. Blijkbaar vindt hij het dan ook vrij overbodig dat te noteeren, want, denkt de Vlootvloogd, wie mij komt te attraperen, moet toch nog wat eerder opstaan. Immers het eenige wat hij wel aanteekent is: 'maer ick wert gewaerschout'. Ziedaar dan al wat noodig is, gewaerschout te zijn, dat wil zeggen: ik heb mijn maatregelen al genomen - ben ik ingelicht dan is het gevaar al voorbij, denken en doen zijn één.

Weelde, en wel met name tafelweelde, laat den Admiraal koel, ieder weet het, maar hij verwacht toch zoo nu en dan, dat moeder de vrouw hem 'wat goets' zendt. Waaraan heeft de Admiraal behoefte wanneer hij naar wat goeds verlangt? Dat vernemen wij tot tweemaal toe. Eens (11 Mei) ontvangt hij neffens brieven van zoon en dochter: 'twee alf hockson goede franse wijn en een mande droge vys'. Hopen wij dat de scharretjes den Admiraal goed gesmaakt hebben! Den anderen keer (16 Juni) bestaat de bezending uit: '2 cleyne vaetkens met lamoenen en oraengen'. Daarmede houden de mededeelingen van dien aard op, maar er is nog iets dat daarmede in verband kan worden gebracht. Op 20 Maart, vereeren de Zweden hem: 'een schoonen oosse' en als contra-

1) Onder Zweedsche vleugels dient men hier te verstaan de Zweedsche vlag.

beleefdheid ‘sant ick een goede (h)ame wijn in de plaets’. In een tijd toen het drinkwater de kleur van lood, den smaak van eikenhout en den geur van bedorven eieren moet hebben gehad, komt het begrijpelijk voor, dat een Admiraal, voor het minst, een welgevulde wijnbank had. Deze beide plaatsen wijzen dan ook die richting wel uit. Dikwijls is er sprake van wijn en de Jonge (Dl. II blz. 589) deelt nog een brief mede door De Ruyter aan zijn zoon gericht in het jaar 1676, alwaar wij lezen: ‘Hier gaen twee halve aemen Rynschen wijn, een vaetgen met Hollandsche boter en een tonnetje Engelschen gedroogden haring voor Ued. met een Amsterdammer soete koeck voor Michieltje. Ick hoope dat Ghij het met de vrunden in gesontheyt sult nuttigen.’ Het komt nog wel meer voor dat De Ruyter wijn als geschenk aanbiedt; zoo wanneer Blake om een ton bier laat verzoeken en deze ook krijgt met nog een halve aam rijnsche wijn (Brandt II). Wijn is blijkbaar een der voornaamste artikelen in de Admiraalsgamelle en hoe kon het ook anders? De Admiraal ontving bezoeken, zelfs koninklijke bezoeken en betoonde zich gaarne een goed gastheer. Laten de omstandigheden niet toe dat hij voorname bezoekers geheel naar hunnen staat kan accommodeeren, dan teekent hij verdrietig aan: ‘infijn wij herberchde de heeren soo wel als wij conden,’ (25 Sept.) maar toch weet hij op 23 Febr. den Koning en de Koningin van Denemarken, met groot gevolg, of een ander maal den Groothertog van Mecklenburg ‘met een groote swytte’ wel te ontvangen en blijkbaar is hij, bij deze en dergelijke gelegenheden, over zijne receptie welvoldaan, want hij teekent aan: ‘en waren seer vroelijck’. Er is alle reden om aan te nemen dat, hoeveel er ontbroken hebbe, aan het noodige voor een heildronk nooit schaarschte is.

En het overige behoeft ook niet zóó min geweest te zijn als wij thans geneigd zouden zijn te onderstellen. Dat de Admiraal van Wassenaer een eigen kok voer, is buiten twijfel; in diens journaal lezen wij tenminste (20 Maart): ‘op dato is de cock van *Sijn Excellentie* overleden.’ (Dat journaal is wel eens meer door een andere hand dan die van Wassenaer zelf bijgehouden.)

Gaat de Admiraal te gast, dan vindt hij zich in den regel: ‘treffelijck getrackteert en wel onthaelt’. Hij hecht, zooals

algemeen bekend is, weinig aan uiterlijk eerbetoon, doch wanneer het Van Wassenaer belieft hem naar den Engelschen Admiraal Montague te zenden, dan teekent hij toch aan dat hij ‘seer beleeft onthaelt is’. Nu, dat geldt nog dienstzaken; maar met welk een voorbeeldig laconisme maakt hij gewag van een geschenk, bestaande uit een vier- à vijfdubbelen gouden keten met gedenkpenning van 42 diamanten omzet: ‘*naer de myddach is den heer Amyrael Beelkens bij mijn gecomen, dye mijn ut last van den Conynck van Denemarken met eeu schone goude kettyn met een schone madaelge daeraen verheerde; voort nyet sonders*, *het ijs bleef in het water maer het en vroos nyet hart*’ (20 Dec. '59). De koning van Denemarken heeft den Admiraal, die zijn kroon gered had, niet begrepen en niet doorzien. Misschien had hij hem het hart kunnen stelen met het scheepken van ivoor ofte elpenbeen, seer nedt en welgemaeckt, maar niet met een goude kettyn.

Waar wij van De Ruyter's staatkundige gevoelens al niet veel meer weten dan het weinige dat Brandt dienaangaande gelieft te verhalen, daar kan het van belang zijn, wanneer wij de aandacht vestigen op twee plaatsen in het journaal die dienaangaande iets doen doorstralen en zulks te eerder, omdat de historie-schrijver heeft goedgevonden de oorspronkelijke lezing een weinig te *verbeteren*.

Van de inneming van een schans bij Nyborg namelijk, (25 Nov.) zegt de Admiraal het navolgende: ‘soo sant ick SYTO mijn saloep aen lant welgemant *ende plante Oraenge op de schans*.’ Wij vragen ons af: beteekent die uitdrukking iets in den mond van eenen Vlootvoogd, die het stadhouderlooze bestuur dermate heette te bewonderen, als Schimmel ons in latere dagen wel heeft willen doen gelooven? Het antwoord schijnt ons niet moeilijk. De Admiraal stond nog als met éénen voet in den tachtigjarigen oorlog, waarin hijzelf een werkzaam aandeel in den opbouw van den staat had genomen. Hij had dien oorlog gedeeltelijk medegemaakt, te lande in het Kleefsche en later te Bergen op Zoom. Hij zal wel eens meer ‘Oraenge’ op een schans hebben zien planten en zoo kan men ertoe komen om de geheele uitdrukking te beschouwen als eene, die van ouds gangbaar was. Ieder zegeteeken kan er dan mede zijn bedoeld, het

behoeft niet Oranje van kleur te zijn, maar wie met sloepenaffaires niet volkomen onbekend is, gevoelt dat het de sloepsvlag is geweest die op de schans werd geplant en die *kan*, naar oud gebruik, even goed oranje blanje bleu als rood wit en blauw getoond hebben. Hoe dit zij, de Ruyter zegt uitdrukkelijk: ‘oranje’ en bij een andere gelegenheid spreekt hij met de grootst mogelijke onbevangenheid van schepen die onder ‘Prynssevlagge’ zeilen. En wat zegt nu Brandt? ‘Hierop zond De Ruyter zijn sloep, welbemandt, naar de schans, die men ledig vondt en daar men '*t Staatenvaandel* plantte.’ Blijkbaar heeft De Ruyter zelf *niet* noodig gevonden wat zijn biograaf *wel* noodig achtte, namelijk: zijn woorden met het oog op de tijdsomstandigheden te kiezen, ofschoon hem dat toch vrij stond en een beslist staatsgezinde een ruim gebruik van die vrijheid zou hebben gemaakt. Wij gelooven dan ook van die besliste staatsgezindheid van De Ruyter maar heel weinig, al zijn wij mede van oordeel, dat het den ingezetene eener Republiek in een stadhouderloos tijdvak vrij stond, te zijn wat zijn overtuiging hem ingaf, tot het uiterste toe. Heeft men misschien De Ruyter's persoonlijke vriendschap met De Witt te zeer vereenzelvigd met gelijke gezindheid? Wij zouden meenen van ja en wij houden het er ten overvloede voor, dat de staatkunde den Admiraal eer koel liet dan warm maakte. Hiervoren veroorloofden wij ons eene opvatting van Huet te bestrijden, het zij ons vergund hem thans aan te halen, om te doen gevoelen waar het juist om ging: ‘De Ruyter bezat de aangeboren slimheid welke zich met zaken die haar niet aangaan niet bemoeit... Naar den oorsprong van de Witt's sekrete resolutiën werd door hem niet gevraagd... Evenzoo onthoudt hij zich van ieder onderzoek naar de redenen der verheffing van Willem III. Na gelijk vóór de omwenteling is hij de algemeene zeevoogd en dient het stadhouderlijk bewind met dezelfde trouw als het stadhouderlooze.’ Er is echter nog meer. Huet ziet voorbij, dat hij, alvorens het stadhouderloos bewind te dienen, meer dan één stadhouderlijk bewind heeft gediend, ook met dezelfde trouw. Op 15-jarigen leeftijd dient hij te lande onder de bevelen van Prins Maurits en in hetzelfde jaar ‘begost hij ten oorlog te varen’. In 1641 ontvangt hij zijn eersten lastbrief van Frederik Hendrik. In 1652 vinden wij hem, niet dan met overwonnen weerzin, op de

vloot terug en hij dient nu het stadhouderloos bewind met gelijke trouw als *voorheen* het stadhouderlijke. Heeft die weerzin om te gaan varen, waarvan Brandt verhaalt, misschien tot op zekere hoogte zijn oorsprong juist in orangistische gevoelens gehad? Wat daarvan zij, wij kunnen ons voorstellen, dat de Admiraal zich spoedig gewonnen heeft gegeven toen hij, tijdens 's Prinsen minderjarigheid, den grooten raadpensionaris als bezielenden geest over de vlootbelangen zag waken. Na 1672 dient hij weder het stadhouderlijk bewind, maar de woorden waarin hij den Prins bij zijne verheffing welkom heet, zijn niet die van een staatsgezinde die zijn gevoelens wenscht te verbloemen. Of zou de Admiraal, die zich bij Chatham, in den vierdaagschen zeeslag, bij Solebay en bij ontelbare andere gelegenheden onsterfelijken roem had ingeoogst, die niemand naar de oogen behoefde te zien en die zich thans opmaakte om in *één* jaar *twee* groote koninkrijken, tot *drie*maal toe de trotsche vlag te doen strijken, tijd en lust hebben kunnen vinden om te pluimstrijken? Wij vinden bij Brandt de minuut van den brief die bij de gelegenheid van des stadhouders verheffing geschreven is en deze is te merkwaardig om in dit verband niet te worden aangehaald; hij luidt:

'Dat hem in deze bekommerlijke tijden buiten mate had verheugd, van de Heeren hunne Hoog. Moog. Gedeputeerden en Gevolmachtigden met zekerheid te verstaan, dat Zijne Hoogheid tot Stadhouder van de Provinciën van Holland en Zeeland was verkoren; en derhalve van zijn plicht had geacht, zijn Hoogheid dieshalve van geheeler harte alle heil, geluk en zegen van den hoogen hemel toe te wenschen: hopende dat de Staat onder deszelfs hoogwijs beleid en regeering wederom zoo gelukkig zou worden als die ten tijde van Zijne Hoogheids Doorluchte en dappere voorouders was geweest: en dat hij wijders met alle eerbiedigheid de eere van Zijn Hoogheids geboden en bevelen zoude afwachten.'

De Republiek der Vereenigde Nederlanden is voor hem gewoonlijk: 'het vaderland' en ofschoon zelf Zeeuw, hij vereenzelvigt Holland en de Hollanders met Nederland en de Nederlanders op eene zelfde wijze als de geboren Hollander dat ook in onze dagen pleegt te doen. Hij ontvangt de

Hollandsche post, confereert met Hollandsche ambassadeurs, kent geen andere dan Hollandsche schepen en een Hollandsche vloot. Het *groote* verschil dat er, nog in onzen tijd, tusschen Hollanders en Friezen schijnt te bestaan, telt hij niet, provincialisme is hem vreemd, maar iets van de fijnte van dat verschil wil er toch wel bij hem in, al telt hij de Friezen onder de Hollanders mede. Zou het zijn om het nageslacht te believen of om dat stoere volk alle recht te doen wedervaren dat hij aanteekent: 'van de Hollanse offesyeren is doodt gebleven capteyn Hemmema van Vryeslant'? Zoo het provincialisme hem vreemd is en alles tot Holland herleid wordt, het is opmerkelijk dat er ééne uitzondering wordt gemaakt. Die uitzondering geldt de soldaten; zij zijn 'Neerlanse' soldaten.

Van scheepstoestanden, en daarvan juist zouden wij zoo gaarne wat meer willen weten, leert het scheepsjournaal ons weinig. Aan Zondagsrust wordt niet veel gedaan, maar soms wordt er, dat blijkt, eene godsdienstoefening gehouden. Zoo op 8 Juni: 'wij hebben op dato goede partij water gehaelt en daar is op vier plaetsen gepredict'. Overigens vinden wij van iets dat op scheepsgodsdienstoefening gelijkt geen spoor. De ziekenverpleging is er treurig aan toe. Eerst op 31 December bespreekt de Admiraal 'een groot huys om onse siecken in te doen'. Van welken aard dat huis kan zijn geweest, leert ons het journaal van Van Wassenaer, die in den vorigen winter eveneens een hospitaal improviseerde: het huis was 'daertoe geprepareert met stoocken in kaghghels'. Met dat al stierven er in de vloot van De Ruyter gedurende den winter toch een vierhonderd man en ook de Admiraal teekent aan, dat hij eenmaal (18 Jannewary) niet al te wel was, 'maer het gynck tegen den avont wat over'. Van straffen en justitie, een onderwerp waarvan eigenlijk genoeg is bekend, vernemen wij een paar bijzonderheden. Humaan, laat De Ruyter er zich ongaarne over uit, getuige de volgende passage (24 Juni): 'wij deden juystysye in ons schip over den schypper van capteyn Geskens en sijn onder-barbyer over seer groot quaedt dat zij begaen hadden, gelijk men bij de sentensy-boeck soude connen syen'. Anders bij Van Wassenaer, die de executies duidelijk beschrijft (10 Sept.): 'deden zeyn om krijghsraet te

houden; tegen den middach wiert de schieman van capiteyn de Ligne 3 mael gekielhaelt en met 100 slagen gelaerst en verder voor 6 jaeren tot Amsterdam in 't rasphuys gebannen en noch een matroos van 't selve schip viel 3 mael van de ree en wiert desgelijkx met hondert slagen geleerst in conformiteyt van de sententie van de crijseraedt'. Op 27 Januari zijn twee matrozen (de vloot ligt te Kopenhagen te overwinteren) betrapt op het stelen van een mantel bij een burger in de stad. Men zou zoo zeggen, waar bepaald voor de zieken gestookt wordt en een 'bedroefde heete sieckte' in de vloot heerscht, komt het wegnemen van een mantel verleidelijk voor. Den volgenden dag reeds wordt executie gehouden: 'vielen de twee matrozen op haer schip van de ree en ider 100 slagen voor de mast'. Dat vallen van de ree, is de straf van 'ra-vallen', eenige tientallen van jaren geleden afgeschaft. Zoo van de ra in het ijskoude water te worden gegooid en nog 100 slagen op den koop toe (afdrogen heette dat vroeger) komt ons toch tegenwoordig geen straf voor die aan het misdrijf geëvenredigd is.

Van scheepswerkzaamheden vernemen wij, dat er telkens water moet worden overgenomen uit de waterschepen: dat is en blijft aan de orde van den dag. Vitailleeren en de aanschaffing van verversching en van bier kosten veel tijd en veel hoofdbrekens. Ook het overnemen, of desnoods zelf kappen van brandhout komt veelvuldig voor. Dat is al wat men van de werkzaamheden verneemt, behalve dan het eeuwig en altijd terugkeerend krengen en schoonmaken van de schepen, waarover reeds werd gesproken. Een kijk in het eigenlijk scheepsleven binnenboord krijgen wij niet.

Maar wat wij dan toch wèl krijgen, is eenige kijk op de navigatie, zooals die in die tijden werd gedreven. Koersen en peilingen worden in volle streken opgegeven en een zéér enkele maal gaat de onderverdeeling van de kompasroos tot in halve streken, maar de halve streek wordt dan door de omschrijving 'wel zoo' ingevoerd, zoodat N.t.O. wel zoo Oost, niet anders beduidt dan N.t.O. ½ O. Van het Vlie wordt de koers N.NO. naar den hoek van Skagen gesteld; waartoe zou het ook dienen een nauwkeuriger koers op te geven, wanneer men toch overtuigd is dat die niet altijd te beleggen is en er heel wat te laveeren zal vallen. (De Ruyter past het

woord laveeren, dat wij gewoonlijk slechts op binnenvaartuig toepassen, op zeeschepen toe!) Van een astronomisch bestek is geen sprake, alhoewel de onderstelling niet gewaagd is dat de ‘gis’ nauwkeurig wordt bijgehouden. Des te meer wordt er gelood. In den morgen van 26 Mei wordt de Doggersbank met 18 vaam diepte aangelood en des avonds is de vloot op een diepte van 36 vaam en dus benoorden het Zand. Den volgenden dag is het Vlie, naar gissing, op 42 à 43 mijlen in het Z.t.O. en er wordt 40 vaam gelood. Bij het naderen van de Jutlandbank wordt er nog denzelfden dag 32 vaam diepte ‘gesmackt’. Zoo wordt er telken male gelood en na den middag van 28 Mei neemt de diepte toe tot 60 vaam, waaruit de Admiraal opmaakt dat de vloot 9 mijl N.NO. van ‘de Neus’ (Hirshals?) moet staan. Den volgenden dag wordt er land gemaakt en er wordt verder natuurlijk zoo goed als altijd op peiling en zicht gevaren, waarbij het lood zijn rechtmatig aandeel krijgt. Van kruispeilingen wordt geen gebruik gemaakt; er zullen geen kaarten geweest zijn waarop men naar behooren een peiling kon afzetten. Gewoonlijk wordt slechts één punt gepeild en de afstand tot dat punt wordt gegist.

Op de thuisreis vaart de vloot op soortgelijke wijze, maar er wordt toch één breedte door middagshoogte der zon bepaald. Op 2 December namelijk, is er een ‘goede hoochte’ genomen, die $53^{o}\ 25'$ voor de breedte doet vinden. De Admiraal teekent tot tweemalen aan, dat die hoogte ‘goed’ was en leidt uit de breedte af dat die van Vlieland, volgens de kaart, onjuist moet zijn. Volgens breedte $53^{o}\ 25'$ toch, zou de kaart leeren dat de vloot ‘op het Vlije aan lant’ had moeten zijn, terwijl zij inderdaad 5 mijlen NW. daarvan stond, ‘gelijck wij het perfeckt bevonden, soodat het heylant Vlye op de hoogte van 53 graden, 10 minuten is leggende en als U.L. van de noort op 15 à 16 vamen compt, dan is men noch 4 mijlen buyten lande’. Nu rijst de vraag: wat verstaat De Ruyter onder ‘het heylant Vlye’? Hij bedoelt ongetwijfeld de noordoostpunt van het eiland, omdat daar de toegang is naar de Vliereede, alwaar hij met de vloot wenschte binnen te vallen en ook omdat *niet* Vlieland, maar *wèl* Terschelling goed kenbaar was aan den Brandaristoren, die nog bestaat. Daaruit moeten wij, tot onzen spijt,

afleiden dat de ‘goede hoochte’ den Admiraal van de wijs schijnt te hebben gebracht, want de Brandaris, waaraan De Ruyter zich ongetwijfeld verkende toen hij land in het gezicht kreeg, ligt op 53° 22′; de noordoostpunt van Vlieland ligt slechts een weinig zuidelijker. Nu zegt het journaal dat de vloot, op den middag, nog 5 mijlen NW. van het Vlie was. Aannemende dat die mijlen, ouderwetsche ‘duytsche mijlen’ van 15 op één graad zijn, stond dus de vloot onveer 14′ benoorden het Vlie, dat op ongeveer 53° 22′ ligt en dus was de breedte 53° 36′ maar niet 53° 25′. De ‘goede hoochte’ was derhalve ongeveer 10′ fout en dit komt merkwaardig voor, omdat het eenigen maatstaf geeft van de fouten die een goed, ja een uitmuntend observateur beging, in een tijd toen men zich nog op den graadstok (hoogstens op het Davis Quadrant) moest verlaten en de uitvinding van het spiegelsextant nog vele jaren op zich zou laten wachten. Of De Ruyter zijn gemeten hoogte voor straalbuiging heeft verbeterd, doet weinig ter zake. Zij *kan* in aanmerking zijn genomen, omdat Kepler haar met alle wenschelijke nauwkeurigheid had bepaald en in het land van Blaeu, is men met de uitkomsten van diens onderzoek natuurlijk bekend geweest. De conclusie blijft dat een fout van 10′, zelfs bij gewone middagshoogten, geen zeldzaamheid kan zijn geweest.

Zoo heeft dan het Historisch Genootschap te Utrecht ons door de uitgave van dit journaal ten zeerste aan zich verplicht en wij hopen dat het voort moge gaan met publicatie der overige. Mocht dan de particuliere correspondentie van den Admiraal nog eens worden opgespoord, of mocht slechts in zijn geheel gepubliceerd worden wat daarvan dan toch zeker nog over is, wij hopen dat ook, omdat wij ons overtuigd houden dat daaruit nog heel wat meer zou te leeren vallen dan uit de dorre regelen van een Jornalboeck. Zoo zouden wij in de gelegenheid komen om kennis aan te knoopen met Mevrouw de Ruyter en wij zijn daarnaar zeer verlangende, waar wij omtrent haar slechts zijn ingelicht door een paar grollen door Constantijn Huyghens te boek gesteld, die men elkaar met zooveel welgevallen naschrijft. Bedriegen de teekenen niet, dan mag worden vermoed dat Mevrouw de

Ruyter eene ‘stille kracht’ in het veelbewogen leven van haar beroemden echtgenoot is geweest, maar dan toch eene kracht, die recht geeft op grooter waardeering dan haar tot dusverre is ten deel gevallen.

Zoo tenminste zal De Ruyter zelf gedacht hebben toen hij den 13^{en} Mei 1674 uit Goeree aan zijn dochter kon schrijven: ‘myn vrou ue lyeve moeder sal op morgen ofte overmorgen van hyer met het besaensjacht naer Vlyssinge seylen om mijne comste daer te wachten en noch iets voor mij claer te doen maaken’. Men behoeft geen zeeman te zijn om de waardeering te beseffen die in die weinige woorden ligt opgesloten.

S.P. L'HONORÉ NABER.

Hedendaagsche Engelsche dichters.

I.
Algernon Charles Swinburne.

Wanneer we de tegenwoordige Engelsche dichtkunst beschouwen, dan valt allereerst de reuzenfiguur van Algernon Charles Swinburne in het oog. Meermalen heeft het mij getroffen dat deze dichter, die trouwens in zijn eigen land niet wat men noemt ‘populair’ en algemeen bekend is, hier ten naastenbij onbekend is. Telkens ontmoette ik menschen van een vrij breede letterkundige ontwikkeling, die zoo goed als niets van hem wisten. Dit is wèl merkwaardig waar het een dichter betreft die thans zeventig jaar is en zoo kolossaal veel en zooveel heerlijk-schoons heeft geschreven. Weinig schrijvers zijn zóó werkzaam en produktief geweest als Swinburne, want sedert de verschijning van zijn eersten bundel, de drama's *The Queen Mother and Rosamond*, in 1860-'61, heeft hij bijna elk jaar een werk doen verschijnen, een geregeld-vloeienden stroom van prachtige dingen, waarnaar het een lust is te luisteren, die telkens weer nieuw, frisch, zuiver genot geven.[1)] Swinburne is dan ook essentieel een ‘poet's poet’, hij is niet ‘for the million’, en er zullen bovendien weinig voorbeelden gevonden worden van zoo'n gestadige en op 'tzelfde niveau van schoonheid blijvende werkzaamheid, van zoo'n bewonderenswaardig en verbazingwekkend

1) Een bibliografie die tot 1887 loopt, telt veertig bladzijden!

'sustained effort' en 'sustained level of excellence'. Niet ten onrechte zei Arthur Symons dat de natuur Swinburne schiep in 'a fit of extravagance', en Tennyson, die over woordmuziek kan oordeelen als weinigen en zelf de heerlijkste woordmuziek heeft doen hooren, gewaagde met recht van Swinburne als van een buis, waarin alles wat er door werd geblazen muziek werd. Ik schrijf de mindere bekendheid van Swinburne, ook in zijn eigen land, dááraan toe, dat hij zoogenaamd 'moeielijk' is - in een andere beteekenis wel is waar dan Browning - dat hij geen concessies doet aan 'het publiek', en nog al eens dikwijls allerlei klassiek-mythologische zinspelingen en reminiscenties heeft.

Om Swinburne's klassieke toespelingen en herinneringen te kunnen begrijpen en nagevoelen, moet men natuurlijk thuis zijn in de wereld waarin ook de dichter zich beweegt, en daarom is zijn kunst uit den aard van de zaak niet voor iedereen. Wanneer hij voorbeeld den lof zingt van Aeschylus, Sappho, Catullus of andere figuren uit de klassieke Grieksche en Romeinsche tijden, dan zullen slechts weinigen hem geheel kunnen volgen, vooral waar hij doordringt in hun kunst en karakter, eenvoudig omdat zij het werk van de bezongenen niet kennen. Daardoor verklaar ik me ook dat zoo weinigen van onze eigenlijk gezegde letterkundige critici weinig of heelemaal niet van Swinburne gewagen. Als wij hen nagaan, dan hebben we bijv. Kloos, die zijn klassieke studiën halverwege heeft laten varen, maar toch blijken heeft gegeven van de lectuur der klassieken te onderhouden; Boeken, die gepromoveerd is in de klassieke letteren en Apuleius heeft vertaald (*hoe* hij dat gedaan heeft heb ik aangetoond in den *Ned. Spect.* van 24 Mei 1902) en meermalen bewezen heeft, vooral in zijn verzen, mooi geïnspireerd te kunnen worden door de oudheid; Van Eeden, wiens veelzijdige, overal heen tastende geest ook wel langs deze paden zal gezworven hebben, maar toch in zijn werk weinig of geen 'Anregung' van de klassieken laat blijken; verder misschien nog enkelen die Swinburne in alle opzichten goed zouden kunnen lezen en begrijpen, gesteld dat hun kennis van het Engelsch voldoende is; maar het meerendeel telt in dit opzicht òf in 't geheel niet òf ten naastenbij niet meê.

Waar, om eenige voorbeelden te noemen, Swinburne zegt:

Here the wise wave-wandering steadfast-hearted
Guest of many a lord of many a land
Saw the shape or shade of years departed,
Saw the semblance risen and hard at hand,
Saw the mother long from love's reach parted,
Anticleia, like a statue stand...

zal voor menigeen zoo'n passage vrijwel zonder beteekenis voorbijgaan, want menigeen zal niet begrijpen dat hier van Ulysses sprake is.

Elders, waar we lezen

And stood between the sea's edge and the sea
Naked, and godlike of his mould as he
Whose swift foot's sound shook all the towers of Troy;
So clothed with might, so girt upon with joy,
As, ere the knife had shorn to feed the fire
His glorious hair before the unkindled pyre
Whereon the half of his great heart was laid,
Stood, in the light of his live limbs arrayed
Child of heroic earth and heavenly sea,
The flower of all men....

zal wel niet iedereen begrijpen dat hier wordt gezinspeeld op Achilles vóór Patroklos' brandstapel.

Bij het koorlied vs. 555 en vgg. uit *Erechtheus:*

Out of the north wind grief came forth
And the shining of a sword out of the sea.
Yea, of old the first-blown blast blew the prelude of this last,
The blast of his trumpet upon Rhodope...
- - - - - - - - - - - - -
- - - - - - - - - - - - -
With the leap of his limbs as a lion's, a cry from his lips as of thunder,
In a storm of amorous godhead filled with fire,
From the height of the heaven that was rent with the roar of his coming in sunder,
Sprang the strong God on the spoil of his desire....

zal misschien niet iedereen dadelijk kunnen denken aan de mythe van Boreas en Orithyia.

Dit zijn slechts een paar grepen ‘at random’, en zoo komen er herhaaldelijk beelden, toespelingen en herinneringen in Swinburne's gedichten voor.

Nu wil ik niet beweren dat de ontwikkelde leek niet van aan de klassieken herinnerende of in klassieken trant gebouwde gedichten kan genieten, maar zulke zaken werken toch afschrikkend en moedigen zelden tot verder lezen aan.

Toen Swinburne optrad, stond Tennyson op het hoogtepunt van zijn roem, en Browning was er niet ver van af. Swinburne had op beiden iets voor: op Tennyson een vrijere en snellere versbeweging, op Browning grootere helderheid, minder ingewikkeldheid en veel meer melodie. In Tennyson brandde ook een vuur, maar laag, diep en verborgen, dat slechts nu en dan tot uitbarsting komt, zooals in *Locksley Hall*: *Sixty Years After*, *Maud* en andere stukken; Swinburne daarentegen is voor 't meerendeel een steeds flakkerende en oplaaiende vlam, een steeds werkende en woelende vulkaan, uitbarstend met geweldige rommelingen en dondering van klank. Tennyson bekoort door de fijne betoovering van kalmte en rust, van elegischen ernst en vredige harmonieën, ‘all things in order stored, a haunt of ancient peace’, terwijl Swinburne van een brandenden hartstocht, koortsige vaart en hevige beweging is, weergalmt in ‘ever-echoing avenues of song’. Hij is een beeldstormer, een rebel, zooals Shelley dat was, en zijn wilde opstandigheid staat in sterk contrast tegen Tennysons gematigd gevoel van eerbied en onderworpenheid. In Swinburne is een zeer uitgesproken pantheïstisch gevoel, tegenstelling met Tennysons berustend-geloovig theïsme. Trouwens Swinburne heeft zich min of meer schamper uitgelaten over Tennysons ‘Semi-Christianity’ van *In Memoriam*. Swinburne zingt van de elementaire krachten der natuur, gelijkt zelf een oerkracht, wielende zee, fel-brandend vuur; Tennyson is een meer huiselijke natuur, hij zingt meer van de ‘domestic-virtues’ en is van minder kosmische kracht en grootschheid dan Swinburne. Zelfs wanneer deze van meer intieme dingen zingt, bij voorbeeld waar hij van zijn moeder gewaagt, doet hij het op zijn bizondere sterk-bewogene wijze, zooals in een 1896 gedateerd gedicht *The High Oaks:*

All this oldworld pleasance
Hails a hallowing presence,
And thrills with sense of more than summer near,
And lifts toward heaven more high
The song-surpassing cry

Of rapture that July
Lives, for her love who makes it loveliest here;
For joy that she who here first drew
The breath of live she gave me breathes it here anew.

En als zij een jaar later dood is, dan begint hij een vers aldus:

Still the sovereign trees
Make the sundawn's breeze
More bright, more sweet, more heavenly than it rose,
As wind and sun fulfil
Their living rapture: still
Noon, dawn, and evening thrill
With radiant change the immeasurable repose
Wherewith the woodland wilds lie blest
And feel how storms and centuries rock them still to rest.

In een andere strofe van dit wondervolle gedicht vervolgt hij:

Soft as light and strong
Rises yet their song
And thrills with pride the cedar-crested lawn
And every brooding dove.
But she, beloved above
All utterance know of love,
Abides no more the change of night and dawn,
Beholds no more with earth-born eye
These woods that watched her waking here where all things die.

Dit is uit een van Swinburne's laatste bundels, *A Channel Passage* (1904) en bewijst, dat hij ook zachtere en meer sobere tonen kan vinden wanneer de stemming het vereischt. Hoezeer hij ook een contrast vormt met Tennyson, hoezeer hij weinig idyllisch heeft, is hij in zekeren zin toch een volgeling van zijn ouderen kunstbroeder, en dit betreft dan vooral den *vorm* van zijn poëzie, omdat hij heeft medegewerkt tot het verfijnen en verbreeden, het vervolledigen en volmaken van klank en rhythmus. Want meesterlijk hanteert hij de veelsoortigste maten, niet alleen lange, zwaar-geluidende en orgelende, maar ook korte, vluchtige, fijne. Deze laatste intusschen zijn in de minderheid, en kunnen we spreken van Tennysons woordmuziek, bij Swinburne zouden we kunnen gewagen van woordorkanen. Om echter te doen zien dat ook

hij kan ‘trip it on the light fantastic toe’, diene de aanhaling van enkele gedeelten uit zijn verzen op jonge kinderen en andere van lichter, blijder genre. Zoo dit, uit *A Child's Laughter:*

All the bells of heaven may ring,
All the birds of heaven may sing,
All the wells on earth may spring
All the wind on earth may bring
  All sweet sounds together;
Sweeter far than all things heard,
Hand of harper, tone of bird,
Sound of woods at sundawn stirred,
Welling water's winsome word
  Wind in warm wan weather.

One thing yet there is, that none
Hearing ere its chime be done
Knows not well the sweetest one
Heard of man beneath the sun,
Hoped in heaven hereafter;
Soft and strong and loud and light,
Very sound of very light
Heard from heaven 's rosiest height,
When the soul of all delight
Fills a child's clear laughter.

Neem ook het volgende, de eerste strofe van *A Match:*

If love were what the rose is,
And I were like the leaf,
Our lives would grow together
In sad or singing weather,
Blown fields or flowerful closes,
Green pleasure or grey grief;
If love were what the rose is,
And I were like the leaf.

Ten slotte dit, uit *Winter in Northumberland:*

For all the hours,
Come sun, come showers,
Are friends of flowers,
And fairies all;
When frost entrapped her,
They came and lapped her

In leaves, and wrapped her
With shroud and pall;
In red leaves wound her,
With dead leaves bound her
Dead brows, and round her
A death-knell rang;
Rang the death-bell for her,
Sang, ‘is it well for her
Well, is it well with you, rose?’ they sang.

Deze laatste aanhaling doet denken aan de mooie oude liedjes die in Shakespeare verspreid staan, aan die van Fletcher, Ben Jonson, Herrick, Herbert en andere zeventiende-eeuwers.

Vergelijk nu hiermede den langzamen, statigen maatgang, als het kalme beieren van kerkklokken, in de volgende vijf mooiste strofen van het aangrijpend-schoone gedicht *The Garden of Proserpine* (er zijn er twaalf in 't geheel):

Here, where the world is quiet;
Here, where all trouble seems
Dead winds' and spent waves' riot
In doubtful dreams of dreams;
I watch the green field growing
For reaping folk and sowing,
For harvest-time and mowing,
A sleepy world of streams.

Pale, without name or number,
In fruitless fields of corn,
They bow themselves and slumber
All night till light is born;
And like a soul belated,
In hell and heaven unmated,
By cloud and mist abated
Comes out of darkness morn.

Pale, beyond porch and portal,
Crowned with calm leaves she stands
Who gathers all things mortal
With cold immortal hands,
Her languid lips are sweeter
Than love's who fears to greet her
To men that mix and meet her
From many times and lands.

We are not sure of sorrow,
And joy was never sure;
To-day will die to-morrow;
Time stoops to no man's lure;
And love, grown faint and fretful,
With lips but half regretful
Sighs, and with eves forgetful,
Weeps that no loves endure.

Then star nor sun shall waken,
Nor any change of light:
Nor sound of waters shaken,
Nor any sound or sight:
Nor wintry leaves nor vernal
Nor days nor things diurnal;
Only the sleep eternal
In an eternal night.

Verruischt niet deze strofe als de echo in een diepe wel?

In deze aanhalingen hebben we een neiging van Swinburne kunnen bespeuren tot alliteratie, en deze geeft soms heerlijke effecten bij hem. Nu en dan overdrijft hij m.i., zooals bijvoorbeeld aan het eind van de eerste strofe van *A Child's Langhter*, die *w*'s werken wel week, maar toch ook ‘a wee bit’ wee. Daardoor komt het dat de dichter hier en daar wat gekunsteld klinkt, wat precieus; ook toont hij een bizondere voorliefde - denk aan onze, gelukkig nu doode, modewoorden *intens*, *passie*, *puur*, *sereen* - voor zekere woorden als *flame*, *fire*, *swift*, *sudden*, *reiterate*, *reverberate*, *guerdon*, *kindle* en nog eenige, maar vooral voor de beide eerstgenoemde. Alles is vuur en vlam bij Swinburne, trouwens zeer goed passend bij zijn gloeiend temperament. Op de golven is het vuur van den morgen:

Dawn is wild upon the waters where we drink of dawn today:
Wide, from wave to wave rekindling in rebound through radiant air,
Flash the fires unwoven and woven again of wind that works in play,
Working wonders more than heart may note or sight may wellnigh dare...

In het schuim is het vuur, het zijn schuimvlammen, getooverd door den dageraad:

Light that leaps and runs and revels through the springing flames of spray.

Nachtegalenzang is vuur:

> Sister, my sister, o fleet sweet swallow,
> Thy way is long to the sun and the south;
> But I, fulfilled of my heart's desire,
> Shedding my song upon height, upon hollow,
> From tawny body and sweet small mouth
> Feed the heart of the night with fire.

De zeevogel of zijn schrille kreet is als een vlam:

> Here, where sharp the sea-bird shrills his ditty,
> Flickering flame-wise through the clear live calm,
> Rose triumphal, crowning all a city,
> Roofs exalted once with prayer and psalm,
> Built of holy hands for holy pity,
> Frank and fruitful as a sheltering palm.

De vier laatste regels heb ik er bij geschreven om te doen zien hoe prachtig Swinburne met alliteratie weet te tooveren en omdat ze zoo bizonder mooi klinken.

Het hondenoog flikkert met een vluchtig vuur:

> Arcadian Atalanta, with twain hounds
> Lengthning the leash, and under nose and brow
> Glittering with lipless tooth and fire-swift eye...

Liefde is een vlammend vuur:

> Thou art swift and subtle and blind as a flame of fire...

Deze regel is een gedeelte van een koorlied uit *Atalanta in Calydon*, een drama in Griekschen trant - zooals wij er een bezitten in Nico van Suchtelens *Kroisos* - en dit koorlied is een schitterend tegenstuk van Sophokles' koor in de *Antigone* □□*ως* □*ν*□□*ατε μ*□*χαν*.

De spraak van een mensch is vuur:

> His speech is a burning fire.

De vrijheid is bliksem:

> Mine eyes
> Shall first in man's flash lightning liberty...

uit de toespraak van de godin Athena tot de stad Athene aan het eind van *Erechtheus*, eveneens een drama in den klassieken geest; de bovenaangehaalde regels gaan aldus verder:

Thy tongue shall first say freedom; thy first hand
Shall loose the thunder terror as a hound
To hunt from sunset to the springs of the sun
Kings that rose up out of the populous east,
To make their quarry of thee, and shall strew
With multitudinous limbs of myriad herds
The foodless pastures of the sea, and make
With wrecks immeasurable and unsummed defeat
One ruin of all their many-folded flocks
Ill shepherded from Asia; - -

Dit is echt Grieksch gevoeld, het klinkt Aeschyleïsch, zelfs in de taal, bijv. in ‘thy first hand’ het adverbiale gebruik van 't adjectief ‘first’, en de ‘foodless pastures’ van de zee, een herinnering wekkend aan Homerus. Hoe het komt, weet ik niet, maar regel 4 doet me Tennyson-achtig aan.

Naar aanleiding hiervan moet ik op een metrische eigenaardigheid wijzen. In regel 8 moeten de laatste drie syllaben van ‘immeasurable’ worden uitgesproken als één lettergreep, waartoe natuurlijk ook het hiaat veroorzaakt door ‘and’ meewerkt. Zoo zijn er meer verzen, waarin het metrum niet regelmatig naar voeten scandeerbaar voortloopt, maar die we eerst kunnen lezen door herhaald ‘slurring’. In den loop van mijn Swinburne-lezing teekende ik de volgende aan:

And God know͡eth, who hath sent the͡e a͡ sign

This not Le͡op͡ardi saw; but we

I͡ am͡ as Time's self in mine own wearied mind

Ye heights of hills and thou Dircean spring
In͡vi͡olable͡, a͡nd ye towers that saw cast down

For if thou sleep, we perish, and thy name
Dies with the dy͡i͡ng of our ephem͡er͡al breath.

And glori͡ou͡sly͡ h͡ast thou lived, and made thy life
To me that bare thee and to all men born
Thankworth͡y͡, a͡ praise for ever͡, a͡nd hast won fame

Clear through th͡e͡ irreme͡ab͡le symplegades

Unlovable, no light for a husband's house,
Espoused; a glory among unwedded girls,
And chosen of gods who reverence maidenhood.
These too we honour in honouring her; but thou,
Abstain thy foot from following, and thine eyes
From amorous touch; nor set toward hers thine heart,
Son, lest hate bear no deadlier fruit than love.

Small things and transitory as a wind o' the sea

Through a heavy and iron furrow of sundering years

They are strong, they are strong; I am broken, and these prevail

..... for all deaths
Or honourable or with facile feet avenged

Are bearable, but not for their sweet land

And seeth his own dishonour intolerable

We zien dus vooral *y* en volgenden klinker tot één syllabe verbonden, waarbij de *y* de waarde van een jot krijgt en uitstooting of zeer snelle uitspraak van de *ou* en *o* in woorden als ‘honour’, ‘honourable’, ‘amorous’ en van de *e* in woorden als ‘intolerable’; in 't algemeen worden ongeaccentueerde lettergrepen verwaarloosd. Niet altijd, want in de voorlaatste aanhaling zien we 't in 't eene geval wèl (honourable), in 't andere geval nièt (bearable) gebeuren.

De laatste acht citaten, voorbeelden van *blank verse*, zijn alle uit het hierboven een enkele maal vermelde *Atalanta in Calydon*, waarmede Swinburne in 1865 op eens beroemd werd, zooals Byron in 1812 met *Childe Harold*, Herman Gorter in 1889 met *Mei* en Stephen Phillips in 1898 met *Poems*. Met *The Queen Mother and Rosamond* had Swinburne weinig succes gehad; het verscheen ruim een jaar na Morris' *Defence of Guenevere*, dien prachtvollen bundel, en werd even hard genegeerd door de kritiek en misschien nog minder gelezen. De stijl er van is min of meer archaïseerend, en de auteur bleek een verbazende studie gemaakt te hebben van Shake-

speare; de onmiddellijke invloed van dezen grootmeester, wien Swinburne zulke heerlijke regels wijdt in *The Altar of Righteousness*, was in deze stukken merkbaarder dan in eenig later werk van den dichter. Om slechts een paar voorbeelden te geven: passages als:

> wash corn with sand
> To waste the mixture; mar the trees of growth,
> Choke birds with salt, breach walls with tided brine,
> And chase with heavy water the horned brood
> Past use of limit; towers and popular streets
> Should in the middle green smother and drown,
> And havoc die with fulness.
>
> even at this turn
> This edge of season, this keen joint of time,
> Finish and spare not....

hebben een echt 'Shakespearian ring.'

Met *Atalanta* was het anders. Na het verschijnen hiervan werd erkend dat er een nieuw soort van *blank verse* was geschapen, waarin klassieke waardigheid gepaard ging met romantische weelderigheid van klank en kleur. Door dit stuk is Swinburne een van de grootste baanbrekers der Neo-Romantiek. Merkwaardig is overigens de neiging tot Hellenisme bij de Engelsche schrijvers van de laatste halve eeuw; we vinden het aanwezig bij Matthew Arnold, Landor, Shelley, Keats, Clough, Tennyson, William Morris, Lewis Morris, om maar eenigen van de ouderen te noemen. Later zullen wij het ook nog bij enkele jongeren zien. Trouwens de aanwezigheid van vier beroemde doodenzangen in de Engelsche literatuur die gebouwd zijn volgens de prototypen van *De Dood van Daphnis* (Theocritus) en het *Epitaphium Bionis* (Moschus),[1] nl. *Lycidas*, *Adonais*, *Thyrsis* en *Ave atque Vale*, wijst reeds op die neiging.

Atalanta in Calydon verdient dat we er iets langer bij stilstaan. Het is vol van verrukkelijke dingen; het drama is één en al muziek en heerlijkheid en kracht. Zelden heeft een genie zich zoo volkomen uitgesproken, in zulk een gaaf,

1) Beide vroeger door mij vertaald in *De Gids* verschenen. Zie Edward B. Koster: *Verzamelde Gedichten* blz. 372 en 385.

machtig en compleet kunstwerk. Afgezien van de twee meest bekende koren, die men in bloemlezingen kan vinden: ‘Before the beginning of years’ en ‘When the hounds of spring are on winter's traces’, den verhevenen beurtzang tusschen Meleager en het koor aan 't slot, aanvangend

Mel. Let your hands meet
Round the weight of my head;
Lift ye my feet
As the feet of the dead

For the flesh of my body is molten, the limbs of it molten as lead.

Chor. O thy luminous face,
Thine imperious eyes!
O the grief, o the grace,
As of day when it dies!

Who is bending over thee, lord, with tears and suppression of sighs?

en de slotwoorden van Meleager tot Atalanta, waarvan hier een gedeelte volgt:

But thou, dear, touch me with thy rose-like hands,
And fasten up mine eyelids with thy mouth,
A bitter kiss; and grasp me with thine arms,
Printing with heavy lips my light waste flesh,
Made light and thin by heavy-handed fate,
And with thine holy maiden eyes drop dew
Drop tears for dew upon me who am dead,
Me who have loved thee....

wil ik er de volgende buitengewone schoonheden uit aanhalen om te doen zien welk een souvereine macht Swinburne heeft over de taal en het rhythme, hoe hij de woorden dwingt tot zijn willige werktuigen, hoe hij klanken heeft gevonden, nog niet gehoord in de Engelsche literatuur. Hierbij zullen, evenals trouwens in de reeds aangehaalde gedeelten, der zake kundigen menigen trek bespeuren die herinnert aan de Grieksche tragici.

Bind on thy sandals; O thou most fleet,
Over the splendour and speed of thy feet....

The is holier than all holy days or things,
The sprinkled water or fume of perfect fire;
Chaste, dedicated to pure prayers, and filled

With higher thoughts than heaven; a maiden clean,
Pure iron, fashioned for a sword; and man
She loves not; what should one such do with love?

.... and my brows and lips
Tremble and sob in sleeping, like swift flames
That tremble, or water when it sobs with heat
Kindled from under....

Laugh, having eaten, and leap without a lyre,
Sing, mix the wind with clamour, smite and shake
Sonorous timbrels and tumultuous hair,
And fill the dance up with tempestuous feet.

.... for unaware
Came clashes of swift hoofs and trampling feet,
And through the windy pillared corridor
Light sharper than the frequent flames of day
That daily fill it from the fiery dawn -

Hou shall I bear my dreams of them, to hear
False voices, feel the kisses of false mouths
And footless sound of perished feet, and then
Wake and hear only it may be their own hounds
Whine masterless in miserable sleep -

.... and how shall mine[1)]
Touch these returning red and not from war,
These fatal from the vintage of men's veins,
Dead men my brethren?

O children, what is this ye see? your eyes
Are blinder than night's face at fall of moon.
That is my son, my flesh, my fruit of life,
My travail, and the year's weight of my womb,
Meleager, a fire enkindled of mine hands
And of mine hands extinguished; this is he.

Dit is wel weinig, maar genoeg, hoop ik om te doen zien met welk een onvergelijkelijk en eenig-schoon kunstwerk we hier te maken hebben. Reeds elders heb ik er op gewezen[2)] en er aanhalingen uit medegedeeld. Niet alleen zijn de

1) Bedoeld zijn ‘mine hands’.
2) Edward B. Koster: *Over Navolging en Overeenkomst in de Literatuur*, blz. 20.

uitingen der dramatis personae verheven en beteekenisvol, maar ook de beschrijvingen zijn grandioos en doorgloeid van visionairen hartstocht.

Maar er zou nog meer volgen; de Maria Stuart-trilogie *(Chastelard* - 1865, *Bothwell* - 1874 -, *Mary Stuart* - 1881 -) ofschoon na *Atalanta* verschenen, werd toch vóór dit drama geschreven en vertoont in de behandeling van 't *blank verse* meer overeenkomst met *The Queen Mother*, bevat ook herinneringen aan Shakespeare, Marlowe[1] - voor wien Swinburne, en terecht, ook groote vereering koestert - en andere Elizabethaansche dramaturgen.

Uit *Bothwell* haal ik 't volgende aan, gedeelten van Maria Stuarts afscheid van Schotland:

Hath this earth
Which sent me forth a five-years' child, and queen
Not even of mine own sorrows, to come back
A widowed girl out of the fair warm sun
Into the grave's mouth of a dolorous land
And life like death's own shadow, that began
With three days' darkness - hath this earth of yours
That made mine enemies, at whose iron breast
They drank the milk of treason - this hard nurse,
Whose rocks and storms have reared no violent thing
So monstrous as men's angers, whose wild minds
Were fed from hers and fashioned - this that bears
None but such sons as being my friends are weak,
And strong, being most my foes - hath it such grace
As I should cling to, or such virtue found
In some part of its evil as my heart
Should fear, being free, to part from? Have I lived,
Since I came here in shadow and storm, three days
Out of the storm and shadow?

My fair page,
Before the man's change darken on your chin
I may come back to ride with you at rein
To a more fortunate field; howe'er that be,
Ride you right on with better hap, and live
As true to one of merrier days than mine
As on that night to Mary, once your queen.

1) Zijn *Faustus* is vertaald door Albert Verwey.

.... I depart
From this distempered and unnatural earth
That casts me out unmothered, and go forth
On this grey sterile bitter gleaming sea
With neither tears nor laughter, but a heart
That from the softest temper of its blood
Is turned to fire and iron.

I will make
From sea to sea one furnace of the land
Whereon the wind of war shall beat its wings
Till they wax faint with hopeless hope of rest,
And with one rain of men's rebellious blood
Extinguish the red embers.

Uit *Mary Stuart* enkele gedeelten ontleend aan de episode dat zij zich bij voorbaat verheugt op een jachtpartij en het resultaat van Babingtons samenzwering te haren behoeve afwacht:

.... Ballard's secret tongue
Has kindled England, striking from men's hearts
As from a flint the fire that slept, and made
Their dark dumb thoughts and dim disfigured hopes
Take form from his and feature, aim and strength,
Speech and desire toward action -

Yet an hour,
And I shall be as young again as May
Whose life was come to August; like this year,
I had grown past midway of my life, and sat
Heartsick of summer; but new-mounted now
I shall ride right through shine and shade of spring
With heart and habit of a bride, and bear
A brow more bright than fortune.

My spirit is fallen again from that glad strength
Which even but now arrayed it; yet what cause
Should dull the dancing measure in my blood
For doubt or wrath, I know not. Being once forth,
My heart again will quicken.

Veel is dit evenmin voor een werk van duizenden versregels, Swinburne's omvangrijkste werk, dat overvloeit van

indrukwekkende schoonheid, dat door Arthur Symons wordt omschreven als een ‘morbid, intense, troubled modern tragedy of complex passion, full of sensual heat and of a singular kind of cruelty’, maar waaruit toch te zien is door welk een nobele krachtige maat het wordt gedragen.

Twintig jaren na 't verschijnen van het drama dichtte Swinburne zijn *Adieux à Marie Stuart*, een kort gedicht in zeven afdeelingen, elk van vier strofen, waaronder natuurlijk weer meesterlijke, zoo o.a. deze uit II, III en IV:

Soft sang the burn's blithe notes, that gather
Strength to ring true:
And air and trees and sun and heather
Remembered you.

But surely, though it die or live,
Your face was worth
All that a man may think to give
On earth.

No darkness cast of years between
Can darken you:
Man's love can never bid my queen
Adieu.

Love hangs like light about your name
As music round the shell:
No heart can take of you a tame
Farewell.

Yet none for you of all that bled
Grudged once a drop that fell:
No one to life reluctant said
Farewell.

In 1866 verscheen het eerste deel van *Poems and Ballads* - hetzelfde jaar waarin W. Morris' *Life and Death of Jason* het licht zag - en zij verwekten een storm. Zij waren een brandpunt van opstand, al de Sturm und Drang van die dagen concentreerde zich om Swinburne. Een nieuwe invloed werd voelbaar, een nieuwe bekoring werd ondergaan, naar een nieuwe muziek werd geluisterd. Intusschen bleef de reactie niet uit. Mrs. Grundy had zich al tamelijk ongerust gemaakt bij de verschijning van *Chastelard*, maar nu kreeg de brave ziel

't bepaald op haar zenuwen. De hoeven van allerlei hoogst fatsoenlijke critici dansten over de *Poems and Ballads* heen, en de dichter werd al heel gauw met William Morris en Dante Gabriel Rossetti gepromoveerd tot leider van de 'fleshly school.' Dit alles ging samen met de kunstbeweging bekend als de Pre-Raphaelite Movement, die ook weer eenig verband houdt met de zoogenaamde Oxford Movement, eigenlijk een godsdienstige beweging, omstreeks het midden van de vorige eeuw, maar die ook een verreikenden invloed had op de literatuur, de politiek en de kunst. Door de Prae-Raphaëlilitische beweging was Swinburne in aanraking gekomen met William Morris, Rossetti en andere bij de 'Brotherhood' aangeslotenen. Rossetti had al veel gedichten geschreven, maar nog niets uitgegeven. Intusschen liet hij zijn vrouw opgraven, in wier lijkkist hij bij haar dood in 1862 op aandoenlijke wijze zijn handschrift had gelegd, en Rossetti's *Poems* verschenen in 1870. Later liet Swinburne nog twee bundels *Poems and Ballads* volgen, namelijk in 1878 en 1889. Bij de genoemde drie dichters vinden we - vooral bij Rossetti, die ook schilder was - een sterke verwantschap tusschen schilderkunst en poëzie, een wisselwerking tusschen de twee kunsten, en hun gedichten zijn zeer vaak picturaal. Verder bespeuren we in hen een zeer uitgesproken en sterk tot mystiek neigenden invloed van de middeneeuwen, een neiging tot archaïsmen, tot uiterst kunstvolle en beeldrijke taal, oude vers-schema's en dichtsoorten (hiermede hangt zeer zeker de verschijning in 1883 van Swinburne's *A Century of Roundels* samen) en muzikale effekten. Dit laatste vooral was reeds begonnen na den opbloei der Romantiek door Coleridge en Keats, was verder doorgevoerd door Tennyson, en werd nu tot nog hooger volmaking gebracht door Swinburne en zijn vrienden, van welke Rossetti negen en Morris drie jaren ouder was. Morris werkte gemakkelijk evenals Swinburne; bij Rossetti was 't juist andersom, die eens tot Hall Caine zei: 'I am the reverse of Swinburne. For his method of production, inspiration is indeed the word. With me the case is different. I lie on the couch, the racked and tortured medium, never permitted an instant's surcease of agony till the thing on hand is finished.'

Verscheidene lyrische gedichten van Morris en Swinburne hebben dezelfde middeneeuwsche stemming van angst, hitte en wreedheid, soms ook wel een zacht-suizende muziek van verlangende melancholie; zoo is er bijvoorbeeld verwantschap tusschen Morris' *Haystack in the Floods* en Swinburne's *Noyades*, tusschen Morris' *Summer Dawn* en Swinburne's *Wasted Vigil*. Vergelijken we echter Morris' latere verhalende gedichten in *The Earthly Paradise* (1868-'70) met Swinburne's epiek, in 't bizonder *Tristram of Lyonesse* (1882), dan wordt een grooter verschil merkbaar. Terwijl we bij Morris van strofe tot strofe in kalme tafereeling worden voortgedragen als op geleidelijkglijdende wateren, beven we met Swinburne de spanning van passie mede, de snijdende conflikten, de schrijnende pijn van folterenden hartstocht.

Met de *Poems and Ballads* zijn verwant de *Songs before Sunrise* (1871), Swinburne's ‘geloofsbelijdenis’ als revolutionair en atheïst. Daarin toornt hij in brandende strofen tegen God, koningen en priesters, tegen ‘troon, altaar en brandkast’. Toomeloos is hier zijn taal, als een bergstroom bruist zijn vers, en kookt in onstuimig-ziedende katarakten. Deze *Songs* zijn opgedragen aan Mazzini, zooals trouwens reeds in 1867 *A Song of Italy*. Evenals Byron indertijd groote belangstelling toonde in de bevrijding van Griekenland, neemt Swinburne levendig aandeel in die van Italië.

Wat ons vooral in deze werken treft is Swinburne's groote liefde voor de zee. Ook een andere bundel, *Song of the Springtides* (1880), is vol van de zee. De onstuimige bruisende dichter zag er zichzelf blijkbaar in weerspiegeld. Hoor hoe hij zingt in *The Triumph of Time*:

> I will go back to the great sweet mother,
> Mother and lover of men, the sea,
> I will go down to her, I and none other,
> Close with her, kiss her and mix her with me;
> Cling to her, strive with her, hold her fast;
> O fair white mother, in days long past
> Born without sister, born without brother,
> Set free my soul as thy soul is free.
>
> O fair green-girdled mother of mine
> Sea that art clothed with the wind and the rain,
> Thy sweet hard kisses are strong like wine,

Thy large embraces are keen like pain.
Save me and hide me with all thy waves,
Find me one grave of thy thousand graves,
Those pure cold populous graves of thine,
Wrought without hand in a world without stain.

Hij wil niets meer, alle aardsche dingen hebben voor hem hun waarde verloren, hij verlangt alleen naar de zee, hij begeert haar alleen, zij is zijn felkussende, doodelijk-omklemmende geliefde:

The pulse of war and passion of wonder,
The heavens that murmur, the sounds that shine,[1)]
The stars that sing and the loves that thunder,
The music burning at heart like wine,
An armed archangel whose hands raise up
All senses mixed up in the spirit's cup,
Till flesh and spirit are molten in sunder -
These things are over, and no more mine.

In de meest verschillende rhythmen, even talrijk als haar ‘eindelooze deining’, heeft hij zijn geliefde, vrije, opene, wijde zee bezongen. In *In the Water* luidt het:

The sea is awake, and the sound of the song of the joy of her waking is rolled
From afar to the star that recedes, from anear to the wastes of the wild wide shore.
Her call is a trumpet compelling us homeward: if dawn in her east be acold,
From the sea shall we crave not her grace to rekindle the life that it kindled before,
Her breath to requicken, her bosom to rock us, her kisses to bless as of yore?
For the wind, with his wings half open, at pause in the sky, neither fettered nor free,
Leans waveward and flutters the ripple to laughter: and fain would the twain of us be
Where lightly the wave yearns forward from under the curve of deep dawn's dome,
And, full of the morning and fired with the pride of the glory thereof and the glee,
Strike out from the shore as the heart in us bids and beseeches, athirst for the foam.

1) Zie voor het *promiscue* gebruiken van kleuren en klanken *Over Nav. en Overeenk. in de Litt*. blz. 14 vgg.

Een eind verder vinden wij den schitterenden regel:

> In the measureless music of things, in the fervour of forces that rest or that roam...

waarbij we herinnerd worden aan Aeschylus' □ν□□ι□μον γ□λασμα. Overigens behooren deze tot de regels die om hun lengte de bewonderende afgunst van den jongen Moréas opwekten. Zelfs heeft hij regels van twee en twintig syllaben geschreven, en wel in *A Song of Welcome*, voor een kind - in zijn latere werken heeft de dichter zich vooral gewijd aan den lof van de zee, kinderen, Italië en Victor Hugo - waar hij o.a. zingt:

> For the roof overhead of the pines is astir with delight as of jubilant voices,
> And the floor underfoot of the bracken and heather alive as a heart that rejoices.
> For the house that was childless awhile, and the light of it darkened, the pulse of it dwindled
> Rings radiant again with a child's bright feet, with the light of his face is rekindled.
> And the ways of the meadows that knew him, the sweep of the down that the sky's belt closes,
> Grow gladder at heart than the soft wind made them whose feet were but fragrant with roses...

Hier wordt de bloeiende aarde geprezen, maar zijn grootste liefde is toch voor de zee die hij niet moede wordt te roemen. Zoo zegt hij in *By the North sea:*

> The pastures are herdless and sheepless,
> No pasture and shelter for herds:
> The wind is relentless and sleepless,
> And restless and songless the birds;
> Their cries from afar fall breathless
> Their wings are as lightnings that flee;
> For the land has two lords that are deathless:
> Death's self, and the sea.

We zien bij Swinburne meermalen, zooals hier, en zooals ook vroeger bemerkt zal kunnen zijn, een zekere zucht tot herhaling, om hetzelfde te zeggen ‘nur mit ein bischen andern Worten’, en dat wordt hem wel eens verweten; zij houden den dichter zijn ‘wordiness’ voor. Intusschen zijn

dergelijke variaties op het thema bij zeer veel dichters te vinden, vooral bij de antieken, met wier kunst Swinburne's geest is gedrenkt.

De laatste strofe van *Dunwich* luidt:

I last least voice of her voices,
Give thanks that were mute in me long
To the soul in my soul that rejoices
For the song that is over my song.
Time gives what he gains for the giving
Or takes for his tribute of me;
My dreams to the wind everliving,
My song to the sea.

In het wonderschoone, 41 strofen lange gedicht *Off Shore* bezingt de dichter het licht als zijn godheid, het licht dat alomtegenwoordig straalt, in den hemel en boven de zee:

As the flight of the thunder, full
Charged with its word,
Dividing the wonderful
Depths like a bird
Speaks wrath and delight to the heart of the night that exults to have heard,

So swiftly, though soundless
In silence's ear,
Light, winged from the boundless
Blue depths full of cheer
Speaks joy to the heart of the waters that part not before him but hear.

Light perfect and visible
Godhèad of God,
God indivisible,
Lifts but his rod
And the shadows are scattered in sunder, and darkness is light at his nod.

En de beide laatste strofen luiden:

At the sound of thy lyre,
At the touch of thy rod,
Air quickens to fire
By the foot of thee trod,
The saviour and healer and singer, the living and visible God.

The years are before thee
As shadows of thee
As men that adore thee,
As cloudlets that flee:
But thou art the God, and thy kingdom is heaven, and thy shrine is the sea.

In den laatsten regel van de voorlaatste strofe speelt mij een zinspeling op Apollo door het hoofd.

Hertha is misschien het meest wijsgeerige gedicht van Swinburne, een grandiooze lofzang op de aarde, aldus aanvangend:

I am that which began;
Out of me the years roll;
Out of me God and man;
I am equal and whole:
God changes and man, and the form of them bodily; I am the soul.

Er vaart een vlaging van pantheïstisch-identiteitsgevoel door, het eenheidsbesef van subjekt en objekt, van schepper en geschapen:

But what thing dost thou now,
Looking Godward, to cry
'I am I, thou art thou,
I am low, thou art high'?
I am thou, whom thou seekest to find him; find thou but thyself, thou art I.

I the grain and the furrow,
The plough-cloven clod
And the plougshare drawn thorough,
The germ and the sod,
The deed and the doer, the seed and the sower, the dust which is God.

In de laatste strofen (het geheel telt er veertig) wordt een soort van 'Götterdämmerung' of liever 'Gottesdämmerung' ingeluid, ik citeer de 36ste, 37ste en 39ste:

Lo, winged with world's wonders,
With miracles shod,
With the fires of his thunders
For raiment and rod,
God trembles in heaven, and his angels are white with the terror of God.

For his twilight is come on him,
His anguish is here;
And his spirits gaze dumb on him
Grown grey from his fear;
And his hour taketh hold on him stricken, the last of his infinite year.

For truth only is living,
Truth only is whole,
And the love of his giving
Man's polestar and pole;
Man, pulse of my centre, and fruit of my body, and seed of my soul.

Van geheel andere stemming is de prachtige elegie, getiteld *A Forsaken Garden*, vol zacht-monotone bekoring, waarin de droef-berustende, gelaten-melancholische stemming zuiver en innig wordt weergegeven en wondermooi volgehouden door de stil-voortmijmerende, weemoedige woordmuziek. Ziehier de eerste twee stanza's:

In a coign of the cliff between lowland and highland,
At the sea-down's edge between windward and lee,
Walled round with rocks as an inland island,
The ghost of a garden fronts the sea.
A girdle of brushwood and thorn encloses
The steep square slope of the blossomless bed,
Where the weeds that grew green from the graves of its roses
Now lie dead.

The fields fall southward, abrupt and broken,
To the low last edge of the long lone land.
If a step should sound or a word be spoken,
Would a ghost not rise at the strange guest's hand?
So long have the grey bare walks lain guestless,
Through branches and briers if a man make way,
He shall find no life but the sea-wind's, restless
Night and day.

(Hier is ook het geluid in van William Morris.)

Nog meer heerlijke klanken ruischen ons tegemoet uit de genoemde bundels, waarvan ik er nog maar op enkele kan wijzen; zoo op eenige strofen uit het jubelende lied *To a Seamew:*

With wider wing and louder
Long clarion-call of joy,
Thy tribe salutes the terror
Of darkness, wild as error,
But sure as truth, and prouder
Than waves with man for toy;
With wider wing, and louder
Long clarion-call of joy.

The lark knows no such rapture,
Such joy no nightingale,
As sways the songless measure
Wherein thy wings take pleasure;
Thy love may no man capture,
Thy pride may no man quail;
The lark etc.

With joy more fierce and sweeter
Than joys we deem divine
Thei lives by time untarnished,
Are girt about and garnished,
Who match the wave's full metre
And drink the wind's wild wine
With joy etc.

Dit is een lied, waarvoor Shelley zich niet zou geschaamd hebben; het is even hoog-jubileerend en van goddelijke razernij bezield als Shelley's *Skylark*. Voor Shelley had Swinburne grooten eerbied, in de opdracht van zijn *Songs of the Springtides* aan Edward John Trelawny zegt hij met duidelijke zinspeling op Shelley:

Even such as filled his heavenlier song with fire
Whose very voice, that sang to set men free,
Was in your ears as ever in ours his lyre,
Once, ere the flame received him from the sea.

Ook schreef hij een sonnet op de Shelley-centenary, dat aldus luidt:

Now a hundred years agone among us came
Down from some diviner sphere of purer flame,
Clothed in flesh to suffer, maimed of wings to soar,
One whom hate once hailed as now love hails by name,

Chosen of love as chosen of hatred. Now no more
Ear of man may hear or heart of man deplore
Aught of dissonance or doubt that mars the strain
Raised at last of love where love sat mute of yore.

Fame is less than love, and loss is more than gain,
When the sweetest souls and strongest, fallen in fight,
Slain and stricken as it seemed in base men's sight,

Rise and lighten on the graves of foemen slain,
Clothed about with love of all men as with light,
Suns that set not, stars that know not day from night.

Nu weer in een anderen toonaard. Deze duizendkunstenaar, deze geniale rhytmenvirtuoos, deze verbluffend-ernstige Paganini-Joachim met woorden, schrijft de volgende prachtstrofe in *Dolores* (*Notre Dame des Sept Douleurs*)*:*

Thou wert fair in the fearless old fashion,
And thy limbs are as melodies yet,
And move to the music of passion
With lithe and lascivious regret.
What ailed us, O gods, to desert you
For creeds that refuse and restrain?
Come down and redeem us from virtue,
Our Lady of Pain.

Reeds de titel van dit gedicht doet denken aan Thomas de Quincey's *Levana and our Ladies of Sorrow* (door mij vertaald in mijn *Studiën in Kunst en Kritiek*), terwijl er een dergelijke stemming in is als in verschillende verzen van den somberen James Thomson (geb. 1834), schrijver o.a. van *The City of Dreadful Night*[1)], in wiens werk ik in de zooeven vermelde studiën verwantschap met Swinburne heb aangetoond. Ook Charles D.G. Roberts, een Canadeesch dichter, eveneens door mij besproken in genoemd werk, en wiens eerste bundel verscheen in 1880, toont Anklänge en Nachklänge aan en van Swinburne.

In de jaren dat Swinburne deze en dergelijke gedichten schreef, was hij onder den invloed van Baudelaire, voor wiens dood hij ook een lijkzang dichtte, *Ave atque Vale*, waaraan ik de volgende strofe ontleen (IV):

1) In 1874 verschenen in de *Natioaal Reformer*, zes jaren later in boekvorm.

O sleepless heart and sombre soul unsleeping,
That were athirst for sleep and no more life
And no more love, for peace and no more strife!
Now the dim gods of death have in their keeping
Spirit and body and all the springs of song,
Is it well now where love can do no wrong,
Where stingless pleasure has no foam or fang
Behind the unopening closure of her lips?
Is it not well where soul from body slips
And flesh from bone divides without a pang
As dew from flower-bell drips?

Intusschen was in 1876 *Erechtheus*, Swinburne's tweede drama in antieken stijl, verschenen, niet minder mooi dan *Atalanta*, door sommigen zelfs er boven gesteld.

Ik haal in de eerste plaats aan het Niobe-koor (vs. 1240 vgg.), omdat in Sophokles' *Antigone* een dergelijk koor voorkomt (vs. 824 vgg.):

More hapless born by far
Beneath some wintrier star,
One sits in stone among high Lydian snows,
The tomb of all her woes:
Yet happiest was once of the daughters of Gods, and divine by her sire and her lord,
Ere her tongue was a shaft for the hearts of her sons, for the heart of her husband a sword,
For she, too great of mind,
Grown through her good things blind,
With godless lips and fire of her own breath
Spake all her house to death....

In een aanhangsel bij dit drama wijst Swinburne op allerlei parallel-plaatsen uit de Grieksche tragici, die hem voor den geest stonden bij 't schrijven van zijn tragedie, zoo fragmenten uit 't verloren gegane stuk van Euripides *Erechtheus*, verder regels uit Aeschylus' *Supplices* en fr. *Danaïdes*, Sophokles' *Antigone* en fr. *Orithyia*.

Nog een enkel citaat, ofschoon de keus werkelijk niet beperkt is, en wel van vs. 1111 vgg. waar Chthonia zegt:

I lift up mine eyes from the skirts of the shadow
From the border of death to the limits of light;
O streams and rivers of mountain and meadow

That hallow the last of my sight,
O father that wast of my mother
Cephisus, O thou too his brother
From the bloom of whose banks as a prey
Winds harried my sister[1] away,
O crown on the world's head lying
Too high for its waters to drown
Take yet this one word of me dying,
O city, o crown.[2]

Een van hen die Swinburne vereert is ook de Romeinsche dichter Catullus, *et pour cause*. Hij en Lucretius zijn de meest oorspronkelijke dichters van de Romeinsche letterkunde, en hij liet te midden van de elegieëndichters van zijn tijd een frisch geluid hooren. Er is een Latijnsch gedicht van Swinburne - hij heeft er ook in 't Fransch gemaakt - getiteld *Ad Catullum*, geschreven in senarii, waarin hij den dichter als zijn broeder toespreekt, en den wensch uit om gezamenlijk met hem in de onderwereld den dichter Landor te gaan begroeten. Het begint aldus:

Catulle frater, ut velim comes tibi
Remota per vireta, per cavum nemus
Sacrumque Ditis haud inhospiti specus
Pedem referre, trans aquam Stygis ducem
Secutus unum et unicum Catulle, te,
Ut ora vatis optimi reviserem...

Catullus, broeder, 'k wou met u als metgezel
Langs verre groene dellingen en 't holle woud
En langs de heil'ge grot van Dis, ons welgezind,
Teruggaan over 't water van de Styx, u steeds
Als leider volgend, u Catullus, slechts alleen,
Om van den besten dichter weer 't gelaat te zien...

En in *A Century of Roundels* (1883) lezen we onder 't opschrift *To Catullus:*

My brother, my Valerius, dearest head[3]
Of all whose crowning bay-leaves crown their mother

1) Orithyia.
2) Bedoeld is Athene.
3) Vlg. □□ε□η □εφαλ□, φ□λτατον □□□α, tam cari capitis en dgl.

Rome, in the notes first heard of thine I read
My brother.

No dust that death or time can strew may smother
Love and the sense of kinship inly bred
From loves and hates at one with one another.

To thee was Caesar's self nor dear nor dread,
Song and the sea were sweeter each than other:
How should I living fear to call thee dead,
My brother?

De redenen waarom Swinburne zich met Catullus verwant voelt zijn duidelijk uit dit gedichtje.

Voor Victor Hugo heeft Swinburne een gloeiende, geestdriftige vereering. Het breede pathos van den Franschen dichter heeft op den ontvankelijken jongen man, die een deel van zijn leven in Frankrijk doorbracht, een geweldigen indruk gemaakt. Een groot gedeelte van *Songs of the Springtides* is gewijd aan het bezingen van Hugo. In een Pindarische ode, kunstig verdeeld in strofen, antistrofen en epoden, en getiteld *A Birthday ode* for the anniversary festival of Victor Hugo, February 26, 1880, gewaagt hij van 't leven en de daden van zijn held. Alleen het slot, epode 13, van dit lied van hoogen gang en magistrale poëtische kracht wil ik aanhalen:

Our Father and Master and Lord,
Who hast thy song for sword,
For staff thy spirit, and our hearts for throne;
As in past years of wrong,
Take now my subject song,
To no crowned head made humble but thine own;
That on thy day of worldly birth
Gives thanks for all thou hast given past thanks of all on earth.

Zoo'n groote liefde en vereering als hij heeft voor Hugo, door wiens romantischen gloed en bezieling hij is aangetast geworden, maar ze veel fijner en dieper heeft weergegeven, veel meer doorgloeid van echt-individueel-lyrischen brand; wat bij Hugo vaak ruwe diamant is, geslepen, en wat bij hem oer is, gezuiverd heeft; zulk een fellen haat en hevigen toorn koestert hij tegen Napoleon III. Als tot jongen man rijpende jongen, als jongeling en als man heeft hij *Napoléon le Petit* (1852), *Les Châtiments* (1853), *L'Anneê Terrible* (1872),

L'Histoire d'un Crime (1877) gelezen en waarschijnlijk doorwoed. Den 25sten Febr. 1880 schrijft hij een sonnet tegen de 'proposed desecration' van Westminster Abbey door de oprichting van een gedenkteeken voor den zoon van Napoleon III ('Loulou', gesneuveld tegen de Zoeloes):

> 'Let us go hence.' From the inmost shrine of grace
> Where England holds the elect of all her dead
> There comes a word like one of old time said
> By gods of old cast out. Here is no place
> At once for these and one of poisonous race.
> Let each rise up from his dishallowed bed
> And pass forth silent. Each divine veiled head
> Shall speak in silence with averted face.
> 'Scorn everlasting and eternal shame
> Eat out the rotting record of his name
> Who had the glory of all these graves in trust
> And turned it to a hissing. His offence
> Makes havoc of their desecrated dust
> Whose place is here no more. Let us go hence.'

De dichter is in zooverre erg 'insular' dat hij overtuigd is van de alles te boven gaande heerlijkheid, kracht, glorie, rechtvaardigheid enz. van zijn eigen geboorteland - ook zijn vaderland in engeren zin, Northumberland, vanwaar zijn voorgeslacht afkomstig is, roemt hij meermalen - maar misschien krijgt men zooiets als men den polsslag van een groot volk in zich voelt kloppen. Bedenken we ook dat Swinburne de zoon is van een Engelsch admiraal. In andere landen 'never was man born free' (*A Channel Passage*); in Engeland wèl: 'Even here where English birth seals all men free (*Northumberland*), 'Save where freedom reigns, whose name is England' (*The First of June*).[1)] Deze aanhalingen zijn uit *A Channel Passage and other Poems* (1904), voor 't meerendeel tijdzangen. Door dat alles overweldigende gevoel van Engelands meerderheid, zal 't ook wel komen dat de gloeiende revolutionair, de strijder voor vrijheid en recht in denzelfden

1) Vgl. 'As earth has but one England, crown and head Of all her glories till the sun be dead, Supreme in peace and war, supreme in song, Supreme in freedom...'. (*Trafalgar Day*), 'Dark Muscovy, reptile in rancour, Base Germany, blatant in guile' (*A Word for the Navy*), 'England, elect of time, By freedom sealed sublime' (*Astraea Victrix*).

bundel (die opgedragen is aan de nagedachtenis van Will. Morris en Edw. Burne Jones) in *Transvaal* zegt:

> Speech and song
> Lack utterance now for loathing. Scarce we hear
> Foul tongues that blacken God's dishonoured name
> With prayers turned curses and with praise found shame
> Defy the truth whose witness now draws near
> To scourge these dogs, agape with jaws afoam,
> Down out of life. Strike, England, and strike home.[1)]

In dezen bundel vinden we ook gedichten of gedeelten van gedichten over Aeschylus, Shakespeare, Calvijn, Burns, Christina Rossetti, Gladstone, den schilder George Frederick Watts, Dreyfus en anderen.

Met een enkel woord moet nog gewaagd worden van Swinburne's episch werk, belichaamd in het reeds vermelde *Tristram of Lyonesse* (1882) en *A Tale of Balen* (1896), beide aan de Arthur-sage ontleend. Ik kan alleen maar enkele gedeelten aanhalen uit eerstgenoemd werk, volgens Geo. Saintsbury ‘a poem of extraordinary charm.’ Het is geschreven in berijmde tienvoetige jamben, alleen werpt de dichter er nu en dan 12 lettergrepige regels tusschen, waarom eigenlijk kan ik ‘for the life of me’ niet bevroeden. Als ik niet wist dat Swinburne zoo'n fijn maatgevoel had, zou ik denken dat 't toeval was. Nu zijn ze òf opzettelijk, maar onnoodig, òf ‘bonus dormitat Homerus.’

Tristram is aan 't roeien, en Iseult ziet bewonderend naar hem

> .....for his stroke
> Was mightiest as the mighty water broke,
> And in sheer measure like strong music drave
> Clean through the wet weight of the wallowing wave,
> And as a tune before a great king played
> For triumph was the tune their strong strokes made,
> And sped the ship through with smooth strife of oars
> Over the mid-sea's grey foam-paved floors.....

Tristram staat aan zee - dit geheele gedeelte, *The Last Pilgrimage*, is één en al muziek:

> So awhile
> He watched the dim sea with a deepening smile,

1) Mijn antwoord aan Swinburne kan men vinden in *Verz. Gedichten* blz. 103.

And felt the sound and savour and swift flight
Of waves that fled beneath the fading night
And died before the darkness, like a song
With harps between and trumpets blown along
Through the loud air of some triumphant day,
Sink through his spirit and purge all sense away
Save of the glorious gladness of his hour
And all the world about to break in flower
Before the sovereign laughter of the sun....

En als hij aan 't zwemmen is:

Heart-stung with exultation of desire:
And all the life that mould him seemed to aspire,
As all the sea's life toward the sun: and still
Delight within him waxed with quickening will,
More smooth and strong and perfect as a flame
That springs and spreads, till each glad limb became
A note of rapture in the tune of life,
Live music wild and keen as sleep and strife:
Till the sweet change that bids the sense grow sure
Of deeper depth and purity more pure
Wrapped him and lapped him round with clearer cold
And all the rippling green grew royal gold
Between him and the far sun's rising rim.

Is dit niet overheerlijk, en wedijvert hier niet alles, zuivere techniek, volmaakte visie, sterke plastiek, meesleepend geluid om samen te werken tot een zeldzaam ‘thing of beauty’? Bij Gorter vinden we - in *Mei* - ook nu en dan zulke jubelingen van levenspraal en levensvreugd, maar toch nooit zoo in alle opzichten vlekkeloos zuiver als hier. Hoe zou de rijk-levende gunsteling der muzen, Aristophanes, zich in zulke verzen verheugd hebben!

Dit waren beschrijvende gedeelten, maar ook de psychologie is van edel gehalte, vooral wanneer Iseult in haar ziel met God worstelt over haar liefde voor Tristram; slechts één voorbeeld:

Blest am I beyond women even herein
That beyond all born women is my sin,
And perfect my transgression:[1] that above

1) Vgl. □σια πανο□□γ□σασα in Sophocles' *Antigone* en 't Horatiaansche *splendide mendax*.

All offerings of all others is my love,
Who have chosen it only, and put away for this
Thee, and my soul's hope, saviour, of the kiss
Wherewith thy lips make welcome all thine own
When in them life and death are overthrown;
The sinless lips that seal the death of sin,
The kiss wherewith their dumb lips touched begin
Singing in heaven.....
.....
..... let me be
Hated of him so he be loved of thee,
Lord: for I would not have him with me there
Out of thy light and love in the sunlit air,
Out of thy sight in the unseen hell where I
Go gladly, going alone, so thou on high
Lift up his soul and love him - Ah, Lord, Lord,
Shalt thou love as I love him?

Dit is van even aandoenlijke pracht als Dante's Francesca en Paolo-episode.

Wanneer wij met zulk werk voor oogen het toetsen aan Leigh Hunts definitie van poëzie, dan zal Swinburne's kunst aan alle vereischten ervan beantwoorden. De woorden van Hunt, in *Imagination and Fancy*, luiden: 'Poetry is imaginative passion. The quickest and sublest test of the possession of its essence is in expression; the variety of things to be expressed shows the amount of its resources; and the continuity of the song completes the evidence of its strength and greatness. He who has thought, feeling, expression, imagination, action, character, and continuity, all in the largest amount and highest degree, is the greatest poet.'[1)] Ik geloof dat Swinburne aan alle postulaten voor den waren dichter van Leigh Hunt, die zijn eischen waarlijk niet laag stelt, voldoet. Wat verder zijn kunst betreft, er zijn er die meenen dat met deze uiting ook het uiterste bereikt is in de Engelsche woordkunst en dat het expressieve vermogen van de Engelsche taal niet verder kan gaan, zooals er op muzikaal gebied sommigen zijn die beweren dat de mogelijkheid van verdere tonen-

1) Ik meen goed te doen hier nog eens aan te herinneren, nu met gezeur van 'gevoel, gevoel, niets dan gevoel' getracht wordt allerlei poëtische onbenulligheden aan den man te brengen, en argelooze jongelingen en jongedochters te verschalken.

orkestratie sedert Strauss' *Salome* niet te verwachten is. Hoe dit zijn moge, het is zeker dat Swinburne in dit opzicht door geen lateren is overtroffen, waarbij misschien niet uitgesloten is, dat een meer verwijderde toekomst weer andere geluiden zal scheppen.

Onder degenen, op wier kunst die van Swinburne invloed heeft gehad, behooren behalve de in den loop van dit opstel genoemden, nog Arthur W.E. O'Shaughnessy (1844-'81), o.a. besproken in Stedman's *Victorian Poets* en een van de meest belovende aanhangers van de Prae-Raphaëlitische en Neo-Romantische school, die ook den invloed van Baudelaire en andere Franschen onderging, en eveneens John Payne, wiens eerste bundel bundel in 1870 verscheen, en die volgens Stedman ‘fire, imagination, and other inborn qualities’ bezit.

Voor hen die zich nog niet zeker vertrouwen op de baan der Swinburnesche poëzie zij medegedeeld, dat Otto Hauser in 1905 een bundeltje Duitsche vertalingen naar den Engelschen dichter deed verschijnen, waaronder bizonder geslaagde. Ik vermeld o.a. *Eine Kamee*, *Sapphische Strofen*, *Eine Ballade von Traumland* (het heerlijk-zachte ‘I hid my heart in a nest of roses’), *An die Freiheit*, *Non dolet*, *Auf dem Kap*.

Na deze weinige, voor een veelomvattend genie als Swinburne, onvolledige opmerkingen over zijn dichtkunst, kan nog vermeld worden, dat hij ook optrad als criticus, waartoe de ‘noble pleasure of praising’, naar hij zelf zegt, hem dreef. Sedert 1867, de verschijning van zijn essay over William Blake, schreef hij over Shakespeare, de Elizabethaansche tooneelschrijvers, Victor Hugo, Ben Jonson, George Chapman, Charlotte Brontë en anderen.[1)]

EDWARD B. KOSTER.

1) Ook liet hij het vorige jaar een roman in brieven verschijnen, *Love's Cross Currents*, die reeds in 1881 in een tijdschrift was verschenen onder den titel *A Year's Letters* en onder 't pseudoniem Mrs. Horace Manners. -
Sedert dit opstel geschreven werd, vernam ik dat Allard-Pierson in het Mei- en Juli-nummer 1879 van dit tijdschrift artikelen aan den dichter Swinburne wijdde, dien hij in den vorigen jaargang als prozaschrijver had besproken. Deze opstellen zijn mij onbekend. Met dat al is 't na dien langen tijd misschien niet te onpas nogmaals op Swinburne's beteekenis te wijzen. Na 1879 is er trouwens nog zeer veel moois van hem verschenen, waarop Allard Pierson niet de aandacht kon vestigen.

De luchtvaart in 1907.

Groote uitvindingen eischen gewoonlijk jaren lange voorbereiding en de praktische toepassing kan niet eerder verwacht worden, dan nadat tijd en omstandigheden deze hebben mogelijk gemaakt.

Een voorbeeld hiervan zien we in de automobielen.

Toen de geregelde wedstrijden dezer vervoermiddelen, zooals die van Gordon Bennett en anderen, een aanvang namen, werden zij door menigeen met een schouderophalen begroet, en met recht werden deze tochten, halsbrekende toeren genoemd, waarbij de voorzichtigheid niet altijd betracht werd, maar de sport haar hoogtij vierde.

De gevolgen echter waren hoogst verrassend, en voornamelijk in Frankrijk ontstond een beweging die de automobiel-industrie tot een der grootste industriën van dat land maakte. Door de aanhoudende concurrentie van de verschillende fabrieken, werden de bewegingswerktuigen hoe langer hoe meer volmaakt, en kwam men in het bezit van motoren, die aan het kleinste gewicht het grootste vermogen paarden. Grootendeels hierdoor werd de nieuwe luchtsport mogelijk en bracht men het tot de nieuwere bestuurbare ballons, die in de tot nu toe gebruikte middelen om zich in de lucht te bewegen een geheelen ommekeer deden ontstaan.

De op zoo vele plaatsen in Europa gevormde aëro-clubs en hoofdzakelijk die te Parijs, ontzagen tijd noch geld om het probleem der luchtvaart op te lossen. Ook hierbij was de sport een machtige hefboom, en nadat men zich in den eersten tijd op uitgebreiden schaal geoefend had met het maken van tochten met den gewonen sphaerischen ballon, en er zich zoodoende een groot corps geoefende luchtschippers

gevormd had, werd langzamerhand de aandacht gewijd aan de bestuurbare luchtschepen. Deze hadden gewoonlijk den spoelvorm en werden door middel van schroeven in beweging gebracht, welke door explosie-motoren werden voortgedreven. Om niet te ver terug te gaan, herinneren wij aan het eerste luchtschip van den bekenden kolonel, Charles Renard, dat na een tocht ter bestemder plaatse terugkeerde. Gelijktijdig met de pogingen van Santos Dumont, trachtten de gebroeders Lebaudy het doel te verwezenlijken. Het was de ingenieur Julliot, die met den eersten ballon Lebaudy de wereld verbaasd deed staan over zijn prachtige resultaten. Zijn welslagen was te danken aan de geduldige, stelselmatige wijze van werken, waarbij alle onderdeelen herhaaldelijk afzonderlijk werden beproefd, zoodat ten laatste een goed geheel ontstond.

Uit dien tijd dagteekent ook de schoone proef van Santos Dumont, die het eerst met zijn ballon om den Eiffeltoren vloog, en zoodoende den grooten prijs van 100,000 frcs. won, uitgeloofd door den mecaenas der luchtvaart, den heer Deutsch de la Meurthe.

Men herinnert zich, dat door de luchtvaarders reeds van oudsher in twee richtingen de oplossing werd gezocht van het probleem. Namelijk door ballons, en door werktuigen zwaarder dan de lucht. En ter zelfder tijd dat men zich beijverde, de bestuurbare ballons meer aan hun doel te doen beantwoorden, won het denkbeeld, om zich zonder ballon een weg door het luchtruim te banen, meer en meer veld.

De pogingen hiertoe aangewend in de Vereenigde Staten spoorden de Fransche natie aan, ook in deze mede te dingen, en zoo mogelijk het eerst het vraagstuk op te lossen.

De naam van den reeds overleden directeur van de militaire luchtvaart, die van den kapitein Ferber en die van Ernest Archdeacon, waren een waarborg dat de zaak in goede handen was. Reeds toen betoogde Renard, dat het bij den tegenwoordigen stand der motoren mogelijk was, zich in de lucht staande te houden door middel van schroefbeweging, en nog eenigen last te heffen.

In Amerika begonnen toen de glijdproeven met een toestel, bestaande uit twee lichte evenwijdige vlakken, dat van een zekere hoogte werd losgelaten, en zacht zwevende en te gelijkertijd dalende den grond bereikte. Bekend werden de namen van Chanute, Langley en vooral van de gebroeders

Wright, die hunne proeven jaren lang voortzetten, later een motor aan het toestel toevoegden, en die met behulp van een vertikaal en horizontaal roer, na tallooze proefnemingen, er ten slotte in schijnen geslaagd te zijn, gedurende eenigen tijd zich boven den grond over een tamelijk uitgestrekt terrein te bewegen, om daarna tot hun punt van uitgang terug te keeren. Deze proeven werden echter buiten Dayton zóó in het geheim genomen, dat het tot heden niemand gelukt is, de juiste samenstelling van het werktuig te weten te komen. Volgens de jongste berichten is een der gebroeders te Parijs, om met bankiers te onderhandelen over een te houden proeftocht, waarbij hij als voorwaarde stelde een prijs van 1 millioen francs bij het welslagen, zonder daarbij nog iets kenbaar te maken van de inrichting van het vliegwerktuig. Tegelijkertijd blijven de gebroeders Wright ook met andere regeeringen in onderhandeling, ten einde deze, voor een groote som, in het bezit te stellen van het geheim. Wel verklaren de uitvinders, dat zij bij een eventueelen wedstrijd de prijs gemakkelijk kunnen winnen, maar dat dit ieder ander die van hun werktuig gebruik zou maken niet licht gelukken zou. En hiervoor is veel te zeggen. Terwijl het besturen van een luchtballon na eenige oefening betrekkelijk gemakkelijk is te leeren, moet bij dit vliegwerktuig gelet worden op tal van omstandigheden, waarvan de vogel zich als het ware automatisch bedient door de verschillende standen van zijn vleugels, terwijl de mensch hiertoe ontzaglijk veel oefening noodig heeft.

Het niet genoeg voorbereid zijn kostte dan ook, bij zijn laatsten tocht, Lilienthal het leven.

Hierop ga ik niet verder in, wel wensch ik stil te staan bij de pogingen, die in Frankrijk en ook in andere landen gedaan zijn om het vraagstuk op te lossen.

Talloos inderdaad zijn de pogingen, aangewend om zich slechts eenigen tijd boven den grond te bewegen. Het eerste bericht, dat het Santos Dumont gelukt was een 50 à 100 M., gedurende een korten tijd, ter hoogte van 3 à 5 M. boven den beganen grond af te leggen is van 23 Oct. 1906. Na dien tijd hebben tal van personen getracht zich met zeer verschillend ingerichte vliegmachines een weg door het luchtruim te banen; later gelukte het Santos Dumont 220 M. af te leggen, bij een hoogte boven den grond van 6 M., en won

hij daarbij een prijs van 1500 frcs. Ik kan hier onmogelijk al die toestellen beschrijven. Genoeg zij het de namen te noemen van de aeroplanen Blériot en Voisin, met hunne proeven boven het meer van Enghien. Verder zijn bekend de aeroplanen Vuïa, Delagrange, welke laatste een succes had, hetwelk dat van Santos Dumont evenaarde. In den laatsten tijd zijn zoogenaamde gemengde vliegtoestellen vervaardigd. Ze zijn voorzien van een langwerpigen ballon, die dient om het toestel te verlichten, maar niet voldoende capaciteit heeft om het geheel zwevende te houden. Hierbij worden aeroplanen of andere inrichtingen aangebracht, om met behulp van een motor de vereischte snelheid te erlangen, waarbij het vliegtoestel voldoenden steun ondervindt. In dien geest is ook door Santos Dumont gewerkt, en door Malécot, welke laatste vrij goede resultaten schijnt te hebben verkregen. Over het algemeen worden de aeroplanen meer gebruikt dan de helicopteren, werktuigen die zich alleen door schroefwerking in de lucht verheffen. Veel verwacht men van de nieuwe machine van de gebroeders Dufaux, Zwitsersche ingenieurs, die met het eerste gedeelte hunner constructie, een enkele helicoptère, veel opzien baarden, daar een betrekkelijk klein model, behalve zijn eigen gewicht, nog 18 K.g. in de hoogte voerde. Thans wordt door hen een groote machine vervaardigd van 100 P.K., waarbij een bestuurder kan medegevoerd worden, en waarbij twee aeroplanen het werktuig volmaken.[1)]

Ik stap thans van deze vliegwerktuigen af en merk daarbij op, dat de benoodigde kracht reeds aangebracht kan worden, dank zij de lichtheid der motoren, maar dat een geregelde vaart nog niet in Europa is bereikt, tengevolge van de onvoldoende stabiliteit.

Het hoofddoel van dit opstel is dan ook meer de groote resultaten te vermelden, die tot heden zijn verkregen met de bestuurbare ballons in hunne kwaliteit als oorlogswapen, in verband ook met hun toekomstig gebruik ten dienste der wetenschap en als vervoermiddel. Ik neem daartoe de voornaamste Fransche en Duitsche ballons in beschouwing, om vervolgens na te gaan welk nut van de luchtvaart te verwachten is, ook in Nederland.

1) In den laatsten tijd heeft de luchtreiziger Farman te Parijs het record van Santos Dumont verbeterd. Hij legde met zijn vliegtoestel 350 M. af in 27 seconden, ter hoogte van 3,5 M.

Nadat kolonel Renard te Meudon een luchtschip had geconstruëerd, dat weder tot zijn uitgangspunt terugkeerde, en Santos Dumont den Eiffeltoren was omgevaren, waren het voornamelijk de gebroeders Pierre en Paul Lebaudy, die zich op den bestuurbaren ballon toelegden, en daarbij een grooten steun vonden in den ingenieur Julliot. Met het luchtschip Lebaudy I werden reeds uitmuntende resultaten verkregen. Het behoort tot de halfstijve soort, daar het schuitje door een samenstel van buizen aan het onderste en voorste gedeelte aan den ballon verbonden wordt.

Dit luchtschip wekte al spoedig de aandacht in de aëronautische kringen. Het bleek toch, uit de vele tochten met dezen ballon ondernomen door den bekwamen luchtschipper Juchmès, dat men hier met een deugdelijk voertuig te doen had.

Nadat, door een zeer toevallige omstandigheid, bij het landen, de ballon Lebaudy in een alleen staanden boom verward was geraakt, scheurde het omhulsel, dat zich door zijn groote gasdichtheid tot dusver bijzonder goed had gehouden en herhaalde opstijgingen met dezelfde gasvulling had mogelijk gemaakt. Onmiddellijk werd besloten een tweeden ballon Lebaudy te vervaardigen, die met eenige verbeteringen het record van den eersten sloeg en door zijn manoeuvres de grootste verbazing wekte.

Het was deze ballon, die de Fransche regeering noopte over te gaan tot de bestelling van een nog wat vergroot luchtschip, ‘Patrie’ geheeten, waarmede men een practischen ballon voor oorlogsdoeleinden op het oog had.[1)]

De eisch was dat het luchtschip een inhoud zou verkrijgen van 3000 M^3., een motor zou erlangen van 70 P.K., welke een snelheid kan verzekeren van 45 K.m. per uur. Voor het geheel werd de constructie van de Lebaudy II gevolgd, met dit onderscheid, dat de luchtschroeven van staalblik werden vervaardigd, en dat nog eenige veranderingen in het sturen en verbeteringen van de stabiliteit werden toegepast. De gondel moest in plaats van vier, zes personen bevatten en behalve 500 K.g. benzine, moest nog 500 K.g. ballast medegenomen kunnen worden.

Wel moest de ballon grooter van inhoud worden, maar

1) Men weet algemeen hoe de Patrie verloren ging. Dit feit was te wijten aan een toeval, maar doet niets af aan de waarde van het luchtschip.

dat was voornamelijk met het doel, om langeren duur van de vaart te verkrijgen bij grootere snelheid.

Reeds in Nov. 1906 was het luchtschip ‘Patrie’ te Moissan sur Seine gereed. Na het welslagen der proefvaarten, had de overname door de Regeering te Verdun plaats en werd het luchtschip aldaar gestationeerd.

De ‘Patrie’ was dus het eerste oorlogsluchtschip. Deze eersteling had echter nog zwakke punten, waardoor het veld van actie beperkt werd. De duur der vaart bedraagt niet meer dan 12 uren, welke tijdduur tot de helft verkort wordt, daar het luchtschip weder tot het punt van uitgang moet terugkeeren, om in een behoorlijk ingerichte loods bewaard te worden.

Van nu aan was de bestuurbare ballon gevonden. De Regeering liet het er dan ook niet bij, maar bestelde twee volgende, de ‘République’ en de Démocratie’, welke later nog door meerdere oorlogsluchtschepen zullen worden gevolgd. Als hoofdstations voor de Oostgrens werden Toul, Epinal en Belfort bestemd.

Hiermede trad Frankrijk in de aëra der bestuurbare luchtschepen. De heer Deutsch de la Meurthe, die tot heden de grootste beschermer van de luchtvaart was geweest, begon nu voor zich zelf een luchtschip te bouwen, terwijl de graaf de la Vaulx, de beroemde sportman, die zich tot heden hield bij den kogelballon, en daarmede de Middellandsche zee overtrok, zich thans meer aangetrokken gevoelde tot de bestuurbare, en zelfs door den ingenieur Maurice Mallet een handig klein luchtschip liet bouwen.

Al deze ballons behooren tot de half stijve ballonsoort, in tegenstelling met de Duitsche ballons, die gedeeltelijk het niet stijve, of het geheel stijve systeem volgen, onder welke laatste de ballon van Zeppelin een eerste plaats inneemt.

De Fransche soort heeft met de niet stijven dit gemeen dat zij, tot behoud van den vorm en tot regeling der hoogte, zich bedienen van een in den gasballon besloten kleinen luchtballon, welke door een ventilator van uit het schuitje geregeld wordt. Deze inrichting is te danken aan den kolonel Meusnier, die reeds in de vorige eeuw het gebruik aanbeval, om te voorzien in de hoeveelheid ballast, die allengs verbruikt wordt, terwijl de luchtballon steeds gereed is om de hoogte te

regelen en tevens, bij den langwerpigen, dienst doet om, bij gasverlies, dezen zijn vorm te doen behouden.

Het was niet meer dan natuurlijk, dat van Duitsche zijde de voorsprong van het Fransche luchtschip een zekere ongerustheid wekte. Op bevel van den Duitschen Keizer werd dan ook onmiddellijk door den Majoor von Parseval de bouw ondernomen van een bestuurbaren ballon. Inderdaad werd een luchtschip gebouwd, geschikt voor een vaart van 24 uren. Daar dit luchtschip een eigen vaart van 12½ M/m bereikte, en de gemiddelde snelheid der luchtbeweging in Middel Europa op 6 M/sec. is te stellen, zoo had deze ballon een veld van actie van 518 Km. in 24 uren, namelijk wanneer de motor goed bleef werken.

In oorlogstijd vermindert dit veld tot op de helft voor de terugreis. Ofschoon gerapporteerd werd dat de proeven voldaan hadden, is het Ministerie van Oorlog er toe overgegaan, door den Majoor Gross een nieuwen bestuurbaren ballon te doen ontwerpen, ook voor militaire doeleinden. De inhoud van dezen ballon zou 7000 M^3 bedragen, en de voortbeweging zou geschieden door 2 petroleummotoren, met het doel 100 mijl te kunnen doorloopen, met medevoering van 30 torpedo's van 20 pd. Deze ballon zou een navolging zijn van de ‘Patrie’, die volgens Majoor Gross de eenige is, welke militaire waarde bezit. Hiermede trachtte het Ministerie een model te verkrijgen, dat verder vervoerbaar is en zich beter bewegen kan.

Tevens houdt de Motor-Luftschiffstudien-Gesellschaft zich bezig met het volmaken van het luchtschip ‘Parseval’. Ook in Engeland is men druk bezig een bestuurbaren ballon te vervaardigen voor oorlogsdoeleinden. Het nut, in geval van oorlog wordt algemeen ingezien, en er bestaat veel kans dat de nieuwe vinding van grooten invloed zal worden met het oog op de kolossale en toenemende versterkingen, welke de oorlogsvloot thans weder ondergaat.

Wanneer de tijd daar is, en het luchtschip, dat thans nog in zijn kindsheid verkeert, zoodanig verbeterd zal zijn, dat zijn werkingssfeer uitgebreider wordt, en zijn snelheid belangrijk vermeerderd, dan zal, wanneer het een tegenstander ontmoet in een der groote kolossen die de zee bevaren, het een belangrijk voordeel hebben boven het schip. Het staat te

bezien of de mogendheden er niet toe zullen geleid worden, de verbazende kosten, nu van den aanbouw van oorlogsschepen gevorderd, te besteden aan een flotille van luchtschepen, die oneindig gemakkelijker en goedkooper te maken zijn, en aan welker verwoestende artillerie men moeielijk zal kunnen ontkomen. De oorlog zou door het gebruik van deze verwoestende luchtgevaarten zoo verschrikkelijk kunnen worden, dat men daardoor, eerder dan door een zuivere theoretische behandeling van de zaak, tot den gewenschten vrede zou kunnen geraken.

Beschouwen wij thans de ballons uit een ander oogpunt, namelijk uit dat van de wetenschap en het verkeer.

Al dadelijk denken wij aan den tocht naar den Noordpool door den Amerikaan Wellman. Men bedenke evenwel, dat door een eventueele bereiking van dit punt, de wetenschap zelve niet buitengewoon gebaat zal zijn. Wat toch drijft zoovelen, te trachten dat mysterieuse punt te bereiken? En is het eenmaal bereikt, hoe het vast te houden, ten einde er eenige meteorologische en electrische observaties te doen? Is het veld dat aan de Noordpool grenst daartoe niet evenzeer geschikt, en zijn de wetenschappelijke onderzoekingen van bijv. den hertog der Abruzzen minder doeltreffend?

Het is dan ook enkel de grootschheid van de onderneming, die er mij toe verleidt een vluchtig woord te wijden aan dezen avontuurlijken tocht.

Nadat dan in het vorige jaar de tocht was uitgesteld, werd het hulsel van den ballon naar Parijs gezonden, om daar nauwkeurig te worden onderzocht. Het mechanieke gedeelte bleef voor een groot deel op Denen-eiland achter. Het maaksel van Godard bleek volkomen gaaf te zijn gebleven, hetgeen bleek na een beproeving in de Machine-galerij, door een vulling met lichtgas onder een druk van 4 à 5 m.M. water. Echter besloot Wellman de capaciteit te vergrooten, door ter hoogte van het grootspant een strook aan te brengen van 5 M. breedte, waardoor de lengte toenam met 3.5 cM. Het volume, aanvankelijk van 6300 M^3., werd zoodoende vermeerderd tot 7349 M^3. Hierdoor werd de ballon de grootste na die van Zeppelin. Ook de schuit van den ballon werd vernieuwd en saamgesteld uit stalen bladen. De lengte hiervan

bedroeg 35 M. en het gewicht 800 K.G. Een hoeveelheid van 4000 L. brandstof werd achterin geborgen, in een tank van 80 cM. middellijn en 16 M. lengte. De twee motoren van vroeger werden vervangen door een enkelen motor van 100 Pk., die de beweging geeft aan twee metalen schroeven aan weerszijden van den ballon, volgens het advies van den ingenieur Julliot. De snelheid werd geregeld op 25 K.M. per uur. Er was dus voldoende brandstof voorhanden voor 100 uren vaart, dus meer dan tweemaal den tijd benoodigd om, bij 25 K.M. per uur, de 1200 K.M. af te leggen tusschen de baai van Virgo en de Noordpool. Verder werden meegevoerd automobielsleden, benevens 22 Eskimo-honden, ingeval van averij aan de machine of een gedwongen daling. Hooger dan 300 à 500 vt. wenschte men niet te gaan. Een sleeplijn werd over den grond getrokken, bestaande uit een lederen buis van 15 cM. middellijn, gevuld met levensmiddelen, berekend op 1200 pd., en van buiten goed voorzien met plaatjes, om het leder te beschermen.

Nadat al deze maatregelen genomen waren, ving de tocht aan. Behalve Wellman maakten de reis mede de majoor Hersey, van het Weêrbureau te Washington, Gustave Hervieu, luchtschipper, benevens één machinist en twee hulpschippers. Men kent den ongelukkigen afloop; tengevolge van een zwaren storm moest de ballon prijsgegeven worden, terwijl de reizigers met moeite het leven redden.

Van meer belang schijnen mij de onderzoekingen van Prof. Hergesell en den vorst van Monaco, welke laatste in 1905 voor het eerst zich bezighield met opstijgingen boven de zee. Deze geschiedden volgens twee methoden, voorgesteld door Hergesell, waarbij gebruik gemaakt werd van ballons dicht gesloten en van caoutchouc vervaardigd, die omhoog gingen met constante stijgkracht en zoodoende de groote hoogten bereikten.

Het eene systeem bestond uit twee ballons, waarvan de eene moest ontploffen op zekere hoogte, terwijl de andere, die kleiner was, begon te vallen na het ontploffen van de eerste en als parachute diende voor het instrument. Op 50 M. van dezen ballon was een drijver verbonden. Zoodra deze drijver het water bereikte bleef de ballon dus zweven op een hoogte van 50 M. boven de zee. De drijver diende

dan tevens als merk voor het schip, dat de ballon, dadelijk na het oplaten, volgde. Bij vijf opstijgingen had men viermaal het geluk de ballons terug te vinden. Natuurlijk kunnen dergelijke opstijgingen slechts gelukken bij goed weder, en wanneer de bovenstroomingen de snelheid van het schip niet te zeer te boven gaan.

Bij de eerste opstijgingen was de atmosferische toestand niet zeer gunstig. Inderdaad heerschen in April, in de zee tusschen Monaco en Corsika, veel depressies, die sterke luchtstroomen veroorzaken, en die het volgen van den ballon bemoeielijken.

Twee methoden werden gevolgd om den ballon te laten dalen zoodra deze een bepaalde hoogte heeft bereikt. Bij de eerste methode wordt de ballon die de drijver draagt sterker gespannen, zoodat deze eerder springt dan de ballon, die als parachute dienst doet. Deze methode doet wel groote hoogte bereiken, maar zij heeft het nadeel dat daardoor de maximum hoogte en tevens de duur der opstijging niet kan worden vastgesteld. Wel kan deze hoogte min of meer geregeld worden door de spanning, maar het oogenblik van springen hangt van andere oorzaken af, als de kwaliteit van de caoutchouc. Volgens de tweede methode werkt men niet op het springen van den ballon, maar wordt deze automatisch van de andere losgemaakt. Bij de gewilde spanning vormt de pen een contakt. Een klein droog batterijtje, van een minimum gewicht, brengt een electromagneet in beweging, die het haakje doet overslaan waardoor de bovenste ballon wordt vastgehouden. Zoodoende regelt men het contakt vooruit, om de opstijging tot een zekere hoogte te bepalen.

Te vermelden vallen nog de volgende proefnemingen.

Den 4^{en} April 1905, te 9 u. 35 min., had een opstijging plaats van twee ballons van 1500 m.M. middellijn, zonder automatisch werkende haak. De lucht was bijna onbewolkt, de wind zwak beneden, maar toenemende met de hoogte. Na 15 min. verdwenen de ballons in de wolken. De tweede ballon, met het instrument, werd den volgenden dag gevonden, te 6 u. 's morgens. Grootste hoogte 8.900 M., maximum temperatuur -46,^{o}3, duur van de opstijging 58 minuten, vertikale snelheden bij de stijging 5,6 M. per seconde, bij de daling 4,8 M. per seconde.

Verder had op 14 April 1905 te 3 u. 25 m. een opstijging plaats van twee ballons van 1500 m.M. middellijn, voorzien van het automatisch haakje, geregeld voor 350 m.M., omdat de bovenstroomen zeer sterk bleken te zijn. De lucht was helder, de richting der ballons N. 85 O. Het schip volgde zoo snel mogelijk. Na 19 minuten merkte men dat de haak losgelaten had. Om 4 uur kwam de ballon neer. De bereikte hoogte bedroeg 6050 M., minimum temperatuur -28,°2. Duur 47 minuten. Vertikale snelheid bij stijging 5 M., bij daling 3,8 M. Ik geef hierbij alleen de wijze van werking aan, en vermeld geen resultaten.

De opstijgingen boven de Middellandsche Zee hebben aangetoond dat de methode der peilballons, die goeden uitslag gaf te land, ook ter zee kan toegepast worden. Bij gunstige omstandigheden, die men in de passaten en kalmtegordels vindt, kan men hoogten bereiken van meer dan 15 K.M., zonder de ballons uit het oog te verliezen. Men zal daar niet alleen de luchtstroomingen kunnen nagaan in de nabijheid van den evenaar, op groote hoogte, maar ook andere verschijnselen kunnen waarnemen, als bijv. de ligging van een isothermische zône, die ontdekt werd door den heer Teisserenc de Bort.

Ik zou nog kunnen wijzen op de waarnemingen met ballons bij zonsverduisteringen, en op die van de sterrenregens bij de Léonïden en Persëiden. Het gebruik van ballons verschaft aan de wetenschap een zóó uitgebreid veld van waarneming, dat daarvan nog veel verwacht mag worden.

Tegelijk met Lebaudy in Frankrijk, maar geheel onafhankelijk van hem, deed graaf Von Zeppelin in Duitschland proeven met een geheel stijven ballon, die zoowel door zijn langen vorm als door zijn grootte den naam van luchtschip ten volle verdiende. Bekend zijn Zeppelins eerste proeven, genomen boven het meer van Constanz. Men had daar een ruimte om zich te bewegen, zooals men die boven het land maar moeilijk kan vinden. De proeven voldeden in het begin niet, maar onvermoeid zette Zeppelin zijn plannen door. Het eerste luchtschip werd veranderd in een ballon Zeppelin II, en deze in een Zeppelin III. Met behulp van de Duitsche regeering, dank zij de deelneming van het grootkapitaal en van groote technische instituten, gelukte het den graaf betere

resultaten te verkrijgen. Het eigenlijke doel was een luchtschip te bouwen, dat niet alleen voor oorlogsdoeleinden, voor de wetenschap of voor de sport dienen kon, maar dat vooral ook een nieuw transportmiddel zou kunnen worden voor personen en goederen. En dat doel kan alleen bereikt worden door een zeer groot luchtschip. De inrichting met zijn 17 gaskompartimenten is reeds genoeg bekend. Ik ga daar dus niet verder op in. Alleen verdient vermelding dat het vooren achtereinde van den ballon tegenwoordig gevuld wordt met dampkringslucht, ten einde den ballon daar meer sterkte te geven tegen den luchtdruk, daar het reizen en dalen bij dezen ballon geschiedt door het geven van een grootere helling.

Een langere duur van de vaart, doeltreffende snelheid, het grootste draagvermogen moesten gepaard gaan met groote veiligheid. Hierdoor kwam men van zelf tot den stijven vorm, die bij langdurige vaart behouden blijft. Toch werd ook gelet op de eigenschap van geschiktheid voor den oorlog, maar alleen als bijkomstig doel. In vergelijking met den ballon van Parseval, dus voor oorlogsdoeleinden, is de werkingssfeer van den ballon van Zeppelin in 24 uren 1209 Km., en bij terugkeer naar het meer van waar de tocht begint dus 604 Km. Volgens de nieuwste berichten is men bezig een inrichting te maken, waarbij het luchtschip vertrekken kan van den vasten wal.

Het gewicht van de ballast is berekend naar de absolute hoogte van de plaats van opstijging. Graaf von Zeppelin berekende de grootste gemiddelde windkracht voor Middel Europa gedurende 48 uren met 6 m/sec. Het grootst aantal kilometers wordt echter verkregen door beide motoren van 85 P.K., gedurende 24 uren te zamen te laten werken, hetgeen door von Zeppelin oorspronkelijk niet was bedoeld, want hij wilde over twee motoren beschikken, welke elkaar afwisselen, en ze slechts in bijzondere omstandigheden samen laten werken. Met een motor van 85 P.K. daalt de eigen vaart tot op 11 m/sec., en bleef van de snelheid bij tegenwind van 6 m/sec. voor den wind, een snelheid over van 5 m/sec. over den grond. Dit geeft voor de 18 Km. per uur in 24 uren een weg van 432 Km., en dus een werkingssfeer van 216 Km. per dag. Als men let op de gedane proefvaarten, dan ziet men dat het gebrekkig werken der motoren een groote rol

speelt bij de onvrijwillige onderbrekingen der vaart of bij het landen. Zoolang dus explosie-motoren de werkende kracht leveren, kan slechts het luchtschip-Zeppelin dit gevaar bezweren, immers door het medenemen van een dubbel stel motoren is men altijd in staat door te gaan.

Het plan bestaat om een reis te ondernemen naar Emden en terug. Hierbij moeten 1600 Km. afgelegd worden, wat bij een vaart van 50 Km. per uur, onder gunstige omstandigheden, niet meer dan 32 uren vergt. De reis zal misschien langer duren, maar de voorraad benzine is voldoende, zelfs voor 48 uren. In 1906 kon het luchtschip, met 11 personen bemand, reeds een luchtreis maken van 110 Km. in 2 uren, en had dus een eigen beweging van 50 à 54 Km. per uur. Thans kan, bij een inhoud van 11000 M^3., het luchtschip 30 personen vervoeren door het vergrooten van de beide gondels, terwijl bij een vergrooting van de middellijn van het luchtschip met 2 M., 70 personen vervoerd kunnen worden. Het hulsel van aluminium waarborgt tevens het behoud van den stijven vorm.

Eindelijk vermeld ik nog, dat Zeppelin van plan is aan zijn luchtschip een inrichting te verbinden als ontvangstation voor draadlooze telegrafie, waarbij de 128 M. lange ballon zich eigent als elektrisch tegenwicht. In het midden van den gondel bevindt zich ‘de hoorder’ van het bericht. Van daaruit vaart een 120 à 150 M. lange bronzen opvangsdraad loodrecht naar beneden naar de antenne. Door deze eenvoudige en lichte inrichting, zal bij genoegzame energie van de plaats van verzending, de ontvangst van berichten op het bewegende luchtschip geen bezwaar ondervinden. Voldoet deze inrichting, dan is men ook van plan een afzendstation in te richten. Hierbij moet het luchtschip beveiligd zijn voor vonken. Voorloopig echter wacht men eerst de goede werking af als ontvangstation.

Thans de beschouwing van de verschillende ballons latende rusten, zij het mij vergund in herinnering te brengen wat op de 2de Vredes-conferentie in den Haag is besloten omtrent de oorlogsballons. Ik vermeld dit, hoewel er geen al te groote waarde aan kan gehecht worden, wanneer het eenmaal tijd van oorlog is. Nadat in '99 de contracteerende mogend-

heden waren overeengekomen, elkander voor een tijdperk van 5 jaren het recht te ontzeggen, projectielen en explosiemiddelen van uit luchtballons, of op dergelijke nieuwe wijze, te werpen, werd dit punt in 1907 nader besproken. De genoemde bepaling is slechts bindend voor de contrakteerende mogendheden, ingeval van oorlog tusschen twee of meer van hen, en houdt op verplichtend te wezen in een oorlog tusschen contrakteerende en niet contrakteerende die zich er in mengen.

Engeland stelde, bij het weder in stemming brengen, een amendement voor, om de woorden ‘voor een tijdperk van vijf jaren’ te vervangen door ‘tot aan het einde der 3e Vredesconferentie’. Hiertegen waren acht mogendheden, waaronder Duitschland, terwijl zeven zich van stemming onthielden. Daarop kwam weder in stemming de bepaling van 1899, die verworpen werd door Argentinië, Duitschland, Frankrijk, Montenegro, Perzië, Rumenië, Rusland en Spanje, terwijl zich van stemming onthielden Chili, Columbia, Japan, Mexico, Peru, Venezuela en Zweden.

Nadat de heer Bourgeois voor Frankrijk had gesproken, en de inlassching in het Reglement van '99 aan de woorden ‘door welk middel ook’ had voorgesteld, werd de volgende bepaling aangenomen: ‘Het is verboden niet verdedigde steden, dorpen, woningen of gebouwen aan te vallen, of met eenig middel, door welk ook, te bombardeeren.’

Hierdoor wordt dus de beschieting van oorlogsmaterieel vrijgelaten, en dit resultaat, afwijkend van dat der vorige conferentie, is het gevolg van de opkomst der bestuurbare ballons.

Het lijdt geen twijfel dat wanneer deze ballons zoodanige verbetering zullen hebben ondergaan, dat de werkkring ruimer wordt, zij zich geducht zullen doen gelden.

En wat doet in deze omstandigheden ons vaderland?

Zondert men de zending door het Ministerie van Oorlog van den kapitein Van der Steur uit, die een zeer belangrijk rapport indiende, dan schijnt er van regeeringswege in Nederland niet aan gedacht te worden, met bestuurbare ballons een begin te maken. Zelfs een tocht met een gewonen spherischen ballon wekt verbazing.

In den laatsten tijd is door partikulieren een vereeniging opgericht om de luchtvaart te bevorderen, zoodat het mogelijk

is, dat Nederland zich binnen eenigen tijd zal mogen verheugen in het bezit van geoefende luchtschippers. De regeering dient echter niet stil te zitten, want de bestuurbare ballons zijn voor een klein land een geschikt oorlogsmiddel. Wij hebben daarbij het voordeel gebruik te kunnen maken van de ondervinding en de proeven der groote natiën.

Al bepaalt zich de rol der ballons voorloopig nog tot het verkennen der operatiën van den vijand, dan blijft het nog dringend noodig er niet langer mee te wachten. Ook de wetenschap eischt dringend het gebruik van den luchtballon.

Het doel van dit opstel is niet, aan te dringen op het aanstonds bouwen van bestuurbare luchtballons, maar veeleer de aandacht van het Nederlandsche volk en vooral van den regeering te vestigen op het in studie nemen van de luchtvaart, ten einde ons in staat te stellen een corps geoefende luchtschippers te vormen, die in tijd van nood met goed gevolg hunne diensten kunnen presteren. En hiervoor wordt het hoog tijd.

Ook aan Indië mag gedacht worden. Door den luitenant t.z. 2e kl. A.E. Rambaldo is een brochure uitgegeven, bevattende een overzicht van de hedendaagsche luchtvaart. In die brochure wordt het denkbeeld aan de hand gedaan, om de ballons toe te passen op een bepaalden tak van dienst in Indië, namelijk op de hydrografie. Het is bekend dat bij dit werk het opsporen van riffen veelal met groote moeielijkheden gepaard gaat, maar ook dat bij observatie van uit een bepaald hoog gelegen punt, die riffen zich duidelijk afteekenen, evenals bij het zich bewegen van een onderzeesch vaartuig. Ziet men eenmaal den vorm voor zich, dan kan een schets gemaakt worden van het rif, waarbij het oplooden gereedelijk kan plaats hebben. Daartoe is noodig een ballonschip, vanwaaruit een ballon captif kan worden opgelaten, en dat overigens alles bevat wat daarbij vereischt wordt. Het gas kan aan boord vervaardigd worden, terwijl een officier, met een geschikte bemanning, bekend moet zijn met de onderdeelen van den ballon, en dezen zoo noodig kan repareeren. Het programma is eenvoudig, de kosten zijn gering. Het geldt hier slechts het manoeuvreren van een gewonen ballon captif, waarin zich menige leek durft

wagen. Het zou tevens in Indië aanleiding kunnen geven tot een grooter gebruik van ballons voor het verrichten van meteorologische onderzoekingen, en wellicht tot het bezigen van ballons bij wetenschappelijke expedities, zooals die door het Aardrijkskundig Genootschap worden uitgezonden.

Dat zijn echter toekomst-beschouwingen.

Terugkomende tot het punt van uitgang, meen ik dat het beste middel om een begin te maken met de studie der luchtvaart is het stichten van een luchtvaartschool, op te richten bijv. in de nabijheid van Den Haag en Scheveningen. Aan de stichting van deze school zou moeten voorafgaan een detacheering van eenige officieren naar het buitenland, ter bestudeering der praktische luchtvaart.

Zoodoende kan men een korps luchtschippers vormen en eerst daarna kan men er aan denken, bestuurbare ballons te gaan bouwen.

In de stellige overtuiging dat de toekomst behoort aan deze ballons, misschien op zijde gestreefd door de vliegmachines zwaarder dan de lucht en wellicht te zamen werkende, meen ik dat de tijd gekomen is, een begin van uitvoering aan de zaak te geven. De nieuwe stichting van particuliere zijde kan daarbij groote diensten verrichten. Bedenken wij dat, gelijk in het begin van dit opstel werd opgemerkt, de sport een groote factor is geweest voor het volmaken van de auto, dan mag verwacht worden dat zulks niet minder het geval zal zijn bij de luchtvaart.

Zwolle.

H. VREEDENBERG.

Dolorosa.

DOLOROSA.
ZUSTER GODELIEVE.
SOPHIA.
LUCIËL.

DOLOROSA.
Wee! weer doorvlijmt de pijn meedoogenloos
Mijn moegemarteld lijf en dorre dorst
Verschroeit mijn lippen. - Zuster Godelieve,
Die 'k zuster noem, doch niet mijn zuster zijt,
Lang mij een laafdronk.

(Drinkt).

Leegde ik heel dien beker?
Het leek me één droppel, vul den beker weer.

ZUSTER GODELIEVE.
Het was genoeg, de lijfarts had verboden...

DOLOROSA.
Neen, laat mij niet versmachten, lieve zuster!
Gelijk woestijnzand brandt mijn borst, neen, 't vuur
Der hel, het vuur dat nimmer wordt gebluscht,
Vlamt niet zoo fel.

(Drinkt weer).

ZUSTER GODELIEVE.
Drink niet zoo veel en spot
Zoo ijdel niet met d'afgrond van verdoeming,
Vol solferstank, geknarstand en geween.

DOLOROSA.
Ik spot niet, zuster, 'k vond mijn hel op aard.

ZUSTER GODELIEVE.
Gij lastert God, doch de overgroote pijn
Van 't veege vleesch benevelt de arme ziel.
Leer dragen 't lijden lijk een vrome past,
In liefde en deemoed, 't zal een vagevuur
U zijn, een land van hoop, waar rozegloed
Van dageraad door 't rood der vlammen speelt,
Doormengeld zacht met teeder hemelblauw
Tot lila-lichte morgenschemering.

DOLOROSA.
Neen, zuster, zwijg, daar is geen hoop voor mij.
Mijn hemel is verbeurd.

ZUSTER GODELIEVE.
Door eigen schuld.

DOLOROSA.
Ik lijd onschuldig als een offerlam.

ZUSTER GODELIEVE.
Wie lijdt onschuldig na den zondeval?
Gedenk het Godslam, lijdend zondeloos.

DOLOROSA.
Wie wrong de handen in d'Olijventuin?
Wie knielde in bloedzweet, biddende om genade:
- Neen, laat voorbijgaan d'al te bittren kelk?

ZUSTER GODELIEVE.
Ja, Christus kloeg, doch droeg zijn kruis bergóp
En duldde in deemoed tragen folterdood.

DOLOROSA.
Hij wist dat hij een god was.
Wie ben ik?
Verlamd, verlaten lig ik weerloos neer.
Uw Heiland wist, hem beidde zegepraal.
Zijn englen bogen naar de Golgotha
Hun vlammend aanschijn onder 't vallend haar.
De lucht waarin hij leed was liefdezoel
Van engelzuchten, vleugelschaduw viel
Over zijn brekende oogen; vleugelsuizen,
Als van een duivenvlucht, omwuifde koel
Zijn roode wonden en uw Heiland zag
Den hemel open en zijn troon bereid.

ZUSTER GODELIEVE.
Mijn Heiland, ja, doch is hij de uwe niet?
O Dolorosa, bid geen afgod aan!

SOPHIA

komend met vruchten.

Ik kom u troosten, kranke Dolorosa.
Ik breng u vruchten, kleurensober, geel
En bronzebruin, als rijp Octoberloof
En somberrood, gelijk geronnen bloed
Van dooden zomer, doch zoo honigzoet,
Zoo zwellend zwaar van sap aromenrijk
Dat wrang voortaan zal lijken ander ooft.

DOLOROSA.
Heb dank, Sophia! koele berglucht brengt
Gij mee in 't grijs gewaad, dat stemmig streng
Uw leden hult in slanken plooienval.
Als blauwe meren zijn uw oogen klaar,
Uw reine lippen aadmen vrede en kracht.

ZUSTER GODELIEVE.
U mint zij meer dan mij.

(Gaat).

DOLOROSA.
De wierookgeur
Van haar gewaad beklemt mijn hart, de rouw

Van 't zwarte kleed bedroeft mijn bange ziel.
Zij kan niet helen 't krankgeslagen lijf,
Doch dringt mijn ziel haar leer van lijden op.

SOPHIA.
Voorwaar, geen deugd is droefheid. - Proef deez vrucht.

DOLOROSA.
Ze is ruig en kil.

SOPHIA.
Uw hand is week en warm.

DOLOROSA.
Een vreemde rilling kruipt, een slang gelijk,
Tot aan mijn hart, ik voel hoe 't fladdert schuw,
Een bange vogel.

SOPHIA.
Proef - en tooverkracht
Doorstroomt uw matte leden, sterk en blij
Stijgt gij met mij de blankste bergen op.

DOLOROSA.
Hebt ge in de bergen niet mijn lief gezien?

SOPHIA.
Ik zag hem dwalen in het laagland, diep
Het hoofd gebogen, een gebroken man.
Ik riep hem luid, hij zag niet op, hij ging
In donkre schaduw van de Doodsvallei,
Waar zwarte rotsen hemeldreigend steil
Azuur en zongoud nijdig sluiten uit.
Neen, Dolorosa, ween niet zoo, gij laat
De koele vrucht, die ik u bracht tot laving
Nu achtloos vallen op den vloer en bergt
Uw stroomende oogen in uw holle hand.

DOLOROSA.
O kon ik weenen! zie, geen enkle drop
Bevocht mijn vingren, 'k heb geen tranen meer.
O lief! mijn lief! waarom verliet gij mij?

SOPHIA.
Hij lijdt om u, doch kan u niet zien lijden.

DOLOROSA.
Mijn Luciël! waarom verliet hij mij?
De looden last, die nu verlamt mijn leden,
Waar vederlicht, zoo hij die droeg met mij.

SOPHIA.
Hij minde uw schoonheid.

DOLOROSA.
Trotsch en juichend lei ik
Mijn blonde schoonheid aan zijn voeten neer.
Zijn liefde brak mij als de wilde stormwind
Een ranke lelie knakt in blanken bloei.

SOPHIA.
Zijn liefde?

DOLOROSA.
Neen, doch mijn verlatenheid.

SOPHIA.
Zoudt gij zijn krankbed niet zijn trouw gebleven?

DOLOROSA.
Ik ben een vrouw.

SOPHIA.
Hoe koel omwuifde uw kleed
Zijn heeten koortsgloed! hoe verkalmend lag
Op 't kloppend hoofd uw zegenende hand!

DOLOROSA.
O zwijg, Sophia, gij verzwaart mijn leed.

SOPHIA.
Klaag uit uw smart, dan luister naar mijn raad.

DOLOROSA.
Het is een oud verhaal, u wel bekend.

SOPHIA.
Vertel het weer: de duive, in d'olmeboom,
Roept, uur aan uur, eentonig-droef roekoe,
Doch wie daar luistert, droomende in het lommer
En droomend oplet, vindt wel telkenmale
Een nieuwen zin in de oude melodie.

DOLOROSA.
't Verlicht mijn leed. - Ik was een vondeling.
Mijn eigen moeder had haar kind niet lief.

SOPHIA.
Of de arme stierf van kommer en gebrek.

DOLOROSA.
In zwarte schaduw van cypressen vond
Een arme herder, zoekend naar een lam,
Mij hulploos weenen, bij een donkren poel.
Doch naast mij lag 't verdoolde zwarte lam
En likte lief met lauwe rozetong
Het tranenzilt mij van van de witte wangen
En blaatte klagende of het blaatte om hulp.
Ontroerd door 't roepen, nam de goede herder
Zijn lam op d'eene en mij op d'andren arm
En bracht zijn vrouw, die, zingende, op den drempel
Van 't hutje zat haar bruinen zuigeling
Te laven aan haar volle moederborst,
De bleeke blonde vreemde vondeling.

SOPHIA.
Het was een weldaad, uw vergelding waard.

DOLOROSA.
Ik zoog de melk van de arme herdersvrouw,
Doch voelde me eenzaam als een koningskind,
Bij lage luiden ruw van zede en taal.
Het zwarte lam werd mijn alleene speelnoot,
Tot, wreed, mijn vader 't lam ter slachtbank dreef.
'k Onweek de woeste knapen, die zich waanden
Mijn broeders en mijn zusters, rood van koon

En luid van stem, verzelde ik nooit ten reidans.
Doch eerbied toonde ik aan mijn voedstervader,
Volbrengend trouw den plicht, mij opgeleid,
Al viel die vaak te zwaar mijn tengre kracht.

SOPHIA.
Doch liefde ontbrak.

DOLOROSA.
Ja, liefde ontbrak; mijn zusters
Benijdden mij om edeler gebaren,
Voornamer stemklank, gratievoller bouw,
Om ranker leest en blanker wang, zij trokken
Mij boos bij 't glanzig golvend blonde haar.
Zij scholden mij voor stug en trotsch, zij haatten
Mij om mijn hoogmoed en eenzelvigheid.
Tot eens een knaap, die in de weide liet
Zijn kudde grazen bij ons schapenvolk,
Mij ziende, hief ten blauwen Meiehemel
De beide handen en mij viel te voet
En riep: - 'Voorwaar, gij zijt een koningsdochter!'
Mijn zusters lachten luid, een schrillen hoonlach.
En Ida scheurde twijgen van een doornstruik
En Nera vlocht ze vlug tot kroon van spot,
Die mij Fiammetta drukte op 't voorhoofd, wreed.
Dan, hand in hand, daemonisch grijnzend, dansten
Zij rond mij heen een wilden jubeldans.
En Nera boog, in hoonvertoon van deemoed
En gaf me een lisch voor scepter in de hand.
En krijschend riepen ze alle: - 'Koningsdochter!'
En wierpen keien naar den herdersknaap.
Ik echter rende naar ons hutje en vroeg
Mijn voedstermoeder wie ik was, in waarheid.
En toen ik wist, ik was een vondeling
En at genadebrood en hard verwijt
Van ondank hagelde op mijn weerloos hoofd,
Ontvlood ik weenend, zwaar met vloek beladen,
Doch heimlijk fier, de lage herdershut
En zocht mijn vader.

SOPHIA.
Doch gij vondt hem nooit.

DOLOROSA.
Ik werd een zwervelinge om hem te zoeken,
Doch vond hem nooit.

SOPHIA.
Was hij uw zoeken waard?
Verstiet hij niet uw moeder? - en zocht hij
Zijn kind?

DOLOROSA.
Wie weet? - Een blauwe vogel vloog
Mij voor, van boom tot boom en leek mij wel
Den weg te wijzen naar mijn land, zijn lied
Was vreemd en toch zoo welbekend - in droom
Hoorde ik een lied wel als die vogel zong.

SOPHIA.
Arm kind, hoe liet ge u leiden door een lied?

DOLOROSA.
Mijn leeftocht beedlen wilde ik niet, ik vroeg
Mijn deel van arbeid, zwaar voor karig loon,
Een harde korst, een handvol hooi gestrooid,
Als voor 't verachte lastdier, in de stal.
Doch wen ik zong bij d'arbeid klonk mijn lied
Zoo droef dat elk die 't hoorde weenen moest
En om mijn lied werd ik met vloek verjaagd.
Mijn bloote voeten bloedden van de wegen
En mannen hitsten honden op mij af.
Onnoozle kindren, spelende in de velden
Of bloemen zaamlend van de rozenhaag,
Vluchtten naar 't hutje waar hun moeder spon
Het blonde vlas en borgen, bang en schreiend,
't Verschrikt gelaat in moeders schoot; - de knapen
En meisjes, zoet bezaligd mond aan mond,
Verbleekten plots van vreeze en weemoed, ja,
Een jonge vrouw in de eerste huwlijksweelde,
Wier schoot al zwol van de eerste liefdevrucht,
Klaagde mij aan, met boosgebalde vuist,
Dat ik haar kind deed sterven in haar schoot.

SOPHIA.
Toen kwam de prins en redde u van vervolging
En smaad.

DOLOROSA.
Toen kwam de prins, mijn held, mijn redder,
Mijn Heiland en mijn god.

SOPHIA.
Zoo Godelieve
U hoorde! menschvergoding wierp ze u voor.

DOLOROSA.
Zij wijt mijn ramp aan de al te groote liefde,
Die me aan de voeten wierp van Luciël.

SOPHIA.
Ja, menschvergoding is een bron van smart.

DOLOROSA.
Hij kwam, gezeten op een sneeuwwit paard
Getoomd met goud, hij zelf in gouden rusting.
Zijn oogen lachten blij als blauwe sterren,
Zijn lokken straalden, louter zonnegoud,
Rondom de klaarheid van zijn aangezicht.
Aanbiddend viel ik hem te voet, de handen
Omhoog en riep: - 'Aartsengel Michaël!'
Doch hij steeg af van 't hooge blanke ros,
Aanroerde streelend met zijn vingertoppen
Mijn hoofd als voor een zegen en mijn ziel
Loste op in hemelvreugd. - Borg niet mijn boezem
Een steen instêe van hart, zoo liefde niet
Mij overweldigd had en ik mijzelve
Niet had gegeven, dankbaar-zoete ruil
Voor de eerste vreugd, die viel mijn hart ten deel?
Hij lichtte me in zijn armen op, ik lag
Van weelde in zwijm, wen hij me in 't zadel hief.

SOPHIA.
Had Luciël u niet beloofd, u veilig
Te brengen naar uw vader?

DOLOROSA.
Ja, doch ik
Vergat mijn vader voor mijn echtgenoot.

SOPHIA.
Uw zwervensdoel was niet bereikt.

DOLOROSA.
Doch voelde
Ik mij een koningskind, dat was genoeg.
Mijn groot verlangen was tot rust vervloeid,
Een wilde rotsbeek in een vredemeer.
Gelijk een rijpe roode zomervrucht
Versmolt de tijd; mij werd een zoon geboren,
Doch uit mijn armen gleed mijn knaapje in 't graf.

SOPHIA.
Gij deelt het lot van duizend droeve moeders.

DOLOROSA.
Mijn kind bezweek en felle krankheid sloeg,
Gelijk een aadlaar grijpt een weidend lam,
Haar scherpe klauwen vlijmend in mijn vleesch.
Mijn gouden haren werden grauw lijk asch,
Mijn blanke bloei verkeerde in herfstlijk geel.
Verlamd, een levend-doode, een aadmend lijk,
Hoe zou ik toornen wijl mijn lief me ontvluchtte?
Neen, 't ware een wonder, vlood mijn lief mij niet.
Schoonheid wil schoonheid, weelde wijkt voor smart.

SOPHIA.
't Waar beter, hadt gij nooit de lichte liefde
Van Luciël gekend.

DOLOROSA.
Hij was mijn zon.
Wie blind werd zegt niet: - ‘Had ik nooit de zon

Gezien, zoo leed ik minder in mijn nacht!'
Al was 't de zon, die hem met blindheid sloeg.

SOPHIA.
Wel leedt gij veel, doch luister naar mijn raad:
Eer aan uw sponde plicht uw lief terugdrijft,
Geef Luciël de vrijheid, die hij zoekt.
En doe dat niet gelijk een pruilend kind,
Dat wil en niet wil en in 't wilde strekt
De heete handen gretig naar het speelgoed,
Dat gister 't willig weggaf.

DOLOROSA.
Gaf? aan wie?
Sophia, spreek, verheel mij niet de waarheid
Of 'k scheur den sluier van haar aangezicht.
Heeft Luciël u lief?

SOPHIA.
Niet mij voorwaar.
Het waar hem beter, kalm en veilig zoude ik
Zijn schreden leiden naar de reine sfeer,
Die boven wolken rond de bergen vlot.

DOLOROSA.
Niet u - dan Zuster Godelieve?

SOPHIA.
Neen!
Die bleeke non, getrouwe bruid des Heeren -
Zij wenkt ten hemel, doch zij dreigt met hel.

DOLOROSA.
Wie dan? wie dan? - Een tooverdrank gebrouwen
Heeft hem een booze vrouw, die houdt hem vast
En wiegt hem wild in witte wellust-armen
En zingt zijn wil in slaap.

SOPHIA.
Ik zag geen vrouw
Gedenk uw oorsprong, toon u koningskind

En doe gelijk een vorstedochter past.
Geef Luciël zijn vrijheid weer - vrijwillig.

DOLOROSA.
Ik zal het doen. - Doch hoe? - Mijn hand is zwak,
Ik kan niet schrijven.

SOPHIA.
Geef me uw zegelring.
Ik zal uw bode zijn.

DOLOROSA.
Neen, laat mij zelf
Hem zeggen: ‘Lief, hier is uw vrijheid weer,
Wijl vrijheid thans u liever is dan liefde
En ik u altijd 't liefste gaf wat u
Het liefste was.’

SOPHIA.
Neen, 't maakte u zwakker nog.
Gij moet nu sterk zijn, eet deze' appel, 't zal
U moed verhoogen.

DOLOROSA.
Ja - neen, enkel 't sap.

SOPHIA.
Laat van mijn ooft me een laafdrank u bereiden.
Zie, 'k vul uw beker met der vruchten bloed,
Zij geven 't willig.

DOLOROSA.
Willig, zooals ik
Mijn leven geef, geperst door liefde's hand.

SOPHIA.
Drink, Dolorosa - waarom drinkt gij niet?

DOLOROSA.
Waar blijft zoolang toch Zuster Godelieve?

SOPHIA.
Zij bidt voorzeker voor uw zieleheil.
Hebt gij haar dienst van noode?

DOLOROSA.
Ga en zoek haar,
Doch keer dan weder - ik verlang naar rust.

(Sophia gaat).

DOLOROSA

(alleen).

Nu snel mijn ring, 'k bewaarde er doodlijk gif in.
Gif, word mijn heulsap: gun me uw dubblen weldaad:
Mijn Luciël de vrijheid, die hij zoekt,
Mij, vrijheid ook, bevrijding van mijn lijden,
Vergetelheid in droomelooze rust.

(mengt gif in den beker).

Hoe drijft het blank als op een kalmen vijver
Vol avondgoud de weerschijn van een wolk!
Nu is 't één kleur, opalig als een meer,
Dat aemloos sluimert in den manevrede,
Doch in zijn diepte sluimert dood. - Hoe ver
Gelijkt mijn leven, nu ik sterven moet!
Moet? zeg ik moet? - wie dwingt mij dan te sterven?
Ik sterf uit vrijen welbewusten wil.
Wat draal ik nog? - Stil! ritselt daar geen voorhang?
O kwam mijn lief, hoe kuste ik hem vaarwel!
Neen, wensch het niet! - Mijn tranen zouden stroomen,
Verweeken laf mijn rots van trotschen wil
En de aalmoes van zijn medelijden nam
Ik dankbaar aan voor liefde's gouden munt.
Ik wil niet zijn de bleeke bedelvrouw,
In deemoed rapend de genade-kruimels,
Haar toegeworpen van den eigen disch,
Waar eens, aan konings rechterhand gezeteld,
In goudbrokaat van paarlen overstrooid,
Zij blij en fier het brood der liefde brak
En dronk den wijn der vreugd.

(heft den beker).

Geen droesem laat
Het blanke gif, 't is héel vermengd, versmolten

In 't gouden vocht. - Nu snel! ik hoor een stap.
O Luciël, die niet mijn Luciël
Meer zijt, vaarwel, ik sterf voor u, wees vrij.

(drinkt).

ZUSTER GODELIEVE.
Liet gij mij roepen, bleeke Dolorosa?
Ik bad voor u.

DOLOROSA.
Gij liet mij lang alleen.

ZUSTER GODELIEVE.
Gij zocht uw troost in woorden van Sophia,
Ik bad voor u, 't was al wat ik kon doen.

SOPHIA.
Verkelmde uw pijn mijn koele heuldrank niet?

ZUSTER GODELIEVE.
Versterkte u niet de kracht van mijn gebed?

DOLOROSA.
Mijn ziel is kalm en krachtig, boven 't noodlot
Verheven, doch dit veege vleesch bezwijkt.
Sophia, neem mijn zegelring en zoek
Mijn Luciël - en zeg hem -

SOPHIA.
Ja, ik weet.
Ik zal uw vlugge bode zijn.

DOLOROSA.
Neen, wacht
Een wijl en blijf mij trouw nabij, gij ook -
Mijn uren zijn geteld.

SOPHIA.
Reeds kleurt de zon
De blanke toppen rozerood, de schaduw

Der vleuglen van den nacht verdonkert reeds
Het dal en maakt de paden straks onveilig.

DOLOROSA.
Dan wacht tot morgen, laat mijn hand niet los.

ZUSTER GODELIEVE.
Terwijl ik lag verzonken in gebeden,
Verscheen mij plots een wonderbaar gezicht.
Ik zag uw zoon, in stralend kleed van licht,
Het lokkenblond omkroond van blanke rozen,
Op vleugelen van zilver en lazuur,
Uit d' open hemel dalen en hij droeg
Een lelietwijg, waarmee hij zeegnend wenkte.

DOLOROSA.
Hij wenkte mij, ik kom, uw moeder komt.
O Godelieve! ik zal mijn zoontje weerzien!
Gelooft gij 't zeker?

ZUSTER GODELIEVE.
Ja

DOLOROSA.
En gij?

SOPHIA.
Wie weet?

DOLOROSA.
Ik zal het weten eer de laatste vlam
Der zon verzinkt in asch. - Ik dronk den dood.
Laat nu mijn hand gij los?

ZUSTER GODELIEVE.
Terwijl ik bad
Voor u, volbracht deez godvergeten hand
Doodzonde - neen, uw kind hebt gij verbeurd,
Gij ziet het nimmer weder!

SOPHIA.
Roep den lijfarts!

ZUSTER GODELIEVE.
Te laat! een priester om haar biecht te hooren!

SOPHIA.
Laat haar in vrede sterven. - Niet alzoo
Was de bedoeling van mijn wijzen raad.

DOLOROSA.
O lief! mijn lief! waarom verliet gij mij?

(sterft).

LUCIËL.
Wel zocht ik lang, doch eindlijk vond ik -

SOPHIA.
Heer,
Gij keert te laat: uw Dolorosa dronk
Den dood, om u de vrijheid weer te geven.

LUCIËL.
Het kan niet zijn! Zij opent de oogen wel
Bij 't hooren van mijn stem - mijn lief! - Zij leeft,
Haar wang is rozerood.

SOPHIA.
Het is de gloed
Van de ondergaande zon - haar hand is koud.

LUCIËL.
O liefste! ik warm u aan mijn boezem wel.
Laat mij dit heilkruid leggen op uw lippen -

SOPHIA.
Haar koude lippen ademen niet meer.

HÉLENE LAPIDOTH-SWARTH.

De Hamlet-Voordracht van Eduard Verkade.

'Van Goethe is het woord dat Shakespeare toch het best genoten wordt door lectuur en niet op het tooneel'. Aldus Dr. Byvanck in een der hoofdstukken van zijne *Inleiding tot Shakespeare's Hamlet*.[1)] De opmerking zou verkeerd begrepen kunnen worden, en wel alsof Goethe beweerd had dat men, om Shakespeare's werk recht te genieten, het, stil voor zich, moest lezen. Het woord, waarop Dr. Byvanck blijkbaar doelde, is te vinden in de verhandeling *Shakespeare und kein Ende*, opgenomen in Goethe's Werken onder de afdeeling 'Theater und dramatische Poesie', en luidt: 'Shakespeares Werke sind nicht für die Augen des Leibes.'

Uit de nadere toelichting blijkt dat Goethe vooral van het voorlezen, reciteeren van Shakespeare den sterksten indruk verwacht. 'Durchs lebendige Wort wirkt Shakespeare, und dies lässt sich beim Vorlesen am besten überliefern', zegt hij; en verder: 'Es giebt keinen höheren Genuss und keinen reinern als sich mit geschlossenen Augen durch eine natürlich richtige Stimme ein Shakespearesches Stück nicht deklamieren, sondern recitieren zu lassen'.

Dr. Byvanck is van gevoelen dat, wanneer Goethe's bewering waarheid bevat, dit de schuld is van het tooneel, dat ons niet geven kan wat de Duitsche dichter zich voorstelde bij het lezen van Shakespeare. En hij voegt er bij: 'Al is 't maar in verbeelding - men moet Shakespeare geacteerd zien.'

1) Deze Inleiding werd in 1901, voorloopig onvoltooid, gesloten. Wanneer mogen wij van deze 'woordstudies en versonderzoekingen' de voltooiing tegemoet zien?

Hij zegt dat maar niet zoo los weg. Ik zou haast zeggen: hij bewijst het ons. De kern van zijn betoog, ontdaan van de misschien wel wat rebarbatieve schaal, welke door Byvanck's ‘woordstudies en versonderzoekingen’ gevormd wordt, is, dat in *Hamlet*, het stuk zooals wij het thans kennen, een primitieve lezing en een latere omwerking door elkaar gevlochten zijn. Het oorspronkelijke stuk was zeker voor een bepaald persoon geschreven en er zat actie in. ‘Door zijn latere omwerking heeft de dichter het karakter van den held zijner tragedie sterk gedempt; hij heeft door het inlasschen van wijsgeerige bespiegelingen hem minder gemaakt in primitieve kracht, en hij heeft hem het schilderachtig hartstochtelijke ontnomen door hem van zijn waanzin te berooven.’ Dit alles toont Dr. Byvanck in het aangehaalde stuk nader met voorbeelden aan.

De Hamlet, dien wij kennen, is alzoo een dubbele persoonlijkheid geworden, en door dat Shakespeare's eerste opzet een ander was, kan men wel zeggen dat, al geeft ons de bespiegelaar, de wijsgeer, de droomer Hamlet ook nog zooveel schoons te genieten, het drama, als geheel, als eenheid er onder geleden heeft.

Dat verklaart, dunkt mij, althans voor een deel, waarom er zooveel verschillende verklaringen van het karakter van Hamlet in omloop zijn en waarom zoovelen met de handen in het haar zitten, wanneer men hun verzoekt, nu eens goed te zeggen wat Hamlet eigenlijk is en wat hij wil.

‘Een onttroond alleenheerscher, niet door de kroning van Claudius, maar door een geschokt geloof in al wat hem dierbaar en heilig was’, noemt A.C. Loffelt Hamlet in de nauwgezette studie, welke hij hem, jaren geleden, in dit tijdschrift wijdde[1]. Goethe daarentegen meent dat die kroning van Claudius het 'm juist gedaan heeft, althans hem den eersten schok gegeven heeft. In het vierde boek, 13e hoofdstuk, van *Wilhelm Meisters Lehrjahre* verkondigt Goethe de stelling dat Hamlet's gemoed het eerst een droevigen plooi kreeg, toen hij door het tweede huwelijk van zijn moeder van den troon van Denemarken werd uitgesloten. Hamlet voelt zich, volgens Goethe, van dat oogenblik af ‘so arm an Gnade, an

1) *De Gids* van Mei en Juni 1882.

Gütern und fremd in dem, was er von Jugend auf als sein Eigentum betrachten könnte.'

Wat zat de eerlijke Sarcey er niet over in, toen hij in 1886, bij gelegenheid van de Hamlet-voorstelling in de Comédíe Française, over *Hamlet* schrijven moest!

'*Hamlet!*' - zoo begon hij een feuilleton van 4 October 1886 - 'voyez-vous c'est plus fort que moi, je ne peux pas venir à bout de m'y plaire. A la lecture, ça va bien. Je ne suis pas assez dépourvu de toute intelligence et de tout goût littéraire pour ne pas sentir, même à travers la traduction, l'extrême mérite de certains morceaux, pour ne pas être transporté par la grandeur triste de quelques scènes. Mais au théâtre je ne suis plus que public... Eh bien, au théâtre, la vérité est que je ne comprends pas Hamlet, je ne sais ce qu'il est ni ce qu'il veut.'

Jules Lemaître wist al evenmin wat hij van Hamlet denken moest. In een feuilleton van dienzelfden 4^{en} October 1886 drukte hij dit aldus uit, daarbij tegelijk Hamlets dubbele natuur teekenend, zooals die zich aan hem vertoonde:

'Qui donc es-tu, Hamlet, prince de Danemark, jeune homme faible et emporté, mélancolique et violent, rêveur et brutal, superstitieux et philosophe, raisonnable et fou, poëte exquis et fade plaisant créature vivante et incohérente, et lamentable image de l'Ame en peine, figure particulière jusqu'à la bizarrerie et générale jusqu'au symbole, toi que Shakespeare voit comme un gros garçon asthmatique et que nous ne voyons plus que pâle, élégant et souple, en toque et en pourpoint de velours noir, ainsi qu'il sied au frère aîné de Faust, au plus ancien représentant de l'âme moderne, du romantisme, du pessimisme, du nihilisme, de la grande névrose et d'autres choses encore auxquelles sans doute tu ne songeais pas?'

De beste commentaar op *Hamlet* blijft nog altijd de vertolking door een tooneelkunstenaar van smaak en talent, die niet te veel commentaren, maar met intelligentie de tragedie zelf gelezen heeft.

Volgens Lewes' beweren is Hamlet 'the easiest of all Shakespeare's greater parts for an actor of moderate ability'.[1)] Later, wanneer hij zijn indrukken van Salvini's spel opteekent, schrijft dezelfde: 'Of all the Hamlets I have seen, Salvinis is the least disappointing'.

1) G.H. Lewes. On actors and the art of acting.

Wil dat misschien zeggen, dat elk tooneelspeler, ook van middelmatige bekwaamheid, er iets van kan maken, maar dat zelfs de beste Hamlet-vertolker het niet verder dan tot een ten naasten bij brengen kan? Merkwaardig blijft het in elk geval, dat deze Engelsche criticus juist in een Italiaan den, zij 't ook relatief, besten vertolker van de Hamletrol gevonden heeft, en dat het later alweder een Italiaan was, Ernesto Rossi, die, naast Mounet Sully en (van de latere Engelschen) Forbes Robertson, zich een naam maakte als een der beste Hamletspelers.

Hoe men Lewes' uitspraken ook hebbe te verklaren, gemakkelijk is de rol zeker niet, en er is al de zeggingskracht, de zelfbeheersching en niet minder een ontwikkelde techniek van spel en voordracht toe noodig om haar tot haar recht te brengen. Vandaar dan ook dat alleen onder in alle opzichten gerijpte tooneelkunstenaars de groote Hamletvertolkers gevonden worden.

Voor den heer Eduard Verkade was het een waagstuk, te trachten, geheel alleen, door de kracht van het woord en van de plastiek een niet al te weinig gelijkend beeld te geven van den Deenschen Prins en zijn omgeving. Hij kon dat niet anders doen dan door de tragedie te verknippen tot een zeker aantal niet of zeer los samenhangende tooneeltjes, waarbij hij - zij 't ook dat Hamlet zelf herhaaldelijk alleen naar voren treedt om een zeker aantal solo's voor te dragen - telkens ook de bijpersonen had te karakteriseeren. Dat onophoudelijk verwisselen van toon, van houding, van stemming verzwaart de taak van den voordrager niet weinig. Heeft hij zich toch eenmaal ingeleefd in den voor te stellen hoofdpersoon, zich met hem vereenzelvigd, dan moet hij het beeld, dat hij zoo met veel zorg heeft opgebouwd, telkens weer los laten, om aan de uitbeelding van de andere personen zijn aandacht en zijn kunst te geven. Een soort van ‘Brand-in-de-jonge-Jan’-vertooning wordt zulk een voordracht onvermijdelijk, en het genot ervan kan dus niet onvermengd zijn.

Wanneer, ondanks dat alles, het den heer Verkade gelukt is, zijn toehoorders nu en dan vast te houden en onder den indruk te brengen van de voor te stellen gebeurtenis, dan bewijst dit, dunkt mij, dat hij het in dramatische uitbeelding reeds tot een vrij groote hoogte gebracht heeft. Voor de rol van Hamlet zijn

hem zijn jeugd, een slanke gestalte, een droefgeestige (wel wat al te geaccentueerde) trek in het gelaat, een klankrijke en buigzame stem kostbare hulpmiddelen. Waarschijnlijk uit vrees dat, waar Hamlet hier steeds alleen op het tooneel is, het traditioneele Hamlet-costuum, het zwartfluweelen wambuis en de zwart fluweelen baret, een wat eentonige aanblik zou zijn, had mej. Cato Neeb hem een smaakvol lichte-rouw-costuum met paarse mouwen vervaardigd. Zichzelf had hij, zonder veel moeite. een mooien Hamletkop kunnen maken.

Zoo toegerust, is het den heer Verkade mogelijk geweest, in de nieuwe Hamletvertaling van Van Looy[1)], ons enkele tooneelen van de groote tragedie met sobere waarheid voor te spelen. Jammer, dat de soberheid dikwijls kleurloosheid werd. Dit zeggende, doel ik niet op Verkade's uitbeelding van Hamlet's voorgewende geesteskrankheid; het valt juist in den jongen kunstenaar te prijzen, dat hij die niet meer accentueerde dan hij deed. Maar zeker is het dat van de meest bekende regels, de haast tot gemeenplaatsen geworden zinrijke uitspraken en woordspelingen, de pittige antwoorden, de passages en de uitdrukkingen waarop men wacht, vele niet tot hun recht kwamen.

En hier raak ik aan de hoofdfout van's heeren Verkade's prestatie.

Met al het natuurlijke talent dat hem ten dienste staat, met al de virtuositeit in de behandeling van zijn mooie stem - waarvan o.a. het tooneel met den doodgraver eene kostelijke proeve was - met al de knapheid en den goeden smaak, waarmede hij de verschillende personaadjes typeerde, zondigt de heer Verkade op schromelijke wijze tegen dat wat de alpha en omega is van de

1) De Burgersdijksche Shakespeare-vertaling moge ons, na ruim twintig jaren, wat rhetorisch en niet smijdig genoeg lijken, zij had voor haar tijd zeer groote verdiensten en blijft een stuk arbeid, waarvoor men eerbied hebben mag. Dat Van Looy, de man van een andere taal- en dichtperiode, de vertaling anders heeft opgevat, spreekt van zelf. Zijn soepel vers, zijn kleurig woord, de aardige equivalenten die hij weet te vinden voor niet te vertalen woordspelingen, maken zijn werk frisch, en prettig om te lezen. Of hij er ook in geslaagd is, de taal voor de tooneelspelers overal ‘mundgerecht’ te maken, en of niet hier en daar de zinsconstructie hun eenige moeilijkheden in den weg legt, zou ik niet durven beslissen.

tooneelspeelkunst: de dramatische dictie. De articulatie laat veel bij hem te wenschen over, de wijze van voortbrenging van den toon evenzeer. Daardoor draagt de klank vaak niet ver genoeg en zijn de woorden zelfs bij langzaam spreken soms moeilijk, bij snel spreken dikwijls geheel niet te verstaan. Een radicale fout, die radicaal genezen dient te worden, wil de heer Verkade zijn kostelijke gaven blijven stellen in dienst van de tooneelspeelkunst of van de kunst van voordragen. Met denzelfden aandrang, waarmede Hamlet Ophelia den raad geeft: 'Get thee to a nunnery!', zoude ik den heer Verkade willen toevoegen: 'Ga naar een spraakleeraar! Eerst wanneer ge daar uw stem in uw macht hebt leeren krijgen, niet enkel om er virtuozenstukjes mee te verrichten, klanknabootsingen, verrassende stembuigingen, maar zóó in uw macht, dat elke zin tot zijn recht komt en in den zin elk woord en in het woord elke letter, duidelijk, klankvol, in het tempo en met het timbre dat de zin vereischt, - eerst dan zult gij het recht verworven hebben, u aan Shakespeare te wagen.'

J.N. VAN HALL.

Aanteekeningen en opmerkingen.

Uit de brieven van Guy de Maupassant.

- Met 1908 als jaar van uitgaaf verscheen het eerste deel der ‘OEuvres Complètes’ van Guy de Maupassant[1]. Dit deel bevat, behalve eenig bijwerk, *Boule de suif*, een zeker aantal onuitgegeven brieven van de Maupassant aan zijne moeder, aan Gustave Flaubert, aan een vriendin, Mme Lecomte de Nouy, en aan enkele anderen, en voorts een groot opstel over den schrijver door Pol Neveux. Dit laatste is, met de brieven aan Flaubert, wel het belangrijkste gedeelte van den bundel, vooral ook omdat daarin gebruik is gemaakt van een groot aantal onuitgegeven brieven, die op de Maupassant's kunstopvatting en niet minder op zijn innerlijk leven een helder licht werpen.

Men weet dat de Maupassant reeds dertig jaar oud was, toen hij in 1880 met zijn eersten en eenigen versbundel, *Des vers*, en zijn eerste vertelling, *Boule de suif*, voor het publiek trad. Uit de verzen, wat men er ook op mocht hebben aan te merken, - ‘vers de prosateur’ heeft Jules Lemaître ze genoemd, - sprak een persoonlijkheid, en uit de vertelling een schrijver, die de beste traditiën der Fransche vertelkunst voortzette, een man in 't bezit van die kostelijkste aller schrijversgaven: stijl. Hoe hij aan dien stijl gekomen is, hoe hij werkte als een schooljongen, zeven jaar lang, onder de strenge vaderlijke leiding van Gustave Flaubert, die hem niet alleen voortreffelijke lessen gaf maar zich zonder genade toonde voor elk foutje, elke zwakheid, en hem het niet volkomen goede werk onbarmhartig liet verscheuren, heeft de Maupassant, aan het slot van de, overigens onbeteekenende, voorrede van den roman *Pierre et Jean*, ons meegedeeld.

1) OEuvres complètes de Guy Manpassant. Boule de Suif. Correspondance. Etude de Pol Neveux. Paris, Louis Conard. 1908.

De dingen zien met eigen oogen en het geziene uitdrukken met zijn eigen woorden, niet met woorden die in het geheugen bleven hangen of bij anderen geborgd zijn; dan, eerbied koesteren voor de heldere, logische, gespierde Fransche taal, die taal die is gelijk een zuiver water dat door geen gekunsteldheid troebel kan worden gemaakt, - dat waren enkele van de lessen die Flaubert zijn jongen vriend inprentte en die deze ernstig ter harte nam. In dien tusschentijd, terwijl hij een groot gedeelte van den dag aan het Ministerie van Marine en Koloniën, later aan dat van Openbaar Onderwijs, Eeredienssten en Schoone kunsten verbonden was, schreef hij als Guy de Valmont in dagbladen en tijdschriften[1]. Maar eerst in 1880 trad hij, in den bundel *Soirées de Médan* waarvan hij ook de voorrede schreef, met *Boule de suif* voor den dag. De *Soirées* waren een verzameling novellen van de gasten van den 'Maître de Médan', Emile Zola, waarin ook de meester zelf zijn *Attaque du Moulin* publiceerde. Een 'meester' was Zola eigenlijk voor deze jonge schrijvers niet. In de voorrede betoogt de Maupassant uitdrukkelijk dat zij geen school vormen en dat hijzelf tot geen school behoort. Trouwens hoe onafhankelijk hij over Zola durfde oordeelen, bewijst de volgende uitlating uit een brief aan Flaubert van 24 April 1879:

'Que dites-vous de Zola? moi je le trouve absolument fou. Avez-vous lu son article sur Hugo!! son article sur les poètes contemporains et sa brochure 'la République et la littérature'? - 'La république sera naturaliste ou elle ne sera pas.' - 'JE NE SUIS QU'UN SAVANT' - !!! - (rien que cela! quelle modestie), - '... *Je ne suis qu'un savant*!!!!! cela est pyramidal et on ne rit pas....'

Boule de suif was de eerste van die reeks onovertrefbare vertellingen, waarmee de Maupassant, binnen een tijdperk van tien jaar, met nooit verflauwde verve en nimmer falende zekerheid in de uitvoering de Fransche letterkunde verrijkt heeft. In de zeer gewaagde gevallen, die het onderwerp uitmaken van het meerendeel der vertellingen, ziet hij niet allereerst het scabreuse, het zinnelijke, maar het vermakelijke, het koddige, ook dikwijls het tragische, en hij weet terstond den artistieken vorm te vinden, die het tot een

1) Zie in *Das literarische Echo* van 15 October en 1 November 1907: Paul Mahn, Manpassant als Journalist.

voorwerp van literaire kunst, tot een kunstvoorwerp, maakt. Ook al is men het eens met Aug. Vermeylen[1)], dat de gevoelssfeer bij den een grooter is dan bij den ander en dat er in kunst niet enkel en uitsluitend kwestie is van de verhouding tusschen gevoel en uiting, maar dat ook de wezenlijke waarde van het gevoel zelf daar meetelt, niet tegen te spreken is het dat in de kleinere gevoelssfeer, in de uitbeelding van dat kleinere, de Maupassant een, zij 't ook betrekkelijke, superioriteit heeft bereikt.

De onuitgegeven brieven, waaruit Pol Neveux fragmenten meedeelt, toonen dat de schijnbaar impassiebele, gevoelslooze, koele opmerker en verteller, die geen grooten dunk had van de menschheid en dat onverholen liet blijken, die van een karakter-ontleding geen heil verwachtte - 'J'arrive à cette certitude que, pour bien écrire, en artiste, en coloriste, en sensitif et en imagier, il faut décrire et non analyser.... Pour moi la psychologie dans le roman ou la nouvelle se résume en ceci: mettre en scène l'homme secret par sa vie' -, dat die man niet de onverschillige, onmeedoogende geweest is waarvoor, al had reeds een novelle als *Miss Harriet* kunnen toonen dat men dwaalde, men hem heeft aangezien. Daarvan getuigt, onder meer, een uiting als deze:

'Comme j'avais raison de me murer dans l'indifférence! Si on pouvait ne pas sentir et seulement comprendre sans laisser des lambeaux de soi-même à d'autres êtres!.... les attaches que j'ai dans la vie travaillent ma sensibilité qui est trop humaine, pas assez littéraire'.

Die 'attaches', welke hij vroeger wijselijk uit den weg was gegaan, vond hij in de 'société mondaine' van zijn dagen, waar men hem met open armen en open harten ontving. Maar al vond hij daar een rijke verzameling modellen, hij wist ook zeer goed wat hem dit kosten zoude. Schreef hij niet in 1866 aan Mme Lecomte de Nouy: 'Tout heureux qui veut garder l'intégrité de sa pensée, l'indépendance de son jugement, voir la vie, l'humanité et le monde en observateur libre.... doit s'écarter absolument de ce qu'on appelle les relations mondaines, car la bêtise universelle est si contagieuse, qu'il ne pourra fréquenter ses semblables, les voir et les écouter, sans être, malgré lui, entraîné par leurs convictions, leurs idées et leur morale d'imbéciles'.

1) *Vlaanderen* van December 1907.

En hoor nu van dezen als onverschillig uitgekreten man deze zielskreet:

‘Penser devient un tourment abominable quand la cervelle n'est qu'une plaie. J'ai tant de meurtrissures dans la tête que mes idées ne peuvent remuer sans me donner envie de crier.... On me pense sans aucun doute un des hommes les plus indifférents du monde. Je suis sceptique, ce qui n'est pas la même chose, sceptique parceque j'ai les yeux clairs. Et mes yeux disent à mon coeur: Cache-toi, vieux, tu es grotesque, et il se cache’.

Dat hart heeft zich intusschen niet altijd verborgen gehouden. Toen de Maupassant in 1888 met zijn jacht *Bel-Ami* langs de kusten van de Middellandsche zee voer, brachten de zee en de eenzaamheid er hem toe, zijn innerlijk uit te storten, zonder terughouding uit te spreken wat hij zoolang verborg. Het kleine boekje, waarin hij dat deed, heet *Sur l'eau*. Pol Neveux zegt er van:

‘*Sur l'eau*, c'est le testament, c'est la confession générale de Maupassant; à ceux que viendront il lègue ses suprêmes pensées, puis il dit adieu à tout ce qu'il a aimé, aux rèves, aux nuits étoilées et à l'haleine des roses’.

En na deze biecht, na deze diep weemoedige klacht volgden de verschijnselen van het naderend einde: de verslapping en weldra de geheele inzinking van de werkkracht, de verduistering van het brein, de gedachte aan zelfmoord; uit enkele, in heldere oogenblikken geschreven, brieven uit dien tijd stijgen nog hartverscheurende zielskreten op, zooals uit deze regels uit Cannes, in het voorjaar:

‘Il fait si chaud en ce moment sous le soleil qui emplit mes fenêtres! Pourquoi ne suis-je pas tout entier au bonheur de ce bien-être? Certains chiens qui hurlent expriment très bien cet état. C'est une plainte lamentable qui ne s'adresse à rien, que ne va nulle part, qui ne dit rien et qui jette dans les nuits le cri d'angoisse enchâinée que je voudrais pouvoir pousser. Si je pouvais gémir comme eux, je m'en irais quelquefois, souvent, dans une grande plaine ou au fond d'un bois, et je hurlerais ainsi durant des heures entières, dans les ténèbres. Il me semble que cela me soulagerait.’

Maar niets ter wereld kon den last die op hem drukte van hem afnemen. Den 6^{en} Juli 1893 kwam de dood er hem van verlossen.

v.H.

Muzikaal overzicht.

Opdelvingen op het gebied van het ‘lyrische blijspel’.

De stad Berlijn wordt, evenals zooveel andere steden in Europa, jaarlijks in het aan *Frau Musica* gewijde seizoen overstelpt met een vloed van concerten en operavoorstellingen, die al menig verslaggever verzuchtingen heeft doen slaken, - te meer daar dit muziek maken bijna doorgaans een onveranderlijk beeld vertoont en het derhalve haast onmogelijk wordt, bij de beoordeelingen niet in herhalingen te vervallen.

Ditmaal echter hebben de Berlijnsche muziekreferenten het reeds aanstonds gelukkig getroffen. Immers, al dadelijk bij den aanvang van de concert- en operacampagne bestond er gelegenheid iets te vermelden, dat van het gewone afweek.

Een te Berlijn gevestigde Nederlandsche zangeres namelijk, mevrouw Sophie Heymann - Engel, had het voornemen opgevat om daar, in vereeniging met enkele collega's, in de tooneelzaal der *Königliche Hochschule für Musik*, eenige Italiaansche, Fransche en Duitsche werken van het oude repertoire der ‘comédie-lyrique’ op te voeren, en aan dit voornemen werd den 15^{den} November jl. voor de eerste maal gevolg gegeven door een voorstelling van *Die Magd als Herrin* (*La serva padrona*) van Pergolese en *Der betrogene Kadi* van Gluck.

Die voorstelling werd vrij gunstig beoordeeld, en de zaak zelve wekte zooveel belangstelling, dat de directie der *Mozartzaal* er aanleiding in vond, de genoemde werken op eenige avonden van December daaraanvolgende te doen opvoeren tegen populaire entréeprijzen.

Het opdelven en weder opvoeren van lang vergeten tooneelstukken van dezen aard is in Duitschland meer voorgekomen, maar vroeger bepaalde zich dit tot het Duitsche *Singspiel*. Zulke voorstellingen bleven trouwens steeds sporadische verschijningen, curiositeiten die even snel verdwenen als zij opgekomen waren.

Of nu de zoo even genoemde opvoeringen te Berlijn, waarbij men zich op een ruimer, d.w.z. internationaal terrein heeft willen bewegen, bij eventueele voortzetting tot iets duurzaams zullen leiden, zal afgewacht moeten worden. Intusschen is het wel zonderling, dat zoo iets als deze voorstellingen door particulieren op touw gezet moet worden, nu er toch in Berlijn een *komische Oper* bestaat, die zelfs een paar jaar geleden haar eigen gebouw heeft gekregen.

Het gaat echter met deze instelling als met haar kunstzuster, de *Opéra-Comique* in Parijs; zij beschouwt in het algemeen het lyrische blijspel meer als bijzaak, en houdt zich het liefst bezig met werken, die tot het tragische, en dus tot het genre der groote opera behooren, zooals *Faust*, *Carmen*, *Othello*, *Iphigenia auf Tauris*, en andere dergelijke.

En toch kan deze Duitsche instelling nog eenige verontschuldiging daarvoor aanvoeren, want Duitschland is op het hierbedoelde gebied lang zoo rijk niet aan degelijke werken als Frankrijk. Zondert men Mozart's *Figaro*, *Entführung*, *Zauberflöte*, *Cosi fan tutte* uit, en ook zijn *Don Juan*, die, niettegenstaande het daarin voorkomende tragische, toch primitief als een *dramma giocoso* werd beschouwd, dan blijft er eigenlijk niet heel veel belangrijks meer over en moet men al spoedig zijn toevlucht nemen tot vertaalde werken - wat dan ook bij de opvoeringen in de *Königliche Hochschule* te Berlijn geschied is, en verder ook wel geschieden zal. Althans op het aangekondigde programma staan o.a. nog de operetten *Philémon et Baucis* van Gounod en *Les noces de Jeannette* van Massé.

La serva padrona van Pergolese, het tooneelstukje waarmede mevrouw Heymann - Engel en hare medewerkers debuteerden, is thans meer dan honderd en zeventig jaar oud en is vooral belangrijk uit een geschiedkundig oogpunt, daar het grooten invloed heeft gehad op de ontwikkeling der *Opera buffa* tot op den tijd van Rossini.

Bekend is het, dat de Opera buffa is ontstaan uit de korte blijspelen met zang, die men sedert het begin der achttiende eeuw

in Italië placht te voegen tusschen de bedrijven van tragische opera's en die met de behandeling in deze opera's niets gemeen hadden. *Intermezzi* noemde men zulke tooneelstukjes, en hun ontstaan wordt aan den Napolitaanschen componist Logroscino toegeschreven.

Door dit Intermezzo kwam nu het komische element wel niet in de *Opera seria* zelf, maar het gaf toch tusschen de bedrijven daarvan een aangenaam contrast met het dikwijls vervelende pathos en het overdreven gebruik van coloratuurzang in die Opera. Intusschen zag men spoedig het onnatuurlijke van deze handelwijze in, en het duurde niet lang, of het Intermezzo scheidde zich van de Opera af en kwam als *Opera buffa* op eigen beenen te staan.

Logroscino wordt, gelijk gezegd is, voor den schepper van dit genre gehouden, maar het komische element had in zijne tooneelstukken een te lokale kleur; ook waren zij in den regel in Napolitaansch dialect geschreven, vandaar dat zij de grenzen van het geboorteland van den componist niet overschreden.

Geheel anders ging het met de tooneelstukken van Pergolese. Zijn *Serva padrona* kreeg zelfs een Europeesche vermaardheid, en in Frankrijk had deze opera buffa grooten invloed op de ontwikkeling van het daar bestaande lyrische blijspel en gaf daaraan een degelijker karakter.

Te midden van den hevigen strijd toch, die in den aanvang van de tweede helft der achttiende eeuw in Parijs was ontstaan tusschen de voorstanders der Italiaansche en die der Fransche muziek, verscheen daar een Italiaansche comedietroep en gaf voorstellingen van *La serva padrona* en andere soortgelijke stukken.

Lang bleven deze Italianen er niet, maar hun kortstondig verblijf was voldoende om een complete omwenteling in den smaak van het Fransche publiek ten opzichte van het lyrische blijspel te weeg te brengen. De voorliefde voor de *comédie-vaudeville*, waarin de niet zelden triviale coupletten een voorname rol speelden, verdween van lieverlede - Fransche blijspeldichters als Favart, Sedaine, Anseaume gaven eerst letterlijke, daarna vrije vertalingen van de beste stukken, door de Italianen gegeven (ook van de meergenoemde *Serva padrona*, die herdoopt werd in *La Servante maîtresse*) of schreven oorspronkelijke tooneelstukken; en de muziek werd aanvankelijk ontleend aan de Italiaansche medellen, later

echter daarvoor expres vervaardigd door in Parijs gevestigde componisten. Tot hen, die zich daarbij toen het meest onderscheidden, behoorden de Fransche componisten Philidor en Monsigny en de Napolitaan Duni, later ook Grétry.

Opera buffa en *opéra comique* bleven geen van beiden binnen de grenspalen van het land, waar zij ontstaan waren. Wat eerstgenoemde betreft, is dit gemakkelijk te verklaren, want destijds bestond er in bijna alle vorstelijke residenties van Europa een Italiaansch operagezelschap, en het spreekt wel van zelf, dat het nieuwe genre daar zeer welkom was.

Maar ook de Fransche operette wist zich buiten haar land overal een plaats te veroveren. Zij vertoonde zich het eerst in Weenen, waar niemand minder dan Gluck de muziek componeerde voor blijspel-*libretti* van Favart, Anseaume en Sedaine, ofschoon deze blijspelen reeds door Fransche componisten van muziek voorzien waren. Tot die operetten behoorden o.a. *Les amours champêtres*, *La femme esclave*, *L'île de Merlin*, *L'ivrogne corrigé*, *On ne s'avise jamais de tout*, *La rencontre imprévue*, en ook *Le cadi dupé*, het tooneelstukje dat onder den titel: *Der betrogene Kadi* onlangs te Berlijn werd opgevoerd.

Valt het moeilijk, zich den componist van *Orpheus*, *Alceste* en *Iphigenia* voor te stellen als vervaardiger van operette-muziek, dan bedenke men, dat Gluck deze muziek voor het grootste gedeelte schreef vóór het ontstaan van die meesterwerken en in den tijd (1754-64) toen hij Keizerlijk Hofcomponist en kapelmeester aan de Hofopera te Weenen was, in welke beide betrekkingen hij zich te voegen had naar den smaak van hen, in wier dienst hij stond.

Aan het Oostenrijksche Hof was men toen, ten tijde van Maria Theresia, zeer ingenomen met veel wat uit Frankrijk afkomstig was, en zoo had ook de sedert de dagen van madame de Pompadour aan het Fransche Hof en in de aanzienlijke kringen te Parijs bestaande mode om er een eigen tooneel op na te houden, waar stukken in het genre ‘comédie vaudeville’ of ‘opéra-comique’ werden opgevoerd, zich aan het Oostenrijksche Hof genesteld.

In het paleis te Schönbrunn bij Weenen was in 1741 door den architect Ferdinand von Hohenberg een schouwburgzaal gebouwd, en daar werden dikwijls tooneelvoorstellingen gegeven, waarbij vertegenwoordigers en vertegenwoordigsters van den adel en zelfs

leden van het Vorstenhuis medewerkten. O.a. geschiedde dit ter gelegenheid van het huwelijk van Jozef II met prinses Josefa van Beieren.

Ditmaal was het een Italiaansch stuk, *Il Parnasso confuso*, waarvan Metastasio den tekst en Gluck de mnziek hadden vervaardigd en waarin de aartshertoginnen de muzen Melpomene, Erato en Euterpe en den jongen god Appollo voorstelden, maar overigens bestond er ten opzichte van de blijspelen van Franschen oorsprong een bijzondere voorliefde, en dit gaf den directeur der Hofopera te Weenen, aan wien de zorg voor deze opvoeringen was toevertrouwd, herhaaldelijk aanleiding om den Hofcomponist op te dragen, de muziek voor die blijspelen op nieuw te componeeren.

Directeur was destijds een zekere graaf Durazzo. Hij stond in briefwisseling met den blijspeldichter Favart, te Parijs, die hem op de hoogte hield van alles wat er in het toenmaals voornaamste centrum van het geciviliseerde Europa op theatergebied voorviel.

Er was tusschen hen bepaald, dat Favart in het algemeen inlichtingen omtrent de theatertoestanden in Parijs zou geven, Fransche operetten aan de hand zou doen, die in Weenen konden gespeeld worden, en, zoo noodig, bemiddelaar zou zijn voor het engageeren van artiesten, die in deze stukken konden optreden.

In den eersten brief van graaf Durazzo aan Favart (December 1759) geeft hij aan zijn vertrouwde een soort van leiddraad bij de keuze der stukken voor Weenen, die ik hier, wegens het curieuse daarvan, in de oorspronkelijke taal mededeel.

‘Les changements - schrijft hij - qu'il faut faire pour transporter une pièce de théâtre de Paris sur celui de Vienne, consistent plus en retranchements qu'en additions. Toute équivoque, ou trop forte ou trop fine, gâte les moeurs ou les suppose gatées; toute satire qui tombe sur le clergé peut nuire à la religion; toute épigramme sur les financiers est perdue hors de France; toute peinture de *ces commerces de galanterie* qui suppléent au mariage ou qui sont ce qu'on appelle des doubles ménages est un *scandale* à Vienne. La métromanie et le bel esprit ne sont point les travers des Allemands; monsieur Favart voit à peu près dans ces points d'observation les principaux objets.’

Voorwaar een eigenaardige instructie, en voor Favart moeilijk op te volgen. Even goed zou men kunnen zeggen, dat er in de stukken, voor Weenen bestemd, over niets mocht gesproken worden.

Evenveel last veroorzaakte aan Favart een ander punt der correspondentie: het engageeren van Fransche tooneelisten voor de Opera te Weenen. Niet dat het moeite kostte, de artiesten te bewegen, zich naar een vreemd land te begeven, maar herhaaldelijk kwam het voor, dat zij de aanbiedingen van Favart aannamen en later bleek, dat zij nog aan andere theaters verbonden waren.

Ook de honoraria leverden dikwijls groote moeilijkheden op. De acteurs en actrices der 'Opéra-comique' werden veeleischend, waar het dit punt betrof; en de sommen, die zij vorderden, kon of wilde de directeur van het Hoftheater te Weenen niet geven. Toen er eens quaestie was van een actrice van groot talent doch die zeer hooge eischen stelde, gaf Favart graaf Durazzo in overweging, zelf aan die actrice te schrijven en haar voor te houden, hoe voordeelig het voor haar zou zijn, tot het Hof te Weenen te behooren.

Eenige jaren later schenen voor een oogenblik de moeilijkheden ten opzichte van het leveren van tooneelisten voor het theater te Weenen nog te zullen vermeerderen.

In October 1763 schreef Favart aan den graaf, dat de Koning onder bedreiging van strenge straffen aan alle comedianten, zangers, dansers en instrumentalisten verboden had, Frankrijk te verlaten zonder schriftelijke toestemming van den persoon, die belast was met het oppertoezicht over alles wat het theater betrof.

De aanleiding tot deze gestrengheid lag in het volgende. Twee der voornaamste zangeressen hadden voordeelige contracten met theaters in het buitenland gesloten, waarvan men echter in Parijs tijdig de lucht had gekregen, zoodat die contracten eenvoudig werden nietig verklaard en het vertrek der zangeressen belet kon worden. Voorts waren vier dansers van de *Comédie française* en drie van de *Comédie italienne* gedeserteerd, met de bedoeling om naar het buitenland te vertrekken; zoodra echter hun vlucht was opgemerkt, zond men hun gewapende macht achterna om hen, zoo mogelijk, in handen te krijgen, eer zij de grenzen hadden bereikt.

Volgens Favart lag de reden van het bedoelde verbod eigenlijk in de vrees, dat er na verloop van eenige jaren bij de drie voorname theaters te Parijs totaal gebrek aan personeel zou zijn, vermits de tooneelisten, aangelokt door het hoogere salaris in het buitenland, allen daarheen zouden vertrekken.

Hij schrijft ook aan graaf Durazzo, dat er, in verband met die vrees, plan bestaat om in Parijs een soort van school of conservatoire te stichten voor treur- en blijspel, voor opera en opéra-comique, waaraan men alle kunstenaars verbinden wil, maar dan met de macht om hen in Parijs terug te houden, wanneer zij het eens in hun hoofd mochten krijgen, contracten met theaters in de provincie of in het buitenland te sluiten.

Zeer naïef voegt Favart er aan toe: ‘Néanmoins l'intention n'est pas de priver l'étranger des sujets tragiques, comiques et cabriolants (bedoeld worden de dansers), parcequ'on pense qu'il est de la gloire de notre nation de donner la comédie aux autres.’ En dan, om Zijne Excellentie graaf Durazzo tevreden te stellen: ‘Ainsi, malgré les nouveaux arrangements on peut espérer que les cours étrangères ne seront point dépourvues de nos acteurs. L'envoi de nos actrices souffrira un peu plus de difficultés, quoique ce soit marchandise plus commerçable. Il y a remède à tout: si l'on fait des écoles de talents à Paris, n'en peuton pas faire de même à Vienne?’

Graaf Durazzo antwoordde hierop, dat hij zich met den maatregel, om aan de tooneelisten te verbieden, zich door contract aan buitenlandsche theaters te verbinden, niet kon vereenigen. Natuurlijk was zijn bezwaar niet, dat daardoor het recht der individueele vrijheid werd aangetast - daarover maakte men zich niet druk in een tijd, waarin de overheid iedereen zonder omslag in de gevangenis kon zetten -, maar hij achtte zulks niet in het belang der kunst.

Door zulk een maatregel zou z.i. elke wedijver der artiesten onderling uitgedoofd worden. ‘Hoe wil men, - vroeg hij terecht - dat lieden, die het tooneelspel of den dans voor een goed deel beschouwen als een middel om tot eenig aanzien te geraken en fortuin te maken, zulk een beroep kiezen of, het gekozen hebbende, daarin blijven, wanneer hun de hoop wordt ontnomen om dat, wat zij wenschen, ooit te bereiken?’ Uit het verbod des Konings kon niets anders voortvloeien dan dat diegenen onder zijne tooneelisten, die talent hebben, een ander vak bij de hand zullen nemen, wanneer zij in Frankrijk, en vooral in Parijs, niet overeenkomstig hunne verdiensten betaald worden, en dat men, in plaats van talenten te kweeken, deze ten slotte geheel zal doen verdwijnen.

In een school of conservatorium zag Zijne Excellentie dan ook volstrekt geen heil. ‘Neen - schreef hij aan Favart - wanneer Zijne Majesteit zijn uitmuntende artiesten in Frankrijk wil houden, laat hij dan hun salaris verhoogen. Is het niet belachelijk, in nieuwsbladen te moeten lezen, dat de Groote Opera te Parijs, die den beroemden danser Vestris niet kan beloonen in overeenstemming met zijn talent en hem zoodoende noodzaakt, buitenslands zijn geluk te beproeven, zich in de beste maanden van het jaar behelpen moet met een figurant, terwijl een vorst van een staatje in Duitschland hem gedurende dien tijd tegen een behoorlijk salaris in zijn residentie theater laat optreden en zijne onderdanen in staat stelt, de kunst van den beroemden danser te bewonderen?’

De conclusie van graaf Durazzo was, dat zoowel 's Konings ordonnantie als het denkbeeld om een school of conservatorium te stichten niets anders dan hersenschimmen waren. Misschien zag Favart dit ten slotte zelf ook wel in. Hoe dit zij, gelukkig kon hij den graaf al spoedig gerust stellen, en mededeelen, dat een ordonnantie des Konings nog niet gedrukt was en het zoover ook wel niet zou komen.

In de hier aangehaalde briefwisseling wordt telkens gewag gemaakt van Gluck. De directeur van het Hoftheater te Weenen behandelt hem echter met een zekere *nonchalance* en levert daardoor een bijdrage tot het zoo dikwijls geconstateerde feit, dat zij, die in de achttiende eeuw aan het hoofd van opera ondernemingen stonden, weinig of in het geheel geen begrip hadden van de waarde der wezenlijk geniale componisten. Een feit trouwens, dat zelfs nog in de negentiende eeuw niet zeldzaam was.

In den reeds vermelden brief van December 1759 o.a. staat: ‘Wanneer de heer Favart het libretto van een nieuwe opéracomique heeft voltooid, gelieve hij dit, zelfs al had hij het reeds voor Parijs bestemd, naar Weenen te zenden. Graaf Durazzo zal het dan op muziek laten zetten door den heer Gluck of andere bekwame componisten, die zeker verheugd zullen zijn, zulke charmante verzen muzikaal te bewerken. Dichter en componist zullen, door op die wijze elkander te steunen, hunne reputatie zien toenemen, en de heer Favart zal zoodoende, zonder dat hij kosten behoeft te maken, een nieuwe muziek voor zijn stuk hebben, zoo goed als hij die maar wenschen kan.’

Gluck wordt hier dus gerangschikt onder de ‘bekwame componisten, aan wie men alles kan opdragen.’ Favart wist de waarde van Gluck, ofschoon deze destijds nog geen zijner meesterwerken had geschreven, beter te schatten, en vleide zich reeds, hem tot medewerker te zullen hebben. Het geschiedde ook, maar geen van beiden profiteerde er bij. In den aanvang van het jaar 1760 zond Favart twee opera-*libretti: Cythère assiégée* en *L'île de Merlin* naar Weenen met de opmerking, dat het hem zou verheugen, indien Gluck daaraan zijn talent wilde wijden, hetgeen ongetwijfeld het succes dezer werken zou verzekeren. Hij vergiste zich echter, althans wat eerstgenoemd werk betrof. Dit werd eerst vele jaren later in Parijs voor de eerste maal opgevoerd, na de eerste schitterende overwinning, die Gluck daar met zijne *Iphigénie en Aulide* behaalde, en vond geen bijval. Het onderscheid tusschen beide stukken was dan ook te groot; het deed zeggen, dat *Hercule savait mieux manier la massue que la fuseau*.

Dat die samenwerking met Gluck zoo weinig zou opleveren, kon Favart in 1760 natuurlijk niet voorzien. Hij bleef voortgaan, zich op de hoogte te stellen van alles, wat op den Duitschen componist betrekking had, en zoo kwam hij ook te weten, dat deze een opera *Orfeo ed Euridice* had geschreven, die in 1762 in het Hoftheater te Weenen was opgevoerd.

In het volgende jaar was er sprake van, de partituur van dit werk in Parijs uit te geven, en op verzoek van graaf Durazzo nam Favart de zorg daarvoor op zich. Een copie der partituur werd naar Parijs gezonden en deed de ronde bij Favart en enkele componisten onder zijne vrienden. In een brief aan Durazzo verklaarde Favart, dat Mondonville opgetogen was over de schoonheden, die hij in het werk ontdekt had, en dat Philidor, mede vervuld van bewondering over deze machtige schepping, gratis de correctuur der uitgave op zich genomen had.

Een en ander beschouwde Favart als een gunstig voorteeken voor het welslagen der onderneming. ‘Wij kunnen nu aanstonds de partituur laten graveeren en behoeven daartoe de komst van den heer Gluck niet af te wachten - schreef hij aan graaf Durazzo. - Ik verwacht hierover echter nog de bevelen van Uwe Excellentie en tevens het model van de teekening, die op het titelblad der partituur moet geplaatst worden.’ En den 4^{den} Mei

1763 kon Favart berichten, dat met de uitvoering van het werk een begin was gemaakt.

In den voorlaatsten brief wordt gesproken van de komst van Gluck in Parijs. Inderdaad had de maëstro het plan opgevat om van Bologna uit, waar hij bij de opening van een nieuw theater tegenwoordig was geweest, een reis naar de Fransche hoofdstad te ondernemen. Graaf Durazzo gaf daarvan bericht aan Favart en schreef daarbij: 'Ik beveel hem in Uw vriendschap aan. Ik zal hem een lijst medegeven, waarop vermeld is al hetgeen wij in het volgende jaar voor den dienst van het Hoftheater noodig hebben, en ik zal hem verzoeken U daarvan inzage te geven, voor het geval dat ik geen tijd mocht hebben, U een duplicaat te zenden. De eerste opdracht, die hij van mij ontvangt, is, U ten naastenbij in te lichten omtrent den smaak hier in Weenen en zich te houden aan alles wat gij hem in verband met dit onderwerp zult zeggen.'

Natuurlijk stelde Favart zich veel voor van Gluck's komst. Hij noodigde den maëstro uit, bij hem zijn intrek te nemen, en zeide dat hij zich door het aannemen van die uitnoodiging zeer vereerd zou gevoelen. 'Ik kan u - schrijft hij daarbij - in mijn woning een gemeubileerd vertrek aanbieden; gij zult er een goed clavecimbaal en nog eenige andere instrumenten vinden en daar, zoowel als in den aangrenzenden tuin, volkomen vrijheid genieten, zoodat gij er U geheel thuis zult gevoelen. Ofschoon in een der drukste buurten van Parijs gelegen, is het in onze woning tusschen hof en tuin een ware eenzaamheid, waar men, evenals buiten op het land, rustig werken kan. Mocht ik het geluk hebben, mijn uitnoodiging te zien aangenomen, dan verzoek ik u, mij den dag van uw komst te melden. Ik woon in de straat Mauconseil, dicht bij de *Comédie italienne*, tegenover de groote poort van het klooster *Saint Jaques de l'Hôpital*.'

De reis van Gluck bleef evenwel achterwege. Op het oogenblik, dat hij te Bologna in de postkoets zou stappen, om de reis naar Frankrijk te aanvaarden, ontving hij een brief van graaf Durazzo, waarin deze hem meldde, dat het gebouw der Groote Opera te Parijs was afgebrand. Daar onder deze omstandigheid zijn reis geen nut meer had, werd hij naar Weenen teruggeroepen en kreeg hij daar weder een opdracht om de muziek te vervaardigen voor

een operette van Fransche afkomst. In Parijs verscheen hij eerst elf jaren later.

Intusschen had men daar voortgewerkt aan de uitgave der partituur van *Orpheus*; maar het ging langzaam. In Mei 1763 was men er mede begonnen en in Januari 1764 eerst hoopte Favart, zooals hij aan den directeur van het Hoftheater te Weenen schreef, binnen een maand de voltooiing van dit werk te kunnen melden. Het werd echter April, voordat de eerste exemplaren konden worden afgeleverd.

Over die exemplaren ontstond nog een lange briefwisseling tusschen Favart en graaf Durazzo. De prijs van een exemplaar werd vastgesteld op 15 *livres* en er was afgesproken, dat laatstgenoemde honderd stuks voor zijn rekening zou nemen. Van de overige moesten nu nog zooveel verkocht worden als voldoende was om de kosten te dekken, en die risico nam Favart op zich, die meende te bemerken, dat zijn principaal niet heel gerust was omtrent den uitslag van deze affaire.

Geluk had Favart er niet bij. Twee jaren na de verschijning der uitgave waren er nog maar 9 exemplaren verkocht. Dat was niet veel, maar men moet er bij in aanmerking nemen, dat de opera *Orpheus* in Frankrijk nog niet was opgevoerd (dit geschiedde eerst in 1774) en dat de roem van Gluck nog niet verder was doorgedrongen dan tot een kleinen kring van muziekliefhebbers, van wie velen reeds in het bezit waren van een copie der genoemde opera.

Favart wanhoopte echter nog niet. In 1767 schreef hij aan graaf Durazzo, dat hoewel er sedert een jaar niet meer dan 6 exemplaren verkocht waren, hij toch den moed niet liet zakken, en de verplichtingen zou nakomen, die hij vrijwillig op zich genomen had.

Drie jaren later vraagt de graaf, hoe het met den verkoop staat, en zegt niet te willen, dat Favart er schade bij lijden zal. Uit niets blijkt echter, of hij zijn vriend eindelijk uit den brand hielp.

Laat ons hopen, dat Favart, tijdens het verblijf van Gluck te Parijs en de opvoering van *Orphée* aldaar, vergoeding heeft ontvangen voor de moeiten en zorgen, aan de uitgave van dit werk besteed, en voor de verliezen, die hij daarbij mocht hebben geleden.

Met het oog op Gluck's karakter mag men aannemen, dat hij den eenvoudigen blijspeldichter, die zoozeer getoond had, hem te

waardeeren, toen heeft opgezocht. Aan het componeeren van operetten dacht hij echter destijds niet meer; het voor hem roemrijke maar ook veelbewogen tijdperk was aangebroken, waarin een reeks opvoeringen zijner reformatorische werken zijn naam door de geheele toenmalige muziekwereld zou verbreiden en hem in de geschiedenis der toonkunst de eereplaats verzekeren, die hij daarin blijvend heeft ingenomen.

Deze werken zijn het dan ook, die ons het eerst voor den geest staan, wanneer er van den naam Gluck sprake is. Dit wil echter niet zeggen, dat hetgeen Gluck op meer bescheiden gebied gecomponeerd heeft, onze aandacht niet waard is. De opvoeringen van een zijner komische opera's in de *Königliche Hochschule für Musik* en de *Mozartsaal* te Berlijn hebben algemeen den indruk gegeven, dat Gluck ook voor *dit* genre den juisten toon heeft weten te vinden. Door verschillende recensenten van die opvoeringen is er op gewezen, hoe eenvoudig en liefelijk de muziek van bedoeld werk is, en hoe het ten volle verdient, bij het repertoire van elk degelijk theater te worden ingelijfd. Wie ooit balletmuziek van Gluck goed heeft hooren uitvoeren, zal geen neiging gevoelen om dat oordeel tegen te spreken.

Maar nogmaals: de groote kracht van Gluck ligt in zijne tragische werken, d.w.z. in de opera's, die hij eerst voor het Duitsche, daarna voor het Fransche tooneel heeft geschreven.

Het is bekend dat Gluck aanvankelijk twintig jaren lang in dienst van de Italiaansche opera van zijn tijd heeft gestaan, maar dat hij toen langzamerhand tot de ontdekking is gekomen, hoe ontaard dit kunstgenre in den loop der tijden was geworden, en naar de middelen begon te zoeken om daarin verandering te brengen.

De strekking van zijn hervorming is evenwel dikwerf verkeerd opgevat. Men heeft meermalen van Gluck's latere werken gesproken als van ‘de gewichtigste omwenteling, die de geschiedenis der opera kent’, en hem den schepper van het Muziekdrama genoemd. Niets is echter minder waar. Het wezen der Opera heeft Gluck niet aangetast. Wat hij beoogde, was paal en perk te stellen aan den willekeur van den zanger en in de muziek weder de waarheid van uitdrukking te brengen, die onder de heerschappij der *bravour-aria* verloren was gegaan.

Tot nu toe was de componist afhankelijk geweest van den zanger,

gelijk de dichter op zijn beurt weder afhankelijk was van den componist. Met Gluck ging in de Opera de heerschappij van den zanger op den componist over; de zanger werd het orgaan van de bedoeling der toondichters, hij moest zich stipt houden aan de voorschriften der partituur en mocht die niet ter wille van een verwend publiek door *roulades*, coloratuur en fiorituren ontsieren.

De zanger, de virtuoos, die tot dusver de hoofdpersoon was geweest, werd nu onder het bevel van den componist geplaatst, doch overigens bleef het organisme der Opera hetzelfde als vroeger; aria, recitatief, koor en ballet staan in de opera's van Gluck even los naast elkander als in alle opera's van vroeger en later tijd. En wat de verhouding van den dichter tot den componist betreft, daarin was niet de minste verandering gekomen; ja zelfs werd de macht van den componist over den dichter nog grooter.

Wil men de groote verdiensten van Gluck en zijn beteekenis ten opzichte van het *Drama per musica* in korte bewoordingen aanduiden, dan kan men volstaan met te zeggen: dat hij de voorhanden vormen bezielde, de tooneelpoppen tot menschen met een hart en met hartstocht maakte en den niets beteekenenden zang van die tooneelfiguren tot echten dramatischen zang verhief. Waarlijk geen geringe verdiensten!

De theorieën, die hij allereerst in zijne te Weenen opgevoerde opera's *Orpheus* (1762) en *Alceste* (1767) in praktijk bracht, heeft hij verder toegepast in de werken, die hij voor de Parijsche Opera schreef, zooals *Iphigénie en Aulide* (1774), *Armide* (1777) en *Iphigénie en Tauride* (1779). Tot welk een vinnigen strijd dit alles aanleiding gaf, heeft de historie uitvoerig en getrouw uiteengezet.

Als componist van operetten heeft men Gluck in Parijs eigenlijk nooit goed gekend. Zijn *Cythère assiégée* werd er, zooals ik reeds vermeld heb, eens opgevoerd onmiddellijk na den triomf, door den maëstro met *Iphigénie en Aulide* behaald, doch maakte geen indruk en had alleen ten gevolge, dat zijne tegenstanders er een zeer gewenschte aanleiding in vonden om hem te verkleinen en zijn mededinger Piccini te verheffen.

Of in het algemeen de muziek, die Gluck in dit genre heeft geschreven, buiten Weenen veel bekend is geworden, zou ik niet durven beslissen. Men moet niet vergeten, dat in dien tijd ook het Duitsche *Singspiel* in zijn opkomst was, waarvan het karakter beter

bij den aard der Duitschers paste dan de uit Frankrijk afkomstige ‘opéra-comique’.

Haydn had reeds in 1751, of in den aanvang van 1752, een zoodanig ‘Singspiel’ op muziek gezet, dat *Der neue krumme Teufel* heette, maar de tekst daarvan was een vertaling of een bewerking van *Le diable boiteux* van Lesage, en gaf dus aan het stuk een min of meer vreemden bijsmaak.

Zuiver nationaal daarentegen waren de werken in dit genre van Johann Adam Hiller, en deze wordt dan ook voor den eigenlijken schepper van het ‘Singspiel’ gehouden. Hiller was een musicus van groot talent, die de verdiensten van het nieuwe Italiaansche opera-genre zeer wel inzag, en daardoor vervuld werd met den wensch om in zijn vaderland in diezelfde richting werkzaam te zijn.

Hij schreef zijn voornaamste werken tusschen 1766 en 1775 en had vele navolgers, onder wie zich in Duitschland Benda, André, Reichardt en Schweitzer, in Oostenrijk Dittersdorf, Schenk en Weigl bijzonder onderscheidden. Hoog boven allen blonk echter Mozart uit met zijn *Entführung* en *Zauberflöte*.

Het zou niet onmogelijk wezen, dat de operetten van Gluck te midden van dien vloed van Duitsch-nationale blijspelen verloren geraakt zijn. Hoe dit zij, wij hebben gezien, dat er onlangs een poging gedaan is om een daarvan te doen herleven, en dienen nu af te wachten, waartoe dit verder leiden zal. Het beste dunkt mij altijd nog, dat de een of andere degelijke *instelling* eene zaak als deze ter hand neme en zich beijvere, de voornaamste tot het genre ‘opéra-comique’ behoorende werken van vroegeren en lateren tijd zoo goed mogelijk te doen opvoeren. Maar dan moet zij zorgen, strikt op eigen terrein te blijven en niet op andermans terrein te grasduinen, gelijk de *Opéra-comique* te Parijs en de *Komische Oper* te Berlijn dit doen.

HENRI VIOTTA.

De rijksaankoop van schilderijen uit de kollektie-Six.

Het aannemen door de Staten-Generaal van het voorstel tot aankoop der 39 schilderijen uit de kollektie-Six van Vromade is in meer dan een opzicht een feit van beteekenis.

Er was nogal wat over te doen geweest, en het scheen heel niet zeker dat de zaak zoo glad loopen zou.

Van te voren waren ernstige bezwaren tegen het voorstel te berde gebracht.

Dit was slechts natuurlijk.

Alleen al omdat die aankoop in den tammen tred onzer officiëele kunstbehartiging een dolle sprong moest lijken, - omdat de Regeering inderdaad buitengewoon uit haar slof schoot, - en omdat aan hem, die de dingen eens ongekend flink aan wil pakken, bizonderlijk in ons goede vaderland, het op de vingers tikken niet pleegt te worden bespaard.

Vele brave burgers schudden bedenkelijk de hoofden over zulk een uitgaaf van meer dan vijf ton. Was dat niet veel te veel voor zoo iets idëeels? Het scheen in elk geval, zoo meende men, raadzaam, de dubbeltjes eerst nog eens dubbel om te keeren, alvorens men ze zoo mildelijk liet vloeien.

Opmerkelijk blijft het wel, dat dit soort van finantiëele bedachtzaamheids-kritiek ditmaal het luidst gevoerd werd door een wakker en zéér jong man. Deze verkondigde met een zelfs ook in het Fransch verspreide brochure, dat de taxatie-prijs veel te hoog moest worden geacht, zich voor het uitspreken dier meening wel niet rechtstreeks maar toch zijdelings beroepende op wat hij, mis-

schien al te boud, als zijn handelservaring dorst aanduiden. En dit, terwijl de taxatie van de in deze als edelmoedige bemiddelaar optredende Vereeniging ‘Rembrandt’ door een toch waarlijk oneindig meer praktiesch ervaren kenner als Dr. Bredius was uitgebracht.

De bewering van den heer Lugt, den schrijver dier brochure, dat het vroeger aan de Hooch toegeschreven ‘Meisje dat een brief leest’ te Dresden, of het onlangs door den heer Simon te Berlijn zoo hoog betaalde groote stuk, met het Melkmeisje minstens op één lijn zouden zijn te stellen, bewijst werkelijk dat zijn waardeeringstalent nog niet als geheel gerijpt kan worden beschouwd. Daarentegen is, wat hij verzweeg, het ‘Blauwe Vrouwtje’ uit de Van der Hoop-kollektie een staal van nog edeler en hooger bereiken in Vermeers kunst. Dit onbegrepen wonder zal nu echter in het zeldzame ‘Melkmeisje’ een pakkender tegenhanger vinden, waarin een zeer gezonde zijde van den Delftschen Sfinx als figuurschilder, zich zoo gaaf en kompleet als mogelijk uitspreekt.

Wat de door den heer Lugt gegeven détail-taxatie der aangeboden schilderijen betreft, deze raakte zoo weinig aan een eenigszins absolute, dat zij niet alleen van die van Bredius, maar ook van een andere, die door den chef der befaamde firma, aan welke hij verbonden is, werd opgemaakt, in zeer belangrijke mate afweek. Hoezeer overigens zijn naar onze meening dan ook lang niet onaantastbare cijfer-kritiek aanvankelijk scheen in te slaan, op de leden van de Kamers heeft zij ten slotte blijkbaar toch geen vat gehad.

Intusschen was het voorstel ook aan een meer principiëele bestrijding niet ontkomen.

Mijn vriend Roland Holst heeft namelijk in ‘Het Volk’ van 5 Oktober rondweg de vraag gesteld, of onze musea moeten worden ‘bergplaatsen alleen van onze Hollandsche XVIIe eeuwsche schilderijkunst’ of dat de Regeering de lijn ruimer behoort te trekken. En de heer Troelstra heeft in de Tweede Kamer het op deze vraag gebazeerde betoog gretig overgenomen.

Mij dunkt, het antwoord op de vraag van Roland Holst zou moeten luiden, dat het hemd nu eenmaal nader dan de rok is, en dat de Nederlandsche musea zeker het allereerst aangewezen zijn, om het beste der Nederlandsche kunst bijeen te houden. Ik kan niet inzien, dat eenig bekrompen nationalisme met deze voor de hand liggende opgaaf iets uitstaande heeft.

Zeker, daarin had Holst gelijk, de kunst heeft in vele landen en onder vele kulturen, ook buiten de Hollandsche kunst zoo ontzachlijk veel voortgebracht, dat een kennen en genieten van het schoon wat ons het dichtstebij staat altijd nog maar een heel klein deel zal blijven uitmaken van een wezenljken zin voor al het schoonste dat de menschelijke geest heeft uitgebeeld. Maar wanneer wij in ons kleine land zouden willen beproeven, een verzameling aan te leggen, die werkelijk ook maar eenigszins een overzicht gaf van het beste der wereldkunst, dan zouden wij het met enorme opofferingen hoogstens kunnen brengen tot een heel zwak herhalinkje van wat men elders oneindig beter vinden kan. Millioenen en nog eens millioenen zouden bij zulk een opgaaf nog maar tot heel poovere rezultaten mogen leiden. En wij zouden, door op die wijze onze geringe krachten te versnipperen, meer verlies dan winst krijgen te boeken.

Doch het is, in naam van een dieper kunstbegrip zelve, alleszins redelijk en wenschelijk, dat elk land zich er allereerst op toelegt, de uitgelezen voortbrengselen van zijn eigen kunst binnen zijne grenzen te houden. Men denke zich eens even tot welk een zonderlinge verbijstering het zou voeren, als men b.v. te Weenen eens de beste Mexikaansche reliefs, in Constantinopel de fraaiste Donatello's, in Melbourne de schitterendste Turners, te Dantzig de meest waardevolle Merovingische overblijfselen, te Dublin de fijnste Louis XVI meubels, in Christiania de meest grandioze Egyptische plastiek, in Boulaq de mooiste Rembrandts, in Peking de treffendste stukken van Velasquez, te Philadelphia het vroomste Byzantijnsch ivoorwerk moest gaan zoeken. Wat architektuur betreft is het allang erkend, hoe het een verkeerdheid is, hare voortbrengselen te onttrekken aan de plaats waar zij ontstonden. Dat de Elgin-marbles niet in Londen hooren, maar in Athene beter tot hun recht zouden komen, geeft thans ook ongeveer een ieder toe. Maar evenzoo is het in den grond niet minder oneigenlijk, de uitgelezen voortbrengselen van schilderkunst ver weg te halen uit den dampkring waarin zij geboren werden. Goethe beweerde dat men een kunstwerk niet ten volle begrijpt wanneer men niet na kan voelen hoe het ontstaan is. En toen hij in Venetië kwam, kreeg hij uit de lokale sfeer der Lagunen de openbaring van wat hij voordien in de kunst der groote Venetianen

niet wel begrepen had. Zoo hebben wij allen omgekeerd ons b.v. in Italië met de daar aangetroffen Hollandsche schilderijen niet recht vertrouwd kunnen voelen. En weder omgekeerd kwamen tallooze vreemde bezoekers van ons land verklaren, eerst onder onzen eigen hemel de Hollandsche kunst in haar waren aard te hebben verstaan.

Daarom dan ook, en daarom vooral is het voor de toekomst zoozeer gewenscht, dat de meest sprekende Hollandsche schilderstukken, voor zoover dit nog mogelijk is, binnen onze landpalen worden gehouden.

In die toekomst zal het zoo wenschelijke verwerven van een deugdelijk overzicht der wereldkunst, door het leeren kennen van velerlei schoon op den bodem zelf van zijn ontstaan, allengs gemakkelijker worden. De geografische afstanden krimpen, bij de verwonderlijke versnelling van alle verkeer, voortdurend in. Het reizen zal op den duur geen werk van luxe maar een werk van gemakkelijke praktijk worden. Binnen een niet meer onafzienbaar tijdperk zullen de verschillende werelddeelen nauwelijks verder meer van elkander liggen dan Groningen en Maastricht het in het begin van de negentiende eeuw deden. En wanneer die tijd zal zijn aangebroken, dan zou men er luttel meê gebaat zijn, wanneer overal op den aardbodem, een groot aantal met elkaar konkurreerende verzamelingen werden aangetroffen, die elk op hare beurt hadden beproefd een overzicht te bieden, dat zij tòch nooit anders dan als heel gebrekkige potpourri geven konden. Maar redelijk en goed zal het zijn, wanneer alle kunst dan nog eenigermate zal kunnen worden gevonden dicht bij de plek waar zij ontstond, omdat zij dáár het meest haar eigen karakter zal behouden, en omdat men haar dáár in haar geboorte en haar wezen het best zal kunnen navoelen en verstaan.

Het is dus, geloof ik, voor ons een daad, ook van vooruitziend beleid, wanneer men er toe meewerkt, het reeds zoo berooide Nederland niet verder te ontblooten van de voorwerpen zijner beste kunst, - en in dien geest acht ik het besluit van de Volksvertegenwoordiging, waardoor het mooie en karakteristieke schilderij van Vermeer voor ons behouden werd, niet anders dan toe te juichen.

Nog om twee andere redenen echter schijnt mij de behandeling

van de Regeeringsvoordracht in de Staten-Generaal van gewicht voor de toekomst, zij het dan voor een reeds nadere dan waar ik zooeven op doelde.

Het is niet te loochenen, dat de wijze waarop de erven Six van Vromade 38 schilderijen, gedeeltelijk van lager orde, en zeker lang niet zoo onmisbaar voor ons als de Vermeer, in den koop onafscheidelijk aan dit schilderij gekoppeld hadden, de aanneming van het Regeeringsvoorstel ernstig bemoeielijkt heeft.

Toch komt het mij voor, dat uit het verkeerde wat het aanbod aldus inhield, indirekt iets werkelijk goeds gesproten is. Waar de heer Lugt terecht had opgemerkt, dat de meeste van die schilderijen voor het Rijksmuseum konden worden gemist, hebben enkele Kamerleden gemeend een oplossing van de moeielijkheid te kunnen vinden, in dien zin, dat de voor de Amsterdamsche verzameling min begeerlijke stukken dan aan andere musea in den lande zouden worden toebedeeld. Dit ging echter daarom niet aan, omdat de heer D. Franken Dzn., die reeds jaren geleden aan de Vereeniging 'Rembrandt' een groote som had gelegateerd, om bij te kunnen springen voor het geval de Six-kollektie verkocht zou worden, uitdrukkelijk bepaald had, dat de aankoop dan voor het Rijksmuseum moest geschieden. De Regeering heeft daarop nu gevonden dat, wanneer die stukken uit de Six-kollektie in het Rijks-Museum komen, andere schilderijen uit die overkompleet geworden verzameling, daarna aan kleinere musea in bruikleen zullen worden gegeven. En het aldus noodgedwongen aanvaarden van dit beginsel, is ongetwijfeld als een gewichtige stap op een beteren weg te beschouwen. Het hek is er mee van den dam. De kogel is door de kerk. De schilderijenverzameling in het Rijksmuseum moet wel voortdurend verbeterd, maar mag zeker niet aanhoudend vergroot worden. Integendeel behoort men haar aanmerkelijk in te krimpen en naar een stellig grondplan te zuiveren. Hier had zelfs reeds voorlang mee begonnen moeten zijn. Hadde men zich hieraan eerder gewijd, dan zou men ook hebben ingezien, hoe het gebouw niet te klein is, maar integendeel te groot, zooals het huis voor een keurverzameling bijna nooit te eng kan zijn, en meer ruimte altoos gevaar voor het binnendringen van het overbodige en ontstemmende aanbiedt. En dan hadde ook heel de

kostbare bijbouw, als die thans voor de mooie kollektie-Drucker wordt opgetrokken, achterwege kunnen blijven, en het hieraan bestede geld had b.v. aan de zoo goed beheerde verzameling in het Nederlandsch Museum opperbest ten goede kunnen komen.

Reeds vroeger heb ik ergens betoogd, dat de helft van de in het Rijksmuseum opgenomen schilderijen er niet thuis hooren. Ik zal nog wel eens gelegenheid vinden deze meening nader toe te lichten. Maar allicht zal het thans van de groene tafel aanbevolen beginsel van decentralizatie, als vanzelf tot een geleidelijke verbetering van dezen smaakbedervenden toestand mogen leiden.

Ook in nog wijder zin mag men de aanneming van het Regeeringsvoorstel voor de naaste toekomst als een heuchelijk feit beschouwen. Omdat er namelijk voor het eerst op de Landsbegrooting eens een bedrag voor een kunstbelang meê wordt toegestaan, dat niet al te belachelijk afsteekt bij de bedragen die voor zaken van wetenschap of praktijk jaarlijks goedgekeurd worden.

Bij de royaliteit die er steeds betracht wordt, waar het geldt ruime kredieten voor den aanbouw van nieuwe laboratoria aan de (door velen gedeeltelijk overbodig geachte) universiteiten te voteeren, of waar het er op aankomt nieuwe technische hoogleeraren bij dozijnen aan te stellen, - bij die royaliteit maakte de schrielheid die in onze kunstzaken werd gehandhaafd, tot nog toe een dubbel treurige figuur. Dat er nu ook eens voor een zaak van niet dadelijk nawijsbaar praktiesch nut ruim een half millioen werd toegestaan, kan als antecedent slechts gunstig werken. Want hiermede is in beginsel erkend dat deze dingen wel degelijk geacht moeten worden van dringend publiek belang te zijn. De Rubicon is eindelijk overgetrokken. Holland op zijn smalst ligt achter ons. En vele onder al te zwaren druk staande zaken van kunst zullen hierdoor tot een beter leven naderen.

Of het noodig is dat wij schatten uitgeven voor een leger dat niet voor zoo heel weerbaar wordt gehouden, en voor schepen welke tegen die onzer naburen toch niet op kunnen, mag ik niet beoordeelen. Dat het nuttig is voor de belangen der wetenschap de beurs wijd open te houden, neem ik volgaarne aan. Maar dat het tot het wezenlijk heil eener samenleving zeker even noodzakelijk is, voor het levend houden der beste kunsttradities van ons ras offers te brengen, daar ben ik heel vast van overtuigd.

En dat ook wanneer men den blik op een betere toekomst gericht houdt.

Want het levend laten getuigen van klassieke kunst uit vroeger tijden is een dure plicht tegenover ons zelven en tegenover hen die na ons zullen komen.

'Wanneer de nieuwe samenleving, die zelve een rezultaat van onophoudelijke evolutie van tallooze jaren van traditie zal zijn, de wereld afgesneden mocht vinden van alle kunsttraditie, van alle aspiratie naar de schoonheid die de mensch bewezen heeft te kunnen scheppen, dan zal er veel tijd verloren gaan in verwarrend zoeken naar den nienwen draad der kunst; menig leven zal worden afgesneden van een mannelijke genieting als welke de wereld bezwaarlijk zelfs voor korten tijd ontberen kan.'

Zoo schreef de nobele William Morris, de gloeiend begeerende en naar verren horizon uitziende. Hij dacht altoos aan het absoluut schoone dat vroegere kulturen ons lieten. Hij gruwde voor het schuilgaan van wat klassieke kunst levend moet blijven getuigen. Hij, de maatschappelijke revolutionair, was in den schoonheidsdienst op zijn wijze een behoudsman. En ik geloof dat zijn konservatisme in deze ons allen tot voorbeeld moet zijn.

JAN VETH.

Parlementaire kroniek.

26 December 1907.

De regeering ligt ter neder; de vrede, dien het kerstfeest brengt, is voor haar de vrede van den dood. Gelijk bij de individuen, zoo wekt ook hier dat afsterven de meeste emotie, dat plotseling komt, zonder voorbereiding. Om het wreede van het lot des te scherper te doen uitkomen zeggen de menschen dan: hij was een paar dagen te voren nog zoo goed, en zoo opgewekt. Zoo ook hier: het kabinet-De Meester was nog zoo goed, een paar dagen vóór den 21sten December, den Zaterdag, die als *dies ater* zal bekend blijven. Had niet juist de minister Rink, tegen de verwachting, de begrooting van Binnenlandsche Zaken met de eindelijke medewerking van vriend en vijand aangenomen gezien, na een verdediging, waaraan niemand den tol der hulde had onthouden? Welk een les om in de politiek desnoods alles te vergeten behalve het *memento mori!* Terwijl men blijmoedig plannen maakt voor de toekomst, is het doodskleed geweven.

De 21ste December schijnt voor Nederland, bij gebreke aan krijgsbedrijven, beroemd en berucht te worden in oorlogszaken. In 1906 de nacht van Staal, in 1907 de val van Van Rappard. Toen een naar het scheen verloren zaak, waarin in letterlijken zin te elfder ure een kentering kwam ten goede; thans een zakelijk door geen enkele partij verdedigd beleid, en toch oogenschijnlijk geen gevaar voor den afloop. Toen een minister die bij elke redevoering terrein won door de kracht van zijn betoog en de geestdrift van zijn gevoel; thans een bewindsman die, aanvankelijk met prestige in de Kamer opgetreden, zienderoogen tusschen Vrijdagavond

tien uur en Zaterdagmiddag vier uur zijn invloed op de vergadering verloor, en hand over hand tot de onbegrijpelijkste weifelingen werd gebracht.

In hoeverre al Vrijdagavond bij de vereenigde rechterzijde - met uitzondering van den heer Lohman en enkele zijner volgelingen, die blijkbaar zelfs op het laatste oogenblik nog niet op de hoogte waren van het plan van aanval, - het besluit was genomen, dat men deze schoone gelegenheid om het ministerie den genadeslag toe te brengen, zou benutten, zal wel nooit publiek domein worden. Evenmin dus, of een meer vastberaden houding, een minder zich prijs geven aan de golvende ideëen die in de Kamer opkwamen, den minister Van Rappard had kunnen redden. Misschien! Maar de wegen der politiek zijn duister.

De afstemming van de Oorlogsbegrooting geschiedde op 't onverwachtst. Het is waar, scherper veroordeeling van het regeeringsbeleid in zake 's lands defensie dan uitgesproken was door den heer Heemskerk namens de antirevolutionaire en door den heer Troelstra namens de sociaal-democratische partij, is kwalijk denkbaar. Maar van de laatste was men gewoon dat zij haar stem aan het oorlogsbudget pleegt te onthouden, terwijl de eerste ook voor de meest militaristische begrootingen van de ministers der coalitie te vinden was en daarenboven, naar het voorbeeld van den stichter der partij, nooit een begrooting verwierp om redenen daarbuiten Troelstra en Heemskerk, elkaar de hand reikende op de puinhoopen van de vernietigde oorlogsbegrooting, terwijl de aanval van den een was ingegeven door teleurstelling over het niet genoeg loslaten van het oude regime, en die van den ander juist wijl hij in de eerste wijziging van dat oude stelsel de reden zag voor bezorgdheid in de toekomst!

De afgevaardigde van Sliedrecht heeft den minister zijn ongetwijfeld onverdedigbare houding omtrent het blijvend gedeelte blijkbaar niet vergeven. En toch, die houding was lang en breed besproken en beoordeeld ter gelegenheid van de interpellatie-Marchant, zonder dat iemand, ook niet de rechterzijde, den minister om die reden een consilium abeundi wilde geven. Thans werd de oude grief weer opgevat en werkte zij met de ontstemming over het algemeene beleid des ministers mede om hem ten val te brengen. Hoe fel echter de heer Heemskerk tegen den minister en tegen het

kabinet in zijn geheel van leer trok, dat hij en zijn vrienden de begrooting zouden afstemmen, werd ter linkerzijde allerminst verwacht. En zelfs toen generaal Van Vlijmen verklaard had, namens ‘vele’ (die ‘vele’ bleken n.b. te zijn *alle*) van zijn katholieke vrienden, den minister niet verder te kunnen steunen, was er aan de linkerzijde nog menigeen, die niet geloofde aan een vooruitberaamden aanval van de rechterzijde op het regeeringskasteel. Maar bij den uitslag bleek het wel anders; onder de 53 tegenstemmers bevond zich de geheele rechterzijde met uitzondering van de heeren Lohman, Van Bijlandt en De Geer. Toen zag men het klaar voor oogen, dat de rechterzijde tot afbraak van het ministerie had besloten.

De verwerping van de oorlogsbegrooting van generaal Van Rappard is voor het kabinet-De Meester de doodsteek geweest. Een regeering, die na in het vorige jaar een hevige oorlogscrisis te hebben doorstaan, een jaar later ten tweeden male op ditzelfde gebied wordt geslagen, en die voor haar defensie-politiek noch rechts noch links een meerderheid bezit, kan bezwaarlijk zich ten derden male aan de volksvertegenwoordiging vertoonen. Zij doet verstandig als zij de wapens zoo spoedig mogelijk neerlegt. Het woord is thans aan den heer Heemskerk, die als leider der oppositie optrad.

Dat ook een deel der linkerzijde zijn stem tegen de begrooting uitbracht, brengt hierin geen verandering. De sociaal-democraten stemmen tegen elke oorlogsbegrooting en het onverhoedsche van den aanval van rechts gaf geen tijd tot het maken van overwegingen als in den nacht van Staal, toen zij, zoo noodig, bereid waren de zaal te verlaten. Het viertal vrijzinnig-democraten en de heer Thomson, die eveneens tot de tegenstemmers behoorden, werden geleid door de interne beteekenis der begrooting, maar wenschten in de verste verte geen votum uit te brengen, dat het aftreden van het geheele ministerie kon ten gevolge hebben. Zoo is dus de afgevaardigde van Sliedrecht de aangewezen man voor de vorming van een ministerie.

Het kabinet-De Meester werd getroffen in zijn meest kwetsbare plek: de defensie. Op dat terrein is door de aftredende regeering geen vastberaden politiek gevoerd; ook van bezuinigingen heeft men bitter weinig bemerkt. In plaats van de doode weermiddelen te laten rusten, heeft het kabinet tot het voortbouwen der Amsterdamsche stelling geld aangevraagd, niettegenstaande de vrijzinnig-

democraten daarvoor nooit te vinden zouden zijn. Zoo vervreemdde men den uitersten vleugel links. En omgekeerd: de houding omtrent het blijvende gedeelte joeg rechts tegen het kabinet in het harnas. Een krachtige, werkelijk hervormende politiek op het gebied der defensie had aan de regeering sterker ruggegraat verleend en de linkerzijde, ook haar uitersten vleugel, de gelegenheid gegeven zich met geestdrift voor het ministerie aan te gorden.

Dat alles neemt echter niet weg, dat onoprecht is in de houding der rechterzijde de verontwaardiging over het beleid der regeering, voorzoover dit niet het blijvend gedeelte der militie raakt, en over de uitgaven, die voor de verdere plannen zijn te wachten. Het is bekend genoeg, hoe voor de rechterzijde, zoodra het haar eigen ministers gold, geen plannen te bezwarend en geen uitgaven te duur waren. De minister Staal werd door haar niet warmer toegejuicht dan bij zijn eerste begrooting, toen zijn redevoering juist velen zijner politieke vrienden te militaristisch getint scheen. Laat men zich toch duizendmaal er voor wachten, te meenen, dat van een minister der christelijke partijen de werkelijke bezuinigingen en de vervorming van het leger tot een volksleger te wachten zijn!

Het ministerie-De Meester was zwak in zijn politiek ten opzichte der nationale defensie, maar niet zwakker dan vorige regeeringen. Het noodlot wilde alleen, dat het optrad in een tijd, waarin gelukkig meer en meer de aandacht van het geheele volk zich daarop ging vestigen, omdat men inzag, dat het zóo niet langer kon. De eerste ook meest bescheiden stap in hervormende richting bezorgde de regeering maanden van kommer en een stille oppositie, die voortdurend werkzaam was. Maar het vraagstuk *is* aan de orde en een oplossing *moet* worden verkregen. Die oplossing zal komen, langzaam, zeer langzaam, maar zeker.

Intusschen, al predikt de rechterzijde nog zoo lang, die onbedwingbare zucht tot verbetering der defensie zullen velen weigeren in haar votum te zien. Zij zullen er in hooren de stem tegen grondwetsherziening, tegen kiesrechthervorming, tegen de democratische maatregelen, die aanstaande waren. Die van de baan te schuiven zonder dat men er vierkant tegen behoefde te stemmen of andere plannen er tegenover behoefde te stellen, was te verleidelijk dan dat men zich daartoe deze schoone gelegenheid zou laten ontgaan.

De verwerping der oorlogsbegrooting, gevolgd door de collectieve ontslag-aanvrage der regeering, doet de vraag rijzen, of het demissionaire kabinet met de Eerste Kamer de andere hoofdstukken der staatsbegrooting voegzaam kan behandelen. Zoo niet, dan is de dienst belangrijk gestremd en moet het nieuwe ministerie zich dadelijk met begrootingsarbeid bezighouden. Het is slechts eens voorgekomen, onder het eerste ministerie-Heemskerk met de begrooting van den minister Van Zuylen van Nijevelt, dat door het verwerpen van een hoofdstuk der staatsbegrooting door de Tweede Kamer een ministeriëele crisis ontstond. Toen echter moesten nog bijna alle andere hoofdstukken door de Tweede Kamer worden behandeld: thans is deze met den begrootingsarbeid geheel gereed en is de grondwettelijke termijn, waarbinnen het budget moet tot stand komen, reeds ongeveer verstreken. In elk geval zou het begrijpelijk zijn, indien het demissionaire kabinet - afgezien van de staatsrechtelijke bezwaren - weinig lust gevoelde met de Eerste Kamer over de begrooting nog te converseeren.

* * *

Het votum over de oorlogsbegrooting heeft alle momenten uit de debatten over de vorige hoofdstukken zoozeer overstemd, dat zij al weer bijna tot de vergetelheid behooren. Toch waren er enkele oogenblikken van beteekenis. De antithese kwam met name bij de begrooting van Binnenlandsche Zaken om den hoek gluren. Op den minister Rink waren in het voorloopig verslag heftige aanvallen gedaan; bij de openbare behandeling moest de groote slag geslagen worden. De posten voor het overnemen van een paar hoogere burgerscholen, die voor het oprichten van een nieuwe kweekschool voor onderwijzers en het subsidie aan openbare leeszalen moesten het ontgelden. Toch bleven zij behouden na een antithese-stemming.

De Kamer heeft bij Binnenlandsche Zaken de kunst gediend. Zij heeft de collectie-Six en daaronder het wereldberoemde Melkmeisje van Vermeer aangekocht voor zeven tonnen gouds. Er was, behalve van de zijde der sociaal-democraten, weinig oppositie, daarentegen geestdriftige verdediging door de heeren De Beaufort, Thomson en De Stuers. Wie voortaan mocht beweren, dat de

Nederlanders een *nation d'épiciers* zijn, zal het schaamrood op de kaken krijgen, zoodra hem wordt gewezen op deze groote daad.

De overige hoofdstukken gingen den eentonigen sukkelgang; bij Financiën en Arbeid veel wenschen voor het personeel, bij Marine een nieuwe minister, wiens eigenaardige vrijmoedigheid de harten won en wiens ongegeneerdheid in het spreken hem tot deugd werd aangerekend. Bij Waterstaat een geanimeerd debatje over de vrouw-postambtenaar. Minister Kraus had ingetrokken het besluit van zijn voorganger, dat aan elke in den echt tredende vrouwelijke postambtenaar als huwelijkgeschenk haar ontslag thuis zond. Het was een geheel verkeerde richting, aldus de heeren Heemskerk en Schokking, die de minister nu insloeg. En zij zagen reeds de verschrikkingen van het Neo-Malthusianisme voortwoekeren. Het was het eenige juiste standpunt, meenden daarentegen de heeren Limburg en Borgesius, die het krachtig voor den minister opnamen. De Staat moet niet als algemeenen regel stellen: bij huwelijk van de vrouw ontslag. Nu die regel is weggevallen, kan elk geval op zich zelf worden beoordeeld. Het slot was een motie-Passtoors, wenschende een algeheele regeling van het onderwerp. Die motie zal ‘later’ worden behandeld.

Bibliographie.

Lente door Cyriel Buysse. Bussum, C.A.J. van Dishoeck, 1907.

Het wordt gezegd en weer gezegd: wij zouden geen vertellingen hebben. Toen ik onlangs, in een gesprek met een boekhandelaar, een uitgaaf van ‘contes choisis’ als niet veel anders dan nadruk gispte, werd de onderneming beter dan enkel financieel genoemd om het genot, dat de boekjes geven, ‘juist bij ons, die zoo iets niet hebben’... Zoo bauwt men voort over den beuk in buurmans tuin en verzuimt zich neer te vlijen op 't schaduwplekje in eigen gaard. Heeft de ook hier zoo eerbiedig geroemde Loti, ‘écrivain subtil’, als de *Petit Larousse* leert, of het adjectief een vaksoort aangaf, heeft de over heel de wereld bekende schrijver van *Madame Chrysanthème* in één zijner exotismen de dichterlijke teerheid bereikt, de gansch onrhetorische, levensvolle fijnheid, welke Augusta de Wit's *Orpheus in de Dessa* maakt tot iets schijnbaar broos' van gelouterde innigheid?

Vertellen! wat deed die schrijfster daar anders? Nochtans.... onder het publiek loopt... vergeeft mij! de làmme praat, dat Hollanders niet vertellen *kunnen*; en onder de schrijvers is het een tijdlang gewoonte geweest, een ‘mos’ zoo onverklaarbaar, een plotselinge zede zoo tyranniek, als bijvoorbeeld de tijdelijke deftigheid van zonder handschoenen uit te gaan: onder de schrijvers heeft de een den ander nagewauweld, dat wij hedendaagsche Hollanders te goed, te ernstig, te hoog literair zouden zijn om nog aan de verhaalkunst te doen: dat wij niet meer vertellen *willen*.

Nu, Cyriel Buysse wil het dan wel - en hij kan het - en hij mag het

Deze in Den Haag gevestigde Vlaming leeft zooals hij schrijft en schrijft zooals hij leeft, en geeft ermee een onnoodig bewijs, hoe alles aan hem echt en gezond is. Met zijn lange beenen overspant hij den Moerdijk, hij is de meest verhollandschte Vlaming: ons Hollanders - want daarginds zijn ze peuterig genoeg om hem, die oprechter en veel fraaier dan Conscience vertelt, vanwege een krantestukje een slechten patriot te schelden! - ons Hollanders doet Buysse, na een ganschen zomer zijn Vlaamsche modellen beschouwd te hebben, den langen winter door gezellige en geestige vertellingen van wat hij al heel zijn leven gezien heeft.

Waarom hij een reeks van die frissche schetsen nu Obsessies heeft genoemd, begrijp ik niet, doch doet weinig ter zake; zeg:

stukjes uit de West-Vlaamsche komedie, hier voor een lach en daar voor een traan; en noem apart, wat ook hij afzonderlijk heeft gegehouden, het eerste verhaal, waar het boek naar heet.

Ik houd van Buysse's meeste dingen, maar van weinig zóóveel als van dit *Lente*. Misschien is er... subjectiviteit in mijn voorkeur, gelijk er doorschemert door het verhaal. Voor hem, als voor mij, wordt het druifje zuur! De maan schijnt immers reeds lang door de boomen! 'Als men oud wordt' is bij Jozef Israëls een aangrijpend schilderij. Minder oud, is men tevens minder tragisch oud. Toch heeft dat besef van den man, die hoe langer hoe verder zich voelt afdrijven van 's levens evenaar, Emants in de prachtige novelle *Vijftig* iets van intenze wrangheid doen geven. De vroolijker Buysse lacht er wat mee. Die te oud geworden boer, die door de overkomst van het stadsmaagdelijn naar de eentonigheid van zijn dorp, plotseling voelt niet geleefd te hebben, had dan zoo dom maar niet moeten zijn: - de lachende, heerlijk-begeerlijke 'lente' b l i j f t , rijkgelokt - en lokkend! - g o d i n !

Het Nachtlicht van de Zee, door M.J. Brusse. Rotterdam, W.L. & J. Brusse.

Hoe ontstaan kunstwerken, in hoeveel tijd, onder welke omstandigheden? Kon een Jantje Sekuur dáár eens achter komen! Er zijn schrijvers die onder hun boeken schrijven, in welk jaar of in welke jaren zij er aan gearbeid hebben. De aanduiding is van-den-wegbrengend ontoereikend. Hoevele jaren heeft Goethe niet gezonnen en gesponnen aan *Faust*, maar wat heeft hij al er bij gedaan! Een Eckermann, die àldoor, liefst ongezien, althans zonder te hinderen, toezag en noteerde, zou alleen het juist kunnen zeggen. Heel veel meer dan de wanhopige grilligheid der muze zou men er trouwens niet uit vernemen.

Ook mijn voortreffelijke kameraad Brusse, dien ik vanzelf nog al eens op de pen heb kunnen kijken, heeft 'momenten van hoogen druk' gehad, uit welke zeer mooie dingen verbazend vlug te voorschijn kwamen. Maar verder werkt ook hij hàrd, véél.

Nu ik daartoe in de gelegenheid ben, lijkt het me nuttig voor de literatuur-geschiedenis, dit even met beslistheid te zeggen, opdat het fenomeen van dezen journalist, die bladzijden schreef als er zijn in dit *Nachtlicht der Zee*, later niet nòg verwonderlijker schijne dan het geweest is. En misschien....maakt deze verzekering van iemand, die het weten kan, tevens eenigen indruk op tijdgenooten, wier laatdunkendheid door oppervlakkigheid noodlottigerwijs geenszins wordt ingeperkt en die dit fraai gedrukte boekje met een schouderophalend: 'krantewerk' uit de hand zouden leggen. In hun eigen belang - Brusse vindt wel betere lezers - kom ik even vertellen, dat het boek is geschreven, *juist zoo* als andere werken van literaire waarde. Brusse koos zijn onderwerp, gelijk elke schrijver dit pleegt te doen. Brusse bekeek de dingen die hij beschrijven wilde, niet korter dan een ander auteur zou doen. En met zijn fijn gehoor, zijn dichterlijk vernuft, zijn gevoelig voorstellingsvermogen, schreef bij de zinnen, 'zacht en met edel geduld, tot ze waren geschreven, wezenlijk geschreven, dubbel geschreven', zooals Van Deyssel mij eens (terecht) heeft verweten, dat ik in een roman *niet* had gedaan.

Het eenige verschil is, dat Brusse's arbeid het eerst is verschenen in een dagblad en dat ander literair werk meestentijds òf eerst in een tijdschrift komt, òf direct als boek

verschijnt. Misschien zal 's lands aansluiting bij de Berner Conventie onze dagbladen ook nog wel eens... laat ik beleefd zijn: nópen tot het plaatsen van oorspronkelijke romans. Zullen deze dan ‘krantewerk’ heeten in tegenstelling tot het ‘literaire’ vroegere werk der zelfde auteurs?

Brusse heeft zich tot nu niet doen kennen als een verteller, een romancier of novellist, een *samensteller* van verhalen. Hij is *beschrijver* en staat hierdoor, dichter dan b.v. Buysse, in nauwe geestesverbinding tot de woord-kunstenaars uit de Nieuwe-Gids-school. Ook voor hem ‘existeert’ ‘le monde visible’ naar de bekende leuze, welke een groot gedeelte onzer hedendaagsche literatuur beheerscht: feit, niet anders dan natuurlijk in ‘het land van Rembrandt’ en Breero. Brusse had schilder kunnen worden, of teekenaar - dwepen doet hij met Steinlen -; en de Maas, de zee, het lichtschip, 't was een uitstekend gegeven voor hem. Zijn humor vond smulkost in de scheepssnert en heel het bedrijf aan boord. En zijn licht-gewekt medegevoel leefde in in het slaafsche der afzondering, waartoe hun baantje de aanstekers van het ‘nachtlicht’ doemt.

Arl door Jeanne Reyneke van Stuwe. 2 dln. - Amsterdam, L.J. Veen.

Na dezen derden roman uit de reeks *Zijden en Keerzijden* te hebben gelezen, ben ik van zelf er toe gekomen *Het leege Leven*, numero twee, nog eens van de plank te nemen. Hoofdpersonen zijn daar de twee zusters van den hoofdpersoon uit *Arl*. In den derden roman spelen zij geene rol, maar wel denkt de lezer, terwijl zijne gedachten worden bezig gehouden met de zusters Brissac, de twee vrouwelijke hoofdfiguren uit *Arl*, telkens aan die zusters uit *Het leege Leven*. Of er dan zooveel gelijkenis is? Geenszins. Er is veel verschil. En toch is er een zekere... eentonigheid in dubbelen zin. Verkiest men het woord eenvormigheid met het argument, dat in de ‘uitgaande’ hooge wereld de mondaine vlinders, bij alle bontheid, vervelend veel op elkander gelijken, ik zal mij tegen deze vleiender beschouwing van den arbeid der schrijfster niet verzetten, hoewel het geenszins uit gebrek aan waardeering is, dat die mogelijkheid van vergelijken mij blijft spijten.

Integendeel heb ik niet slechts voor den werklust en de werkkracht van Jeanne Reyneke van Stuwe grooten eerbied, maar kijk ik tegen de intuïtie, noodig om een zoo levendigen roman uit de sportwereld te schrijven, even verbouwereerd op als tegen het voorstellingsvermogen, dat haar, toen zij nog jong-meisje was, in staat heeft gesteld *Hartstocht* te maken.

Het is misschien alleen tengevolge van dien cyclus-opzet en de personentafels voorin de boeken, dat wij lezers, herinnerd aan magistraal-ondernomen Fransche maatschappij-uitbeeldingen in romanvorm, naar méér verlangen dan de jonge Hollandsche schrijfster hier ons geeft. Zetten we ons, in dit besef, tot het maken van een billijke rekening, dan komt bij de reeds geroemde frischheid, waarmee het milieu is geteekend en de ontroerende kracht in meer dan ééne ‘scène à faire’, als beste en werkelijk zeer verdienstelijke eigenschap van den roman de uitnemend-geleidelijk, bewonderenswaardig-zeker gedane karakterteekening van Arl te staan, ‘weifelachtig, ondiep karakter, betaald heerrijder’, gelijk zijn signalement op de personenlijst voorin het boek luidt.

Arl heeft mij doen denken aan den roman *Under two Flags* van Ouîda, die in vele talen, ook in het Hollandsch, is verschenen. In hoevele zal *Arl* worden overgezet?

E. Jaques Dalcroze. Premières Rondes Enfantines. Illustrations de H. Willebeek le Mair. - Paris, Neuchatel, Sandoz, Jobin & Cie.

Vaak gedenk ik mijn eersten hoepel. Het was in de kleine *ville morte*, waar ik ben geboren, in een grooten tuin met een vijver. Volgens George Sand, over wier zin voor gezelligheid boeken zijn volgeschreven, is de eenzame slechts de schaduw van een mensch; ik nu was in dien tuin meest alleen en nog kleiner dan zoo een schaduw. Toch verveelde ik mij zelden. Bekroop mij de behoefte aan een wezen, tot wien ik zeggen kon, hòe prettig ik het had in mijn eenzaamheid, dan was er een hoog ijzeren inrijhek naast het huis aan de straat en kreeg ik daarachter altijd wel een heibeiïgvriendelijke schrobbende-meid of een met vakkennis treuzelenden gotenschepper in het oog, om mij aan te hooren. Doch de geduldigste ooren had onze hond. De beulen, die honden-ooren laten afsnijden, weten niet, wat al teêre geheimen kinderen, bij al hun grove wreedheid, onder het meedoogenloos oprollen van die meegaande lichaamsdeelen, er in plegen te fluisteren. Welke diep-verborgen fantazieën heb ik den gelen Philos niet toevertrouwd! Onder anderen over den hoepel. Daar was hij, trouwens, direct bij betrokken. In den winter had ik het boek gekregen en de zomer schonk mij den hoepel. Het boek was als de boom uit het paradijs: wie er in las, werd 'kennende het goed en het kwaad.' Elke bladzij had twee prentjes; de zoete jongen stond bovenaan, de stoute er onder. Ik had helaas een onoverwinnelijke voorkeur voor een aantal onderste prentjes Maar op één was de zoete mijn held. Hij draafde daar door een park langs een vijver, hoepelende, en vlak achter hem, met een halve hondelengte afstands, huppelde een ideaal van een hond. Er was zon op de plaat en wind. Knaap en hond gìngen àls de wind! Magnifiek was de hoepelvaart... En merkt op, hoe de deugd beloond wordt: uit voldaanheid over dit mijn dwepen met den zoeten jongen in diens incarnatie van hoepelaar, schonk een goede geest mij zijn speelgoed. Philos heeft toen het te kwaad gekregen. Gefolterd heb ik mijn teer-weeke hersens om middelen te verzinnen, waardoor ik hem, dien hònd, kon dwingen, achter mij aan te draven, langs ònzen vijver, zóó als de hond op het prentje het deed. Maar niets baatte. En zóózeer bleef de genoegelijkheid van mijn, alwéér eenzaam, gevlieg door den tuin, met die vele valsche *starts*, daar Philos mij in den steek liet, achter bij het gehoepel van den jongen op het prentje, dat ik, op het lest wanhopig, mijn mooien, blanken, hoogen hoepel den vijver heb ingedreven.

Het was de eerste illuzie, die ik heb z i e n in het water vallen De eerste maal, dat ik ondervond, wat Flaubert *L'Education Sentimentale* heeft doen schrijven, dat de *Welt als Wille* en die als *Vorstellung*, hetzij dan door de onverzettelijke domheid van onszelf of van den een of anderen philos, twee zijn. En aangezien deze ervaring nog al eens vaak is op te doen, vergeet ik mijn eersten hoepel niet licht.

Thans heeft het boek van juffrouw Willebeek le Mair mij er aan herinnerd. Maar ditmaal is eerst de hoepel gekomen en later de prent. Al eenige jaren geleden zijn de liedjes van Dalcroze te Rotterdam, als in andere steden, door daartoe aangekleede en geduldig gedresseerde kinderen voorgedragen Tusschen vele gelukkige vaders heb ik dankbaar plaats mogen nemen: dankbaar aan de musicienne en aan de tooneeliste, die onzen jongens en meisjes dat zoo áárdig hadden geleerd. Maar nu is onlangs dat boek verschenen en

het ziende, zei ik als Frédéric Moreau aan het slot van *L'éducation:* 'ik betreurde niets; mijn souffrances d'autrefois étaient payées'...

Wat deze prenten bij en voor de geestige liedjes van Dalcroze zoo mooi maakt, is het innig fijn gevoelde van het *kinderbewegen*, zoowel dat van de kinderlijfjes als in het doen der kinderkleertjes. Bijvoorbeeld de slappe loop van een kind in wijd, los aanhangend jurkje; het rennen met wijdbeenschen pas, het vreugdevol uitslaan der armpjes en stampen der beentjes. Het leuke beteuterd staan, het nieuwsgierig komen aansluipen, het bewonderend stilhouden en het snoeziglief meisjesachtig-zijn. Of het elkaar aankijken met de verbazing van niet-begrijpen, of spot, of minachting, of guitigheid of ook de domheid als van een, wien alles voorbijgaat, zonder dat het indruk maakt. En, bij het dansen, het sierlijke in houding van hoofdje en armen, en in het buigen en rondgaan van 't lichaampje.

Dan zijn de kleertjes alleraardigst gekozen, zooals van de kleine Marguerite met het lange slappe lila kleedje, een glad rood kapje op de loshangende blonde haren en om den hals aan een langen ketting een bengelend hartje. En naast dit popje 'son petit mari' met kort page-achtig grijs jasje, van onderen afgezet met een rand borduursel, waar de slanke, in rood maillot gestoken beentjes uit komen. Of de meisjes op het feest in korte baljurkjes, halve kousjes en lage schoentjes, met de groote lintstrikken op zij van de aardige gezichtjes en de ceintuurtjes onder de buikjes strak aangetrokken, zoodat de rokjes leuk koket opwippen. En de geestige hoedjes bij den rondedans op het veld met doeffen van bloemen of glad aansluitende mutsjes met groote rozetten en fladderende keelbanden. En de jongens in matroze pakjes of truitjes of kieltjes met nauwsluitende korte broekjes...

De kleuren zijn mooi en harmonieus. En de compositie der groepjes kinderen is even bevallig als geestig. Maar hier naderen tevens de grieven! In de compositie der bladen als geheele versiering is meermalen iets, dat afbreuk doet aan de afzonderlijke groepjes. De omgeving der figuurtjes releveert deze niet, integendeel trekt zij de aandacht ervan af. Op het kinderbal is over de geheele lengte der twee bladen een breede roode streep getrokken; bij *Le beau Bébé* hetzelfde leelijks over één blad; bij Marguerite over de twee bladzijden een rechte water- en bijna rechte oever- en heuvellijnen. De figuurtjes daar zouden zonder deze hinderlijke lijnen veel meer uitkomen en ook zonder de over het geheele grasveld compositie-loos geteekende plantjes.

Ook schijnt in *kennis* van het figuur de teekenares nog vaak te kort te schieten. Het lijkt wel, of zij *bezield* geraakt is, zoodra ze van die kinderbeweginkjes in beeld had te brengen, want in andere figuurteekeningen, vooral van de volwassen menschen, vindt men f o u t e n , welke naast het charmant-lichte kunnen van daareven verwonderen. Op de plaat van *Le méchant petit garçon* b.v. heeft de moeder van het jongentje geen schouders onder haar omslagdoek en haar hoofd zit niet goed op den romp. Het hoofd van het boerenkindje in oranjejurkje staat ook zonderling op de schouders en haar armpje met het boek er in komt niet uit den schouder voort. E n k e l e v o o r b e e l d e n van zeer besliste gebreken, welke het billijk is niet te verzwijgen, al schaden ze weinig de ingenomenheid met dat b i j z o n d e r e in het boek, dat met 'poëzie van het kind' het best wordt aangeduid.

J.D.M.

Een huis vol menschen.
Verhaal uit het Parijsche leven.

Vierde hoofdstuk.

I.

- ‘Hoor...!’ zei madame Legüenne, den dunnen witten wijsvinger extatisch geheven, tegen Jeanne, die, met de ledige kippenschotel, bij haar op het middenpad stond, ‘hoor... hij speelt...!’

De smachtende reëen-oogen, half geloken, zagen op naar een open raam van het appartement boven het hare, waaruit een zachte vioolmuziek kwam naar buiten gedreven in den stillen zomermorgen. 't Was de Duitsche professeur, die droefgeestige, vaderlandsche muziekstukjes speelde, en een zachte vrouwestem neuriede soms, uit de verte der voorkamer, de melodie mee.

- ‘Ça relève l'âme...’ zuchtte madame Legüenne; maar Jeanne, die niet veel tijd had, zei: ‘au revoir Gabrielle’ en ging in huis.

Madame Legüenne deed, peinzend, met gebogen hoofd, een paar langzame schreden het pad op - 't was nog verlaten in den tuin, want de schilders kwamen sinds eenige dagen zoo vroeg niet meer -, dan keerde zij, ging haar eigen hekje binnen, en op het lage stoeltje onder het winde-prieel bleef ze, omhoogstarend, zitten luisteren. Boven haar smal, lang lijf in 't warm wijnrood en de hoekige vooruitsteking van sluik-omplooide knieën, stond vreemd-schril, tegen

den schaduwigen wand van groen en witte kelken, het ziekbleeke, beenige hoofd met de wijde dweep-oogen, die als stierven in verkwijning.

Toen zweeg op-eens de muziek; een welwillend mannengezicht met glanzend-opgestreken knevels en vierkant gesneden, donkeren baard, verscheen in 't open raam...

Madame Legüenne had even een verward gebaar van schrik; dan groette zij met haar gewoonlijken groet van diep neergeslagen oogen en pijnlijk-droef lachtrekkenden mond... Als een sentimenteel meisje kwam ze het winde-tentje uit, ging naar de kipperen, hurkte daar en stak wat grassprietjes door de rastermazen.

- 'Les cochons d'Inde ont des petits...' zei ze, liefverlegen uit die gehurkte houding opkijkend naar het raam boven haar.

Het zeer vriendelijke mannegezicht maakte een mimiek van met ingenomenheid vernemen.

- 'J'en ai cinq à présent,' begon ze weer... 'quatre...' - ze wees op de kipperen - 'et un...' - hoofdduidend naar de kamer - 'mon mari.. Cinq cochons...'

Toen lachte zij met een dubbelzinnige, vreemde vroolijkheid.

De man aan het raam, onthutst, verdween plotseling achter in de kamer.

...Iedereen in het huis, waar anders zoo weinig bewoners elkander kenden, iedereen kende madame Legüenne.

Madame Dutoit verwarde nog altijd madame Gros en madame Lourty, die in niets op elkaar geleken, - alleen omdat Jeanne beide beschreven had als klein, smal en bleek; monsieur Herz hield nog altijd den zoon van den concierge voor den meneer van een der rez-de-chaussée's; monsieur Bertin en monsieur Giraud, de een caissier, de ander vendeur in den Bon Marché, en die daar elkander dagelijks zagen, doch op andere uren kwamen en gingen, ontdekten eerst na twee jaar, dat zij in hetzelfde huis woonden; dokter Valency kende van aanzien noch madame Dutoit, noch madame Bertin, - hij groette slechts mademoiselle Lefournier, de eenige in huis bij wie hij eens geroepen was; en de sénateur groette niemand.

Maar iedereen kende madame Legüenne, indien misschien niet altijd bij naam; en allen, in velerlei schakeeringen van

sympathie of tegenzin, hadden meewarigheid met de vrouw uit den sous-sol.

Iedereen had in de gang of langs de trap de sluike gedaante gezien met haar uitgeteerde gezicht en haar opvallendkleurige, roode of paarse kleeren. Iedereen wist, dat zij ongelukkig getrouwd was, dat haar man vaak in dagen niet thuis kwam, en dat zij wegstierf aan een maagkwaal: - van zijn groot letterzettersloon gaf de slechte kerel weinig méér af dan de huishuur, en die arme zwakke stumperd kon met wol- en linnen-naaien in haar eigen onderhoud voorzien.

En iedereen kwam haar daarbij dan ook te hulp, van mademoiselle Lefournier af, voor wie zij geregeld al het ragfijn lijfgoed bijhield, tot madame Gros toe, die haar tweemaal een ochtendjaponnetje liet keeren. Het jonge vrouwtje Giraud, van de vijfde verdieping, had met haar bevalling het oude goedje, dat nog van haar moeder was gekomen, ‘beneden’ doen in orde brengen. Voor de conciergevrouw maakte zij peignoirs, voor den kostganger boezeroenen, Julie gaf haar blouses te naaien, en voor de vrouw van den Duitschen professeur paste zij wonderlijke huishoudschorten in elkaar. 't Was vooral ook Jeanne, die uit haar verschillende diensten met pakken werk naar beneden kwam.

En nu, sinds eenigen tijd, wist iedereen ook van het trieste avontuur, dat haar al maanden lang in allerlei benauwenis hield: betrapt, aan het octrooi van Parijs, op 't smokkelen van een paar fleschjes drank, had zij een leelijke boete gekregen, had niet betaald; ze had op 't Stadhuis en aan 't Palais de Justice moeten komen, ze was niet gegaan; de zaak was nu aldoor nog ‘in handen der politie’... er werd al gesproken van dat haar boeltje zeker wel verkocht zou moeten worden... als het niet uitliep op erger...

Hoe eigenlijk de heele geschiedenis in elkaar zat, wist niemand, en madame Legüenne wist 't zelf nog minder.

Ze had daar gestaan in de holle visitatie-zaal van de Gare de l'Est... plots, óver haar, een douanier: ‘Niets te declareeren?’... Ze was de kluts kwijtgeraakt, hij had haar den koffer laten openen... toen was hij met groote graaien aan 't woelen gegaan, hoorde 't klokken in de kousen, waarin zij ze verstoken had, en haalde ze te voorschijn, de ongelukkige drie

halve fleschjes brandewijn, die haar zuster, een uur voor de afreis, haar nog had toegestopt... Ze had gebeefd op haar beenen; er waren andere mannen in groene uniformen bij komen staan; toen een ouwe met zilveren banden om z'n pet... Of ze maar eens wou volgen naar 't kantoor...

'Die alcohol blijft natuurlijk hier!' zei hij ruw. Ze had nog geprobeerd... ze had getracht, hem zoo lief mogelijk aan te kijken, zijn meêlij op te wekken:

'Un petit flacon seulement, monsieur! eigen-gestookte van mijn broer, ik wist niet dat dat iets wàs, zoo in een bierfleschje...'

Maar hij was kwaad geworden en had haar toegesnauwd, maar eens gauw 20 franken neer te tellen... terwijl hij het proces-verbaal opmaakte... Zij was vreeselijk geschrokken:

'...Twíntig francs...bóete...?' had zij gesteund.

''t Is geen boete,' bromde hij, ''t is maar consignatie'... dan zette hij een bril op en ging zitten schrijven, zonder verder naar haar om te zien.

- 'Consignatie...!' had zij, radeloos, gemompeld... Ineens herinnerde zij zich, dat ze in haar portemonnaie'tje maar net de 2 francs had voor den fiacre naar huis... nièt alles bij je steken op reis, was 't zeggen van haar broer geweest... de drie vijf-frankstukken zaten in haar koffer en die had ze al op slot mogen doen!

In heimelijke zwijmel-vreugde, haar erbarmelijkste gezicht trekkend, had ze staan wachten...

- 'Adres?' vroeg de man.

- 'Hè?' deed hij nog eens, als hij haar niet verstond.

Eensklaps was hij op haar toegekomen met een lang papier:

- 'Vingt francs'...

Zij had verward gedaan ..: 'maar die hèb ik niet, ik heb niets, ik heb niets bij me dan voor mijn rijtuigje... wat moet ik anders met die zware koffer beginnen?... kijk, mijn portemonnaie... nog geen twee francs alles bij elkaar...'

- 'Had dat eerder gezegd, sacré nom!' vloekte hij, 'ziet u dan niet, dat ik een quitantie zit te schrijven?'

- 'Nou, u kunt gaan,' zei hij even later.

Met een klagelijken groet en uitzinnig-blij was ze naar buiten geschoven en toen ze eenmaal achterover in haar victoria leunde, met haar koffer veilig vóór op den bok, en

tusschen andere rijtuigen en trammen doorgleed, onbereikbaar, toen had ze een zenuwachtig lachen bijna niet kunnen inhouden, zoo prachtig als ze dat er af had gebracht.

Maar jawel - nog geen veertien dagen later een groote gele enveloppe.... en een papier daarin:.... 'Direction de l'Octroi de la Ville de Paris.... Conseil d'administration.... procès verbal.... marchandise saisie.... l'intéressée est invitée à se présenter aux bureaux de la Régie.... 9 Avenue Victoria.... pour *transiger*'.... ze had er niets van begrepen dan dat ze beboet was met 60 franken.

Ze had de schouders opgetrokken..... zestig franken!.... 4 frank en nòg iets, was alles wat ze bezat.... Legüenne was die week weer een paar dagen ervandoor geweest, had bijna niets afgeschoven.... zoo waren haar drie vijf frankstukken gauw geslonken.... en nou.... zestig franken boete.... goeie morgen!.... Ze vond 't eigenlijk wel komiek!.... als er niet wàs, dan wàs er niet.... ze zou wel mal zijn, er heen te gaan!

En eindelijk vond ze het geval zoo grappig, dat ze aan iedereen haar papier liet kijken.... 'Soixante francs!.... Madame pense!.... pour trois petits flacons d'eau-de-vie...!' zei ze op straat tegen Madame Gros en draaide met haar oogen, deed haar slappe figuur knikken in het middel, en had een hoogen adem-ophaal als lach: het was té bespottelijk!

In de loge óok was 't voorlezen van het stuk een heele opstand geweest; mademoiselle Antoinette zat er juist te praten, en door het raam, nieuwsgierig, hing de concierge van 't huist naast-aan.

- 'Nou maar, ìk ging er heen,' zei Carpentier, haar het papier teruggevend, ''t staat er duidelijk genoeg.'

- '*Ik* zal wel met je meegaan naar 't bureau,' had de oude meid van Monsieur Levèque goedig voorgesteld.

- Maar wat zou ze er dóen? vroeg Madame Legüenne, en wat wou het eigenlijk zéggen 'tot een vergelijk komen...' ze was daar wel wat griezelig van...

- 'Mensch,' had de man, die over 't raam-hekje leunde, haar gewaarschuwd, 'gá niet, het is een valstrik... híer kunnen ze je niets doen, dat staat in de wet, en op straat ook niet... maar als je dáár bent, en je betaalt niet, dan "gijzelen" ze je.'

Toen had ze haar papier nog veel belangwekkender gevonden; ze was slim thuis gebleven, en had er verder niet meer van gehoord.

Zes weken later, onverwachts, was de ‘Dagvaarding’ haar op 't lijf gevallen. Thuiskomend van een boodschappen-middag had zij door het loge-venster al het wonderlijk-onheilspellende gezicht van Carpentier gezien; open, zonder envelop, lag daar op tafel het grimmige stuk. - De Carpentiers hadden wel meewarig gedaan, maar ze waren toch ook alles behalve gesticht over de zaak en Hortense zei haar vierkant, dat 't voor hèn niet alles was, menschen in huis te hebben, die met de politie te doen kregen, en een deurwaarder in de loge, dat hadden zij nog nóóit beleefd...

- ‘Maar wàt dan... was ìs het dan eigenlijk?’ had zij gestameld.

- ‘Wat dat ìs?’ haalde Carpentier haar voor het papier en wees bíj met zijn vereelte vingertop: ‘Administration des Contributions indirectes... Ville de Paris... plaignantes... weigerachtigheid... niet verschenen... poursuites... police correctionnelle... negende strafkamer...’

Van dat oogenblik af had ze geen rust meer gehad. Scheef aangekeken in de loge, ontweek ze nu ook de andere menschen uit het huis, geheimzinnig met haar smokkel-zaak, die haar op eenmaal een groote schande leek; en nergens den steun vindend van een opmonterend buurpraatje, voelde ze zich smadelijk verlaten en trok het gezicht van een ter dood veroordeelde. Legüenne, die tot dien noodlottigen middag van niets nog af wist, had ze s'avonds in haar angst alles verteld... 't kon hem niet donderen, had hij gezegd, zij moest maar zien, dat 't geld er kwam, ze kon met naaien genoeg verdienen.. En anders, - hij ging er zoo dikwijls tusschen uit, - een maandje logeeren in St. Lazare was ook niet onaardig... je kreeg daar een rood-fluweel boudoirtje en je werd bediend op een zilveren serviesje, dat nog van Madame de Maintenon was! -

Die vuil-grauwe gevel in de sombere Rue St.-Denis spookte haar sedert telkens door den geest. Ze was in vertwijfeling over wat ze doen moest... Naar de gerechtszitting zou ze nooit durven gaan... Ze zag het Palais de Justice, dreigend achter zijn wijde voorplein... zijn poorten opzij, door soldaten bewaakt, met inkijken op kille cours... en

het was, of het bloed haar wegvloeide van het hart, als zij dan dacht aan de blinde, gele gevangeniswagens, die ze wel uit het steegje naast het gebouw obscuur had zien te voorschijn rijden...

Dinsdag, 20 Juni, naderde, wàs er... ze voelde de kwartieren, de halve uren onheilspellend over zich weg-ijlen, ze ging niet... het werd half twee, de vastgestelde tijd, ze wàs niet gegaan, het wàs te laat... ze zou nu niet meer kùnnen gaan... wat zou er gebeuren...?

En toen de fatale datum gebeurtenisloos verstreken was, toen meende ze ieder oogenblik, nadat een karre-ratelen, dof door den grond en de kelders van het huis tot haar dóórdreunend, plotseling stil had gehouden, de stappen te zullen hooren op de trap van de agenten, die haar kwamen gevangen nemen...

Dagen hokte ze in haar paar kamers beneden, keek niet op, den gevel langs, als ze in een schamel grijs peignoirtje door haar tuintje sloop, schoof schuw de gang door, een ander maal, en schielijk de voordeur uit.

Op een middag was Jeanne bij haar gekomen; de sénateur was weer in de stad; zij had den vorigen dag het geval verteld aan mevrouw... en: ‘dat mensch had moeten gáán naar het octrooi!’ was dien middag mevrouw haar komen uitleggen - meneer zei, dat de zaak dan misschien met een 30, 40 francs boete was afgeloopen; of de gerechtszitting nog plaats moest hebben... wanneer of er uitspraak was...?

De termijn, in de dagvaarding genoemd, was al vier dagen geleden.

Den volgenden morgen dorst Jeanne bijna niet uit te spreken, wat de sénateur nù gezegd had: het kon wel uitloopen op honderden, ja misschien wel op meer dan duizend franken boete...

- ‘En als ik niet betaal...?’

- Ja, dat wist Jeanne niet.

Zwijgend stonden ze tegenover elkaar op het tuinpad, Jeanne onbeholpen en zoekend naar iets van troost, Madame Legüenne in een onbegrijpelijken glimlach en met donker-leege oogen omhoog starend...

- ‘Kóm!’ zei ze opeens met een loszinnigen ooglonk, ‘duizend franken... een arme naaister... geloof jij 't?’

Na dien morgen was ze weer opgefleurd - het idee van duizend franken boete vond ze koddig en geurig... Ze was weer spraakzaam geworden en in haar schik... Aan St. Lazare dacht ze alleen nu in het dwaze licht van die duizend-frankenklucht... het was onzin geweest... Ze geloofde eerder aan het zilveren serviesje van Madame de Maintenon... Ze ging weer in kleurige kleeren wandelen in den tuin, kwam - de boosheid der Carpentiers was nu ook wel wat geluwd - weer in de loge, en aan iedereen, in de gang en op straat, vertelde ze van haar proces en van de duizend franken van den sénateur.

Maar gek, onder het vertellen was het of het grappige zienderoogen wegslonk en een vreemde benauwenis greep haar om het hart en strooide als een zwarte asch in haar ijlhoofdige vroolijkheid.

Dan vroeg ze weer aan Jeanne, of die den sénateur nog eens polsen wou... Ja, was het antwoord, Monsieur wist er verder niets van te zeggen, ze moest nu maar afwachten...

Wáárom eigenlijk Jeanne Madame Legüenne haar vriendin noemde, zou ze zelf moeilijk hebben kunnen verklaren. Veel meer dan op háár was ze op Legüenne-zelf gesteld, dien ze, hoe zwart hij dan in 't huis stond aangeschreven, volstrekt niet zooveel kwader baas vond dan haar eigen man, wiens kameraad hij was. Toen ze, op háár aandrijven, met hun vieren, zij en Bonneau en de Legüenne's, eens op een zomer-Zondag een uitstapje naar Robinson hadden gemaakt, was die vriendschap tusschen de beide mannen aangekomen. Het was een dolle dag geweest... zelfs Gabrielle had mee op haar mirliton getoeterd - en Legüenne, met een groote kartonnen steekneus en een zwart lorgnet, tetterde op een kermistrompetje. Hoog in een boom, in het hoogste koepeltje, hadden ze gegeten en Legüenne had betaald met enkel nikkelstukken, een heel tafeltje vol! - in een linnen builtje had hij ze, in hun filet, meegebracht. Je lachte je een ongeluk om die kerel! Maar hij was toch ook werkelijk aardig geweest, voor Gabrielle zoo goed als voor haar. Hij wóu niet slecht, maar Gabrielle wist 't hem thuis niet genoeglijk te maken.

Ze zou wel eens willen zien, als zij, iederen dag weer aan, denzelfden pot-au-feu opdischte, inplaats van de lekkere ragoûts, de

gebraden konijntjes, de tripes en de fritures, waar nu Robert aan smulde, of die er niet den brui van gaf en naar den ‘marchand de vin’ liep om zijn buik te vullen. Als je geen bediening betalen kon, moest je zelf maar leeren koken, al was je ook gezelschapsjuffrouw met een spaarduitje geweest... en mannen hielden nu eenmaal niet van zieke vrouwen, ze waren getrouwd om een gezonde te hebben.... als je ziek was, moest je zorgen weer beter te worden en nooit klagen. Gabrielle klaagde altijd. 't Eenige goede was nog, dat ze haar kamers en zichzelf netjes hield, al takelde ze zich dan veel te buitengewoon toe....

Wàt Jeanne in Legüenne ook veel vergeven deed, dat was zijn groote liefde voor dieren. Iederen morgen, als hij 's nachts thuis was geweest, zag men hem het hooge hok, dat hij zelf getimmerd had, binnengaan, het vuil wegharken, de waterbakken spoelen en vullen, een bord met aardappels neerzetten of een paar handen maïskorrels strooien. Hij deed dat, verlegen met zijn figuur, wat hem een gluiperig aanzien gaf, want hij wist wel, dat zijn vrouw over hem klaagde in 't huis en hij voelde, door alle ramen van den hoogen gevel, het misprijzen der bewoners op hem neer-kijken. Zijn lange, heerachtige gestalte, even gebogen in de schouders, het hoofd wat voorover, zoodat de reeds vér kale bovenschedel het volle licht ving, ging hij, zonder op te zien, naar binnen....

Gabrielle, op haar manier, hield ook van de dieren. Zij was blij, dat de kippen haar de eitjes leien, die ze voor haar zwakke maag noodig had; als Legüenne lange dagen wegbleef, dan ving zij wel een jong duifje en trachtte zich dat te braden; en bizonder graag zou zij een flinken haan hebben gehad om kuikens te fokken.

Maar zij kon óók, met een marmotje op schoot, onder het windeprieel zitten en voorzichtig, met haar lange, fijn-kneukelige vingers het geel-en-wit-gevlekte kopje streelen, terwijl smachtend haar blikken den huisgevel langs dreven; of zij voerde met kussende lipgeluidjes een duif uit haar hand en liet het diertje trekkebekken aan haar bleeken mond.

Op dezen Zaterdagmorgen, nadat zij, beschaamd, den Duitschen professeur had zien wegschrikken van het venster, was zij doelloos nog wat rondgedwaald bij de kipperen en

om haar ééne grasperk, frommelde een paar papieren ineen, die daarop gewaaid waren, wierp ze in het buur-tuintje, plukte dan wat verflenste hulsjes uit de windehaag, - als eensklaps, en nòg weer, een nadrukkelijk tikken klonk op haar soussol-deur....

In de gang vond zij een meneer staan in een zwart lustren jasje en met een wit-strooien sequah-hoed achter op zijn bezweete hoofd; boven zijn oor stak een potlood uit, en halfweg zijn neus kneep een lorgnet; hij had een zwart-leeren portefeuille onder den arm en scheen verdiept in een papier, dat hij in de hand hield.

- 'Gabrielle Lansoit, femme de Philippe Legüenne?' vroeg hij saai, zonder op te zien.

Zij schoot hem schichtig voorbij, ontsloot de deur, zag hem smeekend aan, als hij langs haar heen naar binnen ging.

- 'Wie...?' tastte zij...

- 'De deurwaarder,' zei de man, haar opeens over zijn lorgnet heen in de oogen kijkend, 'voici' - en met een neuzige stem, in eentonigen dreun, begon hij voor te lezen, telkens bij een nieuwen aanloop even smakkend, een paar woorden zeer luid en langzaam uit-lijmend, alsof hij bezig was tot bezinning te komen van wat hij zei, dan de rest van den zin àl sneller afraffelend.

Madame Legüenne was op den stoel naast de deur neergezonken: een warrel van onbegrepen klanken, duistere woorden ging haar voorbij; getallen, lang-schakelende getallen, ratelden daartusschen... overwegende... aangezien... beklaagde niet verschenen... la cour... droit général de consommation... l'octroi de la Ville de Paris... droit d'entrée de l'Etat... cent soixante francs... cinquante francs... cent quatre-vingts francs... le décime... soit quatre cent quatre-vingt-sept francs cinquante...

De man kuchte, haalde adem.

Madame Legüenne zat hem verdwaasd aan te staren.

Dan begon hij opnieuw... frais du procès... assignation... enregistrement... la présente signification... cinq cent trente-quatre francs quarante-cinq centimes.

De deurwaarder lei het stuk op tafel. Zij stond op, zij duizelde...

Hij praatte alweer dóór; zij wist niet meer wat... zij

besefte vaag, dat hij sprak van haar inboedel... beslag leggen... acht dagen bedenktijd...

Zij voelde zich de hand voor haar oogen heffen.

Toen, of haar oor open-tuitte, klonken haar deze woorden scherp door het hoofd:

- 'Dus acht dagen bedenktijd... en brengt de verkoop niet genoeg op... vier tot acht maanden... het spijt me.'

Hij was weg; de deur, die hij achter zich had aangetrokken, tochtte weer los... zij hoorde zijn laarzen de trap op kraken... één oogenblik wou zij... zij stond op den drempel... 'Monsieur' riep zij schor... zij ging zitten naast de open deur...

II.

Het was nu reeds de derde maal, dat madame Legüenne de dubbele zuilen-inrij van het voorname huis in de Avenue Hoche bedremmeld doorging. Weer zag zij, terzijde achter de breede wit-marmeren trap, het kostbaar goud-geschemer der liftkooi, die haar aan de relequieën-kist van S^{te}. Geneviève deed denken; zij dorst daar geen gebruik van te maken... en voor de derde maal begon zij den langen tocht over de smyrna-belooperde treden, naar de vierde étage, waar monsieur le comte de Maranaud Périgord zijn appartement had.

Voor de derde maal... wat of het nu zou geven?

's Maandags was Monsieur le Député niet thuis geweest; of ze Dinsdag-morgen tusschen tien en elf wou terugkomen... Nadat ze gisteren een half uur had zitten wachten in den met donkergroen axminster bevloerden, rijken corridor, was ze ontvangen in een klein kantoortje, door een meneer, die gezegd had de secretaris te zijn.

Maar Bonneau had zóó gewaarschuwd: 'láát je niet afschepen door ondergeschikten, máák dat je den député-zelf spreekt, - anders had die vriend van mij 't nooit gedaan gekregen...' en daarom had ze volstrekt geweigerd, aan dien meneer te vertellen, waarvoor ze kwam. Hij was daarop, zeer uit de hoogte, even weggegaan en had, weer binnengetreden, haar medegedeeld, dat ze het doel van haar komst schriftelijk melden kon en dat ze dan na een paar dagen maar eens terug moest komen... tusschen tien en elf.

Hij had zich reeds achter zijn schrijftafel verschanst, als zij, tot bezinning geraakt, was aangevangen te smeeken, of het niet ànders mogelijk was... over een paar dagen!... maar dan was het te laat!... als Monsieur le Député haar niet uiterlijk morgen helpen wou, dan was ze verloren!... ‘Schrijft u dan van daag,’ zei hij, ‘en kom morgen ochtend terug...’

Die angsten weer, die ze toen gisteren gehad had... Schrijven!... die heele zaak, waar ze zoo goed als niets van begreep... ze wist geen raad... Carpentier, tusschen twaalf en half twee, had geen tijd... Legüenne was om zes uur nòg niet thuis... toen had Jeanne haar meegenomen... en Bonneau, met haar drie papieren naast zich, had geschreven... Bonneau was 't ook geweest, die verleden Zaterdag, toen ze zoo wanhopig was, 's avonds nog kwam om haar te raden, naar den député van haar département te gaan... de sénateur had daarna aan Jeanne den naam en het adres opgegeven; ja, had die ook gevonden, dàt was 't beste wat ze doen kon; zijn collega van den senaat, wist hij, was op 't oogenblik niet in de stad...

En òf het veel geven zou...? of ze nu zelfs maar ontvangen zou worden...? zou hij den brief wel gekregen hebben? gisteravond om half negen pas had ze hem op 't postkantoortje van Montparnasse in de bus gedaan...

Even leende zij aan de rood-marmeren trapleuning, om wat te bekomen van den hoogen stijg; dan drukte ze op het parelmoeren belleknopje.

Een kwartier later stond ze op den spiegelenden parketvloer van een lichte kamer met drie ramen. Voor het middelste, op den groen-glimmenden schoorsteenmantel, steigerde een bronzen ruiterbeeld. Er onder gaapte het rood-koperen verhemelte van een haard.

Bij het rechtsche venster stond een ebbenhouten bureauministre met koperen inlegwerk, en in een lagen zwart-leeren crapaud lag een koffertje open.

Voor zij erop bedacht was, kwam door een zijdeur een rozig en blond-gekuifd jonkman de kamer binnengewandeld, die in 't voorbijgaan naar zijn schrijftafel haar even monsterde door zijn monocle... hij had een zeer lange gekleede-jas aan, sterk getailleerd, en onder 't loopen was zijn bovenlijf zoo statig en stil, dat alleen zijn schrijdende beenen bewogen.

Bij zijn bureau gekomen, liet de graaf den monocle uit het oog vallen, nam een brief van de tafel, en keek die even door...

- ‘U is uit de Haute Marne?’ zei hij, terwijl hij zich zette in zijn bureau-stoel, en hij lei het eene been over het andere, zoodat de wit-geslobkouste verlakte schoen fijn uitspitste buiten de andere dunne knie.

- ‘En uw broer is marchand de vin?’

De smalle hand speelde vluchtig met den monocle.

- ‘Ah zoo... landbouwer... ja, ik kan niet veel voor u doen; het is een zaak van de stad Parijs; ga eens naar het raadslid van uw quartier... Wie? ik weet 't heusch niet, maar dat kan iedereen in uw straat u vertellen... Du reste...’ - hij vatte den monocle weer in den ooghoek - ‘ik moet op reis morgen, het zou mij niet mogelijk zijn, démarches voor u te doen...’

De député be-tipte met den middenvinger zijner sierlijk neer-gaande hand een knopje op den hoek van zijn bureau; een tringeltje ging er; en de hooge gang-deur week achter haar open.

- ‘... Reconduisez madame...’

Zij zag nog, hoe hij met een korte hoofdbuiging groette en een cigaret aanstak... dan sloten de kamerdeur en even daarna de appartements-deur zacht en vast achter haar dicht.

De conseiller van haar wijk!... maar het was al Woensdag... het was al Woensdag! Zaterdag kwamen ze haar meubels weghalen! Wat zou er van haar worden?... bij dien conseiller zou 't weer net eender immers gaan; die zou haar natuurlijk weer ergens anders heensturen... en wie was hij? waar woonde hij...?

Een spatten en borrelen van gedachten kookte door haar pijn-stekend hoofd, terwijl zij zat binnen het klepperend en bonkend ratel-dreunen van den omnibus.

Toen ze op de Place St. Sulpice was uitgestapt, zag ze toevallig, op het gebouw aan den overkant der kerk, de woorden: ‘Mairie du VIe Arrondissement.’

Dáár zouden ze het misschien weten; al haar weifelachtige wonderlijkheid was uit haar weg in den nijpenden drang naar zelfbehoud.

Men hielp haar spoedig terecht: Docteur Morland, 6 Rue de Tournon. Zij toog er maar dadelijk op af. Het was daar vlak bij.

- 'Deuxième à gauche au-dessus de l'entresol' - geulde uit de donkere loge-diepte de stem van den onzichtbaren concierge; en door de hol-hooge, duistere trap-portalen en over de wijde steenen treden zonder looper, van een dier eertijds aanzienlijke, nu wat verwaarloosde en kazerne-kille huizen, sleepte zij zich van overloop tot overloop, totdat zij, op de tweede verdieping boven den entresol, voor de hooge chocoladebruine, dubbele deur stond, waarop, als naambordje, een alluminium-reepje was gespijkerd.

Zij drukte op het koperen belleknopje.

- Meneer was thuis... Dat trof zij. Zij werd in een smalle salon gelaten; de jalouzieën van 't eenige venster waren dicht en het rook er muf. De canapé en de fauteuils Louis XVI zagen stoffig-vaal, het behang was uitgeslagen, er hingen een paar doffe schilderijtjes. Het leek alles zoo langgeleden en vergrijsd, alsof er in jaren niemand in deze kamer geweest was.

De grauw-witte deur ging weer open; of zij maar binnen wou komen, vroeg de meid. Over de glad-geboende bruine tichelsteenen verklonken hun voetstappen door den hoogen corridor, die geen licht had dan het bleeke vak, aan het eind, van een matglazen bovenruit. Dan was ze opeens in een bedrijvige studeerkamer.

Boeken, boeken, boeken; de vierkante tafel vol, tot vlak bij de petroleumlamp, die er midden boven hing; op een stoel bij de deur; tusschen de pendule en één der coupes op den rood-bekleeden schoorsteen; in een 'bibliothèque tournante' bij het open cylinder-bureau, dat zelf als een gulzige oven was van stapels boeken en papieren.

Daarvoor zat en schoof zich driftig òm met zijn stoel een levendige meneer in een grijs-gespikkelde pandjesjas; een vuurrood dasje vlekte onder zijn grijze puntbaard, dun-kroezend over zijn ruw-roode wangen; weerszij zijn licht gekromde, ondeugende neus, ging, in zijn ietwat puilende oogen, het bewegelijk zwemmen der fel-bruine pupillen.

- 'Gaat u zitten,' zei hij, 'u wenscht?'

Zij zette zich voorzichtig op een Weener stoel naast den schoorsteen en keek hem troebel aan.

- ‘Monsieur le comte de Maranaud... ach, ik ben den tweeden naam vergeten,’ zei ze, ‘die heeft me geraden...’

- ‘de Maranaud Périgord...?’

- ‘Oui monsieur...’

- ‘de député van de Haute Marne...?’

- ‘Oui monsieur...’

- ‘En u hebt 't met den fiscus aan den stok?’

Ze zag hem verward-vragend aan...

- ‘Met de belastingen? of gesmokkeld?... Natúúrlijk, en dan stuurt Monsieur le Député ze naar Monsieur le Conseiller municipal... Vertelt u maar 's even; zoo kort mogelijk.’

Achterover in zijn stoel, de beenen onder zijn schrijftafel gestrekt, het hoofd wat op de borst gezakt, mee-knikkend nu en dan, telkens snel haar woorden aanvullend, zat hij te luisteren.

- ‘Ah!... oui!’ riep hij dan, voor ze nog goed klaar was met haar verhaal, en wendde zich weer naar haar toe, ‘ja-ja, ma bonne dame... dat komt er van dat stomme thuisblijven!... dat 's in 't Palais duurder dan vroeger op school!... Wat? Ha! Ha! Ha!’

- ‘Hier zijn de stukken...’ kwam ze, aarzelend.

- ‘Nee, dank u; of wacht 's, geef mij eens even die beteekening... dat laatste stuk... nee, dàt...’

Hij drukte een gouden pince-nez op zijn neus, was even lezende...

- ‘Vijf hónderd vier en dertig franken...’ zei hij langzaam bij zich zelf.

- ‘Une pauv' femme comme moi...’ viel zij dadelijk bij.

- ‘Maar u is toch gehuwd?’

- ‘Oh...! monsieur...! gehuwd... wat helpt mij dat?... hij wil er nog geen vijf frank aan betalen, heeft hij gezegd...’

- ‘Zoo... ja...’ zei de ander.

- ‘Het is vréése lijk onrechtvaardig...’ klaagde zij door.

- ‘O, maar nee...’ - hij stond eensklaps op en keek haar goedig-lachend aan - ‘dat moet u volstrekt niet denken, ze hebben 't nog schappelijk met u gemaakt... tot duizend, tot vijf-duizend franken kan dat oploopen...! En nu bent u bang, dat ze uw boeltje zullen komen oppakken...? U hebt niets om te betalen? u hebt geen familie?... Zoo... nee, dat begrijp ik... Nou, ik zal eens kijken, wat

ik doen kan. U woont?... Alors, au revoir madame... A vot' service...'

Om de tafel heen was hij naar de deur geloopen, opende die:

- 'Clémentine!'

Hij knikte haar nog even toe en ging naar zijn bureau terug.

- 'Tête de linotte,' hoorde ze hem mompelen.

- 'Eh bien?' vroegen de Carpentiers tegelijk, toen zij de loge binnentrad.

Zij haalde de schouders op: de député had haar naar het raadslid van Notre-Dame-des-Champs gezonden, en daar was ze in vijf minuten de deur weer uit geweest...

Diep terneer geslagen daalde ze de trap af naar haar sous-sol.

Maar 's avonds kwam ze in een zonderlinge vroolijkheid naar boven... Verbeeld-je waar Legüenne haar nú naar toe wou hebben...! De meesterknecht of de onder-directeur of zooiets van zijn zetterij woonde ergens in de Rue Danton op eenzelfde étage... met een cocotte... die de maîtresse was van een gros-bonnet van de Régie... En die van de zetterij - als je d'r nog invloog tenminste, in die verhalen van Legüenne - die zou dan beweerd hebben, dat ze dáár eens heen moest gaan... Nèt iets voor Legüenne! - Als *zij* niet durfde, dan wou híj wel, had hij nog gezegd. - Ze sloeg de oogen ten hemel en trok een gezicht, of ze ternauwernood aan een verleiding was ontsnapt en dat ook weer half jammer vond...

- 'Of zou 't waar zijn?'

- 'Wàt waar? of dat mensch daar woont?' vroeg Carpentier.

- 'Nee, dat die er iets aan zou kunnen doen...'

- Of zoo'n madam er iets aan zou kunnen dóen?... Wist zij dan niet, dat heel Parijs door zulke vrouwen werd geregeerd? Dat was bekend: als je een lintje wou hebben, dan klopte je maar aan bij de actrice van dezen minister of bij de 'dame' van een anderen hoogen piet... In ieder geval moest zij het er maar op wagen...

Zij drukte op het ivoren belle-knopje naast de lichtgrijze portes-battantes in rococo-stijl...

In de deur-opening verscheen een pipsch dienstmeisje in 't zwart, met een witte schort voor en een wit mutsje op. Ze zou vragen of Madame thuis was. Madame Legüenne wou binnen gaan, doch het dienstmeisje sloot schichtig de deur voor haar neus dicht.

Weer wachtte zij op de vroolijke gang;... wat dat hier alles keurig was!... een fonkelnieuw huis... blank-arduinen portalen, dikke roode loopers met breede koperen roeien... Van hoeveel die appartementen hier wel zijn zouden!... Zulke vrouwen konden het toch maar doen...

In den grooten spiegel, rijzend uit een rand van geprepareerde kamerplanten, tusschen de twee appartements-deuren, bezag zij zich even... die groote blauwe voile was geen domme koop geweest... chic, en interessant... Zij had hier niet naar toe willen gaan als naar den député, in een zwart rokje en een zwart jacquetje, een beetje armoedig en toch fatsoenlijk... Zij had nu een witte zijden das voorgestrikt, haar zwarte veeren-boa omgehangen en dan, over haar breede witte canotier, die blauwe voile... Melancholiek glimlachte zij zich in den spiegel toe... 'Elle était *très* bien,' vond ze zelf.

Het slot zuchtte weer, en:

- 'Madame kan niet ontvangen op 't oogenblik.'

- 'Maar ik moet Madame noodzákelijk spreken... het is voor de Régie... ik ben gisteren...'

Iemand van binnen uit zei iets, het meisje keek achterom...

- 'Of u mij maar even volgen wou,' zei ze nu.

Madame Legüenne kwam in een zeshoekig entrée'tje, geheel wit-gelakt en glanzend-licht door de drie geslepen-glazen ruitjesdeuren met geelzijden onder-gordijntjes erachter. Om den hoek der linksche, juist als zij binnentrad, had zij een grijzige sleep zien verdwijnen... Het meisje ging haar voor naar de porte-brisée, in het midden...

Een salon in geel en blauw; smalle meubeltjes, waar alles gebogen of on-even aan was; met gele zij bekleede stoeltjes, op kromme pootjes en zeer hoog van leuning; een étagère, die aan den eenen kant nog een paar verdiepingen meer had dan aan den anderen kant, en waarop een veelkleurig-glazen Loïe Püller stond, met van binnen een gloeilampje; een

kroontje van krullende stengels en blâren van koper, droeg ròze glazen bloemen, waarin ook electrische peertjes schuil gingen; en boven den geel-zijden divan hing, tegen het donkerblauw streep-behang, een langwerpig bruin-houten spiegeltje, dat van boven tweemaal zoo breed was als van onder.

In schaamachtige belustheid hadden achter haar blauwe voile de oogen van Madame Legüenne schielijk rondgewaard...: het was haar tegengevallen; ze had onzedelijke platen of beelden verwacht en weelderige rustbedden, nog met den uitgetrokken peignoir van een vorigen avond daarop slingerend, sporen van cigaretten-rooken en champagne-festijn, en vooral een spiegel met obscene photographietjes tusschen de lijst... Er was niets... een keurig salon, een rijk salon... Ze vond het nòg deftiger dan bij den député... en dat deed haar opeens meer vertrouwen krijgen in de zaak... Hakjes-tikkelen en zij-geruisch naderde in de naaste kamer; een rare duizeling streek Madame Legüenne door 't lijf en door 't hoofd; ze was in tegenwoordigheid van... die vrouw; een niet meer zoo heel jonge vrouw, maar hoe elegant...! Gabriëlle vond haar móói, zooals in de wazige blankheid van het gepoederd, teer-rond gezicht, vlijmde het felle lippenrood, en onder de metalig glanzende rol hoogblond haar, die het voorhoofd bedekte, de groot-grijze zwart-gerande oogen pinkten.

Zij had gegroet met een scheeven lach van blinkend-witte tanden binnen de karmijnen lippen-reet, noodde nu met het klein gebaar van een doorschijnend, schitterend-beringd handje Madame Legüenne tot zitten; zij-zelf liet zich neer in een wit-gelakte causeuse met vergulde matjes, zoo dat het grijsblauw linon over grijze zijde van haar sleep schuin voor haar uit neer-ruischte; haar eene hand, half door het mouw-puntje van witte kant bedekt, hing af, bleek met fijne blauwe aârtjes, van de leuning, - het andere ondersteunde, in nerveuze vinger-bewegelijkheid en plotse verflonkeringen van juweel, de kin en de wang...

- ‘U komt met een boodschap van monsieur Darty?’

Madame Legüenne, lager beland op zoo een krompootig stoeltje dan ze gedacht bad, en gansch geïntimideerd, staarde de andere verwezen aan.

Als deze haar vraag wat zenuwachtig-verwonderd herhaald had, zei ze:

- ‘Pardon madame, monsier Darty, is dat uw... is dat die... is die de... de hooge ambtenaar van wien men mij gesproken heeft...?’

De andere trok rimpels tusschen haar oogen; ze meende met een krankzinnige te doen te hebben...

- ‘Ja, monsieur Darty is secrétaire général van de Régie des Tabacs,’ zei ze dan.

- ‘Tabak?’ schrok madame Legüenne...

De andere stond op: ‘Ik geloof dat u aan een verkeerd adres is,’ zei ze een beetje verontwaardigd, en voelde met haar twee fijn-vingerige handen aan de geel-schildpadden dwarskammen, die haar koperblond achterhaar in gladde glansbollingen omhoog deden gaan van den vleesch-witten nek tot den zwaar-verwonden knoet boven-op.

- ‘Maar is monsieur dan nièt aan het octrooi? Men had mij geraden...’

Madame Legüenne's gezicht stond nu werkelijk zoo ontredderd, dat de vrouw medelijden met haar begon te krijgen; ze ging weer zitten.

Madame Legüenne, aarzelend, ving te vertellen aan; de andere luisterde, aanvankelijk wat verveeld, dan deelnemender; en Gabrielle, behaagziek, klaagde voort, gestreeld en aangemoedigd door de groeiende belangstelling van die rijkgekleede en nu zeer vriendelijke vrouw tegenover haar.

Die was, hoe meer het verhaal vorderde, zich langzamerhand bewust geworden van de ongewoon vleiende positie, waarin zij zich bevond... Daar wàs 't dan nu, waar ze altijd naar verlangd had, waar ze van vriendinnen, wier ‘ami’ rechter was, of aan een ministerie, of aan 't Hôtel de Ville, altijd van had hooren opgeven...: men kwam haar, of zij zelve een invloedrijk personnage was, bijstand vragen; als een groote dame hoorde ze de klachten toe van een ongelukkige, die, door de belastingen, de justitie en de politie vervolgd, geen uitweg meer wist en bij haar redding zocht...

Zij knikte instemmend of medelijdend, den mond droevig vertrokken, met groot-verstarrende verdriet-oogen de vrouw over haar aankijkend; nu en dan kwam tusschen de pijnlijk genepen lippen het tongpuntje een likje geven... Dóódjammer, dacht ze bij zichzelf, dat Darty niet van 't octrooi was, mon-Dieu-mon-Dieu, wat een dóódzonde... En in haar

verlangen, de aandoenlijke en belangwekkende rol, die ze plotseling zich zag toebedeeld, te doen voortduren, zei ze, met een grooten drang van schijnbaar diep-meewarige hulpvaardigheid:

- 'Peut-êt' que m'sieur Darty a d'importantes connaissances parmi ces messieurs...'

Madame Legüenne zuchtte.

- 'Wacht, ik zal even telefoneeren...'

Zij rees op en de ook van voren op den grond om-plooiende japon met twee sierlijk gebogen handen op-grijpend, liep ze tikkel-vlug naar haar salle à manger.

Madame Legüenne, met boven veel verwarde gedachten een ijl-popelende hoop, waarachter een kwijnend gevoel toch van het onnutte al dier bezoeken niet weg wou, zat naar buiten te staren zonder te zien, hoorend het telefoon-gerinkel en gesprek zonder dat het tot haar doordrong.

- '...écoute, mais tu connais peut-êt'... hein?... réfléchis bien... alors... non, elle est encore là... adieu...'

- 'Nee,' was 't heesch-verre antwoord geweest, 'ken niemand van 't octrooi... ach welnee, hoe zou ik nou; wat haal je aan?' -

Ze kwam weer binnen.

- 'Meneer zal er over praten...' loog ze benepenvriendelijk. Ze voelde zich opeens ontnuchterd en uit de situatie... Madame Legüenne was opgestaan; ze zag er arm en raar, maar niet ongedistingeerd uit; ze was hier in de meest vernederende omstandigheden en toch had de andere een onaangename gewaarwording plots, of *zij* de mindere was.

- 'Kom, ma chère,' zei ze, en lei haar flonkerende hand op Gabrielle's schouder, 'alles zal nog wel goed afloopen...'

Madame Legüenne was uiterst dankbaar voor deze intimiteit; doch even huiverde ze door een mengeling van onzegbare gevoelens: of er iets van verleiding met haar gebeurde en of dat heerlijk was.

Met een schuw-smelterige blik keek zij het fijn poedergeurige en glanzend blonde hoofd daar vlak bij haar aan.

Het speet haar nu, dat ze al opgestaan was.

De andere, intusschen, had zich hersteld, liep, met opgegrepen voorbaan, ruischend en hakjes-tikkend naar de

groote ruitjes-porte-brisée, drukte op het belleknopje daarnaast en draaide zich om in haar sleep...

- 'De meid zal u even uitlaten,' zei ze minzaam, wat op-een-afstand.

Madame Legüenne was haar gevolgd, keek omlaag met een saamgetrokken mond; de meid kwam niet; bij de geslepen-glazen deuren met de geelzijden ondergordijntjes stonden de twee tegenover elkander te wachten...

De vrouw, onrustig, opende de deur op een kier: 'Cécile!... Cécile!' drong zij, fluister-luid.

Het meisje, ontsteld, verscheen.

- 'Laat madame uit, hè?' beet zij haar toe.

Dan, met den aanminnigsten lach van haar om glimmendwitte tanden opgetrokken lippenrood, hield ze madame Legüenne een nuffig toegespitst handje voor, schudde met een rukje, en zei:

- 'Adieú madame!... Bonne chance...'

Door het wit-gelakte entree'tje en langs het zwarte dienstmeisje kwam madame Legüenne weer in het arduinen trappenhuis.

Het was Zaterdag geworden, en, natúúrlijk, noch van Morland, noch van madame de cocotte had ze iets gehoord.

De Carpentiers, eerst heftig met haar mee òp in de wisselvalligheden van haar avontuur, en genietend van het romantische 'drama', waarbij zij, gemeenschappelijk met een hoog-adelijk kamerlid, den Parijschen gemeenteraad en een chique demi-mondaine, betrokken waren, - keken haar nu weer met kwade oogen de loge uit.

Toen het Vrijdag werd, had hun opnieuw de wrevel beslopen over de waarschijnlijke schande in huis, van deurwaarders en politie-agenten, en den meubel-rommel, dien ze morgen of Maandag over hun pas gecireerde trappen zouden krijgen. Carpentier had haar met alle geweld nog naar andere menschen willen hebben. Waarom ging zij nu zelf niet eens naar den sénateur? Zij moest zich vooral maar op madame Bonneau verlaten...!

Een kwartier later kwam hij alweer naar beneden geloopen; nú was hem een licht opgegaan... drie huizen van 'le 118' - dat hij daar niet eerder aan gedacht had! - woonde een bekende journalist, en nog wel een van de 'Action'!

Daar had zij toch wel van gehoord? dat was dat blad van de libre-penseurs! De regeering beefde voor de Action, zoogoed als voor de Lanterne, dat had hij laatst nog in de Patrie gelezen... Och kóm? wàt ‘och kom!’ Wíst zij dan niet, dat heel Frankrijk door de journalisten geregeerd werd? Als dat geval van haar in de krant kwam, òf dan dat octrooi-volk in zijn schulp zou kruipen!

Zij had beslist geweigerd; zij ging géén visites meer maken; het was immers tòch te laat...

- Het was nièt te laat, dwong Carpentier, die deurwaarder had gezegd ‘acht dagen’; Maandag waren de acht dagen om, niet Zaterdag, ze zou het zien...’

- Zaterdag was het acht dagen, hield Madame Legüenne vol, zij ging niet.

- 't Was haar zaak, zei Carpentier kwaadaardig, als zij op straat gezet wou worden - goed!

Legüenne, voor 't naar-bed-gaan, was niet veel vriendelijker geweest; hij had 't niet, beweerde hij, de week daarvoor had hij haar nog twintig francs huishoudgeld gegeven; maar als zijn boel verkocht werd, dan trok hij zich verder niets meer van haar aan; 't was allemaal haar eigen stommiteit, zij moest het dan nu ook zelf maar weten; - waarom nam zij geen geld op, ergens, dat kon zij later best inverdienen...

Dien ganschen Zaterdag kwam er geen sterveling; maar ook geen brief of bericht.

's Avonds, van zijn weekloon, schoof Legüenne haar over tafel een louis'tje en een vijffrankstuk toe; hij schaamde zich een beetje over zijn goeiigheid en zei daarom boozig, dat hij méér niet geven kon: hij was eigenlijk wel gek, zijn kostelijke geld aan haar domme streken weg te smijten.

Gabrielle nam het gouden muntje tusschen haar spitse vingers: wat moest zij daarmee? vroeg ze, op vijf honderd dertig franken? - Het zilverstuk roerde zij niet aan.

En toen ze ook 's Zondags nog generlei tijding had, rijpte in haar het wanhopig besluit: ze zou den volgenden morgen wel naar de Rue Réaumur gaan; in de krant had ze een adres gevonden van een kantoor, dat geld ter leen gaf ‘zonder borgen’... een woekeraar zeker... zij kon er niets aan doen... zij zou in de loge de boodschap laten, dat Madame was gaan betalen.

Vijfde hoofdstuk.

I.

Aristide en Célestin kwamen den laatsten tijd zoo vroeg niet meer in den tuin, en meestal was Célestin er nog het eerst.

Aristide, na het ruzietje in de ‘gargote’ van de Rue Delambre, deed zijn best om Jozette het leven wat vroolijker te maken.

Ze stonden voor dag en dauw nu op, als 't boven nog koel was van den nacht, die door het open venster naar binnen had gestaan.

In het kamertje, dat Célestin met een blank, blauw-grijs papiertje voor hen behangen had, viel, door het laag-breede mansarde-raam, een koele groene lichtschijn van de vochte blader-schermen der hoogste olmetakken, en tegenover het raam, recht in het pure morgenlicht, hing boven de roode rustbank, als een zachte weelde in zijne verdoft-guldene omlijsting, het schilderij, dat Aristide had trachten te maken naar Jozette's teeder naakt: het bleek-amberkleurig lichaam, bijna kinderlijk tenger van schouder-ronding en heupbocht, uitgestrekt op een donkerbrons-zijden lap tegen den achtergrond van turkooizen plooien; het afgewende hoofd scheen op te kijken naar een kleine, grasgroene réticule, die, al spelende, de rechterhand omhoog hield.

Terwijl Aristide achter het gordijn van hun badhokje nog zijn dagelijksche douche nam, tripte Jozette al in haar wijd pompadour peignoirtje de kamer rond en beredderde het ontbijt.

Over de tafel onder het raam spreidde zij een helderwit servet; daar werden twee blanke kommen met melk, het goudene fluitbrood en de bordjes op gezet; ook een eitje in wit porceleinen dop. Aristide, frisch gewasschen, in zijn frisch linnen pakje, kwam te voorschijn, genoot met zijn oogen van het zuivere morgenmaal. Dan schikten zij samen aan; Jozette sneed het brood, dat zij doopten in hun melk, en Aristide at zijn eitje, - koffie mocht hij niet drinken voor zijn zenuwen en hij moest zich flink versterken...

Dicht naast elkaar geschoven aten zij, bleven dan praten en koozen; Jozette's peignoirtje was van voren en op den rug in een scherp puntje uitgesneden, waarin, onder de

kruivende nekhaartjes en onder het keel-kuiltje, twee driehoekjes zacht-glanzig vleesch lagen; uit Aristide's linnen jasje kwam, hoog en blank, zijn bloote hals... 't was als in den tijd van hun beginnende liefde. Jozette was gelukkiger dan ze ooit geweest was sinds de vier maanden, dat ze nu samen woonden...

En als dan in den olm, aan welks kruin zij tegenover zaten, de zon klom, en den dunnen top doorborend met zijn witte hitte, het kamertje zette in zijn schijn, - dan gingen de grijze jalouzieën toe; meest sloten ze ook nog de twee raamhelften, en door de neteldoeksche gordijntjes kwam een sneeuwig, zacht schemerlicht naar binnen gezeefd, dat als een vreemde lichte mist hing over alles en alles vermooide.

Zoo vond Aristide zijn atelier het heerlijkst...

De lage, breede rustbank, die hun 's nachts tot bed diende, en waarover nu het wijnroode laken kleed lag met de gedempt-veelkleurige kussens erop, stond aan den achterwand in een bizondere atmosfeer van zoete vertrouwelijkheid; week glansde daarboven het goudene lijstwerk der mysterieus geworden schilderij...; en de roode plooien in de laagte vielen donker neer op de pauwblauw-en-wit dooreengevlochten glimmering der gladde, nieuwe mat.

Het schoorsteentje naast de deur, met zijn smalle, zwarte marmer-plak onder een vierkant spiegeltje, vast in het grijze houtpaneel, werd van een wonderlijk zacht-mooi; en ook de luttele dingen, die er te pronk stonden, met hun teêrlichtend spiegelbeeld achter zich en hun evene weerkaatsing in den donkeren marmerschijn, ontroerden door een bizondere pracht...: vaag licht-doorvloeide oranje tuitjes van Indische kers, zacht gloeiend tusschen de mat-groene bladen, hielden de bleeke en broze kronkel-stengeltjes in de fijn-lijnende water-glimping van een helder glas, - de afgekeerden keken in hun diep-lonkend schijnbeeld; wat meer naar achter en lichter was een dansend Tanagra-beeldje als in een schielijke wending verstard en toonde in den spiegel een donker ruggegewaadje in om-zwaai; maar voorbij den spiegel naar voren, in den schemer, stond en zonk koeler in het marmer tot aan den rand, een groen-aarden kandelaar, waaruit de ongerepte blankheid rees van een slanke kaars...

Beneden-naast den schoorsteen, in den hoek achter het

raam, was er nog een oude, met groen rips bekleede armstoel en een klein eiken kastje; die, geheel in schaduw, stonden als antieke meubels, zoo rustig en donker, op den schaduwig overschenen vloer van zeskante, menie-roode tegels.

En aan den overkant, tusschen de rustbank en de kastdeuren van den anderen zijmuur, was de bruine latjes-blinking van den grooten schildersezel, waaronder het overig schildersgeraad.

Terwijl dan Jozette achter het turkooizen gordijn het gebruikte gerei schoonwiesch en op de plank zette, kon Aristide met droomende oogen door het kamertje zitten turen; elk hoekje maakte hem gelukkig; of hij stond voor de rustbank en bestaarde zijn schilderij... zoo, bij dat halflicht, was er niets dat hem niet voldeed erin... hij had een groote verwachting van zijn toekomst en hij dacht met een zeker meêlij aan Célestin, die nu, op zijn zolder, nog alleen in zijn duffe bed lag te slapen.

En als, wat later, de zon met kracht op raam en dak te branden aanving, en onder het even afschuinende plafonnetje de hette-dag, die te wachten was, zich al vóórvoelen deed, dan kleedde zich Jozette en samen togen zij op een wandeling uit.

In de vroege straat stroomden nog langs de trottoirs de frissche beekjes, die de straatvegers uit de roosters lieten opborrelen; 't zag alles rein en als met een verwasemende aanslag van dauwigen morgenstond, te ruiken ook in de lucht die er hing. Een zijstraat, waar pal de zon in brandde, had al wel het droog, wit-grijs blakerende asphalt van den heeten middag, doch die was spoedig doorgegaan, en onder het dichte kastanjelommer der Observatoire-avenue kwam de opgeslagen gloed spoedig weer te bedaren.

De armen om elkaar heen kuierden zij dan luchtig over het zoele vochte zand, waarop maar een enkele zonnevlek beefde; geurige koelte kwam er gedreven van de groote glanzende gazon-vakken en van den kleurigen bloemenrand daar rond heen, heel in de vroegte al besproeid en nu fonkel-huiverend in den fijnen zomermorgen-zefier: een natte kleuren-klaarte in teêr verdampings-waas. Een zware aard-geur wolkte op van de druipende grasplekken in de zon, waarover, een stuiving van diamanten spetten en felle licht-bogen, de

suizende water-waaiering der sproeibuizen neêr-plitserde....

Tapeten van 't zuiverste smaragd waren die grasvelden, en broos en blond, als ver-af, verrezen de hardsteenen beelden op hun voetstukken, omhangen nog van uchtend-adem, uit die tinteling van groen... Langs het pad dat zij gingen lag een golvende reep van blauwige schaduw over het gras; en aan de overzijde vlakte de hooge wand van die wijde zonnig-bevloerde zaal, de donker-groene gobelin der geschoren kastanjes.

Aan het eind der laan, gauw onder Jozette's laag-gehouden wit zonneschermpje, staken zij de daar plein-gelijke felgloeiende Rue Auguste-Comte over, en kwamen het hooge goud-blinkende hek binnen van den eigenlijken Luxembourg.

En Jozette, wetend waaraan Aristide dacht, praatte opgewekter en hield inniger haar arm om zijn middel geprangd, terwijl zij dadelijk de terzijde liggende slingerpaden insloegen... de terrassen en de wegen rond den vijverkom, ze had 't Célestin hooren zeggen, daar werkte nu 's morgens Thierry... en Aristide, haar lieven wil begrijpend, drukte zijn hand om haar schouder vaster, en licht voorover buigend, gaf hij een tersluikschen kus op haar oortje.

Er was bijna niemand nog in dezen stillen tuin-hoek, en, bij de eerste pad-wending al, hongerig, kwam hun bekende legertje musschen aangefladderd en aangetript over het bruinvochte zand... Bouboule, de kleine musch zonder staart, parmantig, was er ook, draaide schuin-op zijn dikke kopje en tipte twee sprongetjes nader bij.

Daar haalde Aristide de overgeschoten punt van hun fluitbrood uit zijn zij-zak, en dat teeder-vroolijk uchtendfeest begon, dat de liefste natuur-vreugd is van den Parijzenaar.

Terwijl zij het brood nog maar verdeelden, vlogen reeds de stoutmoedigsten op, bleven even op trillende vlerkjes vragend vóór hen in de lucht, streken weer neer...; andere, met een hoogen tsjilp, hipten tot vlak voor hun voeten; en als zij dan de eerste brokjes voor zich omhoog wierpen, was het een op-gesnor als van vuurpijlen, tien, twaalf musschen tegelijk, die zich mikten naar de snelle witte kruim-vlok; wie 'm snapte, repte zich een eindweegs er mee weg, flapperde dan weer nader...; uit de bosschage schuin boven hun hoofden zwierden er telkens nieuwe neer, en andere,

vanuit het dichte lagere struikgewas, tusschendoor de geraniumpotten van den daarrond gaanden bloemenrand, kwamen nieuwsgierig aangehupt.

En aldoor vlogen de teer-witte flinters de lucht door, opgepikt vaak door die op den grond zaten, terwijl er enkele, vergeefs, zich fladderend hielden omhoog. Maar dan weer, slag op slag, ving één van de opgeruchte vlucht den brozen kruim. Soms gooiden ze er opzettelijk naar beneden voor Bouboule, die slecht vliegen kon zonder zijn staartje, en het pintere vogelijn, des te vlugger ter been, was er bij als de kippen.

Zij, twee kinderen gelijk, waren blij, wanneer 't hùn stukje was, dat ter vlucht werd weg-gesnaveld; ze waren jaloersch op elkaar als 't eens een beurt of wat den één voortdurend lukte en den ander niet; en zij pochten naïefverrukt op hun eigen bedrevenheid en goede kansen. Doodstil stonden ze om niet te verschrikken, de eene hand ongemerkt pluizend de plukjes uit de korst, die de andere hield, en, den elleboog aan 't lijf, met een kort arm-rukje, ze werpend dan...

Maar Jozette was de lieveling van de musschen en behoedzaam wat voorover buigend, draaide ze zachtjes een kruimel tusschen twee tintelend-wachtende vingers, tot, ineens, het heerlijk oogenblikje er was, dat het snebje van een schichtigkraal-oogend en vleugelflapperend vogeltje rukte tusschen het warm vleeschplekje, waar haar twee vingers tezaam waren, en er het vochtig deegballetje uit wegstal. En weer, nauw glimlachend en met een innigen wil in haar stille oogen, kneedde ze een broodpropje en weer pikte een teer-open bekje aan haar gevoelige vingertoppen...

Aristide stond popelend toe te kijken; wat was zij mooi zoo, het fijne vrouwtje in haar even, ingetogen toe-buigen, met een aandachtige lijn van rug en arm, met een voorzichtige toe-steking van vingers, met een bleeke blos om haar stil glanzende oogen en een vaag openen van haar kleinen mond, die samen een innigste uiting schenen van gansch zich geven en ademloos verwachten...

En zóó haar figuurtje aan het diepe groen der golvende en glooiende gazonnen-reeks, die als een welige weide lag ingevleid tusschen de rustige verspreiding der boomgroepen,

twee lavende boschranden gelijk; - en vóór haar, het fladderende gevleugel, het dunne, door-lichte bloed-roze der opene trillende vlerkjes, stijgend en dalend tegen het fluweelige groen-verschiet...

Het brood was op; Jozette, met een uitroep, strooide een laatste regentje hoog in de hoogte, veegde haar handjes aan elkaar schoon; de musschen, geschrokken, snorden verward uiteen, maar scheerden weer vlug te pikken neer, en hupten, een legertje, achter hen aan, als Aristide het vrouwtje om 't middel nam, en samen ze verder wandelden.

Ze gingen de beschaduwde paden langs Fabre op zijn geribbelde rotsen, langs de bronzen gladiatoren en Watteau's sierlijk borstbeeld... een paarse clematis klom daar om een ijzeren koepeltje en aan de overzijde van 't pad, in 't flonkerend zonne-gazon, gleed mee met hun langsgaan, door 't zijig watervlies van een sproeier, een vage regenboog... een duif, gedoken aan den rand dier stuiving, hield zijn eenen wijduitgeslagen vleugel op aan den fijnen dauw, die 't glanzendwitte oksel-dons verparelmoerde.

En Aristide werd het ronddolen niet moe; na de even zonnige eindjes door de kweekerijen, - de netjes en zakjes bolden er al om zwellend fruit - namen zij het donker-koele wegje bezijden de Rue du Luxembourg, waar onder het zware geboomte, vaag heen-starend, Chopin treurt boven zijn vocht-groen voetstuk; zij liepen het museum-tuintje rond met zijn aandoenlijk kronkeltakkig accacia'tje, dat Aristide altijd uitteekenen wou; langs de bezonde, geur-dampende rozen-parterres, tot onder de hooge platanen bij de fontein van Delacroix... dan terug weer naar de tuinen bij de bijenhuisjes, waar al enkele wandelaars méér op de banken zaten met hun courant.

Dit was toch altijd de paradijzigste hoek van den tuin... Scharlaken en vaag-blauw en zwijmelend-roze beefden en bloosden en blakerden er de bloemranden langs den voet van het duistere heestergroen, waaruit zeldzame boomen de kronen deden overneigen; groote bedden, wemelend-paars van violen-oogen, veeltintig van portulakken en was-blank van witte begonia's lagen er uit in het glinsterende groen; en ééne fulpen glooiing naar een bosschage, die als op een

evene heuveling geheven was, droeg roze-struiken, tot lage ronde tafels geleid, over-vloeiende van den vlossigen rooden en witten bloei...

In een grooten kring rond de terrassen heen kwamen zij tot de lommer-diepte van het Bassin de Médicis... als gebaad nog in nacht-dauw hingen weelde-zwaar de wingerd-guirlanden langs het diep-vol van groen-weerspiegeling staande water...; dan dwaalden zij weer de gazonnen om, waar Leconte de Lisle voor zijn wijd-wiekende Muze blankte, hoog uit een perk van vurig-bloeiende canna's.

Aristide was één verrukking over alles en één en al plannen; op iedere wandeling zag hij tien schilderijen om te maken... hij zag niet, hoe vreemd bleek vaak Jozette's gezichtje kon wegtrekken na zoo een uur van omslenteren en kijken, alsof de vermoeienis te veel voor haar was. Met een lief woordje troonde ze hem soms mee naar een bank en verademde door eens even uit te rusten.

Tegen achten eindelijk keerden zij terug; zij staken schielijk het Auguste-Comte-plein over, genoten nog eens van de schaduw-koelte der kastanjelaan. Aan de kiosk onder de boomen van de Place de l'Observatoire kocht Aristide een Journal of een Matin, waarmee Jozette den tijd alleen boven zou kunnen korten... in hun straat deden ze dan de inkoopen voor het maal van twaalf uur, dat Jozette al spoedig zelf was gaan verzorgen. Zij wou graag zuinig, maar Aristide was gul; hij had pas geld uit Roubaix gekregen en bij Millot, den épicier schuin over hun huis, zochten zij bosjes versche radijs uit en tomaten voor een slaatje... zij kochten malsche sneedjes galantine of Yorksche ham, of een gebraden konijneboutje, en wat vruchten voor het dessert; een fijn dejeuner'tje! - in schraler dagen deden zij het met een paar plakken fromage de porc of een portie jambonneau. Nu staken zij nog over naar de crèmerie naast de deur, voor het stuktje Roquefort of den ‘petit gourmet’, waar Jozette zoo van hield.

Voor de huisdeur talmden zij even, als er iemand in de gang was... dan, bij de trap, kusten zij elkaar. Jozette ging naar boven en Aristide daalde af naar den tuin.

Zacht fluitend liep hij de treden omlaag; hij voelde zich weelderig als een prins... zoo, in verfijning te proeven het goede leven, een mooi, heerlijk vrouwtje te hebben, een lief

thuis, wat te werken... Hij was maar het heertje! Parijs was maar een goeie stad!... Ze moesten 't eens weten in Roubaix...!

Beneden vond hij Célestin in woedenden ijver al bezig, haastend om klaar te komen uit nijd tegen dien tuin... belachelijk, meende Aristide; kalmpjes schikte hij zijn spullen, toog op zijn dooie gemak aan den arbeid en werkte rustig voort, genietend zoo veel hij kon van het genot daar buiten te zijn - en hij schoot nog gauwer op dan Célestin, die in zijn geholderdebolder telkens misteekende, wat dan weer een langdurig en geduldig herstellen noodig maakte.

En om twaalf uur ging Aristide naar boven, waar hij alles proper vond en opgeruimd en den maaltijd wachtende; inwendig koel van de lange, stille uren in de open lucht, voelde hij wel de hitte, maar die tastte hem niet dadelijk aan; hij at goed, nam soms nog een restantje mee naar den tuin.

Doch Jozette had gewoonlijk al geen eetlust meer; zij was, den morgen door, in hun kamertje aan het prutsen geweest om alles in de puntjes te hebben, zij had zich gedwongen wat naaiwerk te doen, soms had zij Aristide's witte jasje en een blouse voor haarzelf gestreken, - 't geen haar wel bijna te zwaar viel in die atmosfeer, maar véél bij de fijne waschvrouw geven werd te duur. Een weinig verveeld, omdat zij een werkzamen aard had, en toch ook weer blij, dat er niets meer te doen bleek, - zij was zoo moe -, ging zij haar courant lezen. Om elf uur zat ze vaak al te wachten met het klaarstaande maal; zij probeerde een stukje te eten om Aristide gezelschap te houden, verzaadde zich bijna enkel met vruchten en sla... Later, als hij weer vertrokken was, poogde zij in een luchtig jakje wat te slapen op de rustbank; werd de hitte te ondraaglijk, dan maakte zij koelte van tocht tusschen open deur en raam... maar sinds den middag, dat zij Monsieur Lourty met zijn wonderlijk blauwbrandende oogen had zien komen op het portaal en het gangetje inloeren naar hun kamer, dorst zij die deur niet meer open te laten, en achter den zorgvuldig ingeschoven grendel lag zij te kampen tegen de benauwenis, die van het lage plafond op haar neer woog als een verstikking... tot eindelijk de uitgang naar het restaurant en de avond buiten weer wat lafenis gaf.

II

Zoo gingen de dagen om en liep de Julimaand op zijn eind.

Soms, als het gewicht dier durende hitte te afmattend scheen, bracht wel een dagje luchtiger weer wat respijt, doch na die evene herademing begon de kwelling van nieuws af aan.

Tot, op een morgen in 't begin van Augustus, toen de eerste regenbui met onweer kwam losgebroken, Jozette plotseling ziek was.

Met een rood koorts-hoofd lag zij te woelen over het breede rustbank-bed, en Aristide, wanhopig, keek om de twee minuten uit het raam naar beneden, of Célestin nog niet opdaagde. Het was al over achten. Als hij maar niet thuis bleef met dien regen... maar dat zou toch wel niet; hij kon in 't tuinhuis zitten en hij had alles hier... Dan, ineens, viel hem in: was Célestin ook zijn boel komen halen en weer weg gegaan, juist terwijl hij nìet naar buiten keek... hij moest maar eens even naar beneden loopen... Lourty was gelukkig uit de stad... maar Jozette, kreunend, keek hem zoo hulpeloos aan, dat hij toch niet dorst.

Eindelijk, daar klonk Célestins fluitje: - ‘Bibi, ben je thuis? - Kom jij ook? - Wat? - 'k Versta je niet! - Bovenkomen?’ - en in een ommezien was hij er. Hij schafte dadelijk raad; hij zou chinine gaan halen bij Thiébault en Jozette moest tisane drinken... hij kon tisane maken. Zijn muts dwars op zijn kop, hij weg; en tien minuten later, druipnat, was hij alweer terug; hij had vier ouwel-capsules in een zakje en een ander zakje met benauwd-muffende kruiden, waarvan hij in een pannetje een aftreksel kookte, dat met een vies bij-luchtje rook naar venkel en pepermunt. Maar 's middags ging het Jozette niet beter en den volgenden dag evenmin.

De koorts scheen wel gezakt, doch zij lag maar lusteloos, als in uiterste afgematheid, roerde de lekkernijen niet aan, die de jongens haar meebrachten, sloeg bijna de oogen niet op. Eerst de binnen-stroomende avondlucht scheen haar wat goed te doen... dan streek zij met een vaag vingergebaar zich 't verwarde haar van 't voorhoofd, liet zich de kussens opschudden, zat half daarin overeind. Met een bleek,

lief lachje zocht zij telkens Aristide wat op te monteren, doch praten vermoeide haar, even sloot zij de oogen, en al gauw viel zij in een woeligen slaap. Den ganschen langen dag was er geen klacht over haar lippen gekomen.

Maar den tweeden avond dat de jongens - 't was reeds donker buiten - op weg waren naar het restaurantje in de buurt, waar zij nu hun eten namen, kon Célestin zijn verontwaardiging niet langer bedwingen...: hij zou 'r vermoorden, ja... vermoorden zou hij 'r.... Jozette had bij Thierry moeten blijven... die behandelde haar menschelijk... hij... hij zou 'r vermoorden met zijn egoïsme en zijn jalouzie...

Aristide, doodsbleek, zei niets terug; hij staarde maar vaag en verwezen voor zich uit.

En toen hij alleen was thuis gekomen, viel hij op zijn knieën voor de rustbank en schreide, zijn gezicht in haar arm:

- ‘O chérie... chérie...!’

- Hij was toch niet slecht voor haar?... zij waren toch wel gelukkig samen...? hij had toch gedaan wat hij kon...? Iederen morgen waren zij toch gaan wandelen... en iederen avond...! kon hij nou nog iets voor haar doen...? hij wou alles voor haar doen... ze moest het maar zeggen..., maar o...! als ze dan ook maar zeggen wou, dat ze gelukkig waren samen... dat hij wel goed voor haar was...’

- ‘T'es gentil, Bibi... t'es gentil...’ zei ze terug, en zij streelde hem met groote liefde over zijn blonde haar.

Het gerucht van Jozette's ziekte had zich, den tweeden dag al, door het huis verspreid en er een plotselinge belangstelling gaande gemaakt voor ‘le jeune peintre et sa petite dame’... 't Was of eensklaps het provinciaal-stille en deugdzame huis tot het bewustzijn kwam, dat er een Parijsch idylletje onder zijn dak leefde, en ieder dat lief vond...

‘La pauvre,’ zei meewarig Madame Carpentier; zij dacht met verteedering, hoe eensgezind zij iederen morgen vroeg die twee, den arm om elkaars middel, zag uitgaan, en zij overlei bij zichzelf of zij niet eens een kop bouillon naar boven zou brengen. De Duitsche professeur hield Aristide staande in de gang. Julie informeerde bij Jeanne en Madame Dutoit zei: ‘wat moet die arme jongen nou beginnen!’

En den derden dag, toen Célestin juist gëopperd had, een

dokter te gaan halen, kwam, uit eigen beweging, Valency boven.

Niet wetend waar hij zijn moest - hooger dan de derde verdieping, bij Mademoiselle Lefournier, was hij nooit geweest - had hij verscheidene malen geklopt op een deur, zonder gehoor te krijgen... tot uit de deur ernaast een oud mevrouwtje te voorschijn schuifelde, dat hem terecht wees. Zoo was hij op-eens in het kamertje, waar, onder Célestins bestier, een eigenaardige, alles recht in 't gelid gezette opgeredderdheid heerschte; Célestin zelf stond bij het wijd-weggeschoven turkoois gordijn een broodpap te roeren op het gascomfoortje, en Aristide, in wanhoop, zat voor de tafel vol pas afgewasschen glazen en kopjes... Zij deden zenuwachtig-overrompeld bij het onverwacht bezoek;... half afgewend in de kussens, met haar zware, moede oogen lusteloos-starende voor zich uit, lag Jozette, dan keek ze kwijnend om...

Valency, de dunne lippen in een nauw merkbaren lach, die zweemde tusschen beminnelijkheid en spot en schaamte, zei iets van ‘buren’ en ‘hetzelfde huis’...; hij vond die jongens goedig-comisch, was zelf toch ook wel even verlegen met zijn ongevraagde visite; en onwillens gleden zijn glimmende oogen de richting uit van het naakt-schilderij boven de rustbank... dan, het gouden lorgnet recht zettend, afgemeten zakelijk, om zich een houding te geven, begon hij zijn dokters-ondervraging. Célestin was het kamertje uitgegaan en Aristide stond onbeholpen de broodpap verder te roeren, tot Jozette het oplette en hem een wenk gaf, het gas uit te draaien.

- ‘Nee, ze had nergens pijn...’ zei ze, ‘geen pijn in 't achterhoofd... in de armen en beenen ook niet... geen pijn, wel moe...’

Onder het vragen ging nog telkens Valency's benieuwde blik van het zieke vrouwtje naar den wand boven haar. Dat maakte Jozette uitermate beschaamd; ze verlei onrustig het plotseling hoogrood gezichtje in de kussens en wendde de oogen af. ‘J'aime surtout ma Paimpolaise’ gonsde het door haar warrig hoofd, - Célestin's deuntje, dat Valency op de ruiten had getokkeld, dien éénen tuin-middag...

Binnen tien minuten was de dokter weer weg; - niets ernstigs, had hij gezegd... overspanning... vooral geen chinine... en hij was gaan zitten aan tafel, had pen en inkt

gevraagd, en, langzaam hardop mee-sprekend, had hij een lakoniek voorschrift geschreven van éérstens rust, en twéédens versche lucht, derdens nu en dan wat azijn snuiven en met azijn polsen en achterhoofd betten, en eindelijk een kalmeerend drankje... over een dag of drie kwam hij nog eens kijken...

Maar den volgenden middag verscheen hij alweer. Na wat dagen van koelte en wolken was opnieuw een zwoele, onweersachtige hitte aangezwollen, en hij vond Jozette ziek-zwaar dommelend in een atmosfeer van 90 graden. Zij lag, het dunne dek half afgetrapt, met 'r eene fijn-gelijnde enkel en voetje bloot, 'r andere been opgetrokken in de plooien van het laken, en de armen weerszij loom van zich af, teer bleekamberig uit de wijde open-mouwen van haar nachthemd. 't Matbleek gezichtje, nog kleiner dan anders, en als klambeslagen, lag hulpeloos achterover-gezakt. Er hing een heetgestoofde flets-zure lucht van verlepte bloemen en zweet en azijn. 't Schilderij boven haar was bedekt met een grooten witten doek, doch Valency had zoo te doen met het vrouwtje, dat hij daar bijna geen acht op sloeg.

Nee, dat ging hier zoo niet... hij zou er met die jongens over spreken... hij kon haar niet naar een ziekenhuis laten brengen, ze mankeerde eigenlijk niets... maar ze moest van die kamer af... ze moest naar buiten...

Jozette was wakker geworden, even schrikkend, maar, terwijl zij schichtig het laken recht trok, bemerkte zij den ernst in Valency's altijd vreemd lachend gezicht en flauw-berustend zag zij hem aan.

- ‘Wel, hoe staat 't er mee?’ zei hij vriendelijk.

Ze glimlachte vaag terug... Hij had een stoel genomen en 't glas met uitvallende theeroosjes, dat op het eiken kastje voor de rustbank stond, beturend, dan heen en weer draaiend, begon hij bedektelijk haar eens uit te hooren over haar omstandigheden...; hoe ze haar dagen doorbracht... waarom ze niet méér wandelde; 's middags vooral, als 't zoo warm werd boven... waarom ging ze niet naar den tuin..? Maar Jozette gaf halve en ontwijkende antwoorden... ze wou niet, dat die dokter iets leelijks van Aristide dacht. En zoo kwam hij niet veel verder.

Dan viel zijn blik weer op de schilderij, hij had even een

glimlach om de bedekking, doch de lust, waarmee hij gekomen was, dat mooie cocottetje eens te plagen, was heelemaal weg... het ging hier niet zoo... hij moest er met die jongens over praten...

Bij het weggaan, op het portaal, kwam hij het oude mevrouwtje tegen, dat hem den vorigen dag den weg had gewezen.

- 'Hoe gaat het... dáár... m'sieur le docteur?' vroeg ze, als aarzelend, naar het schilders-behuizinkje wijzend.

Valency voelde den klein-bangen afkeer van oud-dametje voor een gevallen meisje; hij vond dat amusant en mal; maar onder de even golvende gordijntjes van grijs haar was het gezichtje van slapjes gelig-rose maar gaaf vleeschje, met een enkel vriendelijk rimpeltje erin, zoo bedeesd minzaam en zoo vief tegelijk, dat hij niet onheusch kon zijn. Hij was zelfs spraakzaam tegen z'n gewoonte in: erg ziek... nee, op 't oogenblik niet... maar ze kon het worden... het was geen leven voor een jong schepsel, dag aan dag in die broeihitte van dakkamer op de zon... die jongens schenen in den tuin te moeten werken... die hadden het niet kwaad... zij lag daar maar alleen, als in een oven, te snakken naar lucht...

III.

Mademoiselle Villetard ging haar deur binnen, sloot die nog niet, bleef met het koperen trekkertje in de hand staan...

Zou ze eens naar den overkant gaan... zou ze eens een praatje maken met dat... meisje... kon ze niet eens wat brengen? Ze liet het trekkertje in het deurslot schieten, ging de kamer binnen. Ze was bang dat ze vreemde dingen zou zien, bij een artist en zoo'n... meisje; waarom zou ze zich daar in steken... In de kamer bleef ze aan de tafel talmen, deed haar kapotje en kanten mantille'tje nog niet af.

Mademoiselle Villetard was een geboren Parijsche. Haar gansche jeugd had ze gesleten in een landelijk-stille straat achter de 'Invalides'. Eenig dochtertje van een onbemiddeld ambtenaar, had ze daar een uiterst eenvoudige en afgezonderde opvoeding gehad. Ze was vroeg op een calvinistisch meisjes-pensionaat gekomen, had later geleerd voor

onderwijzeres. Bij gelegenheid van een verjaring was ze wel eens een dag naar het Bois de Boulogne geweest of een middag naar den Louvre, en, toen ze wat ouder was, ook eens één keertje naar het Théâtre Français... Ze had dien nacht bij een nicht, die destijds op een derde étage in de Rue du Mail woonde, geslapen. Op haar achttiende jaar had ze driemaal de Notre Dame gezien, de Place de la Bastille ééns, en op Montmartre was ze nog nooit geweest. Stille dag aan stille dag werkte zij op het kamertje, dat men haar in het kleine ouderlijke appartement had uitgespaard, zij maakte onder het vaderlijk of moederlijk geleide haar dagelijksche wandeling door de rustige buitenwijk, zij naaide zelf haar japonnetjes volgens een verburgerlijkte mode van een paar jaar her, en zoo leefde zij, gelijk zoovelen in 't groote Parijs, even gelukkig en onervaren als het meest argelooze dorpsmeisje, dat van geen ander leven weet dan het hare.

Toen, van haar twee-en-twintigste tot haar twee-en-zestigste, veertig jaren lang, was zij gouvernante geweest bij een aantal onderling geparenteerde familie's uit den protestantschen adel, die haar elkaar hadden afgevangen en soms al drie jaar van te voren besproken. Daar had ze haar dagen doorgeleefd in de afzondering van speel- en leer-kamers en van aankomende-meisjes-boudoirs, 's winters in Parijs, 's zomers in de campagne; leven, verdeeld bij uurtjes van leeren en handwerken en wandelen... een wandelritje door het park van 't kasteel of door het Bois de Boulogne, een Zondagmorgen-uitgang naar de Oratoire-kerk, en tegen dat het leerlingetje haar ontgroeien ging, een begeleiding naar een liefdadigheids-bazaar of naar een tragedie van Corneille.

Op haar vijftigste kende zij de wereld zoo min als op haar twintigste...

Zij had wat gespaard, een paar legaatjes gekregen, wat gëerfd van een tante, en toen zij na haar twee-en-zestigste eindelijk stil zou gaan leven, was de groote vraag geweest, wáár zij haar huisvesting moest kiezen. Ze was wel graag teruggekeerd naar de ouderlijke straat, met de groene doorkijken op de tuinen der deftige huizingen van het kwartier en op den gulden Invaliden-koepel, maar alles was er veranderd en volgebouwd; en dan, haar lievelings-leerlingetje, Emilietje de Pourtalès, baronne de Neuflize nu, woonde aan de Avenue

de l'Observatoire en een ander pupilletje had een villa in de rue du Luxembourg; die vroegen haar uit gewoontevriendelijkheid zoo eens een keertje in de maand ten eten.. Zij, met haar aanhankelijk-trouwen aard, had het onhartelijk gedacht te ver uit haar buurt te gaan; zoo had ze zich tot de rue Barral bepaald. Maar toen ze eenmaal, in haar eigen meubeltjes, op haar eigen appartementje zat, zou ze voor niets ter wereld die woning voor een andere hebben verruild.

Zij was nog altijd verrukt over haar twee kamers, - geen zolderkamers, want het huis was aan de voorkant opgetrokken, wat inspringend de vijfde verdieping, zoodat daarvóór, langs de geheele breedte van den gevel, een ruim balcon liep -, verrukt over dat balcon, waar zij van 't vroege voorjaar af bezig was met zaaien en planten in potten en bakken, een onverdroten bedrijvigheid al den tijd, dat haar klein huishoudentje haar vrij liet. En met veel overleg moest zij te werk gaan, om het groen te krijgen en fleurig, want ze lag op het Noordwesten en had weinig zon; maar nooit werd ze moe met haar steksels en spruitsels te sleepen van binnen naar buiten en van buiten naar binnen, naar het portaal ook, om ze een uurtje in de morgenzon te zetten... En vertrouwd en tevreden tusschen die met zooveel zorg gekweekte bloemetjes leefde zij daar; niet minder vertrouwd tusschen de lieve buren, rechts de jonggetrouwde Girauds met hun mooi kindje van drie jaar, m'sieur Jean, die handjes kwam geven tusschen de tralie's van het buurhekje, als zijn moeder buiten te naaien zat, en links de twee modistetjes uit de Rue des Pyramides, twee brave meisjes, die ook dol van hun balconkamer hielden; een paar jaar geleden hadden zij haar plaats in een mode-winkeltje van den Boulevard St.-Michel voor die in een groot magazijn uit de opera-buurt verruild, maar zij hadden niet willen verhuizen, ze hadden er graag tweemaal daags den tocht van een half uur voor over en de drie of zes sous die de omnibus kostte -; twee stille, vriendelijke meisjes, met wie ze graag, tusschen het haagje van coniferen, dat daar voor het tusschen-hekje stond, een praatje maakte over de bloemen en het weer. In de vijfde kamer aan straat sliep Julie, de meid van mademoiselle Lefournier; ook met die was ze beste vrienden en Julie bracht haar

stekjes van de kostbare planten, die mademoiselle Lefournier kweekte in haar Japansch boudoir.

Met de bewoners van de achterkamers der verdieping had mademoiselle Villetard zich nooit ingelaten; in een ervan huisde de kostganger van den concierge, dat wist ze, een ordentelijk werkman, die metselaar van zijn ambacht was; daarnaast was de achterkamer van de Giraud's, wier appartementje in de dwarste lag langs den buitenmuur; één kamer stond altijd leeg, en een was er lang bewoond geweest door een student... daar woonde nu de schilder met dat... meisje...

Mademoiselle Villetard stond voor de open balcondeur van haar slaapkamer, haar mantilletje in de hand, haar hoed nog op. Ze keek naar haar balcon... wat een mooi balconnetje had ze toch... 's winters kon ze wel eens naar wat meer warmte verlangen, maar in den zomer was 't zoo heerlijk koel en zuiver van atmospheer... over het dak van het laboratorium zag zij de zwaar-groene toppen der Observatoireboomen tegen de lucht... net of je buiten woonde... en haar bloemen deden het best... sinds gister hadden de anjers hun eerste knoppen gëopend, scharlaken en wit, en haar margarieten stonden in vollen bloei...

Als ze toch eens ging, dacht ze dan weer, naar dat meisje... 't was een zieke...

Ze aarzelde ook wel, omdat haar bedeesde aard altijd tegen aanraking met vreemden opzag. Ze sloeg het mantilletje weer om, aarzelde nóg... Dan, opeens, was er als een scheut het besluit in haar hoofd, dat ze gaan moest, en zonder verder te overwegen of te verzinnen wat ze zeggen zou, was ze haar woonkamer al door, haar voordeur uit en schuifelde door het donkere, benauwde gangetje, aan het eind waarvan een schemerige kier den weg wees - de dokter had de kamerdeur niet in het slot getrokken. En zoo verward was ze in haar eensklaps-dóórzetten, dat ze vergat te kloppen en pas tot bewustzijn kwam met de zachtjes opengeduwde deur in de hand:

- 'Mag ik binnenkomen?'

Even maar had ze Jozette gezien, zooals die half opgericht op één elleboog, haar opgestuwd wangetje steunend in de handpalm, met pinkende wimpers moe voor zich uit lag

te staren, in 'n schichtige blijheidsbeweging het hoofd omwendde naar de openpiepende deur, verward dan een uitroepje had van overrompeldheid...

- ‘Si, si, entrez madame,’ zei ze toen.

Er was een wonderlijke mengeling van schuwheid en tegenzin en vriendelijkheids-pogen in haar plots schor geworden stemmetje.

Ze kuchte even, en aan mademoiselle Villetard, die met vlammende kleurtjes op haar oude koontjes naderbij gekomen was, de stoel wijzend waarop Valency gezeten had, zei ze wat liever:

- ‘Gaat u zitten...’

- ‘Ik moest toch eens komen kijken, hoe 't met je ging,’ begon benepen-innemend het oude dametje, ‘we wonen zoo vlak tegenover elkaar en ik heb van den dokter gehoord...’

- ‘'t Is erg lief van u’ - vulde zacht Jozette aan, en ze trachtte, moeilijk, zich wat meer overeind te zetten.

- ‘Ik stoor je immers niet...?’ vroeg 't mevrouwtje bezorgd, als ze de inspanning van dat bleeke, klamme gezichtje zag, klein en teêr tusschen de dik-zwarte haar-wallen, voorover hangend naar den laag in den hals gezakten war-knoet.

- ‘O nee, nee, volstrekt niet,’ monterde Jozette fletsjes, ‘au contraire...’

Zij keken elkaar eens aan. Het oude mevrouwtje had een bizondere en opvallende correctheid van spraak, met even een eigenaardig bijklankje aan enkele woorden, dat Jozette bevreemdde en haar gëaffecteerd leek... toch was het eigenlijk wel lief.

- ‘Maar, me kind,’ - een beetje op haar gemak gekomen, schoof mademoiselle Villetard ze het mantilletje terug van de schouders, - ‘heb je 't hier niet vréése lijk warm?’

Jozette knikte van ja, met een hulpeloos kindergebaar.

- ‘Straks gaat de zon weg,’ zei ze, ‘dan kom ik voor 't open raam zitten...’

- ‘Mag dat van den dokter...? heb je geen koorts meer...?’

- ‘Nee... alleen een beetje zwak...’

Mijn God, wat was het hier warm, dacht nog eens het oude dametje; ze maakte de brides van haar hoed los, en Jozette maar eens meewarig toelachend, overlei ze, wat ze eens voor dat zieke schepseltje zou kunnen doen... haar balcon, haar ruime, frissche balcon... dàt was mis-

schien... Ze hield zich voor, hoe de Giraud's maar voor één kamerbreedte balcon hadden met hun drieën, de modistetjes één kamerbreedte met hun tweeën... Zij, voor zich alleen, had 't dubbele... Waarom moest zij, oud mensch, het dubbele hebben? Zij alleen een balcon, waar wel tien menschen op zitten konden...

- 'Wat een lieve roosjes' - zei ze vaag; Jozette glimlachte terug.

En wat een keurig kamertje was het hier, dacht ze weer; wel een beetje anders dan bij iedereen, maar toch keurig... en dat blauwe gordijn, daar sliep misschien die schilder achter... 't gaf haar onbewust een gewaarwording van welvoegelijkheid, Jozette op die rustbank te zien liggen.

Wel was ze lichtelijk verontrust, dat er een doek over dat groote schilderij hing... doch daar bekommerde ze zich dan verder maar niet om.

Zij veegde zich de in straaltjes verloopende zweetpareltjes uit de voorhoofds-hoeken weg, dacht aan de koelte in haar eigen kamers...

- 'Liefje' - zei mademoiselle Villetard, 'wil je je aankleeden en bij mij buiten komen zitten... lekker buiten zitten?... Trek maar een peignoirtje over je nachtpon heen...'

Even schrok Jozette van dat ongedacht aanbod; ze weifelde... wat zou Aristide ervan zeggen? Dan zag ze het oud mevrouwtje aan, dat zoo gul-afwachtend naar haar keek; er kwam vreugde in haar oogen, zij knikte van ja, maakte, beschroomd, een beweging van dadelijk te willen opstaan.

Toen had, op haar beurt, ook mademoiselle Villetard weer een schrikje van schroomvalligheid... ze kon toch niet bij uit het bed komen en aankleeden van het meisje zijn... die schilder moest eens binnenvallen... Haar klein, zwart gehandschoend handje kwam vooruit als om het afglijden van het dek tegen te houden...

- 'Zou je je alleen kunnen helpen?' vroeg ze, '... en naar mij overloopen...? dan ga ik vast je stoel klaarzetten...'

Jozette, even onthutst over het terughoudend gebaar, knikte nog eens van ja... dan, blij toch, schoof ze haar witte voetjes van onder het laken uit, puntte ze op den estrikken vloer...

- 'Pas op, pas op!' zei mademoiselle Villetard. Ze

zette gauw de zwarte slippertjes, die onder het eikenkastje stonden, voor de rustbank neer; en, zenuwachtig, met een vriendelijk-gejaagd: ‘tot zoo met-een dan!’ maakte ze dat ze wegkwam.

IV.

En sinds zat, iederen morgen en iederen middag, Jozette een uurtje of twee in de zuivere atmosfeer van het hooge balkontuintje en ze kwam zienderoogen bij; ze zat daar, in 'r heldere matineetjes en met de haren in een krullenden val luchtig weggestreken van het voorhoofd, wat 'r gezichtje voller maakte, ronder en jonger als van een schoolkind.

Mademoiselle Villetard had duizend zorgjes voor haar, zette den makkelijksten rieten stoel buiten, sleepte met kussentjes en sjawls en een trépied... dan, terwijl zij binnen weer aan 't huismoederen was, kwam zij telkens eens kijken bij een van de balcondeuren, met een vraagje of een verhaal... Zoo, in een gestippeld zwart-katoenen ochtendjasje en in haar bloote hoofd - het teêre lage boven-hoofd van een oud vrouwtje, waarop de grijze gladde haren weggestreken liggen van een vleesch-wit scheidinkje - en het gezichtje gaaf en morgens wasbleek onder de versche grijze golfjes uit, zoo was zij veel liever nog dan met zwart-kanten hoed en zwart-deftige kleêren.

Het zieke meisje op het balcon, een bloemetje te meer om op te kweeken, dat was al gauw bij haar stille bestaan gansch ingeleefd. Ze was bijna vergeten, dat Jozette eigenlijk een onfatsoenlijk meisje was... zoolang tenminste als ze haar alleen had; de twee malen, dat dokter Valency nog eens was komen kijken, had zij onrustig en schril gedaan, en toen, den derden dag, Aristide zelf verscheen en op het open balcon Jozette's wang kuste, was zij zoo boos-verschrikt in de kamer ernaast gegaan, dat Jozette hem 's avonds gevraagd had, maar liever niet weer te komen... Aristide vond dat ridicuul, maar beloofde toch, en mademoiselle Villetard zei verlucht: ‘dank je, liefje’, toen Jozette het haar met een half woord te verstaan gaf.

Mademoiselle Villetard vond maar zelden den tijd, eens rustig bij haar patientje te komen praten... er was altijd veel te beredderen in zoo'n huishoudentje, en dat kostte heel

wat hoofdbreken, want ze deed alles zelf en ze was dat soort beslommeringen nooit gewend geweest in haar leventje van lesgeven in rijke huizen... vooral het koken op het gaskomfoor bracht iederen dag nog nieuwe moeilijkheden mee; en als ze eens een uurtje vrij had, dan moest zij haar Revue Universelle en haar Revue des Revues nog bijhouden, die de baronne de Neuflize iedere veertien dagen zond; ze wou toch een beetje met haar tijd meegaan, ook om daarginder haar gezelschap waard te blijven... wat hadt je anders aan al dat leeren in de jeugd?... Binnen zat ze, den rug naar het raam, in haar fauteuil'tje, de voeten op een kussentje...

En Jozette, daar hoog boven het klein gedruisch der nietdrukke straat, stil aan haar eigen gedachten overgelaten, keek maar eens zoetjes uit, vermaakte zich met wat ze zag, droomde haar ontredderde zenuwen weer tot rust.

Het luttel gebeur van het zomersche straatleven, kleintjes en op den kop gezien door het zwaar getraliete van het balcon-hek, speelde zich daar af, zoo zonder vermoeiende werkelijkheid, als voor een grapje... het was de vijgemand met de spitse ooren erdoor en de glanzend-heupwiegende rug van een paardje, het wit hoogehoedje van den koetsier en de groenlaken vouwen van een leege fiacre, die onderlangs voorbij-dreef; - of het koper-getuigde spannetje zwarte paarden voor het zwart-vierkante wagen-blokje van Potin, dat met een forsch getrappel tusschen de wieltjes, uit de verte der straat als van een helling aan kwam rollen; - het was, om elf uur, de verspreiding opeens van loopende jongensfiguurtjes de straat over en langs de trottoirs en de zijstraten in, wanneer een klasse uitging van de deftige school naastaan... de jonge-heertjes hadden wit-strooien hoedjes op, of witte of blauwe petjes, en witte bloesjes aan met blauwe matrozekragen, of roze hesjes of blauw-en-wit-gestreepte kieltjes; bedaardjes spelend ging hun klein gehuppel... voor ééntje wachtte al een half uur een donkerblauwe equipage met een livrei-knecht op den bok... af en toe had een hoeve-stamp klikkend opgeklonken; - of het was het lanterfanten van den portier van het Physisch Laboratorium... die dikke witjas had altijd iets te knutselen aan een deurknop of een jalouzie-scharnier of een raamsluiting, om maar buiten te

zijn... elke vijf minuten ging zijn stem de straat over, naar allerlei overkant-menschen, die ze niet zag... dan hing hij maar weer met zijn breede rug in een kozijn-inham te dutten als een poes in een hoekje warme schaduw...

Schuin tegenover, een façade of vier verder de straat in, was de winkel van Millot, waar, in het open zijvak van het laag-gezakte zonne-zeil, nog juist een hoek der buiten-uitstalling te zien kwam: de manden opgetast fruit of de groote bennen met blinkende bladgroente; soms was daar ook het pintere rood der bosjes radijs of 't voos-mat oranje van een stapel tomaten, en des Vrijdags, op de blank-geschuurde plankjes, de zilverglinstering der versche visch. Den ganschen morgen door ging daar het af-en-aan en in-en-uitgedrentel der koopers, het drukke gedoente der ‘femmes de ménage’ met 'r groote klapmanden, het gedraai en gedring om de schaal waar gewogen werd, en tusschen dat alles door, het draven van de drie wit-geboezelaarde knechten en van Millot zelf met zijn zwart kalotje op... bij tijden kwamen, als van heel ver, hun stemmen over-klinken uit de ijl-warme steenen diepte der straat: ‘attendez! on vous sert!...’ of het getallen afroepen naar binnen, naar de caisse: ‘un-vingt-cinq...deux-soixante...’ Dan was het weer een vaag gerucht met soms een hooge vrouwelach daardoorheen.

Een bizonder vreugdetje was het Jozette altijd, als er een bloemen-verkooper voorbij ging; heel in de diepte van het trottoir deinde de draagkorf van den duikenden venter, vol helle vlekjes en streekjes kleur van bevende roode-rozentakken of van vlammende gladiolus, vol blanke schijnsels van lelietuilen of van rozig-witte pioenen... ze boog wel over het hekje heen als om nog iets op te vangen van den zoeten geur, die dan omlaag door de straat moest drijven...

Jozette, die van Montmartre kwam, hervond in dit zuidelijk kwartier al de van ouds bekende straatgeluiden uit het Noorden: het neuzelende klarinetje van den stoelenmatter achter zijn ezelkar, die overal hetzelfde vinnige jachtsignaal omhoog deed trilleren; het tragische wijsje, dat met zijn vibreerende tenor de krammer zong, die tegen half twaalf passeerde...; zij meende zelfs het oude mannetje met zijn ‘mouron pour les petits oiseaux...’ te herkennen; en de

glazenmaker, loopend in de zon-blikkering van zijn draagbak vol ruiten, stootte even kortafgebeten zijn ‘voici l'vitrier’ uit, als op Montmartre. Nieuw was haar geweest het dikbuikig kereltje, dat, de handen op zijn rug, langzaam langs het trottoir stappend, ‘t'neau, t'neau, t'neau’ deunde - ze hoorde in 't eerst niet eens wat hij riep, - terwijl midden over het asphalt zijn paard de lange kar trok met soms één leeg wijnvat erop.

Spoedig was zij er thuis geraakt, kende zij alle wrakken ook der wijk, die hun ellende verkochten langs de straten; zij kende het figuurtje van den bedelaar in zijn zwart panen pak met één slappe mouw, en met zijn dichtgekroesden zwarten ringbaard; fel afgeteekend in de zon tegen den witgrijs-blakenden laboratorium-gevel, stond hij daar elken Maandag en Vrijdag, geduldig, een half uur lang als 't moest, hun huis-pui beturend, tot de paar menschen, die gewoon waren hem te geven, hun sou uit het raam hadden gegooid; - zij kende de onderscheidene straatmuzikanten, die drie dagen in de week werden losgelaten: de manke matroos, die, onder de galmen van zijn lied, op zijn kromme beenen neer en omhoog hinkte met de uithalen mee van zijn harmonika... als van een stuurloos insect ging zijn waggelend laveeren over den straatbodem; zij kende het dwergelijk tweetal, dat altijd 's middags de verre baan kwam afgescharreld, de grootmoeder en het schriele kind, dat met haar valsch en snerpend stemmetje zulk 'n brutale cabarettoon al had, terwijl het oude wijf er maar wat tusschendoor zeurde, en klutste met den centenbak; zij kende het rechtdoorstappend paar van den blindeman en zijn vrouw, hij met zijn zwarte oogklep en de hand op zijn oor, alsof zijn hoofd ging barsten van het erbarmelijk gejammer, dat zij samen aanhieven.

Mademoiselle Villetard kwam dan wel eens kijken bij Jozette, en zij hadden samen een lachertje over iets geks, of 't oude dametje zei met een bezorgd-ernstig gezichtje haar meening over dat bedelen van menschen als die man met den ringbaard, die best wat konden uitvoeren, of over het gebruiken van kinderen, zooals die schandelijke grootmoeder deê, en Jozette was 't dan erg daarmee eens; - als twee bezadigde vrouwtjes keuvelden zij.

Maar dat duurde nooit lang, want o! wat kookte daar over... mademoiselle Villetard haastte zich naar binnen, en Jozette, den bovenarm omhoog langs het hekje leggend en haar hoofd op haar handrug, keek weer uit...

Het was een prettige straat, de rue Barral, een straat vol afwisseling van tinten en vormen, in grillige hoekingen rijzend en dalend voor den zomersch-blauwen hemel; tusschen de massale blokken van vijf- en zes-verdiepings-huizen, rechtaf tegen de lucht, de hooge blinde zijmuren wit-vlakkend in de zon, schakeerden zich de lagere lijen-glinsterende nokken, vroolijk van schoorsteenen, der particuliere hôtels, en het weer hoogere, rood-gedaakte en betorende bouwsel van een lyceum - of de gevel-silhouet brak af tot den grond, en boven een ijzer-ribbeling of een muur was het groen-zonnige vak van een grooten tuin.

Zat Jozette met haar stoelleuning tegen het dwarshekje van de Giraud's, dan zag zij de lange, even buigende straat af, zoo levendig van lijnen, en ruim, en fleurig van kleuren, tot waar die zich verloor in een warrel van daken, waarover, in het hitte-grijs verschiet, de twee vaag-blauwe spitsen rezen der Sainte-Clotilde... Had zij zich met den rug naar het hek der modistetjes gekeerd, dan zag zij de uitmonding der straat op het wijde Observatoire-plein, het verste kastanjeloof der alleeën en de uiterste water-stuiving van Carpeaux' fontein; recht vooruit was de ballon-gekroonde kermis-kleurige tuinmuur van het Bal Bullier...

Maar zoo zat ze niet graag... ze had geen gelukkige herinneringen aan die plek.

Dáár... ineens had ze dien muf-sterken geur in den neus van stof en muskus en poudre-de-riz, ze voelde die droogte weer van mond en oogen, de stekende staar-oogen die zouden willen schreien, en geen drinken helpt aan den mond die maar lácht, strak over de tanden -; ze ervoer die felle prikkeling weer over het hongerig lijf, dat danst en opgetógen is, gehaten en folterenden lust tegemoet... en o, de rillerigheid van dien killen nacht-tuin en het onbeschaamde glimmen van mannen-oogen beneden het wit ballonnen-licht, dat in de klamme, hel-groene blader-grotten ‘de boomen onder de rokken schijnt’, zooals een gluiperige dandy, die plotseling naast haar was komen zitten, 'r eens had ingefluisterd.

Daar, ja, daar had ook zij gedanst, op zoek naar den minnaar van één nacht, het eten van één dag, de verafschuwde maanden, die er geweest waren tusschen het weggaan van haar eersten amant en haar collage met Thierry... Nee, een ‘fille’ had er nooit in haar gestoken... De wálging van die andere avonden, dat Bullier niet open was! Dan, zonder de schuimende opwinding der muziek, zonder het felle plezieren en het furieuze, wanhoop-wegtrappende cancaneeren, - het loopen en loopen, heen en weer, en weer voorbij, en tusschen de tafeltjes door, vóór d'Harcourt en het Café du Panthéon; het opslaan met brute kerels, die haar zeien: ‘laat je kuiten 's zien’ of haar in de borsten knepen, en, als ze, om wat te zeggen, niet overvriendelijk te drinken vroeg, met een treiter-lach haar smadelijk gaan lieten, of nog vernederender, haar wat bestelden en zich verder niet met haar inlieten, met elkáár gingen zitten praten... Soms had ze zich zoo stug gedragen, dat om elf uur ze nog rondliep, en, om er een eind aan te maken, wel fleemen en liegen mòest.

Ze was toen nog heel jong, nauwelijks zeventien... Van alles had ze geprobeerd om er bovenop te blijven; ze was graag weer gaan werken op een winkel, zooals ze deed vóór de Vlaming haar mee lokte naar Meudon; maar hoe wat te krijgen, zonder voorspraak, bij niemand bekend dan bij wie haar gezien had, zwalkend langs de nacht-café's van 't Quartier Latin...? En naar Montmartre teruggaan, waar men haar kende als het fatsoenlijke midinétje van vroeger, doch waar ook haar vader en haar broers woonden, dat wou ze niet. Eindelijk was 't haar gelukt, een plaatsje van kralenrijgster te bemachtigen op 't atelier van een grafkransen-zaak, maar de patroon, wien men vertelde wat ze geweest was, had haar voor zich gewild en, toen ze weigerde, haar weggejaagd...; daarna had ze hemden geborduurd voor een cocottenwinkel op den Boul' Mich', maar het loon was zóó laag geweest, dat ze de huur van haar kamertje op de vijfde van een ‘maison meublée’ in de rue St. André des Arts, dat kamertje, waar zij na zóó trieste nachten zoo moede en hongerige dagen had geleefd, niet kon betalen en op straat was gezet. Een paar weken ging 't weer heelemaal mis; dan had men haar aangenomen als schildersmodel... en zoo was ze aan Thierry gekomen.

Thierry was de eerste van al de mannen dier vier maanden, waar ze wel een lief gevoel voor had. Thierry was breed en blond, hij had lichte, zachte bruine oogen en een lichten krulligen baard. Uit de hachelijkheid van haar verafschuwd bestaan, had hij haar meegevoerd naar de veilige stilte van zijn atelier in Grenelle. Ze was hem daar altijd dankbaar voor gebleven... ze was ook wel meer van hem gaan houden nog, maar gelukkig was ze toch niet geweest. Dat ze soms armoe met hem leed, dat kon haar niet schelen, maar ze wist te goed, dat Thierry niet echt om haar gaf. Thierry was eerzuchtig; hij werkte, werkte met de verwoedheid van den veertigjarige die slagen wil en zijn tijd en zijn gaven beperkt weet. In zijn wat cynische superioriteit verborg hij niet, dat hij Jozette een lief kind vond, dat hem uitstekende diensten bewees, maar waar hij toch niet te veel rekening mee houden kon; hij lette vaak niet meer op haar dan op het eten, dat zij bereidde of op de kleêren, die zij onderhield. Hij werkte; en hij had een bizonder talent om de oproerige buien van Jozette's in den grond zoo heftigen aard te bezweren met een enkelen onverschilligen blik van zijn wilskrachtige, zachte oogen... Op haar achttiende jaar voelde Jozette zich bezadigd worden en oud...

Van zijn atelier in Grenelle was ze met hem mee gegaan naar zijn atelier in Batignolles... Thierry was toen al bekender geworden; hij exposeerde bij de Artistes Français, een zijner stukken werd uitvoerig beschreven in den Figaro, hij kreeg bestellingen... soms gaf hij Jozette honderd franken huishoudgeld in de maand en evenveel voor haar kleêren... Hij dineerde veel buitenshuis.

En toen, na drie jaar, op een schildersfeest in de rue Cadet, had Jozette den jongen, dwependen Aristide ontmoet.

Aristide, groen provinciaal nog, was doodelijk verliefd geworden, dadelijk. Dat was een mengeling geweest van jongensachtige onstuimigheid en van devotelijke aanbidding, van ongeduld en schroom en bewondering, waarbij het Jozette werd of heel haar verlepte jeugd in volle weelde plots weer openbloeide!

Aristide was blond en blank, zooals zij een man graag zag, hij was jong, vol vage illusie's, vroolijk en fijn en zacht van aard. Van hem hield ze, zooals zij nog nooit van wien ook

gehouden had. Het was een blinde overgave geweest, voor altijd.

Nog geen twee weken na het feest had zij tegen Thierry gezegd: 'k ga weg... 'k ga samenwonen met Baroche...

Thierry, wat verwonderd en wat te onpas gestoord ook in zijn levensberekeningen, had haar gewaarschuwd: had zij 't niet onbekommerd en goed bij hem?... wat voor leven kon zoo'n jonge jongen haar aanbieden?... ze moest wel bedenken wat ze deed... Maar die nuchtere hartstochtloosheid had Jozette slechts geprikkeld... niet één uiting van werkelijk gevoel, niet één accent van werkelijke spijt over haar verlies...

- 'O! toi, t'es vieux!' had zij, in een plots weer uitlaaien van haar oude opstandigheid, hem toegegooid. En zoo was zij weggegaan.

Dat was nu vijf maanden geleden.

En of die vijf maanden haar gebracht hadden, wat zij verwachtte...?

- 'Sst... sst...' zei ze tegen zichzelf, in angst bijna, en haar handjes nepen rond de armleuningen van mademoiselle Villetard's rieten stoel...

Of Aristide niet...?

- 'Sst... sst... niet denken daaraan... niet denken daaraan... ze wou weer beter worden... gauw weer gezond worden... ze hield immers van Arestide, dat was toch de hoofdzaak.'

En om den dwang van die gedachten te ontkomen, verdiepte zij zich, als een steunpunt voor nu zoekend, in de ellende van voorheen.

Ze zag zich weer zitten voor het uitzicht-raam van een restaurantje op den top van Montmartre, waar de Vlaming, tegen al haar smeeken in, haar uit Meudon op een middag had meegetroond. 't Was vlak bij de straat geweest, waar haar vader zijn bazaartje dreef. Zij had zich van 't raam afgewend, om niet gezien te worden, zat achter de vitrage... ze wist nog de figuurtjes ervan. Zij dronken duren zoeten wijn en hij sneed met zijn zakmes groote stukken rijst-galette op het vloeipapier, waarin hij het meebracht; over het grijs marmeren tafelblad sprongen naar alle kanten de kruimels uiteen. Hij had wondermooie zaken gedaan, de laatste week, vertelde hij met het lachen van zijn glanzig-blanken tandenmond; zij zou er ook haar deel van hebben, en over het

bekruimelde tafelblad heen, stak hij haar in iedere hand een goudstuk van 20 franken toe.. Verschrikt eerder dan verheugd, had zij geäarzeld; maar hij duwde haar de geldstukken in de hand en schonk haar glas nog eens vol... toen was hij gaan betalen aan 't buffet, in de naaste zaal...

Zacht tinkend met de twee louis' tegen den voet van het glas, had zij zitten wachten en denken... eindelijk had zij 't glas leeggedronken... Ze had over allerlei gemijmerd... Ze had onbewust naar buiten zitten kijken, waar in de diepte Parijs verwaasde en golfde tot den heuveligen horizont, met òp uit die drijvende rook-nevelen het duister of wit, naar de zon vergleê, van torens en het guldene koepel-blinken... daar was het dan weer, dat oude vertrouwde uitzicht.... ze herinnerde zich, hoe ze hier op den arm van haar vader gezeten had, heel klein nog, en hij haar al de kerken wees.... later, een meisje van zes, acht jaar had ze zich verbeeld, dat die duizenden roode schoorsteenpijpjes, puppelend en stippelend over de plat-afgedekte huizenblokken, zoover men onderscheidde, allemaal aarden bloempotjes waren, op het dak gezet.... dan was alles in een vochtige borreling gaan drijven, en haar keel was toegenepen van ontroering.... Met een schok, zag ze plots een bekend gezicht vlak langs de ruit strijken.... een vrouw uit hun straat met wie ze vaak boodschappen gedaan had, vóór zij wegging naar Meudon... Eensklaps had ze gedacht: waar blijft hij? De twee goudstukken krampachtig in de hand gedrukt, had ze nog een oogenblik zitten wachten, met een àl opsteigerend gevoel van onheil, dat naderde.... Toen zij op de klok keek, zag ze, dat zij een half uur alleen was geweest. De kastelein kwam binnen draaien, keek haar aan....

- ‘Il vous flanque là, votre m'sieur?’ had hij melijdendnieuwsgierig gevraagd.

Zij was opgesprongen, had haar bontje omgeslagen....

- ‘Monsieur a payé’ zei de kastelein nog; zij was de deur al uit; zij wist het, hij was weg... zij zou hem niet weer zien... zij begreep alles. Daarom moest ze naar Montmartre... vlak bij de straat, waar haar vader woonde... hij wou dat ze weer naar haar vader ging... met die veertig franken... ze moest weer naar huis gaan... voor veertig franken had hij haar afgekocht.

Als een krankzinnige was ze de lange rechte rue de Clignancourt afgeloopen, al maar voort, al maar voort, tot bij de vestingwerken... zij was weer teruggeloopen, een andere straat in, en nog weer straten en pleinen, ze wist niet waar... ze was aan de Seine gekomen... Ze voelde het nog, die wankelende wil, waarmee ze langs de kade geslopen was in den vallenden avond, hoe ze ééns, met bevende beenen en bloed-bonzend lijf, een dier trappen was afgegaan en tot vlak bij het water... ze was te laf geweest... in een klein hôtelletje daar had ze geslapen, dien nacht. Zoo was zij in het Quartier Latin verzeild...

....Dan herinnerde zij zich een anderen avond, enkele maanden later, toen op den Boulevard St. Michel een jongen haar een briefje had afgegeven... dat was een briefje van haar oudsten broer geweest...

- ‘Oh! les bougres! les bougres!’ had zij gescholden in zich zelf... ze wisten dus, waar zij was... ze wisten, wat zij deed, en ze lieten haar aan haar lot over... ze hadden haar niet gewaarschuwd, toen haar vader ziek was... ze hadden haar niet geroepen, toen haar vader stierf... ‘oh! les bougres!’

Want dat zei het briefje... sinds een week was haar vader begraven... ze kon laten halen wat haar toekwam, ook het kistje goed, dat indertijd uit Meudon was gestuurd... ‘Oh, les crapules, les sales bougres!’...

Dien avond had zij, de altijd nog wat preutsche op die dolle feesten, gedanst als een furie, 'r rokken opgetipt tot 'r heupen, in 'r gepijpt kanten broekje, tot men bravo! riep, bravo! uit den kring der omstanders... in een soort duivelsche opwinding had zij ten leste, haar rokken tot een korf gebold voor haar buik, langs alle tafeltjes gedanst, mimeerend een bedelares: ‘une pauv'fille qui a perdu son père et ses frères... une pauv'fille qui a perdu son père et ses frères...’

Dat had een woest succes gehad... de sous' en de nikkels en de frankstukken waren in haar schoot geregend... en op 't eind van den avond, was zij, met honderden achter zich aan, haar rokken vol rinkelend geld, naar buiten gedanst, en in één zwaai waren al de muntschijven over het hek van het ondergrondsche stationnetje gegaan... als sneeuw in den helderen maneschijn hadden de zilverstukken op de glazen

daken en tusschen de rails geglinsterd... 't was een hoera geweest, waarvan de heele Observatoire-buurt wel moest wakker geschrokken zijn, en 't had haar voor weken populair gemaakt bij Bullier... maar dien avond had zij niemand mee willen hebben naar haar kamertje, en des nachts had zij gehuild, gehuild, dat zij in geen twee dagen zich vertoonen dorst...

- 'Waaraan zit je zoo te denken, liefje...?' vroeg mademoiselle Villetard, die, even buiten komend, de twee donkere, diepe rimpels zag tusschen Jozette's neergeslagen oogen.
- 'Ik... ik dacht aan mijn vader,' zei het meisje verward.
- 'Lééft je vader nog?'
- 'Nee,' zei Jozette... 'hij is al vier jaar dood.'
- 'En je moeder?'
- 'Die heb ik niet gekend.'
- 'En je andere familie dan?'
- ''k Heb geen andere familie...'

Mademoiselle Villetard zuchtte; zoolang zij praatten over de bloemen en de straat, haar prettige kamers van nu en haar prettig leven van vroeger, met haar leerlingetjes, dan was het wel genoegelijk, maar zoodra zij maar even iets persoonlijks van Jozette zelf aanroerde, dan schrikte de stroefheid van het meisje haar aanstonds af.

En Jozette had dan tegelijkertijd zoo een wonderlijk smeekend-schuwe uitdrukking in haar oogen, dat het oude vrouwtje beschaamd was tevens, over het verdriet, dat zij de ander had aangedaan.

- 'Vindt je dàt geen mooi portretje?' kwam ze twee minuten later weer op het balcon vragen, een photographietje aan Jozette voorhoudend. Dan ging ze kleine kleedingstukken over het hekje afborstelen, vertelde onderwijl een verhaal van kindertjes van een élève van haar.

Jozette, wat afwezig nog, zat weifelend met het portretje in haar hand.

Toen, een paar dagen later, was ineens het ijs gebroken.

Met vuurroode koontjes was 's morgens mademoiselle Villetard van haar dagelijkschen markt- en winkelgang thuis gekomen. Zij had een koopje kunnen doen aan een groote

mand niet meer al te frissche aardbeien... nog heerlijk voor confituren, had de marchande gezegd... voor de helft van den prijs... en ze had toegeslagen. Maar nu, thuis, zat zij er over in, hóe ze die confituren maken moest.

- 'Liefje' zei ze tegen Jozette, die op het balcon aandachtig een fijne paars-en-zwart-gestreepte kous te stoppen zat, 'wil je mij helpen uitzoeken?'

't Was de eerste maal, dat zij een dienst vroeg, en Jozette was er blij om; de angstvalligheid, waarmee door mademoiselle Villetard altijd hare kleine aanbiedingen van hulp waren afgeslagen, had haar vaak verdriet gedaan.

De mand en de twee schalen tusschen hen in, waren de vruchten al spoedig uitgezocht; dan was mademoiselle ze gaan wasschen.

- '*Jij* zal niet weten, me-kind, hoe je confituren maken moet...' vroeg het oude vrouwtje, als terloops.

- ''k Heb 't vaak gedaan,' zei Jozette, een beetje bits; zij dacht zich onderschat, kwam niet op 't idee, dat de andere het vroeg, omdat die het zelf niet wist.

Zij zag de kleine mademoiselle Villetard, in haar grijs katoenen morgenkleedje, het witte haar wat verward boven de rood overvlamde koontjes, zenuwachtig door de kamer dribbelen, de vruchten met veel water in een pan doen, en te vuur zetten.

- 'Zoo moet het niet, zoo wordt het niet goed!' viel Jozette op eens uit.

- 'O!' schrok erg het oude vrouwtje en ze zette haastig de pan weer vàn de gasvlam op het komfoor er naast. Toen keek ze Jozette aan met kleine ronde oogjes vol vertwijfeling.

- 'Weet jij hoe 't moet, liefje?' vroeg ze weer.

Jozette's gezicht trok in zijn zonnigsten lach. Ze was al opgesprongen, had met een gauw heen- en weer-oogen de preparatieven der kokerij overzien... of zij het maar eens heelemaal doen zou, stelde zij voor.

Handig ging toen dadelijk het klein bedrijf zijn gang. De vruchten uit het water geschept, uit zetten te lekken, schoon water in de pan op het gas. Met korte, besliste gebaartjes bewogen Jozette's handen; mademoiselle Villetard stond er bij toe te kijken, kleine, nerveuse lichaams-beweginkjes en hand-

uitstekinkjes makend, alsof zij ieder oogenblik nog te hulp zou moeten schieten.

- Nou moest ze een weegschaal hebben, zei Jozette, de vruchten moesten gewogen... had mademoiselle geen weegschaal?... de buren dan? madame Giraud?... En zij naar het balcon, in haar ijver voor de eerste maal tot de wat teruggetrokken madame Giraud het woord richtend:

- 'Pour mademoiselle Villetard... un petit moment... un tout petit moment... la balance...'

Madame Giraud keek niet vriendelijk, maar ging toch de weegschaal halen, reikte die over het balconhekje heen.

- 'Merci... merci!' zei Jozette... ze was een en al vuur voor het slagen der kokerij.

Zoo... nou woog je de vruchten... op het vergiet... nou de vruchten in een schaaltje... dan het vergiet wegen en dat aftrekken... zoo... en dan woog je precies zooveel suiker af... en die suiker kookte je eerst tot stroop, met dat heete water... een lekker dik stroopje...

Mademoiselle Villetard stond stil-verrukt toe te kijken...

- 'En nou gaan de aardbeien door de suikerstroop... ja, dat ging best, dat zag ze wel... zoo... en nou goed roeren -' zei Jozette na een tijdje...

Ze stond nu zelf ingespannen te kijken naar de pan met zijn bobbelkokenden inhoud... haar ééne hand roerde gestadig den grooten email-lepel, de andere, aan het koperen kraantje, temperde, deed weer hooger komen, temperde weer de zacht-suisende gasvlam...

- 'Là...ça y est,' zei ze eindelijk in een diepen ademhaal van voldaanheid, en met een plofje werd het gas-stel zwart.

Scheppend met den émail-lepel deed zij dan van hoog af de geurig-dampende, prachtige, zacht-rood doorschijnende beekjes met de brokjes der heel-gebleven aardbeien erin, neergulpen in het wat donkerder roode meertje der pan.

- 'Heerlijk!... heerlijk!' zei mademoiselle Villetard.

De potjes stonden klaar... maar nu moest ze nog papiertjes hebben, in brandewijn gedoopt... en perkament, om te sluiten, zei Jozette weer... had mademoiselle geen eaude-vie?... ze zou wel een beetje uit hùn flesch halen... zij had ook nog perkament...

Als ze terug was, vulde mademoiselle Villetard de glazen

en Jozette knipte de papier-rondetjes en doopte die in den brandewijn. Vóór half twaalf stonden de acht potjes kant en klaar, mooi en frisch rood, in de kast op een rij geschikt.

In 'r tweede rieten stoel zat het oude vrouwtje dan, doodmoe van de opwinding, tegenover Jozette op het balcon uit te blazen. Ook Jozette was wel moe; zoo heel sterk was ze nog niet geworden.

Lief en knus zaten zij bij elkander, lekker geleund in hun wijde stoelen, met voldane gezichten kijkend naar elkaar; zij reikten elkaar het eau-de-cologne-flaconnetje over, betten hun heete voorhoofden aan dat koele branden, snoven de geurige prikkeling op.

- 'Liefje,' zei mademoiselle Villetard met bewondering, 'wat bèn je handig...'

En een oogenblik later, argloos, uit de volheid van deze nieuwgekomene vertrouwelijkheid:

- ''t Is toch zoo jammer, me-kind, dat je zoo een verkeerd leven leidt...'

Ze ontstelde hevig, toen zij dat daar zoo ineens gezegd had, maar Jozette werd niet boos, antwoordde stil-vriendelijk:

- 'Ik begrijp het wel... U moet dat verkeerd vinden... al *is* het dan zoo heel verkeerd niet...'

- 'Och, Jozette,' zei mademoiselle Villetard, op eens wonderlijk verlucht, nu voor het eerst zij vrijuit spreken dorst, 'je leidt toch zoo'n zondig leven en dat doet me zoo'n verdriet... ik heb daar heusch zoo'n verdriet van... ik heb nu weer gezien, hoe flink je bent... je zou overal terecht kunnen... je zou overal je brood kunnen verdienen... je zou je zoo nuttig maken...'

- 'Ik maak me nou óók wel een beetje nuttig,' zei Jozette bescheiden.

- 'Noù... liefje...' aarzelde mademoiselle Villetard.

- 'O!' zei Jozette, expansiever dan ze ooit was, 'u moet niet denken, dat wij soort meisjes uit luiheid zoo leven... dat denken de fatsoenlijke menschen wel... maar ik... Hoe wij worden wat we zijn, dat moet u niet vragen... maar dan later.. ik ten minste... ik zie tegen geen werk op... tegen geen moeite... tegen niets... maar weet u wat het is?... ik kàn niet meer werken voor mezelf... U... u hebt

altijd, uw heele leven, hard gewerkt, maar u hebt het toch alleen voor u zelf gedaan... ik kan alleen werken voor een man, waar ik wat om geef... voor mezelf,' - ze trok zenuwachtig haar fijne schoudertjes op, - 'ik moet het doen voor een man... ik doe zoo veel ik kan voor Aristide... en vroeger ook, toen ik met Thierry was...'

- 'O! tut, tut, tut, tut!' - schrikte mademoiselle Villetard.

- 'Nee... nee... er steekt geen schande in,' ging Jozette, erg opgewonden, door, 'het eerste jaar, met Thierry, ik was toen pas zeventien... soms kon hij mij een heele week geen cent voor het eten geven... hij hàd het niet... hij verkocht toen nog niet veel... maar ik schipperde het wel, ik had altijd nog wel wat overgespaard, ik pofte wat, dat ik de volgende maand weer inhaalde... en als hij dan wat laat kwam, dan zei ik, dat ik al gegeten had, en bewaarde de helft van het maal voor den volgenden dag... ja, 't was niet altijd weelde... ik heb wel dagen honger geleden... op wat brood... maar hij kreeg altijd het zijne... om te kunnen werken... hij heeft de armoe nooit erg gemerkt... Voor Aristide kán ik zooveel niet doen... hij wou niet naar een minder soort atelier, waar ik zelf wasschen kon en koken... hier, op zoo'n keurig kamertje, valt er niet veel te beginnen... maar ik kost hem toch weinig... ik maak mijn kleêren zelf... ik strijk al ons goed... En waarom ik u dat allemaal vertel?... niet om mezelf mooi te praten bij u, hoor!... maar u bent zoo lief voor mij geweest, deze weken... ik wil niet, dat u zoo slecht over mij denken zult... u mag wel weten, dat wij zoo slecht niet zijn...'

Mademoiselle Villetard zat, achter in haar stoel geleund, verbluft-aandachtig het meisje aan te kijken... ze zei niets terug; dan ging over haar gezicht het zorglijk-verbaasde wegtrekken in een doorglanzende genegenheid... Zij knikte, ontroerd en vaag-verheugd, met een uitdrukking van begrijpen.

- 'Ja...,' zei ze zacht.

Ze stond plotseling op, een beetje verlegen, ging in de kamer maar stilletjes wat aan 't beredderen...

Jozette bleef voor zich uit turen, zonder veel meer te denken; er was een vage beschaamdheid in haar over wat ze gezegd had, en toch ook een voldoening tegelijk.

En toen het kort daarop haar tijd werd om heen te gaan

en zij goeien dag zei, zag ze het oude gezichtje nog wonderlijk aangedaan zich naar haar toekeeren.

- ‘Bonjour... chérie!’ zei mademoiselle Villetard.

- ‘Bonjour, Mademoiselle!’ zei Jozette nog eens.

Dat was alles, wat zij spraken, maar in den toon hunner stemmen lag een warmte als van een vriendschap voor altijd.

Zesde hoofdstuk.

I.

Madame Lourty stond in haar smal keukentje voor het razende gas, en braadde côteletten.

't Was er heet, broeiend heet, en de scherp-zware walm van het vleesch-sissen, die niet door de twee open schoorsteenklepjes wilde wegtrekken, sloeg haar op de keel. Even, luisterend naar den kant der voordeur, zette zij het tuinraam open... toen de damp vervluchtigde, deed zij het omzichtig en al luisterend weer dadelijk dicht.

- ‘Toe Etienne... ga nou papa een eindje tegen... wees eens lief,’ riep ze de openstaande eetkamerdeur binnen.

Etienne, klein en bleek als zijn moeder, maar met de helle blauwe, wat starre oogen van zijn vader, zeurde iets terug van ‘...hè... nee... 't is zoo warm...’ en hij ging door met het sorteeren van zijn stapeltjes prentbriefkaarten, die hij naast zijn album had uitgestald over het witte zeil der eettafel; hij zat in zijn hoog-toegeknoopte grijze vest, af en toe den langen hals wat vrij draaiend uit het smalle, nauwe jongensboordje; zijn kleine gele handen, aan magere polsen uit de witte hemdsmouwtjes, treuzelden om over de tafel; zijn grijze jasje hing over de stoelleuning.

Madame Lourty keerde haar drie côteletten in de bruine jus... goddank, ze werden al donker, met croquante korstjes, zooals Alphonse en Etienne ze graag aten... nu kon dat gesis bijna uit zijn... Zij dekte ze met een bruin-steen deksel en draaide het kringetje gaspitjes klein. Toen zette zij de voordeur op een kier, opende meteen het tuinraam weer, om

de laatste rook nog te doen wegtrekken. 't Tochtte wel hard, zij voelde het, want van warmte en opwinding stond ze heel en al in 't zweet, maar ze sloot eerst het raam weer, toen de lucht zuiver was. Dan maakte zij de verdere toebereidselen voor het middagmaal, gedurig het oog houdend op de voordeur-opening en den zichtbaar liggenden portaalhoek met het stuk gemarmerden achtermuur, waarop altijd de schaduw voorbijtoog van wie, de trappen bestijgend, langs-ging...

Van den overloop dreef een sterke uien- en wortellucht het appartement binnen.

- 'Bah... wat stinkt dat...' dreinde Etienne.

Madame Lourty stond in beraad... zou ze de deur weer dicht doen?... Alphonse haatte die pot-au-feu-stanken, hij had nooit zich kunnen wennen aan het Parijsche burger-eten, met altijd uien, voor en na... zoomin als zij... hij zou humeurig zijn, als 't straks onfrisch rook... die mademoiselle Antoinette kookte een keuken om heel een huis te verpesten... maar als ze de deur sloot, had *zij* geen rust... ze zou iedere minuut meenen, dat Alphonse weer de trap naar boven op-sloop...

Ze had zóó gehoopt, toen ze uit de stad gingen... ze was zoo blij geweest met die net van pas invallende vacantie... en tóch weer... Hij moest nu dadelijk komen, 't was bij half een...

- 'Kom nou, jongen,' zei ze lief, 'berg je paperassen op. -'

Ze hoopte, dat hij wel de tafel zou willen dekken... dan kon zij op den uitkijk blijven.

Het kind echter hield zich doof, ging op zijn talmige manier voort met de prentbriefkaarten, waarvan hij een dik pak in zijn hand had, over de vele stapeltjes in te deelen: 'grandes villes... costumes nationaux... stations balnéaires...' zei hij telkens hardop, om zich niet te vergissen bij 't rangschikken van zijn serietjes; de papegaai, de kromme klauwtjes om twee spijlen klauterend langs den voorkant van zijn kooi, knauwde onophoudelijk allerlei vragende klanken met zijn zwart-tongige snavelbek.

Dan maar dekken als Alphonse er wàs, dacht Madame Lourty... Ze bleef op de wacht... ze mòest hem opwachten...

Sinds een paar dagen was dat weer een onrust, die haar verteerde... eerst was 't zoo goed gegaan, nadat ze terug waren van zijn broer... dat uitstapje had 'm zoo gekalmeerd, hij was daar zoo gewoon geweest, of hem niets scheelde... nog wel een week daarna was hij normaal gebleven... maar, plotseling, een nieuwe aanval... en wéér op die meid!... en niets te kunnen zeggen tegen zoo'n concierge... die menschen kenden geen medelijden... dat daar nu toch ook net zoo'n mensch boven hen woonde!... ditmaal was 't ellendiger dan al de vorige keeren bij elkaar...

't Waren altijd fatsoenlijke vrouwen en meisjes geweest, ergens uit de buurt, waar zijn zin op gevallen was, vrouwen, van wie zij wel wist, dat die zijn dwaasheid niet zouden tegemoet komen. Nu had die gemeene meid van de vijfde verdieping het hem gedaan... nu was het weer als een groot jaar na hun trouwen, toen zij nog ziek lag van haar tweede miskraam en Lourty een Duitsche slet had nageloopen, die in Genève in hun straat woonde... toen hadden de dokters haar al gezegd, dat het een ziekte van hem was... een ziekte... maar wat zij dáárdoor geleden had, zou nooit iemand weten.

En nu, weer, was 't een cocotte... een schilders-meid... die zou niet doen of ze niets zag... die zou hem wel aanhalen... hem uitzuigen... hem heelemaal inpalmen... 't met hem hou'en gaan...

Al twee maal, deze week, toen hij zoo laat was en zij kijken ging, had ze hem op de teenen van boven zien komen... wat had hij boven gedaan? hoe lang was hij boven gewéést?... hij moest een boodschap van 't stadhuis bij Giraud afgeven, had hij gezegd... zij wist wel beter... hij zou boodschappen voor 't stadhuis doen, of hij een kruier was... hij, die zijn hart zoo hoog droeg!

O! het afschuwlijke spionneeren, dat zij deze dagen zich nu als een plicht oplei, en dat toch mòest. Als Etienne haar maar eens te hulp wou komen, eenvoudig deed wat ze vroeg... maar ze kon toch aan dat kind niet zeggen, waar het om ging... wat het wàs met zijn vader...

Nu, luisterde zij maar, wachtte, terwijl twee felle vlekjes gingen gloeien op haar bleeke wangen, onder de moede, grijze oogen...

Niets geluidde er dan, vanuit de eetkamer, het schuifelen van de prentbriefkaarten en het ongedurig zwijgend rondgekrijzel van den papagaai langs de koperen traliebogen.

- ‘Etienne, berg nou je kaarten weg,’ vroeg ze nog eens.

Haar handen werden onzeker van bewegen door de zenuwspanning, terwijl zij het pannetje met groente stond rond te roeren boven het zachte, blauw-gele gas.

Toen hoorde zij een stevigen stap de trap opkomen.

- ‘Voilà... enfin...’ dacht ze. Gauw haar stel uitgedraaid, zij naar de voordeur...

't Was Madame Carpentier.

- ‘Oh!’ zei Madame Lourty.

't Gezicht van de concierge-vrouw betrok grimmig:

- ‘Oui, oui, ma bonne dame,’ begon ze dadelijk ruzieachtig, ‘ik kom expres naar boven... tot in de loge is de etenslucht te ruiken... 't lijkt wel een armelui's huis... U moet uw keuken luchten langs het raam, niet langs de voordeur... er wonen meer menschen hier in huis... U moet een hôtel huren... dan kunt u spuien zooals u wilt...’

- ‘Madame Carpentier,’ zei Madame Lourty, ‘die lucht komt niet uit *mijn* appartement.’

- ‘En uit welk dan?’ vroeg brutaal de concierge, uitdagend hare blikken borend de ook kierende keukendeur binnen, naar het gasfornuis - ‘uit welk dan?... welke voordeur staat er open?... alleen hier... dat wijst toch uit... uw voordeur hoort niet open te staan, als u kookt... u kookt... ik zie uw pan staan met côteletten... u hebt côteletten gebraden... de vet stankverpest het heele huis...’

- ‘Madame Carpentier,’ zei Madame Lourty nog eens, met de uiterste moeite haar kalmte bewarend, maar haar stem trilde, ‘die kooklucht komt níet uit mijn appartement... 't is de pot-au-feu van mademoiselle Antoinette... 't is een uienlucht... ik gebruik nooit uien in mijn keuken.’

- ‘Dat zou ik moeten zien... dat zou ik wel eens willen zien.’

Het breed statuur der conciergevrouw maakte aanstalten om binnen te komen.

- ‘Madame!’ stoof nu het vrouwtje op, ‘u zult mijn huis respecteeren... u gaat te ver!’

- ‘Dat eten zou niet bederven, of ik even keek...’ zei

de concierge een toontje lager, teemend alsof ze verongelijkt werd, maar diep-in giftiger-brutaal nog, ‘ik hóef 't niet eens te zien, ma bonne dame... ik ruik de uien en vetlucht hier door déze deur... ik weet toch wat ik ruik...’

Madame Lourty stond op 't punt de voordeur dicht te doen, als weer een stap zachter de trap optrad en kraakte...

- God, en daar was Alphonse... nu moest ze blijven...

Madame Carpentier, achterom-kijkend, zag ook den komende, wou wel graag een scène uitlokken met den driftigen man, en begon opnieuw:

- ‘*Uw* voordeur alleen stond open... doe dan uw voordeur dicht... waar kon anders die smerige lucht van daan komen, als uit de eenige voordeur die open staat? Hier, doe dicht...’

Het mollige handje van Madame Carpentier greep al naar den koperen knop, midden op het dwars-paneeltje.

- ‘Alphonse! Alphonse!’ - riep Madame Lourty, want ze zag haar man, die als ongemerkt achter den twist om, de trap naar boven opsloop.

- ‘Alphonse!’ drong ze nog eens...

Dadelijk gooide de concierge-vrouw het over die boeg.

- ‘Wat moet uw man naar boven doen? Wat heeft hij boven te maken?’

- ‘Hij heeft een boodschap van 't stadhuis voor Monsieur Giraud,’ zei Madame Lourty kalm, hoewel haar lippen beefden. Zij sloot plotseling de deur. Heete tranen sprongen haar in de oogen. Maar toch nog luisterend, hoorde zij Madame Carpentier, haar man na, de laatste trap opgaan. God! wat moest dat geven?... wat moest ze doen?...

Ze schrok van Etienne, die stil naderbij gekomen was. Zijn strakke, blauwe oogen stonden groot en vreemd en hij was doodsbleek.

- ‘Moeder...’ zei hij.

- ‘Toe vent, berg jij nou je kaarten op; 't is niks hoor, Pa zal de concierge wel onderhanden nemen; ga maar gauw je jasje aandoen, pa wil geen jongens in hemdsmouwen aan tafel, dat weet je wel.’

Ze stond alweer op het portaal, de appartements-deur achter zich aangehaald...

- Plus tard, Madame!’ hoorde ze haar man nog snauwen door

de impertinent-volhoudende stem van de concierge-vrouw heen; dan zag ze 't eerst hem, met ingehouden gejaagdheid, het bovenste trap-eind afdalen, daarna langzamer de breede rokken der vrouw... Madame Lourty draaide schielijk zich naar binnen, liet de deur aanstaan...

- 'Mon Dieu! Mon Dieu!' stamelde ze en zonk op den keukenstoel neer.

Lourty, de deur achter zich dichtslaand, keek niet naar haar om, ging, met zijn hoed op en zijn stok tusschen de knieën, aan de eettafel zitten... Hij tuurde maar strak voor zich uit, lette ook niet op Etienne, die tegenover hem zijn briefkaarten in veiligheid bracht; kuilen van somberheid, lagen de oogen onder de gefronste wenkbrauwen.

Madame Lourty kwam weerovereind. Ze dronk even een slokje water aan 't kraantje boven de gootsteen, en met een schokje door haar teêre schouders zette zij zich over haar zenuwen heen.

Zij ging naar binnen, nam zoetjes Lourty zijn wandelstok af en zijn hoed, borg die aan de kapstok van 't entreetje, verdween een oogenblik in de slaapkamer; dan kwam zij terug, goot wat lavendel op een schoonen zakdoek en bette hem het gloeiende voorhoofd...

- 'Je zal trek hebben, Alphonse!' zei ze opgewekt... 'er zijn côteletten, en heereboontjes... zal Etienne een stukje Brie halen...?'

Lourty knikte, vaag nog, van ja; in zijn diep-uit starende oogen kwam weer een helderheid van bijleven.

'Maakte dat wijf het je lastig?' vroeg hij dof, als half bewust nog maar van wat hij zei.

- 'Nee, nee,' suste madame Lourty... ''t was niets.' Dan, haar arm om de schouders van Etienne, vleide zij dien om de boodschap te doen, even maar naast de deur, voor vier sous Brie... 'Ik zal je briefhaarten wel ver-dragen, precies zooals ze liggen, op de salontafel.'

Toen zij een kwartier later te eten zaten, waren zij wel bijna een gelukkig huishouden, zoo vreedzaam stil praten ging er rond de vriendelijk verzorgde tafel. Het waren de tallooze kleine oplettendheden van het vrouwtje, haar tact om altijd weer iets ter sprake te brengen, waar het kind en de man genoegen in vonden, die de blijmoedigheid deden weerkeeren in hun kring.

Och, als zij ze maar weer zoo een half uurtje rustig aan het eten had, er waren geen vijandigheden, zij lachten over hun borden en lieten het zich smaken... och, dan was ze al weer dankbaar voor het oogenblik, dan kon ze van voller harte de liefste dingen zeggen.

Maar soms, als tegelijkertijd, van weerszij der tafel, datzelfde opgewonden lachen klonk, diezelfde felle blauwe oogen van vader en zoon op haar gericht waren, dan ging haar een rillinkje langs den rug... dan was het haar, of een hol en ontgoocheld verleden en een van verre dreigende toekomst haar beknelden tusschen hun ontzetting...

II

- 'Bonjour Cha-lotte!... bonjour Cho-lotte!' drensde al sinds een kwartier, onvermoeid, de vogel in zijn kooihoek; na elke roep of zes - onduidelijke roepen, omdat hij den laatsten tijd veel aan zich zelf werd overgelaten en gauw verleerde -, beurde hij zijn gekruifden kop met de zandballetjes aan de veerpluizen, tot de hoogte van den houtrand en gluurde met zijn star-rond, rood-gerande oog tusschen twee kopertralie's terzijde uit; dan, als hij zag dat niemand op hem lette, trok hij met een zotten knipper het grijze, droog-leerige schelletje van zijn onderooglid omhoog, knipperde nog eens, boog den kop weer in den kooihoek: 'bonjour Cho-lotte...'

Heel stil, haar zwarte oogen groot en bedroefd onder het zorgelijk betrokken voorhoofd, deed Jeanne in het keukentje haar werk.

Er woog een druk van beklemmende triestigheid door het appartement; 'monsieur is weer ziek', had madame bij het binnenkomen gezegd, en dat was niets buitengewoons - maar zoo benepen als ze 't gezegd had... dadelijk was ze schuw 't salonnetje ingeschoven en had de deur achter zich dichtgedrukt; ze was er nu nog; eens maar was ze even, haastig, de slaapkamer in en uit gegaan... Slechts het broddelend neusgeluid van den papagaai, onrustig zijn alleenspraak verknauwend, ging vreemd-rauw door die gespannen stilte: 'bonjour Cho-lotte... bonjour Cho-lotte...'; als een weeë onheilspellendheid zweemde weer de valeriaanlucht vanuit de slaapkamer.

Opeens hield Jeanne met haar werken stil.

- ‘Sjt! coco...’ riep zij tegen den vogel; zij meende iets te hooren, iets van gesmoord snikken, dat van voren kwam... zij luisterde nog eens in de entrée... ach God! ja, madame huilde... Een angstige bekommernis neep haar om 't hart. En dat verstikte snikken hield maar àl aan... Dat kon zoo niet... zij moest wat doen...

Zij tikte, zachtjes... als zij geen antwoord kreeg, draaide ze omzichtig de deur open en keek naar binnen.

Bij 't kriepen van het slot, kwam met een schrik het vrouwtje overeind uit den canapé-hoek, waar zij neergevallen was te schreien; maar beschaamd voor haar natbetraande gezicht, zakte zij weer terug, het hoofd voorover op haar armen.

Dan, als opnieuw het vogelroepen ging knarsen uit de naaste kamer, voer haar een nerveuze rilling door de leden... ‘O stil toch, stil toch, stil toch!’ smeekte zij met een overspannen zenuwjacht in haar stem.

Jeanne schrok... wat was dat? zoo was Madame nooit... en wat zag ze er uit... zoo wonderlijk wit en zoo weggetrokken...!

Al maar brauwend zijn roep, krauwelde de lorre langs de koperen traliewanden...

Met een toornig rukje deed Jeanne de tusschendeur open, frommelde haar schort los, gooide die over de kooi; dan liep zij gauw naar het buffet en schonk een scheutje wijn door wat water.

- ‘Drink maar eens,’ zei ze; ze was zelf zoo ontdaan, dat het glas beefde in haar hand.

Madame Lourty nam een paar teugjes, die haar klokten in de keel tusschen twee snikken door, deed haar hoofd achterover met een afwerend gebaar. Zij zat even, de oogen dicht, en zuchtte diep uit, als in verademing dat het vogelroepen eindelijk zweeg... Dan sloeg zij de roodgeweende, moede oogen naar Jeanne op:

- ‘Als hij zoo roept... de laatste dagen... hoor ik altijd cocotte, cocotte’, zei ze moeilijk-schor fluisterend, met een wanhopigen klank in dat ‘cocotte’ - ‘ik kàn dat niet meer hooren, Jeanne!’

Pijnlijk hulpeloos van niet-begrijpen zag Jeanne haar aan... wat was het...? wat wilde Madame...? ‘Oh! la pauvre!’ dacht ze dan op-eens ‘la pauvre...’

Het vrouwtje had de oogen weer gesloten. Uit haar even grijzende, teêr-aschblonde haren was één fijne, lange voorhoofdslok losgesprongen; als een doorzichtige schaduw lag die over den blauw-aderigen ingebogen slaap en langs het strakke bleek der kleine wang; bij een beweging van het hoofd warden een paar glanzige draden daaruit weg, beefden over den roodigen oogschelp tusschen de glinstering der loomneergezegen wimpers.

Toen boog met een gebaar van eindelooze zachtheid Jeanne naar haar over, en in een zoo teêren schroom of zij iets heiligs aanraakte, streek haar hand dat hinderende uit oogen en gelaat. Het was de eerste maal dat zij het gezicht van madame Lourty beroerde. Haar eigen donkere oogen hadden een wonderlijke diepte van verheldering en mildheid.

En het vrouwtje, als een zeggen dat het goed was, gleed zelf nog eens, langzaam-zacht, de hand over dat weggestreken haar.

- ‘Ik kon 't niet helpen, Jeanne,’ sprak ze dan, ‘ik heb zooveel verdriet gehad, de laatste dagen... het werd mij te zwaar van morgen... ik kon mij niet meer goed houden... en toen dat roepen van lorre...’

- ‘Bedoelt madame dat meisje van boven?’ tastte Jeanne; madame Lourty knikte ja, door de tranen heen, die weer opnieuw haar in de oogen welden.

- ‘Madame moet het niet te zwart inzien,’ zei ze zacht, ‘dat meisje is niet zoo slecht als madame denkt... dat moet wel een brááf meisje zijn.’

Madame Lourty zag snel verwonderd op; niet om wat Jeanne daar zoo plotseling verried te weten, maar om wat ze zei van die andere. Zij keek even angstig-vragend in de rustig-vertrouwelijke oogen over haar; maar dan, met een kort-heftig schudden van het hoofd, zei ze driftig:

- ‘'t Is een gemeene meid.’

Jeanne knikte bedachtzaam van neen.

Nooit had madame Lourty op Jozette gezinspeeld, maar eens had Jeanne op straat Lourty, met zijn vreemd starre gezicht achter de twee schilders en het meisje zien aanloopen; toen had zij begrepen en navraag gedaan.

- ‘Het meisje is ziek op het oogenblik, madame,’ zei ze, ‘en boven woont ook nog een oude mevrouw, een lief best

mensch, een deugdzaam mensch... die past haar op en die zou dat niet doen, als het meisje niet braaf was... ik weet het van madame Legüenne en madame Legüenne weet het uit de loge.'

- 'Een klein oud vrouwtje met een zwart kanten manteltje om?' vroeg madame Lourty; ze had die wel langs haar voordeur naar boven zien gaan.

Jeanne trok de schouders op: dat wist ze niet. Ze had verteld wat ze te weten was gekomen... Dokter Valency had over zijn bezoeken nooit een woord gerept.

Madame Lourty keek nadenkend. De rustige, overtuigde stem van Jeanne had haar plotseling heelemaal gekalmeerd.

Van-uit de slaapkamer tinkelde het belletje, dat Lourty naast zijn bed had staan.

- 'Oh! voila!' schrok het vrouwtje; zij strookte haastig haar verkreukelde blouse recht en depte haar oogen droog om naar den zieke te gaan.

- 'Ik zal naar 't stadhuis moeten,' zei ze.

Toen ze een poosje later, zoo eenvoudig-keurig als ze altijd uitging, met haar marine-blauw foulard-japonnetje, dat ze sinds jaren zelf vermaakte, en haar wat lichter-blauwen toquehoed, in het entréetje kwam, het rood van haar oogen licht weggepoeierd en haar gezicht al weer zoo stil en tevreden, was 't dan ook wat bleeker dan anders, toen kropte Jeanne het huilen in de keel.

En zoodra zij weg was, ging die de vogelkooi uit de eetkamer halen. Dat was het eenige, wat ze voor Madame te doen wist, den lorre beter zijn roep te leeren, dat hij niet meer kon worden misverstaan.

- 'De menschen hebben Coco ook slecht behàndeld, den laatsten tijd,' troostte ze goedig naar den vogel, 'de menschen hebben maar gezegd: stil Coco! ze hebben niet eris met hem gepraat... dan verleert Coco zijn mooie woordjes...'

En met een onuitputtelijk geduld, terwijl hare handen jachtten om het achtergekomen werk af te krijgen, wrong zij haar lippen en tong in de uiterste vormen en bochten, om zoo duidelijk en zuiver als ze maar kon haar 'bonjour Charlotte' den vogel voor te zeggen. En het dier, blij met die nieuwe gezelligheid, daar hoog op het keuken-buffetje, het werkgedwarrel van Jeanne vlak voor zijn nieuwsgierige oogen, kreeg niet genoeg van de les.

- ‘Bonjour Charlotte! bonjour Charlotte!’ deunde hij op den kooivloer, zijn uitgewaaierde staart als een zelfvoldane begeleiding opslaand en weer neder.

‘Bonjour Charlotte! bonjour Charlotte!’ de geringde zwarte klauwen krampte hij rond de kopertralies en na elken roep wette hij met een bars-rukkend geweld den bek aan 't metaal.

Dan zat hij star-recht midden op den bovenstok, alle veeren plat aan zijn lijf gestreken, en zijn ronde, rood-gerande oogen naar beide zijden van zijn kop pal uitkijkend; bewegeloos kromde de sterk-gebogen hoornsnavel; alleen aan den onderkant schoof daar iets zwarts automatisch heen en weer.

- ‘Bonjour Charlotte... bonjour Charlotte...’

Een paar ochtenden later bracht Jeanne weer nader nieuws; den vorigen dag, van den kruidenier, waar ze voor madame Dutoit geweest was, de straat overstekend, had zij op het boven-balcon van het huis het meisje en de oude dame zien zitten, vlak tegenover elkaar, met een mand samen op haar knieën, maar wat ze eigenlijk deden, had zij niet kunnen gewaar worden... en Gabrielle had haar nu verteld, dat het oude dametje mademoiselle Villetard was en dat die vroeger leerares was geweest...

- ‘Madame voit!’ zei Jeanne triomphantelijk, blij over al wat ze tot geruststelling kon aanvoeren.

- ‘Maar het is toch dat meisje met die zwarte Cléo-haren over haar wangen...’ vroeg madame Lourty, nog aarzelend.

- ‘Nee, nee,’ zei Jeanne beslist, ‘ze draagt het haar nog eenvoudiger dan ik, gewóón naar achteren gekamd...’

Madame Lourty ging stil nadenkend aan haar werk. Zij was wat beschaamd over haar vinnige verontwaardiging en over haar booze betichtsels... ze kon zich toch vergissen... er wáren wel van die meisjes, die het niet kwaad bedoelden...

Haar zenuwen waren ook weer tot kalmte gekomen. De dokter had een attestje gegeven, Alphonse moest een week rust houden... Daar was ze voor de tweede maal mee naar 't stadhuis gegaan; ze waren bizonder vriendelijk voor haar geweest, de chef-de-bureau had haar zelf te woord gestaan, had belangstellend naar alles gevraagd, wel wat ál te veel gevraagd, schrok ze soms even, maar hij was beleefd geweest en hartelijk. Toen had ze uit de Geneviève-bibliotheek lectuur kunnen mee-

brengen waar Alphonse vermaak in vond... hij lag rustig, sliep veel, las wat, speelde een spelletje met Etienne als die uit school thuis kwam, och, het waren wel weer goede dagen... ze moest al weer dankbaar zijn voor wat de uren haar brachten.

Nu maakte zij vol toewijding het vulseltje van fijngehakt vleesch en brood-deeg klaar, waar ze zoo-met-een de tomaten mee ging farceeren; daar hield Alphonse altijd zoo van als hij ziek was... 't Kon er eigenlijk wel niet af, maar Etienne en zij hadden goede magen, kom, dan aten zij een paar dagen maar eens een flink bord gerstesoep.

O! die rust, Alphonse nu veilig en wel in huis te weten... geen spionneeren, geen angst als hij een kwartier te laat was... En als Jeanne toch nog eens gelijk had, als dat meisje eens een goed meisje was, die haar man niet wou en zijn geld niet wou... haar arme, schaarsche geld, dat ze zoo noodig had voor alles, voor de huur, en voor 't schoolgeld van Etienne, en voor de doktersrekening...!

Jeanne, die trouw naar links en rechts informeerde, kwam den volgenden morgen met een nieuw verhaal... Het meisje was werkelijk heel ziek; samen hadden die schilders haar opgepast; en dokter Valency was er bijgeroepen... ze wist het van Julie, en dien morgen had ze 't hem zelf gevraagd: ja, het meisje was onder zijn behandeling geweest, 't was een goed schepsel, had hij gezegd...

De twee vrouwen zagen elkaar aan met een lange, weifelende vraging in haar blik.

- ‘Is zij nóg ziek?’ vroeg madame Lourty.

- ‘'k Geloof het wel,’ zei Jeanne.

Het vrouwtje had een lieve opwelling van meêlij, tusschen haar wrang gevoel door, van leelijk en klein te zijn geweest.

- ‘Bonjour Charr-lotte! bonjour Charr-lotte!’ riep helder, met zijn welgeslaagdste sis- en rol-klanken, de papegaai, slank boven tegen de tralie's der kooi aangedrukt.

- ‘Hij articuleert als een acteur van het Théâtre français!’ lachte zij erkentelijk tegen Jeanne, die dat niet recht begreep. Dan overlei zij, wat Jeanne gisteren had gezegd: ‘Madame moest eens kunnen praten met dat meisje’.

En het werd haar op eens heel stil en droef en zacht te moede: er was zooveel leed in het leven, waar je niets aan

veranderen kòn... och, waarom waren de menschen maar niet wat beter gezind tegen elkaar... wat maakten zij toch nog willens zooveel moeite en verdriet.

- 'Jeanne,' zei ze, 'ik ga eens naar dat meisje toe.'

En toen, in den eenvoud hunner kinderlijke harten, verzonnen zij, dat het vrouwtje den papegaai in zijn kooi mee naar boven zou nemen, een aardigheidje voor een zieke... Jeanne liep dadelijk naar de eetkamer om te voelen of de kooi niet te zwaar zou zijn voor madame...

- 'Nog al zwaar,' meende die, maar ze wou hem toch zelf dragen; ze vond daar zoo iets als een boetedoening in voor haar booze gedachten.

Zij keken in den tuin: de jongens zaten te werken, het meisje was alleen; zij hoorden op het portaal: madame Carpentier's stem klonk heel uit de diepte van het trappenhuis op...

Toen nam het vrouwtje de kooi bij z'n koperen ring en voorzichtig hoog 'm tillend, dat de onderrand niet stootte tegen de traptreden, en oppuntend met de andere hand haar rokken om niet te struikelen, begon zij den moeizamen tocht naar boven.

Op het overloopje hield zij stil, steunde de kooi op den grond, en met over haar hijgen heen een lachje of ze heel gelukkig was, keek ze om naar Jeanne, die in heftige spanning en blijdschap aan de open voordeur elk harer bewegingen meeleefde; tegen het zonnend trappe-raam stond haar in hijgen en lachen wiegende kleine gestalte, en door haar zilverblonde haren leek als een aureool te wemelen om haar donker-bleeke hoofd.

De vogel, in de nok van zijn kooi, schommelde zoetjes in den houten hanger, bezag met kleine, schuinsche kopwendingen het vreemde om zich heen, in een plezierige nieuwsgierigheid naar wat er gebeuren ging.

Als Jeanne, bang voor een overval, een gebaar maakte van haasten, tilde het vrouwtje opnieuw haar vracht en steeg het tweede trapeinde op; dan ging zij den duisteren couloir in.

Zij hoorde, dat Jeanne de voordeur nog niet sloot, wist haar daar beneden staan wachten, en zij lachte weer, met een halfluid lachje van groote genegenheid.

Even moest zij zich orienteeren in het gangetje waar ze

nooit geweest was, maar wetend, dat het meisje de hoekkamer achter had, vond zij zich gauw terecht.

Zij tikte, tikte nog eens; haar arm, tintelend van vermoeienis, liet de kooi zinken op den vloer. De vogel, wat bang daar laag in den donker, zat een dof-brabbelend geluid te maken achter in zijn snavelbek.

Zij tikte wat harder; lorre gorgelde benauwder; pas op, hij mocht niet uit zijn humeur raken... Zacht deed zij de deur open... er was niemand. Zij deed twee stappen het kamertje in. En met een felle schrik, plotseling, zag zij boven de rustbank in de schelheid van 't vol zonlicht door het open raam, het naakt-bleeke vrouwelijf met de schittering der grasgroene réticule...

Een woeste weerzin schoot in haar op.

'Dat was die meid... die meid...' dacht zij in een vlaag van haat. Even had zij een haastigen rondblik door het vertrekje... niets dan die divan en dat opzichtige gordijn, waar ze op dat schilderij spiernaakt tegen aan lag... 'tóch een gemeene meid,' zei ze hardop in zich zelf. Een rilling liep haar langs den rug. Zij keerde zich om en trok de deur achter zich in 't slot. En met den altijd nog vreesachtig brauwelenden vogel, ging zij het gangetje weer door en de trap af.

Aan de voordeur, met nog opgetogen gezicht, stond Jeanne.

- 'Oh!' - schrok die, en een schrijnende teleurstelling bloedde in haar open, als ze daar onverwachts Madame, met haar zachte gezicht in zoo bittere en harde trekken, alweer terug zag komen...

- 'Er was niemand,' zei madame Lourty alleen, star, en zij ging rechtdoor met de vogelkooi naar de eetkamer.

Geen der twee vrouwen zei dien morgen meer iets over het geval.

Maar de papegaai, in een verademing van zijn angst, hupte lustig stok-op, stok-af, en welgemoed en helderder dan ooit ging zijn roep door het weer broeiend-trieste appartement:

- 'Bonjour Charr-lotte! bonjour Charr-lotte...!'

C. en M. SCHARTEN - ANTINK.

(*Wordt voortgezet*.)

Roomsche Vondel-studie.

Het is al weer zestien jaar geleden, dat op het Taal- en Letterkundig Congres te Gent een voordracht gehouden werd over de studie van Vondels leven en werken.

De spreker die daar toen aan het woord was, droomde van een groot werk; hij zou trachten den plicht te vervullen die al zoo lang op ons volk rustte: de samenstelling van een boek dat den grooten dichter in zijn volle kracht en schoonheid aan zijn volk zou toonen. Was het niet beschamend, dat vreemden ons ook hier weer waren vóór geweest in het metterdaad eeren van onze eigen kunst? Na Van Lennep's nog altijd verdienstelijk standaardwerk, was immers het eenige boek dat den ganschen Vondel te zien gaf, geschreven door een buitenlander, den Duitschen Jezuïet Baumgartner?

Dat boeiend welgeschreven boek, populair in den goeden zin des woords, dagteekende reeds van 18S2! Zeven jaar later verscheen een omvangrijke studie over Vondel, die een plaats verdient naast Baumgartner's boek.... weêr was het een vreemdeling: de Fransche abt Camille Looten uit Lille. Moest er nu eindelijk niet eens een Nederlander komen? Tot een ‘exoriare aliquis!’ kwam onze congressist gelukkig niet; dat staat wel gekleed, maar is welbeschouwd toch een goedkoop vermaak. ‘Kallen is mallen, doen is een dinck’, zeiden onze voorouders terecht. Doen - dat wilde die Vondel-vereerder wel, maar hij bewaarde al deze dingen voorloopig in zijn hart. Hij besefte, dat er ontzaglijk veel gedaan moest worden, eer hij zóóver zou kunnen komen, en dat hier werk was voor vele handen.

Een verlanglijst moest het publiek daarvan overtuigen. Wat was er al niet noodig! Vondels taal moest allereerst

bestudeerd: stonden wij niet vaak verlegen, waar het gold woorden te verklaren uit Vondels meest bekende treurspelen en lyrische gedichten? Voelden wij ons niet telkens onzeker, waar gevraagd werd naar de kleur of de nuance van eenig woord? De echtheid van sommige op zijn naam staande gedichten was niet gewaarborgd; de zekerheid omtrent de chronologische rangschikking zijner werken liet in veel gevallen te wenschen over. De bronnen, waaruit de dichter putte, waren ons maar ten deele bekend. Hoe weinig wisten wij van zijn opvatting van kunst, van de wording zijner grootere en kleinere werken; hoe weinig van zijne verstechniek, zijne rhythmen en metra, zijne rijmen!

Dat niet één man dat alles kon onderzoeken, stond vast. Velen moesten hier de hand aan het werk slaan. Maar ieder op zich zelf? Zouden ook wij niet een Vondel-vereeniging oprichten? Aarzelend werd de vraag gesteld. Het scheen of de steller der vraag er zelf niet recht aan durfde of er zijne hoorders mee aan boord komen; alsof het te veel eer zou zijn: een vereeniging, opzettelijk gesticht.... voor Vondel!

Buitenlandsche voorbeelden moesten spreker en publiek bemoedigen: er waren toch wel vereenigingen voor Dante, voor Goethe, voor Shakespeare, Molière, Shelley, Grillparzer. Wat zulk een vereeniging zou kunnen doen om het Nederlandsche volk in nauwer betrekking te brengen tot zijn grootsten dichter - zóó werd gezegd meer dan twee eeuwen na zijn dood! - werd met enkele woorden uiteengezet. Die vereeniging zou b.v. een jaarboek kunnen uitgeven, gewijd aan Vondel-studie; een woordenboek op zijne werken samenstellen; zeldzame boeken herdrukken, noodig voor de bestudeering van zijne poëzie en zijn leven; door de vertooning zijner drama's en de voordracht zijner lyrische poëzie zou zij zich kunnen richten tot het groote publiek.

Tot zoover onze congressist, dien ik misschien reeds te lang aan het woord liet. Of zijn voordracht eenigen indruk maakte op zijn publiek, weet ik niet. In allen gevalle bracht die vereeniging het nog niet eens tot doodgeboren kind; geboren werd zij niet, de volheid des tijds was voor haar blijkbaar niet gekomen. Maar één was er toch bij wien de vonk was ingeslagen: een Roomsch-Katholiek priester. Haastig kwam hij aangestapt; er zat vaart in de golvende zwarte

soutane. Was hij meegekomen uit het Noorden? Hoorde hij thuis in het Zuiden? Dat bleek onzen spreker niet. Maar de ontroering op zijn gelaat, de stevige handdruk, de warmte van zijn dank toonden duidelijk, dat, zoo in iemand, in dezen man iets gloeide voor den grooten dichter.

Aan dien R.-K. priester en zijn liefde voor Vondel denk ik weêr, nu ik, naar aanleiding van een paar academische proefschriften over Vondel, den blik laat gaan over hetgeen in die zestien jaren voor een betere kennis van Vondels leven en werken is verricht. Al treed ik hier niet in een vergelijking der onderscheiden verdiensten in dezen van Roomschen en niet-Roomschen, een vergelijking die mij in eigenaardige moeilijkheden zou brengen - zóóveel mag toch beweerd worden, dat de Roomsche Vondel-vereerders zich flink geweerd hebben.

Een stap in de richting eener Vondel-vereeniging werd gedaan door de stichting (1902) van 'Het Vondel-Museum' te Amsterdam; een vereeniging die zich voornamelijk ten doel stelt: 'het oprichten, onderhouden en aanvullen van een verzameling handschriften, boeken, portretten, prenten, documenten en persoonlijke herinneringen van of betreffende Joost van den Vondel'. Die vereeniging, tot welker stichting zoowel Protestanten als Roomsch-Katholieken en andersdenkenden hebben bijgedragen, wil voorts gelegenheid geven tot het bestudeeren van Vondels leven en werken. Daarnaast echter is nog zooveel te doen voor hen die Vondel willen leeren kennen en hem en zijn werk nader tot ons volk brengen. Reeds is een, eveneens gemengde, R.-Katholieke vereeniging opgericht, die door de uitgave van een *Vondel-Jaarboek* en langs andere wegen de Vondel-studie wil gaande houden en bevorderen, ook het groote publiek in aanraking brengen met Vondels werken.

Onder de R.-Katholieken die zich in dat zestiental jaren verdienstelijk hebben gemaakt door hunne Vondel-studiën, zien wij - wien kan het verwonderen? - een vijftal geestelijken. Dat vier van de vijf, wier werk mij onder de oogen kwam, tot de orde der Jezuïeten behooren, is evenmin verwonderlijk voor wie bedenkt dat er een oude betrekking bestaat tusschen Vondel en de Sociëteit van Jezus. De Pater Jezuïet H.J. Allard, die reeds 40 jaar geleden een afzonderlijke

uitgaaf bezorgde van *Vondels Gedichten op de Societeit can Jezus*, gaat nog steeds voort in het tijdschrift *Studiën op godsdienstig*, *wetenschappelijk en letterkundig gebied* grooter of kleiner artikelen over Vondels leven en werken te publiceeren.

Nu eens zijn het mededeelingen over personen in Brabant of Zuid-Nederland die den naam Vondel dragen, dan eens over Vondels vriend, den Roomschen advocaat Plemp en de verhouding tusschen Plemp's Latijnsch gedicht *Amsterodamum Monogrammon* en *Gysbrecht van Aemstel;* een ander maal over den invloed door Vondels poëzie geoefend op die van den Jezuïet Pater Poirters, den Brabantschen Cats.[1)]

Een tweede lid dezer orde, Pater J.J.G. Boelen, is sedert eenigen tijd bezig met het uitgeven zijner verzamelde *Vondel-Studiën*, die de volle aandacht verdienen van allen die zich met dit onderwerp bezig houden. In het eerste deel dezer *Studiën* dat in 1906 verscheen, vinden wij degelijk philologisch werk zonder eenige pretentie meegedeeld door een man wien het om waarheid in de wetenschap te doen is. Zoo wordt hier b.v. een grondig onderzoek ingesteld naar Vondels astronomische begrippen en voorstellingen; eenige kennis daarvan is waarlijk niet overbodig voor iemand die wil trachten de schoonheid ten volle te begrijpen en doorvoelen van zoo menige plaats uit *Lucifer*, van den heerlijken rei uit *Adam in Ballingschap* die een dans der hemellichamen voorstelt, van een deel der *Bespiegelingen van God en Godsdienst*. In andere hoofdstukken houdt de auteur ons bezig met de verhouding tusschen Vondel en den Franschen edelman Du Bartas, wiens *Semaine* (de Scheppings-week) ook te onzent zoo bewonderd werd en van wiens werk Vondel zulke prachtige vertalingen heeft geleverd.[2)] Elders wijst hij aan, welk een groote plaats de Zon als beeld der Godheid in Vondels poëzie beslaat, geeft een parafraze van den beroemden rei uit *Lucifer:* ‘Wie is het, die zoo hoogh gezeten,’ eenige opmerkingen over ‘Vondel en de Kerkelijke kunst’ of motiveert zijne grieven tegen Verwey's *Inleiding tot Vondel*.

1) Deze en andere stukken in genoemd tijdschrift o.a. in Deel XXVI, XXXI, XXXIV, XXXV, XLIV.

2) Kent Pater Boelen het proefschrift van Dr. Hendriks over Du Bartas en Vondel wel?

In de volgende deelen dezer *Studiën* zal waarschijnlijk wel een plaats worden ingeruimd aan een artikel over Vondels opvatting van de H. Drieëenheid, dat door den schrijver onlangs werd gepubliceerd.[1)]

In degelijkheid wordt Boelen's werk geëvenaard door een toelichting en vertolking van het Tweede Boek der *Altaergeheimenissen*, gegeven door Pater W. Wilde S.J.[2)]. Een vierde lid der orde heeft hen die Vondel willen bestudeeren aan zich verplicht door een nieuwe uitgaaf van *Lucifer* en van *Jozef in Dothan*. Beide stukken waren reeds vroeger uitgegeven door A.M. Verstraeten S.J. Zijn ordebroeder J. Salsmans te Leuven heeft deze uitgaven herzien en bijgewerkt volgens een goede methode. Doorgaans toont de schrijver zich op de hoogte van de literatuur over Vondel; de aanteekeningen en woordverklaringen geven blijk van juist inzicht. Vooral de uitgaaf van *Lucifer* is in menig opzicht uitstekend; doch bij het oordeel over Salsman - Verstraeten's werk mag men niet over het hoofd zien - de laatste uitgever doet dat ook niet - dat Cramer's voortreffelijke *Lucifer* hier den weg grootendeels had bereid.

Van anderen aard zijn de studiën door Salsmans in *Dietsche Warande en Belfort* tot gemeen goed gemaakt; wij vinden daar o.a. *Iets over klanken en rhythmen bij Vondel*, *Theologische kantteekeningen op Vondel's Lucifer* en andere *Luciferiana*.[3)] Het spreekt vanzelf dat niet al deze stukken gewichtig nieuws brengen; doch alle te zamen getuigen zij van den ernst, waarmede deze Vondeliaan Vondels werk bestudeert. Duidelijk ziet men dat bv. in een klein opstel, door hem geplaatst in de *Essais Pédagogiques* (Juin 1906), waar een onderzoek is ingesteld naar de juiste beteekenis van het vers: *Zijn geheimenis zij bondig*, in den ook door Pater Boelen behandelden rei uit *Lucifer*.

Aan philologen behoeft men niet duidelijk te maken, dat dergelijke onderzoekingen niet alleen nuttig, maar noodig zijn. Hier echter mag ik er wel even bij stilstaan. Het groote publiek te onzent, voorzoover het zich met poëzie

1) In bovenvermelde *Studièa* 39e Jaargang. Deel 68.
2) A.W. Jaargang 27.
3) Jaargang 1902, 1904, 1905.

bezig houdt, zoekt in die kunst meerendeels ontspanning; dat zij zich zouden moeten inspannen om poëzie te genieten, wil er bij de meesten niet in. Van zeker standpunt beschouwd, hebben zij gelijk. Van een man van zaken of een ander die een heelen dag hard gewerkt heeft, kan men bezwaaarlijk vergen, dat hij zich 's avonds nog eens zal zetten aan poëzie, die langdurige geestelijke inspanning vordert. Zoo iemand zal beter doen met een boeienden roman te nemen; luchtige, melodieuze poëzie of ook wel een ‘lollig stukkie’, al naar gelang zijn smaak het meebrengt.

Doch tegenover zulken staan anderen die zich wel moeite willen geven om te geraken tot het volle genot van poëzie, die zij niet dadelijk en bij een eerste vluchtige lezing kunnen vatten. Voor hen is er geen doorvoelen van poëzie zonder een zoo volkomen mogelijk begrijpen; dat nu is bij veel poëzie uit vroegeren tijd niet wel doenlijk zonder eenige toelichting. Tegenover het eenzijdig dwepen met ‘het geluid’ van poëzie, ook die van vroegeren tijd, mag wel eens gewezen worden op de noodzakelijkheid van het *begrijpen*. Het luisteren naar de poëzie onzer oudere dichters, voorgedragen door iemand die in de mode is, wordt zonder dat begrijpen tot een weekelijk gewiegel op klanken en rhythmen, dat niets nalaat dan verslapping en allerminst strookt met de gezonde kracht van geest en gemoed van vele oude dichters, met de ‘deege deeglijckheyt’ ook der kunst, welke die poëzie geschapen heeft. Voor Vondels poëzie geldt dat evenzeer als voor de overige. Hoe welluidend zijne rhythmen en maten ook zijn, met hoeveel pracht van taal hij zijn innerlijk leven en zijne indrukken der zinnelijke wereld uitbeeldt, in hoe diepe mysteriën des geloofs hij zich moge wagen, hoe hoog zweven op wieken van contemplatie - doorgaans zal zijn werk bovendien helder en wel doordacht blijken.

Helder en wel doordacht ook wel eens en vervat in verzen welker makelij altijd degelijk, niet zelden voortreffelijk is, maar ons toch niet aandoend door schoonheid. In gedichten van grooter omvang zal echte of hooge poëzie niet zelden afwisselen met reeksen van verzen, die, hoe degelijk ook uit technisch oogpunt, niet veel meer zijn dan berijmd proza. Dat is b.v. het geval met het leerdicht *Altaergeheimenissen;* doch al staat de poëzie hier m.i. lang niet overal even

hoog, dat werk verdient èn op zich zelf èn als uiting van Vondels geloof in hooge mate de aandacht van allen die zich met Vondel-studie bezig houden. Hier als bij zoo menig ander der groote werken van Vondel zal het noodig zijn de bron of de bronnen te kennen, waaruit de dichter heeft geput om tot een goed begrip en waar genot zijner kunst, ook tot een juiste beoordeeling van zijn wezen als dichter te komen. Een vijfde geestelijke, de Dominicaan B.H. Molkenboer, deed dus een verdienstelijk werk, toen hij in een studie over de bronnen der *Altaergeheimenissen* aantoonde, dat Vondel de stof voor dat leerdicht ontleend heeft ten deele aan de *Disputationes* van den geleerden kardinaal Bellarminus, die in de tweede helft der 16de eeuw als een geducht kampvechter voor de R.-K. kerk in het krijt trad.

Dat onze waardeering van Vondels oorspronkelijkheid door onderzoekingen als deze zou verminderen, daarvoor ben ik evenmin bevreesd als Pater Molkenboer. Met hem geloof ik, dat ook de R.-K. onderzoekers van Vondel wèl zullen doen door deze vergelijkend-letterkundige methode niet te verwaarloozen, al erken ik dat de wetenschap hier licht fossiel kan worden en in blinden ijver kapitalen van tijd en vlijt uitzetten die geen voldoende rente zullen opbrengen. Het gevaar voor ‘weekelijk wiegelen op klanken en rhythmen’ waarvan ik boven sprak, dreigt dezen onderzoeker van Vondels werken zeker niet. Hij zegt immers aan het slot van bovengenoemd artikel: ‘de waardeering van Vondel's geluid alleen is de waardeering van den heelen Roomschen Vondel bedenkelijk over het hoofd gegroeid’.

De ‘*Roomsche* Vondel’ - inderdaad, op *dien* houden bovengenoemde onderzoekers doorgaans het oog gericht; *die* boezemt hun belangstelling in, *dien* willen zij leeren kennen. Dat R.-K. geestelijken zich aangetrokken gevoelen vooral tot den *Roomschen* Vondel is alleszins begrijpelijk; ook blijkt het zeer wel mogelijk bij deze richting der Vondel-studiën degelijk en zelfs uitnemend werk te leveren; in sommige opzichten zal een R.-K. onderzoeker van Vondels leven en werken in gunstiger omstandigheden verkeeren dan een Protestantsch of andersdenkend onderzoeker. Doch er schuilt ook gevaar voor de Vondelstudie in deze Roomschgezindheid. Men zal

daardoor in Vondels leven en werken licht voor Roomsch gaan houden, wat toentertijd niet louter-Roomsch maar algemeen-Christelijk was en door overmatige waardeering van ‘den heelen Roomschen Vondel’ den blik op ‘den heelen Vondel’ verliezen. Het minst bedreigd door dit gevaar is zeker de eerste der drie leeken, wier werk ik hier na dat der priesters wensch te bespreken: J.F.M. Sterck, secretaris en mede-oprichter van het bovenvermeld *Vondel-Museum*.

Sedert eenige jaren deelt de heer Sterck in het *Jaarboekje van Alberdingk Thijm* (1899, 1900, 1902, 1905, 1906) de uitkomsten mede zijner Vondelstudiën, die doorgaans getuigen van de ruimte zijner belangstelling en van zijn wetenschappelijken zin. Wij vinden hier b.v. stukken over de betrekking tusschen Vondel en Plemp, over Vondels bekeering, over de persoonlijkheid van Joost van Vondel den Jonge, over Vondels vertaling der *Gerusalemme Liberata*. Niet het minst belangrijk is een stuk over een, door den heer Sterck ontdekt, nieuw portret van Vondel, dat den dichter voorstelt in Arcadische kleedij, zooals hij zich waarschijnlijk heeft laten conterfeiten ten tijde van de vertooningen der *Leeuwendalers* in 1648.

Heeft deze onderzoeker zijn wetenschappelijk werk geheel vrij gehouden van het gevaar, dat ik hierboven vermeldde? Men zou er een enkelen keer aan kunnen twijfelen. In een stuk *Over Vondel* van het jaar 1899 lezen we, dat Vondel de Amsterdamsche kerken van vóór de Hervorming bij voorkeur noemt met hare oude middeleeuwsche namen, b.v.: ‘*Sint-Nicolaas*, *Sint-Catharina*, *de Heilige Stede*, die stellig voor de meeste zijner stadgenooten, zoo niet onverstaanbaar, dan toch niet alledaagsch waren.’ Het is mogelijk, dat de heer Sterck gelijk heeft. Maar Breero's vader, die toch niet Roomsch was, teekende het overlijden van zijn genialen zoon in een vertaling van Livius op met deze woorden: ‘Gerbrand Adriaensz. Bredero is gestorven den 23. Augusti op de ure zijnder gheboorten.... ligt begraven in der Heyliger Stede’ (de oude naam der Nieuwezijds-kapel).

Het vraagstuk is belangwekkend genoeg, al kunnen wij er hier niet dieper in treden. Dat wij het hebben aangeroerd, geschiedde vooral om door een enkel voorbeeld te

toonen, hoe moeilijk vraagstukken zijn, die het godsdienstig gemoedsleven van vroegere eeuwen raken. Men kan in dezen tot zekerheid komen alleen door een grondige kennis van het spraakgebruik der 17de eeuw en die kennis verwerft men niet op een achtermiddag.

Hoe moeilijk het is, het godsdienstig gemoedsleven van vroegere eeuwen te leeren kennen, zal ons eerst recht blijken uit een beschouwing van de Vondelstudiën der beide andere leeken: Dr. H.W.E. Moller en Dr. G. Brom. Beiden hebben den doctoralen graad verworven met een proefschrift over Vondel, van beiden bezitten wij bovendien nog andere Vondelstudiën; beider werk verdient wel, zij het om verschillende redenen, in verband of in tegenstelling met de hiertevoren genoemde studiën nader beschouwd te worden.

Dr. Moller heeft in zijn proefschrift, een uitgaaf van Vondels leerdicht *De Heerlyckheit der Kercke* met inleiding en aanteekeningen, degelijk philologisch werk geleverd. De Inleiding geeft ons een uiteenzetting der voorgeschiedenis van het gedicht, hoe het in des dichters geest ontstaan en gegroeid is; als bronnen waaruit Vondel putte, worden dan in de eerste plaats Augustinus' *De Civitate Dei* en de Bijbel genoemd; belangwekkend en tuigend van scherpzinnigheid en goede methode is het onderzoek dat dan volgt der vraag naar Vondels huisbijbel. Dr. Moller toont aan, dat het eerst de zoogenaamde ‘bijbel van Deux-aes’ is geweest, daarna de Latijnsche Vulgata. Tot de bronnen, waaruit de dichter zijne hier verwerkte wetenschap putte, moeten volgens Dr. Moller gerekend worden ook de *Annales* van kardinaal Baronius, zooals zij door den Jezuïet Bisciola waren verkort. Het laatste hoofdstuk der Inleiding behandelt: het handschrift der Opdracht, de oude uitgaven, opmerkingen over de wijze van uitgeven en tekstverbeteringen. Over de waarde der uitkomsten van Dr. Moller's onderzoek zal verschil van meening bestaan; het oordeel over die waarde zal hoogstwaarschijnlijk samenhangen met het oordeel over de waarde van het leerdicht zelf. Wij komen daarop later terug, doch willen nu alvast verklaren, dat er tenauwernood verschil van meening kan bestaan over de degelijkheid van het hier geleverd werk en de deugdelijkheid der gevolgde methode.

De woordverklaringen zijn beknopt en juist; de aanteeke-

ningen opgesteld volgens de goede methode van een dichter uit zich zelven te verklaren; beide leveren belangrijke bijdragen tot een gewenscht Woordenboek op Vondel.

Op een enkele plaats der Inleiding kan ik niet met Dr. Moller instemmen. Een beschouwing dier plaats moge ten eerste een staaltje geven van de moeilijkheden waarmede een onderzoeker van Vondels godsdienstig gemoedsleven te worstelen heeft en ten tweede toonen, hoeveel er kan schuilen in een leesteeken. Op bladz. XXV spreekt Dr. Moller over Vondels afkeer van de Dortsche Synode, die inderdaad hevig was. Wij lezen daar:

'Geen wonder, dat Vondel ook het werk door hen ondernomen, wantrouwde en verwierp:

> Al word de bybel hierom, op een nieu, vertaelt,
> Elck walleght van dien draf. Die wijn is lang verschaelt,
> Hy smaeckt op niemands tong, die lecker is op 't proeven.'

Tot zoover Dr. Moller.

Uit dit citaat kan men bezwaarlijk iets anders opmaken, dan dat Vondel in de beide laatste verzen over den Statenbijbel spreekt. Zoo wil Dr. Moller het citaat blijkbaar opgevat hebben; immers, blijkens zijn: haalt hij deze drie verzen aan ten bewijze, dat Vondel het werk der Synode 'wantrouwde en verwierp'. Indien men echter de gansche passage uit Vondels hekeldicht *Decretum Horribile* leest, dan blijkt duidelijk, dat niet de Staten-bijbel, maar het door den dichter verafschuwd leerstuk der praedestinatie (Goddelijke voorbeschikking ter zaligheid) bedoeld is. Men oordeele:

> - - - - - - Het volck en maeckt geen werck
> Van dees verdoemelijcke woordpredestinaci:
> Al sit sy opgepronckt, met Trentens doelestaci:
> Al word de bybel hierom, op een nieu, vertaelt.
> Elck walleght van dien draf. Die wijn is lang verschaelt.
> Hy smaeckt op niemands tong, die lecker is op 't proeven:
> En dient slechts om het krancke kraembed te bedroeven;
> Als 't afgepijnde breyn sich ernstigh innebeeld:
> Wat baetme, dat ick heb een tweelingvrucht geteelt?
> - - - - - - - - - - - - -
> Men twyffelt, wie van tween, in 't ende, word verdoemt.
> enz.

Met dien draf en dien wijn, die nog slechts kunnen dienen om zwakke kraamvrouwen te bedroeven, kan natuurlijk niet de bijbel, maar alleen het leerstuk der praedestinatie bedoeld zijn, zooals uit den samenhang duidelijk blijkt. Het komt mij voor, dat Dr. Moller hier, onbewust, Vondel Roomscher heeft gemaakt dan deze omstreeks 1631 was en aan den dichter een beschouwing van den Staten-bijbel opgedrongen, zooals hij die gaarne in dezen zou zien.

Wij zouden het hierbij kunnen laten, indien Dr. Moller's interpunctie niet het vermoeden in ons deed rijzen, dat zijne godsdienstige overtuiging hier onbewust aan zijne wetenschappelijke nauwkeurigheid afbreuk heeft gedaan. Wie Dr. Moller's citaat leest, wordt door de komma aan het eind van den eersten regel licht in den waan gebracht, dat met ‘dien draf’ in den tweeden regel de Staten-bijbel bedoeld is. Nu is het opmerkelijk, dat die komma in geen der oorspronkelijke uitgaven van Vondel, bij zijn leven verschenen, te vinden is. Ook de punt achter het eerste vers, die ik uit Ungers uitgave overnam, is daar niet te vinden, al geeft zij Vondels bedoeling zeker beter weer dan een komma. Zoowel de plano-uitgaaf van het gedicht, als een uitgaaf van 1647 en die van 1650 en 1658 hebben een: een tweede uitgaaf van 1647 heeft achter de: nog een punt. Al is Vondels interpunctie nu, voorzoover ik weet, nooit op afdoende wijze bestudeerd, zoo mag men toch wel zeggen, dat de dubbele punt bij Vondel doorgaans gebruikt wordt, waar wij een; gebruiken of een punt; ook gebruikt hij de: wel eens in dezelfde gevallen als wij. Trouwens, ook menig hedendaagsch schrijver weifelt wel eens tusschen: en;.[1)]

Valt het Dr. Moller reeds bij een onderzoek als dit moeilijk, zijne wetenschap te onttrekken aan den invloed zijner geloofsovertuiging, hoe zal het dan zijn bij een zoo gewichtig vraagstuk als dat van Vondels overgang tot de R.-K. Kerk? Gewichtig noem ook ik dit vraagstuk, al hecht ik aan Vondels geloofsverandering niet zooveel gewicht als R.-K. onderzoekers. Dat

1) De lezingen der onderscheidene uitgaven van het *Decretum Horribile* dank ik aan den heer Hendrik C. Diferee, conservator van het Vondel-Museum. Onder de mededeelingen van den heer Diferee bevonden zich ook eenige opmerkingen over Vondels interpunctie van den heer Moller zelven, wien ik daarvoor tevens mijn dank betuig.

Dr. Moller niet bevredigd is door mijne poging tot verklaring dezer wending in Vondels godsdienstig gemoedsleven, acht ik alleszins begrijpelijk.[1)] Zelf zou ik dien overgang nu waarschijnlijk eenigszins anders voorstellen dan twaalf jaar geleden; maar, afgezien daarvan, heeft een verklaring van dien overgang, door een niet-Roomsch onderzoeker gegeven, weinig kans een R.-Katholiek onderzoeker te voldoen. Er is alles vóór te zeggen, dat juist dit punt *ook* door R.-K. onderzoekers worde behandeld. Onder zekere voorwaarden en binnen zekere grenzen, aanvaard ik dan ook Dr. Moller's bewering: ‘dat alleen een Katholiek een Katholieke ziel, een Katholiek karakter ten volle begrijpen kan’; doch ik voeg er dadelijk bij, dat ik het voor de wetenschap niet alleen wenschelijk maar onontbeerlijk acht, dat ook Protestantsche en andersdenkende onderzoekers ons hun oordeel over ‘katholieke zielen en karakters’ niet onthouden.

Ik heb er mij dus in verheugd, dat Dr. Moller, ontevreden met mijn werk, gepoogd heeft iets beters te geven; ik heb zijn werk gelezen met de belangstelling die des auteurs wetenschappelijke zin mag eischen, met het genoegen dat een hoofsche en waardeerende bestrijding verschaft. Niets zou mij liever zijn geweest dan in Dr. Moller's artikel *Vondel's Overgang* een even overtuigende als afdoende uiteenzetting te mogen begroeten; dat ik had kunnen zeggen: ziezoo, dat weten wij nu! Echter, daarvan is het ver af, en dat verwondert mij niet. De taak eener overtuigende en afdoende uiteenzetting van Vondels overgang tot de R.-K. Kerk is heel wat moeilijker en eischt nog gansch andere geestes- en gemoedseigenschappen, dan eene uitgaaf van *De Heerlijckheit der Kercke*. Hier moet men zooveel hooger grijpen en loopt gevaar zooveel minder te bereiken.

Dat Dr. Moller's uiteenzetting R.-K. onderzoekers, die zich slechts aan een streng wetenschappelijk betoog gewonnen geven, zal overtuigen, kan ik tenauwernood denken; doch Protestantsche en andersdenkende Vondel-kenners zullen deze voorstelling zeker niet kunnen overnemen, al zullen zij, evenals ik, gaarne erkennen er iets uit geleerd te hebben. Eenige

1) Zie mijn *Vondels Leven*. Haarlem, H.D. Tjeenk Willink en Zoon, 2e druk 1902. (Voor het eerst gepubliceerd in *De Gids* van 1895.)

grepen uit het bedoeld artikel in *De Katholiek* (Deel CXXXI) mogen dat duidelijk maken.

Vondels overgang behandelend, had ik o.a. gezegd: 'Het Katholicisme, rekbaarder dan het nieuwe geloof, dwong hem (Vondel) niet, steeds en overal partij te kiezen tusschen hemel en aarde, liet hem vrij in zijne vereering der Oudheid, zijne liefde voor poëzie.'

Dr. Moller antwoordt hierop: 'Dat de Kerk Vondel vrij liet in zijn liefde voor poëzie, is niet, omdat het Roomse geloof "rekbaar" is, maar eenvoudig omdat de Roomse Kerk geen dingen veroordeelt, die een veroordeeling niet verdienen.' Inderdaad, 'eenvoudig' is dit zeer en indien het eenvoudige nu maar steeds en overal als kenmerk van het ware mocht gelden, dan zouden wij klaar zijn. Misschien is deze argumentatie voor R.-K. onderzoekers overtuigend; maar wat hebben niet-Roomschen er aan? Ook afgezien van zulke passages, is er in Dr. Moller's uiteenzetting vrij wat waartegen men louter uit wetenschappelijk oogpunt bezwaar moet maken of verzet aanteekenen. 'Vondel was niet de man' - had ik beweerd - 'om zich een zedelijk standpunt te kiezen, onafhankelijk van eenig kerkgenootschap.' - 'Integendeel,' zegt Dr. Moller, 'de bewijzen zijn overvloedig in aantal.' Ik kan er niet aan denken, die 'bewijzen' van Dr. Moller hier na te gaan; doch wie er belang in stelt, moet hun kracht maar eens op zich beproeven en daarbij in het oog houden, dat Dr. Moller niet verder komt dan - Vondels *vrijheidsliefde* aantoonen. Uit eenige schimpverzen blijkt volgens Dr. Moller, dat Vondel 'door iedereen beschouwd werd als een geestverwant van Coornhert, als aanhanger van het Kristendom.' Meer dan eens worden verzen uit gedichten als *De Heerlijckheit der Kercke* (1663) aangehaald ter verklaring van Vondels overgang, die in 1641 zijne aansluiting bij de R.-K. Kerk ten gevolge had.

Er zou meer van dien aard te noemen zijn; doch wij kunnen hiermede niet voortgaan. Dr. Moller is bovendien niet de eenige, die het vraagstuk van Vondels overgang tot de Roomsche Kerk heeft behandeld. Veel breeder opgezet is het onderzoek, dat wij vinden in het proefschrift, waarmede de heer Brom te Utrecht den doctorsgraad heeft verworven.

De heer Brom was ook vóór de uitgave van dit Proefschrift niet onbekend aan hen, die zich met Vondelstudie bezig houden. In het tijdschrift *Van Onzen Tijd* (Jaargang VI) had hij een opstel over Vondels *Altaergeheimenissen* geplaatst, dat veel gaf en, in een beginner, meer beloofde.

Ja, het stuk was te vol en onrustig, hier en daar vond men gewaagde beweringen; maar hoeveel goeds stond daartegenover: een onderzoek naar de bron van Vondels gedicht, een beschouwing van zijn groei en zijn geest, een heldere en beknopte inhoudsopgave, een gevoelige aesthetische critiek van de schoonheid der poëzie. Van wie zóó begon, mocht men voor 't vervolg iets goeds verwachten - tenzij de Roomsche geloofsdrift van den schrijver een spaak in 't wiel mocht steken. Die Roomsche geloofsdrift bracht hem hier immers tot een zonderlinge en onverdedigbare vergelijking tusschen de taal van den Statenbijbel en Vondels taal; tot een overschatting van Vondels leerdicht, dat als ‘onsterfelijk gedicht’ in één adem met de *Divina Commedia* genoemd wordt. De hartstocht, waarmede de schrijver partij koos voor Vondel, verleidde hem ertoe, eenige strijdverzen tegen aanvallers der *Altaergeheimenissen*, wier maker onbekend is, zonder omslag aan Vondel toe te schrijven en die handelwijze te verdedigen met: ‘Waarom zouden die fijne spotverzen *Tot de Na-krabbelaars* en *Toegift* niet van Vondel zijn?’ Gezwegen nu van de beweerde ‘fijnheid’ dezer verzen, zijn zulke vragen voor een literatuur-historicus toch wel wat heel naïef. En de geschiedenis van Vondels overgang tot de R.-K. kerk is immers ten deele een literair-historisch vraagstuk. Wanneer een zoo nauwgezet en bezadigd onderzoeker als Dr. Moller, dit moeilijk vraagstuk behandelend, werk leverde waartegen uit wetenschappelijk oogpunt zoo menige bedenking valt te maken, hoe zou het dan dezen anderen vergaan, wiens geloofsovertuiging zich in het stuk *Vondels Altaergeheimenissen* zoo krachtig openbaart en hier en daar oplaait met spitse tongen?

Dat gaan wij nu zien?

Wat ons bij de lezing van *Vondels Bekering*[1] al dadelijk treft, vooral in de eerste hoofdstukken maar ook elders, is

1) Vondels Bekering door Gerard Brom. Uitgave van E. van der Vecht. Amsterdam (1907).

een opmerkelijke afwijking van de gewone opvatting van beschaving en welvoegelijkheid, die zich openbaart in tal van ruwe en grove, ook wel van vieze en zeer vieze uitdrukkingen. Van Vondel lezen wij: ‘Zo'n wilde had geen lekker leven’; ‘om de dominees te pesten, sprak Vondel de gehate Erasmus voor’; ‘de verse schande van tien, van vijf jaar geleden, zet hij te stinken voor de vensters’; Vondel ‘spuugt op de schipperskop van prins Maurits.’ Barlaeus wordt een ‘onhollands stuk vlees’ genoemd; de vrouw van Potiphar ‘rolt bezeten in haar bed als een paling in de pan.’ Ik behoef niet alles te noemen en kan de vieste dingen laten rusten in het boek van den heer Brom; ten besluite alleen dit staaltje van zwierige losheid uit de Aanteekeningen: ‘De vruchtbare dichter leed niet onder een miskraampje.’

Ik noemde deze afwijkende opvatting van beschaving en welvoegelijkheid opmerkelijk, omdat alle tot dusver genoemde R.-Katholieken zich in dezen binnen de gewone perken houden; doch ook, omdat de heer. Brom als practizeerend ‘Kollewijner’ er geen bezwaar tegen zal hebben, dat men de taal, die hij schrijft, vereenzelvigt met de taal die hij spreekt. Dat aannemend, vraagt men zich met eenige bevreemding af: ‘zijn dit staaltjes van de dagelijksche omgangstaal van den heer Brom? Spreekt hij zoo ‘au sein de sa famille?’ Of is dit misschien zijn ‘wetenschappelijke’ taal en heeft de promovendus deze en dergelijke uitdrukkingen gebezigd, om de ‘vereerde professoren’, die hij dankt voor hun ‘eerlike vrijzinnigheid’, op hun gemak te zetten? Misschien zal iemand zeggen: waartoe hier de aandacht gevestigd op die grofheden en viesheden? Dat is immers maar iets bijkomstigs? Wascht iemand zijn handen liever niet en snuit hij zijn neus liever met zijn vingers dan met zijn zakdoek, dan moet men hem die vrijheid laten. Wij leven, dank zij onzen strijd tegen Rome en Spanje, in een vrij land; ook de R.-Katholieken genieten, dank zij de ‘eerlike vrijzinnigheid’ hunner tegenstanders, van die vrijheid en dus - ‘jedem Thierchen sein Pläsirchen.’ Zeker, daar ware iets voor te zeggen - indien de meeste dezer grofheden en viesheden niet te vinden waren in de eerste hoofdstukken, waar de auteur zich onder Mennisten of Remonstranten bevindt, of elders, waar

sprake is van niet-Roomschen of van heidensche Renaissancekunst. Dat doet ons vermoeden, dat wij hier te doen hebben met iets anders dan ongemanierdheid of een jongensachtigen lust in het gebruiken van krasse taal. Inderdaad, die grove woorden zijn slechts vuile waterbellen, oprijzend uit hetzelfde water, waarop ook de Mystieke Roos des geloofs drijft; uitingen van hartstocht waarin geloofsdrift den auteur deed ontgloeien.

Of het Roomsch-Katholiek geloof van den heer Brom inniger, sterker is dan dat der overige hier genoemde onderzoekers, daarover matig ik mij natuurlijk geen oordeel aan; maar zeker heeft zijn geloof sterker behoefte zich te vertoonen. Het vertoont zich reeds in den band van dit proefschrift, die getooid is ‘met pracht van wit en rood’: de kleuren der R.-K. kerk, en met symbolische voorstellingen van Toorop's kunstvaardige hand. Onder meer zien wij hier een paar vrouwengestalten die Vondels epische en dramatische kunst moeten voorstellen. Vondels epische kunst op den voorgrond gesteld, zijne lyriek achter de schermen geduwd, dat zal vermoedelijk de meeste Vondel-kenners te machtig zijn. Wat is bovendien die epische kunst van Vondel? Zijne *Constantinade* heeft hij vernietigd; *Johannes de Boetgezant* is het eenige werk, dat wij met eenigen goeden wil een epos kunnen noemen.

Blijkbaar echter rekent de heer Brom tot die epische kunst ook *Altaergeheimnissen*, volgens hem Vondels ‘rijkste werk’, *Heerlijckheyt der Kercke* en *Bespiegelingen van God en Godsdienst*. Wij zagen reeds, hoe zeer deze drie werken de belangstelling van R.-K. onderzoekers wekten. Er is ook op niet-Roomsch standpunt veel voor te zeggen, dat men die werken bestudeere. Doch wie deze bij uitstek R.-K. *leerdichten* verheft tot *epische kunst*, die (gewaande) epische werken als gelijkwaardig plaatst naast Vondels drama's, met terzijdestelling van Vondels prachtige lyriek, die wordt door zijn geloof geschaad in de onbevangenheid en billijkheid van zijn oordeel en verliest, om den Roomschen Vondel, den kijk op den heelen Vondel.

Een geloof, zóó begeerig om te getuigen, dat het slechts den rug van den boekband neutraal heeft gelaten, zal natuurlijk ook in het boek rechtstreeks zich openbaren. Zoo b.v. in de beschouwing van middeleeuwen en Kerkhervorming. Wan-

neer de auteur aangaande Vondel zegt: ‘hij had de middeleeuwen binnen zijn gebeente; het maagdelike van die tere tijden was hem aangeboren’, dan zal menig niet-Roomsche bij zich zelf zeggen: er was in die middeleeuwen toch ook nog iets anders dan maagdelijkheid en teerheid. Doch hij zal den heer Brom gaarne de vrijheid laten om die eigenschappen nu eens op den voorgrond te stellen. Smaalt deze jeugdige ijveraar op de Kerkhervorming en op de onderlinge verdeeldheid der Protestanten, zoodat hij uitroept: ‘Wat een eenheid, wanneer elke dag opnieuw verdeelde!’ dan zal een Protestant waarschijnlijk indachtig worden aan de onderscheidene wegen, waarlangs de Roomsche Kerk een eigenaardig soort van eenheid heeft bereikt en tracht te handhaven. Het zal hem misschien bevreemden, een jong R.-Katholiek die toch wel couranten en tijdschriften leest, juist in dezen tijd zoo te hooren smalen op de toenmalige verdeeldheid van Protestantsche secten. Doch niet deze en dergelijke uitingen zijn hier voor ons de meest gewichtige. Er zijn andere die het wetenschappelijk karakter van het boek van meer nabij raken. Vooral op deze moeten wij hier het oog richten.

Wie *Vondels Bekering* aandachtig leest en de daar gegeven voorstelling voortdurend toetst aan de Aanteekeningen, Vondels verzen opslaat en ziet wat Dr. Brom daaruit haalt, die moet wel tot de slotsom komen: hier is, volkomen te goeder trouw, een uitermate onbetrouwbaar boek samengesteld.

Wat al vermoedens, ingeleid door een hoopvol: ‘wie weet!’ of uitloopend op een ‘zeker’ al is er nog zoo weinig zekerheid. Wat al gewaagde beweringen en onjuistheden. Hoe vaak wordt het onzekere of twijfelachtige voorgesteld als vaststaand; hoe dikwijls iets dat algemeen zeventiend'-eeuwsch was of tenminste aan vele anderen eigen, voorgesteld als eigenaardig Vondeliaansch. Hoe wordt de felheid van eigen geloofsovertuiging telkens opgedrongen aan een eeuw, die deze òf niet, òf zoo al, dan niet zóó, kende. Hoe wordt met luchtige hand ter zijde geschoven, wat met des auteurs beschouwingen niet strookt.

Ik kan er natuurlijk niet aan denken dat alles hier in bijzonderheden aan te toonen. Tot toelichting van mijne meening kan ik slechts beproeven, door eenige staaltjes het gemis aan wetenschappelijken zin en de wetenschappelijke

onbetrouwbaarheid van den heer Brom duidelijk te maken.

Te goeder trouw en openhartig als deze auteur is, geeft hij ons reeds een kijkje in zijn wetenschappelijke persoonlijkheid, wanneer hij zegt (p. 58): ‘'t Is eigenaardig dat wij Vondels toneel niet anders kunnen denken dan Katholiek’; en op een volgende bladzijde over Vondels *Gebroeders:* ‘De stof van dat stuk lijkt ons betoverd van de predestinatie en we halen er graag wat geheimzinnigs uit’. Die beide zelfbekentenissen zijn kenschetsend; want niet alleen ‘Vondels toneel’ maar den ganschen Vondel kan hij zich niet anders denken dan R.-Katholiek en het is waarlijk niet alleen het drama *Gebroeders* waar hij gaarne iets geheimzinnigs uithaalt, iets tenminste dat verreweg de meeste andere onderzoekers verborgen zal blijven. Wat haalt de heer Brom al niet uit Vondels verzen, dat er niet in ligt. In de *Aanteekeningen* p. LXIV, N°. 120 lezen wij b.v.: ‘De wachterliederen zitten hem bij’. Als bewijs dezer bewering worden eenige verzen uit den *Lofzangh van de Christelycke Ridder* genoemd (Unger 1618-1620 p. 344). Doch van de eigenaardige verhouding tusschen een minnend paar en den wachter op de tinnen en andere wezenlijke trekken van het *wachterlied* is hier geen sprake. Een kleinigheid - zal men misschien zeggen - waar het ons om *Vondels Bekering* te doen is! Maar dit onnauwkeurig lezen, deze overijlde gevolgtrekkingen, die gewaagde beweringen, dat ernaast of mis slaan - vinden wij het gansche boek door. Op pag. 93 lezen wij bijv. dat Vondel een retraite houdt onder leiding van Pater van Teylingen; Pastoor Marius kon geen biechtvader van Vondel zijn, omdat zij zóó vertrouwelijk met elkaar praatten onder een glaasje Rijnwijn, dat beiden verlegen zouden worden onder het zondenregister. Waarop berust dit alles nu? Pater Allard vermoedt dat Vondel de Exercitia Spiritualia kende van de praktijk; doch beloofde dat nog nader toe te lichten. Voor den heer Brom is die nadere toelichting overbodig. Was Pater van Teylingen Vondels biechtvader? Niemand weet er iets van, maar Schaepman betrekt dezen pater in Vondels overgang tot de R.-K. kerk. Zat Vondel wel eens met pastoor Marius onder een glaasje Rijnwijn te keuvelen? Hoe kan men het nog vragen? zegt de heer Brom; er zijn immers twee plaatsen in Vondels werken, waar hij

melding maakt van Rijnwijn die te Amsterdam gedronken is: eenmaal op een maaltijd, door de Stad den Keurvorst van Beieren aangeboden; eenmaal op de bruiloft van Franciscus van Imstenraedt. Wie nu nog twijfelt, is een ongeloovige Thomas. In de *Aanteekeningen* III, n°. 24 lezen wij: 'Zeker kende Vondel deens'. Wat is de vaste grond, waarop dit feit steunt? Wel, in de voorrede van *Palamedes* zegt Vondel, sprekend over spelling-hervorming: 'wy mosten voor eerst de Griecksche Eta en de Deensche oe invoeren'. Van Agnes Block, Vondels trouwe vriendin, wordt door den heer B. verzekerd: 'zij is Katholiek'. Wie de opgegeven bewijsplaatsen onderzoekt, ziet wel, dat dit zoo heel vast niet staat, dat er tegen de argumenten van Van Lennep en anderen vrij wat valt in te brengen en dat men in allen gevalle geen recht heeft te zeggen: Agnes Blok *is* Katholiek.

Op zwakke gronden wordt ook Rodenburg R.-Katholiek gemaakt. Rodenburg Katholiek, die in een zijner gedichten zegt, dat hij van de Dortsche Synode alles goeds verwacht?

Op bladz. 58 lezen wij: 'De muziek betekende voor Vondels spelen veel. Welnu we mogen verband zoeken tusschen de roomse kerkkoren en de schouwburgzang enz.' - 'We *mogen* verband zoeken' - ongetwijfeld! en het papier is geduldig. Maar welk verband *is* er? Beteekende de muziek niets voor andere zeventiend'eeuwsche drama's? En dan nog, juist dat verband met de 'roomse kerkkoren'? Op p. 3 lezen wij van Vondels 'biezondere liefde voor geschiedenis, die zijn leven zal kenschetsen'. Heeft Dr. Brom wel eens een blik geslagen in den catalogus van Samuel Coster's bibliotheek, die tal van historische werken bevat? Had Hooft géén 'biezondere liefde voor geschiedenis'? In Huygens' bibliotheek zijn boeken van historischen aard talrijk. Zelfs een luchthart als Starter doet vrij wat aan geschiedenis. Lust voor zelfstandige beoefening van geschiedenis en allerlei wetenschap is eenvoudig een trek der gansche zeventiende eeuw, dien wij - n'en déplaise aan Dr. Brom - eerst na en door de Renaissance algemeen zien worden onder ons volk. Op p. 34 lezen wij, dat Vondel in 1625 'paus Urbaan den Achtste openbaar verheerlikte'. Doch dit gedicht kwam eerst uit in 1644. Waar blijft nu de openbaarheid in 1625? Bovendien is het een vertaling uit het Latijn van zijn broeder

Willem die niet R. Katholiek was. Op p. 82 wordt van Vondel gezegd: ‘De kracht van de Roomse Kerk viel hem zeker op, die zijn doopsgezinde gemeente als 't bouwvallig Christendom had beschouwd’. Deze bewering steunt op een bijschrift bij het portret van den door Vondel hoogvereerden Doopsgezinden predikant Hans de Ries. Van dezen zegt de dichter o.a.:

> Die van der wiegen tot sijn grijsen ouderdom
> Den bouw betrachte van 't bouwvallig Christendom:
> Die storm op storm versmaende, en uijtstaende, als een sterke,
> Verstrekt een heilsaem sout en licht in Christus Kerke.

Waar blijkt nu, dat de dichter juist zijn Doopsgezinde gemeente als ‘bouwvallig Christendom’ beschouwde? Zal niet ieder moeten erkennen, ook in verband met de laatste regels, dat Vondel hier de gansche Christenheid bedoelt?

Op bladz. 96 lezen wij: ‘De vele uitgaven van *Peter en Pauwels* bewijzen, hoe de wereld vol was van Vondels bekering’. Bedoelt de heer Brom de uitgaven van dit treurspel in de 17de eeuw? Zoo ja, dan vinden wij van *Peter en Pauwels* 5 uitgaven; van *Gebroeders* 7; van *Joseph in Dothan* 10; van *Sofompaneas*, een stuk van De Groot door Vondel vertaald, 14; van *Gysbrecht van Aemstel* 15. Doch misschien bedoelt de heer B. de uitgaven die in het eerste jaar zijn verschenen? Ook dan is zijne bewering niet houdbaar: van *Peter en Pauwels* verschenen in 1641 3 drukken; van *Amsteldamsche Hecuba*, een naar Seneca vertaald stuk, evenveel; van *Palamedes* 6 of 7; van *Salomon* 4; van *Lucifer* 6.

Hoe de auteur tot deze onhoudbare bewering gekomen is, valt niet moeilijk te verklaren. *Peter en Pauwels* is het eerste drama, door Vondel na zijn toetreding tot de R.K. kerk gedicht; het is een stuk ter eere van den paus; voor den heer Brom, die vooral den Roomschen Vondel ziet, is dit stuk uiterst belangwekkend - nu moet het ook belangwekkend geweest zijn voor Vondels tijdgenooten. Dit toedichten van eigen opvattingen en beschouwingen aan menschen van vroegeren tijd - stille klip voor elken historicus - is den heer Brom in hooge mate eigen. Op bladz. 3 lezen wij van Vondel: ‘Hij werd eerstdaags dertig en was een persoonlikheid in de stad’. Vondel omstreeks 1615 een

persoonlijkheid in Amsterdam? Blijkt dat ergens? De heer Brom heeft het niet noodig geacht die vraag te beantwoorden. Voorloopig geloof ik niet veel van hetgeen hier beweerd wordt. Een dichter, die tot den neringdoenden stand behöorde, was niet zoo spoedig een ‘persoonlijkheid’ in onze zeventiend'eeuwsche maatschappij. En wat in 't bijzonder Vondel betreft - niet hij, maar Hooft en Rodenburg kunnen in dien tijd ‘persoonlijkheden’ worden genoemd. Dat Vondel toentertijd meer naam had dan of zelfs zooveel naam als Breero en Coster, blijkt nergens.

Na Vondels overgang tot de R.-K. Kerk wendt Hooft zich van hem af; hij ‘verbiedt hem zijn geuzentafel’ zegt Vondel zelf. Bij Dr. Brom wordt dat: ‘Muiden, waar hij was weggejaagd’. Tegen Hooft koestert de heer Brom, en niet alleen om die reden, bijna een persoonlijken wrok; vandaar dat hij al zijn best doet den Drost naar beneden te trekken (vgl. b.v. bladz. 14, 15, 25-26, 31). Hopeloos werk, maar tevens gevaarlijk: men verrekt er zich licht bij. Ten slotte nog dit staaltje van de verhouding tusschen Vondel en de Amsterdamsche burgemeesters: ‘Hij Joost van den Vondel, hun dienaar - en hun dichter, overstelpt ze met treurspelen, om zich groot te maken in zijn ellende. En hij biedt zijn prachtexemplaren zó statig aan, dat de heren verlegen worden. Die man is geen bedelaar!’ Zoo even was het: neêrtrekken; hier is het: ophijschen. Amsterdamsche burgemeesters der 17de eeuw verlegen tegenover Vondel! Vondel, die de burgemeesters met treurspelen overstelpt, *om zich groot te maken in zijn ellende* - kan men iets bedenken, dat nog minder zeventiend'eeuwsch Hollandsch is dan zulke voorstellingen? Het is ook hier weer de dweepzieke liefde van den jongen auteur voor Vondel, die hem er toe verleid heeft, beschouwingen en toestanden te verzinnen en aan zeventiend'eeuwsche menschen toe te dichten, gelijk hij ze gaarne in die menschen zou zien.

Vraagt iemand nu: waarom zoo lang stil gestaan bij een uit wetenschappelijk oogpunt zoo onbetrouwbaar boek? dan antwoord ik: omdat het boek desniettegenstaande geen onbeteekenend boek mag genoemd worden en omdat er ook eenige goede en mooie dingen in gewaardeerd moeten worden.

Des auteurs liefde en bewondering voor Vondel, die mij

lichtelijk dweepziek voorkomen, hebben hem tot zijn werk bezield, hem de kracht en de volharding gegeven, Vondels poëzie en een aanzienlijk deel der literatuur over Vondel te doorlezen en te bestudeeren. De geestesinspanning, daartoe vereischt, mag niet onderschat worden. Alles wat zijn onderwerp raakte of scheen te raken, is door Dr. Brom met liefdevolle toewijding bijeengezocht; zij het dan ook dat aan het onderzoeken minder toewijding besteed is. Met behulp van het zóó verworven materiaal heeft hij getracht zich een voorstelling te vormen van Vondels overgang tot de R.-K. kerk. Begaafd met eeu levendig meêgevoel en een vlugge verbeelding, heeft hij gepoogd, dat gemoeds- en geestesproces meê te leven; ons Vondel te doen zien: onbewust Roomsch, langzaam neigend tot de Roomsche kerk, zich bij haar aansluitend, optredend als getuige van hare waarheid tegenover vroegere geloofsgenooten.

Dat dit alles een langzaam proces is geweest en langs inductieven weg bestudeerd moet worden, was vroeger reeds aangetoond. Hier echter is voor het eerst een poging gedaan het ons in bijzonderheden te doen zien. Op meer dan eene plaats, die vroeger buiten beschouwing was gebleven, heeft Dr. Brom voor het eerst de aandacht gevestigd. Wel heeft hij zijn voordeel gedaan met wat vroegere Vondel-onderzoekers hem te leeren gaven, doch hij gaat doorgaans zijn eigen weg, geeft zijn eigen voorstelling, spreekt zijn eigen taal. Zijn taal draagt, evenals zijn stijl, een sterk persoonlijk karakter.

Een stilist als dezen treft men onder de schrijvers van wetenschappelijke proefschriften hoogst zelden aan. Zijn boek is doorgaans vlot, levendig geschreven; verdienstelijke bladzijden zijn niet zeldzaam; hier en daar vindt men een mooie of schitterende passage. Zeker, deze jonge auteur heeft, naar het mij voorkomt, ook vrij wat af te leeren: het gewildkarakteristieke dat meer dan eens duister of onbegrijpelijk wordt, het overmatig-aphoristische, het valsch-vernuftige. Doch aan zelfkennis ontbreekt het hem blijkbaar niet, die ervan overtuigd is, dat hij ‘een proefstuk, geen meesterstuk’ heeft geleverd.

Wat er verder van Dr. Brom zal worden, zal natuurlijk afhangen van de wegen die hij zal volgen. Gaat hij inzien, dat ook een literair-historicus ernaar moet streven niet meer

te zeggen, dan hij kan verantwoorden en dat het hier niet zoozeer om beweren als om bewijzen te doen is, dan mogen wij van zijn later werk iets goeds verwachten voor de literatuurgeschiedenis. Voelt hij weinig of niets voor aanmerkingen als de boven te boek gestelde en zegt hij: ‘vereerde professor, ik lap uwe wetenschappelijke literatuurhistorie aan mijn laars’ - ik zal het hem waarlijk niet euvel duiden. Doch ik hoop dan, dat hij later, vrij van academische verplichtingen, ons alle aanteekeningen achter zijn werk zal besparen en daardoor niet bij zijne lezers de verwachting wekken, alsof hetgeen hij beweert en voorstelt inderdaad op historische gronden berust. Hij behoeft dan zijn lezers niet te plagen en kan zijne ‘indrukken’ van het verleden verwerken met een vrijheid, die zeker aan den vorm van zijn werk ten goede zal komen. Wie weet - laat mij deze uitdrukking ook eens gebruiken - of hij dan zijne aandoeningen en indrukken, gevoelens en gedachten niet zal verwerken tot poëzie? Want geeft dit proefschrift zijn schrijver eigenlijk niet meer recht op een dichterkrans dan op een doctorshoed? Is deze auteur misschien op weg naar de leege plaats van dien jovialen en sympathieken Overijselaar, dien forschen en strijdbaren Katholiek, dien vaardigen journalist en grootdoenden dichter, die beter proza dan verzen schreef, die te vroeg van ons is heengegaan, niet voor zijne geloofsgenooten alleen? De tijd zal het ons misschien leeren.

Wat de tijd ons, niet-Roomsche Nederlanders die iets voor Vondel gevoelen, reeds nu kan leeren, is, dat de Roomsche ons tegenwoordig een voorbeeld geven in toewijding aan de studie van onzen grootsten dichter. Dat zij vooral den Roomschen Vondel bestudeeren, is hun zaak. Indien zij deugdelijk wetenschappelijk werk over dezen leveren, kunnen wij veel van hen leeren. Doch het is zoo noodig - ook voor de R.-Katholieke Vondelianen - dat niet alleen de Roomsche Vondel, doch de gansche Vondel, bestudeerd worde. Het is voor ons Protestanten moeilijk ons in Roomsche opvattingen en begrippen, gevoelens en toestanden te verdiepen en ze te leeren begrijpen; doch veel moeilijker nog is het voor R.-Katholieken te leeren begrijpen, gevoelen en waardeeren, wat door Protestanten wordt gedacht en gedaan. Ook daarom is belangstellende kennisneming en eerlijke critiek van hetgeen

aan de andere zijde wordt gewerkt zoo noodig voor beide partijen. Niet minder noodig echter, dat ook onzerzijds Vondels leven en werken bestudeerd worden. Afgezien nog van den nationalen plicht die in dezen op ons rust, is wetenschappelijke Vondel-studie die slechts waarheid zoekt en den ganschen Vondel tot voorwerp van onderzoek neemt, zoo noodig als tegenwicht van de Roomsche Vondel-studie. Verschil van voorkeur, opvatting, meening, waardeering zal natuurlijk blijven bestaan. Willen de R.-Katholieken vooral *die* gedichten of dramatische werken van Vondel bewonderen, waarin Vondels Roomschheid het sterkst uitkomt - laten zij hun gang gaan en zien of zij hun geloofsgenooten belust maken op de lezing van de *Heerlyckheyt der Kercke* en de *Bespiegelingen van God en Godsdienst*. Willen zij het voorstellen alsof Vondel eigenlijk pas na zijn overgang tot de R.-K. Kerk Vondel wordt en zijn verdere ontwikkeling alleen of hoofdzakelijk uit dien overgang verklaren - het staat hun vrij. Wij laten ons, ook omtrent den Roomschen Vondel, niets opdringen dat ons niet bewezen of hoogst waarschijnlijk gemaakt wordt; wij laten ons niet dringen uit de erfenis van zijn werk, omdat wij ervan overtuigd zijn, dat hij vóór alles Amsterdammer, Hollander en Christelijk burger der Republiek is gebleven. Wij willen gaarne van de Roomsche Vondelstudie leeren, wat daar voor ons te leeren valt en zullen niet schromen critiek te oefenen waar ons dat noodig of wenschelijk dunkt. Doet men aan R.-K. zijde evenzoo, dan kunnen wij, elk langs den weg der wetenschap zijne waarheid zoekend, gezamenlijk de waarheid naderbij komen.

G. KALFF.

De hedendaagsche vuurtechniek en de militaire opleiding.

I.

Indien Berthold Schwartz zijn bus-poeder genoemd had: het universeel middel om harnassen en gepluimde ridderhelmen terug te brengen tot carnavals- en maskarade-sieraden; indien hij verkondigd had, dat evenmin meter-dikke slotmuren als eeuwenoude ridder-tradities en -vooroordeelen tegen dit poeder bestand zouden zijn, terwijl integendeel een zeker soort wezens van menschelijke gedaante, welke buiten die sloten huisden in krotten, modder en ellende, er mensch door zouden worden, welk een spot, hoon of erger zou hem, onverlaat, ketter, ten deel zijn gevallen!

En toch, de maatschappelijke en militaire gevolgen der toevallige kennismaking in Schwartz' vijzel van het schuldeloos drietal, zwavel, salpeter en houtskool, zijn niet kleiner geweest.

Schwartz' mengsel heeft intusschen zijn tijd gehad, de dagen van het rookzwak kruit zijn aangebroken en de toekomst moet uitwijzen of de maatschappelijke gevolgen der oorlogsmiddelen, waarvan nijverheid en scheikunde ons in de laatste jaren hebben voorzien, even groot en beslissend zullen zijn; of er, bijvoorbeeld, eenig, zij het ook verwijderd, verband bestaat tusschen het groeiend democratisch element in het leger, de neiging tot beperking van oorlogszucht en oorlogsuitgaven en die rookzwakke ‘kruit’-soorten.

Ook hier kan geen geschiedenis van het heden geschreven worden. Maar zeker zijn wij gerechtigd, er op te wijzen, dat buìten de weermacht, de uitvinding van het zoogenaamd rook-

zwak buskruit samenvalt met de vredes-conferenties, met gedachten over beperking van militaire lasten en dat ìn die weermacht naast een ontwikkeling in de richting van een volksleger - wat een ontwikkeling is in democratischen zin - een wassende drang merkbaar is om het gezond verstand ook in militaire zaken den voorrang toe te kennen. Sneller dan het zwarte kruit in de muren der riddersloten, hebben de nieuwe chemische producten bres geschoten in militaire vooroordeelen, sleur en traditie en hebben zij de moderne levensopvatting en wetenschap in staat geteld door die bres stormenderhand het afgesloten, afgezonderde en zich afzonderende militaire kastewezen binnen te dringen.

De mensch is ook in het leger mensch geworden. Zelfs de jongste soldaat moet gaan denken. De aanvoerders worden zich bewust, in de eerste plaats opvoeders, leiders, voorgangers te zijn, niet alleen in het gevecht, maar op elk gebied, zij kunnen niet langer drilmeesters, vreesaanjagers, opdrijvers blijven.

De tucht, daarnaast, gegrond op vrees voor den straffenden meerdere, maakt plaats voor een hoogere tucht, welke haar kracht ontleent aan plicht- en gemeenschapsgevoel. Het ideaal van den geoefenden soldaat is niet langer een levende machine te zijn, gekoppeld aan een dood stuk ijzer. Militaire eer en militaire deugd worden in de eerste plaats menschelijke eer en menschelijke deugd. Het militair recht nadert het gemeen recht. De militaire wetenschap keert terug in den schoot der Alma Mater.

Op tactisch gebied zijn de invloeden van het rookzwak kruit niet minder groot. De militaire, de tactische lessen van de oorlogen in Zuid-Afrika en Oost-Azië zijn in het bijzonder te zoeken in het gebruik van het rookzwak kruit. Sedert het ultimatum van President Krüger heeft het de krijgskunst, beter gezegd de gevechts-kunst, een eeuw vooruitgebracht.

Gedurende den oorlog in Zuid-Afrika kwamen de Engelschen er toe het niet-opval-beginsel van hun tegenstanders over te nemen, die dit op hun beurt van inboorlingen hadden afgezien en op hun jachten in de wildernis in practijk hadden leeren brengen. Behalve de uniform, werden

zelfs affuiten-raderen, sabels en scheeden vaal geel gekleurd, om maar niet tegen het terrein af te steken. Treffend zijn de verhalen, o.a. van onzen militairen attaché, kapitein Jhr. Ram, over die 'schijnbaar verlaten' slagvelden, waar het bloedig pleit, voor den toeschouwer meer hoorbaar dan zichtbaar, beslist werd. In Oost-Azië ziet men aan Japansche zijde hetzelfde; *na* de harde lessen aan de Jalu-rivier verwisselen de Japanners hun vredes-uniform tegen khaki.

Bij het begin van den oorlog bracht de Japansche Infanterie de algemeene regelen, ontleend aan de Europeesche legers, in toepassing, maar reeds in 1907 laat zij deze varen. Een Japansch officier liet zich, na Liao-Yang, tot een Fransch attaché daarover als volgt uit: 'Gij zijt ongetwijfeld verwonderd over de verschillen tusschen hetgeen bij u gewoonte is geworden en hetgeen Gij hier ziet. Wij waren het aanvankelijk niet minder, want Gij weet, dat onze reglementen gelijkluidend waren met die in Europa. Ook wij zijn begonnen te manoeuvreeren volgens de boekjes en hebben ons aldus in één dag meester gemaakt van de stellingen van Nan-Chan. Maar ten koste van hoeveel bloed! De derde divisie, die daar nagenoeg vernietigd werd, heeft ons echter geleerd en zoo doen wij het nu wat langzamer, maar dekken ons beter.' En inderdaad, in een der eerste Russische gevechtsrapporten heet het: 'De Japanners gebruiken op ideale wijze het terrein. Gedurende den aanval ziet men noch de voorwaartsche sprongen hunner tirailleurs, noch hun reserves.'

Het komt er voor het Nederlandsche leger op aan van de gelegenheid, die de moderne, vèrdragende, rookzwakke snelvuurwapenen bieden, *gedurende* het gevecht voor den vijand onzichtbaar te blijven, gebruik te leeren maken.

Het is van oudsher goede krijgsmans-kunst zijn troepenbewegingen en dus ook de troepen zelve zoo lang mogelijk gedekt te houden voor het oog van den vijand. Vroeger, in de dagen van gladde vuurwapenen en rookend buskruit, kon echter van dat gedekt houden geen sprake meer zijn, zoodra het op beslissend vechten aankwam. Om toch de tegenpartij te verslaan of zelfs maar te schokken, was het noodig haar in dicht gesloten massa's op zeer korten afstand te naderen, beter gezegd op het lijf te vallen, terwijl bovendien de rook van een enkel geweerschot voldoende was, om

zoowel een heel regiment als een patrouille op grooten afstand te ontdekken. Dit is bij gevechten tusschen troepen, bewapend met vèrdragende, rookzwakke snelvuurwapenen, veranderd. Men brengt nu de tegenpartij tot staan, ja vernietigt haar soms, zonder dat zij den aanvaller goed heeft waargenomen. Het rookzwak schot behoeft, zoowel voor kanon als geweer, op den werkzamen afstand, bij een handig gebruik van het terrein, niet waarneembaar te zijn, mits men zich door een volmaakte aanpassing aan dat terrein, zoowel zich verplaatsende als in stelling zijnde, onzichtbaar houdt. De rook van het schot is niet te zien, de vlam van een losbranding der vuurmonden kan in zeer vele gevallen onzichtbaar gemaakt worden door het bezigen van gezichtsdekkingen als dijken, terreinplooien en struikgewas of maskers.[1)] Evenmin verschaft de knal van het schot gegevens omtrent de opstelling. Men kan dikwijls niet nauwkeurig de richting bepalen, waaruit deze komt, omdat hij daarvoor te scherp, te kort en te hoog van toon is.

De mogelijkheid om onzichtbaar te blijven voor den vijand, ook op het gevechtsveld, verschaft een uitnemend voordeel voor hem, die daarin de grootste bedrevenheid toont. De onzekerheid, waarin men de tegenpartij daardoor laat, moeten vooral de kleine legers, hetzij aanvallend of verdedigend optredend, tot machtige bondgenoote kiezen. De onzekerheid schokt het moreel, zelfs van den sterkste. Het doet òf overdreven voorzichtig, tijdverliezend tasten, òf verlokt het eene oogenblik tot onnoodig ontwikkelen van een overmacht, brengt een volgende maal in de verleiding een beslissing met onvoldoende krachten te wagen. Onzichtbaar opgesteld en gebruikt door gemakkelijk beweeg- en snel verplaatsbare troepen, is het rookzwak, vèrdragend, snelvurend wapen ongetwijfeld de steun geworden, die den kleinere en zwakkere in staat stelt met goede kansen den strijd met de overmacht aan te gaan. Dat wapen kan David's slinger worden tegenover een modernen Goliath, doch slechts als men heeft geleerd het zoo nuttig mogelijk toe te passen en gebroken heeft met het oude en traditioneele, dat nu daaraan nog in den weg staat.

1) Het opwarrelen van stof, tengevolge van het afgaan van het schot, werd in Oost-Azië voorkomen door voor de monding op den grond matten te spreiden. Hetzelfde resultaat wordt ook bereikt door daar water of olie te sprenkelen.

II.

Wie echter het militaire kent, gevoelt onmiddellijk, dat juist hier de groote moeilijkheid schuilt, daar het opzichtige van ouds kern en wezen er van uitmaakt. Ja, zelfs heden ten dage wordt in vredestijd opzichtigheid in houding, loop, gebaar en stem, in kleeding, doen en laten, door de menigte het kenmerk van den goeden militair geacht en is de martiale, kaarsrechte snorbaard, met luide stem, zwaren tred, kletterenden sabel en rinkelende sporen, die liever knapt dan buigt, in veler oogen daarvan het ideaal.

Hij was dit ongetwijfeld in de dagen van de zeer gebrekkige vuurwapenen, van het handgemeen, in die van Frederik den Groote en van Napoleon. Deze grootmeesters versloegen den vijand evenmin direct door de materiëele uitwerking van hun wapenen, maar het moreel van den vijand werd hier gebroken door de koene, vastberaden houding, door het duidelijk zichtbaar, ontzagwekkend, zenuwschokkend voorwaarts gaan van dichte drommen, als 't ware levende muren, liefst zonder een schot te lossen. Juist op het opzichtig, kalm gebaar, op het *niet* schieten, zoolang de vijand niet in aftocht was, kwam het aan.[1)] Diegene bracht den eersten beslissenden schok op den vijand te weeg, wiens houding, wiens uiterlijk, wiens tenue op het slagveld het meest onberispelijk was en het langst onberispelijk bleef, die er het indrukwekkendst uitzag. Dit was de moreele bedreiging, die bij den vijand meer insloeg dan de materiëele werking van kogel en bajonet, welke ook toen in de tweede plaats kwam.

Geen wonder dus, dat onder die omstandigheden aan het uiterlijk alle zorg besteed werd, dat vooral de uniform opvallend, onberispelijk moest zijn. Vandaar paradedressuur,

1) ‘Die Commandeurs dieser Bataillons (die, in linie ontwikkeld, ten aanval oprukken) müssen sich angelegen seyn lassen, in den Feind zu brechen und solchen zu enfonciren ohne sich eher des Feuers zu bedienen als wann er den Rücken gegeben hat.’

‘Desshalb die ganze Gewinnung von der Bataille darauf ankommt, dass man nicht sonder Ordre stille stehet, sondern fier und in guter Ordnung gegen den Feind avanciret und chargiret.’

Gevechts-voorschriften van Frederik den Groote.

'Strammheit', opzichtige manieren en even opzichtige kleeding en sieraden.[1] Vandaar een kleeden der troepen op den morgen van den slag in groot tenue. Vandaar nauwgezette, ceremonieuse inspecties een belangrijk deel der militaire opleiding. Vandaar kletterende handgrepen, waarbij geheele bataljons als één man werkten. Vandaar bij Frederik een voorbeeldige geoefendheid in het snel ontwikkelen van lange liniën, die, met het geweer in den arm, in parade-kleeding, onder langzaam tempo, aangegeven door een officier met het horloge in de hand, naast den vaandeldrager, met een fabelachtige regelmatigheid, indrukwekkend, op den vijand aanmarcheerden. Het hoogst gebrekkige vuurwapen van die dagen liet zoo iets toe.

Dit is veranderd onder den invloed der vèrdragende juistheids-wapenen. Was toen het vuur bijzaak, nu is het hoofdzaak. Waren toen het uitwendig voorkomen, het opzichtige, de parade-houding alles voor de zegepraal, nu bevatten zij de kiemen van de nederlaag, omdat zij den vijand slechts gelegenheid geven op grooter afstand het vuur te openen.

Het moderne gevecht is het *vuur*gevecht. De moderne tactiek: *vuur*tactiek. Ook nu breekt men het moreel en daarmede het materiëel weerstandsvermogen, maar dit geschiedt vooral door de '*mysterieuse kracht*'[2] van het moderne vuurwapen. Hoe meer men het mysterieuse dier kracht weet te verhoogen, des te grooter de (moreele) uitwerking, des te gemakkelijker en des te eerder de beslissing.

Het is een bekend verschijnsel, dat de kracht van al wat mysterieus is, in het onbekende, ongeziene, vage ligt, dat de verwachting van een feit, meer prikkelt dan het feit zelf en dat deze prikkel zijn hoogtepunt bereikt in het zich daarbij aansluitend plotselinge. Wil daarom de moderne tactiek, d.i. de vuurtactiek, volkomen toegepast worden, dan is, naast de materiëele geoefendheid daarin, noodig aan dat 'mysterieuse' element alle aandacht te wijden. Ongezien naderen en verrassend openen van het vuur derhalve, liefst van geheel overwachte zijde, maar ook ongezien blijven afgeven daarvan

1) Deze opzichtige kleeding diende tevens tot bevordering der vrijwillige dienstneming. Dat men daarmede de minst ontwikkelden naar de gelederen lokte, was geen bezwaar, integendeel.
2) Kapt. Jhr. Ram, in zijn mededeelingen over den oorlog in Zuid-Afrika.

zoo lang mogelijk, hetzij het geldt den aanvaller tot staan te brengen, hetzij een verdediger in zijn stelling moet worden geschokt. Het element der onzekerheid moet in beide gevallen de hoofdrol blijven vervullen. Het vuurwapen doet de werking gevoelen van het gevaar op het gemoed van den mensch; de onzichtbare stellingen, waaruit dat vuur wordt afgegeven, het steeds dichter naderen van die vuurstelling, zonder dat men de tegenpartij dichterbij heeft zien komen of stelling zien nemen, zijn voor die gemoedswerking coëfficienten van de hoogste waarde.

Zoo is militaire opzichtigheid, op welk gebied ook, in stede van militaire deugd, een militaire ondeugd geworden; is parade-dressuur voor de oorlogsvaardigheid uit den booze en moet de militaire opvoeding, in plaats van die opzichtigheid in uiterlijk en wezen stelselmatig te ontwikkelen, haar integendeel met alle kracht gaan bestrijden; moet de militaire manoeuvrevaardigheid zich gaan toeleggen op het onzichtbaar, het ongezien voor den vijand manoeuvreeren, niet op het paradeveld, maar op het gevechtsterrein.

Hiervoor zijn twee zaken noodig:

1. een stelselmatige opleiding, zoowel voor den aanvoerder als voor den enkelen man, voor de kleine afdeeling zoo goed als voor de groote, om zich onzichtbaar in het terrein te leeren verplaatsen en onzichtbaar stelling te leeren nemen en daaruit voortvloeiend:
2. een speciale studie van gedaante, kleur en toon van het Nederlandsche terrein, ook in verband met jaargetijde, weersgesteldheid en belichting;
3. versterkingen en uniformen, die in genoemde terreinen niet opvallen.

Deze eischen gelden voor alle wapens.

Er wordt daaraan, zoo tactisch als technisch, wel aandacht gewijd. Men gevoelt, als 't ware instinctmatig, de noodzakelijkheid ervan, maar zij blijven stiefkinderen der militaire wetenschap en een stelselmatige studie en opleiding in deze richting ontbreken. Het zwaartepunt ligt nog altijd op het excercitie-parade-veld, waar van een oorlogsopleiding geen sprake kan zijn.

Een milicien brengt van zijn eersten oefenings-tijd van 8½ maand er dikwijls 7½ door in het garnizoen en één te velde.

Deze getallen zijn voor sommige garnizoenen minder ongunstig, omdat in de onmiddellijke nabijheid van deze goede oefeningsterreinen in de vrije natuur liggen, maar dit zijn uitzonderingen. Als regel wordt voldoende oorlogsoefening belet door het kazerneeren van militie, voor eerste oefening onder de wapenen, in bewoonde centra. De vesting-artillerie, torpedisten, pontonniers en pioniers verkeeren in dit opzicht onder de gunstigste omstandigheden, daar zij kunnen oefenen in een omgeving, welke minder verschilt van die, waarin zij in oorlogstijd zullen moeten handelen.

Bij de opvoeding van het levend element, bij voetvolk en ruiterij, verzetten bovendien de heerschende opvattingen, betreffende krijgstucht en vormendienst, zich tot nu toe tegen het erkennen van de noodzakelijkheid van een rationeele, individueele opleiding, uitsluitend in het terrein. Eerst bleef men afkeerig van het gevecht in verspreide orde uit vrees voor een ‘bende’. Alles wat afweek van het automatische, wat, bijvoorbeeld, niet op commando netjes in rij en gelid, op twee of meer gelederen, stilstaande of in den pas marcheerende geschiedde, werd als zoodanig betiteld, niettegenstaande het bloed, dat in 1870 ook aan Duitsche zijde, tengevolge van het te lang vasthouden aan gesloten formaties en aan het rechtlijnige, gevloeid had. Door velen werd aanvankelijk het tirailleeren met argwaan, als een noodzakelijk, de tucht ondermijnend kwaad, beschouwd. Nog maar enkele jaren geleden was nadrukkelijk voorgeschreven, dat na oefeningen in verspreide orde steeds eenige gesloten exercitiën moesten worden uitgevoerd. Sommigen noemden, en noemen dit nog, noodig om den troep weer ‘in de hand’ te krijgen. Enkelen gingen nog verder dan het reglement door onderhandsche orders, om alle oefeningen in het terrein na thuiskomst met een defileeren in den parade-pas op de kazerne-plaats - een klein paradetje dus - te besluiten. Kenschetsend voor den heerschenden geest van het ook ten onzent op militair-wetenschappelijk gebied toonaangevende Duitschland, is wel, dat nog in de ‘Jahrbücher für die Deutsche Armee und Marine,’ van Maart 1907, een artikel van een Duitsch generaal voorkomt, getiteld: ‘Wie die Kavallerie exerzieren soll,’ waarin voor dit wapen een systeem van oefenen wordt aanbevolen: ‘als gelte es einem

Grenadierbataillon aus der Zeit Friedrich des Grossen,' en dat: 'Nach dem gefechtsmässigen Exerzieren stets noch eine Reprise in fester Ordnung oder ein Parademarsch zu erfolgen hat.' 'Ja,' verklaart deze generaal, wel 'gefechtsmässig Exerzieren,' maar bovenal: 'Parade!' Wij halen dit voorbeeld aan, omdat het zoo juist de heerschende opvatting teekent, die Frederik den Groote als standmodel blijft beschouwen en een studie en toepassing van het niet-opvalbeginsel in den weg staat.

De parade-cultuur is een cultus, waarbij men zich ver vooruitstrevend waant door als uiterste concessie voor het militair opvoedings-systeem van ruim twintigjarige jonge mannen van zeer uiteenloopende ontwikkeling, het 'Drill und Erziehung' aan te geven, niet vermoedende daarmede een paedagogische onmogelijkheid te eischen. Het is een volkomen onlogische handeling de recruten-opvoeding aan te vangen met de parade-exercitie met dril en daarbij dingen in te stampen, die men twee maanden later bij de gevechtsopleiding in het terrein als de grootste levens- en nationaalgevaarlijke domheden moet afkeuren.

Weken, soms maanden, worden besteed om den recruut netjes gericht te leeren loopen in rij en gelid, om hem op een bepaalde wijze zich te leeren omkeeren of in een andere richting te doen gaan. Er wordt nauwlettend toegezien of elke voet, elk been, elke recruut ieder dezer bewegingen op volkomen gelijkvormige wijze uitvoert. Hoe ontzaglijk veel moeite kost het leeren richten in het gelid niet, hoe wordt recruut voor recruut daarin onderwezen, terwijl de neuzen van zijn kameraden als 't ware als richtmiddelen dienst doen. Zoo'n recruut moet den indruk krijgen, alsof hij het land niet zal kunnen verdedigen, zoo hij niet uitstekend gericht kan staan, zich niet als een automaat kan bewegen. Dit, evenals aanvankelijk het beoefenen van het gevecht in verspreide orde, geschiedt op een zorgvuldig geëffend open terrein, zoodat den recruut als 't ware practisch wordt ingeprent, het terrein, in den oorlog hoofdzaak, van nul en gener waarde te beschouwen. Terloops merken we op, dat aan deze oefeningen slechts waarde is toe te kennen als gymnastiek, maar dan behooren zij thuis bij het schoolonderwijs, niet in den militiedienst.

Nu breekt de opleiding van den recruut in het terrein aan en wat hem als heilig werd ingeprent moet eensklaps gedurende eenige uren door hem als landverderfelijk kwaad beschouwd worden. Nu mag alles zonder commando's, niet gericht, niet in den pas, nu wordt de recruut van automaat bevorderd tot mensch met gezond verstand en moet hij het terrein als hoofdzaak beschouwen.

Voor den onderwijzer daarnaast van een handleiding, een systeem, geen sprake: hij moet zich te midden van die tegenstrijdigheden trachten te redden. Bij zijn onderwijs, dat den nadruk legt op de waarheid als een koe, ‘dat vuuruitwerking boven dekking gaat’, vormt zich te vaag het belangrijk begrip, dat zonder gezichtsdekking, die in den regel bovendien materieel dekt, van vuuruitwerking op den duur geen sprake meer kan zijn. Alles is hier overigens, wat de oefeningen in het terrein betreft, nog in rudimentairen staat; men schrijft wel voor dat het moet, maar blijft in gebreke den onderwijzer stelselmatig te leeren hoè het moet.

III.

Bezien wij van het niet-opval standpunt onze duurzame versterkingen. Technisch zijn onze nieuwe forten een aanzienlijke verbetering van die, welke een vijf-en-twintig jaar geleden, tengevolge der vestingwet, ontstonden. De laatste, zoo vestingen als forten, zijn ware monumenten van den destijds oppermachtig heerschenden geest van militaire opzichtigheid: torenhooge wallen, traversen, remises en dergelijke gebouwen, als silhouetten scherp afstekende tegen den horizon en in het omliggende terrein, alsof men het de vijandelijke artillerie te land en ter zee zoo gemakkelijk mogelijk wilde maken mikpunten te kiezen, zich in te schieten, de schoten waar te nemen en te treffen. Merkwaardigerwijs echter vertoonde zich, nagenoeg tegelijkertijd met den bouw, een reactie, zij het ook een deels onbewuste, tegen die opzichtigheid. Men ging die hooge wallen met struikgewas en boomen beplanten, gepantserde fronten van monumentaal-zichtbare versterkingen en zichtbare gedeelten der gebouwtjes voor afstandmeting, enz. werden groen geschilderd, soms zelfs met het gras er op afgebeeld. Maar vooral werd die opzichtigheid een

stoot gegeven door eene beweging om het zware geschut niet meer in die kogelvangers van forten, doch gedekt in het lage terrein der omgeving, op te stellen.

Ook wat de militaire kleeding betreft, heeft men veel, dat schitterde, opzichtig was of in het terrein afstak tegen de omgeving, zien verdwijnen. De geweren zijn niet langer blank gepoetst, maar geblauwd, de schako met haar glimmende koperen versierselen heeft plaats moeten maken voor de stemmige képi. De glinsterende knoopen zijn van de overjassen verdwenen. De nieuwe 'tentes-abris' zijn niet meer hagelwit, maar vaal-bruin.[1)]

Er is zelfs door eene gemengde commissie rapport uitgebracht over het moeilijk vraagstuk der militaire kleeding en uitrusting, waarvan de memorie aan dat verdienstelijk rapport toegevoegd door het lid, den heer Dudok van Heel, in verband met ons onderwerp van het meeste belang is. Want zeker heeft deze commissie, ook na de zooeven aangestipte uniform-wijzigingen, en nevens haar hoofddoel: bezuiniging, een zeer gewichtige taak gehad van tactisch standpunt, daar dit onafscheidelijk met het uniform-vraagstuk verbonden is. Het donkerblauw toch van de Nederlandsche uniformen is een kleur, die in onze terreinen zeer opvalt. De berenmutsen der Rijdende Artillerie, de kolbaccen der Cavalerie zijn, evenals hun glimmende sleepsabels, op het moderne gevechtsveld voor de eigen partij niet anders dan onbruikbare, levensgevaarlijke parade-sieraden. Roode halskragen, glimmend verlakte kleppen van képi's, koperen knoopen zijn bij de moderne veldkleeding uit den booze. Onze gewone bepakking maakt den infanterie-soldaat te velde tot een onbruikbaar lastdier. En de nuchtere, practische milicien gevoelt dit soms. Menigmaal zagen wij hem bij manoeuvres, op patrouille, uit zich zelf de kolbac afzetten, de képi achterste voren op het hoofd plaatsen, wanneer hier of daar overheen gegluurd moest worden. En wie kent niet de tallooze kunstjes om den ransel te verlichten en de even tallooze straffen, die daarvan het gevolg zijn?

1) Si vous pouviez revenir dans ce monde, vous seriez étonné de la physionomie actuelle de l'armée, et vous conviendriez avec moi que le vrai mérite de ces uniformes nouveaux ne consiste pas à flatter heureusement la vue....
Lettres d'un vivant à son ami Clausewitz dans l'Olympe (± 1850).

Wij erkennen, dat de uniform er met dit al niet fraaier op zal worden, dat geen dienstmeisjes meer door 'glimmende knopkes' veroverd zullen worden, geen kakelbonte kleedij meer als lokmiddel voor den adspirant-vrijwilliger zal kunnen dienen. Dit achten wij, wat het laatste betreft, een voordeel en bovendien hebben de vrijwillige soldaten, wat de Nederlandsche weermacht betreft, hun tijd gehad. Traditie kan heilig zijn, maar zij wordt belachelijk zoo gezond verstand er het offer van wordt en zelfs misdadig, indien zij tot onnoodig bloedverlies of erger aanleiding kan geven.

Evenals in het Engelsche leger, zou men, een middenweg kiezende, een strenge afscheiding kunnen maken tusschen garnizoens- en veldtenue. Daar echter, wat militie en landweer aangaat, een dubbel stel uniformen als geld verspillen betiteld moet worden, gelooven wij het voor Nederland het best, haar uitsluitend van een veld-uniform te voorzien en slechts de beroeps-militairen bovendien een garnizoens- of gala-uniform te geven, zooals iedereen in het dagelijksch leven zijn werk- en uitgangspak heeft.

Toetsen wij ten slotte aan de beginselen, hierboven geschetst, critisch onze reglementen en voorschriften, dan maken die der bereden artillerie een gunstigen indruk door hun frischheid en bondigheid. Hun samensteller komt daarvoor lof toe. Hier toch treffen wij voor het eerst de twee groote eigenschappen voor het hedendaagsch gevecht nl. *aanpassingsvermogen* en *erkenning van het persoonlijk initiatief*, vereenigd aan, in de zinsnede: 'voor het innemen eener verzamelopstelling kan *elke formatie*, *die zich aan het terrein aanpast*, *worden gebezigd*.' Hier gaat één van de zoogenaamde normaalvormen, die zooveel kwaad gedaan hebben, over boord. Wat wil men toch met die normaal-vormen en normaal-aanvallen? Er bestaat in de vrije natuur zoo min een normaal aanvalsterrein als in den oorlog een normaal-aanval. Het gladde, open excercitie-terrein is eerst recht voor oorlogs-oefening een abnormaal terrein, en de daar gehouden gevechts-oefeningen zijn abnormale oefeningen, die onjuiste beelden geven.[1)]

1) Wij konden onze batterijen niet ongedekt opstellen, omdat zij dan door de Russische snelvuur-artillerie vernietigd zouden zijn. Een batterij open opstellen heet haar vernietigen.

Kolonel Nagata der Japansche veld-artillerie.

Ook op andere moderne gevechts-eischen, zooals wij die in het begin van ons opstel schetsten, wordt in het voorschrift der bereden artillerie de aandacht gevestigd. Dit reglement kent aan het gezond verstand een eervolle plaats toe, daarin spiegelen zich de ervaringen van Zuid-Afrika en Oost-Azië af, het verplaatst ons in gedachte van een of ander vervelend, duf kazerne-excercitie-, inspectie- en paradeveld naar de vrije natuur, in duinen en houtgewas, op de heide en in den polder. Dààr en dààr alleen liggen onze toekomst-oefeningsterreinen, dààr toch zullen wij ons land moeten verdedigen.[1)]

Waar in een voorschrift zoo op het gewicht van deze zaken gewezen wordt, daar is een stelselmatige opleiding in dat onzichtbaar verplaatsen en stelling-nemen, een strijd tegen de militaire opzichtigheid, te verwachten.

Ook in de reglementen en voorschriften van het voetvolk wordt op die eigenschappen van aanpassing, onzichtbaarheid enz. de aandacht gevestigd, maar schoorvoetend, als op een medicijn uit het vergif-kastje, die met omzichtigheid, bijna als een noodzakelijk kwaad, moet toegediend worden in uiterste gevallen.

Ook hier bemerken wij een spoor van de ervaring der slagvelden in Oost-Azië, bijvoorbeeld dààr, waar aanbevolen wordt ‘tot beperking der verliezen’ van de duisternis gebruik te maken om over een open en effen vlakte een stelling te naderen. Maar dat ‘tot beperking der verliezen’ schijnt een zwakke uitdrukking. Aan de hand van de ervaringen der jongste oorlogen kan, enkele uitzonderingsgevallen daargelaten, verklaard worden, dat het *noodzakelijk* is van de duisternis of van bijzondere hulpmiddelen gebruik te maken om een stelling over open vlak terrein te naderen, tenminste, wanneer zij met moderne geweren en kanonnen bewapend is. Reeds in 1870 trouwens, blijkt het onafgebroken voorwaarts gaan niet meer mogelijk te zijn geweest. De onlangs verschenen ‘Studien zur Kriegsgeschichte und Taktik, herausgegeben vom Grossen Generalstabe,’ zeggen over een der beslissende aanvallen op den 18^{en} Augustus 1870 (St. Privat): ‘Es war der einzige deutsche Angriff unter schwie-

1) La guerre se fait dans les champs; sortons des villes. Nos soldats s'abrutissent sur la place d'exercice. C'est en pleine campagne que l'instruction du soldat peut seulement être faite. Général de Saint Mars.

rigen Verhältnissen, der in ununterbrochenen Vorschreiten zum Ziele gelangte.'

De Japanners gebruikten den nacht voor den aanval, als zij overdag niet voorwaarts kwamen; het 1e en 2e leger reeds bij het tweede belangrijke treffen; het 4e leger van af het treffen bij Liao-Yang.

Door de moreele werking van het verrassend optreden niet naar waarde te erkennen, staat het Infanterie-Reglement achter bij dat der Artillerie, dat integendeel juist op de ontzaglijke moreele kracht daarvan zoo verdienstelijk den nadruk legt.

Vragen wij ons nu, naar aanleiding van het voorgaande, af, welke hervormingen, naast die der uniformen, noodzakelijk zijn, dan luidt het antwoord, dat in de eerste plaats de militaire wetenschap zich op dit gebied moet gaan toeleggen en tevens de recruten-opleiding haar programma zal behooren om te keeren. Niet, zooals thans, eerst de gesloten exercitie, maar als begin een zorgvuldige, stelselmatige opleiding van den enkelen man in het gebruik van het terrein. Dan volgt bij voetvolk en ruiterij op overeenkomstige wijze die van de kleinste afdeeling, bij de artillerie die van het stuk. Geleidelijk klimt men dus op tot die van grootere verbanden. Gelijktijdig daarmede worden als neven-vakken de werktuigelijke behandeling van de wapens en die exercitiën beoefend, welke bepaald noodig zijn om de afdeelingen, beginnende bij de kleinste, bijeen op te stellen en bijeen te verplaatsen. Deze gesloten exercitie moet echter geheel en uitsluitend als materiëel hulpmiddel beschouwd worden om een maximum aantal menschen een minimum plaats te doen innemen en den commandanten gelegenheid te geven die afdeelingen gemakkelijk en snel in de meest geschikte formatiën, zoo min mogelijk opvallend of zichtbaar voor den vijand, op te stellen of te verplaatsen. Een hoogere opvoedkundige, tuchtelijke militaire waarde kan aan die gesloten exercitiën niet meer worden toegekend. Zij zijn voor den soldaat geestdoodend vervelend en verlagen den jongen man bij herhaling, ook nadat hij den vorm eenmaal kent, tot een automaat, wat afstompt of afkeer wekt. Gesloten oefeningen van dien aard zijn op den duur slechts belangwekkend voor hem op wiens commando ze worden uitgevoerd. Dat onmiddellijk, gelijk-

tijdig en stipt uitvoeren door eenige honderden mannen van zijn commando streelt zijn eigenliefde. Verder maakt het een aangenamen indruk op het groot publiek: hoe gelijker, hoe meer rukkend, klinkend en stampend, des te schooner, des te indrukwekkender, en inderdaad, ‘c'est beau.... mais ce n'est plus la guerre!’

Het aanpassings-vermogen in het terrein, het werken zonder luide commando's of klinkende signalen, het zich ongezien en stil verplaatsen en stelling nemen, door ieder man, door iedere afdeeling zelfstandig, maar in zwijgende harmonie en samenwerking met het geheel, volgens den wil en in den geest van den aanvoerder, moeten als het kenmerk der gevechts-vaardigheid en als een van de belangrijkste onderdeelen der tactische wetenschap beoefend worden. Daaraan moet dus, zoowel bij de wetenschappelijke militaire opleiding als bij de practische oefeningen, een evenredige plaats worden toegekend.

Om het gevechtsveld te bereiken - en de wijze waarop dit geschiedt bevat reeds dikwijls de kiem van overwinning of nederlaag in zich - komen loopwerktuigen, hart en longen, benevens marsch-discipline in aanmerking, maar òp het gevechtsveld beslissen naast een hoogstaand moreel, bovendien de zooeven genoemde eigenschappen.

G. POLVLIET.

Van Koetsveld en de pastorie van Mastland.

1. *Bibliografie.*

De juiste titel van het boek is:
Schetsen uit de Pastorij te Mastland,
Ernst en Luim uit het Leven van den Nederlandschen Dorpsleeraar.
En van de Schrijver:
Cornelis Eliza van Koetsveld.

Dominee Cornelis Eliza werd geboren de 24e Mei 1807. En zijn boek in 1843.

Tot herinnering enkele jaartallen:

In 1837 verscheen *De Gids*. In 1839 de *Camera Obscura*. In 1840, *Waarheid en Droomen*. In 1841, *Studenten-Typen*. In 1847, *Het Leesgezelschap te Diepenbeek*. In 1860, *Max Havelaar*.

In 1821 en '22, *Het Leven en de Wandelingen van Meester Maarten Vroeg*.

En in 1782 was verschenen *Sara Burgerhart*.

Al deze boeken kwamen in mijn herinnering bij 't herlezen der *Pastorie van Mastland*, door overeenkomst en door tegenstelling.

In 1902 verscheen de dertiende uitgave.

Dit feit alleen maakt het boek reeds belangrijk als nationale bezitting. Immers, al zouden b.v. de verzen van Cats of Tollens in zichzelf niet de minste waarde hebben, dan bleven ze toch het bestuderen overwaard, omdat ons volk ze zo heeft liefgehad. We lezen zulke werken met historiese belangstelling, met meer aandacht voor de lezers die ze hebben genoten, dan voor de auteur die ze schreef. En kijken we

daarbij de auteur toch ook goed aan, dan gebeurt dat om in hem de Natie te zien.

Het zwijgend oordeel van het publiek zit in dat getal: dertien.

Maar er zijn ook woordvoerders geweest van de openbare mening.

Potgieter beloofde de schrijver sukses, in De Gids van 1844. Zijn voorspelling is uitgekomen. Hij vond het boek zo echt Hollands, ‘met een Hollandsch hoofd gedacht, met een Hollandsch hart gevoeld.’ ‘Er is veel gezond verstand, er is veel vrolijk vernuft in deze bladzijden,’ schreef hij. ‘Er schuilt meer leven- en liefdewekkends in dan in honderd *Kerkbodes!*’ ‘Hildebrand's beroemd boek zag voor hem niet te vergeefs het licht.’

En twintig jaar later, in 1864, zei Huet, dat hij in gedachte de hoed afnam voor de auteur. ‘Evenals Hildebrand's *coup d'essai* is ook die van den heer Van Koetsveld een *coup de maître* geweest.’

En ongeveer weer twintig jaar later vond Ten Brink ‘den classieken eenvoud van stijl’ van het boek ‘bewonderenswaardig.’ Van Koetsveld was ‘realist’, zei hij. Sommige toneeltjes herinneren hem zelfs aan Betje Wolff en Aagje Deken. En inderdaad citeert hij een tiental regels, die in Sara Burgerhart geen kwaad figuur hadden gemaakt, hetgeen bewijst dat het letterkundig oordeel van de veelgesmade Ten Brink toch ook wel zijn heldere ogenblikken had.

Toen kwam de Nieuwe-Gidstijd met zijn nieuwe idealen, zijn nieuwe auteurs en nieuwe lezers. Maar het oude burgerpubliek bleef het oude burgerboek met vlijt lezen, want na de achtste druk van 1884, kwam de negende in 1891, de tiende in 1897, de twaalfde in 1899 en de dertiende in 1902.[1)]

Indien een boek zekere leeftijd krijgt, zodat er al veel over is gepraat en geschreven, dan ontstaat er langzamerhand een vast, algemeen oordeel. De letterkundige geschiedschrijver

1) In de *Geschiedenis der Noord-Nederlandsche Letteren in de XIXe Eeuw* door Dr. Jan ten Brink (bijgewerkt door Taco H. de Beer), eerste deel, vermeldt de bibliograaf, in de overigens volledige lijst der drukken, niet de elfde uitgave. De zaak is zo: In 1899 verschenen twee drukken; een octavo- en een folio-uitgave; de eerste was de elfde en de laatste de twaalfde editie, maar op een gedeelte der octavo-oplaag stond abusief: 12^{e} druk. Sedert verscheen nog in 1902 de dertiende uitgave (in twee oplagen, met verschillend papier).

registreert dat in zijn boek, met de citaten erbij, die de uitspraken bewijzen en verklaren, zoals in een wiskundig leerboek de stellingen ook gevolgd worden door de bewijzen, soms twee, drie, voor één stelling. Dat is gemakkelik voor allen die beroepshalve de letterkunde bestuderen of onderwijzen. Zij leren het oordeel over een schrijver vanbuiten, met de bewijzen erbij.

De Pastorie van Mastland is reeds oud genoeg, dat het algemeen oordeel erover niet meer wankelt.

Het signalement dat het publiek van de Schrijver opmaakte, luidt als volgt:

a scherp opmerker,
b fijn mensenkenner,
c geestig,
d overdreven ingenomen met zichzelf en zijn ambt.

Ik zal aan dat oordeel niet veel te veranderen hebben, maar toch hoop ik in deze nieuwe karakteristiek, nu ruim twintig jaar na Jan ten Brink, nog wel een nieuw woordje te zeggen over de veelgeprezen auteur. Ik vier daarmee, al is het toevallig, het eeuwfeest zijner geboorte.

2. *Zijn talent.*

Onder de talentloze mensen is hij een talent. Hij is kundig, zonder een geleerde te wezen. Kan wel schrijven, maar is geen stilist. Is wel eens aardig, maar heeft toch geen geest. Kent de mensen, maar is geen wijsgeer. Van alles wat de Talenten hebben, heeft hij ook iets, maar o! zo weinig. Hij is een blok grauw erts, met hier en daar een blinkend adertje en stipje.

Hij heeft wel gevoel voor godsdienst, maar is niet mystiek. Is wel eens ondeugend, maar nooit brutaal. Hij durft wel vrij denken, maar is geen vrijdenker. Hij kan keuvelen en is toch niet gezellig. Hij heeft gevoel, maar mist tederheid. Hij ziet de zwakheden zijner kollega's, maar heeft ze zelf ook, ofschoon wat minder dan zij.

Hij is pedant, maar toch te bescheiden om hoogmoedig te wezen. Ziet uit de hoogte neer op een schoolmeester, maar kijkt op tegen een geleerde ambtgenoot.

Hij is voorzichtig en berekenend, maar heeft toch wel hart. Wantrouwt de mensen zonder pessimisme.

Hij is de schakel tussen de knappe en hoogstbekwame lieden, waarvan de wereld vol is, en de Talenten. Als men hem tussen de knappe mensen zet, dan is hij een talent, en als men hem tussen de talenten zet, dan is hij maar een knap man.

Alle beweringen die men over hem uitspreekt, gunstige en ongunstige, zal men direkt moeten matigen, door op uitzonderingen te wijzen.

Is hij niet gezellig? En hier dan? En daar? O ja, zegt ge; hij kan wel gezellig zijn, maar meestal is hij toch vervelend.

En dat hij een vervelend man is, durf ik ook al niet hardop zeggen. want...

En zo gaat het door.

3. *Bezadigd Burger.*

Hij is een gematigd, verstandig man. Dat is hoge lof in de burgerlike samenleving in het algemeen, en in Nederland in het bizonder. Maar in de literatuur hebben deze woorden op zichzelf geen betekenis. Het klinkt zo ongeveer, alsof men ter beoordeling van een wiskundige zegt, dat hij zijn natje en zijn droogje wel lust.

Van Koetsveld is een toonbeeld van een voortreffelik burger en een voortreffelik dominee.

Hij is gematigd in de strijd. Na de twist met de orthodoxe kleermaker die zich wil afscheiden van de kerk, vermijdt hij de man, en tracht hem te winnen door een vriendelike groet, en door wat werk voor de naald, en door hem te bezoeken, als er ziekte in huis is of-zo. En als er catechisanten boos wegblijven van zijn lessen, omdat zij nog niet aangenomen konden worden, en zij later met hangende pootjes terugkeren, dan doet hij, of hij niets gemerkt heeft van hun boosheid en hun wegblijven.

De diakenen zeggen van hem, dat hij bazig is, en ik wil dat ook gaarne geloven: in sommige ernstige gevallen, vooral als hij denkt, dat de anderen wel zullen wijken, maar anders, dan wil hij zelf wel een beetje opzij gaan.

Hij wil uit zijn preken wel sommige dingen weglaten, die een enkele zouden ergeren en hem uit de kerk zouden jagen. Hij streeft er ernstig naar om zijn preken op de ouderwetse manier in te richten om daardoor meer stichting

te geven aan vrome lieden, zooals de brave smid, die *voor het goede* zijn.

Och, vormen en formules en uiterlikheden, hij weet wel wat zij in zichzelf betekenen in de godsdienst, maar hij weet ook hoe véél zij waard zijn voor zijn zwakke gemeenteleden, en hij schikt zich naar hun zwakheid.

Hij is een diplomaat in het leven en in het domineesambt, die altijd vraagt, wat voor het ogenblik het nuttigst is. Geestdrift en idealisme vindt hij heel mooi, maar hij weet dat ze vaak het verstand verduisteren.

Wij, Hollanders, hebben niet veel last van bruisende aandoening en hoge aspiraties, en daarom blijft ons natuurlik verstand zo nuchter en helder.

Van Koetsveld waarschuwt met nadruk dat men zich niet te veel vrijheid moet geven in het maken van idealen, want, zegt hij, *de sentimenteele menschenvriend verbergt in zich den toekomstigen menschenhater*. Na de ontnuchtering valt men van het ene uiterste in het andere. *Er zijn middelkleuren tusschen zwart en wit*; *en tusschen licht en duisternis ligt de schemering*.

Gelijk heeft hij natuurlik, omdat hij spreekt als burger en een burgerlik boek maakt, dat gerust een grijsgrauwe kleur mag hebben. Dat is zelfs een geliefd tintje bij de Hollandse burgerij, die zo gewoon is aan de schemering van onze bewolkte namiddagen. De kunstenaar en de denker houden van felheid, omdat ze dingen isoleren van de duizend andere dingen, waarmee ze samengroeien en waarin ze geleidelik vervloeien. Maar het prakties burgerlik leven moet nuchterheid en gematigdheid eisen tot handhaving van zijn bestaan.

Van Koetsveld treedt niet op als denker of dichter, maar als een burger-talent, en daarom eer ik zijn Hollandse bezadigdheid.

De bemoeizucht op het dorp heeft vele aanmerkingen te maken op zijn aannemen van lidmaten. Dat is niet pleizierig, maar hij kan dat toch wel hebben. Och, zegt hij gemoedelik, *ligt er niet iets goeds ten grondslag aan die algemeene bemoeizucht?* De mensen zijn *ten minste niet geheel onverschillig*.

De jonge dominee, pas van de Akademie, vindt dat er vele dingen verbeterd moesten worden in het kerkelik leven op zijn dorp; maar hij haast zich niet; hij begint met zich te

schikken. *Ik zou de begrafenis bij ons*, *protestanten*, *in vele opzigten anders wenschen*, zegt hij b.v., *maar voeg mij naar de bestaande gebruiken*. En dat is wel echt burgerlik, want tegen niemand is de bourgeoisie feller dan tegen hem, die oude dingen wil afschaffen en nieuwe invoeren. Ze vreest dat al het goede, wat er bestaat, verloren zal gaan, indien men ook maar het minste verandert aan de oude gebruiken en instellingen. Als bij instinkt voelt Cornelis Eliza, dat het zo is. Hij verontschuldigt zich, als hij op de onvolmaaktheid wijst in de opleiding der godsdienstleraars, met de vergoelikende woorden: *maar gebreken moeten opgemerkt en aangewezen worden*, *om op verbetering te kunnen hopen*.

Die nuchterheid komt aan een predikant vaak te pas; want de godsdienst brengt de mensen dikwijls tot mooie woorden en mooie gebaren, waar ze niets van menen. *De menschen zijn immers menschen*, *evenzeer in heilige*, *als in aardsche dingen*, zegt hij. Deze leraar laat zich echter niet bedotten. Hij weet wel, dat twee vijanden zich vaak verzoenen met elkaar, omdat ze mekaar niet kunnen missen, terwijl toch de wrok in hun hart blijft gloeien; hij weet wel, dat die strenge vroomheid vaak niets dan hoogmoed is; en als een zondaar op zijn sterfbed ligt te kreunen bij het besef zijner zonden, dan begrijpt hij wel dat er niet altijd een geestelike oorzaak achter zit; ja, zegt hij, dat gaat zo met *alle zwakke*, *zinnelijk-hartstochtelijke menschen*, *vooral als hunne zenuwen door den drank nog prikkelbaarder zijn geworden*.

Soms brengt hem die nuchterheid tot op de grens van het cyniese, waar hij bijvoorbeeld opmerkt dat het wel aardig is om oude, getrouwe bedienden te hebben, maar dat men daarentegen heel veel geduld moet gebruiken met ze; of nog meer, waar hij zegt, dat er bij een wellustige vrouw de meeste kans op bekering bestaat, als haar bloeitijd voorbij is.

Die nuchterheid verklaart ook zijn wantrouwende omzichtigheid. Goede, hartelike mensen ontvangen hem vriendelik, maar hij houdt zich nog wat terug; hij moet ze eerst beter leren kennen, want men kan nooit weten: *de menschen naderen ons steeds met de beste zijde naar ons toe*.

De slotsom van al zijn denken en ervaren is dan ook,

dat hij *niet ligt meer een brave onbepaald vertrouwt*, *noch een slechte onbepaald veroordeelt*.

Zijn voorzichtigheid maakt hem weifelend. Zal hij wel iets nieuws beginnen? Zou hij het wel kunnen? Zon het niet verkeerd aflopen? *Ik vrees altijd*, *misschien wel eens te veel*, *dat ik beginnen zal*, *wat ik niet volbrengen kan*.

Al schrijvende, begin ik zelf enigszins te vergeten, of ik 't heb over de hele Hollandse natie, of over Van Koetsveld alleen. Ik voel dat ik over mezelf spreek, en over mijn vrienden en kollega's en buren. Ja, ja, die bezadigde, nuchtere Van Koetsveld, met zijn gezond verstand en zijn prozaïese geest, dat ben ik, dat zijt gij, dat is hij, dat zijn wij.

Hij heeft goede vrienden in de stad. Die willen graag hem eens bezoeken, ze hebben hem in zo lange tijd niet gezien. Hm, hm, zegt hij, een beetje smadelik lachend-snuivend door zijn neus: *de belangstelling van onze goede stadsvrienden schijnt le klimmen en te dalen met het klimmen van den zomergloed en het dalen van de winterzon*. 's Winters merk-je nooit iets van hun vriendschaps-begeerte om je te zien.

En die zelfde brave vrienden hebben wel eens behoefte om te schrijven. Erg welkom, zou men denken, zo'n stadsbrief in het stille dorpsleven. Maar onze Hollandse dominee, die het trouwens niet breed heeft, kijkt met schuin hoofd en schuine blik naar het adres, als een wantrouwende haan. Weer vergeten! bromt hij. Wat? *Het aangename woord franko op het adres*. Alweer vijf stuivers.

De post brengt hem een andere keer een grote brief, een hele grote. Zijn vrouw is zenuwachtig. '*Haastig wat! 't Is zeker een beroep*, *Willem!*' Maar hij kijkt tergend langzaam cachetten en postmerken na (*iets dat ik nog nooit*, *bij mijn weten*, *heb nagelaten*) en bromt weer in zichzelf: *Voor twaalf stuivers port*.

Zo iemand merkte het natuurlik ook op, dat tante die met haar hele gezin op bezoek was, *het beste vleesch van het paterstuk afsneed en* (*hun*) *de beenen overliet*.

Och, die sentjes, voor een Hollandse kruieniersziel.

O, Cats! O, Hooft! O, Huygens! O, Van Effen! en Beets en Tollens! O, alle Hollandse Heiligen, erkent uw zoon en broeder in deze negentiende-eeuwse dominee-auteur.

Maar spotten wij niet te erg met onszelf. Die nuchterheid

heeft ook haar degelike kant: Hij is ergens beroepen, hij zou wel willen aannemen, maar hij begreep *dat* (*hij*) *de algemeen begeerde man der roepende gemeente niet was*, en hij bedankte. Nu geloof ik wel, dat de voordelen niet heel groot zullen geweest zijn, maar toch, hij bedankte met die degelike overweging.

En er is toch hartelikheid onder die stille koelheid verborgen. Alleen, wij uiten ze niet; als dominee beroepen wordt, de geliefde dominee, die men zo gaarne behield, dan zeggen de meeste dorpelingen niets. Ze kijken zwijgend toe. Ja, dominee moet zijn eigen voordeel kennen, maar zij hopen zo, dat hij blijft. Dominee is gekwetst door die schijnbare onverschilligheid. Maar als hij besloten is om te blijven, dan tonen allen zich hartelik verblijd, en de leraar verheugt zich in hun vriendschap en begrijpt dat velen zich niet hadden durven aanmatigen om hem te bezoeken. En ze houden nu nog meer van elkaar, de leraar en zijn gemeente.

Dat is wel echt Hollands, die stille genegenheid die zich niet uit. Ja, er is ook veel liefs en goeds te zeggen van ons volk.

Maar het Talent is niet gematigd, noch bezadigd. Het is buitensporig en verregaand. Het loopt niet in de pas. Het kent geen utiliteit. Werkend voor het algemeen, verwaarloost het zijn eigen belang. Het botst links en rechts, en maakt zich vijanden.

De Burgerij en de Artiest houden niet van elkaar, al kunnen ze mekaar niet missen. Elk kunstenaar is min of meer zigeuner.

Zodra een Talent zich dan ook gaat schikken, in leven en werken, naar de wil der Bourgeoisie; als hij wil gaan doen, wat de Fransen noemen: *se ranger*, dan daalt zijn kunst heel merkelik. Als hij veel geld wil verdienen, veel lof wil krijgen, een hoger ambt wil verwerven, dan is het uit met de gunst der Muze.

De kunstenaar moet wezen: naïef, een flapuit, een enfant terrible. Omzichtigheid en vrees om gevoeligheden te kwetsen, bederven zijn werk.

Beets is daar een duidelik voorbeeld van. Hij wou een grote schare die hem eerde als predikant en theoloog. Hij heeft ze gehad. Maar de kostelike leukerd, die de beste stukken der *Camera* schreef, moest daarbij in 't hoekje raken.

De dominee zette later een gezicht, alsof hij niet veel meer met die knaap te maken had, en om zijn vrome achtbaarheid niet te blameren, zei hij met een vergoelikend lachje, dat dit boek maar een *spel* was uit zijn jeugd. We zijn toch allen jong geweest, nietwaar?

Ik heb de gematigdheid wel lief - in het leven. Als ik voor mijn zoon een meester zocht in de levenskunst, dan zou ik zeggen: *Ite ad* Cornelis Eliza; Ga tot Van Koetsveld, mijn zoon.

Maar het burgerlik geluk is iets anders dan het levensdoel van de dichter of denker.

4. *De Dominee.*

De dominee, die het Evangelie verkondigt, werkt des Zondags 't hardst, tegen het bevel van datzelfde Evangelium in. De Zondag is de dag van godsdienst en van ontspanning. Wat zou het op een dorp vreeselik vervelend zijn, als er dan geen ochtendpreek en geen namiddagpreek was. De buitenaf wonende vrouwen en meiskes wandelen naar de kom van het dorp, ontmoeten elkaar na kerktijd bij de winkelier, die ze een kopje koffie presenteert, en ze hebben een hele gezelligheid, onder degelike gesprekken over de dominee en zijn preek en andere merkwaardigheden. 't Is een heel uitgangetje.

Dominee zorgt dus des Zondags voor 't heil en 't plezier zijner gemeente. Maar 's Maandags, dan slaapt hij uit en neemt het er van. Hij is een maandaghouder. Dan gaat hij kijken, of de sla al opschiet in de broeibak, en of de mol al in de klem zit, en hij inspecteert zijn appelenvoorraad op zolder, en hij steekt een kinnetje bier op in de kelder, kortom, hij is een mens die *leeft midden in de wereld*, zoals de vromen zouden zeggen.

Maar de brave man weet, dat hij hoog genoeg staat om zich met zulke kleine dingen te mogen bezighouden. De dorpelingen deden hun best, van de eerste dag af, om zijn meegebrachte akademiese pedanterie te kweken tot *het pauselijk zelfbewustzijn* (zoals Huet het noemde), dat hem steeds meer vervult.

Bij zijn intocht begon het al: palmtakken en bloemen op straat; jonge meisjes aan 't hek; de veldwachter in opgewonden dienstijver; de schoolmeester met een vers; een ere-

wacht; geweerschoten; hoezee, hoezee! Daar is de *dorpskoning*. (Ook van Huet). De autoriteiten naderen en buigen. *Kortom*, *deze dag was één dier dagen*, *waarop ons leven gelijkt naar een' prachtigen schouwburg*, zegt dominee later in zalige herinnering. Maar de apotheose komt 's Zondags daarna, bij de bevestiging. En dan *dat onvergetelijk oogenblik*, *waarop de oudere broeders de hand over den nieuweling uitstrekten*, *de hartelijke bevestiger de zijne met tranen besproeide*, *en de gemeente zong:*

Dat's Heeren geest den Leeraar sterk'!

Ach! zucht dominee later: *er zijn tijdstippen in het menschelijk leven - Ach! waarom zijn ze zoo kort?...*

Ja, dominee! Ach, ach! Een apotheose moet kort zijn. Zo'n dag was er maar één in uw leven. Doch wie eenmaal zo'n Zondag gekend heeft, mag vrijelik vele Maandagen in de kelder nederdalen om er kinnetjes bier open te steken. Hij blijft toch op zijn hoogte.

Maar na de Maandag komt de Dinsdag, en die brengt alweer de zorg mee voor de nieuwe preek. Eerst de tekst vinden. De Bijbel heeft vele teksten; daar is het de Bijbel voor. Maar onder die vele er eentje te vinden, die juist voor de Gemeente..., en juist voor Dominee..., en juist voor deze omstandigheden..., kortom: eentje, waarover de Leraar kans ziet, een mooie preek te maken! het valt niet mee!

De tekst is het ei, en daaruit moet de preek gebroeid worden.

Nu zit hij op zijn kamer voor de grote tafel, wachtend op *gelukkige gedachten*. En soms, net als er een komen zou, dan doet vrouwlief de deur open, en wèg! is de gedachte. Geen wonder, dat er *eene kleine wond in* (*zijn*) *humeur* ontstaat. Vindt ze maar terug, zo'n gelukkige gedachte, die ongelukkig op de loop is. Daarom, tot bewaring van zijn goed humeur en zijn gelukkige gedachten, vermijdt de juffrouw van de Dominee, alias *mijne lieve Cornelia*, zoveel mogelik 't Heiligdom, waar hij zit te broeden, en als ze er toch wezen mòet, als het niet anders kan, dan tikt ze eerst bescheiden op de deur, voor zij binnentreedt, opdat manlief een gelukkige gedachte nog net bij de staart zou kunnen grijpen, voor die er weer vandoor ging.

Zo vertelt de dorpspredikant ons alle intieme bizonderheden van zijn ambt. We gaan met hem op huisbezoek en nodigen

de gemeenteleden tot het avondmaal. Met schrik komt hij bij de lieden die *voor het goede* zijn en die zich niet zo onderdanig tonen als de schoolmeester, welke stilzwijgend zijn meerderheid erkent. *Neen*, zegt Baas Perkers, de kleermaker, *ik mag niet naderen*, *waar een priester van Baäl*, *een prediker van eigen gerechtigheid*, *het altaar bedient. Vermeng u niet met dezulken*, *staat er geschreven*. En zijn vrouw roept met schelle stem: *Daar zeg ik Amen op*. De kleermaker-theoloog wil niet horen preken, *dat alle menschen Gods kinderen zijn en dat Christus voor allen gestorven is*. Hij wil zich verenigen *met dat gedeelte van Gods arm en ellendig volk dat al van uw kerkgenootschap is afgescheiden*.

Moeilik ogenblik voor de jonge dominee die zo gaarne de zachte waardigheid behoudt in het spreken, maar nu geprikkeld wordt tot toorn door 't *hooghartig medelijden* van de dorpeling. En hij had vroeger nog wel gezegd: *Op ons dorp zijn wij in zeker opzigt gelijk aan den koning*, *die ook eenig in zijne soort is*. Dat bleek nu dan toch onjuist. Baas Perkers was een theoloog, zo wel als hij.

Trouwens het is tegen de geest van het protestantisme: dat zich voelen als de man die het weet en die de wijsheid der ware leer in pacht heeft. Van Limburg Brouwer, in zijn *Leesgezelschap te Diepenbeek*, weet dat beter. Toen de leden van dat gezelschap niet meer alle dogma's zonder onderzoek aanvaardden, maar ieder zijn eigen mening begon te krijgen, zei hij: *velen der tot heden zoo volgzame broeders waren echte Protestanten geworden*.

Van Koetsveld spot wel met zijn Oom Jan: *Hij neemt de Hervormde godsdienstleer met hart en ziel*, *als de eenige ware*, *aan; en hetgeen waar is*, *zegt hij*, *behoeft men niet opnieuw te onderzoeken*, *of het waar is;* maar in de praktijk heeft de jonge dominee zulke gemeenteleden toch het liefst.

Het is niets dan snoeverij, als hij zegt, dat *in de Roomsche kerk de hoofdles der kinderen een blind geloof is*, maar dat de Protestantsche kerk ze opvoedt tot *zelfdenkende wezens*, *tot vrijwillig geloovige Christenen*. Waarom dan die naïeve vrees voor die weinigen onder zijn gemeenteleden, die een eigen opvatting hebben?

Luister eens naar zijn scheppingsverhaal op de cathechisatie:

De groote God, vertelde hij, *was eens alleen*, *geheel alleen*,

en toen dacht Hij: - want Hij kon toch alles doen, *wat Hij wilde; - toen dacht Hij:* '*Ik zal een schoonen hemel maken met engelen er in*, *en dan een groote wereld met menschen er op; en die menschen en engelen zal Ik veel goeds geven*, *en dan zullen ze Mij zeker wel aanbidden*.'

Heel geschikt om *zelfdenkende wezens* te vormen. Geen der leerlingen stak de vinger op, om te vragen of God dan zo'n behoefte had aan aanbidding en of Hij zich verveelde in Zijn eenzaamheid. En dominee wacht zich wel om de kinderen te prikkelen tot die vraag, hetgeen anders toch de manier is om zelfdenkende wezens te kweken.

Alles vertelt Van Koetsveld ons. Overal mogen we meegaan. We tellen de senten mee die in de zakjes zijn, na afloop van de dienst, en eens, als hij 't verkorven heeft bij de gemeente, wijst hij er ons op, dat er *geen wit geld* bij is, *zelfs niet eens het gewone nieuwe vijfje van den burgemeester*. En we vergezellen hem naar een sterfbed, terwijl hij peinzend langs de velden voortloopt en geen aandacht heeft voor de blauwe vlasbloempjes, noch voor de zware korenhalmen, noch voor de juichende leeuwrik, hoog in de lucht.

Bij dat sterfbed vindt hij, helaas! reeds een andere trooster, natuurlik een, die *voor het goede* was. Hoe grievend alweer voor de dominee, die zich *eenig in zijne soort* verklaarde. Soms is zoo'n sterfbed een openbare vertoning op het dorp. Als er een bekende vrome naar de eeuwigheid reist, dan lopen de dorpelingen in en uit, om zich te stichten en nog een enkel woord van hem op te vangen, dat zij heel hun leven zullen bewaren; of *zij*, *die in den reuk van heiligheid staan*, *komen* (*dominee's*) *woorden op de goudschaal der regtzinnigheid wegen*, *als oude en beproefde krankbezoekers*, *die juist weten*, *waar men troosten mag en hoe men sterven moet!* Soms is er zoveel publiek, dat dominee nauweliks de nodige ruimte vindt, om tot het bed te naderen. *Wie*, zegt de voortreffelike Van Koetsveld terecht, *wie*, *die van zijn gewichtig en heerlijk ambt geen ijdele kwakzalverij maken wil; wie, die eenig gevoel heeft van hetgeen er in die beslissende laatste ure tusschen den mensch en zijnen Schepper omgaat; wie kan onder zulke omstandigheden ongedwongen vermanen*, *troosten*, *sterken*, *enkel naar de inspraak zijns harten?*

En deze dominee héét een hart, en het spréékt hem wat

in, bij voorname gelegenheden. Dat blijkt ook bij het afscheid van zijne gemeente. Geheimzinnige vreemdelingen zijn hem eerst komen horen. Heel 't dorp is er vol van. Men wil de voerman uithoren, maar die is gesloten als een pot. De heren zelf houden zich leuk. En zo weet niemand, vanwaar ze komen. Maar dàt weet men wel, dat ze *van een stad* komen. En met een veelbetekenend gezicht wordt dat verder gefluisterd, dat dominee een beroep zal krijgen naar *een stad. Naar een stad? Ja*, *een stad!*

En zo gebeurt het. En de brave man moet zijn hart losscheuren van zijn gemeente. Als de verhuizingsdrukte hem niet zo had voortgestuwd en gesleept, *de dag van afscheid zou* (*hem*) *uitgeput en uitgeweend gevonden hebben*, *krank naar ligchaam en geest*.

Alle plekjes in huis zegt hij goe'n-dag; talloze herinneringen uit zijn huiselik en ambtelik leven schenken hem het *weemoedig genot der herinnering*. Nu de tuin in. *De treurwilg reikte* (*hem*) *zijne dunne takken*, *bevochtigd door den morgendauw. De rozenstruiken zouden voor* (*hem*) *niet meer bloeijen. Van de vruchtboomen had* (*hij*) *den laatsten oogst ingezameld*. En dan nog *eene heilige bedevaart* naar het kerkhof. *Vaart wel*, *geliefde dooden! Ook van uw stof word ik gescheiden. Wij zullen te zamen niet rusten. Maar waar ook mijne rustplaats zijn zal*, *de zelfde Heer waakt over onze graven*, *en zal ons stof opwekken ten uitersten dage*.

Vooruit nu! weg! de brave dominee is àl te bedroefd. Zijn hoofd zinkt een ogenblik in zijn handen. Vrouwen snikken, mannen hebben tranen in de ogen. En zelfs baas Perkers zegt: *De man was toch niet kwaad*. Waarop een vrome antwoordt: *Ja*, '*burgerlijk*' *zeker niet*, *maar de Heere verwekke nu een* '*geestelijk*' *goeden herder over zijne arme kudde*.

En zo rolt het rijtuig voort, terwijl de schooljeugd nog in de verte haar gejoel laat horen. *Dat is het geslacht*, peinst de filozofiese leraar, *dat mij vergeten zal en eens weer om anderen zal weenen*.

5. *Zijn Gevoeligheid*.

In dat laatste hoofdstuk, *Onverwacht Besluit*, zit zowat de hele mens Van Koetsveld. Trouwens, dit is bijna altijd zo:

Als een typiese persoonlikheid één bladzijde schrijft, dan hèb je'm, helemaal.

Van Koetsveld tekent zich in dat Afscheid met zijn dichterlike gevoeligheid, zijn pastorale filozofie, zijn Hollandse leukheid en omzichtigheid, als het type van een Hollander-Dominee of een Dominee-Hollander.

Tranen behoren bij de uitoefening van het leraars-ambt. Tranen van vreugde of weemoed; tranen van geestdrift of ontroering.

Hij waarschuwt wel, dat de jonge predikant zich niet moet laten *verleiden door de tranen van weeke*, *vrome zielen*, tot een verkeerde manier van preken, maar... toch... is het zijn ideaal niet, de gemoederen te vertederen, en door de harde wereldse korst van eerzucht en winzucht heen te breken? En moet hij om anderen te kunnen ontroeren, niet eerst zelf geroerd wezen?

Van Koetsveld met al zijn nuchtere verstandigheid, is toch heel gevoelig. Hij kweekt dat zelfs stelselmatig in zich, zoals blijkt uit zijn afscheidsbezoek aan het kerkhof. Hij gaat ook door zijn venster zo lang staren naar het graf dat gedolven wordt voor een zondaar, dat zijn vriend die de studeerkamer binnentreedt, hem vindt met twee grote tranen op de wangen. *Ik heb*, zegt hij op een andere plaats, *nooit de tranen uit het oog eener moeder*, *eener weduwe kunnen zien vloeijen*, *zonder insgelijks naar den zakdoek te tasten*. En als de schoolmeester hem is komen ‘bidden’ voor een begrafenis, dan staart hij hem zo lang na, dat zijn ogen vochtig worden.

Hij weent bij het aannemen van lidmaten, en *die tranen waren* (*hem*) *een onuitsprekelijk genot*.

Zulke gekweekte gevoeligheid wordt natuurlik wat ziekelijk. Dit blijkt ook, als hij voor het eerst een lijk ziet. *Ik ontroerde tot in het binnenste mijner ziel. Hoe roerloos was dit ligchaam*, *in het helder witte laken gespeld en in de enge kist uitgestrekt! Hoe mager*, *en strak*, *en bleek dat gelaat!... Neen*, *niet bleek meer*, *maar geel*, *versteend. Ik raakte het met eene bevende hand aan: het was glad en kil*, *als marmer... Op dit oogenblik had ik een gezigt*, *een' wakenden droom*, *snel als een bliksemstraal. Alles werd lijkkist rondom mij*. *Daar lagen vader en moeder*, *en vrouw en vriend*, *alle met het gele waas des doods overtogen*, *en in het midden*, *vóór mij*, *stond*

eene ledige kist: - *de mijne! - En ik gevoelde eene kille hand*, *die mij aangreep*, *en een ijskouden adem*, *die mij over de wangen ging... Juist zou ik zijn neêr gezegen*, *toen ik naast mij een zacht fluisteren hoorde*. - '*Een mooije doode!*' *sprak een zachte stem; en als eene echo van de andere zijde der kist werd geantwoord*: '*En dat in de hondsdagen!*'

Die nuchterheid der omstanders brengt hem met een schok tot zichzelf en houdt hem op de been.

Dat *neerzijgen* bij een lijkkist en dat *onuitsprekelijk genot* bij het weenen heeft hij gemeen met de mensen van Feith, Helmers en Tollens, die ook allemaal slap in de benen zijn en gauw waggelen. Potgieter heeft ze uit onze literatuur gejaagd. Dat herinnert aan zijn jeugd, toen *de tijd der sentimenteele literatuur nog niet geheel vergeten* was. *De kleine bibliotheek van* (*zijn*) *vader bewaarde dien tijd nog in beeldtenis voor* (*hem*). Hij had *toen ook geweend bij de beschrijving der twee bedelaars in Bellamy's 'Proeven*'.

Het publiek heeft gaarne zoo'n gevoelige dominee; maar het nuchtere Hollanderselement in hem is toch veel sterker.

'Een mooije doode!' 'En dat in de hondsdagen!' Zulke trekjes van leukheid zijn er nog al te vinden in het boek.

6. *Hollandse Leukheid*.

Het woordje *leuk* is een der meest speciaal-Hollandse woorden, die er zijn. Ik denk niet dat het in enige taal ter wereld is te vertalen. In de stoffelike betekenis wordt het nog wel gebruikt in sommige streken: men zegt daar, dat het water *leuk* is, namelijk *lauw*, nog verre van de kook.[1)]

In de *Pastorie* wordt gezegd: *De menschen zijn hier wel koel. Dat is geheel onze landaard*, *en onze klei vooral is koud*. Maar *koud* is wat overdreven; *lauw*, dat is beter. Ik wil daar geen kwaad van zeggen; het is goed, dat er ook kalme individuen en volkeren zijn. En de echte Hollandse leukheid is mij bizonder lief. Waar ik ze zie en hoor, in het Leven en in de Literatuur, daar heb ik een intiem plezier, net alsof ik bij neven en nichtjes een aardige familietrek vind in 't karakter of in 't gezicht, die mij herinnert aan mijn vader

1) Een oudere betekenis was: *mat*, *flauw*, *traag*. Zie Dr. Franck, Etymologisch Woordenboek, i.v.

en moeder die dood zijn, en aan mijn grootvader en aan gestorven ooms en tantes, kortom, waar ik mezelf in zie en voel.

Zie een Hollandse boer op de markt. Hij wil een paard kopen. Hij heeft er eentje op 't oog, dat hem bizonder bevalt. Hij vlamt van begeerte, aan de binnenkant namelik, om 't te hebben. Maar de verkoper mag er niets van merken. Zie dat boertje met onverschillig gezicht staan kijken naar het paard. ‘Nee, nee; 't is eigelik niks voor hem.’ Hij keert het de rug toe, en loopt verder. Maar hij houdt het in 't oog, uit de verte, en, kalm slenterend, keert hij terug, want hij moet het hebben, en hij meent, dat die andere boer daar, er ook zin in heeft.

Dat is *leukheid* in een meer bekende betekenis. Het is nu: *rustigheid*, *getemperdheid*. En als wij dit begrip nu toepassen op *spot* en *scherts*, dan krijgen we het woord, zoals het gewoonlik gebruikt wordt.[1)]

De Hollandse scherts is van een bizondere soort; zij vlamt niet op, ze schittert niet als een zonneflikkering op een gladde bajonet; zij is stil verborgen, als gloed onder de as in een ouderwetse turfhaard. Wie ze niet kent, meent dat er *niets* is; maar wie 't weet, die ziet wel dat zachte rode en gele daaronder, en kent dat als het smeulend vuur der verborgen vrolikheid en van de stille spot, die o! zoo'n pret heeft met zichzelf, buiten het weten der andere mensen om. Een leuke Hollander zegt kalmpjes scherpe, spottende dingen, met een klein glimpje in zijn oog en een plooitje om zijn mond, en dan gaat hij weg, en om een hoekje, daar begint hij te grinniken in zijn ééntje.

Die leukheid is in onze literatuur: in de middeleeuwse *Reinaert*, in *Huygens*, in *Hooft*, in *Van Effen*, in *Wolff* en *Deken*, in *Hildebrand* vooral. Ze is echt nationaal; ieder Hollander heeft er wat van; en Van Koetsveld een goede portie.

Dat ineenzijgen bij de lijkkist is maar komedie, maar zijn

1) Het woordje *leuk* wordt tegenwoordig veel misbruikt. Men gaat alles, wat pikant of lachwekkend is, zo noemen. Maar daarmee gaat er een mooi Hollands woord verloren. Een soortgelijk misbruik bederft ook het woord: *typies*

innig plezier bij die woorden: ‘Wat een mooije doode,’ ‘En dat in de Hondsdagen’, dat plezier is echt. Hij houdt zich, of hij verontwaardigd is over zoveel koudheid en grofheid; maar dat doet-ie voor z'n dominees-fatsoen; veel meer dan dominee, is hij Hollander; en toch was hij helemaal dominee, bij wijze van spreken gezegd; maar nog veel meer: Hollander. Hij heeft pret in zulke tegenstellingen, al lacht hij niet mee met de lezer. Want telkens en telkens geeft hij ze. Van die pret is hij, misschien, zichzelf onbewust, maar hij heeft ze, beslist, evengoed als *Reinaert*, wanneer hij biecht.

Een oude, arme man op het dorp wilde zich laten aannemen, of eigenlik verlangde zijn vrouw dat hij 't deed, want de diakonie, vond ze, zat er goed in. *Met Paschen werd hij aangenomen*, *en met November - bedeeld. En toen hij twee jaren later voor rekening der diakonie begraven werd*, *zeide zijne vrouw bij zich zelve: ‘Het doet mij toch goed*, *dat ik Jakob heb laten te leeren gaan: want het zijn dan al heele gemeene kisten van de algemeene armen; en zie nu eens*, *wat een nette bruine kist*.’

Hoort ge de stem van Hildebrand?

Bij zijn huisbezoek komt hij ergens, waar enige dikke sneden koek en de koffiekan hem wachten. Zodra de gewone aanspraak was geëindigd, *scheen ieder wel tevreden*, *dat de Goede God nu het zijne had gehad*, en verder was het een gewoon bezoek en gunden zij zich het hunne.

Op een andere keer komt hij bij een vrouwtje, wier zoon Ary niet was aangenomen. En hij kent toch altijd zijn vragen zo goed, beweert ze; waarop dominee haar *met kracht van redenen en bijbelsche voorbeelden* wil aantonen, *dat de belijdenis een zaak van de overtuiging en van het hart is*, *en niet van 't geheugen. Toen zag de goede vrouw met gevouwen handen vóór zich*, *en zat even eerbiedig*, *en verstond even weinig*, *als des Zondags in de kerk*.

Later is hij op een begrafenismaal, waar men eet en rookt en drinkt. Dominee wil wat ernst en verheffing in de gesprekken brengen en begint over *den hoogen en heiligen troost*, *dien het evangelie aanbiedt. Ieder zette zich schrap*, *en de vrouwen vouwden de handen*, *als in de kerk*, *maar niemand antwoordde*.

De Leraar ergert zich over dat komieke vouwen van de

handen, waarmee de mensen zeggen willen: ‘Nu ja, dominee, nu zijt gij in uw ambt; ga uw gang; wij zullen wachten tot gij klaar zijt.’ Dat gaat net zo onderworpen als het opsteken van de paraplu, wanneer 't begint te regenen. *Meester Maarten Vroeg* zei in zoo'n stemming, toen hij 't had over de Aprilswispelturigheid van 't humeur zijner vrouw en van 't Hollandse weer: *Ik ben het met mijzelven eens geworden*, *mij zoo gelaten nat te laten regenen als een perenboom*, *al hopende*, *dat de zon met den tijd door zal breken*. Ook een Hollander, die *Maarten*.

Van Koetsveld ergert zich over zulke dingen, voor z'n fatsoen, maar als hij ze vertelt, is er nog meer plezier dan ergernis bij. Dat is zijn Hollandse leukheid.

7. *Het boek als Kunstschepping*.

Van Koetsveld zou kunnen zeggen, dat het niet correct is om zijn boek te bespreken als kunstwerk, daar hij 't niet als zodanig heeft aangeboden. Hij zei immers: *Romanschrijver ben ik niet*, *noch dichter*, *noch schilder; eenvoudig predikant*, *meer niet*.

Ik zou hem dan antwoorden, dat de kriticus niets te maken heeft met de zelfbeoordeeling van een schrijver. Deze kan zich wel een schaap noemen, en toch een leeuw blijken. De kriticus analyseert en definiëert op eigen gelegenheid. Hij is als de scheikundige, die zelf de reacties waarneemt en geen etiketten van anderen gelooft, als het er op aan komt. En dit doende, heb ik ervaren dat *De Pastorie van Mastland* maar voor een klein gedeelte een literair werk is; voornamelik blijkt het boek *maatschappelik*.

De twee gedachten die na de lezing boven drijven bij me, zijn:

a Wat is gematigdheid toch een goede zaak in het burgerlik samenleven, en

b Wat is het toch goed, dat een mens zich geheel geeft aan de taak, waar hij voor staat in de maatschappij.

Men ziet: dat zijn twee burgerlike gedachten, die niets met de literatuur te maken hebben; en Busken Huet had beslist ongelijk, toen hij de schrijver niet wilde geloven, waar deze zei, dat hem de titel van romanschrijver of dichter of schilder niet toekwam.

Absolute uitspraken zijn gewoonlijk wat onjuist. De waar-

heid is het best te benaderen met getemperde meningen (men ziet dat de gematigdheid ook mij beheerst). Van Koetsvelds definiëring van zichzelf was niet heel correct, en Huets antwoord evenmin, toen hij zei: *Er steekt in dezen predikant juist datgene, waarvoor hij niet wil aangezien worden: een dichter, een schilder, een romanschrijver*. Maar het grootste ongelijk is aan de kant van de kriticus.

Ja, er *steekt* iets van de kunstenaar in die dominee, maar het is diep gestoken, verstoken. Het was beter gezegd: er *schuilt* iets van de kunstschrijver in hem. Meestal is dat verborgen; zo nu en dan komt het eventjes aan den dag. Zijn boek is een mengsel van banaal domineesgeredeneer, van gezellig gekeuvel en een klein beetje artistieke schepping. Maar literair kunstwerk is zo zeldzaam, dat elk boek voor de toekomst behouden is, als het er maar een beetje van bevat.

Het is zo leerzaam om zo'n boek te lezen. Door te zien en te voelen al wat het mist, begrijpt men eerst goed, wat de *goede* boeken toch hebben, en wat het toch betekent om een *goed* schrijver te zijn.

Van Koetsveld heeft geen beeldend vermogen. Zijn mensen hebben geen reliëf. Ze zijn vlak en vaag en flauwbelijnd. Ze bewegen niet en doen niet. Als er hier en daar een plekje komt, waar dit wel het geval is, dan beseft men eerst goed, dat het in den regel niet zo is.

Vooral treft het, dat zijn mensen niet praten. Hijzelf praat aldoor over zijn mensen. Daardoor denkt men altijd aan hem, nog meer vaak dan aan het object. Objectief is de man niet. En om door subjectiviteit te interesseren, daarvoor is hij te min.

Er ligt over die dorpswereld een vage, grauwe tint. Dat is de gemoedstint van de schrijver.

Waar is die heerlike levensglans, die àlles heeft ter wereld, klein en groot, bekend en onbekend, mooi en lelik, als een goed schrijver het *schept* in zijn boek.

Schepper, levensmaker, dat is de goede auteur. Maar 't is scheppen op een bezondere manier: niet zoals Onzelieveheer 't deed, maar zoals de kinderen het doen die een klomp stopverf hebben en daarvan mannekes kneden. De schepping van Onzelieveheer nog eens na maken, dat doet de kunstenaar.

De Schepper heeft de bomen gemaakt, de mensen, de

dieren, en daaraan leven geschonken. Hij blies het leven in Adam, toen die klaar was, gemaakt van klei.

En de Schrijver maakt ook bomen en dieren, en blaast er leven in. Dit laatste is het echte scheppen. Want hoe meer leven er in een schepping is, des te meer is zij volschapen.

Dat de goede bladzijden uit de *Camera Obscura* beter zijn dan de goede bladzijden uit de *Pastorie van Mastland* of uit *Waarheid en Droomen*, dat komt, omdat er meer leven in zit.

't Is of die paraplu leeft, wordt er gezegd op de avond van het koekvergulden in De Zoete Inval. En dat is de goede formule voor de kriticus. Als een schrijver me een paraplu laat zien, dan moet hij een ziel geven aan die paraplu, zodat er een glans op ligt van objectieve echtheid, waardoor elk lezer wordt bekoord en verbaasd.

Stijn Streuvels heeft in onze dagen direkt het publiek gepakt door het sterke leven van zijn stukken. Het lijkt of zijn kop zich volgezogen heeft van Vlaams leven, als een volle zware spons, waar hij maar in te knijpen heeft om dat leven er uit te laten druppelen op het papier. Een ander heeft nog eens 'n inleiding nodig om zijn lezer langzaam in het onderwerp te brengen; maar hij zet twee volzinnen op het papier, en daar zit direkt het Leven in.

Dàt is dus het bizondere van de kop van Stijn Streuvels, dat die zo erg gevoelig is voor het Leven in de Vlaamsche schepping; en het bizondere van zijn schrijfkunst is, dat hij dat Leven zo netjes uit zijn kop op het papier weet te brengen, zonder iets anders erbij. Fantazeert hij 'n enkele keer en wil hij romanties worden, dan loopt het deerlik mis met z'n schrijverij. Neen, neen, zuiverlik op het papier zetten, wat zijn hoofd ontvangen heeft, dàt moet hij, en zichzelf verder wegcijferen. Geen mooi-doenerijtjes daarbij, en niet op eigen houtje de lezer nog eens bizonder willen treffen door iets heel ergs. En daar zorgt hij ook meestal voor. Dat hoofd van Stijn Streuvels is een leven-scheppend ding.

Maar Van Koetsveld begint te praten, te babbelen, te redeneren, tastend over de buitenkant der dingen, zonder indringingsvermogen, en àl dóórpratend komt hij er wel eens ìn, gaat dan eventjes aan 't schetsen en treft hier en daar een gelukkig momentje, dat hij even een tipje blootlegt van de ziel zijner mensen en dingen.

Elk hoofdstuk begint met grijs-grauw dominees-gepraat; ik bedoel dat woord niet vijandig, maar ik wil zeggen: gewone woorden, honderdmaal gehoord; heel waar en heel verstandig en heel mooi zelfs in ethiese zin; maar grijs-grauw van banaliteit; honderdmaal teruggekaatst licht van een Nederlandse November-namiddag; van zulke dingen die goed zijn om te *zeggen*, in een preek of wanneer ook de leraar spreekt in de uitoefening van zijn ambt, maar die men niet *schrijft* in een boek.

Goed, ge leest, en denkt: *begin je weer*, *vervelende sinjeur?* en ge hebt zin om het boek weg te leggen, maar ge herinnert u vorige hoofdstukken die ook zo begonnen, en die ge doorlaast, en die toen toch hun moment kregen, dat ze uw aandacht boeiden, of u even, gemoedelik maar toch hartelik, deden lachen, of zelfs, in de diepte, u eventjes ontroerden, zodat ge gingt denken: Wat is dat domineesambt toch voornaam en mooi! En wat was die Koetsveld toch een voortreffelik man in de maatschappij, zo wijs en toch zo gewoon, met zoo'n gevoelig hart en toch zoo'n nuchter verstand. En in plaats van een literaire waardering van het Boek, komt er dan waarachtig alweer een burgerlike waardering van de Man.

Hij schreef de hoofdstukken van zijn boek, zoals een knaap zijn opstellen voor school, of zoals een theologies student een preek in mekaar zet.

Eerst een inleiding. Dat hoort zo, heeft hij geleerd op het schetsen-college. Hij begint zijn hoofdstuk over *Armenzaken* aldus: *Armenzaken: wat sluit dat eene woord niet al in zich!* En hij zal u niet gaan vertellen, dat hij ergens beroepen is, zonder u eerst zó voor te bereiden: *Tot de belangrijkste epoques in het eenvoudig en eenvormig leven van den dorpspredikant*, *behoort zeker een beroep*. Dat kan men niet noemen: met de deur in huis vallen. Dat wil hij ook niet. Hij klopt zachtjes aan, en h'mt eens buiten de deur, opdat ge zoudt weten, dat hij er is. En dan nog eens kloppen, en zachtjes binnenkomen met kalm gezicht, en waardig op zijn stoel gaan zitten, en dan geleidelik langs een omweg op de zaakjes komen, die hij vertellen wou.

Raad eens, hoe hij zijn opstel begint over *Het Sterfbed!* Durft ge niet? Toe, raad maar!

Gij zijt stof, *en tot stof zult gij wederkeeren?*

Presies. Geraden. Zo begint hij.

En als hij gaat vertellen, dat een vriend, aanstaand-dominee, hem komt bezoeken, dan heeft hij... welke inleiding? Raad nog eens! Neen, nu kunt ge het niet raden. En toch ligt het voor de hand. Zó begint hij dan: *Ieder schepsel*, *dat de Heere God gemaakt heeft*, *ziet gaarne zijns gelijken*. Ziet u, dat is een algemene waarheid, waaruit is af te leiden, dat een student-theoloog gaarne zijn vriend, de jonge dominee, eens wil zien en spreken. Het is waar, de een is al dominee en de ander nog niet; ze zijn dus niet helemaal elkaars gelijken, maar het zijn toch beiden theologen. Dus, van die kant bekeken, zijn ze toch wel elkaars gelijken. En zo behoeft ge er toch niet al te verwonderd over te zijn, dat de vrienden Van Koetsveld en Altorf mekaar wel eens willen zien. En die inleiding is dus presies op haar plaats.

Maar het opstel over zijn *Studeervertrek* maakt een uitzondering. Daar valt hij met de deur in huis. Zó: *O*, *mijne kamer! waarbij zal ik u vergelijken?*

Wel wat exclamatories, maar toch echt aangrijpend. Dit is trouwens het begin van het éérste hoofdstuk, en het is heel wel overlegd om dàn niet zachtjes, zoetjes te beginnen, zó b.v.: *Ieder schepsel*, *dat de Heere God gemaakt heeft*, *heeft een plekje op den ruimen aardbol die daar zweeft in het onmetelijke heelal*, *waar hij het liefst vertoeft en de zoetste uren zijns levens doorbrengt in stillen arbeid;* neen neen; veel beter is het om zo heel in 't begin van een boek de lezer ineens in de borst te grijpen:

O, *mijne kamer! waarbij zal ik u vergelijken?*

Boem! Daar heb je de lezer te pakken en je laat hem niet meer los.

Wat de stijl betreft, Van Koetsveld doet in het algemeen niet zijn best om mooi te schrijven. Nu, dat hoeft ook niet. Als hij 't wèl doet, dan lapt hij enige verweerde brokken van beelden aan mekaar, en kijkt dan met voldoening rond, denkend: 't Is niet mis, hoor! Gelukkig dus, dat hij veel rustig doorpent, zonder zucht naar mooischrijverij.

Dat bedoelde ik ook niet. Ik wou zeggen: hij schrijft zonder dat zijn geest gespannen is; en dat hoeft wel.

De goede schrijver kijkt met gespannen aandacht naar zijn

eigen gedachten en aandoeningen, en tracht die simpel en correct op het papier te brengen. Hij fixeert zichzelf, zoals de schilder zijn model.

Maar de pastor van Mastland praat gemoedelik door met slappe geest. Jan ten Brink gelieft dat te noemen: *classieken eenvoud van stijl*. En die pratende eenvoud is ook wel prijzenswaardig, vooral als men hem vergelijkt met de stijl der tijdgenoten. Men gebruikte rondom 1840 een onaangename zinsbouw, ingewikkeld, met onheldere dooreenvlechting van allerlei brokken zinnen, zodat het geheel doet denken aan algebraïese formules met kleine haakjes en grote haakjes en accoladen. Zelfs de *Camera* is daar niet vrij van.

Maar de kunsteloze eenvoud der *Pastorie* is toch iets anders dan de kunstvolle natuurlikheid die de zinsbouw der laatste twintig jaren kenmerkt, en de verheven naïefheid van de *Max Havelaar*.

Waar Cornelis Eliza zijn best doet om mooi te schrijven, daar spreekt hij van *de takken der vruchtboomen*, *waarvan de smeltende sneeuw afdruipt als tranen van afscheid*, *die de winter weent*. Of diezelfde sneeuw is als... gij weet het vantevoren... natuurlik: *als een helder laken*, *waarmede de weiden en akkers zijn bekleed*.

Eén mooi plekje van zoo'n soort weet ik in 't boek: Het is herfst. Dominee wandelt in de tuin. De oude, trouwe knecht is bezig met opruimen voor de winter; hij bergt bonestaken op, enzovoorts. *Zoo nu en dan schudde hij een dorrend blad van het grijze hoofd*. Dat is mooi. Maar Van Koetsveld kan niet nalaten, dit moois te bederven door zijn gefilozofeer over de weemoedig-heid en de aandoenlik-heid van de vergankelikheid.

Soms wil hij ook de gesprekken mooi maken. Dan zegt hij bijv. tegen zijn vrouw: *Ja*, *lieve Kee! Toen ik van de Academie kwam*, *de oefenschool der edelste vermogens van onzen geest*, *en hier buiten de menschen zoo zag zwoegen en slaven*, *dacht ik wel eens*, enz. Of hij zegt tot zijn vriend Altorf: *Meerdere onafhankelijkheid en ruimer middelen hebben u*, *meer dan mij*, *boeken en tijd*, *die magtige hefboomen der geleerdheid*, *ter beschikking gegeven*, *en gij zijt mij nu ver vooruit*.

Slechts hier en daar, bij enkele korte zinnetjes, laat hij de mensen spreken zoals zij spreken. Maar als iemand wat langer

achter mekaar moet praten, dan krijgt hij Van Koetsvelds taal, en reciteert een opstel, dat de schrijver knapjes voor hem gemaakt heeft. De auteur weet dat zelf wel, want hij zegt bijv. na het verhaal van de vrome smid: *Zoo ongeveer sprekende*, - *want zeker heeft mijne pen een en ander woord veranderd of eenige boersche uitdrukking beschaafd - zoo sprekende*, enz. En in zijn hoofdstuk *Armenzorg* vertelt hij van een arme vrouw, aan wie ondersteuning geweigerd wordt en die toornig haar rechten gaat verdedigen. *En nu*, zegt hij, *sta vast! Ik heb geen' lust om dien vloed van woorden op te teekenen; ieder kan ze zich zoo wat verbeelden*.

Juist. Dat is de font. Die afwezigheid van lust om de vrouw in zoo'n moment te boetseren. Hij kan het niet. En hij voelt dat. Gebrek aan beeldend vermogen.

Het boek is niet *geschreven*, in de zin van *geschapen*. Het is bijeengepraat, het is een volgepraat boek.

Soms zakt hij tot de kletstoon, als hij bijv. zegt: *Lezers! ik heb altijd de waarheid bemind*, *nooit ze geschroomd of vermeden*, of: *Altijd is mij de kinderlijk eenvoudige geest van het evangelie lief geweest*, of: *Ik heb altijd een kinderlijk ontzag gehad voor grijze haren*, enz.

In dat praten, zit de deugd en de zwakheid van het boek. Dat wat geschreven is, met poging om te stileren, telt eenvoudig niet mee.

Het boek heeft waarde als historiese reportage. Als ik in een spoortrein een tooneelspeler ontmoette, die onvermoeid keuvelaar was en die al maar vertelde van zijn leven en zijn omgeving, dan zou ik met belangstelling luisteren. Op die manier zit ik tegenover Van Koetsvelds boek. Met een grage blik in een vreemde wereld.

Maar ook hij, die het dorpsleven en de domineeswereld kent, kan met plezier luisteren en kijken naar al dat bekende, ondertussen vertrouwelik lachend en knikkend: Ja, ja! Zo is het!

Is de belangstelling voor *het onderwerp* evenwel weg, dan schiet er van het boek niets meer over. Dit blijkt, als men zelfs de goede stukken er uit voor de derde keer leest. Ergerlik van verveling.

De vordering van onze nationale ontwikkeling in de laatste kwarteeuw bestaat juist daarin, dat mannen als Van Koetsveld buiten de Literatuur zijn gedrongen. Zij mogen schrijven

over geschiedenis, over godsdienst, sociologie, over welk vak ook, zelfs over Letterkunde, mits die maar als *vak* wordt behandeld, maar de Levende Literatuur, daar staan ze buiten, niet alleen als scheppend auteur, maar ook als kriticus.

Huet voelde de juiste waarde van deze auteur niet. Potgieter wel. Deze zei, dat het boek meer waarde had, dan honderd *Kerkbodes*. Ik geloof niet, dat de Oude Heer het zo bedoeld heeft, maar die vergelijking is op zichzelf reeds een fijne kritiek. En wat was de deugd der *Pastorie*, zei hij? Ze was *leven- en liefdewekkend*. Presies. En daarmee zette hij het boek ook buiten de Literatuur.

8. *Dat oude Dorp*.

Vier en zestig jaar geleden werd dat boek gedrukt. Alles is erg veranderd sinds die tijd, zo al niet in wezen, dan toch in uiterlik of in naam.

De vrouw van de dominee heette toen nog *juffrouw*, die van de onderwijzer of het hoofd der school: *maitres*, de leden van de raad waren *schepenen* en de wethouders *assessoren*. De dorpsdokter heette *meester*, en de arme mensen raakten toen hun spaarpenningen kwijt met *meesteren*, zoals tans met dokteren. Er waren dus drie meesters op het dorp, de burgervader meegerekend. *Schoolmeester* was toen geen schimpend woord, maar een eerzame vaknaam.

Meester Herman Baljon, die Van Koetsveld beschrijft, was toen al ouderwets. Hij ging des Zondags het gezangbriefje halen bij dominee, bracht het glas water op de preekstoel en *stelde ook door de week er zich eene eer in*, *als hij den predikant kleine diensten konde bewijzen*. De schrijver der *Pastorie* vindt dat behoorlik. Hij meent, dat wel het onderwijs opgevoerd moet worden, maar dat de onderwijzers mannen dienden te blijven van de soort van Meester Baljon, *die zich diep ter neder boog voor ieder' aankomend' leeraar; die zelf het kerkhof opharkte*, *terwijl zijne vrouw het stof van de kerkstoelen veegde*. Deze stilzwijgend erkende meerderheid maakte dominee niet hoogmoedig, zegt hij zelf. Nu, dat hoefde ook niet; hij wàs 't al genoeg. Als Meester de kinderen uit school laat gaan, verzuimt hij nooit, te buigen tegen het domineeshuis, dat er tegenover ligt; en als hij die woning voorbijloopt, zonder zijn hoed af te nemen, dan is dat alleen omdat er *van dien hoed*

een zwarte wimpel wappert, *wel een Nederlandsche el lang*, namelik als hij uit *bidden* is. Thuis en in school draagt hij anders nog een *slaapmuts*. Die neemt hij af, als op een morgen de burgervader haastig binnenkomt; de eenvoudige man was bezig, *eene split* in een pen te maken, maar van schrik *spouwt* bij ze nu geheel *open*. Hij vreest gedurig eene *aanmaning om achterstallige dorpslasten*, de stumper die alle postjes aangrijpt om wat te verdienen. Hij luidt de klok en moet ook ambtshalve op het kerkhof zijn bij een begrafenis. De kinderen hebben dan vrijaf, zoals we ook van De Génestet weten. En als er een beroep moet overgebracht worden, dan is hij 't, die *met het noodige getal buigingen* dat *overreikt* aan de leraar.

Wij kennen uit de *Camera* de vizites dier dagen, als de vrouwen om de tafel zitten en de mannen om de haard. In de *Pastorie* komen zulke gezellige avondjes niet voor. Bij dominees intrede is zijn huis wel vol bezoekers, maar 't is er niet gezellig. Als de gasten *hun kopjes omgekeerd hebben* en vertrokken zijn, dan hebben de juffrouw van de dominee en de maitres handen vol werk, om de boel op te ruimen: brokstukken van pijpen. hopen tabaksas, en de rest. Geróókt dat er wordt in die dagen, daar hebben wij geen idee van. Bij elk bezoek, ook bij een ambtsbezoek, hoort de pijp: een stoel nemen en de pijp opsteken, dat zijn even noodzakelike dingen, voor men kan beginnen te praten. Zelfs een vijftienjarige knaap wordt mee *op een pijpje* gevraagd. Slechts op twee plaatsen in de *Pastorie* wordt gesproken van sigaren; als dominee zijn vriend van het veer gaat afhalen en als hij met hem door het dorp wandelt, dan heeft hij een sigaar in de mond; stadse invloed van die vriend, zeker.

In *Het Leesgezelschap* (1847) wordt gezegd van het dorp Diepenbeek: *Sigaren had men er nooit gezien*, *behalve op het kasteel;* en in *Maarten Vroeg* (1821) lijkt het of de dorpsdokter het woord sigaar niet eens kent; hij zegt van een stadskollega: *Ik wist waarlijk niet*, *of de damp van een rolletje tabak*, *hetwelk hij in den mond had, en dat allerlei vreemde geuren uitwasemde*, *hem ook bevangen had*.

En zo vindt men velerlei oude dingen in het boek, die op veranderde tijden wijzen. Het Holland dier dagen lijkt ons zeurig en zwaar op de hand, presies in overeenstemming

met *de verhandelingen en bijdragen*, *waaraan men zich de maag had overladen* en waarvan Meester Maarten Vroeg er omtrent honderd in 't jaar moest slikken als lid van een departement tot Nut van 't Algemeen.

Ik geloof echter, dat menig Hollands dorp nog presies lijkt op Mastland, al *rammelt* men er niet meer *aan de klink* om binnengelaten te worden bij de dokter, al spreken de vrouwen er niet meer van haar *reticuul*, al loopt dominee er niet meer in *korte broek* en met een *steek op*,[1] en al zegt hij niet meer: *Collega*, *gij zoudt eens kunnen rooken*, of wel: *Hoe vaart gij*, *collega! en hoe vaart mejuffrouw uwe beminde?*

De ziel van een volk verandert niet zo gauw als de kleren en de andere uiterlikheden. Daarom zijn wij Van Koetsvelds boek ook zo trouw gebleven; wij vonden onze eigen ziel daarin getekend, en dat is plezierig. *Ieder schepsel*, *dat de Heere God gemaakt heeft*, *ziet gaarne zijns gelijken*. Dat geldt ook van de lezers, die zichzelf terugvinden in de schrijver.

J. MATHIJS ACKET.

Aug. 1907.

1) Van Koetsveld zelf schijnt wel een steek gedragen te hebben, maar geen korte broek. Hij spreekt in een herinnering uit zijn jeugd van een stadsdominee, die een korte broek droeg; en zijn eigen zoontje speelt in de tuin met vaders steek.

Dankstem

aan Dr. P.C. Boutens,
na lezing van den bundel ‘Stemmen’.

Binnen menig uur gesloten,
Vond ik, ongebeide gast,
Wanden breukloos, overgoten
Van het licht dat klaart en wascht,
Hoorde boven de geruchten
Waarin 't leven schreit en mort,
Ziels gezegende verzuchten
Die zich door den hemel stort,
Aan al levens mag verleenen
Wat het diepste diep vergaart,
Tot zij juichend samen weenen
En geen de eigen schatten spaart.

Na veel stemmen bleven klinken
Eedle schal, schoonheid-bewust,
Zangen, die in lach verdrinken,
Wijl de lach zich zachter sust;
Wanklend tusschen dood en leven:
Vreugd om leven, vreugd om dood -
't Al is een en 't al is even,
Even valt het in den schoot.
Maar die zagen weerszijds wenken,
Boven wolken, achter steen,
Schouwen wijl zij dorstgen drenken
Eeuwigheid en tijd in een.

Wat hier schijne, schijne 't doffer
En van vreemde hand bereid,
Vreemdelings geboden offer,
Dat vergaat, om wat níét slijt,
Dierbaarder dan hof en have,
Zij 't in onbekenden klank,
Toch bekend, een schaamle gave;
Aan den Dichter gelde 't dank,
Die in poovere erkenning
Beetren wil aan 't werk wel gist:
Armlijke, toch éére-penning
Met den beeldnaar uitgewischt.

J. JAC. THOMSON.

Een laatste bezoek aan de verzameling Rodolphe Kann.

Er bestaan collecties meer uitgebreid of die enkele schilderijen van hoogere waarde bevatten dan de nu weldra verstrooide verzameling Rodolphe Kann - en ik denk o.a. aan de Wallace-collectie en de zuster-verzameling Maurice Kann - maar als afgerond geheel werd deze Parijsche verzameling door geen enkele overtroffen; was de qualiteit der schilderijen afzonderlijk buitengewoon, waarlijk eenig was het zeldzaam harmonische ensemble dat ze vormden.

Reeds bij het intreden van het aan de avenue d'Iéna gelegen paleis kwam over den bezoeker de indruk van iets volmaakts, van iets nimmer te voren bereikts. Gebouwd in een sober gehouden stijl Louis XV, juist elegant genoeg om leegte en dorheid te voorkomen, was het geheel berekend op de te herbergen kunstschatten. Het trappenhuis vooral, in blanke steen uitgevoerd, leek een meesterwerk van architectonische vinding; de heerlijke beelden der Lemoine's, vader en zoon, die het versierden, schenen geschapen met het oog op deze ruimte. Evenzoo had men den indruk dat de gobelins van Boucher expresselijk geweven waren voor de zaal die ze bevatte.

Een groot, somber, met rood bekleed studeervertrek omsloot eenige kunstvoorwerpen; warm-glanzig duitsch houtsnijwerk, bleeke fransche ivoren uit verschillende perioden, enkele italiaansche bronzen met hun felle schamplichten. De meubels vielen weinig op: een schrijftafel, diepe met leer overtrokken zetels en een

vitrine met verluchte manuscripten, waaronder de interessante Vlaamsche kroniek, afkomstig uit de bibliotheek van lord Ashburnham. De weinige schilderijen droegen bijna uitsluitend een decoratief karakter: zoo het haast dreigend imposante portret eener patricische, duitsch uit den aanvang der zestiende eeuw, geflankeerd door de beide groote Bernhard Strigel's, tafereelen uit Jezus' kindsheid, klaarblijkelijk aangebracht terwille van hun glimmenden goudgrond; verder de grisailles van Gerard David en een in 't donker gehangen Boerenbruiloft naar den ouden Bruegel. Het belangrijkste schilderij in dit vertrek was een dieptonige Quinten Matsijs, een Adoratie der Magiërs, van een vastgesloten compositie, vol allerlei aandoenlijk detail; voor het vroolijk verwonderde kind boog de oudste koning zijn bleeken karakterkop, terwijl uit zijn kleine, omrimpelde oogen een bijna kinderlijke verrukking straalde.

Noemen we, van de reeks prachtvolle zalen, gelijkvloers met het studeervertrek gelegen, een slaapkamer gedecoreerd met laat Venetiaansche schilderijen: stadsgezichten van Guardi en Canaletto, twee schetsen van Tiepolo en, van diens zoon Domenico, een drietal in fijnen ambertoon gehouden rabbijnen, bleeke boosaardige magiërs, uitlokkend tot een vergelijking met Rembrandt. Een kleine eetzaal bevatte, tusschen italiaansche mininaturen, een zevental teekeningen van Rembrandt waaronder een gelokt jongenskopje dat sterk aan Titus herinnerde, en een pikant, donker uit de oogen ziend zelfportretje.

De beste fransche achttiende-eeuwers, portrettisten en genreschilders, vormden het décor der overige zalen, nauw aansluitend bij het kostelijke meubilair, waaronder stukken uit het bezit der marquise de Pompadour. Een opsomming zou te ver voeren, maar twee schilderijen dringen zich krachtig aan de herinnering op: Goya's portret van een toreador, gekleed in zwart en violet, bleekrood en zilvergrijs, een koele expressie op zijn gladgeschoren, olijfkleurig gelaat - en bovenal een buitengewone Fragonard, thans in het bezit der comtesse de Béarn, een geheimzinnig park vol vijvers en cascaden, dat met zijn blauwig-groene loovermassa's den hemel buitensloot, feeërieк verlevendigd door de roze toiletten der vrouwen en de marmeren statuen der amoretten, die bleekgroen uitkwamen in deze atmospheer van zon-doorgloord diep aquamarijn.

Toch waren de schilderijen in de benedenzalen hoofdzakelijk aanwezig terwille van het décor. Eerst na de kostelijke trap te zijn opgegaan, bereikte men het eigenlijke museum, dat een 130-tal schilderijen bevatte, een ware keurcollectie van hoofdzakelijk Nederlandsche kunst. Kunsthistorici van naam, Bode, Bredius, Lippmann, Hofstede de Groot, adviseerden den verzamelaar bij zijn aankoopen. Deel uitgemaakt te hebben van de collectie Rodolphe Kann zal voor deze schilderijen een eeretitel blijven en hun waarde aanmerkelijk verhoogen.

Het museum bestond uit twee ongeveer even groote zalen met bovenlicht, stomphoekig naar elkaar toeloopend en verbonden door een kleiner vertrek dat het licht ter zijde ontving. Gelambrizeerd met bruin hout en de wanden dofrood bekleed, zonder overbodig versiersel, verschilden de beide zalen op den eersten blik in niets van gewone museumzalen; toch troffen weldra de zeer harmonische afmetingen en het milde, kalme licht; een donkerroode divan vulde het midden en in de hoeken stond een met rood overtrokken tafeltje waarop rookgerei, een catalogus, kijkers en een zelfregistreerende thermometer.

Reeds de eerste zaal voerde den verbluften bezoeker in medias res. Hier praalden de grootste en kostbaarste stukken, het dertiental Rembrandts, werken uit zijn lateren tijd, de eigenlijke kern der verzameling. En het was niet zoozeer het aantal van zijn schilderijen als wel de uitstraling van zijn persoonlijkheid, waardoor al het overige slechts een cortège leek, dat de grootheid van dien Eene des te sterker deed uitkomen.

Daar waren dan, om eerst de werken te noemen welke het meest menschelijk ontroerden: een jonge, weemoedige Joodsche Geleerde, voorts een portret van de vroeg oud geworden Hendrickje Stoffels en de luisterrijke beeltenis van die droeve, reeds eenigzins welke vrouw, waarin men, naar het schijnt terecht, Rembrandts schoondochter, Magdalena van Loo, meent te herkennen. Deze schilderij is door erflating overgegaan in de collectie van wijlen Maurice Kann, waar het pendant reeds aanwezig was.

Van dit drietal was het laatste in alle opzichten het betooverendst, het portret van Hendrickje vooral aandoenlijk vanwege de persoonlijkheid en het diepst ontroerend de Joodsche Geleerde, met zijn schuwen, maar toch zacht doordringenden

blik, zijn trekken vol resignatie. Door de fijne beschaving die uit zijn wezen sprak, wellicht ook door het halfronde kalotje dat zijn weelderig, rossig donker haar bedekte, werd de voorstelling levendig van een soort joodschen abbé, een eenzamen bescheiden geleerde, wel onderlegd in kwesties van tekstverklaring of talmudische metaphysiek. Niet het minste detail kenmerkte zijn gewaad, diepbruin bij zwart af, zoodat dit joodsche portret niet beperkt was tot de 17e eeuw, maar van alle tijden scheen. Opvallend was het dat in de beide verzamelingen Kann nog vier voorstellingen van Christus voorkwamen, alle meer of minder aan dit type verwant. Voelden deze collectionneurs welk een eeretitel voor het Joodsche ras de afbeelding van dit fijne, nobele karakter behelsde?

Het portret van Hendrickje was geheel vervuld van die zorgelijke, bijna moederlijke goedheid die haar zoo bij uitstek eigen is. Een vrouw moe en gebogen, als na een ziekte ternauwernood doorstaan, gehuld in een bruinig onderkleed en een eenigszins blauwig-groenigen mantel. De bleeke vleeschtint kwam heerlijk uit tegen die weinig geprononceerde, moeilijk te definieeren kleuren.

Na dit drietal vroeg vooral de veertienjarige Titus de aandacht, een zachte, princelijke verschijning, een blankgeveerde baret op zijn dichte krullen, parels in de ooren, meer meisje dan knaap en meer droom dan werkelijkheid, een teedere verheerlijking van het geliefde kind.

Vier kleine paneeltjes, bij den ingang der zaal, gaven een bijna compleet overzicht van Rembrandts technisch kunnen. Een witgebaarde rabbijn van 1643, met fijn puntig penseel uitgevoerd, opende de rij. Schielijker geschilderd was een oud vrouwtje' uitgeteerd, bijna stervend, in bruinzwart en ivoorwit, levendig herinnerend aan het biddende vrouwtje van Dr. Bredius in 't Mauritshuis. Vlot en vaardig in de lijst gezet was een studie naar een jongen jood voor een Christus, in bruinig violet gewaad. Maar het meest trof de studie voor den Mattheus van 1661, een onbeschrijfelijk breede, kleurige pochade, eigenaardig in tegenstelling met de wel wat vermoeide uitvoering van het definitieve schilderij.

Dan werd het oog getrokken naar het midden derzelfde wand,

naar het van boven afgeronde paneeltje van Christus en de Samaritaansche. Men kent de suggestieve voorstellingen van den orientalist Decamps, maar heeft hij ooit een lucht geschilderd die zoo vlamde als deze blauwe lucht van Rembrandt? De Samaritaansche van den Rev. Sheepshanks, van de Leidsche tentoonstelling bekend, was veel dieper doordacht; in het stukje der Kann-collectie echter is de schroeiende gloed van het Oosten ons zinnelijk nader gebracht; en wat stijgt, op den voorgrond, de koele adem der bron waarneembaar uit de diepte op!

Naar gezegd wordt heeft het Berlijnsche museum, steeds ruim aankoopend, de hand gelegd op de kleine studie naar den Christus en ook op dit precieuse paneeltje.

Ten slotte trad men, met een zekeren schroom, voor de drie grootste stukken van den meester. Eerst de ontzachlijke, michelangeleske Vrouw die zich de nagels snijdt, een studie bijna meer dan levensgroot en waarin bovenal de weergalooze virtuoos zich heeft laten gelden, met het breed en sober opgedragen en korrelig uitgestreken, bleek geel, rossig bruin en zilverig grauw, kleur en licht te gelijk.

In de Geleerde met een Homerus-buste, kwam vooral de mijmeraar Rembrandt tot uiting. Dit was wellicht het eenige schilderij, dat in het bovenlicht niet tot zijn recht kwam. Toch miste het zijn werking niet. Tallooze malen heeft Rembrandt - en wie verstond het als hij - het ‘zien met het geestesoog’, den droomenden, verdiepten mensch geschilderd; nergens echter met meer nadruk dan in dit schaduwrijke doek. Men peinsde mee met dien minnaar der oudheid, zeldzaam gekleed in diepzwart fluweel, waarover glinsterende ketens liepen. Homerus doemde voor hem op, zooals hij ook aan Rembrandt zelven verscheen, levende en met z'n ruischenden verzenvloed op de lippen en de juiste betiteling dezer evocatie zou zijn ‘Een hulde aan Homerus’, daar de ware hoofdpersoon de grijze zanger der Grieken was.

Een groot tafereel, dat als een pendant van de David en Saul aandoet, Pilatus die zich de handen wascht, openbaarde den zeldzamen tragischen kunstenaar die in den lateren Rembrandt stak. Wie heeft het ooit aangedurfd, onwaardigen als Haman of zwakkelingen als Pilatus uitsluitend als hoofdpersoon te kiezen? Rembrandt voerst zijn Pilatus op, een zinneloozen glimlach om den

mond, onder de schaduw van zijn hoed een onvaste, dwalende blik. We herkennen den karakterlooze die zich het air van den scepticus geeft en dien zijn vrouw met droomen schrikt. De gouden staatsie van den landvoogd wijst op zijn onafschuifbare verantwoordelijkheid en doet zijn inconsequentie des te zwaarder wegen. Een page met schaal en schenkkan voltrekt de nuttelooze vertooning. Op den achtergrond, tegen een grijzen hemel, zijn Romeinen en Nubiërs aangeduid, maar, met fijnen tact, heeft Rembrandt den Heiland zelven aan het oog onttrokken. Achter Pilatus' zetel, als een druïde met z'n zilvergrijs haar en in dofgulden gewaad, toeft een rabbijn, vertegenwoordiger wellicht van het pharizeeërdom en influisteraar van deze vooze ceremonie. Maar, treffende tegenstelling met Pilatus, hij beseft het gewicht der gebeurtenis. Hij is een dier peinzenden, vol innerlijke reflectie, zooals de Asnath op Jacobs Zegen in Cassel, een dier wetenden, zooals de intendant op het schilderij van den Verloren Zoon in Petersburg, een ziende die de gevoelens der toeschouwers weerspiegelt en die een rol vervult gelijkstaande met het koor der grieksche tragedie.

Hiermede hebben we Rembrandts scheppingen der collectie Kann ongeveer aangeduid en waarlijk, de bewering ging niet te ver, dat naast hem de overige schilderijen slechts een cortège leeken, maar welk een luisterrijk cortège dan ook!

Wie het voorrecht heeft Bode's catalogus der collectie te kunnen doorbladeren, kan zich van de kwaliteit der overige stukken een begrip vormen. Een indruk van het geheel heeft men echter in de verste verte niet. De catalogus reproduceert stuk na stuk, alle op dezelfde wijze gerepresenteerd, alle als op denzelfden rang. Het was echter juist de weloverwogen verdeeling over de wanden, die van deze schilderijen-menigte een bijna organisch ensemble maakte. De groote, meer decoratieve doeken van Hondekoeter, Snijders, Fijt, Adriaan van Utrecht, vulden de wanden omhoog, evenzoo Rubens' Atalanta, afkomstig uit Blenheim Palace en bekend door de Casselsche atelier-copie, benevens de portretten van of toegeschreven aan Van Dyck. Het voortreffelijkste echter was door de plaatsing nog eens onderstreept. Zoo bijvoorbeeld de twee delicate kleine stillevens van Jan Fijt, de een opvallend door zijn verrukkelijken kreeft van een bleek, vochtig, lak-rood, de ander bijna

aandoenlijk met z'n doode patrijsjes tegen het zuivere napelsche geel van een wrattigen meloen.

In deze puikcollectie van Nederlandsche schilderijen waren slechts heel enkele vreemdelingen gedrongen. Zoo een Greco, de meermalen door hem geconterfeite prelaat Nino de Guevara, die in deze omgeving slechts een middelmatigen indruk maakte, maar door zijn plaatsing weinig opviel en - curieus hoe het zich thuis voelde midden tusschen onze Hollanders - een meisjeskopje van Velazquez; de gelig-groene, uitgewischte tint van kleeding en achtergrond sloot kostelijk aan bij de teere huidskleur en het dichte zwarte haar.

Enkele italiaansche quattrocentisten hadden een passende plaats gekregen in den kring van nederlandsche vijftiende-eeuwers, ondergebracht in het kleine vertrek tusschen de beide museumzalen dat, in tegenstelling met deze, in een kostbaren schrijn omgetooverd was. Overvloedig licht viel door helder gekleurde ruiten, afkomstig uit een florentijnsche kerk en voorstellend Maria en de Engel der Annonciatie, naar cartons van Lorenzo di Credi. Een renaissance schoorsteenmantel, waarboven een atelier-werk der Della Robbia's was aangebracht, haast iets te zwaar voor deze kleine omgeving, verdeelde den langsten wand in tweeën. Het bovendeel der wanden bevatte Bernardino Luini's fresco's der villa Pelucca, indertijd met muur en al uit Italië overgebracht. De bleekgroene tint der landschappen, de wazige omtrekken der figuren dezer nog onverklaarde voorstellingen, waren van uitmuntend decoratieve werking. Het benedendeel der wanden was met groene zijde gedrapeerd, waartegen de smaakvol omlijste primitieven met hun open kleuren frisch uitkwamen.

Daar hingen dan, om met de Italianen te beginnen, een mansportret van Bellini, een karakterkop vlak van voren gezien en eigenaardig om Dürers invloed die er luide uit sprak. Voorts het meesterstuk van Ghirlandaio, het onbeschrijflijk edele profielportret van Giovanna Tornabuoni, vroeger tentoongesteld in de National Gallery. Aan Italianen waren er nog: een archaïstische Calvarie van Bellini, het norsche jongelingsportret, toegeschreven aan Andrea del Castagno en een minder beduidend predella-fragment van Benozzo Gozzoli.

Van de Vlaamsche primitieven zullen ongetwijfeld Memlinc's

beide altaarvleugels, die Bellini's portret flankeerden, het langst in herinnering blijven. Twee donateurs, man en vrouw, elk met zijn schutsheilige in een landschap, welks wijde stilte zeldzaam samenging met de uiterst sobere kleeding der voorgestelden, diep ernstige menschen.

Van denzelfden meester was het portret van een zachtmoedigen bleeken man, op donker blauw-groenen grond, een roode anjelier tusschen de vingers, een der laatste en gelukkigste aankoopen van Rodolphe Kann, bij gelegenheid der tentoonstelling der Fransche Primitieven, waar deze karakteristieke Memlinc figureerde als product der Ecole de la Loire.

Een geheele wand werd ingenomen door de vrijstaande Annunciatie met levensgroote figuren, uit een Engelsche collectie aangekocht en waarvan de stijl zweefde tusschen Memlinc en Rogier van der Weyden; een uitnemend atelier-werk van omstreeks 1460 en waarin het heldere blauw en rood kostelijk tegen elkaar opwogen.

De overige primitieven waren van bescheidener afmeting, naast elkaar gehangen en waaronder vooral opvielen een Dirck Bouts, een zeer fraai staal van den Meester van Maria's Dood, een in fijn grijzen toon gehouden Gerard David: een rust op de vlucht naar Egypte, waarin vooral het kostelijke ezeltje bekoorde, terwijl de rij sloot met een fantastisch rotslandschapje van Joachim Patinier.

Van uit dit precieuse schatkamertje betrad men de laatste zaal, waar de bloem der zeventiende-eeuwsche hollandsche kunst aan de wanden blonk. Met een reeks van hun beste landschappen streden Hobbema en Ruisdael er om den voorrang, omgeven door Aert van der Neer, Jan van Goyen, Isack van Ostade, Philips Wouwerman, met een winterlandschapje, een in warmen toon gehouden Paulus Potter en Aelbert Cuyp, merkwaardig compleet met vier prachtstukken.

Een donkere en rijke Pieter de Hoogh trok onmiddellijk aan, vol goudlicht en transparante schaduwen, doorkijkjes en ruitjes en diepten, uit den aanvang van zijn lateren tijd. Adriaen van Ostade was uitmuntend vertegenwoordigd, maar vooral Jan Steen met het oolijke vrouwtje dat, op den bedrand gezeten, haar kousen aantrekt, bekend door een uitvoeriger herhaling in Buckingham Palace.

Een andere zijde van Steen's kunst kwam op zijn voordeeligst uit in een stuk met levensgroote figuren, de Val van Haman, waar

Ahasverus opspringt en de bedienden terugdeinzen voor zijn gramschap en zijn dreigende vuist. De consternatie van het feestmaal is levendig geschilderd: daar valt, met schaal en pluimen en al, de pauwenpastei tegen den vloer, terwijl het Chineesche porcelein reeds in scherven ligt. Esther, wraakgierig, beschuldigt met uitgestoken arm, Haman duikt bevende weg en op den achtergrond loert de oude Mordechaï naar binnen. Het geheel is gezouten door het tikje frische vulgariteit dat Steen zoo aantrekkelijk maakt.

Een kalmer genot schonken de kleine gloeiende Maes, het appelschillende vrouwtje met het wonderlijk rijk tafelkleed van lakrood en oud goud, en Terborch's Interieur, merkwaardig door de combinatie van een teeder geel keurs en de bordeau-kleurige zijden rok der hoofdpersoon.

Lang bleef men toeven voor het meesterstuk van Metsu, de kraamvisite, bewonderenswaardig om de fijne karakteristiek der personen en om het statige interieur van een XVIIe eeuwsche patriciërswoning.

Tegenover vijf Brouwer's slechts één Teniers! Hieruit sprak de fijne persoonlijke smaak van den verzamelaar. De vijf kostelijke stukjes hingen te saam aan het eind der zaal en behoorden tot het pakkendste werk van den genialen Vlaming.

De vier Halsen dateerden alle van 1640 tot 1650, de beste tijd van den meester. Buitengewoon vooral was het portret van den 26jarigen Koeymanszoon, met zijn fijn besneden, lichtelijk melancoliek gelaat, elegant van kleeding, een harmonie van dofrood, goud, bruin en grauw. Het kleine pittige mansportretje van 1643 stond wellicht nog hooger als scherpe weergave der persoonlijkheid.

Deze zaal was rijk aan prachtige stillevens, te veel om op te sommen. De grandiose, kranig geschilderde Abraham van Beyeren mag echter niet ongenoemd worden voorbijgegaan.

Maar hoe ook betooverd door dit ongeëvenaard ensemble, toch dwaalde men onwillekeurig weer af naar de zaal waar de Rembrandts hingen. En eindelijk, na ze opnieuw genoten te hebben, had men ook oog voor de schilderijen waardig om 's meesters onmiddellijke omgeving te vormen.

Van Rubens praalden er het zoogenaamde portret van keizer Matthias, eigenaardig om de zachte, vloeiende techniek; vervolgens de magistrale, bruisende schets voor de Martelie van Sint Lieven,

in 't Brusselsche Museum, en de treffende beeltenis van een jonge premonstratenser monnik, met milden, gevoelvollen blik omziend naar den toeschouwer. Deze drie stukken toonden den grootmeester van zeer buitengewone zijden.

Een Heilige Familie vertegenwoordigde het religieuze deel der kunst van Van Dyck, en boeide voornamelijk door het subliem geschilderde slapende kind; Maria echter en Jozef vooral waren wel wat al te zeer modellen gebleven. Van Dyck's portretkunst kwam uitnemend tot haar recht door de forsche Alexander Triest van 1620 en de tot in de vingertoppen gedistingeerde markiezin Durazzo, uit zijn genueeschen tijd. Het beeld van dezen kunstenaar werd afgerond door twee kleurige schetsjes, een Beweening van Christus en een ontwerp voor den Hieronymus in Stockholm.

Laten we echter bekennen dat we na Rembrandt ons het meest getrokken gevoelden tot den meester, die bijna zijn volstrekte tegenstelling vormt, tot Jan Vermeer van Delft, den eclectischen, drupsgewijs produceerenden kunstenaar, hier aanwezig met een groot werk, naar het schijnt van omstreeks 1660, het Slapende Meisje.

De bovenste helft der voorstelling is als gesluierd door een zwarte doorzichtige schaduw. Een zilverig licht drenkt op den voorgrond een Perzisch tafeltapijt, een mengeling van rood en beige en dof blauw, streelt zwakjes de blanke wanden van het sobere vertrek en zet zich in glanzende lijnen af op de stijlen van een deur, welke een doorkijkje opent naar een lichter vertrek. Bij het tapijt sluit de rossig bruine zijde van het keurs der jonge vrouw warm aan. Slaapt ze werkelijk of houdt ze van moeheid slechts de oogen dicht? Op haar houding afgaand zou men denken aan het laatste. Haar wangen zijn overtogen met een koortsig rood. Wat beduiden die achteloos neergeworpen serviette, met mes en vork, de omgevallen roemer, het opgeslagen tapijt, de scheef teruggeschoven stoel, dit blijkbaar in haast verlaten collation? Zooals meerdere malen bij Vermeer bevat een schilderij, aangebracht op den achtergrond, min of meer verborgen toespelingen op de voorgestelde persoon: men meent een amor te onderscheiden, een gevallen duif en een tragisch masker.

Hiermede is in losse trekken het geheel dezer model-collectie weergegeven, wier bestaan, ondanks de bedoelingen van den eigenaar, slechts kortstondig is geweest. Naar gezegd wordt, zullen,

vóór de definitieve verstrooiing - waarbij vooral Amerika profiteeren zal - eenige der meest markante stukken in Londen tentoongesteld worden.

Welk een diep verschil vertoont deze collectie, die zoo zuiver den smaak van het einde der XIXe eeuw weerspiegelt, met de beroemde verzamelingen van vroeger! Waar zijn hier de Carracci's, de Pompeo Battoni's, de Carlo Dolci's der XVIIIe eeuw? Waar de Murillo's, onontbeerlijk omstreeks 1840? Een nieuwe hoofdpersoon is op den voorgrond getreden, meer en meer beschouwd als de kunstenaar bij uitnemendheid: Rembrandt van Rijn.

F. SCHMIDT-DEGENER.

Buitenlandsche letterkunde.

Korte Aanteekeningen.

Peter Camenzind von Hermann Hesse. 43e Auflage. Berlin, S. Fischer. 1908[1].
Unterm Rad von Hermann Hesse. 17e Auflage. Berlin, S. Fischer. 1908.

In 1904 verscheen de eerste, voor enkele maanden, met het jaartal 1908, de 43e druk van den kleinen roman van Hermann Hesse *Peter Camenzind*, een succes, dat de schrijver zelf allerminst verwacht had en waarvan hij mij anderhalf jaar geleden schreef: 'Den Erfolg des *Camenzind* halte ich für ein Misverständniss.' Wat wil dat zeggen? Zou het niet zijn, dat Hesse in zijn boek gevoelens en gedachten heeft uitgesproken, waarvan hij overtuigd is dat zij in hun diepsten grond slechts door een minderheid meegevoeld kunnen worden, en dat hem de opgang van *Camenzind* daarom maar half aangenaam geweest is? Of heeft hij, als ernstig kunstenaar, wellicht zelf geweten, dat in zijn werk, hoeveel fijngevoelde en diepe gedachten het ook bevatten moge, dat ééne ontbrak, wat alleen het tot een kunstwerk van blijvende waarde zou hebben gestempeld: de volle, onbeperkte beheersching van de stof?

Wie zal zeggen, waaraan zulk een succes te danken, - Hesse zou misschien zeggen: te wijten is? Voor velen moge de oude romantiek, die in *Peter Camenzind* nog rondspookt, de groote aantrekkelijkheid ervan uitmaken. Bij anderen zal deze Zwitsersche vertelling de herinnering aan vertellingen van Gottfried Keller en Conrad Ferdinand Meyer hebben wakker gemaakt. Toch wel treffend is

1) Dit boek werd naar den 36en druk vertaald door Th. Kuyper (Amsterdam P.N. van Kampen & Zoon).

de geschiedenis van dezen boerenzoon uit de Zwitsersche bergen, die meer innerlijke beschaving van nature heeft dan twintig zoogenaamde beschaafden té samen, maar die in de beschavingskringen nooit tot iets blijvends komt, noch in de liefde, noch in de vriendschap, noch in het maatschappelijk leven, en die ten slotte maar weer naar zijn bergdorp terugkeert, waar hij, als geoefend wijnkenner, tusschen de 'Veltliner', 'Walliser' en 'Waadtländer' zijn leven als herbergier zal eindigen.

Voor wie der romantiek ontgroeid is, moest er wel wat te veel romantisch zijn - ook in de wijze waarop het door Hesse wordt voorgesteld - in het geval van dezen jongen man, die zijn eerste liefde niet anders weet uit te spreken dan door met levensgevaar geplukte bloemen in het voorhuis van zijn aangebedene neer te leggen, en dan weg te loopen; die, vóór hij zich aan zijn tweede liefde verklaard heeft, verneemt dat zij een man liefheeft, die aan een andere vrouw verbonden is; en die, voor de derde maal, wanneer hij, na een lange afwezigheid, de vrouw weer ontmoeten zal aan wie thans zijn heele hart hangt, terloops verneemt, dat zij sedert kort verloofd is. Romantisch is ook Camenzind's verhouding tot den armen, gebrekkigen Boppi, wiens laatste levensjaren door zijn liefdevolle zorg en trouwe vriendschap worden verhelderd.

Als een belofte werd het boek in 1904 aanvaard, en dit mocht het zeker, waar het werk van den zeven-en-twintig-jarige zich onderscheidde door diepen levensernst zoowel als door het warme natuurgevoel dat er telkens in doorstraalt. Karl Federn roemde indertijd Hesse's kunst 'in den leisen Uebergängen seelischer Entwicklungen und äusserer Ereignisse', waarvan hij verder zeide: 'sie verschmelzen ganz und gar zu einem einzigen Wandelbilde.'

De belofte van 1904 werd tot dusver niet vervuld. *Unterm Rad*, de tweede kleine roman van Hesse, is een tendenz-boek, vermoedelijk uitgelokt door hetgeen de schrijver zich uit zijn eigen jeugd herinnerde. Hesse toch genoot zijn opleiding op een protestantschtheologisch seminarie, waarschijnlijk hetzelfde - het Maulbronn'sche - dat in *Unterm Rad* in bijzonderheden beschreven wordt. Hetgeen hij daar zelf ervaren of bij medescholieren waargenomen heeft, moet hem dit protest tegen de schooldressuur in de pen hebben gegeven.

Men krijgt echter niet den indruk, dat de schrijver zijn stof beheerscht, veeleer dat hij er door beheerscht wordt. De overlading, de Procrustes-inrichting van het schoolwezen van alle landen en alle eeuwen, hebben voor hen die waarde hechten aan de individualiteit van het kind en daarom elken leerling zouden willen vrijlaten, zich te ontwikkelen naar zijn bijzonderen aard en aanleg, heel wat op hun rekening. Reeds Montaigne waarschuwde: ‘Ce n'est, pas une âme, ce n'est pas un corps qu'on dresse, c'est un homme, il n'en faut pas faire à deux. Et comme dit Platon, il ne faut pas dresser l'un sans l'autre, mais les conduire également, comme une couple de chevaux attelés à même timon.’ Maar het is nog aan geen overheid gelukt, de school zoo in te richten, dat daarin èn met de dubbele natuur van den op te voeden mensch èn met den eigen aard van elk in het bijzonder rekening wordt gehouden...

Intusschen, het onderwerp leent zich beter voor schriftelijk of mondeling betoog dan voor een behandeling in den vorm van een roman. Maar indien iemand zich niettemin aan de behandeling in romanvorm wil wagen, dan pakke hij de instelling, welke hij bestrijden wil, zóó stevig aan en ga haar met zulk een kracht te lijf, dat er geen ontkomen aan is.

De gemoedelijke Hermann Hesse is daar echter de man niet voor. Hij vertelt ons in *Unterm Rad* de geschiedenis van den begaafden zoon van een bekrompen vader, die, tot bevrediging van 's vaders trots en tot roem van het kleine stadje waar hij het levenslicht zag, het ‘Landexamen’ in Stuttgart aflegt, dat hem toegang verschaft tot het protestantsche seminarie te Maulbronn. Hoe de fijnbewerktuigde, eergierige knaap, ondanks de hoofdpijnen, die als waarschuwing hadden moeten dienen dat hier het tengere lichaam te zwaar belast werd, wordt voortgejaagd, totdat, reeds in het eerste jaar van zijn verblijf te Maulbronn, het werken hem hoe langer hoe moeielijker valt en zijn zenuwgestel in de war raakt; hoe weinig van dit alles door de Seminar-leeraren wordt opgemerkt, hoe geen er aan denkt ‘dass die Schule und der barbarische Ehrgeiz eines Vaters und einiger Lehrer dieses gebrechliche, feine Wesen soweit gebracht hatten, indem sie in der unschuldig vor ihnen ausgebreiteten Seele des zarten Kindes ohne Rücksicht wüteten’, wordt door Hesse gedeeltelijk verteld, maar ook, tot schade van den indruk, herhaaldelijk betoogd.

Zoo wordt wat, blijkens den titel van het boek, een aanklacht bedoelde tegen een stelsel, de schildering van een droevig geval. Ja, zoozeer gaat de natuur bij Hermann Hesse boven zijn leer, dat hij, op tweederden van zijn vertelling genaderd, het tragisch einde verschuivend, ons nog weer aardige tafereeltjes uit Hans' kinderjaren gaat verhalen, dàn zijn beklagenswaardigen jongen held nog één dag in een smederij aan het werk zet - of hij daar niet op den duur geestelijk en lichamelijk wat zou zijn bijgekomen, kan natuurlijk uit dien enkelen dag niet blijken -, om hem ten slotte tengevolge van een drinkpartij, waartoe hij zich heeft laten verleiden, een noodlottigen dood te laten sterven.

'Unterm Rad' is Hans Gabenrath gekomen, zooals men dat van elk noodlottig uiteinde zeggen kan, maar onder die uitdrukking verstond de schrijver aanvankelijk blijkbaar iets anders, en het oorzakelijk verband tusschen de overlading, de gebrekkige inrichting van het schoolwezen in Württemberg en elders, en het verloop van Hans' leven is bezwaarlijk aan te wijzen.

Dat is, dunkt mij, de hoofdfout van *Unterm Rad*, een fout, die de vele uitnemende gedeelten van het boek, het teere gevoel en de gemoedelijke ernst, die eruit spreken, niet kunnen doen vergeten.

Jules Lemaître. En marge des vieux livres. 1ère et 2ème série. Paris, Société française d'inprimerie et de librairie.

Er zijn oude boeken, waarvan men de 'marges' het best onbeschreven en onbekrabbeld laat. Werd niet Jan Rap met den vinger aangewezen, omdat hij met aardigheden den Bijbel van zijn moeder cierde? Maar dan valt u in, dat er een *Virgile travesti* is van Scarron, waarin Racine groot vermaak schepte en waarvan men beweert, dat zelfs een ernstig man als Guizot er mee op had. En nu komt een lid van de Fransche Akademie, de nationalist Jules Lemaître, neemt de onderwerpen, die hij in zijn jongen tijd op het petit séminaire de Notre Dame des Champs bestudeerd heeft: uit de Grieksche en Romeinsche oudheid en uit de Heilige Schrift, en, op later leeftijd, uit de Chansons de Geste, uit Rabelais, Lafontaine, Mme de Sévigné, laat er zijn phantasie op werken, zijn geest op te gast gaan en maakt er kleine verhaaltjes van.

Ondeugende, oneerbiedige verhaaltjes, waarin op de legenden der oudheid wordt voortgeborduurd - Dido overleeft den dood op den brandstapel, maar maakt zich dan ongerust dat zij daardoor de legende in de war stuurt! -, maar waarin ook op de Bijbelsche verhalen, die den geloovigen Katholiek, en niet dezen alleen, heilig zijn, variatiën gemaakt worden, op het kantje van profaan af, voor velen wellicht over het profane heen.

Op het gebied van parodiëering en variëering van klassieke thema's hebben, na Scarron, anderen, Meilhac en Halévey bijvoorbeeld met *La belle Hélène*, triomfen behaald, en Lemaître gaat slechts in diezelfde lijn door, wanneer hij Andromache, eerst verontwaardigd over Helena's gedrag, maar door de diplomatische handigheid van de minnares van Paris, voor deze gewonnen, haar bij een plechtigheid in den tempel van Pallas Athene, laat begroeten met een minzaam: 'Que vous êtes aimable d'être venue, Madame!' Hoe echter zal de trouwe zoon van de Kerk het goed maken tegenover zijn geestelijkheid, wanneer hij ons Maria voorstelt, eerst in haar gekibbel met al te gedienstige engelen, die zij zoo bruusk de deur uitjaagt dat een ervan met de punt van een vleugel tusschen de deur blijft steken, daarna in haar praatjes met Jozef, dien zij met 'mon ami' aanspreekt en wien zij verwijt 'des propos sans délicatesse' te houden, wanneer hij haar vraagt waarom zij 'ces petits bonshommes', die hun zulke goede diensten bewijzen, zoo onvriendelijk behandelt. En is het zelfs voor een, die 'en haut lieu' zeker wel een potje breken mag, de familiariteit tegenover de maagd Maria en het kindeke Jezus niet wat ver gedreven, door van de eerste als van een 'nouvelle accouchée' te spreken en te gewagen van het tandjes krijgen van den kleinen Jezus?...

Maar *au fond* gaat ons dat toch weinig aan. Op middeneeuwsche prenten en schilderijen krijgt men zeker niet minder intieme bijzonderheden van het huiselijk leven der Heilige Familie te zien, en toch weten wij van die naïeve voorstellingen te genieten. Nu is naïviteit wel niet een van de eigenschappen, waardoor Lemaître zich onderscheidt - er zijn zelfs enkele van deze 'Contes', *Panurge marié* bijvoorbeeld, waar heel wat van Sint Anna onder loopt - maar de schrijver van *En marge des vieux livres* weet aan zijn kantteekeningen, zijn heilige en profane illustraties, zijn variaties op bekende motieven een zoo groote bekoorlijkheid, zooveel stijl

te geven, hij heeft blijkbaar zelf zooveel plezier in dit kunstig werk, dat men naar den opgewekten, geestigen verteller blijft luisteren, ook wanneer hij wat doorslaat of, zooals in een der verhalen van de eerste reeks, 'L'école des rois', de witte 'marge' van het Evangelie gebruikt om zijn politieke gevoelens te luchten en aan het algemeen stemrecht en de parlementaire Republiek een steek te geven.

J.N. VAN HALL.

Indische feiten en cijfers.

Munt- Crediet- en Bankwezen, Handel en Scheepvaart in Nederlandsch-Indië. Historisch-Statistische Bijdragen van Mr. N.P. van den Berg, 's-Gravenhage, Martinus Nijhoff, 1907.

Het is juist twee jaar geleden dat in onze Bibliographie de toenmaals pas verschenen Encyclopaedie van Nederlandsch-Indië werd aangekondigd. Daarbij werd met ingenomenheid acte genomen van de belofte, door den hoofdleider dier kostelijke verzameling afgelegd, om spoedig een aanvang te maken met de voorbereiding van een tweede, bijgewerkte en verbeterde, uitgave. In bovenvermeld werk kan reeds een gedeeltelijke kwijting van die belofte gezien worden. De bijdragen die het aanbiedt werden toch zonder onderscheid oorspronkelijk bestemd voor en dan ook opgenomen in die Encyclopaedie. Thans echter liggen zij voor ons, waar noodig - in zeldzame gevallen slechts! - verbeterd, geheel bijgewerkt en systematisch gerangschikt. Aldus samengevat, vormen zij een werk van respectabelen omvang (bijna 400 groot-octavo bladzijden), dat een schat van historische wetenswaardigheden en statistisch-economische gegevens onder de oogen brengen zal van velen, die er wellicht niet aan zouden denken, hun kennisdorst te gaan lesschen aan een bron, die de meest bonte verscheidenheid van koloniale informatie, (in alphabetische volgorde!) doet opwellen. Als men het boek doorziet en het met de Encyclopaedieartikelen vergelijkt, gevoelt men eerst recht welk een ondankbare, van zelfverloochening getuigende taak mr. Van den Berg vervulde toen hij de schatten van zijn kennis en levenservaring verwerkte tot brokstukken zonder onderlingen samenhang. Nu zijn ze geschikt

en samengevoegd en zie, zij vormen te zamen een *boek*, dat er zijn mag. Dat boek wàs er, maar, buiten den schrijver, wist wellicht niemand het. Alleen daarom reeds, afgescheiden nog van de bijwerking *up to date*, vereischt deze uitgave bijzondere aandacht.

'Historisch-statistisch' noemt de schrijver zijn bijdragen, en terecht. Geen enkel onderwerp werd door hem aangeroerd of hij rakelde de geschiedenis daarvan op en liet den lezer zien hoe in de dagen der V.O.C., tijdens het britsche tusschenbestuur en in de eerste helft der 19e eeuw over munt- en bankwezen, over in- en uitvoerrechten, over handel en scheepvaart gedacht werd. Vormen die historische herinneringen een recht smakelijke lectuur, zij doen ons tevens tot de ervaring komen, dat in menig opzicht het heden de vergelijking met het verleden toch wel kan doorstaan. De verwarring die met name in het muntwezen in Indië geheerscht heeft, totdat de wet van 1 Mei 1854 aan de kolonie hetzelfde muntstelsel schonk als zeven jaar tevoren voor het moederland was aangenomen, is een moeielijk te verduwen pil voor de *laudatores temporis acti*.

Dat daarom echter nog niet het heden in allen deele bevredigend noch de toekomst geheel verzekerd mag worden genoemd, leeren ons de welsprekende cijfers van sommige statistieken. Zoo vinden wij op blz. 329 en 330 een overzicht van hetgeen wegens de heffing van in- en uitvoerrechten, zoo voor Java als voor de Buitenbezittingen, jaarlijks door 's lands kas is genoten van 1862 tot einde 1905. Neemt men in aanmerking dat op 1 Januari 1874 het tarief in werking trad, waarin met alle differentieele rechten werd gebroken en dat dit tarief, behoudens enkele wijzigingen (voor de invoerrechten vooral verhoogingen), gedurende de overige vermelde jaren werd gehandhaafd, dan kan men in de verkregen resultaten, althans voor Java, een toetssteen zien bij het onderzoek van de ontwikkeling der welvaart en van de koopkracht der bevolking. Welnu, de toetsingsproef voert tot het bedroevend resultaat dat van eenige ontwikkeling als hier bedoeld in ruim dertig jaren - het tijdperk van ontluiking en bloei der particuliere landbouwnijverheid - geen sprake is geweest. Over 1874 bracht Java wegens in- en uitvoerrechten in 's lands kas *f* 8,416,000, in 1905 *f* 8,412,000. In de tusschenliggende jaren steeg de peilschaal slechts vijfmalen boven de in 1874 bereikte hoogte, nl. in

1883, 1884, 1894, 1897 en 1900, in de overige vijf en twintig jaren bleef zij daar beneden. De hoogste opbrengst gaf 1894 met *f* 9,290,000, de laagste 1887 met *f* 6,592,000. En dat, terwijl in die 31 jaren de bevolking van Java naar alle waarschijnlijkheid bijkans verdubbelde. Ook al verliest men daarbij niet uit het oog dat, gedurende deze periode, de prijs van een der voornaamste invoerartikelen, de katoenen manufacturen, belangrijk daalde en derhalve de opbrengst der naar de waarde dier manufacturen berekende rechten evenredig verminderde - van vooruitgang getuigen deze cijfers allerminst, op zijn best van stilstand.

Niettegenstaande een uitstekend munt- en bankwezen schijnt er dus nog wel iets aan den economischen toestand, in het bijzonder voor zoover daarbij de verbruikers, dus vooral de Inlanders, betrokken zijn, te ontbreken. Dit mogen de optimisten, die niet aan de ‘mindere welvaart’, laat staan aan de ‘economische inzinking’ der inlandsche bevolking gelooven, nu weer eens ernstig overwegen.

De Buitenbezittingen vertoonen een bevredigender beeld. Haar aandeel steeg van *f* 874,000 in 1874 bijkans gelijkmatig tot *f* 4,409,000 in 1905. De veel verbeterde stoomvaartverbindingen, het zich over landstreken van steeds grooteren omvang uitstrekkend bestuur en de uitbreiding van het tolgebied zullen zeker tot die stijging hebben medegewerkt. Niettemin moet zij voor een belangrijk deel op rekening van vermeerderde productie en consumtie worden gesteld en daarmede wordt den burger, ontmoedigd door den op Java waargenomen *stationary state*, weder een hart onder den riem gestoken.

Met deze enkele greep wordt volstaan om aan te toonen, dat dit werk niet alleen voor den historicus en den handelsman, maar ook voor den practischen staatsman van groote beteekenis is. Die beteekenis zal nog stijgen indien de schrijver - laat ons hopen spoedig - uitvoering kan geven aan zijn voornemen om een afzonderlijke uitgaaf te wijden aan een statistisch overzicht van het hedendaagsche handelsverkeer voor zoover N.-Indië daarbij betrokken is. Aangevuld met dit overzicht zullen de Bijdragen een bijna volledige verzameling gegevens bevatten betreffende de onderwerpen die de schrijver zich voorstelde te behandelen.

Indien ik spreek van een *bijna* volledige verzameling doe ik dit niet om den schrijver eenig verwijt te maken. De Encyclopaedie-

artikelen waren reeds voorbeelden van degelijken arbeid en de bijwerking is met de meeste zorg geschied. Had op blz. 363 bij de vermelding van het verbod van kustvaart voor schepen onder vreemde vlag nog kunnen worden aangeteekend, dat na de afkondiging der wet van 29 December 1906 de havens van Stagen en Sabang van dat verbod zijn uitgesloten - dit is dan ook de eenige tekortkoming van dien aard die ik heb kunnen ontdekken.

Mijn 'bijna' sloeg op iets anders en wel op een onvolledigheid, alleen te verklaren uit de te groote bescheidenheid van den auteur. Daardoor toch deed hij niet genoeg uitkomen welk een grooten en heilzamen invloed hij-zelf gehad heeft op den loop der gebeurtenissen tusschen de jaren 1860 en 1890, voor zoover die met het indische munt-, bank- en credietwezen verband hielden. Dat mr. Van den Berg zich in 1863 met klem verzette tegen het destijds in toonaangevende kringen luide verkondigde verlangen naar een eigen muntinrichting - de inwilliging van welk verlangen de kolonie waarschijnlijk zou hebben blootgesteld aan gelijksoortige moeielijkheden als Britsch-Indië sedert dien heeft doorgemaakt - wordt uit eene sobere verwijzing naar een in die dagen door hem uitgegeven geschrift in berinnering gebracht (blz. 119). Maar dat, toen in 1872 en volgende jaren er in Nederland ernstig over werd gedacht, wel voor het moederland maar niet voor de kolonie den gouden standaard aan te nemen, de pas opgetreden President van de Javasche Bank, de komende depreciatie van het zilver, ook in het Oosten, voorziende, met bedachtzamen ernst tegen de uitvoering van dat voornemen waarschuwde en zoo doende stellig krachtig heeft medegewerkt om te voorkomen wat - Britsch-Indië heeft het al weder bewezen! - voor de kolonie op den duur een ramp zou zijn geweest, dàt zal men, zonder raadpleging van de aangehaalde litteratuur, uit deze Bijdragen niet leeren. En evenmin doen zij genoegzaam uitkomen hoe, toen in het najaar van 1884, een geweldige daling der suikerprijzen alle op Java gevestigde of met Java werkende credietinstellingen op haar grondslagen deed schudden (voor meer dan één met noodlottige gevolgen) diezelfde President van de Javasche Bank in Indië de man is geweest die met kloek beleid en breede opvatting de landbouwindustrie en den handel daar te lande voor een 'inzinking' heeft behoed. Zeker, het prospectus van de N.-I. Landbouw-Maatschappij, op

blz. 227 en volgende afgedrukt, verdiende, als een document van vaderlandsche flinkheid en groothartige koopmanschap, op die wijze aan de vergetelheid te worden ontrukt. Maar in een volledige geschiedenis van de crisis van 1884 zou evenmin mogen ontbreken de nood-ordonnantie van 4 December 1884 (*Ind. Staatsblad* No. 217), krachtens welke de vestiging van een in onze wetgeving tot dusver geheel onbekend verband op te veld staande vruchten werd mogelijk gemaakt en die, op aandrang van mr. Van den Berg binnen enkele dagen ontworpen en uitgevaardigd, als een der voorname stutten mag worden beschouwd, welke in die moeilijke dagen het wankelend credietgebouw tegen reddeloos instorten hebben beveiligd.

Zoo eert dit boek den schrijver door wat er in staat en door wat er niet in staat.

C. Th. van Deventer.

Aanteekening.

In het op 27 Mei 1885 uitgebrachte verslag over het veel bewogen 57e boekjaar van de Javasche Bank kon mr. Van den Berg het volgende omtrent de ordonnantie van 4 December te voren mededeelen:

‘Ongetwijfeld heeft deze verordening, zooals zij onder den drang der omstandigheden werd samengesteld en afgekondigd, hare leemten; maar het lijdt geen twijfel, dat hierin door de Regeering reeds spoedig zal worden voorzien, en de voorloopig voor één jaar geldig verklaarde regeling vervangen zal worden door eene meer definitieve, die het landbouw-voorrecht eene blijvende plaats onder de rechtsinstellingen van Nederlandsch-Indië zal doen innemen. Niet zoo zeer voor de Javasche Bank, wier werkkring in hoofdzaak elders ligt, maar voor alle geldschieters van landelijke ondernemingen in deze gewesten geldt het hier eene zaak van het hoogste gewicht, en zonder thans in verdere beschouwingan ter zake te treden, die hier niet op hare plaats zouden zijn, mag de mededeeling toch niet achterwege blijven, dat de bewuste verordening er reeds bij hare geboorte toe heeft medegewerkt om door onze bemiddeling hoogst ernstige gevaren af te wenden, en op dit oogenblik zelfs het voorname middel is gebleken waardoor buiten ons om mogelijk nieuwe stoornissen in den geregelden gang van zaken zijn voorkomen.’

De Rembrandt-Bijbel.

Aan Karl von der Heydt.

Rembrandt-Bijbel - Bevattende de verhalen des Ouden en Nieuwen Verbonds, welke door Rembrandt met penseel, etsnaald en teekenstift zijn in beeld gebracht - Uitgezocht en toegelicht door C. Hofstede de Groot - Uitgegeven in opdracht der Algemeene Commissie voor de herdenking van Rembrandt op zijn 300sten geboortedag, door Scheltema en Holkema's boekhandel Amsterdam.

Zoo luidt de titel van het statige werk, waarvan aflevering 1-3 even vóór de Rembrandt-herdenking in 1906, en aflevering 4-6 tegen Oudejaar 1907 verschenen.

Geheel juist is die titel niet. Het boek bevat niet alleen de verhalen welke Rembrandt in beeld heeft gebracht. Het geeft ook en bovenal de getrouwe reprodukties naar een groot aantal van Rembrandts uitbeeldingen dier verhalen. Om deze sâam te brengen werd het boek gemaakt. De teksten die de direkte aanleiding gaven tot Rembrandts schilderijen, etsen en teekeningen van Bijbelsch sujet, had men in een klein bundeltje bijeen kunnen brengen. Het ware nog geen Rembrandt-Bijbel geweest. Om Rembrandts veraanschouwelijking van die vele episoden, geplaatst in hun schriftuurlijk verband, was het te doen.

Die buitengewoon rijke veraanschouwelijking vindt men in een groot aantal van 's meesters schilderijen, in een goed deel van zijn etswerk en in een menigte zijner meer of minder uitgevoerde teekeningen verspreid.

Rembrandts etswerk kan men in verschillende Prentenkabinetten kompleet of tamelijk kompleet bestudeeren en genieten, al maken altijd nog maar heel weinigen van dat aan ieder vrij geboden voorrecht gebruik. Zijn schilderijen zijn over de heele wereld verspreid en niemand heeft ze alle gezien. Zelfs zijn er verscheidene onder die nog nooit geheel voldoende gefotografeerd werden. En wat zijn teekeningen betreft, de meeste dezer zijn zoo ontoegankelijk, en gereproduceerd werd er nog maar zulk een klein gedeelte van, dat men zonder overdrijving kan zeggen, hoe van den teekenaar Rembrandt nog altoos slechts een onvoldoend beeld werd geopenbaard.

Het moest dus een bizonder mooi en dankbaar werk zijn, uit Rembrandts schilderijen, etsen en teekeningen van Bijbelsch sujet een keuze te doen, van die verschillende voorstellingen zoo goed mogelijke reprodukties te laten maken, en de aldus verkregen prenten in een waardig uitgevoerd boekwerk saam te brengen.

In het jaar 1898, toen de Amsterdamsche Rembrandt-tentoonstelling werd voorbereid, sprak een breed ziend en zeer kunstminnend Berlijnsch verzamelaar, de heer Karl von der Heydt, mij over de mogelijkheid van zulk een boek, en moedigde mij aan te beproeven, samen met hem, de uitgave er van tot stand te brengen. Ik wendde mij met het denkbeeld nader tot den heer Hofstede de Groot, die zich ook reeds met zulk een gedachte bleek te hebben ingelaten. Met ons drieën richtten wij ons dus tot verschillende groote Duitsche en Hollandsche uitgevers, doch het mocht ons toen niet gelukken, een van hen tot verwezenlijking van dit plan te bewegen.

Dit mocht ten zeerste bevreemden. Er bestaan een groot aantal geïllustreerde Bijbel-uitgaven, te veel om op te noemen. Maar zij alle kwamen in meer of mindere mate op bestelling en als een plichtmatig uitgevoerde taak tot stand. Bij geen er van kon ook maar in de verte sprake zijn van zulk een bezield levenswerk, als bij de prachtige serie tafereelen die Rembrandt, gedurende een wonderbaarlijk verdiepte werkzaamheid van veertig jaren,

uit innig verkeer met de wereld van het Oude en Nieuwe Testament heeft voortgebracht. Hier lag een schat van door een zeldzamen ziener nagelaten illustraties der Heilige Schrift, aan welke een blijvende beteekenis verzekerd is, eenvoudig voor het opdelven, - en niemand dorst het aan dien éénigen rijkdom te vergaren.

Bij het voorbereiden der Rembrandt-herdenking van 1907 kwam de zaak echter opnieuw te berde. Voor de Amsterdamsche Commissie onder voorzitterschap van den heer Quack was het weggelegd, toen dit werkelijke monument te fundeeren. De firma Scheltema en Holkema, die reeds zoo verschillende smaakvol en deugdelijk uitgevoerde boekwerken in het licht zond, werd bereid gevonden den Rembrandt-bijbel onder patronaat der Commissie uit te geven, en de zeer deskundige heer Hofstede de Groot, die het plan nu reeds jaren in studie had, aanvaardde er de redactie van.

Er bleef een moeilijkheid in de vraag, wat men van den Bijbel zelf bij deze prenten drukken moest. Verleidelijk scheen het inderdaad een mooie uitgave van den ganschen Bijbel te maken en daar Rembrandts werk in te voegen. Toch bleek dit moeielijk uitvoerbaar. Er zijn natuurlijk gansche gedeelten van den Bijbel die zich voor zienlijke interpretaties niet leenen, en waar dus geen enkele schilderij, ets of teekening bij zou passen, zooals men er dan ook in Rembrandts werk geen wist die er op doelen. Andere Bijbelsche passages daarentegen hebben soms bijna tekst op tekst aanleiding tot pikturale verbeeldingen gegeven. Zou men dus den ganschen Bijbel met prenten van Rembrandt er bij drukken, dan moest men een boekwerk krijgen, waar telkens dicht op elkaar verscheiden prenten in voorkwamen, terwijl daartusschen weer heel groote gedeelten vielen, die leeg van illustraties bleven. Een onharmoniesch saamgesteld boek dus. En dit is toch ook juist weer het warme van Rembrandts Bijbelvertolkingen, dat hij zich door enkele verhalen zoo altijd opnieuw heeft aangetrokken gevoeld. Men diende daarom, wilde er een wezenlijk saamhoorend geheel verkregen worden, Rembrandts prenten zelve wel tot het hoofd-element te maken bij het maken van een grondslag voor en den uitbouw van het boek. Vandaar dat redakteurs en uitgevers er o.i. terecht toe kwamen, alleen die Bijbelsche passage waaraan Rembrandt zijn verluchtingen direkt ontleende, als tekst te geven.

De heer de Groot maakte dus een reprezentatieve keuze van Rembrandts Bijbel-voorstellingen, en naar dien grondslag werd het boek in elkaar gezet.

Behalve echter in de scherpzinnige interpretatie van sommige duistere voorstellingen en in het oordeelkundig kiezen en rangschikken der verschillende tafereelen, heeft de arbeid van Hofstede de Groot ook bestaan in het toelichten der geboden prenten.

Mijn indruk is ronduit gezegd dat zijne toelichtingen half te veel en half te weinig geven. Met een volkomen weglaten van het hier eigenlijk onnoodig beschrijvende, hadden deze notities, door verwijzingen naar literatuur, het releveeren van bestaande meeningsverschillen enz., zakelijk wel uitvoeriger mogen zijn. Zoo vernemen we bij de weergegeven etsen niet alleen niet naar welk exemplaar, maar zelfs niet naar welk een staat van de prent de reproduktie genomen werd. Maar ook over de verschillende voorstellingen van eenzelfde sujet in Rembrandts werk, hadden wij van Dr. de Groot, - degelijk kenner dier zaken als hij is - nog wel graag meer mogen hooren. Bij een teekening van de genezing van Petrus' schoonmoeder vermeldt de Groot dat de *tegenwoordige bewaarplaats* hem onbekend is. Zou men van zijne wetenschappelijkheid niet de mededeeling verwacht hebben, waar deze teekening dan vroeger berustte, toen zij werd gereproduceerd?

Voor de onfeilbaarheid van Dr. de Groots zuiver teekenkunstige opmerkingen zou ik mijn hoofd niet altoos willen geven. In de eerste aflevering vindt men een bijzonder mooie teekening gereproduceerd, waarop de Verkondiging van Zacharias is afgebeeld. Vlak boven de figuur van Zacharias heeft Rembrandt zijn kop en arm in bijna gelijke houding nog eens afzonderlijk neergekrabbeld, maar met nog inniger uitdrukking van vroomheid. De heer de Groot nu heeft deze wijze van aan den kant nog eens overdoen van onderdeelen, die men toch bij alle groote meesters wel aantreft, niet begrepen, want hij merkt er bij op: ‘Links boven duidt een tweede schets van den kop des Hoogepriesters aan, dat het Rembrandts eerste idee was hem staande voor te stellen. Terecht is hij van dit denkbeeld terug gekomen, inziende dat hij in de knielende gestalte veel meer de verschillende aandoeningen, waaraan de dienaar Gods in dit gewichtig oogenblik ten prooi was, kon tot uitdrukking brengen’. De bevreemdende vergissing is daarmeê

door den schrijver zelf uitvoerig geakcentueerd. In zijn beschrijvenden catalogus van Rembrandts teekeningen (Erven Bohn 1906) staat eenvoudig: Ueber Zacharias der Kopf desselben noch einmal gezeichnet.

Het meer beschrijvende gedeelte van Hofstede de Groots toelichtingen houden wij ook daarom voor minder onmisbaar, omdat zijn literair kunnen geenszins gelijken tred met zijn uitgebreide geleerdheid houdt. Zijn deskriptief proza mist beeldend vermogen. De verzekeringen voorts dat deze of gene uitdrukking bij Rembrandt treffend, deze of gene verschijning kinderlijk, naïef en rein is, schijnen overbodig. En eenigszins nutteloos wordt het misschien, altijd weer te vermelden hoe een teekening van Rembrandt breed behandeld, of de handeling met enkele lijnen aangeduid is, of dat welke figuren ook voortreffelijk gekarakteriseerd zijn, of in schilderachtige houding in het rond zitten, of ook dat een bepaald schilderij van Rembrandt als een parel te beschouwen is. Overigens dient men den annotator den lof te geven dat hij nergens in het pathetiesch soeperige vervalt en doorgaands bondig blijft.

Ook bieden de notities wel degelijk hier en daar opmerkingen waar men wat aan heeft. Zeer juist b.v. wordt de *Voorstelling in den tempel in de breedte genomen* door de Groot omgedoopt in *De Profetes Anna in den tempel*, omdat Rembrandt hier blijkbaar niet de vaker in beeld gebrachte verzen uit Lukas II heeft willen illustreeren, waar hij meer direkt van de onmiddellijk daarop volgende uitging.

En zoo voelt men ook Hofstede de Groots nauwe vertrouwdheid met de stof, wanneer hij het verschil tusschen de Maria van den *Simeon in den tempel* uit het Mauritshuis, met die op de ets *Simeon met het kindeke Jezus* zeer gelukkig aangeeft door de opmerking: ‘De jeugdige Maria van het schilderij is hier vervangen door eene, die de door Simeon tot haar gesproken woorden verstaat: Een zwaard zal door Uwe ziel gaan’.

Toch blijven alle deze kantteekeningen, zooals zij daar vlak onder de plechtig-dichterlijke Bijbelwoorden gedrukt staan, mij in dien samenhang storen. En in verband met een andere niet geheel bevredigende kleinigheid komt het mij voor, dat hier toch misschien nog een betere oplossing te vinden geweest ware. Het is namelijk jammer dat de schutbladen waarop de titels zijn aangebracht niet

van wat steviger papier zijn. Dit dunne krijgt al te spoedig een knak of een kreukel. Had men hier zwaarder papier kunnen nemen, dan ware het druksel op de andere zijde aan te brengen geweest, en de toelichtingen bij de prenten hadden dan een eigen plaats bij die titels kunnen krijgen.

Overigens is de geheele typografische verzorging van het statige boek, en ik geloof dat de heer Groesbeek hier de meeste verdienste van heeft, uitnemend te noemen. Smijdig papier, een kloeke en fraaie smout-letter, een mooie kleur van inkt en vooral een weloverwogen kompozitie van elke pagina waarbij deftige ornamenten, wij meenen van Nieuwenhuis' hand, passende afsluitingen geven, - het maakt al te saam een druk-geheel, zooals men dat in onzen tijd te zelden mag genieten.

En de reprodukties zijn zoo goed als de tegenwoordige Vervielfältigungs-kunst die vermag te brengen. Een enkele maal, bij blad I, zou ik zeggen dat dezelfde teekening bij Lippmann (no. 126) op een wijze wordt weergegeven die doffer is, en de fijne koel-en-warm-tegenstelling nog beter tot haar recht brengt. Wat de weergaven der etsen betreft, dat de allerteerst gebeten lijnen ook in de beste fotogravure nu eenmaal niet geheel tot haar waarde plegen te komen blijft waar. Dit neemt niet weg dat het algemeene karakter der etsen hier zeer naar den aard uitkomt. En de fotogravures naar de schilderijen zijn doorgaande heel wat beter dan die in Bode's standaardwerk.

Bij het schilderij Jezus en de Samaritaansche vrouw kan men zelfs aan de reproduktie duidelijk zien, dat in het heele tafereel de vrouw verreweg het mooist geschilderd is, en dat er aan het overige nogal een en ander niet pluis moet worden geacht. Belangrijk juistere mechanische afbeeldingen van Rembrandts schilderijen dan de hier gebodene, zal men dan ook wel nooit maken.

Een paar opmerkingen nog over enkele der weergegeven origineelen zelf.

Blad II geeft de Verkondiging van de Geboorte aan Maria naar de teekening in het bezit van Walter Gay te Parijs. De figuur van Maria is van den lagen stoel onder den troonhemel op den grond gegleden, letterlijk zooals zij dat op het wondere etsje, de *Heilige Familie* van 1654, doet. Gelijk reeds vroeger, het eerst door Dr. Sträter, werd opgemerkt, is de wijze waarop Maria op

die ets het kindje in de armen sluit, van nabij ontleend aan een gravure van Mantegna. Daar nu echter het onderstel van Maria op het etsje zoo geheel overeenstemt met dat op deze teekening, zou men kunnen vermoeden dat Rembrandt ook hier weder door het zien van eens anders werk eene voorstelling verder uitbroeide, die hij te voren reeds gedeeltelijk opgelost had. Tenzij een zeer bekwaam pasticheur juist dien lagen stoel en het onderste gedeelte van de afgegleden Maria overnam, om haar alleen een ander en juist niet mooi-expressief bovenlijf te geven.... Geheel en al ondenkbaar - wanneer men de zonderlinge trapleuning, en het rare potje vuur zonder haard, en de vreemde wolkenpartij onder de engelenfiguur, die zelve nogal wat lijkt op een figuur uit het *Sterfbed van Maria*, mede in aanmerking neemt, - geheel en al ondenkbaar is dit, alles saam beschouwd, eigenlijk niet.

Aan het etsje dat bij Bartsch No. 55 genummerd is, de benaming *De Terugkeer uit Egypte* te geven, waarschijnlijk alleen omdat de voorstelling niet kennelijk bij nacht is, maar terwijl het prentje toch altijd *De Vlucht naar Egypte* genoemd is, schijnt wel wat willekeurig. Aan De Vlucht verbindt men nu eenmaal altijd een dramatischer begrip dan aan den Terugkeer. Bovendien lijkt het mij, bij de keuze die zich aanbood in weergaven van dit sujet, niet zoo vanzelf sprekend juist dit prentje op te nemen, waar Bartsch 55 ook reeds gekozen was. De twee voorstellingen zijn immers, zuiver als figuren-kompozitie genomen, zeer na verwant. Neemt men de eene groep in spiegelbeeld, dan verkrijgt men vrij nauwkeurig de tweede.

Ik zou zeggen, het ware om Rembrandts rijk afwisselende verbeeldingen van dit geval te doen kennen, wèl zoo mooi geweest, in plaats van een dezer twee prentjes, het wondere blad de Groote Vlucht naar Egypte te geven, die op een half uitgeslepen plaat van Seghers geëtst is.

Maar toegegeven dient, dat dit laatste altijd een kwestie van ondergeschikte persoonlijke voorkeur blijft. En in het algemeen genomen krijgen wij hier zeker een voortreffelijk overzicht van Rembrandts Schrift-verluchting. Wat vóór ons ligt, is zelfs nog niet een derde gedeelte van het komplete werk, en ik zou zeggen het allerschoonste komt nog.

En zoo zal men dan, als dit voorname boek - hopen wij,

binnen niet te langen tijd - voltooid zal wezen, een prachtig en verrassend overzicht krijgen van Rembrandts Bijbelsche ziening, welke afwisselend, bij zoo hoogen luister zoo gemeenzaam, en bij zulk een peilen der innigste gemoedsgeheimen, zoo weidsch en zoo hooghartig kon zijn, - een overzicht zooals eerst het begrip, de kennis en de techniek van onzen tijd het vermochten aan te bieden.

Een schooner monument voor Rembrandts kunst laat zich nauwelijks denken.

Op den 84sten jaardag van Jozef Israëls, *27 Jan. 1908*.

JAN VETH.

Aanteekeningen en opmerkingen.

Nationale Onwelvoegelijkheid.

- In het nummer der jaarlijksche Doodenlijst brachten de kranten de droeve mare, dat het muzeum Six is gesloten. Naar luid van het besluit der wijzen, daartoe algemeen-gevolmachtigd, heeft de belasting-betalende burgerij juist tonnen gouds over gehad voor de vrije bezichtiging van een deel van der Sixen schatten, daarmee toonende wèl te geven om genot, dat zij elders voortaan moet missen: door eigen schuld verloren heeft.

Weliswaar heeft professor Six over de slechte manieren niet uitsluitend zijner landgenooten geklaagd. Gemakkelijk valt het, zich voor te stellen, dat Amerikaansche varkensslagers en met de jaren wranger geworden Engelsche misses in dit muzeum de gastvrijheid al even onaangenaam opvatten, als wij allen aanschouwd of ondervonden hebben, dat zij in hotels en pensions kunnen doen. Heeft een pennevoerder uit de om hare uiterlijke-wellevendheid terecht geprezen Fransche natie, de *Figaro*-referent Alexandre, met zijn zonderling fooien-voorstel niet getoond, zich te duidelijk te herinneren, dat hij ook na dit geestelijk gastmaal in het voorbijgaan de keukendeur en zijne porte-monnaie had geopend?

Maar bij deze erkenning van onkiesche ervaringen, met vreemdelingen opgedaan, komen wij Hollanders geenszins vrij uit! De klacht van professor Six is dezelfde als, zijne rechtmatige verstoordheid geene andere dan die van zoovele landgoedbezitters - en een besluit, als nu door hem genomen, waardoor ditmaal onder de kùnstliefhebbers de goeden met de kwaden althans eenigermate komen te lijden (onherroepelijk gesloten blijft de huisdeur niet), heeft in menige schoone streek van ons land voor welopgevoede, voor de

echte genieters van natuurpracht een even wreed gevolg gehad.

Men moet zien, wat daar vaak aan voorafgaat! Op een oud omvangrijk Geldersch landgoed, eigendom van den vroegeren burgemeester eener op een paar uur afstands gelegen kleine stad, heb ik aanschouwd, wat een groot gezelschap verstond onder ‘vrije wandeling’. Het waren menschen tusschen twintig en veertig uit den gegoeden winkelstand. De eigenaar noemde haast aller namen, toen zij voorbij het woonhuis gingen, komende uit eene recht daarover gelegen, fraaie lange beukenlaan, waar de... de vròuwen, en de mèisjes, met zóó noeste vlijt lelietjes-van-dalen met wortel en al uit den grond gerukt hadden, dat de zakdoeken niet volstonden en mantels, ja zelfs opgenomen rokken dienen moesten om het geroofde te bergen.

Het schijnt, dat doeltreffende maatregelen tot voorkoming van zulke vandalismen niet zijn uit te vinden, maar de dien middag vernomen verklaring van een paar recente boschbranden kwam mij allerminst onwaarschijnlijk voor.

De gestegen eerbied voor ‘wilde’ bloemen, de aardige ‘natuursport’ naar het voorbeeld van Heimans en Thijsse, nemen *de oorzaak* van dergelijke onhebbelijkheden niet weg. Die oorzaak is het... anarchistische in ons, het: ‘wat denk je, ik ben er ook’, waardoor ook een praktisch voorschrift om in een nauwe straat of op een brug rechts te houden, zoo dikwijls doode letter blijft.

Ter illustratie mijn ervaring met twee slagersknechts.

Ik woonde te Parijs en bracht een vacantie in 't vaderland door.

Met een bejaarde dame kwam ik over een drukke, te kleine brug in een groote stad. Wij hielden rechts. Van den overkant kwam een jongen met vleeschmand. Hij bleef staan op het smalle looppad. Schoon hiermee mij blootstellend aan een kennismaking met de vette as van een kar, week ik uit. Hij stond toen tusschen de dame en mij. Zij drong zich tegen de leuning der brug. Liever dan ook van het looppad te stappen, waarop hij eigenlijk niet gaan mócht, schoof hij zóó ruw langs de vrouw-op-leeftijd, dat zijn grove groote mand niet alleen haar hoed scheef duwde maar haar schramde aan den slaap. Ik kreeg op mijn *klacht* een: - ‘Wa' mò' jai?’

Een week later zat ik op een ouderwetschen omnibus te Parijs, een van die kleine, met rechte imperiale-trap en zeer nauwe ruimten boven. In visite-kleeding, zag ik met beduchtheid een slagersknecht

naderen, een rood-doorloopen mand als een gewicht boven de macht houdend. De vent nam het plaatsje pal naast mij! Natúúrlijk niet dan na een... ‘Pardon, m'sieu’. Prachtig behendig plaatste hij de mand zóó, dat niemand dan hijzelf er last van had. Den arm door het hengsel, rolde hij zich vervolgens, kalm, volmaakt-handig, een cigaret en, den hoed oplichtend, verzocht hij mij om een beetje vuur.

Deze grofgevingerde, maar fijngemanierde zoon van het volk, waar wij Hollanders zooveel op hebben aan te merken, was er niet eens op uit, te toonen, dat een slagersknecht zich als een heer kan gedragen; hij gedroeg zich onwillekeurig zoo, doordat de Franschen, mannetjes even trouw als wijfjes, de les van moeder Eva, eerste grande coquette, betrachten en *uit zelfzucht wìllen behagen*.

Helaas, het is géén altruïsme, dat in ons, ongetwijfeld véél zedelijker land, lieden als dien slagersknecht noopt tot een lompe, plompe ònbehagelijkheid, voortkomend uit een besef der *droits de l'homme*, dat zijn bestaan, vooral tegenwoordig, toch niet zóó duidelijk hoeft te doen blijken.

J.D.M.

Buitenlandsch overzicht.

Polen.

Het Pruisische Huis van Afgevaardigden heeft het Polen-ontwerp aangenomen. Een verscherping van den nationaliteiten-strijd in de ‘Ostmarken’ zal het gevolg zijn. Met welke mogelijkheid van uitkomst?

Het Poolsche vraagstuk is, onder meer, een arbeidersvraagstuk. De provinciën West-Pruisen en Posen bezaten, ten tijde harer inlijving in het Pruisische koninkrijk, eene half Poolsche, half Duitsche, onvrije landbevolking, in verschillende graden van erfdienstbaarheid verknocht aan, maar tevens steunende op, het goed van den landheer. De wetgevende maatregelen der negentiende eeuw, te beginnen met die van Stein, hebben in dezen toestand verandering gebracht en de mogelijkheid gegeven tot de ontwikkeling van een landbouwproletariaat in modernen zin. Het kapitalistisch grootgrondbedrijf in de ‘Ostmarken’ heeft, omstreeks het midden en nog in het begin der tweede helft van de negentiende eeuw, groote winsten opgeleverd; werkkrachten en kapitaal uit het overige Duitschland vloeiden willig toe. In dezen tijd maakte het ‘Deutschtum’ in het Oosten der monarchie groote vorderingen, zoowel in zielental als in grondbezit. Het aanbod van Duitsche werkkrachten was bij tijden zelfs zoo ruim, dat ze in de ‘Ostmarken’ geen onderkomen vonden en tot ver over de grens, in Galicië en Rusland, om werk liepen.

Sedert 1860 ongeveer, maar vooral sedert de reusachtige ontwikkeling der Midden- en Westduitsche nijverheid na 1870, is dit

alles geheel veranderd. Het landbouwbedrijf leverde gedurig geringer winsten op, kon zich niet handhaven in de beheersching der Duitsche markt tegen den toenemenden buitenlandschen invoer, moet thans de regeering naloopen om bescherming van allerhande natuur. Het nationale kapitaal stak zich in andere ondernemingen. Een landverhuizing op enorme schaal ving aan uit de 'Ostmarken' naar het Saksische en het Rijnsch-Westfaalsche industriegebied, waar de loonen hooger zijn, en het leven meer toelacht; - en de wet hield niet langer, als in de dagen vóór Stein, den arbeider op het land vast. De oostelijke provinciën, op de steden en enkele fabrieksdistricten na, loopen van Duitschers leeg, en daar de landbouw toch handen noodig heeft, is het onvermijdelijk gevolg een instrooming van Polen uit Rusland en Galicië. De steilst-conservatieve landjonker van Duitschen bloede doet aan dit ontbieden van Poolsche werkkrachten even goed mee als zijn Poolsche standgenoot: hij kan eenvoudig niet anders. Veelal begint het met het aanwerven van losse arbeiders voor den oogsttijd alleen, maar het einde is natuurlijk niet zelden een vestiging voorgoed.

In cijfers uitgedrukt is de toestand de volgende. Tot 1861 winnen de Duitschers in getalsterkte aanhoudend op de Polen, maar in 1886 blijkt, in de provincie Posen, het getal der Polen in vijf-en-twintig jaar met 196.000 meer toegenomen, dan dat der Duitschers. Van 1890 tot 1900 wonnen de Polen in West-Pruisen 53.000 hoofden, de meer dan tweemaal zoo talrijke Duitschers slechts 77.000; in Posen wonnen de Duitschers in hetzelfde tijdvak 27.000 hoofden, de nog slechts weinig talrijker Polen echter 109.000; in Silezië namen de Polen met 147.000 hoofden toe, de meer dan driemaal zoo talrijke Duitschers slechts met 297.000. Naar luid van alle berichten is het na 1900 nog erger geworden.

Sedert 1886 koopt een kolonisatie-commissie, voor geld van den Pruisischen staat, goederen in Posen op om ze met Duitschers te bevolken. Het kon toen echter al bekend zijn dat uitbreiding van het grondbezit in Duitsche hand de toeneming der Polen niet tegenhield. Immers in 1848 had zich het Poolsche *grondbezit* tot het Duitsche verhouden als 3¼ tot 2½, in 1878 als 2¾ tot 3½, en desniettemin was de Poolsche *bevolking* in verhouding tot de Duitsche toegenomen. Het curieuse feit doet zich voor dat sedert de Staat er zich mede bemoeit, ook de toeneming van het Duitsche

grondbezit is gestuit. In 1889 kwam dit tegenover het Poolsche in de gunstigste verhouding die het ooit heeft gehad: als van 3¾ tot 2½. Sedert zijn echter 100.000 H.A. meer uit Duitsche in Poolsche handen, dan uit Poolsche in Duitsche overgegaan. De Polen hebben maatregelen van tegenweer, of liever van tegenaanval, getroffen: een Poolsch comité koopt, quasi voor rekening van stroomannen met Duitsche namen, Duitsche goederen op, en slaagt hierin naar wensch, alle verbodsbepalingen ten spijt. Behalve dat er natuurlijk aan *beide* zijden steeds bezitters voorkomen, die om een of andere persoonlijke reden gaarne verkoopen, is de algemeene richting der kapitaalsverplaatsing in het Duitsche Rijk aan het streven der commissie niet gunstig. Ten slotte vond zij niemand meer om van te koopen, dan de verarmende en naar Berlijn en het Westen hunkerende Duitsche landjonkers zelven.

Dit voor het grondbezit; de bevolkingsproef? Slechts minderwaardige elementen bieden zich aan, die naar de stad trekken zoodra zij kunnen (het geval met de Engelsche proef in Zuid-Afrika na den oorlog!), of geïsoleerd achterblijven te midden van een Poolsche bevolking, die ze, vooral wanneer het Katholieken zijn, merkwaardig snel absorbeert. De geheele zaak is op een jammerlijk fiasco uitgeloopen.

In plaats nu van in te binden, zet de Pruisische regeering op den gevaarlijken weg een tweeden stap. In 1904 een wet, die aan Polen het bouwen van een woonhuis kan verbieden (men herinnert zich het proces van den man, die het afdeed met een woon*wagen*); thans het crediet tot *gedwongen* onteigening uit Poolsche hand van 70.000 H.A. in de provinciën Posen en West-Pruisen. Hoezeer men achteruit boert, blijkt uit de openbaar gemaakte voornemens der kolonisatie-commissie zelve. Eerst, in 1886, heette het doel, een Duitsche plattelandsbevolking te vestigen; thans geeft men op, genoegzamen grond in de onmiddellijke nabijheid der *steden* te willen onteigenen, om aan de Duitsche winkeliers, bij welke sedert de verscherping der vervolgingspolitiek geen Pool meer koopt, zooveel klandizie te bezorgen dat zij het hoofd boven water kunnen houden. Het heeft iets van een wanhoopsmaatregel ter verdediging van het laatste retranchement.

De oorzaken van het verschijnsel dat zij bestrijdt niet kunnende wegnemen, woedt de regeering tegen enkele gevolgen. Het naar

het cachot sleepen van kinderen, die het Onze Vader niet willen opzeggen in het Duitsch; zij die hun kinderen hierin stijven, van de ouderlijke macht ontzet; - botte wapens en slechte politiek! De regeering heeft het Polenvraagstuk, van ernstig dat het was, gemaakt tot dreigend, dat het vooralsnog niet had behoeven te zijn.

Haar politiek bestrijdende, behoeft men nog volstrekt niet door te hollen op de beginselen der nationaliteitentheorie uit het midden der negentiende eeuw. Dat deze, in haar uiterste consequentiën, voor Oost-Europa van geen toepassing mag zijn, is een wet der werkelijkheid. Zulk een toepassing, indien beproefd, zou een anarchie ten gevolge hebben, waaruit ruw geweld alleen der door de natuur der zaak meest begunstigden den uitweg zou vinden. Noch houde men, inzake eerbied voor anderer nationaliteit, Polen of Magyaren voor een haar redelijker dan de Duitschers. Maar onverschillig is het daarom niet, *welk* volk en *welke* regeering men op den verkeerden weg ziet. Van het Duitsche volk en de Duitsche regeering verwacht de wereld meer bezonnenheid dan in de Polenzaak is getoond.

Duitschland kan, mag niet wenschen de reconstitutie van een Poolschen staat. Het eenige maar ook toereikende middel om dit schrikbeeld (voor zooveel in Duitschlands macht staat) verre te houden, is de eerlijke acceptatie van het feit, dat de koning van Pruisen, behalve over een groot aantal millioenen onderdanen van Duitsche nationaliteit, ook over drie millioen Polen regeert. Is er één Poolsch soldaat geweest, die in 1870 wegens onbetrouwbaarheid moest worden neergeschoten? Bij een oorlog in 1908 zou het geval niet tot de onmogelijkheden behooren.

Is er een trek der Duitschers naar het Westen, op de Polen werkt die trek evenzeer. Wie is er oorzaak van, dat de Polen die naar Berlijn, die naar den Rijn en Westfalen komen, hun haat en boycotmanie daarheen medenemen en harde plekken vormen in het lichaam zelf van het Duitsche volk? De welvaart die zij er veroveren en die hen had kunnen verwestelijken, wordt nu gebruikt om de vervolgde broeders in het land van herkomst bij te staan.

En, het bedenkelijkste misschien: de dwangpolitiek is alleen nog mogelijk, omdat men haar slechts te verdedigen heeft gehad voor een forum, zoo weinig representatief als het Pruisische Huis van Afgevaardigden. In den Rijksdag zou zij worden afgestemd, en met

een flinke meerderheid. De Pruisische regeering heeft, in deze keus van haar forum, het geschreven recht op haar zijde, maar ook niet meer dan dat. Het is Duitschland dat aansprakelijk wordt in de oogen der wereld, en dat eerlang aansprakelijk zal zijn krachtens eigen wil.

C.

Bibliographie.

Briefwisseling tusschen Multatuli en S.E.W. Roorda van Eysinga. Uitgegeven door M. Douwes Dekker, geb. Hamminck Schepel. Amsterdam, W. Versluys. 1907.

De ingenieur - oorspronkelijk genie officier - Roorda van Eysinga, die in 1864 uit Indië was verbannen, officieel wegens een ‘staatsgefährlich’ artikel over de Vorstenlanden, maar naar algemeen geloofd werd wegens zijn *Vloekzang*, heeft van December 1870 tot Augustus 1886, dus tot een half jaar vóór Multatuli's dood, met dezen brieven gewisseld, die thans door mevrouw de weduwe Douwes Dekker zijn uitgegeven. Wat deze publicatie van die van de vroeger verzamelde brieven onderscheidt is, dat men hier het antwoord van den geadresseerde of den brief, die Multatuli tot zijn schrijven aanleiding gaf, er bij afgedrukt vindt. Is daardoor de lezing op zichzelf belangwekkender, daartegenover staat dat het meeste van hetgeen Multatuli zijn vriend Roorda meedeelt ons reeds uit de *Ideën* en de vroeger gepubliceerde brieven bekend is. De over en over bekende grieven tegen stelsels en personen krijgen wij hier nog eens te lezen. Van de uitvallen tegen de Multatuli-commissie heeft de uitgeefster terecht een groot deel geschrapt, met de verstandige opmerking: ‘de zaak is niet belangrijk genoeg om, na wat daarover reeds gezegd werd, al de ontboezemingen daaromtrent nog verder op te nemen.’

Evenzoo zou er, zonder eenige schade, nog veel hebben kunnen zijn weggelaten.

Hetgeen deze briefwisseling minder aantrekkelijk maakt is, dat Roorda en Douwes Dekker er elkander over en weer in opwinden. Het wordt soms een wedren van... stokpaardjes, wie het hardst tekeer zal gaan tegen de mannen die aan het bewind zijn of wier namen op het gebied van wetenschap of letterkunde met eere genoemd plegen te worden. Allard Pierson, Prof. Veth, Busken Huet moeten het elk op zijn beurt ontgelden. In den regel wint Multatuli het van Roorda. Bij den eerste staan ook de groote namen uit de wereldletterkunde niet hoog aangeschreven. Uitdrukkingen als: ‘Ik durf niet zeggen hoe ik denk over Shakespeare, over Göthe, en de rest!’ spreken boekdeelen. Op sommige uitvallen van Multatuli volgt nu en dan een wat meer gematigde repliek, een flauwer echo. Zoo, wanneer Dekker over Indië schrijvend zegt: ‘Ik erken slechts één goede weg: d e H o l l a n d e r s e r u i t’, antwoordt Roorda: ‘'t Zou zeker verdiend zijn, als wij weggejaagd werden uit de Oost. Maar wie zou in de plaats komen? Ik heb Indië te lief om 't engelsch of duitsch te willen zien.’

Daarnaast vindt men in deze 107 brieven natuurlijk dingen van meer beteekenis te lezen. Aardig zijn de opmerkingen over *Vorstenschool*, vóórdat er nog van een opvoering sprake is De ontknooping, het 5e bedrijf, heeft Multatuli veel moeite gekost: die ontknooping moet door koningin Louise geschieden; door haar geest, uitkomende boven Spiridio's geestigheid, moeten de intriges ontmaskerd, moet de koning gereleveerd worden. Louise moet, zooals de Walbourg zegt,

> in 't rijk gemoed
> Het middel vinden om te doen verstaan
> Ook wat niet rein genoeg is voor haar lippen.

Roorda wilde dat Multatuli een drama zou schrijven, waarin onze Oostersche staatkunde werd gebrandmerkt en hij zou dit alvast in een of andere courant willen aankondigen. Maar Multatuli antwoordt:

'...of ik werkelijk zoo'n drama maken zou? Ik denk het niet! Ik zou niet gaarne den w a r e n Havelaar compromitteeren. Men heeft dat boek gesmoord door de verzekering dat het een roman was. Mag ik nu, door dezelfde zaak te dramatiseeren dien laster in de hand werken? Dat zou dom zijn... Wat ik over de Hollanders te zeggen heb is te nuchter gemeend om 't aan te kleeden. Ik mag 't niet anders inkleeden dan in 'n oorlogsverklaring. Ziedaar m'n program. Al wat ik anders voortbreng is... 't brillen slijpen van Spinoza.'

Merkwaardig is, in een brief van 20 Nov. 1879, hetgeen Multatuli schrijft over Bilderdijk, die hem antipathiek is.

In een studie, waaruit weinig sympathie voor Multatuli spreekt en waarin de schrijver zelfs heeft durven beweren, dat Multatuli 'zijn vrienden en vereerders grootendeels onder het bierhuis schuim moest zoeken' - allervleiendst voor die talrijke vrienden en vereerders, wier namen uit de aan hen gerichte brieven bekend zijn! - noemt Dr. Jan te Winkel Bilderdijk een lotgenoot van Multatuli en stipt de punten van overeenkomst tusschen beide mannen aan.[1)] Maar nu schrijft Multatuli aan Roorda, dat hij, Bilderdijk lezende, herhaaldelijk punten van overeenkomst opmerkt tusschen B. en zichzelf. Daartoe behooren: Bilderdijk's afkeer van schrijven, zijn angst bij het verzenden van een pakje of een brief. 'Zijn memorieloosheid (in zekere dingen namelijk; er blijkt telkens dat z'n geheugen in andere opzichten goed was) heb ik ook', schrijft hij. En verder, naar aanleiding van het boek van Van der Linden over Gutenberg: 'Dat L. Koster de Boekdrukkunst niet heeft uitgevonden, is ook daarom waarheid wijl die "kunst" nooit uitgevonden is. Dezelfde kleine bedenking is tegen 't door v.d.L. voor Gutenberg gevindiceerd uitvinderschap in te brengen. En...komiek is de samenloop, ook juist in dit punt zijn Bilderdyk en ik oordeelverwanten.'

Tusschen veel bekends en langdradigs, tusschen veel waaruit Multatuli's gebreken, zijn ijdelheid en hoogheidsgevoel hinderlijk naar voren treden, vindt men in deze verzameling ook menige uiting, die van zijn teer gemoed getuigt, menigen passus die stemt tot medelijden met den man, die z o o m o e w a s: 'moê van geredekavel, moê van scherpte, moê van vruchtelooze inspanning, moê van ergernis, moê van teleurstelling', en die twintig jaar na de verschijning van *Max Havelaar* schrijven

1) Bilderdijk, lotgenoot van Multatuli. Eene studie door Dr. Jan te Winkel. Haarlem, De Erven F. Bohn. 1890.

moest: ‘Ik beweer den steen die vallen moet, los te hebben gemaakt, maar ben niet geslaagd in 't richten van z'n loop.’

Brieven van Frederik van Eeden. Fragmenten eener briefwisseling uit de jaren 1889-1899. Amsterdam/Leipzig, Maas en Van Suchtelen. 1907.

Een briefwisseling, of beter gezegd: fragmenten uit een reeks brieven van geheel anderen aard, geschreven door Frederik van Eeden, heeft de vrouw, tot wie zij gericht werden, uitgegeven als ‘belangrijk ter karakteriseering van den zooveel en zoo verschillend beoordeelden schrijver’. Zij omvatten tien jaren, een tijdperk waarin, naar de bijgevoegde portretten te oordeelen, Van Eeden van een net gekleeden jongen man met een vriendelijk, intelligent, eenigszins ondeugend spottend gelaat veranderd is in den man, niet enkel gekleed in het bombazijnen pak van den werkman, met absentie van zichtbaar linnen, maar bij wien ook de groeven en rimpels in het verweerd gelaat van harden lichamelijken en geestelijken arbeid spreken; een, wiens blik niet meer als vroeger vroolijk spot, maar somber staart, ernstig vermaant, misschien bitter verwijt. (Dat op dit laatste portret boven het hoofd ter linkerzijde, rechterzijde van den waarnemer, iets te zien is als het begin van een stralenkrans, zal wel toeval wezen).

Wanneer men niets van Frederik van Eeden weet, geen onaangename dingen van hem heeft ondervonden, of alles wat men van hem weet en van hem ondervonden heeft uit zijn gedachten kan zetten, dan moet men bij de lezing van deze fragmenten den indruk krijgen, met een man te doen te hebben, die veel met zich zelf te stellen d.i. te worstelen heeft, die zich van zijn eigen zwakheden, zoowel als van zijn talenten bewust is, en die, zoo goed als Multatuli, met wien hij veel karaktertrekken gemeen heeft (al heeft hij gelijk, dat zijn verzen, quâ verzen, beter zijn dan die van *Vorstenschool*), aanspraak mag maken op ons mede-lijden.

Waarom zou men hem niet gelooven wanneer hij schrijft: ‘Wel heb ik soms te kampen met geniepige opwellingen van eerzucht. Van anderen hun onverdienden roem niet gunnen, van plannen om al mijn krachten te gaan gebruiken tot het veroveren van een hooge positie (artistiek en intellectueel natuurlijk). Ik voel dan dat ik het daarmee een eindver zou kunnen brengen. Maar ik weet wel dat de toeleg moet zijn innerlijke en niet uiterlijke hoogheid en positie. Word ik moe, dan komt ook de ambitie, de bitterheid, de afgunst, de lust anderen te overtreffen en te overwinnen. Voor velen waren deze neigingen hun enkele motieven en daarmee zijn ze groote mannen geworden omdat ze sterk waren. Maar ik weet goddank beter.’

En waarom zou ook het volgende niet te goeder trouw neergeschreven zijn? ‘Als ik, zooals in den laatsten tijd, zooveel kwaad van mezelf hoor en mezelf zoo zie in den caricatuur-spiegel, met al mijn zwakheden monsterlijk vergroot en mijn goed tot nul gebracht, dan denk ik onder den indruk daarvan, want dat is niet te vermijden, het volgende: Ja, mijn zwakheden zijn er, en daar kom ik zoo gauw niet af. Daar moet ik mee optrekken en mee worstelen. Is het nu mogelijk, dat ik met die bende om me, van zwakheden, al worstelend nog zooveel van mezelf terecht breng, dat mijn bestaan de moeite waard is? Dat is de kwestie.’

Elders leest men: ‘Oprecht zijn is niet iets dat iedereen terstond kan als hij maar wil. Ieder is drie menschen: de mensch die hij toont te zijn, de mensch die hij meent te zijn, de mensch die hij werkelijk is. Die laatste is voor altijd onbekend, voor hem zelf en iedereen. De twee eerste menschen zijn ook onbestemd, afhankelijk van het

begrip der omstanders en van het begrip van den mensch zelf. Wie nu de grootste harmonie weet te brengen in hetgeen hij meent te zijn en toont te zijn - dat is de oprechtste mensch. En dat is een heele kunst!' - Ook met dergelijke uitspraken moet rekening gehouden worden bij de beoordeeling van deze fragmenten.

Wil men van dergelijke verklaringen, van een biecht, als wij boven aanhaalden, niets weten, heeft men zijn oordeel over het karakter van Frederik van Eeden reeds kant en klaar, dan valt er toch uit dit boek nog veel te genieten, vooral waar de natuurvriend, de natuurkenner aan het woord is. Wat hij in Engeland genoten heeft op de kasteelen waar hij gast was van Lady C., dochter van the Duke of Ruthland, of van Lady W. op Denton Manor, of van een andere Lady W. op Grantham Manor, de paradijsweelde van bloemen die hij daar smaakte; in drie brieven van Juli 1897 de beschrijving van wat hij in Noorwegen zag; zijn fietstochten door het eigen land en wat hij daarop geniet, en dan, in een brief van 25 September 1892, dat mooie klaaglied over den dood van een ros-gouden herfstdag - dat alles moet, met hetgeen Van Eeden hier en daar schrijft over het werk waaraan hij bezig is, *(Lioba, De Gebroeders, Johannes Viator* enz.), kunnen gewaardeerd worden ook door hen, voor wie de persoon van den briefschrijver niet sympathiek is.

Wie gehoopt hadden hier te gast te kunnen gaan op bijzonderheden omtrent wat er alzoo van het privaatleven van den dichter van *De kleine Johannes* verhaald wordt, of wie dachten, door de lezing van deze brieven het karakter van Frederik van Eeden tot op zijn diepsten grond te kunnen peilen, zullen hun weetgierigheid eerst bevredigd kunnen zien wanneer zij het dagboek-excerpt, waarvan op blz. 135 gesproken wordt, onder de oogen krijgen. En ook dàn nog!?....

In afwachting daarvan raad ik hen, van deze bladzijden te nippen (= 'met kleine teugen behendig drinken.' Van Dale.) wat er goeds uit te nippen valt en daarmee hun voordeel te doen.

Uit de Verspreide Geschriften van Allard Pierson verschenen in 1852-1865. Derde Reeks I en II. 's Gravenhage, Martinus Nijhoff. 1907.

'Wij zullen niet meer over hem uitgepraat raken en hoe verder wij komen hoe meer er te zeggen zal zijn. Het uitvoerig schrijven over iemand wanneer hij overleden is, komt zoo dikwijls voort uit de behoefte met hem af te rekenen. Wij rekenen niet met hem af, maar blijven diep in de schuld' Zoo schreef in *De Kroniek* van 7 Juni 1896 de heer A. de Graaf na den dood van Allard Pierson. En Van Hamel in *De Gids* van Juli van datzelfde jaar: 'Het leven en werken van Allard Pierson zal eerst langzaam en door de samenwerking van velen kunnen beschreven worden. Zijne biografie zal eerst volledig zijn, wanneer ze zal zijn saamgeweven met een merkwaardig stuk geschiedenis onzer kerk, onzer wetenschap, van ons hooger onderwijs, van de velerlei openbaringsvormen onzer vaderlandsche kunst'.

Hij die misschien het best tot het samenstellen van zulk een biografie in staat zou geweest zijn, Van Hamel zelf, behoort ook niet meer tot de levenden, en zoo wordt het hoe langer hoe minder waarschijnlijk dat ooit het boek geschreven zal worden, waarin wij dien man met wonderrijke gaven, dien onvermoeiden werker, dien

veelzijdigen geleerde, dien fijnen en scherpzinnigen denker, dien ongeëvenaarden kunstenaar van

de pen en van het woord - gelijk Van Hamel Pierson noem de - ten voeten uit zullen zien afgebeeld.

Intusschen blijft Pierson tot ons spreken ook uit deze verzameling Verspreide Geschriften, waarvan in 1907 de derde serie in twee dikke deelen verschenen is. De verschillende zijden van zijn rijken geest komen in deze stukken beurtelings naar voren en in alle kunnen wij den uitnemenden stilist bewonderen, wiens 'stijl is als het welbereden paard, dat de ruiter geheel en altijd in de hand heeft', gelijk hij zelf van Goethe's stijl zeide.

v.H.

Godsonteering, roman uit de christelijke wereld, door Daan van der Zee. - Amsterdam, Van Holkema & Warendorf.

Het is, hoop ik, niet al te zondig, dat ik den schrijver van dezen roman uit de christelijke wereld graag eens meenemen zou naar een tingeltangel. Er moest een zeer bemind mensch optreden. Iemand, populair als Speenhoff. Te Parijs hadden indertijd Paulus en zelfs 'la' Bloch, de enòrme Mlle Bloch kunnen dienen. De kijk-op-menschen van zulke artiesten is scherp. *Zij* zijn toe aan het doen door laten. Zij weten, dat daarmee de roem begint, daarin de macht ligt over velen. Na eenigen tijd gezongen te hebben, glimlachen zij of kijken veelbeteekenend, en beginnen aan een regel. Meer dan beginnen doen zij niet. Want nu, ja nu is de zang aan de zaal, nu mag de zaal, nu doet de zaal - - en nooit, nooit heeft de zaal den of de Beminde liever, nooit bewondert zij vaster, gretiger, geestdriftiger zijn of haar zang, dan nu zijn of haar mond geen klank meer uitstoot. De heer Van der Zee, die tingeltangels waarschijnlijk verfoeit, wat ik gaarne met hem meedoe, al houd ik veel van den leuken Speenhoff, is toch zeker wèl eens uit rijden geweest met een jan-plezier. Heeft hij toen op den bok mogen zitten? Gepopeld, toen pa den koetsier een sigaar gaf? En... eindelijk zweep en leidsels gekregen? Wìe was toen groot? nu ja, hij ook - maar reus, maar wonder, was de koetsier!

De fout van Daan van der Zee, romanschrijver, is, dat hij zijn lezers zweep noch leidsels een oogenblik gunt. Alles moet hij doen, hij alleen. Het begint al bij den titel. *Godsonteering*, maar, waarde heer, als gij uw boek neutraal hadt getiteld: *Nico van Weening te Langelo*, desnoods *De Vroomheid te Langelo*, en *wij* hadden dan, na den laatsten regel op pagina 248 te hebben gelezen, uitgeroepen: - 'Wat een Godsonteering toch!' dan was het immers veel mooier geweest? Prettiger voor ons en voor u?

't Is het gróóte gevaar van menu's. Ik heb eens een diner meegemaakt, waar bij de kook vrouw, expres gehuurd, een eerste kracht van vijf gulden den middag, vergat na de soep de kroketjes te sturen. Al het andere eten was best. Maar het menu vermeldde kroketjes. En de kookvrouw vergàt de kroketjes. Bleek als het tafellaken de gastvrouw, purper haar man, en wij, gasten, ja kijk, al het andere was wel lèkker, maar die kroketjes...vreemd! die kroketjes...daar ze toch stonden op het menu ...

Zoùden den heer Van der Zee zulke kroketjes emoties misschien niettemin bekènd zijn? Waarlijk, het héèft den schijn, dat hij weldra bevreesd is geworden, een gaarne grappig-doenden oom of een ander onhebbelijk tafelgast-type te hooren roepen: -

‘Nou, waar blijft je Godsonteering?’ Hij komt er dadelijk na de soep mee: in het tweede hoofdstuk al!

Alles is mogelijk - waarom dit niet? - zéker is het wel eens ge-

beurd, dat een jong predikant, na als student te Utrecht ‘vroolijk’ te hebben geleefd, dat wil zeggen op een manier, waar zijn gemeente niet van mag weten, bij de ontmoeting met een nog-studeerenden vriend aan het station te Utrecht, zóó onvoorzichtig èn onstichtelijk zich uitlaat als de onbekende, wiens gesprek Nico van Weening, de hoofdfiguur uit dezen roman, op pagina 25 blijkt af te luisteren. En de ervaringen van Niek's medereiziger met den vromen, maar bedroglievenden boer zijn evenmin onmogelijk als het klagen daarover in den trein. Maar desalniettemin maken die ervaringen samen met de stoutigheid van den dominee daar in dat tweede hoofdstuk den indruk, dat de bedoeling van den schrijver *niet* is, ons te vertellen, hoe Nico van Weening naar Langelo reisde, maar welke schijnheiligheid een mensch zoo in zijn leven of desnoods op zulk een reisje al kan tegenkomen. Toch staan er nog wel andere dingen in dat hoofdstuk, maar deze beide *springen er uit*. Om deze beide is het te doen. En om soortgelijke is het in den vervolge aldoor te doen. Nico is afdeelings-chef op de gemeente-secretarie van Langelo geworden. Heel veel heeft hij er niet te werken. Maar het lijkt, of het zijn taak is, een register van Godsonteering te houden.

Want de heer Van der Zee heeft het eene te veel, te gestadig, met te duidelijken opzet gedaan - en het andere te weinig. Natuurlijk staat het eene gebrek in zijn wijze van werken met het andere in onmiddellijk verband. Was in dat tweede hoofdstuk de beschrijving van reis en aankomst tot een sterker werkelijkheidsbeeld geworden, de twee ervaringen van schijnvroomheid hadden er ingelascht kunnen zijn, zonder als tendentieus ons te hinderen. En wellicht zou de schrijver ze wat versoberd, verkort, of misschien een van beide weggelaten hebben, als schadelijk aan het totaaleffect, indien het beschrijven van Niek's leven, althans onder het maken van zijn boek, bij het uitwerken van zijn gegevens, hem hoofdzaak ware geweest. Het gansche verhaal door zien wij het doel van den schrijver: had bij gepoogd het weg te stoppen, hij zou, om het te kunnen verbergen, van zelf een steviger vertelgrond gelegd, en meer en beter daarop gebouwd hebben.

Zoo bevestigt *Godsonteering*, dat tendenz - altijd geoorloofd - slechts dan niet in een kunstwerk schaadt, indien - o, eenvoud der logika - de taak van den kunstenaar er geene schade onder lijdt.

Een Fransch kwakzalver heeft indertijd het goede voorbeeld gegeven. Hij had een weekblad gesticht voor zijn waar. Deze moest in het blad geprezen. Dat was zijn tendenz. Hij meende het daarmee even ernstig als Van der Zee met het sympathieke verzet tegen huichelarij. Hij besteedde veel geld en stipuleerde: primo, dat er mooie teekeningen in het blad moesten staan, secundo, dat de vast elke week te herhalen reclame voor zijn pastilles uiterst sober en voorzichtig, *bijna* onzichtbaar moest worden aangebracht, in slechts één van de vele teekeningen. Hij is rijk met zijn doosjes geworden en zijn teekenaars beroemd.

Daar de heele Nico van Weening ons weinig kan schelen, zullen wij er maar niet op wijzen, dat de Hamletterigheid in dezen ontdekker van anderer fouten, schoon de inleiding er op voorbereidt, in het verhaal ietwat onverwacht aan het slot blijkt, wanneer hij op zijn beurt gaat liegen, om uit Langelo weg te komen en een betrekking te krijgen, waardoor zijn huwelijk mogelijk wordt.

Maar nog een kleinigheid over de taal.

Er is - reeds lang - een *Nieuwe-Gids*-rethoriek. En die is even onverdragelijk als nagedaan schilder-impressionisme. Akademisme kan men eerder nadoen; maar een taal

die uitsluitend, onmiddellijk gevoel wil uiten, eischt....dirèct gevoel of ze is een onding. Een enkel voorbeeld om aan te toonen, dat deze, ongetwijfeld wel begaafde, schrijver zich in acht moet nemen tegen zulke rethoriek.

Nico heeft te Langelo een kamer boven een sigarenwinkel. Op een achterkamer woont een andere heer. Nico is, naar men weet, werkzaam ter secretarie, de huisgenoot is hoofd van een christelijke school. Deze komt kennismaken. De situatie is dus: het stille Langelo, een eenvoudige 'verhuurde kamer', twee eenvoudige mannen. De taak van den schrijver is, ons in de *stemming* van deze situatie te brengen. We moeten kamer en mannen zien. Twee christenen, twee kalvinisten, op een verhuurde kamer van veertig gulden per maand met kost. Ziehier, hoe de heer Van der Zee deze taak op pagina 46 vervult: ik zal hier en daar iets onderstrepen.

'Even zwijgend zaten ze nu over elkaar, *zacht-gazen rook-lijnen opademend* naar de lamp. Flauw schaduwde de zwak-rose kap, waaronder het *fel*-witte gloei-*kousje uitstraalde zoet-vloeiende zangen* van licht, over het rossige gezicht van den gast, en Niek zag stil naar de stugge, hoekige vorming door scherp-uitspringende kort geknipte haren van hoofd en baard. Verderop in de kamer was 'n wijder-*wegtintende licht-tempering*, *doorzoeld met* zachte *warmte-uittrilling* van nikkel-gekopte zwart-oprondende vulkachel met lofwerk-glansjes. In sprookjes-geheimenis hing ze heen om de oude donker-bruine meubelen....'

Als de Wed. K. de Haan, Niek's hospita, van die geheimenis over d'er meubels leest, stormt ze zonder kloppen de kamer in met een ragebol en stoot wellicht van louter zenuwen met dien lastigen stok het zangen uitstralende kousje stuk.

Maar de meester van de school met den bijbel zal waarschijnlijk van hooger hand order krijgen om kamers met dergelijke wereldsche geheimenissen voortaan te mijden.

Marcel Réja, L'Art chez les Fous. Paris, Société du Mercure de France.

Overal hoort men van gekkenwerk. Thaw's leven hangt af van de vraag, of hij, althans tijdelijk, niet bij zijn positieve kan zijn geweest; toen er in het proces tegen Harden vrees bestond, dat deze gelijk zou krijgen, werd het diskrediet der door hem beschuldigde hooge heeren aan verregaande neurasthenie geweten; daarentegen is Wilde niet anders dan een slechtaard genoemd en vergeet men ook in Duitschland gaarne, dat Richard Strauss' genie aan de hulp van dien Wilde voor zijn verbijsterendste succes toch de eerste bezieling heeft te danken gehad. In Zwitserland viert men den schilder Hodler en weet alleen niet algemeen zeker, of hij niet krankzinnig geweest is; Duitschland en Frankrijk concurreeren in vereering van Vincent van Gogh, die in het bewustzijn van krankzinnigheidsaanleg den dood heeft verkozen, schoon tevens beseffend, wat hij voor de kunst vermocht. Royaards' voordrachten en de gierenijver van wedijverende uitgevers schenken aan Multatuli's geestelijke nalatenschap een verbreiding, grooter dan ooit te voren, en toch zijn er nog altijd menschen, die meenen dat Dekker's neef Abrahamsz het verstand in de familie heeft hooggehouden. Daarentegen heeft nu, als allernieuwste, de Bilderdijk-kenner Kollewijn, met citaten uit de brieven van Joost Halbertsma, over de vroomheids aureool, door kalvinistischen vereeringsijver boven des ouden stroeve

trekken gehouden, een schimp van valsch licht laten schieten, en daarmee slechts het

nog altijd niet overbodige bewijs geleverd, dat Bilderdijk, als Douwes Dekker, als Vincent èn Hodler èn Oscar Wilde, een kranige geest geweest kan zijn, en tevens niet volkomen betrouwbaar: voor zichzelf zoo min als voor and'ren.

Wat de nornen doen en de norm wil, stemt wel meer slecht overeen, maar dat niet enkel op een schoorsteen een gek al draaiend den rook kan verdrijven, heeft men reeds lang geleden nog in andere hooge sferen geweten, want niet slechts overlaadden vorsten hun Perkeo's en Triboulet's met gunstbewijzen, als thans slechts òf een buigende Bülow òf een Cléo die dansen láát ontvangen; maar prinsen, edelen van den lande kwamen openlijk op voor momus; stichtten gekken-vereenigingen, gelijk nu een Jockeyof Auto-club, louter om imitatie der narren!

Toen reeds is men terecht gaan begrijpen, dat een artiest ook wel gek mag zijn. Rivieren worden genormaliseerd, maar als er in een kunstenaar de vurigheid van een bergstroom bruist, mag ie met kronkels voort blijven bruisen. Ook de ethiek heeft 'normaalgewicht', maar bij kunstenaars moet men wegen noch wikken, want bèweging is daar alles. Desnóóds weer zeer akademische kunst, na impressionisme, subjectivisme; maar een kunst-normaalschool niet! In 'standen', in wat niet al normaliseerend, rake de hoop aan 'normaalkleeding' toe; maar artiesten behouden de haren, dossen zich uit als don Quichot, spélen den dwaas zoo zij niet gek zíjn - vreezend maar één ding, dat is het banale, en, indien - o saltimbank van een genie Louis Bouwmeester! - ook het abnormale vulgair kan gaan lijken, het normale blijft, der Voorzienigheid zij dank, hoe de 'zenuw'-gestichten toenemen in aantal, voldoende norma in de groote samenleving, om den stempel der banaliteit als een Kaïnsmerk te houden...

Waarom zouden kunstenaars dan nu toornen over dit L'Art chez les Fous? Zijn dat vèrre verwanten, het ìs familie! Zoo riskeert een ster der Koninklijke Vereeniging, wanneer er ergens op kermis gespeeld wordt, door den eigenaar van een vlooienschouwburg kameraadschappelijk te worden gegroet; de leider van een Kamergroep, pas genoemd als aanstaand minister, loopt kans in een druk bezochte vergadering op het podium behanddrukt te worden door zijn collegapoliticus, den schunnigen verkiezingsagent. Aan alle dingen zijn zijden en keerzijden, in alle families ups and downs; wanneer de koning der dieren voorbij het dierentuinhok, dat hij juist een troonzaal gedroomd heeft, het gore lijk van een bij het verliefd dwalen overreden poes ziet dragen, doet hij verstandig een kruis te slaan, daar elk dat van zijn familie moet hebben: - de vrijheid tot zwerven had de poes vóór; en zoo kunnen de teekenaar en de dichter, die zien en lezen wat Réja hun voorhoudt, slechts devotelijk denken en wenschen: zij de muze mij genadig! moge niet, omdat daar een gek een kunstenaar heeft kunnen lijken, ik kunstenaar eenmaal krankzinnig blijken.

Droevig is het, maar troostrijk ook. Droevig, dat bij zooveel begaafdheid een enkele kronkel alles deed misgaan; troostrijk, daar het toch genot was, als alle procreatie een lust, om deze, wel van hevige geestesfoltering soms getuigende, dingen vol kiemen van schoonheid te maken.

Met de helderestelselmatigheid en de stelselmatige klaarheid, waarin de Franschen meesters zijn, heeft de schrijver zijn stof geordend. Aan het rijke overzicht van bevindingen gaat een inleiding vooraf en met 'conclusions générales' wordt het werk besloten. Onder de illustraties zijn afbeeldingen van uiterst merkwaardige werken, enkele waarlijk belangwekkend.

J.D.M.

Een huis vol menschen.
Verhaal uit het Parijsche leven.

Zevende hoofdstuk.

‘C'est ça... vous revoilà...!’ zei verrast de kleine dokter Valency, toen hij, op een vooravond in Augustus de loge langs komend, daar Madame Legüenne alleen, in den armstoel aan het open raam vond zitten, als concierge. Hij hield er een uitgebreide theorie op na over de ziekte van het mensch, noemde haar een hereditair-hysterico-peptonique en benutte, zoo bij wijze van wetenschappelijk amusement, elke ontmoeting om zijn wat romantische diagnose te vergewissen.

Het laatst had hij haar gezien, ook de conciergevrouw vervangende, op een triestigen Junimorgen, maar zoo skelettig en afgeleefd, dat het wel leek of zij den avond niet meer halen zou; nu, in den zacht-zoelen Augustus-namiddag zag zij er fleurigjes en monter uit voor haar doen, verjongd in haar zomersch-frissche kleeren van beige linnen blouse en roode zijden das, die in zachten weerglans opscheen langs haar vale gezicht.

- ‘En nog altijd melkdieet?’ vroeg dokter Valency, haar scherp monsterende.

De eerst rustig-leêge blik der groote reëen-oogen vervaagde en versmolt, verkwijnde als in overstelping van dankbaarheid; haar hoofd naar den linkerschouder gezegen, schuin tot den vrager op, tuurde zij als in plotselinge verrukking langs hem heen. Dan look zij diep de zware oogleden, boog zich over de in haar schoot grillig elkaar streelende vingers en

trok den bleeken mond in het naïef-verlegen lachen van een kind, dat bij een misdrijf wordt betrapt.

- Zij at ook wel een côteletje nu.... en wat pâté... en een radijsje...

- Radijs? vroeg dokter Valency, - verdroeg zij die?

Zij knikte, sentimenteel-verontschuldigend.

- En wat pommes frites... Alleen geen vruchten... volstrekt geen vruchten... één klein aarbeitje zou haar ziek maken... ze was wel ongelukkig, dat ze zoo heelemaal geen vruchten meer eten kon...

Haar oogen, groot-meewarig, staarden vaag omhoog in den kamerhoek.

- Vroeger had ze wel enkel van vruchten kunnen leven en van sla... maar die tijd was voorbij...

Dokter Valency had onder zijn dun zwart kneveltje een zelfvoldane mondtrekking van dat hij er nu al weer genoeg van wist: overdreven gelaatsmimiek, zelf-suggestie, verwaarloosde voeding in de jeugd, het kwam uit.

Dan lachte hij, omdat het mensch nog altijd met haar malle oogen de vliegen aan den muur zat te tellen, en hij gaf zijn instructies: als er een boodschap kwam van 't laboratorium... als ze van het hospitaal om hem stuurden...

'Ah! oui oui!' zei Madame Legüenne met een plotseling wufthoofdig-ijlen ernst, haar mond saamgetrokken, met rimpels in de wangen en haar oogen, als in schrik gesperd, diepzwart; - oui! oui! monsieur le docteur kon gerust zijn!

En de dokter ging.

Het leek wel of op dien mooien avond het heele huis langs de loge kwam paradeeren: Madame Giraud en haar jongetje gingen uit, Monsieur Herz, en Madame Bertin, en Mademoiselle Villetard; zij groetten in 't voorbijgaan, of, het hoofd om de deur, zeiden zij even iets over een huissleutel, over een pakje, dat bezorgd zou worden....

Madame Legüenne, vóór in haar stoel genegen, groette kwijnend-lief terug of luisterde en antwoordde met lange, smachtende blikken, die als om vergiffenis baden, dat zij daar zat.

Wat later kwam nog Madame Guillard. Die droeg als een vracht den dikken kater Ninouche, onderuit-gezakt tegen haar zij gedrukt; half in de deur vierde zij de knelling van haar

arm, liet het dier zijn sprong nemen. Zij ging nog even een avondwandelingetje maken, zei ze dan en trok de deur weer dicht.

Madame Legüenne keek boos; zij hield niet van Ninouche, vond het een griezelig beest, maar zij had toch niets durven zeggen; het was de gewoonte, dat Madame Guillard haar kater dáár bracht, als ze hem opgeborgen wilde hebben; zij was zeer bevriend met de Carpentiers.

Ninouche, thuis in de loge, had even gesnuffeld in de hoeken bij den schoorsteen, was dan, wat plomp door zijn dikte, op tafel gehupt en zat daar aan den rand, zijn kop naar het raam gekeerd, zijn sluik-getrokken staart afhangend langs het kleed in een nerveuse kwispeling. De gele oogen, als twee spleetjes schuin-op in den ronden, muisgrijzen kop, en de vaal-viltige driehoekjes der ooren gluiperig omgeflapt over de rozig-blauwe binnenschelpen, begon hij met zijn nagelgespitste voorpooten te trappelen in het jutten tafelkleed en snorde wellustig.

Madame Legüenne stond op, schonk melk in een schoteltje en zette dat naast het fornuis. Maar de kater neep zijn oogspleten nog verder dicht en bleef zitten trappelen.

Warm-broeierig ging door de stille kamer het spinnen en het nagelhaken in de hardvezelige stof. Madame Legüenne schoof achter in haar armstoel en sloot de oogen. Eens nog poogde zij, met een schrille handbeweging, den kater te verjagen; maar als het dier niet ging, sloot zij weer de oogen en bleef zoo zitten. Twee lichtroode vlekken kleurden, door de hoorngele huid heen, op de hoekige koonen.

Dien morgen was ze naar de Avenue Victoria geweest... twee franken afgedaan!... in haar gala-toilet, zooals Legüenne het noemde... nu ja, zùlke rijkdommen hield zij toch niet over! zevenentwintig frankjes had ze nog beneden...!

Wat dàt een verluchting was geweest, na die angstweek in 't begin van Juli, het briefje van Monsieur Morland: het was hem gelukt, de zaak voor haar in orde te brengen; tot tweehonderd franken was haar boete verminderd, en zij mocht betalen zoo vaak en zoo veel haar omstandigheden 't haar toelieten... Wàt het een verluchting was geweest! Maar wàt ze tegelijkertijd een spijt had gehad over die in der ijl geleende honderd franken, welke ze juist den vorigen dag, met de vijfentwintig van Legüenne, naar het octrooi-bureau was wezen brengen!

Sinds was zij nu nog tweemaal wat gaan afdoen, een frank of wat... toen zij, de tweede maal, óver de drie weken was weggebleven, had zij een aanmaning gekregen, dat was al! Die zaak ging nu zoo rustig! 't Waren de andere honderd franken, van de Rue Réaumur, die haar het meest benauwden... wat was zij die in haar bangigheid ook gaan opnemen! Een geluk bij een ongeluk was nog geweest, dat ze niet meer dan honderd franken had kunnen loskrijgen! Maar toch: zeven frank vijftig ineens afdoen, iedere veertien dagen, en dat bijna een jaar lang! Enfin, tegen dat het mannetje met de quitantie kwam, om den anderen Dinsdag, verstak zij al wat er een beetje netjes uitzag, en in haar ‘gala-toilet’, haar oudsten afdanker, hield zij de kamer. Morgenochtend zou het weer vertooning wezen; Legüenne was er Zondag al van tusschenuit geknepen. Woensdag kwam hij wel eens weer boven water... hij paste er voor, op ‘mardi-gras’ thuis te zijn, zei hij altijd.

Maar de comedie had tot dusver succes gehad. Het oude mannetje, dat gestuurd werd, had met haar te doen, dat merkte zij wel, en zij was er dan ook nog altijd met twee of drie franken afgekomen... hij deed een goed woordje voor haar op 't kantoor en zij was voor een halve maand weer vrij... 't Was wel achterop, dat laten staan en dan al die rente, die daar weer bij werd getrokken.... maar kóm, wie dan leeft, die dan zorgt, en zij nam het er nu maar eens van.

Stilletjes zat ze zoo, vergenoegd, te soezen.

Ninouche, gelijkmatig snorrend, had het hittige nagelhaken gestaakt. Bij het klare, bezonken licht van den vooravond, in de verkalmde lucht, klonken veraf en naderbij de straatgeluiden duidelijker en gedempter. Madame Legüenne hoorde 't niet; ze ervoer het alles als een zachte weldadigheid en een stille weelde, haar nieuw.

- ‘Bonsoir, ma belle!’ klonk plotseling een zware keelstem vlak aan het open raam, en twee armen, tot de ellebogen in wit-linnen morsmouwen, kwamen breed-uit in het vensterhekje geleund.

't Was de crémière van het tweede winkeltje uit het huis ernaast. Madame Legüenne schrikte op, had dan even een bescheiden gevleid lachje - ze wist wel, dat ze er voordeelig

uitzag dien dag -; achter de neêrgehuifde oogleden gingen sidderend de pupillen omhoog: ‘O! nee, knap, dat was ze niet meer!’ zei haar gezicht.

Dan blikte zij weer kwijnend op, zag de weldoorvoede crémière aan en glimlachte in behaagzieke zelfvernedering.

‘Mager....’ zei ze, ‘enkel botjes.... voel eens....’ en uit haar beige blouse stak zij den platten, bruinig-harden pols naar de andere heen.

Die, paf-lui geleund, verroerde haar blozende, melk-malsche handen niet, liet ze bol over elkaar op den bruin houten richel van het vensterhekje liggen.

- Ja, dat kon dan wel zijn, zei ze, even oog-keurend de onder haar gezicht opgeheven tengere vingers, - zij mocht dan wat mager wezen, maar zij zag er toch kostelijk uit den laatsten tijd.

Madame Legüenne trok schuchter-langzaam den uitgestoken arm weer in, glimlachte nog wat zedig-verlegen en ontwarde met kleine streekjes de franje van haar zijden foulard-strik.

- Dàt was het, meende de melkvrouw weer, roòd was haar kleur.... ieder mensch had zoo zijn kleur.... zij bijvoorbeeld moest altijd paars dragen.... als ze uitging had ze altijd een ditje of een datje van paars aan 'r lijf, een bloemetje op 'r hoed, of een dasje of een heele bloes.... maar Madame Legüenne moest rood dragen, dat maakte haar gezicht frisscher.... had Monsier Legüenne 'r dat nooit gezegd?.... Nou, als die 'r zoo zag....!

- Legüenne? O! die was al in twee dagen weer niet thuis geweest, zei wonderlijk half-vermaakt de vrouw; waar hij uithing wist ze niet.... enfin.... ze had dan meteen haar rust in huis.... een man bij je gaf toch maar last en moeite....

En ze trok haar preutsch-onschuldig gezicht van verlegen meisje, met in den schielijk-schuinen oogopslag iets van een oude cocotte.

- Ze moest maar veel versche boter en eieren eten, ried de crémière, dat gaf pit en frisch vleesch. De mannen hielden wel van een magere vrouw, maar van een mollige waren ze ook niet vies.... de hare zou 'r geen onsje minder willen, en er zaten wat pondjes biefstuk aan haar bouten....! Welbehagelijk schurkte zij de breede, ronde schouders in het spannend zwart-katoenen lijf.

- ‘En de haan?’ vroeg ze dan op eens, terwijl met een wat opdringerige vertrouwelijkheid zij verder het raamkozijn kwam binnengeleund.

- ‘Ah!.... oui!.... le coq....!’ zuchtte madame Legüenne. Haar oogen keken als in heimwee naar iets vaagvers, dat tè heerlijk voor haar zou zijn.

Dan kwam ze rechtop in haar stoel zitten; een trek van groote begeerlijkheid trok om haar open, bleeken mond.

- ‘Oui!.... oui!.... le coq....!’ zei ze nog eens. Maar juist kwam Julie van Mademoiselle Lefournier, haar smalle gezichtje rozig van stille opgeruimdheid, de loge binnen.

- Nou, je kon wel zien, meende dadelijk de melkvrouw, dat daarboven het hek van den dam was; een blouse met een lage hals, 'r bloote hoofd.... ze had het zich gemakkelijk gemaakt! Zoo zou zij zich ook niet durven vertoonen als Mademoiselle in de stad was!

Julie, dadelijk strakker, verdedigde zich: ze was maar gauw even naar beneden gewipt om haar ‘petit suisse’ voor het avondeten te halen; maar anders, durven, daar was hier geen sprake van.... ze zou het niet willen; je moest ook in je dracht je meesters respecteeren.... Mademoiselle was het altijd alles in de puntjes gewend.... ze had het geluk van nu al twaalf jaar in een deftige dienst te zijn!

Madame Legiienne knikte vaag-instemmend; maar de crémière keek stuurs en alsof haar een persoonlijke beleediging was aangedaan. Dan kreeg toch haar belustheid om van alles uit haar eigen en de aangrenzende huizen zooveel mogelijk op de hoogte te zijn, de overhand, en zij informeerde:

- Was het toch werkelijk waar, dat Mademoiselle Lefournier nu al bijna vijftig jaar in ‘le cent dix-huit’ woonde?

- Ja, zeker, ze was er geboren, vertelde Julie. De ouders van Mademoiselle waren ééns van appartement veranderd, toen Mademoiselle nog heel jong was; zij hadden eerst gewoond, waar Monsieur Gros nu woonde, maar de mama van Mademoiselle had liever een paar verdiepingen hooger willen zijn, voor de gezonde lucht. Dat was alles lang voor haar tijd gebeurd; 't was nu twaalf jaar geleden, dat zij in de familie kwam, en in die twaalf jaar was alles precies bij hetzelfde gebleven, ook na den dood van de oude Mevrouw....

ja, dat was wat geweest.... geen kopje had er anders in de kast mogen gezet worden, geen stoel verplaatst. En toen het huis een tijdlang zoo achteruit was gegaan en zulke onaangename bewoners kreeg, had Mademoiselle daar veel verdriet over gehad, maar zij was toch niet te bewegen geweest om te verhuizen: haar moeder had hier geleefd en was hier gestorven.... alles moest bij het oude blijven, zei ze maar.

Doch de melkvrouw meende, dat ze toch wel eens gehoord had van een verbouwing bij Mademoiselle Lefournier, verleden jaar.

- 'Ja,' zei Julie, 'het boudoir.... het Japansch boudoir.'

Madame Legüenne, rechtop achter in haar stoel geleund, met welbewustheid de smalle, bleeke handen gestrekt op de roode kussentjes der armleuningen, voelde zich zeer behaaglijk gezeten tusschen de weerszij van haar staande vrouwen; zij keek, haar oogen wat onderuit, met kleine hoofdwendingen van de melkvrouw aan het raam naar Julie bij de tafel en van Julie weer naar de melkvrouw.

Ninouche, moe van zijn amoureuze aanvechting, lag in elkaar gerold op een stoel te slapen.

- Maar als Mademoiselle dan had laten verbouwen om een boudoir voor zich te hebben, dan had zij toch nièt alles willen laten zooals het bij het leven van haar moeder was, vond koppig de melkvrouw; waarop Julie bits uitviel, dat zij nog nooit iemand had gekend, die zóó de nagedachtenis van een moeder in eere hield als Mademoiselle. Had zij in die vier jaar ooit haar rouwkleeren willen afleggen? en wist de melkvrouw misschien, hoeveel missen Mademoiselle nog ieder jaar voor de gestorvene lezen liet? Zij praatte verder tegen Madame Legüenne, vermijdend de andere aan te zien.... - En dat deden niet veel menschen, iedere maand heel naar Père Lachaise gaan, mèt je meid, om daar stof af te nemen in het grafkapelletje en de bloemen te verfrisschen.... En wat dat boudoir aanging, daàr zou toch wel niets in steken, als er toch een leegstaand kamertje was, een hokje waar je niets mee deed, om dáár dan iets van te maken, wat je graag hadt.... Een Japansch boudoir was het.... erg mooi.... alles rood en geel.... Mademoiselle had zelf de borduurwerken ervoor gemaakt.... en het oude familieporcelein hing er. Tusschen de groote achterkamer en het

kleintje hadden ze den muur uitgebroken ... twee reepen hadden ze laten staan, dat waren nu de zuilen.... daartusschen hingen draperieën en die zuiltjes waren ook bekleed....

Madame Legüenne keek wat verveeld; zij stelde nooit veel belang in wat anderen betrof, en zij had al meer over dat boudoir gehoord; maar als zij het gretig luisterende gezicht der melkvrouw zag, zei ze toch met een kwijnende opleving, dat Mademoiselle rijk was.... je moest rijk zijn om zoo iets te doen.... zij zou zich nog geen fauteuiltje van twintig francs in de St. Thomas kunnen koopen....

- 'En dáár zullen wel andere fauteuils dan van twintig francs staan,' zei de melkvrouw, als een zijdelingsche uithooring, tegen Madame Legüenne. Haar wakkere kleine oogen blikten snel op en neer om ongemerkt Julie aan te zien.

Maar Julie ging er niet op in. Er stonden zeer eenvoudige meubelen in dat boudoir, van roodgelakt hout en riet.... zij dacht, dat de anderen dat niet kostbaar genoeg zouden vinden.

- Mademoiselle had de geheele verbouwing zelf moeten betalen, vertelde zij alleen; de proprio wilde er geen cent bij passen; 't was nog met moeite geweest, dat Monsieur Carpentier de toestemming had verkregen.

- O! natuurlijk, zei de melkvrouw, voor Mademoiselle Lefournier zou Carpentier wel zijn best hebben gedaan. Maar anders, hij was altijd op de hand van den eigenaar, altijd tegen de huurders... daar zou zij verhalen over kunnen doen...

- 'Monsieur Carpentier is iemand, die graag zijn plicht doet,' zei Julie.

Dan zwenkte zij voorgoed het gesprek om: - Wanneer of het laatste van die twaalf hemden nu af kwam, die Mademoiselle bij haar besteld had?... was dat geen extra goeie voor haar geweest?

Madame Legüenne knikte met een vage bevestiging, maar haar gezicht was klagelijk-ernstig van voorbehoud. - Je moest wel heel pietluttig-netjes werken om 't Mademoiselle naar den zin te maken...

- 'Maar ze betaalt er dan ook naar,' zei Julie; Madame Legüenne moest nog noodig niet tevreden zijn; zij had de laatste maand wel vijftig francs van hen getrokken!

Dan bezon zij zich op eens, dat zij naar beneden was gekomen om een ‘petit suisse’ voor haar avondeten te halen, en zij maakte aanstalten van heen te gaan.

- Mademoiselle Julie zou haar wel niet kwalijk nemen, dat zij niet meeging, zei de melkvrouw, wat uit de hoogte op haar beurt, - 'r dochtertje was in den winkel. En dan toch weer bezorgd over de klandizie, zei ze, als Julie de voordeur uitkwam, met een bizonder vriendelijk lachje achteròm: 't was leerzaam voor een jong ding, om de serieuze klanten te helpen...

Als Julie voorbij was, pinkte de vrouw eens spottend tegen Madame Legüenne: - ja, díe kon gemakkelijk goed van iedereen praten... die had een leventje! - er was haar verteld, dat Mademoiselle Lefournier 600 francs loon betaalde... en wat ze zeker wist, Julie had nog niet lang geleden een huisje met een bunder grond bij Argenteuil gekocht... en ze zou nog wel een vet spaarkasboek hebben bovendien!

- Maar Madame Legüenne, die scheen de vijftig franken anders ook te verdienen of het niets was... gauwer dan zij... ja, ja, zij zag haar tegenwoordig wel iederen morgen voor haar côteletje naar den overkant gaan!... als zij weer op de wereld kwam werd ze ook dienstmeid of naaister... nu kon zij vóór zessen al bij de dozijnen haar melkflesschen hebben volgeschonken en dichtgeplakt... Nou, en zij werkte zich niet rijk!

De melkvrouw keek even stil voor zich heen.

‘En voor wanneer de haan?’ vroeg zij dan, plotseling weer bizonder levendig en met een zelfde gebaar als daareven van indringerige vertrouwelijkheid overleunend in het raamkozijn.

Madame Legüenne had een vaag-raadselachtig lachje; zij dacht aan de overgewonnen zeven-en-twintig franken, beneden op de plank van haar linnengoed... in de Avenue Victoria was ze pas geweest, het mannetje morgen scheepte ze wel met drie franken af...

Met sluike lichaamswendinkjes kwam zij overeind in haar stoel; even, in 't bewustzijn dat zij den koop ging sluiten, keek zij gevleid-nederig voor zich, als beschaamd over de weelde, die zij zich veroorloven kon. Dan blonken haar oogen op, maar zij bedwong haar begeerlijkheid en de schakeering van haar gezicht was weer naar het meelij-inroepende toe.

- Die vijftig franken, waar Julie het over had... o! ma chère dame!... zij had daar drie weken lang voor gezwoegd... en dan een vrouw als zij, die heelemaal in haar eigen onderhoud moest voorzien!... Legüenne betaalde de huishuur, maar dat was ook al... als hij bij haar eten bleef, kwam hij nog met geen frank over de brug... zij lei er op toe... zij had nog liever dat hij zijn hielen liet zien... dan was 't even om even! Maar die haan... ja, als zij die goedkoop krijgen kon... zij had daar nu eenmaal haar hart op gezet, en sinds zoo lang al! Een duchtige haan, die goed met zijn kippen overweg kon, die niet tegen een paar dozijn kuikens meer of minder opzag...

Ze zei dat met haar vreemd lonkerigen blik, bedeesd van terzij uit.

- O! wat dat betrof, een pronkstuk... een puik van een haan! zei de melkvrouw; zoo galant als een ridder uit den ouden tijd... en gezond! een bloedrooie lel die flapperde waar hij liep, hing hem als een baard op de borst...! Gisteren waren ze weer in Nanterre geweest; de boer daar, hun baas, vroeg hen nog al eens, zoo 's Zondags... een prachtig gedoe, die boerderij... en daar stapte hij over het erf... 't was een lust om hem te zien, sporen als een kurassier en een bek als een havik uit den Jardin des Plantes... en oogen!... pardi! je werd er verlegen van als hij je aankeek!

- Nee..., voorkwam zij Madame Legüenne, die wat zeggen wou, ‘die zwart-en-witte was niet meer te koop, daar had zij eerder bij moeten wezen; maar deze was niet minder goed en hij kleurde, welbeschouwd, nog beter bij haar kippen...

Dan, op een gespannen-gretig vraagje der andere, gaf de melkvrouw, die graag haar beroemde welbespraaktheid luchtte, nog een beschrijving ten beste van de tenue van het beest: over zijn hals was het àl goud en groen wat je zag, en zijn vlerken, daar leek hij wel de vonken uit te slaan, als hij in de zon liep, allemaal koperrood en geel... als een vlam stond de vurige kam op zijn kop, en zijn staart! goeie genachte... wat een staart! toen de Koning van Engeland in Parijs was, had hij geen mooier pluimen op zijn steek! veeren als haar arm zoo lang en zoo zwart als git en

zoo glanzig, of ze allemaal met een goudpoeiertje waren bestoven...!

- 'Vijf franken...?' vroeg kwijnend lief en met een verwachtingsvolle oogsmachting Madame Legüenne.

- 'Nee, zes francs,' zei de crémière, pinter bij haar zaken, 'zes francs en geen sou minder en vijftig centimes voor de moeite van 't brengen, voilà!'

Madame Legüenne sloeg de oogen neer, bleef verslagen in haar schoot staren, waar haar dooreengestrengelde vingers zenuwachtig om elkaar henen wrongen; dan oogde zij weemoedig op naar den kamerhoek: zij hoopte hem nog wel goedkooper te krijgen.

Uit de verte der avondstille straat klonken dan plotseling rappe, bitse passen op het asphalt... 't was een geluid waar ze naar luisteren moest; een oogenblik later sloeg het rinkelbelletje van een winkeldeur daardoor heen, en van dichterbij geluidde zacht tippen van vrouwenvoeten. Achter de melkvrouw heen ging Julie langs het raam. Dadelijk daarna kwam een kort, oud mannetje haar achterop, die vinnig-verbaasd het loge-raam inblikte.

Madame Legüenne, met een schok van schrik, wierp zich terug in haar leunstoel.

'Morgen...! morgen...!' zei ze haastig, met tragischen drang de melkvrouw beduidend om heen te gaan.

Die, verbluft, vroeg nog iets, of het dan afgesproken was ...

'Morgen!... morgen...!' drong bevelend en smeekend tegelijk Madame Legüenne nog eens. Zij stond snel op en sloot het raam.

Julie was juist de huisdeur binnengekomen, het mannetje ook.

- 'Als zíj nu maar doorgaat,' dacht Madame Legüenne; de eene hand aan de tafel geklemd, de andere pijnlijk in de zijde gedrukt, stond zij in haar ergste pose van doodzieke vrouw.

Maar Julie had het hoofd al om de deur gestoken.

'Verbeeld je, die Camille van de melkvrouw...' wou ze gauw even vertellen, als het mannetje, bruusk en bot haar opzij liep.

Even keek hij met een brutaal spottende verwondering naar de vrouw bij de tafel...

'C'est ça... vous voilà concierge... on aura au moins

son argent!' snauwde hij sarcastisch, nijdig zijn klein hoofd naar haar toe. De bleeke oogjes onder de wittige wenkbrauwen keken kippig genepen en met een wijden grijns van diepe rimpels er om heen.

Madame Legüenne was teruggevallen op den rand van haar stoel... een duizelige verwardheid streek door haar starre wijde oogen: zoo had hij haar nog nooit behandeld... hij had toch altijd meelij met haar gehad... en wat kwam hij nu in den avond doen? Een dolzinnige angst voor onheil bevloog haar.

Zij stond weer op. Dan schoot de gedachte in haar omhoog, dat zij er frisch uitzag... knap... even, liefjes, poogde zij naar hem heen te oogen, maar nauwelijks had haar blik den zijne ontmoet, dat paar waterig blinkende gleufjes, wier omringende rimpel-nijdigheid haar van het hoofd tot de voeten monsterde, of haar oogleden vielen zwaar weer neer en haar mond beefde.

Zij drukte de twee handwortels krampachtig in de maagholte, wou weer haar kwijning van uiterste krachteloosheid hernemen; dan zag zij op eenmaal het kraaknieuwe van haar blouse, de vroolijke roode biesjes aan haar polsen en de roode zij onder haar gezicht...

- 'Ça... ça... ma petite dame!' knarste het mannetje; met zijn stramme bovenlijf stond hij kleine buigingen te maken; zijn wangen, raspig van de korte, grijze baardstoppels, hadden een onheilspellenden-zenuwtrek uit de mondhoeken naar de oogen en hij schurkte als kouwlijk zijn schouders in het soort kale demi'tje, dat hij droeg.

'Keurig, piekfijn!' smaalde hij, 'pimpante! coquette! Et la santé de Madame?' vroeg hij met een grinnik achterna.

Julie, die als een bedeesd muisje het had staan afneuzen, verliet, met nog een snellen blik achterom, de loge.

Dan sloeg zijn toon weer om en bruut voer hij uit: zij hoefde daar niet voor pietsnot te staan, ze zou toch wel niet vergeten zijn, waarom hij kwam? of ze dan maar eens gauw de kleur van haar geld wou laten kijken... als ze tenminste niet alles aan haar lijf had gehangen.

Op dat oogenblik kwam Madame Guillard aan de deur; zij keek misprijzend-verwonderd, riep Ninouche, en ging zonder een woord weer heen.

Madame Legüenne, met een plotselinge vleut van helder begrip, zag dat zij daar niet kon blijven met dien man; maar zij wist ook niet, hoe zij hem beneden moest krijgen; zij wist niets meer, zoo suf-verward was haar hoofd.

Zware, langzame passen verhalden door de gang en Monsieur Gros, met zijn gewichtige renteniers-manieren, trad binnen, deed het mannetje opzij gaan; hij sprak even vriendelijk tegen haar, vroeg of er geen brief voor hem was gekomen. Hij merkte niets, maar zijn vrouw, achter over zijn schouder speurend, keek nieuwsgierig beurtelings naar Madame Leguenne's vervaard gezicht en naar het grimmig kantoor-menheertje.

Gabrielle wou wat zeggen, beefde te sterk, maakte een vaag gebaar... dan, niet meer wetend wat zij deed, gleed zij schichtig langs hen henen, ijlde de gang door, de trap af naar haar sous-sol. Het mannetje, binnensmonds vloekend, kwam haar na.

Toen Madame Legüenne in het kaalmurige lage portaal was beland, waar aan het eene einde de tuintoegang wat licht gaf en aan het andere, schemerig, de twee vervelooze deuren vaalden, een van de groote keldergang van het huis, de andere van haar woning, - toen voelde zij zich plotseling weer in haar sfeer van tragische beklagenswaardigheid.

- 'Une pauv' femme comme moi!' zei ze met een jammering vol bitter verwijt. Zij stond even stil, keek half over haar schouder... haar oogen verkwijnden als om de rechtvaardigheid des hemels af te bidden; 'pauvre, et malade... très malade....!' dan keek zij geheel om, zag het kwaadwillig oud-mannetjes-gezicht; er kwam een wankeling in haar oogen; zij voelde zich als naakt te schande staan in haar keurige kleeren...

Zij ontsloot de deur.

- 'Zóó! zóó!' zei het mannetje, toen hij binnen stond. Hij had het hier nog nooit anders gezien dan met gesloten jalouzieën achter gordijnlooze ramen, zoodat de half-leege en lage, smalle kamers triest-onbewoonbaar leken van kelderige vochtigheid; nu stond de zomeravond-tuinlucht koel en geurig door het wijd-open raam en alles werd er vriendelijk door en aangenaam aan de oogen. Voor het venster, vroolijk en bedrijvig, tusschen stoelen met stapels wit goed, glom de groote trapmachine; op de tafel was nog de rest van een maaltijd, een

pannetje met gestold vet en wortelschijfjes, een bordje met twee afgekloven beentjes, een halfvol wijnglas en een potje jam; door de halfdichte tusschendeur kwam in de aangrenzende kamer het bed te zien.... volstrekt niet het armoedige bed van anders, - een breed-gespreid en welverzorgd bed, tegen het hoofdeinde de beide bol-mollige kussens met de groote, geborduurde naamletters in den hoek, en laag over de bedranden afhangende, de sierdeken van kleurige zijden vakjes en reepjes kant.

Het mannetje, met zijn taxeerende oogen, doorspeurde snel het eerste vertrek, stiet dan vrijpostig de deur verder open en stapte op het bed af.

Madame Legüenne sloop naderbij, beurde met een armzalig lachje een tip van de sierdeken op; - 'allemaal oude lapjes', zei ze, 'van de klanten... allemaal lapjes...'

Even maakte dat rijk-uitziende, breede bed het mannetje inwendig vroolijk; hij keek met een schuinen blik naar de vrouw, als mat hij haar magerte.

Maar dan, werkelijk verontwaardigd, barstte hij los: - schaamde zij zich niet? dat liep gekleed als een fijne madam, had de vleeschschotels en de confituren-potten op tafel staan, dat sliep onder kanten en zij, en een oude man als hij kon zich de beenen kapot loopen om haar een paar franken uit de vingers te krijgen... maar als zij dacht, dat hij zich nou nog langer bij den neus zou laten nemen....

Bruusk keerde hij zich om, ging het andere vertrek weer binnen en met een botsje van zijn knokkelige hand, lei hij, naast den jampot en het bord beentjes, een aantal papieren op tafel.

- 'Voilà,' zei hij alleen.

De andere malen was hij altijd behulpzaam geweest met uitleg en schikking; hij had haar gewezen, waar het bedrag stond geschreven en de handteekening en wat de cijfers beduidden. Nu bleef hij stug staan, een eind van de tafel af, en met een gezicht zoo onbeweeglijk of hij niet van zins was een woord meer te zeggen voor hij het geld in de vingers had.

Madame Legüenne kwam aarzelend naderbij; ze wist nooit precies, hoe het met de termijnen stond, en sinds weken al zou ze niet meer hebben kunnen zeggen, hoeveel ze had afgedaan en hoeveel ze nog schuldig was; ze wist alleen maar, dat er altijd weer onkosten en rente-becijferingen van inge-

breke-blijvende af betaling bijkwamen, ingewikkelde rekenarijen waar ze niets van begreep, - en dat ze bijna niet opschoot.

Met een troebelen blik betuurde zij de papieren, oogde dan als een aangeschoten hinde naar den man op; toonloostragisch vroeg ze: ‘combien?’

Ze had maar één verlangen: dat ze in haar grijs morgenjasje hier stond, kouwelijk onder haar oud zwart sjaaltje, om met haar armzaligheid het vreeselijke te bezweren.

Zij drukte de hand in de zij, of zij daar een ondraaglijke pijn bedwong en kuchte met een hol reuteltje.

‘Combien?’ schamperde eindelijk de man; - ‘Combien?’ bauwde hij haar nog eens na...

En met een gezicht, of het een goedheid van hem was, nog zoo tegen haar te willen uitvallen, zei hij: - ze moest nog noodig vragen hoeveel! Sacredié, zooveel ze maar kon! ze wist toch wel, wat er allemaal nog stond van de vorige keeren, toen ze de arme stakkerd had uitgehangen; en dan nu eens eindelijk het heele termijn... nog nooit had ze een termijn voluit betaald... altijd weer afschrijven... afschrijven... hij had met haar meer last gehad dan met honderd andere klanten!

Hij sprak op een koud minachtenden toon, terwijl zijn genepen oogjes onafgewend haar blinkenden ceintuurgesp en de twee ringen aan haar vinger betuurden...

In ijlen duizel van gedachteloosheid ging madame Legüenne op de muurkast toe, haalde van achter een stapel linnen een doosje te voorschijn... haar goede leventje van de laatste weken, haar groote begeerte naar den haan, alles was weggewischt uit haar hoofd; en zonder te weten wat ze deed, stortte ze den inhoud van het doosje naast de papieren op tafel uit: twee dunne goudstukjes twinkelden er neer, een vijffrankstuk en twee losse franken.

Toen zij daar haar goud op tafel zag blinken, kwam er even een vage lach van verwachting over haar gezicht. Zij zag naar den man...

Die was plotseling felrood geworden van nijdigheid.

- ‘Sacré nom de Dieu!’ bulderde hij, terwijl hij in zijn papieren zocht. Dan commandeerde hij pen en inkt.

- Sacré nom! wanneer of dat nou eens uit zou zijn! had hij niet staan soebatten als een zot op 't kantoor, als hij met

twee en drie frankjes terug kwam... en ei! ei! Madame had de goudstukken achter haar hemdjes en broeken liggen! ei! ei! Maar hij zou ze waarschuwen! Hij wist nou hoe hij met 'r om moest springen!

Met vinnig krassende halen vulde hij twee quittantie's in, half luid sprekende bij zijn schrijven: - drie termijnen, 22,50 frcs... 9 franken afgedaan... 13,50 frcs... verschenen rente 4.95 frcs... 18,45 frcs... Maandag 28 Augustus, 7,50 frcs... voldaan - 25,95 frcs...

Hij streek het geld op, liet het los in zijn zak glijden, gaf haar een koperstuk terug. Dan, zonder groeten, draaide hij zich om en trok de deur met een smak in het slot.

Een oogenblik bleef madame Legüenne verwezen midden in de kamer staan. Er lag een frankstuk op tafel, en ze had een sou in de hand.

Toen Louis, de kostganger, om kwart voor zeven thuis kwam, vond hij in de loge alleen monsieur Herz. Op den stoel voor het bed, in zijn blauw-grijze demi, waarbij zijn gezicht met het vaal roodblonde kneveltje en puntbaardje van een doffe bleekheid was, zat monsieur Herz vergenoegd te wachten. Aan zijn korte beenen stonden de groote, platte schoenen slechts met de voorstukken op den grond.

Louis, de pet op één oor, groette verlegen.

- ‘Is madame Carpentier er niet?’ vroeg hij.

- ‘Ik wou juist hetzelfde aan u vragen,’ zei monsieur Herz bedachtzaam.

- ‘Hé...!’ kwam Louis verwonderd.

- ‘Ze is misschien naar de Rue de Bréa’, bezon hij zich even later, als hij schuin over Herz naast de spiegelkast was neergevallen; ‘daar gaat ze veel heen; 'r schoondochter, die moet bevallen.’ Hij zei 't weer erg bedeesd, of hij 't helpen kon, en lachte een beetje onnoozel.

Herz keek goedig. ‘Ze zal wel gauw komen,’ zei hij.

Zwijgend zaten ze dan tegenover elkaar.

Uit het aangrenzend appartement, dat van madame Guillard, klonk, gedempt, pianomuziek; een moeilijk accompagnement, dat, bij een paar eerste zangnoten stokkend, weer van voren af aan begon. Louis, de pet tusschen zijn knieën, zat er met zijn wat schaapachtig gezicht de maat bij te knikken.

Toen even voor zeven madame Carpentier haastig langs het raam kwam gestapt, zaten ze nog zoo.

- ‘Waar is Madame Legüenne?’ vroeg ze dadelijk bij het binnenkomen aan Louis.

- ‘Weet ik het?’ zei Louis, ‘ik heb haar niet gezien...’ - ‘De loge was leeg toen ik kwam,’ vulde monsieur Herz aan.

Madame Carpentier, kwaad en in een groote opwinding, gooide het pakje, dat zij bij zich had, op tafel; - 'n prachtig thuiskomen was dat!... als Madame Legüenne naar beneden moest, kon ze dan de loge niet sluiten en het bordje er voor hangen?... zoo kon iedereen van straat wel binnen loopen... zot schepsel, dat nog niet eens een middag alleen te vertrouwen was...

Dan eerst keek zij naar monsieur Herz, die was opgestaan en weer wat zei.

- ‘'t Is natuurlijk onaangenaam,’ verontschuldigde zij zich even, ‘als je denkt dat alles in orde is, en je komt thuis en je merkt dat ze je laten stikken... is dat nou zooveel moeite? een bordje aanhangen en de deur achter je dicht draaien?’

Van den zijwand der spiegelkast, waar 't aan een spijker hing, nam zij het kartonnetje met zijn ‘la concierge est dans l'escalier’, keilde het driftig over tafel.

Dan, wat bedaard, zag zij Herz aan als om te vragen, wat hij van haar verlangde.

- ‘Ik kwam u verzoeken... de volgende week ga ik waarschijnlijk naar Duitschland... wilt u de brieven, die er voor mij komen, dan opzenden aan dit adres,’ en hij gaf haar een beschreven visitekaartje: ‘Saargemünd, poste restante.’ U geeft ze maar mee terug met den besteller... dat is gemakkelijk, nietwaar? Madame Dutoit behoeft dan niet naar het postkantoor, en u behoeft niet apart voor mij naar boven.’

Madame Carpentier knikte, keek hem argwanend aan.

‘Ik zeg dat nu maar vast,’ zei Herz nog, goedig, en zachter pratend, als in-vertrouwen, ‘dan is dat alweer geregeld... ik ga misschien 's morgens in de vroegte weg, en dan is er niet veel tijd...’

Hij groette zoo stilletjes vriendelijk als hij dat kon doen, en ging heen.

Carpentier, aan zijn avondeten, werd overstelpt met een reeks van de heftigste klachten over de nalatigheid van madame Legüenne.

Maar onder het afnemen viel Hortense opeens iets anders in; fluisterend en met zijdelingsche blikken naar de logedeur, vertelde zij... en, met de twee etens-schaaltjes eindelijk de gang ingaand, zei ze nog, veelbeteekenend, over haar schouder:

- ‘Tu verras, Emile... elle est fichue, la boîteuse... cette fois-ci il ne reviendra plus...’

Achtste hoofdstuk.

I.

Reeds een paar maal was Aristide ongedurig op zijn hoog tabouret verschoven; met voorzichtige penhalen arceerde hij de laatste windeblaren zijner bijna voltooide teekening. Van half acht in den morgen aan zat hij zich kalm te haasten, om nog op tijd zijn werk af te krijgen. 't Was Dinsdag, en vóór 't eind van de week moest alles in Roubaix zijn.

- ‘Bouboule, je hindert me,’ zei hij eindelijk en hij ging strak rechtop zitten, zijn twee handen nadrukkelijk op den rand van zijn ezel, alsof hij niet van plan was één streek meer te doen, voor dat geloop van Célestin eindelijk uit zou wezen.

Célestin, die den vorigen dag was klaar gekomen, hing sinds een half uurtje in den tuin om; op zijn hurken voor het rastergaas had hij zich eerst vermaakt met de twee Guineesche biggetjes uit de buur-volière, die hun schuwbibberende snuitjes telkens uit de zandholte onder een plank te voorschijn piepten. Toen was hij achter in het rustieke tuinhuis zijn naamletters in een boomtronk gaan kerven, had propjes papier gemikt naar Ninouche, die met nerveuse genotsrillingen over zijn ruggestreng en staart lag te slapen in het zonne-warme wingerdloof boven het kippenberceau; tusschenbeide was hij eens over Aristide's schouder komen neuzen, en als hij eindelijk niet meer wist wat te doen in het leêge tuintje, had hij zich achter hem geposteerd en stond daar al zachtjes te fluiten.

Aristide, met een opwaartschen blik vol getergd ongeduld,

zette zich nog wat rechter in zijn houding van lijdelijk verzet...

- 'Enfin... Bouboule...' drong hij.

- 'Oui, oui, mon vieux, on va déjà, on va...' zei goeiig Célestin.

Zijn baret met den karbonkel, die hij in een hoek van het tuinhuis had gegooid, ging hij oprapen, plantte het ding stevig achter op zijn dikken kop, keek nog eens of zijn voltooide werk veilig lag in de lange, smalle kist, die ze voor hun beider rollen hadden laten maken; even gluurde hij tusschen vloei en papier naar een hoekje van de teekening, maakte er een knipoogje tegen -; dan kuierde hij den tuin uit.

- 'Tot van avond,' zei hij op den drempel van het hekje. Aristide liet zich met verlichting uit zijn rechte houding wat ineen zakken, gaf hem een handwuifje terug.

Met fijn-lenig vingergebaar trok hij weer de even vol aangezette en zacht uitvierende arceerlijntjes over den schaduwkant van het matgroene windeblad.

Als het blad klaar was, poosde hij, dwaalde met zijn droomende, violet-grijze oogen den stillen zomertuin rond, verwijlde even bij een zonneglijding door het groen, bij een looverritseling waar een musch verfladderde, begon dan een volgend blad.

Van de rol roze-grijs papier om een stok, die bij zijn linkerarm op den rand van den ezel stond, was nog een halve meter afgewikkeld, de laatste ijle uitzwiering der stengels en bladeren, en het eind-motief van den schuin-open kelk en twee puntig-toegedraaide knoppen, als twee teêr en spits gevormde, witte schelphorentjes.

Toen hij zoo, al rustend en weer werkend, kalmpjes opgeschoten was, kwam onverwachts. de Duitsche professeur den tuin ingewandeld. Die had, sinds hij Aristide eens aansprak over de ziekte van Jozette, iederen dag, vanuit zijn raam, met een hoffelijke buiging en een beminnelijk breeden lach de twee schilders gegroet, terwijl hij poogde te zien, wat zij eigenlijk maakten en hoe het hun afging.

- 'Est-il permis?' vroeg hij, omzichtig het rasterhek openend, en met beleefd-tippende stappen, als beangst om te storen, trad hij naderbij. 't Was een smalle, middelgroote man met een vierkant-gesneden baard en glanzend-

opgestreken knevels van zijig zwartbruin haar, en een regelmatig, breed, bleek gezicht daarboven, dat één en al aanminnigheid was.

- 'Est-il permis de voir?' vroeg hij nog eens.

Aristide, hupsch en toch terughoudend, was van zijn tabouret gekomen.

- 'O, zeker,' zei hij, en, met een uitnoodigend gebaar van zijn teekening naar den bezoeker, ging hij wat terzijde, nam een afwachtende houding aan, even gebogen en de hand aan zijn kinbaardje.

De Duitscher had zich recht voor den ezel gezet, de armen op zijn rug, de voeten naast elkaar; hij tuurde met genepen oogen....

- 'Très délicieux.... zeer fraai.... zeer gevoelvol,' zei hij na eenige oogenblikken.

Hij bleef kijken en Aristide, met even een heimelijk lachje, stond zwijgend naast hem. Dan deed de man een stap vooruit, legde zijn vingers om de papierrol, of hij die verder af wou wikkelen.... Aristide schoot toe, minder uit hulpvaardigheid dan wel uit angst voor zijn werk; hij draaide een paar wendingen het papier open:

- 'Een muurdecoratie voor een badkamer,' lei hij summierlijk uit.

De professeur knikte; 'zéér gevoelvol,' zei hij nog eens.

- Hij had altijd een bizondere belangstelling voor de kunst gehad, vertelde hij in zijn redelijk goed Fransch, dat alleen wat al te blijkbaar uit een vreemde taal was overgezet, - hij had zich altijd zeer aangetroken gevoeld tot het schoone, hij had verscheidene vrienden, die kunstenaar waren.... en hij praatte ook over een paar bekend-groote heeren uit de Duitsche kolonie in Parijs....

Aristide werd wat vrij-uiter vriendelijk.

- 'Nietwaar?....' zei de professeur op een bescheidendoceerenden toon, 'een decoratie moet er nooit wezen om zichzelve, zij moet ondergeschikt zijn aan 't geheel en daarenboven eenvoudig en liefelijk; zij moet ook tot het gemoed spreken.... Liefelijk en natuurgetrouw -,' hij maakte een hoffelijk gebaar naar Aristide's teekening....

Aristide keek zelf welwillend op zijn werk, vond dat de Duitscher gelijk had.

- De Fransche kunst was anders op een dwaalspoor, meende weer vriendelijk de doctor op zijn leeraars-toon: ‘Wat ziet men nu op de Salons? alles “Palais de Versailles” of artnouveau.... alles Louis XV, Louis XVI, of.... krul-lijnen; die tegen de natuur indruischen.... immers, geen decoratieve lijn is goed, die men niet in de altijd bevallige en toch waarlijk niet voor verbetering vatbare natuur weder zou kunnen vinden.... is het niet zoo?’ - De zwager van hun gezant was nu met een derden décorateur bezig voor zijn nieuw hôtel in de Avenue Friedland.... geen gevoel.... geen bezieling.... alles navolging.... die kon met géén van de artisten hier overweg....

- ‘Vraiment?’ zei Aristide levendig.

Hij liet zijn rol weer een paar slagen teruggaan, dat die gevaarloos op den rand van zijn ezel kon rusten; dan ging hij uit het tuinhuis de stukken van de schraagtafel halen, waaraan zij gewerkt hadden, en begon die op te stellen. Hij had plotseling iets clown-achtigs van lenige en overdreven bewegingen. Nauwgezet veegde hij met zijn zakdoek de planken schoon, spreidde eerst papieren erover.... dan wikkelde hij in haar volle lengte de teekening daarop af.

- Zóó.... zoo was zijn bedoeling beter te overzien.... het groote verloop van de lijnen, waar 't voornamelijk om te doen was. Hij praatte met een jongensachtige beminnelijkheid. Het was een teekening van wel twee meter lang, een sierlijke, wat schriel-teêre teekening, niet erg decoratief, op sommige plekken lichtelijk onbeduidend, maar met kleine verfijningen van détail en, over 't geheel, een eigenaardige charme van naïveteit, die bekoorden.

De professeur keek met aandacht; hij had zich weer, de voeten naast elkaar en de armen op den rug, midden voor de tafel gezet. Aristide, vanwaar hij stond, het nog afhangende eind bij de twee omkrullende hoeken tegelijk ondersteunend en terughoudend, gaf hoofd-wijzend uitleg:.... dat slanke horizontale motief van om elkaar zich slingerende winde-stengels kwam op cimaise-hoogte; daar, waar het breeder werd, in dichte aan weerszij afhangende trossen, dat was boven en om de badkuip; en dat kleine vlotte rankenmotiefje was voor rond de kranen... alles op de helft van de grootte....

- ‘Juist.... juist....’ zei de dokter met geestdrift, ‘zeer zuiver.... zeer zielvol....’

- ‘En dan,’ - zei Aristide ijverig, terwijl hij voorzichtig het blad losjes-schuivend zich ineen deed wentelen, en op veerende passen wipte hij weer naar het tuinhuis, droeg een andere dunnere rol aan, en streek die met zwierige gebaren over de tafel uit - ‘onder dezen smallen bovenrand de deur....’

In zacht-opgetogen afwachting, het hoofd schuin-neer naar zijn werk, hield hij met gestrekte armen het òm-willend papier vlak.

Zwijgend bewonderde de professeur....

- ‘En dan,’ - het losgelaten blad bolderde zacht en zwol weer toe, en naast de twee luchtig-bollende cylinders aan het eind der tafel, wentelde Aristide weer een langer vel open, verzocht den Duitscher, het andere eind te willen vasthouden - ‘en dan, hier ziet u het van den zolder afrankende motief voor het leege vak van den tweeden zijmuur.... boven het raam over de deur komt dezelfde smallere rand van daareven....’

- ‘Juist.... juist....’ herhaalde de doctor in een nauw-bedwongen opwinding van gemakkelijke bewondering en graag behagen...: ‘zeer fijn.... veel dichterlijk gevoel...’

- ‘Mag ik eens over u spreken met den zwager van onzen gezant?’ zei hij dan opeens.

Aristide's gezicht en hals kleurden fel-fijn rood; zijn oogen glansden, stonden sterk en klaar. Maar hij wist zich te beheerschen.

- Hij had vaak gehoord, zei hij, terwijl hij 't laatste vel behoedzaam weer in zijn ronding liet schieten, dat de Duitschers erg kunstlievend waren en een ontwikkelden smaak hadden, en dat de groote heeren dikwijls, hij zou maar zeggen, Maecenassen waren.... of er nog veel te decoreeren viel in dat hôtel....

- ‘Een muzieksalon onder anderen,’ zei de professeur, ‘en een biljardzaal....’

Aristide werd nog rooder....

- ‘En uw vriend, wat maakt die?.... is dat werk al weg?’....

- ‘Nee..,’ weifelde Aristide, ‘dat is geloof ik al ingepakt..’

- ‘Dat spijt me,’ zei de professeur, ‘is het ook zoo iets.... in uw trant?’

- ‘Ja.... nee....’ aarzelde weer Aristide, ‘....wij hebben nog-al verschillende opvattingen....’

- ‘Zoo....’ zei de ander, ‘zoo.... ja, dat had ik ook wel kunnen denken ...’

Dan, met een tactvolle ongemerktheid, wist Aristide nog eens het gesprek op dien gezant te brengen.... ook een zeer kunstlievend man zeker, een kunstbeschermer...., maar ja, dat hôtel.... een biljardzaal.... zijn oogen kierden in een turenden blik, met een trillende optrekking van zijn wang, alsof hij al een bezieling zocht....

- ‘Ja,’ zei de Duitscher, ‘ik méén tenminste, dat die nog niet vergeven was.... maar....’ met een vaag handgebaartje wilde hij het gesprek over zijn invloedrijke betrekkingen besluiten; hij was plotseling bang, te ver te zijn gegaan met zijn beloften.

- ‘En zoudt u denken, dat die broer van den gezant dit ontwerp bijvoorbeeld mooi zou vinden....?’

- ‘O zeker, zeker!’ zei vluchtig de professeur. ‘Nee, ik zal zeker over u spreken.’

- ‘U werkt hier maar heerlijk in dien tuin,’ lachte hij dan met overdreven hartelijkheid, ‘benijdenswaardig! Ja, de kunst is iets moois.... iets heel moois.... En het gaat beter met uw vrouwtje?.... ik meende, dat ik u gister voorbij zag komen samen?’

- ‘O heel goed,’ zei Aristide, zenuwachtig-beleefd en afwezig.

- ‘Nu, werk met genoegen,’ lachte de Duitscher weer, en met een paar hoffelijke buigingen, omzichtig stappend, ging hij den tuin uit.

II.

Dien Dinsdag, voor het eerst weer sinds Jozette's ziekte, gingen de twee schilders en het meisje samen een avondje uit; de ‘Noctambules’ had Jozette gekozen, te wier eere het feestje was opgezet, en eerst heerlijk buiten eten op de Place St. Michel!

Op het trottoir voor 't huis liep Célestin te wachten; hij had dien middag, in een duren winkel van den Boul' Mich',

een nieuw wit-strooien hoedje gekocht, een hoedje, van voren breed neer-randend, van achteren opgeklept, en met zoo, als toevallig door den vingerneep van een sierlijken groet ontstaan, twee schaduwige deukjes voor in den hoogen bol. Dat hoedje moest wat in de oogen gedragen worden, maar Célestin had 't een beetje schuinsch en naar achter gezet. Het stond lekker luchtig en licht op zijn hoofd, en gewoon aan de warme spanning der fluweelen baret, werd hij er bijna loszinnig van; maar tevens was hij lichtelijk verlegen er mee. Hij wist zijn stevige kop wat minder proestig en wat heeriger er onder, maar ook nòg rooier dan gewoonlijk; hij had er iets onzekers en jongensachtigs van in zijn manier-van-loopen.

- 'Kijk! kijk!' zei, lief, Jozette, toen zij met Aristide de voordeur uitkwam, 'kijk die Bouboule!'

Zij voelde de goede bedoeling van Célestin om, ter eere van haar eersten uitgang, dat feestelijke hoedje op te zetten, en zij wou zeggen, dat het hem goed stond, belangstellend vragen waar hij dat gekocht had, maar Aristide begon dadelijk, zachtuitbundig, te vertellen over zijn wedervaren van dien morgen.

- 'Oh!... ce Bibi... il pue le professeur allemand...' lachte Jozette gëergerd. Zij had nog van niets anders gehoord dien middag en wel blij over het mogelijke succes, voelde zij toch iets onbestemd afkeerigs voor Aristide's opwinding.

- 'Je hadt moeten zien, hoe enthousiast hij was,' vertelde die onder 't snelle voortgaan, '... hij vond het beter dan alles wat hij sinds jaren op de Salons zag... daar was alles "Palais de Versailles" of art nouveau ... geen gevoel, geen bezieling... alles navolging... Verbeeld je, dat ik misschien een heele biljardzaal en een muzieksalon zal krijgen te decoreeren...'

- 'Sapristi!' zei Célestin verbluft. 'Jammer dat hij mijn teekening ook niet gezien heeft... je kon nooit weten, hè?... in zoo'n biljardzaal zijn ook ramen...'

Hij zei dat eigenlijk bij wijze van een grapje, en zonder eenige bijgedachte. Dan, opzij kijkend, zag hij dat Jozette plotseling gekleurd had en een verwijtenden blik op Aristide wierp...

- 'Héét hij niet gevraagd, om mijn teekening te zien?' vroeg hij, in een soort verwarring, omdat hij iets voelde buiten zich om tusschen de twee anderen.

- ‘Nee... hij heeft er niet naar gevraagd,’ zei Aristide ontwijkend.

Jozette kleurde nog feller... zij had er dien middag over getwist met Aristide...: ‘Waarom heb je hem Bouboule z'n raam niet laten kijken?’ had ze verweten, en Aristide had toen geantwoord, dat de ander het toch niet mooi zou hebben gevonden, en dat hij er trouwens ook niet op had aangedrongen... ‘Je kon het hem uit je zelf wel hebben laten zien,’ had Jozette dan gezegd...

Waarom jokte hij nu?... Wat was dat?... Als een plotselinge benauwing kwam het weer over haar, de angst voor het leven en de angst voor zooveel, dat ze in Aristide niet kende.

Célestin had nog eens opzij gekeken naar Jozette; hij was heel stil geworden.

- ‘Lieflijkheid... natuur-getrouwheid... dichterlijk gevoel, dat zocht je tevergeefs tegenwoordig in de kunst,’ - vertelde Aristide voort, - die zwager van den Duitschen gezant had nu al den derden décorateur... geen die hem voldeed...

Ze waren de Observatoire-laan ten eind, moesten bij het oversteken der rue Auguste Comte even opletten... de roode wiele-wenteling van een leêgen fiacre, achter een sukkelenden knol, gleed hun rakelings langs de voeten, terwijl vlak daarop van den anderen kant, met het maatvast-klepperend getrappel van twee paarden in rappen draf, een equipage nader-ijlde...

Dan, in den Luxembourg gekomen, gooide Aristide het in 't gekke en op het verlaten schemerpad hen staande houdend, mimeerde hij den Duitschen professeur: hij kwam met diens omzichtig tippende stappen op hen af, overdreef diens gebaren van hoffelijkheid, vroeg zot-deftig: ‘est-il permis de voir?’, zette zich dan vierkant op zijn aaneengesloten voeten en keek met een eigenwijs gezicht door zijn oogharen heen..: ‘Très délicieux... zeer fraai... zeer gevoelvol...’

Jozette en Célestin schoten beiden in een lach; de mimiek was niet kwaad...

‘Bibi! Bibi! daar komt hij aan...’ plaagde Jozette; Aristide werd rood, keek onwillekeurig schrikachtig opzij... dan lachten zij alle drie luid uit.

En, opeens, met zijn jongensachtig charmante joligheid,

sloeg Aristide den arm om Jozette's middel en trok haar dicht aan zich, zoodat onder het gaan de fijne ronding van haar heup bij iederen stap zachtjes aandeinde tegen zijn been.

Langs de terrassen was het nog licht, een teer-tintig licht als van theerozen, dat afscheen van den effen goudgelen Augustus-hemel na zonsondergang, en de wit-marmeren beelden der Beines de France zette in een geheimen gloed. De fontein stoof hoog, een duistere poeiering voor het paleis, dat goud-grijs kleurde in het avondlicht; plitserend was de neer-val te hooren in den kalmen mat-gelen vijver. De bloemen-kleuren beneden om de oud-groene gazons en de marmeren trappen en de terrassen aan de overzijde onder donkerend geboomte, verwaasden in avond-nevel, en blauwig weken de breede torens van St. Sulpice boven de vreemdopklarende platanen naast het paleis... In de verte begon de roffel van de rondgaande avond-wacht...

Jozette keek naar Aristide op. Zijn gezicht was blank en rozig van de opwinding en de innerlijke vreugde, en droomerig-glanzend glimpten de grijs-violette oogen... zij zag de fijne neuslijn en de fijne lijn der kaak, van het oor naar het spitse baardje... zoo jong en zoo frisch was zijn gezicht in al z'n teêrheid... och God! ze hield toch zoo van hem... ze hield zoo wanhopig veel van hem... waarom was hij toch soms zoo... zoo... dat je geen vertrouwen meer in hem had... ze wilde zoo héélemaal van hem houden...!

Onder de boomen bij den dansenden Faun, waar niemand meer liep en de rood-gebroekte piou-piou aan het hek naar buiten keek, stond ze stil, trok zijn hoofd naar haar toe en kuste hem op de beide oogen.

Célestin, die zijn muts wou vertrekken op zijn kop, vond opeens den rand van zijn nieuwe hoedje, bracht de hand aan zijn oor als om een gek figuur te vermijden, maar de anderen zagen het niet.

Zij staken de Place de Médicis over, bleven aan de linkerzijde van den Boulevard St. Michel; zwijgend gingen zij het leêg en donker trottoir, onderlangs de dichte en doodsche gebouwen; tusschen-door de zwarte hooge gevaarten der rommelbonzende trammen en de rijtuigjes, hakkelend over de keien, was aan den overkant nog maar een verdwaalde lichtschijn te zien over den dwarrelenden menschen-stroom.

- ‘Duivels moeilijk om mooie motieven voor een biljardzaal-decoratie te vinden,’ zei Aristide half inzichzelf. Hij had Jozette losgelaten, liep met zijn armen recht langs zijn zijden en den blik ver weg.

- ‘Je zou misschien in naakt-figuren moeten vervallen...’ zei hij, als zij den Boulevard St. Germain voorbij waren.

Tegenover de plassende cascade der Fontaine St. Michel hielden ze stil voor het restaurant van Jozette's keuze. Onder de veranda, waar nog geen licht gemaakt was, vlakten vaal de witte tafellakentjes met alleen een bruin-steenen koelkan erop.

Zouden zij buiten zitten? ‘Wel wat donker al,’ meende Aristide.

Binnen was het een helle zaal van geslepen spiegels en blinkend-gekleurde tegel-vakken. In een hoek vonden zij een niet al te open-en-bloot staand tafeltje onbezet. Zij waren er wat onwennig, in dit grootscheepschere gedoe, waar schuin voor hen twee heeren in gekleede jassen zaten bij een oudere dame, wier zwart-zijden mantel over de stoelleuning hing; en naast hen een jonggetrouwd paar, vreemdelingen, Engelschen waarschijnlijk. Maar het gaf toch ook wel een behagelijk weeldegevoel, zoo in deze minder luidruchtige omgeving op hun rood-leeren hoekbank onder planten, waar trouwens ook verder niemand op hen lette.

Zij spraken niet veel, zij lepelden hun consommé, en Célestin schonk eens in van den goudgelen wijn, een heel goed wijntje, dat bij het diner van 3 franken was inbegrepen.

Als zij zaten te wachten op hun eerste vleesch-gerecht, zei Aristide, nog altijd verdiept in zijn biljardzaal:

‘Oránjeboompjes, dàt was een idee, strakke oranjeboompjes met rechte stammen en vergulde appeltjes tusschen de ronde bladerkronen...’

De ander schoof kwaad op zijn stoel heen-en-weer.

- ‘Of rooie en witte appeltjes...’

- ‘Op je herstel en je eenwige gezondheid, Jozette!’ toostte opeens Célestin, nadrukkelijk.

- ‘Hé ja...’ zei, afgetrokken, Aristide ‘...van 't zelfde, Jozette...’

Jozette, die met zoete teugjes voor de helft haar glas had leeggedronken, zette het plotseling neer en wendde het hoofd

terzij. Célestin zag hoe bleek en bedroefd haar kleine gezicht met de half-neêre oogleên en den saamgenepen mond, onder de zware zwarte bandeaux wegkeek; hij zag aan dien trek boven haar oogen, aan de scherpe lijn van haar nog fletse lippen, haar innerlijke pijn en gegriefdheid.

Dan ontstelde hij hevig, want ineens had haar hoofdje zich vroolijk hem toegewend met die groote treurige oogen boven den lachenden tanden-mond; het glas met de schommeling van den goud-fonkelenden wijn stond in haar bevende hand omhoog:

- 'Op je nieuwe hoedje, Bouboule!' zei ze luid, en dronk in één teug leeg.

Aristide wou opgewekt wat zeggen gaan, maar juist kwam de garçon met stille zwaai-gebaren, op de eene wijd-gestrekte hand de lange tinnen schotel, in de andere een bundel vorken en messen, die hij met bescheiden rinkelingen naast hun glariënde borden lei...

Dien avond was het eivol in de Noctambules. Zij bleven er niet lang.

III.

Den volgenden ochtend, al vroeg, sloeg Célestin den hoek om van de Rue Campagne Première, waar hij woonde. Doch ditmaal stak hij niet, als gewoonlijk, den Boulevard Montparnasse schuin over, om dadelijk naar de rue Barral te gaan. De tuin trok hem weinig aan, dien morgen, en hij had er immers ook niets te maken. ...Maar van tè broeiende en pijnlijke gedachten werd hij geplaagd, dan dat hij alleen op zijn zolder kon blijven; hij had koppijn, hij moest er uit - en zoo was hij dan op een van zijn speurtochten door Parijs losgetrokken.

Zonder een bepaald plan doorloopend, kwam hij op den Boulevard Port Royal. De morgen-zon doorlichtte de ritselende platanen; als uitgeknipt hingen de al geelgroene papieren bladeren te kantelen aan de dun-blauwe lucht. Rechts zag hij even de mooie oude daken van de Maternité, dan keek hij links het diepe koele bosch in van den Val-de-Grâce - ..hij voelde zich toch verlaten op dien

boulevard van bijna enkel muren, waar zeldzaam een menschfiguurtje bewoog en verdween in een eenzaam huis-blok, en waar het voorbij-gieren der electrische trams het eenig stadsgeluid was.

De boulevard werd voor-even een brug, waar onderdoor, in de diepte, een straatje liep, heen naar een oud kerkje...: hé, daar was hij nog nooit geweest... dat zag er beter uit! Hij daalde de ijzeren trappen af, die in den donkeren, wee-stinkenden brugge-hal uitmondden; en zoo ging hij de armelijke straat in en kwam op het armelijke marktje, waar wat gedoe van groente en kartonnige scharretjes en verregend fruit in manden en op wagens met oubollige wijven erbij, hurkte en schurkte aan de mottige muren van het oude kerkje St.-Médard, dat hing aangezakt tegen den vooruitstekenden zij-wand van een huis, bont van schelle en verscheurde reclame-plakkaten.

Binnen den verwijderden geluiden-chaos, komend van de naburige groote straten en boulevards, en als één áán-houdend roezend geraas aanwezig in de lucht, - klonk helder en apart in dat afgezonderde oude hoekje midden in het grootestads-leven, een klein geschuifel van voeten, het blaffen van een hond en het getater van een paar rauwe stemmen. Célestin zag het gele tandelooze masker van een kereltje, ginnegappend met beloopen oogjes om een grol tusschen drie koopvrouwen, die, vastgemeerd achter hun wagens met hun kwabbende en puilende lijven, uit voos-rood gezwollen koppen elkander schorre uitvallen toeschreeuwden; een uitgeputte, schamele moeder, achterover geheld in zwangerschap, met een hengselmand aan den eenen langen arm en een kind op den anderen, stond er glimlachend bij...

Célestin liep daar zachtjes langsheen; het deed hem goed, dicht tusschen de huizen te zijn, bij zoo'n vervallen kerkje en wat roeterige gevels, en bij het goedmoedige, vieze volkje, dat daar tierde. Even walgde hij van den walm van verrotting en olie en vunze lichaamsluchten die er hing; hij rook niet de scherpe ellende daaruit en hij zag niet haar smartende schoonheid; zijn geest was betrokken door eigen bekommernis; maar hij voelde zich hier vertrouwd, bij menschen, en met het schilderachtige van hun doening in dit tonig buurtje, fleurde hij z'n eigen verdrietelijkheid wat op.

Hij klom de nauwe, kromme Rue Mouffetard omhoog; de naam leek zwart van ouderdom als het straatje, dacht hij, en al stijgende las hij, bij de zon-helle dwars-stegen, andere oude namen nog: de Rue de l'Arbalète, de Rue de l'Epée-de-Bois, de Rue du Pot-de-Fer... dat amuseerde hem.

- Wáárom had Aristide *zijn* teekening niet aan den Duitscher laten kijken? vroeg hij zich dan voor de zooveelste maal af, waarom niet?...

Van de Rue Ortolan belandde hij in de Rue Gracieuse... Het steegje was vol verward en waggelig zang-rumoer, dat kwam uit een donker kelder-winkeltje, waar, in de diepte, aan een kleine ijzeren tafel voor de lage deur, twee oude zuiplappen zaten. Hun lodderige paars-roode koppen boven de kannen wijn, waren ze een onverstaanbare en van de wijs gebrachte Marseillaise aan 't bulken.

...Célestin bleef even staan kijken; hij had een vage herinnering aan schilderijen uit den Louvre; dan, als de twee loebassen scheldwoorden tegen hem gingen uitstotteren, liep hij door.

- 'Rue du Puits-de-l'Ermite,' las hij weer; daarop was hij eensklaps in de Rue Monge.

Breed en ruim en met banen blinkende zon over het bruingesproeide asphalt, lag de nieuwe straat, druk door 't verkeer van verscheidene trams, maar de trottoirs waren bijna leeg.

- Hoe kón Aristide zoo doen? tobde Célestin; 't was haast niet te gelooven en toch was het duidelijk: Aristide hàd 't niet gewoon vergeten... als hij 't er toch maar eens voor hield!... doch hij voelde, dat het niet waar was... hij wist zelf niet waarom... En dan kwam er dat knagende droeve weer om zijn hart gekropen, dat andere, dat hij óók zoo goed kende, den laatsten tijd...

Hij nam al gauw weer een zijstraat, geraakte in de bleeke, stille buurten achter het Panthéon, waar bij eindjes het gras tusschen de steenen groeit. Naargeestig was het daar en grijs, of er in de wereld geen vreugde meer bestond.

Célestin stapte nog harder door; hij vertrok zijn baret op zijn dikke haarvacht, als hij achter het Panthéon zelf om liep... de Tour St. Jacques, de Sainte Chapelle, dát was mooi, maar het Panthéon...: een dooie Grieksche 'boîte' met een ronde deksel er boven op... hij had daar felle theoriëen

over, die hij graag te pas bracht; maar nu stond zijn kop niet naar heftigheid... het was zoo wonderlijk wee in zijn hart en zijn hersens zaten zoo vol kwelling. Even, met een leegheid van gedachten bleef hij staan voor het kleine kerkje St. Etienne du Mont, dan stapte hij het breede trottoir van de Rue Soufflot af. Een bolle wind woei hem in 't gezicht; als door een stuwend water liep hij de wijde vol-zonnige helling omlaag... Zou hij naar den Luxembourg gaan? dat lokte hem een oogenblik, toen hij het wuivende boome-groen over de hekken zag en den sprenkelenden fontein-top daarbovenuit... dan dacht hij aan den vorigen avond, en bitter sloeg hij de Rue St. Jacques in. Maar als hij een eindje de straat was afgedaald, werd hij boos. Wat deed hij hier eigenlijk?... Zijn heele wandeling verliep... waarom was hij niet eens naar de Arènes de Lutèce gaan kijken? hij moest er daar straks vlak bij zijn geweest! Dit eind van de Rue St. Jacques was zoo goddeloos vervelend! En hij keek woest naar de van weerszij der schaduw-straat hoog rijzende nieuwgele gevels der groote Universiteits-gebouwen en lyceëen.

Het kwam hem opeens zeer bekend en natuurlijk voor, dat Aristide zóó had gedaan en niet anders; 't was of hij altijd diep-in wel geweten had, dat Aristide zoo moèst doen en dat hij zich dit maar nooit had willen bekennen...

- ‘Jozette,’ dacht hij dan... ‘Jozette!’

Maar hij overstelpte schielijk die gedachte door veel bedrijvig ge-verzin: zou hij toch nog naar de Arènes gaan...? hij kon dan meteen den Jardin des Plantes nemen... Daar herinnerde hij zich, achter St. Séverin, een haveloos, bontgekleurd geveltje van een ververswinkel in een slobhoek van grauw en bruin... vlak bij St. Julien le Pauvre; dat wou hij ook nog wel eens weer zien; ze zeien dat 't afgebroken zou worden...

Bij het laatste bepaalde hij zich toen. Doch voor hij den Boulevard St. Germain had overgestoken, was hij alweer van plan veranderd. Nee, hij moest frischte hebben, boomen, lucht en water... het werd hem te ellendig van binnen; er zat een kropping van naarheid in zijn keel, die hij niet meer wegslikken kon...

Hij liep een eindje den Boulevard St. Germain af, en bereikte de Seine... Alsof eindelijk een gordijn, waarachter

een feestzaal is, vaneen-week, zóó bloeide de wijde ruimte open vol zoelen rivierwind, de hemel diep blauw met glanzendblanke, bolle wolkstukken, die in het zuiver-frissche weer vlot aandreven, hoog over de verre, geel-blakende huizen-kaden en den verheven goud-grijzen droom, die als op hooge vestingwallen midden uit den blauwig spoelenden vloed verrees, de Notre-Dame...

Recht voor hem uit werd de lange Pont de la Tournelle nog verlengd door een fijn-diep straten-verschiet, waarin aan het eind een gouden licht was.

En naar de andere zijde werd de Seine zeer breed, met breede bedrijvige ‘berges’ en wijder weg-rijende huizen...

Een oogenblik dronk Célestin met diep genot deze helderheid in; het was hier zoo koel en ruim en stil... de Seine was hoorbaar; hij boog zich over den steenen kade-muur; heel in de laagte, aan den bekeiden beneden-oever, schommelden de zonnig-blauwe golfjes als in een kom van donker-groenige, verplassende schaduw, de bruggeboog-schaduw over den stroom; en tegen den binnenkant van het gewelf speelde de zon-in-het-water een wemelend schijnsel; met kleine koele klotsjes brak de kabbeling tegen den wal...

Maar dat deinen en glijen van licht en doorzichtige vloeiende kleuren deed den weemoed wederom los-zwellen om zijn hart; 't was of het klikkende water snikte...

- ‘Jozette...!’ dacht hij nog eens. Een weeë pijn vlijmde om zijn hart.

Met een ruk trok hij zijn baret op den anderen kant van zijn kop; dan trok hij hem heelemaal af, liep een eindweegs met het gezicht òp in den koelenden bries over het water, en keek de wijde lucht in, zoo blij blauw met de groote, vrije, witte wolken, aanvarend over de hooger en hooger rijzende architectuur van de Notre-Dame.

Hij lette op, hoe onder het loopen de broze bogen der arcs-boutants verschoven voor en uit elkaar en hoe de fijne kartelige torentjes aan den buitenkant zacht voortbewogen langs het blinkend dak; de spitse flêche wandelde zoetjes weg van tusschen het vierkante toren-paar...

Dan wendde hij de oogen af en, ze even sluitend soms, hield hij zijn voorhoofd gansch aan den wind.

Als een slungelige pias van een straatjongen hem voor de voeten liep en met een grinnik naar zijn waaiende haren wijzend, een ‘eh! la belle perruque!’ spotte, werd Célestin plotseling verlegen. Een paar voorbijgangers hadden gelachen. Hij zette zijn baret weer op, ging voor de boekenvitrines op den borstmuur staan kijken... hij liep ze langs, zonder met kijken op te houden, las al gaande de titels die zijn oog vond, drie, vier titels in elke doos... 't werd een doffe starheid in zijn kop... hij moest blijven kijken en namen lezen...

De bruggen met hun warrel van menschen en omnibussen en rijtuigen onderbraken soms met een vage vlaag van ànders-willen zijn willoos getuur: zou hij de tram nemen naar de groote boulevards? zou hij naar de Hallen gaan? naar den Louvre? - maar hij deed 't een noch 't ander. Hij hield maar het stijgend en dalend trottoir langs den kade-muur, schuin-neer het doffe hoofd naar de boekenbakken; zijn nekspier werd pijnlijk, doch hij merkte het nauw. Soms viel wel het bizondere in zijn aandacht van een oudleeren bandje met de ronde gouden lettertjes fijn geprent in het diep-rood of bleek-groen rugge-geledinkje; hij toefde even, nam er werktuigelijk een op, maar ging gauw door als hij dacht, dat de koopman naar hem toekwam...

't Was een verluchting, als de vitrine-reeksen eindelijk ophielden, en de kade-muur, leeg, zijn grijzen hardsteen rustig lijnde langs de rimpeling van het water.

Aan de overzijde was de lange blinde Louvre-gevel tot halver hoogte verhuld door het zonne-warrelend loover der hooge boomen, die op de ‘berge’ stonden. Daar beneden, in de even doorgoudelde schaduw lieten voerlui hunne paarden baden... Door het koel-belommerde water, met een enkele licht-flits over de donker-blinkende golven vol smaragden wiegelenden weerschijn, gingen de stappende pooten te plonzen: sidderingen schrokken over de glanzende basten en zij schudden de krachtig-vrije koppen in slobber-geproest; voorzichtig plasten zij door den langzaam zich verdiependen vloed, totdat het hun klotste langs den buik; en een groot wit werkpaard, met zijn blauwig-gemarmerden romp in een glorie van groene en zilver-blanke kringen gezonken, hief hoog den stoeren smartelijken kop en lachte zijn sonoor-zingend gehinnik over 't weerklinkende water heen...

Wat later stevende Célestin, voorover gedrongen tegen het wervelend stof, door de brandende asphalt-woestijn van de Place de la Concorde, en kwam in de Rue St. Honoré.

Hij was doodmoe, niet van het loopen, dat kon hij uren en uren aaneen, maar van 't al maar knagend verdriet, dat hem stak in den kop; een wrangheid wrong in zijn droge keel.

In de Rue St. Honoré kende hij een klein café'; hij ging daar zitten op de stoep en dronk een grenadine... als zijn glas leeg was, bedacht hij, dat hij liever een café-au-lait had moet nemen; hij had bijna niet ontbeten, hij voelde zich hongerig...

't Was toen half elf in den morgen.

Zoo meteen, onderweg, zou hij wel een paar ‘croissants’ koopen, overlei hij dan, en een bank ergens buiten zoeken om ze op te eten... Hij tuurde boven zijn leêge glas... in het bleek-rood siroop-meertje op den bodem weerspiegelde miniatuur-klein een stukje huisgevel en een stukje purperen lucht met wit-roze wolkjes... in dit café'tje, gek, was hij nooit anders dan alleen geweest... en plots lichtten in zijn hoofd een rij van beelden: een tafeltje bij Mazarin in een volte van menschen, Jozette, een Italiaansch-strooien hoed op met groote roode rozen, haar heele gezichtje in schaduw van den hoedrand, die zacht deinde bij iedere beweging van haar hoofd; zij dronk groene chartreuse en bij elk teugje lachten haar karmijnen lippen door 't blinkende groen heen der likeur in 't glaasje;... op den Boulevard Montparnasse... ze dronken thee, want Jozette had hoofdpijn; Aristide zei: ‘Bouboule gaat nooit meer met dat juffertje van hem uit...’; Jozette schonk de kopjes vol, haar pinkje in de lucht, ze keek hem aan en vroeg ‘waarom niet?’...; een berceau in Fontenaysous-Bois, Jozette had haar hoed afgezet, en haar hoofd, tegen den groen-wand van 't prieel, was als in een lijst van fluweelig-lichtend loof...; zij dronken een gelen schuimwijn, en Jozette morste over zijn hand, toen zij klinken wou met Aristide; zij veegde het met haar zakdoekje schoon, 't was een zakdoekje met een rand van roode moesjes en dat naar een tuin vol bloemen rook...; gisteren avond, Jozette hief haar glas naar hem op, en lachte hem in de oogen: ‘op je nieuwe hoedje, Bouboule...’

Woest stoof Célestin overeind; hij gooide vijf sous op tafel en ging heen.

Een tijdje daarna liep hij in de Avenue Gabriel, achter het Elysée. Daar, onder het zware geboomte, was het bladstil en zoo dicht van schaduw of het geregend had. Célestin, zijn muts onder den arm, met de lavende lucht zóó aan zijn heete, opgewonden kop, liep stapje voor stapje; nauw kraakte het kiezelige zand onder zijn voetdruk. Tusschen de stammen door, links, in de tuinen voor de Ambassadeurs en 't Alcazar, kleurde even wat fleurigs van bloemen tusschen heestergroen, en rechts, bezijden de laan, lag een laag wit huis, diep onder lommer, als een houtvesterswoning in een woud...

'Quelle fraîcheur!... c'est la campagne!' hoorde Célestin fijn zingen in zijn hoofd: 't was Jozette's stem, en de woorden, zooals zij die gezegd had, dien middag in den tuin...

Hij schudde driftig zijn lokken achterover, alsof hij nog vele gedachten meer verjagen wou. Snel moest hij opzij gaan, want een ren-karretje, met tenger-knokig heffen en ploffen van paardepootjes en blinkend-gele wielering, kwam hem achterop gedraafd, sneed langs... een oogenblik, dan was de laan weer leeg.

Nabij de Avenue Marigny, in de bocht van het wijde gazon, dat daar tusschen de zwart-groene lanen gloeide onder den open hemel, stond, overhangen van een hoogen, teêren treurwilg, een water-bassin; een simpel bekken was het, van donker graniet, zonder versiering, maar van zeer edelen vorm, en uit welks groenig-koel water-rond fijn een kleine zilveren straal sprankelend klom en daalde; twee witte duiven zaten op den rand der schaal, nepten even aan het water, vleugelklepten, en dreven weer weg in de boomen; twee andere, grijze, vlerkten aan en zegen neer...

Aan den weg, vóór die stille fontein, stond een bank, overgoten van lommer.

En Célestin, plotseling, had een smartelijk-wild verlangen, daar te zitten, op die bank, bij dat waterbekken en die duiven, en met in zijn arm een klein, lief vrouwtje, dat van hem zou zijn, dat hij tegen zich aan zou trekken, en kussen.

Hij viel zijdelings op de bank neer, zijn armen op de leuning en begroef zijn gezicht in zijn heete handen; door de stilte van de verlaten laan hoorde hij het eigen adem-

jagen en het kreunen, dat perste uit zijn benauwde borst.

Dan keek hij beschaamd voor zich uit.

Hij zag Aristide, lang, slank, met zijn blonde, fijne gezicht en zijn droomende, grijze oogen, hoe die hier wandelen zou op dezen weg, en Jozette, zoo aanhankelijk naast hem, aan zijn arm, haar oogen naar hem op...

'Oui! oui! oui!' mompelde hij. Hij wreef aandachtig den karbonkel van zijn baret glimmend, zette de muts vast op zijn dikke haren.

Hij stond op, talmde nog even, keek zoo maar eens leeg rond, sloeg dan de Avenue Marigny in, naar den Pont Alexandre heen.

Er was daar, aan het eind der laan, voorbij de wemelendlichte opening op de Champs-Elysées, een onophoudelijk gerij, een wriemeling van al maar voorbijschietende rijtuigjes tegen een warrelige wriemeling van al maar voorbijschietende andere, daarachter.

En Célestin kreeg een dollen slag door zijn kop: - als je ongelukkig was,... dan gooide je je daartusschen... dan was je eruit...

Maar dadelijk trok hij zijn massieve schouders op en hij lachte triest... ja, dat zou je kúnnen doen, maar dat deê je natuurlijk niet...

Hij wist wel, dat hij zóó ongelukkig niet was, en dat gaf hem opeens weer een nieuw en machteloos verdriet... zóó ongelukkig zou hij willen zijn... zoo ellendig willen wezen om Jozette... bah! zijn corpus was te soliede... kòn hij wel zoo ellendig zijn?

Zijn goeiig-trouwe, blauwe oogen met den kinderlijken, klaren opslag onder de wat ongevormde breede brauwen, zagen treurig en donker en als van tranen verwaasd... uit zijn jaszak puilde het gele vloei met de twee croissants, die hij in de Avenue Gabriel had willen opeten.

Célestin zag werktuigelijk-helder de drukte, die hier nu langs hem toog; het gesliffer was al bijna voorbij van een afdeeling soldaten, - hij zag de gelijkelijk loopende vaalroode slobber-broeken en de slingerende ròze handen; een officier marcheerde een eindje erachter; zijn wijde pantalon was rijker rood aan den stiller-zwaaienden bruin-glacé vuist; een fiets met een witte mand voorop scheerde tusschen den officier en de soldaten door.

Terzijde, onder het koele kastanje-loof, reden twee ruiters stapvoets nader.

Over den oprij van het kleine théâter aan den anderen kant, was een knerpen van twee auto's en een victoria'tje; en een vrouw reed daarvandaan, alléén in een zwart-glimmenden electrischen landauer, die, met den strakken zwart-en-goudlivreiden watchman vóór het geslepen-glazen tusschenschot, zeer zacht kwam aangegleden... een groote, bleeke vrouw met een breeden, grillig opgetoomden hoed vol waaiende violette veêren boven een bloeiend-zware pracht van ros-rood haar... dat was zoo vreemd en mooi, dat 't even Célestin opschrikte; hij bleef staan, keek haar na, tot het triller-kruivend violet-over-rood, geruischloos en snel verkleinend, verwaasde in de verte der dwarrelende laan-beweging... Dan deed hij de lippen vooruit in geringschatting; hij zag, om een kalm effen gezichtje, de glanzing van fijn-gelijnde bandeaux en een simpel matelootje daarop met een sluiertje, afhangend in den nek...

Twee zusters van St.-Vincent-de-Paul, een wieging van witte vleugel-huiven boven het klooster-koele blauw, schreden matig midden op het pad aan hem voorbij.

In een grijzen regenmantel met helroode biesjes afgezet, kwam er een scharreltje aan, streek langs hem heen, zei iets...

- ‘Donder op,’ snauwde grof Célestin. Hij had zich verbeeld, dat zij in haar loopen iets had van een andere... een branderige duizeling was hem door het lijf geslagen.

Toen stond hij bij den ‘guignol’ van de Champs-Elysées.

Klein en lief en stil-rumoerig lag het touw-omspannen ruimtetje onder de lage lindeboomen bezijden de avenue. Het rood-en-geel theatergordijntje van de poppekast was nog dicht, maar de muzikant met zijn harmonica sleepte al zijn tabouret aan, tokkelde de eerste verdwaalde neuzel-toontjes, en op de voorste vlak-bij-de-grondsche bankjes zaten al rijen van kleine kinders; heel zoet en rustig zaten die, in spanning van afwachten; 't waren wat volks-kinderen in zwarte mouw-schorten, het haarkwastje steil uit het kleurige lint-strikje boven op het hoofd, en daarnaast een paar in witte jurken, de rozig-blanke gezichtjes vol-rond binnen de geborduurde witte baby-hoeden.

De bankjes waren zóó laag, dat ze zaten met hooge knietjes, die schuin uitstonden en een schootje maakten; gedwee groeven de rustende handjes daarin een kuil, of die wapperden eensklaps

uit en vooruit in een lief gebaar van ongeduld en verlangen.

Daar achter, op de hoogere banken, zaten hier en daar nog een groepje kinderen en de volwassenen met wie ze uit waren; als de harmonica-man zijn aan-en-uit-zwellend deuntje begon, kwamen er nog meerdere binnen en verdichtte zich de kring van kijkers langs het touw.

Célestin, met een zachte belangstelling, stond het aan te zien; hij had zijn breed postuur geschoven tusschen een paar straatjongens in, en wachtte tot het spel begon.

Een schrijnende weemoed lag nog zwaar als een bezinksel in hem, maar zoetjes-aan vlotten zijn gedachten heen naar het lieve, dat daar nu voor zijn oogen was; hij zag de kinderprofieltjes met de vage wip-neusjes en de open mondjes, onzeker belijnd in het laag-bolle der onderwangen; hij zag de oogen, twee tintelingen van vreugde of twee blinkende dwarrelingetjes van nieuwsgierigheid, twee stille effenheden van lief zoet-willen-zijn of twee donkere dieptetjes van een ongeweten vraag; hij zag de kinderkleêren en het bewegen der lichaampjes daarin, de pijtjes der zwarte jongens-morsschorten, vermommingen van lenige blankte en spartelende speelschheid, - de korte, wijd-geplooide meisjesjurken als vlinderachtigheden om de schriele kousebeentjes daar onderuit; hij zag de haardrachtjes, het vlas-zijig blonde gekrul onder een rood-vilten hoedje uit en het platte golfje over het voorhoofd met het roode strikje aan den linkerslaap, - het borstelig kortgeknipte van zwarte jongensbollen, dicht als met een dierenvachtje behaard en met soms even aan het spiralende kruintje en boven de gele nek-holte het blauwige blank der doorschemerende hoofdhuid, - en van wat oudere meisjes, het rondom opgekamde naar het knoetje boven op het hoofd, het onderhaar wat dunnetjes sliertend in den nek, en jong groeisel, als een webbetje van teer nesthaar, in de naaktheid der voorhoofds-hoeken gevallen; hij zag de handjes en voetjes, de handjes rauw en opvallend groot soms, als ongelijkaardig aan de kleine lichamen, of fijntjes mollig-blank, met deukjes op de kneukels - en de voetjes in bewegelijkheid als onrustige beestjes her en der over den grond, of die onnoozel naast elkaar hingen aan de strak aflijnende beenen, even boven den bodem, kleine, domme dingen in het bot-lompe der schoenen; hij

zag ook de intense geboeidheid der kinderen, het fel-even beweeg der hoofden, het gewend en gerek der schriele halsjes, het mee-geleef van lijfjes en armpjes, de heftige gespannenheid van kijken en roepen, als de vertooning vorderde... Guignol, in zijn blauwe schooljongenskiel, bonst met zijn harden houten kop tegen de beschotten van de poppekast; hij weet van pret en dolligheid geen raad, want hij heeft de meid bedot en den gendarme om den tuin geleid, en zijn oom kreeg de stokslagen, die voor hem waren bedoeld; met zijn rug opgeschurkt van verkneutering boven zijn voorover hoofd en zijn korte armen als staken schuin-uit, rollebolt hij over den rand van het poppekasttooneel; hij kan niet uitscheiden zoo zot als hij is en de kinderen vallen tegen elkaar van het lachen. Maar op eens is het lolletje van den deugniet gedaan... de kinderen schrikken, want de bedrogen gendarme, met zijn star-puilende oogen en een hout stijf aan zijn lijf gedrukt, schiet weer toe, hij overrompelt Guignol die niet meer vluchten kan en de stokslagen kletteren op de ribbekast van den schavuit.

Uit de diepte der poppekast geult de buikstem: ‘Tu as bu le vin dans la carafe de ton oncle?’

- ‘Oui! oui! oui!’ roepen, gansch mee op in het spel, de kinderen op het voorste bankje, als huilend en met het achterom gewrongen armpje zijn zeeren rug wrijvend, Guignol niet gauw genoeg antwoorden kan.

- ‘Et tu as bu aussi le lait dont Gertrude voulait faire la soupe de ton oncle?’ buldert weer de gendarme met zijn onbewegelijke koonen-tronie.

- ‘Non! non! non!’ roepen de kleintjes, die voor de rechtvaardigheid zijn, want 't was de poes, die de melk had opgesnoept...

En dan vangt er weer een nieuw bedrijf aan van de galgenstreken van Guignol.

Een half uur later stond Célestin nog op zijn zelfde plaats achter het touw. Uit zijn klare blauwe oogen blonk dezelfde vreugde als uit de oogen der kinderen; zijn baret stond welgemoed achter op zijn haren. Hij zou nog uren zoo kunnen staan en genieten van het pleizier der kleintjes en van hun mooi...

Als even voor twaalf 't gordijntje van de poppekast neêr

denderde en de man met de harmonica zijn lijzig afscheidsdeuntje uithaalde, zuchtte Célestin eens, keek rond, als was de wereld gansch veranderd in dien tusschentijd, en verwonderde zich over zijn verdriet, dat hij als iets vreemds en toch zoo eigens tegelijk, terugvond op den bodem van zijn hart.

IV.

Toen Vrijdags in den morgen - den eersten September - de kist met de zorgvuldig in vloei gerolde teekeningen door Célestin en Aristide eigenhandig de huisdeur was uitgesjord en op het handkarretje van den kruier getild en zij den man met z'n wagentje tot aan den hoek der eerste zijstraat hadden nageöogd, trokken zij zelf de stad in voor 't koopen van nog een paar laatste reisbenoodigdheden. Met den avondtrein van vijven zouden zij naar Roubaix gaan.

Sinds een jaar bijna waren zij nu in Parijs; zij gingen zich eens laten kijken daarginder, zoo bij gelegenheid van hun eerste werk, dat er zou worden tentoongesteld. Aristide's moeder en Célestin's oom, die vóór alles den studie-tijd der jongens wilden ontzien, hadden nog niet geklaagd over de lange afwezigheid - met Kerstmis alleen was Aristide drie dagen thuis geweest -, maar het wenschelijke der aanstaande overkomst was hun van-hooger-af te kennen gegeven, de laatste maal dat men uit Roubaix het maandelijksch bedrag hunner toelage had opgezonden.

Aristide was, den ganschen vorigen dag al, met de savantoverlegde toebereidselen voor deze reis in de weer geweest; hij had de ijdelheid, als een echt Parijsch heer te willen verschijnen voor al zijn oude bekenden in Roubaix...

Met een fijngespitsten smaak had hij samen met Jozette bij Délion op den Boulevard des Capucines twee der nieuwste créatie's van heerendassen gekozen: één, zeer bizonder-tintig, van een keverglanzig blauw-groen, dat vreemd en toch harmonisch stond bij zijn roode puntbaardje; het was een stijlvol strak-gelegde lus, die, zoo had hij berekend, in het hoogsluitend lichtgrijs van zijn beste zomerpakje een effect zou maken van juist voegzame artistieke onofficiëelheid en goeden toon. De andere was meer los en sierlijk voor de vrijere uchtend-kleedij, een soepele zijden cravate van grijze en witte

en zwarte ruitjes, die hij, zwierig als een jabot, in zijn linnen jasjes kon dragen, zelfs met een blooten hals.

Dan had hij zich een paar nieuwe schoenen gekocht, maar niet zonder moeite, want hij had een grooten voet en hij was in wel vijf magazijnen geweest voor hij in zijn nummer precies dat eigenaardig week bruingele van kleur en dat bizonder Engelsch-lange van vorm had gevonden, dat hij zich begeerde.

In de Belle Jardinière eindelijk was hij een hoed gaan uitzoeken; hij had daar, tot zijn groote vreugde, iets zeer buitengemeens aangetroffen: de gewone ronde, strakke artistenhoed dier jaren, een breede stijf-platte rand en een lage platte bol, maar die hoed nu van parel-grijs, fijn-vast vilt, de aangewezen dracht voor den na-zomer... Kéurig! vond Aristide. Omdat hij zoo luchtig was en zoo stevig tegelijk, was hij heel duur. Alles bij elkaar had hij veertig franken uitgegeven, juist de helft van wat zijn moeder hem maandelijks boven zijn toelage nog uitspaarde.

Die hoed, dat was de artist in hem, lei hij aan Jozette uit, zijn schoenen, dat was de dandy, en zijn keverkleurige das was het compromis van de twee. Hij was zeer voldaan en stelde zich veel voor van de bezoeken, die hij in Roubaix zou moeten afleggen.

Célestin had zich niets nieuws aangeschaft. Hij was zijn haar wat gaan laten bijknippen... hij had zijn Parijsche schildersbaret... hij had zijn pas-gekochte witte hoedje... hij had ook nog een paar gele schoenen, die hij weinig droeg omdat ze hem wat knelden op de wreef, en daar hij zijn hakken altijd scheefliep, was hij bij den schoenlapper aangegaan om die te laten bijwerken. Voor zijn oom, den koster, nam hij een photographie van de Notre-Dame mee. Dien laatsten morgen kocht Aristide toen nog zoo'n zelfde photographie voor zijn moeder en een kanten kraagje voor Jozette, waar die verrukt over was.

Om half vier, met hun drieën - Jozette bracht ze naar de tram - gingen ze uit huis; Célestin en Aristide droegen elk hun koffertje, Aristide een grijs linnen valies met geel leêren hoekjes, Célestin een vierkant zwart-bordpapieren knolletje van een onbegrijpelijke herkomst; Célestin had ook de teekeningen zelf meê willen nemen, doch dat was door

Aristide dadelijk geketst: nee, ze zouden als heeren in Roubaix komen; hij wou daar niet als een pakjesdrager over het perron zwoegen en zelf ‘compliment en hier waren de teekeningen’ naar het gebouw gaan.

Jozette liep wat stil tusschen ze in; zij had van te voren vaak opgezien tegen het lastig jaloersche, dat Aristide zeker zou hebben, voor hij wegging; ze zou dit niet mogen en dat niet, hij zou haar gansche dagen willen regelen, van 's morgens zus en 's avonds zoo... Hij was liever tegen haar geweest en verliefder dan ooit, maar hij had met geen vraag zelfs haar vrijheid beperkt. Ze zei zich, dat die jaloerschheid nu ook geen zin meer had, omdat zij Thierry ergens in Normandië wisten en van Lourty niets meer merkten. 't Gaf haar niettemin een onvertrouwelijk gevoel, maar dan dacht ze ook weer: haar lief jong jongetje, wat hij nu weer heelemaal in die reis opging! Toch hoopte ze nog op een verbod of een bevel.

Aristide, den arm om haar middel, genoot van haar lieve gezicht, dat hij nu in zooveel dagen niet zien zou en hij praatte luchtig: kom, ze moest niet bedrukt zijn, een week was gauw om... hij zou iederen dag een briefkaartje schrijven.

- Ja, als zij den Duitscher soms zag, zei hij even later, dan moest ze nog eens zien te vragen of hij er al over gesproken had... Maar dadelijk bedacht hij zich: nee, ze moest ook maar liever niets zeggen... 't was misschien beter dat hij het zelf behandelde.

Toen ze aan de tram kwamen, kon Jozette nog geen afscheid nemen.

- 'k Ga mee naar de de Gare du Nord!’ zei ze.

In de tram zaten ze hand in hand. Ze waren beide heel stil. Celestin was buiten-op blijven staan.

Terwijl Aristide achter de queue wachtte om kaartjes te nemen, liepen Jozette en Célestin tusschen het menschengewoel de lange, grijze stations-vestibule op en neer. Célestin zag er zeer ontdaan en verhit uit; opeens, met een bedremmelde bruuskheid begon hij gauw te praten: als hij geld in zijn zak had, dan gaf hij het altijd maar uit... hij had een beetje opgespaard... hij wou dat liever niet meenemen naar Roubaix... of Jozette voor hem bewaren kon...; en met een kleur als een boei zei hij er nog achteraan: ‘als

je er soms iets van noodig hebt, neem het dan, Bibi geeft het mij later wel terug...'

Daar was hij den heelen dag telkens over in zorg geweest: Aristide ging zoo op in die kwasterige dassen en schoenen van hem, zou hij háár wel geld genoeg gelaten hebben...? Hij had er niet openlijk naar durven vragen... Ook had hij wel eens vaag iets geraden van Jozette's vroeger leven en als een flitsende pijn had hem dan de angst gestoken, dat Jozette, in moeilijkheden, tot vertwijfelde dingen zou komen...

- 'Zal je 't gebruiken als je 't noodig hebt?' drong hij nog eens.

En in een plotselinge uitbarsting: 'tu seras sage, hein?... tu seras sage?' smeekte hij.

Jozette zag hem ontsteld aan; dan kleurde zij heftig, maakte een bevend handgebaar als om iets, dat hij nog zou kunnen zeggen, te verhoeden. In eenzelfden aandrang keerden zij tegelijk om en liepen weer in de richting waar Aristide zich juist bukte voor het loket. Het beursje van Célestin hield zij in de hand; zij zag hem aan, schudde zacht het hoofd, en gaf het hem met een weifelend, als om vergeving vragend lachje terug.

- 'Bibi heeft geld gegeven,' zei ze 'en ik heb zelf ook nog... Mercì Bouboule!'
- 'Je te remercie bien!' zei ze nog eens heel hartelijk, als Célestin met een wonderlijk vertrokken gezicht het beursje weer in den zak stak.

Een uur later liep Jozette alleen op den Boulevard de Strassbourg, naar huis terug. Ze liep zacht, als wilde ze zoo lang mogelijk terugblijven, en troebel staarde ze voor zich uit; ze was wel niet angstig, ze wist ook immers dat alles best was; maar er knaagde een vreemde pijn in haar en die dieper ging dan de plotseling ingevallen leegte der eenzaamheid.

Negende hoofdstuk.

I.

De herfst was over Parijs gekomen. De helder-koele morgens en de vroeg-grijzende avonden hielden het zon-warme der middagen omvat als een zomerglans tusschen twee najaarsfrischten, en de nachten waren zacht als in Augustus.

Het stadsleven had nog zijn stilleren klop van dood seizoen; de Avenue des Champs-Elysées, in den ochtend, leek een verlaten heirweg bij een provincieplaats, en de groote boulevards, des avonds, in den tintelenden lichtstroom der café's en der draaiende diamant-étalages, hadden duistere kloven, afgestorven trottoir-hoeken onder schemerblinde gevels, waar anders, in wemelende theater-vestibulen, mondain Parijs beweegt...; langs de gesloten hôtels op den Boulevard St. Germain bloeiden in vreemd-bleeke ziekelijkheid de kastanjes voor de tweede maal, en in de leêgere alleeën en op de boompleinen van den Luxembourg, tusschen de koperig-dorre verschrompeling in der uitgeleefde andere, stond er ook zoo een enkele, als een zonderling verdwaalde onechte lente, schril helgroen van schrieler blad en dun was-blank van kleine kaarsen...

Die boomen-plateau's, waar in het voorjaar en des zomers aan den voet der stammen het vief studentenvolk met zijn lustige meisjes in groepen zat, leken nu een verlaten buiten, waar een tuinman de dorre blâren te hoop veegt en een dwalende vrouw verdwijnt in de verte eener laan. Doch daar beneden, van onder die rosse loofritseling met de enkele vreemde vleugen van lente-gespruit, lagen de diepe tuinen rond den vijver, barstend in hun rijpsten bloei van duizend barnende kleuren en woelig van 't wandelaars-gewemel in zon en schaarsche schaduw.

Daar, in de bloemen-hagen om de fulp-groene, rechthoekige gazons, stonden als hooge, dichte bosschages de dahlia-struiken, zwaar-sappig van blad en vol bol-ronde rozetten van zuiver diep granaat en blakend geel, en wit, en triumphant oranje; daartusschen, hooger nog en ijler-zwierig, de cactus-dahlia's met de tuilen puntig-gepijpte bloemen in 't onwaarschijnlijkst reebruin en koper-rood en bronzig vermiljoen. Vrijuit, in schettering van scharlaken, praalden dan weer de geraniums,

heester-hoog, heesters van bijna geen blad en enkel brand van bloemen. En lager, in welverzorgdheid en orde van kleurschakeering de kleinere planten, veel saffraan-geel gevlek van goudsbloemen, feller of gedekter naar de schaduw der hoogere struiken spreidde, op-glanzend fluweel van cineraria's, rijk violet, het donker-paars en karmijn der verbena's en de pittige veeltintigheid der duizendschoonen. Daarboven wuifden de bossen zacht-citroengele margarieten en bengelde het purperen geklokte der fuchsia's-op-stam. En aan den kant, hel in de zon, hel aan het gloeiend gras, ontwelden wellustig aan hun strakke zwaarden de vlammend-roode of kwijnendwitte, wulpsche gladiolussen.

Rond die langgestrekte, stralende bloemen-volten, over de breede wegen voor het paleis, en vooral aan de westzijde, in de grashelling-bochten onder de terrassen, waar schaduw lag, - was een druk en stoffig gedwarrel van menschen en roezig kinder-gestoei; maar de kleere-kleuren, die daar dooreenkluwden, verbleekten en verflensten voor de couleuren-orgie van het herfst-park; alleen het wiegen van een enkele vuurroode parasol, een vuur-rood jurkje, ergens gehurkt, de hel blauw-satijnen sleeplinten van een min, spatten op in die flets-tintige mengeling van figuren.

Langzaam, zoodat bijna haar manke gang zich verloor in de bedaardheid der schreden, wandelde madame Germaine Dutoit het zonnige pad langs de oostelijke parterres af; regelmatig en maar even tikte haar stok op de gladheid van het asphalt-pad en in de vereffenende heftigheid van het gelaat lagen, innerlijk voldaan, de kleine donkere oogen. Haar geest had zich gelescht aan de omstuimigheid der kleuren-woelende bloemenbedden; het was een samenvallen van vurigheden dat, onbewust, haar rust gaf en een ontspannende gewaarwording van evenwicht.

Iederen namiddag vóór het diner was dit haar geregelde uitgang, en van die wandelingen door de weligheden van den Luxembourg kwam zij thuis, als na een tocht door de menschenwemeling en de kleuren-veelheid der groote magazijnen, - moe van al het hartstochtelijke, dat haar in de oogen was geslagen, met een kalm geworden hoofd en bevredigde begeerten.

In het voorjaar, zoodra de tulpen-laaiing was gebluscht, liet een tijdlang de tuin haar onverschillig; de teerheid der

dauw-blauwe vergeet-mij-niet-bedden, het broze bloesem-gebloei in de vruchtenkweekerij en de zacht-wuivende bleeke seringen, het boeide haar oog niet; zij ging dan wel onder de roodròze meidoorns, die langs de buigende balustraden den terrassen-kring rond-rijen, maar ook de overzoete geur daarvan was haar geen verkwikking. Zij hield van sterk-kruidige of vreemdsoortige roken, als de reuk van thijm en vlier, van hooi en Oost-Indische kers.

De volle sterke walm, nu, die uit de zonne-broeiing dier nazomersche bloemenweelden opsteeg, die walm zonder bepaalden geur, een walm van groei en groen en veelbesproeide, zware aarde, met een plotselinge teug daartusschen van een fellen afrikaander of een heetgestoofde laatste heliotroop, - die steeg haar genotvol tegemoet. Zij liep en ademde daarin als in een atmospheer, die bij haar hoorde.

Zoo, rustig, drentelde zij de laatste bloemvakkingen langs, stond even stil bij een tuinjongen, die, voorzichtig stappend tusschen het lagere gebloei, uit de floxen de dorre bloemprutsjes wegplukte; zij keek nog eens om, genoot van de keurigheid van het onderhoud: in die duizende bloeisels geen verlept blaadje dat bleef hangen, alles frisch en ongeschonden, in volle zuiverheid van onverwelkte kleuren.

Dan liep zij de wijde uitgangslaan af, waar 't woelig balspel der jongens haar vermaakte, nam de Avenue de l'Observatoire. Zij liep hier vlugger. Onder de winterig-kale kastanjerijen, waarvan telkens nog een bruin-geel blad naar beneden kwam gezworven, lagen bleek-malsch de rijpe begonia-bedden uit, meer materie dan kleur, de vocht-broze bloemen dofwassig wit en geel en een weinig rood, en het harige blad, zwaar van opgezwolgen sappen, buigende aan den brossen, ròzen steel.

Zij hield niet van die ongezonde bloemen, stevende schokkend dóór, recht af op Carpeaux' fontein, zilver-ruischend van kruisende waterstortingen. Zij was dol op die steigerende stroompaarden, wier bronzen borsten, bespoten door de schildpadden óver hen in den regen-bespikkelden vijver, dropen en gudsten van glinsterend nat!

Als zij daar even had gestaan, en haar hoofd gefrischt aan den stuif-nevel, die met den wind van de kletterende stralenbruising henendreef, - stak zij het plein over naar het

square'tje, kocht daar, aan de kiosk, haar avondcourant, nam dan den omweg langs Ney's standbeeld... even moest zij gluren of de Gros' wel op hun bankje zaten; dat was zoo haar dagelijksch amusement.

Gros, zijn hoed naast zich, leunde achterover, den buik vooruit, de beenen daaronder vadsig vaneen puilend, de voeten gedwee weer naast elkander op het zand. Zijn ronde hoofd lag met de snor-overschaduwde, blauw-zwarte kin op zijn frontje gezonken; onder de zware brauwen glommen prettig, in gekijk naar het menschen-beweeg langs hem heen, de kleine, grijze oogen. Zij, haar bleek samengetrokken gezicht strak onder het kapothoedje, zat paalrecht naast hem; even keek zij met haar troebel banglijk blikje terzij, in herkenning en met een vaag-onrustig weten van bekeken te worden, wendde dan schichtig het hoofd weer af.

- 'Zot volk!' dacht madame Dutoit; ze was blij, dat zij ze daar weer betrapt had, en in haar schik kuierde zij naar huis en ging voor Herz de schoteltjes warmen, die Jeanne des morgens had klaargemaakt.

Maar den volgenden dag was die kalmte gansch en al omgeslagen.

'Jeanne, wat is een "Vergiss-mein-nicht"?' - 'Jeanne weet je waar Metz ligt?' - 'Jeanne, wat beteekent: "aeternum vale!"?' - zoo woelde en werkte haar rustelooze geest en luchtte zich aan het ééne weerlooze levend-wezen in haar nabijheid; zoo beschoot zij Jeanne met haar vragen van-uit de meest onverwachte geestes-kronkelwegen, waarlangs hare koortsige gedachten één vast punt omtrokken.

Ieder jaar, tegen half September, ging Herz den Rijn en den Moezel langs, om bij de groote wijnplanters zelf de Duitsche wijnen in te slaan, waarvoor hij in Parijs en daarbuiten zijn vaste afnemers had. Hij bezocht dan meteen zijn familie in Lotharingen.

Die jaarlijksche wijnreizen waren de kwelling in het leven van madame Dutoit. Jaloersch was zij niet; minstens drie van de zeven dagen der week zat Herz dan hier dan daar, en nooit had zij een seconde achterdocht over het gebruik van zijn tijd. Maar die Duitsche jodenfamilie in Lotharingen, die haatte zij als de pest; zij haatte dat Sarreguemines waar Herz vandaan kwam - Sáárgemünd, zooals hij met een

plotselinge aandoenlijkheid zeggen kon; en op zoo'n oogenblik, in hem, die anders zoo heelemaal een gewoon Franschman leek, even zuiver Fransch sprak als zij, en zoo bijna niets joodsch had, - op zoo'n oogenblik haatte zij in hem, wat er nog restte van den Duitscher, maar vooral van den jood. Dat ‘Sáárgemünd’, dat was haar, wanneer zij er op eenmaal aan dacht, als een stil-klef, schijndood weekdier, daar ergens in een aquariumachtige schemering; het was ver en onbewegelijk en zonder dadelijk gevaar, maar het wachtte, het loerde, geduldig, tot het ééns, op een langzaam maar zeker naderbij komenden dag, zijn vadsige grijparmen uitstrekken zou, onverwachts en onontkoombaar. En was hij er heen, naar zijn ‘Sáárgemünd’, dan werd haar die samenklittende smousentroep, die klam nu om hen heen zou ‘schmeichlen’, een ondragelijke obsessie. En waren daar ongetrouwde nichten bij, blonde, eeuwig-glimlachende jodinnen stelde zij zich voor - het was zoo maar een vaststaand gedachte-beeld, grootendeels ook de herinnering aan een plaatje naar de mode van het jaar '50, uit een ouden roman van Herz - jodinnen, zwaar in haar melk-bleek vleesch, met groote ronde blauwe oogen en dikke vlechten om het hoofd gelegd; in wijd-uitstaande, witte mousselinen jurken met veel kleine strookjes zouden die gekleed gaan, als heel jonge meisjes; en in den laag-ontblooten hals hing een medaillonhartje aan een hemelsblauw lint, dat met lange ‘suivez-moi’'s over den rug wapperde...

Zij sprak nooit over dat alles; elf maanden van 't jaar werd het haar hoe langer hoe meer een dwaze onwerkelijkheid, maar iederen herfst was het een nieuwe benauwenis: ‘met het vallen van de blâren!’ zei ze bij zichzelf, in een behoefte, er een tragischen glimp aan te geven. Want wat wás 't toch, dat al die folterende dwang-gedachten haar altijd weer aanknaagden en soms geheel vermeesterden? Zij wist nu ten slotte toch beter, en was het ook eigenlijk niet leelijk van haar tegenover dien goeien eerlijken Herz...? Zelfs midden in haar obsessies, als 't haar voor enkele minuten gelukte, tot haar koele verstand in te keeren, kwam ze tot het helderst bewustzijn, dat het alles maar een kwade waan was. Doch zij moest er weer niet te strak aan denken, van buiten af; ongemerkt verwarde het zich en de onuitroeibare angst zàt er weer, als een vast brok in haar hoofd.

Het kwam misschien, doordat die gevoelens te oud waren, te ingevreten in haar ziel,... van uit de eerste tijden hunner samenwoning... O, dat altijd aanwezig-gewetene toen, dat geheime heimwee, dat verglimpte in zijn oogen, dat dóórgloeide in zijn woorden, telkens weer opnieuw! Dat branden van een verlangen, niet voor haar, dat had haar voor altijd aangetast, een wonde in het diepst van haar onbewustheid, die wel nooit heelemaal heelen zou.

Nu, sinds jaren, was Herz zoo gansch veranderd, dat zij bijna nooit meer spraken over zijn land. Maar vroeger... zij had toen vaak getracht, dat heimwee te bestrijden met klem van argumenten; zij herinnerde zich haar vurige betoogen, ‘dat zijn wáre vaderland, als Lotharinger, toch Frankrijk wàs en Frankrijk bléef,’ - zij herinnerde zich haar nationalistische strijdleuzen van ‘denk om '70’ en ‘à Berlin!’, - haar spitsvondigheden... hoe zij, speculeerend op zijn afschuw van de ‘pickelhaube’ en zijn aanhankelijken aard beide, gëinsinueerd had, dat die *sales Prussiens* zijn diepste hartsgevoelens toch wel niet zouden hebben kunnen veranderen... Had hij 't dan niet goed in het oude trouwe Parijs, dat klaar stond om Lotharingen te wreken? voelde hij er zich niet vrij en méér thuis dan ‘là-bas, dans l'esclavage!’? -

Na zoo'n daverend betoog, dat klonk als een klok, en dat Herz maar goedig op zich liet neerkomen, zei hij dan, bescheiden, dat hij ook nooit beweerd had, van Duitschland meer te houden dan van Frankrijk, integendeel, Frankrijk was hem lief, máár - en op-zij van onder de schrijftafel had hij zijn dikke atlasje gekregen, en terwijl zij achter hem was gaan staan, over de wat smoezelige en gëoorde kaart van Lotharingen gebogen, had hij haar uitgelegd, zwaarwichtig, van de ‘taalgrens’, en kippig zoekend naar sommige plaatsjes, had hij een dwalerige lijn getrokken, iets ten oosten van dit en een beetje ten westen van dat, zóó ... nu, en daar lag Saargemünd heelemaal buiten, op 't randje van de Rijnprovincie; en dat was altijd zoo geweest, er was in Saargemünd door 't volk nooit anders dan Duitsch gesproken, Duitsch was de taal van zijn ‘pays’, ... zijn ‘patrie’, nu goed, dat was dan Frankrijk, al was 't alleen maar omdat zíj er woonde... Maar hoe was zij er bij gekomen, was altijd zijn vaste plaaggrapje geweest, zich ‘Germaine’ te laten doopen, als ze zoo'n hekel aan de Germanen had? -

Tegen zooveel kalmte had zij nooit opgekund; voor een oogenblik had hij haar verstand overtuigd, dat alles toch zoo heel gewoon was, maar haar weinig logisch aangelegd gevoel bleef in onvrede; die ellendige ‘Heimat’ was niet weggeredeneerd...

In de laatste tijden leek het haar wel, of Herz zich werkelijk Parijzenaar ging voelen, of dat altijd smeulend ‘sehnen’ naar zijn stadje aan de Saar gaandeweg meer een rustig-lieve herinnering werd, maar zij vertrouwde het toch niet...

Al die jaren was het goed gegaan, was hij teruggekomen, even hartelijk als voor hij ging, maar bij iedere thuiskomst had zij toch iets vreemds aan hem opgemerkt, een of ander wonderlijk aanwensel, een Duitsche zaken-term, dien hij vroeger nooit gebruikte, het fluiten van melancholieke wijsjes, die ze niet kende, een on-Parijsche snit van haar en baardje, het vragen naar een gerecht, waarvan zij nooit gehoord had, een ‘bitte’ bij 't aangeven van een etens-schaaltje, zoo afwezig gezegd, alsof hij met dat ‘bitte’ binnen in zich iets koesterde, dat daar verlaten lag... zij haatte het alles, alles wat maar rook naar het moffenland!

Ieder jaar was ze dieper overtuigd, dat Herz en zij voor 't leven aan elkander verbonden waren, - en ieder jaar als hij er henentrok, had zij weer dien fatalen steek in haar hart, of dit nu het jaar van hun ongeluk zou zijn. Eens kon het hem toch te sterk worden; een van die blonde Gretchens zou hem inpalmen, en Parijs zou hem niet weerom zien.

Ditmaal hadden de reisplannen lang gehangen. Herz zou uit de verte zijn bestellingen doen; hij was nu zóóveel jaar met die firma's in relatie geweest, ze wisten nu zóó wat hij verlangde, had hij gezegd, dat hij, bij wijze van proef, ‘de reis eens op het papier zou maken’. Toen, plotseling, was het voornemen weer veranderd. Over een week ging Herz wèl naar Duitschland...

Na twee dagen van opbruisingen en luimigheid, was Madame Dutoit in een staat van broeiende neerslachtigheid geraakt.

Jeanne hoorde geen overrompelend woord meer, en vanachter de gesloten magazijn-deur klonk vaak, bovenuit de vervaalde vrouwenstem, het zalvend praten van een abbé, die zijn hoedje paste:

- ‘N'est-ce pas, chère Madame... Monsieur Combes peut

bien chasser de pauvres religieux, mais.... ca?... hum,... la coiffe noire... voyons... Comme je dis, qu'on nous chasse! on ne chassera pas Dieu de...'

- 'Deze misschien, monsieur l'abbé?' viel, kribbig even, de vrouwenstem in, 'zijden bourdalou... 9.50... dernière nouveauté...'

- 'Pardon, Madame, ik prefereer de cordelière.... wordt dit vilt niet rood?'

Madame Dutoit, plichtmatig, zonder geestdrift noch overreding, prees hare artikelen: 'kazimier, monsieur l'abbé... echt konijnehaar... geen schapenwol... dix francs cinquante ... met een satijnen voeringkapje, onze-cinquante... een bruin? een rood?... zelfde prijs...'

De pater, door die overtuiginglooze aanbevelingen niet geleid in zijn keuze, zocht en keurde lang, al oreerende en niet tegengesproken.

Met de nieuwe week kwam strak en onheilspellend, of het de uitspraak van een vonnis gold, Madame Dutoit aan Jeanne zeggen, het groote handvalies uit de bergkamer te halen. Zij liet het zich in het magazijn zetten en begon te pakken. Onder het bolderig heen en weer loopen naar de slaapkamer, hoorde Jeanne haar hardop regelen: drie paar dunne sokken... drie paar dikke sokken... twee witte vesten... Den ganschen ochtend ging, als een levende onrust, het jachtige tikkelen van den stok over de parketvloeren.

En tienmaal in den loop van den morgen kwam Herz uit de eetkamer naar het magazijn geschoten. Zijn goedigbleekbruine, bijziend-knipperende oogen vol bezorgdheid genepen onder de saamgetrokken brauwen, stond hij met kleine, bemoeizuchtige gebaren bij het pakken toe te zien... was zijn daagsche jasje niet vergeten?... zou ze om zijn twee nieuwe dassen denken?... in een hoek van 't valies tipte hij even den inhoud op, om zich te vergewissen... o, ja, zoo, lag dat daar... en hij haastte weer naar binnen, waar hij bezig was aan het regelen van zijn papieren.

Die zenuwachtige en wat beuzelige bedisseling, vreemd voor een man, die zijn halve leven tusschen de wielen zat, en die hij dan ook bij geen van zijn andere tochten aan den dag lei, overprikkelde haar en maakte haar nog ongelukkiger dan ze al was.

Doodmoe, het hoofd blakend van al het troebele denken, zat ze wat losstaande knoopen aan te naaien, stopte kleine slijtages bij... Herz zou tenminste met een koffertje goed, waar niets op aan te merken viel, daarginder komen... en onderwijl worstelden haar gedachten voort en wielden en wentelden maar al om die reis en het leven van Herz en haar.

Dan, langzamerhand, in den berustigenden dwang van het aandachtige werk, deinden ze wat kalmer uit, vergleden eindelijk in een stil gemijmer over veel van vroeger en thans.

Zij dacht aan de tien lange jaren, die zij nu bij elkaar waren geweest, kort eerst in de Rue Dauphine en de Rue des St. Pères, en dan hier, in de Rue Barral, - jaren, waarin zij het altijd samen hadden kunnen vinden, beter dan honderd getrouwde paren. Dat was de innerlijke gerustheid van haar leven... Maar nu, op zoo'n topzwaar oogenblik, werd dat alles zoo wankel en onwerkelijk en heel het theorieënbouwsel van haar warme hoofd, over de vrijwillige trouw en het vrije huwelijk, leek haar een ijlheid die geen houvast gaf...

Zij dacht ook aan den triesten staat, waarin zij Herz had leeren kennen .. een scharrelig makelaartje, naïef en onhandig, met een hart als een kind, voor drie kwart al verloren in den draaikolk van Parijs... en zij, acht jaar al weduwe, drijvend alleen de hoedenzaak van haar overleden ouders, een sterke vrouw van vier-en-dertig, niet mooi, maar wel knap ondanks haar been-gebrek, met een fikschen kop, die het leven aandorst en met een stel van vrije begrippen, toen al, waar ze trotsch op was. Dat Duitsche ploeteraartje met zijn zachte heimwee-achtige oogen en zijn stil vriendelijk gezicht, had eerst haar medelijden opgewekt; dan, als zij merkte, hoe hij wel scheef en onlevenswijs in het groote en vreemde Parijs stond en voor zijn beroep niet deugde, maar in den grond veel verstandiger was en bezadigder dan zij, en onderlegd in allerlei dingen waarvan zij niets afwist, toen was zij werkelijk van hem gaan houden. En hij, met de hulpbehoevendheid van zijn verbijsterde leven, had zich aan haar vastgeklampt en aan háár zich weer omhoog getrokken. Zoo waren zij altijd samen gebleven, ieder met zijn eigen kostwinning, vrij, en zoo goed voor elkaar als ze maar konden. En met de jaren was ze, diep in haar hart, meer tegen hem gaan opzien, had zich nog inniger aan hem gehecht. Hun

eigenaardigheden hadden zich verscherpt: in hem, zijn zwak voor verzamelen en zijn voorliefde, om in de schemerig gehouden eetkamer vol oude spullen in zijn oudste jasje te hokken; bij haar zelve, haar bazigheid en grillig bruuskdoen... ze wist het wel, maar ze wist ook, hoe dit niets dan uiterlijk krachtvertoon was; dat in 't wezen der zaak het stille beleid van Herz de vastheid was geworden, waarop zij steunde. Herz' trouw was het geloof van haar leven, Herz' ondergrondsche bestiering haar rust.

Ze was wel veranderd in die tien jaar! ze voelde plots met een ijlen schrik, dat, alleen, een verlaten vrouw, zij geen veerkracht meer zou hebben, een ontgoocheld leven te dragen.

Och, dacht ze dan, als Herz toch ooit eens had kunnen besluiten, die wijnmakelarij aan kant te zetten... als hun kameraadschap eens zoover was gegaan, dat ze samen één zaak waren gaan drijven. Wat haar dat een getob zou hebben bespaard! Zij had zich altijd voorgenomen, als Herz nog ooit eens van trouwen ging praten, dan zou ze vierkant verklaren, dat het onzin was... maar wat zij verlangde, dat was een compagnieschap... zoo van: dát heb ik en dát heb jij, en dan in een mooi vertrouwen de heele boel bij elkaar doen en samen optornen tegen het groot Parijs.

En wat dat ook veel beter was geweest! Herz was knap en een schrander zakenman... maar hij was geen verkooper; een jood... maar met zoo weinig joodsch; die wijn-affaires van hem - één en al stiptheid en betrouwbaarheid, dat klopte allemaal als een bus; z'n oude klanten, zooals hij die langzamerhand, en vooral door recommandatie, bijeen had gekregen, die waren dan ook allemaal muur-vast; maar om bij de menschen aan te komen, gemakkelijk, soepel, ze met een gladde behendigheid en een vloed van woorden te overreden, dat kon hij niet; hij had geen voorkomen, geen aplomb, hij was te bescheiden... Terwijl zij, zij wist zich zoo gewikst en kordaat, zij voelde zooveel onverbruikte energie in zich, die haar doodbrandde van binnen; ze was dat obscure verkoopen van een paar dozijn hoeden per week aan de zwartrokken soms zoo beu... Zij verspilden hun goede jaren... háár stuwkracht en pootigheid, en de zakenkennis en voorzichtigheid van Herz, en dan een groote zaak beginnen ergens op een mooien boulevard, op een eerste étage...

Met een schok waren haar weggedwaalde gedachten weer bij de werkelijkheid terug... Ja... zoo kòn het... en als het nu eens te laat was...!

En in een plotselinge uitbarsting: 'Jeanne, mijnheer gaat naar "die Heimat!" weet je wat dat is?' - en als Jeanne, met een schrikje, maar goedig dadelijk, omdat zij de andere ongelukkig voelde, van niet-begrijpen knikte, Madame Dutoit, heftiger weer en schijnbaar zich vroolijk makend: '"das Vaterland! das Vaterland!" versta je dat dan niet?'

Dien avond zaten Herz en zij in hun eetkamer onder de lamp. Zij had een soort zeer zoete abrikozen-beignets met kirsch voor hem gebakken, waar hij veel van hield, en met een opgestapeld bordje naast zich, pikte hij daar snoepsgewijs telkens eentje van aan de vork.

Hij keek bedrukt en verscheidene malen draaide hij halfweg om op zijn stoel en bleef even bladeren in de papieren op zijn schrijftafel achter zich. Dan was zijn afgewend gelaat, schuin over de wang van lamplicht beschenen, oudachtig ingevallen en met iets armelijks van dunne plukjes haar in den nek. Zij zag het met zorg en met vreugde tegelijk.

Zij had zich verkleed voor dien avond, droeg een glanzig wijnrood zijden lijf met smalle witte kantjes versierd, dat haar jong maakte. Dan stond zij op, ging aan het buffet nog een glas wijn halen voor Herz, om te drinken bij het zoete gebak, en verzachtend haar manier van spreken, gaf zij hem, vol drang, goeden raad voor op reis.

Hij knikte en keek haar nadenkend aan; er was een verzwegen gedachte in zijn hoofd.

Toen at hij zijn laatste beignets; ze waren bizonder lekker, prees hij, en hij lachte haar toe.

II.

Als den volgenden morgen Herz vertrokken was, ging Madame Dutoit dadelijk, in een jacht van bedrijvigheid, aan het uitpakken van de nieuwe bezendingen hoeden, die sinds een dag of wat in groote vrachten waren aangekomen. Daar zorgde zij altijd voor: wanneer Herz op zijn noodlottige najaarsreis ging, dan moesten de nouveauté's binnen wezen; dat gaf, twee, drie dagen een overstelping van werk, die voor tobben geen tijd liet. Ontpakken, keuren, sorteeren,

etiquetten aannaaien, vergelijken met de nota's en zelf noteeren... en de ‘stock’ ook diende opnieuw geregeld, uitgezocht de stukken, die, al te ontsierd door het eindelooze oppassen of overmodisch geworden, naar de marchande du Temple gingen... maar ze moest op haar tellen letten: zooveel stuks houden van die soort en zooveel van deze, voor de paar oude patertjes, die altijd weer om hun lijfstukken kwamen; zij moest ook rekenen op de arme seminaristen, die hun hoedjes droegen tot ze groen zagen van de kaalheid en die altijd nog blij waren, in een fatsoenlijk magazijn een koopje te doen aan wat zij ‘onfrisch’ noemde...

Met kracht van wil dwong zij haar oproerige gedachten tot rustig overleg bij het werk... haar hoofd nu bij elkaar houden! goed acht geven!... anders wist ze straks geen raad van de verwarring!

In den versten hoek van het vertrek hoogden de nog onaangebroken blokken van doozen, twaalf in dubbele rij tezaamgesjord met de kruiselingsche windingen van het paktouw tot bouwselen van blinkend karton. Daarvoor, als een warrelige stad aan den voet van een Dom, lag de vloer volgesleept met de in overijling half ontpakte bezendingen, naast heel den uitgehaalden rommel van het vorig jaar, een kris-kras van leêge doozen, doozen met opgespalkte deksels, rijen van hoeden, torens van hoeden, de een op den ander gebold; - tusschen vlossige fronsels van zijdepapier was soms even een geheimzinnige opkleuring, groen en violet en goud, van prelaten-hoofdsier.

Op het portaal bolderde schemerig de hoop weggedane ropperige kartons, vergeeld of grauwig, met uitgesleten hoeken, en bodems die gingen kieren; en boven-op de kast lag omgewaggeld tegen den muur een stapel onachtzaam over elkaar gedeukte afdankers.

Jeanne werd binnengecommandeerd, en beladen met hoeden, die zij dan wegdroeg naar het bergkamertje, tuimel-gevaarten, òp van haar handen laag voor haar buik tot boven de kin... Het waren de ‘bicornes’ van merinos-overtrokken stroo, veel luchtiger dan vilt, voor 's zomers in de stad, en de canotiers van zwart palmstroo, zooals ze die droegen op 't land en op reis; dat alles moest achter uit den weg gezet tot de voorjaars-schoonmaak weer kwam.

Binnen begon er nu, na een poos leertje-op, leertje-af gestrompel, wat orde in de zaken te komen; de nog deugdelijk bevonden voorraad was geborgen langs de wanden; de nieuwe toevoer, in een voorbarige vergewissing of alles er wel was holderdebolder overhoop gehaald, werd regelmatig bij soorten uit elkaar gezet.

Madame Dutoit, in een kortgerokte roode peignoir met groote zwarte noppen, stroopte voor de zooveelste maal haar mouwen als een arbeider op tot over de ellebogen en streek zich de warrende haren uit het gezicht; zij toog weer aan den slag.

Eerst ging zij nu de drie groote hoeden-afdeelingen, waarin hoofdzakelijk haar handel bestond, in volgorde scharen. Achter het lessenaartje, tegen het penant, rangschikte zij de duurste, die van hazenhaar, de zwart-satijnig glimmende, week-dikke vilthoeden, nog altijd 't meest gekleed, doch weinig meer gevraagd; zij verkocht er een enkele aan ouderwetsche dorpspastoors, die er jaren mee deden, of ook wel aan den een of anderen deftigen kapittelheer van Notre-Dame.

Bij de balcondeuren taste zij den dubbel zoo grooten stapel op der kort-geschorene slappe, de ‘kazimieren’; in de paar vooraanstaande open doozen doken diep de dof-glanzende bicornes, opgetoomd met hun twee koordlusjes weerszijden;... in één school 'n buitenmodel, nog maar door twee of drie verstokte stijfhoofden onder haar klanten gedragen: dezelfde hoed, door zes ‘tirettes’ saamgehouden tot een steek!

Midden in de winkelkamer eindelijk, bij lange zes-hooge reeken bovenop hun gemeenschappelijke vierkante spanen kistjes, kwamen de kort-geschorene stijve te staan, ‘le feutre ras rigide dit imper,’ die men het meest droeg tegenwoordig, want zij verloren hun vorm niet en waren stevig in de hand bij het groeten. Zij had er maar een regiment van ingeslagen; het vorig jaar waren er tot tweemaal toe moeten nakomen.

Een sterk geur van nieuwe stoffen en versch karton dreef door de benauwend droge lucht van het magazijn; zij gooide het raam open, want de balcondeuren waren versperd. Een koele morgen-herfstlucht, vol instroomend, tintelde haar om het hoofd... dan, de ijle scherpte maakte haar denken te klaar en wrang, de pijnlijke gedachten kwamen weer in haar opgeslopen... een oogenblik bleef ze staan tegen haar lessenaar,

starend naar den overkant... Maar ze moest nu voort, niet gesuft! er viel nog zooveel te doen!

Achter de toonbank wachtte de bezending harde, grof kastoren steken van kemelshaar en wol, het voorgeschreven hoofddeksel der Frères des Ecoles chrétiennes; als een witgeringde toren van Pisa helde tegen den zijkant van het toogje een stapel omvloeide missionaris-flambardjes, bolletje van vloei over bolletje van vilt; en op het toonbankblad, als zeldzaamheden, pronkten de drie bisschopshoeden die ze ieder jaar weer bijbestelde, de kostbare hoeden van het fijnstzijige kastoor met hun violet-satijnen voering en rond den bol hun koord en afhangende kwasten van groene zijde en goud.

Dan was nog niet uitgepakt heel het doozenbouwsel in den hoek bij den schoorsteen, de civiele dopjes en sequahhoeden... voor als de heeren 't er eens van namen; ze kochten die dan ook bij voorkeur niet in een gewonen winkel...

En naast den pas-spiegel verdrongen zich de doozen met kruinkapjes en koormutsen; de kleine tonsuurtjes van laken of zijde of fluweel, al naar den smaak; en de vierkante ‘barettes’ van merinos of zijde-over-karton, platgevouwen en zoo bij twee stijve rijen saamgedrongen in een doos, de reeks glanzend-peluchen pluimen op uit de boogjes-reeksen der kammen; ze waren alle met vier kammen; die met drie sloeg ze niet meer in, want niemand maalde er om: de eerste de beste seminarist of kerkzanger kwam zijn ‘barette à quatre cornes’ koopen, of hij dokter was in de theologie; dat scheen te mogen. Uit een afzonderlijk kistje achter tegen den muur gloeide even het scharlaken laken van de kleine baretten en kruinkapjes der koorknapen.

Op den schoorsteenmantel eindelijk, als in een étalage-pyramide op elkaar gezet, prijkten de kanunnikenmutsen, zwart met roode boordsels en rooden pluim; daarnaast, voorzichtig op vloeipapier gelegd, het zestal bisschops-Soli-Deo's, violet met karmozijnen biesjes en met wit glacé gevoerd, en de zes bisschopsbarettes van paarse gewaterde zijde, die 10 franken kosten!

Na 't haastig déjeuner sorteerde zij vluchtig, op de tafel in de slaapkamer, haar kleiner goed; zenuw-moe, met een pijnlijken rug, steunde zij haar eene hand op de tafel, terwijl de andere met kribbige bewegingen los-schudde, om-woelde, opzij schoof... Ceintuurs, bourdalous, beffen; de ripsen

en cachemiren ceinturen, de zwart-wollen gordelkoorden der monniken-orden, de zijden en ripsen hoedelinten en de beffen van zwart katoen-over-karton, van zwart satijn met wit gezoomd, en, die niet vuil werden, van *lasting* met parelen randjes. Even doorbladerde zij nog het aparte bundeltje witte befjes voor de Frères des Ecoles chrétiennes en het pakje blauwe voor de Frères de la Sainte Famille.... Ook diende ze de chachenez' en de foulards voor den winter nog uit de bergplaats te halen....

Maar die prutsen zou ze morgen verder wel zien; ze kon hier niet langer in die slaapkamer hokken... alles was present, op de kalotjes voor de kanunniken na.... waar záten die dingen nu? of misschien wáren ze er ook niet; met die firma Lamiot hadt je altijd wat.... Zij moest nu maar eerst eens gaan zorgen, dat die stijve kastoren uit den weg kwamen.... die verstopten het heele magazijn....

En uren lang, in haar roode peignoir, stapte Madame Dutoit tusschen en over dat alles, sjorde touwen los, stapelde doozen vaneen, stapelde doozen weer op elkaar, telde, betastte, hield tegen het licht, stevende telkens naar het groote boek en de paperassen op haar lessenaar, vulde in, rekende na, streepte door wat zij gehadad had.... Zij liep schokkerig mank van vermoeienis en haastigheid.

Als zij laat op den middag tot aan de gangdeur haar stapels had uitgebouwd, kwamen twee jonge kapelaantjes zich aanmelden bij Jeanne.

- ‘Entrez! entrez!’ riep Madame Dutoit, die hun stemmen had gehoord. Met een paar kortberaden armzwaaien als van een werkman, maakte zij een plek ruimte, sleepte de deur open.... Bedeesd stonden de kapelaantjes op den drempel; de voorste zei, dat ze een reishoedje wou'en koopen...

- ‘Pássez messieurs!’ noodde weer madame Dutoit, die voor den spiegel den rommel aan het wegsjouwen was.

Blozend beurden de kapelaantjes hun lange soutanes op en stapten met de dikke kousen-kuiten en de lage zilvergegespte schoenen over de doozen-stapels tot in het eilandje voor den spiegel, waar zij verbouwereerd dan de oogen neersloegen voor hun eigen beeld.

Den avond van den tweeden dag was alles geördend, de

magazijnwanden waren smetteloos en glommen van den glans der vele splinternieuwe doozen, en al het afgedankte goedje was in de rommelkamer geborgen, waar de loopjongen van de marchande du Temple het bij een paar karrevrachtjes vandaan kon halen. In haar keurig magasin, waar niets meer te doen viel, dwaalde madame Dutoit als een rustelooze rond bij het tergend getikkel van haar driftig neerkomenden stok.

Zij zag Herz, met zorgvuldig gladgestreken haren en zijn nieuwe blauwe das aan, in een groot vertrek vol vreemdsoortige meubelen nadenkend op en neer gaan; en er was eene vrouw bij hem, een blonde vrouw in een witte japon, die op hem afkwam....

Zij zag weer Herz, met een geïllustreerd Duitsch blaadje voor zich, in een priëel, een ‘gartenlaube’; hij had zijn witte ruitjes-vest aan en zat in zijn hemdsmouwen, zooals hij dat op mooie dagen graag deed.... hij was daar heel thuis, en er was weer een vrouw bij hem, een jong meisje nog met een lange blonde vlecht op haar rug; die reikte hem een glaasje over en met zijn vriendelijke lichtbruine oogen keek hij op....

Madame Dutoit schudde heftig het hoofd, als om de opgeroepen tooverbeelden te verjagen. Goddank, dacht ze, dat dien avond Madame Bertin kwam. Ze zou het alleen niet kunnen uithouden! Ze vroeg, of Jeanne wou blijven om haar avondeten te maken; ze was zoo moe, zei ze; zij riep haar in de kamer om de eieren te roeren voor haar omelet, deed onderwijl een fantastisch verhaal over een clairvoyante, die plotseling tegen een kennis had gezegd: op dit oogenblik wordt uw zuster verleid, wat dan later, door allerlei romantische verwikkelingen heen, was uitgekomen waar te zijn geweest.... Jeanne luisterde met een gespannenheid van aandacht, die aan devotie grensde.

En tegen achten kwam Madame Bertin; Madame Dutoit nam het staande lampje, waarbij zij had gezeten, van de eetkamer-tafel en droeg het naar het toogje in het magasin.

Een eigenaardigheid van den omgang der twee vrouwen was, dat Madame Bertin altijd bij Madame Dutoit kwam en maar hoogst zelden Madame Dutoit bij Madame Bertin, en daar Madame Bertin de overvolle en stofferige eetkamer van Madame Dutoit schuwde als een kweekhol van bacteriën,

zaten zij trouw in het magasin, weerszij het toonbankje bij de deur; tusschen hen in stond de kleine wit-porceleinen lamp met zijn laag het licht onderscheppenden, rood-en-goud kartonnen kap. Daar, de lange avonden door, gingen hun heftige, leerstellige twistgesprekken, vurig-overredend van de eene, taai-volhoudend van de andere, ontaardend vaak in felle oneenigheden, die zij een volgenden avond dan weer uitvochten en in de beste verstandhouding bijleien. Zij noemden elkaar altijd Madame Bertin en Madame Dutoit en zij zochten elkander enkel om dat partnerschap in het redetwisten. Zij hadden niets gemeen dan hun anticlericale gebetenheid, en een flauwe toenadering naar verwant gebied in den nog onbestemden vegetarischen hang der eene, en de nevelig theosophisch-spiritistische neiging der andere.

Doch verder dan een vage sympathie ging dat niet en hun anticlericaalheid was van zoo verschillenden aard, dat er ruimte was voor hakken en zetten naar believen.

Bij Madame Dutoit was het een joyeus ongeloof, een zot vinden van den eeredienst, een scheef-praten van de dogma's, een kip-ik-heb-je tegenstrijdigheden betrappen in het bijbelverhaal. Haar pastoortjes en patertjes en kapelaantjes vond zij ergerlijk bekrompen, iet wat zielig, en ridicuul; overigens waren 't prachtige prooien voor haar spitsvondige overrompelingen. Zij waren eigenlijk het vermaak van haar dagen; en zij betaalden nog bovendien.

Madame Bertin daarentegen lieten eeredienst, dogma en geloof vrijwel onverschillig; zij had een verstandelijken, regelrechten haat tegen alles wat ‘het priesterdom en de nonnenklieken’ betrof. Men moest den smadelijken klank van haar stem hooren als zij het had over ‘la calotte’. De ‘soutane’ was voor haar de verpersoonlijking van intrige en geheime ontucht, de ‘zwàrte non’ van schijnheiligheid en geniepige wreedheden. Kwam zij 's avonds bij Madame Dutoit en zweemde daar nog iets als een wierookluchtje van druk middagbezoek, dan snoof ze hatelijk zonder iets te zeggen, of ze spotte: ‘ik zal nog vroom worden, zooveel als ik in de kerk kom!’

Madame Dutoit van haar kant beweerde vaak lachend, dat der andere papenhaat niets was dan jalouzie; de zieken, die liever door de ‘bonnes soeurs’ werden opgepast, dan door een leeken-verpleegster-met-diploma-en-al, die waren ook niet

weinige! En goed, zij verdiende haar brood aan de zwartrokken, maar de Bon Marché, waar Monsieur Bertin het zijne haalde, was niet minder van 't houtje...

Ook in de quaestie der nonnenvervolging waren de twee ‘vrijdenksters’ het even dikwijls niet eens dan wel.

Madame Dutoit, natuurlijk, vond den strijd tegen de clandestiene kloosterscholen, die de jeugd onder den domper zetten, uitstekend; doch, onlogisch als zij altijd was, ieder apart geval leverde bizonderheden op, zooals de couranten die meldden, een afscheid aan de Gare St. Lazare, een treffend woord van een mère supérieure, die haar plotseling ontroerden en haar meewarigheid gaande maakte. - Madame Bertin las gretig en met een koel hoofd elk nieuw bericht van de doortastendheid der regeering. Iedere non minder in Frankrijk was haar als een persoonlijke verluchting. Zij was strijdlustig als Jules Coutant en Girault-Richard zelve. Alleen, zij was jammerlijk zeker, dat het alles toch tot niets leiden zou.

Dezen avond kwam Madame Bertin met een nieuwtje; zij had, in een groot magazijn van de Rue du 4 Septembre, een laatste vinding van gezondheidsmatras gezien, gegalvaniseerde ijzer-spiralen met een laag zeegras daarop, en dat leek haar bizonder geschikt.

- ‘Dwaasheid,’ verklaarde dadelijk Madame Dutoit, er was niets onzindelijker dan zeegras; het verpulverde en gaf een zwart stof, dat door het beste tijk heenzeefde... je hadt er nog geen jaar op geslapen, of je schoone lakens waren den tweeden dag al grauw.

- Dat kon wel zijn, vond Madame Bertin, maar de koelte van het zeegras, daar ging niets boven... en zij weidde uit over den verslappenden en zenuw-ontredderenden invloed van het slapen op kapok.

- Als je maar stevige linnen lakens nam, dan was kapok niet warm, verweerde zich Madame Dutoit, en de zenuwziekten waren trouwens pas begonnen, sinds de menschen niet langer een halven meter diep in hun veeren bedden wegzakten.

Madame Bertin kwam met een uitspraak van le docteur Dufour en Madame Dutoit met de ervaringen van al haar familieleden; dan verzeilde het geprek op de geheele slaapkamer-inrichtingen en bizonderijk op het rood-fluweelen troonhemeltje, dat Madame Dutoit boven haar bed had.

Madame Bertin zat recht-op tegen den stoelrug geleund, haar bedaarde, ovale gezicht van egaal vaal-roze vleesch in de schaduw, de rechter-elleboog in de linkerhand en de spitse kin zachtjes gesteund in de nadenkend heen en weer wrijvende wijsvinger en duim; - achter het toogje, laag den massieven blakenden kop in 't volle lamplicht, boog Madame Dutoit vooruit, de beide armen stevig op het toonbank-blad, de felbruine blinkende oogen onafgewend op de afgewende zacht grijs-blauwe der andere. Maar soms had zij wel een moment van afgetrokkenheid, keek dan even met een vreemde somberte in haar plotseling diep geworden blikken, vaag ver weg, als naar een verontrustend vizioen, dat voor haar opdeinde...

Als eindelijk het onderwerp van de slaapkamers was afgehandeld, kwam Madame Bertin nog met een andere quaestie; ze had het nu zelf in een medisch blad gelezen, die kwakzalverij van de dragées Ferronnet...

Maar Madame Dutoit, al naar het later werd, was niet zoo strijdvaardig van replieken meer als gewoonlijk; het opgeworpen geschil verliep goedmoedig in wat getrek over en weer, zonder veel animo.

- 'Al die speciale medicijnen moesten eigenlijk bij de wet verboden worden... of ten minste je moest ze alleen op medisch voorschrift kunnen krijgen,' doceerde Madame Bertin nog in een opleving van deskundige zelfgenoegzaamheid: 'iederen dag komen er nieuwe... de couranten worden er rijk van... en de menschen vliegen erin... de doktersvisite uitsparen, naar den apotheker loopen... geef u mij eens wat voor dit, geef u mij eens wat voor dat - voor de maag... voor de zenuwen... honderden ruïneeren hun gezondheid ermee...'

'Ja...' aarzelde Madame Dutoit, 'ja... maar die Sirop Vial heeft toch laatst in een paar dagen Herz van zijn catarrh genezen...' Toen bracht zij de hand aan de oogen of zij slaap had of hoofdpijn en werd weer zeer stil.

Vóór half tien was Madame Bertin vertrokken...

Den volgenden middag, toen Madame Dutoit, voor een wandeling naar den Luxembourg, de loge passeerde, schoot Madame Carpentier opeens haar glazen deur uit. Die was juist bezig geweest zich te verkleeden, knoopte haastig nog de laatste parelmoertjes van haar blouse dicht.

- ‘Non... pas de lettres,’ zei ze, op een nadrukkelijk tegensprekenden toon en met een meewarig hoofdgebaar, alsof het een uitgemaakte zaak was, dat de andere dáarnaar in zelfbeklag vernemen kwam.

- ‘Non, rien...’ zei ze nog eens.

Madame Dutoit, eerst verwonderd over die ongerijmde toespreking, trok plotseling bleek om den neus; zij had de vijandige bedoeling begrepen... zij verwachtte wel geen brief, - op een nietszeggend ‘ansicht'je’ na, schreef Herz zelden als hij van huis was -, doch het arglistige in den toon van Madame Carpentier's stem had met een plotselinge hevigheid heel den drang van haar fatale angsten weer omhoog gedreven.

Maar zij beheerschte zich - wat had dat wijf met Herz en haar te maken? - en zij wou koel doorgaan, toen juist, stemmig in een donker blousje gekleed, Jozette de straatdeur binnenkwam, en zij wel even stilstaan moest om die door te laten.

Een boosaardig flikkeringetje versprong in de hardblauwe oogen van de conciergevrouw; als Madame Dutoit, met haar wat voorzichtigen stap over den drempel, dan heenging, schoof zij haar gauw na in de open deur, zoo van gezellig mee buiten even een luchtje scheppen, en met een hoofdwijzing over haar schouder naar de gang, waar zij Jozette zachtjes de trap hoorde opgaan, zei ze:

- ‘Die ziet er ook niet vroolijk uit... geen wonder... een ongetrouwde meid... en 'r mijnheer is er van door...’

En met een geveinsde vriendelijkheid wou ze dan nog iets anders gaan vertellen: ‘l'autre jour...’

- ‘Au revoir...’ zei verward Madame Dutoit en draaide zich af.

Zij liep recht door en den hoek om, ging niet naar den Luxembourg; zij liep den heelen Boulevard du Montparnasse af tot de Rue de Sèvres, en langs denzelfden weg weer terug. Haar heup was moe van 't mank gaan; haar rechtervingers nepen krampachtig rond het ivoren handvat van haar stok.

... Als zij nu zóó eens moest loopen, al de jaren, die zij nog voor de boeg had, een bespotte en verbitterde verlaten vrouw... Het wàs toch ook vreemd, dat Herz er nooit van gerept had, van trouwen, al kon hij wel denken, dat zij bij haar principe zou blijven. Had hij 't maar eens één keer

opgeworpen, tegen al haar stellingen in... waarom had hij 't nooit gedaan? pijnigde zij zich. Zij wist, dat *hij* volstrekt niet zulke besliste begrippen had daaromtrent als zij; waarom had hij dan nooit eens getracht, haar tot een meer normale levens-verhouding over te halen... te meer, waar hij toch dikwijls genoeg had kunnen merken, hoe zij door sommig soort menschen werd aangekeken op hun ongetrouwde samenwoning...? Háár liet het koud, maar waarom had het hèm nooit eens gekwetst?

Dan dacht ze aan Herz, hoe bedrukt hij er dien laatsten avond had uitgezien; zij voelde de armelijke plukjes van het haar in zijn hals... en plots was er een meêlij en een warmte in haar, sterker dan haar weifelingen.

Aan den hoek van hun straat zag zij het huis, blank tusschen de valere nevengebouwen, een room-gelen benedengevel en de hooge witte pui daarboven met al zijn versch geschilderde witte jalouzieën tot aan het bloem-kleurend dak-terras. Links van de voordeur lonkte vreemd de groote koperplak van haar naambord... en midden op de vlakke façade stak één alleenig balconnetje uit.... daar waren die drie kamers van Herz en haar... Het huis stond daar zoo vriendelijk in de middag-klare straat, maar het was haar op eenmaal of zij er door-heen zag: van binnen voos, twee stapels platte doozen vol onzuivere luchten, en ruzie en leed, vol eenzame levens en in onbespiede eenzaamheid ontstellende menschengelaten...

Met een afschrik ging zij binnen.

En nauwelijks klikte het slot weer dicht, of Carpentier verscheen in de logedeur. Hij had zijn starre gezicht van onaangenaam te willen, en achter hem dreigde het zware postuur der vrouw.

‘Ze is heelemaal beteuterd!’ had Hortense gezegd, toen haar man thuiskwam, - ‘nou kun je ze te pakken nemen!’

Met zijn gekleede jas, gauw aangeschoten, had hij zitten wachten.

Zijn stuurlooze ooglid moeilijk opgetrokken boven de glaziggrauwe en wittig-blinde bol, zei hij met een verkennings-blik van heimelijke beduchtheid nog, dan in een doorbrekend plezier:

- ‘Ik mag niet toestaan, Madame, al is u ook duizendmaal Madame Dutoit, dat de orde in het huis door u wordt

verstoord. Als die jongen van den Temple weer ná twaalven komt, om uw afval naar beneden te halen, zullen wij zoo vrij zijn hem terug te zenden. Een lorrenjood met vuile doozen 's middags op de trap... daarvoor moet u in een ander soort huis gaan wonen.'

Madame Dutoit zocht naar een woord... zij leunde zwaar op haar stok, had dan een zenuwachtig-woedenden hoofdknik van beleedigde machteloosheid en ging plotseling door.

Carpentier kwam triumphant in zijn loge terug.

Madame Dutoit liep boven driftig van het magazijn naar de eetkamer en van de eetkamer weer naar het magazijn; dan, zonder doel, ging zij bruusk de doozen regelen op een plank, waar zij wat scheef stonden.

Zij was helsch op zichzelf: die knecht kòn immers alleen 's middags komen... 's morgens moest hij op de markt helpen, had de marchande gëantwoord, toen zij hem vóór twaalven bestelde..., dat had ze toch kunnen zeggen!... ze had zich als een kind de les laten lezen.

Den volgenden ochtend was zij er nog vol van:

- 'Die Carpentiers... die Carpentiers...' barstte zij tegen Jeanne los.

- 'Ja... daar weet ik alles van!' zei Jeanne, die pas van haar Madame Lourty weer nieuwe tergerijen had gehoord.

En die oogenblikkelijke verstandhouding kalmeerde wat de verwoedheid van Madame Dutoit.

Met een bizondere toewijding diende Jeanne dien middag het eten op; er was iets van meelij hebben en troosten willen in de omzichtigheid harer gebaren en in de toegeneigdheid van haar heele wezen, wanneer zij een schaal neerzette of een gebruikt bord wegnam...

Maar Madame Dutoit lette het niet op.

's Middags, zooals zij wel gedacht had, kwam de jongen niet.

Alleen, in de stilte van haar appartement, vocht zij met zichzelf over wat ze doen zou. Ze wist heel goed wat ze doen moèst! Ze moest naar beneden gaan, vragen of hij er geweest was of niet, en naar gelang van 't antwoord aan de marchande schrijven... Zij kòn niet naar de loge... Ze haatte zichzelf. Ze had nog nooit tegen iemand niet durven zeggen wat er te zeggen viel. Maar die vuig argwanende blikken kwelden haar als onheilsteekenen; het booze oog van Carpentier, de

brutale fel-blauwe oogen der vrouw beleedigden Herz in haar gevoel, en toch, tegelijk, was 't haar iedere maal, dat deze booswilligheid haar beroerde, of die werd aangestookt door een geheime en onafwendbare macht.

Dan schold ze zóó zichzelf voor laf, dat ze toch naar beneden ging; - maar bij de loge liep ze door, wandelde in heftigen tweestrijd naar den Luxembourg. Toen zij daar op een stil paadje Jozette tegenkwam, had zij die graag aangesproken, maar ze deed het niet; ze groette alleen vriendelijk: 'bonjour mademoiselle' en stapte voorbij.

's Morgens daarop stuurde zij Jeanne naar beneden.

- 'Is Madame Dutoit bang voor ons, dat ze zelf niet komt?' vroeg Hortense, impertinent.

- 'Madame Dutoit hoeft voor u niet bang te zijn,' beet Jeanne terug, 'Madame is ziek van morgen.'

- 'En wanneer komt Monsieur Herz terug?' informeerde de conciergevrouw zoetsappig.

Jeanne gaf daarop geen antwoord, herhaalde alleen de vraag, die zij over te brengen had... Nee, de jongen was er niet geweest.

- 'Emile,' zei madame Carpentier, toen ze een uurtje later te eten zaten: 'Emile, tu verras...'

Ze hadden gewed samen: 'Herz komt terug,' had Carpentier gezegd; en zij: 'Herz komt niet terug.' - 'En 't vorig jaar dan? toen had ze ook wonder wat gedacht...!' - ''t Vorig jaar, dee *zij* héél anders,' was Hortense blijven volhouden, 'en wat had *hij* een week vooruit te komen zeggen, dat Dutoit zijn brieven niet hebben mocht... nee, hij laat 'r zitten,... ze heeft nog geen taal of teeken van hem gehad...'

- 'En nou ben ik er zéker van,' zei de conciergevrouw, 'hij komt nièt terug.' En zij vertelde van de boodschap van Jeanne. Carpentier zat met zijn onderlip lekkerbekkig over zijn borstelig snorretje te likken; zijn zieke oog knipperde van opgetogenheid: zoover hadden ze haar dan toch klein gekregen, dat manke karkas...

- 'Ah ca!' zei hij op een toon die beduidde: wie zou er ook voor ons op 't eind niet bukken!

En Hortense overlei al de practische kleinigheden. Wat zou zij doen? zou zij haar zaak aanhouden? Van wie was die zaak eigenlijk? Van hem of van haar?

Carpentier trok met een groote geringschatting zijn schouders op. Wat kon hem dat alles schelen! Hij sloeg met zijn vuist op tafel:

- 'Il faut qu'elle parte!' zei hij woest. Hoe? Waarom? daar dacht hij niet aan: 'Il faut qu'elle parte!'

Zij spraken er zelfs over met Gabrielle Leguënne, en met Louis, aan het avondeten.

Maar twee dagen later, opeens, was Herz terug. Wat moe van zijn reis, goedig zijn valies zelf zeulend, kwam hij langs de loge gestapt, groette zoo stilletjes-vrindelijk naar binnen als hij dat altijd deed.

- 'Nom de nom!' vloekte Hortense.

Twee uur later was madame Dutoit beneden. Resoluut stonden haar klare, sterke oogen in 't sterk-klaar gezicht.

- 'Mag men iemand willekeurig in de uitoefening van zijn beroep benadeelen?' vroeg ze, met de zekerheid, die het onontkomelijke van een goed voorbereid en sluitend betoog op den achtergrond doet raden.

- 'C'est à dire... c'est à dire...' hakkelde Carpentier.

- 'Er staat toch in het huur-contract, dat de boodschappen...' probeerde Hortense te zeggen.

- 'Dat de leveranciers...' verbeterde madame Dutoit.

- 'Dat de leveranciers voor twaalven...' aarzelde Hortense weer.

- 'En is een leverancier en een afnemer hetzelfde?' vroeg zegevierend madame Dutoit. Zij keek beurtelings Carpentier en zijn vrouw aan.

Hortense, die niets meer te zeggen wist, trok de schouders op. Carpentiers oog lag dicht te bibberen boven de zenuwachtig optrekkende wang...

- 'Voilà!' besloot madame Dutoit het dispuut.

En met het minzame der onbetwiste overwinning voegde zij er aan toe:

- 'Ik zal dus laten weten, dat de jongen morgenmiddag vrij komen kan.'

Toen zij de logedeur kalm had dichtgedaan en weer naar boven toog, ging op de gangsteenen en het trappenhout prettig-zacht het getik van haar stok.

C. en M. SCHARTEN-ANTINK.

(*Wordt voortgezet*.)

Verzen.

I.
Schimmen.

Ik word bang in het donker: van verre
Zweven alle mijn doode' op mij af. -
O strijken zij neer uit de sterren
Of stijgen zij óp uit het graf?

Als het warrelend grijze gewemel
Van een wintersche vlokkenjacht,
Dalen schimmen neer uit den hemel,
In den zwijgenden zwarten nacht.

Wel vraag ik vanwaar zij komen,
Maar antwoord geven zij niet.
Zij zwerven maar stom door mijn droomen
En ik weet geen bezweringlied.

O dooden! mijn droeve dooden,
Wáarom kwelt ge mijn slaap zoo fel?
Heeft een daemon u dat geboden?
Moet ge lijden? - in welke hel?

O dooden! mijn arme dooden,
Hoe kan ik u helpen dan?
Hoe zal ik vertroosten uw nooden?
Hoe zal ik verbreken uw ban?

O den boozen, die moet ik vergeven
Wat nooit toch vergeten kan zijn,
Dat zij kerfden een wonde in mijn leven
En die vulden met sluipend venijn.

En den goeden, die moet ik beloven
Dat ik nooit hen vergeten zal,
Dat ik, trouw aan de Machten daarboven,
Zal behoeden mijn ziel voor den val.

O dooden! mijn rustlooze dooden,
Zal ik knielen, om vrede, op uw graf?
Wil ik weenen op zerken en zoden?
En laat ge dán van mij af?

II.
Grafdroom.

En voor een donker pasgedolven graf
Stonden wij hand in hand, mijn lief en ik.
De geur van de aard vervulde mij met schrik
En, duizlend, van dien afgrond wendde ik af
Naar hemelblauw en zomerzon mijn blik.
- O graf! gedoog nu - Leven maakt mij laf -
Dat 'k ál de bloemen, die mij Leven gaf,
Eer 'k in u afdaal, rond uw leegte schik.

Wel vloekte ik Leven, doch mijn levenshaat
Was van mijn Leven 't wreedgeslagen kind,
Dat balt de vuist naar Moeder, wen zij slaat,
Doch haat alleen wijl 't zoo wanhopig mint,
Verzoend door 't lachje op Moeders mooi gelaat,
In de armen snellend, die het open vindt.

III.
Angst.

O laat mij spreken eer ik zwijgen moet
Voor eeuwig, eer de erbarmenlooze Dood
Mijn warme lippen, die uw liefde sloot
Met kussen, met zijn lippen sluit voorgoed!

Een kind gelijk volgroeid in moederschoot,
De woon verscheurend waar het droomde zoet,
Zoo breekt in woorden rood van hartebloed
Mijn droefheid los: - zij werd mijn ziel te groot.

Lief, wil niet toornen! Wieg mijn droefheid zacht,
Gelijk een vader wiegt zijn wichtje teêr,
Met zang zóo lavend dat zij zoetjes lacht.

Zie liefdevol genadig op mij neer,
Berg me aan uw boezem, in den zoelen nacht
En sluit mijn lippen met uw lippen weer.

IV.
Heimwee.

Roep niet mijn ziel tot aan de poort der lippen!
Zij fladdert bang, gevangen in haar cel
En trilt van heimwee naar de zilverstippen
Der verre sterren - lief, bewaak haar wel!

Zorg dat uw liefde - zal mijn ziel niet glippen
Mijn lippen uit met vlinder-vleugelspel,
Van sterrenleeljen honigzeem te nippen -
Een wacht van englen vóor mijn lippen stell.

Wijl gij niet wilt mijn ziel haar vrijheid geven,
Mijn lief, mijn Al, wil ik het zelve niet,
Voel 'k niet alleen mijn ziel van heimwee beven,
Maar ook van angst dat ze u verlaten liet.
Ziel, blijf dan hier, tot saam wij de aarde ontzweven
En laaf zoo lang uw heimwee met uw lied.

V.
Vlammend hart.

Zij hebben 't hart mij uit de borst gereten,
Waar 't vlamde en zong en, zonder meegevoel,
Mijn vlammend hart, mijn zingend hart gesmeten
In d' afgronddiepen donkren smartepoel.

De zangen wild, die klonke' als folterkreten,
Die hebben zij beluisterd, kalm en koel,
Toen, hoonend wreed, die kreten mij verweten
En vroom gepraat van plicht en levensdoel.

Mijn levensdoel was louter vlamme' en zingen,
Extase-jubel was mijn blijde plicht.
De zangvlam blusschen, 't vrije lied bedwingen
Was doel van hen, die 'k daag voor Gods gericht.
O 't zwarte water kolkt in breede kringen,
Waar zonk mijn hart, vol heimwee naar het licht.

VI.
Asch.

En langzaam valt een vale vlokkenregen,
Als grauwe sneeuw, op mijn gebogen hoofd
En op mijn hand geheven naar 't beloofd,
Van zomer purper, zwaar van najaarzegen,
Met zoete laving lokkend levens-ooft.
Met asch bevracht is mat mijn hand gezegen,
Mijn liedervol-ontloken lippen zwegen:
Ze zijn vol asch, die álle vlammen dooft.

En dwarrlend dalen uit de grijze luchten,
Lijk grijze vlinders, dof de vlokken neer.
De bittere asch der Doode Zeeë-vruchten
Is 't die mij insneeuwt, áltijd, áltijd meer.
Ik waad door asch - waar zal ik henen vluchten?
O 'k word bedolven - 'k zie de zon nooit weer.

HÉLÈNE LAPIDOTH-SWARTH.

Russische indrukken.

Hoewel ik in dit opstel eenige malen mijn gegevens niet aan eigen ervaring, maar aan literatuur zal ontleenen, heb ik toch gemeend, als opschrift te mogen kiezen: ‘Russische Indrukken.’ Immers, hetgeen ik wil geven bestaat in hoofdzaak uit: indrukken, opgedaan gedurende een verblijf van een maand in Moscou, in September 1907. Als vanzelf knoopt zich daaraan vast een vergelijking van die indrukken met Russische herinneringen van kort vóór den Japanschen oorlog. Aangezien ik ook over het eigenlijke volk, den stand van de ‘moezjieks’ zal moeten spreken, en het onmogelijk is, dat een vreemdeling in vrij korten tijd dezen stand uit eigen ervaring goed leert kennen, heb ik gemeend, wat dit onderdeel van mijn onderwerp aangaat, de geschriften van eenige betrouwbare auteurs te mogen raadplegen.

I.

Men moet niet meenen, dat een artikel als dit iemand in staat zal stellen, de vele raadsels op te lossen, welke zich aan ieder voordoen, die belang stelt in den stand van zaken en den loop der gebeurtenissen in dat wonderlijke Russische rijk. Integendeel: hoe meer van nabij men hier de dingen waarneemt, hoe meer men in aanraking komt met menschen, die in Rusland de moeilijke jaren 1904-1906 hebben meegemaakt, des te onverklaarbaarder, des te grilliger komen ons de gebeurtenissen voor. Evenwel houden wij op met ons te verwonderen. Immers een intiemere kennismaking

met de Russische maatschappij en de afzonderlijke individuen, waaruit deze is samengesteld, brengt ons heel gauw tot de conclusie, dat in dit land ‘alles mogelijk is’. Overal ter wereld zal men vreemde, onberekenbare karakters vinden, maar vergelijken wij het aantal onlogische handelingen en uitlatingen bij ons in West-Europa met dat in Rusland, dan zal dat aantal bij ons onbeduidend klein zijn. En de Russische maatschappij dan! Brengt men in een periode van gisting een aantal Russen bij elkaar, dan bestaat er alle kans, dat er na een korten tijd een Babylonische spraakverwarring heerscht. Wil men er een denkbeeld van krijgen, wat onder zulke omstandigheden in Rusland mogelijk is, dan kan men niet beter doen dan de ‘Booze Geesten’ van Dostojewskij lezen. Deze roman behandelt revolutionnaire, ‘Fourieristische’ woelingen in een provinciestad; maar de leiders begrijpen elkaar niet, veranderen af en toe eens van opinie over principiëele quaesties; ieder voelt, dat er iets op handen is, maar niemand weet wat: noch het volk, noch de regeeringsbeambten, noch de leiders van de agitatie; en als dan ten slotte de ontknooping komt, gebeuren er van alle kanten vreemde dingen, die niemand verwacht had en die een algemeene onrust, een eindelooze serie misverstanden ten gevolge hebben bij alle partijen, maar waardoor volstrekt niets bereikt wordt. En in het werkelijke leven gaat het evenzoo. Men mag gerust zeggen - meermalen heb ik de opmerking hooren maken -, dat de Russische maatschappij heel licht den indruk kan maken van een ‘gekkenhuis op groote schaal’, - meer dan dat ergens in West-Europa het geval is. Ook in de laatste jaren zijn er ontelbare handelingen aan te wijzen, van allerlei soort menschen en van allerlei partijen, die menigeen voor ‘onmogelijk’, en anderen, voorzichtiger oordeelende, voor ‘alleen in Rusland mogelijk’ houden. Laat ik ter nadere illustratie een geval mededeelen, dat in Zuid-Rusland, in Jekaterinoslaw, heeft plaats gehad, en dat mij door een ooggetuige is beschreven. In J. zijn op zekeren dag, in den tijd van de ergste troebelen, ± 15 menschen bij een straatgevecht door de politie en de soldaten doodgeschoten. Eenige dagen later worden de lijken begraven, een plechtigheid die door duizenden wordt bijgewoond. Een lange stoet van menschen, vooraan een orthodoxe

priester, dan verwanten en vrienden van de gestorvenen, ten slotte allerlei vereenigingen en politieke clubs, met vaandels, beweegt zich rustig, in volmaakte orde door de straten, de stad uit, naar het kerkhof. Daar wordt gesproken door den priester en door verschillende anderen, vooral door socialistische partijleiders. Alles gaat zonder eenige verstoring van de orde. Vervolgens keert de geheele menigte, onder den indruk van de plechtigheid, langzaam, met denzelfden statigen ernst, terug naar de stad. Er gebeurt niets bijzonders, totdat men komt bij de woning van den generaal-gouverneur. Daar is op straat een groote afdeeling soldaten opgesteld; zij staan onbeweeglijk, tot de stoet vlak bij is. Dan, op een commando van een officier, op eens, presenteeren allen het geweer voor den priester, die vooraan loopt. Daarna herhalen ze dit nog ettelijke malen, voor de verwanten en vrienden van de begravenen, en ten slotte voor elk vaandel, dat voorbijgedragen wordt. En wanneer nu eindelijk een groote stoet van mannen en vrouwen nadert, die zich scharen om een vaandel met het opschrift: ‘Weg met de autocratie’, - ook dan wordt het militaire saluut gebracht. Diezelfde regeering, die voor eenige dagen zoo'n vaandel niet liet voorbijgaan, zonder de menschen, die het droegen, uiteen te jagen, desnoods met behulp van zweep en van geweer, brengt nu aan datzelfde vaandel zijn hulde, - zonder daarmee een antecedent te willen geven voor volgende gelegenheden. Voor dergelijke feiten kunnen wij moeilijk een verklaring vinden; wij moeten ons maar tevreden stellen met te zeggen: ‘Wij zijn immers in Rusland, in een land, waar de eene dag niet weet, wat de volgende brengen zal, waar men op een voorbijgegane periode van zijn eigen leven en op de jongste geschiedenis van het milieu, waarin men verkeert, niet kan terugzien, zonder zich telkens te verbazen over den schijnbaar ongerijmden, onverklaarbaren gang van zaken.’ Vraagt ge: ‘Hoe is dit alles zoo gegaan?’ - niemand, die u kan antwoorden, niemand, die in staat is, het causaal verband tusschen de afzonderlijke momenten aan te wijzen. Zeer juiste opmerkingen in dezen geest vinden wij in het mooie, onlangs verschenen boek van Owsjaniko-Koelikowskij, ‘Geschiedenis van de Russische “intelligentie”’. Ik citeer bijv. blz. 315 van het eerste deel. ‘De Fransche uitdrukking “faire l'his-

toire”... is bij ons niet van toepassing: onze geschiedenis wordt eigenlijk van zelf gemaakt... Inderdaad zijn wij het natuurlijk, die haar maken, maar wij doen dat alleen passief, en niet actief, en uitdrukkingen, waarin van onze personen gezwegen wordt, zijn typisch voor ons, zooals bijv.: “er was lente in de lucht”, “toen begon de reactie”, “de tijden zijn veranderd”, enz. Zoo zegt Stolz tot Oblomow [in Gontsjarow's roman “Oblomow”: “je weet niet, wat er tegenwoordig bij ons gaande is”... Wat er toen “gaande was”: dat waren de “stroomingen” van tegen het jaar 1860, toen men voelde, dat de groote hervorming nabij was, die nog door andere zou gevolgd worden. Voor de tijdgenooten, en evenzoo voor de na hen komende geslachten, was het niet volkomen duidelijk, welke maatschappelijke krachten er eigenlijk werkten bij deze buitengewoon gewichtige gebeurtenissen, en in welke mate. Hier hebben wij weer te doen met de psychologie van de menigte. Naderhand waren er speciale onderzoekingen noodig, om dien heelen gang van “zaken” te verklaren. Evenzoo is het lang een open vraag gebleven, waaraan wij eigenlijk de overwinning op Napoleon in 1812 te danken hebben gehad: aan de vorst of aan het wijze dralen van Koetoezow, dat ons zoo geniaal geschilderd is door Tolstoj [in “Oorlog en Vrede”]; - is dat niet typisch de manier, waarop onze natie handelt? Ja zeker, de Koetoezow van “Oorlog en Vrede”, dat is de artistieke verpersoonlijking van de organisatie van onzen Russischen wil en van de fatalistische neigingen van onzen geest, in hun gewonen vorm, zooals zij zich in de geschiedenis uiten. En wij mogen zeggen: Wij hebben onze historie “gemaakt” en wij “maken” haar nog op z'n Koetoezowsch.’

Een karakteristieke uiting voor het jaar, waarin dit boek geschreven werd, 1906! Ook de geschiedenis van de laatste jaren maakt zoowel op de Russen zelf als op den buitenstaander een ‘Koetoezowschen’ indruk. Natuurlijk zou een oorlog als de Japansche in ieder rijk gewichtige gevolgen hebben gehad. Maar waar elders had het verloop van de gebeurtenissen zoo kunnen zijn als in Rusland? Werkelijk, er is geen Rus, die zich niet telkens verbaasd heeft over den onverwachten keer, dien de zaken namen. En ook nu begrijpt niemand nog recht, op wat voor een manier er na

zoo'n ontzaglijke opwinding vrij snel een betrekkelijke rust is teruggekeerd.

En toch is dit een onloochenbaar feit. Wel is het in sommige streken, o.a. in Odessa, Lodz, nog verre van kalm, en de openbare veiligheid laat nog veel te wenschen over, maar de diefstallen en moorden van den laatsten tijd gaan zelden van revolutionnairen uit en worden voortdurend minder. Men kan gerust zeggen, dat het in de centrale deelen van Rusland in 1907 niet minder rustig is dan in 1903. Misschien klinkt het vreemd, maar de ervaring heeft mij geleerd, dat het waar is: dat iemand in het jaar 1907 vier weken in de Russische hoofdsteden kan doorbrengen, gedurende dien tijd zich veel op straat ophouden en zooveel mogelijk plaatsen bezoeken, waar veel menschen bijeen zijn, en dat dan de eenige publieke uiting van partijschap, die hij bijwoont, een belachelijk overdreven monarchistische demonstratie van eenige leden van het vermaarde 'Verbond van Russische mannen' is. En nog merkwaardiger is het, dat zoo'n betooging bij een publiek van misschien 4000 menschen tot geen tegenspraak uitlokt. Voor twee jaar zou zoo iets onmogelijk zijn geweest.

Ik heb hier op het oog hetgeen ik bijwoonde bij een voorstelling van de beroemde Russische opera van Glinka, genaamd 'Het Leven voor den Tsar', den 30sten Augustus 1907. In den tijd van de ergste onlusten heeft men deze door en door monarchistische opera niet gegeven, maar toen nu een jaar geleden, den 30sten Augustus 1906, het operaseizoen zou geopend worden, heeft men het weer eens geprobeerd. Die 30 Augustus is een zoogen. 'Tsarskij denj' ('keizersdag'), de naamdag van één van de vorige keizers, de dag van den Heiligen 'Alexander Newskij'. Nu is het in Rusland gewoonte, dat op zulke 'keizersdagen', verjaar- en naamdagen van Tsaren en Tsaritsa's, in de schouwburgen de nationale hymne, het bekende 'Bozje Tsarja chrani' ('God, behoed den Tsar') wordt gespeeld. Dien 30 Augustus 1906 nu ging dat met bijzondere uitingen van patriotisme gepaard. In een loge stond de onlangs overleden reactionnair Gringmut, een groot man in het 'Verbond van Russische mannen'. Voordat de ouverture zou beginnen, zwaaide hij met een groote vlag met de nationale kleuren, en dat was voor alle leden van het 'Verbond', die in de zaal aanwezig waren, het sein, om met

de meeste luidruchtigheid te roepen: ‘Gimn, gimn’ (‘Hymne, hymne’), net zoolang tot het orkest en het heele publiek opstonden en de tonen van het volkslied door de zaal klonken, begeleid door het gezang van veel echte ‘patriotten’. En dat herhaalde zich ettelijke keeren op dien avond. In de straten dichtbij den grooten schouwburg stonden afdeelingen militairen opgesteld, om bij de geringste tegendemonstratie of onordelijkheid de zaal te doen ontruimen; maar 't was niet noodig. 30 Aug. 1907 was er nog minder gevaar voor rustverstoring; en ook de ‘Verbondsmannen’ zelf waren kalmer en geringer in aantal. Deze laatste omstandigheid gaf aan de heele demonstratie een eenigszins comisch karakter. In die reusachtige Moscousche opera-zaal stond in eenige loges een rij van misschien dertig jonge mannen in uniform. Het publiek keek telkens eens naar boven, wetende, dat van die zijde iets bijzonders te verwachten was. Maar het duurde tot het begin van het tweede bedrijf, voor aan de algemeene nieuwsgierigheid voldaan werd. Toen begonnen allemaal tegelijk die dertig heeren te schreeuwen ‘Gimn, gimn’, een paar andere menschen riepen mee, allen stonden op, en de muziek speelde: ‘Bozje, Tsarja chrani’; hier en daar zong iemand mee, alles samen misschien een veertigste deel van het publiek, en de overigen keken rond met de volmaaktste onverschilligheid, zoodat de heele betooging allerminst in staat was getuigenis af te leggen van Ruslands van ouds bekende verknochtheid aan den Tsar. Maar de ‘Verbondsmannen’ schenen niet dien comischen indruk te krijgen, dien dit alles op de overigen maakte: anders hadden zij ons zeker niet gedwongen, om twaalf keer, driemaal tusschen elke twee bedrijven, op te staan en met kalme berusting de hymne aan te hooren. Evenwel was het beter, als ik hier het getal ‘elf’ gebruikt had dan ‘twaalf’, want één keer, en wel den tweeden, was de uitvoering inderdaad grandioos en indrukwekkend. Nauwelijks zweeg de muziek na het eerste ‘Bozje, Tsarja chrani’, of er werd weer geroepen ‘gimn!’, toen ging het scherm open, het tooneel - naar men mij van verschillende zijden verzekerd heeft, het grootste van Europa - stond vol met een schitterend uitgedost balzaal-publiek, ongeveer honderd en twintig personen, en daarachter op een estrade stonden muzikanten, militaire muziek, met trompetten en bazuinen,

en onmiddellijk vielen allen tegelijk in, orkest en acteurs, en overweldigend was de indruk, dien dit ‘Bozje, Tsarja chrani’ maakte; en toen de laatste tonen wegstierven, werd er op de in Rusland gebruikelijke, overdreven luidruchtige manier hulde gebracht aan de uitvoerders. Men liet zich niet weerhouden door de overweging, dat deze acteurs in den loop van de tweede acte zouden blijken Polen te zijn, die een aanslag beramen op den eersten keizer uit het geslacht Romanow; trouwens wat deed hier het ongerijmde van het milieu er toe? Het applaus gold alleen de schitterende uitvoering van mooie muziek.

Het grootste deel van het publiek, bij deze uitvoering tegenwoordig, bestond uit ‘intelligenten’, d.w.z. menschen uit de ontwikkelde kringen van de maatschappij. Dezen plaatsten zich ook vroeger, vóór de troebelen en vóór den oorlog, op een dergelijk standpunt tegenover den persoon van den keizer als nu, d.w.z. zij interesseerden zich weinig voor hem. Toen ik in April 1903 in Moscou was, was ook de keizer daarheen gekomen om het ‘groote feest’, d.i. Paschen te vieren, en dagelijks had ik gelegenheid om op te merken, hoe geheel verschillend de gevoelens van de twee standen, de ‘intelligenten’ en het volk, tegenover hof en Tsar waren. In ‘intelligente’ kringen werd weinig van het hooge bezoek gesproken, het was den meesten menschen volmaakt onverschillig of zij gedurende de twee weken, dat de keizer in de stad was, hem zagen of niet. Eigenlijk liepen de gesprekken nog veel meer over het zand, dat op de straten gegooid werd, om voor den hoogen bezoeker het slechte plaveisel van zijn oude hoofdstad minder voelbaar te maken, dan over dezen zelf; en toen drie maanden later de keizer Moscou weer passeerde, om eenige stations verder het gebeente van den Heiligen Serafim te helpen begraven, was iedereen vol van de twee millioen roebel politie-onkosten, waarmee deze reis gepaard ging; dan haalde men zijn schouders eens op en dat was alles. Maar het lagere volk! Ge moest toevallig maar eens door een straat komen, waar men verwachtte dat de keizerlijke familie zou passeeren. Met het grootste geduld wachtten dicht-opeengedrongen massa's van ‘moezjieks’ uren lang; al wist ook niemand, wanneer het rijtuig zou langs komen, dat deed er niet toe. Wat zijn een paar uur voor

iemand, die kans heeft zijn Tsar te zien! En als dan het oogenblik gekomen was, dan drong alles vooruit met een zoo groote onstuimigheid, dat menigeen voor geen geld ter wereld zich onder de menigte zou gewaagd hebben; en men trok er zich weinig van aan, wanneer de vorst den hartstochtelijken groet van zijn volk met een korten hoofdknik en een koelen blik beantwoordde: op al de gezichten lag een uitdrukking van dankbare tevredenheid. Het was alsof die menschen nu een oogenblik doorleefd hadden, waarvan de herinnering alleen hen in staat zou stellen, jaren lang de bezwaren en moeiten van iederen dag met grooter energie het hoofd te bieden: zij schenen voor den 'rechtgeloovigen' alleenheerscher een dergelijk gevoel van diep ontzag en tegelijk van intieme liefde te koesteren als voor een God.

II.

Als men zulke tooneelen heeft bijgewoond, dan levert de geschiedenis van de laatste jaren nog een raadsel meer op dan anders. Is het mogelijk, zoo denkt men dan, dat een dergelijk diep gevoel van piëteit, dat berust op een overlevering van vele eeuwen, in den tijd van eenige jaren verdwijnt? Gedurende de lange regeering van Iwan den Wreeden, in de 16de eeuw, heeft het volk nooit opgehouden, den keizer lief te hebben en te aanbidden. En toch ontzag die keizer zich niet, heele dorpen en heele straten van zijn hoofdstad over te leveren aan de willekeur van zijn gewapende benden. Plunderden deze de bevolking uit, met goedkeuring van hun heer, dan sprak men van dien 'wreeden' keizer, of men zei, dat God de oogen van den keizer had blind gemaakt: maar het gevoel van diep ontzag en van groote liefde bleef bestaan, en het bleef onafgebroken bestaan tot de twintigste eeuw toe. Nu evenwel schijnt er een verandering te komen. Natuurlijk is men als vreemdeling, gedurende een verblijf van een maand, hoogstzelden in de gelegenheid met een Russischen 'moezjiek' over den keizer te spreken, en al spreekt men over hem, dan is het toch zeer goed mogelijk, dat men 's mans intiemste gevoelens niet te weten komt. Maar alle menschen die ik hier naar vroeg - en dat waren er verscheidene, en zij behoorden tot zeer verschillende kringen - waren het

er over eens, dat inderdaad die keizerliefde verdwenen is. Een directeur van een groote fabriek, die mij uitvoerig beschreef, hoe niettegenstaande de stormen, die over Rusland zijn heengegaan, de maatschappelijke positie en de ideeën van het lagere volk in hoofdzaak zijn gebleven zooals zij waren, maakte alleen voor dit eene punt een uitzondering: de liefde voor den keizer is weg. Gedeeltelijk zal dat wel een gevolg zijn van den oorlog, gedeeltelijk staat het in verband met de groote verwachtingen, die men had van een ophanden zijnde verdeeling van land onder de boeren. Dit is al lang een idée fixe van de 'moezjieks' geweest, en in den laatsten tijd hoopte men, vertrouwende op keizerlijke manifesten, dat er heel gauw tot dezen maatregel zou worden overgegaan. Maar de keizer heeft zijn woord niet gehouden! - Misschien zal na eenige jaren het oude gevoel wel weer terugkeeren, en dan zal wellicht het nageslacht erkennen, dat het nooit weg is geweest, maar in latenten vorm voortdurend heeft bestaan. Maar hoe dit zij, op 't oogenblik is de algemeene indruk, dat in dit opzicht de ideeën van de bevolking geheel gewijzigd zijn. Gaat hiermee nu samen een sterke tegen de regeering gerichte revolutionnaire strooming onder de 'moezjieks'? Neen, allerminst. Het volk doet misschien het allerbeste, wat het in de gegeven omstandigheden doen kan: het wantrouwt zoowel reactionnairen als revolutionnairen. Het groote oproer in Moscou, in December 1905, had geheel andere gevolgen kunnen hebben, als behalve revolutionnaire 'intelligenten' en een deel van de fabrieksarbeiders ook de groote massa van het volk had meegedaan. Maar de tijd daarvoor was toen al voorbij. Eenige maanden vroeger, ja, toen had het vreemde verschijnsel zich voorgedaan, dat die domme, onwetende 'moezjieks' zich warm maakten voor datgene, waarvan zij allerminst iets konden begrijpen, voor het socialisme. Het is bekend, dat de socialistische wetenschap al jaren lang met ijver beoefend is door een groot deel van de Russische 'intelligenten', en velen van hen zijn er in geslaagd, er goed van op de hoogte te komen; maar deze mannen waren niet in staat hun ideeën blijvend ingang te doen vinden bij het volk: daarvoor stonden hun leer en zij zelf veel te ver af van de gedachtenwereld van den 'moezjiek.' Wel hadden zij een tijdlang schijnbaar een

grooten invloed; maar toen in December 1905 het groote Moscouer oproer uitbrak, stonden zij reeds weer alleen en bij het volk had de eerste bekoring van het nieuwe plaats gemaakt voor een zekere achterdocht. Was men er in geslaagd, twee maanden vroeger een dergelijken opstand te organiseeren, misschien zouden tienduizenden zich hebben laten meesleepen, die nu neutraal gebleven zijn, en dan waren de gevolgen niet te berekenen geweest. Nu evenwel heeft de heele beweging zich beperkt tot een betrekkelijk klein aantal personen, waaronder overtuigde strijders voor datgene, wat zij voor goed en rechtvaardig hielden. Met een waren heldenmoed hebben zij een verloren zaak verdedigd, alles hebben zij opgeofferd aan hun idealen, maar hun ondergang heeft aan de zaak, die zij voorstonden, weinig nut gebracht: alles gaat in Rusland weer kalm zijn ouden gang, alsof er niets gebeurd was.

Natuurlijk is die laatste bewering niet zonder eenige restrictie waar. Om mijn bedoeling toe te lichten, wil ik in de eerste plaats er op wijzen, wat wij onder ‘het Russische volk’ te verstaan hebben. Voor een Rus zijn Polen, Oostzee-Duitschers, Litauërs, Joden enz. geen Russen, al wonen zij ook al eeuwen lang op Russisch grondgebied. Wij zullen dus in Moscou een zuiverder Russische populatie vinden dan in Petersburg of Odessa en in het algemeen bevat centraal-Rusland de meeste echt-Russische elementen, en hier zal men ook het sterkst getroffen worden door nationale karaktereigenschappen; Odessa, Lodz, Warschau zijn daarentegen geen zuiver Russische steden.

Verder wil ik niet verzwijgen, dat nog steeds in plaatsen als Moscou aanrandingen aan de orde van den dag zijn, herhaaldelijk worden nog kleine spoorwegstations, een enkelen keer zelfs treinen, overvallen door rooverbenden. Maar dergelijke ongeregeldheden zouden ook voorkomen, als er geen periode van troebelen geweest was. Onder de teruggekeerden uit Mantsjoerije zijn er zoovelen, die geen thuis meer hebben, of die physiek en moreel zoo geleden hebben, dat zij niet meer tot geregeld werken in staat zijn; het is te begrijpen, dat zulke individuen zich vereenigden tot benden en dat zich bij hen anderen voegden, die nu de kans schoon zagen om ook hun slag te slaan. Gelukkig evenwel worden ook deze aanrandingen en ‘expropriaties’ minder.

Wij moeten ook niet vergeten, dat er tegenwoordig in de Russische couranten veel meer wordt opgenomen dan vroeger, en zoodoende zal er ook in onze West-Europeesche dagbladen wel heel wat gedrukt worden, dat ons voor vier jaren onbekend zou zijn gebleven. Op 't oogenblik is de censuur veel minder streng dan vóór de zgn. ‘revolutie’, en tusschen die twee data ligt een periode van een paar weken, waarin zij heelemaal is opgeheven geweest, en een periode van ongeveer een jaar, waarin wel niet alles, maar toch bijna alles kon worden uitgegeven. Zoo komt het, dat tegenwoordig veel Russen er zich op beroemen, dat in geen taal zoo'n rijke socialistische literatuur bestaat als in het Russisch. Tallooze boeken en brochures zijn uit de talen van West-Europa in ongeloofelijk korten tijd vertaald, terwijl bovendien het jonge geslacht ook veel oorspronkelijks heeft geproduceerd. In den laatsten tijd wordt de verkoop van allerlei geschriften weer verboden, die voor anderhalf jaar overal te krijgen waren. In menig gezin vertoont men met een zekeren trots twee vuurroode briefkaarten, elk met een revolutionnair lied. Een hiervan, de ‘Arbeidersmarseillaise’ begint aldus: ‘Wij willen de oude wereld afzweren, haar stof van onze voeten schudden, wij walgen van gouden afgodsbeelden, wij haten het weelderig paleis’, en het refrein luidt: ‘Verhef u, sta op, arbeider-volk, hef u op ten strijde, hongerig volk. Nu weerklinken de tonen van het volkslied: “Voorwaarts, voorwaarts, voorwaarts!”’ En die briefkaarten werden vrij verkocht nog na het bloedige dempen van het oproer, en zelfs toen werd aan de menschen zooveel vrijheid gelaten, dat de schuchterste persoon niet bang was er een te koopen. Af en toe kan men in Russische kranten lezen, dat een of andere soldaat gearresteerd is, omdat hij zijn vrienden voorlas uit Sjisjko's Socialistische Geschiedenis van Rusland, maar eenige maanden lang is indertijd datzelfde boekje verkocht aan ieder, die het hebben wou, ofschoon ook toen regeering en politie krachtig genoeg waren, om den verkoop te verbieden en te verhinderen.

In den laatsten tijd is het dus weer vrij rustig, en daar mogen we blij om zijn. Niet dat de toestanden zoo ideaal zijn. Integendeel, zij zijn in alle opzichten diep treurig; maar de laatste jaren zijn er nog niet in geslaagd, een middel ter

verbetering te vinden; en zoolang men er nog zoo weinig idee van heeft, welke richting het uit moet, is die kalmte van nu het beste, wat wij wenschen kunnen.

De troebelen waren voor een deel van agrarischen aard. Hoe het bij zulk soort van onlusten toegaat, dat kunnen ons verschillende novellen van den laatsten tijd leeren. Ik las er onlangs twee: 1e Tsjirikow's 'Oproermakers' en 2e 'Niet meer uit te houden' van Oboechow. Dit laatste is een boekje van een 120 bladzijden, klein formaat, zooveel mogelijk in den volkstoon geschreven, en in de eerste plaats bestemd als lectuur voor het lagere volk. De prijs is dan ook maar 9 kopeken, d.i. 12 cent. In beide boekjes is de gang van zaken ongeveer dezelfde: de boeren hebben gehoord dat nu eindelijk eens zal worden overgegaan tot het verdeelen van het land. Maar steeds gebeurt er nog niets. Er ontstaat nu een toestand van ontevredenheid en van gisting, en voortdurend neemt de invloed toe van eenige weinige dorpelingen, die wat ontwikkelder zijn dan de rest, lezen en schrijven kunnen en couranten en brochures uit de steden ontvangen. De landeigenaren en de regeeringsbeambten worden ongerust, als zij merken, dat er onder de bevolking iets broeit; zij doen de onhandigste dingen, die men zich maar kan voorstellen, net zoolang tot het tot een botsing komt. Het tweede van de bovengenoemde verhalen eindigt met een triomf van de boeren, maar wij weten allen uit de kranten, hoe het bijna altijd in dergelijke gevallen is afgeloopen!

Zoo pogen in sommige streken de boeren de agrarische quaestie op te lossen, die quaestie, die aan menigen echt vaderlandslievenden Rus (want die zijn er ook!) zooveel hoofdbrekens kost! De tegenwoordige toestanden zijn onhoudbaar en voeren tot een verarming zoowel van landadel als van boeren; maar men kan redelijkerwijze den grondbezitters hun land toch ook niet afnemen en het aan de boeren geven, koopen kunnen dezen het niet, want ze hebben geen geld, en om dezelfde reden kan ook de regeering het niet voor ze koopen. Hoe dit probleem zal worden opgelost, niemand kan het vermoeden. Zullen nog eenige rijksdoema's er over delibereeren, net zoo lang tot men een uitweg vindt? Want een oplossing moet er komen! Of zal het gaan door middel van geweld, van een opstand op groote schaal? Wij

weten het niet. Op 't oogenblik is het niet te ontkennen, dat de ‘moezjieks’ zich veel kalmer houden dan een paar jaar geleden, en schijnbaar is de kans op een boerenrevolutie nog veel geringer geworden.

Op een geheel andere manier uitte zich de revolutionnaire geest in de steden. Wat centraal-Rusland aangaat, slechts in een paar van de grootere plaatsen kwam het tot uitbarstingen van eenig belang, slechts hier en daar gelukte het, een deel van de fabrieksarbeiders of het stadsproletariaat op de been te brengen, gewoonlijk voor heel korten tijd, maar overal, ook waar het zoover niet kwam, trof men gelijksoortige revolutionnaire ideeën aan bij de ‘intelligenten’, en vooral bij de jongeren onder hen. Ik hoorde een van mijn kennissen de niet onvernuftige opmerking maken, dat een soortgelijk verschijnsel, als hij nu in Rusland had waargenomen, op de aarde niet aanschouwd is sedert het jaar 1212, en dat verschijnsel betitelde hij dan ook met den naam ‘tweede kinderkruistocht’. Zeker, er waren onder de revolutionnaire leiders en ook onder diegenen die hen volgden veel vaderlandslievende menschen, die vast geloofden aan de principes, waarvoor zij streden en die zij zich door een grondige studie en een diepe kennis van de Russische samenleving hadden eigen gemaakt. Maar veel te veel kwamen andere elementen op den voorgrond. Studenten, die van den dag af, dat ze de universiteit voor 't eerst bezochten, zich weinig moeite gaven, om zich wetenschappelijk met hun vak of waarmede ook bezig te houden, rekenden het hun plicht, veel over het Russische volk en zijn toekomst te spreken, en mee te werken, om - door middel van een omwenteling - de beschaving en de levenscondities van dat volk tot een hooger peil op te heffen, - en dat alles ging bij hen gepaard met een zeer onvolledige en gebrekkige bekendheid met den aard van dat volk. Schooljongens, gymnasiasten in de eerste plaats, voelden zich weldra ook geroepen een woordje mee te spreken, staakten hun werk, stelden zekere eischen aan hun directeurs, en zeiden, niet terug te komen, voor die eischen ingewilligd werden. Dikwijls kwamen dergelijke verschijnselen voort uit een volkomen oprechte begeerte om datgene te doen, wat het geweten voor recht en billijk houdt, en meermalen is het gebleken, hoe veel menigeen over had voor zijn principes, - hoe overdreven,

hoe dwaas ons ook soms die principes zelf mogen voorkomen. Maar met dat al: doordat iedereen zich het recht toekende, te doen, wat hij voor rechtvaardig hield, doordat ook jonge, onervaren menschen, kinderen zelfs, zich dat veroorloofden, daardoor is deze heele 'revolutie' zoo rijk geweest aan misverstanden en onhandigheden van allerlei soort.

Als ik over de gebeurtenissen van den laatsten tijd denk, dan komen mij telkens de bespiegelingen van Tolstoj uit 'Oorlog en Vrede' voor den geest, over de quaestie, waarvan de uitslag van een gevecht afhankelijk is. Tolstoj beweert, dat men ten onrechte zooveel op rekening stelt van den persoon van den opperbevelhebber. Het doet er weinig toe, meent hij, of een gezonde Napoleon commandeert, dan wel een 'verkouden' Napoleon of heelemaal niemand. In een gevecht heeft iedere handeling van iederen soldaat zekere gevolgen. Het begin van den veldslag, waardoor het verdere verloop in hoofdzaak wordt bepaald, is gewoonlijk lang niet in overeenstemming met het plan van den generaal. Hoe vaak is de uitslag niet het gevolg van een verkeerd begrepen en verkeerd uitgevoerd bevel? Als men dat zoo leest, voelt men, dat Tolstoj tot zekere hoogte gelijk heeft, maar tevens krijgt men den indruk, dat hij zeer sterk overdrijft: de meening, dat het er weinig toe doet, of een Napoleon het leger aanvoert dan wel de eerste de beste, komt ons eenvoudig absurd voor. Maar voor ieder, die Rusland kent, is het volkomen begrijpelijk, dat juist hier dergelijke ideeën licht konden opkomen: de geschiedenis van de laatste jaren heeft ons weer eens opnieuw doen zien, dat in dit land het zwaartepunt niet ligt bij eenige weinigen, die door hun grootere kennis of waardoor dan ook den toon aangeven, maar dat de eerste de beste gril van een overigens onbeduidend en onervaren man veel gewichtiger gevolgen kan hebben.

III.

Gedurende de vier weken, die ik dit jaar in Rusland doorbracht, kwam mij telkens weer een gesprek in de gedachte, dat zich op de heenreis ontwikkelde in den trein tusschen Wirballen en Petersburg. Ik reisde met drie andere passagiers. Een van hen was een oude heer, die terugkeerde naar Peters-

burg van uit Rome, waar hij een paar dagen ‘voor zaken’ geweest was. Menige Rus vindt zoo'n reisje nauwelijks gewichtiger dan wij een tocht van Amsterdam naar Groningen. Toen wij een gesprek met elkaar aanknoopten, bleek al gauw, dat deze heer tot die merkwaardige menschen behoorde, die letterlijk van alles op de hoogte zijn, en in wier gezelschap men onmiddellijk voelt, dat het nuttiger is te luisteren dan te spreken. Zulke personen vindt men meer in Rusland dan in West-Europa. Hij vertelde ons van nieuwe uitvindingen op het gebied van techniek, van jonge Italiaansche artisten, die hij op zijn reis ontmoet had, van Russische letterkunde, van Russische plattelands-scholen, waar hij boerenkinderen geëxamineerd had, - en het was heerlijk, het enthousiasme op te merken, waarmee hij vertelde van de weetgierigheid en de schranderheid van die kinderen, voortgekomen uit kringen, waar tot nog toe het kunnen lezen en schrijven een zeldzaamheid is. De afstand van de Duitsche grens tot Petersburg is nog vrij groot, ± 18 uur, en ik zal niet probeeren, alle onderwerpen op te noemen, waarover wij spraken. Het liefst stond de oude heer stil bij zulke thema's als het laatstgenoemde, waarbij hij tot de conclusie kon komen, dat er werkelijk nog wel wat goeds in Rusland is en dat er verschijnselen zijn, die iets moois beloven voor de toekomst. Toevallig maakte de conducteur, die eenige keeren onze kaartjes kwam knippen, een buitengewoon netten indruk, - bescheiden en tegelijk flink. ‘Voor zulke mannen moeten wij dankbaar zijn’, zei onze reisgenoot, ‘iedere beambte, die eenvoudig een goed, degelijk, eerlijk mensch is, is in ons corrupte Rusland van onschatbare waarde’, en met de werkelijke welsprekendheid, waarover hij beschikte, zoodra hij in vuur geraakte, begon hij ons te vertellen van een officier dien hij kende, die vol walging van wat hij in zijn vaderland en in het verre Oosten had bijgewoond, was teruggekeerd van het oorlogsveld, en toen onmiddellijk een vrij lage betrekking bij de plattelands-politie had gezocht, meenende, dat in een tak van dienst, waar zooveel wantoestanden heerschen, een wezenlijk oprecht, vaderlandslievend man, die in een bescheiden functie werkzaam is, de beste diensten kan bewijzen aan zijn vaderland. ‘Ziet, van zulke mannen moet de genezing van Rusland uitgaan, en niet van den heer A., die eerst jaren

lang hasard heeft gespeeld in Moscou, toen in Monte-Carlo, en nu zoogenaamd voor de belangen van zijn volk is gaan strijden, - ook niet van een student, die het niet noodig vindt, de colleges te bezoeken, maar liever, uit liefde voor het menschdom in zijn geheel, voorloopig maar beginnen wil, met van Rusland een ideaal-staat te maken.' Op deze manier was menige opmerking slechts het punt van uitgang, om te komen op de gebeurtenissen van de laatste jaren en op de 'prochwosty' ('smeerlappen') en 'maljtsjiesjki' ('kwajongens'), die door hun oneerlijkheid of onhandigheid de goede krachten, die wel degelijk ook voorhanden zijn, paralyseeren. 'Zegt u maar in Holland, dat Rusland op 't oogenblik heel rijk is aan kwajongetjes', - die woorden zijn mij steeds duidelijker gebleken, de Russische gebeurtenissen van den laatsten tijd goed te karakteriseeren.

Eigenlijk is dit alles niets nieuws. Dat 'kwajongensachtige' is al zoo lang een eigenschap geweest van zooveel stroomingen in de Russische maatschappij; hoe onrustiger een periode is, hoe rijker aan gewichtige feiten, des te meer treedt het op den voorgrond. In 1866, dus kort na de groote hervormingen van Alexander II, schreef Toergenew zijn roman 'Rook'; daarin komt die bekende passus voor, waar de 'intelligente' Russen tegenover andere nationaliteiten worden gesteld: breng tien Duitschers samen, zij zullen wellicht over Sleeswijk-Holstein gaan spreken, tien Engelschen over onderzeesche kabels of iets dergelijks; maar wanneer er tien Russen bijeen komen, zullen zij zonder twijfel debatteeren over 'de beteekenis en toekomst van Rusland'; en met den titel 'Rook' wil Toergenew zeggen, dat al dat enthousiasme, al die idealen zullen verdwijnen als rook, die opdwarrelt uit een schoorsteen. Op zoo'n manier sprak ook mijn reisgenoot over de tegenstelling tusschen het jonge Rusland van nu en West-Europa: Een Duitscher of Franschman zal, tot welke partij hij hoort, hoe revolutionnair hij is, zich een zekeren weg afbakenen, om te komen tot een zeker doel: verwezenlijking van datgene, wat hij voor heilzaam houdt voor zijn vaderland. Maar een 'intelligente' Rus neemt niet als uitgangspunt de conditiën, waaronder zijn volk leeft, noch den aard van dat volk: hij stelt als zijn ideaal het 'algemeen geluk,' waartoe de menschheid nader gebracht moet worden;

en met zooveel ambitie streeft hij naar dat verheven doel, dat hij er niet aan denkt, of er ook soms iets meer noodig is dan de goede wil en of het misschien ook gewenscht zou zijn, dat hij begon met zijn eigen volk wat beter te leeren kennen. - Waartoe moet dit alles voeren? De geschiedenis, niet alleen van de laatste jaren, maar van de heele negentiende eeuw geeft het antwoord op die vraag.

De groote quaestie, die in de allereerste plaats moet worden opgelost, zit veel dieper dan een oppervlakkig toeschouwer zou meenen: daarover zijn de ernstigste en beste Russen van de laatste zestig jaren het allen met elkaar eens geweest. En ook mijn reisgenoot maakte opmerkingen als deze: Het is niet in de eerste plaats van belang, welk verloop de politieke geschiedenis verder hebben zal, of de eerst-komende doema een reactionnair, gematigd of revolutionnair karakter zal dragen, hoe de regeering met deze doema en haar opvolgsters de moeilijke quaesties zal behandelen, die zoo noodzakelijk opgelost moeten worden, in de eerste plaats de agrarische en de financiëele. Neen, van nog veel grooter belang is het volgende: dat er niets goeds tot stand kan komen, zoolang volk en ‘intelligenten’ zoo geheel en al van elkaar vervreemd zijn, - zoolang de zgn. ontwikkelden niet weten, wat het volk denkt en voelt, en waaraan het in de eerste plaats behoefte heeft, - zoodat men bij overigens humane menschen de meest ongerijmde, ja zelfs barbaarsche ideeën kan aantreffen, zoodra er sprake is van den ‘moezjiek’. Dit is het allerzwakste punt van de Russische samenleving, een wonde plek die niet in een paar jaar te genezen is. Welke middelen zijn er al niet aangewend, om de positie van het volk te verbeteren? Hoeveel begaafde en tegelijk vaderlandslievende mannen hebben reeds gepoogd, het ‘intelligente’ publiek deze wanverhouding onder het oog te brengen? ‘Maar nog steeds is de toestand zoo,’ - ongeveer aldus drukte mijn reisgenoot zich uit - ‘dat een jonge man, die een gymnasium heeft afgeloopen en gestudeerd heeft, èn van zijn ouders èn van zijn vrienden èn van zijn onderwijzers zeer veel geleerd heeft, zòòveel, dat menige West-Europeaan verbaasd zal staan over den hoogen trap van ontwikkeling van de Russische “intelligenten”; maar datgene, wat hij het meest noodig heeft, dat ontbreekt hem: de kennis van wat

hem het allernaaste staat; zijn volk kent hij niet, hij kan het niet op de rechte manier waardeeren; hij is niet in staat zijn vaderland eenig nut aan te brengen.'

Ik hoop nu aan te toonen, hoe goed mijn overige ervaringen, geput uit eigen waarneming en ten deele ook uit literatuur, kloppen met deze woorden; maar vooraf moet ik een kort antwoord geven op een vraag, die bij het lezen van de laatste bladzijden wellicht bij dezen en genen is opgekomen, en wel deze: Maar wordt dan in Russische treinen en op andere publieke plaatsen maar zoo vrij en ronduit over den toestand van het land gesproken? Vermoedelijk is het wel niet altijd zoo geweest. Men zal bijvoorbeeld herhaaldelijk lezen, hoe de 'intelligenten' in de laatste jaren van de regeering van Nicolaas I (1848-1855) in een toestand van voortdurende onrust leefden; gevallen als het proces van Petroesjewskij c.s., die wegens een gefingeerd of althans heel onbeduidend vergrijp ter dood zijn veroordeeld en ten slotte begenadigd door den keizer, die hun straf veranderde in eenige jaren verbanning naar Siberische gevangenissen - ook Dostojewskij behoorde tot de veroordeelden -, zulke gevallen maakten de menschen angstig en in die donkere dagen zal men zich in 't gezelschap van vreemden wel niet verstout hebben, oneerbiedige dingen over het gouvernement te zeggen. Maar in de latere jaren is dat geheel anders geworden. Mijn eigen ervaringen, zoowel van vóór als na de zgn. 'revolutie', hebben mij geleerd, dat men inderdaad nergens vrijmoediger in zijn uitlatingen is dan in Rusland. Zoo zat ik bijvoorbeeld in den zomer van 1903 in de kajuit van een Wolga-boot, met een kennis van mij en nog twee heeren, een Rus en een Fin, die noch elkaar noch ons kenden. Maar de Fin ontzag zich volstrekt niet, om ons met de scherpste kleuren het optreden van Bobrikow c.s. te schilderen, en de beide Russen wedijverden met hem in het uitoefenen van critiek op de regeeringsdaden. Zoowel in 1903 als in 1907 is 't mij meermalen gebeurd, dat ik in een gezelschap van verschillende menschen was, die op een of andere regeeringsinstelling hun aanmerkingen maakten, en dan was gewoonlijk het slot, dat ze aan den vreemdeling vroegen, of daar ginds in West-Europa alles niet veel beter was ingericht. Men krijgt den indruk, dat zoo mogelijk de vrijmoedigheid in de laatste

jaren nog grooter is geworden, een verschijnsel, dat parallel loopt met de minder strenge pers-censuur, met de grootere vrijheid, die aan studenten en ook aan leerlingen van sommige scholen wordt gegeven.

IV.

Als wij een juiste voorstelling willen krijgen van de voornaamste kwaal, waaraan de Russische samenleving lijdt, de vervreemding van de ‘intelligenten’ en het gros van het volk, is het 't best, dat wij ons eerst bezighouden met de ‘intelligenten’ en den aard van hun beschaving. Dit is ook het gemakkelijkste deel van het probleem. Immers, wanneer een vreemdeling zich in Rusland ophoudt, ligt het voor de hand, dat hij in de eerste plaats met de ‘intelligenten’ in aanraking komt, en zich het best van hun eigenaardigheden een idee kan vormen. Vooral is dat het geval, wanneer men, zooals de schrijver van deze bladzijden, in eenige Russische gezinnen heeft gewoond en veel heeft omgegaan met allerlei menschen uit de beschaafde kringen van de maatschappij.

Als een West-Europeaan kennis maakt met Russische ‘intelligenten’, kan het heel goed gebeuren, dat hij in den eersten tijd zichzelf en zijn landgenooten voor heel achterlijk houdt en dat hij zich verbaast over de groote belezenheid van de Russen en over het groote aantal quaesties, waarover deze menschen hebben nagedacht en een oordeel uitspreken. Bovendien valt het gauw op, hoe men daar ginds met zijn tijd meegaat: nieuwe boeken en tooneelstukken, in West-Europa gemaakt, zijn al gauw in het Russisch vertaald en gemeengoed van de ‘intelligentie’, van nieuwe uitvindingen en ontdekkingen is men onmiddellijk evengoed op de hoogte, als ware Moscou het centrum, waar al het nieuwe van uitgaat. En zoo is het de heele 19de eeuw door geweest; het is bekend, hoe snel West Europeesche wetenschap en politieke stroomingen ingang vonden in Rusland en daar hun eigen verdere ontwikkelingsgeschiedenis hadden; alleen was vroeger het aantal menschen, dat in aanraking kwam met Europeesche wijsheid, onnoemelijk veel kleiner dan nu. Misschien hebben in geen ander land in 't midden van de vorige eeuw Schelling en Hegel zoo'n invloed gehad op de mannen van het intellect

als in Rusland, maar toenmaals was die invloed hoofdzakelijk beperkt tot eenige kringen, ‘clubs’, waaruit beroemde mannen als Belinskij en Herzen zijn voortgekomen. Later waren het Feuerbach, Büchner e.a., nu is Marx bijzonder populair. Ik zou wel durven beweren, dat hij in geen land zooveel gelezen wordt als in Rusland.

En die Russische ontwikkeling maakt niet den indruk van eenzijdigheid: het ‘repertoire’ van het zgn. beschaafde publiek is veel grooter, veel omvangrijker dan bij ons. Iets, wat daarmee samenhangt, is de vroegrijpe ontwikkeling van jonge menschen en van kinderen. Onlangs gebeurde het mij, dat ik met een dame van 20 jaar in gezelschap was, die na een half uur een losse opmerking over Schopenhauer in het gesprek inlaschte en spoedig daarop vertelde, dat ze bezig was, voor den tweeden keer den heelen Dostojewskij door te lezen; nu is zoo'n ontmoeting ook bij ons mogelijk, maar zulke personen zijn zooveel talrijker en zooveel normaler daarginds, dat onwillekeurig mijn eerste gedachte was: ‘echt Russisch’. In dezen tijd zijn dergelijke typen vooral onder vrouwen heel gewoon: nu er sedert eenige jaren weer vrouwelijke universiteiten zijn geopend, valt er bij de dames een sterk ‘streven naar hoogere vorming’, zooals de deftige term luidt, te constateeren. - En bij het nog jongere geslacht vindt men hetzelfde: nergens is, voor zoover mij bekend is, de jeugd zoo belust op lectuur en nergens lezen zij zoo vroeg moeilijke boeken als in Rusland. Dat bijv. een kind van elf jaar Dickens leest en een van veertien het dagboek van Marie Basjkirtsew, met toestemming van de ouders, die zelf ook zeer belezen zijn, dat is geen zeldzaamheid. En als hij dan iets ouder is, besluit menige gymnasiast Schopenhauer of Marx ter hand te nemen en verslindt die boeken met denzelfden ijver, waarmee hij ook zijn lievelingsromans telkens en telkens weer overleest. En voorzoover ik heb kunnen nagaan, werkt het onderwijs die vroegrijpe ontwikkeling zeer in de hand. Echt Russisch vond ik het, toen ik een dame met een zeker enthousiasme den lof hoorde verkondigen van het gymnasium waar haar nichtje onderwijs genoot. Daar, zei ze, werd toch zoo goed op de algemeene ontwikkeling gelet! Bijvoorbeeld: van leerlingen van plm. 13 jaar werd verlangd, dat zij Tolstoj's boek ‘Kindsheid, jeugd en jongelingschap’ (men lette niet op den stijven klank van de Nederlandsche woorden) dóórlazen en

dan schriftelijk een stuk of zes vragen beantwoordden, zooals: Hoe is volgens Tolstoj's beschrijving de verhouding van den hoofdpersoon tot zijn ouders en broer? Hoe oordeelt de schrijver over de toenmalige inrichting van de universiteiten? enz.

Dergelijke mededeelingen maakten mij nieuwsgierig om dat Russische middelbare onderwijs eens van naderbij te leeren kennen. Ik wendde mij daarom tot den directeur van een van de tien Moscousche rijks-gymnasia, het eenige, waar de beide oude talen worden gedoceerd, - voorzien van een introductie van een wederzijdschen kennis van dien directeur en mijzelf. Het is mij niet gelukt er toegang te verkrijgen. Na eenige dagen, werd mij gezegd, zou ik nader bericht ontvangen, wanneer de directeur er eerst met een van zijn superieuren over gesproken had. Nu, als in Rusland ‘hooggeplaatste personen’ in het spel komen, dan weet men al hoe laat het is. Toen ik na veertien dagen nog niets had gehoord, gaf de vriend, die mij de introductie bezorgd had, mij den raad, verder maar geen pogingen aan te wenden. Maar in andere scholen ging het gemakkelijker. Ik bezocht er twee, een handelsschool, in veel opzichten overeenkomende met een hoogere burgerschool bij ons, en een particulier gymnasium. Wat de eerste school aangaat, hier bleek het weer, hoe Rusland een land van verrassingen is. Men verwacht daar, dat alles wat minder goed ingericht is, wat onregelmatiger gaat dan in West-Europa, en plotseling ontdekt men te midden van de algemeene wanorde een inrichting van dien aard, dat men het niet beter kan wenschen. In 't algemeen hebben de Russische middelbare scholen één groot gebrek: men heeft weinig geld over voor het bezoldigen van onderwijzend personeel, en daarmee hangt samen het te groote aantal leerlingen in iedere afdeeling (plm. 40). Maar niettegenstaande die groote klassen was er op deze handelsschool een volmaakte orde gedurende de lessen. Tusschen elke twee lesuren was er een kwartier pauze, (dat is zoo de gewoonte in Rusland) en dan liet men op een overdekte plaats de jongens spelen en stoeien zooveel zij wilden. Dat hield de geesten frisch, zoodat men gedurende de drie kwartier, dat de les duurde, hun volledige attentie en belangstelling kon eischen. Dat er een vreemdeling in de klasse tegenwoordig was, had weinig invloed op de houding van de

leerlingen. Zij gingen vrij - eenigszins vertrouwelijk - met de leeraars om (ik was in de lessen bij verschillende docenten); en wanneer soms eenigen van hen een praatje met elkaar maakten, dan werd daar niet altijd aanmerking op gemaakt. Enfin, dat was hier ook niet noodig, want in deze school gaven dergelijke gesprekken, dergelijke vrijheden, die men de jongens toestond, geen aanleiding tot losbandigheid. En wat een blijken van ijver en belangstelling werden er gegeven! Als in een lagere klasse, van 11- à 12-jarige leerlingen, op een Russische les een verhaaltje was gelezen en besproken, kwamen er de volgende les beslist eenige kinderen naar den leeraar toe, om hem een teekening van het gelezene te brengen. Ik woonde dat ook bij. Toen was er maar één, die zoo ijverig was geweest. Toen hij zijn kunstproduct voor den dag haalde, liepen al zijn 40 klasgenooten uit hun banken om het te bewonderen, en daarna gingen zij rustig weer zitten, zonder dat er van eenige verstoring van de orde quaestie was. En van alle kanten kwamen stemmen: ‘Ik zal 't tegen den volgenden keer doen’, en aan de gezichten zag men, dat wat zij beloofden geen karwei maar een genoegen voor hen was. De vreemde talen worden zooveel mogelijk aanschouwelijk onderwezen en de docent went zijn klassen er aan, van jongsaf, geen Russisch te spreken. Een Duitsche leeraar, bij wien ik de les bijwoonde, vertaalde zelfs de moeilijke woorden niet, maar gaf er een definitie van in het Duitsch. En met wat een attentie luisterden dan die jongens, naijverig om zoo gauw mogelijk de juiste Russische vertaling te vinden! Ja, zoo'n docent kreeg heel wat gedaan. Eenmaal, in een vierde klas (leerlingen van gemiddeld 15 jaar) waren er aan het eind van de les nog een paar minuten over, de docent stelt zich in postuur voor de klas, en zegt: ‘Jetzt werden wir singen’, hij noemt den naam van een Duitsch volkslied en uit volle borst zong de heele klasse mee, niemand vond dat ook maar in 't minst belachelijk. Werkelijk, hier kreeg men den indruk, dat het schoolgaan voor jonge menschen een genot kan zijn! Het mooist waren de lessen in literatuurgeschiedenis. Hier bleek natuurlijk, hoe het veel-lezen ook zijn goede zijde heeft. Op een Nederlandsche middelbare school kennen de leerlingen hun nationale schrijvers niet, op een

Russische kan de docent er op rekenen, dat zijn auditorium die werken, waarover hij uitvoerig spreekt, ook gelezen heeft. En de oorzaak van dat verschil ligt niet alleen in de neigingen van de scholieren! Toen ik de enthousiaste gezichten zag, waarmee geluisterd werd bij de behandeling van sprookjes, bruiloftliedjes, ‘bylinen’ (heldenliederen, tegenwoordig nog door het volk in sommige gouvernementen gezongen), dacht ik telkens: wat kunnen wij bij ons hiermee op één lijn stellen? En nog sterker kwam die gedachte bij mij op, toen ik in de hoogste klasse een voortreffelijke bespreking van Gogol's ‘Revisor’ bijwoonde. Een tijdgenoot, die den schrijver deze comedie hoorde voorlezen, zei: ‘Ja, ik schater van den lach, maar, God, het is toch zoo in-treurig’, en nog, 70 jaar nadat het stuk geschreven werd, voelt iedere Rus, jong of oud, dat de ‘Revisor’ meer is dan een mooi blijspel, dat het is de Russische werkelijkheid, met haar ‘voor de heele wereld zichtbaren lach en haar door de wereld niet gekende tranen’, men heeft Gogol nog lief, evenals voor zestig jaren de groote Belinskij, ‘met allen hartstocht, zooals een mensch, door zijn bloed verknocht aan zijn land, de hoop, de eer, den roem van dat land kan liefhebben’. En bleek de ‘Revisor’ in staat ons allen, den rustigen, maar verre van welsprekenden docent, de geheele klasse van schooljongens, den buitenlandschen gast, in een zekere aandachtige, eerbiedige stemming te brengen, de Russische meesterwerken, die daartoe in staat zijn, zijn heel talrijk en zelfs is de ‘Revisor’ niet eens het meest typische.

V.

Bij dergelijke aantrekkelijke verschijnselen in de Russische maatschappij zou men geneigd zijn, heel lang stil te staan, immers alles wat goed, wat mooi is, geeft ons eenige hoop voor de toekomst. Wat in dit speciale geval wel opgemerkt mag worden: in deze school hebben wij voor een groot deel het werk te zien van één man, een Russischen idealist, die tegelijk een goed organisator was. In het laatste jaarverslag van de ‘Vereeniging tot verbreiding van commerciëele ontwikkeling’, die deze Handelsschool heeft opgericht, wordt telkens met den grootsten lof en den diepsten eerbied de

naam genoemd van Glagolew, den in 1906 overleden directeur van de school, en verschillende Moscou'ers, die ik naar dezen man vroeg, wisten mij veel te vertellen van zijn zeldzame paedagogische en organisatorische talenten. En de bewondering en de liefde voor zijn persoon was heel algemeen. De buitenwereld, zijn collega's, zijn leerlingen, allen waren het in dit opzicht met elkaar eens. Heel merkwaardig is het, dat in de troebele jaren 1904-1906 de leerlingen van deze school voortdurend rustig aan den arbeid zijn gebleven, terwijl op andere handelsscholen het werk gestaakt werd: de eischen van de heeren leerlingen waren: dat bij hen alles op denzelfden voet zou worden ingericht als op de school van Glagolew.

De andere school, die ik bezocht, een gymnasium, beantwoordde vrijwel aan de voorstelling, die ik mij reeds vroeger van het Russische onderwijs had gevormd. Het is het meest de moeite waard, om een les in Russische taal- en letterkunde bij te wonen. Wat de andere vakken betreft, hier stemt de methode van onderricht meer overeen met die bij ons, maar de uren voor Russisch worden voor een groot deel gebruikt voor ‘algemeene ontwikkeling’. In een derde klasse bijv., met leerlingen van 13 à 14 jaar, worden twee van de vier wekelijksche uren besteed aan lezen, letterkunde en ‘algemeene ontwikkeling’. Op het gymnasium in quaestie behandelt de leerares[1)] in deze klasse gedichten van vier dichters, Poesjkien, Lermontow, Zjoekowskij en Krylow, en knoopt dan aan de lectuur vragen en opmerkingen vast aangaande letterkunde en alle mogelijke andere onderwerpen. Een les, door mij bijgewoond, begon met het opzeggen van een fabel van Krylow; daarin is sprake van een panter, die goed van de ‘tactiek’ op de hoogte is maar slecht van de ‘politiek’ en weinig eerbied heeft voor ‘burgerlijke rechten’. Over dezen laatsten term werd heel lang gesproken; er werden definities en omschrijvingen van gegeven, voorbeelden werden ter illustratie aangehaald en ten slotte sprak de leerares den wensch uit, dat deze rechten in Rusland spoedig van even groote beteekenis zouden zijn als in Engeland.

1) Het onderwijzend personeel bestaat aan deze school uit mannelijke en vrouwelijke docenten. Dit is het eenige Moscousche gymnasium, waar jongens en meisjes beide op gaan. Het aantal ‘vrouwelijke gymnasia’ is vrij groot, weinig kleiner dan dat van de ‘mannelijke.’

Maar de ‘tactiek’ en ‘politiek’ voerden ons nog veel verder. Zij gaven aanleiding, om het verschil tusschen binnenlandsche en buitenlandsche politiek te bespreken, geleidelijk kwamen wij toen op het aantal en de werkzaamheden van de ministers enz. enz., tot we ten slotte ik weet niet meer langs welke kronkelpaden terecht kwamen bij den Noord-Amerikaanschen slavenoorlog en president Lincoln. Ondertusschen had het onderwerp ‘belastingen en tollen’ nog aanleiding gegeven tot een excurs aangaande Gogol's roman ‘De doode zielen’. Als iedere week twee uren aan dergelijke ‘algemeene ontwikkeling’ worden besteed, zullen de leerlingen in zoo'n cursus wel zooveel nieuws hooren, dat het hun er van duizelt, en hetgeen er van dat alles blijft hangen, zal wellicht in hun hersenen een vagen, verwarden vorm aannemen, - hoewel het erkend moet worden, dat al deze dingen op een prettigen, onderhoudenden toon werden meegedeeld, zoodat èn leerlingen èn hospitant voortdurend hun aandacht bij de les hadden. In hoogere klassen gaat het onderwijs een eenigszins ander karakter krijgen. Wat daar gedoceerd wordt, ten minste van een vak als de moedertaal of historie, is ‘wetenschap’. Herhaaldelijk zal men den leeraar hooren zeggen: ‘De jongste wetenschap leert ons...’ of ‘Kljoetsjewskij (een bekende Moscouer professor in de geschiedenis) heeft aangetoond...’ enz. Natuurlijk komt het vaak voor, dat des docenten wijsheid niet ‘up to date’ is, want bij de omvangrijke stof, die behandeld wordt, is het nauwelijks mogelijk, dat hij van alles goed op de hoogte is. De manier van doceeren is collegeachtig: de jongens maken dictaat en op sommige scholen wordt heel weinig overhoord: misschien wel, omdat het geven van geregelde beurten in groote klassen bezwaarlijk gaat.

Wanneer nu een jongmensch, die het gymnasium heeft algeloopen, student wordt, dan is de overgang niet zoo groot, niet zoo bruusk als bij ons: in Rusland is het middelbare onderwijs wetenschappelijker (hoewel vaak ‘would be’), het universitaire gaat minder diep. Men kan dat reeds dadelijk vermoeden, als men het oordeel hoort, door ‘intelligenten’ uitgesproken over professoren. Diegenen, die het hoogst staan aangeschreven, en niet alleen bij het groote publiek, maar zelfs bij hun collega's, zijn lang niet altijd de geleerdsten; dikwijls bestaat hun hoofdverdienste daarin, dat zij duidelijk

en in mooie taal over hun vak spreken kunnen; als zij het zeer bevattelijk doen en een uitgebreide stof behandelen in vrij korten tijd, dan wordt hun dat door velen als een groote verdienste aangerekend. Eenige malen is het mij gebeurd, dat een professor van de historisch-philologische faculteit mij raadde, dezen of genen van zijn collega's of van de privaatdocenten te gaan hooren, en dat ik werkelijk met veel genoegen het college bijwoonde, maar toch zeer betwijfelde, of een dergelijke docent in West-Europa zoo'n naam zou hebben.

Wat kan men nu verwachten van Russische ‘intelligenten’, van menschen, die hun opleiding hebben gehad op een gymnasium en een universiteit, ‘mannelijk’ of ‘vrouwelijk’ dat doet er weinig toe, want de geest van het onderwijs is gelijk? Wij kunnen datgene verwachten, waarvan herhaaldelijk de aanwezigheid wordt geconstateerd: een veel sterker ontwikkeling van den geest in de breedte dan in de diepte. Heel duidelijk wordt dat gezegd door Owsjaniko-Koelikowskij, t.a.p.[1)], II, 322 v.: ‘Zooals bekend is, onderscheidt onze cultuur zich - nog steeds - in tegenstelling tot de West-Europeesche, die reeds lang in de hoogste mate “intensief” is, door een domineerend “extensief” karakter. Bij onzen cultuurarbeid werken wij nog hoofdzakelijk in de breedte en niet in de diepte. De tijd zal komen, dat ook bij ons de intensieve arbeid aan de beurt komt, waartoe wij in sommige branches van ons leven en ons denken ook nu reeds geleidelijk, als gedwongen, tegen wil en dank, overgaan. In overeenstemming met het domineerend extensieve karakter van onze cultuur, kenmerkt zich ook ons dilettantisme door de veelzijdigheid van zijn geestelijke adspiraties, door zijn “encyclopaedisme”, door de breedte van zijn streven ten nadeele van de diepte en van de degelijkheid, waarmee de stof verwerkt wordt.’ Wanneer men nu de waarheid van dergelijke opmerkingen dagelijks bevestigd ziet in het werkelijke leven, wanneer men, vooral bij jonge menschen, die hun gedachten en gevoelens krasser en krachtiger uiten, ieder oogenblik getroffen wordt door de groote en breede kennis, die zij bezitten, terwijl tegelijk ons zoo heel gauw de oppervlakkigheid hiervan blijkt, dan moet men wel heel pessimistisch gestemd worden

1) Zie blz. 465.

ten opzichte van den bevrijdings-strijd van het Russische volk; immers, deze gaat uit van vooruitstrevende ‘intelligenten’, maar zijn dat wel geschikte leiders? Als men een Russischen ‘intelligent’ met vuur zijn toekomstidealen hoort verdedigen, dan voelt men soms zoo'n innig medelijden in zich opkomen, èn met het Russische volk, dat van zulke lieden zijn heil verwachten moet, èn met den man zelf. Wat toch is het geval? Dergelijke menschen zijn over 't geheel eerlijk tegenover zichzelf en anderen, en volkomen ter goeder trouw: wordt er een offer van hen verlangd, waardoor zij de zaak, die zij voor rechtvaardig houden, kunnen steunen, dan zullen zij dat brengen, hoe zwaar het ook is; er zijn voorbeelden genoeg, ook uit de geschiedenis van de laatste jaren, bekend van mannen, die hun bezit en hun toekomst, zelfs hun leven gaarne op 't spel zetten. Maar het groote ongeluk is: dat de overtuigingen van zulke menschen dikwijls rusten op een zeer zwakke basis; hun bekendheid met personen en toestanden is uiterst oppervlakkig, en, gehoor gevende aan een goede stem in hun binnenste, hebben zij onmiddellijk, zonder veel nadenken, zich een standpunt gekozen; maar weldra doen zij nieuwe indrukken op, zij komen tot nieuwe gedachten en na eenige dagen zal hun standpunt een geheel ander zijn dan heden. Van kind af zijn zij er aan gewoon geweest, hun belangstelling aan zeer veel verschillende dingen tegelijk te geven, de zaken van zeer verschillende kanten te bezien; en dat maakt het hun nog gemakkelijker, telkens van opinie te veranderen. Nemen wij bijvoorbeeld de moeilijke quaestie: Van welken kant moet de radicale verandering van de Russische maatschappij beginnen? Menigeen is er die hier telkens andere antwoorden op geeft, en het heel lang volhoudt, voortdurend zijn nieuwste ideeën met warmte en overtuiging te verdedigen. Maar och, het gebeurt zoo vaak, dat die eerst zoo enthousiaste menschen ten slotte sceptisch worden: de ontwikkeling van hun eigen gedachtenleven voert hen daartoe als vanzelf. Bij de grootste mannen van hun tijd vinden wij soms het omgekeerde. Herzen en Belinskij bijvoorbeeld hebben als jonge mannen zich neergelegd bij de zaken, zooals zij nu eenmaal waren, en zijn daarna, na een periode van ‘Sturm und Drang,’ gekomen tot vaste levensprincipes, tot een op dege-

lijke grondslagen berustend standpunt. Maar zoo ver komt een middelmatige mensch niet!

VI.

Een vreemdeling, die zich in Rusland ophoudt, komt uit den aard van de zaak het meest in aanraking met ‘intelligenten’. Natuurlijk echter is men ook dikwijls in de gelegenheid om met representanten van den anderen stand, met ‘moezjieks’ te spreken. En ik kan mij voorstellen, dat menigeen die gelegenheden zoekt. Immers de Russische boer heeft eigenaardigheden, die ons niet alleen onmiddellijk opvallen, maar die onze levendige belangstelling en onze sympathie wekken. Hij is onwetend maar schrander, bijgeloovig en tegelijk innig vroom; vandaag zal hij u misschien afzetten of bestelen, en morgen uit louter goedhartigheid alles voor u op het spel zetten, wat hij bezit. Hoe meer we hem leeren kennen, des te meer voelen we, dat er onder dat weinige dat ons opvalt veel verborgen is, dat wij nooit zullen doorgronden. En tegelijk komen wij ook tot het besef, dat de Russische ‘intelligenten’ het volk ook niet kennen, dat zij bijna even ver er van afstaan, als de vreemdeling, die maar eenige maanden in zijn leven in de gelegenheid is er mee in aanraking te komen. En dat is de ergste van de wantoestanden van de Russische samenleving.

Niemand heeft dat zoo duidelijk aangetoond als L. Tolstoj. Gedurende al de 55 jaar, die er verloopen zijn, sedert hij voor 't eerst als schrijver optrad, heeft hij nooit opgehouden, in zijn geschriften telkens weer ‘intelligenten’ en ‘moezjieks’ tegenover elkaar te stellen. En de vergelijking valt gewoonlijk niet gunstig uit voor de eersten. Een van de mooiste passages, die mij van Tolstoj bekend zijn, is dat gesprek uit ‘Jeugd’, gevoerd tusschen een ‘iezwosjtsjiek’ (koetsier) en den jongen aristocraat, wiens leven in dit boek beschreven wordt. De jonge man heeft een zwaren innerlijken strijd te voeren, er komen allerlei twijfelingen bij hem op, en om zijn gemoedsrust terug te krijgen, bezoekt hij een ouden geestelijke, voor wien hij zijn hart uitstort en aan wien hij alles biecht, wat er in hem omgaat. De oude man spreekt hem vriendelijk toe en met een verlicht hart rijdt hij naar huis. Maar onderweg komt er zoo'n gevoel bij hem op, dat hij toch wel een

heel brave jongen is: menigeen zou zoo'n tocht niet hebben gedaan, en die biechtvader moet ook wel een goeden indruk van hem gekregen hebben! Hij voelt een groote behoefte om er over te praten. En aangezien er niemand anders bij de hand is, begint hij een gesprek met den ‘iezwosjtsjiek’: ‘Nu, ben ik lang weggebleven?’ En of de ander er nieuwsgierig naar is of niet, hij moet alles hooren, van 't begin tot het einde. ‘Zoo mijnheer,’ zegt hij dan, en de jonge man denkt bij zich zelf, dat nu zeker die ‘iezwosjtsjiek’ ook wel heel gunstig over hem moet denken, - wanneer op eens de man zich omdraait en zegt: ‘Wel mijnheer, dat is zeker een heeren-quaestie?’

Zulke bladzijden zijn er heel wat te citeeren uit de werken van Tolstoj. En evenzoo uit de geschriften van anderen. Immers, dat het allerzwakste punt van de Russische maatschappij is: de vervreemding tusschen volk en ‘intelligentie’, dat is al lang de overtuiging van velen. Maar hoe deze kwaal genezen moet worden, daarover is men het helaas nog steeds niet eens kunnen worden. Reeds sedert den tijd van Gogol bestaan er over dit punt twee meeningen, lijnrecht tegenovergesteld aan elkaar. Niet zonder reden noem ik hier den naam van Gogol. Immers de meest beteekenende mannen, die aan het welzijn van hun land hun beste krachten hebben gegeven, die hun volk het meest hebben liefgehad, zijn het er over eens geweest, dat hun aller gids is geweest Gogol, de schrijver van de ‘Doode zielen’ (het eerste deel verscheen in 1842, het tweede is niet af): dat boek heeft voor het eerst de beste Russen de diepe ellende doen voelen van een maatschappij, waar negentig procent van de bevolking volkomen aan de willekeur is overgeleverd van de overige tien, grootendeels domme, cynische menschen, die op hun ondergeschikten neerzien alsof het koopwaar was, ze noemen met namen, geen mensch waardig, ze behandelen met grooter ruwheid dan hun huisdieren. Gogol beschrijft zelf in een van zijn brieven[1)], hoe hij de eerste hoofdstukken van zijn roman, lang voordat deze werd uitgegeven, voorlas aan Poesjkien. Gewoonlijk lachte Poesjkien, als Gogol hem

1) Iets dergelijks vertelde ik hierboven reeds, waar Gogol's ‘Revisor’ ter sprake kwam, vgl. blz. 485.

voorlas, en ook nu miste het comische element van den humor zijn uitwerking niet; maar hoe verder de schrijver voortging, hoe meer Poesjkien het hoofd liet zinken, hoe somberder zijn blik werd, tot hij ten slotte op een toon van diepe smart zei: ‘Mijn God, hoe droevig is 't in ons Rusland.’ Toen later het boek uitkwam, wekte het ook bij anderen een dergelijke stemming en dergelijke gedachten, en wanneer in het midden van de eeuw het besef steeds toeneemt, dat er iets voor het volk gedaan moet worden, dat toenadering tusschen boeren en edelen[1)] een noodzakelijkheid is, dan moet dit nieuwe inzicht voor een groot deel aan den invloed van de ‘Doode zielen’ worden toegeschreven. Maar noch Gogol noch een ander was in staat, overtuigend aan te toonen, hoe die toenadering moet plaats hebben, - Gogol zelf was hier allerminst de man voor, - en zoo komt het, dat er nu reeds zestig jaar lang twee partijen bestaan, die telkens onder andere namen en in een eenigszins anderen vorm optreden: bij tijden scheen het alsof ze zouden samensmelten tot één tusschenpartij; maar zoover is 't nooit gekomen.

Van de eene zijde redeneert men aldus: ‘Het volk met zijn eenvoudige ideeën en zijn diep gevoel voor goed en slecht staat hooger dan de “intelligenten”: dat zijn afgedwaalden. Zij hebben gemeend elders een betere leerschool te vinden dan bij hun eigen volk: laten zij hun fout weer goedmaken eer het te laat is en er geen verbetering meer mogelijk is.’ Sommigen gingen zoover, dat ze de West-Europeesche samenleving met haar veel intensiever beschaving voor ‘verrot’, ‘vermolmd’ hielden, en in de regeering van Peter den Grooten de grootste ramp zagen, die Rusland ooit getroffen heeft. Er zijn tijden geweest, dat men kon spreken van een ‘volksvergoding,’ een volks-‘cultus’: helaas uitte die zich bij menigeen meer in theoretische bespiegelingen dan in een ernstig pogen, om door te dringen in de gedachten-wereld van het volk, om dat voorwerp van vereering inderdaad te leeren kennen en begrijpen.

De andere partij vindt, dat men het volk moet beschaven

1) Voor een zestig jaar bestond de ‘intelligenten’ stand vooral uit edelen; de tegenwoordige ‘intelligentie’ is een klasse van menschen, die nu éénzelfde soort van beschaving en ontwikkeling bezit, en die is voortgekomen èn uit edelen èn uit menschen van allerlei andere standen.

en opheffen. Niet wij moeten worden als de ‘moezjieks’, maar zij zooals wij. West-Europa is niet bedorven en ‘vermolmd’, maar Rusland is achterlijk en voor de Russische maatschappij is de aangewezen weg tot de genezing: zich de ontwikkeling van het Westen ten voorbeeld te nemen. Het ligt voor de hand, dat in een dergelijke partij heel wat verschillende schakeeringen kunnen bestaan. Hoeveel antwoorden zijn er reeds niet mogelijk op de vraag, waarmee de hervormingen moeten beginnen?

In onze dagen lijkt het, alsof de tweede partij het overwicht heeft. Zeer sterk is onder de beschaafde Russen de meening, dat een dergelijke ontwikkeling als West-Europa heeft doorgemaakt, ook elders onvermijdelijk is: daarginds hebben vroeger dergelijke toestanden bestaan als nu bij ons, maar geleidelijk zijn zij verdwenen en hebben plaats gemaakt voor een nieuwe orde van zaken. Zoo ontwikkelt zich nu eenmaal een samenleving, en in Rusland kan het niet anders gaan. Terwijl vroegere geslachten gaarne spraken van het eigenaardige karakter van het Russische volk, dat zich nooit zal kunnen assimileeren aan andere natiën, is in onze dagen de opinie heel algemeen, dat dit ‘karakter’ niet van nature aan het volk eigen is, maar dat het samenhangt met den achterlijken beschavings-toestand. Hieraan is ook, zegt men dan, de eigenaardige godsdienstigheid van den ‘moezjiek’ toe te schrijven; het kan niet anders, of die zal geleidelijk voor meer geavanceerde opvattingen wijken. Laten wij ons nu niet verzetten tegen hetgeen noodzakelijk komen moet: het is beter met den stroom mee, dan er tegen in te roeien! Evenwel kan men ook nog geheel andere dingen te hooren krijgen. Een enthousiastische jonge man, die mij vertelde van de jongste troebelen, vergeleek de ‘wedergeboorte’ van Rusland, die volgens hem nu begonnen was en zeker eenmaal een voldongen feit zou zijn, niet zooals anderen met een Fransche revolutie, maar met het leven en streven van de eerste Christen-gemeenten. Zoo'n extase, zei hij verder, was er misschien niet waargenomen op aarde sedert de kruistochten; dit was geen gewone volksopstand, maar een heilige strijd voor God. De man die zoo sprak, noemde zichzelf een ‘sociaalrevolutionnair’; men ziet, onder welke eigenaardige vormen ook de meer geavanceerde richtingen in Rusland zich ver-

toonen kunnen. En dat er veel menschen met dergelijke ideeën zijn, is geen wonder in het land van Dostojewskij en Tolstoj, mannen op wie de naam ‘schrijver’ of ‘publicist’ niet meer van toepassing is, zieners, zooals West-Europa ze niet kent, profeten in één woord: waar zulke mannen een Christen-maatschappij hebben gepredikt, waarin eigenbelang en maatschappelijke welstand zal achterstaan bij naastenliefde, waar zulke mannen in het Russische volk schoonheden hebben ontdekt, die hun hoop geven op de verwezenlijking van hun idealen, - daar ligt het voor de hand, dat ook bij anderen het geloof aan de hooge bestemming van de Russische natie niet zal verdwijnen. En al ziet het er op 't oogenblik uit, alsof de ‘intelligentie’ Europeescher denkt dan ooit, het is heel goed mogelijk, dat binnenkort het tegenovergestelde ideaal weer meer aanhangers vindt.

Wanneer wij een oogenblik stilstaan bij de ernstige pogingen, die er wel degelijk zijn aangewend, om ‘intelligentie’ en volk tot elkaar te doen naderen, dan begrijpen wij eerst recht, hoe ver deze standen van elkaar afstaan. In de jaren 1855-1865, de periode van de groote hervormingen van Alexander II, hebben veel landeigenaars - tot deze categorie behoort bijvoorbeeld N. Kirsanow, uit Toergenew's ‘Vaders en kinderen’ - ernstig hun best gedaan om met hun boeren samen te werken, hen te begrijpen en door hen begrepen te worden. Maar gewoonlijk zonder succes! Of dat daardoor kwam, dat de heer toch altijd ‘heer’ bleef, en niet geheel kon breken met zijn verleden en de gewoonten, waarbij hij was opgegroeid? Zagen de boeren in hem nog altijd dien ouden bezitter van lijfeigenen, een soort van wezen uit een andere wereld, voor wien zij zich als slaven moesten buigen, en dien zij achter zijn rug mochten bedriegen zooveel zij maar konden? Maar er zijn ook andere pogingen tot toenadering gedaan: idealisten, die hun volk bewonderden en vereerden als iets moois en heiligs, hebben ook werkelijk geen offer te zwaar geacht, om één te worden met dat volk, zich geheel er aan te assimileeren. Een dergelijk geval beschrijft ons Gleb Oespenskij in zijn opstel ‘Een schaap zonder kudde’. Hier lezen wij van een landbezitter, die geheel breekt met zijn verleden en met den stand, waarin hij tot nog toe geleefd heeft, en die onder de boeren gaat om samen met hen te

arbeiden. Hij heeft zich geen overdreven illusies gemaakt van den boerenstand; hij verwacht niet dien ‘geïllustreerden’ moezjiek te zullen aantreffen, waaraan veel boerenvereerders zoo graag gelooven. Toch, merkt hij op, ‘zie ik een enkelen keer, nu hier dan daar, van die trekjes in het dagelijksche leven van den ‘moezjiek’, die hem bijna op één lijn stellen met den ‘geïllustreerden’ moezjiek. Maar niettegenstaande die mooie eigenschappen van de boeren gelukt het hem toch niet, tot een wederzijdsch vertrouwen en begrijpen te komen en hij moet ten slotte erkennen: ‘Wat ben ik eigenlijk? Ik ben eenvoudig een schaap zonder kudde... Ik ben afgedwaald of men heeft mij weggejaagd - dat weet ik niet recht - van mijn kudde, van het volk, waarvan ik toch au fond absoluut niet verschil.’ Merkwaardige ervaringen heeft deze heer opgedaan. O.a. vertelt hij aan Oespenskij van een verdienstelijken ‘moezjiek’, die er in geslaagd is, zijn dorp een proces te doen winnen, waardoor het in het bezit is gekomen van een groot stuk goeden grond. Dit boertje evenwel is wat slordig op zijn eigen zaken en op zekeren dag kan hij zijn belasting niet betalen: 12½ roebel. Daarvoor is hij gegeeseld op bevel van de districtsrechtbank. Een ander boertje, die dit verhaal mede aanhoort, vindt dat heel natuurlijk: immers de landeigenaar, die indertijd het proces verloren had, heeft zitting in die rechtbank. ‘Wanneer de rechters allemaal uit ons dorp waren gekozen, dan zou misschien...’ Inderdaad verschrikkelijk is het, wanneer wij daarna te hooren krijgen, waarom men dan niet gezamenlijk de verschuldigde 12½ roebel heeft opgebracht voor een man, die toch indertijd het dorp een voordeel van duizenden had bezorgd. ‘Wel, die Jewsej van jou,’ zegt een ‘moezjiek’, ‘zou zich ook over mij of een ander niet ontfermd hebben. Als ze hem zeiden, dat hij een boer moest geeselen en hem een stok in de hand gaven, dan zou die Jewsej...’

Willen wij een goed idee krijgen van den Russischen boerenstand, dan kunnen wij niets beters doen, dan de werken van Oespenskij lezen: en deze lectuur is niet in staat ons veel goeds voor de toekomst te doen hopen. Sedert 1861 is de slavernij afgeschaft, maar de Russische boer is nog even dom en even slaafsch als vroeger. Denzelfden grond, dien hij vroeger bebouwde voor zijn heer, bebouwt hij nu voor de

gemeente, op dezelfde gebrekkige manier en met dezelfde primitieve werktuigen. En buiten dien grond kent en weet hij niets: hieruit te halen, wat er uit te halen valt, geregeld zijn belasting te betalen, niet in aanraking te komen met de politie, voor rechters en andere hooge personen op te passen, voor ze te kruipen en ze tegelijk te bedriegen, dat zijn zijn hoogste en eenige adspiraties. Waarvoor hij die belastingen opbrengt, wat dat voor menschen zijn, aan wie hij ze betaalt, dat is hem volmaakt onverschillig. Nooit komt de gedachte in hem op, of hij misschien door ijverig werken zijn toestand kan verbeteren, en zich verheffen boven de lage sfeer, waarin zijn gedachten zich bewegen: spreekt men hem over zoo iets dan luistert hij niet eens. De landeigenaars hebben hun rechten over den boer verloren, maar daardoor is het niet beter geworden: voor hen in de plaats zijn de ‘koelaks’ (= ‘vuisten’, verder: ‘gierigaards, opkoopers’) gekomen, die het graan opkoopen van de dorpsgemeenten en de domme, gedweeë boertjes op een schandelijke manier exploiteeren. En hoe is het in de gezinnen? Daar beschouwt men elkaar eenvoudig als werkkrachten: zoodat een oude man, die den grond niet meer kan bebouwen, een overbodige ballast is in de oogen van de jongeren: zoodra hij zich in een gesprek mengt, krijgt hij te hooren, dat hij zich maar liever stil moet houden; want men heeft toch al niets dan last van hem, en 't was al lang tijd voor hem om eindelijk eens op te stappen. Gelukkig is er één ding, dat ons bij het lezen van Oespenskij optimistischer kan stemmen: deze man, die zoo veel studie heeft gemaakt van den boerenstand, en die zoo goed de wantoestanden en de barbaarsche opvattingen onder zijn ‘moezjieks’ opmerkt, heeft toch een grooten eerbied voor het Russische volk en zijn maatschappelijke organisatie behouden.

Het bekendste geschrift van Oespenskij is: ‘De Macht van den Bodem’ (1882). Hierin komt zeer scherp de tegenstelling tusschen ‘intelligenten’ en ‘moezjieks’ uit. Bij de laatsten is bijna niets te merken van individueele verschillen. Terwijl ons bij een ‘intelligent’ gauw persoonlijke eigenaardigheden opvallen, kunnen wij de boeren veeleer beschouwen als onderling gelijke specimina van één soort; Oespenskij vergelijkt graag een boerengemeente met een bijenzwerm, een school visschen en dergl. Tegenwoordig kan men in Rusland

vaak de opmerking hooren, dat een hoogere trap van beschaving per se samengaat met een sterker differentiëering van de individuen. Als dat waar is, dan is bij de Russische ‘intelligentie’ althans één criterium van hooge beschaving in sterke mate aanwezig, en dan vinden wij in Rusland twee uiterste stadiën uit den ontwikkelingsgang van de menschelijke samenleving naast elkaar, zooals wij dat nergens elders aantreffen. Het is niet te verwonderen, dat die twee categorieën van menschen elkaar in 't geheel niet kennen. Wij kunnen het ons zelfs begrijpen, dat wij bij zooveel ‘intelligenten’ de meest barbaarsche opvattingen ten opzichte van het volk aantreffen, hoewel wij natuurlijk die ideeën niet kunnen billijken.

VII.

Er zullen nog heel wat jaren moeten verloopen, voordat de standen van de Russische samenleving elkaar kennen en begrijpen. Toch krijgt men bijwijlen den indruk, alsof er in den allerlaatsten tijd eenige verandering komt in de onbeweeglijke vastheid van de levensgewoonten en de ideeën van den ‘moezjiek’. De ontwikkeling van de industrie heeft ten gevolge gehad, dat veel boeren naar de steden zijn verhuisd en daar als arbeiders leven. Door de troebelen van de laatste jaren zijn de banden, die zulke menschen nog altijd binden aan hun dorp, veel losser geworden. Velen van hen leeren lezen en schrijven en gebruiken die kundigheden, om zich verder te ontwikkelen. Een gevolg hiervan is weer, dat de revolutionnaire stroomingen onder de ‘intelligenten’ meer vat op hen krijgen. Evenwel is het mij niet bekend, in hoeverre deze geestelijke metamorphose van een vrij klein aantal stads-arbeiders haar invloed doet gelden op het misschien vijftig maal grootere aantal boeren, dat nog op het land gebleven is. Verder mogen wij ook niet vergeten, dat wij in ieder geval nog maar aan het begin van een evolutie-periode staan. Ook in de eerste jaren na de bevrijding van de lijfeigenen kon men den indruk krijgen, dat er nu andere, betere tijden op komst waren: maar al spoedig merkte men, dat het in het herboren Rusland nog even droevig er uitzag als in dat van Gogol! In ieder geval zijn de - niet zeer fraaie - woorden van de ‘arbeidersmarseillaise’ wel wat

heel voorbarig: ‘De dag licht aan over den geboortegrond, de zwarte schaduw smelt, sterft weg...’

Er is nog iets anders ook, dat misschien op groote veranderingen wijst. In den laatsten tijd wordt er veel meer zorg besteed dan ooit tevoren aan het onderwijs ten platten lande. Onder de ‘helden’, die hun vaderland het moedigst en het trouwst dienen, behooren zeker diegenen onder de ‘intelligenten’, die afscheid nemen van den kring van huns gelijken en gaan wonen in een of andere afgelegen streek, onder de boeren, om daar aan de kinderen de ontwikkeling en beschaving te brengen, waarvoor de ouders niet meer ontvankelijk zijn. Zulke mannen hebben met de grootste bezwaren te kampen: materieel moeten zij zich veel ontzeggen, intellectueel nog meer: niemand om mee te spreken, dan boeren, die zeer vaak beginnen met hen met wantrouwen te ontvangen, op zijn hoogst nog een domme plattelands-geestelijke. Er is een groote liefde tot het vaderland noodig, om onder dergelijke omstandigheden niet moedeloos te worden en zich als een ‘schaap zonder kudde’ te beschouwen. Maar als iemand de energie heeft om vol te houden, dan zijn de resultaten verrassend. Menschen, uit eigen ervaring bekend met het plattelands-onderwijs, geven hoog op van den aanleg en den ijver van de dorpsjeugd en als er in een dorp meer en meer kinderen komen, die lezen en schrijven kunnen en op school van allerlei dingen hooren, waarvan geen van de ouderen ooit geweten heeft, dan verzoenen zich ook de volwassenen met de school en den onderwijzer, zij zijn trotsch op hun knappe zonen en laten zich graag door hen vertellen van allerlei, dat de boeken hun geleerd hebben. Het is niet te loochenen, dat dikwijls op zoo'n manier ook wel kwaad wordt gesticht. Het is namelijk vaak gebeurd in de laatste jaren, dat in boerenkringen uit couranten en brochures werd voorgelezen over de gebeurtenissen van den dag of over de nieuwe partijen, die den strijd voor de vrijheid hadden aangebonden. Dikwijls waren dergelijke artikelen met goede bedoelingen geschreven, en de inhoud was volkomen overeenkomstig de waarheid. Maar de onontwikkelde, onwetende boeren legden alles op hun manier uit, geloofden bijv., zoodra er maar met een woord van hervormingen gesproken werd, dat men nu eindelijk over zou gaan tot de verdeeling van den bodem,

waarbij iedere boer een stuk van een bepaalde oppervlakte zou krijgen. En als dan de beloofde veranderingen wat lang uitbleven, dan stond zoo'n dorpsgemeente op, verbrandde de huizen van landeigenaars, - enfin dan begonnen er ‘agrarische onlusten’, die op de alom bekende manier door de regeering werden onderdrukt. Misschien zijn dergelijke verschijnselen een noodzakelijk kwaad, voor een deel voortvloeiend uit het algemeener wordende plattelands-onderwijs: maar daarom mogen wij dat onderwijs zelf niet veroordeelen. Integendeel, hoe meer de scholen toenemen, hoe beter de onderwijzers zijn, des te spoediger zullen de boeren-onlusten hun tegenwoordig karakter verliezen. Misschien zullen zij onder een anderen vorm blijven voorkomen; maar ongetwijfeld zou een revolutie, uitgaande van een ontwikkelden en georganiseerden boerenstand, veel minder kwaad kunnen en veel minder gepaard gaan met het uitroeien en vernietigen van goede krachten, dan die ‘symptomen van ontwaking’ van tegenwoordig.

Als wij dergelijke dingen overdenken, dan komt er telkens weer een vernieuwd gevoel van eerbied bij ons op voor L. Tolstoj, mijns inziens den grootsten Rus van onzen tijd. Allengs is hij tot het inzicht gekomen, dat de ‘intelligentie’, waaruit hij zelf ook is voortgekomen, allerminst den ‘vinger Gods’ volgt, die ons den weg wijst naar het hoogere en betere. En als hij in ‘Anna Karenina’ het leven van de Russische aristocraten heeft beschreven met al zijn ijdelheid en kleinheid, dan zendt hij zijn boek de wereld in met het in Kerkslavische woordvormen geschreven motto: ‘Bij Mij is de wraak en Ik zal vergelden’ (1873). Maar Tolstoj is geen man van woorden alleen. Hij heeft niet meer zijn oude leven willen voortzetten. Hij is met zijn boeren gaan samenwerken als hun gelijke en hij is er in geslaagd, dat te doen, zonder een ‘schaap zonder kudde’ te worden. Een halve eeuw lang heeft hij zich alle moeite gegeven om zijn volk te beschaven en te ontwikkelen, en hoewel zijn opvattingen zeer veel verschillen van die van de meeste volks-onderwijzers van den allerlaatsten tijd, heeft ook hij gemeend, in de volksschool zijn kracht te moeten zoeken. Onder de mooiste stukken die hij ooit geschreven heeft behooren zeker verschillende paedagogische opstellen, waarin hij o.a. zijn eigen ervaringen meedeelt van het plattelands-onderwijs. De aanleg, dien hij bij dorpskinderen heeft

gevonden, is van dien aard, dat hij in ernst de vraag kan stellen: ‘Wie moet van den ander leeren schrijven, de boerenkinderen van ons of wij van de boerenkinderen?’ en dat hij opstellen kan publiceeren van 10-jarige leerlingen, onovertrefbaar in juistheid van voorstelling en fijnheid van gevoel. En deze man is zich zelf gelijk gebleven: onlangs, in September 1907, kon men in de Russische couranten lange artikelen lezen over het 55-jarig schrijversjubileum van Tolstoj: hoe de 79-jarige grijsaard op Jasnaja Poljana honderden boerenkinderen op bezoek heeft gehad, den heelen dag met ze heeft gewandeld en gepraat, met ze naar de rivier is gegaan, naar een zweminrichting, en ze daar aangemoedigd heeft bij hun spelen; toen het tegen den avond begon te regenen, heeft de oude man gezorgd, dat allen zich binnenshuis konden bezig houden met iets wat hen interesseerde, en toen men eindelijk uiteenging, was er niemand die niet genoten had en niet een nuttige herinnering meenam voor zijn leven.

Waren er maar wat meer Tolstoj's! Waren er maar meer menschen, die zoo met den ‘moezjiek’ konden en wilden omgaan! Maar hoewel men algemeen eerbied heeft voor Tolstoj, beschouwen toch de ‘intelligente’ Russen in 't algemeen een dergelijk streven als een dwaasheid, die aan een groot man vergeven mag worden; en vaak kan men uitlatingen hooren als: ‘Hij is een groot schrijver en als zoodanig zal men hem na 50 jaar nog kennen, maar als profeet zal hij dan vergeten zijn.’ Heel wat anecdoten zijn er van hem in omloop, bijv.: hoe een dame van uit den trein aan graaf Tolstoj gevraagd had, hem voor een gewonen boer houdende, om even haar man te roepen, en hoe zij hem toen als loon een ‘griewenniek’ (10 kopeken) gegeven had. Daarna hoorde zij, dat die boer niemand anders was geweest dan Tolstoj en heel beschaamd ging zij hem excuus vragen. Maar ze zou ten antwoord gekregen hebben, dat hij dien ‘griewenniek’ graag aannam; immers hij had hem door zijn eigen arbeid verdiend. Dergelijke anecdoten vertelt men elkaar om te doen zien, dat Tolstoj een zonderling is; men kent hem in twee qualiteiten: als schrijver en als zonderling. Dikwijls heb ik hooren beweren, dat hij ook door zijn gezin niet wordt gewaardeerd; een korte kennismaking met de gravin Tolstoj heeft mij onmiddellijk er van overtuigd, dat die

bewering waar is. Had ik niet geweten, wie deze dame was, ik zou zeker in de eerste plaats getroffen zijn door haar fijne beschaving, haar groote ontwikkeling, door de eenvoudige en natuurlijke distinctie, waarin de Russische aristocraten voor niemand ter wereld onderdoen. Maar nu ik moest beproeven, mij deze vrouw van de wereld voor te stellen aan de zijde van Leo Tolstoj, was mijn eerste en eenige gedachte: Ongelukkig land, waar de grootste mannen in hun naaste omgeving zoo worden begrepen en gewaardeerd.

En wat is nu de eindindruk, wanneer men uit Rusland terugkeert?

In de romans van Dostojewskij valt ons telkens een eigenaardige uitdrukking op, die bij allerlei ontknoopingen door den schrijver wordt te pas gebracht. Hij heeft uitvoerig beschreven, wat er omgaat in de verschillende personen, hij volgt hun gedachtengang van minuut tot minuut, totdat ten slotte al die menschen, psychisch geprepareerd voor een vreeselijke ontknooping, bij elkaar worden gebracht. En dan staan er deze woorden: ‘En toen gebeurde er iets geheel onverwachts’. Zoo gaat het ook in de groote Russische samenleving. Er zijn krachten aan het werk van de meest uiteenloopende hoedanigheden: het is niet na te gaan, hoe deze op elkaar invloed uitoefenen, elkaar helpen of tegenwerken; maar die krachten zijn er en streven naar een onbekend doel. Af en toe komen er van die momenten, dat de geschiedschrijver van het Russische volk met Dostojewskij kan zeggen: ‘En toen gebeurde er iets geheel onverwachts’. Zulke momenten zijn er ook in den laatsten tijd geweest, maar dan kwam het toch niet zoover, dat het heele volk, de stedelingen en plattelanders, het heele Rusland van het uiterste Noorden af tot het uiterste Zuiden, werd aangegrepen en voortgedreven op nieuwe banen. Maar als die krachten dóór blijven werken, ja, dan zal er zeker een tijd komen, dat er ‘iets geheel onverwachts’ gebeurt, waardoor de Russische wereld in haar geheel wordt geschokt, zoodat men verbijsterd zal zijn en niet zal begrijpen, hoe alles zoo geloopen is en waar het nu verder heen moet. Als dan maar die geheimzinnige kracht, die door de geniaalste kenners van het volk is waargenomen, sluimerende in de harten van de

‘moezjieks’, in staat is, Rusland dat ‘woord te doen spreken’, waarop geslachten van edele patriotten reeds lange jaren gewacht hebben! Want anders! Laat ons er niet aan denken, wat er anders gebeuren kan. Want ach! hoewel er zeventig jaren sedert verloopen zijn, de woorden van Poesjkien zijn nog even waar als in den tijd van de ‘Doode Zielen’: ‘Mijn God, hoe treurig is het toch in ons Rusland’.

N. VAN WIJK.

Antieke opschriften.

Het is volkomen in overeenstemming met het snelle leven van heden, waarin rustige bezinning zich eene plaats moet veroveren te midden van onverstoorbare onrust, dat hetgeen ter openbare kennis wordt gebracht op eene licht vergankelijke materie onder ons oog verschijnt, dat lettervorm en kleur op den momentaneelen indruk doelen en de papieren stoffage onzer straten voor de woelige menigte als beste characteristicum zou kunnen gelden.

Hoezeer zulke publicaties slechts voor korten tijd bestemd zijn en zelfs er naar schijnen te jagen om voor andere plaats te maken, leeren de buurten, waar de affiches in stilte tegen de muren verbleeken. Daar gevoelt men die dingen als iets belachelijks, iets, dat zich aan het leven opdringt en geen recht op leven heeft, daar werken zij op den duur irriteerend en men gaat zelfs de weinig sculpturale aanplakborden en zuilen met een dankbaar oog aanzien, wijl zij ten minste koelbloedig uit het leven verwijderen, wat niet eenmaal historie verdient te zijn.

Doch waar de gevierde godin Reclame zich veranderlijk en grillig iederen dag in een opzichtig pakje gelieft te steken, daar wordt haar ruimte van beweging gaarne gegund, daar mag zij haar kleuren mengen en bijdragen tot blijde straatperspectieven. Men staat toe, dat zij zich van valsch goud en karmozijn bedient om fel te imponeeren, want zoomin hare uitingen als de gewekte aandoeningen zullen van langen duur zijn. Zij moge derhalve het oog beleedigen door bonte schakeering en ongevoelde lijnen, wien deert het?

Ja, zij moge zelfs aan de kunst haar eischen hebben gesteld en kunnen wijzen op eene rij van veelbeteekenende teeke-

naars, die in haar dienst staan, tot het monumentale, het imponeerende, kortom tot de waardigheid eener stad draagt zij toch maar zelden bij. Of liever nooit.

Van meer ernstigen aard is het karakter van ééndagsvlinders, hetwelk de openbare uitingen van vriendschap, erkentelijkheid, sympathie in staats- en particulier leven hebben aangenomen. Staatsverdragen gepubliceerd, besproken in de couranten en vergeten, vergelen in hunne officiëele graven, overleven dra zich zelf en sluimeren rustig, ongezien, naast andere, die hun dood waren. Het denkbeeld zelfs van eene copie in steen verjaagt de politicus glimlachend; hij kent zijn tijd. Vorsten mogen elkanders pogingen tot leniging van nooden en zedelijke opheffing in bloemrijke diplomatentaal eeren en waardeeren, geen steen legt het gesprokene voor latere tijden vast. Het lezend publiek glijdt over de dagbladkolommen met één oogopslag: zou het wenschen te herlezen, wat het zelfs niet leest? Eene gemeente houdt nog vast aan een erentfest gebruik den in dienst verbruikten ambtenaar officieel te doen danken voor zijn voorbeeld van plichtsbetrachting. Waar blijft het moreele voordeel, dat hieruit te trekken ware, zoo de dag van morgen zelfs den opvolger vergeten is, te weinig belangstellend voor de vernieuwing der raderen in la vieille machine? Met stereotiepe woorden dankt een patient - meestal kleine burger - zijn arts voor verleende hulp: de advertentie verdwijnt met andere naieve reclames; want zelfs het in het oog vallend verslag dier vereeniging van dankbare patienten, die den jubileerenden geneesheer met cadeaux huldigden, is een vlinder van één dag.

Geen orden en eereteekenen, zelfs zoo talrijk als duodecimaalvorsten er plegen uittereiken, geen titels en standverheffingen, hoezeer eene persoonlijke voldoening schenkende, vermogen aan stad en volk, als geheel, dàt cachet van waardigheid te geven, hetwelk de antieke steeninscriptie in het openbaar opgesteld of vastgemoerd door haar marmer, haar statige regelmatige letter, haar versierend beeldhouwwerk aan de steden der oudheid gaf. Het epigram, opschrift, moge om praktische redenen nog bestaan en eenigen zwier krijgen, waar het een Panthéon kroont, of naar de middeleeuwsche zeggingswijze teruggrijpt; een enkele gedenksteen

moge een historisch huis aan eene omgeving zonder karakter onttrekken; in een stil dorp over de grenzen moge een eerezuil den gevallenen gewijd door den eenvoud der namen onzen blik wenden naar de zwijgende huisjes in het rond; ja, de standbeelden, poseerende en zelden stemming wekkende, mogen zich scharen in Reih und Glied tot eene Siegesallee - dat, wat spreekt, wat ernstig spreekt en leven krijgt als de antieke inscriptie, dàt monumentale kennen wij niet. Tenzij op de kerkhoven, waar alleen nog het zuidelijker temperament zich laat gaan en de banden verbreekt der conventioneele uitingen hièr in zwang. Waar wandelt de Cicero langs de graven om te verkeeren met de groote schimmen van het verleden? IJdelheid der wereld was het woord waarmede Van Oosterzee zijn rondgang door Westminster besloot; sinds zijn de beroemde necropolen nummers geworden op de programma's der Cooksparty. De dooden spreken tot de levenden niet meer; wanneer zouden zij tijd er voor vinden?

Wie zich rekenschap geeft van den indruk op hem gemaakt door de reeksen inscripties uit de antieke wereld gered, veelsoortig, veelstemmig, elke levensphaze omvattend, die draagt uit zijn Sylloge behoudens wetenschappelijke bijzonderheden - taal, oeconomie, religie betreffende - nog met zich de overtuiging van het bestaan eener diepe klove tusschen het toenmaals en het nu.

Gelijk de lectuur der private brieven uit de dagen van Egypte onder Romeinsch gezag bij een ieder de gedachte moeten wekken: ‘deze man, vrouw, deze magistraat, ambtenaar schrijft gelijk de beteren of slechteren onder ons het zouden doen’, zoo krijgt men doorlezende de treffend gekozene Ausgewählte Inschriften van Janell meer dan ooit vroeger de woorden op de lippen: ‘hoe anders zijn wij’. Anders... ook beter? Men oordeele zelf na met ons een aantal dier oude steenen te hebben gelezen. Is hier eene inleiding van noode?

Welnu dan, wij spraken van steen en zwegen nog van brons, van lood, van pottebakkersklei, allemaal materie voor inschriften. Het aantal aller teruggevondene inscripties is niet nauwkeurig bepaald: dat der grieksche bleek te groot om haar gezamenlijk in één corpus te vereenigen. In het begin der 19e eeuw mocht dit aan Boeckh nog gelukken, thans is de oogst zoo

groot, dat men naar landschappen gaat uitgeven en eenmaal... ja eenmaal het geheel zal omslingeren met een lossen titel. Eene inscriptie, bijvoorbeeld een eeredecreet, maakt reeds uitwendig den lezer op iets gespierds voorbereid: de regelmatige, keurig gesneden letters, gelijkmatig over het vlak verdeeld, op gelijken afstand, doen prettig aan. Het ontbreken van leesteekens, van woord- en zinsdeeling verhoogt de uniformiteit, verzwaart - ook al door het ontbreken van de verfstof, die de letter vaak markeerde - voor het modern oog de lectuur. Een troost mag het heeten, dat eene geredde inscriptie door Thucydides geciteerd en 'bijna onleesbaar' genoemd aan het hedendaagsche geschoolde oog geen moeite oplevert. De eenheid van het geheel wordt nog versterkt door de geijkte formuleering aan het begin en bij de perioden; het stoichedonschrift, d.w.z. de plaatsing van elke letter onder haar bovenman, geeft waarborg tegen vervalsching en draagt ook al tot het ietwat martiale karakter bij. Terwijl het in Athene voornamelijk de burcht was, die tot opstelling der steenen diende, droegen in Delphi de wanden der tempels officiëele opteekeningen; bronzen platen werden ook aan deuren en deurposten gehecht. Niet ten onrechte spreekt men van de groote antieke centra als van omvangrijke musea in de open lucht. Doch komen wij tot de steenen zelf om wier inhoud het ons te doen is.

Letterkundigen mogen heden ten dage na hun dood door een kort woord op het huis hunner inwoning of op hun graf worden gehuldigd, eene ridderorde mag reeds bij hun leven de erkenning hunner verdiensten officiëel uitdrukken, wat zegt men van dezen steen:

'Aangezien Aristoteles, zoon van Nicomachus, uit Stagira en Callisthenes, zoon van Damotimus, uit Olynthus eene lijst hebben opgemaakt van de overwinnaars in de spelen te Delphi, te beginnen met Gylidas, en daarbij eene geschiedenis hebben geschreven over den aanvang dier spelen, besloot de Delphische gemeente Aristoteles en Callisthenes te loven en te bekransen....

De steen nabij den tempel opgesteld bevat dus eene copie van het officiëele besluit den wijsgeer Aristoteles en diens neef eene onderscheiding aan te bieden wegens archiefarbeid ten bate van het heiligdom. Men let wel, hier is geen sprake

van literairen arbeid in artistieken zin; hier wordt zeer nuttig administratief werk, doch ook niet veel meer dan dit, beloond met het ordeteeken dier dagen, de krans, en met eene onuitwischbare vermelding, die bij tijdgenoot en nageslacht de namen der schrijvers aan vergetelheid ontrukt. De beide mannen behoefden niets meer gedaan te hebben om reeds nu eene plaats in de historie in te nemen.

Doch diezelfde glorie viel ook ten deel aan een overigens onbekend dichter Demoteles van Andros, wien wegens arbeid in het belang van den Delischen tempel en 'het noteeren der inheemsche sagen' krans en gedenksteen werd toegekend. Met ingenomenheid constateert men de hooge waarde door die tijden aan de folklore gehecht; eene vergelijking van het toen (± 200 v. Chr.) en nu valt niet ten onzen gunste uit.

Ook de geneesheeren konden door eene tegemoetkoming aan de gemeentekas meer dan voorbijgaanden dank verwerven. 'Daar,' zoo lezen wij, 'de arts Phidias onophoudelijk voor het welzijn der Atheners bezig is, allen, die tot hem komen zorgvuldig behandelt en nu aangeboden heeft zijne practijk als gemeente-arts kosteloos uit te oefenen, waardoor hij zijne welwillende gezindheid jegens de stad bewijst, zoo wil het volk tot geluk en heil besluiten Phidias, Apollonius' zoon, uit Rhodus, te loven en met den krans te sieren. Dit besluit moet de schrijver in marmer laten beitelen en op doen stellen in den tempel van Aesculapius.'

Gewoonlijk namen de gemeente-artsen eene jaarlijksche vergoeding uit de gemeentekas in ontvangst, terwijl hunne positie daardoor juist niet in aanzien steeg. Phidias ruilde derhalve tegen eene matige belooning en mindere reputatie eene blijvende onderscheiding in den tempel van zijn god. Wij weten, hoe dergelijke Aesculapius-tempels vaak een schat van kunstwerken bewaarden, doch wat ons wel het meest zou treffen, ware een marmerinschrift van navolgenden inhoud:

'Daar de god voor de Atheensche burgers en voor andere lieden uit de streek, die om gezondheidsstoringen zijn tempel bezoeken, voortreffelijk zorgt, zoo wordt besloten het godenbeeld te sieren met een gouden krans van duizend drachmen.'

Naief klinkt dit besluit uit de dagen van den grooten Alexander, toen Plato reeds een goed dozijn jaren ten grave was gedaald en de wetenschap onder Aristoteles' leiding

hare vaste lijnen trok voor alle eeuwen. De opstelling van Phidias' inscriptie in den tempel was evenwel meer dan heden het aanbrengen van zulk een steen in een kerkgebouw zou zijn. Ook in de oogen der godheid steeg de arts in roem, al mocht hij nog niet heeten ‘huisgenoot van den god’ gelijk wij dit lezen op een eeredecreet voor koning Attalus III. De Oostersche gewoonte vorsten tot godenrang te verheffen, waarvan wij nog meerdere voorbeelden, en dan in het Westen, zullen aantreffen, treedt hier bijzonder aan het licht:

‘Raad en volk besluite den koning met gouden diadeem te sieren als eereprijs en zijn standbeeld vijf ellen hoog, dat hem gepantserd en over wapenbuit voortschrijdende voorstelt, op te stellen in den tempel van Aesculapius den Redder, opdat hij worde huisgenoot van den god. Verder worde een gouden ruiterstandbeeld op marmeren basis naast het altaar van Zeus den Heiland op de zichtbaarste plaats der markt opgesteld en iederen dag offeren hem daar de opperpriester en de leider der kampspelen wierook op het altaar van den god...

Als het offerdier, dat zoo schoon mogelijk zij, door het volk voor den koning op het altaar van Zeus den Heiland is gevoerd, verkondige de heraut de eerbewijzen den vorst toegewezen en noodige de aanwezigen uit luid hunne bijvalskreten te doen hooren...

Opdat echter 's konings resultaten in krijgsondernemingen aan een iegelijk ten allen tijde bekend blijven en zijne hooge gezindheid tot algemeene bekendheid kome, zal dit besluit door de zorgen der veldheeren in marmer gehouwen in het domein van Aesculapius vóór den tempel worden bevestigd. Het blijve geldig voor altijd en worde opgenomen onder de “heilige wetten.”’

Wie thans te Berlijn in het Pergamummuseum voor het gereconstrueerde Zeus-altaar staat en zich de glazen kap vermag weg te denken, die op bedenkelijke wijze aan de afmetingen afbreuk doet; wie dan dit rijk versierde werk op het bergterras, waar het thuis behoort, zich voorstelt, levendig door de bonte kleedij van priesters, offerknechten en burgerij naar phylen geschaard, de witte stieren opgaande naar het plateau waar de rookwolk als eene panache weggolft, die mag daarbij hooren de stem van den heraut, terwijl hij de met

kransen getooide mannen en vrouwen plechtstatig noodigt zegenvolle woorden te uiten voor den 'huisgenoot der goden', wien in niet mindere mate de heilige ceremonie geldt dan voor Zeus den almachtige, den Heiland. Wellicht zal hij dan geschokt door deze vergoding van een klein potentaat meenen, dat dit monument van menschlijken kunstzin ontwijd is door de menschelijke serviliteit en de benaming door de Johannesopenbaring er aan gegeven zal hem op de lippen komen: geen godenaltaar maar troon van Satan! (Op. Joh. II, 13). Schreef ook hier niet Satan 'recht den Teufel spielend' het: 'Eritis sicut Deus'?

Bij wien, die eenmaal de klaagzangen las, waarin Ovidius uit de keizerstad naar de Donaumonding verbannen zijne troostelooze dagen en nachten bejammert, klinkt de elegische toon niet na? Doffe eentonigheid, die lichaam en ziel verlamt; een onverstaanbaar volk, dat den dichter niet verstaat; gebrek aan comfort, koude die den wijn in de vaten doet bevriezen, de Donau één ijsvlakte, waarover plunderende Scythenhorden verraderlijk het kleine Tomi komen overvallen. O, die angst voor die Scythische bogen! Onze dichter is nu eenmaal geen held! 'Overdreven bezorgdheid, theatraal effect bejagend', zoo meent gij. Welnu lees eene inscriptie uit diezelfde tijden en zie hoe verdienstelijke Tomitanen met een eenvoudigen steen zich beloond achtten.

'In het jaar van den opperpriester Sarapion gebeurde het volgende: het volk, dat zwaar zuchtte onder den nood der tijden, geraakte in de grootste vertwijfeling en vreesde vooral voor den stadsmuur, wijl velen wegens de treurige toestanden de stad hadden verlaten, velen door pest en andere ziekten hun dienstplicht niet konden vervullen. De meening vatte post, dat tot betere bewaking eenige mannen moesten worden aangewezen om over de gevaarlijkste punten verslag uit te brengen en maatregelen tot bewaking te nemen. Derhalve besloten op voorstel van de magistraat raad en volk uit de burgerij twee hoofdmannen te kiezen, die veertig uitgelezen mannen tot eene burgerwacht zouden organiseeren, opdat deze dag en nacht op de wachttorens en door rondgang door de straten voor de veiligheid des volks zouden waken, totdat het volk in beteren toestand gekomen de gevaren zoude zijn ontkomen en aan de goden waardigen dank zoude kunnen

brengen... Gekozen werden Appollus en Posidonius... Deze nu waakten met den grootsten ijver over de stad, totdat het zelfvertrouwen bij de burgerij was teruggekeerd. Zij legden uit eigen middelen geld bij de som voor offeranden bestemd en offerden ieder jaar aan de Moeder der goden en aan de Dioscuren voor het heil des volks. Derhalve besluite raad en volk de beide hoofdmannen te loven. Dit besluit worde in een marmerzuil gegrift en daar opgesteld, waar zij het wenschen, opdat door de openbaar gemaakte dankbaarheid des volks ook andere burgers tot grootere uiting van vaderlandsliefde worden aangespoord.'

Dergelijke stukken spreken het best voor zichzelf. Zij zijn trouwens niet zeldzaam: in de Middellandsche zee gold sinds Homerus' dagen - en wellicht ook voor dien! - zeeroof als een net beroep. De kleinere eilanden waren steeds voor piraten beducht en de dankbaarheid jegens redders uit den nood is even begrijpelijk als treffend de eenvoudige wijze is, waarop dit gevoelen zich uitte.

'Op een nacht,' zoo luidt een steen van Amorgos, 'vielen zeeroovers in het land en namen meisjes, vrouwen en andere personen zoowel vrijen als slaven gevangen, meer dan dertig; zij boorden de schepen in de haven in den grond en stalen het schip van Dorieus om daarop met hun buit te verdwijnen. Toen echter hebben Hegesippus en Antipappos, zelf gevangen, den rooverhoofdman Soklidas overreed de vrije burgers en enkele der slaven los te laten, terwijl zij zelf voor dezen zich borg stelden en alles deden om te verhoeden, dat iemand iets onaangenaams wedervoer, werd verkocht of gedood. Zoo kwamen alle gevangenen weder ongedeerd terug. Daarom besloot het volk Hegesippus en Antipappos wegens hun doortastenden ijver te sieren met een olijfkrans.'

Kan het simpeler? En toch, de steen op het eiland opgericht beloofde aan die wakkere kerels een roemvollen naam tot in verre geslachten. Hoe fier zouden die palikaris wel hebben rondgestapt, als zij geweten hadden, dat hun naam naast dien van 'Attalus op het gouden paard' een hoekje zou vinden in de historie der menschheid! Wij plegen wel terecht te glimlachen om patriottische vrijgevigheid, die van hare giften eeremonumenten voor zichzelf maakt; om vulgaire ijdelheid ten koste van anderen; wij glimlachen zelfs zoo

vaak, dat er gevaar bestaat voor het uitslijten van die andere kleine blijde plooi... van erkennende ingenomenheid. Wat in dit geval toch wel jammer ware.

Er zijn bij het doorbladeren der inscripties ook voor het technische gedeelte der epigraphie merkwaardige aanwijzingen te vinden. Soms ook stuiten wij op van onze gevoelens geheel afwijkende opvattingen in zake de materie. Bijvoorbeeld, de door ons zoo hoog geschatte patina der bronzen werd blijkbaar door de Ouden niet gewaardeerd. Men zou dit wellicht reeds hebben mogen afleiden uit overdrachtelijk gebruik van het bij de Latijnen daarvoor gangbare woord, doch grooter zekerheid dan deze subjectieve opvatting geeft een ook in ander opzicht merkwaardige steen. In de Ionische stad Erythrae viel in 335 v. Chr. het hoofd der oligarchen door het zwaard van een democraat, wiens partijgangers het bewind aanvaardden. Dat er voor den moordenaar een bronzen standbeeld verrees met het zwaard in de hand, zal niemand verwonderen, die aan de bekende Tyrannendooders Harmodius en Aristogiton denkt. Wij kunnen met dit paar voor oogen, gelijk Michaelis het in het Gipsmuseum te Straatsburg heeft gerestaureerd, nog aannemen, dat ook bij het Erythraeische bronzen beeld de linkerhand gebald en de rechter hoog het zwaard heffend was uitgedrukt. Toen nu spoedig daarop de oligarchie weer zegevierde liet deze het kostbare brons staan, doch liet het zwaard verwijderen, waardoor buiten twijfel - men vergelijke maar weder Harmodius' beeld - die democraat met zijn geheven arm potsierlijk er moet hebben uitgezien. Wat gebeurt nu natuurlijk na hernieuwde overwinning der democratie? Men liet het zwaard weder aanbrengen, dankbaar voor een koopje en in één handomdraaien den tyrannen der wereld nieuwen doodsangst te kunnen aanjagen. Doch de marktpolitie moest er voor zorgen ‘dat het beeld op alle feestdagen een krans droeg en rein bleef van patina.’ De Griek noemt deze stof met het woord ‘gif’, zeer hygienisch doch minder poëtisch. Echter de poëzie duikt op, waar hij den glans van het ‘reine’ beeld ‘anthos’ noemt.

Eene andere opmerking zal wellicht meer verbazing dan bevreemding wekken. Van een verbond tusschen Athene en Argos uit het jaar 420 bezitten wij eene gedeeltelijke oor-

konde op steen en eene literaire bij Thucydides vermeld in diens vijfde boek. De teksten nu vergeleken wijzen verschillen aan: omzetting van eigennamen, kleine aanvullingen, kortom eene rij kleinigheden, die aan den zin wel niet veel afdoen, doch, waar het een verdrag geldt, pijnlijk opvallen. Waarschijnlijk heeft de historieschrijver van eene minder juiste copie, voor hem vervaardigd, gebruik gemaakt en is het geschreeuw de wol niet waard. Doch wat er van te zeggen, dat naar de mededeeling van een uiterst bevoegd oordeelkundige ‘afwijkingen te constateeren zijn op twee van staatswege gepubliceerde afschriften, die vermoedelijk door de hand van eenzelfden steenhouwer werden vervaardigd’? Hierbij zou toch wel onze diplomatie bedenkelijk het hoofd schudden!

Dat ook de Druckfehlerteufel rondspookte in dit steentijdperk, is van te voren al aan te nemen. Wat al werd niet op steen gebracht, hoeveel steen werd niet verschreven? Van koningskronieken, stadskronieken behoeft dit niet te verwonderen, meer van wereldkronieken: want wie krijgt het in het hoofd de jaartallen der algemeene historie met commentaar te laten uitbeitelen. Wie, om erger te noemen - laat een formeelen Steckbrief *tegen hemzelf gericht* in marmer griffen? En toch deed dit een zekere Chaeremon, die voor Rome tegen Mithradates kuipte en het bevel tot aanhouding - gewis om er Romeinsche munt uit te slaan - in dezen vorm duurzaamheid gaf:

‘Mithradates biedt aan Leonippus den satraap van Carië zijn groet! Chaeremon, Pythodorus' zoon, gedraagt zich uiterst vijandig en krijgszuchtig tegenover onze ondernemingen en steunde ook vroeger onze vijanden. Nu hij van mijne aanwezigheid kennis kreeg, bracht hij zijne zoons Pythodorus en Pythion buitenslands en vluchtte zelf. Dies kondig ik af: wie mij Chaeremon of Pythodorus of Pythion levend brengt, ontvangt veertig talenten, wie mij het hoofd een hunner brengt twintig talenten.’

In het algemeen biedt Griekenland onder Romeinsch gezag zeer merkwaardige stukken. Eenerzijds treft ons de walgingwekkende kruiperij, waarmede het ontaarde Hellas, dat na Alexanders dagen van het Oosten heeft geleerd vorsten in den godenrang te plaatsen, den groven overwinnaar liefkoost en zich in korten, bevelenden, toon laat antwoorden. Ook in

dit antwoorden toch had Alexander voor volgende meesters den toon aangegeven, een toon dien hij zelf ontleend had aan de Perzische kanselarij. Zoo is een schrijven van Alexander aan de inwoners van Chios in een echten blaf-stijl vervat. Anderzijds krijgen wij de ongelooflijkste staaltjes van de centralisatieneigingen van de keizerlijke regeering ten tijde van Augustus. Met wat al bemoeit Rome zich niet? Hoe kon op deze wijze een wereldrijk worden bestuurd? De Perzen noemden Darius om zijn al te pijnlijke zorg en bedillen in regeeringszaken een ‘kramer’; hoe zouden zij met dezen steen voor oogen den keizer te Rome hebben genoemd? Het stuk betreft de Kleinaziatische gemeente Cnidus in het jaar 6 voor Christus.

‘Wij, Augustus, Keizer van het Rijk, Zoon van den zaligen Julius, Pontifex Maximus, ten twaalfdenmale Consul, ten achttiendenmale Tribunus Plebis, zenden aan Raad en Volk der Cnidiërs Onzen groet.

Uwe gezanten troffen Ons te Rome en overhandigden Ons uw besluit aan te klagen den inmiddels gestorven Eubulus, zoon van Anaxandridas, en zijne hier vertoevende vrouw Tryphera wegens den dood van Chrysippus' zoon.

Daar Wij nu Onzen vriend Asinius Gallus hadden opgedragen de in de zaak betrokken slaven op de pijnbank scherp te verhooren, vernamen Wij, dat zekere Philinus drie nachten achtereen met booze bedoelingen voor het huis van Eubulus en Tryphera gekomen was, het als het ware belegerend, doch dat in den derden nacht ook Chrysippus' zoon met hem gekomen was; dat de bewoners van het huis, Eubulus en Tryphera, wijl zij noch door onderhandelingen met Philinus noch door het grendelen van de deuren veiligheid konden erlangen, aan een slaaf hadden opgedragen - nièt hen te dooden, gelijk men in rechtmatigen toorn had kunnen bevelen - doch hen te weren door de kamerpotten op hen leeg te gieten; dat de slaaf bij het uitgieten, zij het met opzet, zij het bij toeval - want hij bleef ontkennen - een pot liet vallen, zoodat Chrysippus' zoon hem op het hoofd kreeg en dood bleef liggen, hoewel Philinus het meer had verdiend.

Wij hebben u de akten van het vooronderzoek doen toezenden. Nu zou het Ons zeer verwonderen, waarom de beschuldigden oozeer vreezen, dat de slaven Uwerzijds op de pijnbank

worden ondervraagd, indien Wij niet den indruk hadden ontvangen, dat gij al te hard reeds tegen hen zijt opgetreden en uw afkeer van misbruiken niet richt tegen hen, die de zwaarste straf verdienen, wijl zij tot driemalen toe in een vreemd huis gewelddadig trachtten te dringen en de algemeene rust verstoorden, doch tegen menschen, die in verweer eene vergissing begingen, hoewel zij onschuldig waren.

Toch ware het thans het beste wanneer gij er voor zorgdet, dat de stukken in Uw archief in overeenstemming werden gebracht met Onze meening over deze zaak. Vaartwel!'

De kwestie is totaal helder. Een paar jongelui in een rijksstadje molesteeren bij nacht een echtpaar, waarvan de vrouw een verdacht weelderigen naam draagt. De aanval met wandelstokken gedaan, wordt met kamerpotten - een geliefd projectiel op het komische tooneel! - gekeerd. Een der helden valt onder het werptuig. De politie tracht aan de bedienden van het echtpaar eene onjuiste verklaring ten nadeele van deze te ontlokken, doch man en vrouw wenden het gevaar af door in hooger beroep te Rome te gaan, of liever alleen het weeuwtje drijft de zaak zoover, wijl haar man de emoties niet overleeft. Zoo wordt niet slechts de Hoogste Majesteit, doch ook de proconsul van Azië, Asinius Gallus, zoon van Vergilius' boezemvriend, in dit tragico-comische geval betrokken, met het gevolg, dat de voor de belangen der rumoermakende gegoede jongelui al te ijverig wakende overheid eene berisping oploopt.

Men krijgt eerbied voor de werkzaamheid van den keizer van een rijk tusschen vijftig breedtegraden gelegen, die er op stond zelfs dergelijke gevallen persoonlijk te berechten; op wiens persoon zelfs de kleinste burgers in een hoekje van Klein-Azië met goed gevolg zich konden beroepen. Het metselwerk van Rome was hecht: deze steen is er het bewijs van.

Doch een halve eeuw later zien wij een Imperator in clownspak. Het is Nero, die blakende van Philhellenisme - de Graeculi, die voor brood alles doen, hadden zijne artistieke gaven gehuldigd - dit decreet uitvaardigde:

'De Keizer spreekt: om het edele Hellas voor zijne welwillendheid te danken, noodig Ik allen uit deze provincie, zoovelen maar kunnen, uit den 28sten November naar Corinthe te komen.'

De toegestroomde menigte mocht daar vernemen, dat de Imperator hun allen vrijheid en vrijdom van belasting schonk en hij het alleen den tijd euvel duidde hem niet in de dagen van Hellas' hoogsten bloei te hebben voortgebracht, wijl hij dan aan nog meer Grieken zijne belooningen had kunnen reiken. Geen oogenblik twijfelt dit verdwaasde hoofd er aan, dat ook Sophokles en Euripides voor zijne Muze hadden gebogen. De rijke Boeotier, die uitnoodiging en redevoering op steen liet brengen, schonk aan Nero ‘den Bevrijdenden Zeus, den Heer der wereld, de nieuwe zon, die over Hellas licht’, ook een altaar. Men ziet, elke tijd is voor zijne producten rijp. Weldra zal nu de tijd ook komen, dat een brief des Keizers tot opschrift voert: ‘Gewijde letteren,’ al ziet ook de inhoud op eene huishoudelijke kwestie. Dat de bewoners van een onbeduidend nest bij Caligula's troonsbestijging verklaarden ‘dat de wereld geen perk aan hare vreugde stellen kon en de gouden eeuw was aangebroken,’ was reeds vertoond. Ook ‘de stralen van dezen vorst hadden geschitterd over de onderdanige koninkrijken, opdat de glans zijner onsterfelijkheid nog heller schijnen zou.’

Standbeelden en ruiterbeelden schenen dan ook als door een nachtelijken regen uit de aarde omhoog geschoten; de titelzucht grijpt om zich heen, en waar in het heden de grootheid ontbreekt, wordt de rust der dooden gestoord: de heldennamen van Homerus klinken weder in Athena's straten, doch de dragers dier namen spelen geen rol in eenig epos; zij vormen de troep van eene opéra-bouffe.

Hoeveel sympathieker zijn ons dan de inscripties van meer religieusen aard, of die uit het gewone burgerlijke leven.

Daar is een Acarnaniër, die door Ptolemaeus en Arsinoë, het koninklijke Aegyptische paar, belast werd olifanten te gaan vangen. Het schijnt den hals zuur genoeg te zijn gevallen, want dankbaar wijdt hij een steen aan de beide vorstelijke goden op den troon, aan Sarapis en Isis, ‘na tweemaal een olifantenjacht te hebben geleid.’

Of wekt het geen belangstelling de lijst van den vendumeester na te pluizen, waarop de publiek verkochte inboedel voorkomt van niemand minder dan van den genialen Don Juan Alcibiades? ‘Eén chaiselongue, elf sopha's, één milesische canapee, twaalf reisdekens enz.!’ Was het niet comfortabel

bij dien gehate maar ook tevens vergode, die in Thracië dronk, in Sparta in ijs baadde, in Ionië philosopheerde, in Perzië door zijne luxe de satrapen met stomme verbazing sloeg? Kameleon, zal men zeggen. Toegegeven, maar het blijven merkwaardige beesten, en zij vervelen niet. Evenwel, door eene bladzijde in onze Sylloge te keeren zijn wij op mijlen afstands van den lustigen Athener; de macht der contrarie werkt, wij staan voor de tempelinscripties. Ook hieruit dan nog een enkele greep.

Het 'mulier taceat in ecclesia' schijnt krachtens sommige tempelvoorschriften nog niet voldoende te zijn geweest.

'Niemand trede hier na wijngebruik binnen noch eenige vrouw in bonte kleederen.' Aldus een steen van Delos. Eene zinspeling op de hetaeren schijnt hier voor de hand te liggen. Men wijst op de mededeeling van Pierre Loti aangaande de Japansche vrouwen: 'kleederen in zachte nuancen met groote bloemen, chimaeren en phantastische vogels bestikt blijven voor eene bepaalde vrouwenklasse bestemd.' Anderzijds echter waren met bloemengesierde gewaden sinds de dagen van het epos onder de Ionische vrouwen in zwang, d.w.z. onder de gegoede standen, die dan ook de typisch lonische weelderigheid in eere hielden.

Tot sommige tempels was den vrouwen geheel en al de toegang ontzegd; bij voorbeeld in den Dioscurentempel te Elatea stond duidelijk vermeld, dat men gedurende het offerfeest zich met de zijnen op den tempelhof eene woontent mocht bouwen, doch dat in het heiligdom zelf geen vrouw toegang had. Dit bevreemdt te meer, wijl in Italië de vrouwen bij de Dioscuren plachten te zweren. Eene uitvoerige schildering van de in tenten gelegerde feestvierende menigte op den kerkhof verzameld - in de verte denken wij aan onze kermis in haar ontstaan en aan de bij Doriërs gebruikelijke Loofhuttenfeesten[1] - zal wellicht een enkele zich nog uit Xenophons Anabasis herinneren. Als het boekje geen schoollectuur was, zouden meerderen het weten.

Dat de gebochelden 'geteekenden' zijn, is een bekend volksgezegde. Een joodsche wet (3 Moz. 21, 18 vg.) luidt: 'wie eenig lichaamsgebrek heeft, mag niet toetreden.' Het-

1) Zie Gids, Aug. 1903.

zelfde geeft te lezen eene inscriptie van Astypaleia: ‘Den tempel mag niemand betreden, die onrein of gebrekkig is, anders..’; ge vult aan ‘wordt hij verwijderd’; neen, ‘anders zal hij het wel merken.’ De godheid zelf is tempelwachter en heeft den menschenarm niet van noode.

Doch wie is onrein, wie rein? ‘Vroom is hij,’ zegt Plato, ‘die vroom denkt.’ Mooi gezegd, en wat meer is, ingeslagen bij de hoorders. Zie toch de wonderbaarlijke menging van materieel en immaterieel op navolgende inscriptie van Rhodus uit Hadrianus' dagen:

‘Tot heil en zegen! Voorwaarden, die vervuld moeten zijn, zal men aan de godheid bij het betreden van den tempel welgevallig zijn.

Het eerste en gewichtigste is, dat handen en hart onbevlekt en gezond zijn, dat het geweten rein is. Uiterlijk is men rein: drie dagen na het eten van linzen; drie dagen na het gebruik van schapenvleesch; een dag na dat van kaas; veertig dagen na het aanwenden van abortieve middelen (!); veertig dagen na een sterfgeval; na natuurlijk geslachtsverkeer op denzelfden dag mits zalving met olie hebbe plaats gehad en wassching; na den huwelijksdag...’ Hier ontbreekt het aantal dagen.

Uit eene bepaling van Pergamum kunnen wij de voorwaarden aanvullen: ‘men zal voor rein gelden na buitenechtelijk geslachtsverkeer op den tweeden dag, na aanraking van een lijk of kraamvrouw op den tweeden dag, na terugkomst van eene begrafenis op denzelfden dag, mits men zich met wijwater hebbe besprenkeld en gegaan zij door de poort, waar de wijwaterketel staat (!).’

Onder de bedevaartsplaatsen der Oudheid neemt het oudste Europeesche orakel te Dodona in Epirus een eersten rang in; zoowel enkelingen als pelgrimsvereenigingen togen er heen. Dergelijke vereenigingen organiseerden processies; b.v. bekend was de pelgrimsprocessie van het eiland Cos, teneinde regen af te gaan smeeken; elders trok men op om hagelslag af te weren en gelijk men thans nog in Zuidelijker landen in de katholieke kerken dankbetuigingen van de vrome gemeente vinden kan voor hulp van Godswege verleend in zeer huishoudelijke aangelegenheden, zoo leest men op de looden tafeltjes, die de vromen met hunne vragen beschreven en te

Dodona aan de priesters overhandigden, uiterst naieve dingen - doch het is eene naieveteit, die op eene simpele wijze van ongehuicheld geloof getuigt.

'Amyntas vraagt Zeus Naïos en Dione (het aloude godenpaar), of het raadzaam is den voet van zijn zoon in de bron te baden.'

'Antiochus vraagt Zeus en Dione, wien van goden of heroën hij moet opzoeken om voor zich, zijn vader en zijne zuster genezing te vinden.'

Het antwoord staat op de keerzijde: 'ga naar de badplaats Hermione.'

'Cleotas vraagt aan Zeus en Dione, of het thans voordeelig is schapen te gaan houden.'

Over merkwaardige genezingen in de heilige Kurorte der Oudheid verkregen getuigen nog tal van teruggevonden certificaten. Men dient deze te leggen naast den spot, waarmede - overigens zeer geestig - Aristophanes de gebeurtenissen in zulk een heiligdom beschrijft. Begrijpelijk is de ironische beschouwing van den comicus, doch nog veel begrijpelijker wordt de prikkel tot ironie, als men het volgende leest:

'Arete uit Sparta was waterzuchtig. Haar moeder ging slapen in het heiligdom (te Epidaurus), terwijl de zieke zelve in Sparta bleef. Nu zag de moeder een droom: de god sneed haar dochter het hoofd af en hing het lichaam onderstboven op. Nadat veel water was weggeloopen, werd het hoofd weder op den nek gezet. Toen nu de moeder na den droom te Sparta kwam, vond zij haar dochter, die eenzelfden droom gehad had, genezen!' Natuurlijk hangt onze opinie over soortgelijke genezingen af van het standpunt, dat men van te voren inneemt. Ieder zal echter moeten toegeven, dat het antieke bureau van contrôle te Epidaurus in zijne publicaties van zeer gematigden twijfelzin bewijzen geeft.

Doch genoeg van dezen ommegang tusschen de antieke steenen. Er is een tijdperk in de antieke historie, dat in onze dagen uit twee kostbare bronnen kan worden gekend. Dat is het graeco-romeinsche. De bronnen zijn onvervalscht, want noch in de papyrusbrieven, die Egypte schonk, noch in de steen- of bronsinscripties heeft een afschrijver de hand gehad. Het inzicht nu, dat alles wat Rome betreft beschouwd moet worden in samenhang met en vaak als voortzetting

van de Grieksche cultuur - zelfs waar het zoogenaamde producten aanbelangt van den echten romeinschen geest -, dat inzicht wordt meer en meer een *levendig* bewustzijn. Is dit een gevolg te noemen van de rijkere materie, of moeten wij zeggen, dat de tijd providentieel zóólang zijne schatten bewaart, totdat het oogenblik van waardeering is aangebroken? In ieder geval, thans is er bouwstof, waarmede de weg kan worden hersteld over welken eenmaal de helleensche cultuur naar het Westen kwam en zóó eerst de grondslag onzer beschaving werd. Dat die cultuur daarbij op een lager niveau moest dalen, starre en lichter bevattelijke vormen moest aannemen om wijdere veroveringen te kunnen maken, zal niemand verwonderen, wiens oog geopend is geworden voor de wijze, waarop scheppingen van den geest ten koste harer origineele vormen gemeengoed der volkeren worden. Niet in de bergen verbreedt zich het stroomgebied!

J. VÜRTHEIM.

Dramatisch overzicht.

Het Nederlandsch Tooneel: IJsbrand, een tragi-comedie in 4 bedrijven door Frederik van Eeden.
Nederlandsche Tooneelvereeniging: Het beloofde-land, tooneelspel in 4 bedrijven door Frederik van Eeden.

In de onlangs gepubliceerde brieven van Frederik van Eeden leest men, onder September 1890, het volgende:

‘*Don Torribio* wordt nu gedrukt. Ik draag dat aan Kloos op. Terwijl ik aan *Joh. Viator* schrijf wordt tegelijk het plan voor mijn dan volgende comedie rijper in mijn hoofd. In *Johannes*, dat niet anders is dan een reeks visioenen en gedachten, verwaarloos ik al het reëele dagelijksche. In mijn comedies wil ik dat juist brengen - de botsing van het ideëele met het werkelijke leven. Daardoor zullen die ook komiek en potsierlijk worden. Dat is noodwendig.

Ik ben van plan nog verscheiden comedies te maken, als 't lukken wil. Het komieke is een groote kracht - het is iets noodwendigs voor wie groote dingen wil brengen in een gewoon menschenwereldje. Tusschen mijn lyrisch werk moeten de comedies noodzakelijk komen als 't gevolg van de botsing met de realiteit....

De hoofdzaak voor een schrijver is, dat hij zijn eigen geest onder de menschen doet gelden - dat hij hen laat zien wat hij is, en wat hij mooi vindt.... Ik stel echte romans niet hoog - ze zijn niet direct, niet waar - het zijn nooit zuiver fantasiën, altijd bedenksels met opsieringen, onnoodige bijvoegsels, inkleedingen. Verzen, brieven, memorien, reizen, dagboeken zijn mij liever. En het mooi van karakter-strijd vind ik zuiverder in een comedie.’

Sedert Van Eeden dit schreef zijn ruim zeventien jaar verloopen, en van de ‘verscheiden comedies’ zijn thans de eerste twee op de planken verschenen. Wanneer ze geschreven werden, blijkt niet; maar dat *IJsbrand* de comedie is, waarvan wij lazen dat het plan rijper in zijn hoofd werd terwijl hij aan *Johannes Viator* bezig was, lijkt mij waarschijnlijk.

IJsbrand is, evenals Johannes Viator, een eenzame. Als deze moet hij ‘schreien in eenzaamheid en zalig zijn in eenzaamheid’[1], voelt hij zich vreemdeling in het eigen thuis, in de woning die hem, wees, zijn thuis is geworden. Evenals Johannes Viator is hem ‘een bloem, een dier liever dan één van hen die (hem) 't meest geleken’[2].

Wat hij gevoelt tegenover de menschheid zou IJsbrand kunnen uitdrukken met de eigen woorden van den man van ‘Het boek van de Liefde’:

‘O menschheid, mijne moeder, - heb ik u dan ooit niet lief gehad? Wie kan dit in waarachtigheid zeggen - wie is niet blind, of verbijsterd van zinnen, of ziek van verstand die zegt dat hij zijne moeder haat?

Neen, dit heb ik niet gezegd, - dit heb ik nooit gezegd, - gij weet het wel, ik heb u altijd lief gehad, ook in mijn ontvluchten, mijn hoon, mijn bitterheid en mijn verachten....

Als gij mij maar niet geslagen hadt, mijn moeder, en zoo diep gekrenkt, hoe zoudt gij gekend hebben mijn volle vereering, mijn diepe liefde, mijn roemen van uw goedheid. Maar wat moest ik doen? Uit u heb ik toch mijn ziel en mijn lijf - en uwe en niet mijne schuld is het dat mijn ziel gevoelig is en mijn lijf zeer teer, zoodat ik kromp van pijn als gij mij aanraakt, zoodat uw woorden en uw gebaren mij scherp slaan als zweepslagen, zoodat ik lijd en ziek wordt door uw nabijheid....’[3].

En als men voor IJsbrand lief zou willen wezen, dan zou ook hij, als Johannes Viator, tot de menschheid kunnen uitroepen:

‘Maar zie nu, hoe ik tot u kom, uw lief trouw kind, zoo blij en dankbaar, als gij mij goeddoet en niet slaat - als ik zie een

1) Johannes Viator, blz. 13.
2) Johannes Viator, blz. 51.
3) Johannes Viator, blz. 52.

mooie, kinderlijke lach op uw strak, oud gelaat, als ik een zacht timbre hoor in uw baatzuchtig-harde stem, als gij uw handen vriendelijk naar mij strekt en ze rusten laat op mijn hoofd, dat het weldadig is en ik voel dat ik een moeder heb.'[1)]

En al wederom gelijk Johannes Viator wil hij vrij zijn en met rust gelaten worden.[2)]

Zoo is derhalve de figuur op zich zelf zeer wel te denken in contact, in wrijving, in botsing met de wereld waarin hij geplaatst is, en dus als hoofdfiguur van een drama. IJsbrand, den eenzame, kan men zich denken als een, die, uit bitterheid en ergernis over hetgeen hij om zich ziet, zich heeft teruggetrokken in zichzelven, die thans door de wereld voor zielsziek verklaard wordt - wat hij ook wel zijn zal - maar wiens ziel waarschijnlijk genezen zou kunnen worden, wanneer hij maar wat meer van die aanhankelijkheid vond, die hem in de kleine Lize zoo treft, wanneer men maar wat meer poogde hem te begrijpen, gelijk hij aanvankelijk meent dat de hooggeleerde psychiater tracht te doen, wiens zeer belangrijk gesprek met hem het laatste bedrijf vult.

'De botsing van het ideëele met het werkelijke leven', welke Van Eeden zeide in zijn comedies te willen brengen, de botsing van den droomer, den visionair IJsbrand met de gewone menschen om hem heen, van den idealist met de alledaagsche, deels bekrompen-goedhartige, deels baatzuchtige en egoïstische lieden die hem in den weg loopen, zou een boeiend en aangrijpend drama hebben kunnen opleveren. Maar daarvoor zouden allereerst twee dingen noodig zijn geweest. De schrijver zou ons voor zijn held hebben moeten weten te interesseeren, en, om daartoe te geraken, ons hebben moeten duidelijk maken, hoe IJsbrand de ongelukkige jonge man geworden is, dien wij reeds bij den aanvang van het eerste bedrijf voor ons zien. En dan zou hij dien man hebben moeten uitbeelden als een, zij 't abnormalen, zielszieken mensch - maar dan toch als een mensch van deze wereld en niet als een wiens optreden, door zachte muziek begeleid - een muziek die op sommige oogenblikken, o.a. in het laatste bedrijf, wanneer IJsbrand zelf en de toeschouwer ze hooren en de Professor geacht

1) Johannes Viator, blz. 53.
2) Johannes Viator, blz. 14 en 15.

wordt ze niet te hooren, al zeer te onpas wordt aangebracht -, wiens kleeding, wiens stem, wiens wijze van spreken hem tot een boven of buiten-natuurlijk wezen stempelen.

Behalve het schandaal dat de praatzieke, en daardoor niet al te betrouwbare, pensionhoudster van hem weet te vertellen - zijn liefdesbetrekking met de adellijke dame, bij wie hij als gouverneur van de kinderen inwoonde en die, na de ontdekking, in den vijver van het kasteel den dood zocht, terwijl hij zelf vluchtte - van welk verhaal wij de meerdere of mindere juistheid niet kunnen controleeren, weten wij van IJsbrand niets. Hij blijft ons, in alle opzichten en in elke beteekenis, vreemd. Waar wij met hem zouden moeten meêleven, meêvoelen - en wij zouden het misschien nog hebben kunnen doen, wanneer hij aan zijn gedachten, zijn droomen en visioenen uiting gegeven had in den eigenaardigen, doffen, droomerigen trant van vele zielszieken, die zoo aangrijpend zijn kan - gaat deze man, die wat hij te zeggen heeft meestal bij wijze van declamatorium voordraagt, ons voorbij zonder ons te roeren.

Slechts één tooneel is er, waar wij werkelijk iets voor hem beginnen te gevoelen. Het is dat waarin IJsbrand geplaatst is tegenover den professor in de psychiatrie, die, in conniventie met den notaris en een ander vertegenwoordiger der familie, zijne opsluiting in een krankzinnigengesticht tracht mogelijk te maken en uit een psychiatrisch oogpunt te rechtvaardigen. Of er in ons land dergelijke weinig scrupuleuze psychiaters gevonden worden, weet ik niet. Maar, eens het bestaan van zulk een individu aangenomen, is het tooneel tusschen hem en IJsbrand zeer aannemelijk, en voortreffelijk geschilderd. Men gevoelt dat de schrijver hier een terrein betreedt, waarop hij volkomen thuis is. Elk van beiden zegt wat hij van zijn standpunt zeggen moet. De professor, belangstelling veinzende, weet IJsbrand zoo uit te hooren, dat deze, in de meening eindelijk eens iemand te hebben gevonden die hem begrijpt, zich geheel geeft, zijn oordeel over de wereld zonder terughouding uitspreekt en ook de hallucinaties niet verzwijgt, waaraan hij onderhevig is. Daarvan maakt de professor handig gebruik om hem niet alleen voor krankzinnig te verklaren - waarvoor de gegevens aanwezig kunnen zijn - maar om hem, naar den wensch der familie, te doen opsluiten in een krankzinnigengesticht, terwijl de arme lijder, - die wellicht door een

andere behandeling tot rust zou zijn gekomen, zoo hij al niet geheel genezen had kunnen worden -, als hij bemerkt hoe hij erin gevlogen is, in woede ontsteekt, volkomen begrijpend, dat die opsluiting zijn dood zal zijn,

Het tooneel is hartverscheurend en op zichzelf belangwekkend in hooge mate, maar het kan het stuk zelf niet redden, dat onduidelijk is en onsamenhangend, en dat ik, om de gedeelten waarin de schrijver den held, door zijn uiterlijk, zijn extatische taal, zijn slotwoorden 'Heer, in Uwe handen' enz., Christus-allures laat aannemen, smakeloos zou willen noemen.

Frederik van Eeden meende (luidens zijn brieven), door er 'de botsing van het ideëele met het werkelijke leven' in te brengen, zijn comedies 'komiek en potsierlijk' te zullen kunnen maken. 'Potsierlijk' is er in *IJsbrand* wel het een en ander, humor is er ook wel in, maar een 'komiek' van een eenigszins hooger orde zoekt men er te vergeefs in. Zelfs de teekening van de loslippige burgerjuffrouw-pensionhoudster, een figuur die men bij Heijermans (Engel in *Het zevende gebod)* en, in gewijzigden vorm, in de kletsende burgerdames van Emants en mevrouw Simons aantreft, staat, al komen er wel aardige trekjes in, beneden de typen door genoemde tooneelschrijvers geschetst.

Het gewone, banale comedietje, dat zich in *IJsbrand* afspeelt, stelt aan de meeste vertooners geen hooge eischen; jongeren (met de allerjongste, juffrouw Nagtegaal, als Lize voorop) en ouderen kweten zich met opgewektheid en in goed samenspel van hun taak. Moeielijker is de taak van den vertolker van IJsbrand. Men heeft den heer Ko Van Dijk voor deze creatie zeer geprezen en iemand die Van Eeden interviewde beweert, dat de schrijver zelf er zeer mede ingenomen was. Wat niet wegneemt, dat ik, waardeerende zijn treffend spel in het laatste bedrijf waar hij zijn volle kracht kon ontwikkelen, met hetgeen Van Dijk ons in de overige bedrijven te zien en te hooren geeft geen vrede hebben kan. Had hij, in plaats van zijn rol met Bouwmeesteriaansche stembuigingen en oogknijpingen te declameeren, de droomen en visioenen van IJsbrand als een droomer en visionair vertolkt, hij zou ons wellicht hebben kunnen roeren en sympathie gewekt hebben voor den lijder. Nu gingen de tirades, welke Van Eeden IJsbrand in den mond legt, over onze hoofden heen en buiten onze harten om.

Op de tragie-comedie *IJsbrand* volgde het als tooneelspel aangekondigde en als klucht door het publiek toegejuichte *Beloofde land*.

'Een uitbeelding' zou het zijn - zoo werd ons weken van te voren meegedeeld - 'van sommige waarheden, die den schrijver in zijne onderzoekingen (op sociologisch gebied) zijn duidelijk geworden.' In dramatischen vorm zouden wij er in te zien krijgen 'zedelijke en zielkundige waarheden, die in ons moderne leven een groote beteekenis hebben en veel hoofden en harten vervullen.' Dus een ernstig stuk of althans een stuk met een ernstigen achtergrond, en waarvan te verwachten was, dat wij een diepen indruk zouden ontvangen.

Welke ervaringen op sociologisch gebied Frederik van Eeden in de latere jaren heeft opgedaan, hebben de lezers van *De Gids* kunnen vernemen uit het merkwaardig opstel in de October-aflevering van het vorig jaar.

Die ervaringen waren grootendeels teleurstellingen. Zoodra hij zich in het practische leven bewoog - ik volg hier zooveel mogelijk Van Eeden's eigen woorden - werd hij de dupe van de fictie, van welke hij in al zijn werken was uitgegaan, dat het voor elkeen altijd goed is zoo logisch en zoo zedelijk mogelijk te handelen, een fictie die ook de grondslag is van de heerschende, zoogenaamde christelijke moraal. 'De verderfelijke gevolgen van elke poging' - zoo schrijft hij - 'om in het practische leven de Christelijke deugden toe te willen passen openbaren zich zeer snel. Ondanks den instinctieven tegenstand vindt men altijd menschen, al zijn 't meestal de minst bruikbaren, die vol geestdrift bereid zijn op meer rationeele wijze samen te werken. Doch zeer spoedig blijkt, dat zij onder een redelijker, zachter, edelmoediger regime, waarbij op hun gevoel van plicht en verantwoordelijkheid vertrouwd wordt, hun fouten door de vingers worden gezien, hun eigenmachtigheid wordt verdragen, hun arbeid minder streng wordt afgeperst, hun behoeften eerder tegemoet gekomen, - dat zij daaronder met verbazende snelheid ontaarden, verslappen en demoraliseeren...' En verder nog: 'Het beeld van den volmaakten christen is een schijnbeeld dat eeuwenlang den menschen heeft voorgezweefd, en hen verleid heeft tot schijnheiligheid, tot huichelarij, of overgelaten aan moedeloos scepticisme.'

Deze en andere, daarmee samenhangende ervaringen, waren zeker voor den man, die zich alles zoo geheel anders gedroomd had, bitter teleurstellend en diep ontmoedigend. En toen hij nu, gedachtig aan het 'wie zich aan een ander spiegelt..', den volke de praktijken, welke hij als verkeerd had leeren kennen, als in een spiegel wilde voorhouden en daartoe den vorm van het drama koos, kon men van de uitbeelding van dit zelf doorleefde iets zeer aangrijpends verwachten.

Had Van Eeden ook het recht, zich zelf in den spiegel aanschouwend, te lachen om zijn dwalingen, spottende de waarheid te zeggen, en te laten zien tot welke dwaze en demoraliseerende gevolgen de ook eens door hèm gepredikte leer leidt, - spot, hoon, sarcasme mochten, toen hij, zichzelf op den voorgrond stellende, het stuk aangekondigd had als een dramatiseering van eigen ervaring, toch zeker niet den grondtoon uitmaken van zijn tooneelspel. En toch is in dit *Beloofde land*, dat begint met motieven uit *Vorstenschool*, de vertooning van het troepje dat zich verzamelt om Ds. Ilse, met het doel onder zijne leiding een communistische kolonie te stichten, van het begin tot het eind een parodie met weinig fijnen geest en veel grove boert, een schromelijk-oppervlakkige parodie nog bovendien van een leer, die ook hem, Frederik van Eeden, eens dierbaar is geweest. Wanneer in het, zeer onbeholpen en kinderachtig aangebrachte, operette-achtig slot de ernst een oogenblik aan het woord tracht te komen, is het daarvoor te laat en zijn de toehoorders niet meer in een stemming om er door getroffen te kunnen worden. Zij hebben een grove klucht met groote toewijding zien spelen en dit spel toegejuicht, zonder zich over de aanleiding en de strekking van het stuk bijzonder druk te maken.

Maar, zou ik toch wel willen vragen, is dit tooneelspel, is deze, door hem zelf als ver van de kunst verwijderd gesignaleerde 'amusementskunst'[1], het werk van een dichter? Heeft niet De Musset, in het beroemde beeld van de stervende pelikaan, gezegd, hoe groote dichters doen wanneer zij de diepe wonden van bedrogen hoop dragen?

> Poète, c'est ainsi que font les grands poètes.
> Ils laissent s'égayer ceux qui vivent un temps...

1) 'De amusementskunst staat even ver van de kunst... als de pedante schoolgeleerdheid van de ware wetenschap...' (*De Gids*, Oct. 1907, blz. 121.)

Maar:

> Quand ils parlent ainsi *d'espérances trompées*,
> De tristesse et d'oubli, d'amour et de malheur,
> *Ce n'est pus un concert à dilater le coeur*.
> Leurs déclamations sont comme des épées;
> Elles tracent dans l'air un cercle éblouissant;
> Mais il y pend toujours quelque goutte de sang.

Bij den dichter Frederik van Eeden niet alzoo. Het wapen dat hij hanteert is niet gelijk aan den stalen degen, waaraan de bloeddruppel nog kleeft, het is het houten sabeltje van Harlekijn, waarmee hij in het wilde om zich heen slaat, maar niemand wondt.

J.N. VAN HALL.

Memento.

- Sedert ik, nu drie maanden geleden, het droevig feit memoreerde, dat een kunstenaar als Willem Royaards, door de tooneelbesturen aan zijn lot overgelaten, zijn heil moest zoeken in het houden van lezingen en voordrachten, bleef hem de plaats onthouden, waarop hij in het belang van onze tooneelspeelkunst zou kunnen werkzaam zijn. Thans echter is er voor de directie van de Koninklijke Vereeniging ‘Het Nederlandsch Tooneel’ een voortreffelijke gelegenheid om, zonder iemand op zij te schuiven, van Royaards' uitnemende eigenschappen partij te trekken en tevens de sympathieën, die zij op weg is te verbeuren of reeds verbeurde, te herwinnen. Door het aanstaand vertrek van den heer Chrispijn naar Indië komt er op het Leidscheplein een regisseursplaats open. Wie zou die beter kunnen vervullen dan Willem Royaards? Hoe zou hij zijn persoonlijken stempel weten te drukken op eenige vertooningen van oude en nieuwe stukken en vooral leiding kunnen geven aan de jongere, zich ontwikkelende talenten der Vereeniging! De leiding van een man van kennis, smaak en ervaring, als hij is, zou nieuw leven geven aan eene instelling, die er dringend behoefte aan heeft.

Of is dit denkbeeld te mooi om verwezenlijkt te kunnen worden en staat ons misschien een benoeming te wachten, tengevolge waarvan de zaak op den ouden voet wordt gecontinueerd?

v.H.

Een nieuwe vertaling van Dante.

J.K. Rensburg, De Goddelijke Komedie van Dante Alighieri. Deel I, De Hel. Deel II, De Louteringsberg. Amsterdam, Vennootschap Letteren en Kunst.

Deze vertaling is een kunststuk, waarvoor men niet anders dan grote bewondering kan hebben. Zij is het resultaat van een geestesinspanning, van een volhouden, van een toewijding die men niet licht in één persoon zal aantreffen. Mijns inziens is dit de beste der vertalingen die - voor zover ik ze ken - van Dante zijn gemaakt. Ik stel er te meer prijs op dit met nadruk te verzekeren, omdat in de regelen die hier volgen enkele bezwaren tegen het werk van de heer Rensburg zullen worden gemaakt. Maar niet alleen bezwaren, zoals men zal zien.

En vooral, ik geloof niet dat ooit een zó volkomen aanpassing van de vorm der vertaling aan het origineel is verwezenlikt. Zelfs de grote Philalethes had één element opgeofferd: het rijm. Maar de heer Rensburg behoudt alles: terzinenvorm, de tien (of elf, naar men wil) lettergrepen, ook - en dat is zeker het stoutste stuk - de slepende rijmen. Alle klankbedoelingen van de dichter worden angstvallig weergegeven; ja zelfs, waar die aanvankelik door de vertaler niet waren opgemerkt, komen zij in een Erratum nog tot haar recht (II, 495). De indruk die men dan ook krijgt bij het lezen van een bladzijde der vertaling is nauw verwant met de aandoening, die de lezing van dezelfde bladzijde in het oorspronkelik gedicht opwekt; en mij dunkt een hogere lof kan men aan een vertaling niet geven.

Maar... Sully Prudhomme heeft eens gezegd: ‘J'ai senti, en traduisant le premier livre de Lucrèce, combien il est rare de pouvoir bien assortir les rimes quand il s'agit de rendre *sans aucun compromis* la pensée d'un autre.’ Eigenlik is het overzetten van een gedicht met behoud van al de kenmerken van het origineel zo iets als de kwadratuur van de cirkel. Offert men bijv. het rijm op, dan is men natuurlik oneindig veel vrijer om de betekenis weer te geven met een volkomen nauwkeurigheid. De heer Rensburg zal natuurlik niet beweren, dat er geen enkel ‘compromis’ in zijn vertaling is.

Zo dwong hem het behoud van het slepende rijm zeer vaak tot een omschrijving van de enkelvoudige tijd met een Infinitivus voorafgegaan door een hulpwerkwoord. Bijv. - ik kies zonder lang te zoeken - in de laatste zang van de *Hel:*

> Gij waart daar toen ik 't dalen aan *wou vangen* (vs. 109),

voor a a n v i n g (Ital. ‘quant' io *scesi*’);

> Tot ik de ooge' uit een rond hol *kon sperren* (vs. 137)

voor ‘tanto ch'io *vidi*.’

Dat terwille van het rijm een enkele maal aan de zin van het woord geweld wordt aangedaan, verwondert ons niet; eerder verbaast het ons dat het zo zelden geschiedt. Niet mooi is natuurlik (*Hel*, Ve Zang, vs. 123):

> Hij wist dit, die als leeraar U geriefde.

En in *Purg.*, XXIV, vs. 55-57,

> ‘O broeder’ - klonk - nu heb 'k den knoop voor oogen,
> Die Guittone, il Notaro, mij weerhouden
> Heeft naar den l i e v e n , n i e u w e n s t i j l te pogen,

is *pogen* natuurlik niet geheel juist; Dante zegt ‘il nodo che me ritenne di qua dal d.s.n.’

Ook onduidelikheden zijn niet te vermijden in het systeem van de heer Rensburg. Zo beken ik dat *Purg.*, I, vs. 72,

> ...Naar weet: wie weigerde om haar voort te leven,

mij niet dadelik helder was. Evenmin *Hel*, V, 126.

Indien ik deze, betrekkelik weinig zeggende, voorbeelden van feiten die enkel door hun aantal enig gewicht krijgen, hier vermeld, dan is dat alleen, omdat men zich vanzelf de vraag stelt of het niet verkieslik ware geweest, één vast omschreven koncessie te doen aan het verschil van idioom, en dan ook voor de rest op zijn stuk te staan. Ik geloof dat juist op dit punt de keus zeer subjektief moet zijn; de filoloog zou gaarne alles willen opofferen aan de nauwkeurige betekenis, de dichter aan de gelijkheid van klankindruk. De laatste zal er gemakkeliker dan de eerste in berusten, dat een vers bij Dante doorzichtig en in de vertaling door een sluier bedekt is. Voor hem is het woord voornamelik 'klank', voor de eerste 'begrip', de zin vooral 'muziek', daarna pas 'gedachte'. Hem zal het weinig deren, dat woordomstellingen, zo zeldzaam in de glasheldere stijl van Dante, in de vertaling vaak noodzakelik werden. En niet alleen de overwonnen moeielikheid zal hij bewonderen in een vers als *Hel*, XXXIV, 3:

> ...Zoo sprak de Meester - zoek in deez' *cavern die*,

dat moet rijmen op *inferni*. Terwijl zulk een vondst de filoloog eerder zou ontstemmen.

De vertaling van de heer Rensburg is in staat om beide partijen tevreden te stellen, en een aandachtige lezing heeft bij mij slechts zeer zelden twijfel aan de juistheid van de vertaling gewekt. (Ik aarzelde bij het lezen van *Hel*, V, vs. 103.)

De kommentaar die aan de vertaling is toegevoegd, kan mij slechts matig voldoen. Het spijt mij dat de heer Rensburg zich er niet eenvoudig toe heeft bepaald het allernoodzakelikste te geven, dat voor het begrijpen van de verzen bepaald onmisbaar was. In plaats daarvan - of liever naast zulke aan een moderne kommentator ontleende korte noten - krijgen wij er, helaas, die tot gehele verhandelingen zijn uitgedijd, tot de tanden gewapend met citaten, argumenten, enz... Juist in een werk bestemd voor een grote kring van lezers moest men zich bepalen tot het allerzekerste. En het zal vele onvoorbereide lezers duizelen, wanneer zij door de vertaler medegevoerd worden op zijn stoute ontdekkingstochten naar 'il Veltro', of naar de betekenis van

tempio. Terwijl de ingewijden zich zullen verbazen, dat een der moeielikst te verklaren plaatsen uit de *Hel* (X, 61-64) met een zekerheid wordt verklaard, alsof d'Ovidio nooit een uitvoerig artikel over *Il Disdegno di Guido* had geschreven.

Ik voor mij - en ik zal wel niet de enige zijn - zou mij gemakkelik tevreden hebben gesteld met, ter toelichting van de tekst, een letterlike vertaling van een der voortreffelike nieuwe kommentaren.[1)] De kracht van de heer Rensburg ligt in het vertalen; hoe sterk ik hem daarin vind, moge uit het voorafgaande blijken.

J.J. SALVERDA DE GRAVE.

1) De heer R. spreekt van *l'Ottimo* altijd alsof het een ‘kommentator’, niet een ‘kommentaar’ is (ad *Inf.*, VI, 52; VII, 1). Waarom wordt *Il Convivio* nog steeds *Il Convito* genoemd (I, p. 8)? Waar heeft de vertaler de zo on-Provençaalse vormen *Arnoult* Daniël en *Gerold* de Borneuil gevonden (II, p. 365)? Wat heeft Lohengrin te maken met de geschiedenis van de Franse Graalsage? Heeft Dante soms Middelhoogduits gekend (II, p. 384)? *Lingua d'oi* (I, p. 438): lees *lingua d'oïl*. Wat bedoelt de heer R. met ‘Fransche troubadours, die de normandische(?) lezing van de Arthur-legende vervormen’ (II, p. 385)?

Muzikaal overzicht.

Het Hoftheater te Weimar en zijn verleden. - Beethoven en zijn Egmont-muziek. - Fransche melodrama's.

In de kleine residentiestad Weimar werd in den aanvang van dit jaar een nieuwe schouwburg ingewijd.

Volgens de beschrijvingen van hen, die daarbij tegenwoordig waren, moet dit gebouw, opgericht op dezelfde plek van het oude, thans afgebrokene, niet alleen uit- en inwendig een voortreffelijken indruk maken, maar tevens over het algemeen voldoen aan de eischen, die tegenwoordig aan inrichtingen van dezen aard gesteld worden.

De toeschouwersruimte, die slechts twee rangen bevat, is, wat het parterre-gedeelte betreft, van het tooneel af sterk oploopend. Voorts zijn de proscenium-loges, die men gewoonlijk in de schouwburgen van oude constructie aantreft, vervallen, waardoor het mogelijk wordt, het proscenium bij de opvoering van muziekdrama's als die van Wagner bijvoorbeeld het systeem van het laaggelegen overdekte orkest toe te passen. Een tooneelgordijn scheidt dit proscenium, dat rechts en links toegangen heeft, van het eigenlijke en buitengewoon ruime tooneel af, hetgeen vooral van niet gering voordeel zal zijn bij de opvoering van stukken van Shakespeare, alsook bij die van Goethe (zooals *Götz van Berlichingen*, *Faust* e.a.), waarbij de plaats der handeling telkens verandert.

Tot zoover schijnt dus alles in orde te wezen. Alleen de toekomst echter zal antwoord kunnen geven op de vraag, of men met hetgeen in deze schouwburgruimte vertoond wordt eveneens tevreden zal zijn.

Met het Hoftheater te Weimar is het gegaan als met zoo vele andere instellingen van dezen aard. Het heeft gedurende een bestaan van honderd en zestien jaren roemrijke tijden gekend, maar ook tijden van verval. En de schouwburg, die thans zijn plaats heeft moeten afstaan voor een nieuw gebouw, is van zulk een afwisseling getuige geweest.

Toen deze schouwburg in October 1825 het oude afgebrande theater kwam vervangen, was het tooneel te Weimar reeds een tijdperk van verval ingetreden.

Goethe leefde nog, maar hij had zich reeds sedert acht jaren van de bemoeiingen met het tooneel teruggetrokken. Zeventwintig jaren lang (1791-1817) had hij - een korte poos in vereeniging met Schiller - zijn beste krachten aan dat tooneel gewijd; en gezamenlijk hadden zij er naar gestreefd, het tot de hoogte van een werkelijke kunstinstelling op te voeren.

Goethe was door hertog Carl August met onbeperkte volmacht aan het hoofd der theateronderneming gesteld; maar wij weten ook, dat hij bij de uitoefening van dit ambt vele moeilijkheden te overwinnen had. Niet alleen moesten de tooneelspelers geschoold worden, maar vóór alles moest de smaak van het publiek in een betere richting geleid worden, daar het tot dusver meer zin had voor zangspelen en roerende stukken à la Kotzebue dan voor het klassieke drama.

Hij ging echter, wat dit laatste betreft, met voorzichtigheid en beleid te werk, en voorstellingen als die van zijn *Iphigenie auf Tauris* en *Egmont*, van *König Johann* van Shakespeare en *Don Karlos* van Schiller bleven voorhands nog tot de uitzonderingen behooren.

Reeds na weinige jaren echter, en hoofdzakelijk door zijn verbinding met Schiller, kwam er een hoogere vlucht in zijn streven naar het idealiseeren der tooneelspeelkunst en brak er een gouden tijd voor het Hoftheater te Weimar aan. Van hem werden *Egmont* en *Clavigo* in nieuwe bewerkingen opgevoerd, van Shakespeare *Hamlet* en *König Lear*, en weldra volgden, naar mate zij ontstonden, de hoofdwerken van Schiller op dramatisch gebied: de *Wallensteintrilogie*, *Maria Stuart*, *Die Jungfrau von Orleans*, *Wilhelm Tell* en *Die Braut von Messina*. Zelfs werden vertalingen of bewerkingen van drama's van vreemden oorsprong niet versmaad. O.a. vertaalde

Goethe *Mahomet* en *Tancred* van Voltaire, Schiller *Phèdre* van Racine en *Macbeth* van Shakespeare.

Dit wat het *gesproken* drama betreft. Maar Goethe had ook de opperleiding der *Opera*, en op dit gebied ontwikkelde hij eveneens grooten ijver.

Tot in hoogen ouderdom had Goethe veel op met het Zangspel en de Opera, en reeds vóór zijn komst in Weimar was bij hem het verlangen ontstaan om ook op dit gebied als dichter of librettoschrijver iets te leveren. En dat hij daartoe het Duitsche zangspel koos, is niet te verwonderen, daar dit genre in zijn jeugd in Duitschland reeds evenzeer geliefd was als de daarmede verwante *Opera buffa*.

Bekend is het, dat Goethe verscheidene van die zangspelen (in zijne brieven placht hij ze ‘operetten’ te noemen) heeft geschreven - o.a. *Erwin und Elmire*, *Klaudine von Villa Bella*, *Jery und Bätely* - en dat enkele daarvan zijn opgevoerd op het door hem gestichte *Liebhabertheater*, dat ongeveer acht jaren lang voorstellingen gaf in Weimar of in de parken van Ettersburg, Belvedere en Tiefurt.

Toen hij in 1791 in Weimar de opperleiding van een openbaar theater (het *Hoftheater*) aanvaardde, was zijn sympathie voor de muzikaal-dramatische kunst geenszins verminderd. Vóor genoemd jaar had de ambulante komedietroep van Bellomo de ‘Singspiele’ van den Oostenrijker Dittersdorf in Weimar herhaaldelijk opgevoerd, en zij waren er zeer geliefd; een reden voor Goethe om ze bij het repertoire van zijn theater in te lijven, waar zij jaren lang hun plaats hebben behonden.

Maar bij Dittersdorf bleef het niet. Ook andere operetten van Duitsche of vreemde afkomst kwamen zich op het tooneel van het Hoftheater vertoonen, en daarop volgden de *opera's*. Herhaaldelijk prijkten namen als Paësiello, Paër, Cimarosa, Spontini, Gluck, Mozart, Beethoven, Cherubini, Méhul, Grétry, Boïeldieu, Dalayrac e.m.a. op het programma. En dit repertoire moest niet weinig veelzijdig en afwisselend zijn om op den betrekkelijk kleinen kring van toehoorders telkens weer aantrekkingskracht te kunnen uitoefenen.

Intusschen was Goethe toch van oordeel, dat men het verlangen van het publiek naar ‘velerlei’ wat behoorde tegen te gaan en

het ‘telkens wat anders’ met mate en voorzichtigheid diende toe te passen.

Bij het aannemen van nieuwe werken, van welker succes hem nog weinig bekend was, gebruikte Goethe steeds groote omzichtigheid en achtte hij het noodig, eerst zijn regisseur of kapelmeester naar de stad te zenden, waar het stuk werd opgevoerd, ten einde zich persoonlijk van de waarde daarvan te overtuigen. Ook hield hij er niet van, dat stukken van zeer ongelijke waarde in zijn theater kort na elkander werden opgevoerd, en voelde hij veel voor het denkbeeld van Schiller, om voor het treurspel een afzonderlijken schouwburg te doen bouwen, ofschoon hij moest erkennen, dat dit voor een kleine stad als Weimar tot de onmogelijkheden behoorde.

Het onderwerp (en natuurlijk ook de tekst) eener opera was voor hem een zaak van groot gewicht. ‘Ich bewundere wirklich die Einrichtung euerer Natur, - zeide hij vele jaren later eens in een gesprek met zijn secretaris Eckermann - und wie eure Ohren im Stande sind, anmuthigen Tönen zu lauschen, während der gewaltigste Sinn, das Auge, von den absurdesten Gegenständen geplagt wird.... Soviel ist gewiss, dass ich eine Oper nur dann mit Freude geniessen kann, wenn das Sujet ebenso vollkommen ist wie die Musik, sodass beide mit einander gleichen Schritt gehen.’ In dit opzicht prees hij zeer de opera *Der Wasserträger* (in het Fransch: *Les deux journées*) van Cherubini, die hij dáárom zoo volmaakt vond, omdat onderwerp en bewerking van den tekst toelieten, het stuk ook zonder muziek te geven. Het zelfde was volgens hem, het geval met den *Freischütz* van Weber en Friedrich Kind.

Na den dood van Schiller (1805) werden de toestanden bij het Hoftheater te Weimar van dien aard, dat Goethe den lust in het ambt, dat hij tot dusver met zooveel opgewektheid en ijver had waargenomen, langzamerhand verloor.

De genoemde instelling werd voor hem een bron van onaangenaamheden, hoofdzakelijk door de schuld van de zangeres Caroline Jagemann, de vriendin van hertog Carl August en de lieveling van het theaterpubliek, die haar gunstige positie misbruikte, om zich met de verdeeling der rollen in de op te voeren opera's tebemoeien, en den hertog dikwerf wist over te halen, buiten Goethe om daarin te belissen. Dit leidde ten slotte tot een conflict, dat

wel bijgelegd werd, doch er niettemin veel toe bijdroeg om Goethe den lust in zijn ambt te benemen.

In het jaar 1808 vroeg hij zelfs ontslag, doch nadat een nieuwe door hem ontworpen regeling omtrent het beheer van het theater was goedgekeurd, trok hij zijn aanvrage in. Groote belangstelling in alles wat het tooneel betrof toonde hij echter niet meer, en toen men in 1817 door intrigeeren de toestemming van den hertog had weten te verkrijgen voor de opvoering van een melodrama: *Der Hund des Aubry*, waarin een gedresseerde poedel de hoofdrol vervulde - een opvoering waartegen hij zich hevig verzet had - gaf hem dit aanleiding om nogmaals een verzoek om ontslag in te dienen, en dit werd hem thans terstond verleend.

Na Goethe kwam er voor het Hoftheater een tijdperk van verval. Van 1808 tot 1821 hadden achtereenvolgens graaf Edlingen en graaf Vitzthum de directie der instelling. Zij waren gunstelingen van Caroline Jagemann, die door Carl August (thans groothertog) tot Frau von Heigendorff was verheven en in zaken, die het theater betreffen, alles te zeggen had. Van haar afhankelijk waren ook de bassist Strohmeyer en hofraad Kirms, die - eerstgenoemde als artistieke leider, laatstgenoemde als administrateur - na graaf Vitzthum de directie voerden.

In Maart 1825 brandde het theater af, en reeds in October van dit zelfde jaar was een nieuwe en ruimere schouwburg verrezen, die met Schiller's *Don Karlos* geopend werd. Het gehalte der voorstellingen werd er echter niet door verbeterd. Carl August stierf in 1828; zijn opvolger, groothertog Carl Friedrich, had weinig zin voor dramatische kunst en hield het meest van kleine balletten; en de nieuwe Intendant, Von Spiegel, die gedurende vele jaren die functie bekleedde, was ook de man niet om aan het tooneel te Weimar een hoogere vlucht te geven. Het gevolg van een en ander was, dat het Hoftheater gedurende ongeveer het vierde eener eeuw in een toestand bleef verkeeren, die zich niet verhief boven het niveau van het gros der theaters in Duitschland.

Ook met kamerheer Von Ziegesar, die in 1847 Von Spiegel als Intendant opvolgde, was nog niets bereikt. Eerst in 1848 brak er voor het theater op nieuw een schitterend tijdperk aan. Ditmaal was het de *Muziek*, die dezen glans verleende, en Franz Liszt was haar vertegenwoordiger.

Reeds meer dan een vijftal jaren vroeger was Liszt door den Groothertog tot Hofkapelmeester in buitengewonen dienst benoemd, maar zijne kunstreizen in Duitschland en andere landen van Europa hadden hem tot dusver verhinderd, in die hoedanigheid iets tot verlevendiging van de muzikale toestanden in de groothertogelijke residentie te doen. Zoodra hij zich echter in Weimar gevestigd had, (voorjaar 1848) namen zijne bemoeiingen in die richting een aanvang. En dit geschiedde met den ijver en de toewijding, die hem steeds kenmerkten, waar het zijn geliefde kunst betrof.

Een bepaald *ambt* was zijn kapelmeesterschap niet. Naast hem stonden in gelijke hoedanigheid anderen, zooals hofkapelmeester Chelard en muziekdirecteur Eberwein, later de muziekdirecteuren Götze en Stör, en nog later kwam. Eduard Lassen de plaats van Götze innemen. Ook dirigeerde Liszt alleen dan, wanneer het gold, het publiek te doen kennismaken met een nieuw werk van beteekenis, waarvoor hij zich als kunstenaar verplicht achtte, propaganda te maken. Overigens onthield hij zich van een officieele leiding der Opera en van bemoeiingen met het opera-repertoire; de leiding der studie van de door hem uitgekozen nieuwe werken nam hij evenwel geheel en al op zich.

Op die wijze was Liszt in de eerste plaats een wegbereider voor Wagner en Berlioz. Nadat hij van eerstgenoemde op 12 November 1848 in een concert de ouverture *Tannhäuser* ten gehoore had doen brengen, volgde op 16 Februari 1849 (den geboortedag van groothertogin Maria Paulowna) een dramatische opvoering van het geheele werk. En anderhalf jaar later had een nog gewichtiger gebeurtenis plaats: de oer-opvoering van *Lohengrin*. In 1853 eindelijk organiseerde Liszt een Wagnerweek, waarin *Tannhäuser* en *Lohengrin* werden opgevoerd en ook *Der fliegende Holländer* een beurt kreeg.

Dat was veel - althans de toenmalige begrippen omtrent Muziek in aanmerking genomen -, maar niet *alles* wat Liszt gewenscht had. Met de opvoering der genoemde werken moest zijn ijveren voor Wagner eindigen. Een opvoering van *Rheingold* was door hem overwogen maar stuitte af op de groote kosten van *mise en scène*, die voor een klein theater als dat van Weimar te bezwarend waren. En wat zijn denkbeeld betreft, om in vereeniging met Wagner van het tooneel te Weimar in muzikaal-dramatisch opzicht

een ideaal tooneel te maken en zoo de dagen van Goethe en Schiller te doen herleven, wij weten, dat dit een *utopie* is gebleven.

Ook voor Berlioz deed Liszt veel. Zijne pogingen, om diens werken in Weimar bekend te maken, bepaalden zich niet tot de concertzaal; hij liet ook diens opera *Benvenuto Cellini*, die tot nu toe slechts in Parijs en Londen bekend was geworden, herhaaldelijk opvoeren. En gelijke welwillendheid toonde hij ten opzichte van Robert Schumann, wiens *Manfred* hij in 1850 driemaal deed uitvoeren, evenals vijf jaren later diens opera *Genoveva* - een werk dat vóór dien tijd in Leipzig slechts drie opvoeringen had beleefd en daarna voor goed in de doos was gegaan.

Maar ook aan de dramatische werken van componisten uit vroegere tijden wijdde Liszt zijne zorgen. Vergeten opera's riep hij in de herinnering terug en onbekend gebleven werken van dien aard trachtte hij bij zijn publiek ingang te doen vinden. En ofschoon het niet te loochenen is, dat onder een en ander wel eens iets voorkwam, wat zonder bezwaar vergeten of onbekend had kunnen blijven, zoo is toch ook dit deel der werkzaamheid van Liszt aan de Opera te Weimar ten goede gekomeu en verkreeg die instelling een beteekenis, gelijk zij nimmer te voren gehad heeft en ook later niet had.

Ook aan dezen gnnstigen toessand der Opera kwam echter een einde. De belangstelling, die sedert 1853 de regeerende groothertog Carl Alexander steeds in de Opera getoond had, verflauwde en scheen zich meer te wenden tot het gesproken drama. In elk geval had het den schijn, alsof hij de bedoelingen van Liszt niet goed begreep. Een nieuwe Intendant was opgetreden in den persoon van Franz Dingelstedt, die hoogvliegende plannen had met het gesproken drama en daardoor de Opera verwaarloosde.

Althans zoo scheen het Liszt toe. Deze liet daarna van lieverlede de opperleiding van laatstgenoemde instelling aan Dingelstedt over, totdat ten slotte een kabaal der reeds lang in Weimar tegen hem bestaande oppositie, bij gelegenheid der eerste opvoering van den *Barbier van Bagdad* van Peter Cornelius (December 1858), hem aanleiding gaf om zich geheel van het tooneel terug te trekken. Een jaar later ging hij nog verder; hij onttrok zich ook aan de werkzaamheden van kapelmeester en verliet eindelijk in 1861 de

stad, waar hij gedurende tien jaren bijzonder veel voor zijn geliefde kunst gedaan had.

Ook Dingelstedt maakte tien jaren lang het tooneel te Weimar - nu echter weer op het gebied van het gesproken drama - tot een tooneel van den eersten rang. Het was echter een laatste opflikkering van Weimar's roem, want aan niemand van hen, die van 1867 af tot in onze dagen aan het hoofd dezer theater-onderneming stonden, gelukte het, de schitterende tijdperken van vroeger te doen herleven, al hadden er in dit tijdsverloop ook nu en dan zeer goede opvoeringen op het gebied van Opera en Tooneelspel plaats.

Wat nu het nieuwe modern ingerichte theater zal beleven, ligt nog in de toekomst verborgen.

Indien het aanging gevolgtrekkingen te maken uit de wijze, waarop de feestelijke opening van het nieuwe gebouw heeft plaats gehad, zou ik intusschen niet durven beweren, dat er aanleiding bestaat om van die toekomst hooge verwachtingen te koesteren.

Het programma der bedoelde feestviering was, volgens hetgeen dagbladen en tijdschriften daaromtrent hebben medegedeeld, aldus samengesteld: 1°. *Frühlingsfestspiel* van Richard Voss, met muziek van Felix Weingartner; 2°. *Vorspiel auf dem Theater* uit *Faust;* 3°. *Wallenstein's Lager;* 4°. *Festwiese-Scene* uit Wagner's *Meistersinger*.

Een *spectacle coupé* dus. Terecht is m.i. gevraagd, waarom er bij deze gelegenheid nu weder een bijzonder *Festspiel* noodig was, en of men niet had kunnen volstaan met een korten proloog, uitgesproken in zinnebeeldige omgeving. Men zou er, dunkt mij, hebben kunnen bijvoegen: ‘Waarom niet aan Goethe het leeuwenaandeel in de feestvoorstelling toegekend, en, in plaats van een *inleiding* tot zijn Faust, het geheele werk, of althans het eerste deel daarvan, op voortreffelijke wijze opgevoerd? - Goethe toch was de grondlegger van het Hoftheater te Weimar en zijn naam is aan den roemrijksten tijd dezer instelling onafscheidelijk verbonden. Bovendien had men daarbij gebruik kunnen maken van de muziek, die Weingartner op uitnoodiging van den ‘Generaal-Intendant’ voor het tooneelspel *Faust* had gecomponeerd en die nu geheel achterwege moest blijven.

En indien er tegen zulk een opvoering onoverkomelijke bezwaren

bestonden, had men een ander tooneelstuk van Goethe kunnen nemen, bijvoorbeeld zijn *Egmont*. Men zou dan daarbij de muziek hebben kunnen bezigen, die uu juist honderd jaren geleden door Beethoven voor dit treurspel werd vervaardigd, en zoodoende tegelijkertijd hulde hebben bewezen aan twee van Duitschland's grootste genieën.

Het was in het jaar 1808, dat van Beethoven, als opus 84, een werk verscheen onder den titel: *Ouverture et entr'actes d'Egmont*, de eerste compositie van dien aard, die wij van den meester bezitten.

Toen Beethoven de muziek voor *Egmont* componeerde, was twee jaren te voren het lot beslist van de eenige opera, die hij ons heeft nagelaten. Na drie gebrekkige en door het publiek koel ontvangen voorstellingen van *Fidelio* had hij zijn opera teruggenomen, en ofschoon hij zich in het daaropvolgende jaar had laten overhalen, zijn werk niet onbelangrijk te wijzigen, en het toen nog eens een paar malen gegeven werd, vond het geen gunstig onthaal. Eerst in 1814 scheen het beter door te dringen tot het begrip der muzikale bevolking van Weenen.

Na de moeiten en zorgen, die zijn compositie hem in 1805 en 1806 berokkend had, schreef Beethoven in zijn schetsboek: ‘Nun nichts mehr von Opern und dergleichen, sondern *für meine Weise* (hiermede bedoelende zijn instrumentaalmuziek). Toch schijnt het, dat het tooneel op Beethoven zijn aantrekkingskracht is blijven uitoefenen, want in latere jaren is er nog herhaaldelijk sprake van geweest, dat hij opera's zou componeeren en zijn ook de namen genoemd van de tooneelschrijvers (Grillparzer, Rellstab e.a.), die aangeboden hadden, hem operateksten te leveren.

Wij behoeven ons daarom niet te verwonderen, dat Beethoven in 1808 met een nieuw werk voor het tooneel voor den dag kwam, al was het dan ook ditmaal geen opera.

Maar wellicht ook is de aanleiding daartoe uitsluitend te vinden in de groote vereering, die Beethoven voor Goethe koesterde en waarvan hij heeft doen blijken niet alleen door zijn muziek voor *Egmont*, maar ook door zijn compositie *Meeresstille und Glückliche Fahrt*, waarvan de opdracht in de partituur luidt: ‘Dem Verfasser der Gedichte, dem unsterblichen Goethe hochachtungsvoll gewidmet’ en door het feit, dat hij voor verscheidene liederen van den grooten dichter de muziek gecomponeerd heeft.

Daarenboven zijn er bewijzen, dat Beethoven er herhaaldelijk over gedacht heeft, Goethe's *Faust* tot onderwerp eener compositie te kiezen. Hofraad Rochlitz verhaalt, dat hij bij zijn bezoek aan Beethoven in den zomer van 1822 hem een uitnoodiging van den uitgever Härtel overbracht, om voor genoemd werk de muziek te componeeren, en dit aanstonds de geestdrift van den meester opwekte.

'Ha,' - riep hij uit - 'das wäre ein Stück Arbeit, da könnt' es was geben!' 'Maar' - liet hij er op volgen - 'ik ben reeds lang met een plan voor drie nieuwe composities bezig: twee symphonieën en een oratorium. Die moeten eerst af zijn, maar dit kan nog lang duren.'

Wat nu de muziek voor *Egmont* betreft, zoo komt de ouverture daarvan ook thans nog herhaaldelijk op de concertprogramma's voor; maar of het overige in Duitschland veel gehoord wordt, meen ik te moeten betwijfelen. Want het treurspel wordt in onze dagen zelden opgevoerd, en zonder dat verliest althans de instrumentale entr'acte-muziek, hoe voortreffelijk en echt Beethovensch zij op zichzelve ook is, veel van hare beteekenis, daar zij in nauw verband staat met de handelingen in het drama en elk van die instrumentale gedeelten stemmingen uit het voorafgaande bedrijf uitdrukt en aanduidingen van die in het daaropvolgende bevat.

Egmont was het tweede, of, wanneer men het ballet *Die Geschöpfe des Prometheus* wil meerekenen, het derde werk van Beethoven voor het tooneel; het werd gecomponeerd in het tijdvak der tweede en der derde bewerking zijner opera *Fidelio*.

Maar Beethoven heeft na *Egmont* nog meer muziek bij tooneelstukken geschreven, namelijk in 1812 voor *Die Ruinen von Athen* en *König Stephan*, twee feestspelen door A. von Kotzebue gedicht en opgevoerd bij de opening van het koninklijk theater te Budapest.

Het is gelegenheidsmuziek, en dat moet men bij de beoordeeling in het oog houden. Niettemin vertoont zij overal de sporen van den ernst, waarmede de groote meester zelfs een taak als deze heeft opgevat.

Met het componeeren van muziek als die voor *Egmont* deed Beethoven niets anders dan hetgeen tal van voorgangers onder zijne landgenooten hadden gedaan en na hem nog velen zouden doen Uit de geschiedenis der Muziek weten wij, dat er in de achttiende

en de negentiende eeuw bij de Duitsche componisten steeds groote *animo* heeft bestaan om ook buiten het gebied van opera en lyrisch blijspel muziek voor tooneelstukken te vervaardigen. Het *Melodrama* is een vrucht dezer paring van tooneel en muziek, maar eveneens het tooneelstuk, waarbij de muziek niet tot begeleiding van het gesproken woord dient, doch alleen, of althans hoofdzakelijk, tot inleiding of illustreering der handeling.

Wat Duitschland betreft, moet de oorsprong van laatstbedoeld genre gezocht worden in de verbeteringen, die Noordduitsche kapelmeesters als Johann Adolf Scheibe en Johann Friedrich Agricola in den aanvang der 18de eeuw trachtten te brengen in de orkeststukken, die vóór de opvoering van een treurspel of blijspel en tusschen de bedrijven daarvan plachten gespeeld te worden.

'Schiebe - zegt Lessing in zijn Hamburgische Dramaturgie, - is onder de toonkunstenaars degene, die het eerst heeft getracht te bevorderen, dat er betere overeenstemming kwam tusschen den inhoud der tooneelstukken en de muziek, die daarbij gespeeld wordt. Hij heeft niet alleen reeds in 1738 met de tooneelstukken *Polyeukt* en *Mithridates* een poging gedaan om bij deze stukken passende ouvertures te componeeren, maar hij heeft ook in een door hem uitgegeven tijdschrift uiteengezet, waarop een toonkunstenaar bij het componeeren van dergelijke muziek te letten heeft.'

En met deze beschouwingen van Schiebe als handleiding geeft Lessing dan een zeer gunstige critiek van de muziek, die Agricola voor het treurspel *Semiramis* van Voltaire had vervaardigd, en dit zoowel van de ouverture als van de tusschen de bedrijven te spelen muziek.

Vele tijdgenooten van Schiebe en Agricola begonnen theatermuziek in hun geest te componeeren, en de jongeren volgden dra hun voorbeeld. Veel daarvan is verloren gegaan of vergeten, maar uit lateren tijd, uit de negentiende eeuw, zijn nog vele werken van dien aard bekend. *Athalia* en *Antigone* van Mendelssohn, alsook zijn *Sommernachtstraum* (die voor een deel tevens melodrama is), *Struensee* van Meyerbeer, de *Faust*-muziek van prins Radziwill, van Lassen, van Kleffel en in den jongsten tijd van Felix Weingärtner (het aantal Faust-componisten is *legio*) zijn slechts een paar voorbeelden uit de groote massa.

In Frankrijk was het gesproken drama, vermengd met zang en

instrumentale muziek, van veel oudere dagteekening. Vooral in de 17de eeuw was deze kunstsoort er in de mode. In den aanvang van die eeuw behoorden tot de daaronder te rangschikken werken o.a. *Andromède* en *La conquête de la Toison d'or* van Pierre Corneille, *Jonathas* van Duché, *Circé* van Thomas Corneille (‘tragédie ornée de machines, de changements de théâtre, et de musique’), en later *Esther* (waarvoor de componist Moreau in 1689 de muziek schreef) en *Athalie*, van Racine.

De snelle ontwikkeling der Opera deed die mode langzamerhand afnemen; in de negentiende eeuw komt zij echter weder op. Wij vinden dan in Frankrijk opnieuw een *Athalie*, en wel met muziek van Boïeldieu. Vele jaren later componeert Gounod koren en instrumentale muziek voor een treurspel *Ulysse* van Ponsard, en dan komen Bizet met *L'Arlésienne*, Massenet met instrumentaalstukken voor *Les Erinnyes*, antiek treurspel van Leconte de Lisle, en Saint-Saëns met koren voor het treurspel *Antigone* van Vacquerie en Meurice. Ook hier is slechts een greep gedaan uit het voornaamste der lange lijst van werken.

Tot dusver was sprake van het ernstige tooneelspel. Maar het is bekend dat in Frankrijk de muziek een nog veel grootere rol gespeeld heeft in de *Comédie*.

Reeds bij de tooneelstukken van Molière was dit het geval. Daarin komt zeer dikwijls instrumentale muziek voor; hoofdzakelijk in de comedie-balleten, die de beroemde blijspeldichter voor het Koninklijk Hof schreef.

Niet al de oorspronkelijke muziek van deze tooneelstukken is gepubliceerd geworden. Slechts een gedeelte der daartoe behoorende zang- en danswijzen is later in Parijs gedrukt en uitgegeven; het overige bleef bewaard in de belangrijke collectie muziekstukken uit de regeeringstijden van Hendrik III en IV, Lodewijk XIII en Lodewijk XIV, die op last van laatstgenoemden vorst werden bijeengebracht.

De componist Lully was de man, die het grootste gedeelte der comedie-balletten van Molière van muziek voorzag. Zijn muziek bepaalde zich niet tot danswijzen; ook solozangen, duetten en koren waren daaronder. En zelfs kwam in het stuk *Le Sicilien ou l'Amour peintre* een werkelijke opera-scène voor, die Mollère deed voorafgaan door een vermakelijke redeneering over de *bécarre* en

de *bémol* (de toonaarden *majeur* en *mineur*) tusschen heer en dienaar.

Hali, de dienaar van Adraste, zal aan zijn meester muzikanten voorstellen, die geroepen zijn om een serenade aan de schoone Isidore te brengen. En dan begint de volgende dialoog:

- Que chanteront-ils? (vraagt Hali).
- Ce qu'ils ont de meilleur.
- Il faut qu'ils chantent un trio qu'ils me chantèrent l'autre jour.
- Non, ce n'est pas ce qu'il me faut.
- Ah! monsieur, c'est du beau bécarre!
- Que diantre veux-tu dire, avec ton bécarre?
- Monsieur, je tiens pour le bécarre. Vous savez que je m'y connais. Le bécarre me charme. Hors du bécarre, point de salut en harmonie. Ecoutez un peu ce trio.
- Non, je veux quelque chose qui m'entretienne dans une douce rêverie.
- Je vois bien que vous êtes pour le bémol; mais il y a moyen de nous contenter l'un et l'autre. Il faut qu'ils vous chantent une certaine scène d'une petite comédie que je leur ai vu essayer. Ce sont deux bergers amoureux tout remplis de langueur, qui, sur un bémol, viennent séparément faire leurs aveux dans un bois, puis se découvrent, l'un à l'autre, la cruauté de leurs maîtresses; et làdessus vient un berger joyeux avec un bécarre admirable, qui se moque de leur faiblesse.

En dan treden inderdaad twee muzikanten, verkleed als herders, op en beginnen zich ieder in *mineur*-toonaard te beklagen over de gestrengheid van hun schoone, totdat zij daarin worden gestoord door een derde, die hun in *majeur* toezingt:

> Pauvres amants, quelle erreur
> D'adorer des inhumaines! etc.

De muziek van die scène, die in volkomen overeenstemming was met de woorden, beviel den Koning zeer - zeggen de kronieken uit dien tijd - en werd dientengevolge door het geheele Hof toegejuicht, wat aan Lully veel eer en voordeel bezorgde. Ook de *airs* in het slotballet, waarin Lodewijk zelf in de kleeding van een *Maure de qualité* verscheen, werden zeer geprezen.

Lully componeerde ook de muziek voor het blijspel *Le mariage forcé*, dat in het begin van het jaar 1664 in het *Louvre* werd

opgevoerd, alsook die voor *Monsieur de Pourceaugnac*, in Oct. 1669 voor het eerst in Chambord gegeven.

Bij laatstgenoemde gelegenheid speelde Lully zelf een rol (gelijk wel meer gebeurde). Toen trad hij alleen op als zanger en vioolspeler, maar hij heeft ook eens de hoofdrol in tegenwoordigheid van den Koning vervuld.

In de *Anecdotes dramatiques* van den abbé de La Porte wordt verhaald, onder welke omstandigheden dit gebeurde. Lully had kort te voren het ongeluk gehad, den vorst te mishagen, en trachtte natuurlijk zoo spoedig mogelijk weder in de gratie te komen. In de meening, dat zijn optreden in de vermakelijke rol van Monsieur de Pourceaugnac hem daartoe een schoone gelegenheid bood, deed hij zijn uiterste best om den Koning door allerlei grappen aan het lachen te krijgen. Maar hoe hij zich ook inspande, het gelaat van Zijne Majesteit bleef strak. Daarover wanhopig, besloot Lully nog een uiterste poging te wagen, en toen men aan het einde van het eerste bedrijf was gekomen, waar monsieur de Pourceaugnac door de apothekers, gewapend met het destijds zeer gebruikelijke instrument van hun beroep, achtervolgd wordt, sprong Lully, na een ren over het tooneel, plotseling op het in het orkest staande clavecimbaal, dat door zijn val in stukken brak.

Tegenover zoo iets vermocht de Koning zijn deftigheid niet te bewaren, en Lully werd weder in genade aangenomen. ‘Lully avait risqué de se rompre les jambes - zegt de verhaler - mais que n'eût-on pas fait pour plaire au plus grand roi de la terre?’

Ook aan *Le bourgeois gentilhomme* heeft Lully zijn medewerking als componist en acteur verleend. Bij de eerste voorstelling aan het Hof moet hij op zeer koddige wijze in de Turksche piechtigheid aan het slot van het stuk de rol van den Muphti vervuld hebben.

Lully componeerde ook de muziek voor *La princesse d'Elide*, een stuk dat de Koning in 1664 aan Molière had opgedragen te maken voor de feesten, die door Zijne Majesteit onder den titel van ‘Plaisirs de l'Isle enchantée’ ter eere van de Koningin en de Koningin-Moeder werden gegeven, en die zeven dagen duurden. Ook de muziek voor *George Dandin*, *L'amour médecin*, *La Comtesse d'Escarbagnas* en *Le malade imaginaire* is men aan hem verschuldigd.

Dit wil niet zeggen, dat in zijn tijd of na hem niet ook andere

componisten zich opgewekt hebben gevoeld om bij het een of ander tooneelstuk van Molière de noodige muziek te schrijven. Om slechts één voorbeeld te noemen, zij hier vermeld, dat de componist Charpentier, tijdgenoot van Lully, in 1673 de muziek vervaardigde voor *Le malade imaginaire*. Toen dit stuk in het jaar 1893 te Parijs zou worden opgevoerd in het theater van den heer Porel, belastte Saint-Saëns zich met een *herziening* der muziek van Charpentier, hoofdzakelijk echter bestaande in een voor onzen tijd meer passende instrumentale begeleiding. Melodie en harmonie van deze oude muziek liet hij onaangeroerd.

De balletten en andere dergelijke vermakelijkheden in de stukken van Molière werden uitsluitend vervaardigd ten behoeve der voorstellingen in de Hoftheaters; in de gewone theaters bleven zij achterwege; en het verwonderlijkste daarbij was wel, dat Lully, die daarvoor de muziek had geleverd, zich uit kracht van zijn privillage tot exploitatie der Groote Opera, sterk verzette tegen de pogingen der tooneelisten van het *Théâtre français* om zijn muziek bij hunne voorstellingen te gebruiken.

Verscheidene koninklijke ordonnantiën werden deswege uitgevaardigd. De laatste kwam hierop neer, dat, vermits de genoemde tooneelisten zich veroorloofd hadden, bij hunne opvoeringen van *Le malade imaginaire* ook zang en dans te bezigen, en de belanghebbenden bij de exploitatie der Opera daarover geklaagd hadden, zij nogmaals aangemaand werden, dit na te laten en, volgens de daaromtrent bestaande bepalingen, in hun theater niet meer dan 2 zangstemmen en 6 instumentalisten (violisten en anderen) bij hunne voorstellingen te laten medewerken; een en ander op straffe eener boete van 500 *livres* voor elke overtreding. Eigenlijk was dit maar een *waarschuwing*; niettemin werden de 500 *livres* boete voor overtreding bij de vertooning van *Le malade imaginaire* toch maar ingevorderd.

HENRI VIOTTA.

Aanteekeningen en opmerkingen.

Vondel in Burgemeesterskamer.

- Ze is al niet jong meer, de lieve schets; velen, wellicht nu de meesten, hebben haar nog op school ‘gehad’. Scherp, zoo niet vast heeft toen elk gevoeld, wat groote daar als mindere doen moest. Mattheus 20 vers 16[1], dachten, wie er wat bijbelvast waren. Doch vermoedden waarschijnlijk weinig, eenmaal inderdaad aan ‘de laatsten’, meervoud, bij heugenis van de schets te denken: haar niet slechts als Vondel's smaadverhaal, doch als symbolisch te zullen beschouwen.

Overdrijf ik? is 't zwaar op de hand?... Ik meen hier naar gekwetstheid te wijzen van meen'gen, nu ja spoedig beleedigde, maar voor dankbare vreugde over waardeering even lichtelijk vatbare; het komt, geloof ik, te dikwijls voor, dat dichters, kunstenaars in Holland, wel wetend noch Vondels noch Rembrandts te zijn, aan het bezoek in Burgemeesterskamer worden herinnerd.

Men heeft, daar al weder een leidend sierkunstenaar door grootdoen der Grosse Nation verlokt is, om de intimiteit van Hollandschen aanleg aan de grondslagslooze ondernemingsbehoefte dier parvenu's-van-den-smaak te wagen, over een exodus geweeklaagd, te schadelijker, daar onze sierkunst jong is. Ware 't voor allen die trekken zeker, dat zij in de vreemde omgeving zich even volledig ontwikkelen zullen als men berekenen mag, dat hunnen talenten hier mogelijk geweest zou zijn, er ware reden van een klein, bijzonder rijk land te spreken, dat van zijn kracht aan anderen geeft. Maar waar die zekerheid niet bestaat, integendeel het gevaar geducht wordt, dat stoffelijke welvaart met geestelijke ellende betaald zou blijken, hebben we enkel schadeposten voor

het landsbelang te boeken met particuliere creditposten er tegenover, die dubieus blijven.

Wat heeft, echter, Vondel in Burgemeesterskamer van doen met metaalwerkers, boekbinders, teekenaars, die gehoor geven aan de lokstem naar een Duitsch Künstlerheim? Dit, dat ook zij immers *kunstenaars* z i j n en daarnaar hier onvoldoende geëerd. Ik heb mij voorgenomen, na dien van Vondel geen namen te noemen; maar ik kan met beslistheid verklaren, dat het Holland-op-zijn-smalst, eenmaal in *De Gids* zoo kloek en met verrassend gevolg op de kaak gezet, *schuld heeft* aan meer dan één vertrek. Er is in Duitschland nog andere dan (ten onzent met geen goeden wil na te komen) loonsverbetering mogelijk voor een selfmade man, die hier gedrukt of gebonden zich voelde; wien, op door gezaghebbende aanbeveling gesteunde verzoeken, beloften, vaag máár schoon gedáán zijn, en die dan opeens zich teruggeduwd ziet naar de, in ònzen tijd en ònze gewesten, nog o zoo bescheiden plaats van den man eens handwerks.

Over het voor en tegen, de grenzen en... de voorwaarden van staatsinmenging in kunstbelangen te spreken, zou, gesteld dat ik er mij toe verstoutte, niet doenlijk zijn in een Aanteekening. Maar wel mag even de waan weersproken, dat onze overheid zich er niet mee bemoeit, zich er nooit mee bemoeien zou. Zij doet het - meestentijds uit de hoogte, men kan zeggen: onverschillighooghartig of met de hooghartigheid van den onverschillige. Groote Goden, is 't niet gebeurd, dat zij, bij den lintjesregen van Koninginnedag ook aan onze letteren denkend - wat haar immers niet verzocht was -, eventjes twee onzer eerste schrijvers gelukkig maakte met de laagste onderscheiding, die ter beschikking ligt? 't Is of zij zich ook Matth. 20 vers 16 herinnerd heeft, maar van ‘weinig uitverkorenen’ kan bij *die* eer helaas niet gesproken.

Duitschland, onze sierkunstenaars roepend, biedt, zoo het een staatsbetrekking geldt, voor de social standing officieele vooruitzichten, waar bij ons geen kijk naar is.

En nu de verhouding tot particulieren. Ik repte van schrijvers en sierkunstenaars: - wie in het ‘Land van...’ enfin, u weet wel, het gunstigst heeten aangeschreven, zijn de schilders. Welnu, aan schilders is uit een stad, die ik zoo min zal noemen als Hildebrand eenmaal de woonplaats van Dr. Deluw, den ‘ouden kennis’ van Mr. Hendrik Johannes Bruis, onlangs éénzelfde briefje

gezonden. De leden van een openbaar college wenschten aan een afgetreden voorzitter hulde te bewijzen door hem zijn portret aan te bieden. Daartoe onderteekende één hunner briefjes van de schrijfmachine, welke aldus luidden:

.... 6 December 1907.

WelEd. Geb. Heer,

Ik verzoek U beleefd mij te willen berichten of U tijd en gelegenheid hebt om in Januari 1908 het portrait te schilderen van den heer X. alhier; wordt deze vraag in bevestigenden zin door U beantwoord, dan zal ik gaarne uwe conditiën vernemen met inbegrip van lijst.
Aangezien ik de aanbiedingen die mij gedaan zullen worden moet bespreken met mijne medeleden der tot dat doel benoemde commissie uit (het openbaar college), moet uwe offerte voor 14 dagen bindend zijn.

Hoogachtend:
UEd. dw. dienaar,
Z.

Bij de lagere kunstgeschiedenis behoort het verhaal van Bernard Palissy, die tot het hout van zijn vloer gebruikte om het vuur voor zijn schotels en vazen te stoken. Jeugdigen leerlingen, die deze bijzonderheid niet *verstaan*, kan het voortgaan op den kunstweg ontraden worden om even gewichtige redenen als er gelden voor wie geen bekwaamheid toonen. Het verhaal strekt even stellig tot inwijding in den kunstenaars-stand als de Levens der Heiligen tot voorbereiding voor het geestelijk ambt. En even zeker als men een dienaar der kerk beleedigen zou door bij hem beweegredenen mogelijk te achten, *tegenovergesteld* aan de gemoedsaansporingen, welke de Heiligen tot zelfopoffering gedreven hebben, grieft de leek een kunstenaar door zijn werk te houden voor koopwaar. Zou de heer Z., zoo hij voor zich of lemand uit zijn gezin eenig godsdienstonderwijs begeerde, anders dan op katechisaties verstrekt wordt, het in zijn hoofd krijgen, tot de gelijkgezinde geestelijken van zijn woonplaats briefjes te richten om hunne conditiën te vernemen? Zou hij door de antwoorden op soortgelijke briefjes willen geraken tot de keuze van den dokter, wien hij een operatie zal vragen? En toch is hier, hoewel vertrouwen,

niet *die geestelijke werking* bij noodig, welke alleen waarde geeft aan het werk der schildershand en welke juist veroorzaakt, dat een kunstwerk *eigenlijk onbetaalbaar is*.

Want natuurlijk, een schilder moet leven en welvaart streelt zijn behoefte aan ruim-heid. Maar de molenaarsjongen Rembrandt van Rijn, die aan de opvoeding van een prins kon lijken zijn prachtlievendheid te danken, heeft door vorstelijke zorgeloosheid nog veel prachtiger getoond, hoezeer zijn geest met wat anders vervuld was. En zonen van zijn land en zijn gild, die het bovenstaande aanbestedings-briefje ontvangen hebben, *moeten* in toorn zijn opgesprongen, omdat er grievend-klaar een overeenkomstige gevoelloosheid uit spreekt, als waarmee een man een schoone vrouw beleedigt, door er op te zinspelen, dat hare liefde in geld zou kunnen vergolden worden.

Met een herinnering van de lagere school ben ik deze aanteekening begonnen. Met een tweede wil ik besluiten. Het zou kunnen schijnen, dat ik hierboven kunstenaars te hoog gesteld en toegegeven had aan een voorliefde onzer dagen, die werkelijk soms tot excessen voert. Welnu, bij het geschiedkundig onderwijs van den knapetijd hebben wij uit Wynne geleerd, in § 3 van zijn ‘Algemeene’, dat bij de oude Aegyptenaren het volk in een aantal kasten verdeeld was, van welke de twee eersten den grooten hoop der lagere kasten beheerschten. De eerste kaste was die der priesters, de tweede die der krijgslieden. Bij de priesters behoorden de bouwmeesters: *de* kunstenaars van toen; voor het land der pyramiden en tempels van soortgelijke waarde, als de schilders voor het land van Rembrandt. ‘De overige kasten bevatteden kooplieden, landbouwers, schippers, herders enz., in 't kort dat gedeelte des volks, hetwelk belastingen betaalde en aan de eerstgenoemden onderworpen was.’

Mijn schrijven bedoelt een verzet te zijn tegen opvattingen, die, daar nu ieder belasting betaalt, met een heerschend gild uit het oude Aegypte het spel van de wipplank kunnen doen spelen.

J.D.M.

De regisseur.

- In aansluiting aan hetgeen ik op een vorige bladzijde over de regisseurs-vacature bij ‘Het Nederlandsch Tooneel’ schreef, volge hier iets uit een stukje van Hermann Bang in *Die neue Rundschau* van Februari j.l. over de taak van den modernen regisseur.

Heinrich Laube - zoo ongeveer luidt Bang's betoog - was de eerste, die voor het natuurlijk spreken op het tooneel geijverd heeft en wiens invloed, ook in deze, groot geweest is. Maar dit gold het natuurlijk spreken van den enkelen tooneelspeler. Het natuurlijk gesprek, het gesprek tusschen hem die spreekt en hem die toehoort, is eerst in onzen tijd tot zijn recht gekomen. Wij, toeschouwers van heden, willen wat daar op het tooneel wordt uitgebeeld te weten komen zoowel van den luisterenden als van den sprekenden kunstenaar. En niet alleen menschen die samen spreken, maar menschen die samen leven willen wij zien en hooren, - een samenleven, dat wij, in zijn steeds wisselende stemmingen, in spreken, gang en gebaren van de tooneelspelers willen zien uitgedrukt.

De man nu, die dat samenleven beheerschen, die de vlottende en wisselende stemmingen vasthouden moet, is de regisseur. En om dat te kunnen doen, moet hij het geschreven stuk geheel in zich hebben opgenomen. Daar binnen in hem is het tot een rij levende beelden geworden, tot beelden die hij, zooals zijn phantasie ze hem deed zien, met behulp van zijn tooneelspelers tot werkelijkheid heeft te brengen. Die aldus levenden heeft des regisseurs phantasie ook gezien in hunne omgeving, en het is ook de omgeving welke hij, met behulp van decoratief, meubileering, verlichting - de doode tooneelkrachten -, heeft te scheppen en waarop hij den stempel van zijn persoonlijkheid heeft te drukken.

Telkens wanneer hij voor een nieuw stuk komt te staan, kiest deregisseur, tot verwerkelijking van zijn bedoelingen, zoowel uit de levende als uit de doode krachten welke hem ten dienste staan, die welke voor dit werk het best passen. Dat wil zeggen - vervolgt Bang - hij neemt voor medewerkers die tooneelspelers, welke zijn temperament, de richting van zijn geest, zijn bedoelingen het naast staan. En zoo, terwijl hij op die stukken de hand legt, welke hij het gemakkelijkst beheerscht, omdat zij zijn ideeën, gevoelens, stemmingen en gedachten bevatten, zal langzamerhand ook

het repertoire zich naar hem vormen. ‘Der Regisseur’ - besluit Bang - ‘ist bei dieser langen Entwicklung der geistige Baumeister seines Theaters geworden, dessen Schöpfer und Herr, dessen bewegte und bewegende Seele’.

Ik wil niet verzwijgen dat de letterlijke toepassing van bovenstaande ideeën mij niet zonder gevaar schijnt. Zooals Bang zich het werk van den regisseur voorstelt, dreigt dit tot een dressuur te leiden, waarbij de persoonlijkheid van den tooneelkunstenaar in het gedrang komt. De gerijpte tooneelspeler, mits zich aansluitende aan zijn medespelers en zich schikkende in het geheel dat hij mede te vertolken heeft, moet gelegenheid hebben zijn individualiteit te ontplooien en zich zelf te geven.

Bezieling moge er van den regisseur uitgaan, hij moge, waar dit noodig is, de vlam aanblazen, als een orkestdirecteur moge hij de onder hem werkenden leiden, met hunne hulp het te vertolken kunstwerk opbouwen, - de levende tooneelkrachten moeten, ook onder een strenge regie, een eigen leven kunnen ontwikkelen.

Maar, zij het ook met dit gewichtig voorbehoud, ik heb op het stukje uit de *Neue Rundschau* willen wijzen, omdat het terecht aan den regisseur een arbeidsveld aanwijst, ruimer dan men het zich ten onzent pleegt voor te stellen. ‘Dem modernen Regisseur,’ schrijft Paul Goldmark[1], ‘der sich in den Aufführungen der klassischen Dramen die Hauptrolle anmasst, ist es durchaus nicht darum zu tun, die Intentionen des Dichters zu ergründen, und sie möglichst vollkommen zur Ausführung zu bringen. Der moderne Regisseur ist vielmehr ein A u s s t a t t u n g s t e c h n i k e r.’

Zoo, als ‘Ausstattungstechniker’, als den man die het stuk ‘aankleedt’, stelt het publiek zich den regisseur vooral voor. Wanneer het tooneel er goed uitziet, décor, costuums en verlichting smaakvol en stijlvol zijn, dan geeft men er gaarne der regie de eer van; maar wanneer het spel artistiek is opgevat, het dramatisch beeld leeft, denkt men er zelden aan, welk deel de regie heeft aan dit resultaat. Gelijk, omgekeerd, de regisseur gewoonlijk buiten schot blijft, wanneer een vertooning als zwak en onvoldoende moet worden veroordeeld.

1) Vom Rückgang des deutschen Theaters. Frankfurt a/M. 1908.

Tooneelbesturen weten wel beter. Zij weten, dat een regisseur hoog moet staan als kunstenaar, dat algemeene ontwikkeling, hooge beschaving en literaire smaak zijn deel moeten zijn, wil hij met kans op goeden uitslag, de plaats innemen welke hem bij de voorbereiding en leiding van dramatische uitvoeringen toekomt. En verwacht mag worden dat zij, dit wetende, daarnaar ook zullen handelen.

V.H.

Kruising van soorten: mensch en aap.

- Reeds eenmaal werd in dit tijdschrift te velde getrokken (December 1892) tegen een *would-be* taalgeleerde van Amerikaanschen stam, die in het Congo-gebied met machtigen ophef en Barnum-reclame de taal der apen ging bestudeeren en die daarover een boek in het licht zond, waartegen De Gids de goedgeloovigen onder zijn lezers gewaarschuwd heeft.

Thans zijn het niet de Vereenigde Staten, waar een nieuw reclame-bloempje ontloken is, maar is het uit onze bollenstad dat de wind is opgestoken. In een korte, hier en daar met zeer vette letter gedrukte brochure verkondigt de heer Bernelot Moens te Haarlem aan land en volk - ja, zijn uitgevers buiten onze grenzen doen aan plannen eener wereldpropaganda denken! - dat hij zich eerlang voorstelt in het Congo-gebied proefnemingen te gaan doen omtrent het onderwerp in den titel dezer aanteekening genoemd.

Waar in het boek van Hugo de Vries over zijne mutatie-leer en in de talrijke publicaties van Engelsche deskundigen, die de gewichtige wetten van Mendel bestudeeren, helder licht gevallen is op de groote beteekenis die kruisings- en bastaardeeringsproeven kunnen hebben voor een beter omschreven begrip van het wezen en het ontstaan der soorten, is het niet te verwonderen dat een vonkje van het ‘feu sacré’ waarvan deze onderzoekers blaken een verkeerden weg gevonden heeft. Daaraan althans zou ik den schoorsteenbrand willen toeschrijven, die bij den schrijver van bovenbedoeld vlugschrift schijnt uitgebroken te zijn en tot wier blussching reeds in verschillende dagbladen (zie o.a. *De Tijd* van 10 Februari) de gealarmeerde brandweer uitrukt.

Om de burgers van Nederland gerust te stellen, dat er nog geen werkelijk gevaar dreigt, mogen deze enkele regels dienen.

Hij die zich voorstelt gewichtige proeven op eenigerlei veld van wetenschap te gaan verrichten en daartoe geldelijken steun vraagt van vorst en volk, van regeering en van geleerde genootschappen, mag verondersteld worden over de noodige wetenschappelijke voorbereiding tot het verrichten van zoodanig onderzoek te beschikken; althans eenige bewijzen gegeven te hebben, dat de hem toevertrouwde subsidies in deskundige handen komen. Dat hieraan in dit bijzondere geval ernstige twijfel bestaat werd in den zomer van 1907 door de natuurkundige afdeeling van de Koninklijke Akademie van Wetenschappen te Amsterdam aan den Minister van Binnenlandsche Zaken geschreven. Toen ter tijde was nog slechts alleen sprake van kruisingsproeven tusschen anthropomorphe apen: chimpanse, gorilla, orangoutan en gibbon. En het scheen aan de deskundige leden dier afdeeling - afgezien van de vraag omtrent de bevoegdheid van den onderzoeker die zich hiermede wenschte te belasten - dat Nederlandsch Oost-Indië, waar met zachtaardiger en kleiner aapsoorten zou kunnen geëxperimenteerd worden, een gunstiger gelegenheid voor kruisingsproeven tusschen apen onderling zou aanbieden, dan de voorshands weinig herbergzame Congo-oevers.

Intusschen, de reclame-brochure bewijst dat het plan van den heer Moens die meer bescheiden grenzen reeds lang overschreden heeft en velen zijner landgenooten heeft hij ergernis gegeven door hunne gedachten te leiden in eene richting die in het Oude Testament gebrandmerkt wordt (Leviticus 19, vers 19); anderen heeft hij doen meesmuilen over de Turksche-tromgeluiden, waarmede hij onderzoekingen omschrijft tot wier verwezenlijking hem de noodige kennis en voorbereiding ten eenenmale ontbreken, terwijl hij van een nog grooter aantal zich de minachting op den hals gehaald heeft, door de ten eenenmale onvergeeflijke wijze waarop hij de bekende bereidwilligheid van ons Vorstenhuis om niet alleen nooden te lenigen, maar ook kunst en wetenschap te steunen, als reclamemiddel heeft misbruikt, en zoo de verdenking wettigt, of daarbij niet misschien valsche voorstellingen in het spel zijn gekomen.

‘La note triste’ in deze aangelegenheid is, dat hier veeleer aan de onbekooktheden van een zenuwachtig overspannen persoon dan aan het werkplan van een ernstig natuurvorscher moet gedacht worden.

‘La note gaie’, dat reeds voor bijkans honderd jaren - ook al

weder te Haarlem, bij François Bohn, in 1810, - een werkje het licht gezien heeft van Dr. G. Bakker, med. dr. in die oude veste, onder den titel van N a t u u r - e n s c h e i k u n d i g o n d e r z o e k a a n g a a n d e d e n o o r s p r o n k e l i j k e n s t a m v a n h e t m e n s c h e l i j k g e s l a c h t, en dat in dit werkje (p. IX) wordt medegedeeld, dat kruisingsproeven als thans den heer Bernelot Moens voor den geest staan, in Londen hebben plaats gehad. Dr. Bakker meende dat die ‘beruchte Londensche proefneming’ zou kunnen worden voortgezet (of zij ooit gelukt is heb ik niet kunnen vinden en betwijfel dit ten volle) en voegt er de nuchtere opmerking aan toe dat, wanneer zij ‘in het groot gedreven’ tot positieve uitkomsten mocht leiden, zij ‘ten eenigen tijd misschien wel uitzigten van voordeel in de landhuishoudkunde’ zou geven!

Ht.

Bedreigde schoonheid.

Aan G.H. Breitner.

Ieder zijn meug. Toen Huet in 1876, na jaren afwezigheid Holland wederzag, trof hem als het bizonderste, het meest op de verbeelding werkende, de groote brug aanlden Moerdijk, door welke de vrije gemeenschap met het Europeesch spoorwegnet voor het eerst verzekerd werd. En onheusch genoeg, al was het kwansuis buiten eigen beslissing om, legde hij aan lotgenooten-oudgasten de meening in den mond, dat men zich nu gerust voelde, rechtstreeks het moederland te kunnen bereiken, en tegelijk veilig en verademd... het ieder oogenblik weder te kunnen verlaten.[1)]

Mij gaat het anders. Zoo dikwijls ik na korter of langer verblijf buitenslands, de grenzen weder binnenwaarts overspoor, komt allereerst een gevoel van dankbaar welbehagen mij verkwikken. Het oog wil ook wel wat. En zelfs al mocht men met vaderlandsche over-bedaardheid, met vaderlandsche klein-kijkschheid, met vaderlandsche afgezaktheid alevel ook wel eens kennis maken, - zoolang er, voor wien de weelde van het zien niet geheel iets ongekends gebleven is, binnen onze landpalen zooveel schats geboden wordt, kan men zijn kleine nationale ergernissen (in den vreemde is het óók niet alles volmaakt) best een wijle vergeten, om ongestoord zijn hart op te halen aan de wonderen der zichtbare wereld, welke aan Holland werden toebedeeld.

Toen ik aan een bevriend buitenlandsch kunstenaar, die een groot minnaar van ons land is, er mijn hart over luchtte, dat van lieverlede onze steden worden ontwricht en onze straten worden

1) De aardigheid is bovendien lichtelijk ontleend aan Heine, Zum Lazarus, 38.

ontluisterd, vond ik mijn klachten bij hem opgevangen met den breeden troostgrond, dat wàt men ook mag schenden en bederven, het àllerbeste wat wij bezitten, onze atmosfeer en onze luchten, toch nooit kan worden weggenomen.

En dàar is weinig tegen in te brengen. In onzen dampkring zelve schuilt zeker het groote geheim van de zeldzame bekoring, die er van deze lage landen uitgaat. Nergens - het is door lieden die de heele wereld hebben doorgereisd getuigd - schijnt het uitspansel zóó grootsch, is de wolkenbouw zóó schoon, en weeft de nevel tooverachtiger zilversluier over sappiger landouwen.

Maar toch, de geslachten die onze vlakten ontgonnen en onze dorpen en steden hebben gebouwd, lieten er ons de volledigste bewijzen van, waardig te zijn geweest onder dien hemel te leven. Met welk een tegelijkertijd stouten en bescheiden kleurzin, hebben zij alles uitgedost wat onder die schoone luchten door hen werd gewrocht. Zelfs in schijnbaar geringe tradities blijkt dit thans nog. Niets is uit een koloristiesch oogpunt verbazender dan het aanschouwen van de verven, die een Hollandsche schipper op zijn vaartuig durft strijken. Rood, groen, blauw en paars van de koenste kwaliteit en dat toch nooit schreeuwt, dat zich integendeel klinkend samenvoegt alsof het zoo vanzelf sprak. En wat voor afwisseling van krachtige en diepe bruine en rosse en grijze tonen vindt men in de zeilen die zij op die schepen hijschen. En het ultramarijn-wit-en-zwart-akkoord dat men in onze Noord-Hollandsche boerderijen bewondert. En de oneindige kleurschakeeringen die de Scheveningsche vrouwen in haar kleeding vertoonen. En de gezonde bontheid van de Zeeuwsche dracht. En de stemmiger harmonieën die men bij de poldergasten aantreft. Er zou geen eind aan zijn, als men er al de voorbeelden van wilde opnoemen. Maar het stelligst van al nog blijft zich het koloristiesch genie van onzen stam voor ieder zichtbaar uitspreken in onze ongeevenaarde stadsgezichten. Hoe hooren zij bij den dampkring, waarin zij ontstonden. Hoe hebben die huizengroepen aan de wijd zich welvende luchten de deftige harmonieën ontleend, zooals zij op haar beurt de zilveren zattigheid van dien zilten hemel op het waardigst afsluiten.

Dat is het vooral wat ieder voor oogenlust ontvankelijke zal voelen, als hij uit België of Duitschland het vaderland binnen-

stoomt. Wat wij bij het dagelijks door onze straten gaan dreigen te vergeten, valt ons op als wij het een poos niet onder de oogen hebben gehad. Het is of men elders van zink of van bordpapier heeft gebouwd. Dadelijk als men op Hollandsch gebied is gekomen, krijgen de huisjes en huizen iets van dat warm-herbergzame, dat wel-gedane, dat malsche, dat wij bnitenslands in den vaalkleurigen, minder smijdigen bouwtrant zoo noode missen.

Waarin nu wortelt, behalve in den gaven welstand van verhoudingen, vooral die indruk van soliede behagelijkheid en drachtige harmonie? Het meest in twee dingen zou ik meenen. In het gebruik van de roode baksteen voor de mnren en in de roomkleur waarmee overal het houten kozijnwerk geschilderd is Ik spreek nu natuurlijk niet van den schaarschen monumentaalbouw, waarbij uitheemsche voorbeelden mede in het spel waren, maar van de algemeene, het heele stads- en dorps-karakter beheerschende burgerbouwerij.

Die al van eeuwen hèr bij ons in zwang zijnde roode baksteen, uit de vette klei der eigen rivieren gewonnen, geeft aan de huizen en huizenrijen een vollen toon, die ondenkbaar prachtig stemt bij het diepe parelgrijs onzer luchten en bij het rijpe groen of het flonkerend najaarsgoud van het geboomte. Het proper getrokken voegsel, dat elken steen in grijswit inlijst, accentueert bij onzen baksteenbouw niet alleen de strakheid van het ordelijke metselwerk, maar weet door dat afzetten bovendien de kleur nog te veredelen. En welk een afwisseling van tonen vindt men in dat baksteenrood zelf, - van den harder gebakken koelpaarsiger klinker en appelbloesem, tot de meer roode-oker- en siennakleurige zachtere soorten van Rijn- en Vechtsteen. Soms wordt die kleur door ouderdom zóó diep, dat Dumas, toen hij in 1849 ons land bezocht, met verwonderde opgetogenheid van de *murs lie de vin* onzer huizen kon spreken. En in de steden heeft men dikwijls, liever dan ze te pleisteren, die muren tegen het doorslaan geolied, waardoor de kleur soms nog mooier werd. En òf omdat zulk olieën de muren op den duur te vuil en te vlekkerig maakte, òf om de gevels al dadelijk nog krachtiger op te frisschen, is men zelfs vaak tot heelemaal opverven er van gekomen, in een zwaren toon en met nàtrekken van het voegwit. Hoe oneigenlijk dit procédé

misschien ook moet worden geacht, op de Amsterdamsche grachten staan er een aantal huizen in zulk een praal van diepen toon door in het gelid, dat men ze niet graag missen zou uit de statige rij.

En dan, tusschen die zwaarder-zatte tonen van het metselwerk in, de kloeke lijnen van het houtwerk. Hout, al leverde het eigen land het niet veel op, men had het te kust en te keur. De handel met de Oosterlingen, dat is op de Oostzee, maar vooral ook op Noorwegen, had van ouds scheepsladingen van hout hierheen gehaald, dat ten onzent in het groot gezaagd, geschaafd en geploegd werd. Voor den kwistigen bouw van hun schepen, hun molens en hun bruggen hebben de Hollanders het altijd in overvloed noodig gehad. Het lag in hun stapelplaatsen maar voor het grijpen en grabbelen, en zij wisten er mee om te gaan als de besten. Te Zaandam werd het zoozeer het natuurlijke materiaal gevonden, waar men alles van maakte, dat daar langer dan ergens anders heele houten huizen zijn gebouwd. In Amsterdam en elders vindt men gansche onderpuien van hout, waar de verdere gevel in steen op rust, - en nergens zijn over het algemeen de kozijnen zoo breed en sprekend aangebracht als bij den overheerschenden Hollandschen burgerbouw. In de nationale Const van Metselrije is het woekeren met hout van vroeg af opgenomen geweest.

Toch was er juist voor ons vochtig en tochtig klimaat, tegen het gebruik van al dat hout in de open lucht wel wat in te brengen. Het moest hier sneller rotten en verteren dan elders. Doch daar wist men raad op. De olieverf was bij de hand, de olieverf, die in de Nederlanden vroeger en konsekwenter dan ergens anders gebezigd werd. Hebben de constschilders hier, eer dan in het buitenland, de zuivere olieverf gehanteerd, ómdat men bij ons, in de praktijk van het vochtbevechtende verversvak, vanzelf op het procédé gekomen was? Of hebben omgekeerd de ververs het olieverfschilderen voor hun bedrijf leeren toepassen, dat onze fijnschilders het eerst hadden gevonden? Ik weet het niet. Maar wel weet ik, dat men nergens in Europa het verven zoo goed verstaan heeft, en dat er zelfs nu nog, hoe verslapt de ambachten overal en ook hier te lande mogen zijn, bij ons beter ververswerk geleverd wordt dan bij onze naburen.

Het kwam er nu echter op aan, dat vele houtwerk aan de gevels te bestrijken met een verf, die aan den eenen kant het kleur-

gevoelige oog voldeed, en die aan den anderen kant den meesten waarborg van duurzaamheid mocht bieden. Het een moest zoowel als het ander, het andere niet minder dan het eene in het oog worden gehouden. Die verf werd gevonden in de zoogenaamde Bentemer kleur, zoo geheeten omdat zij met die van de veel gebruikte Beutheimer zandsteen overeenkomt. Dacht men er aanvankelijk ook aan, door deze kleuring aan het houtwerk den schijn van de kostbaarder zandsteen te geven? - ik durf het niet zeggen, maar geloof het niet. In elk geval werd al wat kozijn- en lijstwerk is met die bentemer kleur bestreken, die uit niet veel anders dan loodwit en oker gemaakt wordt. Bij den koeler, deftiger bouw, waarbij ook allicht de harder en minder warme baksteen gebruikt werd, vindt men een blanker schakeering, bij de boerderijen en woningen welke uit zachter, kleuriger steen zijn opgetrokken, een geler, dieper nuance van de kleur aangebracht, die dan door de ververs ook wel steengrauw wordt genoemd. Daarnaast wordt ook het groen van de luiken, bij den aanzienlijker bouwtrant uit het donkerder Spaansch groen, bij de kleuriger, eenvoudiger huizen meest uit het frisschere Friesch en Bremer groen bereid. Het eigenlijke raamhout is dan somtijds geheel wit geverfd, meestal echter met dezelfde kleur van de luiken bestreken, in welk laatste geval echter toch de schuine stopverfranden om de glasruiten met zuiver loodwit afgezet zijn, door welk wit het donker van den inkijk een glanzender diepte erlangt. En dan komen soms de tusschen ultramarijn en indigo wisselende raamhorren den rijkdom van dit smakelijk kleurensamenspel nog verhoogen.

Die bentemer kleur wordt dus uit de allersterkste bestanddeelen, die men in den heelen verfwinkel kan vinden, gemengd. Het onovertroffen Hollandsche loodwit, en de kleur-vaste oker, er bestaan geen deugdelijker grondstoffen. Wie er aan twijfelt behoeft slechts oude schilderijen te onderzoeken, welke veel geleden hebben. Men zal barsten en doffigheden en vergane plekken vinden in allerlei gedeelten, maar niet in het licht zelf, waar volop wit en oker gebruikt zijn. Deze grondstoffen althans zijn bestemd om jaren te verduren.

En terwijl de meeste verven aan de open lucht blootgesteld, gedeeltelijk door verschieten of nadonkeren, maar ook al door

het vuil van stof en vocht, spoedig hun frischheid verliezen, houdt deze bentemer kleur haar monter effekt zelfs nog als zij aan maagdelijkheid reeds vrijwat moest inboeten. Zuiver praktiesch genomen, kon men dus naar huisschildersopgaaf al geen verfmengsel vinden dat in elk opzicht beter zijn dienst deed.

Maar onze stedebouwers hebben juist die hooge kunst verstaan om de opgaven der meest strikte praktijk altoos op te lossen met den allerbesten smaak. En het mooie is ook hier, dat er uit een oogpunt van welstand geen kleur denkbaar is, die aan het aspekt van den baksteengevel meer schoonheid komt bijzetten dan juist deze bentemer. Zij geeft aan wat men bij Vredeman de Vries de bricken genoemd vindt, dat is aan die roode baksteen, op zichzelf een veel dieper gehalte. Zij biedt een ongezocht natuurlijke en op verren afstand nog sprekende afscheiding en verbinding tusschen de verschillende elementen van den bouw, als muurvlak en raamopening, gevel en dak. En waar het, breeder gezien, nog meer op aankomt, zij voegt zich wonderwel en beter dan iets anders bij het krachtig-fijne grijs van onze zilveren luchten. Feitelijk zijn het die drie tonen: brick, bentemer en luchtegrijs, die het heerlijke grondakkoord in het Hollandsche stadsgezicht uitmaken. Toen Jacob Maris, na een langdurig verblijf in Frankrijk, zijn vaderland weder ontdekte, wierp hij bijna heel zijn schildersbagage overboord, om voortaan onze steden te gaan schilderen uit *die* drie grondtonen van koelblank, koelwarm, en warmdiep. Zijn statige lofdichten op Hollandsche stadspracht zijn geheel uit dàt trotsch akkoord geschilderd.

Waarom het dienstig kan wezen, dit alles eens kortelijk aan te stippen? Niet omdat het mij zoo noodig lijkt, degenen die het schoon van een Hollandsch stadsgezicht nog genieten, tot klaarder besef der faktoren van hun oogenlust te voeren. Maar enkel omdat het godgeklaagd is, dat het erfdeel wat eeuwen van eerlijke praktijk en edelen smaak ons hebben gelaten, in drieste blindheid door ons geslacht besmeurd wordt en verknoeid.

Ik heb er niet enkel het oog op, dat men overal in ons goede vaderland, in de steden en op het land, tallooze nieuwe huizen van het bedenkelijkst allooi ziet verrijzen, die in geen enkel opzicht met de eenvoudige leeringen van ons kultuur-rijker verleden

rekening houden. Dat men proportielooze huizen en gebouwen ziet optrekken uit ik weet niet wat voor rare materialen van minderwaardige kalkzandsteen, en ik weet niet wat voor griezelige kleuren van meestentijds opdringende glazuursteen. Dat men het vermagerde houtwerk aan die misbaksels van huizen beschildert met de meest onwaarschijnlijke edities van schavotrood. gal-geel, stijfselblauw, rioolbruin, ossenbloed, weeïg zeegroen, erwtensoep-derrie, bessensoproze, vla-violet, en wat dies misselijks en in weldra-verschoten of besmoezelden toestand nog misselijkers meer zij....

We leven in een vrij land, en we moeten ze dan in 's hemels naam maar vrijuit laten knoeien, die bouwmeesters en die schildersbazen en die artistieke juffrouwen, die zulke moderne valschigheden meê-helpen bedenken. We zullen ons aan de nachtmerries moeten gewennen, die zij ons helpen bereiden, en dienen er ons bij neer te leggen, dat een volk, waar een koloristiesch genie uit gesproken heeft als uit geen ander, op het oogenblik wel specialiteit dreigt te worden in de meest giftige beleedigingen voor het simpelst kleurgevoel.

Maar wat zeker niet duldbaar kan worden geacht, het is dat ook de schoone steden en stadsgedeelten die ons uit smaakvoller tijden mochten resten, in zooverre zij nog niet door niets ontziende ikonoklasten aan den lijve zelve worden geschonden, door deze kleurtjes saamknoeiende muurbekladders met hun kleverige dekalkomanies worden bestreken.

En dit ook al dàarom, omdat men aan een gezond organisch geheel niet een deel kan vervalschen zonder het gansche aan te tasten. Zoodat men niet de afzonderlijke kleuren alléén van onze architectuur dreigt te bederven, maar ook haar harmonische tegenstelling en daarmeê het edele gehalte van haar onderling verband.

Straks zal men nog, wanneer men niet bijtijds tot inkeer komt, de klassieke Binnenplaats van het Amsterdamsche Burgerweeshuis, dat allerkostelijkst pand van Hollands kleur-architektuur, gaan bezoedelen met de giftige groen-en-geeltjes en de blageerende blauwen en de grove rooden en met heel den loozen en lorrigen kleurtjesrommel uit de kakelbonte moderne santekraam. En van dat middelpunt uit kan de viktorie beginnen, - de definitieve viktorie door het gansche land heen, van de redelooze ontreddering, de labberlottige ontaarding en den misbakken wansmaak, die, niet

tevreden er mede, dat zij zelf slechts drakerige gedrochtelijk heden kunnen doen verrijzen, ook de handen willen slaan aan het beste wat begaafderen en wijzeren en sterkeren ons, stumperige talentloozen, geschonken hebben.

Maar al zal niet ik, noch wellicht een ander dien treurigen stroom kunnen breken, ik wil althans één enkele maal een waarschuwend woord hebben laten hooren tegen dat dreigend algemeen bederf, tegen dien ondergang van een van Hollands elementaire schoonheden, - en zulks omdat ik ten minste niet geheel mee verantwoordelijk zal behoeven te staan, wanneer wij ons welhaast met het aspekt der in alles bedorven Hollandsche steden, als ganschelijk onwaardigen, heelenal en ten eenenmale zullen hebben te schamen, tegenover de eeuwige, ernstige deftigheid van Hollands heerlijk welvenden hemel zelf.

JAN VETH.

Parlementaire kroniek.

25 Februari 1908.
Een nieuwe regeering.

Na een crisis van ongeveer twee maanden is het ministerie-De Meester door het kabinet-Heemskerk vervangen. De houding, die de Sliedrechtsche afgevaardigde bij de behandeling van de oorlogsbegrooting had aangenomen, stempelde hem als den aangewezen man voor de vorming van een nieuwe regeering. Zijn toon was fel geweest en zijn grieven had hij gericht tegen de regeeringspolitiek in het algemeen door een onverbrekelijk verband aan te nemen tusschen de oorlogsbegrooting en de militaire politiek van het zittend kabinet. Nu een ‘geconcerteerde actie’ der rechterzijde - met uitzondering van den heer Lohman en twee zijner geestverwanten - het ministerie van het blanco-artikel den genadeslag gaf, was ook aan haar de taak, de verantwoordelijkheid voor die daad ten volle te aanvaarden. Ten vorigen jare, bij de Staal-crisis, had zij die afgewezen; thans heeft zij zich daaraan niet onttrokken.

En dat sprak van zelf, zoodra men in de verwerping van de begrooting van generaal Van Rappard het bewijs zag, dat de rechterzijde den levensduur van het vrijzinnig kabinet nu lang genoeg vond; dat zij niet wenschte geplaatst te worden voor een grondwetsherziening, eenig en alleen om het blanco-artikel 80 begonnen; dat zij haar eenheid verkoos boven een mogelijke verdeeldheid, die het kiesrechtvraagstuk in haar eigen gelederen zou zaaien. Zij had voor de keuze gestaan: thans, zoodra zich een onverwachte gelegenheid voordeed, de opvolgers van dr. Kuyper en de zijnen het veld te doen ruimen, - of te wachten tot 1909 en

dan een kans te wagen haar slag te slaan bij de algemeene verkiezingen. De 21ste December heeft bewezen, in welke richting gekozen was.

Het ministerie-Heemskerk is opgetreden zonder dr. Kuyper. Dat de groote leider der christelijke politiek in Nederland in het nieuwe kabinet geen plaats heeft, doch daar buiten blijft, hetzij volgens zijn eigen wensch, hetzij na dien zachten drang, waarvoor men als vriend moet zwichten, wil men niet de diepste schuilhoeken van zijn gemoed blootleggen, is teekenend voor den toestand. Het bewijst, dat men de handicap, die een wederoptreden van dr. Kuyper als regeerder de rechterzijde bij den stembus-wedloop zou geven, niet aandurfde. Een zelfde politiek, niet gevoerd door dr. Kuyper in eigen persoon, maar door zijn volgelingen, wekt in het land zeker niet zooveel verbittering als wanneer de zoo gevreesde leider zelf de teugels in handen houdt. Hem buiten het gezag te houden was dus noodig, niet alleen om tot de algemeene verkiezingen van 1909 een niet al te onrustig bestaan te hebben, maar ook om de kans niet te verspelen die algemeene verkiezingen aan de groene tafel te overleven.

Trouwens, de politieke toestand gedoogde niet een wederoptreden van dr. Kuyper. De uitslag der verkiezingen van 1905 had onmiskenbaar diens kabinet den doodsteek toegebracht; de Kuyperiaansche krachtige meerderheid in de Tweede Kamer was minderheid geworden en het land had behoefte aan rustige verademing na de hartstochtelijke jaren die waren doorleefd. De christelijke leider en zijn getrouwen in rade vereenigd hadden dan ook zelf dadelijk na den uitslag der verkiezingen, die hen slechts 48 zetels van de 100 deed behouden, hun ontslag aan de Kroon ingediend. Wat was er sinds den zomer van 1905 in *dit* opzicht veranderd dan dat de plaats van den heer Van der Vlugt door dr. De Visser was ingenomen? Nog altijd hield de anti-Kuyperiaansche linkerzijde, misschien alleen in haar stemming jegens den vorigen premier als eenheid aan te duiden, de meerderheid der kamerzetels bezet. Zou dan midden in de parlementaire periode dezelfde man, dien de stembus-actie nog onlangs tot wijken had gedwongen, zonder nieuwe verkiezingen, aan het bewind kunnen worden teruggeroepen?

Wie op deze vraag een ontkennend antwoord geeft, en dat moet een ieder doen, die oog heeft voor den gang van parlementaire

volksregeering, heeft daarmede tevens uitgesproken, dat, gegeven de staatkundige toestand, het ministerie-Heemskerk onmogelijk als een tweede ministerie-Kuyper zou kunnen regeeren. Het is al een spannen van de elasticiteit van het constitutioneele stelsel tot het uiterste, indien een zelfde Kamer, die twee en een half jaar een kabinet-De Meester heeft verdragen, zich wil voegen naar een regeering, die de heer Heemskerk heeft gevormd. Dat over het algemeen geen stemmen zijn opgegaan om de nieuwe regeering haar zedelijk recht voor *deze* Kamer te verschijnen te betwisten, bewijst, hoe groot ten onzent die elasticiteit is. Maar het bewijst tevens, hoe zeer het besef levendig is, dat de nieuwe regeering wil trachten met de thans bestaande Kamer in vrede te leven.

Doch om dat doel te bereiken moet het ministerie zelf zich anders gevoelen dan een herhaling van het Kuyper-regime; om dat doel te bereiken zal de heer Heemskerk zijn politiek moeten richten op de neutrale zone, maar dan ook tot 1909 zich tevreden moeten stellen met de rol van leider van een cabinet d'affaires. Wel komt zoodoende de nieuw opgetreden premier in lijnrechten strijd met zijn vroegere verklaring, dat voor de anti-revolutionnairen in een zaken-kabinet geen plaats was; wel moet het dan den eens zoo democratischen heer Talma zonderling te moede zijn, in de volle kracht van den mannelijken leeftijd als regeerder geroepen, dadelijk zich gekluisterd te weten aan het conservatisme, dat noodwendig het lot is van ieder zakenkabinet, maar dat alles hadden zij moeten bedenken en zullen zij ongetwijfeld hebben bedacht, toen zij op 21 December het sein gaven tot den aanval op het nu afgetreden ministerie.

Het ministerie-Heemskerk beschikt in de Tweede Kamer niet over een meerderheid en hoewel de nieuwe premier niet ver heeft te zoeken in de parlementaire geschiedenis van Nederland naar een voorbeeld, waaraan hij zich kan spiegelen, moet hij zich toch gewijd hebben aan de vraag, hoe hij een meerderheid voor zijn voorstellen denkt te construeeren. Hij kan daarbij niet alleen hebben gedacht aan de anderhalf jaar tijds, die nog liggen tusschen het heden en de algemeene kamerverkiezingen. Immers in dat geval zou hij zich geen anderen eisch gesteld hebben dan tot 1909 's lands zaken gaande te houden zonder eenige krachtige

poging van eigen politiek. Hij moet wel degelijk zich de mogelijkheid voor oogen hebben gesteld, dat die aanstaande verkiezingen het aanzijn geven aan een Kamer, die van een zoodanige politieke gestalte is, dat de thans opgetreden regeering niet tot heengaan wordt genoopt. In dien gedachtengang opent zich wijder perspectief, zoowel voor de nieuwe regeering als voor de politieke partijen.

In het aanvaarden der regeering met een minderheid in de Kamer ligt een erkenning, dat de antithese-politiek mogelijk nog als schoone verkiezingsleuze kan bestaan, maar stellig in het parlement niet kan voortleven. Werd de politiek der antithese, zooals die door dr. Kuyper nadrukkelijk was geproclameerd, door de nieuwe regeering omhelsd, dan had zij de Kroon onmiddellijk een voorstel tot kamerontbinding moeten doen, omdat haar levensbeginsel indruischte tegen dat der kamermeerderheid. Dat zij tot kamerontbinding niet haar toevlucht nam, bewijst, dat zij in dit opzicht de regelen van goed constitutioneel beleid stelde boven haar liefde voor een antithese-politiek.

Maar indien deze regeering een meerderheid zal moeten vinden, waar zal zij die dan hebben te zoeken? Zij heet voortgekomen te zijn uit de drie groepen der rechterzijde en beijvert zich den nieuwen minister van buitenlandsche zaken toch vooral in to lijven bij de christelijk-historische partij om den volke hiermee kond te doen, dat de groep-Lohman inderdaad niet buiten de formatie staat. Waren dan de felle aanvallen op de sociale politiek van dr. Kuyper in Lohman's lijfblad slechts de eenigszins hardhandige lessen van den vriend, die feilen toont? Zoo ja, dan had deze tentoonstelling toch plaats op een voor de heeren Heemskerk en Talma buitengemeen ongelegen oogenblik. Of dienden die aanvallen om de beide volgelingen van dr. Kuyper er aan te herinneren, dat *un homme averti en vaut deux* en dat de sociale verzekeringspolitiek het Kuyperiaansch-Veegensche standpunt heeft te verlaten op straffe van door de groep-Lohman in den ban te worden gedaan? Stellig, indien de sociale politiek der nieuwe regeering zich langs de banen zou bewegen, die ‘de Nederlander’ haar heeft aangewezen en die prof. Fabius voor de eenig begaanbare houdt, dan ware op dat terrein de steun der christelijk-historischen verzekerd. Misschien ook ware daarmede de hulp der vrij-liberalen te verwerven. Deze groep der vrijzinni-

gen, hoewel in nieuwsblad en tijdschrift het ministerie-De Meester fel bestrijdende en het overladende met verwijten, dat het den weg van het liberalisme verliet, heeft in de Tweede Kamer het afgetreden kabinet loyaal gesteund. Haar leider heeft het zelfs in critieke momenten voor een nederlaag behoed. Maar de heer Tydeman had duidelijk en onomwonden bij de laatste begrootingsdebatten zijn hulp opgezegd, zoodra de grondwetsherziening met het blanco-artikel omtrent het kiesrecht aan de orde zou komen. Het valt daarom te betwijfelen, of de vrij-liberalen, die ook nog bij de oorlogsbegrooting van den heer Van Rappard hun stem ten gunste van de regeering uitbrachten, van achteren beschouwd zoo ontevreden zullen zijn over den loop, dien de zaken, zonder hun schuld, ja zelfs ondanks hun hulp, hebben genomen. Misschien is de onderstelling niet gewaagd, dat zij in de zucht om het ministerie te steunen, waaraan zij zich toch altijd min of meer verwant gevoelden, al droegen zij voor zijn optreden geen verantwoordelijkheid, meermalen tot de uiterste grens van inschikkelijkheid zijn gegaan. De houding hunner persorganen wettigt dit vermoeden. Een zittende regeering vermag zijn vrienden mede te nemen op wegen, die zij eigenlijk zelf niet wilden betreden. De psychologie van het oogenblik, de vijandige houding der oppositie, zij zijn in staat dit wonder te verrichten. Maar zet diezelfde groep personen tegenover een regeering, waarmede zij niet de minste verwantschap gevoelen, en onmiddellijk hernemen de beginselen in alle strengheid hun rechten. De vrij-liberalen zullen onder het ministerie-Heemskerk behoudender zijn dan zij in de afgeloopen periode waren. Hun wenschen op het terrein der sociale politiek zullen die der christelijk-historischen naderen.

Moet dan hieruit de conclusie worden getrokken, dat het nieuw opgetreden kabinet dáár zijn meerderheid zal zoeken en vinden, waar het de groep-Lohman en wellicht een deel der groep-Tydeman zal vinden aan zijn zijde? Maar dan is voor goed de democratische banier, die eenmaal èn Heemskerk èn Talma ontplooiden, opgerold! Dan is het sociaal-politische stelsel, dat ook Kuyper in zijn verzekeringsontwerpen neerlegde, verlaten, en de leider op dit gebied door de volgelingen verloochend. Dan is een meerderheid verkregen, maar met het bewijs, dat een regeering der rechterzijde toch altijd aanlandt in conservatieve haven.

Of zullen Talma en Heemskerk stand houden, waar het de sociale verzekeringspolitiek betreft, bij de beginselen die zij weleer als de hunne verkondigden en die door ‘de Nederlander’ nog aan den avond van hun optreden werden veroordeeld? Zullen zij de democraten rechts oproepen hen te volgen, en de democraten links vragen hen te steunen tegenover de conservatieve elementen, zoowel van hun vrienden als van hun vijanden? Ziehier een dilemma.

Maar in het eene zoowel als in het andere geval is het met de oude partij-groepeering gedaan. In de eene zoowel als in de andere veronderstelling doemt langzaam een andere scheidingslijn op, die de Kamer verdeelt in twee andere helften, dan de oude lijn der antithese. Aldus zou het ministerie-Heemskerk het begin worden van een andere partij-groepeering in den lande en wanneer dat proces onder het nieuwe bewind begon en zich ontwikkelde, zou het aftreden van het vorig kabinet althans deze goede zijde hebben gehad.

Evenwel, het nieuwe kabinet heeft in de allereerste plaats rekenschap te geven van zijn optreden. Machteloosheid der vrijzinnigen kan de rechtvaardiging niet zijn, nu de pers der christelijke partijen het nieuwe ministerie voor zich opeischt en van niets minder wil hooren dan dat het ministerie-Heemskerk een zakenkabinet zal zijn. Wat in zoo hevige mate door den heer Heemskerk werd afgekeurd, was het militaire beleid der vorige regeering. Het militaire vraagstuk, dat al verleden jaar het ministerie-De Meester in een crisis sleepte, dat nog in November die regeering aan den rand van den afgrond bracht, dat eindelijk haar dood tengevolge had, eischt thans oplossing van u, mijne heeren, die om dàt vraagstuk uw afkeurend votum uitbracht. Welke is *uw* oplossing van deze netelige puzzle? Hoe wilt *gij* handelen ten aanzien van het ‘blijvend gedeelte’, ten aanzien van de steeds hooger wordende uitgaven voor onze weermiddelen te land en ter zee? Wat is *uw* stelsel van legerhervorming en welke zijn *uw* plannen van reorganisatie? Van legerhervorming in democratische richting zal men bij *u* toch waarschijnlijk weinig mogen bespeuren? Immers, waarom anders het luttele, dat de vorige regeering bood, niet gesteund om althans een begin te maken? De tegenstand, dien iedere hervorming, hoe gering ook, in militaire en andere invloedrijke kringen wekt, was toch ook u bekend en eveneens hoe moeilijk een taak de minister van oorlog heeft, die dien wederstand durft trotseeren?

Neen, als men let op het militaire vraagstuk en de rol, die onder het kabinet-De Meester door de heeren Heemskerk en Talma daarbij is gespeeld, dan vreest men, zich te hebben overgegeven aan een stoute illusie, indien men een oogenblik van een nieuwe partij-groepeering heeft gedroomd.

Terwijl de nieuwe regeering duidelijk haar voornemens op militair gebied heeft mee te deelen, voornemens, die dus ook schijnen gedeeld te worden door admiraal Wentholt, en die - men zou het bijna gelooven - daarom, zonderling genoeg, van de plannen der verjaagde regeering niet te zeer kunnen afwijken, zal zij zich eveneens hebben uit te spreken omtrent het kiesrecht. Wil zij grondwetsherziening, zoo ja op welke schaal? Of wil zij het kiesrecht onveranderd laten, de rapporten ten spijt door haar naaste vrienden uitgebracht? Het blanco-artikel 80 kan zij niet willen; de heeren Heemskerk en Talma hebben zich met den heer Kolkman daarover reeds te vroolijk gemaakt. Maar als zij het huismans-kiesrecht wil, zou zij dan daarvoor een grondwetsherziening willen aanbieden, die zij van haar voorgangster niet wenschte te ontvangen?

Hoe ongeloofelijk het op dit oogenblik ook schijne, onmogelijk is in het politieke leven nu eenmaal niets. Ook Heemskerk de oudere begon een grondwetsherziening, die men van zijn voorgangers niet had aanvaard. Zou Heemskerk de jongere minder verrassende politieke effecten geven?

Voor de democraten is thans, nu het blanco-artikel 80 van de baan is, de onmiddellijke strijd voor het algemeen kiesrecht geboden. Voor hen blijft dit, gelijk het was, naaste doel van hun politiek. De versterking, die zij ontvingen, door het votum, dat de Liberale Unie ten gunste daarvan uitbracht, zij hun het bewijs, dat het besef van de noodzakelijkheid het gansche volk tot de stembus toetelaten steeds meer doordringt. Hoe conservatiever zich de nieuwe regeering mocht toonen, des te meer dient zij daarmede indirect de zaak van het algemeen kiesrecht.

Buitenlandsch overzicht.

Balkan. - Noordzeeverdrag.

Het Engelsch-Russisch-Fransche perskabaal tegen Aehrenthal's Balkan-spoorwegplan heeft het blijvend gevaar, dat ‘de Oostersche quaestie’ voor den vrede van Europa oplevert, weer eens onder ieders aandacht gebracht.

‘Het Oosten’ stond, sedert Krimoorlog en congres van Berlijn, zijn eerste plaats in de attentie van Europa aan ‘het Verre Oosten’ af. Maar telkens en telkens weer waarschuwt het, dat daar, in een hoek van het Europeesch werelddeel zelf, onafgedaan werk is blijven liggen. En de noodzakelijkheid van afdoening wordt grooter, naarmate de Europeesche belangen in Voor-Azië zich uitbreiden. Het Balkan-schiereiland is, van centraal Europa uit gezien, geen uiteinde meer, maar wordt schakel in honderderlei verbindingen. Nu het Verre Oosten Europa terugwijst, zullen zijn beschikbare kapitaalkrachten zich gedurig meer op de ontginning van Voor-Azië richten. Centraal Europa zoekt verbindingswegen naar dien kant, en moet daartoe door den duivelshoek van het Balkanschiereiland heen breken. Een Europeesche achterbuurt waar licht en lucht zullen moeten worden gebracht, versperringen opgeruimd en riolen aangelegd om het vuil af te voeren.

De Europeesche mogendheid, die het dichtst bij de hand zit, is Oostenrijk-Hongarije. Al wat zij onderneemt, geschiedt, uit kracht van geographische noodwendigheid, vanzelf in de richting die voor Europa als geheel den besten, immers rechtsten doorkijk opent: van het midden van het werelddeel uit naar Saloniki. Het Rus-

sische belang bij de Balkanzaken is veel minder representatief, ja in den grond particulier. Rusland wil een grendel leggen; de triumf van haar Balkanidealen zou deze mogendheid in staat stellen, op de gansche ontwikkeling der aangelegenheden in Voor-Azië een voor Europa allerminst gewenschten druk uit te oefenen.

Het zou een wereldramp zijn, indien de minst bevoegde, immers minst Europeesche der groote mogendheden daar de vertegenwoordiger van Europa ging verbeelden. Intusschen, men kan er zeker van zijn, dat, na de nederlaag in Mandsjoerije, Rusland in de richting van Voor-Azië compensatiën zoekt, en tevens zijn de binnenlandsche verhoudingen er van zulk een aard, dat afleiding der publieke aandacht op buitenlandsche verwikkelingen er aan een gewetenlooze regeering hoogst welkom zou kunnen zijn. Is opwekking van panslavistische hartstochten, waardeering van deze als tegengif tegen constitutionalistischen hervormingsijver, aan de door de Russische regeering in de jongste weken in gang gezette beweging geheel vreemd geweest?

Onmiddellijk is het gevaar voor een Russischen overval in de Balkan- of Voor-Aziatische zaken zeker nog niet. Het belang van Europa spreekt te duidelijk, dan dat men er bezorgd voor zou hoeven te zijn dat één der groote mogendheden er ooit toe besluiten zal, Rusland daar geheel de vrije hand te laten; zelfs de Fransche bondgenoot niet, die daartoe veel te vast aan Engeland gebonden is. Intusschen is het partijkiezen der Engelsche en Fransche pers tegen Aehrenthal bedenkelijk als een symptoom van zwakte der gemeen-Europeesche verstandhouding ten opzichte van dat deel van Europa, dat de inwerking eener zoodanige verstandhoudidg het meest behoeft. Zwakte wat aangaat de mate van het onderling vertrouwen, onoprechtheid wat betreft de ten aanzien van het Turksche rijk en zijn Macedonisch wanhuishouden met zalving geuite bedoelingen.

Men moet evenwel toegeven dat Oostenrijk eenige schuld heeft, minder door doen dan door laten. Het tractaat van Berlijn gaf het de volle vrijheid, Bosnië met Saloniki te verbinden door spoorwegaanleg in den Sandsjak Novibazar. Het heeft deze vrijheid dertig jaar lang ongebruikt gelaten, en is daarmede te kort geschoten in zorg voor zijn eigen belangen, en in de uitoefening eener functie die door Europa was erkend. Thans had men zich

aan Oostenrijks onthouding gewend, en ziet in zijn onverwachte aankondiging, dat het van het in 1878 verleende recht gebruik gaat maken, een tegen Engeland en Rusland gerichte Duitsche manoeuvre.

Natuurlijk heeft Duitschland, dat officieel van zijn ijverige belangstelling niet doet blijken, het plan met welgevallen gezien, mogelijk het uitgelokt, zeker het bij den Sultan bevorderd. Hoe zou het anders? Het heeft bij dezen spoorwegaanleg groot belang, maar een voor de geheele wereld verdedigbaar belang. Dat centraal Europa met de Aegeïsche zee geen behoorlijke spoorwegverbinding heeft, is in den jare 1908 een monstruositeit geworden, alleen mogelijk doordat het Balkan-schiereiland te lang een wespennest bleef, waarin niemand door durfde tasten. Niet het papier der Europeesche kanselarijen, maar de werking van het Europeesche kapitaal zal daar orde moeten scheppen. En dat bij dien arbeid het Duitsch-Oostenrijksche kapitaal zich een plaats van beteekenis zal veroveren, dat Duitsch-Oostenrijksche handels- en beschavingsbetrekkingen op het Balkan-schiereiland aan de orde van den dag van morgen zullen zijn, volgt uit de ligging van dat land ten opzichte van Midden-Europa van zelve. De tijd is voorbij, dat afgelegen kusten alleen beteekenis hadden voor het zeeverkeer, en Engeland zal wèl doen, zich van deze waarheid te doordringen. Trouwens, zij kent haar opperbest, getuige de veranderde houding van haar regeering en kapitalisten tegenover het vraagstuk van de verbindingen tusschen Indië en Europa te land. Vastelandmassa's zijn er tegenwoordig niet meer om omgezeild, ook om doorsneden te worden, en Engeland, niet tevreden met zijn verkregen medezeggenschap in den Bagdadspoorweg, is zelf bezig met Rusland de uitvoering te overleggen van een plan dat, buiten de Perzische Golf om, Londen aan de korst denkbare landverbinding met Calcutta zal helpen. Het plan kome tot stand, hoe eer hoe beter, maar onderwijl zal men moeten dulden, dat ook anderen aan het probleem van Azië hun aandacht en eerlang hun krachten geven. Naar aanleiding van den aanleg van 300 K.M. spoor in den Sandsjak, die er voor vijf-en-twintig jaar reeds hadden kunnen en moeten zijn, te spreken van verraad aan de door Rusland en Oostenrijk gezamenlijk op zich genomen beschavingstaak in Macedonië, is belachelijk, en, uit verbolgenheid over dien spoorwegbouw, anti-

Oostenrijksche intrigues van Rusland in Hongarije te bevorderen, gelijk een deel der Engelsche pers bezig is te doen, niet minder dan misdadig.

Vraagstukken, als die het Balkan-schiereiland oplevert, zijn een proefsteen voor het zedelijk gezag der wordende gemeen-Europeesche gedachte. Wat baat het zoo wij conferentie op conferentie houden, protocol aan protocol rijgen, als ieder oogenblik opnieuw wantrouwen en hebzucht de stem der verantwoordelijkheid tot zwijgen brengen en het oog doen sluiten voor de klaarblijkelijkste gemeen-Europeesche belangen? Indien de mogendheden het tot nog één oorlog in of over den Balkan laten komen, na daar eenmaal bereikt te hebben wat er dan toch voor de zaak van orde en beschaving reeds i s bereikt, zullen zij aan de vredesidee een der geweldigste en in haar gevolgen gevaarlijkste slagen toebrengen, waardoor die in het tegenwoordig stadium harer ontwikkeling maar kan worden bedreigd; een slag die haar voor jaren zal achteruitzetten, haar terugwerpen in het rijk van declamatie en in de buurschap van sociale ideologieën, waarboven zij zich te nauwernood verheven heeft. Zij heeft er thans bovenal behoefte aan, de practijk van de internationale gezagsoefening te leeren, en het Balkan-schiereiland is in Europa h e t proefveld voor dergelijk pogen. De broddellap, zoo men het onvriendelijk zeggen wil; intusschen hebben Europa's losse steken toch vermocht eenige van de scheuren te hechten, die de kromsabel der Janitsaren er vroeger in placht te slaan. Of Europa, door zijn eendracht, materieele macht en zedelijk gezag, in staat zal zijn, het Balkanschiereiland geheel tot een ordelijk lid der volkengemeenschap te maken, is een van de dingen waaraan men afmeten zal, of de gemeen-Europeesche belangen werkelijk manbaar zijn geworden.

Het is Rusland dat in de Aehrenthal-affaire het luidst alarm heeft geslagen, maar het is Engeland dat de zaak drijft, en Duitschland dat beoogd wordt.

Europa heeft tijd noodig gehad, om aan het feit te gewennen, dat in zijn midden een groote militaire en politieke macht zich had gevormd. Thans weet het dat, maar Duitschland als reusachtige economische macht is nog niet even grif in zijn rechten erkend. Zal een politiek van aan het Duitsche kapitaal

molshoopen in den weg te werpen, of (gelijk in het onderhavige geval) van niet te dulden dat het een aanwezigen molshoop neerschoffelt, tot het door den angstigen concurrent beoogde doel kunnen leiden? Vredespolitiek, politiek in het gemeen-Europeesch belang, is het zeker niet. Den economischen bloei van Duitschland houdt men niet tegen met een kleine barrière meer of minder. Duitschland heeft, als opkomende economische macht, een allerduidelijkst belang bij den vrede. Of Engeland er in slagen zal, het uit deze baan te lokken eer het te machtig is geworden om vernietiging van zijn opkomend zeeverkeer te duchten van een aanval der Engelsche vloot? Maar ook Engeland zal het eigen volk niet meer medesleepen in een zuiveren handelsconcurrentie-oorlog, gelijk zij thuis hoorden in de zeventiende en achttiende eeuw. Er zou te veel aan zulk een oorlog vast zitten heden ten dage, het kapitaalverlies te geweldig, de uitslag te onzeker zijn. Dat Engeland zich in een sterke defensieve positie houdt, is zijn goed recht en ligt in de natuur der dingen. Dat het daartoe eenige anti-Duitsche belangen om zich schaart, is mede begrijpelijk en uit een gemeen-Europeesch oogpunt verdedigbaar; het is noodig tot de verkrijging van een evenwichtstoestand in Europa. Engeland zal daarbij hebben te zorgen dat het niet de slaaf wordt van datgene waarover het bedoelt meester te zijn: het zal de vergaderde anti-Duitsche belangen moeten controleeren, niet er in opgaan. Het is, en zal vooral in de toekomst zijn, in een gevaarlijke rol, waarin het al zijn vastheid noodig hebben zal om niet uit het eigen middenpunt te worden gedreven. Maar het volk heeft een lange school van staatkundig beleid doorgemaakt, en brengt nog altijd leiders voort van opmerkelijke bekwaamheden. Men is er gewoon te rekenen met talrijker en meer samengestelde factoren dan elders.

Op het oogenblik zit men er voor, hoe den Duitschen zet van het aanbod van een Noordzeeverdrag tot handhaving van den *status quo* te beantwoorden. Van Duitsche zijde geen onverstandige zet. Al komt er niet van, men zal er zich altijd op kunnen beroepen bereid te zijn geweest, het bezit der oeverstaten te garandeeren. Dat zulk een garantie op papier weinig beteekent indien zij niet tegelijk in den aard der wederzijdsche belangen ligt, behoeft wel niet te worden betoogd. Het geruststellende voor Nederland is, niet dat de Duitsche regeering aanbiedt zulk een papieren verklaring te onder-

schrijven, maar dat zij, ook zonder die verklaring, geacht mag worden in te zien, dat de (verdedigde) neutraliteit van den Rijnmond voor Duitschland een levensbelang beteekent. Nederlands plicht, voorwaarde van die gerustheid, is, zich tot verdediging dier neutraliteit gereed te houden. In de entente-zaak heeft het af te wachten, zonder er iets van te vreezen, maar ook zonder er bijster veel van te hopen. Voorloopig schijnt de zaak niet hard te vlotten; de vragen, voor welke uitgestrektheid van kustlijn Frankrijk zal worden beschouwd als oeverstaat (m.a.w. waar de Noordzee haar grenzen heeft naar het Zuiden), en welk verband tusschen het Noord- en het reeds iets vroeger ter sprake gebracht Oostzeeverdrag zal zijn te leggen of niet te leggen, zijn nog niet tot een graad van klaarheid gebracht, die de kabinetten toelaat met de uitkomst voor het publiek te treden. In de Nederlandsche pers is terecht betoogd, dat onze diplomatie voor twee dingen te waken heeft: vooreerst dat Nederland tot geen Noordzee-entente toetrede dan op volkomen gelijken voet met de andere mogendheden (dat het ook nimmer anders in de bedoeling heeft gelegen, schijnt wel reeds zeker te zijn); ten tweede dat Nederland niet verschijne als medegarant van den *status quo* in de Oostzee.

C.

Bibliographie.

Zoekenden, door Samuel Goudsmit. Amsterdam, Van Holkema & Warendorf.

Te bewijzen, dat de som van twee derde-machten nooit zelf een derde-macht kan zijn. Een Amerikaansch tijdschrift heeft onlangs beweerd, dat aan een hoogeschool in Duitschland 100,000 Mark met dit bewijs te verdienen was. Stel u voor, dat gij houdt van wiskundige puzzle's en dat het bericht dier prijsvraag u bereikt in dezen rekeningen-tijd.... Carnegie, die geen weg met zijn geld weet, moest ieder jaar alle huisvaders met uitvindings-knobbel gelukkig maken door één zoo'n prijsvraag. De dingen liggen immers voor 't grijpen! Om van den eerst-geboorte-rechts-strijd tusschen ei en kip te zwijgen: hoe dankbaar zou de bestudeering zijn van de nog nooit opgeloste vraag, welke de waarde is van het ‘onderwerp’ voor den kunstenaar.

Toen ik eens onzen voortreffelijksten woordkunstenaar te gast mocht hebben en met natuurlijke belangstelling informeerde naar zijn werkplannen, deelde hij mee te arbeiden aan een roman: maar een roman van bijzonderen aard, waarin b.v. twaalf bladzijden zouden kunnen handelen over ‘zoo'n tafelkleed.’ En hij wees naar het kleed op de kleine tafel tusschen ons: kleed, inderdaad ietwat bijzonder van kleur en maaksel, maar dat toevallig óók bijzondere functies vervuld had in mijn huiselijk leven, waardoor het had ‘lezen’ en ‘schrijven’ geleerd.... Van *dit* belang wist mijn illustre gast niet; ik, die vaak van *vertel*-kunst vervuld ben, *zag* direct in het tafelkleed den getuige van gezins-voorvallen; doch met bewondering voor het *mij* vreemde, *dacht* ik aan den lust en de bekwaamheid om over het ding twaalf bladzijden te vullen *zonder* die min of meer symbolische rolvervulling En toch: is niet juist hier die macht, waardoor niets van het leven en alles van den kunstenaar komt, als een omelet, bij volstrekten eiernood ten disch gebracht door een knappen kok?

Goudsmit heeft voor *Zoekenden* de eieren geenszins versmaad; de oostersche kleurigheid van zijn tafelkleed schittert ons tegen uit een vertrek, waar de levendigheid der gebaren, de rumoerigheid der gesprekken, de hartstochtelijkheid bij elke gemoedsuiting, voor het flegma der ‘Hollanders-van-huisuit’ iets niet minder exotisch' heeft. O, denkt u hier geenszins aan Judenhetze! Ieder heeft pas, door den Rembrandt-tijd, kunnen, moeten zien en beseffen, hoe enorm veel baat de grootste Holland-

sche kunstenaar bij de gastvrijheid heeft gevonden, door dit land van vroege gewetensvrijheid verleend.

Sedert Heijermans met zijn *Jodenstreek* in *De Gids* gedebuteerd, en daarmee een tijdvak van Joodsch-leven-beschrijven voor onze letteren geopend heeft, is er heel wat voortreffelijks geleverd. Tot dat voortreffelijke draagt Goudsmit met een aantal fragmenten uit *Zoekenden* ongetwijfeld bij. Hij héέft van 'het leven' de stof aanvaard. Maar hij doet, eigenaardigerwijze, *tevens* denken aan iemand, die een tafelkleed, als tafelkleed, twaalf paginaas druks waard vindt. Hij wil mede woordkunstenaar zijn. En één bezwaar tegen zijn werk vind ik juist in zijne woordkunst, die vaak meer druk dan krachtig aandoet, eer aan heet ijzer dan staal herinnert, rust en e venwicht meestal mist en zelfs meermalen onmachtig blijkt om een beoogd effect te bereiken.

Woordkunstenaar: meer lettend op het woord of het zins-deel dan op den zin, is Goudsmit vanzelf ook de compositie van zijn geheel gaan prijsgeven. Hij doet het reeds in het eerste hoofdstuk, dat, te uitvoerig op zichzelf, volslagen buiten de proportie van het gansche boek valt.

Doch, juist al in dat eerste hoofdstuk, wèlke vondsten van kleur, van hartstocht, van innigheid vooral, temidden van uitweidingen, in welke we een op woordklank verliefde, nutteloos, noodeloos, vaak onmachtig zijn best zien doen! Welke prachtige brokjes leven! Met hoeveel warme bewondering heeft zijn zielsoog dat leven zijner rasgenooten aanschouwd! Zielsoog - ik herhaal het woord, nu ik me de bezwaren herinner van een beoordeelaar, die schoons uit der Joden leven door Goudsmit schóón beschreven vond en niet begreep, hoe dezelfde pen vloeken en ander 'leelijks' had kunnen opschrijven. De ethische recensent begreep daar niet, welk een vreugd de esthetische romanschrijver aan *àl het kleurige* had gevonden, *juist* als in vroeger eeuw de Amsterdamsche jongen, die o.m. den *Spaanschen Brabander* heeft geschreven.

Uiterlijks en innerlijks van Joodsch leven heeft Goudsmit waargenomen met dezelfde innigheid. Van het fijnste met even groote: met eenzelfde liefde, als van het grofste - beide immers héérlijk levend! Van prachtige stof heeft hij in vele bladzijden een prachtig gebruik gemaakt. Wat aan dit boek nog minder goed is, vergeten we, denk ik, voor een volgend.

De Cours de Gymnastique Rhythmique van Emil Jaques Dalcroze. - Vacantieherinneringen van Catharina van Rennes. - Utrecht, Jac. van Rennes.

Kloos, naar hij schreef door het toeval geholpen, dien onnaspeur-, onnavolgbaren fantast, heeft Boutens bij Lamartine vergeleken. Het staat gekleed, als ik nu verklaar, dat dit boekje over de Cours van Jaques Dalcroze mij heeft doen denken aan De Maistre. En dit zonder de hulp van het toeval, want ik houd van den *Voyage autour de ma chambre*, omdat ook ik graag altijd zou reizen en tegelijk zeer hokvast ben. Ik houd van dat vergeelde boek, zooals gij van een ouderwetsch meubel, dat nieuw is geweest in de jeugd uwer moeder.

In het zesde hoofdstuk komt De Maistre met zijn 'système de l'âme et de la bête'. De mensch bestaat uit une âme et une bête en door

een onnoemelijk aantal proeven is de ‘wijsgeerige’ schrijver tot het besef gekomen, ‘que l'âme peut se faire obéir par la bête et que, par un fâcheux retour, celle-ci oblige très-souvent l'âme d'agir contre son gré.... Le grand art d'un homme de génie est de savoir bien élever sa bête....’

Dalcroze's geturn bedoelt niets anders. Juffrouw van Rennes, zoo eensgezind met den Zwitser: als hij muziekmensch en pedagoog, heeft een vlugschrift over het nieuwe onderwijs geschreven, dat bijvoorbeeld in mijne woonplaats reeds concurreerenderwijs wordt gegeven. Wie er nooit nog van hoorde, bestelle het vlugschrift: het vestigt zijn aandacht op iets goeds.

Want al heeft Hans von Bülow kunnen beweren, dat ‘im Anfang war der Rhythmus’, de menschekinderen van tegenwoordig staan zóó ver van ‘het begin’, dat hun vaak alle rhythmiek ontbreekt; dat zij niet kunnen, hoe gaarne zij willen: - dies moet hun de rhythmiek geleerd. Men behoeft niet verzot op den dans te zijn en het optreden van Miss Duncan geenszins te begroeten als een ‘bevrijding’, gelijk Juffr. Van Rennes verklaart gedaan te hebben; men mag bij den naam la Loïe-Fuller aan een door de mode tot hooger verheven tingeltangel-schoonheid denken en daar zijn huiskamerdeur ietwat angstig voor sluiten; en kan, zoodra er gelegenheid komt, zijn kinderen het onderricht in deze Gymnastique Rhythmique volgaarne gunnen, bedenkend: zelf ben ik, helaas, er te oud voor. Juffr. van Rennes verklaart trouwens ook, tegenover Duncan's kinderschool ernstig op haar qui vive te blijven. Aan den pedagoog Dalcroze voelt zij zich daarentegen absoluut verwant.

Dit onderricht lijkt leelijkheid te kunnen afleeren, te kunnen wegnemen uit het dagelijksch leven. Het bekwaamt niet, om 's avonds een ‘bevrijdenden’ dans uit te voeren; het bevrijdt den geheelen dag van onrhythmische bewegingen.

Laat mij iets uit het vlugschrift citeeren:

‘Om alle menschelijke gevoelens op harmonische manier tot uitdrukking te brengen, moet het lichaam *expressief* kunnen zijn. Daartoe moet het over *al* zijn spieren naar willekeur kunnen beschikken.

Door speciale gymnastische oefeningen (waarmede men reeds bij kleine kinderen dient te beginnen) moet men er toe komen, iedere spier naar willekeur te kunnen spannen en ontspannen, maar vooral ook: neutraal te kunnen laten, wanneer haar medewerking in 't samenspel der bewegingen niet meer noodig is. Vooral in *tegenstrijdige* bewegingen zoekt Dalcroze zijn kracht. Moeten de handspieren bij pianisten niet honderdmaal tegenstrijdige bewegingen uitvoeren? Triolen tegen zestienden enz. Vereischt Bach's contrapuntische schrijfwijze niet reeds bij 't kleinste nummer absolute onafhankelijkheid van rechts en links? Welnu, Dalcroze eischt die onafhankelijkheid voor *alle* ledematen onderling. Het krachtsbewustzijn zal er door gesterkt worden en alles komt eindelijk tot een harmonische uiting.

Hij zelf, Dalcroze, is de verpersoonlijking van zijn leer. Expressief is alles aan hem. Als hij naar iemand luistert, luistert zijn geheele lichaam; als hij iets uitlegt, praat zijn heele persoon mee; kijkt hij ineens op, zijn handen kijken mee op; is hij sterk over iets verontwaardigd, zijn knieën doen diep geërgerd! Alles leeft aan hem en dat maakt hem tot een zeldzaam boeiend paedagoog. Zelf doet hij alles voor, en dat met een losheid en een hupschheid alsof hij een jongen van 16 jaar was. Een dame zei tegen me: ‘Il est si jeune en tout ce qu'il fait; voilà son charme.’

Het onderwijs *schijnt* dwaas eenvoudig. Maar het leert zeer moeilijke dingen. Of juister: de leerling blijkt o zoo.... ‘dom’, We

weten het allen van grapjes als dat van de linkerhand die wrijft over het tafelvlak, terwijl de rechter tikjes geeft. De twee handen slaan vierkwartsmaat in canonvorm, het hoofd slaat tweekwartsmaat, de voeten accentueeren sterke maatdeelen. En dan de oefeningen ‘voor de ontwikkeling van den spontanen wil’. De leerlingen voeren een pas of beweging uit; op 't commando van ‘hop!’ moeten zij, op 't onverwachtst, *dadelijk* het tegenovergestelde doen of een nieuwe, vooruit afgesproken beweging maken.

Deze oefeningen zijn van de zesde soort, in het vlugschrift opgesomd. Er zijn: rhythmische ademoefeningen; oefeningen voor 't lichaamseven wicht; marschoefeningen; gehooroefeningen; tegenstrijdige bewegingen en dan die voor de ontwikkeling van den spontanen wil.

Ziet gij wel, dat de oude De Maistre plezier in deze oefeningen zou kunnen vinden, al lijken ze wat... paganistisch!? Deze ‘eeuw van het kind’, van den werkman, en van de hemel weet wat meer nog, *is* er gelukkig óók een van het lichaam. Ach, voor velen onzer, die de evenaarslijn over zijn, is de druif ietwat zuur. Aan gewone gymnastiek hebben we te weinig gedaan, laat staan dan nu de ‘rhythmische’. Maar hadden onze ouders de badkamers in huis gekend en hebben wij niet toch leeren zwemmen?

J.D.M.

[Tweede deel]

Een huis vol menschen.
Verhaal uit het Parijsche leven.

Tiende hoofdstuk.

I.

Den avond dat Aristide en Célestin naar Roubaix waren gegaan, liep Jozette, tegen zevenen, nog even bij mademoiselle Villetard in; ze had het oude vrouwtje wat verwaarloosd de laatste dagen...

In de kamer begon het te donkeren en Mademoiselle was er niet; - dan zag zij haar zitten op het schemerig balkon, een zwart zijden sjawltje over het hoofd. Jozette drukte de deur achter zich dicht, en Mademoiselle, opkijkend wie daar was, tuurde naar binnen.

- ‘Zoo... liefje...’ zei ze hartelijk, ‘ben je daar eindelijk eens weer...? kom maar gauw zitten... ja, ja, 't is warm weertje geweest vandaag... nou komt ze wel op haar balcon af...!’ Zij dreigde plagend met den vinger.

Mademoiselle Villetard wist heel goed, dat de twee schilders dien middag uit de stad waren gegaan; ze had hen drieën, de jongens met valiesjes in de hand, de richting van de tram zien opwandelen...; maar daarover sprak zij niet. In een wat klein-bloohartige huichelarij met zichzelve vermeed zij steeds, tot in haar gedachten, elke dadelijkheid die betrekking had op Jozette's onregelmatige verhouding; zag ze hen bij toeval eens samen, of sprak een enkele maal Jozette over Aristide, dan vond ze het wel zoowat

een jonggetrouwd paar, maar overigens dacht zij altijd aan Jozette alleen. Hun gesprekje op den morgen van het jamkoken had wel een opgelucht gevoel van zuivere genegenheid voor het meisje zelf bij haar achtergelaten, maar het had niet de minste verandering gebracht in haar denkbeelden over wat zedeloos was en zondig en wat niet. Sinds dien morgen was Aristide's naam over haar lippen nog niet gekomen, en zij was dankbaar als Jozette in die verheimelijking met haar meewerkte, - wat die, uit een onbewusten drang om pijnlijkheden te voorkomen, dan ook meestal deed.

Maar dezen avond was ze nog te vervuld van dat pas genomen eerste afscheid, om in haar gewone stilzwijgendheid te volharden.

- ‘'k Ben meegegaan tot de Gare du Nord...’ zei ze als peinzend bij zichzelf, zonder verderen uitleg.

- ‘Zoo...’ Mademoiselle Villetard, plotseling wat schuwbenepen, vroeg verder niets.

- ‘Vreemd, Aristide weg,’ zei Jozette nog.

Een oogenblik rustten ze zwijgend tegenover elkaar in hun rieten stoelen. Omdat het koel werd kwamen ze dan binnen de deur zitten; mademoiselle Villetard stak in de zitkamer de lamp aan.

Maar al gauw had het oud vrouwtje weer haar effen, lieve gezicht van altijd, en onder de zoetjes komende en wegvlottende gesprekjes, ging over die trekken het stille weerspel glijden van heel een rijtje zorgzame bedenkselen, die haar door het hoofd trokken. Eindelijk schuifelde zij op, ging naar het buffetje, kwam terug met een grooten schotel koude ‘blanquette’ en rijst.

Ze had gerekend aan dat eten den volgenden dag mee nog genoeg te hebben, want zij gebruikte zoo weinig; maar nu was haar iets veel beters in de gedachten gekomen.

- ‘Ik heb toch weer zoo dom gedaan...’ zei ze met een kostelijk comédie'tje van berouwvolheid, ‘kijk ik nou eens een schaalvol ineens hebben gekookt en daar heb ik om één uur ook al van gegeten... morgen zal het bedorven zijn... zou jij mij straks niet eens helpen, Jozette...?’

Jozette doorzag best de bedoeling: Villetardje wou haar niet alleen laten, dien eersten avond; maar ze zei enkel: ‘heerlijk! blanquette, daar houd ik zoo van!’

Mademoiselle Villetard keek verrukt, dat haar leugentje zoo goed lukte, en toen Jozette maar aanstonds zelf voor het warm maken ging zorgen, raakte zij, wat zwakjes-gemakzuchtig, nog daniger in haar schik... nu kreeg ze ook voor een keertje weer eens zonder moeite haar maal opgediend... dat eeuwige kokkerellen en dat altijd weer voor zichzelf het zelfde bordje en schaaltje opzetten en weer afnemen, daar had zij een zusje aan dood.

Zij zat behaaglijk rechtuit in haar trijpen leunstoel aan tafel, de wat gelige, blauw dooraderde handen in den schoot, en ze keek zoo maar zonder veel te zien, terwijl achter in haar hoofd alweer een nieuw rijtje overleggingen zich uitspon.

- 'Kijk, daar heb je het,' zei ze opeens liefjes-verwonderd, als een oogenblik het klein bedrijf bij het gaskomfoor in haar aandacht was gekomen, 'jij zet het lang op een laag vlammetje, en ik wil altijd alles gauw klaar hebben... ik denk dan: wat is zulk gas toch heerlijk, zoo zet je iets op en zoo kookt het al... maar dan moet je altijd zoo vréése lijk hard roeren, of het brandt aan...'

Jozette lachte; die Mademoiselle! met al haar geleerdheid was ze soms net een klein kind, - je zou 'r wel eens eventjes gauw op haar wassig-roze, oude koontjes willen kussen.

- 'Zóó... roeren... Mademoiselle!' lachte zij nog en zij deed, uitbundig, met hetzelfde vertrokken gezicht en hetzelfde ingespannen gebaar, de mimiek na.

Dan lachten zij beide.

Maar toen het eten stond opgedischt was er nog even een moeilijk momentje voor de oude vrouw. Ze had dat vooruit niet zoo bedacht, maar nu, plotseling, in een schril gevoel Jozette weer even wetend het grisette'tje van een artiest, dacht zij -: 'hoeveel wijn zou ze drinken?... veel zeker... ze zal dat gewend zijn...'

Zijzelf, uiterst matig, deed drie dagen over een half fleschje. - Ja, ze zou den liter maar opentrekken, dien ze altijd, voor een bizondere gelegenheid, in huis hield. Er was een lichte onwil in haar, dien ze niet kon onderdrukken, en ze had ook niet den moed, voor Jozette naar haar maat te rekenen.

Maar als zij, wat traag, bij het buffetje scharrelde met den kurketrekker en de groote flesch, kwam beslist Jozette

tusschen beide, het nog voor de helft volle halfje, dat bij het dekken op tafel was gezet, tegen het licht houdend: ‘Voor mij niet... er is nog genoeg... ik drink maar een scheutje door mijn water... heusch niet...’

Mademoiselle Villetard, verlucht, zette de flesch weer op het kastje, en gerustgesteld nu, zei ze gul: ‘je kunt het anders krijgen, kind.’

Onder het lamplicht zat de oude vrouw even met gebogen hoofd over de gevouwen handen; dan vingen zij den maaltijd aan.

Er was een groote, zuivere vreugde in haar hart.

Wat zaten zij daar nu vredig samen aan het eenvoudig avondeten, elk zijn onschuldig glaasje ‘eau rougie’ naast het bord; en Jozette, die zoo keurig en bescheiden at als zij het haar keurigste leerlingetjes maar had kunnen leeren, en die onderwijl zoo een genoeglijk tafelgesprekje voerde... O! als zij rijk was, zou ze dat meisje wel altijd bij zich willen houden!

En weer dacht ze: - als ik haar toch eens op den goeden weg kon brengen, nu ik haar zoo alleen heb...!

Toen de blanquette-schotel bijna leeg was en Jozette al twee maal had bedankt, stond het oude vrouwtje zelf op om de kruimpjes van 't servet te vegen, en zij haalde nog een dessertje voor den dag van een stukje Gruyère en een schoteltje met drie perziken.

Ze had graag willen vragen hoe lang de twee schilders wegbleven, doch dat viel haar te moeilijk.

En terwijl Jozette de tafel weer leeg ruimde, was er maar al in haar vriendelijk vogelhoofdje een drang van bedenkingen, die haar koontjes deed blozen en haar stil maakte en afgetrokken.

Ze moest haar niet veel alleen laten, dat was zeker; ze berekende of de beurs het toeliet, om haar iederen dag ten eten te hebben... dat was wel bezwaarlijk, maar het zou kunnen; ook was er een vage dwaling van spreuken door haar gedachten, iets van winnen door liefde, en van de deugd aantrekkelijk maken... als ze eens een middagje met haar uitging?

Maar daar schrok ze toch nog voor terug. Hier op haar stille kamer in den nok van het huis, waar zij niemand zagen en niemand hen zag... maar buiten, tusschen de menschen... ze kon Emilietje tegen komen af de oude baronne de Neuflize... en als die eens vroegen met wie ze daar ging...

En toch moest ze het doen, vond ze; 't was haar plicht.

Doen wat de hand vindt om te doen... Maar waar heen zou zij gaan met Jozette?

Dat was opeens een groote, hulpelooze leegheid in haar hoofd. Zij zelf ging nooit uit. Den Louvre, dacht ze. Maar in den Louvre waren zooveel onbetamelijke schilderijen, dat was misschien niet goed voor Jozette. Zij wist er ook slecht den weg. Weer zat ze te verzinnen.

Als twee roodige brandvlekken vlamden haar koontjes onder de donkerder weggezakte oogen. Jozette had haar al een paar maal, onder het heen en weer loopen, verwonderd aangezien, vroeg dan, bezorgd, of haar iets scheelde, of ze zich ziek voelde.

- 'Hoezoo, liefje?' schrok mademoiselle Villetard. Zij had, sinds zij alleen woonde, veel kleine angstjes over haar gezondheid, een bezorgdheid voor zichzelf, gehouden uit den tijd, toen haar geringste ongemakjes dadelijk met een kopje van dit en een glaasje van dat uit de welvoorziene keukens en kelders werden tegemoet gekomen, en voor elk ongesteldheidje de huisarts gereed stond. 'Dacht je, dat ik er ziek uitzag...?'

Maar Jozette stelde haar gerust; - nee, nee, het was haar maar zoo ontvallen... Mademoiselle had zich misschien wat druk gemaakt...

Het vrouwtje knikte toestemmend.

- 'Jozette,' vroeg ze op eens, 'heb je het Panthéon al 's gezien?'

- 'Ja...' zei Jozette, verbaasd en met een nieuwsgierigheid in haar stem naar wat dat vraagje beduiden moest. Zij praatte even over den koepel en over Puvis; als zij een paar technische termen gebruikte, voelde mademoiselle Villetard zich eensklaps op zeer vijandig terrein.

- 'Zeker, zeker,' zei ze gauw en het gesprekje brak weer af. Nog altijd zittend aan de tafel, die Jozette eerst had leeggedragen en dan weer vol schoongewasschen aardewerk gezet, ging zij nog eens het summiere plattegrondje na, dat zij van Parijs in haar hoofd had.

- Carnavalet, overlei ze; maar ze wist niet precies waar dat lag; ver weg; ze was er alleen per rijtuig geweest.

Stil en zorgzaam bewoog Jozette's bedrijvigheid door de avondlijke kamer.

- ‘Ze is het zoo waard,’ dacht mademoiselle Villetard, ‘'t is een meisje uit honderd.’

Dan, op eens, met haar charmante ouwe-vrouwtjes-viefheid kwam zij de stilte breken.

- ‘Maar in Cluný ben je toch nog niet geweest?’ vroeg zij, gespannen.

- ‘Nee...,’ zei Jozette, met nog wat sterker de nieuwsgierigheid van daareven in haar stem.

- Dát was een vondst! verheugde zich mademoiselle Villetard bij zichzelf. Dom, dat ze daar niet eerder op gekomen was. Naar Cluny, daar was ze vroeger met al haar leerlingetjes heengegaan; Cluny, zoo rustig en zoo interessant en zoo aardig ook; je kon daar aan allerlei eens een lesje vastknoopen in de geschiedenis en de aardrijkskunde en de ethnographie, en anecdotes vertellen over de draagstoelen en de oude koetsen en het antieke schoenwerk...

- ‘Nou, liefje’ zei ze, in de wolken, ‘dan gaan wij morgenmiddag samen eens naar Cluny!’

Jozette had een uitroep van bizondere verrassing. Zij keek heel blij, en verwonderd tegelijk. Maar plotseling betrok haar gezicht. Zij kleurde. Er kwam iets wonderlijk verwikkelds in haar tot klaarheid. Zij voelde op eens die erg blije verrassing als de erkentenis van altijd gedacht te hebben, diep-in, dat Mademoiselle met haar wel nooit zou willen uitgaan. Zij was gekrenkt en vernederd in zichzelf. De tranen drongen haar naar de oogen; zij keek stug, of zij ging weigeren.

En mademoiselle Villetard, zij wist niet waarom, dadelijk na haar belofte, had ook iets vaags van verwarring en beschaamdheid in zich gevoeld.

Ontwijkend elkaars blikken zaten ze een kort oogenblik schuw tegenover elkaar.

Dan was het de groote genegenheid voor Jozette, die bij mademoiselle Villetard het won.

- ‘Je zult er mij zoo'n pleizier mee doen, liefje,’ zei ze hartelijk.

- ‘Heusch waar?’ vroeg Jozette, plotseling verlucht.

En in groote opgewektheid spraken zij dan het uitgangetje voor den volgenden middag af.

Toen mademoiselle Villetard, dien morgen, zich kleedde voor de wandeling, was er nog een lichte onrust in haar achtergebleven: als Jozette nu maar niet, in de meening zich netjes te moeten maken, vreemde dingen aandeed... Je kon nooit weten... Maar nee, nee, dacht ze dan weer, Jozette zag er altijd zoo eenvoudig en zoo op en top behoorlijk uit... ze maakte nooit van die rare randen onder haar oogen en ze smeerde nooit rouge op haar gezicht... alleen zooals zij vroeger het haar droeg... dat opvallend zware zwart midden over haar bleeke wangen... en den laatsten tijd had zij ze weer een paar maal zóó met die jongens zien uitgaan; als ze nu maar niet met dat kapsel kwam...

Doch het binnenkomen van Jozette verjoeg al die kleine angsten. Het haar even uitbollend onder den witten canotier, in haar smetteloos wit batisten blousje en wit linnen rok, zag zij er keurig en bekoorlijk uit als een pintere, fijne Engelsche.

Zij mocht gezien worden zoo, dacht mademoiselle Villetard. Alleen even een loos leugentje: ‘liefje, er zit een zwartje op je wang’, en met de punt van haar schoone zakdoekje tikte zij een ietsje te veel wit bij den linkerooghoek weg, heel losjes maar, want het poederen op zichzelf gaf haar geen aanstoot; al de moeders van haar leerlingetjes hadden het ook gedaan.

En welgemoed draaide mademoiselle Villetard de deur van haar appartementje in het dubbel slot.

Maar op het portaal van de derde verdieping kwam er een onaangenaamheid. Daar stonden, in buurgesprek, de oude Antoinette en Julie van mademoiselle Lefournier. Dat was wel van beiden een haastig beleefd groeten naar het oud mevrouwtje, doch dadelijk daarop een zoo onverholen gezichtsspel van verbazing en misprijzen, dat Jozette het bloed naar de wangen schoot. Een verdieping lager voelde zij nog het vijandig kijken der twee vrouwen in haar rug, en steelswijs opzij oogend zag zij met een schrikje, dat ook mademoiselle Villetard sterk had gebloosd.

Toen zij langs de loge gingen, meende zij nog eenmaal een zelfden beleedigend-verwonderden blik te betrappen uit de onbescheiden blauwe oogen van madame Carpentier.

Het was een verruiming als zij eindelijk buiten liepen.

En toen werd het ook wel prettig. De klare Septembermiddag stond zoo stralend en luchtig doorwaaid in de straten en zij liepen zoo vertrouwelijk en stilletjes-aan naast elkaar... Jozette deed haar best de kleine ontstemmingen te vergeten; het moest een heugelijk middagje worden met Mademoiselle!

Mademoiselle Villetard had een eigenaardige manier van loopen buitenshuis, iets of zij eens en voor al haar tred had gemeten naar de kindervoeten, die op de tallooze dagelijksche uitgangen van vroeger naast de hare hadden gegaan; zij nam kleine, vlugge pasjes van een ingehouden ijver, die maakten dat zij druk liep en toch langzaam vooruit kwam.

Jozette, gewend aan het stevige stappen met de jongens, regelde zoetjes-vermaakt haar beslister wijze van gaan naar het treuzelige dier vieve dribbelpasjes; zij vond er iets schattigs in van kinderlijkheid. En het heele figuurtje van mademoiselle Villetard had iets bizonder lief-naïfs, zoo op straat: de val van haar japonsleepje, als zij dat eens even niet opnam, en de manier waaròp zij het opnam boven de te korte onderrok, die den schoenrand bloot liet; de snit en de val langs de lage, smalle schouders van het zwart kanten mantille'tje; het trouwhartige van haar rondgeluifeld stroohoedje met het krippen sluiertje en het bosje donkere violen, en hoe dat hoedje stond, zoo kwiek en zoo ouderwetsch, boven het even golvend grijs der beide voorhoofdsgordijntjes; de manier waarop het zwart-garen-gehandschoend handje, neergeknakt van de opgaande pols, en strak aan het lijf, het kleine losjes-uitplooiende zonnescherm droeg; - dat alles was zoo innemend jong-oud, zoo preutsch en zoo parmantig tegelijk, dat Jozette haar het liefste oud vrouwtje vond, dat ze ooit had gezien.

- 'Ja,' zei mademoiselle Villetard, toen zij langs een kleine 'bonneterie' kwamen, 'dat is een heèle goèie winkel hier... je kunt er voor allerlei toch zoo practisch terecht... een bosje lint en een klosje garen en een hoedespeld... ik koop er ook mijn zeep en mijn jujubes...'

Zij trachtte zoo onderhoudend mogelijk te zijn; Jozette moest volstrekt niet vinden dat het wandelen met háár zooveel saaier was dan met de schilders.

- 'Kijk,' zei ze, 'hier is de Rue Michelet... weet je wel wie Michelet was?'

- ‘Nee...,’ lachte Jozette.

Michelet, dat was een groote historicus, die dit had geschreven en dat...

Jozette was wat minder spraakzaam dan gewoonlijk; zij had zoo maar een stille verheugenis in haar hart over iets heel liefs en zij dacht ook aan Aristide en aan Bouboule; maar mademoiselle Villetard wou juist dat zij bizonder gezellig en opgewekt samen zouden zijn...

Na de Rue Auguste Comte was het heel druk van wandelaars op den Boulevard St. Michel geworden. Jozette, met overleg, liep zedig, haar groote oogen neergeslagen, bang dat iemand op haar lette en dat Mademoiselle dat dan merken zou. De gesprekjes luwden; soms gingen zij een eindje zwijgend naast elkaar.

Mademoiselle Villetard, als ze wat lang aan één stuk liep, zelfs hier waar de straat daalde, werd altijd een beetje aamborstig en haar niet sterk hoofd kon ook moeilijk nog drukte van veel gesprek hebben boven de drukte der straatbeweging uit. Ze was zoo gewend, op haar nu al vier jaar altijd eenzame wandelingetjes, stil voor zichzelf al haar kleine zorgen te overpeinzen, wat ze morgen eten zou, wanneer ze voor haar rentetjes naar de spaarbank moest, hoe ze met haar maandgeld stond; - ook nu, zoo gauw ze wat moeilijk-moe ging loopen, dwaalden een enkele maal haar gedachten weg uit de omgeving, verdoezelden even in klein gemijmer, tot, met een schokje, ze weer bij de werkelijkheid terug kwam. Haastig zocht ze dan iets te zeggen, zei het met een wat vreemd opgeschroefde levendigheid, zoodat Jozette, overrast, niet dadelijk met een natuurlijke belangstelling er op in kon gaan, iets vaags antwoordde of stil bleef.

Dan had mademoiselle Villetard een plotselinge schrik, alsof er iets gewichtigs mislukken ging.

- ‘Gek... Bouboule... toen hij wegging...’ dacht Jozette. Op eens herinnerde zij zich hoe Aristide een maand of wat geleden zei: ‘hij gaat nooit meer met dat juffertje van hem uit...’ Een golf van allerlei pijnlijke gedachten kwam in haar opgestuwd. Och, nee... 't was enkel Bouboule's goedigheid, hij was altijd zoo vol zorg voor Aristide en voor haar... nee, nee, daar vergiste zij zich in...

Maar, o! wat ze blij zou zijn als haar jongetje er weer was!

Zij voelde zich op eens, hier op hun gewoonlijken weg, zoo onwennig verlaten loopen naast het oude vrouwtje, dat haar vreemd was geworden of zij ze vandaag voor het eerst zag.

- ‘'t Is iets heel bizonders, voor 't eerst met iemand op straat gaan,’ dacht zij.

- ‘Dat weet je misschien niet, Jozette,’ kwam plotseling met dat jachtig toontje in haar stem de oude vrouw: ‘Cluny was oorspronkelijk een Romeinsch paleis en later hebben de oude Fransche koningen er gewoond...’

Ze liepen de Place de la Sorbonne langs, keken even voor een winkelraam met aardewerk, sloegen dan den hoek der Rue du Sommerard om; door het kleine Gothische poortje in den gekanteelden muur kwamen zij op de grijze binnenplaats, goudig van zon en groenig van schaduw, klooster-stil met z'n mooi oud putje van kunstig smeedwerk en z'n stemmige bogengang.

Een weldadige rust kwam over hen beiden, een bevreemding om zóó landelijken vrede, plotseling na de woelige straten... maar mademoiselle Villetard, vol vuur en waakzaamheid weer opeens, voerde haastig Jozette naar binnen, het duistere museum in, waar de oude stilte nog dieper sprak in den verhallenden stap en het vlagende praten van een suppoost met den vestiaire-man; ongeduldig wachtte zij, dat die, met zijn talmende, afwezige gebaren, haar parasol aan zou nemen; zij kreeg er een houten nummertje voor, en toen dat te groot bleek voor het gaatje in haar handschoenpalm, moest ze zenuwachtig lang zoeken naar haar portemonnaie, waar ze het beverig-gejaagd in wrong; dan, haastig, ging zij Jozette vóór, doorliep snel de eerste zaal, waar de donker eiken spinden en kisten haar niet belangrijk leken, - en langs de hooge koorbanken vol beeldengroepen en de zware, lederbekleede koffers schoof zij regelrecht af op de vitrines in het midden der zaal ernaast.

- ‘Voici! voici!’ zei ze, met een kinderlijke opgetogenheid.

In den gedempten lichtval door de weinige en belommerde vensters der laag-gezolderde zaal, rijden daar, wat onduidelijk eerst onder de groote glimmende glas-schijven, de honderden paren historisch en uitheemsch schoeisel....

Mademoiselle Villetard wist zich hier dadelijk terecht.... zij overzag even haar vitrine-reeksen.... ‘pantoffel van

Napoleon I,' wees ze aan; 't was een gewone puntige pantoffel van goudleer, zonder versiering en met een vlakken zool; 'en dit... dat is de schoen van Henri de Montmorency...'; zij vertelde wijdloopig over een muiterij van dien Montmorency en van een Gaston de Paris... en hoe hij onthoofd werd in 1632...

Jozette, volgzaam, boog zich over de vitrine, bezag het zwart-lederen voetbekleedsel met zijn wonderlijk hoogen hak en zijn vierkanten neus... ja... ze vond er eigenlijk niet veel aan... maar zij luisterde toch met vriendelijke belangstelling.

Mademoiselle Villetard, wat opgewonden, zocht weer de glazen bakken langs... 'soulier ayant appartenu à Catherine de Médicis...'

Langzaam wende zich het oog aan de schemerige glimmeringen van het glas... Jozette hoorde maar vaag naar de verhalen over die Catherine de Médicis... Karel IX... de Bartholomeus-nacht... zij knikte telkens even, keek Mademoiselle eens aan, als een teeken dat zij luisterde... dan ontliep haar blik weer den bewusten schoen en het verhaal, ging op eigen gelegenheid te dwalen in de dichtbije vakken... Met een verstrooid vermaak merkte zij belachelijkheden van vorm en afmeting... wat een allerzotste lange punten!... wat een domme hooge blokjes!... wat een zevenmijls-laarzen!... Soms viel ook het bizonder kunstige van een borduurwerk of het snoezige van een satijnig teêr kleurtje in haar aandacht... Er waren daar een paar zachtgroen zijden schoentjes met kleine figuurtjes van wit satijn bestikt en met langs den bovenrand een ruche van groen-en-wit-satijnen lintjes; en een paar andere, geheel geborduurd, tot het bekleede hakje toe, met randen vergeet-mij-nietjes en rozenknoppen en margerieten, en nog een ander stel, van zwart satijn, bestikt met witte bloemetjes en takjes bloedkoraal...

De uitleggingen van mademoiselle Villetard waren Jozette wel wat geleerd... Nou ja, die oude Duitschers, die droegen dan zeker zulke plompe dingen, die er uitzagen als van hout en met koperen banden om het been... maar de 'oud-Duitsche beschaving', dat kon haar toch werkelijk niet schelen... Heetten die middeleeuwsche schoenen 'poulaines'? dat vond ze nu wel aardig... dol om daarmee naar een

bal masqué te gaan, dacht ze... je zou er alleen wat moeilijk op dansen misschien...

Toen zij één rij vitrines hadden afgekeken, begon mademoiselle Villetard aan de tweede.

Jozette voelde opeens hoe duf-warm het in de zaal was en zij moest snel een geeuwtje onderdrukken.

Maar mademoiselle Villetard was een en al gëanimeerdheid. Zij vond het heerlijk, na haar vier jaar van ambtsrust, zoo eens gemoedelijk weer een uurtje onderricht geven; zij had, vond zij zelf, nog altijd het goede toontje van vriendelijk overredenden ernst en opgewektheid...

- 'Avançons, avançons...!' zei ze toch eindelijk, hupsch, als zij meende te merken, dat de aandacht van Jozette verflauwde.

Achter elkaar aan, mademoiselle Villetard wat jachtig voorop, gingen zij weer twee zalen door, kwamen in de Spaansche en Italiaansche afdeeling, bij de 'Aanbidding der Wijzen', met zijn wel vijftig statuetjes... 'Napolitaansch' verwittigde mademoiselle Villetard; dat stond op het vergulde étiquetje; ook wees zij op allerlei kleine eigenaardigheden van kleederdracht... Zij doolden langs tallooze altaarstukken en beelden en kerksieraden en grafmonumenten en wandtapijten, waar in een wazigen doezel Jozette's blik overheen gleed, tot mademoiselle Villetard haar vijf rouwschreiers op het graf van 'Philippe le hardi' terugvond... dat was altijd een stokpaardje van haar geweest.

Dan bezagen zij vluchtig de oude Romeinsche badzaal, waar eigenlijk niets te zien viel... zij gingen weer langs Vlaamsche gobelins, langs altaarstukken en kerksieraden en grafmonumenten... een groep der drie schikgodinnen van Pilon vond Jozette mooi, maar mademoiselle Villetard dreef haar voort.. hier, dit was interessant, de mantels en ketenen van de Ridderorde van den Heiligen Geest...

Eindelijk, moe en warm, kwamen zij in de groote zaal der oude galakoetsen.

Jozette, die het 'Musée des Voitures' in Versailles kende, vond hier niet veel nieuws; maar mademoiselle Villetard draafde nog zoo welgemoed tusschen al de vergulde en beschilderde karossen en draagstoelen en arresleden rond, en bij het zwenken langs de portieren en de disselboomen had

het klein naïf sleepje van haar zwart japonnetje zulke aandoenlijke rukjes en wendinkjes van schichtigen ijver, dat Jozette niet anders kón doen dan als een gezeggelijk meisje er maar achter aan loopen en luisteren en kijken...

Het liep toen tegen half vijf.

Mademoiselle Villetard zat op een bank in een hoek der zaal. Zij was doodaf; haar zwart luifelhoedje met de paarse violen stond schuin voorover op de uitgezakte haargordijntjes, die zij, verlegen glimlachend, probeerde bij te strijken. Met haar zakdoek bette zij zich het voorhoofd, dat klam was, en haar halsje onder de kin. Een klein sliertje haar hing langs het oor over de linkerwang. Zij zuchtte, in de lichtelijke verwondering van eensklaps gekalmeerde opwinding.

Jozette, ook wel een beetje verhit, zag die ontreddering aan met de wat beschaamde toegeeflijkheid, die men tegenover de even pijnlijke belachelijkheden van oude menschen heeft. Er was ook een neveligheid in haar hoofd alsof dit alles een goedig zonderlinge droom was, die zij over een zonderling vervormde mademoiselle Villetard bezig was te droomen.

- 'Wil ik zien of ik een glas water voor u kan krijgen?' vroeg zij, als het vrouwtje, nog altijd schuchter-verward met haar-gordijntjes en hoedje in de weer, op de bank bleef zitten.

- 'O! nee, nee, liefje,' zei mademoiselle Villetard 'ik blaas maar eens even uit!'

Zij was zeer voldaan over hun museum-bezoek; zij was blij, dat zij zelf al die aardige dingen weer eens terug had gezien en voor Jozette moest het ook prettig en leerrijk zijn geweest; zij had heel wat wetenswaardigs er zoo bij kunnen vertellen... Maar ze was erg moe. Zij zuchtte nog eens, een beetje luchtiger al. Het zitten deed haar goed. Door een open ruitje in het raam kwam er een verkwikkende frischheid binnen.

Jozette stond aarzelend voor haar, niet recht wetend wat ze doen moest. Dan schoof het vrouwtje wat opzij, maakte een plaats naast zich open en zij zaten samen nog een oogenblik.

- 'Een mooi museum, nietwaar?' vroeg mademoiselle Villetard.

- 'Ja... heel mooi,' zei Jozette.

- 'Interessant om gezien te hebben, hè?' vroeg ze nog eens, wat later.

- 'Ja, ja, zéker,' zei Jozette.

En opgefrischt en uitgerust, in het aangename bewustzijn van den welbesteden middag, kwam mademoiselle Villetard op eens, weer vief en charmant, met een voorstel: - Kom, nu moesten ze toch samen ergens nog een lekkertje gaan eten... dat hadden ze, na al dat werken, wel verdiend, wat vond Jozette?

Jozette lachte. Daar was op eens haar oude mademoiselle Villetard weer voor den dag gekomen, zoo vergenoegd gulhartig als zij dat vroeg... Wat kon ze toch lief zijn!

En zonder verder te kijken, liepen zij alle zalen terug, losten bij de vestiaire het nummertje in, staken de binnenplaats met zijn gothische poortje, zijn portiek en zijn ijzeren put weer over, waren op den Boulevard St. Michel.

- Op de Place de Médicis, zei Jozette met een lichten drang, was er een heel goede confiserie... Ja, daar zouden zij dan naar toe gaan, werd besloten. Doch terwijl zij langzaam den stijgenden boulevard opliepen, was mademoiselle Villetard maar al als een schichtig haasje naar rechts en links aan 't gluren, of zij nog soms niet een anderen koekebakker in het oog kon krijgen... ze had een flauwe herinnering aan dien winkel bij de fontein als aan een café-achtige inrichting, waar men met stoelen en tafeltjes buiten zat en waar ook likeuren werden gedronken... ze wou daar eigenlijk liever niet heen.

Maar Jozette was juist erg verheugd over dat eind van den middag. Diep in haar stak nog altijd een klein meisje, dat overdreven verzotheden heeft op een uitgangetje of een versnapering. Met de jongens dronk zij altijd haar glas koffie in een niet te duur café; zij joeg ze niet graag op extra kosten en zoo had zij over dien winkel nooit gerept... maar zij had daar vaak een soort van lichtgroen geglaceerde taartjes en een soort vruchtengebakjes met geslagen room voor de ramen zien liggen, die haar als een opperste van verfijnde snoeperij hadden toegeschenen.

Ze was wel eens op het punt geweest er binnen te gaan en ze te koopen, had het toch niet gedaan; met een kleine epicuristische belustheid had ze gedacht: nee, van die taartjes moest ze het volle plezier hebben, die wou ze alleen eten op een heel bizonderen keer of bij een feestje... Ze vond het nu genoeglijk en lief, met mademoiselle Villetard dat feestelijkheidje te beleven.

Maar voor zij tot aan de Rue Monsieur le Prince waren gekomen, vroeg het oude vrouwtje: ‘Zou het niet al te druk zijn in dien winkel, Jozette? ik houd zoo niet van die erge drukke gelegenheden...’

Zij had een huis of vier van te voren een soort melkinrichting gezien, een heel net winkeltje, alles wit geschilderd, proper en met een blinkende uitstalling van kopjes en bordjes op een toonbank; ‘thé, café, chocolat’ had zij op een groot wit karton voor 't eene raam gelezen. Daar leek het haar zulk een aardig en rustig-vertrouwd zitten.

Toch liep zij nog mee bij den apotheker den hoek om, volgzaam onder de aandrift die van Jozette uitging; maar toen zij, achter de twee trottoirstukken vol menschen voor de beide koffiehuizen, het trottoir van den suikerbakkerswinkel ook tafeltje aan tafeltje bezet zag - één onderscheidde ze er duidelijk, twee jonge mannen zaten er met bakjes roze ijs en glaasjes groenen drank voor zich - toen schrok ze terug.

- ‘Nee, nee,’ zei ze wat bazig in haar plotselingen angst, ‘daar gaan we maar niet; ik weet iets veel beters!’

En zoetjes sukkelden ze terug naar de melkinrichting.

Jozette was een beetje boos; dat zitten daar in de pâtisserie van de groene taartjes, dat liep niet weg... maar ze begreep niet, waarom Mademoiselle plotseling zoo raar en zoo kinderachtig deed... voor die vreemde menschen hoefde je toch niet bang te zijn!... Zou ze met hààr misschien daar niet zitten willen? dacht ze dan.

In de melkinrichting dronken ze ieder een kop koude vanillemelk en zij aten een grooten, platten koek met gestampte amandelen erop; dat was heel lekker, maar Jozette moest alleen even denken aan de tractatie bij een schoolfeest.

Zij bedankte voor den tweeden koek; toen aten mademoiselle Villetard en zij er ieder nog een halve.

Met het wat bleekjes zelfvoldaan keuvelend oud vrouwtje naast zich, wandelde zij een half uur later in veel verward en onrustig gedenk naar huis terug.

II.

Den volgenden avond, een Zondagavond, stonden de twee ‘schimmetjes’, door de buitengewone omstandigheid nog strakker

en stemmiger dan gewoonlijk, bij mademoiselle Villetard voor de deur; zij waren er op visite gevraagd. Schuchtertjes kwamen zij binnengeschoven, schikten geruischloos haar grijskatoenen kleedjes op de klaargezette stoelen, gluurden met een verheimelijkt vrijpostige nieuwsgierigheid het vertrek rond, waar alleen een schemerlampje op een hoektafel brandde, voor de gezelligheid.

Twee brave, degelijke meisjes, twee modelletjes van plichtsbetrachting en eenvoudige tevredenheid, dat kon niet anders dan een uitmuntend voorbeeld wezen voor Jozette, had mademoiselle Villetard overlegd, en met een groote beleidzaamheid had zij de samenkomst geregeld: tegen half acht waren mademoiselle Cateau en mademoiselle Léontine gevraagd, - die wou ze eerst een beetje op dreef laten komen - en dan om acht uur verwachtte zij Jozette.

'Ja, ik begrijp hoe heerlijk dat moet zijn,' zei mademoiselle Villetard met een bijzondere opgewektheid, 'zoo twee zusters, altijd samen...'

'Wij zijn nichtjes,' kwamen tegelijkertijd, wat bitsig of ze verongelijkt werden, de beide meisjes.

'Hé?... ja?... zoo!' verwonderde zich mademoiselle Villetard.

'Wij worden anders véél voor zusters aangezien,' zei Cateau.

Cateau was de jongste; zij had voor haar klein postuur een breed gezicht, egaal bleek met een paar forsche, vaal-roze lippen. Haar groote, grijze oogen stonden flauw en strak tegelijk, als moeilijk van bewegen onder de zware oogleden. Léontine was veel knapper; die had van nature een lichte kroezing in de korte, donkerblonde springhaartjes rond de slapen, en haar neus was wat fijner; maar de oogen waren van hetzelfde vadsige grijs en haar lippen slechts even leniger en rooder; toch was zij veel bijdehandter. Zij hadden beide vroeg-scherpe groefjes van de neushoeken naar den mond.

Onwennig zaten zij op haar stoelen, of zij zoo weer op wilden staan en heengaan. Zij hadden ieder eenzelfde soort wit linnen kraagje uit een naai-taschje te voorschijn gehaald om aan te borduren, maar daar het schemerlampje geen licht genoeg gaf, lieten zij het werk, als weemoedig, in den schoot rusten.

Toen mademoiselle Villetard over hun atelier-leven begon te praten werden zij wat spraakzamer: - Met hun hoevelen of ze waren?... ja, lieten ze eens zien... de patronne en de ‘première première’ en de twee andere premières en drie apprêteuses en drie garnisseuses... ja, 't was een groot atelier... dat waren er al tien... en dan de recopieuse en de vijf leermeisjes en de twee verkoopsters en de manutentionnaire.

- Wat dat was? vroeg mademoiselle Villetard.

- Wist zij dat niet? - dat was de juffrouw, die het toezicht had over het ‘heilige der heiligen’, de groote bergplaats... waar de materialen lagen... de manutentionnaire gaf alles uit... o gunst! nee! dat ging maar zóó niet!... alles wat je noodig hadt, al was 't maar een kwart metertje lint of een reepje tulle, werd op je naam genoteerd... niets kwam daar uit of het was opgeschreven... zelfs de premières moesten er terechtkomen... twee gitten gespjes - alstublieft, - maar eerst aanteekenen... anders zou er ook maar niets verdonkeremaand worden!...

- ‘Die touffe rozen, verleden week, waar de knoppen uitgesneden waren!’ zei Cateau met een schamper lachje.

Léontine trok een mal scheef gezicht, waarvan de andere de beteekenis scheen te begrijpen, want zij antwoordde dadelijk: ‘Ze wou het van morgen nog niet gelooven.’

- In hun eerste atelier, op den Boulevard St. Michel, daar was het heel anders geweest... dat was een kleine zaak en daar ging alles veel gemoedelijker toe... Cateau had daar den rayon van de burgerkapothoeden gehad en zij, Léontine, maakte de ronde modellen van 9 frcs. 45... altijd hoeden van 9 frcs. 45... niet anders... maar je wist dan ten leste ook precies wát je nemen kon en hoevéél, om niet boven den taxe te raken... ze had toen in den donker wel een dozijn verschillende hoeden kunnen garneeren... ze zouden altijd op 9 frcs. 45 zijn gekomen...

- ‘Hier! nee!...’ vertelde Cateau, ‘hier was zij ‘moyenne garnisseuse’ en Léontine ‘petite apprêteuse’... ja, wist ze dat niet? op zoo'n groot atelier hadt je drie graden van garniseusses en van apprêteuses: ‘la bonne’ ‘la moyenne’ en ‘la petite’. De apprêteuses maakten de modellen van de hoeden, van stroo, en tulle en fluweel, alles... apprêteuse

zijn was eigenlijk veel moeilijker dan garnisseuse, maar je werd dan meestal ook beter betaald...

Dan kwam Léontine weer met een reeks klachten over de ‘patronne’. Een lastig mensch, dat die was! en onrechtvaardig voor haar werksters!... Zij beknibbelde altijd op de oververdiensten... ze had zelfs boeten ingesteld! tot de ‘première première’ toe tikte ze telkens op de vingers...

- ‘Van morgen, hè?... die vijf centimes... wat dat kleine nest nijdig werd,’ zei Cateau met een geniepig giecheltje.

't Scheen een scène te zijn geweest met een apprentie, die vijf centimes straf had opgeloopen en 't niet betalen wou.

- Dertig jaar geleden was de patronne als een arme duvelstoejager op ditzelfde atelier gekomen... maar dat hadt je altijd met die soort menschen, die van niks opkwamen... je zou zoo meenen, niewaar? dat die het beste voor hun personeel moesten zijn... maar precies andersom... dat waren juist de slechtste. En trotsch dat ze was op haar ‘carrière’. Minstens ééns iedere week kregen zij te hooren, dat ze ‘au bout de son aiguille’ haar positie had veroverd.

Cateau was het bitterst over de aanmatigingen der verkoopsters... die konden nog geen kapje in een hoed naaien en zij keken uit de hoogte neer op 't heele atelier... bespottelijk! alleen omdat zij den godganschen dag in mooie jurken door de pas-salons sleepten...

De twee meisjes, met veel steels-wijze blikken en verholen onder-háártjes, leefden in die gesprekken heel een afzonderlijk leven van voorstellingen en belangen en achterbakschheden.

- ‘Zoo zoo,’ zei mademoiselle Villetard nu en dan, ‘zoo zoo!’ 't Was maar goed, dacht zij, dat de twee daar van te voren haar hart eens over hadden kunnen uitstorten... 't Was zoo niets voor Jozette.

Er was de vage bevinding in haar hoofd, dat 't toch heel andere meisjes waren dan ze, zoo van een vluchtig buurpraatje op 't balcon, gemeend had; maar ze wilde zich daar niet door laten teleurstellen.

Zij was opgestaan om de groote lamp aan te steken.

Cateau en Léontine, dadelijk, wierpen zich met een stuggen ijver op haar werk; een gelijk eind van 't afgewerkte patroontje hielden zij in de linkerhand, twee kleine schulpjes telkens en een grooter, waarin drie gaatjes.

De tijd verliep treuzelig en toch te gauw. Mademoiselle Villetard, onrustig, had voor de tweede maal de grenadine ingeschonken; elke paar minuten nam eerst Cateau, dan Léontine, een muizenteugje van haar glas, zoodat het in minder dan geen tijd leeg was geweest. Ver voorovergebogen zaten zij onder de laag schijnende, omkapte lamp; de balkondeuren stonden open op den zachten avond vol klaren sterrengloor.

Toen, bij half negen, kwam Jozette; zij droeg haar wit batisten blousje en haar wit linnen rok van den vorigen dag. Zij verontschuldigde zich, dat zij zoo laat was... ze had even een briefje naar Roubaix geschreven.

Mademoiselle Villetard's gezicht betrok; of dat nu zoo'n haast had, dacht zij. Maar met het doel van dien avond aldoor helder in haar hoofdje, was zij toch dadelijk weer vol opgewektheid bij de gebeurtenissen. Zij had, vond ze zelf, een bijzonder tactvolle manier van voorstellen gehad. Zoo zonder eenige gedwongenheid een klein woordje over het buurmeisjesschap en een joviaal gebaartje, dat ze alle drie op haar gemak moest brengen.

De twee schimmetjes, onder de half-geloken oogleden, hadden dadelijk weer haar traag gerekte verstandhoudingsblikken gewisseld: zie je wel... ze hadden het wel tegen elkaar gezegd... die cocotte zou natuurlijk ook moeten komen... enfin, 't kon hun niet schelen... ze vonden het best.

Zij vonden het in den grond bizonder pikant.

Stilzwijgend zaten zij den witten borduurdraad door de schulpteekening van het kraagje te trekken, namen met een schamper-hevige nieuwsgierigheid alles op wat er aan en met Jozette was.

Jaar in jaar uit, gansche lange atelier-dagen door gewend aan het verheimelijkte praten te samen, wisten zij door elke lipplooiing, door elke hoofdwending, door elke wangtrekking elkaar een opmerking kenbaar te maken en haar loome oogen hadden een schuifelend spel van critiek dat aan ieder ontging: - nou maar, die scheen hier thuis te zijn... die liep maar zoo de slaapkamer binnen... bespottelijk om je zoo te kleeden als je toch niks was... wat een drukte!... dat hadden zulke vrouwen altijd...

Jozette, die achterna met onvrêe had gedacht, den vorigen

middag niet lief genoeg te zijn geweest, - wie weet had de taartjeswinkel Mademoiselle niet te dúúr geleken! - zei nog een vriendelijkheidje over dien uitgang; en de schimmetjes dadelijk tegen elkaar, met vinnige oogzetjes en voorhoofdsrimpelingen:

- Zeg, merk je 't wel... ze is gister ook al met haar uit geweest... dat wil ze ons eens laten hooren...

Mademoiselle Villetard, even, meende iets te merken van een verdachten oogwissel, die niet te pas kwam... eigenlijk gezien had zij niets, zij had het gevoeld; zij bloosde en keek scherper toe.

De blikken van de meisjes, op weg naar elkaar, bleven plotseling steken in hun sluiperigen gang, tuurden even onschuldig-onnoozel rechtuit, gingen dan weer neer op haar werk.

Jozette begreep volstrekt niet, hoe die twee stijve, stuursche harken daar opeens bij mademoiselle Villetard ingekwartierd zaten. Zij zag haar doodsche, grijze japonnetjes, haar weinig verzorgde tanden, haar fletse, afstootend kijkende oogen... Zij werkten of haar leven er van afhing... en mademoiselle Villetard, die zij anders nooit een naald in de hand zag hebben, prutste ook al aan een theeservetje... enfin, des te beter, ze kon dan vanavond meteen flink aan haar eigen werk opschieten, een wit wollen jakje, dat zij zich voor den winter breide... ze vond het bizonder komiek, zoo dat kransje met hun vieren; net een verzinsel voor Villetardje.

Maar ze was toch heel vriendelijk en toeschietelijk, want ze merkte hoe het oude vrouwtje al haar best deed een aangenaam gesprekje algemeen te maken en hoe moeilijk dat ging.

Mademoiselle Villetard vroeg beurtelings wat aan de schimmetjes en aan Jozette; Jozette antwoordde naar de schimmetjes en de schimmetjes naar elkaar.

- ‘En vinden jullie dat niet vermoeiend, zoo elken morgen om half acht al met den omnibus?’

- ‘Och nee... vindt jij, Cateau?’

Cateau knikte van nee... ‘Jij toch ook niet, hè?’

- ‘Maar mijn overbuurmeisje hier, die is altijd nog het vroegst op van ons allemaal, geloof ik,’ zei mademoiselle Villetard.

- ‘O, alleen van 't zomer! Maar dat dee ik,’ lei Jozette aan de beide meisjes uit, ‘omdat het anders zoo warm op ons kamertje werd. 's Winters ben ik vaak heel lui!’

Bij dat ‘ons kamertje’ hadden de twee over haar borduurwerk heen een schuin oogschuivertje naar elkaar, dan een

schuin-gauw blikje op Jozette, om te zien wat voor gezicht die daarbij trok.

Toen, al haperend, kwam het gesprek eindelijk op de nieuwe ouvrière-restaurants, en dat werd een oogenblik wel genoegelijk over en weer. Het waren inrichtingen uit de laatste paar jaar, van na Jozette's tijd. Zij had er wel eens in de couranten over gelezen en er veel belang in gesteld; de schimmetjes nu waren overtuigde voorstandsters van die half coöperatieve ondernemingen; zij raakten er niet over uitgepraat: zooveel betaalde je maar voor een bord soep, zooveel voor een portie groente en vleesch, zooveel voor een dessert... wel honderd ‘midinettes’ kwamen er iederen dag in hun lokaal... je was zeker, dat je er nooit knoeierij kreeg... en op 't eind van 't jaar had je nog aandeel in de winst...

Jozette luisterde met instemming... dat was beter dan het portie'tje onzuivere charcuterie, dat de arbeidsters vroeger vaak maar op een bank ergens verorberden om twaalf uur! Zij was ook verwonderd, dat die twee dooie portretten nog zóó uit den hoek konden komen.

Mademoiselle Villetard genoot van de beginnende eensgezindheid; ze had het wel goed voorzien, 't zou wel pakken, als zij den moed maar niet opgaf! Zij schonk nog een glaasje grenadine in.

De schimmetjes, voor het eerst dien avond, hadden haar werk terzij gelegd; ze deden wat zenuwachtig frutselend met de onwennig leege vingers onder het betoogend praten en kregen kleuren op de ingespannen voorhoofden.

- ‘Worden alle winkeliers niet rijk?... àlle soort winkels moesten door de menschen zelf worden aangepakt, en dan werden de bedienden stellig nog beter betaald,’ zei Léontine, die het sterkst in 't redeneeren was.

- ‘Zeker, zeker,’ stemde Jozette toe.

Nu was het oogenblik van verzustering dan toch wel aangebroken, meende mademoiselle Villetard, die nauwkeurig de gemoeds-schakeeringen zat na te gaan. Met een paedagogische gevatheid zei ze: ‘Het oude ouvrière-hart verloochent zich toch nooit, nietwaar Jozette?’ en tegen de meisjes: ‘Mademoiselle is vroeger ook bij het vak geweest.’

Jozette kleurde fel... waarom moest Mademoiselle dat nou zeggen? begreep zij dan niet, hoe onaangenaam haar dat was...?

De twee, gretig opeens bij het geval, hadden een snellen loensblik naar elkaar; zeg, hoor je dat? - en de andere terug, met iets geniepigs, dat in haar oogen verzwom: nou, ze is dan nou van een ander vak!

Bij Jozette trok een booze voor diep tusschen de oogen.

'Is u ook modiste geweest?' vroeg Cateau, liefjes ongeloovig.

'Nee, corsetière,' zei Jozette, uit de hoogte.

Een nieuwe blik over en weer; zij vonden een corsetière ver beneden een modiste zooals zij. 'Ja, ja, corsetière... natuurlijk...' zeiden haar bijna onmerkbaar vooruitgestoken lippen.

Jozctte voelde een drift in zich omhoogzieden; maar op het oogenblik zelf dat een scherpe uitval haar zou ontsnappen, keken zij en mademoiselle Villetard elkaar aan; mademoiselle Villetard zag toen pas hoe gebelgd Jozette was, en Jozette kreeg meelij met de berouwvol onthutste oogen van het oude vrouwtje. Zij zwegen beide, keken weer terzij; de schimmetjes zaten een oogenblik met verwonderd triumphante gezichten, alsof zij in een moeilijken redetwist het laatste woord hadden gehad.

De samenkomst bleef toen gespannen tot het einde. Men sprak over de winkels uit de buurt; de schimmetjes hadden een toontje van bet-weterij, dat mademoiselle Villetard kregelig maakte, en zij zaten stevig achter op hun stoelen of ze niet van plan waren, in de eerste uren weer op te staan.

Jozette, in een nog niet bedwongen oproerigheid, zei iets onbewimpelds over Aristide, denkend de twee daarmee te ergeren; zij zag alleen de vadsige grijze oogen even aanvlammen in een belustheid om meer te hooren. Mademoiselle Villetard keek nog bedroefder. Bah! nee, daar was geen aardigheid aan, dacht Jozette, plotseling bekoeld.

Het penduletje op de hoekkast sloeg half tien. Mademoiselle Villetard vertelde nog eens, matjes, aan Jozette het verhaal over de hoeden van 9.45 frs.; de schimmetjes werkten met een onversaagden ijver aan hun kraagjes, leenden elkaars priempje om de gaatjes mooi rond te boren, gluurden op elkaars werk, om te kijken of de een de ander niet een schulpje vooruit was gekomen. Jozette stond het eerst op, zei stug goedendag, maar mademoiselle Villetard was in het oog loopend lief tegen haar en vroeg haar voor den volgenden middag

ten eten. Die meisjes waren haar toch zoo tegengevallen, zoo onbeschaafd en zoo aanmatigend! Ze moest ten laatste nog een wenk geven van morgen weer vroeg uit de veeren, om ze weg te krijgen. Zij was nog vermoeider dan na het bezoek aan Cluny!

III.

De volgende dagen ging Jozette, van den morgen tot den avond bijna, met het oude vrouwtje op en neer; het heele huishoudentje beredderde zij en mademoiselle Villetard verklaarde, dat zij nog nooit zoo lekker gegeten had en nog nooit zoo kostelijk was bediend geworden, haar leven lang. Eenmaal bracht Jozette een mandje met peren mee en eenmaal een halven meloen, om een beetje de onkosten te vergoeden, die de andere voor haar maakte. Mademoiselle Villetard was daar zeer gevoelig voor geweest.

Met een onvermoeide toewijding bleef zij haar ondergrondsche bekeeringspogingen doorzetten; de morgens en de middagen en de avonden waren vol van een klein-lief geleef samen, vol van onmerkbaren zachten drang en van omzichtige beïnvloeding. Door den avond met de modistetjes was zij behoedzamer geworden. Maar den vierden dag had zij toch vrijuit durven vragen: ‘Liefje, wil ik eens moeite voor je doen?... voor een betrekking, bij goeie menschen... je bent zoo handig... je zoudt wel een huishouden van acht menschen kunnen bestieren...’

- ‘En Aristide dan?’ had dadelijk verbaasd Jozette gevraagd.

- ‘Geduld, geduld!’ zei het vrouwtje bij zichzelf, ‘langzaam maar zeker komt de overwinning van het goede.’

Jozette, nu zij haar Villetardje maar weer alleen had in de eigen omgeving, Villetardje in haar gespikkeld of gebloemd zwart katoenen ochtendjasje of haar koddige, zwart zijden huisjaponnetjes, ouderwetsche opgelapte afleggertjes uit haar tijd in de rijke families, - Villetardje met al haar eigenaardigheden van verwend oud vrouwtje, haar kleine luiheidjes, haar kinderlijkheden, haar kleine behaagziekheidjes over wat ze niet wist of kon, haar even gëaffecteerde woordjes, die toch zoo warm klonken en zoo bij haar hoorden, - nu vond Jozette haar weer het schattigst oud menschje dat ze nog ooit

had gezien. - ‘Zie je,’ kon mademoiselle Villetard dan zoo zeggen, ‘dat heb ik nu vroeger nóóit zelf hoeven te doen,’ of: ‘nee, zie je, Jozette, mijn schoenen zelf poetsen, dat zal ik wel nòoit netjes leeren,’ met een overdreven en ingenomen toontje op dat ‘nooit’, waaruit heel haar jarenlange leventje van bediend en nageloopen worden en toch afhankelijk zijn te hooren was.

Soms, midden in het beuzelig vreedzaam verloop van zoo een dag, kon Jozette wel plotseling een woeste opwelling krijgen van weg te willen loopen of iets dols te gaan doen, van hard te lachen of te zingen; vaak ook bekroop haar het leege, heimwee-achtige verlangen naar de oogen en de stem van Aristide, naar zijn zachte handen en zijn lieve gezicht - maar die woestheid bedaarde en het heimwee werd enkel rustige liefde diep in haar hart, zoodra iets van het stille en vriendelijke der oude vrouw haar weer beroerde.

En in de vertrouwelijke lange avonduren had Jozette nu ook vrijer uit gesproken over haar eerste jeugd, haar leven in de schemerige groote kamer achter het aardewerk- en speelgoedbazaartje, dat haar vader dreef in de Rue Lamarck hoog op Montmartre; haar spelen met de troepen kinderen op de wijde, rommelige terreinen rond den Sacré Coeur, die nog pas half voltooid was, of langs de steile paadjes van den square; het werken op haar eerste atelier, ergens op een vijfde verdieping aan de cour van een kazerne-achtig huis, waar zij links van zich een fabriekje van bromtollen en kindermuziekdoosjes hadden, die zij in de vrije uren gingen vragen om te mogen probeeren, en rechts een drukkerijtje van volksromans-in-afleveringen, waar de kerels soms half dronken zaten te zingen, of door de ruiten gekheid maakten; van haar elfde tot haar dertiende jaar had zij daar, de middagen door, de dikke tijken baantjes der goedkoope corsetten in elkaar geregen voor de werksters aan de machine, en des morgens verzorgde zij thuis het huishouden, omdat haar moeder was gestorven. Later was zij op een groot atelier gekomen in de Rue Caulaincourt, waar zij het vak in de perfectie geleerd had.

Over wat daarna kwam repten zij geen van beiden.

Mademoiselle Villetard zag met ieder dagdeel zich al nader aan haar doel. Zij zou dat zieltje wel winnen, dacht zij

vaak met een blijmoedige vroomheid en vertrouwen. Was niet Jozette als een mak vogeltje den ganschen dag hier aan het kweelen en kwinkeleeren in dit kooitje van deugdzaam leven? Wat opgeruimd was ze en zorgzaam en vol ijver en goeden wil! Jozette was haar schaapje, haar verloren schaapje.... o, als zij dat eens in de veilige armen van den Goeden Herder terug mocht voeren!

En heel voorzichtig, om de Katholieke gevoelens der andere niet te kwetsen, begon ze te spreken over den godsdienst.... de liefde tot God, die den mensch moet verootmoedigen, en het rijke loon dat den rechtvaardige vroeg of laat gewordt.

- 'In vrede te leven met God en zijn geweten, dat is het grootste geluk op aarde,' zei ze met een klemmende overtuiging.

Jozette werd altijd wat stil over zulke uitspraken; die klonken haar zoo vreemd en ver en vaag-bekend, uit den tijd van haar elf, twaalf jaar, toen zij voor haar communie leerde bij den kapelaan van Notre-Dame-de-Clignancourt. 'Ja.... natuurlijk....' vond zij, met een ijle instemming, 'natuurlijk....' De diepere bedoeling van mademoiselle Villetard ontging haar.

Toen, onverwachts, twee dagen eerder dan de afspraak was, kwamen de jongens Jozette overvallen: - Roubaix verveelde na een week, als je aan Parijs gewend was, en daar waren ze weer!

Jozette was als dronken van blijdschap.... In mademoiselle Villetards open kamerdeur kuste zij Aristide op zijn oogen en zijn mond; zij was opgevlogen toen zij hun stemmen op de trap had gehoord!

- 'Eindelijk! eindelijk! mijn schat!' zei ze hartstochtelijk.

- 'Jozette!' waarschuwde bits mademoiselle Villetard van uit de slaapkamer, waar zij ijlings de wijk had genomen.

- 'Ik kom dadelijk terug!' riep Jozette haastig van 't portaal, en zij trok Aristide mee naar hun kamertje.

Toen zij een uur later bij het oude vrouwtje zich wou gaan verontschuldigen, was die uitgegaan, tenminste de kamerdeur zat op slot.

Elfde hoofdstuk.

Ze hadden eerst gezegd, op de werkplaats, dat zij dat jaar met Allerzielen vrijaf namen, maar, allemachtig, wat was de patroon te keer gegaan! - Sacré nom, wéér een dag naar de bliksem!.... 't huis stond nog niet onder de kap.... wat moest hij beginnen als morgen de vorst inviel....? 't Was wonder dat ze Allerheiligen nog werken wouen.... Slampampers dat ze waren! - en hij had nijdig met zijn vuisten op de schraagtafel geslagen - waarom namen zij Allerheiligen niet om in de kroegen te loopen, dan konden ze met Allerzielen op hun nest blijven liggen....

Ten laatste was de ploegbaas gaan beloven, dat er voor ditmaal weer de beide feestdagen zou gewerkt worden.

's Morgens voor hij opstapte, had Louis het verhaal aan Madame Carpentier gedaan; - ze mocht hem nog wel een tas koffie geven.... met Allerzielen den heelen dag op de leer te staan...!

Louis was een voorbeeld van een bedaard werkman, maar op zijn dozijntje extra feestdagen was hij danig gesteld.

- Ja.... maar met zulk weer was er toch geen aardigheid aan het uitgaan.... had Madame Carpentier getroost, en, gul als ze was, had ze hem nog een boordevolle kom café-au-lait toegeschoven.

- Nee... gaf Louis toe, veel lol was er met zulk weer niet aan.... Hij slurpte, vergenoegd alweer, zijn bak heete koffie naar binnen, gooide zijn grijs-trijpen werkzak over den schouder en vertrok.

Egaal-grauwe wolken wogen laag boven de van nachtregen klam beslagen huisblokken; er was een gure huivering diep in de windlooze lucht en het licht was vaal, als met een dunne asch doorstrooid.

Hij had een klein half uur te loopen. In de oude Rue de Grenelle waren zij bezig aan de verbouwing van een huis, dat met een paar verdiepingen opgetrokken werd. Aan den eenen kant, om de vensters, hadden de metselaars nog heele

hoeken muur bij te vullen en aan den anderen kant werd al jachtig getimmerd aan het balkwerk van het dak. Louis met zijn ploeg was op de derde en vierde verdieping aan het beportlandeeren van de oude muren, die ze eerst hadden afgebikt.

Als hij op zijn steiger stond en hij even wachten moest, omdat de opperman zijn bak nog niet gevuld had, zag hij, hoe een licht windje, dat uit het Westen kwam opgestoken, wat gang bracht in den loomen wolkenhang; de doffe grijsheid brak in wittige doorzichten, en vluchtige nevel-ijlten vloden voorbij somberder grauwing.

De straat onder hem was nog leeg van menschen-gerucht; het hoevengeklapper op het asphalt van een raampjesbibberende omnibus, met niemand op den drijfnatten imperiaal, het eenzamer hoevengeklek, daarna, van een coupétje, dat was het eenige wat van den straat-bodem mee-sprak in de heldere veelheid van werkgeluiden uit het huis zelf: getik van ijzer tegen ijzer en steen, het geschraap langs het gruizelig cement en verhallend hamer-kloppen op hout, eendlijk dooreenklinkend in de morgenstilte.

Aan de schrielte dier geluiden hoorde Louis, dat verscheidene kerels thuisgebleven moesten zijn.

Wat later, tegen negenen, kwam als een kleine zilverschijf de zon te staan achter een dun-gewasschen nevelblankte, die ál dunner werd; en juist toen het eerste bleeke spel van licht en schaduw de straat deed opleven, liep er langs het overkant-trottoir een vrouwtje met een pot helderroode bloemen in den arm, die bij elke wiegeling kleine verspringende vlekjes en sterretjes van zonneschijn vingen. Louis zag haar de Rue St. Guillaume inslaan; - naar welk kerkhof zou díe moeten? dacht hij.

Er was langzamerhand wat meer roezigheid los-geraakt door de straat-geul; een drukker gerij rommelde luider, op het dof geraas, dat van den boulevard St. Germain, de Rue de Sèvres en de Rue de Rennes zwaarder en zwaarder begon door te dringen.

De ruchtige dag ving aan...

Midden op straat was dan het woelig voortbeweeg van twee jonge forsche meiden, de eene in een korenbloemblauwe, de andere in een roze geruite wollen blouse, die ieder een bos kleurige chrysanten in een wit peperhuis droegen.

- ‘Hé!’... ‘Hola!’... riepen een paar jonge maten van de lagere steiger-verdiepingen; de eene meid keek op en lachte met, uit de hoogte gezien, een vage felheid van lippenrood en oogengeschitter in 'r lichte gezicht...

Louis voelde een onwil loomen in den arm, die trager het raapbord over de oneffenheden der korzelige portland wreef.

Ergens in de buurt, hij wist niet waar, werden, als luidruchtige vrijheids-verzuchtingen, de ijzeren stores van een winkel ratelend neergetrokken.

Er waren nu groote plekken diepblauw in de lucht gekomen, en de wind, die ijl en opwekkend was, voerde veel vage geuren mee of hij over een groot bosch naderwaaide.

- ‘Sacré chien de vent,’ gromde Louise. Dat verleidelijk gestrijk langs zijn haren... nou, in de koelte, lekker te flaneeren... hij zou er zoo wel uit willen loopen!

Daar boven, van zijn stelling in de nauwe Rue de Grenelle, had hij een gedachte-blik over het Parijs van dien dag; overal feestelijkheid, drukke straten, menschen, rijtuigen en alles met bloemen, karren en kramen met bloemen en alle café's vol!

Maar hij porde zichzelven tot werken aan: - kom, wat zou hij vijf franken dagloon in 't water gooien...

Dan, of het toeval het zoo wou, door een humeurigen afschamp tegen zijn trasbak, vloog eensklaps het blad van zijn troffel uit het handvat, duikelde door een reet en kwam twee steigers lager terecht. En toen gaf hij er plotseling den brui van...

Stiekem schuifelde hij de ladders af, ging in 't schafthok kwansuis zijn kapotten troffel herstellen, moffelde er zijn zak met werksloof en gereedschap weg, heesch zijn jasje aan en kneep uit...

Beneden, in de straat, was juist een zwenking van menschen den hoek om, de richting uit van den Bon Marché; hij, blij als een hoentje met zijn vrijen dag vóór zich, liep zoo maar zoetjes aan, zijn handen in zijn zakken en wat hoog in zijn rug, mee hun kant op.

Een rijtje van vier vrouwen ging er voor hem uit; zij waren donker gekleed; tusschendoor de armbuigingen en over de schouders zag hij telkens iets fleurigs van bloemen; er was, in haar wijze van gaan, een gedempt-blijmoedige bedrijvigheid.

Dan kwamen, in de Rue de Sèvres, hem twee kinderen achterop; gauw stapten de laaggeschoende, spichtig-zwarte kousebeenen; en gewichtig hielden zij hoog voor hun borst bosjes roode en witte immortellen, met wit-zijden strikken saamgebonden. Dat scheen allemaal naar Montparnasse te gaan.

Kijk, de Bon-Marché was gesloten; ervoor, op den hoek van het square'tje, stond een bloemenventer, en een oude dame, met een tuiltje wassige roosjes tegen zich aangedrukt, moeilijk haar portemonnaie bergend, drentelde juist van hem weg; vanuit de Rue du Bac stak jachtig een oud meneertje de straat over met een naakt-geel kransje aan zijn arm.

In de smalle Rue St. Placide werd het als een optocht, die zich dan, in de wijdheid der Rue de Rennes, tusschen veel andere drukte weer verloor.

Maar toen hij, bij de gare Montparnasse, de Place de Rennes overstak, stroomde het van alle zijden toe, en, gaandeweg, leek nu die bloemen-dracht hem minder vroolijk; het waren vuile volksstraten die hij doorging, de zon was weer schuil-gegaan, en menige kerkhofgangster borg een bleek gezicht in den rouw-sluier.

Louis voelde zich wat vreemd hier; hij was nog nooit, op Allerzielen, naar een kerkhof gaan kijken; wat wou je er doen, als je uit de ‘Enfants Trouvés’ kwam? hij kende alleen het verwijderde, dat feestelijk scheen... En als hij twee jonge vrouwtjes zag, die de zakdoekjes aan haar betraande oogen, een berg van margerieten in den arm torsten, werd hij opeens sentimenteel... hij zou ook iemand ergens op een kerkhof willen hebben, om er bloemen te gaan brengen, een graf te verzorgen, met 't portret van een afgestorvene, achter een glaasje...

Hij bleef staan voor een kransenwinkel op den Boulevard Edgard-Quinet, schuin tegenover de kerkhofpoort. Een trieste, holle winkel was 't met een paar naamlooze zerken en een bruin-bazalten grafmonument achterin aan den kalen witten muur; terzijde wat kruisen en geknotte zuilen en urnen-metdoeken-erover van hardsteen; ijzeren dingen ook, ronde afdakjes met een pin eronder om de kransen aan te rijgen; en voor de ramen een uitstalling daarvan, botergele immortellen-kransen met zwart kartonnen drukletters beplakt: ‘Repos,’ ‘Adieu,’ en kransen van kleurige kralen, en

bloemkransen van glimmend beschilderd blik, blikken kamillen, blikken bladeren, blikken linten: ‘Re... quiés... inpa... ce’ las Louis... zeker Latijn, dacht hij met luguber ontzag... ‘A ma mère...’ ‘Eternel regret..’ en rond een kroon van enkel vergeet-mij-nieten: ‘A notre soeur inoubliable...’

De aardigheid, om op Montparnasse te gaan kijken, was er voor hem af; hij had ook gezien, dat het tegen half twaalf liep, en het beste wat hij dan wist te doen, was maar eens lekker ergens buitenshuis te blijven schransen. In de buurt van het station zocht hij een ‘rendez-vous des cochers’; hij sloeg daar een halven ‘lapin sauté’ naar binnen en dronk er een liter rooden wijn bij; maar de wijn was koppiger dan dien hij gewoonlijk dronk, en als hij uit het duistere, kwalmklamme zaaltje weer op straat stond, plots in de verblinding van een fel-doorgebroken, stekende middagzon, voelde hij zich vaag onfrisch en draaierig op zijn beenen.

Eensklaps, op den hoek der Avenue du Maine, zag hij Legüenne en zijn vriend Bonneau het trottoir afkomen.

Die waren van 's morgens tien uur af al samen uit, hadden in een half dozijn kroegen aangelegd en marcheerden nu, zoo frisch of ze pas uit hun bedden kwamen, als twee lustige broêrs den Boulevard Vaugirard af.

Ze keken elkaar eens aan, knikten goedig van ja, praaiden dan Louis: ‘hé Louis!... bonjour Louis!’ - Legüenne kende Louis van uit de loge, Bonneau minder; ééns had hij hem, met Legüenne samen, gesproken voor een ‘zinc’ in de Rue St.-Jacques. Ze waren lawaaierig hartelijk over en weer en er werden handen geschud. Louis was er aangedaan over. Kom, ze moesten samen een druppel gaan drinken; hij wou tracteeren, zei hij.

Legüenne, die alle gelegenheden uit den omtrek op zijn duim kende, had dadelijk zijn keus gedaan; ze gingen nu naar ‘Le Chat qui pelote’ op de Place Vavin. Tien minuten later zaten zij voor het schaduwraam in den hoek bij de zinken toonbank aangeschoven.

- ‘Nee, geen borrels... nooit borrels voor den avond... wijn... enkel goede wijn...’ zei levenswijs Legüenne; - zij hadden den heelen dag nog voor zich... en hij bestelde drie carafons.

Den donker-bruinen strakken stroohoed wat achterover op

het hoog kale voorhoofd, zijn valige vel gespannen van de oogen naar de kaak, met een paar kleine roode vlekken als puistjes onder aan de slapen, die even hollig weggetrokken waren, zat hij menheerig losjes-onachtzaam met den eenen arm op de tafel geleund, en vertelde op een lakonieken toon, wat meesmuilend zelf, verhalen, waar de anderen zich soms slap om lachten.

Robert, die weinig zei, zat gezapig achterover in zijn stoel, zijn handen in zijn zakken; het Zondagsche Sequah-hoedje stond hem even schuins op zijn dikke zwarte krulhaar; hij had een vol en welgedaan gezicht, wangen van 't gezondste rood en bronzigblank langs het kleine, donkere snorretje; zijn oogen, groot en bruin, hadden vaag een waterigen glans ervoor, doordat hij al aardig gedronken had.

Maar Louis, zijn pet lodderig in 't gezicht, hing op zijn stoel als een zotte, schrale hansworst, die niet bij hen hoorde. Hij had een dwalerig gekijk in zijn kleine, grijze oogjes, lachte plotseling met afgebroken lachjes, keek dan verbaasd de twee anderen aan en lachte weer. Soms kreeg hij plotseling een inval, klopte, zonder aanleiding, midden in een gesprek Legüenne of Bonneau op den schouder, zei: ‘hola! bon bougre!’ of ‘voilà, mon vieux...’ en zat dan vergenoegd weer voor zich uit te kijken. Hij probeerde ook wel eens een verhaal op te zetten, maar kon dat niet vlot ten einde brengen en Legüenne, onder den goedigen spotlach van Robert, zette daar dan bazig direct een nieuw verhaal overheen.

Bij de tweede drie carafons bleef de waard, zooals hij dat meestal deed, aan hun tafeltje staan praten; hij loensde een beetje bevreemd naar Louis, maar Legüenne en Bonneau, daar had hij respect voor, dat waren jongens van sta-vast...

Robert, in zijn kortsprakige manier van zeggen, somde hun heldendaden van den morgen op: ‘een ‘quart’ bij ‘le père Boubelinot’, Rue St.-Jacques, een ‘quart’ in den ‘Maquereau Doré’, een liter samen bij Bonvalet in de Rue de la Gaîté, nog een liter samen in de Taverne Barbotte, waar ze hun middageten hadden genomen, en een quart bij Tourtel in de Rue Mizon...’

‘Sapristi,’ zei de waard; en hij deed nog andere relazen van knappe drinkebroerstukken, die hij pas beleefd had.

Tegen tweëen stonden zij op. Louis, die het laatste half

uur een rij van zoete tukjes had gedaan, was weer tamelijk normaal geworden; hij klaagde alleen over de warmte van het weer, bepáálde warm, vonden zij niet? lóóm, of het Augustus was... hij liep een weinig slap-lendig met bedachtzame sjok-passen; de twee anderen stapten ook wel een beetje met stramme beenen, maar ze hielden zich puik, en gemoedelijk finkelden zij de Rue de Bréa af.

Legüenne, uit heerigheid, zei niet veel op straat; ze hadden Louis voorzichtigheidshalve tusschen zich in genomen en als drie ordentelijke kornuiten gingen zij nog met vasten koers voor de vrouwen uit den weg, die langs kwamen.

Dan, op den Boulevard Raspail, liepen zij opeens Carpentier tegen het lijf. Die was voor Hortense bloemen gaan brengen naar Montparnasse.

'Hé, Emile...,' 'bonjour Carpentier,' riepen de drie. Er werden handen geschud en er was weer groot vertoon van hartelijkheid.

Carpentier, in zijn zwaar-lakensche gekleede jas, had 't snikheet, want de namiddagzon, tusschen vlagen van guuruitschietenden wind, stàk broeierig, of er weer regen zou komen; hij schoof zijn hoogbollige dop wat naar achteren; een diepe paarsige deuk kwam bloot en daarboven een reep glimmend-roode zweet-uitslag.

- 'Rafraîchissons-nous,' zei Legüenne. En hij troonde ze alle drie mee, een paar huizen terug, naar het café op den hoek van den Boulevard Montparnasse.

Carpentier aarzelde even; maar Legüenne en Bonneau, die hun bedriegelijkst-schijnheilige snuiten trokken, zagen er zoo degelijk uit als Zondagsche huisvaders op weg naar het Bois de Boulogne, en aan de piassigheid van Louis was hij gewend; die deed als een verkouwen kip zoodra hij twee glazen wijn op had...

- 'Oui, rafraîchissons-nous,' zei hij met een overtuigde instemming. Maar toen zij dan voor hun vier halve-literkaraffen zaten, ontstond er al gauw een wedstrijd tusschen hem en Legüenne.

Een wonderlijk mengelmoes van aandriften was er in Carpentier; een sinds lang gevoede fatsoens-verontwaardiging voor den doordraaier, die zijn vrouw slecht behandelde, liep dooreen met een vaag benijden nu van dien heerigen, ge-

vatten viveur daar over hem; landerig voelde hij ook zijn meerderheid van huis-despoot zich hier begeven... maar wat weerga, hij zou zich door dat heertje de loef niet laten afsteken... was hij in z'n jonge jaren ook niet een uieboer en een vroolijke kwant geweest?... Hij zat zich op te werken tot geestige replieken en óók potsierlijke verhalen, en om op gang te komen, goot hij een stevig glas wijn naar binnen...

Zijn slechte oog sperde zich telkens wijd open, viel dan, als met een mallen knipoog, weer dicht, of het plotseling verlegen werd over de ad-remheden, die de mond zei.

Ze bestelden nog een nieuw litertje wijn met hun vieren. Maar Legüenne, die zijn partij had gevonden, deed nu ook zijn best; den hoed nog wat meer achterover op zijn kalen schedel, en zijn klein-pupillige, bleeke oogen diep weg onder de wenkbrauwlijnen, mimeerde hij met spitse, rake trekkinkjes van zijn fattig-beknevelden dunnen mond; en als hij ten laatste een groote scène begon over een betrapte vrijage van een werkvrouw met den meesterknecht op hun letterzetterij, waarbij hij, als een acteur, telkens zijn stem verdraaide en op een bedekte manier honderd schunnigheden tapte, dan gaf Carpentier zich gewonnen.

Met open mond zat hij te luisteren; - Sacré bon sort! waar haalde die kerel zijn Fransch vandaan... wat een stijl! wat een voordracht!... geen krantenpiet kon hem dat zoo naschrijven en op het tooneel zag je niets beters!... dat was een kerel, die ze in de Kamer moesten kiezen!...

Onderwijl zat Louis hem, zeurig, stilletjes aan zijn mouw te trekken... die was weer sentimenteel geworden:

- ‘Tu te rappelles Jean Pichard... Emile... dis... Jean Pichard...’

Daar Carpentier niet op hem lette, bleef hij maar binnensmonds voor zich heen mummelen:

- ‘Pauv' bougre... pauv' Jean Pichard...’

- ‘Wat! Jean Pichard...’ schreeuwde Robert opeens, driftig; hij was kort aangebonden wanneer hij wat veel gedronken had, en toen de ander nog weer zijn mond wou opendoen, sloeg hij met zijn vuist op tafel... maar plotseling hield hij zijn woede in, want aan het tafeltje buiten het raam waar zij achter zaten, kwamen twee knappe juffertjes neergestreken.

Legüenne floot zachtjes tusschen zijn tanden, doch als de twee meiden dan toeschietelijk achterom kwamen gehangen, zei hij met een verraderlijken grijns:

- 'Merci mes belles... pas besoin de vot' marchandise... venons seulement voir...'

De deerns draaiden zich nijdig weer om, maar de kleinste en knapste, een brutaal kanjertje, zei over haar schouder:

- 'Verkoopen niet aan kaalkoppen.'

Dat beviel Legüenne niet, en, boos geworden, commandeerde hij branie-achtig naar de toonbank om twee absinthen.

Carpentier keek sip vóór zich... ja... als 't nou een keer nam van meiden en absinth... en hij draaide op zijn stoel heen en weer... hij begon, verlegen, te luisteren naar wat Louis zei. Die was nog altijd op zijn zelfde chapiter...

- 'Jean Pichard... l'ami de Titi le bossu... qui est mort... tu te rappelles...'

- 'Ja... ja...' zei Carpentier vaag. Zijn hoofd was al wat verward, maar hij herinnerde zich toch nog even een jongen kerel, waar zij vroeger in 't restaurant mee hadden gegeten en die van een steiger was gevallen, een geschiedenis van tien jaar her. Hij begreep volstrekt niet wat dat nu moest, die Jean Pichard...

- 'Le pauv' type!' zuchtte Louis in diepste verslagenheid; zijn oogjes stonden waterig verwezen en zijn mond trok of hij zou gaan huilen... Carpentier werd er beroerd van om zijn hart. En dan hikte de ander, dat het leven zoo goed was... als je zoo met vrinden... een glaasje wijn dronk... in alle betamelijkheid... en hoe vreeselijk het moest wezen... als je op je dertigste jaar... dood van een steiger viel...

- 'Hij is smoordronken!' schrok Carpentier bij zichzelf; dan keek hij naar Bonneau en Legüenne... Die, stiekem, zaten met gevouwen reepjes courant de meiden in haar hals te kietelen; de twee wilden doen of ze 't niet merkten, en Legüenne had een ingehouden treiter-grinnik, telkens als er ééne, met 'n onbewust gebaar, de hand afwerend naar achter bracht.

Carpentier werd paarsig rood en zijn blinde oog bibberde al maar open en dicht... hij dacht opeens met een zweetuitbrekenden angst, dat zijn zoon zou kunnen langskomen, of een van de menschen uit hun huis. Dan, kordaat, stond hij op, dronk in één teug zijn glas leeg...

- ‘Nom de nom!’ vloekte hij woest. Hij had, door den wijn heen, een wee-zoetigen anijs-smaak in de keel gekregen.

- ‘Salaud! tu y a mis de l'absinthe!’ schreeuwde hij tegen Legüenne, wiens glas bijna leeg was; dat van Bonneau stond nog vol. Maar Legüenne, met een brutaal strak smoel, deed als een verbaasde brave Hendrik: - Wat?... hij absinth in een anders wijn doen...? ‘...dis donc, Robert... tu as vu...’

Robert knikte zot van nee; als Legüenne hem aankeek, barstten zij beide uit in een dol gelach... de twee meiden voor het raam snikten ook hun lachen weg.

- ‘Sacredié!’ brulde Carpentier. Zijn oog stond star wijdwit open of hij een beroerte zou krijgen van drift.

Een stuk of wat jongens bleven staan kijken op het trottoir; ook nog een paar koetsiers, die daar op en neer liepen bij hun rijtuigen; Louis zag het en Carpentier bij zijn arm schuddend, begon hij te roepen: ‘Emile! Emile dan!’ - hij riep zoo tragisch, dat de menschen op straat en de meiden voor 't raam, die zich nu toch hadden toegewend, tegen elkander rolden van 't lachen...

- ‘Emile, op den jour des mórts! den jour van Jean Pichard! Emile, les morts!...’ Louis hield niet op met jammeren.

Carpentier, in radeloosheid over het spektakel, waarvan hij het middelpunt was geworden, zakte op zijn stoel terug, ging er bijna naast zitten; hij wist niet waar hij zich bergen zou. En Legüenne, die 't nu ook vervelend vond, maakte een kwaad gebaar naar buiten, schoof dan 't ondergordijntje dicht, en stak over de tafel Carpentier zijn hand toe: ‘maak u zoo kwaad niet,’ zei hij, - waarachtig hij hád geen absinth in zijn wijn gegooid; hoe kon hij dat nu denken? zij hadden maar zoo gelachen om zijn verschrikte gezicht...

Carpentier, bevend nog van opwinding en schaamte, liet zich flauw de hand schudden. Golven van loome dronkenschap sloegen hem door het lijf en benevelden zijn denken; hij gleê wat onderuit op zijn stoel en zat dof te glariën, of hij zoo in slaap zou vallen.

Bonneau en Legüenne keken elkaar nog eens aan, met een glimmenden knipoog; zelf werden ze ook wat bevangen door het koppig mengsel.

Alle vier zaten zij een tijdje, niet langer opgemerkt, hun roezen uit te vieren; de meiden voor 't raam waren verdwenen; in het vorderend middaguur raakte de kroeg vol rook en rumoer van om den toog staande drinkers; de zon was weg.

Robert, ziende hoe Legüenne's kop in een knikje voorover zonk, goot stilletjes de rest van zijn absinth naar buiten; dan vouwde hij zijn armen over de borst en sloot zijn oogen.

Na een poosje kwam Legüenne weer boven water; voorzichtig beurde hij het op zijn frontje gesukkeld hoofd... hij wou niet weten, dat hij even buiten westen was geweest; schichtig knipperde hij zich de vaak uit de oogen, maar zag dan de drie anderen nog zitten knikkelen en labberlotten en schrikte ze met een schrille wildebeestenschreeuw weer bij hun positieven.

- 'Twee beenen gebroken en zijn ruggegraat...' begon dadelijk, moeizaam, Louis weer te lamenteeren, die een buitengewoon naargeestigen dronk had dien dag en nog àl over het ongeval van zijn Jean Pichard maalde;... 'diep onder den grond... ver van zijn vrienden... op een kerkhof achter de vestingwerken...'

Langs het raam kwamen twee mannen, die een grooten krans van roode en witte bloemen tusschen zich in droegen. De helle opkleuring van dien bloemkrans woei Carpentier op eens in 't vage kijk-gelodder en als Louis nog voortdreinde, zei hij met een suffen dronkemans-broddel:

- 'Portons-lui une couronne...'
- 'Oui... oui...' kermde Louis, 'portons-lui une couronne...'

En Carpentier, klaar wakker geschoten, riep plotseling met een woest enthousiasme:

- 'Une couronne pour Jean Pichard!'

Toen sloeg het Legüenne ook als een dollemans-slag door zijn zotten kop: dàt was pas om lol te hebben!... godvergeefme wat een inval!... ze gingen met 'r vieren een krans brengen... dat was een verdomd goeie mop!

Hij gaf Carpentier een pats op den schouder, dat die waggelde en tegen de tafel terecht kwam.

- 'En route! commandeerde hij.

Zij tastten naar hun beurzen, scharrelden met de geldstukken om te betalen... dat duurde een heelen tijd.

Legüenne en Bonneau voelden nu ook weer hun verantwoordelijkheid van kranige zwierbollen te zijn, voor geen zes litertjes wijn vervaard. Zij schudden hun koppen, draaiden hun knevels op, zetten zich in postuur...

Zij liepen wat stijf, maar zoo recht als kameraden, die den ganschen dag nog niet anders dan rijstepap over de tong hebben gehad. Bonneau nam Carpentier onder zijn hoede, Legüenne kwam met Louis achteraan. Louis was nog niet moeilijk om te loodsen, hij liet zich zoo maar wat losjes gaan en met een steuntje onder den arm bracht hij het er aardig goed af. Maar Carpentier was te veel op zijn fatsoen gesteld: die deed vijf, zes stappen stram-recht als een recruut, die op 't lijntje moet loopen, betoogde voldaan, dat hij niet dronken was... maar bij den zevenden pas deed hij zoo'n zijstrubbel, dat Robert moeite had op zijn eigen beenen te blijven staan, en drie, vier stappen lang waren zij dan nog heelemaal van streek. Weer op gang gekomen, lachtte Emile met een slim gezicht, kneep zijn blinde oog stijf toe, om met het andere beter te zien, en richtte zich strak naar de lijn van het trottoir... een half huis ver stevenden zij als een paar koersvaste fregatten, tot Carpentier weer in zijn beenen verward raakte...

Voor een grafkransenwinkel op den hoek van den Boulevard Edgard Quinet hielden zij stil en beraadslaagden; 't was dezelfde winkel, waar Louis dien morgen had staan kijken. Een middelgroote krans van allemaal fijne, zwarte kralenboogjes, met in het midden, binnen een rand van rouwviolen, de witte letters ‘au revoir’, hadden ze al gauw in 't oog gekregen. Hij stond acht franken geprijsd. Louis was tot tranen toe geroerd over het mooie van díen krans.

- Twee francs de man... dat waren ze... op Allerzielen... toch wel aan een... vriend schuldig... un pauv' type... die zoo treurig... aan zijn eind was gekomen...

Hij vergat heelemaal dat Legdenne en Bonneau zijn Jean Pichard zelfs nooit hadden gezien. Maar die, in de neveligheid van den wijnroes, hadden zich geheel mee ingeleefd in de gebeurtenis; zij grepen naar hun beurzen, haalden hun twee franken uit... Alleen Carpentier, toen 't op betalen aankwam, wou terug-krabbelen... zeurde iets over bloemen koopen... hij had een vage sluwheid van berekening in zijn kop, dat hij er dan goedkooper af kwam.

Maar Bonneau werd nijdig: - Sacré nom! als hij nog geen twee franken voor een ongelukkigen vriend over had... hij wou dan maar zeggen... de vriendschap... ‘l'Amitié... l'amitié...!’ betoogde hij, met groote gebaren; maar daar hij nooit veel praatte, liet hij het erbij.

Legüenne, met de acht franken in zijn hand, ging den winkel binnen en kocht den krans.

Als hij weer buiten kwam, posteerden zij zich in een kring midden op het trottoir om den aankoop van nabij te bekijken; zij betastten de kralenboogjes en de bloemetjes en de witte letters; Louis' oogjes glommen van genot.

Toen er voorbijgangers óók bleven staan en binnen hun kring gluurden, stak Legüenne schielijk den krans weer in den reeds half gescheurden papierzak.

- ‘En route,’ commandeerde hij weer, en tot Carpentier en Louis: ‘Où allons-nous?’

Louis en Carpentier keken elkaar aan.

- ‘A Montrouge,’ zei Emile.

- ‘Non, non,’ zei Louis, ‘à Ivry.’

Bonneau brak in zóó'n bulderlach los, dat de juffrouw uit den kransenwinkel op de stoep kwam om te kijken, wat er was.

Legüenne grinnikte, trok van de lol zijn stroohoed nog wat naar achter op zijn kalen schedel.

- ‘A Ivry!’ schreeuwde Louis weer; hij werd kwaad... hij zou toch wel weten, waar zijn vriend Jean Pichard begraven lag...

Maar Carpentier bezwoer, dat hij, op de begrafenis, tot aan de Porte d'Orléans achter den lijkwagen had geloopen.

- ‘La porte d'Ivry!’ hield de ander halsstarrig vol.

- ‘Puisque nous sommes ivres, allons à Ivry!’ besliste Legüenne met een theatralen arm-zwaai.

Hij met den krans, Louis naast hem, toog vooruit. Zij waren alle vier voor hun doen weer tamelijk nuchter geworden door het ruzietje en de bereddering; en ook de kille rinschige herfstlucht onder de schraalgele, ontbladerende platanen deed hun goed; de hemel hing vol wolken.

Zelfs Carpentier liep alleen, recht en correct, naast Bonneau, maar hij mopperde nog altijd over de twee francs, die hij had weggegooid en over Montrouge, waar zij ten slotte toch

naar toe zouden moeten. Soms, bij een stuursch redenaargebaar, liep hij nog met een schutterig botsje tegen Robert op.

De Boulevard Edgard Quinet was nog druk van kerkhofgangers; de straat die Montparnasse doorkruist, zag zwart van het in en- uitstroomend volk; en de vier pierewaaiers met hun krans, half zichtbaar uit den verscheurden zak, hadden veel bekijks. Legüenne vond dat eerst wel jolig, keek met een spottende uitdagendheid de menschen terug aan; als het hem dan begon te vervelen, moest Louis het ding dragen. Louis, gevleid, deed dat met toewijding; maar toen hij, na een huis of wat, overmoedig van beweging, met zijn krans tegen een vrouwtje aanklungelde, dat de armen vol bloempotjes had en hij vloeken naar zijn kop kreeg van den jongen die er naast liep, moest hij zijn schat weer afgeven en werd Bonneau met het beheer belast.

Zij liepen den Boulevard Raspail af en langs de Place Denfert-Rochereau.

Dáár, voor het café'tje Reluquard, stond de kreupele kastelein op den uitkijk aan de deur van zijn landelijke veranda. Zoodra hij de vrinden in het oog kreeg, ging hij, al strompelend, bij het hoektafeltje met z'n twee stoelen er nòg twee zetten van het tafeltje ernaast, nadrukkelijk kletterend met het ijzer op de steenen.

- Hoor eens, een ongelukkige konje niks weigeren, verklaarde edelmoedig Legüenne en ze hielden halt. De kastelein pinkte eens fijntjes met zijn snaaksche oogen en hinkte naar binnen om een litertje van zijn lekkersten wijn te halen.

De vier, wat moeizaam, werkten hun stramme beenen onder het groene tafelblad. De krans, waarvan het papier onderweg was kwijtgeraakt, kwam in de buiten-vensterbank te staan. Tusschen het gedeukte dopje van Carpentier en Legüenne's hoogen stroobol piepte het pensée-guirlandetje en het sneeuwwitte ‘au revoir’.

- ‘Au revoir!’ giechelden een paar schuine zusjes, die langs gingen; zij wuifden met de hand achterom en lachten zich bijna een ongeluk. Toen werd Legüenne weer boos en zette den krans op den grond.

Doch de wijn van Reluquard was een zacht en onschuldig wijntje, dat aangename gedachten gaf. Carpentier werd er zoo lustig van dat hij, ellebogen op tafel, loszinnige verhalen

begon op te disschen, en Louis en Robert, samen, zaten zachtjes te zingen van ‘Malbrou s'en va-t-en guerre’...

Alleen Legüenne bewaarde het decorum, zooals hij telkens zelf zei; de duimen in de oksels van zijn vest, de beenen rechtuit gestrekt en de borst in de hoogte, zat hij achterover in zijn stoel, met de deftigheid van een gepensionneerd militair.

En omdat de wijn zoo heelemaal niet koppig was, besloten zij nog een litertje te verschalken.

- ‘Maar dán er wat bij fourageeren!’ kwam Legüenne opeens overeind, en als een man van ondervinding zette hij uiteen: je moest nooit een heelen middag zuipen zonder te eten... 't was trouwens het uur van het ‘goûter’...! Als zij eens wat mosselen verhapstukten!... visch was het beste om je darmen lenig te houden en den duivel te verlakken...

Vóór het groote café neven-aan, onder het zeil, had hij, in den hoek tegen het glas-tusschenschot, het dampend fornuisje al zien staan van den kastanjebrader en daarachter de stapeling van manden mosselen en sinaasappelen.

- Wacht, hij was zóó terug; hij zette de wijnflesch op de tafel, en, met het presenteerblad onder den arm, huppelpassend als een ‘garçon’, stapte hij, bij 't gestamp en gejuich der anderen, naar het naaste café.

Vijf minuten later, trachtend het te balanceeren op één hand, kwam hij aan met zijn blad, beladen met een hoopje loodgrijze mosselen en een hoopje zwart-bruin-gerooste kastanjes in een hollen papier-schuit.

Dát had een succes!

Zij neusden allen aandachtig bij en Legüenne verdeelde de portie's op de schoteltjes van hun glazen. Zij werden er stil van. Zij bogen de kierende schelpen open en plukten en pulkten, zoo goed en zoo kwaad als 't ging met hun stuurlooze vingers, den baard van het hompje geel-witte visch. De waard bracht een brood en brak het in vieren.

Louis, die mosselen nooit anders dan rauw gegeten had en te doezelig was om op te letten wat de anderen deden, verknoezelde ze met huid en haar, en trok vieze knauwgezichten.

- ‘Hij vreet ze met baard en al op!’ schimpte Carpentier.

- ‘Niewaar!’ zei Louis en kreeg een kleur, ‘dat is juist het lekkerste.’

Maar alleen Legüenne was nog nuchter genoeg om zoo iets diepzinnigs te snappen. Grinnikend schoof hij hem zijn schoteltje baardjes toe.

Nu was het de beurt der warme kastanjes; zij pelden er de brokkelende basten af, en koelden de heete vaste brokken in hun mond met teugen rooden wijn.

Nog een laatste glaasje sloegen zij om tot besluit, en aanmerkelijk opgekikkerd, een béétje dronkener maar dan zij kwamen, stapten zij op.

Klein onderlangs den geweldigen bronzen leeuw van Belfort, ronkten als groene torren de trammen Montrouge-Gare de l'Est elkaar voorbij.

- 'Gingen we nou maar naar Montrouge,' begon Carpentier weer te zaniken.

- 'Hou je waffel,' snauwde Legüenne. - 'Maar wáarom zou'en we niet terug trammen tot de Place de Médicis,' zei hij met een geheimzinnigen grijns, 'en daar Ivry-Les Halles nemen?'; hij vond 't een dol-bezopen idee, heelemaal de stad weer in te gaan met dien krans.

- 'Hè ja!' glimlachte Louis met een gezicht als een vergenoegde zuigeling, 'dan zijn we er gauwer!'

- 'Complet,' las Legüenne voor-op de tram, die ijlings langs hen weg stommelde.

Doch Robert had een gevoel van onlust gekregen bij dien tram 'Les Halles' - met zijn dikken kop van hen af, of hij 't niet hoorde, stak hij plots met een woeste vaart de rails over, en de anderen sukkelden achter hem aan.

Zij waren overigens in het beste humeur van de wereld en Legüenne droeg weer zelf den krans.

Toen geraakten zij in de ongenoegelijke wijde verlatenheden van den Boulevard St. Jacques, - einden doodsche gevels van kloosterachtige gebouwen en stukken blinden muur, en een half in puin gestort landhuis met een verwilderden tuin ervoor... Dan, recht voor hen heen, uit het grinten middenpad van den dalenden boulevard, verrees, als een eindelooze vermiljoenen bogen-laan, het in aanbouw-zijnde Metropolitain-viaduct.

Bij het dwarshek, midden-over den weg, dat hen stuitte, stonden zij een oogenblik en keken in de diepte, hoe de rails daar uit den tunnel gleden en heen-ijlden naar een onzicht-

baar-ver verschiet, tusschen ijzerspanningen aan ijzerspanningen en ijzerspanningen, warrelend van kruisende steunstaven en hechtbouten in menierooden grondverf, - de boulevard, daaronder, zonk weg naar beide zijden, met zijn afzonderlijke huis-blokken tusschen lagere bouwsels, als in een diepen dal-kuil.

- 'Kijk,' peinsde hardop voor zich heen Robert, 'die komt hier nou boven den grond, hè? maar op de Place Denfert-Rochereau daar is ie ònder den grond, ònder de spoor van Sceaux onder den grond,' - 'tu-sais, Philippe,' zei hij tegen Legüenne, 'toen die dag met de vrouwen naar Robinson, toen waren we pas bij de *gare* Denfert-Rochereau boven den grond, nou en daar onder, onder den grond, weet je nog, onder de Place Denfert-Rochereau, daaronder...'

- 'Hè ik word er misselijk van,' zei Louis.

- 'Onder-onder de grond, daar komt ie onder...'

- 'Sacré mâtin...' zei Carpentier, tegen de stijlen hangend.

- 'Beroerde huisfrik,' werd Bonneau kwaad, 'als ik 't toch zelf in "le Petit Journal" gelezen heb...'

Terzijde, langs de stijgende hekken en scheeve muur-stukken, daalden zij en kwamen onder het viaduct, oneindige galerij van zwaar-geblokte geelgrijs-hardsteenen pilaren, die eerst hoe langer hoe langer werden, om in een verre verte weer korter en korter omhoog te gaan: duizelig-lange uitschuiving van een reuzengang, met àl wemelend verschietende perspectieven op het dooreengestreep van 't duizendvoudig steigerwerk en de duikende en rijzende huizen door de voort- en voortbogende arcaden te weerskanten.

Het wankelde en dwarrelde door hun zatte koppen, al dat gewentel van rood en grijs, roode bogen voor roode bogen, en grijze bogen voor grijze bogen onder een dak van al maar door elkander wiekende roode stangen, tot het zot-klein verre einde van grijs kelder-kokertje zonder openingen meer.

Louis, dien alles was gaan dansen en draaien voor de oogen, begon te jammeren over de vreeselijkheid van al de treinen die daar af zouden storten, en Bonneau kon niet uitscheiden met zijn lamentabel gedaas over het onder-en-boven-den-grond van den boven-en-onder-den-grondschen spoorweg.

Legüenne schrok even tot de ontdekking: ze waren zoo lazarus als kartouwen, allemaal; maar ze moesten hier vanonder; dát was om tegen de vlakte te slaan!

Strompelend zigzagden zij tusschen de aardhoopen en de palen-stellages door, de breede hobbel-straat over, en hielden dan het verlaten trottoir, dicht langs de blinde muren onder de schriele, bladerlooze boompjes... en toen, na een poosje, uit den langzaam-aan egaal toegetrokken wolken-hemel, begon een druilig motregentje te vallen. Ze kregen het koud, zetten de kragen van hun jassen op, schoven de hoeden en petten in hun oogen. Louis wou met geweld den krans onder zijn zakdoek dragen, maar de anderen snauwden hem daarover af: die krans kon beter tegen den regen dan zij... als hij dacht, dat de groote Mogol het op de kerkhoven altijd droog hield...

Zielig, met hun vieren op een rij achter elkaar, Legüenne voorop, onwillig met het zwarte kralending bungelend, sjokten zij langs den kant van den wijden buiten-boulevard, waar geen sterveling ging; zij vergaten erbij hun fatsoen op te houden, zwalkten over de heele breedte van het trottoir, botsten en liepen mekaar voor de voeten, vloekend en brabbelend ieder voor zich de ongare overdenkingen van hun drank-benevelde hersens.

Het schemerig straat-verschiet vernauwde in den fijnen grijzen mist van den dichter en dichter stuivenden stofregen.

Het was Legüenne, die er het eerst den brui van gaf: - donder en bliksem, als ze nou dachten, dat hij nog langer in de pipi zou loopen... híj ging schuilen.

- ‘Dáár, onder de brug...’ wees Bonneau vaag. Maar Legüenne trachtte hem te beduiden, dat dat niets gaf: - zag hij dan niet, dat 't dak er hier nog niet op was?... Slechts een paar roode ijzerbouten lagen los en overzij op de steenen pilaren en de steigers. - Nee, ze moesten een kroeg zien op te snorren...

Maar Carpentier en Louis, al sputterend, drongen op doorloopen aan; de kerkhoven sloten om vijf uur...

- ‘Va pour ton cimetière!’ grauwde Bonneau.

Legüenne en hij, als kenners, spiedden de boulevard-lengte langs, de zijstraatjes in, maar ze waren vreemd in dit ‘quartier’, ze zagen niets dat leek op een wijnhuis of een tapperijtje.

- Wat voor volk of hier toch huisde, foeterde Legüenne... wat voor kerels als leerelappen, die nooit hun mond eris omspoelden... al kon hij hier rijk worden, hij wou er niet wonen...

Dan herinnerde Bonneau zich, dat hij aan 't begin van de Avenue de Choisy eens ergens gezeten had...

- 'Allons-y,' zei Legüenne, en met hun loome waggelbeenen voorzichtig schuifelend over het regen-gladdende asphalt-pad, scharrelden zij het laatste eind van den Boulevard d'Italie af; Carpentier en Louis zeulden getroost mee, want de weg dien zij gingen was ook de weg naar 't kerkhof...

Maar als zij dan, van een eindje, op de huiver-leêge Place d'Italie de lantarens al flikkeren zagen onder de duister-roze regen-lucht, - en een huis of wat van hen af knarste daar, verleidelijk piepend aan zijn ijzerstang, een groote eend heen en weer in den wind - 't was verdrááid een kroeg! -, dan sjouwden Legüenne en Bonneau er zonder beraadslagen binnen, en daar zij den krans hadden, konden Louis en Carpentier wel niet anders dan volgen.

'Au Coco blanc', bij Charles Bobillot, was een schunnige taveern; de laaggezolderde pijpelâ, in den roeterigen schemer - weifelend nog door het ééne smalle tralieraam - leek een vormlooze grauw-bruine indieping naar, heel in de verte, een ros-belichte en schaduw-zwarte groep van kerels, die, bij de roode vlam-punt van een looplampje, in een dichten rookwalm zaten te kaarten; dichterbij, om een ander tafeltje, hingen, in 't vaal-dampig half-duister, een troepje Apachen die bier zopen. Een vunze, zuur-sterke lucht van zweet en drank en smook sloeg hun tegen. Ze kwamen anders niet in dit soort knippen... zelfs Legüenne en Bonneau, overdag altijd nètte drankorgels, niet dan, een enkele maal, 's avonds ná tienen, als de halfslag-koffiehuizen sloten... maar, Dieu de tonnerre, ze waren kapot van dat loopen in den regen langs die doodbidders-boulevards waar geen eind aan kwam! Ze vielen zoo maar neer rond de eerste tafel bij de deur, slijkig en nat als uit het water gehaalde poedels.

- 'Quatre cognacs!' bestelde Legüenne moedeloos.

De kastelein, met een knipoog naar de brutaal-grijnzende patsers naast hen, sleepte nog een vijfde stoel aan voor den krans.

En ze zaten nauwelijks, of als een luid geruisch dat plots een diepe stilte maakt, begon een zware slagregen neer te storten, kletsend en spetterend op het trottoir, waarlangs in een ommezien woelend en gudsend een gele goot-beek boulevard-afwaarts holderde.

Robert en Legüenne schoven gezapig achter op hun stoelen, of ze niet van plan waren in 't eerste uur weer op te staan; als de wind, die op het raam stond, de spattende sprietsels over het kozijn joeg, ging de waard het dicht doen.

Toen, in de besloten walming van het laag lokaaltje, werd het al gauw een echte dronkemanspan; ze brabbelden maar wat dooreen en schreeuwden tegen elkander op, kalden dan weer elk op zijn eigen gelegenheid... eens zóngen ze ook, een mengsel van twee liederen, die wat van elkaar hadden; het huilerig en schor gebalk van Louis zaagde dwars tegen Roberts welvoldaan en wijsloos brommen in.

Wanneer de jonge boeven, aan het tafeltje achter hen, ruzie-achtige gekheid wou'en gaan maken over den grafkrans, sloeg Legüenne dadelijk met ze op in het gemeenste ‘argot’, waar Louis en Carpentier niets van begrepen; ze luisterden ook niet, 't was maar zoo een algemeen kabaal van tafeltje tot tafeltje, en Legüenne floot schel als een Apache tusschen zijn vingers en vloekte tegen den waard, dat hij bier zou schenken daarnaast, hij wou tracteeren...

Carpentier zat een heelen tijd te stotteren van ‘morgen... morgen... morgen ochtend... den krans...’ en Louis, met tranen in de oogen, hikte, dat hij nu zelf niet meer wist of 't op Montrouge was of op Ivry... Tot tweemaal toe viel hij tegen den stoel aan, waar de krans op lag, wat telkens Robert bijna stikken deed in zijn scheldwoorden; de derde maal tolde het ding op den vloer en niemand lette er meer op.

Eindelijk stak de waard de groote petroleumlamp middenonder de zoldering aan; en toen zij, van de plotselinge helheid bekomen, elkaar daar weer, ontredderd, zagen zitten, kwamen zij wel een beetje tot bezinning.

Legüenne, om zijn gansch weggezonken tuur-oogen, zag lijkbleek, zijn grauw-witte voorhoofd was klam van zweet; Roberts paarsrood gezwollen gezicht glom op de koonen; Louis werd misselijk van het licht en ging voorover met zijn hoofd op de tafel liggen.

Maar Carpentier kreeg het nu vàst in zijn kop: ze moesten naar huis; lacherig-bang dacht hij aan Hortense... wat die een furie zou zijn, en kwaad in bed; nee, ze moesten naar huis... Hij stootte Louis eens aan; Louis kermde akelig naar den grond. De twee anderen hadden volstrekt geen

haast. Maar Carpentier zeurde net zoolang, tot Legüenne ‘vooruit dan maar!’ zei; hij begon ook naar wat eten te verlangen. Louis kwam verwezen rechtop zitten. ‘Vooruit dan maar!’ zei Legüenne nog eens.

Toen 't op betalen aankwam, vroeg de waard zes francs.

- ‘Fichez-moi la paix! six francs?! Foutu canaille!’ schreeuwden Legüenne en Bonneau dooreen, - zes franken voor zes cognacjes en een paar glazen bier! - was hij wel goed snik?

Maar de kerel liet geen centime vallen, - hij had twee rondjes borrels geschonken en tweemaal een rondje bier ernaast...

- Zés borrels had hij geschonken bij hen, geen acht, schreeuwde Legüenne weer terug, en van dat tweede rondje bier had hij niets gemerkt...

De waard haalde de schouders eens op, grimlachte met meerderheid:

- ‘Zes francs,’ herhaalde hij brutaal-laconiek.

Bij de kaarters achterin was plotseling een woest gegier en 't krijschen van twee twistende stemmen daarbovenuit; - ‘Bobillot!’ werd er geroepen, ‘Bobillot!’; een stoel kletterde om en de vlam in het looplampje joeg rood-stoomend omhoog van een pats op het tafelblad.

Terwijl de waard er heen was, keken de vier, beteuterd, elkaar aan, onder de schimpscheuten en het schamper gegrinnik van het dievenpak achter hen. Dan zaten ze te rekenen en slimmigheden uit te broeien in hun verwilderde koppen. Louis alleen, met sidderwitte oogspleten, sufte.

De waard kwam terug; - ‘alors?’ sarde hij.

Legüenne, die nog wat geld voor den avond wou overhouden, vischte ingespannen met twee vingers in een vestjeszak, lei één franc op tafel, en zei, dat het alles was wat hij nog bezat. Maar Carpentier, bij Reluquard al, had den inhoud van zijn portemonnaie in zijn tabakszakje gemoffeld; zoo dronken was hij niet, of hij herinnerde zich dat nog...

- ‘Rien... rien,’ zei hij, en hield met een erbarmelijk gezicht de beurs open aan de anderen voor. Hij had een geweldige pret in zijn buik over de bedotterij, maar hij zat toch ook in de rats, dat ze hem in de gaten zouden krijgen. Als hij dacht, dat Legüenne hem niet vertrouwde, gooide

hij het platte, zwartleeren ding over tafel en sloeg er met zijn vuist op:

- ‘Rien!... rien...!’ riep hij maar al.

Louis, die, scheef in elkaar gezakt, òpsnorkte met open mond, werden, door Legüenne en den waard, de zakken onderzocht; ze vonden nog dertig centimes bij hem. Bonneau had al goedig zijn geldbuiltje omgekeerd, zoodat de helft van de koper- en nikkel-stukken over den grond rolden; met moeilijk bukken en reiken scharrelden zij ze bijeen.

Samen hadden zij zoo nog twee francs veertig. Met uitgestreken snuiten zaten Legüenne en Carpentier elkander aan te kijken.

- ‘Rièn!... rièn!’ schreeuwde Carpentier opnieuw.

Toen begon Legüenne weer tegen den waard uit te varen: - Merde! met zijn zes francs! hoe kwam hij dan toch, bougre de sort, aan zes francs!?

Maar de ander, zelf een kerel als een boom, ging de rauwe schavuiten van het naaste tafeltje erin halen...

- ‘Twee rondjes bier, natuurlijk, twéé’, logen de loeders onbeschaamd, ‘en meneer daar’ - één wees er op Louis - ‘had alleen drie cognacjes gedronken, dat wist hij pertinent...’

Legüenne was niet op zijn gemak; hij was 't niet eens met zichzelf, of hij van zijn achterbaksche geld het tekort toch maar zou voorschieten... als 't op vechten uitliep... die huisfrik en die lummel lagen zóó voor de vlakte... alleen Bonneau stond z'n man... en als ze zijn twee vijffrankstukken vonden, dan kwamen de messen nog voor den dag... Hij rees op.

Carpentier ook; als die de duiten hoorde ver-rinkelen in zijn tabakszakje, brak het zweet hem uit van de angst. Bonneau, wat sullig verward, bleef zitten.

Toen streek de waard de twee francs veertig, die op tafel lagen, in zijn handpalm, raapte den krans, die onder den stoel was gevallen, op, bekeek het ding, verboog aan een in elkaar getrapten hoek de kralenboogjes, om te zien of ze weer in 't fatsoen te krijgen waren...

- ‘Je veux ben prend' ça... zei hij met een slimme zoetsappigheid, en zijn gluiperige oogen loensden begeerig; iederen dag kwamen er wel tien begrafenissen langs zijn deur, had hij gauw berekend; op het tafeltje buiten zou hij

den krans neerzetten als een ‘occasion’, voor ‘cent sous’...

Legüenne, met zijn roezigen wijnkop, moest eerst even nadenken; - dan viel hij op zijn stoel terug, sloeg met zijn handen op z'n knieën, en lachte zich half te bersten in een hooguit snerpend gegiechel.

- Bigre! dát was een farce!... ‘au revoir’!... met die kerkhofzottigheid gingen ze hun gelag betalen!...

Hij trappelde met zijn voeten van de lol.

Bonneau kwam er plotseling van bijgeleefd, sloeg ook al met zijn handen op z'n knieën en lachte met zijn bulderigen, zwaren lach -; de souteneurs-troep joelde mee.

Louis werd wakker, stotterde: ‘wat? - wat?’ - Alleen Carpentier hield zich koest, omdat dat verdonkeremaande geld hem te veel benauwde.

Maar Legüenne, bang dat de klucht nog misloopen zou, begon te dringen tot heengaan.

- ‘Voilà,’ drukte hij den waard de krans in zijn maag ‘au revoir, la belle couronne!’ - loodste de drie mannen naar de deur; even moest er nog gezocht naar Louis' pet... dan, in een verwaaid geschater en een bolle, natte luchtzuiging, wankelden zij uit den gelen warmte-walm den killen nacht in.

- ‘Hè hè hè hè hè!’ - Legüenne, met zijn rug tegen den huismuur, viel bijna overzij van 't lachen: ‘fichtre! díe was goed... nou zat die kastelein daar met die krans!... la sacrée couronne!... au revoir! au revoir!’... hij kreeg de hik van 't hinneken.

Bonneau met zijn bromstem, begon te zingen, al zwaaiend met zijn hoed:

‘Au revoi-re
Jean Picha-re.

Maar Carpentier en Louis leunden als twee schooven tegen elkaar aan, en toen Louis uitgleê en met zijn eene knie op het asphalt kwam te liggen, kon Carpentier hem niet meer òpkrijgen; zijn eigen beenen tuimelden in 't ongewisse voor malkaar weg...; eindelijk zaten ze naast elkander op 't spiegelend plaveisel.

Bonneau en Legüenne riepen een fiacre aan, maar ze waren zelf te ver weg, om de twee erin te hijschen; de koetsier

moest van zijn bok afkomen; als ze wegreden en Legüenne en Bonneau arm-in-arm de Place d'Italie weer opzwalkten voor hun diner en nog een langen avondtocht, hing Carpentier met wanhopige gebaren uit het portier-raampje te hulproepen of hij ontvoerd werd; Louis lag slap in den hoek gezakt en kniesde over Jean Pichard...

Toen zij, beide vast in slaap, voor ‘le cent-dix-huit’ stil hielden, stond Hortense, in duizend angsten, aan de deur op den uitkijk. Van drie uur af had ze op Carpentier gewacht om zelf uit te gaan; later, na zevenen, had ze het avondeten warm gehouden; noch de man, noch de kostganger verscheen; woedend was ze alleen gaan zitten eten; had het overschot voor Ninouche gezet; toen was haar de onrust over een mogelijk ongeluk bekropen... ze stond al op het punt, haar zoon te gaan halen.

Met één blik, bij den lantarenschijn, in het schemerig rijtuig, had zij begrepen. Samen met den koetsier sjorde zij haar man de portieropening uit.

Carpentier, de leêge portemonnaie nog in zijn hand, speelde zijn dronkemanscomedie voort, stotterde van ‘rièn, rièn...’ - maar plotseling bang voor Hortense's nijdige oogen, begon hij huilerig zich te verweren: ‘Legüenne... ce saligaud de Legüenne...’

Als er menschen de trap afkwamen, duwde ze hem hardhandig naar binnen en achter het groen-saaien bedgordijn, waar ze hem met kleêren en al in de kussens zeulde; alleen zijn laarzen trok ze uit.

Ze ging weer naar buiten om den koetsier te betalen en aan Antoine, den concierge van ‘le 120’, te vragen, of die zich over Louis ontfermen wou. Haar bewegingen waren kort en beslist van de heftig-willende gedachte: de Legüenne's zouden het huis uit.

C. en M. SCHARTEN-ANTINK.

(*Wordt voortgezet*.)

Het Oostersche Westen.

I.

Het verdient opmerking, dat aan den naam Marokko Oostersche indrukken plegen verbonden te worden. Dikwijls hoort men over dit land spreken als over een deel van het Oosten. En toch behoort het geographisch stellig tot het Westen. De Noordwestkust van Afrika is een graad westelijker dan ons vaderland van de meridiaan van Greenwich verwijderd. Reeds duidt de ware naam van Marokko dit aan. 'Marokko' toch is niet anders dan een verbastering door Europeanen, van den naam Marakech, dien een der hoofdsteden van het land draagt. De ware naam van het land is el Maghrib el Aksa. El Maghrib (zonsondergang) noemden de Arabieren Noord-Afrika, daarbij onderscheidende tusschen Maghrib el Ausat (Algerië) en Maghrib el Aksa of het verre Westen (Marokko).

Ook wat de bevolking betreft, kan niet zonder voorbehoud aan het Oosten gedacht worden. De oorspronkelijke inwoners van Noordwest-Afrika zijn Berbers, omtrent wier afkomst men het niet algemeen eens is. Procopius, een tijdgenoot van Keizer Justinianus, bericht, dat er bij Tanger twee witte steenen kolommen werden gevonden, waarop in het Phoenicisch gebeiteld stond: wij zijn gevlucht voor het aangezicht van Josua, den zoon van Nun. Door hem worden deze woorden aldus verstaan, dat de oorspronkelijke bewoners Canaänieten zouden zijn geweest, uit Canaän voor Josua naar Marokko gevlucht. Ook Arabische schrijvers kennen aan de bevolking Canaänietischen oorsprong toe. Goliath zou hun stamvader zijn en hun leidsman naar het nieuwe land, zekere Ifrikos, die zijnen naam aan Ifrikiyah of Tunis zou hebben gegeven,

wat tot Afrika zou zijn verbasterd. Wat hiervan waar moge zijn, dit staat vast, dat reeds sedert de grijze oudheid, de Berbers bewoners zijn niet van het Oosten, maar veeleer van de lauwe westerstranden. Deze naam is niet de naam, dien zij zich zelven geven. Barbari noemden de Grieken en Romeinen alle volken, die een andere taal spraken dan hunne eigene. Zich zelven noemen de Berbers Imaziren en hunne taal Tamazirt. Zij bewonen, ingevolge straks aan te stippen gebeurtenissen, het bergland. Dit geldt van de Rif-Berbers of Rifioten, die thuis zijn in de bergketen, het Rif, dat zich evenwijdig aan de Middellandsche Zee uitstrekt, en evenzeer van een tweeden groep de Berabers, die thuis zijn in den Midden-Atlas en Hoogen-Atlas, welke bergen Marokko in Zuidwestelijke richting naar den Atlantischen Oceaan doorsnijden. De derde groep Chleuh geheeten, bewoont de Zuid-westkust en de dalen der rivieren Nun en Draa. De vierde groep wordt door de Haratin gevormd, die den overgang uitmaken tusschen de Berberstammen en de negerstammen der woestijn en van den Soedan. Deze laatste groep is door de kleur van de voorlaatste onderscheiden. Zijn de Haratin door vermenging vooral in vroeger tijden met negers, dikwijls zwart, de Chleuh-stammen zijn, evenals de Rifioten beslist blond. Ondanks deze groepverdeeling is het in zijn geheel een landbouwend, energiek maar zeer ruw volk, dat vóór alles op volstrekt onbeperkte vrijheid gesteld is en in het bezit daarvan zich boven alle andere volken verheven gevoelt. Instinctmatig is de Berber afkeerig van beschaving, die hem op beperking van die vrijheid zou komen te staan. De Berbers kunnen, mits overgang en uitzondering in het oog worden gehouden, als de bevolking worden beschouwd, van dat deel van Marokko, dat als blad-es-siba (land van den opstand) in tegenstelling van blad-el-Makhzen (gouvernementsland) bekend staat.

Om duidelijk te maken, wat hiermede wordt bedoeld, moet een blik worden geslagen in de geschiedrollen van Marokko. Onder de dynastie van de Beni-Marin (1213-1524) kregen de Portugeezen vasten voet in Marokko. Zij hadden zich meester gemaakt van Tanger, Saffi, Mazagan, Mogador en andere kustplaatsen aan den Atlantischen Oceaan. Maar deze heerschappij en het toegeven door den Sultan aan Europeesche

invloeden waren den echten Muzulman zeer antipathiek en deed groote ontevredenheid ontstaan, evenals in onze dagen de hang van den tegenwoordigen Sultan Abd-el-Assiz naar Europeesche beschaving tegenstand wekt. De ontevredenen schaarden zich om Mahomet uit het geslacht Saädi, herkomstig uit Tafilet, in het Zuiden van Marokko. Het was een Cherifsgeslacht, d.i. het achtte zich in rechte lijn van den profeet af te stammen. Deze Cherifs, gesteund door Bedouïnsche stammen uit de Sahara, slaagden er in de Portugeezen terug te dringen en zich van het gezag meester te maken. Deze overmeestering had echter plaats, noch uit het Zuiden van de Sahara uit, noch van het Westen van de zijde van den Atlantischen Oceaan, maar veeleer van den kant van het Oosten, van Taza uit. Taza was reeds voor de Romeinen en ook aan het einde der 7de eeuw voor de Arabieren, de poort waardoor Marokko werd binnengedrongen. De Saädi-Cherifs overmeesterden Marokko van deze zijde en dreven hen, die hun tegenstand boden, rechts naar het Rif-gebergte in Noord-Marokko en links naar de Atlas-keten in Midden- en Zuid-Marokko. In de vlakten tusschen deze bergen en ook aan de Zuidelijke hellingen van het Atlas-gebergte wisten de Saädi's zich te handhaven.

Hun gebied heette het land der bureaux of der administratie, blad-el-Makhzen. Deze verdeeling van Marokko in blad-el-Makhzen met ongeveer 200,000 vierk. kilometers en drie tot vier millioen zielen, en blad-es-siba met 600.000 vierk. kilometers en tien tot vijftien millioen zielen, bleef tot op dezen dag in stand. Intusschen moet wel worden in het oog gehouden, dat de grens tusschen beide landsdeelen alles behalve vast is. Is de Sultan krachtig, dan weet hij zijn gezag ook in het gebergte te doen eerbiedigen en den weg van Fez naar Tafilet door den Atlas heen voor zijne troepen open te houden. Is hij daarentegen zwak, dan heeft het omgekeerde plaats. Dan brokkelt het blad-el-Makhzen vaak af tot dicht bij de groote steden. Dan kan de Sultan niet langs den directen weg zich naar het zuidelijk gelegen Marakech begeven, maar moet hij eerst in westelijke richting van Fez naar de kust, en daar langs in zuidelijke richting reizen, om dan verder oostelijk den weg van de kust naar Marakech te kiezen.

In het blad-el-Makhzen wordt de Sultan althans nominaal

gehoorzaamd, als wereldlijk hoofd, Mouley of Sultan, maar vooral als geestelijk hoofd of afstammeling van den profeet, Cherif, en als hoofd der geloovigen, Emir al mouminin. Zijn gezag is echter alles behalve effectief. Een leger van kaïds, amels en pacha's, welke als vertegenwoordigers er van optreden, gebruiken het uitsluitend ten eigen bate. Ten algemeenen nutte geschiedt niets. Kunstwegen zijn in Marokko niet te vinden. De overgang over de talrijke rivieren en beken geschiedt te voet of in zeldzame gevallen door een pont. Het blad-el-Makhzen geniet nog minder dan Turkije de zegeningen van een ordelievend bestuur.

In de bergstreek - het blad-es-siba - is de wanorde uitteraard niet minder, ofschoon van anderen aard. De profetie aan Ismaël en zijn geslacht geschied: ‘Hij zal een woudezel van een mensch zijn en zijne hand zal zijn tegen allen en de hand van allen tegen hem’ (Genesis 16 vs. 12), is ook aan de Berbers bewaarheid. Het oog om oog en tand om tand wordt bij hen onverzwakt toegepast. Smadelijker beleediging is nauwelijks denkbaar dan deze: ‘je vader is op zijn bed gestorven.’ Een jongmensch wordt er niet voor vol aangezien, zoolang hij nog niemand om het leven heeft gebracht. Een Engelsch reiziger in Marokko geeft daarvan een treffend staaltje. Hij had een jongen Berber van ongeveer 13 jaar uit de straks genoemde Rifstreek in zijn dienst. Dezen kwam hij een paar jaar later, toen de jongen dus 15 à 16 jaar oud was, tegen op de markt te Tanger. Kunt ge me niet aan een geweer helpen? vroeg hem de knaap. En op de informatie waartoe het moest dienen, was het antwoord, dat zijn vader was gestorven en dat hij met zijn twee broêrs, zijn drie ooms wilde doodschieten. Hebben dan die ooms uwen vader vermoord? was de voor de hand liggende vraag en het bescheid luidde: God weet het, maar om u de waarheid te zeggen ik ben, sedert ik mijn dienst verliet, getrouwd. Desondanks word ik overal beetgenomen en uitgejouwd, omdat ik nog niemand van kant heb gemaakt.

Toch zijn de Berberstammen niet geheel verstoken van eenige gezagsorganisatie. Elke familie (Charuba) staat onder een hoofd. Meerdere Charuba's vormen een Deschera, welker vergadering de Djemaa wordt geheeten en door een Amin wordt voorgezeten. Meerdere Deschera's maken de Kabyle

of stam uit. Leest men dus in onze dagen in verband met de Fransche bezetting van Casablanca van uitvallen van Kabylen, zoo heeft men aan den opmarsch van Berbersche bergstammen te denken. Bedoeld gezag biedt alles behalve waarborgen van orde en vrede. Partijzucht sluit beiden uit. Het geweer is bij den Berber zelden of nooit buiten gebruik. Ieder huis is een tiremt (kasteel), elk dorp een agadir (vesting). Een man van tegen de veertig, die nog in het ongekrenkt bezit is van al zijn ledematen, wordt niet dikwijls aangetroffen. Met minachting voor veiligheid en leven van den naaste gaat een ergerlijk zedenbederf gepaard. Vooral zijn de Zaouiya's of Muzelmansche Seminarieën holen van de schandelijkste ontucht. De schrijver van ‘le Maroc Inconnu’, professor Auguste Moulièras, te Oran, bepaalt zich allerminst tot het aanstippen daarvan. Door hem werden de reiservaringen opgeteekend van een dervich, Mahomet ben Tayyeb genaamd, die gedurende meer dan twintig jaren het blad-es-siba in alle richtingen heeft doorkruist. Als t'aleb (student), dervich (monnik), bedelaar of krankzinnige, qualiteiten die door den woesten Berber betrekkelijk het meest worden ontzien, wist Mahomet zich overal te bewegen. De grootste eerbewijzen liet hij zich even gemakkelijk aanleunen als de ergste mishandeling. Voor den grooten Heidenapostel deed hij niet onder in de kunst om met onverstoorbaar humeur afwisselend overvloed te hebben en gebrek te lijden. Na dagelijksche marschen van 50 kilometer slaapt hij even rustig in een paleis als onder den blooten hemel of in de walgelijkste verblijven, verdraagt zoo goed honger als koude, is als grondig kenner van den Koran met theologische studenten (waarvan het in Marokko wemelt) en met marabouts op den besten voet, maar ook zonder blozen getuige van de liederlijkste uitingen van onzedelijkheid en blijft even goed gemutst als hij voor de zooveelste maal door roovers aangevallen, ofschoon niet anders bezittende dan de hoogst noodige bedekking, een hemd en een djellaba, ook daarvan midden in hooge sneeuwbergen afstand moet doen en moedernaakt zijn wandeling voortzetten. Mahomet kan niet schrijven en deelde dus alleen uit zijn geheugen aan prof. Moulièras mede, honderde namen van door hem bezochte plaatsen, stammen, rivieren en bergen, en een overvloed van bijzonderheden

omtrent zeden, gewoonten, talen, volken, bosch-, veld- en mijnproducten. De professor stelt zich echter de vraag, of alles wat Mahomet hem vertelde, op waarheid berust. Dienaangaande rijst nl. bij het lezen der avontuurlijke verhalen in 'le Maroc Inconnu' inderdaad eenige twijfel, welken het den professor misschien niet gelukt is voor al zijn lezers op te lossen. Desondanks blijft de stelling onaangetast, dat het in blad-es-siba moeilijk en gevaarlijk reizen is. Reizigers van naam, om Duitschers als Rolhfs en Fischer, Engelschen als Thomson en Franschen als de Foucauld, Gentil en de Segonzac te noemen, hebben dit buiten twijfel gesteld. Laatstgenoemde maakte met mij deel uit van het gezelschap, dat in het jongste voorjaar onder leiding van de te Parijs gevestigde 'Société pour les sciences pures et appliquées' aan boord van de 'He de France' de Marokkaansche kustplaatsen (Tanger, Mazagan en Mogador) benevens de Canarische eilanden, Madera en Lissabon bezocht. De markies de Segonzac is de ziel van het 'Comité du Maroc', dat hem de leiding toevertrouwde van het Marokko-onderzoek, bekend als: la mission de Segonzac.

Reeds van 1899-1901 deed deze nog jonge edelman, toen officier van het Fransche leger met verlof, reizen in het Rif, in den Hoogen Atlas en in het land van Sous, die hij beschreef in zijn te Parijs in 1903 verschenen 'Voyages au Maroc', waaraan de bekende afgevaardigde Eug. Etienne een voorrede toevoegde. Met de losse aanteekeningen van den markies voor zich, teekent Eug. Etienne het volgende aan:

'Ces notes, c'est sous une Djellaba de Rifain qu'elles ont été griffonées, c'est au péril de la vie que le voyageur les a recueillies; ces observations, c'est avec une audace qui confond l'imagination, qu'elles ont été faites. Tout cela fut glané à la dérobée, dessiné en cachette, sous la défiante surveillance de compagnons fanatiques, par un mendiant, marchant pieds nus, faisant des étapes de 40 et parfois 50 kilomètres et veillant encore la nuit pour coordonner ses notes, étiqueter ses collections, faire de délicates et minutieuses observations astronomiques. L'exploration ainsi accomplie est la plus périlleuse et l'une des plus magistrales, qui se puissent voir. Dans son oeuvre hautement impersonnelle et objective, M. de Segonzac ne dit pas un mot des dangers qu'il a courus

ou des misères qu'il a endurées. Mais ceux qui savent les conditions, qu'impose le voyage sous un déguisement musulman dans ces parages, les imagineront sans peine. Plusencore que le péril de tous les instants, l'absence de tout ce qui constitue la vie même du civilisé, fut sans doute une rude épreuve. Passant pour l'humble serviteur du Chérif, en compagnie duquel il voyageait, il ne recevait les plats à couscous qu'après que ses compagnons y avaient plongé leurs mains et selon la coutume, laissé égouter leur barbe. Lorsqu'il descendit au consulat de Fez, le soir de son retour, la barbe broussailleuse, vêtu de la courte *hendira* des montagnards, pieds et jambes nus, aucun Rifain ne l'eût recusé, aucun Français ne l'eût reconnu pour un compatriote.'

De mission de Segonzac omvat een aantal reizen, welke aan onderscheidene personen werden toebedeeld. Louis Gentil, Docteur ès Sciences, maître de conférences à la Sorbonne, gaf de beschrijving uit van zijn vier reizen in het Rif en den Hoogen Atlas, in zijn te 1906 te Parijs verschenen boek 'Dans le Blad-es-siba, explorations au Maroc'. Hoezeer overtuigd dat de Marokkaan een diepen afkeer heeft van den 'Roumi' (de algemeene naam voor den vreemdeling) niet uit fanatisme, maar uit haat tegen iederen vreemde die zich in zijn wereld tracht in te dringen, heeft Gentil er toch de voorkeur aan gegeven zonder eene andere vermomming dan die van den muzulman te reizen, in de vaste overtuiging, door kalmte en zacht optreden het aanvankelijk geweigerd vertrouwen te zullen winnen. Al doorleefde hij menig boos kwartiertje, hij is er goed afgekomen, zelfs beter dan de markies de Segonzac, die tegelijk als Gentil en dus begin 1905 een nieuwe reis in den Hoogen Atlas ondernam, waarvan de beschrijving eerlang zal worden uitgegeven. Aan boord van ons schip deed de Segonzac, thans uit den militairen dienst getreden, een zeer boeiend en door talrijke projecties opgeluisterd verhaal van dezen tocht dien hij, als ezeldrijver vermomd, had gemaakt, maar die tengevolge van verraad ten slotte op zijne gevangenneming door een hoofd van de Zenaga's uitliep. De Kaïd van Glaoui kocht hem vrij, herinner ik mij wel, voor den prijs van eenige schapen - in dank voor de verpleging van de Segonzac, die voor een geneesheer gehouden, met goed gevolg de rol van den 'médecin malgré lui' vervulde.

Zijn dus, gelijk boven werd aangeteekend, de bergbewoners de naar de bergstreek teruggedrongen Berbers, in de vlakten en aan de Westkust zijn de Arabieren gevestigd, wier aantal op 2 à 3 millioen wordt geschat. Zij spreken een Arabisch dialect en hebben hunne oude zeden en gewoonten bewaard. Voor zooveel geen landbouwers, zijn zij nog Bedouïnen, die zich een hoofd 'Sheik' kiezen, terwijl de rechtsspraak door den Kadi wordt uitgeoefend. De bevolking van Marokko onderging echter machtige invloeden van buiten. Muzulmannen uit allerlei staten verdreven, kwamen in Marokko samen. Maar vooral werd de bevolking vermengd met inwoners van Zuid-Europa, in het algemeen van kusten der Middellandsche Zee, als slaven door de zeeroovers naar Marokko vervoerd, en in het bijzonder uit Spanje, toen de belijders van den Islam aan het einde der 15de eeuw uit dat land werden verdreven. Zoo ontstond eene gemengde bevolking, die als Mooren bekend staat.

Ook deed zich het negerbloed gelden. In de lijfwacht van den Sultan vindt men vele negers, evenals in de harems vele negerinnen. Nog voortdurend is er in Marokko een sterke aanvoer van negerslaven uit het Zuiden. In de hoofdsteden wordt nog wekelijks slavenmarkt gehouden en in elke eenigszins aanzienlijke Marokkaansche huishouding is de bediening geheel in handen van negerinnen.

Eindelijk leeft in Marokko een vrij talrijke Jodenbevolking. De Joden zijn er van ouds. Toen Idrees de jongere, die tot de eerste dynastie van Marokko, die der Idreesi, behoorde, in het begin der 9de eeuw Fez stichtte, werd aan de Joden toegestaan, een gedeelte der stad te bewonen. Zij die van deze oorspronkelijke Israëlieten afstammen, zijn te onderscheiden van de Joden, die in de 15de eeuw uit Spanje verdreven, naar Marokko uitweken.

De eersten bewonen hoofdzakelijk het bergland, het blad-es-siba, en staan voor een goed deel bekend als Judea-Berbers. Zij spreken Berbersch en Arabisch. De tweeden treft men meer aan in de kustplaatsen, evenals in de groote steden, derhalve in het blad-el-Makhzen. Zij spreken Spaansch en Arabisch, of ook wel een mengsel van een dezer talen met Hebreeuwsch. Evenals van alle niet-Muzulmannen wordt van de Joden in Marokko een hoofdgeld, djeziya, gevorderd.

Over het algemeen worden de Israëlieten in Marokko nog smadelijker behandeld dan ergens elders. Die behandeling is te erger naarmate men verder van de kust verwijderd is. Het lynchrecht wordt daar te hunnen opzichte gehuldigd. Voor de rechtbanken zijn zij tot eedsaflegging onbevoegd. In gebogen houding gaan zij over straat, ontdoen zich bij het naderen van een moskee van hun schoeisel (de zwarte babouches in tegenstelling van de roode, die de Muzulman draagt) en kussen de hand zelfs van de bedienden, die in het gevolg zijn van een grooten heer. In de steden houden zij zich op in de mellah of ghetto, al is dit niet meer verplicht gelijk vroeger, toen dit verblijf als een veiligheidsmaatregel werd voorgeschreven. Strenge talmudisten, kunnen de Joden in de mellah hunne godsdienstige gebruiken onderhouden. Te Mogador bezocht ik onderscheidene woningen door talrijke Israëlietische huisgezinnen bewoond. Het was aan den vooravond van het Christelijk Paaschfeest, dat in 1907 met het Joodsche samenviel. Alle vertrekken waren met de grootste zorg gereinigd met het oog op het Passah. Ik zag den zetel waarop binnen weinige uren de huisvader plaats zou nemen, het lijden van Israël en de plagen van Egypte aan zijn gezin verhalen, het ongezuurde brood opheffen, het in twee stukken snijden, als symbool van de scheiding der wateren der Roode zee, en ten slotte het lied zou aanheffen: Barroukh Atta Adonaï, ‘Gezegend zij God, die ons dit brood gegeven heeft’. Arm Israël! dat wel gehoorzamend aan het bevel van Mozes (Ex. 13:8), zijne kinderen voorhoudt: ‘dit is om 't gene de Heere mij gedaan heeft, toen ik uit Egypte uittoog’, maar het niet langer doet in het land overvloeiende van melk en honig, maar in een oord, waar hen de dienstbaarheid niet minder hard treft dan zij het hunne vaderen deed aan de oevers van den Nijl.

Als men de mellah doorwandelt, ziet men geen Synagoge. Toch zijn er onderscheidene, onzichtbaar voor den voorbijganger, in de woningen ingericht. Hoezeer de Joden in Marokko aan hun natie en godsdienst getrouw zijn gebleven, ondergingen zij toch den invloed hunner omgeving. Zij zijn niet minder fanatiek dan onderscheidene Muzulmannen en wat zeer merkwaardig is, overgegeven aan den dienst der heiligen. Jaarlijks doen zij bedevaarten naar de graven van

beroemde, door hen gecanoniseerde rabbi's, hunne zieken daarheen medevoerende. Ook in het familieleven bespeurt men den Arabischen en Berberschen invloed. Bij de Joden in Marokko is evenmin als bij de Muzulmannen de huwelijksband hecht. Polygamie is bij hen niet zeldzaam. Twee andere misbruiken kenmerken het Joodsche leven in Marokko, waarvoor geen verontschuldiging in hunne omgeving kan worden gezocht. Het is het onrijpe huwelijk, want niet zelden is de veertienjarige Jodin reeds moeder, en voorts het drankmisbruik. Een eigen gekookte brandewijn met vruchtensap gemengd, mahia geheeten, is de geliefkoosde drank in den eentonigen mellah. Voeg daarbij een uiterst gebrekkig onderwijs, dat zich meestal bepaalt tot het van buiten leeren van talmudistische voorschriften, en het is te begrijpen, dat de Jood in zijn ongelooflijk vuilen mellah, die een kweekplaats is van walgelijke en doodelijke ziekten, tot den laagsten trap van physieken en moreelen achteruitgang is gezonken. Gelukkig, dat het in Frankrijk gestichte genootschap ‘l'alliance Israélite’ door vermogende geloofsgenooten in Europa en Amerika gesteund, met kracht werkzaam is, om vooral door opening van goede scholen, het ‘oude volk’ in Marokko weer tot ontwikkeling en beschaving te brengen.

Geeft derhalve de samenstelling van de bevolking van Marokko in hare onderscheidene deelen geene aanleiding om zich dit land als een Oostersch land te denken, wat is het dan, dat deze gedachte uitlokt en rechtvaardigt?

II.

Marokko behoort tot den Islam. Niet op éénmaal werden de bewoners van Noord-Afrika voor het Islamisme gewonnen. Okba, de beroemde voorvechter van het nieuwe geloof, strekte zijne tochten in Afrika tegen het einde der 7de eeuw niet verder uit dan tot de kusten van den Atlantischen Oceaan. Eerst eene eeuw na de vlucht van Mahomed naar Medina, bekend als de Hedgra of het begin der Mahomedaansche tijdrekening, maakte het Islamisme groote vorderingen. De bekeering van Noord-Afrika valt ongeveer samen met de verovering van Spanje door de Arabieren onder Mousa-ibn-Noçair, die in hunne onderwerping een groot aandeel had.

Het eigenbelang werkte de bekeering in de hand, want daardoor werd vrijstelling verkregen van het hoofdgeld, dat anders aan den overheerscher moest worden opgebracht. Ook werd geen groote kennis van leerstellingen of van den Koran geëischt om in den Islam te worden opgenomen. Het uitspreken was voldoende van de formule: Er is maar één God en Mahomed is zijn profeet. Door deze belijdenis verbond men zich niet tot het nauwkeurig naleven van alle voorschriften van den Koran. Omar II, de vrome Kalif, was groot voorstander van deze bekeeringen en van oordeel, dat niet aanstonds rijpe overtuiging kan worden gevorderd, maar dat van de toekomst het welig opwassen van het gestrooide zaad mag worden verwacht. En hierin bedroog hij zich niet.

In Marokko staat de godsdienst bovenaan, ofschoon er een eigenlijke geestelijkheid ontbreekt. Ieder die Mahomed belijdt en aan de voeten van een fakih onderwijs genoot, kan tot imam opklimmen en de Vrijdagsche preek of khotbah houden. De eeredienst is zeer eenvoudig. Versiering, kerkmuziek en ceremoniële diensten mist men in de moskee. De cultus bepaalt zich tot het aanroepen van Allah, want het gebed staat bij den godsdienstigen Muzulman op den voorgrond, en dit niet slechts in de moskee, maar ook in het dagelijksche leven. Vijfmaal daags op bestemde uren moeten de voorgeschreven gebeden gedaan worden. Bij de eerste ochtendschemering (fedjr), 's middags tusschen één en half twee (dohr), tusschen drie en vier (aser), bij zonsondergang (maghreb) en als de nacht is ingevallen (acha). Van deze gebeden is niet de eigen nood, maar de grootmaking van Allah hoofdinhoud. Van den torenrand der moskee, de ‘minaret’, kondigt de muezzin de uren des gebeds aan en roept hij de geloovigen tot den gebedsplicht op. Hij doet dit het uitvoerigst als zich de eerste lichte strepen van den dageraad vertoonen. ‘De nacht is met de duisternis verdwenen, de dag met licht en heldren glans verschenen. Prijst God die ons zijn gunsten wil verleenen.’ En verder: ‘Komt tot het gebed! Bidden is beter dan slapen! God is groot! Er is geen God, dan God alleen!’

Wie ooit te Groningen gelogeerd heeft, zal zich den torenwachter der Martinikerk herinneren, die tot wanhoop van menigen reiziger om het kwartier aan de vier zijden der kerk zijn trompet doet weergalmen. Te Fez woonde een vermogend

man, dicht bij de beroemde moskee, de Karouiyn. Gedurende een ziekte kwam hij onder den indruk van de stilte en verlatenheid der nachten. Hij riep een stichting in het leven die hij ‘de medgezellen der nacht’ doopte. Het zijn de uit die stichting betaalde muezzins, die elkander elk half uur in blijvende orde afwisselend, in de nacht van de tinnen der genoemde moskee gezangen doen hooren. Muzikale slapeloozen herkennen wie aan de zangbeurt en mitsdien hoe laat het is.

Behalve het gebed is het uitreiken van aalmoezen een der eerste plichten van den Muzulman. Een Mahomedaansch spreekwoord leert, dat bidden halverwege naar, vasten tot aan, maar aalmoezen geven, in den hemel voert. Ontelbare bedelaars staan gereed ze te ontvangen. Eigenaardig is het weldoen aan armen door gratis-verstrekking van water, geschonken door een waterdrager, die de dorstigen uitnoodigt: Komt en drinkt gij allen, die dorst! Zoo wil het God! Niet slechts tot het geven van aalmoezen, ook tot betaling van belastingen met een godsdienstigen oorsprong is de Muzulman verplicht. De Ez Zekat en El Achour zijn agrarische belastingen. De Ez Zekat wordt geheven van het kapitaal tot een bedrag van 2½%, de tweede van het inkomen of wel van den oogst, tot een van 10%. De eerste is volgens het reglement van heffing (tertib) een belasting op bij den landbouw gebezigde dieren. Van een kameel bijv. zou, als zijn waarde op 40 douros (of 200 pesetas) wordt gesteld, 1 douro worden geheven. De heffing van de inkomstenbelasting of Achour zou volgens het nieuwe reglement (tertib) van 1901 geschieden door belasting van elk arbeidsgespan, wat over meerdere jaren gerekend een aannemelijke maatstaf is voor de schatting van de opbrengst van een bedrijf. Dit nieuwe reglement heeft echter veel tegenstand uitgelokt, zoodat het dusver onuitgevoerd bleef.

Naast den dienst van Allah staat in Marokko een uitgebreide heiligendienst en in verband daarmeê de vereering van heilige plaatsen. De graven der heiligen zijn bedevaartsoorden. De steden of dorpen waar zij zich bevinden, zijn alleen voor Muzulmannen toegankelijk. Een der meest bekende is Zarhun, niet ver van Mequinez, in het Noorden van Marokko gelegen. Sinds het einde der 8ste eeuw rust daar het gebeente van

Moulay Idrees, den groote. Deze heilige stad is vrij van belasting, gelijk zijne inwoners van krijgsdienst. Zelfs de nieuwsgierigste en stoutmoedigste reizigers hebben het dusver niet gewaagd, er een voet te zetten.

De meest bekende heiligenorden (taïfahs) zijn de Aïssawa, volgelingen van Mahomed bin Aïsa van Mequinez, waar zich het Zaouiat of Seminarie der orde en het graf van den heilige bevinden, voorts de Jellali of Jilani, volgelingen van den Pers Abd-el Kader die te Bagdad leefde en daar begraven is, en eindelijk de orde van Darkawa, welke orde zich door streng monotheïstische opvatting onderscheidt, zoodat hare aanhangers zich bij het uitspreken der Muzulmansche geloofsbelijdenis tot het 'God is groot' beperken.

Ook getuigen de groote godsdienstige feesten van de gehechtheid der Mooren aan den Islam. De voornaamste zijn behalve des profeets verjaardag, het Ramadanfeest en het Aid-el-Kabir. Ramadan is de naam der negende maand. Gedurende deze maand wordt dagelijks van zonsopgang tot haren ondergang in den meest volstrekten zin gevast. Eene van de laatste tien nachten der maand heet Lailat-el-Kadr, de nacht waarin Mahomet gezegd wordt den Koran te hebben ontvangen. In die nacht staat de moskee bij uitzondering ook voor vrouwen open.

Op het feest van Aid-el-Kabir, ter herinnering aan het offer van Ismaël door Abraham, wordt door iederen Muzulmanschen huisvader een schaap geslacht. Alleen in Fez gaan 50,000 schapen naar de slachtbank, nadat de Sultan, die het feest inwijdt, tot de slachting het sein gegeven heeft.

Met deze feesten gaat de H'dia gepaard, d.i. het geschenk waartoe elke stam en elke stad verplicht is. Het bestaat meestal in voorwerpen, soms ook in geld. Fez biedt de Marokkaansche babouches en stoffen, andere stammen geven paarden, één stam moet een negerin schenken. Met de bovengenoemde Zekkat en Achour vormt de H'dia het drietal der godsdienstbelastingen.

De godsdienstige handeling die uit economisch oogpunt van overwegend belang is, is de godsdienstige, soms in overoude tijden gedane schenking. Door haar ontstonden de zeer talrijke gesequestreerde of habous-goederen. Onder habous verstaat men de schenking eens en voor al, van de vruchten eener zaak. Zij zelve blijft wel in het afgetrokkene eigendom

van den schenker, maar hij geniet er geen vruchten meer van en kan haar niet meer vervreemden. Het doel dezer schenkingen was natuurlijk zich hiernamaals bijzondere voorrechten te verzekeren. Zij worden gedaan voor een bepaald doel of ten behoeve van godsdienstige belangen in het algemeen. Den Sultan komt het beheer toe van alle habous-goederen. In zijn plaats oefenen Nadhirs het uit. Wie een schenking wil doen, begeeft zich naar den Nadhir, die haar registreert en voortaan de vruchten der geschonken zaak int. De gewone formule is: 'het eigendom van deze zaak is voor goed vastgelegd ten behoeve der armen. Wie er de bestemming van verandert, God zal hem ter verantwoording roepen.'

De Nadhir beheert de habous-goederen, maar de Sultan is bevoegd de bewaring van een habous-pand aan een gunsteling af te staan voor niets of voor een lage huur door een tanfidha of acte van afstand, die door den Nadhir wordt ingeschreven. In de grootere steden zijn de publieke gebouwen voor het meerendeel habous-goederen, zoowel markthuizen als badhuizen, bakkerijen, slachthuizen, enz. Vandaar dat het stedelijk gezag minder bij de wereldlijke macht, dan bij den kadi, het hoofd der oulema's, berust. De kosten der rechtspraak worden evenals die der openbare weldadigheid en van het lager onderwijs, dat zich bepaalt tot onderricht in den Koran, uit de habous-goederen bestreden.

Het Islamisme is dus het toongevende element in bijna alle levensverhoudingen van den Marokkaan. Helaas, dat er bij hem een diepe klove tusschen leer en leven valt op te merken. Zij vertoont zich wel bij alle belijders van positieve godsdiensten, maar het meest in Marokko. Een echte schavuit staat er soms te boek als een zeer godsdienstig man en wordt als zoodanig hoog geëerd. Deze tegenstrijdigheid boezemt en terecht aan alle eerlijke zielen diepen afkeer in, vooral in onzen tijd, waarin zoovele beschaafden zich van belijdenis en cultuële godsvereering onthouden en dan, natuurlijk, zichzelven van dit gebrek volkomen vrij kunnen weten. Inderdaad is het verwerpen van alle leerstellingen een afdoend middel om bedoelde tegenstrijdigheid te ontgaan, gelijk het ter opheffing van den strijd tusschen taalregel en taalgebruik het eenvoudigst is, de grammatica heelemaal af te schaffen.

Met de gehechtheid van den Moor aan zijn godsdienst,

hangt samen de erkenning van het gezag van den Sultan. Deze is in de eerste plaats Cherif, (meervoud = Chorfa) d.i. een edele of afstammeling van Mahomet. De Chorfa's staan in hoog aanzien, en zijn in grooten getale in Marokko vertegenwoordigd. De oudste Cherif-familie stamt af van bovengenoemden Mulay Idrees. Een ander geslacht is dat van Alawi, thuis behoorende in het Zuid-oosten van Marokko, in de landstreek Tafilalt. De tegenwoordige Sultan is er een afstammeling van, evenals zijn voorgangers in het Sultanaat het sedert de helft der 17de eeuw waren. De cheriftitel duidt niet op priesterschap, evenmin op de waardigheid van Khalif, welke de Marokkaansche sultans zich nooit aanmatigden. De Sultan is wel imam bij uitnemendheid maar daarom nog geen Cherif. Dit is hij door het vermogen om een barakka of zegen te verleenen. Hij is Cherif-el-barakka van zijne dynastie. Terwijl in het Oosten tot troonopvolging de erfgenaam in de zijlinie geroepen wordt, is in Marokko troonopvolger diegene van des Sultans zonen, van wien bewezen of ondersteld wordt, dat hij in het bezit is van de vaderlijke barakka. En deze barakka maakt den Sultan onschendbaar. Hij is toch middellijk door overgang van Sultan op Sultan drager van den zegen van Mahomet. De Sultan kan alleen het onderspit delven voor iemand, die door woord en daad bewijst, in het bezit van een meer directe barakka te zijn.

Deze opvatting van het gezag heeft iets aantrekkelijks. De Cherif ontleent zijn invloed in de eerste plaats, niet als andere vorsten aan militaire verdiensten of aan bestuursgaven. Vóór alles openbaart hij zich den volke als alzegenaar. Zijne enkele verschijning waarborgt een stroom van zegen. Ook in het oude testament leeren we de barakka in zijn objectiviteit kennen.

De aartsvaderlijke zegen maakte een deel uit van het vermogen des aartsvaders, waarover hij vrijelijk beschikt, maar verdere beschikking verliest door dien zegen formeel over een zijner zonen uit te spreken. Als Ezau door de list van Jacob van de vaderlijke barakka beroofd is geworden, smeekt hij zijn blinden vader Izaak: hebt gij maar dezen éénen zegen, mijn vader, zegen mij, ook mij, mijn vader! En Ezau hief zijne stem op en weende. (Genesis 27, vs. 38.)

Het is er echter verre vandaan, dat de vorsten, die in Marokko regeerden, louter zegen om zich heen hebben ver-

spreid. Er vloeide niet slechts bloed als een regeerende dynastie van den troon werd gestooten, ook zij die den troon krachtens vaderlijke beschikking bestegen, konden zich doorgaans alleen handhaven door bloedige maatregelen van geweld. Zelfs een vorst als Yacoub el Mansour, de bekende Almanzor (de overwinnaar), uit de roemrijke dynastie der Muwahhadi (Almohaden) die tegen het einde der twaalfde eeuw regeerde, van wiens kunstzin beroemde monumenten getuigen, als de Giralda-toren te Sevilla en de Kutubiya-toren te Marakech, zelfs Yacoub el Mansour, voelde zich, zijne leuze Ala Allah Taukalt 'op God heb ik vertrouwd' ten spijt, niet veilig op den troon, voordat hij twee broeders en eenen oom om het leven had gebracht.

Yacoub, geboren uit een Christen-slavinne, onderscheidde zich boven zijn voorgangers en opvolgers door een rechtvaardig en wijs beleid. Door gelukkige veldtochten bevestigde hij zijnen troon en plukte hij lauweren tot in Europa. Immers was hij het, die op het slagveld El Arcos bij Calatrava in het Zuiden van Spanje den Franken een gevoelige nederlaag bezorgde.

Niet zelden bleek trouwens de barakka onvoldoende om de wettige aanspraak op het gezag te doen eerbiedigen. Een der vorsten uit de dynastie Saädi, welke van 1524-1668 regeerde, Zidan genaamd, wist zich na den dood van zijnen verlichten vader Ahmed-el Mansour van het gezag meester te maken, ofschoon deze een anderen zoon Mohammed-es Sheikh tot troonsopvolger had aangewezen. Het was onder zijne regeering, zooals hieronder zal worden uiteengezet, dat het eerste tractaat tusschen Marokko en de Vereenigde Nederlanden tot stand kwam. Evenals zijn vader was hij een groot liefhebber van boeken. Toen in zijn rijk een opstand uitbrak, trachtte hij ze in veiligheid te brengen door aan een Franschman op te dragen ze over zee te vervoeren. Het schip viel echter Spaanschen zeeroovers in handen. Zidan nam het zijnen lasthebber zeer euvel, en zette den consul van Frankrijk die aan den roof part noch deel had, gevangen, evenals hij deed met het gevolg van een specialen afgezant van Frankrijk die in Marokko kwam, om de vrijlating van den consul te bewerken.

In wreedheid en ruwheid echter werden alle de vorsten

van Marokko overtroffen door Ismaël den Groote, uit de dynastie van Filali, welke dynastie nog heden ten dage in Marokko met het gezag bekleed is. Hij koos zich Marakech tot residentie en deed de mededeeling van deze keuze gepaard gaan met de toezending van 10.000 afgeslagen hoofden van zijne tegenstanders, ten einde er de muren van zijne nieuwe hoofdstad mede te tooien. Een menschenleven gold bij hem uiterst weinig. Om de scherpte van een zwaard te beproeven, sloeg hij het hoofd van een slaaf af. En tot louter tijdverdrijf spiesde hij een ander met zijn lans tegen den wand. Men zegt, dat hij gedurende het eerste twintigtal jaren zijner vijf-en-vijftig-jarige regeering niet minder dan twintigduizend zijner onderdanen eigenhandig van het leven beroofde. Zijne slachtoffers werden gekruisigd, in stukken gezaagd of aan martelingen onderworpen, met schrandere wreedheid uitgedacht. Wat dienaangaande wordt bericht, kan alleen voor waar worden gehouden, omdat van elkander geheel onafhankelijke getuigenissen van Europeesche gezanten en van christelijke missionarissen te dien aanzien volkomen overeenstemmen. Ismaël was een tiran, die aan elke ingeving van het oogenblik gehoor geeft en dit kan doen, omdat ieder voor hem buigt. Een zijner slaven van Christen-afkomst stond bij hem in hoog aanzien. Dezen kon hij niets weigeren, zoodat wanneer de sultan iemand onherroepelijk ten doode had gedoemd hij den toegang tot zijn paleis liet afsluiten om te beletten, dat bedoelde slaaf tot hem zou doordringen om gratie voor den veroordeelde af te smeeken. Ismaël had een zeldzame levenskracht, energie en heerschzucht. Den koning van Engeland placht hij te beklagen omdat zijn parlement aldaar den baas speelde. Daarentegen betaalde hij aan Lodewijk XIV den tol zijner bewondering. Hij waagde het naar de hand te dingen van Madl. Blois, later prinses van Conti, die eene dochter was van Lodewijk XIV en Mad. de la Vallière. Om het aanbod aannemelijk te maken, werden aan de begeerde bruid vrijheid van godsdienst en een omgeving van pracht en weelde voorgespiegeld. Het mocht echter niet baten. Lodewijk wees het aanbod af.

Tegen de Portugeezen en de Spanjaarden, die nog enkele kustplaatsen in bezit hadden, trad Ismaël met kracht op.

Eveneens tegen de Engelschen die Tanger, dat zij eerst sedert 1662, door het huwelijk van Karel II van Engeland met de Portugeesche prinses Catharina van Braganza, in bezit hadden, aan Ismaël in 1683 en voor goed moesten prijsgeven. Engeland herstelde betrekkelijk kort daarna zijn invloed door de inneming van Gibraltar in den Spaanschen successieoorlog. Op niet minder afdoende wijze dan door het bezit van Tanger beheerscht Engeland sedert dien tijd, van Gibraltar uit, den toegang tot de Middellandsche Zee.

Evenals Lodewijk XIV was Ismaël de Groote de type van den vorst, die niet slechts door het gezag aan zijnen rang verbonden, maar eveneens door zijne persoonlijke eigenschappen, goede en slechte, zich van een gewonen sterveling onderscheidt. Zijne bedrijvigheid uitte zich niet slechts op het oorlogsveld, maar ook op technisch gebied. Voortdurend liet hij groote bouwwerken ontwerpen en uitvoeren. In alles overschreed Ismaël de gewone maat. Zijn harem telde ongeveer twee duizend vrouwen, die hem een duizend nakomelingen schonken. Zijne stallen, waarin twaalf duizend paarden aan de zorg van twaalfhonderd blanke eunuchen waren toevertrouwd, besloegen meerdere kilometers. Toen hij op 81-jarigen leeftijd een natuurlijken dood stierf, weigerden de meesten aan zijn dood te gelooven. Men kon het zich nauwelijks voorstellen, dat een zoo buitengewoon man evenals ieder ander aan de vergankelijkheid onderworpen zou zijn. En de man, die zijne tijdgenooten met schrik vervulde, leeft in de herinnering van zijn volk voort als het ideaal van grootheid en vroomheid. Zij het dan ook door gewelddadige en wreede middelen, zoo werd toch door Ismaël het gezag gehandhaafd. Ook onderscheidde hij zich door trouw aan den Islam. Den Koran had hij altijd bij zich. Hij stichtte tal van moskeeën, nam zijne godsdienstplichten nauwgezet waar en wist zijn euveldaden zelfs met den godsdienst in verband te brengen. Den Vrijdag koos hij veelal voor zijne moorden. Zijne slachtoffers moesten het er dan maar voor houden, dat zulk een executie op den Muzulmanschen sabbat, voorafgegaan door een volledige schuldvergiffenis, hun den toegang tot het Paradijs ontsloot.

III.

Tusschen de geschiedenis van Europa en die van Marokko bestond vroeger veel meer verband dan in de vorige eeuw. Tot voor kort was Marokko een land, waar men meestal niet van hoorde. Eertijds echter waren de betrekkingen veelvuldig met de zeevarende Staten van Europa, zooals Frankrijk, Engeland, Spanje, Portugal en de Republiek der Vereenigde Nederlanden. De overwinning door Sultan Abd-el-Malek op de Portugeezen in 1578 onder Don Sebastian bij Ksar-el-Kebir behaald, welke het begin was van het einde der Portugeesche heerschappij in Marokko, openbaarde de verbeterde legerinrichting, welke genoemde Sultan van de Turken had afgezien. In Europa kreeg men ontzag voor de Marokkaansche wapenen en was men er op bedacht zich met den Moorschen Staat te verstaan. Voor ons land bestond trouwens bijzondere aanleiding om met Marokko op goeden voet te komen. Allereerst de vijandschap van dezen Staat tegen Spanje. De laatste koning van Granada was aan het einde der 15de eeuw door Ferdinand van Arragon uit Spanje verdreven en had naar Marokko de wijk genomen. Spanje en Portugal waren naijverig op het gezag in Marokko om aan den Muzulman de onderdrukking te vergelden, gedurende zoovele eeuwen door de Christenen op het Iberische schiereiland geleden. En aldaar ondergingen de na den val van het Moorsche rijk achtergebleven Muzulmannen een onafgebroken vervolging, welke in het begin der 17de eeuw op hunne algeheele verbanning naar Afrika uitliep. Deze diepgewortelde haat tegen Spanje bracht de vorsten van Marokko er toe de vriendschap van haren aartsvijand, de Republiek der Vereenigde Nederlanden, te zoeken. In een brief aan de Staten-Generaal van 1610 komt de Sultan er vrij naïef voor uit ‘avons contracté cette amitié pour avoir entendu, qu'êtes ennemis du Castillan auquel encore qu'il nous soit voisin, ne lui avons jamais écrit, à l'occasion de la connaissance que avons de sa tirannie .... et qu'il pense que vos Etats soient à lui sujets.’ Wist men niet, dat de Sultans van Marokko weinig begrip hebben van de legitimistische staatsleer, dit onbetaalbare ‘pense’ zou het afdoende bewijzen.

En van de zijde der Republiek bestond geneigdheid om deze vriendschappelijke gezindheid te beantwoorden, wegens de groote belangen van haren handel bij een veilige zeevaart. De uit Portugal en Spanje verdreven Israëlieten, die hier te lande gastvrij waren opgenomen, onderhielden belangrijke handelsrelatiën met hunne naar Algiers en Marokko uitgeweken geloofsgenooten. Deze handel, maar vooral de vaart naar Brazilië en Indië kon veilige schuilplaatsen op de Marokkaansche kust kwalijk missen. Immers werd langs die kusten de veiligheid onophoudelijk bedreigd door zeeroovers van onderscheidene herkomst. Zij hielden zich schuil in baaien en inhammen en de eerste de beste gelegenheid werd te baat genomen om de weerlooze koopvaarders in te rekenen. Reeds voor eeuwen hadden de Mooren zich in zeetochten geoefend. De grootste belooning in het Paradijs werd door den Islam voorgespiegeld aan hen, die in een zeegevecht sneuvelden. Opmerking verdient, dat de nu nog hoogste marinetitel van arabischen oorsprong is. Als wij iemand als admiraal aanspreken, laten wij, curieus genoeg, de hoofdzaak weg, n.l. het woord Bahr, dat zee beteekent. In het arabisch toch beteekent Ameer el Bahr, hoofd der zee.

In de geschiedenis hebben zich de roovers van Salli, op de Noordwest-kust van Marokko, een treurige vermaardheid verworven. Toch werd de zeerooverij, al staat zij in het begin der nieuwe geschiedenis op naam van Barbarye, volstrekt niet alleen door de Mooren uitgeoefend. Zij is in haren oorsprong eene ontaarding van de kaapvaart, een oorlogsgebruik dat eerst door het tractaat van Parijs van 1856 werd afgeschaft. De kaapvaart geschiedde krachtens een recht, dat de reeder alleen heeft tegen de schepen van den staat, waarmede zijn staat in oorlog is. Daar echter in de Middeleeuwen de oorlogen en derhalve de wettige gevallen van kaapvaart uiterst veelvuldig waren, is het wel te begrijpen, dat het ter zee jacht maken op buit een zeer grooten omvang kreeg. Bij gemis van een officiëele oorlogsmarine was het ondoenlijk, naast de wettige kaapvaart, het zee kiezen van geheele vloten van roovers te beletten, die a priori elke onderscheiding op zij zett'en tusschen koopvaardijschepen van met hunnen Staat bevriende en van daarmede oorlogvoerende natiën. Aan dit misbruik nu van de kaapvaart

maakten zich de Christenen niet minder schuldig dan de Mooren. En het zou te bezien staan van wie, van Muzulmannen of van Christenen, het debet in dit opzicht grooter is. Wel is waar hebben zich de laatsten veel meer dan de eersten over de zeeroof beklaagd. Geen wonder. De Europeesche zeehandel was zooveel uitgebreider en belangrijker dan die van Marokko. Toegegeven moet worden, dat in de Christelijke Staten de zeerooverij aan het einde der Middeleeuwen afnam, maar alleen met dit voorbehoud, dat vele Christenen voortaan in plaats van in Europa op de Marokkaansche kusten hun avontuurlijk bedrijf uitoefenden.

In eene resolutie der Staten van 1611 wordt ons een blik gegund in de lotgevallen van een jongen man, tot den staat van zeeroover vervallen. De Staten hebben ontvangen de ootmoedige supplicatie aan hen gepresenteerd vanwege Simon Martensz. Stuyt van Opmeer, bij Hoorn, inhoudende hoe dat hij suppliant van jongs af deze landen in vele en verscheiden chargen wel en getrouwelijk had gediend als n.l. als officier op de zwarte galijen voor Antwerpen, mitsgaders voor 't gat van Sluys tegen Spinola en de Spaansche galijen, hebbende voorts als commandeur over de matrozen en de belegering van Ostende zich laten employeeren, alwaar hij goede diensten gedaan en de groote en sware peryckelen hadde geloopen, syne gesondtheyt daarin verloren, eenen arm verlamd en noch twee of drie kogels in 't lijf behouden, zulks dat hij suppliant daardoor onbekwaam was geworden om te arbeiden en zijn kost te kunnen gewinnen. En overmits de trève en stilstand van wapenen in armoede geraakt en alle zijne middelen als zijnde een jongman en ongehuwlijkt, verteerd en geconsumeerd hebbende, daarna verscheiden requesten gepresenteerd om eenig traktement en eerlijk onderhoud te mogen bekomen, en niet obtineerende noch langer kunnende wachten op een goede uitkomst, was de suppleant genoodzaakt geworden, dienst te nemen op een koopvaardijschip, dat echter op de Marokkaansche kust door een Engelschen vrijbuiter was gepraaid. Door dezen van alles beroofd, was hij met eenige gezellen op een visschersschuit scheep gegaan, om daarmede hun avontuur op zee te gaan zoeken. Maar de vrijbuiterij bevredigde hem op den duur niet. De trek naar het geboorteland en naar een geregeld leven in dienst

van deze landen hadden ten slotte de overhand op hem. Zijn verleden, inzonderheid dat hij zich met zijne compagnie in den dienst en met commissie van den Sultan van Marokko had laten gebruiken, stond hem in den weg. Niet anders bleef hem over dan vertrouwende op de goedertierenheid der overheid te verzoeken, dat hem met zijne compagnie, officieren en bootsgezellen hetgeen hij mocht hebben gedaan, gunstiglijk mocht worden geremitteerd en gepardoneerd, een verzoek dat de Staten, gehoord het advies van prins Maurits als admiraal-generaal, hem 'uit sonderlinge gratie' hebben toegestaan.

Als tusschenpersonen voor den terugkoop van slaven uit Europa traden in de meeste gevallen de geestelijken op. Het waren allereerst de paters-redemptoristen, die daartoe in Marokko kwamen. Hun orde werd gelijk de naam (rédemption = terugkoop) aangeeft, in het leven geroepen met het doel de lossing van Christenslaven in Marokko te bevorderen.

Het was tegen het einde der 12de eeuw toen de bovengenoemde Almanzor in Marokko regeerde, dat een jong Fransch edelman in Provence, Jan van Mattha geheeten, schitterende studies in de godgeleerdheid aan de Universiteit te Parijs ten einde gebracht had. De eerste keer de mis bedienende zag hij een Engel boven zijn hoofd zweven, tusschen twee slaven, de één een Christen, de ander met een tulband op het hoofd. De Engel hield zijn armen gekruist, daarmede doelende op de mogelijkheid Muzelmansche slaven in Europa uit te ruilen tegen Christen-slaven in Marokko. Deze Jan van Mattha kwam in aanraking met een kluizenaar, Felix van Valois genaamd, die evenals hij een groote beroemdheid van godvruchtigheid bezat. Nu geviel het, dat de Paus Innocentius III soortgelijk visioen had gehad. Toen dus Jan van Mattha en Felix van Valois bij Zijne Heiligheid toegelaten, mededeeling deden van de openbaring, die eerstgenoemde ontvangen had, kon de Heilige Vader er niet langer aan twijfelen, dat naar Gods bedoeling een geestelijke orde moest worden gesticht, die zich de verlossing van Christenen, door de ongeloovigen in slavernij gehouden, tot taak zou stellen.

Zoo kwam de orde van de Heilige Drievuldigheid en van de verlossing van gevangenen tot stand. In Rome en in

Frankrijk werden kloosters gesticht en de orde verspreidde zich in Italie, Spanje, Duitschland en Engeland, ja zelfs tot in Azië. Weldra vertrokken twee zendelingen naar Marokko, voorzien van een Latijnschen brief van den Paus aan den Sultan d.d. 8 Maart 1189, waarin de Sultan Miramolyn wordt genoemd, de gebruikelijke middeleeuwsche verbastering van Ameer el Meminin of Hoofd der Geloovigen. De brief is van den volgenden inhoud: De Paus Innocentius III, aan den doorluchtigen Miramolyn, Koning van Marokko en aan deszelfs onderzaten, begeerende, dat zij komen tot de kennis der waarheid en dat zij daarin blijven. Onder de werken van barmhartigheid, welke onze Heer Jezus Christus in het Evangelie aan zijn geloovigen bevolen heeft, is de verlossing der gevangenen niet van de geringste, waarom wij dan aan degenen, die zich tot zoodanige werken laten gebruiken, gehouden zijn onze Apostolische gunst te verleenen. Zekere geestelijken nu, tot welker getal brengers dezes behooren, hebben voor kort door den Heiligen Geest aangevuurd, een Regel en Orde gesticht, krachtens welker Statuten het derde deel van al hare inkomsten, welke zij òf nu bezitten, òf in het vervolg kunnen krijgen, tot vrijmaking van slaven behoort te worden aangewend. Om nu de bereiking van dit doel te vergemakkelijken en uit aanmerking dat die bevrijding vaak beter door ruiling dan door koop kan worden bereikt, is hun toegestaan, om Heidenen, die bij Christenen slaaf zijn, van dezen los te koopen ten einde ze te kunnen ruilen tegen Christenen, die slaaf zijn bij Heidenen. Nademaal hetgeen wij u voordroegen in het belang is zoowel van Christenen als van Heidenen, hebben wij gemeend u hiervan door dezen Apostolischen brief in kennis te moeten stellen. Moge Hij, die de weg, de waarheid en het leven is, u bezielen, opdat gij, de waarheid bekend hebbende, welke in Christus is, u mocht beijveren tot haar te komen. Gegeven te Rome, enz.

De Paus noemt derhalve allen, die geen Christenen zijn, dus ook de Muzulmannen, schoon geen Heidenen zijnde, ‘Pagani’. Het blijkt niet, dat deze betiteling evenveel ergernis heeft gewekt als de benaming, Paganisten, voor enkele jaren hier te lande in het leven riep. Immers kwam de brief, in het Latijn gesteld, in een

Arabische vertaling onder des Sultans oogen, en de vertaler zal wel zorg hebben gedragen, in het Arabisch uitdrukkingen te vermijden, die zijne Cherifiaansche Majesteit ergernis zouden hebben kunnen geven.

De missie slaagde naar wensch. Niet slechts werden de Redemptoristen in Marokko toegelaten, maar op hun spoor ook geestelijken van andere orden, zooals Franciscanen en Dominicanen. Gedurende zes eeuwen maakten zij zich in Marokko verdienstelijk, allereerst door hunne bemoeiing ter emancipatie van Christenslaven, maar ook door stichting van kloosters en hospitalen.

Ook de Europeesche Regeeringen beijverden zich voor den vrijkoop hunner in Marokko in slavernij gehouden onderdanen. Aan het einde der 16de eeuw bedong reeds de Engelsche Regeering van den Sultan, dat geen Engelschen in Marokko gevangen zouden worden gehouden en de prijs van dit beding was de terugzending door Drake van in Engeland gevangen gehouden Mooren.

In het begin der 17de eeuw ging de Republiek der Vereenigde Nederlanden dienzelfden weg op.

Bartholomeus Jacobszoon, koopman te Amsterdam, die een broeder in Marokko had wonen, maakte zich, door het bestuur van Amsterdam gemachtigd, tot tolk van onderscheidene handelaren, die gelijke gunst, als de Engelschen zich hadden bedongen, ook voor den Nederlandschen handel verlangden. Hij verzocht vanwege het Stadsbestuur en ‘consequentelicke van alle coopluyden ende varende volck, die ter zee handelen, dat de Staten zouden trachten, dat de Nederlanders deze goede en loffelijke liberteit mede mochten genieten, waaraan de gemeene welvaart veel gelegen is, als preserverende zoo vele arme onderdanen die gecaptiveerd mogen worden, ja zouden mogen strekken tot redemtie van degene, die als nog gecaptiveerd zijn en dat met weinig kosten van den lande’.

De Staten hadden met een practisch man te doen die niet slechts weet wat hij wenscht, maar ook het middel aangeeft om het doel te bereiken. Alvorens daartoe over te gaan, schildert hij de moeielijkheden, waaraan de scheepvaart is blootgesteld. Zij heeft een dubbel gevaar te duchten, het Spaansche en het Moorsche. Dagelijks worden de schepen vervolgd in de Middellandsche Zee en in de

Straat van Gibraltar. Komt de bemanning op de kust of de reede van Barbarye, zoo wordt zij gevangen genomen. Valt ze in handen der Spanjaarden, zoo wordt zij omgebracht of naar de galeien verwezen. Aan dezen ondragelijken toestand moet een einde komen. In Tetuan geniet de Nederlandsche scheepvaart reeds gelijke behandeling als de Engelsche, omdat Nederland met Spanje in oorlog en met Engeland op goeden voet is. De Sultan van Marokko, verzekert requestrant waarschijnlijk op gezag van zijn daar resideerenden broêr, is Nederland zeer genegen. Immers als hij eenige goede tijding hoorde van zijne Excellentie, hoogloffelijker memorie, (Willem de Zwijger) dan betoonde hij daarover zijne voldoening met de opmerking ‘dat moet een kloek heer wezen, dat hij met een zoo klein land (als hij naar de kaart kon zien) zoo machtigen potentaat als de Koning van Spanje is, zoo dapperen en zoo lang durenden oorlog aandeed.’ En nu komt requestrant met zijn middel voor den dag. Hij is bezitter van een Moorschen slaaf, Mahomet Ochia genaamd, uit te Fez goed gequalificeerde ouders geboren. Dezen slaaf stelt hij ter beschikking van de Hoogmogende Heeren om hem den Sultan ten geschenke aan te bieden. Het kan niet anders, of deze beleefdheid den Sultan door de Staten bewezen, zal Zijne Majesteit gunstig stemmen voor hun verzoek. En nu moeten de Heeren niet meenen, dat requestrant door eigenbelang wordt gedreven. Integendeel. Hij toch moet den Moor kost en kleeren geven en de overvaart bekostigen op een schip, dat in Zeeland ter reede ligt en naar Barbarye wil. Zijn eenig motief is te betrachten, den eed dien hij God, het land en zijn evennaaste schuldig is.

Men zal toegeven dat Janszoon het geheim verstond, om wat hij beoogde smakelijk in te kleeden. De Staten gingen op zijnen voorslag in. Zij droegen aan den broeder van adressant die te Marokko woonde, op, eenen brief der Staten aan den Sultan aan te bieden, en het daarin bepleite belang ook persoonlijk te bevorderen. In deze missive maken zij melding van den zeeslag van 1596 bij Cadix aan de vloot van Philips II door die der Republiek geleverd, bij welke gelegenheid een van des Sultans onderzaten, genoemde Mahomet Ochia, te voren door de Spanjaarden gevangen genomen, in Nederlandsche handen was gevallen. Deze Moor dien zij

met den brief overzenden, zal den Sultan in persoon kunnen vertellen hoe liefelijk en vriendelijk hij in Nederland is ontvangen en behandeld. De Staten vertrouwen, dat den Sultan dit bewijs van vriendschap voor een zijner Majesteits onderdanen, aangenaam zal zijn en bidden haar ootmoedig, dat aan de ingezetenen der Vereenigde Gewesten gelijke vrijheid en liberteit in Marokko moge verleend worden als de onderzaten van Engeland en andere vrienden van de Republiek genieten, opdat de Nederlandsche schepen, als zij door de Spanjaarden vervolgd worden, in de Marokkaansche havens een veilige schuilplaats mogen vinden. Tevens roepen zij de Keizerlijke genade in over de arme Nederlanders, die in Marokko in slavernij zijn, opdat zij goedgunstig mogen worden behandeld.

Welk gevolg deze poging had, blijkt niet uit de ons bekende officiëele bescheiden. Wel maken deze melding van een soortgelijke maar breeder opgezette poging om van den Sultan voordeelen voor den Nederlandschen handel te verkrijgen. Met Pieter Maartensz. Coy, herkomstig van Schiedam, werd in 1601 overeengekomen, dat hij als gecommitteerde der Vereenigde Gewesten naar Marokko zou vertrekken met een honderd Moorsche slaven, in 1604 van de Spaansche galeien gevangen genomen. Coy neemt op zich, gedurende twee jaren aan het hof van den Sultan te resideeren. Hij zal de Moorsche slaven den Sultan aanbieden, vrijen handel en verkeer en toegang tot de havens van Barbarye voor de Nederlanders bedingen, en trachten loslating te bekomen voor de talrijke Nederlanders die in Marokko als slaaf verkocht zijn.

Pieter Maartensz. Coy, de eerste agent der Vereenigde gewesten in Marokko, had aldaar al zeer weinig voorspoed. Hij kwam er in Juni 1605 en bleef er tot in het midden van 1609. Gedurende dien tijd heerschte in Marokko, niet voor het eerst en niet voor het laatst, volstrekte regeeringloosheid. Mouley Ahmet el Mansour, bijgenaamd Ed-Dhabibi of de goudene, aan wien boven meegedeeld schrijven der Staten was geadresseerd, was gestorven.

Zijne drie zonen Mahomet es Sheick, Abou Faris te Marakech en Mouley Zidan te Fez (reeds boven genoemd) betwistten elkander de heerschappij. Het was onzen agent

bij volkomen afwezigheid van een erkend gezag, geheel onmogelijk, het doel zijner missie te bereiken, veel minder eenig tractaat tot stand te brengen. Nu eens waren de wapenen van den eenen, dan weder die van den anderen pretendent voorspoedig. In veertien maanden, zoo berichtte Coy aan zijne lastgevers op 22 April 1608 uit Marakech, had men daar zes koningen. 'Ieder hunner neemt op zijn beurt kwalijk de stad, daar komt een ander, die er hem uitdrijft.' De Sultan, die de overhand had, kon er niet aan denken te Marakech te vertoeven. Hij kon zich slechts handhaven door met zijn leger uit te trekken. Waar dan nog bij kwam, dat de positie van den agent werd ondermijnd door een in Marokko gevestigden Israëliet Samuel Pallache[1] genaamd die even sluw als onbedeesd, zich in de door de Staten-Generaal met Marokko gaandeweg aangeknoopte betrekkingen wist in te dringen. Reeds in het begin van 1608 verzocht Coy zijn ontslag, dat hem eerst op 1 Augustus van dat jaar werd verleend. Van dien tijd af beijverde zich de agent zijne geloofsbrieven in te dienen en daartoe een afscheidsaudientie van den Sultan te verkrijgen, maar hiermee ging het alles behalve vlot. Op 7 Juli 1609 was hij nog niet vertrokken. Op dien dag werd door onderscheidene te Marakech wonende Christenen een formeele verklaring omtrent Coy afgegeven, waarin werd getuigd, dat indien Coy nog niets had tot stand gebracht, dit aan de tijdsomstandigheden moest worden geweten en aan de gestadige veranderingen dezer Koninkrijken. Eerst op 1 October 1609 verscheen hij in de vergadering der Staten-Generaal te 's-Gravenhage, er een brief aanbiedende van den Sultan Moulay Zidan. In dien brief werd een speciale gevolmachtigde door den Sultan bij de Staten ingeleid. Deze had de reis gemaakt op hetzelfde schip, waarmede Coy was thuisgekomen. Aan de moeilijkheden waarmede Coy de laatste twee jaar te worstelen had, kwam met zijn terugkeer in het vaderland geen einde. De agent had met groote financiëele moeielijkheden te kampen, omdat hij in Marokko veel meer had moeten uitgeven dan de *f*2000, die hem bij zijne uitzending als tractement waren toegezegd.

1) Zie betreffende de Pallache's het belangrijke artikel van Dr. Heeringa in Onze Eeuw van Juli 1907.

Hij zag zich dus verplicht de Staten te verzoeken hem dit hoogere bedrag van *f* 13,773 te vergoeden. De Staten-Generaal gingen op dit verzoek maar niet zoo dadelijk in. Van Coy werd eene specificatie van genoemde som gevorderd. Zij werd door hem ingediend, en deze rekening is een belangrijk officiëel document van de geschiedenis van Marokko en van het wedervaren van den eersten gezant van Nederland aldaar. De rekening bevestigt den indruk, dat hij er een moeielijk bestaan en een lastige taak te vervullen heeft gehad. Zij maakt melding van douceurs, die de agent aan ambtenaren en andere lieden van invloed moest uitreiken, om gelijk het in de rekening luidt: 'hem voorderlijk te willen wezen' of althans in de zaken van Mijne Heeren de Staten-Generaal niet hinderlijk te zijn. De rekening bewijst voorts, dat de burgeroorlog, die in Marokko heerschte, den agent allerlei last en uitgaven op den hals schoof. Ontstelde landgenooten zochten bij hunnen agent een veilig heenkomen bij het hoog opvlammen der binnenlandsche onlusten blijkens den post der rekening:

'om diversche Nederlanders het leven te salveeren, alzoo ze de Mooren uit den slag met hun geweer te voet en te paard moedernaakt in zijn huis brachten... 650 oncen (waarvan de waarde wisselde tusschen 60 en 70 cent). Als Moulay Abdela, de zoon van Mahomet es Sheik (Zidan's broeder) overwinnaar is, dan boekt Coy als uitgaaf: 'Aan speellieden, trompetters, scharmeyers en tromslagers als andere bevelhebbers van Moulay Abdela gegeven, die quamen de tiding brengen, den slag gewonnen hadden, gelijk aldaar de manier is... 70 oncen. Maar als een groot jaar later Abdela onderligt en Moulay Zidan zegeviert, zoo vermeldt het journaal: Aan den Alkeydt, die van Fees quam ende die tidinghe brocht dat Moulay Zidan Fees gewonnen hadde, voor zijne schenckagie naar stile van 't land... 200 oncen.

Zoo zag de gezant zich verplicht naar alle winden te waaien en met elken overwinnaar mede te jubelen, wat hem misschien onverschillig ware geweest, indien het hem niet op kosten had gejaagd. Hierbij bleef het echter niet. Ondanks de beleefdheden welke de Staten aan den Sultan van Marokko bewezen hadden, ontzag deze zich niet hunnen agent in de boeien te slaan. Wat was er gebeurd? De

Staten hadden twee schepen uitgerust en onder het commando gesteld van Joris van Spilbergen ter bestrijding van de zeerooverij op de kust van Marokko. Toen de schepen in Saffi waren binnengeloopen, vonden zij er een Engelschen roover, die een Fransch en een Nederlandsch schip had buit gemaakt. Van Spilbergen viel den roover aan. Deze vluchtte met loslating van het Fransche schip onder het bereik van het fort te Saffi, van waar uit op de schepen van Spilbergen werd geschoten. Natuurlijk dat deze schoten door de Nederlanders werden beantwoord. De zeeroover met zijn Nederlandschen prijs in het nauw gebracht strandde en deed nu zijn beklag bij den Sultan over de handelwijze van Van Spilbergen. De bemanning van het buitgemaakte Nederlandsche schip werd gevangen genomen en in slavernij gebracht en de agent Coy, die voor hare invrijheidstelling opkwam, eveneens in de gevangenis geworpen. De Staten riepen de tusschenkomst in van Engeland en van Frankrijk, maar nog voordat deze zich deed gelden, werd de agent weder vrijgelaten. De vrijheidsberooving was gelukkig betrekkelijk. In 't gevangenhuis werd hij, naar luid van zijn bericht aan de Staten, getracteerd als een heerendienaar met open deuren en vrijheid voor een ieder om hem te bezoeken. Zijn Fransche collega - de corpsgeest der diplomaten dateert dus niet van gisteren - maakte daarvan gebruik om den eersten nacht in het gevang bij hem te blijven slapen, van oordeel dat de beleediging, welke de Staten was aangedaan mede zijne Fransche Majesteit trof. Deze vrijheidsberooving was voor Coy, al duurde zij niet heel lang, toch een dure geschiedenis. De cipier werd beloond met een half stuk Hollandsch lijnwaad, en een stukje Kamerijksch doek. Diverse portiers kregen fooien. Aan de kamenier van des Sultans moeder en aan diverse dienaren van den Sultan die binnen zijn huis bij zijne vrouwen dienden, werden de handen gestopt om rekesten over te leveren. Ook liet Coy zijne bezoekers in 't gevang niet op een droogje zitten, getuige de post: ‘noch aan diverse extraordinaris oncosten van wijn, gebrandewijn en andere giften aan diverse capiteinen, die mij alle dagen quamen bezoeken in 't gevangenhuis, alzoo ik met open deuren sadt en ydereen mocht by mij comen... 360 oncen.

Eindelijk - Themis was in Marokko niet geblinddoekt en uit

het journaal blijkt, dat de justitie van Marakech middelaar en voorspraak tusschen Coy en den Sultan geweest is en daarvoor 800 oncen had genoten.

Coy, die uitgezonden was om officiëele betrekkingen tusschen Nederland en Marokko aan te knoopen, kwam geheel onverrichter zake terug. Eerst een jaar nadat hij hier te lande was teruggekeerd, zond de Sultan een bijzonderen gevolmachtigde, Ahmed ben Abdallah, die van bovengenoemden Samuel Pallache vergezeld was en een bepaald voorstel overbracht voor het sluiten van een tractaat van vriendschap en handel. Dit voorstel werd aangenomen en zoo kwam het eerste tractaat van Nederland met Marokko tot stand. Het werd op 8 April 1611 door den Sultan Moulay Zidan en den 11 Januari 1612 door de Republiek der Ver. Gewesten bekrachtigd.

Het tractaat beoogt het tot stand brengen van ‘een vaste, zekere en onverbrekelijke vriendschap tusschen Z.M. den Keizer van Marokko, deszelfs erfgenamen en nakomelingen en Hunne Hoogmogenden, alzoo dat de onderdanen, ingezetenen en onderzaten van beide zijden voortaan vrij, frank en onbeschadigd met en onder elkander zouden mogen handelen en trafiqueeren, te lande, ter zee en op de rivieren.’

Te dien einde worden in het tractaat in het algemeen een vrije scheepvaart, en ter wederkeerige herkenning van de schepen uitreiking van zeebrieven bedongen, voorts beloofd: elkanders schepen niet te hinderen, veel minder toe te laten het opbrengen en verkoopen daarvan door zeeroovers, ze in de wederzijdsche havens, zelfs ten oorlog uitgerust, te laten binnenkomen en van de koopvaardijschepen geen hoogere betaling van rechten dan de gewone tollen en impositiën te vorderen; ook de wederzijdsche onderdanen niet anders te behandelen dan de eigen ingezetenen, met afschaffing van het droit d'aubaine de openvallende nalatenschappen van onderdanen van den anderen Staat aan de erfgenamen uit te keeren, met opheffing van het strandrecht, gestrande goederen aan de eigenaren terug te geven en met intrekking van reeds verleende monopoliën ieder tot het drijven of uitoefenen van den door hem gekozen handel of nijverheid de vrije hand te laten.

Deze korte opsomming van den inhoud van het tractaat kan den indruk geven dat de Marokkaansche Staat geen

vreemdeling was op internationaal gebied. Reeds sedert de 14de eeuw, toen een tractaat tusschen Marokko en Majorka gesloten werd, waren onderscheidene tractaten met Europeesche Staten tot stand gekomen. Tot op onzen tijd werden die tractaatsbetrekkingen, ook sedert 1786 met de Vereenigde Staten van Amerika, voortgezet. Het eerste tractaat met Nederland werd door andere gevolgd, waarin de wederzijdsche rechten nader werden omschreven. Zoo werden in de 18de eeuw de extra-territoriale consulaire rechtspleging en de behandeling op den voet der meest begunstigde natie bedongen.

Het laatste handelstractaat tusschen Nederland en Marokko is de verklaring van 13 October 1858 (Stsbl. 1859 No. 9). Op de tractaten van Madrid van 1880 en van Algeciras van 1906, waarbij ook Nederland partij was, wordt aanstonds teruggekomen.

Ondanks de verdragen, waarbij de afschaffing van den zeeroof werd bedongen, kwam er geen einde aan deze praktijken, zoodat langs anderen weg getracht moest worden daaraan paal en perk te stellen. Het Zuiden van Europa gaf daartoe het sein. Onderscheidene staten en ook Nederland betaalden jaarlijks aan de Marokkaansche schatkist een schatting, om hunne schepen en landzaten tegen zeeroof te vrijwaren.

Dit duurde tot den aanvang der 19de eeuw, toen althans in Marokko, echter niet in Algerije, de zeeroof verminderde en eindelijk geheel ophield.

IV.

Sedert dien geraakten de betrekkingen met Marokko bij gebrek aan wederzijdsche belangen, in Europa op den achtergrond. Zij zouden er misschien gebleven zijn, indien niet in 1830 de Fransch-Algerijnsche oorlog ware uitgebroken.

Wat er van Marokko zal worden uit den verwarden toestand waarin zich deze Staat thans bevindt, wie zal het voorspellen? Het is echter waarschijnlijk, dat indien ooit de eeuwenoude anarchie in Marokko voor orde en beschaving zal wijken, de eerste kiemen dezer hervorming in de bezetting van Algerije door Frankrijk zullen gevonden worden.

Sedert 1519 maakte Algiers deel uit van het Turksche Rijk, in welk jaar de Sultan Cheir-Eddan zich onder de heerschappij van den Turkschen Sultan Selim I stelde. Deze

maakte Algiers tot een centrum van zeerooverij, waaraan, tractaten ten spijt waarbij haar bedwang op den voorgrond stond, de dey Hussein zich nog in 1818 schuldig maakte. Deze Dey kwam in botsing met Frankrijk naar aanleiding van de uitoefening der koraalvisscherij door Fransche visschers, bij la Calle op de Algerijnsche kust niet ver van de grens van Tunis. Een missive te dezer zake van den Dey aan de Fransche Regeering bleef onbeantwoord, hetgeen de Dey zich zoo aantrok, dat hij op het Bairamfeest van 1827 den Franschen consul in het openbaar een beleediging aandeed en de nederzettingen der Fransche visschers bij Bona aan plundering prijsgaf. Een ultimatum van Frankrijk, gesteund door de blokkade der kust, had geen gevolgen, zoodat Frankrijk, waar onder Koning Karel X de minister Polignac aan het bewind was, zeer kort vóór de Juli-revolutie een expeditie onder generaal Bourmont naar Algerije deed uitrusten. Algiers werd ingenomen, maar voortgezet krachtig optreden bleef uit, ingevolge de troonsbestijging van Louis Philippe. Deze was bevreesd eenerzijds Engeland door de geheele verovering van Algerije en aan den anderen kant de publieke meening in Frankrijk te ontstemmen door het prijsgeven van het reeds met de expeditie verkregen resultaat. Generaal Bourmont werd door Clauzel vervangen, totdat in 1831 Savary, bekend als de hertog van Rovigo, als gouverneur optrad. Deze voerde een streng régime, dat groote ontevredenheid verwekte, zich openbarende door een opstand van den in 1807 bij Maskara geboren Emir-Sidi-el Hadsch Abd-el-Kader Uled Muhyjeddin. Deze stamde uit een aanzienlijk geslacht van Marabouts en verwierf zich door zijne groote geleerdheid en militaire gaven, maar bovenal door eene bedevaart naar Mekka, derhalve als hadsch (pelgrim) een machtigen aanhang. In Mei 1832 werd de strijd met de Franschen hervat, die in 1837 door den vrede van Tafna een voorloopig einde nam. Ingevolge het toen gesloten verdrag werd aan Frankrijk het oostelijke, aan Abd-el-Kader het westelijke gedeelte van Algerije toegekend. In November 1839 evenwel, viel Abd-el-Kader weder aan. De Gouverneur-Generaal Allée hield zich, ofschoon over een leger van 70,000 man beschikkende, met moeite staande. Eerst toen in 1841 Generaal Bugeaud het gouvernement van Algerije aanvaardde,

brak het tijdperk aan, dat met de volledige onderwerping van Abd-el-Kader zou eindigen. De gouverneur viel Tedekempt, de residentie van Abd-el-Kader, aan, later Maskara, in 1842 Saïda de laatste vesting der Emirs, en eindelijk Tlemcen. Abdel-Kader zag zich steeds meer naar de Marokkaansche grens teruggedrongen, welke grens hij zich ten slotte genoodzaakt zag te overschrijden. In den zomer viel hij van Marokko uit de Fransche troepen aan, die den aanval terugsloegen, op hunne beurt geen grens eerbiedigden en Oudjda in Marokko innamen. De Sultan van Marokko, Abd-er-Rahman, wien de val van den Turkschen Dey niet onwelkom was geweest maar die zich toch ontzien had, zich vóór de ongeloovigen te verklaren, mitsdien zich dusver strict onzijdig had gehouden, moest ter weder-verovering van Oudjda nu wel tegen Frankrijk mobiel maken. Einde Mei 1844 bracht hij een leger in het veld, dat in een beslissenden slag bij de rivier de Isly werd verslagen. Bovendien werden Tanger en later Mogador van zee uit aangevallen en gebombardeerd door den Prins van Joinville, den derden zoon van Louis Philippe. Door bemiddeling van Engeland, dat reeds alles had gedaan om de vijandelijkheden te voorkomen, werd de vrede te Lallah-Marnia gesloten.

Generaal Bugeaud en zijne opvolgers in het gouvernement van Algiers, Bedeau en de Hertog van Aumale, bevestigden de heerschappij van Algiers in het binnenland. Het militaire regiment werd in de drie provinciën Algiers, Oran en Constantine afgekondigd. De Sultan van Marokko trachtte, ter nakoming van eene der bepalingen van het vredestractaat, Abd-el-Kader in handen te krijgen. Deze vluchtte in 1847 met het overblijfsel zijner troepen naar Algerije en gaf zich over aan de Franschen, die hem als hun gevangene naar Parijs vervoerden.

Aldus werd Frankrijk de onmiddellijke nabuur van Marokko, een land, dat slechts door de Middellandsche Zee van Europa gescheiden, zich ondanks herhaalde aanrakingen gedurende eeuwen, onafhankelijk en vrij van haren invloed had weten te houden. Vraagt men hoe het daarin is geslaagd, zoo geeft de geschiedenis dit antwoord, dat Marokko een vesting is, welke van de kust uit niet is in te nemen.

De Portugeezen beproefden het en slaagden aanvankelijk

het best. Van de Straat van Gibraltar tot aan Kaap Nun hielden zij aan de Marokkaansche kust tal van punten bezet. Niet slechts het onmiddellijk aan zee gelegen gebied maar zelfs dieper landwaarts in, maakten zij zich meester van de landstreken Gharb, Doukkala en Haba. Maar op eenigszins verderen afstand van zee begint het bergland en eindigt het succes eener landing, omdat het niet mogelijk, althans hoogst bezwaarlijk is den vijand in de bergen en de daarachter liggende valleien te vervolgen. Waarbij nog komt, dat voor de Westkust van Marokko zich overal zandbanken bevinden, welke de landing (het reisgezelschap op de 'Ile de France' heeft het meer dan eens ondervonden) zeer lastig of onmogelijk maken. Na een aantal expeditiën van het begin der 15de tot einde 16de eeuw, welke groote uitgaven van de schatkist in Portugal vorderden, leed Koning Sebastiaan van Portugal bij Ksar-el-Kebir, niet ver van de hellingen van het Rifgebergte, die zich tot bijna aan den Atlantischen Oceaan en de straat van Gibraltar uitstrekken, de historisch geworden nederlaag van de drie koningen, een nederlaag, die het begin was van de prijsgeving door Portugal van alle op de kust van Marokko met moeite veroverde posten.

En nog veel minder slaagden de Spanjaarden er in vasten voet in Marokko te winnen. Zeker; nog tot op den huidigen dag zijn zij meester van Ceuta, Penon de Velez, Alhucimas en Melilla, maar meester gelijk de muis het in hare val is. Zij zijn in die vestingen opgesloten en elke poging om dieper landwaarts in te dringen bracht hen in botsing met de strijdlustige Berbers van het Rifgebergte, de Rifioten, zoodat die voor hen op mislukking uitliep. En zoo is het geschied, dat Spanje, ondanks zijn gunstige ligging en zijn sterk verlangen, aanvankelijk ontstaan door gevoelens van weerwraak en godsdienstijver, om zich van Marokko meester te maken, daarin nooit is geslaagd. Voor Spanje is Marokko thans nog van minder belang dan voor andere landen als Frankrijk, Engeland en in den laatsten tijd Duitschland, welks handelsgeest zich tot Marokko althans ten deele den toegang opende.

Eindelijk heeft ook Engeland ervaring opgedaan van het nuttelooze van het streven om van het Noorden of Westen uit in Marokko zich te doen gelden. Het heeft - reeds

werd er aan herinnerd - niet langer dan ruim twintig jaar het bezit gehad van Tanger, maar dit bezit opgegeven na te hebben ondervonden, dat vandaar uit in Marokko door de waakzaamheid van de nabijgelegen bergbewoners niet verder kan worden binnengedrongen.

Wat echter van het Noorden en Westen uit bezwaarlijk of onmogelijk is gebleken, kan van het Oosten uit worden bereikt. Boven werd vermeld, dat Taza, Zuid-Oostelijk van Fez gelegen, de poort is geweest, waardoor eerst de Romeinen, later de Arabieren, en in de elfde eeuw de Saädi-Cherifs Marokko zijn binnengerukt. En nu is door het in bezit nemen van en het zich handhaven in Algerije, Frankrijk de Oostelijke nabuur van Marokko geworden. Daardoor is voor Frankrijk de kans geboren, om te eeniger tijd vasten voet in Marokko te verkrijgen en tevens een natuurlijke en voortdurende aanleiding om te trachten er een beslissenden invloed op den gang van zaken uit te oefenen.

Die aanleiding is van tweeledigen aard. Het nabuurschap van Marokko kan Frankrijk minder dan eenigen anderen staat ongevoelig doen blijven voor de behandeling die zijne landzaten daar ondergaan, en wel wegens den indruk, dien zij op de bevolking der Algerijnsche kolonie teweeg brengt. Het prestige van Frankrijk in die kolonie is uit den aard der zaak daarmede gemoeid. Wij Nederlanders begrijpen dit vanzelf, bij ervaring wetende, dat ons gezag op Bali bijv., zich aan geen krenking kan blootstellen zonder gevaar voor de handhaving daarvan op Java of in eenig ander deel van den Indischen Archipel. Intusschen verkeert Marokko in een chronischen toestand van anarchie. De vijandige geest van den Muzulman tegen den Europeaan komt daar telkens tot uitbarstingen, die hun invloed doen gevoelen op de verhouding der Algerijnsche bevolking tot hare overheerschers. Voor de rust in Algerije is het voor Frankrijk van het hoogste belang, dat eindelijk in Marokko een krachtig en ordelijk gezag zich doe gelden.

Is deze de middellijke aanleiding voor het streven van Frankrijk om in Marokko een blijvenden invloed uit te oefenen, er is nog een meer onmiddellijke. Over een afstand van omstreeks 200 kilometers strekt zich de grens uit tusschen Algerije en Marokko. Grensconflicten zijn daarom reeds talrijk.

Zij zijn het te eerder, omdat de grens allerminst voldoende is afgebakend. Alleen van het punt, waar de Oued-kiss zich in de Middellandsche Zee stort tot aan Teniet-Sassi toe, dus over een afstand van nauwelijks 150 kilometers van Noord naar Zuid, zijn grenspalen uitgezet. Zuidelijk van Teniet-Sassi is in het tractaat van 1845 van Lallah Marnia, de grens alleen door opsomming van stammen aangegeven, aldus, dat deze stammen tot Marokko, gene tot Algerije worden gerekend. Steenen palen zijn echter voor grensaanwijzing heel wat vaster, dus bruikbaarder kenmerken, dan Nomadische volksstammen. Eindeloos zijn de strooptochten over en weder op de Algerijnsch-Marokkaansche grens, en dientengevolge de quaestiën of zekere handeling heeft plaats gehad nog in het land, waaraan de stam die er voor aansprakelijk is door het tractaat werd toebedeeld, of wel daarbuiten.

Het zijn soortgelijke moeielijkheden als de conflicten betreffende begin of einde der territoriale of openbare zee. Bij de protesten, welke Frankrijk over schending van zijn grondgebied heeft moeten inbrengen, kon het niet altijd met den noodigen klem optreden. Het zag zich daarbij belemmerd door Engeland. Deze Staat had zich door zijn houding vóór, gedurende en ná den Algerijnsche oorlog een machtigen invloed aan het Cherifiaansche Hof verzekerd. Bovendien werkte de rampspoedige oorlog van 1870 verzwakkend op het prestige van Frankrijk tegenover Marokko.

Eerst nadat Frankrijk door de alliantie met Rusland zijn internationale positie had versterkt, kon het zijn vleugelen breeder uitslaan. Na 1891 trok het aan zijn gebied de Zuid-Oostelijk van Marokko gelegen oasen van Touat, Tidikelt en Gourara, waardoor het zich den weg opende van het Zuid-Oostelijk in Marokko gelegen Figuig tot Ghadames, Zuid-Oostelijk in Algerije, op de grens van Tripoli. En toen later, eerst het door Engeland in het leven geroepen drievoudige zeeverbond met Italië en Spanje, na het verlies door laatstgenoemden Staat van zijne koloniën, was ontbonden, en daarna Engeland in Zuid-Afrika de handen vol kreeg, voelde Frankrijk zich in zijne verhouding tot den Sultan van Marokko merkelijk verruimd. In Maart 1901 deed de toenmalige Gouverneur van Algiers, Révoil, naar aanleiding

van aanvallen van Marokkaansche stammen op karavanen bij de zuidwestelijke grens van Algerije een zoo energiek protest den Sultan van Marokko overhandigen, dat deze in het nauw gebracht een gezantschap naar Engeland en een ander naar Frankrijk afvaardigde. Laatstbedoeld gezantschap wist een nadere overeenkomst (protokol) tot betere uitvoering van de tractaten van 1844/5 tot stand te brengen. Om tegemoet te komen aan het bezwaar, dat in de woestijn zuidelijk van bovengenoemd Teniet-Sassi geen vaste grens is aan te wijzen, kwam men overeen, dat militaire posten van laatstgenoemde plaats tot aan Figuig in het Zuiden zouden gevestigd worden, welke vestigingen de grens zouden aangeven. Het protocol geeft nog verder blijk van het ernstige streven van beide contractanten om het elkander langs de uitgestrekte grenslijn zoo min mogelijk lastig te maken.. Men kwam overeen, dat Figuig en omgeving aan Marokko zouden blijven en dat Frankrijk aan Marokko desvereischt militaire hulp zou verleenen, om er het Cherifiaansche gezag te handhaven. Omgekeerd zouden Igli en de oasen van Zoussana tot Algerije gerekend blijven, maar de Marokkaansche Regeering zou tot onderwerping van de daar gevestigde stammen van Doui-Menea en Ouled-Djerir, medewerking verleenen. Het reglement van 20 April 1902 tot uitvoering van genoemd protocol ademt denzelfden geest van wijze inschikkelijkheid. Op de grens tusschen Marokko en Algerije zullen op overeengekomen punten, deels Fransche, deels Algerijnsche, en deels gemengde markten gehouden worden. Frankrijk zal voortaan geen rechten heffen, aan Marokko zal die heffing blijven vrijstaan. Maar hoe zal die heffing geschieden, waar geen markten zijn en toch wordt in- of uitgevoerd? In het Noorden, langs de door grenspalen bepaalde grens, is zij niet moeilijk, evenmin in het Zuiden waar een spoorweg door Frankrijk van Oran in Algerije uit is aangelegd, die, in Zuid-Westelijke richting loopende, Oostelijk Marokko binnendringt. Maar hoe is het mogelijk rechten te heffen in de daartusschen gelegen woestijnstrook? De moeielijkheid is in dier voege opgelost, dat Frankrijk op zijn gebied die heffing op zich neemt en aan Marokko een uitkeering zal doen naar een getaxeerd bedrag van uitvoer naar Marokko. Deze politiek van groote welwillendheid werd aan Frankrijk ingegeven door welbegrepen

eigenbelang. Voor de handhaving der orde toch is het voor Frankrijk van het grootste gewicht, dat Marokko over gedisciplineerde soldaten en politie beschikke. Hieraan valt niet te denken als de manschappen, wien toch reeds van nature het begrip van tucht ontbreekt, niet op tijd en niet behoorlijk betaald worden. Maar om soldij te kunnen betalen, moet aan Marokko het heffen van rechten gemakkelijk worden gemaakt.

Het is te betreuren dat deze politiek niet stipt gevolgd werd door de opvolgers van Gouverneur Révoil, die haar had ingevoerd. Ook om andere redenen leidde zij niet tot het resultaat, dat er van werd verwacht.

De bedoeling van het akkoord was, Marokko zich tot vriend te maken door tastbare en klinkende dienstbewijzen, maar meer dan eens werd dit doel geheel uit het oog verloren. In Figuig, om een voorbeeld te noemen, kwam een Amil aan het bewind die door onvoldoende troepen werd bijgestaan. Er vielen ongeregeldheden voor, waaraan ook werd deelgenomen door verwanten van den Sultan, wiens dynastie uit deze streek afkomstig is. Door Frankrijk werd dit hoog opgenomen, waartoe op zich zelf wel aanleiding bestond. En toch getuigde dit niet van praktisch inzicht. Wetende hoe uiterst zwak het centrale gezag in Marokko is, ware het verstandiger geweest den Amil hulp aan te bieden dan de Regeering aansprakelijk te stellen voor wanordelijkheden, die zij niet bij machte is te voorkomen. Dit doende, joeg men het in het nauw gebrachte bewind in de altijd open armen van andere Europeesche machten, die op den wassenden invloed van Frankrijk in Marokko maar al te naijverig waren. Vooral Engeland wist altijd onmiddellijk partij te trekken van het wantrouwen der regeering te Fez tegen Frankrijk. Niet dat het zelf in Marokko eenig belang had, dat te vergelijken was bij dat van Frankrijk. Behalve bij behandeling op den voet der meest begunstigde natie, d.i. bij de zoogenaamde open deur, is het Engeland te doen om vrije doorvaart naar en uit de Middellandsche Zee en deswege om de zekerheid, dat aan Afrikaansche zijde tegenover de zeer sterke vesting Gibraltar, geene strategische werken zullen worden aangelegd. De Engelsche staatslieden munten gemeenlijk uit in de kunst een zaak op hare juiste waarde te

schatten en bij hun handelingen zich door geen andere omstandigheden of gevoelens dan dit waardebesef te laten leiden. Toen zij het voor de politieke verhoudingen in Europa nuttig oordeelden de vriendschap van Frankrijk te winnen, zijn zij bij de entente van April 1904 met dat land tot overeenstemming gekomen omtrent het opgeven van hun invloed in Marokko ten behoeve van Frankrijk, welk land zijnerzijds alle aanspraken op Egypte liet varen. Frankrijk begreep, dat het met die aanspraken het toch niet verder zou brengen en Engeland erkende de bijzondere verhouding van Frankrijk tot Marokko. Wederzijds werd toegezegd geene verandering te brengen in den politieken toestand van Egypte en van Marokko en elkander op gelijken voet ten aanzien van tollen en spoorwegtarieven te behandelen. Natuurlijk werd nog door Engeland bedongen, dat op den Afrikaanschen oever van de straat van Gibraltar geene militaire werken zullen worden opgericht. Deze schikking werd overeenkomstig eene van hare bepalingen, onderworpen aan de goedkeuring van Spanje. Zij werd verleend in de verklaring van October 1904, waarbij Spanje en Frankrijk verklaren het eens te zijn geworden over den omvang der rechten en de waarborgen van de belangen, welke voortvloeien uit het bezit voor Frankrijk van de Algerijnsche kolonie en voor Spanje van de militaire posten op de Marokkaansche kust, alsmede over het onveranderd handhaven van het Marokkaansche rijk onder de souvereiniteit van den Sultan.

V.

Door deze belangrijke schikkingen werd een bron van verwikkelingen tusschen Engeland en Frankrijk gestopt. Uitdrukkelijk werd er in uitgesproken, ‘qu'il appartient à la France, notamment comme puissance limitrophe du Maroc sur une vaste étendue, de veiller à la tranquillité dans le pays et de lui prêter son assistance.’

In hoever Frankrijk verstandig deed zulk een opdracht te aanvaarden, blijve voorhands onbesproken. Zeker is het dat zij alleen aan Frankrijk kon worden verleend, en dat de hervorming van Marokko tot de pia vota zal blijven behooren,

tenzij er aan Frankrijk de vrije hand wordt gelaten en dit land tegen die reuzentaak zich opgewassen betoont. Er was dus reden voor geheel de beschaafde wereld om zich over de Engelsch-Fransche entente van 8 April 1904 aanvankelijk te verheugen.

Duitschland dacht er anders over. Waarom? Sommigen hielden het er voor, dat Marokko voor Duitschland niet anders was dan een voorwendsel, en dat het eigenlijk alleen te doen was om zijne positie in het Europeesche statenverkeer te handhaven, tegenover het streven vooral van de Engelsche politiek om Duitschland in Europa te isoleeren. Duitschland heeft er echter recht op beoordeeld te worden naar de herhaaldelijk en duidelijk opgegeven beweegredenen voor zijn optreden in Marokko, met ter zijde stelling van andere door een deel der publieke opinie veronderstelde motieven.

De Duitsche regeering nu verklaarde, dat zij de economische en commerciëele belangen van het Rijk bedreigd achtte door de premisse der Engelsch-Fransche entente. Zij was beducht, dat Frankrijk geheel alleen en zelfstandig de opdracht van hervormer aanvaardende, door den drang der omstandigheden, misschien zelfs zijns ondanks er toe gebracht zou worden, de alleenheerschappij in Marokko te voeren. Iets dergelijks had kort te voren in Tunis plaats gehad, en wat Duitschland wilde beletten, werd dan ook kortweg de ‘Tunificatie’ van Marokko genoemd. Duitschland meende, dat dit in strijd zou zijn met de conventie van Madrid van 3 Juli 1880 welke, mede door Duitschland onderteekend, de bepaling inhoudt, dat alle staten, welke tot die conventie medewerken, door Marokko op den voet der meest begunstigde natie zouden worden behandeld. Het argument, dat de conventie van Madrid niet kon worden ingeroepen omdat zij eene speciale quaestie regelt nl. het recht van bescherming door de vreemde mogendheden, van Marokkanen en andere personen aan de missiën en consulaten verbonden, waardoor deze buiten het Marokkaansche gezag worden gesteld, dit argument werd door Duitschland niet geteld. Bedoelde bepaling was naar het oordeel van Duitschland van algemeene strekking.

Maar, zoo zou men kunnen vragen, als dit juist is, kon dan Duitschland er niet op vertrouwen, dat elke gunst door de Cherifiaansche Regeering aan Frankrijk verleend, of, wil men

door Frankrijk van die Regeering geëischt, vanzelf aan Duitschland ten goede zou komen?

Van vertrouwen in de bedoelingen van Frankrijk was echter bij de Rijksregeering geen sprake. Frankrijk had verzuimd aan Duitschland officiëele mededeeling te doen van de met Engeland en Spanje getroffen schikkingen; waaruit Duitschland aanleiding nam om die schikkingen volstrekt te ignoreeren. Frankrijk, zich van de gevoeligheid der Rijksregeering bewust geworden, beijverde zich Duitschland omtrent de strekking dier schikkingen gerust te stellen. Het mocht niet baten. Deze betoogen bleven niet slechts onbeantwoord, maar Keizer Wilhelm ging in persoon naar Tanger om er den Sultan te ontmoeten, met het doel, gelijk hij verklaarde aan des Sultans oom die hem namens den Sultan kwam begroeten, om de belangen van Duitschland in Marokko te waarborgen en het daarover met den Sultan eens te worden, dien hij als een volstrekt onafhankelijken vorst bleef beschouwen. Dit optreden van den machtigen Europeeschen monarch had natuurlijk de schadelijkste gevolgen voor de verhouding van Frankrijk tot den Sultan. De Fransche actie werd er geheel door verlamd. Aanvankelijk waren de Fransche voorstellen voor invoering van hervormingen welwillend opgenomen, al was het gewone streven der Cherifiaansche Regeering om alles op de lange baan te schuiven, nauwelijks te miskennen. Naarmate echter de vijandelijke houding van Duitschland tegenover de Engelsch-Fransche schikking den Sultan duidelijker werd, betoonde hij zich van goedkeuring van het hervormingsprogramma afkeeriger. Nog geen twee maanden na 's Keizers bezoek te Tanger, in Mei 1905, gaf de Sultan aan de Fransche Regeering te kennen, dat hij eene vergadering van notabelen had geraadpleegd en dat daarin was ontraden, hervormingen in te voeren door slechts ééne der Europeesche Mogendheden voorgesteld. Een advies tot invoering van hervormingen zou slechts kunnen worden gevolgd, indien het de vrucht was van overleg tusschen alle partijen tot de overeenkomst van Madrid van 3 Juli 1880. Overeenkomstig dit standpunt richtte de Sultan eene uitnoodiging aan die mogendheden tot het houden van een conferentie, waarop hervormingen zouden worden ter tafel gebracht door de Cherifiaansche Regeering, in overeenstemming met den tegenwoordigen toestand van het Rijk, voor te stellen.

Het was aanstonds duidelijk, dat dit denkbeeld door Duitschland was ingegeven. Ook werd het ronduit door zijne regeering erkend met krachtigen aandrang bij Frankrijk om aan die uitnoodiging gehoor te geven. Ingeval van weigering zou de toestand in Marokko onveranderd blijven, en de gespannen verhouding tusschen Duitschland en Frankrijk verergeren, want achter Marokko, zoo klonk de bijna dreigende taal, stond het Duitsche Rijk.

Frankrijk gaf toe, maar niet dan na het met Duitschland omtrent de grondslagen der te houden conferentie te zijn eens geworden. Als zoodanige grondslag werd aangenomen:

De organisatie van de politie in de havenplaatsen; maatregelen tegen invoer van wapenen; stichting van eene staatsbank ter hervorming van het muntwezen, vooral om de uitbetaling der militaire soldijen te waarborgen en dringend noodige openbare werken te bekostigen; bestudeering van meerdere opbrengst van bestaande en van invoering van nieuwe belastingen; bepalingen om het uit handen geven van openbare diensten ten behoeve van bijzondere belangen en het verpachten of gunnen van openbare werken anders dan na openbare aanbesteding, te beletten.

Dit was het programma voor de conferentie van Algeciras, dat door haar uitgewerkt den inhoud van het tractaat van 7 April 1906 vormt.

Duitschland heeft er het doel dat het beoogde, volkomen mede bereikt. Aan Frankrijk is de opdracht weêr afgenomen, haar door de Engelsch-Fransche entente in 1904 verleend. In plaats van ééne mogendheid, zijn 12 mogendheden, waarvan verreweg de meesten, waaronder ons land, in Marokko een zeer gering of in het geheel geen belang te verdedigen hebben, als voogden van Marokko opgetreden. Het tractaat is verdeeld in zeven hoofdstukken. Achtereenvolgens wordt gehandeld over de organisatie der politie, den verboden invoer van wapenen, de staatsbank, de belastingen, de douane-reglementen en over de openbare diensten en werken, terwijl in het zevende hoofdstuk algemeene bepalingen zijn opgenomen.

Het oordeel over deze conventie zou moeten worden opgeschort, totdat zij geheel in uitvoering is gebracht, indien niet ten aanzien van het hoofdpunt eene regeling ware getroffen zoo beperkt, dat men reeds nu kan verklaren dat daarvan

voor Marokko in zijn geheel, niets te wachten is. Bedoeld wordt het eerste hoofdstuk van het tractaat ‘Déclaration relative à l'organisation de la police’. In Marokko komt het, gelijk overal, in de eerste plaats aan op gezag. Zonder gezag is geen staat denkbaar en omdat het daaraan in Marokko ontbreekt, het land immers lijdt aan chronische anarchie, is de aanduiding van Marokko, als ‘un empire qui croule’, gaarne door Fransche publicisten gebezigd, niet kenschetsend. Marokko was nooit en is nog geen ‘empire’. Stamgemeenschap is er een gangbaar, staatsgemeenschap een onbekend begrip. Bedoelt men de beschaving en ontwikkeling van dit land, zoo is het zaak allereerst bedacht te zijn op vestiging en handhaving van het gezag. Daarvoor nu is door de conventie van Algeciras op zeer gebrekkige wijze gezorgd, ofschoon in de inleidende overweging het belang van orde, vrede en welvaart op den voorgrond werden gesteld. Men heeft zich beperkt tot het in uitzicht stellen van een politiecorps in acht zeehavens, ter gezamenlijke sterkte van tusschen de 2000 en 2500 man, door het Makhzen te recruteeren. Dit corps van Marokkaansche manschappen wordt geplaatst onder het commando van Kaïds, gedrild door Fransche en Spaansche offlcieren en onderofficieren en gecontroleerd door een hoofdofficier van het Zwitsersche leger met den titel van Inspecteur-Generaal. Is eenmaal deze politiemacht tot stand gekomen, zoo mag men hopen, dat tafereelen als onlangs in Casablanca zijn voorgekomen, zullen uitblijven. Maar wat is daarmede gewonnen voor de orde en de veiligheid in Marokko, behalve in bedoelde zeehavens? De vraag kwam bij mij op, toen ik in Maart 1907 te Mazagan met mijne reisgenooten geschaard stond om het versch gedolven graf van Dr. Meauchamp, niet in een zeehaven maar te Marakech op verraderlijke wijze door Marokkanen om het leven gebracht.

De kustplaatsen en het binnenland vormen, het werd reeds herinnerd, om geographische redenen van elkander onafhankelijke landsdeelen. Zich niet om de veiligheid van personen en goederen in het binnenland te bekommeren, is op zich zelf, maar ook commerciëel kortzichtig. Alle onderzoekers van Marokko zijn eenstemmig in hun oordeel, dat men er met een bijzonder begunstigden bodem te doen heeft. De rijkdommen onder den grond worden aanzienlijk geacht en

de bodem zelf is zeer vruchtbaar, omdat Marokko wordt bevloeid door machtige stroomen, die van de hooge bergtoppen zich in zee uitstorten, de Moulouyah, in de richting der Middellandsche zee, voorts de Sebu (waaraan Fez ligt), de Um-Er-Rebia, de Tensift (die Marakech nadert) en steeds zuidelijker de Sus en de Nun, in die van den Atlantischen Oceaan. In dit opzicht is de landbouw in Marokko in veel beter conditie dan in Algerije. En toch kunnen landbouw en nijverheid wegens de volstrekte afwezigheid van een ordelijk bestuur in Marokko niet tot bloei komen. Hierin wordt geen verandering gebracht door de conventie van Algeciras. Maar ook als men alleen op de commerciëele belangen in de havenplaatsen let, dan gaat het nog niet aan, zijn blik tot de havenplaatsen te beperken. Ook den handel is het toch ten slotte om het achterland te doen. Het binnenland is de afnemer der Europeesche nijverheidsartikelen, gelijk het de verkooper is der uitvoerproducten.

En dan is er een hooger standpunt dan dat der materiëele belangen. Het is weinig eervol voor Europa in hare onmiddellijke nabijheid gedurende eeuwen een staat van zaken te hebben geduld, met de eerste eischen van ontwikkeling en beschaving in strijd. De vertegenwoordigers van Amerika en Engeland hebben ter conferentie van Algeciras zich niet kunnen onthouden in eene der laatste zittingen zich eenige oogenblikken buiten het programma der conferentie te bewegen en voor twee ethische belangen de aandacht der gedelegeerden te vragen.

De Amerikaansche gedelegeerde White kwam op voor de Joden; natuurlijk, gelijk het diplomaten voegt en gemakkelijk valt, op zeer hoffelijke wijze. Het was hem aangenaam te kunnen herinneren, dat de toestand der Joden in Marokko door den Sultan en door zijnen voorganger Mouley al Hassan, zooveel doenlijk was behartigd geworden. De vertegenwoordigers echter van het centrale gezag in streken van zijn middenpunt verwijderd, waren niet altijd voldoende bezield van den geest van verdraagzaamheid en rechtvaardigheid, die hun souverein vervulde. De heer White stelde daarom aan de conferentie voor, den Sultan uit te noodigen, geene gelegenheid te verzuimen om bij zijne ambtenaren op eene humane behandeling der Joden aan te dringen. Dit voorstel vond levendigen

bijval. De afgevaardigde van Spanje, het land waar de Joden in de Middeneeuwen zooveel geleden hebben en waaruit zij ten slotte werden verdreven, motiveerde desondanks zijne adhaesie met de herinnering, dat de Israeliëten aan Spanje door afkomst en taal verbonden zijn. Een ander ethisch belang werd door Engeland, bij monde van Sir Arthur Nicolson, ter sprake gebracht, n.l. de afschaffing der slavernij. Algemeen is men het er over eens, dat het lot der slaven in Marokko niet harder is dan dat van loonarbeiders, om hetzelfde belang dat den eigenaar van een rund, paard of ezel beweegt zijne dieren niet te mishandelen. Maar juist deze opvatting dat een mensch voorwerp van eigendom kan zijn, verdraagt zich niet met de beginselen van het Christendom, die zich in de vorige eeuw zoo krachtig tegen de slavernij deden gelden. Uit de Sahara, het Atlasgebergte, maar ook uit Turkije, over Gibraltar en Algiers, worden slaven aangevoerd. In de hoofdsteden worden zij in het openbaar verhandeld als paarden op de paardenmarkt. Deze handel doet denken aan de levendige schildering van den verkoop van Jozef in het vierde bedrijf van Vondels *Jozef in Dothan*.

> Steek uit den rechter arm - nu breng hem aan den schouder.
> ....'Nu gaap, ik zie nog jong gebit,
> De tanden staan zeer net en melk is niet zoo wit.
> Ga, loop eens heen en weer, nu wakker zonder weigeren,
> Nu spring eens in de lucht; hij kan nog luchtig steigeren.'

De prijzen verschillen naar leeftijd en kleur. Kleine zwarte jongens zijn niet meer waard dan *f* 60, een volwassen blanke vrouw vijf maal meer.

De Engelsche gezant bracht de conferentie er toe, den wensch uit te spreken dat de Sultan maatregelen mocht nemen om de slavernij te beperken en gaandeweg af te schaffen en vooral om de openbare veilingen van slaven in de steden te verbieden.

Eigenaardig was de houding der Cherifiaansche gedelegeerden tegenover deze wenschen der conferentie. Wat den eersten wensch betreft, zij verklaarden hem den Sultan te zullen overbrengen, overtuigd dat deze dezelfde gedragslijn als zijn vader tegenover de Joden zou volgen. Maar met betrekking tot de slavernij bepaalden zij zich, weinig tegemoet-

komend, tot de opmerking, dat de quaestie der slavernij geen deel uitmaakte van het program der Conferentie.

Trouwens komt het ongeveer op hetzelfde neer of de Cherifiaansche Regeering zich voor of tegen de Joden en de slavernij verklaart, zoolang haar de noodige macht ontbreekt om haren wil door te zetten en haar gezag te doen gelden. Indien het de conferentie ware te doen geweest om de handhaving van dat gezag, zou zij het welslagen der door haar aanbevolen of voorgeschreven maatregelen van hervorming verzekerd hebben. Het vitium originis der Conferentie heeft zich echter doen gevoelen.

De aanleiding tot hare samenroeping was van negatieven aard. Niet iets tot stand te brengen, maar te beletten dat Frankrijk in Marokko de baas zou worden, was het doel van de tusschenkomst van Duitschland. En toch had men om dit te bereiken, aan de entente van 1904 kunnen aanknoopen, aan Frankrijk elk monopolie ontnemen en aan de Madridsche tractaatmogenheden een volkomen gelijke behandeling kunnen waarborgen.

Ook aldus geamendeerd, zou de entente van 1904 de oplossing van het Marokkaansche vraagstuk hebben kunnen geven. Frankrijk zou dan niet langer alleen van Engeland, maar van alle tractaatmogenheden een opdracht hebben ontvangen, die alleen van de Oostgrens van Marokko uit kan worden volvoerd, en waarlijk geen naijver behoefde te wekken. Orde en regelmaat te moeten scheppen in landen, die gedurende eeuwen in een toestand van wanorde en wanbestuur hebben verkeerd, is een weinig benijdbare taak. De schikking van 1904 is, van Engelsch standpunt gezien, een meesterstuk van diplomatie. Engeland werd er door verlost van de Egyptische quaestie en aan Frankrijk werd, bij wijze van concessie, een mandaat gegeven, waarvan de uitvoering dit land op onmetelijke offers moest komen te staan. Het is nauwelijks denkbaar, dat de Britten anders dan met een glimlach om de lippen, door de Fransche Regeering een staatsstuk hebben zien onderteekenen, waarvan de considerans een zoo uitgebreide strekking heeft. En het zou wel aardig zijn te weten of de bakermat dezer schoone ontboezeming ‘qu'il appartient à la France de veiller à la tranquillité au Maroc’, te Parijs of te Londen te zoeken is, in het land der rhetoriek of in dat van het realisme.

De entente van 1904 heeft aan Frankrijk onaangename oogenblikken bezorgd. Duitschland heeft onmiddellijk hinderpalen opgericht op den weg van den hervormingsgezinden nabuur.

En toch heeft diezelfde conventie van Algeciras, het gevolg van Duitschlands onvriendelijke tusschenkomst, Frankrijk ontheven van de bij de entente van 1904 aanvaarde taak, die het lasten op den hals zou hebben geschoven, oneindig zwaarder dan de moeilijkheden, die dit land nu reeds ten gevolge der conventie ondervindt. Door mannen van invloed in Frankrijk wordt dan ook over dit tractaat van Algeciras in den laatsten tijd gansch anders geoordeeld dan in 1905. Eerst als een vernedering voor Frankrijk, wordt het nu aangemerkt als de reddingsplank. Met verloochening van het ver reikende programma van Delcassé wordt er door velen op aangedrongen, zich stipt te houden aan bedoelde conventie, zich te beperken tot de contrôle van de politie in de havens en de grensregeling volgens het protocol met den Sultan van Marokko van 1901, en voorts Marokko maar aan zich zelf over te laten.

In andere woorden, in Frankrijk schijnt de kleine Afrikaansche politiek te zullen zegevieren in tegenstelling met de grootsche politiek van Delcassé, waaraan, al was zij eenigszins naïef of theatraal geformuleerd, kloekheid en nationaal krachtsbesef niet kunnen worden ontzegd. In 1830 was het de eerste Minister van Karel X, Polignac, die, der Britten toorn trotseerend, de expeditie tegen Algerije wist door te zetten, een expeditie waarover zich nu geen Franschman meer beklaagt, maar die toch in den aanvang zooveel moeielijkheden medebracht, dat nog in 1836 niemand minder dan Thiers, toen Minister, daaromtrent opmerkte: ‘Certainement, si Alger était à conquérir, je ne le conseillerais pas à la France, mais enfin nous y sommes.’

De onderwerping van Marokko bij die van Algerije te vergelijken kan bij niemand opkomen, die van volksgeaardheid, landgesteldheid en geschiedenis van Marokko ook maar eenigszins op de hoogte is.

Toch kan in het belang der beschaving de wensch nauwelijks worden onderdrukt, dat nog eenmaal een Fransch staatsman omtrent Marokko het ‘nous y sommes’ zal kunnen doen hooren.

's-Gravenhage, November 1907.

J.C. DE MAREZ OYENS.

Kalff's Nederlandse Letterkunde.
II.

Geschiedenis der Nederlandsche Letterkunde, door Prof. G. Kalff, deel II. Groningen, J.B. Wolters, 1907.

Een welsprekend pleidooi voor de 15de eeuw en de ‘edele conste van Retorycke’ is dit 2de deel van Kalff's ‘Nederlandsche Letterkunde.’

Zoals over veel 13de en 14de eeuwse Woordkunst helderder licht opgaat, als we ze vergelijken met gelijktijdige Kathedraalsymboliek, zo is sommige woorduiting van 15de eeuws geestesleven alleen zuiver te beoordelen in verband met gelijktijdige schilder- en beeldhouwkunst. Dit deed Prof. Kalff en won er zijn pleit mee: ‘dat er onder het door de Retoryckers voortgebracht dramatisch en lyrisch werk veel schoons, veel verdienstelijks of karakteristieks is’ - ‘dat 't eindelijk tijd wordt de verouderde beschouwing te laten varen volgens welke “de edele const van Retorycke” bestaan heeft slechts in kunstjes.’ Dit 2de deel heeft mij biezonder getroffen door de heldere uiteenzetting der reuzestof, door de kalme redenering, die met vaste tred langzaam voortschrijdt naar het eens gestelde hoofddoel van deze ‘Geschiedenis der Nederlandsche Letterkunde’: het speuren naar schoonheid van zelfstandig Nederlands geestesleven in Nederlandse woorduiting. Prof Kalff blijft zichzelf getrouw en luider kan zijn woord klinken in deze brandende tijden van middeleeuwse schoonheidsbloei, die toch al tekenen draagt van uitbloei. Duidelik blijkt uit dit 2de deel, hoe we, bij eenmaal aangenomen beginsel van het gehele werk, voor 'n rechtvaardige

bespreking elk nieuw deel in verband met het vorige moeten beschouwen. Zo krijgt veel uit het 1ste Deel sterker kleur, meer betekenis, als we 't voortgezet en uitgewerkt terugvinden in dit 2de, zoals bijv. de opmerkingen over 13de en 14de eeuwse dichters en voordragers, over lezen en kritiek, over dans, over ‘zang en vedelspel’ enz., alles gegrond op vast feitenmateriaal, en in dezelfde lijn voortgezet voor de 15de eeuw.

De twee hoofdbezwaren, die ik bij de bespreking van het 1ste deel geuit heb[1)], gelden ook hier: er is geen achtergrond van algemeen middeleeuws-kristelike levensbeschouwing, waarop de Nederlandse uiting als iets eigens kan uitkomen, en, ons subjektief-modern oordeel miskent zo licht wat schoon en ideëel is naar middeleeuwse opvatting. Van beide 'n enkel bewijs.

Wat als algemeen middeleeuwse levens- en wereldbeschouwing, als kristelike mythologie, in deel I had kunnen voorafgaan aan de behandeling van 13de en 14de eeuwse woorduiting zou mede gegolden hebben voor de 15de eeuw, die in refrein, lied en drama de godsdienstig-ethiese stof der vorige eeuwen met Dietse kleur verwerkt.

Nu behandelt Prof. Kalff het duivelspleidooi ingevlochten in het mirakelspel van ‘Marieken van Nimwegen’, en in het mysteriespel ‘de 1ste Bliscap van Maria’ met 'n kleine inleiding over de Kristelike ‘voorstelling van een strijd tusschen God en den Duivel om de menschelijke ziel’. Maar zou ik willen vragen: was deze inleiding niet beter op haar plaats geweest in Deel I als één der vele uitingen van het middeleeuws duivelgeloof, zoals dat o.a. - de Vooys deed 't - uit de stof van Exempelen en Legenden is op te bouwen? Hoe zou dan de 13de eeuwse Merlijn met zijn pleit van Mascaroen tegen Maria gerezen zijn, en het 14de eeuwse gedicht ‘van Maskaroen’, nu in Deel II zo terloops maar even in 'n noot vermeld als van ‘geen literaire waarde’? Zou met die achtergrond de 15de eeuwse stof niet in 'n ander licht komen, de 15de eeuwse Dietse elementen scherper nog als iets eigens van de tijd?

Mijn tweede aanmerking geldt o.a. Kalff's geringe waar-

1) Gids, Maart 1907.

dering van de Roovere's *van der mollen feeste*, terloops vermeld als een ‘soort van doodendans’, meer niet.[1] Daargelaten nu nog de typies 15de eeuwse dodendans-gedachte, waarover Kalff zich niet scherp genoeg uit - naar onze smaak moge 't gedicht van schoonheid niets zeggen, is 't niet 'n prachtig voorbeeld van de algemene doodsgedachte der 15de eeuw, die zuchtend onder zware oorlogen, hongersnood en pest 't geraamte met grijnskop en lange speer steeds dreigend zag rondgaan? Miskennen we in dit gedicht de satire van menselike broosheid, van stoffelik met alle vertoon van aardse praal en pracht niets-waard-zijn, dan miskennen we 15de eeuws hoogstrevend geestelik leven. Grote sterfte brengt mollenfeest - ‘de mol als zinnebeeld van wat onder den grond, onder *moude* is’ -[2]

> Al in dat lantschap van den mollen
> Moet dy trecken sonder waen
> Al wildy daer teghen strijen of grollen
> Ten mach u helpen niet een spaen,
> Als de bode coempt tis ghedaen
> Hoe ionck, hoe schoone, hoe vroom, hoe wijs,
> Als dopperste ghebiedt, soe moet ghy gaen
> Trecken int landt van mollengijs.

Thomas' à Kempis' ‘alle heilige schrift zij gelezen met dezelfde geest, waarmee 't werd neergeschreven’, is ook voor Deel II niet altijd grondslag van beoordeling geweest, en willen we rechtvaardig zijn in ons oordeel, dan moet alle kunst eerst en vooral toch in het licht van de eigen tijd gezien worden.

Nemen wij nu 't boek, zoals 't daar voor ons ligt en met kalm, vast betoog de 15de eeuw als gesmade Rederijkerseeuw opheft, in helderder licht plaatst.

In grote trekken zal ik trachten de inhoud te schetsen. De 15de eeuw verwerkt in volkskunst van refrein, lied,

1) blz. 94 en 100.
2) Van Moerkerken, de Satire in de Nederlandsche kunst der Middeleeuwen, blz. 172, noot 2.

drama en proza veel van de ethies-godsdienstige stof der vorige eeuwen, die hemel en aarde omvat, verleden, heden en toekomst van het mensengeslacht alleen ziet in het tijdeloze licht van Gods eeuwigheid, en als hoofddoel van het menseleven het antwoord zoekt op de vraag: wanen quaemstu? waer bistu? waer selstu henen? Maar de oude stof wordt nu verwerkt met nieuwe elementen, die op 'n biezonder 15de eeuws geestesleven wijzen. Er is 'Schoonheids-Blide Incomste', en krachtiger menselik zelfbewustzijn, dat zich op tweeërlei wijze uit: in geest van satire en in een met diep kristelike ootmoed aanvaarde zelfverreining, die haar volmaking zoekt in de vrome daad van het praktiese aardse leven. Erasmus staat aan 't einde der 15de eeuw, en Kalff besluit dit deel ook met Erasmus, in wie de ontwikkelingslijnen samenlopen van de 15de eeuw, die prachtige doorgang tot de nieuwe tijd, als inheems gegroeide natuur langzaam komt onder de invloed van vreemde kultuur.

Volkskunst als uiting van *volksdichters* (Rederijkers en beroepsdichters) noemt Prof. Kalff de woorduiting der 15de eeuw en der 16de eeuw vóór de Hervorming en bewijst dit. Voegen we nu hierbij, wat in Deel I over 'dichters' gezegd is, dan krijgen we in 'n overzicht van feiten een aardig geheel, en zien, wie naar middeleeuwse opvatting (in 13de, 14de en 15de eeuw) te onzent voor dichters golden, voor zegger en drager van Woordkunst - en dit zal zeker nog belangrijker worden door wat de volgende delen over dit onderwerp voor later tijd zullen brengen. Heel in 't kort geef ik hier dit overzichtje.

Scherp onderscheidt de Middeleeuwer roepingsdichter en beroepsdichter. De bewuste roeping wijzigt zich met de tijd en het tijdideaal, het beroep kent, omdat de samenleving 't vraagt, woorduiting slechts als middel van bestaan. De 13de eeuwse 'clercken' achten zich met hun dichter-ideaal van hoge waarheid in dienst van de Kerk, ver verheven boven de *menestrelen*, de ministeriales, dienaren van de adel, die de heer en zijn 'gezinde' door muziek, zang of voordracht vermaken en hun meesters in kleding, voorkomen en gang naäpen. Maerlant minacht ze, de 'borderers' en 'logeneren', die 'broet om Gode' zingen en niets dan leugens vertellen, 'altoes onghestade' lopen ze met *yraude* (herauten),

speelmanne en al *'t varende diet* de ridderfeesten af en prikkelen door loftuitingen de hoogmoed, op hoop van geschenken. Maar als in de 14de eeuw de feodale maatschappij innerlik verzwakt, als de ridderidealen verbleken en de ridderleuzen hun betekenis verliezen, neemt ook het aanzien der meistrelen af - van ouds immers waren zij de banierdragers dier idealen. Dan stijgen de herauten, met de ontwikkeling der heraldiek, die de zinkende feodale maatschappij stut en opschroeft met weidse verhalen van oude geslachtsafstamming, haar wonden verbergt onder uiterlike praal van kleurrijk wapenteken en blazoenen. Nu wijzigen zich ook de meistrelen. Er zijn er, die er hun beroep aan geven, ‘ter neringe’ zich zetten, ook die alle woordkunst loslaten en als zwervend muzikant zich aansluiten bij de ‘varende lude’, maar ook zijn er, die zich weer opwerken tot wat ze oorspronkelik waren: voordragers, *sprekers* en *zeggers* van eigen en anderer kunst, in dienst van adellike heren, nu ook soms van steden. Als de 14de eeuws type tekende Kalff ons Willem van Hildegaersbergh. Zij blijven beroepsdichters, die werken voor loon, en als in de 14de eeuw te veel leken naar Boendale's smaak zich dichter noemen, acht hij 't nodig als roepingsdichter zijn kunstbeschouwing uit te spreken. Uitvoerig behandelde Kalff in Deel I deze ‘eerste Europeesche poëtiek’, die zucht tot dichten ‘reine onlede’ noemt, al is ze vaak vermoeienis des geestes, en kunst van ‘gramarie’ voorschrijft om de woorden te voegen ‘elc na sinen scoonsten accoorde’. De dichter moet de waarheid liefhebben, de waarheid van feiten, gestaafd door Bijbel of zuivere Latijnse bron, hij moet eerzaam zijn van leven, ‘als eenen dichter wel betaem’, om geëerd te kunnen worden als ‘rechte dichtere’, die alle goddelik en menselik weten bewaart. De roepingsdichters nu der 15de eeuw zijn de Rederijkers, die in ruimer kring Boendale's dichterbegrippen verspreiden; de beroepsdichters zijn er de legio naamloze sprekers en zeggers, die het beroep voortzetten van hun voornamere 14de eeuwse voorgangers. Meistrelen zijn in de 15de eeuw de muzikanten, die in gilden verenigd, in stadsdienst de stadskleuren en het stadswapen dragen op de sameten of zijden pennoenen, die afhangen van hun soms zilveren instrumenten. Elk openbaar feest luisteren ze op, en maken liederen en melodieën bekend en tot gemeen

goed, maar moeten als beroepsmusici op den duur wijken, als tegen het midden der eeuw kerkelike en geestelike muziek tot hogere bloei komen.

Zo zijn Rederijkers en naamloze beroepsdichters de volksdichters der 15de eeuw, als de steden middelpunten van verkeer en geestesleven worden, en de burgers de uiterlike beschaving overnemen van de adel, de wetenschap zich toeëigenen van de geestelikheid. De Rederijkerskamers, gegroeid uit geestelike broederschappen, die steeds losser worden van de kerk, behouden als stadsmiddelpunten van wetenschap en kunst hun half geestelik, half wereldlik karakter. Door de overheid worden ze geldelik gesteund om 't volk door openbare vertoningen ‘ter goeder devotiën’ te brengen, te stichten, te vermaken, en bij feesten ‘der stad eere te bewaren’. Voor de Rederijkers is kunst roeping. Zij hebben 'n kunstideaal in hun eerbied voor ‘de edele const van rethoryke’, door Gods geest gezonden, zij streven naar ontwikkeling in een ‘const van wel segghen’, en de 15de eeuw vereenzelvigt dichter en redenaar. - Kalff noemt hier waarschijnlike invloed van Franse arts poétiques, die daling aanwijzen van innerlike waarde, stijging van vormverering en theorie. Naast de Rederijkers staan de legio naamlooze sprekers, de ‘Verloren Kinderen’, de ‘Rabouwen en Aernouts arme Broederen’, die ‘metten netten (in lompen) achter lande loopen, die in de Taveerne gaen spreucken spreken ende singen’, die in zotte gilden als ‘de Blauwe Scuut’, of in 't ‘Schip van Sinte Reinuut’ ‘alle ghesellen van wilde manieren’ willen verenigen, ‘cranckbestieren, packebieren en quistgoeykens’, al wie dwaasheid stellen boven wijsheid en wilde ongebondenheid boven de maatschappelike orde.

> Sonder sorghen, wilder dan wilt!
> Hi en dochte niet die een mite hilt.
> God onse Heer is rye gehenoech;
> Laet ons nemen ons ghevoech
> Van den onsen sonder sorghen:
> Laet si sorghen die ons borghen.

Er is verschil tussen de woorduiting van Rederijkers en beroepsdichters, vormverschil vooral door taal en ritme - Kalff bewijst 't uitvoerig - maar naar de geest zijn ze als volksdichters zo aan elkaar verwant, dat 't vaak heel moeielik

is grenzen te trekken. De tijd zelf dacht soms niet aan onderscheiding en gebruikte de namen door elkaar.

Volkskunst nu van Rederijkers en beroepsdichters zijn wereldlik lied en drama, volkskunst is ook het geestelik lied, naar 't schijnt meest door Franciscaners gedicht, en meer in Noorddan in Zuid-Nederland, - volkskunst noemt Kalff ook het proza, als uiting van de moderne devotie, de zedelike zelfverreining naar het ideaal ‘van de besten en vroomsten der toenmaals levenden’, - ‘een wegwijzer naar de nieuwe tijd’.

Aan Lyriek en aan Drama doet Kalff 'n ‘tusschenspel’ van ‘Schoonheids Blide Incomste’ voorafgaan, 'n lyries van Natuurgevoel, Muziek, Zang en Dans als inleiding van de Lyriek, 'n plasties van Schilderkunst en Beeldhouwkunst als inleiding van het Drama.

De hoofdstukken over de Lyriek, over Wereldlik en Geestelik Lied zijn prachtig. Kalff is er op zijn terrein en we krijgen 'n breed en volledig overzicht van de rijke 15de eeuwse lyriek in al haar uitingen, merkwaardig ook weer als we er gelijksoortige uitingen uit 13de en 14de eeuw naast leggen. De historiese liederen zijn in de 15de eeuw zuiverder, ze vertellen ware gebeurtenissen, niet altijd juist, zelden onpartijdig, maar versmelten de historiestof niet meer met elementen van sage en sprookje - in de ridderromance klinkt als in de 14de eeuwse abele spelen de ridderwereld na, en beroepsdichters, die 'n ridderroman hadden horen voordragen, kunnen die stof vrij bewerkt hebben in 'n lied, om 't in het openbaar te zingen, voor wie er naar luisteren wou - beroepsdichters ook zullen de liederen uit het maatschappelik en huiselik leven der burgerij gedicht hebben met dezelfde bedoeling als de Rederijkers hun refreinen in 't sotte, om hartelik te lachen over al wat *sot* is in samenleving en huwelik, gebrekkig en onvolkomen - en 'n schat van minneliederen worden gezongen, weemoedig of schalks, hartstochtelik of stilklagend, met sterksprekend natuurgenot soms van lucht en licht, van bloemengeur en vogelzang. Van het geestelik lied, in volle bloei van kerkelike leisen en lekeliederen, haal ik twee korte voorbeelden aan. 't Eerste, door Kalff ‘een type van geestelijke volkspoëzie’ genoemd, doet denken aan 15de eeuwse Vlaamse schildering.

‘Ave Maria, gratia plena!’
Dat sprac een Engel; ‘God groet u, Maria.’
In haer gebedekens dat zy lach.

‘God groet U Maria, coninghinne,
Ende ghy sult een cleyn kindeken winnen
En dat sal wesen boven my.’

Het staat er geschreven in alle duytsche boeken.
Dat hebben ghelesen die wijse Propheten,
Dat ghy Gods Moeder ende maget soude zijn.

- ‘Heer Engel, Heer Engel, hoe soude ic dat beginnen,
Dat ick een cleyn kindeken soude winnen?
Want ick en sprack noyt tegens man.

Heer Engel, Heer Engel, dat woort moet aan mij beclijven,
Ick wil also geern Gods Moeder ende Maghet blyven,
Ick wil also geern Gods Moeder ende maget syn.’ -

Die Enghel die vlooch maer alsoo hoogh op tot God:
‘Weest willecom, myn alderliefste bode,
Ende wat ontbiet ons Maria?’

- ‘Die bootscap van Maria is my so wel verganghen.
Maria heeft my so vriendelijck ontfangen,
Zij wil also geerne Gods Moeder ende maghet zijn.’

Die Enghel die spreyde zijn vergulden vederen alsoo wyde
Ende hy vloogh alsoo hooghe en hy daelde weder neder,
Den heylighen Gheest brocht hy in haer.

‘Godt groet u, Maria, vrou Coninginne!
Ick vinde u maget ende laet u met een kinde,
Altijt is Godt ghebenedijt!’

Maria die viel op haer beide kniën:
‘Gods gratie, Gods wercken die moeten my stercken,
Gods gratie die moet doer my gheschien.’

De tweede aanhaling is van Suster Bertken, de kluizenares van Utrecht († 1514), die in mystiek minneleven aan Zuster Hadewych doet denken. Zij ziet ‘der minnen hof’, het

glanzend lichtrijk hierboven, ‘waar de minne ten troon zit en waar de zielen der zaligen, reine leliën, haar omzweven op statige rythmen van dans en stemmeklank.’

Die minne heeft enen rosencrans,
Die leliën maken enen dans,
Si sijn gheciert van binnen,
Si treden aen, si sweven aen
Nae hogen eisch der minnen.

Der minnen glans is so ghedaen,
Die leliën bughen, si bliven staen,
Die minne wil hoghe risen,
Die leliën sweven in weelde nae,
Wie mach die minne volprisen?

Wie sal den hoghen dans verstaen:
Dat nighen, dat swighen, dat stille staan,
Dat sweven omme ende omme,
Dat treden van, dat sweven an,
Die snelle hoghe spronghe!

In het 2de ‘Tusschenspel’ wijst Kalff met betrekking tot het drama op het biezonder karakter van 15de eeuwse Schilderkunst en Beeldhouwkunst: een neiging om met krachtig realisme hemelse personen naar geest en uiterlike voorstelling steeds meer te vermenseliken en een lust tot druk bewogen, kleurrijk groeperen. In dat verband beginnen we het Rederijkersdrama te zien als 15de eeuwse schoonheidsuiting in woordvorm.

Want schoonheidsuiting is het geweest even als gelijktijdige nog tot ons sprekende schildering en beeldhouwgroep. Is ons de moraliteit van Elckerlyc de vorige zomer niet 'n ‘duidelijk belichte schoonheidsidée’ geworden? De Rederijkers hielden ervan even als schilders en beeldhouwers bijbelse en klassieke helden plasties uit te beelden, en bij vorsten-‘blide incomsten’ stonden op 'n toneel in de open lucht ‘costelicke tooghen van stomme personagiën, beeldewijs’; zo schijnt in 1457 te Gent *het Lam Gods* der Van Eycken in levend beeld te zijn gebracht door Rederijkers. In menig drama ook is 'n ‘tooch’, 'n korte verstarring in kleurrijk levend beeld van 'n gedeelte der voorstelling, waarmee de dichter de aandacht wil boeien. Langzaam trok zo'n

toog over het toneel en stond even als levendebeelden-groep stil. Zo moet er wederzijdse invloed van Woordkunst en Beeldende kunst geweest zijn. Kalff geeft in de loop van 't boek treffende voorbeelden van overeenkomst, zoals b.v. ‘het sterfbed van Maria’ in de *Zevende Bliscap* naast de Brugse schildering van Hugo van der Goes en 'n houtsnee in het Rijks-Museum, verder 'n zijluik van Metsys' Graflegging, waar Johannes' onthoofding op het feestmaal van Herodes als 'n verluchting van het Halewijnslied wordt, zo doen gedeelten uit Brugman's preken over het leven van Jezus door hun dramatiese kleur denken aan toog of schildering, enz.

Als de beeldende kunst verwereldlikt ook in de 15de eeuw het geestelik element van het drama. Het oude liturgies spel van vorige eeuwen, op kerkfeesten deel van de Latijnse kerkdienst - voor Nederland zijn in drieërlei Paasspel sporen hiervan aan te wijzen - verwereldlikt eerst tot het spel van ‘misteriën’, met zuiver bijbelse stof, door de Rederijkers nu buiten de Kerk en in het Diets gespeeld. Maar de verwereldliking gaat voort tot de heiligen- en mirakelspelen, die nog wel heilige stof behandelen, maar waarin ook uit de bijbelstof het algemeen-menselike al meer naar voren komt, waarin ook het dageliks leven al sterker kleur krijgt en het huiselike 't verhevene vervangt, zoals in ‘van den Sacramente van Nyeuwervaert’ en ‘Marieken van Nimwegen.’ Geheel verwereldlikt is het drama in de moraliteit, waarin de mens hoofdpersoon is, en de Rederijkers aan Elckerlye, aan ieder mens tot zijn zedelikgodsdienstige ontwikkeling een ‘Spiegel der Salicheit’ kunnen voorhouden. Het best nu bereikte de Rederijker zijn doel van stichten en onderwijzen met de *allegorie*, die de mens in zijn deugden en ondeugden en heel het geestelik leven in al zijn elementen ontleedde, de moraliteit kon maken tot een ‘aanschouwelijk onderwijs in de ethiek’. De allegorie, erfenis van de latere Oudheid aan het Kristendom en door Prudentius' Psychomachie tot 'n Middeleeuws stelsel geworden, tot 'n soort van Mythologie, werd in de 13de en 14de eeuw liefst in lyriese dichtvorm gebruikt, in de 15de eeuw alleen in het drama, en is dan ook gelijktijdige kunstvorm van schilders en beeldhouwers.

Zo verwerkte de 15de eeuw dus de oude stof in lied en drama, we horen er de vorige eeuwen in, de uitingsvorm alleen is anders, de vorm is nieuw door lyriese en plastiese Schoonheid.

Maar ook horen we 'n nieuw geluid, 'n nieuwe tijd. Die klinkt in de ontwikkeling van satire, naar de grootse middeleeuwse trilogie van Reinaert, Duivel en Dood. De 15de eeuwse satire is drieledig: er is zegepraal van intellekt, de nieuwe toekomstmacht in uiting van vrije gedachte, die hekelt en lacht, - er is spot met onmacht van de duivel, die toch wijken moet voor al wat heilig is, al grijnst hij over de wereld en al speurt hij overal naar buit - er komt 'n angstig menselik besef van aardse nietigheid, van ijdelheid van al wat bestaat, 'n angstig weten, dat de Dood alle leven beheerst, dat de mens in eigen wezen moet ledig worden om rustig te kunnen sterven. Dürer's ‘Melancholie’ en ‘Ridder, dood en duivel’ spreken mij van deze geest, beide zwaar van droef satiries denken.

In de hekeling van de 15de eeuwse moraliteit spreekt de vrije gedachte, de volkskritiek, al was 't hekelen voor een toneeldichter soms moeielik, omdat zijn stem in 't openbaar werd gehoord en de Rederijkers altijd rekening moesten houden met hun beschermers, de stadsoverheid. Toch klonk er kritiek en werden algemene ondeugden gehekeld, als bijv. in een ironiese opwekking aan allen om Sinte Lortse, het verpersoonlikt Bedrog, als nieuw Heilige te verheffen - ‘meest elc’ immers knoeit en bedriegt en heeft er voordeel van. Rechtstreeks klinkt hier en daar de hekeling in het gesprek van de Zot met zijn marot, die met deze veiligheidsklep vrijuit zeggen kan, wat hij te zeggen heeft - en 't is ons soms, of we in de verte Shakespeare's Fools horen.

De duivel, in de 13de eeuw al ‘plus ironique que sauvage et cruel’, in de 14de eeuw narrig en onbeholpen, verliest in de 15de eeuw zijn ernst geheel.[1)] De duiveltoneeltjes mogen in 't geestelik drama zijn ingevoegd ‘om alle swaerheit te belettene’, toch hebben ze voor de Middeleeuwer dieper betekenis. Hij verkneukelt zich in hun onmacht van schelden en spotten, zelfs met heilige namen als van Jezus en Maria; in al hun bokkesprongen blijven ze onderworpen aan de

1) Van Moerkerken, t.a.p. blz. 122.

hemelse machten en moeten ten slotte afdruipen tot vrolike verlichting van het publiek. De 15de eeuw durft de duivel uit te lachen.

Scherp is ook de 15de eeuwse satire van de Dood in Rederijkersrefrein en drama. Evenals het Laatste Oordeel verkondigt de Dodendans de gelijkheid van alle stervelingen, maar fel en bijtend in zijn luchtige spot. Met opzet stellen de Rederijkers tegenover aardse grootheid 't afzichtelike van een lijk: de dood beheerst alle leven en angst pijnigt 't geweten - 'hoe zal 't mij zijn'

> als ic moet gaen den langen dijek
> sonder wederkeeren?

Hoe greep ons nog de diepe ernst aan van de doodsatire in Elckerlijc!

Luchtige spot ook klinkt in de twee frisse 15de eeuwse kluchten, die over zijn en die als de boerden en sotternieën van de 14de eeuw bewijzen, dat het zwaartepunt van de 15de eeuwse maatschappij lag in de burgerij.

In 'n slothoofdstuk over de opvoering van het Drama maakt Kalff bij de vraag, welke invloed het op 't volksleven moet geoefend hebben, een aardige, nuchtere opmerking, die gemoedelike middeleeuwse 'wijding' typeert: in de rekeningen van Noordbrabantse Rederijkers uit het midden der 15de eeuw komt een post voor van 'bier, dat de Apostelen, Profeten en anderen van Onzer Vrouwen spel gezamenlijk dronken in de processie; van een pond kersen dat Jezus at, terwijl hij op den schouder van Sint Christoffel werd rondgedragen; van een man "die onse Heer God was" en het aardrijk droeg voor 2½ stuiver,' enz.

Ten slotte iets over het Proza.

Het belangrijkste proza der 15de eeuw stamt uit Noord-Nederland, is 'vrucht van het zaad door Ruysbroeck gezaaid', als uiting van de moderne devotie, het streven naar godsdienstige zelfverreining, naar praktiese levensvroomheid, die Gerrit de Grote met zijn Deventer Broeders des Gemenen Levens bereiken wil.

Gerrit de Grote preekt, hervormt door persoonlike invloed de Deventer Kapittelschool en geeft middellik aanleiding in 1386, kort na zijn dood, tot de stichting door enige zijner

Broeders van het klooster te Windesheim. Langs deze drie lijnen beweegt zich de 15de eeuwse moderne devotie en haar uiting in proza, voor Noord-Nederland lopen ze in de 16de eeuw samen in Erasmus.

Naast het proza van Gerrit de Grote liggen de collatiën (preken) van Johannes Brinckerinck, door zuster Lysbeth van Delft ‘uutten monde in hoer tafel’ opgeschreven, ligt het proza van Hendrik Mande, rustig en zuiver, innig en warm, liggen de vurige preken van Johannes Brugman. Reinheid van leven is strengste eis der moderne devotie, onthouding, zelfbedwang en zelfverloochening, 'n voortdurende oefening in het ‘stervende leven,’ want grondtoon van alle praktiese levensvroomheid blijft

> Jerusalem, mijns vader lant,
> Nae di verlanghet mi sere!

‘Och, minnelijke, zoete Heere, wanneer zal mij geschien, dat ik ontkommerd van allen hinder en gebrekkelijkheid, u mijn beminde, schouwen en genieten mag? Och, uitverkorene, hoe lang zal ik blijven en gebonden en gehouden worden in deze duisternis die mij omgeeft, zoodat ik u, mijn eenige Een, die het eeuwige licht zijt, niet zien of genieten mag naar mijne begeerte?’ Kracht tot levensvroomheid moet er gezocht worden in het ‘hillige swijgen’, in ‘swijgen, wijken ende duken’, om ‘ingekeerd tot onzen lieven Heer’ het eigen hart en de ‘gracie Godes vlijtig waar te nemen’, om inwendig verlicht in Hem te schouwen. Zieleschouwing *in een huecksken met een buecsken* is Thomas à Kempis' Imitatio Christi met zachte weemoed van Patientia en Humilitas - nusquam tuta quies nisi cella, codice, Christo - de schoonste bloei van moderne devotie. Ook de Imitatio geschreven in het door Windesheim beheerste klooster op de St. Agnietenberg bij Zwolle noemt Kalff volkskunst, omdat Thomas zelf - ama nesciri et pro nihilo reputari - geheel schuil gaat in zijn werk, zijn persoonlikheid zich als oplost in zijn stof, ‘haar gevormd heeft als een inwonende kracht’, omdat het boekje bij zo weinig persoonliks het meest wezenlike bevat van geheel het tijdstreven, en dit wijst vooruit naar krachtiger zelfzijn.

Gerrit de Grote's hervorming van de Deventer fraterschool

door persoonlike invloed op de leerlingen wordt door zijn Broeders ook in andere steden gebracht, en de Zwolse fraterschool onder leiding van Gerrit de Grote's vriend Johannes Cele werd de ‘Bildungstätte der älteren deutschen Humanisten.’ Wessel Gansfort, Rudolf Agricola, Rudolf Lange, Alexander Hegius waren leerlingen der Zwolse school en Hegius, tot 1498 rector te Deventer, die er onderwijs in 't Grieks invoerde, was Erasmus' leermeester. In de fraterscholen met hun frisse praktiese studiegeest werd de studie der klassieken in 't laatst der 2de helft van de 15de eeuw jeugdopleiding, want al vóór 1431 moet hier te lande groote belangstelling voor de studie der herleefde oudheid geweest zijn. Hendrik Mande, die in dat jaar sterft, klaagt al, dat ‘also veel gheleerder menschen zijn, die kersten menscen willen wesen geheeten ende die mit anderen trouwen gelovigen menscen ter Kerken gaen ende willen deelachtigh wesen der sacramenten ons liefs heren, nochtan dat haer herte dicwijl meer in gedachten heeft die leer der heidenschen meysters, die si geleert hebben, als Yprocras (Hippocrates), Galyenus, Socrates, Plato ende Aristoteles, dan si die leer ons liefs heren ihesu christi doen. Si dencken meer op die luegen der poëten dan op die waerheit der heiliger Scriften.’ Maar wat Mande en ruim 60 jaar na hem Savonarola nog vuriger laakte, was niet te stuiten - de Renaissance deed haar invloed gelden en een nieuwe tijd van wereldzin brak aan. Met Renaissance en Kerkhervorming, wereldzin en geestelike ontvoogding, brengt de 16de eeuw verdeeldheid, scheuring en strijd van oud en nieuw. De slothoofdstukken van zijn boek wijdt Kalff aan Erasmus en zijn geestelike omgeving. Erasmus, de eerste Nederlander die ‘d' aerdboôm met de pen verovert heeft’, de eerste Nederlander ook, die schatten verdiende met zijn pen. Erasmus sluit de Middeleeuwen, hij is de eerste man van de nieuwe tijd. Aristokraat van geest, onafhankelik van oordeel stelt hij zich boven 't leven en de wereld en lacht met fijn intellekt om mensekleinheid. Boven de partijen staat hij, boven alle verdeeldheid en houdt ‘voorsichtigh 't midden’, niet omdat hij half en laf is, maar omdat ‘sijn siele walght van 't werren’, omdat ook Erasmus ‘de zon nooit zag, of hij zag meteen haar vlekken’. Zelf waar, haat hij alle vormdienst en kent geen vroomheid dan van het hart. Naar Vondel's profetie zal hij

‘helderen met der tijd!’ Huet plaatste Erasmus geestelik in het ‘Land van Rembrand’, Prof. Kalff heeft ‘den Rotterdamschen Heijlich’ voorgoed zijn plaats gegeven in de geschiedenis der Nederlandse Letterkunde, al schreef Erasmus geen woord Nederlands.

J. ALEIDA NIJLAND.

De meisjesjaren van mevrouw de Charrière.

Philippe Godet. Madame de Charrière et ses amis d'après de nombreux documents inédits (1740-1805). Genève, A. Jullien 1906.
Lettres Neuchateloises, Mistress Henley, le Noble, par Madame de Charrière avec une préface de Philippe Godet. Genève, A. Jullien 1908.

Het in 1906 verschenen boek van den Zwitserschen letterkundige Philippe Godet: *Madame de Charrière et ses amis*, heeft in ons land, zooals wel vanzelf spreekt, ruimschoots belangstelling gewekt. Mevrouw de Charrière toch, die wat haren letterkundigen arbeid betreft geheel tot Fransch Zwitserland behoort, was Nederlandsche van geboorte en heeft tot haar dertigste jaar in Nederland gewoond. Door haar huwelijk Zwitsersche geworden, is zij eigenlijk slechts in naam van nationaliteit veranderd; niet in dien zin dat zij Nederlandsche is gebleven, integendeel, voor haar geboorteland heeft zij niet veel meer gevoeld, maar voor haar nieuwe vaderland allicht even weinig. ‘Je voudrais être du pays de tout le monde’ schreef zij in hare jeugd en inderdaad behoorde zij tot die personen, in de achttiende eeuw niet zeldzaam, waarvan men gerust kan zeggen dat zij den band die hen aan een bepaald volk verbond niet waardeerden, ja zelfs ter nauwernood voelden. Zoo zij iets waren, dan zoude men hen Franschen hebben kunnen noemen, maar alleen wat hun geestelijk leven betrof. Zij leefden, dachten, schreven en spraken zooals de keur der meest beschaafde Franschen, zij beschouwden Parijs als de geestelijke hoofdstad der wereld, maar zoo zij zich behagelijk voelden

in het land waar zij door geboorte of ten gevolge der omstandigheden gevestigd waren, omdat de vrijheid van spreken en handelen hun daar niet werd betwist, dan waren zij daarmede volmaakt tevreden en voelden niet de minste jaloerschheid jegens de onderdanen van den koning van Frankrijk.

Dit fransch getinte wereldburgerschap was in de staten van het vasteland van Europa onder de aanzienlijken zeer algemeen. Ook in de republiek der Vereenigde Nederlanden, waar de eigenaardig nationale kleur van het volksleven bij de hoogere standen meer en meer verbleekte, de landstaal in het huiselijk leven der aanzienlijke gezinnen bijna alleen voor het verkeer met onderhoorigen en bedienden gebruikt werd en de voortbrengselen der nationale letterkunde onaangeroerd in de boekenkast bleven staan, openbaarde het zich in verschillende schakeeringen bij niet weinigen. Wel namen deze aanzienlijken aan het nationale openbare leven deel, het was zelfs hun bijzonder domein waarvan zij anderen uitsloten, maar het landsbelang werd zoo zeer vereenzelvigd met het persoonlijk belang, dat er van vaderlandsliefde in den hoogeren zin van het woord bij hen niet veel overbleef.

Om dit alles te voelen en te begrijpen is het noodig de samenleving der achttiende eeuw waar te nemen, en om dit te kunnen doen moet men zich het moeielijk en omslachtig werk getroosten om het maatschappelijk leven van vroegere geslachten uit allerlei verspreide bronnen te bestudeeren. Er moet overal gezocht worden om hier en daar een trekje te vinden; vele bronnen loonen ter nauwernood de moeite van het onderzoek. Wie zal dan de buitenkans niet waardeeren zoo van tijd tot tijd een bron wordt ontsloten waaruit overvloedig kan geput worden? Een zoodanige vormen de vijf eerste hoofdstukken van het boek van Godet. Zij gunnen ons een blik op het leven van een der aanzienlijkste gezinnen in de republiek in het midden der achttiende eeuw en zijn in dit opzicht voor hen die in de geschiedenis iets meer zien dan het verhaal der staatkundige gebeurtenissen van zeer groote waarde. Wel bezitten wij reeds in de door J. van Lennep uitgegeven levensbeschrijvingen van zijnen vader en grootvader iets soortgelijks; maar wat wij hier vinden is toch geheel verschillend. De beschrijving van den Amsterdamsch patricischen kring op het Manpad verplaatst ons in de laatste twintig jaren der

achttiende eeuw, ongeveer een halve eeuw na de geboorte van mevrouw de Charrière. De behagelijke rust der achttiende eeuw was toen voorbij, de eerste schokken van het omwentelingstijdperk hadden zich reeds doen gevoelen. Men begon langzamerhand in te zien dat de bestaande staatkundige en maatschappelijke toestanden niet konden stand houden, en dat de sterk opwellende drang tot verandering zich door geen welwillende tegemoetkoming meer liet paaien.

In de meisjesjaren van mevrouw de Charrière was echter van dien drang nog niets te bespeuren. Hij sluimerde, en zoo hij soms eens ontwaakte gelukte het hem dadelijk weder te sussen. De bevoorrechten in staat en maatschappij achtten hun voorrecht een recht dat zij door hunne geboorte hadden ontvangen om het na hunnen dood weder aan hunne kinderen na te laten en zij leefden in den waan dat dit recht volkomen onaantastbaar was. De ouders van mevrouw de Charrière behoorden in volle mate tot deze bevoorrechten. Haar vader was een edelman, Dirk Jacob baron van Tuyll van Serooskerken, heer van Zuijlen en Westbroek, lid van de ridderschap van Utrecht, sedert 1734 beschreven in de Staten van dat gewest, een man niet alleen van aanzien maar ook van fortuin; want hij had in 1739 een rijke Amsterdamsche koopmansdochter gehuwd, Helena Jacoba de Vicq, het eenige kind van René de Vicq, schepen van Amsterdam, bewindhebber van de O.l. Compagnie en commissaris van de Wisselbank. De de Vicq's waren oorspronkelijk Antwerpenaren, maar als velen hunner stadgenooten in de zestiende eeuw ter wille van den godsdienst naar het Noorden verhuisd. Zij behoorden in Amsterdam tot de patriciërs, de meesten hunner waren in handelszaken en zaten in de regeeringscollegies, enkelen hadden zich als geneesheeren naam verworven.

De van Tuyll's waren reeds sints lange jaren in het Sticht gevestigd. Zij woonden op het huis te Zuylen, dicht bij Utrecht gelegen, in een welige kleistreek, door de zacht kabbelende Vecht doorsneden. Het dorp, tot de heerlijkheid behoorende, was klein maar welvarend, de bewoners leefden van den landbouw en van de steenbakkerij. Wie Zuylen op dit oogenblik bezoekt zal er zich nog redelijk wel een voorstelling van kunnen maken hoe het er honderdvijftig jaren geleden uitzag. Het kasteel was in de veertiende eeuw gesticht, had aanvankelijk

aan de van Borsselen's behoord en was later het eigendom van de Lalaing's geworden. In den aanvang der zeventiende eeuw, toen de scheiding tusschen de Noordelijke en Zuidelijke Nederlanden zich sterker afteekende, begonnen de Zuidelijke eigenaren zich van hunne bezittingen in het Noorden te ontdoen. De Lalaing's verkochten dan ook hun slot dat achtereenvolgens in handen kwam van verschillende Utrechtsche geslachten, totdat in 1665 een erfdochter der Reede's het door haar huwelijk in het geslacht der van Tuyll's bracht waarin het tot op het huidig oogenblik is gebleven.

Toen Dirk Jacob van Tuyll te Zuylen zijn verblijf ging vestigen vond hij het kasteel in een zeer vervallen toestand; hij liet het geheel herstellen en opknappen zonder aan den uiterlijken vorm te raken. Inwendig werd het vernieuwd en zoodanig ingericht dat het aan de toenmalige eischen van bewoning, door een voornaam gezin te stellen, geheel voldeed.

Toch vonden de van Tuyll's hun kasteel, hoe goed ook ingericht, voor een winterverblijf te ongezellig. Zij hadden ook een woning te Utrecht, een deftig hardsteenen gebouw aan de Kromme Nieuwe Gracht bij de Drift. Het heeft thans nog bijkans geheel hetzelfde voorkomen dat het in de achttiende eeuw had. Van binnen is het echter veranderd, doordien het voor de bewoning door twee gezinnen is ingericht. Veertig jaren geleden prijkten nog in de groote zaal de fraaie gobelins, die een der afgevaardigden tot het Utrechtsche Vredecongres van 1713 er gedurende zijn verblijf in had doen ophangen, doch deze zijn den weg van bijna alle gobelins in Nederland gegaan en zullen waarschijnlijk tegenwoordig een of andere vorstelijke woning in het buitenland versieren of wel een plaats hebben gevonden in een openbare kunstverzameling.

Te Zuylen en aan de Kromme Nieuwe Gracht sleet Isabella Agneta Elisabeth van Tuyll, in den huiselijken kring Belle genoemd, hare eerste levensjaren. Zij was geboren den 20sten October 1740, de oudste van zeven kinderen van welke de jongste, eene dochter, eenige maanden na de geboorte overleed en de oudste zoon op achttienjarigen leeftijd bij het zwemmen in de Vecht verdronk. Er heerschte een deftige toon in het gezin, alleen van tijd tot tijd verbroken door de excentriciteiten der oudste dochter, die naarmate zij opgroeide meer en meer toonde geheel uit den aard te slaan,

zoozeer dat zij verklaarde het zelve niet te kunnen begrijpen dat zij een Nederlandsche en eene van Tuyll was. Hare zonderlinge praktijken en ongewone denkbeelden veroorzaakten gedurig botsingen met hare ouders en de mededeelingen die zij daaromtrent aan anderen deed geven gelegenheid om ons een beeld te vormen van haren vader, omtrent wiens karakter en hoedanigheden wij trouwens ook uit andere bronnen bijzonderheden vernemen.[1)]

De heer van Zuylen was volkomen het tegenovergestelde van wat zijne oudste dochter was; hij was een volbloed Nederlander wat inborst en karakter betreft, een in die dagen zeer gewoon regententype, maar in zijn soort van het hoogste gehalte. Als staatsman, zooals bijna al zijne tijdgenooten, vóór alles strevend naar het behoud van persoonlijken invloed om daardoor een staatkundig beginsel te handhaven. De staat was nu eenmaal het erfgoed van enkele bevoorrechte geslachten en behoorde dit te blijven, daartoe was het noodig dat de band tusschen de aandeelhouders in de groote regentenvennootschap hecht bleef, opdat hun kring zich niet voor vreemden behoefde te openen.

Onder een stadhouderlooze regeering ging dit voorzeker gemakkelijker dan wanneer een ‘eminent hoofd’ aan het roer van den staat stond. Een stadhouder bracht altijd storing in de onderlinge verhouding der regenten, hij had onder hen vrienden en tegenstanders, hij speelde de eenen tegen de anderen uit en trachtte zoo veel mogelijk allen van zich afhankelijk te maken.

De gunst van den stadhouder vermocht zeker veel, vooral in de landprovincieën waar zijne macht groot was, maar zij kon ook diep doen vallen indien zij verloren werd. Een vooruitziend regent was dan ook altijd min of meer op zijne hoede wanneer een stadhouder aan het bewind was, hij vergat nooit dat het oogenblik kon aanbreken waarop het de slechtste aanbeveling zoude zijn gunstbewijzen van den stadhouder te hebben genoten.

De oude heer van Tuyll van Zuylen was een vooruitziend en behoedzaam man, ik zou wel durven veronderstellen dat hij de omwenteling van 1747, die Willem IV tot den stad-

1) Voornamelijk uit de Gedenkschriften van van Hardenbroek.

houderlijken zetel riep, in zijn binnenste niet zeer warm heeft toegejuicht; wij weten dat hij de macht van den nieuwen stadhouder in het Sticht binnen enger perken wenschte te omschrijven dan waaronder zij door Willem III was uitgeoefend, doch, nadat dit mislukt was ‘alles vergevende en hofmakende’, zooals van Hardenbroek het uitdrukt, zich onder de onvoorwaardelijke aanhangers van den Prins schaarde. Tot de vertrouwelingen van den stadhouder die, vooral later onder de Gouvernante en Willem V, de geheime werktuigen waren waarmede het Sticht uit s'-Gravenhage werd geregeerd, behoorde van Tuyll niet. Zelfs aan het stadhouderlijk Hof vertrouwde men hem niet geheel, de Gouvernante had zeer weinig met hem op en na zijnen dood gaf Willem V hem nog na dat hij altijd veel had gehouden van ‘finasseeren’.

Misschien had de Amsterdamsche familiebetrekking van van Tuyll op deze ongunstige waardeering invloed, onder de bloedverwanten zijner vrouw waren naar het schijnt zeer besliste tegenstanders van het huis van Oranje. Mevrouw de Charrière verhaalt ten minste, dat zij onder hare Amsterdamsche familieleden een dame kende die alle stadhouderlijkgezinden naar de galg wilde verwezen zien. Er bestonden daarentegen door overlevering persoonlijke banden tusschen het huis van Oranje en de van Tuyll's. Wanneer de vorstelijke familie haar zomerverblijf op haar lusthuis te Soestdijk ging vestigen, koos zij het slot te Zuylen wel eens als pleisterplaats op de reis, en de eigenaar zal zeker, wanneer hij zoodoende het voorrecht had de plichten van gastheer tegenover den stadhouder te vervullen, de gelegenheid niet verzuimd hebben om zijne belangen en die zijner vrienden zoo warm mogelijk aan de zorg van den vorst aan te bevelen.

Want, zooals wij straks reeds opmerkten, de regeering des lands was met deze persoonlijke belangen geheel en al samengegroeid. Het was het hoofddoel van alle staatkundige bemoeiingen om betrekkingen te verkrijgen voor zich zelven, voor zonen, voor bloedverwanten en voor vrienden. In den regel werden de staatsbetrekkingen slecht betaald, om te kunnen leven moest men er meerdere bekleeden of wel trachten om op min of meer ongeoorloofde wijze door middel van zijn ambt geld te verkrijgen. Vandaar dat ambtsbejag, kuiperijen en

knevelarijen tot de alledaagsche zaken behoorden. Ook zij die door hun vermogen onafhankelijk waren konden zich niet wel buiten deze knoeierijen houden, zij werden in elk geval voortdurend aangesproken om bijstand te verleenen onder allerlei vorm. De heer van Zuylen moest herhaaldelijk zijne beurs ontsluiten voor vrienden, of hun voorspraak zijn bij de machthebbenden, of allerlei slimme schikkingen beramen om hen aan posten te helpen.

Wij krijgen echter den indruk dat hij dit alles oogluikend deed als een groot heer die het vuile werk aan anderen overlaat. Zijne dochter zegt van hem, dat hij nooit openlijk te velde trok tegen het verkeerde, maar altijd deed als of het niet bestond, hij keurde het stilzwijgend af en sloot er zijne oogen voor. Zoo bewaarde hij ook in staatkundige zaken altijd een voorname stilzwijgendheid, hield zich zoolang mogelijk vrij in zijne beslissingen, verloor nooit zijne zelfbeheersching, koos alleen partij wanneer dit onvermijdelijk was, en behandelde alle aangelegenheden met voorname gewichtigheid. Geheel vrij van overschatting van zijnen persoonlijken invloed schijnt hij niet te zijn geweest. Zoo had hij, na zich te hebben beijverd om in Utrecht een kwaadaardig paskwil tegen mevrouw de Pompadour bij de boekhandelaars te doen ophalen, aan de Fransche ambtenaren die deze zaak hadden behandeld, brieven geschreven ten einde hen te bewegen om de bijzit van den koning er toe over te halen om als wederdienst haren koninklijken minnaar gunstig te stemmen voor het handelsbelang der Republiek. Bij de hooge regeering te 's Gravenhage gaf hij van den vermoedelijken uitslag dezer bemoeiingen hoog op, wat nog al vroolijkheid verwekte daar niemand, behalve hij zelf, er iets van verwachtte. Toen hij dan ook ten slotte een brief kreeg waarin hem werd gemeld, dat mevrouw de Pompadour zich nimmer met staatkundige aangelegenheden bezig hield, bracht zijne teleurstelling begrijpelijkerwijze de lachspieren in beweging van allen die door hem in het geheim zijner onderhandelingen waren ingewijd.

Als hoofd van het gezin vervulde de heer van Zuylen zijne plichten met toewijding, ernst en groote waardigheid, zelfs de oudste dochter, die niet zelden weerspannig was tegen de vaderlijke macht, erkende haren vader als haren meerdere door het overwicht van zijnen geest en zijne meerdere kennis. Het was

een deftige maar tegelijk vroolijke familiekring op het huis te Zuylen; van Goens, een stad- en tijdgenoot, klaagt er over dat er in zijne omgeving families bestonden, waarin men sedert den Spaanschen tijd niet meer gelachen had, maar hiertoe rekende hij de van Tuyll's voorzeker niet. Zij verplaatsten zich dikwijls, bezochten des zomers badplaatsen, reisden feestelijke bijeenkomsten te Amsterdam en te 's Gravenhage na, ontvingen vele bezoekers en gasten en namen aan het gezellig verkeer des winters te Utrecht ruimschoots deel. Het gezin telde, zoo lang de kinderen nog niet volwassen waren, ook een gouvernante en een huisonderwijzer onder zijne leden. Beide waren gewoonlijk Zwitsers. De eerste gouvernante van Belle was een Geneefsche, Mlle Prévost, een knappe en verstandige vrouw, verre bloedverwante van de Necker's; van de huisonderwijzers werd de laatste lid der familie. Aan dezen toch, de Charrière, gaf de oudste dochter des huizes, na tien jaren lang over allerlei andere vrijers gedacht te hebben, ten slotte hare hand.

Een zijner voorgangers had gedurende zijn verblijf op het slot te Zuylen een hoogst merkwaardig avontuur, dat niet alleen op zijn eigen levensloop grooten invloed had, maar ook eenigermate op dien van de freule van Tuyll. Dit jonge mensch, Hendrik de Catt genaamd, geboortig van Morges, was naar Utrecht gekomen om daar onder de leiding van den beroemden hoogleeraar Wesseling de oude letteren te bestudeeren en had zich belast met de opvoeding van de jonkers van Tuyll. Hij was derhalve nog al eens op weg tusschen Zuylen en Utrecht. Op zekeren avond van het jaar 1755, toen hij met de Amsterdamsche trekschuit naar Utrecht terugkeerde, waarschuwde de schipper hem, dat hij niet in de roef kon plaats nemen, omdat deze van Amsterdam tot Utrecht was afgehuurd door twee heeren, waarvan een had opgegeven kapelmeester te zijn van den koning van Polen. Intusschen vertoonde zich weldra een der vreemdelingen, die toen hij uit een kort gesprek had gemerkt, dat de Catt goed fransch sprak, hem uitnoodigde om bij hen plaats te nemen. Nadat de Utrechtsche student had medegedeeld wie hij was en welke studieën hij volgde, ontspon zich een gesprek over letterkunde en wijsbegeerte, waarin de vreemdeling, die een buitengewoon ontwikkeld man bleek te zijn, zijn jeugdigen reisgenoot tot het uitspreken zijner meening over allerlei vragen trachtte te

prikkelen. Over de toestanden in de republiek scheen hij slecht op de hoogte te zijn, hij liet zich daaromtrent gaarne inlichten, terwijl hij ook verklaarde van staatkunde weinig te weten, omdat zijn karakter hem afkeerig maakte van deze school van bedrog. Hij verhaalde verder dat hij er over dacht om naar Pruisen te gaan daar hij benieuwd was om te weten wat de Koning van dat land, die zooveel van zich liet spreken, toch eigenlijk voor een man was. Te Utrecht aangekomen noodigde hij de Catt uit bij hem te blijven, hij had in een der logementen een avondmaaltijd besteld, omdat hij 's nachts verder wilde reizen en zoude gaarne zoo lang mogelijk van zijn gezelschap genieten. Maar de Catt, die bezigheden in Utrecht had, moest voor deze uitnoodiging bedanken en nam afscheid van de beide heeren, bij welke gelegenheid de wensch naar nadere kennismaking werd uitgesproken, doch geen enkele mededeeling werd gedaan, waaruit kon worden opgemaakt wie de beide reizigers waren. Natuurlijk was de nieuwsgierigheid van den student zeer geprikkeld, zij werd reeds eenige dagen later bevredigd toen de Catt, tot zijne groote verbazing, vernam, dat de vreemdeling met wien hij in de trekschuit had gesproken de op dat oogenblik beroemdste man van Europa was geweest en wel de koning van Pruisen, Frederik de Groote, die uit Wezel, waar hij de vestingwerken was gaan bezichtigen, geheel incognito, met zijnen adjudant, den overste der genie Balbi, een uitstapje naar Amsterdam had gemaakt.

Men zal wel kunnen begrijpen, dat dit voorval in den familiekring te Zuylen grooten indruk maakte en dat de huisonderwijzer er door in aanzien steeg, te meer toen hij zes weken later uit Potsdam een brief van den koning ontving, waarbij deze hem aan zijn hof noodigde. De Catt kon echter toen wegens ongesteldheid aan deze uitnoodiging niet voldoen. Twee jaren later trad hij in dienst van den vorst, als secretaris en voorlezer, en bleef als zoodanig steeds in de naaste omgeving van Frederik de Groote, totdat hij in 1780, tengevolge van onaangenaamheden, werd ontslagen. Toen de Catt in 1757 te Potsdam kwam had hij een portret van Belle van Tuyll medegenomen dat bij de hovelingen groote bewondering opwekte en naar het schijnt vele harten ontvlamde. De koning zoude zelfs, volgens de Catt, de heeren

van zijne omgeving hebben aangezet om naar de hand der Hollandsche jonkvrouw aanzoek te doen. Inderdaad deed zich dan ook uit Berlijn een vrijer voor de freule van Tuyll op, een graaf van Anhalt die echter van het gelaat der aangebeden schoone nooit iets meer dan de beeltenis heeft gezien. Zijne komst, voortdurend aangekondigd, deed zich altijd wachten, hij schijnt uit een briefwisseling met den heer van Zuylen wel te hebben opgemaakt dat zijne kansen niet groot waren, en dat een reis naar Nederland hem slechts teleurstelling zoude bezorgen. Belle van Tuyll voelde zich veel te onafhankelijk van karakter voor het leven aan het Pruisische hof, bovendien wist zij, dat zoo zij begeerde te trouwen zij slechts voor het kiezen had, het aantal harer aanbidders was zoo groot dat zij niet behoefde te aarzelen om een partij te weigeren die haar niet volkomen aanstond. Er deden zich vrijers op van alle landen en volken, ook landgenooten zooals een van Pallandt, een van Wassenaer en een neef van Tuyll, maar dezen vielen volstrekt niet in haar smaak. Eigenlijk kende Belle van Tuyll gedurende hare meisjesjaren slechts één man met wien zij veel ophad. Ongetwijfeld zoude zij met hem getrouwd zijn, indien zulks mogelijk ware geweest, maar er was een onoverkomelijk bezwaar, de man had reeds een vrouw. Zijn naam was Constant d'Hermenches, hij was geboren te Lausanne, diende als officier in het leger van de Republiek, was gehuwd met een Zwitsersche, Louise de Seigneux, die zeven jaren ouder was dan hij en woonde te 's Gravenhage. Aldaar, op een bal bij den Hertog van Brunswijk, ontmoette hij voor het eerst de freule van Tuyll, die hem dadelijk zeer aantrok. Hij was knap, geestig, geheel op de hoogte der fransche letterkunde van zijn tijd, volgeling van Voltaire met wien hij in briefwisseling was, hij schreef daarbij voortreffelijk Fransch. Belle van Tuyll was de persoon om dat alles te waardeeren, zij voelde voor den man, zeventien jaren ouder dan zij maar toch nog jeugdig in zijne levenswijze, iets wat noch eigenlijke vriendschap noch eigenlijke liefde was. Als gehuwd man van rijpen leeftijd tegenover een jong meisje, maakte Constant van de vrijmoedigheid die deze verhouding hem gaf ruimschoots gebruik om met haar over alle zaken te spreken. Het kwam spoedig tot een briefwisseling, maar Belle begreep zeer goed dat hare ouders haar niet zouden toestaan om voortdurend

brieven te wisselen met een man dien zij in gezelschap ontmoet had en die haar overigens vreemd was. De Amsterdamsche familieleden, die op dit punt ruimer dachten, werden daarom te hulp geroepen. Belle logeerde dikwijls bij de familie Hasselaar te Amsterdam en kwam dan nog al eens in aanraking met een nicht Geelvink, een trouwlustige weduwe. Het schijnt dat deze en mevrouw Hasselaar in de verhouding van Belle tot Constant niets aanstootelijks vonden, zoodat zij zich zelfs met het bezorgen der brieven belastten; later bewees nog een aanstaande schoonbroeder, Cornelis de Perponcher Sedlnitzky, die met Belle's eenige zuster verloofd was, zijne diensten in deze geheime briefwisseling. Op den duur bleef zij echter voor de ouders niet verborgen en gaf zij tot eenige onaangename tooneelen tusschen moeder en dochter aanleiding; de vader schijnt, overeenkomstig zijnen aard, de oogen te hebben afgewend en zich te hebben gehouden alsof hij van niets wist.

Nu er geen sprake kon zijn van een huwelijk tusschen de freule van Tuyll en haren vriend, meende deze niet beter te kunnen doen dan haar een huwelijk voor te stellen met zijnen besten vriend. Deze, nog drie jaren ouder dan hij zelf en dus twintig jaren ouder dan Belle van Tuyll, was evenals Constant, officier in het leger van de Republiek, Savoyaard van geboorte en van adellijken huize, zijn naam was de Bellegarde. Hij had de kennis van de ouders van Belle gemaakt te Spa gedurende een gemeenschappelijk verblijf in deze badplaats en was later door Constant met Belle in aanraking gebracht.

Behalve het verschil van leeftijd was er tegen dit huwelijk nog een ander, veel ernstiger bezwaar, het verschil in godsdient. De Graaf de Bellegarde was Katholiek. Voor Belle van Tuyll gold dit bezwaar niet, doch wel voor hare ouders. De heer van Zuylen, afkeerig van uitersten, was ook in het godsdienstige een gematigd man, hij had zelfs in zijne heerlijkheid een Katholiek als secretaris, wat destijds als een buitengewone zaak werd vermeld. Maar daarom was hij nog niet er toe te vinden om zijne dochter aan een Katholiek uit te huwelijken, al had deze op dit punt ook veel ruimer denkbeelden. Haar godsdienstige opleiding was door haren vader toevertrouwd aan een Utrechtsch hoogleeraar in de godgeleerdheid, die den

in de geleerde wereld zeer bekenden naam van Burman droeg. Hij was in 1743 tot den Utrechtschen leerstoel geroepen en toen de derde van zijn geslacht aan wien deze onderscheiding te beurt viel. De Burmans hadden altijd tot de vrijzinnige richting behoord, de grootvader was een bekend aanhanger van des Cartes geweest en werd in zijnen tijd zelfs verdacht van geestverwantschap met Spinoza. Belle van Tuyll had het intusschen met haren leermeester nooit goed kunnen vinden, voor hare bedenkingen en bezwaren tegen zijn godgeleerd onderwijs schijnt hij doof te zijn gebleven, de geloofswaarheden der kerk moesten worden aangenomen zonder beredeneerd te worden. Nog in latere jaren wekte de naam van Burman bij haar onaangename herinneringen op. Het eenige wat haar van zijn onderwijs was bijgebleven was hare voorliefde voor het determinisme, een stelsel dat voor de meeste wijsgeerig aangelegde jonge menschen groote aantrekkelijkheid bezit en dat zij onvoorwaardelijk aannam, maar niet als grondslag van het gereformeerde leerstelsel.

Er ontstond tusschen de dochter en de ouders een ernstige strijd over dit huwelijk. Dispensatie van den Paus scheen moeielijk te verkrijgen en dan alleen onder de voorwaarde dat de kinderen uit het huwelijk Katholiek werden. Belle was bereid deze voorwaarde aan te nemen, de lezing van Voltaire had haar voor alle leerstellige godsdienstige begrippen onverschillig gemaakt, zij was tevreden indien slechts vaststond dat hare kinderen, voor dat zij meerderjarig waren geen geestelijke geloften mochten doen en den geestelijken stand niet konden omhelzen. In het oog harer ouders was het huwelijk onder deze voorwaarde echter een onmogelijkheid. Met de moeder, een levendige en hartstochtelijke vrouw, kwam het somtijds tot hevige tooneelen, de vader, kalm en bedaard als altijd, trachtte zijne dochter door koele redeneering van haar voornemen af te brengen. Zij wandelden in die dagen dikwijls de lanen bij het slot te zamen op en neer onder aanhoudend gesprek, haar vader stelde haar, als man van de wereld, alle moeielijkheden voor waarin zij zich zoude storten als Protestantsche, alleen in een zuiver Katholieke omgeving, die haar zoude beschouwen als voor altijd verloren zoo zij niet van geloof veranderde; daarbij, men wist zoo weinig van de omstandigheden van den Savooi-

schen edelman; dat hij niet rijk was, was bekend, zelfs liep het gerucht dat hij in schulden stak. Was het niet onverantwoordelijk om een zoo onzekere toekomst te aanvaarden? Er had zich inmiddels weer een andere partij opgedaan, de in de letterkundige geschiedenis van Engeland bekende levensbeschrijver van Johnson, Boswell, die destijds te Utrecht vertoefde dong naar Belle's hand. Hij was een Schot en dus goed Protestant, daarbij een man van haren leeftijd maar toch ernstig voor zijne jaren. Maar evenmin als naar het hof van Berlijn wilde Belle naar Schotland gaan, zij zeide ronduit tegen den Schot dat zij voor zijne vrouw geheel ongeschikt was, zij bezat niet de huiselijke deugden (‘les talents subalternes’, zooals zij het fijn uitdrukte) die hij in een levensgezellin zoekt. Zij bleef aandringen op het huwelijk met de Bellegarde. Het einde van alle besprekingen met haren vader was, dat deze haar zeide: over een groot jaar zijt gij vijf en twintig jaar, dan kunt gij volgens de wet huwen met wien gij zelve wilt, vóór dien tijd kan er van het huwelijk met de Bellegarde niets komen.

Er had gedurende dit tijdperk van strijd en spanning in den Zuylenschen familiekring een voorval plaats dat ons aan een der aangrijpendste tooneelen uit Daudet's roman, *l'Evangéliste*, doet denken, wanneer de Protestantsche moeder wier dochter haar, tot hare bittere droefheid, heeft verlaten om het Leger des Heils te volgen, haren nood gaat klagen bij den pastoor. Zooals bekend is bestond reeds destijds in Utrecht de zoogenaamde kerk der Jansenisten, welker geestelijkheid naar aanleiding van een geschil met den Paus, door Rome niet werd erkend. De toenmalige bisschop heette Meindaerts en woonde in Utrecht in de onmiddellijke nabijheid der sedert afgebroken Mariakerk. Belle van Tuyll kreeg op zekeren dag den inval om dezen geestelijke te gaan bezoeken, teneinde zijnen raad te vragen. Na met moeite te zijn toegelaten, zij wilde haren naam niet noemen, verklaarde de bisschop eerst dat hij haar niet kon helpen omdat hij zelf met Rome overhoop lag, op haar aandringen deelde hij haar echter mede hoe het met de zaak der gemengde huwelijken in de Republiek stond. De geestelijken hadden de vrijheid om dergelijke huwelijken te sluiten, indien het evenwel personen van aanzien en stand gold, dan werd er een bijzondere

dispensatie geëischt die gewoonlijk aan den pauselijken nuntius te Brussel werd gevraagd; deze wendde zich dan tot den Paus, maar de kosten van deze dispensatie waren hoog. Hoe rijker iemand was en hoe hooger in stand des te meer moest hij betalen, het voordeeligste, in het geval van Belle, zoude zijn om zich, met voorbijgaan van den nuntius, maar dadelijk tot den Paus te wenden, doch dan diende men den secretaris van den Paus vooraf te bewerken die zeer sterk onder den invloed der Jezuieten stond. Deze secretaris heette Torregiani en was kardinaal. Dat het verkrijgen der dispensatie, mits men niet tegen geldelijke opofferingen opzag, niet moeielijk was, bleek uit de mededeelingen van den bisschop voldoende, het werd door Belle dadelijk aan de Bellegarde geschreven, maar deze scheen geen haast met de zaak te willen maken. Hij hield de betrekking met Belle aan, zonder zich veel over het aanstaand huwelijk uit te laten. De zaak bleef slepende, totdat de Bellegarde in 1768, na een langdurige afwezigheid, in Nederland terugkeerde, met Belle op het kasteel te Amerongen bij de Athlone's logeerde en zelf te Zuylen als gast werd ontvangen, waar hij met den heer van Tuyll en zijne dochter 's avonds aan de whisttafel zat. Juist op het oogenblik dat iedereen dacht dat het huwelijk zoude doorgaan werd de verloving, of liever de onderhandeling die tot de verloving moest leiden, afgebroken; de Bellegarde verklaarde op eens dat hij zich niet waardig achtte om de echtgenoot van de freule van Tuyll te worden. Het schijnt wel dat deze ten zijnen opzichte ook eenigszins ontnuchterd was en dat de nadere persoonlijke kennismaking wederzijds de begeerte naar een blijvende verbindtenis niet had aangewakkerd.

Het zal niemand verwonderen dat al deze huwelijksplannen en hofmakerijen zonder goeden uitslag, de freule van Tuyll in Utrecht, 's Gravenhage en Amsterdam nog al eens over de tong deden gaan. Ook deed zij door de zonderlinge vrijheden die zij zich veroorloofde, door haar gebrek aan eerbied voor overgeleverde vormen en hare eigenaardige opvattingen die zij voor niemand verzweeg, veel van zich spreken, natuurlijk niet altijd in eenen haar gunstigen zin. Een storm van verontwaardiging of althans van boosheid deed zij echter tegen zich opgaan, toen het meer en meer zeker bleek dat zij de

schrijfster was van een in het fransch geschreven verhaal, le Noble, dat in het jaar 1763 te Amsterdam naamloos was verschenen.

Groote letterkundige verdiensten heeft dit geschrift niet, het is een levendig geschreven vertelsel vol onwaarschijnlijkheden maar met geestige zetten gekruid. De strekking is duidelijk, een onmeedoogende bespotting van den adel, van zijne rechten en zijne aanspraken. Hoe kwam een jong meisje van adellijke familie, dagelijks verkeerende in kringen waar de adel sterk vertegenwoordigd was en zich in die kringen behagelijk voelend, tot het schrijven van dit hekelschrift? Het antwoord op die vraag wordt nog moeielijker omdat er uitingen van Belle zijn, die bewijzen dat familietrots haar niet vreemd was. Zij ontveinsde het niet dat een van Tuyll in hare oogen iets meer was dan een gewoon mensch en dat zij er van overtuigd was dat bij hen die dezen naam droegen lage of verkeerde hoedanigheden niet gevonden werden. Het eenig antwoord zal wel moeten zijn, dat Belle van Tuyll een echt kind der achttiende eeuw was, die eeuw van het denken, maar van een denken dat buiten het werkelijk leven omging, en tegelijk de eeuw der meest volkomen lichtzinnigheid die zich niet kon voorstellen dat denken tot handelen moest leiden en evenmin kon vermoeden dat zoo men zelve niet aan de toepassing zijner denkbeelden dacht, er anderen waren die vroeg of laat deze toepassing wel degelijk zouden ter hand nemen. Belle mocht zich vroolijk maken over haren held d'Arnonville die de menschen alleen beoordeelde naar hunne afkomst, en zijne rechten als edelman het heiligste achtte van alles wat bestond, zij mocht hem als een dwaas en nietswaardig man brandmerken, en hare lezers mochten dit beamen, maar, hiervan hield zij zich overtuigd, dit zou niet verhinderen dat het adellijk slot te Zuylen zich rustig in zijne grachten zoude blijven spiegelen, dat haar vader zijne hooge waardigheden als lid der ridderschap onbetwist zoude blijven vervullen, dat hij binnen zijne heerlijkheid de rechtsmacht en de overige heerlijke rechten ongestoord zoude blijven uitoefenen en dat zij voor iedereen de freule van Tuyll zoude blijven. Haar verstand was nu eenmaal doordrongen van het afgetrokken begrip dat de geboorte alle menschen gelijk maakte en zij borduurde daarop voort zonder

om te zien naar hare omgeving of te rade te gaan met hare eigen levensopvattingen.

Zij werd daardoor, wat zij zelve volstrekt niet scheen te begrijpen, ook in hooge mate eenzijdig. Indien zij tegen de bevoorrechting der regeerende familiekaste was opgetreden, zoude de omgeving waarin zij verkeerde hare rechtvaardiging zijn geweest, maar er kon daarin volstrekt geen aanleiding worden gevonden om alleen tegen den adel zoo heftig te velde te trekken. Een adellijke titel werd wel is waar in de republiek vereischt om lid te kunnen zijn van de ridderschap, maar de ridderschap was slechts een onderdeel van de regeering, tegen haren invloed woog ruimschoots op die van de stedelijke regenten en in de provincie Utrecht nog daarenboven die van den zoogenaamden eersten stand, waarvan de leden voor het meerendeel niet tot den adel behoorden. De groote Hollandsche steden, Amsterdam bovenal, speelden in de regeering des lands de eerste viool, en binnen hunne muren waren de edellieden zeer zeldzaam.

Er was echter één zaak die Belle aan hare adellijke landgenooten niet vergaf. Het recht van jacht was, althans in het Sticht, een uitsluitend adellijk recht, eigenlijk mochten alleen de edelen jagen, hoewel van lieverlede ook niet-adellijken als gequalificeerden tot de jacht werden toegelaten, al mocht de adel dit met leede oogen aanzien. Onder den adel waren de Nimrods dan ook talrijk, hij stelde groot belang in alles wat de jacht betrof en kwam voor zijne jachtrechten op, wanneer die werden aangetast, als gold het een hoog staatsbelang. De jacht was nu eenmaal een gruwel in de oogen van Belle van Tuyll. Zij kon het zelfs aan haren broeder niet vergeven, dat deze een hartstochtelijk liefhebber was van het edel jachtbedrijf. De held van haar verhaal, een fransche baron, want zij moest wel buiten haar eigen land het tooneel van le Noble plaatsen, wordt dan ook door haar voorgesteld als dagelijks zittende in een kamer versierd met de geweien van de herten die zijne voorouders geschoten hadden en op gewone dagen altijd aan zijn recht van jacht, op vastendagen aan zijn recht van visscherij denkende.

In Utrecht en te 's Gravenhage wekte Belle's verhaal bij velen ergernis, in Amsterdam, waar men nooit veel eerbied voor den adel had gehad, zal men wel geglimlacht hebben,

maar tevens er de wenkbrauwen over hebben gefronst dat een jong meisje van aanzienlijken huize het waagde den draak te steken met iets wat door overlevering en gewoonte nu eenmaal als geschiedkundig bestanddeel der maatschappij werd erkend en geëerbiedigd. Men mocht staatsgezind of stadhouderlijkgezind, arminiaansch of calvinistisch, adellijk of patricisch zijn, men was zoo men tot den regentenkring van de republiek behoorde vóór alles behoudend.

Nadat het huwelijksplan met de Bellegarde was afgesprongen, kwamen er weder andere partijen op het tapijt. Belle werd uithuizig, zij ging veel uit logeeren te 's Gravenhage, op de kasteelen Middachten en Amerongen, zelfs bracht zij eenige weken te Londen door bij de familie Elliot. Te Zuylen hield zij zich met schilderen en muziek bezig, volgde te Utrecht lessen in wiskunde en natuurkunde, legde zich op het Latijn toe en schreef geestige brieven aan vrienden en bloedverwanten. Het slot te Zuylen werd in die dagen vereerd door vorstelijke bezoeken; de Koning van Denemarken, die incognito in de republiek reisde, vertoonde er zich en later Prins Hendrik van Pruisen. Het vroolijke leven in den familiekring der van Tuyll's ging rustig voort, totdat plotseling in 1768 de vreugde plaats moest maken voor zwaren rouw.

Mevrouw van Tuyll, die nog in September met hare dochter te 's-Gravenhage was geweest, om daar aan de feesten deel te nemen die ter eere van den Pruisischen prins werden gegeven, besloot in October zich te laten inenten tegen de kinderpokken. Deze inenting was een der nieuwigheden van de achttiende eeuw, zij was uit de Levant, waar zij was uitgevonden, naar Engeland overgebracht door de bekende reizigster, Lady Montague. Uit Engeland verspreidde zij zich over het overige Europa en, hoewel de meeningen over haar nut zeer uiteenliepen, kwam zij bij de aanzienlijken spoedig in zwang, ook in ons land. De kinderen uit het gezin der van Tuyll's waren allen op jeugdigen leeftijd ingeënt en thans wenschte ook de moeder zich aan deze kunstbewerking te onderwerpen, die niet, zooals de later uitgevonden koepokinenting, zonder gevaar was. Zij bestond toch in het overbrengen van het pokgif op het menschelijk lichaam dat eerst door een geneeskundige behandeling voor het doorstaan der kunstmatig veroorzaakte ziekte werd voorbereid. Bij kinderen

had dit minder bezwaar dan bij volwassenen. Mevrouw van Tuyll was tusschen de veertig en vijftig toen zij zich aan deze kunstbewerking onderwierp, zij was daarbij zeer zwaarlijvig maar genoot een goede gezondheid, zoodat de Engelsche geneesheer Williams, die de inenting zoude bewerkstelligen, er geen gevaar in zag.

In de eerste dagen van November had op het kasteel te Zuylen de kunstbewerking plaats, die evenwel na een tiental dagen moest herhaald worden, daar er geen pokken waren opgekomen. De tweede maal slaagde zij volkomen, de pokziekte nam haar gewone verloop, aanvankelijk zonder eenige verontrustende verschijnselen, totdat zich in de laatste dagen der maand bij de zieke pijnlijke aandoeningen in de keel voordeden. De verwarming der buitenhuizen liet in die dagen nog al wat te wenschen over, zoodat mevrouw van Tuyll in haar slaapvertrek veel van de plotseling ingevallen koude had te lijden; zij moest dan ook gedurende hare ziekte naar een beter verwarmde kamer worden overgebracht. Bij de keelpijn openbaarde zich spoedig een hevige koorts die binnen korten tijd hare krachten sloopte. Zij overleed op 4 December 1768 in den namiddag, niettegenstaande aderlatingen en andere kunstmiddelen der toenmalige geneeskunde nog in de laatste uren waren aangewend.

Haar dood werd in den grooten kring harer kennissen en vrienden zeer betreurd, en veroorzaakte daarbuiten wegens zijne oorzaak groote beweging. De tegenstanders der inenting staken dadelijk het hoofd op, de voorstanders verweerden zich krachtig, van den geneesheer die de inenting had gedaan verscheen een geschrift, waarin het geheele ziektegeval uitvoerig werd beschreven en beweerd werd, dat de dood het gevolg was geweest van een aandoening die niet in verband stond met de inenting.

In den kleinen kring van het gezin heerschte diepe verslagenheid, de heer van Zuylen en zijne kinderen betreurden de overledene met oprechte droefheid, het vroolijk en gezellig leven van voorheen was nu voorbij, er was op Zuylen niet meer open deur en open tafel voor vrienden en bloedverwanten, het leven werd er stil en eentonig, voor Belle iets geheel ongewoons.

Haar vader was geheel vervuld met zijn verdriet, met hare eenige zuster die met de Perponcher gehuwd was had zij het

nooit goed kunnen vinden, twee harer broeders, waarvan een haar voortdurend ergerde door zijn liefde voor de jacht, waren haar onverschillig. Er waren slechts twee personen voor welke zij vriendschap koesterde: haar broeder Dirk die in zeedienst was en dus in den regel afwezig, maar die thans wegens ongesteldheid tijdelijk te Zuylen vertoefde, en hare nicht mevrouw van Athlone, geboren van Tuyll. De omgang met deze beide en de briefwisseling met Constant waren hare eenige troost in deze donkere dagen.

Geen wonder dat zij ernstiger dan ooit te voren aan een huwelijk ging denken; maar aan een huwelijk met een vreemde, want zij hunkerde er naar om haar land en hare maagschap te verlaten. Zij kon nu kiezen tusschen een Duitscher en een Engelschman; de eerste was een Graaf Wittgenstein, de tweede Lord Wemyss, die aan de zijde van den Pretendent in 1745 had gestreden en dientengevolge zijne titels en waardigheden had verloren en als balling in Zwitserland woonde.

De Engelsche predikant te Utrecht, Brown, een zeer achtenswaardig man en vriend van de familie van Tuyll, had aanvankelijk zijn aanzoek overgebracht, doch vond welhaast termen om tegen het huwelijk te waarschuwen. Bij Wemyss evenals bij Graaf Wittgenstein schijnen uitsluitend overwegingen van geldelijken aard te hebben gegolden. Belle zoude in een bui van zwaarmoedige onverschilligheid er wellicht in hebben toegestemd om een dezer beide te trouwen, indien zij niet, in den zomer van 1769, te Spa, waar zij met hare nicht Athlone vertoefde, een ouden kennis had ontmoet, de Charrière, den vroegeren huisonderwijzer haars broeders. Dadelijk kwam in haar gemoed de vraag op of deze man haar niet gelukkig zoude kunnen maken. Zij voelde achting en genegenheid voor hem, hij was wederzijds vol bewondering voor haar, doch huiverde wel eenigszins bij de gedachte aan een huwelijk, hij was zonder vermogen en schoon in het bezit van een adellijken titel, geen man van aanzien, hij begreep zeer goed, dat de familie van Tuyll den vroegeren huisonderwijzer niet met grooten bijval in haren kring zoude welkom heeten. In dit laatste vergiste hij zich niet; de oude heer van Tuyll was zeer slecht te spreken, toen hij van zijne dochter hoorde wie de uitverkorene was dien zij ten slotte tot echtgenoot wenschte,

het kwam hem voor dat na alle luisterrijke partijen die zich voor zijne dochter hadden aangeboden, het een zonderlingen indruk zoude maken indien zij eindigde met hare hand te geven aan een man die voorheen een ondergeschikte betrekking in zijn huis had vervuld.

Toch, na lang tegenstribbelen, gaf hij toe; Belle was nu eenmaal anders dan een gewoon mensch, en dat zij ook bij de keuze van haren man haren ongewonen aard niet zou verloochenen was altijd wel te verwachten geweest. Daarbij was de man dien zij begeerde van onbesproken gedrag, hij bezat een edel karakter, en een zachte inborst, een goed hoofd en een trouw hart. Toen de familie van Tuyll eenmaal met het huwelijk verzoend was kon zij den aanstaanden aanverwant onmogelijk een kwaad hart toedragen. Hij zelf erkende volmondig, dat hij een huwelijk boven zijn stand deed en schreef aan zijne bloedverwanten: mijne aanstaande vrouw is voor mij van te hooge geboorte, heeft te veel geest en te veel fortuin, maar er is altijd iets waar men over heen moet stappen. De vader en de broeders van Belle stapten hunnerzijds ook over het standverschil heen en reikten ten slotte, zonder terughouding, den man de hand, die volgens de verzekering van Belle haar gelukkig zoude maken en in wien zij de hoedanigheden waardeerden die dit geluk schenen te waarborgen.

Het huwelijk werd op Zondag den 17^{en} Februari 1771 gesloten, de Charrière was eenige dagen te voren te Utrecht gekomen. Op den dag der voltrekking kleedde Belle zich in een sierlijk bruidsgewaad van wit satijn, een geschenk van haren broeder Willem, met wien zij het altijd wegens de jacht aan den stok had gehad, maar die, juist onlangs verloofd met een dochter van den Griffier Fagel te 's-Gravenhage, misschien daardoor ten opzichte zijner zuster wat verteederd was.

Om half vier stapten bruid en bruidegom, met den ouden heer van Tuyll en de boezemvriendin der bruid, mevrouw van Athlone, in de statige familiekoets om naar Zuylen te rijden. De bevolking van het dorp stond in breede rijen buiten de kerk geschaard, om de dochter van haren heer te begroeten, de inzegening geschiedde door den predikant der plaats; voor den bruidegom die geen woord Hollandsch verstond kon de plechtigheid moeielijk indrukwekkend zijn, voor

de bruid zal zij heel wat herinneringen aan haar jeugd hebben opgeroepen. Zij wierp nog een blik op de omgeving haar zoo goed bekend, op het kasteel waar zij zooveel uren van vreugde en van droefheid had doorgebracht, en nam toen naast haren echtgenoot weder plaats in het rijtuig, dat hen naar Utrecht terugbracht. Eenige vrienden en bloedverwanten vereenigden zich daar, in de groote zaal met de gobelins, aan een avonddisch, waar met gloeiende punch op de gezondheid en het geluk van den heer en mevrouw de Charrière werd gedronken.

Eenige maanden later verliet mevrouw de Charrière haar geboorteland om over Parijs naar Colombier in het kanton Neuchatel te reizen, waar haar man een klein buitenverblijf bezat. Het afscheid van haren vader viel beiden zwaar. Voor den ouden heer van Zuylen, wiens beide dochters thans getrouwd waren en wiens ongehuwde zoons bij de landmacht en de zeemacht dienden, braken nu de jaren van eenzaamheid aan. Het schijnt echter dat zijn zoon Willem, die met de freule Fagel getrouwd was, een groot deel van het jaar op het slot te Zuylen doorbracht.

In het voorjaar van 1773 werd hij door een zwaar verlies getroffen, zijn zoon Dirk, de zeeofficier die den dienst wegens gezondheidsredenen had moeten verlaten en in Italië genezing zocht voor zijne borstziekte, overleed te Napels. Den zomer na zijn overlijden waren alle kinderen van den heer van Zuylen in het ouderlijke slot vereenigd, ook mevrouw de Charrière met haren echtgenoot. In 1775 kwam zij nogmaals uit Zwitserland over om haren vader te zien. Het was de laatste maal, dat vader en dochter elkander ontmoetten, den 1^{en} September 1776 overleed de heer van Zuylen in den ouderdom van 69 jaren. Een nieuw gezin, dat van Willem van Tuyll, kwam zich op het slot te Zuylen vestigen, waar mevrouw de Charrière nooit meer schijnt te zijn teruggekeerd.

W.H. DE BEAUFORT.

Ander Amerika.

Een half jaar in Amerika, door H.S.S. Kuyper. Rotterdam, D.A. Daamen.

Er zijn oogenblikken waarop de man het betreurt, niet tot de andere sekse te behooren. Zoo op reis. Natuurlijk niet op *alle* reizen; vooral niet op de gewone reizen, waarop men dikwijls zijne ellebogen noodig heeft, soms zelfs - als dreigement - zijne vuisten. Doch behalve de *hotel*reizen, kent de vreemdeling, die niet volkomen vreemdeling is, nog een ander soort reizen: het reizen van huis tot huis, de *logeer*reizen, op welke de inboorling u niet alleen zijne kamers, maar beter: ook zijn hart opent. En op zulke reizen heeft de vrouwelijke zwerfster véél voor.

Vóóral indien haar een wegbereider is voorgegaan en zij daarenboven tot zekere geestesrichting behoort, welke meer dan de eigenlijke vrijmetselarij, tot groote intimiteit leidt. Zich kinderen te weten en te voelen van eenzelfden Vader, wat kan inniger vriendschapsbanden doen ontstaan?

In zulke gelukkige omstandigheden verkeerde mejuffrouw Kuyper, en dit geeft aan de Varia Americana van de dochter een zoo bijzondere waarde. Zoo doende heeft zij een *ander* Amerika kunnen zien, dan wij, mannen, gewaarworden; een Amerika, waar - zooals zij zelve getuigt - *nooit* over geld gesproken wordt. (En toch heeft zij *tête à tête* met John D. Rockefeller gemiddagmaald!)

Haar Amerika is het rijk der Vrouw; en scherp opmerkster en goed vertelster, weet zij hare indrukken tot de onze te maken; zóó zelfs dat men - het boek doorgelezen hebbende, wat men

met één adem doet - de illusie krijgt, met haar mede te hebben gereisd, zich even vermoeid voelt als wie zooveel heeft gezien, en evenzoo... het hooge woord moet er wel uit... evenzoo ontevreden is met weer te zijn neergeploft uit die regionen eener hoogere activiteit, in het beeldige, snoezige, maar wat de bewoners betreft, minder aantrekkelijke Holland.

Zóó weinig zelfs heeft de schrijfster geschroomd, aan dit gevoel van onlust uitdrukking te geven, dat zij het noodig vindt haar boek te besluiten met enkele woordjes ter vergoelijking en aanmoediging. Mijns inziens had zij èn 't een, èn 't ander kunnen laten. Want het boek zelf is voldoende waarschuwing en prikkel tevens, waarom ik het dan ook in veler handen wensch, niet enkel in die van vrouwen, doch ook in die van mannen.

Slechts in één opzicht ben ik het met de schrijfster niet eens. Ook zij lost het Hollandsche noodschot, de *ultima ratio* waarmede wij zoo gaarne ons uit den brand helpen als wij andere naties boven de onze moeten prijzen. *Wij*, wij alleen zijn degelijk, de anderen zijn allemaal oppervlakkig!

Zie hier bijv: hoe mejuffrouw Kuyper zich uitlaat over een onderwerp dat overigens *niet* een zóó groote plaats inneemt in haar boek, als velen zouden verwachten.

'Edward Everett Hale' - aldus schrijft zij naar aanleiding van hare kennismaking met dezen in Amerika zeer populairen letterkundige - 'behoort tot de *Unitarians* (modernen). Wat hem niet belet zijn gebed tot opening van het Congres met "*for Christ' sake*" te besluiten. Dìt, en zijn aanstelling tot *Chaplain of the Senate*, is even typisch Amerikaansch als het algemeen christelijk karakter der natie. Wat men precies gelooft, doet er op publiek terrein als dit, minder toe. Mits men met eerbied en bewondering over den bijbel, God en den persoon van Christus spreekt, mits men religieus gevoel in schoone religieuse woorden kan uiten en v o o r a l z o o m e n z i j n g e l o o f i n z i j n e w e r k e n t o o n t[1)], is men *a beautiful Christian*. Dit is de donkere zijde van het licht, dat zoo verkwikkend door Amerika's samenleving schijnt. Het Christendom in de breedte uitgebreid, schier iederen duim gronds bedekkend maar ten koste van zijn diepte, dikwijls zelfs ten koste van zijn realiteit.'

1) De spatieering is van mij.

Ja, ik weet wel, een Nederlander wroet gaarne diep, heel diep; maar moet daaruit noodwendigerwijze volgen, dat wij zooveel grooter schatten brengen aan het daglicht? Ook dit is m.i. veel meer een vraagstuk van volksgesteldheid. Om bij Amerika te blijven: welke rijke steenkoolbeddingen en metaalvoorraden worden daar niet gevonden aan de oppervlakte of zóó dicht daaronder, dat eigenlijk gezegde mijnbouw niet noodig is. Doch zijn die steenkool en dat metaal daarom van mindere hoedanigheid dan wat Europa zuchtend en kreunend uit groote diepten omhoog haalt? In plaats van te beschuldigen van oppervlakkigheid, zoude ik dan ook liever willen prijzen het *maathouden*, dat, óók in het godsdienstige, de Amerikaansche maatschappij kenmerkt. En waar mejuffrouw Kuyper latijn spreekt, waag ik het haar een dictum in herinnering te brengen van Scaliger:

> Nescire velle quae Magister Optimus
> Docere non vult, erudita inscitia est.

Dit, aangevuld met het 'Ignorabimus' van du Bois Reymond, als vrucht der moderne wetenschap, wijst m.i. Europa hoe het, door kracht van zelfbeheersching, komen kan tot een *maat*houden, dat Amerika onbewust, door omstandigheden en klimaat geholpen, zoozeer onderscheidt van de Oude wereld.

En mejuffrouw Kuyper zelf helpt mij mijne stelling bewijzen. Het beste wat Amerika heeft voortgebracht, en waarvan haar boek ons zoovele voorbeelden geeft, is de Amerikaansche vrouw. Hoe harmonisch is zij niet ontwikkeld, juist dóór dat maathouden! Alleraardigst geeft de schrijfster zelf de tegenstelling:

'De vrouwen (der Oude wereld) zooals ik haar tot dusver leerde kennen, zijn *en gros* te verdeelen in drie hoofdgroepen.

De vrouw die opgaat in haar huishouden, en, zoo ze die heeft, in de verzorging van haar man en kinderen. Een uitmuntend type, dat gewoonlijk door haar omgeving, meer nog door de beide andere soorten vrouwen (waarover straks) lang niet naar waarde geschat wordt. Een kenmerk van de huishoudelijke vrouw is, dat zij zich om wat buiten keuken, provisiekamer, kleerenkast, linnenkast en huiskamer gebeurt, zoo goed als niet bekommert. Uit deze vijf geuniëerde provinciën bestaat haar rijk, waarin zij zich de koningin te gelukkig voelt. Een tweede kenmerk van

deze vrouw is, dat zij weinig of niets om haar uiterlijk geeft. Zij ziet er “netjes” en “degelijk” uit. Meer wenscht zij niet.

Een even bekend, hoewel minder voorkomend type, is de intellectueele vrouw, die leest, studeert, schrijft of wat dan ook. Tien tegen één, dat zij niet van huishouden houdt en er zoo goed als niets van weet. En tegenover haar toilet neemt zij dezelfde houding aan als tegenover 't huishouden: die van onverschilligheid en onkunde. Ze kleedt zich vooral “praktisch”, en heeft in den regel zoo in haar kleeding, als in haar geheele optreden, iets hards, manlijks en onsympathieks. Nauw aan haar verwant is de vrouw, die hare bezigheden buitenshuis heeft, op sociaal en philantropisch gebied. Gewoonlijk mist deze evenzeer het echt-vrouwelijke en *ladylike* als de intellectueele.

De derde hoofdgroep is de vrouw, die véél om haar kleeding geeft als om al wat “mooi” is. Zij heeft smaak, een lieve stem, vriendelijke manieren, en is in den regel rijk. Vooral in de groote wereld vindt men dit type. “Gewoonlijk kan men met deze vrouw evenmin “praten” als met de eerste - en is het huishouden evenzeer *terra incognita* voor haar als voor de tweede.

En nu is het merkwaardige van de Amerikaansche vrouw - eveneens uitzonderingen daargelaten natuurlijk - dat zij de eigenschappen van deze drie soorten in zich vereenigt. Ze is huishoudelijk zonder een huismusch te zijn - intellectueel zonder een blauwkous te zijn - heeft een vrouwelijk gevoel voor schoonheid van kleeding en omgeving zonder ijdel te zijn. Zij maakt den indruk van nòch in haar huishouden, nòch in haar intellectueele en buitenhuize bezigheden, nòch in haar kleeding en zin voor schoonheid op te gaan, en toch stelt zij er haar eere in, geen dezer sfeeren te verwaarloozen.

De Amerikaansche vrouw met één meid, leeft als het ware in veel hooger stand dan haar Hollandsche lotgenooten, dikwijls zelfs dan zij, die twee of drie dienstboden heeft. Aan den eenen kant werkt de Amerikaansche veel meer mee in huis, aan den anderen kant stelt ze veel hooger eischen aan 't leven.

Dit over haar huishoudelijk werk. Maar hierin gaat ze volstrekt niet op. Ze neemt ook aan 't publieke leven deel. Houdt geregeld de tijdschriften (die uitstekend zijn in Amerika) bij, is lid van een of meer studie-clubs, is op de hoogte van de vragen

van den dag, bekommert zich om de belangen van haar stad, kerk of vereeniging. Er zit hier een algemeen verantwoordelijkheidsgevoel in de lucht, en toestanden en hervormingen worden, ook door de vrouwen, openlijk besproken en dikwijls met kennis van zaken bediscussieerd. Als ge pas uit Holland komt, staat gij er verbaasd over, dat dit dezelfde vrouwen zijn, die 's morgens nog de trappen veegden of het eten hielpen klaarmaken, en nu, keurig gekleed, op lunch of club verschijnen, als kenden zij geen huishoudelijke zorgen.'

Ik zou nog veel kunnen afschrijven, maar wil liever ook in dezen de amerikaansche kortheid betrachten, welke mejuffrouw Kuyper in de recensenten van overzee zoozeer, en terecht, waardeert.

Daarenboven, men leze het boek zelf, niet het minst wegens hetgeen dit mededeelt omtrent meisjes-opvoeding en de vrouwencolleges te Vassar en Bryn Mawr. Welke ook de voordeelen van co-educatie mogen zijn, zich uitleven kan de vrouw beter in zulk een vrouwen-omgeving, en ik hoop van harte dat eenige Hollandsche meisjes, met levenslust en levensmoed toegerust, eens daarheen zullen trekken, om dan als pionieren ons eigen land - nog zoo braak in dat opzicht - te ontginnen. Tot hartsterking beveel ik dezen dan aan te lezen 'When Patty went to college' - de lotgevallen van een kerngezond meisje-studentje aan zulk een instelling, een boek vol guitenstreken en met verrassend, goed gevoeld slot.[1)]

En hopen wij dat mejuffrouw Kuyper na dezen ons nog meer zal geven. Ook nog een *ander* Amerika, het Amerika dat noch in dit, noch in de overige nederlandsche reisbeschrijvingen is behandeld, en waarvoor de bouwstoffen dan ook - na bezoek ter plaatse - meer in het studeervertrek zijn te verzamelen en te verwerken.

De schrijfster heeft slechts in hooge amerikaansche kringen verkeerd, bij Christenen van goeden huize en behuizinge. Doch er zijn nog andere domine's, dan die waarmede zij kennis maakte, en die met $ 10,000 bezoldigd werden, of als die nog véél rijkere bij wien zij in New-York logeerde en wiens paleis zij beschrijft. Ook zijn er nog andere soorten arbeidende vrouwen dan die, welke

1) Door Jean Webster. New-York, the Century Co., 1903.

zij ontmoette en van welke de minste vele dollars daags verdiende. Er is een heel hard werkend en daarbij heel slecht betaald Amerika, en er zijn nog heel wat andere moeielijke kwesties daar te lande dan de Negerkwestie.

En ook omtrent *die* menschen en vraagstukken is het wenschelijk dat wij worden ingelicht; ook dát onderzoek kan voor ons eigen land vruchtdragend worden. Want hoeveel ook in Amerika anders moge zijn en blijven dan in de Oude wereld, de grondstof: de mensch, is toch dezelfde; been van ons been, vleesch van ons bloed. En wie scherp ziet, bespeurt hoe meer en meer de Amerikaansche vraagstukken gelijk worden aan de Europeesche, eensdeels omdat Amerika, anderdeels omdat ook Europa verandert.

Zoo klinkt de lofzang van mejuffrouw Kuyper op de Amerikaansche jeugd - hoezeer nog in vele opzichten verdiend, - toch eenigszins vreemd als men in de jongst aangekomen *Evening Post* leest, hoe in New-York er ernstig aan gedacht wordt de sedert 1870 aldaar afgeschafte school-lijfstraffen wederom in te voeren. En aan de andere zijde ontwaken ook - niet het minst hier te lande - nieuwe gevoelens. Zoude een halve eeuw geleden iemand van mejuffrouw Kuypers geestesrichting reizende nonnetjes hebben aangesproken en daarna deze opmerking hebben neerschreven:

'Als ik afscheid genomen heb van de vriendelijke zusters, dingen drie gedachten in mijn binnenste naar den voorrang. Hoe weinig weten wij, Protestantsche Christenen, toch van het leven en arbeiden der Roomsche Christenen - hoeveel is er, dat ons vereenigt met Rome - en hoeveel is er dat ons er van scheidt onherroepelijk.'

Zouden, om bij eigen godsdienst te blijven, Betje Wolff en Aagje Deken nu nog stof kunnen vinden voor hare vermakelijke kwezeltypes? Mejuffrouw Kuyper zag zich zelfs genoodzaakt, wanneer men naar hare beginselen vroeg, en zij die 'Calvinistisch' noemde, er een nadere uitlegging aan toe te voegen. 'Want onder *Calvinism* verstaat men in Amerika geheel iets anders dan wij. Het is daar eensluidend met een verouderd theologisch systeem, dat zich vooral bezig houdt met de verkiezing en de verwerping, meer nog met 't laatste dan met 't eerste - en welks aanhangers met Doopersche mijdinghe, de wereld om hen heen, als uit den booze,

links laten liggen, en zich met een boekske in een hoekske terugtrekken.'

Wie niet tot de jongeren van dagen behoort, moet dan ook getuigen dat in Nederland de godsdienst een zonniger tint heeft aangenomen; dat bij de diepgravenden lucht komt, bij de oppervlakkigen ernst, bij allen meer *maat*.

En al wordt er in onze domineeshuizen nog niet gedanst zooals in de Pastorie van Noddebö, of geen studentenlied uit volle borst gezongen bij een glas ouden rijnschen wijn, gelijk door den bijnaemeritus Duitschen predikant in Herzog's 'Lebenslied', wij hebben dan toch al de trommelen en fluiten van het Leger des Heils!

Levensblijheid, levensmoed, levenskracht! hoezeer kan eene uitwisseling tusschen Nieuwe en Oude wereld deze bij beide verhoogen! Met vreugde worde daarom ontvangen wat de begaafde schrijfster ons brengt in smijdige - waar het pas geeft, ook zéér gespierde - taal (men leze bijv. hare wedergave van Booker Washington's toespraak); een taal, welke, ofschoon echt Hollandsch, toch getuigt dat ook bij haar de opwekkende Amerikaansche atmosfeer niet zonder inwerking is gebleven.

R.P.J. TUTEIN NOLTHENIUS.

De nieuwe bundel van Verhaeren.

Emile Verhaeren, Les Visages de la Vie. Paris, Société du Mercure de France.

De nieuwe bundel bestaat uit twee gedeelten: uit wat hij onder den titel, nu ook aan het gansche boek gegeven, vereenigd heeft (pag. 9-102) en uit een herdruk van *Les douze mois*, vroeger met illustratie van Théo van Rysselberghe verschenen (pag. 107-177).

Verzen van zeer veel droefheid, die ‘Maanden’.

In Januari ‘l'hiver nocturne et blanc’: de dorpen, ‘comme amoindris’, ‘rassemblent leur peur’;

> La neige a répandu ses laines
> et ses flocons parmi les plaines
> et dispersé sa haine,
> en rafales folles et vaines.

In tallooze verzen van dezen Vlaming komt het beeld der wegen en kruispunten, ons sinds de vroege jeugd uit België gemeenzaam door ‘Quatre-Bras’. Het is hier in een aangrijpende bijzonderheid:

> Sol blanc, ténèbres claires.
> Aux carrefours, les croix crépusculaires
> dressent leur christ vers l'immense douleur,
> mais le sang pur qui lui coule du torse
> ne tiédit pas le gel féroce
> dont les amas rugueux semblent charger son coeur.

Februari is de maand der vijf, voor zang als geschreven, strofen over *Les Pauvres:*

> Il est ainsi de pauvres coeurs
> avec, en eux, des lacs de pleurs,
> qui sont pâles, comme les pierres
> d'un cimetière.

In April waait wijd de fiere-blije wind uit, maar

> Les épingles des houx méchants et fous
> crèvent le long manteau du vent.

Mei is de maand van ‘la petite Vierge Marie’; Juni, in verrukkelijke rhythmen, die der dansende St.-Jans-vuren in de dorpen:

> L'oiseau vous frôle et jette un cri,
> les petites madames.
>
> Le vent vous fouette et vous rougit,
> les petites madames.
>
> Le curé passe et vous bénit,
> les petites madames.
>
> Dansez, dansez, dansez
> dansez votre mélancolie.
> Dansez, dansez encore un pen,
> déjà la nuit et ses ombres se meuvent
> comme des veuves
> au long des fleuves;
> dansez encor, dansez, les flammes,
> pour le bon Dieu
> un peu
> et rendez-lui votre âme,
> votre âme avec toutes ses flammes,
> les presqu'éteintes petites madames.

De zomer komt... ‘l'heure torride’, ‘malade et malfaisant, avec du plomb dans son sang blanc’...

Met de hondsdagen is het muggen-kermis:

> C'est la fête des insectes houleux et fous,
> Pattes vives, ailes prestes, corselets roux,
> Tourbillonnent aux champs, aux clos et aux chaumières,
> Dans la kermesse en feu des fleurs et des lumières.

Is in Januari de, gewoonlijk ‘zacht’ genoemde, sneeuw voorgesteld als uitspreidend haar haat; de maan, bijna van professie een beeld voor lieflijkheids-gedachten, staat hier, in September, als oog van hardheid. Hoor de pracht van sombere klanken:

> Sous la voûte que sur la terre
> minuit construit avec de l'or,
> tu voyages, par le soir mort,
> oeil morne et dur et sans paupières.

De herfstmaand komt, ‘lourde de pourriture, avec des oiseaux morts pendus à sa ceinture’; November, de maand der heiligen, waarbij de Vlaming denkt aan de oude beelden:

> J'en sais de très pauvres, mais très honnêtes,
> là-bas, au fond d'un bourg flamand,
> Eloi, Bernard, Corneille, Amand,
> qui font le bien aux bêtes;
> et quelques-uns laissés pour compte
> aux gens pieux qui vous le content,
> en Campine, dans le pays amer,
> par des hommes qu' hallucinait la mer.

Met een andere herinnering aan volksnooden eindigt de Maandencyclus. In December komt weder de sneeuw, en met de sneeuw, de mist, de regen; en dien allen wordt opengedaan:

> - Entrez, la neige, entrez la dame,
> avec vos pétales de lys,
> et semez-les par le tandis,
> jusque dans l'âtre où vit la flamme.

Car nous sommes les gens inquiétants
qui habitons le Nord des régions désertes,
qui vous aimons - depuis quels temps?
pour les peines que nous avons par vous souffertes.

Volks-gevoel, in dubbelen zin, is er veel in Verhaeren's verzen; het gevoel van den Vlaming voor de gewoonten van zijn volk en de eigenaardigheden van zijn streek; het gevoel van den mensch voor de ellenden der armen, dat zware deel van het lijden der menschheid.

Maar - zie *Les Visages de la Vie* - dit lijden vol schoonheid ook, het leven 'violente et féconde', het leven, met een woud vergeleken, waarvan het heet:

Il est d'éternité,
Puisque personne
Ne se rappelle avoir planté
Ses chênes monstrueux à tête de gorgones.
Il est d'éternité, comme la vie,
Violente, prodigieuse, inassouvie,
Depuis toujours jusque jamais.

Smart- en lijdens-uitdrukkingen zijn er ook op *les visages de la vie* vele. Maar andere tevens. Geestkracht door het lijden heen. Hoor, in *La Joie:*

O la haute existence indomptée et tragique
Jamais à bout de son effort,
Qui se replie et se cramponne et qui se tord,
Sous la voracité des destins héroïques!

La force la plus belle est la force qui pleure
Et qui reste tenace et marche, d'un pas droit,
Dans sa propre douleur, qu'elle conçoit
Sublime et nécessaire, à chaque appel de l'heure.

En dit prachtige begin van *l'Action*, dat, als leidende gedachte, gevarieerd, in het gedicht een paar maal terugkeert:

Lassé des mots, lassé des livres,
Qui tiédissent la volonté,
Je cherche, au fond de ma fierté,
L'acte qui sanve et qui délivre.

Ook deze nieuwe verzen van Verhaeren geven levensgedachten in beelden. Er is geen ‘gerechercheerdheid’ in - van gedachte zoo min als van taal. Een mensch, die veel ondervindt: veel en toch diep en wiens snel-felle visiën van het zienlijke worden tot visioenen van het onzienlijke, spreekt zich uit, in vrije maat, in vrije taal - forsche taal, forsch van beelding, forsch van klank, maar waar geen opzettelijke eigenheid aan is. Wilt ge echter gevonden-eigens, ge vindt het op elke pagina. Op de tweede van den bundel in een stadje de klokkentoren:

> Où le beffroi, de l'aube au soir,
> *Tricote*
> Un air toujours le même, avec de pauvres notes.

In *La Joie* is sprake van een ‘cité hagarde, où la réclame *aboie*’.

Doch dit zijn kleinigheden, als parels die men aanwijzen zou bij de verschijning eener zeer schoone vrouw in vorstelijke feestkleedij. Veel ruimte zou er noodig zijn, om de groote schoonheden alle te roemen. Van één gedicht moog' ik nog iets zeggen: *Le Mont*! Hier, meer nog dan in *L'Action*, een *Leitmotiv*, dat het begin vormt en telkens terugkeert:

> Ce mont,
> Avec son ombre prosternée
> Au clair de lune, devant lui,
> Règne, infiniment, la nuit,
> Tragique et lourd, sur la campagne lasse.

Het is een berg in een streek van lage landen en dijken: een vreemde angstwekkende geheimzinnigheid, 's nachts:

> Avec son ombre prosternée
> *En prière*, devant lui.

Onder de opeengehoopte rotsen liggen het lood en het ijzer en het goud en de edelgesteenten te rusten.... de juweelen zonder te willen, maar deze, met hunne:

> yeux lourds
> Qui ne peuvent se voir dormir,

zullen plotseling ontwaken en lichten, en wachten den dag af, dat:

> Au front des rois, ils surgissent en diadèmes.

De dichter verhaalt van de menschen in dierevellen, die feesten aanrichtten met monsterdieren, onder in dezen berg geslacht; van velerlei zeer oud gebeuren, nog voortlevend in ‘un murmure lointain de songe et de légende’; Venus, die er huisde, die met haar stoet plots de landen doorvloog, o zooveel, zoovéél mysterie:

> Ce mont
> Avec son ombre, en prière devant lui,
> Plombait de son mystère et de sa nuit,
> Les coeurs naïfs et leurs affres secrètes.
>
> Il incarnait l'immensité.

Nu is de dichter, met toortsen, tot het hart van den berg gevoerd:

> Ombres et feux semblaient sortir de moi.

Alles leefde weer op daarbinnen en het leefde op in den dichter: de godinnen, de dwergen, de diepe metalen, gevechten tusschen menschen en draken: ‘j'étais (weder!) le carrefour, où tout se rencontrait.’

> Mon âme était anxieuse d'être elle-même;
> Elle s'illimitait en une âme suprême
> Et violente, où l'univers se résumaìt;
> Sur la vie et la mort planait même visage,
> Je ne distinguais plus leur forme au fond des âges;
> Tout me semblait présent et je me transformais
> Moi-même et je me confondais, avec un être immense
> Qui ne voit plus quand tout finit, quand tout commence,
> Ni pourquoi la tragique humanité
> Avec ses cris, avec ses pleurs, avec ses plaintes,
> Traîne ses pas marqués de sang, au labyrinthe
> De la nocturne et flamboyante éternité.

De stemmingsdichters onzer dagen hebben, voor rhetoriek

bevreesd, voor gedachte in poëzie geschroomd. Zal er iemand rhetoriek kunnen hooren in de gedachtevaart dezer vrije maten? Of zal men denken aan *La Légende des siècles* en de Fransche poëzie benijden om een nieuwe bepeinzing van 't raadsel der eeuwen, dat niet vreemder is dan het raadsel in ons?

JOH. DE MEESTER.

Overzicht der Nederlandsche letteren.

XVII.
Aanteekeningen.

P.C. Boutens. Stemmen. (P.N. van Kampen & Zoon).

‘Rond wak golfdonker in ijsblink kanaal
Sneeuwt uit het open tintelblauw
De vlucht der meeuwen, een verdoolde praal,
Met schreeuwen scheller in de gouden koû.

Daar, voor het wintergrauwe land,
Ruischt avondlijke zomerzee,
Vervuld geluk breekt met de branding meê:
Ik heb u weêr aan haar ontijdig strand. -

Dit weet ik wel van kind afaan,
Dat dood of leven nooit zoo diep verstillen zal,
Of ik zal hooren bij den avondval
Den roep der meeuwen over donkerbloede waterbaan...

En zal bewustzijn dan als nu
  Uitschieten als een ranke plant
En vangen ver in levens land
  Haar bloem in u?'

Dit gedicht begrijp ik niet; er zijn er onder Boutens' latere gedichten verscheidene, die ik niet begrijp.

Menig lezers-gelaat, verbeeld ik mij, zie ik opklaren en: 'ah juist! dan zijn wij toch niet zóó dom geweest,' hoor ik zeggen, 'en dan heeft het toch niet aan òns gelegen...'

Ik geloof wel, dat gij daar gelijk in hebt... het lei wellicht niet aan ons, aan u en aan mij... maar, lei het daarom aan den dichter?... Ik geloof, dat het lei aan de andersoortigheid van onze wegen en des dichters wegen.

Langs paden, waarvan wij het spoor verliezen, door de lucht, als over etherische bruggen, gaat de dichter van beeld tot beeld, wáár die maar aan-gloeien, geheimzinnige, goud-roze, blauwig-doorschaduwde sneeuwtoppen in zijn uchtend-wazig heelal.

En zoudt gij nu waarlijk wenschen - in den toon uwer woorden klonk als een verwijt -, dat door de wondere valleien en over de trotsche bergen van zijn land de dichter, ten gerieve onzer plompe gedachte-automobielen en nieuwsgierige gemakzucht, een net ging aanleggen van regelrechte publieke straten en vernederende tandradbanen?

Weet gij wel wat gij wenscht? Verkiest gij werkelijk het zoo snel mogelijk bereizen van een voor u pasklaar gemaakte... en geschonden natuur, boven een melodieuze tocht langs 's dichters verwonderende kronkelpaden, waarop gij menigmaal verdwaald u waant misschien, maar telkens al vloten de lichtende doorzichten voor u open, en eindelijk, onverwachts, bevindt gij u op de verklaarde hoogte, vanwaar een smettelooze diepte en verte van heerlijk aan elkander gloeiende kleuren en verhevene vormen aan uw voeten ligt...?

Begrijp een of meer gedichten van een waarachtigen dichter niet, maar wensch hem niet anders dan hij is; want alleen zóó als hij is in zijn zuiver, onbedild en overminderd wezen, is hij in staat, een ander maal, die diepe gelukkigheid over ons te brengen, welke nòch wij ooit ons droomden, nòch de dichters, die zich opstellen aan onzen dagelijkschen weg, vermochten te wekken.

Zoo eene wonderlijk stille openbaring, zoo een glijding om ons hoofd, in hemelsche muziek, van ontroerend-simpele wijsheid, zoo een inzicht als in de peillooze puurte van mijmerende oogen, - is een gedichtje gelijk ‘Goede Dood’; kent gij het? -

‘Goede Dood wiens zuiver pijpen
Door 't verstilde leven boort,
Die tot glimlach van begrijpen
Alle jong en schoon bekoort,

Voor wien kinderen en wijzen
Lachend laten boek en spel,
Voor wien maar verkleumde grijzen
Huivren in hun kille cel, -

Mij is elke dag verloren,
Die uw lokstem niet verneemt;
Want dit land van most en koren
Is mij immer schoon en vreemd,

Want nooit beurde ik hier te drinken
't Water dat de ziel verjongt,
Of van dichtbij hief te klinken
't Verre wijsje dat gij zongt:

Alle schoon dat de aard kan geven
Blijkt een pad dat tot u voert
En alleen is leven leven
Als het tot den dood ontroert.’

Dit vindt gij mooi; gij hebt de suizing van iets eeuwigs aan uw voorhoofd gevoeld... maar nu moet u toch, na een oogenblik, een vraag van 't hart: - waarom is de dichter niet altijd zoo eenvoudig en helder? waarom, indien hij zóó zingen kan, die moeilijke verwondenheid van andere verzen?

Ik zal u antwoorden met een wedervraag; - lijkt u deze eenvoud dezelfde als de eenvoud van een dichter, dien gij steeds gemakkelijk verstaat, gelijk bij-voorbeeld Reddingius?

En gij proeft wel, dat dit volstrekt niet dezelfde eenvoud is: - dit is niet de een-voud van het e n k e l v o u d i g e ; dit is de zeer pure versmelting van diepe, rijke v e e l v o u d i g h e i d . Achter dit zachte, glimlachende vers-gelaat ligt een wereld van ontroeringen en ervaringen en gedachten; in dezen vollen, zoeten toon is een leven van zoeken en juichen en schreien vergloeid en gestild.

De tjilp van een musch is een eenvoudig geluidje; de lange, klare slag van een nachtegaal is nog eenvoudiger; maar gij hoort het wel: achter dien tjilp is niets dan een tjilp en de nuchterheid van een vogelhoofdje; doch het jubel-wellende gezang der filomeel zwelt van een hemel-wijden weemoed... En gij weet het, hoe in koele voorjaarsnachten die vogel-stem te tjuiken begon, in schuchtere fluitingen eerst, in vreemde gorgelingen en trillers zich verloor, in grillige doolhoven van geluid verdwaalde en zocht, om telkens weer te keeren tot een dieperen en langer aangehouden toon van teêrder bewogenheid en machtiger liefde.

Deze dichter is niet een sensitivist, die de gevoelens naakt, zoo als zij geboren worden, opvangt in klank, - maar een dichter, die den kostelijken rijpen wijn zijner bezonken zangen gemengd heeft met den gouden honing, gedronken uit duizend bloem-diepe uren, waarin zwijgend en sidderend de ziel verzonk.

De aard van dezen dichter is niet het jagen op oogenblikkelijke verrukking; de aard van dezen dichter is langduriglijk vele gevoelszeeën te bevaren, turend en wachtend naar de windstille havens en de zoel-beschaduwde kusten, waar eindelijk de ziel haar diepste heil zal vinden.

Zijne verzen zijn dan ook in geenen deele meer ‘de blinde schoonheid van den verfijnden zinnen-mensch,’ maar ten volle geworden ‘de ziende schoonheid van den dichter.’

Zij zien, diep en open en wijd-weg; alleen niet degenen, die naar hèn zien....

Zij zoeken niet het vreemd en persoonlijk genot; zij zoeken wat voor allen zaligheid zij; maar zij zoeken die niet in de onttakelde en kale kerk der gemeen-goede taal; tintelend houden zij haar gevat in den gulden-schemerenden monstrans van het stralend Woord.

Zij gaan, geheel overgegeven, van schoonheid tot schoonheid, naar die opdoemt, als teêr-kleurende eilanden in den zilveren

nevel van des dichters geest, en zonder er zich om te bekommeren of een ver verwijderde wereld die schoone vormen herkennen mag....

En dikwijls zàl den lezer later van die visioenen-reeks een verband ontgaan, een gezicht tusschen andere gezichten verwazen, tot soms ook het geheel in onzekerheid henendeint.... wat nood! want de dichter, die zóó diep omhoogstijgt in den hemel zijner ziel, zal óók gezichten openbaren zóó vloeiend van levend licht, zóó smeltend van tooverigste tinten, zoo ruischend van zuiverste muziek, dat wij er gaarne vele tochten door onbegrepen dichtschemerende schoonheid voor zullen hebben volbracht.

Luister, dít is, geloof ik, het allerschoonste poëem van deze ‘Stemmen’; het is een sublíeme stem, die hier zingt; ik ben niet zeker, of ik er een schoonere ken....

Liefdes Uur.

‘Hoe laat is 't aan den tijd?
Het is de blanke dageraad:
De diepe weî waar nog geen maaier gaat,
Staat van bedauwde bloemen wit en geel;
De zilvren stroom leidt als een zuivre straat
Weg in het nevellicht azuur;
En morgens zingend hart, de leeuwrik, slaat
Uit zijn verdwaasde keel
Wijsheid die geen betracht en elk verstaat,
Vreugd zonder maat,
Vreugd zonder duur....
Hoe laat is 't aan den tijd?
't Is liefdes uur.

Hoe laat is 't aan den tijd?
De zon genaakt de middagsteê:
In diepte van doorgloede luchtezee
Smoort de akker onder 't bare goud;
De vonken sikkel snerpt door 't droge graan;
De schaduw kruipt terug in 't hout;
In hemel- en in waterbaan
Geen wolken gaan;
Alleen de wit-doorzichte maan

Blijft louter in het blauwe hemelvuur....
Hoe laat is 't aan den tijd?
't Is liefdes uur.

Hoe laat is 't aan den tijd?
't Is de avond: in zijn rosse goud
Wordt schoon en oud
Der wereld dagehel gezicht;
Snel aan den hemel valt het water van het licht;
En al de windestemmen komen vrij;
De laatste wagen wankelt naar de schuur;
De dooden wenken aan den duistren Oostermuur;
En boven glansbeloopen
Westersche schans in groene hemelweî
Straalt Venus' gouden aster open
Zoo plotseling en puur....
Hoe laat is 't aan den tijd?
't Is liefdes uur.'

Waarlijk, zóó een liefde-gedicht is niet de spoedig verlepte bloem van eenen dag; - maar het in aandachtigen groei gerijpte ooft, zacht gevormd van velerlei langzaam uit de rijke aard omhooggezogen sappen, en goudig gebloosd in vele stille zomeruren door de zon eener glanzende dichter-ziel.

Want Boutens is dichter in zijn zuiverste en edelste beteekenis; hij is wellicht de eenige in-zichzelf-volledige Dichter in het Holland van dezen tijd.

Deze aanteekening wil niet zijn dan een aanteekening, een eerste orienteering voor de in velerlei geluidsverfijningen en zielsdiepten doordringende studie, die men over Boutens zou moeten schrijven, om hem recht te doen.

Jan. 1908.

***Anna van Gogh - Kaulbach*. Kleine Menschen. (P.N. van Kampen & Zoon.)**

***Gerard van Eckeren*. Om een leuze. (Hollandia Drukkerij.)**
***W. Graadt van Roggen*. Vereenzaamd. (Van Holkema & Warendorf.)**
***Cécile de Jong van Beek en Donk*. Lilia. (Scheltema & Holkema's Boekhandel.)**
***Marie Metz - Koning*. Van de zonnebloem die de zon wou zijn. (Hollandia Drukkerij.)**
***Marie Metz - Koning*. Het Kindje: (Hollandia Drukkerij.)**
***Arthur van Schendel*. Een Zwerver verdwaald. (W. Versluys.)**

Twee der schetsen uit Anna van Gogh-Kaulbach's nieuwe boekje, 'Kleine Menschen', te weten 'Episode' en 'Oud', zijn dáárom zooveel beter dan haar roman 'Rika', wijl hier, in deze korte studietjes, aanwezig is, wat in het breed-opgetuigde vorig werk nagenoeg geheel ontbrak: nauwgezette gemoedsontleding.

En hervindt men al, ook in dezen bundel, op menige plaats die zekere lawaaierige plompheid, die 'Rika' kenmerkte - kenmerkend is wederom het over-veelvuldig en ietwat botte 'schateren', dat allerlei doet -, bij het verhaaltje 'Oud' mag men zelfs van méér dan van 'nauwgezette' gemoedsontleding spreken; er is daarin eene, sobere en navrante, psychologische *fijnheid*, waartoe men, slechts Rika kennende, deze schrijfster niet in staat zou hebben geacht.

Ruwer maar wellicht nog knauwender, is het eeuwige on-begrip geschetst tusschen de arme eenzame menschenhoofden, in het brok kinderleven, dat 'Episode' heet.

Deze winst is voor het sympathieke, want eerlijke, niet bovenmatig groote, maar echte talent van mevrouw Van Gogh-Kaulbach te belangrijk, om nog zwaarwichtig in te gaan op wat ik nu maar het 'vulsel' van dezen bundel zal noemen: de oppervlakkige stukjes 'Kindergedoe' en 'Sint Nicolaas'; het minder dan oppervlakkige, het in zijn komiekerigheid onnoozele 'Badgasten'; en het heel en al van de wijs geschreeuwde 'Van het bosch dat sterven moest.'

Dit laatste - een 'sprookje' noemt de schrijfster het - is eenvoudigweg ongenietbaar. En dat is niet te verwonderen. Het sprookje toch, welks wezen geweven is van 'toon' en teêren

woorden-toover, moèst wel minst van al bestand zijn tegen het nog steeds wat linksche gebaar, inzonderheid van haar beschrijvend en lyrisch proza, dat vooralsnog het groote gebrek dezer schrijfster blijft.

Van de eischen, die men aan proza, als proza, stellen mag, heeft zij blijkbaar geen duidelijk begrip.

Het gevolg is, dat zij het best schrijft, zoo dikwijls zij er zich niet op toelegt 't móói te doen; zoo dikwijls, in eindjes verhaal, in gevoels-analyse of dialoog, zij zich maar argeloos gaan laat.

Zoodra echter verbeeldt zij zich niet, op een zeker moment (steeds o.a. in de onafwendbare natuur-beschrijvende inleiding harer schetsen), dat er vraag naar een ‘mooi brok proza’ is, of zij wordt onnatuurlijk en schutterig van bewegingen.

Zij staat daarin niet alleen; dezelfde onbegrepen Nieuwe-Gidslectuur voert zéér véle letterkundige dames en heeren tot de stereotype maniertjes, die ook de hare zijn. Onbegrepen noem ik sommige Nieuwe-Gids-lectuur, in zooverre achter deze of die eigenaardigheid in den stijl van dezen of genen Nieuwe-Gids-schrijver, niet de geestes-staat of -wending, die deze eigenaardigheid ontstaan deed, noch hunnen nauwen samenhang, werd opgemerkt. Oorzaakloos overgenomen vervaalde zulk een eigenaardigheid tot een zinloos aanwendsel; en het welbekende stel van zulke aanwendsels, is de plaag van ons hedendaagsche proza, - van het proza ook van mevrouw van Gogh-Kaulbach.

> ‘Julizon was al laag gedaald in 't limpide blauw van de luchtstolp; ze straalde nu fel-brandende goudpijlen uit, dat alles overstroomd werd van vreemd gelig licht als bovenaardschen schijn.’

Zietdaar de eerste volzin van de eerste schets dezes bundels. Op 't eerste gezicht is er niets bizonders aan; - een volzin ‘als een andere’, zegt gij... Juist, als een andere... van dezen tijd. Maar zoowel uit een oogpunt van taal en beeldspraak, als, en vooral, wat den stijl betreft, valt er een enkele inlichting te vragen...

Waarom liet de schrijfster het lidwoord weg voor ‘Julizon’, waar zij toch niet een licht- of warmte-soort bedoelde, niet het schijnsel of den gloed, maar de zonneschijf zelf? - En waarom bezigde zij het Fransche woord ‘limpide’ -?

Omdat ‘Julizon’ zónder lidwoord haar méér zei dan ‘*de* Julizon’, en omdat het woord ‘limpide’ haar gelukkig maakte? Of omdat iederéén het lidwoord weglaat, en iederéén het mode-woord ‘limpide’ gebruikt -?

Wat wil verder Mevrouw Van Gogh-Kaulbach met deze ‘goudpijlen’ (d.i. gouden pijlen), welke, ‘fel-brandend’, door de zon schijnen te worden ‘uitgestraald’? Heeft zij ooit een dergelijke egel-zon en zulke fel-brandende pijlen gezien, - die het zonderlinggoedige gevolg hebben, dat alles ‘overstroomd’ wordt van gelig licht? Of heeft zij zoo wel eens iets van felle branderij en goudpijlen gelezen, en is haar ‘visie’ eerder Nieuwe-Gids-rhetoriek en moderne ‘dichterlijke taal’...?

Maar eindelijk, hóórt Mevrouw van Gogh-Kaulbach niet, hoe bij het woord ‘licht’ de *muzikale phrase* van het proza uit is, dat zij er nog de paar maten van dien ‘bovenaardschen schijn’ heeft achteraan geplaatst?

De laatste opmerking moet dáárom het zwaarste wegen, omdat zij het moeilijkst te bewijzen is. Zou het u al gelukken, een proza-schrijver ervan te overtuigen, dat hij onze taal niet moet verknoeien en dat hij geen beelden moet aanwenden, die hij zelf niet verstaat -: hóe hem bij te brengen wat hij blijkbaar mist: gehoor, of liever, maatgevoel -? Want is de klank-expressie, van woord tot woord, in zulk beschrijvend proza gewoonlijk nog zoo kwaad niet, het is het *rhythme* van den volzin, dat door menig hedendaagsch prozaïst niet bewust wordt gekend en nagestreefd.

Neem maar weer de eerste alinea van de tweede schets:

> ‘Gudsende najaarsregen striemde neer, huiverig koud plassend op de dijken, als een dichte sluier vernevelend 't wijde uitzicht over de verre weilanden.’

Voor wie hooren kan is het duidelijk, dat, na den korten hoofdzin, die twee op hunne deelwoorden achteraan-waggelende bijzinnen, met hun talmende loomheid alle rhythme dempen.

Let wel: ik zeg niet, dat deze volzinnen buitengewóón leelijk zijn; het zijn met-der-daad de eersten de besten van de twee beste stukjes uit den bundel; doch juist als gansch niet ongunstige voorbeelden, geven ze van het doffe, het onveerkrachtige, het in

alles negatieve van dezen beschrijvenden stijl, een zuiveren indruk.

Bij het - trouwens vruchteloos - zoeken naar wat haar ‘mooi’ lijkt, verliest zij de eerste voorwaarde voor slechts-gewoon-goed proza, den gáánden, den helder óp- en weg-stroomenden, den harmonischen volzin, uit het oog.

Hoe op dien zoek zij meermalen het betrekkelijk nog neutrale aan den verkeerden kant verlaat, zie de lezer uit een stijl-staal gelijk het volgende:

> ‘Op de velden wat sneeuw, plekken hel-wit, waartusschen overal dotten bruin en vaal-groen gras opschieten. In de dorpsstraat vieze slobberige modder, met stukjes ijs en klonten groezelige sneeuw, *indrukken* van schoenhakken zwart *er in gedrukt*: alleen langs de huizenranden hel-wit, stil-koud blinkend.’

Intusschen, zooals ik zeide, twee schetsen uit dezen bundel bergen reeds zeer goede gemoeds-ontleding. De dialoog, in deze beide schetsen, is dikwijls voortreffelijk. Indien Mevrouw van Gogh-Kaulbach nu nog haar beschrijvend proza wilde terugbrengen tot den onopgesmukten eenvoud van sommige andere partijen uit haar werk, zoodat dit onderdeel, werd het dan niet tot actieve schoonheid, den indruk van het geheel ten minste niet bedierf, - dan zou zij, binnen zekere grenzen, tot iets zeer goeds kunnen komen.

* * *

De tweede volzin van de titel-novelle uit Gerard van Eckeren's bundel, ‘Om een leuze,’ luidt aldus:

> ‘Het begon nu te dagen; kil-wit *glemerde* de morgen het kamertje binnen, waterig *beglimpend* de geschilderde zoldering, grijzig *verglijdend* en verdroomend langs de wanden, *verslurpende* het hardwit der aangeprikte prenten tot wat bleeke schrompelvlekken.’

Na het aangaande Anna van Gogh-Kaulbach's beschrijvend proza opgemerkte, behoef ik u niets te zeggen....

Alleen heeft Van Eckeren (met de matigheid, die hem in alles eigen is) ook déze Nieuwe-Gids-gewoonte, dat hij nu en dan nieuwe

woorden smeedt; gewoonlijk echter minder onontbeerlijke dan hier het woord ‘glemerde,’ waarvoor inderdaad in de bestaande taal niet zoo gemakkelijk een equivalent te vinden zou zijn.

Doch lees bijv deze alinea:

> ‘Voor hem uit scharrelde een *vermiereld* sinaasappeljoodje hijgerig achter een *verhosseboste* kar. IJverig joeg het zijn *klankloos* stemgeluidje óp tegen de star-hooge huizingen, waarvan het och arme de tweede verdieping niet raakte; *schor*, *als een rikkelende blikplaat*, viel het op joodjes kar steeds tergend terug.’

De woorden ‘vermiereld’ en ‘verhossebost,’ wier gelijkvormige formatie overigens, in éénen kleinen volzin, hindert, zijn bovendien even onnoodig als het woord ‘rikkelende’ in de alweder onnoodige en daarenboven foutieve vergelijking, waarvan het deel uitmaakt.

De geheele voorstelling maakt een indruk van overtuigingloze willekeur en on-noodwendigheid. ‘Het,’ het geluidje, (syntactisch is het niet duidelijk, of het 't geluidje of wel het joodje was) *raakte* de tweede verdieping niet... dit, in zijn ijle gedachteplastiek, verlauwd nog door het weeïge ‘och arme,’ is reeds niet van een zeer indringende realiteit, - schijnt eerder een ‘mooie’ omschrijving van: ‘op de tweede verdieping al, hóórden ze het joodje niet’; maar neen, het was reëel bedoeld, want daarna verneemt men, dat het òpgejaagde en zelfs de tweede verdieping niet ‘rakende,’ ‘klankelooze’ geluidje, ‘schor’ terug viel - dat was het daar in de hoogte blijkbaar geworden - ‘stéédś’ schor terugviel bóvenop de appelesienen, ‘tergend,’ en dat haalt je de koekoek, want nu nòch ‘klankloos’ meer nòch ‘schor,’ maar: ‘als een rikkelende blikplaat’....

Merk intusschen op, hoe dit vooze samenstel van mislukkende kenschetsinkjes en opgewektelijk erbij bedachte verfraaiingen, met een zekere netheid in elkander is gezet; het verdachte sausje is niet zonder zorg toebereid.

Had de eerst aangehaalde, slok gestyleerde volzin inwendig enkele wel-overdachte penseelstreekjes, als het reeds aangestipte woord ‘glemerde’ en het visietje ‘waterig beglimpend de geschilderde zoldering,’ die heusch niet kwaad waren, - het tweede citaat, inwendig geheel leeg, ziet er uit of het iets ìs; het slot-

zinnetje, dat niet zwakker kàn, heeft, zich ophoudend op een schijnbeweging van rhythme, zelfs een air van veerkrachtigheid.

Zeer véél van dit werk toont dat eigenaardig mengsel van omzichtige polijsting en klakkeloozen durf, van te veel aandoenlijkheid en gebrek aan gevoel, van opsmukken wat slechts in eenvoud mooi is en het mooie niet merken waar het wenkt en fonkelt, - dat eigenaardig mengsel van halve eigenschappen, dat het kenmerk van het middelmatige is.

Uiterlijk iets gaver en ‘keuriger’ dan het werk van Anna van Gogh-Kaulbach, is het innerlijk doorgaands minder. Het heeft niets persoonlijks, het ontbeert karakter.

‘Om een leuze,’ in hoofdzaak een relaas van vergeefsch solliciteeren gelijk wij dat kenden uit ‘In Duisternis’ van Coenen en ‘De man uit de slop’ van Van Hulzen, mist echter, in zijn tamme goedmoedigheid, zoowel Van Hulzens pit als Coenens stemming. Ook ‘Zondag,’ het verhaal van 'n in allerlei wrangheid bedorven uitgaans-middag van een eenvoudig meisje met een pretmakerige, nare vriendin, - ook dit zou iets van Coenen kunnen zijn, als 't wat navranter gevoeld en wat minder braaf was. ‘Verovering’ dan weer, is werkelijk niet onaardig, maar men kan niet nalaten erbij te denken aan overeenkomstig en.... beter werk van Netscher, Everts en G. Simons. ‘Een avond’ eindelijk zou niet verwonderen in een bundel van meneer A of B, of van mevrouw X; 't is het vriendschap-en-liefde-conflict tusschen de beroemde dichteres van zekere ‘hoon-sonnetten’ en den bekenden schrijver eener ‘Allegorie’ - jan-en-alleman-novellistiek over figuren, die, als 't goed was, meer zouden moeten beteekenen dan de schrijver zelf, en dus een fatale mislukking; de psychologie, vooral van den man, is al bijster dun....

Nergends, in dit allerhande van schetsen, voelt men de kunstenaarsziel, die om uiting dringt; men voelt den letterkundige, die, omdat een letterkundige nu eenmaal af en toe iets schrijft, ‘gegevens’ gezocht en zoo goed mogelijk uitgewerkt heeft.

Het is bedroevend, op deze wijze te moeten schrijven over denzelfden Maurits Esser, die voor een jaar of acht, toenmaals onder zijn eigen naam, in ‘De Gids’ debuteerde met een schets, zoo krachtig en eigen van visie en stijl, dat wie ze eens las, haar niet

licht zal hebben vergeten, - de schets ‘In Zwijgen’, mede in dezen bundel opgenomen.

Het hoofdmotief dezer schets is later verwerkt in den roman ‘Donkere Machten’. Maar, zoo verklaart de schrijver den herdruk van 't oorspronkelijk werkje, ‘de schets bergt als zoodanig in zich organische qualiteiten, die in den genoemden roman moesten verloren gaan.’

Inderdaad, het omvatten van een zoo geweldig gegeven in een schets, een omvatten, dat, 'n zekere onhandigheid van den beginneling daargelaten, gelúkte, het eischte een breedheid van stijl en een stelligheid, een kracht, een openheid van expressie, die Van Eckeren later niet meer heeft getoond.

Niet meer zóó sprekend althands; doch er is nóg één verhaal in dezen bundel, ‘Ouderdom’ geheeten, en dat schijnt mij iets van de schijnbaar geheel kwijtgegane eigenschappen van ‘In Zwijgen’ te hebben teruggewonnen.

Het opmerkelijke is, hoe ook dit ‘Ouderdom’ den hopeloozen strijd geeft van het zwakke, dat een verloren kracht nog diep in zich aanwezig voelt, het sterke bewondert, het sterke zou wíllen, - én het sterke, dat dit sterk-willende zwakke niet begrijpt en veracht.

In de schets van acht jaar her was het de ziekelijke Anne te midden der stoere, sluwe beest-menschen van het ‘Helleke’; door dezen belachen en gesmaad met haar gedrochtelijk en idiote kind, 't meest door haar kerel, Kote zelf, - weet zij zich inwendig een der hunnen, begeert met een brandende begeerte als een der hunnen te worden herkend, aan hun leven van roof en geweldenarij en ‘héérlijke’ schaamteloosheid zich mede over te mogen geven - tot op een avond haar verlangen zóó heftig wordt, dat zij komt tot de kracht-daad van gevoels-uitrukking, haar mismaakte kind willens en voor de oogen van Kote in een pot kokend water te laten loopen, om eindelijk hèm geheel te bezitten.

In ‘Ouderdom’ is het 't wantrouwen, de ijverzucht, de haat, de obsessie ten leste van het alleen achtergebleven boertje, dat, ééns zelf een reus, doch afgewerkt in de worsteling om het behoud van zijn hoefje, nu langzamerhand zich niet meer opgewassen ziet tegen zijn jongen forschen knecht en de frissche melkmeid, die, hem

brutalizeerend en verwaarloozend, samen zijn boeltje beginnen te drijven als ware 't het hunne.

In beide schetsen, hoe wijd zij overigens verschillen, de tweede eerder realistisch, de eerste geheel en al romantiek - in beide schetsen vindt men: een innige doorvoeling van den naar kracht smachtenden zwakke; maar hoog daar boven uit: een jaloersche en heete vereering van den sterke, waarbij het onbarmhartige der kracht, tot in zijn wreedste en bandelooste uitingen, met een wellust van zelfvernietiging wordt aanvaard.

Hiermee is, als ik mij niet zeer vergis, het diepste wezen van dezen schrijver aangeraakt. Hij zelf is de Anne van ‘In Zwijgen’. Zijn doorgaandsche middelmatigheid is een berusten in, een toegeven aan, een mooipraten van zijn zwakte. Tweemaal slechts is hij sterk genoeg geweest, zich onmeedoogend zichzelven te belijden. En slechts in de vereering van het sterke kwam de zwakke zijn zwakte te overwinnen.

Als Van Eckeren nu maar in mocht zien, dat wie zijn zwakte paait, 't zij met christelijke moraal 't zij met gezellig optimisme of zuurzoete burgerlijkheid, in die zwakte ondergaat, - dan zou men van dezen diep-in sterke iets mogen verwachten.

Uit éénen volzin ziet gij het al, op een hoe gansch ander plan dan die overige novellen, dit ‘In Zwijgen’ staat:

> ‘Geheele dagen, als het ver om de hut stil was, - de mannen, ook de vrouwen soms, op hun wilde tochten, - dan voelde zij zoo'n *ellendige gelukkigheid* met 't kind op haar armen onder de wijde, hooge, purperen lucht.’

Zulke volzinnen zijn er in ‘Ouderdom’ niet; meer uitgewerkt, is het tevens wat minder geserreerd van factuur geworden; men zou, om de deugd, ook van dit stuk, aan te duiden, een grooter fragment ontleden moeten.

* * *

Een bundel van W. Graadt van Roggen; hoogdravende verhaaltjes: over een verongelukten viool-virtuoos (tragisch eerste-klas; voorheen: triomphen Parijs, Weenen, St. Petersburg... thans: wrak en vedelaar in een hôtel-orkestje; een aandoenlijke Van-Maurik, - en aandoenlijkheid was niet Van Maurik's ‘fort’...);

over een Roomsche liefdezuster (àch zoo aandoenlijk ook al weer; Pietà; lelie-rein); nog weer over een mislukt genie, Peerke van naam, (àch née!, nòg aandoenlijker; Peerke, het drogiste-zoontje, had zich al gezien als ‘een gestalte, het hoofd omlauwerd, de oogen als in vervoering omhoog; van zijn lippen klonken woorden wonder-schoon en wonder-heilig, en stil aan zijn voeten, de hoofden in luistering geheven, zaten mannen en vrouwen vroom als in gebed; en hij hoorde zijn stem, zijn eigen stem, die schalde van machtige geestdrift en trilde van weeke ontroering, zijn stem die sprak van schoonheid en kunst...’ de puntjes zijn van den schrijver; na deze malligheid kon Peerke - hij hiet nog altijd ‘Peerke’ - inderdaad niet beter doen dan zich op te hangen: ‘Peerke had zich opgehangen’ zoo besluit een apart-staand alinea'tje dit àch zoo roerend verhaal); én over - de schrijver heeft zorg gedragen voor allemaal móóie, hóóg-staande onderwerpen, waar blijf je anders met je ‘schoonheid en kunst’? - over wéér een ander ‘artistiek’ geval, een zingende mevrouw, die met haar kunst haar man ongelukkig maakt (heeft wel iets weg van Ina Bakker's Lida Vane[1)], indien men het belangwekkende slot daarvan niet mêerekent) - -

Ziedaar vier van de vijf verhaaltjes, de verhaaltjes van iemand, die blijkbaar in 't geheel niets te zeggen had. Eenige niet-kwade trekjes in het schetsje ‘Ná de begrafenis’ vermogen dien indruk niet weg te nemen.

Bedroevender is dit boekje dan Van Eckeren's bundel. Ook Graadt van Roggen heeft vroeger iets uitgegeven, dat een belofte inhield: 't waren enkele zeer fijne en zuivere bladzijden, van psychologie, van teeder-bloeiend woord, van stil en helder proza-rhythme, het overigens nog zwakke boek ‘Tuberculeus.’

Van die zacht maar zoo zéker gefluisterde belofte vind ik, nòch in het viertal bleeke verhaaltjes, nòch ook in de niet gehéél waardelooze schets die ik noemde, veel meer dan een spoor terug.

De eenige, wel bitter negatieve verdienste, die er dan nog aan dit proza te bekennen valt, is deze, dat het geen der in onzen tijd gangbare afwijkingen vertoont.

* * *

1) Zie ‘De Gids’ van Oct. 1907 blz. 171.

Een vioolspel:

> ‘Lilia keek naar die hand, zag hoe zij statig opging, dan daalde met kleine polsbuigingen, als 'n heel innige streeling, dan weer opklom, licht in gelijkmatige schokjes, als liep zij een droomtrapje op, altijd hooger, tot vlak bij de snaren, waar zij bleef spelen, fijntjes, met nauw zichtbare trillingen van het rondboogje in den pols, waaromheen zich in de huid diepe waaierplooitjes beeldhouwden. En dan in eens weer schoot zij fel naar omlaag, ging in breede golvingen over de vier snaren, om op halve hoogte, lichtzinnig, geestig, te blijven dansen, en eindelijk weer op te klimmen, rustig en sierlijk, en te gaan op en neer, in zwaren ernst. En het was Lilia of uit die hand nu de muziek kwam, of zij het was, die met haar blank gebaar de nootjes door de zaal strooide, en plots, als een wondere vreugde, ging het door haar heen. ‘Die hand is van mij, en zij zal voor mij zingen langs heel mijn leven!’ (Blz. 89).

Dit proza is niet een wonder van woordkunst, noch is z'n stijl van een machtige of broos-verfijnde architectuur, - maar, niet zonder breedheid toch, en geenszins zonder fijnheid, heeft het, lenig en harmonieus, geheel de gemakkelijke en afgeronde bewegingen van het vioolspel, dat het afbeeldt.

Het is waarlijk een verrassing, na Hilda van Suylenburg, dit boek, dat, moge het in andere opzichten nòg zoo aanvechtbaar blijken, met een dikwijls Fransche gratie in even kunstrijk als onverhaspeld Hollandsch geschreven is.

Het om zijne karakteriseerende toepasselijkheid door mij vooropgezette vioolspel-fragment, ligt het al boven den gemiddelden schrijftrant van dit werk, mag echter evenmin - geheel vrij van kleine onzuiverheids-zwevingen en technische onvolmaaktheden was het nog niet - als een hoogtepunt van dien schrijftrant worden beschouwd. Niet in zijn geheel tenminste; doch de laatste volzin, in zijn heerlijke gezongenheid - merk op hoe (wonderlijk dikwijls is het geheim der schoonheid) veel van dat warme timbre en dat diepe rhythme door het woordje ‘langs’ ontstaat - is méér reeds dan soepel en fraai.

Als ik thans enkele van die volzinnen en korte passages ga

afschrijven, die voor mij zulke hoogtepunten zijn, zoo ben ik er mij bewust van, dat zij, los, zonder de golving van proza er-om-heen, waarop zij zich als hoogtepunten voordoen, bezwaarlijk in hun volle waarde kunnen worden gezien. Zoomin als enkele afzonderlijke maten u vermogen te zeggen wat zij, op een stroom van andere maten aangevoerd, in het muziekstuk wòrden.

Ik heb echter met dien kring van kleine citaten nog iets anders voor; zij omvatten tezaam en zullen u doen gevoelen, welk bestanddeel van dit verhaal in mijn schatting tot levensvolle kunst is gerijpt.

Lilia en Vincent, voor 't eerst alleen, gaan na afloop van een concert in de *Scola Cantorum* door de stille nacht-straten der Rive Gauche. Hij spreekt voortdurend tegen haar, onbevangen, over allerlei mooie dingen, over muziek, een nachtwandeling in de bergen, over verzen.... Het is Lilia, alsof zich meer en meer een strakheid in haar ontspant, alsof er iets in haar smelt....

> ‘En alles werd glad in haar, glanzend glad, een effen licht groen meer, waarover zijn warme stem, rustig, als een groote vogel, heenwiekte.’

Dan is het de lente-middag vóór dien avond, dat zij zich geheel aan hem geven zal. Zij komen van een Lamoureux-concert in het Nouveau Théâtre, wachten op de Place de la Trinité. Weer spreekt hij tot haar.

> ‘Lilia luisterde, wegziend over het plein, waar het zacht gulden voorjaarslicht in bleeke gloeiing neer viel langs de gevels en plekte tusschen de schaduwen der dingen, en speelde teertjes over de mollig violette pracht der bloemenkarretjes, met violen hoog opgevuld. *Zij voelde dat hij haar aanzag, en zijn warme stem klonk geheimzinnig over haar hoofd als 't roepen van ver klokgelui*.’

Het is de laatste morgen, dat zij hem naast zich vindt; als hare hoogste heerlijkheid heeft zij hem den vorigen avond de blijde boodschap gebracht van hun kindje, dat komen zal.... en hij heeft niet anders geantwoord dan van het te dooden.... Het begint te dagen:

> ‘Toen zag Lilia naast zich Vincent's donker hoofd, mooi en voornaam in zijn slaap. Zij boog zich over hem heen, 'n vloed van teerheid steeg in haar op, en al haar bitterheid verijlde. Er is in het zien slapen van een mensch, iets dat ontwapent, dat herinnert aan het kind, en aan den dood, aan de eerste en laatste hulpeloosheid. In den slaap is het kind, dat hij eens was, nog zichtbaar in den man, en om zijne gesloten oogen waart het mysterie, dat in kinderoogen is. En dit slapende kind had ze lief, al had die kleine mond, onder den gouden snor, gisteren doodelijke dingen gezegd. “Ik heb je lief,” dacht ze in 'n samenkrimpen van wanhoop.’

Dan is het de allerlaatste maal, dien avond, dat zij hem ziet. Geheel gebroken, te zwak om tegen te streven, laat zij hem zijn arm om haar heen slaan.

> ‘Slap rustte ze tegen hem aan, de ziel bewusteloos, en zoo stonden zij 'n oogenblik, zooals twee kleine bladeren, door den storm losgerukt van hun takje, nog even soms tegen elkaar aanliggen, in de holte van een wortel, vóór zij voorgoed uiteen worden geslingerd.’

Het eerste dezer vier citaten staat op blz. 75, het laatste op blz. 173. De kleine honderd bladzijden, die daar tusschen liggen, geven ons (enkele minder gelukkige grootere en kleinere stukken eruitgetild) een met diepe levenswarmte en waarachtige ontroering geschreven liefde-verhaal, en daarin een mooie, krachtige en zachte. eenvoudig-reine en prachtig-menschelijke vrouwenfiguur, Lilia.

Helaas, deze Lilia wijkt in vele andere gedeelten van dit werk voor iets, dat ook Lilia heet, maar dat met die andere Lilia niets heeft te maken.

Want nietwaar, het lukt u niet, het zuivere liefde-kind Lilia, dat zich aan Vincent gegeven heeft, te vereenzelvigen beurtelings met: de vrije-vrouwig bits-adremme jonge-dame; de gewikste kat; de rijpe vrouw, die alles van het leven kent; en de sarcastisch-gestemde artistiekerige touriste, die allen eveneens voor Lilia willen doorgaan.

Stel u voor: het Hollandsche beginnende schilderesje komt de eerste maal bij den grooten Cosse. Hij behandelt haar achteloos, vergeet zelfs even hoe, o ja, daar dat juffertje nog staat... Lilia,

in deze ellendige positie, zoo veronderstelt gij, raakt heelemaal van streek; en een oogenblik doet de schrijfster het ook zoo voorkomen... Eindelijk zegt de Meester: ‘Laat me maar eens kijken...’ doch vóór nog 't losrollen van haar werk, houdt hij ineens stil en gemelijk: ‘Eigenlijk moet ik u bekennen, heb ik niet graag vrouwelijke leerlingen....’

Lilia krijgt een vreeselijke kleur, denkt ge, 't huilen staat haar nader dan 't lachen.... Volstrekt niet; met een nuffig mondje en op den toon van iemand die er een ander in laat loopen, valt ze hem zeer gevat in de reden:

- ‘Omdát....’ (‘par-ce que?’ heeft ze in 't Fransch gezegd....)

Je zou je bedoen, zoo'n kraai!

Later, als ze zich, op Cosse's atelier en elders, in de gewichtigste gesprekken mengt, heeft diezelfde happigheid meer iets zachtzinnigzots; om te zeggen: het schaap, ze doet ook een duit in 't zakje....

Dan echter weer.... neen, laat ik het stukje voor u afschrijven.

Vincent en Lilia, 't is nog vóór hunne verbintenis, zitten op een concert....

> ‘....nu komt er iets, dat ik nog liever heb, Richard Strauss, Also sprach Zarathustra....
> Lilia protesteerde, en te heftiger, naarmate het haar meer moeite kostte hare argumenten klaar en snel te formuleeren. Strauss, zeide zij, was geen groote kunst, hij gaf je niets absoluuts, opende niet voor je 'n schoonere wereld; het was alleen opwinding, zinneprikkeling, zijn muziek behoorde tot het ras der salonbibelots van *l'art nouveau*, met hun gewrongen vormen en insinueerende bewegingen, half onnoozel en half lascief. Hij hield vol daartegen-in, dat deze gloed, die je temperatuur verhoogde, je voelen liet of je levenskrachten verdubbeld waren, die, uit het tamme gangetje van alledag, je in koorts wegslingerde in een wereld van passie, de ware kunst was.
> ‘Maar 'n wereld vol lage passies,’ *fluisterde ze snel nog even onder de eerste maten*, ‘waar de wijsheid op hare handen loopt, en de schoonheid zich met rafelige, bloedige lompen siert.’

Dat is nòch een kraai, nòch een gansje, maar de mondaine vrouw van over de dertig, die er alles van weet, en een geroutineerde causeuse is.

Géén gat, waar de snib geen spijker voor heeft!

Zelfs op die soirée bij de Patissou's, waar Lilia, zwanger, in de wildste bewogenheid verkeert over de valsche verteedering der gasten bij Victor Hugo's ‘Prenez garde à ce petit être’ - zelfs dan heeft ze haar antwoord klaar, als madame Patissou ook háár om een voordrachtje vragen komt; een op dat moment hatelijk-toepasselijke fabel van Lafontaine ‘Les animaux malades de la peste’, stelt ze voor, te reciteeren...

Wel toevallig, dat ze die juist van buiten kende; maar Lilia kent altíjd van buiten wat toepasselijk is, - en in Florence, enkele weken voor haar bevalling, op een avond laat, doodmoe, kweelt zij, om den blinden meneer Collas in slaap te maken, uit haar hoofd een drie bladzijden lange en ingewikkelde ballade, die ze - Lilia kent, als men de schrijfster gelooven wil, maar gebrekkig Italiaansch - wel eens onder haar raam had hooren zingen, en die precies weer op meneer Collas slaat....

Dit uiteen-vallen van Lilia in allerlei soort van vrouwen, tot de geraffineerdste en onbestaanbaarste toe, is zóó een enorme fout, dat de talrijke overige onwaarschijnlijkheden uit het boek, dáárnaast bijkomstigheden worden. En toch zouden die op zichzelve zonderling genoeg zijn, om de geschiedenis reeds volstrekt onaannemelijk te maken.

Die voor-avond van de reis al, waarop ‘de freule’ (Lilia's beschermster) komt vertellen, dat zij ‘dien morgen’ aan Cosse heeft geschreven (het werd inderdaad tijd!) en hoe zij ‘hoopt’ dat hij zich harer herinneren zal.... niet onmogelijk dus, dat Lilia voor niets naar Parijs gaat; en 't is ook maar luk-raak, dat ze nog niet zelf zal moeten zien, ergens onder dak te komen, want de pension-dame, die ‘de freule’ ook al niet te vroeg verwittigd had, meldde haar daar ‘juist’, dat alles bij haar vol is en Lilia zich met een kamertje op de zesde verdieping zal moeten tevreden stellen!

Daartegenover later het wel zéér als een bus sluitende, hoe in dat miraculeuse No. 6 van een of andere straat ergens in 't groote Parijs, drie menschen wonen, tante Barbe, een arme waaierschilderes, Vincent Roannet, een student in de rechten, en het Hollandsche meisje Lilia, die alle drie en *geheel onafhankelijk van elkaar*, goede bekenden van den beroemden schilder Cosse blijken.

Het meest dwaze is echter de oplossing van het boek: het als gezelschaps-juffrouw met een blinden meneer naar Florence reizen, een paar maanden voor haar bevalling, en zonder hem iets van die aanstaande bevalling te vertellen - zijn bediende is niet blind, doch schijnt evenmin oogen te hebben -; en het prachtig in orde komen van een en ander: de gefopte meneer Collas is niet boos, integendeel hij betaalt alles, de bevalling loopt uitstekend van stapel, en bij haar terugkomst in Parijs vindt zij een keurig atelier voor zich ingericht, een atelier met drie neven-vertrekken en tuin, daarbij een ideale femme de ménage, die werken zal en kooken en op 't kind passen, en eindelijk tante Barbe en Cosse (die ook al voor werk heeft gezorgd), om mevrouwtje feestelijk op te wachten, en alles vol bloemen van Pierre Gonthard....

Wat wil men meer? Ja, als het zóó gemakkelijk ging, dan zouden heel wat vrouwen zich tweemaal bedenken, voor ze er in toestemden, den man levenslang op den koop toe te nemen!

Er zijn trouwens geen drie bladzijden achtereen, waar niet ergens een grove onwaarschijnlijkheid uitpuilt.

Het laat Mevrouw de Jong van Beek en Donk koud. Zij kent nu eenmaal niet die diepe en breede liefde tot het leven, die met aandachtigen eerbied het aanziet en beluistert in al zijne uitingen en gene onbelangrijk acht. Zij heeft sterk hare voorkeuren, en met haar altijd zinnenden en werkenden, wijsgeerig-getinten advocaten geest, heeft zij aangaande de onderwerpen en toestanden, die de belangstelling van haar hart en van haar verstand eens hebben opgewekt, steeds tè veel uit te denken en te bepleiten, dan dat zij zich druk zou bekommeren om wat zij de ‘bijzaken’ noemt.

In de levens-afdeeling, die haar bezig houdt, verliest zij zich dan zoozeer, dat het als een afzonderlijk domein wordt, waarbinnen haar geconcentreerd gevoel en haar vurige geest soms een gloeiend en bevend leven omhoogstuwen, maar dat slechts in een zwak verband meer staat met het al-leven daaromheen.

Aldus, op allerlei levensgebieden, laat zij zich gaan, beschrijft, analyseert, maar vooral: redeneert. En beschrijft zij knap, gevoelig zelfs, analyseert zij fijn, diep soms, - het beste toch redeneert zij, of laat zij redeneeren. Met een mooie overtuiging, een waarlijk groote welsprekendheid; en, nu en dan, een bijna dichterlijken gloed, verdedigt zij of verdedigen hare figuren (ook wel indirect

door een fel tegenovergestelde) wat haar natuurlijk, zuiver en rechtvaardig voorkomt. Heel wat betoogen uit dit boek heb ik werkelijk met genoegen gelezen. Weinige leken mij vlakweg nagepraat, de meeste frisch over-gevoeld, enkele nieuw en belangwekkend.... sinds Hilda van Suylenburg heeft Mevrouw de Jong van Beek en Donk haar horizont aanmerkelijk verwijd; de heftige feministe heeft plaats gemaakt voor de rijper-denkende vrouw, die niet feministischer is dan elk redelijk mensch.

Het is hier echter de vraag, of deze betoogen in den *roman* thuishooren. Ik ben van meening, dat, in het gegeven geval, zij, voor een groot deel, er in thuishooren.

Wat men vergeet is, dat wij hier met Franschen te doen hebben. Cosse, Gonthard, Gastonelle, in hun lange redevoeringen, zijn *volkomen reëel*. Wie het anders zegt, kent de Franschen niet, de Franschen uit de intellectueele kringen, die hier geschilderd worden.

En wat mijne bewering, ook voor wie haar niet controleeren kan, bewijst, is dat deze redevoeringen niet onpersoonlijk en eigenlijk alle die van de schrijfster zijn, maar van dien aard dat zij de personen, die hen houden, voortreffelijk karakterizeeren!

Zonder dat ze ons meer dan met een enkel woord beschreven zijn, zien wij Cosse, Gonthard, Gastonelle, als zeer klare en wijd verscheiden typen vóór ons.

De schrijfster geeft daarmee geen *psychologie*, niet de ontleding van ziels-processen - maar *karakteristiek*, teekening van zoo-en-zoo-zijnde personen.

Waar zij getracht heeft volgens een meer directe methode te typeeren, zooals met de opmerkingen omtrent het echtpaar Patissou en hunne gasten, vervalt zij in een vrij grove, grof-humoristische karakteristiek.

In het verhaal echter van den ellendigen, doffen avond, dat Lilia in Holland terugkeert, heeft zij met een zeer fijn *psychologisch* trekje ons den goeden, maar zwakken oom Steensema doen kennen.

> ‘Op dit oogenblik kwam Mijnheer Steensema binnen. Lilia stond haastig op; maar hij bleef, met den rug naar haar toe, langzaam, bij de deur, zijn overjas uittrekken, legde die zorgvuldig op een stoel, en kwam toen, majesteitelijk en verlegen haar drie slappe vingers toesteken.

Hij zette zich neer aan de tafel.'

Intusschen wordt er, zeer zeker, nog wel veel te veel gepraat in dit boek, - vooral op momenten van groote ontroering. Door Lilia zelf; doch in 't bizonder door de machtig nobele, maar wel een weinig karikatuurlijke tante Barbe, met haar 'Ik kèn dat...'

't Meest echter misschien nog door Lilia's moeder in den zeldzaam ridiculen proloog, 'Vooravond' geheeten. Op den vooravond nml. van Lilia's geboorte, is deze dame zoo onverstandig, zich dermate op te winden met een langdurige en hooggaande lofrede op het Lijden, dat ze bij de bevalling bezwijkt. Of heeft de schrijfster, met dien proloog, Lilia's meer dan gewone praatlust op hereditaire gronden aannemelijk willen maken?

Op serieuzer gronden inmiddels vind ik het in zichzelve gansche verdedigingen en wederleggingen opzetten, met stoeten van argumenten, zooals Lilia dat doet in den tijd dat zij zich dom en onrechtvaardig veroordeeld acht, - al bevatten deze betoogen waarschijnlijk juist hetgeen de schrijfster over deze zaak te zeggen heeft - volstrekt niet misplaatst. Dit is een eigenheid van vele menschen, en op verscheidene plaatsen heeft de schrijfster deze eigenheid in Lilia, wellicht onbewust, zeer goed gekenschetst.

> 'En nu begonnen in haar de zinnetjes te zingen, te jubelen van den brief, dien ze straks schrijven zou...' (blz. 63).

Noch deze brief, noch wèlke zinnetjes er in haar begonnen te zingen, worden ons medegedeeld: het détail werd dus zonder bijbedoeling en om zichzelf gegeven.

> 'Op den rand van haar bed bleef ze dien avond urenlang zitten, opstellend, in gedachte, hartstochtelijke brieven vol uiteenzettingen, argumenten, betoogen'. (blz. 150).

Ook hier volgen die betoogen niet.

> 'Vooral werd zij als *bezeten* dikwijls door gesprekken, die zij voeren moest, met Vincent, met zijne ouders, met Zizi, met de freule en die haar niet loslieten...' (blz. 231).

Alleen - bij deze, naar ik meen algemeen-menschelijke, eigenaardigheid, behoort een niets-kunnen-uitbrengen, zoodra men in een gesprek die zorgvuldig geprepareerde redenatie's zou willen aanwenden.

Voor Lilia echter geldt die wet helaas niet. Een der vele Lilia's die de ware Lilia plagen, heeft de advocaten-natuur, zoowel van hare ‘vooravondlijke’ als van haar geestelijke moeder, die op haar beurt wel àlles heeft aangesleept wat ze maar verzinnen kon - en daaronder niet van de superieurste motieven[1] - om haar cliëntje, Lilia, schoon te wasschen.

Het innige verhaal, dat de kern van dit boek is, en dit nog aanmerkelijk bekort, zou krachtiger en dieper gesproken hebben.

* * *

Over de schrijfster Marie Metz - Koning valt iets heel plezierigs te zeggen.

Zij heeft, in een paar bladzijden, vol fijne aandacht en eenvoudige liefde, een portretje geschilderd, waarmee zij niets heeft willen bewijzen en waarin haar anders steeds zoo militante ‘mensch-zijn’ zelfs niet om een hoekje kijkt; - het is zoo maar een klein, zacht-lichtend schilderijtje, en het stelt enkel maar voor een krom en grauwkleurig oud-mannetje met strak-witte klompen en avondblauwe oogen en die soms lacht met een lachje, dat als één glad glansplekje op een oud appeltje is.

In dit volstrekt niet zoetelijk- maar waarachtig-lief oud-mannetje is, als gezegd, absoluut niets ‘gelegd’ van Mevrouw Metz - Koning zelve, van haar zoozeer belangwekkend lijden of van haar pretentieuze levenswijsheid; en juist daarom, omdat er niets van Mevrouw Metz - Koning in is, hebben wij er de echte, vroegere Marie Metz - Koning, de fijne dichteres van haar eerste, helder-droomerige sprookjes in weergevonden.

De beminnelijke figuur van dit oud-mannetje bevindt zich in het (slechts ietwat gerekte) sprookje ‘Van de Zonnebloem die de Zon

1) Ik denk o.a. aan het scènetje met Lientje en de niet aan Vincent teruggezondene maar, op gevaar af door hem te worden geminacht, aan arme menschen weggegevene 500 franken.

wou zijn' te midden eener niet al te minderwaardige omgeving. Wel is er, rond de hoovaardige zonnebloem, nog een weinig te veel theologische eigenwijsheid, - maar daar zijn óók: de uitmuntende ijzeren pomp, die altijd weent en zoo akelig wordt als ze aan haar arm trekken; het avondzon-doorlichte pruimeboompje; de andere oudjes van het hofje met hun 'glans-perkamenten rimpelhandjes'; en de wind!

> 'De wind lachte. Hij is wat lichtzinnig en speelt met alles, tot het hem verveelt. Hoewel hij overal komt, en dus heel goed wist wie de Zon is, had hij pret in 't gepraal van de zonnebloem, en wou de bloempjes wel eens helpen bang-maken. Daarom schudde hij nog eens hard aan den dorren goudenregen-tak, en *schoot toen met een angst-gilletje de schutting over*, en over de weilanden daar achter naar den horizon, waar hij de wolken weer voort begon te jagen, omdat ze anders niet tegen den nacht thuis zouden zijn.'

Ook haar zoo fijne oolijkheid heeft uit dit werkje ons weer onbedorven tegen-geklonken.

De andere nummers dezer verzameling, en nog meer de hier en daar wellicht niet onverdienstelijke, maar nergens verrassende en, bovenal, zeer weinig *eigene* dramatische schetsen uit den bundel 'Het Kindje', zijn, bij dit als van-ouds mooie sprookje, van te weinig belang, om ze, naast dat andere, meer in bizonderheden goed of af te keuren.

* * *

Na 'Een Zwerver Verliefd' heeft Arthur van Schendel doen volgen een 'Een Zwerver Verdwaald'.

Veel van hetgeen ik omtrent het eerste gezegd heb[1)], zou ik aangaande dit nieuwe werkje kunnen herhalen. Ook hiervan gaat weder die bizondere, fijne en weemoedige bekoring uit, die dezen auteur van honderd andere prozaisten onmiddellijk onderscheidt.

> 'Maluse zat voor het open raam te midden der koffertjes en

1) Overzicht der Nederlandsche Letteren XI. Over Proza Kunst. I (De Gids van Jan. 1906).

> kostbaarheden, en als zij opzag naar den koepel aan de overzij, in de gouden lucht, gleed in haar oogen die half toe bleven een glansje van verwondering, zij glimlachte, zachtkens ademend, en wist niet wat zij voelde. En wanneer zij een wijl zoo gestaard had, bemerkte zij, dat haar glimlach heen was, maar zij wist niet waarom, - daarbuiten gingen dezelfde geluiden van plassend water en zangerigheid, zij hoorde Tamalone's stem, en een vage vrouwengedachte die haast droevig maakte, een gedachte aan de jeugd misschien of aan een ongeluk dat soms gebeurt wanneer de menschen het gelukkigst zijn, verzwond nog eer zij duidelijk was geworden. Dan op 't balcon tredend, geleund over het oranje en zwart tapijt, zag zij rond in de zon en hoorde Tamalone's stem en ademde weer zachtkens door een diep geluk.'

Onmiddellijk, nietwaar, hebt gij herkend die mengeling van vaagheid en doorzichtigheid, die gedempte helderheid, ontroerend als een van verre luidende klok, en die het subtiele geheim van dezen schrijver is.

Is echter deze grondtoon gebleven, niettemin zijn er, met dit nieuwe werk, kleine waarde-verschuivingen aan te wijzen in zijn proza.

Het is rijker geworden aan kleur en breeder van allure, en deze beweging van 'rijpen' zou ongetwijfeld hoogelijk verheugen, had het niet tevens hier en daar een weinig van zijn water-klare vloeiing ingeboet, en was niet het geheel vooral zooveel minder doorschijnend.

De lichtelijk oppervlakkige plaatsen van 'Een Zwerver Verliefd' blijven hier uit, en het middeleeuwsch Venetië is er ons voor oogen gesteld met een weelde van zwierige plastiek, als in het vorig werkje niet werd aangetroffen, - maar waar dit in zóó fijne klaarte voor ons uitlei, dat wij in ééne ranke gedachte-strekking het konden overzien, daar woelt het nieuwe, breeder klotsende verhaal in een zoo stroomlooze dobbering, dat het mij tot heden niet gelukt is, het in duidelijke lijnen te onthouden. Sla ik in 'Een Zwerver Verliefd' zóó op, wat ik nog eens wil overlezen, in 'Een Zwerver Verdwaald' is het een zoeken, een terug-bladeren en weer verderop-kijken, tot men het bewuste fragmentje aantreft waar men het gansch niet vermoedde.

Het is echter niet een simpele woordspeling als ik dit feit wat vergoêlijk met de overweging, dat wij hier ook met ‘Een Zwerver *Verdwaald*’ te doen hebben.

Inderdaad is een onzeker op-en-neêr-gaande beweging die van Tamalone's gemoed, waarin eene vriendschappelijke genegenheid voor een vrouw, *uit medelijden*, zich met liefde verwarde... En wanneer de zwerver, aldus ‘verdwaald’ in onzuivere verhoudingen en gedachten, op een avond, bij de onverwachte ontmoeting van Simon-met-Martijntje-op-den-arm, de weemoedige herinnering aan Mevena terugvindt, dan keert ook werkelijk iets van het teêrdere en slankere van zijn vorig werkje in het proza weêr. - Doch dit zijn zonder twijfel reflex-bewegingen van des schrijvers stijl, en niet de effecten van een zóó gewilde en geleide kunst.

Intusschen - deze kleine waarde-verschuivingen daargelaten - is ook ‘Een Zwerver Verdwaald’ wederom een boekje, waarvan de lezing bijna van volzin tot volzin een genot is.

Van Schendel's proza blijft, als een samenvatting van eenvoudigste zuiverte en verfijnde bewogenheid, vooralsnog geheel eenig in onze letteren.

Lugano, Febr. 1908.

CAREL SCHARTEN.

Dramatisch overzicht.

Nederlandsche Tooneelvereeniging: De Meid, komedie-van-haat in 2 bedrijven, door Herm. Heijermans Jr. - Feest, schets uit de gevangenis, door Herm. Heijermans Jr.

Dankbaarheid past ons jegens Herman Heijermans, al ware het enkel omdat hij in de dreven onzer oorspronkelijke tooneelletterkunde de doodsche stilte nu en dan komt verbreken. Is het niet altijd even belangrijk wat hij ons te zeggen heeft, men hoort dan toch weer eens een levende stem en een Hollandsch geluid....

Wel moet een tooneelschrijver telkens opnieuw ondervinden welk een moeielijk vak het zijne is, hoe zelfs de ervaring met negen tooneelstukken opgedaan het tiende nog niet vrijwaart voor een totale mislukking. Al vallende en weder opstaande tracht de dramatische auteur verder te komen, maar, wanneer hij, na een reeks van stukken te hebben doen opvoeren, den afgeloopen weg overziet, dan blijkt het slechts al te vaak dat hij nog maar weinig gevorderd is.[1)] Desniettemin schijnt voor sommige schrijvers het tooneel een onweerstaanbare aantrekking te hebben: zij kunnen,

1) Men zou dit mevrouw Metz - Koning willen voor oogen houden, die, blijkens hare mededeeling in het Handelsblad van 17 Maart, in drie dagen een tooneelstuk in drie bedrijven heeft geschreven, een proeve van dramatische snelschrijfkunst, waaraan men zou weigeren geloof te slaan, wanneer men niet wist dat zij geleverd werd door dezelfde veelzijdige kunstenares, die, zonder ooit iets van boetseeren geleerd te hebben, uit de klei den kop haalt dien zij er in ziet, en dan van een beeldend kunstenaar (er staat niet, of het een beeldhouwer geweest is) de verzekering ontvangt dat het ‘mooi’ is.

welke ervaringen zij ook opdeden, er eenvoudig niet afblijven.

Zoo ook Herman Heijermans. *De Meid* is nu al het derde stuk van dezen winter dat hij voor het tooneel schreef, of althans voltooide. En bij elk nieuw stuk bewonderen wij de verbazende handigheid van den schrijver, die weet welke figuren en welke tooneelen uit het werkelijk leven het op een tooneel 'doen', waarmede hij, voor den eersten indruk op het publiek, bij het opgaan van het scherm, waarmede hij, voor den eindindruk, in het slottooneel effekt maken zal, en die telkens weer met allerlei trekjes, het leven van alledag afgekeken en afgeluisterd, weet te verrassen. Maar ook bij elk nieuw stuk betreuren wij opnieuw, dat een man van zulk een tooneelbegaafdheid zich tevreden blijft stellen met zooveel buitenkant van toestanden en menschen, en zóó weinig diep in zijn onderwerp doordringt, dat men uit zijn tooneelwerk wel de herinnering behoudt aan de enkele meest sprekende figuren, welke er in voorkomen, maar, op een enkele uitzondering na, geen indruk van blijvenden aard.

Daar hebt ge nu deze 'komedie-van-haat'. De toestand is de volgende: Annemie, de dienstbode van den heer en mevrouw De Pauw, reeds vroeger bij de ouders van mevrouw in dienst, heeft deze dus reeds als kind gekend. Maar tevens heeft zij, van dat Stans, thans mevrouw De Pauw, klein was, voor het rijkelui's kind, dat alles krijgen kon wat het verlangde, dat later een goed huwelijk deed, terwijl zij (Annemie) door haar vrijer in den steek gelaten werd, een afgunst gevoeld, die allengs tot haat is aangegroeid. Niets is Annemie liever dan haar mevrouw den voet dwars te zetten en haar te plagen, en zij loert slechts op een gelegenheid om haar op iets te betrappen, waardoor zij haar geheel in de macht zal kunnen krijgen. Die gelegenheid komt. Terwijl haar man voor dienstzaken als ingenieur maanden achtereen op reis is, laat mevrouw De Pauw, onder den invloed van de muziek, zich door haren pianomeester het hoofd op hol brengen en tot ontrouw verleiden, maar om terstond zulk een diep berouw over haar misstap te gevoelen, dat zij, in een brief aan haar man, een volledige bekentenis aflegt en hem om vergiffenis smeekt. Zij heeft echter den moed niet dien brief te verzenden, maar sluit hem in een laadje van het bureau, dat in de huiskamer staat, waar hij door de meid, die gewoon is in alle kasten en laden, desnoods met behulp van valsche

sleutels, te snuffelen, gevonden wordt. Nu heeft Annemie haar mevrouw in haar macht en zij maakt daarvan gebruik om haar, bij afwezigheid van mijnheer, op de onbeschoftste wijze te behandelen, zich alle vrijheden te veroorloven, haar geld en kostbare cadeaux af te persen, steeds onder bedreiging van, zoo mevrouw niet aan hare eischen voldoet, alles aan mijnheer te zullen vertellen en het schandaal, dat er heeft plaats gehad, overal te zullen rondbrengen.

Ziedaar ongetwijfeld een motief dat tot een drama vol dieptragische conflicten en spannende tooneelen ware uit te werken. De meid, die weet waarmee zij haar mevrouw het gevoeligst kan treffen en die op honderderlei wijze, openlijk en bedekt, haar langzamerhand toont dat zij haar in haar macht heeft, zonder daarom voor het uiterlijk anders te zijn dan de correcte, zij het ook door haar langdurigen dienst wat vrijpostige meid; de mevrouw, die geheel aan haar wroeging overgegeven, eerst langzaam bemerkt wat de meid in haar schild voert, wat zij te weten is gekomen, en die dan tracht haar te vriend te houden en haar veel toe te geven, met behoud van hare positie als mevrouw; maar, telkens terrein verliezende, eindelijk bespeurt geheel in de macht te zijn van haar die haar geheim kent, - zoo stel ik mij, in de beide hoofdpersonen, een werkelijk belangrijk stuk over het aangegeven onderwerp voor.

De heer Heijermans echter vat de zaak eenvoudiger en luchtiger op. Zoo geleidelijk gaat het bij hem, den vlugschrijver, in den regel niet toe. In *De Meid* plaatst hij ons aanstonds voor het *fait accompli*. Als het scherm opgaat *is* de meid de baas; *heeft* mevrouw reeds alle macht verloren, en krijgen wij allereerst den groven, potsierlijken kant van de zaak te zien. Annemie is in de zitkamer bezig haar diner te verorberen, waarbij zij tot de omelet genaderd is, die zij met meer dan één glas rooden wijn naar binnen spoelt; tot gezelschap heeft zij een zieken roodharigen hond, haar eigendom, wien zij met zijn hok in deze zelfde kamer gastvrijheid verleent. Later blijkt het dat het Annemie's verjaardag is en dat zij, met goedvinden van mevrouw, haar neef den kruier met vrouw en dochter op een koffiepartijtje in de zitkamer heeft gevraagd, bij welk partijtje de drieërlei soort van likeur zóó duchtig wordt aangesproken, dat allen, met de gastvrouw aan het hoofd, ‘'m om’ krijgen en juist aan een uitgelaten dans bezig zijn, als

mijnheer, door mevrouw van den trein gehaald, van zijn reis terugkeert.

Dat alles is, hoe kluchtig soms, zóó grof, zóó onwerkelijk en zóó onaannemelijk in zijn charge, dat men niet den indruk krijgt met een ernstig bedoelde ‘komedie’ te doen te hebben. Het tweede bedrijf, met Stans' bekentenis en de Pauw's diepe smart als hij het gebeurde verneemt, is van beter hoedanigheid, maar de gedragingen van de meid, die, met mevrouw's geborduurde pantoffels aan, op een stoel plaats neemt, terwijl zij mevrouw de vloer laat vegen en de kachel uithalen, zijn weer zoo ongeloofelijk, dat zij, dit betere overstemmend, ontstemmen.

Men heeft gevraagd of Herman Heijermans, die er nooit bezwaar in gezien heeft, tendenzkunst te geven, met *De Meid* wellicht nog iets bijzonders bedoeld kan hebben. De titel ‘komedie-van-haat’ en enkele uitlatingen van Annemie heeft het sommigen doen vermoeden. Maar indien hier een socialistische bijgedachte in het spel moest zijn, indien er iets als een tafereel uit den klassestrijd, den strijd tusschen meesters en dienstboden, mee bedoeld is, dan is dit stuk eerst recht als mislukt te beschouwen.

Doch, tendentieus of niet, een stuk ernstig van opvatting en uitwerking, een stuk van overtuiging heeft de auteur ons ook ditmaal niet geschonken. Zal hij, bij de luchtige opvatting van de tooneelschrijfkunst, die hij huldigt en van welke ook de, volstrekt ontooneelmatige, gevangenisschets *Feest* een sprekend staaltje gaf, ons zulk een stuk ooit geven?

‘Les comédiens ordinaires’ van Herman Heijermans zullen hem zeker dankbaar zijn voor de speelbare rollen, die hij voor hen schrijft, en zij toonen hem hunne dankbaarheid door met een conscientie en een zorg, met een kracht van uitbeelding, betere rollen waardig, zijn werk te vertolken. Dit geldt zoowel voor de opvoering van *De Meid* als voor de vertooning van de verschillende gevangenis-typen, die in *Feest* voor ons defileeren.

Maar hoeveel dankbaarder zouden deze tooneelkunstenaars Heijermans moeten zijn, wanneer hij rollen voor hen schreef van hoogere, meer blijvende waarde, waarvan zij niet alleen een uiterlijke, uitnemend verzorgde uitbeelding hadden te geven, maar waarin zij hun kunst van diepe, innerlijke opvatting en uitbeelding konden ontplooien.

Henry Bataille, die met Paul Hervieu wel tot de ernstigste Fransche tooneelschrijvers van dezen tijd behoort, heeft voor het eerste deel van zijn 'Théâtre complet' een voorrede geschreven, waarin hij o.a. als zijn overtuiging uitspreekt, dat 'si c'est toujours par ce qu'elle contient de vérité qu'une oeuvre nouvelle choque des contemporains, c'est toujours et seulement par ce qu'elle aura contenu de vérité que cette oeuvre est appelée à subsister dans l'avenir.' Maar Bataille onderscheidt de uiterlijke waarheid, waaraan de naturalistische school zich houdt, en de innerlijke waarheid, waartoe de psychologische school zich bepaalt. De waarheid, die het tooneel heeft te geven, moet een vereeniging zijn van beide: taak van het tooneel is, het innerlijk leven te laten zien door het leven heen, zooals dit zich aan de oppervlakte vertoont, het eeuwige te laten uitschijnen onder het tijdelijke, onder het banale leven van elken dag.

Een tooneelstuk dat de waarheid zoo opvat, heeft eenige kans den tijd, die het zag geboren worden, te overleven. De stukken van Herman Heijermans echter bevatten, met al hun goede, vaak ook door mij geprezen eigenschappen, te weinig van die onder de oppervlakte liggende waarheid om - een of twee wellicht uitgezonderd - op een lang leven te mogen rekenen.

J.N. VAN HALL.

Zedelijkheid en zinnelijkheid.

Brief aan een Gidsredacteur.

Uwe uitnoodiging om een vertelling voor *De Gids* te schrijven, heeft tegelijk mij verblijd en gepijnigd, doordien zij, aangenaam, want vleiend en belangstellend, mij heeft bereikt in een tijd van onzekerheid en hevig kwellend getob. Als een hond, die ronddraait in zijn mand, zoo ongeduldig; of, juister, zenuwachtig gelijk een kip, die niet weet, waar het ei te leggen, verkeert mijn beklagenswaardig auteursbrein in een stadium van uitings-zwangere ongewisheid, doordien, wat lang een weg heeft geleken, slechts een slop uit een doolhof blijkt.

Mijn held zou een soort van Parcifal zijn, of, wilt ge, een jonge Antonius - slechts geen hermiet, maar een mensch in het leven, daar in het kwaad staand - en overwinnend. Doch hoe de kracht, voor deze zege noodig, d.i. de schrikkelijkheid van den strijd, werkelijk te doen gevoelen, zonder het bevochten kwaad, de doorstane verleiding te teekenen in bekoringsmacht? 'k Was tot die teekening besloten; kunstenaar, werkte ik objectief, met de geduldige breedvoerigheid, naar de proporties van het geheel noodig om mijn held te doen zien, in volle benardheid van stout bestaan... Daar las ik de waarschuwing van een wijsgeer, dat diep-doordachte, nieuwe woord, ernstig, als een Mene Tekel, voor elken schrijver met *charge d'âmes*, in *Onze Eeuw* een woord voor eeuwen[1]. ‘Het is verkeerd, het verantwoordelijkheidsgevoel dat den kunstenaar verbiedt de erotische prikkelbaarheid tot zijn doelwit te kiezen,

1) *Onze Eeuw*, Maart 1908, pag. 455.

belachelijk te maken. Hij heeft geen recht om voor den naaste den reeds zoo zwaren strijd tegen de zinnelijkheid nog moeielijker te doen worden.'

Mijnheer de Redacteur, ik heb het uitgesnikt. Of ik berouwvol mij bewust was, gezeten te hebben in het gestoelte der spotters? Ach, die grappenmakerij, die volgens Montesquieu ons vernuft schitteren doet ten koste van ons hart, is mijnen romansschat vreemd, als heel onze hedendaagsche, hartelijke, meer dan vernuftige literatuur. Ook heb ik, in mijn schutterijtijd de roos op het schietterrein, maar verder nooit éénig doelwit gekozen, laat staan *dat der* 'erotische prikkelbaarheid.'

Maar... ja, hoe voort te werken met lust en liefde zònder die koortsige hoop van te slagen, waarvan het zum Tode betriübt zijn de elken kunstenaar bekende terugslag is, even noodzakelijk als een tegenkant aan een voltooide medaille? Doch slágende met mijn Parcifals-strijd, met de beschrijving der verlokkingen, door mijn edelen heros glansrijk te overwinnen, liep ik, liep ik beslist gevaar... er *zijn* nu eenmaal niet-sterke lezers, minder heroïsch dan Parcifal; ontegenzeggelijk liep ik gevaar, een toch al moeilijken strijd nog voor meer dan één te verzwaren.

Mijn scheurkalender heeft me gered. Deze had voor dien ochtend een woord van Spencer: 'Zelfbeheersching, met de door haar geoefende macht, maakt een der volmaaktheden uit van den genialen mensch.' Mijn boek wèg... máár wat een zelf beheersching! Twee schreeuwende scheuren en 't lag vernietigd.

Doch het Parcifals-ideaal bleef haken. Waarom àltijd van erotiek? Er is toch nog andere strijd in het leven! Een idealist kon hij blijven, mijn held: student, een kraan, en dan in den handel, waar zijn reuze-bekwaamheid terstond imponeert, maar hij zelfzucht ziet in den rijkdom, al de weelde die dra hem omringt.... De fantazie, dat vaktoestel van den kunstenaar, deed mij gemakkelijk een opeenvolging ontwerpen van hoofdstukken vol weelde-genot en comfort. Maar ach, Mijnheer de Redacteur, *toen* heb ik aan mijzelven ervaren, *hoe* zwaar de strijd is tegen de aanbiddelijkheid van het Gouden Kalf. Het was de derde maand van het jaar, de maand der liggende rekeningen, van die vervloekte duivelsdingen, die, als de wijn, zwaarder worden van 't lange liggen. En u weet, het geld bij een Hollandsch schrijver.... Ach, aan den lijve heb ik ge-

voeld: ik hàd geen recht, voor véle naasten dezen zóó zwaren strijd te verzwaren!

Maar, ik dwaas! waaròm dat geld! Wáárom een strijd tegen lágere machten?.... Ik was immers óók diep getroffen door des grijzen wijsgeers krachtig-gebarende verwerping van Ellen Key's echtscheidingspleidooi en door zijn snedig beroep op den - zelf indertijd echt echtgescheiden - Charles Dickens? Even speelde er door mijn vakmensch-fantazie een verhaal van een held als Dickens; een Sokrates en Dickens bijeen, strijdend tegen het verlangen om Xantippe weg te sturen. Doch een van mijn goede vrienden heeft, na jarenlange aanvechting, ter wille van de kinderen den droom van huiselijk geluk overwonnen en zich tot berusting weten te dwingen. Der fijngevoeligheid van een kunstenaar, der behoefte aan vernuft van een denker het verlangen te doen doorleven naar vrijwording uit het getreiter eener domme kwelduivelin, stond het niet gelijk met een poging om twijfel in mijn vriend te wekken aan de billijkheid der pas bevochten zege?

Niet in mineur zou ik schrijven. Cor Cordium! Strijd moest er zijn, opdat er van heldhaftigheid bleek, maar zoo min tegen de omstandigheden, dien zondenbok van onzen maar al te fatalistischen tijd, als tegen de lagere passiën. Een strijd over geestelijk goed, hoog leven.... Ik zag het beeld van een predikant, een vrome, die, om zijn kerk te dienen, geleidelijk raakt in de politiek en nu den strijd voert: zal ik er blijven? màg ik? doè ik het om mijn kerk? Doch de Verbeelding schudde van neen. Zij wist terstond mij de namen te noemen van naasten, in *dezen* strijd al bezwéken; sprak van ‘een strijd als een influenza’, en weigerde ‘zoo een roman à clef’.

Dus geen dominee, of, zoo toch een - ‘d'appel uwer oogen’, wist de dichter van *Palamedes* al - dan strijdend een nog zuiverder geestelijken strijd. Een predikant dàn.... als deze wijsgeer, ijverend tegen hen, die de erotische prikkelbaarheid belachelijk maken. Zóó was toch mijn ‘doelwit’ rein! Met de gezwindheid der renboden in kindersprookjes, vloog mijn Fantazie er op uit. Maar helaas, slapgewiekt kwam de arme thuis. Hoe de edelaardigheid, de rechtvaardigheid, de noodzakelijkheid van den strijd diens braven en wijzen te doen beseffen, zonder de smart, het gevaar èn *de macht* te doen gevoelen, van de zonde die hij bekampt? En hoe

mij hieraan te wagen, zonder gevaar te loopen, goedwillenden maar prikkelbaren naasten het angstzweet op het voorhoofd te brengen?

U ziet, Mijnheer de Redacteur, wáár ik mijn Parcifal doe opereeren, het danaïden-vat van strijd, dat het leven heet, staat er wijd-gapend in de buurt. Dies durf ik geen roman meer aan. Liever ga ik in de kritiek. Die wordt tegenwoordig veel gevraagd. Nog dezer dagen heb ik een jonkman van mijnen leeftijd en die niet heel veel meer gepresteerd heeft dan ik, den heer Maurits Uijldert, in het tijdschrift *De Beweging* met het grootste gemak zien uitmeten, als ware hij de Bezáleël van de ark onzer letterkunde, hoever de voorhof reikt, en waar het heilige begint - wat daar nog achter ligt bleef ongenoemd. Dus kritizeer ik gaarne romans. Prijzend of lakend, al na venant. Maar zend er mij geen van prikkelbaarheid, want anders benne de druiven zuur.

De Uwe, Jakobus Boekenworm Jr.
Voor eensluidend afschrift
J.D.M.

Aanteekeningen en opmerkingen.

Favart's ‘Les trois Sultanes’.

- Hoe groote dichters doen bij hevige smarten en groote teleurstellingen, herinnerde ik onlangs met een aanhaling uit De Musset. Hoe kleinere dichters in die gevallen doen kunnen, zonder in de fout van den schrijver van *Het beloofde land* te vervallen, heeft in 1761 de Fransche blijspeldichter Favart getoond, wiens comédie *Les trois Sultanes* onlangs op nieuw te Parijs in het Théâtre français werd opgevoerd.

Favart, een achttiende-eeuwsche Stijn Streuvels, in zoover hij aanvankelijk de letterkunde tegelijk met de pasteibakkerskunst beoefende, schreef verscheidene ‘pièces à vaudevilles’, zooals die stukken met liedjes en coupletten op oude en nieuwe wijzen heetten welke in zijn tijd in de Opéra Comique vertoond werden, stukken die bijzonder in den smaak vielen en waarvan *La Chercheuse d'esprit* (1741) als een meesterstuk in zijn soort geroemd wordt. Maar buitendien was hij de gelukkige echtgenoot van Justine Duronceray, die als zangeres, comédienne en danseres aan de Opéra comique, waarvan Favart directeur was, triomfen vierde. Madame Favart had nog andere verdiensten: in de geschiedenis van het costuum op het tooneel komt haar naam voor als hervormster. Zij toch was de eerste die breken dorst met de onzinnige conventie, welke in de ‘paysanneries’ de boerinnetjes liet optreden in hoepelrokken, met diamanten in het haar en handschoenen tot aan den elboog. Mme Favart vertoonde zich in een katoenen japon, met klompen aan en bloote armen. Het voorbeeld door haar gegeven van een kleeding die bij de voortestellen persoon paste, werd door Mlle

Clairon aan de Comédie française, door Mme Saint-Hubert aan de Opéra gevolgd.

De directeur-blijspeldichter en zijn begaafde, geestige vrouw vormden een gelukkig paar, totdat Maurits van Saksen, den schouwburgbezoekers bekend uit *Adrienne Lecouvreur*, zijn oog liet vallen op de bekoorlijke tooneelspeelster en op haar zijn veroveraarskunst trachtte toe te passen, waarbij hij geen middel, hoe laag ook, ongebruikt liet. De brief is bewaard gebleven, waarin Maurits van Saksen aan de mooie Justine, die dol op haar man was en, als uitzondering op actrices van haar tijd (misschien ook van andere tijden), niets liever wenschtte dan hem trouw te blijven, het volgende schreef: 'Vous n'avez pas voulu faire mon bonheur et le vôtre. Peut-être ferez vous votre malheur et celui de Favart. Je ne le souhaite point, mais je le crains.... Adieu'. En de held van Roucourt en Fontenoy was er de man naar om te doen waarmêe hij dreigde. Hoe dapper de mooie Justine zich ook wist te verdedigen, een 'lettre de cachet', waardoor Favart eenigen tijd achter slot werd geborgen, was spoedig verkregen en de arme Madame Favart moest, wilde zij niet voor goed haar man verliezen, zich ten slotte des Maarschalks liefkoozingen laten welgevallen. Het was de eenige wijze om haar man te redden. Favart kreeg zijn vrijheid en zijn vrouw terug, en een, verder ongestoord, geluk van twee-en-twintig jaar deed hen de doorgestane beproeving vergeten.

Maar de blijspeldichter zou er zijn voordeel mêe doen. Niet om zijn ongeluk te bespotten en zich zelf 'en spectacle' te geven, maar om den vrouwenverleider, Maarschalk Maurits van Saksen, te portretteeren in het costuum van Soliman II, die als een Oostersch potentaat de vrouwen voor zijn wil en zijn gril wil laten bukken, maar dien, terwijl alle andere vrouwen naar zijn gunsten haken, alleen de Française Roxelane weet te weerstaan en naar haar hand te zetten.

Les trois sultanes behoort tot die luchtige Fransche blijspelen der 17de en 18de eeuw, die Jules Lemaître deden zeggen: 'Nous sommes de grands niais d'écrire encore. Toutes les choses jolies ou belles ont été écrites voilà longtemps'.

Het is allervermakelijkst hoe 'ce petit nez retroussé', die Roxelane heet, den Meester van het serail, Soliman le Magnifique de les leest en hem aan het verstand tracht te brengen dat hij het recht niet heeft, de vrouwen te tiranniseeren.

Traitez vos esclaves en dames,
Soyez galant avec toutes les femmes,
Tendre avec une seule; et si vous méritez
Qu'on ait pour vous quelques bontés,
On vous en instruira. J'ai dit, je me retire:
C'est à vous de vous mieux conduire;
Voilà ma première leçon;
Profitez; nous verrons si vous valez la peine
Qu'on vous en donne une autre...

En als Soliman haar vermaant, dat zij schijnt te vergeten wie hij is en wie zij zelf is:

Qui vous êtes, et qui je suis?
Vous êtes Grand-Seigneur, et moi je suis jolie;
On peut aller de pair....

Maar duidelijker dan ergens elders raakt de les, over Soliman heen, den roemruchtigen veldheer Maurits van Saksen, wanneer Roxelane den sultan toevoegt:

..En vérité, mon aimable sultan,
Vous avez la tête tournée,
De ces misères-là je suis fort étonnée:
Où donc est le grand Soliman,
Qui fait trembler l'Europe, et l'Afrique, et l'Asie?
Une petite fantaisie
Trouble l'esprit d'un monarque ottoman.
A quoi s'occupe ici le plus brave des princes?
L'arabe révolté menace tes provinces;
Cours le punir....

Het eind is, dat Soliman Roxelane trouwt en de polygamie afschaft, terwijl Osmin, de chef der Eunuchen, jammert:

Me voilà cassé.
Ah! qui jamais aurait pu dire
Que ce petit nez retroussé
Changerait les lois d'un empire?

Zoo wist Favart de herinneringen aan zijn leed om te zetten in een blijspel, dat nog na anderhalve eeuw, ook wie niets weten van het drama dat er aan voorafging, bekoort en vermaakt.

Aardig is het nog op te merken, hoe in *Les trois Sultanes* de zorg voor de lokale kleur, zich o.a. uitend in de keus der kostuums, die in Constantinopel uit Turksche stoffen vervaardigd waren[1)], zich ook uitstrekte tot de accessoires. Zoo leest men voor het tweede bedrijf in een aanwijzing van hetgeen er op een door een slaaf binnen gebracht tafeltje geplaatst wordt o.a.: '*un troisième* [esclave] *y place une soucoupe d'or garnie de pierreries*, *avec deux tasses de porcelaine et une cuiller faite avec le bec d'un oiseau des Indes très-rare*, *lequel bec est plus rouge que le corail et de très grand prix*...' De Meiningers, in hun tijd, zouden het Favart niet verbeterd hebben.

v.H.

1) Ad. Jullien. Histoire du Costume au théâtre p. 159.

Parlementaire kroniek.

27 Maart 1908.

Indien men nog mocht twijfelen, of sinds den val van het ministerie-De Meester het staatkundig leven in Nederland in een tijdperk van overgang is geraakt, zullen de eerste parlementaire gebeurtenissen, waarmee het kabinet-Heemskerk is ingeleid, dien twijfel hebben weggenomen. De regeeringsverklaring, waarbij op den 10^{den} Maart de nieuwe Premier zich en zijn ambtgenooten aan de Kamer voorstelde, kon door ieder zaken-kabinet zijn afgelegd en ware het niet, dat de nieuwe minister van binnenlandsche zaken verzekerde, dat hij wilde regeeren 'overeenkomstig de beginselen, levende in de partijen der rechterzijde', men zou er zich kwalijk kunnen indenken, dat d e z e rede was ontworpen door de naaste volgelingen van Dr. Kuyper. Soberheid en bezadigdheid kenmerkte dit discours d'entrée; de zucht om met de meerderheid, waarover de linkerzijde nog altijd beschikt, in vrede te leven en met haar wetsontwerpen tot afdoening te brengen, waarvan de behandeling al veel te lang was uitgesteld, bleek duidelijk. Wat als nieuw werd aangekondigd, behoefde stellig niet op tegenstand bij de vrijzinnigen te stuiten. Het subsidieeren van het bijzonder middelbaar onderwijs vindt ook daar sympathie; bestrijding van openbare onzedelijkheid kan, mits binnen zekere grenzen, ook op hun steun rekenen; verruiming van het belastinggebied der gemeenten is volgens hen een reeds lang verwaarloosde dringende noodzakelijkheid; en ook betere regeling van de arbeidsinspectie zal bij hen een gewillig oor vinden.

Het werd dan ook door de sprekers van links, die zich in het politieke debat begaven, de heeren Borgesius, Tydeman en Drucker, ja zelfs door den heer Schaper, die zijn afwezigen partijgenoot Troelstra verving, erkend, dat samenwerking op het neutrale terrein

mogelijk zou blijken. En op de irenische ministeriëele rede volgde van links een welwillende ontvangst.

Wat echter den politieken toestand typeert, is minder hetgeen de regeeringsverklaring als aanstaande wetsvoorstellen noemde dan wat daarin ten doode was opgeschreven. Het is met de grondwetsherziening en de kiesrechthervorming voorloopig gedaan. De belastinghervorming van den vorigen Premier, waarbij de directe belastingen in de herziening het leeuwendeel kregen, zijn eveneens ingetrokken. Moet daaruit worden afgeleid, dat de nieuwe regeering voor haar sociale politiek geen geld noodig heeft, dan blijkt daaruit, dat van haar zeer weinig belangrijks op het gebied der sociale wetgeving is te wachten. Het was de heer Drucker, die de opmerking maakte en van den Premier het bescheid kreeg, dat zijn gevolgtrekkingen onjuist waren, omdat hij vergeten had er op te letten, dat de regeering slechts nadere overweging noodig heeft omtrent versterking der rijksmiddelen ‘in de naaste toekomst’.

Zoo is dus hetgeen het markante uitmaakte van het legislatieve beleid van het kabinet-De Meester verdwenen; de democratie is aan de regeeringstafel op non-activiteit gesteld; de politieke ontwikkeling staat voor eenigen tijd stil.

E pur si muove kan men zeggen, want stilstand is in de politiek van een volk onmogelijk. Hoe nauw merkbaar ook, er is werking in de politieke luchtlagen, Van het oogenblik af dat de Kuyperiaansche antithese het nieuwe kabinet niet tot richtsnoer strekt, en het feitelijk, in vergelijking van zijn voorganger, is een conservatieve regeeriug waarvan verschillende der individueele leden sympathiek zijn ook aan hun politieke tegenstanders, zullen langzaam maar zeker nieuwe verhoudingen opkomen, die de oude partij-indeelingen naar het verledene zullen terugdringen. Reeds nu naderden de heeren Tydeman en Lohman tot dezelfde limiet: samenwerking met het kabinet. De eerste, zijn hulp ook aan deze regeering belovende, deed dit veel koeler jegens haar gestemd dan jegens haar voorgangster; de tweede, die ook het kabinet-De Meester had willen steunen waar hem dit mogelijk was, trad de nieuwe regeering tegemoet eveneens als hulp, maar met veel grooter warmte dan waarmee hij ooit zich had kunnen geven aan het kabinet van 1905.

Zoo verliep het politieke debat, waardoor de ‘troonrede’ van den heer Heemskerk werd gevolgd, voor de regeering niet onwelwillend en voor de Kamer zonder groote emotie. Het scheen dat zij haar krachten had willen sparen, wel wetende dat die spoedig tot hoogste spanning zouden worden opgevoerd.

Want - op het oogenblik dat het ministerie-Heemskerk voor het eerst in de Kamer verscheen, was het reeds bekend - het nieuwe kabinet was op één punt niet neutraal en niet verdraagzaam. Onmiddellijk bij zijn optreden nam het het vraagstuk ter hand, dat het vorige bewind twee ministers van oorlog en ten slotte het leven had gekost, het blijvend gedeelte. Het militaire vraagstuk grijnst voorloopig iedere regeering aan als de mythologische draak, die iedereen verslindt die hem nadert. Wie zal ten slotte de ministeriëele held zijn, die hem doodt en hoeveel slachtoffers zal hij vóor dat tijdstip nog maken? Ook deze regeering heeft zich aan den strijd gewaagd. Zij kan er zeker van zijn, dat die strijd invloed zal hebben op haar levensduur.

Wat de ministers Staal en Van Rappard, onder den tegenstand van nagenoeg alles wat invloed heeft in de militaire wereld, hadden tot stand gebracht, de inperking van het blijvend gedeelte, is door generaal Sabron onmiddellijk na zijn optreden te niet gedaan. Door een wetsontwerp, dat de regeering zelf als ‘noodwet’ betitelde, werd haar de bevoegdheid gegeven 2200 man op te roepen om van 27 Maart tot 25 Juli het blijvend gedeelte op voldoende sterkte te brengen. Wie zich vrijwillig aanmeldde, zou een premie van *f* 120 verdienen, maar de minister van oorlog bleef gerechtigd, mocht dit financiëele lokaas niet het voldoend getal van 2200 man brengen, de manschappen *zonder* de premie in te lijven. Het was dus voor een ieder geraden vrijwilliger te zijn, want de regeering zeide als Erlkönig:

> Und bist du nicht willig
> So brauch' ich Gewalt.

Was het krachtens ‘de beginselen levende in de partijen der rechterzijde’, dat de regeering op deze wijze een stap terug deed naar het huurleger; dat zij dengenen, die niets te verliezen hebbende, zich vrijwillig aanmeldden, eenige zilverlingen toewierp, terwijl juist hij die zijn studie, zaken of werkkring niet kon verlaten en dus tot het laatste toe wachtte, de kans liep te worden ingelijfd zonder eenige vergoeding? Waren het die beginselen, die toelieten, dat aan miliciens, wien door het besluit - noem het den misslag - van den minister Van Rappard zooal niet het onaantastbare recht, dan toch de stellige verwachting was gegeven dat zij voor goed van den dienst zouden zijn bevrijd, deze illusie op het onverwachtst werd ontnomen met het nuchtere argument, dat de wetgever tot *alles* bevoegd is? Zoo ja, dan hadden die beginselen, die een recht erkennen, dat

onafhankelijk is van den wil van den tijdelijken machthebber, een snelle metamorfose ondergaan.

Duidelijk zal het nooit worden, waarom de regeering, die - het blijkt uit alles - inderdaad gematigd wenscht op te treden, onmiddellijk na haar optreden dezen kaakslag aan haar voorgangers heeft willen toebrengen; te minder waar in November van 't afgeloopen jaar de heeren Heemskerk en Kolkman den toestand, zij het ook met een afstraffing aan het adres van den minister Van Rappard, voor dit jaar hadden aanvaard. Liet 's lands veiligheid niet toe tot de begrooting voor 1909 te wachten? Was dit wetsontwerp de voorwaarde geweest, waaronder men den heer Sabron tot zitting nemen in het kabinet had kunnen bewegen? Was den heer Heemskerk en zijn vrienden in de dagen, die zij voor de vorming van het ministerie besteedden, plotseling gebleken, dat de mobilisatie van het Nederlandsche leger onmogelijk was, indien het blijvend gedeelte niet illico met 2200 man werd versterkt? Want dàt zal de vurigste voorstander van het wetsontwerp moeten erkennen: de mobilisatie als argument voor een sterk blijvend gedeelte was noch tegen den minister Staal noch tegen generaal Van Rappard in het vuur gebracht.

De aanneming van dit wetsontwerp hing van tweeërlei omstandigheid af: vooreerst hiervan of de geheele linkerzijde in haar verzet eenparig zou blijken te zijn; dan of de rechterzijde in haar geheel, ook dus katholieken als de heeren Arts en Passtoors, de regeering zouden steunen en de militaire lasten met vier en een halve ton zouden willen verhoogen. Het laatste bleek werkelijk het geval; het eerste - verzet van de geheele linkerzijde - niet. De heeren Van Karnebeek en Tydeman werden de redders van generaal Sabron, gelijk de tweede het geweest was van de generaals Staal en Van Rappard. Het standpunt van den heer Van Karnebeek, die van een recht of verwachting der krachtens besluit van 12 Juli 1907 naar hun haardsteden gezonden miliciens niet wilde hooren, was begrijpelijk, dat van zijn Tielschen partijgenoot niet. Voor hem toch bestonden alle bezwaren tegen het ontwerp, die voor de linkerzijde afstemming geboden. Mocht hij dan daartegen laten wegen een vertrouwen in den minister van oorlog, terwijl datzelfde vertrouwen jegens diens beide voorgangers hem den tegenovergestelden weg had doen bewandelen?

In een buitengewoon scherpe, maar correcte rede heeft de heer Marchant den heer Tydeman de zwakte van zijn standpunt doen gevoelen en het antwoord van den Tielschen afgevaardige, wien de heer Patijn een reddingsmedaille had toegedacht voor het op

de been houden van ministers van oorlog, was van dien aard, dat men daaruit kon opmaken, dat hij zelf van het zwakke zijner positie het besef had. Wel verweet hij zijn collega uit Deventer, dat deze slechts slooperswerk kon verrichten, maar met dit verwijt werd zijn eigen goedkeurend votum niet gerechtvaardigd. Tegenover de felle aanvallen van de heeren Thomson, Patijn, Marchant en Ter Laan was de minister Sabron zwak. De ‘dekking’ en ‘voorbereiding’ der mobilisatie eischten onverwijlde versterking van het blijvend gedeelte. Alsof alles in orde was, zoo de 2200 man dat blijvend gedeelte kwamen versterken, riep de heer Thomson, die den moed had de feilen te toonen, die aan onze militaire organisatie nog altijd kleven. Alsof - gesteld de minister had gelijk - niet voldoende in het gevaar was voorzien, indien men de miliciens met klein verlof zond, aldus de heer Patijn, die dit denkbeeld als middel ter verzoening aan de hand deed en met een beroep op de oorlogen van de laatste halve eeuw uitnemend verdedigde.

Het mocht niet baten; de neuzen waren geteld; de regeering wist, dat een deel der oud-liberalen de eensgezinde rechterzijde zou versterken. Een geluk was het daarbij voor haar, dat het aantal vrijwilligers, dat zich, belust op de premie, had aangemeld, de 2200 verre overschreed, zoodat de heer Heemskerk kon verklaren, dat artikel 4 van het ontwerp, waarin de dwang-bepaling stond - in cauda venenum! - werd ingetrokken. Voor den nazaat toont het Staatsblad dus een onschuldig wetje.

De minister van oorlog heeft in comité-generaal de gelegenheid gehad het dringend noodzakelijke van het ontwerp nader te betoogen. Of hetgeen zij daar gehoord hebben nog het viertal oudliberalen de zijde der regeering heeft doen kiezen, is niet uittemaken, een feit is het, dat de heeren Blooker, Hennequin en Van Styrum, met den voorzitter der Kamer, de militaire specialiteiten van hun partij volgden, en de regeering den triomf bezorgden. Met 54 tegen 41 stemmen werd het ontwerp aangenomen. Het pijnlijkst moet dit geheele debat geweest zijn voor den minister van marine, die het wetsontwerp mede had onderteekend en blijkens de toelichting zich er geheel mee vereenigde, niettegenstaande hij zitting was gaan nemen in het ministerie-De Meester op een oogenblik, waarop de vraag van het blijvend gedeelte een brandende kwestie was. De Premier trachtte dit met de hem eigen luchtige vroolijkheid goed te praten. De heer Wentholt zelf achtte het beter te zwijgen. En voor het Nederlandsche volk staat na deze discussie de beteekenis van het

optreden van dezen minister in dit kabinet in politiek-zedelijken zin vast.

Is nu het werk van generaal Staal daarmede voorgoed vernietigd? Zij die dit meenen, bedriegen zich. Vernietigd, ja, voor een wijle, maar ook deze regeering heeft, door het militaire vraagstuk aanteraken, den strijd met den draak aangebonden en dat is een strijd op leven en dood. Staken kan men dien niet. Men moet den tegenstander vernietigen of zelf ondergaan. Zal het ministerie-Heemskerk zegevieren?

Door dit wetsontwerp heeft de nieuwe regeering reeds het merk van conservatisme op het voorhoofd; het was haar lot geholpen te worden door het meest behoudende deel der linkerzijde. De heer Marchant had wel gelijk: er is nog allijd in ons Parlement een meerderheid te vinden voor verzwaring van militaire lasten. *Quousque tandem*?

De Kamer heeft overigens van de kennismaking met de nieuwe regeering aangename herinneringen. De heer Talma verdedigde het ontwerp omtrent de botervervalsching op even onderhoudende als scherpzinnige wijze. De minister Bevers debatteerde vaardig over den nieuwen waterweg en de heer Van Swinderen deed door zijn keurige verdediging van het handelstractaat met Amerika de Kamer bijna het verdriet vergeten der zeven magere jaren, die zij uit het oogpunt van parlementaire welsprekendheid ten aanzien der buitenlandsche zaken had doorleefd.

Buitenlandsch overzicht.

De maand van het loos alarm. - Duitsche liberalen. - Congo.

De maand Maart heeft ons aanhoudend opgebeld voor heel erge nieuwtjes waar niets ergs op is gevolgd.

Japansch ultimatum aan China; al weer half vergeten.

Combes die Clemenceau zal doen springen; maar Clemenceau zit nog.

Een harde bel van de *Times* over Keizer Wilhelm's brief aan Lord Tweedmouth; maar er wilde geen echt schandaal van komen.

Staking van de journalisten op de perstribune van den Duitschen Rijksdag; maar zij werken al weer.

En nu, tot besluit, 's Keizers opzienbarende weigering van den heer Hill, den eenen dag uit Washington verzekerd, den anderen dag uit Berlijn geloochend.

Wat een standjes! wat rijke stof voor koffiehuisgesprekken!

Maartsche buien?

En toch, de meeste van die zaken vol beteekenis (van het nog onverklaarde Hill-incident dan gezwegen).

Japan heeft feitelijk tegenover China bakzeil gehaald. Op de aangehouden Tatsoe-Maroe is de Japansche vlag weer geheschen en door Chineesche oorlogsschepen met saluutschoten begroet, en Japan veroorloofde zich daarop, victorie te kraaien. Maar de wapens zijn door China behouden en Japan heeft zich moeten verbinden aan den wapensmokkelhandel naar Zuid-China een einde te maken. Een excuus dus voor het neerhalen der vlag, maar in hoofdzaak

een succes voor China; een groote zedelijke overwinning: het heeft voor de eerste maal den eisch eener ‘groote mogendheid’ niet ingewilligd. De grootere, die zich bewust wordt van zijn meerderheid over den groote! En, als bezegeling van het succes, het bezoek der Amerikaansche vloot aan zijn havens. China is in de afgeloopen maand een paar strepen vooruit gekomen.

Wat Japan met een Chineeschen oorlog had moeten aanvangen? Het heeft de handen nog zoo vol: Korea, Formosa, de financieele ontreddering... Het kan tevreden zijn dat het geen gevolg heeft hoeven te geven aan zijn luide dreigementen. En de naam van het Haagsche Hof is weer eens genoemd, en in een geschil van zeer wezenlijk dreigend karakter. China heeft zich ook die eer weten te geven. Dat veelbespotte Haagsche Hof - het vertegenwoordigt toch maar een idee die aan kracht wint, stadig aan. Men belache niet te veel de kleinheid der zaken, die de wereld er vóór brengt; gewichtiger dan de uitspraak is de prevenieerende invloed. Er zijn zaken die niet voor het Hof hoeven te komen, juist omdat het er is.

Combes tegen Clemenceau; maar Combes heeft het niet op haren en snaren durven zetten. Uitstel van executie?

Clemenceau is het persoonlijk gezag; Combes de macht van het zich te hoop voegend oneindig kleine. Zal de *vis inertiae*, die in de Fransche naam- en beroepsdemocratie zulk een groote rol speelt, niet overwinnen? Democratische maatregelen; welzeker! op programma's. Zij doen er te mooi, om ze er af te nemen en in de werkelijkheid over te doen gaan. Wat er, in het onheilige der onheiligen, door het volk van kleine renteniers dat de Franschen, ook de ‘radicaal-socialisten’, zijn, tegen de inkomstenbelasting zal gemopperd worden! Natuurlijk dat, als Clemenceau vallen zal, het zal zijn op voorgeven van een afwijking naar rechts, en naar aanleiding van een incident dat toelaat aan de manoeuvre een schijn van democratische verontwaardiging te geven; dit zal geheel in den stijl zijn. Van de inkomstenbelasting zal men dan voorloopig niet meer hooren.

Clemenceau heeft in zijn jongste redevoeringen getracht, zich tot het Fransche volk onmiddellijk te wenden met voorbijgang van de partijen. Maar de echo is zwak geweest; te zwak voor hoopvolle voorspellingen. Het is wel niet te denken dat hij 1909

halen zal. Wat jammer blijft; in de Fransche politiek heeft in jaren geen zoo volle toon als de zijne geklonken.

De brief aan Lord Tweedmouth. Het Engelsche publiek krijgt voor zijn houding *une bonne note*. Het zou al te mal zijn geweest, op dit onnoemlijk kleine roode lapje met stierendolheid in te rennen. De *Times* heeft dagen gekend, dat het van zijn alarm slaan meer genoegen beleefde.

Of de Keizer verstandig doet, aan Engelsche lords *in office* ongegêneerde brieven te schrijven, is een andere zaak. Een eerste lord der Admiraliteit is in zake de meerderheid der Engelsche marine boven de Duitsche zoo goedlachsch als een kerkpilaar. Duitschland ga zijn weg, en zegge over dien weg bij monde van Bülow wat het meent pas te geven dat Europa hoore. De Keizer spreke ook vrij uit - met zijns gelijken. Die buiten zijn kring treedt, wordt misverstaan.

Maar het is de eerste maal niet, en het effect neemt gelukkig af in omgekeerde reden tot de frequentie.

In Engeland gebeuren deze maand ernstiger dingen dan het Tweedmouth-incident. ‘The Duke’ van het tooneel, en Campbell-Bannerman op sterven.

Met den hertog van Devonshire verdwijnt een type; in ‘C.-B.’ zieltoogt de mogelijkheid eener liberale regeering.

De hertog was de incarnatie der oude Whigs, die in en door hem een machtigen remmenden invloed in de Engelsche politiek behielden. Te zwak geworden om zelf regeering te zijn, waren zij nog sterk genoeg om de meerderheid te verplaatsen. Gladstone en Chamberlain hebben het ondervonden; de een met zijn Home Rule, de ander met zijn Tariff Reform.

Elke groote hervorming die den hertog en zijn invloedrijken aanhang tegen zich had, heeft het moeten afleggen. Wie deze eigenaardige erfenis kan aanvaarden is niet zoo dadelijk te zeggen; de slinkende maar taaie en oer-Engelsche partij die hem placht te volgen verliest in dezen onverzettelijken leider een groote kracht. De hertog van Devonshire wist precies hoever zijn invloed reikte. Hij sprong nooit verder dan zijn stok lang was, maar die stok was van ijzerhout en bracht hem veilig over. Wie of het hem

na zal doen? Lord Rosebery is veel te excentriek; mist de eigenaardige beperktheid van geestesgaven, maar ook de vastheid van wil en karakter die den hertog onderscheidden en hem in staat stelden de niet gemakkelijke rol van middenman vol te houden. Zijn heengaan laat een voelbare leegte achter.

En mocht die andere man moeten heengaan, die de huidige regeeringsmeerderheid bijeenhield, dan staan er niet onwaarschijnlijk groote veranderingen te wachten. De splitsing der liberale partij in twee helften van ongelijke grootte en verschillende bedoeling zal wel noodzakelijk moeten volgen. De eenige man die met voeg premier kan worden is Asquith, maar Asquith premier beduidt rebellie van den linkervleugel der partij. De reusachtige meerderheid der laatste verkiezingen is machteloos gebleken tot eenige actie in het groot; zij was te talrijk om positief te zijn. Zij zakt zienderoogen in; het resultaat der aanvullingsverkiezingen, toont het al duidelijker en duidelijker. Het bier en de kerk zullen het ministerie ten val brengen en Balfour te paard helpen, die vermoedelijk evenveel teleurstellingen zal ondervinden als 'C.-B.' De ontbinding der groote partijen is zelfs in Engeland niet meer tegen te houden. 'The pendulum' werkt nog, maar de veer wordt slapper.

Aan de Duitsche journalisten, wil het mij voorkomen, heeft de wereld wat veel eer bewezen. De wereld*pers* ten minste; maar de pers is partij.

Het lompe scheldwoord van den heer Gröber, de laksheid van graaf Stolberg die laat passeeren, worden door niemand verdedigd. Maar het hoongelach van journalisten op de perstribune over woorden, welke ook, van een beneden gezeten lid, schijnt mij tegen den goeden toon in het parlementsgebouw geen minder vergrijp. De journalist ridiculiseere als hij lust heeft, maar zijn werktuig is de pen. Van zijn lichaamsdeelen hebben alleen de ooren, de oogen en de rechterhand in de zittingszaal eene functie. Het gebruik van het strottenhoofd is niet vereischt.

Indien de Duitsche pers medewerken wil om aan het veelszins begaafde groote volk dat zij dient betere manieren te leeren, zal zij alleen gezag krijgen als zij begint met zichzelve.

Het Duitsche liberalisme heeft in de afgeloopen maand een nieuw en ergerlijk bewijs van zwakheid gegeven. Op het eerste dreigement, dat Bülow het weer met het centrum zal aanleggen, heeft het de principieele oppositie tegen de Rijkspolenwet (want dat is de Rijkstaalwet) laten varen en zich met onwezenlijke concessiën tevreden gesteld.

Wat is het nog een schrikbeeld in Duitschland, te staan waar de regeering niet staat! te worden gezien naast de 'reichsfeindliche' partijen! Is het Rijk nog niet dermate bevestigd, dat men het verwijt dragen kan? Zal men het sterker maken door toe te laten dat binnen zijn grenzen de elementairste menschenrechten worden miskend? Wat zouden die voerders van den knoet wel zeggen, wanneer aan Duitschers in Amerika, in Engeland, in Nederland verboden werd in het openbaar gebruik te maken van de Duitsche taal? Hoe scherper verbod van openbaar, zoo meer bevordering van privaat gebruik. Gaat de regeering in deze richting nog verder, dan *moet* het oogenblik aanbreken waarop de vrijzinnigen geen keus meer hebben dan òf zich onherstelbaar te blameeren in de schatting van alle waarachtige vrijzinnigheid, òf in die der regeering. Zij behooren, in het tegenwoordig stadium van ontwikkeling der Duitsche en Pruisische aangelegenheden, in de oppositie tehuis en en nergens elders. De numerieke sterkte alleen der Duitsche sociaal-democratie houdt hen daar nog buiten; zij vreezen dat zij, het bij Bülow verkervende, onmiddellijk onder de roode plak zouden komen. Of zij daarmede de innerlijke kracht der roode protestpartij niet overschatten? Zij zullen die kracht juist ondermijnen, wanneer zij aan de niet geringe ontevredenheid in Duitsche intellectueele kringen gelegenheid geven zich anders te uiten dan door te stemmen op den rooden candidaat. Het is een kwestie van zedelijken moed: zich te durven spenen aan regeeringsgunsten; meer eerbied te hebben voor eigen, dan voor verleende waarde.

Het moet een zaak van tijd zijn; er is niet aan te wanhopen. De Duitschers worden welvarend, en welvaart geeft zelfgevoel. De tijd zal aanbreken dat een intellectueel die weet dat hij iets beteekent het zich zal getroosten desnoods dan maar geen 'Geheimrat' te worden, een industrieel die millioenen omzet de borst hoog zal weten te houden ook al prijkt er geen ordeteeken op. Wat geven de Duitsche zeden een reactionnaire regeering nu nog

gemakkelijk werk; maar wat zal er in dit land nog ontzettend veel veranderen! Een economische omwenteling als in Duitschland heeft plaats gegrepen, zal gevolgen hebben die de oppervlakkige beschouwer nu nog niet vermoedt.

De commissie van XVII uit de Belgische Kamer heeft zich met aanzienlijke meerderheid voor de overneming van den Congo verklaard en de koloniale grondwet aangenomen. De liberaal Hymans na de verklaring, dat hij, hoewel niet voldaan, een afwijzing voor België niet verantwoorden kan.

Het heeft een voeten in de aarde gehad! Zelden is een geschenk met zooveel restricties aangeboden en zoo aarzelend aanvaard.

Aan den naam Congo zal de herinnering verbonden blijven aan Leopold's onmiskenbare, niet in allen deele sympathieke originaliteit. Hij staat boven en tegelijk beneden zijn volk. Maar de onloffelijke bizonderheden van het geval zijn voorbijgaande, en het geschenk is blijvend. Zonder Leopold zou België geen kolonie hebben, en daarmede een voor het land heilzamen prikkel tot nationale krachtsoefening missen. België kan wat de som van materieele en intellectueele hulpmiddelen betreft waarover het beschikt, best een kolonie velen, en alles wat bijdragen kan om nationaal-Belgische aspiratiën te versterken, moet aan het binnen zoo enge grenzen samengepakte, aan neerdrukkende invloeden rijkelijk blootgestelde volk welkom wezen. Er is zooveel kleins in het land en zijn verdeeldheden, en de krachten te verfrisschen in nieuw werk wordt zoo weinig volken geboden! België trachtte het te doen op allerlei gebied en vaak met verwonderlijk goeden uitslag, maar voor rekening van derden. Thans zal het, heel in de verte en voor heel verre toekomst, mogen werken onder eigen vlag. Dergelijke kansen slaat men niet af als men levenskracht heeft, zelfs al ware er, aan het begin, met nog meer voorbijgaande zonderlingheid te pacteeren dan thans het geval is geweest.

C.

Bibliographie.

Dr. A. Matschosz, Die Kriegsgefahr von 1867; die Luxemburger Frage. - Breslau, G. Kreuschmer, 1908.

Een vrij bonte en ongelijkwaardige, maar door zijn uitgebreidheid nuttige verzameling gegevens tot de kennis van het Luxemburgsche vraagstuk van 1867, uit Fransche, Duitsche, Luxemburgsche, Nederlandsche boeken, mémoires, couranten, publicaties van officieele stukken, saamgelezen. Het artikel van Mr. W.H. de Beaufort, in *de Gids* van 1895 (III, 504), met zijn aanhaling uit papieren van den minister Van Zuylen, is er niet in vergeten.

Men kan zeggen dat het magazijn zoo kompleet is als het worden kan, eer de diplomatieke archieven voor genoemde periode geheel zullen worden ontsloten.

Of die echter veel nieuws brengen zullen? Het verloop der feiten staat wel reeds in hoofdzaak vast; de moeilijkheid zal echter steeds blijven, tot de bedoelingen, met name die van Bismarck, door te dringen

Men heeft van die bedoelingen de meest uiteenloopende voorstellingen gegeven. Mr. de Beaufort (aangehaald artikel, blz. 525), acht ‘veel grond voor het vermoeden’ aanwezig, ‘dat Bismarck in 1867 den oorlog met Frankrijk, wellicht ook met Nederland, wenschte.’ Zelf ontkent hij dit in zijn ‘Gedanken und Erinnerungen’ ten eenenmale, op gronden die voor menigeen, ik moet bekennen ook voor mij, veel aannemelijks hebben. Met de mogelijkheid en zelfs waarschijnlijkheid van een oorlog met Frankrijk hield hij ten volle rekening, maar in 1867, vóór de vereeniging der Zuidduitsche belangen met die van den Noordduitschen bond nog eenigermate bevestigd was en vruchten had gedragen in de hervorming van het militair systeem der Zuidduitsche Staten, kon hem die niet welkom zijn. Frankrijk, als het dan aanvallen zou, moest gelokt worden tot een aanval onder omstanstandigheden, die het karakter van bedreiging der veiligheid van geheel Duitschland onmiskenbaar zouden doen schijnen. Een oorlog in 1867 op grond van het Luxemburgsche incident zou voor de Zuidduitschers vermoedelijk die beteekenis nog niet hebben gehad.

Voor een man, minder groot in het beheerschen van zichzelf en de omstandigheden dan Bismarck, zou het aanvaarden van den oorlog, reeds in 1867, overigens een ware uitkomst geweest zijn. Hij had, om over Oostenrijk te kunnen triumfeeren, den fantast Napoleon moeten misleiden op een wijze, die geen groote mogendheid zich kan

laten welgevallen zonder aan zichzelf te moeten twijfelen. Hij had boven alles moeten vermijden, dat Pruisen tegenover Oostenrijk en Frankrijk tegelijk kwam te staan. Dit was hem alleen gelukt door zich tegenover Frankrijk in een positie te stellen van zoodanige dubbelzinnigheid, dat zij ieder ander dan Bismarck volkomen zou hebben geëcraseerd. De overgang van de omzichtigheid, die een nog niet met Oostenrijk afgerekend hebbend Pruisen tegenover Napoleon had in acht te nemen, tot de zelfbewustheid, waarmede de geconstitueerde Noordduitsche Bond, staatkundig orgaan eener tot krachtig leven opgewekte groote natie, zich als volkomen gelijke nevens de leidende mogendheid van het vasteland moest plaatsen, is door Bismarck volbracht met een zekerheid en zelfbeheersching, aan welke geen onbevangen beoordeelaar zijn bewondering zal onthouden. Hij mocht noch te kort schieten in respect voor de door hemzelf ingeroepen en met trots en hoogmoed geinoculeerde vertegenwoordiging van het Duitsche volk, noch mocht hij de kans loopen dat een wel onvermijdelijk geachte maar niet licht getelde oorlog hem werd opgelegd op een oogenblik dat niet dat zijner weloverwogen keus was. Uit de dubbelzinnigheid tegenover Frankrijk heeft hij zich, op brutale maar meesterlijk volgehouden wijze, gered door een tijdelijke dubbelzinnigheid tegenover Nederland. Koning Willem III en zijn minister Van Zuylen hebben er voor moeten boeten dat een groote der aarde een anderen groote om den tuin geleid had. Indien Napoleon den moed der wanhoop had gevat en het Haagsche afzeggen van gegeven woord tot *casus belli* gemaakt, zouden wij de dupe van Bismarck's misleiding hebben kunnen worden. Maar Bismarck had Napoleon gewogen, en wist dat hij, met zijn ontredderd leger en zijn op vrede berekend wereldhoofdstadsvertoon, in het expositiejaar 1867 te licht was.

Bedrog is altijd gevaarlijke politiek; kan beproefd worden onder zoo hoogen druk als de omstandigheden van 1866 voor Bismarck opleverden, en tegenover een partij die men, als Bismarck Napoleon, in zijn begeerlijkheid en onvastheid heeft doorzien. Het onderstelt in hem die het pleegt een gevoel van hooge verstandelijke meerderheid. Wreken doet het zich altijd: in het geval van Bismarcken Duitschland in een wantrouwen der naburen, dat langer dan een menschenleeftijd van bedachtzame en vredelievende staatkunde na 1870 nog niet *geheel* heeft kunnen wegnemen. Dit is, van de over het geheel voor Europa naar mij dunkt zegenrijke gebeurtenissen van 1866 en 1870, de schaduwzijde geweest. Of de beste Duitschers er niet iets van voelen, dat Pruisen, dat zoo veel voor Duitschland deed, aan de spreekwoordelijke Pruisische trouweloosheid uit de dagen van den Grooten Keurvorst nog niet geheel ontgroeid was, zelfs toen het zijn krachten eindelijk in dienst stelde van het hooge ideaal der Duitsche eenheid? Erkennen wij, dat de hooge taak was opgelegd aan een in vergelijking tot de omringende groote mogendheden zwakke macht, die heeft moeten woekeren met geringe middelen. Het bedrog, door zulk een uitgeoefend, is groeiverschijnsel. Het te gaan bezingen in een arroganten schreeuwtoon, als Dr. Matschosz doet, is in het Duitschland van 1908 echter een bewijs van achterlijkheid. Men aanvaarde diens magazijn van aanhalingen voor wat het aan nut en gemak biedt, en late den verbindenden tekst aan de vergetelheid, waaraan schrijvers dorperheid dien gewijd heeft, met berusting over.

C.

Een huis vol menschen.
Verhaal uit het Parijsche leven.

Twaalfde hoofdstuk.

I.

Met een dollen kop was Célestin naar beneden gestormd....

Jozette had zich beklaagd; Jozette was tot tweemaal toe in de verlaten Rue Michelet door Lourty aangesproken, had ten slotte de wijk moeten nemen in den winkel van Millot, omdat die griezelige kerel maar àl vlak achter haar aan bleef loopen....

- Daar moest een eind aan worden gemaakt; Jozette moest veilig alleen over straat kunnen gaan, wat drommel was dat!

En onbesuisd-heftig had hij het dorpelijk deur-schelletje op de vierde verdieping aan 't rinkelen gerukt.

Het was madame Lourty die open deed. Zij was alleen thuis. Met een zacht-verwonderde gelatenheid keek zij Célestin aan en vroeg wat hij verlangde.

Célestin stond even bedremmeld.... ja, hij had zoo maar den vagen, woesten wil gehad ‘er een eind aan te maken’.... hij had volstrekt niet overlegd, hoe alles gaan zou, wat hij zeggen moest en wie hij aan zou treffen.

Verward verzocht hij om een oogenblikje onderhoud.

Madame Lourty, met dezelfde zachte verwondering en gelatenheid, knikte dat het goed was; zij ging hem vóór naar de eetkamer, waar zij hem een stoel bij de tafel schoof, zelve een andere nam, en wachtte op wat hij zeggen zou.

Toen Célestin in dat helder-lichte, wat karige en koele vertrek - want er brandde nog geen vuur - tegenover het vrouwtje zat, dat met haar vriendelijk, zorgelijk-bleek gezichtje en haar weemoedige, stille oogen hem zoo open aanzag, toen bewoog er iets onbekend-wonderlijks in zijn hoofd: een plotselinge opklaring, alsof hij een minuut te voren van het gansche leven nog niets verstond en nu, zoo op eens, tot het volledig en juist begrip daarvan geraakte. Hij doorzag het veelkantige van al het klein en ontzaglijk menschelijk gebeuren....

Wat was hij hier toch als een wildeman binnen komen vallen, alleen maar om Jozette van een geringen last te bevrijden, - en geen oogenblik had hij bedacht, dat die last niets was, vergeleken bij de smart, die een andere van hetzelfde hebben moest.

Heel zijn drift was gezakt; met een hulpzoekenden blik keek hij het vrouwtje tegenover hem aan, doch die onafgewende vragende oogen, waarin een onrustige bevreemding nog ging aangroeien, verwarden hem te meer. Hij tuurde omlaag; op de tafel stond een medicijn-fleschje; hij trachtte, zonder te willen, het etiquet te lezen.

't Was of de seconden zwijgens zonder eind waren.

- ‘U is immers de schilder, dien wij iederen dag in den tuin zagen werken?’ vroeg madame Lourty ten laatste, om aan die stilte te ontkomen.

Célestin knikte. En toen, zachtjes, zonder berekening, zoo maar zeggend wat zijn goed hart hem ingaf, begon hij te praten.

- ‘'t Is heel moeilijk.... ik zou u niet graag kwetsen.... dat zou me verdriet doen.... maar misschien kunnen we elkaar juist van dienst zijn.... o! ik zou natuurlijk geen woord tegen u reppen, als ik niet wist, dat monsieur Lourty een zieke was en niet toerekenbaar....’

Madame Lourty, over haar smartelijken schrik heen, voelde een ondragelijke ergernis in zich omhoogkomen.

- ‘U komt voor....?’ vroeg ze, beleedigd, en haar hoofd en oogen maakten een gebaar om de verdieping boven hen aan te duiden. Een licht schaamrood was over haar wangen gevlogen, terwijl tegelijkertijd een glimp van iets smadelijks om haar droeven mond verschaduwde.

En dat verhardde plots Célestin.

- ‘Ja,’ zei hij, ‘ik kom voor....’ dan aarzelde ook hij en hield op; hij wou niet zeggen: Jozette; hij wou niet zeggen: mademoiselle Leroy.... hij wou haar verhouding tot Aristide niet doen uitkomen... ‘Ik kom voor mijn vrienden boven’ zei hij eindelijk.

Hij had nog nooit een onderhoud zoo moeilijk gevonden.

Het bleek gezichtje van madame Lourty was weer stiller treurig geworden, en in haar oogen meende hij plotseling iets van een doorbrekende welwillendheid te bemerken.

En nog eens poogde hij zich te verklaren, zoo maar zonder nadenken zich gevend aan het verdriet, dat hij daar tegenover zich wist.

- Hij zou het maar zeggen.... hij kwam eigenlijk om te klagen.... maar hij was nog zoo onervaren, hij was zoo onbezonnen.... hij had het van te voren niet alles overleid.... hij begreep nu wel dat het voor hèn niet iets ergs was.... zij moesten niet klagen.... maar 't was toch wel goed misschien, dat hij gekomen was.... er moest geen misverstand tusschen hen bestaan.... Madame Lourty moest van hun goeden wil overtuigd zijn.... misschien kon zij dan raad geven, wat hij doen moest, om zijn vriend en.... het meisje uit die kleine onrust te helpen....

- ‘O!’ zei madame Lourty, hoog rood wordende, ‘mijn man staat onder dokters-toezicht, uw vriend behoeft volstrekt niet ongerust te zijn.... als het meisje zelf geen aanleiding geeft.’

- ‘Nee, nee,’ zei Célestin met vuur, ‘dat doet zij niet.... zij is de ingetogenheid in persoon.’

Het vrouwtje had een koele hoofdbuiging van verstaan te hebben, met een in 't beleefde gehouden twijfel daarin, aan de waarheid van wat ze hoorde. Dan werd haar gezichtje van een strakke ondoorgrondelijkheid.

- ‘Ik begrijp de onrust van uw vriend,’ zei ze; ‘dat is onvermijdelijk, wanneer men zich in verhoudingen begeeft zooals hij.’ Zij keek terzijde.

Nu was het Célestin, wien het bloed naar de wangen schoot. Hij stond bruusk op, deed zenuwachtig met zijn baret.

- ‘Ik heb u onze bezwaren overgebracht,’ zei hij als een besluit van zijn bezoek.

Een oogenblik was zij overrompeld door zijn plotselinge weggaan; zij zocht iets te zeggen, vond niets.

Célestin mompelde vaag een algemeenheid van: het beste met den zieke. Er lag een pijnlijke spijt over zijn gezicht, toen hij groette en heenging.

Het vrouwtje, wat onbeholpen, liet hem uit; ze had nog graag iets willen doen of zeggen, om het onderhoud wat minder kortaf te doen eindigen....

Als Célestin weg was, kwam er door haar wrangheid en ongelukkig-voelen een groote verwondering opleven.

Zij had, zoo vaak zij daar diep in den tuin die twee jongens aan het werk zag, zich altijd vermaakt of geërgerd over dien eenen, dien aanstellerigen druktemaker met zijn fluweelen ‘artiesten’-muts.... en dat bleek nu zoo'n goeie jongen te zijn.

- ‘Een gevóelige jongen....’ dacht ze nog eens. Ze overwoog haar laatste woorden.... ze wist niet precies meer wat ze gezegd had... 't was scherp geweest.... ze had zelf den klank van haar stem opgemerkt, toen ze het zei.... Weer schrijnde haar even het bedroefde gezicht, waarmee hij bij haar weg was gegaan.

- 't Was toch wel goed, dat hij eens zooiets gehoord had van een fatsoenlijke vrouw.... wie weet kon het hem nog niet van nut zijn....

Toen begreep zij opeens niet, hoe een vreemde jongen, voor wien zij wat onvriendelijk was geweest, zoo haar gedachten kon in beslag nemen tegenover de groote ellende van haar leven, die met dit bezoek haar weer zoo verraderlijk had gegewond... O! wel vreeselijk, dat zij al geleerd had, het als iets gewoons te aanvaarden!...

- Wat zou het geweest zijn met Alphonse?... Zij had dat in haar verwarring niet eens gevraagd... Zou hij weer naar boven zijn gegaan?... zou hij dat mensch op de trap hebben staande gehouden?... op straat? - Waarom ook dit nu weer, bij alles wat er al was... 't Zou hem zoo'n kwaad doen! Waar moest het nog op uitloopen? De dokter deed telkens zoo geheimzinnig... 't ging niet góed met hem tegenwoordig... O, hij zou wel nooit beter worden...

Madame Lourty had even een huivering over haar kouden

rug; dan, met afwezige gedachten, liet ze den vinger ribbelen langs de tralies der leêge papegaaie-kooi en keek somber naar buiten. Het werd haar zoo zwaar alles. Nu, reeds dagen lang, tobde zij over de nieuwe moeilijkheid der huurverhooging... de huishuur zou waarschijnlijk met 200 franken worden opgeslagen, was madame Carpentier komen zeggen... ‘de heele linkerhelft van 't huis,’ had ze er verdacht-schielijk bijgevoegd.

Madame Lourty voelde dadelijk, dat het een leugen was. Zij vertelde het Jeanne; die had geinformeerd bij dokter Valency...

Valency lachte:... ja, dat was Madame Carpentier hem wezen verzoeken, of hij dit en dat zeggen wou, voor het geval men bij hem navraag deed... maar daar bedankte hij voor... er was niets van aan, van die huurverhooging voor iedereen... 't was alleen voor de Lourty's, om die het huis uit te krijgen.

Jeanne was woedend boven gekomen, maar voor ze nog een woord had uitgebracht, hield Madame Lourty haar terug: ‘ik wist het wel Jeanne, vertel maar niets’.

- Dus zij alleen... maar wàt dan?... zouden zij haar werkelijk opslaan?... of was het een dreigement?... zij had geen moed het de Carpentiers in hun gezicht te zeggen, dat zij logen... beleedigende blikken en beleedigende woorden, dat was alles wat zij terug zou krijgen... de huisheer?... maar die wist er natuurlijk van af, was gekend in de machinatie... O! al het minne en vernederende, dat nog telkens erbij haar arme, vervolgde leven besloop...

- En *als* ze haar opsloegen... ze zou niets aan Alphonse durven zeggen... en toch zou het moeten... zij zouden moeten verhuizen... maar daar hadden zij geen geld voor...

Weer voelde het vrouwtje de tranen, voor de hoeveelste maal dien dag, haar in de oogen wellen... haar vingers hielden op met strijken langs de tralies der vogelkooi...

- ‘Jij ook al weg,’ zei ze hardop, of ze nog sprak met het dier, dat er niet meer was -: Lourty, in zijn toenemende overprikkeldheid, had plotseling het roepen van den kaketoe niet langer kunnen verdragen; op een morgen, onder haar cape-manteltje, nam Jeanne hem mee naar haar huis; de kooi had Etienne afgedwongen, om er later vogeltjes in te mogen hebben...

II.

Na hun terugkeer uit Roubaix was Célestin met een verwoeden ijver aan het werk geslagen; het was niet het oude, onbekookte jachten met rukken en stooten, het was het stoer volharden van zijn weerbarstigen kop om te vorderen, te vorderen.... Er was in die verwoedheid van werken de wil om te vergeten en ook de vage, diepe hoop, maar die hij zichzelven niet bekende, op wat de komende tijden nog eens voor wisseling brengen konden in zijn leven....

Hij had zich, boven zijn gewone cursussen en zijn middagatelier, in laten schrijven voor een ‘cours d'historie des industries d'art’, een ‘cours de composition d'ornement’, een ‘cours d'architecture’.... hij merkte hoe langer hoe meer, dat hij niet buiten de ‘school’ kon, dat al dat vrijeartistje-spelen, voor hèm ten minste, dwaasheid was. - Van den zomer, juist de laatste weken van den cursus, hadden zij daar in dien tuin gezeten.... ze hadden die ontwerpen voor Roubaix toch wel in de vacantie kunnen maken! en trouwens, dat heele eerste jaar, wat was dat voor een werken geweest!

Aristide, ja, die moest weten wat hij deed, hij zag hem dikwijls niet eens op het perspectief-uur, 's morgens.... Misschien kon iemand als Aristide 't zonder al dat blokken doen; Aristide was zoo vlug van begrip, stak zoo hier en daar wat op, en rolde er door.... buitendien, hij zag hem niet blijven op de ‘Arts Décoratifs’....

Als je daar werkelijk iets aan 't onderwijs wou hebben, dan was je heele dag bezet, dat zag hij nu wel, en de avonden er bij.... Wanneer wou je je composities maken voor de la Rocque, anders dan 's avonds ná half tien?....

Hij ploeterde dikwijls tot in den nacht, en het gebeurde, dat ze hem in de Rue Barral een heele week niet zagen. Hij had, om tijd uit te winnen, ‘pension’ genomen in een kleine crèmerie uit de Rue Campagne-Première zelf; hij ontbeet daar aan een tafeltje achter de toonbank en at er des avonds in een soort blinde opkamer met twee werklieden en een armen student; om twaalf uur pakte hij maar een ‘plat’ ergens in de buurt van zijn school.

Aristide had zijn kalme leven van vóór het teekenen in den tuin hernomen; bij de strikt noodige cursussen liet hij het, en in die, waarvoor thuis nog werk te doen viel, had hij volstrekt geen smaak. Hun kamertje was te klein, en hun tafel was te klein, zei hij zich zelf, en dat loopen naar Célestins zolder was hem te lastig.... eigenlijk vond hij zulk ‘huiswerk’ ook wel wat kinderachtig tegenover Jozette.... Hij ‘schilderde’; zoo eens een paar maal in de week nam hij een morgen of middag vrij, en met zijn ezel voor 't open raam gezeten, hoog boven den goud-herfstelijken tuin, penseelde hij kleine fantastische paneeltjes, uiterlijk in het genre van Moreau, voor wien hij een plotselinge vereering had opgevat. Maar overigens ging hij toch vrij geregeld iederen morgen om acht uur de deur uit voor zijn ‘cours de dessin’, kwam om elf uur terug, ging om een uur weer weg; het afwisselende, woelige leven in de groote amphitheater- en atelier-zalen begon hem hoe langer hoe meer aan te staan; hij had vaak gelukkige momentjes bij zijn werk en de ‘patron’ behandelde hem met een joviale vriendelijkheid als een jongen die er wel komen zal. Hij behaagde, en zijn werk deed dat vanzelf ook.

Het was als in Roubaix. De commissie had Célestins ontwerp het degelijkst van opvatting en in den grond ook wel het best van techniek moeten vinden, maar dat van Aristide had hen ingepalmd. Het was zoo luchtig, zoo plezierig om te zien. De bezoekers van het expositie'tje waren er allemaal verrukt over geweest. - Célestin had van zijn oude leeraren en van de comité-leden veel waardeering ondervonden, maar Aristide was overal met de minzaamste onderscheiding ontvangen.

Sinds hij nu weer in Parijs was, had Aristide veel vrijere begrippen over de vriendschap gekregen; zij hadden zich toch wel een beetje mal, als groenelingen gedragen, echte broekjes, altijd samen, monsieur Baroche en monsieur Boulard, monsieur Boulard en monsieur Baroche, een spannetje uit de provincie... Enfin, Célestin had dat zeker ook zoo gevoeld, hij hield zich veel meer op zichzelf den laatsten tijd. - Op hun gezamenlijke cursussen wuifde vaak Aristide alleen maar uit de verte hem een goeden dag toe; hij had al zijn hupschheid nu over voor een paar jongens uit Parijs, den zoon van een bekend schilder, die, alvorens voorgoed naar de Rue Bonaparte te

‘verhuizen’, eerst enkele lessen volgde aan de ‘Arts Dépuratifs’, zooals hij zei, en den zoon van een industrieel. - En de avonden bracht hij dikwijls buitenshuis door; driemaal in de week verontschuldigde hij zich bij Jozette: hij had een afspraak, hij had nog een avondcursus, hij moest naar een vergadering, hij moest naar de Duitsche artisten-club, waar hij geïntroduceerd was door den ‘professeur’ beneden.

Hij vond zelf, dat hij ontzaglijk in algemeene ontwikkeling vooruitging; zóó leefde je pas, je hoorde van alles, je kwam tot allerlei nieuwe inzichten, je oordeel werd vaster... Hij had, in het Musée du Luxembourg, Moreau ontdekt... een maand later, er met vrienden zijnde, leerde hij, in het zaaltje Caillebotte, de ‘luministen’ zíen... die schijnbaar kakelbonte kleurendwarrel, waar hij altijd om gelachen had, dat opgezwollen vleesch vol paarse en roze-gele bulten van Renoir's naakt... je moest daar in-eens ìn komen... als je 't alles maar zóó in je neer liet slaan, dan zág je plots het fel-ware er van.... je zàg het licht trillen.... Monet, Sisley, Pizarro, Raffaëlli.... maar bovenal Renoir!....’: ‘ce soleil!.... cette fraîcheur!.... cette intensité!....’ Renoir, dat was een tijdlang zijn man.

Jozette merkte op, dat hij van woordkeus begon te veranderen en graag theorieën uiteenzette, die zij vaag zich ook van vroeger meende te herinneren, maar zij wist niet of ze van Célestin waren geweest of van de jonge schilders, die zij bij Thierry had gekend. Hij làs ook meer dan vroeger, verzen veelal; hij las er zoo wel eens stil-hardop voor zichzelf, in een wazig-verheven toon, en Jozette zei, dat zij ze erg mooi vond, maar gewoonlijk gingen ze haar als ondoorzichtige wolken-van-woorden voorbij.... Een van die dichters, Baudelaire, vond zij heel akelig en zij hield bijna niet van Aristide, als hij daar dwepend, en met een zekere meerderheid in zijn stem, van sprak.

Half October kwam Aristide een goede honderd franken te kort. Hij schreef aan zijn moeder. Célestin hielp hem zoolang voor de eene helft en de andere paste Jozette bij van haar oude spaargeld. Het antwoord uit Roubaix kwam eerst dagen later; het bracht de gevraagde som, maar het begeleidend schrijven was ernstig en bedrukt. Aristide ging aan 't rekenen. Dat voorjaar, toen hij de uit Roubaix ge-

stuurde meubeltjes met het noodige had aangevuld, bezat hij nog driehonderd franken; met deze honderd nu en 75 van twee doekjes, die hij in Mei eens toevallig had kunnen verkoopen, had hij er dus in acht maanden 475 bij ingespeeld... Hij had zich toch zoo'n rijkaard gevonden, met zijn 1500 franken beursgeld en zijn 80 franken maandelijksche toelage van thuis... hij had gemeend te kunnen leven als een prins... en wat had hij er nog van genomen! hij woonde op een vijfde verdieping, in een kamertje waar je je niet keeren kon, en hij at in restaurants die maar net er bij door gingen...

Jozette, liefjes-practisch, het huishoudpotloodje tusschen de kleine puntige vingertoppen geklemd, rekende hem alles voor, en zij kwam weer met haar ouden raad: wáárom gingen zij niet in een bohême buurt; natuurlijk, Montmartre, dat ging niet voor hem, omdat hij altijd in de Rue de l'Ecole de Médecine moest zijn; maar op de rive gauche waren toch ook wel zulke buurten, rond de Avenue du Maine of achter het Observatoire....; al namen zij nu maar een gelegenheid als die van Célestin, enfin, iets waar ze de ruimte hadden, waar zij zelf koken kon, en wasschen.... waar je niet dat zotte fatsoen behoefde op te houden....

- 'Ja....' zei Aristide, '....ja....' Hij begreep wel, dat er zoo iets van komen moest. Hij wist ook wel, dat de meesten zoo leefden; maar de kennissen, die hij had gemaakt, waren nu juist van wat ander slag. 't Was heel moeilijk. Hij streek herhaaldelijk met zijn fijne, nog altijd even zonverbrande hand rond zijn rosse baardje en nam geen besluit.

Een paar dagen later, onverwachts, kreeg hij een bestelling van vier paneelen, voor een kamerscherm in het boudoir van een Duitsche barones en koopmansvrouw; op een dier avonden bij de 'Artistes allemands', waar zij zoo'n beetje de beschermvrouwe speelde, was Aristide door den 'professeur' aan haar voorgesteld.

Hij toog dadelijk enthousiast aan het werk, verwaarloosde een tijdlang al zijn lessen; als na eenige dagen koortsigen arbeid de schetsen gereed waren, ging hij die in het adellijke 'hôtel' zelf uitvoeren. Dat was zoo een gril van de wat pretentieus kunstminnende vrouw, die vóór alles den artist in staat wou stellen, zijn opdracht zoo nauwkeurig mogelijk te volbrengen; geen verfstreekje moest hij behoeven

neer te zetten, dat niet in de zuiverste kleurharmonie zou zijn met de omgeving, waarvoor het geheel was bestemd.

Veertien morgens en middagen werkte Aristide op morslakens en dekkleeden in den hoek van een salon, waar op wit Smyrnaasch enkel dof-witte meubelen stonden, en tusschen veel flonkering van kristal het àl verschemerende zijdeglans was van een porceleinig bleekblauw en roze, zooals de hortensia-bloemen dat vertoonen. Aristide zwijmelde er in zaligheden van weelde-genot. Hij schilderde vier fantastisch-vage landschappen, teedere zonsondergangluchten over bleek-blauwe heuvelen, in den toon van het vertrek, en iedereen was daarmee zeer ingenomen.

Na afloop van de veertien dagen stak hij 400 franken op, had hij veertien malen geluncht aan een disch zooals hij dien zich nooit droomde en was hij de vriendschap rijker geworden van verscheidene der Fransche en Duitsche aanzienlijken, die hij bij zijne beschermster had ontmoet. Hij werd zelfs tweemaal op een soirée gevraagd, kocht een smoking, een zijden claque, verlakte Molières en een aantal paren handschoenen, waarmee het grootste gedeelte der oververdiende 400 francs weer versmolt.

Met een weinig oefening had hij al heel gauw den gepasten gezelschapstoon zich eigen gemaakt; en hij voelde met genoegen, hoe hij, als van zelf, tevens iets gereserveerds van eigenwaarde in zijn beminnelijkheid wist te houden. De zwager van den Gezant, op een dier soirées, sprak hem aan, zei dat 't hem speet, indertijd de decoratie van zijn ‘hôtel’ reeds aan een ander te hebben opgedragen; hij was daar níet tevreden over.... Maar vooral de vrouwen waren charmant tegen hem, kwamen zelfs tot kleine, gemeenzame gesprekjes en plagerijtjes over de liefde, waaronder hij dan zeer verlegen werd en kleurde, want hij schaamde zich hier voor Jozette. Zijn oude, naïef-vage en wat burgerlijke illusies over het Parijsche leven kwamen weer boven: de amant te zijn van een groote actrice, een actrice van het Théâtre Français bijvoorbeeld, een fijne en grillige jonge-vrouw en die voor hem een krankzinnigen hartstocht zou hebben! Hij had er een jaar van zijn leven voor gegeven, om door zijn baronnessen en gravinnen gezien te worden in een rijtuig met zoo eene actrice, elegant in haar zibelinen ‘étole’,

waarop de Maartsche viooltjes staken, die *hij* haar gaf, zwierig haar wiegende veeren-hoed, en kanten om de fijne handen, flonkerend van edelsteenen over het zacht glacé, - en dan voor allen, naast haar gezeten in een zwaren pels en met een slank toeloopenden hoogen hoed op, de benijde en belangwekkende geliefde en verliefde te zijn....!

Hij dacht met een pijnlijk medelijden aan Jozette's witte rokjes en blousjes en haar eenvoudige canotiers; hij wist ook, dat zij corsetière was geweest, en dit leek hem op eenmaal een minderwaardig beroep, een ridicuul beroep bijna, en niet welvoegelijk.

Thuis bij haar kon hij geestdriftige verhalen opzetten, over al wat hem in de groote wereld wedervoer, over al de exquise verfijningen daarvan, alleen al bij den maaltijd: aan het dessert kreeg men op een afzonderlijk bordje met een damasten servetje er over, een kleine kristallen kom, half-vol water en daarin een schijfje citroen, om met een fijn gebaar de vingers te reinigen; de vreemd-precieuze hors d'oeuvres werden, bij den adel, niet ná de soep gegeven maar er vóór; men diende de visch in kleine, graatlooze stukjes, als boter in rolletjes gedraaid, en men kwam daar nóóit met z'n mes aan!; ook snéédde gastvrouw de kip niet, maar knípte die met een groote zilveren schaar, en voor de vruchten gebruikte men een bizonder soort nikkelen mesjes, die den smaak puur en onaangetast lieten.

Die verhalen waren ook vaak een soort van zelfoefeningen, om duidelijk geformuleerd in zijn hoofd te houden al het vage van weelde en goeden toon, dat aan zijn oog was voorbijgegaan...

Toen midden November de geldmoeilijkheden weer dreigden, liet Aristide zijn plan varen, om Jozette een goudkleurig laken toilet te koopen, waarin zij met hem naar het théâtre zou kunnen gaan; Jozette stopte een tekort van 50 franken, maar zonder dat er ditmaal sprake van was, dat Aristide het terug kon betalen.

Hij was moeilijker geworden in het dagelijksche leven; wat hem het meeste tegenstond was, ná de veertien déjeuners, het eten met hun ordinair tafelgerij; hij deed zich toen uit Roubaix een ‘couvert’ zenden, en daar hij er, om geen achterdocht te wekken, maar één had durven vragen, at hij voortaan met zilver en Jozette met tin.

Doch het ergste kwam, toen de koude het kachelstoken noodwendig maakte. Zij hadden, in een goedkoope bazaar der Rue de la Gaité, een potkacheltje gekocht, een zoo klein mogelijk soort, maar het hapte toch een heel brok uit de reeds beknopte ruimte; een nog grooter en leelijker sta-in-den-weg was daarnaast, in den hoek bij het raam, de kist voor de brandstof, die het eikenhouten kastje van zijn plaats had gedrongen; en dat, onwennig nu tusschen den schoorsteen en de deur, bemoeilijkte den doorgang.

Aristide begreep niet meer, wat hij ooit voor heerlijks en liefs aan dit hok van een kamertje gezien had; 't was er geen leven; je kon er je niet roeren; 't was er altijd te warm of te koud; zette je, in de stik-hitte van de lamp en dat roodgloeiende ding, 's avonds het raam open, dan viel de kille nacht-tocht je zoo op het lijf. En als Jozette, uit zuinigheid, probeerde op dat potkacheltje eens iets te warmen, in plaats van op het gaskomfoor achter het gordijn, werd hij boos en, met iets vijandigs diep in zijn somberder violette oogen, beklaagde hij zich over het werkmanshuishouden waarin zij verzeild waren geraakt.

Soms kon hij plotseling aan tafel neervallen en met een leêge vertwijfeling in zijn bleeke gezicht voor zich uit staren, om met een vaag-smadelijk lachje en een hooge, als gebroken stem, maar iets te zeggen en in een kwijnende gelatenheid weer aan zijn werk te gaan.

Jozette had veel verdriet over dat alles; een enkele maal, in een onbeheerschtheid van plotselinge drift, was zij tegen hem uitgevallen; een enkele maal ook had zij een van haar oude buien van pruilende verontwaardiging, waarbij er niets meer met haar was aan te vangen; maar gewoonlijk verdroeg zij; Aristide was zoo fijn aangelegd, zoo overgevoelig, - voor hem was alles wèl erger dan het voor ieder ander zou geweest zijn...

Toen zij nog eens, na veel tobben en tellen, met haar voorstel kwam om in een voordeeliger buurt te gaan wonen, hield Aristide dit niet eenmaal meer in beraad.. de Parijsche chic, een beetje ver-groend, was hem in zijn nog altijd ietwat provinciale hoofd geslagen: nee, wonen ergens waar je je schamen moest om je adres op te geven, dat deed hij niet, en daarmee was het uit.

Maar er waren ook nog wel dagen, dat alles weer leek als van ouds: mooie stille Novemberdagen met een frissche stalende kou in de lucht, dagen waarvoor Aristide een bizondere voorliefde had, waarop hij uren loopen kon zonder van vermoeidheid te weten en waarop ook nu nog het leven hem zoo maar een eenvoudig en luchtig genot leek.

Dan namen zij een trammetje en wandelden den middag in het Bois de Boulogne of gingen naar den Jardin des Plantes. Jozette, om Aristide plezier te doen, had van haar eigen geld zich een winterpakje gekocht, een klein ros-bruin bonten mutsje en een kort ros-bruin bonten manteltje; met haar hooge, bruin-gele rijglaarsjes onder uit den wijden bruinlaken volant-rok, zag zij er uit, vond Aristide, als een kleine, fijne Russische prinses. Hij was dan wel trotsch op haar, al was zijn ideaal van vrouwenkleeding ook een ander den laatsten tijd.

Op een van die uitgangen - 't was in de Rue Lafayette - zag Jozette eensklaps, met een scheut van schaamte-angst, een kennisje uit het gruwzame jaar van vóór Thierry door de roezige straat recht naar hen oversteken. 't Was haar beste kennis uit dien tijd geweest, bijna een soort vriendin; toch, in een ijl verweer van zelfbehoud, had Jozette de laffe aandrift, zich van het straatbeweeg af te keeren en Aristide naar een winkelraam te dringen. Maar de andere, met haar resoluten en wat opzichtigen gang, had de volte al doorkruist, was naast hen...

- ‘Tu ne me reconnais plus?’ vroeg ze goedig.

Zij droeg een wat onfrisch pakje en hoed van lichtgrijs en oranje, een mode, toen al verouderd, en het geheel te zomersch voor het jaargetijde, 't geen armoedig stond; maar haar gezicht was niet onwelvarend.

Als Jozette die kleine bruine oogen, zoo gul in hun onbeschaamdheid, en dien wat wijden lachmond daar over zich zag, kon zij niet anders dan vriendelijk zijn, al neep ook, in een onbewust-vreesachtige beweging, haar arm plots Aristide's arm krampachtig tegen zich -:

- ‘Armande!’ zei ze hartelijk, maar met een trillerige stem. De ander, een beste meid en niet dom, zei dadelijk, half tegen Aristide:

- ‘Amies d'atelier... mais, oh! il y a longtemps de ça!’... Dan, dadelijk erop, in haar luchthartige ongegeneerdheid, tegen Jozette:

- ‘Donc, tu n'es plus avec Thierry?’

Jozette knikte schril van nee.

Het grijs-en-oranje meisje knipte een gemoedelijk oogje tegen Jozette van al begrepen te hebben en haar mond te znllen houden. Zij praatte even tegen Aristide, die niet onheusch antwoordde en nieuwsgierig keek.

Met haar grillige, onverhoedsche manieren van doen trok zij dan plotseling Jozette bij den arm.

- ‘J'ai à te parler,’ zei ze... ‘ton monsieur achètera un cigare là-bas...’

Zij wees naar een ‘tabac’ twee huizen verder en haar gebaar was van zulk een overrompelende brutaliteit, dat Aristide, gedwee, zich omdraaide en naar zijn koker zocht.

- ‘Jij bent goed beland, hein, petite?’ vroeg het blonde meisje met een stem die zei, dat 't haar pleizier deed, - ‘collage sérieux! affaire de coeur?’

- ‘Ja,’ zei Jozette, maar met iets stils in haar toon, wat de andere voor vriendelijkheid hield van niet te willen dansen voor een kreupele.

- ‘Ik?... oh zut!’ zei ze luchtig, ‘altijd hetzelfde! Maar ik ben blij, dat ik je weer eens zie. Zooveel avonden samen, dan vergeet je elkaar niet licht...’

Jozette voelde iets angstig-vertrouwds in deze nabijheid en dit spreken... een wilde vlaag van onverklaarbare gewaarwordingen ging door haar heen: even de vage zucht naar een ellendige vrijheid, een duizelige afschuw, een heftige opstrekking naar Aristide's liefde! Dan voelde zij het opeens als een diepe rust in haar benauwenis: wanneer twee vrouwen zulke dingen met elkander hadden beleefd, dan werden ze elkaar toch nooit meer heelemaal vreemd...

- ‘Je bent vaak zoo goed voor mij geweest...’ zei ze zacht. Zij herinnerde zich, hoe meermalen de oudere en gewikstere haar bijgesprongen was, hoe zij van een paar kerels den bescheidenste op háár afstuurde en den brutaalste zelf hield, - een andermaal, als zij wist dat Jozette nog niet gegeten had, haar cavalier overbaasde, Jozette mee te nemen naar het restaurant... hoe zij haar, in den moeilijksten tijd, met geld had geholpen...

- ‘Bah!’ zei het blonde meisje, alsof dat vanzelf sprak. Toen, plots: - ‘als ik je nog eens alléén tegen kom, is

het wat anders, maar voor de rest draai ik me om... ik zou mijn mond voorbijpraten... en ik wil je niet in moeilijkheden brengen!'

- 'Adien, ga maar gauw terug,' zei ze dan kortaf, drukte even haar wang tegen Jozette's schouder; en, zich omdraaiend:

- 'Altijd nog 9 Rue Landernau.'

Na een paar stappen kwam zij haastig even terug:

- 'Kun je me soms vijf francs leenen?'

Jozette maakte een wanhopig gebaar van niets op zak te hebben.

- 'Bien! bien! bien!... n'y pense plus,' zei het blonde meisje en ging.

- 'Wat hàd dat scharrreltje met je?' vroeg Aristide, als Jozette, terwijl hij in de deur van den 'tabac' zijn cigaret stond aan te trekken, weer bij hem kwam.

- 'Ze was in moeilijkheden; ze vroeg 5 francs ter leen en die had ik niet,' zei Jozette.

Met een losse royaliteit nam Aristide uit den portemonnaie, dien hij nog in de hand hield, een Napoléon en gaf dien aan Jozette: 'loop maar gauw,' zei hij.

Maar toen zij rondkeken, was het grijs-en-oranje meisje al verdwenen uit de straat.

Wat later op de wandeling begon Aristide nog weer eens over die ontmoeting, en Jozette, met een troebelen schrik, meende op-eens te begrijpen, hoe hij het wel heimelijk prikkelend vond, dat zij zulke kennissen had. - Maar wat lief en goed van hem, zoo dadelijk die 5 francs te geven, dwong zij zich te denken in een stuwing van teere warmte door haar nerveuze verwarring heen.

Na de aflevering, in de Avenue d'Eylau, van zijn fameuse kamerscherm, was Aristide weer geregeld, althands des morgens, naar zijn 'Arts Décoratifs' gestapt; maar al heel gauw begon hem die school, en niets dan die school, opnieuw tegen te staan. Hij moest er iets anders bij doen.

Toen vond hij uit, om in zijn vrije uren een portret te maken van Madame Legüenne. Dat was in de laatste dagen van November. Hij was haar op de trap in een van haar wonderlijkst saamverzonnen kleederdrachten tegen gekomen: een vaal donker roodpaars met iets van gedempt mosgroen

aan den hals, waarboven als nevelig-verwischt haar geheimzinnige gezicht was. Dat had hem bizonder getroffen;... in schemeruren moest hij haar laten poseeren, als vreemder nog de vloeiïng der kleuren versmelten zou; hij zag een schilderij als het vrouwen-portret van Aman-Jean in den Luxembourg...

Madame Legüenne was verrukt over zijn voorstel; met een dankbare, weemoedige blijdschap zag zij hem aan: meende hij 't? een arme zieke vrouw zooals zij? en zij lonkte hem smachtend toe door haar beklagenswaardigst-glimlachende aanschijn heen... Dan, als hij van hoeveel geld sprak, keek zij onthutst: geld? nee, zij wou hem graag een plezier doen, geld wou zij niet... maar de oogen neêr- en weer op-slaand, zei ze, dat hij haar misschien vergoeden kon wat zij die uren niet met naaien verdiende... in gespannen verwachting was haar blik op hem gericht... Toen hij dat dadelijk goedvond, keek zij zedig en bedrukt voor zich en beloofde klankloos, dat zij tegen drieën boven zou komen.

Nadat echter dien eersten middag, door het hoog in de lucht vrije mansarde-raam, het licht maar niet naar zijn droom had kunnen vallen, en de beperktheid der ruimte hem verhinderde op een afstand te werken, toog hij 's anderen daags met heel zijn schildersaanstalt naar de holler en mysterieuser vertrekken van den sous-sol.

Het waren mistige, druilerige dagen, die volgden; reeds in den ochtend hing er een grauwe schemer achter de diepe lage vensters; hij moest de gelegenheid waarnemen, meende Aristide, en, van 's morgens negen tot twaalf en 's middags van één tot vier, zaten in de kelderachtige keukenkamer Madame Legüenne en Monsieur Baroche zwijgend tegenover elkaar...

Madame Legüenne was het ideaal model; tijden lang, met nauwkeurig dezelfde onuitsprekelijke zielsdroefenis in de verstervende, verre oogen, bleef zij onbeweeglijk, de twee handen in kwijnende mijmering aan den zoom van haar zinkende gezicht, zooals Aristide haar dat gewezen had...

Bij iedere rustpoos zag zij met een meisjesachtige verlegenheid naar Aristide, vroeg met altijd dezelfde schuchtere spanning, of het vorderde... of het goed werd; zij wou ook vaak weten wat hij met dit portret voorhad... zij was er,

in haar verborgen brandende ijdelheid, nooit over uitgevraagd.

Aristide vond zich op den weg om een meesterstuk te maken; en als het sentimenteele vrouwengeteem in de rusttijden hem verveelde, kwam hij bij Jozette aan: zij inspireerde hem, zonder háár kon hij niet werken, zij moest haar Mademoiselle Villetard nu maar eens een paar weken laten schieten - zoo innig was het toch niet meer! - en hem helpen met haar nabijheid...

Sinds zat, geduldig, de oneindig lijkende uren door, Jozette in Madame Legüenne's laag tuinstoeltje bij het raam, en wanneer de penseelen een oogenblik toefden, kwam haar opgewekt stemmetje luchtigjes, zooals zij wist dat hij dit tot verpoozing noodig had, vertellen uit een courant of een boek, van wat zij daar juist had zitten lezen.

Toen het werk wat begon op te schieten, zag zij, dat hij een gansch andere richting uitging, van techniek en bedoeling, dan bij zijn eerste groote doek, waarvoor zij had geposeerd.... 't verschil van sujetten dacht ze... zij, en madame Legüenne! Maar toen zij er eens over sprak tegen Aristide, had die plotseling een fel betoog: o! nee... geen vergelijk... hij was nu zooveel verder en rijper dan een half jaar geleden... hij vatte nu de kleur zoo geheel en al anders op... het schilderij boven, dat was knoeiwerk, daar deugde geen streek van... hij zocht toen nog peuterig naar een poeteloerig evenwicht van contrasteerende tinten... ‘vieux jeu’ was dat, Bouguereau-gedoe!... nee, de ééne, diepe, opéénsche visie hebben en de ééne eenige harmonie...; dat doek boven, dat was niets...

Jozette dacht aan de uren, toen in hun nog niet voltooide kamertje, zij bevende blij over haar eigen mooiheid, die mooiheid aan Aristide gaf... Zij had vroeger ook geposeerd, maar nooit had ze het zóó gedaan. Het was haar geweest, of een tinteling van haar heele lichaam als tot een stroom werd naar Aristide heen, die hem bezielen moest en binden aan haar voor altijd.

Maar dat ding deugde niet, zei hij. 't Was haar, of hij haar eigen aangezicht geschonden had... of er plotseling in haar iets leeg-bloedde...

Toen Aristide een dag of tien bezig was, werd eensklaps

madame Legüenne erger ziek; er dreigde ook weer een vervaldag van haar steeds aangroeiende schuld.

Iederen morgen tegen achten zag men haar uitgaan naar het spreekuur van een dokter uit het quartier.

Den vierden morgen kwam zij terug met een attest voor opname in het Hôpital Cochin.

En des middags, in haar grijs flanellen ochtendjaponnetje, een zwart doekje om het hoofd en een pakje goed onder den arm, stapte zij in een fiacre en liet zich rijden naar de Rue Méchain, die vijf minuten ver loopen was.

Aristide kwam dien dag niet over zijn wanhoop heen: díe bleekheid, díe oogen, díe uitdrukking van smart!... hij had een voorgevoel, 't mensch zou er doodgaan of genezen, en in beide gevallen was zijn meesterstuk naar de maan.

III.

Op een avond, een paar dagen vóór Kerstmis, was Aristide met vrienden in de ‘caves’ van een bekend artisten-café in het Quartier Latin, een rijtje laaggezolderde sousterrainzaaltjes, quasi-antiek met zwartige, uitgesleten eikenhouten banken en tafeltjes gemeubeld; omvangrijke affiches en zonderlinge etsen van een onbekend meester, achter glas en in lichteikenhouten lijstjes, hingen aan den muur.

Met hun glazen bier in de hand wandelden zij tusschen de tafeltjes en troepjes door, als, op eens, zij vlak bij Thierry kwamen te staan. 't Was Aristide of hij een slag door zijn hoofd kreeg; hij voelde zijn wangen wegtrekken weerszijden zijn neus.

Thierry praatte druk in een kring van jonge artisten, die aandachtig zwegen; hij was iemand naar wien al geluisterd werd.

Zij konden moeilijk langs de groep heenschuiven; de twee vrienden bleven staan... Aristide, in een groote verbijstering, drong toch door, trok de opmerkzaamheid, moest wel wachten waar hij was... zijn glas, waartegen gestooten werd, zoodat het bier hem over de vingers pletste, zette hij neer... hij voelde zich onzeker op zijn beenen; het bloed vloog hem door de slapen... Dit was nu een van de toevalligheden, waarvoor hij altijd gevreesd had!

Tot tweemaal toe zag hij, hoe onder het oreerend rondkijken, Thierry's zachte bruine oogen ook op hem rustten als om hem in zijn spreken te betrekken. En plotseling het vertoog afbrekend, met zijn vrij en los bewegen van algemeen erkend personnage tusschen beginnelingen, excuseerde hij zich vluchtig en kwam regelrecht op Aristide af:

- 'Monsieur Baroche...'

Aristide wist volstrekt met zijn figuur geen raad; hij stamelde iets, maakte een linksche buiging.

Thierry, met een gemakkelijke vriendelijkheid, sprak een oogenblikje, bij wijze van kennismaking, en voor hij het wist zat Aristide alleen met hem aan het tafeltje, waarop zijn halfleege 'bock' was komen te staan. Thierry liet 't wegnemen en bestelde voor hen ieder een nieuwe.

- 'Gelukkige jeugd,' zei hij beminnelijk, 'de man op leeftijd geeft het juffertje een leven als een prinses... de jonge prins komt, et la donzelle se sauve...!'

Aristide lachte, gevleid. Hij was in een oogwenk wonderlijk op zijn gemak geraakt; alles ging zoo natuurlijk toe...

- 'En Jozette maakt het goed?' informeerde Thierry, gladjes-koel of het een beleefdheidsfrazetje was...

- 'Uitstekend... uitstekend...' zei Aristide.

De ander keek hem aan; hij vond dien jongen tegenover zich met zijn fijne, montere gezicht en zijn mengeling van schroomvalligheid en zelfgevoel, bizonder naar zijn smaak. Misschien voelde hij instinctmatig ook een gelijkgaan van levensimpulsen in hen beiden.

- 'Een goed meisje... een best meisje,' zei hij met een wat matte stem, 'je had 't slechter kunnen treffen, monsieur Baroche'...

En als Aristide dan toch wat verwonderd keek over die losheid van gevoel, zei Thierry:

- 'Biecht maar eens op, monsieur Baroche, je hebt natuurlijk gedacht, dat wij nu doodsvijanden waren, zooals dat in de stuiversromans geschreven staat... een artist moet de liefde niet te ernstig opnemen, leer dat van mij... en leer van een oud Parijzenaar dan nog dit: liefde is een zaak van hoffelijke en gracieuse luchthartigheid... of, van practisch overleg... al het andere is uit den booze, suggestie en overlevering en barbaarschheid... Jozette verkoos u, waarom

zou ze niet, niewaar? 't Was niet aangenaam voor mij... ik had haar wat verwaarloosd... c'était bête... maar daarom hoef ik tegen u toch niet te boudeeren...?'

Aan de andere zijde van het zaaltje ging een klein applaus op voor een cabotin, die daar charges stond te maken van Mounet Sully en Sarah Bernhardt en Polaire... Thierry had zich daarheen gekeerd, lachte en klapte even mee, welwillend maar zonder belangstelling.

Zoo van terzijde gezien had hij blauwig-dóórschemerende wallen onder de zachte, lichtbruine oogen, de fijnbelijnde wassige wangen waren wat slap en zonder trekken, maar in den zeer zorgvuldig onderhouden knevel en zijig krullenden baard lag smal en sterk-rood de vastberaden mond, een mond van gesloten wil en koppige geestkracht.

Zijn moeder was een Engelsche en om het zacht-golvig blond van zijn haren en zijne zeer blanke gelaatskleur werd hij veel voor een Deen of een Noor aangezien. Er was een verfijnde correctheid in zijn kleeding, met iets even origineels, dat zich meer raden dan ontleden liet.

- 'U hadt misschien een paar jaartjes later kunnen komen... dat neem ik u alleen een beetje kwalijk...' - en er was evenveel scherts als ernst in zijn stem, - 'ik had haar graag nog op mijn Marokaansche reis meegenomen... wij waren zoo gewend aan elkaar... en dan in den vreemde...'

Aristide had nog nooit zoo het leven bekeken. Als hij bewust dacht en voelde, trachtte hij altijd in uitersten van opgevoerd, vermooid sentiment te verkeeren... Verbluft zat hij Thierry aan te zien; hij wist niet, dat men zoo spreken dorst; hij vond het cynisch, maar hij dacht ook: dat is iemand, die een groot artist is geworden... hij zag zichzelf erg jongensachtig en onervaren.

- 'En als ik drie jaar later was gekomen?' vroeg Aristide.

- 'Drie jaar later... drie jaar later is lang... dan had ik met de eerste witte haren misschien de verliefdheid van een grijsaard gehad en met u willen duelleeren... en misschien was ik zoetjes-aan eens over trouwen gaan denken...! In ernst, monsieur Baroche, werk, werk, neem een meisje als Jozette, dat is de goedkoopste manier, en verander niet te vaak, want niets is tijdroovender dan gevoelszaken; - dat voor het eerste stadium, van twintig tot veertig, tot vijftig

als je laat komt zooals ik, en voor het tweede stadium, als je er bent, trouw dan. Ga nooit in de galante wereld, niet in de halve en niet in de heele, geen dame du monde en geen avonturen in de demi-monde... voilà mon programme! Doe er je voordeel mee!'

Thierry stond op, gaf Aristide de hand.

- 'Wij zien elkaar nog wel eens,' zei hij. En zich nog even bezinnend: 'Jozette is een puik meisje... eenvoudig en niet veeleischend, en... goed gedresseerd. Als u er niet was, nam ik haar nóg mee op mijn Marokaansche reis...' Hij zei dat, als een grapje.

Met zijn wat moeden glimlach, van iemand die in halsstarrigen arbeid te veel van zich vergt, knikte hij Aristide toe, en minzaam achteloos wuivend naar de tafeltjes waar hij langs kwam, ging hij heen.

Als hij weg was, zat Aristide nog even bij het troepje kennissen, voor wie hij gekomen was, meer jongens van de 'Beaux-Arts' dan van de 'Arts Décoratifs'. Er werd druk gesproken over Thierry. - O! Thierry, een looze vos... hij had drie schilderijen op de 'Artistes Français' gehad en drie op den 'Cercle Volney'... ze zeien dat hem een portret was besteld van de comtesse de Castellane... een clou voor den salon van 't volgend voorjaar!... Anderen kleineerden ook weer zijn talent... verbazend veel techniek, maar niets eigens... dandy-werk zonder diepte...

- 'Un Delacroix vieux et sans fougue,' zei er een.

- 'Ja, ja,' dacht Aristide, 'waren jullie maar zoo ver! allemaal jaloezie, dat geschetter!' - Hij had een groote bewondering voor dien Thierry gekregen... dat was een kerel die wist wat hij wou! 'une forte tête!' - en hoe gemakkelijk en koeltjes in het leven... bóven het leven! - een artist, die heelemaal opgaat in zijn kunst, zich niet laat beheerschen door allerlei gemoedsdingen zonder belang... o, hij wou als Thierry worden, hij zou zich wat minder van alles gaan aantrekken, de liefde ook wat luchtiger opnemen... Ja... maar hóe Thierry nu eigenlijk uitrekende van dat geldelijk voordeel...?

Langzaam, het hoofd vol warrelende gedachten, wandelde Aristide in den laten avond naar huis. Er was een wonderlijk op-en-neer in hem van zijn gevoelens voor Jozette...

Hij erkende zichzelf, dat hij haar meer waardeeren moest dan hij ooit had gedaan; maar de gedachte, dat al zijn felle jaloerschheid van eenige maanden terug zoo volkomen overbodig en belachelijk bleek, ontnuchterde hem tevens. Onzinnig, dat het al of niet gaan van Jozette naar den Luxembourg weken en weken lang zulk een ding in zijn leven was geweest! - het onzinnige maakte niet hemzelven in eigen oogen dwaas, het ontnam alleen iets teeder-kostbaars en innigs aan de figuur van Jozette...

- Toch zóu Thierry haar wel terug willen hebben... dit gloeide hem weer aan... nee, nee, Jozette was van hem; hij dacht aan al 't lieve en mooie van haar... zij was nog altijd zijn zinnen-lust...

- ‘Een best meisje, zonder pretenties, goed gedresseerd,’ zei dan Thierry's stem, en 't was of een kille wind voer over zijn gevoel...

En uit den verborgensten schuilhoek van zijn hart verrees weer het verlokkende beeld van de raadselachtige, schoone vrouw met het onwerkelijke gelaat en de vreemd prachtvolle kleeding, ongenaakbaar en hartstochtelijk tegelijk...

Hij belde; nadat het voordeurkoord, van uit het loge-bed, met een zacht plofje of er iets wonderlijks achter stak, het deurslot had doen openspringen, en hij luid zijn naam riep, hoorde hij plotseling, uit de holte van den nacht-duisteren gang, een geheimzinnig hanegekraai opschreien, dat hem een rilling over den rug joeg.

En nog eens kwam het, als onderdrukt schriller, uit de kokerdiepte van den sous-sol omhoog gekreten.

Haastig streek Aristide een lucifer aan, om den trapopgang te vinden; als na de eerste treden het wankele vlammetje doofde, klom hij verder op den tast de tien trapstukken naar boven, achtervolgd door de zich verwijderende bedreiging van het doffer en schaarscher en als een echo verklinkend gekrijsch...

Een paar dagen later, nog vol van zijn ontmoeting met Thierry, die hij aan Jozette niet had willen vertellen, kwam Aristide bij Célestin, om zijn hart te luchten over het buitengewone geval. Met een zekere ingenomenheid en bewondering zat hij de pas gehoorde opvattingen en theorieën te betoogen...

Célestin luisterde donker toe.

En plotseling, in een opwelling van afkeer, maar zonder de beteekenis van zijn eigen woorden te doorzien, had hij een uitspraak, die toen aan Aristide ontging, maar die deze zich in later jaren nog dikwijls herinnerde:

- ‘C'est la décadence,’ zei hij.

Dertiende hoofdstuk.

I.

Al van vóór zeven ging Julie's muis-stille bedrijvigheid door het glanzend-zuivere appartement van mademoiselle Lefournier. Op vilten pantoffeltjes schuifelde ze over de blinkende parketvloeren van entree'tje en salon, bewoog onhoorbaar over de kleeden van het Japansch boudoir en de slaapkamer. Mademoiselle sliep nog; even maar had zij zich bewogen, toen Julie, zoo zacht toch! de ijzer-rinkelende klep van het haardje omhoog had gehaald.

Hu, wat was het koud, en donker; je kon wel zien, dat 't bijna Kerstmis was.... Buiten stond een geel-vale, schemerige mistmorgen, en al was de groote vulkachel in den salon alweer op warm gesteld, - met de open ramen, die Mademoiselle daar altijd wou des nachts, bleef het nóg kil in 't appartement.

Op haar knieën lag Julie voor het haardje en lei bedachtzaam de kleine harshoutjes in den rooster-korf; dan ging zij in de keuken een fidibus aansteken, om niet dat geschraap en de leelijke lucht der zwavel-lucifers te hebben.

Door de nog nacht-duistere kamer liep even later de kleine gedaante met over haar heen en wankelend langs wanden en plafond een geweld van roodige laaiingen; een lange vlam woei aan de brandende papierstok in haar hand.

Nu zat ze weer gehurkt voor de nêer-getrokken haardschuif, door welks onderreet een gelig schijnsel in onzekere aan- en uitzwellingen te leven ging....

- ‘Hè-hè?’ kwam een zachte stem uit het wit schemerend

bed; 't klonk als de tevreden vleugeling van een nêerstrijkende duif....

- ‘Heb ik Mademoiselle wakker gemaakt?’ schrok Julie.
- ‘Nee, nee.... Julie....’
- ‘Heeft Mademoiselle goed geslapen?’
- ‘Ja.... heerlijk....!’ - een kalm geeuwtje, dat een klein zangnootje leek, kwam na.

Het vuurtje begon nu zachtjes te snorren en te knappen, de lichtreet werd vaster en heviger.

Julie ratelde de ijzerplaten van het klepje weer op, paste een paar ronde hout-blokken dwars over elkaar in de vonkenjagende spaanders; een oogenblik was haar jeugdig morgengezicht blakend in den gloed en haar blonde haren walmden er-rond als een rossige wolk; maar dadelijk roesde ze de schuif weer neêr, en haastte de kamer uit.

In den blanken schemer van het slaap-vertrek met z'n effen lichtgrijs satijnig-gestreept behang en langs den vloer en de glimmende meubel-voeten een gelig licht-gespeel, klonk helder het ruischen en knetteren van het vuur....; daardoor dan, plots, een suizeling van verschuivend linnen.

Mademoiselle Lefournier was in haar kussens overeind gekomen. Ze geeuwde nog eens zachtjes en streek zich met de witte slanke hand over de oogen. Uit de keuken tinkelde vriendelijk een omroerend lepeltje....

Een oogenblik later kwam Julie binnen, voorzichtig, met in de hand een lichtjes-rinkelende porceleinen schotel en kop, waaruit een wittige wadem dreef.

Terwijl ze die op tafel zette en naar het haardje toeging, vroeg ze of ze de gordijnen nog maar dicht zou laten; 't was guur weer en nog donker buiten, en dat om bij achten!

Ze trok nu voorgoed de schuif omhoog en vanuit dat koper-omrand schilderijtje daar binnen de witte tegel vakjes onder den schoorsteenmantel, werd nu heel de kamer van rustig-rooden gloed doorgoten.

Het plafond hing vol warme wemelingen; ròze gleuven stonden in den breeden wit-linnen rand langs den gordijnloozen bedhemel, en in een zoelen schemerschijn zat de vrouw in de kussens, haar smalle gelaat even bebloosd en een tinteling in haar stille oogen. Als een kroon lag een zware zwarte vlecht rond haar hoofd geleid; haar gesteven nachtjapon met

fijne borduurselen had blauwige glanzingen over de plooien.

Een geur als van een weitje vol bloemen kwam door de lucht gestreken, als Julie den blank-blauw porceleinen, nu têer goud-rood doorschenen kop van de tafel had genomen en voor het bed bracht; het was de thee van wilde violen, met zuiveren honig gezoet, die Mademoiselle moest drinken, een uurtje voor haar ontbijt.

Met fijne vingers nam die den blad-dunnen schotel aan, terwijl de andere uitgespreide hand de wijde broze bloem der kom bij den rand omvatte....; Julie toefde een oogenblik.

Peinzend staarde het in een zachten weerglans lichtend vrouwegelaat naar de grillige flakkeringen van den vuurgloed over de schemer-wit kanten sprei, die afhing van haar voeten.

- ‘Ik droomde van nacht,’ zei ze vaag, ‘dat we buiten waren, op het land.... het was in den zomer, 's morgens vroeg.... koel en geurig.... en ergens van uit de verte kraaide er een haan....’

- ‘Ik heb dat in lang niet gehoord,’ zei ze dan, met een verlangst in haar turende oogen. Zij glimlachte.

- ‘Dezen zomer gaan wij weer eens Parijs uit, Julie...’

Haar toegespitste teêre hand roerde in 't bleek-geel schommelend meertje den goud-geel gezakten honig omhoog; het zilver tinkte langs het zingend porcelein.....

Huiverig, met maar zuinige tipjes van 't ijzige water aan zijn handdoek, stond Herz in zijn bruin-grijs baaien borstrok zich te wasschen aan zijn als een piano opengeslagen, mahonihouten lavabo'tje, dat hij, kouwelijk, 's winters in de slaapkamer haalde; - niet zonder protest van madame Dutoit: een waschtafel in haar ‘chambre’, zulk 'n Duitschigheid was voor een nette Fransche vrouw als zij iets verschrikkelijks; maar omdat Herz 't dan zóó erg vond, nauwlijks uit zijn warme bed naar 't kille rommelkamertje te moeten, en omdat overdag de lavabo, z'n mahoniehouten deksel dichtgeklapt, er tenminste als een soort secrétaire of orgeltje uitzag, had zij ten slotte toegegeven.

Herz bibberde; hij had slecht geslapen dien nacht, en dat maakte hem altijd nog kleumiger bij 't opstaan dan anders; het wàs vinnig koud: achter de dunne, op een fijnen tocht

heen en weer bewegende tullen gordijnen, vakten de dof-beslagen ruiten met afdruipende ijsrandjes langs de raamspijlen; de winter was streng dat jaar.

Uit het ‘magasin’, door de tusschendeur, die zij wijd had opengezet, om van den grooten salamander wat warmte te doen dóórdringen, klonk het hakkel-gestap van Germaine.

Die, in haar korte, beige-en-hemelsblauw gestreept moltonnen onderrok en haar wit nachtjakje, dat een sterkere bolling had waar het corset de te hooge heup nog niet bedwong, ging voor den pas-spiegel af en aan, en kapte zich.

Als zij de slaapkamer weer binnenkwam om het haar-gerij te bergen, stond Herz klagelijk te brommen:

- Hè, die Parijsche winters!... maar die slaapkamer van hen was toch ook bizonder koud, zoo vlak op het Noorden....

- ‘'t Is Parijs niet, en de winter niet, en deze kamer niet,’ zei madame Dutoit gebelgd.... ‘'t is de haan van van nacht.... je hebt niet geslapen door 't hanegekraai!’

Herz stemde goeiig toe. - Ja, hij had slecht geslapen; driemaal had die haan hem wakker gemaakt, en de derde maal had hij den slaap niet weer kunnen vatten....

- ‘Dan zijn we 't er over eens,’ zei madame Dutoit. Zij schoot schielijk een peignoir aan en liep naar de eetkamer, waar ze 't raam openkierde om even naar beneê te kijken. Het was zooals zij gedacht had: in de saâmgelapte ren van madame Legüenne's verwaarloosd lapje grond, tusschen de vier nog onwennig telkens wegfladderende kippen, stapte, koperbruin en groenig-zwart, met een geweldige bloedroode kam op zijn kop en een staart, die wapperde in de guurte, de nieuwe haan....

Madame Dutoit sloot snel het enster, gluurde dan, door de ruit, naar haar eigen tuintje rechts van het middenpad, waar onder het winter-ijle wingerd-berceau op de groene tafel en over de bloempotjes haar zeven kippen rondscharrelden.... zij had nooit een haan willen nemen, omdat zij wel wist, dat daar aanmerking op gemaakt zou worden in een huis als dit.

- ‘Nou.... wat is het....?’ riep Herz uit de slaapkamer. In zijn grijs-bruinen borstrok, met het onnoozele witte frontje daar boven op, zijn natte haren naar voren gekamd en de kam, die de scheiding nog maken moest, in de hand, kwam hij nieuwsgierig aangeloopen.

Madame Dutoit, in haar raam-hoekje gedrukt, keek nog naar buiten.

- ‘Wat er is? dat er een haan rondwandelt beneden, die er morgen niet meer zijn zal,’ zei ze; dan ging ze terug naar de slaapkamer, om gauw zich verder aan te kleeden..

Bij 't weifelend schijnsel, dat van de flakker-ruischende gasvlam door de open keukendeur viel, was Jeanne aan 't werk in 't nog nachtelijk entrée'tje van Dokter Valency's appartement.

Zij had 't bizonder druk; zij had alle glaasjes van de Moorsche lantaarn afgestoft en de twee rijen Chineesche maskertjes weerszij de voordeur.... nu was ze, op een stoel staand, aan 't blazen en poetsen op de klingen en gevesten van de wapentrophee: vóór Kerstmis wou ze al haar diensten nog eens extra opknappen, en bij den dokter vooral moest het netjes zijn, want die verwachtte vrienden met den Réveillon.

Zijn bloote kuiten uit den witten burnous, als in den zomer, kwam Valency het serre-achtig doorstoofd, muf-sterk riekend appartementje door. Hij had nukkig niet gegroet. Als hij de studeerkamer al binnen was gegaan, rukte hij bruusk de toegedofte draperie weer open, en vroeg: ‘Wie heeft er een haan hier in huis?’ - Zijn zwarte, troebel-onuitgeslapen oogen zagen tegelijkertijd onwillig naar wat Jeanne daar toch aan den muur stond uit te richten; hij hield niet van dat ongewone geredder.

- ‘Madame Legüenne heeft een haan,’ zei Jeanne.

Valency trok een nog bokkiger gezicht; in het antwoord scheen hem iets tegen te vallen. Het tapijt-gordijn zuchtte weer dicht.

Toen hij een half uur later ontbeten had en in 't entreetje z'n pantalon nog even afgeschuierd, dook hij in zijn lange, zware duffelsche jas met den breeden, gekruisten astrakan kraag, zette zijn ronde astrakan muts op, die hem tot op de wenkbrauwen zakte; hij zag er zoo uit als een kleine vieve Pool of Turk.

- ‘Madame Dutoit heeft dus geen haan?’ vroeg hij nog eens aan Jeanne.

Die knikte van nee... ‘Gabrielle, die had sinds gisteren een haan...’

- ‘Zoo,’ zei Valency. 't Speet hem. Dat zieke mensch had hij graag haar genoegen gegund, maar hij kon er niet onfrisch voor op zijn laboratorium komen. Hij was midden in den nacht wakker gekraaid en met zijn nerveuze Oostersche natuur, als hem eenmaal iets hinderde in den slaap, dan kon hij wel uit zijn bed stappen. Het eenige wat hem dezen langen waaknacht nog gekort had, was de plezierige veronderstelling, dat het duivelsche dier aan de pastoorshoedendame hoorde en hij met die ‘vrije vrouw’ misschien een schermutseling zou kunnen uitlokken.

Nu, half besloten, ging hij de gang door... hij zou maar niet klagen in de loge... Eigenlijk was 't toch te gek, dacht hij dan weer, om voor een malloot als die vrouw beneden zijn nachtrust op te offeren...

Hij was de glazen logedeur haast voorbij, als daarachter een heftig spreken en armgebaren zijn opmerkzaamheid trok en hij madame Dutoit zag staan. Hij hoorde de brutaal-schuw zich verontschuldigende stem van de conciergevrouw: ‘wij hadden gedacht... in den winter... als toch ieder met dichte ramen slaapt...’

Valency knoopte zijn jas los en ging binnen.

- ‘Een haan blijft een haan,’ zei madame Dutoit, ‘en hij kraait 's winters niet anders dan 's zomers.’

De conciergevrouw, voorbij madame Dutoit heenpratend, richtte zich nu dadelijk met opvallende vriendelijkheid tot Valency.

- ‘Wat was er van uw dienst, m'sieur le docteur?’

- ‘Ik kwam u juist spreken over den haan van Madame,’ - zei hij met een onverstoorbaar gezicht, oogwijzend naar madame Dutoit.

- ‘Voilà!’ zegevierde die, ‘wat heb ik gezegd? ik sta niet alleen zooals u ziet!’ - en zegevierend ook tegen Valency: ‘u moet weten, 't is niet *mijn* haan!’

- ‘Dat spijt me,’ zei hij.

- ‘Waarom spijt u dat?’ vroeg madame Dutoit belust.

- ‘Omdat ik nu vrees, dat u ook niet geslapen zult hebben,’ zei ernstig het doktertje.

Madame Carpentier begon 't geval vroolijk te vinden.

- ‘Dus dan hebben Madame en Monsieur samen nog meer last van den haan gehad dan Petrus...’ zei ze in 't wilde weg.

- ‘Heel wat anders,’ hapte madame Dutoit toe; ‘Petrus werd er niet wakker van, maar toch had hij méér last van den haan dan wij; en misschien had die waarheidslievende haan nog meer last van Petrus, dan Petrus van hem.’

- Toch een leuk wijf, dacht Valency, en terwijl Madame Carpentier een verdwaald ‘Hoezoo?’ vroeg, zei hij:

- ‘Foei, madame Dutoit! durft u met Petrus spotten?’

- ‘Natuurlijk’ antwoordde ze, ‘Petrus verdiende zijn haan, maar die haan hier beneden hoeft niet met òns te spotten!’

Valency voelde wel vaag, dat wat ze zei niet heelemaal klopte, maar dat kranige wijf zei het alles met een aplomb, dat hij maar niet zoo direct een rake kritiek erop wist.

- ‘Nou,’ zei hij lachend, ‘ik kan wel heengaan, het is aan u verder wel toevertrouwd...’

Als hij de huisdeur achter zich dichttrok, hoorde hij de klinkklare vrouwenstem weer victorie kraaien.

- ‘Madame Coquerico,’ doopte hij haar bij zichzelf.

Toen in den namorgen ook Madame Gros, terug van haar marktgang, verlegen maar snibbig haar bemerking was komen maken, stond het bij de Carpentiers vast: de haan moest weg, en op staanden voet, vóór den nacht nog.

Emile ging zelf naar beneden om het gebod uit te vaardigen; - zij waren niet geraadpleegd bij den aankoop; 't dier was er zonder hun toestemming gekomen... dáárop drukte hij in 't bizonder.

Gabrielle, plotseling opgeschrikt uit de sentimenteele zaligheden der laatste vierentwintig uur, trachtte met haar deerniswaardigste smeekoogen het onheil eerst nog af te bidden: het eenige plezier van een ziek mensch als zij... Monsieur Carpentier...! maar Carpentier, onvermurwbaar, haalde de schouders op om te beduiden dat hij zwichtte voor omstandigheden sterker dan hijzelf.

Gebroken, tragisch, klom zij hem na, de trap omhoog, naar de loge... Hortense had erg met haar te doen: zoo

verheerlijkt als zij geweest was, den vorigen middag, toen de melkjongen met den haan kwam aandragen!... ze hadden haar nog nooit zoo in de wolken gezien, zoo uitzinnig en innig blij...

- 'Ecoute Gabrielle,' zei ze goeiig '...madame Dutoit, madame Gros, monsieur Valency... n'est-ce pas...?'

Zonder een woord, met haar benepen smartgezicht, ging zij weer heen. Zij ging naar beneden, kwam weer boven, ging de voordeur uit, naar de melkvrouw; zij kwam weer terug, ging nòg eens... zij maakte de gang vol van haar troostelooze ellende.

De melkvrouw kon den koop niet ongedaan maken... als ze een páár uur vroeger was gekomen... toen had ze nog een aanvraag gehad... maar nu... gekocht was gekocht... ze wou wel zien hem voor een koopje weer van de hand te doen... zij zou er dan natuurtijk een paar francs bij moeten laten zitten... ze wou het dier ook wel slachten voor haar, als dat moest...

Madame Legüenne stond met de armen slap verslagen langs het lijf.

- 'Slachten...?' vroeg ze met een onnoozele ontzetting, maar diep in de weeë reeën-oogen was iets komen smeulen als van verholen lust. Het 'Réveillon' was haar in de gedachten geschoten.... smullen aan den haan met 'Réveillon'....

Toen madame Carpentier haar wat later op het plaatsje beneden zag, zei die nog zoo een woordje bij wijze van troost. Gabrielle, met een vaag verwijtend gebaar, wees naar den koperrossen en groen-zwarten haan, zoo nieuw blinkend tusschen haar glansloos verhavende kippen:

- 'Oh! quel dommage... quel dommage...', klaagde zij tragisch, terwijl over haar kwijnend-bleeken mond een dubbelzinnig lachje zweemde; en den ganschen namiddag zat zij bij Hortense in de loge, als een levende aanklacht tegen de wreedheid van het huis, haar starende oogen vol meêlij-inroepende melancholie, maar met telkens, even, als een verglijdende glimp, dat lachje, een mengeling van wellustigheid en zelfbeklag.

's Avonds kwam de melkvrouw en slachtte den haan, in het sousterrain-gangetje, waar madame Legüenne haar met een kaars bijlichtte.

Juist als zij hem den stopnaald door het kleine hersenholletje boorde, had hij één vlerk losgewerkt en sloeg daar nog, in een zotte stuiptrekking, tweemaal mee de lucht door, wat de vrouwen bizonder deed lachen.

Dan zette madame Legüenne de kaars op den grond en met de lage flakkerlichten en de groote bevende schaduwen door hun handen, zaten zij, op de hurken, ieder aan een kant het dier te plukken.

En al naar méér van het blauwig-gele kippevel bij plekken tusschen de donkere veêren bloot kwam, geraakte de melkvrouw in grootere geestdrift: wát een haan... sapristi... wat een malschheden!... een vleeschje als van een kuikentje zoo teêr... en vet!... ze kon er wel twaalf menschen op ten eten vragen.

Er kwam een emmer vol veêren af, en de melkvrouw gaf daar nog een ons puike braadboter voor, boven haar moeite van het slachten.

Bij de saamgebonden pooten hingen zij het dier dan - Hortense had daar verlof voor gegeven - binnen aan de deur van 't waschhokje, om te besterven; als madame Legüenne wat haastig en hard de deur weer dicht trok, hoorde zij aan den anderen kant met kleine knokkelige botsjes den kop aan den slappen hals aanklapperen tegen het hout.

- Ze zou Jeanne en Bonneau te soupeeren vragen, dacht zij... dan kon Jeanne den haan braden...

II.

Op den avond van dien 24sten December was er als een geur van feestelijkheid door het gansche huis.

Dat. begon van uit de loge, waar Ninouche in zijn dikke wintervacht vetjes en breed zat voor het dampende fornuis, vol pannen met ziedende en stovende braadselen; dat hing door de gang, aan madame Gillard's deur, waar het rook naar een zoo uit den oven gekomen hazepastei, en aan de deur van de Duitschers, die de harslucht doorliet van den grooten, van vuurwerk ruischenden Kerstboom; dat klom langs de trappen met geuren van fijne vruchten, die daar voorbij waren gedragen, en van bloemen; het kwam uit

de keukens en eetkamers van elke verdieping, waar de thijm en de laurier en de mariolijn en de truffels niet werden gespaard dien avond, waar de caramel brandde voor de puddingen en de sauzen dampten van de maderawijnen en den maraskijn.

Het was een huis vól bereddering van fijn etensfestijn; een ossetong, en zwezerikken, en een gelardeerde kalfsborst waren daar binnen gebracht; bij mademoiselle Lefournier was een faisant bezorgd met gouden hals en koperbruinen staart, bij Bertin een gans, en tot driemaal toe was Madame Gros met een puilend marktnet thuis gekomen, door welks wijdgespannen mazen over gescheurde vellen papier de vermiljoenen scharen van een zeekreeft, de étiquetten der busjes fijne groenten, de granaatappelen en mandarijntjes hadden heengegluurd.

In de lage eetkamer van den sous-sol stonden Jeanne en Gabrielle voor het fornuis; de dansende waaier-vlam op den gas-arm aan den muur deed een hellen lichtschijn trillen over hun verwachtingsvolle gezichten; de hoofden bijeen, keken zij toe, hoe de groote, vette haan al goudgeel lag te worden in den borrelenden jus... een lichtende wasem streek van de pan warrelend op en zij snoven den hartigen geur.

Aan een klein tafeltje met twee kaarsen, in de slaapkamer, zaten Legüenne en Robert te kaarten; men had de mannen daar zoo lang uit den weg gezet, tot het eten klaar zou zijn.

De onaanzienlijke kamers, met al die lichten, zagen er feestelijk uit: schemerend kaars-licht in het verschiet; goudlicht uit de hanglamp-kap over de wit-bespreide tafel; bleeker, ijler licht-geflakker boven het heet en bedrijvig fornuis.

Jeanne zag rood en zij glansde van plezier. Zij had bizonder haar best gedaan en al haar kennis van uitstekende kookster benut, om iets bizonder heerlijks te maken van dezen maaltijd. Zorgvuldig had zij den haan geschroeid boven de spiritusvlam, met wat fijn gehakt vleesch en olijfjes en kruiderijen den wijden buik van het dier opgevuld, en hem dan, volgens de regels der kunst, den langen hals tusschen de pooten en de vleugels op den rug tezaamgebonden... voorts, in de saus, deed zij één klein uitje en een ‘bouquet garni’.

- ‘Oh, il sera d'un tendre...!’ zei zij.

Zij draaide het gebraad tusschen de twee groote vorken, die zij hanteerde als een kok, drukte het op de lichtste plekken nog eens tegen den sissenden panbodem, hield het overeind op het puntige stuitje, dat ook daar de huid zou goudig worden en bruin... dan liet zij het weer rustig braden even, overdroop het met gulle lepelsvol ziedende saus, die als in sidderingen vervloot over het pukkelig hanevel.

- 'Oh! il sera d'un tendre...!'

Telkens als een spelletje uit was en Robert moest geven, hoorde men Legüenne, onder het kaartenwasschen, met zijn voeten de maat mee-trappen van de draaiorgel-muziek, die vaag, bij vlagen, als van heel ver, door de rijtuigen- en wandelaars-drukte heen, van het kermisje op het Observatoireplein kwam overgewaaid.

Madame Legüenne warmde de borden, schikte de couverts, hield een oogje op de voorgerechten en de soep.

- 'Bougre d'un sort!' riep Robert uit de andere kamer, - wat dat kostelijk ging ruiken!

In een hoek van het bed, op een schoone courant, waar Jeanne ze haalde voor 't tafel-opsieren, lag nog een uitstalling van goede zaken, - want Bonneau, toen hij hoorde dat ze op een vetten haan waren gevraagd, had niet achter willen blijven... met den Kerstmis kon men niet karig zijn... en zoo was er een royaal aandeel in den maaltijd door hen meegebracht: een half dozijn appelen zoo groot als een vuist, geel als boter en rood als een morel, die Robert's patroon, als een vriendelijkheid voor de feestdagen, hem had meegegeven, appels die smolten op de tong, en drie flesschen ciderwijn, die hij den vorigen dag van het nieuwe vat in zijn keldertje was gaan bottelen, en een zak met fijne biscuits voor 't dessert, waarbij Jeanne dan weer een pot van haar kersenconfituren deed en een blikje sardines voor de 'hors d'oeuvres'.

Legüenne, die altijd iets ongewoons verzon, had een flesch Engelsch mosterdzuur gekocht, dat zij bij de gerechten moesten eten, en vier miniatuur-flaconnetjes nagemaakte Bénédictine en Triple Sec.

En om half negen eindelijk, als de mannen al begonnen te roepen over hun rammelende magen en de kaarsen bijna waren afgebrand, kwam Jeanne met haar pintere plezierigheid

in de tusschendeur zeggen ‘que ces messieurs étaient servis’.

- Sacré nom! wat een gala-disch was dat! Op het glanzend-witte tafellaken de vier blinkende couverts en de vier dampende borden eiergele soep; in het midden, onder de lamp, de schaal met appelen, al de blozende koonen naar boven gekeerd, en daar-rond, elkaar flankeerend, het dessert en de hors d'oeuvres, de confituren en het bord biscuits, de sardines en een schotel aardappelslâ!

- Sacré bon sort, wat zouden ze schransen! wat een rijkelui's Réveillon! - Op het fornuis stonden de entrecôtes en de boontjes zoetjes te smorrelen voor zoo-met-een, en de haan, kant en klaar, was in den zachten oven gezet om warm te blijven.

De vrouwen hadden de werkschorten opzij nu gelegd, zaten in haar feestkleêren aan tafel, Jeanne bizonder frisch en bij de pinken in haar paars blousje met witte biesjes, Gabrielle bijna mooi onder het roodgele lamplicht in haar mat-steenroode kleed, dat hoog om den hals sloot met opzij een donker steenroode, satijnen strik. Zij was minder mager dan enkele maanden geleden, en zij zag niet meer zoo grauw; er zweemde zelfs een blosje hoog aan haar wangen;... haar bleeke, vochte mond en haar groote oogen glansden van een vreemde belustheid.

Om haar zwakke maag te sparen, zou zij maar heel weinig eten vóór de haan kwam. Na een enkel schepje soep liet zij den lepel rusten in het bord, en zag vaag-glimlachend toe. En de smalle lange hand in een kwijnend gebaar aan haar haren of hals, kon zij dan zoo, ongemerkt, een woord zeggen of een zinnetje, dat niets was, maar dat de anderen op de zotste dingen bracht.

- ‘Ma chérie!’ zei Legüenne met het eerste glas ciderwijn in de hand, ‘op je Hôpital Cochin!’

- Ja, zij zag er maar kranig uit, vonden ook de anderen; 't scheen daar nog niet zoo'n kwaad kosthuis te wezen!

Gabrielle had dadelijk haar deerniswaardigste gezicht gereed met een grappig-onnoozelen oogopslag van betrapte ondeugd en een mondtrekking van gevleidheid en genoegen.

- ‘Nou....’ lachte ze zedig ‘zonder hospitaal hadden jullie geen haan....’

Zij was er haar woekeraar mee ontloopen en had, na die

paar extra goedkoope weken, wat geld over gehad.... Ze had zich toen den lang begeerden haan gekocht.

Om dien hospitaal-haan werd vreeselijk gelachen, vooral toen Robert, met een schaamte-kleur over z'n ongewone geestigheid, bedeesdelijk voorstelde ‘een telegram van dankbetuiging’ te zenden ‘à ce cochon de Cochin, rue Méchain’...

- Maar wat drommel, schoot dan Legüenne uit, daar zou waarachtig de soep al naar binnen geslobberd zijn, voor ze van zijn Engelsche poespas hadden geproefd....

Met behulp van scharen en een pennemes peuterden zij de zilver-overplakte kurk, zoo groot als een vijffrankstuk, los, goten den inhoud in een glazen suikerpot om gemakkelijker te kunnen pikken; en de twee mannen, schuddelachend dat de lepels rinkelden in de borden, voelden zich de tranen langs de wangen loopen, zoodra het heet gepeperde boontje of stukje bloemkool hun in de tong beet.

Die suikerpot met mosterdzuur werd de zotternij van den avond. Zij lieten er Jeanne van snoepen, die wegliep van tafel, om bij de waterkraan haar mond te gaan spoelen; ze gooiden ervan in elkanders wijnglas, dronken het dan toch leeg, al hoestend en proestend met hun prikkelende kelen en neuzen.

Gabrielle, met haar dubbelzinnigen oogenlonk, zat het aan te zien, maakte een mimiek van afkeuren en van heimelijk mee-opslaan tegelijk; dan, plotseling, in een ziekelijk-felle verlangst, wou ze ook proeven, tipte preuts met haar spitse vingers in de pot, maar vóór ze het vinnig worteltje, dat zij zich uitgepikt had, naar den mond kon brengen, had Jeanne met een rake tik het haar uit de hand geslagen.

- ‘Laisse-la!.. laisse-la!’ schreeuwde Legüenne. Hij had den heelen haan cadeau gegeven om het gezicht te zien dat zij trekken zou.

- ‘Ma biche,’ zei hij dan met klein-lief geknepen oogjes tegen zijn vrouw, en hij hield haar den nog halfvollen suikerpot voor, - tot Jeanne stil leukweg (ze wist hoe ze met Legüenne om moest gaan) weer tusschen beiden kwam en met een koddig woordje het geval afleidde.

- ‘Wijn! wijn!’ schreeuwden de twee, als zij, aan een bizonder heet stuk, zich het verhemelte bijna hadden afgebrand.

- Fichtre!... dáár moest je van zuipen!... ces sacrés

gredins d'Anglais!... die wisten je aan de slurp te krijgen... geen wonder, dat er in Londen zooveel nathalzen waren!...

Jeanne lachte maar eens, schonk goedig de glazen weer vol. Die twee groote lobbessen... wat zaten ze zich daar te tieren! Maar ze lieten er zich het eten niet minder om smaken... 'Wát een soepje!' had Legüenne gezegd... Hij at nóg een bord en Robert ook.

Dan, tusschen hun heete mondjes-vol mixed-pickles, gleden als een zalfje de lange vette sardines naar binnen... ze aten ze met staart en al... sardines, die je zúigen kon, als room...

Toen 't blikje leeg was, goot Robert het restantje olie nog over zijn aardappelsla... een aardappelsla'tje om te stélen... met kervel en sjalotjes er door... pittig en frisch.

Op de versche, warme borden, die Gabrielle van de kachel ging halen, kwamen nu de smeuige, bruin geroosterde lapjes rundvleesch te liggen... de messen glipten erdoor, zoo malsch als ze waren, precies nog rood genoeg van binnen en precies genoeg gaar... meneertje wat een smulpartij! En de boontjes... als boter en honing, zoo zoet en zacht! Wat sloegen ze hun buikjes op de leest!

't Liep alles maar best van stapel, dacht Jeanne. Vuurrood gloeide haar stompneusje onder de tintelende oogen. Zij had een heerlijk lucht hoofd vol feestelijke gedachten; 't was ook of alles wat ze wist van andere feesten in het huis haar nog vreugdiger stemde.

- Madame Dutoit en Monsieur Herz gingen naar de Opera vanavond, vertelde zij met een ophemelend genot, en dan bleven zij soupeeren op de groote Boulevards, in de Taverne de Brébant... monsieur Herz had er een week geleden al een tafeltje besproken... Mademoiselle Lefournier's eenige broer was over, de kolonel uit Bordeaux; de kolonel logeerde elders, maar daags was hij bij Mademoiselle; vanavond om half twaalf gingen ze per rijtuig naar den nachtdienst in St. Sulpice en onderwijl maakte Julie het souper in orde; heel het fijne menu had ze aan Jeanne verteld en ze had een flesch van die erge dure champagne uit den kelder moeten halen... En dokter Valency, die kreeg twee vrienden bij zich... en ergens uit de Rue des Ecoles kwam er een heele Oostersche maaltijd... ze had dien morgen de tafel moeten dekken in het salon...

Maar over madame Lourty praatte zij niet; die had den vorigen dag uit Orléans een kostelijken mand thuis gekregen... zij had helpen uitpakken... een doos met snippen en een terrine leverpastei en gebak en likeurbonbons en verrassingen voor Etienne... madame Lourty zou óók haar Réveillonavond hebben, had zij al telkens gedacht! -

Geen boontje was er meer in de schaal en op de assiette geen druppel jus. - De eerste lagen waren soliede gelegd, daar kon je van op aan, en flink 'begoten' ook: de drie ciderwijn-flesschen rolden al leeg over den vloer. Legüenne verdween in hun diepe kelderkast, dook weer te voorschijn met onder iederen arm een liter rooden wijn, puike, van 60 centimes!

Een oogenblik was er van herademing, en in een stilte, die bijna iets plechtigs had, werd, onder het fluisterend geberedder der vrouwen, het hoogtepunt van den avond verbeid.

Eindelijk dan kwam, met een hoera'tje, dat feestnummer van een haan op tafel te staan!

In een plotseling kinderlijk uitlaaiend pleizier hieven zij hunne versch volgeschonken glazen hoog in de hand, brachten een eeregroet aan dat schilderij van een schotel, zwolgen een eeredronk zóó welgemeend, dat in één teug hunne glazen weer leeg waren.

- 'A ta santé, mon capitaine!' grapte Robert.

- 'A la charmante cuisinière!' toastte galant Legüenne.

Dan vielen zij aan. Tersluiks had Jeanne den suikerpot met mosterdzuur van tafel genomen. Ernstiger nu en bedaarder zaten de mannen te lekkerbekken aan het druipende, weeke vleesch, en te kluiven en te zabbelen op de botjes, dat zij met de gulzige tongen zich de lippen aflikken moesten; zij smakten en mummelden en steunden, en vergaten er heelemaal hun mixed-pickles bij.

Gabrielle had van Jeanne het lekkerste boutje op haar bord gekregen; zij at in een verslondenheid van diep genot, reet met een nerveuze begeerigheid het bruinig en blanke vleesch uiteen, proefde devotelijk den geurig-vollen braadsmaak, vroeg telkens nog een druppeltje saus.

Na het sappige vleugeltje met de hartige flardjes éven steviger en toch zoo glibber-zacht vel, nam zij nog een groote reep droger vleesch, die Jeanne haar langs den

ruggestreng schepte; en toen nog een stukje van op zij...

Jeanne moest haar waarschuwen; ze zou zich ziek eten, zoo voor 't naar bed gaan, maar zij, de onderoogleden opgetrokken over de dieper liggende zwarte pupillen, vroeg om meer saus en meer wijn...

- 'Laisse-la'... zei Legüenne weer, en Jeanne wist niet of het spotzucht was of goeiïgheid.

Als de beste stukken ten leste op waren en alleen het afgesneden karkas nog op de schaal lag, kreeg Legüenne den kop met den grooten getanden kam erop te pakken.

- 'De hanekam, dat was het fijnste,' proclameerde hij, de uitgezochte lekkernij der beroeps-smulpapen... maar toen het op proeven aankwam, wou niemand ervan hebben. Met lollachen en zotte gezichten, als twee speelsche honden, keilden de kerels het slapgrijze lel op elkaars borden: 'mange-moi ça!... mange-moi ça!...' gierden ze, tot het ding eindelijk op den grond kletste en Robert het bij de beentjes lei.

Madame Legüenne kloof den hals en Jeanne, die de heele schotel voor zich gezet had, sneed het karkas in drieën en gaf aan ieder een part.

Toen eindelijk alles gevild was en afgeplozen en uitgeplukt, zakte Gabrielle zoetjes achterover in haar stoel en zuchtte lang en diep, als in een groote verluchting.

- 'Je zou zeggen, ze is blij, dat wij 't op hebben,' zei Robert verwonderd.

Legüenne had Jeanne om het middel gepakt; voor één keertje mocht dat wel eens... een vrouwtje, dat je zoo lekker had laten eten... Jeanne, met haar goedwillige lachertje van chie-chie-chie, liet hem maar... hij was den heelen avond zoo aardig en gezellig geweest, hij had heelemaal niet van die verdachte dingen gezegd, waar zij niets van hield, en ook tegenover Gabrielle scheen hij haar van een buitengewone welgezindheid...

Aan het dessert zaten zij dan rustig en genoegelijk bij elkaar; onder een laatste glaasje aten zij de confituren met de biscuits, - zoo onschuldig-zoetjes of een engeltje wat op je tong deed! - en de appelen! 'C'était d'un sucre!' het frissche sap spoot je, als wijn, in de keel! Zelfs madame Legüenne at er een halve...

Als ze een oogenblik, onder 't sneeuwig geschuifel van

het schillen, zwegen, hoorden zij, als van vlak bij nu, de draaiorgel-muziek van het Kerstmis-kermisje op de Place de l'Observatoire; het klonk zoo schril-dun en afgezonderd door den vriesnacht, zonder straatgedruisch meer, dat men zág de verlatenheid der enkele schamele kraampjes en schiettentjes bij dien schaars-verlichten mallemolen, huiverig wijkend het duister in tegenover den hellen ballongevel van Bullier's maskarade.

Af en toe, met hoevengeklap en belgerinkel, joeg er een coupé'tje over de leêge nachtstraat...; eens hield er een stil voor het huis en de voordeur bonsde in 't slot, dat de lampevlam neer- en omhoogsloeg.

En toen de appelen verschalkt waren en ieder zijn bergje jam met een biscuitje had gegeten, stonden de mannen op: ziezoo, ze gingen even een luchtje scheppen, dan konden de vrouwen onderwijl den boel opruimen en koffie-zetten voor den pousse... maar daar kwam Jeanne kordaat tegen in: ‘Hoor eens! samen thuis, samen uit!’ zei ze, - waarom gingen ze niet in de slaapkamer weer zoolang een kaartje leggen... of wouen ‘ces messieurs’ soms naar de kerk?

- ‘Oh oui!’ zei Gabrielle week, met eensklaps een dwepende smeuling in haar oogen, - dát moesten zij doen, dát zou heerlijk zijn, met hun vieren naar de kerk!

Ze zei 't zóó in ernst, dat de drie anderen er niet eens om moesten lachen.

- ‘En onze “pousse” dan!’ zei Robert, ‘sacré nom!’ hij had daar vier piekfijne fleschjes zien staan... ze moesten zich maar door de ‘Bénédictine’ laten zegenen; die kwam toch ook uit de wijwaterbak...

Legüenne grinnikte; Gabrielle, met haar vreemde, leege oogen, keek naar haar man met een blik, dien niemand begreep. Maar Legüenne, goeiig weer van je-kan-wel-overme-loopen, stelde de vrouwen gerust: nee, nee, hij had geen kwaad in 't zin... over een kwartier waren ze terug... op zijn woord van eer.

Met een bezorgd gezicht liet Jeanne ze trekken: je wist wel wanneer zulke mannen weggingen, maar je moest afwachten, wanneer ze terugkwamen...

Gabrielle, die te vermoeid was om nog mee te helpen, bleef aan tafel zitten in haar rieten stoeltje, terwijl Jeanne het vaatwerk in elkaar borg en de koffie maalde.

Ze spraken weinig. Jeanne dacht aan Madame Lourty... schuin door al de lagen van woningen heen, boven haar hoofd, zag zij ze zitten aan de gedekte tafel, Monsieur, Etienne, en Madame... Madame sneed de vruchtentaart... voor het eerst, sinds al de jaren, dat zij in dit huis kwam, voelde Jeanne het vreemde van zoo onder hetzelfde dak te zijn en zoo onbereikbaar ver van elkaar af... er was even iets droevigs in haar, of het feestje en de haan en alles een groote teleurstelling was geweest.

Maar voor nog het koffie-tikkelen uit den filter in den tinnen kan had opgehouden, hoorde zij de twee mannen met een goedlachsch lawaai alweer de trap naar den tuin afkomen. En Gabrielle, plotseling opschrikkend uit haar mijmerij, de vage oogen nog vol verre, dwalende gedachten, zei, met een hoofdknik naar de deur, tegen Jeanne, die ontsteld bleef staan:

- 'Wil 'k je 's wat vertellen?... hij gaat naar den Sénégal... de volgende maand...'

C. en M. SCHARTEN - ANTINK.

(*Wordt voortgezet*.)

De persoonlijke dienstplicht der vrouw.

I.

Wij hooren dezer dagen veel spreken over ‘de rechten’ der vrouw, over rechten welke haar behooren te worden toegekend en welke haar tot nu toe werden onthouden.

Misschien komt het niet te onpas op dit oogenblik ook de aandacht te vestigen, in het bijzonder van de nederlandsche vrouw, op een ‘plicht’, welke op haar rust en waaraan zij zich tot nu toe te veel onttrok.

Het wordt ons duidelijk gemaakt, dat wij de oorlogswapenen niet kunnen en mogen neerleggen, doch dat wij ons gereed hebben te houden voor den oorlog, welke over ons onaf hankelijk voortbestaan kan beslissen en die gestreden zal moeten worden door het geheele volk, met inzetting van al zijn krachten.

In dien edelen strijd zal ook de medewerking van de vrouw worden gevraagd. Niet om te helpen dooden, maar om den gewonden of zieken strijder te helpen verplegen; niet om het zwaard te hanteeren, maar om met zachte hand en met de warme toewijding van een vrouwenhart de rampen van den oorlog te verzachten en te lenigen.

Het was natuurlijk, dat de vrouw het slagveld ontweek en zelfs het oorlogsterrein ontvluchtte in de dagen, waarin de oorlog een ruw handwerk was, uitgeoefend door - veelal vreemde - huurlingen, die zich uit kamplust of uit begeerte naar loon beschikbaar stelden om, des noods voor elke zaak, te strijden.

Het waren ruwe klanten die dit deden en het vrouwelijk

element, dat zich bij hen voegde, behoorde wel niet tot het beste, althans niet tot het zachtste gedeelte der sekse.

Het volk, als zoodanig, nam in de meeste gevallen aan den strijd dier huurlingen geen deel en toonde ook weinig of geen deelneming in het lot, dat hen trof. Veel werk werd er dan ook in die tijden niet gemaakt van den troupier, die als slachtoffer van zijn ambacht gewond of stervend op het slagveld neerviel of ten gevolge van ellende, vermoeienis en ontbering op het ziekbed werd geworpen.

Het eenige wat men van hem vroeg was, dat hij lijdend of stervend geen last veroorzaakte en dat hij verdween, zonder dat de overigen daar veel van bemerkten. 'Sterbe ruhig, Fähnrich', was het korte bevel van Frederik den Groote aan den armen vaandrig, wiens kermen en klagen op het slagveld den moed dreigde te ontnemen aan de kameraden, die nog ten aanval moesten oprukken!

Anders werd het, toen oorlog voeren een nationale zaak werd, toen het ambacht van krijgsman verliep en in de plaats van dat ambacht kwam de militaire plicht van den staatsburger.

Of liever - want medelijden en humaniteitsgevoel openbaarden reeds eerder hunne werking - het werd anders, toen de legers van vreemde huurlingen plaats maakten voor nationale legers, voor wier elementen, als uit haar midden gekomen, de natie natuurlijk meer gevoelde dan zij voor de vreemdelingen gedaan had.

Doch wat aanvankelijk zuiver uiting was van medegevoel en mededoogen, en zich dan ook slechts spontaan uitte op tijdstippen waarin het lijden zich voordeed, het wordt (moet worden) onverbiddelijke plicht, nu het volkslegers zijn, die kampen voor het volksbestaan, nu het vaders, broeders en bloedverwanten zijn, die strijden voor den staat, waartoe ook de vrouw behoort en waarin zij hare rechten opeischt.

Nu *mag* de vrouw zich niet langer onttrekken aan de taak, waarvoor zij wordt aangewezen door het allesoverheerschend staatsbelang en waarvoor zij, evenals de man dat heeft te doen voor de weerbaarheid, *haar* kracht en *haar* begaafdheid beschikbaar heeft te stellen, - de verplegingstaak.

De persoonlijke dienstplicht van den man hebben wij reeds; de algemeene dienstplicht zal moeten komen. Maar

hij zal tevens hebben te omvatten den persoonlijken dienstplicht der vrouw.

II.

De geschiedenis van het Roode Kruis is in vele boeken goed en uitvoerig behandeld en ik denk er niet aan, om uit al die werken een nieuw geschrift samen te stellen. Voor het doel, dat ik met het schrijven van dit opstel beoog, acht ik het echter noodig een kort overzicht van die geschiedenis te geven.

Laat ik dus trachten om, zij het dan ook in zeer groote trekken, aan te geven hoe de zaak der vrijwillige, militaire ziekenverpleging zich gaandeweg heeft ontwikkeld.

Zooals ik reeds vermeldde, kwamen spontane uitingen van medelijden en van hulpvaardigheid tot het verplegen van gewonde militairen meermalen voor, nadat de legers meer nationaal waren geworden. In ons land treffen wij daarvan voorbeelden aan in 1799 (na de landing der Engelschen en Russen in Noord-Holland) en in 1815 (na den slag van Waterloo)[1], terwijl in Pruisen, nadat op 17 Maart 1813 door Koning Friedrich Wilhelm III het geheele volk te wapen was geroepen voor den strijd om de vrijheid, eene machtige beweging zich openbaarde onder hen, die niet meê konden uitrukken, om hetzij door hunne giften, hetzij door hunne persoonlijke hulp, te voorzien in de behoeften van hen, die met het zwaard in de vuist streden, en in de verpleging van hen, die in den strijd gewond werden[2].

In de daarop volgende jaren verliep echter de geestdrift en trok de zaak der verpleging van gewonde of zieke krijgers de aandacht niet meer.

Toen in den Krimoorlog van 1854-55 de engelsche Minister van Oorlog, Lord Sidney Herbert, eene oproeping deed aan het engelsche volk om hulp voor de gewonden en zieken, stelde Miss Florence Nightingale, die zich in de hospitalen te Parijs, en later ook in het diaconessenhuis te Kaiserswerth, tot verpleegster had gevormd, zich beschikbaar.

1) Bosscha. Het Roode Kruis.
2) Dr. Trepte. Freiwillige Krankenpflege im Kriege.

Zij vereenigde 37 goed geschoolde helpsters, en ging in het eind van 1854, van hulpmiddelen ruim voorzien, naar de Krim, waar zij lazaretten inrichtte en krachtig helpend optrad bij de verpleging van zieken en gewonden.

Na den oorlog brachten de Engelschen 50,000 pond St. bijeen en stelden dat bedrag ter beschikking van Miss Nightingale, die dit 'Nightingalefonds' aanwendde voor vrijwillige ziekenverpleging.

In denzelfden oorlog zond Grootvorstin Helena Paulowna, geboren Prinses van Wurtemberg, complete ziekenbarakken naar de Krim. Zij vereenigde voorts vrijwillige ziekenverpleegsters, stichtte de orde van de 'Zusters der Kruisverheffing' en ging daarna zelve, met 300 verpleegsters van alle standen, onder de Russische typhuslijders.

Het is alzoo voor het eerst in 1854, dat vrouwen zich in georganiseerde, vrijwillige vereenigingen beschikbaar stelden voor de verpleging van zieken en gewonden. De stoot was gegeven voor eene beweging, welke in verschillende landen zich machtig heeft voortgeplant en aan de ziekenverpleging in het algemeen een geheel ander karakter heeft gegeven.

Natuurlijk heeft die beweging eerst langzamerhand aan kracht gewonnen. In den Fransch-Italiaanschen oorlog van 1859 zag het er nog droevig uit voor de gewonde en zieke militairen. Een ieder kent of heeft hooren spreken over het werkje van den Zwitser Henri Dunant: 'Un Souvenir de Solférino', waarin de toestand der soldaten, die gewond werden in den slag van Solférino, en die zoo goed als onverzorgd op het slagveld bleven liggen, werd geschetst op eene wijze, welke de diepste ontroering in geheel Europa teweeg bracht.

In den Amerikaanschen oorlog van 1861 bleek echter duidelijk, wat vrijwillige hulp vermag. Hoewel de hulp, door de vrouwen aangeboden, aanvankelijk weinig werd gewaardeerd en zelfs werd tegengewerkt, wisten de vrouwen van New-York tot stand te brengen, dat eene 'gezondheidscommissie' werkzaam werd gesteld, die er weldra in slaagde de algemeene belangstelling op te wekken. Onder leiding dezer commissie vormden zich 32000 plaatselijke comité's, werden 214 hospitalen ingericht met 133,800 bedden en werd een bedrag van meer dan 25 millioen gulden, door vrijwil-

lige giften bijeengebracht, besteed voor ziekenverpleging[1].

In Europa leidde het onvermoeide streven van Dunant in de eerste plaats er toe, dat door de mogendheden in 1864 eene conferentie werd gehouden te Genève[2], ten gevolge waarvan met betrekking tot behandeling van zieken en gewonden alsmede van het verplegingspersoneel en-materieel eene conventie tot stand kwam, waarnaar oorlogspartijen zich voortaan zouden gedragen. En voorts werden in verschillende landen vereenigingen opgericht, welke ten doel hadden het verleenen van hulp bij de verpleging van zieken en gewonden in oorlogstijd.

Toen in 1864 de Deensche oorlog uitbrak, was de conventie van Genève nog niet tot stand gekomen. Zij dagteekent eerst van 22 Augustus 1864 en de verbonden Pruisen en Oostenrijkers gingen reeds den 1sten Februari van dat jaar over op den noordelijken oever van de Eider en openden daarmede den veldtocht tegen Denemarken. Wel traden in dien oorlog enkele comité's op en onderscheidde zich de Pruisische Johanniterorde, maar het ontbrak nog aan de noodige samenwerking. Het was nog slechts een begin. Met dat al werd toch verkregen, dat op den dag van den aanval op de Düppeler schansen, waarbij 75 officieren en 1522 mindere militairen als offer vielen, des avonds om 7 uur geen enkel gewonde meer hulpeloos op het slagveld lag.[3]

In den oorlog van 1866 werd voor de verpleging van zieken en gewonden veel geld en veel materieel beschikbaar gesteld en dit niet alleen door het duitsche volk, doch ook door landen die niet aan den oorlog deelnamen; vrijwillige hulp werd in ruime mate verleend. In Italië vormden zich 14 verplegingscomité's onder centrale leiding; in Oostenrijk ontbrak het èn aan voorbereiding èn - toen men gedurende den oorlog tot samenstelling van eenige comité's overging - aan samenwerking. In het overige gedeelte van het Duitsche Rijk en vooral in Pruisen, wedijverde men in het verleenen van hulp, ten gevolge waarvan belangrijke resultaten werden

1) Bosscha, Als voren.
2) Volgende conferenties hadden aldaar plaats in 1868, 1899 en 1906.
3) Zie voor dit en het volgende o.a. La Croix Rouge, son passé et son avenir, par Gustave Moynier; Freiwillige Krankenpflege im Kriege, von Dr. A. Trepte; 'Het Roode Kruis' door Chr. F. Haje.

verkregen en zulks in weerwil van de omstandigheid, dat men ook nog had te zorgen voor de gewonde Oostenrijkers, aangezien de oostenrijksche legerafdeelingen na de vele ongelukkige gevechten en na den veldslag van Königgrätz hunne gewonden aan de zorg van den overwinnaar overlieten en zelfs hun militair geneeskundig personeel en materieel niet deden achterblijven, doch bij den afmarsch meênamen.

In den Fransch-Duitschen oorlog van 1870-71 blonk vooral de offerwilligheid van het duitsche volk uit en bleek tevens, hoe groote vordering de zaak der vrijwillige ziekenverpleging in Duitschland gemaakt had. Zelfs na de bloedigste veldslagen gelukte het aan de Duitschers door het in werking stellen van de personeele en materieele hulp, welke vrijwillig werd aangeboden, de zieken en gewonden doelmatig te verspreiden en hun eene goede verzorging te verschaffen. De geheele natie, als 't ware, was daarbij behulpzaam.

In Frankrijk was de toestand in vele opzichten geheel anders. Daar had men verzuimd in de jaren vóór den oorlog de noodige voorbereidingen te treffen. De ‘Société française de secours aux blessés des armées de terre et de mer’, hoewel reeds in 1864 gesticht, bezat noch personeel, noch materieel, noch geld. Alles moest geïmproviseerd worden, doch men deed onder den drang der omstandigheden wat men kon. In één maand tijd werden 17 veldambulances uitgerust en te Parijs werden vaste ambulances in de spoorwegstations gevestigd.

Met dat al was de beweging in zake vrijwillige ziekenverpleging in Frankrijk lang niet zoo algemeen en zoo krachtig als in Duitschland; zij beperkte zich in hoofdzaak tot de landsgedeelten, waar gestreden werd. Zoo vormden zich bijv talrijke mobiele ambulances om de troepenafdeelingen te volgen, welke tijdens het beleg van Parijs in de buitenprovinciën werden georganiseerd.

Van de zijde der onzijdige staten werd veel hulp verleend, en ook ons land bleef gelukkig daarbij niet ten achter, doch leverde, onder de onvermoeide leiding van het Hoofdcomité van het Nederlandsche Roode Kruis, zijn aandeel in het werk der menschlievendheid.

Heeft Duitschland zich na 1870 ingespannen om de vrijwillige ziekenverpleging meer en beter te organiseeren, ook

in Frankrijk ging de ervaring, in den oorlog opgedaan, niet verloren en het Fransche Roode Kruis - bestaande uit de ‘Société de secours aux blessés des armées de terre et de mer’, de ‘Association des dames’ en de ‘Union des femmes de France’, welke alle vertegenwoordigd worden door één ‘Comité-central’ - neemt thans een zeer hoog standpunt in.

In den Russisch-Turkschen oorlog van 1876-78 was het merkbaar, dat niet alle aan den oorlog deelnemende landen voldoende voor de ziekenverpleging waren uitgerust en dat men ook hier veelal op improvisatie aangewezen was. In Rumenië slaagde men er echter spoedig in, 5 mobiele ambulances uit te rusten en een groot hospitaal in te richten te Tuvno-Magurali.

Het was voorts aan den krachtigen invloed van Rumenië's vorstin Elisabeth te danken, dat te Bucharest eeue hospitaal van 340 bedden werd ingericht en de vorstin gaf door hare dagelijksche bezoeken aan dat hospitaal een voorbeeld van toewijding aan de Rumeensche vrouwen.

Door de Russen werd op het gebied der verpleging eene groote werkzaamheid ontwikkeld, doch werden ook velerlei bezwaren ondervonden, in hoofdzaak gelegen in de omstandigheid, dat het vervoer der gewonden moeilijkheden opleverde ten gevolge van het verschil van spoorbreedte tusschen de russische en rumeensche spoorlijnen, en van het ontbreken van spoorwegen onmiddellijk ten zuiden van den Donau. De russische vereeniging, het Roode Kruis, deed echter wat zij kon, ook in dat gedeelte van het oorlogsterrein dat in Azië gelegen is, en russische verpleegsters ontbraken in de lazaretten niet.

Dat dit laatste wel 't geval was in Turkije, is te beschouwen als een gevolg van de omstandigheid, dat het actief optreden van vrouwen te weinig in overeenstemming is met de mohamedaansche zeden.

Het schitterend optreden van de japansche vrijwillige ziekenverpleging in den jongsten oorlog is bekend. Wat in Japan door het Roode Kruis, gesteund als het werd door het geheele volk, kon worden gedaan en werd gedaan is voorbeeldig te noemen en het heeft er veel toe bijgedragen om bij officieren en soldaten, ondanks alle ellende en smarten, welke deze dapperen hebben moeten doorstaan, er den moed

in te houden - den moed, dien wij allen zoozeer hebben bewonderd!

Ik herinner hier aan het hoogst belangrijk artikel, dat in het Februari-nummer van 'De Gids', jaargang 1906, door Dr. Chr. F. Haje aan 'het Roode Kruis in Japan' werd gewijd en waaruit o.m. blijkt: dat deze vereeniging - welke in 1900 op eene bevolking van 45 millioen zielen 600.000 leden telde, die elk jaarlijks eene contributie van 3 yen (*f* 3.75) bijdragen[1] - in Mei 1905 2 pCt. der bevolking tot leden had, welk getal nog dag aan dag toeneemt; dat zij sedert 1901 geplaatst is onder de departementen van Oorlog en van Marine; dat zij in vredestijd ook zeer werkzaam is bij ziekten en ongevallen en dat zij, daartoe in staat gesteld door aanzienlijke geldelijke bijdragen, een groot hospitaal in Tokio stichtte, waar het vrouwelijk personeel der vereeniging wordt geoefend en opgeleid.

Ook het russische Roode Kruis bewees in dezen oorlog groote diensten. De aangeboden hulp bestond in: vliegende colonnes, mobiele en vaste hospitalen, personeel-reserve, verbandstations, verplegingsposten en treinen tot vervoer van gewonden.[2]

Het zij mij vergund, dit zeer beknopt geschiedkundig overzicht te besluiten met eene korte schets van den gang van zaken in Duitschland.

Reeds werd door mij aangeteekend, dat in den oorlog van 1864 door enkele comite's en door de Johanniterorde hulp werd verleend bij de verpleging van zieken en gewonden, doch dat hierbij nog niet voldoende samenwerking werd verkregen.

Even vóór het begin van 1866 werd door Koning Wilhelm een belangrijke maatregel genomen, door den Kanselier van genoemde Orde, Graaf Stolberg Wernigerode, te benoemen tot 'Königlicher Kommissar und Militär-Inspecteur der freiwilligen Krankenpflege' en daardoor eene centrale leiding te geven aan de vrijwillige ziekenverpleging.

1) La Croix Rouge en Extrême-Orient, par le Prof. Nagao Ariga.
2) Zie: Dr. F. Hoorn, 'Kriegschirurgische Erfahrungen aus dem russischjapanischen Kriege.'

Hierdoor werd het voordeel verkregen, dat in den oorlog van 1866 de vrijwillig aangeboden hulpkrachten en hulpmiddelen in overleg met de militaire autoriteiten volgens een vast plan konden worden verdeeld en werkzaam gesteld. Het pruisisch centraal-comité te Berlijn kreeg de beschikking over groote sommen en met behulp daarvan en van het beschikbare hulppersoneel kon bij de snel elkander opvolgende veldslagen en gevechten krachtige hulp worden verleend.

Toch was men in Pruisen niet tevreden met de resultaten en nadat de vrede gesloten was, drong men van vele zijden aan op meerdere centralisatie der vrijwillige ziekenverpleging en op meer aansluiting van deze aan de militaire ziekenverpleging.

Het kwam er thans op aan, om de talrijke comité's, welke zich tijdens den oorlog gevormd hadden, niet weer te laten verloopen, doch ze zooveel mogelijk gelijkmatig te organiseeren, ze onder leiding te brengen van het pruisische centraalcomité te Berlijn en ze voorts - een echt duitsche gedachte - geheel in te schakelen in het organisme van het leger.

Dank zij der levendige belangstelling, welke Koning Wilhelm en Koningin Augusta voor deze zaak aan den dag legden, slaagde men in een en ander, en op 20 April 1869 vereenigden zich de verschillende mannenvereenigingen tot één grooten bond, aan welks hoofd een duitsch centraal-comité optrad, dat te Berlijn zetelde. Reeds vroeger (op 11 November 1866) was - ook al weder door den invloed van Koningin Augusta - de ‘Pruisische vaderlandsche vrouwenvereeniging’ opgericht, welker streven zou zijn: in oorlogstijd, onder leiding van het centraalcomité, te helpen bij de verpleging van zieken en gewonden; in vredestijd, zich voor die taak voor te bereiden *en ook bij algemeene rampen of epidemieën helpend op te treden*. Ik vestig de aandacht op dit laatste, over welk beginsel ik straks nog enkele woorden zou wenschen te zeggen. Reeds op 26 April 1868 telde die vrouwenvereeniging 250 onder-afdeelingen en op 12 Augustus 1871 sloten alle duitsche vrouwenvereenigingen van het Roode Kruis zich tot één grooten duitschen vrouwenbond aaneen.

Geheel in overeenstemming met duitsche opvattingen werd

den 29sten April 1869 van staatswege eene ‘Instruktion über das Sanitätswesen der Armee im Felde’ uitgevaardigd, waarin officieel werd bepaald, dat de vrijwillige ziekenverpleging te velde een deel zou uitmaken van het militaire organisme en volgens welke zij in oorlogstijd van zelfstandige corporatie zou worden een tak van dienst, ondergeschikt aan het Departement van Oorlog.

In dezen stand van zaken trad de oorlog met Frankrijk in. De alzoo voorbereide werkzaamheid der duitsche vrijwillige ziekenverpleging was dan ook buitengewoon. Pruisen alléén stelde beschikbaar 9 provinciale en 300 plaatselijke mannen-vereenigingen, alsmede meerdere honderden vrouwenvereenigingen.

Het moeilijk ambt van leider der vrijwillige ziekenverpleging was door Koning Wilhelm opgedragen aan den Ridder der Johanniterorde, Vorst von Plesz, en deze keuze bleek een gelukkige te zijn.

Ik wees reeds met een enkel woord op hetgeen onder deze leiding en door de toewijding van het geheele volk werd verkregen. Koning Wilhelm legde de erkenning hiervan neder in een schrijven, dat hij op 14 Maart 1871, uit Nancy, aan zijne gemalin richtte, onder de volgende bewoordingen:

‘Die deutsche Einheit ist durch das “Central-Komitee zur Pflege im Felde verwundeter und erkrankter Krieger” auf dem Gebiete der Humanität vollzogen, als die politische Einheit unseres Vaterlandes sich noch im Kreise der Wünsche bewegte. Mit Freuden habe ich erkannt, wie gerade durch die Zusammenfassung aller deutschen Kräfte, getragen von der allgemeinen Opferwilligkeit und der hingebenden und unermüdlichen Thätigkeit der Männer, welche der schwierigen Leitung dieses Werkes ihre Kraft und Zeit widmeten, Leistungen möglich geworden sind, die jede Erwartung überstiegen und wesentlich dazu beigetragen haben, der Armee unter den schweren Mühsalen des Krieges die Freudigkeit und Kraft zu erhalten. Die dankbare Erinnerung daran wird in der Armee und Nation unauslöschlich fortleben’.

Na den oorlog van 1870-'71 rustte men in Duitschland ook in dit opzicht niet. Immers, was er veel tot stand

gebracht, er waren ook fouten aan den dag gekomen[1)] en krachtig wenschte men voort te schrijden op den weg tot verbetering. Men bleef dus werkzaam, en o.a. werden twee belangrijke vragen: 'wie mag in een oorlog hulp verleenen aan den militairen geneeskundigen dienst' en: 'welk arbeidsveld moet tijdens een oorlog aan de vrijwillige ziekenverpleging toegewezen worden', op gelukkige wijze opgelost door het nieuwe 'Dienstvorschrift für die freiwillige Krankenpflege' van 12 Maart 1907 (de zaak was eerst geregeld in de 'Kriegssanitätsordnung' van 10 Januari 1878) en door de 'Kriegs-Etappen-Ordnung' van 3 September 1887, naar welke ik den belangstellenden lezer meen te mogen verwijzen.

Hier zij alleen geconstateerd: dat in Duitschland - *alwaar men*, *door de ervaring geleerd*, *weet en begrijpt*, *dat het een waan is te gelooven*, *dat nationale geestdrift voldoende is om in geval van nood de vereischte hulpmiddelen in het leven te roepen*, *als niet in vredestijd alles is voorbereid* - twee groote over het geheele rijk verspreide genootschappen, de duitsche Ridderorden en de Bond der duitsche vereenigingen van het Roode Kruis, zich in vredestijd, onder leiding van een keizerlijken militairen Inspecteur, wijden aan de voorbereidingstaak; dat in het jaar 1894 aan de Johanniterorde ter beschikking stonden 1266 goed geschoolde ziekenverpleegsters en 374 ziekenbroeders en dat de Balije Brandenburg dier Orde in 1895 2300 rechtsridders en eereridders telde. Deze Orde kweekt vrouwen en meisjes voor de ziekenverpleging op; zij, die een patent als 'dienende Schwester des Johanniterordens' verwerven, aanvaarden de verplichting, om in geval van oorlog de oproeping der Orde om in hospitalen dienst te doen, op te volgen.

En - eere zij der duitsche vrouw! - talrijk zijn de patenten die worden uitgereikt. Geen provincie, geen land of landje, geen vrije rijksstad in Duitschland, of er is voorts eene goed georganiseerde vereeniging van het Roode Kruis, die, ook reeds in vredestijd, de meest veelvuldige werkzaamheid ontwikkelt. Talrijk zijn de 'Krankenpflege-Institute' van het Roode Kruis en het gevolg is, dat het getal der

1) Zie: 'Het Roode Kruis hier en elders' door den officier van Gezondheid A.A.J. Quanjer (Tijdspiegel 1903).

Zusters van het Roode Kruis van jaar op jaar toeneemt. Leerboeken worden geschreven, vragen beantwoord, wenken gegeven - en dit door de besten in den lande.[1)]

Zoo geeft Duitschland het beeld van een nijver en gezond volk dat, veelzijdig en krachtig werkzaam en in zijn vredesarbeid bloeiend, tevens niets verzuimt om zich te sterken en voor te bereiden voor den strijd om zijn bestaan - van een volk dat, zich harmonisch ontwikkelend, ook ten volle verdient te blijven bestaan.

III.

Gaan wij nu na, hoe de zaak van het Roode Kruis staat in ons land.

Wanneer ik dan een kort overzicht wil trachten te geven van de werking en van den toestand van het Nederlandsche Roode Kruis dan stel ik er prijs op, al dadelijk met nadruk te verklaren dat ik, mijne meening open en rondborstig willende uitspreken, niet anders op het oog heb dan het belang der zaak. Dat ik, tot een klacht en zelfs tot een verwijt moetende komen, niet bepaalde personen aanklaag of verantwoordelijk stel voor den m.i. geheel onvoldoenden toestand - evenmin als ik er aan denk om iemand persoonlijk verantwoordelijk te stellen voor het feit, dat wij nog geen goed volksleger hebben. Niemand is er meer dan ik van overtuigd, dat zij, die als leden van het hoofdbestuur van het Roode Kruis te onzent hebben gefungeerd of nog fungeeren, met de beste bedoelingen bezield waren of zijn.

Zoo ik tot een aanklacht komen moet, dan zal deze zich te richten hebben niet tot eenige persoonlijkheid, wie ook, maar tot het geheele volk.

Aan de stem van Dunant, die door geheel Europa had weerklonken, werd ook in ons land het oor geleend. Evenwel, en jammer genoeg, niet door de natie als zoodanig. Kwam men in vele landen tot een volksaandrift om zich te

1) ‘Die Krankenpflege im Hanse und im Hospitale’ von Dr. Th. Billroth. ‘Durch welche Arbeiten können sich im Kriege die Frauen nützlich machen?’ von Dr. Friedrich Esmarch. ‘Eerste hulp bij plotselinge ongelukken’ van Dr. F. Esmarch (vertaald door A.A.J. Quanjer). ‘Das Rothe Kreuz in Deutschland’ von Fr. von Criegern.

organiseeren voor de vrijwillige ziekenverpleging - in Nederland niet. Hier was het een Koninklijk besluit, dat het Roode Kruis in het leven riep.

Eere aan Koning Willem III, die - toen ook zelfs na het tot stand komen der conventie van Genève het volk niet tot uiting kwam - bij besluit van 19 Juli 1867, N°. 60, bepaalde, dat er zou zijn ‘eene Nederlandsche vereeniging tot het verleenen van hulp aan zieke en gewonde krijgslieden in tijd van oorlog, hetzij Nederland er al dan niet in betrokken is,’ en die bij herhaling bewees, welk een goed hart hij der vereeniging toedroeg. Trouwens, ons Vorstenhuis is nooit achtergebleven waar het gold bewijzen te leveren van sympathie in het werk der humaniteit en der barmhartigheid. Ik acht het geheel overbodig, om hierop verder te wijzen. Ons volk weet het en erkent het met dankbaarheid.

Door het voorbeeld bezield werd het volk echter niet! Veel te weinig althans. Doch laat mij niet verder op mijn overzicht vooruitloopen.

Het Nederlandsche Roode Kruis heeft naar buiten zijn bestaan bewezen bij verschillende gelegenheden.

In den Fransch-Duitschen oorlog was het Hoofd-Comité onvermoeid bezig om personeel en materieel bijeen te brengen en werkzaam te stellen ten behoeve van de strijdenden. In den Transvaalschen oorlog werd eene Hollandsche expeditie naar het oorlogsterrein gezonden. Voor de verpleging van den soldaat in Indië werd eene flinke som beschikbaar gesteld, zooals dat ook gedaan was voor de gewonden en zieken in den Russisch-Turkschen oorlog van 1877-'78[1)].

Dit was mogelijk, omdat er over eenig geld werd beschikt, en omdat, hoewel men niets gereed had tot het organiseeren en uitrusten van ambulances, èn in 1870 èn in 1881 tijd genoeg beschikbaar was om ze samen te stellen.

Worden wij echter zelf in een oorlog betrokken of worden wij direct aangevallen, dan zal de tijd daartoe te eenen male ontbreken; dan zal noch geestdrift, noch goede wil meer helpen, indien alles niet in vredestijd behoorlijk is voorbereid.

Het heeft waarlijk aan opwekking tot die voorbereiding

1) Zie de verslagen der Vereeniging en voorts: ‘Het Roode Kruis’ door Chr. F. Haje.

niet ontbroken. Basting, Bosscha, Knoop, Verwey, Van de Velde, L. Mulder, Gori, Haje, Quanjer, Romeyn - j'en passe, et des meilleurs misschien! - hebben het volk gewezen op de noodzakelijkheid om toch tijdig voorzieningen te treffen. Ik herhaal eigenlijk slechts, wat zij meer uitvoerig en met beter pen hebben geschreven.

En wat is op dit oogenblik het resultaat? Nemen we het laatste verslag der handelingen van het Nederlandsche Roode Kruis ter hand, welk verslag loopt over het tijdvak 1 Juli 1903-30 Juni 1905 (de vereeniging geeft om de twee jaren zulk een verslag uit), dan zien we dat in Juni 1905 het getal der comité's bedroeg 51 en dat die comité's samen telden ongeveer 4000 leden.

Uit de korte mededeelingen, welke uit de verslagen der comité's worden gegeven, blijkt wel, dat de werkzaamheid der comité's niet veel te beteekenen heeft en dat eigenlijk het eenige lichtpunt is de werkzaamheid van het comité te 's Gravenhage, en meer in het bijzonder die van het vrouwencomité aldaar. Van dit comité wordt vermeld, dat het 7 eereleden en 282 gewone leden telt; dat in 1904 in het Zusterhuis, dat door het comité is gesticht, gemiddeld werd gewerkt met 7 gediplomeerde en 3 leerling-verpleegsters; dat het getal verpleegdagen bedroeg 5590; dat er 225 operatiën werden verricht, dat de driemaandelijksche cursus in verbandleer en eerste hulp bij ongelukken in dit jaar ‘wederom trouw bezocht werd’, enz.[1)] Hulde aan het Haagsche vrouwen-comité! Maar voor het overige - hoe weinig blijkt er van actie!

Slaat men de bijlage VI van het verslag op, welke een overzicht geeft van het materieel dat, boven en behalve dat van het Zusterhuis te 's-Gravenhage, bij de comité's ter beschikking is, dan ziet men dat er - behalve over 111 kribben met eenig toebehooren en over luttel hospitaalmobilair - kan beschikt worden over: 5 barakken, 4 hos-

1) Het Zusterhuis, met behulp van het Hoofdcomité van het Roode Kruis opgericht, werd in Augustus 1900 betrokken. Het kan in vredestijd ± 30, in oorlogstijd ± 60 bedden stellen. Opleiding tot ziekenverpleging heeft er niet plaats. Deze opleiding geschiedde aanvankelijk in het gemeente-ziekenhuis te Rotterdam; hoewel zij wèl succes had, werd zij gestaakt, toen het bleek dat het bijeenhouden van de gediplomeerden totaal mislukte.

pitaaltenten, 1 kleinere tent, 4 transportwagentjes, 11 raderbaren en 12 draagbaren. Poovere voorraad inderdaad!

Wanneer men dan verder ziet, dat op den 1^{en} Juli 1905 aanwezig was aan inschrijvingen in de Grootboeken der Nationale Schuld *f* 157,000 en aan hypothecaire inschulden *f* 77,000; wanneer men voorts leest, dat de in 1879 geopende Amalia-Stichting te Utrecht, waarin reeds in Maart 1881 de opleiding voor pleegzusters gestaakt moest worden, 'ontruimd zal moeten worden op September 1905, in afwachting dat de gebouwen bij een eventueelen oorlog van nut zullen kunnen zijn' - dan dringt zich het weemoedige gevoel op: het Roode Kruis, dat in andere landen tot zoo grooten bloei is gekomen, leidt te onzent een kwijnend bestaan, wat de Vereeniging tot onmacht brengt in vredestijd en *haar ook tot onmacht doemen zal in oorlogstijd*.

Wat baat het, dat zij het buitenland heeft kunnen helpen bij eenige gelegenheden en dit ook in meerdere of mindere mate in den vervolge zal kunnen doen?

Aan haar hoofdtaak - hulp te verleenen in en aan Nederland, als aan die hulp de allerdringendste behoefte zal bestaan - kan zoo goed als niet worden voldaan, bijaldien de omstandigheden, waarin het Roode Kruis zich te onzent bevindt, zich niet te eenen male wijzigen.

Er bestond in de vorige jaren, en in het bijzonder vóór 1895, geen overleg tusschen het Hoofdcomité van het Roode Kruis en militaire autoriteiten. Dit had tot gevolg, dat het Hoofdcomité niet werkte volgens een bepaald plan, hetwelk in geval van een oorlog, waarin ons land werd betrokken, een doelmatig optreden van het Roode Kruis waarborgde, doch dat men er zich toe bepaalde om geld te verzamelen en verder om zooveel mogelijk de comité's te steunen, die overigens hun eigen weg zochten.

Bij Kon. Besluit van 6 November 1895, No. 75, is dat van 19 Juli 1867 in dier voege gewijzigd, dat de inspecteurs van den geneeskundigen dienst van de Land- en van de Zeemacht krachtens hunne betrekking lid zijn van het Hoofdcomité, dat het overleg met het legerbestuur omtrent het optreden van het Roode Kruis in oorlogstijd niet, als volgens de vroegere bepalingen het geval was, uitgesteld wordt tot dien tijd, doch reeds plaats moet hebben in vredestijd en dat

in de nieuwe redactie meer op den voorgrond is gebracht de *hulp te verleenen in geval van een oorlog*, *waarbij Nederland betrokken is*. (Art. 8.)

Jammer genoeg heeft bedoeld overleg nog niet tot resultaten geleid, voor wat betreft het vaststellen van een plan van werkzaamheid bij mobilisatie. Intusschen - het is mij bekend, dat sedert 1906 eene Commissie, samengesteld uit leden van het Hoofdcomité en uit officieren, werkzaam is om zulk een plan te ontwerpen.

Houdt men rekening met de eischen, welke in geval van oorlog aan onze weermacht zullen worden gesteld; met het optreden van de landweer (te zijner tijd ook: van den landstorm) niet slechts in een bepaald gedeelte des lands, maar zoo mogelijk in alle onderdeelen van ons grondgebied, dan zal de voorbereiding van de hulp der 'vrijwillige ziekenverpleging' zich niet kunnen en niet mogen bepalen tot de zoogenaamde 'vesting Holland' en tot de landstrook, welke gelegen is in of achter de terreinen, alwaar vermoedelijk het veldleger zal opereeren. Dan zal die voorbereiding zich hebben uit te strekken over alle gedeelten, alwaar bij de verdediging van ons grondgebied gestreden zal *kunnen* worden - m.a.w. over het *geheele* grondgebied.

Is dit juist - en ik meen dat zulks het geval is -, dan is er allerminst noodzakelijkheid om met de activiteit in zake de bedoelde voorbereiding te wachten tot er een 'plan' is. Immers, dan zullen personeele en materieele hulpmiddelen, *over het geheele land verspreid*, nuttig en noodig zijn en mochten c.q. de oorlogshandelingen een bepaald landsgedeelte met rust laten, dan is altijd nog te beproeven, de in dat gedeelte beschikbare hulpmiddelen naar elders, waar daaraan behoefte bestaat, over te brengen.

Het is dus allerminst noodig om op 'het plan' te wachten, vóór men begint te trachten personeele en materieele hulpmiddelen beschikbaar te krijgen.

Maar wat wel noodig is, dat is dat het Nederlandsche Roode Kruis de leiding neme over de geheele beweging en dat die beweging een volksbeweging worde.

Het gaat om de vraag, of het nederlandsche volk begrijpen zal, dat het zich heeft te ontwikkelen tot een weerbaar volk. Dringt dit *niet* tot de natie door, dan kan men het zich wel

gemakkelijk blijven maken en de kruik maar laten drijven tot ze.... eindelijk breekt! En eigenlijk kan men het zich dan nog gemakkelijker maken dan nu het geval is. In deze zaak geldt nu eenmaal: òf alles òf niets.

Doch wanneer - zooals men *moet* hopen - te onzent de overtuiging zich zal vestigen, dat *het volk* gereed moet zijn om den strijd op te nemen voor zijn onafhankelijk voortbestaan, dan zal ook *het volk* zich hebben voor te bereiden voor de verpleging van zieken en gewonden. Dan zal men ook in ons land de beweging hebben te volgen, welke bij verreweg de meeste andere volken reeds zoo lang in gang is en tot zulke groote en grootsche resultaten heeft geleid. De ontwikkeling van ‘een goed volksleger’ heeft hand in hand te gaan met de ontwikkeling van ‘eene goede verpleging van zieken en gewonden’.

De voorbereiding van deze laatste eischt: personeel en geld.

Voor wat het personeel aangaat is ook hulp van mannen een noodzakelijke vereischte. Maar vóór en boven alles is noodig: de hulp van de vrouw.

Geld is voorts noodig; echter niet om het zoo goed als uitsluitend in kapitaal op te leggen - want als op eenigen dag de oorlog uitbreekt, zou men met dat geld zitten als de dorstende man in de woestijn met zijn parelschat - maar om geoefend personeel en materieel beschikbaar te hebben; al zal een krachtig reservefonds natuurlijk van groot nut kunnen wezen.

Het is aan te nemen, dat de vrijwillige ziekenverpleging in de landen waar zij zich zoo machtig heeft ontwikkeld, niet tot zulk een bloei zou zijn gekomen, als zij haar werkzaamheid niet had weten uit te strekken tot optreden in vredestijd.

Ik vestigde reeds op een der vorige bladzijden de aandacht op dat vredeswerk, voor zooveel Duitschland betreft. Daar heeft het Roode Kruis geen arbeid in vredestijd verzaakt, hoe gering die ook schijnen mocht. Overal waar ziekte of ellende heerschte of slechts maar dreigde, zocht en vond het zijn terrein van werkzaamheid. Het verspreidt op de meest uitgebreide schaal kennis van de eerste hulp bij ongelukken; het stelt in groote steden (bijv. Berlijn, München, Breslau, Keulen, Straatsburg) geheele stadsambulancen, met complete

uitrusting, ook aan voertuigen, beschikbaar; het heeft plattelandsstations van ziekenverpleegsters ingesteld; het heeft talrijke depots van voorwerpen, noodig voor ziekenverpleging, in de verschillende provinciën aangelegd; het heeft sanatoria opgericht te Grabowsee (bij Berlijn), Maagdenburg, Cassel, Weimar, Crefeld, Eberwolde; het heeft de oprichting bevorderd van herstellingsoorden, vacantiekoloniën, crêches, enz.[1)]

Voor dit alles was ook geld noodig, dat echter niet in kapitaal bleef opgelegd.

In andere landen valt mede bedrijvige werkzaamheid van het Roode Kruis in vredestijd te constateeren en maken de vrijwillige vereenigingen zich verdienstelijk bij epidemieën, ongevallen, enz.[2)]

Geheel ben ik het met den heer Quanjer eens, dat het Roode Kruis (vooral bij een volk, dat geen oorlogsaspiratiën heeft) 'staat of valt met de mogelijkheid om het "in vredestijd" werkzaam te doen zijn op eene wijze, die het algemeene bekendheid en sympathie verschaft.' Vooral te onzent heeft men bezwaren tegen uitgaven en tegen inspanning, welke niet dadelijk zichtbare resultaten geven. De uitgaven voor het leger behooren nu eenmaal in het oog van de meeste Nederlanders tot de 'improductieve', en daarom gevoelt men er al heel weinig voor. Maar de uitgaven ten behoeve van het Roode Kruis zouden in ieder geval reeds vruchtdragend kunnen zijn in vredestijd.... als er maar goed gewerkt wordt met de hulpmiddelen waarover men beschikt en welke zeker ruimer zouden toevloeien, als zij al dadelijk nuttig werden gebruikt.

Men vindt in Noord-Holland eene vereeniging 'het Witte Kruis'; in andere Provinciën 'het Groene' en 'het Zwarte Kruis'. Al deze vereenigingen bloeien[3)]; alleen 'het Roode Kruis' kwijnt.

1) Zie 'Het Roode Kruis hier en elders' door den officier van Gezondheid A.A.J. Quanjer, (Tijdspiegel 1903).
2) Zie o.a. 'Het Roode Kruis' door Chr. F. Haje (bladz. 179 en volgende); 'Action de la Croix-Rouge Italienne en temps de Paix'. Rome, 1902; 'La Croix-Rouge en Extrême-Orient' par le Prof. Nagao Ariga; 'Het Roode Kruis hier en elders', door A.A.J. Quanjer.
3) Zie o.a. voor Het Groene Kruis: 'The Green Cross Societies in Holland' by F.C. Fleischer, B.D.

Hoe jammer, dat het laatste zich niet aan het hoofd der beweging heeft kunnen plaatsen en niet de leiding op zich heeft kunnen nemen van de geheele ziekenverpleging. Ik zeg ‘kunnen’, maar het vermoeden dringt zich op, dat het Hoofdcomité in vroeger jaren - o.a. in 1869 en in 1871, toen van eenige comité's het verlangen uitging naar vredesarbeid - door zich op een ander, ruimer standpunt te plaatsen, de zaak ten goede had kunnen leiden[1]. Toen eenmaal het geschikte oogenblik voorbij was, was de zaak verloren en konden pogingen, als bijv. het geven van cursussen voor het verleenen van eerste hulp bij ongelukken en de oprichting van een enkel bureau voor raad en hulp aan onen minvermogende tuberculoselijders, niet het resultaat hebben, dat men er van verwachtte.

Zou het onmogelijk zijn, dat het Roode Kruis zich nog met de andere Kruisvereenigingen verstond; dat het nòg trachtte de plaats in te nemen, welke het in andere landen tot aller zegen inneemt?

Er is een te groot belang meê gemoeid om niet te hopen en te verwachten, dat het Hoofdcomité, zich zijner roeping bewust, ondanks alle teleurstellingen welke het tot nu toe ondervond, zich niet zal neerleggen bij den bestaanden toestand. Door in dien toestand te berusten, aanvaardt het eene groote verantwoordelijkheid. Want, als de dag komt waarop van het Nederlandsche Roode Kruis de hulp *moet* verlangd worden, welke de vereeniging tot plicht heeft te geven, dan zal haar volslagen onmacht in de eerste plaats drukken op het gemoed van de bestuurders.

Maar, het gaat om meer dan om de gemoedsrust van bestuurders. Het gaat alsdan om de behoorlijke verpleging van landskinderen, die gewond of ziek werden bij de vervulling van den hoogen plicht hun opgelegd, om te strijden voor de onafhankelijkheid van Volk en Rijk.

Die verpleging is nu *niet* verzekerd.

En toch is de onverbiddelijke eisch: *dat zij verzekerd worde*.

IV.

Alvorens tot mijne conclusie te komen, acht ik het

1) Zie Quanjer: ‘Het Roode Kruis hier en elders.’

wenschelijk een paar opmerkingen te bespreken, welke in verband met het bovenstaande kunnen worden gemaakt en - ik weet dit bij ondervinding - ook al wel gemaakt zijn.

De eerste is: toegegeven, dat landen als Japan, Rusland, Duitschland, Frankrijk en dergelijke, welke zich steeds gereed hebben te houden tot den oorlog, behoefte hebben aan eene geheel voorbereide verpleging van zieken en gewonden - verkeert ons land niet in een geheel ander geval? Voor een aanval op ons land hebben wij niet te duchten, gelet op den staatkundigen toestand in Europa, en - worden wij geroepen tot handhaving der neutraliteit, dan hebben de zaken voor ons niet zulk een snel en machtig verloop als bij een oorlog het geval is. Is er dus wel aanleiding, om in de onderwerpelijke aangelegenheid te onzent op zulk een volledig 'gereed zijn' aan te dringen?

Het is *misschien* juist, dat wij *voor het oogenblik* drijven op den politieken toestand in Europa en dat wij niet direct bevreesd behoeven te zijn voor een aanval op ons land door eenigen staat, omdat de andere staten in de verovering of overheersching van Nederland door dien staat, eene verbreking van het staatkundig evenwicht zouden zien en moeten zien.

Denemarken mocht dat in 1864 ook denken en toch heeft Europa het in den steek gelaten toen de Bondsexecutie door de Pruisen en Oostenrijkers aan dat koningrijk werd voltrokken. Doch al hadden wij dit voorbeeld van noninterventie niet, men mag de toekomst van een volk niet in de waagschaal stellen, door als vast en voortdurend aan te nemen wat slechts voor het oogenblik of tijdelijk zich doet gelden. De staatkundige toestand in Europa kan, en zal ook wel weer veranderen. Zoo al niet binnen korten tijd, dan toch te eeniger tijd, en wat lang is in een menschenleven, is kort in de geschiedenis van een volk. Men kan voorts onder tijdelijk bijzonder gunstige omstandigheden ook niet tijdelijk verwaarloozen wat, op wie weet welk oogenblik, weer noodig zal zijn en veel tijd noodig heeft om te worden.

Een volk kan en mag niet leven bij den dag en het heeft in ieder geval zijn kracht te zoeken in zich zelf.

Wat nu betreft de handhaving c.q. van onze neutraliteit, het komt mij vóór, dat velen zich daarvan eene minder juiste voorstelling maken. Indien de oorlogspartijen (of een van

deze) het nuttig en noodig achten om met schending onzer neutraliteit ons grondgebied te betreden, dan kan dit zijn òf om van dat gebied gebruik te maken als doortochtsweg òf om door tijdige bezetting van dat gebied het gebruikmaken ervan aan de tegenpartij te beletten en zich zelf dat gebruik te verzekeren.

In beide gevallen zullen oorlogsafdeelingen over onze grenzen dringen en dit wel *zeer spoedig* na de oorlogsverklaring. Zijn wij alsdan besloten de neutraliteit strikt te handhaven (een besluit waarbij de politiek een belangrijk woord zal hebben meê te spreken, doch dat in beginsel steeds als het beste te beschouwen is), dan kunnen botsingen al dadelijk intreden en moeten wij er op zijn voorbereid, dat wij onmiddellijk in den oorlog betrokken worden. De omstandigheden kunnen in dat geval meêbrengen, dat onze legerafdeelingen zonder uitstel actief hebben op te treden, d.w.z. *den strijd hebben te aanvaarden*. Dat wij in 1870 de zaken zoo rustig voor ons zagen verloopen en dat wij toen geheel buiten den strijd bleven, mag ons allerminst tot de meening brengen, dat handhaving der neutraliteit zich in hoofdzaak bepaalt tot wachtdoen aan de grenzen! De operatiën der Duitschers en der Franschen gingen toen een anderen kant uit, doch uit de 'Militärische Correspondenz' van Von Moltke blijkt, dat bij de voorbereidende studie van dien grootmeester der strategie wel degelijk door hem, in geval van een oorlog met Frankrijk, was gedacht aan een overgang over de Maas bij of benoorden Maastricht.

Wij moeten dus in geval van handhaving der neutraliteit geheel voorbereid zijn op onmiddellijken overgang tot oorlogstoestand, met al de gevolgen daarvan. En dan kan de vrijwillige ziekenverpleging ook reeds onmiddellijk haar taak hebben te vervullen; al dadelijk in vollen omvang.

De bovenbedoelde opmerking is alzoo naar mijne meening niet als steekhoudend te beschouwen.

Eene tweede opmerking - welke ik eens door een man van gezag hoorde maken - is deze: is het wel billijk dat de last tot verpleging van zieken en gewonden in oorlogstijd door de Regeering van zich af wordt gewenteld en gelegd op het Hoofdcomité van het Roode Kruis? Is de Regeering, welke in alle opzichten in de uitrusting, de kleeding, de verpleging

van de militairen heeft te voorzien, en dan ook voorziet, niet eveneens verplicht tot het treffen van de noodige voorbereiding voor behoorlijke ziekenverpleging?

Natuurlijk kan deze opmerking voor de leden van genoemd Hoofdcomité *voor het oogenblik* slechts de waarde hebben van eene bespiegeling, welke op de tegenwoordige werkzaamheid van dat comité niet van invloed is. Immers, art. 8 van het Kon. Besluit betreffende het Roode Kruis, zooals dat in 1895 gewijzigd is, heeft het in het bijzonder over hulp door de vereeniging te verleenen in geval van een oorlog, waarin Nederland betrokken is. Een voorschrift dat natuurlijk niet zou zijn gegeven, als de Regeering niet erkende eventueel hulp noodig te hebben, en dat in ieder geval onzekerheid uitsluit bij de leden van het Hoofdcomité.

Ik herinner mij dat, toen mij in een vorigen werkkring de bedoelde opmerking gemaakt werd, ik den spreker duidelijk trachtte te maken: dat de Regeering zich wel beperken *moest* tot het beschikbaar stellen van personeel en materieel voor geneeskundige verpleging op het slagveld zelf; dat ons veldleger werkelijk met voldoend personeel was uitgerust voor die eerste hulp en dat - dank zij de toewijding der inspecteurs van den geneeskundigen dienst - onze materieele uitrusting bijzonder goed is te noemen en zelfs ook in het buitenland wordt geroemd; doch dat de verder noodige hulp wel *moet* worden gevraagd aan de vrijwillige ziekenverpleging, omdat de Regeering niet bij machte is de zoo groote hoeveelheid benoodigde hulpmiddelen van allerlei aard steeds beschikbaar te houden.

Over deze zaak doordenkende, ben ik echter tot de overtuiging gekomen, dat er in de opmerking van den geachten spreker meer waarheid ligt, dan ik er aanvankelijk in ontdekte; in dien zin namelijk, dat de Regeering zich niet *mag* neerleggen bij een onvoldoenden toestand voor wat aangaat verpleging van gewonden en zieken in geval van oorlog en dat, als die verpleging door vrijwillig aangeboden hulp niet verzekerd is, hare verantwoordelijkheid medebrengt, dat *zij* tracht die zaak in orde te brengen.

In alle andere landen moge het anders gaan, omdat dáár de hulp vrijwillig wordt aangeboden - er is logisch veel voor te zeggen, dat van Regeeringswege even goed moet

worden gezorgd voor voldoende hulpmiddelen tot verpleging van zieke en gewonde militairen, als voor voldoende hulpmiddelen tot kleeding, bewapening, voeding, enz. der troepen. Het groote bezwaar is echter dat, terwijl men, voor wat de laatste hulpmiddelen aangaat, nauwkeurig kan nagaan hoeveel men voor ieder man en dus ook voor eene bepaalde troepenafdeeling noodig heeft, de omvang der geneeskundige verpleging en verzorging niet vooraf te bepalen of zelfs maar eenigermate te schatten is en dat ook niet vooraf is te zeggen, waar die verpleging noodig zal wezen, zoodat men hierbij dus, veel meer dan bij die andere zaken, wordt aangewezen op plaatselijk aanwezige hulp, ter versterking van die, welke de troepenafdeelingen voor noodzakelijke eerste hulp met zich zullen voeren.

De militaire geneeskundige organisatie moet zich daarom wel beperken tot het strikt noodige voor die eerste hulp. En nu moge in andere landen het der Regeering gemakkelijk gemaakt worden om in de verder noodige hulp te voorzien, door gebruik te maken van vrijwillige aanbiedingen, - het valt inderdaad niet te loochenen dat, als die vrijwillige aanbiedingen te onzent achterwege blijven, bij ons maatregelen moeten worden genomen, welke elders overbodig zijn.

Dit moge treurig wezen, de noodzakelijkheid gebiedt het.

Ik voor mij ben alzoo bij nadere overweging geneigd toe te geven dat, als onder de bestaande regeling vrijwillige hulp niet voldoende wordt aangeboden, of de vredesvoorbereiding van die hulp niet voldoende waarborgen aanbiedt, de Regeering *verplicht* is in te grijpen.

Zooals de toestand nu bij ons is, mag hij in geen geval blijven. De verantwoordelijkheid der Regeering is er mede gemoeid, en dus heeft *zij* maatregelen te nemen. En dit te meer, nu de omstandigheden bij een eventueelen oorlog zich - ik wees daar reeds met een enkel woord op - te onzent gewijzigd hebben. Er is een tijd geweest, waarin men van meening was, dat het voor ons ingeval van oorlog slechts aankwam op de verdediging van hetgeen men noemde: de vesting Holland - dat is: het gedeelte van ons grondgebied, dat gelegen is binnen onze permanente verdedigingsstellingen en de zee. De voorbereiding voor de verpleging van zieken en gewonden bepaalde zich toen tot het terreinsgedeelte, dat gelegen is in

het hart des lands, en aangezien men daar over de hulpbronnen beschikte, welke onze groote steden opleveren, was de verplegingszaak betrekkelijk eenvoudig.

Wij willen echter tegenwoordig meer, dan alléén Holland verdedigen. De mogelijkheid daartoe is in het leven geroepen door de organisatie van een landweer, waarbij zich te bekwamer tijd de organisatie van een landstorm zal voegen. Het veldleger is daardoor losser geworden van onze permanente stellingen. Operatiën van dat veldleger en van landweerafdeelingen (later ook: van landstormafdeelingen) in de buitenprovinciën - zegge: in het gedeelte van ons grondgebied buiten de vesting Holland - zijn daardoor veel meer dan voorheen mogelijk geworden, en naarmate ons leger meer wordt: het gewapende volk, *moet* het streven meer worden om, als het maar eenigszins mogelijk is, de verdediging uit te breiden over heel ons grondgebied. Maar dan zal het ook noodig wezen, dat wij in *alle* gedeelten van dat grondgebied hulpmiddelen beschikbaar vinden, zoowel personeele als materieele, voor verpleging van zieke en gewonde landsverdedigers. Met de hulpmiddelen, welke in de vesting Holland beschikbaar zijn of zijn te maken, kan dus niet meer worden volstaan!

En nog eens: door die hulpmiddelen reeds in vredestijd overal in werking te stellen, zal men een humaan en sympathiek werk verrichten, dat de oorlogsorganisatie productief zal doen zijn ook in gewone tijden, en zulks ten zegen van zooveel zieken, die nu op dit oogenblik voldoende zorg dikwijls missen.

Inderdaad - als de Nederlandsche vereeniging het Roode Kruis er niet spoedig in slaagt, tot eene goede voorbereiding en organisatie der verplegings-hulpmiddelen te komen, dan rust op de Regeering de plicht, die taak over te nemen.

Voor de Regeering is - het moet worden erkend - die taak een zeer moeilijke.

Wat vrijwilligheid met betrekkelijk weinig, in ieder geval met heel wat minder, bezwaar tot stand kan brengen, en dan ook in andere landen tot stand bracht, zal wellicht niet dan met groote moeite en nimmer zóó volledig te verkrijgen zijn door regeeringsdwang.

Immers, welke weg staat voor de Regeering in dezen open? Zij kan, als vrijwillige aanbiedingen haar niet steunen,

in ernstige overweging nemen om bij de wet te vragen datgene wat noodig is. Offerwilligheid van goed en leven in den dienst van het vaderland wordt wel bij de wet gevraagd van de landszonen; de wet zou ook in dit opzicht eischen kunnen stellen aan de dochteren des lands.

Doch, hoe de bezwaren aan eene wettelijke regeling dezer aangelegenheid verbonden, practisch op te lossen? En voorts, gaat het aan, om eene taak, zóó teeder van aard als de ziekenverpleging, welke zóó groote en zóó bijzondere toewijding vraagt, door dwang op te leggen bij de wet?

Maar neen, de Nederlandsche vrouwen zullen het zoover niet laten komen. Ik houd mij overtuigd, dat zij, goed in- en voorgelicht, niet zullen onderdoen in offerwilligheid voor hare zusters in andere landen en dat niet voor haar als wettelijke plicht zal behoeven te worden geformuleerd, wat als moreele plicht zich onafwijsbaar aan haar opdringt.

De Regeering neme de leiding, om te komen tot eene beweging welke de vrijwillige ziekenverpleging brengt in het goede spoor! Ook in ons land zijn vrouwen te vinden, die door ontwikkeling, energie en toewijding, door rijke gaven van hoofd en van hart, de aangewezen personen zijn om den geest, die tot nu toe bij ons sluimerde, te doen ontwaken en tot werkzaamheid te brengen. De resultaten door het Vrouwencomité te 's-Gravenhage verkregen en de Bronovo-Stichting zijn o.a. daarvan bewijzen.

Men brenge eenige van deze rijkbegaafde vrouwen in het Hoofd-comité van het Roode Kruis. Men stelle dat Hoofd-comité onder leiding der Departementen van Oorlog en van Marine. Men geve aan jonge vrouwen van beschaving en van ontwikkeling gelegenheid om een cursus van ziekenverpleging te volgen, ten einde - na een brevet van voldoende geoefendheid verkregen te hebben[1] - òf werkzaam te blijven als pleegzuster,

1) Voor den dienst bij zieken en gewonden zijn niet alleen verpleegsters noodig, doch ook vrouwen die aan deze deskundigen bijstand kunnen verleenen en die, waar noodig, voor den inwendigen of administratieven dienst in hospitalen werkzaam kunnen worden gesteld. Daarom ware het wellicht gewenscht twee soorten van brevetten in te stellen; een voor de *verpleegsters* met de daarvoor vereischte, meer langdurige, en dan ook voor velen bezwarender, opleiding, en een voor de *ziekenzuster*, met eene korte opleiding en oefening in verbandleer, welke haar in staat stelt om als helpster op te treden en om in geval van nood een verpleegster te kunnen vervangen.

òf zich te verbinden om in tijd van oorlog zlch beschikbaar te stellen voor dienst in hospitalen en lazaretten. Men wekke verder op, om in den vorm van giften of van contributie geldelijken steun te verschaffen aan het Roode Kruis. Men brenge het Witte Kruis, het Groene Kruis en alle dergelijke vereenigingen er toe, om zich - althans voor werkzaamheid in oorlogstijd - te stellen onder de opperleiding van het Roode Kruis. Men trachte eenheid te brengen in de vrijwillige ziekenverpleging hier te lande en streve er naar, om op verschillende plaatsen, in alle deelen des lands, eene vredesactie in zake ziekenverpleging in het leven te roepen, welke in zich bergt de actie, zoo noodig, in oorlogstijd.

Kortom - men trachte nog te verkrijgen wat reeds elders, met name in Duitschland, zoo ruim verkregen is.

Op de medewerking van de nederlandsche vrouw komt het hierbij in de eerste plaats aan.

En mij dunkt - zij zal hare hulp niet weigeren bij dit grootsche werk van barmhartigheid en van liefde.

De nederlandsche vrouw - ik houd mij daar vast van verzekerd - zal, als haar de weg wordt gewezen en de gelegenheid wordt geboden tot nuttige, - meer dan dat - tot noodzakelijke medewerking, met volle toewijding den plicht aanvaarden, welke moreel op haar rust: den plicht tot persoonlijken dienst in de werkzaamheid van het Roode Kruis, ten bate van 's lands weerbaarheid.

H.P. STAAL.

Naschrift.

Nadat het vorenstaande was geschreven, is Deel XIX der ‘Handelingen van het Nederlandsche Roode Kruis’, loopende over het tijdvak 1 Juli 1905-30 Juni 1907, in het licht verschenen.

Uit dat deel blijkt: dat het getal der comité's in Juni l.l. bedroeg 48, samen tellende ruim 3000 leden;

dat op 1 Juli 1907 aanwezig was *f* 162,200 aan inschrijvingen in de Grootboeken der Nationale Schuld en *f* 77,000 aan Hypothecaire inschulden;

dat de Amalia-Stichting te Utrecht als verplegingsinrichting is ontruimd;

dat het Vrouwen-Comité te 's-Gravenhage thans telt 302 gewone leden en dat het Zusterhuis, door dat Comité gesticht, thans werkt met 8 gediplomeerde en 3 leerling-verpleegsters, terwijl in 1906 in dat Zusterhuis werden opgenomen 322 patiënten (te zamen met 6125 verpleegdagen) en werden geöpereerd 201 patiënten.

De verschillen met de cijfers van de voorgaande jaren zijn alzoo niet van veel beteekenis.

Van meer belang is de mededeeling:

1e dat 764 personen, die eenig onderricht hebben ontvangen in het verleenen van eerste hulp bij ongelukken, zich bereid hebben verklaard om in oorlogstijd behulpzaam te zijn bij de militaire verpleging, - en

2e dat het overleg tusschen het Hoofdcomité en het Legerbestuur heeft geleid tot het vaststellen van eenige punten, met welker uitvoering en regeling de militaire commissie wenscht dat de Vereeniging het Nederlandsche Roode Kruis zich zal belasten, en dat één dier punten: ‘het oprichten van ziekentransportcolonnes’ reeds in zóóverre aan de orde is gesteld, dat de organisatie van dergelijke colonnes te Amsterdam, 's-Gravenhage en Utrecht wordt voorbereid.

Dit is inderdaad werkzaamheid in goede richting en allen, die daaraan hunne medewerking hebben verleend en verleenen, verdienen warme hulde en lof.

H.P.S.

Hedendaagsche Engelsche dichters.[1)]

II.
Theodore Watts-Dunton. - Robert Bridges.

In Christ's own town did fools of old condemn
A sinless maid to burn in felon's fire;
She looked above; she spake from out the pyre
To skies that made a star for Bethlehem,
When lo! the flames touching her garments' hem
Blossom'd to roses - warbled like a lyre -
Made every fagot-twig a scented brier,
And crowned her with a rose-bud diadem!

Brothers in Shelley, we this morn are strong;
Our Heart of Hearts hath conquered - conquered those
Once fain to work the world and Shelley wrong;
Their pyre of hate now bourgeons with the rose,
Their every fagot, now a sweet brier, throws
Love's breath upon the breeze of Shelley's song.

Bovenstaand gedicht, verschenen in de *Magazine of Art* van Juli 1892, bij gelegenheid van de honderdjarige herdenking van Shelley's geboorte, is van Swinburne's trouwen vriend Theodore Watts, die in de 90er jaren den naam Dunton er bij aannam. Theodore Watts-Dunton is in 1836 geboren, bijgevolg een jaar ouder dan Swinburne, met wien hij sedert een lange reeks van jaren heeft samengewoond, evenals John Swan met Matthijs Maris. Vroeger was hij de huisgenoot van Dante Gabriel Rossetti en zeer bevriend met

1) Zie *De Gids* van Januari j.l. - Swinburne's laatste werk, onlangs verschenen, is een drama, getiteld *The Duke of Gandia*.

Tennyson, Browning en William Morris. Hij heeft zijn leven lang in een bepaalde dichterlijke sfeer en atmosfeer vertoefd, en zoodoende ademt zijn poëzie den geest der Prae-Raphaeliten en met hen verwante dichters. Niettegenstaande deze vriendschap met de meest uitstekende mannen, een omgang met de meest uitgelezen geesten van zijn tijd en zijn niet onbelangrijke werkzaamheid als dichter, is Watts weinig bekend, ook in Engeland. In de eerste plaats heeft daartoe zijn bovenmatige bescheidenheid, teruggetrokkenheid en vrees voor openbaarheid bijgedragen; ‘he seeks obscurity as other men seek fame’ heeft Rossetti eens van hem gezegd. Hoezeer Swinburne hem genegen was kan daaruit blijken dat hij zijn heerlijk epos *Tristram of Lyonesse* aan Watts opdroeg, en wel met 't volgende sonnet (1882):

> Spring speaks again, and all our woods are stirred,
> And all our wide glad wastes a-flower around
> That twice have heard keen April's clarion sound
> Since here we first together saw and heard
> Spring's light reverberate and reiterate word
> Shine forth and speak in season. Life stands crowned
> Here with the best one thing it ever found,
> As of my soul's best birthdays dawns the third.
>
> There is a friend that as a wise man saith
> Cleaves closer than a brother: nor to me
> Hath time not shown, through days like waves at strife,
> This truth more sure than all things else but death,
> This pearl most perfect found in all the sea
> That washes towards your feet these waifs of life.

Ook het gedicht *In Guernsey* uit *A Century of Roundels* is aan Theodore Watts opgedragen.

Wanneer we Swinburne's sonnet op de Shelley-centenary vergelijken met dat van Watts, dan is al dadelijk een groot verschil voelbaar. Niettegenstaande Swinburne's statiger trochaïsche maat, is er toch veel heviger branding en fougue in zijn vers, steigert het in toomeloozer vaart, is het voller van sterke, strakke, kloppende passie, elke vezel gespannen, elke zenuw levend en waakzaam. Daartegenover Watts liefelijker, meer doorgeurd en doorademd van mystiek, met dien aanvang van legendarischen gloor en zijn verdere toespeling op

Shelley's grafschrift ‘Cor Cordium’; er ruischt een zachtere, maar tevens zwakkere toon door zijn gedicht.

Intusschen mogen we een dichter niet beoordeelen naar één sonnet, en Watts, die vooral als ‘sonneur de sonnets’ zeer hoog staat, die de letterkundige beweging van zijn eigen en den daaraan onmiddellijk voorafgaanden tijd heeft gekarakteriseerd als ‘the renascence of wonder’ - als reactie tegen het stijf-classicistische, koud-academische, correct-rhetorische van een vroegere periode[1] - heeft wonderschoone sonnetten geschreven, waarin werkelijk het wonder is herrezen, nieuwe visioenen worden gezien en heerlijke droomen gedroomd. Luisteren wij naar de klinkende muziek van Theodore Watts' sonnetten op drie muzikale Faust-scheppingen (respectievelijk van Berlioz, Gounod en Schumann):

I had a dream of wizard harps of hell
Beating through starry worlds a pulse of pain
That held them shuddering in a fiery spell,
Yea, spite of all their songs - a fell refrain
Which, leaping from some red orchestral sun,
Through constellations and through eyeless space
Sought some pure core of bale, and finding one -
(An orb whose shadows flickering on her face
Seemed tragic shadow from some comic mime,
Incarnate visions mouthing hopes and fears,
That Fate was playing to the Fiend of Time),
Died in a laugh 'mid oceanic tears:
‘Berlioz’, I said, ‘thy strong hand makes me weep,
That God did ever wake a world from sleep.’

I had a dream of golden harps of earth:
And when they shook the web of human life,
The warp of sorrow and the weft of mirth,
Divinely trembling in a blissful strife,

1) ‘The close of the last century freed us from the poetic diction of Pope, but it gave us something more precious still -, it gave us entire freedom from the hard rhetorical materialism imported from France, it gave a new seeing to our eyes which were opened once more to the mystery and the wonder of the universe and the romance of man's destiny; it revived in short the romantic spirit, but the romantic spirit enriched by all the clarity and sanity that the renascence of classicism was able to lend.’ Uit Watts' artikel over Rossetti in de *Encyclopaedia Britannica*.

Seemed answering in a dream that master-song
Which built the world and lit the holy skies.
Oh, then my listening soul waxed great and strong
Till my flesh trembled at her high replies!
But when the web seemed answering lower strings
Which hymn the temple at the god's expense,
And bid the soul fly low on fleshly wings
To gather dews - rich honey-dews of sense,
'Gounod', I said, 'I love that siren-breath,
Though with it chimes the throbbing heart of Death.'

I had a dream of azure harps of heaven
Beating through starry worlds a pulse of joy,
Quickening the light with Love's electric leaven,
Quelling Death's hand, uplifted to destroy,
Building the rainbow there with tears of man
High over hell, bright over Night's abysses,
The arc of sorrow in a smiling span
Of tears of many a lover's dying kisses,
And tears of many a Gretchen's towering sorrow,
And many a soul fainting for dearth of kin,
And many a soul that hath but night for morrow,
And many a soul that hath no day but sin;
'Schumann', I said, 'thine is a wondrous story
Of tears so bright they dim the seraph's glory.'

De vorm van deze sonnetten is als die van Shakespeare, maar hij heeft er ook verscheidene andere geschreven als die van Petrarca, welken vorm wij ook gewoonlijk gebruiken. Theodore Watts is een van de weinige hedendaagsche Engelsche dichters (Thomas Moore was indertijd een begaafd musicus) die theoretische kennis hebben van muziek, een talent intusschen dat hij deelt met Robert Bridges, over wien ik straks zal spreken.

In de drie hierboven aangehaalde Faust-sonnetten tracht de dichter niet alleen het gevoel dat de drie muziekstukken bij hem opwekken, de ideeën die in hem verrijzen - immers m.i. is poëzie de innigste harmonie tusschen en versmelting van gevoel en gedachte[1)] - te vertolken, maar hij poogt eveneens den stijl der verschillende musici weer te geven,

1) Een weinig anders zegt Theod. Watts: 'Absolute Poetry is the concrete and artistic expression of the human *mind* (ik cursiveer) in emotional and rhythmical language.'

wat hem vooral in 't eerste en laatste vers uitstekend is gelukt. Het getortureerde, gewrongene, ingewikkelde van Berlioz' stijl wordt in de rhythmenslingering en de labyrinthische fraseering der perioden nagevolgd, het is een ‘mazy strife’ van veelsoortige wendingen en klanken. Een reusachtige helleslang kronkelt zich door dit gedicht en wringt het gepijnigde lichaam in warrelende bochten ‘volubilibus squamosos nexibus orbes torquet.’

Over het tweede sonnet kan ik, vergeleken met de muziek van Gounod, weinig zeggen. Ik voor mij vind het vers te mooi voor de muziek. Misschien is deze me door eindeloosafgeorgelde melodieën te gewoon en te banaal geworden. Misschien is de muziek-zelf ook banaal. Het vers van Watts is overigens niet banaal. Ik zal dus in appreciatie van Gounods muziek met den Engelschen dichter verschillen; meer kan ik er niet van zeggen.

Maar het derde gedicht geeft, vooral in regels 2 tot 7 (door de telkens herhaalde maatstijgingen aan 't begin) zeer mooi het jubelende, blij-rijzende van Schumanns muziek weer; er is een ware hemeltoon in, een halleluja van helderzingende engelen in wijd-stroomende azuren gewaden. In regel 11 en 12 meen ik duidelijk de stem van Swinburne te hooren.

Prachtige voorbeelden van Watts' meesterschap over 't sonnet, ook in zijn strengeren vorm, zijn de beide ‘klinkerts’ *Natura Maligna* en *Natura Benigna*, het eerste de boosaardigheid, het tweede de weldadigheid van de natuur schilderend.[1)] Zij luiden aldus:

The Lady of the Hills with crimes untold
Followed my feet with azure eyes of prey;
By glacier-brink she stood - by cataract-spray, -
When mists were dire, or avalanche-echoes rolled.

At night she glimmered in the death-wind cold,
And if a foot-print shone at break of day,
My flesh would quail, but straight my soul would say:
‘'Tis hers whose hand God's mightier hand doth hold.’

1) Ik mag misschien hierbij aanteekenen dat ik iets dergelijks, maar op geheel andere wijze, heb trachten te doen in mijn *Natura Mystica*, *Natura Magna Mater*, en *Natura Consolatrix* (de Natuur als Geheimenis, Aller Moeder en Troosteres), *Verz. Gedichten*, blz. 173 vg.

I trad her snow-bridge, for the moon was bright,
Her icicle-arch across the sheer crevasse,
When lo, she stood!... God bade her let me pass,
Then felled the bridge;... Oh, there in sallow light
There down the chasm, I saw her cruel, white,
And all my wondrous days as in a glass.

Afgezien van de juistheid van Watts' theologie, is dit een wonderbaar gedicht. Vooral de beide kwatrijnen met de klare en visionaire verbeelding van der heuvelen heerscheres, haar prooi nasluipend met azuren oogen en 's nachts in de doodskille winden glinsterend, zijn van indrukwekkende schoonheid. En de laatste regel! Een schitterende vondst, vol vreemdsuggestieve werking en van ernstig-diepe klankpracht.

Nu *Natura Benigna:*

What power is this? what witchery wins my feet
To peaks so sheer they scorn the cloaking snow,
All silent as the emerald gulfs below,
Down whose ice-walls the wings of twilight beat?
What thrill of earth and heaven - most wild, most sweet -
What answering pulse that all the senses know,
Comes leaping from the ruddy eastern glow
Where, far away, the skies and mountains meet?

Mother, 'tis I reborn: I know thee well:
That throb I know and all it prophesies,
O Mother and Queen, beneath the olden spell
Of silence, gazing from thy hills and skies!
Dumb Mother, struggling with the years to tell
The secret at thy heart through helpless eyes.[1)]

Dit gedicht is vager gehouden dan het vorige, ik zou zeggen dat het met minder vaste hand is gebouwd. Ook het vragende in de octave werkt mede tot de onbepaaldheid, en het is bij eerste lezing ook niet zoo dadelijk-begrijpelijk als *Natura Maligna*. Maar het vertrouwelijk-vereerende, de geestdriftvolle liefde, het medelijden - toch zoo vol overgave - van het sestet zijn van groote bekoring. En boven-

1) Deze gedichten zijn, evenals de meeste andere in dit opstel, uit *The Coming of Love and Other Poems* (John Lane, London, 1906.), 7de uitgaaf.

dien, welk een eenvoud in het geheele gedicht. De rijmen zijn al heel ‘gewoon’. Menig Hollandsch criticus of wat daarvoor door wil gaan zou 't sonnet om deze reden al veroordeelen. Ook geen zoeken te verblinden en indruk te maken door gewilde, bizarre, geforceerde woordverbindingen, en toch hoe sterk van gevoel en werkzaam van rhythme, waaruit blijken kan dat alle toevlucht tot 't ‘nie dagewesene’ onnoodig is, als men maar iemand is, als men maar iets in zich heeft en het behoorlijk weet te uiten.

Als voorbeeld van een hooggestemd, blij-jubelend, ekstatisch minnedicht citeer ik *Rhona's First Kiss:*[1)]

> If only in dreams may Man be fully blest
> Is heaven a dream? Is she I claspt a dream? -
> Or stood she here even now where dew-drops gleam,
> And miles of furze shine golden down the West?
> I seem to clasp her still - still on my breast
> Her bosom beats, - I see the bright eyes beam.
> I think she kissed these lips, for now they seem
> Scarce mine: so hallow'd of the lips they press'd.
>
> Yon thicket's breath - can that be eglantine?
> Those birds - can they be Morning's choristers?
> Can this be Earth? Can these be banks of furze? -
> Like burning bushes fired of God they shine!
> I seem to know them, though this body of mine
> Pass'd into spirit at the touch of hers!

Hier klopt en trilt werkelijk een ‘pulse of joy’, hier is de zichzelf in het geliefde vergetende, de door Eros tot goddelijke razernij geslagene, de door hooge liefde getransfigureerde; hier kleppen de vleugelen van den minnegod met blij geluid, staat de minnaar stralend verheerlijkt door de geliefde en geheven in onsterfelijke glorie.

Als een tegenhanger hiervan wijs ik op *The Temptation:*

> When hope lies dead - ah, when 'tis death to live,
> And wrongs remembered make the heart still bleed,
> Better are Sleep's kind lies for Life's blind need
> Than truth, if lies a little peace can give;
> A little peace! tis thy prerogative
> O Sleep! to lend it; thine to quell or feed

1) Uit ‘Rhona Boswell's Story’ in *The Coming of Love*, Part II, 1.

This love that starves, - this starving soul's long greed,
And bid Regret, the queen of hell, forgive.
Yon moon that mocks me thro' the uncurtained glass
Recalls that other night, that other moon, -
Two English lovers on a grey lagoon, -
The voices from the lantern'd gondolas,
The kiss, the breath, the flashing eyes, and, soon,
The throbbing stillness: all the heaven that was.

Dit is in Venetië, herinnering aan een slapeloozen nacht. Al het hartstochtelijke van een Italiaanschen hemel is in de laatste regels van dit prachtige sonnet. In Italië hebben overigens veel Engelsche dichters gedroomd, gedoold en liefgehad, Byron, Shelley, Leigh Hunt, Keats, Landor, de Brownings.

Nog een ander minnedicht dat ik van Watts wil geven, is getiteld *The Promise again Renewed:*

Beneath the loveliest dream there coils a fear:
Last night came she whose eyes are memories now;
Her far-off gaze seemed all-forgetful how
Love dimmed it once; so calm it shone and clear.
‘Sorrow’ (I said) ‘has made me old, my dear;
'Tis I, indeed, but grief can change the brow:
Beneath *my* load a seraph's neck might bow,
Vigils like mine would blanch an angel's hair.’

Oh, then I saw, I saw the sweet lips move!
I saw the love-mists thickening in her eyes -
I heard a sound as if a murmuring dove
Felt lonely in the dells of Paradise;
But when upon my neck she fell, my love,
Her hair smelt sweet of whin and woodland spice.

Hier is geen hooge ekstase van levende vreugd, ook geen droefheid of wanhoop, maar bezielde herinnering en ‘Andacht’, ik weet geen beter woord dan dit Duitsche om de stemming weer te geven; toch is het ook de ‘spontaneous overflow of powerful feelings’ en een ‘emotion recollected in tranquillity’, zooals Wordsworth in zijn voorrede tot de tweede uitgaaf van zijn *Lyrical Ballads* poëzie definieerde. De tweede regel is eenvoudig een heerlijkheid, in de terzinen stijgt de emotie

tot stille verrukking. In het eerste gedeelte geeft het gemeenzame ‘my dear’ iets gewoons en huiselijks aan de uiting, we zijn op aarde en hebben vasten grond onder de voeten; in het tweede varen we met den dichter op naar den hemel van zijn geluksherinnering en wiegen ons op de rozige wolken van zuivere vreugd.

Zuivere vreugd voelt de dichter in de natuur - sommigen zijn van oordeel dat Watts' kracht voornamelijk in zijn natuurgedichten ligt[1] - en hij heeft ook een natuurwetenschappelijke opleiding gehad. Een van des dichters vrienden, eveneens natuuronderzoeker, Dr. Thomas Gordon Hake[2], wiens gedichten den invloed verraden van Wordsworth en Blake, zong hem aldus toe:

> Fulfil the new-born dream of Poesy!
> Give her your life in full, she turns from less -
> Your life in full - like those who did not die,
> Though death holds all they sang in dark duress.
> You, knowing Nature to the throbbing core,
> You can her wordless profecies rehearse,
> The murmurs others heard her heart outpour
> Swell to an anthem in your richer verse.
> If wider vision brings a wider scope
> For art, and depths profounder for emotion,
> Yours be the song whose master-tones shall ope
> A new poetic heaven o'er earth and ocean.
> The New Day comes apace; its virgin fame
> Be yours, to fan the fiery soul to flame.

In dit vers, voor de laatsten regel waarvan Swinburne zich niet zou schamen, wordt de natuurkenner en -minnaar Watts, die de natuur kent tot in haar trillende diepten, opgewekt de nieuwe poëzie in te luiden en haar droom tot waarheid te maken, om zijn leven te wijden aan de poëzie, de stille profetieën der natuur een machtige stem te geven in zijn rijke kunst, haar wonderbare werken te vertolken en

1) Clarence Stedman prijst Watts in zijn *Victorian Poets* om diens ‘eloquent method and perception of Nature's grander aspects.’
2) Zijn eerste werk van belang *Madeline* verscheen in 1871. Verder verschenen bij mijn weten van hem *Parables and Tales* (1872), *New Symbols* (1876), *Legends of the Morrow* (1879), *Maiden Ecstasy* (1880).

te verbeelden in zijn hoog-deinende rhythmen. Deze opwekking heeft Theodore Watts vervuld in zijn heerlijke sonnetten *Natura Benigna* en *Natura Maligna*, en bovendien nog in verscheidene andere hooggestemde, klankvolle verzen van forsche plastiek en majestueuzen maatgang. Wèl heeft hij zijn geheele leven niet uitsluitend aan de poëzie gewijd, want gedurende een lange reeks van jaren schreef hij beoordeelingen en essays in de *Athenaeum*, vooral over poëzie, kunst in 't algemeen, philologie, mythologie en verscheidene andere onderwerpen, terwijl hij ook een uitgebreide en doorwrochte verhandeling over poëzie schreef in de *Encyclopaedia Britannica*. Over zijn werkzaamheid als romancier zal ik aan 't eind van dit opstel een en ander zeggen.

Watts is lang niet zoo veelzijdig en afwisselend in zijn gave als zijn vriend Swinburne, maar wat hij schrijft is toch altijd het lezen overwaard. Soms wordt deze stille droomer overvallen door een patriottisch élan. Zoo had het Fransche blad *Le Rappel* tijdens den oorlog in Egypte beweerd dat Engeland alleen stond, zonder een enkelen bondgenoot. Toen nu het contingent uit Australië naar Egypte vertrok om het moederland te helpen, schreef Watts het volgende sonnet:

‘She stands alone: ally nor friend has she,’
Saith France of England - France of her who bore
Drake, Blake, and Nelson - Warrior-Queen who wore
Light's conquering glaive that strikes the conquered free.
Allies! - From Summer's home comes o'er the sea,
By many an English coast with coral shore,
An old-world cry this France hath heard of yore
From Dover cliffs: ‘Ready, aye ready we!’
‘Hark!’ says the Mother, ‘France forgot my boys! -
Forgot how tall, in yonder golden zone
'Neath Austral skies, my very babes have grown;
(Bearers of bayonets now and swords for toys,)
Forgot 'mid boltless thunder - Gallic noise -
The sons with whom old England ‘stands alone’![1)]

1) In 't zelfde verband zij ook nog gewezen op *Christmas at the Mermaid* (waarin een geestdriftig verhaal over de vernieling van de onoverwinnelijke vloot), op *Midshipman Lanyon* en op de *Jubilee Greeting at Spithead to the Men of Greater Britain*,, dat afzonderlijk verkrijgbaar is voor 1 shilling net.

Van de gedichten, waarin bepaalde personen worden aangeduid, is het volgende merkwaardig, dat geschreven werd in Kelmscott Manor, het beroemde oude huis door Rossetti en William Morris bewoond, op een zomernacht in 1873. Het sonnet heet *The Shadow on the Window Blind*, en is een opwekking aan Rossetti om zijn werk te staken en in den heerlijken maannacht te gaan wandelen langs de Theems:

> Within this thicket's every leafy lair
> A songbird sleeps: the very rooks are dumb,
> Though red behind their nests the moon has swum -
> But still I see that shadow writing there! -
> Poet behind yon casement's ruddy square,
> Whose shadow tells me why you do not come -
> Rhyming and chiming of thine insect-hum,
> Flying and singing through thine inch of air -
> Come hither, where on grass and flower and leaf
> Gleams Nature's scripture putting Man's to shame:
> 'Thy day,' she says, 'is all too rich and brief -
> Thy game of life too wonderful a game -
> To give to Art entirely or in chief:
> Drink of these dews - sweeter than wine of Fame.'

Dit gedicht doet mij zeer sterk denken aan sommige uitingen van Keats; er is in het eerste gedeelte een geprononceerde geest en stemming van Keats; maar ook denk ik aan Wordsworth en aan de gevoelens door dien grooten natuurdichter herhaaldelijk in zijn kunst belichaamd.

Het tweede gedicht naar aanleiding van een bepaald persoon geschreven betreft Dickens.[1)] De dichter leest toevallig iets, een krantenbericht, entrefilet, toevallige mededeeling, en zijn verbeelding wordt getroffen. De woorden werken dóór en hij transponeert ze in zijn eigene muziek. Zoo ook Watts. Boven bedoeld gedicht staat als 'Leitmotiv' het volgende: 'A ragged girl in Drury Lane was heard to exclaim: 'Dickens

1) Men vindt ook gedichten, meestal sonnetten, die andere schrijvers herdenken of aan hen opgedragen zijn, ik noem Rossetti, Tennyson, Coleridge, Christina Rossetti, Philip Bourke Marston (een blinde dichter, 1850-1887, groot vriend en vereerder van Rossetti), Oliver Madox Brown (jong gestorven dichter, 1855-1874, zoon van den Prae-Raphaelitischen schilder Ford Madox Brown), Swinburae, Benjamin Jowett (indertijd professor te Oxford, 'the Master of Balliol', vertaler van Plato), Victor Hugo, Leconte de Lisle.

dead? Then will Father Christmas die too?', en 't gedicht zelf luidt:

'Dickens is dead!' Beneath that grievous cry
London seemed shivering in the summer heat;
Strangers took up the tale like friends that meet:
Dickens is dead! said they, and hurried by;
Street children stopped their games - they knew not why,
But some new night seemed darkening down the street;
A girl in rags, staying her way-worn feet,
Cried, 'Dickens dead? Will Father Christmas die?'

City he loved, take courage on thy way!
He loves thee still in all thy joys and fears.
Though he whose smile made bright thine eyes of grey -
Though he whose voice, uttering thy burthened years,
Made laughters bubble through thy sea of tears -
Is gone, Dickens returns on Christmas Day!

Blijkbaar vindt deze groote Engelsche dichter Dickens géén 'soep'.

Nog een sonnet, dat ik van dezen dichter wil meedeelen, is getiteld *The Sonnet's Voice*, zeer merkwaardig omdat het Watts' eigen denkbeeld omtrent het sonnet weergeeft:

Yon silvery billows breaking on the beach
Fall back in foam beneath the starshine clear,
The while my rhymes are murmuring in your ear
A restless lore like that the billows teach;
For on these sonnet-waves my soul would reach
From its own depths and rest within you, dear,
As through the billowy voices yearning here
Great Nature strives to find a human speech.

A Sonnet is a wave of melody;
From soundless gulfs of the impassioned soul
A billow of heart-music one and whole
Flows in the 'octave', then returning free,
Its ebbing surges in the 'sestet' roll
Back to the deeps of Life's tumultuous sea.

Er worden onder de sonnetten op het sonnet in de Engelsche letterkunde er nog twee gevonden van Wordsworth, waarvan ik er ter vergelijking één in zijn geheel wil doen hooren:

Scorn not the Sonnet; Critic, you have frowned
Mindless of its just honours; with this key
Shakespeare unlocked his heart; the melody
Of this small lute gave ease to Petrarch's wound:
A thousand times this pipe did Tasso sound;
With it Camoëns soothed an exile's grief;
The Sonnet glittered like a gay myrtle leaf
Amid the cypress with which Dante crowned
His visionary brow; a glowworm lamp
It cheered mild Spenser, called from Faery-land
To struggle through dark ways; and when a damp
Fell round the path of Milton, in his hand
The thing became a trumpet; whence he blew
Soul-animating strains - alas too few![1)]

Het andere dat aanvangt ‘Nuns fret not at their convent's narrow room’, bevat o.a. de volgende regels:

In truth, the prison into which we doom
Ourselves, no prison is: and hence for me,
In sundry moods 't was pastime to be bound
Within the Sonnet's scanty plot of ground...

Hiermede kan vergeleken worden wat Jacques Perk in zijn eerste kwatrijn van 't aanvangssonnet van den cyclus *Mathilde* zegt:

1) Voor de eigenaardigheid vermeld ik hier het cricket-sonnet uit *At the Sign of the Wicket* (1894) van den Engelschen humorist Edmund B.V. Christian (geb. 1864), een parodie van Wordsworth:

Scorn not the cricket-sonnet on the ground
Scant measures do not with great themes agree,
Since Shakespeare's heart unlocked ‘with this small key’
Perchance it may be not unworthy found
To make the glories of The Game resound,
To laud the patient skill of Shrewsbury
Or sing the praise of matchless W.G.,
Our chief of men, through every land renowned.
The bat is as the sonnet is, but small.
Yet with it batsmen a stout-hearted band
Waged ceaseless, changing conflict with the ball
Till Grace arose; and in his mighty hand
The thing became a sceptre, which he wields
Unchallenged yet, Lord of the playing fields.

Met W.G. wordt bedoeld de Rev. William Grace, beroemd Engelsch cricketer.

Klinkt helder op, gebeeldhouwde sonnetten,
Gij kinderen der rustige gedachte;
De ware vrijheid luistert naar de wetten,
Hij stelt de wet, die uwe wetten achtte...

In schril contrast hiermee staat wel het sonnet op 't sonnet, indertijd door ten Kate in de *Braga* geplaatst - op gevaar af van uit den toon te vallen (leeft de mensch intusschen niet bij contrasten?) haal ik 't eerste kwatrijn aan:

Geverfde pop, met rinkelen omhangen,
Gebulte jonkvrouw in uw staal' korset,
Lamzaligste aller vormen, stijf Sonnet!
Wat rijmziek mispunt deed u 't licht verlangen?

Ook het eerste deel van de terzinen is kenschetsend voor den schrijver:

Neen, de echte Muze eischt vrijheid; en het Lied,
Onhoudbaar uit het zwoegend hart gerezen,
Zij als een bergstroom die zijn band ontschiet!

Deze aangehaalde gedeelten kunnen - zoo niets anders - doen zien dat ten Kate geen gevoel en geen aanleg had voor 't sonnet. Hij rijmde er zelf dan ook meermalen op los uit zijn ‘zwoegend hart’. Beschaafd, geestig en zeer gewild voordrager in zijn tijd, knap improvisator, die meermalen reeksen van verzen ‘stans pede in uno’ uit zijn mouw schudde, een man met hier en daar gelukkige grepen in *De Schepping*, miste hij toch de sterkere concentratie, de meer gespannen innerlijke aandacht en het diepere vuur om een waarlijk groot dichter te worden. Hij was te veel champagne.

Behalve zijn sonnetten (aanstonds zal ik een laatste voorbeeld er van aanhalen), heeft Watts ook andere verzen geschreven.

Zeer bekend is o.a. zijn *Mother Carey's Chicken*[1)], gedicht bij 't zien van een stormvogel in een kooi tegen den muur

1) Mother Carey is verbastering van Mater Cara. Chicken is in 't algemeen vogeljong of jonge vogel. In 't Fransch heeten de stormvogels oiseaux de Notre Dame (aves Sanctae Mariae). Voor sneeuwen hebben de Engelschen een aardig spreekwoord: ‘Mother Carey is plucking her goose’.

van een buitenhuisje en 't bevrijden er-van. De volgende drie strofen mogen de schoonheid, de ‘sweep’ van het vers, de stormende deining van het rhythme, de pracht van verbeelding, de fantastische bekoring doen gevoelen:

> And now to see thee here, my king, my king,
> Far-glittering memories mirror'd in those eyes,
> As if there shone within each iris-ring
> An orbèd world - ocean and hills and skies! -
> Those black wings ruffled whose triumphant sweep
> Conquered in sport! - yea, up the glimmering steep
> Of highest billow, down the deepest deep,
> Sported with victories!
>
> To see thee here! - a coil of wilted weeds
> Beneath those feet that danced on diamond spray,
> Rider of sportive Ocean's reinless steeds -
> Winner in Mother Carey's Sabbath-fray
> When, stung by magic of the Witch's chant,
> They rise, each foamy-crested combatant -
> They rise and fall and leap and foam and gallop and pant
> Till albatross, sea-swallow, and cormorant
> Must flee like doves away!
>
> And shalt thou ride no more where thou hast ridden,
> And feast no more in hyaline halls and caves,
> Master of Mother Carey's secrets hidden,
> Master and monarch of the wind and waves,
> Who never, save in stress of angriest blast,
> Asked ship for shelter, - never till at last
> The foam flakes hurled against the sloping mast
> Slashed thee like whirling glaives?

Ik heb nog een vage herinnering aan een ander Engelsch gedicht, de strofen waarvan telkens eindigen met den regel (of een regel die er op lijkt): ‘When Mother Carey takes her chickens out to sea’, maar ik kan het niet thuisbrengen. Kan ik 't bij Kipling gelezen hebben? Vriendelijk verzoek aan hen die 't gedicht kennen mij te helpen.

Dit opstel zou niet compleet zijn zonder de aanhaling van het sonnet *The Mirrored Stars Again*, door Rossetti ‘Watts' magnificent star sonnet’ genoemd:

The mirrored stars lit all the bulrush-spears,
And all the flags and brood-leaved lily-isles;
The ripples shook the stars to golden smiles,
Then smoothed them back to happy golden spheres.
We rowed - we sang; her voice seemed in mine ears
An angel's, yet with woman's dearer wiles;
But shadows fell from gathering cloudy piles
And ripples shook the stars to fiery tears.

What shaped those shadows like another boat
Where Rhona sat and he Love made a liar?
There, where the Scollard[1)] sank, I saw it float,
While ripples shook the stars to symbols dire;
We wept - we kissed - while starry fingers wrote,
And ripples shook the stars to a snake of fire.

Nu nog een enkel woord omtrent Watts' roman. In de negentiger jaren liet hij een roman, *Aylwin*,[2)] verschijnen, een fantastisch verhaal, waarvan de Fransche criticus Jacottet o.a. het volgende zegt: ‘Het centrale denkbeeld van dit bekoorlijke poëtische boek is dat van liefde sterker dan dood, liefde die de ziel opheft tot een mystische opvatting van 't heelal. Het is een eigenaardige omstandigheid dat op een oogenblik waarin Engeland, dronken van triomfen, geen gedachten schijnt te hebben dan voor vloot en handel, en zich laat verblinden door droomen van wereldgezag, het meest gezochte boek de romantische vertelling van den heer Watts-Dunton is, het meest ideëele en het verst verwijderd van de moderne Angel-Saksische illusiën dat men zich maar zou kunnen denken. Maar dit is meermalen waargenomen in de geschiedenis der letterkunde. Ligt niet de ware bekoring

1) Bedoeld wordt de Gypsy Scholar, leermeester van de Zigeunerin Rhona Boswell. Hij heeft haar lief, maar op een avond dat zij den terugekeerden Percy Aylwin, haar geliefde, gaat opwachten, sluipt de ‘Scollard’ haar na en overvalt haar. Met bovenmenschelijke kracht werpt zij hem in 't water, en hij verdrinkt. Hierop zinspeelt dit sonnet. - Een bekend gedicht van Matthew Arnold is getiteld *The Scholar Gipsy*.
2) Ofschoon de eerste uitgaaf van *The Coming of Love* eerder verscheen dan deze roman, is de gedichtencyclus - de liefde tusschen den Engelschman Percy Aylwin en de Zigeunerin Rhona Boswell behandelend - een vervolg op den roman, waarin vooral Zigeunertoestanden worden geschilderd. Groot kenner van 't Zigeunerleven (Romany life) was ook George Borrow (1803-1881). Twee van zijn Zigeanerromans heeten *Lavengro* (1851) en *The Romany Rye* (1857). Watts was zeer met hem bevriend; vgl. het sonnet *A. Talk on Waterloo Bridge*.

van de literatuur dáárin dat zij de ziel rust geeft van de ruwheid der gelijktijdige gebeurtenissen?' Binnenkort zal een nieuwe roman verschijnen, getiteld *Carniola*[1], die het Engelsche leven in buitenhuizen en parken zal schilderen en daarna den lezer zal meevoeren naar 't vasteland om dáár verschillende levenstoestanden te doen zien, vooral bij de Zigeuners der Hongaarsche vlakten en in de steppen van Oost-Europa. De meest doorwrochte figuur van het boek zal die zijn van den vader van den hoofdpersoon, om zijn zwerftochten te land en ter zee 'Lord Sindbad' bijgenaamd.

* * *

Een geheel ander dichter is Robert Bridges, geboren in 1844. Hij is niet zoo 'elaborate' als Watts, niet zoo decoratief en kunstig, heeft ook minder neiging tot mystiek, ofschoon deze zijde niet geheel aan zijn werk ontbreekt. Hij is eenvoudiger en direkter, meer klassiek en minder romantisch. Had de school, waartoe Rossetti, Morris, Swinburne en Watts behooren onder andere invloeden ook dien van de Middeneeuwen ondergaan, bij Bridges zijn daar niet veel sporen van, er schemert niet veel 'dim religious light' van de Gothiek in zijn gedichtentempel, en hij is beslist meer Grieksch dan Gothisch. Nu en dan echter vinden we een gelukkige verbinding van de twee en zoodoende is hij een echt Renaissancist. In Eton en Oxford muntte hij uit als roeier en cricketer. Hij is geneesheer geweest, maar legde in 1882 zijn praktijk neer om zich te Yattendon in Berkshire geheel aan de literatuur te wijden. Zooals ik reeds meedeelde is hij ook een ernstig en begaafd musicus.

Veel van zijn beste werk is op bizondere wijze uitgegeven, en wel zeer smaakvol gedrukt op de particuliere pers van zijn vriend Daniel van Worcester College. Dit is bij uitstek het geval met *The Growth of Love*, een sonnettencyclus, welk boek in de uitgaaf van Daniel nu tot de gezochte

1) Is mogelijk reeds verschenen. Het is al weer eenige maanden geleden, dat dit artikel werd geschreven, en we leven snel. Eenige gedichten uit den roman zijn trouwens reeds verschenen in *The Coming of Love*, nl. *John the Pilgrim* (*The Mirage*) en de gedichtenreeks getiteld *Prophetic Pictures at Venice*, waartoe het vroeger geciteerde *Temptation* behoort.

schatten van den boekenvriend behoort. Hij gaf zijn eerste werk in 1873 uit, en voorzoover mij bekend, is zijn laatste van 1905, getiteld *Demeter*, een spel in Griekschen trant over de mythe van Demeter en Persephone, geschreven op verzoek van de ‘lady students’ van Somerville College te Oxford.

Robert Bridges is eveneens een zeer ervaren kenner van prosodie en metriek; in 1893 gaf de Clarendon Press een prozawerkje van hem uit, getiteld *Milton's Prosody*. Hij heeft ook pogingen aangewend om Engelsche gedichten in klassieke versmaten te schrijven, zooals Klopstock en Von Platen het met verscheidene van hun Duitsche verzen deden. Toch zijn deze pogingen meer belangrijk als proefneming, er blijft altijds iets gekunstelds en kunstmatigs aan. Hier zijn bijv. de eerste zes alcaïsche strofen van de *Peace Ode* (1 Juni 1902) waarin de Hollanders weer eenige liefelijkheden te hooren krijgen. Om te doen zien hoe de scansie is, zal ik een schema van 't systema alcaïcum er boven aangeven.

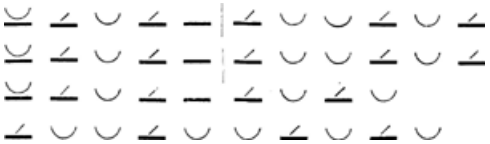

Now joy in all hearts with happy auguries,
And praise on all lips; for sunny June cometh,
Chasing the thick war cloud, that outspread
  Sulfurous and sullen over England.

Full thirty moons since unwilling enmity,
Since daily suspense for hideous peril
Of brethern unrescued, beleaguer'd
Plague stricken in cities unprovided,

Had quencht accustom'd gaiety, from the day
When first the Dutchman's implacable folly,
The country of Shakespeare defying,
  Thought with a curse to appal the nation,

Whose threat to quell their kinsmen in Africa
Anger'd awhile our easy democracy;
That, reckless and patient of insult,
  Will not abide arrogant defiance.

They called to arms; and war began evilly
From slily forestor'd, well-hidden armouries,
And early advantage, the despot
Stood for a time prevalent against us:

Till from the coil of slow-gathering battle
He rancorous, with full money bags hurried
Peddling to European envy
His traffic of pennyworthy slander.

Ik spaar u de rest. Afgezien van de waarheid der in deze ‘alcaïsche’ strofen verkondigde meeningen - men kan een groot dichter en tevens een slecht- of eenzijdig-ingelicht mensch zijn - hebben we hier een gescharrel met lettergrepen, een ‘hangen und bangen in schwebender Pein’ tusschen quantiteit en accent, dat 't jammer is van de hieraan bestede moeite en tijd. De dichter en criticus T. Herbert Warren, (geb. 1853) man van smaak en klassieke vorming, die stukken van Plato heeft uitgegeven, over Sophocles, Vergilius, Dante, Gray, Matthew Arnold en Tennyson geschreven heeft, een verdienstelijken bundel *By Severn Sea and Other Poems* liet verschijnen (1897) waarvan in 't volgende jaar reeds een tweede druk kwam, en nog veel meer werkte, noemt het gepas en gemeet van Bridges ‘fine Alcaics’; ik ben zoo vrij het Engelsche syllaben te noemen maar géén Engelsche poëzie. En dan nog! Is de derde regel van de derde strofe - o droeve parodie op het gezegde dat alle goede dingen in drieën gebeuren - niet allerbedenkelijkst en ietwat belachelijk? Alsof ‘het land van Shakespeare’ alles doen mocht! Het mag dat evenmin als ‘het land van Rembrandt’ - zelfs indien dit de macht had.

Maar gelukkig heeft Bridges veel betere dingen gemaakt. Zelfs zijn Engelsche hexameters, anders ook een raar soort poëzie, zijn iets beter dan 't hierboven staande, ofschoon ik telkens haper bij 't lezen en 't niet ééns ben met Bridges' opvatting van 'n ‘dactylus’ en 'n ‘spondeüs’. Als voorbeeld de aanhef van zijn *Epistle to L.M.*:

Now in wintry delights, and long fireside meditation,
‘Twixt studies and routine paying due court to the Muses,
My solace in solitude when broken roads barricade me’
Mudbound, unvisited for months with my merry children,

Grateful t'ward Providence, and heeding a slander against me
Less than a rheum, think of me to day, dear Lionel, and take
This letter as some account of Will Stone's[1] versification.

De vierde en zesde regel en 't begin van den vijfden zijn naar mijn smaak al zeer ongelukkig.

Zooals ik reeds zei, kan Bridges nog wel anders ‘pay court to the Muses’. Wanneer we een van zijn koren uit *Demeter*[2] lezen, hooren we een fijn, natuurlijk geluid, vrij en klaar uitstroomend in de reine lucht:

I.

Bright day succeedeth unto day -
Night to pensive night -
With his towering ray
Of all-fathering light -
With the solemn trance
Of her starry dance. -

Nought is new or strange
In the eternal change. -

As the light clouds fly
O'er the tree-tops high,
So the days go by.

Ripples that arrive
On the sunny shore,
Dying to their live
Music evermore.

Like pearls on a thread, -
Like notes of song, -
Like the measured tread
Of a dancing throng.

1) W.J. Stone, een leeraar van Radley College, uit een geslacht van geleerden dat ook zeer bekend is in Eton College om hun bedrevenheid in 't maken van Latijnsche verzen. Hij bedacht ook een stelsel waardoor 't Engelsch in klassieke versmaten kon geschreven worden. Na zijn ontijdigen dood nam Bridges zijn systeem op en maakte een aantal verzen volgens de regels er van. De resultaten zijn niet bemoedigend.
2) Uit het zesde deel van zijn verzamelde werken. (London; Smith, Elder & Co.)

II.

Océánides are we,
Nereids of the foam,
But we left the sea
On the earth to roam
With the fairest Queen
That the world hath seen. -

Why amidst our play
Was she sped away? -
Over hill and plain
We have sought in vain;
She comes not again. -

Not the Naiads knew
On their dewy lawns: -
Not the laughing crew
Of the leaping Fauns.

Now, since she is gone,
All our dance is slow,
All our joy is done,
And our song is woe. -

Zoo rijst het heldere, half-blije, half-droeve meisjeskoor omhoog in een liedje dat aan William Blake doet denken.

Indrukwekkend is wat Persephone haar moeder Demeter vertelt van wat zij gezien heeft in de onderwereld. Streng en statig vloeit het blank verse van de lippen der godin:

Where have I been, mother? what have I seen?
The downward pathway to the gates of death:
The skeleton of earthly being, stript
Of all disguise; the sudden void of night;
The spectral records of unwholesome fear; -
Why was it given to me to see these things?
The ruin'd godheads, disesteem'd, condemn'd
To toil of deathless mockery; conquerors
In the reverse of glory, doom'd to rule
The multitudinous army of their crimes;
The naked retribution of all wrong; -
Why was it given to me to see such things?

Dit is klassieke strengheid van structuur en gedachte, doorgloried van modern romantisch gevoel, met een prachtige, stijlvolle versificatie en rhythmiek ‘into the bargain’. Trouwens

in meer gevallen zullen we Bridges' meesterlijke behandeling van het blank verse kunnen bewonderen.

De werken van Bridges zijn in zes deelen verschenen bij Smith, Elder & Co., te Londen (1898-1906). Ik zal nu verder, systematisch de indeeling van den dichter zelf volgend, uit de eerste vijf deelen datgene vermelden wat me om de een of andere reden trof.

Deel I bevat *Prometheus the Firegiver*, *Eros and Psyche* en *The Growth of Love*. Evenals Aeschylus de Prometheus-mythe behandelde in zijn beroemde trilogie, waarvan wij alleen den geboeiden Prometheus over hebben, Shelley in zijn *Prometheus Unbound* het derde stuk der trilogie er bij maakte met alle pracht van taal, dionysische verrukking en apollinische klaarheid waarover hij in den gezegenden tijd van 't schrijven zijner heerlijke en indrukwekkende schepping maar beschikken kon, zoo vulde Bridges het eerste deel der trilogie aan door zijn vuurbrengenden Prometheus.

Prometheus die op de aarde komt om 't vuur aan de menschen te brengen, verschijnt voor 't paleis van Inachus in Argos tijdens een feest ter eere van Zeus. Hij stoort de heilige handeling door vuur te beloven, en haalt Inachus over om den toorn van Zeus te trotseeren en het geschenk aan te nemen. Inachus haalt zijn vrouw Argeia uit het paleis en stilt op zijn beurt haar vrees. Hij vraagt Prometheus om een voorspelling, en deze voorzegt hun het lot van hun dochter Io. Daarop doet Prometheus het altaar ontvlammen, schrijft er zijn eigen naam op in plaats van dien van Zeus en verdwijnt. De handeling wordt begeleid door verschillende koorliederen. Zooals de lezer ziet, een eenvoudige handeling, en in zooverre meer in echt-Griekschen geest en trant dan Shelley's *Prometheus Unbound*. Ook Bridges' stijl is veel eenvoudiger en ‘schlichter’ dan die van zijn genialen voorganger. Als voorbeelden van schoonheid uit dit drama geef ik:

> And now this day
> Behold I come bearing the seal of all
> Which Hope had promised: for within this reed
> A prisoner I bring them stolen from heaven,
> The flash of mastering fire,[1] and it have borne

1) Vgl. Aesch. *Prom.* παντ□χνου πυ□□ς ο□λας, ‘de schitt'ring van het àl-kunstvaardig vuur.’

So swift to earth, that when yon noontide sun
Rose from the sea at morning I was by,
And unperceived of Hêlios plunged the point
I'the burning axle, and withdrew a tongue
Of breathing flame, which lives to leap on earth
For man the father of all fire to come...

waar Prometheus den menschen (‘them’ van r. 4) het vuur belooft en vertelt hoe hij het heeft bemachtigd. En waar kort daarop een dienaar allerlei droge takjes, dennenaalden en dunne houtjes op den grond uitlegt, zegt Prometheus:

Such are enough
To burden the slow flight of labouring rooks,
When on the leafless tree-tops in young March
Their glossy herds assembling soothe the air
With cries of solemn joy and cawings loud.
And such the long-necked herons will bear to mend
Their airy platform, when the loving spring
Bids them take thought for their expected young.

Het eenige wat ik hierbij op te merken heb is de vraag of reigers wel op een ‘airy platform’, waarmee m.i. iets als een ooievaarsnest wordt bedoeld, nestelen.

Als Prometheus schildert hoe in aloude tijden de godin ‘in heaven called Hygra, but by mortals Air’ (vgl. verschillende uitingen van Homerus, bij wien personen en voorwerpen bij goden en menschen verschillende namen hebben, en Shelley's ‘that orbèd maiden with white fire laden, Whom mortals call the moon...) haar erfdomein, de aarde, in bezit neemt, luidt het:

Gaze on the sun with thine unshaded eye
And shrink from what she saw. Forests of fire
Whose waving trunks, sucking their fuel, reared
In branched flame roaring, and their torrid shades
Aye underlit with fire. The mountains lifted
And fell and followed like a running sea,
And from their swelling flanks spumed froth of fire;
Or, like awakening monsters, mighty mounds
Rose on the plain awhile.

En waar sprake is van mensch en natuur, luidt het van de laatste:

She knows her silence sweeter when it girds
His murmurous crities, her wide wasteful curves
Larger beside his economic line;
Or what can add a mystery to the dark,
As doth his measured music when it moves
With rhythmic sweetness through the void of night?

Zijn de beide laatste regels geen heerlijkheid, geen ‘joy for ever’?

En wanneer we dan regels lezen als ‘the sails Piloting over the wind-dappled blue Of the summer-soothed Aegean’, en ‘Her eyeballs fixed upon the unbodied dark Through which a draping mist of luminous gloom Drifts from her couch away’ en ‘Stretched on the rock, Naked to scorching sun, to pinching frost,[1] To wind and storm and beaks of wingèd fiends From year to year he lies...’, waar Prometheus zijn eigen lot voorspelt, en ‘But now the rising passion of my will Already jars his reaching sense’, dan moeten we bekennen dat Bridges een groot dichter is.

Waar sprake is van Niobe, welke figuur voor mij om te begrijpen redenen een ‘additional interest’ heeft, zegt de dichter aan 't eind van de passage:

And somewhere now, among lone mountain rocks
On Sipylus, where couch the nymphs at night
Who dance all day by Achelous' stream,
The once proud mother lies, herself a rock,
And in cold breast broods o'er the goddess' wrong.[2]

Shakespeariaansch doen me, onder meer, de volgende passages aan:

Let now sweet Music blab
Her secret and give o'er; here is a trumpet
That mocks her method.

The face of nature is not always kind:
And if thou search the sum of visible being
To find thy blessing featured, 'tis not there: -

1) Vgl. van Shelley's *Prom. Unb.* de prachtige passage ‘The crawling glaciers pierce me with the spears Of their moon-freezing crystals etc.’ en zie ook *Over Navalging en Overeenkomst in de Literatuur* blz. 21.
2) Vgl. mijn opstel over Swinburne, *Gids* van Januari l.l. blz. 123.

Trouwens in den verderen loop van dit opstel zullen we meer gedeelten zien die Shakespeare achtig ‘anmuthen’.

Eros and Psyche is het bekende verhaal van Apuleius nog eens ververteld, zooals Willem Morris dat deed in zijn *Earthly Paradise*, en wel als het verhaal van Mei - de verhalen zijn naar de maanden gegroepeerd - *The Story of Cupid and Psyche*. Ik kan niet beter doen dan het begin van beide verhalen te citeeren, waarbij Morris als oudste vóórgaat.

> In the Greek land of old there was a King
> Happy in battle, rich in everything;
> Most rich in this, that he a daughter had
> Whose beauty made the longing city glad.
> She was so fair, that strangers from the sea
> Just landed, in the temples thought that she
> Was Venus visible to mortal eyes,
> New come from Cyprus for a world's surprise.

Bij Bridges is 't verhaal naar de maanden en jaargetijden ingedeeld, te beginnen met Maart-Mei (lente) en te eindigen met December-Februari (winter). Aldus nu is de aanhef van Maart:

> In midmost lenght of hundred-citied Crete,
> The land that cradl'd Zeus, of old renown
> Where grave Demeter nurseried her wheat,
> And Minos fashion'd law, ere he went down
> To judge the quaking hordes of Hell's domain,
> There dwelt a King on the Omphalian plain
> Eastward of Ida, in a little town.

Zooals men ziet, hebben beide dichters dezelfde versmaat gebruikt, rijmende vijfvoetige jamben; bij Bridges in coupletten van zeven regels verdeeld; bij Morris dóórgaand met hier en daar een interlinie. Overigens is Bridges veel meer gedetailleerd, o.a. door het verleggen van het verhaal naar een bepaald deel van Griekenland, Creta, en werkt hij alles veel verder uit, zoo waar hij de uitwerking van Psyche's schoonheid schildert en er meteen romantische vereering doorheenvlecht, zooals in de stanza (regel 3 en 4 ‘Psyche’-dóórvoering):

> Her vision rather drave from passion's heart
> What earthly soil it had afore possest;
> Since to man's purer unsubstantial part

The brightness of her presence was addrest;
And such as mock'd at God, when once they saw
Her heavenly glance, were humbl'd, and in awe
Of things unseen, return'd to praise the Best.

Dit is niet Apuleius, maar Bridges, en in zooverre is Morris eenvoudiger en meer 't antieke voorbeeld volgend. Hier en daar is Morris weer wat meer uitgesponnen, zooals in het kort hierop volgende orakel aan Psyche's vader, waarvoor Morris een en twintig regels gebruikt, terwijl Bridges het in één kernachtige strofe vastzet. Bij Apuleius is het orakel vervat in acht versregels, vier paren disticha. Maar Morris en Bridges hebben, ieder op zijn wijs, het beroemde verhaal verteld, en goed verteld, omdat zij beiden goede dichters zijn.

Waar Psyche door de onzichtbare stemmen wordt verwelkomd, gebaad, bediend, ruischt er een zachte muziek van ‘strings unseen and reeds’ door de lucht, en de aard van deze muziek wordt door Bridges bezongen in een akrostichon op den grooten Engelschen musicus Purcell (dit is een gedeelte van de oorspronkelijke opdracht):

P athetic strains and passionate they wove,
U rgent in ecstasies of heavenly sense;
R esponsive rivalries, that, while they strove,
C ombined in full harmonious suspense,
E ntrancing wild desire, then fell at last
L ull'd in soft closes, and with gay contrast
L aunch'd forth their fresh unwearied excellence.

Zoodoende brengt Bridges allerlei nieuwe schoonheid in het verhaal, dat zoodoende een soort van ‘medley’ wordt. In een aanteekening bij dit gedicht wijst hij er ook op dat de beschrijving van een zonsondergang dien hij ergens geeft een weergave is van de verschijnselen die volgden op de uitbarsting van Krakatau. Ziehier een van de strofen:

Broad and low down, where late the sun had been,
A wealth of orange-gold was thickly shed,
Fading above into a field of green,
Like apples ere they ripen into red;
Then to the height a variable hue
Of rose and pink and crimson freak'd with blue,
And olive-border'd clouds o'er lilac red.

Dit tweemaal rijmen met ‘red’ komt me wat slordig, en een akrostichon op een zeventiende-eeuwsch Engelsch musicus in een aloud verhaal wat bedenkelijk voor. Bridges heeft overigens groote vereering voor Purcell, en hij schreef ook een *Purcell Commemoration Ode*, die gecomponeerd werd door een van de beste levende Engelsche componisten Dr. Hubert Parry.[1)] Van *Eros en Psyche* zegt de reeds genoemde Herbert Warren m.i. gelukkiger dan van die ‘fine Alicaics’ het volgende: ‘In this smooth but lofty tale, the *bella fabella* of the tinsel age of Apuleius receives an entirely new dignity, Psyche wears a sweet English girlhood; and the allegory of “True Love and the Soul”, which underlies the immemorial story, speaks once more in a worthy and golden note.’

The Growth of Love is een cyclus van sonnetten, te vergelijken met de canzonen van Dante in zijn *Vita Nuova*, met de sonnetten van Petrarca aan Laura, van Michel Angelo aan Vittoria Colonna, met die van Shakespeare, met Perks *Mathilde*. (Verwey's *Van de Liefde die Vriendschap heet*, hoezeer ook veel schoons bevattend, is op een ander plan, en Kloos' *Adoratiecyclus* is m.i. voor een groot deel meer poging gebleven dan verwezenlijking geworden.) Deze sonnetten van Bridges, in een aanteekening waarvan hij enkele verplichtingen jegens Michel Angelo en een anoniem sonnettendichter erkent (van dergelijke verplichtingen in zìjn werk jegens Shakespeare zwéég Verwey) zijn zuiver van vorm, vol hooge fantasie, met nu en dan schitterende beelden (over 't geheel is Bridges niet beelden-rijk). Ze zijn over 't geheel rijker en rijper dan die van Perk, omdat de Engelsche dichter rijker en rijper van levenservaring was toen hij zijn verzen schreef. Vaak zijn ze eenigszins Shakespeariaansch van timbre; bijv. het volgende lijkt me in zijn toon, al is de vorm anders (30):

> My lady pleases me and I please her;
> This know we both, and I besides know well
> Wherefore I love her, and I love to tell
> My love, as all my loving songs aver.
> But what on her part could the passion stir,

1) De allerbeste is op 't oogenblik wel Edward Elgar, bekend o.a. als componist van *The Dream of Gerontius*.

Tho' 'tis more difficult for love to spell,
Yet can I dare divine how this befel,
Nor will her lips deny it if I err.

She loves me first because I love her, then
Loves me for knowing why she should be loved,
And that I love to praise her, loves again.
So from her beauty both our loves are moved,
And by her beauty are sustain'd; nor when
The earth falls from the sun is this disproved.

Shakespeare zelf wordt gehuldigd in de terzinen van 21:

Lo, Shakespeare, since thy time nature is loth
To yield to art her fair supremacy;
In conquering one thou hast so enrichèd both.
What shall I say? for God - whose wise decree
Confirmeth all He did by all He doth -
Doubled His whole creation making thee.

Hier en daar merkte ik een enkele gezochtheid (27) of duisterheid (29, regel 14), ook nu en dan een prozaïsche wending op, maar 't geheel is zeldzaam frissche lectuur, een verademing en genot van de vele Hollandsche sonnetten - gelukkig niet alle - na den Mathilde-cyclus, die worden ontsierd door allerlei roekelooze ruwheden tegen de taal, gewild rijmgepeuter, ongelijkheid van inspiratie en gebrek aan eenheid.

De dichter spreekt wel van zijn ‘uncared-for songs’, met ‘a sense so hard, a style so worn and bare’, van zijn ‘meagre rhymes’ die hij ‘illnatured, stiff and rude’ weet, maar wij weten en denken beter van een dichter die een sonnet schrijft als 57:

In autumn moonlight, when the white air wan
Is fragrant in the wake of summer hence,
'Tis sweet to sit entranced, and muse thereon
In melancholy and godlike indolence:
When the proud spirit, lull'd by mortal prime
To fond pretence of immortality,
Vieweth all moments from the birth of time,
All things whate'er have been or yet shall be.

And like the garden, where the year is spent,
The ruin of old life is full of yearning,
Mingling poetic rapture of lament
With flowers and sunshine of spring's sure returning;
Only in visions of the white air wan
By godlike fancy seized and dwelt upon.

Een even mooi voorbeeld, ofschoon anders van gevoel en zegging, is 62, waarvan de vorm evenals van 't vorige weer Shakespeariaansch is:

I will be what God made me, nor protest
Against the bent of genius in my time,
That science of my friends robs all the best,
While I love beauty, and was born to rhyme.
Be they our mighty men, and let me dwell
In shadow among the mighty shades of old,
With love's forsaken palace for my cell;
Whence I look forth and all the world behold,

And say, These better days, in best things worse,
This bastardy of time's magnificence,
Will mend in fashion and throw off the curse,
To crown new love with higher excellence.
Curs'd tho' I be to live my life alone,
My toil is for man's joy, his joy my own.

Hierin is m.i. een allergelukkigste harmonie van mannelijkheid en teederheid.

Over het tweede deel, *Shorter Poems* en *New Poems*, zal ik zeer kort zijn. Het zijn lyrische gedichten, enkele vol van heerlijk-ekstatische levensvreugd, andere meer in mineur-toon, weer andere luchtige, vluchtige, dansende liedjes, geneuriede vooisen en refereinen, snel opgerezen in de ziel en van naief, natuurlijk geluid, terwijl er ook weer zijn van diepere gedachte en beteekenis, en van een meer ‘ambitious’ soort. Het meest-geciteerde en bekende zal wel Bk II, 13 van de *Sh. P.* zijn, aanvangend:

I have loved flowers that fade
Within whose magic tents
Rich hues have marriage made
With sweet unmemoried scents:

A honeymoon delight, -
A joy of love at sight,
That ages in an hour: -
My song be like a flower!

Dit is bizonder teeder en gevoelig van klank en gang en gedachte, broos en fijn, gracieus en streng tevens, maar er is ook naar mijn gevoel een mystieke bekoring in, vooral in de eerste vier regels. Ik heb Herrick en George Herbert doorgebladerd om te zien of ik iets dergelijks kon vinden, maar het is alles vromer of vreemder of gewoner. Dit stukje van Bridges met de twee volgende coupletten zijn iets unieks in de Engelsche literatuur, misschien had alleen Beddoes of de duizendkunstenaar Swinburne zooiets kunnen scheppen. En is het volgende niet een heerlijk liedje, in al zijn kleinheid en eenvoud toch zoo compleet (*Sh. P.* IV, 17):

The idle life I lead
Is like a pleasant sleep,
Wherein I rest and heed
The dreams that by me sweep.

And still of all my dreams
In turn so swiftly past,
Each in its fancy seems
A nobler than the last.

And every eve I say,
Noting my step in bliss,
That I have known no day
In all my life like this.

Dit gelijkt in verschillende opzichten op gelijksoortige uitingen van Robert Louis Stevenson (1850-1894).

Een mooi gedichtje is ook dit (*Sh. P.* IV, 28), waarvan ik de eerste twee coupletten citeer:

My spirit kisseth thine,
My spirit embraceth thee:
I feel thy being twine
Her graces over me,

In the life-kindling fold
Of God's breath; where on high,
In furthest space untold
Like a lost world I lie...

De stemming hiervan doet denken aan Shelley's *Love's Philosophy* (‘The fountains mingle with the river’). Verder zijn van deze reeks nog te noemen en te roemen ‘My eyes for beauty pine’, ‘Fire of heaven, whose starry arrow’ (beide ook voorkomend in Bridges' blijspel *The Humours of the Court*, waarover straks), ‘I made another song’, de elegie ‘Assemble, all ye maidens, at the door’, geschreven op den dood van een edelvrouw gestorven van verdriet over den dood van haar verloofde - ik kan niet nalaten deze drie prachtstrofen er uit te doen hooren, ze zijn één en al muziek en klagende zang; ze doen me denken aan Milton en Spenser:

Cloke her in ermine, for the night is cold,
And wrap her warmly, for the night is long,
In pious hands the flaming torches hold,
While her attendants, chosen from among
  Her faithful virgin throng,
  May lay her in her cedar litter,
Decking her coverlet with sprigs of gold,
Roses, and lilies white that best befit her.

Sound flute and tabor, that the bridal be
Not without music, nor with these alone;
But let the viol lead the melody,
With lesser intervals, and plaintive moan
  Of sinking semitone;
  And, all in choir, the virgin voices
Rest not from singing in skilled harmony
The song that aye the bridegroom's ear rejoices.

Let the priests go before, arrayed in white,
And let the dark-stoled minstrels follow slow,
Next they that bear her, honoured on this night,
And then the maidens, in a double row,
  Each singing soft and low,
  And each on high a torch upstaying:
Unto her lover lead her forth with light,
With music, and with singing, and with praying.

Dan nog *The Downs*, *Spring* (Ode I & II), *Indolence*, ‘The storm is over, the land hushes to rest’, *North wind in October* (die ‘whistleth to the descending Blows of his icy flail’ waarmede de eenige verzen hoogerop voorkomende ‘cloud of

skirmishing hail' wordt bedoeld. Vgl. in Shelley's *Cloud* 'I wield the flail of the lashing hail'); ten slotte van *New Poems: The South Wind*, 'My delight and thy delight', 'Riding adown the country lanes', *Pater Filio*, *November*, in de meeste waarvan ook groote liefde tot de natuur blijkt en de gave om die liefde een waardige stem te geven.

Deel III bevat *Nero*[1)] en *Achilles in Scyros*. Het eerste is een groote 'historical tragedy' met alle kuiperijen, kronkelgangen, triomfen, verijdelingen; het is een spel van hofintrige, strijdende belangen en onderlinge veten. Om de centrale figuren van Nero en zijn moeder Agrippina groepeeren zich allerlei personen die verschillende doeleinden najagen. Nero is impulsief, overijld, suggestionabel en zeer sterk voor indrukken vatbaar (blz. 115, 117). Hij doodt Britannicus, omdat Agrippina, de heerschzuchtige die zich door haar zoon achteruitgezet acht, dezen tegen hem wil uitspelen. Hij deinst terug voor moedermoord, en moet nu uit noodweer Britannicus dooden, dien hij volstrekt niet haat (blz. 121). Nero is bang voor zijn moeder en hij heeft wroeging over Britannicus' vermoording. Het weifelende in zijn karakter, niettegenstaande zijn heethoofdigheid, komt vooral goed uit in zijn onderhoud met Burrus (blz. 119 vgg.). Verder is Nero open; hij bespreekt de dingen met iedereen op den man af, zegt ronduit aan beschuldigden wat hun ten laste wordt gelegd, maar is ook haastig in 't gelooven van elk gerucht dat hem wordt ingeblazen - zoo de door Domitia en Paris bekonkelde en door den laatste geuite beschuldiging tegen Rubellius Plautus, Agrippina, Burrus e.a.; vooral wanneer hij door wijn is verhit neemt hij erg makkelijk aan en loopt hij gauw warm. Agrippina is even rusteloos en intrigeerend als Mary Stuart in Swinburne's trilogie; ze doet hier en daar ook denken aan Lady Macbeth (blz. 19, 32, 34). Van de geruchten omtrent bloedschande tusschen Nero en zijn moeder, waarvan Tacitus *Ann. XIV* gewaagt, is bij Bridges niets te vinden. Alleen wanneer Agrippina haar zoon wil dwarsboomen in zijn liefde voor Poppaea, besluit hij haar te vermoorden. Toch heeft Agrippina met vrouwelijke schranderheid Poppaea

1) Ook Eric Mackay (1851-1898), als lyrisch dichter vooral bekend door zijn *Love Letters of a Violinist*, schreef een Nero-drama, getiteld *Nero and Actaea*. Van Stephen Phillips (geb. 1864) verscheen in 1906 een drama *Nero*.

goed doorzien (blz. 141). Ik kies ter illustratie van dit boeiende drama de korte alleenspraak van Nero, nadat hij Anicetus bevolen heeft middelen te beramen voor den dood van Agrippina:

> Now comes my part: ay, though it vex my soul
> To stoop; tho' this be Caesar's greatest wrong,
> That he must patch his faultless power with guile,
> And having all command, miss of his will
> But for a subterfuge... yet for this once
> I'll do it - 't is little; but to write a letter,
> Feign to discard Poppaea, as mistrusting
> Her love and character; and from that vantage
> I surely win my mother to come forth
> And join the court at Baiae - she will come.

Verder waar Seneca - leermeester van Nero, en niettegenstaande zijn wijsgeerschap de gladde homme du monde, de gewikste diplomaat en de de kaart van 't land kennende politicus - een beschrijving geeft van den jongen Nero, toen hij door toedoen van Agrippina uit de ballingschap was teruggeroepen:

> I knelt in tears there, nor ashamed of tears,
> Though at her side I was aware was standing
> A boy of some twelve years; whom, when I rose,
> She then presented as her son, and bade me
> Take him for pupil. As I saw him then
> In fullest grace of boyhood, apt in all
> Boys should be manly in, and gifted further
> Than boys are wont with insight, and the touch
> Of human sympathy and learned taste,
> Proficient in some arts and dull in none,
> But coy withal and generous, 't was no wonder
> If ere that evening passed I had admitted
> The schemes his mother had laid, which in short time
> Were brought to pass.

De laatste woorden van Nero luiden:

> My lords, 'tis done. Nay, look not grieved. There's none
> Suffers as much as I; all share the good.
> And think not that to keep the world at peace
> I grudge this sacrifice: the general care
> I set before my own, and therefore bid

There be no public mourning, nay, to-morrow
We shall attend the spectacles and games,
Appear as usual before the people:
Ay, and I partly look, my lords, to you
That I be well received. Good night to all!

Achilles in Scyros is de dramatiseering van het verhaal hoe Achilles in meisjeskleeren en onder den meisjesnaam Pyrrha door zijn moeder Thetis verborgen werd bij koning Lykomedes op 't eiland Scyros om hem te onttrekken aan den tocht tegen Troje, en hoe hij door de als kooplieden vermomde Ulysses en Diomedes werd ontdekt. Aangezien we reeds een ‘mask’ in antieken trant hebben vermeld, en we nog een groot drama in dezelfde sfeer spelend zullen krijgen, kunnen we dit - overigens zeer liefelijke kleine spel - stilzwijgend voorbijgaan. Alleen een kort koor, ongeveer tegen het eind van het stuk (1420 vgg.), wil ik aanhalen (het koor bestaat uit meisjes van Scyros):

O daughter of Nereus old,
Queen of the nymphs that swim
By day in gleams of gold,
By night in the silver dim,
Forgive in pity, we pray,
Forgive the ill we have done.
Why didst thou hide this thing from us?
For if we had known thy son
We had guarded him well to-day,
Nor ever betrayed him thus.

For though we may not ride
Thy tall sea-horses nor play
In the rainbow-tinted spray,
Nor dive down under the tide
To the secret caves of the main,
Among thy laughing train;
Yet had we served thee well as they,
Had we thy secret shared:
Nor ever had lost from garden and hall
Pyrrha the golden-haired,
Pyrrha beloved of all.

Het vierde deel bevat twee groote drama's *Palicio* en *The Return of Ulysses*. Het eerste speelt op Sicilië, en de hoofd-

persoon is een rooverhoofdman die het volk van de tirannie van den onderkoning Hugo wil bevrijden. Bij gelegenheid dat hij vervolgd wordt, vlucht hij in het huis van den opperrechter Manuel, een verren verwant, en wint de liefde van diens zuster Margaret. Door allerlei intrigen en verwikkelingen heen, volgt de afzetting van Hugo en het huwelijk, eenerzijds van Palicio en Margaret, anderszijds van Manuel en Constance, Hugo's dochter. De twee genoemde vrouwen zijn van het Antigone-Ismene of Elektra-Chrysothemis type, Margaret vertegenwoordigt het meer actieve, Constance het meer passieve element. Ook vertoont Margaret eenige verwantschap met Beatrice uit *Much Ado about Nothing*. De vermomming van Manuel als monnik doet denken aan den hertog in *Measure for Measure*, zijn schipbreuk aan *Pericles*.[1)] Dat Margaret met al haar cordaat optreden en tot handelen geneigde natuur, innerlijk toch echt liefderijk en vrouwelijk is, bewijze het volgende fragment waarin wordt medegedeeld hoe zij Constance, wier geest gestoord was door den gewaanden dood van Manuel, gered heeft uit zware ziekte (de geneesheer Rosso spreekt tot Manuel):

'Twas Margaret's doing: all night long she sat
By Constance' bed, and there wlth gentlest presence
And soft accustomed voice most gradually
She soothed and won the wandering spirit back.
But, oh, the sweetest skill! - she, as she saw
Constance take note of her, made no discovery,
But spoke of thee and all things else, as if
There never had been change: and that so well,
That Constance, who lay gazing on the wall,
And questioning of her error, whence it grew,
Soon laid it on herself, and by and by
Told Margaret of her dream, and asked how long
She had lain so sick in bed; nor ever learned
How real had her woe been, till she knew
That all was over.

1) Anglisten zal het misschien interesseeren te vernemen dat er een curieuze superlatief in vs. 871 voorkomt:

Use all precautions, and impose on Rosso
Sacredest secrecy -

The Return of Ulysses is de dramatiseering van boek XIII-XXII van de Odyssee. Verscheidene uit Homerus bekende figuren komen er in voor, andere heeft de dichter weggelaten, zoo Iros, Melanthios, Medon. De korte inhoud is zeer spoedig verteld: Ulysses keert naar zijn vaderland Ithaka terug, vertoeft als bedelaar vermomd en een tijdlang alleen bij zijn zoon Telemachos bekend aan zijn eigen hof, waar hij na vooraf beraamd plan de vrijers van Penelope neerschiet.[1)] Hierbij wordt alles beraamd met en geleid door de godin Pallas Athene, Ulysses' trouwe beschermster.[2)]

Bij de lezing van dit stuk werd ik telkens herinnerd aan Homerus en Shakespeare. Geheele bladzijden zijn letterlijke vertaling of paraphrase van de Odyssee, zelfs spreekwoordelijke uitdrukkingen worden bewaard, zoo bijv. op blz. 184, vs. 451 'Still from the gratten one may guess the grain' (Vgl. Od. XIV, 214: □λλ□ □μπης □αλ□μην γ□ σ□□□ομαι ε□σο□□οντα γιγν□σ□ειν, ge zult me zelfs wel kennen, meen ik, aan den schralen halm). Een enkele maal wordt van de voorstelling bij Homerus afgeweken, ik wijs o.a. op het meer humane element dat Bridges er in brengt als hij in 't begin van het vijfde bedrijf Telemachos aldus laat spreken:

> I am sad for thee father, that thy return
> Must be in battle, when thou shouldst have come
> In peace and merriment: and for my mother
> I grieve that when her sorrow's cause is fled,
> Her joy must break so sternly: and for these halls
> I mourn, that they must know the din of arms,
> And bear the stain of life-blood. But not least
> For these rash men I am sorry who I know
> In part deserve to die, and yet not all:
> Being for the most of common parts, no ruder
> Nor worse than others are: while to the worst
> Forgiveness of their wrongs would be, methinks,
> Nobler revenge, and as a punishment
> Heavier than death.

1) Wat daarna weder met Ulysses gebeurt, waarvoor zeer weinig gegevens zijn, wordt verteld in een episch gedicht door schrijver van dit opstel, getiteld *Odusseeus' Dood*, onlangs verschenen. Stephen Phillips liet in 1902 een drama *Ulysses* verschijnen.
2) In vs. 200 vond ik den comparatief crueler, dien ik niet dikwijls had gezien. Bij Shakespeare komt hij éénmaal voor, en wel *Cor.* V, 2, 60, gespeld met II.

Zoo ook bracht Göthe in *Iphigenien in Tauris* een meer humanitair-christelijk element, door Thoas er door overreding toe te brengen Iphigenia mee te geven aan Orestes en Pylades, tegenover de sluwe berekening waarmee dit bij Euripides gebeurt.

Tijdens den vrijermoord verschijnt Penelope met eenige dienaressen ten tooneele, welke zij door de reten van de deur naar de slachting laat zien, hetgeen ook niet bij Homerus voorkomt. De alleenspraak van Ulysses in de tweede akte is klassieke geest getransponeerd in neo-romantiek doortrild van modern gevoel en verbeelding - Ulysses wacht in zijn eigen gedaante, voor de gelegenheid hiertoe teruggetooverd door Pallas Athene, op zijn zoon om zich aan hem bekend te maken -:

> Lo! now the sun in the mid goal of heaven
> Hath climbed to view my fortunes, and my shade
> On this well-trodden floor falls neither way:
> So towers my genius; so my future and past
> Lie gathered for the moment. - How oft in dreams,
> When longing hath forecast this hour, I have loved
> The rescuing tears that loosed my heart: and now
> The womanish water wells, I bid it back:
> For nature stammers in me, and I see
> Imagination hath a grasp of joy
> Finer than sense; and my most passionate spirit,
> When most it should leap forth, hangs back unwilling
> To officer the trembling instruments,
> By which delight is served. Back, then, my tears!
> Fate rules; reason should fashion me. - And welcome
> Even this harshness of fate; for if my son
> Shall know me as I am, not as a merchant
> Should I return at ease, that men might ask
> Whether Ulyses were returned or no,
> Rather in blood than doubt. - Here on this bench
> I'll wait him, nor myself be first to speak:
> And 'twill be tried for once how a man's son
> Shall know his father, never having seen him.

Zij die Homerus kennen, zullen weten dat deze herkenningsscène bij Homerus anders plaats heeft. Daar gaat, na 't vertrek van den zwijnenhoeder Eumaios, Ulysses op een wenk van Athene uit de hut, wordt door haar in zijn voorkomen

teruggetooverd en verschijnt dan aan Telemachos, die in de hut zit te wachten: Od. XVI, 154 vgg.

Het tooneel tusschen de vrijers in het derde bedrijf is zeer levendig en dramatisch.

Bij I, 241 vg. werd ik even herinnerd aan Shakespeare, nl. waar Athene zegt:

> I sent him for his safety, there to win
> Opinion too of such as knew him not...

Vergelijk hiermee *Macbeth* I, 7. 32 vg.:

> He hath honoured me of late; and I have bought
> Golden opinions from all sorts of people...

Ik herinner me ergens de algemeene opmerking van een Engelsch letterkundige gelezen te hebben dat de stichomythia, die in 't Grieksch zoo krachtig werkt, in 't Engelsch een irriteerende uitwerking heeft. Ik voor mij kan niets dergelijks bespeuren bij verzen als:

> *Ul.* Fear not the threatenings of those doomèd men.
> *Tel.* They all are armed, and thou wilt be unarmed.
> *Ul.* Tho' they provoke me I will bide my time.
> *Tel.* But how if they assault thee unprepared?
> *Ul.* The goddess will withhold their impious hands.
> *Tel.* Lurk rather here until the plot be ripe.

Maar we moeten dit klassieke drama verder laten rusten, waarin weer het Hellenisme tot uiting is gekomen, waarvan ik in mijn opstel over Swinburne sprak, d.w.z. een vernieuwd en verjongd Hellenisme, doorwaaid van den adem der romantiek, doorgeurd van haar blauwe bloem, maar nog meer van de roode der neo-romantiek. Het is dezelfde geest die in Duitschland werkte in Göthe, Kleist en anderen en nu weer opdoemt in Hofmannsthal, (zegt ook niet Stefan George: ‘Hellas ewig unsre Liebe’?) die in Frankrijk woelde in Leconte de Lisle, Barbier, André Chénier, Banville en weder herboren leeft in Barrès, Pierre Louÿs, Jean Moréas, Louis le Cardonnel, Laurent Tailhade en anderen, een geest die ook hier enkelen bezielt en tot daden dringt. Het is een Hellenisme van vagere verlangens, inniger natuurgevoel, ingewikkelder levensvisie, mysterieuzer conflikten.

Het vijfde deel bevat weer twee drama's, het eerste een ‘tragedy in a mixed manner’ *The Christian Captives*, dezelfde stof behandelend als Calderons *El Principe Constante* (waarvan een zeer goedkoope Duitsche vertaling bestaat *Der standhafte Prinz*) aan welk stuk het weinige dat de beide gemeen hebben onmiddellijk is ontleend. Het tweede stuk is een blijspel, getiteld *The Humours of the Court*. Het is gegrond op twee Spaansche blijspelen: Calderons *El secreto à voces* (*De stilte heeft stemmen*) en Lope da Vega's *El perro del hortelano* (*De hond van den tuinman*). *The Humours of the Court* is een echt boeiend blijspel in den trant van de Shakespeariaansche komedies; Richard (Ricardo), hertog van Milaan, komt vermomd aan het hof van de gravin Diana en wint trots alle moeielijkheden de liefde van haar die hem altijd versmaadde. Het begint al dadelijk met een levendigen samenspraak tusschen Frederick en Richard over hun jeugd, studententijd enz. Ziehier een mooie uiting van Richard uit de eerste akte (vs. 101 vgg.):

> And this hour
> I have seemed in Paradise: and the fair prospect
> Hath quieted my spirit: I think I sail
> Into the windless haven of my life
> To-day with happy omens: as the stir
> And sleep-forbidding rattle of the journey
> Was like my life till now. Here all is peace:
> The still fresh air of this October morning,
> With its resigning odours; the rich hues
> Wherein the gay leaves revel to their fall;
> The deep blue sky; the misty distances,
> And splashing fountains; and I thought I heard
> A magic service of meandering music
> Threading the glades and stealing on the lawns.

Verderop in deze akte, vs. 320 vgg., gebruikt Bridges een beeld, aan Plato's *Protagoras* ontleend:

> The shadowed images
> Cast on the wall of this memorial cave,
> This earth, wherein we dwell, are things of nought,
> But serving to mislead our darkling sense...

De knecht van Frederick, een onbetrouwbare verklikker luisterend naar den naam van Tristram, vervult er voor een deel de rol in van een clown bij Shakespeare, en de dwaze hoveling St. Nicholas (die als surprise was bedoeld voor Laura, maar met succes door haar wordt afgecaveerd) doet denken aan een type als Lucio in *Measure for Measure* of Sir Andrew Aguecheek in *Twelfth Night* of Cloten in *Cymbeline*, misschien wel een mengsel van de drie. De volgende passage in het tweede bedrijf (vs. 1795 vgg.) klinkt me zeer sterk Shakespeare-achtig, doet me denken aan gedeelten van *The Merchant of Venice:*

> There's not a man or woman on God's earth,
> However humble, mean, or ill-appearing
> That hath not in his sight some grace and favour
> Which angels see: but mortals overlook it,
> Being spiritually blind: for which affliction
> They have suffered half their shames, and slain the just.
> But Love, God's gift, is spiritual sight;
> 'Tis the perception, which man lacks of all,
> Given him of one, to see as angels see.
> This is man's marriage: and what now I love
> Is not, friend, what thou seest - though thou mayst see
> A beauty unparallel'd, - but rather that
> Which by love's gift I see: so say no more.

Vermeldenswaard is ook de ontboezeming van de gravin Diana in het derde bedrijf tegen 't eind van het stuk, vs. 2854 vgg.:

> O man, thou art our god: the almighty's curse
> Crowns thee our master: from the green-sick girl
> That mopes in worship of the nearest fool,
> To the poor jaded wife of thirty years
> Who dotes upon her striker, 'tis the same...
> That's not for me. Nay, give it up altogether:
> Go free. If man's so base; if that high passion,
> That spirit-ecstasy, that supersensual,
> Conscious devotion of divinity
> Of which I dreamed, is only to be found
> In books of fanciful philosophy,
> Or tales of pretty poets... why then away
> With books and men! my life henceforth shall prove
> Woman is self-sufficing.....

En dat zegt Diana, die kort daarop in Ricardo's armen valt! Frailty, thy name is woman!

De kunst van Bridges is echt-gezond, eenvoudig en oprecht. Er is geen zweem van trucs of kunstmatigheid in zijn werk. Het is de zuivere uiting van een zuiver gemoed. Anderen mogen meer overweldigen, schokken of verblinden; Bridges spreekt regelrecht tot het hart, want met al zijn naieven eenvoud is hij toch zoo innig, en juist daarom ook zoo open, zoo waar. Hij uit een natuurlijken toon als de vogel op zijn tak, hij heeft geen versieringen en coloraturen noodig om indruk te maken, maar geeft onvervalscht genot door het geluid dat zijn kinderlijk gemoed ontstijgt. Hij heeft iets ongerept-natuurlijks over zich, hij lijkt een zanger van de jonge wereld, vooral in zijn heerlijke lyrische liedjes en zangen. En dit, gepaard met zijn mooie dramatische begaafdheid, maakt hem tot een van de beste en merkwaardigste dichters van onzen tijd.

EDWARD B. KOSTER.

Aulard tegen Taine.

A. Aulard, Taine historien de la Révolution française. - Paris, Armand Colin, 1907.

Het kon niet uitblijven: de ijverige polygraaf, die in zijn gansche werk tegen dat van Taine sedert jaren middellijk reageert, moest eindelijk ook beproeven het onmiddellijk te doen. Hij geeft sedert 1905 aan de Sorbonne college in de Tainecritiek en publiceert nu zijn dictaat.

Voor mijn leerlingen, zegt Aulard, is het eigenlijk al niet meer noodig; zij gelooven al lang niet meer in Taine als geschiedschrijver. Maar buiten dien kring, buiten Frankrijk vooral, heeft hij nog grooten naam; en in Frankrijk zelf hebben menschen die een reputatie te verliezen hadden, hem nog niet anders durven aanvatten dan met fluweelen handschoenen. Hem stelselzucht en hartstocht verwijtende, hebben mannen als Monod en Sorel altijd weer hulde gebracht aan zijn verdiensten als terreinverruimer en archiefontginner. Dien roem wil Aulard hem zelfs niet laten. De eenige lof, dien deze criticus voor hem over heeft, geldt den stylist; de historicus, meent hij, bestaat eigenlijk niet. Het eenige, wat Taine van een historicus gehad heeft, is de belustheid geweest op een zoo ruim mogelijke informatie: ‘il est juste de dire qu'il est peut-être, parmi ceux qui ont écrit sur le XVIIIe siècle, le premier dont la curiosité ait êté aussi vaste et qui ait vu ou signalé autant de sources. Il avait le sentiment ou l'instinct de ce qu'il aurait fallu faire. Mais c'était un improvisateur, et la patience lui a manqué’. En hij besluit: ‘Son livre, tout compte fait, et en ses résultats généraux, me semble presque inutile à l'histoire’.

Dit oordeel wordt gegrond op eene critiek die Aulard ten deele met anderen gemeen heeft, maar die voor een ander, in zijn oogen zeker niet minder gewichtig deel, aan hem zelven behoort.

I.

Men weet, dat Taine zelf nimmer beweerd heeft de geschiedenis der Fransche revolutie te schrijven. Het denkbeeld van zijn boek is geboren tijdens en uit afgrijzen van de Commune: ‘j'ébauche en pensée mon futur livre *sur la France contemporaine*[1];.... j'incline décidément à faire *la France contemporaine*’[2]. In de hoogst belangwekkende vóórontwerpen, als *Appendice* achter het derde deel der *Correspondance* gedrukt, ziet men hoe gaandeweg het onderwerp verdiept wordt tot ‘*de oorsprongen* van hedendaagsch Frankrijk’, zonder dat het daarom ophoudt te kunnen worden omschreven als ‘des études de *philosophie politique* sur la France depuis '89 jusqu'au moment présent’[3]. Als, na de verschijning der *Conquête Jacobine*, de opmerking gemaakt wordt dat hij zoo uiterst veel voorbijgaat van wat in andere geschiedenissen der Revolutie een breede plaats placht te beslaan, antwoordt hij: ‘Mon but n'est pas l'histoire narrative, *mais l'exposé des forces qui produisent les événements*[4].... La France a été démolie et rebâtie d'après un principe faux, dans un esprit étroit et superficiel, qui est l'esprit *classique*. Et depuis la première phrase jusqu'à la dernière de mon livre, *cet esprit est mon objet unique et principal*’[5].

Taine stelt zich niet als onpartijdige tegenover de Revolutie: hij stelt zich als haar doodvijand. ‘Depuis 1828 et le livre de M. Thiers, nous vivons dans une illusion voulue sur cette époque’[6]. Hij zal haar het masker afrukken. Even onverbiddelijk systematicus als de revolutiemannen zelf, is hij geen oogenblik buiten conflict met hen. De Revolutie verheerlijkte, vergoddelijkte in haar uiterste consequentie, de men-

1) Aan Mevrouw Taine, 4 April 1871 (*Corr.* III, 90).
2) Aan Mevrouw Taine, 18 Mei 1871 (*Corr.* III, 115).
3) Aan Georg Brandes, 27 Juni 1871 (*Corr.* III, 165).
4) Aan Anatole Leroy-Beaulieu, 2 Jan. 1882 (*Corr.* IV, 148).
5) Aan Gabriel Monod, 6 Juli 1881 (*Corr.* IV, 124).
6) Aan Gaston Paris, 2 Juli 1877 (*Corr.* IV, 30).

schelijke rede; van Taine zijn de woorden: ‘A proprement parler, l'homme est fou, comme le corps est malade, par nature. La santé de notre esprit, comme la santé de nos organes, n'est qu'une réussite fréquente et un bel accident’[1].

Taine geeft niet de geschiedenis der Revolutie, maar hare aanklacht. De beoordeeling der *absolute* waarde daarvan kan zich niet losmaken van de beoordeeling der wijsgeerige inzichten die er aan ten grondslag liggen. De *betrekkelijke* waarde daarentegen is niet geheel van die inzichten afhankelijk. Een requisitoir dat de jury niet tot het uitspreken eener veroordeeling weet te bewegen, kan niettemin voor die jury een uiterst leerzaam document zijn geweest. De waarde van Taine's werk als tegengif tegen de oppervlakkige geschiedschrijving van Thiers en Mignet, en tegen het lyrisme van Michelet, is door de meest uiteenloopende beoordeelaars buitengemeen hoog aangeslagen. Wij hebben in onze eigen historiographie een dergelijk negatief werk gehad: dat van Bilderdijk, dat de Loevesteinsche legende aangetast heeft. Het is thans, in zijn ondanks zijn schreeuwende gebreken zegenrijke werking, algemeen erkend. Niet slechts Groen, maar ook Van den Brink en Fruin zijn niet denkbaar zonder Bilderdijk's mokerslagen; het puin zelf dat hij achterliet was voor de nakomers een waarschuwing dat er moest worden gebouwd. Zal eenmaal de nakomelingschap niet evenzoo over Taine's werk oordeelen, en met licht nog meer recht? want de gelijke van Bilderdijk in felheid, is hij duizendmaal zijn meerdere in kennis, in talent en in toewijding. Van Parijs naar de provincie, van de Constituante naar de club en de straat, van de wetten naar de uitvoering te hebben gewezen, is Taine's onvergankelijke verdienste. Hij moge dikwijls onbillijk, verblind, onjuist zijn: hij heeft een legende vernietigd, een zwaar gordijn opgelicht, den blik op de werkelijkheid vrij gemaakt. Het moge waar zijn, wat Aulard zegt, dat een student aan de Sorbonne die zich respecteert, zich wel wachten zal Taine als een autoriteit in zake de Fransche rovolutie aan te halen; het zou mij nog meer verwonderen als die student het Thiers of Mignet deed, en vóór Taine zwoer Frankrijk bij die autoriteiten.

1) *L'Ancien Régime*, p. 312.

Een groote eenzijdigheid van Taine's werk, dat zich met de Revolutie als leer en als toepassing eener leer alleen bezig houdt, zonder om te zien naar Frankrijks betrekkingen tot Europa, heeft reeds in het groote boek van Sorel een gelukkig correctief gevonden. Sorel, Taine opvolgende als lid der *Académie française*, matigde zijn lofspraak aldus: 'Pour expliquer les faits, Taine les lie; pour les montrer, il les arrête. Son histoire, ainsi enchaînée et groupée, est immobile.'[1] Zoo zeide men reeds bij Taine's dood in 1893. Sedert zijn jaren voorbijgegaan, en het oordeel over Taine verheldert en bevestigt zich. Men leze, in het boek ter eere van Sorel bij de voltooiing van zijn *L'Europe et la Révolution française*, de fijn gedachte, fijn gestelde bijdrage van Emile Boutmy: 'Rebuté par le spectacle des forces innombrables qui pèsent sur la volonté humaine, Taine ne pouvait se sentir à l'aise que dans l'histoire philosophique, où, au-dessus de la mêlée des hommes, s'enchaînent fortement les idées. L'histoire narrative n'était pour lui qu'un tableau confus et incohérent de passions divergentes. A la vérité, le raisonnement, qui est compris de tout homme, peut être censé rétablir une sorte d'unité; mais la raison, Taine l'a bien vu, ne gouverne les actions humaines que par exception et par accident. L'individu moyen est avant tout un composé d'appétits, de passions et d'habitudes. L'homme capable d'abstraction et de syllogisme ne fait que surmonter la nature animale; il affleure à la surface, tandis que les parties basses de son être sont retenues par mille fibres dans la gangue bestiale d'où il émerge avec peine. C'est dans un appareil extérieur à l'homme, dans les coutumes, dans les lois, dans les préjugés que s'est fixée plus ou moins la raison commune: c'est de là qu'elle domine les actions humaines; et, s'il arrive que cet appareil se disloque ou se relâche, c'est à l'homme naturel, c'est-à-dire en grande partie à l'égoïste et au fou que la liberté sera rendue. Conception profondément idéaliste, malgré les apparences: elle fait de la vertu une lente conquête, de la raison le produit accumulé de longs efforts, attributs moins de l'homme, qui ne dure qu'un jour,

1) 'Discours de réception à l'Académie française', in *Nouveaux Essais d'Histoire et de Oritique*, p. 130.

que de la société séculaire, qui en a reçu le dépôt et le transmet de génération en génération.'[1)]

Taine erkend als idealist! De greep is stout, maar of het een misgreep is? Wat is het pessimisme anders, dan bewustwording dat het ideaal verder af ligt dan was vermoed? Als alle menschenwerk, wil Taine's groote boek verklaard en beoordeeld zijn naar de omstandigheden waaronder het is geboren. Die omstandigheden zijn Frankrijks vertwijfeling van 1871: de diepe vernedering van een burgeroorlog, volgende op verpletterende nationale nederlagen; 'le gorille lubrique et féroce' losgebroken op de straat. Wat Taine's boek is? 'Un cri de désaveu et de défaite; puissant, lamentable et prolongé. Le patriotisme blessé enfonce l'Ardennais sombre et méticuleux dans le plus noir pessimisme.... Ecrivant plus tard, il eût écrit un autre livre. Moins près des événements de 1871, l'impression moins vive, l'oeuvre eût été plus juste. Peut-être. Mais moins belle. Qu'est ce livre, sinon l'expression suprême de l'anxiété patriotique, le poème de la douleur et du doute? La puissance verbale sans pareille qui s'y épanche, le sombre coloris qui l'anime, l'émotion contenue qui y est incluse, en font le livre marquant et vraiment représentatif de "l'âge d'angoisse". L'amour-propre et la vanité de la race flagellés par le vigoureux historien reçoivent une amère et fortifiante leçon. Si l'avenir veut connaître l'état d'âme de la France au lendemain de la guerre, il ouvrira ce livre qui prolonge et renouvelle, en ses pages désespérées, la plainte der vaincus....'[2)]

Een boetpredikatie dus, en van een systeemruiter even onverstoorbaar als de Jacobijnen zelf. Dit ziet ieder thans in: Taine is zelf een toonbeeld van den geestesaanleg dien hij in anderen opmerkt en veroordeelt. 'Esprit profondément classique' (Boutmy); 'classique et abstracteur malgré tout' (Hanotaux); 'bourreau de l'esprit classique, oui, Taine le fut, si l'on veut, mais il en a été aussi, et surtout, la victime' (Aulard).

Eenstemmigheid dus van Aulard met Sorel, Boutmy of Hanotaux? Op dit punt, ja; maar terwijl de anderen Taine

1) *Fête en l'honneur de M. Albert Sorel* (1905), p. 36.
2) Gabriel Hanotaux, *Histoire de ta France contemporaine*, II, 553-'55 (1906).

oordeelen gelijk men het een man van de eerste grootte doet, dien men acht te dwalen, maar wiens dwaling leerzamer en eerbiedwaardiger is dan de onberispelijkheid van honderd mediocriteiten, stelt Aulard zich ten doel, Taine als betrouwbaar man, als schrijver over geschiedkundige onderwerpen, als gebruiker van historische teksten te vernietigen. Het is hem naar ons oordeel niet gelukt; integendeel komt hij ons voor, zijn eigen naam als man van wetenschap ernstig te hebben benadeeld. Volge de reden van onze meening.

II.

'Si les erreurs,' aldus de heer Aulard, 'viennent d'un parti pris, si elles sont presque toutes tendancieuses, s'il y en a à chaque page, presque à chaque phrase, n'ôtent-elles pas toute autorité à un livre d'histoire? Or c'est le cas du livre des *Origines de la France contemporaine*.' Om dit geheel te bewijzen, zegt hij, zou eigenlijk een critische uitgave van het werk noodig zijn, die elke bewering afzonderlijk bespreekt, elke aanhaling afzonderlijk verifieert. Een zoodanige uitgave zou vele malen den omvang verkrijgen van het werk van Taine zelf, en geen uitgever zal er aan denken, haar ter perse te leggen. De heer Aulard beperkt zich dus tot zooveel bewijzen van onbetrouwbaarheid, als hij op drie honderd fijn bedrukte bladzijden heeft kunnen samenbrengen. Waren zij ieder voor zich, of zelfs maar voor een aanzienlijk deel, afdoende, hij zou zijn pleit reeds met glorie gewonnen hebben. Maar aan de bewijskracht zijner opmerkingen (wij moeten aannemen, de best gefundeerde die hij heeft kunnen plaatsen) ontbreekt veel.

De eerste groote beschuldiging is, dat Taine zich ten onrechte het air geeft, zich uitgebreide archiefstudiën te hebben getroost. Aulard geeft een opsomming van wat Taine in de 'Archives nationales' over bepaalde reeksen van onderwerpen al zoo had *kunnen* gebruiken, en stelt daar tegenover wat hij, blijkens de aanhalingen aan den voet zijner bladzijden, inderdaad gebruikt *heeft*. Zelf acht Aulard blijkbaar dit gedeelte een der triomfantelijkste van zijn betoog; naar mijn oordeel is het een der allerzwakste. Wat toch is het geval? Taine, die reageeren wil tegen eene voorstelling der

Revolutie welke de oratorie harer wetgevers voor de eenige kenbron harer geschiedenis schijnt te houden, zoekt bij voorkeur naar bronnen die leeren kunnen niet wat er op een zeker oogenblik geredevoerd of besloten is in eene vergadering te Parijs, maar wat er gevoeld, gedacht, *gedaan* werd onder en door het volk in zijn onderscheiden bestanddeelen, te Parijs en elders. Hij is uit op documenten niet vervaardigd om een stelling te betoogen, maar om mededeeling te doen van een zakelijke gebeurtenis. Hij vindt dergelijke mededeelingen vooral in groote reeksen administratieve bescheiden, die in hun geheel de gezamenlijke departementen van Frankrijk betreffen, maar vóór hem nog te nauwernood door iemand waren gebruikt; althans niet om er uit na te gaan wat er wezenlijk gedurende den revolutietijd in Frankrijk *gebeurd* was. Het werkelijk extensief napluizen, depouilleeren, letter voor letter onderzoeken en critisch waardeeren van sommige dier reeksen van bescheiden zou op zichzelf ongetwijfeld al verscheiden menschenlevens vorderen, zoo reusachtig uitgebreid zijn ze. Wil dit zeggen dat ieder er af moet blijven, die niet verkiest de geheele verzameling na te lezen van A tot Z? Alsof er geen representatieve uitdrukkingen en feiten meer bestonden; alsof, om poolshoogte te nemen van de stemming eener reusachtige gemeenschap, ik ieder lid één voor één naar zijne meening zou moeten vragen; alsof ik geen veldslag zou kunnen beschrijven, zonder de baan na te meten en de trefplaats uit te vinden van iederen afgeschoten kogel afzonderlijk! Karakteristiek voor den geest en de waarde van Aulard's critiek is de plaats, waar hij de bekende ‘tournée de France’ bespreekt, die Taine in gedachte laat uitvoeren door Roland, gezeten in zijn kabinet op het ministerie van binnenlandsche zaken, met de correspondentie der drie-en-tachtig departementen van de laatste tien weken voor zich uitgespreid[1)]. Eene onschuldige fictie, die tot inleiding dient eener lijst van teekenende voorvallen uit gansch Frankrijk in de maanden Augustus en September 1792; voorvallen voor het grootste gedeelte inderdaad uit de ingekomen stukken van Roland's ministerie opgeteekend. De lijst is dertig bladzijden lang; in het midden[2)], om de een-

1) *La Conquête Jacobine*, 335-365.
2) Blz. 349.

tonigheid der opsomming af te breken, neemt Taine zijn toevlucht tot een kleinen literairen truc: ‘La nuit s'avance’, zegt hij, ‘les dossiers sont trop nombreux et trop gros, Roland voit que, sur quatre-vingt-trois, il n'en pourra guère feuilleter que cinquante; il faut se hâter, et de l'Est ses yeux redescendent vers le Midi. De ce côté aussi il y a d'étranges spectacles...’; volgt de voortzetting der lijst. Nu houdt deze lijst hoegenaamd geen verband met een getal van drie-en-tachtig of zelfs maar van vijftig departementen: zij is alleen gegeven als representatief voor wat er in die maanden in de provincie al zoo voorviel. De wending in het midden wil alleen een indruk geven van de drukkende veelheid en uitgebreidheid der documenten die den minister van 1792 (en den naspeurder van 1881) overstelpen; even goed als ‘vijftig’, had er ‘veertig’ of ‘zestig’ kunnen staan. Niettemin acht Aulard zich gerechtigd tot deze uitspraak: ‘La puérilité de cet artifice romanesque est instructive en ce qu'on y saisit sur le vif le peu de patience de Taine à achever, quand il la commence, une enquête, et sa facilité, *qu'il avoue*, à conclure sur une partie des éléments’.[1)] Alsof Taine werkelijk aangekondigd had de zaak departementsgewijs te zullen behandelen, en dan, tegen zijn belofte, een einde had gemaakt bij het vijftigste departement!

Ongeveer zoo is het met de geheele beschuldiging van onvolledigheid van het onderzoek. Zegevierend telt Aulard op uit hoeveel ‘cartons’ een bepaalde ‘série’ der ‘Archives nationales’ bestaat, en plaatst dan het getal der cartons waaruit Taine aanhalingen doet, daarnevens. Voor het eerste deel (*L'Ancien Régime*): serie F^4 (comptabilité génerale): 1856 cartons; Taine haalt er twee van aan. Alsof hij een geschiedkundig vertoog over de Fransche comptabiliteit schreef; en alsof niet ieder comptabiliteits-archief een reusachtige hoeveelheid zuiver gecoördineerd materiaal bevat, dat het geldt aan te vatten op het rechte punt, niet, bladzijde voor bladzijde te lezen! - Serie H (correspondance des intendants), 1777 cartons; Taine haalt er aan zes-en-twintig. Alsof hij de geschiedenis van elke intendance van Frankrijk afzonderlijk schreef van Richelieu tot de Revolutie toe! - Serie O^1

1) Aulard bl. 166. Ik cursiveer.

(maison du Roi), 3225 cartons; Taine haalt er aan twee. Wat beteekenen zulke statistieken, die niet tevens vermelden wat de niet-aangehaalde cartons inhouden? Aulard zegt zelf, dat het grootste gedeelte dezer serie betrekking heeft op de 18de eeuw; hoe dichter nu naar onzen tijd, hoe meer plaats in de archieven het zuiver gecoördineerde massa-materiaal van staten, formulieren en lijsten beslaat. Men stelle zich er eens van op de hoogte, hoeveel beschreven of half bedrukt, half beschreven papier een moderne staatsadministratie produceert, hoeveel b.v. de dienst der nationale militie, of van het staats-belastings-, school- of verzekeringswezen. Tegenwoordig vormt en bewaart men de ‘cartons’ niet bij duizenden, maar bij tien- en honderdduizenden. Welke triomfen zal de Aulard van het einde der twintigste eeuw vieren, als hij ons rampzaligen ter verantwoording roept die ons aan de geschiedenis der negentiende wagen. Ik bied mijzelven al dadelijk als slachtoffer aan. In het eerlang te verschijnen vijfde deel mijner *Gedenkstukken der Algemeene Geschiedenis van Nederland* voor het eerst het in 1810 naar Parijs overgebracht kabinetsarchief van koning Lodewijk ontginnende, zal ik van de 207 cartons, waaruit dit archief bestaat, er vermoedelijk slechts een twintigtal aanhalen. Dat het overgroote deel der cartons gevuld is niet met individueel, maar met massamateriaal, dat weer voor de grootste helft uit duplicaten bestaat van wat men elders even goed of volledіger aantreft, zal de toekomst-Aulard er natuurlijk niet bij vermelden.

L'Assemblée Constituante. Serie F^7 (affaires de police et diverses): 92 cartons; Taine haalt er aan 36. - *Le Gouvernement Révolutionnaire*. Serie A. F^{II} (papiers du Comité de salut public, du Conseil exécutif provisoire, des représentants en mission, du Comité de sûreté générale): 417 cartons; Taine haalt er aan 30. - Serie W (tribunaux révolutionnaires): 567 cartons; Taine haalt er aan twee. - Et cetera; die lust heeft, volge de dorre lijsten bij Aulard verder. Intusschen teeken ik aan, dat, naar Aulard's eigen berekening, Taine tusschen de 230 en 250 cartons der Archives nationales doorgewerkt heeft; en zelf voeg ik er bij: meest uit serieën die tot Taine's tijd braak hadden gelegen. Wel degelijk heeft hij daarmede aan de studie der Revolutie een nieuwe richting gegeven.

Aulard beklaagt zich verder, dat Taine niet nauwkeurig citeert. De bladzijden die hij aanhaalt, de archiefnummers zelfs, komen niet altijd uit. Wat de archiefnummers betreft, wijst Aulard er echter zelf op dat in een aantal gevallen vernummering in de laatste twintig jaren de oorzaak is. Maar ook bij boeken, en wanneer er geen twijfel kan zijn aan de gebruikte editie, doet zich het verschijnsel voor. Ook is in de citaten dikwijls iets veranderd; personen die zich slordig uitdrukken, worden gecorrigeerd; onwezenlijke bestanddeelen uit hunne mededeelingen weggelaten. Hierop valt te antwoorden, dat de historici van Taine's tijd niet met die photographische getrouwheid plachten te citeeren, die, ook in de onverschilligste zaken, sedert regel is geworden. Robert Fruin citeerde bijna even vrij als Taine, zoowel wat spelling als soms wat redactie der origineelen betreft, en zijn opgave van deelen en bladzijden was niet altijd correct; de uitgevers van zijn nagelaten artikelen en handschriften weten hiervan mede te praten. Geen hunner is het evenwel ingevallen, op grond hiervan Fruin's naam als historicus aan te tasten. Aulard echter maakt van dergelijke vrijheden bij Taine groote drukte, ook, wanneer alle denkbeeld aan opzettelijkheid of kwade trouw is uitgesloten.

Dit alles neemt tegen hem in, nog vóór men aan de overweging der gevallen waarin hij wèl opzet aanneemt, toe is. Laten wij er eenige noemen van deze soort, gevallen die ik mij bewust ben, zonder erg te hebben opgeraapt en uit zeer verschillende gedeelten van zijn boek.

Een van de punten waarop Aulard het felst protesteert, is Danton's medeverantwoordelijkheid voor de Septembermoorden. ‘Danton aurait dit au duc de Chartres: “Les Parisiens sont des J... f...; il faut mettre une rivière de sang entre eux et les émigrés.” Ce propos, dont la seule source est une anonyme tradition orale, impossible à contrôler, non seulement Taine l'adopte comme authentique, mais, par un savant jeu de guillemets, il l'amalgame avec la péroraison du très authentique discours du 2 Septembre 1792, où Danton invitait les Français à l'audace contre “les ennemis de la patrie.”’[1] *Par un savant jeu de guillemets;* is de beschuldiging juist,

1) Aulard bl. 162.

dan moeten dus de aanhalingsteekens beginnen vóór de betwistbare mondelinge mededeeling, en eerst gesloten worden achter het authentieke citaat uit de rede van 2 September. Sla nu de plaats op[1]; wat ziet gij? Dat Taine niet twee, maar vijf citaten uit gesprekken of redevoeringen van Danton en zijn partijgenoot Fabre d'Eglantine in den tekst plaatst, alle vijf afzonderlijk door aanhalingsteekens ingeleid, en elk voor zich door aanhalingsteekens met een nootcijfer besloten; de aanhaling beginnende met 'Les Parisiens' wordt in de noot als mondelinge overlevering[2] gekenschetst, en de volgende als behoorende tot Danton's rede van 2 September, zooals die gedrukt is bij Buchez en Roux. Het is dus heelemaal niet savant, en ook geen spel.

Een bladzijde verder klaagt Aulard Taine aan, omdat hij niet vermeldt dat het Danton is geweest, die het gewezen lid der Constituante, Adrien Duport, uit de handen der moordenaars gered heeft. 'Ce fait est si connu que Taine n'a pas osé le passer sous silence. Mais voici comment il le relate: "Duport, empoigné dans un département voisin, arrivait dans la boucherie. Celui-ci est le plus difficile à sauver; il faut des coups de collier redoublés pour l'arracher au maniaque qui le réclame." Le maniaque, on voit bien que c'est Marat. Mais le sauveur, qui est-ce? Taine ne le dit pas. Or, c'était Danton. Ici, quelque idée avantageuse qu'on se soit faite de la probité intellectuelle de Taine, il n'y a pas moyen de nier qu'il n'ait à dessein, et par passion, caché au public la partie de la vérité qui contredisait sa thèse.'[3] Nu moet men weten dat de geïncrimineerde plaats voorkomt op bl. 289 van *La Conquête Jacobine*, en dat bl. 285 aldus aanvangt: 'Non que Danton soit vindicatif ou sanguinaire par nature; tout au rebours: avec un tempérament de boucher, il a un coeur d'homme, et tout à l'heure, au risque de se compromettre, contre le volonté de Marat et de Robespierre, il sauvera ses adversaires politiques, Duport, Brissot, les Girondins, l'ancien côté droit.' Van de bladzijden, die hierop tot bl. 289 volgen, is Danton

1) *La Conquête Jacobine*, bl. 286.
2) De persoon die het Taine vertelde, zeide het te hebben van Louis Philippe zelf.
3) Aulard, bl. 163.

het uitsluitend onderwerp. ‘C'est lui qui....; c'est lui qui....;’ zoo gaat het drie bladzijden door. Dan volgt onmiddellijk: ‘Non seulement la machine à faucher a été construite sous ses yeux et avec son assentiment, mais encore, au moment où elle entre en branle, il en garde en main la poignée pour en bien diriger la faux. Il a raison; si parfois il n'enrayait pas, elle se briserait par son propre jeu. Introduit dans le comité comme professeur de saignée politique, Marat, avec la raideur de l'idée fixe, tranchait à fond au delà de la ligne prescrite; déjà des mandats d'arrêt étaient lancés contre trente députés, on fouillait les papiers de Brissot, l'hôtel de Roland était cerné, Duport, empoigné dans un département voisin, arrivait dans la boucherie. Celui-ci est le plus difficile à sauver....’ enz. Wat blijft er nu van de gansche beschuldiging in zake Duport over? Wat van de bewering, dat Taine niet vermeldt, dat het Danton is geweest, die gezorgd heeft dat de moorden binnen zekere grenzen beperkt bleven?

Geheele risten opmerkingen van Aulard zijn van de kracht van de volgende. Taine laat Roland, op de denkbeeldige ‘tournée de France’, waarvan wij spraken, o.a. opmerken, ‘que dans la Drôme, les volontaires du Gard ont forcé la prison de Montélimar et haché un innocent à coups de sabre.’[1] - ‘Généralement, un homme haché est un homme mort,’ roept Aulard uit[2], ‘en deze man leefde nog twee maanden na dato, zooals uit het rapport zelf van den chirurgijn, waaruit Taine zijn kennis haalt, blijkt.’ Nu is het evenwel onmogelijk, dat Taine's lezer dien man voor vermoord zal houden, immers Taine deelt in de noot zoowel den datum van den aanslag mede als datum *en inhoud* van het rapport van den chirurgijn, die zegt dat de man sterven zal, als men hem langer in de gevangenis laat. Aulard's opmerking over het misleidende van het woord ‘haché’ had dus gevoeglijk achterwege kunnen blijven. Nog kinderachtiger is het verwijt dat Taine, het rapport van den chirurgijn resumeerende, spreekt van ‘deux grandes plaies à la tête’, terwijl het origineel heeft: ‘deux plaies à tête.’ Als de wonden na twee maanden nog niet geheeld waren,

1) *La Conquête Jacobine*, bl. 355.
2) Aulard. bl. 167.

en bij slechte verzorging gevaar opleverden voor het leven, zijn zij immers stellig niet onbeteekenend geweest. Er hoorden, volgens den chirurgijn, ook nog een wond in de wang en een lamgeslagen rechterbeen bij. Intusschen loopt de reputatie der Revolutie gevaar, als die hoofdwonden 'groote wonden' worden genoemd!

Talloos zijn de verwijten, dat Taine gebruik maakt van berichten over de Bergpartij, die afkomstig zijn van haar vijanden; zoo b.v.[1] dat hij vermeldt, hoe de anti-montagnard Michel het meerendeel der vrouwen, waarmede de 'Société fraternelle séante aux Jacobins' de publieke tribune der Conventie tapisseert, voor lichtekooien uitmaakt. Op dergelijke verwijten heeft Taine reeds in 1887 het antwoord gegeven. 'A l'objection que j'ai utilisé des adversaires, parce qu'ils étaient intéressés, il suffit de remarquer qu'en ce cas il faudrait ne pas utiliser les serviteurs et partisans, parce qu'ils sont intéressés de même.'[2]

Elders[3] toornt Aulard, omdat Taine opvoedingsplannen van Le Pelletier en Saint-Just aanhaalt in een vorm, die den lezer moet doen denken dat het door de Conventie aangenomen wetten zijn. Die lezer evenwel is een ezel: de noten wijzen de bron *als plannen*, ingediend bij de Conventie, aan. Trouwens de tekst zelf waarschuwt voldoende. De Jacobijnen sprekend invoerende, laat Taine hen zeggen: 'Il nous faut des jeunes gens capables de résister aux privations et à la fatigue, endurcis, comme Emile, par un métier pénible et par les exercices du corps. Sur cette partie de l'éducation, nous n'avons encore que des projets; *mais la concordance des ébauches suffit pour manifester le sens et la portée de notre principe*'; (volgen de aanhalingen uit Le Pelletier en Saint-Just).[4] Dan volgen eenige bladzijden met verdere aanhalingen, uit 'ébauches', elk in hun karakter als aanhaling onmiskenbaar door de daarbij geplaatste noten; o.a. deze: 'Aux jours de fête, chaque particulier descend ses provisions et dîne en famille, avec ses voisins, dans la rue.' (In noot daarbij: 'arrêté de Lequinio, Saintes, l^{er} nivôse an II'). Lequinio was een

1) Aulard, bl. 194.
2) Aan Georges Patinot, 22 Sept. 1887 (*Corr. IV*, 247).
3) Bl. 250.
4) *Le Gouvernement Révolationnaire*, blz. 113. (Ik cursiveer).

representant in missie, en zijn voorschrift gold voor het departement waar hij zijn eendagsfunctie uitoefende: dat der Charente-Inférieure. Aulard maakt er van, dat Taine vertelt dat het Fransche volk iederen décadi op de openbare straat moest eten, en fulmineert dan over deze 'ongeloofelijke generalisatie'[1], die echter alleen in zijn eigen verbeelding bestaat. Van stijleigenaardigheden van Taine (zooals hier het laten doorloopen van denzelfden redevorm over verscheiden bladzijden), die alleen voor kinderen of uilskuikens raadselen kunnen hebben, maakt hij onophoudelijk misbruik, om hem niet bestaande misleidingen te verwijten.

Op blz. 212 van *Le Gouvernement Révolutionnaire* toont Taine aan, dat Robespierre, in zijn Conventierede van 5 November 1792, zich ten onrechte van medeplichtigheid aan de Septembermoorden verontschuldigt. Die rede luidt[2] woordelijk als volgt: 'Je dirai, pour ceux que l'imposture a pu égarer, qu'avant l'époque où ces événements [les massacres] sont arrivés, j'avais cessé de fréquenter le conseil général de la Commune.' Daarna zegt Robespierre waar hij dan wèl was geweest: òf te huis, òf in de 'assemblée électorale' voor de Conventie, waarvan hij deel uitmaakte. Deze passage geeft Taine, van Robespierre in den derden persoon sprekende, aldus weer: 'Avant l'époque où ces événements sont arrivés, il avait cessé de fréquenter le conseil général de la Commune; il n'y allait plus'; en dan volgen in noot de bewijzen, grootendeels uit de processen-verbaal van de zittingen der Commune zelf, dat Robespierre onmiddellijk vóór en gedurende de moorden dag voor dag, en op de beslissende dagen uur voor uur, in de vergadering aanwezig geweest is en gesproken en gehandeld heeft als een der hoofdbeleiders. Voor deze bewijsvoering heeft Aulard geen woord van erkenning, maar hij schrijft een bladzijde vol[3] over de halsmisdaad dat Taine Robespierre in den mond legt: 'je n'y allais plus,' terwijl hij slechts gezegd heeft: 'j'avais cessé de fréquenter.'

Verderop in hetzelfde deel[4] geeft Taine een statistiek van

1) Aulard, bl. 251.
2) Voor het gedeelte natuurlijk dat hier in aanmerking komt.
3) Bl. 266.
4) *Le Gouvernement Révolutionnaire*, blz. 391.

menschen die tijdens het Schrikbewind door beulshand omgekomen zijn. Natuurlijk telt hij mede de noyades van Carrier, van wien hij, even natuurlijk, in ander verband reeds lang te voren en uitvoeriger gesproken heeft; hier evenwel noemt Taine alleen het woord ‘noyades’ en het aantal der slachtoffers. Aulard versiert de plaats met deze opmerking: ‘Carrier, auquel il ne peut s'empêcher de revenir.’[1] Och, och; is het u zóó onaangenaam?

Op bl. 548-550 van dit deel geeft Taine, naar de *Mémoires* van Larevellière-Lépeaux, een beschrijving der slemppartijen van het Comité de salut public in zijn nadagen. Geheel ten onrechte beweert Aulard, dat de lezer het er voor houden kan dat hier sprake is van het Comité van Robespierre en Saint-Just: reeds bladzijden lang is er van niets anders sprake dan van den tijd nà 9 thermidor; bovendien wordt de passage aldus ingeleid: ‘Puis, mettez en regard le petit cercle *des Jacobins survivants*[2] et triomphants, qui, ayant su se placer au bon endroit, entendent y rester, coûte que coute. Vers dix heures du matin, on voit arriver Cambacérès, président....’ Met welke klasse van lezers heeft in 's hemels naam Aulard gerekend?

‘Arrivé au Directoire, Taine lui reproche d'avoir choisi des agents jacobins, pillards et ivrognes, des “drôles”, entre autres “un maître d'école.” Telle est sa colère qu'un ex-maître d'école, si le Directoire en fait un fonctionnaire, devient à ses yeux, et par cela seul, un “drôle”’!’[3] Moet ieder onbevooroordeelde hieruit niet opmaken dat Taine het Directoire kapittelt, omdat het onbevoegden, tot zelfs schoolmeesters!! tot ambtenaren aanstelt? *Par cela seul!* Nu sla men de plaats bij Taine op[4]. Er is sprake van het eerherstel van terroristen na de invoering der constitutie van het jaar V. Als sterk sprekend voorbeeld wordt aangehaald wat er te Blois gebeurde, waar na den val van Robespierre dertig terroristen waren gevangen gezet over wier misdaden, proces en vrijlating (op bevel uit Parijs) uitvoerige berichten bestaan, die Taine ontleedt. Hij geeft een soort catalogus van deze

1) Blz. 296.
2) Ik cursiveer.
3) Aulard, blz. 318.
4) *Le Gouvernement Révolutionnaire*, blz. 571.

heeren, waaronder ook een gewezen schoolmeester voorkomt; een ander is vroeger soldaat geweest, een derde monnik, een vierde kapper, een vijfde *porte-chaise*, enz, enz. maar allen hebben zich aan gruweldaden en concussiën schuldig gemaakt. ‘Ce sont tous ces drôles que le gouvernement choisit pour agents, et, sous de nouveaux titres, ils reprennent leurs anciennes places.’

Het komt mij voor dat de heer Aulard door dit alles meer zich zelven dan Taine kenschetst, en dat de uitgever van het *Recueil des Actes da Comité de Salut Public* beter gedaan had, op zijn welverdiende lauweren van de tweede qualiteit te gaan rusten. Een Taine wordt geoordeeld door grooter geesten dan hij.

H.T. COLENBRANDER.

Lenteverzen.

I.
Meilied.

Alle vogels vliegen door den blauwen hemel,
Alle honden rennen door het groene woud.
Maar de vogel van mijn blijheid
kwijnt van heimwee naar zijn vrijheid,
Maar mijn hond van trouw-in-deemoed ligt begraven,
star en koud.

Alle blaadjes dansen in den blijen Meiwind,
Alle vlinders spelen in de bloemenwei,
Maar de blaadjes van mijn hopen,
maar mijn vlinder, vleugels open
Zijn verdorven en gestorven in mijn lang verwelkten Mei.

Alle kindjes juichen, blij met blauw en zongoud,
Alle bloemen springen uit haar knoppekleed.
Maar mijn kindeken van onschuld,
dat zijn handjes rijk met zon vult,
Ligt begraven onder donkere immortellen zwaar van leed.

Alle meisjes zingen liedekens van liefde,
Alle knapen lachen om beloofde vreugd.
Maar het meisje van mijn zangen,
maar mijn knaap van Mei-verlangen
Droomen onder zware zerken, in het kerkhof van
mijn jeugd.

II.
Aprildag.

Al moet ik nu schreien van schrijnende pijn,
Ik wil niet haten.
De heilige troost van het lied is mijn
En ik lij' gelaten.

Een vreemdeling bleef ik, in vreemde stad,
Vol vreemde gelaten.
Zij lachten als ik om liefde bad,
Maar ik wou niet haten.

In mijn zonnige kamer, warm en vertrouwd,
Ontvlood ik de straten.
De Aprilwind nijpt er zoo nijdig-koud:
Ik voel zijn haten.

Neen, zei 'k dat het leven mij schreien deed?
- Geen traan zou baten.
Ik ben alleen maar zoo moe van mijn leed,
Zoo héél verlaten.

III.
Paaschklokken.

Ik weet niet waar ik mij zal wenden,
Ik weet niet waar ik mij zal keeren. -
Het klokkenluien wil niet enden.
Verrijzingdag! o dag des Heeren!

Ik weet niet waar ik mij zal keeren
Om al die klokken niet te hooren. -
- Verrijzingdag! o dag des Heeren,
Uit bloeiende aarde weergeboren!

Om al die klokken niet te hooren
Wel sluit ik ruiten en gordijnen. -
Uit bloeiende aarde weergeboren,
Zal Christus weer van de aard verdwijnen?

Wel sluit ik ruiten en gordijnen
En blijf alleen met duistre ellenden. -
Zal Christus weer van de aard verdwijnen?
Het klokkenluien wil niet enden.

IV.
Naar droomenland.

Naar Droomenland willen we varen,
Naar Droomenland willen we gaan,
Al over de zilveren baren,
Al onder de zilveren maan.

Naar Droomenland willen we rijden,
Naar Droomenland willen we heen,
Al over de bloeiende heiden,
Al onder het wolkengeween.

Naar Droomenland willen we varen,
Naar Droomenland willen we toe,
Waar zoet melodieën omwaren
De ziel van het leven zoo moe.

Naar Droomenland willen we rijden,
Naar Droomenland willen we heen,
Waar smelt en verengelt ons lijden
In schoonheid en weeldegeween.

V.
Sterfdag.

De goudbezonde blankbezande lanen,
Van lenteloover welvend overhangen,
Waar merels zingen de altijd zelfde zangen
En wind van zee beweegt de bladervanen,
Betreed ik loom, van weemoed bang bevangen.
Hoe zwelt mijn borst van 't wellen mijner tranen,
Die, wild en vrij, een weg zich willen banen
En, de oogen blindend, vloeien langs mijn wangen!

O lieve paden, waar ik zoetjes leidde
De moede schreden van die moeder-goede,
Die eens mijn schreden leidde zacht! hoe wijdde
U voor mijn hart haar bijzijn, wijl 'k vermoedde
Hoe zij voor 't lest haar blik in u vermeide!
Bij elken stap voelde ik mijn hart, dat bloedde.

VI.
Lang geleden.

Toen Liefde vlood, een hoonlach om de lippen,
Wrong Hoop de hande' en weende om weeldedood.
- Maar 't golvend water blonk van gulden stippen
En heel de hemel bloeide in avondrood.

De vrome boomen ruischten: - ‘Laat de krippen
Rouwsluier vallen, die u *zien* verbood.
Aanschouw alleen, dan zal uw wee ontglippen.
De Schoonheid bleef, hoewel uw Liefde vlood.’

Toen liet mijn Hoop zich troosten en verdwazen
Door spel van licht en kleur, dat Schoonheid bood.

Nu doemen lokkend, als door rozeglazen,
In de enge cel, waarin mij Leven sloot,
Beloofde landen, schoon gelijk oasen,
Die 'k nooit zal zien, in droom van avondrood.

VII.
Voor mijn ziel.

Ik vlocht mijn blanke Ziel een kroon van leliebloemen,
Tot tempel wijdde ik eerbiedvol haar broze woon.
En huivrend luisterde ik, gebogen vóor haar troon,
Naar milde melodie, mysterie niet te noemen.

Doch Leven roofde ruw haar loutren leliekroon
En sloeg haar heil'gen mond, die wou de goden roemen,
En hulde in grauw gewaad, om honend haar te doemen
Tot lagen plicht, mijn Ziel, voor luttel slaveloon.

O Ziel! gevangen Ziel! hoe zal ik u bevrijden,
Die 'k droeve roepend zoek in zwarten smartenacht,
Wijl nijpt mijn bange borst de weerpijn van uw lijden? -
Werp áf uw grijs gewaad en stijg met jonge kracht
Naar blije Meiezon en blankbebloemde weiden
En lente-looverbosch, dat voor u komen vlagt!

HÉLÈNE LAPIDOTH - SWARTH.

Taalpsychologie.

J. van Ginneken. Principes de Linguistique psychologique. Essai de synthèse (Bibliothèque de philosophie expérimentale IV). Paris. Leipzig. Amsterdam.

De taalpsychologie is een wetenschap, die ongetwijfeld overvloed van stof kan leveren voor onderzoekingen van zeer verschillenden aard. Immers elke taaluiting is een psychologisch verschijnsel: zoowel de kreet van pijn, wanneer iemand zich bezeert, als de schitterendste improvisatie van een groot redenaar. Slaan wij een kind gade, van het eerste moment af waarop het een klank uit, dan zien wij een geleidelijke ontwikkeling van zijn geest en van zijn taal tegelijk. Een belangrijk punt is bereikt, wanneer het kind niet alleen woorden, die het hoort, min of meer gebrekkig na kan zeggen, maar als het ook gaat begrijpen, hoe de volwassenen door bepaalde klankverbindingen zekere voorwerpen of eigenschappen daarvan aanduiden, en als het dan ten slotte de woorden, die het heeft leeren zeggen, in hun juiste beteekenis gaat aanwenden. Daarna worden snel groote vorderingen gemaakt, en langzamerhand leert het kind zijn moedertaal even goed spreken en verstaan als de menschen uit zijn omgeving, misschien zal het hun eenmaal zelfs de baas zijn.

sWanneer wij op deze manier de ontwikkeling van den kinderlijken geest dagelijks met aandacht waarnemen, dan levert één individu ons reeds een onuitputtelijk materiaal voor taalpsychologische onderzoekingen. Als wij deze ook bij den volwassen geworden mensch voortzetten, zal het resultaat nog belangrijker zijn.

De problemen worden ingewikkelder, wanneer wij ons niet bij

één persoon bepalen. Stellen wij het geval, dat iemand met zijn vriend een gesprek begint over het een of ander, bijv. over een paard; wat zal er dan in den geest van dien vriend gebeuren, als dat woord ‘paard’ door hem gehoord wordt? Hij zal een acoustischen indruk krijgen, die misschien voor zijn geestesoog de voorstelling van een paard doet opkomen, 't zij van een bepaald dier dan wel een voorstelling in heel vage lijnen; misschien, als hij veel leest of schrijft, zal hij het woord ‘paard’ in letters voor zich zien of hij zal een lichte neiging voelen zijn vingers in beweging te brengen alsof hij schreef; mogelijk ook zullen zijn spraakorganen beginnen de klanken van 't woord te articuleeren. Voeg daar nog bij een aangenaam of onaangenaam gevoel of eenige andere gewaarwording, die zich met de reeds genoemde verbindt, dan zal men begrijpen, welk een ingewikkelde combinatie van psychische factoren een eenvoudige woordvoorstelling is en hoe belangrijk die voorstellingen bij de verschillende personen kunnen verschillen, m.a.w. welke zeer verschillende beteekenissen één woord hebben kan, zelfs in een kleinen kring van menschen, ja zelfs dan, wanneer zij er in een gesprek allen hetzelfde voorwerp mee aanduiden.

Ik kan hier slechts heel onvolledig spreken over zaken, die alleen in een uitvoerige uiteenzetting goed tot hun recht kunnen komen; maar deze weinige opmerkingen zullen, hoop ik, voldoende zijn, om het gewicht en de moeilijkheid van de quaesties in het licht te stellen. Hoeveel lastiger is het nu nog, een verklaring te geven voor de beteekenis-verandering van een woord in een groote taalgemeenschap! Bijna altijd ontgaat 't ons, hoe de eene beteekenis geleidelijk uit de andere ontstaan is, hoewel wij dikwijls voelen, dat ze niet ver van elkaar af liggen (bv. *goed - mooi* of *goed - dapper*). Waar het klankovergangen betreft, is het niet minder moeilijk. Wanneer wij bijvoorbeeld willen weten, waarom en hoe in het Gotisch elke korte σ in *a* is overgegaan, of in het oude Germaansch *b*, *d*, *g* in *p*, *t*, *k*, dan zien wij heelemaal geen kans onze nieuwsgierigheid te bevredigen. Wanneer dit ooit mogelijk zal worden, dan moet de taalpsychologie ons helpen, dan moet zij de vraag beantwoorden: Welke psychische oorzaken kunnen in een taalgemeenschap zoo'n verandering te weeg brengen? Wat moet er dan in de psyche van de individuën gebeuren en hoe werkt de

eene op de andere? Mocht zoo'n klankovergang mechanisch het gevolg zijn van iets anders, bijvoorbeeld van een bepaalde soort van accent, dan wordt eenvoudig de vraag verschoven, en dan moet voor dat accent de psychologische oorzaak worden gezocht.

Het spreekt van zelf, dat de taalpsychologie nog lang niet zoo ver is, dat zij de quaesties, die zich voordoen, definitief kan uitmaken: noch de tegenwoordige stand van de taalkunde noch die van de psychologie laten dat in de verste verte ook maar toe. En natuurlijk is het dus ook nog onmogelijk een theorie op te stellen, in staat om de taalverschijnselen in al hun veelheid en verscheidenheid te verklaren. De juistheid van zoo'n theorie is niet te bewijzen. Toch is het heel goed, wanneer de een en ander zich eens aan een hypothese waagt: misschien kan zoo'n poging ons een stap verder brengen op den weg, die ten slotte tot een zekere of althans hoogstwaarschijnlijke verklaring moet leiden. Nu kan men op verschillende manieren te werk gaan. Een psycholoog, volkomen thuis op het gebied van de zielkunde, kan taalkundige studiën gaan maken en dan probeeren zijn psychologisch systeem en de taalverschijnselen met elkaar in overeenstemming te brengen. Het resultaat van zoo'n arbeid is het eerste deel, getiteld ‘Die Sprache’, van Wundt's ‘Völkerpsychologie’. Ook kan een linguist, met een grondige kennis van eenige talen en van taalhistorie, zich verdiepen in de zielkunde en dan uit die tweeërlei kennis een systeem scheppen, dat dienen moet tot verklaring van de taalverschijnselen. Dat heeft Paul gedaan in zijn ‘Prinzipien der Sprachgeschiçhte’.

Het werk van Dr. Van Ginneken, ‘Principes de Linguistique psychologique. Essai de synthèse’ is een werk van een geheel anderen aard. Deze onderzoeker heeft zooveel mogelijk kennis genomen van de resultaten èn van de taalkundige èn van de psychologische wetenschap, en is toen aan 't werk getogen, in het bezit van een groot materiaal, geput uit een uitgebreide literatuur en niet minder uit eigen ervaring; maar nog meer dan door dat materiaal laat hij zich leiden door zijn eigen scherpzinnigen geest, die zich onmiddellijk boven alle problemen, die zich voordoen, weet te plaatsen. Wat voor een boek is er op die wijze te voorschijn gekomen? Een boek, waartegen menigeen groote bezwaren zal hebben: de psychologische kennis van den auteur staat verre

beneden die van een specialist in dat vak; zijn taalkundige kennis doet onder voor die van vele linguisten: zoodat iedere vakman op zijn gebied telkens op opmerkingen zal stuiten, die hem niet aanstaan, 't zij dan dat hij de onjuistheid kan aantoonen, 't zij dat hij ze eenvoudig als ‘ondoordacht’ of ‘niet voldoende gemotiveerd’ zal ter zijde zetten. Maar in de afzonderlijke hoofdstukken ligt de waarde van dit boek niet. De schrijver heeft mooie, oorspronkelijke ideeën; in den loop van zijn taalkundige en psychologische studiën hebben die zich gevormd, en toen hij het uitgestrekte studieveld, dat hij zich gekozen had, in alle richtingen had doorwerkt, heeft hij het geheel nog eens goed overzien, zijn buitengewoon oriënteeringsvermogen heeft het hem gemakkelijk gemaakt al zijn indrukken en zijn ideeën samen te voegen tot een goed sluitend geheel, en dat geheel is het, wat hij ons geeft in zijn boek.

Wanneer iemand nu in een goede vijfhonderd bladzijden poogt uit te maken wat de menschelijke ziel is, wat haar eigenschappen zijn, hoe zij zich plaatst tegenover de indrukken van de buitenwereld, hoe zij deze reflecteert, hoe de taal datgene uitdrukt, wat de psyche ‘beaamt’ en gevoelt, ten slotte, door welke wetten de veranderingen in de taal geregeld worden, - dan ligt het voor de hand, dat er bij den lezer telkens twijfelingen opkomen, die niet verdwijnen door den gedecideerden toon, waarop de schrijver telkens beweert zijn stellingen te hebben ‘bewezen’. Zoo komt het mij voor, dat de paar bladzij's gewijd aan ‘le problème du “moi”’ wel niet in staat zullen zijn Ebbinghaus en andere psychologen te doen wankelen in hun overtuigingen, niettegenstaande Van Ginneken meent, in drie bladzijden te kunnen aantoonen, dat deze slechts een symptoom van ‘susceptibilité moderne’ zijn. En ook de linguist kan den rand van dit boek met ettelijke vraag- en uitroepteekens versieren. Wanneer bijvoorbeeld de schrijver uiteenzet, hoe de zgn. Germaansche ‘klankverschuiving’, een reeks van processen, waardoor het heele Germaansche medeklinker-systeem in een prae-historische periode gewijzigd is, aan den invloed van de Kelten op de Germanen is toe te schrijven, dan worden in dat betoog allerlei quaesties ter sprake gebracht, bijv. de punten van overeenstemming tusschen zekere Germaansche en zekere Keltische klankovergangen, de dateering van deze laatste, de dateering van de overheersching van

de Germanen door de Kelten - waaraan verschillende geleerden gelooven, maar die moeilijk te bewijzen is - enz. enz.; over sommige van deze quaesties heeft de schrijver zeer eigenaardige opvattingen, die nog al afwijken van de gewone; en dikwijls komt de gedachte bij ons op: ‘Laat er maar eens eerst zekerheid zijn verkregen aangaande de onderdeelen van het probleem, dan zal deze heele theorie wel ineenzakken als een huis met al te zwakke fundamenten.’ - Dat geldt van dit eene hoofdstuk, en het geldt er van zoo vele. Nog één voorbeeld. Er zijn gegevens die er op wijzen, dat éénmaal - misschien vóór 7000 jaar - het Indogermaansch een taal is geweest met heel veel medeklinkers en maar één klinker; maar ofschoon deze hypothese ook nog dit voor heeft, dat ze zou kunnen wijzen op nadere verwantschap met het Semitisch, durven toch weinigen recht er aan gelooven. Van Ginneken doet dat wel en meent zelfs de qualiteit van dien eenen klinker te kunnen vaststellen.

Maar laat ik niet meer voorbeelden geven. Dit boek bevat veel onzekers, ja zelfs zal het misschien eenmaal blijken, dat de schrijver over de allerbelangrijkste hoofdzaken onjuiste ideeën heeft gehad. Maar wie is in staat een evident juist taalpsychologisch systema te vervaardigen? En kan een boek van een zoo verre strekking en een zoo rijken inhoud niet een blijvende waarde hebben, al is ook maar een klein deel van dien inhoud waar?

Over alle kleinigheden zwijg ik natuurlijk. Want door een opsomming van evidente of vermoedelijke onjuistheden wordt een werk als dit niet veroordeeld.

Integendeel, terwijl Van Ginneken zijn ‘Conclusion’ eindigt met de woorden: ‘j'espère que la science linguistique du siècle prochain conservera plus d'une trace de mon essai synthétique’, meen ik gerust dat ‘hopen’ door een ‘verwachten’ te mogen vervangen. Zeker zal de taalpsycholoog van de toekomst aan dit geschrift menige goede en mooie gedachte kunnen ontleenen.

N. VAN WIJK.

Een kwarteeuw constitutioneel koningschap.

The Letters of Queen Victoria. A Selection from Her Majesty's Correspondence between the years 1837 and 1861, published by authority of H.M. the King; edited by Arthur Christopher Benson and Viscount Esher. In three volumes. London, John Murray, 1907.

Dit boek geeft meer dan ons opschrift zegt. Ook de persoon van koningin Victoria als dochter, als echtgenoote, als moeder. Maar het belangwekkendste is toch de Souvereine.

Voor een groot deel zou men het ook kunnen noemen: het boek van den Prins-Gemaal. Want in het verkeer met vorsten en ministers heeft hij veelal de pen zoo al niet gevoerd, dan toch bestierd.

Toch weer niet zóó, dat Victoria's persoon daarbij buiten het gezicht valt. In geenen deele.

Het is een belangrijk stuk geschiedenis dat in dit boek ligt. Van de individuen, maar ook van de ontwikkeling en eigenaardige positie van het Engelsche koningschap. Leerzaam voor Nederland in de omstandigheden waarin het heden ten dage is geplaatst.

Men kan er uit zien wat het constitutioneele koningschap zijn kan, en waardoor het dit zijn kan.

Maar eerst over het boek, en dan de nabetrachting.

Met haar geest van orde en netheid, heeft koningin Victoria alle bescheiden, op haar persoonlijk leven zoowel als op haar werkzaamheden als vorstin betrekking hebbende, bewaard, geordend en geannoteerd, of liever, zij en haar gemaal hebben het samen

gedaan. Omtrent den staat van de bescheiden over Victoria's leven en regeering na 1861 (sterfjaar van den Prins-Gemaal) wordt in de inleiding niets medegedeeld, maar die van de stukken tot 1861 vrij uitvoerig beschreven. Zij vormen een reeks van meer dan vijfhonderd gebonden deelen in voorbeeldige orde, voor de toekomstige geschiedschrijvers zeker een verzameling van het uiterste gewicht. Aan uitgeven dier stof op eenigszins uitgebreide schaal is natuurlijk vooralsnog niet te denken: er zijn zooveel onderwerpen en afdeelingen als er bemoeiingen der Engelsche regeering zijn.

Het doel dat koning Eduard zich gesteld, en dat hij den heer Benson en burggraaf Esher voorgehouden heeft, wordt dus omschreven: ‘to publish specimens of such documents as would serve to bring out the development of the Queen's character and disposition, and to give typical instances of her methods in dealing with political and social matters - to produce, in fact, a book for British citizens and British subjects, rather than a book for students of political history. That the inner working of the unwritten constitution of the country; that some of the unrealised checks and balances; that the delicate equipoise of the component parts of our executive machinery, should stand revealed, was inevitable.’ Dit programma is uitgevoerd met al de onbeschroomdheid, waarmede men in Engeland zulke zaken aandurft, en die een der meest sympathieke zijden van het Engelsche volkskarakter uitmaakt. Die de geschiedenis van het behandelde tijdvak, en Victoria's plaats daarin, reeds eenigermate kent, zal spoedig bespeuren, dat van de werkelijk belangrijke en delicate aangelegenheden geen enkele is vermeden of weggestopt. Het boek is eerlijk in de hoogste mate; het geeft wat het belooft. Dit is te meer te waardeeren, daar in Victoria's aard en briefwisseling het klein-menschelijke niet ontbreekt, ja er zelfs een groote plaats bij inneemt. Maar het kleine stuit niet, omdat het echt is, omdat het zich van harte gaarne in dienst begeeft van grooter, zich oplost in de harmonie van een warm voelende natuur, die zich de hooge roeping ieder oogenblik bewust blijft. Er is misschien geen ander land ter wereld, waar zulk eene onderneming, verricht op koninklijken last, zoo vrij zou kunnen blijven van allen zweem van byzantinisme. Zij eert gelijkelijk den vorst en zijne dienaren.

Toen Victoria aan de regeering kwam, was het aanzien van het Engelsche koningshuis laag gezonken. Voor zijne constitutioneele positie was beslissend geweest de omwenteling van 1688, die het persoonlijk gouvernement in Engeland ten val bracht. Sedert regeerde, een eeuw lang nagenoeg onbeperkt, de aristocratie der Whigs. De koningen waren Hannoveranen, die zelfs geen Engelsch konden spreken; vreemdelingen, opgesloten in een paleis.

De eerste koning die in het land geboren was en zich Engelschman voelde, George III, beleefde de ontbinding der oude regeeringspartij en trachtte er zijn voordeel mede te doen tot versterking zijner positie als monarch, maar was niet bekwaam genoeg om in die richting veel te bereiken. De poging tot wederinvoering van het persoonlijk gouvernement mislukte geheel en al; wat evenwel bleef was een vrijere positie van het koningschap tegenover de partijen, die voortaan beurtelings tot de regeering konden worden geroepen. Het koningschap van het huis Hannover had opgehouden een verschansing der Whigs te zijn tegen de Tory's; de koning was eerevoorzitter geworden van de geheele natie. Maar de individuen begrepen niet welke plichten die positie hun oplegde. George IV, regent voor zijn krankzinnig geworden vader en vervolgens zelf koning, werd om zijn schandaleus gedrag door de meerderheid van het Engelsche volk diep veracht; in mindere mate waren het al zijne broeders. De familie scheen hare positie op te vatten als een vrijbrief voor woestheid en willekeur, en ‘redeeming qualities’ stonden er nagenoeg niet tegenover. Het was een verademing, toen in 1837 de kroon toeviel aan een meisje van achttien jaar, eenig kind van den vierden zoon van George III.

Zij had een eenzame jeugd gehad. Haar vader was een jaar na hare geboorte gestorven; hare moeder, een prinses van Coburg, werd door George IV en Willem IV met minachting en vijandschap bejegend, maar had de geestkracht gehad zich te verzetten tegen alle inmenging in de opvoeding van haar kind. Raad en steun nam zij alleen aan van haar broeder Leopold, weduwnaar van de vroeg gestorven dochter van George IV en sedert 1831 koning van België. Leopold werd zoo goed als Victoria's vader; zelf heeft zij hem dien naam dikwijls gegeven. Een gevolg dezer opvoeding was, dat al haar aanhankelijkheid naar de Coburg's uitging en niet naar de familie van vaderszijde. Leopold heeft ook hare keuze

op zijn neef Albert geleid, en zijn adviezen hebben grooten invloed gehad op haar eerste handelingen als vorstin.

Daar Leopold sedert 1831 buiten Engeland was, moest hij, behalve tot brieven, de toevlucht nemen tot een vertrouwde: zijn gewezen secretaris baron Stockmar. Deze zeer intelligente persoonlijkheid heeft om beurten de opvoeding van Victoria zoowel als die van prins Albert voltooid. Uit de correspondentie blijkt het buitengemeene gewicht zijner bemoeiingen. Zelden heeft iemand van een zoo moeilijke taak zich gekweten met zooveel tact en onbaatzuchtigheid. Uit zijn occulte werkzaamheden heeft hij zich teruggetrokken toen hij, eenigen tijd nadat Victoria koningin was geworden, ze niet langer voortzetten kon zonder dat er opspraak van kwam; maar zij hadden toen ook vrucht gedragen. Beiden, Victoria en Albert, vingen hunne taak aan met een hoog besef hunner verantwoordelijkheid.

In dezen overmaat van Coburgschen invloed lag een gevaar, maar dat ontweken werd door de intelligentie waarmede die invloed werd uitgeoefend. ‘To be *national* is the great thing,’ is de alpha en omega van al Leopold's raadgevingen, en hij illustreert deze les dikwijls met pakkende voorbeelden. ‘I should advise to say as often as possible that you are *born* in England....; you never can say too much in praise of your country and its inhabitants.’ En de leerlinge is al vóór hare komst tot den troon van het unieke harer positie geheel doordrongen. ‘I look forward to the event which it seems is likely to occur soon, with calmness and quietness; I am not alarmed at it, and yet I do not suppose myself quite equal to all; I trust, however, that with good will, honesty, and courage, I shall not, at all events, fail.... I never showed myself to belong to any party, and I *do not* belong to any party.’

Wat er Victoria gebracht heeft, is de ernst waarmede zij, van het begin af aan, zich aan haar plichten heeft gegeven. De plichten van een constitutioneel souverein vatte zij beperkt op, maar zij stond er voor. Het respect was al gewonnen van den eersten dag af, toen zij, zonder ostentatie en zonder schroom, de vergadering van den Privy Council binnentrad om den leden den eed af te nemen. ‘Elle a un aplomb,’ schrijft de prinses Lieven, ‘un air de commandement, de dignité, qui avec son visage enfantin, sa petite taille, et son joli sourire, forment certainement le spectacle

le plus extraordinaire qu'il soit possible de se figurer.' Niemand is haar ooit te na gekomen, omdat zij altijd met juistheid de plaats wist te bepalen waar zij zich stellen moest.

Tegenover het volk, tegenover de ministers, ook tegenover den prins-gemaal. Sedert 1840 had zij het geluk, vereenigd te zijn met een superieur man, en in vele zaken zich op zijn verlicht oordeel te kunnen verlaten. Haar taak werd nu gemakkelijker aan den eenen kant, moeilijker aan den anderen: de man die een zoo groote plaats innam in haar hart, had in het land zelfs geen titel, en de natie bleek ter uiterste naijverig op zijn invloed. Ook die moeilijkheid is overwonnen door tact en plichtsbetrachting van weerszijden. Zij heeft ten slotte al het voordeel gehad van haar man's medewerking, en bleef toch ongerept in het haar alleen toekomend karakter van Souvereine.

In gewone tijden heeft de constitutioneele monarch meer invloed door wat hij *is*, dan door wat hij *doet*. Het is een zegen, zoo de partijregeering weet dat haar daden moeten kunnen bestaan in de oogen van een ongekozen eersten representant der natie. Zijn vertegenwoordigende functie is zoo permanent en verheven, juist omdat zij niet langs mechanischen weg ontstaat. De monarch vertegenwoordigt meer dan de natie van één uur, die mandatarissen kiest voor de vergaderzaal. Zijn zedelijk gezag is voor een groot deel reeds vóór zijn leven door anderen voor hem verkregen. Het kan verspeeld worden door wangedrag of werkeloosheid, maar een vorst van goeden wil behoudt het reeds bij eenvoudige plichtsbetrachting, en elke wezenlijke gave van verstand en gemoed vermeerdert het gemakkelijk. Zoo hun het koningschap een vergulde kooi wordt, hebben de vorsten het aan eigen geestesdorheid te wijten.

Actief treedt de constitutioneele koning op, wanneer de regeering door hem aan nieuwe handen moet worden toevertrouwd, wanneer hij - want daarop komt de zaak neer - een nieuwen tijdelijken medekoning moet aanstellen. En dit is nu het mooiste en leerrijkste van het besproken boek: de openlegging van 'the inner working of the unwritten constitution of the country.' Een fabel is het, zelfs in een land met zoo ontwikkeld partijwezen als Engeland, dat de hand des konings slechts de persoonsaanwijzingen registreert die de partijen hem opzenden. Geen enkele van de vele en gewichtige crisissen die Engeland tusschen 1837 en 1861 heeft

doorgemaakt, of de oplossing is zeer wezenlijk het gevolg geweest van *overleg* en *onderhandeling* van de macht die de oogenblikkelijke meerderheid, met die, welke het geheel der natie en haar verleden vertegenwoordigde. Victoria en haar gemaal hebben steeds uitvoerig te boek gesteld wat zij bij die gelegenheden met de staatslieden des lands hebben besproken, wat zij van hen hebben geëischt, wat hun toegegeven. Dit is het exceptioneele belang van dit boek voor de kennis van de werking der constitutioneele monarchie; ik weet er geen ander bij te vergelijken. Zal de gewone lezer, op anecdotes uit het leven eener bekende vorstin belust, ruimschoots zijn gading vinden, de staatsman zal de memoranda verkiezen, waarin de geboorte der kabinetten van Peel, van Russell, van Palmerston verhaald wordt, en de correspondentie der koningin met de afwisselende eerste ministers van haar rijk.

Wij doelden op een belang voor Nederland. Weet het, dat het de instelling van het constitutioneele koningschap te omringen heeft met nieuwe waarborgen? Waarborgen, die *het behoud van het nationale karakter der instelling* voor de toekomst verzekeren, voor zoover wetsbepalingen dat vermogen?

Het is er niet om te doen dat Nederland een koning hebbe, maar dat het een koning hebbe die de zeer bizondere positie van het koningschap in Nederland begrijpen kan; die erfgenaam der Oranje's zal kunnen zijn *in wezen*.

Als het tij verloopt, verzet men de bakens. Een natie die, als de onze, tradities van waarde, en zonder welke zij zichzelve niet meer zou zijn, heeft over te dragen naar een ongewisse toekomst, neme haar maatregelen eer zij verrast wordt door de onverwachte botheid van een altijd mogelijk ongeluk.

Aan wien zou Nederland, bij onverhoopt kinderloos overlijden der Vorstin, het liefst de kroon zien toevallen? Aan een onbekend, ver agnaat, of aan hem die reeds, meer dan in titel alleen, Prins is der Nederlanden? Of, zoo de tijd Haar sparen mocht, aan dengene dien Zij, in overleg met het volk, zou aanwijzen en tot zich roepen?

H.T. COLENBRANDER.

Aubrey Beardsley.
Naar aanleiding van twee teekeningen.

Aan den Heer B.

In een van die direct op het leven afgenomen nevenfiguren welke Dickens op de marge zijner sprookjesachtige hoofdpersonen teekent, doet hij ons een man kennen wiens noodlot het is iedere ter sprake gebrachte principieele questie te bederven alleen door er mee in te stemmen, zoodanig, dat dezelfde personen die er in den beginne vóór waren geweest, door zijn instemming beginnen terug te krabbelen en ten slotte zich zelf tegen te spreken.

Iets dergelijks ongewild noodlottigs kan men bij Duitsche schrijvers over moderne Fransche en Engelsche kunst opmerken. Wij meenen te durven zeggen dat zoover het voor een Noordelijke natuur mogelijk is *l'esprit latin* te begrijpen, er onder de jongere Hollanders warme bewonderaars van den schilder Manet gevonden worden. Doch sedert de Duitschers in hun Manet-cultus de zaak van dezen virtuozen schilder wat al te vurig omhelsd hebben, is het of de lust bij ons opkomt reserves voor onze bewondering te maken, en in ieder geval om ons af te vragen of dit dwepen met den absoluten schilder van het latijnsche ras bij zulke oer-Germanen als de Noord-Duitschers natuurlijk is.

Hetzelfde geldt voor Beardsley.

Zij hebben in hun boekornamentatie, in hun spotprenten, in hun kamerversiering zelfs de buitensporigheden van dien teekenaar zoozeer nagevolgd, hem zóózeer opgevijzeld, zóózeer het meest barokke, en laten wij er bijvoegen, zijn uiterlijken kant tot een

cultus gemaakt, zóózeer in de diepte gezocht, zóó op de Huysmansche wijze, plus royaliste que le roi, bergen gemaakt van molshoopen, dat zij ten langen leste meenden dat het aan Beardsley lag, dat hij hen begon te vervelen.

Van deze overdrevenheid is een boekje van Rudolf Klein, dat mij onlangs in handen kwam, een voorbeeld. Groote woorden, retorische frases over de zonde, bedenkingen die betrekkelijk buiten zijn werk staan, in ieder geval de door den teekenaar gehekelde *snob-ismen* te opzettelijk onderstrepen, geven den indruk of de schrijver niet slechts Beardsley maar ook de waarlijk niet oppervlakkige bladzijden van diens levensbeschrijver Symonds in een bol of hol geslepen spiegelglas zag. Dit verdraaien is nog het ergste, waar hij den kunstenaar identifieeren wil met de voorstelling zijner teekeningen. En hoewel wij in geenendeele het verband willen of ook maar kunnen loochenen tusschen den kunstenaar en zijn kunst, zoo ligt dit verband toch vrij wat dieper dan in de voorstelling van een schilderij of de intrigue van een roman.

Zulk een schermen met woorden is wel allerminst berekend om ons een zoo moeilijk te omvatten persoonlijkheid als Beardsley nader te brengen. Integendeel, wanneer men zoo'n boekje leest, dan is het of ons langzamerhand het genoegen aan zijn prachtig decoratief gevoel, aan het violente van zijn zwart-en-wit, aan de sterkte zijner verbeelding, aan zijn doorgaans vlekkelooze voordracht, bedorven wordt. En als men ten slotte het boekje met walging neergooit, dan prikkelt het ons een ons verweten uitdrukking te herhalen en uit te roepen: die onuitstaanbare Beardsley!

Intusschen, zulke boekjes zijn slechts tijdelijk, zijn even voorbijgaande als de Beardsley-craze, die hun het aanschijn gaf. Gelukkig was de natuur van zijn talent krachtig genoeg om zijn *craze* te overleven, ja, men kan zeggen hij heeft die overwonnen en het dwepen met het bizarre van hem is veranderd in een deugdelijk waardeeren, een hoog stellen van zijn eminente eigenschappen als teekenaar.

Een paar jaar geleden, door de eindelooze zalenreeksen van het Suasso-Museum langs de voor het volk ingerichte tentoonstelling van journalistieke prentkunst dwalend, - een vorm van kunst

stellig niet zoozeer gemaakt om aan den wand te hangen als wel om 's avonds bij het vuur in verband met tijd van uitgaaf en text genoten te worden, - trof de daar aangerichte leestafel ons als een liefelijk rustpunt. Een deel met reproducties naar teekeningen van Beardsley[1)] lag voor mij en, tamelijk gedachteloos er in bladerend en tegelijk mij verwonderend in hoever de samenstellers dezer expositie het wenschelijk vonden dat de Amsterdamsche arbeider met zijn gezin zou doordringen in deze illusielooze en cynische kunst, welke te begrijpen reeds een verlies aan geluk met zich brengt; - al bladerend, zeiden wij, en lusteloos kijkend, en pruttelend over de spraakverwarring die er bij volksopvoeding heerscht, werd onze aandacht geboeid door een eenvoudig teekeningetje van den Hamlet.

Het bezat niet het verrassende zijner op Japansche wijze geëquivaleerde vlakken zwart en wit, troublant reeds in de ornamentiek, zooals in zijn illustraties van Wilde's Salomé; noch beschikte het over de kracht waarin hij de legendaire vrouwenmonsters moderniseerde; ook heeft het niets van de charmante fijnheid welke zijn gekleurd vignet voor een uitgaaf van Mademoiselle de Maupin onderscheidt; en evenmin komt het in kracht de geweldige *sneer* zijner Wagnerites bij een uitvoering van Tristan und Isolde nabij; ja wat het pathetische aangaat dat in elke lijn, in het geheele geval zoo onnaspeurlijk uitgedrukt is, kan het niet halen bij zijn kleinen stervenden Pierrot.

Maar de voordracht daargelaten, heeft iemand ons ooit in een illustratie den Hamlet gegeven, - en wij denken al dadelijk aan de prachtige lithografiën, de romantische visie, van Delacroix - die wat opvatting betreft aan de ideé-Hamlet voldoet? Heeft één schilder, één teekenaar ons zoo de onmacht van den twijfelaar gesuggereerd, van den mensch, die, naar de woorden van Paulus, juist andersom handelde dan hij wilde, als Beardsley in deze wat de uitvoering, wat de voordracht betreft, werkelijk argelooze teekening? In deze teekening is hem, als de synthese van veel lezen, van veel denken om dit menschelijkste aller tragedies heen, het wezen van het noodlot van den Hamlet geopenbaard, zoodanig dat hij in zijn vervuld zijn met de idée-Hamlet, met zijn innerlijke

1) The later work of Aubrey Beardsley. John Lane - London.

visie, zijn virtuositeit vergat en, zonder het schitterend decoratieve dat men zijn eigen wezen dacht, zonder zoogenaamde artisticiteit, vond het symbool zelve.

Want is het niet een opperste synthese om dezen wilszieke in windselen gebonden verdwaald te zien in een dicht begroeid woud, waarin hij, het kleine voedpaadje niet ziend, als blind, dwars daarover heen op een dier boomen toestort, welke bij iederen stap voor zijn voeten schijnen op te rijzen?

Men kan opmerken, dat deze vertolking als illustratie niet naar de letter is, omdat Hamlet ons wordt voorgesteld als iemand die aanleg had tot dik worden en wiens gestalte niet lang was, terwijl hij hier wordt voorgesteld als lang, en slap gebogen als een wilgentak. Maar wat doet dit er toe sinds Beardsley, verwonderlijk lucide bij tijden, juist in dat te lange zijn onbeholpenheid te zien gaf, en in die wankelende gebogenheid de willoosheid van den in het warbosch van het leven verdoolden reiziger, die bij iederen stap voorwaarts nieuwe hindernissen voor zijn voeten vond omdat hij den rechten weg door het leven niet voor zich zag, noch eenvoudig genoeg was om dien onbewust te vinden.

Trouwens deze willooze figuur, deze in windselen gewonden slappe gestalte, zij is niet alleen het symbool van dezen, allicht door de Duitsche metafysica verwarden denker, van een flegmaticus - maar is zij het ook niet van de meeste van Shakespeare's menschhelden, wier wil, ofschoon vrij schijnend vergeleken bij het onmenschelijke van het moderne determinisme, in wezen gebonden is in den engen cirkel van hun eigen zichzelf niet bewuste natuur?

Teekent het niet den van waan bevangen koning, van wien zijn bevoorrechte dochters getuigen ‘dat hij zichzelf altijd maar slecht gekend had’, en die van zijn trouwen nar moest hooren ‘dat hij alvorens oud, wijs had behooren te wezen’; of den onstuimigen Othello, die volgens zijn eigen getuigenis de ongelukkige Desdemona ‘not wisely but too well’ liefgehad heeft en in de onontwarbare mazen van den vulgairsten lasteraar moest vallen; van de ‘starcrossed’ Veroneesche gelieven die uit den doolhof eener doodelijke familieveete geen anderen uitweg wisten dan den dood?

Ja, hoe of men nadenkt over den aard dezer ongelukkigen,

dezer door een vergrootglas geziene hartstochten ‘en action’, weerspiegeling van het leven, menschen van heden de meeste, - altijd komt men weer terug in het ondoordringbare woud van Beardsley's teekening, tegen welks hindernissen slechts weinig menschen opgewassen zijn: het warwoud van 's menschen eigen natuur en de gebondenheid van den wil.

Er zijn vele wijzen om van een comedievertooning te genieten, of althans er zich tegenover te stellen. En wat mij betreft, zoo ben ik als leek overtuigd dat de toeschouwer van het schellinkje, die zich noch om de intentie van den schrijver van het stuk bekommert, noch om het al of niet beschaafde van het spel, maar meeleeft met en leeft in de personen van het drama, het bij 't rechte eind heeft. Wij zijn tegenwoordig te wel onderricht in het ‘l'art pour l'art’ beschouwen om ons argeloos over te geven aan het stuk, en met deze wijsheid is ons langzamerhand dit genot ontnomen. En toch, dikwijls is de natuur sterker dan de leer: ik herinner mij bij voorbeeld dat de gesprekken van het huiswaarts keerend publiek bij de eerste voorstelling van *Nora* in de Plantage te Amsterdam alles behalve van een ‘l'art pour l'art’-stemming getuigden.

Zoo wij aan onze natuur dan eens toegeven en, op onze beurt de intentie van Shakespeare niet eerbiedigend, overwegen hoe, bijvoorbeeld, Romeo en Julia hun lot gelukkiger hadden kunnen wenden, en wellicht door minder snel te handelen aan hun noodlot hadden kunnen ontkomen, dan gevoelen wij al gauw, dat zij dan in plaats van Italianen, wier opbruisend bloed de daad één maakt met de gedachte, zich als noordelijke Hamletachtige naturen zouden gedragen, en dat daarmee de allesbeheerschende liefdespassie van het treurspel onbestaanbaar wezen zou.

Zoo komt men door deze eenvoudige ronddenking weer terug op het ondoordringbare woud van Beardsley, het warwoud van 's menschen eigen natuur, en ziet men dat dit symbool niet is gevonden in een vlug-rake denking, maar dat de teekenaar den aard van Hamlets noodlot herkende en wel bewust, goed doordacht, in eenvoudigen vorm symboliseerde.

Men heeft gemeend dat Beardsley het publiek opzettelijk wilde mystificeeren. De onmogelijkheid om de verschillende uitingen van

zijn altijd opgewekten geest en levendige verbeelding onder *één* formule te brengen, maakte het den beschouwer steeds moeilijker om den artiest in hem te begrijpen en te volgen.

Eerst toen nagenoeg al zijn teekeningen gereproduceerd en in bundels verzameld waren, kreeg men een overzicht van zijn persoonlijkheid. En het bleek dat veel van wat ons onverklaarbaar scheen, de uitkomst was van zijn lectuur, van oud-Fransche, van oud-Engelsche, of van meer moderne, dikwijls zeer curieuze litteratuur.

De indruk dien deze lektuur op hem maakte was altijd sterk, sterk komisch, sterk als karakter, sterk wat vorm betreft, doch werd zelden of nooit verwekt door het dramatische en nog minder door het sentimenteele. Ja, men kan gerust zeggen dat, misschien op enkele uitzonderingen na, sentiment in de gemakkelijke weeke beteekenis, die wij er in het laatste kwart der 19de eeuw aan hechten, vreemd is aan zijn opvatting, zooals het vreemd was aan de geheele Engelsche pre-Rafaelitische school, waaruit hij op stuk van zaken en ondanks het dikwijls ‘verneinende’ zijner opvatting, wat den vorm betreft toch voortgekomen is. Zijn natuur was geen in de moderne beteekenis impressionable natuur, dat wil zeggen, het waren niet de directe indrukken die vat op hem hadden; zijn impressies waren doorgaans verstandelijk, of ook, het waren fantasiën of liever visies, die uit het denken over het geziene of het gelezene ontstonden.

Symonds, zijn vriend en eminente levensbeschrijver, vertelt hoe Beardsley op een vraag of hij wel eens visioenen zag, leukweg antwoordde: ‘neen, ik vergun mij zelf niet, die anders dan op papier te zien.’ Zulk een antwoord zou Goya hebben kunnen geven! In zulk een gezegde ook voelt men den sterken wil, de wilskracht, die den jongen kunstenaar met de zwakke gezondheid, waartegen hij zijn heele korte leven had op te tornen, in staat stelde binnen het tijdsverloop van weinig jaren een omvangrijk, zeer omvangrijk werk na te laten, waarin men op enkele der latere teekeningen na, moeilijk een moment van zwakheid zal kunnen vinden.

Eerst wanneer hij het papier voor zich had liggen en hij de momenten in het te illustreeren boek voor zich zag, gaf hij, met het potlood of de pen in de hand, toe aan zijn sterk geprikkelde verbeeldingen, gaf hij toe in het zien van visioenen opgewekt

door den geest van den auteur, maar altijd oorspronkelijk in vorm en voordracht, altijd zich zelf...

'Hij hield van groote verlaten zalen op tijden dat er niemand in was, van de sensatie van frivole dingen op het moment dat het leven als stilstond.' Allicht dat in deze oogenblikken, meer dan in de realiteit, een visioen van schoonheid voor hem stond, een visioen van de schoonheid in de balzaal, ook van dien de balschoonen vergezellenden geest van ijdelheid, behaagzucht en lichtzinnigheid, zonder welke attributen hij de schoonheid zelden zag, zooals de Duitsche XVIde eeuwsche graveurs haar nooit zonder den dood zagen. En met zijn doordringende verbeeldingskracht, die zijn gedachte onmiddellijk een acuten vorm gaf, verbeeldde hij deze attributen in die menschelijke wangedrochten, die men op zijn teekeningen zoowel van de balzaal als van de toilettafel kent.

Hoewel de ontkenning van die doorgeestelijkte schoonheid een hoon kan genoemd worden van den schoonheidscultus der school, waaruit hij indirect voortgekomen is, zoo is het daarom niet gezegd dat hij edeler schoonheid, dat hij grootheid niet bewonderde.

Het cynisme ontstaat doorgaans uit gewond gevoel, uit teleurgestelde idealen. Zijn opvoeding als wonderkind, musiceerend in de salons voor een onverschillig publiek, was niet geschikt hem het leven noch de menschen geestelijk op zijn schoonst te doen kennen.

Zijn ziekelijkheid, die zijn verbeelding te sterker prikkelde, kan ook van de schoonheid een geprikkelder, ziekelijker opvatting hebben gekregen. Men denke slechts aan *The dancer's reward*, waarin de schoonheid der Salomé verwrongen is door hartstocht en afgrijzen. En noch de Fransche 18de-eeuwsche litteratuur, noch zijn voorliefde voor het frivole badplaatsleven, boden hem gelegenheid een harmonischer schoonheid te leeren kennen.

Zijn opvoeding was kunstmatig, zijn smaak bleef kunstmatig. Hij stelde weinig belang in datgene wat de landschapschilders *natuur* noemen. Wandelen deed hij nooit, en nimmer zag ik, vertelt Symonds, die hem te Dieppe ontmoette, dat hij naar de zee keek, maar nagenoeg iederen avond kon men hem met een soort van gehypnotiseerde aandacht de spelers *aux petits chevaux* zien volgen. Zonder aan de waarde van deze op zich zelf belangwekkende mededeeling iets af te willen doen, willen wij toch zeggen, dat Beardsley daar zijn bekende *Baders* maakte, die prachtige teekening welke, door het

sterke sensitivisme echt eind-19de-eeuw, aan Burne-Jones en tegelijk verwant is aan 16de eeuwsche Duitsche kunst, in het bizonder aan die van Cranach.

Deze smaak voor het kunstmatige dreef Beardsley tot bewondering van de Fransche tuinarchitectuur, van de geschoren hagen, de terrassen, tuinvazen, beelden en gesmeed ijzeren hekken van de elegante Fransche kunst der 17de-18de eeuw, tot bewondering van de fijne vignetten van Eisen en Debucourt, van de Fransche litteratuur dier tijden, van de pruiken en toupetten.

Doch dit was, als men het in den korten tijd van zijn leven zoo noemen mag, in zijn tweede periode.

De eerste was die waarin hij, met vlakken zwart en wit, iets als Japansche equivalenten zocht, zooals in de aangrijpende illustraties bij de Salomé van Oscar Wilde, zooals in de tot vignetten gereduceerde illustraties in *Morte Darthur*. Eenige dezer teekeningen maakte hij toen hij een jongen van negentien of twintig jaar was. En zoo de vastheid van wil, de vastheid van uitvoering, de oorspronkelijke vorm, voor een jongen van die jaren verwonderlijk is, zoo is het cynisme waarmee hij op zoo jeugdigen leeftijd doordrong in de diepten en ondiepten van zijn onderwerp, nog verwonderlijker. Alleen reeds het met enkele horizontale lijntjes aangeduide gelaat van den Tetrarch, *The eyes of Herod*, verraadt een wereld van menschenkennis.

Wat hij in den hierbovengenoemden stijl der Fransche 18de eeuw niet voor vindingen gehad heeft, hoe hij dien stijl tot ornament en de figuurtjes - in hun beteekenis lang niet malsch - in dat ornament heeft laten meedoen, zóó dat men, om een voorbeeld te noemen, uit de krullen en uitwassen van kandelabres het frivole of perverse van het onderwerp zou kunnen opmaken, - om zich hiervan een voorstelling te kunnen vormen moet men de bundels zelf zien, moet men hem volgen op zijn weg.

Het meest harmonisch was hij in zijn Pierrots. Geheel passend in dit décor, kon hij hier eenvoudig zijn, enkelvoudig ook, kon hij uitvoerig wezen zonder dat ieder lijntje van zijn satyrischen geest doortrokken was. De illustraties bij *The Pierrot of the minute*, een gedicht van Ernest Dowson, bezitten stellig niet de charme waarmee Willette zijn Pierrots wist voor te dragen, doch het is niet aan te nemen dat deze gevoelige artiest Beardsley overtroffen

heeft of ooit overtreffen zal in diens *De dood van Pierrot* uit *The Savoy*.

Als zuivere, den tekst op den voet volgende illustratie heeft hij voor mij deze verbeelding van den stervenden Pierrot, wat samengaan van stijl en sentiment aanbelangt, niet overtroffen. Er was verwantschap tusschen hen. Beiden, de Pierrot en Beardsley, waren kinderen van het kunstmatige licht, van het artificiëele leven. Beide onaandoenlijk schijnend, was allicht de een niet minder de dupe van zijn gevoel dan de ander: de onnoozele onder zijn poeder en de ten volle ontwaakte onder zijn cynisme. En misschien ook dat de laatste, Beardsley, bewust of half bewust wist dat zijn leven kort gemeten was, de weemoed van jong te moeten sterven bij oogenblikken voelde, en daarom het moment van het uitgaan van het leven van den kleinen Pierrot met zulk een onvergelijkelijk voornaam sentiment, met een innig inleven in zijn wankel lot, heeft weergegeven en zich zelf even klein verschrompeld in soortgelijk staatsiebed, in een soortgelijke teekening voorstelde.

Zóó als Beardsley hem zag met zijn te hoog en te vooruitstekend voorhoofd, met zijn klein-kinderneusje, met zijn verschrompeld oud-kindergezichtje in zijn veel te groot bed, is de tegenstelling met het kleine vroeg-wijze kopje, al even weemoedig als de tegenwoordigheid der comedianten, ernstig onder hun traditioneele mimenkleeding, van Arlecchino met den wijsvinger op de lippen, van Pantaleone, Il Dottore en Columbina, die op de punten der hooggehielde schoenen den dooden Pierrot in stilte aanzien.

Kan men eenvoudiger, en als illustratie stijlvoller, het wezen uitbeelden van dezen in zich zelf belachelijken en tegelijk diepernstigen in de wereld verdwaalden geest, die in zijn onwereldwijsheid zijn hart voor zich uitdroeg, om altijd opnieuw de dupe te worden van wereldwijzeren dan hij, dan in dit eindelijk ter ruste gaan, in dat verlangen, in dat heimwee, dat de sceptische schrijver der *Moralités légendaires* eens vergeleek met het verlangen van het zieke kind om ‘naar bedje toe’ te gaan?

Ook Beardsley kon geen rust vinden; zijn kunst was de weerslag van die rusteloosheid van geest eigen aan hen, die zich afscheiden, die niet direct behooren tot een school en bewust of onbewustden steun daarvan missen. Hij bezat een drang naar liefde, maar zijn

persoonlijke verlegenheid, misschien gedeeltelijk ontstaan uit overgevoeligheid, ontnam hem de kracht tot willen en handelen. Eerst een jaar voor zijn sterven, toen hij reeds van aangezicht tot aangezicht tegenover den dood stond, hij was toen vijfentwintig, vormden zich zijn verlangens, welke hem tot zijn overgang naar de Katholieke kerk voerden, ‘de belangrijkste stap in mijn leven’, zooals hij schreef. ‘Ik voel mij nu als iemand, die op een kouden dag op de stoep van een huis heeft staan wachten, zonder te kunnen besluiten om aan te kloppen. Eindelijk gaat de deur open en de warmte van vriendelijke gastvrijheid maakt den verkleumden reiziger blij. Het is zulk een rust mij, na al mijn zwerven, bij een kudde verzameld te vinden.’

G.H. MARIUS.

Een centraal tijdschrift voor Nederlandsche kunstgeschiedenis!

Is het te gewichtig gedacht, wanneer ik het voor een bedenkelijk verschijnsel aanzie, dat er tegenwoordig al maar meer tijdschriften komen opzetten, aan Nederlandsche kunstgeschiedenis, archaeologie of oudheidkunde gewijd, terwijl, zoover men merken kan, noch de lezers welke in deze vakken belangstellen, noch de nijvere schrijvers der tallooze artikelen in al die organen, met deze vermeerdering van periodieken in het minst gebaat zijn?

Ik weet wel, het is op elk gebied zoo en in alle landen, en het is een teeken des tijds. Maar juist omdat het hier niet iets toevalligs geldt, doch er iets algemeens achter zit, kan het dubbelen zin hebben, eens op het kwaad te wijzen, dat uit zulk een toestand voortspruit. Wij willen ons hier echter bij het onder de oogen kijken van dat kwaad, tot ons land en tot dit enkele vak beperken.

Als wij zoo eens rondkijken, wat een verschillende organen heeft men dan al niet, waar degene die van het vaderlandsche kunsthistoriesch onderzoek eenigszins op de hoogte wil blijven, kennis van dient te nemen!

Daar vinden wij ten eerste het deftige *Oud-Holland*, waarin, gedurende de weldra vijfentwintig jaren van zijn bestaan, werkelijk zoovele belangrijke dokumenten werden afgedrukt en toegelicht. Dan het wakkere en smaakvol geleide jongere maandschrift *Onze Kunst*, dat een ruimer kader trekt, maar waarin ook reeds vrij wat lezenswaardige kunsthistorische studies verschenen. Verder het *Bulletin van den Oudheidkundigen Bond*, dat nu juist opgefrischt is, en een belangwekkende eerste aflevering van een nieuwe serie gaf. Hoewel van aard iets meer beschouwend dan Oud-Holland, wil het zich toch ook uitsluitend aan de studie van onze oudere kunst en kultuur wijden. In *Het Huis oud-en-nieuw* vond men in de laatste jaren

uitmuntend geïllustreerde bijdragen van beteekenis over onze vroegere gebruikskunst. Een enkele maal verdwaalde in *Elseviers Maandschrift* ook wel eens iets dokumenteels. Het onlangs opgerichte tijdschriftje *Vragen-Antwoorden*, dat eenigszins wil voortzetten wat vroeger de *Navorscher* was, schijnt zich ook met inlichtingsdienst op kunsthistoriesch gebied te willen bezighouden. Het *Tijdschrift voor Munt- en Penningkunde* beoefent bij voortduring zijn wel wat eng opgevatte taak. Wat er aan de geschiedenis onzer architektuur wordt gedaan, ligt in eenige bouwkundige bladen verspreid. En bij heel dien overdaad van schrifturen, waarvan ik er allicht nog een paar vergeet, - Bremmer in zijn *Moderne Kunstwerken* b.v. grasduinde ook wel eens op het gebied der negentiende-eeuwsche kunsthistorie, en hij heeft nog een apart tijdschrift over *Delftsch Aardewerk* - hoort men weer plannen verluiden om een soort van geïllustreerde uitgave als de Berlijnsche *Amtliche Berichte* ten gebruike van de direkteuren der Nederlandsche Rijksmusea tot stand te brengen... Den tel ben ik reeds kwijt, maar naderen wij zoodoende al niet aardig het dozijn van publikaties, dat men bij zou moeten houden, om te weten wat er over vaderlandsche kunsthistorie, alleen nog maar in de moedertaal, meer of min nieuws wordt aangebracht.

Het is een wonderlijkheid, die ontelbare malen gekonstateerd werd, doch die altoos weder tot boekstaven noopt, deze, dat bij het menschelijke werken doel en middel zoo vaak worden verwisseld of verward. Elk van deze uitgaven stelt zich ongetwijfeld tot oogmerk, de kennis der kunsthistorie te vermeerderen en de belangstelling er in te bevorderen. Als vanzelve echter vergroeit hierbij dikwijls het bestaan van de publikatie, het *middel* dus ter bereiking, van wat men beoogt tot op zijn beurt zelf het *doel*, en wordt het oorspronkelijke eigenlijke doel vergeten of althans feitelijk verwaarloosd. En indien dit hier bij eenige der bewuste uitgaven op zichzelf nog niet te kennelijk het geval moge wezen, zoo wordt het toch onloochenbaar dat, met het komplex van deze in strekking verwante tijdschriften, op den duur hun gezamenlijke bedoeling niet genoeg gebaat en stellig gedeeltelijk geschaad wordt.

Want laat ik nu eens een warm belangstellende in deze dingen mogen wezen, die niet toevallig bibliothekaris of muzeumdirekteur ben, zoodat ik niet het grootste deel van al die tijdschriften ambtelijk vóór mij op mijn lessenaar krijg, en ze

niet vanzelf later welgeordend in gebonden jaargangen in de boekenkast voor het naslaan houd, - hoe moet ik het dan in 's hemelsnaam aanleggen om dat alles ook maar eenigszins te verorberen? En toch is elk van de auteurs die zich afsloven om deze publikaties te bezorgen, vervuld van den wensch om lezers te benaderen. En echter kan het verlangen om warmte te wekken, alleen vervuld worden door onze zinnen krachtig aan te sporen en niet door ons volledig beteuterd te doen staan tegenover zulk een massa, vaak toch ook heusch niet zoo veel beteekenend drukwerk, als geen lezend mensch, die daarnevens nog wel wat anders te doen en na te gaan heeft, omvademen kan.

Er is veel kans op dat degene, die van uit de zaal de vertooningen aanschouwt, haar effekt beter beoordeelt dan zij die haar achter de schermen in elkander zetten. En als voorspraak van die welgezinde toeschouwers uit de zaal moet ik getuigen, dat men op de heele linie genomen, gevaar loopt hen te vervreemden, die men beweert te willen wekken, en datgene dreigt te fnuiken wat men zich verbeeldt ten leven te zullen oproepen.

Het is noodig dat er eens verzamelen geblazen wordt. Zooals het nu gaat wordt het te gek. Beide: praktiesch en ideëel loopt de boel in het honderd. Iedereen blijft maar aan zijn eigen tafeltje bezig zonder op zijn buurman te letten, en zonder voor zich uit te kijken naar het einddoel waar hij toch voor werkt. En het is niet een onvermijdelijk verschil van opvattingen of gezindheden dat hier tot onvruchtbaar partikularisme leidt. Het komt eenvoudig omdat niemand er aan schijnt te denken hoeveel beter het zou zijn onderling overleg te plegen en de handen in elkaar te slaan. Willekeurig of onwillekeurig zullen b.v. *Oud-Holland* en het *Bulletin*, zullen *Onze Kunst* en *Het Huis oud-en-nieuw*, zullen het *Bulletin* en de aangezegde *Amtliche Berichte* elkaar het gras onder de zolen gaan wegmaaien. En zelfs al zou elk zich zijn eigen kader precies kunnen afbakenen, en al kon men tot een richtige verdeeling van arbeid geraken, dan nog zou dit verbrokkelend esseulisme niet goed zijn. In geen enkel opzicht goed.

Een voorname drijfveer van al deze min of meer archeologische tijdschriften is toch daarin te zoeken, dat men eenvoudig gegevens vastlegt, die later door anderen kunnen geschikt worden en verwerkt. Op dat *later* dient dus wel zeer gelet. Maar wat is dat

voor een paard achter den wagen zetten, als men het dan bij voorbaat dien lateren verbruikers van het aangedragen goed zoodanig moeilijk maakt! Wat een menigte van bizonderheden, zoonu zoodan, hot en haar in een aantal uitgaven en uitgaafjes neergelegd, (somtijds gedrukt op papier dat door den tijd spoedig zal worden verteerd) zullen zij niet moeten nasnuffelen om er achter te komen, wat er over een bepaald onderwerp al aan den dag of te berde gebracht is. Zooals men nu, buiten elke spil om, links en rechts maar laat drukken, lijkt het er werkelijk naar of men tegenover degenen die er het minste belang bij zullen hebben, knaphandig verstoppertje wil spelen. Wie waarlijk eenig doel voor oogen heeft, mag dùs niet in de lucht schieten.

En de tegenwoordige lezer, de belangstellende van thans, die het opgedischte bij mondjesmaat binnen zou kunnen krijgen? Wel, laat mij eens aannemen dat ik een vriend heb, b.v. in Appingadam. Hij heeft reeds als jongen altijd veel liefhebberij in onze kunsthistorie gehad, is over het algemeen welonderlegd, en wil, tot de jaren des onderscheids gekomen, graag op de hoogte blijven van wat er omgaat. Wat moet ik hem aanraden? Als ik hem alleen maar de Nederlandsche tijdschriften noem, die hij er op na houden moet om er een beetje in te komen, is er kans dat ik hem kippevel bezorg. Hij zal, na eenig onderzoek, inzien, dat het onmogelijk is, wanneer men niet juist geregeld de leestafel van een groote bibliotheek kan bezoeken, zich in deze dingen te begeven. Hij en zijns gelijken zullen het zuchtend opgeven. Heb ik dan ongelijk met te beweren, dat bij den tegenwoordigen stand van zaken, de belangstellende, in plaats van door al die uitgaven tot het beoefenen der kunsthistorie te worden getrokken, er inderdaad van wordt vervreemd?

En de schrijvers van al die artikelen, bijdragen, studies en aanteekeningen, zijn zij en is hun werk nu eigenlijk met al die organen geholpen? Hebben de Nederlandsche kunsthistorici van heden al te saâm zoo ontzaglijk veel geladen, dat zij nu maar àl, maar àl moeten lossen; hebben zij zooveel ter baan te brengen, dat heel een rist van tijdschriftten bepaald onontbeerlijk is om al dien last te torsen?

Men kan er van op aan dat dit laatste het geval niet is. Op den duur hebben stellig de meeste dezer publikaties er moeite meê om vol te komen. De redakties zullen af en toe met de handen in het hair zitten, de medewerkers zullen zoo nu en dan aangemaand

moeten worden om toch weer eens wat te leveren. Er zal zoo wel ereis een artikeltje gebakken moeten worden om weer een nummer kompleet te krijgen. Onbelangrijkheden napluizen ligt dan steeds meer aan de beurt. Het gehalte van den voor te zetten kost kan er op die manier ook al niet op verbeteren. De beunhazerij wordt gretiger aan het woord gelaten. Is iets of iemand daarme gediend?

Dit alles is nu eenmaal zoo, eigenlijk alleen omdat het nu eenmaal zoo is. Maar het kon, als men er den bedenkelijken kant maar van wil inzien, toch werkelijk best anders zijn.

Er moest eenvoudig een centraal tijdschrift voor Nederlandsche kunstgeschiedenis komen, en daar moesten al deze grootere en kleinere zich eensgezind in oplossen. Stoffelijke bezwaren zijn er minder dan het mocht lijken. De redakteurs geven met de leiding van hun organen zelfs niet het schraalste bestaantje op. Elk van deze speciale uitgaven zelf heeft meer of minder moeite om zich te bedruipen. Genootschappen die thans wel bizondere boekwerken subsidieeren, konden zulk een centraal orgaan geldelijk steunen, zoodat ook de leiding er van deugdelijk ter hand genomen zou kunnen worden. Bizondere animoziteiten liggen geloof ik in casu niet in den weg. En iedereen zou ten slotte bij zulk een oplossing heul vinden. De gewone belangstellende wist dan waar hij aan toe was, wanneer hij de leiding van dat ééne orgaan bijhield. De geschiedschrijver die het aangebracht materiaal wil vergaren en verwerken, kon door raadplegen van zulk een voortdurend archief den boel ordelijk bij elkaar brengen. Verscheidene van de redakteurs der nu bestaande tijdschriften zouden van veel onnoodigen last af zijn. En zij konden zich met hun medewerkers aangorden tot vruchtbaarder arbeid. Dit alles wat de praktische zijde van de kwestie aangaat.

Maar vooral ook de ideëele kant van het werk zou er door worden versterkt. Het valt niet te loochenen dat er in den kruimelarbeid, waar al die splitsing toe leidt, een groot gevaar voor verschrompeling schuilt. Men komt allengs meer in de hoekjes en gaatjes, dan midden in de opgaven te land. Ook al is bij het kunstgeschiedvorschen (het blijft een leelijk woord) detail-werk onvermijdelijk en zelfs zeer noodig, zoo is het toch gewenscht dat men bij het zich begeven in onderdeelen, rekening blijve houden met den wijderen samenhang. Geen steenen aandragen kan nuttig zijn, wanneer men niet aldoor blijft beseffen, waar zij ten slotte

toe moeten dienen. En wie kan er over het algemeen vruchtbaar detailwerk doen, die niet voelt hoe de onderdeelen van elk levend geheel, organiesch aan een grootere eenheid ontspruiten. De beste kunstwerken zijn in de ruimte gedacht en alle wezenlijke kunsthistorische arbeid moet het ook zijn.

Daarom zou ik het centrale orgaan willen gebouwd zien, als een welgekomponeerd huis, waar alles zijn eigen plaats had. Elk zou zich afzonderlijk in het voor zijn studie ingericht vertrek kunnen wijden aan de dingen die hem het naast lagen. Maar het besef van het samenwerken in één groot huis zou ieders geest verruimen en zijn arbeid verheffen. Heilzaam zou het zijn, wanneer de werkers uit het eene vertrek ook eens kwamen kennis nemen van wat men in het naburige verrichtte. De tusschendeuren konden op zijn tijd openstaan en men mocht de kamers wel eens op elkaar luchten.

Het zou voor de gansche beoefening der kunsthistorie nuttig wezen, wanneer de bepaling van het meest zakelijke en de aesthetische bespiegeling elkaar vaker ontmoetten. Zonder elkaars voortdurend kontakt moeten beiden uitdrogen.

Ik zou dan ook in het bedoelde orgaan verschillende rubrieken gemaakt willen zien, die malkander zouden aanvullen. Een voor principiëele en abstrakte beschouwingen. Een andere waar de nieuw uitgegraven dokumenten in zouden worden afgedrukt en toegelicht. Een derde voor allerhand essays en studies over alle mogelijke beeldende kunst. Een geregeld zakelijk overzicht van wat buitenlandsche vaktijdschriften al over onze kunst geven, zou van groot nut zijn. Dan eene die aan muzeumbelangen gewijd moest worden. Een andere voor boekbesprekingen. Nog eene voor losse mededeelingen, opmerkingen en berichten. En ten slotte nog een hoekje voor vragen en antwoorden, terwijl voor korte verslagen van genootschappen en stichtingen een afzonderlijke plaats kon worden opengehouden.

Op die wijze zou het eene werk het andere gemakkelijker ten goede komen. Men zou zich minder blind turen op een enkel punt. En misschien zouden zeker soort van schrijvers er aldus ook allengs toe komen om in te zien, dat bij alle mededeelen zelfs van het nuchterste feitenmateriaal, wèl groepeeren, zooveel mogelijk saamvatten en zich beknopt uitdrukken, als de drie groote geboden moeten gelden.

Er zou door dat meer gemeenschappelijk werken, met wezenlijker nota-nemen van een bindend geheel, in verschillend opzicht sterker leven komen in wat er gepresteerd werd. Om maar eens iets te noemen zouden de vaderlandsche numismaten, wanneer zij maar eerst uit hun hokje in een ruimer huis waren getreden, misschien eindelijk eens gaan beseffen, dat de penningkunde, wel opgevat, niet bloot de kennis van kurieuze metalen geschiedbronnen en een veld voor verzamelen en beschrijven van zeldzaamheden is, maar dat men vooral haar als een afdeeling, en een hoogst belangrijke afdeeling van de geschiedenis der plastiek heeft te beschouwen. De studie der Nederlandsche architektuur-geschiedenis zou misschien vaster ter hand genomen worden, wanneer het bij voortdurende vergelijking bleek, hoezeer zij naast die der schilderkunst verwaarloosd werd. Wat de historie onzer rijke graveerkunst betreft, het zou allicht duidelijker worden dat zij, trots nòg zoo veel besnuffelen van onderdeelen, nog altoos niet geschreven en zelfs niet geschetst werd. Afbeeldingen van de vele en prachtige prenten die men bij ons aan het zeewezen heeft gewijd en die bij nadere studie der graveerkunst alle beschouwing waard waren, zouden misschien iemand van andere studie op de gedachte brengen dat er aan de geschiedenis der kloeke kunst van den scheepsbouw nooit iets werd gedaan. Andere gravures konden weer nader opwekken tot het nagaan van de schoone en vergeten kunst der steden-ordening in welke onze voorvaderen zulke meesters waren. Het ruimer bekijken van de munten en penningen kon er toe leiden ook aan de verwaarloosde oude kunst der zegels ernstiger aandacht te gaan schenken. En zoo is er meer en oneindig meer dat door onderling vergelijken en bij juistere groepeering al naar de meerdere of mindere belangrijkheid, voor frisscher studie aan de beurt zou komen. Het algemeene inzicht kon er niet anders dan bij winnen en een hooger reikende beoefening der waarachtige kunsthistorie zou er weliger lot door schieten.

Want de grootste fout is ook hier, dat men te zeer meent, met het klakkeloos vergaêren van feitenmateriaal en het vastleggen van detail-kennis goeds uit te richten, terwijl men vergeet hoe, juist zonder warmer begrijpen, alle kennis, zelfs de meest uitgebreide, verwarrend en onvruchtbaar zal blijven.

JAN VETH.

Dramatisch overzicht.

I.
Alphonse Séché et Jules Bertaut. L'évolution du théâtre contemporain. Avec une préface par Emile Faguet. Paris, Société du Mercure de France. 1908.

Benijdbaar land dat van een ‘théâtre contemporain’, in den zin van een hedendaagsche tooneelletterkunde, kan spreken, van een letterkunde nog wel, die niet alleen leeft maar zelfs... e v o l u e e r t . Het woord, aan de wetenschappelijke terminologie ontleend, moge hier wat heel gewichtig klinken, wellicht niet eens in de eigenlijke beteekenis gebezigd zijn, een feit is het dat de tooneelletterkunde van een land, om iets te beteekenen, het leven van dat land moet weerspiegelen en dus ook de verschillende phasen van dat leven moet volgen, de groote vraagstukken, die er aan de orde zijn, heeft onder de oogen te zien, te ontleden en in den synthetischen vorm van het drama aan het publiek voor te stellen. Dat doen natuurlijk alleen de ernstige tooneelstukken, dat wil zeggen: de tooneelstukken met een ernstigen achtergrond, al dragen zij wellicht ook den titel van blijspel of zelfs kluchtspel.

Die stukken vormen, uit den aard der zaak, de minderheid. Daarnaast tieren welig, ten gerieve van het groote publiek, het publiek dat alleen geamuseerd en liefst niet aan den ernst van het leven herinnerd wil worden, de stukken voor de dagelijksche consumptie bestemd, gelijk Faguet ze noemt, waar de kunst niets mee heeft uit te staan.

Zoo is het altijd geweest. Maar nu verdient het de aandacht - Faguet in de voorrede van het hier aangekondigde boek wijst er

nadrukkelijk op - dat het Fransche tooneel nooit met meer zorg de werkelijkheid heeft geobserveerd, nooit de oogen wijder heeft opengezet voor wat de naaste of de meer verwijderde toekomst beloofde, nooit meer gezocht en doorvorscht heeft dan in dezen tijd.

Het beste deel van het publiek heeft genoeg van het vernuftige en handige intrigestuk, en nu zij met handigheid en vernuft alleen het niet meer afkonden, zijn de dramatische schrijvers wel genoodzaakt geworden, de oogen open te zetten, om zich heen te zien, de werkelijkheid te bestudeeren en belangrijke onderwerpen tot stof voor hunne drama's te kiezen. ‘Quand il n'y aura plus d'intrigue, nous serons forcés d'avoir du talent’, moet, volgens Faguet, eens een tooneelschrijver van de oude school wanhopig hebben uitgeroepen.

Tegelijkertijd heerscht er in Frankrijk een algemeene ongerustheid, een ‘malaise’ welke sedert 1870 tot ‘angoisse’ is aangegroeid, die gemaakt heeft dat de dramatische auteurs zich gewend hebben tot de ernstige levensvraagstukken, tot een studie van de zeden van hun tijd. Daarop hebben zij hun geest gescherpt, daarop de kunst van inwikkelen en ontwikkelen, thans echter niet meer van een vernuftig gevonden intrige, maar van hartsgeheimen en hartsproblemen toegepast.

Zoo is het hedendaagsch Fransch tooneel ontstaan, minder schitterend misschien dan hetgeen er aan voorafging (Victor Hugo), maar buitengewoon belangrijk door al de gewichtige vraagstukken die het opwerpt, ontwikkelt, ontleedt, - zoo het ze al niet oplost.

Hoe de verschillende vraagstukken in den loop der laatste jaren door de Fransche dramatische auteurs zijn behandeld, trachten nu Alphonse Séché en Jules Bertaut in een reeks levendig geschreven hoofdstukken duidelijk te maken.

De twee eerste handelen over het groote onderwerp, dat een tijd lang het Fransche tooneel uitsluitend scheen te beheerschen: de echtbreuk en het sedert de wet-Naquet zich daaraan vastknoopend vraagstuk van de echtscheiding.

In den tijd der romantische school werd de liefde beschouwd als een aan waanzin grenzende hartstocht: de minnaar doodt wanneer hij niet weêrbemind wordt of wanneer hij bedrogen wordt. Het bloed vloeit bij stroomen en de doodslag schijnt gerechtvaardigd

zoodra een niet te bedwingen passie het moordtuig in de hand heef gedrukt.

Zoo dacht de oude Dumas er over, getuige onder meer het eens beroemde drama *Antony*, waarin de held den moord op de vrouw, die hij begeerde, tegenover den echtgenoot denkt te verklaren en te rechtvaardigen met de woorden: ‘Elle me résistait, je l'a assassinée!’ Zoo ook dacht Dumas de jongere in zijn *Princesse de Bagdad* en *La femme de Claude*. Maar wat bij den vader een onberedeneerde, natuurlijke uiting is van een buiten en boven de wet staanden hartstocht, is bij den zoon beredeneerd, is een geval van wettige zelfverdediging, van den man tegenover de vrouw die hem bedriegt. Zijn ‘tue-la!’ bleef lang het wachtwoord, en jaren zijn voorbijgegaan eer de openbare meening op dit punt tot ander inzicht kwam en in liefde-hartstocht niet meer bleef zien een onverzoenlijken strijd tusschen twee seksen, maar de vrije vereeniging van twee persoonlijkheden met gelijke rechten en gelijke plichten.

Die opvatting leidde tot de overtuiging, dat elk van de echtgenooten het recht heeft, den ander niet meer lief te hebben, maar dat op hem of haar dan ook de plicht rust dat eerlijk te bekennen. Zonder dat toch bestaat het huwelijksleven uit een reeks van groote en kleine bedriegerijen, waardoor de man of de vrouw die het bedrog pleegt zichzelf tot de onbetwistbaar mindere van de twee maakt.

Hier zou ik den schrijvers van *l'Evolution du théâtre contemporain* even willen doen opmerken, dat wat zij ons hier voorstellen als een evolutie van de latere jaren, reeds zeventig jaren geleden door Alfred de Musset geformuleerd werd in de volgende woorden uit *La confession d'un enfant du siècle*, die van 1836 dagteekent: ‘Toutes les fois que j'ai été amoureux d'une femme je le lui ai dit; et toutes les fois que j'ai cessé d'aimer une femme, je le lui ai dit de même, avec la même sincérité; ayant toujours pensé que, sur ces sortes de choses, nous ne pouvons rien par notre volonté et qu'il n'y a de crime qu'au mensonge.’

Maar dagteekent deze meening dan ook niet van gisteren, de door de Musset uitgesproken stelling ligt zeker ook ten grondslag aan de drie stukken van de allerlaatste jaren, door de schrijvers genoemd: *Maman Colibri* van Henry Bataille, *Déserteuse* van Brieux en *le Bercail* van Bernstein. In elk van deze stukken verlaat de echtgenoote, die een ander liefheeft, de echtelijke woning, omdat,

hoe weinig achting zij ook voor haar wettigen man moge koesteren, zij zich tot den leugen van iederen dag, waartoe zij, door onder één dak met hem te blijven wonen, verplicht zou zijn, niet in staat acht. In *le Bercail* zegt zij: 'Je ne *peux* pas tromper mon mari, parceque tromper implique dissimuler, mentir... à sa première question, à son premier soupçon, un grand coup de honte me dresserait et je lui crierais la vérité en face...'

Hadden de heeren Séché en Bertaut de tegenstelling met de opvatting van vroeger nog wat scherper willen doen uitkomen, dan zouden zij tegenover hetgeen Bernstein zijn heldin laat zeggen, hebben moeten plaatsen wat de oude Dumas zijne Adèle uit *Antony* in den mond legt: 'Il m'accusera de fausseté... Eh! le monde ne veut-il pas que je sois fausse? C'est ce que la société appelle devoir, vertu...'[1)]

Over de echtscheiding en hare gevolgen zijn de Fransche tooneelschrijvers niet uitgepraat. Met geestdrift, met verontwaardiging, met blague, met bitteren spot is het onderwerp behandeld. Dumas fils, in zijn brochure 'La question du divorce', tooneelschrijvers als Augier in *Madame Cavarlet* hadden de openbare meening voorbereid, maar toen de wet er eenmaal was, werden er nieuwe verhoudingen, nieuwe verwikkelingen geboren, zóó treffend, dat een schrijver met dramatischen zin er tien tooneelstukken voor één uit kon samenstellen. Al spoedig toch ondervond men dat de wet, van welke het heette dat zij aan alle scheeve verhoudingen, en alle ongelukkige huwelijken een einde zou maken, ook al geen panacee was tegen huwelijkskwalen. De vrijheid die zij voorspiegelt, geeft de wet slechts in bepaalde gevallen, waar bepaalde handelingen hebben plaats gehad, en dat er daarnaast toestanden kunnen blijven bestaan, even tragisch als vroeger, waarin de wet niet voorziet, bleek maar al te duidelijk.

Van die gevallen zou het Fransche tooneel zich meester maken.

Paul Hervieu dramatiseert in *Les tenailles* een toestand tusschen twee echtgenooten even ongelukkig, even onoplosbaar als er vóór de instelling van de echtscheiding zoovele waren. De schuldige

1) Aangehaald in de zeer belangrijke door het Institut bekroonde prijsverhandeling van Eugène Poitou: Du roman et du théâtre contemporains et leur influence sur les moeurs. Paris. 1857.

vrouw in dit stuk wenscht niets liever dan den kerker te ontvluchten, waarin het huwelijk met een man dien zij niet liefheeft haar gevangen houdt; maar er is geen echtscheiding mogelijk wanneer de man het niet wil, en hier weigert de man, sterk op zijn recht, haar hare vrijheid terug te geven. Later wijzigen zich de omstandigheden zóó, dat het nu de man is die echtscheiding wenscht; maar dan weigert de vrouw uit weerwraak, op haar beurt, en beide blijven 'rivés au même boulet, serrés des mêmes tenailles.'

In *La loi de l'homme* behandelt Hervieu een geval, waarin de schuld is bij den man, maar bij den man, die door de wet wordt beschermd, terwijl de vrouw er machteloos tegenover staat. Hier komt bij het vraagstuk van de echtscheiding dat van het Kind. Reeds Augier had het in *Madame Cavarlet* onder de oogen gezien. In *Le dédale* van denzelfden Hervieu is 't het kind, dat als het doodelijk ziek ligt, de gescheiden ouders voor een oogenblik weer te samen brengt. *L'invitée* van François de Curel, *Le berceau* van Brieux geven weer andere dramatische toestanden tusschen gescheiden echtgenooten te beschouwen, waarin het kind of de kinderen een rol spelen. Brieux zegt het duidelijk: het kind schept tusschen echtgenooten een plicht, legt tusschen hen een band, dien de wet niet kan verbreken. En het zijn alweer verschillende tooneelstukken, van Donnay *(Le torrent)*, Brieux *(La déserteuse)*, Bernstein *(Le bercail)*, Henry Bataille *(Maman Colibri)*, die dit op verschillende wijzen in beeld brengen, of soms ook maar even aangeven.

Het laatste Fransche tooneelstuk dat de echtscheidingsquaestie behandelt, maar aan Séché en Bertaut nog niet bekend kon zijn, is *Le divorce* van Paul Bourget. Hier wordt het vraagstuk met het religieuse vraagstuk, waarmede het trouwens dikwijls nauw samenhangt, vermengd. De gescheidene vrouw, geloovig opgevoed, hertrouwt met een vrijdenker, doch heeft van hem de belofte verkregen dat de kinderen mogen worden gedoopt en in de katholieke leer opgevoed. Wanneer het oogenblik daar is, dat haar dochter haar eerste communie doen zal, dan voelt zij het geloof, dat eens het hare was, weer opleven en verlangt zij met haar kind de communie te vieren. Maar dan moet zij vernemen dat de kerk aan de gescheidene vrouw het heilige Sacrement onthoudt. Hier doet zich dus reeds het eerste onafwendbaar gevolg van de echtscheiding in een Katholiek land gevoelen. Ook in het verder verloop der handeling

is het drama van Bourget, dat zelfs op hen die des schrijvers denkbeelden niet deelen indruk heeft gemaakt, een pleidooi tegen de echtscheiding.

Een leemte in het boek van Séché en Bertaut, dat in de verdere hoofdstukken, waarop ik hier niet verder inga, o.a. spreekt over de politiek op het hedendaagsche tooneel in Frankrijk, over de menigte op het tooneel, l'homme à femmes, les grandes amoureuses, - een leemte is het, dat er geen hoofdstuk in voorkomt, waarin over de 'question religieuse' opzettelijk wordt gehandeld. Op het Fransche tooneel toch is die quaestie niet vreemd. Tot welke dramatische conflicten de godsdienst voeren kan heeft reeds een van de eerste Fransche tragedies, waarmede wij op de schoolbanken kennis maakten, ons geleerd: de *Polyeucte* van Corneille.

Margarete was met haar Heinrich al een eind ver gevorderd, toen zij op de gedachte kwam, hem te vragen: 'Wie hast du's mit der Religion?', en de meeste gelieven plegen elkander die vraag òf in het geheel niet te doen, òf eerst wanneer het te laat is.

Van vroegere Fransche tooneelstukken herinner ik mij *Daniel Rochat* van Sardou, dat in 1880 te Parijs de gemoederen in beweging bracht en in een vertaling van de heeren Boudier en Alberdingk Thym, eerst door het gezelschap van den heer Van Lier, later in 1885 door 'Het Nederlandsch tooneel' vertoond werd met mevr. Frenkel-Bouwmeester in de vrouwelijke hoofdrol. Het geldt hier het huwelijk van een Fransch vrijdenker met een geloovige Amerikaansche. Zij zijn burgerlijk getrouwd, maar wanneer de vrouw het huwelijk ook kerkelijk wil laten inzegenen, ontstaat er tusschen de gehuwden een ernstige strijd, welke daarmede eindigt dat de echt, den dag nadat hij gesloten werd, door scheiding weer wordt ontbonden. Dat hier twee volkomen eerlijke karakters, twee menschen die elkander oprecht liefhebben, tot een, door Sardou scherp geteekend, conflict komen, waarvan geen andere oplossing mogelijk is dan de ontbinding eener vereeniging waarvan zij hun geluk verwachtten, maakt het geval diep tragisch.

Een vorig jaar zijn te Parijs op hetzelfde oogenblik in het Odéon en het Théâtre Antoine twee stukken opgevoerd, die beide het religieuse vraagstuk tot onderwerp hebben: *L'otage* van Gabriel Trarieux en *Les âmes ennemies* van Paul Hyacinthe Loyson. In beide ontstaat de strijd tusschen de geloovige moeder en den

ongeloovigen vader over de opvoeding van het kind. Maar in *L'otage* is het de politiek die den eerzuchtigen man drijft. Wil hij promotie maken, dan moet hij met de heerschende politieke richting meegaan en om die reden kan hij niet dulden dat zijn dochter in het katholieke geloof wordt opgevoed en haar communie doet. Tegenover hem staat de koele, geloovende vrouw die van geen toegeven, geen, door een sluwen priester aan de hand gedaan, compromis wil weten. En van dien strijd is de dochter het slachtoffer.

De schrijver van *Les âmes ennemies* plaatste zijn onderwerp terstond op een hooger vlak. Hier is de vader niet een politicus maar een geleerde, een man die, door studie, uit overtuiging gekomen is tot verwerping van alle geloof. Tegenover hem staat ook een dweepzieke vrouw, maar gesteund door een streng, onbuigzaam priester. In het stuk van Loyson is de dochter niet, gelijk in dat van Trarieux, een onbeduidend wezen, dat meestal op den achtergrond blijft, maar een bijzonder sympathieke figuur, die een belangrijke rol in het stuk vervult. Door het drama zoo op te vatten en ook het jonge meisje aan den strijd te laten deelnemen, heeft de schrijver van *Les âmes ennemies* zooveel belangstelling weten te wekken, dat men hem het onbeholpene van den opzet, waarin van den geleerde een concurrent van Prof. Eugène Dubois gemaakt is en nog meer dingen voorkomen op al te naïeve hoorders berekend, vergeeft. Het belangrijke van zijn onderwerp helpt hem, zij 't ook niet zonder kleerscheuren, over de eerste twee bedrijven heen en brengt hem tot de aangrijpende tooneelen waar de ongeloovige geleerde komt te staan tegenover den geloovigen priester, gesteund door Florence's moeder, en eindelijk tegenover Florence zelf. Aan het slot van het laatste bedrijf bereikt het drama zijn hoogtepunt, wanneer de stervende Florence, voor wie de geschillen van gelooven of niet-gelooven hun belang reeds verloren hebben en die nog slechts dit ééne wenscht dat, vóór haar dood, hare ouders hunne twisten vergeten en weer vereenigd mogen zijn als vroeger, hen ook werkelijk tot elkander brengt...

II.
Stads-Schouwburg. Théâtre de l'OEuvre: La rafale, piéce en 3 actes par Henry Bernstein. - Les âmes ennemies, piéce en 4 actes par P. Hyacinthe Loyson.

Het kon niet anders, of in Frankrijk, waar in onze dagen de

strijd tusschen geloovigen en vrijdenkers, in de gezinnen en daarbuiten, vaak met groote felheid wordt gestreden, moest *Les âmes ennemies*, niettegenstaande de in het oog loopende gebreken en onhandigheden van het stuk, reeds om het onderwerp alleen buitengewone belangstelling vinden. De zeer goede vertolking in het Théâtre Antoine, vooral van de rol van Florence door Marie Kalff, maakte er een succes van.

Nu het ook zou worden opgevoerd in ons land, waar - ondanks de Antithese - de strijd der geesten niet dat scherpe karakter heeft aangenomen, was het niet in de eerste plaats het stuk, maar het optreden van onze landgenoote dat voor deze voorstelling groote belangstelling wekte.

Parijsche critici van beteekenis hebben in Mei van het vorig jaar de Florence van Marie Kalff zeer geprezen. Catulle Mendès vroeg wie die 'jeune personne' wel wezen mocht, wier juiste intonatie, en wier 'vraisemblables angoisses' in het laatste bedrijf hem hadden getroffen. Henri de Weindel, de Parijsche correspondent van 'L'indépendance belge', was één en al bewondering: dat was niet gespeeld, maar geleefd, 'un modèle de composition... elle a joué, cette jeune comédienne, avec tout d'elle-même; et ce fut très beau.' Adolphe Brisson spreekt in zijn tot een bundel vereenigde Temps-feuilletons[1)] van Marie Kalff als van een 'exquise Florence.'

Wat onze landgenoote hier te zien gaf heeft de verwachtingen, door deze uitspraken gewekt, niet te leur gesteld.

Tooneel-bakvischjes, gemaakte tooneel-kinderen, minaudeerende en lief-doende jonge meisjes krijgen wij in onze schouwburgen maar al te dikwijls te zien, - echte, frissche, natuurlijke jeugd hoogst zelden. En die geeft Marie Kalff als Florence. Zij heeft zich in deze rol geheel ingeleefd en beheerscht die volkomen. Nergens dringt zij zich naar voren, geen oogenblik toont zij eenigen opzet om lief te doen, maar het diep gevoel dat Florence beheerscht, treedt niettemin naar buiten op een wijze die innige ontroering wekt. De zelfbeheersching, de smaakvolle soberheid, waarmede Marie Kalff deze rol speelde, getuigden eens te meer van hare ernstige kunstopvatting.

1) Le Théâtre par Adolphe Brisson. Paris, Ernest Flammarion.

La rafale, waarin wij onze landgenoote het eerst te zien kregen, is een stuk vol tooneeleffecten, vol dramatische spanning, maar vulgair en brutaal, zonder diepte, geschreven in een tempo, dat den schrijver den tijd niet laat om, al wilde hij het, eenigen achtergrond te laten zien, door te dringen tot de karakters zijner dramatische personen. Spanning weet Bernstein, zooals in al de stukken die hij schreef, ook in *La rafale* te wekken, maar geen ontroering. Het is een grof troepje menschen, tusschen welke dit spel-van-geld-en-zinnen zich beweegt. En zoo blijft er in dit drama, geschreven met buitengewone handigheid en met een bijzondere kennis van hetgeen er noodig is om een Fransch publiek mee te sleepen - een Hollandsch publiek blijft er nuchterder onder -, voor de spelers ook weinig anders te geven dan uiterlijk spel, hoe schitterend dit ook wezen moge. Strass schittert ook.

Wat Marie Kalff, op de hoogte waarop zij thans staat, zou kunnen maken van een rol van ‘grande amoureuse’, waarin de schrijver ook ziel had weten te leggen en haar dus gelegenheid gegeven werd om te ontroeren, weet ik niet. Een zoo grof en oppervlakkig werk gelijk *La rafale*, als in een ‘whirlwind of passion’, tot een hoogte op te voeren waarop het een, zij 't ook snel voorbijgaande, illusie geeft van iets moois, kunnen alleen de allergrootste kunstenaars, - of de allergeroutineerdste. Marie Kalff kan dit nog niet, al had zij ook, vooral in het 2de bedrijf, in het tooneel van Helene met haar vader oogenblikken van opvlammenden hartstocht, waarin zij door kracht van dictie, houding, gebaar, klank van stem, grooten indruk maakte.

Maar hoe gaarne hadden wij onze landgenoote haar groote gaven van intelligentie, fijn gevoel en zeggenskunst - haar kunst ook van teer en melodieus verzenzeggen - zien ontplooien in stukken van hoogere literaire en dramatische waarde dan waarmee zij thans optrad.

III.
Het Nederlandsch Tooneel: Schijn, oorspronkelijk tooneelspel in 4 bedrijven. De Hagespelers onder leiding van Eduard Verkade: Candida, een mysterie in 3 bedrijven uit het Engelsch van Bernard Shaw.

Aan de voorstellingen van het Théâtre de l'OEuvre gingen in

den Stadschouwburg, die ons overigens dezen winter bitter weinig nieuws te zien gaf, twee voorstellingen vooraf, waarop ik nog een paar aanteekeningen wensch te maken.

In het oorspronkelijk tooneelspel *Schijn* raakt de, naar men beweert vrouwelijke, auteur een van die groote huwelijksvraagstukken aan, waarover ook in *L'évolution du théâtre* gesproken werd, - maar veel meer dan aanraken doet zij dit niet. In de verbeelding der schrijfster en in haar papieren ontwerp van het drama mag het er wel aardig hebben uitgezien. Een fijnvoelende vrouw, Maud van Meers, wier man, luitenant ter zee, haar door zijn laag-bij-dengrondsche levensopvatting en heerschzuchtige natuur, zonder het te willen of te weten, het leven ondragelijk maakt, komt, door een ongeval aan haar kind overkomen, in kennis met een dokter, een ernstig man, die haar begrijpt, haar door zijn gesprekken en door de lektuur die hij haar verschaft uit de alledaagsche sfeer tracht op te heffen. De dokter is door zijn vrouw verlaten, en zoo vinden deze beiden, door hun gelijksoortig ongeluk, zich tot elkander getrokken. Dit zou waarschijnlijk tot een catastrofe leiden, wanneer niet de vader van Maud van Meers, professor Van Halten, in een gesprek met zijn dochter haar wees op haar plicht als moeder van den vierjarigen Bob, en haar tevens bekende, hoe hij zelf geleden heeft en nog lijdt onder zijn verbintenis met Maud's moeder, een oppervlakkige, wereldsche vrouw. De dokter van zijn kant weet het gevaar te ontvluchten door een verre reis, en zoo besluit de ongelukkige Maud het juk ook maar verder te blijven dragen, haar leven van schijn te blijven voortsleepen, ter wille van het kind. Daaromheen een paar andere typen van ongelukkige huwelijken of aanstaande ongelukkige huwelijken, waarvan de representanten bij gelegenheid van een soirée bij de Van Haltens achtereenvolgens verschijnen in een serre met gezellige hoekjes en... romantisch maanlicht, zooals wij dat dikwijls in Parijsche stukken gezien hebben...

Hoe gemakkelijk moest daar een boeiend drama van te maken zijn door een auteur, die, gelijk de ongenoemde, een vloeienden, zij het ook wat novellistischen, dialoog weet te schrijven. En toch is *Schijn* zulk een drama niet geworden.

Door de hoofdpersonen, van welke Maud op zich zelf niet kwaad geteekend is, van den aanvang af in dezelfde verhouding tot elkaar te plaatsen waarin wij ze aan het slot van het drama nog zullen

zien: zij, gedrukt en jammerend om haar onbevredigd leven, hij, opvliegend, heerschzuchtig, laag-bij-den-grond, bij het ploerterige af; door die twee nooit tegenover elkander zich te laten uitspreken, hèm in den waan te laten dat hij voor zijn vrouw is wat hij wezen moet, haàr met onderdrukte aspiraties naar beter en hooger, met een verdrietig gezicht zuchtend te laten rondloopen, zonder dat het ooit in haar opkomt tegenover haar man de eerlijke bekentenis te laten afleggen, dat zij hem niet liefheeft, - door deze *scène à faire* met opzet te ontwijken heeft de schrijfster dit stuk van den leugen in den echt tot iets ontzettend eentonigs en vervelends gemaakt. Telkens denkt men dat het komen zal: hetzij de verklaring, als bekentenis, beschuldiging of verdediging, hetzij de *coup de tête* of *coup de désespoir*, waartoe zij haar toevlucht zal nemen om van dit ondragelijk leven verlost te worden, - maar er komt niets. Het enkele tooneel dat, ook door het spel van den heer De Vos, met zijn schommelende gemoedelijkheid, eenige ontroering wekt, is, in het 3e bedrijf, tusschen vader en dochter; maar, hoe treffend ook op zich zelf, dit is niet *het* tooneel, dat in dit drama het hoofdtooneel zou moeten zijn.

Het ‘schouwspel van een wil die zich ontplooit’, naar Brunetière's definitie, krijgen wij in *Schijn* niet te zien en daardoor, meer nog dan door den onbeholpen bouw, die de beginnelinge teekent, moet ook deze poging om ons tooneel aan een speelbaar drama te helpen, als niet gelukt worden beschouwd. ‘De schouwburg is onuitstaanbaar, indien hij verveelt, hij kan alleen belangstelling wekken door in het gemoed te tasten. Een apathisch tooneel is als een visch op het droge. Passie is hier het eerste vereischte, passie het tweede, passie het derde.’ Dit woord van Huet, voor vijf-en-veertig jaar voor het eerst geschreven en voor veertig jaar (voorrede van *Lidewijde*, April 1868) herhaald, geldt nog onverzwakt. De schrijfster van *Schijn* moge het zich voor gezegd houden.

Wie de waarschuwing tegen het ‘apathische tooneel’ niet noodig heeft, is Shaw, wiens *Candida* door de zich ‘Hagespelers’ noemende tooneelspelers onder leiding van Eduard Verkade gegeven werd in eene van des leiders goeden smaak en van den goeden wil zijner medespelers getuigende, goed aaneensluitende vertooning. De heer Verkade beschikt over veel, uiterlijk en innerlijk, wat hem voor

de vertolking der rol van den jongen overspannen Marchbank, een rol waar weinig houvast aan is, te pas komt; zelfs zijn gebreken, iets slaps in houding en dictie, dienen hem hierbij. Maar wat deze vertooning voor mij tot een blijde verassing maakte, was de Candida van Pine Belder. Er zijn onder de Nederlandsche tooneelspeelsters zeker niet vele, die met zooveel intelligentie, zooveel fijn gevoel, zulk een ingehouden kracht, zooveel eenvoud en natuurlijkheid deze moeielijke rol zouden kunnen spelen. Is het dan niet bedroevend, dat er voor een jonge vrouw van zulk een talent geen plaats is bij een onzer groote tooneelgezelschappen?

Louis Bouwmeester, Willem Royaards, Pine Belder - allen zonder vast emplooi. Als het zoo voortgaat, zal men weldra een ‘troupe des refusés’ kunnen samenstellen, die alle andere tooneelgezelschappen achter zich laat.

J.N. VAN HALL.

Parlementaire kroniek.

27 April 1908.

De weken, die de Tweede Kamer na de politieke bespiegelingen, waartoe het nieuwe ministerie aanleiding had gegeven, nog vóór de Paaschvacantie over had, werden besteed aan verschillende kleinere wetsontwerpen. Eerst kwam de scherpere contrôle op boter en margarine. Daarop volgde de na jaren tobbens eindelijk op nieuw ter hand genomen instelling eener consiguatiekas, een ontwerp evenals de boterwet nog afkomstig van het ministerie. De Meester. De noordelijke provinciën zagen een reeds lijdende spoorweg-maatschappij nieuwe kracht toevoegen in den vorm van een rijkssubsidie, waarmede ook de sociaal-democratische afgevaardigden zich vereenigden. En eindelijk werd zelfs de buitenlandsche politiek niet vergeten in zooverre als nog een paar tractaten werden goedgekeurd. Het was bij die gelegenheid, dat de heer De Beaufort het stellig zal hebben betreurd, dat hij bij de Grondwetsherziening van 1887 zijn stem niet had gegeven aan het voorstel om de goedkeuring door de wetgevende macht als vereischte voor *alle* tractaten te stellen. Immers het bleek dat de regeering den grondwettelijken eisch: goedkeuring door de Staten-Generaal zoodra het tractaat aan het rijk geldelijke verplichtingen oplegt, niet zoo nauw nam, of zij wilde de inmenging van de Kamer buitensluiten, zoodra de geldelijke verplichting niet rechtstreeks en onmiddellijk uit het tractaat voortsproot.

Te midden van al deze wetsontwerpen wijdde de Kamer een halven dag aan de interpellatie van den heer Drucker over den achterstand bij sommige rechterlijke colleges. De Groningsche af-

gevaardigde raakte hier aan de wonde plek in het Nederlandsche rechtsleven. Wat Goethe zei van het recht en de wetgeving in het algemeen, geldt ten onzent in dubbele mate van ons burgerlijk procesrecht: als een eeuwige ziekte sleept het zich voort. Geschoeid op fransche leest, maar zonder de lenigheid, die de Fransche rechter aan het geduldige papier van de wet weet te verleenen, gemaakt in een periode waarin diligence en trekschuit de vervoermiddelen waren, ook voor hem die geen oogenblik had te verliezen, moet het Nederlandsche procesrecht nog bijna onveranderd dienst doen in den tijd van telefoon, telegraaf en automobielen.

Dit verwijt treft de wet, niet haar uitvoering. Doch hoever is het er van af, dat uit de wet de volle kracht gehaald wordt, die er aan is te verleenen. De wet maakt ondanks haar feilen een vrij spoedigen loop van een proces mogelijk, de praktijk is het die van den procesgang maar al te vaak een caricatuur heeft gemaakt. Ge procedeert tegen een spoorwegmaatschappij - het voorbeeld werd door den interpellant gegeven - omdat een uwer naaste verwanten uit den trein gevallen en omgekomen is en gij schadevergoeding eischt, wijl ge het ongeval aan de schuld der maatschappij toeschrijft, en ge zijt vijf jaar na het ongeval pas genaderd tot het bewijs door getuigen hoe op den bewusten avond van het ongeluk het portier van den spoorwegcoupé was gesloten! Welk herinneringsvermogen van een medepassagier is tegen die stille maar zekere kracht van den tijd bestand? Of wel, er is een procedure tot echtscheiding, waarin volgens de wet gedurende de procedure de kinderen, uit het huwelijk gesproten, aan één der beide echtgenooten worden toegewezen, en tot aan de uitspraak, die eerst na een paar jaar plaats heeft, is de andere echtgenoot, die ten slotte het proces wint, van zijn kinderen verstoken geweest!

Vraagt men - de fouten der wet ter zijde gelaten - wat de oorzaak is van dezen ongehoorden toestand, die een schande is voor een beschaafden staat, dan is het antwoord, dat de rechtscolleges met werk zijn overladen; de zaken stapelen zich zoozeer op, dat soms eerst na een jaar een proces kan bepleit worden en eerst na twee jaar een dag kan gevonden worden voor een getuigenverhoor.

Ook tot den vorigen minister waren vertoogen gericht door

verschillende leden der Kamer die, het kostte wat het wilde, het einde van dezen toestand eischten; in 1905 had de heer Limburg versterking van het personeel der Haagsche rechtbank dringend noodzakelijk geacht; in 1906 had de heer Smidt zelfs gedreigd met een afkeurende stem over de begrooting van Justitie, indien er geen maatregelen werden genomen; tevergeefs, de minister Van Raalte wilde door noodwetten niet ingrijpen. Ook niet toen de heer Drucker in November 1907 nogmaals op de zaak terug kwam. Hij kondigde vóór Kerstmis zijn interpellatie aan; de politiek was oorzaak dat het beantwoorden daarvan voor den heer Nelissen was weggelegd.

En deze kweet zich daarvan voortreffelijk. Men kan twijfelen of de maatregelen, die deze bewindsman in uitzicht stelde, afdoende hulp zullen aanbrengen, zijn poging tot oplossing verdient reeds waardeering. Hij zal de rechtbanken, waar de overlading het sterkst is, met behulp van wetswijziging versterken; hij zal ook door een gemakkelijk aan te brengen verandering in de procedure een snellere berechting mogelijk trachten te maken. Voorloopig kan de heer Drucker dus tevreden zijn. Ook deze degelijke kenner van het Nederlandsch procesrecht zal beseffen - hij zeide het trouwens zelf - dat slechts een algeheele proces-hervorming volledige hulp kan brengen.

Toen de Kamer vacantie nam was zij juist het belangrijke ontwerp-Visscherijwet binnengestevend. Maar daarin bleef zij steken; de vragen, die de gemoederen van al wie vischt of belang heeft bij de visscherij het meest opwinden: vóór of tegen het visschen met de wonderkuil, vóór of tegen de hengelaars, zullen eerst na het Paaschreces worden opgelost. Dat zal nog veel vreedzamen strijd geven!

De Eerste Kamer nam in één zittingsdag, waarin nog wel een comité-generaal gehouden werd, de noodwet van generaal Sabron aan. Belangwekkend was alleen het debat tusschen den minister en den man, die de vraag van het blijvend gedeelte aan de orde had gesteld, den oud-minister Staal. Met bewonderenswaardig talent heeft deze veel-geprikkelde, om niet te zeggen veel-gesmade, zich weten te beheerschen. Zakelijk was zijn kritiek, zakelijk en tegelijk afdoende. De 2200 man, die generaal Sabron vroeg, waren, zoo toonde zijn voorganger aan, niet noodig voor de doeleinden waar-

voor het wetsontwerp ze wilde gebruiken. Ook het verhandelde in comité-generaal, zoo constateerde de heer Staal daarna uitdrukkelijk, had hem in geen enkel opzicht van zijn meening teruggebracht. Dat de geheele rechterzijde de regeering steunde zal voor den oud-minister uit het kabinet-De Meester geen teleurstelling zijn geweest. Dat echter van de vijftien aanwezige vrijzinnige Eerste Kamer-leden nog vier het advies van den tegenwoordigen minister stelden boven dat van den met hen politiek verwanten oud-minister, zal hem hebben gehinderd. En terecht.

Middelerwijl heeft de regeering haar belofte gehouden en een besluit uitgelokt, waarbij een Raad van Defensie wordt ingesteld. De samenstelling van dien raad voorspelt echter voor de aanhangers der nieuwere militaire denkbeelden niet veel goeds. Integendeel: de generaals en admiraals die ook thans de adviseurs zijn van de ministers van oorlog en marine, hebben daarin een plaats. Wel is waar zullen ook vier niet-militairen in het college zitting hebben, maar wat zullen zij vermogen tegen de militaire overmacht? Zóó had toch niemand den Raad van Defensie, toen deze door de kamerleden Talma en Heemskerk was aanbevolen, opgevat! Er komt een Raad van Defensie, ja, maar zoo onschadelijk en gevaarloos als een minister van Oorlog dien maar kan wenschen.

Het was een geestige Engelschman, die het begrip: ‘flirt’ definieerde als het hebben van ‘attentions without intentions’. De samenstelling van den defensie-raad, zooals de regeering dien ontwierp, roept de herinnering aan deze definitie wakker.

Buitenlandsch overzicht.

Bülow te Rome. - Asquith. - Potocki. - Eduard te Kopenhagen.

De Rijksdag is op reces, en het conservatief-liberale bloc tot zoover in stand gebleven. Vruchten: de wet op het recht van vereeniging (met de beruchte taalparagraaf) en de beurswet. Blijven de liberalen bij het bloc, dan zal hun naaste werk moeten zijn het helpen stoppen van den gapenden kuil in de Rijksfinanciën door.... zware verbruiksbelastingen. Vroolijk vooruitzicht!

Met de forceps is de wet op het recht van vereeniging gehaald. De liberalen hebben voorgestemd om niet te worden uitgeschakeld, om de vorming eener nieuwe conservatief-clericale meerderheid te verhinderen. Hoe hun deze bekentenis van zwakheid bekomen zal, staat nog te bezien. Reeds zijn, op den partijdag der 'Freisinnige Vereinigung' te Frankfort aan den Main harde woorden over verloochening der liberale beginselen gevallen, vooral uit den mond van den bekenden Dr. Barth en van den hoogleeraar Gothein, en nadat de meerderheid hem ongelijk gegeven had, is Barth uit de partij gegaan. 'Wij konden zoo'n sterke positie innemen,' is er gezegd: 'met conservatieven en nationaal-liberalen konden wij de regeering aan een meerderheid helpen voor haar nationale doeleinden; met centrum en sociaal-democratie reactionnaire wetten tegenhouden. Thans zal het centrum meer en meer democratisch worden, en aan het eind zullen de vrijzinnigen, tot hulpbende der conservatieven verlaagd, het kind van de rekening zijn.'

In Pruisen zal men nu verkiezingen voor den Landdag hebben.

Het liberalisme was in 1907 een agitatie begonnen voor invoering van het geheime en directe Rijkskiesrecht ook voor Pruisen, maar Bülow heeft in Januari 1908 dezen eisch platweg afgewezen en alleen een vage toezegging gedaan van een beperkte kiesrechthervorming te eeniger tijd. Men weet dat van de drie klassen van belastingbetalers, die elk een gelijk aantal kiezers aanwijzen, de laagste klasse 80, de middenste 15 en de eerste 5% van de gezamenlijke stemgerechtigden omvat. De conservatieven, die aan dit monstrueuse, uit den reactietijd van 1850 dateerende kiesrecht een overweldigende meerderheid in den Landdag danken, willen van geen hervorming weten, ook niet van een dringend noodige redistributie der zetels naar de sedert 1850 sterk gewijzigde bevolkingsdichtheid. Bülow zal nu waarschijnlijk, als de verkiezingen wat meer liberalen in den Landdag mochten brengen, een hervorming voorstellen, die de schreeuwendste misbruiken eenigszins verzacht, maar daarbij toch meer de conservatieven, die ongetwijfeld de sterkste partij zullen blijven, dan de liberalen naar de oogen hebben te zien.

De linksliberale fractiën trachten nu het parool uit te geven: geen stem op een tegenstander van het Rijkskiesrecht voor Pruisen; maar hierin krijgen zij de nationaal-liberalen niet mee. De gelijktijdige existentie der twee zoo hemelsbreed verschillende kiesstelsels leidt in onderscheiden Pruisische provinciën tot de zonderlingste compromissen. Zoo zijn de conservatieven in de provincie Sleeswijk-Holstein veel te zwak, om ergens een der hunnen in den Rijksdag verkozen te krijgen, maar sterk genoeg, om, tegen sociaaldemocraten en links-liberalen, de meerderheid aan de candidaten der nationaal-liberalen te verzekeren. Zij doen dit dan ook sedert jaren op voorwaarde, dat de nationaal-liberalen zich voor den Landdag met minder zetels vergenoegen, dan waarop hun getalsterkte hun recht zou geven, en voor de rest de conservatieve candidaten overnemen. Zoo is een energieke liberale concentratie bij de Landdagsverkiezingen onmogelijk zonder de positie der nationaal-liberalen in den Rijksdag in gevaar te brengen, De nationaalliberalen toonen zich dan ook in den strijd voor de kiesrechthervorming tamelijk lauw. Een tijdlang had het den schijn, alsof de vereenigingen van jong-liberalen, die zich met het verkiezingswerk ten behoeve der nationaal-liberale partij belasten, op de leiders der partij pressie zouden uitoefenen ten gunste van een

nauwer verbond met de links-liberalen, maar op den jongsten partijdag, te Kassel, is dit gevaar bezworen. De vooruitzichten voor een krachtige actie der vereenigde liberalen van alle gading bij de verkiezingen voor den Landdag staan dus slecht, en indien de links-liberalen er voor blijven terugdeinzen een oppositie- in plaats van een blocpartij te worden, zal Bülow zijn tot dusver gevoerde, in hoofdzaak reactionnaire, binnenlandsche staatkunde nog eenigen tijd kunnen voortzetten.

Intusschen maakt hij van het reces gebruik tot een voorjaarsreis. Bezoekt de Keizer zijn Achilleion, de Kanselier kan zich verlustigen in den aanblik der villa Malta, die hem vanaf 1 Januari 1909 zal toebehooren. 'Neem ik mijn retraite', vertelde hij aan een Italiaansch senator, 'dan kom ik elken winter naar de Eeuwige Stad.' Of het dan zoo dicht aan een retraite toe is? De aankoop geeft te denken. Bülow zal in de Europeesche politiek zeer gemist worden. Het mag gezegd, dat hij in zijn zeer moeilijken post een groot gevoel van verantwoordelijkheid heeft getoond, en dat, naast een gepast besef van de waarde der Duitsche belangen, de zin voor de belangen van den Europeeschen vrede in geenen deele ontbrak.

Met Tittoni zal vooral over het Macedonische vraagstuk zijn gesproken. Engeland en Rusland hebben ieder hun plan geproduceerd, en Bülow met zijn bondgenooten zal de beslissing moeten geven. Hij heeft laten doorschemeren, dat het Engelsche plan hem toeschijnt de positie van den Sultan te veel te verzwakken, en schijnt zich van de volledige medewerking van Italië met Duitschland in zake het Balkanvraagstuk te hebben verzekerd. Niet zonder van zijn kant ook iets voor Italië te moeten doen. Dat de Italiaansche vlootdemonstratie tegen Turkije, om permissie tot de inrichting van vijf Italiaansche postkantoren in het Turksche Rijk te verkrijgen, zoo onmiddellijk en volledig succes heeft gehad, kan niet zonder bemoeiing der Duitsche diplomatie zijn geschied. De verhouding tot Engeland stelt Italië in staat, van tijd tot tijd Duitschland er aan te herinneren, dat het in het Drievoudig Verbond blijft niet alleen ter wille van Duitsche, maar ook van eigen belangen.

Evenzeer als de berichten uit Rome, laten een rede van Iswolski in de Doema, en een mededeeling van Aehrenthal aan

den Weener correspondent van den ‘Matin’ verwachten dat de mogendheden van het Drievoudig Verbond het over de Balkanpolitiek eens zijn geworden, en dat de beslissing vallen zal tegen het Engelsche project. Zoowel te Rome als te Weenen wordt er evenwel de nadruk op gelegd, dat men voor het oogenblik meer hechten zal aan instandhouding van het Europeesch concert ten opzichte van Macedonië, dan aan oogenblikkelijke tenuitvoerlegging van ingrijpende hervormingen in die provincie zelf. Als dit nu maar niet beteekent dat men voortsukkelen zal met halve maatregelen, tot de Macedoniërs zelf voor een bloedige ontknooping zorgen. Het is niet tijd voor concert alleen, maar voor actie.

Niet minder dan Bülow's verkeer met Tittoni, heeft zijn gehoor bij den Paus de aandacht getrokken. Over Polen is geen woord gerept; het onderhoud heeft over het Duitsche Centrum en over de instandhouding der vriendschap tusschen Keizer en Paus in buiten-Duitsche aangelegenheden geloopen, die naar beider inzicht onverzwakt gehandhaafd blijft ook na den omkeer in de binnenlandsche politiek, waarbij het Centrum in de oppositie is gekomen. Voor Bülow een succes. Het Centrum doet wel al het mogelijke om het den schijn te geven alsof de Regeering op een nieuwen ‘Kulturkampf’ aanstuurt, maar het vindt te Rome na de verzekeringen van Bülow geen geloof. Deze houding van het Vaticaan is voor de ontwikkeling der binnenlandsche verhoudingen in Duitschland van veel gewicht. De Curie stelt het voordeel, dat het gebruik van prikkelende leuzen aan de clericale partij in Duitschland zou kunnen bezorgen, achter bij het belang eener goede verstandhouding tot de Duitsche Regeering, op welke partijen deze voor het oogenblik dan ook steune. De Curie toont zich, niet voor de eerste maal, elastischer dan de partij die haar naam in het vaandel schrijft. Zij acht de positie van de geloofsgenooten als zoodanig in Duitschland niet in gevaar, en weet dat de Keizer te veel waarde hecht aan haar vriendschap, om aan een werkelijk anti-clericale politiek in het Rijk te denken.

Behalve met den Paus en met Merry del Val, is Bülow ook met Rampolla in gesprek geweest. Dit bezoek heeft Rampolla weder eens over de tong doen gaan als toekomstige Paus. Maar Rome is nooit zonder geruchten van dien aard, en men weet hoe weinig peil op de uitkomst van een conclave valt te trekken; -

een conclave waarvan bovendien niemand thans het oogenblik voorspellen kan!

Nauwelijks was Asquith met de reconstructie van het kabinet gereed, of zijn voorganger, Campbell-Bannerman, is overleden. Geen naam die klank zal houden onder die van Engeland's groote staatslieden, maar een *haute utilité* in de omstandigheden waaronder het liberale kabinet indertijd optrad. Hij had de gave van zijn vrienden te houden en er geen vijanden bij te maken. Hij heeft dingen van zeer verre strekking aan de orde gesteld: sociale wetgeving, positie van het Hoogerhuis, maar afgedaan is er nog niet één. Echter zal zijn naam verbonden blijven aan de koloniale politiek die Transvaal en Oranje-Vrijstaat zoo ruime autonomie schonk; terwijl ook niet vergeten zal worden Campbell-Bannerman's warm interest voor de gemeenschappelijke belangen der moderne volken. Het volslagen fiasco der ontwapeningsidee (zijn lievelingsdenkbeeld) op de jongste vredesconferentie heeft hem diep teleurgesteld en is vermoedelijk niet zonder invloed gebleven op den staat zijner gezondheid.

Intusschen komt Asquith voor de zware taak, om, zonder Campbell-Bannerman's persoonlijke populariteit, met de heterogene meerderheid van liberalen, arbeiders-afgevaardigden en Ieren voort te regeeren, de groote aan de orde gestelde quaestiën tot oplossing te brengen en een houdbare positie voor te bereiden bij de eerstvolgende verkiezingen. Asquith is zoo knap, zoo scherp, zoo gevreesd en ontzien; - maar hij is, o! zoo weinig populair. Geheel een Oxford-man, met altijd iets van het *odi profanum vulgus et arceo* in zijn wezen. In zijn vorige positie was hij tot concessiën aan de linkerzijde der regeeringspartij nimmer bereid. Nu evenwel moet hij meer dan leider eener fractie, moet hij leider der verbonden meerderheid zijn. In zijn reconstructie is hij beter geslaagd, dan bij zijn gespannen verhouding tot de radicale elementen was te hopen. Dat hij zijn partijgenooten in engeren zin, Haldane en Sir Edward Grey, zou behouden, was te voorzien; dat Winston Churchill opklimmen zou, werd ook algemeen verwacht (maar velen hadden gedacht, naar den post van secretaris van staat voor de koloniën, die evenwel, door een niet-verwachte wending, aan Lord Crewe is toebedeeld). Maar de eigenlijke

teekening komt in het geval door de verheffing van den radicalen Lloyd George tot Chancellor of the Exchequer, het tweede ambt in den Staat. Winston Churchill volgt Lloyd George op als president van het handelsdepartement.

Lloyd George, voor weinig jaren nog een onbekend procureurtje op een dorp in Noord-Wales, is een der sympathiekste figuren in het geheele Kabinet. Een zeer strijdbaar radicaal, en als vechter voor zijn partij naar voren gekomen, maar die, in een ambt gezet, van het echte hout is gebleken waaruit men ministers maakt. Alles wat hij aanpakt behandelt hij met een originaliteit, een zin voor het reëele, een afkeer van officieele beuzelarij en wijdloopigheid, die in 'het practische Engeland' (dat tegelijk het land van *cant* en *red tape* is) minder algemeen zijn dan men dikwijls denkt. Zoo was het een gemeenplaats geworden, dat aan een moderniseering der Londensche inrichting van havenbestuur zooveel vast was, dat niemand er aan kon denken dien boel op te frisschen. Lloyd George heeft den stier bij de horens gepakt - en nu verbaast zich ieder eigenlijk alleen dáárover, dat het niet al veel eerder gebeurd is. Niet onwaarschijnlijk zit in Lloyd George een groot stuk toekomst der liberale partij; meer, wil mij voorkomen, dan in den altijd een ietsje te lawaaierigen Winston Churchill. Of die eigenlijk niet meer schrijver en redenaar is, dan staatsman? Zijn boek over zijn vader is, en terecht, een der zes of acht beste biographieën der in deze soort boeken zoo rijke Engelsche letterkunde genoemd, en zijn redevoeringen in verkiezingsdagen zijn savoureus, en slaan in. Maar of hij een groot regent of administrateur is? In de koloniën, die hij zoo druk bereisde, sprak men veel over zijn malligheden, en had niet zoo heel hoogen dunk van zijn kennis van zaken. Op het oogenblik staat hij er voor, hoe de Iersche arbeiders te Manchester voor zijn persoon te doen stemmen, terwijl de sandwichman Asquith, naar de teekening van Reid in *Punch*, wel vóór op het bord heeft staan: 'Home Rule', maar van achteren: 'Some time or other'. Die 'time' zal nu, naar Winston's verkiezingsspeeches, aanbreken na de eerstvolgende algemeene verkiezingen. Die Asquith's verleden kent, zal het niet licht gelooven. - (Naschrift: De Ieren te Manchester hebben' volgens de berichten, toch nog op Winston gestemd, maar niettemin is deze gevallen, terwijl in een ander district de meerderheid voor

den nieuwen President of the Board of Education, Runciman, zeer geslonken bleek. De reconstructie van het Kabinet houdt het doorslaan van den slinger naar de unionistische zijde geen oogenblik tegen.)

De moord op graaf Potocki, stadhouder van Galicië, door een Roetheensch student, heeft de wereld, wier sympathie onlangs was voor de Polen in Pruisen, er weer eens aan herinnerd hoe de Polen zelf met andere nationaliteiten leven, waar zij de baas zijn. De *Kölnische Zeitnng* en andere officieuse organen in Duitschland roepen nu: 'Zie toch wat die Polen zijn'. Zij moesten liever inzien, dat nationaliteitsverdrukking altijd in tooneelen van bloed en jammer eindigt. De omstandigheid, dat graaf Potocki persoonlijk geen schuld schijnt te hebben gehad aan de schandelijke practijken die in zwang waren om te verhinderen dat de Roethenen zich bij de verkiezingen in die mate konden doen gelden als waarop hun getal hun aanspraak gaf, maakt de zaak des te tragischer.

De Noord- en Oostzeeverklaringen zijn onderteekend en de teksten publiek gemaakt. Het maakt een bevredigenden indruk dat tot dusver in geen enkel land een poging gewaagd wordt om ze voor te stellen als meer of minder waard dan ze inderdaad zijn. Een dwaas die ze kleineeren zou; een grooter dwaas die thans op rozen ging slapen. In verband met de openbaarmaking der verklaringen trekt de reis van Koning Eduard naar Kopenhagen en Stockholm de aandacht. Het denkbeeld der verklaringen is uitgegaan van Duitschland, en Engeland acht het niet ongepast om Denemarken en Zweden er juist nu op dit oogenblik aan te herinneren dat de vriendschap niet alleen van Duitsche zijde komt. Of er nu ook getracht is, invloed te oefenen op de defensieplannen voor Kopenhagen? De vraag is, of men de hoofdstad alleen van de zeezijde, of ook door werken te land moet bevestigen. Om bij de kosten te kunnen komen, wil een groote partij de zaak zooveel mogelijk beperken, en als men op Seeland werken moet aanleggen, die tegen het leger eener groote mogendheid inderdaad iets beteekenen, worden de uitgaven misschien hooger dan Denemarken ze zonder bezwaar dragen kan. Maar het onverdedigd laten van Kopenhagen aan de landzijde zou kunnen worden opgevat als een betuiging, dat men alleen aan de mogelijkheid van een aanval ter zee gelooft.

Het zal interessant zijn te volgen, hoe zich, nu na het tot stand komen der Noord- en Oostzee-ententes, deze ook voor Nederland niet onbelangrijke zaak ontwikkelt. Voor het oogenblik is de toon van de meerderheid der Deensche persorganen zeer Engelsch, en zoolang Engeland den vrijhandel getrouw blijft, zal Denemarken het oor niet spoedig sluiten voor adviezen uit het land, waaraan het zijn boter slijt.

Het heeft de aandacht getrokken, dat bij de grensregeling tusschen den Franschen Congo en het Duitsche Kamerun (waarbij voor de rechtlijnige een natuurlijke grens in de plaats gesteld wordt), de Franschen aan de wenschen van Duitschland zeer ver zijn tegemoetgekomen. In de Fransche pers is te verstaan gegeven (en in de Duitsche tot dusver niet stellig weersproken), dat een wederdienst van Duitschland in zake Marokko hierop het redelijkerwijs te verwachten antwoord zal zijn, en dat weldra de gezant Cambon nieuwe en voor Frankrijk gunstig uitzicht openende onderhandelingen met Bülow zal te voeren hebben. Of de verwachte dienst betrekking zal hebben op maatregelen van uitvoering alleen, dan of de mogelijkheid eener wijziging van sommige der artikelen zelf der acte van Algeciras te Berlijn werkelijk overwogen wordt, zal de toekomst moeten leeren. Het verdrag, dateerende uit een tijd van wrijving en wantrouwen, en bovenal berekend om een einde te maken aan een oogenblikkelijke spanning tusschen mogendheden in Europa, is zeker voor verbetering vatbaar.

C.

Bibliographie.

Quasi-Socialisten, Roman door E. d'Oliveira Jr., Amsterdam, Vennootschap Letteren en Kunst.

De schrijver heeft zijn ‘eerste boek met dank-volle innigheid’ aan iemand opgedragen. Had hij het met meer innigheid geschreven, hij zou iets veel soberders hebben gemaakt.

Dit geheel is werk uit de *Jonge-Gids*-school, waarin een talent verrast, dat, ook waar het met enkel-uiterlijks virtuositeit toont, een waardeering voor bekwaamheid vraagt, welke, zonder gretigheid gegeven, onmogelijk geweigerd kan. Met de enkele erkenning van ‘handigheid’ komt men daar niet van af. Ook niet, wanneer men rechtvaardig herhaalt, dat er een school is van zulken arbeid.

Vinniger worden de grieven, zoodra er, om gedeelten van 't werk, belangstelling ontstaat. Want dan wordt de schrijver als een, die belooft, maar niet geeft; die schoonheid uit de verte aanwijst, doch er niet heenvoert.

Hoeveel waarlijk aangrijpends voelen we niet *achter* een verhouding als van Levie en Hanna! Hoeveel innigheid zou daaruit zijn op te diepen! En nog andere figuren zijn er, vol van dat aantrekkelijke, dat men humor kan noemen, of romantisch realisme, of kleurige levendigheid... vol daarvan: in 's lezers geest. Hier schimmen ze maar zoowat voorbij.

De gedachte van het boek, het eigenlijke onderwerp is de verhouding tusschen David en zijn vrouw Lena, op pag. 139 van het eerste deel met enkele zinnetjes over wat *zij* denkt en wat *hij* denkt klaar geteekend, het verschil in sexueele neigingen, dat hun gansche samenleven beheerscht.

Om daar de tragiek van te doen aanvaarden, had de schrijver een geheel moeten geven, zoo sober, zoo innig, zoo strak, zoo ernstig, als *Quasi-Socialisten* overladen is en oppervlakkig.

Der Professor ist die deutsche Nationalkrankheit par Gaston Raphaël. Cahiers de la Quinzaine. Paris, 8 rue de la Sorbonne.

De ‘revue de psychologie sociale *La Vie Contemporaine*’ heeft het Aprilnummer geheel aan Duitschland, ‘l'Allemagne moderne’, gewijd. Welk een verandering in Frankrijk! Ik herinner me de sier, die, bij mijn eerste Parijsche diner, op Kerstdag van '85, mijn beetje Duitsch-spreken maakte. Aan het dessert kwamen kinderen binnen

met een Luxemburgsche bonne; zij kenden Duitsch, door de juf; en toen ik een paar woorden in deze taal sprak, werd dat werkelijk bewonderd aan dien disch van toch zeer beschaafde menschen. Niemand, immers, kon 't me na doen! De jeugd van na '70 is Duitsch gaan leeren. En het Duitsche bier is gekomen. Overal opeens ‘Mullèr's’! Eerst bescheiden wat achteraf. Toen aan *den* boulevard paleizen. Het *demi tasse* van *Café Riche* door potten Duitsch bier verdrongen! Een verandering in de zeden, grooter dan de wijziging in de dagbladen, die het geestige oude stelsel der kronieken ontrouw werden voor Engelsch-Amerikaansche nieuwtjesjagerij. De *Figaro* heeft Huret op Duitschland afgestuurd, en, waren zijn artikelen voortreffelijk dagbladwerk: dit, dat hij Duitschland beschreef of het een pas ontdekt land was, teekende vooral zijn lezers.

Inmiddels duurt de belangstelling voort. En ziehier nu, in die curieuze *Cahiers de la Quinzaine*, waarop de heer Van Hamel indertijd de aandacht der *Gids*-lezers heeft gevestigd, een werkje, degelijker dan de wat reclame-achtige titel zou doen vermoeden en leerrijk ook voor menschen, die aangaande Duitschland iets beter zijn ingelicht dan vele Franschen thans nog.

De titel is genomen uit *Rembrandt als Erzieher*, waarin men op pagina 94 leest: ‘Der Professor ist die deutsche Nationalkrankheit... Die jetzige deutsche Jugenderziehung ist eine Art von bethlemitischem Kindermord’.

Achter in zijn studie van 90 pagina's somt de schrijver op 4 bladzijden de boeken op, door hem gelezen. Dat is dus heel wat En met eenige ontzetting ziet men dien stapel Duitsche zwaarheid in den geest vóór zich. Er een voortreffelijk systematisch, eenvoudig, glashelder uittreksel uit te geven, was juist een taak voor een Franschman. De heer Raphaël heeft haar volbracht, en bij de welkome pogingen, tegenwoordig in ons land gedaan, om ook hier aan den kindereter die Onderwijs heet éénige matigheid voor te schrijven, kan men wellicht wat leeren uit dit overzicht van afschrikwekkende toestanden.

J.D.M.

Een huis vol menschen.
Verhaal uit het Parijsche leven.

Veertiende hoofdstuk.

I.

Vóór Carpentier dien morgen van den vijftienden Januari, den ‘grand terme’, naar zijn atelier in de Rue du Fer-à-Moulin ging, had hij in de gauwigheid al zeven honderd franken op zijn huur-quitantie's binnen gekregen, - en, wat hem buitengewoon vermaakte, 't was juist de heele rechterkant van het huis, die op 't appèl was gekomen, Madame Lourty uitgezonderd; Madame Guillard had betaald, dokter Valency, Madame Bertin, en van den Sénateur had de eerste post al het mandaat van honderd vijf en zeventig franken ingebracht. De bovenste verdieping, allemaal huurtjes van onder de vierhonderd per jaar, werd, met het soussolappartement, tot den ‘petit terme’ gerekend; dat was alles den achtsten der maand reeds ontvangen.

- ‘Je gaat niet naar de Rue de Bréa, Hortense?’ vroeg Carpentier, als hij op 't punt stond te vertrekken.

- ‘Nee-nee,’ zei die - natuurlijk, zij bleef in de loge, voor de andere betalers...

Madame Carpentier, den laatsten tijd, ging veel ook 's morgens naar haar schoondochter, die nu een kleintje van bijna twee maanden had; Camille was niet sterk, en daar ze toch het kind zelve wou zoogen, had ze moeite met al het trappen klimmen, vloeren en gangen vegen; en Hortense, in

haar eigen gedoe graag de dame tegenover de huurders, vierde in het groote, onbekende huis van de Rue de Bréa nog eens onbelemmerd den stoeren ploeterlust uit, die de vijf, zes gemakkelijke jaren in haar sterk lichaam niet hadden aan te tasten vermocht. Graag en gul deed zij voor de schoondochter het werk, waar zij thuis een vreemde hulp voor nam; het jonge huishouden kon het geld nog te goed gebruiken...

Dat was dan een zwoegen en zweeten bij het parketvloerboenen der breede overloopen, liggend op haar knieën en stuwend in hevige streken de roodgespannen vuisten heen en terug en heen en terug met den baaien lap over de stroefheid der waslaag, tot de glans als een spiegel zoo klaar was doorgebroken en zij met een ruk van haar rug en heupen en een greep naar den grooten waspot een armlengte achteruit schoof en weer een nieuwe reep begon; - dat was ook een plonsen en plassen op de groote asphalten binnenplaats, waarachter het tweede huis, ‘la maison au fond de la cour’ verrees, een schrobben en spoelen en dweilen, tot gansch de wijde, egaal-grijze vloer glom als een rimpellooze vijver, waar in de verste hoeken alleen de drogende plekken als doffe eilandjes uit de water-blinking opdoken. Dan was het weer koperpoetsen, de dozijnen beltrekkers en deurringen en raamknoppen, of ruiten wasschen, heel de twee hooge trappenhuizen langs besmeurend de portaal-ramen met haar papje van spiritus en krijt, om daarna van de zesde tot beneden toe, ze alle weer af te wrijven tot geen streepje of stippeltje het glas meer zichtbaar maakte.

Ze zwelgde in 't werk, trotsch op alles wat zij Camille uit de hand kon nemen, trotsch ook dat zij, vrouw van bij de vijftig, dat nog klaar speelde als een jonge deern.

En dan, na het werken, het half uurtje gemoedelijk keuvelen in de wat donkere, maar gezellige loge... de kleine pop had dit gedaan, had dat gedaan... wat een schavuit al!... en den heelen nacht had ie doorgeslapen... en nou sliep ie alweer... geen wonder dat 't zoo'n beer werd... wat hadden ze daar een voorspoed mee! - Hortense was dol op den jongen!

Na een terloopsche vraag dan van haar schoondochter, vertelde zij, hoe 't in de Rue Barral gesteld was... Nog

altijd tobben!... De Legüenne's gingen nu denkelijk weg, ja, en de Lourty's zouden ze ook wel van de baan knikkeren... maar die kreupele kraai van Dutoit, hoe ze díe het huis uit moesten krijgen! En dan die schildersmeid op de vijfde... dàt was de domste zet van haar leven geweest, om dat toe te staan...: ‘die bleeke spitse tronie’ - Hortense trok hatelijk haar lippen vooruit en haar neus in rimpels - ‘hoe je vader 't een knappe meid kan vinden, begrijp ik niet...’

Camille, met haar fletse modiste-gezicht, waarin groot de bruine oogen, en boven de geestige mondhoeken twee fijne zwarte snorreveegjes, zat in een zachte verwondering en een lichtelijk zich ergerend vermaak haar schoonmoeder aan te kijken...

- ‘Mais’, kwam ten leste haar zuidelijke, ietwat moewe stem - ‘wat kan ú dat toch allemaal schélen? zoolang als de een van den ander geen last heeft en niemand klaagt er... wil u wel gelooven dat ik in de meeste appartementen hier, nog nooit geweest ben? En Marcel nog veel minder; die heeft 't veel te druk met Emieltje!’

Op 't mollig slaapkopje kwamen ze altijd weer terug.

En rustig kon Hortense nog een kwartiertje rekken als dat zoo viel, want sinds in December Gabrielle naar het ziekenhuis ging, had ze een vaste afspraak met de oude Antoinette; die was stipt, bleef in de loge; die vond het een verzetje, had vrij vuur en koffie zoo'n morgen en was altijd content.

Maar op dezen ochtend van den ‘grand terme’, sinds de vroegte al in haar middagkleeren, zat Madame Carpentier in de loge en hield ontvangdag voor het huis.

Eerst verscheen Julie; - die, als gevolmachtigde van Mademoiselle Lefournier, werd met een ernstige onderscheiding behandeld, maar als het geld was nagezien en de quitantie overgereikt, schonk Hortense haar vriendschappelijk een glaasje ‘mente’: - een druppeltje maar wou ze, zei Julie, wat overdreven, een druppeltje maar... het was nog zoo vroeg...

Dan daagde Madame Dutoit op; bij het huur-voldoen kwamen er nooit onaangenaamheden voor, zij waren meenens vriendelijk allebei, met veel Madame Dutoit's en Madame Carpentier's over en weer; voor Madame Dutoit was het

punctueele van zulk een afbetaling als een oogenblikkelijke ziels-bevrediging in haar rusteloos bestaan; en voor Madame Carpentier een oogenblikkelijke bekoeling tot de meer normale levensbeschouwing, dat wie zonder mankeeren betaalt, een respectabel mensch is.

Tegen elven, met zijn mimiek van ‘hé ja... dat zou ik daar bijna vergeten!’ - kwam monsieur Gros de loge binnen, haalde uit een dikke zak-portefeuille een stevig pakje bankpapier, alsof hij dat altijd zoo bij zich droeg, en spreidde zijn vijf lapies van vijftig uit. Hij bleef dan even een praatje maken, had meestal hetzelfde soort grapjes, over zijn ‘ministerieele portefeuille’, over de ‘drie strenge Heeren’ bij 't kwartaal van April, in October over zijn memorie ‘bij 't vallen van de blâren’, of, wat ditmaal aan de beurt was en dan ook niet faalde, over ‘den huisbaas, die nu gelukkig weer zijn brandstoffen kon inslaan.’

Ook Antoinette neusde schichtig even om den deur-hoek... juist het vorig jaar Januari was het de laatste maal geweest, dat zij voor den ouden Levèque de trappen was afgekomen met het kleine grijslinnen zakje, waaruit omslachtig de rijtjes Napoleons en twee- en een-frankstukken werden neergeteld;... iederen termijn informeerde zij angstig, of ‘men’ de huur al gezonden had; wie die ‘men’ was, had ze nooit recht begrepen; zij was alleen maar bang, dat ze gauw met haar geërfde meubeltjes uit haar behuizing van entrée'tje en keuken in 't verzegeld appartement zou moeten opbreken en een eigen kamer zoeken; dit spaarde haar nu een vijftig franken uit alle drie maanden, en zij was ook gehecht aan de oude omgeving, waar zij den eenzamen man zooveel jaren had opgepast; zelfs nu nog, nu de vier boekenkamers, met de groote zegels op de deurposten, rond haar heen gesloten waren.

En precies om half twaalf, tegelijk met het uitgaan van een klasse jongens uit de school naast-aan, kwam de Duitsche professeur. Die - de Carpentiers begrepen niet waarom - betaalde altijd met goud. Hij had een rolletje van negen Louis in zijn vestjeszakje; met een gezicht of hij een groote verrassing bracht, frutselde hij het papiertje eraf, lei ze als kostbaarheden in een rij, wachtte verheugd even op de 5 francs, die hij terug kreeg -: ‘Mérci Madame... mérci beaucoup!’ zei hij dan opgetogen,

met een buiginkje, en met een tweede buiging trok hij zich terug.

Hortense had nu het bankpapier bij boekjes van vijf blaadjes in elkander gestoken, het goud in stapeltjes van tien stuks opeengekringd, en het zilver insgelijks; het leek wel een bankiers-kantoor, vond ze, die klinkende schat van geel- en wit-blinkende zuiltjes, naast de geheimzinnige voddigheid van het vettig-verscheurde of kraak-fronselende vaalviolet; zorgvuldig rangschikte zij dan alles op 't groote concierge-foliant in de schemer-duistere spiegelkast: een stiptheid van administratie, zooals Emile dat verlangde...

Toen Carpentier om twaalf uur thuis kwam, ging hij regelrecht in de kast kijken, telde globaal de boekjes en stapeltjes geld... ‘Een heeft er nog niet betaald,’ in een ommezien had hij dat uitgerekend.

- ‘Madame Lourty,’ zei Hortense; zij stond al te wachten op de aanmerking, om het antwoord te kunnen geven.

Vóór half-een was Carpentier met zijn quitantie bij Lourty aan de deur.

Etienne deed open.

- ‘Papa is uit,’ zei die.

- ‘En je moeder?’ vroeg de ander brutaal.

Het kind aarzelde. - ‘Maman!’ riep hij naar voren.

Madame Lourty verscheen. Zij had geweten wat er komen moest; haar stem beefde:

- Ik verwacht ieder oogenblik mijn man thuis... als u een kwartiertje geduld wilt hebben...?’

Carpentier voelde, hoe haar handig zinnetje van te voren beraamd was en onwaarheid zei; zóó ontdaan zag iemand er niet uit, als meteen de man thuis kon komen, en die het geld maar voor het geven had. Hij trok zijn schouders op, keek haar met een smadelijken blik aan: ‘Monsieur Reuilly komt vóór tweeën...’ zei hij. Monsieur Reuilly was de huisheer.

Met opgetrokken wenkbrauwen vouwde hij het open aangeboden reçu langzaam weer dicht -: ‘alors...’ zei hij, en talmde de trap af.

't Was de eerste maal, dat Madame Lourty haar huur niet betalen kon.

Een week geleden al, in angst van onrustige voorgevoelens, was zij beginnen te vragen: ‘Alphonse, het geld voor de huishuur, dat is er toch wel?’ - 't kón er zijn, dat wist ze, als hij geen onverstandige uitgaven had gedaan, maar wanneer was zij zeker, dat hij die niet deed?

Lourty, die dagen, dofte weg in een van zijn broeiendstneerslachtige buien - ‘Oh... dat gèld...’ had hij gezegd met een troebelen blik, zwaar van afkeer voor alles en van doodelijke afgematheid, - ‘altijd dat gèld...’; in zijn stem lag al de walging en de hoon van een machteloozen haat.

Madame Lourty, bij zulke aanvallen, was vaak bang dat hij rondliep met aanvechtingen om zelfmoord te plegen; 't was als een onbekende diepe zwartheid, waarvoor zij rillende de oogen sloot; en zij deed dan maar weer haar best, alle hindernissen uit den weg te ruimen en wat vriendelijks in huis te brengen, om Alphonse en Etienne, en ook om zichzelve... Zij was zoo moe, zoo hopeloos moe den laatsten tijd, van al dat verdriet en al die onrust, die haar nooit respijt lieten. Tè vaak voelde zij de oude wilskracht verslappen en een lafheid haar paaien om in godsnaam de dingen te laten loopen zooals zij loopen wouen...

Over de huur werd niet meer gesproken.

Maar den vorigen avond was Alphonse onverwachts met zijn hoed op, zijn stok in de hand en zijn winterjas over den arm, de kamer ingekomen; hij zag zeer rood; - hij moest even naar den kapper, zei hij, en, à propos, zij zou honderd francs van haar huishoudgeld bij moeten passen morgen... hier waren de overige vijf-en-zeventig... een bankje en vijf vijffrankstukken lei hij achteloos op den hoek van 't tafeltje bij de deur...

- Honderd franken bijpassen! honderd franken!... Zij bezat er acht-en-veertig voor heel de halve maand, die ze nog voor den boeg hadden! Honderd franken...!

Zij had niets gezegd, niets gevraagd. Zij wist hoe zielig Alphonse knoeien kon, als hij tekorten moest verklaren.

Den ganschen nacht had zij geen twee uur geslapen. In één zenuwspanning maakte zij plan na plan, ze alle weer verwerpend. O! de angst voor de vernederingen, die dat volk uit de loge haar zou aandoen, hun plagerijen, de kwelling van hun leedvermaakte blikken en hun vriendelijke onbe-

schaamdheid... Zij had met haar handen voor haar gloeiend gezicht gelegen, als om zich, daar in bed al, te bergen voor hun vervolging...

Maar 's morgens, in den nooddwang te handelen, herwon ze zich. Het eenige wat overbleef was, telegraphisch het geld te laten komen van Alphonse's broer in Orléans... Dadelijk in de vroegte was ze er op uitgegaan, om bij het openen van het postkantoortje haar dépêche te verzenden.

- Goed maar dat hij in Orléans woonde, dacht zij onder het neerschrijven van haar korte bede... mondeling vragen, dat had zij niet gekund. Vooral in de overdreven beminnelijkheid van Lourty's schoonzuster, een zeer mondaine vrouw, voelde zij dikwijls een hooghartig medelijden, dat haar onverdragelijk was; o, dat lief-meewarig toontje van Andrée, dat meer nerveuze ergernis borg over het 'bête' van dat menschen 't zóó weinig ver wisten te brengen in de wereld, meer geraaktheid ook, dat die menschen zóó nabije familie waren van haar man, dan begaanheid met Alphonse's ziekte, waarin zij niet geloofde... Het beschermende weer van dat geparfumeerde briefje, dat, nu pas geleden, met Kerstmis, die kostbare mand vergezelde...

Een oogenblik, in weerzin, had ze nog geaarzeld... maar nee, het moest, zij moest telegrapheeren; Henri wàs niet zoo; ze telegrapheerde immers naar z'n kantoor... en zij wist ook geen anderen uitweg...

In den killen, valen vroegmorgen liep zij huiverende van zenuwachtigheid het mist-vage Observatoire-plein over; zij haastte haar loome voeten voort om toch geen minuut te verliezen: vóór twaalven moest zij het geld hebben... Maar plotseling, als aan den overkant van den Boulevard Montparnasse iemand het kleine zwarte postkantoortje binnenging, schrok zij terug. Zij zag zich daar, in het nog leêge lokaaltje, wachtende voor het loket, na haar papier te hebben overgereikt; de juffrouw achter het rastergaas, tellend de woorden, zou haar noodkreet lezen om dadelijk honderd franken... die zou haar aankijken, nieuwsgierig, beklagend... het zou de lange blonde zijn, de kieskeurige vingers vol ringen, of het bitse juffertje met het lorgnet, of het eigengerechtigd meisje met de haren in een netje... als naakt in haar ellende zou zij

daar staan voor die vreemde en toch half bekende vrouwen.

De weifelende voeten hadden haar nog tot midden op den boulevard gebracht; dan keerde zij eensklaps om, joeg weer terug naar huis... Nee, niet dáár, dat was haar onmogelijk... naar een onbekender ‘bureau de poste’... het duister kantoortje van de Rue de Vaugirard, daar zou ze gaan... Maar zij was nog niet aan de Rue Barral, of ze had al spijt over die zwakheid... Als ze maar even doorgezet had, was 't nu al gebeurd... Het andere bureau was zeker tien minuten ver; de Luxembourg zou nog niet open zijn... Een kwartier wel had ze verloren!

Ze voelde haar schouders schriel samentrekken van koude en verlatenheid en angstige jacht. Een leêge verschrikking zat haar in het hoofd.... o, het langs-moeten, zoo meteen, van het loge-raam... zij zou er voorbijschieten als een dievegge... en de Carpentiers die dat zien konden...

Toen ze aan hun huis terugkwam en terzijde de gang in, voor de dichte logedeur, het rood-satinetten gordijntje schemerde, van als de Carpentiers zich aan 't kleeden waren, schoof ze snel naar binnen, aarzelde even aan de trap... Op de eerste verdieping hoorde zij een deur openen, een mannen- en een vrouwenstem losgalmen... Zij liep gauw een eindweegs naar boven... ‘Jeanne!’ riep zij.

Het was Jeanne geweest, die bij dokter Valency uitkwam en de trap op wou naar háár toe. Met 'r trouwe bruine oogen, verschrikt en blij tegelijk, zag die om... er bewoog een verwarde veelheid van dingen in haar blik: verrassing over de onverwachte ontmoeting en beduchtheid voor het waarom daarvan, verschietende angstvragen van: Monsieur ziek? Etienne ziek? iets naars met Madame? - en door dat alles heen een warmte van toewijding en een kracht van verdedigings-reeën eerbied, die het vrouwtje als een lafenis en een sterking om haar berooide hart voelde gaan. En in een plotselinge rust en een overgegevenheid aan die trouw, stak zij Jeanne het papier toe:

- ‘Vite, vite, Jeanne,’ zei ze, ‘une dépêche...’

Jeanne rende de trappen af, de straat op. Zij was heftig geschrokken; haar bloed bonsde. ‘Een telegram,’ dacht zij, ‘wat zou er voor onheil wezen?’ Ze was de Rue Barral al uit, voor zij het papier nog had ingekeken. Onder de boomen

van het square'tje stond zij stil, trachtte met een spitsing van al haar vermogens het geschrevene te ontcijferen... in groote duidelijke letters was het neergezet: ‘Orléans’ spelde zij; - het getal 100 zag zij staan met het francs-teeken. Even begreep zij niet... ‘Och God!’ wist ze dan plotseling, en een vloed van smartelijk medelijden overstelpte haar: - zij kan haar huur niet betalen!

Zij snelde naar de post, spoedde zich weer naar huis.

Toen zij boven kwam, zat madame Lourty, met haar hoed nog op, aan tafel.

- ‘Moed houden, Madame, moed houden,’ zei Jeanne monter, ‘voor twaalven is het er zeker.’

Madame Lourty lachte haar met een weemoedig knikje toe; zij was niet boos, dat Jeanne het telegram gelezen had, zij schaamde zich niet voor Jeanne over haar hulpbehoevenden staat; - 't was haar een diepe opluchting, dat de andere deze bekommernissen nu met haar deelde.

De twee vrouwen, als in heimelijk overleg, togen dan beide met een koortsigen ijver aan allerlei werk, om door die drukte den zwaren tijd van het wachten te korten.

Madame Lourty hield haar mantel aan, legde naast hoed en handschoenen haar identiteits-papieren klaar, om dadelijk bij de aankondiging het geld te kunnen gaan halen.

't Was Jeanne nog nooit zoo moeilijk gevallen als deze maal, om met den klokkeslag van negen het appartement van Madame Lourty te verlaten; het vrouwtje zelf voelde als een troost haar ontzinken, al hadden zij ook geen woord meer over de zaak gewisseld.

- ‘'t Is pas negen uur,’ zei Jeanne alleen met beteekenis, toen zij heen ging.

Etienne was al met zijn gewone morgen-onstuimigheid naar school gegaan. Tegen half tien kwam Lourty te voorschijn; aan een klein tafeltje in den salon, bij den zacht brandenden vulkachel, - dat wou hij zoo, hij kon 's morgens geen geloop en huishoudelijke bereddering aan zijn hoofd verdragen - ontbeet hij.

Madame Lourty hoorde hem daar binnen steunen en stildruk in zich-zelf praten. Bij den opgewonden toestand waarin zij al verkeerde, ging als een bijna ondragelijke kwelling dat

sombere, donkere gefluister van achter de dichte deur haar door de pijn-zware hersenen.

Als hij eindelijk met zijn trieste, verloopen gezicht, rooder nog dan vroeger, maar strakker en magerder, als uitgemoord door heete gedachten, in het entree'tje stond, zijn jas aantrekkend om naar zijn bureau te gaan, zei ze: - 'neem je déjeuner maar bij Brocart, Alphonse; ik moet misschien uit...' Zij gaf hem er 1.50 fr. voor. Hij moest liever niet thuis zijn, als er moeilijkheden kwamen. Over het geld van de huur had hij niets meer gezegd.

Een oogenblik, in de grijze mist van al haar oogenblikkelijke benauwenissen, gaapte weer de peillooze zwarte verschrikking van die toekomst waar ze maar nooit aan dacht...

En toen, alleen in de stille kamers, begon dat helle, angstgespannen wachten, waarrond een onzeker gedachte-ijlen doomde en vervluchtigde op den tragen gang van lange minuten aan minuten, die uitdijden tot uren.

Soms, in een momenteel vergeten, dwaalde haar denken weg naar vastere beelden; naar vroeger, de eerste maanden van haar huwelijk, verbijsterend gelukkig wel, maar toch schril, bijna bang... de zachte tijd van verwachting, toen ze zwanger was geworden... maar al gauw de schrijnende teleurstelling van haar miskramen... het folterende wantrouwen den tweeden keer... het ontdekken eindelijk van wat Alphonse deed... de geboorte later van Etienne in een al zoo lang ontluisterd leven...

Weer tot de werkelijkheid terugkeerend, zag zij dat het nauwelijks enkele minuten later was dan daareven... onbewegelijk wees de wijzer, naderde, wàs op de volgende streep, er even bezijden, er over...

In een lauwe moeheids-ontspanning dacht ze een oogenblik ook wel lichter... och, misschien hield Alphonse het zoo nog wel vol, in deze stadsbetrekking die zoo weinig van zijn krachten vorderde en waarin men zoo gemakkelijk was met de uren, op dokters-attest... hij kon veel rust nemen...

Kwart voor elf... haar telegram moest er láng wezen... als Henri nu maar dadelijk terug telegrapheerde... ze had er niet in gezet waarvóór... Honderd franken méér schuld...! Hoe zou 't het volgend kwartaal?... en als dan de huur nog was opgeslagen... wanneer het eens niet bij dreigen bleef...

en dat zou het zeker niet, als ze ditmaal de huur al niet betalen kon .. o! kwàm het geld nu maar... misschien dat Alphonse...

Even over elven werd er op de voor-deur geklopt; het antwoord...: - Monsieur Henri Lourty was op reis, het telegram werd hem nagezonden.

Met bevende hand had zij het reçu geteekend en den besteller zijn twee sous gegeven... Vóór zij nog gelezen had, wist zij dat haar hoop ijdel was geweest. Binnen overviel haar een vlaag van vertwijfeling: alles, àlles in het leven was altijd tegen haar gekeerd... wáárom dit nu weer... wáárom toch?... waar zou het nog met hen heen moeten?

En weer verliepen de eindelooze minuten na minuten van nog hopen op het tweede bericht en wel weten, dat het vergeefsch was... toen het half twaalf werd, begreep zij dat het geld er niet meer zijn zou; het was nu beslist: ze zou de vernedering moeten verdragen van de Carpentiers aan haar deur te hebben met de quitantie, die zij zou weigeren te betalen.

En in haar dof-moe hoofd ging dan het tobben aan om de uitvlucht te vinden, die straks haar weigering verklaren kon...

Tien minuten voor twaalf werd er gebeld... Misschien! dacht ze met een plotselinge opwakkering nog... 't Was Jeanne.

Zij kwam maar even om den hoek van de deur binnen, bleef staan met de klink achter zich in de hand. - Ze kwam vragen, zei ze verlegen maar beslist, of Madame geholpen was...

Met een zielig gezichtje knikte het vrouwtje van nee.

- ‘Moed houden, Madame, moed houden,’ zei Jeanne heesch en tegelijk was ze alweer weg.

Etienne kwam uit school. Hij was lastig omdat hij merkte, dat zijn vader niet thuis werd verwacht, dreinde om samen in 't salon te mogen eten aan het tafeltje, dat daar van 't ontbijt nog gedekt stond; hij was ook kribbig, omdat hij in de keuken geneusd had, waar zijn moeder enkel een oude ragoût aan 't opwarmen was. Zeurig hing hij de deur van de eetkamer open te trekken en telkens, met een slag, weer toe te duwen.

- ‘Etienne! kind, wees nou 's lief vandaag,’ smeekte het vrouwtje.

...Een groot half uur nadat Carpentier met zijn quitantie

aan de deur was geweest, kwam Jeanne weer boven. Zij zag zeer bleek en hijgde van 't trappenklimmen; wijd spalkten haar neusgaten boven haar lacherigen mond, en haar schuinstaande oogen waren diep en zwart van vreugde. Op haar teenen, met veerende stappen, kwam zij in een golf van buitenlucht de eetkamer binnen:

'Voilà!' zei ze, hijgend nog, met een zucht; dof rinkelde een zware handvol zilvergeld op de gedekte tafel neer; 't waren de honderd franken; zij lachte, zij kleurde...

Twintig franken had ze bij Dutoit geleend en dertig bij Valency; zelf had ze er ook dertig gehad en er nog tien en tien in hun buurt losgekregen, bij haar melkvrouw en bij haar kruidenier. - 'Comment... vous... Madame Bonneau?' had dokter Valency verwonderd gevraagd; Madame Dutoit weigerde eerst, en haar leveranciers, onderdoor hun plotseling koelere vriendelijkheid, hadden haar wantrouwend aangekeken... 't Was Jeanne àl om 't even geweest en ze had gelogen of 't haar dagelijksche werk was, popelend maar dat men 't géven zou... gauw, ze had geen tijd te verliezen. En goddank, goddank, daar lag het nu op tafel!

- 'Nee Jeanne, nee Jeanne...' stamelde Madame Lourty. Zij begon zenuwachtig te snikken; dan, door haar tranen heen, lachte zij flauw naar Jeanne toe; verwezen, ontdaan, overstelpt van dankbaarheid, zag ze haar een oogenblik in de beschaamde blije blikken.

Maar Jeanne, zenuwachtig ook, taste nu het uitgespreide zilver in twee rollen:

- 'Madame moet gauw gaan,' drong ze, 'gauw... ze moeten niet boven komen met de quitantie... En Madame moet niet schreien... Ze moeten niets merken... gauw...'

Het vrouwtje vroeg niet meer, hoe Jeanne aan dit geld kwam, of ze 't wel missen kon... als een kind liet zij zich gezeggen, ging uit het nachttafellaadje de 75 francs halen. Zij wiesch haar gezicht, bette haar oogen, poeierde zich even. Twee helderheden waren er maar in haar hoofd: ze moest zich groot houden voor de menschen beneden... en Jeanne mocht nooit weten, dat Carpentier er al met zijn quitantie was geweest.

Zoo ging ze, als in een droom.

Naast den zwaren leunstoel die, uit den raamhoek gehaald,

met den rug naar de deur midden in de loge blokte, stond gedienstig Carpentier toe te kijken over het tafelblad, waarop de bolle roode handen van den man achter den leunstoelrug de stapels zilver- en goudgeld schikten.

Toen Madame Lourty de deurklink deed klikken, had Carpentier een verschrikte hoofdwending en de ander, met zijn breed, goedig dogge-gezicht, kwam naief-nieuwsgierig bijna, om den rand van den stoelrug heengegluurd...

Het vrouwtje zag, dat zij over haar aan 't praten waren. Dat joeg haar al dadelijk het bloed naar de wangen. Maar zij zette zich schrap.

- 'Ik heb u laten wachten... het spijt me,' zei ze, en telde wat gejaagd het geld uit op tafel... het duurde lang, want ze had haast enkel zilver... O! ze moesten het wel voelen, dat het geleend geld was, dacht ze, aan die rijen van muntstukken, vijffranken, tweefranken, franken, 't zag er bijeengescharreld uit... als zij op het eind het bedrag dan nog met een paar halve frankjes moest volmaken had ze van schaamte wel onder den grond willen zinken. Carpentier verborg zijn teleurstelling onder een lachtrekking van spot, waarbij zijn zieke oog een nog kwaadwilliger uitdrukking kreeg dan in zijn bedoeling lag.

- 'En de gezondheid van Monsieur Lourty gaat nog niet best, hè?' vroeg de huisbaas met een joviale indringerigheid, die het vrouwtje bizonder kwetste. Hij troonde gezapig in den trijpen leunstoel en zijn argwanend-onderzoekende oogen waren vol van al het onaangename, dat Carpentier hem pas weer uitgemeten had.

- 'Mijn man maakt het héél goed,' zei Madame Lourty. Zij wou het losjes en als iets dat geen beteekenis had zeggen, maar haar stem haalde onnatuurlijk hoog uit met een scherpen overslag in enkele woorden... 't klonk leugenachtig... zij hoorde het zelf, kreeg opnieuw een kleur.

- 'Monsieur Reuilly is een kennis van Dr. Besnard,' kwam Carpentier, gedienstig ophelderend, bijgepraat...

Het vrouwtje bedwong een zenuwrilling: daar was het weer, die onontkomelijke omsingeling van vijandschap, die haar van alle zijden bestookte...

Zij werd plotseling star-schuw... zij kón niet meer spreken tegen die twee, over zichzelf en over Alphonse.

- ‘La quittance s'il vous plaît,’ zei ze, veel te onvriendelijk.

Carpentier nam uit het houten knijpertje, waarin hij altijd de tien quitanties bijeenhield, het laatste losse blaadje, reikte met een afkeurend gezicht het haar over. Zij maakte een schielijk buiginkje, ging dan bruusk heen.

Reuilly zag den concierge aan.

- ‘Een moeilijke vrouw,’ zei die, ‘prikkelbaar, dadelijk op haar teentjes getrapt... Laatst braadde zij côteletten met een open voordeur, de walm dreef bij den sénateur naar binnen... U hadt moeten hooren, hoe ze mijn vrouw ontving, toen die een aanmerking dorst maken...’

Reuilly trok een paar maal de verwarde plukjes van zijn stoppelige grijze brauwen hoog op boven de kleine, troebelbruine viveursoogen.

- ‘Zoo,’ deed hij nadenkend. ‘En de man, zei u, begint het de menschen in huis nu ook lastig te maken?... Zoo... Ja... Besnard dacht niet, dat hij 't op het Hôtel de Ville lang schipperen zou... enfin, wij zullen nog een termijn aanzien... Wat hadt u er ook weer op gevonden?...

- ‘De huurverhooging,’ zei Carpentier gretig, ‘...Wij hebben het al voorbereid... En de pastoorshoedenzaak, hebt u daar nog over gedacht...? mijn vrouw heeft ze gisteren geteld... veertien zwartrokken op één middag naar boven!’

- ‘Ja...’ ontweek Reuilly, ‘'s kijken... zoolang 't er geen veertig worden... niet àl te veel ijver, monsieur Carpentier, niet àl te veel ijver...! dat zouden dan al twee appartementen op de vierde zijn... die verzegelarij zal wel niet lang meer duren... de man beneden gaat naar Afrika... die vrouw zal ook wel vertrekken... drie appartementen... piano... piano... pianissimo...’

Juist kwam Aristide langs de logedeur. Reuilly zag hem.

- ‘Trouwens, als ik ingreep,’ vervolgde hij, ‘dan zou het eerder...’ - hij wees met zijn hoofd naar de gang, waar zij Aristide de trap op hoorden gaan - ‘artistjes met van die juffies, die hooren hier toch eigenlijk niet thuis... 't Mag een charmante jongen zijn...’

Carpentier maakte een breed-gewichtige lippen-mimiek onder zijn wijduitstreuvelend snorretje:

- ‘Een artistje, dat toekomst heeft! Wacht maar, hij krijgt nu al bestellingen uit de groote wereld...’

- ‘Tiens-tiens’ kwam goedkeurend Reuilly, die op zijn manier zich wel voor de kunst interesseerde.

Carpentier wou nog iets zeggen, maar Aristide, die halfweg de trap was omgekeerd, verscheen weer aan de logedeur; hij kwam binnen.

- ‘Bonjour messieurs!’ groette hij hupsch.

- ‘Monsieur Reuilly... de propriétaire..’ zei Carpentier met een eerbiedig en ingenomen voorstel-gebaar, alsof dit voor den ander een heugelijke ontmoeting moest zijn; zijn stem had dat mengsel van gewichtigheid en gevleide gemeenzaamheid, dat de vertrouwelingen van groote personnages hebben in bijzijn van derden.

- ‘Dat dacht ik al,’ zei Aristide, terwijl vaderlijk-vergenoegd Reuilly hem zat aan te kijken, - ‘daarom kwam ik juist even informeeren... voor 't geval ik eens verhuizen ga... wanneer moet ik dan waarschuwen?’

- ‘Acht April verhuizen, vóór acht Maart waarschuwen,’ zei Carpentier, zakelijker dan hij anders gedaan zou hebben, nu de eigenaar erbij was.

Aristide maakte z'n kleine hoofdbuiginkjes als om te zeggen, dat hem dat schikte.

- Monsieur Baroche wou hen dus verlaten? vroeg Reuilly, en met een knipoogje tegen den concierge: ‘ik wed dat onze “grand artiste” er minstens met een gravin van doorgaat!’

Aristide lachte; hij streek over zijn kinbaardje; zijn violetgrijze oogen keken strak en klaar het leven in.

- Hij dacht er over, zei hij dan beminnelijk-eenvoudig, om eens een heusch atelier te zoeken... een bescheiden ateliertje in de Rue Vaugirard bijvoorbeeld... een artist moest allereerst voor zijn rust en zijn omgeving zorgen.

Reuilly knikte, of hij 't wel begreep. Met een beschermend lachje zei hij, dat de Rue Vaugirard een goed voorteeken was; heel wat grootheden waren daar begonnen...

- ‘Later komt u wel eens een schilderij van me koopen, als ik naast Gerôme woon in de Rue Notre-Dame-des-Champs!’ gekscheerde Aristide.

- ‘Nee!’ lachte Reuilly, ‘dáár wacht ik mee tot je een hôtel hebt in de Avenue du Bois!’

Aristide maakte een sierlijk klein gebaar van schertsende instemming, en met den hupschen groet van zijn grijs kastoren flambardje ging hij de loge weer uit.

II.

Dien avond, na het souper, zooals dat hun gewoonte was, ging Madame Dutoit uit haar kasboek in het magasin de huur-quitantie halen en reikte die over aan Herz. Terwijl zij dan de servetten oprolde, die in de buffetlade schoof en in afwachting weer aan de wit-leêge tafel kwam zitten - het tafellaken lieten ze altijd liggen voor het ontbijt van den volgenden morgen - had Herz, met zijn altijd wat langzame en secure manieren van doen, zich naar het bureau omgedraaid, het dubbelgevouwen papier naast zich gelegd en een loketje opengesloten.

Hij nam daaruit een bankbillet van honderd franken, zijn aandeel, gaf dat op zijn beurt aan Madame Dutoit. Vervolgens, of hij nu eerst recht op die quitantie had gekregen, streek hij ze open, en half-omgewend naar het licht, las hij nauwkeurig elk woord, dat er op het gedrukte formuliertje ingevuld stond, keek even kippig-scherp toe boven de naamteekening en den datum; dan, zijn breed-rond jodenrugje - het eenige wat er teekenend Joodsch aan hem was - over het schrijftafelblad gebogen, zocht hij uit een ander loketje de gele envelop, waarin hij al de huurbewijzen van sinds hun samenwonen bewaarde. Buiten-op schreef hij, met zijn kriebelig-fijn schrift, onder het derde, halfvolle kolommetje, den nieuwen datum: 15 Janvier 1904. Hij zag het papiertje nog eens vluchtig over, haalde het pakje quitantie's uit, vouwde de nieuw-bijgekomene er rond, en terwijl hij het dubbelgeslagen dikke bundeltje blaadjes met een koopmansduim-beweging even langs den rand openritselen deed - een stil-vergenoegd constateeren van hoeveel er reeds waren! - zei hij: ‘de drie-en-veertigste!’

Madame Dutoit wist dat dit komen zou; zij kende het van zoovele vorige malen; er was dan altijd in de stem van Herz iets zoo bizonder aandoenlijks van dankbaarheid en

verheugenis, dat het haarzelve warm en week werd om het hart; het leek haar het mooiste oogenblik van heel de drie maanden door.

Maar ditmaal was er in den toon van Herz iets nog veel innigers geweest en iets angstvalligs tegelijk. Dadelijk erop had hij haar aangezien, zacht en vol gedachten, en als met allerlei onuitgesprokens, dat hem naar de lippen drong en dat hij niet zeggen dorst...

- 'Wat is er, Charles?' vroeg madame Dutoit, onrustig en wonderlijk ontroerd; zij leunde op de tafel en stak, over het witte kleed heen, haar stevige hand naar de zijne uit.

Herz streelde even die hand, dan, alsof die hartelijkheid van haar hem het spreken eerst mogelijk maakte, vroeg hij, uit verlegenheid weer half naar zijn bureau heengekeerd:

- 'Weet je waarom ik in het najaar toch nog zelf naar Duitschland ben gegaan, Germaine?'

Met een schrillen schouder-ophaal knikte madame Dutoit van nee.

Hij, zonder af te wachten of zij antwoorden zou en zonder overgang, ging haastig door:

- 'Ik maak me al zoo lang bezorgd over je zaak... de hoedenzaak... de tijden veranderen zoo... ik geloof dat het noodig wordt om raad te schaffen, eer het te laat is...'

Madame Dutoit's blozende kop kleurde plotseling hevig rood, en tegelijkertijd kwam er een uitdrukking van kinderlijkverschrikte hulpeloosheid in haar oogen geschoten, die bijna roerend was in dàt gezicht.

En Herz, tegen die onthutstheid in, sprak zich nu vrijer en zelfbewuster uit:

- Was zij zelf dan nooit bang geweest? Zij maakte zich altijd zoo warm over de politiek met madame Bertin... maar die politiek was er niet alleen om over te redetwisten; die had ook gevolgen... Ieder jaar zou het aantal van haar koopers verminderen; aan hoeveel congregatie's was de autorisatie nu al niet geweigerd, hoeveel kapellen waren er niet gesloten, hoeveel broederscholen werden er niet gelaïciseerd ...wel quasi, natuurlijk, maar op het uiterlijk kwam het voor háár juist aan!... En wàt hem zoo ongerust maakte: hij voorzag, dat die congregatie-strijd nog uitloopen zou op de scheiding van Kerk en Staat... die heeren zwartrokken

konden nu nog al wat spendeeren... maar dan, zonder staatsinkomen, werd armoê troef! Wat befjes en gordelkoorden aan de monniken minder, dat was nog zoo erg niet, maar een achteruitgaande verkoop van haar voornaamste artikel, een vervallen misschien tot een debiet van enkel de goedkoopste soorten... dat werd de dood van den pastoorshoeden-handel...

De felle bruine oogen van Madame Dutoit keken in een gesperdheid van verbazing en schrik:

- 'Ja', zei ze... 'daar heb ik nooit zoo aan gedacht... die paar monniken, dat deed er zooveel niet toe... maar wat je nu zegt van de curé's...'

Hij zag haar aan met, in zijn stille verstandigheid, een mengsel van medelijden en deemoed...

- 'Ik hoù zoo van je zaak, Germaine,' zei hij eensklaps uit het volle van zijn hart, 'ik heb er altijd zoo van gehouden... 't was de zaak van je ouders, en jij dreef die al alleen, toen ik je voor 't eerst zag... en hoe kranig niet...! jij die... en al deze jaren ook... ik had altijd zoo'n bewondering voor je... en weet je wat ik toch wel vaak dacht: O! als 'r zaak maar eens wat minder goed ging; als ze mij maar eens wat meer noodig had!'

Er kwam een vlekkerig lichtrood over zijn vale wangen, en zijn oogen ontweken beschroomd de andere, die plotseling diep en vol naar hem heenglansden.

- 'Ik heb altijd verdriet gehad over die apartheid van een deel van ons leven,' zei zachter nog Herz, 'ik heb er nooit iets over willen zeggen, Germaine, want jij stondt er zooveel beter bij dan ik... ik was toch altijd maar een makelaartje, die net zijn brood verdiende; jij hadt een zaak, waar een kapitaaltje in stak. - Maar nu komt er een ander licht over alles... Ik mag niet langer zwijgen; ik moet je waarschuwen... en ik mag nu misschien wat voor je zorgen...'

- 'Die Combes is maar een patente kerel!' zei hij dan plotseling - een grapje om zijn ontroering te verbergen, maar hij zei het met zulk een schichtigheid van opwinding en timiditeit, dat het heelemaal geen grapje meer was.

Madame Dutoit moest er ook niet om lachen; zij was nog aangedaner en verwarder dan Herz.

- ‘Eindelijk...’ zei ze, ‘eindelijk! daar heb ik nu zeker acht jaar op gewacht.’

- ‘Née... Germaine!’ kwam Herz, kinderlijk blij en ongeloovig tegelijk. Dan zag hij, wat kalmer zelf, eerst klaar haar gezicht; zóó gelukkig was dat, dat hij niet langer twijfelde. Zij stond eensklaps op, liep stootend tegen een stoel om de tafel heen, en kuste hem met een zoo innige heftigheid als zij het nog zelden had gedaan; ze deed hem pijn boven tegen zijn tandvleesch en hun monden vonden elkander niet en deze onvolkomenheid was stuursch en heerlijk als de onbeholpenheden eener eerste liefde.

- ‘O!’ zei Madame Dutoit, ‘of jij met die politiek gelijk hebt of niet, dat kan mij niet schelen, maar met de hoedenzaak kun je doen wat je wilt!’

Toen beraadslaagden zij. Germaine haalde haar boeken en zij bestudeerden en vergeleken. Er was in het laatste jaar alleen een sterke afname in den verkoop der kemelsharen hoeden van de Frères des Ecoles chrétiennes; een rijzing echter in het aantal verkochte cordelières en in sommige maanden een bedrag aan pastoors-steken als de overeenkomstige maanden van vorige jaren niet vertoonden...; over het algemeen was de stand van zaken nog zeer bevredigend...

Een oogenblik aarzelde Herz... Dan, met zijn diep-in rustige overtuiging, zei hij: ‘Nee, Combes laat het er niet bij; in dat conflict met het Vaticaan zie ik bij hem al even weinig goeden wil als bij den paus... hij stuurt het aan op een definitieve breuk... en dan, Germaine, is na twee jaar je handel verloopen... nou kun je 'm nog voordeelig overdoen...’

- ‘Goed! goed!’ zei Madame Dutoit, met een lichtzinnig gebaar door de lucht van haar breede, roodige hand; er was een even groote losheid van alles in haar hart, maar een nog grooter geluk, dan den dag toen zij ertoe besloot met Herz te gaan samen wonen.

- ‘Toch zul je nog spijt hebben óók, als 't zoover is, Germaine,’ zei Herz, ernstig en als bevreesd voor die blinde overgegevenheid, ‘je bent meer aan je pastoorshoeden en aan je patertjes gehecht, dan je nu zelf denkt...’

En dat voelde ze toen ook wel even: haar pastoortjes en haar abbé's, daar was ze om zoo te zeggen mee opgegroeid...

altijd schermutselde zij met ze, en toch konden ze eigenlijk zoo goed overweg samen... ja, die zou ze missen... Maar dan was ze ook weer te gelukkig; in een gedachte-flits herleefde zij de vreeselijke dagen vol kwellingen en zwartheid, als Herz naar Lotharingen was.. nu nooit meer die angsten; nu die wonderlijke zekerheid voor haar leven lang... er ging plotseling een scheut van begrip door haar hoofd... al wat in Herz haar duister was geweest, lag op eenmaal zoo eenvoudig en helder voor haar uit... 't was haar, of ze stil een deur had opengedaan en iets heel innigs zag, iets, dat in een nooit gedroomde liefheid zich onbespied waant... Wat was dáárbij vergeleken al het andere?

En in een nog vager uitzinnigheid vroeg ze:

- 'Wat wil je beginnen? Samen een andere hoedenzaak?'

- 'Weer een hoedenzaak...?' aarzelde Herz bedachtelijk...

Dan kwam hij pardoes met zijn al sinds weken kant-en-klare plan voor den dag.

- In Saargemünd, dat wist ze wel, die eene neef van hem, die onderdirecteur was van de groote porcelein-fabriek - hij was voor een gedeelte eigenaar ook -, dìe wou hem in een soort van model-zaak zetten... eerste stand, groote-Boulevards-buurt, flink magazijn, met alle nieuwe creatie's der fabriek...

Uit een afzonderlijk laadje van zijn lessenaar haalde Herz een lijvig pakje met tabelletjes en prijscouranten en nog een ander pakje van ampele correspondentie...

- Dáárom was hij nu dit najaar nog zelf naar Duitschland gegaan... om van dat alles poolshoogte te nemen, alles te bespreken en voor te bereiden... daarna had hij gezocht naar iemand, die zijn wijn-commissiehandel overnemen wou... dat waren die verschillende menheeren geweest, die klanten, die nu zelf begonnen te komen, over wie zij zich zoo verwonderde den laatsten tijd... het had heel wat moeite gekost een behoorlijke som te bedingen... hij moest nu dezer dagen beslissen...

- Máár, zei Madame Dutoit vol angstige bedenkingen en niet meer bij zijn verhaal, - dat Sarreguemines-goed heeft iedere aardewerk-winkel hier... onze keukenborden... jouw waschstel... al dat gewone kamaliband...

Herz, zeker van zijn zaak, knikte van nee. - 'Wel dat

ordinaire,' zei hij, 'maar niet de werkelijke "fayence" van Sarreguemines... daar zijn ze hier, zoo de gewone menschen, te conventioneel voor... een koffiekan, die er anders zou uitzien dan die glimmend-bruine "filtre" van ons, dat is niet "le goût du quartier"... een café-au-lait-kop moet bepaald die-en-die vorm hebben... en een soepterrien die niet rond zou wezen en minstens voor twaalf menschen, zou geen soepterrien zijn... maar die fabriek, de afdeeling porcelein, is met z'n tijd meegegaan... die maakt nu modern aardewerk... prachtige serviezen met dessins van artiesten... o! niet zooals dat oude dessert-serviesje, dat daar op 't buffet staat... heel anders... "nouvel art"... prachtig goed... zoowat als in die nieuwe Sèvres-winkel op den Boulevard des Capucines... maar dan veel billijker... een waschstel bijv. met allemaal ròze-gele perziken en relief... zoo natuurlijk gemaakt... je zou ze er zóó afhalen... prachtig!'

En met even een tikje van Joodsche ophemelarij, maar dan heel stilletjes en vertrouwelijk en zwaar-op-de-hand, beschreef hij haar kleur en teekening... Hij liet haar plaatjes zien van jardinières en paraplu-standaards en vazen... hij kon een collectie krijgen, die elk Parijsch magazijn in de schaduw stelde, en - fluisterde hij geheimzinnig als om niet gehoord te worden door al de anderen, die er niet waren - 'een percentage, als niemand krijgt,... omdat ik een bloedverwant ben...!'

Hij zag haar even verwachtingsvol en nadenkend aan; zij hem warm en stil en dankbaar.

- 'Nee, we zouden tegen elken winkel kunnen concurreeren,' kwam hij, bescheiden maar beslist, na een oogenblik, en zocht weer iets in zijn papieren.

Madame Dutoit was volstrekt niet overtuigd van wat Herz zei omtrent het onzekere van haar tegenwoordig bedrijf... ze had ook wel een vaag vermoeden, dat het verkoopen van aardewerk, in een waarlijken winkel, aan allerlei slag van menschen, haar opzichzelf minder genoegen zou geven dan het aanprijzen van hoedjes aan haar abbé's... vernederender, én saaier... haar abbé'tjes waren altijd zoo beleefd... zoo verlegen dikwijls .. ze konden er zoo inloopen... Maar tòch was het prettiger, een groote zaak, beneden aan straat, in een mooien winkel op een mooien stand... en zij daar

meesteres... meesteres over het porcelein van Saargemünd... Saargemünd, dat niet tegen haar geweest was, maar zich aanbood tot haar dienst... Ze had een gevoel, of ze in Herz haar altijd dreigende obsessie, Saargemünd, overwonnen had.

- ‘Ja, ik kan het nu niet vinden...’ zei Herz weer, en dan, bedremmeld: ‘maar dat wou ik nog zeggen... ik schrijf zoo slecht... jij hebt zoo'n mooie hand... en dan behoeven wij dat niet aan vreemden over te laten... als jij de “caisse” op je wou nemen... 't zou ook wel minder vermoeiend voor je zijn, misschien, met je been.. ik zie al zoo'n mooi eiken bureau'tje met geslepen glas...’

- ‘Ik zet mijn Germaine in een glazen kastje!’ grapte hij verlegen.

- ‘Charles!... tope!’ zei madame Dutoit uitbundig, en hartelijk lachte zij, ‘maar het glazen kastje, dat mag je houden!’

Vijftiende hoofdstuk.

De tweede week van Januari was al ingegaan, vóór Legüenne dan eindelijk zeker wist, dat hij nu tegen het eind der maand naar zijn Sénégal kon vertrekken...

Aan het ministerie, in het Pavillon de Flore, ging hij zijn handgeld beuren: hij was nu Staats-geëmployeerde, meesterknecht-letterzetter aan het landsdrukkerijtije in de Afrikaansche kolonie! Monsieur Maretheux, zijn directeur in de Rue Cassette, die een zeer loffelijk getuigschrift van hem gegeven had - want Legüenne stond aangeschreven als een goed werkman, al was hij een enkel keertje wel wat boven zijn theewater geweest - verleende hem, op zijn verzoek, reeds met den daaraanvolgenden Zaterdag zijn eervol ontslag.

Dien eigen avond, met Robert en nog twee vrinden, was hij gaan fuiven dat de stukken eraf vlogen; tachtig franken hadden zij kapot geslagen, de eene fijne flesch na de andere er doorgespoeld, geklonken op zijn gezegende reis, op den

Sénégal, op de eeuwige vriendschap en de negermeisjes; ze hadden oesters gegeten en tot besluit waren zij op het Bal Bullier terecht gekomen. 's Zondagsavonds nam hij Gabrielle mee naar een schuin stuk in het Palais Royal en hij gaf haar honderd franken om haar schuld af te doen.

Toen werd hij plotseling bezadigd. Hij werkte aan de toebereidselen voor de reis. Het grootste deel van den dag, in hun tuintje, was hij aan het zagen en schaven en hameren dat het een lust was; hij had oude ijzeren banden opgekocht en platen blik en oude planken; hij had het kippenhok voor de helft afgebroken en de degelijke stukken bij zijn opkoop gelegd; daarvan timmerde hij nu zelf zijn bagagekisten, want, dat was weer zoo een gril van hem, hij moest kisten en kistjes hebben precies van deze afmeting, en precies van die, zooals hij er zich nergens zou kunnen aanschaffen.

Gabrielle, ondertusschen, naaide zijn uitzet. In de Samaritaine, in de afdeeling der koloniale uitrustingen, had zij van het ondergoed en van de witte jasjes en broeken de modellen gekocht; Legüenne, of hij wilde of niet, moest wel mee... samen, voor 't eerst na jaren, hadden zij langs de straten gewandeld; Legüenne vond 't van een onbetaalbare goedmoedigheid, bood haar met een galante buiging den arm en was zoo zot als een juin; Gabrielle zat er maar lacherig over in, dat hij àl te gekke dingen tegen de winkeljuffrouwen zeggen zou; 't was nog wel losgeloopen; alleen wou hij met alle geweld ook zijn hemd aanpassen, maar de juffrouw zei, dat 't voldoende was, als ze de maat nam over den rug... op 't eind had de heele afdeeling geproest bij zijn vraag naar een groene bril, om daar de krokodillen mee te verschrikken. - Gabrielle zocht toen hetzelfde dunne linnen voor de jasjes uit en hetzelfde ragfijne madapolam voor de hemden, en bij tweeën en drieën, naar hij er behoefte aan dacht te hebben, maakte zij nu de modellen na. Zijzelf ging niet mee naar den Sénégal. Zij bleef in den soussol wonen. Iedere maand zou zij zich aan het Ministerie van Koloniën kunnen aanmelden voor de honderd franken, die Legüenne op zijn bezoldiging voor haar moest laten staan.

Zij had het nog nooit zoo naar haar zin gehad als in dezen tijd; haar schuld bijna betaald, vast geld iedere maand in 't vooruitzicht, een man, die den heelen dag thuis en in zijn

humeur was en die dan voorgoed verdween! Met het oog op haar aanstaand onbestorven weduwschap, kocht zij zich een zwart fluweelen blouse, die zij voorloopig nog met een groote, violette of oranje tullen choux aan den hals opvroolijkte, wat haar bijzonder mooi stond. Tienmaal op een dag kwam zij bij Legüenne in den tuin kijken, bracht hem, met haar verliefderig oogengelonk, kopjes koffie en glaasjes likeur.

Het waren heldere, zonnige winterdagen. In het achterste tuintje, vlak onder de hooge klinkermuren, waar-nog-boven-uit de met den bladerval blootgekomen gevels, vuil-geel en grijs, van naburige huizen rezen, - daar, op dat braak stukje grond naast de vervallen kelderschuurtjes, waar het altijd kil bleef, lag nog een grauwig-wit eilandje van sneeuw, die begin December gevallen was. Maar overal verder, in de meer naar voren gelegen tuintjes en op het middenpad, zag de aarde zacht zwaar-zwart, als na een vochten winter met weinig vorst.

Aan de raster-schutting van het derde tuintje links, waar des zomers diep in de schaduw de groote fluweelige fruitschaal-bladen gloeiden, hing er in de wirwarrende stengels nog zoo een enkele te bengelen, ziek flets-groen, alsof die in het najaar het welken vergeten had en nu wel dacht het volgend seizoen te halen; ervoor, glimmend als in den zomer, doch opener onder het koudere licht, lag het vierkante vak van uitmattend eiloof met maar hier en daar een roesterige of donkerder plek, waar de winter wat af had doen sterven.

Rechts, vóór aan het stoepje, was Madame Dutoit's tuintje pinter en frisch door Jeanne's goede zorgen: groen de palmrandjes langs het aangeharkte krakelingpad, blinkend de zilverbol op den ijzervoet, tierig het hoekje met al opfrutselende bolgewas-blaadjes onder den appelboom. In het hoenderberceau, met de moer-paarse wingerdstengels nog over zijn duigendak, kleurden vroolijk de schoongeregende bloempotten en de glanzend-witte en ros-bruine veêren der kippen, die er rondpikten.

Maar de andere tuinvakjes waren één vaalheid van winterverdorring; op het wildernisje achter het berceau lagen in verwaaide opeentassing de rottende blâren saamgeveegd; het zomerhuis, waar Aristide en Célestin hadden gewerkt, stond open en kaal op zijn kaal zandpleintje; en het lapje grond van de Legüenne's was nog het meest onderkomen van al.

Het Grieksche kruis in het midden, afgesleten door de najaarsregens en door het onverschillige langsloopen, had zijn vorm verloren; wat er nog van restte, waren een paar ropperige hobbels van doodgegane zoden, en de planten uit de hoeken had Gabrielle binnengehaald.

Tusschen de houtramen der heining, gekronkeld door het rastergaas, stond als een uitgesleten zwarterige mat van krakende windestengels gespannen, en enkele dicht-ineengekloende strengen der overhangende doode ranken sidderden triestig en bungelden heen en weer zoodra er wat wind was. Het zeildoekdakje in den hoek, vergoord zijn rood en wit en half vergaan, hing onwaarschijnlijk uitgezakt onder de broze wichtloosheid dier wringende stengelkoorden en een afgescheurd flardje stof, met schichtige uitschietingen, flapperde daar telkens mal tusschen uit.

Maar als eenmaal de stralende winterzon door de hooge, ijle olmkruinen vol in den tuin stond, werd opeens alles toch wel pleizierig om aan te zien. Iederen dag verloor het sneeuwperk een randje van zijn omvang en als een lage tochtvlaag het zeildakje bol blies onder de dorre slingers, dan leek het een zeiltje met zijn touwwerk van een bootje op zee, en het flardje dat opslierde, wapperde als een wimpeltje mee op den wind.

Legüenne, 's morgens vroeg, als de tuin nog beslagen zag van nachtkilte, werkte er in zijn duffelsche jekkertje, en hij dacht met een zotten grijns in zijn kop aan het warme nikkerland, waar hij nou gauw wezen zou, de palmboomen en de woestijnen waar je de eiers kookte in het zand... Des middags, als hij 't warm kreeg van den ongewonen handarbeid, trok hij zijn jas uit, stond in zijn flanellen hemdsmouwen en vest, zijn hoed achterop het vér kale voorhoofd, en dacht weer aan zijn Sénégal... bijna moedernaakt kon je daar loopen van den morgen tot den avond en een winter hadt je er niet. Hij vond het een ongezouten mop, dat hij in zijn kop had gekregen om dáár heen te gaan... Van het litertje bij le Père Boubelinot en het litertje bij Barbotte en het litertje bij Reluquard had hij zoo dubbel en dwars genoeg! Hij verdufte hier, altijd in datzelfde Parijs; 't werd tijd, dat hij eens wat anders te beleven kreeg.

En fijntjes pinkend met zijn kippig grijze oogen boven het

mikken van den hamer op de spijkerkoppen, schurkte hij zijn rug van de pret, die hem in het lijf jeukte. Hij paste precies met zijn ellemaatje de planken en latjes af, sloeg alles secuur in elkaar, mat de blikplaten, knipte ze op grootte met de kleermakersschaar van Gabrielle, boorde er gaatjes in, nagelde ze vast, schroefde van buiten de ijzeren banden om het hout.

Hij deed het alles heel bedreven en zaakkundig, maar hij had toch iets in zijn bewegingen, in zijn gezicht vooral, waardoor hij bleef een ‘meneer’, die aan het timmeren was.

Het huis met al zijn misprijzend op hem neer loerende ramen, kon hem, nu hij toch wegging, minder schelen dan vroeger, toen hij alleen in den tuin kwam om de kippen te verzorgen; een enkele maal had hij nog wel een schuwen blik den hoogen gevel langs, maar meestal werkte hij afgewend van de vensters, - als er stonden te kijken, dan moesten ze maar op zijn toegedraaiden rug zien, dat hij lak had aan ze.

Hij had een groote platte kist gefabriekt voor zijn bovenkleêren en een kleine platte voor zijn ondergoed; nu werkte hij nog aan kleine vierkante... een was er voor de ‘bibliotheek’, die hij meê wou nemen, en in een andere ging hij allerlei zots pakken, om de negers en de verwilderde Franschen mee voor den gek te houden.

In den namiddag toog hij daarvoor op kleine inkoopen uit. Aan de groote boulevards kocht hij van marskramers-langs-de-café's een konijntje met mechaniek en ‘le dernier soupir de Thérèse’, een opblaasbare Madame Humbert met haar ròze billen op een heel klein potje, en die dan, in een lang gepiep verschrompelend, weemoedig overzij zonk. Op een avond, van een gemeen individu, ergens in een donkere buitenwijk, sloeg hij pakjes speelkaarten in, die, als je ze tegen het licht hield, dubbelzinnige plaatjes doorschijnen lieten.

Een andere maal bracht hij een dozijntje potsierlijke mombakkessen mee, en weer een andere maal sigaretten met vuurwerk en Bengaalsche lucifers. In een bevriende bazaar had hij een halven zoldervol laten versjouwen voor een paar zakken confetti en wat ‘rigolo's’, waar een maand vóór den Mardi Gras nog niemand naar vroeg. Aan een handwagen op den Boulevard de Sébastopol zocht hij bontkleurige émailbroches uit, vlinders en violen van vijf sous, voor de neger-

dames, die hij het hof dacht te maken; hij kocht ook een zak-spiegeltje, dat bij 't bëademen twee naakte engeltjes vertoonde, een fleschje vliegende geest en een kolossale doos poudre-de-riz.

's Avonds laat, heimelijk, ging hij zijn inkoopen in de kist sluiten, draaide zorgvuldig het hangslot weer dicht, want hij wou volstrekt niet, dat Gabrielle met haar beluste gezicht daarin spionneeren zou; en overdag, herhaaldelijk, onder zijn meten en passen en timmeren, kwamen hem van zijn grappen in den zin, malle voorstellingen, die hem in een onderdrukten giechellach deden schieten, zoodat soms Gabrielle buiten kwam om te vragen wat hij had; hij zag, bij een bos cactussen, een verlegen neger, dien hij zoetjes aan t paaien was en dien hij dan opeens het spartelend konijn onder den neus hield, of wien hij vriendelijk ‘wilt u rooken?’ vroeg... tusschen de roode, lollige lippen zou de sigaar staan; als dan de nikker dien zuren smaak in den mond kreeg, zou hij met zijn argwanende knikker-oogen het ding bekijken, tot plots het spetterend vonkenspel hem in zijn zwarte tronie stoof, en hij met een dollen schrik-sprong achterover in de stekels viel...

En de twee laatste weken thuis wou hij het goed hebben, had hij gezegd; zij aten iederen dag uit het gaarkeukentje van een ‘tabac’ in de buurt, een volkscafé'tje, dat commensalen hield; en dat eten was puik. Gabrielle beviel het best, maar als Legüenne met zijn lekkerbekkige waardeeringen te smullen zat aan de Parijsche kostjes, aan zijn ‘Tripes à la mode de Caen’, of aan zijn ‘gigot de mouton aux haricots verts’, dan dacht hij wel eens, in een grinnekende beduchtheid, wat voor poespas de negerkokkin daarginds hem voor zou zetten, rijst-ratjetoe met klapperolie en gepocheerde struisvogeleieren of gebakken haai met een pepersausje... en de oogen die Gabrielle trok, als hij daarover aan 't fantaseeren sloeg!

Toen de vijf kisten en kistjes keurig en solide in elkaar getimmerd zaten, ging hij ze verven, vroolijk frisch-groen, met groote vermiljoen-roode naamletters op het deksel, Ph.L.: Philippe Legüenne.

Einde Januari, op een mooien morgen om half zeven, vertrok hij. Robert, in een victoria'tje, kwam hem halen. Samen laadden ze de vijf groene kisten op den bok en op het klap-

bankje; als de koetsier een aanmerking maakte over de zware vracht, had hij zijn laatste blague in Parijs:

- ‘Allons donc! je n'ai fourré dedans que mes illusions mortes; ça ne pèse pas.’

Gabrielle stond in de deur, om hem uitgeleide te doen; zij had haar zwart fluweelen blouse aan en een wit-en-lila gestreept fichu'tje over het hoofd tegen de ochtendkou.

- ‘Adieu, ma biche!’ zei Legüenne hoffelijk en hij maakte een kushand en een buiging als Le Bargy.

Toen, in den klapperenden draf van het frissche morgenpaardje voor de victoria, vol groen en rood als een zegewagentje, verdween hij uit de straat.

Madame Legüenne ging naar beneden, ruimde alles weg wat het vertrek voor sporen had achtergelaten. Dan, in de leegere kamers, waar zij nu voortaan alleen te leven zou hebben, zat zij, verwonderd, en met een vagen blik van voldaanheid en overwinning.

Maar in het huis, op de trappen en door de gang, liep zij, dien dag en den volgenden, met een aandoenlijk bedrukt gezicht, dat wonderwel paste bij haar nieuwen staat. Zij bracht druk, bij kleine portie's, het gereede naaiwerk weg, kreeg zoo iedereen eens te zien, had dan, zonder woorden, een oogopslag en een kwijnenden glimlach, waarin al het deerniswaardige van haar verlatenheid te lezen was. Wanneer zij gewaagde van de honderd franken per maand, die haar uitgekeerd werden, dan deed zij dat met een schuchtere en deemoedige bescheidenheid, alsof het een vrijwillige gulheid van haar man was, die zij aan haar eigen verdienste dankte.

Zij bleef uit het gaarkeukentje eten, deed zich iederen middag te goed, als haar maagkwaal haar met rust liet, ze ging dagelijks haar wandeling maken langs de winkeluitstallingen en sliep tot negen uur in den morgen.

Maar na veertien dagen had ze spijt, dat Legüenne weg was.

Zij leidde nu een leven zonder slingeringen en zonder gespannenheid; zij had niet meer, met haar avontuurlijken hunker, te denken: zou hij thuis komen? zou hij uitblijven? waar zou hij zitten? zou hij 't met vrouwen aanleggen? zou hij zottigheid uithalen? - te jammeren als hij niet thuis kwam en zich te beklagen als hij 't wel deed.

Alles liep nu op rolletjes van den eenen dag in den anderen en zij was altijd alleen.

Zij rook niet meer de verfoeide sigarenlucht en den gemeenen nawalm van wijn en absinth; zij hoorde geen schunnige verhalen meer zoodra hij aangeschoten was; zij miste tot de geniepige plagerijen, waarmee hij haar achtervolgen kon als hij dat op zijn heupen had, en zijn doortrapte schelden als hij nijdig werd.

Zij hoefde voor niets meer bang te zijn en niets kon haar meer verrassen.

Met een weeke melancholie begon ze toen te denken aan het laatste réveillon-maal; wat zij gelachen hadden om zijn malle mosterdzuur en om zijn lollen met den hanekam!

Zij herdacht ook, hoe hij dertien jaar lang, zoo bij tijden en wijlen, haar man was geweest.... met haar wrakke gezondheid was ze toch nog verliefderig.... ze verbeeldde zich zijn heerige gezicht met het kale viveurs-voorhoofd en den dunnen lachmond, waaruit altijd het ongedachte te verwachten was.... Bij den dag ging zij er slechter uitzien, zoo zelfs dat Aristide, die haar in de gang was tegengekomen, vroeg of zij weer poseeren wou voor het onvoltooid gebleven doek; maar zij weigerde uit een soort lusteloosheid en zei, dat het niet paste voor een verweduwlijkte vrouw....

In haar oud grijs morgenjasje zwierf zij door het huis, tot in den namiddag soms; maar dan 's avonds ging zij plotseling uit met een vuurrooden matelot op en een wijde roode voile voor, kwam eerst laat op den avond als ter sluiks weer binnengeschoven; Madame Carpentier was al van plan haar eens na te gaan, om te zien, wat zij in haar schild voerde.

De derde week in Februari kwam er bericht van Legüenne; een prentbriefkaart met twee naakte negerinnen, enkel een paantje om de lendenen: ‘De eene is mijn huishoudster en de andere mijn kokkin’ had hij er onder geschreven. Dat was het eenige wat zij van zijn reis en aankomst en leven daar te hooren kreeg. Maar zij vond het bizonder grappig, zij fleurde er heelemaal van op, en met haar dubbelzinnig gezicht, omdat het haar wat schuin toeleek, liet zij iedereen de kaart zien.

Den eersten Maart, stemmig in 't zwart, ging zij naar het

Pavillon de Flore, beurde haar honderd franken en kocht zich in de Grands Magasins du Louvre een blauw-en-groene weerschijn-zijden parasol en een flesch odeur.

Maar dienzelfden middag kwam er een tweede briefkaart van Legüenne: ze moest overkomen naar den Sénégal!

- 'Ma biche', schreef hij, 'tu vendras ton mobilier, moyennant quoi tu payeras tes dettes. Tu garderas ta machine à coudre que tu feras emballer chez Bailly, Place St. Sulpice. Au ministère tu toucheras un dépôt pour ton équipement, mais ne te fagote pas trop, les femmes par ici sont plutôt rustiques. Et tu viendras par le bateau qui part le 3 Avril du Hâvre. - Philippe Legüenne.

Dát was een geschiedenis!

Dien eersten dag liep zij er bij iedereen die zij kende mee rond, om raad te vragen; tot bij de melkvrouw, den baas uit haar gaarkeuken, en den concierge van de school naast de deur toe. Zij moest tien maal ieders meening weten, vroeg inlichtingen zonder eind en van de onnoozelste, of ze voor het eerst van haar leven over den Sénégal hoorde; - maar in haar hart was ze allang besloten, te gaan. En met haar gezicht wist ze geen raad: ze vond zichzelf ontzettend belangwekkend, ze was uitermate gevleid, en ze wou ook dat iedereen zou voelen, hoe onmenschelijk zij werd getyranniseerd.

Den tweeden dag wist de heele buurt het: Madame Legüenne ging naar den Sénégal.

Alleen Hortense Carpentier, met haar Vlaamsche ruwmondigheid, zei vierkant wat ze de waarheid vond.

- 'Ma chère' zei ze, 'het spijt Legüenne, dat hij iedere maand zijn honderd franken voor je moet laten staan.... twee keer is al mooi, heeft hij zichzelf gezegd, ik pas voor de derde. En weet je wat hij hoopt: dat je daar ginder wel gauw om zeep zult zijn, in dat beestige klimaat.'

- 'Vraag een attest van den dokter, Gabrielle,' ried Jeanne goedig; 'als die verklaart, dat zoo'n warm land je dood is, dan kan Legüenne je niet dwingen. Je hebt het hier goed.'

Maar Gabrielle wou van niets hooren. Zij kon een mooi voorschot krijgen voor haar uitrusting en overtocht en zij ging naar den Sénégal. Zij begon met eerst een voor een

haar drie kippen op te eten en het stuk kippenhok, dat er nog stond, te verkwanselen aan den melkbaas. Zij had iets fanatieks in haar oogen gekregen, en met een dwaas dwependen lach over haar weggeslonken schrille gezicht, sprak zij met iedereen die zij maar aan kon klampen, over de aanstaande reis.

Haar uitzet ging zij bij portietjes kant en klaar in de Samaritaine koopen, want ze was veel te zenuwachtig om een steek zelf te doen.

Jeanne kon haar toevallig helpen met het van de hand zetten van haar meubels; tegen 50 franken wist ze een liefhebber voor het bed met toebehooren, en, voor 20 franken er bij nam die 't fornuis ook nog.

Wie zich in het huis het warmst maakte over de gebeurtenis, dat was de Duitsche van den rez-de-chaussée. Ze had altijd gevonden, zei ze, dat die vrouw de mooiste oogen had, die zij zich zou kunnen droomen; gazellen-oogen; oogen waarin een eeuwig verlangen lag en een eeuwig heimwee, ‘durchgeisterte Augen’! En zij vond het hartroerend, de echtgenoote, die zoo plichtgetrouw haar slechten man tot in het verre Afrika toe volgen wilde....

Zij kocht, voordeelig, van Gabrielle een blauw koffieserviesje en gaf haar een paar ouderwetsche wit-kanten handschoenen cadeau, die zij daar in het warme land wel zou dragen kunnen.

Op een morgen, tegelijk, beide gekleed om uit te gaan, kwamen madame Legüenne uit den soussol en Madame Lourty de boventrap af. Madame Lourty wist door Jeanne van de reisplannen, en hoe overkropt van angst die dagen voor haar zelve ook waren, ze sprak de andere toch even toe, vond een belangstellend woord om te zeggen; doch juist terwijl zij samen het eindje gang doorgingen, kwam Jozette de voordeur in.

Toen, met een bruuske behendigheid, schoot Hortense Carpentier haar loge uit, hield met een breed gebaar van armen-in-de-zijde de drie vrouwen als gevangen bij de voordeur... een duivelsch pleizier was plotseling in haar opgeflitst... daar waren er nou drie van de vier, die zij altijd het huis uit had gewild... de drie, die er uit gìngen.... Gabrielle, enfin.... maar de vròuw en het lìefje van Lourty bij elkaar...! En om ze nog even langer saam te houden, zei

ze maar wat, zoo maar iets wat haar in den mond kwam....

- 'Voilà Mademoiselle qui veut bien acheter votre miroir...' en ze wees Jozette aan Gabrielle.

Ze was zelf verbluft over die uit de lucht gegrepen vondst, stond dan, met haar breed lachend gezicht, popelend inwendig, te beloeren wat de anderen zouden doen.

Jozette, verlegen onder dien overval, aarzelde even, knikte met een vragende verwondering in haar oogen van nee....

- 'O! nee?' vroeg de concierge-vrouw. De spot in haar oogen kwam doorbreken.

Met een lichten schok had madame Lourty zich eensklaps zoo in onmiddellijke aanraking met dat meisje gezien; maar op hetzelfde oogenblik had haar het strakke gezichtje getroffen, vol als van een eenzame droefenis.... er ging plotseling iets open in haar van medelij, zonder dat ze wist waarom; in een onbeheerschte aandrift zei ze:

- 'U ziet er nog niet al te goed uit... maar de mooie dagen beginnen nu te komen....'

Dat was het eenige, wat zij ooit tot Jozette zeggen zou.

Zij ging haastig naar buiten. Madame Legüenne, langzaam, volgde.

- 'Ik dacht maar,' zei Madame Carpentier, als om haar zonderlinge inmenging van daareven toe te lichten, - 'ik dacht maar, Mademoiselle gaat verhuizen, misschien heeft ze iets noodig....'

- 'Verhuizen?' vroeg Jozette.

- 'Monsieur Baroche heeft toch gisteravond tegen April de huur opgezegd....?'

In de diepte van Jozette's oogen was iets weggeschoten als in een duizeling....

- 'Ah... ça...,' dacht Hortense, 'ze heeft 't niet geweten.... het wordt een rupture....'

Maar Jozette had haar krampachtigen mond tot een glimlach gedwongen: - 'In April verhuizen, natuurlijk,' zei ze heesch, maar hooghartig. En zoo ging zij naar boven.

Zestiende hoofdstuk.

I.

Célestin, in zijn goedig bekommerden kop, had uitgemaakt, dat hij het er niet bij laten mocht en dat hij Aristide moest gaan waarschuwen.

Hij zat met zijn ‘relevé de notes’ voor zich, dat hun dien morgen op den cursus was uitgedeeld; hij had bevredigende punten bij de verschillende concoursen behaald... maar Aristide, hij wist dat van kennissen, had voor de tweede maal een rapport, dat naar niets leek; Célestin maakte zich ongerust... die rapporten werden naar Roubaix gestuurd en aan hun beursgeld was wel degelijk de voorwaarde van goede cijfers verbonden. 't Vorig voorjaar had Aristide ook eens een paar slechte maanden gehad, maar toen waren er, op 't kwartaal-rapport, toch helle plekken van een ‘uitmuntend’ voor dit of dat tusschen het meerendeel der ‘ontoereikend’'s geweest... ditmaal was het een vale eentonigheid van cijfertjes alle even onder de grens, met maar één redelijke aanteekening voor een vrij ontwerp, dat hij in een paar uur had in elkaar gezet, zoo vertelden zij hem.

Hij moest Aristide gaan waarschuwen... En als hij dan zoo'n plan had, deed hij 't ook maar liever direct... hij ging vroeg, om Aristide nog thuis te vinden. In 't ruwe ruimde hij zijn boeken en teekenwerk wat bijeen op dezelfde groote schraagtafel, welke zij dien zomer in het tuinhuis van ‘le 118’ hadden gehaald, - met een bakbeest van een ladekast, twee stoelen en een klein ijzeren ledikantje in den hoek, de eenige meubels die er stonden in de lage, leêge mansarde -, hij propte zorgvuldig zijn ouderwetsche kolomkachel vol cokes uit de kist die er neven blokte, dekte het vuur met een paar scheppen asch, dat het duren zou tot den avond, en kleedde zich dan aan.

Hij was veel veranderd van uitzicht de laatste maanden; zijn gedegen vleesch was wat weggeslonken door den ganschen

winter stoer werken en de eigenlijke lijnen van zijn gezicht kwamen daardoor meer naar voren. Hij was misschien minder knap zoo, met de wat breeder uitkantende kaaklijn naar het oor toe en den hoekigen boog boven de oogen, die de onregelmatige wenkbrauwgroeisels droeg, - minder knap dan met zijn frisch-roode koonengezicht, maar energieker en ernstiger. Zijn artistieke pruik was halfweg afgekort; hij had nu zoo maar een kop vol dikke haren, te kort om te krullen en die vielen zooals ze wou'en. Zijn baret droeg hij niet meer. Hij had zich een doodgewoon flambardje aangeschaft, waarmee hij er uitzag als een wel interessante kantoorklerk.

En voor hij uitging keek hij nog weer even in zijn kachel... de groote zolderkamer boven het hol-hooge houtpakhuis was koud als hij niet goed stookte, en als hij 't koud had kon hij niet werken. Zijn vuurtje, dat bleef een van de voornaamste bemoeienissen in zijn tot het allereenvoudigste teruggebrachte leven. Ze konden hem 's morgens koffie voorzetten, die een bedelaar niet lusten zou: ze konden hem 's middags laten eten als een bedeelde uit een armhuis; 't hoefde niet lekker te wezen, maar er moest genoeg zijn, en hij moest het warm hebben.

Onderweg, met veel zorg, overwoog hij, hoe hij 't aan zou pakken, om Aristide tot inzicht te brengen... hij moest met tact te werk gaan, hem niet balsturig maken, en toch ook met klem spreken. Ondanks hun verwijdering en ondanks zijn veranderden kijk op Aristide's aard, had hij nog altijd, in zijn gevoel, het oude opzien en de oude toegefelijkheid. Maar hij moest nu flink wezen, want hij ging niet voor Aristide in de eerste plaats, hij ging voor Jozette.

Hij was nog aan het overleggen, als hij de Rue Barral reeds inliep. - En vooral ook zeggen van die ijdelheid om zich bij de ‘Beaux Arts’ te willen laten inschrijven, dacht hij op de trap.

Toen hij het kamertje binnentrad, wist hij dadelijk, dat er iets ergs gaande was.

Voor de onopgeredderde eettafel van twaalf uur, waarover als met twee bruuske armroeiingen alles weerskanten op zij was geschoven, zat Jozette, het hoofd gesteund in de dichtgenepen handen, troebel voor zich uit te staren; de

kneukels drongen zich aan de jukbeenen, de palmen onder tegen de kaak, en tusschen de dreigend broeiende oogen, die geschreid hadden, stond de ééne zwarte groef vol onheilspellendheid en vertwijfeling.

Bij Célestin's binnenkomst veranderde zij maar even van houding, nam één elleboog weg, bleef met hetzelfde sombere gezicht op de andere vuist rusten; haar linkerwang droeg een oogenblik, waar de knokeldruk had geklemd, een rij doodelijk witte indrukken, die dan dadelijk als met een toornig bloed vuurrood kwamen volgeloopen.

- Zij is boos over het rapport, dacht Célestin; diep-in wist hij wel, dat het iets anders was. Toch zei hij nog sussend: - 'Stil maar, Jozette, ik kom Bibi al de les lezen... wij zullen wel maken, dat hij beter werkt.'

Maar Jozette, met een vreemde, klanklooze stem, van verre weg, of het gehoorde haar eigenlijk niet bereikt had, zei: - 'Heeft hij slecht gewerkt?'

- 'Ja,' zei Célestin, 'weet je niet van dat rapport?'

En haar kin nog altijd op den handwortel, de saamgenepen vingers diep in het wangvleesch gedrukt, begon opeens Jozette fel en heesch te spreken:

- 'Weten? weten? wàt weten?... als je denkt, dat hij naar Roubaix is, omdat zijn moeder ziek ligt, en je hoort een week later, dat hij met vrinden naar Rouaan is geweest... als je denkt dat hij geen cent geld meer heeft, en jij vertelt den volgenden dag, dat hij aan een ander twintig francs leent... weten? wat weet ik?... de conciergevrouw in de gang, die moet het mij vertellen: monsieur Baroche heeft met April de huur van zijn kamer opgezegd...'

- 'Nee! nee! Jozette!' schrok Célestin.

Maar Jozette lette niet op hem; in één donkeren haastigen vloed vielen de schampere woorden, zwaar geladen van hartstochtelijkheid, in de dreigende stilte van het kamertje:

- 'En als ik hem vraag, daar straks, dan draait hij nog... hij had het niet willen zeggen, omdat ik hier zoo gehecht ben... of ìk het niet was die altijd zei: verhuizen verhuizen, het leven hier is te duur; *hij* wou niet... *hij* niet... maar achter mijn rug wil hij wel... achter mijn rug...'

Toen was het stil, een stilte, die als brak van gespannenheid; Célestin zat verwezen.

- ‘Hij wil van mij af,’ zei Jozette plotseling met een luide, kalme stem.

Dan barstte zij in een wanhopig schreien los.

Zij was voorover op den eenen arm gevallen, kreunde telkens luid-op, als uitdrijvend een smart, die zij niet meer verduren kon.

Célestin voelde een koude krimpen om zijn kruin en kerven diep door zijn merg; een golf van weedom sloeg op door zijn hart. - Dàt maakte nu de ander van het vrouwtje, dat hij liefhad met heel den innigsten drang van zijn wezen.

- ‘Jozette,’ zei hij.

Zij schudde het voorover hoofd op den arm; dan beurde zij haar gezicht naar hem heen. Het jammerlijke van haar aanblik ging hem door de ziel.

- ‘Jozette!’ zei hij nog eens.

Zij haalde diep den adem op; een rilling liep haar over het lijf.

- ‘Zoo is het, Bouboule,’ zei ze zacht, ‘hij wil van mij af... hij durft het niet rechtuit te zeggen... maar ik sta hem in den weg...’

Haar oogen waren groot-open, zwart beslagen diepten vol tranen; haar mond sidderde.

Célestin was opgesprongen. Hij ging verward weer zitten.

Zijn gezicht zag zeer rood.

- ‘'t Gaat ook wel altijd zoo, natuurlijk, met meisjes als ik,’ zei ze dan bitter en lachte triest.

- ‘Jozette,’ kwam eensklaps Celestin, zijn stem was versmoord, - ‘als het je te moeilijk wordt... als je te veel verdriet hebt... Jozette, ik houd zoo van je... laat mij wat voor je doen... ik houd zoo vreeselijk van je... jij bent alles voor me, Jozette... als je maar wou dat ik wat voor je deed... ik zou alles voor je doen, Jozette... ik houd zoo vreeselijk van je...’

In een vreemden duizel had hij gesproken; als beneveld bleef hij zwijgen; of dan opeens een klaarte in zijn hoofd openging, sprak hij minder gejaagd, maar bezwaarlijker door:

- ‘Ik heb hard gewerkt, dit heele winter... en het was voor jou, Jozette... ik wou het niet voor mezelf weten... en ik wou ook goed van Aristide denken... maar het was

voor jou... ik heb het gedàcht, Jozette, ik heb het gevreesd... nee, ik heb het nóóit gehoopt.. nóóit... al was het toch het heerlijkste, als het gebeurde, wat ik vreesde...'

Jozette zag hem aan als bewusteloos; zij begreep niet wat hij daar alles zoo moeilijk zei; zij voelde of haar verstand verbrandde.

- 'Ik kan je geen rijk leven geven... ik heb niets dan mijn beurs en een beetje, dat ik spaarde... maar ik zal hard werken... ik zal altijd van je houden, Jozette... ik zou je altijd bij mij houden... ik zou je trouwen...'

- 'O! stil! stil! stil!' smeekte Jozette plotseling, hartstochtelijk, 'stil, Bouboule!'

Célestin onderging een verbijsterd weg-wervelen in zichzelf; hij werd wit. Het was hem of hij met gesloten oogen zinneloos ergens was heengehold en plots aan den rand van een gapende diepte stond.

Jozette had een vaag lachje van pijn. Zij knikte vreemd kort van nee, wou iets zeggen, kon het niet zeggen, knikte nog eens van nee. Zij slikte.

Célestin keek haar aan met den bangen vraagblik van een hond, dien men verdrinken gaat; hij wou de woorden, die zij nu zou uiten, wel voor eeuwig achter haar lippen gevangen houden.

- 'Je bent altijd zoo goed voor ons geweest, Bouboule... zoo góed... een goeie broer...,' en met het felle van een instinct-drang: 'iedere andere man, als 't moet... maar niet jou, Bouboule...'

Er week iets akelig uiteen in Célestin; hij duizelde; een lauw-gulpend wee had hem gewond door zijn hersens en door zijn hart; het bonsde achter zijn spannende oogen.

- 'Zou je dan nooit...' stamelde hij nog, 'zoo... zóó... van me kunnen houden... zooals ik van jou houd, Jozette... een beetje maar, Jozette,... een klein beetje maar..?'

Zijn oogen hielden Jozette's oogen gevangen. Dan, in de onontkoombaarheid dier angstig-dringende blikken, zei zij vast:

- 'Nee, nooit, Bouboule.'

Toen bleef het stil.

Célestin was voor het raam gaan staan en keek neer in den tuin, waar het amandelboompje met kleine, bruinroode

knopjes stond. - ‘De boomen zijn laat van 't jaar,’ dacht hij schril-duidelijk; dan bleef hij turen in een ijle versuffing; diep in hem schrijnde de pijn van het onherroepelijke.

Door de barstende stilte van het kamertje kwam nog eens, als gonzende, Jozette's hartstochtelijke stem:

- ‘Aristide is al mijn liefde geweest... al mijn liefde... ik heb vroeger wel gedacht, dat ik van Thierry hield, ik heb gedacht, dat ik van dien ander hield, die mij meenam naar Meudon .. ik heb alleen Aristide liefgehad... al die anderen... die anderen...’

- ‘O! zwijg toch! zwijg toch! Jozette!!’ smeekte op zijn beurt Célestin. Zij keken elkaar aan met oogen, of zij waanzinnig zouden worden.

- ‘En Aristide wíl niet... Aristide wil niet!’ kermde Jozette... ‘hij zal mij niet met veertig franken naar Montmartre sturen... niet met veertig franken naar Montmartre... maar hij wil toch dat ik wegga... hij wil mij weg hebben, weg hebben!’

Toen, als gebroken, viel zij weer voorover op haar armen en schreide.

Célestin's wanhoop zakte plotseling weg; hij had niet begrepen, wat zij zeggen wou met die veertig franken en Montmartre; in zijn verward hoofd was de nuchtere gedachte, dat zij veertig franken noodig had, dat zij daarop doelde... Zachtjes begon hij te praten: - als hij haar nu of ooit met iets helpen kon, of zij het dan toch zeggen zou... zij wist nu alles... zij zou zich nooit, door wat ook, gebonden hoeven te denken... zij zou altijd vrij tegenover hem staan... maar dat moest zij voor hem doen... in nood moest hij haar mogen helpen... wou hij gauw even naar huis gaan...? hij had niets bij zich...

- ‘Je zal toch geen dolheden doen, Jozette... je zal toch geen dolheden doen?’ vroeg hij weer angstig.

Jozette, met een schichtigen argwaan in haar oogen, keek naar hem op. Dan bedwong zij haar schreien, kwam overeind en ging de borden en glazen in elkaar zetten.

- ‘Nee, nee...’ zei ze haastig, ‘wees maar niet ongerust, Célestin.’

't Was Célestin een verluchting, dat ze weer iets gewoons zei.

- ‘Ik zal praten met Aristide,’ kwam hij dan goedig;

hij deed zijn best sussend te spreken: ‘je moet je niet te veel zwarts in het hoofd halen; alles komt nog wel terecht, beter dan je nou denkt, Jozette; ik zal praten met Aristide...’

- ‘Ja... dat 's goed, Bouboule,’ zei ze met een zacht knikje, of zij zelve ook geloofde, dat het helpen kon. Zij probeerde hem toe te lachen.

Later dacht Célestin nog vaak, hoe schril en fel toen haar gezichtje had gestaan. Nu, in de opeenvolging van al het verbijsterende, ontging hem de zin daarvan. Jachtig liep zij heen en weer, spoelde glazen uit in een bak met water... Een wee ontwaken was er in hem, nu het zwijgen aanhield. Hij zag zich op zijn kamer zorgvuldig zijn kolomkachel volproppen... niets had hem gezegd, dat hij zoo dicht bij een keerpunt in zijn leven was; hij had Jozette zijn liefde gezegd, - zij wou hem niet... méér dan hij het één oogenblik in de verloopen maanden zelve gedaan had, wist hij nu die liefde de kern van zijn bestaan in dien tijd... en scherp, in een helle doorbraak van bewustwording, lag de leegte voor hem uit, die de waarheid was: de stille koestering van dat dierbare, diep in hem, voor altijd gedaan, en enkel, de doellooze dagen door die komen zouden, dat martelend verdriet... Zijn groote kamer, boven in het holle huis, was stil en warm, met zijn werk dat wachtte, zooals hij ze achter zich gesloten had... als een vreemd en veranderd mensch zou hij er weer binnenkomen...

Van achter het turkoois gordijn kwam een bedrijvig gerinkel van aardewerk, dat op de plank werd gezet...

- ‘Dag Jozette... hou je maar goed!... hou je maar goed...!’ zei Célestin eensklaps, en zonder meer om te zien, ging hij ijlings weg.

Jozette, uiterlijk bedaarder, nam nog de paar laatste stukken van tafel, borg die op hun plaats; dan zat zij een langen tijd onbewegelijk door het raam te staren. Als het gewiegel der rosbruine, hel overschenen twijgen uit den olmekruin haar hinderde, schutte zij de oogen met de hand, keek omlaag; diep in haar doffe branderige blikken stak een pijnlijk gepeins.

Beneden langs het tuinpad kwamen twee vrouwen, die met flesschenrekken naar de schuurtjes gingen... Jozette wendde zich af van het raam, tuurde, met het voorhoofd in de hand, over het tafelblad neer... eens schreide zij nog... soms

gleed een rilling als van koorts haar langs den huiverig smal gebogen rug.

Toen zij ergens in huis een klok twee uur hoorde slaan, stond zij schrikachtig op en ging zich verkleeden.

Zij trok een donkerblauw rokje en manteltje aan, die op een stoel achter het gordijn klaar lagen, poeierde rijkelijk haar opgezet gezichtje en knoopte een voile voor.

Dan klopte zij bij Mademoiselle Villetard.

Zij was daar in verscheidene weken niet geweest. Na de mislukte bekeerings-pogingen in het najaar, was het vrouwtje een tijdlang stug en vreemd gebleven, gekrenkt door het vergeefsche van haar bemoeiingen; de oude onderwijzeres in haar had die in den wind geslagen vermaningen maar zoo dadelijk niet kunnen vergeten. En Jozette, trotsch, had zich aanstonds teruggetrokken. Zij had er veel verdriet over gehad en de ware reden was haar nooit duidelijk geworden. Zij dacht, dat Mademoiselle beleedigd was geweest, omdat zij Aristide zoo onstuimig gekust had aan haar kamerdeur... En later was de goede verstandhouding wel weer hersteld geworden, had Jozette nog verscheiden vriendelijke middagen bij haar gezeten, en wel avonden ook, de lange avonden waarop Aristide haar alleen liet, - maar de innigheid van voor dien tijd was toch verloren gebleven.

Jozette klopte nog eens... maakte voorzichtig de deur open...

Mademoiselle Villetard, de handen zoetjes gevouwen in den schoot, de kleine, in dof zwart laken gepantoffelde voeten naast elkaar op den lagen kachelrand, deed een slaapje... zij werd maar vaag wakker, toen het slot knarste.

In de half-gëopende deur stond Jozette een oogenblik onbewegelijk, nam met een fellen blik de figuur van het oude vrouwtje in zich op, zooals die daar zat met haar wintersche, zwart kanten kapseltje op de platte, grijs-witte golfjes, het gladde zwarte japonnetje met de enkele versiering der groote gouden broche, laag gestoken op het wat gemakkelijk laaggekraagde aan den hals, de broche van zwaar bewerkten goudrand rond het ovaal van haarvlechtsel achter glas; - het oude gezichtje, ouder nu in slaap-onnoozelheid, met de ontwakende beving der dunne dooraderde oogleden, en den mond even open, met een zweem van een glimlach daarrond, als kleine kinderen hebben in hun sluimer.

- ‘Qui est là? qui est là?’ schrok het oude vrouwtje.

Toen lachte zij, verlegen, omdat Jozette haar in haar dutje had betrapt. Met nog vakerige, dwalende oogjes keek zij naar het meisje, dat de deur sloot, wees op een stoel aan de andere zijde van den kachel.

- ‘Je moet lang stoken hier op het Noorden,’ zei ze, bij wijze van uitleg.

Jozette had een flauwen glimlach; zij keek even doelloos rond. Het was wat doezelig onfrisch in de kamer; er hing een zoet-sterke, gestoofde lucht van eau-de-cologne en kamfer.

Mademoiselle Villetard porde in het pookgat onder de kacheldeur den kwijnenden gloed wat wakker.

't Viel Jozette op, dat het oude vrouwtje niet vroeg, waarom zij weer zoo langen tijd weggebleven was.

- ‘Knoop je mantel wat los, liefje,’ zei Mademoiselle Villetard, ‘je zal anders straks kou vatten; 't is hier warm...’

Jozette knikte van nee. - Ze bleef maar even, ze had heel weinig tijd...

- ‘Zoo,’ zei het oude vrouwtje, half een geeuwtje onderdrukkend, en glimlachte weer.

Jozette had nog eens den fellen, vorschenden blik van bij het binnenkomen; zij zag toen ook, dat Mademoiselle Villetard een zwart-glacé duimelotje aan den linkerwijsvinger had en vroeg daarnaar.

Uitvoerig vertelde dan het oude vrouwtje van de leelijke keep, die zij zich gegeven had bij 't broodsnijden... van het broodmes dat was afgeschampt... en zoo, recht erin... het weinige bloeden... van bijna zweren en bang voor de fijt, zoo boven in den vingertop... en wat de apotheker haar gegeven had en hoe het toen was gegaan...

Jozette leek met aandacht te luisteren, maar meer dan de woorden hoorde zij den klank der stem, het zacht hooggedempte met de korte naïeve uithaaltjes, het geluid, dat zij zoo goed kende en zoo lief had gehad...

Een paar maal doorjoeg haar een rillinkje, of zij een snik inhield.

- ‘Heb je 't nog koud, liefje?’ vroeg Mademoiselle Villetard verwonderd. Voor de tweede maal, met snelle, korte duwtjes van haar kleine kromme pook porde zij het vuur op den rooster los... uit het rood aangloeiend poortje kwam

plotseling met een plof wat rook en een knetterend vonkenregentje over haar pantoffels gestoven. Zij schrikte, trok ras den voet terug, keek dan, voorover gebogen, of het laken niet was beschadigd.

- 'Wat is de zomer toch veel prettiger, hè? zonder die nare kachels...' vroeg ze.

Jozette stond zenuwachtig op, liep naar de balcondeur; zij boog het hoofd tegen het raam, bettend haar voorhoofd aan de koelte van de ruit en keek gespannen naar buiten. De coniferen-haag aan het linksche hekje stond dof donkergroen met roestbruine verdorringen; het overige was wintersch-kaal; de lange groen-houten bak, waarin dien zomer de anjelieren hadden gebloeid en de reseda en de petunia's, lag vol-gebold met een laag dorre bladeren, die tot een humusje moesten verregenen voor 't komende zaaisel.

Snel keerde Jozette zich af.

Mademoiselle Villetard had ter sluik haar eene pantoffel uitgetrokken, tuurde van dichtbij, met haar zwakke oogjes, die op zwart slecht meer onderscheidden, of toch de vonken nergens een gaatje hadden gebrand...

- 'Hé,' zei ze dan opeens, 'ben je wel goed, Jozette?... je ziet zoo bleek.'

Maar Jozette, met een schuwen hoofd-ruk, zei een haastige ontkenning; zij ging bij de balcondeuren weg, zat weer aan tafel, afgewend van het raam.

Zoo praatten zij nog een oogenblik, een haperend gesprekje.

Eensklaps stond Jozette op.

- 'Ga je nu al weg?' vroeg mademoiselle Villetard, maar zij vroeg het zonder veel drang, want zij was, door haar onderbroken middagslaapje, nog wat soezig in het hoofd en het praten vlotte zoo weinig.

- 'Ik heb het heel druk van middag... heel druk...' zei Jozette gejaagd.

Zij boog zich over de oude vrouw, die in haar stoel was blijven zitten... als die de hand tot afscheid uitstak, nam Jozette plotseling van het arm-leuninkje waar hij rustte de andere, die met den zwarten duimelot; dan bracht zij voorzichtig die zieke hand aan haar mond, de magere hand met de blauwe kloppende aderen hoog op het roze, satijnig-trekkende vel, de ijskoude hand, omspannen door het zwartwollen

polsmofje, en kuste onzeker den vinger boven het lederen hoesje.

- ‘Adieu, Mademoiselle, adieu!’ zei ze zacht.

- ‘Dag liefje,’ zei mademoiselle Villetard wat verwonderd en met een geeuwtje in haar stem.

In de open voordeur wendde Jozette zich nog eenmaal om; het licht viel vol op haar gezicht en achter haar was het duistere vak van het zijportaal.

Zij was strak wasbleek als een die al gestorven is, maar wiens groote open oogen nog alles van het leven zien...

Zij zag het oude vrouwtje zoetjes zich verschikken in haar stoel, als zich zettende voor nog een tweede slaapje, en de handen over elkaar vouwen in den schoot... nog even keek ze terzij met een flauw lachje...

Een schittering kwam er in Jozette's oogen, een beving om haar mond; schielijk trok zij haar voiletje omlaag.

Toen verdween zij.

II.

Als 's avonds even voor het etensuur Aristide met Célestin, die hem bij het uitgaan van den cursus had opgewacht, boven kwam, was het kamertje donker in den schemer-nacht.

Jozette was er niet.

Zij begrepen het aanstonds, beide, zoodra zij de deur achter zich gesloten hadden en in de kleine ruimte stonden, wijder leeg schijnend en beklemmend enger tegelijk door den adem van vreemdheid, die er om alles hing...

- ‘Ze zal nog uit zijn...’ poogde Célestin te zeggen, maar de woorden hortten hem in de keel. Een angst verworgde hem; hij kratste een lucifer, die brak; een nieuwe morrelde hij uit het doosje, schraapte hem áán; bij het lang, lang spartelende, giftig-blauwe vlammetje, waarvan de kwalmend-zure sulfer-stank tegen zijn verhemelte sloeg, leek hem de heete duisternis een hel.

Aristide stond verwezen toe te kijken, hoe de ander de kaars op den schoorsteen aanstak. Maar vóór nog de vlam vol werd en omhoog puntte, was Célestin op het gordijn toegeschoten, rukte het open, zag de ledige plek, waar de bruine koffer had gestaan.

- ‘Haar koffer is weg...’ stikte zijn stem.

Aristide, op de rustbank neergevallen, wierp zich, het gezicht naar den muur, voorover in de kussens en begon zenuwachtig te snikken.

Célestin pakte den kandelaar van den schoorsteen en in een krankzinnige jacht speurde hij daarmee het kamertje door, trok kasten en laden open... Jozette! Jozette!... zijn oogen vol vereering hadden zoo altijd elk harer bewegingen geliefkoosd, elk ding, dat van haar was kende hij en hij wist waar zij alles borg... achter op het eiken kastje, haar nagelvijltje, was weg... uit het lage bovenste laadje, weg de paars fluweelen doos, waaruit hij haar zoo vaak haar ringen had zien nemen... en de kleine vierkante flacon met haar parfum op de waschtafel... daarnaast stak leêg de spijker waaraan altijd haar handspiegel hing, 't langwerpig glas in den rand van wit emaillen margarieten, dien hij zoo leelijk vond en waarvan hij zoo vreeselijk hield...

Met de walmende, flakkerende kaars, terwijl het heete vet hem op de handen droop, stommelde hij de kamer rondom... niets dat van haar was, lag er meer... in een hoek vond hij een verfrommeld zakdoekje met roode nopjes... hij snoof daaraan, proefde een geur van verlepte violen; dat stak hij bij zich. En in de vensterbank achter het gordijn, als hij dat oplichtte, glom het zwart-gladde miniatuur-boekje, waarin zij de uitgaafjes voor het huishouden noteerde en al de kleine dingen waar zij om denken wou... dat had zij daar gelaten.

In een plotselinge vlaag van woede schopte Célestin tegen den rand van de rustbank, waarop Aristide in zijn vaag gejammer nog weggedoken lag.

- ‘Brute! brute!’ schreeuwde hij.

Als Aristide overeind schrok, zag die eensklaps, bij het verwilderde kaarslicht, hoe door het schilderij boven zich, met een scherp voorwerp kruiselings twee felle krassen waren gehaald, die het naaktfiguur tot in de draden van het linnen toe hadden doorkerfd. Hij sprong op.

- ‘Voilà... voilà...’ riep hij smartelijk en strekte in een tragisch gebaar den arm naar het doek.

Célestin, later, dacht vaak wat toch de bedoeling van die eerste woorden van Aristide was geweest; maar toen hij ze

hoorde, meende hij dat de ander in wanhoop Jozette's beeld wees... dan zag hij zelf de twee moordende sneden... en hoe vijandig hij ook vroeger voor dat mooidoenerige doek gevoeld had, nu doorvlijmde hem de schennis als een ombrenging van haarzelve.

- 'Zij heeft het met haar hoedspeld gedaan, die eene, die net een dolk is,' zei hij in een plotselinge luciditeit.

Aristide's oogen, zwartig brandend diep-in, waren raadselen van schrik en beleedigdheid en verluchting. Hij zenuwlachte schamper...

Een nieuwe vlaag van woede kwam in Célestin opgelaaid. Toen, eensklaps, had hij een inval, hij kinkte den aarden kandelaar op het schoorsteen-marmer en liep het kamertje uit naar beneden.

- Ja, zei madame Carpentier nieuwsgierig, - Mademoiselle had gezegd, dat zij voor een week uit de stad ging. Om half vier was zij met een handtaschje weggegaan: over een uur, was haar zeggen geweest, zou er iemand om haar koffer komen, die al op 't portaal stond...

- 'En wie is er gekomen... wat voor een man?' ondervroeg gejaagd Célestin.

Madame Carpentier's gezicht was één gespannen belustheid; zij rook en tastte de catastroof...

- 'Wist u niet, dat zij weg zou gaan? Ah! mon Dieu!' zei ze.

- Maar zij had gelukkig den man gesproken en uitgehoord, vertelde zij verder; het was een commissionnair van een bestel-kantoor uit de Rue Louvois... hij moest zijn vracht naar de Gare St. Lazare brengen; hij had een briefje bij zich, dat hem de koffer moest meegegeven worden.

- 'La gare St. Lazare...' zei Célestin.

Hij dacht er zelfs niet aan iets te zeggen, dat voor Jozette of Aristide den schijn nog kon redden. In één vaart stormde hij weer naar boven.

Aristide zat midden in het kamertje op een stoel; aan zijn voeten lagen twee ledige laadjes, die hij uit het eikenhouten kastje had genomen; als hij Célestin zag, trok zijn bleeke gezicht nog strakker weg.

- ''t Kan niet... 't kan niet,' steunde hij; er welden tranen aan de randen van zijn oogen.

- 'Maar je hebt het toch gewild!... je hebt het zelf

gewild!' riep Célestin hartstochtelijk, 'heb je 't dan nìet gewild?'

En in zijn berooid-voelen en oogenblikkelijke versuffing, zei Aristide de naakte waarheid:

- 'Ja... maar later of zoo.'

Een tijdlang was het een schrille stilte. Célestin zag in den spiegel, onder den gelen lichtdamp der verdubbelde kaars, zijn bleeke hoofd boven den schoorsteenrand uit-steken; zijn oogen waren zwarte plekken en zijn neus was leelijk en breed boven den gekorven mond. Dan keek hij naar Aristide, hoe die te staren zat, de oogen glanzender en strak tusschen de rood geworden slapen.

Na enkele lange minuten, als uit twee vijandige kampen, waar zij hun gedachten hadden afgezonderd, kwamen zij weder samen in de verwarring van het dadelijk gebeurde en zij overleidden: - de Gare St. Lazare?... waar moest zij dan heen gegaan zijn?... Rouaan?... Nantes? Had zij daar familie? Zij wisten het geen van beiden... Konden zij niet informeeren?... Nee, dat ging niet aan een groot station, zei Aristide, dan moest je er een politie-zaak van maken, en dat wou hij niet.

- 'St. Germain en Laye... Argenteuil...' tobde Célestin nog.

Dan, in een innig denken aan Jozette, herinnerde hij zich, hoe zij in een vertrouwelijk uur, al lang geleden, hem eens vaag iets verteld had over den dood van haar vader en over haar dansen dien avond, op het Bal Bullier.

- 'Als ze nog leeft is zij Parijs niet uit,' zei hij met groote vastheid, 'als ze verdriet heeft, doet ze dolheden... wij moesten eerder in den Moulin de la Galette zoeken dan aan de Gare St. Lazare!'

- 'Zoeken... zoeken...' aarzelde Aristide. Hij trok de schouders op... 'de Moulin de la Galette...!' Hij vond dat een van Célestins dwaze verzinsels en bleef koppig zeggen van nee, nee, onzin...

De ander, in een groote opwinding, zat plannen uiteen te zetten van hoe zij Parijs moesten doorspeuren, systematisch, desnoods met behulp van een paar betrouwbare vrienden, of nee, dat ging ook eigenlijk niet, maar ze hadden den ganschen avond nog voor zich, daarin kon je heel wat af, misschien

was Jozette zoo ver niet weggegaan, had maar de Gare St. Lazare opgegeven om hen van 't spoor te brengen.

En Aristide, meegestuwd door dien drang, stemde toe: hij nam dan den linker-oever, het Quartier Latin; als Célestin op de groote Boulevards wou kijken en Montmartre... maar daar zou ze niet naar toe zijn, daar woonde haar familie...

In zwijgend bedenken en weifelen zaten ze een korten tijd tegenover elkaar. Eindelijk zei Aristide, dat hij 't koud had en zoo'n honger kreeg... of ze samen zouden gaan eten?

Zij gingen.

Zij gingen niet naar de Rue Delambre; zij bleven in de buurt, op den Boulevard Port Royal. Het was voor het eerst sinds vele maanden, dat Célestin weer zou eten met Aristide; in een vleug van pijn dacht hij aan al hun uitgangen, het vorig zomer; vreemd, onwennig, liepen zij nu samen door den bleeken nacht; verlaten zaten zij over elkaar aan hun tafeltje, zonder te spreken.

Célestin kon bijna de brokken niet door zijn krop krijgen; ook Aristide at met minder lust, verweerde zich, als hij, bijna klaar, 't nog meer dan half volle bord van den ander zag; ‘'t smaakt mij ook niets... om twaalf uur heb ik heelemaal niet gegeten...’

Célestin, ondanks zijn fellen afkeer in dat uur voor Aristide, voelde zich toch aan hem gebonden als aan het eenige, dat hem overbleef van Jozette... Wat zou zíj nu doen...? Waar zou zij zijn?... een duizelig, barstend gevoel was er in zijn kop... maar gauw eten... jachtig schrokte hij de stukken ragoût-vleesch naar binnen... zij hadden geen tijd te verliezen... het geweldige van Parijs sloeg hem door de gedachte... de wanhopige onmogelijkheid, dáár iemand te zoeken... die doolhoven van honderden, honderden straten en overal die rook-grijze café's en die veeg-lichte inkijken van armelijke hôtels en maisons meublées... hij dacht aan het rustig huis in de Rue Barral, dat zij daar dien middag nog was... vlak bij hem, in die kleine kamer... dat zij daar geleefd had, weken en weken, zóó onder zijn bereik, en dat zij nu weg was en dat geen macht ter wereld hem op dit oogenblik zou kunnen zeggen, waar zij ging, of zat, of wachtte...

- Waarom had hij haar niet beetgepakt, daar straks, en tegen zich aangedrukt en gezegd: ‘ik laat je niet los, ik laat je

niet meer los, je zúlt bij me blijven, hóe kan me niet schelen, of je van me houdt of niet... ik zal voor je zorgen, altijd... en dan later... misschien...'

- Nu... zou zij nog leven?... waar?... waar?... Ongelukkige dat hij was, om zoo krachteloos, dadenloos weg te gaan... Dat werd om krankzinnig te worden, zoo spande het in zijn hoofd... Hij dwong zich tot rustig-zijn... Nee, hij moest trachten Aristide weer tot Jozette te brengen... van Aristide hield ze nu eenmaal... en om zijn gedachten helder te maken, begon hij weer plannen voor den avond vast te zetten...: eerst naar de Rue Louvois... zien of hij dien kerel ook kon terugvinden, die haar koffer had gereden... dan de boulevards langs...

Maar het eten had Aristide wat strenger begrippen gegeven: - Jozette was van hem weggeloopen, ze moest vrijwillig terugkomen als zij terugkwam... bedelen deed hij niet...

- 'En als ik ze je terugbrèng?' vroeg Célestin.

Aristide maakte een gebaar, dat de ander niet verstond.

- Hij zou natuurlijk wel kijken in de café's op den Boul' Mich' en zoo..., zei hij bedrukt.

III.

Dien avond zwierf Célestin alleen door Parijs en zocht Jozette.

Waarom hij ze eigenlijk zocht, wist hij niet meer. Naar Aristide terugkeeren zou ze niet willen, en hij zou haar ook niet raden kunnen te gaan... hij had maar de blinde, wilde zucht te weten wat zij deed en waar zij was... de blinde zucht te weten, hoe droef het misschien ook wezen zou.

Hij had een omnibus genomen tot de Bibliothèque Nationale; vooraan op den imperiaal stond hij en keek gespannen uit, naar beide zijden de boulevards over en de straten langs waar hij doorreed, Rue du Vieux Colombier, Boulevard St. Germain, Rue de Saints Pères... er liepen weinig menschen op de duistere trottoirs, tot bij de groote saamstroompunten met hun lichte, wemelende café's, aan den hoek van de Rue de Rennes en op de Place du Théâtre Français, het plots een warrig dooreengekrioel was, waar hij geen oog op kon houden. - In de korte, donkere Rue Louvois had hij al gauw het bestelkantoor gevonden, maar het zat dicht met zware zwarte luiken.

Hij ging naar de Gare St. Lazare. - De koffer zou daar in ieder geval heengebracht zijn; hij kon misschien wachten, tot zij dien kwam halen of iemand stuurde...

Over de breede, leêge trottoirs der Avenue de l'Opéra stapte hij snel in den kil-witten schemer der schaarsche en hooge electrische ballonnen. Als hem een omnibus langs reed voor de Gare St. Lazare, sprong hij er op en bleef, onder het ijzertrapje gedrongen, buiten staan.

Bij de Opéra meende hij plotseling Jozette te zien loopen voor het Café de la Paix... zijn hart beukte op, een steigerende weifeling vloog door zijn hoofd, om van den omnibus weer af te springen... hij keek scherper; zij was het niet...

Toen Célestin de overwelfde pleinen van het station betrad, stond er aan sommige perrons klein een trein met open portieren, wat menschen ervoor; alle die treuzelig-bevolkte zij-wegen een voor een in-vorschend, liep hij het wijd-strekkende hoofdperron in de volle lengte af, zocht dan het bagage-dépôt...

Aan de juffrouw, die daar, de handen op de knieën, onder de eenige gaspit zat en slaperig naar hem opkeek, vroeg hij of er ook een bruine koffer was bezorgd... met leertjes er om heen...

Zij rees op, kwam voor de loket-toonbank, en zei: ‘het reçu?’ - Hij had geen reçu, lei hij haar uit, hij wou maar even kijken of die koffer er al stònd... opzij waren twee letters, J.L., van koperen spijkertjes... misschien was er ook een adres op: ‘Mademoiselle Leroy’... hij wou weten of Mademoiselle al was aangekomen...

De juffrouw bezag hem wantrouwend; zij had dan een vaag gebaar van zoekend de rekken met rijen valiezen en reistasschen en doozen langs te oogen...: ‘Mademoiselle Leroy... ja dat weet ik niet,’ zei ze, en geeuwde.

Célestin speurde fel het lokaaltje in, naar die eene kleine, bruine koffer met de geel-lederen riemen... ‘Mag ik een oogenblik binnen komen?’ drong hij, ‘zelf even zoeken, ik ken 'm...’; hij had de hand al aan den knop van de deur.

- ‘Pardon, monsieur,’ zei de juffrouw boos en schoof er van binnen een grendel op. Zij ging weg, hij hoorde haar praten in het naaste vertrek; zij kwam terug en zonder hem aan te zien rukte zij het dik-glazen loket-raam omlaag. Dan

ging zij wat regelen en verschuiven aan de pakkage op de rekken.

Célestin riep nog iets: - dat het hem om den koffer zelf niet te doen was, dat hij dien niet mee wou nemen... Zij draaide zich half om en haar mond bewoog; de achter het glas wegdoffende klank leek de heesche fluistering van een geest: ‘il vous faut le reçu.’

Er kwam een zeer lange chef voorbij en Célestin klampte hem aan; even luisterde de ander met toegeneigd hoofd, maar dan zei hij van nee, dat ging niet, en terwijl Célestin, nog uitleggend, meêliep - hij wilde den koffer niet halen, alleen maar zien! - stapte de chef, ongeduldig een paar maal de schouders optrekkend, haastig door naar de andere zijde van het perron.

Hij dwaalde de leêge wachtkamers door en nog eens langs de afgesloten doorgangen der treinen-kaden... een locomotieffluit gilde, lachte flauwtjes na... dan woedde er een geweldige uitpuffing van witten stoom... Een wroeging greep Célestin in de keel... ‘stommeling! stommeling!’ schold hij zich... waarom was hij daar eerst eens kalmpjes gaan eten? waar had hij zijn gedachten gehad? hoe was hij niet onmiddellijk in een rijtuig naar het station gejaagd?... ze zou er misschien nog gezeten hebben!... ‘oh!... oh!’ kreunde hij hardop.

Toen hij weer in de duistere Rue de Rome was, zag hij eensklaps Jozette voor zich uitgaan... een verdwaasde vreugde zweepte in hem op... met lange, straffe passen liep hij, liep hij, achterhaalde haar... zij wendde zich om... twee visschig-glimmende oogen onder een zwarten haarrol en een veile fletse mond in het vaal-licht gezicht lachten hem toe: - ‘tiens, mon vieux,’ zei het mensch, ‘'t es pressé! j'aime ça!’ Zij wilde haar arm om zijn middel slaan... Célestin wankelde achteruit: - ‘ah, nòn, nòn...’ steunde hij en keerde zich af. Zij lachte luid-op met een andere, die erbij kwam geloopen. En als hij tien huizen verder was, praaide hem er nog weer eene, een oudachtige vrouw al, in beige laken, met wreed-blauwe oogen en rood-felle lippen in een gepoederd rimpel-gezicht... Dat waren daar de trieste schepsels, die azen en dolen in de kille avondstraten om de stations, biedend den heul van hun lauwe lijf aan verlaten reizigers,

die in den nacht het holle, wijd-om-ronkende Parijs binnengaan.

Op den hoek van een straat was een café met vele ramen. Célestin had op eenmaal het sterke gevoel, dat Jozette hier zijn zou. Als hij in de lang-smalle, omhoekende, hel wit-en-gouden ruimte stond, zag hij, dat er op de roodfluweelen banken niemand zat dan een oud heertje met wat kranten naast zich, en twee opgeschikte vrouwen, die hier zeer gemeenzaam schenen en een luid gesprek voerden met de patronne, tronend achter den hoogen lessenaar; de garçon hing grinnekend tegen een deurpost.

Zonder een woord liep Célestin het café weer uit. Buiten beving hem de wijde hopeloosheid van zijn zoeken... Waar moest hij heengaan... overal gaapten de zwarte straten en allen leidden weer naar kruispunten, vanwaar hij velerlei zwarte straten in kon slaan... waarheen? waarheen? Parijs was zoo eindeloos groot, in geen lange dagen aan dagen te doorloopen, honderden, honderden, honderden straten met vele duizenden van huizen... wat wou hij daar alleen in beginnen...?

Opeens viel hem weer in dat lang geleden verhaal van haar over dien avond in het Bal Bullier... Dáár was zij natuurlijk niet, zoo vlak bij huis... maar zij kon naar den Moulin Rouge gegaan zijn, of naar den Moulin de la Galette, of naar de Quatz'-Arts... Ja, dáár ergens moest hij haar vinden!

Maar toen hij de Rue Blanche omhoogklom, begon hem opnieuw de vraag te kwellen, wat het zou geven of hij haar al weeromzag... naar Aristide kreeg hij haar niet terug, en bah nee, Aristide... Aristide was haar ook niet waard .. Had Aristide niet gezegd?... Maar wat dan?... ze zou ook niet willen, dat hijzelf iets voor haar deed... o, waarom had hij zijn gevoel niet weten te bedwingen, dien middag... egoïst, dat hij was; hij had toch nog het meest aan zichzelf gedacht... en nou nòg, nou dacht hij nòg, dat hij haar later misschien had kunnen winnen, als hij voorzichtiger was geweest.. nee, niet hij, niet hij, *zij* moest geholpen, om háár had hij moeten zwijgen... zijn liefde, wat beteekende dat? zijn ellendige liefde was het, die haar zijn steun had onthouden... hij had niets moeten laten merken, haar kalm

helpen... dat zou nu nooit meer mogelijk zijn... wat gaf het, of hij haar vond?... het kon hem niet schelen... hij moest haar vinden, hij moest haar zien...

In den Moulin Rouge heeft Célestin de gruwzaamste oogenblikken van dien avond doorleefd; de gedachte besprong er hem, dat Jozette, zich verbergen willend, in den reuzenolifant omhoog kon zijn gegaan... hij was daar nog nooit geweest... het nauwe wenteltrapje door den poot van papiermaché heeft hij bestegen en in het benauwde theater-hokje boven heeft hij den mensch-uitspuwenden 'danse du ventre' aanschouwd; hij is er tezaam gekrompen van smart bij het zien van deze vrouwen, die toch vrouwen waren als Jozette, - hoe zij wulpsch wrongen en schudden met hun buiken als in een foltering van infernalen lust, en dan hun wee stuiptrekkend uitschokten, alsof in hen de schoone hartstocht geworden was tot een walgelijk uitwerpsel.

Misselijk, of hij zijn hart zou uitbraken, is hij het trapje weer afgestrompeld; hij voelde zich als gebroken over al zijn leden... En toen heeft hij beneden, op den dansvloer, iets gezien, dat nog helscher was... Het tooneelvoorstellinkje achterin de tweede zaal was juist geëindigd, en men schikte zich rond de tafeltjes van de promenoirs of zocht zich een plaatsje in de kijkers-rijen, waartusschen de cancan zou worden uitgevoerd... toen was daar een verlepte vrouw in champagne-kleurige kant, die, hoog haar pantalon-beenen omhoogslaand naar de mannen, haar op-gegrepen kanten onderrokken schikte en plooide, al lachend en lonkend, tot een wiege-kindje in haar armen... Jozette! Jozette! kermde het in Célestin. O, als Jozette zulk een vrouw werd!... en plots doorwondde hem, voor het eerst, de snerpende gedachte, dat ook tot nu toe Jozette nooit een kindje gekregen had... Jozette! Jozette! o waarom was zij niet voor hem? waarom wou zij niet krijgen, in een zonnig, warm-eenvoudig leven, later, ver van dit Parijs, een kindje van hem?

Hij dwaalde nog lang dien avond over Montmartre, in een doffe spanning van turen en nauwlijks meer zien; het eene café of café-concert na het andere stapte hij binnen; soms zei hij: 'je cherche une dame', keek rond, ging weer heen; soms bestelde hij iets, liet het onaangeroerd staan en liep weg zonder te betalen, zoodat de garçon hem beleedigend achterop

kwam - hij voelde het niet meer -; soms dronk hij zijn glas in één verwezen, gulzigen teug leeg...

Eens vond hij zich moeizaam de trappen opsleepen van den Moulin de la Galette, hardop kreunend, ‘waarom, waarom niet?’ - tot een hoonend-vroolijke bende hem in de maling nam en hij, als achtervolgd, woest naar boven stormde; een ander maal merkte hij, dat hij geheel koud was geworden; hij zat alleen buiten voor een verlaten koffiehuis op den Boulevard de Clichy.

Tegen twaalven, als zijn geld was uitgeput, reed hij naar de Rue Campagne Première, om nieuw te halen. Een koortsige helderheid was er in zijn hoofd; het wielen-geratel van het rammelend rijtuig op de keien der hellende straten deed een schallende hoornmuziek aan-gaan in zijn heete verbeelding; lang, lang duurde de roezige tocht door de donker-holle, als onderaardsche straten; hij begon wat te kalmeeren.

Te voet weer op weg, terug, zoo dicht bij de Rue Barral, dreef een wonderlijke drang hem naar Aristide's huis... hij dacht, hoe eenzaam die nu toch zijn moest en hoe hij misschien zou zitten wachten... Zelf voelde Célestin zich zoo ijl ook en leeg, hij huiverde schokkend als wie te lang geschreid heeft om een onherstelbaar leed, en zocht instinctmatig de zoelte van iets oud-vertrouwds.

Zijn bel-druk tintelde gedempt uit de verte, de deur schoof open... behoedzaam sloot hij die weer, riep, even door een roodigen schemer van uit de loge beschenen, zijn naam. Dan, in het zwarte duister voor hem heen, ving hij tastende den hoogen trappen-klim aan, langzaam, want zijn beenen waren loodzwaar van vermoeienis.

Een oogenblik, als een goudene lichtvloed door zijn hoofd, had hij de heerlijke gedachte: - áls Jozette thuis was! als Aristide haar gevonden had! als zij uitzichzelf terug was gekomen! áls op zijn kloppen, Aristide's hoofd, fijnrood van vreugde boven zijn witte hemd, om den hoek van de deur zou gluren en zeggen: Bouboule, jongen, zij is er weer, alles is goed! wel bedankt! - maar nee, het kon niet, het zou niet zoo zijn... misschien was Aristide zelf er ook niet eens...

Op het portaaltje moest hij even zoeken, tikte, kreeg geen antwoord; als hij voelde, dat de deur niet op slot was, deed hij die, wat vreesachtig, open...

In het weifellicht van een kaars, die bijkans was afgebrand,

lag Aristide op de rustbank en sliep. Half overdwars lag hij, op een paar kussens en een laken, inderhaast tot een bed gespreid; een deken lag los over hem heen getrokken. Zijn hoofd was terzij genegen naar de kamer toe, en de eene lange smalle hand, rozig van de neerwaartsche houding, hing af op den rand van het zichtbaar gebleven roode kleed; als een zachte windwuiving ging het gelijkmatige ademen over zijn effene gezicht, en om zijn mond, beschaduwd in de rust van den slaap, zweemde een lach. Uit het lage nachthemd kwam de tenger-lange hals gebogen met een begin van fijne rugwerveltjes, scherpkantig onder het strakke vel... De eerste opwelling van Célestin was die van een minachtenden haat; maar zoo argeloos en vertrouwend, als een kind, lag de ander daar in zijn diepen, wetenloozen slaap... Célestins gezicht ontspande zich: voor het eerst dien dag kwam er een zachtheid voor Aristide en een bijna vergeven in zijn hart.

Hij verzette de kaars, die den slaper in 't gezicht scheen, sloot zacht de deur weer achter zich dicht...

Met een weening van weemoed door zich heen, het hoofd strak en dof van als geronnen smart, sloop hij, sterker huiverend, door de koude nachtstraat naar huis.

C. en M. SCHARTEN - ANTINK.

(*Slot volgt*.)

Uit brieven van Potgieter.

Bij het naderen van een gedenkdag plegen geschenken, souvenirs zooals ze heeten, blijken van waardeering en vriendschap bijeengebracht te worden, huldebewijzen verschillend van aard en waarde, - soms in zoo grooten getale dat men er op den ontvangdag een kleine uitstalling van maken kan.

Zoo ging het, toen *de Gids* besloten had, in het nummer van de maand waarin het eeuwfeest van Potgieter's geboorte gevierd zal worden, zijn stichter te herdenken. En wat wij ontvingen van ouderen en jongeren: herinneringen, oude verbleekte en vergeelde brieven, nieuwe frissche beschouwingen over den mensch en den schrijver, wij brengen het hier bijeen en leggen het, tot een dankbare hulde, als aan de voeten van het gedenkteeken, dat eerlang in Potgieter's geboortestad zal verrijzen.

Tot de brieven, waarvan mij inzage werd vergund, behoort allereerst een zevental, door Potgieter tot zijn vrienden, het echtpaar Bosboom gericht.[1)] Daarnaast raadpleegde ik dertien andere, in de Bibliotheek der Maatschappij van Letterkunde te Leiden bewaarde brieven, aan het adres van mevrouw Bosboom-Toussaint, de vrouw, die - gelijk Verwey het uitdrukt - ‘voor Potgieter levenslang een beminnelijke vriendin (is) gebleven en een van de weinige grooten d*i*e zich niet schaamden te doen naar zijn raad.’

Hoeveel Potgieter voelde voor zijn vrienden van den Zuid-West

1) Ik dank de vergunning tot het afdrukken van twee dier brieven (de andere zijn voor overneming minder geschikt) aan den heer J. Bosboom Nz., te 's-Gravenhage.

Binnensingel in den Haag, blijkt ook uit deze epistels. De eerste brief is gericht tot Bruid en Bruidegom bij hun aanstaand huwelijk, dat den 3^{en} April 1851 zou plaats vinden, en luidt aldus:

[Amst. 31 Maart 1851.]

Eenige kennisgeving! -

'Maar wie deelneemt in ons geluk mag binnenkomen.'

Wat ik gaarne gekomen zou zijn, hooggeachte vrienden! die ik dat zoo hartelijk hoor zeggen, - wat ik mij gevleid had het te kunnen doen! - o hoe ik het U vertellen zou, Lieve Verloofden, als ik niet vreezen moest dat Ge mij vervelend vinden zoudt!

'Doch men zegt geen verloofden meer, - we zijn Bruid en Bruidegom!'

Dank voor uwe teregtwijzing, beste Bosboom, die mij een kijkje geeft op de bokjes die ik bij zulk eene gelegenheid schieten zou.

Och, ik weet het wel, ik deug er niet voor, ik ben slechts dragelijk bij het dagelijksch verkeer, iets meer misschien als ik getuige ben van het duurzaam geluk.

En dat verbeelde ik mij over eenige weken in den Haag te zullen wezen, bij een allerliefst paartje, een paartje opmerkelijk door velerlei begaafdheden, maar oneindig meer nog door zijne innige overeenstemming van gemoed, een paartje als het werkelijke leven er eens in de honderd jaar aanbiedt, waarlijk de rozen der liefde vlechtend door de lauweren der kunst!

God zegene dat paartje!

Er is eene brave oude vrouw, die het met mij bidt en die meê komt in den Haag![1)]

Bruid en Bruidegom!

De uwe

E.J. Potgieter.

Amst. 31 Maart 1851.

De volgende brieven zijn uit het voorjaar van 1864, toen mevrouw Bosboom door pokken was aangetast, die met hevige zenuwkoortsen gepaard gingen. Innige deelneming spreekt er uit, en wanneer enkele weken later de gunstiger berichten uit de couranten door een mededeeling van Bosboom worden bevestigd, volgen er hartelijke brieven van blijdschap over haar herstel, waarbij

1) De aan alle Potgieter-vrienden bekende Tante van Ulsen.

zich den 1en Juli een brief aansluit, nu weer tot beiden gericht en onderteekend door ‘zuster en broeder’.

Hoe Potgieter blijft meeleven met de ‘Bosboompjes’ - ‘onwillekeurig gebruikt men het diminutief ondanks al hun genie’[1] - blijkt telkens uit zijn brieven aan Huet. Hun wel en wee, hun kleine uitstapjes worden aan Huet meegedeeld, en als hij zelf op reis gaat vergeet hij de Haagsche vrienden niet. Een sprekend bewijs daarvan is de volgende brief uit Madrid, waarheen Potgieter in het najaar van 1872 met zijn zuster gereisd was, een brief den avond zelf van zijn aankomst begonnen.[2]

Madrid, 30 Oct. 1872.

Hoog Geachte Vrienden!

De zwaluwen hebben [het] tot hier gebracht, en ofschoon zij slecht zouden doen, zich over het afwisselend weder, dat zij tot nog toe ondervonden [te beklagen], heden zijn zij dan door den heerlijksten dag voor het vliegen beloond.

Ik had mij voorgesteld, U vroeger, Prinses Orsini gedachtig, uit Tours [?] te schrijven, maar wij kwamen voor een goed gedeelte van den wijnoogst te laat - en nu wij het tot Madril bragten - Hooft zegt te regt, als hier de schare, Madril:

> Gij merkte dat Madril zou stoffen[3]

en niet Madrid - nu rigt ik gaarne van hier tot de schrijfster van Alba eenige regelen.

Niets verwatener dan de aanmatiging eens reizigers, uit weinige dagen verblijf, uit luttel indrukken eene slotsom op te maken over de toekomst eens volks. En toch met al mijn liefde voor Frankrijk, al mijn getemperden eerbied voor de Spanjaarden van weleer, vrees ik dat het met de Latijnsche rassen gedaan is.

1) Aan Huet 20 Sept. 1869.
2) Een herinnering aan Potgieter's verblijf in Spanje bevat nog een brief van 23 Juni 1873 aan C.R. Bakhuizen van den Brink waarvan men hierachter, een uittreksel vinden zal.
3) Potgieter die, waarschijnlijk ten gevolge van de vermoeienis van de reis, in dezen op den laten avond begonnen brief onduidelijker schrijft dan ooit en woorden weglaat, haalt hier den Hooftschen versregel onjuist aan. Het citaat is uit het voorlaatste couplet van de bekende ‘Klaghte der Prinsesse van Oranjen over 't oorloogh voor 's-Hartoghenbosch’. De regel luidt:
Denkt liever, hoe Madril zoud' stoffen...

Over Frankrijk later mondeling meer, over Spanje alleen dit, dat wij gisteren avond in de overoude kerk te Burgos, eerst bij schemerlicht en vervolgens met de .....[1] bij lantarenlicht genoten, Bosboom bij ons hadden gewenscht; dat reuzig gebouw, dat onvergelijkelijke snijwerk in hout en in steen zou op hem een diepen indruk hebben gemaakt.

Het Spanje van weleer, het Spanje dat de wereld beheerschte en beheerschen mogt, zocht ik vruchteloos, maar de Spanjaarden van Murillo zij treffen, zij verrassen, zij verrukken mij overal. Oud zijn het afzigtelijke bedelaars, maar de jongens bedelende of lucifers te koop aanbiedend zijn onbetaalbaar. Geen fransche gamin die bij hen haalt. En als ge van den eenen wat koopt en den ander een reaal ten geschenke geeft, welk een verrassing, welk een vreugde.

Hedenmiddag reden wij een uur in het Prado rond, nog altijd het weelderig [?] Prado van .....[2]. Maar naast ons reed in een rijtuig à la Daumont bespannen, il Rey Amadeo en la Reyna. Onder de duizende wandelaars, te voet en in rijtuigen, geen dertig die het koninklijk paar groetten. Arm Spanje evenals Frankrijk in vier of vijf partijen verdeeld, wat zal er van U worden!

Sophie is om negen ure te ruste gegaan, geen wonder! Wij spoorden van gist. avond tien ure tot heden morgen acht om hier aan te komen. Zij roept mij toe dezen morgen voort te zetten, en, lam als ik ben, geef ik dien goeden raad gehoor, U beiden in gedachten een aangenamen nacht wenschend.

Den laatsten Oct. 's ochtends vroeg.

Men rust zeer goed uit in de Gran strada de Parisi, een der dertien Hotels aan onze Puerta del Sol, en weder belooft een wolkenlooze, donker blauwe hemel ons een schoonen dag, een warmen middag in den Prado, al vlamt men in onzen schoorsteen nu ook een paar stevige eikenblokken. Als het hier altijd zoo schoon was ik ried U beidjes aan over te wippen. Bosboom zou erkennen dat Doré alle mogelijke partij van de eigenaardigheden des lands trok.

Maar Gijl. hebt het aan Uw Z.W. B.singel, hopen wij,

1) Onleesbaar.
2) Onleesbaar.

wel en goed en met dien hartelijk gemeenden wensch blijf ik met de groete van Sophie

de Uwe

E.J. Potgieter.

P.S. Emilio Castelar was gisteren tot mijn leedwezen niet in de Kamer der Afgevaardigden.

Uit de brieven aan mevrouw Bosboom-alleen kies ik de volgende gedeelten.

Amst. 18 Oct. 1870.

Hoog Geachte Vriendin!

Hartelijk dank voor het genoegen mij door het Eerste Deel van Uwen Delftschen Wonderdoctor verschaft. Er is, al komt de deftige matrone van tijd tot tijd bespiegelend om het hoekje kijken, al de gang, al de gloed in der jeugd. Juliaan boezemt belang in en men ziet verlangend naar Mabelia uit.

Of daarom een ondeugend vittertje bij de fraaiste passages niet wenschte dat het talent aan later toestanden, aan nieuweren vorm ware besteed? Ik zou onopregt zijn als ik het loochende, en dat wilt Gij niet. Wie met zoo kloeken stap als U onderscheidt den met bewustheid gekozen weg gaat, houdt het zijne vrienden ten goede ook als deze een anderen zoekende - bijwijle verdwalen...

Amst. 19 Dec. 1870.

Hoog Geachte Vriendin!

Hartelijk dank voor Uw goedgunstig oordeel over mijn drie honderd bladzijden.[1)] Moge het publiek even genadig zijn. Niet om mijnentwil, maar dewijl de weduwe en de kinderen er de vruchten van zouden genieten. Zoo kan iemand, die levenslang niet begeerd heeft populair te zijn, het zich op zijn ouden dag nog wenschen. Een geluk nietwaar? als zoo vele vroegere.

Het doet mij leed U in Uwen arbeid te hebben gestoord,

1) De Inleiding van 312 bladzijden voor Potgieter's uitgaaf der Studiën en Schetsen over de Vaderlandsche Geschiedenis en Letteren door R.C. Bakhuizen van den Brink. 's Gravenhage, Martinus Nyhoff. 1870.

want zooveel later als de Wonderdoctor in het licht verschijnt, zoo veel te langer moeten wij op Uw bezoek wachten. Of moogt Gij er met of na de Kerstdagen eenigen viertijd afnemen? Ge zult ons hartelijk welkom zijn.

Hoe gaarne zal ik dan van U mondeling eens de aanmerkingen hooren onder het lezen bij U opgekomen, en er voor het vervolg mijn profijt mede doen.

Wat mij verheugt is dat de vrienden die mij brieven verstrekten over het gebruik dat ik er van maakte, tevreden zijn.

Wat heb ik in deze donkere dagen Bosboom beklaagd; hij heeft voor zijn werk behoefte aan licht, en onze hemel is er zoo karig meê.

Om Saartjes wil woont Sophie dezen winter twee lezingen per week bij - de eene van Dr. Doorenbos over de Fransche Omwenteling - de andere van Prof. Jorissen de Hollandsche Letterkunde der Zeventiende Eeuw. Pas de petite bière, nietwaar? Intusschen schijnt de laatste het werk gemakkelijker op te nemen dan de eerste. Doorenbos spreekt voor de vuist, en geeft geheel *zijn* gedachten; Jorissen leest en leest wel wat veel verzen van Spieghel en Roemer Visscher....

Amst. 26 Dec. 1870.

Hoog Geachte Vriendin!

Verlangend zie ik het Derde Deel van den Wonderdoctor te gemoet, daar, in mijne schatting, het tweede verre het eerste overtreft. Situatiën als die van Juliaan .....[1] Jacob Jansz. zijn uw fort [?] en geloovig of ongeloovig, wie zich door Uw talent op Uw standpunt gebragt ziet, hij bewondert niet slechts; hij voelt zich getroffen! Hebben wij Machteld van Egmond reeds gezien in dat oude vrouwtje uit het Eerste Deel, 't welk zoo echt gemoedelijk liefdadig is? Weet Gij wie er zich (alleen het Eerste Deel was toen nog in het licht verschenen) zoo innig door aangetrokken gevoelde? Het was iemand dien de huichelachtige .....[2] zeer had mishaagd, die vreesde dat uit dezen weêr een.....[3] Jesuit zou opdagen, enz.

Zeker een Roomsche, zegt Gij, en hebt juist geraden.

1) Onleesbaar.
2) Onleesbaar.
3) Onleesbaar.

Maar een Roomsche die, ondanks zijn parti pris, U vereert en waardeert, die zich teleurgesteld zal gevoelen in dit Tweede Deel de type van echte vroomheid nog niet meer aan te treffen: Dr. H.J.A. Schaepman die zulke mooie verzen schrijft.

Als Ge later Uw woord houdt door het geven van een roman in brieven, of wat Ge wilt, zal men moeten erkennen dat Gij van *Uw* genre glansrijk afscheid neemt.

Gister was het heerlijk weer voor Bosboom om te werken, moge de zon zoo lang hebben geschenen dat hij zijn schilderij voltooide. Ik verlang er dubbel naar, daar Gij het tot voorwaarde schijnt te maken Uwer overkomst....

[18 Juni 1871.]

Hoog Geachte Vriendin!

Laat mij U hartelijk geluk mogen wenschen met de voltooying van het Derde Deel des Wonderdoctors - het is volkomen beide vorige waardig uitgevallen.

Wilt Gij à toute force een opmerking, dan vraag ik: is Mabelia aan het eind niet wat veel in de schaduw gebleven? Maar Gij kunt mij zegevierend antwoorden:

> dat de smart is poëtisch, is edel, is schoon,
> .....[1)]

Maar schilder eens de gelukzaligheid eener niet langer gedwarsboomde liefde, zonder - vervelend te worden.

Het Deel is een hoofdstuk, het XV^{de} rijk, het schoonste evenarend dat Gij ooit hebt geschreven: de togt van Delft naar Delfgouw. Hoe ligt zouden de weinige uitdrukkingen te wijzigen zijn, die ons uit de zestiende eeuw in de negentiende overbrengen, maar de eenvoud der voorstelling, de verscheidenheid der gemoedstoestanden, en wat Ge meer waardeert dan ik, maar Uw onderdanige *des* of *zijns* ondanks huldigt, de strekking van die gansche idylle, wie die het U nadoet?

Onze letterkunde is in Jacob Jansz. een belangwekkende figuur, een edelaardig gemoed rijker geworden, die ik tot geen prijs zou willen missen!

Van de Javaansche vrienden[2)] heb ik in de laatste dagen niets

1) Onleesbaar.
2) De vrienden Busken Huet.

vernomen. Slechts bragt de Java Bode mij het welkom blijk, dat hij voortdurend met lust en liefde werkt. Laat Bosboom U de nommers eens medebrengen, waarin hij een Indisch talent en de jonge Tiedeman, die zich vermeet: Onze Eeuw uit te geven à faire neemt onder anderen, in welke hij het welwillend artikel van Charles Boissevain over Poëzy, in een der Gidsen van het begin van het jaar aanvult en wijzigt. *Iets over het Lezen*, zoo heet zijn stukje, moest voor ons publiek worden overgedrukt.

Of het iets baten zou?

Maar geen klagten in een brief die met het Derde Deel van J. Jsz. begon.

Een andere verzameling welke het mij vergund was te raadplegen, is die van de brieven door Potgieter gericht tot een zoon van zijn vriend Bakhuizen van den Brink. Wat uit deze brieven bovenal spreekt is de groote goedhartigheid van Potgieter, zijn trouwhartigheid tegenover de weduwe en de kinderen van zijn overleden vriend. En die eigenschappen uiten zich niet enkel in kleine oplettendheden (zoo verraste hij hen allen op den eersten St. Nicolaasdag na Van den Brinks dood met zijne geschenken), maar in een voortdurend tegemoetkomen, een onafgebroken zorg voor hunne belangen. Was Potgieter er steeds op uit, de financiëele belangen van de weduwe te behartigen, tegenover de kinderen gedroeg hij zich als had hij zich tot taak gesteld, de plaats van den overleden vader te vervullen.

De jonge Van den Brink, tot wien de brieven gericht zijn, waaraan ik hier verschillende stukken zal ontleenen, is Charles René (in officieele en niet officieele stukken dikwijls René Charles genoemd), geboren 6 Januari 1850 te Brussel, die, na aan de (sedert opgeheven) Indische instelling te Delft het groot-ambtenaarsexamen te hebben afgelegd, in December 1869 met de 'Utrecht' naar Indië vertrok, waar hij, al spoedig na zijn aankomst te Batavia, tot 3^{en} kommies bij het departement van Financiën werd aangesteld.[1)] Het was derhalve een nog zeer jonge man, tot wien Potgieter

1) Na er in verschillende rangen te zijn opgeklommen - van 1880 tot 1894 was hij op verschillende standplaatsen Inspecteur van Financiën, daarna Directeur van Financiën - werd C.R. Bakhuizen van den Brink in 1901 tot Resident van Batavia benoemd, uit welke betrekking hij met ingang van 10 Mei 1906 eervol werd ontslagen. Zijn naam komt in de brieven van Potgieter aan Huet, bij wien hij lang inwoonde, herhaaldelijk voor.

van 12 December 1868, toen Van den Brink nog te Delft studeerde, tot 17 December 1874 - de laatste brief dagteekent dus van slechts enkele weken vóór Potgieter's dood - brieven schreef, vol vaderlijke belangstelling in zijn werk en zijn carrière, brieven waarin hij zijn jongen vriend allereerst onderhoudt over de belangen van zijn familie, die te Rijswijk woonde en dikwijls door Potgieter werd opgezocht, en verder over groote en kleine voorvallen in het vaderland en in Indië, over letterkunde, binnen- en buitenlandsche politiek. Het is uit een dier brieven dat Huet voor zijn *Algemeen Dagblad van N.-I.*, in den vorm eener 'particuliere correspondentie', het verslag van een lezing van Mina Kruseman overnam, dat later nog weer werd afgedrukt in Potgieters Brieven aan Cd. Busken Huet[1].

Potgieter's brieven aan C.R. Bakhuizen van den Brink zijn, op een enkele uitzondering, niet geschikt om geheel te worden afgedrukt. Ik meen het best te doen door, zonder verdere commentaar, die gedeelten, welke mij voor de kennis van Potgieter's persoonlijkheid van belang schijnen, hier in chronologische orde te laten volgen.[2]

Vóór het vertrek van den nog niet twintigjarigen jongen man naar Indië had Potgieter hem verschillende recommandatiebrieven doen toekomen. De toezending van een dier brieven, die van de Nederlandsch Indische Handelsbank, ging vergezeld van de volgende afscheidswoorden:

1) Deel III, blz. 268. Uit dit verslag en uit den brief aan Huet van 20 Maart 1873 blijkt hoe Potgieter door deze dame, die hem 'superieur' scheen, was ingepakt. Men herinnert zich het slot van het stuk, aan P's. brief aan den heer v.d. Brink ontleend: 'Als zij te Batavia optreedt en gij bijgeval in de bosschen der binnenlanden mocht zitten, breek twintig paarden den hals om haar te hooren!' Maar in het oorspronkelijk stond nog achter 'haar te hooren', het lyrisch allitereerend: 'die zilvren sopraan zoo zoet zingend'. In een brief van 17 Dec. 1874 aan v.d. Br. (zie hierachter) blijkt Potgieter's geestdrift wat bekoeld.

2) Den heer Van den Brink, die mij deze brieven toevertrouwde en bij het ontcijferen van het handschrift mij herhaaldelijk zijn hulp verleende, zeg ik daarvoor hartelijk dank.

... Gij begint uw loopbaan, liefste Jongen, wie wenscht hartelijker dan ik dat zij een gelukkige moge zijn? Wat Gij daartoe kunt bijdragen, is U met ernst en ijver op de vervulling Uwer pligten toe te leggen, - ik vertrouw dat van U. Wat ik er toe vermag, beschik over mij, waar Gij gelooft dat ik U van dienst zal kunnen zijn.
Tot nog toe stelde ik belang in U, als in den zoon van eenen ouden vriend, hoe ik wensch dat voortaan in U te mogen doen om U zelven. Gij hebt een naam niet slechts op te houden, maar U dien waard te toonen, vergeet dat niet.
Vele groeten van mijn zuster. Nogmaals Vaarwel!
Uw toegenegen
E.J. Potgieter.

De eerste brief, dien de jeugdige Van den Brink in Batavia van zijn vaderlijken vriend ontving, is gedagteekend: 19 Mei 1870, en vangt aldus aan:

[19 Mei 1870.]

Beste René!

Al heb ik het druk met velerlei dingen, er moet tijd worden gevonden om U met een woord hartelijk dank te zeggen voor het genoegen dat Gij mij door Uwe drie brieven hebt verschaft. Ze waren mij lief om de trouw waarmede Ge mijner hebt gedacht, om de alleraardigste détails uwer reis[1]. Hebt Ge nu van de zee genoeg, of zoudt Ge later gaarne eens een uitstapje naar Australië doen? C'est que l'appétit vient en mangeant, savez v[s].

Hoe heb ik mij verheugd in Uwe spoedige benoeming. Eens den voet in den stijgbeugel, hangt het maar van U af, op het paard te komen. Neem er de hulp van een kalligraaf bij, - ik geef U den raad, daar ik al de ellende ondervond van dien te hebben verzuimd....

Amst. 15 Dec. 1870.

... Ik heb u met deze mail mijne voortzetting der biographie van Uwen vader gezonden. Mogt er iets in zijn dat U onwillekeurig leed doet het zal mij spijten, - maar Ge begrijpt ligt dat ondanks alle vriendschap de waarheid haar

1) De reis om de Kaap de Goede Hoop, van omstreeks half December 1869 tot einde Maart 1870.

regten heeft. Trots wat er verkeerds in hem moge geweest zijn, blijft er genoeg voortreffelijks over, om het voor U geen ligte taak te maken zijn naam te dragen. Ik ben overtuigd dat Gij daartoe Uw best wilt doen, en zie gaarne spoedig een brief van U te gemoet, waarin Ge mij opregt mededeelt, welk een indruk het werk op u maakte....

... We zijn nog altijd zonder Ministerie. Helaas! de instellingen van 1848 hebben niet alleen nog maar weinig wortel geschoten, doch ons ontbreken tevens karakters. Een zeker slag middelsoort van talent vloeit over, doch menschen die eerzucht hebben en dus voor hunne beginselen willen strijden en lijden zijn schaars, - aan ijdelheid is geen gebrek....

Amst. 5 Mei 1871.

... Het arme Frankrijk verliest door den Parijzer burgeroorlog de weinige sympathie die het in Europa nog vond. Want volken zijn niet beter dan menschen, - de opgaande zon wordt aangebeden, le succès justifie tout. Geen wonder dus dat Bismarck en de Duitschers à la suite de helden van den dag zijn. En toch hebben de republikeinen in Frankrijk alles behalve ongelijk dat zij niet, zachtjes aan, weer tot Keizer- of Koningschap willen gebragt worden, om ten derden male denzelfden weg te gaan, - een twintig jaren worstelen met alweer eene omwenteling die geen schrede verder brengt. En toch moest Europa dat streven waardeeren, als men om het misbruik, dat de groote hoop maakt, wat de gedachte zelve, wat het gebruik aanbevelends heeft, niet voorbij zag...

Amst. 23 Mei 1872.

... Welk een jammerlijke vertooning maken wij, die in April de Geuzen vierden, in Mei, blijkbaar nog te lam om zelfs een maar bruikbaar Ministerie voor een Constitutioneelen Staat te vormen.

Had de Geuzenaard ons in het bloed gezeten, we zouden de oud-geloovigen de vestiging hebben laten vieren van het Calvinisme,

We hadden de Roomschen hunne volstrekte onthouding van het feest niet slechts ten goede gehouden, we hadden die gebillijkt,

We hadden de Conservatieven naar hun doopceel gevraagd,

we zouden er ondeugend op hebben gestaan, te vernemen wanneer zij in Holland het levenslicht zagen; maar wij, liberalen, we hadden blijk gegeven, dat in ons nog de kracht, de moed, de liefde leeft en huist, waardoor Hollands Zeventiende Eeuw de wereld met bloesems verblijdde, die helaas! geen vruchten werden.

We hadden dan binnenstads en buitenstads, binnenslands en buitenslands een andere rol gespeeld.

Wij wisten dan thans te Amsterdam hoe een nieuw Museum moet worden gebouwd, hoe de stad van den Dam naar de buitenwijken moet worden uitgelegd, hoeveel grachten er dienen te worden gedempt voor een goede rioleering.

We zouden dan onzen Gezant te Rome niet eer hebben teruggeroepen, voor wij de scheiding van Kerk en Staat ten onzent hadden volbragt, voor wij door de reorganisatie van ons Hooger Onderwijs op een krachtiger ontwikkeld geslacht van wetenschappelijke mannen mogten rekenen.

Wij zouden de kust van Guinea misschien wel, wij zouden mogelijk nog meer hebben afgestaan, maar alleen om het overblijvende beter te kunnen besturen, Suriname te doen herleven, Java ten zegen te zijn!

Thans, helaas! de April-litteratuur is daar ten blijke welk een verwarring van begrippen over ‘dat ons beschamend feit’, zou Uw Vader gezegd hebben, over onzen Opstand heerscht en hoe weinig de Kunst van het zoo dankbaar onderwerp partij wist te trekken.

Julius Dadelpracht[1)] moet het, volgens de Javabode, wat het slagen der uitvoering betreft, nog van de Vergissing hebben gewonnen. Ik kan mij voorstellen hoeveel genoegen, bij gebrek van een groot tooneel dergelijke kleine proeven geven. Ik had in plaats van groot liever goed moeten zeggen; het eerste sluit helaas het laatste lang niet altijd in, ondanks de goddelijke Kleine ondervinden wij het maar te zeer.

Gij wenschte dat ook dames meê speelden, en zeker al die

1) Hoofdpersoon uit *De Koffie-veiling* van den Schoolmeester, uitnemend getypeerd door den (in 1885 als controleur in de residentie Kedoe overleden) heer K. Willekes Macdonald. Zie over hem den brief van Potgieter aan Huet van 23 Mei 1872 (Brieven III, blz. 165). *De Vergissing* is een blijspel voor rederijkers.

stukjes voor maar mannen zijn ondingen, zooals de wereld het zonder de betere helft van ons geslacht zijn zou. Maar Gij, die medespeelt, jonge Heer! prends garde

> Quand on se brûle au feu que soi-même on attise,
> Ce n'est pas un [*sic*] erreur[1)], mais c'est une sottise.

Zijt Ge zoo volslagen wijsgeer dat het U enkel om het vervullen Uwer rol te doen is, Ge zult geen gevaar loopen, - de toon der repetitiën zal door het meêspelen van meisjes winnen, de uitvoering eerst volkomen worden. Maar, arme Vlinder! tien tegen een dat Gij U de vleugels zengt door de jaloezy die uit de schoonen binnenglijdt, in de plooijen van den sleep natuurlijk, door de partijzucht, welke een aardig of mooi of geestig gezigtje onvlammen doet, door het verdwijnen der grenzen tusschen de werkelijke en de gedroomde wereld.

> Maar 't schijnt wel die geen rust en waeght
> Sal nimmer lust gewinnen,

zegt Gij, en mijn antwoord is: voor een biecht houde ik mij aanbevolen, ik zal een toegefelijk regter zijn....

Amst. 11 July 1872.

... Schoon drie weken te laat aangekomen, waren mij Uwe letteren hartelijk welkom, al betreur ik het, noodeloos, zoolang van dat genoegen verstoken te zijn geweest. Ik doe het dubbel, daar ik gaarne vroeger den onaangenamen indruk had uitgewischt door de beoordeeling van mijn boek in de Gids bij U achtergelaten[2)]. De Heer Zimmerman heeft te veel goeds van mij gezegd dan dat ik niet zou wenschen dat hij er in geslaagd ware mij te teekenen, - en toch ik twijfel er zeer aan of ik wel alles zoo zeer idealiseer als hij gelooft. Maar waar ik zeker van ben is dat zijn maatstaf voor Uw Vader te kort is geschoten. Het mag waar zijn dat verdienste op het gebied der wetenschap niet zoo lang wordt gedacht [?] als verdienste op het gebied der Kunst, - dat de kennis vooruit te hebben gebragt, liever haar te hebben vermeerderd,

1) *Erreur* zal *malheur* moeten zijn.
2) Bedoeld wordt het stuk van Joh. C. Zimmerman: Potgieter's Bakhuizen van den Brink, in *De Gids* van Maart 1872. Dat Potgieter over dit stuk niet goed te spreken was, blijkt ook uit den brief aan Huet van 4 Juli 1872 (Brieven III, 183).

betrekkelijk minder groote vermaardheid waarborgt dan de Wereld iets schoons rijker te hebben gemaakt, - Uw Vader heeft genoeg voor de Kunst geleefd om nog te worden geroemd als vele andere zijner verdiensten zullen zijn vergeten.

Alleen het Essay Hemsterhuis, gevoegd bij het later opstel Vondel met Roskam en Rommelpot hadden den beoordeelaar een ander standpunt moeten doen kiezen, maar het vernuftige, het geestige van den greep lokte Zimmerman aan, en het lag in den aard zijner gaven daarvoor te bezwijken.

Darum keine Feindschaft nicht, - de tijd is voor alle talent beter bondgenoot dan de welwillendste recensent ter wereld!

> Wat is leven zonder vrouwen,
> Wat is leven zonder min?

zong een van de Klijns, ik geloof haast Hendrik Harmen - maar in die soort van poezy heeft Uw leeftijd bij den mijne alles voor en toch kwam mij de regel in gedachten toen Ge mij U zelven voorsteldet als Isabelle in Julius Dadelpracht. Zijn er dan geen jonge dames ten uwent, dat René, die al een vreemdsoortig meisjesgezigt moet hebben vertoond, rokken aantrok - als klassieke vergelijking: Achilles aan Koning Lycomedes' hof? In ernst, dat moet anders worden ten uwent. Schrijf mij eens of Gij er in slaagdet een paar jonge meisjes over te halen mee te doen en ik stuur U een der laatste comedies van Björnstjerne Bjornson, de Nieuw Gehuwden, een stukje dat te Kopenhagen en te Stockholm furore heeft gemaakt.

Van het Noorden gesproken, de beide broeders Kappeyne, de Amst. Rector en de Haagsche Advocaat, zijn l.l. Maandag naar Noorwegen en Zweden op reis gegaan. Mr. Jan was knorrig genoeg, dat hij door de formatie van een nieuw Ministerie verpligt was acht dagen langer in het land te blijven dan anders het geval zou zijn geweest. Midsommer moest om der wille der Amst. examens voorbijgaan zonder dat zij den langsten dag in het Noorden genoten, maar nog acht dagen bovendien voor al weêr een Ministerie!

Moge de schoone, schier naar dag zweemende nacht van den Zweedschen zomer er hen voor schadeloos stellen. En

wensch ik dan niet in de eerste plaats dat een blijvend, werkzaam, afdoend Ministerie er het loon voor zij?

Het is mogelijk dat Java er, naar men Fransen van de Putte beoordeelt, bij winne of verlieze, maar waar is onder de gevierde mannen, de krachtige dien wij behoeven om aan het gezeur over de Defensie een eind te maken, een nieuw Belastingstelsel in te voeren, het Hooger Onderwijs te reorganiseeren, den toestand van het Regtswezen te ordenen? Jaren lang heeft men ons verteld, dat alleen zedigheid Mr. G. de Vries weerhield aan het licht te treden zoolang Thorbecke leefde - maar dat er gaven in hem scholen, gaven, Mijnheer! weergaloos! En nu is Thorbecke dood en nu wordt hem de formatie van een Ministerie opgedragen en aanvaardt hij, meent Gij, Binnenlandsche Zaken? Och neen, hij vernoegt zich met Justitie, en Geertsema, de goelijke Geertsema, de allen alles aangenaams beloovende Geertsema, krijgt den zwaren last te torschen!...

Amst. 11 Dec. 1872.

...Ik dank u voor de bijzonderheden, die Ge mij over Uw liefhebberij-tooneel meêdeelt, - ze hebben mij meer belang ingeboezemd dan Ge vermoedt. Spoediger dan het zoude geschied zijn, had *ik* de vertaling moeten leveren, gewordt U met deze mail eene hollandsche vertolking van

de Nygifte
af Björnstjerne Bjornson,

door den heer T. Terwey, leeraar, geloof ik, aan onze Hoogere Burgerschool.

De overzetting is getrouw, zonder fraai te zijn - ik heb streepjes gehaald waar de poëtische uitdrukking van het Noorsch wat pathetisch in het Hollandsch werd weergegeven. Waarom de vertaler die onder zijn ‘handelende (8) personen’ Axel Axel heet, dezen in het stukje zelf Aksel doopt, begrijp ik niet, er viel toch niet te vreezen dat zelfs onze ploertigste acteur dien naam verkeerd zou uitspreken.

Terwey heeft zich, in zijn voorrede, tot algemeenheden over B.B. bepaald, maar heb ik het regt hem daarover hard te vallen, die een beeltenis van dezen beloofde en in den Java-

bode slechts een schets in doodverf leverde?[1)] Stellig niet, en toch spijt het mij dat Terwey die den dichter ook in het heden wilde leeren kennen, er niet van heeft gewaagd dat B.B. tegenwoordig de tolk is der aspiratiën van den vierden stand in Noorwegen (daar niet de werklieden maar de boeren), dat hij, democraat in merg en been, van een wordend, komend, Noorwegen (en zelfs Noorden, Denemarken en Zweden inbegrepen) droomt en dicht - geheel in den geest der negentiende eeuw - niet zooals de Javabode zich die voorstelt of die wenscht! Zouden mijn beide vrienden B.B. en B.H. niet allebei overdrijven? en zich evenmin de herschepping van den eerste als die van den laatste verwezenlijken? De vierde stand zal tot haar regt komen, maar de derde heeft zoo lang moeten wachten eer hij zijn plaats veroveren mogt, dat ik het ongeduld van den eersten dwaas vind.

Terwey heeft misschien voorzigtig gedaan met van dat alles niet te reppen, en ik kan hem dit lichter vergeven dan dat hij met geen woord van

Tusschen de Veldslagen

gewag maakte. Onlangs vond ik het stukje nog treffend gekarakteriseerd: ‘Het zoekt zijn weerga in diep aangrijpende dichterlijke kracht vergeefs - in een kleine lijst omvat het een even aanschouwelijk als treffend beeld van een stormachtigen, tragischen tijd. Een kleine diamant, maar van het helderste water, treedt ons uit deze grootsche tragedie in nuce het leven en de geest van de voorwereld helderder, bepaalder, eigenaardiger te moet dan in eenige andere schepping van B.B. of die zijner voorgangers en mededingers.’

Het is goed dat Terwey dit briefje niet onder de oogen krijgt, want bij bovenstaande vertaling au courant de la plume zou ik zijn ‘Médecin! guéris toi toi-même’ niet ontgaan.

Ik zal er intusschen mijn doel mee hebben bereikt, als het U opwekt om na de uitvoering van de Jong-Gehuwden (pas gehuwden?) die van Tusschen de Veldslagen eens te beproeven. Zij zou meer van Uw gezelschap eischen, maar

1) Opgenomen in Potgieter's verspreide en nagelaten werken. Uitgegeven onder toezigt van Joh. C. Zimmerman. Aanhangsel, Studiën en Schetsen. Derde deel. Haarlem. H.D. Tjeenk Willink 1879.

ook meer beloonen, daar ben ik zeker van. Zelfs vrees ik of er onder uw klein getal van jonge Dames wel eene enkele zijn zal, die de rol van Mathilde aanvaardt? Het stukje staat en valt met het stille spel van deze. En als ik mij herinner hoe de jonge Dames waren, waarmede ik in mijn jeugd stukjes van Sedaine en Marivaux speelde (La Gageure imprévue en les Jeux de l'Amour et du Hasard), dan vrees ik, dat Batavia er geen zal opleveren, geneigd zich te getroosten, een ongelukkigen onbeantwoorden hartstogt te veraanschouwelijken - hoe edel een figuur de dubbelzinnige Mathilde ten slotte ook blijke. Het eenige wat ik U raden kan, is dat gij Mevrouw Huet voor de zaak zoekt te winnen. Zoo iemand zal zij een jongere zuster weten te bewegen, zich om den triomf aan het slot het twijfelzieke licht van een half uurtje te laten welgevallen.

Voor eenige dagen heb ik het genoegen gehad Uw Neef en Nicht van den Brink een half uurtje te spreken. Wij ontmoetten elkander in den Brakken Grond in de Nes, waar de Gebroeders van Es lokalen voor publieke verkoopingen hebben ingerigt. In het hoofdgebouw waren de lange tafelen bedekt met monsters katoen, uit de vele faillite massa's welke dit artikel in den jongsten tijd hier heeft opgeleverd. De wereldmarkt Amst. door de makelaars beloofd zal op een paar millioen guldens verlies komen te staan! Maar noch die Noord-Amer. noch die Bengaalsche boomwol had Mr. of Mevr. v.d. Brink derwaarts gelokt, - in een belendende zaal die haar licht uit het glazen dak ontvangt waren de oudheden uit het Slot Ilpendam tentoongesteld om den volgenden dag onder den hamer te worden gebragt.

Een der nakomelingen van Jacob de Graef - die de Purmerder Heerlijkheid in 1678 van Frans Banning Kock, den bekenden Amst. Burgemeester ierf - een Heer de Graef van Polsbroeck wilde niet langer in het onverdeeld bezit dier ‘prullen’ blijven - en verpligtte dus zijn medeëigenaars ten verkoop. Dertig jaren geleden schreef Mr. W.J.C. van Hasselt over het Slot Ilpendam en de Oudheden aldaar bewaard een saai stukje dat ik nergens meer kan vinden. Ondanks die saaiheid maakte de heugenis dier bladzijden mij toch nieuwsgierig die Oudheden te zien, nu ik er niet naar de Purmer om behoefde te gaan.

En ik werd dubbel beloond door het aantreffen van Neef, en van Nicht vooral!

Neef houdt van schilderijen, als Ge weet - en een enkel van Frans Hals en een paar twijfelachtige van T. de Keyzer - en een leelijk hollandsch oostersch landschap van Bol (?) gaven buiten een tallooze reeks familieportretten gelegenheid tot bewonderen en tot critiseeren.

Maar Ge hadt Nicht moeten hooren met haar eigenaardigen smaak in Parijs ontwikkeld en geprikkeld, zich ergerend aan die leelijkerts van regenten, door de Burgemeesters en de Boelenszen en de de Graefs en zelfs de Bickers getogen en gewonnen, als Abraham Isaac en Isaac Jacob! De schilderijen wonnen er zeker niet bij dat, met witte verf, boven aan de ovale voorstelling, de naam van den geportretteerde en toutes lettres te lezen viel - ‘dat zij onbekend der vergetelheid waren ingegaan’!

Bol's stuk, de Hollandsche famille, was allercurieust - regts een Hollandsche boerderij, links een geknielde kameel en op den voorgrond:

‘les jeunes gens de la famille avec de beaux chiens de race’!

Hoe Oostersch, hè? die paai in zijn soepjurk, en die bolle wangen van den blazenden kameeldrijver!

Ik amuseerde mij in gedachte uit de Damesportretten eene prototype uwer allerliefste te zoeken, maar het ging niet. Nicht gaf après tout de voorkeur aan eene geestelijke zuster uit het geslacht van de Boelensz, smachtend genoeg, maar smachtend naar den hemel, - ik dacht U in stilte een Jonkvr. van Herzeele toe, - 't einde der achttiende eeuw bragt een gedecolleteerd costuum mede, een zwart zijden mantelet dekte de schouders, om de wangen speelden schalke repentirs.

Zie eens in de Courant na wat zij gegolden heeft!

> Er is een wet voor elks verval
> Die geen heraut verkrachten zal,

en er steekt dus niets verbazends in dat eindelijk de heerlijkheden der de Graefs bij opbod worden geveild, maar dat die oudheden niet beter waren bewaard, dat de Gobelins waren verschimmeld, dat de wapenrekken waren verspalkt, dat bewees dat

> ‘patriciërs nog geen adel zijn’.

(Alsof het Huis ter Haar door de Van Zuylens in eere werd gehouden, alsof... maar waar zou ik eindigen!!)

Le culte des souvenirs is ten onzent allen rangen vreemd en Alb. Thijm weet niet half hoe hij den spijker op den kop slaat als hij zijn Landgenooten Vandalen scheldt!

Er was een alleraardigst damesrokje onder de oudheden, half rood, half blauw, - niet gestreept, maar van boven blauw, van onder rood, maar met witte passementen belegd, met zilver uitgeslagen - een fantasierokje voor een nimf

'Si les Nymphes en portaient',

dat Nicht voor haar zwager den schilder[1)], dat ik voor Mevr. Bosboom wilde koopen.

Wij vermeidden ons in het vooruitzicht

het op deze of gene schilderij,
het in dezen of genen roman

weer te zullen zien.

'Nous ferions des folies pour le jupon'.

En den volgenden dag kwam Neef eerst in den Brakken Grond toen de Joden den rommel al bijeenpakten.

Nicht had geen last gegeven en ik evenmin.

Arm rokje! dat nu wel naar Engeland zult gaan, met het hemelsblauwe zijden hemdje, met de handschoentjes met paarlen, met de zeemlederen rijkolder.

De Frans Hals ging naar Berlijn, - in de milliarden tastende, kan men voor een middelmatig meesterstuk een dwaasheid doen.

Amst. 23 Junij 1873.

...Sedert kwam Spanje aan het licht, niet van over de Pyreneën heen, neen, dwars door deze, tunnel aan tunnel uit, in dat romantisch deel 't welk Spaansch Zwitserland heet. Wat hebben velen onzer kennissen sedert wij terugkwamen ons onvoorzigtig gescholden dien tocht te wagen. En inderdaad, ik beken het, als ik mij voorstel dat de Carlisten toen, zooals zij het later deden, de rails van Irun af hadden opgebroken, we zouden er in deze of gene jammerlijke fonda,

1) De voor enkele maanden op 85-jarigen leeftijd te 's-Gravenhage overleden kunstschilder von Franckenberg en Proschlitz, bekend om zijn damesfiguren in zijde en satijn, waarvoor hij voornamelijk in Rusland, maar ook in Amerika en Japan afnemers vond.

om van geen pasada te spreken, droef aan toe zijn geweest! Maar de fortuin begunstigt den stoutmoedige, zegt het oude spreekwoord, en de locomotief bragt ons ongedeerd door het steenig [?] Castilië in Madrid. Het is een dubbel genot Victor Hugo te lezen, sedert ik die sombreros en die spadas heb gezien. Het was avond en wij stonden op het balcon van ons Hotel, aan de Puerta del Sol gelegen, met de straat aan onze voeten; uit zes of zeven andere, insgelijks op dit plein uitloopende, toog de krijgshaftige jeugd d'Espana naar die ruimte, bestemd om er door de muzyk het sein der ruste te doen geven. De gansche, lange oploopende straat flikkerde van licht beneden uit de winkels, boven uit de balcons, met jong en oud gevuld; er was leven, er was lust, en toen nu de toonen der koperen instrumenten tot ons kwamen, was het geheel niet enkel de decoratie eener Opera maar speelden wij allen mede.

Als Gij naar Europa terugkeert, neem dan Uwen weg over Madrid, als wij deden; zorg dan dat Gij over veertien dagen meer tijds kunt beschikken dan ons was gegund om ook het Zuiden, ook Andalusië, ook Grenada te zien. Ik zou morgen onzen regen den rug willen wenden om er mij te verlustigen in wat Washington Irving zoo bekoorlijk en zoo bekoorend heeft geschreven.

Ik had u zeker al eenige boeken over Politieke Economie gezonden, als een paar vrienden die het vak kennen, het eens hadden kunnen worden, welk werk niet enkel als het nieuwste ook als het beste moet worden aanbevolen. Zonderlinge wetenschappen, die Staathuishoudkunde en die Statistiek, welke een wijle als *de* Wetenschap van den nieuwen tijd golden en waarvan de eene priester nu den anderen weerspreekt. Intusschen, Aufgeschoben ist, wie Sie wissen, nicht aufgehoben[1).]

1). Dit bleek, toen de heer van den Brink verrast werd met een vijftal werken van Stuart Mill, in elk van welke zich een inschrift van Potgieter bevond. In *The Irish land-question* stond: 'In geen pendopo mag dit boekske ontbreken. Lees slechts Javaansch voor Iersch'. In *On liberty* stonden de volgende regels van Wordsworth:

> Two voices are there; one is of the sea,
> One of the mountains; each a mighty voice,
> In both from age to age thou didst rejoice;
> They were thy chosen music, Liberty!

In *The subjection of women* schreef Potgieter: 'It was Steele, says Thackeray, who first began to pay a manly homage to the Goodness and Understanding of Women, as well as to their Tenderness and Beauty' - two hundred years hence, what will Stuart Mill be praised to have done for them?

Amst. 2 Oct. 73.

Beste René!

J'ai différé, la vie à différer se passe,

zong Victor Hugo, in de dagen toen zijne muze er niet voor terugdeinsde natuurlijk, eenvoudig, waar te zijn, thans maakt zij met al hare groote woorden oneindig minder indruk!

J'ai différé, zeg ook ik, die u vroeger beknorde, dat Gij te zelden schreeft, en thans op mijn beurt de achterstallige ben geworden, en laat er, met een verholen zucht, op volgen:

la vie à différer se passe.

Een zucht, ja - maar slechts verholen, - want de Zondagen, die ik er aan had kunnen besteden, zijn prettig omgegaan in allerlei uitstapjes, welke maar eene schaduwzijde hadden, dat men des Maandagsochtends niet af had gedaan, wat men zoo gaarne zou hebben willen doen!

Daaronder behoorde ook U van tijd tot tijd eens iets van de Uwen en van ons te doen weten, U dank te zeggen voor Uwe aardige brieven, U te verzoeken daarmede voort te gaan.

Het is waar, op een afstand als die welke ons scheidt, valt veel weg wat een briefwissel binnen beperktere grenzen, het meeste belang geeft, het versche en het nieuwe, de welkome blijken van den indruk, wederzijds gemaakt, het prikkelende van de omgeving, maar ook bij gebreke aan dat alles verlangt de vriendschap te weten hoe het in den vreemde ging, en dus - maar mijn uitweiding is al veel langer dan eene bekentenis van schuld eischt.

Letterkundigs valt van hier weinig te berigten. De mooije zomer is voorbij, het graan werd binnengehaald, het westelijk Europa klaagt, dat de oogst bij het dorschen niet medevalt, - op het gebied des geestes is het even schraal gesteld. Wij leven in herinneringen van voor drie eeuwen, geen stad in Holland, die niet feest viert, waar geen redevoering gehouden, waar geen dichtstuk voorgedragen wordt, maar alles is middelmatig, alles laat koel. Sommes nous donc une nation éteinte?

Het valt hard die vraag te doen, onder den indruk, dien de gesprekken met Dr. C. Lemcke, onzen professor in de Aesthetiek, telkens op mij maken, dat wij niet alleen in ons verleden bij de Duitschers zooveel voor hadden, dat wij dat nog heden in Vrijheid en Vermogen hebben!

En toch, al is er gejubeld en getoost, wat blijft er over?

Wees zoo goed Mr. en Mevr. Huet van mijne zuster en mij hartelijk te groeten, ontvang die ook voor U en geloof mij

de Uwe

E.J. Potgieter.

7 Mei 1874.

... De afloop der tweede expeditie [naar Atjeh] moge bevredigender zijn dan die der eerste, beslissend, vreeze ik, zal ze niet blijken. Indien wij dertig jaren lang het batig slot niet altijd, niet schier uitsluitend ten onzen behoeve hadden gebruikt, indien wij den zeeroof van Atchin door eene Javaansche zeemagt waren te keer gegaan, zoo wij dien hadden getuchtigd en vernietigd, we zouden

> Met heldrer voorhoofd komen
> Waar 't nakroost zit ten regterstoel.

Maar gedane dingen hebben geen keer. Wij boeten nu, dat de droevige ervaring ons volgende teleurstellingen bespare!

16 July, 1874.

... Gij hebt de terugkeer der troepen uit Atchin levendig geschilderd[1)] en ik kan mij voorstellen hoe boos Gij wierdt op wie er koel bij bleef. Ik geloof dat ik zelf, had ik naast U gestaan, er door getroffen zou zijn geworden, - maar op den afstand waarop ik mij bevond en nog bevind, kan ik ook met de Tweede Expeditie nauwelijks tevreden zijn. Wij hebben onloochenbaar beter figuur gemaakt dan bij de eerste, doch dat was ook een jammerlijke aftogt, - maar thans, zijn wij overwinnaars? In de historie leeft nog de Nemesis, - hadden wij voor veertig jaren onzen pligt gedaan door den Atchineschen zeeroof uit te roeijen, wij zouden thans geen blok aan het been hebben, dat zwaar genoeg worden kan. Sumatra, een eiland, een wereld meer, - hebben wij dan aan Java alleen niet

1) In eene correspondentie in het Dagblad v.N.I. over Generaal Van Swietens inhaling te Buitenzorg.

reeds overgenoeg, voor ons klein volk, voor onze geringe verplaatsingslust, voor onze afnemende kracht?

Maar Ge zijt in de school van het Alg. Dagblad zoo tegen al deze bedenkingen gewapend, dat ik U verveel door ze nog eens in het veld te brengen. De Heer Huet verslaat ze - met een pennestreek, 't geen mij minder verwondert dan dat dezelfde veder Loudon prijst. Vreemde loop der wereld, in de Revue des deux Mondes van 1° dezer leverde A. Réville een artikel over Atchin, waaronder B.H. kon staan. - Wat is er sedert 'Nous Maintiendrons'[1] niet veranderd!

(Cees[2] schijnt geen zin voor de wiskunde te hebben. Schort het aan de methode, op welke zij hem wordt gedoceerd of ligt het aan de organisatie van zijn hoofd? Van dien jammer weet ik mee te spreken, die, om een mijner liefste leermeesters genoegen te doen, er mij velerlei inspanning voor getroostte en toch maar een brekebeen bleef.....

...Gij hebt voor de muffe kantoorlucht eenige dagen frissch natuurgenot gesmaakt, wie zou het U niet gunnen? Door een samenloop van omstandigheden, buiten U, genoot Gij in Uw jeugd zeer weinig, - er is zooveel niet aan verbeurd als men gemeenlijk gelooft - maar eenige uitspanning moet men hebben, die vormt evenzeer als arbeid. Ik heb er gekend, die zich ook deze ontzegden, en later zijn uitgespat, tot ondergaans toe.

Als de hoofdzaak maar hoofdzaak blijft - de Statistiek boven het theater - à Vous mon Ami! - dan komt alles wel teregt!

Heb daarom dank voor de beschrijving van dat togtje[3], waaraan ik Zondagavond ll. op het strand te Scheveningen nog heb gedacht, zonder dat de duinen er thans in bergen verkeerden of er zich Oostersch geboomte op hunne kruinen verhief. Wij waren den voormiddag in Rott. geweest, dat door den god onzer dagen geheel herschapen wordt. Ook verfraaid? Waar doet *de stoom* dat, tenzij men het geld dat

1) Titel van het geschrift van Albert Réville, waarin hij zijn blijven in de kerk tegenover het uittreden van Allard Pierson en anderen verdedigde.
2) Jonger broeder van den geadresseerde.
3) Geplaatst in het Dagblad van N.I.

hij heeft laten winnen, besteede op een plaats waar men van hem zelven niets merkt! Rotterdam wint het van ons door zijn waarlijk fraai park, wandeldreven voor het publiek, door vroeger aangelegde buitenplaatsen omringd en ingesloten, maar de viaducten midden door de stad, maar dat centraalstation en die Beurs, en dat trutzig post- en telegraafkantoor zoo digt bij elkander, en vooral die spoorwegbruggen welke over de huizen zullen gaan - ze zijn mogelijk doelmatig, maar mooi zijn ze niet! Het is jammerlijk te zien, hoe weinig de nieuwere, de industrieele bouwkunst, niet enkel door gebrek aan ruimte, ook niet door haar streven naar het nuttige, de hemel weet waarom, allen schoonheidszin mist! Die mooye Maas vlak voor de Boompjes half in een kanaal verkeerd, - die hooge brug over dat niet langer zoo imposante water - dat vroeger door zijn vlas- en graanbouw zoo aanlokkend Fijenoord, de voorstad van een fabriek geworden.

> O leelijk, leelijk, leelijk zijt ge
> Industrieel nieuw Rotterdam!

Alcestis[1)] is zeker een belangwekkende roman, maar ik kan mij met dat droppelsgewijze inschenken van een glas (bij middel van feuilleton) niet vereenigen. Zoo iets moet met grooter, langer teugen genoten worden. Doch ik deug ook in dat opzigt niet voor journalist - een goed dagblad blijft de quadratuur van een cirkel! Misschien verkeer ik onder den indruk mijner jongste ergernissen:

1°. in het begin dezer maand de lofrede van het Handelsblad op het artikel in de Gids voor Julij van den Anonymus die *onderscheid* ziet tusschen Katholyken en Ultramontanen.

2°. eergister de dertig regelen van Mr. C. Vosmaer in het Vaderland, waarin het oordeel van den Heer Huet over Jufvr. Kruseman gemeen wordt geheeten en wij een lofrede krijgen op Een Huwelijk in Neerlandsch Indië van *Heloise*, de oude of de nieuwe? Het vrouwtje van Abélard of de belle van St. Preux?

3°. heden het Dagblad dat het aardige versje ledebraakt:

1) Door Huet voor zijn dagblad uit het Engelsch vertaald.

Si l'eau manque à la rivière
C'est la faute de Voltaire,
Si la rivière a trop d'eau
C'est la faute de Rousseau!

De ezel! - hij gebruikt Molière tot remplaçant van den eerste en vult de regels met stoplappen aan, of men niet juist daarom in verzen schreef, dewijl de korte en keurige uitdrukking de gedachte opluistert als het metaal den edelsteen dien het omkast. Maar zeker, het Haagsche Dagblad is, als het Haagsche conservatisme, onder peil gedaald!

Amst., 17 Dec. 1874.

En zijt ge hersteld van de bergen teruggekeerd en weder aan den arbeid? Wij hopen het van harte. Moge het uitstapje U voor geruimen tijd goed hebben gedaan.

...Heb dank voor Uwe berigten over den loop der zaken met Atjeh - maar al zoudt Gij er mij een Nederlandsch mopperaar om noemen, ik kan Generaal van Swieten niet bewonderen. De man is er zelf schuld aan. Ik twijfel geen oogenblik dat hij inderdaad gelooft door zijn stelsel de zege te zullen behalen, maar zoolang als deze meer wenschelijk dan waarschijnlijk blijft, moest hij de les betrachten, dat spreken zilver maar zwijgen goud is. Hoe moet de vreemde ons uitlagchen als hij de oudemannetjes brieven van Generaal Knoop en Generaal van Swieten leest. Waar gehakt wordt vallen spaanders, en die beide zeurkousen willen krijg voeren met menschlievendheid. Welk een gezigt zet de Heer Huet wel bij de adhaesies van de hemel weet welke genootschappen, rederijkerskamers, zelfs liedertafels geloof ik, aan de politiek, aan de strategie van Generaal van Swieten.

En de Lust vat dan dadelijk de pen op: ‘ik dank U, vrienden! - zoo is het mijnheeren!’ en geleuter zeven gelijkt op leuter zes als twee druppelen water op elkaar!

De guerre lasse neemt onze Tweede Kamer de begrootingen aan - laat zelfs Taalman Kip en Weitzel aan het bewind, om maar geen nieuwe crisis te hebben. Intusschen ontwikkelen Van Lynden en Van der Heim meer talent dan men hen toeschreef, als Heemskerk slechts minder humeur had, zouden wij ons met een Cabinet d'affaires mogen vleijen.

Maar zijne weigering de meerderheid op het punt van Onderwijs gerust te stellen, toont denzelfden kribbigen aard van vroeger, en als die zich verder uit, vrees ik dat de goelijkheid, dat het geduld der Kamer zal te kort schieten, en wij hebben weer ontbinding met driekleurige proclamaties, enz, enz.

Jufv. Mina Kruseman, ik schrijf Jufv. Kruseman, - want de pair met Voltaire, Heine, Göthe gaat zij slechts bij Hroswitha, - Jufv. Kruseman heeft fiasco gemaakt, en met haar Kunst en Kritiek en met haar drama, zelfs Dr. Dorenbos geeft het toe. De Spectator partij beweegt thans hemel en aarde om haar als Louise in Vorstenschool van Multatuli te doen optreden - moge zij wijzer zijn en zich niet aan zulk een onmogelijke rol uit de dagen der sentimentaliteit van de vorige eeuw wagen. Beter borg dan die wensch, voor de verijdeling van het dwaze plan, is waarschijnlijk de vrees van Albregt en van Ollefen door de opvoering van dat stuk allen kans te derven ooit de 10/m te krijgen, welke Z.M. thans nog aan de troep bij van Lier uitkeert.

Het doet mij genoegen dat de Heer Huet met zijn vertolking van Le médecin malgré lui voor uw publiek zoo goed slaagde, dat Gij in de rol van Géronte slagen mogt. Molière te vertalen scheen mij altijd halsbrekenswerk, en voor U zware oefening, een zijner figuren op te voeren. Gij kent er Kinsbergen al de eer van toe, en zooals Gij hem schetst is hij een dier zonderlingen welke men slechts ‘op de planken’ aantreft. Schrijf voor U zelven, nu ze U nog levendig voor den geest staan, al de heugenissen van het lief en leed der repetitiën, dier uitvoering op. Gij zult er later plezier van hebben.

Javaansche Photographiën, zeker, ik bewonder die, maar zonder ze te kunnen genieten. Die gebouwen, die tempels vooral eischen een kennis van de begrippen des volks, van zijn gemoedsleven die mij ontbreekt. Toch heeft het cadeau van den Heer Huet mij onlangs niet slechts plezier gedaan, toch is het van nut geweest. Prof. Lemcke, die aan de Akad. van Beeldende kunsten alhier aesthetiek doceert, heeft ze gebruikt voor een zijner colleges en er de jongelieden duidelijker begrip van Javaansche natuur en Oud-Javaansche bouwkunst door gegeven dan zonder aanschouwelijke voorstelling het geval zou zijn geweest.

Gaarne verneem ik eens in een volgende of de kring uwer werkzaamheden altijd dezelfde blijft dan of deze zich allengs uitbreidt. Ik hoop het laatste, want altoos hetzelfde te blijven doen vermindert de belangstelling in den arbeid. Het *moest* zoo niet zijn, maar la philosophie a beau prêcher, n'est pas philosophe qui veut!

Op het veld onzer letterkunde deed de zomer weinig aeren lezen. Majoor Frans is schier de ee n ige volle schoof Het boek wordt algemeen gewaardeerd. - Waarom het meest, dewijl Mevr. B. ditmaal de verheffende elementen ter zijde liet? Van Hasebroek zijn twee deeltjes Dicht en Ondicht verschenen, waarin alleraardigst gekeuveld wordt en die van den beminnelijken inborst van mijn vriend het gunstigst getuigenis afleggen.

De kritiek blijft te wenschen overlaten. Zouden voor dertig jaren zulke halve appréciaties als dagblad bij dagblad van Joh. Bosscha gaven het licht hebben gezien? Welk een kreet van het toenmalige jonge Holland zou zijn opgegaan over de benoeming van den zestig-jarigen Beets tot Hoogleeraar in de Kerkgeschiedenis, een vak waaraan hij nooit iets deed en dat niemand verwachten of vergen mag dat hij nu met ijver zal gaan beoefenen! Arme jongelui, die zoodoend het aftreden van ter Haar nog met regt zullen betreuren!

Gij vraagt mij wat ik van Vosmaer's verzen zeg? Wij hebben allen ons hobbelpaard, stokpaardje ware juister gezegd, en het zijne schijnt te zijn zijn Grieksche en Latijnsche kennis in rijmelooze verzen op te disschen. Het is jammer van een man die op het gebied der schilderkunst blijk van zuiveren fijnen smaak heeft gegeven.

Mijn zuster heeft voor vier weken een ligte aanval van pleuris gehad, die mij ernstig bekommerd maakte. Sedert echter heeft zich alles gunstig geschikt en, dank zij het inachtnemen waarop ik blijf aandringen, is zij thans weder zeer wel. Hoe zwaar het haar valt, die nooit van eenige belemmering om der wille der gezondheid heeft geweten, kan men zich moeijelijk voorstellen.

Over mijzelf, schoon voortdurend het slagtoffer van een Noordsche cathar, heb ik geen klagen.[1)]

1) Toch zou die ‘Noorsche cathar’, waarover hij niet klaagde, hem weinige weken later ten grave slepen. Potgieter stierf 3 Februari 1875.

Verheug ons spoedig door het berigt van Uw volkomen herstel, groet Mr. en Mevr. H. en Gideon hartelijk van ons beiden en geloof mij met de complimenten mijner zuster

Geheel de Uwe
E.J.P.

Voor eensluidend uittreksel.

J.N. VAN HALL.

Aanhangsel.

Buiten het kader van de in het voorgaande opgenomen brieven en brieffragmenten valt een brief van Potgieter aan de achtentwintigjarige mejuffrouw Toussaint, welk stuk mij, dank zij een vriendelijke aanwijzing van Dr. M.B. Mendes da Costa, conservator aan de Amsterdamsche Universiteits-bibliotheek, in handen kwam. Het afschrift, of de minute, van de hand van Potgieter zelf bevindt zich in genoemde Bibliotheek; het stuk bevat noch dagteekening noch onderteekening, maar de brief, waarvan het een afschrift is, moet van Februari 1841 zijn, gelijk blijkt uit een in diezelfde Bibliotheek zich bevindenden brief van mej. Toussaint aan Potgieter, waarop hij een antwoord is.

Potgieter was, reeds sinds haar eerste optreden, in briefwisseling met juffrouw Toussaint, die het vorig jaar, in 1840, als schrijfster van *Het Huis Lauernesse* in ruimer kring bekend geworden was. Sedert 1838 kwam zij, die te Alkmaar woonde, als een steeds welkome gast geregeld op de pastorie te Heilo bij Hasebroek en zijn zuster Betsy (de schrijfster van *Te laat*), als wier beider vriend ook Potgieter zich beschouwde. Maar, met hoeveel hartelijkheid de Heiloosche vrienden haar ook plachten te ontvangen, van tijd tot tijd ontstonden er kleine botsingen: ‘men verdenkt mij van Amsterdamschheid’, schrijft zij in een brief aan P. van 23 Jan. 1841, en verder: ‘bij een volgend bezoek maakten wij zoowat vrede en ik heb de vrijheid Amsterdamsch te zijn.’ Dat ‘Amsterdamsch’ zal wel synoniem geweest zijn met Potgieters-gezind. Want het schijnt wel dat men over Potgieter op de pastorie te Heilo niet altijd even goed te spreken was, - met of zonder reden.

In *De Gids* van Januari 1841 was een beoordeeling van den Nederlandschen Muzenalmanak verschenen(zoo niet van de hand van Potgieter, dan toch door hem goedgekeurd), waarin o.a. Hasebroek's gedicht *Victoria* werd onderhanden genomen en gevraagd werd of het iets anders is dan ‘woordenkunstelarij, wanneer twintig lange koupletten, onder allerlei wendingen, als om eene stroeve schroef, om het denkbeeld draaijen, dat Victoria onze eeuw beschonken heeft met de les:

> Niets schooner voor een vrouw, dan vrouw te zijn.’

Daarover was de pastor van Heilo niet gesticht. Juffrouw Toussaint zag het onweer aankomen en schreef aan P.: ‘Over de recensie van de M.A. is tusschen ons geen woord gewisseld. Maar was het noodig dat juist Victoria onder de bijl moest?’ Daarbij kwam dat zij Potgieter in den arm had genomen om haar af te helpen van den uitgever P.R. Otto, bij wien haar *Graaf van Devonshire* en *Engelschen te Rome* verschenen waren, een man, zoo schrijft zij, ‘die juist zoo weinig de kunst verstaat een boek in het licht te stellen, die mij zoo lomp en ruw behandelt.’ Potgieter wilde haar helpen en slaagde er werkelijk in, ‘het juk te verligten dat een onhandig bloedverwant [haar neef Roquette] en een slim boekverkooper (haar) op de schouders (hadden) geworpen.’ Maar Hasebroek was daar niet tevreden over. Hasebroek zeide: ‘Ja dat is een fataliteit, maar waaraan Gij U niet onttrekken moogt, omdat Gij Christin zijt!’ En daar stond nu juffrouw Toussaint! ‘Intusschen sta ik leelijk tusschen U beide in, Ge weet wat neutrale grond is tusschen oorlogende magten... Toch wil ik de rol niet spelen van de poes uit de fabel, schoon ik sta tusschen de adelaar en het stekelvarken, en dus zal ik mij voortaan moeten onthouden de pastory te noemen bij UEd. en van Amsterdam zwijgen te Heilo. Zoo alleen dunkt mij zal het goed gaan, want voor een zwijgende rol voel ik mij volkomen berekend.’ (Brief van 19 Febr. 1841).

Ook na deze toelichting is de brief voor oningewijden nog wel eenigszins duister. Zijn er, met alle reverentie voor den schrijver, ook hierin niet zinnen die ‘als om eene stroeve schroef’ telkens weer om hetzelfde draaien? De ‘dwang der statelijkheid’, waarvan in den aanhef gesproken wordt, slaat op het gebruik van UEd., waarmee Potgieter en juffrouw Toussaint elkander voortaan in hunne brieven niet meer zouden betitelen!

v.H.

Mejufvrouw Hoog Geachte Vriendin!
Ge ziet hoe gaarne ik Uw voorbeeld volge, hoe dankbaar ik U ben dat Ge mij van den lastigen dwang der statelijkheid ontslaat. Doch het is er verre van dat dit het eenige zou zijn wat ik in Uwen jongsten brief waardeer - moge de wederkeerige openhartigheid van dezen het U bewijzen!
Laat U de gedachte dat Gij zelf zoudt hebben bijgedragen tot de onaangename verhouding, waarin H. mij vis à vis hem gebragt heeft, toch geen oogenblik kwellen. De zaak van Otto was louter de aanleiding tot zijn bezoek, zijn vernieuwde vriendschap met B. was er de oorzaak van. Het dient mij minder dat we tot pis-aller gebruikt zijn, zoo lang de persoonlijke tegenwoordigheid van deze hem neerdrukte, dan dat ik, in iemand dien ik mijn vriend noemde en mijn vriend dacht een lafheid van karakter moet beklagen, die aan - ik wil niet zeggen wat - grenst. En nu Ge den indruk dien eene visite op mij maakte, afgelegd met het doel om me te zeggen: 'ik offer U op!', U zult kunnen voorstellen, nu geen woord meer er over, dan voor zooverre Gij zelve, en nog iemand, dien ik hoog schat, ondanks eenige gebreken, (dat ondeugende *nog* van zoo even, juist alsof Gij ook gebreken hadt!) er in betrokken zijn.
Uwe goede verstandhouding met de pastory wensch ik van harte dat duurzamer moge zijn dan de mijne, en ten blijke daarvan, geloof ik met U, dat ik niet beter kan doen dan U voor het vervolg jegens ons stilzwijgen over de bewoners aan te raden. We zouden, malicieus als we zijn, mogelijk van een woord van U onvoorzigtig, vooral jegens zoo kwetsbare eigenliefde, gebruik kunnen maken en het zou mij innig grieven, zoo ooit mijne onbedachtzaamheid U vrienden, U vooral een vriendin kostte, voor welke ik nog altoos de achting van vroeger gevoel. Afgepraat dus?
Maar Ge zult het mij, die U zoo gaarne Uw vrienden laat, ten goede houden, als ik ook belangstelling in de mijne toon. H. scheen mij uit een woord van U te hebben opgemaakt - ik verg niet dat het U eene scène zal kosten, een antwoord van U 'het is niet zoo!' zal mij genoeg zijn -, als had ik U van onzen *jok*zieken vriend de gedachte ingeboezemd, dat het hem aan karakter ontbrak! Welk een zwakheid mij daareven ergerde, heb ik U rond betuigd, en hem

even rond gezegd, maar Ge zult mij toegeven, dat men op dat punt te veroordeelen kan wezen, en echter karakter bezitten in andere betrekkingen, ja zelfs een allerlofwaardigst! Vooral vis à vis vrienden, zoo letterkundige als andere, - doch ik wil niet hatelijk zijn.
En zoo hebt Ge het immers gemeend? 'Ja' en nu geen nieuwe tooneelen daarover, want zij leiden tot niets goeds; en men neemt er zijn toevlugt niet toe, dan wanneer men zich beurtelings in allerlei bogten wringt, dewijl men zelfstandigheid mist!
'Wat zou hij een groot en een goed man zijn', schreef mijn onvergetelijke Drost, 'die altijd een waar man durfde wezen!'

Mijne herinneringen aan Potgieter.
- Fragment. -

In den nazomer van 1861 was ik uit Haarlem in Amsterdam teruggekeerd om er de betrekking van Secretaris der Kamer van Koophandel te bekleeden. In die qualiteit bezocht ik geregeld de Beurs. Dáár toevende en rondgaande meende ik - ik was nog jong - te bespeuren, dat ik op een tijdstip van mogelijke kentering der handelsbeweging in de hoofdstad aankwam. Mij scheen het toe, alsof een wind van vooruitgang in de atmosfeer der bedrijfskringen begon te blazen. Vroegere begrippen van stout durven en van snel ruilverkeer herleefden allengs. De oude stad ving, in mijn verbeelding, aan, zich te verkwikken in het opnemen van tradities uit haar gouden eeuw.

Als ik in 't najaar, 's middags, na mijn bezoek en hêen-en-weêr loopen op de Beurs, de trappen van 't gebouw afdaalde, turend in de lucht naar de rood of geel getinte gloeiende licht-strepen in de richting van de Westerkerk, had ik van tijd tot tijd het vizioen van een als vroeger door handel rijk-bloeiend Amsterdam. Ik zag voor mijn geestes-oog dáár hoog in de lucht, boven de in werkelijkheid eenigszins doodsche stad onzer dagen, het Amsterdam der zeventiende eeuw, het blijde sterk levende Amsterdam door Rembrandt gezien en geteekend. Een stad vol ranke torens wijzend naar boven, aan den buitenkant omgeven door woelend water, waar de aankomende kielen zich samendrongen, terwijl van binnen in de drukke straten en op de schilderachtig gebogen grachten een burgerij zich spoedde ‘als walgde 't rap geslacht van rust’. Er was overal gedrang, want Roemer Visscher had

't gezegd: ‘diegeen die koopmanschap doen wil, die moet hem, wil hij rijck worden, in 't gewoel begeven’. Er was vaart en beweging. De elementen van productie waren wakker en wekten de burgerij tot ruimer zwaai en krachts-inspanning. Kloeke burgers, in de kleeding der staalmeesters, repten zich naar 't Stadhuis op den Dam of naar de huizen der Oost- en West-Indische Compagnie: zij wezen met den vinger, aan Holland en aan de Zeven Provinciën, den weg over de golven naar de verre gewesten aan de andere zijde van den Oceaan. En in hun vergaderzaal gekomen, vernamen zij 't woord van hun vertegenwoordiger Jan Pieterszoon Coen: ‘Als Uw beleid zoo goed en nobel wordt als dat behoort, en de Generale Compagnie zeer wel vermag, wie zal de Vereenigde Nederlanden alsdan niet eeren, om gerust en veilig onder haar vleugelen te schuilen, zweven ende leven? Wie zal haar tegenstaan, om verslagen te worden of in miserie te leven? Ik zweer U bij den Allerhoogste, dat de Generale Compagnie geen vijanden heeft, die haar meer schade doen, dan de onwetendheid en onbedachtzaamheid die verstandigen overstemt!’ Dàn zonden zij hun vloten onder een de Ruyter den vijanden te gemoet. Amsterdam gaf 't geld en 't wachtwoord aan het land....

Het was een droom, het gezicht op een machtig zelfbewust Amsterdam, dat ik dáár boven achter de wolken ver-weg als vóór mij uit projecteerde.

Wie kwam, terwijl ik zóó mijmerend liep, dikwijls mij achterop, mij tikkend op den schouder? Het was Potgieter, huiswaarts keerend naar de Leliegracht, Potgieter, die den nieuwen secretaris der Kamer van Koophandel, toen hij uit Haarlem weder in Amsterdam kwam, met zichtbare hartelijkheid had verwelkomd en den jongen vriend van Huet, hem als student bekend uit Zimmerman's huis, dan een eind weegs, sprekend en tegensprekend, geleidde. Hoe boeide mij die nu 53-jarige man, beurtelings mij aantrekkend en dan weêr een poos mij afstootend! Was er één, die het Amsterdam der zeventiende eeuw lief had en in gesprek of geschrift tot voorbeeld stelde, dan was hij die man. Was er één, die in Amsterdam de sleur van het hedendaagsche leven, de benepenheid, bekrompenheid, enghartigheid eener zich behagelijk koesterende maatschappij als met geeselslagen striemde, uit-

voer tegen het zoogenaamd fatsoen, de quasi-deftigheid, bezadigheid, bedachtzaamheid, die niets uitvoert, tot niets leidt, niemand baat, dan was het deze criticus. Was er één, die fier van geest en gemoed, te midden van den neêrdrukkenden mist welke Holland omgaf, dwars door nevelen hêen den lichtstraal in de hoogte speurde, om straks uit dien luister een bezieling voor de besten uit 't volk op te vangen, een goddelijke vlam, die 't volk, brandend van toorn over eigen lamlendigheid, tot nieuwe kracht zou aanvuren, dan was hij die dichter. En zonderling, diezelfde man was tegelijk een doodgewoon, druk bezig koopman in de stad, die, door zijn zaakkennis en arbeid, ztch een financieel onafhankelijke positie wist te bereiden. Als agent was hij voor vele goederen-huizen een bekend tusschenpersoon en bemiddelaar met buitenlandsche firma's, voorkomend, dienstvaardig, meêgaand op de beurs, waar hij al zijn patroons en relaties dagelijks opzocht. Een vriendelijk hartig woord had hij voor hen over. Met een glimlach op de lippen ging hij dáár rond, welwillendheid gevend en vragend, in korte gesprekken altijd gevatheid toonend, en afscheid nemend van zijn bepaalde vrienden onder die mannen van zaken met een zet en een ‘pointe’. Zóó mocht ik hem op de beurs ontmoeten. Zekere bevreemding maakte zich soms van mij meester, als ik hem, wiens proza of poëzie mij den vorigen avond op mijn kamer als op vleugelen had opgeheven, zoo alledaagsch, luisterend en buigend, onder de bezige menigte zich zag spoeden. Een bevreemding gemengd met ontzag. Straks zou dat ontzag in alle opzichten overheerschend worden, wanneer ik de beurs verliet. Want hoe gemeenzaam en vertrouwelijk hij mocht omgaan met beursbezoekers, wier flink optreden ter plaatse waar zij stonden en wier eerlijkheid en nuchter gezond verstand in zaken zijn genegenheid wekten, des te hooghartiger was hij, zoodra hij dat gebouw op den Dam achter zich had gelaten. Hij was dan niet langer de toegevende en inschikkelijke bemiddelaar. Hij was de toornende vijand van ieder in wien hij een incarnatie van den Jan-Salie-geest vermoedde. Zijn beleefdheid zelfs kon dan wonden. Daarbij kwam zekere grilligheid in al zijn uitingen, een hak-op-den-tak springen in zijn ‘causerie’, een voortdurend vragen en antwoorden ter-zelfder tijd. Hoe opgewekt en slagvaardig men bij-wijlen

in zijn tegenwoordigheid en als door het aanzetten van zijn vernuft mocht wezen, zijn geest was veel levendiger, ging tintelend, vonken-spattend vooruit: men volgde hem met spanning, deed zijn best geen kamp te geven, doch durfde haast niet kort-af een zet met een puntig wederwoord beantwoorden, en was op-weg voor zijn scherpe beleefdheid nederig te bukken. Men was dan niet geheel meer op zijn gemak met hem. Men raakte als uit de voegen. Zijn omgang maakte, ja, zijn jongere vrienden wakker, doch sloeg hen ook telkens neder. Elke dialoog met hem was een soort van worsteling. Ik dacht dan dikwijls aan een woord van Pascal, als ik zijn hoog-gewelfd voorhoofd en zijn open tintelend oog aanzag. Het was alsof hij, Potgieter, over zijn vriend en medestander bij zich zelven sprak: ‘als hij zich verheft verneder ik hem: als hij zich vernedert verhef ik hem: en spreek hem altoos tegen, totdat hij begrijpt, dat hij-zelf onbegrijpelijk is’.

Eens, op een dag toen hij mij wilde opheffen, vroeg hij mij, of ik voor ‘*De Gids*’ maandelijks ‘Politieke Overzichten’ over den gang der buitenlandsche staatkunde kon leveren, naar het voorbeeld dat Eugène Forcade in de ‘*Revue des deux Mondes*’ gaf, en in denzelfden trant als ik vroeger zulke overzichten in het ‘Zondagsblad’ had gesteld. Ik mocht mij niet bemoeien met de binnenlandsche politiek, die het terrein was voor van Limburg Brouwer: evenmin met de ontwikkeling der economische verschijnselen die door P.N. Muller zou worden gevolgd: maar uitsluitend met den loop der algemeene buitenlandsche verwikkelingen, die sinds 't jaar 1860, terzelfder tijd toen Napoleon III een zwenking in Frankrijk nam, welke naar het parlementaire stelsel scheen te doelen, uiterst belangrijk werden, daar de vervorming van Duitschland door Pruisen - waarop ik reeds gewezen had in mijn breed Gids-artikel over von Radowitz - in aantocht scheen. Ik beloofde mijn best te doen en leverde in November 1861 mijn eerste opstel, dat nu maandelijks werd vervolgd. Die overzichten vielen in den smaak van het publiek en van Potgieter. Toen het jaar 1862 aanbrak verzocht hij mij de maandelijksche vergaderingen der Redactie bij te wonen; later benoemde hij, in overleg met zijn mede redacteuren, mij in December van dat jaar 1862 tot lid der Redactie van ‘*De Gids*’. Het was voor mij een soort van ‘decoratie’. Ik

bewerkte mijn taak der overzichten met groote zorg, ze behandelend als een studie op de levende, wordende geschiedenis. Die arbeid ‘complêteerde’ als 't ware mijn werk aan de Kamer van Koophandel. Het gaf daarbij, nu ik in den Gidskring volledig was opgenomen, een ideëelen tint aan mijn bestaan. Zaken waren zaken. Het opwekken van productiekrachten in een groote stad was een zeer begeerlijke taak: maar toch aan iets anders, aan den gloed van letterkunde en kunst-studie, had mijn hart behoefte. Met warmte, zij het met eenigen schroom, nam ik dus steeds de uitnoodigingen ter bijwoning der redactie-zittingen aan. Het waren avondvergaderingen op den eersten Woensdag der maand, besloten met een eenigszins weidsch souper. Daarbinnen, op den Olymp, zoo als de Braga zeide, was de toon ongedwongen tot luidruchtigheid toe. Potgieter erkende geen eenigszins stijve vormen. In de kweekplaats, waar de nummers van *De Gids* werden geboren, moest ‘vreugde’ heerschen. Al de oude redacteuren, de heeren Schimmel, Veth, Zimmerman, Muller, Schneevoogt, voegden zich in dien toon. Wel werd in December 1862, toen nieuwe redacteuren tot de oude groep werden gevoegd, de toon in 't begin iets minder uitbundig, maar de verandering of vervorming was nog weinig merkbaar. De nieuwe redactie-leden toch waren de vrienden die ik in Haarlem had leeren kennen, Buys en Huet: tot wie zich nu ook schaarde Vissering, die vroeger, vóórdat hij naar Leiden ging, reeds redacteur was geweest. Ik vond het heerlijk Buys en Huet hier terug te vinden, en met hen gezamenlijk te mogen samenwerken. Buys was intusschen professor te Amsterdam geworden: Huet had zijn betrekking in de kerk vaarwel gezegd en werkte als dienaar aan de krant der heeren Enschedé te Haarlem. De één ging een glansrijke gevierde toekomst tegemoet: de ander daalde - maatschappelijk gesproken - de ladder der samenleving eenige schreden af, terwijl geldzorgen hem begonnen te drukken. Doch wij waren geen van allen in een gemoedstoestand om daarop veel te letten, al trof het mij zeer, dat het gelaat van Huet iets strenger was getint dan vroeger Maar na eenige uren week die meer afgepaste plooi. Want Potgieter was op den Woensdag-avond in volle actie en bezieling. Hij voerde de pen, gaf aan ieder wenken, schertste

of vermaande, knorde of prees, en was de bewegelijkheid zelve. Geen onzer werd gespaard, wanneer wij ons wilden onttrekken aan wat hij meende dat onze taak was. Hoe verdween dan eensklaps de glimlach om zijn lippen, en fronsten zich de rimpels op 't voorhoofd! Immers tegenspraak op zijn Gids-avond kon hij moeilijk van zijn mede-redacteuren verdragen. Toch hadden wel enkelen bezwaren. Ik spreek nu niet van de twee latere jaren, toen hij eigenlijk alleen met Busken Huet te rade ging, maar in de jaren 1862 en 1863 openbaarde zich wel eens verschil. Het uitéénloopen der meeningen had natuurlijk zijn uitgangspunt en zwaartepunt in het oordeel over de persoonlijkheid van Potgieter. Een ieder onzer stelde hem mijlen-hoog boven zich-zelf en al de anderen: voelde dat hij alléén onder ons de vertegenwoordiger was van waarachtig hoogen literairen stijl: maar een enkele had soms bedenkingen tegen zijn opvatting. Hoofdzaak was, dat hij bij-wijlen de klassieke rust van oordeel, de objectiviteit miste, die het deel was van zijn voorbeeld Goethe. Hij was altijd subjectief, gelijk hij ook in zijn proza steeds zich-zelf als vóór den lezer inschoof. Zijn eigen persoonlijkheid drong hij in de verhalen en kritieken naar voren. Het was alsof hij den lezer niet toestond hem, Potgieter, te vergeten. Hij overdreef daarbij de les dat de kunst harden noesten arbeid onderstelt, of liever, hij liet te-veel dien vóór-arbeid merken: het publiek moest voelen dat hij zijn verzen grifte als in weêrbarstig schelp-koraal. Er was daardoor soms iets vermoeiends in zijn behandeling der letterkundige gegevens. Men was bij hem dan als in de atmosfeer van een opkomenden storm. Hoe langer hoe meer bleek hij hartstochtelijk polemisch voort te schrijden. Hij spande de geestelijke actie van ieder onzer in de door hem gewilde richting zoo strak mogelijk, hij wilde ieders kracht op één punt als verdubbelen, en het resultaat was dan soms een overspanning die niets uitwerkte. Op harmonische ontwikkeling van allerlei aanleg bij anderen werd door hem schijnbaar geen prijs gesteld. Trouwens de geheele vervorming van *De Gids* tot een op Engelsche leest geschoeid tijdschrift, waarin over allerlei onderwerpen artikelen van de meest bevoegden werden opgenomen, was hem nooit geheel naar den zin. Hij wilde dat literaire kritiek de hoofdzaak, ja de éénige taak zou zijn.

Vandaar dat een groot talent als van Robert Fruin bij hem zelfs geen waardeering ondervond. Ik zwijg van zijn oordeel en miskenning over Buys, in wien hij later 't type van den conservatieven oud-liberaal meende te zien, terwijl hij toch zelf, op zijn beurt, haast geen oog had voor de aan de kim opkomende sociale golving die allengs begon aan te zwellen. Enkelen onzer zagen wel de gebreken van zijn groote eigenschappen, merkten op, dat ook hem zelfs op het hooge gebied der kunst iets ontging: zooals hij geen oor had voor de muziek der eerste meesters: zooals hij, bij beoordeeling van schilders, den voorrang boven Rembrandt's Nachtwacht gaf aan van der Helst's Schutters-maaltijd: zoo als hij liefst zoogenaamde gedachten of voorstellingen in schilderijen zocht, een Ary Scheffer vereerde en de latere kunst van Jozef Israëls niet wilde begrijpen. Maar dit alles werd slechts uiterst schoorvoetend door ons opgemerkt in het jaar 1862 en 1863. Voorshands hadden wij slechts oogen voor zijn bezielende kracht. Zijn stoute, oorspronkelijke geest schalde ons toe. Zeker er was in zijn schrijven manier, maar allereerst stijl en nog eens stijl. Stijl in geheel zijn wezen. Wij ondergingen zijn bruisende drijfkracht: wij sterkten ons aan zijn glansrijke éénzijdigheid: wij namen zijn gebeitelde verzen als leuzen aan voor ons optreden in de maatschappij: wij hielden onder zijn kloek bevel stand tegen indutten op elk gebied: wij deden ons best om de wenken van zijn imperieuse natuur te volgen, en vervormden daarvoor desnoods ons-zelven, zooals hij mij, nevens anderen, in de eerste plaats, tot letterkundige wilde stempelen, waartoe ik het talent niet bezat.

Dat ik soms een anderen kijk op Potgieter had, dan op die Woensdag-avonden der Redactie van ‘de Gids’ paste, daaraan had voor een klein deel ook schuld Mr. J. van Lennep. De toen 60-jarige heer van Lennep was in die dagen bezig zijn landgenooten op te roepen tot het bijéénbrengen van gelden voor een standbeeld van Vondel. Het zou de bekroning wezen van zijn twintig-jarigen arbeid aan de uitgave van Vondel's werken. In October van het jaar 1860 had hij daarvoor een commissie saâmgesteld, waarin ook Potgieter en Alberdingk Thijm zitting namen. Als eerste secretaris was P.A. de Génestet benoemd. Deze stierf echter reeds het volgend jaar, en de heer van Lennep noodigde mij uit, zijn

plaats, als secretaris der commissie, over te nemen. Ik was niet weinig trotsch dat juist op mij de keuze viel. Vondel was, van mijn vroege jeugd af, mijn Hollandsche dichter bij uitnemendheid geweest. Voor Rembrandt en Vondel boog ik altijd en overal het hoofd. Zij beiden waren in mijn oog niet enkel de dragers van onzen roem, maar van onze beteekenis als natie. Zij hadden uitgesproken wat in de diepte van het Hollandsche hart sluimerde. Hun vlammend schrift, hun lichtend beeld hadden geopenbaard het binnenwaartsch leven, de intensiteit van wezen van ons volk. Den dichter uit dat tweetal - zij hadden beide een hoogere orde der dingen gezien, een orde die slechts met een door God geopend oog kon worden waargenomen - te mogen helpen huldigen, was voor mij een verheffende gunst. Vreugde-vol zette ik mij daarvoor aan 't werk onder van Lennep. Het bleken zeer genoegelijke uren te zijn met dien man te arbeiden. Trouwens hij was een veertig jaren lang de lust en de liefde der Nederlandsche natie: een man van uitgebreide, zeer bruikbare kennis, een uitnemend gezond proza-schrijver, en een dichter, wel niet van hooge vlucht, maar welkom en geliefd in alle kringen. Van zijn populariteit in alle groepen, bij het hof en de aristocratie, bij de breede burgerklasse, bij de kunstenaars, kan men zich in onze dagen - nu schrijvers in ons land als personen weinig populair meer zijn - haast geen voorstelling maken. Er was bijna geen Hollander die niet van Lennep's kop in zijn brein droeg, met dat sprekend scherp gebeiteld gelaat, met den adelaarsneus, den geestigen mond en het allengs sneeuwwitte, altijd overvloedige lange haar. Hoe glinsterden in dat hoofd - dat soms aan dat van Sterne deed denken - de oogen: hoe verraste de kwinkslag, door den opslag van den blik, waarin de vonk reeds sprankelde, telkens - om het woord van Beets te gebruiken - al aangekondigd! Hij was wel sterk verouderd toen ik hem leerde kennen. Toch deed hij mij soms denken aan 't type van een bejaarden franschen markies. De wijze, waarop hijmet zijn slanke gestalte, eenigszins hortend aangetreden - want hij was een lijder aan 't podagra - in onze commissie zich op den leuningstoel vlijde, zijn groote snuifdoos vóór zich zette, en de ‘prises’ zijn tafel-buren hoffelijk aanbood, om dan ietwat luimig de zitting te openen, was weêrgaloos ‘nonchalant’ en toch lang

niet banaal. Voor mij, die hem in de vergadering bestudeerde, vormde hij volkomen de tegenstelling van Potgieter. Bij Potgieter was in zijn kunst alles het resultaat van goed berekende inspanning. Had hij niet tot motto genomen zijn eigen vers: ‘Worsteling kenmerkt onzen tijd, neem er deel aan allerwegen!’ Zijn stijl was dan ook de vrucht van arbeid, stevig hecht bewerkt, hoog gestemd, saâmgedrongen door aanéénschakeling of vervlechting van gedachten en gevoelens, artistiek tot op de grens van het artificiëele, fijn spottend, teeder gevoelig, maar steeds eenigszins zwaar en soms grillig doordacht en gewild. Zijn tijdgenooten klaagden over zekere stugheid en over het onbegrijpelijke van zijn niet altijd gemakkelijk te grijpen voorstelling. En bij van Lennep scheen alles van-zelf te glijden. Zijn proza was onberispelijk helder, eenvoudig, natuurlijk, smaakvol, vlak, zelden afwijkend van den goeden toon zijner dagen, vreemd aan bestudeerde woordkunst, ongedwongen en volkomen doorzichtig. En dit verschil teekende zich in het figuur. Potgieter, correct gekleed, bleef in den kring der commissie-leden de zich-zelf bewuste zoon eener kloeke burgerij, die zijn plaats zich moest veroveren of handhaven en licht tot ontevredenheid kon overhellen. Van Lennep was in de bonte groep der aanzittenden, hoe achteloos hij soms gekleed was en hoezeer zijn dunne lippen van tijd tot tijd onopzettelijk, haast onbeleefd, lucht schenen te blazen, een patriciër, afstammeling van eerste geslachten, gunsteling der fortuin, wiens plaats altijd overal bereid was en die nu zich liet gaan. Zijn presidium was een mengeling van familiariteit en voornaamheid, zijn leiding der debatten was 't ‘laissez-aller’ van een goed-gehumeurden ‘grand seigneur’. Zijn kunst was spel, niet in de eerste plaats arbeid. Werd hij warm dan genoot een ieder van zijn voordracht en van zijn geest. Want de natuur had hem gestempeld om representatief op te treden, en op die wijze heeft hij dan ook in 1867 het standbeeld van Vondel - door Royer ontworpen - opgericht en aan de stad Amsterdam overgedragen. Ter zijde stond hem bij dat alles, niet Potgieter, die voortdurend ietwat grommend kritiek uitoefende, maar Jozef Alberdingk Thijm, die ten slotte met hoofsche zwier een bezoek aan het Muiderslot wist te organiseeren, dat zelfs Potgieter's verstoordheid overwon....

H.P.G. QUACK.

Nog eens: Everhardus Johannes Potgieter.

Het is wellicht onbescheiden om op nieuw de aandacht te vragen voor den dichter en prozaschrijver, wanneer men reeds enkele bijdragen tot de kennis van zijn leven en zijne werken heeft geleverd. Vooral, wanneer men zich niet in staat gevoelt om nieuwe of onbekende mededeelingen te kunnen doen. Maar het eeuwfeest van Potgieter's geboorte is aanstaande en het beeld van den voortreffelijken man staat vrienden en vereerders, die steeds aan hem bleven denken, en letterkundigen, die dankbaar erkennen aan den persoonlijken omgang met hem of aan zijne werken voor hunne vorming veel te zijn verplicht, weder helder en levend voor den geest. Hoofd en hart zijn van hem vervuld. Men wil uiting geven aan de bewondering voor den naar geest en gemoed zeer hoog staanden, die veel is geweest voor ons volk, hetwelk hij zoo lief heeft gehad, voor den dichter, novellist en criticus, die de vaderlandsche letterkunde op eene buitengewone wijze heeft beoefend en die onbetwistbaar heeft medegearbeid om onze geheele beschaving te leiden op hooger banen van ontwikkeling en vooruitgang.

Zoo zij het dan ook aan mij vergund om nog eenmaal uiting te geven aan mijn gevoel van vereering en eene bescheiden hulde te voegen bij de velen, die op den aanstaanden gedenkdag door meer bevoegden ter zijner herinnering zullen worden gebracht.

Ik heb Potgieter niet persoonlijk gekend en moet mij omtrent hetgeen hij is geweest als mensch, aangaande zijn verkeer in de maatschappij, zijne vriendenkringen, zijn huiselijk leven wenden tot hen, die het voorrecht van zijn omgang hebben genoten. Zijne vrienden en vereerders hebben zich beijverd om hunne persoonlijke herinneringen mede te

deelen en wanneer ik beproef om met die gegevens, gevoegd bij de indrukken van zijn geestesleven door bestudeering van zijne werken ontvangen, een beeld van Potgieter te ontwerpen, dan kom ik tot de volgende voorstelling, die, naar mijn vertrouwen, niet zoo heel ver van de waarheid zal verwijderd zijn.

Beschouwt men zijne portretten, vooral de pakkende houtsnede van Brend'amour, die naar een mij overigens onbekend gebleven teekening schijnt vervaardigd te zijn, dan ziet men een innemend, vriendelijk gelaat. Het levendig en open oog verraadt opgewektheid, schranderheid, geest en vernuft, een vlug en frisch verstand. Wij leeren hem verder kennen als een man, bij wien karakteradel en geesteshoogheid op eene buitengewone wijze waren vereenigd. Ontvankelijk voor indrukken, bedeeld met een diep en fijn gevoel en een ernstigen wil om vooruit te komen, bezat hij een rusteloozen ijver en eene wilskrachtige voortvarendheid, was hij onverbiddelijk waar jegens anderen en zich zelf en betrachtte hij eene nimmer ophoudende hulpvaardigheid en offervaardigheid. Hij heeft niemand naar de oogen gezien, niet naar gunst gedongen, steeds de onafhankelijkheid van zijn karakter hoog gehouden en, vertrouwend op God, slechts gesteund op eigen krachten en beproefd door verstand zijn lot te regelen. Wij lezen dit reeds in zijne eerste verzen en zoo zien wij hem levenslang arbeiden en streven, niet opgevend, de moeilijkheden bestrijdend en overwinnend, zijn doel vast in het oog en hiernaar strevend, levend in de vrije vroomheid, waardoor hij zich gelukkig gevoelde. Een opgewekt en blijmoedig menschenkind, een lichtend en bemoedigend voorbeeld. Zeker, hij zal ook minder innemende trekken in zijn karakter hebben te overwinnen gehad en minder gelukkige oogenblikken des levens hebben gekend, waardoor sommigen van hem zijn vervreemd geraakt. Maar alle bedenkingen, die men tegen hem heeft ingebracht, blijken welbeschouwd toch maar onbeduidende grieven te zijn, niet overwegend en veel minder ernstig genoeg om aan Potgieter het vertrouwen op te zeggen. Boven die kleine prikkelbaarheden of wat het moge zijn geweest, staan de hoogheid en de eerlijkheid van zijn karakter en zijne bedoelingen, zijn ijver die geen aansporing maar betooming behoefde, zijn moed en zijne aanvuring en zijne onkreukbare waarheidsliefde, die hem nimmer

heeft weerhouden om zonder aanzien des persoons den menschen vierkant in het gezicht te zeggen waarop het stond. Potgieter is onbetwistbaar geweest een eerbied afdwingende persoonlijkheid, een toonbeeld van de ‘deege deeglijkheid’, die, gevormd in de hoogeschool des levens, aan het leven terug gaf wat hij hieraan te danken had.

Zijn levensloop is ten deele moeilijk en ten deele voorspoedig geweest. Zijne jeugd was somber. In de jongelingsjaren leerde hij de stoffelijke zorgen ernstig kennen, want de tijden waren moeilijk. Maar hij wist aan allen het hoofd te bieden en, in niets te kort komend, van geen schuld zich bewust, wilskrachtig volhardend, zich eene positie in de maatschappij te veroveren en tevens zijne talenten en zijn aanleg, die reeds vroegtijdig bleken gericht te zijn op letterkundige studies en de beoefening der dichtkunst, te ontwikkelen. Toen hij twintig jaar oud was verschenen zijne eerste dichtstukjes in het licht en, nauwelijks dertig, nam hij eene eervolle plaats in te midden van de beste letterkundigen zijns tijds, stond hij mede aan het hoofd van het toenmalig ‘Jong Holland’, waren de omzwervingen naar Antwerpen en door Zweden, in het belang van zijne handelsbezigheden en ter verkrijging van een gevestigden werkkring, geschied en had hij zijne koopmanszaken gebracht tot een bescheiden hoogte, waardoor ten minste met vertrouwen de toekomst kon worden tegemoet gegaan. Hoe heeft hij in die jaren gestreden. Hoeveel energie en geestkracht betoond. Hoe hard en inspannend gearbeid voor zijn levensonderhoud en zijn geestesleven beiden.

Eenmaal die periode voorbij, zien wij niet anders dan den man van het hoog en rijk geestesleven. Zijn maatschappelijk bestaan was verzekerd. Hij heeft zich verder door ijver en eerlijkheid in den handel langzaam kunnen opwerken, waardoor hij in staat werd gesteld om op gevorderden leeftijd eene onbekrompen levenswijze te voeren. De geestelijke inspanning gedurende de voorafgaande jaren had hem krachtig gemaakt en goed toegerust. Hij gevoelde zich in staat om voor te gaan bij de letterkundige strevingen en deel te nemen aan den daarbij te wachten strijd. Hij had gebroken met het oude en ondernam het om de grondslagen te leggen voor een nieuw letterkundig tijdvak. Hij wilde door de oprichting en de leiding van een eigen tijdschrift

medewerken tot het verkrijgen van een nieuw geestelijk leven, dat in het algemeen de geheele beschaving van ons volk en in het bijzonder de letterkunde moest opheffen. Hij zou den tijdgeest onverschrokken aantasten, dien wijzen op hooger idealen, voor zijne beginselen strijden, maar tevens door eigen scheppingsarbeid practisch bewijzen hoe het moest zijn.

Potgieter heeft aan die zware taak ongeveer dertig van de beste jaren zijns levens gewijd. Er is maar één woord van lof voor de wijze, waarop hij zich hiervan heeft gekweten. Potgieter was een figuur. Hij besefte den ernst en de beteekenis van zijn streven ten volle. Hij heeft zich hiervoor opofferingen getroost en eene krachtsinspanning ontwikkeld, waarvan vele verhalen de herinnering bewaren en die doen zien hoe vast van wil hij was en hoe lief hij zijn streven heeft gehad. Vol ijver en geestkrachtig heeft hij alles in het werk gesteld om aan zijn streven en aan zijn tijdschrift een vast en duurzaam bestaan en een invloed op ons geestesleven en de verdere ontwikkeling hiervan te verzekeren. Wij weten hieromtrent reeds veel, maar een aantal nadere bijzonderheden zijn nog onbekend. De geschiedenis van de tijdschriftenlitteratuur, waarvan Potgieter in ‘Het Leven van Bakhuizen van den Brink’ enkele bladzijden heeft geleverd, is, zoover mij bekend, tot heden niet geschreven. Deze bladzijden en de rijke mededeelingen van den nauwgezetten navorscher A.C. Kruseman, Potgieter's uitgever en waardige vriend, in diens ‘Bouwstoffen’ voorkomend, vormen thans de voornaamste bron. Wanneer eenmaal die fragmenten en hetgeen onderzoek aan het licht zullen brengen tot een geheel worden gevoegd, de studie van dit onderwerp zal worden opgevat en een aantal gesloten of nog niet ontdekte bronnen zullen kunnen worden geraadpleegd, eerst dan zal over de beteekenis van Potgieter voor en in ‘De Gids’ het volle licht opgaan en men zich eene voorstelling kunnen vormen van de beteekenis, die het tijdschrift onder zijne leiding heeft gehad; maar ook wat hij zelf hiervoor is geweest. Ik wensch zulk eene vrucht van bronnenstudie onze letterkunde toe. Het is een stuk ontbrekend materiaal voor hare geschiedenis en tevens voor de kennis van Potgieter's werkzaamheid.

Potgieter heeft echter ook op zijne beurt den invloed van zijne omgeving en van zijne medearbeiders ervaren. Hij kwam in aan-

raking met de jonge krachten, frissche talenten, willende werkers, de aanstaande belangwekkende mannen van den tijd. Hij stelde voor hun eerstelingarbeid zijn tijdschrift open en hij leidde hen in zijn kring, wanneer de arbeid talent aanduidde en men zich met hem wilde bewegen in de vooruitstrevende richting. Welk een breeden kring heeft hij om zich heen gezien! Die aanraking en die omgang met eene rijke verscheidenheid van aanleg, van studie, van denkrichting en onderzoek, zoo langdurig door hem genoten en zoo afwisselend als het geval is geweest, had hij vroeger nooit gekend. De kleine vriendenkring, die 'De Muzen' bestuurde, was er de voorgang van geweest. Maar nu, allerlei onderwerpen en vragen van den dag moesten worden behandeld. Hij behoorde er kennis van te nemen en er zich in te verdiepen. Immers, de belofte in het kloek en veelzeggend prospectus van 'De Gids' afgelegd, behoorde te worden nagekomen. Zoo kwam Potgieter als van zelf meer en meer te staan in het midden van het streven des intellectueelen levens zijns tijds. Hij leerde het van nabij kennen. Zijn rusteloos onderzoekende geest vond er telkens nieuw voedsel en hij wist zeer goed het hem aldus toegevoerd materiaal zich ten nutte te maken bij eigen studie- en scheppingsarbeid. Zijn denken bleef helder en frisch, het werd steeds gericht op de groote en belangwekkende gebeurtenissen en verschijnselen om hem heen. Schonk hij aan de jongeren zijne meerderheid in ervaring, zijn rijper oordeel, zijn dieper inzicht, zijne omvangrijke hoewel niet methodisch ontwikkelde kennis, zij, bijna allen gepromoveerden, boden op hunne beurt hem het beste aan van hetgeen men, uit het akademieleven in de wereld en in de maatschappij tredend, medebrengt.

Ik wensch niet den invloed van Potgieter's medestanders op zijn denken, dichten en arbeiden te overschatten. Hij was een man en geheel zich zelf. Maar men mag dien invloed evenmin voorbijzien. Potgieter heeft meer de gestudeerden dan de autodidakten, gelijk hij zelf was, om zich heen gezien. Het is mogelijk, dat hij de omstandigheden heeft betreurd, die hem hebben gedwongen de maatschappij binnen te treden op een leeftijd, waarop anderen nog de collegezalen bezoeken, zekerheid heeft men hieromtrent niet. Potgieter sprak weinig over zich zelven en dat hij meer dan eens den handel prijst, is daarom nog niet een bewijs dat hij, indien de omstandig-

heden in zijne jeugd hem gunstiger waren geweest, dien werkkring zou hebben gekozen. Veel meer voor de hand liggend acht ik de onderstelling, dat de aantrekking tusschen hem en de gestudeerden wederkeerig is geweest en dat Potgieter dien omgang zoekend, hierin heeft gevonden eene mogelijkheid te meer om zijn geestesleven te verrijken en een waarborg te meer om zijn streven verwezenlijkt te zien en zijn doel te bereiken. Dat doel en dat streven worden, naar mij voorkomt, tamelijk duidelijk door hem aangegeven. In zijne beoordeeling van Staring's poezy, gedichten waarmede hij zeer was ingenomen, lezen wij: ‘Vleijen wij ons dan met eene ijdele hoop, indien wij gelooven, dat een beter tijdvak voor Hollands letterkunde aanbreekt, dat zij veelzijdiger, verscheidener, veeltooniger zal worden?’ Bedrieg ik mij niet, dan geeft Potgieter in deze sobere, meer te kennen gevende dan beslist aanduidende woorden zijn willen, zijn bedoelen, zijn werkprogram en zijn ideaal aan. Om die taak te vervullen en dat doel te bereiken, waren een hoog geestesleven, frissche indrukken en een ruime gezichtskring noodig en hiervoor weder een onbeperkter mogelijkheid van gedachtenwisseling dan hij vroeger bezat.

De grootste geesten zelfs behoeven het verkeer met anderen en men zoekt die, bij wie men weerklank vindt. Potgieter heeft dit ook ondervonden en door het belangwekkende van zijne persoonlijkheid wist hij veler vriendschap, omgang en hart te winnen. De zich uitbreidende gelegenheid tot gedachtenwisseling is aan zijn arbeid ten goede gekomen. Het was hem reeds gebleken tijdens zijn verblijf in Zweden, waar voor den jongen innemenden vreemdeling vele kringen geopend werden. Het bleek hem ook toen hij, tot eene ernstige taak geroepen, zich zelf een kring moest vormen ten einde te slagen. En hij is geslaagd. Hij is geworden de veelzijdig ontwikkelde, die eene rijke verscheidenheid van arbeid en tevens eene rijke veelzijdigheid van inhoud in dien arbeid heeft geleverd. Daardoor zijn zijn proza en zijne poezy veeltonig kunnen worden. Niemand heeft hem hierin geëvenaard. Er is geen letterkundig kunstscheppen geweest of hij heeft het in die jaren zoo niet zelf verbeterd en op hooger banen gebracht, dan toch door zijne critiek op den ontwikkelingsgang hiervan invloed geoefend. Als jong redacteur moedig en onversaagd

optredend, in zijne eerste beoordeelingen de roede niet sparend, vermits hij, om met zijn vereerden dichter Huyghens te spreken, het volk te lief had en omdat hij de sluimerende gaven en krachten wilde doen ontwaken, is hij langs den moeilijken weg van ontwikkeling door studie en onderzoek geworden de hooge en fijne geest, wiens arbeid in de verschillende openbaringen, die wij kennen, vertoonde eene eenheid van hooger orde, vroeger hieraan nog vreemd, eene eenheid, waarin evenwel de beste en edelste karakter- en geesteseigenschappen van der jeugd af hem eigen niet worden gemist.

Maar dit belangwekkend tijdvak van zijn leven blijkt nu, bij het terugzien hierop, ook te zijn geweest eene voorbereiding. Potgieter scheidde van zijn tijdschrift. Hij zocht afleiding voor een korten tijd, lange vacanties waren aan dit werkzaam leven niet vergund, in een geheel ander, hoewel hem niet onbekend geestesleven. De geest mag niet lijden, al trilt het gemoed. Hij noodigde zijn vriend Busken Huet uit om met hem te Florence het eeuwfeest van Dante's geboortedag bij te wonen. Die verpoozing heeft hem verkwikt. De veerkrachtige geest hief zich weder op en hij hervatte vol moed en werkkrachtig zijne taak. De laatste periode van zijn arbeiden en streven nam een aanvang.

In de slilte, die hem toen omgaf, de vroegere vrienden kwamen niet meer, ontwierp hij nieuwen arbeid, de belangwekkendste en de dichterlijkste, schooner en oorspronkelijker naar gedachten en vorm dan hij ooit had geleverd. Geheel zijn denken, weten, kunnen en dichten vinden wij in dien arbeid uitgedrukt. En het is treffend op te merken, dat hij het beste hiervan opdraagt aan zijne liefste vrienden Busken Huet en Bakhuizen van den Brink. Aan de eerste een schat van poezy, waaronder zijn indrukwekkend ‘Florence’; aan de nagedachtenis van den laatste, den beproefden vriend zijner jeugd, zijn diepzinnigst prozawerk. Maar als hij bezig is aan dit grootsch ‘In Memoriam’, eindigt ook zijne levenstaak. In den arbeid, zooals een eerlijk, welbesteed leven in den dienst van waarheid en schoonheid mag begeeren, is hij van ons heengegaan, voor zijne bloedverwanten en vrienden, voor ons volk en onze letterkunde nog te vroeg.

Zoo meenen wij in gedachten Potgieter nog eens te zien.

Zijn beeld boeit en wij hebben het lief. Potgieter was volkomen anders, meer dan velen zijner tijdgenooten, door de genialiteit, het oorspronkelijke en de weelde van zijn geest, door den adel en de warmte van zijn gemoedsleven, door het grootsche van zijn verstand en het bewonderenswaardige van zijne levens- en wereldopvatting. Zien wij hem in den kring van zijne tijdgenooten, strijders als hij voor idealen, ook die welke tegenover de zijnen stonden, dan valt op hem het indrukwekkendst licht. Hij staat vooraan, ondanks zijn begeeren. Zijn blik is op de toekomst gericht en het is als voert hij tot ons het woord. Ziende naar hem grijpt ons eene gewaarwording aan, niet ongelijk aan die, welke men ervaart, wanneer het oog zich verdiept in de aanschouwing van Rembrandt's vereeuwigden aanvoerder der oud-amsterdamsche burgerwacht.

Hoe thans, bij volkomen gewijzigde staatkundige en maatschappelijke toestanden, levens- en wereldbeschouwing, kunstschepping en kunstbeoordeeling en het streven naar sobere en scherpbelijnde uitdrukkingsvormen te oordeelen over Potgieter's levenswerk?

Potgieter is nimmer populair geweest in den gewonen zin. Zijne geschriften kunnen slechts worden verstaan ten koste van veel inspanning en hij heeft hierdoor een deel van het belangstellend publiek, dat, hetwelk leest voor uitspanning, niet kunnen bekoren. Potgieter heeft de populariteit nooit gezocht. Hij heeft niet anders geleefd dan het leven van zijn geest, gearbeid zooals zijn geest hem gebood en hem vergunde en overigens rustig afgewacht welk onthaal zijn arbeid zou vinden en welk een toekomst hieraan zou zijn beschoren. Hij gaf zich in zijn arbeid geheel en zonder terughouding. Wie dien arbeid verstaat, kent ook hem geheel. En het lag niet in zijn aard, noch achtte hij het zijne roeping om concessies te doen aan een geliefden smaak, waardoor de hoogere belangen, die hij op het oog had, zouden kunnen worden verzaakt.

De klacht over Potgieter's duisterheid is niet onredelijk. Maar ik meen toch eenige overdrijving te bespeuren en evenzeer vrees ik, dat de ingewikkelde vorm van uitdrukking niet altijd werd beoordeeld met de wetenschappelijke onpartijdigheid, die aan de critiek behoort eigen te zijn. Wat het eerste betreft, het moet worden opgemerkt, dat de bekende keus

tusschen een vloeienden of een duisteren stijl thans kan worden ter zijde gesteld, als zijnde dit niet het eenige en beslissende en overigens als de kern van het vraagpunt volstrekt niet rakend. Bovendien, niemand zal in vollen ernst kunnen volhouden dat Potgieter tot de ondoorgrondelijkste schrijvers behoort. Al zijn alle duistere plaatsen nog niet opgeklaard, men mag vertrouwen dat eenmaal de gewenschte helderheid zal worden verkregen en dat zijn werk dan ook velen nader zal zijn. En wat de tweede opmerking betreft, wie Potgieter voor het eerst leest, door zijn werk getroffen wordt, of hierop een blik krijgt, bespeurt onmiddellijk te doen te hebben met iets belangwekkends en kenmerkends, dat, al is het geheel niet onmiddellijk volkomen helder, ten minste duidelijk een hoog geestesleven afspiegelt en dat hier niet de vorm zekere armoede aan inhoud moet verbergen. Het is wezenlijk ongemotiveerd om ter wille van bezwaren, die onder den eersten indruk zijn ontstaan en die niet op den duur blijvend zijn, zich van Potgieter's werk af te wenden. Liever ziet men uit naar eene wijze van onderzoek, waardoor de kennis en de waardeering van dat geestesleven en van dien geestesarbeid naar inhoud en vorm beiden kunnen worden verkregen. Zoodanige belangstelling is noch overdreven noch een overvragen. Het werk verdraagt te worden beoordeeld naar een hoogeren dan den gewonen maatstaf en naar strenger dan de alledaagsche eischen.

Wie Potgieter's geschriften naar waarheid en onpartijdig wil leeren verstaan en beoordeelen, moet inductief arbeiden, opklimmen van het bijzondere en kenmerkende van zijn uitdrukkingsvorm naar het algemeene, uit het verschijnsel afleiden dè oorzaak, het geestesleven zelf. Men ziet zich bij hem geplaatst voor hetzelfde feit, dat zich èn in de wetenschap èn in de kunst voordoet, namelijk, dat hoe hooger het geestesleven is aangelegd, des te inhoudsrijker de geestesschepping wordt en, als natuurlijk gevolg hiervan, des te ingewikkelder de vorm, waardoor die schepping wordt uitgedrukt. De vorm van uitdrukking is het instrument, waarvan de geest zich voor zijne logisch hieraan voorafgaande werkzaamheid bedient. Voor iederen oorspronkelijken geest zijn nieuwe uitdrukkingsvormen als dragers van die werkzaamheid niet te vermijden. Met hoeveel meesterschap de geest zijne uitdrukkingsmiddelen moge beheerschen, het zal niet kunnen worden ontgaan dat

duisterheid ontstaat voor hem, die kennis neemt van dat geestesleven in zijne openbaringen; geen vorm van uitdrukking dekt het geestesleven geheel.

Daar, waar Potgieter's arbeid het toegankelijkst is, ontdekt men achter dien vorm een hoogen en fijn bewerktuigden, rijken en veel omvattenden geest, die, oorspronkelijk tevens, niet anders kon geven dan inhoudsrijke geestesscheppingen en hiervoor behoefde nieuwe vormen. Potgieter was niet een man van de strenge wetenschap, een wetenschappelijk onderzoeker of denker, arbeidend naar eene dienovereenkomstige methode, maar een over eene omvangrijke kennis beschikkend, gedachtenrijk en gevoelvol dichter. Al hetgeen hiervoor noodig is, bezat hij in hooge mate. Geheel zijn weten en kunnen, zijn inzicht en zijn peinzen heeft hij welbeschouwd in dienst gesteld van deze zijne heerlijke en benijdbare gave. En die gave werd op hare beurt geleid door zijn warm hart, zijne onwankelbare liefde voor ons land en ons volk, door zijn helderen blik op hetgeen voor den vooruitgang noodig was, de tijd vroeg en onze geestelijke ontwikkeling in het algemeen en onze letterkunde in het bijzonder behoefden. In die richting is, naar ik meen, de bron en de oorzaak van zijne openbare werkzaamheid te zoeken en daar is ook de voortdurende stuwkracht van zijn arbeiden te vinden. Kon het anders? Hij had de dagen van ons vervallen volksbestaan beleefd en de jammer hiervan ervaren. Wie zoo iets schokkends van nabij kent en de eerste herleving en verademing gevoelt, wordt gegrepen tot in het diepst van zijne ziel en wie zich dan bewust weet van gaven, stelt deze in dienst van het algemeen belang en ijvert met inspanning van alle krachten om den beteren toestand te bespoedigen, dien te bestendigen en om het verlorene zoo mogelijk in te halen.

Dit is in Potgieter's zieleleven duidelijk waar te nemen: een vurig verlangen of ons volk, ons geestelijk leven in het algemeen en onze letterkunde in het bijzonder, weder mochten bereiken de hoogte, waarop zij zich hadden bevonden in den gouden eeuw van ons volksbestaan. Hiernaar te streven, dat beschouwde hij als zijne roeping; het begeerde te bereiken, dat was zijn ideaal.

Op het gebied, waar hij krachtens aanleg en neiging speciaal zijn arbeid vond, heeft hij beproefd om hetgeen diep in hem

woonde tot werkelijkheid te maken. Van daar heeft hij ons volk, zijne staatkunde, zijn gemoedsleven en zijne letterkunde gadegeslagen. Het streven, strijden en verlangen, de deugden en gebreken, ontgingen niet aan zijn scherpen, doordringenden, waarnemenden blik, noch aan zijn groot verstand en scherpzinnig oordeel. Hij heeft ons volk welsprekend en dringend gewaarschuwd voor zijn ergsten vijand, de middelmatigheid en den Jan Saliegeest, het door zijn rijk weten gevoerd naar hooger banen en de aanpassing van het kunnen en kennen van ons volk aan dat van andere volken, op geestelijk gebied ons ver vooruit, bepleit en bevorderd. En wat hij aanraakte louterde en herschiep hij.

Zoo den tijd begrijpend en zijn eigen vluggen, rijken geest steeds toerustend, ten einde aan hetgeen hij zijne roeping en zijne plicht achtte zoo goed en afdoende mogelijk te kunnen voldoen, en aldus werkend om zijn ideaal te bereiken, moesten zijne geestesscheppingen steeds voller worden en hierdoor de uitdrukkingsvormen steeds ingewikkelder. Hij meende nooit genoeg te doen. En waar de associatie der denkbeelden het ingewikkeldst is, de gedachten elkander het snelst opvolgen en hierdoor de vorm het kernigst wordt, daar is zijn geestesleven het meest ingespannen en heeft zijn kunnen het beste geleverd.

Is derhalve de duisterheid bij Potgieter een natuurlijk en logisch gevolg van zijn oorspronkelijk en rijk geestesleven en hieruit verklaarbaar, zijn stijl op zich zelf beschouwd doet opmerken, dat wij een dichter voor ons zien. Potgieter moge als kunstenaar hebben gevoeld de vormzwakheid van het proza en de poezy zijns tijds en daarom in zijn streven naar eene algemeene opleving ook hebben begrepen de loutering van dien vorm, dit leidt wel beschouwd niet anders dan tot eene historische notitie. Er mag op gewezen worden, dat Potgieter ook in dit opzicht iets belangwekkends heeft gedaan en geheel zich zelf bleef. Hij heeft niet een neo van dezen of genen stijl gevormd, maar zijn stijl is geheel gebleven de zoo goed mogelijke wedergave van het geestesleven. Hij was een dichter en poëtisch was daarom zijn vorm van uitdrukken. Dat poëtische bespeuren wij in het schilderachtige, het beeldrijke, het uitdrukkingsvolle der woorden, het op sommige plaatsen te onderscheiden rythme in de zinnen, en in het van gevoel vervuld aanschouwen, het doorvoelen,

hetwelk Potgieter blijkbaar in hooge mate eigen is geweest.

Potgieter voldoet ieder, die eenvoudig de toewijding aan den dag legt, waarop elke kunst onpartijdig aanspraak mag maken. Zijne kunst omvatte veel. Gemoedsleven, karakterteekening en ontwikkeling, humor, scherts en vernuft, natuur- en stedebeschrijving, schildering van het heden en het verleden, van zeden en gewoonten, men vindt van dit alles in overvloed. Fantasie en werkelijkheid zijn op de kunstigste wijzen dooreengeweven en het loont de moeite om na te gaan met hoe geringe middelen hij menigmaal zijne effecten wist te bereiken en hoe soms kleine motieven voldoende waren om door hem tot iets buitengewoons te worden bewerkt. Er zijn bladzijden in zijn proza en er zijn gedichten, die iemand voor goed bijblijven.

Dat zoo in alle opzichten om zich zelfs wil belangrijk werk noopt tot de laatste en hoogste vraag, die men aan eenige kunst mag en moet stellen: wat is de aesthetische beteekenis hiervan en welke waarde heeft dit werk als materiaal voor het aesthetisch, d.w.z. het wetenschappelijk onderzoek? In onze dagen van verhoogd schoonheidsbesef, nu de samenhang van verschijnselen en onderzoek zich al duidelijker openbaart en er wordt erkend dat de kunstcritiek niet het eind van alle wijsheid is, maar op hare beurt den weg baant voor hooger kennis, het weten, dat onder meer ook op eene rijke bekendheid met de kunstwerken en eene zorgvuldige bewerking der hieruit gewonnen ervaringen berust, is deze vraag aan iedere ernstige kunst verplichtend en onafwijsbaar te stellen. Daarom ook aan het werk van Potgieter. Een gedetailleerd antwoord zou te ver voeren. Maar ik wensch als mijn gevoelen uit te spreken, dat, alhoewel Potgieter zich onthouden heeft van theorieën, zijn arbeid stof genoeg voor theorieën bevat en dat, wie synthetisch onderzoekend de bijzondere vormen van het aesthetische bestudeert, zijn proza en zijne poezy met vrucht zal kunnen raadplegen. Geen theorieën, maar het leven en de werkelijkheid als op de daad betrapt, zoo vindt men bij hem bladzijden, die het schoone, het verhevene, het tragische, het komische, het lyrische leeren kennen. Uit de natuurlijkste bron, het innerlijk leven, het doorvoelen, is dat alles voortgekomen. En daarom is het zoo ongedacht en van waarde.

Een levenswerk, gelijk dat van Potgieter, schepping van een rijken en oorspronkelijken geest, uitgedrukt in nieuwe vormen als de waardige dragers, op grond van inhoud en vorm beiden belangwekkend voor de geschiedenis en bruikbaar materiaal voor een der geestelijke wetenschappen, is een bijna alleenstaand voorbeeld in de geschiedenis van de nieuwere nederlandsche letterkunde. De waarde is opvallender, wanneer daarbij in aanmerking wordt genomen de hooge zedelijke beginselen van liefde voor land en volk, die er bron en oorsprong van waren, en dat het een autodidakt is geweest, die zoo iets buitengewoons heeft tot stand gebracht. Het veelzijdige, verscheidene en veeltonige, door hem eens aan Hollands letterkunde toegewenscht, heeft hij haar in ruime mate geschonken. Meer nog, hij heeft er overvloedig toe bijgedragen om onze letterkunde te voeren naar eene hoogte, door de letterkunde van naburige volken bereikt. Hoe zou men in den vreemde hebben geoordeeld, indien het beste van zijne scheppingen eens niet ware geschreven in onze, voor het overig deel van Europa ontoegankelijke taal? Zijn werk verdient beschouwd te worden in het licht van de vergelijkende litteratuur-geschiedenis.

Hierom is zijn arbeid voor onzen tijd belangwekkend. Voorzeker, er zijn verzen en opstellen te vinden, die niet meer aan onzen smaak kunnen voldoen, maar aan verreweg het meerendeel houden wij vast. Wij stellen ten volle prijs op de erfenis van zijne geestesscheppingen, omdat hij hierin aan ons volk, onze letterkunde, onze beschaving heeft gegeven veel dat in zijn tijd van noode was, veel dat nog langen tijd daarna zou en zal nawerken, veel waarvan wij dankbaar gebruik maken en veel in welks bezit wij ons verheugen en dat hij heeft voorbereid. Wij danken dit niet aan zijne meerdere of mindere wetenschappelijkheid, maar aan den adel zijns gemoeds, aan zijne bezieling, aan zijn geest, den gedachtenrijken-dichterlijken, dichterlijk in het lied, in het verhaal, in de critiek, die den vooruitgang gebood op elk gebied. En is daarom het woord van Hawthorne ook niet toepasselijk op Potgieter: ‘Eens dichters geest is de eenige die voor zijne medestervelingen voortleeft,... harte bij harte opbeurende en verkwikkende door de warmte die het overhoudt, ook in den kilsten dampkring des levens?’

Ik heb verreweg niet op alle belangwekkende zijden van Potgieter en zijn arbeid gewezen. Er is zooveel, dat men zich moet beperken. Eenmaal over hem sprekend, is men niet spoedig aan een einde. Het doel van deze bijdrage zal zijn bereikt, wanneer men erkennend het veelomvattende van zijn geest en zijn arbeid, met mij instemmend in de taalkundige en historische beteekenis van den vorm hiervan en in de aesthetische beteekenis van zijn geheele levenswerk, tevens erkent de hooge waarde, die zijn arbeid voor de nederlandsche letterkunde en beschaving heeft gehad en nog bezit.

De tijd heeft geen verandering gebracht in mijne overtuiging omtrent de grootheid van Potgieter. Ik blijf hem en zijn arbeid bewonderen en liefhebben en acht het om meer dan eene reden noodig dat beiden naar voren worden geplaatst. Potgieter heeft niet de eindoplossing van vele vragen gebracht. Dat lag buiten zijn bereik. Ook zouden wij willen zeggen: zijn werk is onvoltooid moeten blijven. Maar, indien de kenschetsing van zijn arbeid, als in den hoogeren zin van het woord te zijn practisch, niet onjuist wordt bevonden, dan stemt men mij toe, dat hij veel heeft tot stand gebracht en dat men in zulken arbeid bevrediging en bij het opzien naar dat leven bemoediging vindt.

Het is derhalve een nationale plicht, die op ons rust, om bij het eeuwfeest van de geboorte aan onzen grooten vaderlander alle eer te bewijzen. Die hulde behoort meer te zijn dan eene zinledige ceremonie. Meer nog dan voorheen zij er studie gewijd aan zijn leven en zijne werken. Het zij eene wetenschappelijke studie, de moeielijkheden van den vorm opklarend en des dichters geestesleven ons nader brengend; eene, die de waarheid zoekend, dat merkwaardig en werkzaam leven en dat omvangrijk, inhoudsvol en kernig levenswerk zielkundig en aesthetisch doorvorscht en verklaart. Het zij dankbaar erkend, er werd reeds veel voor hem gedaan. Hij wordt niet vergeten. Maar wij zijn nog niet aan den einde; en... er zijn nog bronnen voor onderzoek gesloten. Dat men inmiddels voortga om de bouwstof te verzamelen, opdat eens een bevoegde, die alle bronnen ter beschikking heeft, zal kunnen leveren eene studie over zijn leven en zijne werken, volkomen in den geest van die, welke Potgieter voor Bakhuizen van den Brink

ondernam, zich hierbij aansluitend en dat werk voortzettend en afmakend tevens. Het is een niet geringe wensch en de vervulling hiervan eischt ongewoon veel. Maar Potgieter verdient zulk een letterkundig monument. Onwillekeurig volgt de eene wensch den anderen. Het is passend af te wachten wat in den loop der tijden ons bereiken zal en inmiddels elke nieuwe bijdrage dankbaar te aanvaarden. Zijn geestesarbeid oefent nog invloed uit. Wij hopen op de vermeerdering hiervan. Zelfs dringen wij hierop aan. Het is niet gemakkelijk om hem nabij te komen, veel minder om hem te evenaren. Te dichten, zooals Potgieter deze kunst verstond, dat is slechts aan genialen vergund. Maar mogen wij, ons klein gevoelend tegenover hem, althans zijn inzicht met overtuiging kunnen voorstaan, dat de bloei der letterkunde het best wordt bevorderd, dat zij veelzijdig, verscheiden, veeltoonig zal zijn, indien hare beoefenaren beschikken over een rijk en veelzijdig geestesleven, zich openbarend in gedachtenrijken en inhoudsvollen arbeid, waarvoor nieuwe en oorspronkelijke vormen noodig zijn. Potgieter heeft het aldus begrepen. Hij heeft vertrouwen gehad op de toekomst, zooals mij eens treffend werd verhaald. De nederlandsche letterkunde heeft bij zijn arbeid gewonnen. En had hij op zijne beurt dit alles niet van hem overtreffende geesten geleerd?

J.H. GROENEWEGEN.

Potgieter en de romantiek.

De letterkundige werken van de eerste helft der negentiende eeuw waarin de romantiek hare meest treffende uiting vond, Werther's Leiden bijvoorbeeld, de Bernsteinhexe van Meinhold of de verhalen van Edgar Allan Poe, zal wel niemand klassiek noemen. Ja, men kan zelfs gerust gelooven dat de gansche romantiek van dien tijd, met een enkele uitzondering misschien, thans nauwelijks naar verdienste wordt gewaardeerd. En dat is niet zoo onbegrijpelijk, want hare gecompliceerde, schijnbaar ver gezochte schoonheden zijn voor ons niet veel minder vreemd dan zij voor de lezers van die dagen zelf waren. En niettemin zijn er gelukkig teekenen die aanduiden dat, onafhankelijk van den tijdelijken smaak dien men mode heet, de waardeering van haar fantastische gedachten en ongebreidelde verbeeldingen, wassen zal tot hare meesterwerken in onze bewondering even hoog zijn gerezen als de klassieken van vroeger eeuwen.

Bij een vluchtig overzicht der romantische litteratuur ontwaart men onder de bijzonderheden die aanstonds de aandacht trekken aldra een zucht naar vernieuwing der achttiende-eeuwsche zeden en begrippen, een zucht die zich uit in zonderlinge vindingen, in buitensporigheid, wonderbaarlijkheid, sentimentaliteit en regellooze vormen, altemaal eigenschappen immers vreemd aan de rhetoriek van het pseudoclassicisme en die men alle verwant met romantisme kan noemen. En inderdaad is een zoeken naar nieuwe schoonheid - in vervlogen tijden, in verre of verdichte oorden -, een begeerte naar meer schoonheid dan de kunstenaar in zijn eigen tijd waarneemt, de kracht van den romantischen kunstvorm.

Toen, na de Fransche omwenteling, de rust wederkeerde in Europa zagen de jonge dichters rond en vonden in de maatschappij geen der droomen van vrijheid en broederschap verwezenlijkt. Alleen was er in de geesten der menschen een grootere mate van ontevredenheid, een duidelijker besef van maatschappelijke ellenden. En de dichters zochten elders geluk. De een vond het in de natuur, ver van de steden, de ander in het bovennatuurlijke, velen vonden het in oude tijden en verre landen - hun aller geluk was dat der verbeelding en niet dat der schoonheid van het dagelijksch menschenleven.

De verbeelding, dat was de ziel zelve der romantiek. Meinhold en Tieck, Chateaubriand en Hugo, Scott en Byron, om enkelen te noemen, zij allen vonden geen schoonheid in het alledaagsch leven en hun begeerte leidde hen naar wat er schoons in hun eigen gedachten was. Wie een min hartstochtelijken dan vernuftigen aard had beheerschte zijn fantasie en speelde met fraaie verzinsels, anders gekleurde en anders gevormde indrukken der werkelijkheid; de hartstochtelijke droomer bij wien de verbeelding een teugellooze kracht was geworden, die zich geheel overgaf aan ‘the fine frenzy’ waarin -

> the poet's eye
> doth glance from heaven to earth, from earth to heaven,
> and, as imagination bodies forth
> the forms of things unknown, the poet's pen
> turns them to shapes and gives to airy nothing
> a local habitation and a name, -

die zag een wonderlijke schoonheid, gelijk men in een droom des nachts een nooit geziene wereld aanschouwt.

En of die verbeelding bewust of onbewust, verdichtsel of visioen was (‘fancy’ en ‘imagination’ heette het onderscheid), alle romantici vonden in de eerste plaats hunne vreugde in hun eigen gedachten; de weerspiegeling des tijds in hun werk was een vaag, nevelig beeld, de wederklank der maatschappij een gedempt, weemoedig geluid.

* * *

Men zou slechts weinig Hollandsche namen kunnen noemen die de echte romantiek vertegenwoordigen. Die eerste helft der negentiende eeuw was geen bloeitijdperk onzer letteren.

De groote omwenteling noch de beroerten van '48 hadden Jan Salie wakker geschud; er was geen bijzondere ontevredenheid of geestdrift in Holland, geen groote volksellende of welvaart van handel en nijverheid, geen drang naar frisch, jong leven achter den vreedzamen vaderlandschen gezichteinder. De Hollandsche beschaving lag in den dut.

En tot fantaseeren, tot vurig droomen of overdreven verzinnen toonde de nuchtere volksaard nimmer een sterke neiging; geen Hollandsch schrijver was ooit bezeten met een verbeelding als van een waanzinnige, gelijk het in Shakespeare heet:

> The lunatic, the lover and the poet
> Are of imagination all compact.

De romantici hier te lande schreven als bezadigde mannen; onverstandige schrijvers, heethoofden of droeve droomers, waren er niet. Niemand in die dagen bezondigde zich aan de onmatigheden der romantiek, omdat bij niemand - behalve bij Potgieter somtijds - de verbeelding werkelijkheid was geworden; - dat, bijvoorbeeld, minneleed een lichamelijke pijn kon wezen, zou de weelderigste fantast slechts een fictie gehouden hebben. Neen, de Hollandsche fantasie was immer correct, een kalm spel van vernuft en gevoeligheid, gegrond op natuur en waarheid, op het ‘realisme in den zin onzer overeeuwde meesters’. Men leze de verhalen van Potgieter of Thijm, Toussaint of Van Lennep, en men leze de avonturen, de zonderlinge, doch innig-reëele verbeeldingen van Tieck, Hauff, Jean Paul, Poe, Brontë, Landor.

Alleen in Potgieter, den rustigen werker, herkent men dikwerf verbaasd, temidden zijner eerbiedwekkende zelfbeheersching, die diepere warmte welke de droomen noodig hebben om te ontkiemen en tot levende beelden te groeien. De verhalen en schetsen lezende ziet men de tafereelen deugdelijk beschreven, maar door tusschenvoegingen en opmerkingen hoort men steeds den auteur causeeren, tot men plotseling een beeld, niet beschreven doch klaar gevormd in een klaren stijl, zoo waarachtig levend heeft aanschouwd, dat

men zeker weet dat hier de onbewuste verbeelding, de zuivere begeerte zelve schreef en niet de auteur die het dagelijksch leven copieerde.

Toch is ook de romantiek in het werk van Potgieter doorgaands beheerscht door het gezond verstand. Het is echter nimmer vervelend, en men is geneigd dit toe te schrijven aan den rustigen, helderen stijl. Maar een schoon geluid komt immers uit een schoon hart. En kan men niet ook Vondel altoos lezen, bekoord door de heerlijke Nederlandsche taal, al is er in zijn boeken, zooals in die van Potgieter, veel dat ons onbezield, onbelangrijk of gemeenplaats voorkomt? Beiden hebben den klank waaraan men den edelen zanger herkent. En schuilt het geheim waarom de zeventiendeeeuwer een diep, roerend geluid had, en de ander een steeds correct gevormde, altoos streelende stem, niet in het verschil der tijden waarin zij leefden en werkten?

Er is sedert Kloos en vooral Verwey de schoonheden van Potgieter aanwezen bij de jongeren een waardeering van zijn werk ontstaan welke die zijner tijdgenooten zeker evenaart. En deze waardeering zal, na de groote geestdrift der ‘tachtigers’, na hunnen blinden haat aan alles dat zielloos was in de letteren die vóór hen geschreven werden, natuurlijkerwijze groeien tot Potgieter, evenals de groote zeventiende-eeuwer, een voorbeeld van letterkundige schoonheid is geworden, waar de jongeren eerbiedig in lezen en leeren.

ARTHUR VAN SCHENDEL.

Twee inedita van Potgieter.

I.

Op verzoek der redactie deel ik twee nog onuitgegeven stukken, in mijn bezit, mede.

Het eerste - een schrijven door mij te laat gevonden om nog in de uitgave der *Brieven* te worden gedrukt - is zeker in *de Gids* niet misplaatst. Het is voor een goed deel gewijd aan één der schoonste en meest bekende gedichten door Potgieter in dit tijdschrift gepubliceerd: *Ter Gedachtenisse*, gevoegd bij het nummer van November 1863. In den zomer van 1867 werkte Potgieter aan de uitgave van het eerste deel zijner *Poëzy*, waarin ook dat gedicht werd opgenomen en mijn vader las een proef. In den thans door mij medegedeelden brief verdedigt Potgieter sommige uitdrukkingen of licht die nader toe, zoodat wat hij schrijft een gedeeltelijke commentaar is van den dichter op zijn eigen werk.

De heer Fischer, in den brief genoemd, een van Potgieter's goede vrienden, was consul van Nederland te Genua; Potgieter was, met mijn vader, zijn gast geweest te Genua in Mei 1865.[1)] Het overige behoeft geen toelichting.

1) De heer Fischer was de ‘gastheer,’ bedoeld in *Van Napels naar Amsterdam*, hoofdst. XVII, aanhef.

Lieve Vrienden!

C'est Madame qui invite, *c'est Madame qui reçoit*, en als onderdanige secretaris heb ik de eer, Mevrouw Huet kennis te geven dat Sophie de vriendelijke invitatie voor aanst. Zondag, dankbaar aanneemt, voor haarzelve en voor mij.
Gaarne heb ik mij bij vriend Fischer van uwen lieven last gekweten, en als hij, die morgen naar den Haag gaat, zich aan de sirenen der Hofstad kan ontrukken, zult Gij hem Zondag op Sorghvliet zien. Ik vlei mij dat hij de verzoekingen der diplomatie zal weten te weerstaan.
Maar, *trève de badinage*, Uw woord over Gideon heeft ons inderdaad ontrust. De doctor - kina - *vous qui causez avec le médecin et ne prenez pas ce qu'il prescrit!* Hoe hartelijk hoop ik hem geheel hersteld aan te treffen!
Hierbij weder een paar proeven. De meeste volken zijn gracieus genoeg geweest zich door vrouwen te laten represensenteeren, daarom heb ik *haar* laten staan.[1)] Ik wenschte dat ik het duidelijker make dat Holland aan zee zittende van verre den glans der vrijheid op de Britsche kust gewaar werd en benijdde!
Het is niet Hogendorp die tot Holland zegt:
Herrijs;
als zij eenig figuur zal maken dient zij het zich zelve toe te roepen.
Willem I dacht ons niet meer vrijheid toe, dan in staat zou zijn zekerheid aan zijn troon te geven tegen de oude patriotten, Hogendorp enz.[2)] Wij waren in 1863 verder dan hij in 1813 geloofde dat wij 't brengen zouden.

La vile prose zegt die dingen anders dan het rijm.
Voor de verbetering aan 't slot van coupl. 5 mijn dank[3)] -

1) *Ter Gedachtenisse*, coupl. I, v. 3-4.

   Verstootene uit de rij der volken,
   Schoon ge eens haar regterstoel besteegt.

2) Vgl. *Ter Gedachtenisse*, slot van het 4e en aanhef van het 5e couplet.

3) In coupl. 5, r. 7 v.o. las de 1e druk (in *de Gids)*: *U*, *dien het niet vernoege in 't Oosten*, *De donkre treurende te troosten*, de 2e (*Poëzy* I 175) *Gij dien het niet volsta in 't Oosten*, *De donkre* enz.

en kunt Gij U een uurtje van 't zoet gezelschap van Lidewyde speenen, ontferm U over bl. 7, 9 en 10.
Drie dagen feesten wij voor Vondel - de deelneming zal vrees ik niet groot zijn, te minder daar v. Lennep in den aanhef van Deel XII[1] verre beneden den feesttoon blijft. Maar A. Thijm beweert dat alles wat hij beproeft gelukt, op het gebied der populariteit altoos.

Nous verrons.

Maar wat zou ik er aan twijfelen? Viert heden avond trots al onze leelijke huizen en scholen, trots onze onbeschrijfbare monumenten, die bewijzen hoe men niet bouwen moet, de Maatschappij van Bouwkunst niet haar Zilveren feest? En zal het morgen niet in onze dagbladen worden verkondigd dat v. Westhreene haar welsprekende lofredenaar was? Beterschap, niet met die dingen, want daaraan is 't *Hopfen und Malz verlohren*, maar met Gideon, en weest hartelijk gegroet van Sophie en uwen

E.J.P.

7 Aug. '67.

II.

Het tweede *ineditum* - op een afzonderlijk blad gevoegd bij de *Speelgoed-Phantasie* van December 1866, bekend door het gezegde in mijns vaders studie over Potgieter in dl. XIII der *Litter. Fantasien en Kritieken* - is slechts een kleinigheid, maar eene die, als ik het wèl heb, op nieuw bewijst dat Potgieter, als Mevr. de Sévigné en Voltaire, de gaaf had geestig en bevallig te zijn, ook in kleinigheden.

Mijn ouders hadden op Bloemendaal een hondje, een smousje, dat weldra op het dorp lastig bleek,[2] zoodat zij niet rouwig waren toen de arme Smous, denkelijk door bemiddeling van Potgieter, een nieuw tehuis had gevonden te Amsterdam, bij een paar stemmige, strenggeloovige dames. Voor den ondergeteekende, toen

1) Ven zijn Vondel-uitgaaf.
2) Potgieter schrijft *hij*, maar het dier behoorde tot het schoone geslacht. Vgl. *Brieven van Cd. Busken Huet.* I, 152.

tusschen de zes en zeven jaar, moet - hoewel hij het zich op dit oogenblik niet juist herinnert - het heengaan van zijn speelkameraad een groot verdriet zijn geweest; en Potgieter zal, met zijn onuitputtelijke bereidwilligheid, wel beloofd hebben, om mij te troosten, verslag te zenden van Smous' wedervaren in de hoofdstad. Tevens wekte de tegenstelling tusschen het ultra-'moderne' Sorghvliet en de orthodoxe omgeving, waarin het hondje te Amsterdam was geplaatst, zijn humor; hij gaf dus aan zijn bericht den volgenden vorm:

bulletin van Smous.

> Droevige gevolgen der opvoeding in een modern huishouden. De regtzinnigheid van verre ruikende, was hij in de sabbathstille woning eerst verdrietig, somber, duf - maar bemerkte alras dat in de keuken geen vroomheid te vreezen viel - de Friezin praat bij wijlen. Daar gaat het dus goed, maar in de salon, bij de dames, beeft hij als een juffertjes hondje, en is blijde als hij zijn hielen kan laten zien.
>
> Modern Smousje!

Voor copij-conform:
G. BUSKEN HUET.
Parijs.

Platoons terugkomst[1)]

P e r s o n e n :

PLATOON,	SPEUSIPPOS,
PHAIDROS,	ANNIKERIS,
ALEXIS,	AGATHOON.
HERAKLEIDES,	

Het tooneel is de Akademeia, de bekende olijvenhof buiten Athene. Het jaar der handeling 388 v. Chr. - Phaidros, Alexis, Herakleides, Speusippos zijn in gesprek, wanneer Annikeris verschijnt.

ANNIKERIS

(Hij is even dertig jaar; blijkbaar rijk; overdadiger gekleed dan Europeesche Grieken gemeenlijk zijn. Slaven vergezellen hem.):

Mijn vreemde vrienden, waar in dezen hof
Vind ik Athenes meest doorluchten geest,
Den hoogen Platoon naar wiens jonge zon
Aan alle kusten van de Groote Zee
De jonglingschap der Grieken blij-verblind
Opziet als naar der goden nieuwste wonder?...
Ik breng hem groet uit 't Libystijnsch Cyrene
Waar zijn herdenken voortleeft als een sproke,
Sinds ons geluk hem weinig korte manen
Aan ons bedeelde, een onvergeetbren gast.

1) Vijfde tafereel van het mimisch-dramatisch muziekspel, dezen zomer op te voeren bij gelegenheid van de Delftsche lustrumfeesten.

Ik breng hem groetenis van Theodoros
Bij wien hij zich als weetgraag leerling meldde
Totdat hij zijn en aller leeraar bleek...

SPEUSIPPOS

(Hij is zeer jong; van donker, schrander uitzicht.):

Welkom, Cyrener. Platoon dien gij zoekt,
Vindt gij hier niet. Toch is in 't schoon Athene
Geen plek waar meer wel van zijn geest verwijlt
Dan hier bij ons. Eens was hij onze meester.
Ik ben zijn volle neef. Speusippos heet ik.

ANNIKERIS:
Noemt mij Annikeris, zoo is mijn naam.

ALEXIS

(Hij is tusschen jongeling en man; zeer slank; heeft iets onveranderlijk jeugdigs in gelaat en houding.):

Annikeris, gij zaagt zijn aangezicht
Later dan één van ons. Vertel ons alles!

ANNIKERIS:
Ik weet niet veel, maar wat ik weet, verhaal ik.
Toen Platoon uit Cyrenen afscheid nam,
Ging zijn verlangen naar het Oosten heen:
In 't oud Aigypte en der Chaldaien land
Vermoedde hij de wijsheid die hij zocht.
Drie jaren later liep een koopman binnen,
Die zeî, hij had op riemgeslagen zee
Een schip gepraaid, dat den Atheenschen wijsgeer
Naar 't korenrijk Siciliën overbracht.
Het ijdle zog van dat voortvluchtig schip
Is 't laatste spoor dat mij van Platoon heugt.

ALEXIS:
Kort is 't verhaal dat met het eind begint!
Straks moet gij mij den aanhef nog verhalen.
Elk ding dat Platoon in Cyrene deed,
Elk woord dat Platoon in Cyrene sprak,
't Kleed dat hij droeg, de spijzen die hij at,
De vrienden die hij won, - 'k wil alles weten!
Als dank vooraf kan 'k u reeds nu berichten:

Gij vindt ons in te grooter droefenis,
Omdat eergistren nog wij allen wisten
Waar Platoon was, al was hij onbereikbaar.
Vraag Herakleides maar en Phaidros hier.

ANNIKERIS:
Waar was de meester dan? Waar is hij nu?
Zoolang hij ergens 't licht der zon aanschouwt
En ademt in het land der levenden,
Is nog voor rouw en wanhoop niet de tijd...
Uw starre droefheid doet mij 't ergste vreezen!

PHAIDROS

(Hij is in de kracht van zijn leven; met donkere geestdriftvolle oogen.):

Is slavernij niet erger dan de dood?

ANNIKERIS:
Niet lang is slaaf, die vele vrienden heeft.

PHAIDROS:
Geen vrienden baten onzen lieven meester.
Hun eensgezinde wil weet niet waarheen.

ALEXIS:
...Zeg enkel mij den weg dien ik moet reizen,
Ik ga alleen en arm, en deel zijn lot!

ANNIKERIS:
Gij spreekt in raadselen. Verklaart ze mij.

HERAKLEIDES

(Hij heeft een rustig, buitengewoon helder en open gelaat; is in de kracht van zijn leven.):

De tijding die uw koopman bracht van zee,
Was waar, Annikeris; op zulk een tijd
Voer Platoon over naar Italië,
Waar in Tarente hij Archytas hoorde.
En later lokte Dioons dringend roepen
Hem aan het hof van Dionysios.
Daar steeg hij hoog in aanzien bij dien vorst
Zooals bericht en boden telkens meldden.
Zijn blijde brieven riepen over zee

Ons tot hem, waar hij aan de blauwe bocht
Van 't havenvolle Syrakoese dróomde;
Want slechts een schoone droom bleek 't schoone rijk
Dat in die stad zijn hooge hoop wou gronden
Op de bevriende macht van den tyran!
Na de overmaat van gunst kwam de ongenâ.

ANNIKERIS:
O bittre droesem van te zoeten wijn!

ALEXIS:
Ik voelde altijd dat tusschen een als Platoon
En Dionysios vriendschap niet kon zijn.

PHAIDROS:
De meester deugde nimmer voor een vleier!

ANNIKERIS:
'k Raad de uitkomst licht van d'ongelijken bond:
Gekrenkte macht vergreep zich aan oprechtheid.

SPEUSIPPOS:
Aan den Lakoniër, onz' alouden vijand,
Leverde Dionysios zijn gast uit,
Die, als een krijgsgevangene behandeld,
Uit hebzucht werd verkocht, en níet gedóod
Zooals zijn gastheer - Zeus vergelde 't - hoopte.
En zoo kwam Platoon weêr, tot vlak bij huis,
Een slaaf die daaglijks van zijn vaderstad
Den rook zag opgaan aan den horizon.
Aigina heet het eiland waar hij leed.

ANNIKERIS:
Was er geen kans den meester te verlossen?

HERAKLEIDES:
Wij zagen weken lang daar steeds naar uit.
Gedachte en woord wist van geen ander doel.
Met d' oorlog is het eiland ongenaakbaar.
't Is der Spartanen bolwerk tegen ons.
In vroeger tijden was 't Atheensch, en de Aigineten
Vieren hun schijnbare onafhanklijkheid

Met open brand van lang gedoofden haat.
Hun roovers schuimen onze kusten af.
Reeds tweemaal faalden wij te tuchtigen
Hun overmoed die ons belegerd houdt
Tot eindelijk een nachtlijke overval
Gelukte onder den jongen Chabrias,
Een vriend van Platoon en zijn leerling zooals wij.
Dat was eergistren-nacht. En op dien tocht
Gingen ook Phaidros mede, en Agathoon,
Die nog niet hier is, daar hij zijn gewonden arm
Verbinden laat bij Eryximachos.
D' afloop kan Phaidros zelf u best verhalen.

ANNIKERIS:
Ik vraag niets liever.

PHAIDROS:
In bizonderheên
Deed ik tot tweemaal toe reeds dit verhaal,
Vóordat gij tot ons kwaamt, Annikeris.
Vergeef mij dat ik ditmaal kort zal zijn...
Wij naakten op triëren in den voornacht
Het eiland ongemerkt en stegen uit.
Wij beiden, Agathoon en ik, wij bleven
Met de hoplieten bij de schepen achter.
Maar al de lichte manschap toog met Chabrias
Onder de dekking van den welgezinden nacht
Weg van de kust, en in de keel van 't dal,
Voorbij het heiligdom van Herakles,
Legden zij zich in heimelijke laag.
Zoo wachtten wij den vroegen schemer af.
Toen, op het afgesproken sein van Chabrias,
Rukten wij in de richting van de stad
Met schallende trompetten. Uit de poorten
Trok al wat weerbaar was, ons tegemoet.
Dan lokten wij hen aan de hinderlaag voorbij.
Maar weinig Aigineten keerden uit dat treffen

Binnen hun muren ongedeerd weêrom. -
Toen namen wij, als Chabrias beloofd had,
Een omweg naar de schepen langs de hoeve
Waar we allen wisten dat de meester diende.
En daar vertelden de verschrikte slaven,
Hoe op het hooren van het krijgsrumoer
Hun heer met have en goed naar stad gevlucht was.
Doch Platoon was daar niet. Een vreemdeling
Dien geen van hen bij naam of herkomst kende,
Wiens schip toevallig in de haven lag,
Had Platoon op den dag voordien gekocht.
Hij was naar stad gehaald en kwam niet weêr. -
Wij moesten vóor de vijand zich versterkt had,
Terug naar onze schepen. Thans, Annikeris,
Weet ge alles wat ik u verhalen kan.

ANNIKERIS:
Heb dank. - Doch gij, mijn vrienden, weet niet alles.
Ik heb geen kracht u langer te misleiden.
'k Was zelf die ongenoemde vreemdeling
Die vóor twee dagen uwen meester vrijkocht;
Want vrijheid, en geen nieuwe slavernij
Beduidde die verwisseling van heer.

ALEXIS:
De meester vrij?

SPEUSIPPOS:
Waar is hij?

PHAIDROS:
Platoon vrij?

HERAKLEIDES:
Dan kwam hij zeker met u meê naar hier?

ANNIKERIS:
Wij voeren gistren den Peiraieus binnen.
't Was laat. Wij overnachtten op het schip...

ALEXIS:
Wees kort. Waar is hij nu? Waar is hij nu?

ANNIKERIS:
Ik liet hem aan den ingang van den hof.

(Tot een slaaf):

Ga, zeg den meester dat hij wordt verwacht.

ALEXIS:
Laat maar, ik vind hem zelf, 'k ben zóo terug.

(Af.)

PHAIDROS:
Uw boodschaps blijde schrik verlamt mij nog.

HERAKLEIDES:
Annikeris, vóordat de meester hier is...
Wat was de som die u zijn vrijheid kostte?
't Zoû onrecht zijn als gíj die schade droegt.
Wij brachten in de jaren van zijn afzijn
Den prijs bijeen, waarvoor wij wilden koopen
Een stuk van dezen zijn beminden hof,
Dat hij hier onverjaagd zoû kunnen leeren,
Als 't goede lot hem naar Athene bracht...
Dat geld, en meer, is uw zoodra gij 't zegt.

ANNIKERIS:
De zegen dien de goden mij bedeelden
Zoo luttle som zoo gunstig te beleggen,
Is voor geen goud te koop... Vergeef het mij,
Zooals ik u versta en u vergeef.

SPEUSIPPOS:
Daar zijn ze: Alexis, Platoon, Agathoon!

(Platoon verschijnt tusschen Alexis en Agathoon. Speusippos snelt op hem toe.)

Welkom in 't vaderland en in ons hart!

PLATOON

(Zijn rijp-manlijk gelaat trekt aan door levendige zachtmoedigheid.):

Wat van die twee is de bemindste woning?

PHAIDROS:
Dat ik uw hand weêr in de mijne voel,
Mijn oogen weêr zie spieglen in uw oogen!

PLATOON:
Zoo toetst de scheiding, Phaidros, 't goud der trouw!

HERAKLEIDES:
Een dubbel welkom wien zich lang liet wachten:
Welkom in 't vaderland en in de vrijheid!

PLATOON:
Op dubbel leed volgt immer dubble zegen...
Mijn Agathoon, hier is uw nieuwe vriend,
De gastvriend uit Cyrene, Annikeris,
Wiens tusschenkomst ons aan elkaêr teruggaf.

AGATHOON

(Hij is een zeer beminlijk man van ongeveer veertig jaar. Zijn oogen hebben iets peinzend-afwezigs.):

Dien men benijdt en toch beminnen moet,
Dat is de vriend dien ons de goden zenden.

ANNIKERIS:
Gezegend hij die komt in dat geleide;
Want die komt vast tot geen onwaardigen.

PLATOON

(Staat een oogenblik als verdwaasd, haalt dan diep adem.):

Daar is een vreugde die geen woorden vindt,
Omdat haar woorden klein en zinloos lijken,
En stilte alleen haar grootheid komt nabij.
Zoo matelooze vreugde bindt mijn tong!
De gouden duur van veel gelukkige uren,
Mijn vrienden, in de zon van uwe liefde
Zal eerst de vrucht der woorden moeten rijpen...
Hoe ging het ù in mijn afwezigheid?

HERAKLEIDES:
Zooals verwenden kinderen ver van huis.
Hun smaakt geen brood of vreemde lekkernij.

ALEXIS:
Ons grootste leed was onze machteloosheid
Toen wij u wisten in de hand des vijands,
Als slaaf verkocht, vlakbij, en niet te redden.

PLATOON:
Dan was uw lijden grooter dan het mijn.
Mijn vrije wil bleef lang in vreemde landen,
De goede dwang der goden bracht mij weêr.
Ik leerde voor dien dwang hen dankbaar zeegnen
In slavernij die toch niet duren kon.
Ik trof geen boozen heer, veeleer een vriend;
Gij ziet, geen schaar kwam op mijn hoofd, mijn handen
Zijn niet vereelt, en al de bitterheid
Van mijne dienstbaarheid werd grooter liefde.

ALEXIS:
Die liefde is nergens meer begeerd dan hier.

AGATHOON:
...De liefde, ja, die schoone wijsheid wordt!

PLATOON:
De liefde die tot schoone wijsheid wordt!...
Hoe diep dat woord dat onze jonkheid vond
Als leuze voor een levenslange taak.
Waar anders om toog ik de wereld door,
Waar anders om verliet ik u mijn vrienden
Dan om al werelds glans en heerlijkheid
Te maken tot het voedsel van die liefde?...
Nu weet ik wat de verre kimmen bergen,
Ik zag der menschen landen en hun steden;
En als de winden uit het Noord en 't Zuid,
Uit Oost en West opsteken en verwaaien,
En niemand weet hun oorsprong of hun eind,
En de aard is vol van hun verscheiden stemmen, -
Zoo menigvuldig zijn der wijsheid konden
En klinken anders weêr van andre lippen,
Tot zij den zwerver in hun wervel vangen
En oor en hart met leêgen klank verdwazen...
Hoezeer is elk het kind van eigen land!
Hoezeer is elk het kind van eigen kring!
Van hier alleen zal 'k alle wijze woorden

Die tot mij drongen uit al werelds hoeken,
Verstaan en elk zijn eeuwge waarde geven,
Hier in den schoot van uw genegenheid!
Want altijd nog is onveranderd waar
De schoone leus die onze jonkheid vond:
Eén ding is waard dit korte rijke leven:
De wijsheid die uit liefde werd geboren,
De liefde die tot schoone wijsheid wordt!

Uit ‘Vergeten liedjes’

I
Bij een doode

Lief, ik kan niet om hem weenen
Waar hij stil en eenzaam ligt
In het schoon doorzichtig steenen
Masker van zijn aangezicht
Dat de dingen er om henen
Met zijn bleeke toorts belicht.

Lief, ik kan geen tranen vinden
Als mijn hart hem elders peist,
Maar zijn ziel met de beminde
Sterren van den avond rijst
En ons, dagelijks verblinden,
Hooger wegen wijst.

Naar de heemlen van de lage zoden
Stijg' de gouden offervlam!
Wie kan weenen naar de vroeg vergoden
Die de dood ons halen kwam? -
Tranen, lief, zijn enkel voor de dooden
Die het leven nam.

II
De smalle ring

De smalle ring, de gouden band
Schendt niet de naaktheid van uw hand,
Gelijk uw stralend lijf niet weet
De schaduw van zijn donkre kleed:

Uw stralend lichaam lijdt noch weet
De schaduw van zijn donker kleed,
Zooals geen lijf of stof bezwaart
De ziel die door uw oogen klaart:

Geen aardsche lijf, geen stof bezwaart
De ziel die door uw oogen klaart,
Als smalle ring, als gouden band
Niet schendt de naaktheid van uw hand.

III
Sterrenhemel

Nu kunt gij veilig slapen gaan,
Nu al de heemlen openstaan:
Ziel, wier verlangen elken donkren wand
In ster aan ster doorzichtig brandt,
En in de schoonheid van dit tijdlijk land
Al minnen moet uw eeuwig lot,
Daar uw verrukking uitziet tot
Den troon van God.

IV
Vóor het ontwaken

Door de wijding van den morgen
Kom ik waar gij roerloos ligt,
Witte roos nog nachtedicht,
In den diepen droom geborgen
Achter ooggedekt gezicht.

Met het klaren van de kleuren
Aan der heemlen ijlen toog,
Over aardes wijden boog
Beid ik dat uw wimpren beuren
Boven d'afgrond van uw oog.

Dan zal ik u lang verhalen
Van de bleeke maanflambouw,
Van het huivrend morgengrauw,
Van der sterren laatste stralen,
Van de bloemen in den dauw.

Hoe de blonde neevlen lichtten
Van der aarde groen gelaat;
En der vooglen vroege praat;
Al de hemelsche gezichten
Langs de blanke morgenstraat...

Totdat schoon van schoon verloren
   De verstilde heugnis wekt,
En de droom in 't licht herboren
   Heemlen uwer ziel betrekt;
Tot ook mij zal toebehooren
Wat uw trekken uitverkoren
   Met zijn blinden glans bedekt.

V
Heel den langen lentedag

Heel den langen lentedag
Tot de sterren met u keeren,
Straalkrans om uw goudner lach,
Heb ik, lief, om u te leeren,
Heel den langen lentedag:

Van den leeuwrik die mij wekt
Achter neevlen hemelschermen
Tot het diepe blauw betrekt
Van de dichte gouden zwermen:

Gouden winden om mijn hoofd,
Gouden bloemen voor mijn voeten,
Lief mij met den nacht beloofd,
Komen mede u te begroeten:

Elke voetstap dien ik zet,
Wordt tot klanken en tot kleuren,
Profetie en bont gebed
Naar uw avondlijk gebeuren:

Heel den langen lentedag
Tot de sterren met u keeren,
Straalkrans om uw goudner lach,
Heb ik, lief, om u te leeren,
Heel den langen lentedag!

VI
Daar is een lied

Daar is een lied dat 'k zingen moet -
O de avondzon op 't lentegras! -
Eer de onontkoombre dood voorgoed
Mijn stille lippen vult met asch.

Wel leende ik nachten lang als knaap
Mijn hoofd aan den gesterden wand
Totdat het bloed zong in mijn slaap
Als de echo van een hemelsch land...

Wel droeg ik rijper vreugd en smart
Tot waar aan zoom van zomerzee
Het luide kloppen van mijn hart
Zong met het hart van moeder meê...

Daar blijft een lied dat 'k nog niet zong,
Dat 'k om zijn gouden zekerheid
Heb uitgesteld als een die jong
Uit hoog geluk steeds hooger beidt.

Ik weet dat ik het nergens zing
Dan hier waar ik uw hart hoor slaan
't Lied waarin alle lied verging
En elk ding beidt zijn nieuw bestaan....

Zoo laat mij nog in zaalge wacht:
Het hoogste heil is nimmer ver:
God zendt het in den slaap vannacht,
Ik zing het met de morgenster!

VII
Na het feest

De roode heugnis van dien nacht
Heb ik in stille zon herdacht
Tot vreugde die door tranen lacht:

Nog onverbroken bleef de rei;
Wij waren veel en velerlei;
En geen was droef, en elk leek bliĵ.

Wij hadden ons op 't feest verlaat.
Het donker door de leêge straat
Keek als een gast die weldra gaat.

Een hooge onzichtbre vogelvlucht,
Maakte de morgenwind gerucht.
De sterren bleekten in de lucht.

Toen vlood ons aller moede lach
De trillende oogleên van den dag
Binnen dat huis van schel geklag.

Daar hielden venstren dichtomhangen
De moêgewaakte nacht gevangen
Bij valsch klavier en heesche zangen.

Boven der gasten ijlen ring,
Een tuil verwelkte rozen, hing
De luchter van de zoldering.

In wolk van rook verheven stond
Een schim en zong uit bloeden mond,
In 't vaal gelaat een open wond.

Als een die smart met wanhoop sust,
Wier onrust niet meer hoopt op rust,
Zong ze, onder liefdes naam, van lust.

Toen zeeg op ziels verkleumd gemis
In killen dauw de droefenis
Die vreugde zonder blijdschap is.

In aller oogen en profiel,
Ineens alsof een masker viel,
Rilde de kommer van de ziel.

Alleen uw eenig aangezicht,
Als in een ver ontastbaar licht,
Bleef van Gods bloemen opgericht.

Als een mysterie onvermoed
Scheen van u uit in klaren gloed
Gods licht dat elk aanbidden moet...

Een donkre vrouw rees van den wand
En schaterlachte naar uw kant
Lach als een mans gebalde hand.

De zang verstomde, de muziek
Smoorde in een klagelijken snik;
De stilte zwoelde tot paniek.

Geen rees of roerde of fluisterde er.
De lampen gloorden duisterder.
Gij werdt als onbereikbaar ver.

Ik zag het gouden mededoogen,
Den glans van uw verheerlijkte oogen
Over haar duistren lach gebogen.

Als wie een aalmoes niet begeert,
Die onwelkome weldaad weert,
Zag ik haar oog naar u gekeerd.

Ik zag uw hand aan haar geleid
Zooals men troost een mensch die schreit,
Zooals men sust een kind dat lijdt...

Ik zag haar siddren als een riet;
Als wie niet wil wat haar geschiedt,
Kromp zij ineen en droeg het niet.

Haar hoofd zonk in der handen scheel;
Zooals een snaar springt op een veêl,
Snikte de smart op in haar keel...

Straks op de thuisreis aan uw zij
In stille zon dacht schaamte blij
Hoe zij geweend had ook voor mij.

P.C. BOUTENS.

Zelfverweer van een hollandschen jongen.

Aan hunne vruchten zult gij hen kennen.

Mijnheer de Redacteur!

Ik ben maar een eenvoudige Amsterdamsche jongen, en zoo ik de stoute schoenen aantrek en bij u aanklop, is het alleen omdat ik niet weet, wie anders mij helpen zal. Bij de kranten kan ik niet terecht. Die zullen mij geen gehoor geven. Want die kranten, o die kranten, zijn ons ongeluk! Zij slaan blindelings los op mij en mijn kornuiten. Zij hebben een ware ‘Jugendhetze’ georganiseerd. Zelfs een nieuwe sportrubriek hebben zij daartoe geopend, met het hoofd: ‘Baldadigheid, tuchteloosheid’. - Farizeërs!

In den beginne zagen wij het niet zoo ernstig in. Het was zelfs wel vleiend in de kranten aan onze *faits et gestes* evenveel ruimte te zien toegekend als aan de Kamerhandelingen of aan de samenkomsten der vreemde mogendheden. Sommige dier verhalen deden zelfs verlangen naar meer! Zoo de beschrijving van den huzarenrit over de Amsterdamsche steenrotsen, alias straatsteenen, in het Handelsblad. In mijn gedachten zie ik nog steeds voorbij mij sjokken die verdedigers des vaderlands, met gezichten als in een begrafenisstoet, gevolgd door een wielrijdend reporter en achtervolgd door mijne geachte confrères, onder den welwillenden glimlach der heeren onderwijzers.

Jammer - zei mijn oudste broer - dat ons die tocht niet, in 't Grieksch vertaald, op het gymnasium wordt voorgezet in plaats van Xenephon's terugtocht der tienduizenden. Zóó iets zouden wij met vrij wat meer pleizier in het Nederlandsch overbrengen! Alleen

speet het mijn broer dat de reporter niet had opgeteekend met welken uitroep onze landsverdedigers weder de kazerne - de behouden haven - bij hunne terugkomst begroetten. Want met zoo iets als Thalassa, Thalassa! moet de tocht eindigen, anders wordt ze nooit klassiek.

Doch, Mijnheer de Redacteur! ik wil u niet te lang ophouden, en val dus met de deur in huis. Wij *willen* geen zoete jongens worden, geen wijlen jongens van wijlen Hildebrand. Wij *willen* geen zakjes gaan plakken thuis, of netjes in speeltuinen ronddraaien als aapjes. Wij *willen* niet en wij *mogen* niet! Wij zijn het aan ons, aan onze ouders verschuldigd om te blijven wat wij zijn. Want het is een vraag van: zijn of *niet* zijn! Die raadgevers zijn vreemdelingen in modern Jeruzalem, dat zij niet weten hoe enkel bandelooze en tuchtelooze jongens zich later de hun toekomende plaats veroveren kunnen in de groote maatschappij! 'Ieder voor zich, en niemand voor ons allen'; dat is het devies van den tegenwoordigen tijd! En wie niet met voeten en vuisten zich een weg weet te trappen en te stompen, die wordt zelf vertrapt.

Letterlijk zelfs! Want hebt u, Mijnheer de Redacteur! aan een onzer groote stations wel eens een Zondagstrein zien bestormen? Of op een drukken dag een stadstram? Hebt u ooit Nederlanders behoorlijk in een *file* zien wachten? (Ik gebruik het fransche woord, omdat ik er geen Nederlandsche vertaling voor weet. Het woord hebben wij trouwens niet noodig, want wij hebben de zaak toch niet.) In al die gevallen moet men voeten en vuisten hebben, heel stevige ook, want waarlijk, met beleefdheid komt men er niet.

En gooi nu niet de schuld op het Janhagel! De deftiger Jans en Jannetjes zijn geen haar beter. Hebt u wel eens de plantsoenen bezichtigd van Artis, na het Zondagsbezoek van onze Koningin? En moet men daar niet het publiek - ik vergis mij: de heeren en dames-leden, evenals de andere wilde beesten, door rasters binnen de perken houden?

Niet meer eerbied dan voor onze Koningin, heeft men voor het nog Hoogere op dien dag der dagen. Ik doel maar liever niet op het halzengerek en oogengestaar in de Nieuwe Kerk, doch toen onlangs Generaal Booth hier predikte, wat was dat een dringen en duwen! Heilsbegeerte zal er wel niet de drijfveer van geweest zijn.

Waar de volwassenen zóó bandeloos blijken, waarom zouden wij

anders moeten zijn? Integendeel, er is alle reden om als goud te bewaren de Amerikaansche raadgeving: Wat een ander u wil aandoen, doe hem dat aan. *Doch wees hem voor!*

En dat materieele gevecht is nog maar een kleinigheid, een oefenschool voor het grootere, moreele gevecht. Welnu, Mijnheer de Redacteur! eerlijk opgebiecht: hoe denkt u dat het ons vergaan zoude in het wolvenhok onzer ouders, als wij toestonden dat ons een schapenopvoeding werd gegeven?

Ik spreek nu niet eens van de hoogere moraliteit, doch blijf heel laag bij den grond, op het peil van verreweg de meeste volwassenen. Kent u een ander land, waar men zoo in het openbaar, zonder blikken en blozen durft stelen, zonder dat iemand er zich warm over maakt?

Natuurlijk ontgelden het in de eerste plaats de buitenlanders. Onze reputatie als rooversland is zóó goed gevestigd, dat toen het vorige jaar hier een tentoonstelling van ambachtswerktuigen werd gehouden, men in Duitschland ernstig waarschuwde niets in te zenden, omdat de Nederlanders van zulke gelegenheden gebruik maken om copieën te nemen, en de namaak zóó slecht uit te voeren, dat zelfs de naam van het oorspronkelijke buitenlandsche voortbrengsel er schade door lijdt!

't Is zeker uit dankbaarheid voor de geboden gelegenheid om binnenslands te stelen, dat wij naar het buitenland ontroomde vette kaas en margarineerde boter zenden!

Doch onze eigen landgenooten worden niet beter behandeld. Waarom gaat bijv. Jan Eisenloeffel weg, een onzer beste sierkunstenaars? Niemand heeft het tegengesproken: hij gaat heen omdat men zoo klakkeloos zijn scheppingen hier te lande namaakt, dat hij er geen droog brood aan verdienen kan.

Dat onze uitgevers buitenlandsche geestesvoortbrengselen tot goeden prijs verklaren, weten wij allemaal en wij genieten dubbel van de zoo goedkoop geplukte vruchten. Maar dat onlangs een Nederlandsch uitgever een Nederlandschen herdruk liet verschijnen onder den naam van een Nederlander, die er niets van wist: dat doet er den deksel op!

Mijnheer de Redacteur! waar onze ouderen zoo weinig eerbied bezitten voor den eigendom van anderen, waarom zouden wij dan bijv. de Justus-van-Maurik-bank met rust moeten laten?

En om nu van het doode tot het levende over te gaan: waarom zouden *wij* eerbied moeten hebben voor het gestelde gezag? Onze ouderen hebben immers aan alle gezag maling! Ik blijf nu maar in mijn eigen sfeer: hebt u bijvoorbeeld wel eens het weekblad gelezen, dat de afdeeling Amsterdam van den Bond van Nederlandsche Onderwijzers uitgeeft? Pa krijgt het als schoolautoriteit, en ik sla er wel eens een oogje in om te zien hoe de onderwijzers onze belangen daarin behandelen. Nu, heel veel staat er over onze belangen niet in; het zijn hoofdzakelijk hun eigen belangen, welke er in besproken worden, - wat ik hun natuurlijk niet kwalijk neem: het hemd is nader dan de rok. Maar wat wordt er in dat blad op de schoolhoofden losgetrokken! Ik wist niet dat die zulke nietsdoeners en nullen waren.

Er is zelfs door de redactie een ‘ouder-nummer’ uitgegeven om onze Pa's en Ma's goed in te lichten over die sta-in-de-wegs. Dat nummer werd volgens den arrondissements-schoolopziener, *geniepig* verspreid. Wat dat zeggen wil, begrijp ik niet goed, maar dat die arrondissements-schoolopziener ook beter deed zijn vingers thuis te houden, dat blijkt zonneklaar uit die onderwijzerskrant. Hij wordt er aardig in op zijn vingers getikt naar aanleiding van een voorval met een schooljufvrouw, die hij met zooveel pleizier ‘betrapte’.

Nog gekker is, blijkens die krant, de districts-schoolopziener; ik dacht nog wel in mijne onnoozelheid, dat die zich de sloffen uitliep ten bate van het onderwijs! Ik heb natuurlijk, na die krant gelezen te hebben, maling aan alle onderwijs-autoriteiten. En zooals van zelve spreekt, nog meer aan onze gewone onderwijzers. Want als de Hoofden, die uit deze worden uitgepikt, zoo weinig zaaks zijn, wat moet dan wel de waarde wezen van het overschot?

Met de politiek bemoei ik mij natuurlijk nog niet. Ik ben nog te klein om in een club van jonge dit's of dat's te worden opgenomen. Maar dat de gemeentelijke autoriteiten ook al niet frisch zijn, bemerkte onlangs mijn oom zeer tot zijn nadeel. En daar hij mijn erfoom is, zal het ook mij heugen. Oom heeft een mooi huis in de Vijzelstraat - een pand, zooals ze zeggen. En nu weet u wel, die straat is veel te smal voor den tegenwoordigen tijd. De Reguliersgracht te dempen of ergens een doorgang door te

breken, zou de gemeente geld kosten. Weet u nu wat de gemeenteraad gedaan heeft? Hij heeft eenvoudig een lijn getrokken achter de Vijzelstraat en alles verbeurd verklaard wat vóór die lijn ligt. Nu kan men de straat kosteloos verbreeden - dat wil zeggen op oom's en mijn kosten. U begrijpt, waarom zou ik voor zulke huizendieven de pet afnemen?

Mijnheer de Redacteur! behoef ik nog langer te pleiten? De Spartaansche jongens - zoo vertelt mijn gymnasiumbroer - werden voor het altaar gesteld en daar halfdood geranseld zonder dat ze een kik mochten geven. Zoo hardde men die jongens, zoodat ze naderhand de beroemdste gauwdieven werden waarop Griekenland trotsch ging. Dàt waren barbaarsche tijden. Onze beschaving stelt andere eischen: Het gaat niet meer om het lichaam, doch om den geest. Het laatste sikkepitje zedelijksgevoel moet men er bij ons uitranselen, zullen wij onze ouders waardig worden. Zoude er trouwens iets stuitenders denkbaar zijn, dan kinderen die zich voor hunne ouders moesten schamen? En dat zouden wij moeten doen, als ons een opvoeding werd gegeven gelijk de zedeleeraars wenschen. Neen, Mijnheer de Redakteur! willen die zedeleeraars absoluut hunne handen niet thuis houden, verzoek hen dan te beginnen met onze ouders. Hervorm die! Dan volgen wij van zelf. Wie toch kan van distelen vijgen lezen?

Mijnheer, u moet die zedeleeraars daarbij duidelijk maken, dat zij zich danig vergissen, indien zij denken dat de zoogenaamde baldadigheid en tuchteloosheid alleen gevonden wordt onder jongens uit de volksklasse, en enkel in groote steden. Ik kom hierop, omdat men altijd maar de speeltuinen als remedie aanprijst. Heusch niet; in de kleine plaatsjes en op de dorpen, waar voldoende speelterrein wordt gevonden, is het geen haar beter. Vraag maar eens aan de vreemdelingen, die ons land doorreizen! En 't is niet eens noodig vreemdelingen te ondervragen: rijwielende Nederlanders kennen de lieve dorpsjeugd ook wel. En dat wèlopgevoede kinderen geen zier beter zijn, zal u het bestuur van Artis wel willen leeren, dat steen en been klaagt over de vernielzucht van de zonen en dochteren der leden.

Allen zijn wij uit één deeg gebakken; de christelijken trouwens

even goed als de paganisten. Leest u maar wat mevrouw Pijnappel - van de Velde van eerstgenoemden schrijft in het ‘Handelsblad’. Hoe kan het ook anders, waar wat hierboven omtrent de ouderen werd gezegd, niet voor een bepaalde soort of klasse geldt!

Nogmaals, Mijnheer de Redacteur! bewerk toch door uwen invloed dat men ons met rust late. En zoo men desniettemin den bijl wil aanleggen en het kwaad uitroeien, laat men dan dáár aanvangen waar men beginnen moet: aan den *wortel*, en niet aan den tak.

Met groete

(naam onleesbaar).

Medegedeeld door R.P.J. TUTEIN NOLTHENIUS.

Nederlandsche sierkunst.
Naar aanleiding der Kunstnijverheids-Tentoonstelling in 'Pulchri Studio.'

Men kan het woord '*Nederlandsche*' hier met zekeren trots neerschrijven, omdat het inderdaad een feit geworden is, dat de internationale kunstnijverheid, het broeikasplantje kunstmatig in Nederland aangekweekt, veranderd is in een *nationale* sierkunst, die, waardiger dan jaren geleden, zich meten kan met het werk van over de grenzen, die, onafhankelijk van vreemde invloeden, zich zelf heeft opgebouwd en gevormd. Met heuschen trots, omdat die sierkunst met worstelen en arbeiden zich een eigen weg heeftmoeten banen, zonder hulp, zonder medewerking, met eigen overtuiging als eenig, machtig steunpunt!

Want men vergete het niet, wat zou de Gothische kunstperiode geweest zijn, zonder de almachtige hulp der Katholieke kerk, wat de Italiaansche Renaissance, zonder de bescherming van prachtlievende vorsten en edelen, wat de diverse Louis-stijlen, zonder de vorstelijke hoven, die hen in 't leven riepen? Wat zou de Duitsche, Oostenrijksche en Engelsche kunstnijverheid van tegenwoordig wezen, zonder den steun der moderne macht, het kapitaal en het fabriekwezen, die de moderne kunstenaars in ruime mate met opdrachten ondersteund hebben en gepoogd hun artistieke gedachten op groote schaal in materiaal om te zetten? Men behoeft slechts eenige Duitsche tentoonstellingen te bezoeken, enkele tijdschriften op te slaan om te ervaren, welke afmetingen deze industrieele medewerking heeft aangenomen. Ook ginds een regeering, die dit samengaan

van kunst en industrie krachtdadig ondersteunt, op wereldtentoonstellingen kunstenaars van den eersten rang aan het werk zet, op vak- en kunstnijverheidsscholen de beginselen van toegepaste kunst doet leeraren.

In Nederland niets van dat alles! Geen aristocratie, die haren machtigen bijstand verleende, aanmoedigde tot verderen arbeid, geen vorstelijk hof, dat dit kind van Nederlandschen bodem verzorgde, geen kerkelijk of officieel lichaam, dat deze nieuwe kunstuiting ondersteunde, geen industrie, die haar ruime middelen in dienst der kunst stelde! Geen der steunpilaren, waarop de 'binnenhuiskunst' van vroeger eeuwen mocht rekenen, was hier te vinden! Zelfs de appreciatie, dit goedkoopste middel van waardeering, is veelal uitgebleven en zoo het kunstwerk der Nederlanders niet op buitenlandsche tentoonstellingen de aandacht had getrokken, wanneer niet Hollanders als leerkrachten in het buitenland beroepen waren, zou de goed-nationale sierkunst in de donkere hoeken gebleven zijn! Eerst via het buitenland is de erkenning in het eigen land gekomen!

En zonderling, toch gold het een voortzetting van roemrijke traditie, van Oud-Hollandsche ambachtskunst, die in den tijd van Rembrandt de binnenhuizen vermooide, die in onzen tijd in musea en verzamelingen eerbied voor het kunstige handenwerk vraagt.

De wereldlijke macht van die oude dagen is verdwenen, de geestelijke is blijven heerschen en waar men komt, vindt men naast de schildersmeesters de meer bescheiden kunst in drukwerk, meubels, keramiek en metaal uitgesproken.

Maar zouden deze meesterstukken van Oud-Holland deze vermaardheid verkregen hebben, als men zich toen ter tijd beperkt had tot het nauwgezet namaken van Italiaansch of Fransch kunsthandwerk? Bewust of onbewust is men afgeweken en de beginselen van vreemden bodem werden omgezet in een eigen stijl, die door het eigendommelijke bekoring en waarde verkreeg.

En dit historisch gegeven is volkomen over het hoofd gezien, toen men na de Weener tentoonstelling een kunstmatigen namaak van historische stijlen bevorderde, een fout, die een toestand in het leven riep, verderfelijker dan de periode van stilstand, welke voorafgegaan was. Toen deed men niets en dit is beter dan het halve

werk, dat alleen in pretensies uitmuntte. Men bestudeerde de oude stijlen en werd daarin zoo knap, dat men zuiverder Gothiek leverde dan in den Gothischen tijd zelf.

Jammer slechts, dat tegenover dit plus in zuiverheid een belangrijk minus stond in schoonheid! En toch was schoonheid doel van het streven, men zocht en kon niet vinden.

Toen ontstond ook dat zonderlinge begrip: kunstnijverheid. Een gevaarlijk begrip, dat in zijn samenstelling reeds den negatieven aard vertoont. Kunst en nijverheid tezamen gevoegd, alsof ooit het geven van zichzelf in schoonheidsvorm nijverheid kon worden! Want wat is kunstnijverheid? Iets, dat geen visch en geen vleesch is, geen kunst en geen nijverheid. Van allebei heeft het iets en het is zoo vaag, dat men het alleen door een parodie juist kan bepalen. Een bakker bakt brood, dat hebben wij noodig en zoo valt het buiten kunst en kunstnijverheid. Een meubelmaker maakt een stoel en die gebruiken we om te zitten. Doch de versiering is overbodig, ergo is dit kunstnijverheid. Een schilderij hebben we heelemaal niet noodig, dùs is het kunst!

Is het te verwonderen, dat deze onzekere beweging, die in tegenstelling met later van officieele zijde werd ondersteund, in het mulle zand moest verzinken? Het voerde tot de zonderlingste dingen, tot Gothische buffetten, tot Moorsche... kachels in een Moorsch intérieur, dat een eerzaam, Hollandsch huis moest vermooien. En het was een gevaarlijke tijd, omdat het wezen der schoonheid volmaakt werd miskend, het voerde tot een pronkerige oppervlakkigheid, die van geestelijken diefstal leefde.

In '87 bezocht ik een Duitsche vakschool, die toen als de beste gold. De boekband werd ginds als ‘kunst’ verzorgd. En hoe deed men dit? Er was een groote folio, vol afbeeldingen met boekbanden uit alle landen en stijlen. Wie een versiering voor een boekband moest hebben, nam de maat van het boek en zocht tot hij een versiering van dezelfde grootte vond, die dan met pauspapier gekopiëerd werd. Waren er meer afbeeldingen van dezelfde grootte, dan koos men uit en op deze wijze kwam het individueel element tot zijn recht. En wie teekenen kende, nam van een Renaissanceband een deel, van een ander weer een stuk en dit samenvoegsel heette een eigen... ontwerp.

Toch heeft deze periode van kunstnijverheid één groote ver-

dienste gehad, al was die onwillekeurig en onbewust. Deze volkomen ontkenning van het mooie begrip kunst deed een scherpe reactie ontstaan, die dit beunhazen op uiterlijke effecten langzaam maar zeker ondermijnde.

Hier en daar in den lande, verspreid en niet wetend van elkaar, waren er enkele werkers, die frisch en moedig aan den arbeid gingen om op *eigen* wegen schoonheid te zoeken. Een toen vermetele onderneming! Overal en oppermachtig het kunstnijverheidswezen, door gezaghebbende personen ondersteund, met musea voortgeholpen, in fabrieken uitgewerkt. Vermetel ook, omdat die aanvang, als alle begin, vaag en onbeholpen was, eenvoudig als boerenstoelen tegenover de geraffineerde Louis Quinze-meubeltjes. Vandaar meer tegen- dan medewerking, meer spot dan lof, meer vijanden dan vrienden.

Ook ontbrak, naar Hollandschen aard, onderlinge aansluiting, die zoo noodig was. Want veelomvattend was de opgave; eenerzijds wilde men de woningen vermooien, anderzijds moest men de bewoners beleeren, hoe leelijk hun kamers waren. In plaats der zoo gewenschte samenwerking vond men hier en daar ‘vereinzelte’ werkers naast kleine groepjes in de verschillende Hollandsche steden. Daartusschen haarklooverijen over theorieën van menschen, die de orthodoxe waarheid op kunstgebied bezaten en van halve en heele ketters. Voeg daarbij een bijna chronisch ontbreken van opdrachten en kapitaal en men verkrijgt het beeld van een leger, dat alles behalve slagvaardig was.

En toch is het kleine getal slagvaardig gebleken! Bij den opbouw eener kunstrichting is wrijving van meeningen onvermijdelijk en ook de materieële beslommeringen hebben hun goede zijde gehad. Naar het oud-Hollandsch recept: ‘Help u zelf’ komt men het verste en met harden arbeid worden de grondslagen degelijker. Nu de grootindustrie zich onzijdig en onwillig toonde, was men genoodzaakt, zelf de handen aan het werk te slaan, verplicht het ambacht ter hand te nemen. Vanzelf kwam men in aanraking met den kleinen ambachtsstand, waar de oude traditie, de liefde voor het handwerk voortleefde. In de dorpspottebakkerijen vond men de mooie, oude techniek, bij wagenmakers en scheepsbouwers de grondslagen voor het juiste houtgebruik. Meer dan in de fabrieken, naar buitenlandsch model ingericht, was in die

kleine werkplaatsjes te vinden goed, degelijk ambacht en de oude handwerkerstrots, die, blijde over die onverwachte belangstelling, vrijgevig van het oude vak meedeelde.

Want dit stond bij allen, ondanks hun verdeeldheid, vast, hun werk moest *gebruikskunst* wezen en dit zou het alleen kunnen worden, als materiaal en techniek naar juiste waarde gebruikt werden. De ijzerconstructie, het werk van ingenieurs, van menschen zonder eenige schoonheidsbegeerte, had voldoende geleerd, hoe daardoor esthetische kwaliteiten van bizondere waarde ontstaan.

Ook zou de schoonheidswaarde alleen kunnen voldoen, indien het materiaal echt gehouden werd, eerlijk getoond, naar zijn aard gebruikt. Aardewerk moest aardewerk zijn, houtwerk zonder bedriegelijke bedekking van schoonschijnend fineer, koper en zilver zonder verguldsel. Elk materiaal kan mooi zijn, mits het naar zijn aard en waardig aangewend is.

Materiaal en techniek gaven de grondvormen aan en het kunstenaarsoog moest op die basis voortbouwen. Kundig overleg en artistiek gevoel moesten den nieuwen vorm op velerlei gebied doen ontstaan en vermoeien. En te moeielijker waren deze opgaven te vervullen, daar, in tegenstelling met ander kunstgebied, gebruikswaarde en kostende prijs menige belemmering in den weg legden.

En juist door het afgesloten-zijn, den weinigen bijval, vormde zich in het kleine Holland een eigen kunstrichting, een eigen, goed-Hollandsche stijl, die, onbekend voor het meerendeel der landgenooten, staag naar het bereiken van het gestelde doel streefde.

Die nieuwe richting in kunst vermengde zich niet met vreemde elementen, behield haar oerkrachtig karakter om na de wereldtentoonstelling van Turijn plotseling in het daglicht te treden en via Italië den landgenoot te leeren, wat bereikt was.

Eigenaardig is het, dat onbewust in de traditioneele lijn van Oud-Holland voortgewerkt is. Op Oud-Hollandsch ambachtsgebied treffen wij het veelvuldigst aan: meubelen, aardewerk, koper- en zilverwerk. Dat zijn de groepen, die, trots het gaan der jaren, hun waarde behouden hebben, nog steeds door liefhebbers en musea gezocht worden.

En men behoeft slechts een enkele, huidige tentoonstelling te bezoeken, om verrassend te ervaren, hoe sterk juist deze groepen

vertegenwoordigd zijn. In deze richting wordt het meeste gearbeid, veelal met gelukkig succes. Onze meubelen, ons koperwerk hebben reeds, ondanks den korten groeitijd, iets van stijlkarakter verkregen. Het aardewerk onderscheidt zich bovendien door het bestaan van verscheidene werktypen, die zich glansrijk van het buitenlandsche onderscheiden.

Ook op het gebied van tapijten worden belangrijke vorderingen gemaakt, terwijl met het batikken van stoffen een nieuwe, kleurvolle ornamentstijl zich gaat ontwikkelen.

Daarentegen blijft het druk- en bindwerk steeds worstelen om uit het donkere hoekje te komen. De groote boeknijverheid blijft afkeerig van artistieke bemoeiing, wanneer deze zich tot meer dan illustreering wil uitbreiden. Het mooie burijnwerk in hout, door enkele Hollanders gemaakt, heeft niet de waardeering gevonden, die het verdiende.

Op woninggebied zijn dus de grootste vorderingen gemaakt en dit is niet te verwonderen. De woning, is er mooier thema voor den sierkunstenaar? Daar kan hij werken met kleuren en vormen, met kleurvolle stemmingen. De geestige artiestehand kan hier de intimiteit inbrengen, die door het allegaartje uit stoffeerder- of meubelmagazijnen snood verdreven was. En met deze bemoeiingen vinden de voortbrengselen onzer hoogstaande schildersschool een waardiger omlijsting, een passender tehuis dan in de pronkerige intérieurs, waar alleen de opgehangen schilderijen van kunstzin der bewoners spraken.

In deze binnenhuiskunst ook weer die Oud-Hollandsche traditie. Overdreven kleureffekten en verdraaide meubelvormen zijn in de Nieuw-Hollandsche kamers zeldzame gasten geweest. Een sobere, haast puriteinsche geest heerscht er, die behoedzaam met kleur en versiering werkt. Rechte lijnen, eventjes vermooid, voeren den boventoon en de degelijkheid overheerscht er wel eens het artistiek gevoel, door al te veel denkend overleg en te weinig geestelijk voelen verdrukt.

Maar juist in de duidelijke teekenen van strengheid vinden we den geest van Oud-Holland. Want wel vond men daar de gloedrijke kamers met goudbruin lederbehang en donkere meubelen, opgelicht met helder, Delftsch blauw, maar ook de binnenhuizen met gewitte wanden, waarvan de koelheid getemperd werd door

warm-roode gordijnen en kleurige tafelkleeden. En juist deze hebben het schildersoog het meest geboeid, juist deze haast nuchtere intérieurs zijn op de oude paneelen met kennelijke voorliefde afgebeeld.

Eigenaardig toch dat terugvinden van dezelfde traditie-lijn, die zelfs onder heel andere tijdsomstandigheden niet verloren gaat. En niets pleit meer voor het ernstig-bedoelen, het kern-gezonde dezer artistieker beweging dan de snelle groei onder tegenwerking en tegenslag, die sinds '90 heeft plaats gevonden! Hollandsche kunst in Hollandsche huizen, ziedaar een ideaal, waarvan de verwezenlijking met meerdere erkenning van het koopend publiek niet langer illusie behoeft te blijven. Het pionierswerk is verricht en de stijgende waardeering zal zorgen, dat de nieuwe winst op nationaal kunstgebied blijft wassen en groeien!

Elberfeld, Mei 1908.

J.A. LOEBÈR JR.

Aanteekeningen en opmerkingen.

Warenar.

- De regisseursplaats, opengekomen bij ‘Het Nederlandsch Tooneel,’ door den schrijver van het Dramatisch Overzicht in *De Gids* Royaards toegedacht, is toegewezen aan een jongen man, die, evenals dat gebeurt met de zoons van andere welvarende nijverheids-ondernemingen, door zijn vader, den directeur, naar ‘het buitenland’ was gestuurd, om te zien wat daar te koop is. Wij Rotterdammers hadden, toen de heer Chrispijn door het Indische geld gelokt bleek, ons onmiddellijk herinnerd, hoeveel fijn-overlegds en stemmingsvols Jan C. de Vos indertijd als regisseur heeft laten kijken. Doch ook hij is voorbijgezien. Versch bloed behoeft men, is er gezegd. Spottend? Voorshands althans toont deze benoeming duidelijker ouderliefde dan jonge kracht.

Royaards heeft zich bij voorbaat gewroken. Hen, voor wie zijn *Elckerlyc*-regie nog niet volstaan had, is hij komen verrassen met een *Warenar*-vertooning, die was aangekondigd als een liefhebberij van oud-hoogere-burgerscholieren, die ook zeer zeker een sterken - onvermijdelijken - kant van dilettantisme gehad heeft, maar die toch gróót genot heeft gegeven.

Juist nu ik dit schrijf, toeft er een man van wereldnaam in ons midden, die, tooneel-adoratie in zijn machtig vaderland, in zijn wereldstad gewoon, bijna kluchtig de lasten van het op-reis-zijn heeft moeten ondervinden, nu hij, Gambetta's vertrouweling, gewend door bestuurders van zijn land als een ‘cher maître’ te worden

bejegend, de omnipotentie van een Hollandschen burgemeester heeft leeren kennen, als stond hij met een tent op de kermis. Toch, verbaasder dan over de poets, die een klerikaal krantje hem bij een, naar het heette, liberalen stadsbestuurder heeft kunnen spelen, zou Coquelin vast zijn geweest, indien men hem had weten te doen voor-waar-gelooven, dat de Nederlandsche letterkunde een tooneelstuk bezit, ontstaan, zooals *L'Avare* ontstaan is, hetwelk door velen boven het werk van Molière wordt verkozen, maar dat.... bijna nooit gespeeld wordt.

Wel Sardou en Rostand - niet Hooft. Een stâge roof van moois en leelijks, van.... je kunt het zoo mal niet bedenken; maar niet een werk, zoo rijk, zoo kleurig, zoo *onderhoudend en literair*, als wat geldt voor ònzen *Avare*. We *vieren* Potgieter, binnenkort; maar de les, die hij het liefst heeft gegeven, het woord van zijn leven, wie denkt er aan: wat *is* der natie haar verleden, zooals dat in de letteren leeft?

Met al den driftigen moed van zijn kunstenaarsliefde heeft Royaards de schepen verbrand, welke hem bij de welvarende nijverheids-onderneming voornoemd een rustig jaargeld waarborgden. Onvermoeid is hij het land doorgetrokken, zoodat zijn volk er toch van hoorde, van Vondel, Hooft, Huygens.... en de lateren. En de eerste dingen, toen hij weer speelde, 't zijn *Eckerlyc* en *Warenar*. De uitnoodiging van een groepje jongelui, om, als vaak beroepsspelers doen, hun bij een vertooning behulpzaam te wezen, is hem een gelegenheid geworden om in de drie hoofdsteden Hooft te doen hooren en oud-Hollandsche kleurigheid te doen zien.

't Laatste het best: - voortreffelijk. De voor een Coquelin ongeloofelijke waarheid, dat onze *Avare* haast nooit gespeeld wordt, heeft één voordeel: dat men niet vastzit aan een vertooningstraditie. Door de smaakvolle, vernuftige, geestige wijze, waarop Royaards van deze vrijheid heeft gebruik gemaakt, hebben we een schouwspel gekregen, dat aldoor boeide en bekoorde. Het heerlijkimpetuose, dat in Royaards' meeste doen is, heeft hem op zoo gelukkige manier zoo kras vrij doen zijn in heel de monteering, dat zijn voorbeeld in dezen als een les kan gelden. Slechts haarklooverige filologen kunnen er, dunkt me, bezwaar tegen hebben, dat *Warenar*, dit vlugge geschrijf van een geniaal man, gelezen is met geen andere vrees dan die van niet *geestig als Hooft* te zijn,

niet *schilderachtig vooral*, zooals hij was, hierin echt zoon van land en tijd.

Bij de herhaling der vertooning is weder gebleken, dat dillettanten zich zeer moeilijk gelijk blijven. En Royaards, de leider, verslapping bespeurend, schijnt toen een verkeerde berekening van evenwichtsherstel gemaakt te hebben, door zelf krachtiger te worden, d.w.z. te overdrijven.

Maar door den eersten avond te Rotterdam zullen velen de herinnering behouden van iets waarlijk kostelijks.

J.D.M.

Muzikaal overzicht.

Liszt en zijn oratorium *Christus*. - De eerste Wagnervereeniging.

De St. Vincentius-vereeniging in Arnhem gaf een paar maanden geleden een uitvoering van Liszt's oratorium *Christus*.

In tweeërlei opzicht een gedenkwaardig feit. Niet alleen toch door de wijze, waarop dit oratorium ten gehoore werd gebracht - dagbladen en muziektijdschriften hebben er reeds onmiddellijk *post festum* met lof van gewaagd - maar ook wegens de omstandigheid, dat dit de eerste uitvoering van genoemd werk hier te lande was.

Deze toonschepping is ruim veertig jaar oud, - Liszt voltooide haar in 1866. Men kan dus niet zeggen, dat men zich bij ons bijzonder gehaast heeft, het kunstlievend publiek in de gelegenheid te stellen, er kennis mede te maken. Ik voeg er echter aanstonds bij, dat ook Duitschland zich niet bijster veel aan dit oratorium heeft laten gelegen liggen. Wel werd het, na in Mei 1873 (dus eerst 6 jaar na de voltooiing) voor de eerste maal te Weimar in zijn geheel te zijn uitgevoerd, nog tijdens het leven van Liszt in Budapest en enkele steden van Duitschland (München, Frankfort, Berlijn, Leipzig o.a.) ten gehoore gebracht, doch na 's meesters overlijden (1886) verflauwde de belangstelling in deze toonschepping, en eerst bij den aanvang der twintigste eeuw begon zij weder wat op te leven.

Dat dit in menig opzicht geniaal werk zooveel tijd noodig heeft gehad om op ruimere belangstelling der muziekvrienden te kunnen bogen, mag wel in de eerste plaats worden toegeschreven aan de

zwarigheden, welke aan een uitvoering daarvan verbonden zijn, en die niet zoozeer liggen in de groote eischen, welke Liszt in sommige koren aan de slagvaardigheid der zangers stelt, als wel in de omstandigheid, dat het oratorium buitengewoon lang, voor één concertavond althans *te* lang is. Er komen, vooral onder de stukken voor orkest alleen, gedeelten voor, die zeer wijd zijn uitgesponnen.

Laatstbedoelde zwarigheid heeft men op verschillende wijzen trachten op te heffen. Vooreerst door het aanbrengen van bekortingen in sommige nummers van het in drie hoofddeelen verdeelde werk - een altijd minder aanbevelenswaardige methode, wanneer de wijze van bekorting niet door den componist zelf is aangegeven. En in de tweede plaats door hier en daar een onderdeel of nummer geheel weg te laten, - waarbij men echter misschien nog meer gevaar loopt, tegen den gedachtengang van den componist te zondigen.

Althans is bij een en ander groote omzichtigheid noodig. Maar de vraag komt bij mij op, of het noodig is, op één avond het *geheele* oratorium ten gehoore te brengen. De band tusschen de drie hoofddeelen, waarin het werk is gesplitst, is niet van dien aard, dat men hem zou verbreken door de uitvoering van het geheel over twee of meer avonden te verdeelen, of zelfs zich tot het uitvoeren van één deel te bepalen.

In dit opzicht zou men deze toonschepping van Liszt kunnen vergelijken met het *Weihnachtsoratorium* van Bach. Ook dit bestaat uit verschillende deelen, en wel *zes*, die, ofschoon min of meer aan elkander verwant, toch niet onmiddellijk achter elkander behoeven uitgevoerd te worden. Zij waren dan ook oorspronkelijk even zoo vele *cantaten* en bestemd ter uitvoering op verschillende feestdagen: de eerste drie op de Kerstdagen, de vierde op den Nieuwjaarsdag, de vijfde op den daaropvolgenden Zondag, en de zesde op Driekoningendag.

Behalve de zooeven genoemde oorzaak, bestonden er evenwel nog twee andere beletselen voor een spoedige en ruimere verbreiding van het hier besproken oratorium. Het eene lag hierin, dat het eenigszins confessioneele karakter der compositie - de omstandigheid namelijk, dat Liszt een groot deel van het thematische materiaal in zijn werk aan de liturgie der Roomsch-Catholieke Kerk ontleende - in kringen, die niet tot die confessie behoorden,

zoowel bij de uitvoerenden als bij de toehoorders, gebrek aan bevatting en belangstelling deed ontstaan.

Het andere beletsel was van meer algemeenen aard en bestond daarin, dat dit oratorium in aanleg en uitvoering belangrijk afwijkt van de werken van hen, die vóór Liszt hetzelfde onderwerp behandelden.

Vergelijken wij bijv. zijn werk met de *Matthäuspassion* van Bach, met den *Messias* van Händel, dan zien wij, dat het iets geheel anders is.

Bij Bach wordt het lijden en sterven van Christus afgebeeld, tegelijkertijd echter in de Koralen, als het ware door de gemeente der zaligen, der reeds afgestorvenen, aan de levenden onder ernstige vermaning de beteekenis van dat lijden en dien dood voorgehouden. Händel omvat in zijn oratorium de verkondiging der komst van den Verlosser, zijn leven en dood en zijn wederkomen bij het einde der wereld, en maakt de geheele menschheid tot getuige van dat werelddrama. En wat deze beide meesters der toonkunst in hun genoemde werken gemeen hebben, is een eigenaardige vermenging van epische, lyrische en dramatische elementen, waarbij aan het koor de gewichtigste rol is toebedeeld.

Niet zoo bij Liszt. Hem was het niet te doen om een dramatische behandeling van hoofdmomenten uit het leven van den Heiland; hij wilde een beeld geven van de *Christusidee*, m.a.w. van de beteekenis van 's Heilands zending op aarde. En in verband hiermede moest zijn oratorium het *geheele* leven van Christus omvatten en werd de tekst, dien hij zelf samenstelde en die getrokken werd deels uit den Bijbel, deels uit de liturgische gezangen der Roomsch-Catholieke Kerk, op een geringe uitzondering na, beschouwend en verhalend. Ook heeft bij Liszt niet, gelijk bij Bach en Händel, het koor het overwicht, maar krijgt het instrumentale element een even groote beteekenis.

Om een werk als dit oratorium van Liszt juist te beoordeelen, dient men te letten op het standpunt, dat hij ten opzichte der gewijde muziek innam.

Wereldlijk leven en godsdienstig geloof vormden bij den componist Liszt den grondslag van zijn muziek en zij waren daarin innig verbonden. En zoo alleen is het te verklaren, dat Liszt soms iets wereldlijks in zijne gewijde toonscheppingen bracht. Wij zien dit

bijv. in zijn kerkelijk oratorium *Christus*, waarin het orkest den tocht der heilige drie Koningen naar Bethlehem schildert, en evenzoo den storm op zee, waar de Heiland de woede der golven stilt en zijne discipelen vermaant, niet zoo kleingeloovig te zijn. Omgekeerd komen in het wereldlijke oratorium *Die Legende von der heiligen Elisabeth* weder gewijde oogenblikken voor, gelijk die van het Rozenwonder, den dood en de begrafenis van Elisabeth. En die religieuze trek vindt men bij Liszt zelfs in die muziek, welke men wel eens de 'profane' pleegt te noemen; in enkele liederen bijv. en in sommige van zijne klavierwerken, zooals de 'Harmonies poétiques et religieuses', de 'Année's de pélérinage' e.a.

Talrijk zijn bij Liszt de toonscheppingen, waaraan de een of andere godsdienstige gedachte ten grondslag ligt.

En dit behoeft ons niet te verwonderen. Godsdienst en kunst waren bij hem van jongsaf één. Zij waren de goede geesten, die aan zijn wieg de wacht hielden en hem bij zijne eerste schreden op den levensweg geleidden. Grooten indruk ontving hij reeds als knaap in het dorpskerkje van zijn geboorteplaats Raiding. Het in wierook gehulde altaar, de priester in zijn gebloemd misgewaad, het geheimzinnige der ceremoniën, dat alles boeide zijn kinderlijk hart, en het kerkgezang deed hem trillen van zaligheid.

Die indrukken zijn hem zijn geheele leven lang bijgebleven. Bij den zestienjarigen jongeling zien wij de religieuze denkbeelden weder sterk opkomen. De gezondheidstoestand van zijn vader, zijn Mentor in Parijs en op de concertreizen, was zeer afgenomen en leidde tot diepe zwaarmoedigheid. Dit scheen op den jongen Liszt terug te werken, en ook hij werd in zichzelven gekeerd. Het religieuze gevoel kreeg de overhand, ijveriger dan ooit ging hij ter kerke, en op zekeren dag verzocht hij de toestemming van zijn vader om zich van de wereld af te zonderen en in den geestelijken stand te treden. Adam Liszt echter wist zijn zoon dit denkbeeld uit het hoofd te praten, althans gehoorzaam berustte deze.

Drie jaren later verlangde hij wederom den kunstenaarstand voor den priesterstand te verruilen; en nu waren het de tranen zijner moeder (na zijns vaders dood zijn steun in Parijs), die hem weerhielden, aan zijn voornemen gevolg te geven. Maar de verschillende gemoedsaandoeningen, die door dit alles bij Liszt werden opgewekt, hadden ten gevolge, dat hij zwaar ziek werd. Het maakte hem

gedurende langen tijd voor velen onzichtbaar en gaf aanleiding tot het gerucht van zijn dood.

De neiging om geestelijke te worden heeft Liszt in zijn verder leven nooit geheel verlaten. In tallooze brieven keert dit verlangen onophoudelijk terug; het hing samen met zijn ware natuur: de hartstocht voor het *mystieke*.

Dat zulke gedachten en verlangens het meest bij Liszt opkwamen, wanneer iets treurigs hem getroffen had en zijn ziel beroerde, spreekt wel van zelf. En zoo is het dan ook niet te verwonderen, dat zij zich in sterke mate deden gevoelen, toen hij en de prinses Caroline Sayn-Wittgenstein de vervulling van hun lang gekoesterden wensch - om namenlijk den vriendschapsband, die hen jarenlang verbonden had, door een huwelijk te bezegelen - door invloeden van hoogerhand voor goed verijdeld zagen.

Liszt was toen te Rome, en zijn omgang met de hoogere geestelijkheid maakt het verklaarbaar, niet alleen dat bedoeld verlangen weder sterker bij hem opkwam, maar ook meer en meer kans kreeg bevredigd te worden. In 1865 eindelijk werd zijn wensch vervuld; althans ontving hij toen wat men noemt de ‘lagere wijding’. Hij maakt melding van dit feit in een karakteristieken brief aan vorst Konstantin von Hohenzollern-Hechingen, waarvan ik hier een uittreksel laat volgen.

Liszt schrijft: ‘Convaincu que eet acte m'affermissait dans la bonne voie, je l'ai accompli sans effort, en toute simplicité et droiture d'intention. Il correspond d'ailleurs aux antécédents de ma jeunesse, comme aussi au développement qu'a pris durant ces quatre dernières années mon travail de composition musicale, que je me propose de poursuivre avec une nouvelle vigueur, le considérant comme la forme la moins défectueuse de ma nature.

Pour parler familièrement: si l'habit ne fait pas le moine, il ne l'empêche pas non plus; et dans certains cas, quand le moine est tout fait au dedans, pourquoi ne pas y approprier à l'extérieur l'habit?

Mais j'oublie que je n'entends nullement devenir moine, dans le sens rigoureux du mot. La vocation me manque à cet effet, et il me suffit d'appartenir à la hiérarchie de l'Eglise au degré que les ordres mineurs m'assignent. Ce n'est donc pas le froc mais la soutane que j'ai revêtue.’

Wij zien uit dezen brief, dat Liszt den daarin genoemden stap beschouwde als te zijn in overeenstemming met de ontwikkeling van zijn arbeid als componist ‘in de laatste vier jaren’ (dus van October 1861 af, te Rome); maar evengoed had hij kunnen zeggen: ‘in mijn geheele leven’, want in elke periode van dat leven schreef Liszt gewijde muziek, zij het ook, dat hij er zich op ver gevorderden leeftijd veel meer op toelegde.

In de laatste jaren te Weimar was het, dat Liszt zich beslist, en een innerlijken drang volgend, tot de soort van muziek wendde, die men met den naam van ‘gewijd’ bestempelt. Toen bleek ook, welke de beide richtingen waren, die voortaan door hem gevolgd zouden worden: namelijk die waarbij zijne werken gebaseerd zijn op de Roomsch-Catholieke liturgie, en die waarbij zij hunne wijding ontvangen door het onderwerp dat zij behandelen.

Tot de eerste categorie behoort in de eerste plaats de Graner feestmis, d.i. de Mis, die Liszt componeerde ter inwijding der Kathedraal van het Hongaarsche stadje Gran.

Reeds in 1855 gecomponeerd, werd zij tengevolge van allerlei onvoorziene omstandigheden eerst op 31 Augustus van het daarop volgende jaar uitgevoerd. Dat Liszt in een godvruchtige stemming verkeerde, toen hij aan de compositie van deze Mis bezig was, verklaart ons een brief aan den raadsheer Dr. Gille te Jena, die hem het diploma van den *Circulus harmonicus Academiae Jenensis* had toegezonden. Liszt schrijft daarin (de brief is van 14 November 1856 uit Zürich): ‘Dat gij in dit diploma aan de Graner Basilica en aan mijn daarvoor gecomponeerde Mis aanknoopt, treft mij innig. Gij kunt verzekerd zijn, waarde vriend, dat ik mijn werk niet gecomponeerd heb evenals men bijv. een misgewaad in plaats van een paletot zou aantrekken, maar dat het uit een waarachtig innig geloof des harten, zooals ik het sedert mijn kindsheid ondervonden heb, ontsproten is. *Genitum*, *non factum* - en daarom kan ik ook der waarheid getrouw zeggen, dat ik mijn Mis meer gebeden dan gecomponeerd heb.’

Dit verhinderde echter niet, dat Liszt in deze Mis, die voor soli, koor en orkest is geschreven, verder is gegaan in het aanbrengen van dramatische effecten dan Beethoven in zijn *Missa solemnis*. Veel meer kerkelijk en in overeenstemming met de godsdienstoefening, waarvoor zij zijn bestemd, zijn twee andere Missen met

orgelbegeleiding, die Liszt eveneens in Weimar componeerde (de eene voor mannenstemmen, de andere voor gemengd koor). Een dezer werd later in Rome omgewerkt.

Tot de in Weimar ontstane werken der tweede categorie behooren de *Seligpreisungen* (voor bariton-solo en koor), die later in het oratorium *Christus* als aanvangsnummer van het tweede deel zijn opgenomen, en voorts het begin der *Legende von der heiligen Elisabeth*. Ook de *Dante-symphonie*, die in Weimar geheel voltooid werd, kan in zekeren zin tot die categorie gerekend worden.

De groote arbeid van Liszt op het gebied der gewijde muziek begon evenwel eerst in Rome, waarheen hij zich in het najaar van 1861 begaf. Tijdens zijn ruim zevenjarig verblijf aldaar ontstonden de reeds genoemde legende der heilige Elisabeth, het oratorium *Christus*, de *Ungarische Krönungsmesse*, een *Requiem* (voor mannenstemmen met orgelbegeleiding), Psalmen en vele kleinere werken tot dit gebied behoorende. De compositie van een oratorium *Stanislaus* werd begonnen maar niet voltooid.

Van al deze werken zijn de legende en het oratorium *Christus* verreweg de belangrijkste. Liszt opende daarin nieuwe wegen voor dit genre van muziek. Beide oratoria hebben dit gemeen, dat zij dragers van ideeën zijn: het eene verheerlijkt de christelijke barmhartigheid en gelatenheid, het andere de door Christus uitgeoefende macht der liefde, ter verlossing der menschheid.

De Elisabeth-legende nadert eenigszins het ‘geestelijk drama’. Het gevolg daarvan is herhaaldelijk geweest, dat men zich niet bepaald heeft tot uitvoering van dit werk als oratorium in de concertzaal of in het kerkgebouw, maar het ook op de tooneelplanken heeft vertoond. Ongetwijfeld bevat het gedeelten, die bij een dramatische opvoering veel effect kunnen te weeg brengen; daartegenover staat echter, dat bij deze wijze van uitvoering van het werk de soms wijdloopige koren, en ook de instrumentale gedeelten, den gang der handeling nu en dan belemmeren.

Bij het oratorium *Christus* kan natuurlijk van tooneelopvoering volstrekt geen sprake zijn; de geheele aanleg van het werk verzet zich daartegen. Toch ontbreken de dramatische momenten ook hier niet, maar het is, gelijk ik reeds gelegenheid had op te merken, meestal de instrumentale muziek, die hierbij een rol vervult.

Uit Mannheim kwam in het laatst van Maart j.l. het bericht, dat aldaar Emil Heckel, de chef van een reeds lang bestaande muziekuitgeverszaak en muziekhandel, op hoogen leeftijd gestorven was.

Door dit feit worden wij herinnerd aan de oprichting der eerste Wagnervereeniging. Immers, Heckel is de man geweest, die het eerst inzag, dat het vereenigingsleven een der beste middelen zou kunnen zijn om Wagner te steunen in zijne pogingen tot stichting van een schouwburg te Bayreuth, en in die vaste overtuiging deed hij in 1871 den eersten stap door in zijn woonplaats Mannheim een vereeniging in het leven te roepen, die zich ten doel stelde in den door hem gewenschten zin werkzaam te zijn.

Hoe dit in zijn werk is gegaan, is door Emil Heckel uiteengezet in de *Erinnerungen an Richard Wagner*, die hij in 1897 voor de 'Neue Deutsche Rundschau' schreef. Deze herinneringen werden in het daaropvolgende jaar door de zorgen van zijn zoon Karl in genoemd tijdschrift opgenomen en gingen vergezeld van den inhoud der brieven, die hij (de vader) van Wagner had ontvangen.

Toen Emil Heckel tot de verwezenlijking van zijn plan overging, had zich reeds sedert een jaar, op initiatief van den pianovirtuoos Karl Tausig, een kleine combinatie van personen gevormd om in het belang van Wagner's plannen iets te doen, maar deze combinatie (waartoe, behalve Tausig, nog barones von Schleinitz, Frau von Muchanoff en Liszt behoorden) was geen bepaalde vereeniging. Zij wilde een fonds bijeenbrengen, dat de door Wagner gewenschte opvoering van den *Ring des Nibelungen* zou bekostigen, en had het plan gevormd om verschillende kunstenaars en kunstvrienden uit te noodigen, door geldelijke bijdragen de Bayreuther onderneming te steunen. Met duizend aandeelen, elk groot 300 Thaler, hoopte men de voor den bouw van een hulpschouwburg en voor een waardige opvoering der trilogie benoodigde gelden bijeen te brengen. leder aandeelhouder zou recht hebben op bijwoning der modelvoorstellingen.

Tausig's plan, om door middel van 'Patronatscheine' de mogelijkheid der bedoelde voorstellingen te bevorderen, was in theorie zeer eenvoudig, maar men bemerkte aldra, dat het lang niet gemakkelijk zou zijn, op die wijze aan de noodige gelden te komen. In Duitschland duizend menschen te vinden, die ieder

300 Thaler konden of wilden geven, was, zooal niet geheel onmogelijk, dan toch zeer moeilijk. Evenwel was de hoop gevestigd op bijdragen uit andere landen, voornamelijk uit Engeland en Noord-Amerika, waar Wagner vele vrienden telde.

De kleine gemeente, de kring van bewonderaars van Wagner's Muze, die Emil Heckel in dien tijd langzamerhand in Mannheim had weten te vormen, was aanvankelijk uitsluitend bestemd om de uitvoering van 's meesters werken in die stad te bevorderen. Den 30sten April van het jaar 1871 gaf deze vereeniging voor de eerste maal openlijk blijk van haar bestaan.

Heckel was, zooals hij in zijne herinneringen aan Richard Wagner bekent, eerst geen vriend van diens muziek. Toen hij in 1853, als twee en twintig-jarig jongeling, te Karlsruhe voor de eerste maal een uitvoering der *Tannhäuser*-ouverture onder leiding van Liszt hoorde, vond hij die muziek afschuwelijk, en gelegenheid om zich te bekeeren vond hij in het volgende tiental jaren in zijn woonplaats niet, want daar werd de moderne muziek zoo goed als verwaarloosd. De Hofkapelmeester Vincent Lachner behoorde tot een kunstenaarsfamilie, die zoo conservatief mogelijk was en vooral voor de muziek van Wagner niets gevoelde. Wel zag hij zich eindelijk door den drang van het publiek genoodzaakt, de opera *Tannhäuser*, en later ook *Lohengrin* te laten opvoeren, maar dit geschiedde op een wijze, die allerminst geschikt was om bewondering voor deze werken in te boezemen.

In 1863 hoorde Heckel, wederom in Karlsruhe, een uitvoering van den *Ritt der Walküren*, onder persoonlijke leiding van den componist, en ditmaal ontving hij een beteren indruk van diens muziek, ofschoon die indruk toch niet machtig genoeg was om hem te bewegen, in zijn woonplaats eenigen stap te doen, die strekken kon om daar de muziek van Wagner meer ingang te doen vinden. Wel echter was het verlangen bij hem opgewekt om eens een drama van den meester goed te hooren uitvoeren.

Aan dat verlangen kon hij eindelijk in 1868 voldoen. Bij zijn terugkeer van een reis door Italië las hij in Venetië een aankondiging der eerste opvoering van de *Meistersinger* in München, en onmiddellijk besloot hij, die voorstelling te gaan bijwonen. Zij was voor hem een openbaring, en toen hij in Mannheim was teruggekomen, wist hij zijn vader, die president van het Hoftheater-

comité was, te bewegen, genoemd werk daar te doen opvoeren.

Natuurlijk gaf dit aanleiding tot een fellen strijd met Lachner, die wel niet de opvoering vermocht te beletten, maar toch wist te bewerken, dat in de partituur in het eerste bedrijf 171 versregels, in het tweede 137 en in het derde zelfs 345, waaronder de monoloog van Sachs (met uitzondering van den aanhef), alsook het koor ‘Wach auf’, geschrapt werden.

De ontvangst van dit werk door het publiek was niet ongunstig. Niettemin was het in die dagen te Mannheim toch nog zoo gesteld, dat zij, die in de toonaangevende kringen tot de vrienden van Wagner's kunst behoorden, slechts schoorvoetend met hun meening voor den dag dorsten te komen, en dat de kleine kring van voorstanders, waarvan hierboven is gewaagd, op zeer bescheiden wijze openbare uitvoeringen van Wagnermuziek gaf. Heckel vertrouwde echter, dat dit langzamerhand beter zou worden wanneer men het eenmaal zoo ver gebracht had, een uitvoering onder persoonlijke leiding van den meester tot stand te brengen.

Duitschland's eenheid en de herleving van het Duitsche Rijk hadden intusschen bij Wagner het geloof aan een verdere ontwikkeling der Duitsche cultuur en kunst versterkt. Hij kon zich nu weder vleien met de hoop, dat zijn plan tot opvoering van den *Ring* geheel volgens zijne wenschen verwezenlijkt zou worden, en in dat vertrouwen deed hij een oproeping aan de vrienden zijner kunst, waarin hij hen uitnoodigde, zich om hem heen te scharen.

De eerste die aan deze uitnoodiging gevolg gaf was Emil Heckel. Hij schreef den 15^{den} Mei 1871 een brief aan den hem toen persoonlijk nog onbekenden meester, en verzocht daarin, hem onder die vrienden te willen rekenen en mede te deelen, wat deze allereerst zouden moeten doen om tot het gelukken van de groote nationale onderneming, zooals Wagner zich die gedacht had, ieder naar zijne krachten bij te dragen.

In zijn antwoord van 19 Mei sprak Wagner zijn dank uit en verzocht Heckel, zich in deze aangelegenheid te willen wenden tot Karl Tausig in Berlijn, die voorloopig de administratieve leiding der zaak in handen had, totdat een uit de patronen gevormd comité (een ‘Patronats-Ausschuss’) die taak zou hebben overgenomen. Heckel ging daarop naar Berlijn, om zich met Tausig in betrekking te stellen, en na bekomen inlichtingen naar Mannheim

teruggekeerd zijnde, deed hij aanstonds de noodige stappen tot stichting van een ‘Richard Wagner-Verein’.

Kort daarop stierf Tausig (17 Juli 1871), en nu werd Mannheim de hoofdzetel der verbindingen met Bayreuth. De statuten der vereeniging werden aan Wagner opgezonden en door hem volkomen goedgekeurd. Zijn vrouw (Cosima) deelde dit in een brief aan Heckel mede en schreef daarbij: ‘Wie wäre es, geehrter Herr, wenn Sie sich mit verschiedenen Städten in Verbindung setzten und von Mannheim aus der Wagnerverein sich über Deutschland verbreitete? Mich dünkt, es wäre gut, wenn diese Angelegenheit ihr Centrum bei Ihnen behielt. Ist dies ihre Ansicht auch, so bitte ich Sie, mir es nur zu melden, und ich würde Ihnen die Adressen in den verschiedenen Städten angeben, an die die Aufforderung mit Versicherung eines guten Erfolges zu versenden wäre’.

Natuurlijk was dit iets wat Heckel's volkomen sympathie had, en hij verklaarde zich dan ook aanstonds bereid, de centrale leiding der vereenigingen op zich te nemen.

Werkelijk hadden zich intusschen in verschillende plaatsen van Duitschland (Weenen, Leipzig, Dresden, München o.a.), en ook in het buitenland, reeds vereenigingen naar het voorbeeld van Mannheim geconstitueerd, en toen Wagner in November 1871 aan Heckel schreef, dat hij het voornemen had, de eerste steenlegging van het theater te Bayreuth in Maart van het daaropvolgende jaar te doen plaats hebben (wat later echter tot 22 Mei werd verschoven), kon hij er bijvoegen, dat het zijn bedoeling was, afgevaardigden der verschillende vereenigingen uit te noodigen, bij die gelegenheid in genoemde plaats bijeen te komen.

Heckel verklaarde, met dit denkbeeld zeer ingenomen te zijn. Het bijeenbrengen der financieele middelen door die verschillende vereenigingen van Duitschland zou de onderneming met recht tot een *nationale* maken, en hoe schoon zou het zijn, indien het mogelijk ware, een zoodanige verbinding tusschen al die vereenigingen tot stand te brengen, dat zij ook na de eerste opvoeringen van het ‘Bühnenfestspiel’ bleef voortbestaan en zoowel de herhaling dezer opvoeringen als het vertoonen van andere werken van Wagner in Bayreuth vermocht te verzekeren.

Dit is gebleken, een volkomen utopie te zijn. Wanneer later de voorstellingen in Bayreuth in stand konden worden gehouden en

een hooge vlucht namen, dan is dit langs anderen weg geschied en hebben de Duitsche Wagnervereenigingen daaraan stellig geen deel gehad. Maar dit in het voorbijgaan. Bij den brief, waarin Heckel deze hoop uitsprak, zond hij aan Wagner tevens een plan tot organisatie van een *Deutsche Wagnerverein* met een oproeping aan de besturen der bestaande vereenigingen. Naar aanleiding van een en ander antwoordde Wagner hem:

'Uw voorstel vind ik in alle opzichten voortreffelijk. Komt zulk een krachtige vereeniging tot stand, dan zal zij datgene zijn, wat ik maar eenigszins zou kunnen wenschen. Bij gebreke van zulk een geheel kunnen wij voorloopig niets anders doen dan afwachten, wat de deelen tot stand zullen brengen. De vereeniging "Wagneriana" in Berlijn heeft kort geleden verkondigd, dat zij 60 patronaat-bewijzen wilde aankoopen en voor de "Festspiele" een geheel orkest ter beschikking wilde stellen. Weenen *belooft* eveneens veel te zullen doen. In Leipzig schijnt men werkelijk te hebben ingeteekend, maar voor niet meer dan ¾ "Patronatschein", en in München heeft men - ten minste langs den vereenigingsweg - voor zoover ik weet, in het geheel niets gedaan. Gij in Mannheim hebt u allen dapper gedragen. Niettemin begrijp ik, dat slechts door middel van een groote algemeene vereeniging mijn onderneming duurzaam en met goed gevolg verzekerd kan zijn. Uw denkbeeld ten opzichte van het bijeenroepen van afgevaardigden in Bayreuth komt mij daarom juist voor; het kan echter eerst zin hebben in het aanstaande voorjaar, ter gelegenheid van de eerste-steen-legging. Intusschen verhindert dit niet, reeds thans een oproeping tot stichting eener Duitsche Wagnervereeniging in den geest van uw ontwerp te doen; wij kunnen dan afwachten, op welke der reeds bestaande vereenigingen wij zullen kunnen rekenen.'

Heel veel vertrouwen in zijne landgenooten spreekt er uit dezen brief van 9 November 1871 niet, evenmin als uit een van vier dagen later. Met den aanvang van het nieuwe jaar echter, wanneer hij Heckel en zijne medebestuurderen der Mannheimer vereeniging dankt voor hun groet en voor alles wat zij tot dusver in het belang zijner onderneming deden, wordt hij ironisch en zegt: 'Ich lebe jetzt der allerhand schönen Erwartungen auf den deutschen Nationalgeist, auf welchen ich angewiesen bin'.

En deze ironie was zeker niet misplaatst. Inderdaad toonde Duitschland weinig belangstelling. Nadat op 22 Mei 1872 (Wagner's verjaardag) de eerste steen van den schouwburg te Bayreuth was gelegd, werd besloten, den bouw met ijver voort te zetten, opdat de eerste voorstelling van den *Ring* in den zomer van 1874 gegeven zou kunnen worden. Veel moest echter op goed geluk ondernomen worden, want of men de gelden, die voor de opvoeringen der Trilogie noodig waren, geheel bijeen zou kunnen brengen, was nog steeds twijfelachtig. Betrekkelijk weinigen uit Duitschlands adellijke en financieele wereld toonden zich bereid, tegen betaling van driehonderd Thaler donateur der Bayreuther vereeniging te worden, en voor de gewone burgerij, onder welke zich de meeste kunstminnaars bevonden, bleek die som te groot te zijn. De Wagnervereenigingen, die zich ten doel stelden, de 'Patronatscheine' aan den man te brengen, hadden dan ook weing voldoening van hunne pogingen.

Overigens moet gezegd worden, dat er onder die vereenigingen enkele waren, die een wonderlijke opvatting van hun taak hadden.

Dat werd Heckel gewaar, toen hij in Februari 1872 een bezoek bracht bij den administrateur der vereeniging 'Wagneriana' te Berlijn. Deze liet hem in zijn boek zien, dat daarin inschrijvingen voor een gezamenlijk bedrag van 60,000 Thaler stonden, doch liet daarbij doorschemeren, dat deze niet te gelde gemaakt en ter beschikking van Bayreuth gesteld konden worden dan tegen aanneming van zekere voorwaarden, o.a. deze dat aan Berlijn het recht zou worden toegekend om den *Ring* op te voeren. Ook bood deze administrateur zich aan, om een loterij ten bate der Bayreuther onderneming op touw te zetten, en verzocht Heckel, daarover aan Wagner te schrijven.

Heckel deed dit, ofschoon hij liet merken, dat bij een beslisten hekel aan zulke middelen had, en zulks ook bij Wagner onderstelde. In dit laatste had hij juist gezien, want Wagner schreef terug, dat hij in geen geval zijn toestemming voor zulk een loterij zou geven, en hij voegde er bij: 'wat de voorwaarde betreft om aan Berlijn mijn werk ter opvoering af te staan, zoo acht ik die thans ontijdig; wij zijn nog lang niet zoo ver, dat wij er zeker van zijn, den *Ring* binnen een paar jaren te kunnen opvoeren'.

Meer en meer begon Wagner in te zien, dat het noodig was,

van Bayreuth zelf het centraalpunt der administratie van zijn onderneming te maken. Aan Heckel had hij geschreven: ‘Ich begründe nun in Bayreuth die energische Central-Verwaltung meiner Angelegenheit, da es höchste Zeit war, aus dem bisherigen Dilettantismus heraus zu kommen’, en kort daarop (in Februari 1872) werd dit plan daad. Burgemeester Muncker, bankier Feustel en advocaat Kaefferlein namen welwillend de zeker niet gemakkelijke taak dezer administratie op zich en hebben die jaren lang met bijzonderen ijver en tot groote tevredenheid van Wagner en diens familie vervuld.

Bayreuth werd nu, waarnaar reeds lang gestreefd was, het middenpunt van de patronaat-administratie en de werkzaamheid der vereenigingen. De Wagnervereeniging te Mannheim trad daardoor in de geschiedenis van het Bayreuther ‘Festspielhaus’ meer op den achtergrond, of liever haar werkzaamheid werd meer van localen aard. Voor haar stichter echter bleef de groote verdienste bestaan, dat hij het eerst en op de meest krachtige wijze de belangstelling voor Wagner's grootsche plan in ruimeren kring had trachten op te wekken, en wat zijn woonplaats betreft, bleef hij die belangstelling onderhouden door zijne zorgen te wijden aan het geven van goede concertuitvoeringen en dramatische opvoeringen van 's meesters werken.

Heckel is altijd een van Wagner's trouwste vrienden gebleven, en na diens dood werd zijn vriendschappelijk verkeer met de familie in Bayreuth onafgebroken voortgezet. Maar ook tusschen den persoon van Wagner en de stad Mannheim was er een zekere band ontstaan.

In de jaren 1871 en 1872 bracht Wagner bezoeken aan die stad. In December van eerstgenoemd jaar kwam hij er om een concert te dirigeeren, waarover hij vooraf een drukke correspondentie met Heckel had gevoerd, daarbij informeerende naar de muzikale toestanden in Mannheim en de krachten, die daar te zijner beschikking waren, en in alle bijzonderheden aangevende, welk programma hij wenschte en hoe hij het orkest opgesteld wilde hebben.

In den nacht van 16 op 17 December kwam Wagner in Mannheim aan. Vele leden der Wagnervereeniging waren op het perron van het station bijeengekomen en begroetten den meester bij het

binnenkomen van den trein met groot gejuich. ‘Ik ben toch geen prins!’ - riep hij vroolijk uit. Daarop vroeg hij naar Heckel, en met hem in het hotel aangekomen, pakte hij hem bij de schouders en zeide: ‘Laat mij nu eens zien, hoe die energieke man er uitziet’.

Den volgenden dag begonnen de repetities. Het orkest bestond uit musici der Hoftheaters van Mannheim en Karlsruhe. Toen Heckel aan Wagner mededeelde, dat deze medewerkenden vóór den aanvang der eerste repetitie door Vincent Lachner aan hem voorgesteld zouden worden. sprong hij van zijn stoel op en riep uit: ‘Heckel, dat hadt ge mij niet moeten aandoen. Ik reis weer weg! Menschen zooals die Lachners spreken nu reeds sedert vele jaren slecht van mij en bederven mijne werken, wanneer zij gedwongen zijn, die uit te voeren. En kom ik dan op een plaats, waar zij in functie zijn, dan zijn zij weder de eersten, die zich bij mij trachten in te dringen.’

Het duurde lang - zegt Heckel in zijne herinneringen - eer het mij gelukte, den met recht vertoornden Wagner tot bedaren te brengen. Maar veranderen kon ik de zaak zelf nu eenmaal niet.

Het concert, dat door groothertog Friedrich von Baden en de groothertogelijke familie werd bijgewoond, en waarbij o.a. ook Cosima Wagner en Nietzsche tegenwoordig waren, verwekte groote geestdrift bij het talrijk en van heinde en verre opgekomen publiek, die zich vooral openbaarde bij de uitvoering van den *Kaisermarsch*.

In November 1872 kwamen Wagner en zijn vrouw voor de tweede maal in Mannheim, ditmaal niet voor een concert maar voor een eenvoudig bezoek en om de zangers en zangeressen van het operatheater te leeren kennen.

Toch was Wagner ook thans weder het voorwerp van groote vereering. Aangename dagen bracht hij in genoemde stad door, en bij het afscheid schonk hij zijn vriend Heckel een exemplaar van zijne brochure ‘Ueber Schauspieler und Sänger’, op den omslag waarvan geschreven stond:

> ‘Hat jeder Topf seinen Deckel,
> Jeder Wagner seinen Heckel,
> Dann lebt sich's ohne Sorgen,
> Die Welt ist dann geborgen.’

HENRI VIOTTA.

Buitenlandsch overzicht.

Engelsche en Duitsche financiën. - Hohkönigsburg. - Zuid-Afrika.

Als Kanselier van de Betaalkas afgetreden, heeft Asquith er echter prijs op gesteld, de laatste door hem gereed gemaakte begrooting nog zelf bij het Lagerhuis in te leiden.

Dit verwondert niemand. Hij kon een millioenenrede houden, geschikt om de continentale ministers van financiën, zonder uitzondering, te doen watertanden.

Hij sprak met een eenvoud, kortheid, klaarheid, als het weinigen gegeven is bij zulk een gelegenheid te bereiken.

Hij had mede te deelen, dat weldra de Engelsche staatsschuld zal zijn teruggebracht tot de hoofdsom van voor twintig jaar; dat dus de last, door Chamberlain's oorlog het land opgelegd, in enkele jaren is afgewenteld; dat in het afgeloopen budgetjaar niet minder dan 216 millioen gulden aan schuld is gedelgd; dat, na verstrijking van het derde jaar liberaal bewind, het totaal der aflossingen meer dan 540 millioen gulden zal beloopen; dat er niettemin een overschot van 60 millioen gulden in kas is, dat toelaat, de suikerbelasting te verminderen met 42 millioen gulden of meer dan de helft, eenige andere belastingen met kleinere bedragen te verlagen, en nog 15 millioen te bestemmen voor pensioneering, van 1 Januari 1909 af, van alle personen boven de zeventig wier inkomen minder dan 26 pond sterling, of 39 pond sterling bij echtelieden, bedraagt. Het pensioen zal vijf schellingen beloopen per hoofd en per week, hetgeen, voor een vol jaar, den

Staat op 72 millioen gulden zal komen. Uitgesloten zullen zijn vreemdelingen, misdadigers, krankzinnigen en reeds uit anderen hoofde bedeelden.

Dit resultaat (pensioen van 156 gulden per jaar; voor gehuwde paren 117 gulden per hoofd) wordt bereikt zonder invoering eener omslachtige administratie, en zonder bijdragen te vorderen van de belanghebbenden. Stelt men de bijdrage vrijwillig, zeide Asquith, dan zullen slechts uiterst weinigen, en niet de meest behoeftigen, er baat bij vinden; legt men haar gedwongen op, dan wordt er een dure machinerie noodig om den maatregel uit te voeren, en doorkruist men de vrije hulpverschaffings-organisatiën der vakvereenigingen, verzekerings-maatschappijen en andere instellingen. Thans zal de administratie zeer eenvoudig kunnen blijven. De pensioenaanvrager voorziet zich aan het postkantoor van een formulier, dat gezonden wordt aan een plaatselijke pensioencommissie, benoemd door het graafschaps- of plaatselijk bestuur uit of buiten zijn leden; de functie, bij deze commissiën het staatsgezag te vertegenwoordigen, wordt opgedragen aan reeds bestaande belasting-ambtenaren. Beroep heeft plaats op den reeds bestaanden Local Government Board. Den pensioengerechtigde wordt een couponboekje uitgereikt, dat hij verzilvert of doet verzilveren ten postkantore.

Men weet dat de Duitsche dwangverzekering met staatsbijdrage den verzekerden slechts een ouderdoms-rente van ongeveer tachtig gulden per jaar uitkeert, en dat er, in 1907, niet meer dan 126.000 personen van genoten op een bevolking, welke die van Groot-Brittannië ver te boven gaat. Asquith rekent op 572.000 pensioentrekkers. Hij helpt er dus meer dan het Duitsche stelsel, en hij helpt ze beter. Hij erkent den plicht van verzorging van oude stakkerds, zonder aan dit liefdadigheidsbetoon een schijn te geven dien het niet verdient. De *voorzorg* wordt overgelaten aan die haar oefenen uit vrijen wil.

Of dit systeem geen groot gevaar meebrengt? Ongetwijfeld. Men heeft slechts den leeftijdsgrens te verlagen, de uitkeering te verhoogen, en men belandt, dit eenige malen herhalende, in volle demoralisatie en financieele débâcle. Maar dit gevaar dreigt iedere liefdadigheidsoefening. Het remedie ligt in de instincten zelf eener vrije maatschappij, die zich voor hare

schipbreukelingen wel laat belasten, maar niet berooven. En de gevaren liggen, dank zij het karakter van het Engelsche belastingstelsel, noodzakelijk open en bloot voor ieders oogen. Om zich in het verleenen van pensioenen te buiten te kunnen gaan, moet een Engelsche regeering de inkomstenbelasting verhoogen en het successierecht verzwaren, die op de Engelsche begrooting van inkomsten voorkomen respectievelijk met 420 en met 240 millioen gulden. De belastingbetaler zal de gevolgen van eventueel misbruik onmiddellijk gevoelen in zijne beurs, en wel op eene zoo directe wijze dat het verband tusschen oorzaak en gevolg hem niet ontgaan kan. Zoolang Engeland vrijhandelsstaat blijft, zoolang het de Duitsche invoerrechten en indirecte belastingen niet navolgt, behoeft het de gevaren, aan Asquith's voorstel ontegenzeggelijk verbonden, niet te zeer te duchten.

Schril inderdaad is de tegenstelling tusschen den financieelen toestand, waarin het protectionistische, autoritaire Duitschland, en dien waarin Engeland verkeert. Wij zijn gewoon aan de voorstelling, dat Duitschlands welvaart zich ten koste van die van Engeland gedurig uitbreidt; dat de producten der Duitsche nijverheid die der Engelsche op meer dan ééne markt verdringen; dat de Duitsche scheepvaart de Engelsche steeds gevaarlijker concurrentie aandoet. Die voorstelling is voor een groot deel juist; de economische statistieken, en wat ieder waarnemer in beide landen zelf kan zien en hooren, wijzen het onwederlegbaar uit. Maar de ontwikkeling van Duitschland's politieken zin en instellingen is bij den economischen vooruitgang nog mijlen ver achter. Het Rijk als politieke organisatie moet nog leeren loopen; het heeft zware gewichten aan het been. Het is vooral de verhouding tusschen Rijk en afzonderlijke Staten, in de eerste plaats die tusschen Rijk en Pruisen, die tot ernstige moeilijkheden aanleiding geeft en zal voortgaan dit te doen in snel toenemende mate. Het Rijk en Pruisen maken *double emploi*; het kan zoo niet langer. De Rijksdag is gedwongen tot onwaarschijnlijk lange recessen, om de leden gelegenheid te geven den Pruisischen Landdag, en de aan het bijwonen daarvan verbonden toelage, niet te verzuimen; - en dat terwijl er, voor de vertegenwoordiging van het nog maar half georganiseerde Rijk, werk is bij hoopen. De Rijkskanselier is tevens eerste minister van Pruisen; een

combinatie onder Bismarck natuurlijk, onder Bülow nog slechts dragelijk, maar die moordend moet blijken voor de werkkracht van een gewoon man. Tot dezelfde ministers staat hij in Pruisen in de verhouding van ambtgenoot, bij het Rijk in die van superieur. Op de voordrachten tot steeds klimmende Rijksuitgaven, die van de verbonden regeeringen uitgaan, heeft Pruisen den beslissenden invloed, maar de zorg om het geld te vinden schuift het af op het Rijk. De ‘Matrikularbeiträge’ der afzonderlijke Staten, in het plan der bouwmeesters van het Rijk bestemd om in 's Rijks uitgaven in hoofdzaak te voorzien, voldoen aan dien eisch sinds lang niet meer, en de Staten weigeren elke verhooging. De goede bronnen van inkomsten behouden zij voor zich, en drijven het Rijk tot financieele maatregelen van een allerbedenkelijksten aard. Tekorten van honderden millioenen Mark worden chronisch; de schuld stijgt met razende snelheid; van amortisatie op redelijken voet is geen sprake. Het crediet van het Rijk is dienovereenkomstig gedaald. Het R i j k geeft, na allen economischen voorspoed waarmede het Duitsche v o l k in de laatste jaren gezegend is, een 4 percent's leening uit beneden pari, op een oogenblik dat zelfs de Italiaansche 3¾%'s rente boven pari staat. De Duitscher geniet het twijfelachtig voorrecht, aan het Rijk geen inkomstenbelasting te betalen. Daarentegen betaalt hij alle verbruiksartikelen ver boven de waarde, en speelt door de hooge invoerrechten aan enkele klassen van medeburgers milliarden in den zak. Op 1188 millioen Mark inkomsten heft het Rijk er 990½ uit invoerrechten en verbruiksbelastingen. En de liberalen, in het ‘bloc’ gevangen, mogen zich er nu eerlang voorspannen, de reusachtige tekorten door nieuwe verbruiksbelastingen te dekken! Het zal er worden zooals het eenmaal bij ons was, dat niets behalve de lucht die men inademt, onbelast blijft. En hoe meer belastingen men oplegt, hoe meer de bedragen tegenvallen. Van de drie nieuwe Rijksbelastingen, in 1906 ingevoerd (waaronder de beruchte tax op de spoorkaartjes), en die 170 à 200 millioen Mark zouden moeten opbrengen, durfde men bij de begrooting van het vorige jaar er nog maar 90 verwachten, en zij blijken er geen 66 te hebben opgeleverd. Toestanden die schreeuwen om nuchtere politiek, om realisme; en wat men geeft is de maskerade van der Hohkönigsburg.

De paar steenklompen, die voor eenige jaren de stad Schlettstadt den Keizer ten geschenke gaf, hebben Rijk en Rijksland te zamen de kleinigheid van 2¼ millioen Mark aan ‘restauratie’ gekost, en thans prijkt er een pompeus gebouw van den architect Bodo Ebhardt, dat ongelukkig heelemaal niet blijkt overeen te komen met de inmiddels teruggevonden oude afbeelding van den burg, die vrijwat eenvoudiger was en waarvoor de erntfeste bouwheer van het jaar veertienhonderd zooveel, de graaf van Thierstein, blijkens de eveneens teruggevonden rekening, maar 11.000 gulden had uitgegeven. Het heele geval, op zichzelf van weinig gewicht, krijgt beteekenis als staaltje van de vooze pocherij waarvan het officieele Duitschland niet ophoudt de natie het voorbeeld te geven. De bonte stoet, die den Keizer voorbij trok, stelde den intocht der zonen van Franz von Sickingen voor, aan wie de toenmalige Duitsche Keizer, om de berooidheid zijner kas te hulp te komen, den burg in pand gegeven had. Wat toen 's Keizers kas was, zijn thans de financiën van het Rijk, dat ook van pand geven weet mee te praten...

Aan nieuwtjes, deze maand, het veldwinnen van Muley Hafid in Marokko, dat Frankrijk niet onwaarschijnlijk tot erkenning van den nieuwen toestand van tweesultanschap (zoo niet tot erkenning van Muley Hafid als eenigen sultan) zal nopen, op straffe van achter te blijven bij gebeurtenissen die het toch niet veranderen kan; - en de aankondiging van een bezoek van Koning Eduard aan den Tsaar. De omstandigheid dat het onmiddellijk zal volgen op een bezoek van president Fallières aan Londen, en dat Sir Charles Hardinge den koning vergezelt, geven aan de reis eenig politiek karakter.

Beter dan met de entente-tentoonstelling, die naar het schijnt nog voornamelijk uit ongeopende kisten bestaat, staat het met de entente zelve. Zij is nog steeds welvarend, en er verluidt van een Engelsch-Fransch handelstractaat en van invoering van het pennytarief voor het Engelsch-Fransche briefverkeer. Engeland zou de rechten op wijn en cognac, Frankrijk die op eenige producten der Engelsche nijverheid verminderen. De beide natiën zijn in het geval, elkander ter wille te kunnen zijn zonder eigen belangen te schaden: zij zijn geen scherpe concurrenten op de wereldmarkt

zooals Engeland en Duitschland; de wederzijdsche productie vult elkander gelukkig aan. En een Engelsch-Fransch penny-tarief ware hartelijk welkom als de voorbode van een Europeesche vijfcentsport, waaraan de behoefte grooter wordt met den dag, en die daardoor ook met der tijd binnen het gebied der mogelijkheid komt te liggen.

En dan belangrijk nieuws uit Zuid-Afrika. Een interkoloniale bijeenkomst te Pretoria heeft zich voor nauwere aaneensluiting der Britsche zelfbesturende kolonies in dat werelddeel verklaard.

Goed nieuws; de blanken daar hebben elkander hard noodig. Zij staan er, tusschen de talrijke en steeds toenemende naturellen, op een post van gevaar. En de ligging der koloniën ten opzichte van elkander, van het zeestrand, van de kafferbevolking en van de buitenlandsche bezittingen is van dien aard, dat verdeeldheid en particularistische economische politiek schromelijke gevolgen kunnen hebben voor de welvaart van sommige leden der Zuid-Afrikaansche gemeenschap, en gevaarlijke verbittering kunnen opwekken die het in aller belang is te vermijden.

Het Boeren-element ziet tegen een tamelijken graad van unificatie niet op: in Zuid-Afrika, als geheel genomen, is het nog altijd overwegend, en de beide binnenkolonies, Transvaal en Transoranje, waar de Boerenmeerderheid het grootst is, hebben bij invloed op de douane- en spoorwegpolitiek der oeverstaten alles te winnen. Op het Boerenprogram, als ontwikkeld door den secretaris der Wetgevende Vergadering te Pretoria, J.R. Hofmeyr, in een reeks artikelen in den *Transvaal Leader* (ook als boekje verschenen in Hollandschen en Engelschen tekst), staat een centrale regeering van Gouverneur-Generaal, Hoogerhuis en Lagerhuis, die de drie zaken van overwegend interkoloniaal belang, invoerrechten, spoorwegpolitiek en wetgeving in zake naturellen, tot haar domein zal hebben. Het Hoogerhuis zal worden samengesteld uit afgevaardigden voor de ‘provinciale’ regeeringen: 10 leden voor Kaapland, 6 voor Transvaal, 5 voor Natal, 3 voor Transoranje; het Lagerhuis zal worden gekozen door en uit de ‘provinciale’ parlementen: 25 leden voor Kaapland, 15 voor Transvaal, 12 voor Natal en 8 voor Transoranje. Anderen willen in de richting naar unificatie aanmerkelijk verder gaan dan Hofmeyr. Tot meer dan een

beginselverklaring hebben de koloniën zich nog niet laten vinden, maar de denkbeelden winnen veld; de quaestie wordt met algemeene medewerking uit het terrein der bespiegeling overgebracht naar dat der voorbereiding van practisch resultaat. Maar al is de rassenhaat sterk verminderd, het rasverschil speelt natuurlijk nog een belangrijke rol. De kolonie met overwegende Engelsche meerderheid, Natal, heeft reeds vertegenwoordiging van iedere kolonie door een gelijk aantal leden geeischt, en keus dier leden niet door de koloniale parlementen maar door het volk in kiesdistricten, zoodat plaatsen als Johannesburg en Kimberley, en districten als het overwegend Engelsche Zuidoosten der Kaapkolonie, niet door de Boerenmeerderheid der koloniale parlementen van Kaapstad en Pretoria zouden behoeven gerepresenteerd te worden. De zaak is nog heel ver van haar beslag te hebben, maar als men terugdenkt aan den tijd van Rhodes contra Kruger is er in Zuid-Afrika toch reeds zooveel in de richting van verzoening en aaneensluiting bereikt, dat men onwillekeurig hoop heeft voor het vervolg, en de verwachting niet onderdrukt dat in Zuid-Afrika zal mogelijk blijken tusschen Engelschen en Hollanders, wat in Canada, waar het ook eenmaal hard gespookt heeft, zoo goed geslaagd is tusschen Engelschen en het volk van Sir Wilfrid Laurier: de samenwerking in dienst van de groote belangen die gemeen en van nog veel meer inhoud bleken dan wat gescheiden had en verdeeld.

C.

Bibliographie.

E.J. Potgieter, Proza en Poëzie. Met zijn leven door Albert Verwey, Haarlem, H.D. Tjeenk Willink & Zoon.

Op het te pas brengen van Fransche woorden verzot, zou Potgieter het gebruik van den term, waarmee Fransche zinnelijkheid zich-niet-opdringende vrouwelijke lichaamsweelde als de bekoring eener *fausse maigre* prijst, ter kenschetsing zijner hedendaagsche populariteit mij vast niet euvel hebben geduid. Nadat Brusse, ‘onder de menschen’ speurend, onlangs in het hol beland is, waar men den zielenhandel drijft, die den fatsoenlijken burgermansnaam van een schrijver, zonder dat hij daar iets van weet, in een advertentie van ‘goedkoope boeken’ kan brengen, is er nieuwe reden om aan te nemen, dat over een schrijver ‘in kwaad gerucht’ geen wolve-wee behoeft geroepen. Potgieter leeft. Hij wordt gelezen. Zelfs indien we aannemen, dat van verkochte boeken er 50 percent ongelezen op de boekenrekken blijven, zijn er van Potgieter's proza vijf, van de poëzie drie edities wel opengesneden, want een exemplaar der tiende van het eerste, der zesde van de tweede ligt vóór mij.

Waarlijk een *feestuitgaaf* is dat, met het kostelijk-karakteristieke portret, door Dupont gegraveerd; en met, in één kartonnen houder, als vijfde boek dat prachtige *Leven*, waarmee Verwey zich voor goed heeft geplaatst als de ‘jongere’, die Potgieter het naast staat.

J.D.M.

[Derde deel]

Een huis vol menschen.
Verhaal uit het Parijsche leven.

Zeventiende hoofdstuk.

I.

- ‘Ma chère dame...’ zei dokter Besnard, en met de vrijpostige joviaalheid, die hij alleen tegenover de enkele meer gegoede zijner patienten in bedwang hield, gaf hij zijn stoel een rukje naderbij en lei de zware, roode hand op Madame Lourty's arm, - ‘ma chère dame, le malade va moins bien!’

Madame Lourty trok onwillekeurig den arm terug.

- ‘Maar eergisteren zei u toch zelf... ik geloof niet...’ kwam zij weerspannig, als trachtte zij door een hevigen tegenwil een naderend onheil af te weren.

- ‘Si si,’ zei dokter Besnard, ontstemd dat men hem weersprak; dan lachte hij medelijdend, wel gewend aan het eigenzinnig leeken-onverstand. En de handen steunend op de uiteenstaande knieën, het zwaarlijvige bovenlichaam voorover gebogen naar de kleine figuur in den canapé-hoek, gaf hij naderen uitleg van zijn bevindingen: - de psychische gesteldheid was abnormaler dan gewoonlijk, grootere opwinding gisteren dan hij nog had waargenomen, grootere neerslachtigheid vandaag; 't weerstandsvermogen begon ondermijnd te raken, de pols was slapper, het uitzicht minder gunstig, tal van symptomen, die den medicus waarschuwen... en het ergste was de geheugenzwakte... had zij niet opgelet, hoe

hij met voordacht allerlei vragen stelde, die de zieke niet wist te beantwoorden?

Hij vroeg dat met een on-onderdrukte zelf-ingenomenheid, want hij was tevreden over de wijze, waarop de diagnose bij hem vast stond.

Het vrouwtje huiverde weer; haar bleeke handen nepen krampachtig om elkaar, maar zij hield zich goed en knikte toestemmend.

Dokter Besnard, of hem plotseling iets inviel, rees op en met den bezwaarlijken gang - hij leed aan lendenrheumatismus en niersteenen - van zijn toch bewegelijk lichaam, ging hij de kamer uit en weer naar het ziekenvertrek. Het vrouwtje kwam hem aarzelend na.

Achterover in de laag uiteengespreide kussens, voor de hoofdpijn, lag Lourty en tuurde met een wezenloozen blik naar het voeteneinde van zijn ledikant. Gewoonlijk leek hij tien jaar jonger dan hij was, maar nu veel ouder; zijn anders verhit-blakende gezicht was klam-bleek, en het helle blauw van zijn oogbollen, onder de zwaar-wegende oogleden, was flets als van een verlepte bloem.

- 'Luister eens, monsieur Lourty,' zei de dokter druk, om de doffe aandacht van den ander wat op te rakelen, 'de poeders, die ik u verleden week gegeven heb, zijn die nog nabesteld?'

Lourty hief langzaam den lusteloozen blik naar den hoogrooden, aemechtigen kop tegenover hem, tuurde dan weer terzijde, gehinderd door de vorsching der troebelig-blinkende, bruine oogen, die puilden boven de ongezonde vleeschzakkingen daaronder.

Hij knikte onbestemd van nee.

- 'Niet nabesteld?' vroeg de dokter weer, levendig.

Lourty trok moeizaam de fijngelijnde wenkbrauwen op; men zag hoe de hoofdpijn hem kwelde. - 'Ik geloof het wel,' zei hij dan onvast.

Maar de dokter, met een suggestieven dwang, hield vol: - 'Bedenk u eens goed, het komt er op aan!'

- 'Ik weet het niet,' kwam de zieke bedrukt. Zijn gelaat zei, dat hij een poging had gedaan om zich te herinneren, maar het niet kon.

- 'Enfin...' eindigde de dokter tevreden '...tenez

vous tranquille, n'est-ce pas? bien tranquille - au revoir.' Dan wenkte hij het vrouwtje met zich mee de kamer uit, bleef in het entree'tje staan om afscheid te nemen; zijn gezicht stond triumphant.

- 'Hij heeft geen poeders gehad,' zei schuchter Madame Lourty.

- 'Mais nón! mais nón!' riep de dokter met een armgebaar de lucht in, 'je sais bien!'

Hij had er haar nog eens van willen overtuigen, hoè onzeker zijn geheugen was geworden, zelfs op iets van drie dagen her.

- 'O...!' zei het vrouwtje wat verwonderd, met een pijnlijken zucht.

De dokter rekte zijn kort, zwaar statuur, om den hoogen hoed van den kapstokhaak te nemen; het deur-trekkertje al in de hand, had hij nog even een aandachtvragend gebaar:

- 'Rustig houden,... rust is alles... en acht geven... als u iets vreemds merkt, laat u mij direct halen... rustige afleiding als het kan... en opgewektheid.'

Dan draaide hij zich om, of hij plotseling groote haast had, en, zijn breede rug bol en gebogen, laveerde hij de deur-opening uit.

Het vrouwtje ging stil de slaapkamer weer binnen; doch uit het bed, met een kwijnende loomheid, als in uiterste vermoeienis, hief zich een hand en maakte een wegwijzende beweging... dan sloot zij geruischloos de deur dicht en zat op haar canapé'tje in een lang en triestig gepeins.

Den volgenden morgen, in een van de plotselinge gestelswisselingen, zooals hij die vertoonde, was monsieur Lourty op het gewone uur met zijn koudwaterkuur bezig; hij kwam tamelijk opgewekt ontbijten en liep zelfs naar de keuken, om aan Jeanne een scheut heete melk te vragen bij zijn glas, dat hij te lang had laten staan koud worden.

En daar hij, naar 's dokters attest, ook dien dag nog ziek heette en niet op zijn bureau werd verwacht, besloten zij: - Etienne zou 's middags uit school blijven en zij gingen naar het bosch van Verrières; het was lenteweer!

Madame Lourty voelde zich ontwaken uit een boozen droom; haar hoofd werd plots zoo frisch of ze zoo uit een

bad kwam en gansch anders keek zij het leven weer in. Goddank! Goddank! die kwellende vrees was nog ijdel geweest!

Het buurt-treintje bracht hen naar Sceaux; dan wandelden zij, kalm-vergenoegd met elkaar, als drie kinderen op Zondag, den heirweg langs, over Aulnay naar Malabry, waar zij rustten. Zij waren gelukkig over het buiten-zijn, over den geur der landlucht en over den glans van het licht om het al bottende hakhout.

In geen maanden was Lourty zoo prettig gestemd en zoo natuurlijk geweest. Hij zei herhaaldelijk, dat hij geen spoor van zijn hoofdpijn meer had en dat zijn kop voelde als een opgeruimd magazijn. Wel was hij, in een nog teêre beterschap, wat stil; en ook het vrouwtje, te gelukkig om vroolijk te wezen, en in een voorzichtige gespannenheid, dat het met Alphonse goed blíjven zou, dempte haar stem. Maar Etienne, als een vrijgelaten vogeltje, kwetterde zijn hellere blijdschap boven die bedaardheid uit, deed hooge vragen en wees hun alles wat zijn rappe kinderoogen bemachtigden.

Doorzichtig en vol zachte zon lag het wazig-bruine bosch met zijn breede grasbegroeide lanen aan de overzijde van den weg. De derde laan togen zij in. Een cavalier kwam hun achterop gedraafd, galoppeerde langs hen heen en verkleinde in de diepte van het zon-nevelig twijgen-berceau; nog lang ging het ploffen van de hoeven als een zacht-verre echo in de ijle stilte.

Toen Etienne terzijde, tusschen rullige dorheden van mos en oude blâren, de hel-groene pollen van een paar primula's zag, met de vlossig-teêre, bleekgele bloemen daaruit op, en die plukken wou, verlieten zij den grooten weg en namen een slingerpaadje dwars het hout door. Als een jong paardje draafde het kind rechts en links tusschen de boomen, bukte en plukte, en hoe verder zij het lagere geboschte indoken, hoe meer hij er vond! Heel den omtrek, leek het hun, maakte hij vol met zijn fel-blije roepen naar hen: ‘encore!... encore!... des touffes!... des brassées!... viens donc cueillir aussi!’ Dan praatte hij weer zachter voor zich heen, met plotse kreten en gelach.

- ‘De jongen moest vaker naar buiten,’ zei Lourty.

En als hij eindelijk hijgend en met blakerende wangen hun zijn oogst bracht, bond zijn moeder een zakdoek rond

de stelen en hing den bos, dat hij frisscher zou blijven, aan den knop van haar zonnescherm. Moe van het draven liep hij dan, aan zijn vaders arm hangend, stilletjes met hen verder.

In de boschwachterswoning bij het rond-point gingen zij, tegen eenen, melk vragen, om de meegebrachte boterhammen bij op te eten. Vóór het huis, in de zon, stond een groene tafel met matten stoelen; 't was warm genoeg om buiten te zitten; zij schoven aan. Maar de boschwachtersvrouw kwam zeggen, dat de emmer van dien morgen was leeggebruikt en dat zij pas om zes uur weer ging melken... Zij had enkel wijn...

- 'Une demi-bouteille alors, et de l'eau,' bestelde het vrouwtje.

Zij schonk zelf de glazen voor Etienne en voor Alphonse in... meer water dan wijn. Als zij opstonden was er nog een glas vol in het fleschje.

Onder den grooten eik op het rond-point zelf gingen zij dan in het middagwarme zonnegras liggen. Lourty en Etienne strekten zich rechtuit naast elkaar, spreidden den zakdoek over het gezicht en zeiden te willen slapen. Maar het was enkel een spelletje. Onder de punt van den zakdoek uit gluurden zij naar elkaar, knepen gauw hun oogen toe, als zij het loerende oog van den ander betrapten, ademden dan overdreven diep-rustig, proestten het plotseling uit.

Het werd ten leste een dolle pret van tegen elkaar rollen en schaterlachen, waar geen bedaren aan was. Lourty zelf was het uitgelatenst; hij drukte het kind woest tegen zich aan en sjorde hem boven op zich, en Etienne, rijend op zijn borst, pakte zijn vader met beide handen om de keel, schreeuwende dat hij overwonnen had. De ander, barstend rood onder de knelling der kleine handen, schoklachte van 'schei uit, schei uit', tot de jongen opsprong en hem aan zijn beenen voort ging sleepen over den grond. Eensklaps werkte Lourty zich los, trok Etienne weer naast zich neêr; hij werd duizelig wit en keek verdwaasd, of hij dronken was.

Een paar maal, wat angstig, trachtte het vrouwtje ze tot kalmte te brengen...

- 'Regarde, Etienne, ton bouquet se tient tout frais!' leidde ze het kind af, en tegen haar man:

- 'Alphonse! Alphonse!' waarschuwde ze, - 'tu auras mal à la tête après...'

- ‘Vreemd,’ dacht ze, ‘een enkel glaasje wijn, dat verdraagt hij zelfs niet.’

Maar een half uur later was de holle opwinding van Lourty weer gezakt, in de klaardere namiddag-koelte, die nu door het bosch begon aan te waren; zij stonden op, zwierven nog genoeglijk wat rond... dan werd het tijd van terugkeeren, wilden zij hun treintje van vijf uur in Sceaux nog halen...

Juist bij het uitgaan van het bosch vingen de vlugge speuroogen van Etienne, onder tusschen een wriemeling van klein groen, een eerste, stevig nog saam-geknopt, maar al vaag-blauw wild hyacinthje.

- ‘Nog een paar weekjes, dan ziet het bosch er blauw van!’ zei zijn moeder... ‘Hé!’ kwam verrukt het kind. Hij bedelde onstuimig om dan nog een dagje naar Verrières... dat werd hem beloofd.

In het treintje voelde Lourty zich wel erg vermoeid; tusschen elke twee stationnetjes viel hij in een onrustigen slaap.

En na dien dag kwamen er nog drie andere van een betrekkelijke onbekommerdheid. Het vrouwtje merkte alleen, dat Lourty veel buiten verkeerde, vroeg wegging en laat terugkwam.

Toen, den vierden dag, 't was 13 Maart, stond Madame Lourty 's middags voor het eetkamer-buffet, als zij onder uit de straat een verward tumult hoorde oprazen... zij schoot ijlings naar het raam, rukte het open om naar beneden te kijken...; een aanstorting van menschen langs het trottoir; madame Carpentier, heftig gebarend; een jonge vrouw, die zij wist dat in hun huis woonde... en achter drie mannen die hem terughielden, Lourty.

- ‘Alphonse! Alphonse!’ riep doodelijk verschrikt het vrouwtje naar beneden. Zij voelde den grond wegzakken onder haar voeten.

Even had het stemmen-rumoer in de diepte gezwegen, waren de hoofden omhoog gegaan; zij zag Alphonse zich los worstelen uit een mannenhand die zijn arm greep, en zich in huis werpen... Zij klemde zich vast aan het raamkozijn... een geweld van woest òp-vluchtende voeten holderde in het trappenhuis nader... Zij hoorde het als een plots los-ratelend onweer door haar hoofd slaan... dan geraakte zij tot bewustzijn, dwong haar onvaste beenen

naar de voordeur, gooide die open... Juist kwam Lourty het laatste trappeneind opgestormd. Door een zuiging van tocht - zij had het eetkamerraam wijd open laten staan - hijgde hij langs haar heen, vloog de slaapkamer binnen en knarste de deur in 't slot.

In een zwenk had zij zijn hoogroode, hevig ontdane gezicht gezien en de gloeiende blauwe oogen daarin star en gesperd van angst.

- 'Alphonse!' Zij rukte aan den deurknop... de deur bleef gesloten.

Onder-uit den put van het huis klaterde praten en schreeuwen als van een twist en onbedaarlijk huilen, of daar iemand een zenuwtoeval had; er kwamen mannen-laarzen de trap opgebonkerd; luid galmde de stem van madame Carpentier; het trap-stommelen talmde, zakte weer terug... Madame Lourty sloot de voordeur.

Binnen hoorde zij haar man met stampende hakken loopen van 't raam naar het bed en van het bed naar het raam. Hij mompelde in wilde opgewondenheid, maar zij verstond het niet.

Toen een oogenblik het loopen en fluisteren beide stil bleef, schoot het bloed haar uit het hart.

- 'Alphonse! Alphonse!' smeekte zij nog eens, hartstochtelijker.

Dan herbegon het wanhopige loopen en prevelen van onverstaanbare woordklanken, aanzwellend soms tot een gesmoorden kreet van doodsangst, als van wie in een droom achtervolgd wordt en niet weg kan. Soms was het weer een oogenblik stil.

Aan den deurpost zonk zij op de knieën... ieder teeken van leven, hoe pijnigend ook, was haar een verademing.

Zij wist niet hoe lang zij daar lag te luisteren. Eensklaps een tik op de voordeur en een stem: 'le docteur!' - 't Was dokter Besnard.

- ''t Is nog gauwer dan ik verwacht had,' zei hij, even benepen verlegen, of het vrouwtje hem over een misrekening hard vallen zou.

Zij, duizelig van het plotseling overeind komen, leunde slapjes tegen den deurpost.

Zijn paars-rood hoofd gebogen naar het sleutelgat, luisterde

de dokter, luisterde weer. Bij korte, afgebroken zinstukjes vertelde hij wat er beneden gebeurd was, hoe de Carpentiers hem hadden laten halen... van zijn spreekuur... hij moest telkens zwaar ademen, omdat het praten in gebukte houding hem benauwde.

Het vrouwtje wenkte een paar malen van nee, nee, luisterde feller. Een oogenblik, dat het stil bleef in de kamer, riep zij weer ‘Alphonse!... Alphonse!’

Dan zweeg ook de dokter en luisterde een geruimen tijd.

Het loopen was gedaan, een stoel verschoof, het prevelen ging door.

De dokter knikte, zei nog een paar zin-stukjes, om zijn onderbroken verhaal te voltooien.

- ‘Ik kan u wel een oogenblik alleen laten,’ zei hij eindelijk, ‘maar 't is beter van niet. Hebt u vrienden in huis?’

Madame Lourty schudde ontkennend het hoofd.

- ‘'t Is om een kwartiertje te doen... ik moet hulp halen... Wilt u in de loge wachten?’

- ‘Nee,’ zei ze beslist.

Dan bracht de dokter haar in de eetkamer en sloot de deur achter haar dicht. Hij draaide ook de salondeur af en de deur van het appartement, toen hij heenging.

In de afgesloten kamer luisterde Madame Lourty. Waaiwijd stond de ruimte der straat naar binnen; zij hoorde niets van wat er in huis voorviel; daaraan merkte zij ten laatste dat het venster nog open was. Rillend ging zij het sluiten; zij had het koud gekregen. In een verdoovende stilte zat ze aan tafel en wachtte. Boven haar hoofd dreunden voetstappen, de lampekettingen rinkelden. Een angst waarin ze niet meer ademen kon, neep haar om de keel. - Maar wàt was er toch? Wàt was er gebeurd? Ze wist zich niet te herinneren, wat de dokter daareven had verteld... Zij meende een gerucht op te vangen, luisterde strakker.

Na een lange pooze hoorde zij de appartements-deur weer opengaan en de dokters-stem met nog een andere, doffere, ronkten in de entrée. Het was een verluchting en een nog grooter spanning tegelijk.

Toen kwam het roepen aan de gesloten slaapkamerdeur en het dreigen van de rauwe dokters-stem: er moest opengemaakt, of hij zou maatregelen nemen.

Na het knarsen van den rondgaanden sleutel eindelijk, als de twee mannen de kamer waren binnen gegaan, werd het stil.

Weer duurde het als uren, het wachten in deze atmospheer van luguberheid, die haar tot stikkens toe bekroop.

Soms hoorde zij druk heen en weer loopen, ook naar Etienne's kamertje.

- 'Etienne!' dacht ze plotseling, 'als die uit school komt!' - Het was al half vier.

Even dompelde zij weg in gedachteloosheid.

Het slot van de eetkamerdeur kliste open, de dokter trad binnen; - alles was geregeld, zei hij, en de patient kalmer dan hij gedacht had. Maar 't was beter, dat zij nog een paar uur wachtte met binnen te gaan. De verpleger zou in Etienne's kamertje slapen... Zij moest het zóó regelen, dat zij vóór sliep met het kind.

- 'Maar wàt is het dan toch? wat toch?' smeekte het vrouwtje.

- 'Wat ik u straks al zei!... anders niet, anders niet... vooral geen onrust vóor den tijd... alles zal zich schikken,' zei de dokter haastig en ontwijkend; - hij kon nu niet langer blijven, hij had nog een lijst van bezoeken, die hij moest afleggen. Het geval hier had hem meer dan een uur genomen... 'Ik kom van avond nog eens kijken,' besloot hij.

Om vier uur kwam Jeanne boven. Zij had geschreid. Toen zij Madame Lourty zag, begon haar heele gezicht te beven van ingehouden zenuwen.

- 'Jeanne,' zei Madame Lourty, 'sinds twee uur leef ik in een hel. Zeg mij wat er gebeurd is.'

Jeanne wist het vaag: het was een Madame Giraud, een jonge vrouw van de vijfde verdieping, waar monsieur de laatste dagen plotseling zoo fel op was geworden... hij had die vandaag op straat aangesproken en was met haar meegeloopen... Madame Giraud was toen de loge binnen gevlucht en Madame Carpentier had iets gezegd tegen Monsieur van: nu de eene pas weggeloopen was, of hij nu direct weer aan de tweede begon? - 'Wie is weggeloopen?' had Monsieur gevraagd. - 'Die schildersmeid,' had de concierge gezegd. Toen was Monsieur driftig geworden en had Madame Carpentier naar de keel gegrepen. De twee vrouwen waren toen de straat opgevlogen en hadden hulp geroepen. De concierge

van de school en de melkbaas en nog een man die voorbijkwam, hadden Monsieur tegen gehouden.

- ‘Ik kan het niet gelooven, dat Monsieur kwaad heeft gewild,’ zei Jeanne, ‘ik kan het niet gelooven.’

Het woord, dat de dokter bij de Carpentiers moest hebben gebruikt, dorst zij niet te herhalen.

Dan luisterde zij naar het spreken uit de slaapkamer; 't klonk kalm en vreedzaam.

- ‘Wie is daar?’ vroeg Jeanne.

- ‘Een bewaker,’ zei madame Lourty.

- ‘Ik geloof het nooit,’ zei Jeanne nog eens, nadenkend.

Om kwart na vieren kwam Etienne uit school. Hij was in een van zijn onstuimige buien. Zingend hoorden ze hem de laatste treden optrappelen. Jeanne schoot naar de deur.

- ‘Sjt! monsieur Etienne!’ suste ze, ‘papa is ziek.’

- ‘Alweer?’ zei de jongen verveeld. En plotseling terneergeslagen, zat hij naast de leêge papegaaiekooi en tinkelde maltentig met zijn nagel langs de tralies, of hij een eentonige harp bespeelde.

Eerst veel later zei hij, dat de Carpentiers hem een briefje hadden meegegeven en zette dat achteloos op den buffethoek.

Jeanne en Madame Lourty waren aan het overleggen omtrent het slapen; maar het vrouwtje was te verward om tot een besluit te geraken.

Ineens woedde in de slaapkamer een heftig stemmen-lawaai en zwaar voetgeschuifel.

- ‘Alphonse!’ kreet Madame Lourty en snelde het entree'tje in. De deur zat op slot. Als zij zich omwendde, zag zij Etienne aan de eettafel staan, met starre schrik-oogen haar aanvragend.

Zij kwam terug, zij was geel-bleek; zij sloot de eetkamerdeur.

- ‘Papa heeft zich bezeerd, Etienne, hij heeft pijn,’ loog zij, maar Etienne zei, als een vreeselijke ontdekking:

- ‘Er is nòg iemand in de kamer.’

- Een verpleger, kind,’ zei ze, en streelde hem zacht over zijn haar.

- ‘Er werd gevochten,’ fluisterde hij bang tegen haar aan; hij begon te huilen.

- ‘Laat je prentbriefkaarten eens aan Jeanne kijken,’ trachtte zij hem af te leiden, maar hij knikte van nee, verborg dieper zijn hoofd.

Kort daarop hoorden zij den dokter. Hij had den sleutel van het appartement in den zak gehouden, want hij kwam zoo binnen, riep ‘le docteur’ bij de deur van de slaapkamer.

Etienne keek weer zijn moeder aan met die geheimzinnige, nieuwsgierig-angstige oogen, die zij zoo kende van het kind. Zij zwegen alle drie stil. Het vrouwtje, naast Jeanne bij het raam, hield de oogen gesloten. Als even later de dokter bij hen binnenkwam, wenkte hij Madame Lourty mee naar het ziekenvertrek.

Jeanne troonde toen Etienne den salon in, waar hij zijn prentkaarten-album had.

Het hoofd even gesteund in de lage kussens, de dekens strak om hem heen getrokken, lag Alphonse in bed... Madame Lourty zag een forsch-gebouwden jongen man in het zijkamertje verdwijnen.

- ‘Hier is Madáme,’ zei de dokter.

De zieke steunde lichtelijk, keek niet op en verschoof even in de kussens, of het liggen zoo hem pijn deed.

Madame Lourty zag, dat een lok haar hem op het voorhoofd hing en dat zijn rechteroog knipperde, omdat het onderlid voortdurend beefde. Maar anders merkte zij niets vreemds en toch huiverde zij alsof zij aan den ingang van een duisternis vol verschrikkingen kwam.

Even, vaag, zag hij haar aan, dan dwaalde zijn blik weer heen, stond in den hoek van de kamer stil; hij tuurde, luisterde... gespannen luisterden de turende oogen, die diep werden en ver weg.

- ‘Nee... nee...’ mompelde hij, ‘nee... stil... ik kan niet... niet weg... en jij... houd op... houd op!’ Er kwam een stijgende ontzetting over zijn bleekere trekken gestreken.

- ‘Spreek tegen hem,’ gebood stil de dokter; madame Lourty leunde hulpeloos tegen het voeteneind-beschot van het ledikant.

- ‘Alphonse,’ zei ze zwakjes, ‘kan ik niets voor je doen, Alphonse?’

- ‘Spreek meer,’ gebood de dokter, die nauwkeurig toekeek.

Het vrouwtje probeerde nog iets te zeggen, maar Lourty, langs haar weg turend, fluisterde heet daardoorheen, of hij ijlde: ‘ja... ja... ik zal... het moet... het...’ In al strakker helheid sperden zich de oogen...

- ‘Valentin!’ riep plotseling de dokter. Hij greep Madame Lourty bij den arm en trok haar mee de deur uit.

In den omblik van een seconde zag zij den jongen man uit het zijkamertje toespringen, Alphonse aanvatten, die worstelde om uit de kussens overeind te komen... en in dien omblik, als in een flitslicht, zag zij het gezicht van haar man, hoog jong-blozend van een felle golf bloed, die hem naar de wangen was gestegen, en de oogen tintelend sterk van vasten wil: een extatisch gezicht; Alphonse zooals hij over haar boog in langverleden nachten...

Dan viel de kamerdeur dicht achter haar en was het vizioen verdwenen.

Binnen bleef een oogenblik stemmengetwist en verward voetgeschuifel, zooals zij het dien middag nog eens had gehoord.

Aan het buffet schonk de dokter water in en liet haar drinken.

- ‘'t Is niets... 't is niets,’ zei hij haastig, ‘een gewoon symptoom van de ziekte... gehoors-hallucinatie... Uw man meent, dat zijn denkbeeldige geliefde hem roept...

Madame Lourty, met een schaamteblos en een schichtige beweging naar den salon, smeekte met haar gezicht, dat hij zwijgen zou. Maar hij, gehinderd, en met een dwingerig knikken van welnee, 't kind hoort ons niet, fluisterde hard-heesch door:

- ‘Van nacht zult u wel meer leven hooren... Niet angstig zijn, alles kan nog voorbij trekken... De driftscène in de loge heeft hem veel kwaad gedaan... maar hij heeft sterke medicijnen... wij zullen zien...’

- ‘Allons, monsieur Etienne, continuons!’ zei Jeanne luid in den salon.

Toen de dokter weg was, kwam zij met een plan: Etienne moest hij hèn slapen dien nacht... Robert was zoo geschikt den laatsten tijd... zij hadden een erg groot bed... Ze zou er schoone lakens op doen... en zij bleef bij Madame; zíj sliep wel wat in een fauteuil, en Madame op de canapé... Dat had zij zoo uitgemaakt bij zichzelf.

Het vrouwtje glimlachte matjes, maar toch vol dankbaarheid; - ja, ja, dat was een uitkomst... niet alleen zijn... niet alleen dezen nacht.

Etienne was uitgelaten over de logeerderij... in een groot ledikant slapen bij monsieur Robert... en den héélen avond met den papegaai spelen... ‘Bonjóur Charlotte... bonjóur

Charlotte,' brauwde hij al... hij vergat er het angstige vreemde in huis en heel zijn nieuwsgierigheid voor, ging een poosje later fluitende met Jeanne heen, zijn groot album onder den arm.

Het was een nacht vol verschrikking voor de twee vrouwen. Tot half-twee was het stil gebleven; toen herbegon het angstige mompelen van Lourty, en kwam er door den hollen nacht opeens een dompe bonk en het schuifelen en schrap zetten van voeten in worsteling, - soms was er een gesteun als van een, die boven zijn krachten werkt, of een kreet van verzet en van woede van den zieke.

Twee maal kwam de oppasser buiten de kamer, eens om versch water te halen, eens om nog koffie voor zichzelf te vragen... In de schril-helle keuken - overal brandde hoog het gas, alsof het licht de ramp daarbinnen nog bezweren kon - was Jeanne aan het werk, bibberend of het een vriesnacht was.

Madame Lourty, in die uren, herzag heel haar voorgaande leven in den fellen schijn van deze ontzettende gebeurtenis; haar jaren-lang altijd weer vertrouwen op een toekomst, die beter zou zijn, altijd hopen, altijd moed houden, heel haar naieve leven van liefhebben door alles heen, van veel grievend verdriet en veel klein geluk, veel angst en veel vrede-weergevende zorgjes, maar diep van binnen voos, al zoo lang, en als aangeknaagd door een onheelbare kwaal, altijd reeds, onbewust, onder de dreiging van dit noodlot. Een spookachtig leven leek haar 't eigen leven, nu in de vreemde helheid van dit nacht-denken, met vlak naast haar, tastbaar, het gruwelijke van Alphonse, die daar in waanzin vocht, - haar màn, Alphonse, die háár àlles was geweest, en voor wien zíj nu zichzelve verzinken zag als één vlaag tusschen zoovele vlagen van zijn arme zieke verbeelding.

Star wakker lag zij en woelde op de canapé, haar kleêren aan; haar rug voelde gebroken en haar beenen waren broeiend warm en verlamd van pijnlijke moeheid. In een laag stoeltje zat Jeanne stil bij haar, lettend op elke harer bewegingen, verleggend een kussen of de deken wat optrekkend.

Den volgenden morgen zeer vroeg kwam dokter Besnard; hij bracht een anderen verpleger mede, een ouderen man met een vastberaden en vriendelijk gezicht.

Den bewaker van den nacht hoorde zij stil het appartement verlaten.

Toen de dokter uit het ziekenvertrek terugkwam, stond zijn onuitgeslapen gezwollen gezicht met de wazige oogen vadsig-opgewekt; met een zucht ging hij zitten, wreef zich in de handen; 't ging daar niet slecht, zei hij, de toestand was beter, de kalmeering was ingetreden...

- 'Maar is het dan nóódig, die vreemde mannen... kan *ik* hem niet oppassen... kan ik niet helpen?' smeekte Madame Lourty.

- 'Ma chère dame,' zei de dokter glimlachend, of het onnoozele der vraag hem vermaakte, en met een familiare meêwarigheid pakte hij de twee kleine bleeke handen, hief die ten toon onder haar gezicht, keek nog medelijdender...

Meteen klonk er een schreeuw uit de ziekenkamer. De dokter, hevig schrikkend, duwde het vrouwtje op zij, liep erheen... de slaapkamerdeur sloeg weer dicht... er achter verdofte een akelig gekreun en gesmoord verwijten; dan, daardoorheen, in een zenuwachtige bereddering, gestommel, getink van aardewerk en watergeplens.

Midden in het entrée'tje stond Madame Lourty; haar hoofd trok strak dicht van binnen, of er nu een einde kwam aan haar denken en gevoel.

- 'Jeanne!' riep ze; het weerkaatste schor door haar hersens, of haar schedel gebarsten was.

Jeanne was sinds een uur naar haar huis, om voor Etienne te zorgen. Er was niemand.

Toen sloeg zij de handen voor het gezicht en ging wankelend de eetkamer binnen.

Na een kwartier kwam de dokter terug. Zijn gezicht was wonderlijk grauw ontdaan. Op zijn eene manchet zag Madame Lourty, met een snijdende schrikscheut, een vlek van bloed.

De dokter maakte een gebaar, om haar vragen te voorkomen.

- 'Tout va bien, tout va bien,' zei hij zenuwachtig. Dan, bruuskweg, informeerde hij: - hadden ze familie? mannelijke familieleden, van hem of van haar? het adres wou hij weten. Hij zou zelf telegrapheeren... 't was beter, dat er iemand overkwam.

- 'Zelfmoord?' fluisterde Madame Lourty, bijna klankloos; haar oogen verbleekten.

- 'Nòn! non! non! non!' snauwde Besnard onwillig; 'ik kom over een half uur weer.'

In de open voordeur draaide hij zich nog even om:

- ‘Niet ongerust zijn... 't is niets van beteekenis... enkel een neusbloeding... du calme! du calme!’

Een half uur later, inplaats van den dokter, verscheen er een tweede bewaker. Die zette zich in het entree'tje op een stoel naast de slaapkamerdeur; hij had een vreemd soort blauw-laken buis aan en zat daar als een gendarme.

Madame Lourty, in een plotseling afgrijzen, sloot zich toen in de eetkamer op en toefde gedachteloos bij de ledige kooi, als gisteren Etienne; verwezen tikkelde haar vinger langs de trillende tralies.

Als zij, een langen tijd daarna, den nieuwen bewaker naar binnen hoorde gaan en dien van den vroegmorgen uit de kamer komen en in de keuken iets zoeken, stond zij op en ging hem helpen. Zij voelde haar gezicht en haar bewegingen als zijnde van een ander wezen dan zij. Met een koud kalme stem hoorde zij zichzelve dat niet te zeggene zeggen:

- ‘Was u er bij toen Monsieur Lourty trachtte zich te suïcideeren? heeft hij zich gevaarlijk verwond?’

De man met het zachte gezicht keek haar verbaasd en wat mistrouwend aan; dan, denkend dat de dokter toch gesproken had, zei hij:

- ‘Nee, niet gevaarlijk, als wij maar gedaan krijgen, dat hij het verband niet afrukt.’

En vervaard plotseling door haar schrille angst-gezichtje, had hij iets van een verwarden groet en schoof de zieken-kamer binnen.

Madame Lourty zat weer op het tabouret bij de ledige vogelkooi...

Zoo vond haar Jeanne. Het was bij negenen, toen die kwam. Zij had Etienne naar school bezorgd, zei ze, en om twaalf uur wachtte Madame Dutoit hem. Madame Dutoit en Monsieur Herz zouden heel lief voor hem zijn... zij hadden erg met haar te doen... monsieur Etienne kon daar blijven eten en zij zou maken, dat hij weer naar school kwam... En vannacht dan weer...’ zei Jeanne, afwachtend.

- ‘O die nacht, die nacht...’ steunde het vrouwtje, ‘ja, graag, Jeanne.’

Jeanne praatte nog over eten en de twee mannen. - ‘Ja, goed, ja....’ zei het vrouwtje, luisterde niet meer.

Dienzelfden middag nog kwam Henri Lourty uit Orléans,

een donkere, wat koel-ernstige man, die in niets op Alphonse geleek en veel ouder was dan hij.

- 'Red jij hem, Henri, red jij hem, red hem...' stamelde het vrouwtje, in een opwinding, die pijnlijk was om aan te zien.

Hij gedroeg zich hartelijk en vaderlijk-verstandig jegens haar, maar hij kon zich niet veel met haar ophouden. Toen hij gehoord had, dat Etienne was bezorgd dien dag en den komenden nacht, ging hij dadelijk uit. Hij moest den dokter opzoeken, hij wou een specialiteit raadplegen. Hij vroeg of hij tegen donker kon komen eten.

- 'Eten?' vroeg zij versuft; - zij had zelf sinds den vorigen avond nog geen stukje gebruikt.

Hij keek haar nu oplettender aan, schudde het hoofd.

- 'En Alphonse? en de verplegers?' vroeg hij nog. - Alphonse dronk alleen melk, die de verpleger voor hem warmde... maar de verpleger zelf?... daar had zij nog niet aan gedacht... Misschien had Jeanne daarvoor gezorgd.

- 'Enfin...' zei Lourty. Hij had haast, om den dokter te treffen en vertrok.

De komst van haar zwager en de zekerheid van bijstand hadden haar wat kalmte gegeven. Het was haar of zij uit een koortsdroomwereld weer een vasten bodem onder zich voelde en iets van het gewone bestaan herkende. Zij ging in de keuken zien, of er ook wat te doen viel. Zij vond er alles ordelijk; alleen stond er op de tafel een mandje met leêge schaaltjes en vorken... zij wist niet wat het was -: van de mannen, dacht zij. Ze at een stuk brood met een hompje gruyère, die zij uit het buffetje kreeg.

Toen Jeanne om drie uur van madame Dutoit kwam, zei die, dat zij drie portie's eten had besteld. De verpleger, die buiten de deur zat, scheen het aangenomen te hebben.

- 'Wij hadden immers gezegd, dat het zoo het beste was?' vroeg Jeanne.

- 'Ik weet het niet,' zei het vrouwtje. Jeanne stond naast haar, waar zij aan tafel zat. Dan, voor het eerst, schreide zij stil, het hoofd tegen Jeanne's arm.

- 'Maar heeft Madame dan niets gegeten?' vroeg Jeanne verschrikt.

- 'Wat brood en kaas,' zei ze, 'daareven'.

Jeanne haastte zich naar beneden, om eieren en boter, in de crèmerie.

- 'Dat is wat voor de Carpentiers, een gek in huis,' zei de melkvrouw.

Jeanne haastte den winkel weer uit, de trappen op, had in een ommezien een deugdelijke omelet klaar, dwong met een lieven dwang het vrouwtje wat te eten, schonk haar een glas wijn erbij.

- 'Jeanne,' zei madame Lourty, 'jij bent de liefde zelf voor mij; zonder jou werd ik...'

Ze ontstelde hevig van het woord, dat haar op de lippen was gekomen; ze werd vaalbleek; duizelig streek zij zich met de hand over de oogen, zat dan, hartstochtelijker weenend, weer tegen Jeanne's arm gedrukt.

Als zij wat bedaarde, begon Jeanne zoetjes-sussend te vertellen van Etienne bij madame Dutoit. - Ze had madame Dutoit altijd ongenaakbaar gevonden en zij was altijd bang voor haar geweest, maar zoo lief als madame Dutoit nu voor monsieur Etienne was...! 'Weet u wat monsieur Etienne doet?... hij zit midden in het "magasin" op den vloer en plakt étiquetten op doozen; madame Dutoit heeft hem een sponsje en een kannetje water gegeven, en nu mag hij in iederen deksel en voorop iedere doos een étiquet gommen. Hij vond het zoo heerlijk, dat hij bedelde om niet naar school te hoeven, anders kon hij alles niet afkrijgen, zei hij. En weet u wat ik geloof,' kwam Jeanne zachter, of het kind haar van hier hooren kon, 'weet u wat ik geloof? dat die étiquetten heelemaal niet noodig zijn en dat Madame het maar verzon, om hem een werkje te geven... Zou u nou gelooven, dat monsieur Etienne daar pret in had? Maar bij iedere étiquet, die mooi recht uitvalt, zegt hij: "c'est tout à fait ça!" en "voilà un qui est bien flanqué!" of "je fais des progrès", of "hourrah!" - en bij iedere, die wat scheef te land komt, zegt hij stilletjes "cruche" tegen zichzelf of "bêta"!'

Het vrouwtje, voor het eerst, sinds dagen, had een zweem van een glimlach over haar droef gezicht.

Toen kwam voor Madame Lourty nog de kwelling, even de ijl-opwakkerende, allerlaatste hoop, dan het voor altijd

zich ontsluitend onmeêdoogend duister der waarheid, - het bezoek van den speciaal-arts...

De benauwde volte der drie mannen in de kleine entrée, het fluisteren, het schuifelen van kleêren, het doffen van stappen in den salon, het zwijgen dan... het gaan in de ziekenkamer, eerst van dokter Besnard, dan van dokter Besnard en den broer, dan van dokter Besnard en den vreemden professor; en daar binnen, na de uren van rust sinds den morgen, het weer opgrommende woede-geluid en de verzetkreten van Alphonse.

Henri Lourty kwam dan bij haar in de eetkamer; - de dokters consulteerden in het kamertje van Etienne, vertelde hij; dan leidde hij haar naar de canapé in den salon.

Geheimzinnig en stil traden de twee dokters binnen, zetten zich tot een onderhoud, de professor balsem-vriendelijk en heel ver weg in geleerdheid, zeer beschaafd en bedaard, een gedistingeerde heilige, - dokter Besnard, onrustig en boersch op eenmaal in zijn gekleede jas, onvermurwbaar uit de hoogte, als beleedigd over een gemis aan vertrouwen, en toch met onwillekeurige bewegingen van thuis-zijn..., gewichtig dan met den professor mee òp en inwendig in zijn schik over het stilzwijgend compliment, dat hem gemaakt was. En terwijl maar al, niet om aan te hooren zoo verschrikkelijk in zijn dompe eentonigheid, daar achter hen het jammerlijke roepen aanging, moest het vrouwtje antwoord geven op velerlei vragen, van de onnoozelste der dagelijksche dingen af tot de geheimste van haar huwelijksleven toe. Zij zat midden op haar canapé'tje, recht en star, en met een gezicht zoo koud of er geen leven meer in haar was.

- ‘Spaar haar,’ zei Henri Lourty, uit de eetkamer komend, zacht tegen Besnard.

Besnard lei toen beschamend-joviaal zijn hand op haar schouder, voelde haar pols, schreef haar een recept voor een zenuwdrankje.

Toen Henri Lourty tegen zevenen terug kwam, zag hij er bekommerd en afgemat uit. Omzichtig zei hij haar het resultaat van zijn bemoeiingen: het beste was, dat Alphonse in een goede inrichting verpleegd werd... zij zou dit ook inzien... hij had voor alle formaliteiten gezorgd... en hoe eer hoe beter moest hij vervoerd worden.

- ‘Een krankzinnigengesticht...?’ zei gebroken het vrouwtje.

Henri Lourty had een vaag gebaar van mistroostigheid en onderwerping.

Hij wou dan, goedmeenend, zijn schoonzuster overhalen, ergens met hem te gaan eten, maar hij zag wel, dat het niet ging.

- ‘Ik zal voor Madame zorgen,’ zei Jeanne.

Zij kwam met een schoteltje appeltjes en kalfsvleesch naar boven, dat zij bij Madame Dutoit in den oven had gaargestoofd. - Etienne at daar, zei ze, en bleef tot Robert hem haalde voor het slapen-gaan.

En ook dien tweeden nacht waakte Jeanne bij Madame Lourty.

Het vrouwtje, afgetobt en uitgeput, was in een koortsigen sluimer geraakt, woelde op het smalle vlak der canapé, dat telkens de kussens dreigden weg te zakken van onder haar hoofd. Jeanne had een wal van stoelruggen langs den voorkant gerijd, en met de onverdroten aandacht van een trouwen hond zat zij naast haar, de waakzame handen altijd gereed om de afglijdende deken te beuren, geruischloos een stoel weer bij te schuiven, dien de onrustig rekkende en optrekkende beenen hadden weggeduwd.

Uit de ziekenkamer kwam dien nacht alleen bij tusschenpoozen een klagelijk gesteun.

Den volgenden morgen vroeg werd Alphonse vervoerd naar het gesticht van Sainte-Anne.

De dokter had verboden, dat iemand hem nog zag: hij was in een staat van tijdelijke verdooving, en hij moest daaruit niet opgewekt worden.

Henri Lourty zat bij Charlotte in de huiskamer. Hij praatte kalm, maar in-beslag-nemend met haar over Etienne; wilden zij en Etienne dadelijk met hem mee gaan? Zij moesten beiden komen, natuurlijk, vooreerst, maar misschien had zij nog wat te beredderen in huis... Zou hij Etienne alvast rustig mee naar Orléans nemen?

Licht kraakte een deur, die men geluidloos trachtte open te draaien, trage voeten bewogen in het portaal; een stem fluisterde.

- ‘Alphonse! Alphonse!’ schreeuwde plotseling, buiten

zich zelf, het vrouwtje. Zij vloog op, rukte de kamerdeur open. Voor Henri Lourty haar kon tegenhouden, stond zij in het open deurvak.

Zwaar, als een drenkeling, hing een manne-figuur tusschen twee andere in; een bleek en in de lengte uitgerokken gezicht zag suffig terzij, keek weer recht vooruit; de linker jasmouw was half af- en opengesneden, en de pols, in een dik-gewikkeld verband, steunde aan het lijf.

Nog een paar omzichtig-stommelende schreden; dan, haastig, sloot de voordeur zich achter de trieste groep.

- 'Bien! bien! en avant!' klonk buiten luid de stem van dokter Besnard.

Een weeë draaiing sloeg haar door het hoofd; zij ging terstond zitten op den stoel naast de deur; lauwe vloedgolven voelde zij tegen zich opspoelen en haar onderdompelen.... Toen wist zij niets meer.

II.

Dien middag had Henri Lourty nog een lang onderhoud met zijn schoonzuster.

- 'Un dernier effort, Charlotte, un dernier effort,' zei hij hartelijk.

Hij moest noodwendig dien avond nog naar Orleans terug... morgen wachtte hem een groot pleidooi... en het zou zooveel beter voor haar zijn als zij met een niet al te onklaar inzicht in de toekomst achter bleef... ten minste, indien zij volhardde bij haar weigering, om voorloopig met hem mee te gaan. 'Andrée zal jullie met liefde ontvangen,' zei hij nog eens.

Het vrouwtje knikte zacht maar beslist van nee. - Ze wou hier blijven, in Parijs blijven. Ze wist wel, dat ze niets voor Alphonse doen kon, dat ze niet eens bij hem zou worden toegelaten, maar ze wou toch in Parijs blijven. Weggaan zou haar zijn of ze hein aan zijn lot overliet. Alleen Etienne... zou Etienne misschien meegaan...? Maar als ze nu het kind ook niet meer had om voor te zorgen...

- 'Oui, oui... je comprends,' zei haar zwager nadenkend. - 't Zou voor haar zelf wel beter zijn, als ze eens een tijdje in een andere omgeving kwam, maar hij kon haar bezwaren meevoelen...

En met zijn wat stroef-zakelijke manier van spreken zette hij den toestand uiteen: Alphonse moest zijn ontslag nemen; zij kon dat overlaten: voor de formaliteiten zou gezorgd worden. Het pensioen bedroeg ongeveer 1200 frcs. Indien hij, als broer, van zijn kant, een opoffering deed, en hij wist, over een deel van 't pensioen te mogen beschikken, dan zou Alphonse in een redelijke klasse verpleegd kunnen worden. Maar zij moest óók leven met het kind; zij moest weten, hoeveel van dat bedrag zij voor zich en Etienne onontbeerlijk achtte...

- 'Je wou een betrekking zoeken, zooals je gisteren zei,' kwam hij moeilijk; 'dat zou allicht wel het beste wezen...'

- Hij zou ook als voogd over Etienne worden aangewezen, en als zoodanig beloofde hij haar voor het schoolgeld en de kleeding te zullen zorgen; hij nam ook de kosten der laatste dagen aan dokter en verpleging op zich. Maar hij wou haar de beslissing laten over het gebruik van het pensioen.

- 'Laat maar, laat maar,' zei het vrouwtje, 'ik zal er wel komen... Alphonse moet goed verzorgd worden... gebruik voor hem wat noodig is.'

- 'Ik zou zoo graag meer voor je doen, Charlotte,' zei Lourty, een oogenblik overgegevener-vertrouwelijk; - 'maar je weet het wel, Andrée heeft al haar familie in Orléans, ze is gewend aan een zekeren staat van leven... ik kan haar niet verminderen. Ze is wel hartelijk, maar ze heeft weelde noodig.'

- 'Als jij zorgt, dat Alphonse een goede verpleging krijgt, en als je dan nog wat voor Etienne doet, dan doe je meer dan genoeg, Henri,' zei het vrouwtje.

- 'Ik ben je nog altijd honderd franken schuldig, van in Januari,' zei ze achterna, met een hooge kleur.

Henri Lourty maakte een gebaar, als om te verhinderen dat ze dáárover verder ging.

- 'Hoe denk je je leven in te richten met het kind?' vroeg hij bezorgd. En als zij niet dadelijk antwoordde: 'Je zult niet dadelijk iets vinden om in je onderhoud te voorzien... kun je rondkomen, den eersten tijd?'

Zij knikte van ja.

- 'Je moet zoo gauw mogelijk van dit appartement zien af te komen,' ried hij.

Toen herinnerde het vrouwtje zich, dat dien eersten, vreeselijken middag Etienne met een briefje van de Carpentiers was boven gekomen.

Zij stond op, zocht. Het lag nog op het buffetplankje achter de glazen, waar het kind het had neergelegd.

Henri Lourty scheurde de enveloppe open, las het briefje; even werd hij bleek van verontwaardiging.

- 'Nee, nee...' weerde hij zijn schoonzuster af, 'de man schreef dit in de eerste drift, toen hij dacht, dat zijn vrouw letsel was aangedaan... lees het maar niet.'

Dan keek hij het papier nog even in en stak het bij zich.

- 'Je zult liever niet meer met die menschen in aanraking komen,' zei hij; 'ik zal tegen 15 April het appartement voor je opzeggen, Charlotte. Mocht die man beneden of de eigenaar het je daarover moeilijk maken, dan beroep je je op mij. Je zegt alleen: 'wij houden ons aan het briefje, dat mijn broer, de advocaat in Orleans, onder zijn berusting heeft.'

Dan vroeg hij nog eens: - 'Kun je leven, de eerste weken, Charlotte?'

Zij knikte weer van ja.

- 'Na dien tijd zullen wij verder zien,' zei hij. 'Tot Mei ben ik bijna uur aan uur bezet... ik heb het te druk... te druk...' Maar of plotseling toch een argwaan bij hem opkwam: 'misschien vervalt het schoolgeld van Etienne, of iets anders. Ik laat je voor het kind ten minste honderd franken.'

Zij dankte verlegen en getroffen door die kiesche zorg.

Toen werd het tijd voor den trein.

- 'Groet Andrée en je jongens van mij,' zei het vrouwtje.

- 'Je hebt óók moeilijke dagen gehad, Henri,' zei zij dan, als zij haar zwager met een vermoeid gebaar zijn overjas zag aantrekken.

Zij kreeg eensklaps het heldere besef, dat deze man daar naast haar, dien ze zoo weinig kende, Alphonse's broer was, Alphonse's eenige broer, en de eenige, op wien Etienne en zij nu voortaan nog steunen konden; - ze lei haar beide handen op zijn schouders, hief zich naar hem op en kuste hem op de wang.

- 'Ik dank je, Henri, ik dank je,' zei ze.

Den volgenden morgen riep Madame Lourty Jeanne bij zich in de kamer.

- ‘Jeanne,’ zei ze, ‘ik ben nu zoo arm, dat ik je zelfs één uur werken niet meer zou kunnen betalen; maar je bent deze dagen meer dan een vriendin en meer dan een zuster voor mij geweest... ik kan niet zonder je hulp... ik wil het graag van je aannemen dat je toch komen blijft.’

Jeanne's gezicht was één zachte glans van liefde en dankbaarheid.

- ‘Ik wil je heelemaal in mijn vertrouwen nemen,’ zei het vrouwtje, ‘maar eerst moet je me wat beloven: je mag nooit meer doen wat je in Januari deed, toen ik de huur niet betalen kon; ik zou het je nu moeten schuldig blijven misschien, en dat mag niet, Jeanne. Beloof dàt eerst.’

Jeanne, verlegen, wou het antwoord ontwijken, maar de andere drong aan met een zoo angstigen ernst, dat zij haar belofte gaf.

Toen vertelde Madame Lourty alles wat tusschen haar en en haar zwager dien vorigen middag besproken was.

- ‘En kán Madame leven?’ vroeg Jeanne.

- ‘Nee,’ zei het vrouwtje.

- ‘Ik kon geen geld meer van hem aannemen,’ verontschuldigde zij zich; ‘hij verdient veel, maar zij leven als rijke menschen; hij werkt meer dan zijn krachten hem toelaten; hij zal vroeg oud zijn...’

- ‘Hij heeft mij honderd franken voor Etienne gelaten,’ zei ze dan nog; ‘die wil ik later verantwoorden als voor Etienne gebruikt. Ik heb gisterenavond gerekend. Als het noodwendigste is afbetaald, heb ik nog zes franken over.’

Jeanne ontstelde; al de jaren van haar trouwen was het haar nog niet overkomen, dat zij maar over zes franken meer te beschikken had.

Toen kwam het geweldige van het feit, dat Madame háár, de dienstbode, zulk een bekentenis deed, als iets vervaarlijks en als een smartelijke vreugde tegelijk door haar bekommerdheid heengeslagen.

Madame Lourty lei troostend de hand op Jeanne's arm.

- ‘'t Is niets, Jeanne,’ zei ze, ‘jij zult mij wel helpen en ik zal er wel doorkomen.. 't Is het ergste voor mijn armen man...’

‘En voor Etienne,’ kwam ze dan nog smartelijk na.

Zij had al een heel plan gemaakt. Zoo spoedig mogelijk wou ze een goedkoope woning zien te huren, iets van twee kamers... un petit logement; ze zou een deel van haar meubels verkoopen en daarvan de verhuizing bekostigen. Ze had nog wat zilveren en gouden sieraden; die wou ze ook verkoopen, maar liever beleenen; dat was het moeilijkste voor haar. Wou Jeanne haar dáárin bijstaan? De opbrengst zou wel toereikend zijn om een paar weken te leven. Met 1 April kreeg zij nog haar deel van een maand van Monsieur's salaris. En dan zou ze werk trachten te vinden...

- ‘Werken? Madame werken!’ riep Jeanne. ‘Wat zou Madame werken?’

- ‘Ja, Jeanne, je moet mij maar helpen zoeken,’ zei de andere gelaten en toch met moed. ‘Ik zal nemen wat ik krijgen kan. Ik heb altijd voor Monsieur geleefd, nu moet ik het doen voor Etienne.’

- O! dacht Jeanne, hoe had ze ooit kunnen meenen, toen in Januari, dat de flinkheid van haar Madame Lourty tegenviel! Nooit had ze zooveel kracht en zooveel liefde bij iemand samengezien.

Dien middag even voor den eten kwam Carpentier boven; hij had een hoogrood gezicht, wat hij altijd kreeg als hij zijn best wou doen, om bizonder vriendelijk te zijn.

Monsieur Lourty uit Orléans was tot tweemaal toe bij hem in de loge gekomen, had zijn leedwezen betuigd over wat er geschied was met Madame Carpentier en had hem 20 frcs. gegeven, ‘omdat door zijn broeder waarschijnlijk moeite veroorzaakt was in het huis.’ Hortense en hij waren zeer gevleid geweest over deze behandeling; en de omstandigheid dat hun Lourty's een zoo na familielid hadden, die een rijk advocaat was in Orleans, plaatste hen plotseling in een gansch nieuw licht. Dezen morgen had hij een briefje ontvangen: - daar Madame Alphonse Lourty, door de schokkende gebeurtenissen der laatste dagen niet in staat was zich met eenige regeling van zaken in te laten, verwittigde de secretaris van den heer Henri Lourty hem bij dezen, dat men zich houden zou aan het door den heer Carpentier schriftelijk uitgesproken verlangen, en dat Madame Alphonse Lourty tegen 15 April haar tegenwoordige woning dacht te verlaten.

Toen hadden de Carpentier's spijt.

Hortense bekende zichzelf, dat zij al dezen tijd toch wel meer medelijden met het vrouwtje had gehad, dan zij zeggen wou, en Emile bekende zich hetzelfde. - ‘'t Gevaar voor het huis is geweken,’ zei hij, ‘de huur is gewaarborgd: haar broer zal haar wel helpen; ze kan blijven.’

Dadelijk, tusschen twaalf en twee, tramde hij naar den huisheer.

- ‘Ja,’ zei Reuilly, ‘als u zeker is, dat die advocaat voor de huur instaat, kan 't mij niet schelen.’

En zoodra hij van zijn atelier kwam, toog hij naar boven.

Madame Lourty's gezicht, als zij Carpentier zag, trok star en gesloten. Zij was zoo enkel aan plagerijen van hun kant gewoon, dat zij niet anders vermoeden kon, dan dat hij haar moeilijkheden in den weg kwam leggen betreffende de huuropzegging.

Ze zei dadelijk uit de hoogte: ‘Indien u zaken wenscht te bespreken, moet u zich wenden tot mijn schoonbroer in Orleans... ik zal u het adres geven.’

- ‘Zoo...’ kwam Carpentier, uit het veld geslagen. Hij keek verbluft in het entrée'tje rond, voelde dat zijn blik daardoor onbescheiden werd; hij zocht dan nog een zeggen te formuleeren van dat het gebeurde hun zoo speet en hoe dat met Hortense al lang vergeven en vergeten was... Als hij het koelbleeke en onwillig-afwerende gezicht tegenover hem zag, zei hij, wonderlijk en onbehouwen:

- ‘Ja, u zal de narigheid wel moe zijn.’

Madame Lourty had enkel een hooghartig-verwonderden blik en Carpentier, al onbeheerschter, raakte opeens een heel anderen kant uit dan hij aanvankelijk gewild had.

Hij zei: - ‘U bent anders niet de eenige, die er moeite door gehad heeft... U moet niet vragen hoeveel menschen in huis die nachten niet geslapen hebben en bij Hortense hebben wij tweemaal den dokter gehad.

- ‘Ik zal u die visite's graag vergóeden.’ Het gezicht van Madame Lourty trok nog starrer te zamen.

- ‘Oh! pour ça...’ kwam Carpentier grof, ‘wij kunnen het misschien beter missen dan u.’

Dokter Besnard was tweemaal, in 't voorbijkomen, de loge binnengegaan, om zijn hart te luchten over de groote ge-

beurtenis, en dien eersten middag had Hortense hem een zenuwdrankje gevraagd.

Madame Lourty bleef zeer kalm. Zij had een gevoel alsof niemand haar meer zou kunnen beleedigen.

- 'Het adres van mijn zwager is eenvoudig: Monsieur Henri Lourty, Orléans... hebt u mij verder persoonlijk nog iets te zeggen?' vroeg zij.

- 'Nee,' zei Carpentier gebelgd. En met een ongemanierde groet ging hij heen.

- 'O! ja, verhuizen!' zuchtte het vrouwtje, 'verhuizen... weg uit dit huis.'

Iederen morgen voortaan kwam Jeanne met berichten van appartementen, die ze den voorgaanden middag was gaan kijken: - Ze had een 'logement' gezien in de Rue Fleurus, twee kamers op de vijfde, een aan straat, een op de cour, vierhonderd franken, en ze lagen op het Noorden en Oosten, veel te koud voor Monsieur Etienne, die zoo gauw een bronchitis pakte; ze had twee appartementen gezien in de Rue Notre-Dame-des-Champs, ieder van twee kamers en een groote débarras, driehonderd franken, maar te vuil, en ze wouen niets laten verven; ze had een 'logement' gezien op den Boulevard Port-Royal, in een nieuw huis, wel lief, maar op de zesde verdieping, dat was geen doen voor Madame, die van de vier trappen hier soms al buiten adem was...

- 'Jeanne,' zei Madame Lourty den vijfden dag, 'er is niets goed genoeg voor mij, ik zal zelf moeten gaan kijken.'

Stil en dof gingen de dagen om; de kamers waren leeg of er een doode was uitgedragen. Als Etienne thuis was, drong zij zich tot gezelligheid; zoo dra zij zich een oogenblik gaan liet, verwerd die opgewektheid tot een smartelijk koesterend medelijden, dat den jongen zeer stil maakte. Hij leefde duidelijk onder den indruk van de groote verandering in huis, was gezeggelijk en meegaande, maar hij had geen vraag gedaan en niemand begreep welke voorstelling hij zich van het gebeurde maakte.

Er kwam een kort briefje van Andrée; zij scheen nu wel werkelijk begaan te zijn met het lot van haar schoonbroer, maar zij repte niet van overkomen, noch voor Charlotte noch voor Etienne.

En tweemaal kreeg Madame Lourty ook een communiqué van het gesticht St. Anne: in officieele termen werd haar medegedeeld dat de toestand van den patient stationnair bleef en geen bizondere zorg gaf of bizondere maatregelen vereischte; de tweede maal vroeg men haar om toezending van een aantal nauwkeurig omschreven kleedingstukken... Toen de twee valiezen waren volgepakt en weggedragen leken haar de kamers nog eenzamer en afstootender met al de leege hoeken en holten, die zij nu in kasten en laden wist.

De man, die het gevraagde kwam halen, was de verpleger, die den eersten nacht bij Alphonse waakte. Zij deed, alsof zij hem niet herkende. Zij kon niet anders.

De zesde dag eindelijk liet men haar weten, dat de patient had gevraagd om zijn collectie reis-photographieën en zijn collectie historische mannen-portretten.

Dit eerste directe teeken van leven van Alphonse was haar een groote blijdschap. Doch toen zij de twee doozen hadden ingepakt, doorzag zij opeens den bedekten wenk van: ‘mannenportretten’; er waren bij die collectie vele vrouwen, koninginnen, courtisanes, ‘merveilleuses’ uit de achttiende eeuw, beroemde vrouwen van het Keizerrijk met haar diepe décolleté's... Die zou Alphonse niet mogen hebben...! Zij maakte het papier weer los en ging ze uitzoeken, al die ideaal-mooie gezichten, kleine reproducties naar geflatteerde schilderijen... Zou Alphonse voor deze op zwart papier verstarde schoonheid, voor deze volle wangen en ronde zwanehalzen en prangende borsten geheime dingen hebben gevoeld? Ze had daar nooit bij gedacht... In een schrillen weerzin gleden de bladen haar door de vingers. Des middags ging zij zelf het pak brengen, maar zij werd niet toegelaten.

- Patient 571 was onrustig dien dag, zei haar iemand, door wien ze in de spreekkamer werd te woord gestaan. In een benauwden droom liep zij naar huis terug. 571! Dit nieuwe weten was haar een kwelling, die dagen lang niet afliet; in een duisteren hoek van haar hoofd stond dat getal als ingebrand, het getal dat Alphonse was.

Dien middag kwam Jeanne nog haastig even de ‘cent-dixhuit’ binnengeloopen. Zij had een paar zeer geschikte kamers gevonden in de Rue Méchain, dicht bij St. Anne, dicht bij Etienne's school, en, wat haar niet minder aanstond, dicht

bij de Rue St. Jacques; twee vroolijke, zonnige kamers waren het, die uitzicht hadden op een koele plek kloostertuin.

Maar in de gang vertelde haar Gabrielle, dat zij Madame Lourty, nog geen tien minuten geleden, de tram naar Batignolles had zien nemen. Het speet Jeanne erg, want er scheen haast te zijn daarginder met de huurbeslissing en men vroeg maar tweehonderd vijf-en-zeventig franken voor twee ruime vertrekken, enkel omdat de straat met zijn vervallen muren van het Hôpital Cochin er wat onooglijk uitzag.

'Ma chère,' zei Gabrielle, 'on ne te voit plus... viens donc en bas... viens voir...'

Jeanne ging zich even boven vergewissen of Madame Lourty werkelijk uitgegaan was, kwam dan in den sous-sol.

De kamer leek een kleedermagazijn; over twaalf dagen zou Madame Legüenne vertrekken.

Met haar extatische en als weggevreten gezicht overschouwde die hare inkoopen, tipte, beschaamd en verrukt tegelijk, met haar fijne, skelettige vingers een hoekje doorzichtig blanke stof op, een zakdoekpunt met bleeke, blauwe bloemen bedrukt of een pantalonstrook van Valenciennes met lavendelpaarse zijden strikken op zij. Zij blikte even smachtend op naar den uitersten kamerhoek, zag dan Jeanne aan met een mengeling van deerniswaardigheid en een onderdrukten lach.

- ''t Is erg mooi,' zei die, 'maar heb je dat allemaal noodig?'

- 'Oh! si! si!' fluisterde Gabrielle met een heete overreding.

Dan liet zij, naast de wit-gestikte, nog twee matinée's zien van een ragfijn mille-couleurs batist, teer frambozenrood en bleek groen en lila door elkaar gewolkt. Met bedeesd diepneergeslagen oogen hield zij de stof onder haar hoornbleeke, holle gezicht, en dat was erbarmelijk om naar te kijken; maar toen zij opzag en in den wonderlijk grooten blik der koortsige gloedoogen haar geheele gezicht opleefde, werd het bijna mooi...

- 'Ik hoop,' zei Jeanne wat treurig, 'dat je er plezier van zult beleven, daar in dat land.'

Gabrielle lachte, lachte plotseling met een dubbelzinnige vroolijkheid.

'Et voici le moustiquaire!' zei ze.

Het was een lijvig pak, de dozijnen meters muskietentule.

Gabrielle had er een roze lintje om gebonden met een strikje in den vorm van twee harten.

Zij liet het Jeanne betasten en wegen op de hand: - ‘zwaar’ zei ze; ‘één moustiquaire voor een lits-jumeaux’.

En ze deed een raar-zenuwachtig verhaal van hoe je, langs een reet van onder, daar door moest kruipen, en je sliep er bijna naakt, in die tropen...

Jeanne bewonderde het meest een wit linnen rok, waarop Gabrielle nog zelf, de laatste dagen, kleine slingertjes en witte knoppen en bladeren had geborduurd. En ten leste moest zij toch vreeselijk lachen, als Gabrielle haar kousen en schoenen uittrok en met haar bloote voeten in bordeauxroode muilen rondtripte.

Toen Jeanne den volgenden dag in de Rue Méchain terugkwam waren de kamers vergeven.

- ‘Misschien is het ook wel het beste, Jeanne,’ zei madame Lourty, ‘ik moest maar niet huren voor ik weet waar ik werk kan vinden, en welk.’

Zij had op de meest onderscheidene annoncen geschreven; zij had zich aangeboden als opzichteres over een blouseatelier, als ‘personne de confiance’ in een bijouteriezaak, als verzorgster van de linnenkasten, in een hôtel.

Zij dacht er zelfs over, bij de Duvals zich voor een openkomende plaats te laten inschrijven. Zij was ook in de Rue Pierre Charron geweest bij een bureau voor vrouwenarbeid.

Maar alles zonder resultaat. Het eenige wat zij had kunnen vinden was een betrekking als huishoudster bij menschen, die altijd in hun winkel waren, maar ze wou niet inwonen en Etienne ergens anders doen; dat mocht ze niet aannemen.

- ‘Madame Lourty moest een ‘tabac’ zien te krijgen, had Madame Dutoit geraden, ‘haar broer moest haar bij het ministerie opgeven.’

Zij was de protectie gaan vragen van de vroegere chefs van haar man. Die hadden haar zeer beleefd ontvangen, doch slechts vage beloften gegeven. - ‘Honderd sollicitanten voor één!’ had men haar nog gezegd.

Madame Lourty gaf den moed niet op. - Ze zou zoeken, zei ze, zoeken tot ze iets had. Ook Jeanne bleef vol vertrouwen.

Toen het appartement tien dagen had te huur gehangen,

kwam op een middag Madame Carpentier bellen en vroeg bizonder vriendelijk of een heer en een dame - zij stonden al achter haar - even de localiteit mochten in oogenschouw nemen: het was een familie van buiten, zij hadden niet vooruit kunnen waarschuwen.

Met hun drieën traden zij binnen.

Madame Lourty ging weer aan de eettafel zitten, waar zij bezig was geweest met linnengoed vouwen. Een paar maal had ze een pijnlijk-nieuwsgierigen blik naar die vreemde man en vrouw, die misschien hier, in die kamers van Alphonse en van haar, zouden leven, en daar nu, achter Madame Carpentier aan, door het nauwe entrée'tje drongen, de keuken in, en toen de slaapkamer in, en de salon in, en dan weer door de tusschendeur keken, verrast dat ze zóó weer in de eetkamer belandden.

De vrouw, een wat dorpsche burgerdame, in de rouw, neusde overal erg precies, maar de man, lachend en blozend van verlegenheid, keek over haar schouder en vond alles goed.

Madame Carpentier probeerde telkens vertrouwelijkheden met Madame Lourty: - hoeveel jaar had Madame hier wel niet gewoond? - ja, zij hoopte dat de nieuwe huurders even lang bij haar zouden blijven als Madame; - Madame-hier was altijd zeer tevreden geweest over het appartement, dat wìst zij wel; - er ontbrak dan ook niets aan, ‘Salle à manger pas trop grande mais comme il faut’, ‘petit salon’, ‘chambre sur le jardin’, geen donker hol van een entrée, lichte keuken, nog dat kleine kamertje voor loge's of voor berging, veel groote plaquards, zie eens: - ‘ik mag wel even nietwaar, Madame Lourty?’ vroeg zij joviaal om den hoek van de deur. Zij deed allerhartelijkst, zoo van de gezellige concierge met de vriendelijke huurster, en, vreemd, zij méénde het in haar hart, zij wist niet waarom.

Maar Madame Lourty ging er weinig op in, had nu en dan een koel-beleefd antwoordje of een stilzwijgend-toestemmende hoofdbuiging.

Opeens, toen ze weer in het entrée'tje terugkwamen, schrok Madame Lourty hevig van den meneer; over de schouders der vrouw staarden haar hel-blauwe oogen aan in een rooien kop; maar dan zag ze een dom-lachenden mond en zij hoorde zijn sullige stem.

- ‘Nee, dat kan nièt,’ zei zijn vrouw vinnig, ‘die groote kast kan nèrgens staan.’

- ‘Maar als u uw bed andersom zet,’ sloeg madame Carpentier voor, ‘hier dìt bed staat nu zóó...’

Madame Lourty stond op en sloot de eetkamerdeur. Ze kòn dat praten niet meer hooren.

Den dag, volgende op dien, had Madame Lourty nog tien franken in huis, van de zestig, voor haar beleende broche en horloge ontvangen. Het duurde nog dagen voor het laatste tractement kwam. Ze moest iemand uit een tweedehands-meubelmagazijn laten komen, - maar Jeanne was daar onberedeneerd sterk tegen.

Toen, op den middag van den negen en twintigsten Maart, - het was juist veertien dagen geleden, dat Alphonse naar St. Anne werd vervoerd, - kwam er een lange brief van Madame Lourty's twee oude vriendinnen in Boulogne, aan wie zij pas den vorigen morgen de laatste treurige gebeurtenissen uit haar leven had medegedeeld.

Die beide vrouwen, ook uit Genève geboortig, bestierden, sinds lange jaren al, in de Rue de l'Avenue bij het Bois de Boulogne, een bloeiend meisjes-instituut; Madame Lourty had nooit aan deze moederlijke vriendschap als aan een middel tot uitkomst gedacht; zij wist alle betrekkingen aan die school door beproefde krachten vervuld en voor geene, zoo er al een openviel, zou zij de bevoegdheid hebben gehad.

En nu schreven zij haar: ‘Kom bij òns, Charlotte. Jij bent degene die wij noodig hebben. Je bezit geen acten, maar wij zoeken sinds lang een beschaafde jonge vrouw, om met onze grootere meisjes, die nog maar wat aanvullingslessen volgen, om te gaan, en administratief werk te doen. Wij zelf beginnen op jaren te komen, de drukte vermoeit ons vaak; wij hebben behoefte aan een steun naast ons. Je kunt geheel onafhankelijk blijven. Kom van negen tot vieren, de schooluren van je jongen, aan het instituut; het tweede déjeuner kan Etienne bij ons gebruiken. Leef verder op je zelf. Wij kunnen je achttienhonderd francs per jaar geven.’

- ‘Jeanne,’ zei Madame Lourty, ‘voilà le miracle!’

Toen zij haar den brief had voorgelezen, stonden Jeanne's oogen vol tintelende tranen. Ze zei eerst niets.

- ‘Ik ben zoo blij, ik ben zoo blij, Madame...’ kwam ze dan

met een zweverige stem en begon opeens te huilen. Maar ze wou het niet, lachte, kon het niet laten; als ze dan toch, met een rukje van wil, haar tranen droogde, werd haar gezicht als stralende van diepe vreugde.

- 'Ik ben iederen morgen om vijf uur in St. Jacques du Haut-Pas voor u gaan bidden... ik heb zoo gebeden!... ik vertrouwde zoo, dat er uitkomst op handen was, en het kwam maar niet...'

- 'Achttienhonderd francs!' zei ze dan opgetogen. Zij rekende, haar hoofd was van een wonderlijke helderheid.

- Twee déjeuners vrij... een paar kamers in Boulogne... Etienne's schoolgeld en kleeren betaald... o! Madame kon nu kostelijk leven, zonder zorg!

Er kwam een dronkenschap van vreugde door haar zinnen geslagen. Zij had het uit kunnen schreeuwen van woest genot. Plotseling schonk zij zich aan het buffet een groot glas wijn in en dronk dat met één zet leeg. Het was wijn, die sinds veertien dagen aangetrokken stond, hij was zuur, maar liet scherp-wrange op de tong was haar niet hinderlijk.

- 'Jeanne! Jeanne!' waarschuwde zacht Madame Lourty. Toen kalmeerde Jeanne op eens en vroeg beschaamd om vergiffenis.

Maar dadelijk erna kwam die uitzinnige vervoering al weer opgelaaid.

Ze stond een oogenblik met een van Etienne's raketten in de hand, had een aanvechting daar heftig mee door de lucht te slaan; - dan ontmoetten haar oogen bewuster die van Madame Lourty en haar blijdschap verinnigde zich tot een stil geluk.

Zoo ging zij heen.

Een kwartier later kwam zij terug.

In de gang had Gabrielle haar weer meê naar den sous-sol getroond, om haar den laatsten aankoop te laten bewonderen: een sierlijke, breedgeluifelde hoed van zijde-glimmend linnen, wit van buiten en zacht-groen aan den binnenkant... groen, een behoud voor de oogen daar in de stekende zon!... en zoo licht als een veer... om den bol was een sluiertje gestrikt van groene tule.

Opgetogen had Jeanne met dien hoed in de hand gestaan.

- 'Hij is mooi, hè?' had Gabrielle gevraagd, maar Jeanne

zei geen woord; waarom wist ze zelf niet, de onbedwingbare lust begon haar te kwellen, met dien hoed weer naar Madame Lourty te gaan.

- 'Mag ik hem boven laten kijken?' vroeg ze gretig.

- 'Mais oui! oui!' zei Gabrielle in een uiterste verwondering en gevleidheid.

Dan smeekte zij, om toch vooral voorzichtig te zijn, voorzichtig! de hoed had achttien franken gekost!

Haar kleine, roode vuist gebald in den bol van den hoed, die daarop zweefde als een vreemd-fraaie, wit-en-groene vogel, haar andere kleine roode hand zorgvuldig-wakend er naast warende, en daarboven haar hooggekleurde kindergezicht met den wijden lach-mond en de openbevende neusgaten, - zoo stond zij voor madame Lourty.

- 'Mais quoi, Jeanne?' vroeg het vrouwtje, even verbaasd; dan begreep zij plotseling die zonderlinge uiting van zielsvreugde; zij bewonderde den hoed, zooals zij gedaan zou hebben, indien een blij kind haar dien getoond had.

Jeanne bleef maar een oogenblik. Met luchte passen als van wie dánsen zou uit opgetogenheid, ging zij, haar wiegelenden hoed op de hand, naar beneden, naar Madame Dutoit.

- Over vier dagen reisde Madame Legüenne naar den Sénégal, vertelde zij; die had zich een gansch uitzet gekocht voor de tropen, en een moustiquaire..., en dit was haar hoed!

Als een sidderende, vreemd-groote zeevogel beefde het blinkend wit-en-groene op haar strak gehouden vuist. Zacht wendde zij den hoed, even naar rechts, even naar links. Zij was vol zorg, dat hij niet vallen zou en toch hadden haar oogen een ver-vagen blik, alsof zij in diepe verschieten een visioen van louter heerlijkheid aanschouwden...

Zoo stond zij midden in het 'magasin' van Madame Dutoit.

Er was een vaste, stralende lach over haar gansche wezen.

- 'Ik dacht, Jeanne,' zei Madame Dutoit, die nieuwsgierig den hoed monsterde, 'dat je met die reis van Madame Legüenne niet ingenomen was... is dat weer bijgedraaid?'

- 'Och ja!' zei Jeanne los, alsof zoomin de vraag als het antwoord tot haar doordrongen.

Nog eens liet zij den hoed, met haar beide handen dien

houdende nu, eerst van boven-op zien, dan van binnen-in...; toen ging zij weer verder.

Zij klopte aan het studeervertrek van dokter Valency.

'Binnen' riep hij.

Voor het groote ebbenhouten bureau stond zij met dien heuglijk-opgetogen lach nog over haar gansche wezen, maar met vreemd moe-vertrokken oogen al, die, diep-in gloeiende, schuin onder de hooge wenkbrauwen heenlagen naar de slapen.

'Qu'est-ce que c'est que ça, madame Chrysanthème?' vroeg dokter Valency met een verbaasd spottenden blik naar het wonderlijke hoofddeksel, dat daar plotseling in zijn stille studeervertrek was komen binnenwieken.

Jeanne, met een stem als van een kind dat uitgeput raakt door een te groote feestvreugde, deed nog eens haar naïef verhaal:

- Over vier dagen reisde Madame Legüenne naar den Sénégal... die had zich een prachtig uitzet gekocht voor de tropen, en een moustiquaire... en dit was haar hoed...

En dan, met haar nog luchtige en als dansende passen, maar rustiger toch en haar overvolheid van geluk uitgevierd, bracht zij den feestelijken Sénégal-hoed bij Gabrielle terug.

Achttiende hoofdstuk.

I.

Het was de veertiende April.

Door de als van dauw frissche morgenstraat, vol zon-en-schaduw en vol voorjaarsgeuren, kwam Célestin met zijn karretje meubels naar 'le cent-dix-huit' gereden. Hij zelf, in zijn fluweelen pak en met zijn flambardje achter op het rood-bezweete hoofd, duwde tusschen de disselboomen, en het opgeschoten jongetje van de menschen, bij wie hij zijn atelier-zolder had gehad, trok voorop in het zeel. Het was een bleeke jongen in een blauw-en-wit-gestreept tricot truitje, eng om zijn schriele lijf, en met een pet op, die hem te groot was. Hij trok uit al zijn macht, liep als een schippersmaatje in tweeën gebogen over het touw, want hij hield van Célestin en wou goed helpen.

- ‘Doucement, doucement, Gustave!’ riep die telkens. Het ijzeren ledikantje, met de vier pooten de lucht in, lag bovenop de ladekast, en de stoelen en de schragen van de schraagtafel, daartusschen tot een kunstig balkgevaarte door elkaar heen gebouwd, torenden in top, kantelig bij elke wagendendering. Als een zware rij van wit-papieren orgelpijpen staken de tallooze teekenrollen op-zij naast het ledikant, en in de brandstoffen-kist - de kolomkachel had hij overgedaan - schemerde een lamp en een bronzen pleisterbeeld.

Célestin, druk en breed en heet, hield heftig zijn handen om de disselboomen geklemd, - en klein en krom voor de opgestapelde karrevracht, zeulde het scharminkelige jochie als een clowntje in den dop.

- ‘En voilà deux qui vont à la foire de Pantin!’ riep luid langs het trottoir een jonge kerel naar zijn kameraad, die juist van hem weg was gegaan.

- ‘Ils déménagent la tour Eiffel!’ riep die, zich nog even omdraaiend, terug.

Twee vrouwen, bij een visch-kar, lachten uitbundig.

Célestin, al duwend en acht gevend op zijn boeltje, kreeg in een wonderlijke ontroering den blanken huisgevel met de roomgele onderpui van ‘le cent-dix-huit’ in 't oog...

Het doordringend vreemd-hevige, dat hij nu voortaan dáár wonen zou, op de kamer van Aristide, die verhuisd was, - de zelfde kamer... de kamer van Jozette...!

Als onaangetast door de winterbuien, hoogde het huis, versch nog en glanzend in zijn verf van 't vorig jaar, een heldere schijn tusschen de vaalheid der naburige woningblokken, waarlangs hier en daar de eerste gesteigerten voor de verplichte wijk-verving begonnen te verrijzen... Aan ‘le cent-dix-huit’, op dit vroege morgen-uur, stonden al de witte jalouzieën reeds opengeklapt weerszij de ramen, als aan een huis vol bedrijvig leven en werkzaamheid; en beneden, naast de wijd-open voordeur, blonk mat-gouden de groote naamplaat van de hoedenzaak.

En naderbij komend, onderscheidde Célestin, achter het balcon-hek aan den nok, een eerste teêre bloeme-kleuring, iets roze en wits, een azalea of een hyacinth, die daar met het luwe lenteweer waren buiten gezet... Hoe droef ver-af leken hem nu de dagen, dat hij altijd van hier in de straat naar

boven keek, of niet een wit of een rood meisjesblousje schemerde tusschen de ijzerspijlen.

Célestin had nog eens een haastigen dwaal-blik, het breede en hooge gevelvlak langs... zoo vreemd, zoo vreemd... straks zou hij daar wonen, hoog boven die stapelingen van menschenlevens onder hem, hoog in dat ééne kleine doosje van een kamer, waar zoo lang al de hoop en al de vreugd van zijn leven had geleefd. Als in een vizioen, fel en weer weg, zag hij dat huis bloot en open, een wriemeling van vreemde wezens in hokjes en gangen, en daarboven, in een hokje alleen, stil en eenzaam, hij, Célestin...

- 'Doucement, doucement, Gustave!' riep hij verschrikt tegen den jongen, die met een plotselingen aanruk in het zeel, de disselboomen deed opschokken in zijn nalatige handen.

Dan stonden zij stil voor 'le cent dix huit'.

Madame Carpentier, nieuwsgierig, kwam naar buiten gekuierd; met een rappen oogopslag - het oog van de concierge, die weet dat dáár de waarborg van haar huur ligt - monsterde zij het vrachtje meubels, zei dan, met een van de grove grapjes die zij vaak had:

- 'Eén maandje crediet, Monsieur Boulard, langer niet!'

Célestin, hoe vreemd week bewogen hij ook was in zijn hart, hield toch zijn kop bij elkaar; wat zenuwachtig lachend vroeg hij: 'et ça? et ça...?' met vertoon op zijn teekenrollen wijzend.

Dan sjorden het jongmaatje en hij de touwen los en laadden de stukken af.

- 'Ik had u al eerder verwacht,' zei de concierge nog, 'monsieur Baroche is al meer dan een week weg... denzelfden dag als Madame Legüenne... die hebt u toch nog gekend?'

- 'Mijn huur dáár was tòch nog niet om, en 'k had niet veel tijd,' zei kort Célestin, terwijl hij, met een werk-mans-zucht, een schraag op zijn nek schoof. Overdreven druk was hij in de weer; zijn baardige bas, vreemd uit zijn maar even dun overknevelden mond, ging rumoerig de straat over en de gang door:

- 'Ici, Gustave!... vite, Gustave!... à gauche... à gauche!... Gustave, mon fils, débarque-moi ça!... voilà!...

non! non!... comme ça... ah fichtre!... enfin!... un petit peu de ce côté-ci... ça y est!'...

Als een hoog mirlitonnetje peep daar dan telkens de schrille jongensstem dwaas tusschendoor.

De Duitsche leeraars-vrouw, het zware blonde haar in dikke knoedeltjes op haarspelden gedraaid, kwam over de ondergordijntjes van den eenen rez-de-chaussée gluren; aan den anderen huiskant, voor het raam naast de loge, gluurde Madame Guillard langs de gekleurde glas-schilderijtjes, die daar den inkijk benamen.

- 'Wie is dat bedaarde baasje, dat wij het plezier zullen hebben in huis te krijgen?' vroeg fijntjes spottend de sénateur, terwijl hij zijn zwaarrood gezicht van heereboer-op-jaren door de logedeur stak.

Maar Madame Carpentier, verschrikt, lei hem sussend uit: - 'O! een heel ordentelijke jongen... een vriend van den schilder, die hier een jaar met zijn meisje woonde... die heeft nu een groot atelier in de Rue Falguière... maar aan dezen is verhuurd op 'zonder dames'. Hortense maakte een knipoogje.

- 'Monsieur Carpentier moet maar oppassen,' zei de sénateur met zijn onkieskeurige dorps-galanterie, '...une femme de votre taille...' In een hoestbui van zwaarlijvigheid proestte hij vuurrood uit.

- 'Ja... als ik er nog de "belles couleurs" bij had van Monsieur le Sénateur... dán...,' kwam Madame Carpentier; in alle eerbiedigheid kon zij met den wat ongelikten buitenman altijd uitstekend opslaan.

De sénateur, hoestend nog, wuifde met een slap handje van: je kunt ze gestolen krijgen, die 'belles couleurs', en ging, een weinig gebogen, de voordeur uit.

Toen Célestin met zijn eerste vrachtje boven kwam, was het hem of zijn voeten den drempel van het kamertje weigerden over te gaan...

Triestig vaal verlept bij het fel invallend morgenlicht, plooide in den hoek het turkooizen gordijn, dat Aristide niet meer de moeite waard had geacht mee te nemen, en aan den kalig-verkleurden papierwand tegenover het raam was, met onzeker-afgelijnde half-verbleekte strepen er om heen, de versch blauw-grijze plek van het groote schilderij, - een opene wijde wonde.

- ‘Pose-les là... pose-les là, Gustave,’ zei Celestin met een rauwe stem tegen den jongen, die, zijn arm vol teeken rollen, hem na was gekomen.

Hij keerde zich bruusk om en haastte weer naar beneden.

Een uur lang werkten het jochie en hij aan het naar boven sjouwen van de zware stukken; dan gingen zij samen, als kameraden gelijk-op, een glas wijn drinken bij den charbonnier uit de buurt, die een ‘zinc’ hield. Zij werkten nog een tijdje... om elf uur was alles geborgen.

Met een gezicht zoo bedrukt of al het plezier uit zijn leven nu voortaan heen was, nam de jongen afscheid; onverschillig liet hij de twee francs, die Célestin hem gaf, in zijn broekzak glijden, trok zich het zeel weer om de borst en denderde met zijn leege karretje de straat uit.

Célestin, nog troosteloozer, toog de trap op en zette zich boven met een verwoeden ijver aan het regelen van zijn boeltje.

Dien avond zat Célestin met naast zich op de schraagtafel zijn kleine studeerlamp en zijn werk gereed gelegd om te beginnen, maar hij werkte niet. Zijn handen onder zijn hoofd, zat hij, en keek, en kon het ellendige denken niet laten. Het kamertje was wel gezellig geworden met zijn bed half achter het turkoois gordijn, de commode waar de rustbank had gestaan, en op den schoorsteen zijn bronsgroen borstbeeld van Dante; weerszijden den spiegel hingen photographieën uit den Louvre, en achter hem, boven de commode, een aantal eigen teekeningen, - maar onder dat helgekleurde en blank-omrande wist hij de donkere schaduw, die daar niet weg wou. Zijn hart was vol van een schrijnenden weemoed, die hem zou hebben doen schreien als een kind, had hij zich niet geschaamd voor zichzelf.

Dit was niet de radelooze ontredderdheid van dien afschuwlijken avond, toen Jozette plotseling verdwenen was en hij zijn verdwaasden zwerftocht door Parijs ondernam; het was ook niet de vlijmende foltering van dien anderen avond, toen, voor de eerste en eenige maal, tusschen het weelderige cocottengewemel van de Caves de l'Olympia, hij haar terugzag... Het leed van dezen avond, het was minder en het was meer tegelijk, dieper onherroepelijk en wreeder klaarbewust, maar gelatener ook.

- ‘Je zoekt nog altijd dat oude liefje van Baroche?’ had een studie-kennis hem op een morgen gevraagd... ‘ga 's nachts na twaalven eens in de Olympia kijken, beneden...’

Drie avonden had hij gewacht; hij durfde niet... Dit was gruwzamer nog dan het gaan naar de Morgue, waar hij telkens, de eerste dagen van haar verloren-zijn, was heengedreven en die hij toch niet in had gekùnd... Dit, al wilde hij zich wijsmaken, dat het een vergissing zou wezen, dit, dat voelde hij, was wáár. Toen hij eindelijk, den vierden avond, gegaan was, toen, dadelijk bij zijn binnenkomen, had hij haar herkend, en dadelijk, in éénen blik, had hij geweten...

Op een hoog tabouret, waarlangs, onder een grijswitten avondmantel uit, de gras-groene zijde afhing van haar rok, en met een groen-gazen hoed vol zwart-paarse papavers, schel en somber op haar zwarte haar, zat zij aan de koperen toonbank-stang geleund en dronk haar dampenden Américain. Twee jonge mannen en een oudere in 't licht-havana en met een cylinder achter op 't hoofd, waren bij haar; zij zei iets, er werd luid gelachen; toen keek zij om... Célestin wist niet of zij hèm gezien had... hij haar maar al te hevig! Hij zag haar gezichtje, hooghartig uitdagend, koel en fel tegelijk, met den raadseligen glimp in haar oogen, dien hij wel kende, maar met een nieuwen, koud-wellustigen lach om de schrille, heet-rood geverfde lippen, rooder en schriller bij den groenen weerschijn, die over haar matbleeke voorhoofd viel.

Toen had de oudste der drie mannen spelenderwijs de fijne gouden haak van zijn rotting gestoken in het zeer laag décolleté, dat uit den openstaanden mantel kierde...

Als een waanzinnige was Célestin de straat weer opgeloopen.

Dagenlang had deze verschijning van Jozette, die niet meer Jozette was, hem als bezeten; altijd zag hij dien lach, dien oogen-glimp, en het wulpsche gebaar van den man, die bij haar was.

Dan, langzaam-aan, was dat alles verbleekt; het was niet minder afzichtelijk geworden, maar onwezenlijker, een booze droom. Hij kon weer denken aan Jozette, zooals hij ze gekend had, een gansch jaar lang, - met diep in zijn hart nog telkens knagend het onverwoestbaar nachtgezicht...

Nu, hier, op dit oude kamertje, waar hij Jozette had zien leven dag aan dag, voelde hij weer, hoe lief hij haar had

gehad! Voor hem op tafel lag het zwartglimmende miniatuur-notitie-boekje, dat zij altijd in den hoek van het raamkozijn had liggen; - Aristide had het daar vergeten.

Met een potloodje zoo fijn als een spijker, dat in de drie gleufjes langs de snede stak, had zij daar in haar gedrongen achteroverliggend schrift, tusschen huishoud-uitgaafjes, allerlei opgeteekend, dat haar inviel of waar zij aan denken wou... daar waren dingen bij van een ontroerende kinderlijkheid: ‘bloemen water geven’, ‘bloemen water geven’ las hij bovenaan een aantal blaadjes na elkaar; hij herinnerde zich, hoe boos Aristide eens was geweest, toen zij, door nalatigheid, een glas Oost-Indische kers op den schoorsteen had laten verwelken. ‘Witte aardbeien’ las hij op een ander blaadje; zij had die zeker willen zien te koopen, want hij wist nog hoe, als jongen reeds, Aristide een wonderlijken hang naar die vruchten had gehad.

‘Choufleur au gratin’ las hij weer: - dat was een lievelingsschoteltje van Aristide... Dan was er een blaadje, waarop zij, in de dwarste, zoo mooi als zij kon, met slanke, aanzwellende letters ‘Aristide’ geschreven had, en nog eens ‘Aristi’, ‘Aristide’ en een blaadje verder ‘Baroche’ ‘Baroche’ en op het zijdje van 9 September, in wilde hanepoten: ‘Reviens, Bibi, oh! reviens vite, je n'en peux plus, je 't aime, oh! je 't aime!’ - Er was ook een krabbeltje van een mannen-profiel met een heel groot oog erin, en er stond een rijmpje onder:

‘N'est il pas joli,
Mon petit Bibi?
N'est il pas splendide,
Mon Aristide?’

En dan volgde er ‘cigaretten koopen (roze)’... die rookte Aristide gewoonlijk, Aristide, altijd weer Aristide...

Célestin dacht aan hem, maar zonder bitterheid. Aristide had nu den wensch van zijn hart: hij woonde op een heusch atelier, tusschen een rij van andere ateliers, hij leefde nu met enkel artisten... hij ging met den nieuwen cursus naar de Beaux Arts over... in Roubaix hadden zij zich laten winnen voor zijn gewijzigde idealen, en hij zou zeker wel door zijn toelatings-examen komen... van kennissen wist hij, dat Aristide pas weer een bestelling had, ergens in de Avenue de

Friedland, bij een vriendin van die Duitsche barones, en dat hij er over dacht eens te te gaan exposeeren; Aristide zelf had hem er ook iets van gezegd, maar zonder dat hij er recht naar luisterde, de laatste maal, dat hij hem zag, - een toevallige ontmoeting op de Place de l'Observatoire, die aanleiding was geweest, dat hij, in een plotselinge vervoering, dit oude kamertje van Jozette was gaan huren...

Toen, bij dat laatste gesprek, had nog een harde onwil voor Aristide hem vervuld; zonder hand-geven zelfs waren zij gescheiden, maar het onderhoud was zoo vluchtig geweest, dat het niet als een breuk behoefde aangezien te worden.

Thands, in dit bezonken avond-uur, doorvoelde hij zoo duidelijk het wezen van Aristide, - Aristide, zooveel vlugger dan hij en zooveel fijner ook... alles ging hem zoo vlot en zoo zwierig af, en hij wist zoo gemakkelijk zich aan te passen... Aristide zou het ver sturen: hij zou komen waar hij wou, Aristide werd een Parijsche beroemdheid...

Dan, met bijna een spijt nog in zijn hart en met een vagen afkeer, zei Célestin het hardop: - ‘een Parijsche beroemdheid...’

- Ja, dàt zou Aristide wel worden... hij had daar alles voor...

- Maar een groot schilder, dat werd hij nooit... Célestin voelde dát óók... iets in Aristide's geest, misschien nog meer, iets in zijn karakter, ontbrak hem daartoe.

- Nee, herpeinsde Celestin, - een groot schilder wòrdt Aristide niet.. Hij dacht aan het schilderij van Jozette... Aristide was te veel ‘artiste’... Om waarlijk gróót te worden, moest je een voller mensch zijn dan hij... met groote, heel groote gebreken desnoods, maar een voller mensch toch...

- En hijzelf?... mon Dieu! hijzelf... hij zou een goed werkman worden... een blokker, een werkezel met wel wat aanleg... teekenaar op een der groote weverijen in Roubaix... of ergens anders... misschien bleef hij in Parijs... maar hij zou wel naar Roubaix teruggaan... Een flink vakman... als hij hard bleef werken, zou hij 't daar wel toe brengen...

Het was zoo wonderlijk, zoo pijnlijk klaar in zijn hoofd, dezen avond... Hij zag zich door het leven gaan, een degelijk en bescheiden mannetje, met een beetje lawaai aan de oppervlakte... en later, hij zou niet anders zijn dan de anderen,

hij zou wel een braaf meisje trouwen... hij zou wel van haar houden...

Maar hij voorvoelde het zoo fel: daar zouden droomen zijn, in verre onbestemde nachten, van een zoo vreemde vlijmende zoetheid, waaruit hij ontwaken zou met die oude knauwende pijn... er zouden toevallige oogenblikken zijn in de dagen, altijd weer, plotseling, na jaren... er zou altijd die zeere plek blijven in zijn hart... Jozette... Jozette...

Dan hoorde hij eensklaps weer de woorden, die het bleeke vrouwtje van den érotomane eens tegen hem zei over Aristide: ‘wanneer men zich in verhoudingen begeeft als uw vriend...’

En dát was misschien de wondendste gedachte, die dezen ganschen avond bij hem opkwam: de gedachte, dat het béter was, dat hij Jozette niet had getrouwd; het weten, dat een meisje als Jozette toch in zijn klein-burgerlijk leven niet zou hebben gepast; dat het liefste wat hij kende op de wereld toch aan zijn diepste wezen vreemd was.

Célestin zag het huis, waar hij was opgegroeid, in Roubaix, de groote, oude kosterswoning in de schaduw van den St. Martin; zijn oom, een oud zwaar man, hij leek een eerbiedwaardig priester, zooals hij, in zijn lange zwarte kostersjas en met het zwart zijden kalotje achter op het kalige hoofd, bij het lage ruitjes-raam zat met zijn courant -; en zijn oude nicht Barbe, die in het groote, rood-geplavuisde keuken-vertrek voor 't fornuis stond -; zijn tante Augustine, met haar jicht, lag boven in haar wijde, blank-omplooide bed, of zij zat, met haar vredige, bleeke, nog jonge gezicht, in den diepen stoel voor het andere lage ruitjes-raam en verrichtte een handwerk... Nog andere beelden bewogen door zijn hoofd: in de verte der Kathedraal, zijn oom langzaam stappend op en af de trappen van het altaar, en met zijn langen lont-staf aan-lichtend de hooge kaarsen - even buigt hij de knie, waar hij voorbij het Heilige gaat -; achter de zware tochtdeuren, in zijn eiken bank, zit weer zijn oom, droomerig, en reikt de wijwaterkwast; - op het bleekveld, onderlangs de zonnige kerkmuren, loopt hij, een grijsaard, maar rozig, en hoog van gestalte, het zwart zijden kalotje recht op het hoofd nu geschoven, en ziet naar zijn hoenders en zijn broeibakjes, of hij begiet met den groenen

gieter de fuchsia's, die bij de open keukendeur staan op het keien-stoepje, met een oud jaartal ingelegd.

In dit huis, in deze omgeving, daar was het licht hem het zuiverst om alles, daar was de geur het zoetst, de lucht het kalmendst aan zijn hoofd.

Hij zag er Jozette... zij werd hem nog oneindig liever, als hij haar daar zag... Twee voorstellingen waren altijd in hem opengegaan, zoo, in één oogwenk, maar in dien oogwenk diep-vol van teêre sfeer en fijnste glanzingen: onder den bloeienden kerseboom op 't bleekveld, Jozette in een laag stoeltje, iets verstellend, dat blank verglijdt tusschen haar kleine, werk-verweerde handen... Jozette in de open keukendeur, op het geschuurde waschbankje, haar zwarte muiltjes op een stoof, en een bollende schort vol erwten, die zij knappend dopt... zij kijkt op naar buiten; 'r haar is luchtig weggestreken van haar voorhoofd; zij peinst en lacht... wit kreukt haar gesteven matineetje aan het dof-warme rood der gebarsten plavuizen...

O, hoe engelachtig had zij er kunnen zijn, in dat oude huis... als het gekund had! Want hij zag óók het verdriet van die ouden, de strenge terughouding van zijn oom, het stille treuren van zijn tante Augustine... het had niet gekund... Het was beter, dat hij Jozette niet getrouwd had... maar hij wist: ondanks dat alles, met een algeheele verloochening van zijn eigen innigst zijn, hij zóu haar getrouwd hebben, als zij gewild had; hij zou haar getrouwd hebben met een zalig hart...

Wonderlijk, het leven, benauwend-onberekenbaar, dom, verdwaasd... nu zat híj híer op hún oude kamertje; daar stond zijn oude trijpstoel, wanstaltig, voor den versche afdruk van hun kastje; daar stak zijn ijzeren bed als een zwart geraamte uit het turkoois gordijn te voorschijn... hij wist nog den uitdrager op den Boulevard Montparnasse, waar Aristide en hij het hadden gekocht;... en het turkoois gordijn... Jozette! oh! Jozette!... hij zag haar verdrietige lachje, eens, toen zij toastte naar hem: ‘- Bouboule, op je nieuwe hoedje!’... hij zag haar lach, dien avond, in de Olympia... dien wreeden lach van verkilde wanhoop en zelfvernietiging.

En voorover op de schraagtafel, het hoofd in zijn armen, begon opeens Célestin te huilen als een kleine jongen.

II.

In het bijna leeggedragen appartement op de vierde étage - de verhuizers, zeer in de vroegte gekomen, waren gaan schaften - stonden Jeanne en Madame Lourty bedrukt en aarzelend tegenover elkaar.

- ‘Allons, Jeanne, allons!’ zei dan, uiterlijk zich overwinnend, het vrouwtje, - ‘'s Zondags kom je mij opzoeken, met je man... jullie gaat naar het Bois of naar St. Cloud, en op den terugweg kom je Boulogne door...’

In de buurt van haar pensionnaat had zij, bij burgermenschen, in een dorpelijk huis van maar twee verdiepingen een paar groote vroolijke kamers aan straat kunnen huren; de overtollige meubels mocht zij bij hen op de vliering bergen.

- ‘Van uit den éénen raamhoek zie ik de eerste boomen van het Bois, en van uit den andereu de Seine en het aqueduc van Montretout,’ zei ze nog fleurigjes.

Toen kwamen haar de groote, stekende tranen in de oogen geschoten.

't Was harder nog dan zij gevreesd had dat het zijn zou, dit heengaan uit de woning, waar zij de laatste zes huwelijksjaren van haar leven, hoe droeve dan ook, had gekend.

De slaapkamer was reeds geheel ontruimd; vreemd hol gaapte het vierkant van gelige papierwanden; een donkergrijze spinrag-flard, half losgerukt, half kleven gebleven, beefde langs het muurstuk waar de spiegelkast gestaan had.. In de eetkamer stak nog, verlaten, het buffet in de stoffige ruimte vooruit, en het eentrée'tje lag vol stroo en plukken houtwol. Alleen tikte, boven de deur, met een haastig zuchten tusschen zijn tikken door, het Zwitsersche klokje.

Jeanne, om haar aandoening te verbergen, boog zich, raapte een handvol stroo bijeen, wierp die in een hoek...

- ‘Ik ben blij, dat Madame het zoo goed getroffen heeft, maar ik zal toch altijd Madame blijven missen,’ zei ze schor.

- ‘Ik jou ook, Jeanne,’ zei het vrouwtje eenvoudig; en dan, lief-bezorgd: - ‘maar jij zelf... nu Madame Dutoit weggaat?’

- ‘O! ik!’ zei Jeanne, ‘ik vind wel weer wat, hier in huis of in een ander huis uit de buurt. En Madame Dutoit gaat ook pas met Augustus weg...’

Zij stonden weer even als bedremmeld.

- 'En zul je Madame Dutoit nog eens hartelijk bedanken voor al haar liefheid met Etienne? ik had graag zelf willen gaan, maar ze zal het wel begrijpen...'

Eensklaps ging Madame Lourty het nog onaangetast salonnetje in, wenkte bedeesd achterom.

Jeanne trad binnen. Even had zij een huiver; vreemd, dacht ze, dat alles hier nog was als altijd... met een groote aandoening en als met nieuwe oogen keek zij rond... alleen waren er enkele kussens en kleedjes en snuisterijen weggenomen en op het naakte tafeltje voor de canapé stond een halfafgebrande kaars en een medicijn-fleschje. Alles leek haar vol beteekenis. Zij trok nog witter en haar onderlip begon te beven.

- 'Jeanne,' zei Madame Lourty... Zij had haar een klein aandenken gekocht... een rood juchtleêren portretalbumpje, met een speeldoosje achterin... want zij wist, dat Jeanne verzot was op muziek...

Met een schuchter gebaar van kinderlijke blijgevendheid, door al haar droefheid heen, reikte Madame Lourty het Jeanne toe, wachtte even, zag naar haar gezicht, en toonde haar de kleine bizonderheden.

Het muziekdoosje speelde een air uit Mignon en een air uit de Carmen, dat stond ingevuld op een étiquetje onder het glas, waarachter het gouden stekel-rolletje tegen de stalen tandjes lag... En in het eerste groote albumblad was een portretje gestoken, van Etienne en zijn moeder, toen hij zes jaar was... daaronder waren drie regels geschreven schrift...

Jeanne, eerst wat verward, zonder veel blijdschap, had dat onverwachte onder haar oogen aangeschouwd; dan, plots, lichtte er een glans van opgetogenheid over haar gezicht: zij had het blad met het ingestoken portret gezien...

- 'Madame! Madame!' zei ze.

Haar oogen werden diep-zwart van geluk, wijd beefden haar neusgaten open, haar lippen plooiden in een lach...

Het sloeg negen uur op het hangklokje, dat nog in de entrée hing. Madame Lourty maakte een klein verschrikt gebaar van waarschuwen: negen uur! Het was het oogenblik van afscheid nemen.

- 'Adieu, Madame, adieu!' zei Jeanne heftig. Zij greep

de hand van Madame Lourty, kuste die herhaaldelijk, het hoofd diep erovergebogen, met een zelfvergeten, wilden drang.

Maar het vrouwtje, zacht, onttrok zich aan die nederige en hartstochtelijke liefkoozing; zij lei haar beide handen op Jeanne's schouders, zag haar vol en diep in de tranen-blinkende oogen, en zei:

- ‘'t Zal jou nog geluk brengen in de toekomst, Jeanne, wat je geweest bent voor mij.’

Toen kuste zij haar tweemaal op de eene wang.

- ‘Adieu, Madame, adieu,’ stamelde Jeanne nog eens, en als was het een vlucht, zoo haastte zij plotseling weg, de deur uit, die zij liet aanstaan. Met het albumpje bloot in haar hand, joeg zij naar beneden.

Madame Dutoit zei niets, toen zij binnen kwam. Die was den laatsten tijd in een áánhoudend stil-vergenoegde stemming, welke haar grillige behoeften aan discussies en overrompelingen deed uitblijven; ook had zij erg te doen met Madame Lourty, en zij liet Jeanne, die toch zoo'n goede ziel bleek, maar een beetje haar gang gaan.

Jeanne, in haar keukentje, waar zij sinds weken tusschen den rommel van al het daar weggezette en weggehangene gerei, de stof nog had laten verdichten, zat een oogenblik met het open album in haar handen. Zij tuurde op het portret; zacht streek zij met een vinger over dit lieve, toen nog zooveel jongere gezicht.. zij zou het hebben willen kussen, als zij niet bang was geweest, dat de aanraking van haar lippen er den glans van zou bezoedelen... Voorzichtig veegde zij met haar schort den dunnen wasem weg, die haar heet ontroerde adem over het glimmend karton had gejaagd... Naar Boulogne gaan, 's Zondags, met Robert..., dat bleef als een naïve troost in haar naleven.

En plotseling, of zij 't nu pas gewaar werd, zagen haar oogen de drie regels geschreven schrift, onder het portret... wat stond daar? wat stond daar? Even poogde zij zich nog tevreden te stellen met een vaag het heerlijk vinden... Madame, die dat daar zelve ingezet had..Madame's schrift... Zij liefkoosde het met haar vingerstreeling.

Maar dan, als een kwelling zoo hevig, brandde in haar het verlangen te weten, wát daar stond, wát Madame daar voor haar neergeschreven had.

En in een alles vergeten voor dat ééne fel-gewilde, liep zij eensklaps met haar open albumpje naar het ‘magasin’.

- ‘Madame,’ zei ze, met een gespannenheid, die al haar schroom overwon, ‘ik kan het niet lezen... wat staat hier?’

Madame Dutoit keek verrast op. 't Was de eerste maal na vier jaren heimelijken strijd van betrappen en ontslippen, dat Jeanne zich gevangen gaf.

De vrouw in den kantoorlessenaar, met haar frisch blozend gezicht boven de rood-opschijnende karmozijn-zijden blouse, had even een spotprettig triompheeren in haar sterke bruine oogen. Dan, toekijkende, verzachtte haar gelaat.

- ‘Dit is Madame Lourty?’ vroeg zij.

En als Jeanne knikte, zei ze weer:

- ‘Een lief gezicht.’

Jeanne zou dat zeggen nooit vergeten en er Madame Dutoit altijd dankbaar voor gezind blijven.

En wat verwonderd, als vragend den uitleg der woorden, die zij sprak, las Madame Dutoit:

‘...une soeur et une amie, mais plus encore...’

Met haar beide bevende handen drong Jeanne het albumpje uit de vingers, die het hielden, en zonder een woord, langzaam, met een snik, die zaligheid was, ging zij het ‘magasin’ weer uit naar haar keuken.

Toen zij tegen elven nog even naar boven sloop, was Madame Lourty al vertrokken. Juist kwam de conciergevrouw met den behanger de trap op voor de ‘remise à neuf’, die de nieuwe huurders als voorwaarde hadden gesteld.

III.

- ‘Emile,’ zei Madame Carpentier opgewonden, zoodra haar man dien middag, even na twaalven, de loge binnenkwam: - ‘Emile, Madame Dutoit gaat weg!’

- ‘Fichtre de...’ Carpentier bleef steken in zijn uitroep, - ‘comment? comment?’ vroeg hij dan met een dwaze vervoering. Maar Hortense trok nijdig de schouders op:

- ‘Madame la baronne heeft straks bij 't huur-betalen haar congé gegeven,’ zei ze vinnig.

En vóór op een stoel bij de tafel neergevallen, begon ze

te vertellen, met veel bits-overdreven gebaren, waarin haar verkropte boosheid zich eindelijk lucht gaf:

- ‘Net heb 'k de gang aangeveegd van die Lourtyverhuizing, of daar stevent ze binnen... zóó... 'r kop in den nek... met die wije rooie blouse aan... ‘Madame Carpentier,’ zegt ze, ‘dit is de voorlaatste maal, dat ik u een terme kom betalen...’ Ik dadelijk: ‘best...!’ 'r Manke heup in de lucht en de knuist op 'r stok, staat ze daar, (al zittend mimeerde Hortense de houding)... en 'n kurassiersstem, dat ze opzet!... ‘met September kunt u over het appartement beschikken... ik verhuis in den loop van Augustus...’

- ‘Comment? comment?’ vroeg Carpentier weer, maar in een benepen verbouwereerdheid nu; zijn zieke ooglid lag plat dood neer over de blinde pupil, of het nooit meer op zou kunnen.

Hortense, prikkelbaar-ongeduldig, bauwde hem na: - ‘Comment?... ze gaat een magazijn in de Rue Drouot opzetten, een groot magazijn, met spiegelruiten aan straat en dat tweeduizend franken huur doet... mooi dat 'k er dát nog heb uitgekregen...’

- ‘La canaille,’ zei Carpentier.

- ‘En Herz?’ vroeg hij dadelijk daarop, met een doorschietende vleug nog van hoop op iets goeds.

- ‘Nou ja... wat?... Herz...’ zei Hortense gebeten, - ‘die gaat ook weg zou ik denken.’

Getergd door de triumpheerende meerderheid van Madame Dutoit, had zij, in een van haar onbeheerscht-brutale uitvallen en met haar plotselinge lolligheid van de andere in moeilijkheden te brengen, eveneens gevraagd: - ‘Et monsieur Herz?’

- ‘Indien u dat belang inboezemt, zou ik u raden bij monsieur Herz zelf naar zijn plannen te informeeren,’ had rustig Madame Dutoit geantwoord, met een zoo klaar-sterken blik van haar fel-bruine oogen, dat, betrapt, Hortense de hare had moeten neerslaan. Zij kleurde nu nog van ergernis en spijt bij Emile's gelijkluidende vraag.

- ‘Ja...,’ zei Carpentier bedrukt, ‘Herz zal natuurlijk met haar meegaan...’ Hij trok met een paar mummelende smakjes zijn onderlip ver over zijn borstel-snorretje en ging

neerslachtig de ingekomen huren in de spiegelkast nakijken.

Monsieur Reuilly kwam vroeg opdagen dien middag. Carpentier had een heet hoofd vol klachten en bezwaren en hij was onrustig, want de huuropzegging van Dutoit zat hem dwars. Maar Reuilly scheen gehaast; even had hij korzelig gekeken bij Carpentiers verhaal, dan, als die wou gaan uitwijden over dat groote magazijn in de Rue Drouot, zei hij kort-aangebonden: ‘Zoo, nu, het doet me in ieder geval genoegen, dat Madame Dutoit om redenen, onafhankelijk van dit huis, vertrekt; maar dadelijk te huur hangen, nietwaar? Laten we hopen, dat het weer even gauw weg zal zijn als de twee andere appartementen.’

...‘Is er niemand geweest voor den sous-sol?’ vroeg hij nog terloops. - Het geld was in een ommezien afgedragen en om half drie reeds zat Carpentier met zijn vrijen middag voor zich aan het logeraam, in een plotselingen terugslag van rust, die tevens een ontnuchtering was.

Zulk een ontnuchtering onderging hij min of meer na elk bezoek van den eigenaar; nog nooit had hij eens zoo breedvoerig en zakelijk als hem dat een behoefte was, al zijn moeilijkheden kunnen uiteenzetten en al zijn plannen te berde brengen. Voor een huisheer was Monsieur Reuilly wel wat tè laks en tè goedmoedig. 't Kwam misschien, omdat aan Hortense en hem zoo zonder zorg het beheer kon overgelaten worden, maar een weinig meer steun van den kant van den eigenaar zouden zij toch wel gewenscht hebben. Hoeveel gewichtige punten had hij nu vandaag weer niet ééns kunnen aanroeren: het acetyleengas van Valency, de vitrophanie voor de portaalramen... Madame Guillard... En dan het weggaan van een mensch als Dutoit jammer te vinden! 't Had er tenminste veel van...! Hoe kòn zoo'n man nu praten van ‘ik ben blij, dat ze uit haarzelve vertrekt!’ Er ontbrak nog maar aan, dat hij er hùn de schuld van zou hebben gegeven!

In de lichte lente-loomheid van dit zwoele April-weer, zat Carpentier voor zijn open loge-raam en herademde van al de bereddering, de verhuis-drukte die liefst om zes uur in den morgen was begonnen, en de opwinding van heel dezen ‘grandterme.’ Hortense was uit; nu de oude Antoinette niet meer inspringen kon, moest ze zijn thuis-zijn waarnemen.

De vier middagen in 't jaar, dat monsieur Reuilly kwam, nam hij vrij van zijn atelier.

Een geur van ontbottend groen en van muurbloemen stond uit de donker besproeide straat, die lang vocht bleef in den bedekten dag, naar binnen. Het deed hem goed, die zoele frischheid en die stilte der namiddag-straat en van het als ingeslapen huis.

Met zijn vierkante vingertoppen, eeltig van al het leerhanteeren, rolde hij zich met een treuzelig geduld een aantal cigaretten, lei die vóór zich op tafel, leunde dan, zoetjes-aan er een oppuffend, achter in zijn stoel en tuurde voor zich uit.

- 'Legüenne... Lourty... Dutoit...' dacht hij. Er was iets welvoldaans in hem en iets wrangs tegelijk.

- Dat manke karkas van een Dutoit, die als een groote dame zoo maar twee maanden van haar huishuur schieten liet, daar kon hij toch niet goed overheen komen... Intusschen, hij kreeg wel zijn zin: hij wóu haar eruit en zij gíng eruit. Zij hadden haar dan ook genoeg te verstaan gegeven, dat een vrouw van haar positie in een huis als 't hunne niet op haar plaats was. 't Pleitte misschien nog voor haar, dat zij ten leste dat toch gevoeld had...

- En dat schilders-juffie dito!... een knappe meid anders! een bliksems knappe meid!... maar goed voor de rust van Hortense, dat ze 't hazenpad had gekozen; die was waarachtig jaloersch geweest!

Om half vier, van den laat dien dag langskomenden venter, kocht hij een 'Patrie'. De kerel, een magere sla-dood, die altijd beenen maakte of de politie hem op de hielen zat en uit zijn rooien kop schreeuwde als een bezetene, had een oogenblik de straat vol alarm gemaakt. Dan viel de vooravond-stilte weer in.

Carpentier, gezapig gedoken in zijn diepen trijp-stoel, las nu het hoofdartikel van Millevoye: 'La France et les Francs-Maçons'... Nou ja, dacht hij, die scheiding van Kerk en Staat, dat zou wel zoo'n vaart niet loopen... Als dat wijf van Dutoit nog een magazijn van tweeduizend franken huur in de Rue Drouot kon opzetten... nee, de macht van Rome, daar viel vooreerst niet aan te tornen...

Wat dommelig van zijn lekker-luie houding, staarde hij dan, met afwezige gedachten, boven een stuk van het feuilleton, dat hem niet interesseerde...

- Hoe was er onder zijn beheer al weer niet veel ver-

anderd sinds het begin van dit jaar... Dat juffie... Dutoit... de Legüenne's weg... de Lourty's weg... Hij zag het zich nòg schrijven, dat briefje van de huuropzegging, dien middag toen Hortense was aangevallen... Die vrouw en dat kind, die waren wel onaangenaam en ongepast lastig, maar toch onschadelijk; doch wie verzekerde hem, dat de man zelf niet den een of anderen dag uit het gesticht werd gehaald en weer thuis kwam!... nee, nee, hij had best gedaan, die vrouw de huur op te zeggen.

- Die Lourty had hem wat een angst gekost indertijd! Hij was in staat geweest, de menschen in hun appartementen te overvallen! Had Hortense hem niet betrapt op een morgen, terwijl hij naar de vijfde sloop, om het jonge vrouwtje Giraud te gaan opzoeken? En voor Hortense ook; eens dat hijzelf 's avonds wat laat was uitgebleven - 't licht in de gang brandde nog, maar Hortense was vast naar bed gegaan - had Lourty wel vijf minuten op de gesloten deur staan tikken... Soms ging Lourty nog óver elven de straat op! En als hij dan vanuit de al donkere gang dat rare kuchje hoorde met dat schaamachtig ‘cordon s'il vous plaît’, dan had hij vaak zoo'n zin gehad, niet open te trekken! En branderig-wakker in zijn warme bed, had hij zich wel voorstellingen liggen maken van wát er dán gebeurd zou zijn... hoe Lourty, razend van drift over de weigering, de glazen van zijn loge zou hebben ingeslagen, en hijzelf zijn voeten te bloeden trappend in de scherven, uit het raam om hulp zou hebben geroepen, koud in zijn nachthemd, worstelend met den intusschen binnen geklommen en zijn vrouw aanrandenden Lourty - hij zag van diens gewonde vuisten de roode vlekken over het beddegoed - tot eindelijk de agent, die altijd 's nachts door de straat op en neer stapte, op zijn geschreeuw en de vreeselijke gillen van Hortense toegeschoten zou zijn en den gek gevangen nam... Dan zou er wat ànders in de kranten hebben gestaan dan nu dat onnoozele, half verkeerde berichtje in de Patrie: ‘Un fou Place de l'Observatoire’, een berichtje van vijf regels, met hun náám er niet eens in! - Hij zàg al de courant, met ‘en manchette’ de misdadig vuilzwarte letters: ‘Le drame de la Rue Barral’, en daaronder, iets kleiner, maar nog erger, want dieper in het drama doordringend: ‘L'Héroisme d'un Concierge’.

- Jammer;... ja, ze waren er nog genadig afgekomen...

- En Legüenne!... en Gabrielle met 'r proces...! Hortense en hij hadden hun plicht gedaan, ze hadden haar af willen houden van haar Sénégal, maar toen ze dan toch gaan wou, des te beter! Alleen, ze hadden wel gemak van het mensch... en nu Antoinette heen was gegaan... Enfin, een rotte plek minder, dat was óók iets. Want Legüenne zelf, een individu, dat je in dronkemans-partijen sleepte, als 't hem gebeurd was dit winter, die hoorde hier niet.

- Vier gezwellen uitgesneden... en toch...!

Met een stroef scharnier-knarsje en een even glasrinkelen klikte het loketje in de logedeur open, de sénateur bukte zijn breed rood gezicht voor de opening, vroeg of er ook brieven voor hem waren.

Carpentier, gedienstig, rees dadelijk overeind, stapte naar het bed, waar over de kanten sprei de bestellingen van de twaalf-uurs-post gerangschikt lagen...

- 'Alleen een courant, monsieur le Sénateur,' zei hij onderdanig en als zich verontschuldigend. Met een buiging en een minzamen lach reikte hij door de kleine glasopening het drukwerk over. De sénateur mompelde een bedankje, niet al te vriendelijk, want hij verwachtte sinds dagen een bericht dat niet kwam. Met zijn wat loomen gang liep hij, langzaam de courant open-vouwend, tot aan de voordeur, bleef daar nog even lezen.

Als Carpentier weer in zijn stoel zat en hij het als door veel lichaamsarbeid moeizaam in de schouders gebogen statuur van den buitenman de straat zag oversteken, om naar zijn Luxembourg te gaan, dacht hij met een plotselingen schrik: 'hij is oud geworden, dit winter.' De mogelijkheid lag op eens voor hem, dat de man op jaren zijn waardigheid kon neerleggen, Parijs verlaten... Dat zou pas een ramp zijn voor 'le 118'! Zijn Sénateur en Mademoiselle Lefournier, dat waren Carpentiers glorie's in een huis, waar toch altijd wel weer met zwarigheden zou te kampen blijven. Als zij die twee huurders ten minste maar mochten behouden, zoolang hun beheer duurde...

- 'Madame Guillard!' riep eensklaps gebiedend een man in groen en grijs livrei, die onwillig ver van de logedeur staan bleef.

- ‘Rez-de-chaussée à droite,’ riep nog luider en even onwillig Carpentier terug.

Dan stond hij haastig op, ontsloot geluidloos de glazen deur en luisterde.

Het duurde lang eer er open werd gedaan; als het deurslot eindelijk knerste, was er gedempt en dringend een vrouwestem, de man stapte barsch naar binnen, trok brutaal de deur achter zich dicht.

- Daar hadt je 't weer, dacht Carpentier, de nieuwe schande voor zijn huis, dat hij een tijdlang bijna vrijgevochten dacht. Hij plukte aan zijn snorretje en zijn zieke oog knipperde met een zot-mistroostigen grijns.

- Guillard! Valency met zijn kunsten! En de ellende met de nieuwe huurster van het appartement van Levèque... och, och, wat al een moeite weer en wat al getob...

Carpentier zuchtte. 't Was moeilijk om concierge te zijn...

- Madame Guillard, die vroeger op huiselijke concerten in de Salle Pleyel wel eens accompagneerde, had sinds het winter een engagement bij een dameskapel in een restaurant. Het mensch had hoe langer hoe minder lessen gekregen en zoo was het losse leven haar in het hoofd geslagen. Begin December, toen zij nog goede vrienden waren, kreeg Hortense eens drie nieuwe avond-toiletten tegelijk te zien, zwarte kant met pailletten en beige zijde en groenblauw fluweel. En zoo was het doorgegaan, altijd weer wat anders, grijszijden schoenen, een mantel met kant en bont, handschoenen met een paar dozijn knoopen... tot de onbetaalde rekeningen waren losgekomen...! Toen had hij Hortense bevolen, de vriendschap af te breken... In vier maanden was er geen vrijbilletje voor het kleinste concert op overgeschoten...

- Dàt was geen soliede vrouw meer. Carpentier vermoedde zelfs, dat ze een amant had... 't moest aangekomen zijn met den Réveillon, toen ze vier heeren op een hazepastei had gehad en er gezongen was bij de piano en geklonken met glazen tot twee uur 's nachts... Laatst, in een humeurige bui, toen driemaal op één dag een kerel met dezelfde quitantie was teruggestuurd, had Hortense wat hardhandig Ninouche uit de loge gesmeten. Van dien tijd af was de vijandschap verklaard geweest. De tjingel speelde nu haar oefeningen geregeld op het uur dat hij zijn dutje deed en hen beiden

keek ze niet meer aan... Madame Guillard zou er uit moeten op den duur... men kon nu eenmaal geen menschen dulden, die een rustig en eerbaar huis vol onbeschofte schuldvorderaars sleepten.

- En dokter Valency - ja, eigenlijk was hij nooit op dat Algiersche mannetje gesteld geweest, die al zijn kamers vol uitheemsche draperieën en portières hing of 't een harem was, en die er 's winters met zijn astrakan muts uitzag als een Siamees - dokter Valency had sinds Februari een gasfabriek in zijn keuken aangericht, brandde gas in zijn studeerkamer en in zijn salon. Carpentier had eerst niet geweten, wat die groote bus beduidde, die op een morgen twee mannen hadden binnengedragen... als een waakzaam concierge had hij zich verplicht geacht, dadelijk onderzoek te doen... Hortense was er op afgegaan... ‘ja, zei Valency, gas alleen in zijn keuken, zooals dat hier in alle appartementen was, en hijzelf werken bij een armzalige petroleumlamp die zijn oogen bedierf, dat was te dwaas... hij stookte nu ‘acethyleen’.

- Dien dag hadden Hortense en hij in een ononderbroken angst voor een catastrophe geleefd... wat was dat: acethyleen? acethyleen ‘stoken’...? In iederen bons hoorden ze 't begin van een ontploffing... en dat vlak boven de loge!... en was het dan weer langen tijd stil, dan ging hij luisteren boven op het portaal aan de deur, bang dat Dokter Valency zich had willen ‘asphixieeren...’, daar las je zooveel van, tegenwoordig... 's Avonds was hij direct den eigenaar gaan waarschuwen, doch die, koel-gemoedelijk, antwoordde maar weer: ‘hoor eens... een dokter... een wetenschappelijk man... dat was geen klein kind... zoo'n man was van scheikunde en alles op de hoogte... die konden ze gerust laten betijen... overigens, hij zou informeeren, of acethyleengas stoken ooit gevaar opleverde... en toen had hij nog gepraat van adagio en piano, pianissimo... 't Was bedroevend geweest, vond Carpentier.

- En hij zou er wéér over moeten beginnen, hàd 't willen doen dien middag, maar Reuilly liet hem nooit uitspreken... Voor een dag of tien komt Madame Gros, spinnig, en vraagt wat dat voor stank was op den overloop... hij was gaan ruiken, en jawel, het kwam bij Valency uit..een lucht

als van tien ‘aisances’... het acethyleengas, dat geen kwaad kon!... Enfin, Reuilly moest 't weten; als 't aan hèm gelegen had, was Valency er onmiddellijk uitgegaan... Hij zou 't ventje in ieder geval in de gaten houden!

- En dan de derde bezwaarlijkheid... een grooter tegenvaller had hij in al zijn concierge-jaren nog niet beleefd. Toen van het appartement op de vierde de zegels eindelijk waren afgenomen, de boeken verhuisd, en Antoinette, den achtsten April, met haar meubeltjes was vertrokken, had hij dadelijk de leeggekomen ruimte kunnen verhuren aan een zeer deftige en vriendelijk uitziende oude weduwe, die haar adres opgaf bij haar broeder, een majoor van de artillerie, en die Mademoiselle Lefournier, althands bij naam, scheen te kennen. Hij was bizonder in zijn nopjes geweest met dat buitenkansje. Maar den volgenden morgen kwam een jonge vrouw uit ‘le cent-seize’ bij Hortense een praatje aan het raam maken: - zoo prettig voor haar en voor de kinderen, dat ze haar moeder nu zoo vlak bij hen kregen... de kleinen verheugden zich al zoo op de bezoekjes, iederen dag, zij waren dol op hun grootmoeder...

- Hortense had zich een ongeluk geschrokken. Die galgestroppen, zij kenden ze maar al te goed... Zij beklaagden altijd het huis naast hen erom... twee meisjes van acht en negen jaar, knappe dingen met dikke roode vlechten op den rug, maar wild of ze uit een zigeunerkamp kwamen, een jongen van zes, ook al met rood haar en sproeten en met een snuit als een hansworst, en nog twee kleine woestelingen en een kind, dat in een wagentje werd gereden...

Carpentier zuchtte nog eens...: - die bende zou hij nu altijd op zijn geboende trappen en op zijn keurigen looper hebben, en er was niets meer aan te veranderen!

Met meer geweld dan noodzakelijk was, ging de voordeur van het buur-appartement open... de man in livrei kwam driftig de gang doorgestapt.

- ‘Niet betaald?’ vroeg Carpentier, plotseling opgeschrikt en tuk bij het geval.

De man knikte als terloops iets van nee en ging door; hij scheen niet van zins naderen uitleg te geven. En tegelijk met den livrei was uit de deur bij Guillard weggeslopen, Ninouche, mager en onderkommen, een schim van den wel-

gestelden kater van vroeger, nu hij al zijn vette kluifjes uit de loge miste... in een sluiperigen draai van zijn langgerokken lijf trachtte hij nog de glazen-deur binnen te schuiven, schrok dan terug voor een dreigende laars en liep naargeestig de gang af naar de ondertrap.

Carpentier, met een zeer bezorgd gezicht, kwam zich weer in zijn leunstoel aan het raam zetten.

- Een goed concierge te zijn... de verantwoording te dragen voor het marcheeren van heel een huis, dat ging maar niet zóó... 'Veel menschenkennis en tact,' zei zijn collega uit de school naast-aan altijd... ja... ja... die kwamen hem goed te pas...

Een glimmend-zwart paard, met weerbarstig getrappel, werd vlak voor het venster ingetoomd... bezoek voor Mademoiselle Lefournier... Carpentier kende het glimmend-zwart coupé'tje met het rood-en-gouden wapentje op het portier... De koetsier, straf van de bok gesprongen, met onder den glimmend-zwarten cylinder dat hoog-ernstig, wit, geschoren gezicht, waarin de dunne gesloten mond, stond al vóór hem, vroeg dan kort, gebiedend:

- 'Mademoiselle Lefournier est là?'

Carpentier kon dat eigenlijk niet goed hebben - wanneer menschen als een senateur zelfs vriendelijk konden zijn, wat drommel! - maar hij stond toch eerbiedig op, en zei welwillend dat hij geloofde van wel... hij had Mademoiselle ten minste niet zien uitgaan...

Een dame in zwarte zijde, met een vol, frisch gezicht, een face-à-main aan een fijn goud kettinkje in de hand, en op het zware grijze kapsel een zwart-strooien steek met zilveren gespen en veel zwarte veeren, keek uit het open raampje, vroeg iets.

- 'Oui, Madame, il le croit,' zei de koetsier, die zich zonder een woord snel had omgedraaid, zeer zacht -: 'est-ce que Madame préfère...'

- 'Non, non, Joseph, laissez...' kwam zij luchtig, terwijl de koetsier met een ingehouden ruk zeer stil het portier wijd geopend had, - en zij, de voorbaan van haar lila-laken kleed op-grijpend, ruischte vlug het trottoir over en de voordeur in, die reeds de koetsier ijlings had los-geduwd.

In een omme-zien gleed haar statig-zwierige silhouet voorbij de loge-deur...

Carpentier was in zijn humeur geraakt. Af en toe klonk de stamp van een paardehoef op het asphalt; onbeweeglijk zat op zijn bok de koetsier rechtop; binnenin, achter 't geslepen glas, schemerglansde donkerblauwe zijde, glimpte de zilveren haak van een parasol in een ring, middenaan de gebogen voor-ruit.

In de bezonkener rust en het lager glijdende licht van den middag, die al avond werd, ging Carpentier zoetjes-aan wegdrijven op een gemijmer, dat met heel zijn huis-bestier niets meer te maken had.

- De Rue de Bréa... Hortense was er weer heen... Camille verwachtte een tweede kindje... wel wat gauw... ze was niet zoo sterk en ze zouden, geldelijk, dit tweede grapje nog wel niet alleen schipperen kunnen, zoomin als het eerste... enfin, als alles maar even goed afliep... hij was nog flink, en Hortense ook... een jaartje langer werken, dat was zoo'n kruis niet... en als je dan zag wat een schat van een jongen dat Emieltje nu al was... een beer! en groot voor zijn vijf maanden! een tandje had ie al... hij wees alles met zijn vingertje aan!... een dot van een kind!... En Marcel deed zoo zijn best op zijn tailleurs-atelier en Camille was zoo pinter in haar huishouden en zoo handig met de naald... geen wonder, een modiste... een echte dame... Zoo precies wat Marcel noodig had... En merkwaardig zoo goed als zij het met Hortense vinden kon, terwijl die toch van zoo'n ander slag was. Horteuse werkte soms als een oordeel, daar in de Rue de Bréa... 't was haar nooit te veel... zij was maar trotsch, dat ze 't nog kon... och nee, als ieder maar zijn best deed, en dan botje bij botje, dan kwam die tweede bevalling ook wel weer terecht... een zegen, dat hij 't zijn kinderen wat zorgeloozer kon geven, dan hij 't zelf had gehad. 't Voornaamste was toch, dat je gelukkig met elkaar was... en dat waren zij... Die Marcel ook... altijd zoo'n handjegauw geweest...

Carpentier, onderuit gezakt in zijn stoel, zat, zijn twee handen droomerig rechtuit op zijn knieën en zijn hoofd wat terzij tegen zijn halsboordje. Zijn gezicht stond ouder zoo dan in de bedrijvigheid van zijn dagelijksche doening, maar het was van een zoo vreedzame zachtmoedigheid, dat zelfs het altijd booze oog, stil dicht-liggend nu met wassige vleesch-

vouwtjes, weerloos als de gesloten oogen van een die slaapt, goedig leek en bijna aandoenlijk.

Er was een licht gerucht aan de voordeur... spichtig en bedeesd, in een blauw katoenen blousje met witte figuurtjes en met een zwart kanten kapotje op, schreed Madame Gros langs de logedeur... Gros, de buik vooruit, het hoofd wat voorover en de handen bungelend langs de zijden, voette haar na.

- 'Wat zijn die laat vandaag,' dacht Carpentier misprijzend, dadelijk helder wakker bij zijn huis en zijn menschen met al hun eigenaardigheden... 'die hebben te lang op hun bank gezeten... 't lijkt wel of ze 'm hebben gepacht...'

Dan slikte nog eens het voordeurslot; twee smalle gedaantetjes, beide gelijkelijk in het zwart satinet met een wit, geschulpt kraagje onder de bleeke gezichten, schoven als heimelijk de gang door.

- 'De schimmetjes,' verwonderde zich Carpentier. - 't Moest dan al half zeven zijn. Wat bleef Hortense lang weg!

Toen kwam ook Monsieur Giraud thuis en even daarna Monsieur Bertin.

- Ja, als Hortense daarginder eenmaal op haar praatstoel zat... hij kon nog wel een half uur moeten wachten.....Louis was ook niet vroeg vanmiddag!

Terwijl hij dit dacht, streek er opeens iets voorbij de logedeur, een portier klapte, het rijtuig reed weg.

En om zich den tijd, die hem nu lang ging vallen, te korten, nam hij zijn courant weer van tafel, begon vlijtig te lezen op het derde blad, waar hij zoo straks gebleven was.

- 'On nous fait parvenir les meilleures nouvelles de Madame Humbert,' zag hij onder de 'Echos', 'depuis que la grande Thérèse a quitté son hôtel Avenue de la Grande Armée pour aller "en retraite" dans un couvent par trop rigoureux, l'ex-voleuse des cent millions se distingue non seulement par sa conduite exemplaire mais encore par une bonté si amène pour tous ceux qui l'entourent que ses coprisonnières l'appellent Sainte Thérèse...

Ironie de la vie, triste et charmante!'

C. en M. SCHARTEN-ANTINK.
Apeldoorn-Lugano,
Juni 1905-Juni 1908.
Einde.

Schimmen.

I.

O winterkamer, zwart van schemering
En bleek van sneeuwlicht, grijzig zijgende af
Den blinden muur, die willoos wedergaf
Wat kil en flets in grauwe luchten hing!

Als lijken langzaam rijzende uit hun graf,
Verschijnen beelden van erinnering.
Zij wijzen mij, met vreemde fluistering,
Zij lijden pijn en dreigen mij met straf.

Bang zoekt mijn blik uw levend lief gelaat,
In kamerdonker verre lichte vlek.
O, 't kan niet zijn dat gij mij eenzaam laat!
Zie hoe om hulp ik de angstige armen strek!
'k Voel, wit van schrik, wijl de adem mij vergaat,
Een wind van waanzin huivren door 't vertrek.

II.

Nu lig ik star en koud, als ware ik al gestorven,
De leden streng gestrekt in 't strakke doodelaken.
Doodskoppen grijnzen wreed, daemonen hoonen, draken
Bedreigen fel mijn roerloos weerloos lijf, bedorven
Graflucht en kille slappe vleermuisvleuglen raken
Mijn rijzend haar. - Ik lig, een lijk, door hel omzworven.
God! had ik, lijf en ziel, de vreê des doods verworven!
Doch 'k voel, ik weet het nu, mijn ziel blijft eeuwig waken.

O ziel, mijn bange ziel, gekweld door helsche machten,
Welk hemel-morgenrood zal u vergeten leeren,
Zal u vergoeden ooit deez donkre folternachten?

O 'k voel het zoele bloed bezoedle' uw vleugelveêren,
Mijn kranke blanke duif met droef-gebroken schachten! -
O ziel! bezwijm van pijn! gij kunt u niet verweren.

III.

De levenden zijn dood - de dooden zijn verrezen.
De levenden zijn ver - de dooden zijn nabij.
Zij nemen zacht mijn hand en wandlen aan mijn zij.
O schimmen van mijn jeugd! wat kan ik voor u wezen?

O schimmen droef en stil! wat wilt gij dan van mij?
Uw blik is bleek en blind, ik kan er niet in lezen.
- O 'k word hun willoos ding! o 'k voel me als één van dezen! -
Mijn dooden, 'k blijf u trouw, maar laat mij eindlijk vrij!

O laat mij zingen blij van zon en lenteblauwen,
Wijl om te zingen God mijn ziel op aarde zond
En ik niet zingen kan als ik altijd moet rouwen.

Zij wijken, grijs in 't grijze. - En zuchtend zie ik rond.
Nu volgt me alleen, gedwee, met oogen vol vertrouwen,
De roerend-lieve schim van mijn getrouwen hond.

IV.

Ik kan u niet de onsterflijkheid beloven,
O zachte ziel van mijn gestorven hond!
Niet plante' een kruis, het teeken van den bond
Tussche' aarde en hemel triomfantlijk boven
Uw arme groeve in ongewijden grond.
Het eeuwig heil waar stervende' aan gelooven
Is niet voor u - uw teeder leven dooven
Kwam dood, geen engel, die een God u zond.

Waarom, mijn hond, moest gij van lijden beven,
Zonder de hoop, die stervenswee vergoedt?
Doch in mijn liefde zal uw liefde leven,
O kleine schim! zoolang ik leven moet.
En blauwe bloemen zal mijn trouw u geven
En stille tranen, heimlijk droeve en zoet.

V.

Ik lag en wachtte, stil lijk in mijn graf,
En bad den slaap zijn koelen zegen af.
Ik lag te peinzen aan mijn trouwen hond,
Die sliep nu eenzaam in den kouden grond.
Plots hoorde ik zacht de tuindeur opengaan. -
Ik lag verlamd, van beven bang bevaên.
O stil maar! 't is een welbekende stap
Van donzen pootjes trippende óp de trap.
En weer een deur, die heimlijk opensluit -
O 't is mijn hond, die sloop zijn grafkuil uit.
O zeker dreef de koû van 't graf mijn hond
Naar 't veilig plekje, waar zijn mandje stond.
O zeker dreef de dorst van 't graf mijn hond
Naar de eigen kamer, waar hij water vond.
- ‘O zoete ziel! o zieltje! ben je daar?
Je mandje is weg, geen water staat er klaar.
Ik wist het niet dat je zou komen weer,
'k Had wel gezorgd dat je ál vondt als weleer.
Ik kán niet opstaan, 'k lig verlamd van schrik,
Maar 'k wil je helpen, wacht - éen oogenblik.
Ik wil verwinnen 't niet waarin ik zonk!’ -
Doch duidlijk hoorde ik dat mijn hondje dronk.
Hij dronk en zuchtte - en sloop de trap weer af -
En ging heel zoet weer slapen in zijn graf.

VI.

Al lang geleên loste óp in ijle atomen
De hand, die eens mij bood dien brozen beker,
De machtige Alvernieler Dood. - En bleeker
Al week uw beeld in nevelland van droomen.

Nog brak de vleugelslag van Tijd, die breker
Van heil'ge vazen déze niet. Vol schromen,
Vulde ik met rozen 't rein kristal - aromen
Ontroeren vreemd mij, ziele-aromen zeker.

O bloeien weer uw lippen en uw wangen
In 't vlammend rood der kranke graverozen,
Gevoed met al het bloed van uw verlangen?

Omzweeft me uw ziel als die der vredeloozen?
- O lieve ziel! ik houd u niet gevangen.
Wiek óp in 't blauw, ach! blijf bij mij niet poozen.

VII.

In droom, wen dooden rijzen uit hun graven,
Verscheen mijn broeder me en hij vroeg me een vrucht.
- ‘Ik los mij op in ijle grijze lucht,
Langt gij mij niet de vrucht, die mij kan laven.’

'k Had in mijn tuin, vol loover-ruischgerucht,
Een schoonen boom, dien vroeg ik om zijn gaven,
Doch droeg zijn kruin één enkele' appel, raven
Klapwiekte' er rond, rouwzwart. - Ik stond beducht.

Ik zag de schim de wankle leden leunen
Aan 't wrakke poortje van mijn kleinen hof.
- ‘O raven! plukt die vrucht mij!’ hoorde ik kreunen
Mijn bleeke smeekmond, ‘geef' en 'k zing uw lof!
O broeder! blijf en laat mijn arm u steunen!’
De geest verdween - en weenend viel 'k in 't stof.

VIII.

Toen bracht mijn droom mij in een hooge zaal,
Vol zilvergloed, waar, aan een blanken disch,
De bleeke dooden, die zoo noode ik mis,
Verengeld, zetelde' aan een geestenmaal.

Verblind door gloor na weene' in duisternis,
Duizelde ik bang - vervreemd van hemeltaal,
Durfde ik niet spreken: - ‘Daalde hier de Graal
En langt geen hand mij liefde-lafenis?’

Toen sprak de doode, die mijn speelnoot was:
- ‘Een engel is gekomen - en ik weet
Uw zonde nu, waarbove' als bloem en gras,
Uw weemoedslied gij bloeie' en wuiven deedt,
Doch onder bloemen ligt een handvol asch.
Ga heen van ons, keer weer naar zonde en leed.’

IX.

Toen voelde ik plots de luchten zoevend beven
En, blinkend blank, door 't blauw der hemelbaren,
Kwam, reuzegroot, een Engel aangevaren,
Geweldig, de oogen streng en vol verheven
Geheim den stillen mond en rond de haren
De hemellelies, die al-eeuwig leven.
En op mijn armen, smeekende opgeheven,
Brandde hij woorden, die als vlammen waren.

Doch huivrend riep ik: - ‘Engel, wil mij duiden
Den vreemden zin dier wondere stygmaten,
Opdat ik weet hoe Gods bevelen luiden.
Ik weifel zeer - wat moet ik doen of laten?
En 'k was toch één der Geest-verkoren bruiden.’

Doch de Engel, zwijgend, had me alreê verlaten.

X.

Ik zag de schaduw van een reuzehand,
Die tusschen mij en 't blauw der heemlen schoof den
Voorhang der wolken; reuzevingren doofden
De sterren uit, die met haar blanken brand
Mijn hopen lokten, liefde en heil beloofden
Voor eeuwig, hoog in Hemel-lenteland. -
En 'k werd gedreven door woestijnezand,
Terwijl mijn tranen 't leste licht mij roofden.

En 'k hoorde een hoonlach van daemonen: - 'Vrij
Werd thans uw leven! juich nu, trotsch ontkomen
Den bangen druk der Gode-heerschappij!
Nu zing, verlost van hopen en van schromen,
En drink en eet en zwelg in weelde blij!'

Doch weenend bleef ik van mijn sterren droomen.

HÉLÈNE LAPIDOTH - SWARTH.

Insulinde's toekomst.

I.

Het wonder is geschied. Insulinde, de schoone slaapster, is ontwaakt. Half droomend nog heft zij zich op van haar rustbank, overhuifd door palmen en bamboeloover, en brengt de hand boven de oogen tot wering van het felle zonlicht. Zoo richt zij den blik naar het Westen, als verwachtte zij van dáár antwoord op de vraag, wat er met haar gaat gebeuren...

Wie was het die dit wonder bewerkte?

Een jonge prins uit het avondland, de blonde lokken neergolvend op zijn schouders, die een kuischen kus drukte op dat rimpelloos voorhoofd, donzig-geel als de schil van een *langsep*?

Of - Batavus Droogstoppel jr., commissionnair in koloniale effecten, die met een onvriendelijk-spottend woord een eind maakte aan den zoeten, maar al te improductieven sluimer?

Of - het kanon van Port-Arthur, waarvan de echo kwam aandaveren over de zee?

Of - een uit het land van Ganges en Indus opstijgend, aanzwellend, met den wind medegevoerd gerucht van duizenden, neen, van millioenen stemmen, sprekend en zingend van een zich bewust wordend Azië?

Of - was het niets van dit alles en ontwaakte de schoone slaapster alleen... omdat zij nu waarlijk lang genoeg gerust had?

Men beantwoordt de vragers het best door hun allen gelijk te geven. Elke van de omstandigheden, waarop zooeven in doorzichtige beeldspraak werd gezinspeeld, heeft medegewerkt tot hetgeen in onzen archipel onmiskenbaar valt waar te nemen: een nieuw verlangen, een nieuw leven, een nieuw geluid. Hoort wat een taalgeleerde, belangstellend vriend van den

Inlander, ons verhaalt als eindindruk van een reis, onlangs over Java ondernomen: er is, onder de inlandsche bevolking een steeds toenemende drang naar onderwijs, die door de bestaande inrichtingen nog niet voor één percent bevrediging kan vinden. Ziet, als bevestiging van deze woorden, hoe in verschillende streken van Java, desa na desa zich opmaakt om in het bezit te komen van een dorpsschool, waar het opkomend geslacht, jongens en meisjes, de eerste beginselen van menschelijke kennis zal kunnen leeren. Aanschouwt, in de hoogere lagen der inlandsche maatschappij, den steeds wassenden stroom dergenen die streven naar een ontwikkeling, ver uitgaande boven die eerste beginselen; een streven, dat bij enkelen zelfs den vorm aanneemt van een onbedwingbaar verlangen om hun kennisdorst te bevredigen in Nederland, aan nederlandsche universiteiten. Reeds verwierf een Javaan - de eerste van zijn volk - den artstitel, die hem, dank zij een wijze beschikking van minister Fock, den toegang verleent tot den rang van officier van gezondheid bij het indische leger. Anderen bereiden zich voor, zijn voorbeeld te volgen en niet enkel zonen van Java, maar ook kinderen van Sumatra en van Ambon.[1)] Wil men weten hoe in inlandsche kringen over die geestelijke evolutie gedacht wordt, men leze den volgenden, uit het maleisch vertaalden brief. Hij werd geschreven door een sumatraansch volkshoofd in de residentie Tapanoeli, in de onmiddellijke nabijheid van de Bataklanden, en geeft uiting aan het gevoel van dankbaarheid jegens eenige europeesche oud-ingezetenen van Sumatra, die een broeder van dat hoofd, naar Nederland gekomen om zich voor onderwijzer te bekwamen, voorthielpen:

> ‘Ook namens mijn familie, kom ik u en de andere heeren duizendmaal dankzeggen voor de aan onzen broeder bewezen weldaden en vaderlijke zorg, gedurende zijn verblijf in Nederland, waardoor het ulieden mocht gelukken de regeering te bewegen, onzen broeder te plaatsen aan een rijkskweekschool, om het diploma voor europeesch hulponderwijzer machtig te worden.
> Bij voortduring bidden wij uit de verte, dat de

1) Even vóór het afdrukken dezer bladen bereikte wij het bericht dat ook een dezer ‘anderen’, een Sumatraan, het artsexamen met goed gevolgd aflegde.

> Allerhoogste zijn zegen late nederdalen op al de heeren, welke belangstellen in mijn broeder, die naar Nederland is gekomen en zijn familie heeft verlaten, gedreven door de zucht om het land zijner Vorstin te zien, het land waar het volk woont, dat over ons heerscht, ten einde er de wetenschap op te doen, zoo noodig voor óns land en volk. Wij weten onze dankbaarheid aan u allen niet beter te vertolken, dan door vermeerdering van onze trouw aan het Koninkrijk der Nederlanden, dat zoo rechtvaardig en goedertieren is voor zijn onderdanen. Uw hulp, mijne heeren, zal bij ons volk in herinnering blijven tot in het verre nageslacht, terwijl wij uw naam in Indië met eere zullen verkondigen.
> De hulp door de regeering aan onzen broeder verleend zal ons land en volk vooruitbrengen, daar zij die er de middelen toe hebben hun kinderen thans naar de hollandsche school zenden. Aangezien te Siboga gebrek aan plaats is, zijn er reeds bataksche kinderen die te Padang, Padang Pandjang en Fort de Kock ter school gaan, alleen om er hollandsch te leeren, opdat zij later te Batavia of in Nederland hun studies kunnen voortzetten.
> Zooals u bekend is werd voorheen geld verzameld om naar Mekka te gaan. Thans echter zijn er velen, die dat geld liever willen aanwenden, om hun kinderen een opvoeding in Nederland te geven.'

Is er beter en tevens schooner bewijs denkbaar, dat Insulinde ontwaakt is? Welk een warm gevoel spreekt uit deze regelen en welk een heerlijk vooruitzicht wordt daardoor geopend! Een volk van tusschen de 30 en 40 millioen, komende met een dankbaar hart en een vol gemoed onder den invloed van Nederlands beschaving; niets liever wenschend, dan zich daarvan te doordringen; zijn kinderen zendend naar scholen, waar zij die beschaving in zich kunnen opnemen; een met heilige voornemens aanvaarde studiereis naar Nederland in de plaats komend van de bedevaart naar de heilige stad der Moslims....

Een schoon vooruitzicht voorwaar, maar tevens een, dat ons, Nederlanders, tot groote krachtsinspanning en ernstige plichtsbetrachting roepen moet. Tot voor korten tijd hebben

wij ons om de opvoeding, om de geestelijke en zedelijke ontwikkeling van den Inlander betrekkelijk weinig bekommerd. Wanneer de belastingen betaald, de heeren- en cultuurdiensten verricht werden; wanneer de volkswelvaart niet al te veel te wenschen overliet, dan was men tevreden. Van een intensiefgeestelijke cultuur, zooals die wel door de Engelschen beproefd is in *hun* Indië, is tot het begin der nieuwe eeuw bij ons nimmer sprake geweest. Toch schijnen enkele zaden, hier en daar uitgestrooid, te hebben wortel geschoten en nu staan wij op eens voor een taak, waarvan het gewicht en de ernst moeilijk kunnen worden overschat.

Moge er in dezen loop van zaken veel zijn dat voor ons beschamend is, er is toch ook iets in, dat ons bijna vrede doet hebben met onze vroegere onthouding. Ik bedoel het spontane element, dat in die beweging valt waar te nemen. Wij hebben hier niet te doen met iets dat kunstmatig is aangekweekt, maar met iets dat uit zich zelf, door den natuurlijken drang der omstandigheden is geworden. En evenals een natuurlijk product sterker is, meer kans heeft het uit te houden, dan het product van een kunstmatigen teelt, zoo mogen wij ook vertrouwen, dat de opbloeiende zucht naar ontwikkeling in Insulinde zal blijken te zijn niet het ziekelijk uitspruitsel van een volkswaan van den dag, maar een gezond en krachtig gewas, dat slechts den bekwamen tuinman behoeft om er in de toekomst een rijken oogst van te mogen verwachten.

Wil Nederland zich dien bekwamen tuinman betoonen, dan zullen verschillende voorwaarden vervuld moeten worden. Het zal niet voldoende zijn dat allen die zich aan het koloniale werk wijden de noodige kennis van land en volk verwerven. Ook al komt daar de onmisbare liefde voor dat land en dat volk bij, het zal nóg niet genoeg wezen. Niet enkel tot hen die op den indischen akker arbeiden, maar tot het gansche nederlandsche volk zal het besef moeten doordringen, dat in Indië groot werk moet worden verricht en dat bij een groot werk een kleine geest kwalijk zou passen.

Zal men het willen dat groote werk dat in Indië bij een goede leiding kan worden bereikt: de vorming van een nieuwe maatschappij, waarin een plaats van beteekenis zijn moet voor velen, die daarin thans een zeer ondergeschikte

plaats innemen? Zal men het willen, ook al voorziet men dat daardoor het eigenbelang wel eens, althans tijdelijk, gevaar kan loopen; ook al voorziet men, dat naar betrekkingen en beroepen, thans alleen openstaande voor de nederlandsche jongelingschap, straks ook door de kinderen des lands zal worden gedongen? Zoo neen, dan zal de thans in Indië opkomende beweging moeten uitloopen op jammerlijke mislukking en teleurstelling. Maar zoo ja, dan kan in het Oosten een nieuw licht opgaan, dan kan van daaruit nieuwe luister worden geschonken aan Nederland's naam; dan kan uit de koloniale geschiedenis menige vlek die haar thans ontsiert worden uitgewischt; dan kan althans veel worden goedgemaakt van hetgeen voorheen misdreven werd.

II.

Laat mij mogen aannemen dat het nederlandsche volk de hem op nieuw geboden kans om in Indië wat groots te volbrengen, ditmaal niet onbenut zal laten.

De vraag rijst dan aanstonds: wat zullen wij moeten doen, om het doel dat wij in Indië voor ons zien, te bereiken? Het kan niet in mij opkomen, haar in haar geheelen omvang te beantwoorden, want daartoe zou niet enkel het gansche staatsbestuur over Indië, maar ook het maatschappelijk en geestelijk leven aldaar in alle onderdeelen moeten worden onderzocht. Maar het is ook niet noodig. Omtrent tal van koloniale vraagstukken, vooral van economischen aard, is men het in de laatste jaren vrij wel eens geworden. Dat in de opvoeding der jeugd een machtig middel is gelegen om ook het peil der stoffelijke welvaart te verhoogen, het wordt algemeen erkend. Daarnevens wordt meer dan voorheen aandacht gewijd aan de landbouw-belangen der inheemsche bevolking, waarbij de nog altijd stiefmoederlijk bedeelde irrigatie vanzelf nog meer op den voorgrond moet komen. Het denkbeeld om, door het stichten van kolonies van Javanen in de buitenbezittingen, een vrijwillige emigratie van het overbevolkte Java naar die andere deelen van den archipel voor te bereiden, kwam reeds tot een begin van uitvoering. De middelen tot bestrijding van den woeker onder de inlandsche bevolking, in het bijzonder de inrichting

van een goed stelsel van landbouwcrediet, vonden bij vele partijen en onder regeeringen van welke kleur ook hartelijke belangstelling en bevordering. Evenzeer is men het er over eens, dat het politiewezen dringend afdoende verbetering eischt; geven velen toe dat de rechtspraak over Inlanders geleidelijk behoort over te gaan naar behoorlijk onderlegde inlandsche rechters en wordt maar door weinigen ontkend dat maatregelen tot verbetering der volksgezondheid, tot bestrijding in de eerste plaats van veel voorkomende ziekten als malaria, niet langer achterwege mogen blijven, waarbij alweder van inlandsche krachten in ruime mate gebruik behoort te worden gemaakt.

Omtrent al deze aangelegenheden moge verschil bestaan wat de uitvoering betreft, beginselverschillen zijn er bijkans niet meer. De moeilijkheden, die aan een bevredigende regeling in den weg staan, zijn vooral van geldelijken aard. Gelukt het, de financiën van Indië in het rechte spoor te brengen, dan zullen derhalve ook die moeilijkheden kunnen worden overwonnen.

Anders staat het met een probleem dat tot dusver nog te weinig de aandacht heeft getrokken, maar welks oplossing vooral van groote beteekenis moet zijn voor den gang der geestelijke ontwikkeling. Het laat zich in het kort aldus stellen: hoe zal, in de toekomst, de arbeidsverdeeling tusschen Europeanen en Inlanders moeten plaats hebben; wat zal daarbij als criterium moeten gelden?

Het vroeger gehuldigde systeem, dat thans nog in hoofdzaak gevolgd wordt, was eenvoudig genoeg. Met uitzondering der betrekking van regent, waarmede de voormalige volkshoofden zich gepaaid of afgekocht zagen, werden alle goedbezoldigde betrekkingen bestemd voor Europeanen en de rest voor Inlanders.

Het is duidelijk dat dit systeem op den duur niet meer houdbaar zijn kan. Niet het ras of de huidkleur moet aantoonen, wie voor bepaalde betrekkingen in aanmerking kunnen komen, maar de bekwaamheid en de geschiktheid, welke de personen, die zich daarvoor aanmelden, voor die betrekkingen hebben.

Toch stelle men de zaak zich niet al te eenvoudig voor. Er zijn inderdaad betrekkingen, die alleen door Inlanders

kunnen worden bekleed, terwijl er zeker ook betrekkingen zijn, waarvoor wij, geruimen tijd nog, het Nederlanderschap als vereischte mogen stellen.

Als voorbeeld van het eerste, een samenstel van betrekkingen, uitsluitend voor Inlanders weggelegd, kies ik de organisatie van het inlandsch bestuur, zooals wij dit in het bijzonder op Java kennen. Deze organisatie gaat uit van het beginsel, dat de rechtstreeksche bestuursbemoeienis met de inlandsche bevolking behoort te geschieden door personen tot de bevolking behoorende. Het is een beginsel waartoe ervaring en practijk ons brachten en dat ook met ons rechtvaardigheidsgevoel zeker niet in strijd is. Het kan nimmer op onzen weg liggen, dit beginsel los te laten, wel om er naar te streven, dat het, meer dan tot dusver, in waarheid en niet voor een deel slechts in schijn worde gehuldigd. Die waarheid kan alleen dan zegevieren, indien wij den inlandschen ambtenaren zoodanige bekwaamheid bijbrengen, dat zij in staat zijn hun aandeel in het bestuur naar behooren te volbrengen. Thans is dit nog slechts met een betrekkelijk klein aantal der inlandsche ambtenaren het geval, omdat de gelegenheid tot het verkrijgen van die kennis te schaars voorhanden is. Men streve dus naar uitbreiding dier gelegenheid, ten einde na verloop van tijd te kunnen komen tot een toestand, waarin het gansche dagelijksch bestuur over den Inlander kan worden uitgeoefend door goed onderlegde Inlanders, waardoor dan de taak der thans met te veel détail-arbeid belaste nederlandsche ambtenaren zich zal kunnen bepalen tot het geven van leiding en het houden van toezicht.

Is hiermede de plaats aangewezen die behoort toe te komen aan de ambtenaren van het *Binnenlandsch* Bestuur - wel te onderscheiden dus van het *Inlandsch* Bestuur, - er ligt tevens in opgesloten, dat die ambtenaren, althans zeker in de hoogere rangen, *Nederlanders* behooren te zijn. Daardoor toch zal de politieke gedachte van ons bestuursbeleid tot uiting komen: Indië onder nederlandsche leiding bestuurd door Inlanders.

Ik geloof niet dat men zich tot dusver genoegzaam rekenschap heeft gegeven van hetgeen te dezen aanzien moet worden voorbereid. Ten opzichte van de vraag bijv. of een

Inlander kan worden toegelaten als ambtenaar van het *Binnenlandsch* Bestuur, valt een zekere onvastheid waar te nemen. Volgens de bestaande bepalingen is het niet twijfelachtig. Deze laten ook den Inlander tot het Binnenlandsch Bestuur toe, mits hij slechts het groot-ambtenaars-examen met goed gevolg heeft afgelegd. Maar in de practijk is van dien schoonschijnenden regel tot dusver niet veel gebleken. Van de drie Inlanders die in de laatste jaren het diploma verwierven werden twee reeds spoedig na hun aanstelling overgeplaatst bij andere diensttakken, terwijl de derde, ofschoon hem bij het in Juli 1907 in Indië afgenomen examen het op één na hoogste rangnummer werd toegekend, bij den aanvang van 1908 nog niet geplaatst was, in tegenstelling met een negental op de ranglijst *beneden* hem staande nederlandsche studiegenooten die reeds vóór Januari in verschillende betrekkingen werden benoemd. Is de indische regeering tot het inzicht gekomen, dat een *Inlander* eigenlijk niet tehuis behoort in het *Binnenlandsch* Bestuur? Ik zou de laatste zijn om de juistheid van die opvatting te betwisten, maar ben niettemin van oordeel dat, nu eenmaal verwachtingen zijn opgewekt, het mogelijke moet worden gedaan om daaraan op bevredigende wijze te gemoet te komen. Tevens behoort te worden gewaakt, dat in de toekomst dergelijke gevallen zich niet meer kunnen voordoen. Dit kan geschieden door onbewimpeld en openlijk als beginsel uit te spreken dat tot de hoogere rangen van het Binnenlandsch Bestuur alleen Nederlanders kunnen worden toegelaten. Wordt daarnevens aan Inlanders die blijk hebben gegeven van niet alledaagsche bekwaamheid (bijv. door het afleggen van een meer dan voldoend groot-ambtenaars-examen) de gelegenheid geopend om bij het *Inlandsch* Bestuur buitengewone promotie te maken en tot den hoogsten rang op te klimmen, dan zal een aanleiding tot rechtmatige ontstemming weggenomen en het belang van den dienst in niet geringe mate bevorderd worden.

Tot zoover over de bestuursambtenaren. De inrichting van de rechterlijke macht zal op overeenkomstige wijze kunnen geschieden. Het zal moeten komen tot een inlandsche magistratuur, bestaande uit in Indië gevormde, behoorlijk onderlegde inlandsche rechterlijke ambtenaren, die, voorshands

onder het toezicht van nederlandsche ambtenaren, de rechtspraak over Inlanders uitoefenen. Daarnevens, een nederlandsche magistratuur, bestaande uit Nederlanders, aan nederlandsche universiteiten tot jurist gevormd. Voor zoover aan die nederlandsche rechterlijke macht toezicht op de inlandsche en beroep van door deze te nemen beslissingen wordt opgedragen zullen, na verloop van tijd, inlandsche elementen aan haar moeten worden toegevoegd, echter zoo dat de opperste leiding bij nederlandsche magistraten blijft berusten.

Voor hoogst eigenaardige moeilijkheden staat men bij de vraag, of men Inlanders zal toelaten tot den officiersrang, of liever, want de vraag is reeds bevestigend beantwoord, onder welke voorwaarden men die toelating zal doen plaats hebben. Twee meeningen staan hier tegenover elkander. Volgens de eene moeten de Inlanders, die in het leger denzelfden rang zullen bekleeden als de europeesche officieren aan geheel dezelfde eischen voldoen, maar dan ook in alle opzichten, in de eerste plaats wat de bezoldiging betreft, met dezen gelijk staan. Volgens de andere meening moet rekening gehouden worden met het feit, dat de levensstandaard van den Inlander lager is dan die van den Europeaan, zoodat men zeer goed een Inlander naast een Europeaan kan plaatsen in gelijken rang en hem toch minder bezoldigen kan. Deze laatste meening is in 1906 door de wetgevende macht als de juiste aangenomen en derhalve de basis geworden, waarop de toekomstige toelating van Inlanders tot den officiersrang geregeld is. Men heeft te Meester Cornelis een militaire school opgericht, waar de opleiding tot inlandsch officier kan plaats hebben en, ook in verband met de toekomstige mindere bezoldiging, de eischen voor het officiersschap minder hoog gesteld dan voor de Europeanen; nochtans onder uitdrukkelijke bepaling, dat de aldus gevormde officieren geheel gelijk zouden staan met hun europeesche krijgsmakkers van denzelfden rang. Het merkwaardig verschijnsel doet zich intusschen voor, dat onder die leden der inlandsche maatschappij, die in aanmerking zouden komen, hun zonen van deze gelegenheid te doen gebruik maken, weinig sympathie met de nieuwe instelling betoond wordt. Het is als gevoelt men instinctmatig, dat hier een soort van officieren zal gevormd

worden, die, al verzekert de wet ook het tegendeel, inderdaad de minderen zijn van den Europeaan.

Het is een moeilijk geval. De wetgever bedoelde het goed, toen hij ook hier het beginsel trachtte te huldigen, dat minder tractement zou worden toegekend waar minder eischen werden gesteld; en toch geloof ik dat de Inlanders gelijk hebben. Ik durf dit met te meer vrijmoedigheid zeggen, omdat ikzelf heb medegewerkt aan het tot standkomen van de gemaakte regeling en dus wanneer ik beweer, dat die regeling minder juist is, ook mijzelven in het ongelijk stel. Wij hebben, en dat werd over het hoofd gezien, in het leger niet te doen met twee verschillende officierscorpsen, van elkander onderscheiden zooals het Inlandsch Bestuur zich onderscheidt van het Binnenlandsch Bestuur en de Inlandsche Magistratuur kan onderscheiden worden van de Europeesche Magistratuur. Integendeel, in het vooropgezette systeem van den wetgever is sprake van slecht één officierscorps, waarin Inlanders naast Europeanen op volkomen gelijken voet denzelfden rang zullen bekleeden. Den tweede-luitenant der infanterie, aan de school voor inlandsche militairen opgeleid, zullen onder-officieren en minderen van welken landaard ook dezelfde gehoorzaamheid en eerbied moeten bewijzen als den europeeschen tweede-luitenant, gevormd aan de Koninklijke Militaire Academie. Welnu, dit is een eisch, dien men op papier stellen kan, maar die in werkelijkheid alleen dan wat beteekenen zal, indien èn de wetenschappelijke opleiding èn de maatschappelijke positie, dus het tractement, in beide gevallen gelijk zijn. Houdt men daarmede geen rekening, dan zal niettegenstaande alle wettelijke bepalingen, zoowel in den dienst als in het maatschappelijk leven, tusschen deze twee categoriën van officieren, de europeesche en de inlandsche, verschil worden gemaakt. De inlandsche officier, die zich wat zijn ontwikkeling betreft den mindere gevoelt van den europeeschen zal, ook in de oogen van anderen, in de eerste plaats van zijn onderhebbenden, diens mindere zijn. Een kameraadschappelijke omgang, op voet van volkomen gelijkheid tusschen europeesche en inlandsche officieren, zal zoo goed als onmogelijk zijn, waar men den Inlander, door hem minder tractement toe te kennen, een andere wijze van leven oplegt dan de Europeaan zich

kan veroorloven. En zoo zal men dus èn in den dienst èn maatschappelijk een klove krijgen tusschen het europeesch en het inlandsch element, terwijl het juist de bedoeling was, het ontstaan van een zoodanige klove te voorkomen.

Naar alle waarschijnlijkheid zal de instelling der inlandsche officieren, *faute de combattants*, op niets uitloopen; maar ook al mocht zij tot een kwijnend bestaan komen, wij zullen mijns inziens goed doen, het spreekwoord: 'Beter ten halve gekeerd dan ten heele gedwaald' in toepassing te brengen. Wil men in het indisch leger inlandsche officieren hebben, die wat rang en aanzien betreft gelijk staan met de europeesche, dat men dan ook aan hen geheel dezelfde eischen van bekwaam- en geschiktheid stelle en hen, wat de bezoldiging betreft, met de Europeanen op één lijn plaatse.

Voor officieren dus geen onderscheid tusschen de landaarden. En hetzelfde geldt, behoudens de genoemde en wellicht nog enkele andere uitzonderingen, voor alle andere diensttakken. Daarmede is echter allerminst gezegd dat het niet wenschelijk zijn zou, verschillende categorien van ambtenaren te onderscheiden, één aan welke men hoogere eischen stelt en één voor welke met mindere eischen genoegen kan worden genomen. Maar wat moet worden losgelaten dat is het denkbeeld, dat de hoogere categorie uitsluitend voor Europeanen en de lagere uitsluitend voor Inlanders zou moeten worden bestemd. Integendeel, naar mijn meening moet het een algemeen geldend beginsel worden dat, tenzij voor de benoembaarheid uitdrukkelijk het Nederlander- of het Inlanderschap wordt vereischt, *geen* onderscheid meer worde gemaakt tusschen de verschillende landaarden en dat dus de toelating van ambtenaren, zoo tot de hoogere als tot de lagere categorie, uitsluitend onderworpen zij aan de voorwaarden die tot verzekering van bekwaam- en geschiktheid blijken te moeten worden gesteld.

Ik meen mijn bedoeling het best te kunnen verduidelijken door een nadere beschouwing van de geneeskundigen in Indië. Volgens de indische wetgeving zijn allen die den artstitel verworven hebben bevoegd tot de uitoefening van de geneeskunde in haar geheelen omvang. Een Inlander, die zich in Nederland den artstitel verwerft, kan dus evengoed de geneeskundige practijk uitoefenen als een Europeaan.

Maar behalve de artsen op europeeschen voet heeft men in Indië de inlandsche artsen, gevormd aan de daarvoor bestemde school te Weltevreden. Het aan die school gegeven onderwijs is uitstekend en er worden dan ook zeer goede geneeskundigen gevormd. Niettemin zijn de eischen om tot het geneeskundig onderwijs te worden toegelaten voor hen, die aan die school gevormd worden, aanmerkelijk minder zwaar, dan voor hen, die in Nederland in de medicijnen willen gaan studeeren. Evenzeer is er een gradueel verschil tusschen de wetenschappelijke voorbereiding, die aan het verkrijgen van een artstitel moet voorafgaan en die welke gevorderd wordt om het eindexamen van de inlandsche-artsenschool met goed gevolg af te leggen. Er zijn dus twee categoriën van geneeskundigen in Indië, wat juist gezien is, omdat in de zeer uitgebreide behoefte aan geneeskundige hulp in Indië onmogelijk kan worden voorzien, indien men aan alle geneeskundigen de allerhoogste eischen stelt. Waarom echter zou men nu vasthouden aan het denkbeeld, dat alleen *Inlanders* tot die ietwat lagere categorie kunnen behooren, terwijl men hen naast Europeanen wèl toelaat tot de hoogere categorie? Zou het niet veel beter zijn als men het denkbeeld van uitsluitend *inlandsche* artsen prijs gaf, alleen onderscheidend tusschen de meer wetenschappelijk in Europa en de toch ook zeer degelijk, maar wat meer practisch in Indië gevormden, en ook Europeanen tot deze laatste categorie toeliet? Hiermede zou men aan de in Indië gevestigde Europeanen, die niet voldoende gegoed zijn om hun kinderen in Europa te laten studeeren, gelegenheid geven, om voor die kinderen in Indië een ruim arbeidsveld te vinden. Tevens zou men daarmede een krachtig middel gevonden hebben, om in de nijpende behoefte aan medisch personeel beter te voorzien, dan thans het geval blijkt te kunnen zijn.

Hetgeen ik hier van de geneeskundigen zeide, kan ook worden toegepast op hen die in andere betrekkingen, bijv. van technischen aard werkzaam zijn. Een deel daarvan, het deel dat de leiding en het hoogere toezicht moet uitoefenen, zal moeten bestaan uit wetenschappelijk gevormde ingenieurs en voorloopig zal het zeker geraden zijn daarvoor de opleiding in Nederland als vereischte te stellen, onverschillig overigens of de betrokken personen behooren tot de euro-

peesche of tot de inlandsche bevolking. Maar de behoefte aan een categorie van degelijk gevormde technici, die meer met de uitvoering en het dagelijksch toezicht dan met de hoogere leiding te maken hebben, doet zich steeds sterker gevoelen. Tot vorming van dezen behoort in Indië gelegenheid te worden verschaft, opdat daar te lande zoowel Europeanen als Inlanders kunnen worden opgeleid, die, op den voet van volkomen gelijkheid, in tal van betrekkingen bij den spoorwegdienst, bij het irrigatiewezen, bij den aanleg van wegen, het maken van bruggen, het oprichten van landsgebouwen werkzaam kunnen zijn.

III.

Ik mag niet ontkennen dat tegen de hierboven geschetste voorstellen een ernstige bedenking kan worden ingebracht. Het met beslistheid vasthouden aan het beginsel, dat, de uitzonderingsgevallen daargelaten, alle betrekkingen in Indië moeten openstaan voor alle onderdanen van de nederlandsche Kroon, onverschillig tot welken landaard zij behooren, maakt het moeilijk, zoo niet onmogelijk, bij het regelen der bezoldigingen te rekenen met verschil in levensstandaard tusschen Europeanen en Inlanders. Dat er, in het algemeen gesproken, verschil in levensstandaard is, staat vast en laat zich gemakkelijk verklaren. De Europeaan, van over de zee gekomen, bevindt zich in een voor hem vreemd land; kent behoeften die hij zonder buitengewone uitgaven niet bevredigen kan; heeft veelal tegenover betrekkingen in het moederland verplichtingen te vervullen; ziet zich niet zelden te eeniger tijd gedwongen zijn kinderen voor hun opvoeding naar het moederland te zenden en hoopt zelf na een niet al te langdurig verblijf in de tropen naar een koelere luchtstreek terug te keeren. Al te gader behoeften en wenschen dus die de overgroote meerderheid der Inlanders niet kennen, waardoor het hun mogelijk is hun leven op bescheidener voet in te richten. Toch is de zaak niet zoo eenvoudig als zij hier in enkele trekken werd voorgesteld. Om te beginnen heeft men tal van europeesche afstammelingen, even goed als Inlanders in Indië geboren en getogen, wier behoeften beter met een inlandschen dan met een europeeschen maatstaf worden ge-

meten. Omgekeerd zijn er Inlanders, die hetzij door een verblijf in Europa, hetzij door een zorgvuldige opvoeding in Indië genoten, de westersche levenseischen hebben leeren kennen en in het bijzonder voor de vorming van hun kinderen bereid zijn, zich offers te getroosten niet lichter dan die van menigen Europeaan worden gevorderd. Naarmate de geestelijke ontwikkeling voortschrijdt is het te voorzien dat het aantal van de hierbedoelde Inlanders steeds stijgen zal; uit de kringen dezer intellectueelen zullen zij die de nieuwe plaatsen gaan bezetten voornamelijk voortkomen en dezen zullen zich ongetwijfeld weder beijveren, de toekomst van hùn kinderen te verzekeren.

Het zal derhalve onmogelijk blijken, een scherpe grenslijn tusschen europeesche en inlandsche tractementen te trekken. Wel zal men kunnen onderscheiden bij de regeling der bezoldigingen in de hoogere en in de lagere categorie van betrekkingen. Voor de lagere kan dan meer met den inlandschen, voor de hoogere meer met den europeeschen levensstandaard worden rekening gehouden, maar overigens moet men het geheel aan den loop der omstandigheden overlaten, of en in hoeverre Europeanen dan wel Inlanders de betrekkingen en de daaraan verbonden inkomsten krijgen. De Europeaan die slechts tot de lagere categorie kan worden toegelaten zal zich een eenvoudige levenswijze moeten getroosten; de Inlander, wiens bekwaamheid hem de hoogere categorie ontsluit, zal zich, ook maatschappelijk, den gelijke van den Europeaan kunnen gevoelen.

IV.

Tot dusver handelde ik voornamelijk over den staatsdienst, omdat, naar mij voorkomt, de arbeidskracht van ontwikkelde Inlanders in de eerste plaats daarvoor zal kunnen worden benut, maar het spreekt vanzelf, dat die arbeidskracht ook in particuliere betrekkingen bevrediging zal kunnen vinden. Voorloopig komt dit nog wel niet veel voor, althans niet in de hooger gesalarieerde betrekkingen, omdat de Javaan uit de meer aanzienlijke kringen nu eenmaal de voorkeur geeft aan den gouvernementsdienst, maar indien een veel grooter aantal jongelieden tot ontwikkeling wordt gebracht, zoodat

niet voor allen in 's lands dienst plaats zal zijn te vinden, zullen zij vanzelf naar particuliere betrekkingen moeten omzien. Dit kan spoedig genoeg het geval worden en wanneer eenmaal blijkt, hoe in den particulieren landbouw, in de industrie, in den handel, in de medische en juridische practijk een onafhankelijk bestaan te verwerven is, dan zal het voorbeeld van den een anderen tot navolgen bewegen. Dan zal de gelegenheid ontstaan tot het bereiken van datgene, waaraan de inlandsche maatschappij zoo groote behoefte heeft, de gelegenheid namelijk tot het vormen van *nationaal kapitaal*, dat, in het land zelve belegd en vruchten afwerpende, ten behoeve van personen eveneens in dat land zelve woonachtig, veel meer tot de algemeene welvaart zal kunnen bijdragen, dan het vreemde kapitaal, waarvan thans, bij gebrek aan beter, wel voor de industrieele ontwikkeling van Insulinde gebruik moet worden gemaakt.

Ik deed reeds uitkomen dat de bekwaamheid, vereischt om in hoogere betrekkingen, hetzij staats- of particuliere, werkzaam te zijn, in betrekkingen dus, die een meer wetenschappelijke opleiding vereischen, voorloopig althans, ook door Inlanders in Europa zal moeten worden verkregen. Voorloopig, zeg ik, want ik acht het een onafwijsbaren eisch, dat mettertijd die gelegenheid ook in Indië bestaan zal. Men kan inrichtingen van hooger onderwijs en universiteiten echter niet uit den grond stampen. Allereerst moet een geslacht worden aangekweekt van voorgangers, die zelf een hoogere cultuur in zich hebben opgenomen en onder wier invloed de hoogste vorm van ontwikkeling in het land zelf tot een nationale zaak worden kan. Die voormannen moeten worden gevormd in het land dat zijn cultuur aan Indië behoort te geven: in Nederland. Het moeten mannen zijn van meer dan gewone gaven, niet alleen van verstand maar ook van karakter en daarom moet het gaan naar Nederland, om daar een hoogere beschaving te verkrijgen, den Inlanders niet te gemakkelijk worden gemaakt. Er mag worden geëischt dat zij, zooal niet geheel dan toch voor een belangrijk deel, door eigen kracht tot die hoogere ontwikkeling komen. Het liefst zou ik daarom zien, dat de hulp, aan Inlanders die reeds van meer dan gewone gaven deden blijken te verleenen, hierin kon bestaan, dat hun, voor zoover zij niet in staat mochten zijn, de reis naar

Nederland en de kosten der studie aldaar zelf te dragen, de daarvoor vereischte gelden werden verstrekt in den vorm van rentelooze voorschotten, die zij na volbrachten studietijd op voor hen niet al te bezwarende wijze zouden moeten restitueeren. Hierdoor zou niet alleen bij de voormannen het besef worden wakker geroepen en gehouden, dat zij hun positie voor een groot deel aan eigen energie danken, maar ook uit de terugvloeiende gelden weder soortgelijke hulp kunnen worden verleend aan anderen. En eindelijk zouden, doordien die hooger gevormden er van den aanvang af aan worden gewend, een matig deel van hun inkomsten af te zonderen, bij hen de grondslagen worden gelegd voor een spaarzin die, in lateren tijd, een factor worden kan van kapitaalvorming.

Sprak ik van mannen en voormannen en had ik dan ook vooral het oog op het sterkere geslacht, allerminst werd bedoeld dat niet ook aan de geestelijke ontwikkeling van de *vrouw* zou moeten worden gewerkt. Integendeel, ter verzekering van de toekomst zal de steun der *moeders* onmisbaar blijken. In verband hiermede zal echter de geestelijke vorming der inlandsche vrouw voorloopig niet in hoofdzaak gericht behoeven te zijn op een voorbereiding tot maatschappelijke beroepen. Brengt men de toekomstige levensgezellin van den tot hoogere ontwikkeling gekomen Inlander zoover, dat zij den gedachtenkring van haar man binnentreden, in zijn streven belangstellen en de kinderen, ook bij hun leeren, met verstand leiden kan, dan zal men reeds zóóveel bereikt hebben, dat het geraden is, daarop voorloopig met alle kracht aan te sturen.

Verder zal het den aandachtigen lezer niet zijn ontgaan, dat ik bij mijn schets van de zich vormende nieuwe samenleving mij voornamelijk heb bezig gehouden met de bovenste lagen van de inlandsche maatschappij, de lagen die, althans wat Java betreft, voor het grootste deel samenvallen met den zeer uitgebreiden inlandschen adelstand. Het is echter van belang in herinnering te brengen, hoe ook in andere lagen dier maatschappij, hoe ook onder de kleine luyden, de zucht naar meerdere ontwikkeling, het verlangen naar onderwijs zich doet gevoelen. En het is juist van zoo groote beteekenis dat, terwijl in de onderste lagen het verlangen naar schoolkennis, naar practische kennis van ambachten en

landbouw, baanbreekt, daarboven, in de hoogere rangen, een opschuiving begint plaats te grijpen. Op die wijze toch wordt een harmonische ontwikkeling van het gansche volk in opwaartsche richting mogelijk.

Wat aan de massa des volks moet worden gedaan, laat ik thans rusten. Ik wil alleen met den meesten aandrang de hoop uitspreken, dat de sedert eenige jaren aangegrepen hervorming van het volksonderwijs met volharding worde voortgezet en men niet schrome het daarvoor onmisbare geld beschikbaar te stellen. Daarnevens is het echter beslist noodzakelijk dat, vooral in de hoogere lagen, nieuwe banen ontsloten, nieuwe mogelijkheden geopend worden. Dan toch zal men in werking kunnen zien hetgeen door een fransch geleerde bestempeld werd met den naam van 'la capillarité sociale', de natuurlijke opstijging van de daarvoor geschikte elementen tot een hooger peil van ontwikkeling en welvaart.

Als men zoo spreekt van sociale capillariteit, wekt men onwillekeurig de gedachte op aan een natuurlijk, automatisch werkend proces. Het is daarom wel goed hier nog eens uitdrukkelijk te herhalen, dat dit ontwikkelingsproces alleen dàn slagen kan, indien het van nederlandsche zijde angstvallig wordt bevorderd en bewaakt. Wij moeten vooral niet denken, dat, als wij maar de organisaties hebben tot stand gebracht, wij de zaken verder aan haar natuurlijken loop kunnen overlaten. Deden wij dit, wij zouden stellig gevaar loopen van den wal in den sloot te geraken. Ook al kunnen wij, veel meer dan thans het geval is, aan Inlanders overlaten, de taak der Nederlanders zal daardoor, althans in afzienbaren tijd, stellig niet worden verlicht. Integendeel, hij zal, vooral in den aanvang, worden verzwaard, want het is dikwijls moeilijker te zorgen dat er goed gewerkt wordt, dan om zelf goed te werken.

V.

En hoe zal nu in die zich dus tot een nieuwe gedaante vervormende maatschappij de verhouding worden tusschen de Europeanen en de Inlanders? Wat moet men zich voorstellen van hun maatschappelijken omgang? Zal er inderdaad van

eenige intellectueele verstandhouding tusschen hen sprake kunnen zijn? Mijn antwoord hierop is, dat veel zal afhangen van de individuen. Zeker zullen er Europeanen zijn, die zich te voornaam achten, om met Inlanders om te gaan, ook al zijn het Inlanders van hooge ontwikkeling. Toch wil ik voorshands gelooven dat deze Europeanen in ons Indië de minderheid zullen vormen en dat althans onder de meer intellectueel ontwikkelden voor een dergelijke kleinzieligheid niet behoeft te worden gevreesd. Tusschen de Inlanders die, in Indië opgeleid, wel zekere, maar niet de hoogste ontwikkeling hebben erlangd en de hoogere rangen van de europeesche samenleving, zal intusschen vooreerst nog wel eenige afstand blijven bestaan; ik verwacht echter een geleidelijke assimilatie van deze inlandsche elementen en de lagere rangen der europeesche samenleving, grootendeels bestaande uit in Indië geborenen van gemengd bloed maar waaraan toch ook de zuivere europeesche elementen niet ontbreken. De vorming van een deels uit Inlanders, deels uit europeesche afstammelingen bestaanden middenstand, die economisch van groote beteekenis kan worden, acht ik bij een verstandige leiding volstrekt niet onmogelijk.

Een zeer belangrijke zaak, die hierbij niet uit het oog mag worden verloren, is de godsdienst. De godsdienst van de overwegende meerderheid der Javanen is de Islam. Van de dertig millioen zijn er ter nauwernood twintig duizend Christenen. De Europeanen daarentegen zijn voor de overgroote meerderheid Christenen, staan althans als zoodanig te boek, zijn in elk geval *geen* Mohammedanen. Misschien wordt beweerd dat ook de Javanen, behoudens uitzonderingen, niet als Mohammedanen zijn aan te merken. De meening toch is tamelijk verbreid, als zouden zij te weinig van den Islam zijn doordrongen dan dat daarmede veel rekening zou behoeven te worden gehouden. Die meening acht ik onjuist en, politiek gesproken, niet zonder gevaar. De Islam heeft, eenmaal zelfs maar in naam aangenomen, bijzonder veel vat op zijn adepten en elke prikkel van buiten pleegt die vatbaarheid te vermeerderen. Hieruit volgt al dadelijk, dat van een krachtige anti-islamitische propaganda op Java geen heil, eer het tegendeel te verwachten is. Er blijft ons maar één middel tot verzekering van den geestelijken vrede in de maatschappij

die bezig is zich te vormen en dat is: zoowel de kerk als de moskee zooveel mogelijk in het midden te houden. Wij moeten er naar streven om, door het toepassen van een groothartige verdraagzaamheid, de verzachting van den Islam, die op Java, evenals in verschillende andere mohammedaansche landen, onder den drang der omstandigheden reeds veel van zijn scherpte heeft verloren, te bevorderen; een verzachting die er toe leidt, dat de meest militante, de om het zoo eens uit te drukken meest onmaatschappelijke leerstukken van den Islam van werkelijkheid symboliek worden. Zoo is het op Java en ook elders, zelfs in Turkije, reeds gegaan met dat verschrikkelijke dogma van den heiligen oorlog. Maar ook op de economisch-schadelijke overdreven liefhebberij in de bedevaart naar Mekka kan meer toenadering tot westersche begrippen niet anders dan remmend werken. Onder den invloed dier begrippen zal meer en meer worden ingezien, dat men nog geen ongeloovige behoeft te zijn indien men doet als die bataksche hoofden, van wie de hierboven aangehaalde brief spreekt, en zijn geld besteedt om zijn kinderen een goede opvoeding te geven liever dan naar Mekka te gaan, dat men toch ook wel in den geest bereiken kan.

Op die wijze zal men kunnen komen tot een maatschappij, waarin Christenen en Mohammedanen even broederlijk met elkander leven als in onze maatschappij Christenen en Israëlieten. Gelukkig dat buiten de scherp-geformuleerde leerstukken er ook nog een islamitische zedeleer is, die met de onze veel punten van overeenkomst heeft en die ook, zoover dit nog niet het geval mocht zijn, wel voor hervorming in christelijken, d.i. algemeen-menschelijken zin, vatbaar is. Dat men in die zich vormende nieuwe maatschappij zal kunnen komen tot een algemeen als juist erkende levensbeschouwing boven geloofsverdeeldheid, het is een schoon, bij ernstig en volhardend streven wellicht niet onbereikbaar ideaal.

VI.

De evolutie, waarvan ik den gang heb pogen te schetsen, heeft in de voornaamste plaats beteekenis voor het javaansche volk, dat èn wegens zijn overwegende getalsterkte, èn doordien het, als geheel genomen, den nederlandschen invloed

het sterkst ondergaan heeft, in al onze beschouwingen over Insulinde wel den voorrang behoort te bekleeden. Toch moeten ook de andere volken van onzen archipel, de bewoners der buitenbezittingen, zooals men ze noemt, in het oog gehouden. Vooreerst omdat deze volken evengoed als de Javanen, aanspraak hebben op onze zorg en belangstelling. Maar ook omdat tusschen dier buitenbezittingen en Java's toekomst een onmiskenbare samenhang bestaat. Men stelle zich toch de werkelijkheid goed voor oogen! Een eiland, slechts viermaal de uitgestrektheid van Nederland, bewoond door een bevolking die in een halve eeuw tijds haar zielental meer dan verdubbelen, tot welhaast 30 millioen stijgen zag. Daaromheen, waaiervormig uitgespreid, vier grootere en een gansche wereld van kleine eilanden, tezamen een oppervlak vormend waarin dat van Java stellig twintig en meermalen begrepen is, doch, voor zoover te schatten, niet één derde dragend van het aantal menschen dat binnen de kusten van het kerneiland is samengedrongen. Hoe is, als door de natuur zelve, de richting aangewezen, die Nederland bij zijn koloniaal bestuur heeft te volgen! De Javaan, opgeleid tot een hooger peil van ontwikkeling en daardoor ook stoffelijk opgeheven, immers tot verhoogde productieve kracht gebracht, zal na een spanne tijds een uitweg moeten zoeken voor zijn producten, voor zijn werkkracht. Waarheen zal hij zich dan met meer kans op welslagen kunnen richten dan naar die in betrekkelijke nabijheid van zijn geboortegrond gelegen andere eilanden, door natuurlijke gesteldheid, klimaat en aan eigen ras verwante bevolking, hem beter dan welke streek ter wereld vertrouwd? En vanwaar zouden die eilanden de voor hun ontginning onmisbare werkkrachten, vanwaar de hun ontbrekende koopwaren en nijverheidsproducten gemakkelijker en in ruimer mate kunnen betrekken dan van dit kerneiland, welks in den loop der 19de eeuw wonderbaarlijk aangegroeide bevolking als voorbestemd schijnt om voor het overig Insulinde, onder Nederlands leiding, de taak te vervullen, in vroegere eeuwen door de Hindoe's vooral ten aanzien van Java zoo glorierijk volbracht?

Men mag hier spreken van een harmonie van belangen. Zoowel de toekomst van de buitenbezittingen als de toekomst van Java eischen dat een toestand worde voorbereid, waarin

beide deelen van Insulinde op elkander de wisselwerking kunnen uitoefenen, die, alleen, tot volle ontplooiing van Insulinde's welvaart zal kunnen voeren. Wat Java daartoe behoeft kan thans verder onbesproken blijven. Ten aanzien van de buitenbezittingen zal een vooruitziend bestuur hiervoor dienen te waken: ten eerste, dat in de betrekkelijk schaarsche streken waar de bevolking reeds een hooger beschavingspeil bereikte, deze even goed als de javaansche in staat worden gesteld, den opwaarts voerenden weg te vervolgen; ten andere, dat overal elders de grondslagen worden gelegd voor een den geest vormende cultuur; eindelijk, waar noodig, zoodanige toestanden in het leven worden geroepen, dat een economisch ontwikkelingsproces ten bate van geheel Insulinde kan plaats hebben. Om dit program ten uitvoer te kunnen brengen, zal noodig zijn, dat een eind kome aan alle anarchie en aan alle willekeur, aan onderdrukking door despoten of despootjes; dat instellingen als slavernij, pandelingschap, koppensnellen, godsoordeelen, heksenprocessen en wat dies meer zij, verdwijnen; en dat onderlinge oorlogen of beter gezegd stroop-, roof- en moordtochten tusschen de inheemsche stammen tot de geschiedenis gaan behooren.

Het zijn ongetwijfeld deze denkbeelden, die de indische regeering er mede toe geleid hebben, in de laatste jaren meer dan vroeger haar aandacht te schenken aan de buitenbezittingen. Ik behoef nauwelijks in herinnering te brengen, hoe sedert den aanvang der nieuwe eeuw, maar vooral sedert het optreden van den tegenwoordigen gouverneurgeneraal, de militaire expedities in de buitenbezittingen om zoo te zeggen niet van de lucht zijn. De binnenlanden van Sumatra, voorheen nagenoeg onbekend, zij zijn door het optreden onzer troepen in de Gajoe- en Alaslanden, in de Bataklanden, in Djambi, in Korintji, in Indragiri voor goed ontsloten. Allerwege worden met de bevolking en haar hoofden overeenkomsten getroffen, die een onvoorwaardelijke erkenning van Nederland's souvereiniteit ten doel hebben. Het uitgestrekte Borneo, dat tien jaren geleden nog tal van verborgenheden, zoowel van geografischen als van ethnografischen aard omsloot, het werd door Nieuwenhuis' reizen voor het oog der geleerden en der staatslieden opengelegd. De militaire actie aan den bovenloop van de Barito maakte, naar het

schijnt voor goed, een einde aan den lijdelijken tegenstand van een aan ons gezag vijandige sultanspartij. De Kajans en de Kenja's van Centraal-Borneo zochten bescherming onder Nederland's driekleur en men kan zeggen, dat thans het geheele massieve eiland, voor zoover Nederland daarop aanspraak kan doen gelden, van Pontianak tot Samarinda en van den mond der Barito tot daar waar de grens van Britsch Borneo wordt bereikt, Nederland's opperheerschappij niet enkel in naam, maar ook in werkelijkheid erkent. Grooter verandering nog dan op Borneo, werd verkregen op Celebes, waar de dynastiën van Boni en Gowa werden vernietigd en de suprematie, door Loewoe over de binnenlanden uitgeoefend, werd gebroken. Dat wij ook op Bali onze kracht deden gevoelen, ligt maar al te versch nog in het geheugen. Allerwege dus zien wij, in verloop van enkele jaren tijds, met kracht van wapenen erkenning van Nederland's oppergezag afgedwongen; orde en rust verzekerd; gehoorzaamheid als plicht opgelegd. Nog steeds zijn op verschillende punten onze troepen bezig dien eisch klem bij te zetten. Ceram, waarvan wilde volksstammen het tot voor korten tijd nog maar weinig bekende binnenland bewonen, wordt door militaire colonnes doorkruist. Op Flores, op Timor, op Soembawa en op Soemba is de militaire actie in gang. En ook Atjeh, waarmede wij nu reeds 35 jaren bezig zijn, is nog niet geheel ten onder gebracht, in elk geval nog niet gepacificeerd.

Ik kom hier tot de zwakke zijde van ons beleid in de buitenbezittingen. Dat wij te hunnen aanzien nooit van wapengeweld hadden mogen gebruik maken, zou ik niet durven beweren. Er zijn gevallen denkbaar, en zij hebben zich ongetwijfeld voorgedaan, dat met geduld en overreding, altijd verre verkieselijk boven ruw geweld, het beoogde doel niet is te bereiken; dat alle pogingen afstuiten op onwil en onverstand. In zulke gevallen *moet* het zwaard wel den doorslag geven en men dient èn de waarheid èn het algemeen belang beter door dit ruiterlijk te erkennen, dan door, ter wille van humaniteitsbeginselen, toestanden te laten voortduren, welke een bespotting van de humaniteit opleveren. Ik spreek dus niet een onvoorwaardelijk vonnis uit over de politiek van de gepantserde vuist, in de laatste jaren ten aanzien van de buitenbezittingen gevoerd. Maar mij komt

het voor, dat daarbij één zaak te veel uit het oog verloren wordt. En dat is: dat het ten onder-, dat het tot gehoorzaamheid brengen van weerbarstige elementen iets zijn moet van geheel voorbijgaanden aard; een noodzakelijk kwaad soms, maar dat zoo spoedig mogelijk moet wijken voor een tastbaar goed. Wij mogen nooit uit het oog verliezen, dat zij die tegenover onze troepen staan niet zijn onze vijanden, maar personen die wij, allereerst in hun eigen belang, willen dwingen, onzen wil te eerbiedigen en die daarna niet alleen gehoorzame, maar ook tevreden en welvarende onderdanen van ons gezag moeten worden. Dit is alleen te bereiken door op de onvermijdelijke strafoefening ten spoedigste te doen volgen een wijs, rechtvaardig en mild bestuur. Dán alleen toch zal de onderworpene begrijpen, dat wij het niet kwaad met hem voor hadden; dán alleen, dat de hem opgedrongen weldaden inderdaad weldaden zijn en de toestanden onder *ons* bestuur te verkiezen boven de toestanden die hij voorheen kende.

Het is dunkt mij niet te betwisten dat bij de leiding onzer buitenbezittingen-politiek een geheel andere geest pleegt te heerschen. In de meeste gevallen wordt de met hardheid afgedwongen onderwerping ook met hardheid verzekerd; legt men tegenover de onderworpenen allen nadruk op de *plichten* die onze heerschappij hun voorschrijft; en ontbreekt bij het waarborgen van de nakoming dier plichten de tegemoetkoming en ook wel de rechtvaardigheid, die onze nieuwe onderdanen met den gewijzigden toestand zouden kunnen verzoenen.

Hoe wij, ook als het ons medeloopt, te werk plegen te gaan is niet lang geleden gebleken uit de belangwekkende en voor het streven der indische regeering over het algemeen waardeerende mededeelingen van dr. Adriani over de toestanden in Midden-Celebes.[1)] De daar wonende Toradja's, primitieve, heidensche, maar veelbelovende volksstammen, erkenden vroeger slechts één gezag: dat van de vorstin van Loewoe. Geen wonder dus, dat het eenige moeite kostte om, nadat wij Loewoe, dat Boni's partij gekozen had, ten onder hadden gebracht, deze Toradja's te bewegen *ons* als heer te

1) Indisch Genootschap. Verslag der vergadering van 7 Januari 1908.

erkennen. Toch gelukte het, nadat een meer door misverstand dan door afkeer aangeblazen verzet van enkele dorpen gebroken was. Een van onze eerste bestuursmaatregelen hield den last in tot inlevering van alle vuurwapenen. Het bevel werd toegelicht met de verzekering, dat de bevolking, onder Nederland's bescherming staande, die vuurwapenen niet meer noodig had. Uitstekend. Maar mocht dit nu een reden zijn om dien menschen hun wapenen af te nemen, *zonder hun de waarde daarvan te vergoeden?* Toch gebeurde dit, even goed als vroeger in Koetei, op Borneo, geschied was tegenover een bevolking, die zich in het geheel niet verzet had. Nadat men aldus een schoone gelegenheid had laten voorbijgaan om onzen nieuwen onderdanen een blijk te geven van onzen billijkheidszin, haastte men zich het *belastingstelsel* onder de Toradja's te regelen. Voortaan, zoo werd den volke kond gedaan, zou elke werkbare man jaarlijks een hoofdgeld van *f* 2.50 moeten opbrengen en verplicht zijn om maandelijks vier dagen in heerendienst uit te komen, met andere woorden, om bijna vijftig dagen van het jaar zonder loon aan den aanleg en het onderhoud van wegen te arbeiden. Neemt men nu in aanmerking, dat de Toradja's vroeger geen heerendiensten hadden te verrichten en dat ook het betalen van een vast hoofdgeld bij hen voorheen onbekend was, dan kan men begrijpen, dat voor deze lieden het voorrecht om door Nederland beschermd te worden, ook zijn schaduwzijde heeft. Toch schijnen zij zich, dank zij zeker voor een niet gering deel den invloed van de in hun midden gevestigde zendelingen, in het onvermijdelijke te schikken. Maar dat niet overal zoo goedmoedig in onze bestuursmaatregelen berust wordt, dat bewezen de bewoners van het ten Oosten van de Toradjalanden gelegen Mori, toen zij in Juli 1907 twee patrouilles, belast met het toezicht op den wegenaanleg, overvielen en tot den laatsten man in de pan hakten.

Waarom dan ook niet een geheel anderen weg ingeslagen? Waarom, indien het na gepleegd overleg met de hoofden billijk geacht wordt een pas onderworpen bevolking te belasten, die belasting, in stede van een voor arm en rijk gelijk hoofdgeld, niet liever gesteld op een evenredig deel van boven zeker minimum verkregen inkomsten? Waarom, in stede van dat hatelijke vorderen van heerendienst, den onderworpenen

niet van den beginne af aan getoond dat, naar nederlandsche opvatting, geen arbeid verlangd wordt dan tegen betaling? Dan zou men opvoedend te werk gaan, daar men den Inlander den arbeid zou leeren kennen als een zegen. Nu leert men hem dien kennen als een straf.

Men schijnt echter aan die onverstandige politiek te willen vasthouden. Niettegenstaande al het bloedige leergeld, dat reeds betaald is, wordt bij elke nieuwe gelegenheid hetzelfde recept toegepast. Geef, zoo luidt het, den Inlander eerst een pak slaag, en eisch, wanneer hij dientengevolge tot onderwerping is gekomen, dat hij zijn vuurwapenen inlevere, hoofdgeld betale en uitkome in heerendienst. Gebeurt er daarna in een dorp iets dat u niet bevalt, leg dan aan de gansche gemeente geldboete op. Zijn de menschen ook dan nog kwaadaardig genoeg u te wederstreven, wasch dan uw handen in onschuld en leg er zoovelen neder als noodig is ter verzekering van de orde. Het is, helaas, het atjehsche stelsel van ‘pacificeeren’ dat dáár zoo wrange vruchten afwerpt en dat ook elders onzen arbeid aan mislukking blootstelt.

Willen wij van de buitenbezittingen iets goeds maken dan zullen wij anders te werk moeten gaan. Wij zullen niet in de eerste plaats er op bedacht moeten zijn, de onderworpenen aan ons te doen betalen en voor ons te laten werken, maar om, aanvankelijk met eenige opofferingen onzerzijds, hun land economisch op te heffen en henzelven tot welvaart te brengen. Alleen dan kan worden verwacht dat zij op den duur de goede bedoelingen van ons bestuur zullen begrijpen en dat zij aan onze pogingen de medewerking zullen verleenen die voor haar welslagen onmisbaar is.

Het klinkt alles zoo eenvoudig en zoo logisch, dat het toch ook wel eens tot het inzicht van onze bestuurders moet zijn doorgedrongen. Ik geloof dan ook niet dat in de eerste plaats onverstand zich tegen het volgen van een beteren koers verzet. Het is vooral een dubbeltjes-quaestie. Men wil de buitenbezittingen wel aan het nederlandsch gezag onderwerpen, maar het mag geen geld kosten. Daarom wordt de onderworpen bevolking aanstonds op schatting gesteld en aan het werk gezet, dan wordt wat voor de landstreek gedaan, ‘buiten bezwaar van den Lande’. Dat echter de zaak in den grond dreigt te worden verknoeid, omdat men op die wijze slechts

ontevredenen, om niet te zeggen haatdragenden, kweekt en met de economische opheffing toch maar weinig vordert, bewijst het afschrikwekkend voorbeeld van Atjeh. Ik kan mij thans niet in de Atjeh-politiek gaan verdiepen, doch dit wil ik toch als mijn vaste overtuiging geven, dat, indien wij daar nimmer *heerendiensten* hadden gevorderd maar allen arbeid aan de wegen eerlijk hadden betaald; indien wij gematigder waren geweest in het vorderen van *boeten* en indien wij in de laatste jaren jaarlijks eens een half millioen oordeelkundig hadden besteed voor *onderwijs* en *irrigatie*, wij verder zouden zijn dan thans het geval is - en dat het ons waarschijnlijk ook nog minder zou hebben gekost.

Onze politiek ten aanzien van de buitenbezittingen eischt dringend herziening. Men zal tot het inzicht moeten komen, dat *onderwerping* en *pacificatie* twéé zijn en tweeërlei methode vereischen. Dr. Snouck Hurgronje heeft het met betrekking tot Atjeh zoo volkomen juist gezegd:

> 'Wanneer men nu maar gaat inzien, dat de tijd is aangebroken om de onderworpen bevolking, door een gematigd optreden, door een vertrouwelijken omgang met de hoofden en door wijze bestuursmaatregelen met den nieuwen toestand te verzoenen - dan ben ik overtuigd, dat aan de *pacificatie* niet gewanhoopt behoeft te worden.'[1)]

Zie hier het juiste recept, niet alleen voor Atjeh, maar voor alle streken waar wij de bevolking aan ons gezag hebben onderworpen.

VII.

De slotsom van de voorafgaande beschouwingen luidt, zoo kort mogelijk samengevat, aldus: Java en enkele streken der buitenbezittingen hebben vooral behoefte aan een grondige voorziening der *volksopvoeding*, elders is een verstandige, menschkundige en milde *pacificatie* de eerste aller eischen. Alleen door deze twee voorname belangen met inspanning van onze beste krachten te bevorderen, zonder daarbij tal van

1) In *Het Vaderland* van 13 Juli 1906. Het zoooven (20 Juni) ontvangen Atjeh-verslag geeft eenigen grond voor de hoop, dat men eindelijk tot inkeer begint te komen, maar doet tevens zien hoe weinig tot dusver naar goeden raad werd geluisterd.

andere, ook gewichtige aangelegenheden uit het oog te verliezen, zal het ons gegeven kunnen zijn, de toekomst van Insulinde te verzekeren.

Een politiek welke die verzekering tot doel heeft zal echter alleen dan met beslistheid en kans op welslagen kunnen worden gevoerd, indien de daarvoor noodige middelen aanwezig zijn. Reeds wees ik er op, dat een grondige verbetering van onze houding ten aanzien van de buitenbezittingen onvermijdelijk verhooging van uitgaven zal met zich brengen. En wat Java betreft - de onderwijshervorming, waarvoor mr. Fock de instemming der Staten-Generaal wist te verwerven, zal, zoo zij met de vereischte voortvarendheid en consequentie wordt voltooid, binnen enkele jaren tijds stellig een stijging van ten minste vier millioen boven het normale uitgaven-peil tengevolge hebben. Die vier millioen komen derhalve boven al hetgeen verder voor Java en de buitenbezittingen nog mocht noodig zijn.

Indië's financiën - de hardnekkigste optimist zal het niet kunnen tegenspreken - zijn niet van dien aard dat zij geacht mogen worden èn Java èn de buitenbezittingen te zullen kunnen verschaffen wat haar toekomt. De, fiscaal gesproken, bevredigende resultaten over 1906 en 1907 verkregen - beide dienstjaren schijnen met kleine overschotten te zullen sluiten - zijn slechts voor een zeer gering deel verschuldigd aan een natuurlijke stijging der gewone middelen. Veel meer vinden zij haar verklaring in de heffing van nieuwe belastingen, in niet zelden overdreven en dan tot ontstemming leidende bezuiniging, maar vooral in den exceptioneel hoogen stand van de tinmarkt. Bedenkt men hoe op onder betrekkelijk zoo gunstige omstandigheden samengestelde begrootingen de voor den *aanvang* der onderwijshervorming vereischte gelden nog maar met moeite konden worden gevonden, terwijl voor een waarachtige pacificatie der buitenbezittingen zoo goed als niets overbleef, dan zal men zich een voorstelling vormen van den geldnood, die zich in de naaste toekomst zal doen gevoelen, wanneer, bij een tot normaal peil gedaalde tinmarkt en ver beneden de raming blijvende tinproducties, aan hetgeen de verzekering van Insulinde's toekomst eischt moet worden voldaan.

Ieder begrijpt wat, tenzij buitengewone maatregelen worden genomen, gebeuren zal. Ten aanzien van de buitenbezittingen zullen - behoudens wellicht eenige schijnbewegingen - de

zaken op den ouden voet worden voortgezet; ten aanzien van Java's onderwijshervorming zal de pas worden vertraagd, zoo niet geheel ingehouden. Wie, die mijn uiteenzettingen met eenige belangstelling gevolgd heeft, zal niet beseffen dat dit een *ramp* zou zijn, voor Nederland zoo goed als voor Indië, en dat dus, tot afwending van die ramp, buitengewone maatregelen zullen *moeten* worden genomen?

Ik behoef in *De Gids*, die mij in den loop der laatste negen jaren meer dan eens over de indische financiën het woord gunde, niet uitvoerig te betoogen waarin die buitengewone maatregelen behooren te bestaan. Nederland moet aanvullen wat aan de indische financiën te kort komt. Dat eischt de goede trouw en dat eischt ook een goede politiek. Een bescheiden stap in die richting werd reeds gedaan toen in 1904 op minister Idenburg's voorstel een bedrag van 40 millioen, door Nederland voorgeschoten, aan Indië werd kwijtgescholden. Thans ga Nederland een flink eind verder en hale de pen door de 100 millioen die - niet tot Nederlands eer voorwaar! - in Indië's debet staan geboekt. Stelde de maatregel van 1904 reeds in staat wat zegenrijks voor Indië tot stand te brengen (men denke alleen aan het met overheidssteun zich ontwikkelend inlandsch credietwezen, aan de verbetering van den veestapel, aan de met ernst en aanvankelijk goeden uitslag genomen emigratieproef), hoe veel grooters en schooners zal nog te bereiken zijn met de vier millioen 's jaars die thans, voor rente en aflossing, aan het moederland moeten worden afgedragen! Zij toch zullen het mogelijk maken, dat in korten tijd aan Java's bevolking de onderwijshervorming geschonken wordt die haar reeds werd toegezegd en dat hetgeen de indische inkomsten, ook ten gevolge van de onderwijs-uitbreiding en-verbetering, gaandeweg mochten aangroeien ten volle voor andere doeleinden, in de eerste plaats voor de pacificatie der buitenbezittingen, worde aangewend.

Mijn advies komt dus hierop neder: evenals in 1904 ruimte werd verkregen in de indische financiën ter bekostiging van maatregelen die niet achterwege mochten blijven en die dan ook gebleken zijn, de inlandsche bevolking in hooge mate ten goede te komen, evenzoo worde thans ruimte gemaakt ter voorkoming dat achterwege blijve waaraan Insulinde vóor alles behoefte heeft.

Natuurlijk durf ik niet verzekeren dat met die aan het volksonderwijs te besteden vier millioen en met hetgeen de indische middelen overigens opleveren in àlle behoeften van Java en de buitenbezittingen zal zijn te voorzien. Er kunnen weder minder gunstige tijden aanbreken, zooals wij die in 1901 en 1902 hebben gekend, toen, tengevolge van ziekten en oogstmislukkingen, de opbrengst der belastingen merkbaar daalde. Maar, mocht dit gebeuren, dan zal juist de door mij aanbevolen maatregel in staat stellen ook dán voort te gaan met het voorbereiden van een toekomst, waarin, tengevolge der verhooging van het intellectueele peil, de volksgezondheid en het landbouwbedrijf een grooter weerstandsvermogen zullen gaan bezitten. Blijven de slechte jaren daarentegen nu eens uit, hebben de maatregelen, sedert 1904 genomen, hoe bescheiden ze mogen zijn, reeds dit gevolg, dat ook in Indië de belastingopbrengst langs natuurlijken weg zich blijft bewegen in opgaande lijn - dan zal de verzekering der kosten van die allergewichtigste hervorming in staat stellen, het geheele accres der middelen voor andere doeleinden aan te wenden. Dan zal er althans een kans, een goede kans, voor Insulinde zijn, dat zij het overgangstijdperk, tengevolge van Nederland's vroegere financieele politiek voor haar zoo buitengewoon moeilijk, met goeden uitslag doorkomt, om daarna, zoowel geestelijk als stoffelijk op hooger peil gekomen, als een welvarende volkerengemeenschap, onder Nederland's leiding, den historischen ontwikkelingsgang te vervolgen.

VIII.

Hoe staat het echter met Nederland's financieele krachten? Zullen zij toereiken om het door mij aangewezen offer te brengen?

Ik erken ten volle dat een inkomstenderving van vier millioen 's jaars voor onze rijksmiddelen geen onverschillige zaak is en dat wij bedacht moeten zijn op het vele dat ook hier te lande nog moet worden gedaan. Ook ontken ik niet dat, ter voldoening aan Indië's vordering, het tegenwoordig tijdsgewricht niet gunstig is, nu de sedert tal van jaren waargenomen natuurlijke stijging van 's rijks middelen neiging

begint te vertoonen om voor stilstand, zooal niet daling, plaats te maken.

Toch vergete men tweeërlei niet. Ten eerste dat een welvarend en gelukkig Indië ook een nederlandsch belang is. En ten tweede, dat, mocht door omstandigheden van wellicht tijdelijken aard, de opbrengst der nederlandsche middelen in de laatste maanden niet dat de verwachting overtreffende beeld vertoonen, waaraan wij sedert jaren gewend waren geraakt, juist die zeldzame voorspoed der laatste decenniën onze financiën dermate heeft versterkt, dat zij tegen een stootje bestand mogen worden geacht. Enkele cijfers zijn voldoende om dit beweren tot steun te verstrekken. In 1877, het laatste jaar dat indische overschotten in de schatkist van het moederland vloeiden, bedroeg de opbrengst der gewone rijksmiddelen in Nederland, in millioenen guldens uitgedrukt, 94.8. Tien jaren later was dit bedrag gestegen tot 110.2, in 1897 tot 122.6, in 1907 tot niet minder dan 161.7.

Dergelijke gunstige financieele resultaten maakten het dan ook mogelijk om, niettegenstaande de voortdurende stijging der uitgaven (natuurlijk verschijnsel in een zich ontwikkelenden, modernen, steeds meer binnen den kring van zijn bemoeienissen trekkenden staat), belangrijke overschotten te kweeken op den gewonen dienst. Uit een overzicht dienaangaande opgenomen in de jongste millioenen-nota, van 17 September 1907, blijkt dat van 1892-1906, dus in 15 jaar tijds, op den gewonen dienst 52 millioen werd overgehouden.

Met een dus in jaren van zeldzamen voorspoed versterkt rijksvermogen achter zich kan het onzen rentmeesters niet onmogelijk zijn, de toekomst van moederland en koloniën beide te verzekeren. Is daartoe versterking der rijksmiddelen noodig, welnu, dat men haar zoeke waar zij ongetwijfeld te vinden is - bij de gegoeden, die van de vette jaren zeker in niet mindere mate zullen hebben geprofiteerd dan het rijk. Zouden wij, naar verhouding, waarlijk zooveel zwakker zijn dan Engeland, dat zich in enkele jaren tijds wist heen te slaan door de moeilijkheden, waarvoor Chamberlain's politiek het geplaatst had en niettemin genoeg overheid om de dadelijke pensionneering van alle behoeftigen boven de zeventig, geheel ten laste der algemeene schatkist, in ernstige overweging te nemen?

Men stelle aan de nederlandsche natie deze vraag, men stelle haar met allen ernst dien zij verdient.

Wat Indië aangaat, ik vertrouw duidelijk te hebben gemaakt, wat er in hoofden en harten omgaat en wat vóór alles noodig is, om het ontwikkelingsproces in goede banen te leiden. Hoe zal het ons vergaan, indien wij die taak niet naar behooren volbrengen? Wie niet blind is voor hetgeen in Oost-Azië gebeurt en in wording is, kan op die vraag geen ander antwoord geven dan dit: toonen wij ons Insulinde *niet* waardig, dan kan het verlies dier kolonie slechts een quaestie van tijd zijn. Daarmede zou Nederland niet enkel een bron van stoffelijke welvaart derven, maar, wat van veel grooter beteekenis is, de gelegenheid zou voor ons land, voor ons volk te loor gaan om zich, ook in de toekomst, een eervolle plaats te verzekeren in de geschiedenis der menschelijke beschaving.

Laat ons dan de handen in-een-slaan om ons Insulinde wèl waardig te toonen!

Dat zal een inspanning kosten en een zelfverloochening, vergeleken waarbij de onvermijdelijke geldelijke offers van geringe beteekenis zullen zijn.

Maar hoe heerlijk is dan ook het doel dat wij nastreven!

Zeker, er zullen nog heel wat menschen moeten komen en gaan, heel wat geslachten, als de bladeren in het woud, elkander moeten opvolgen vóór dat doel bereikt is.

Toch staat het ons niet al te schemerachtig voor oogen.

Het is: de vorming daarginds in het verre Oosten van een volkerengemeenschap, die haar welvaart en haar hoogere beschaving verschuldigd is aan Nederland en dit dankbaar erkent.

C.TH. VAN DEVENTER.

Napoleon en Nederland van 1799 tot 1806[1].

Eens op een dag nam Napoleon er genoegen in, zijn opper-ceremoniemeester, graaf de Ségur, een *bel esprit* en historieschrijver, de vraag voor te leggen, wat de volken wel van hem zouden zeggen als hij dood was. De hoveling putte zich uit met de nakomelingschap lofrede voor, lofrede na in den mond te leggen. ‘Gij hebt het mis,’ antwoordde de Keizer; ‘puis, avec un haut-le-corps significatif qui exprime bien le soulagement universel, il ajouta: “On dira: *Ouf*!”’

Wie van beiden gelijk had? Na Leipzig en Waterloo is zeker aanvankelijk het gevoel van opluchting overheerschend geweest. Maar de volken hebben spoedig vergeten wat hij hun aan leed berokkend en aan offers van hen gevergd had. Het opgroeiend geslacht heeft hem gezien als een legendaire persoon, in zijn grootheid al wat na hem was gekomen overschaduwend. De restauratie en hare misères in Frankrijk en Duitschland hebben het ontstaan der Napoleon-legende bevorderd. Hoe machtig is die eenmaal geweest! hoe heeft men in hem belichaamd meenen te zien alle idealen waarvan men zelf droomde, en voor wier verwezenlijking in het kleinzielig en naargeestig geworden heden geen plaats scheen. Hoe fijn heeft Balzac beluisterd, wat de oude snorrebaarden der Groote Armee, op zomeravond onder den hooiberg, aan de

1) Voordracht, gehouden in eene vergadering van het Historisch Genootschap te Utrecht, naar aanleiding der bewerking van het derde en van het eerlang te verschijnen vierde deel mijner *Gedenkstukken der Algemeene Geschiedenis van Nederland van 1795 tot 1840*.

boerekinkels vertellen over *ce diable d'homme*[1]; hoe trilt het in Heine's *Buch le Grand*, bij de herinnering aan den kleinen man op het witte paard, dien het kinderoog intocht had zien houden in de van zon doorstraalde dreef van den 'Hofgarten' te Düsseldorf: 'Auf diesem Gesichte stand geschrieben: Du sollst keine Götter haben ausser mir. Ein Lächeln, das jedes Herz erwärmte, schwebte um die Lippen - und doch wusste man, diese Lippen brauchten nur zu pfeifen, und die ganze Klerisei hatte ausgeklingelt - diese Lippen brauchten nur zu pfeifen, und das ganze heilige römische Reich tanzte..... Auch das Auge lächelte;.... es konnte lesen im Herzen der Menschen, es sah auf einmal alle Dinge der Welt.... Der Kaiser ritt ruhig mitten durch die Allee; hinter ihm, stolz auf schnaubenden Rossen, ritt sein Gefolge; die Trommeln wirbelten, die Trompeten erklangen, das Volk rief tausendstimmig: Es lebe der Kaiser!'

In Nederland is de reactie na '15 niet zoo heftig geweest, dat de Napoleon-cultus er groote verhoudingen kon aannemen. Toch liep er ook tot onder ons een vertakking van dien grooten stroom. De wijze waarop Thorbecke, in den tijd zijner kritieken op graaf Schimmelpenninck en anderen, van Napoleon en den Franschen invloed in Nederland gewaagde, heeft destijds evenveel instemming gevonden bij de jeugd als zij aanstoot gaf aan de ouderen van dagen. De jeugd, had Thiers gelezen; de ouderen hadden zich indertijd vroolijk gemaakt met de laag-bij-den-grondsche versjes van van Marle:

'Mijnheeren 't is niet als voorheen.....,'

die zoo welgevallig waren geweest aan het geslacht dat met de tiërceering was bezocht en met de conscriptie, met de regietabak en met de dure koffie en thee. Eenmal slechts (van militairen als Verhuell en Dirk van Hogendorp afgezien) had een Nederlander van Napoleon een groote visie gehad: het was dan ook Bilderdijk. Maar buiten alle aandoeningen van nationale of politieke natuur om, zooals ze de Napoleonvereerders uit de dagen der romantiek bezielden. Bilderdijk had, in het jaar van Jena, den Algeweldige gezien, Dien

1) *Le Médecin de Campagne*, hoofdstuk: *Le Napoléon du Peuple*.

niets bepaalde, Die ruim baan maakte - voor een nieuw hooger leven der menschheid? ‘Een aard, met zooveel bloed bedropen’ zou palmen en olijven uitschieten:

> Is 't waar, herrijst na zoo veel eeuwen
> Het eeuwig Godsrijk der Hebreeuwen?....
> Spoedt aan, o heuchelijke dagen,
> Ten koste van wat bloed het zij!

Wat ligt het alles ver, die verguizing en verheerlijking. Onze tijd kan ten aanzien van Napoleon realist zijn. Wij hebben niet den duivel te vloeken of den held te zingen; wij zouden den mensch willen naderen.

Napoleon en Nederland zijn twee inzonderheid onderscheiden grootheden. De man van actie en het volk van lijdelijkheid.

Zijn komst tot het Consulaat werd in Nederland met instemming vernomen. De achttiende brumaire had hier over het geheel *une bonne presse*. Over het Directoire hadden wij niet te roemen gehad; en dan, men was bij ons in 1799 het revolutiemaken al zoo hartelijk moede. Een orangistische reactie wilde men niet; de houding tijdens den Engelschen inval had het duidelijk bewezen. Maar voortduring van het regime der revolutionnaire journée's wilde men even weinig. Men zocht naar stabiliteit, en gevoelde die niet te zullen vinden dan na afschaffing van den politieken eed als voorwaarde der uitoefening van politieke functiën, en na consolidatie der politieke macht in de bezittende klassen. De constitutie van '98, die een politiek mondige natie onderstelde, in staat door haar Vertegenwoordigend Lichaam het gansche nationale leven nieuw te organiseeren, was niet levensvatbaar; men had van ééne machine veel te veel en te onderscheiden werk gevergd. De vergadering struikelde over de duizendtallen van haar eigen decreten, en onderwijl kwam men niet boven het voorloopige uit. Het geloof in eigen scheppende kracht, in de geldigheid zelf van de om haar eenvoud eenmaal zoo verleidelijke formules der revolutie, raakte zoek, en evenzeer het respect voor de zelfgekozen vertegenwoordigers. Men voelde dat de Bataafsche revolutie een mislukking was geweest, en oordeelde milder over oude namen en oude gebruiken.

Er kwam bij dat men pas gevaar had geloopen van een nieuwen revolutionnairen schok. Brune, ontevreden over de geringe medewerking der autoriteiten in het afslaan der Engelschen en Russen, had gedreigd de mannen van den 22sten Januari in het bewind terug te roepen. Het Fransche Directoire had hiertoe wel geen verlof gegeven, maar eischte toch de verwijdering van vier Bataafsche ministers. De 18de brumaire ontsloeg de regeering van deze pijnlijke operatie op zichzelf.

Schimmelpenninck, de gezant te Parijs, schrijft den dag na de groote gebeurtenis, met blijkbaar zelfbehagen, ‘dat hij bij den generaal Bonaparte op eene bij uitstek vriendelijke wijze gerecipieerd is’. - ‘Onze anarchisten moeten nu desperaat worden, of ze zijn gek.’ - ‘Zeker zal Bonaparte vrede maken.’ - ‘Bereid bij ons de natie op een verstandige wijs er op voor om ook eenige heilzame veranderingen in de constitutie te maken, wanneer het gepast oogenblik zich daartoe aanbiedt.’ - ‘De groote waarborg der burgerlijke vrijheid is gelegen in een overwegenden invloed van hen die door hunne bezittingen onmiddellijk bij de welvaart van het land belang hebben.’

Dit alles uit de eerste week na den coup d'état. Maar zeer spoedig komt er een tweede bij: om vrede te maken moet Bonaparte beginnen met oorlog te voeren, om orde te scheppen moet men hem aan de middelen helpen, wanorde tegen te gaan. De 18de brumaire heeft de Bataafsche Republiek voor onaangename eventualiteiten behoed; welnu, hij vraagt haar zes millioen gulden hollandsch als ‘een gulle demonstratie van affectie’. Zooveel zal haar zijn vriendschap ongetwijfeld waard zijn. De vorm zal zijn die van een toegift op een ruil van geestelijke goederen en goederen van Fransche emigranten in Noord-Brabant, tegen Nassausche domeinen in België, tevens van een terugkoopsom (boven de waarde) van een bedrag vroeger aan Frankrijk in betaling gegeven Bataafsche rescriptiën; maar, laat de Consul er bij zeggen, ‘de zaak moet niet met den gewonen financieelen Bataafschen geest worden uitgecijferd’. Het Uitvoerend Bewind streek de hand over het hart, en gaf zijn ministers Gogel en Goldberg last, om, ten minsten bezwaar van den lande, ‘bij particulieren, kooplieden, of waar zij het dienstig zouden oor-

deelen' aan het Bataafsche gouvernement een crediet van zes millioen gulden te bezorgen. Toch kon de zaak maar voor de helft doorgaan. De Bataafsche rescriptiën, die de Consul op een staat als aanwezig vermeld had gevonden, bleken al lang door het Directoire in betaling te zijn gegeven en in derde en vierde handen te zijn geraakt, zoodat zij op het oogenblik niet leverbaar meer waren. Alleen de domeinruil is doorgegaan, met een Bataafsche toegift van drie millioen gulden; tractaat van 5 Januari 1800.

Hiermede waren de geldaanzoeken van Bonaparte niet aan een einde. Het Directoire had een berooide kas achtergelaten en Italië verspeeld, en het ontbrak den Consul aan geld voer de uitrusting om het terug te winnen. De Parijsche bankiers hadden hem slechts een onvoldoende som kunnen of willen schieten, en links en rechts trachtte hij nu oude Fransche vorderingen in geldswaarde om te zetten. Hamburg moest een dreigement afkoopen voor vier millioen en Genua een voor twee. 'Wijs Genua,' beveelt de Consul aan Talleyrand, 'op het voorbeeld van Holland dat zes millioen aanbiedt uit eigen beweging'. Een maand na den domeinruil kwam hij met een voorstel van veel wijder strekking, en bood voor 25 millioen gulden hollandsch de Fransche rechten op Vlissingen en de vermindering van het Fransche bezettingsleger in Nederland tot op 10.000 man te koop. Nu waren die Fransche rechten op Vlissingen, behalve het enkel medegebruik der haven voor Fransche oorlogsschepen, door de Bataafsche Republiek steeds ontkend, en wat het bezettingsleger betreft, indien het Bonaparte ernst was met den Europeeschen vrede, zou hij het toch weldra, en in zijn geheel, moeten doen afmarcheeren 'Het schijnt mij toe,' schrijft Gogel, 'dat wij met de laatste revolutie niet verbeterd zijn'.

De regeering weigerde; het eenige, waarvoor zij nog geld over had, zou zijn de onmiddellijke neutraliseering der Bataafsche Republiek zelfs vóór den vrede. Dit weigerde wederom Bonaparte. 'Hij weet niets als van oorlogszaken,' schrijft Schimmelpenninck die gevoelde dat hij eerst te hoog over hem had opgegeven; 'ik heb op zijn stuk het allergedecideerdste misnoegen'.

De Consul *moest* geld hebben, en wat hij niet afpersen kon, wilde hij dan leenen. Hij zond Marmont naar Amsterdam,

om bij de kapitalisten aldaar een groote som los te maken, te leenen op onderpand van anticipatiebilletten op houtveilingen in Frankrijk, en van het beroemde kroonjuweel, *Le Régent*. Schimmelpenninck waarschuwde dat het niet gaan zou, daar een onderpand op de *coupe des bois*, hoewel in Frankrijk niet onbekend, aan het Amsterdamsche oor te vreemd, en de aangeboden rentevoet te laag was, maar de Consul zette door, met een brief 'aan de municipaliteit en notabelen van Amsterdam', waarin hij hun de eer doet te spreken *de puissance à puissance*. Hij slaat er den toon van den vredestichter in aan, die rust en welvaart verzekeren zal, maar - in een gemeene zaak moeten de offers gemeen zijn. 'Connaissant le bon esprit des citoyens d'Amsterdam, je supprime tout intermédiaire....'. - 'Hij hoopt,' schrijft Schimmelpenninck, 'in dezen eenig effect van gedesinteresseerd enthusiasmus bij de commercie en financiers te vinden.' Zelf had Schimmelpenninck daar weinig verwachting van, wel wetende 'dat de commercie uit haren aard in zaken van financie zeer kalm, en dat eene souffreerende commercie meer dan kalm, ijskoud was.' Hij bedroog zich niet. De Amsterdammers beschouwden de voordeelen als te gering en het onderpand niet als serieus; zij wilden er alleen in treden als er op andere wijze een zaak van te maken was, doordat de Consul zich verbond tot een beter justitie op prijzen en ladingen, lagere tarieven, minder belemmerende formaliteiten bij den invoer in Frankrijk, gelijke toepassing der wetten op den Engelschen invoer in de beide Republieken, vrije uitvoer van granen naar de Bataafsche Republiek, enz. enz., alles zaken waarover Marmont niet gemachtigd was in onderhandeling te treden. Onverrichter zake keerde hij naar Parijs terug, tot groot ongenoegen van Bonaparte, die Schimmelpenninck geducht liet voelen hoezeer hij 'op Amsterdam en de commercie gebelgd' was. 'Hij gaf mij dit op zeer gemelijken toon te kennen, zeggende in substantie, dat een stad van commercie, die zoo weinig zèle getoond had om iets voor hem te doen, ook geen recht had om iets van hem te verwachten; dat hij deze teleurstelling niet zoude vergeten, en dat men er op 't stuk der kaperijen en prijzen de gevolgen van zoude zien.' En spoedig bleek, dat het dreigement niet ijdel was geweest; over de geheele lijn der Fransch-Bataafsche betrekkingen viel een sterkere spanning waar te nemen.

Het Uitvoerend Bewind, ondervindende dat Schimmelpenninck volstrekt niet zooveel invloed op Bonaparte had als waarmede deze zich een oogenblik had gevleid, besloot het met een anderen persoon te beproeven, met een militair, die op den soldaat Bonaparte misschien meer zou vermogen: admiraal de Winter, een man die kruit had geroken, en, niettegenstaande zijn nederlaag bij Kamperduin, een goeden naam had in Frankrijk. Hij zou Bonaparte, die onderwijl zijn tocht over den Grand Saint-Bernard had volbracht, naar Italië volgen en hem een schrijven overbrengen van het Uitvoerend Bewind, waarin zonder omwegen uiteen werd gezet wat de Bataafsche Republiek van hem verwachtte. De staat ging een bankroet tegemoet; op de begrooting van het loopende jaar was een reusachtig tekort; de kapitalisten hadden, in de laatste vier jaren, behalve de gewone belastingen, meer dan 20% van hun bezittingen aan buitengewone heffingen opgebracht, benevens groote heffingen van de inkomsten; bij tienduizenden moesten in de groote steden de behoeftigen uit de publieke kassen onderhouden worden. Men ging te gronde, als de handel niet weder geopend werd en de buitengewone lasten niet verminderden. Het redmiddel kon geen ander zijn dan neutralisatie der Bataafsche Republiek, vertrek der Fransche troepen en verlaging der Fransche tarieven. Als onmiddellijke maatregel werd verlangd de terugroeping van Augereau, met wien de Bataafsche regeering meer moeite had dan nog ooit met een bevelhebber der Fransche troepen, en die zelfs de burgerlijke beleefdheid tegenover haar leden niet in acht nam. ‘Vous avez été grand avec tout le monde,’ eindigt de brief van het Bewind, ‘vous le serez avec nous. Vous nous applaudirez d'être Bataves avant d'être Français.’

Wat klonk dat alles redelijk - in den Haag, en hoe weinig indruk maakte het - over de Alpen! Te Lyon aangekomen hoorde de Winter van den slag van Marengo; te Turijn eindelijk had hij nauwelijks den tijd, den brief aan Bonaparte in handen te stoppen, die al weer op zijn doorreis was, vliegensvlug, naar Parijs. De Winter moest hem maar nareizen, en zou te Parijs het antwoord vernemen. Maar nu bleek het, dat Bonaparte na de victorie een ander was dan daarvóór. De periode, dat Frankrijk nagenoeg be

perkt was tot zijn oude grenzen, dat het zijn legers moest voeden op eigen bodem, dat de Consul gunsten bood voor geld, geld, was voorbij. ‘Dat mag Amsterdam spijten,’ was zijn eerste woord te Parijs, ‘dat het geen deel heeft willen hebben aan mijn overwinningen in Italië!’ Met het zittende bestuur in de Bataafsche Republiek wilde hij niets meer van doen hebben; het viel hem gemakkelijk, de ontevredenheid in hun eigen land tegen de rampzalige bewindslieden uit te spelen. ‘Het zal neerkomen,’ schrijft de Winter al spoedig, ‘op een verandering in het Bataafsche gouvernement.’ Hij is tot November 1800 te Parijs gebleven zonder eenige wezenlijke toezegging te verkrijgen, en keerde terug met de zekerheid, dat de dagen van het Uitvoerend Bewind geteld waren.

Het nieuws drong spoedig door, en de verschillende personen en fractiën hadden hun houding ten opzichte van de aangekondigde verandering te bepalen. De minderheid in welke het geloof in de revolutionnaire denkbeelden nog leefde, was door de machtelooze woordenkramerij van het Vertegenwoordigend Lichaam diep teleurgesteld; het meest Gogel, die voorstel op voorstel had ingediend tot schepping van een nationaal finantiewezen, zonder dat men de kracht had gevonden er één enkel van af te doen en tot invoering te brengen. Gogel wilde dat van de gelegenheid zou worden gebruik gemaakt, om de vertegenwoordiging voorloopig tot niets terug te brengen en te vestigen een almachtig bestuur. ‘Wat hebben wij,’ schrijft hij, ‘van een almachtige vergadering gehad? Systhema is onbestaanbaar met zoodanige lichamen; immers ziet men dat van den eenen dag op den anderen veranderen, en meestal kan men zeggen: het Vertegenwoordigend Lichaam weet zelf niet wat het wil. Afdoening van zaken is mede zeer gebrekkig: alles hangt van den werkzamen geest of luiheid, kunde of onkunde van de een of andere personeele commissie af. Geest van beuzelarij en vitterij is nergens meer dan bij zoodanig lichaam te zoeken. Jaloersch van alle andere machten, bemoeit het zich met alles, vit op alles en bedilt zonder kennis van zaken.’ Hij wil een klein Wetgevend Lichaam van dertig leden, dat twee korte zittingsperioden zal hebben per jaar; voor de rest een sterk Uitvoerend Bewind van slechts drie leden, gediend door ministers, en bevelende over subal-

terne besturen in de departementen en gemeenten. Het voordragen van wetten behoort uitsluitend aan het Bewind, en het Wetgevend Lichaam moet zijn votum geven binnen een bepaald aangewezen tijd. Bij verschil worden sprekers benoemd van weerszijden die de zaak bepleiten; een algemeen debat daarbuiten heeft niet plaats; na afloop der pleidooien beslist het appel nominaal. De wetten behoeven alleen algemeene beginselen in te houden; alle bepalingen ter uitvoering behooren aan het Bewind.

Puur Bonapartisme waar men ziet; ten naastenbij de constitutie van Frankrijk onder het Consulaat. Maar Bonaparte wilde volstrekt niet dat men hem naäapte: hij verlangde geen almachtig, slechts een gedienstig Bataafsch bestuur. Die gedienstigheid hoopte hij zich te verzekeren door in Nederland, evenals hij het in Zwitserland deed, bescherming te verleenen aan de maatschappelijke elementen die door de revolutie in den druk geraakt waren, en hun gedeeltelijk herstel nu zouden hebben te danken aan hem. Zoo werd het hem ook voorgesteld door zijn gezant in de Republiek, een *ci-devant*, gewezen markies de Sémonville, ‘een man,’ zooals Schimmelpenninck hem in den Haag aangekondigd had, ‘die met al zijn connectiën en *alentours* behoort tot de moderate partij’. De Bataven, adviseert Sémonville, hebben zoo hun bekomst van alles, dat zij de constitutie zullen aannemen die gij wilt, op twee voorwaarden: geen prefectenregeering, en geen president. De bezittende klasse rekent er op, de locale administratie zelf in de hand te hebben; met hun weeshuizen, gasthuizen, hun tal van stichtingen die van de staatsmacht onafhankelijk zijn, zijn zij aan besturende functiën van ondergeschikten aard van jongs af gewend; het is hun een tweede natuur. Zelfs zeer rijke personen stellen er een eer in dergelijke functiën goed waar te nemen, zonder bezoldiging. ‘Le peuple qui a vu tout dépérir sous les pauvres commissaires du Directoire, et les plus pauvres municipaux, sent mieux que personne combien la vanité dans ce cas sert ses intérêts. Réservez donc aux localités toute leur administration intérieure, et reposez-vous sur l'esprit d'ordre et de conservation des habitants.’

Een andere zaak waarop men letten moet, is, geen te hooge functiën op te dragen aan één persoon. Er is geen

man in het land, dien de Bataven gaarne met een eminenten titel aan hun hoofd zouden zien; dan nog liever een Stadhouder terug. ‘Une famille princière froisserait moins l'amourpropre;... le peuple s'attacherait par tous les moyens à renverser celui que la veille il aurait vu son égal. ....Ce sera beaucoup faire que de donner deux années d'existence à votre président.’

Votre président: zou in Frankrijk thans werkelijk ernstig over een presidiaat van Schimmelpenninck zijn gedacht? Dit is zeker dat hij er zich mee vleide, en naar al zijn vrienden in Holland schreef met aandrang om zich op de Amerikaansche constitutie te vereenigen. In zijn plannen, zooals zij uit deze brieven blijken, ligt het evenzeer als in die van Gogel, om te breken met de permanentie van het Wetgevend Lichaam; de uitvoerende macht wil hij ‘zeer energiek en tevens zeer populair, zonder eenige ostentatie, deftig, Bataafsch, eenvoudig. Ik kome er rond voor uit dat ik in geene constitutie die mij bekend is een meer populaire uitvoerende macht kenne, dan die welke bij de Noord-Amerikaansche constitutie onder den naam van president bekend is.’ Die president, met uitgebreide bevoegdheden, zal zijn de vertegenwoordiger van het principe der één- en ondeelbaarheid van de Bataafsche Republiek; maar het huishoudelijk bestuur der deelen behoudt groote vrijheid en beschikt over eigen departementale middelen. Dezelfde denkbeelden ontwikkelt hij - wij zijn in Januari 1801 - in een stuk aan Talleyrand, waarin hij zelfs zegt dat een eigenlijk ministerie van binnenlandsche zaken in Nederland onmogelijk is, onbestaanbaar met het nationale ideaal van burgerlijke vrijheid, dat in de zelfstandige zorg voor domestieke belangen bestaat. Wij zien hier de twee merkwaardigste mannen der Bataafsche revolutie ver uiteenloopen: Gogel wil de revolutie bovenal effectief, Schimmelpenninck wil haar bovenal populair maken.

Welke vooruitzichten ook aanvankelijk te Parijs aan Schimmelpenninck geopend mogen zijn, na de eenparig afkeurende adviezen uit den Haag hield men het denkbeeld van zijn presidentschap niet staande. Evenmin ging men op de idees van Gogel in; een constitutie van het Consulaat zonder Bonaparte was een onding, en Gogel een Bonaparte in het klein te laten worden, zou juist die bevolkingsklassen ver-

vreemden die men weer naar voren wilde brengen. Zoo hebben personen van den tweeden rang het grootste aandeel in de leiding der staatsherziening van 1801 verkregen: het lid van het Uitvoerend Bewind Besier, de minister van marine Spoors, de kamerleden Appelius, de Leeuw en van Leyden.

De instructies werden gegeven door Talleyrand, den 6den Februari 1801. De gezant Sémonville kreeg in opdracht, met het Uitvoerend Bewind in overleg te treden omtrent een herziening der staatsregeling, die o.a. zou moeten inhouden een inkrimping van zittingsduur en bevoegdheden van het Wetgevend Lichaam, een waarborg voor de bezittende klassen door vrijmaking der stembevoegdheid van alle politieke verklaringen, en gepaste zelfstandigheid der locale besturen. Men wilde voorts een herziening langs legalen weg, de eenige, waarbij Frankrijks invloed zich zou kunnen doen gelden in het verborgen. Om dezen legalen weg te openen was een besluit van de grondvergaderingen noodig, daar de bestaande constitutie geen herziening toeliet vóór het jaar 1804. Om het verlof tot bijeenroeping der grondvergaderingen te verkrijgen, wendde zich het Bestuur dus tot het Vertegenwoordigend Lichaam bij boodschap van 4 Maart. Onder den overwegenden invloed van Besier, was het Bewind in alles den Franschen gezant ter wille, met uitzondering evenwel van het lid van Swinden, bij wien zich eerst later Ermerins aansloot.

De zaak nu die alles beslissen zou, was, de toestemming van het Vertegenwoordigend Lichaam te verkrijgen, het lichaam dat zijn eigen ondergang bezegelen moest. Men rekende op een meerderheid: de vergadering was zich haar eigen impopulariteit zeer wel bewust, en de individueele leden stonden sterk onder den invloed der reactionnaire maatschappelijke strooming, die zich in de gansche samenleving gelden liet. Maar, in vergaderzaal vereenigd, kwam het gevoel der collegiale waardigheid toch weer sterker bij hen boven dan zij ieder voor zich misschien zelf hadden vermoed. Zij heetten dan toch het Vertegenwoordigend Lichaam van het souvereine Bataafsche volk, en voor het afstand deed diende men het toch minstens te zeggen, waarvoor en in wiens handen. Den 20sten Maart, met 41 stemmen tegen 10,

en 9 onthoudingen, besloot de Eerste Kamer (die de plaats hield onzer tegenwoordige Tweede), het verzoek van het Bewind in advies te houden tot een commissie uit haar midden met het Bewind zou hebben overlegd voor welke wijzigingen de constitutie van 1798 vatbaar was. Geen verwerping dus, maar een tekennengeving dat men niet verlangde dat het Bewind alleen met een voorstel voor de grondvergaderingen zou treden, het Bewind, toegerust met alle middelen van eigen en vooral van der Franschen autoriteit, om een stemming der grondvergaderingen te doen uitvallen gelijk men het verlangde. In de commissie echter, tot overleg met het Bewind aangewezen, hadden de gematigde elementen verreweg de overhand; de meerderheid van 41, die voor het besluit van 20 Maart verantwoordelijk was, was geenszins samengesteld uit Jacobijnsche stemmen. Over alle hoofdzaken der herziening was, blijkens een dépêche van Sémonville, de commissie het reeds den 8sten April met het Bewind eens. Zoowel Bewind als commissie hebben de zaak geheel in onderonsjes behandeld zoodat in geen enkel staatsregister ook maar een woord over hun overleggingen is opgeteekend; al wat er van op schrift is, komt voor in de berichten van den Franschen gezant.

Het ontwerp zooals het 8 April gereed was en door Sémonville ter goedkeuring naar Parijs werd opgezonden, behield een Uitvoerend Bewind van vijf leden en een Wetgevend Lichaam van twee kamers, beperkt evenwel tot twee korte zittingsperioden per jaar. De kiesbevoegdheid werd uitgebreid door het wegvallen van den eed van haat aan het stadhouderschap, de aristocratie en de regeeringloosheid, maar beperkt door de invoering van een census. Evenals in alle constitutiën van den revolutietijd, waren de verkiezingen getrapt, maar in deze dubbel. De grondvergaderingen kozen de kiesvergaderingen, en deze maakten candidatenlijsten op, waaruit een nationaal kiescollege van 16 personen, naäperij van den Franschen *sénat conservateur*, de leden van Wetgevend Lichaam, Uitvoerend Bewind en Nationaal Gerechtshof koos. De bevoegdheden der departementale besturen werden uitgebreid, maar de oude provinciën niet hersteld.

Bonaparte had drie aanmerkingen. Het nationaal kiescollege keurde hij af als een bloote *singerie* van Fransche

instellingen; het Uitvoerend Bewind moest liever een anderen naam dragen, meer leden tellen, in sectiën worden verdeeld die elk een bepaald onderdeel der regeeringstaak op zich namen, en een president hebben die elke drie of zes maanden wisselde, en een ouden titel droeg als dien van Raadpensionaris. Voorts wenschte hij dat de departementen de grenzen zouden verkrijgen der oude provinciën, en dat aan haar zou worden opgedragen de samenstelling van het Bewind. Hij wilde zijne aanmerkingen niet als bevelen aangemerkt hebben, maar liet ze door Sémonville ter overweging brengen van de commissie. Zij zijn voor het meerendeel niet gevolgd; alleen is de naam Uitvoerend Bewind veranderd in dien van Staatsbewind en het ledental uitgebreid tot zeven. Zoo gewijzigd, kwam het ontwerp 19 Mei bij de Eerste Kamer van het Vertegenwoordigend Lichaam in; het werd er, na uiterst vermoeiende en verwarde discussiën, 11 Juni met 50 stemmen tegen 12 verworpen, of liever buiten deliberatie gesteld. Het had, naar Sémonville het uitdrukt, de federalisten 50% te weinig federalisme gegeven, de unitarissen, die in het Vertegenwoordigend Lichaam nog altijd de groote meerderheid uitmaakten, 50% te veel. Verder beteekende het votum, na deze discussiën, ook, dat er aan gewanhoopt moest worden aan dit Vertegenwoordigend Lichaam een besluit te ontlokken, dat eenig houvast gaf voor de toekomst. De legale weg was afgesneden; er moest een nieuwe coup worden gemonteerd.

In plaats van aan Sémonville, die in de leiding der operatie zeer te kort was geschoten, werd de zaak nu toevertrouwd aan Augereau. Deze nam in Augustus op een bezoek aan Bonaparte het ontwerp mede, dat in September op de bekende revolutionnaire wijze is ingevoerd als constitutie van het jaar 1801. Het was het werk van een der vlugste *faiseurs* van den Bataafschen tijd, van Irhoven van Dam, een man die in het begin der Bataafsche omwenteling een groote rol had gespeeld, maar sedert op den achtergrond was geraakt door zijn totaal gemis aan karakter en moraliteit. Men geeft hem na dat hij tijdens de Conventie voor geld de redevoeringen voor zoodanige leden van beide partijen fabriekte, die meer ijdelheid hadden dan verstand. Thans had men van zijn vlotte pen gebruik gemaakt om, met inachtneming der aanmerkingen van Bonaparte, van het eerste ontwerp een nieuw

te maken. Men kent de veranderingen: een Staatsbewind van 12 leden, verdeeld in sectiën, en waarin de leden zitting hebben voor bepaalde provinciën, want deze herleven met de oude grenzen, slechts onder den naam van departement. Een Wetgevend Lichaam zonder verdeeling in kamers; geen, of niet dan een uiterst onschuldige nabootsing van den Franschen Senaat[1]. In één opzicht was men verder gegaan dan Bonaparte verlangde: had deze gewag gemaakt van een president van het Staatsbewind voor zes maanden, Irhoven van Dam had er een in gebracht voor vijf jaar met tamelijk uitgebreide bevoegdheden. Het schijnt dat ditmaal Augereau's intimus de directeur Pijman zich met het vooruitzicht gevleid heeft[2]; maar Bonaparte schrapte het artikel.

De Bataafsche reconstructie van 1801, zooals zij in het leven is geroepen of althans toegelaten en geregulariseerd door Bonaparte, maakt deel uit van een geheel systeem met politieke gedachte. Een volmaakte parallelverschijning is zijn bemoeiing met de Zwitsersche aangelegenheden in 1801, en verwant zijn zijne handelingen ten opzichte van Frankrijk zelf. Alom zoekt hij voeling met het oude, in Zwitserland met de kantons, in Nederland met de provinciën en met de oligarchie, in Frankrijk met de kerk. Hij wil overal consolideeren en daarbij van het oude opnemen wat nog levensvatbaar is. Zijn scheppingen zijn berekend op den staat van vrede, die zal aanbreken: in Februari 1801 de vrede met Oostenrijk te Lunéville; later in het jaar de preliminairen met Engeland, inleiding van den vrede van Amiens in 1802. In Augustus 1801 had hij, voor zes millioen gulden, er in toegestemd dat het Fransche bezettingsleger in Nederland worden teruggebracht van 25.000 tot 10.000 man, die in het land zouden blijven tot na den definitieven vrede met Engeland. Deze aangelegenheid heeft aanleiding gegeven tot zijn eerste groote verschil met de nieuwe regeering in de Bataafsche Republiek.

Het Staatsbewind had pogingen gedaan, om Engeland te Amiens te doen vorderen dat bij den vrede de Ba-

1) Het Nationaal Syndicaat.
2) Zie 's mans *Bijdragen*, en vgl. voor het recht verstand daarvan de inleiding van *Gedenkstukken* III, bl. 11.

taafsche Republiek geheel in de positie van onafhankelijke mogendheid hersteld werd, door wijziging van het Haagsche verdrag van 1795 tot er niets van over zou blijven dan een normaal tractaat van vrede en vriendschap tusschen twee gelijkgerechtigde mogendheden. Maar Engeland was voor zijn belofte, om de zaken van het continent uitsluitend aan regeling tusschen Frankrijk en de mogendheden van het continent over te laten, reeds met Ceylon en Trinidad, veeren gerukt uit den staart van Nederland en van Spanje, betaald, en liet, zoo lang de omstandigheden niet toelieten ons land geheel aan den Franschen invloed te ontrukken, den meerderen of minderen graad van afhankelijkheid waarin het zich zou bevinden, aan het believen van den Consul over. Schimmelpenninck had te Amiens het uiterste beproefd om Engeland in de zaak te betrekken, maar te vergeefs. Hij bereikte alleen dat de Consul hem met de volgende reprimande bedacht:

'Les Etats qui, comme la Hollande, se sont perdus par les écarts de leur politique; qui, après avoir fait la guerre à la France, ont été vaincus et conquis, devraient nous épargner l'embarras de les rappeler au principe de leur existence actuelle; cette existence, c'est de nous qu'ils la tiennent; nous ne leur devons rien, et ils nous doivent tout. La Hollande est une puissance du second ordre; en affectant les droits et les prétentions d'une puissance du premier ordre, elle ne saurait leur donner l'importance qu'ils n'ont pas. Dans la discussion des prétentions et des droits des Etats, on finit toujours par calculer les conséquences du dissentiment dans lequel l'une d'elles se met à l'égard de toutes les autres. Or, si la France et l'Angleterre font la paix, que peut faire une puissance secondaire, comme la Hollande, que d'y adhérer?'[1)]

Met voorspiegeling van dankbaarheidsuiting in *especes sonnantes* had onze gezant daarop Joseph en Talleyrand zoeken te bewegen, hem vóór zijn onderteekening van het tractaat, doch daarvan afgescheiden, een belofte in forma te geven dat Frankrijk de betrekkingen met de Bataafsche Republiek onverwijld in overeenstemming zou brengen met

1) Du Casse, *Négociations relatives aux traités de Mortfontaine*, *de Lunéville et d'Amiens* (Paris 1855), III, 138.

de eischen van een vredestoestand. Hij had niets meer verkregen dan de niets of alles zeggende verklaring dat die betrekkingen zouden worden geregeld overeenkomstig de belangen van de *beide* natiën. De belangen van *zijne* natie nu bleken volgens de opvatting van den Eersten Consul niet toe te laten, dat de Bataafsche Republiek door de Fransche troepen ontruimd werd vóór alle discussiën, uit den vrede van Amiens voortspruitende, tot zijne, 's Consuls bevrediging geëindigd waren, en die discussiën bleken eindeloos. Dan weer moest het wachten op de overdracht der door Engeland aan de Bataafsche Republiek terug te geven koloniën, dan weer op de ontruiming van Malta. De oorlog brak weer uit, eer nog één van de 10.000 man Fransche soldaten het land verlaten had.

In Holland had onderwijl een merkwaardige opflikkering van oud leven plaats gehad, op economisch zoowel als op staatkundig gebied. Tien dagen na de publicatie der vredespreliminairen met Engeland vertoont Amsterdam als een andere physionomie; men kon weer denken aan vaart onder Bataafsche vlag. De houthaalders voor het Noorden lagen al onder zeil, expedities naar Batavia werden uitgerust; de assurantiepremie voor de vaart op Spanje daalde met één slag van 25 op 8%; een kistemaker van de kennis van Valckenaer (welke ons dit alles beschrijft[1]), die de week te voren nog amper werk had gehad voor twee knechts, nam er nu dadelijk twaalf. De nieuwe constitutie, die juist op dit oogenblik stond te worden ingevoerd, profiteerde in de schatting van het publiek natuurlijk buitengemeen van deze gunstige conjunctuur. Het zou weer worden als voorheen: de burger druk in zijn zaken en de heeren op het kussen. Alles werkte mede, ook een brief uit Oranienstein waarbij de Prins zijn aanhangers bekend maakte dat hij hun het dienst nemen onder het nieuwe bestuur in geenen deele kwalijk zou duiden. Oranje scheen Nederland te hebben opgegeven en werkte voor een schadeloosstelling. Gijsbert Karel, met zijn intransigente *Verklaring aan het Staatsbewind*, bleef als een kluizenaar zoo alleen. Na eenige aarzeling, eenig onderling overleg, lieten de oude regenten zich alom weder gebruiken, de knapsten voorop,

1) In een brief aan van Leyden, 14 Oct. 1801 (*Gedenkstukken* III, 722).

als Mollerus en Röell. De raadsvergaderingen, met gesloten deuren, kregen weer het gezellige van een onderonsje. De Haagsche archivaris, Dr. H.E. van Gelder, deelde mij onlangs mede dat hij in het Haagsche archief een contract van correspondentie in optima forma had aangetroffen, uit het jaar 1802, en ongetwijfeld liggen er hier of daar wel meer. Tot de oude stadsjachten toe werden teruggevonden, en als een lid van het bestuur er mee reisde, woei de wimpel boven de vlag.

Dit pleizierig bedrijf werd in het voorjaar van 1803 wreed verstoord door de mare van nieuwen oorlog. Hier zijn wij aan het critieke punt in Bonaparte's leven; hij zeilt de kaap om en komt aan den verkeerden kant. Tot dusver heeft hij, hoewel zichzelf zoekende, althans eene zaak gediend; voortaan stelt hij alle zakelijke elementen in dienst van persoonlijke gezichtspunten.

Indien een oorlog van de afmetingen van dien van 1793 tot 1802 door een vredestoestand wordt opgevolgd, is men natuurlijk met den enkelen tekst van het vredesverdrag niet aan het eind van de zaken die reddering vereischen; daarop volgt eene periode van secundaire regelingen, waarin de goede trouw der contractanten op de proef gesteld wordt. Voor verzoekingen die een erfelijk monarch niet zouden hebben verstrikt, is Bonaparte gedurende die periode bezweken. Te moeten geven en nemen met een hooghartige macht als Engeland is hem te veel geweest, omdat hij, parvenu die hij was, in elke hindernis, hem in den weg gelegd, een bedreiging zag van zijn persoon en positie. Zooals hij het later aan Metternich zeide: ik kan niet wijken, enkel overwinnen; ik kan niet doen wat een erfelijk monarch doen kan; als ik wijk besta ik niet meer. Hij heeft het althans nooit beproefd; nooit getracht zich te onderwerpen aan de wet die geschreven is voor alle stervelingen. Hij verviel thans in de fout waarvoor Bismarck bewaard is gebleven, toen hij in 1875 van zich verkreeg, Frankrijk niet voor de tweede maal aan te vallen.

De indruk van den wanhopigen ernst van het oogenblik was sterk in alle Bataafsche gemoederen. Hoe het in 's hemelsnaam aan te leggen dat men ditmaal buiten den oorlog bleef? Het Bewind zond aan Napoleon een Amsterdamsch koopman

toe, Pontoi (dezelfde die vroeger al eens gebruikt was om aan het Comité de Salut Public uit te leggen dat men in Holland geen assignaten gebruiken kon), om hem voor te rekenen dat Frankrijk veel meer voordeel zou hebben van Nederlands neutraliteit dan van zijn wapenbroederschap. Nederland, in het bezit van zijn koloniën in Oost en West en in vrije gemeenschap met het Noorden, zou Frankrijk onberekenbaren dienst doen als handelsbemiddelaar; sloot men het land opnieuw voor een periode van wie weet hoe lange jaren van de rest van de wereld en daarmede van zijn welvaartsbronnen af, dan werd het noodzakelijk noodlijdend en een oorzaak van zwakheid in plaats van een steun. Maar Napoleon liet Pontoi zelfs niet in zijn tegenwoordigheid toe. Hij droomde van niets dan aggressie, en daaraan moest Nederland deelnemen en op staanden voet. Hij ontbood een commissie naar Parijs (de heeren Six, Jacobson en Blanken), die gemachtigd moest zijn om de Republiek te verbinden tot een concert van militaire maatregelen.

Het drietal, door Napoleon ten eenenmale gesuperdiaboliseerd, onderhandelde zelfs niet, maar werkte onder Napoleon's dictee[1]. Den 25sten Juni 1803 verbond zij de Republiek tot het onderhouden van een Fransch expeditieleger van 18.000 man (veel meer dan dat getal waren intusschen al binnengerukt), waaraan een Bataafsch expeditiecorps van 16.000 man moest worden toegevoegd; in Texel moesten worden vereenigd vijf linieschepen, vijf fregatten, en transportschepen geschikt tot het overbrengen van 25.000 man troepen; in Vlissingen 100 kanonneerbooten en 250 gewapende platboomde vaartuigen, die ruimte moesten aanbieden voor 36.000 man; het een en ander op te leveren uiterlijk in de maand December 1803. Na het teekenen van dit tractaat vertrok de Eerste Consul op staanden voet naar Vlissingen, om daar de gelegenheid van havens en werven in oogenschouw te nemen.

Het eerste bezoek van Napoleon op Bataafschen bodem. Die er mee overvallen werden, waren de marinecommissaris aldaar, Dirk Speeleveld, een braaf patriot uit het jaar '95,

1) Vgl. het opstel van wijlen den oud-minister van binnenlandsche zaken W. Six in *De Gids* van 1886, I, 316, naar aanteekeningen van het lid der commissie, Willem Six.

tot belooning van politieke diensten met een postje begiftigd, en de kapitein-ter-zee Lemmers. Het arsenaal bleek nagenoeg ledig; fulminatie. Op de prachtige werf stond maar één fregatje op stapel, maar er werd niet aan gewerkt. In veertien dagen afbouwen, en daarna zou de Consul er een schip van 74 stukken op stapel laten zetten voor eigen rekening. Of er nog Engelschen in de stad woonden? Onderscheidene. Binnen de vier dagen verwijderen. En zoo als hij gekomen was, was hij weer weg; maar had nog tijd gevonden om mede te deelen dat hij Vlissingen voortaan onder zijn eigen directie nam.[1)]

Van Vlissingen ging het naar Brussel, waarheen zich een Bataafsche deputatie begeven had, de heeren Brantsen, Bicker en van der Goes, om den Consul te complimenteeren, en waarheen deze ook Schimmelpenninck ontboden had, die zoo pas bij het uitbreken van den oorlog zijn post in Londen had moeten verlaten, en dien de Consul weder bij zich te Parijs wenschte in plaats van den onbeduidenden de Vos van Steenwijk.

Schimmelpenninck had bij de reorganisatie van 1801 ter zijde gestaan en zijn afkeuring van een twaalfhoofdig gouvernement duidelijk te kennen gegeven. Hij verkoos geen plaats in het Bewind, maar hij was eenigszins encombrant ook er buiten. Zoolang er met het buitenland onderhandeld werd was zijn natuurlijke plaats geweest te Amiens, maar vervolgens was hij sterk aangehaald door de ontevreden partij, die, behalve uit eenige weinige eminente personen als Gogel, in de burgermaatschappij hoofdzakelijk uit het oude Jacobijnsche personeel bestond dat alle aanzien verloren had, maar een positie van grooter gewicht bekleedde in het leger. De officieren die in '95 buiten dienst gegaan en gedeeltelijk uitgeweken waren ten tijde van het rassemblement van Osnabrück, keerden na den vrede in massa naar het land terug en zochten plaatsing. In het leger ging het amalgameeren der oude partijen niet zoo vlot van de hand als in de burgermaatschappij; vooreerst had hier in 1801 geen afdanking op groote schaal plaats gehad zooals van de politieke lichamen, en waren er dus geen tal van open plaatsen, maar bovendien bleek de toelating van elementen die onder

1) Rapport van Speeleveld, te verschijnen in *Gedenkstukken* IV.

de vanen der geallieerden gestreden hadden in de practijk moeilijk uitvoerbaar; de anderen verdroegen hen niet. Niet slechts de herinneringen en politieke partijkleur verschilden, maar de heele dienst en exercitie waren sedert 1795 veranderd en op Franschen voet geschoeid. De invoerders van die nieuwe organisatie, Daendels en Dumonceau, vreesden het bederf van hun werk en wilden zoo noodig het bestuur omverwerpen om het te verhinderen. Zij hoopten dat Schimmelpenninck hun man zou willen zijn, maar deze had zich buiten schot gehouden en gewacht wat Napoleon zeggen zou, die op de meest ondubbelzinnige manier te kennen gaf dat het in de Bataafsche Republiek met revolutionneeren uit moest wezen. Dit was voorgevallen in September 1802; Schimmelpenninck was voor het uiterlijk met het Bewind op goeden voet gebleven maar men zag hem gaarne weer vertrekken, ditmaal in ambassade naar Londen. Thans riep de Consul, op het oogenblik dat de leden van het Bewind hem ontmoeten zouden, hem bij zich, als om te toonen dat hij een Hollander in reserve had; bovendien wilde hij hem uithooren over Engeland.

De gesprekken te Brussel zijn uitvoerig opgeteekend; door Schimmelpenninck, door Bicker en door van der Goes. ‘Frankrijk,’ zeide de Consul, ‘heeft uw land eenmaal veroverd; niets zou mij gemakkelijker zijn dan het voor den tweeden keer te doen, en Europa stelt geen belang genoeg in u om het ernstig tegen te gaan. Ik wil u echter niet veroveren, als gij in den pas blijft. Uw Spoors en Besier (op het oogenblik de twee invloedrijkste leden van het Bewind) bevallen mij niet; laten zij op hun tellen passen. Mijn doel thans is Engeland, ten eersten, ten tweeden en ten derden male. Als ik in mijn plannen tegen Engeland door Europa gedwarsboomd word, ‘je me ferai César et je conquerrai l'Europe entière.’ Zoolang ik België bezit hebt gij geen politieke onafhankelijkheid te pretendeeren: ‘vous pouvez prétendre à une indépendance civile, municipale, mais le reste est une chimère. Vous êtes liés à moi comme un satellite l'est à sa planète. Je ne suis pas votre ennemi, mais il faut de force que vous suiviez ma marche’. Als er verder met hem te onderhandelen was moest dit geschieden ‘par un homme d'esprit qui puisse parler et agir: par Schimmelpenninck.’

Met Schimmelpenninck afzonderlijk onderhoudt hij zich over

Engeland; legt hem zijn plan van een continentaal stelsel open. Zijn zij niet bang, vraagt hij, dat ik hun welvaart zal onderbinden? Neen, antwoordt Schimmelpenninck; gij kunt, zeggen zij, uw 40 millioen onderdanen den smaak in koffie, in suiker, in specerijen niet verleeren, en als die waren bij ons alleen te verkrijgen zijn, zullen zij wel zorgen die van ons langs omwegen te bekomen. Gij kunt dien invoer wel bemoeilijken, maar niet verhinderen; minder van onze huizen dan bij vrijen handel zullen er deel aan hebben, maar zij zullen grooter winsten maken. ‘Ce sont les consommateurs, et non pas les Anglais, qui payent les frais.’ - ‘Il y a du vrai dans ce développement,’ zeide de Consul. Hetgeen hem niet verhinderd heeft, op zijn denkbeeld door te gaan.

Schimmelpenninck stond nù voortaan te Parijs op een moeilijken post. Hij moest een gouvernement verdedigen dat hem zelf maar ten halve sympathiek was, en dat aan Napoleon's eischen hoe langer zoo minder kon noch wilde voldoen. Zijn positie als reserveman maakte de zaak dubbel moeilijk: al wat hij toegaf ten nadeele van het Bewind, zou niet onmogelijk eenmaal tegen hem zelf worden gekeerd. Het tractaat van 25 Juni had de Republiek belast boven haar vermogen; zij bezat eenvoudig het tuig, de kanonnen en de manschappen niet voor de ontzaglijke uitrusting die Napoleon van haar verlangde, en in de drukkende zekerheid dat het onweer toch vroeg of laat boven hun hoofden los zou barsten, deden de bewindslieden minder dan hun uiterste. De marineofficier die op Napoleon's verzoek naar Frankrijk gezonden was om aan de uitvoering van het grootsche plan namens de Bataven deel te hebben, Verhuell, kwam geheel onder Napoleon's invloed en gaf zich aan de zaak met hart en ziel. In November door hem naar Holland gezonden om den staat der voorbereiding aldaar op te nemen, moest hij tekortkoming rapporteeren en ook kwade trouw. Men trachtte tegen den gezonden zin der overeenkomst in de uitlegging te verdedigen, dat de Republiek slechts tot levering der naakte kielen gehouden was, die men dan Napoleon schenken wilde; de overeenkomst echter onderstelde eene gemeenschappelijke expeditie van Fransche en Bataafsche strijdkrachten, en het viel Verhuell niet moeilijk aan te toonen, uit de schrifturen der nalatige autoriteiten zelve, dat ook zij aanvankelijk de zaak zoo hadden begrepen,

en hun eerste begrootingen daarnaar hadden ingericht. De reden van het terugkrabbelen was niet ver te zoeken: het geldgebrek, dat thans begon te nijpen gelijk het nog nimmer had gedaan. Na een geweldige reprimande van den Consul moest men dan wel besluiten om alsnog inderdaad aan de expeditie te doen alles wat mogelijk was, dat altijd nog iets minder bleef dan het gestipuleerde; maar tevens werd Schimmelpenninck aangeschreven, den Consul de volstrekte noodzakelijkheid aan te toonen, dat de Bataafsche financiën meer dan tot dusver werden ontzien. De toestand gelijk die zich op het eind van het jaar 1803 vertoonde was de volgende. De Republiek had 1 milliard 126 millioen gulden schuld, en voor 1804 een begrooting van 71 millioen uitgaven tegen minder dan de helft aan inkomsten. De gewone inkomsten, 33 millioen, voldeden zelfs niet meer voor de rentebetaling alleen, die 34 millioen vorderde. Van de 1 milliard 126 millioen schuld was verreweg de grootste helft 'tzij gemaakt, 'tzij ten laste van den Staat gebracht na 1795.

Het is merkwaardig om te zien hoe het Bewind en Schimmelpenninck elkander de taak toekaatsen om naar aanleiding van deze gegevens tot Napoleon hollandsch te spreken. Het Bewind draagt Schimmelpenninck op, de krachtigste representatiën te doen tegen voortduring der 's lands financiën totaal abimeerende oorlogsoperatiën; Schimmelpenninck antwoordt met het ontwerp van een brief door het Bewind te schrijven, en die dezelfde representatiën in nog veel sterker bewoordingen inhoudt. Het Bewind schreef den brief niet, en Schimmelpenninck's representatiën waren al te voren door den Consul met de opmerking beantwoord, dat Holland nog onmetelijk rijk was. Had niet het huis Hope, op de door de Amerikanen te betalen koopsom van 64 millioen francs voor Louisiana, er hem onmiddellijk 52 geschoten? Alsof het niet natuurlijk was, dat het nog overgebleven kapitaal, van elken anderen uitweg verstoken, emplooi zocht waar het dat vinden kon.

De gesteldheid van het Bataafsche crediet was op dit oogenblik zoo wanhopig, dat 30 millioen die men zich verschaffen moest, er in acht jaar 20 aan premiën en renten verslonden, en dan gelukte het nog alleen door een prikkeling der speelzucht van staatswege, zooals misschien zelden in de

geschiedenis is vertoond. De premieleening die wij bedoelen had prijzen van 150.000, 200.000 en 250.000 gulden in elke klasse. Gedurende het eerste jaar kwam zoodoende het geld den staat op 14 8/9%.

De vraag, of voortregeeren in de Bataafsche Republiek mogelijk was, kwam dus neer op deze, of men de eenig mogelijke remediën aan zou durven.

Drie waren er denkbaar: ten eerste, dat Napoleon ons van het onderhoud der 18.000 man en van de verdere kosten der expeditie tegen Engeland ontsloeg. Maar hij dacht er niet aan. En dan, al schonk hij ons dit alles kwijt, wat scheelde een druppel op den emmer? Het was niet voldoende dat er geen gulden schuld meer bij kwam: de rente van de reeds bestaande schuld kon op geen stukken na uit de gewone inkomsten worden gekweten. Men moest dus òf de gewone inkomsten vermeerderen òf de rente willekeurig verminderen.

Napoleon wilde dat men het voorbeeld van het Fransche Directoire volgen zou, en de schuld halveeren of tiërceeren. Het Bewind durfde het niet aan, en Schimmelpenninck ook niet. Een regeering, die dat waagde voor te stellen zou zich voor goed onmogelijk maken, tenzij die regeering - Napoleon was. Liever dan tiërceering door een Nederlandsch bewind had men inlijving, met het voordeel van het wegvallen der tolgrens en van de vermindering der belastingen, die thans in Frankrijk ruim 15 francs per hoofd bedroegen tegen in Nederland 64 francs. Tiërceering werd door heel Nederland als een misdaad beschouwd, waarvan men willoos object kon zijn, maar die men nooit op eigen verantwoordelijkheid begaan kon.

Bleef dus over, als eenig middel, bestuursvereenvoudiging en schepping van een nationaal belastingstelsel, dat de landprovinciën in gelijke mate zou belasten als Holland sinds lang belast was. Dit denkbeeld was onuitvoerbaar tenzij men terugkwam op de staatkundige inrichting van 1801. Bestuursvereenvoudiging was alleen te verkrijgen indien men van decentralisatie terugkeerde tot centralisatie, en de nieuwe belastingen waren alleen in te voeren bij knotting van den provincialen invloed.

In den nazomer van 1804, te Keulen, gaf Napoleon

Schimmelpenninck het Danaërsgeschenk der regeering van Nederland in handen.

Het teekent de situatie, dat de eerste tot wien Schimmelpenninck zich nu wendt, Gogel is. Diens naam was een financieel programma. Het Bewind stribbelde niet tegen; het was te blij van een onhoudbare taak verlost te zijn. Het liet Schimmelpenninck alle vrijheid, zich de constitutie waarmede men hem zou laten regeeren, door den Keizer te laten opleggen. Intusschen gunden de bewindslieden, na deze volmacht verleend te hebben, zich de weelde van een dubbele halsstarrigheid tegen de eischen der Fransche generaals en ambtenaren. Hun val konden zij er toch niet mede verhaasten. Het is evenwel vier hunner, waaronder Besier en Spoors, nog komen te staan op een verbod van Napoleon, om langer aan de beraadslagingen van het Bewind deel te nemen; en, daar Schimmelpenninck's intree door allerlei omstandigheden veel langer werd uitgesteld dan iemand had kunnen voorzien, is hun de straf nog hard genoeg gevallen.

Het gouvernement van Schimmelpenninck is, als de man zelf, bekwaam en respectabel geweest, verreweg het bekwaamste en respectabelste dat men sedert '95 had bezeten, maar het was niettemin doodgeboren. Nog vóór zijn ambtsaanvaarding kreeg de Raadspensionaris van het Bewindslid Queysen de volgende liefelijkheid te hooren:

'Van het eerste oogenblik af, dat gij mij over dat ding gesproken hebt, heb ik mij nimmer kunnen overtuigen, dat het schepsel, wiens naam Grand Pensionnaire zal zijn, in de arrière-pensée van den Schepper als een *but* geconcipieerd was, maar wel als *moyen*. Mogelijk komt het er bij toe, dat ik niet half zoo wijs ben als de Schepper, maar in mijn hersens laat het zich als *moyen* ook beter samenknoopen, dan wel als *but*. Als ik de geheele existentie van den Schepper, zooals deze is, en de dagelijksche uitwerkselen derzelve nadenke, dan kan ik hoe langer hoe minder de twijfeling uit mijn hoofd krijgen, of de Grand Pensionnaire eigenlijk tot Messias, dan wel tot Johannes den Dooper gepredestineerd is...'

Wat zich ook onmiddellijk bewaarheid heeft, is de voorspelling van 1801, dat het volk de eenhoofdige regeering van een burger niet goûteeren zou. Hoor het geschimp in de vertrouwelijke brieven van dien tijd: een liverei van rood en

goud, en dat voor negen knechts... Op het Huis in 't Bosch een wacht te voet en te paard... Een gedistingeerde plaats in de kerk... het smaakte niet. Daarbij tegenover zijn Schepper, al was hij op den schijn van onafhankelijkheid zeer precies, natuurlijk weinig innerlijke resistentie. En dan zijn oogen. Eigenlijk waren zij al ziek vóór zijn ambtsaanvaarding, maar het werd zooveel mogelijk verborgen gehouden. Het eind was volslagen blindheid. Alle vertrouwelijke mededeelingen moesten in verkeerde handen komen, in de eerste plaats in die van de ver van populaire Mevrouw Schimmelpenninck, die haar grootheid nog veel ernstiger opnam dan haar man. Aan het eind is er dan ook veel gemeesmuil, dat, zooals Brantsen zich uitdrukt, 'de andere sexe zaken deed.'

Tegelijkertijd viel Napels, werd het groothertogdom Berg opgericht, beleefde men de vervorming van de Fransche invloedssfeer in Europa tot een familierijk voor de Napoleoniden. 'Laat men toch bedaard en voorzichtig zijn,' is de toon, 'en het huis niet uit de vensters gooien. *Vana sine viribus ira*...'[1)]

De prijs, waarvoor men aan de inlijving en tiërceering nog ontkomen kon, was, gelijk in 1805 het Raadpensionarisschap van Schimmelpenninck en de wetten van Gogel, in 1806 het koningschap van een Franschen prins. Deze nieuwigheid heeft veel invloed gehad op de wijziging der republikeinsche zeden: het koningschap, nationaal schrikbeeld uit den tijd van Oud-Hollands grootheid, werd thans een uitredding en laatste plechtanker, en in 1813 heeft men Oranje willig de macht opgedragen, die zoo weinig verschrikkelijk was gebleken in handen van den welmeenenden Louis.

Maar het is toch wel zeer heilzaam geweest, dat ten slotte de inlijving nog gevolgd is. Het strekt tot niets het feit te willen bemantelen, dat Nederland zich niet heeft kunnen verjongen uit eigen kracht. Zoo wij dan, in politieke structuur, wetgeving en administratie, ons vreemde elementen hebben moeten eigen maken en daaraan een goed deel der negentiende eeuw hebben besteed, is het althans een voordeel geweest, die te hebben ontvangen uit de eerste hand.

Duitschland, Nederland, Italië kunnen, na honderd jaar, aan Napoleon terugdenken zonder eenigen wrok. Hij heeft

1) Uit een brief van Brantsen aan van der Goes.

op die drie gewerkt als een scherp loog, dat de kern gereinigd liet achterblijven. De nadeelen van zijn werk zijn eerder op Frankrijks hoofd gekomen. Maar Frankrijk troost zich met de glorie. Een gevaarlijke troost, zooals het einde van het tweede Keizerrijk bewezen heeft. Maar niemand noeme een ideëel goed ijdel, zoolang hij het slechts beschimpen of afbreken, niet, het door een waarde van hooger orde vervangen kan. Ieder die zelf overwinningszuilen opricht, late den Parijzenaar zijn Arc de l'Etoile. Zij heeft boven veel monumenten elders, zeker dit voor dat zij spreekt niet alleen tot de verbeelding van den landgenoot; en als de daden van den man dien zij verheerlijkt, stuit zij niet enkel den blik, maar opent vergezichten.

H.T. COLENBRANDER.

De schadeloosstelling van de leden der Tweede Kamer.

Onze grondwettelijke regeling van de geldelijke vergoeding aan de leden van de Tweede Kamer der Staten-Generaal is nimmer geheel bevredigend geacht. Ten hoogste kon men er zich mede vereenigen bij gebrek aan beter. Bij elke grondwetsherziening heeft de desbetreffende bepaling een onderwerp van bespreking uitgemaakt; telkens zijn er wijzigingen in aangebracht, maar in hoofdzaak is zij gebleven zooals zij in 1815 werd vastgesteld. De gebreken van de regeling zijn niet weggenomen. Integendeel, naar mate 1815 verder achter ons ligt en de toestanden meer van de toenmalige verschillen, doen zich die gebreken sterker gevoelen.

Deze gebreken zijn voornamelijk tweeërlei. In de eerste plaats is het een feit, dat de bestaande regeling, door te groote karigheid, voor velen die men gaarne in de Kamer een plaats zou zien innemen, een beletsel vormt, terwijl zij aan den anderen kant niet verhindert, dat personen worden gekozen, die het lidmaatschap begeeren ook met het oog op de daaraan verbonden geldelijke voordeelen.

Een tweede bezwaar is hierin gelegen, dat de regeling voor leden, die inwoners zijn van de hofstad, voordeeliger is dan voor hen, die hunne woonplaats elders hebben. Dit geeft aanleiding, eenerzijds dat bewoners van andere plaatsen minder gemakkelijk dan Hagenaars bereid worden gevonden zich voor een Kamerzetel beschikbaar te stellen; anderzijds, dat de prikkel, welke zich voor de leden van buiten steeds zal doen gevoelen om zich in de Residentie te vestigen, nog

aanmerkelijk wordt aangescherpt. Dat een overwegend aantal Hagenaars onder de leden der volksvertegenwoordiging aan het algemeen belang niet bevorderlijk is, wordt algemeen erkend. Het Kamerlidmaatschap wordt meer en meer een beroep en zij die het uitoefenen, zullen, al verzuimen zij niet de noodige voeling te houden met hunne kiezers, gevaar loopen niet genoegzaam op de hoogte te blijven van de behoeften en denkbeelden des volks in zijne verschillende kringen en geledingen.

Bij eene zoo ongelijkmatig werkende en zoo gebrekkige regeling is het niet te verwonderen, dat ook onlangs weder door de Staatscommissie, ingesteld bij Koninklijk besluit van 23 October 1905, n°. 56, ‘tot het onderzoek der vraag welke andere wijzigingen dan die van de artikelen 80, 127 en 143 nog in de Grondwet moeten worden gebracht’, een voorstel tot wijziging is gedaan. Zij heeft voorgesteld het eerste lid van art. 89 in dier voege te wijzigen, dat de leden - in plaats van, zooals tot dusver, eens voor elke zitting - tenzij zij afwezig blijven, voor elke week of gedeelte van een week, waarin de Kamer vergadert, alsmede voor het bijwonen van commissievergaderingen in weken waarin de Kamer niet ververgadert, vergoeding ontvangen voor reiskosten, eens heen en terug, volgens regels bij de wet te stellen.

Inderdaad eene verbetering. De thans aan de leden door de Grondwet verzekerde vergoeding der reiskosten eens, heen en terug, voor elke zitting - dus in den regel éénmaal 's jaars - kan moeilijk anders dan een parodie worden genoemd. De onderstelling, dat de leden gedurende de zitting steeds in de Residentie verblijf houden, paste in een tijd toen de bepaling, dat de gewone jaarlijksche zitting ten minste twintig dagen duurt, geen glimlach wekte; thans, nu de Kamer het grootste gedeelte van het jaar bijeen is en nu het verkeer tusschen de verschillende deelen des lands zooveel gemakkelijker is geworden, heeft die onderstelling alleen het practisch gevolg, dat de leden die niet in den Haag wonen hunne reiskosten, op ééne enkele uitzondering na, zelf te betalen hebben.

Toch kan het voorstel der Staatscommissie moeilijk bevredigen. Het berust, evenals het tegenwoordige voorschrift, op het beginsel, dat de kosten van noodzakelijke reizen

moeten worden vergoed. Maar, terwijl in de Grondwet wordt aangenomen, dat tijdelijke verwijdering uit de Residentie, wanneer de zitting nog niet is gesloten, alleen in het persoonlijk belang van de leden kan zijn, zoodat de daaruit voortvloeiende reiskosten niet uit 's Lands kas behooren te worden vergoed, is de Staatscommissie aan het transigeeren gegaan. Zij was bereid de noodzakelijkheid te erkennen, dat leden eenmaal per week huiswaarts keeren, maar heeft geen termen kunnen vinden om ook de kosten te vergoeden van hen, die, op betrekkelijk korten afstand van den Haag wonende, voor het bijwonen van de vergaderingen dagelijks heen en weder reizen. Een te Leiden of Rotterdam wonend lid, die elken dag ter vergadering naar den Haag gaat, zou slechts voor één dag per week de kosten van die reis vergoed krijgen. Het valt moeilijk hierin iets anders dan een inconsequentie te zien. Eene verklaring is in het verslag der Staatscommissie niet te lezen.

Het voorstel schijnt te moeilijker te verklaren, omdat de commissie zelve begint met af te keuren, dat door de bestaande regeling eene premie wordt gesteld op het wonen in de Residentie en daarop laat volgen ‘wijziging is derhalve wenschelijk’. Door de beperking van hare opdracht schijnt zij zich dus hier niet bekneld te hebben gevoeld. Men zou daarom een voorstel hebben mogen verwachten, waardoor die premie voor de Hagenaars zou worden afgeschaft. In plaats daarvan wordt alleen het aantal der reizen, waarvan de kosten zullen worden vergoed, belangrijk uitgebreid; daarbij wordt evenwel een willekeurige grens getrokken en vergoeding van verblijfkosten blijft uitgesloten. De Haagsche Kamerleden zouden dus als tot dusver hunne *f* 2000 ‘verdere schadeloostelling’ genieten; hunne medeafgevaardigden uit andere plaatsen zouden een min of meer belangrijk deel van die som aan hunne reizen naar en verblijf in de Residentie moeten blijven besteden. De bestaande ongelijkmatigheid wordt eenigszins verminderd; zij wordt geenszins opgeheven.

De Regeering heeft dan ook het voorstel der Staatscommissie niet overgenomen. Op het voetspoor van de Staatscommissie van 1883 stelde zij eene wijziging van art. 89 voor, waarbij den wetgever vrijheid wordt gelaten den leden van de Tweede

Kamer, op denzelfden voet als aan de leden van de Eerste Kamer, volledige vergoeding te verleenen zoowel voor reiskosten als voor verblijfkosten.

Al is nu het Regeeringsvoorstel weder ingetrokken en daarmede de Grondwetsherziening voorloopig van de baan, zoo is het toch niet onwaarschijnlijk, dat eerlang de zaak weder aan de orde zal komen.

Werd zij dan geregeld in den geest van het thans ingetrokken voorstel, dan zou metterdaad aan de even ongerechtvaardigde als onwenschelijke bevoordeeling van de Haagsche Kamerleden een einde komen. Zoolang de Kamer een groot deel van het jaar vergadert en de leden, die op te grooten afstand wonen om dagelijks heen en weer te reizen, dientengevolge veelal aan hun gezin zullen zijn onttrokken, zal voor dezen altijd de drang blijven bestaan, zoo mogelijk hunne vaste woonplaats naar de Residentie over te brengen; maar financieele overwegingen zullen dan ten minste aan dien drang vreemd blijven. En al moge het zeker niet dikwijls voorgekomen zijn, dat leden van eene vergadering afwezig bleven met het oog op de reiskosten, het kan toch niet anders dan aanbeveling verdienen, dit in elk geval niet denkbeeldig bezwaar tegen het geregeld bijwonen van de vergaderingen op te heffen.

Aan het andere bezwaar van de bestaande regeling, te weten dat zij alleszins geschikte personen om geldelijke redenen voor een aangeboden Kamerzetel doet bedanken en dien zetel voor anderen om geldelijke redenen begeerlijk maakt, hebben noch de Staatscommissie noch het afgetreden Kabinet getracht tegemoet te komen. Aan de *f* 2000, welke de Grondwet aan alle leden zonder onderscheid ‘als verdere schadeloostelling’ toelegt, werd in geen van beide voorstellen getornd.

Welk is het karakter van deze toelage? Tot 1848 was twijfel hieromtrent vrijwel uitgesloten. De Grondwet van 1815 bepaalde uitdrukkelijk, dat de toelage, destijds groot *f* 2500, strekte ‘tot goedmaking der verblijfkosten in de plaats der bijeenkomst’, en in 1840 bleef deze bepaling gehandhaafd. Bij de herziening van 1848 verviel deze omschrijving en kwam daarvoor de uitdrukking ‘als verdere schadeloosstelling’ in de plaats. Dat deze wijziging eene diepe principieele beteekenis zou hebben gehad, kan moeilijk worden beweerd; maar wel lag daarin eene sanctie van de

ook reeds vroeger in de praktijk gevolgde afwijking van de strenge lijn, welke der Commissie van 1815 voor oogen stond en welke zou vorderen, dat de toelage alleen werd uitbetaald ingeval de afgevaardigde tijdelijk buiten zijne woonplaats in de plaats van bijeenkomst had verblijf gehouden, maar dat zij dan ook verschuldigd was al had hij, om welke reden dan ook, te dier plaatse zijnde geen enkele vergadering bijgewoond. Het werd thans buiten twijfel gesteld, dat ook de in de Residentie woonachtige leden op de toelage aanspraak hadden. Is dus het karakter van eene vergoeding wegens verblijfkosten niet zuiver bewaard, ook het begrip van presentiegeld, dat o.a. volgens Mr. J. Heemskerk Az. aan de jaarlijksche som mede zou ten grondslag liggen[1)], komt slecht tot zijn recht, aangezien een lid slechts eenmaal in de gansche zitting ter vergadering behoeft te verschijnen om op uitbetaling van het volle bedrag aanspraak te hebben. Het schijnt dus moeilijk voor tegenspraak vatbaar, dat de toelage noch als algemeene strekking heeft vergoeding van verblijfkosten, noch een prikkel vormt tot een getrouwe opkomst ter vergadering. Aan dit onzeker karakter moet het dan ook wel worden toegeschreven, dat zoowel de Staatscommissie van 1905, die geen afzonderlijke vergoeding van verblijfkosten noodig acht, als het afgetreden Kabinet, dat deze wèl wenschelijk oordeelde, de toelage onveranderd wenschten te handhaven.

Hoe men evenwel denke over het tegenwoordig karakter van de toelage, die voor den een een zuiver inkomen vertegenwoordigt, voor den ander te nauwernood toereikend is om zijn onvermijdelijke kosten te dekken, over den rechtsgrond van de toelage is twijfel niet wel mogelijk. Zoowel uit het gebezigde woord ‘schadeloosstelling’ als uit de geschiedenis blijkt afdoende, dat wij niet te doen hebben met een middel om een trouwe opkomst te verzekeren, veel minder met eene belooning wegens aan den lande te bewijzen diensten, maar uitsluitend met eene vergoeding voor de geldelijke opofferingen welke het Kamerlidmaatschap vordert, althans geacht wordt te vorderen.

Nu eene herziening van het grondwettelijk voorschrift

1) De praktijk onzer Grondwet, I, blz. 143.

binnen korteren of langeren tijd stellig weder aan de orde staat te komen, dient zich de vraag aan, of dit beginsel van schadeloosstelling behoort te worden vastgehouden en alleen naar eene betere uitwerking daarvan moet worden gestreefd, dan wel of men daarnevens met andere factoren heeft te rekenen. De vraag verdient te meer overweging, nu de van meer dan ééne zijde gewenschte verdere uitbreiding van den kring van hen aan wie de kiesbevoegdheid is opgedragen, naar waarborgen doet omzien om het peil der volksvertegenwoordiging, wat karaktereigenschappen en bekwaamheid harer leden betreft, niet te doen dalen.

Het denkbeeld, de toelage geheel te doen vervallen en alleen vergoeding toe te kennen wegens reis- en verblijfkosten, of zelfs ook met deze kosten geen rekening te houden, zou stellig geen aanbeveling verdienen. In het afgetrokkene moge, om met Proffessor Buys te spreken, eene geheel kostelooze vervulling van het mandaat van afgevaardigde het meest in overeenstemming zijn met den aard van dat mandaat en met de eigenschappen door welke de volksvertegenwoordiging zich vóór alles behoort te kenmerken, in de praktijk zou een dergelijk stelsel op de samenstelling van de Kamer vermoedelijk een zeer ongunstigen invloed oefenen. In het buitenland, inzonderheid in Duitschland, heeft men langen tijd gemeend, door het onthouden van elke schadeloosstelling den toegang tot de volksvertegenwoordiging voor de onderste lagen der bevolking gesloten te kunnen houden. De uitkomst heeft geleerd, dat deze berekening faalde. De personen, die men uitsluiten wilde, kwamen er toch; en het ontbreken van een schadeloosstelling uit de openbare kas heeft ten gevolge, dat deze personen ten nauwste afhankelijk zijn van de partij, die hun het mandaat verschafte. Men krijgt dus onder de onbemiddelden juist diegenen, die men met recht zou willen weren, en sluit daarentegen tal van personen uit, die een sieraad der vergadering zouden zijn. Meer en meer is men dan ook van dit, trouwens om zijn plutocratischen bijsmaak weinig aantrekkelijk stelsel teruggekomen. Zelfs in Engeland, het klassieke voorbeeld, hoe bij een krachtig ontwikkelden publieken geest de elders om practische redenen geboden schadeloosstelling aan de leden der volksvertegenwoordiging kan worden gemist, is onlangs in beginsel met het stelsel

gebroken en de wenschelijkheid van een matige vergoeding voor reis- en verblijfkosten met groote meerderheid door het Lagerhuis uitgesproken. Slechts in enkele Latijnsche landen wordt het stelsel van geenerlei vergoeding nog gehandhaafd, en het voorbeeld van die landen is zeker niet meer dan dat van andere in staat voor het parlementaire stelsel bewondering te wekken.

Zal men dan omgekeerd aan het Kamerlidmaatschap eene vaste jaarwedde verbinden, waarin de leden eene belooning vinden voor den arbeid door hen als afgevaardigde verricht? Iets onredelijks zou hierin niet gelegen zijn; waarom zou niet een Kamerlid evengoed als ieder ander die den lande zijn krachten wijdt, voor zijn arbeid betaald worden? Dat de waardigheid van het lidmaatschap daaronder zou lijden, kan evenmin met grond worden beweerd. De opvatting, dat het burgerplicht is het land te dienen, en eene eere daartoe geroepen te worden, is nu eenmaal niet zoo algemeen, dat in het genieten van eene geldelijke belooning vernedering zou worden gezien. Onze Haagsche Kamerleden, die uit de hun toegelegde *f* 2000 geen reis- en verblijfkosten behoeven te kwijten, worden immers ook volstrekt niet minder geacht dan hunne medeafgevaardigden uit de provincie, die van deze som weinig of niets overhouden?

Toch bestaan er tegen het salarieeren van het Kamerlidmaatschap overwegende bezwaren. In de eerste plaats van principieelen aard. Kon het stelsel geheel buiten de Kamer om worden ingevoerd, er ware weinig tegen in te brengen. Maar dit kan nu eenmaal niet. Zelfs al ging het initiatief tot de bezoldiging niet uit van de Kamer, maar van de Regeering, het is toch duidelijk, dat dit slechts een vorm zou zijn en dat de wensch van vele Kamerleden aan het voorstel ten grondslag zou liggen; trouwens, de Kamer zou in elk geval daaraan haar zegel moeten hechten. Zoolang nu de Kamer geroepen is er voor te waken, dat aan de burgers geen lasten worden opgelegd zwaarder dan door het algemeen belang gevorderd wordt, zou het uitermate bedenkelijk zijn, dat zij ten behoeve van hare leden ging grabbelen in de haar ter bewaking toevertrouwde schatkist. Het buitengewoon onsmakelijk voorbeeld hiervan door de Fransche Kamer gegeven, ligt nog versch in het geheugen.

Niet zonder eenigen grond zou men kunnen opmerken, dat dit bezwaar voor een deel wordt ondervangen, wanneer het bedrag der belooning in de Grondwet wordt vastgelegd. Aan het in werking treden zal dan altijd een Kamerontbinding voorafgaan, zoodat althans de schijn gemeden wordt als zou persoonlijk winstbejag de voorstemmers hebben gedreven.

Maar ook zij, die voor het principieele bezwaar niet zouden zwichten, zullen aan de bedenkingen van practischen aard geen waarde kunnen ontzeggen. Gesteld, dat men het op zich zelf noch onbillijke noch onredelijke stelsel invoerde, aan hen, die de zware taak van volksvertegenwoordiger op zich nemen, een flinke jaarwedde toe te kennen, zou dan niet het gevaar, dat het Kamerlidmaatschap om het inkomen begeerd werd, tot dusver ongekende verhoudingen aannemen? En afgezien hiervan zou zich nog eene moeilijkheid voordoen. Bezoldiging onderstelt contrapraestatie, en tusschen beide wenscht men zekere evenredigheid. Maar niet alle Kamerleden verrichten gelijken arbeid en leggen denzelfden ijver aan den dag. Velen wijden zich geheel aan hunne moeilijke bediening, maar er zullen er altijd zijn, die de zaak minder zwaar opnemen en wier afwezigheid uit afdeeling of open bare vergadering op het tot stand te brengen werk van even weinig invloed is als hunne tegenwoordigheid zou zijn. Voor zooveel den ijver betreft, zou het toekennen van eene behoorlijke belooning misschien aansporend kunnen werken; ‘eene betaling, die men geniet, versterkt het pligtgevoel, of maakt althans de schaamte wakker’.[1)] Doch bij het beoordeelen van de billijkheid van een jaarwedde pleegt men niet alleen met den betoonden ijver, maar ook met de gebleken bekwaamheid, met den gepraesteerden arbeid te rekenen. Daaromtrent zullen natuurlijk de leden der Kamer nimmer allen op een en dezelfde lijn kunnen worden gesteld.

Het denkbeeld zou kunnen rijzen, met deze omstandigheden rekening te houden. In de meeste landen geniet de voorzitter, in sommige genieten ook enkele andere leden aan wie bijzondere functiën zijn opgedragen, eene buitengewone toelage. Al draagt nu die toelage in den regel meer het karakter van een vergoeding voor representatiekosten dan van eene be-

1) Thorbecke, Aanteekening op de Grondwet, I, blz. 248.

looning, zoo zou men zich toch in deze richting verder kunnen begeven en b.v. aan de voorzitters der afdeelingen en aan leden van commissiën van voorbereiding en van rapporteurs eene bijzondere bezoldiging kunnen verzekeren. Het mandaat van afgevaardigde opent ook dan wel de gelegenheid tot geldelijk voordeel, maar de verkiezing alleen verschaft dat voordeel niet; het is geheel afhankelijk van de persoonlijke eigenschappen en bekwaamheden, die de gekozene blijkt te bezitten. Zoodoende zou de bezoldiging niet alleen een rechtmatige belooning zijn voor de bekwame mannen, die het zwaarste parlementaire werk verrichten, maar door den prikkel tot inspanning, die daarvan uitgaat op de jongere leden, zou zij bovendien ten goede komen aan den geheelen arbeid van de Kamer.

Op het eerste gezicht heeft dit denkbeeld misschien wel eenige aantrekkelijkheid; van het beginsel ‘loon naar werken’, dat daaraan ten grondslag ligt, gaat altijd bekoring uit. Dat het ooit verwezenlijkt zou worden, is intusschen weinig waarschijnlijk. Vooreerst schijnt het, zoolang niet alle commissoriale arbeid gelijkwaardig is, practisch onuitvoerbaar. Maar zou er verder ook niet groot gevaar bestaan, dat bij de aanwijzing van voorzitters en rapporteurs, indien aan deze betrekkingen geldelijk voordeel was verbonden, nog andere overwegingen zouden gelden dan de vraag, wie voor de betrekking het meest geschikt is? In een vergadering met een zeer groot aantal leden zou dit gevaar misschien gering zijn, bij ons ware het zeker niet hersenschimmig. Al is de solidariteit onder onze Kamerleden bij verre niet zoo hecht als zij was onder de stedelijke regenten in den tijd der tourbeurten, toch zouden waarschijnlijk niet velen in den lande hun het onderling vergeven van goed betaalde betrekkingen, zij het dan ook van tijdelijken aard, gaarne zien opgedragen. Ons land is daarvoor te klein.

Wanneer noch het onthouden van elke tegemoetkoming, noch het bezoldigen van het lidmaatschap der Kamer wenschelijk blijkt, is er verder geen keus; schadeloosstelling is het eenige wat overblijft. Doch hoe die te regelen? Waar de regeling van onze Grondwet, ook al wordt door het afzonderlijk toekennen van vergoeding voor reis- en verblijfkosten het ten voordeele van de Hagenaars bestaand verschil opge-

heven, niet bevredigend werkt, wendt zich de blik onwillekeurig naar het buitenland. Niet omdat het tegenwoordig zoo in zwang zijnde werken naar vreemd model ons nu juist altijd zoo passende maatregelen heeft verschaft; maar omdat op dit gebied uit de vergelijking misschien iets te leeren valt.

In de meeste landen bestaat hetzelfde stelsel als bij ons, zij het ook met meer of minder belangrijk verschil in de wijze waarop het is uitgewerkt. In plaats van vergoeding wegens reiskosten hebben in sommige landen de afgevaardigden recht van kosteloos vervoer langs de spoorwegen. Ook in onze Kamer heeft zich meer dan eens eene stem doen hooren om de wenschelijkheid van een vrijbiljet te bepleiten. Veel weerklank vonden die stemmen gelukkig niet. Een Kamerlid heeft als zoodanig geen andere reizen te doen dan die, welke noodig zijn om zich van zijne woonplaats te begeven naar vergaderingen, welke overeenkomstig het Reglement van Orde der Kamer zijn uitgeschreven. Wanneer hem voor deze reizen de kosten worden vergoed, bestaat er voor het verstrekken van vrijbiljetten op de spoorwegen - gesteld dat dit in de macht der Regeering stond - evenmin eenige grond als b.v. voor het verleenen van portvrijdom of andere geldelijke voordeelen boven gewone burgers. Het eenige andere voorbeeld van dien aard, waarvan wij melding vinden gemaakt, levert Noorwegen, waar de volksvertegenwoordigers recht schijnen te hebben op eene kostelooze begrafenis.

Een ander punt van verschil is hierin gelegen, dat in verscheidene landen de toelage berekend is op een zeker bedrag per bijgewoonde vergadering - in den regel omstreeks *f* 10 - en dus, al blijft de rechtsgrond schadeloosstelling, geheel het karakter draagt van presentiegeld. Hierin een betere regeling te zien dan in het toekennen van een vaste som per jaar, valt moeilijk. Daargelaten, dat het teekenen van de presentielijst niet altijd hetzelfde is als het bijwonen van de vergadering, is het toch duidelijk, dat de vergadering hare beteekenis niet ontleent aan diegenen onder de leden, wier aanwezigheid alleen een gevolg is van de begeerte het presentiegeld niet te missen. Een ander, die thuis een verslag bewerkt en daarom niet ter vergadering komt, is dien dag wellicht beter Kamerlid dan de onbeduideling, die nauwelijks weet wat in zijne tegenwoordigheid behandeld

wordt. De taak van volksvertegenwoordiger staat in elk geval te hoog dan dat het zich kwijten daarvan door zoo kleine middelen als een goudstuk daags zou mogen worden afgedwongen. De wijze, waarop een Kamerlid zijn mandaat vervult, blijve eene zaak van zijne conscientie, niet van zijn beurs.

In welke opzichten de verschillende buitenlandsche regelingen van de schadeloosstelling ook van de onze afwijken, aan alle kleeft hetzelfde gebrek als aan deze: zij weren uit de volksvertegenwoordiging een groot aantal geschikten en lokken ongeschikten aan; de eersten kunnen geen candidatuur aanvaarden, omdat hun inkomen daardoor te zeer zou verminderen, de laatsten zien in het lidmaatschap een middel om hun inkomen te vermeerderen.

Toch is dit gebrek niet onvermijdelijk. Bij ons ligt de schuld bij den grondwetgever van 1848. Zooals wij reeds zagen, sprak de Grondwet van 1815 niet van eene ‘schadeloosstelling’ maar van eene ‘toelage tot goedmaking der verblijfkosten’. Aangezien de Kamer beurtelings te 's-Gravenhage en te Brussel vergaderde, had ieder lid op zijn tijd verblijfkosten te maken en het was dus alleszins redelijk allen daarvoor een gelijk bedrag toe te kennen. In 1848 stond men er anders voor. Het vaste bedrag bleef, maar het werd nu een anomalie, aangezien het werd gegeven als ‘verdere schadeloosstelling’ zonder dat uitdrukkelijk werd gezegd waarvoor, maar terwijl reeds aanstonds vaststond, dat de schade, ook al kwamen als zoodanig alleen de verblijfkosten in aanmerking, voor de verschillende leden merkelijk moest uiteenloopen. Zoo kwam men op het verkeerde spoor. De minister Rink is hierop nog verder doorgegaan, door in zijn voorstel tot Grondwetsherziening de vergoeding voor verblijfkosten afzonderlijk te regelen en daarenboven nog eene voor allen gelijke ‘verdere schadeloosstelling’ te behouden. Van het begrip schadeloosstelling bleef hierbij niets over; de *ƒ* 2000 zouden feitelijk niets anders meer zijn dan eene jaarwedde.

Het woord ‘schadeloosstelling’ komt ook nog in eenige andere artikelen van onze Grondwet voor; en daar steeds in de juiste beteekenis, te weten in dezen zin, dat de belanghebbende buiten schade wordt gehouden. In die andere artikelen wordt ook geen bedrag genoemd, maar wordt alleen

het recht op schadeloosstelling verzekerd, terwijl de vaststelling van de regelen, waarnaar zij zal worden toegekend, aan den gewonen wetgever wordt opgedragen. Natuurlijk; want het spreekt wel van zelf, dat, indien b.v. twee personen van hun eigendom worden ontzet, de schade die beiden lijden sterk kan uiteenloopen, zoodat het ongerijmd ware hun ieder gelijke som uit te betalen.

Passen wij ditzelfde toe op de schadeloosstelling van de leden der Tweede Kamer, dan krijgen wij dit beginsel, dat uit 's Rijks kas de geldelijke schade wordt vergoed, welke voor den tot lid der Kamer gekozene het onmiddellijk gevolg is van het aanvaarden van zijn mandaat. De wet, welke dit in de Grondwet vast te leggen beginsel nader uitwerkt, zal er dan voor hebben te waken, dat de toelage noch hooger noch lager zij dan de werkelijk geleden schade. Het Kamerlidmaatschap mag geen geldelijk voordeel brengen, maar het mag ook het inkomen, waarop de afgevaardigde vóór zijne verkiezing vast kon rekenen, niet doen verminderen.

Wordt dit beginsel aangenomen, de samenstelling van de Kamer zou er stellig baat bij vinden. Niemand zou dan om financieele redenen een mandaat behoeven af te wijzen en niemand zou het wegens het geldelijk voordeel begeeren te verkrijgen of te behouden.

De hooge wenschelijkheid van dit laatste zal wel algemeen erkend worden. Reeds Thorbecke waarschuwde, dat men op het tijdstip der aftreding een persoon zal herkiezen, *omdat* het hard ware hem een inkomen te ontnemen, waarop hij reeds gewend was te rekenen. En een zoo uitnemend kenner van de Kamer als de schrijver van 'De praktijk onzer Grondwet' wist veertig jaar later leden aan te wijzen, die door goede vrienden aan de kiezers werden aanbevolen met het stille oogmerk hun in de *f* 2000 schadeloosstelling een zeker inkomen te verschaffen. Of er thans nog zulke goede vrienden zouden zijn, behoeft niet onderzocht; het doet ook niets ter zake. De overtuiging, dat er onder de leden onzer Kamer ongetwijfeld zijn en zullen zijn, voor wie het behoud of verlies van de toelage een niet onverschillige zaak zou zijn, is voldoende om aan te nemen, dat de absolute scheiding tusschen de begrippen Kamerlidmaatschap en broodwinning niet onder alle omstandigheden voldoende gewaarborgd is. Het is duidelijk, dat het dientengevolge bestaand gevaar

grooter wordt naarmate de ‘schadeloosstelling’ ruimer is; en dit te meer, wanneer tevens - op zich zelf gelukkig verschijnsel - de maatschappelijke kring, waaruit de Kamerleden voortkomen, wijder wordt.

Dat niemand om geldelijke redenen een mandaat zou behoeven af te wijzen, ware een niet minder groot voordeel. Hoeveel ruimer zou de keus, hoeveel grooter de kans op een goede keus zijn, indien niet, wanneer een Kamerzetel te bezetten valt, zoovelen om financieele overwegingen voor eene candidatuur moesten bedanken. Moge al eene toelage van *f* 2000 voor een aantal personen vrijwel gelijk staan met de inkomsten, welke zij door het aanvaarden van het lidmaatschap zouden moeten prijsgeven, het groote bezwaar is in den regel hierin gelegen, dat die inkomsten een vast karakter dragen, terwijl het voortduren van de toelage geheel afhankelijk zou zijn van de bestendigheid der kiezersgunst; een man van karakter, die weet het inkomen niet te kunnen ontberen en de zekerheid mist een nieuw middel van bestaan te zullen vinden, zal hier niet licht in tweestrijd staan, maar aanstonds de aangeboden candidatuur van de hand wijzen. Nog minder twijfel zal natuurlijk bij hem rijzen, wanneer de te verliezen inkomsten meer bedragen dan de toelage als Kamerlid.

Bij den staatsdienst wordt grootendeels aan dit bezwaar tegemoet gekomen. Voor zoover de ambtsbetrekking zonder overwegend bezwaar tegelijk met het lidmaatschap van de Kamer kon worden waargenomen, bleek tot dusver eene oplossing mogelijk, waarbij de belanghebbende zijn ambt behield. Waar gelijktijdige waarneming hetzij om staatsrechtelijke, hetzij om practische redenen niet aanging, zijn ook voor de meeste gevallen regelingen getroffen, waardoor de belangen van den tot Kamerlid gekozen staatsambtenaar niet worden geschaad. Zoo bepaalt de Grondwet zelve, dat krijgslieden in werkelijken dienst gedurende hun lidmaatschap van de Kamer van rechtswege op non-activiteit zijn en, wanneer zij ophouden lid te zijn, tot den werkelijken dienst terugkeeren. De wet tot regeling van het hooger onderwijs bepaalt, dat hoogleeraren, zoolang hun lidmaatschap duurt, in het genot blijven van de helft hunner jaarwedde als verloftractement. En bij Koninklijk besluit van 5 Februari 1868 (*Staatsblad*

N°. 18) is eene soortgelijke regeling getroffen voor de ambtenaren bij de Departementen van algemeen bestuur. Alle de hier genoemde staatsdienaren kunnen dus, zonder hunne betrekking te verliezen, het Kamerlidmaatschap aanvaarden. Voor zoover hunne jaarwedde *f* 4000 te boven gaat, is dat lidmaatschap voor hen zelfs een geldelijk voordeel, aangezien zij boven de halve jaarwedde, waarvoor zij geenerlei arbeid hebben te verrichten, nog de toelage als Kamerlid ontvangen. Slechts enkele staatsambtenaren zouden om geldelijke redenen in de noodzakelijkheid kunnen komen een Kamerzetel te weigeren; het zijn degenen die uitdrukkelijk genoemd worden in art. 96, eerste lid, en in art. 99 der Grondwet. Men moge het weinig waarschijnlijk achten, dat deze hooggeplaatste personen zich voor een mandaat van volksvertegenwoordiger beschikbaar zouden stellen, het feit dat nog niet vele jaren geleden een griffier der Kamer door een mandaat te aanvaarden ambteloos burger werd en voor het door de Grondwet voorgeschreven verlies van zijne hooge betrekking geenerlei vergoeding ontving, bewijst genoegzaam, dat ook hier eene regeling wel reden van bestaan zou hebben.

In heel wat minder gunstige omstandigheden dan de rijksambtenaren verkeeren zij, die bij provincie of gemeente in dienst zijn, bestuursambtenaren, onderwijzers en anderen. Wat hun te wachten staat, indien zij het Kamerlidmaatschap aanvaarden, hangt van de gewestelijke of de plaatselijke overheid af, die, voor zoover een verordening haar niet bindt, naar willekeur in elk voorkomend geval kan beslissen. Een ernstig streven om tot een zoowel voor den dienst als voor den belanghebbende bevredigende oplossing te komen, zal veelal ook hier niet ontbreken; maar het laat zich hooren, dat die oplossing veel moeilijker is te vinden dan wanneer het rijksambtenaren geldt, die ook als Kamerlid rijksbelangen hebben te behartigen. Is gelijktijdige waarneming van het Kamerlidmaatschap en de betrekking bij provincie of gemeente niet mogelijk, dan kan van het betrokken bestuur bezwaarlijk worden geeischt, dat het den ambtenaar-Kamerlid in dienst zal houden. Welk zou b.v. het gemeentebelang zijn, dat zou vorderen een onderwijzertractement - of ook slechts een gedeelte daarvan, als verlofstractement - te betalen aan iemand, die door zijn Kamerlidmaatschap verhinderd is

het hem opgedragen onderwijs te geven en misschien nimmer in de school zal terugkeeren? Hetzelfde geldt voor de ambtenaren bij een waterschap. Waarom zou een waterschap verplicht zijn b.v. een ingenieur in dienst te houden, wiens bezigheden als Kamerlid hem verhinderen zijn plichten jegens het waterschap naar behooren na te komen? Het gevolg van een en ander is, dat alle de hierbedoelde personen, tenzij zij uit eigen middelen financieel onafhankelijk zijn, om hun vast inkomen niet te verliezen zich veelal verplicht zullen zien voor een Kamercandidatuur te bedanken.

Men kan wellicht meenen, dat het ambtenaarselement in onze Tweede Kamer geen versterking behoeft. Maar, daargelaten dat er geen enkele reden is, waarom de verkiezing van rijksambtenaren zou moeten worden bevorderd en die van andere ambtenaren zou moeten worden tegengegaan, behoort niet te worden vergeten, dat het geldelijk bezwaar zich volstrekt niet alleen doet gevoelen voor hen, die in dienst zijn van een publiekrechtelijk lichaam, maar voor ieder die op vasten voet loonarbeid verricht. En particulieren zullen ongetwijfeld nog veel minder dan een provinciaal- of gemeentebestuur bereid worden gevonden, voor onbepaalden tijd iemand in dienst te houden, die zich in den Haag aan wetgevenden arbeid wijdt en daardoor buiten de gelegenheid is het werk te verrichten waarvoor hij was aangesteld.

Alle deze bezwaren kunnen alleen worden uit den weg geruimd door toepassing van het stelsel van schadeloosstelling, in zijne juiste beteekenis. Zoowel de hoogbezoldigde ambtenaar als de timmermansknecht, zoowel het hoofd der school als de klerk bij een particuliere maatschappij zullen dan zonder den oeconomischen grondslag van hun bestaan te verzwakken het mandaat van Kamerlid op zich kunnen nemen, en noch de een noch de ander zal in verdenking kunnen komen door geldelijke overwegingen tot de aanneming van dat mandaat te zijn aangespoord.

Dat een in alle opzichten bevredigende regeling van de schadeloosstelling niet gemakkelijk is, kan gereedelijk worden toegestemd; dat zij op onoverkomelijke moeilijkheden zou moeten afstuiten, kan bezwaarlijk worden aangenomen.

In hoofdzaak zou zij op het volgende kunnen neerkomen.

1. Schadeloosstelling wordt alleen toegekend voor het ver-

lies van bezoldiging, verbonden aan een vaste betrekking. Te hooge eischen zouden aan het begrip vaste betrekking niet mogen worden gesteld, de dienstbetrekking van een werkman bij een bijzonder persoon b.v. heeft bij lange niet dat karakter van vastheid dat een rijksambt kenmerkt; toch bestaat er, wanneer het aanvaarden van het Kamerlidmaatschap het verlies van die dienstbetrekking tengevolge heeft, niet de minste grond waarom niet even goed als voor het verlies van de aan het rijksambt verbonden bezoldiging vergoeding zou worden verleend. Niet de bestendigheid van den werkgever, maar de aard van den arbeid zou voor de vraag, of de betrekking vast is, beslissend moeten zijn.

Het verlies van de bezoldiging, al dan niet gepaard met het verlies van de betrekking, moet natuurlijk onafhankelijk zijn van den wil van den tot Kamerlid gekozene. Indien de werkgever in het vervullen van de aan het lidmaatschap verbonden plichten geen aanleiding vindt om den gekozene uit zijne betrekking te ontslaan of diens bezoldiging geheel of gedeeltelijk in te houden, is voor schadeloosstelling geen plaats; met een op verzoek verleend ontslag behoeft geen rekening gehouden.

2. Het bedrag van de schadeloosstelling is gelijk aan dat van de bezoldiging voor welker verlies zij wordt verleend. Dat het eene lid der Kamer belangrijk meer zal ontvangen dan het andere, houdt, zooals van zelf spreekt, in het minst niet verband met verschil in waardeering van de verdiensten van ieder hunner als volksvertegenwoordiger. Het vloeit van zelf voort uit het beginsel van schadeloosstelling en is even billijk als dat b.v. bij onteigening de eene eigenaar een veel hooger bedrag ontvangt dan de andere.

Met eventueele periodieke verhoogingen, welke den gekozene in zijne vroegere betrekking uitdrukkelijk gewaarborgd waren, zou rekening zijn te houden; met min of meer waarschijnlijke kansen op bevordering natuurlijk niet.

Het zou een punt van nadere overweging kunnen uitmaken, of niet een maximum diende gesteld, en in elk geval zou een afzonderlijke regeling moeten worden getroffen voor hen, die in hunne bezoldiging mede een vergoeding hebben te zien voor hun verblijf in de koloniën.

3. De schadeloosstelling gaat in op den dag, waarop de gekozene in de Kamer zitting neemt, tenzij de bezoldiging,

waarvoor zij in de plaats treedt, eerst op een later tijdstip verloren wordt, in welk geval zij op dat tijdstip ingaat.

4. Zij wordt betaald uit 's Rijks kas.

5. Zij wordt in geen geval langer genoten dan gedurende den tijd van het lidmaatschap en de daaropvolgende twee jaren. Haar te doen eindigen zoodra de belanghebbende ophoudt lid der Kamer te zijn, ware onbillijk. Het aanvaarden van het lidmaatschap mag hem, die daardoor eene vaste betrekking opoffert, niet blootstellen aan de kans na afloop van zijn mandaat op eenmaal broodeloos te zijn. Zijne onafhankelijkheid tegenover Regeering en kiesvereenigingen mag daardoor niet worden in gevaar gebracht. Een tijdperk van twee jaren schijnt aan den eenen kant kort genoeg om te verhoeden dat het oud-Kamerlid niet met ernst naar een betrekking zou zoeken, aan den anderen kant voldoende om hem die te doen vinden.

6. Binnen den genoemden termijn neemt de schadeloosstelling een einde:

a. op verzoek van den belanghebbende. Dit zou voorop moeten staan om duidelijk het karakter van schadeloosstelling te doen uitkomen. Het zal natuurlijk meermalen gebeuren, dat iemand, die om het Kamerlidmaatschap te aanvaarden een vaste betrekking heeft moeten opgeven, reeds tijdens zijn lidmaatschap een anderen werkkring verkrijgt, welke hem gedeeltelijk of geheel, misschien zelfs ruimschoots, vergoeding oplevert voor de verloren inkomsten. Hij zal dan als fatsoenlijk man handelen, door hiervan kennis te geven en te verzoeken dat de uit 's Rijks kas verstrekte schadeloosstelling, welke nu geen reden van bestaan meer heeft, worde ingetrokken of verminderd. Ook kan het voorkomen, dat de nieuwe betrekking van tijdelijken aard of wel slechts voorloopig bij wijze van proefneming is aanvaard; het moet den belanghebbende daarom vrijstaan bij het bedanken voor de rijksschadeloosstelling een voorbehoud te maken voor het geval de omstandigheden de uitkeering daarvan weder mochten rechtvaardigen.

b. voor zoover de belanghebbende een uit 's Rijks kas bezoldigd ambt bekleedt, van de waarneming waarvan hij ten gevolge van zijn optreden als Kamerlid is ontheven, door herstel in actieven dienst. Voor niet uit 's Rijks kas bezoldigde betrekkingen moet hetzelfde gelden, maar het feit, dat het

oud-Kamerlid zijne betrekking weder waarneemt, zal, wanneer het geen openbaar ambt geldt, dikwijls alleen uit eene mededeeling van den belanghebbende zelf kunnen blijken.

c. door het aannemen van een uit 's Lands kas bezoldigd ambt, waarvan het jaarlijksch bedrag der inkomsten niet lager is dan dat van de schadeloosstelling. Aanneming van een dergelijk ambt waaraan lagere inkomsten zijn verbonden, heeft evenredige vermindering van de schadeloosstelling ten gevolge.

d. door, na opgehouden te hebben lid van de Kamer te zijn, te weigeren of na te laten een den belanghebbende opgedragen uit 's Lands kas bezoldigd ambt te aanvaarden, waarvan het jaarlijksch bedrag der inkomsten niet lager is dan dat van de schadeloosstelling.

7. Jaarlijks wordt door de Regeering aan de Kamer een staat overgelegd, waaruit blijkt, welk bedrag door ieder lid en oud-lid als schadeloosstelling wordt genoten en voor het verlies van welke inkomsten die schadeloosstelling strekt. Voor de vrees, dat Kamerleden zouden trachten als schadeloosstelling een hooger bedrag te verkrijgen dan waarop zij, naar het beginsel dat het lidmaatschap hun geen geldelijk voordeel mag brengen, recht zouden hebben, bestaat geen grond. En waar nog onlangs een afgevaardigde, na eene particuliere betrekking te hebben verkregen, belangloos afzag van het hem als ambtenaar volgens Koninklijk besluit zonder eenig voorbehoud toekomend wachtgeld, daar mag men vertrouwen, dat, wanneer het stelsel van schadeloosstelling in den boven aangegeven zin in de Grondwet wordt gehuldigd, zij, die voor deze schadeloosstelling niet meer of nog slechts voor een gedeelte in de termen mochten vallen, niet in gebreke zullen blijven daarvan kennis te geven. De controle van hunne medeafgevaardigden op de genoten schadeloosstellingen kan nochtans van nut zijn om zwakke broeders te sterken tegen de verleiding waaraan zij mochten blootstaan.

In het bovenstaande is slechts in enkele groote lijnen eene mogelijke regeling aangegeven. Er blijft natuurlijk nog heel wat te regelen; onder meer de pensioensaanspraken, welke door het aanvaarden van het Kamerlidmaatschap mochten verloren gaan. Een volledige schets is dan ook niet beoogd.

Zal nu de regeling, wanneer zij behoorlijk is uitgewerkt,

voor alle mogelijke gevallen een bevredigende oplossing geven? Stellig niet; er zullen altijd gevallen overblijven, die aan elke regeling ontsnappen. Ook zonder in spitsvondige casuïstiek te vervallen, treft het reeds aanstonds, dat in het aangegeven stelsel geen schadeloosstelling, behalve die wegens reis- en verblijfkosten, zal worden toegekend aan hen, die geen vaste wedde genieten, zooals dokters, advokaten, industrieelen, winkeliers, kleine bazen, enz. De mogelijkheid van schade is zeker ook hier niet uitgesloten. Maar hoe wil men het bedrag daarvan begrooten? Bij het verloopen van een praktijk of van een zaak kunnen zoovele factoren in het spel zijn, dat het een volstrekte onmogelijkheid mag heeten, te bepalen in hoever het Kamerlidmaatschap daaraan schuld is. Veelal zal er in het geheel geen schade zijn; meer dan eens zal zelfs het Kamerlidmaatschap, in stede van schade te doen, een voordeel brengende reclame kunnen blijken. In elk geval bestaat er een hemelsbreed verschil tusschen de onmiddellijke, rechtstreeksche schade van hem, die uit een vaste betrekking ontslagen wordt en dientengevolge broodeloos staat, en de mogelijke indirecte schade van hem, die alleen een gedeelte van zijn tijd behoeft te onttrekken aan een beroep of bedrijf, waarvan de uitkomsten toch altijd eenigszins wisselvallig zijn. Men mete ook het bezwaar niet te breed uit. Bij degenen onder de hier bedoelde personen, die niet voor een Kamerzetel in aanmerking wenschen te komen, zal de reden daarvan veel meer te zoeken zijn in de omstandigheid, dat zij geheel in hun bedrijf of beroep opgaan, dan wel in de vrees hunne inkomsten wellicht te zien verminderen. Ten slotte vergete men niet, dat zij, die om deze laatste reden voor eene candidatuur zouden bedanken, zulks ook bij de tegenwoordige regeling zouden moeten doen, zoodat dit niet als een bezwaar tegen het in dit opstel aangeprezen stelsel kan worden aangevoerd.

Welke bedenkingen ook tegen dit stelsel mogen worden ingebracht, het schijnt in elk geval billijker en rechtvaardiger te zijn dan het bestaande en het in het thans ingetrokken voorstel tot Grondwetsherziening voorgedragene en betere waarborgen aan te bieden voor eene zoo goed mogelijke samenstelling van onze Tweede Kamer.

BEELAERTS VAN BLOKLAND.

Potgieter herdacht.

Droom en Tucht. Rede ter viering van Potgieter's eerste eeuwfeest, voor de litterarische faculteit der Leidsche Studenten-Vereeniging uitgesproken door Albert Verwey, Amsterdam, Maas en Van Suchtelen, 1908.
Het Testament van Potgieter. Gedroomd Paardrijden met aanteekeningen, ter gelegenheid van Potgieter's eerste eeuwfeest uitgegeven door Albert Verwey, Amsterdam, Maas en Van Suchtelen 1908.
Nederlandsche Bibliotheek, no. XLII-XLIII. E.J. Potgieter. Jan, Jannetje en hun jongste kind. - Het Rijksmuseum. Met Inleiding en Aanteekeningen van L.S. en vier-en-veertig afbeeldingen.
Nederlandsche Bibliotheek, no. XLIV. E.J. Potgieter. Liedekens van Bontekoe, Blaauw Bes, Blaauw Bes! 't Is maar een pennelikker! Marie. De Ezelinnen. Hanna.

De Schim van Potgieter kan tevreden zijn. Niet door het Nederlandsche volk - ‘ik ben te oud om mij met eenige populariteit te vleien,’ schreef Potgieter aan Huet, al was hij bereid zich in populariteit te verheugen, waar die anderen ten goede kwam[1] - maar door een uitteraard kleinen kring van belangstellenden in onze letterkunde is de prozaschrijver en de dichter op het eerste eeuwfeest zijner geboorte gehuldigd.

Wanneer deze Gids-aflevering verschijnt, zal, den 27$_{en}$ Juni, in des dichters geboorteplaats, Zwolle, op eenvoudige wijze een, door den begaafden beeldhouwer Charles van Wijk vervaardigd, bronzen borstbeeld zijn onthuld, dat, volgens hen die tot oordeelen bevoegd zijn, de trekken van Everardus Johannes Potgieter goed weergeeft

1) Zie den brief in ‘De Gids’ van Juni jl. blz. 445.

en, op zijn schacht van noorsch graniet, den Zwollenaren een duurzame herinnering moge zijn van dezen voortreffelijken letterkundige, die binnen hun veste geboren werd.

Dat is het voordeel der viering van herinneringsdagen als deze, dat zij gelegenheid geeft den gevierde te brengen tot velen, die hem niet kenden of nog te ver van hem afstonden om iets meer dan schuwen eerbied voor hem te gevoelen. En van die gelegenheid is ditmaal op de gelukkigste wijze gebruik gemaakt.

Allereerst door Potgieters biograaf Albert Verwey. Hij heeft de viering ingeleid door te trachten sympathie te wekken voor Potgieter's persoon en voor zijn werk met een rede, die onder den titel *Droom en Tucht* het licht heeft gezien, en waarin hij voor de Leidsche Studenten die, de besten niet te na gesproken, waarschijnlijk van Potgieter slechts weinig kenden, een karakteriseering gaf van den mensch en den dichter en een inwijding in zijn laatste gedicht *Gedroomd Paardrijden*, zoo opwekkend en zoo leerrijk als men slechts wenschen kan. Onder herinnering o.a. van hetgeen Huet in zijn 'Persoonlijke herinneringen', 'ons voortreffelijkste geschrift voor de kennis van Potgieter', mededeelt omtrent de wijze waarop Potgieter vriendschap uitoefende, en onder aanhaling van het ons door Huet bekend geworden gedicht dat een door Mej. Potgieter bewerkte portière begeleidde, kenschetst Verwey den dichter als den man van vormen, het hoofdstreven van wiens letterkundige werkzaamheid - naar Bakhuizen's uitspraak - de kunst als het vermogen der vormen was; de man ook van het diepe gemoed, gelijk dit spreekt uit een gedicht zijner jonge jaren als *Afscheid aan Zweden*, uit het latere *Aan d'ingang van het Haagsche Bosch* en zelfs uit een (gelukkig gekozen) fragment van den 13^{den} zang van het voor velen niet toegankelijke *Florence*.

'Neen' - roept Verwey zijn hoorders toe -, 'Potgieter was niet de gevoellooze, dien, naar oppervlakkigen indruk, de natuurlijke of gemoedelijke van dezen vormenlievende maken wou. Er woelde iets in hem, er woelde meer in hem dan de kabbelende golfbeweging van het dagelijksch leven, - diepere verlangens, heerlijker begeerten, grootscher verschijningen... Er leefde in hem een Droom.'

En dan toont de redenaar aan, hoe Potgieter, die als knaap door de Oden van Klopstock geboeid werd, die als jonkman Byron, Hugo, Lamartine vertaalde, en als man van rijpen leeftijd dweepte

met de zeventiende eeuw en de Republiek der Zeven Provinciën zijn tijdgenooten ten voorbeeld stelde, tot aan het eind van zijn leven dat alles: het oneindigheidsverlangen dat den knaap in Klopstock aantrok, het dwepen van den jongeling, de illuzie van den man, behouden heeft, en hoe dit in het laatste gedicht, dat hij eerst kort voor zijn dood voltooide, *Gedroomd Paardrijden*, het volledigst is terug te vinden.

'Droom en Tucht' noemt Verwey de twee grondgedachten, waarop het gedicht geschreven is. De Droom van den dichter bestaat uit een reeks van historische visioenen, maar daarnaast treedt telkens de Tucht op in het 'paardrijden' gesymboliseerd: 'dit uitvoerigst "Gedroomde" dat Potgieter geschapen heeft, is tegelijk het aan de scherpste tucht onderworpene.' Dit denkbeeld ontwikkelend, geeft de spreker zijn hoorders een overzicht van het gedicht.

Men moet dat in Verwey's geschrift zelf lezen, en dan zal men zich zeker erkentelijk gevoelen tegenover hem, die door zijn heldere en vernuftige uiteenzetting van den inhoud en de beteekenis van *Gedroomd Paardrijden* ons het begrijpen en genieten van wat 'altijd voor het moeielijkste van al Potgieters moeielijke gedichten gegolden heeft', mogelijk heeft gemaakt.

Nog intenser zal dit begrijpen en genieten zijn, wanneer men heeft kennis genomen van Verwey's tweede feestgave waarvan de feestrede een voorbereiding was.

In de nieuwe uitgaaf van *Gedroomd Paardrijden*, welke hij onder den titel: *Het Testament van Potgieter* in het licht zond, heeft Verwey, door belangrijke mededeelingen, duidelijke ophelderingen, scherpzinnige conjecturen, verklaard wat Potgieter aanleiding gaf tot het schrijven van zijn gedicht, heeft hij dit geplaatst in het kader van zijn leven en er een licht op geworpen, dat het werk wel niet maakt tot een gedicht hetwelk men 'van het blad' kan lezen, maar zeker tot een dat den aandachtigen de moeite van hun aandacht rijkelijk toont. Terecht zegt Verwey, zij het ook in niet zeer fraai Hollandsch: 'Voor niet aandachtigen is geen goed gedicht geschreven, want in aandacht verzonken te zijn dat is het eerste wat de dichter ons aan wil doen.'

Herinnerende aan wat Potgieter in jonger jaren (1834) onder den titel *De nalatenschap van den Landjonker* schreef, toont Verwey

hoe in de gedichten van veertig jaar later, welke zich hierbij aanknoopen, de teleurgestelde begeerte van vroeger is geworden tot een ‘verlangen’, elders zegt hij, tot ‘de zucht naar de schoonheid, die het wezen van het leven is.’ In een doorloopende commentaar, waaraan zich de verschillende gedichten in hun geheel aansluiten, worden wij allengs voorbereid, in de stemming gebracht die noodig is voor een begrijpen en genieten van *Gedroomd Paardrijden*.

Van Potgieter's droomen, zoo toont Verwey aan, was, door de jaren heen paardrijden het middenpunt. Belangwekkend en suggereerend tevens is nu Verwey's uiteenzetting van ‘het samenstel van het gedicht zelf.’ Heeft men dit gelezen en (op bladzijde 116 en volgende bladzijden van de Inleiding) den inhoud van *Gedroomd Paardrijden*, gelijk de schrijver dit duidelijk maakt, goed in zich opgenomen, dan behoeven de 382 strofen geen moeilijkheid meer op te leveren, en kan de lezer, die voor iets moois wat inspanning, wat volharding over heeft, dit laatste werk van Potgieter zich tot zijn geestelijk eigendom maken.

Geheel in den geest van zijn voortreffelijke stichting waarvan de publicaties elk jaar aan belangrijkheid winnen, waar zij het beste uit de Nederlandsche en de buitenlandsche letterkunde binnen ieders bereik brengen, heeft nu ook L. Simons van Potgieter's geschriften die, welke zich daartoe het best leenden, in de ‘Nederlandsche Bibliotheek’ opgenomen. En ook hij heeft de moeilijkste van die stukken niet maar zoo overgedrukt, het aan den lezer overlatende om zich daarin terecht te vinden. Door een Inleiding en Aanteekeningen maakt Simons *Jan Jannetje en hun jongste Kind*, *Het Rijksmuseum* (door illustraties opgeluisterd) begrijpelijk en genietbaar. Dit werk van den leider dan ‘Nederlandsche Bibliotheek’ is niet enkel een daad van piëteit, maar tevens een van erkentelijkheid jegens den man, die ook hem een gids was en die op zijn vorming van grooten invloed geweest is. ‘Ik kan niet terugdenken aan mijn burgerscholier-jaren,’ schrijft Simons, ‘of onder de mannen in wier geest ik me gevangen voelde, zie ik Potgieter voor me herleven; Potgieter, den stoeren en sterken Vaderlander; Potgieter, den bewonderaar van onze zeventiende eeuw; Potgieter, den schrijver wiens stijl den geest

lenig maakte en wiens gevoelswarmte diep innig gloeide onder den ruigen korst: - Potgieter, den vijand van Jan Salie.'

Bij de stukjes die het tweede deeltje vormen rekent Simons zijn lezers, door wat hij in zijn eerste deeltje gaf, reeds zóó met Potgieter vertrouwd, dat hij voor deze, trouwens gemakkelijker, poëzie en proza, geen toelichting meer noodig acht.

Ook hier is de keus gelukkig en er is alle kans, dat de 'meer geprezen dan gelezen' Potgieter, dank zij den leider der 'Nederlandsche Bibliotheek,' zich nieuwe lezers en nieuwe vrienden zal verwerven.

Waardig sluit zich bij deze huldeblijken het portret aan, dat een kunstenaar als Prof. P. Dupont voor de (in een vorig Gidsnummer aangekondigde) feestuitgaaf van de heeren Tjeenk Willink in koper graveerde.

Men herinnert zich wellicht Potgieter's bewondering voor de fraaie kopergravuren, portretten van beroemde mannen en vrouwen uit de eeuw van Lodewijk XIV, naar 'les émaux de Petitot' uit het Louvre.[1)] Dupont's arbeid zou hem aan de beste van de gravuren uit een zijner lievelingsboeken hebben herinnerd, en hij zou de Rijks Academie van Beeldende Kunsten gelukkig geprezen hebben, waar de graveerkunst door een zoo voortreffelijk kunstenaar wordt onderwezen.

J.N. VAN HALL.

1) Zie 'Wenschen en droomen' opgenomen in de Verspreide en nagelaten werken, uitgegeven onder toezigt van Joh. C. Zimmerman. (Schetsen en Verhalen, 3e deel.)

Uit het Rijksprentenkabinet.

Afbeeldingen naar belangrijke Prenten en Teekeningen in het Rijksprentenkabinet, uitgegeven onder leiding van J.Ph. van der Kellen Dzn. W. Versluys, Amsterdam 1908.

Belangstelling te wekken voor prenten en teekeningen is de bedoeling van deze uitgave waarvan reeds drie afleveringen voor ons liggen, belangstelling voor de meesters van alle tijden, die met teekenstift of etsnaald werkten, of die zich uitten in houtsnede, gravure of zwartekunst. Geen overbodig pogen voorwaar! Vergeleken bij het aantal bezoekers der schilderijen-musea, zijn het toch maar uiterst weinigen die de prentenkabinetten betreden zonder bij-oogmerk van studie en die louter voor esthetisch genoegen de portefeuilles ter inzage vragen. Zelfs voor meer ontwikkelden is die graphische kunst, vooral waar het meesters van den tweeden rang betreft, dikwijls een onbekend domein. Teekeningen en prenten der heel grooten, wier zwaartepunt eigenlijk in hun geschilderd oeuvre ligt, worden betrekkelijk veelvuldig gereproduceerd; de minder bekenden echter, de minder universeelen, maar daarbij de eigenlijke mannen van het vak, blijven van deze weldaad verstoken.

Hoe weinig algemeen bekend zijn, om maar eens een greep te doen, de pakkende ruiterstoeten van Jacob Cornelisz van Oostsanen, de houtsneden van Jan Lievens, zoo bewonderenswaardig van techniek, en zelfs de verrassende scheppingen van dien genialen zonderling, Hercules Seghers. Die geringe smaak in prentkunst is weinig verklaarbaar. Veel scherper dan een schilderij kan soms een prent de stijl van een periode in de kunstgeschiedenis formuleeren.

Natuurlijk vormt de wijze van bewaring van prenten en teekeningen een belemmering voor het doordringen tot het grootere publiek. Het afloopen van een museum vordert minder bezadigdheid dan het beschouwen van den inhoud eener portefeuille. Maar ook de afbeeldingen van graphische kunst zijn minder in trek dan afbeeldingen van schilderijen. Des te vreemder is deze voorkeur daar de reproductie, waar het prenten en teekeningen betreft, facsimilés kan voortbrengen, die zoo bedriegelijk op het origineel gelijken, dat men dit als 't ware bezit. De eenvoudigste lichtdruk kan in dit opzicht volmaakt zijn.

Het schijnen juist de nederlandsche graveurs en teekenaars te zijn, die het minst tot het algemeen zijn doorgedrongen. De Engelsche zwartekunst, de Fransche achttiende-eeuwsche graveurs zijn tamelijk bekend; het decoratieve karakter van hun werk droeg daartoe bij. Maar weinig verklaarbaar is, waarom Albert Durer ten onzent oneindig meer gewaardeerd wordt dan zijn hollandsche evenknie Lucas van Leyden; terwijl niet weinig kunstkenners, op het geweten af gevraagd, u zullen zeggen dat ze het werk van den laatste verkiezen boven dat van den grooten Duitscher. En om bij onze gouden eeuw te blijven, hoe weinigen bewonderen ooit de vaste, nobele techniek van een Cornelis Visscher, de pakkende, sobere uitvoering van een prent van Jonas Suyderhoef. Het zijn bijna uitsluitend de prentverzamelaars, die daar oog voor hebben.

Het is goed gezien dat de uitgave van den heer van der Kellen, bedoeld in de eerste plaats voor leeken, vooraf wordt gegaan door de bondige omschrijving der verschillende procedé's, verduidelijkt door afbeeldingen. De drie eerste afleveringen brengen o.a. Mantegna's prachtige gravure Maria en het Kind, welke Rembrandt in een zijner etsen, de Heilige familie van 1645, beïnvloed heeft; dan de phantastische Heksensabbath, een houtsnede van Hals Baldung Grien, gedrukt op een gekleurden grond; het bekende Bal door Duclos naar de Saint-Aubin gegraveerd en twee olifanten in een landschap, ets van Herman Saftleven den jonge. Belangwekkend, ook voor de kunstcritici, is de fraaie allegorische houtsnede van Cornelis Anthonisz, en het curieuze Benedicite gegraveerd door Robert de Baudoux. Meer bekend zijn natuurlijk Rembrandt's ets: het Huwelijk van Jason en Creüsa, en Jacob van Ruisdael's Drie Eiken. Van de teekeningen noemen we dan reeds uit een vroegere publicatie be-

kenden Aap van Roelant Savery, zoo frisch geobserveerd, en vooral de twee fraaie Wintergezichten van Hendrik Avercamp; een reeks dergelijke gekleurde teekeningen bevindt zich in de bibliotheek te Windsor; in die prachtige aquarellen, wier opvatting levendig aan den ouden Bruegel herinnert, heeft deze sympathieke kunstenaar wellicht het beste deel van zijn talent geuit.

De uitvoering der reproductiën, bijna overal op de groote der origineelen, laat zoo goed als niets te wenschen over; de zwartekunstprenten zijn natuurlijk minder geschikt om gereproduceerd te worden dan bijvoorbeeld de houtsneden. De vermelding van enkele levensbizonderheden der kunstenaars zou, met het oog op de strekking dezer uitgave, zeker niet geschaad hebben. Ook had het formaat wellicht wel wat kleiner gekund.

F.S.-D.

Buitenlandsche letterkunde.

François Coppée.
1842-1908.

Laat mij dit enkel woord-ter-gedachtenis mogen plaatsen onder de schuts van Potgieter.

In een brief van 16 Mei 1872 schreef Potgieter aan Huet:

'Ik zond U *les Humbles* van Coppée, hoe gaarne had ik er *la Grève des forgerons*, *le Passant*, *Deux Douleurs* etc. bijgevoegd, maar zij waren niet in voorraad. Ik heb die voor U besteld en hoop ze U nog met de *Prins Hendrik* te zenden.

Intusschen verbeelde ik mij, zullen *les Humbles* U menig aangenaam uur bezorgen. Er zijn meesterlijke grepen in, en ik zou mij zeer bedriegen als Gij, om Uw publiek van tijd tot tijd "een stoot" te geven, niet nu en dan een der dichtstukken met toelichting plaatstet.

La Nourrice, *ça fait pleurer*, en hoe artistisch fraai en fijn is niet *Femme seule*.

Bestudeer deze, vóór de overige U geworden en Gij zult Uwe bewondering in de *Grève* en de *Deux Douleurs* voelen klimmen.

Le Passant, zoo iets heeft de breede schare van Moffen, in het bijgevoegde pamfletje vermeld, niet opgeleverd.'

Mij dunkt: waar Potgieter bewonderde, behoeft niemand zich zijne ingenomenheid met den dichter van *Les Humbles* en van *Le Passant* te schamen.

Zeker, er is na hem een dichterschool in Frankrijk opgestaan, dieper van opvatting, breeder van vlucht, onder wie de Fransche

prosodie een hervorming heeft ondergaan van blijvende beteekenis. Maar al waardeert men ten volle hetgeen de lyrische poëzie in Frankrijk aan de Symbolisten en aan die na hen gekomen zijn te danken heeft, niet vergeten mag worden wat, na Victor Hugo, dichters als Leconte de Lisle, Sully Prudhomme, de Heredia, Verlaine, die reeds een overgang vormt, en ook François Coppée geschreven hebben.

Klein was de omvang, klein het onderwerp van de verzen, waarin Coppée de poëzie naar voren bracht die er schuilt onder de 'kleine luyden', waartoe hij zelf krachtens zijn geboorte behoorde: in het kinderlooze kruideniertje van Montrouge,

> (qui), lent, casse son sucre avec mélancolie;

in de min uit Bretagne - *La Nourrice*, het gedicht dat Potgieter ontroerde -, die, met een dronkenlap gehuwd, als zij na haar minnedienst naar huis terugkeert, de wieg leeg vindt en, krankzinnig van smart, voortaan

> Cherche de la main sa mamelle livide
> Et balance toujours du pied un berceau vide;

in de dienstmeid en den militair (*Le Banc*) met den beroemden slotregel:

> Et je n'ai pas trouvé cela si ridicule.

Maar hoe eng begrensd het gebied ook was, waarop Coppée zich bij voorkeur bewoog,

> Ik drink uit eigen glas, al is dat glas ook klein,

kon hij de Musset nazeggen.

Nadat hij begonnen was, zijn hem velen gevolgd, maar in het genre van hetgeen men de burgerlijke idylle genoemd heeft is hij niet overtroffen.

Later heeft Coppée nog een reeks van gedichten geschreven, vertellingen in vers en in proza, kleine romans, grootere en kleinere drama's, die hem, den geheel onbemiddelde - 'j'ai connu la pauvreté, presque la misère', schrijft hij ergens - dien welstand moesten verschaffen, welke hem in staat zou stellen met zijn oudere zuster, in allen eenvoud, onbezorgd te leven. Er is in zijn verhalen veel fijn gevoeld en geestig verteld, en in enkele van zijn drama's,

met name in *Severo Torelli*, waarvan het succes hem een zetel in de Fransche Akademie bezorgde, komen tafereelen voor van groote dramatische kracht, maar indien, naar Potgieter's woord, oorspronkelijkheid alleen onsterfelijk maakt, dan zijn het gedichten als in den bundel *Les Humbles* voorkomen, dan is het de teergevoelde en fijngepenseelde, zangerige dramatische idylle die *Le Passant* heet, welke hem een blijvende plaats in de geschiedenis der Fransche letterkunde verzekeren.

Wij, Nederlanders, hebben nog een bijzondere betrekking op Coppée. Nadat hij, in 1880, ons land bezoekende en er zijn verzen voorlezende, met groote sympathie was ontvangen - enkelen zullen zich nog den Coppée-avond van 21 Januari 1880 herinneren, toen in het Grand-Théâtre *De Viool van Cremona* en de *Werkstaking* door Louis Bouwmeester vertolkt werden en de dames Josephine en Jeanne De Groot, in het Fransch, *Le Passant* vertoonden, - had hij een liefde voor Holland en de Hollanders opgevat, die hij herhaaldelijk uitsprak; en toen in 1883 Porel met het gezelschap van den Odéon-schouwburg hierheen kwam, gaf hij hem, als introductie, de verzen ‘Aux bourgeois d'Amsterdam’ mee, waarvan hij mij schreef: ‘je les ai écrits pour payer ma dette de reconnaissance à ce beau et bon pays où l'on m'a si bien reçu’. En wat hij zelf ondervonden had, gunde hij gaarne aan anderen. Herhaaldelijk ontving ik aanbevelingen van hem voor Fransche dichters, die Holland wilden bezoeken. Een ervan van 1 October 1889 luidt:

‘Un jeune poëte belge, Georges Rodenbach, *qui a du talent*[1)] et a fait déjà des conférences dans les cercles de Belgique, voudrait en faire autant en Hollande, même dans des conditions moderées. Vous m'avez dit, si j'ai bonne mémoire, que cette mode passait fort chez vous. Néanmoins, la chose est-elle possible? Et, si elle est possible, pourrez vous donner un coup d'épaule à Rodenbach?’

Een ernstige ziekte, die hem in 1897 aan den rand van het graf bracht, voerde Coppée in de armen van den godsdienst en van de Kerk. De ziele-crisis, welke hij in die dagen doorstond, heeft hij met groote oprechtheid verhaald in de voorrede en in verschillende hoofdstukken van het boek, dat hij *La bonne souffrance*

1) In den brief onderstreept.

betitelde. Maar de terugkeer tot den godsdienst, die een Verlaine tot onsterfelijke verzen bezielde, vermocht in Coppée den dichter niet weer te wekken.

En toen kwam de politiek.

> La politique hélas! voilà notre misère!
> Mes meilleurs ennemis me conseillent d'en faire,

schreef de Musset, maar hij wist den raad van zijn beste vijanden te weerstaan. En Coppée zelf had jaren te voren, van de politiek sprekende, deze verstandige woorden geschreven:

'C'est une science, une science peu exacte, mais une science enfin, et pour celle là pas plus que pour les autres, je ne me sens aucune aptitude. J'ai cette modestie, plus rare qu'on ne pense par le temps qui court, de me considérer comme tout à fait incapable de légiférer et de me mêler de gouvernement; je suis poète, rien de plus; je tâche de faire des vers de mon mieux et c'est encore, ce me semble, le meilleur moyen que j'aie d'être un bon et utile citoyen'.

Helaas, waarom moest hij, dit alles vergetend, naar den raad van zijn beste vijanden luisteren en zijn beste vrienden van zich vervreemden, door, toen de Dreyfus-zaak Frankrijk in twee vijandige legers had verdeeld, zich te laten inlijven in de gelederen van het nationalisme, waarin hij toch al spoedig gevoeld moet hebben, niet op zijn plaats te zijn! Wie weet hoe hij zelf er ten slotte onder geleden heeft!

En zoo herinneren wij ons dan het liefst François Coppée als den sympathieken dichter, wien zeker de eer toekomt, die zijn latere politieke partijgenoot Jules Lemaître hem destijds gaf, van namelijk het eerst in de Fransche poëzie zooveel 'vérité familière', zooveel 'simplicité pittoresque' en zooveel 'réalisme' te hebben gebracht als die poëzie kan verdragen.

J.N. VAN HALL.

Spoorweglectuur.

Aan Dirk Schäfer.

In den D-trein naar huis langs den Rijn.

Tien dagen te Munchen geweest, waar tentoonstelling en muziekfeest. Een tentoonstelling van van-alles, door artiesten aangericht. Smaak en stijl, de reclame beheerschend. Althans in het streven voortreffelijk. Ook de kunstenaars maken reclame: - ook voor zichzelf. Een brochure, bij de *Faust*-vertooning in het *Künstlertheater* als program gevent, blijkt zoo min van Goethe als van diens werk te vertellen, doch des te meer van schrijvende tijdgenooten, die met deze voorstelling niets te maken hebben. Hier en daar herinnert het boekje aan de overtuigende woorden, ten onzent voor cacao gebruikt. Het kenmerk dezer lofprijzingen is, dat ze den lezer overbodig gaan lijken. Beste, goedkoopste in het gebruik - is het noodig, dat nòg te herhalen? Behoeft Munchen der kunstenaars eigen-lof? ‘Munchen kunststad’ - der kunstenaars stad. Hunne voorrechten hier maken op een aan Hollandsche zeden gewende een indruk van buitensporigheid als officiers-verafgoding in noordelijk Duitschland. Het is Richard Strauss niet alleen. Die zat in een tuin tijdens een pauze achteloos aan een tafeltje met een Beierschen prins en prinses en was van de drie beslist de hoogste. Doch hij moet: - in hem leeft, hij *is* de muziek-groot-heid-na-Wagner; s'il n'existait pas, il faudrait l'inventer, want die grootheid mag niet einden. Doch effect op den vreemdeling maakt het gewichtig-doen van kleinere goden, van lieden, door geenszins Nurksachtig gestemde deskundigen nauw'lijks bijzondere

mènschen geacht: toondichters van lawaai zonder ziel, hier, zonder verzet, als koningen doende. Gevaarlijk, dit Duitsch verwendworden? Zeker. Maar zoo musici uit... Holland bijvoorbeeld er een zuur gezicht bij trokken, kon men ook denken aan hoogheid van druiven.

De algemeen-menschelijke onwijsheid, door Vader Camphuysen al waargenomen, is vooral onregelmatigheid. De een heeft te veel van iets, de ander te weinig. Dat is zoo, overal, met het geld. Dat is zoo met de gemeste kalfjes, voor artiesten geslacht, in Duitschland en in Nederland. D á á r vleit men kleine talenten, opdat er in het kasboek van *'s lands grootheid* toch maar geen te-kort aan kunst hoeft geboekt; h ì e r geeft, juist in deze tegenstelling, de schrijver veler deelen vaderlandsche geschiedenis van het 'als een mof zwijgen' een hachelijk-grappig voorbeeld, door alle hedendaagsche toonkunst mir nichts, dir nichts te veronachtzamen en, daarop attent gemaakt, met een gezicht van hooggeleerden ernst te verzekeren, uit nationalistische hooggestèmdheid tot dit kunstzinnig negeeren besloten te hebben.

Waarom zouden de dilettanten, aan wier regentenzorg het opstellen van muziek-programma's in Nederland meestal toevertrouwd blijft, zich verdeemoedigen tot een eeren der profeten uit eigen kring? Wat ware dit voor een esprit de clocher! Evengoed zou men kunnen vergen, dat er over een Hollandschen roman met eenzelfden salon-ijver gepraat zoude worden als over Frenssen of juffrouw Corelli. Brengt het belang dier vaderlandsche nijverheid, die de Nederlandsche boekhandel heet, niet mee, boeken waar drie dubbel zooveel rabat op kan toegestaan worden, bij evenvele, smakelijk spiralende, stapels te verkoopen, als oorspronkelijk werk bij exemplaren?

Verder maken de schrijvers het er immers naar... Daar heb je nu weer Louis Couperus. Wat is me dat voor een raar verhaal[1)] eener Hollandsche vrouw van goeden huize, weduwe van een... nu ja veel ouder, maar liefhebbend, blijkbaar deftig man, die, na reeds een, eigenlijk ook verboden, schoon geestelijke, liefde op haar kerfstok te hebben gekregen, nu zoo maar in eens verlieft, meegaat tot zondige zinnenvervoering met een Italiaansch officier?

1) *Aan den Weg der Vreugde* door Louis Couperus. - Amsterdam, L.J. Veen.

Couperus is vroeger voldoende geprezen. Door vele jonge meisjes gelezen. Nietwaar: wat wil een schrijver meer? Maar sedert de bladzijden van die andere vrouw... hoe heette het boek? 't was iets van *Kracht*, maar er was juist niets geen kracht in - niets dan zwakheid en tuchteloosheid... sedert mijdt men ook dezen schrijver en verheugt zich met Stilgebauer.

Het was in den D-trein, den Rijn langs; en warm.

Ik had te Munchen artiesten zien l e v e n , musici, maar ook schilders en schrijvers.

Nu zag ik Couperus - eenzaam.

Loom van zooveel warmte, las ik lusteloos deze loome, herhalende taal en mijmerstaarde over het boek op de in zomerschheid pralende rivier en haar ruw maar knap geëxploiteerde poëzie.

Ook aan Couperus is uiterlijk alles luxe. Ook hij heeft van de natuur ontzaglijk veel gekregen. Men moet eerst op rijpen leeftijd tot éénige rijpheid als schrijver zijn gekomen, zooals ik, om recht den aanleg te waardeeren, waarmee in 1889 *Eline Vere* is geschreven. Aan de tijdteekening pleegt hij een plaatsteekening toe te voegen: steeds zijn het *de* namen van wereldsch vermaak, van hedendaagsche verkeers-luxe. Daar arbeidt dit zondagskind...

Zondagskind, ja; maar eenzaamling tevens. - Mr. H.P.G. Quack heeft helaas gelijk, waar hij in zijn opstel over Potgieter in *De Gids* dezer maand tusschen haakjes zegt, dat in onze dagen de Hollandsche schrijvers als personen weinig populair meer zijn. Populair zijn Kloos en Van Deyssel, zoo min als Potgieter het geweest is. Bleek niet in deze Juni-*Gids*, dat de laatste het begeerd heeft te zijn louter om tot betere baten voor Bakhuizen's weduwe te komen? Doch ook in de genegenheid, welke aan schrijvers te beurt valt, is een graduatie, bij welke kwaliteit en kwantiteit veelal slecht verband houden. Even stevig en zeker als de gestorvene, dien men deze maand eeren gaat, zitten Kloos en Van Deyssel aan hun land vast. Daarentegen heeft het buitenslands toeven van Couperus iets zinnebeeldigs; het heeft dit meer en meer gekregen; de vroeg-gelauwerde heeft roem verspeeld.

Is het laatste woord juist? Is het dus zijn schuld? - Hatelijk stond, terwijl ik, onder het trein-gedaver, mij hiervan rekenschap

trachtte te geven, een zinnetje voor mijn geest, dat ik thans woordelijk overschrijf. 't Is uit het onlangs verschenen schoolboek over onze literatuur van Dr. C.G.N. de Vooijs. ‘Ondanks de virtuositeit van zijn stijl, en zijn grooten naam, heeft (Couperus) niet de hoogstaande kunst voortgebracht, die velen op grond van zijn eerste werk van hem verwachtten. Zijn talent verloor in diepte, wat het aan breedte, aan glans en gladheid won’. Dit zullen knapen van buiten leeren! Is het, juist bij die schoolbestemming, niet schromelijk onbillijk geoordeeld? Heeft, voor onze letteren vooral, zulk een ‘breedte’, zulk een ‘glans’ en heeft zelfs die ‘gladheid’ geen waarde?

Ik poogde verder te lezen van Aldo. Helaas, hier was evenmin breedte als diepte. Gladheid... te veel... o, die hagedissen! - maar toch glans ook, fijne glans.

En nu krieuwelde, nu nijdaste weer in mij de wrok, waarmee ik Munchen had verlaten. Ik herinnerde mij een soortgelijk, niet dieper verhaal van Barrili, waarvan de vertaling als *Een Droom* indertijd gretig ten onzent aanvaard is. Ik dacht aan Wachenhusen, Heyse en nieuwere prullaria, door Holland's lezende-bent verslonden. En ik maakte een lijstje van verfijningskwaliteiten, in de taal, in het samenstel der hoofdstukken, in den gang van het geheel, in enkele grootere en een menigte kleine details, waardoor déze spoorweglectuur van een zeer talentvol maar op uiterlijken schijn belust landgenoot altijd nog zeer verre staat bóven zooveel van wat in vertaling, in nadruk en in het oorspronkelijke gestadig uit Duitschland, Engeland, Frankrijk en Skandinavië pleegt geïmporteerd te worden.

J. DE MEESTER.

Muzikaal overzicht.

Wederopvoering van lang vergeten opera's.

De zucht naar afwisseling, die zich in onze dagen even sterk als voorheen, zoo niet sterker nog, bij het Operapubliek openbaart, en waarmede theaterdirecteuren in het economisch belang der hun toevertrouwde instellingen nu eenmaal verplicht zijn rekening te houden, maakt hunne taak zeker niet gemakkelijk.

En dit voeral, omdat onder de dramatisch-muzikale werken van den tegenwoordigen tijd maar weinig is (en daarbij geeft dan nog dikwerf het *libretto* den doorslag), waarvan *a priori* kan gezegd worden, dat het kans op eenig succes bij voornoemd publiek heeft. Is er geen zoodanig werk, dan blijft er niets anders over dan een reeds bekende opera op nieuw te monteeren, of wel uit het verre verledene een of ander werk op te delven, dat reeds lang in vergetelheid is geraakt en, met uizondering van de muziekgeleerden, aan het jongere geslacht onbekend is.

Directeuren der Parijsche *Académie nationale de musique*, kortweg ‘l'Opéra’ genoemd, behoefden nooit te schromen, tot een van die beiden hun toevlucht te nemen, want door zoo te handelen volgden zij eenvoudig de traditie der genoemde instelling, die, onverschillig of zij, in verband met het in Frankrijk bestaande regeeringsstelsel, ‘Koninklijk’, ‘Keizerlijk’ of ‘nationaal’ heette, in den regel nogal conservatieve neigingen toonde. (De Fransche operacomponisten weten daarvan mede te praten.)

En zoo waren ook de nieuwe directeuren der Opera, de heeren Messager en Brousson, die op 1°. Januari jl. als zoodanig in

functie traden, volkomen in overeenstemming met die traditie, toen zij voor hun eerste jaar met een programma voor den dag kwamen, dat, zonder van eenig nieuw werk uit onzen tijd te gewagen, de wederopvoering van reeds herhaaldelijk gegeven opera's en de opvoering van een werk uit een lang vervlogen tijdperk in uitzicht stelden.

De directie begon met *Faust* van Gounod, voor deze gelegenheid in een geheel nieuw kleed gestoken, en daarna kwamen achtereenvolgens *Guillaume Tell*, *Les Huguenots*, *Lohengrin*, *La Valkyrie*, *Tristan*, *Rigoletto*, *Thaïs*, *Tannhäuser*, en daartusschen, als iets buitengewoons, eenige voorstellingen van *Hippolyte et Aricie*, opera van Jean Philippe Rameau.

Deze Fransche toonkunstenaar uit de achttiende eeuw was tot nu toe bij de leeken meer bekend als verkondiger eener nieuwe muziektheorie en componist van werken voor het clavecimbaal en andere instrumentaalstukken, maar werd in het laatste tijdperk van zijn leven door zijne landgenooten ook als opera-componist zeer gevierd. Door den roem van Gluck echter en door de vele en groote omwentelingen, die er in de dramatisch-muzikale kunst der negentiende eeuw hebben plaats gehad, is hij als zoodanig in vergetelheid geraakt.

Sedert eenige jaren leeft evenwel de belangstelling voor den Franschen opera-componist Rameau in zijn land blijkbaar weder op. Dank zij het initiatief van de muziekuitgevers A. Durand et fils te Parijs en de medewerking van toonkunstenaars als Saint-Saëns, d'Indy, Paul Dukas, Claude Debussy, George Marty, e.a. is men reeds geruimen tijd bezig, de verschillende uitgaven der toonscheppingen van Rameau aan een herziening te onderwerpen, en zal er binnen eenige jaren een complete en betrouwbare editie van die werken bestaan. Voor zoover die uitgave reeds is afgewerkt (zij bestaat uit verscheidene deelen), hebben de concertondernemingen in Frankrijk - vooraan de *Schola cantorum* - er reeds herhaaldelijk uit geput, en eindelijk heeft men zich ook gewaagd aan werken, die Rameau voor het tooneel schreef.

De eerste stap werd hier gedaan door Vincent d'Indy, en wel door het in studie nemen van de opera *Dardanus*, die daarop in Rameau's geboorteplaats Dyon werd opgevoerd. In 1908 volgde het theater in Montpellier met voorstellingen van *Castor et Pollux*,

en nu onlangs (in Mei van dit jaar) kwam de Groote Opera te Parijs voor den dag met opvoeringen van *Hippolyte et Aricie*.

Rameau heeft het dengenen, die bijkans anderhalve eeuw na zijn dood een herziening der uitgaven van zijne werken ondernamen, niet gemakkelijk gemaakt. Immers, voor de critiek, waaraan hij vooral in het begin zijner loopbaan als operacomponist bloot stond, schijnt hij in zooverre gevoelig te zijn geweest, dat hij in zijne dramatische werken meer dan eens wijzigingen heeft aangebracht nadat het publiek van die opera's reeds kennis had genomen, en daarvan is het gevolg geweest, dat er van sommige zijner opera's verschillende uitgaven zijn ontstaan, waarvan de eerste lezing bij onderzoek dikwerf de beste is gebleken.

Dit is ook het geval geweest met *Hippolyte et Aricie*. Toen deze opera, die in 1733 voor het eerst werd gegeven, in 1751 weer eens werd opgevoerd, gebruikte men daarbij een door den componist gewijzigde partituur, waarbij de beste gedeelten uit de vroegere, en juist die, welke het meest tot mikpunt der aanvallen van de critiek hadden gediend, waren weggelaten.

Genoemde opera is de eerste waarmede Rameau voor het publiek optrad. Toen de componist in 1721 uit Clermont, waar hij eenige jaren de functie van organist aan een der kerken bekleed had, en waar ook zijn beroemd theoretisch werk: *Traité de l'harmonie réduite à ses principes naturels* was onstaan, voor de tweede maal in Parijs kwam, had hij zich met het tooneel nog volstrekt niet ingelaten. Als componist was hij tot nu toe gebleven in de meer bescheiden sfeer der stukken voor clavecimbaal, orgelstukken, wereldlijke en kerkelijke cantaten en dergelijke, en de eigenlijke reden van zijn komst in de hoofdstad was het verlangen om daar zijn voornoemd theoretisch werk bekend te maken. De uitgave daarvan gelukte hem reeds in 1722, en een jaar later zag ook zijn *Nouveau système de musique théorique* het licht. Met deze beide werken, die aanleiding gaven tot hevige discussiën onder de zoogenaamde *kenners* van muziek, maakte Rameau grooten opgang; hij kreeg vele leerlingen en ook een plaats als organist aan de kerk *Sainte Croix de la Bretonnière*.

Intusschen was Rameau te veel Franschman om in Parijs, te midden van al het theatergedoe, niet den drang bij zich te voelen opkomen tot het componeeren van stukken voor het tooneel. Eerst

waagde hij zich slechts op het minder aanzienlijk gebied der Opéra-comique, en kennis gemaakt hebbende met den dichter Piron, evenals hij in Dyon geboren, schreef hij de muziek voor enkele van diens 'comédies vaudevilles', die op de kermistheaters vertoond werden. Spoedig echter had hij daarvan genoeg en begon hij naar hooger te streven; het gebied der groote opera trok hem aan. Doch hiervoor had hij de hulp van een librettist noodig, en zoo iemand was voor hem moeilijk te vinden. Bij allen toch, tot wie hij zich wendde, werd hij als 'geleerde', als 'compositeur savant', met wantrouwen begroet, en naar alle waarschijnlijkheid zou hij niet zoo spoedig tot de vervulling zijner wenschen gekomen zijn, indien hij niet een machtigen steun gevonden had in den rijken pachter-generaal der belastingen La Popelinière.

Deze Maecenas, die om zijn vrijgevigheid bij de dichters, schilders en toonkunstenaars van zijn tijd in hoog aanzien stond, wist Voltaire te bewegen, voor Rameau het libretto eener opera *Samson* samen te stellen. De muziek daarvoor kwam spoedig gereed, en zelfs verklaarde de directie der 'Académie royale de musique' zich bereid, de opera op te voeren. Er kwam echter niets van; de machtige vijanden van den dichter vereenigden zich om de pogingen tot die opvoering te doen mislukken, en zij werd verboden onder voorgeven, dat er geen helden uit den Bijbel op het tooneel vertoond mochten worden.

Voor de tweede maal kwam nu echter de kunstbeschermer La Popelinière zijn vriend te hulp en bezorgde hem op nieuw een libretto-schrijver in de persoon van den abbé Pellegrin. Deze schreef den tekst voor een opera *Hippolyte et Aricie*, in vijf bedrijven en een proloog, en nadat Rameau de muziek daarvan gecomponeerd had, werd dit werk eerst bij gelegenheid van een schitterend feest ten huize van den genoemden Maecenas en daarna (October 1733) in de Groote Opera in het openbaar opgevoerd.

Een onverdeeld gunstige ontvangst genoot deze opera volstrekt niet. De goedgezinden onder het publiek werden meer door deze muziek verrast dan dat zij haar begrepen, en de fanatieke voorstanders der muziek van Lully en zijne onmiddellijke opvolgers vielen het werk zoo hevig aan, dat het een tijd lang van het repertoire moest verdwijnen.

Toch behoorde Rameau nog tot de nationale Fransche Opera,

die door Lully gesticht werd, en vertoonen zijne dramatischmuzikale werken verwantschap met de muziek van dien beroemden toonkunstenaar. Maar zijn wijze van uitdrukking is anders, zij is minder pathetisch, minder stijf en toch nooit triviaal. Dit onderscheid tusschen Rameau en Lully is begrijpelijk; het vloeit voort uit het verschil der tijden, waarin zij leefden. De muziek van laatstgenoemde was in volkomen overeenstemming met het pompeuze en deftige, waardoor het Hof van Lodewijk XIV zich kenmerkte, die van Rameau is ontstaan onder het Regentschap en de regeering van Lodewijk XV, in tijden dus, toen in de samenleving meer ongedwongenheid en natuurlijkheid heerschte.

De schuld der minder gunstige ontvangst van Rameau's eersteling op operagebied lag echter voor een goed deel ook aan het *libretto*, dat naar het model der *Phèdre* van Racine was vervaardigd maar veeleer op een caricatuur daarvan geleek. Pellegrin heeft de treffende handeling van dit tooneelstuk geheel bedorven door er goden en godinnen en de onderwereld bij te halen, uitsluitend om aan Rameau de gelegenheid te geven, zooveel mogelijk ballet-muziek aan te wenden.

In deze balletmuziek schijnt de oorzaak te liggen van het succes, dat de voorstellingen dezer opera te Parijs in Mei jl. hebben gehad. Iemand, die de *première* bijwoonde, zegt daarvan: ‘De balletmuziek viel klaarblijkelijk het meest in den smaak. Over het geheel genomen luisterde het publiek met aandacht doch was daarbij toch eenigszins gereserveerd. Alleen gaf het teekenen van bijval, wanneer de *prima ballerina* (Aida Boni van de *Scala* te Milaan) hare *soli* danste.’ In die balletmuziek, en over het algemeen in de uitsluitend instrumentale stukken, die in deze opera van ouden datum voorkomen, vindt de recensent dan ook de grootste verdienste van dit werk. In vergelijking met de balletmuziek van Lully is die van Rameau veel melodieuzer en rhythmisch veel vrijer, waarbij ook nog komt, dat Rameau veel meer verscheidenheid van dansvormen bezigt. ‘Ik ben overtuigd - zegt hij verder -, dat het een of ander Fransch ballet uit de 17de of de 18de eeuw tegenwoordig nog op even groot succes zou kunnen rekenen als in de jaren, die dichter bij het ontstaan daarvan lagen, doch dat men overigens beter zou doen, de Fransche opera van Lully tot Gluck (deze grootmeester natuur-

lijk uitgezonderd) maar te laten rusten. De abonnenten der “Groote Opera” ten minste zullen wel nimmer tot belangstelling voor dusdanige muziekhistorische proefnemingen te bewegen zijn.’

Dit is het oordeel van een Duitscher. Van Fransche zijde zijn er, die blijkbaar anders over den uitslag van het experiment denken, en de poging der heeren Messager en Brousson een overwinning noemen. Zij achten het onnoodig, de aandacht te vestigen op de bekoorlijkheid der dansen in deze opera - het is genoeg bekend, hoe Rameau in deze soort van muziek uitmunt - en wijzen liever op het dramatisch karakter van de daarin voorkomende vocale muziek, waarin zooveel expressie ligt. Toch kunnen zij niet verzwijgen, dat het van de directeuren der ‘Académie’ een waagstuk was, een werk als dit ter opvoering te kiezen. Voor een muziek als deze is die schouwburgzaal te groot; en zoo die directeuren dit al niet reeds wisten, kregen zij toch aanstonds bij de voorbereidingen de overtuiging daarvan, daar men genoodzaakt was, voor deze gelegenheid een bijzonder clavecimbaal te laten vervaardigen, waarvan de toon in staat was, de enorme ruimte te vullen.

Inderdaad ligt hier wel de kern der questie, wanneer er sprake van is, dramatisch-muzikale werken uit den ouden tijd weder eens op te voeren. En nu kan men wel zeggen - gelijk geschied is - dat de directie der Opera beter hadde gedaan, in plaats van deze eerstelingsopera van Rameau, een zijner latere en rijpere werken (bijv. *Dardanus* of *Castor et Pollux*) te kiezen, maar dan zou toch het voormelde bezwaar zich even sterk hebben doen gevoelen. Het blijft een waarheid, dat dramatisch-muzikale werken, ontstaan in tijden, die zoo ver achter ons liggen, en waarvan de muziek dynamisch zoozeer verschilt van de tegenwoordige (men denke maar eens aan de opera's van Mozart), door het publiek van heden nooit voldoende kunnen gewaardeerd worden, wanneer men ze laat opvoeren in een ruimte, die buiten alle verhouding tot die muziek staat. Indien in Parijs en in het overige Frankrijk daarmede in het vervolg meer rekening werd gehouden, zou een muziek als die van Rameau er zeker bij winnen.

Dat de operacomponist Rameau in den laatsten tijd in zijn land zoo op den voorgrond is getreden, kan misschien wel daaraan worden toegeschreven, dat men hem, als geboren Franschman,

dezelfde eer heeft willen bewijzen als daar in den tegenwoordigen tijd zoo ruimschoots aan den Duitscher Gluck ten deel valt.

Rameau heeft in zijn genoemde hoedanigheid in de muziekgeschiedenis van Frankrijk in zooverre een slechte plaats ingenomen, dat hij kwam na Lully en vóór Gluck.

Bij zijn leven had hij, althans aanvankelijk, te kampen met de herinneringen aan de muziek van zijn beroemden voorganger, die bij vele van Rameau's tijdgenooten nog levendig waren, en bijna onmiddellijk na zijn dood werd zijn roem verduisterd door dien van den componist van *Orphée*, *Alceste* en de beide *Iphigenieën*; en wel zoo sterk, dat er tal van jaren verliepen, voordat men aan hem, als opera-componist, weder dacht. De groote strijd, die ten tijde van Gluck te Parijs plaats had en zooveel stof deed opvliegen, liep dan ook niet over zijn muziek en die van Rameau, maar was er een tusschen de voorstanders van zijne opera's en van die der Italianen.

En toch moet niet worden vergeten, dat de muziek van Gluck, die tot in onze dagen is blijven voortleven, eveneens ontsproten is uit den bodem der Fransche Opera, gelijk die door Lully in het leven is geroepen en door vele andere Fransche componisten, van wie Rameau de voornaamste was, tot grootere ontwikkeling is gekomen.

Gluck componeerde eerst langen tijd opera's in den Italiaanschen stijl van zijn tijd - opera's die eigenlijk niets anders waren dan een aaneenschakeling van zangstukken en waarin de handeling niets beteekende. Maar die manier was bij hem, die zijne studiën in Italië had gemaakt, slechts aangeleerd; zijn opvoeding en de omstandigheid dat hij voor het Hoftheater te Weenen moest componeeren, waar bijna uitsluitend de Italiaansche kunst gehuldigd werd, dwongen hem, geheel en al deze manier te volgen, doch met zijn voelen en denken strookte zij in geenen deele.

Verschillende omstandigheden brachten Gluck langzamerhand tot nadenken over de kunst, die hij zoo lang uit gewoonte beoefend had, en van het resultaat dier overwegingen heeft hij voor de eerste maal doen blijken in zijn opera *Orfeo ed Euridice*, die uit het jaar 1762 dagteekent en in Weenen geschreven werd.

Het was geen *hervorming* der opera, die Gluck daarbij beoogde; aan het wezen van dit kunstgenre heeft hij niets veranderd. Zijn

bedoeling was geen andere dan paal en perk te stellen aan de willekeur van den zanger en in de muziek weder de waarheid van uitdrukking te brengen, die onder de heerschappij der *bravouraria* verloren was gegaan. De zanger mocht niet meer de heerscher in de opera zijn; hij werd het orgaan van de bedoeling des toondichters, moest zich stipt houden aan de voorschriften der partituur en mocht die niet ter wille van een verwend publiek door zangkunststukjes ontsieren.

In dit streven naar waarheid van uitdrukking werd Gluck trouw bijgestaan door Calzabigi, die den tekst schreef voor *Orpheus* en ook het libretto der daaropvolgende opera's in den nieuwen trant: *Alceste* (1767) en *Paride ed Elena* (1769) vervaardigde. Niet alleen was Calzabigi in staat zich bij die taak volkomen aan te sluiten aan de ideeën van den componist-renovator, maar hij moedigde hem zelfs aan, de thans gekozen richting te blijven volgen, zooals Gluck ook openlijk erkend heeft.

Het streven van Gluck naar verbetering der opera werd intusschen in Weenen niet gewaardeerd, en met zijn derde opera in nieuwen stijl leed hij er een nederlaag.

Gluck zelf spreekt daarvan in de voorrede der partituur van *Paride ed Elena*, waarbij hij dit werk aan den hertog van Braganza opdraagt.

'Ik ben er toe overgegaan, mijn *Alceste* uit te geven - zegt hij - alleen in de hoop van navolgers te vinden. Ik waagde het, mij te vleien, dat men, door den weg te volgen, dien ik gebaand had, zijn best zou doen de misbruiken te vermijden, die in de Italiaansche opera geslopen zijn en haar onteeren. Maar met smart moet ik bekennen, dat ik dit tot nu toe te vergeefs heb beproefd. De half-geleerden, een soort dat ongelukkigerwijze veel te talrijk is en ten allen tijde aan de bevordering der kunsten veel meer kwaad heeft gedaan dan dat der onwetenden, hebben zich verzet tegen een methode, die, wanneer zij algemeen werd aangenomen, aan hunne verwaandheden voor goed een einde zou maken.'

Geen wonder dus dat Gluck toen den blik naar Frankrijk richtte, want datgene, waarnaar hij streefde, was eigenlijk ook het doel van Lully en zijne Fransche navolgers geweest. Hij geloofde, dat het Fransche tooneel meer dan eenig ander geschikt was voor

de verwezenlijking van zijn ideaal, en vatte het plan op om voor dat tooneel een opera te schrijven.

Gluck sprak er over met den toenmaligen attaché bij het Fransche gezantschap te Weenen, Marie François du Rollet, die voor de denkbeelden van den componist veel gevoelde en met de eischen van het Fransche tooneel volkomen bekend was. Hij vervaardigde een operatekst, getrokken uit het treurspel *Iphigénie* van Racine, en toen Gluck daarvoor de muziek had gecomponeerd, schreef hij een brief aan de directie der Opera te Parijs, om haar voor te stellen, dit werk, dat den naam droeg van *Iphigénie en Aulide*, in haar repertoire op te nemen.

De brief, waarin du Rollet een uiteenzetting gaf van het systeem dezer dramatische muziek, werd opgenomen in de *Mercure de France* van 1772 en werd het eerste signaal van den grooten strijd der Gluckisten en Piccinisten, die twee jaren later losbarstte.

Bij de directie der Opera te Parijs heerschte er intusschen groote oppositie tegen de hervormingen, waarvan het genoemde werk van Gluck blijk gaf; de zaak werd slepende gehouden, en waarschijnlijk zou er van een opvoering der opera niets gekomen zijn, wanneer niet de dauphine Marie Antoinette, die het genie van Gluck begrepen had en hem, als haar voormaligen leermeester in de muziek, wilde beschermen, tusschenbeiden ware getreden en alle bezwaren had weten op te heffen.

Eindelijk, na veel onwil, waarmede de geest van de sleur altijd den geest van vooruitgang zoekt te belemmeren, had de eerste opvoering van *Iphigénie en Aulide* in de Koninklijke Akademie van toonkunst plaats den 19en April 1774.

Stond het publiek aanvankelijk nog eenigszins vreemd tegenover dit werk, en bleef daardoor op den eersten avond het succes nog vrij twijfelachtig, bij de tweede voorstelling werd deze ware en pathetische muziek beter gewaardeerd. Wel is waar betreurden de oude bewonderaars van Lully en Rameau den vervlogen tijd, maar hun aantal was niet groot, en onder de geletterden had Gluck toen reeds vele voorstanders. Daarbij kwam nog, dat hij ook de voorname wereld voor zich had, want het Hof had den componist onder zijn protectie genomen, en die wereld moest zich daarbij wel aansluiten.

Na Iphigénie werd *Orphée* in studie genomen en nog in het

zelfde jaar opgevoerd (de Fransche vertaling was van een zekeren Moline).

Hierbij had men te kampen met het bezwaar, dat de rol van Orpheus voor *contr'alto* was geschreven, (namelijk voor de stem van den beroemden Italiaanschen zanger Guadagni) en zulk een mannenstem had men in Frankrijk niet. Deze zangpartij moest derhalve voor den *tenor* bestemd doch in verband daarmede ook lager getransponeerd worden. En dit was nog de eenige concessie niet, waartoe de componist zich genoopt zag. Legros, de tenor, die de rol zou vervullen, vond in zijn partij geen versieringen en verlangde, dat die nog aangebracht zouden worden. Gluck voldeed daaraan, maar dit kon niet geschieden zonder groote schade aan de rol toe te brengen. Op de geestdrift van het publiek voor deze opera had dit echter geen invloed; misschien zelfs droegen die versieringeu het meest er toe bij.

Anders ging het met de opera *Alceste*, waarvan Du Rollet den Franschen tekst had vervaardigd en die in April 1776 werd opgevoerd. Zij viel op lange na niet zoo in den smaak van het publiek als *Orphée* en er waren er zelfs, die beweerden, dat de opera gevallen was, hetgeen den abbé Arnaud, een groot bewonderaar van Gluck, aanleiding gaf te antwoorden: ‘Ja, uit den hemel!’

Intusschen was de strijd tusschen voor- en tegenstanders van Gluck reeds in vollen gang. De bewonderaars der oude Fransche operamuziek verweten nu de muziek van *Iphigénie en Aulide*, dat zij te Italiaansch was, terwijl anderen, die veel op hadden met muziek als die van Jomelli en Piccini, beweerden, dat zij te veel Fransche neigingen vertoonde. Laatstgenoemden, wier aantal tamelijk groot was, en die nogal invloed hadden bij de Opera-directie, wisten te bewerken, dat men Piccini naar Parijs liet komen en hem het componeeren van een opera opdroeg.

Die mededinger was niet te verachten. Gluck gevoelde dit zelf ook wel, en de komst van den Italiaanschen componist bracht hem dan ook niet weinig uit zijn humeur, waarvan hij blijk heeft gegeven in een brief aan zijn vriend Du Rollet, die in het blad *L'Année littéraire* werd opgenomen en een formeele oorlogsverklaring aan de tegenpartij kan genoemd worden.

Te midden van dien storm werd (Maart 1777) Gluck's opera *Armide*, zijn tweede voor Parijs geschreven werk, opgevoerd. Zij

werd door het publiek koel ontvangen, de opera *Roland* van Piccini daarentegen zeer toegejuicht.

Maar twee jaren later zou de beurt der overwinning, en ditmaal voor goed, weder aan Gluck komen. Men had aan hem en Piccini denzelfden operatekst - *Iphigénie en Tauride* - ter compositie gegeven, en dit gaf aanleiding tot een beslissende zegepraal van den componist van Orpheus en Alceste. Zijn Iphigénie, opgevoerd in Mei 1779, bewees het verpletterende overwicht van het genie op het talent, en de Italiaansche school had een geduchte nederlaag geleden.

Het lot, dat de opera's van Gluck bij het nageslacht hadden, was veel beter dan dat der opera's van Rameau. Toch kan niet ontkend worden, dat ook de muziek van Gluck na zijn dood in Frankrijk veel verwaarloosd werd en voor die van nieuwe Muziekgoden moest wijken.

In de eerste helft der negentiende eeuw werd op de concerten nu en dan iets van Gluck gezongen of instrumentale muziek van hem uitgevoerd; zelden echter voerde men zijne opera's op, en dan waren steeds *Iphigénie en Tauride*, *Orphée* of *Alceste* de favorieten.

Met de tweede helft der genoemde eeuw echter is daarin een kentering ten goede gekomen, en veel heeft daartoe bijgedragen de beroemde zangeres Pauline Viardot Garcia.

Had zij reeds in 1849, het jaar van hare creatie der *Fidès*-rol in Meyerbeer's *Prophète*, in de *Iphigénie en Tauride* van Gluck gezongen, tien jaren later zou zij, door de omstandigheden geleid, diens *Orpheus* doen herleven, die sedert langen tijd niet meer op het opera-repertoire voorkwam.

Hoe dit is geschied, verhaalt Saint-Saëns in zijne *Portraits et Souvenirs*. Léon Carvalho was destijds directeur van het ‘Théâtre lyrique’ te Parijs en bracht deze instelling tot grooten bloei, Pauline Viardot, die vroeger voornamelijk geschitterd had in Italiaansche opera's doch thans door onvermoeide studie een volmaakte ‘musicienne’ geworden was, die in alle scholen en in alle stijlen thuis was, en even voortreffelijk Rossini of Händel, Meyerbeer of Sebastiaan Bach wist te interpreteeren, leefde rustig in Parijs, waar noch de Groote Opera, noch het ‘Théâtre Italien’ verlangend waren, van haar groot talent gebruik te maken.

De zangeres troostte zich over deze soort van minachting door

op te treden en te schitteren in concerten, waar Saint-Saëns dikwijls de eer had, haar op het klavier te begeleiden, o.a. bij de voordracht van Schubert's *Erlkönig*, waarmede zij een buitengewonen indruk bij het publiek teweegbracht. Ook was zij begonnen een bijzondere studie van Gluck's dramatische werken te maken, waarschijnlijk op aanzetten van Berlioz, wiens eerbied voor Gluck, gelijk bekend is, grenzeloos was, en het duurde niet lang, of zij trad in geen concert meer op zonder daar een fragment uit *Alceste*, *Armide* of een der beide *Iphigenieën* voor te dragen.

Maar nu wilde het geval, dat madame Carvalho, die als zangeres aan het 'Théâtre Lyrique' verbonden was en een benefietvoorstelling zou geven, madame Viardot had uitgenoodigd, daarbij hare medewerking te verleenen. Laatstgenoemde nam dit aan en zong in het derde bedrijf van *Otello* (in het Italiaansch) en in het eerste gedeelte der laatste acte van den *Prophète*. Een en ander met zulk een succes, dat Carvalho haar een engagement voor het volgende seizoen aanbood, er bijvoegende: 'Vous nous chanterez du Gluck.'

Nu was dit laatste gemakkelijk te zeggen. Het was toch niet alleen de zangeres, die het een of ander meesterstuk van den beroemden componist zou interpreteeren; neen, een geheel werk, van zeer ouden datum en in den loop der jaren slechts uiterst zelden opgevoerd, moest weder onder handen genomen en gezuiverd worden van al het verkeerde, dat er bij vroegere gelegenheden was ingeslopen.

De directeur van het 'Théâtre Lyrique' zag daartegen evenwel niet op. Immers, hij was verzekerd van den steun en de medewerking van een man als Berlioz, en ook madame Viardot en Saint-Saëns zouden hem in deze aangelegenheid met hun raad bijstaan. Er werd druk beraadslaagd over de keuze van het stuk; zij viel ten slotte op *Orphee*.

Men kan wel zeggen, dat met de voorstellingen van dit werk in het 'Théâtre Lyrique' de belangstelling voor de opera's van Gluck weder is gaan opleven; en wel in veel hoogere mate dan vroeger. In de laatstverloopen jaren vooral zijn die opera's bij de opera-directiën een voorwerp van bijzondere zorg geworden.

De *Académie nationale de musique* heeft er het minst aan gedaan, wat zeker niet strookte met hare min of meer conservatieve traditie.

Maar één goed werk heeft zij toch verricht. Zij heeft in het voorjaar van 1905 Gluck's opera *Armide* uit haar jarenlangen slaap opgewekt en dit stuk op de meest schitterende wijze gegeven, met de zangeres Lucienne Bréval in de hoofdrol.

Hierboven is vermeld, dat *Armide* te midden van den verwoeden strijd der Gluckisten en Piccinisten voor de de eerste maal werd opgevoerd, en dat deze opera het publiek toen geheel onverschillig liet. Er kan nog bijgevoegd worden, dat alleen een koor in het eerste bedrijf en een in het derde, verder enkele aria's van het vierde en het duo tusschen Armide en Renaud in het vijfde bedrijf tot eenigen bijval uitlokten, maar flauw. De partij, die voor Piccini en de Italiaansche muziek te velde trok, voerde bij die gelegenheid den boventoon.

Later is dit werk van Gluck weinig gegeven. Waarschijnlijk zagen de directeuren der Opera op tegen de hooge kosten, die voor een goede monteering daarvan gevorderd worden. Toen de directeur Gailhard het in 1905 ondernam, was deze opera sedert 1825 niet meer opgevoerd!

Veel meer dan de 'Académie nationale de musique', heeft de *Opéra-comique* ter eere der nagedachtenis van Gluck gedaan; vooral sedert het tijdstip, toen Albert Carré directeur dezer instelling werd (1898).

Orphée, *Alceste* en *Iphigénie en Tauride* had Carré in dit bijna tienjarig tijdvak reeds gegeven, en in Januari jl. heeft hij daarbij thans ook *Iphigénie en Aulide* gevoegd.

Vier en tachtig jaren waren er juist voorbijgegaan, sedert deze muzikale tragedie voor het laatst in Parijs was opgevoerd.

In de *Revue des deux mondes* van Januari jl. zegt Camille Bellaigne: 'On croyait depuis quelques années - exactement quatre vingt quatre - que le premier en date des cinq opéras français ou francisés de Gluck, très proche des quatre autres par l'âge, en était, par le mérite, extrêmement éloigné. La reprise actuelle d'Iphigénie en Aulide, qui se retira du théâtre en 1824, aura dissipé la légende et remis l'aîné des cinq chefs-d'oeuvre à son rang, un peu, mais à peine un peu au-dessous de ceux qui l'ont suivi.'

Zoo is het inderdaad. Mocht er werkelijk een afstand zijn tusschen *Iphigénie en Aulide* en haar naamgenoot in *Tauris* of *Orpheus* en *Alceste*, dan is die afstand toch zeker uiterst gering.

Met recht kan men met Berlioz zeggen: ‘Gluck est majestueux, noble et pathétique dans Iphigénie en Aulide.’ En vooral de waarheid in de uitdrukking is in deze opera even groot als in de andere drie genoemde werken van Gluck. Misschien grooter nog, want hier had de componist voor de eerste maal te doen met een libretto, waarin het zuiver menschelijke voor den dag treedt, en niet de wil der goden. In Orpheus en Alceste hebben de helden strijd te voeren met hoogere machten. Hier echter staan alleen menschen tegenover elkander. De gebeurtenissen hebben niet den loop, gelijk die in den raad der goden besloten is, maar er wordt in het stuk een handeling ontwikkeld, waarbij wezens van denzelfden aard met elkander strijden en zoowel aan de eene als aan de andere partij ten slotte de zege kan ten deel vallen. Hierdoor wordt aan de muziek ruimschoots gelegenheid geschonken om gemoedsuitdrukkingen weer te geven, en daarvan heeft Gluck een goed gebruik gemaakt.

Hierboven is gezegd, dat de opera *Iphigénie en Aulide*, wat de belangstelling van theaterdirectiën en publiek voor haar betreft, zeer ten achteren heeft gestaan bij hare zusters *Orphée*, *Alceste* en *Iphigénie en Tauride*. Daarop heeft echter de *Ouverture* van eerstgenoemd werk een uitzondering gemaakt.

In de concerten van het Conservatoire te Parijs werd deze ouverture reeds van de stichting dezer concerten af dikwijls gespeeld. In veel ruimer kring is zij echter bekend geworden, toen Richard Wagner haar voor concertgebruik inrichtte en in een opstel zijn oordeel over de voordracht dezer ouverture uitsprak. (‘Gesammelte Schriften’, 5e deel.)

De ouverture voor *Iphigenia in Aulis* toch behoort tot die instrumentale inleidingen, welke geen afgesloten muziekstuk vormen, maar onmiddellijk in de opera overgaan. Worden zulke ouvertures als afzonderlijke muziekstukken uitgevoerd, dan is er een slot aan gemaakt, dat bij opera-uitvoeringen wegvalt. Mozart maakte op die wijze zijn *Don Juan*-ouverture, Wagner zijn *Tannhäuser*-ouverture (Parijsche bewerking) en de inleidingen voor *Tristan* en *Parsifal* ‘concertfähig’. De bij uitstek dramatische componist Gluck schijnt ten opzichte van geen zijner ouvertures - ook die voor *Alceste* en *Iphigenia in Tauris* gaan onmiddellijk in de eerste scène der opera over - dit gedaan te hebben.

In Duitschland werd de opera *Iphigenia in Aulis* langen tijd niet gegeven, maar de ouverture werd er bekend, en Mozart maakte er een slot aan. Wagner herinnert zich, haar in zijn jeugd op concerten en later, in de Dresdener Opera, als ìnleiding voor de andere *Iphigenia* (in Tauris) in dien vorm gehoord te hebben. Dat zij toen, onder leiding van kapelmeester Reissiger voorgedragen, weinig indruk op hem had gemaakt, herinnert hij zich ook; doch hij schreef dit daaraan toe, dat het *tempo* veel te snel werd genomen, en niet aan het door Mozart gecomponeerde slot. Toen hij evenwel in het jaar 1854 op een orkest-repetitie te Zürich deze ouverture dirigeerde, was het hem, na de eerste acht maten van het slot, onmogelijk, verder te gaan; hij gevoelde terstond, dat wanneer dit slot van Mozart reeds *an und für sich* niet in overeenstemming was met den geest der ouverture van Gluck, het in het geheel niet aan te hooren was, wanneer het geheele stuk in het juiste tempo werd gespeeld.

De eigenaardigheid der Iphigenia-ouverture bestaat namelijk hierin, dat zij geheel in het tempo *Andante* geschreven is. Deze eigenaardigheid zagen de Duitsche concertdirecteuren echter over het hoofd, en waar de snelle noten beginnen, lieten zij ook het traditioneele snellere tempo intreden, zoodat eindelijk in Duitsche uitgaven der ouverture (en volgens deze wellicht ook in Fransche) onbeschaamd de benaming ‘Allegro’ insloop.

Wagner zegt, dat toen in het jaar 1847 de geheele opera *Iphigenia in Aulis* door hem voor het Hoftheater te Dresden werd bewerkt, hij de oude Parijsche partituur liet komen en uit haar het oorspronkelijke tempo der ouverture leerde kennen. Onmiddellijk werd het hem duidelijk, dat het gewijzigde tempo ook een andere voordracht vorderde; hij vatte nu de massieve breedte van het machtige *unisono*, de pracht en energie der volgende vioolfiguren boven de geweldig de toonladder op- en afstijgende tonen der bassen; voornamelijk echter begreep hij nu de beteekenis van het liefelijke tweede thema, dat vroeger, in een dubbel zoo snel tempo, zonder uitdrukking (zooals niet anders mogelijk was) afgespeeld, den indruk van verouderde figuren had gemaakt.

En door het ontdekken van het juiste tempo had Wagner ook begrepen, dat Mozart de ouverture had leeren kennen volgens de verkeerde, zooeven gelaakte voordracht; want anders zou hij een geheel ander slot aan het stuk gemaakt hebben dan de schitterende,

maar niet met den geest van het werk strookende *coda*, die wij nu kennen.

Hoe nu een slot aan deze ouverture te maken voor het geval dat zij als afzonderlijk muziekstuk in de concertzaal zou worden uitgevoerd? Wagner deed dit op zeer eenvoudige wijze: hij nam het allereerste thema weder op en leidde het naar de tonika terug. De drie eerste noten van het machtige unisono-thema laten zich nog herhaaldelijk in de bassen vernemen, doch steeds zwakker en zwakker, totdat eindelijk de harmonie zich oplost in een *C*- akkoord, *pp*, door de blaasinstrumenten aangehouden. Op die wijze had hij aan Gluck's intentiën niets veranderd en den hoorder tevens een voorgevoel van het 'erlösende' slot der opera gegeven.

HENRI VIOTTA.

Parlementaire kroniek.

26 Juni 1908.

Wel stond de Kamer de laatste maanden in het teeken van het verkeer! De exploitatie der nederlandsche spoorwegen vormde het middelpunt van de debatten; het postcontract met de Maatschappij Nederland en de Rotterdamsche Lloyd wisselde slechts één dag de belangwekkende beschouwingen over het verkeer te land af. Vervolgens waren de rivierenwet en de motor- en rijwielwet aan de beurt. Daartusschen, als kleine plantjes, die een effen gazon moeten garneeren, eenige kleine wetsontwerpjes en conclusiën.

Staatsexploitatie van spoorwegen! Langer dan tien jaren staat het onderwerp op de agenda van economische en industrieele vergaderingen; eerbiedwaardig is de boeken- en brochurenstapel, die omtrent dit onderwerp zich heeft opgehoopt; zoo ooit een voorstel in behandeling kwam, waaromtrent de tijd tot voorbereidende studie ruimschoots was benut, was het de motie van de vrijzinnigdemocratische kamerfractie, uitsprekende de dringende noodzakelijkheid om zoo spoedig mogelijk over te gaan tot exploitatie van de spoorwegen door den staat. De heeren Bos en Treub lichtten namens hun politieke vrienden het voorstel toe. Bezwaarlijk ware deze taak aan beteren toe te vertrouwen. De heer Treub, die ongeveer een decennium over het beginsel der staatsexploitatie had geschreven en gesproken, die door de vele en velerlei kritiek, welke op zijn redevoeringen en geschriften was gevolgd, de volle gelegenheid had gehad om op te volgen den wenk, door Boileau gegeven in zijn: ‘polissez-le sans cesse et le repolissez’, en de heer Bos, die als commercieel aangelegd man, met open oog voor de bronnen van de nederlandsche welvaart, het vóór en tegen van staatsexploitatie niet slechts in de studeerkamer, maar ook in het praktische leven had gewikt en gewogen.

De beide woordvoerders voor de motie-Bos, want met dien naam is zij in het parlement gedoopt, hadden hun taak verdeeld en hun redevoeringen sloten dan ook nauw aan elkander aan. De afgevaardigde van Winschoten behandelde de algemeen sociale en economische zijde van het vraagstuk, zijn collega uit Assen den financieelen kant, met het oog op de naastingsbepalingen in de spoorwegovereenkomsten. Beide redevoeringen waren de vrucht van doorwrochte studie; die van den heer Bos de resultaten daarvan kort samendringend, die van zijn collega het werk zelf blootleggend, zoodat een ieder de becijferingen kon nawerken.

Het stelsel der zuivere concurrentie is op het gebied van het nederlandsche spoorwegwezen reeds verlaten. De tegenstanders van staatsexploitatie, die onmiddellijk alleen denken aan den strijd tusschen staatsalmacht en particulier initiatief, verliezen dit maar al te vaak uit het oog. Slechts twee groote spoorwegmaatschappijen, de Hollandsche en de Staatsspoorwegmaatschappij, zijn overgebleven, sinds verschillende kleinere en jongere zusters ten grave zijn gedaald. Van vrije concurrentie geen spoor; de scherpe rivaliteit, die aanvankelijk de beide partijen als heftige kampioenen tegenover elkander deed staan, heeft plaats gemaakt voor het adagium ‘leven en laten leven’. Waarom zou men elkander naar het leven staan als men samen zoo goed leven kan? Een der bekwaamste tegenstanders van de motie-Bos, de heer Plate, was dan ook al zoover gekomen, dat hij wel is waar de staatsexploitatie afkeurde, doch evenmin het stelsel van twee concurreerende maatschappijen aanvaardde. Eén maatschappij, dus zonder concurrentie, moest volgens den Rotterdamschen afgevaardigde het spoorwegwezen in handen hebben. Was wie dit vooropstelde niet reeds half overwonnen, inzooverre hij verschillende argumenten in portefeuillle moest houden, waarmee de voorstanders van het particulier initatief, vijanden van alle bureaucratie, zoo gaarne hun betoog versieren?

Trouwens, er was nog iets, dat de tegenstanders van staatsexploitatie bij hun verzet ook thans, als gewoonlijk, vergaten.

De toestand, waarin het spoorwegwezen ten onzent sinds de stakings-dagen van 1903 is geraakt, is er reeds een van een semipubliekrechtelijke natuur. Sinds de staat door de strafwetten van dat jaar het staken aan het personeel heeft verboden, is hij ook geheel verantwoordelijk voor de arbeidsvoorwaarden, waaronder dat

personeel leeft. Dat de staat dit besefte, blijkt uit de instelling der enquête-commissie voor de spoorwegen, wier vlijtig werk, in lijvige boekdeelen verzameld, nog tot niet veel anders heeft geleid dan tot de bescheiden regeling van de arbeidersverhoudingen onder den minister De Marez Oyens.

Wat praat men dan van commercieel bedrijf, waartoe de staat niet geschikt is, als de verhoudingen van het personeel in vollen omvang nu reeds staatszaak zijn geworden? Wat praat men van een door staatsexploitatie noodzakelijk ontstaande bureaucratie, als die zoogenaamde bureaucratie, voor zoover het personeel betreft, toch aanstaande is, ook met behoud van het tegenwoordige systeem? En indien die bureaucratie toch niet te mijden zou zijn, is het dan niet voordeeliger aan haar te verbinden de uit een sociaal oogpunt altijd meer complete behartiging van de belangen van het spoorwegpersoneel, gelijk die van den staat kan uitgaan, dan die belangen over te laten aan het systeem van halfheid, dat het tegenwoordige stelsel kenmerkt?

Er is, behalve door de beide voorstellers van de motie, voortreffelijk gesproken, zoowel van bevriende als van vijandelijke zijde. Daar was de heer Lely, die tweemaal de portefeuille van Waterstaat getorst hebbende, ook van dit ‘sérail’ alle ‘détours’ kende. Vermakelijke staaltjes deelde hij uit zijn ministerieele ervaring mee omtrent de moeite, die het hem had gekost, de spoorwegmaatschappijen te houden aan de naleving der overeenkomsten, wanneer de omstandigheden het bouwen van nieuwe stations vereischten. De ondervinding, die deze bewindsman had opgedaan, maakte hem tot warm voorstander van de spoorwegexploitatie door den staat. Waarom hebt ge dan zelf als minister geen pogingen gedaan om tot die staatsexploitatie te geraken? voegde de minister Bevers, die in dit geheele debat bijzonder zwak was, zijn voorganger toe. De uitval getuigde van geen groote kennis der interne geschiedenis van het waterstaatsdepartement. En de heer Lely gaf dit vrij onzacht te kennen, toen hij van repliek diende: tijdens mijn eerste ministerschap waren de spoorwegovereenkomsten juist aangenomen en diende men dus eerst de resultaten, althans eenigen tijd, af te wachten, en toen ik ten tweeden male aan het bewind kwam, is door mij een commissie benoemd, die krachtens mijn opdracht niet alleen het vraagstuk heeft onderzocht, maar ook een wetsontwerp ter

regeling van de naasting heeft gereed gemaakt, dat zich aan het departement bevindt.

Werden de argumenten, aan de verhoudingen van het talrijke spoorwegpersoneel ontleend, door de tegenstanders der motie zwak weerlegd, niet anders was het met de motieven van sociaal-economischen aard. Was het te ontkennen, dat de staatsexploitatie het middel is de spoorwegen door de dienst- en tarievenregeling meer dienstbaar te maken aan de sociale verheffing van het volk? Was het te ontkennen, dat bij staatsexploitatie veel meer dan bij het oude stelsel de ontwikkeling van het locaal-verkeer en van de tramwegen is gebaat, omdat de staat niet huiverig behoeft te zijn, dat het tram-verkeer een deel van het vervoer van de hoofdlijnen zal afleiden?

De uitnemendste spreker onder de tegenstanders, de heer Plate, vermocht met al zijn talent deze argumenten niet te ontzenuwen. Hij ontkende de waarde er van, maar richtte zijn krachtigste aanvallen op het gemis aan stelsel bij de voorstanders der staatsexploitatie. Ons land, zoo zeide hij, is bij Pruisen en ook bij Zwitserland niet te vergelijken. Indien de staat zelf gaat exploiteeren, volgens welke regelen zal dat dan plaats hebben? Vergeet men niet, dat plotselinge naasting, waarvoor leeningen noodig zijn, onze staatsschuld in waarde zal doen dalen? Denkt men er wel aan - dit laatste is stellig een gewichtig argument - dat de staat met ongeschikte hoofdambtenaren, die achteraf blijken ten onrechte benoemd te zijn, blijft zitten, terwijl een particuliere onderneming hen zonder veel omwegen aan den dijk zet? Dat de staat nooit de hooge salarissen zal betalen, noodig om de allerbesten aan het hoofd te krijgen, terwijl de particuliere maatschappij voor dit doel geen offer te licht telt?

Men ziet het, de sociaal-economische motieven, die vóór de staatsexploitatie pleiten, werden door den rotterdamschen afgevaardigde niet sterk aangetast.

Voor twee partijen in de Kamer was de beslissing omtrent de motie moeilijk, voor de anti-revolutionairen en voor de katholieken. Het anti-revolutionaire lijfblad, *De Standaard*, had nog een achttal jaren geleden onomwonden voor de staatsexploitatie zich uitgesproken en de heer De Waal Malefijt had in de Kamer van dezelfde gezindheid blijk gegeven. De katholieke partij telde in haar midden tal van mannen, die beslist de staatsexploitatie van spoorwegen toejuichten, misschien ook wijl waarschijnlijk de fouten

van het bestaande stelsel zich in Brabant en Limburg het sterkst doen gevoelen. Wat zou de katholieke kamerfractie doen van het oogenblik af, dat de regeering zich, bij monde van de ministers Bevers en Kolkman, krachtig tegen de motie verklaarde? En hoe zouden de volgelingen van dr. Kuyper stemmen, nu *hun* ministerie de staatsexploitatie afwees? Er werd raad geschaft. De heer Nolens stelde een motie voor, waardoor men tegen de motie-Bos kon stemmen zonder zijn liefde voor staatsexploitatie geheel te verloochenen. De regeering werd uitgenoodigd door een staatscommissie te doen onderzoeken - alsof er één vraagstuk is, waaromtrent reeds zóó de gegevens bestaan en verwerkt zijn! - in hoeverre het bestaande stelsel verkeerd is en welke veranderingen in het spoorweg-beleid moesten worden gebracht. Deze motie werd verdedigd met de bewering, dat de motie-Bos op het oogenblik prematuur was en de financieele toestand van het rijk niet van dien aard, dat men thans reeds tot staatsexploitatie kon overgaan.

Men kwam eindelijk tot stemming. Het stond geschreven, dat de vrijzinnig-democratische motie zou worden verworpen. Maar hoe! 46 stemmen verklaarden er zich tegen, 39 voor. Wanneer men in aanmerking neemt, dat de katholieken bezwaarlijk tegen de regeering konden stemmen, en let op de weinige Unie-liberalen, die hun stem aan de motie onthielden, dan kan men zeggen dat deze overwinning voor de spoorweg-maatschappijen niet veel anders is dan een moreele nederlaag. Of zij zich de illusie maken, dat de dagen van het huidige stelsel niet geteld zijn?

De motie-Nolens werd daarna natuurlijk met overgroote meerderheid aangenomen.

* * *

Tusschen de beraadslagingen over de spoorweg-motie had de Kamer in een vloek en een zucht het verkeer ter zee te steunen met een uitgave van niet minder dan vier ton. De bestaande contracten van den staat met de Maatschappij Nederland en de Rotterdamsche Lloyd omtrent het postvervoer van Nederland naar Indië liepen af en moesten worden vernieuwd. De staat betaalde aan beide maatschappijen een vast bedrag voor den dienst, dien zij bewezen de post mede te nemen. Dat bedrag zou dermate worden verhoogd, dat het rijk ongeveer vier honderd duizend

gulden meer zou betalen dan wanneer, bij niet vernieuwing van de contracten, het vervoer van de mail naar onze Oost aan vreemde handen zou worden toevertrouwd. Waarvoor deze uitgave? Waren de beide maatschappijen noodlijdend, zoodat het ging om haar bestaan en dus om redding van de *nationale* scheepvaart, om de verzekering van een postverbinding met Indië onder Nederlandsche vlag? In geenen deele. Of was het de vloek van de 'booze' daad, die de Kamer het subsidie aan de Zuid-Amerika-lijn deed toestaan en die nu als een fatum nieuwe booze gevolgen meebracht? Wat de regeering bewogen heeft, dit onnoodige subsidie aan de maatschappijen toe te staan, is inderdaad niet duidelijk. De inlichtingen door de heeren Van Kol en Bos gevraagd, werden door den heer Heemskerk, die als tijdelijk minister van Koloniën de weinig benijdenswaardige taak had deze wetsvoordracht te verdedigen, niet gegeven. Toch vond het ontwerp een meerderheid, zij het dan ook van slechts vier stemmen. En dat niettegenstaande het betoog, dat de maatschappijen het subsidie niet behoefden als tegemoetkoming in de kosten van grootere snelvarendheid der schepen, aangezien de concurrentie toch reeds tot die snelvarendheid noopte; niettegenstaande duidelijk werd aangetoond, dat 'Nederland' en 'Lloyd' zich wel tweemaal zouden bedenken - met het oog op de beteekenis die dit zou hebben voor het passagiersvervoer - de mail te laten glippen, indien de regeering zich schrap zette en andere voorwaarden eischte; niettengenstaande eindelijk niet weersproken was, dat het postvervoer evengoed zou geschieden, al ontfermden zich deze beide 'nationale' maatschappijen niet over haar! Of onze Kamer ook een protectionistische ader bezit!

En zoo naderde het Pinksterrecès. De besprekingen van den toestand en de arbeidsvoorwaarden der rijkswerklieden, die juist begonnen waren, werden daardoor afgebroken, om dadelijk na de Pinksterdagen te worden hervat. Geen categorie van de rijkswerklieden bleef onbedacht. De heeren Helsdingen, Nolting, Passtoors, Van Vliet en De Klerk zorgden, dat ieder een beurt kreeg. De regeering antwoordde met de benoeming van een staatscommissie, die de omvangrijke taak heeft een regeling van de arbeidsvoorwaarden voor alle takken van dienst te ontwerpen. Een kapstok?

Nogmaals werden daarop de verkeersmiddelen voorwerp van de beraadslagingen van onze volksvertegenwoordigers. Maar thans in geheel

ander opzicht. Eerst kwam de waterstaat, daarna het automobielverkeer op de wegen, een onderwerp dat men tot den zoogenaamden ‘drogen’ waterstaat zou kunnen rekenen. De staatscommissie omtrent den waterstaat had onder haar vele ontwerpen ook voorbereid de rivierenwet; deze was door de vorige regeering bij de Kamer aanhangig gemaakt en moest thans door den heer Bevers worden verdedigd. Het was, of de Kamer eerbied had voor de kundige mannen der staatscommissie, die het werkstuk hadden afgeleverd. Zij liet het wetsontwerp, waarbij de bevoegdheid van den staat tot het aanleggen en ook tot het wegruimen van werken in de groote rivieren werd geregeld, vrij wel ongemoeid. Met één uitzondering. Zij wilde het publiek niet rechteloos laten, zoo dikwijls een vergunning tot het aanleggen van werken aan een particulier was geweigerd of een bestaande vergunning was ingetrokken. Het ontwerp toch kende aan den privaat-persoon geenerlei beroep toe. Het ‘sic volo, sic jubeo’ - aldus drukte de heer Lohman het uit - van de ambtenaren van den Waterstaat was beslissend. Het beroep op de Kroon is, dank zij den heer Van Nispen, krachtig gesteund door den heer Limburg, in de wet gekomen.

Doch ging dit ontwerp verder zonder noemenswaardige discussie door, anders was het met de wijziging van de motor- en rijwielwet. Doel van het ontwerp was alleen de autonomie der gemeentebesturen te helpen, nu de rechtspraak van den Hoogen Raad hun alle bevoegdheid tot het stellen van regels omtrent het verkeer op voetpaden had ontzegd, zoo die regels niet voldeden aan de zeer ingewikkelde eischen der bestaande wet. De regeering had het echter niet daarbij gelaten, doch de onvoorzichtigheid gehad een bepaling omtrent de maximum-snelheid, die de gemeentebesturen mochten opnemen in hun verordeningen, voor te stellen. Daar had men den strijd ontbrand! De voorstanders van het automobilisme stonden fel tegenover hen, die de auto's als moderne monsters zouden willen verdelgen. Inderdaad, geen klove is zoo groot als die den automobilist scheidt van het rechtsgevoel van het publiek, dat wordt voorbijgesnord. De vijanden van het nieuwste vervoermiddel behielden het terrein. De maximum-snelheid van 15 kilometer in het regeerings-ontwerp werd door een amendement-Van Citters meedoogenloos tot 10 kilometer teruggebracht.

En was slechts één ontwerp, dat de Kamer een oogenblik bracht

in de sferen der hoogere politiek. De minister van Financiën begint langzamerhand van de schatkist den bodem te zien. Het met gejuich jaar in jaar uit begroete accrès der gewone middelen verdwijnt om plaats te maken voor tekorten. Er is geld noodig, doch de heer Kolkman wist raad. Hij greep fluks in de rijke belastingontwerpen van zijn voorganger. De wijziging in de registratiewet, waardoor voortaan de inbreng in naamlooze vennootschappen niet langer onbelast zal zijn, en de verhooging van het zegelrecht op effecten zouden althans een 12 ton versterking brengen. De Kamer begreep haar minister van Financiën. Zij verwierp het voorstel van den heer Treub om het geld wel toe te staan, maar de invoering afhankelijk te stellen van een nadere wet, om zoodoende nog eens eerst op zien komen te spelen, en gaf den minister wat hij vroeg. Onwillekeurig rijst de vraag: zou de rechterzijde even meegaand geweest zijn, zoo de heer De Meester haar had gevraagd, wat zij nu den heer Kolkman grif inwilligde?

* * *

De heer Idenburg, uit Suriname en na een korte vacantiereis in het vaderland teruggekeerd, hernam de nog geen drie jaar geleden verlaten plaats op het Plein en achter de groene tafel. Hij vindt genoeg te doen, zoo buiten als in het parlement. In de Tweede Kamer werd hij aanstonds door den heer Van Kol geplaatst voor het opiumvraagstuk. Wat zijn ten deze uw voornemens? - luidde het requisitoir op een Vrijdagachtermiddag genomen, - zult gij, nu China, Formosa en de Philippijnen reeds het voorbeeld gaven, eveneens den moed hebben, de regie dienstbaar te maken aan een stelselmatige vermindering van het opiumverbruik? Ja! - klonk het antwoord. Doel en strekking van de regie is *niet* het verkrijgen van inkomsten voor den lande, maar vermindering van het opiumverbruik. Mèt bestrijding van den smokkelhandel zal gestreefd worden naar beperking van het wettig debiet, - zoo noodig na hervorming der regie. Ziehier in korte woorden een programma van ver reikende beteekenis. Den opiumduivel, tot dusver ter wille van het lieve geld ontzien, is ook door Nederland openlijk de oorlog verklaard. De eerstvolgende begrooting zal het plan van den veldtocht en de te verwachten financieele gevolgen moeten doen kennen.

Ook in de Eerste Kamer mocht de heer Idenburg getuigen van zijn hervormingsgezindheid. Het ontwerp tot oprichting van een school tot vorming van inlandsche rechtsgeleerden, dat door mr. Fock ingediend en door de Tweede Kamer zonder tegenstand aanvaard was, had op zijn weg door de afdeelingen der Eerste tegenstand ontmoet. De stemmen van zwaartillende indische (*niet*-inlandsche) juristen hadden weerklank gevonden in meer dan één senatoriaal gemoed. De heer Van Welderen Rengers maakte zich tot tolk van deze bezwaren en gaf, beleefd maar duidelijk, te verstaan dat terugneming van het voorstel hem en anderen niet onwelkom ware geweest. Onmiddellijk werd echter door den heer Idenburg een eind gemaakt aan mogelijke verwachtingen, als zou hij ten dezen in eenig opzicht afwijken van zijn voorganger. Met nadruk deed hij uitkomen, dat hij reeds tijdens zijn vorig ministerschap de grondgedachte van het ontwerp had toegejuicht. En hij betoogde de wenschelijkheid, zoo op politieke als op economische gronden, om Inlanders van goeden huize tegemoet te komen in hun streven naar grootere deelneming in het maatschappelijk en staatsbedrijf. 'Het is niet te loochenen,' zoo zeide de minister, 'dat wij in ons Indië staan voor een ontwaking, voor een verlangen van den Inlander van voornamen huize, om zich vrij te maken van conventioneele oostersche vormen, om gaandeweg zich te verheffen en in te gaan tot die betrekkingen, die tot nog toe schier uitsluitend, ik mag wel zeggen uitsluitend, door Europeanen werden bezet.' Aan dit ontwakingsproces met beleid, rechtvaardigheid en vertrouwen tegemoet te komen was, naar de heer Idenburg betoogde, de beste politiek en Nederlands plicht. Het waren schoone woorden, die de minister deed vernemen, woorden die, op de vleugelen van den westenwind medegenomen, ginds in het verre Oosten gretig en dankbaar luisterende ooren zullen vinden. Ook op den heer Rengers maakten zij indruk. Hulde brengend aan 'de werkelijk overtuigende wijze', waarop de minister gepleit had, liet hij, met een hoffelijke buiging, zijn oppositie tegen het ontwerp varen. Als in de Tweede Kamer werd het toen zonder hoofdelijke stemming aangenomen.

Indië krijgt dus zijn rechtsschool, nadat twee opvolgende ministers, behoorende tot kabinetten van verschillende richting, zich beijverd hebben het evolutionair karakter van haar oprichting te doen uitkomen. Vooral dááraan ontleent de maatregel zijn groote beteekenis.

Buitenlandsch overzicht.

Reval. - ‘Ententeries.’ - ‘The Big Shout.’ - Poincaré.

Wat heeft Engeland op het oog?

Het offert aan de Russische vriendschap blijkbaar het een en ander op. Afghanistan en Tibet gedekt, de spoorwegverbinding Londen - Calcutta verzekerd; het zijn handtastelijke voordeelen. Maar in Teheran schijnt een kozakkengeneraal te mogen zeggen en doen wat hij wil, zonder dat Engeland er naar omziet. Anders dan wij gewoon waren...

Engeland - Frankrijk - Rusland; een imposante combinatie. Maar is het er wel een? en zoo ja, tot agressieve doeleinden?

Er wordt geen aanval op het grondgebied van Duitschland voorbereid. Men moet zich niet zenuwachtig maken. Oorlog? en Engeland dat pas de naweeën van den Zuidafrikaanschen te boven is; Rusland, dat nog torst aan die van den Japanschen en van de binnenlandsche onlusten; Frankrijk, dat zeer goed weet waarvoor het Engelsche vriendschap al, en waarvoor het die niet gebruiken kan: niet voor een continentalen oorlog, die op Frankrijk de zwaarste slagen zou doen vallen. Wat men dan voorheeft? Van Engelsche zijde vermoedelijk voor het oogenblik niets zoozeer als invloed te herwinnen in de zaken van het Balkan-schiereiland.

In het voorjaar nog, tijdens de reis van Bülow naar Rome, verschilden Engeland en Rusland ter zake van de hervormingen in Macedonië. Dit verschil stelde Duitschland in staat, zijn overwegenden invloed te Constantinopel te handhaven; een invloed dien Engeland breken wil, omdat achter Constantinopel Voor-Azië, en

achter Voor-Azië Indië ligt. Het verlaat daarom de staatkunde van eenige jaren geleden, die de regeling der Balkanzaken aan Rusland en het met Duitschland verbonden Oostenrijk in hoofdzaak overliet. De ontstemming, door Oostenrijks politiek in zake de Sandsjak-spoorwegverbinding bij Rusland gewekt, is door Engeland gebruikt om Rusland te bewegen zijn plannen voor de regeling der zaken in Macedonië allereerst met die van Engeland in overeenstemming te brengen. In hoeverre tevens uitzicht is geopend op credietverleening aan den Russischen staat op de Engelsche geldmarkt zal de toekomst leeren.

Zonder dus eenigermate bezorgd te zijn voor onmiddellijke agressieve bedoelingen, mag men toch wel opmerken dat het zich meer en meer toespitsend autagonisme tusschen Engeland en Duitschland groote gevaren in zich bergt. Engeland is bezig een politiek op te zetten met ver perspectief. Het heeft (ook Fransche sabelpatriotten zullen zich hieromtrent wel geene illusiën maken) niet het minste oogmerk, het territoriaal bezit van Duitschland in Europa aan te te tasten. Maar de hoop, Duitschlands ontwikkeling tot een met Engeland gelijkwaardige maritieme en buiten-Europeesche macht te kunnen stuiten, heeft het geenszins opgegeven. ‘This country wouldn't let them’, is een axioma dat men van ieder Engelschman, volstrekt niet van de jingo's alleen, kan vernemen. Het kost den Engelschman groote moeite zich voor te stellen, dat de Duitsche vlootpolitiek een noodzakelijk gevolg is van de uitbreiding in gewicht en omvang die de Duitsche belangen ter zee in de laatste decenniën hebben genomen, en dat zij gerechtvaardigd is in een wereld waarin zoo groote materieele belangen, als Duitschlands handel en scheepvaart nu eenmaal zijn gaan vertegenwoordigen, niet onbeschermd kunnen worden gelaten. Men ducht iets anders, iets ergers: men ducht de mogelijkheid van een regelrechten aanval, te eeniger tijd, op de eigen machtspositie. In Engelands eigen oogen is al wat men onderneemt zuiver defensief, en Duitschland op zijne beurt denkt hetzelfde van zijn eigen bemoeiingen. In dezen stand van zaken is het behoud van den vrede alleen mogelijk door een inspanning van iederen dag van al wie werkelijk om vrede geeft en in staat is misverstand te bestrijden en te beteugelen. Er zijn er die het ernstig wenschen en ernstig beproeven in beide landen, ook in regeeringskringen, maar vooral toch ook daarbuiten. Hun

invloed is reeds zoo groot dat geen stap meer door een verantwoordelijk persoon op het gebied der buitenlandsche staatkunde wordt gezet die niet aangekondigd wordt als bovenal te worden ondernomen in het belang van den wereldvrede. Dit geeft aan de toasten bij de veelvuldige ontmoetingen van staatshoofden iets stereotyps en levenloos, waarachter de concrete bedoelingen van het oogenblik worden verborgen.

Behalve in de kans op versterking der positie tegen Duitschland te Constantinopel, ligt de waarde der ententes met Frankrijk en Rusland voor Engeland in de vermindering der mogelijkheid van geschil met een dezer mogendheden in buiten-Europeesche zaken, en in de verslapping van den prikkel voor Frankrijk en Rusland om zich door krachtige wapening ter zee in een voor een mogelijk vijandig Engeland respectabelen staat te houden, en daardoor de taak die Engeland zich stellen blijft, om gelijk op te blijven gaan niet met één maar met een som van Europeesche zeemogendheden, moeilijker te maken. Het belang dat Engeland bij de zaak heeft is onmiskenbaar genoeg. Minder duidelijk is, welke overwegende voordeelen b.v. Frankrijk er van heeft. Of is de gedachte op zichzelf, schakel te zijn in een gewichtige Europeesche verbinding, reeds zoo streelend? Te land zal Frankrijk aan het Engelsche leger te nauwernood een bondgenoot van eenige beteekenis kunnen hebben. In de *Temps* verschenen dan ook artikelen, wier belang niet onopgemerkt is gebleven, om er aan te herinneren dat de entente nog geen verbond was met de verplichtingen daaraan inhaerent, en dat, om Engeland tot een voor Frankrijk even begeerlijken *bondgenoot* als Rusland te maken, een versterking en reorganisatie van het Engelsche leger op continentalen voet vooraf moet gaan; - maatregelen, waaraan geen verantwoordelijk staatsman in Engeland denkt.

Voor het reizend publiek levert onderwijl de Fransch-Engelsche vriendschap de vroolijke drukte der tentoonstelling van Shepherd's Bush op, waarvoor de Londensche gemeente, gedachtig aan de ‘Fisheries’, ‘Colinderies’ (Colonial and Indian Exhibition) etc. van vroegere jaren, den naam ‘Ententeries’ verzonnen heeft. Het aantal Fransche bezoekers is er groot, ondanks de bekende huiszittendheid hunner natie; maar het kanaal is smal en Londen inderdaad naast de deur. Goede nabuurschap tusschen beide

volken, die geen groote rekeningen meer te vereffenen hebben, is inderdaad de natuurlijkste zaak ter wereld, en behoeft door niemand met scheele oogen te worden gezien. De Duitsche pers zou verstandig doen, eens te bedenken welk een ongracelijke houding het geeft, te malen (er is geen ander woord voor) over zaken waaraan zij niets hoegenaamd veranderen kan, en die zij niet gewichtiger maken moest dan zij zijn. Tusschen deze ‘Ententeries’ en wapenbroederschap ligt inderdaad een zeer groote afstand, en het ligt wel in niemands macht zoozeer als in die van een waardig blijvend en met vastheid zich bewegend Duitschland, dat die afstand niet zal worden overschreden.

Het wil met de vooruitzichten voor de toekomst der liberale regeering in Engeland maar niet beter worden. Het resultaat der aanvullingsverkiezingen voor het Lagerhuis blijft tegen Asquith gaan, nu weer in het voor een vast liberaal district gehouden Pudsey, waar een liberale meerderheid van 3500 stemmen in 1906 thans tot een minderheid van 113 bleek te zijn versmolten. Een der oorzaken is het opstellen van een eigen candidaat door de socialisten, maar deze nam toch niet meer dan een 1200 stemmen van het overschot van 1906 weg. De stemmen der unionisten bleken reusachtig te zijn vooruitgegaan. Tegen de drank wet wordt op het platteland door de tegenstanders der regeering een rustelooze campagne gevoerd, en de duurdere broodprijzen werden bij een goedgeloovig publiek tegen het vrijhandelsstelsel uitgespeeld. Intusschen blijft de regeering vast besloten met haar nog zeer groote meerderheid in het Lagerhuis krachtige liberale politiek te drijven, en het te houden tot het volle eind van den termijn. Of het tij dan gekeerd kan zijn? Het zal mede afhangen van de vragen waarmede zij voor de kiezers zal kunnen treden, en welke deze zijn zullen hangt weer voor een groot deel af van de houding van het huis der Lords in de eerstvolgende jaren. Asquith heeft blijkbaar Campbell Bannerman's politiek van intimidatie van het huis der Lords door aankondiging van wettelijke maatregelen tot beperking van hun invloed laten varen. Zijn streven zal zijn, conflict met de Lords, dat als het uitgevochten moet worden tot nieuwe verkiezingen voor het Lagerhuis zou nopen, uit te stellen tot het einde van den zittingsduur van het tegenwoordige parlement. Onderwijl blijven symptomen

van de verbrokkeling der liberale partij, die bij Asquith's optreden aan het hoofd der regeering voorspeld werd, tot dusver uit. Of het hem echter ooit gelukken zal, den weg te vinden tot het hart en de verbeelding der massa's? De unionisten hebben ingezien, dat zij hem hiertoe een kans zouden geven door verzet tegen zijn ouderdomspensioen, dat zij ook kwalijk in beginsel bestrijden kunnen, daar het Chamberlain is geweest, die met hun medewerking of gedooging de zaak het eerst in Engeland op een regeeringsplan heeft gezet. Zoo is de tweede lezing van het ontwerp er gemakkelijk doorgegaan en schijnt de definitieve aanneming niet twijfelachtig. Het zal tegen de drankwet zijn dat de aanvalskrachten zullen worden geconcentreerd.

Kiesrecht voor vrouwen! Den 21sten zag Hyde Park zwart van de nieuwsgierigen, die naar de betoogende dames, op zichzelf al duizenden sterk, stonden te kijken. Optochten uit alle deelen der reuzenstad, met vaandels, muziek en hoog geheven leuzen; dagen te voren door reclame het volk tot opkomst geprikkeld. Of het meerendeel der toeschouwers geloovigen waren? Er was veel gejoel en gelach, maar Mrs. en Miss Christabel Paukhurst spraken voort tegen alles in. De eindindruk was, dat men toch wel overtuigd werd van den grooten ernst der betoogsters, al ging ‘The Big Shout’, die aangekondigd was de demonstratie te zullen besluiten, en die bestaan zou in het driemaal aanheffen, na het luiden der bel van alle spreekgestoelten tegelijk, van den kreet ‘Votes for Women’, in een geroezemoes en gedrang zonder weerga vrijwel verloren. Al vindt men (onaandoenlijk, manspersoon en Nederlander zijnde) sommige handelingen der suffragettes nog zoo kluchtig, te ontkennen is het niet, dat het aanhoudend demonstreeren de zaak belangrijk nader, ik zeg niet reeds tot de oplossing, maar tot de overweging der mannenwereld gebracht heeft, die aan een oplossing noodzakelijk vooraf moet gaan. De wil om aan de anomalie, dat de minst ontwikkelde man wel, de meest ontwikkelde vrouw nimmer kans heeft het kiesrecht te verkrijgen, een einde te maken, wordt met den dag sterker en eerlijker. Maar de quaestie is niet zoo eenvoudig als negen-en-negentig van de honderd suffragettes haar thans nog maken. Nieuw-Zeeland en dergelijke machtwoorden zeggen niets; de vraag is, wat thans mogelijk is in een maat-

schappij als de Engelsche of Nederlandsche. Die de zaak het ernstigst onderzocht hebben wenschen zoowel algemeen vrouwenkiesrecht als dameskiesrecht te vermijden. Wie helpt preciseeren wat dan wèl kan? Als de betoogsters inderdaad rijp zijn, moeten zij gevoelen dat die vraag met recht ook aan haar gesteld wordt, al wordt het antwoord ook niet verlangd 'in a big shout'.

De erkenning van Moelai Hafid als sultan van Marokko is nog slechts een quaestie van tijd. Er is geen ontkomen meer aan. Begint daarmede een nieuw hoofdstuk in deze langademige geschiedenis? Moelai Hafid is begonnen zich als den man te poseeren van de anti-hervormingsgezinde, anti-'Christelijke' meerderheid van het volk. Hij heeft zelfs eenmaal beloofd de ongeloovigen in de zee te zullen drijven. Maar nu heeft hij Europa noodig, zooals voortaan iedere Marokkaansche regeering Europa noodig heeft, om de simpele reden, dat het in de havens zit en daar niet weer uit gaat. Marokko produceert zelf ook geen kogels en schietgeweer. Moelai Hafid moet bij de mogendheden te biecht. Als hij het doet, en zich voorwaarden laat welgevallen, wat zullen de Marokkanen doen? Hem afvallen, zooals zij het zijn broeder gedaan hebben? Maar Moelai schijnt een krachtiger figuur dan deze. En onderwijl heeft Frankrijk de animo verloren zich dieper te steken in wat het heeft leeren kennen als een wespennest. 'Limiter nos efforts sans en perdre le fruit,' is de gedragslijn die het zich nu voorstelt (Paul Deschanel in de Fransche Kamer). De nadruk valt op het limiteeren; de vruchten waren o zoo weinige!

Welstaanshalve zal Europa Frankrijk laten voorgaan in alles wat Marokko betreft; het weet te goed hoe weinig benijdbaar de rol van Frankrijk daar geworden is, om het die te willen betwisten. Of Europa het in afzienbare tijden wel verder dan tot havenpolitie in Marokko brengen zal? Ware Algiers en de quaestie der grensincidenten er niet, men zou met verzekering der orde aan de kust al een heel eind gebaat zijn. Directe actie in het binnenland van Marokko lokt niemand aan.

De uitslag der verkiezingen voor den Pruisischen landdag heeft aan de liberalen een verdiende teleurstelling bezorgd. Het centrum en de conservatieven zullen er iets sterker vertegenwoordigd zijn,

en voor de eerste maal treden sociaal-democraten den landdag binnen. Het liberalisme betaalt het gelag. Van een liberale landdagsfractie zoo sterk, dat zij een radicale kiesrechthervorming voor Pruisen zou kunnen afdwingen, zal in de verte geen sprake zijn. Bülow zal meer dan ooit te rekenen hebben met de conservatieven, en de voorstellen tot hervorming der Rijksfinanciën, waarmede hij in het najaar voor den dag komen moet, zullen er de sporen van dragen. Of ook dan de liberalen ja en amen zullen blijven zeggen, ter wille van een 'bloc'-politiek waarvan alle teleurstellingen voor hen, al het profijt voor hun meest principieele tegenstanders zijn? De bom zal eenmaal moeten barsten. Liberale zegepralen zijn dan vermoedelijk in jaren nog niet te wachten, maar wel een zuivering van den politieken dampkring die van alle verbetering het noodzakelijk begin moet zijn. In de oppositie kunnen de vrijzinnigen althans het 'zelf-respect' herwinnen dat zij nu een jaar lang bezig zijn geweest op alle mogelijke wijzen in te boeten.

Een rede van Poincaré deed onlangs vermoeden dat de rechtervleugel der Fransche regeeringsmeerderheid tot het besluit zou kunnen komen, Clemenceau in den Senaat op het voorstel tot naasting van den Westerspoorweg te doen vallen. Die verwachting is niet bewaarheid; artikel één van het ontwerp is daareven met een kleine meerderheid door den Senaat aangenomen. De nederlagen, door de socialisten onlangs bij de verkiezingen voor de gemeenteraden geleden, wijzen toch wel op een veldwinnen der meening, dat, nu het gevaar voor antirepublikeinsche reactie zoo gering geworden is, de gematigde republikeinen de uiterste linkerzijde minder naar de oogen hebben te zien. Poincaré gaf als wachtwoord, dat de gematigden niet verder mochten gaan in het verzaken van beginselen ter wille van de hechtheid van het republikeinsche 'bloc'. Of Clemenceau er in slagen zal, het gevaar dat hem van de gematigden dreigt, nog lang te bezweren? De groote vraag is echter, wat *zij* zullen vermogen nadat zij hem ten val hebben gebracht. Een herhaling der politieke kegelsport, die nimmer zoo gebloeid heeft als onder het régime van Poincaré's oudere geestverwanten indertijd, zal niemand voor Frankrijk wenschen. Of is hij, Poincaré, de man die, boven dat gewriemel uit, het vertrouwen zal weten te winnen van een lichtbewogen ver-

anderzieke natie? Zijn vrienden spreken met respect van zijn gaven. Dit is zeker dat, om Clemenceau op te volgen, een man vereischt is van meer dan gewone vastheid en talenten. Maar Clemenceau zit nog, en zijn handigheid om impasses te vermijden is reeds spreekwoordelijk geworden. Toch schijnt de klimmende bezorgdheid rechts een veel ernstiger gevaar, dan de machinatiën van een Combes of Doumer waren. Het Fransche syndicalisme heeft het aan zichzelf te wijten, wanneer fatsoenlijke lieden van allerhanden kleur het eerder als een werktuig tot anarchie, dan als een zich verantwoordelijk gevoelende organisatie van arbeidersbelangen beschouwen. De jongste ervaringen op dit gebied waren zoo droevig als ooit.

De zaak der unificatie van Zuid-Afrika maakt vorderingen. De ‘Nationale Conventie’ tot het ontwerpen eener constitutie zal bijeenkomen, en de wetgevende vergadering der Kaapkolonie heeft haar afgevaardigden reeds benoemd: den hoofdrechter De Villiers, zes ministerieelen waaronder Merriman, Sauer en Malan, vier leden der oppositie waaronder Jameson en Smartt, en den ‘onafhankelijke’, W.P. Schreiner. Ook te Pretoria en Bloemfontein gaat het snel voort. De moeilijkheden zullen niet onwaarschijnlijk het eerst en het meest door Natal komen.

C.

Bibliographie.

Liefdes Kronkelpaden, door K.T. Nieulant. Rotterdam, W.L. & J. Brusse.

De groote deugd zoowel als het groote gebrek van dit boek is gelegen in de leiding, die er een fijn, doch soms te heerschzuchtig verstand heeft over het ietwat passief, hoewel zeer echt gevoel.

Is het, door deze lichtelijk onevenwichtige verhouding van gevoel en verstand, in sommige ongemeen voortreffelijke onderdeelen alleen bijna tè doorwerkt, - in de groote (kronkel)-lijnen blijkt het abrupt, gedwongen, on-natuurlijk.

Reeds in den stijl van het boek treft deze mengeling van diep-uitwellenden drang en eene tegelijk temperende en componeerende bewustheid, - treft héugelijk allereerst, in dezen tijd, dat Potgieter gehuldigd, maar nog zeldzaam met de daad geëerd wordt; dan, hier en daar, bemerkt men, in een zekere gemaniëreerdheid, duidelijk een te veel aan het remmende en besturende element.

Lees eens dezen volzin (gedacht door een gymnasiast over de onbedorvenheid van een meisje):

'Andere jongens noemden haar wel onnoozel, vonden zich, Haagsch vroegrijp, maar niet pervers genoeg om in de tegenstelling van het naïve kitteling te zoeken, weinig op hun gemak met haar, die tot flirt niet aanmoedigde, zonder zich ook weer op een onaantastbare hoogte te stellen, ongelijk meer kind was dan een van allen.'

Met het noemen der functie, die de op zichzelf precieuse en omslachtige volzin te vervullen heeft, hebben wij aangeraakt de psychologie in dit boek.

Evert, de zeventien- of achttienjarige, heeft Elly lief, maar hij zegt het haar niet. Wel is hij bijna zeker van haar genegenheid en zou een onstuimige bestorming hem mooi lijken, maar toch verkiest hij de 'pénétration pacifique.'

Zóó denkt de zeventien- of achttienjarige:

'En schonk het geen trots en zelftevredenheid, zich in het bezit te weten van een *superieur overleg*, mogelijk slechts door de rustigende zekerheid van eindelijke zegepraal?'

En aan dat zelf 'superieur'-gevoelde overleg kunnen wij moeilijk gelooven; evenmin als in dit oordeel van een gymnasiast over 'De kleine Johannes':

'Het bewees niets als het indruk op haar gemaakt had: *wat er rhetorisch in was*, *het lag voor de hand dat dat haar ontgaan zou* en voor veel moest zij wel voelen. En omdat het toch een edeldoend boek was, hoopte hij maar dat het haar geweldig zou hebben aangegrepen, *hoe weinig hij er zelf om gaf*.'

Elly intusschen leeft in een tijdelijke gemoeds-verwarring; door het zien van de sexueele gemeenheid harer broers, geraakt ze in de dwaling, dat alle zinnelijkheid haar tegenstaat, en ze engageert zich met een 'rein' jongmensch.

Evert blijft bij zijn 'superieur' overleg, en hij laat het zoover komen, dat Elly met het 'reine' jongmensch trouwt:

‘Maar altijd had hij zijn vertwijfeling voelen versterven in het idee-fixe: ze zal nog van mij zijn. Het was niet eens zoo'n zwakke hoop. Had hij niet overwogen voor kort, of de tijd van handelen nu niet gekomen was, om alles op een kans te zetten en had hij niet tot zichzelf gezegd: nog niet, met geduld krijg ik haar zeker?’

Let wel: zooiets gebéurt; door weifelen, terughouding, verkeerde kieschheid, schaamachtigheid, onverklaarbare nalatigheid; maar het gebeurt niet welbewust, met een zoo kalm hoofd.

Deze inwendige foutiefheid, waarvan tot ver in het boek trekjes als de genoemde slechts de *symptomen* zijn, voert ten slotte tot de twee vergissingen, niet erger in wezen dan die trekjes, maar van een omvang en dus van een duidelijkheid, dat voor ieders oogen het boek-*geheel* eronder ineenstort.

Ondanks een inmiddels opgevatte, zeer diepe en aan liefde grenzende vriendschap voor zijn mede-studente, Lucie Sylvius, komt Evert, door zijn onverwoestbaren prachtigen hartstocht voor Elly (wier huwelijk natuurlijk is mislukt) tot een liaison met haar.

Voortreffelijk! - Elly en hij ondertusschen kennen elkaar eigenlijk zoo weinig, staan geestelijk zoo ver van elkander af, dat ze, niettegenstaande hun ontzaglijke liefde, toch oogenblikken van vervreemding en verwijdering hebben ...

En nu is het *niet* waar, dat, zoolang zij in diepste wezen (met lichaam en ziel, alleen niet in het verstandelijke) elkander liefhebben, zij van elkaar af zouden gaan.

En nog minder is het waar, dat Evert, den hartstocht voor Elly onverbleekt en door niets bezoedeld in zich hebbende, met Lucie, de vriendin, die bij hun vlucht de toegewijde voorthelpster der minnenden was, een nieuwe liefde-verbintenis zou aangaan. En ook Lucie zou dit niet kunnen.

Het is het verstandelijke van den schrijver, die aan het verstand een te diepe plaats heeft gegeven.

De aaneenschakelingen van oorzaak en gevolg, waarmee - in de eerste geschiedenis - hij u bijna zou gaan overtuigen, hebben, dat voelt ge dan opeens dubbel sterk, in het leven niet de *bindende kracht*, welke de schrijver hun toebedeelt.

De tweede evolutie, het nuchter besluit, is zóó zwak voorgedragen, dat het ook momenteel niets doet; - dan onwil wekken.

Maar nu de zeer belangrijke verdienste van dit werk!

Deze bestaat uit analyse in het klein: eenigerlei ontmoeting van oogenblik tot oogenblik nagaand, waarbij telkens het gevoel een zetje geeft, tot het waakzaam verstand, dat daar koel en fijn is omheen gegaan, het weer opvangt met zijn stillen lach of lichten ernst, - gelukt het den schrijver, van die ontmoeting een beeld te ontwerpen, dat tegelijk innig doortást en met humor van-boven-af bekeken is.

Waar hij faalt in de groote zwenkingen, omdat daar gevoel en verstand in de vaart elkaar verliezen - het gevoel raakt zoek en blijft ergens liggen, het verstand streeft voort en bereikt den overkant op een verkeerde plaats -, daar slaagt hij in de ontleding van het klein gebeuren, waarbij de twee factoren voeling blijven houden en in een fijne wisselwerking stoeien. De schrijver geniet op die oogenblikken zichtbaar en op de wijze van iemand, die op een hoog plan staat.

Uitmuntend is in dezer voege het vierde hoofdstuk: de kennismaking en de eerste wandeling met Lucie Sylvius.

Zeldzaam ook is de aanwezigheid in één persoon van: begrip voor het verfijnd koddige, het subtielverwikkelde, én een gezond gevoel van het natuurlijke leven.

In Extremis, door Willem Schürmann. Rotterdam. Nygh & Van Ditmar.

'Vertellingen van het Gezellige Leven' is de ondertitel, en gij voelt het al wel: Schürmann en gij en ik, wij kennen het met ons drieën, dat gezéllige leven, dat leven van al die hártelijke, áárdige menschen, die 't allemaal zoo goed met elkaar meenen enz. enz....

Dit ietwat zure sarcasme - de titel is een eerlijke spiegel - is inderdaad de grondtoon van de meeste dezer verhaaltjes en van het oudbakken hoon-vertoogje tot slot en sluiting: 'Waarom het leven schoon is.'

Sommige stukjes, 'C.L.' bijvoorbeeld, zijn daar nog wat onder: misanthropische moppen.

Hoe jammer het is, dat de heer Schürmann zich gewoonlijk met een nog maar heel grof en globaal levens-inzicht en een daar nog wat grover uit volgend schrijf-maarraak tevreden stelt, blijkt vooreerst uit één in enkele deeltjes werkelijk fijn stukje - fijn van een ingehouden, lichten lach om het leven - 'Het penduletje.'

Tegenover de beminnelijke en bijna voorname geesteshouding, die men in dit koeltjes-geschreven stukje herkent, is de even zoo ingehouden grijns om de zotte triestheid van een paar andere menschenlevens (de titel-novelle 'In Extremis') een tweede bewijs, dat nú reeds de heer Schürmann van zijn derdehandsch-Multatuliaansche en gemakkelijke smadelijkheid bijwijlen genoeg krijgt en naar dieper ingaat.

Een talent, dat op meer dan één wijze wat belooft, zoo het zich maar te concentreeren weet.

Goed en Kwaad, door J. Steynen (2 dln.). Rotterdam, Meindert Boogaerdt Jun.

De heer J. Steynen heeft dus, lezer, (gij leest dat daar zoo juist) weer een werk geschreven, een letterkundig werk zeg ik u, maar ik zeg u niet wàt-voor-een; en hier is een alinea ervan, maar ik zeg u niet van welk gedeelte; ik noodig u uit te raden, wat voor een soort werk het is, en uit wat soort episode deze alinea werd genomen -:

'Aandachtig beziethij den aanzet, die op (den ezel) staat, schudt het hoofd. Dan schuift hij zijn stoel wat achteruit, kijkt wederom, scherper en durender dan daareven, vloekt wat binnensmonds, en rijst op. Hij gaat naar een tafel, waar een open boek ligt, neemt daar plaats met de handen voor zich uit rechts en links ter zijde van het boek, doch staat wederom op, zet zich weder op den stoel voor zijn ezel.'

- Wel, zegt gij, dat is vrij duidelijk: het is de korte aanwijzing-in-proza omtrent een brokje stil spel in een tooneelstuk.

- En als dat niet zoo is, valt gij dadelijk in op mijn 'misgeraden', dan moet het misschien, in een of andere novelle, een heel spannend oogenblik verbeelden: die schilder kan bijv. erg ongelukkig zijn, dat hij niet bereikt wat hij wil, doet wezenloos-automatisch van wanhoop. ...Het is wellicht een alinea uit een laatste hoofdstuk, waarvan de effectvoile slotzin zijn mag: - 'Den volgenden morgen vonden zij hem, bovenop zijn schilderij voorovergevallen, dood.'

Uwe vooronderstellingen zijn zeer gegrond en toch is het tegendeel waar. De alinea is de tweede van een roman van 418 compres gedrukte bladzijden. De geheele roman is meest op deze wijze, in den tegen woordigen tijd, opgesteld. Van den beginne af aan, ook bij de simpelste mededeelingen, die daardoor voortdurend iets hebben van tooneel-aanwijzingen, wordt het historische praesens gebezigd, waarvan men gemeenlijk slechts in de meest

dramatische momenten van een verhaal gebruik maakt.

Wat wil dit alles zeggen? - De onophoudelijke indruk: ‘tooneelaanwijzing,’ doet aanstonds vermoeden: schraalte, oppervlakkigheid. Immers, waar de tooneelaanwijzing niet meer dan een wijzing is heen naar een kunst, die weer vol trekjes en nuancen mag en moet zijn, welke de tooneelaanwijzing niet gaf, is hier, hetgeen zich als een tooneel-aanwijzing voordoet, eind-resultaat.

Het voortdurend schrijven voorts, vierhonderd bladzijden lang, op een wijze of ieder oogenblik het ergste te gebeuren staat, zet boven den ledigen scheepsromp de opgestoken zeilen van een onaangename gemeenzaamheid en niet zelden van schaamtelooze aanstellerij.

De lectuur enerveert, vermoeit, verlamt ten leste de aandacht; men krijgt de neiging, maar eens een bladzijde van dat gerammel over te slaan, een vel maar eens niet open te snijden en glurenderwijs te kijken hoe 't verder gaat. Want alles is bovendien ontzaglijk gerekt en tot in 't oneindige herhaald.

Het schrijf-procédé reflecteert (geenszins toch is het óórzaak van holheid, doch onwillekeurig gevólg) - het procédé reflecteert ten duidelijkste het gansch mechanisch gefabriceerde van de vier zotte verhalen over de vier paar goedige marionnetten, die in ‘Goed en Kwaad’ hun slechts schijnbaar makabere quadrille dansen.

O zeker, deze auteur kan wel heel knap en knokig zijn, en als hij u wil laten griezelen, dan weet hij u in zijn niet on-kranig verzonnen en met kunst ingerichte gruwelkamer wel een oogenblik onder den indruk te brengen Maar toch ook slechts voor een oogenblik; algauw doorziet men het spel; de poppen zijn tè bont toegetakeld, het licht is tè groen; en is eenmaal het oog gewend aan de stoffige schemering, dan begrijpt men al niet meer, hoe men zich door dit toch eigenlijk vrij brutale boerenbedrog heeft laten vangen.

Het is waarlijk niet noodig in bizonderheden te treden, bijv. omtrent de wonderbare vingervlugheid van Frans' vader, die in geen dertig jaar gespeeld had op de wonderbare viool, wier snaren in geen dertig jaar gesprongen waren; omtrent het goedaardig-lugubere verhaal van hoe Riek en haar moeder elkaar als prostitué's ontmoetten; omtrent de doodelijke bloedspuwing van Minnie en de occult-gelijktijdig gemorste wijnvlek op Rieks blouse; omtrent de krankzinnige verkleedpartij van Max met Annie en haar moeder, nadat het kindje terug is in huis - juist was men een oogenblik in den waan gekomen, dat de schrijver het werkelijk begon te meenen -; of omtrent Henks liggen onder de museum-canapé... Het is alles droevige potsenmakerij: pour épater les bourgeois.

Noch Frans en Marie - de idealen -, noch Max en Annie - de schimmen -, noch Karel en Minnie - de ongelooflijke ellendeling en het edelmoedig mallootje -, noch Riek, de nobele ziel, geen van hen allen lééft.

Henk, de cynicus, alleen, heeft zeer goede momenten (o.a. het waanzinnig-zien van de wereld, in het café), had een pracht-creatie kunnen worden, zoo de schrijver ook hem niet voor zijn wassenbeeldenspel had gebruikt.

Ook is er nog een mooi en zoowaar sober oogenblikje met een bijfiguur, Piet Paalders.

Aan 't eind van het boek zijn er vijf lijken (op tien personen): Minnie, Riek, Henk, Paalders en 't bewuste kind van Max en Annie (drie zelfmoord).

In 's Levens Opgang. door Seerp Anema. Rotterdam, D.A. Daamen.

Dit boek duidt er nog weer eens op, hoe iets geheel anders het is, een lief, zelfs een goed vers te schrijven, of een ook maar redelijken roman. Men zou verkeerd doen, hieruit de gevolgtrekking te maken, dat verzen dus iets minderwaardigs moeten zijn. Integendeel, er ligt een fijne subliemheid in dat schijnbaar toeval, waaruit zóó-maar, als uit den hemel, de goede verzen komen neergevlogen. Maar móeilijk, dát is, voor den geboren dichter, het schrijven van verzen niet. - 'Doodgemakkelijk,' zei Verlaine, 'of... onmogelijk.'

Men heeft den zang of het wijsje in 't hoofd - hoe geweldig dan of hoe simpel -, of men heeft het niet; en is het zuiver tot uiting brengen daarvan een gave van weinigen, het is toch duidelijk, dat die gave, hoe wonder ook, bestaat uit één enkelvoudig vermogen, - terwijl het maken van een goeden roman een harmonisch samenstel van tenminste vier of vijf eigenschappen vereischt.

Is Seerp Anema geen gróót dichter, een dichter is hij.[1)]

Maar deze roman!... zóó iets knus', zóó iets goedigs, zóó van 'ze krijgen mekaar', de één met díe en de tweede met de andere, die overschoot - alles sluit als een legkaart; eerst loopt het nog een beetje mis, spanning, geloofs-vragen, levensernst, maar 'alles komt terecht' -; zóó iets ouderwetschgezelligs en braafs en ìn-fatsoenlijks!... men zou zeggen een boek voor meisjes tusschen de 15 en 17 jaar... een prijs voor de hoogste klassen eener Christelijke school met uitgebreid lager onderwijs.

Of heeft de uitgever iets dergelijks op het titelblad vergeten?

In dit geval ben ik gaarne bereid tot het gebruikelijke: een opwekkend boek, aangenaam geschreven, dat zeker onder onze jónge luídjes een gunstig onthaal zal vinden. Wij wenschen het in veler handen. Enz.

De Vlaschaard door Stijn Streuvels. Amsterdam. L.J. Veen.

Ik zet den naam neer van Streuvels' nieuwe boek en gij, op dien naam, ziet het gansche boek vóór u; gij ziet de daverende pracht van Streuvels' taal en Streuvels' prachtig en weelderig land en Streuvels' weelderig-krachtige boeren.

Genietend zult gij vinden wat ge in uw verbeelding zaagt; gij zult dat alles vinden, wellicht nog prachtiger, nog weelderiger, nog krachtiger dan ooit - en alweer sterker zult gij weten wat gij nu al zoo oud en vertrouwd wist: dat wij daar in Vlaanderen een grooten kerel hebben, wiens schuren vol goudene, versche voorraden van zonne-proza nooit zijn uitgeput.

Wel vindt gij daartusschen géén nooit geziene bloem, geen gevoel, geen lach, geen smart, geen blik, die u nieuw is, - maar dit is toch ook niet nóódig! Een schrijver als hij, die wel niet verrast, maar ook nooit bedriegt, en altijd nieuw gelúk schenkt, heeft waarlijk recht op de dankbaarheid van zijne volkeren, en zonder voorbehoud.

En is al de Kritiek ééns over hem uitgepraat, omdat zij niets meer te constateeren heeft - zij is, voor hem, ook overbodig geworden.

C.S.

1) Op zijn nieuwen bundel verzen 'Van Hollands kusten' kom ik binnenkort wellicht terug.

Verloving.

In het voorjaar, toen het weer en de wereld, het geheele leven opvroolijkte, alles vernieuwd en gereinigd scheen onder den hoogen, strakken, dun-blauwen hemel en het koel-klare jonge licht van den komenden zomer, toen mensch en dier beweeglijker en luidruchtiger werden in de ijle zuivere lucht, de geluiden verder en sterker klonken en de horizont zich verwijdde, zoodat de wereld wel grooter en voller leek - toen voelde Gijs Prijkel ook zijn ouden lust naar verkeering weer opkomen. Hij haalde zich al de huwbare dochters van het dorp, die met zijn stand overeenkwamen, voor den geest, en ging na wie hem het meeste aanstond. Maar, hoe hij ook keerde en zocht en de anderen van haar besten kant bekeek, altijd en altijd weer was 't Land, aan wie zijn gedachten bestendig hangen bleven, Land Richter, die knappe permantige deern, met wie hij in zijn verbeelding al zoo vertrouwd geraakt was.

Elken Zondagmiddag, na ‘de late kerk’, als de drommen kerkgangers zich in alle richtingen over de dicht-met-boomenbeplante Brink verspreidden - de mannen allen in het zwart met de hooge zijen petten of de lage lakensche klep-petjes, een tullen rozet opzij; de vrouwen meestal voorovergebogen en in lange rijen, met de witte kapjes, de wijd-uitstaande plooi-rokken en de platte stijf-gesnoerde lijfjes, om den hals het licht-rood-en-witte coeurtje en de grove zwarte of roode kralen, het getij-boek in de knokige werk-handen - elken Zondagmiddag wist Gijs op een vastgestelde plek Bartus te vinden, en trok met dezen mee naar zijn huis, de groote boerderij van den ouwen Bart Richter, achter in het dorp.

Verplompt door het vele en zware werk, liepen ze gewoonlijk langzaam met groote passen en slingerende bovenlijven, de handen in de zakken, veelal vergezeld van nog een paar jong-kerels. Er was ook niets, waarom ze zich haasten zouden, ze hadden den tijd aan hun eigen; 't was het oude regelmatige leven, dat op altijd dezelfde wijze verliep; geen, die er aan dacht of vermocht, 't te veranderen. Geestelijk was hun bestaan in soezige, vredige, slechts-half-bewuste rust, waarin 't des Zondags nog dieper wegzakte. Bedaard en gedempt, zooals ook de ouden doen, spraken ze over het land en het vee, over de prijzen van guste en drachtige koeien en van de varkens, die toch zoo merakels duur bleven van de jaar; of ze malden onder elkaar over de meiden, die voorbij kwamen, of riepen haar na, en dan grolden ze vervaarlijk om hun eigen grove aardigheden. Maar van hen allen was Gijs, ‘ruige Gijs’, de plompste: onbehouwen schopte hij zijn naarbinnen-gegroeide beenen onder zich weg, scheef-gedeukt op zijn schonkigen kop met het verschoten bruine krulhaar stond zijn hooge zijden pet; en zijn grove verweerde trekken drukten meer goedhartig- dan schrander-heid uit.

Thuis gekomen, dronken de jongens bij de huisgenooten koffie met een balletje, en terwijl de ouderen in de groote voorkamer rond den kachel bleven rooken en praten, gingen de knechten kegelen op de achterdeel of speelden kaart in het kleine zijvertrekje. De ouwe Richter zag dat graag: hij had 't zelf bedacht en aangemoedigd, want 't leek hem beter, dan dat de jong-kerels met verkeerde meiden de eenzaamheid opzochten, of dat ze redder uit de kerk de herberg ingonken, en daar hun centen verdejen aan drank en sigaren of andere onnuttigheid.

Geen Zondag sloeg Gijs over. Doch het spel had meestentijds zijn aandacht slechts ten deele. Stil verborgen in zijn hoofd regeerde een ander voornemen, een andere lust. Bij wijlen, als hij meende, dat 't ongemerkt kon gebeuren, loerde hij verstolen naar Richter's oudste dochter, Land, en hij vond ze al weerom een pracht-meid: zooals ze daar ging kordaat, ferm rechtop en gezond, stappend als een manskerel bijna, dat 't zoo klonk over de achterdeel en je ze geregeld kon herkennen aan haar loopen. Van allen was zij de luidruchtigste: steeds bereid te lachen om een malligheid van de knechten,

en nooit om een antwoord verlegen. Gijs genoot er in stilte van. Alleen, een enkele maal, als zij 't openbaar wat te druk met den rooden slager uit Wezep aanlegde, lichtte het wit van zijn oogen kwaadaardig, en haastte hij zich meer deel aan het spel te nemen om zijn woede en teleurstelling af te leiden, want - hoewel de anderen zijn geheim wel kenden - was 't zijn trots zich onverschillig te toonen. Hij, Gijs Prijkel, boerenzoon-met-geld, wilde den naam neit hebben, dat hij moeite mo's do'n om een me'd te krijgen, om de knoppen neit! - Toch werd hij, als de slager er niet bij was, dikwijls met Land geplaagd. Maar hij was te goedaardig, om er kwaad om te worden; meestal trachtte hij - hoewel hem dit doorgaans slecht afging - 't in een gekheid te gooien, en dan was Land zelf onder degenen, die er het luidst om lachten.

Al eenige keeren had hij bij Land verloren om d'r hand geloopen. Ze had hem toen niet onvriendelijk afgewezen, maar... ze en wilde toch van dien leelijken rooden slager niet af. Gijs had echter den moed nog niet geheel opgegeven. Hij bespeurde wel, dat 't met dien slager ook nog zoo glad niet ging. Er zat vast wat tusschen. Allicht - zooals hij al wel had zeggen hooren - dat die andere armoedzaaier mèt de dochter nog een lieve duit bij Bart Richter wou lostornen om meteen een eigen zaak te beginnen, als 't tot een huwelijk kwam. Maar - zooveul was zeker! - dan liep-tie bij den ouwen Bart toch verkeerd an, want zoo weergaajs vast als die man toch wel op z'n centen zat - neit voor niks had hij in het heele durp de naam van ‘duitenkluk’. Tevens bemerkte Gijs wel, dat Richter en de vrouw ook - de vrouw vooral - hum neit ongaarne hadden. Hij had Bart's spie ook neit van noode: die kon ze van hèm geleend krijgen als 't ooit zoo wijd kwam, dat was wat anders en scheelde zooveul. 't Was hum neit om Richters centen te do'n, en da' wis Richter zelf ook wel. 't Was zuver spul bij hum: hij kwam om de me'd en verders geen fratsen. - Allenig, de meid bleef halsstarrig, sakkerjus halsstarrig. 't Was onnoozel. Wat ze in die vreemde kale vleeschsnijer, die geen cent in de wereld bezat, zag, mocht de goeie God weten.

Gewoonlijk als de andere meiden en knechten al vertrokken waren, bleef Gijs zonder iets te zeggen nog een tijd na zitten met slaperige oogen en een wezenloos gezicht, slap inéenge-

zakt, met één arm over de leuning, hangend op zijn stoel. Was 't uit een onbewust verlangen om maar in Land's nabijheid te zijn en altijd ter elfder ure nog een keer in haar verwachtend, of omdat zijn eigen thuis, waar zijn stiefmoeder regeerde, hem weinig aantrok, of was 't eenvoudig een gevolg van zijn eeuwige treuzelige besluiteloosheid? Hij wist 't zelf niet, en deed ook geen moeite om 't te weten. Gedachteloos staarde hij voor zich uit, schrok op als men regelrecht het woord tot hem richtte, antwoordde kort en onbeduidend, en sufte weer in.

Ook dien Zondagmiddag in het laatst van Maart was hij blijven naplakken. De laatste bezoekers waren al eenigen tijd vertrokken. 't Begon te donkeren, en ook Gijs maakte, gapend en zich uitrekkend, eindelijk aanstalten om heen te gaan, toen Bart Richter, die naast hem zat, met zijn hoog, bijna vrouwelijk stemmetje zei:

‘Bel man, wat he'je nou redder een haest? Blef nog wa' zitten, jong. Je zitte geen mins in de weeg.’

‘Ja maer... 't worde zoo zachies an tijd voor een stuk bro'd’ - meende Gijs, die nog al eens veel den tijd naar zijn maag berekende.

‘Bel nou Gijs, jong, wa' zou dat? Mot je daerum gaen lo'pen? D'r zal hier ook nog wel een botteram voor je overschieten, denk'. Doet neit, moeder?’

‘Wel zeker. En nog wel twee o'k.’

‘Kijk! Bel nou dan!... Of he'je somwijlen een afspraek mit d'een of d'aêr? Ja, je kan neit weten. 't Wordt zoo zachies an aerdiggies hinne meissies-tijd en je kon wel is een meid hebben zitten hier of taer,’ - lachte Richter ondeugend.

‘Nee ik, dat neit,’ - gaf Gijs verlegen lachend weerom.

‘Nou ja... 't Kon soms wezen... Je hedt anders de leeftijd, jong. Je hedt de leeftijd. En om het geld hoef-ie 't ook neit nae te laeten, nou je mondig geworden zin.’

Gijs schoot recht:

‘Nee 't. Wat dat anbetreft, nee. Het geld... da's al goed.’

‘Da' wou ik toch o'k zeggen. Bel nou dan, en kan dan zeu'n gaef jong kèrel geen meid krijgen in het heele dnrp? 't Zou wat! Da' wil d'r bij mijn neit in.’

't Was of de boer zich nijdig maakte, als verontwaardigd wierp hij zich met een ruk achterover.

‘Me'den genog,’ - zei Gijs. ‘Maer, of ze mijn anstaen, da's een tweede.’

Onderwijl had de vrouw de lamp aangestoken en Land en Mie, haar jongere zuster, hadden de glaasjes en het andere drinkgerij van de tafel genomen en de kleverige kringen en kruimels met een natte vaatdoek weggeveegd. Daarna brachten ze de koffie, het brood, de boter en de kaas binnen. Vrouw Richter was van haar plaats niet af geweest. In geheel haar kolossale breedte, de handen in den schoot gevouwen, zat ze het bedrijf met haar kleine achterdochtige oogen gâ te slaan. Een enkele maal verordonneerde ze wat aan één van haar dochters, als er iets niet goed of vergeten bleek. Dan sneed ze de boterhammen, smeerde en belegde die. Terwijl wierp ze telkens bemoeizuchtige blikken naar Gijs en haar man, en 't kostte haar alle inspanning zich in het gesprek niet te mengen.

Land scheen uit haar humeur. Ruw, met een smak, had zij het een en ander op tafel gezet, en ze stapte nog harder dan gewoonlijk.

‘Vaeder,’ - werd Richter in zijn gesprek gestoord. Hij wist dadelijk, waar 't om te doen was. Vóor hem lag het nog versche tienpondsch roggebrood met het groote mes. Hij deed het witte befje voor, dat Mie hem aanreikte, klemde het brood stijf tegen zijn borst, en sneed telkens met één haal de halve roggesneden af. De vrouw besmeerde ook deze en legde ze bij de andere stapels, tot ieder zijn portie had.

‘'t Is genoeg, vaeder.’

Allen schoven bij. Ook de jonge Bartus, die de koeien gevoerd en gemolken had, en daarom nu vreemd in zijn dagelijksch blauw boezeroen tusschen de anderen in hun Zondagsche kleeren zat.

Onder het eten werd weinig gesproken; een enkele opmerking over het weer, den bouw, of een treffend sterfgeval. Maar meestentijds hadden ze 't te volmondig.

Toen iedereen klaar was en gedankt had, stond Bartus op. Hij moest zich nog weer verkleeden en ging dan bij één zijner vrienden den avond doorbrengen. Maar eerst kwam hij bij zijn moeder en hield zwijgend zijn hand op. Met een zucht haalde zij haar beurs uit en gaf hem een kwartje: zijn wekelijksch verteergeld.

‘Om tien uur binnen, Bartus!’ - riep Richter hem na. ‘Dan gaet de deur vast.’

De jongen zwaaide uit de verte met zijn arm, ten teeken dat hij 't verstaan en begrepen had.

De anderen bleven zitten, en ook de eetrommel bleef op tafel.

Richter had met een ruk zijn stoel afgeschoven, wurmde uit een vestzak zijn pijp te voorschijn, stopte die uit den platten koperen tabaksdoos, dien hij weer in zijn broekzak opborg, streek vuur en begon zwijgend te rooken.

Hij was klein van stuk en had een bleek maar zachtaardig gezicht, waarin listige donkere oogjes glinsterend keken langs den langen neus, die als afhing boven zijn wat àl te weeken mond.

'Jao' - zei hij na een poos, en 't leek of hij er al dien tijd over had nagedacht - 'met dat trouwen is 't maer zeu gelegen, Gijs: 't is alles heel mooi en goed, maer je motte neit een vrouw an den haek slaen, of je motte je vrouw en wat daerbij komt beheurlijk onderhouwen kennen. Is 't neit zeu, Jans?'

'Wis. Ik zegge o'k altijd: als je niks en hebbe, dan motte je van de meiden afblijven. De wereld is nou eenmaal neit aêrs. Waer zou 't o'k hin?'

'Jao. Want daer he'je nou bijvoorbeeld zooals die gast uit Wezep, die hier dan nogal is euver de vloer komt, Garrit za'k maer zeggen, da's niks 'edaen, Land, 'eleuf me da's niks weerd.' Zijn stem klonk meewarig, doch met een gedurig hoofdknikken en een ernstigen blik naar Land zette hij zijn woorden kracht bij, en zijn gezicht met den langen, spitsen neus en den open-hoekenden als-naar-binnengezogen mond kreeg iets scherps, terwijl hij sprak.

Land deed een ontevreden jouwerig gebrom hooren, en maakte zich gereed om in een vloed van verontwaardigde woorden los te barsten. Doch Richter liet 't zoover niet komen: 'Jao, jao' - weerde hij met zijn grove knuist af - 'ik we't wel, ik we't wel: hij praet veul, en hij praet mo'j, heel mo'j zelfs, maer ik heb 't er neit op, heel neit o'k.' Wetend, dat de meerderheid met hem was en thuis rakend in het onderwerp, werd zijn stem al vaster onder het spreken: 'Als je 't met een me'd anleggen willen, dan mot je goed veur den dag kommen kenne, en neit beginne met je hand op te houwen. Da' staet alzeu heel neit. Wat jij nou, Gijs?'

'Zeker, zeker,' - zei deze haastig, onrustig op zijn stoel heen en weer draaiend. 'Je hangd ophouwen motten is toch allevel neit zeu knap.'

‘Zeu is 't maer krek’ - relde vrouw Richter. ‘En as 't nog bij de me'd bleef, maer da' we't o'k iedereen: de kijers blèven neit uit. Trouwen zonder geld, dat hed geen raison van zijn.’

Ze schermde graag met stadhuiswoorden, die ze nu en dan eens van stadslui opving.

‘Hng!’ - begon Land weer met haar kwaadaardig gebrom, en haar gezicht stond stugger dan ooit.

Maar toen gingen vader en moeder, als bij afspraak, tegelijk tegen haar in schreeuwen, zoodat ze alle drie warme, roode koppen kregen, doch er geen woord te verstaan was.

Land echter liet zich ditmaal niet overweldigen. Ze hield het langste vol, en toen de anderen eindelijk na elkaar zwegen, ging ze gramstorig voort:

‘Ik we't neit waerum, maer jullie sche'ne allegaer wel wat teugen Garr't te hebben. Eeuwigendurig is 't hetzelfde gezammel: Garr't, Garr't, Garr't... Garr't dit neit goed, Garr't det verkeerd. Altijd hed Garr't 't 'edaen. Maer geenéen is t'r, die met reden iets van hum zeggen kan. En als jij, vaeder, 'm met een beetje helpen wou, wat je Dirk van Griete toch o'k wel 'edaen heb, dat je 'm om zeu te zeggen is te peerd hulp, dat-ie z'n eigen wijnkel in Wezep beginnen kon, dan zou die met hard te werken d'r best kommen kenne. Dan was d'r niks in de weeg, kon je misschien euver een paer jaer je geld met interesten en al terug hebben. Maer als ze allemael teugen zijn, jae naetuurlik, dan...’

Richter kon ze niet rustig tot het einde laten voortpraten:

‘Da 'k Dirk van Griete 'ehulpen heb, nou vijf jaer terug’ - schreeuwde hij hoog uit - ‘da 's heel wat aêrs, Land. M'n eene kijnd of het aere, da 's veur mien krek 'lijk. Maer da' maek verschil: Dirk had zelf o'k wat, en die was me bekend. Van hum wis je, wat je daeran hadt. Da 's al z'n leven een krekke boer 'ewe'st, die z'n boel bij mekaer wis te houwen. En dat is-tie 'ebleven o'k. Tot de leste cent hed-ie me alles terugbetaeld. Maer jouw Garr't!... Ik ken d'r niks van. Te peerd helpen, zeg je. Jaewel. Jouw praeten en dat van Garr't, da 's al eveleens. Het spreekwoord is toch neit tevergeefs: “Va'rkens uit één kot krijgen dezelfde lucht.” Maer ik zeg je: hij kan lang wachten, eer dat-ie 't van mijn krijgt. Dan mot-ie 't maer ergens-aêrs zien weg te haelen.

Als-tie zeu'n zuvere jongen is, als jij zegge, bel nou, dan zal da' best gaen. Wat hoef die mijn dan elkedurig an m'n kop te zammelen om verschot? En dat harde werken... da' mot je o'k maer neit zeu 'eleuven. 't Gebeurt elkedurig, dat ie hier Zaeterdag'saevus om zeuven uur al op het afterdeel dreejt. Noem-ie dat hard werken?'

'Hng! nou... bij hum in de wijnkel is het werk altijd vruug an de kant. Kan hij dat helpen?'

Nu ontstak vrouw Richter in toorn, van verontwaardiging draaiden haar de oogen in het hoofd:

'Ach, wat jij, onnoozele deern! Wat weet jij? Zaeterdag'saevus is de drukste aevond, overal waer dat je komt. Jae, je mot 'm maer geleuven. Zeu mot je maer do'n, dan zal je 't wijd brengen. Wu'k je is wa' zeggen? Hij bedriegt je met open oogen, daer waer je zelf bij staet. Zeu'n kerel is tat. Maer ik zeg je, dat je die jongen gerust uit je hoofd kan zetten: daer komt - zeulang als ik en je vaeder leven - toch nooit wa' van.'

'Hng! uit je hoofd zetten!...'

'Jae zeker, uit je hoofd zetten. Wa' zou da'? Ik hed wel zeuveul uit m'n hoofd zetten motten van me leven. Da' mot je maer leeren. Zeu is de wereld nou eenmael. Een jonge me'd, zeu goed as een jonge knecht, die motte zich leeren schikken. Oeh, zeu'n dwarskop als je al z'n leven toch altijd gewe'st zin!... En dat, nou je zeu goed mit Gijs hier terecht zou kenne komme.'

'D'er lo'pen zukke raere praetjes in het dorp euver Garr't' - zei als verlegen, zoo bij haar neus langs, Mie, die tot nu toe nog geen woord gezegd had.

'Wacht, weer wat aêrs!' - smaalde Land.

'Nou, wat dan?' - drong Richter nader bij Mie aan.

'Nou, dat-ie 't houdt met aêre meiden en zeu. Ik we't allemael neit. Je heurt zeuveul.'

'Daer he' je 't!' - barstte Richter los. 'Ik heb 't al z'n leuven 'edocht: dat is een verkeerde jongen.'

'Mot je dan alle praetjes maer 'eleuven?' - pruilde Land.

'Ant van Jaepemeut, die hed 't eiges gezien, dat ie met twee vreemde meiden bolletjes liep te wandelen buiten Wezep.'

'Nou nou' - liet Gijs afkeurend hooren.

Maar Land liet zich niet van haar stuk brengen:

‘Nou, en wat zou dat dan nog? Als een jongen eens met een paere aêre meiden lo'pt, dan mot-ie zeker maer daelijk verkeerd willen. Hng! in zeu'n durp, zeu'n kletsgat weten ze altijd o'k daelijk alles van 'n aêr. Maer ik zal neit gek zijn om naer al die arge praetjes te luisteren’.

‘En waerum hed-ie dan in geen veertien daeg,’ - vroeg Richter, - ‘en nou vandaeg weer neit, da 's dree weken, neit bij je 'ewe'st?’

‘Omdat-ie hier nogal hups ontvangen wordt. Nou! Dochie, dat-ie dat neit 'esneuven had? Jae, hij is gek! Dan mot je net Garr't hebben; die is zoo gla'd als twee anderen.’

‘Dat is-tie. Maer daerum mot je juust veur 'm oppassen.’

‘Als je kon, moeder, dan keek je 'm het gat uit.’

‘Dat zeg jij,’ - kijfde vrouw Richter, niettemin een weinig beduusd, dat Land zoo den spijker op den kop sloeg. Verward keek zij om zich heen, maar zij herstelde zich spoedig. ‘Nou als-tie dat denkt, dat mot-ie dan eiges weten. Ik doe mijn eigen geen geweld an.’

Alle praten hielp niet. Het gesprek verflauwde. Land scheen halsstarrig te blijven. Met een mokkend gezicht zat ze onderuitgezakt op haar stoel, en staarde recht voor zich neer, met de vingers friemelend wat in haar schoot.

Ze antwoordde bijna niet meer, en liet ten laatste niets anders hooren dan haar smadelijk gebrom nu en dan, alleen veel zwakker dan te voren.

Ten slotte nam Richter nog eens het woord, en zijn hoog zoet stemmetje sloeg daarbij een gemoedelijken, bijna fleemenden toon aan. Hij sprak langzaam en zorgvuldig, met bijzonderen nadruk op de woorden, waar 't op aankwam:

‘Hoort-is, Land,’ - zei hij, - ‘al die moelevechterij, daer hed niemand wat an, jij neit en wij o'k neit. Laeten we nou eens een verstandig woord met elkaer praeten. Jij mot neit denken, da' wij het kwaeje mit je veur hebben. Dat is het geval heel neit. Is 't neit zeu, Jans? En dat wete je zelf toch o'k wel beter. Maer ik veur mijn veurzie van die heele omgang met Garr't niks geen goeds...’

‘Beslist. Zeu is 't,’ - voegde de vrouw er haastig tusschen.

‘En als je mit 'm trouwen gaet, dan ge'ft da' vast niks dan arremoej, en greute arremoej o'k. Da 's onze gedachte euver de zaek, en daerum kenne we d'r neit an meewerken,

want dan zouwe we d'r mee anspraekelijk veur zijn o'k, en dat geet neit. Ik en je moeder zouwe niks liever hebben, dan dat we je goed bezorgd wisten. En als je 't mijn vraegt - we hoeven mekaer nou niks te verzwijgen, want Gijs zit er nou toch o'k bij - als je 't mijn vraegt, dan dee je vrij wat wijzer, als je Gijs z'n zin gaf, en dien anderen liete schieten. Dan konne jullie, zooals de zaeken nou staen, daelijk heel aerdig in je eigen spulletjes kommen te zitten; dan zat je neit daelijk in de arremoej en dan bleef je nog in je eigen sta'nd o'k, waerin je bin gro't 'ebrocht. Wat jij nou, Jans?'

Hij wierp zich terug in zijn stoel, en draaide zich in afwachting naar zijn vrouw. Blijkbaar vond hij nu het zijne er aan gedaan te hebben, en zou hij er niet veel woorden meer over vuil maken.

'En dan kon ze van onzen ka'nt nog op alle meugelijke hulp en bijstand, re'kenen o'k,' - deed de vrouw er bij. 'Mo'jer kan 't toch al neit.'

'Nee't,' - zei Gijs, op zijn stoel heen en weer schuivend. 'Da's beslist mo'j geriddeneerd.'

Er was een korte gespannen stilte. Land's vingers friemelden steeds zenuwachtiger.

'Nou Land,' - drong Richter - 'wat zeg-ie d'r téugen?'

Op eens gleed een verlegen lach over haar gezicht, en ze blikte schuchter op naar Gijs.

'Ik we't geen-eens, of Gijs me nog wel hebben wille.'

'Da' zou nog wel gaen,' - zei Gijs, nu onbewegelijk zitten blijvend, en zijn stem klonk tamelijk onverschillig, als ging 't hem eigenlijk niet aan.

'Nou,' - schokte Richter overeind, den kring rondkijkend met oogen, die tintelden van genoegen, - 'dan mosten we 't maer in eens vastklinken; dan is die zaek uit de luiers gewasschen en aofgeleupen. Mie, Jans, de glazen! Daer kan nog een extra-segaer o'k op euverschieten. Gijs, jongen, me zegen. Een knap wief zel je an d'r hebben, da's vast. Ge'f mekaere de hand. Ik doch wel da'je verstandiger zou wezen, Land. Nou mot je die slaeger maer gelijk afschrijven, dan is dat meteen o'k an de kant, en he'je nergens geen last meer van.'

'Nou jae, vaeder,' - stribbelde Land tegen, die opeens weer een onwillig gezicht trok. 'Wat he'je nou ineens een

haest. We kenne toch eerst nog wel is praete. Mot-ta' nou maer zeu euverijld gebeuren?'

'Praete, praete?! We hebben nou zadder genogt 'epraet, zou ik denken. Veuls te veul. Ge'f mekaere de hand, en de zaek is aof'eleupen. Wat zou je nou nog verder leggen mullen.'

Allen waren opgestaan. Doch Land aarzelde nog. Bedremmeld keek ze voor zich.

'Veurruit me'd!' - gaf toen Mie, die onderwijl de glazen en de jeneverkraft had klaargezet, haar kregelig een duw in den rug, zoodat ze bijna tegen Gijs aantuimelde. Land schoot er zelf om in den lach.

'Nou ja, Gijs,' - zei ze, hem een hand gevend. 'Dat is dan goed. Om met je heele familie ruzie te krijgen om één jongen, dat is nou o'k zeu mo'j neit.'

'Nee't,' - zei Gijs. 'Dat is-tie o'k vast neit weerd.'

Land smoezelde wat, ongeloovig, en lachte behaagziek.

De glazen waren gevuld, en er werd geklonken en gedronken.

''t Hed anders moeite genog gekost om je zeu wijd te brengen, Land,' - lachte Richter. 'Een mins is soms blijnd veur z'n eigen geluk.'

'Ze is al z'n leven koppig 'ewe'st,' - meende de vrouw nog eens te moeten opmerken.

'Nou jae,' - voerde Land tegen. 'Als je je zinnen nou eenmael op een jongen gezet hebben.'

'Dan mot je nog nae goeie raed luisteren kenne.'

Land bromde weer jouwerig.

'Nou jae, nou jae,' - kwam Richter, die opnieuw getwist voorzag, vergoelijkend tusschen beide. ''t Is nou al goed, Jans. Wat hed 't neudig? Ze hed zich nou in het lest toch bezonnen. Schink nog maer eens in, Mie.'

'Je zelt er geen spijt van hebben, denk', Land,' - zei Gijs.

'Hng,' - antwoordde Land, nog steeds uit haar humeur, - 'da' zel nog blijken motte, jong.'

'Ziezeu, da' staet d'r bij,' - zei Richter, zich den stoppeligen mond afvegend en na-smakkend met de tong. 'Gijs, nou mot je toch is even mee gaen kijken naer die roje ko'j mit die kromme stoothorens, da's een dree-speu, maer da's toch wel zeu'n weergaejs goeien gever. Die wil ik veur nog geen honderd en vijftig daelders kwijt.'

‘Da' kan’ - meende Gijs.

Achter elkaar stapten ze door het nauwe donkere gangetje naar de achterdeel, en terwijl zetten de vrouwen alweer opnieuw een druk gesprek in over de groote gebeurtenis. Gijs hoorde wel aan Land's stem, dat 't haar nog altijd niet geheel naar den zin was. Maar dit deerde hem weinig. Ze zat er nu aan, en dat was de hoofdzaak; de rest kwam van zelf; dat met dien aêre, dat luwde wel.

J. EVERTS JR.

De inlandsche bestuursambtenaren, vooral op Java.

De tekst mijner preek staat in het '*Reglement op het beleid der regeering van Nederlandsch-Indië*', Hoofdstuk IV. artikel 77: '*Zooveel de omstandigheden het toelaten*, *wordt de Inlandsche bevolking gelaten onder de onmiddellijke leiding van hare eigene*, *van regeeringswege aangestelde of erkende hoofden*, *onderworpen aan zoodanig hooger toezicht als bij algemeene of bijzondere voorschriften door den Gouverneur-Generaal is of zal worden bepaald*.'

Zoo spreekt de Indische grondwet sinds meer dan een halve eeuw; ja, reeds in 1836 noemde het oudere regeeringsreglement het een beginsel, dat nageleefd moest worden, 'om, voor zoover de omstandigheden dit gedoogen, de Inlandsche bevolking te laten onder de leiding en het onmiddellijk gezag van hare eigen hoofden'.

Het beginsel van koloniaal beleid, dat in dezen weinig welsprekenden, maar dan toch duidelijken vorm zijne uitdrukking vond, wordt op natuurlijke wijze aangevuld door dat andere, dat ook de *instellingen* des volks door den overheerscher zooveel mogelijk zullen worden gespaard en geëerbiedigd.

Wij Nederlanders kunnen wel eens duchtig schelden op eigen huis en hof, maar wij zijn toch ook weer kinderlijk gevoelig voor onzer natie toegezwaaiden lof, vooral wanneer die van buitenslands komt. Zoo is het bijna eene gemeenplaats geworden bij populaire schrijvers over onze koloniën, dat wij onszelf om de daareven aangeduide beginselen onzer koloniale politiek gerustelijk mogen bewonderen, daar ook in

den vreemde ieder, die ze kent, eerbiedig het hoofd er voor ontbloot.

Ik ben Nederlander genoeg om mij oprecht mede te verheugen in elke verdiende loftuiting op ons vaderland, maar ijdele lof is gevaarlijk, vooral wanneer de geprezene zelf er geloof aan gaat slaan. En de bewondering van daareven, al of niet gesteund door buitenlandsche hulde, mist allen redelijken grond.

Vooreerst is die waardeering uit den vreemde niet zóó overstelpend als het eindeloos herhalen van een paar beleefdheidsfrazen zou kunnen doen gelooven. Dan kwamen deze uit pennen, die men dadelijk en terecht voor onbevoegd zou hebben uitgekreten, wanneer zij iets in ons nadeel hadden geschreven. Maar dan doet men het best door ze ook in ons voordeel niet te laten getuigen. Voorts is het brevet van Nederlandschen oorsprong der geprezen beginselen niet echt.

Wie heeft ooit gehoord van een vreemden overheerscher, die zich zelf het werk onmogelijk ging maken door aan de inheemsche hoofden van het onderworpen land het gezag te ontnemen en de landswetten af te schaffen? Geheel afgezien van hoogere beginselen, zal de meest nuchtere politiek van eigenbelang en zuinigheid ieder ervan weerhouden, anders dan in den uitersten nood tot zulk gevaarlijk ingrijpen te besluiten. Alleen wanneer de Inlandsche hoofden hardnekkig alle medewerking weigerden, zou eene koloniale mogendheid de zware en hachelijke taak aanvaarden, het zonder hen te beproeven. In onze overzeesche bezittingen is van zulk een toestand nooit sprake geweest.

Het kan dus alleen de vraag zijn, of wij door onze *toepassing* van het algemeen erkende beginsel, dat in artikel 67 zijne naar het bureau riekende uitdrukking vond, wellicht toch de goedkeuring verdiend hebben, waarin wij ons wel wat voorbarig verkneuterden? Juist dáárin zijn wij echter allerjammerlijkst tekort geschoten. Er zijn wel verzachtende omstandigheden, maar het is beter die thans te laten rusten en onze aandacht bij de fout zelve te bepalen, temeer daar verbetering alleszins mogelijk is.

De beperking der bespreking dezer vraag tot Java geschiedt geenszins omdat zij voor de overige eilanden van minder gewicht is, maar dewijl op Java ons bestuur het meest inten-

sief gewerkt heeft, terwijl hetgeen daar geldt zich zonder veel moeite mutatis mutandis op die ‘Buitenbezittingen’ laat toepassen. Bovendien is en blijft Java juist wat de bevolking betreft verreweg het belangrijkste deel van onzen Indischen Archipel.

Het is nu ongeveer eene eeuw geleden, dat Nederland begon den Indischen Archipel, en in het bijzonder Java te besturen. Het spreekt wel vanzelf, dat destijds de Javaansche hoofden allerminst geschikt waren om de hun toegedachte ‘onmiddellijke leiding’ zoo te voeren als wij dat van met gezag bekleede landsdienaren zouden eischen. Waar eeuwenlang eene adelskaste zoo goed als onbeperkte heerschappij heeft uitgeoefend over eene vrij passieve bevolking van meerendeels kleine boeren, daar laat zich niet veel anders verwachten dan dat bestuur en rechtspraak het karakter zullen vertoonen van exploitatie der geregeerden door de regeerders. Zoo was het dan ook op Java. Het gezag werd verkregen door geboorte, uitgebreid soms door verovering op minder sterke heerschende geslachten. In de oogen van hen, die het bekleedden, bracht het alleen voorrechten, zoo goed als geene plichten mede.

Voor de bevolking bracht die toestand, bij velerlei nadeel, dit voordeel mede, dat de hoofden haar in de vele zaken, waarbij hun eigen belang niet betrokken was, aan zichzelve overlieten. Zoo verklaart het zich, dat in sommige streken van Java de tijd, die aan onze meer intensieve bestuursbemoeienis voorafging, met den naam van ‘rustigen tijd’ pleegt te worden aangeduid; waarmee men bedoelt te zeggen, dat in die goede, oude dagen het leven der individuën nog niet belemmerd werd door die wel rechtvaardiglijk voor allen gelijke, maar tevens zeer knellende banden, die het soms al te vaderlijke Gouvernement later daaromheen geslagen heeft. Ofschoon die Inlandsche beschouwing van het verleden haar recht van bestaan heeft, spreekt het vanzelf, dat de Javanen aldus hun rustige verleden toch wel wat idealiseeren; zeker pijnigden hunne toenmalige bestuurders zich weinig met het uitdenken van maatregelen om land en volk tot een hoogeren trap van ontwikkeling te brengen.

Het was derhalve wijs gedaan, dat het Regeeringsreglement

de ‘onmiddellijke leiding der hoofden’ verordende met de beperking: ‘zooveel de omstandigheden het toelaten’; en onder alle omstandigheden zou het voorgeschreven ‘hooger toezicht’ noodig blijven om de bestuursmachine in de door het moederland gewilde richting te doen werken.

Bij al hunne gebreken brachten de Javaansche hoofden, met welke wij den bestuursarbeid moesten beginnen, ook een aantal eigenschappen mee, die aan een doelmatig ingericht hooger toezicht alle gewenschte uitwerking beloofden. Zij waren streng hierarchisch georganiseerd, gewend aan eene ijzeren discipline, vervuld van onbegrensden eerbied voor het gezag van wie boven hen stonden; zonder murmureeren brachten de hoogsten onder hen den traditioneelen eerbied voor hunne vorsten op hunne Europeesche heeren over; gaarne leenden zij zich tot het invoeren van alle door dezen gewenschte regelingen, mits hunne persoonlijke belangen daarbij zooveel mogelijk ontzien werden. De lagere landsdienaren volgden zonder bedenken de nieuwe wegen, die hunne oude meesters hun wezen. Het mindere volk bleef passief als tevoren. Meer volgzaamheid dan ons bestuur op Java ondervond heeft wel geen overheerscher van een volk van ander ras ooit ervaren.

De taak der Europeesche bestuursambtenaren van voor zeventig, tachtig jaren wees zich derhalve, zou men zoo zeggen, van zelf. Van het eerste geslacht der Inlandsche hoofden, met wie zij hadden te werken, konden zij niet meer verwachten dan gehoorzaamheid, dienstbaarmaking van hun geërfde gezag aan door hen niet begrepen doeleinden. Het hooger toezicht moest dus toen wel zeer in bijzonderheden afdalen; waar het Inlandsche hoofd ‘leidend’ optrad, moest de Europeesche voogd steeds ‘toeziend’ achter hem staan, wilde hij niet de juiste uitvoering der maatregelen, waarvoor hij aansprakelijk was, in gevaar gebracht zien.

Men had intusschen alle gegevens voor de gegronde verwachting, dat de verdeeling van den bestuursarbeid weldra een geheel andere zou kunnen zijn, vooral ook omdat de Javaansche hoofden steeds bereid bleken om, met terzijdestelling der oude gewoonte, aan hunne zonen die opvoeding te laten geven, welke hun door de Europeesche bestuursorganen als met het oog op hunne toekomstige loopbaan

gewenscht werd voorgehouden. Een zoo machtigen invloed hadden de Europeesche leiders dus slechts in de gewenschte richting te gebruiken, om zeker te zijn dat het tweede of derde geslacht der Inlandsche hoofden een degelijk corps van ambtenaren zou leveren, aan wie de omstandigheden gedoogden de leiding van het Inlandsche bestuur *werkelijk* over te laten onder een toezicht, dat zich steeds meer tot de hoofdzaken zou kunnen gaan bepalen.

Wij leven thans in een tijdperk, waarin het daareven aangeduide resultaat zoo ongeveer bereikt moest zijn; wie geen vreemdeling is in dit Jeruzalem, weet maar al te goed, hoever wij van die uitkomst verwijderd gebleven zijn! Het aantal der Europeesche ambtenaren is gestadig toegenomen, en hunne bemoeienis is zich over steeds meer détails der bestuurstaak gaan uitstrekken. De Inlandsche hoofden zijn wel meer dan vroeger ambtenaren geworden, maar hunne rol in de bestuurstaak is eer in ondergeschiktheid dan in zelfstandigheid toegenomen; zij vormen in het bestuursgezin om zoo te zeggen de categorie der *kinderen* en der *bedienden*. Teekenend voor hunne positie is wat eenige jaren geleden een resident openlijk uitsprak, terwijl verscheidene zijner collega's privatim hetzelfde zeiden: dat het beter ware den hoogsten Inlandschen rang, dien van regent, maar af te schaffen, daar de regenten altijd nuttelooze, soms zelfs lastige tusschenpersonen waren in de aanrakingen der Europeesche bestuurders met de lagere Inlandsche ambtenaren; hun hooge rang maakte hen voor werktuigdiensten minder geschikt, en dat zij voor gewichtiger functies niet deugden, scheen boven bedenking verheven. Vele Europeesche bestuurshoofden waren het weliswaar met dit radicale denkbeeld oneens, maar daaronder waren ook zulken, die de afschaffing meer uit politieke beweegredenen afkeurden dan omdat zij meenden dat daardoor het Inlandsche bestuur uit zijn verband gerukt zou worden. Dat de Inlanders getoond hadden, alleen voor ondergeschikt werk te deugen, en dat nog wel onder voorwaarde van voortdurende strenge controle, was wel de heerschende overtuiging, en zelfs zij, die dezen toestand niet beslist voor onveranderlijk hielden, meenden toch dat eene belangrijke wijziging in de geschetste verhouding, eene ernstige mondigverklaring der

Inlandsche ambtenaarswereld, eerst in eene zeer verre toekomst denkbaar was.

Is dus alle moeite gedurende twee, drie geslachten aan de opvoeding van den Javaanschen adel besteed, vergeefsch gebleken? Moeten wij op grond van gerijpte ervaring het in artikel 67 van het Regeeringsreglement uitgesproken beginsel onvatbaar verklaren voor eene andere toepassing dan die het tot dusver vond? Dan zou men inderdaad wel doen door in den geest van den zooeven aangehaalden resident het dubbele ambtenaarscorps, welks kleinere helft steeds bezig moet zijn met naar het werk van de grootere helft te staan kijken, te vereenvoudigen. Men zou dan het aantal Europeesche ambtenaren aanzienlijk hebben uit te breiden, daarentegen vele, vooral de hoogere, Inlandsche ambten dienen af te schaffen, en aan Inlanders alleen dat werk op te dragen, dat men gemeenzaam koeliwerk pleegt te noemen en waarbij ernstige fouten door gebrek aan inzicht of plichtbesef niet te vreezen zijn. Inderdaad ontbreekt het niet aan autoriteiten, wier zienswijze, hetzij dan meer of minder bewust, de daareven genoemde conclusie nadert.

Eene voor land en volk diep treurige conclusie zou dat zijn. Men stelt zich zonder eigen ervaring niet gemakkelijk voor, welk eene ramp het voor een volk is, op den duur door vreemden bestuurd te worden; men bedenkt het niet altijd, dat niet alleen Ieren, Denen, Finnen en Polen, maar ook Oostersche volken hun eigen bestuur met al hetgeen het in onze oogen ontsiert verkiezen boven het vreemde, al tracht dit ook nog zoo ernstig hen op te heffen. Een zeer ontwikkeld Egyptenaar, wiens ergernis over de Engelsche bezetting in zijn land ik eens poogde te verzachten door te herinneren aan vele ook door hem als zoodanig erkende verbeteringen, die de Engelschen daar hebben ingevoerd, antwoordde mij met de plechtige verzekering, dat nooit te voren zóó als nu zijne landgenooten de waarheid hadden ervaren van het Arabische spreekwoord: '*Soort over soort, dat is genade*.'

Zeker, het is nu eenmaal niet anders, de geschiedenis heeft aan eenige Westersche volken de taak opgelegd, zekere Oostersche volken zoo onder voogdij te houden en naar buiten te vertegenwoordigen, dat hunne landen aan het wereldverkeer kunnen deelnemen of althans daarvoor open

staan. Dat die taak onafwijsbaar is, ziet men zijdelings bevestigd door het feit, dat zelfs bij de meest radicale staatkundige partijen in Europa eene negatieve houding tegenover hetgeen men koloniale politiek noemt, krachtige bestrijding pleegt te vinden van hen, die op eene of andere wijze de practische zijde der vraag hebben leeren kennen. Dit vermindert echter in geenen deele de toepasselijkheid van het Arabische spreekwoord, dat vrij overgezet zeggen wil: Zelfs onder de allergunstigste omstandigheden is en blijft vreemdenheerschappij voor eene bevolking een nadeel, zij het dan ook soms een onvermijdelijk nadeel.

Waar zij moet bestaan - en ik liet reeds uitkomen, dat dit voor Java in afzienbare tijden stellig het geval is - daar zal het streven van den overheerscher gestadig gericht moeten zijn op het terugbrengen van het vreemde tot de kleinst mogelijke afmetingen. Zijne beginselen zal hij moeten leeren aanpassen aan de eigenaardigheden van het bestuurde volk, die hij niet ongestraft kan miskennen, en hoe minder vreemde menschen hij dan noodig heeft om ze toe te passen, des te voordeeliger zal het zijn voor beide partijen.

Volgt de overheerscher deze gedragslijn niet, dan kweekt hij bij eene *energieke* bevolking eindeloos verzet, allengs verscherpt tot afkeer en haat; bij een meer *volgzaam* ras daarentegen bereidt hij zich de telkens terugkeerende verrassing veel te laat te ontdekken, dat hij jammerlijk aan het dwalen is geraakt.

Om te zien welk een onwaardeerbaren steun de overheerscher mist, zoolang hem de medewerking ontbreekt van zulke Inlandsche hoofden, aan wier zoo weinig mogelijk belemmerde ‘onmiddellijke leiding’ hij de bevolking met vertrouwen kan overlaten, behoeven wij ons niet te bepalen tot onderstellingen en redeneeringen, die, hoe logisch ook, kunnen falen; de werkelijkheid levert ons al hetgeen wij wenschen kunnen, of liever hetgeen wij zoo gaarne anders zouden wenschen.

De wetgever wil Java gelukkig maken met een stel van regelen, die algemeen erkende misstanden zullen wegnemen of den weg ontsluiten voor sinds lang als noodig erkende nieuwe ontwikkeling des lands op sociaal of economisch gebied. Jaren van mondelinge en schriftelijke gedachtenwisseling tusschen allerlei (niet-Javaansche) autoriteiten blijken noodig

om de zaak te brengen in een stadium, dat men zich gewend heeft voor betrekkelijke rijpheid aan te zien. In Nederland gekomen, blijkt de vrucht toch nog lang niet geschikt om zondere nadere bereiding te worden opgedischt, zoodat terugzending ter hernieuwde bewerking volgt. Intusschen zijn door de onvermijdelijke snelle mutatie van alle Europeesch personeel in Indië de menschen, die de verbetering moeten aanbrengen, geheel andere dan die het eerste ontwerp met vele weeën in de wereld hielpen. Andere gezichtspunten, andere beginselen dan die van daarstraks doen zich gelden, en het voorstel, dat eindelijk den minister zal bereiken, heeft weinig meer gemeen met het resultaat der eerste inspanning. Misschien hebben onderwijl een of meer ministers plaats gemaakt voor opvolgers, van welke de laatste bij ontvangst der stukken òf den tijd voor de bedoelde hervorming in het geheel nog niet gekomen acht òf haar op andere wijze tot stand zou willen zien komen. Wanneer nu na allerlei nieuwe lotgevallen, die uwe verbeelding zonder moeite aanvult, ten slotte het ontwerp het parlement bereikt, dan is er, gij weet het, groote kans, dat de minister om niet alles te verliezen zich gedwongen ziet wijzigingen te aanvaarden, die de oorspronkelijke bedoeling zeer in het nauw brengen.

Nu zijn weliswaar de wegen der parlementaire wetgeving ook op ander dan koloniaal gebied verre van rechte lijnen; maar dan is het oponthoud toch meestal vruchtbaar in dien zin, dat gaandeweg alle belanghebbenden hunne stem over den voorgenomen maatregel hebben kunnen doen hooren, en de wetgevende macht dus gelegenheid heeft gevonden om tot eene gegronde overtuiging te geraken. Hier miste zij daarentegen bij de meer dan tijdroovende voorbereiding al wat naar zulke voorlichting zweemt. Werden misschien al voor den vorm enkele inlandsche adviezen ingewonnen, dan waren toch die adviseurs zoowel als degenen, die met een glimlach de echo's hunner eigen stemmen opvingen, diep doordrongen van het bijkomstig karakter dezer bezigheid. Wie de kaart van het land eenigszins kent, weet dat ik hier geene caricatuur geteekend, maar den gewonen loop der zaken weergegeven heb.

Welke vraagstukken, Java betreffende, op de beschreven wijze ter behandeling zullen komen, hangt alweer geheel van

politieke toestanden in Nederland af, en hunne oplossing zelve of wat hiervoor doorgaat, komt zonder eenig toedoen der Javanen tot stand.

Bij het treffen van regelingen, waarbij de medewerking van het moederland niet vereischt is, mist men dien voor bruikbaar werk onontbeerlijken steun der vertegenwoordigers van de Inlandsche bevolking al evenzeer; en hetzelfde geldt waar het op de dagelijksche uitvoering van een en ander aankomt. De inlandsche hoofden zien in weinige jaren een aantal op de meest uiteenloopende beginselen berustende voorschriften verschijnen en verdwijnen, die slechts dit met elkaar gemeen hebben, dat zij alle door vreemden zijn uitgedacht en voor toepassing gereedgemaakt. Uit de onsamenhangende uitlatingen der Europeesche ambtenaren, die hen omgeven en op hen 'toezien', vangen zij juist genoeg op om niet te veel eerbied te gaan koesteren voor de staatsinrichting, die zij moeten helpen handhaven. Maar ook hierbij blijven zij in de bediendenrol, waarvan hierboven sprake was; zooals de bedienden, voor wie de heeren het onnoodig achten zich te geneeren, zijn zij getuigen van gesprekken, waarin vertegenwoordigers van verschillende staatsorganen ongezouten critiek oefenen op allerlei zaken binnen of buiten hun gebied. Evenals het met de tafeldienende knechts aan een diner van staatslieden pleegt te gaan, draagt zulke toevallige kennismaking met de opinies der verre van eenstemmige wijzen niets bij tot verheldering van hun inzicht; integendeel, er is groote kans, dat het afgeluisterde slechts verwarring sticht in hun brein. Bovendien gevoelen zij steeds levendig, dat zijzelve mede behooren tot de *objecten*, waarover de discussie loopt. Men doet geene ernstige poging - die immers toch met onvruchtbaarheid geslagen zou zijn - hen zóó in den strijd der meeningen in te leiden, dat zij zich een eigen oordeel zouden kunnen vormen.

Een Europeaan, die toevallig de opinie van zeker regent over eene voorgenomen regeling kende, verweet dezen vriendschappelijk, dat hij zich bij een officieel advies in tegenovergestelden zin had aangesloten. De regent antwoordde eenigszins verwonderd, dat zijn vriend zich blijkbaar geen rekenschap gaf van hetgeen men van een Inlandsch ambtenaar in zulke dingen wenschte: bezegeling immers van hetgeen voor het

moment in zijn Europeeschen bestuurskring voor waarheid gold. Onze taak is ‘toeroet angin sadja’, het volgen van den wind, die waait, zeide hij; alleen dáárdoor verwerven en behouden wij de tevredenheid onzer chefs.

Een ander zeer ontwikkeld regent, die zich tot Europeanen, met wie hij *niet* in dienstverhouding stond, vaak vrij placht te uiten, gaf op de vraag, waarom hij dit tegenover de Europeesche bestuurders in zijn regentschap niet deed, ten antwoord: menig chef heeft mij weliswaar tot vrijmoedige uiting mijner gedachten aangespoord, maar in de practijk bemerkte ik aldra na eenige schuchtere proefnemingen, dat het toch niet bedoeld was zooals ik aanvankelijk meende, dat de tijd voor werkelijk vrije gedachtenwisseling tusschen ons en de Europeesche heeren nog niet gekomen is.

Eens stelde een resident aan de hoogste Inlandsche ambtenaren in zijn gewest de vraag, hoe het kwam, dat het aanzien der Inlandsche hoofden bij de bevolking over het algemeen scheen te dalen. Zij bleven het antwoord schuldig, met uitzondering van een enkelen vleier, die het hem min of meer in den mond gegeven oordeel tot het zijne maakte, dat de tegengang van alle knevelarij door het Europeesche bestuur uit den aard der zaak de vrees van den Inlander voor zijne eigene hoofden in dezelfde mate had doen verminderen, waarin zijne rechtszekerheid was toegenomen. Een hunner die meer aanspraak had op de vertegenwoordiging van de meerderheid der ondervraagden, sprak later in intiemen kring zijne opinie aldus uit: men heeft ons van machtige hoofden gedegradeerd tot deftige oppassers met hooge bezoldigingen en mooie titels, maar overigens weinig onderscheiden van lagere politiedienaren. Vandaag worden wij door onze chefs genoopt, ten spoedigste af te breken wat wij gisteren onder hunne voorgangers met ijver hebben helpen opbouwen. Zóó dom is de bevolking niet, dat zij die snelle veranderingen van richting en beginsel aan wijzigingen in onze overtuiging toeschrijft; zij ziet veeleer in ons wajangpoppen, die door telkens wisselende dalangs, de Europeesche ambtenaren, in beweging worden gezet zonder eenig toedoen van eigen wil of inzicht.

Zóó is het, en zoo komt het, dat de vreemde bestuurders bij het torsen van den voor hen veel te zwaren last der verantwoordelijkheid voor het wel en wee der bevolking

nauwelijks eenigen steun ondervinden van diegenen, die in normale omstandigheden het grootste deel daarvan op zich zouden moeten nemen. Zoo komt het, dat de gedane arbeid op wetgevend en besturend gebied bijna regelmatig op teleurstelling pleegt uit te loopen. Elke terugblik op een afgelegd stukje baan stemt hem, die zijn oordeel onbevangen wist te bewaren, tot schaamte en ergernis over zooveel goedgemeend gemodder en geknoei.

Ziet men dan weder in, dat men op dwaalwegen is geraakt, dan verklaart men dit veelal uit bijoorzaken, uit gebreken van bepaalde Europeesche ambtenaren, uit gebrek aan samenwerking tusschen plaatselijk, centraal en opperbestuur. Men vergeet, dat ook de Javaansche maatschappij van binnen naar buiten groeit en niet omgekeerd, dat invloed van buiten dien groei wel kan wijzigen, maar alleen nadat men de levensvoorwaarden der plant zelve verbeterd heeft; dat al dat opplakken van telkens nieuwe etiketten, dat drukken door elk deskundige van een nieuw stempel van eigen vinding in de weeke massa tot niets blijvends leiden kan.

Men moet waarlijk al zeer arm van geest zijn om zich over enkele partieele of schijnresultaten te verblijden; zoolang de onmiddellijke leiding der eigen hoofden eene doode letter blijft, zoolang dezen niet in staat zijn om zelf verbeteringen te ontwerpen en uit te voeren, zoo lang ontbreekt de ziel en het leven aan elk hervormingswerk, dat iets om het lijf heeft.

Het komt er dus vóor alle dingen op aan, de hoofden rijp te maken voor het recht begrip der gewilde beweging om dan van hen te vernemen, hoe hun volk in die richting gebracht kan worden. Het met volle bewustheid deelnemen aan de beweging zal zich dan geleidelijk van boven naar beneden moeten uitbreiden. Wel zouden wij veel liever al dadelijk óók van de voorlichting der breedere volksklassen profiteeren bij ons werk, maar dit is nu eenmaal voorshands nog niet mogelijk, en ook hier dient men te beginnen bij het begin.

Maar men is immers al eene halve eeuw geleden begonnen en sedert is toch gebleken, dat het een onbegonnen werk was?

Het wordt vaak gezegd, maar het is niet waar. Met een ernstig pogen om de Inlandsche hoofden geschikt te maken voor de leiding der bevolking in den eenigen zin des woords,

die aan dit bestuursbeginsel waarde kan geven, heeft men nog altijd geen aanvang gemaakt.

Voor den tijd, waarin men de eerste generatie der hoofden had kunnen opvoeden, laat zich die onthouding gereedelijk verklaren. De onmiddellijke leiding, die men toen bij voorkeur van de hoofden zag uitgaan, wees allereerst naar de koffietuinen; in moederland en koloniën was de aandacht der bestuurders zoo goed als onverdeeld gevestigd op vermeerdering der opbrengst, en hoogere doeleinden, hetzij van ethischen aard, hetzij met wijder staatkundig perspectief, werden daarvoor uit het oog verloren. Om te voldoen aan hetgeen men onder die omstandigheden van Inlandsche staatsdienaren eischte, waren de eigenschappen, die zij reeds bezaten, aangevuld met eenig zeer elementair onderwijs, geheel voldoende.

Wanneer de zoon van het hoofd hoogstens zooveel geleerd had als men nu op de eenvoudigst ingerichte Inlandsche lagere school onderwijst, dan werd hij rijp geacht om in de school van technische voorbereiding tot de practijk te worden toegelaten, welker lokalen gewoonlijk te vinden waren in huis, hof en keuken van een Europeesch ambtenaar. Daar leerde de regentszoon zoowel als het kind van den lageren prijeji vegen, meubelen afstoffen, tafeldienen, op de kleinen passen en dezen tot gewillig speeltuig dienen, of bij tijdelijk gebrek aan zoo bij uitstek vormenden arbeid, de kostelijke uren zijner jeugd verknoeien met strootjes rooken in conversatie met lager dienstpersoneel, waardoor de kweekeling wijzer werd in de kunst om de zwakken en neigingen van zijnen heer zóó te streelen, dat hij voor later op diens hulp mocht rekenen in zijne ambtelijke loopbaan.

Allengs werd aan zoo'n knaap wat schrijfwerk opgedragen, waarvoor hij onder onmiddellijke leiding kwam van een ouderen landgenoot; deze moest hem ook een weinig administratieve routine bijbrengen. Eindelijk bereikte hij door den gunstigen invloed van zijnen meester de eerste sport op de ladder der bestuursambten, diep doordrongen van de overtuiging, dat nevens Allah de persoonlijke gunst van chefs het eenige middel was om verder naar boven te komen. Wel werd deze gunst voor een deel ook door ambtelijke plichtsvervulling verkregen, maar zelfs deze leerde de Inlandsche ambtenaar van alle rangen

slechts kennen in den vorm van het voldoen aan het persoonlijk verlangen van zijnen heer.

Eerst veel later maakte de politiek van kortzichtige exploitatie van lieverlede plaats voor bestuursbeginselen van hoogere orde. In dezelfde mate, waarin de nieuwe denkbeelden dóórdrongen, nam de werkkring van den Europeeschen bestuursambtenaar toe in omvang en in beteekenis, en werden de eischen, die men aan deze staatsdienaren stelde, hooger. Dit laatste moest vanzelf ook voor de Inlandsche ambtenaren het geval worden. Zoo heeft men dan ook in de tweede helft der negentiende eeuw, om slechts dit te noemen, de 'hoofdenscholen' zien verrijzen, al is het nog altijd slechts eene bedroevend kleine minderheid der prijaji's, die daar hunne opleiding kunnen genieten. Maar zoózeer had men zich in die eerste periode gewend aan het denkbeeld, dat de Inlandsche ambtenaar alleen werktuigelijke hulp had te verleenen bij den bestuursarbeid, dat alle verbetering, die men in de opleiding aanbracht, bewust of onbewust gericht was op verbetering en verfijning van *bestuursinstrumenten*, en nooit werd uitgegaan van het streven om van die ambtenaren te maken die *zelfstandige leiders* onder hooger toezicht, waarop artikel 67 van de Indische grondwet scheen aan te sturen, en zonder welke vreemde overheersching, wanneer zij met de regeertaak ernst gaat maken, een ongeluk is voor de bevolking, die tot corpus vile voor allerlei proefnemingen van dilettanten komt te dienen.

Zeker, er is een oneindige afstand tusschen de regenten, patih's, districtshoofden enz. van voor vijftig jaren en die van thans; en toch ontbreekt alle grond om met voldoening op het verkregene te zien, want *in wezen en hoofdzaak* is er weinig, zoo al iets veranderd. De Inlandsche ambtenaren zijn eenvoudig geschikt gemaakt om in de zeer gewijzigde omstandigheden dezelfde rol te blijven spelen, die zij in de bloeiperiode van het cultuurstelsel met veel minder inspanning hunnerzijds konden vervullen: nog altijd zijn zij in het bestuursgezin de *kinderen* en de *bedienden*; of zoo gij wilt de *wajangpoppen*, die door al te druk wisselende dalangs worden bespeeld.

Dit houde men toch vooral in het oog, wanneer men hoort zeggen, dat het den Inlandschen ambtenaren trots het ver-

hoogde peil hunner opleiding blijft ontbreken aan waarachtige belangstelling in zaken. Het is volkomen waar, dat de Europeesche ambtenaar voor de voortzetting eener door hem ingevoerde verbetering of nieuwigheid slechts dán op de prijaji's der door hem verlaten streek mag rekenen, wanneer toevallig zijn opvolger zijne inzichten deelt of uit een al te zeldzamen eerbied voor continuiteit in bestuurszaken den gevallen draad weer opneemt. Het is verder waar, dat de nuttigste instellingen in den regel met ondergang bedreigd worden wanneer de zorg ervoor zonder meer aan het Inlandsche personeel wordt overgelaten. Naar nuttige dingen van algemeen belang, die haar totstandkomen aan zuiver Inlandsch initiatief danken, moet men met eene lantaren zoeken. Wat wonder? Alle regelingen, hoe schoon ook en goed bedoeld, zijn zonder hun toedoen, buiten hen om gegroeid, hun als het ware opgedrongen, gegrond op inzichten, waarmeê zij zich niet hebben leeren vereenzelvigen. Hoogstens hebben zij bij het opzetten der gebouwen wat materiaal aangedragen van hun door de bouwheeren aangewezen steenhoopen, en toen het in uitheemschen of gemengden stijl opgetrokken geheel daar voor hen stond, heeft men hen met een deel van het onderhoud belast. Zij kunnen zich niet losmaken van de gedachte, dat de stichting in de allereerste plaats ten vermake van den bouwmeester of van diens lastgevers is neergezet, en dus gerust in verval mag raken wanneer die personen of hunne rechtverkrijgenden van den voortduur dier belangstelling minder krachtig doen blijken.

Ook in onze maatschappij gaat immers bezielende liefde voor de taak, waaraan men werkt, zelden gepaard met dienstbaarheid, zij zij dan hoog of laag. Alleen waar men weet met eigen werk bezig te zijn, een eigen doel na te jagen, alleen daar kunnen vruchtbare werklust en plichtbesef van eene hoogere orde ontkiemen.

Waarom heeft men dan niet met alle middelen gestreefd naar de aankweeking van Inlandsche ambtenaren, die op de hoogte zijn van zulk eene taak? Het antwoord op deze vraag, dat nog altijd met de meeste instemming overgeleverd wordt, luidt, dat men zoo doende streven zou naar een onbereikbaar doel. Toen ik nu ongeveer twintig jaren geleden in Indië

kwam, hoorde men nog vrij algemeen een tweetal afdoende redenen ter rechtvaardiging dezer negatieve uitspraak opnoemen: om zulk eene hoogte te bereiken ontbreekt het den Inlander aan *intellectueelen* en aan *moreelen* aanleg.

Het eerste dezer twee gebreken hoort men thans slechts zelden meer vermelden. De proefondervindelijke bewijzen van het tegendeel zijn daarvoor te talrijk en te algemeen bekend. Juist daarom is het nuttig, vóórdat het geheel in vergetelheid mocht raken nog eens uitdrukkelijk te constateeren, hoe voor minder dan eene kwarteeuw de heerschende meening der mannen, die geacht werden ervaring te bezitten, zoo beslist mogelijk was omtrent de minderwaardigheid óók van het Javaansche intellect.

Ervaring! Ik dank te veel aan die voorzichtige leermeesteres om haar ooit anders dan met den grootsten eerbied te willen bejegenen. Maar zij heeft eene even domme als onbeschaamde dienstmeid, routine genaamd, die zich in de kleederen harer meesteres gehuld op het pad pleegt te begeven en zich dan brutaalweg voor haar uitgeeft. Zeer vele menschen laten zich door dit onhebbelijke schepsel bedriegen en nemen den meestal slechten raad, dien zij ongevraagd uitdeelt, eerbiedig aan, zoowel omdat zij eerlijk gelooven dat het meesteres ervaring is, die tot hen spreekt, als omdat het advies der valsche dienstmaagd de traagheid, indolentie en meer zulke eigenschappen pleegt te streelen, die zich in nog al ruime verbreiding verheugen.

Indië, waar de menschen van het overheerschende ras bijna allen zonder ervaring beginnen, is voor de bedriegelijke ondernemingen dier vermomde slavin een geliefkoosd terrein. Men ontmoet ze daar telkens, die wijze mannen, die twintig, dertig jaren lang met dezelfde oude kar langs denzelfden slechten weg goederen getransporteerd hebben, en zich op grond hiervan, en dat nog wel vaak met veel succes, als practische kenners van het transportwezen laten gelden. Tegenover anderen, met hetzelfde werk belast, die het als hunnen plicht beschouwen voortdurend naar verbetering van weg en vervoermiddel te streven en die door studie en proefneming in enkele jaren meer ervaring opdeden dan die geestelijke luiaards in hun gansche, lange leven, halen deze laatsten minachtend

de schouders op: de practijk hunner jarenlange conversatie met die verkleede routine verheft hen in eigen oog hoog boven die dwazen, die zooveel onnoodige drukte maken.

Toen ik, na eenig verblijf in Indië diep doordrongen van de noodzakelijkheid der vorming eener generatie van veelzijdig ontwikkelde Javanen, elke gelegenheid aangreep, die zich mij aanbood om eene hoogere opleiding van Inlanders te bevorderen en te besturen, hadden tal van in den dienst vergrijsde hooggeplaatste ambtenaren slechts een welwillenden glimlach van half ironisch medelijden voor mij over. ‘Geloof mijne practische ervaring, mijnheer, ik ken den inlander zoo'n beetje. Jawel, er zijn inlandsche jongens, die in de eerste kinderjaren de menschen letterlijk verbazen door hunne schranderheid. Men doet ze op school en alles gaat naar wensch. Dat blijft zoo gaan tot hun twaalfde, dertiende jaar; maar wees dan zoo wijs, ze van school te nemen wanneer ge u ten minste teleurstelling besparen wilt. Naarmate de puberteit nadert, treedt eene onbeschrijfelijke soort van apathie in, die zich door niets laat overwinnen; het intellect heeft alles gepresteerd waartoe het in staat is, en alle moeite, aan verdere ontwikkeling besteed, is vruchteloos.’ Die zoo spraken, konden zich beroepen op een heirleger van getuigen, ofschoon niemand op genomen proeven kon wijzen.

Om u een denkbeeld te geven, hoe ontmoedigend zulk eene omgeving werkte, wil ik een paar staaltjes mededeelen van hetgeen men zooal beleefde bij zijn pogen om enkele inlandsche jongelui in de gelegenheid te stellen te toonen, wat zij al of niet vermochten.

Een vader, hoewel zelf naar de oude methode tot inlandsch ambtenaar opgeleid, toont genoeg vertrouwen in mij te stellen om te gelooven dat, indien hij zijne zoons ernstig vooruit wil brengen, eene opvoeding in geheel Europeesche omgeving daarvoor de aangewezen weg is; mijn aanbod om bij de keuze der middelen en het te houden toezicht zijne plaats in te nemen wordt door hem aanvaard.

Weldra hooren de oudere familieleden van de gemaakte afspraak, en zij geven vrij algemeen hunne afkeuring te kennen. Waartoe zoo'n ongehoorde nieuwigheid, terwijl Inlandsche ambtenaren nu eenmaal zonder zooveel wijsheid

hunne loopbaan plegen af te leggen? Het ware nog iets, wanneer de Regeering zulke dingen verlangde; maar bij de Europeesche bestuursambtenaren, die van het plan hoorden, bemerkte men niets van bijzondere ingenomenheid; eer het tegendeel. De vader houdt gelukkig vol en handhaaft de mij door hem verleende opdracht. Verheugd over het succes ga ik voor den knaap, die beter Hollandsch kent dan de meeste in Indië geboren afstammelingen van Europeanen, plaats bespreken op eene goede Europeesche school. Het spijt den hoofdonderwijzer wel, maar hij kan mij met den besten wil niet helpen: resident, inspecteur, schoolcommissie en wie niet al meer zouden er geen genoegen mede nemen. Ik spaar u de lange opsomming mijner bezoeken bij al die geroutineerde autoriteiten en de tot hen gerichte vertoogen. Na veel inspanning slaag ik ten slotte, en ook die bezwaren worden overwonnen. Maar nu blijkt de onderwijzer weder eigenlijk zelf ongenegen te zijn, van de voor hem verkregen vergunning tot opname gebruik te maken. Zoo'n Inlander houdt immers natuurlijk het onderwijs in zijne klasse tegen, drukt het naar beneden. In den loop mijner verdere bespreking met den angstvalligen scholarch blijkt, dat deze behalve zijne huisbedienden nooit Inlanders heeft gekend en dat onder zijne zoogenaamd Europeesche leerlingen het aantal dergenen, die zulke tegenhoudende of naar beneden drukkende kracht uitoefenen, zeer belangrijk is. Hij wil het dan toch wel eens probeeren.

Nu komen er eenige gelukjes tusschen al het wee dezer proefneming. Mijn pupil is altijd een der eersten van zijne klasse. Dit had natuurlijk ook anders kunnen zijn, en hoewel het vanzelf moest spreken, dat ook onder Inlanders bijzonder begaafden de kleine minderheid vormen, men zou het ongetwijfeld als een nieuw argument gebruikt hebben tegen de zaak, die ik tot de mijne had gemaakt.

Niet zonder angst tracht ik te waken tegen de geringste storing in de gezondheid van den jongen, want moest hij ziek worden, dan zou de oppositie-partij onder de familieleden triomfeerend het hoofd opsteken, daarin een teeken ziende, dat Allah die nieuwerwetsche opleiding niet goedkeurde, of althans een voorwendsel om met klem aan te dringen op verder thuishouden van den jongen. Gelukkig blijft zijne gezondheid bevredigend.

Tegen het einde van zijne lagere-schoolperiode wordt het ruchtbaar, dat wij voornemens zijn, hem nu de hoogere burgerschool te laten bezoeken. Hernieuwde oppositie der oudere bloedverwanten, thans versterkt door de meer beslist vijandige houding der meeste Europeesche bestuurders in de omgeving. Toch gaan wij onzen gang, en wij profiteeren daarbij van de over het algemeen gunstige gezindheid van de leeraren bij het middelbaar onderwijs.

De vacanties zijn voor mijn pupil eene twijfelachtige uitspanning; zóó vervolgen hem wantrouwende familieleden en tactlooze Europeanen met blijken van onwelwillende belangstelling. Onder al die wederwaardigheden blijven zijne vorderingen goed, en toont hij meer en meer zich tot een zelfstandig denkend en oordeelend mensch te ontwikkelen.

Nog voordat hij het eindexamen met goeden uitslag heeft afgelegd, blijkt ook aan hem de kracht van het voorbeeld. Verscheidene vaders, die de ontwikkeling van den jongen gadegeslagen hebben, en daaronder zulke, die eerst in de voorste rijen der oppositie stonden, komen mijn raad en hulp inroepen om ook voor húnne zonen te doen wat ik voor hem deed. Weldra heb ik voor zoo'n groot aantal van die jongelui te zorgen, dat ik vaak met moeite naar den noodigen tijd zoek om al hunne belangen te behartigen. In de Europeesche bestuurskringen wordt de oppositie, hoewel altijd nog hinderlijk genoeg, toch minder krachtig; er hebben bekeeringen plaats, en daar men in de allerhoogste kringen eenige belangstelling voor de zaak begint te toonen, vindt een deel der middenstof het raadzaam, minstens neutraal te blijven.

Zoo komen wij dan allengs aan de tegenwoordige periode. Een snel toenemend, hoewel in volstrekten zin nog zeer gering aantal Inlanders, die met vrucht het beste onderwijs genoten hebben, dat in Indië voor Europeanen te krijgen is. Geen twijfel meer in gezaghebbende kringen aan de waarde van het Inlandsche intellect; wie het vroeger uitsprak, schaamt zich, daarvoor uit te komen. Maar nog altijd mist men de erkenning der noodzakelijkheid om van hooger hand als een landsbelang van dringenden aard te bevorderen, dat een breede schare van Inlandsche jongelui nu ook de beste opvoeding deelachtig worde, waartoe zij buiten officieele bemoeienis en onder veel half-officieele tegenwerking vatbaar

is gebleken. Nog altijd waart in invloedrijke kringen als een spook het vooroordeel rond, dat de Javaan, hij moge dan *intellectueel* veel hooger staan dan men vroeger decreteerde, toch in den staatsdienst geene hoogere plaats kan innemen dan die van een veelszins bruikbaar instrument.

Immers het tweede der daar straks genoemde gebreken blijft in volle kracht bestaan: in *moreelen* zin is en blijft de Inlander voor allen zelfstandigen arbeid ongeschikt. Wie meenen mocht, dat de Javaan ooit die ambtelijke integriteit, dat hooge plichtbesef zal toonen, dat de trots uitmaakt van Westersche staatsdienaren, zoo iemand bedriegt zich deerlijk, en de Europeesche ambtenaar, die in zulke dwaling bevangen den verstandelijk hoog ontwikkelden Inlandschen collega als een wezen van gelijke beweging behandelt, die benadeelt 's lands belang. Ieder weet u uit zijne ambtelijke ervaring voorbeelden mede te deelen om te bewijzen, dat de Inlander, waar zijn eigen belang of dat zijner familie in strijd komt met het algemeene, steeds zonder bedenken dit laatste verwaarloost.

Zou inderdaad op dit punt de tegenstelling tusschen Westerling en Javaan zoo groot zijn als men ons wil doen gelooven? Of zou wellicht ook hier, evenals ten aanzien van het intellect, bij ernstige proefneming blijken, dat het op zoogenaamde ervaring gegronde oordeel niet anders dan een taai vooroordeel is?

Al dadelijk dienen wij ter wille van de zuiverheid der vergelijking de rasintegriteit van den Europeaan met een groot vraagteeken te voorzien. Eene halve eeuw en korter nog geleden maakten Europeesche ambtenaren op Java, hoog en laag, zich schuldig aan ambtsmisbruiken ten eigen bate, waarvan de overlevering ons nu al bijna als legende in de ooren klinkt. Hebben wij die verblijdende verbetering aan eene geheimzinnige wijziging van ons ras te danken? Dat weten wij wel beter. In de laatste eeuw heeft de arbeidsverdeeling, en daarmee ook de onderlinge controle der verschillende takken van staatsdienst reuzenschreden voorwaarts gedaan, en tegelijkertijd is de actieve deelneming van het niet-ambtelijke publiek aan de zaken van den staat steeds ruimer, en in dezelfde mate het aan ambtsmisbruik voor den

schuldige verbonden gevaar grooter geworden. Wij missen het recht, a priori vast te stellen, dat Javaansche ambtenaren, aan een soortgelijk regime onderworpen, niet dezelfde verbeteringen zouden ondergaan.

Beproefd is er nog niets. De eerste Javaansche landsdienaren, die zich zonder directen ambtelijken steun tot het intellectueele peil hunner Europeesche collega's hadden weten op te werken, werden door dezen aanvankelijk zoo onvriendelijk ontvangen, dat hunne beschermers meer dan eens bij de Regeering voor hen in de bres moesten springen. Zelfs wanneer zij voortreffelijk Hollandsch spraken, mochten zij op straffe van ongenade hunne chefs niet anders dan in het onmogelijke Volapük-Maleisch aanspreken, dat, hoewel geschikt voor de internationale minimum-conversatie met bedienden en kooplui, voor eene iets beduidende gedachtenwisseling te eenen male ontoereikend is. Ook al waren zij toegerust met ongeveer gelijke kennis als die een Europeesch ambtenaar pleegt mee te brengen, wilde men hen voor zelfoverschatting bewaren door hen alle lagere Inlandsche ambten op dezelfde wijze te laten doorloopen als degenen, die slechts elementair Inlandsch onderwijs genoten hadden. Niet alleen, dat aldus het zoeken eener breede opleiding verre van aangemoedigd werd, maar bovendien moest de plaatsing van hoog ontwikkelde jongelieden onder de leiding van veteranen der oude bedeeling noodwendig het hoogere moreele besef, dat zij aan hunne opvoeding in een degelijk milieu dankten, gaandeweg verstikken.

De Regeering was wel zeer tekort geschoten in het nemen van maatregelen om aan het grootst mogelijke aantal Inlanders de best mogelijke opvoeding te doen schenken, maar toen zij eenmaal verrast werd met de resultaten van zulk eene opleiding door andere hulp verkregen, toen wilde zij wel dat van die hooger opgeleiden voor 's lands dienst meer profijt getrokken werd. Hare met dit doel gegeven instructies zijn meerendeels afgestuit op den goed bedoelden onwil van eene groote onder vooroordeel gebukt gaande meerderheid der Europeesche ambtenaren. Zoo heeft, om slechts dit voorbeeld uit vele te noemen, de Regeering sinds meer dan twintig jaren door herhaalde uitvaardiging van scherpe circulaires gepoogd, de Europeesche ambtenaren te nopen om in hunne

moedertaal te converseeren met Inlanders, die deze geleerd hadden. Tot den huidigen dag zijn er verscheidene, die allerlei uitvluchten weten te vinden om zich aan de naleving van dit voorschrift te onttrekken, enkelen, die den herhaaldelijk gegeven last eenvoudig negeeren, omdat zij zich in gemoede wijsmaken, 's lands belang te dienen met het bezigen en doen bezigen van eene jammerlijke brabbeltaal. Dat heet ook al eene les hunner ervaring!

Natuurlijk blijven de Inlandsche ambtenaren, die zich onder zulke omstandigheden, zonder leiding of aanmoediging van boven, modern ontwikkelen, uitzonderingen, als het ware abnormale verschijnselen. Met arendsoogen worden zij veelal bespied door hen, die al vooruit het resultaat der nog niet genomen proef hebben vastgesteld, en die elke door deze witte raven begane fout breed uitmeten als argument voor hunne stelling, dat hooger plichtbesef den Inlander even vreemd zal blijven als de witte kleur aan het raven-genus.

Zij profiteeren daarbij van de omstandigheid, dat de proefneming op *dit* gebied niet zulk een eenvoudig verloop kan hebben als de reeds afgeloopene met het intellect. Deze laatste kon op volkomen afdoende wijze met een aantal *individuën* plaats hebben. Moreele ontwikkeling daarentegen vereischt om zich krachtig te ontwikkelen en aan den dag te treden een daarvoor geschikt *milieu*. En dit is het juist, wat men den Inlanders vooralsnog onthoudt.

Denkt u eenen voogd, die een tot deelgenoot in zijne zaken bestemden pupil wat de hem te geven opleiding betreft aan het toeval overlaat. Het geluk wil, dat anderen zich om den jongen bekommeren en deze, intellectueel goed onderlegd, den jongelingsleeftijd bereikt. De kortzichtige voogd blijft echter in hem steeds het kind zien, aan welks opvoeding hij zich ten slotte wijsmaakt nog al zorg besteed te hebben. Hij laat hem wel wat machinaal werk doen, maar zoodra het iets geldt, waarbij inzicht van hooger orde noodig is, huivert hij uit vrees voor ongeval of verlies ook maar iets aan den jongen man over te laten. Vrienden wijzen hem er op, dat men op die wijze nooit verder komt; dat de pupil gaandeweg op eigen beenen moet leeren staan en daarbij een enkele struikeling geen schrik mag wekken. De eigenwijze voogd antwoordt steeds, dat rijpe ervaring hem geleerd heeft, dat met *dezen*

jongen zonder gevaar voor ruïne der zaak zulk een proef niet te nemen is; en de jongen blijft een brekebeen en een interessant studievoorwerp voor echte of beunhazende psychologen, die geanimeerde discussies houden over de vraag, of den intusschen tot een mislukten man opgegroeiden knaap door de natuur of door zijnen voogd tekort gedaan is.

Zooals deze voogd zijne voogdij, zoo ongeveer heeft de Regeering tot dusver het hoogere toezicht opgevat, dat zij over de leiding der bevolking door hare eigene hoofden beloofd had te zullen voeren.

Zeide Lessing van Klopstock, dat hij meer geprezen dan gelezen werd, van artikel 67 van de Indische grondwet zou men gerust kunnen zeggen, dat het meer als ijdel uithangbord dan als levend bestuursbeginsel heeft gediend. Het is meer dan tijd, dat het anders worde.

De weinige Inlandsche ambtenaren, die onder de bestaande, voor hen zoo ongunstige omstandigheden zich ontwikkeld hebben tot dezelfde hoogte als hunne Europeesche toezieners, plaatse men onverwijld in werkkringen, evenredig aan hunne bekwaamheid, en men emancipeere hen van al wat zweemt naar kinderachtige voogdij of pijnlijke dienstbaarheidsverhouding. Men late hen behoorlijk los, en make zich hiervan niet af door te beweren, dat men eerst wil wachten totdat grootere scharen dien graad van ontwikkeling bereikt hebben en men inmiddels heeft kunnen observeeren, of de moreele vorming wel gelijken tred houdt met de intellectueele. Zoo lijdelijk afwachtende, observeert men dat nooit. Ambtelijk plichtbesef, integriteit, toewijding en al die andere, ook aan het Europeesche ras niet van nature eigen hoedanigheden ontwikkelen zich slechts in en door het leven. De misbruiken, die nog een halve eeuw geleden onze Europeesche bestuurders in Indië ontsierden, hebben niet belet, dat men thans in het algemeen met voldoening van de integriteit onzer ambtenaren mag gewagen. Maar dan mag men ook niet onderstellen, dat eene dergelijke vooruitgang voor het Javaansche ras als zoodanig onmogelijk zou zijn. Te minder is dit geoorloofd, waar eene even ongunstige prognose omtrent hunne intellectueele vermogens, hoewel kort geleden nog heerschende opinie, nu door de feiten schitterend is gelogenstraft.

De moreele proef zal ongetwijfeld meer tijd en moeite kosten, aanvankelijk ook vaak teleurstelling opleveren, daar hier het individu zich in en met zijne omgeving vormen moet. Er zullen stellig in eene overgangsperiode offers moeten vallen, want de Inlanders zijn nu eenmaal aan den toestand der onmondigheid zoo gewend, dat onder de eerste meerderjarig verklaarden menigeen zich nog als een minderjarige zal gedragen; en in zulke gevallen ware elk betoon van toegevendheid ondoelmatig, ja laakbaar. Eerst nadat desnoods door afschrikkende voorbeelden aan de Inlandsche wereld gebleken is, dat zelfstandige leiding der bevolking ambtenaren onderstelt, die verantwoordelijkheid kunnen dragen, eerst daarna zal men goed weten, wat men aan degelijk onderwezen Javaansche staatsdienaren hebben kan.

De bezwaren mogen ons niet nopen om het werk te laten liggen, want alleen wanneer de hoofden de aangegeven regeneratie hebben ondergaan, die eene ernstige toepassing van artikel 67 mogelijk maakt, kunnen land en volk in de wereld de plaats gaan innemen, waartoe zij door ontwikkeling van eigen aanleg onder ons toezicht in staat zijn.

Voor geheel Indië, en vooral voor Java, behoort de opleiding der hoofden tot het hoogste peil, dat zij bereiken kunnen, en in verband daarmee de verzwaring van hun aandeel in de bestuurstaak *het* voorwerp van regeeringszorg te zijn, waarbij alle andere verre achterstaan. Natuurlijk wil hiermede niet gezegd zijn, dat men nu intusschen allerlei dringend hervormingswerk maar ongedaan zou mogen laten tot tijd en wijle dat men over die voor betrouwbaren arbeid onmisbare medewerkers de beschikking heeft. Er is te veel te doen, dan dat men ook maar een oogenblik zou mogen stilzitten, en in afwachting van het betere roeie men met de riemen die men heeft. Maar men bedenke het wel, dat Inlandsche cultures, Inlandsche nijverheid, Inlandsch landbouwcrediet, Inlandsch volksonderwijs, Inlandsche rechtspraak, de zorg voor de geneeskundige behandeling van Inlandsche zieken, voor verloskundige hulp aan Inlandsche vrouwen, alle voorwerpen blijven van goed bedoeld, maar met onvruchtbaarheid bedreigd dilettantisme, zoolang niet verantwoordelijke Inlandsche leiders, zij het onder hooger toezicht, de hervormingen ontwerpen zoowel als uitvoeren.

De Europeesche ambtenaren hebben het als een ideaal te beschouwen, zichzelve geleidelijk voor een goed deel overbodig te maken. Dit klinkt wellicht wat vreemd, maar inderdaad is het een zeer verheven ideaal, en dat vreemde heeft het met de taak van ouders jegens hunne kinderen gemeen.

Het is de onafwijsbare taak der Regeering, op groote schaal, met groote middelen het onderwijs en de opvoeding van den Javaanschen adel ter hand te nemen. Hopen wij, dat zij zich tijdig van den omvang van dezen te lang door haar verzuimden plicht bewust worde, en deze zaak nu eens niet, zooals die van het onderwijs der Chineezen, uitstelle totdat politieke prikkels haar tot verhoogde werkzaamheid komen nopen.

Nederland kan voor Java niets waarlijk groots doen voordat de in de Indische grondwet voorgeschreven ‘onmiddellijke leiding der eigene hoofden’ van doode letter tot levenwekkenden geest is geworden!

C. SNOUCK HURGRONJE.

Nederlandsche praedarwinisten.

Het is een eigenaardig voorrecht opgegroeid te zijn in een huis, waar de muren eener kamer geheel bedekt waren met boeken, in die oude, geheimzinnig schijnende perkamentenof donker bruin-lederen banden, die ook door hun zwaarte en hun formaat er zoo deftig en tevens zoo gezellig uitzien.

Dit voorrecht was mijn deel en ik dank er aan een eigenschap, die anders bij moderne natuuronderzoekers niet dikwijls aangetroffen wordt: belang te stellen in de gedachten der geestelijke voorvaderen.

Het heeft ongewone bekoring te lezen wat men voor een of twee eeuwen dacht over dezelfde vraagstukken, die ons nog heden bezig houden, die den mensch wellicht eeuwig bezig zullen houden.

De verschillen tusschen hunne en onze denkbeelden zijn eenerzijds ontzaglijk groot, en anderzijds wordt men soms verbaasd door de ontdekking: dat lang vergeten geleerden de oplossing van vraagstukken reeds geheel in dezelfde richting beproefden als de meest moderne beoefenaren der wetenschap van het heden.

De grootste verschillen worden voornamelijk hierdoor veroorzaakt, dat men vroeger meer philosophisch werkte, ‘in 's Blaue hinein’ philosopheerde, thans de eigen observatie op den voorgrond stelt. Tusschen die oude opvatting en de moderne ligt een periode van kentering, een periode gedurende welke enkele vooruitstrevende geesten reeds de observatie als het fundament beschouwden, waarbij de mindere geesten hen evenwel nog niet konden volgen. Die periode van kentering valt voor de natuurwetenschappen te zamen met de

revolutie en is het best gekenmerkt met den naam van den grooten franschen natuuronderzoeker Cuvier, om wien zich een schitterende stoet van gelijkgezinde geleerden groepeert, die het ontzaglijke feitenmateriaal bijeen brachten dat de basis onzer tegenwoordige kennis vormt.

Uit die periode dateert een boekwerk, dat, geheel achteraf geschoven op de boekenplank, onlangs mijn aandacht trok. *De mensch zooals hij voorkomt op den bekenden aardbol* stond er op den rug der zes boekdeelen en daarboven de naam des schrijvers: '*Martinus Stuart*'.

Ik sloeg het open en las de, zooals voor boeken uit dien tijd van zelf spreekt, buitengewoon lange inleiding. Ze boeide mij maar matig toen ik plotseling op de woorden stuitte: 'Gij moogt de nagedachtenis van uwen Camper zegenen, wiens vergelijkende ontleedkunde U bevrijd heeft van de ondragelijke vernedering, tot welke een Monboddo U had willen brengen om den afschuwelijken Ourang outang uwen broeder te noemen.'

Wat was ik verrast! Opgeleid in de natuurwetenschappen door de denkbeelden evolutie en descendentie meende ik ter goeder trouw dat de meeningen betreffende de verwantschap tusschen aap en mensch eerst opkwamen sedert Darwin en Haeckel. Niet ik alleen meende dit; het bleek mij toch dat mijn tijdgenooten, die ik er naar vroeg, en ook zij, die ouder zijn dan ik, dezelfde verkeerde meening zijn toegedaan. En nu moest ik daar opeens in een werk, uitgegeven in het jaar 1801, ontdekken dat dezelfde gedachten over de verwantschap tusschen aap en mensch reeds in 1801 overwogen werden, 58 jaren voor Darwin's 'Origin of species' verscheen.

Ik zocht naar alle de door Stuart geciteerde werken en ontdekte dat er gedurende het einde der 18de en het begin der 19de eeuw een hevige strijd gestreden is tusschen vooren tegenstanders eener hypothese, die den mensch wilde doen afstammen uit aapachtige voorouders. Het was een strijd tusschen de eerste geleerden van hun tijd; namen trof ik onder de strijdenden als Herder, Blumenbach, Cumper, Lavater, Forster, Buffon, Cuvier en vele andere, die allen front maakten niet alleen tegen den door Stuart genoemden Lord Monboddo maar tegen een geheele partij van gelijkgezinden, die men niet noodig achtte met hun namen aan te duiden;

want het was een algemeen bekende richting, die den aapmensch tot voorvader promoveerde.

Het is hier niet mijn bedoeling dien strijd in zijn geheel te schetsen of zijn oorsprong te ontdekken, want ik heb mij voor ditmaal de meer beperkte taak gesteld om te onderzoeken welke Nederlanders tot deze prae-darwinistische partij behoorden. Het was een lang en moeizaam zoeken in oude tijdschriften en boeken en het is er ver vandaan dat ik zoude meenen allen gevonden te hebben; toch heb ik goeden grond om mijn resultaten thans reeds bekend te maken en wel om deze eenvoudige reden, dat ik niet weet in welke richting ik nog verder zou moeten zoeken.

Het eigenaardige is, zooals straks bij de beschrijving der praedarwinisten zal blijken, dat er meestal geen onderling verband is aan te toonen tusschen hen, die zulke denkbeelden uitspraken; het is, alsof de tijd rijp was voor dit denkbeeld, hetwelk nu door tal van personen onafhankelijk van elkander geuit werd.

Het zoude mij bij de volgende beschouwing der mannen en hun werk te ver voeren, zoo ik op elk der door hen uitgesproken denkbeelden critiek wilde uitoefenen, behalve daar, waar dit met een enkel woord kan geschieden. Men meene dus niet, dat ‘waar critiek ontbreekt, instemming bedoeld wordt’, ook daar niet, waar ik niet kon nalaten mijn bewondering uit te spreken voor karakter, kennis of wijze van uiteenzetting hunner denkbeelden, onder welke er wellicht niet een is, dat mijn eigen gedachten weergeeft.

Pieter van Schelle (1749-1792) was een vermogend man en tevens praktiseerend geneesheer te Leiden. Zijn ruime middelen stelden hem in staat veel tijd aan de dichtkunst te besteden en tevens jonge dichters financieel te steunen. Een Maecenas der dichters werd hij genoemd en onder hen, die hij geldelijk tegemoet kwam, behoorde ook Bilderdijk. Gedurende zijn leven schijnt hij niet veel vruchten zijner dichterlijke verbeelding ter perse gezonden te hebben, maar eenige dichtwerken van hem werden na zijn dood door Bilderdijk en Bacot uitgegeven. Hij stierf buitenslands, als vurig patriot, verdreven van zijn geboortegrond. Zijn verzen interesseeren ons hier evenwel niet, wel dat hij ook een geneeskundig werk uitgaf, dat zelfs aan den anders alles wetenden Van der Aa,

wien ik bovenstaande gegevens over zijn leven ontleende, onbekend bleef. Dit werk is bovendien in dubbel opzicht belangrijk. Het draagt den titel: *De mensch uit den aart geen alles eetend dier*, getrokken uit de akademische verhandeling van den Heere Pieter van Schelle, med. dr. te Leyden, door zijne edele in den jare 1773 openlijk verdedigd, en opgenomen in de genees-, natuur- en huishoudkundige jaarboeken D. I, St. 1, Bl. 1.

Ik noemde dit werk in dubbel opzicht merkwaardig, en wel omdat het ten eerste de oudste mij bekende pleitrede in de Nederlandsche taal is voor het vegetarianisme, en ten tweede, ter verdediging daarvan, - ook de verwantschap tusschen mensch en aap bepleit.

Van Schelle is een vegetariaan van onvervalschten bloede, een vegetariaan vol hartstocht verdedigende zijn overtuiging; een overtuiging, die in haar geheele uiting treffend herinnert aan tal van moderne vegetarianen, die het vegetarianisme aanhangen als een godsdienst, zoo dat men wel eens heeft kunnen zeggen dat het vegetarianisme is de godsdienst of het geloof van vele onzer tijdgenooten. Van Schelle doet niet aan natuurphilosophie, is geen theoretisch evolutionist, bepleit de afstamming van den mensch uit apen niet met anatomische of evolutionistische redenen, maar eenvoudig omdat hij hierdoor een argument wint voor zijn vegetarianisme, een argument dat trouwens nog heden ten dage gebruikt wordt.

Om de doelmatigste voeding voor den mensch te bepalen vergeleek Van Schelle den mensch met de het meest op hem gelijkende dieren, dus met de apen en betoogde, dat uit het feit dat apen in de boomen klimmen en vruchten eten af te leiden is, dat ook de mensch geschapen is als vruchtenetend dier; al wat hij behalve vruchten eet is kunstmatig aangeleerd en bederft zijn lichaam, zoodat het gevoelig wordt voor velerlei ziekten. Wel is de mensch geen aap meer, maar hij was vroeger een aap en dit tracht hij te bewijzen door eene hoogst vermakelijke beschrijving van den toen nog weinig bekenden orang oetan. Die beschrijving geeft hem dan ook zooveel menschelijks dat hij zoo toegerust een opperbeste tusschenvorm tusschen mensch en apen genoemd mag worden, die ons dan verder doet zien hoe de onbeschaafde mensch er vroeger ongeveer uitgezien heeft en leefde. Wij zullen hier

niet onderzoeken uit welke bronnen hij zijn kennis over den orang oetan putte, het is genoeg, zoo wij hier vermelden dat de orang oetan zijn verwantschap tot den mensch in de eerste plaats toont door het schaamtegevoel dat orang oetanwijfjes gezegd worden te toonen en het liefdevuur, dat ontvlamt in het orang outan-hart bij het zien eener negervrouw. Wel is Van Schelle bereid te erkennen dat de mensch, althans de blanke, niet meer in boomen klimt, of, waar hij dit doet, niet meer de vaardigheid toont van den orang oetan, maar dit is alleen de schuld onzer schoenen, die onze voeten hebben bedorven, en de teenen het vermogen hebben doen verliezen om een tak te omklemmen. Vroeger moeten onze teenen veel langer en buigzamer geweest zijn, en de hiel anders gevormd, de bol van den voet minder breed. De groote teen was dan ook tegenover de andere geplaatst ‘in oppositie’, zooals men dat noemt. Door altijd te loopen hebben wij onzen voet misvormd en minder geschikt gemaakt om in boomen te klimmen. Een krachtig bewijs daarvoor is het feit dat de Javaan volgens Van Schelle een grooten teen heeft, die evenals die der apen in oppositie tot de andere teenen staat.

't Is of men droomt. Dat zijn geheel dezelfde argumenten, die heden Prof. Klaatsch, te Breslau, gebruikt om ons te overtuigen dat Australiërs zijn een laagstand oerras; die dan ook den Javaan laag stelt op den ladder der ontwikkeling, omdat hij nog grijpen kan met zijn grooten teen. Dat een Europeesch kind, dat op Java zonder schoenen rondloopt, hetzelfde doen kan, was natuurlijk Van Schelle even onbekend als Prof. Klaatsch.

Een waardig tegenhanger van Pieter van Schelle is A. Schrage. Alhoewel hij in de Nederlandsche vertaling (1801) van het beroemde werk van Blumenbach: ‘De generis humani varietate nativa’ een beroemd man genoemd wordt, zoo heb ik toch niets over zijn leven kunnen vinden en slechts twee werken van hem leeren kennen. Beide verschenen in hetzelfde jaarboek, dat ook Van Schelle's opstel bracht. In het derde deel van dit jaarboek vindt men (1780) een verhandeling over de longtering en in 1781 in het vierde deel zijne ‘bedenkingen over de middelen ter redding van drenkelingen’. Hier hebben wij slechts van het eerste opstel te gewagen.

Evenals Van Schelle is hij een voorstander van Rousseausche

denkbeelden over natuurstaat, die identisch is met geluksstaat; de mensch heeft zich door kunst van dien natuurstaat vervreemd, is nu een kunstproduct en hierdoor onderworpen aan allerlei ziekten. Ja, hij gaat zoo ver te beweren dat wij onze beste geneesmethoden te danken hebben aan onze broeders de beesten, die verstandig genoeg waren om in dien natuurstaat te blijven. In overeenstemming met zulke denkbeelden kan men in tal van oude reisbeschrijvingen lezen dat Negers, Javanen en andere natuurvolken meenen dat apen eigenlijk menschen zijn, maar zich van den domme houden omdat ze geen lust hebben belastingen te betalen of heerendiensten te verrichten. Dat die zwarte en bruine broeders, de zwarte in de eerste plaats, als aapmenschen of beesten werden beschouwd en ook behandeld, is wel algemeen bekend; slavenhandelaren maakten uit eigen belang propaganda voor die opvatting.

Ik kan de verleiding geen weerstand bieden om eenige zinnen te citeeren uit Van Schelle's betoog, dat wij de beste geneesmethoden toenmaals bekend aan de beesten te danken hebben. Die beste geneesmethoden waren, wie weet het niet door Molière: het aderlaten en de applicatie der clisteerspuit door den apotheker.

'Wat zouden wij toch van de aderlating weten zoo niet het nijlpaard volbloedig door gulzigheid en vadzig door volbloedigheid zich van het overtollige wist te ontlasten, met zich aan den oever des Nijls te begeven, een stevig scherppuntig riet uit te vinden, daarmede in zijne dije eene ader te openen, en na eene genoegzame ontlasting de gemaakte aderopening, door de wenteling in slik te sluiten,

van waar de aarsspuiting, zoo niet de ibis den Aegyptenaren zulks geleerd had (Plinius). Deze vogel, den ojevaren niet ongelijk, gebruikt in de endeldarm-verstopping, het nijlwater tot een clysteer en zijnen langen bek tot een spuit,

van waar eindelijk de zoogenoemde soortmiddelen (specifica) zoo niet van mensch-beesten of wilden van Oost- en West-Indiën.'

Ik dien hierbij wel op te merken dat het jaarboek, waarin de artikelen der geneesheeren Van Schelle en Schrage verschenen, niet was een zuiver wetenschappelijk doch een populair wetenschappelijk tijdschrift, maar toch altijd een, dat toen ongeveer dezelfde plaats innam als heden het 'Album der natuur.' Zoo dan ook in populairen vorm, was men

toch innig overtuigd, ware, ernstige wetenschap te brengen.

Nu wij reeds de Indianen en Javanen als mensch-beesten hebben zien aanwijzen, zal het ons niet meer verwonderen zoo ook de orang oetan in onze maagschap wordt opgenomen, te meer daar Schrage hierdoor argumenten verkrijgt om zijn vooropgevatte meening omtrent den natuur- en gelukstaat te verdedigen.

Na betoogd te hebben dat de mensch van wege zijn opgericht hoofd meer vatbaar is voor longtering, schrijft Schrage: ‘zoo wij nog verder gaan en in aanmerking nemen dat niets naar de wet der algoede natuur geschiedt het geene ziekte teelt, die den ondergang des lijders berokkent; zoo is te vermoeden, dat de menschlijke gangwijze eer naar de konst dan naar de natuur geschiedt: en in waarheid leeren wij in onze jeugd het staan en gaan (dat niet dan een kunstig balanceeren is) even gelijk de spraak door onze voedsters. Zoo dierhalven een kind aan zichzelven wierdt overgelaten, zoo het geen mensch op de voeten alleen zag gaan, zou het, naar de proef van Ptolemaeus sprakeloos blijven, en als Nebucad-netzar liefst op handen en voeten kruipen. Maar ik vrees niet zonder ondervinding dat een godsdienstig vooroordeel, een wijsgeerige redestelling dit gevoelen zal wraken met deszelfs gevolgen zal verketteren.’ Hij zal zijn stelling evenwel bewijzen en zet nu uiteen dat de vochtstroom in het lichaam ten duidelijkste aanwijst, dat dit horizontaal gehouden diende te worden, waarom de eerste mensch ongetwijfeld ook op handen en voeten liep. Die viervoeter begon zich te ontwikkelen door taal en spraak, en toen hij zoover was, begon hij zich op te richten, als thans de orang oetan doet. Toen hem nu bleek, dat hij zich op deze wijze sneller verplaatsen kon bleef hij die opgerichte houding behouden en werd zij erflijk. Maar al is zij erflijk geworden, zoo blijft de opgerichte houding toch ‘konst,’ dus tegennatuurlijk, want waren spraak en opgerichte houding natuurlijk, dan zoude men die niet behoeven te leeren. Hij leert ons dan nog verder dat de lichaamsbouw van dieren en mensch dezelfde is en de ziekten voor beiden gelijke oorzaak hebben, eveneens de dood. Schrage voelt hier niet dat hij geheel inconsequent wordt door toe te geven dat dieren ook ziek kunnen worden, ‘want in de algoede natuur is er’, wij lazen het boven, ‘niets dat ziekte teelt’, of, zoo hij niet

inconsequent meent te zijn, dan had hij ook moeten toegeven, dat ook alle dieren door onnatuur of 'konst' verbasterd zijn, evenals de mensch. Had hij dit evenwel toegegeven, dan hadden zij voor zijn natuurtheoriën niet meer als vergelijkingsobject kunnen dienen. Immers weten wij dan ook niet meer te onderscheiden wat bij de dieren konst is, wat natuur.

Bij dat al blijft Schrage een Christen en schrijft daarom den mensch een onsterflijke ziel toe; maar daarom meene men toch vooral niet dat de gedegenereerde menschelijke geest, door verstand, oordeel, geheugen, vindingsvermogen enz. enz. boven de dieren uitmunt. Niets van dat alles heeft hij voor: wij hebben van de dieren geleerd en niet de dieren van ons. Deze eigenaardige stelling moet Schrage natuurlijk volhouden om zijn natuur-geluksstaat te handhaven en hoe hij die stelling bewijst, zagen wij boven reeds aan het nijlpaard en den ibis en de mensch-beesten in Oost- en West-Indiën.

Wij mogen Schrage niet verlaten zonder er op te wijzen hoe de ontwikkeling van het kind, het moeilijke leeren loopen enz. ook door den darwinist Romanes een krachtig argument geacht wordt voor de descendentietheorie; en den nog niet sprekenden mensch vinden wij in den Homo allaeus van Haeckel terug.

Wij nemen hiermede afscheid van deze schuchtere pogingen om een stamboom des menschen te teekenen, om over te gaan tot de beschouwing der werken van een man, die naar het standpunt onzer tegenwoordige natuurwetenschap, torenhoog staat boven Van Schelle en Schrage en met het volste recht den naam van Praedarwinist dragen mag.

Jacob Elisa Doornik,[1)] med. doct. te Amsterdam, was een man van veelzijdige kennis en buitengewone belezenheid, die de toenmalige geneeskunde en natuurwetenschappen, vooral geologie, omvatte en die nog meer dan dit alles natuurphilosophie en alge-

1) De gegevens over het leven van Doornik (die in het Biographisch woordenboek van Van der Aa en in de Encyclopaedie van Nederlandsch-Indië niet eens genoemd wordt), ontleeude ik aan:
Het geslachts- en wapenboek van Vorsterman van Oijen.
De voorredenen, die hij zelf voor zijne werken schreef.
De ledenlijsten van het Bataviaasch genootschap 1823-25.
Het geneeskundig tijdschrift voor Nederl.-Indië 1859. D. VII, bl. 237.
Het hieronder nog te noemen artikel van Harting.

meene philosophie beoefend had. Bewonderaar van Kant, wiens werken hij aan Nederlandsche lezers meer bekend maakte, was hij evenwel niet bij dezen blijven staan, maar van *Kant* overgegaan tot het materialisme van een Lamettrie. Doornik was een man uit één stuk; bij hem niets van het gemodder van een Schrage, die den mensch eenerzijds naast, ja onder de dieren stelde en hem dan toch weer een onsterflijke ziel toekende, niets van het steeds tusschen beide uitersten vlinderen van *Moll*, dien wij later zullen hebben te vermelden. Doornik was een volbloed materialist, voor wien al wat naar geloof en openbaring zweemde zoo geheel was afgedaan, dat hij het slechts hoogst zelden in zijn vele werken vermeldt; maar zoo hij dit al deed, dan was er in hem niets van den hartstocht van den propagandist, die geloof en openbaring wil uitroeien met zijn materialisme. Neen, dat alles waren dingen reeds geheel buiten zijn gedachtekring liggende, voor hem onverstaanbaar, verdienende noch haat noch liefde. Ik zie in *Doornik* een man van hoogst wetenschappelijken aard, een denker uit liefde tot het denken, die al wat van deze wereld was zoo gering achtte, dat hij steeds voorwaarts ging met zijn hardop denken of schrijven, geheel onbekommerd wat de wereld er van zou zeggen; nimmer vreesde hij, of soms zijn denkbeelden voor zijn uitwendig geluk hinderlijk zouden kunnen zijn.

Wel wordt er veel gepolemiseerd in zijn geschriften, maar steeds zoo kalm, waardig, hoflijk, zoo zakelijk, dat men nauwelijks bemerkt tegen wien hij polemiseert, dat men er zich nauwelijks bewust van wordt dat men een polemiek leest. Als een langzame stroom glijden zijn gedachten voort, als van iemand, die zich geisoleerd voelt van de overige denkende wezens. Dat hij werkelijk dit gevoel van volkomen isolement in zich had, daarvan getuigt hij zelf in de voorrede tot zijn philosophische opstellen.

Had zulk een man een fortuin bezeten, dat hem geheele onafhankelijkheid waarborgde, er ware wellicht een der grootste natuurphilosophen uit hem gegroeid, op wien zijn vaderland roem had kunnen dragen; maar ik heb alle reden aan te nemen, dat fortuin niet zijn deel was, al beschik ik slechts over weinig gegevens om zijn levensloop te teekenen. Zulk een karakter, zijn levensloop zal het ons leeren, moest overal in botsing komen met traditie en oude zeden. Voor den werkkring van een

huisdokter was hij, de volbloed materialist, zeker allerminst geschikt; zijn onafhankelijk karakter kon slechts in den smaak vallen van enkele hoog ontwikkelde personen, die, geestverwanten of niet, in hem den onafhankelijken denker waardeerden.

Doornik werd 17 Juni 1777 te Leiden geboren, waar zijn vader tot de vroedschap behoorde, daar werd hij in April 1792 ingeschreven als student in de medicijnen. Hij vestigde zich als geneesheer te Amsterdam, waar hij reeds in 1800 een gedachtenisrede hield voor zijn collega J.R. Deiman, een algemeen bemind praktisch geneesheer van dien tijd. Daar werd hij ook de huisarts en vriend van den dichter Helmers. Hem wijdde van Doornik een zijner werken. Te Amsterdam verschenen van 1800 tot 1816 tal zijner geschriften, meest allen in boekvorm, handelende over de hoogste philosophische of anthropologische problemen. Dat hij tevens geneesheer was toonde hij slechts door een verhandeling over de vaccinatie.

Hoe lang hij te Amsterdam gevestigd bleef is niet met zekerheid bekend, het schijnt dat hij tusschen 1813 en 1816 te Apeldoorn en te Velp bij Arnhem gewoond heeft, terwijl hij in 1817 naar Indië vertrok. Uit dit heen en weer trekken, vooral echter uit het feit dat hij naar Indië ging, mogen wij, lettende op den tijd, wel de gevolgtrekking maken dat hij niet voorspoedig was ten opzichte der praktijk. Zeker dreef hem niet de lust tot onderzoek naar Indië, want nimmer publiceerde hij iets over de Indische natuur; trouwens zijn geheele Indische verblijf was een wetenschappelijk onvruchtbare periode. Wel zocht hij contact met andere geleerde mannen, zooals hieruit blijkt dat ik zijn naam van 1823-1825 vermeld vond onder de weinige leden die het Bataviaasch Genootschap van Kunsten en Wetenschappen toen bezat.

Drie jaren slechts (1817-1820) bleef hij officier van gezondheid, geplaatst te Batavia met den rang van Doctor majoor, verkreeg toen eervol ontslag, en vestigde zich daarna als particulier geneesheer te Batavia. Daar had hij wel een uitgebreide praktijk, verloor er in 1821 zijn echtgenoote A.M. d'Arnaud en hertrouwde in 1822 met Maria d'Ozy. Het is niet met zekerheid bekend hoe lang hij te Batavia bleef; vermoedelijk evenwel tot 1827.

Het schijnt dat zijn philosophische studiën gerust hebben gedurende dien tijd, maar Doornik had zich op een ander veld

van onderzoek begeven. Negen jaren lang verzamelde hij zorgvuldig alle gegevens, die hij machtig kon worden, betreffende het bestuur der Koloniën, 'hun beheer, behandeling van zaken, belangen, betrekkingen en uitzigten', hij doorzocht de oude archieven, bestudeerde de kolonisatiën der oude Egyptenaren, Phoeniciërs, Grieken, Romeinen en bracht zoo een reuzen-materiaal bijeen, waarmede hij boekdeelen had kunnen vullen. Van alle deze bouwstoffen is er slechts een klein gedeelte bewerkt geworden, een gedeelte dat niet verscheen als een wetenschappelijk werk maar als een politiek strijdschrift tegen het bestuur van Gouverneur-Generaal Van der Capellen. Hij zond het manuscript naar Europa waar het in 1826 te Amsterdam gedrukt werd.

Het resultaat van zijn 'vrijmoedige gedachten over Neerlands Indië' was - dat den schrijver het verblijf in Nederlandsch-Indië werd ontzegd. Het was dan ook een boek[1)] om conservatieve bestuursmannen kippevel te doen krijgen: 'Vrije cultuur, vrije handel, afschaffing der lijfeigenschap, eigen constitutie voor de Koloniën, zelfregeering der kolonisten,' eischte Doornik. Hij was zijn tijd niet alleen honderd, wellicht zelfs tweehonderd en meer jaar vooruit, want zulk standpunt, ongeveer beantwoordende aan dat van Australië en Canada, is ook heden op verre na niet bereikt.

Voor Doornik was er nu geen plaats meer in de oude wereld, een man met zulke beginselen paste alleen in Amerika en hij vertrok dan ook naar New-Orleans. Daar keerde de liefde tot de natuurwetenschap terug, want reeds in 1829

1) Dit werk toont een eigenaardig dubbel karakter. Ten deele is dit wellicht een uitvloeisel van het door Doornik zelf erkende feit dat het werk, met geheel andere bedoelingen begonnen, later aan de actueele politiek werd dienstbaar gemaakt. Het toont in zijn eersten opzet te willen zijn of worden eene klassieke studie over koloniaal bezit van de oudste tijden af en gaat dan in eens over in een verwoeden aanval op Gouverneur-Generaal Van der Capellen. Hier kennen wij Doornik niet terug; waar is die kalme, geheel buiten de wereld levende philosoof gebleven? Drie verklaringen schijnen mij even veel recht van bestaan te hebben. Of Doornik leed, zooals tal van Europeanen in Indië, aan zenuwoverspanning (Tropenkoller), òf hij was opgestookt door resident Nahuys, den geslepen politicus, terwijl Doornik zelf, zooals philosophen meest eigen is, geen menschenkenner geweest zal zijn, òf, en eindelijk blijft ter verklaring de groote vraag te beantwoorden die men in Indië steeds moet overwegen, daar het de alles verklarende factor is: hoe was Doornik geparenteerd geraakt door zijn tweede huwelijk?

publiceerde hij in de Engelsche taal een studie over fossielen. Een philosophisch werk volgde in 1831 dat weder in Amsterdam werd uitgegeven. Hij overleed te New-Orleans in 1837, nalatende een talrijk nageslacht in Indië en Nederland, dat naar ik hoop er eenmaal toe mag overgaan om de vermoedelijk in hun bezit zijnde nadere gegevens over het leven van dezen merkwaardigen man algemeen bekend te maken.

Dit is alles wat ik over zijn leven kan berichten; thans hebben wij zijn geestelijke nalatenschap te beschouwen.

Ik vestig er dan nogmaals de aandacht op dat het verblijf in Indië geen enkele pennevrucht van natuurwetenschappelijken aard deed ontstaan. Dit feit kenschetst hem meer nog dan zijn werken als den philosoof, die scalpel en pincet gering achtte, en niet lettende op het groote voorbeeld van een Cuvier en zijn eigen landgenoot Petrus Camper, was gebleven een kind der 18de eeuw, en dus meende dat philosophie voldoende was om de natuur te verstaan. Zeer terecht maakte een anders zeer welwillende recensent in de Vaderlandsche Letteroefeningen deze opmerking over zijn studiën: dat men wetenschappelijke proefnemers en onderzoekers hooger moet stellen dan philosofen, dat philosophie, alléén beoefend, wel haar bekoorlijks en goeds heeft, maar in de eerste plaats toch slechts als ‘hersen-oefening’.

Aan die verwaarloosing van eigen onderzoek meen ik het ook te moeten toeschrijven dat Doornik, alhoewel hij met zijn philosophische beschouwingen de descendentietheorie bijna tot dezelfde hoogte opvoerde, die Darwin eerst 50 jaren later bereikte, toch verre diens mindere bleef. Er ontbreekt aan zijn werk hierdoor de frischheid van het zelf ondervondene; het bleef besloten binnen een kleinen kring van philosofen en natuuronderzoekers.

Was Doornik een oorspronkelijk denker? Heeft hij geheel origineele gedachten van eigen vinding bekend gemaakt? Zoo men het oorspronkelijk zijn in dien strengen zin opvat, dat alleen dat oorspronkelijk is, wat anderen nog niet bekend maakten, - en naar ik meen mag men het slechts in dien zin nemen, daar niemand weet hoe de gedachten van een schrijver door lectuur en gesprekken, hem onbewust, zich vormden, - dan was Doornik dit niet, en moet trouwens van Darwin, naar ik meen, hetzelfde gezegd worden.

Doornik beschrijft ons met groote eerlijkheid de evolutie zijner gedachten: hij had alles gelezen wat Fransche, Engelsche en Duitsche natuurphilosofen geschreven hadden, hij kende verder de Grieksche en Latijnsche klassieken en uit alle deze koos hij de meest radicale gedachten, combineerde die tot een eigen systeem, materialistisch en monistisch door en door. In 't kort, wat wij in Doornik hebben te waardeeren is zijn enorme belezenheid, zijn groote combinatiegave, zijn echt wetenschappelijke kalmte en zakelijkheid, eigenschappen waarin later ook *Darwin* zou uitblinken. Verder was hij op Nederlandschen bodem zeker een hoogst origineele plant, de eenige representant, zoo ver wij weten, zijner richting.

Zijn eerste philosophische werk 'Verhandeling over de levenskracht, volgens dynamische grondbeginselen' toont reeds door den titel den materialist, evenals de werken van Lamettrie dit door hun titels 'l'homme machine', l'homme plante' en 'les animaux plus que machines' doen.

Ziel of geest als krachten onderscheiden van stof zijn hem onbekend, er is slechts een levenskracht af te leiden uit de combinatie der algemeene grondkrachten der stof. De verschillen tusschen de organismen berusten op gewijzigde menging en vorming der stof. Het leven heeft zijn grond in die gewijzigde vorming en menging der stoffen; levende stof of organische stof is hetzelfde denkbeeld, leven afgescheiden van stof laat zich niet denken, alzoo is leven geen oorzaak maar gevolg. In zijn critiek der hersen-schedelleer van Gall, die hij ten eenemale verwerpt, lezen wij dat hij overtuigd is dat de ziel des menschen niet ergens in de hersenen kan gelocaliseerd worden, zooals toen nog velen geloofden, want 'de ziel is een intelligibel substraat van al hetgeen als menigvuldigheid in ons gemoed wordt waargenomen en tot eenheid van een zuiver bewustzijn wordt opgevat' of ook 'de ziel is de dynamische of virtuale grond van den zinnelijk verstandigen werkkring van werkzaamheid, welke door de hersenen wordt ten uitvoer gebracht.'

Andere uitingen in dien geest zijn uit zijn wijsgeerig natuurkundige verhandelingen: 'Wij verlangen eene dynamische verklaring der natuur' (bl. 13), 'Leven is chemismus[1)]

1) Zie Vaderlandsche Letteroefeningen A. 1816, bl. 666.

der natuur' (bl. 136). Het tweede gezegde herinnert aan Sylvius, den vriend van Spinoza, het eerste aan Lamettrie. Zoo hij beweert: 'Dood en leven zijn een zekere wijze van zijn van kracht en stof' (bl. 132), verder (bl. 14) dat speculatieve wijsbegeerte steeds nuttig is geweest voor de natuurkunde, dan herinneren de laatste twee gezegden ons zeer aan Büchner en Haeckel. Zoo men evenwel mocht meenen dat Doornik van zijn materialisme logisch moest komen tot determinisme dan zou men zich vergissen. Hij wil de vrijheid in den mensch en de verantwoordelijkheid voor zijn daden handhaven. Om deze gedachte in overeenstemming te brengen met zijn andere denkbeelden scheidt hij den mensch in twee deelen: het zedelijk en het zinnelijk wezen. Het eerste alleen is aan alle natuurwetten onderworpen, het laatste niet. Voor het zedelijk wezen verwerpt hij dan ook alle vergelijkingen met de dieren, want dit zedelijk wezen is niet natuurkundig maar slechts wijsgeerig te beschouwen (zie zijne 'Hersenschedelleer van Gall'). Deze inconsequentie wreekt zich onmiddellijk, want, daar hij het zedelijke wezen op het zinnelijke wezen en omgekeerd laat inwerken, verwikkelt hij zich in allerlei tegenstrijdigheden. Evenwel moet hierbij opgemerkt worden dat hij toen (1805) zijne evolutie-theorie nog niet had uitgewerkt en in deze spreekt hij niet meer over de scheiding van twee wezens in den mensch; het zou hem dan ook wel onmogelijk geweest zijn den mensch eenerzijds langzaam uit het dier te doen ontstaan en anderzijds te verklaren hoe en wanneer die scheiding in twee wezens plaats gehad heeft.

Ik zal bij de philosophie van Doornik niet langer verwijlen. Zoo ik haar eenige bladzijden wijdde dan was het slechts om in hem den materialist te doen uitkomen en hierdoor heb ik gelegenheid op deze eigenaardige analogie te kunnen wijzen: dat vóór en na Darwin een descendentieleer slechts daar ontstond, wellicht slechts daar ontstaan kon, waar een materialistische basis aanwezig was. Mijn historische studiën hebben mij geleerd dat oude, geloovige schrijvers, als kerkvaders en monniken, geen bezwaren hadden om de dieren als aan den mensch nauw verwant op te vatten, of het dier echt menschelijke eigenschappen toe te schrijven; dat zij natuuronderzoek en natuurphilosophie hoog waardeerden en

zelf beoefenden. Er was geen strijd tusschen geloof en natuuronderzoek. De strijd begon slechts daar waar natuuronderzoek zich koppelde aan het materialisme. Dan klonk onmiddellijk de strijdkreet: ‘openbaring’ tegen materialisme.

Laten wij nu overgaan tot de afstammingstheorie van Doornik, volgens zijn in 1808 te Amsterdam verschenen werk: ‘Wijsgeerig-natuurkundig onderzoek aangaande den oorspronkelijken mensch.’ Wij leiden deze wel het best in met zijn woorden (bl. 10): ‘Ter verklaring der natuur verlangt ons verstand eenheid van regelen, met eenheid van beginselen, daarbij verlangt het spaarzaamheid in middelen en overvloed in uitkomsten.’

Bovenal verstrekte hem bij zijn beschouwing als gids de vingerwijzing van Kant en Girtanner, dat men de natuurbeschrijving streng te scheiden heeft van de natuurgeschiedenis; de eerste leide ons tot een vormlooze opeenhooping van feiten, terwijl de laatste, die veel te weinig beoefend wordt, ons leeren moet hoe de dingen geworden zijn, die wij heden zien. Daarmede stelde hij zich volkomen op het meest moderne standpunt ‘het historische’, van waaruit wij ook thans de natuurbeschrijving of de vormen interpreteeren. Daarom maakte hij zich in de eerste plaats ten nutte de toen nog zoo jeugdige paleontologie en wat deze geleerd had over de laagvormingen der aarde en de daarin gevonden fossielen. Zijn eerste beginsel der eenheid, waarvan hij uitgaat, is het bestaan der levenskracht in de natuur, of ook het alleven der natuur. Wij hebben boven reeds gezien dat de levenskracht de resultante is der algemeene grondkrachten (magnetische, electrische, galvanische) van de stof. Die levenskracht was reeds in de aarde aanwezig voor er organismen waren, zij werkte toen in de delfstoffen, aarden en metalen die allen leven, deze de een na de andere ontwikkelende. Uit deze aarddeelen vormden zich dan de laagste organismen als ammonieten en andere. Er was dus eerst in de aarde geen scheiding tusschen leven en levenloos, leven was een eigenschap der geheele aarde en in haar was alles besloten, want op de aarde was er eerst niets. Eerst dan (bl. 165) hield de levenskracht op alleen in den schoot der aarde aan haar vormingen bestaan te geven, toen zich afzonderlijke bewerktuigingen uit den moederschoot los maakten, waardoor kleine in zich beslotene werelden ont-

stonden. In dien zin, zegt hij, laat zich de microcosmus der ouden duidelijk verstaan: de macrocosmus was de moederaarde, de microcosmus werd gevormd door de eerste zich daaruit losworstelende wezens. Die afzonderlijke bewerktuigingen zijn dus als het ware een individualiseering der levenskracht. Hoe de gesteenten zich ontwikkelden, en hoe de organismen evenwijdig met de gesteenten ontstonden, dat toonen ons de laagvormingen der aarde, met hun fossiele dieren en planten, en deze toonen een geregelde opklimmende reeks. In de onderste lagen vinden wij slechts zeewormen of schaaldieren, die in getal en soorten toenemen in de volgende lagen, daarna vinden wij in jongere lagen de overblijfselen van visschen, daarna amphibien en eindelijk de geraamten van groote landdieren. Dergelijke opklimmende reeks vertoonen de planten. Den mensch vinden wij in deze aardlagen niet, hij verscheen dus later dan de zoogdieren, of met andere woorden (bl. 168): ‘De mensch is het resultaat der laatste en hoogste inspanning der levenskracht, in hem individualiseerde zich de scheppende levenskracht op het sterkst.’ Deze beschouwingswijze is kortweg als een monistische te karakteriseeren.

Ter beantwoording der vraag naar het ontstaan van den mensch kon Doornik nu tot zijn leedwezen geen gebruik maken van de historische methode, daar er toen nog geen fossiele menschen bekend waren; de historische methode kon alleen teruggaan tot een tijdperk, waarin de eerste overleveringen beginnen en dat hadden Kant, Blumenbach, Herder en anderen reeds gedaan. Maar die overleveringen, leert Doornik, kunnen ons niets leeren betreffende den tijd toen er nog van het vormen van overleveringen geen sprake kon zijn. Want dit staat bij Doornik a priori vast dat, evenals al de bewerktuigde wezens, ja ook de mineralen, langzamerhand geworden zijn hetgeen zij nu zijn, zoo ook de mensch langzamerhand geworden moet zijn en wel uitsluitend tengevolge van diezelfde levenskracht, die (alle natuurkrachten in zich vereenigende) alles in het aanzijn riep.

Alle dieren zijn door een onafgebroken keten met elkander verbonden, en let men nu op den lichaamsbouw des menschen, dan wordt men gewaar (bl. 14) dat deze hem met een onbreekbaren schakel aan de keten der andere dieren klinkt, terwijl ook zijn lichamelijke behoeften dierlijk zijn. De

hierop volgende bewijsvoering herinnert ten sterkste aan die van Huxley in zijn ‘Evidence as to man's place in nature’. In den mensch, vooral in den onbeschaafden, moet al het aan dieren herinnerende zoo sterk mogelijk op den voorgrond gesteld worden en in het dier, vooral in den aap, al wat aan menschen doet denken. Hiervoor waren hem bijzonder dienstig: in de eerste plaats de oude reisbeschrijvingen, waarin, wel uit sensatielust, de natuurvolken gaarne zoo dierlijk mogelijk voorgesteld werden; in de tweede plaats de toen nog hoogst oppervlakkige kennis van den lichaamsbouw der apen, die oppervlakkig beschouwd hem wel tot de conclusie moest brengen, dat er geen wezenlijke verschillen bestaan tusschen aap en mensch. Hier wreekte zich evenwel aan hem dat hij, zelf de ontleedkunde niet beoefenend, de vormen zelf niet had onderzocht, en het was dan ook dit gedeelte van zijn betoog dat met goed gevolg werd aangevallen door G. Bakker, toen nog geneesheer te Haarlem, later hoogleeraar in de anatomie en physiologie te Groningen. Bakker toonde door op tal van verschillen in den lichaamsbouw te wijzen de groote onwaarschijnlijkheid aan, dat het menschelijk geslacht van een of ander der bekende aapsoorten zoude afstammen. Wonderlijk is, dat daarmede Bakker reeds dezelfde positie tegen Doornik inneemt, die na de overdrijvingen der eerste Darwinisten door de meer bezadigde anthropologen moest ingenomen worden, wat eindelijk gedurende de allerlaatste jaren er toe leidde dat vele anthropologen de afstamming niet alleen uit de bestaande apen maar ook uit aapachtige of aap-gelijke voorouders verwerpen.

Belangrijker evenwel achtte Doornik een vergelijking van den lichaamsbouw der natuurvolken met den Europeaan eenerzijds en met de anthropoide-apen (toen nog orang oetan genoemd) anderzijds. Bij gebrek aan paleontologisch materiaal was dit de eenige weg om vast te stellen hoe de oorspronkelijke mensch er uit gezien moest hebben. Daarmede stond hij geheel op het standpunt van vele der moderne anthropologen, zooals van den thans in deze materie zoo op den voorgrond tredenden Klaatsch.

Van die natuurvolken was toen evenwel alleen de lichaamsbouw van den Neger voldoende bekend, maar deze leende zich juist wonderwel voor zijn vergelijkingen. In de eerste

plaats door het feit dat zijn hersengewicht (bl. 16) geringer is dan dat van den Europeaan, in de tweede plaats door het vooruitsteken der kaken (prognatie). Door beide eigenaardigheden was hij een prachtige tusschenvorm tusschen Europeaan en orang oetan te noemen. Doornik nooemt nog tal van andere lichaamsvormen van den neger (bl. 176 v.v.) die hem meer tot den aap doen naderen, waarbij wij hier niet zullen stilstaan. Toch was hij verplicht te erkennen dat de verschillen tusschen Europeaan en Neger niet zoo groot zijn om hierop een eigen soort of tusschensoort te grondvesten. Dit bezwaar wist hij evenwel als overtuigd descendenztheoretikus op eigenaardige wijze op te heffen door er op te wijzen dat alle tot daartoe ontlede negers reeds eenige jaren den invloed der europeesche beschaving en van het europeesche klimaat hadden ondergaan, waardoor hun lichaamsbouw zich reeds van den vroeger meer dierlijken kon verwijderd hebben. Hoofdzaak voor hem was, dat bij den natuurlijken mensch die deelen zich het sterkst ontplooien, die voor de voeding dienen (tanden, kaken) en bij den beschaafden mensch dat orgaan, dat zich in de eerste plaats voor de menschwording ontwikkelen moest, namelijk de hersenen en dus ook de schedel. Hier toonde hij niet voldoende op de hoogte der toenmalige literatuur te zijn, want ook toen reeds wist men dat sommige natuurvolken een even grooten schedel hebben als de Europeaan, een feit overigens, dat ook thans nog door vele anthropologen gaarne weggeredeneerd wordt.

Anderzijds wordt van den orang oetan getuigd dat hij door zijn vermogen tot nabootsing toont, welk goeden aanleg hij bezit (bl. 16), maar meer nog toont hij zijn verwantschap tot den mensch doordien hij spoedig verliefd wordt op vrouwen (bl. 163), voor welke bewering hij bewijzen vond in diezelfde phantastische reisbeschrijvingen, die hem zijn materiaal leverden om het dierlijke in de natuurvolken op den voorgrond te stellen. Het eenige essentieele verschil tusschen mensch en orang oetan is dat de laatste niet spreken kan (bl. 165). Nu had *Petrus Camper* aangetoond dat de orang oetan nimmer zal kunnen leeren spreken omdat hij aan beide zijden van het strottenhoofd twee ruime, met een vlies bedekte zakken bezit, die opzwellen als hij geluid maakt. De luchtstroom uit de longen strijkt dus niet direkt langs de stembanden,

als bij ons, maar wordt afgeleid in die keelzakken. Doornik stelde daarom voor bij een orang oetan die keelzakken uit te snijden en daarna te beproeven hem te leeren spreken, volgens dezelfde methode die men ook toen reeds bij doofstomme kinderen toepaste. Hij was overtuigd van het goede resultaat van zulk een operatie en verdere oefening. Wat hij door zulk een experiment wenschte te bereiken had de natuur vroeger bereikt door de keelzakken te doen degenereeren en daarna te veranderen in de schildklier des menschen (bl. 168). Doornik twijfelde er dan ook niet aan dat de orang oetan zich zoude kunnen ontwikkelen tot dezelfde hoogte, waarop de Neger thans staat, en verwachtte dan ook dat men in nog onbekende streken wezens zou vinden (bl. 15 en 163), die tusschen Neger en orang oetan zouden staan en dus in dezen tijd 'the missing link' genoemd zouden worden.

Hoogst interessant is ook de wijze, waarop hij een bezwaar ondervangt, dat men tegen zijn theorie zou kunnen inbrengen, namelijk dit, dat men tot daartoe nimmer een fossielen mensch of menschaap in de diepere aardlagen had gevonden, die toch naar Doorniks eigen theorie moest bestaan hebben. Het land, waar eenmaal de mensch ontstond, zoo verdedigt hij zich bij voorbaat, kan thans wel door oceanen bedekt zijn (bl. 33 en 40), waarom wij niet in staat zijn de overblijfselen van dien oermensch te ontdekken. Hiermede sprak hij uit, wat Haeckel vele jaren na hem zou verkondigen om een zwakke zijde zijner hypothese te dekken. Nog moderner (want ik vond ze terug bij schrijvers van den laatsten tijd) is een tweede argument: dat, al vond men de fossiele beenderen van den oermensch in de aarde terug, men die niet als van den oermensch afkomstig zou kunnen herkennen (bl. 33). Doornik staat ook langer bij de vraag stil, hoe en waarom de mensch zich uit den aap ontwikkelde. Om dit duidelijk te maken kende hij aan de door de levenskracht ontstane wezens een vormdrift toe, welk eenigszins vreemd klinkend woord hem diende om den 'Bildungstrieb' van Blumenbach te vertalen. Die vormdrift is voor hem hetzelfde als het aanpassingsvermogen of de erflijkheid van verkregen eigenschappen van later tijd. Want die vormdrift (bl. 87) doet den mensch bestand zijn tegen uitwendige ongunstige invloeden (strijd om het bestaan), doordien hij zich aan deze aanpast door bouw en

eigenschappen te wijzigen en deze wijzigingen over te erven aan zijn kinderen. Door uitwendige invloeden, waaronder hij voornamelijk het klimaat en de successieve wijzigingen van het klimaat noemt (bl. 76-77), ontwikkelde zich de mensch, bij welke ontwikkeling al die verscheidenheden ontstonden (ectotypus), die hem langzaam opvoerden tot hetgeen hij nu is, en deden verschillen van zijn oervorm of prototypus. In dit op den voorgrond stellen der uitwendige oorzaken herinnert hij sterk aan Lamarck, tot wiens aanhangers de meeste hedendaagsche anthropologen behooren, al noemen zij zich thans Darwinisten. Darwin's strijd om het bestaan was Doornik evenmin onbekend (bl. 91 en 157), maar tot begrip eener selectie of natuurkeus uit de geschiktsten kwam hij niet.

Wel echter hanteerde hij reeds het later zoo in de mode gekomen wapen der ‘onbepaalbare reeks van eeuwen’ (bl. 50) of ‘de verbazende reeks van eeuwen’ (bl. 34) om eene ontwikkeling, die wij ons, in haar werkzaamheid en detail of oordeelende naar hetgeen wij zien, niet kunnen voorstellen, plausiebel te maken.

Hoe groot een kracht Doornik nu ook aan de uitwendige invloeden toeschreef, toch wilde hij hierdoor niet alles verklaard hebben, want hij nam in elk der bestaande menschenrassen zich niet meer wijzigende kiemen aan (bl. 93) en pleitte voor de stelling dat in zeer verschillende landen en op zeer verschillende tijdstippen menschenrassen ontstaan zijn (polyphyletische oorsprong). Alle rassen door wijziging van een oerstam te doen ontstaan scheen hem avontuurlijk toe.

Deze opvatting, hoe onnoodig ook bij de grondbeginselen waarvan hij uitging, werd naar het mij voorkomt in de eerste plaats uit oppositiegeest geboren. Ik meen hierop te moeten wijzen, omdat het naar mijn meening de eenige plaats is waar Doornik zich van zijn anders steeds koele, van oppositioneele polemiek vrije, redeneerwijze laat afbrengen door oppositiegeest. Wel blijft hij ook hier steeds kalm, bezadigd, zonder kwinkslagen of Voltaireaanschen spot. Maar hij heeft er zich toe gezet om Kant, Blumenbach, Herder te weerleggen, die, steunende op historie en traditie, geloofden, dat de mensch uit éénen oerstam is voortgekomen. De opvatting dezer geleerden, dat wist hij, werd beslist geïnfluenceerd door de traditie, de joodsche of mozaïsche traditie, en Doornik, die

alle traditie verwierp, verviel nu in dezelfde fout, later door tal van Darwinisten herhaald, om uit oppositie tegen de traditie elke meening te bestrijden, die zonder op traditie te zijn gegrondvest, toevallig tot dezelfde uitkomsten leidde als deze.

De onbekende recensent in de Vaderlandsche Letteroefeningen van 1808 (A bl. 555) maakte hier dan ook de juiste opmerking dat alle argumenten, die Doornik tegen de afstamming uit Azie en den gemeenschappelijken oorsprong aller rassen uit één stam inbracht, even weinig of even veel bewezen als de argumenten, die Kant, Herder, Blumenbach vóór die afstamming hadden aangevoerd. Hier werd hij tot den alles afbrekenden criticus, wiens opbouwen dezelfde critiek uitlokt.

Thans schroomt men dan ook niet meer om de eenheid van oorsprong aller menschenrassen aan te nemen, dank zij onze betere kennis der natuurvolken, die evenwel in Doornik's tijd nog alles te wenschen overliet. Zoo men zich plaatst op het standpunt van zijn tijd moet men dan ook toegeven dat hij, voortdenkende in den zin zijner afstammingsleer, evenzeer gerechtigd was een meervoudige afstamming des menschen aan te nemen als een eenvoudige, al slaagde hij er niet in aan te toonen dat de eerste opvatting beter gegrondvest was. Harting, die op een vergadering der Koninklijke Akademie in 1871 de herinnering aan Doornik trachtte te doen herleven[1)], meende dat hij de eerste was geweest, die tegenover de toen algemeen aangenomen eenheid van oorsprong van het menschelijk geslacht de meervoudigheid van zijn oorsprong had gesteld. Dien roem moet ik Doornik evenwel betwisten en Harting toonde hier, hoe het door hem tegen zijn tijdgenooten ingebracht verwijt, dat zij de voorgangers vergaten op wier schouders zij stonden, ook van hemzelf gold, want Doornik stond hier op de schouders van Kaimes, de Lamettrie en

1) Verslagen en mededeelingen Koninkl. Akad. Afd. Natuurkunde 1871, IIe Reeks. D.V. bl. 367. Daar vindt men ook de volledige lijst zijner werken, die ik slechts zou kunnen vermeerderen met eenige oudere door Harting niet genoemde recensies en verder met zijn politiek geschrift, dat hem uit Indië dreef. De heer J. van Baven te Wageningen was nog zoo vriendelijk mij mee te deelen dat Doornik genoemd werd door mijn studiegenoot Von Antal in ‘Die holländische Philosophie im neunzehnten Jahrhundert’. Utrecht 1888 bl. 6, verder door J.L.C. Schroeder van der Kolk in Tijdschr. v.h. Koninkl. Ned. Aardr. Gen. D. 20, 1903, bl. 465.

anderen, zooals ik trouwens geen denkbeeld bij Doornik gevonden heb, dat niet bij ouderen teruggevonden wordt.

Niet in oorspronkelijkheid van denkbeelden moet men Doorniks waarde zoeken, maar in zijn 'helder, onbevangen, onafhankelijk oordeel, en de zeldzame gave van een tal van feiten, ontleend aan verschillende natuurwetenschappen - geologie, physische geographie, chemie, anatomie, zoologie, enz. - zoo te vereenigen, dat zij onder meer algemeene gezichtspunten worden gebracht (Harting).'

Hieraan had hij het te danken dat hij beter dan alle zijne voorgangers er in slaagde een samenhangende evolutietheorie te ontwerpen, die, hoezeer zij meer aan het latere werk van *Lamarck* herinnert, toch meer eigenaardig praedarwinistisch wordt genoemd, omdat hij in de eerste plaats den stamboom des menschen trachtte te construeeren, wat na hem eerst door de volgelingen van Darwin werd voortgezet, of (daar hij vergeten was) opnieuw werd beproefd. Dat zij daarbij dezelfde argumenten bezigden, die reeds Doornik gediend hadden, rechtvaardigt de trotsche woorden, die hij op het titelblad zijner wijsgeerig natuurkundige verhandelingen plaatste:

> 'Veniet tempus, quo posteri tam aperta nos nesciisse mirentur.' (Seneca).[1)]

Een onbekende hand schreef op het binnenblad van Doornik's boek over den oorspronkelijken mensch (exemplaar der Utrechtsche bibliotheek):

> 'Latent ista omnia, Luculle, crassis occultata, et circumfusa tenebris, ut nulla acies humani ingenii tanta sit, quae penetrare in coelum, terram intrare possit.' (Cicero)[2)]

Zoo er iets is, dat ons in het leven van Doornik bevreemdt, dan is dit het feit dat men hem van kerkelijke zijde zoo geheel ongemoeid liet. Doornik had altijd wat men thans

1) De tijd zal komen, dat het nageslacht er zich over verwonderen zal, dat wij zoo klaarblijkelijke zaken niet geweten hebben.
2) Dit alles, Lucullus, is onder dikke duisternis verborgen en er mede omringd, zoodat geen menschlijke scherpzinnigheid voldoende is, om in den hemel door te dringen of in de aarde af te dalen.

wel noemt ‘une bonne presse.’ De referaten waren welwillend, wel eens met een toon van bewondering opgesteld; nergens vond ik een referaat geschreven met dien wilden hartstocht, waarmede men nog gedurende de laatste jaren de mannen der traditie en Haeckel elkander met volkomen gelijkwaardige, zoo dan ook niet altijd waardige, wapenen zag bestrijden.

Zoo wij dit verschijnsel willen trachten te verklaren dan moeten wij ons verplaatsen in dien tijd.

Rousseau en de Lamettrie zijn geestelijke vaders der revolutie geweest, en daarvan was het natuurlijk gevolg, dat de godin der Rede werd aangebeden te Parijs, dat de holen in 't Limburgsche nog toonen de sporen der verborgen godsdienstoefeningen, dat er twee altaren stonden op het Utrechtsche plein ‘de Neude’, waarop door dweepzieken geofferd werd. In zulk een tijd kon het niet verwonderen dat de kerkelijke partij een Doornik ongemoeid liet, te meer daar Doornik meer een klassiek philosoof was, wars van alle propagandazucht. Buitendien weten wij dat ook vele kerkelijken een grooten eerbied toonden voor philosophie, waarbij wij herinnerd worden aan de plaats, die Dante aan de oude philosophen en dichters in de onderwereld toekende.

Op den slag van Waterloo volgde de reactie der ‘heilige alliantie’; het gezag der kerk kwam weder op.

Men moet deze historische reactie wel in het oog houden om te begrijpen hoe evolutie en afstammingsleer, die zich in Nederland, Frankrijk, Duitschland, Engeland reeds zoo krachtig ontwikkeld hadden, daarna weer vergeten konden worden, om in Lyell, Wallace, Darwin, naar het menigeen toescheen, als een geheel nieuw verschijnsel, te herleven. Daarbij houde men in het oog dat Darwin reeds in 1809 geboren werd en zelf verklaarde reeds in 1838 die denkbeelden gehad te hebben, die hij eerst in 1859 algemeen bekend maakte. De afstand tusschen zijn voorgangers uit het begin der 19de eeuw en hem zelf is dus veel minder groot dan het oppervlakkig schijnt, zoo men slechts op den datum der verschijning van zijn wereldberoemd werk ‘Origin of species’ let. Wel verschenen er verschillende historische werken over het ontstaan der afstammingsleer, maar in alle deze, zoover zij mij bekend werden, kan men slechts lezen

dat enkele geïsoleerde onderzoekers als Lamarck, Goethe en anderen als voorgangers van Darwin zijn te beschouwen. Maar, dat naast die vooruitstekende personen een geheele partij van voorgangers gedurende de laatste helft der 18de en de eerste jaren der 19de eeuw in elk land talrijk vertegenwoordigd was, werd geheel over het hoofd gezien. Voor Nederland wordt de juistheid dezer bewering door deze bladzijden aangetoond, die met vele zouden zijn te vermeerderen, zoo ik ook de namen dergenen vermeldde, die eene evolutie aannamen, maar zich niet over een stamboom des menschen uitten, tot welke laatste onderzoekers ik mij hier beperkt heb.

Deze historische beschouwingen waren noodig om het werk van een man te beoordeelen, dien wij nu hebben te noemen.

Anthony Moll (1786-1843) was de zoon van een predikant te Maassluis, waar hij in 1786 geboren werd; evenals Doornik studeerde hij te Leiden waar hij in 1806 promoveerde, waaruit blijkt dat hij Doornik niet aan de universiteit heeft leeren kennen. Het kan m.i. wel geen toeval zijn dat Van Schelle in Leiden leefde, Doornik en Moll daar studeerden; ik was eerst geneigd aan te nemen dat alle drie denzelfden geestelijken vader in een der daar doceerende professoren gehad zouden hebben, maar tot mijn leedwezen heb ik dien nog niet kunnen ontdekken. Wel dacht ik aan den toen grooten invloed uitoefenenden Brugmans; eene uiting van Moll bracht mij op dit denkbeeld. Ook waren zeer onafhankelijke ideeën wel te verwachten bij een man, die Napoleon op zijn vraag: welke der geneeskundige opvattingen, toen heerschende, hij deelde, het trotsche antwoord gaf: ‘Sire, nous proffesseurs cherchons la vérité partout.’ Maar daar hij eerst in 1786 tot hoogleeraar werd benoemd kan hij niet de geestelijke vader van Van Schelle geweest zijn, die wellicht evenals Schrage een geesteskind van Rousseau genoemd moet worden. Wel was hij, Brugmans, de leermeester van Doornik en Moll (1786-1819), maar het zou uiterst moeilijk zijn om Brugmans' denkbeelden in deze te leeren kennen, daar hij tot die docenten behoorde, die wel grooten geestelijken invloed uitoefenen maar zelden de resultaten van eigen onderzoek of eigen denkbeelden ter perse zenden. Onder de titels zijner weinige geschriften vond ik althans geen, die aanleiding gaf om er eene natuur-philosophische geloofsbelijdenis in te zoeken.

Moll vestigde zich als geneesheer te Nijmegen, waar hij ruim twintig jaren praktiseerde aan het militair hospitaal en als stadsgeneesheer. Deze betrekkingen schijnen evenwel slecht gesalarieerd te zijn geweest; Moll was althans op particuliere praktijk aangewezen en die kon hij maar niet verkrijgen. Zoo leefde hij in moeilijke omstandigheden tot hij in 1827 vernam dat er te Arnhem gebrek aan geneesheeren heerschte. Onmiddellijk vertrok hij daarheen, verkreeg er een uitgebreide praktijk, werd er geplaatst aan het hoofd der geneeskundige commissie voor Gelderland en stierf als een algemeen geacht man in 1846.

Dit is de door Van der Aa gegeven voorstelling van zijn leven.

De vraag komt in ons op: hoe besteedde Moll de vele ledige uren, die het deel zijn van een medicus, die geen praktijk heeft?

Er is op deze vraag geen beter antwoord te geven dan door er op te wijzen dat Moll elf boekwerken uitgaf, waarvan verscheidene in twee deelen, tal van tijdschriftartikelen schreef, en twee tijdschriften oprichtte. Verder geeft een door mij opgemaakte lijst zijner werken nog aanleiding tot de volgende voor hem karakteristieke opmerkingen. Gedurende zijn verblijf te Nijmegen gaf hij tien zijner elf boekwerken uit; na zijne verhuizing naar Arnhem verscheen er slechts een kleine studie, de laatste, die afzonderlijk gedrukt werd. Dit wettigt de vraag: slaagde Moll te Nijmegen niet omdat hij te veel schreef of schreef hij zooveel omdat hij niet slaagde? Er is meer. Zijn geruchtmakende vertaling van Ballenstedt's ‘Urwelt’ verscheen 1819 bij Blussé & van Braam te Dordrecht en werd van kerkelijke zijde heftig aangevallen. Reeds in het tweede deel van dit werk toont hij in de inleiding en de aanteekeningen dat hij vreesde te ver te zijn gegaan, waarom hij het noodig achtte zich te verdedigen onder anderen door het afdrukken van een waardeerend briefje van Prof. Brugmans en door een lofzang op de religie. Ballenstedt in Duitschland verklaarde dan ook dat het tweede deel meer tegen dan voor hem was. Het volgende jaar (1820) liet Moll bij denzelfden uitgever het dweperige en zoetelijk-mystieke of poëtisch-evolutionistische boek van Werner verschijnen, dat ik beschouw als een halve boetedoening voor de vertaling van het werk van

Ballenstedt, boetedoening, die wellicht ook voor den uitgever gold, die geen andere werken van Moll meer heeft uitgegeven of, zooals een recensent vermoedde, niet meer heeft willen uitgeven. De Weduwe Diedrichs te Amsterdam werd in 1821 de uitgeefster van het 'Magazijn der voorwereld' dat niet alleen vertalingen van Ballenstedt's 'Archiv der Vorwelt' bracht, maar ook oorspronkelijke artikelen, waarvan enkele, zeer karakteristiek, slechts met initialen geteekend werden. Moll ontwikkelde een koortsachtigen ijver, een bijna ongelooflijke werkkracht om zijn opvatting over paleontologie en geologie te verdedigen, waarvoor vooral bovengenoemd magazijn diende; hij vertaalde verder de natuurphilosophische werken van Link (1821) en Gelpke (1821), welk laatste werk zelfs Adam weder als stamvader erkende. Ik heb evenwel reden aan te nemen dat deze werken, die ik slechts door de aankondiging ken[1)], niet meer de pers verlaten hebben of dat de oplage vernietigd werd, en van het veel belovende magazijn verschenen slechts drie afleveringen, waarvan ik slechts de derde in den Haag terugvond. Na deze ingespannen werkzaamheid van 1819 tot 1821 volgen drie jaren rust, daarna bestijgt Moll (1824) weer zijn vroeger stokpaardje '*de thalasso-therapie*' of het genezen door zeelucht in den vorm van brieven uit Scheveningen, dat hij vermoedelijk tot herstel van eigen gezondheid had opgezocht. Gedurende het laatste gedeelte van zijn leven beperkte hij zich tot hygiëne en gerechtelijke geneeskunde.

Deze feiten toonen reeds voldoende dat de Ballenstedtperiode Moll veel moeite, strijd, leed veroorzaakt heeft, dat hij wellicht menigmaal gewenscht zal hebben die ongedaan te kunnen maken en het is karakteristiek dat in het Biographisch woordenboek van Van der Aa, dat overigens zeer nauwkeurige data over onzen Moll brengt, ook een lijst zijner

1) Referaten over de werken van Moll zijn te vinden: Boekzaal der geleerde wereld. Tijdschrift voor de protestantsche kerken, November 1820. Amsterdamsch letterlievend maandschrift, D. III, Amsterdam, September 1819 blz. 139. Vaderlandsche letteroefeningen A. 1820, blz. 533; 1821 blz. 386 en 1821 No. XIV. Recensent ook der Recensenten D. XIII. Eerste stuk. Amsterdam 1820. Hierin vindt men onder anderen de mededeeling dat de 'Urwelt van Ballenstedt' in Duitschland binnen zes maanden was uitverkocht, waaruit blijkt dat men Ballenstedt in zijn vaderland waardeerde wat van Nederland niet gezegd kan worden. Ballenstedt werd ook door Goethe geciteerd.

geschriften, de titels der vijf boekwerken weggelaten werden, die van 1819-21, dus gedurende de Ballenstedt-periode, verschenen. De familie heeft dus klaarblijkelijk gewenscht dat deze in 't vergeetboek zouden raken. Daar er evenwel toch een reden opgegeven moest worden waarom Moll te Nijmegen, '*in weerwil zijner groote kunde*', niet kon slagen, zoo verzon men de verklaring, '*ten deele misschien wel omdat hij geheel vreemd was aan alles wat in de verte slechts naar kunstenarijen of kwakzalverij zweemt*'. Blijkbaar voelde men niet, dat zoo dit een beletsel was te Nijmegen, het ook een beletsel geweest zou zijn te Arnhem.

De ware reden wilde men niet zeggen, die, vermoedelijk meer in deze richting gelegen was: dat de burgers van Arnhem liberaler waren dan die van het meer kerkelijke Nijmegen, waardoor Moll's aberratie op evolutionistisch gebied eerder in het vergeetboek kon raken.

Vermoedelijk zou de familie er in geslaagd zijn, genoemde periode in Moll's leven te doen vergeten, zoo ik niet ('t is te merkwaardig om het niet te vertellen) langs den volgenden onverwachten weg haar sporen ontdekt had.

Ds. Brumund, de kenner van Javas oudheden, zat en droomde gaarne op den top van Boeroeboedoer, den beroemden tempelbouwval van Java; de daar gehouden christelijk-philosophische droomen publiceerde hij in het Tijdschrift voor Nederlandsch-Indie in 1858. In een van die droomen uitte hij zijn verontwaardiging over de aapmensch-theorie van Rousseau en Ballenstedt, evenwel slechts met een enkele exclamatie, zonder verdere toelichting. Dat maakte mijn nieuwsgierigheid gaande; ik zocht naar de beteekenis en het werk van den mij geheel onbekenden Ballenstedt, en toen Nederlandsche bibliotheken niet genoegzaam antwoord konden geven op mijn vragen, zette ik het onderzoek voort te Berlijn. Wat ik bovenal verlangde te doorbladeren was het door hem uitgegeven tijdschrift 'Archiv der Urwelt', om hierdoor zijn medewerkers te leeren kennen. Tot mijn groote teleurstelling was het in den catalogus onder 'Archiv' niet te vinden, maar een gelukkig toeval deed het mij onder een anderen naam ontdekken. Ik doorzocht alle deelen van dit tijdschrift om de namen der medewerkers te vinden en stuitte toen op een stuk van Ballenstedt, waarin hij zijn verontwaardiging uitte

over *Nederlandsche critici* en over het terugkrabbelen van Moll, die hem eerst zoo gesteund had. - Zoo werd de vierde Nederlandsche praedarwinist ontdekt.

Om nu te laten zien waardoor Moll die algemeene verontwaardiging had opgewekt, kunnen wij niet beter doen dan eenige gedachten uit Ballenstedt's 'Urwelt' mee te deelen, die Moll voor Nederlandsche lezers heeft vertaald, van welke vertaling een exemplaar bewaard bleef aan de Universiteitsbibliotheek te Groningen.

Wij hebben boven gezien, dat Doornik moest erkennen, dat men nimmer fossiele menschelijke beenderen had gevonden, en hoe hij dan deze onmiskenbare leemte trachtte weg te redeneeren. Ballenstedt (schrijvende twee jaren na hem) wist het beter, hij bracht tal van bewijzen dat fossiele menschenbeenderen of overblijfselen van menschelijke werkzaamheden wel in diepe aardlagen gevonden waren. Dat alle deze zoogenaamde bewijzen geen steek hielden, doet minder ter zake; Ballenstedt was er van overtuigd, en dus was de fossiele mensch aangetoond[1)], de hooge ouderdom van het menschelijk geslacht bewezen, de mozaïsche traditie omvergeworpen. 'Wij gelooven niet aan Mozes (Bd. I bl. 294), maar aan de uitspraak onzer rede en des wel begrepenen en welverklaarden bijbels'; 'door Ballenstedt verklaarden bijbels' voegde een ondeugend recensent terecht aan deze woorden toe. Op bl. 255 lezen wij: dat de godsdienst op vrees gegrond is, zich langzaam ontwikkelde en beschaafd werd door de wijsgeeren, die den godsdienst tot een redelijken deïsmus of naturalismus omvormden. De verhalen in den bijbel zijn mythen der Joden, alle openbaring wordt verworpen.

Ballenstedt kent alleen een God, die de oorspronkelijke kracht in de natuur legde en daarna verder werkeloos blijft, ja blijven moet, want anders zouden er wonderen gebeuren en dit kan Ballenstedt, predikant te Pabsdorf, niet toelaten.

Wij eerbiedigen ieders meening: maar hoe was het mogelijk dat diezelfde Ballenstedt in de voorrede kon verklaren dat zijn veronderstellingen niet in strijd waren met den echt 'christelijken godsdienst', bij welke verklaring zich de anders ook geloovige Moll schijnt te hebben neergelegd, evenals bij het

1) Sedert zijn er vele ontwijfelbare fossiele beenderen gevonden.

feit dat Ballenstedt toch een dominee was. Aan het ‘latet anguis in herbis’ schijnt hij niet gedacht te hebben.

En nu het ontstaan van den mensch? De mensch is eenmaal door onweerstaanbare krachten der natuur, of door de vormdrift der natuur op verschillende plaatsen (in verschillende klimaten) en op onderscheidene tijden (I bl. 340 en II bl. 77) uit de aarde gesproten. Dit is meermalen gebeurd, want zeer dikwijls is de wereld met het menschdom vergaan. Dat is de katastrophentheorie van Cuvier, die eerst door Lyell omver werd geworpen.

Die eerste menschen waren dan nog dierlijk en ruw, misschien nader aan de apen dan aan de menschen verwant, hun leven kan niet beter (I bl. 163), ja moet zelfs in menigerlei opzicht nog slimmer geweest zijn dan dat der dieren, of ook (bl. 77) ‘den wilden dieren gelijk zwierven zij rond’. Dat hij nog geen taal had, om zich te uiten (II 77), spreekt van zelf en het heeft vele eeuwen geduurd voor hij die aanleerde. Ik teeken hierbij aan dat de werken van Lord Monboddo, Ballenstedt bekend waren, en deze was een der eersten (1780), die de overtuiging uitsprak dat de oermensch niet kon spreken. Ballenstedt (bl. 118) geloofde verder ook aan volken met staarten. Nog op een andere plaats vinden wij nogmaals de overtuiging uitgesproken (bl. 251), dat de oermensch zich tot den modernen mensch verhoudt als deze tot den orang oetan. Uit dien staat van dierlijkheid heeft de mensch zich zelven, met behulp der hem door de natuur verleende krachten en hulpmiddelen opgeheven. Uit en door zich zelven moest hij alles zijn en alles worden. Langzamerhand zweefde hij opwaarts en steeds zal hij hooger stijgen met behulp van het goddelijke, dat in hem woont.

Wat komt dat ‘goddelijke’ daar weer vreemd bij te pas. Beter in overeenstemming met eigen overtuiging, en dus logischer, redeneert Ballenstedt, wanneer hij uiteenzet dat men verplicht is voor den mensch een langzaam ontwikkelingsproces aan te nemen, omdat de wetten der natuur ontwikkeling in opwaartschen zin, dus toeneming in volmaking eischen; daar verdedigt hij hetzelfde evolutionistische beginsel als Aristoteles.

Ik dien hierbij uitdrukkelijk aan te teekenen, dat Moll in een noot bij de voorrede verklaarde, dat men een schrijver wel vertalen mag, ook al stemt men niet volkomen met hem

in. Let men evenwel op alles, wat hij erkent in overeenstemming met eigen overtuiging te zijn, dan zijn de verschillen tusschen Ballenstedt en hem al bijster gering. In de voorrede van het tweede deel is hij zeer gemoedelijk, schrijft over zijn verlangen, toch vooral het gevoel of de overtuiging van niemand te willen kwetsen, verklaart tevens aan God en onsterfelijkheid te gelooven, maar niet te kunnen gelooven tegen ervaring en rede in, waarom hij ook aan een godsdienstvorm geen andere dan betrekkelijke waarde kan toekennen. Vóór het boek eindigt, vinden wij op bl. 302 in een aanmerking een lofprijzing van zuiver geloof en reine Christelijke leer, die dan weer gevolgd wordt door met blijkbaar welgevallen geciteerde woorden uit Doornik's boek.

Dezelfde inconsequentie ontmoeten wij in de voorrede tot Werner's ‘Vormkracht der aarde,’ waar hij eenerzijds verklaart overtuigd te zijn dat de mensch is: een gewrocht der natuurkrachten en zoo min als al het andere, dat hem omringt, een onmiddellijk gewrocht der almacht, om daarna weer te bezingen de voortreffelijkheid van den bijbel en der Christelijke leer. Zoo krijgen wij spoedig meer dan genoeg van het beperkte denkvermogen van Moll, van zijn onvast wankelend karakter. Waarlijk geen geboren martelaar voor welke overtuiging ook!

Laten wij nu eens deze periode uit Moll's leven ter zijde stellen, of trachten wij die te vergeten, zooals de familieleden blijkbaar wenschten, om dan nog een oogenblik te wijden aan de andere werken van Moll. Wij vinden dan dat zijne ‘Proeve eener theorie van den werkkring der contagia’, volgens den recensent in de Vaderlandsche Letteroefeningen (A 1815 bl. 295) is eene compilatie uit duitsche schrijvers, dat hetzelfde gezegd moet worden van zijn ‘Handboek tot de leer der teekenen van gezondheid en ziekten’ (Vaderl. Letteroef. A 1821 bl. 336), waarbij hij voornamelijk uit Gruner en Sprengel putte; dat alweder hetzelfde geldt van zijn in 1826 verschenen ‘Leerboek der geregtelijke geneeskunde’. Verder letten wij niet alleen op de dikte der boekdeelen, maar ook op het feit dat het ‘handboek’ twee uitgaven beleefde en komen dan tot het resultaat dat Moll was een buitengewoon vlijtig en goed compilator, die in deze zeker een verdienstelijk man genoemd mag worden. Wij erkennen buitendien zijn verdienste, een der eersten geweest te zijn, die in Nederland de geneeskrachtige werking

van het zeeklimaat verdedigde, meer speciaal dat van Scheveningen. Andererzijds doet het ons minder sympathiek aan, dat hij zich telkens op het titelblad zijner geschriften noemt 'Lid van onderscheidene in- en uitlandsche geleerde genootschappen' (ik vond Utrecht en Bonn genoemd), en vergelijken daarmede den eenvoud van Doornik, die zich nooit anders teekent dan med. dr. Zoo verkrijgen wij dan een totaal beeld van een zacht, gemoedelijk, eenigszins zwak en vreesachtig en wat ijdel man, met niet al te veel oordeel begaafd, maar imponeerende door een buitengewone vlijt en werkkracht.

Men lette vooral ook hierop dat Moll zeer zeker geen uitgevers gevonden zou hebben voor zijn vele boekwerken, die allicht een flinke plank op een gewoon formaat boekenrek zouden vullen, zoo het publiek of zijn collegas zijn werken niet met graagte gekocht hadden. Overweegt men dan nog dat er in het begin der 19e eeuw veel minder boeken verschenen dan thans, dan mag men gerust verklaren, dat Moll was een verdienstelijk man.

Zoo wij, terugkeerende uit Zwitserland, langs den Rijn reizen, dan schijnen ons de bergen aan zijn oevers slechts heuvels te zijn en de Arnhemsche berg een molshoop. Zoo was het zeker ook niet in het voordeel van Moll, dat de chronologische volgorde vereischte hem na Doornik te noemen.

J.H.F. KOHLBRUGGE.

Verzen.

Dooding.

Nu is mijn leven als een oud paleis.
Verschoten meubels scharen aan de wanden;
In lage luchters kleine kaarsen branden,
En stof en spinrag schilderde alles grijs.

En van de muren staren al te wijs
Vrouwen en ridders. Met hun vreemde handen
En vijande-oogen, zien ze uit verre landen
Naar mij, die als een vreemde voor hen rijs.

En 's avonds nokt de wind een lamme wijs
In de oude schouwe, waar geen vlam wil branden.
Daar klinkt geen stap, daar zingt geen zang; en 'k peis:
Wat vreugde vroeger deze stilte bande.
En 'k voel, hoe 'k langzaam tot die rust ver-ijs:
Komt niet de dood al in mijn ooge' en handen?

Laatste liefde.

Een zwoele nacht, en sterreloos en stil,
Vol droeve geure' uit dooden bloeme-mond:
O liefde, die 'k als laatste laafnis vond,
Neem nu mijn wezen, en beveel me uw wil.

Zijt gij een vlinder, boô van noodlotsgril,
Of wel een god, die héél mijn leven wondt?
Zijt gij een moeder, troost in stervensstond,
Of een klein kindje dat wat spelen wil?

Ootmoedig, op het altaar van mijn ziel,
Bracht ik de laatste lichte' en bloemen saam,
En luister, of niet klinke uw heilge naam,
In 't heiligdom, waar 'k om ontvangen kniel.
O, liefde, die 'k als laatste laafnis wacht
Kom lichtend heerschen in mijn laatsten nacht.

Papavers.

Plots, in mijn tuin, als toovertoortsen laaien
Papavers paars en wit en rose en rood.
In éénen nacht uit kalme knoppen spoot
En spuwde, o, vúúr!

Zie, vlammevlaggen waaien,
En wit-gehitte pitten puilen bloot.
En rillend, langs getande randen, zwaaien
Vuur-lichte slangen, die bij 't kronkel-draaien
Aan rafels gaan.

Als kole' om kokend lood
Bleek-blauwe tonge' om helle kernen aaien.
In paarse rook dooft er een enkel dood,
En doet wat rust in 't roezig vuurbed zaaien.
O, toovertoortsen, hoorloos levend, sproot
Ge in één nacht uit; ook één nacht zal u maaien
Tot knekel-koppen, kermend van den dood.

MARIE METZ - KONING.

Dienstbodenpraatje.

Dr. Else Conrad. Das Dienstbotenproblem in den nordamerikanischen Staaten, und was es uns lehrt. Jena, Verlag von Gustav Fischer, 1908. *Jhr. Mr. H. Smissaert*. De arbeidsovereenkomst der dienstboden. Haarlem, H.D. Tjeenk Willink & Zoon, 1908.

Een mooie, zomersche Meidag, - een heusche Meidag, een van die dagen waarvan men droomt, waarvan men hoort, doch die men in werkelijkheid zoo zelden krijgt te genieten!

Op zulk een mooien zomerschen Meidag dan, bracht het toeval des levens mij naar Paderborn. Een idyllisch stadje, vooral voor een Amsterdammer! Denk u in plaats van vuil groen, vuil grijs - of van welke andere kleur gij wilt, mits steeds vies - grachtennat, midden in de stad, in het huizengedoe: het frischste, helderste water, kabbelend over kiezelsteenen. En in plaats van griezelige rioolmondingen in den walkant: rotsige openingen waaruit het klare nat in groote gulpen stroomt! Wel te begrijpen dat mensch en dier zich met die wondergave willen verfrisschen; en de stedelijke regeering heeft dan ook waterstraten aangelegd, flauw glooiende van af de kanten, welke het mogelijk maken met kar en paard door het water te rijden.

Aan niets anders denkende en niets anders ziende dan de glinsterende watervlakte, de zware zon-beplekte boompartijen op de stille voorpleinen der aristocratische huizingen, waaruit omhoogschoten duizende en duizende witte en roode kastanjekaarsen - prees ik de inwoners van Paderborn gelukkig; totdat... weg was de zomersche stemming! Want het toeval, dat nooit den mensch loslaat, bracht mij voor een raam, waarachter een groote tabel was geplakt, vermeldende de

'open plaatsen' aan de verschillende arbeidsbeurzen van Westfalen.

Helaas, men kan heden ten dage niet eens meer zeggen dat men al reizende, zooal niet van stemming, dan tenminste van atmosfeer verandert! Allerwege is het koekoek eenzang geworden: werkeloosheid hier, werkeloosheid daar! en de groote sociale vraagstukken laten u nergens met rust.

Nieuwsgierig als ieder Amsterdammer, die de werkeloosheidcampagne van dezen winter mede maakte en bedacht is op export van menschenvleesch, doorliep ik de tabel. Betrekkelijk weinige 'open plaatsen', behalve in het mijnbouwgebied, en te Bielefeld, waar - naar het scheen - bedrijvigheid heerschte in de bouwvakken. Maar alleen in één kolom kwamen bij *alle* plaatsen van eenige afmeting steeds tweetallige cijfers voor: in de kolom 'vrouwelijke dienstboden'. En... Paderborn spande de kroon! Weg was alle illusie; ook hier was derhalve het dienstboden-vraagstuk een brandend vraagstuk geworden, en de huizen welke verscholen lagen in het zware geboomte met het feestelijk wit en rood, of die zich spiegelden in het kristalheldere water, kenden dus ook al evengoed die moeite en zorg, welke in dat enkele woord: dienstboden-vraagstuk, liggen opgesloten.

En dit bracht mij in herinnering dat nog altijd op mijn tafel, ter bespreking in de Gids, lag een klein werkje van een duitsche dame, een zéér geleerde: Dr. Else Conrad, die anderhalf jaar in de Vereenigde Staten van Amerika had doorgebracht en nu hare landgenooten niet slechts hare ondervinding in zake het dienstboden-vraagstuk wilde mededeelen, doch ook wilde waarschuwen en raden, opdat niet te eeniger tijd dezelfde ellende over deze zijde van den Oceaan zoude worden uitgestort. 'Le chagrin monte en croupe, et galoppe avec lui' - mompelde ik in mijzelf, en bezwoer den boozen geest mij met rust te laten totdat ik weder de geuren der Amsterdamsche grachten zoude opsnuiven, belovende dan dadelijk de pen te zullen opnemen om het vraagstuk te behandelen. En aldus geschiedde, en nu tehuis gekomen, vervul ik mijn belofte.

Geen mannenwerk! wilt gij zeggen, Mevrouw? Integendeel, het dienstboden-vraagstuk is precies evenveel een mannenvraagstuk als een vrouwen-vraagstuk. Zelfs misschien nòg

meer voor mannen dan voor vrouwen van belang - want daargelaten dat een vrouw kan leven zonder dienstbode, en de man dat (tenzij hij getrouwd is) niet kan, geeft het dienstboden-vraagstuk behalve tot vele sociale moeielijkheden, aanleiding tot zoovele kwesties van technischen aard, dat alleen de man - althans in den tegenwoordigen toestand der maatschappij - daarover met volle wetenschap kan oordeelen. Niet dat ik mij vermeten wil het vraagstuk op te lossen - daartoe is het te moeielijk - maar ik wil althans trachten eenig denkbeeld te geven van de inderdaad groote beteekenis er van, eene beteekenis welke zeer dikwijls de ‘Mevrouw’, die klaagt over ‘Mietje’, evenmin begrijpt als ‘Mietje’, die den dienst opzegt omdat zij 't bij ‘Mevrouw’ niet harden kan.

I.

Gelijk ieder Duitsche schrijver of schrijfster, die zich bewust is van zijne of hare waarde, begint mejufvrouw Conrad bij het begin. Gelukkig dat Amerika niet kort na den Zondvloed ontdekt werd, want dan zoude hare studie in plaats van 43 bladzijden, er zeker tienmaal zooveel tellen! Maar toch weet zij drie tijdperken te onderscheiden: het Amerika van af den aanvang der kolonisatie tot aan den vrijheidsoorlog; het tijdperk 1776-1850, - de Amerikaansche Middeneeuwen derhalve, - en het derde tijdperk, dat in 1850 aanvangende (het aanvangsjaartal is ietwat willekeurig gekozen), nog steeds voortduurt.

In het eerste tijdperk klaagden de dames, in het tweede tijdperk klaagden zij, in het derde tijdperk klagen zij evenzeer!

Doch niet steeds over 't zelfde soort dienstboden.

In het eerste tijdperk bestond het dienstbodenpersoneel uit schorriemorrie: uit verbannen Engelsche gevangenen, landloopers, bedelaars en kreupelen, alsmede uit vrijwillige blanke slaven, die zich voor een bepaald aantal jaren verbonden, om dan vrij te zijn. Nog in een dagblad-annonce van 1764 leest men: ‘Eenige stuks Iersche dienstboden, mannelijke en vrouwelijke, zooeven rechtstreeks uit Dublin geïmporteerd, billijk te verkoopen!’ Kinderen en volwassenen werden ontvoerd en voor goeden prijs aan de Amerikanen overgedaan, en men berekent dat niet minder dan tienduizend

blanken op deze wijze uit Europa per jaar werden ingevoerd.

Hun lot was harder dan dat der eigenlijke slaven, want deze waren een voortdurend bezit hunner meesters en behielden dus voor dezen blijvende waarde. Het dienstcontract der blanken was daarentegen tijdelijk (bij afwezigheid van eene schriftelijke verbintenis duurde de dienstbaarheid volgens de verschillende landswetten 5 tot 7 jaar). En het feit dat de blanke dienstbaren, na afloop van den huurtijd, bijna allen hare meesters verlieten, bewijst wel dat de verhouding niet rooskleurig was.

Een paar brieven uit den aanvang der 17e eeuw zullen menig huismoeder goed doen, die zich onder een slecht gestarnte geboren waant. Mrs. Dudley schrijft aan hare moeder in Engeland: ‘Eerst paste zij zeer goed op, doch sedert ik aanmerkingen dorst te maken, is zij onverdragelijk geworden. Als ik haar vraag iets te doen, antwoordt zij: doe het zelf.’ Wie die ‘zij’ is, behoef ik niet nader aan te duiden.

En een andere dame uit Connecticut schrijft in 1717: ‘Wij hebben vreeselijke last en ergernis van dat Iersche schepsel. Ze liegt en is onbetrouwbaar; doet dikwijls het tegendeel van wat ik zeg, alleen maar om mij te ergeren. Zij blijft 's nachts uit, heeft afspraken met jongelieden, met wie ze samen de vruchten uit onzen tuin steelt en den wijn uit onzen kelder opdrinkt. Zij haalt mijne kousen, zakdoeken en hoeden uit de kast, schikt er zich mede op, en bluft er mede bij hare vriendinnen. Ik dreig haar dat ik haar naar Virginia zal sturen, waar zij goed bij de negers zou passen, - maar wie wil zulk een schepsel nemen, zelfs al beloofde het twintig jaar lang te zullen dienen?’

Zoo waren de dienstboden. En hoe waren de dames? Men kan er eenigszins over oordeelen wanneer men weet dat de wet verbood een christelijke dienstbode af te ranselen, tenzij met verlof van den - niet zeer juist genoemden: *vrede*-rechter. En wie een blank dienstmeisje een oog of een tand uitsloeg, moest haar vrijlaten!

Meer en meer bedankten dan ook de blanke christenen voor dergelijke dienstbaarheid, en werden deze vervangen in het zuiden door negers, en door indianen in het noorden.

De onafhankelijkheidskrijg bracht in vele opzichten verandering; de import van blank menschenvleesch hield geheel

op, en de indianen werden uit de noordelijke Staten verdreven. In het noorden moesten zich dus de blanken onderling helpen, en dat ging ook beter omdat door de algemeene vrijverklaring het standverschil tusschen meesters en dienstbaren was opgeheven. En vooral in de meer landelijke gedeelten was het verschil in beschaving tusschen beiden niet groot. Van een bijzondere kleeding kon natuurlijk geen sprake meer zijn, de livrei was uit den booze, en in plaats van 'dienstbaren' had men nu 'helpers' of 'huisgenooten'. De meester werd 'werkgever'.

En meer dan vroeger moesten nu de dames zelf de handen uit de mouwen steken; het begrip dat schoenpoetsen geen dienstbodenwerk is en vernedert, stamt uit dien tijd. Zoo ook de gewoonte dat men Zondags geen gasten ontvangt ten einde het hulppersoneel geen overlast aan te doen. De loonen stegen verbazend, want met dat al bleef er groot gebrek aan dienend personeel bestaan; slechts traden, dank de hoogere loonen, in het gilde somwijlen goed onderlegde jonge dames, die berekenden meer te kunnen verdienen op deze wijze dan als schooljufvrouw.

In het zuiden was de toestand ook anders geworden; daar verdrong de neger geheel en al de blanke bediening.

Zoo bleef de toestand tot het midden der negentiende eeuw. Toen kwamen de Iersche hongersnooden, die duizende en honderdduizende Ieren naar Amerika dreven - een exodus, welke een dertigtal jaren, zij het ook in afnemende mate, voortduurde. Grootendeels waren dit arme, ongeschoolde vrouwelijke werkkrachten, aan welke slechts de keuze overbleef: de fabriek of de dienstbaarheid. Zij vulden de fabrieken en dienstbetrekkingen, en drongen zoo de Amerikaansche vrouw heil te zoeken in de meer geschoolde beroepen.

Ook vele Duitschers kwamen over, gedreven door de onverkwikkelijke toestanden in de 'Heimat'. En ook van deze waren bijna de helft vrouwen. De Amerikaansche volkstelling van 1890 leert dat toen ter tijd 169.000 in Ierland geboren dienstmeisjes en 95.000 in Duitschland geboren dienstmeisjes dáár hun beroep uitoefenden - een vijfde ongeveer van het totaal aantal dienstbaren. En dit geeft nog geen geheel juist beeld van den eigenlijken toestand. In

Boston bijv. waren 80 pCt. der dienstboden buiten Amerika geboren, en indien men daarbij telt die, welke uit niet-Amerikaansche ouders in Amerika geboren waren, dan zal vrijwel de 100 pCt bereikt worden.[1)]

Dit overheerschen der uitheemsche dienstbode heeft een geheelen ommekeer te weeg gebracht in de verhouding tusschen de 'werkgevers' en de 'helpsters' van de eerste helft der 19e eeuw. Het standverschil is weer op nieuw scherp geteekend, en de dienstbare stand nu zóó weinig in tel, dat geen vrijgeboren Amerikaansche anders dan uit hooge noodzaak uit dienen zal gaan. Evenals de Atheners alle vreemdelingen als barbaren boschouwden, zoo ziet de Amerikaansche in deze emigranten een lager menschenras, waarmede zij met geen mogelijkheid samen kan werken.

Doch daardoor is, vooral in de laatste jaren, het dienstbodenvraagstuk zeer brandend geworden. Want het uitheemsche materiaal begint traag toe te vloeien. Terwijl in 1881 nog 206.000 Duitschers naar Amerika kwamen, bedroeg hun aantal in de jaren 1895-1906 slechts gemiddeld 25.300. De toevloed van Engelschen en Ieren daalde in denzelfden tijd van 179.000 op 120.000, en de Scandinavische emigratie verminderde tot op bijna de helft. Daarentegen is een steeds stijgende stroom Russen, Italianen en Oostenrijkers waar te nemen - doch deze nationaliteiten leveren weinig dienstpersoneel.

Nu is Amerika in last! Vraag staat tot aanbod gelijk 2:1; slechts de helft der huisgezinnen vindt het noodige dienstpersoneel!

De pen valt mejufvrouw Conrad bijna van schrik uit de hand: 'Ik heb deze toestanden persoonlijk grondig onderzocht, - schrijft zij - en kan met ervaring spreken. Zoo *kan* het niet langer, en zoo *mag* het nooit ten onzent worden! Zooals de tegenwoordige verhoudingen zijn (mogelijke veranderingen laat ik thans buiten beschouwing) eischt een beschaafd huishouden ten onzent - en ook dikwijls de zoogenaamde middenstandshuishouding - ten minste één dienst-

1) Volgens genoemde volkstelling waren van de dienstbaren: 26% blanken geboren uit Amerikaansche ouders, 19% blanken in Amerika geboren uit Europeesche ouders, 24% blanken geboren in Europa, 29% negers, 2% Chineezen, Japanners en Indiërs.

bode. Wisselt deze arbeidskracht voortdurend, of moet men het dikwijls weken en maanden lang zonder die dienstbode stellen, dan geraakt de huishoudmachine elke veertien dagen in het ongereede of kan slechts met de grootste moeite en hoogst gebrekkig aan den gang gehouden worden. Daaronder moet de bekoring van het familieleven natuurlijk ten zeerste leiden, en gelijk een Amerikaansche het juist uitdrukt: “The future of our American home-life depends on this question of servants”.

Ik heb in Amerika - zoo vervolgt de schrijfster - in verschillende jaargetijden gelogeerd bij verschillende familiën, welke dienstboden konden en wilden houden, wier huishouden geheel daarop ingericht was, en die er toch geen hadden. Dagen, dikwijls weken, zaten zij zonder dienstmeisjes; met de grootste moeite konden zij noodhulpen bekomen, die, behalve den kost, nog *f* 3.60 per dag vroegen.’

Trouwens met hooge loonen alléén is het euvel niet te verhelpen. Een goede Amerikaansche dienstbode ontvangt meer loon dan een onderwijzeres (in aanmerking nemende, dat deze voor haar kost moet zorgen en intellectueele uitgaven heeft). Zij is er ook beter aan toe - finantieel - dan een winkeljufvrouw. En daarbij kan zij zich de weelde veroorloven zeer kieskeurig te zijn: zonder telefoon in huis wil zij niet dienen, óók niet daar waar kinderen zijn, en men moet haar dikwijls lokken met een advertentie als deze: Een dienstmeisje gezocht; *de groote schoonmaak is voorbij!*[1)]

II.

Dit alles zoude niet zóó ernstig wezen, indien het niet een zoo bedenkelijken invloed uitoefende op het familieleven.

Niet alsof deze dienstboden-toestanden reeds de meeste Amerikanen naar het *boardinghouse* hadden gedreven. Feitelijk is het aantal Amerikaansche families, dat geen eigen huishouden meer heeft, nog gering, al vermeerderen gaanderwege de pensions (wij hebben voor dit ‘in den kost gaan’ gelukkig nog niet eens een Nederlandsche uitdrukking!). Maar wèl

1) Ook nog op andere wijze is men in Amerika de dienstboden ter wille. Bij een onderzoek in Boston bleek dat van 231 gedienstigen, 15 de beschikking over de piano hadden. Nu, ik ken in Nederland een zeer aristocratische familie waar de keukenmeid het rijwiel van de dochter des huizes mag gebruiken!

nemen in sterke mate toe de zoogenaamde familiehotels, in welke iedere familie een afzonderlijke woning heeft en eigen bediening. Doch vele dezer woningen zijn in de grootere steden zóó klein, dat een eigenlijke eetkamer ontbreekt, en dus het huisgezin de maaltijden neemt in de gemeenschappelijke eetzaal - dikwijls niet eens aan afzonderlijke tafels. Waar blijft dan de huiselijke gezelligheid? Want juist de middagdisch is de aangewezen plaats voor het samenzijn; de man vindt er, na zijn dagarbeid, gelegenheid met vrouw en kinderen zich over de gemeenschappelijke belangen te onderhouden; de avond toch is dikwijls aan particuliere werkzaamheden te besteden, en de kinderen zijn dan met hun schooltaak bezig.

De kinderen! Althans, voor zooveel deze er zijn. En nu veroorloof ik mij een geheele bladzijde van mejufvrouw Conrad's studie over te nemen:

‘Verder valt op te merken, dat familiehotels en pensions meestentijds liever geen kinderen opnemen, en meermalen heeft men mij in Amerika verklaard, dat het een- en tweekinderstelsel in onmiddellijk verband staat met den dienstbodennood. Van uit de verte moge men bij het vernemen hiervan het hoofd schudden, doch de Duitschers hebben hiertoe waarlijk het recht niet. Want welke beschaafde Duitsche vrouw neemt de geheele verzorging van hare kinderen op zich? Zelfs een groot aantal minder bemiddelden laat dit althans ten deele over aan kindermeid of kinderjufvrouw, en klaagt dan nog over den grooten last.

Wanneer nu de dienstmeisjes niet dienen willen bij familiën met grooten kinderzegen, en de familiehotels en pensions evenzeer voor dien kinderregen bedanken, dan verblijft heel alleen aan de moeder de dubbele taak: het huishouden te doen en de kinderen te verzorgen. Vandaar de vele bewaarscholen, kindertuinen, vacantiescholen, te-huizen van allerlei soort, welke de moeders van de kinderzorg over vele uren per dag ontlasten; ook vereenigingen, clubs, ja zelfs de kerk trekken zich het lot der kleinen in de uren aan, welke zij buiten school doorbrengen, of gedurende de lange zomervacantie. En de volksbibliotheken organiseeren kindermiddagen.

Doch wat is van dit alles het gevolg? Dat de kinderen van den jongsten leeftijd af, leeren hun genoegens buitenshuis

te zoeken, dat zij zich wennen de avonden en vrije namiddagen elders door te brengen. En dientengevolge dringt meer en meer in de kinderkamer door, wat alle kringen daar te lande kenmerkt: eene tot ziekelijkheid geworden behoefte aan gezellig verkeer, een innerlijke onrust, en een buiten staat zijn om zich zelf alleen bezig te houden of verpoozing te vinden in den huiselijken kring.

Daarbij komt dat dientengevolge de ouders zich dikwijls genoodzaakt zien hunne kinderen mede te nemen bij hunne uitspanningen. Daargelaten, dat zoodoende de kinderen dikwijls veel te lang opblijven, hooren en zien zij veel wat niet voor kinderooren of oogen past. Vandaar dat de kleine Amerikanen zoo dikwijls geen echte kinderen zijn. Reeds op haar tiende jaar staan de meisjes evenzoo gaarne voor den spiegel of gaan nuffig gekleed uit wandelen, als dat zij met haar kameraadjes ravotten. En de jongens bereiden zich al zeer vroeg op den strijd des levens voor, en peinzen over 't geldverdienen in uren, welke de duitsche jongen onbekommerd doorbrengt met in de boomen te klouteren of te stoeien met zijn kornuiten.

Zeer dikwijls moeten de kinderen - en zulks niet enkel de meisjes - in het huishouden helpen. Op zichzelf zijn huiselijke bezigheden zeer zeker niet af te keuren, want dit geeft zekere zelfstandigheid, leert voorzichtig zijn en maakt vroeg handig. Doch als die bezigheden zooveel uren gaan vorderen, dat er geen voldoende tijd overblijft voor beweging in de open lucht, en dat er een afkeer voor huiselijk werk door ontstaat, dan wordt dit bedenkelijk. Meermalen hoort men uit een kindermond: Ik trouw nooit; ik wil geen huishouden hebben of kinderen krijgen, dan heeft men nooit rust. (En inderdaad worden daardoor vele meisjes afgehouden van het huwelijk.) Bij de kinderopvoeding wordt dientengevolge zeer dikwijls niet meer gevraagd: wat is het beste, maar wat laten de huiselijke omstandigheden toe?

Somwijlen zelfs geven niet die omstandigheden, doch enkel het gemak der ouders den doorslag. En - eindigt mejufvrouw Conrad veelbeteekenend - wie zou hun daarvan een verwijt durven maken?'

Het is begrijpelijk, dat de schrijfster door dit alles zoozeer geschrokken is, dat zij - zoo mogelijk - dergelijk onheil

van haar eigen land wil afwenden. 't Is nog wel niet zóó erg in Duitschland, maar toch stijgt de dienstboden-nood ook dáár, en het is veiliger - nu het nog tijd is - maatregelen te nemen, dan te wachten tot ook aan deze zijde van den Oceaan het vraagstuk vrijwel onoplosbaar wordt.

Geenszins is mejufvrouw Conrad een voorstandster van de ziekelijke richting, welke de dienstboden van alle werk wil ontlasten en hun alle verstrooiïngen wil gunnen. Maar toch wil zij op iets wijzen. ‘In de arbeidswereld - aldus schrijft zij - zijn er twee soorten menschen: de zelfstandigen en de afhankelijken. De zelfstandigen kunnen - binnen zekere grenzen - voor hunnen arbeid den tijd uitkiezen, die hun 't beste schikt. Daartegenover staat dat zij eigenlijk nooit “gedaan” hebben. De afhankelijken daarentegen hebben een bepaalde taak in een bepaalden arbeidstijd te verrichten. Daarna echter zijn zij geheel vrij. Slechts de dienstboden betrekking - met enkele andere betrekkingen - heeft de nadeelen van beide: de dienstbode is afhankelijk, en toch kent zij geen vrijen tijd, en dat maakt die betrekking zoo zwaar. Nu kan men wel tegenwerpen: dat de dienstboden niet altijddoor werken, ook wel eens een praatje maken en uitrusten; en dat is waar, maar daartegenover staat dat zij steeds gereed moet staan om te dienen. Hierdoor komt zij niet tot die innerlijke rust, welke eerst ontstaat uit het bewustzijn ten minste een paar avonduren niet gestoord te kunnen worden. Derhalve zoude iedere huishouding, zoo het maar eenigszins mogelijk is, aldus zijn in te richten, dat de huishoudelijke arbeid - bijzondere omstandigheden uitgezonderd - om negen uur ware afgeloopen en dat minstens op vijf dagen der week de dienstboden na negen uur recht op rust hebben. Desnoods ware dit bij contract vast te stellen, ten einde te verhinderen dat de gedachteloosheid van den werkgever de dienstbode hare rust ontneemt. Zelfs zal op den duur de wetgever wel dienen in te grijpen. Dit wil niet zeggen dat de - meestal jonge - deernen het recht zullen verkrijgen elken avond uit te gaan, wat zeker niet verstandig ware, doch alleen dat zij het recht zullen hebben zich naar keuze bezig te houden, zelfs - als zij willen - vroeg naar bed kunnen gaan, in één woord: ongestoord zijn. Uitzonderingen, bijv. wanneer een familielid ziek is, zullen

natuurlijk voorkomen, doch ook in zulke omstandigheden is op de belangen der dienstboden te letten. Geschillen tusschen werkgevers en dienstboden zijn door het "Gewerbegericht" te beslechten, mits huisvrouwen en dienstboden als "bijzitters" kunnen zitting nemen.

Van groot gewicht is het geven eener betere opvoeding aan de dienstmeisjes - aldus vervolgt de duitsche doctoresse. - Inrichtingen, welke zich hiermede belasten, zijn te onzent bijna uitsluitend in kerkelijke handen. Dat is zeer zeker geen nadeel, maar ze zijn veel te weinig in aantal; ook zijn zij niet voor een ieder geschikt, en - wat hoofdzaak is - de meisjes verdienen tijdens haren leertijd van 1 à 2 jaren niets; zelfs moeten zij in eenige Martha-huizen bijbetalen. Waar reeds zoovele meisjes na het verlaten der lagere school niet gaan dienen, omdat wat zij op die wijze thuis zouden brengen, onvoldoende is als bijslag tot de inkomsten van het huisgezin, zoo is het aantal van haar, die een tot twee jaren geheel zonder loon kunnen blijven, natuurlijk nog veel kleiner, en de meesten die in dergelijke omstandigheden verkeeren, willen liever "hooger op".

"Het zal dus niet mogelijk zijn zonder opofferingen van de zijde der werkgeefsters in dezen verbetering aan te brengen," - vervolgt mejufvrouw Conrad. En dus stelt zij voor dat de dames, die op goed onderlegde dienstboden gesteld zijn, de handen ineen slaan en jaarlijks bijdragen in reden van de grootte van haar dienstpersoneel, en wel progressief. Voor het zoo verkregen bedrag wil zij internaten oprichten ter opkweeking van dienstboden, welke internaten door het daaraan verbinden van dames-te-huizen min of meer zichzelf zullen bedruipen. Aan deze internaten zoude dan tevens een plaatsingbureau zijn toe te voegen, dat aan de bijdragende dames kosteloos inlichtingen verstrekt. Hierbij ware de werkwijze der Bostonsche "Household reform leage" na te volgen, welke aan haar, die hare bemiddeling inroept, zekere verplichtingen oplegt. De "leage" zoekt alleen plaatsing voor dienstboden, die minstens zes maanden bij eenige familie gediend hebben, en zet die dames op de zwarte lijst, welke bekend zijn als slechte meesteressen. Hetzelfde geschiedt met dienstboden, die, na onpartijdig onderzoek, blijken niet te deugen.

Wanneer op deze wijze - zoo vervolgt de schrijfster -

de opvoeding der dienstboden een groote schrede is vooruitgebracht, dan zal het de plicht zijn der huisvrouwen, die zulke goed geschoolde krachten in dienst nemen, om deze dan ook een zekere mate van zelfstandigheid en verantwoordelijkheid toe te kennen. Want alleen zoodoende wordt de ware arbeidslust en de vereischte nauwgezetheid gekweekt. In het oordeelkundig verdeelen van den arbeid en het zichzelf overbodig maken, zijn de Amerikaansche dames ons verre de baas, gelijk zij trouwens geenszins den roep verdienen van slechte huisvrouwen te zijn.

Wellicht zullen wij ons van lieverlede ook moeten gewennen dergelijke beter geschoolde krachten, wanneer zij den twintig-jarigen leeftijd bereikt hebben, met den titel "Jufvrouw" aan te spreken Dit schijnt mij toe een eisch des tijds te worden, hoewel ik in Amerika nog niets hiervan heb bemerkt. Waar wij vroeger onze dienstmeisjes met "Du" aanspraken, zijn wij nu al zoo aan het "Sie" gewend, dat het ons als natuurlijk voorkomt. Zoo zal het ook met "jufvrouw" gaan, vooral wanneer die titel alleen aan de oudere, goed geschoolde krachten wordt gegeven.[1)]

Toch is het zeer wel mogelijk - zoo besluit mejufvrouw

1) Heeft mejufvrouw Conrad geen Amerikaansch voorbeeld kunnen vinden, het gezaghebbend weekschrift 'Outlook' verschaft er mij één in het nummer van 30 Mei jl. De zeer geloofwaardige oudere persoon, die onder den titel van 'Spectator' daarin wekelijks in 't kort zijne bevindingen mededeelt, verhaalt van een bezoek in westelijk New-York bij een vriendin wier huishouden als op rolletjes gaat, niettegenstaande de twee meiden: de keukenmeid en de tweede meid (die tevens kindermeid is) veel te doen hebben. Zie hier wat hij opmerkte en hem den sleutel tot dit raadsel gaf. Op zekeren dag met de vrouw des huizes het noenmaal gebruikende, was hij ten hoogste verbaasd haar de keukenmeid, die bediende, aldus te hooren aanspreken: 'Jufvrouw Marie wil u de glazen inschenken en dan naar jufvrouw Alice gaan en haar zeggen dat ik de baby hoor huilen?' En vóórdat de Spectator zijn verbazing lucht kon geven, gaf de gastvrouw deze verklaring: 'Dit is de prijs welken ik betaal voor vrede en comfort. Deze twee meisjes van 't land (buitenmeiden, zouden Nederlandsche tusschenpersonen zeggen) zouden 't geen uur bij mij uithouden als ik ze niet jufvrouw noemde. Daartoe hebben zij een te groot gevoel van eigenwaarde. Het begon met een weduwe, een uitstekende keukénmeid, die alleen bij mij komen wilde indien zij de deftigheid van haar huwelijksnaam kon behouden. Deze twee meisjes zijn haar nichtjes, die toen zij te oud werd voor 't werk, onder dezelfde voorwaarden haar diensten aanboden. Ik moet bekennen dat ik aarzelde. "Mevrouw" ging nog, maar dat "jufvrouw" was hard. Maar, welbeschouwd, waarom ook niet in een democratisch land?'

Conrad - dat niettegenstaande alles wat wij doen, toch het aanbod kleiner wordt dan de vraag, en derhalve is zooveel mogelijk te zorgen voor arbeid-besparende inrichtingen in onze huizen. Ook dat het eten kant en klaar aan huis wordt geleverd - gelijk in New-York en Boston bij wijze van proef geschiedt - zal in de toekomst althans in die familiën zijn in te voeren, waar man en vrouw beiden hunne bezigheden buitenshuis hebben. Natuurlijk moet dit geen "hotel" kost zijn, maar een met de beste ingredienten bereide huiselijke pot, en in deze behoefte zullen dan hebben te voorzien de reeds geschetste huishoudscholen of de centrale keukens, welke op te richten en te besturen zijn door Vereenigingen van huismoeders.'

Ten sterkste raadt de schrijfster echter de familie-hotels en boardinghouses af. 'Dat is voor ons, Duitschers, niet meer het familieleven! Evenmin kan ik heil zien in het onderbrengen der dienstboden buitenshuis, gelijk in Amerika meer en meer in zwang komt en van sociaal-democratische zijde in Duitschland wordt aanbevolen.[1)]'

'Tot welke maatregelen in de toekomst onder den drang der omstandigheden ook moge zijn over te gaan - aldus eindigt mejufvrouw Conrad hare studie - op den huidigen oogenblik is de nadruk te leggen op eene *hervorming* van het dienstbodenberoep. Moge ook het aantal dienstbodenhoudende Duitsche huisgezinnen en evenzeer het aantal dienstboden in verhouding tot de bevolking verminderd zijn, toch is in alle steden, omtrent welke gegevens ter beschikking staan, eene stijging van het totaal aantal dienstboden waar te nemen. Maar *hervorming* is noodig. Wanneer - zooals voor Munchen is bewezen - meer dan 2000 dienstboden slapen in ruimten, welke slechts indirect licht en lucht verkrijgen, wanneer - zooals te Berlijn - feitelijk een groot aantal onvoldoende gevoed wordt, wanneer nauwelijks twintigjarige meisjes des nachts hare meesteressen van 't bal of de komedie moeten afhalen en vele avonden achter elkander eerst na twaalven naar bed kunnen gaan, terwijl zij toch 's morgens zeer vroeg weer bij de hand moeten wezen, zijn dat toestanden die dringend verbetering eischen

1) Ook inrichtingen als thans reeds te Kopenhagen en Berlijn in werking zijn en waar het huishouden geheel van de schouders der huismoeders wordt afgenomen, acht de doctoresse niet wenschelijk.

en veranderd moeten worden, zullen betere krachten zich aan dat beroep willen wijden. Evenals op zoo velerlei gebied - en ik mag dit verwijt de Duitsche huisvrouwen niet sparen - kweekt macht: egoïsme, en eerst door het grooter wordende gebrek aan dienstboden en het ontwakend gevoel van eigenwaarde bij de dienenden zelve, - dat zich vooral in sociaal-democratische dienstboden-vereenigingen openbaart, zal een werkelijk grondige verbetering intreden.

De verhouding toch tusschen onze dienstboden en ons huisgezin moet niet uitsluitend zijn een zuivere "zaken"-verhouding. Niet enkel onze meubels worden aan de dienstboden toevertrouwd, doch ook de zorg voor onze kinderen en voor onze bejaarde huisgenooten.

Wie wij echter zóóveel toevertrouwen, wie wij zoo in onze levensgemeenschap opnemen, moeten niet enkel zulks waardig zijn, doch wij moeten hen ook diensovereenkomstig met waardeering en op liefderijke wijze behandelen. Dit is óók een der groote plichten van de Duitsche huisvrouw: zoodoende de goede verstandhouding tusschen rijk en arm te bevorderen, het klassenonderscheid zooveel mogelijk te verzachten en den ouden vertrouwelijken omgang tusschen beschaafden en minderbeschaafden te herstellen.

Dat wij deze taak met allen ernst welken zij verdient, ondernemen!' aldus luidt de laatste zinsnede van het Duitsche geschrift.

III.

Is wat voor Duitschland geschreven werd, ook voor Nederland van waarde? Dat de toestanden hier te lande noch Amerikaansch, noch Duitsch zijn, behoeft geen nader bewijs. Toch doen zich ook hier zwarte stippen voor aan den horizon, en is het in alle geval goed zich af te vragen in hoeverre, voordat daartoe wellicht de omstandigheden dwingen, uit eigen beweging verbetering kan aangebracht worden. Veel van wat de Duitsche schrijfster aanprijst, vrees ik, dat weinig helpen zal - trouwens zij zelve koestert daaromtrent blijkbaar twijfel. Dat eene *betere* opleiding lust tot dienen bij een hoogere klasse van meisjes zal doen ontstaan, wie zal het gelooven? Natuurlijk neemt zulks niet weg, dat het geven eener betere opleiding een eisch des tijds is, en in zooverre

zijn onze huishoudscholen dan ook ten zeerste te prijzen. Maar een mogelijken dienstbodennood zullen zij niet voorkomen; in hoofdzaak zullen zij meisjes in staat stellen gunstiger voorwaarden te bedingen bij het verhuren harer diensten.

En ongetwijfeld zal dit tevens in 't algemeen gunstig werken op den *toon* onzer meesteressen tegenover het dienend personeel. Dat men de dienstboden nog al te dikwijls als wezens van lagere orde beschouwt, wie, die eenigszins bekend is met de denkwijzen van velen uit onze hoogere klassen, zal dit durven tegenspreken? Het "behandel de dieren met zachtheid" mocht met een kleine wijziging ook wel in vele heele en half-salons worden opgehangen.

Dat anderdeels de behandeling der dienstboden in vele opzichten menschelijker is geworden, is evenmin te ontkennen, al is in niet geringe mate vrees voor dienstopzegging daarvan oorzaak. Want al is ten onzent nog van dienstbodennood geen sprake, toch zijn er zekere teekenen, welke er op wijzen dat ook hier de toestanden veranderen.

Nemen wij echter, voordat verder wordt gegaan, ons dienstbodenleger in oogenschouw. De tienjaarlijksche volkstellingen en daaraan verbonden beroepstelling en woningstatistiek geven hiertoe gelegenheid. Althans: eenigermate. Want de statistiek heeft zekere eigenaardigheden gemeen met de orakels der oudheid, nl. dat het zeer moeielijk, ja soms ondoenlijk is, van hare uitspraak de juiste beteekenis te vinden.

Maar in alle geval hebben dergelijke cijfers dit voor: dat zij een algemeen overzicht stellen in plaats van eene lokale of persoonlijke bevinding.

Welnu, in vele opzichten - zooal niet alle - stelt die statistiek ons, althans voorloopig, gerust. 't Is waar dat sedert de laatste volkstelling (31 December 1899) wel 't een en ander veranderd is wat den werkkring der vrouw betreft. Doch de wijzigingen zijn niet zóó overwegend, dat eene vergelijking tusschen de tellingen van dien datum en tien jaren vroeger geen beteekenis voor den tegenwoordigen tijd zouden hebben; zij wijzen althans aan in welke richting zich de voorspellingen bewegen moeten.

Slechts in één opzicht blijkt de nederlandsche vrouw overeenkomst te hebben met die der Vereenigde Staten. Zij

is in hooge mate beroepsloos. Ja, van alle Europeesche vrouwen oefent zij het minst eenig beroep uit. In Oostenrijk bijv. zijn slechts 53 ten honderd der vrouwen zonder beroep, in Frankrijk 67%, in Zwitserland 71%, in Engeland 73%, in België 74% en in Duitschland 75%. Doch in Nederland bedraagt het aantal beroepslooze vrouwen ruim 83%, naderende dus de Amerikaansche verhouding, welke bijna 86% beroepslooze vrouwen aanwijst.[1)]

Gelukkig Nederland! zou men kunnen uitroepen indien dit verschijnsel enkel mocht verklaard worden uit onzen overgrooten rijkdom, zoodat vrouwenarbeid overbodig ware te achten.

Doch al zijn de geldelijke toestanden hier te lande zeker niet ongunstiger dan elders (ten deele wellicht wegens de zeer bescheiden eischen welke onze kalmere landaard stelt), toch heeft in niet geringe mate het verschijnsel een minder bevredigende reden. De geringe ontwikkeling onzer industrie maakt dat hier te lande vrouwengeduld, vrouwenvernuft en vrouwen-vindingrijkheid minder waarde hebben dan anders het geval zoude zijn. Toch is - óók dank zij de ontwikkeling der kunstnijverheid (al bleef deze steeds het stief kind der opeenvolgende regeeringen) - eenige vooruitgang te bespeuren. Dientengevolge is in plaats van de 2.86% der vrouwelijke bevolking in 1889, tien jaren later 3.37% in nijverheidsbedrijven werkzaam.

Maar het blijven nog maar zéér kleine getallen, vergeleken met de andere, gelijk het volgende staatje aanwijst, dat aanduidt hoe in 1899 elke honderd in beroepen werkzame vrouwen over de verschillende bedrijven verdeeld waren:

nijverheid	20.1
landbouw	18.4
handel en verkeer	11.4
huiselijke diensten	43.8
overige beroepen	6.3
	100. -

De huiselijke diensten spannen dus verreweg de kroon. En zelfs niettegenstaande èn nijverheid èn handel en verkeer betrekkelijkerwijze eenige meerdere krachten vorderen,

1) De cijfers zijn niet alle van hetzelfde jaar, doch bij de betrekkelijk langzame verandering der verhoudingen, is dit bezwaar niet groot.

valt eene toeneming in het aantal dienstboden te bespeuren, want van de totale vrouwelijke bevolking diende in 1889 een percentage van 6.85, terwijl dit in 1899 gestegen was tot 7.35%[1].

Voorhands derhalve schijnt er aan dienstboden geen gebrek te zullen komen.

Toch wordt een verschijnsel waargenomen, hetwelk te denken geeft. Het aantal *inwonenden* in dienstbetrekking namelijk neemt in verhouding tot het aantal gezinnen in sterke mate af.

En dit verschijnsel doet zich zoowel voor op 't platte land als in de steden, al is zulks het meest merkbaar in de grootere gemeenten, gelijk het volgende staatje uitwijst:

TOTAAL AANTAL GEZIENNEN IN 1899.	**INWONENDE VROUWEN IN DIENSTBETREKKING, PER HONDERD GEZINNEN.**	
	IN 1899.	**(IN 1889.)**
Gemeenten met meer dan 100.000 inwoners 233.187	17,2	(20,1)
Gemeenten met 20.000 tot 100.000 inwoners 143.108	18,9	(20,5)
Gemeenten met 5000 tot 20.000 inwoners 297.140	15,2	(16,0)
Kleinere gemeenten... 350.825	15,1	(16,0)

1) In 1899 werden huiselijke diensten verricht door:

17.536	vrouwelijke personen	van 15 jaar of jonger
21.415	vrouwelijke personen	van 16 of 17 jaar.
60.432	vrouwelijke personen	van 18-22 jaar
56.716	vrouwelijke personen	van 23-35 jaar
19.554	vrouwelijke personen	van 36-50 jaar
14.131	vrouwelijke ouderen	
_____		
189.784	(In 1889 bedroeg het aantal 156.643.)	

Slechts 16.349 dezer waren gehuwd; het meerendeel dezer behooren tot de ouderen van leeftijd.

(In 1899 bedroeg het totaal aantal inwonende vrouwen in dienstbetrekking 165.312.)[2)]

2) Opgemerkt dient te worden dat dit staatje in één opzicht onnauwkeurig is. Het heeft nl. niet betrekking op de vrouwelijke dienstboden alléén, doch in de getallen zijn begrepen *alle* eenige dienstbetrekking uitoefenende vrouwen, dus ook inwonende winkeljufvrouwen, naaisters, enz. Vermoedelijk echter zullen laatstbedoelden niet veel meer dan 10 ten honderd van het totaalcijfer uitmaken, en zullen de algemeene gevolgtrekkingen er niet door veranderen.

Waaraan is dit verschijnsel toe te schrijven? Twee oorzaken schijnen hiertoe samen te werken: zucht tot zuinigheid bij de meesters, - die door dagmeisjes en schoonmaaksters te nemen, vrij van belasting blijven; - zucht tot vrijheid bij de gedienstigen, die zoodoende althans den avond vrij houden en zich aan nieuwsgierige vragen, vermaningen enz. kunnen onttrekken.

Toch is dit verschijnsel nog niet waarneembaar bij de hoogere klassen van het dienstpersoneel - die, welke in de belasting vallen. Dit leert ons de statistiek van den fiscus.

Deze wijst natuurlijk veel kleinere getallen aan, dan de hierboven gegevene. Want van dienstboden wordt alléén belasting geheven, indien zij 18 jaar zijn of ouder en uitsluitend één gezin dienen, terwijl daarenboven nog vele redenen van vrijstelling bestaan, welke ik hier niet zal opsommen, omdat vermoedelijk alle lezers van *De Gids*, met het oog op mogelijk geldelijk voordeel, die wetsbepalingen op hun duimpje kennen. Het behoeft dus niet te verwonderen, dat van de 189.784 vrouwelijke dienstboden, welke de volkstelling van 1899 opteekende, slechts 84.570 vielen in de belasting; nog niet de helft derhalve. Van deze waren 63.904 oud 21 jaar of daarboven, en men kan wel aannemen dat zij allen - op enkele uitzonderingen na - inwonende dienstboden zijn.

Bij vergelijking der gegevens uit de opvolgende jaren, blijkt dat bij deze categorieën van dienstboden geen vermindering - althans geen merkbare vermindering is waar te nemen. In 1897 bijv. bedroeg het aantal gezinnen, dat één belastbare dienstbode hield van 21 jaar of ouder: 39.219. Dit cijfer steeg in 1906 tot 45.309. Deze stijging houdt genoegzaam gelijken tred met den totalen aanwas onzer bevolking, en hetzelfde is waar te nemen bij de gezinnen, die er twee dergelijke dienstboden op na houden. Dit getal is natuurlijk veel kleiner, en steeg tot 8589 in laatsgenoemd jaar. Slechts bij de - trouwens zeer weinige huisgezinnen - welke onder een grooter aantal dienstboden gebukt gaan, is geen toename te bespeuren.[1)]

1) Hebben de bovenstaande cijfers enkel betrekking op de *oudere* dienstboden, ook wat de dienstboden betreft van 18-21 jaar, voor welke belasting te betalen is, valt - wanneer men 1907 met met 1897 vergelijkt - geen verandering in den toestand waar te nemen.
Op den eersten aanblik schijnen de in den text gegeven cijfers zeer klein, in aanmerking nemende dat ons geheele land meer dan één millioen huisgezinnen telt. Doch na raadplegen der statistieken van bedrijfs- en vermogensbelasting kan men niet zeggen, dat enkel millionairs in de termen vallen belasting van hunne dienstboden te betalen. In het geheel werd in 1906 door 56.886 gezinnen belasting betaald voor dienstboden van 21 jaar of ouder. Volgens de statistiek der vermogensbelasting over datzelfde jaar werden er in het geheel 63.446 aanslagen in de vermogensbelasting uitgegeven voor een vermogen van *f* 20.000 en hooger, en 48130 aanslagen in de bedrijfsbelasting voor een inkomen uit bedrijf van *f* 2000 en meer. Hoewel in beide rubrieken niet steeds dezelfde personen voorkomen, kan men daaruit toch afleiden dat gemiddeld alle gezinnen met een inkomen van *f* 3000 in de termen vallen om belasting te betalen voor een dienstbode van 21 jaar of onder.

IV.

Stellen wij thans de cijfers ter zijde, wat wij met een te kalmer gemoed kunnen doen waar zij zoo stabiel blijken, zoodat voorloopig althans, de huismoeders gerust kunnen zijn en het dienstbodenpraatje niet behoeven te vervangen, zooals in Amerika, door een niet-dienstbodenpraatje. Toch is het verstandig ook hier te lande op de teekenen des tijds te letten, die duidelijk aantoonen, dat al moge het langzaam gaan - zooals alles ietwat langzaam gaat in de lage landen aan zee! - toch veranderingen op til zijn.

Die veranderingen mogen ten deele veroorzaakt worden door omstandigheden buitenshuis liggende, ten deele - en in niet geringe mate - zijn ook de wijzigingen daaraan schuld, welke tengevolge van de uitvindingen van den lateren tijd het leven ondergaat.

Vroeger bestonden er tusschen meesteres, dochteren des huizes en dienstboden vele punten van aanraking: zelfs letterlijke. De wasch moest gedaan worden, de Groote wasch: mevrouw rekte aan den eenen kant van 't laken, de meid aan 't andere. Wat kon er in die vele uren, aldus samen doorgebracht, al afgepraat worden! En met welk een gemeenschappelijken trots zagen huisvrouw en dienstbode de stapels hagelwit linnen zich optasten op het glanzend blauwe kastpapier! Dan de inmaak! Hoevele oogenblikken van angst stonden meesteres en keukenprinses niet uit èn bij het inmaken, èn later - als door het een of ander verzuim gisting intrad! Dergelijke

gezamenlijk doorleefde oogenblikken van spanning - en vrees voor den toorn des huisheers - deden verzustering ontstaan: *One touch of nature makes the whole world kin!* Ook vereerde - haast had ik geschreven: verafgoodde men toenmaals denzelfden Dominé in keuken en in zaal!

Dat alles en zooveel anders nog wat de dienstboden maakte tot leden van het gezin, is voorbij - althans bij de meesten. Voor zoover Mevrouw nog een kerk frequenteert, is het gewoonlijk niet meer die der dienstbare; de wasch komt kant en klaar, gestreken en opgemaakt in huis; de bus heeft den inmaakpot vervangen: alleen Weck's toestel brengt bij fijnproefsters weer wat beweging in de keuken.

Er bestaan dus geen punten van aanraking meer tusschen huiskamer en onderverdieping, en vooral de meid-alleen heeft in haar dikwijls schaars verlichte, achteraf gelegen cel een leven, waarbij dat van den heuschen gevangene bijna een idylle schijnt. Men moet zich dan ook meer verwonderen dat er nog zoo vele dienstwilligen worden gevonden, dan zich verbazen dat van lieverlede de betere categorieën zich aan dien staat onttrekken; en waarlijk is er alle reden om Figaro-Beaumarchais' uitroep te vervrouwelijken: ‘aux vertus qu'on exige dans un domestique, Votre Excellence connaît-elle beaucoup de maîtres, qui fussent dignes d'être valets?’

Zóó kan het op den duur niet blijven; zelfs zonder het socialistisch spooksel op te roepen, is te begrijpen dat de dagen van dezen toestand geteld zijn. Wat dus te doen?

Zien wij eerst wat de Nederlandsche wetgever heeft gedaan; want ook deze heeft, niet lang geleden, gemeend zijn stem te moeten verheffen. Bij de nieuwe wet op de arbeidsovereenkomst, welke - voor zoover ik weet - tot nu toe zeer weinig de aandacht onzer dames heeft getrokken, zijn de oude bepalingen van het Burgerlijk Wetboek betreffende dienstboden afgeschaft en vervangen door een reeks nieuwe voorschriften. Al is deze wet nog niet ingevoerd, zulks kan elk oogenblik geschieden en zeer zeker is dat oogenblik nabij.

Dat de Nederlandsche wetgever zich het lot der dienstboden aantrekt, behoeft bij de tegenwoordige welwillendheid van heeren gekozenen tegenover kiezers-kleine-luyden en

vrouwen en dochteren van kiezers-kleine-luyden niet te verwonderen.

Toch neme men dit niet te zwaar op. De duitsche doctoresse, die niet veel geeft om wetten en reglementen in dergelijke materie, schrijft: ‘Het is er mede als met de huwelijkswetten, die enkel voor ongelukkige huwelijken zijn opgesteld.’ Mijn inziens is zij nog te zwaartillend. Immers hoezeer de wetgever ook het herstellen van echtelijke vergissingen heeft vergemakkelijkt, toch is de band, welke de harten bindt, niet in zóó korten tijd te verscheuren als het met den dienstband het geval is. Dienstboden-moeielijkheden blijven dan ook, wat de wetgever moge bepalen, van betrekkelijk eenvoudigen aard.

Hiermede wil ik natuurlijk geenszins zeggen, dat de vrouw des huizes zich niet op de hoogte heeft te stellen van de bepalingen, welke binnen een kort tijdsverloop hare verhouding tot hare gedienstigen wettelijk zullen regelen. Integendeel is zulks ten zeerste wenschelijk, al ware het alleen maar om haar een denkbeeld van onze wettenfabrikatie te geven, waartoe zij - hoop ik - binnen een niet te lang tijdsverloop zal geroepen worden, hetzij als kiezeres, hetzij als afgevaardigde.

En dan kan zij zeker niet beter doen dan het handige boekje van den heer Smissaert te doorloopen, dat in een zestigtal bladzijden uiteen zet ‘wat de wet zegt over de verhouding tot de dienstboden, wanneer de geheele verhouding slechts berust *op een mondelinge* afspraak.’ Het meest voorkomend geval derhalve, want schriftelijke overeenkomsten zijn niet in zwang en zullen het denkelijk ook wel nooit worden.

In een elftal paragrafen behandelt de ijverige secretaris der Vereeniging van Nederlandsche werkgevers de verschillende vragen, welke zich kunnen voordoen. Om onze dames een denkbeeld te geven van de vele doornen, welke zij onbewust op haar rozenpad voorbij treden, schrijf ik hieronder de hoofdindeeling van het boekske af:

§ Het aangaan van de overeenkomst.

1. *a*. hoe de overeenkomst wordt aangegaan, *b*. de hand- of gods penning, *c*. de gehuwde vrouw als dienstbode, *d*. de minderjarige dienstbode.

§ De vaststelling van het loon.
2. De besteding van het loon.
§ De betaling van het loon.
3. *a*. De algemeene regel, *b*. loon bij verhindering des arbeiders om den arbeid te verrichten, *c*. loon bij verhindering des werkgevers om van den arbeid gebruik te maken.
§ Betaling van het loon, aan wien en hoe?
4. *a*. betaling van het loon aan wien? *b*. betaalmiddel, *c*. beslag op het loon, *d*. schuldvergelijking.
§ Betaling van het loon, wanneer?
5.
§ Bijzondere bepalingen voor inwonende arbeiders.
6. *a*. aan welken eisch moeten inwoning en kost voldoen? *b*. kostgeld, *c*. godsdienstplichten en ontspanning, *d*. verpleging bij ziekte.
§ Verdere verplichtingen van den werkgever.
7. *a*. zondagsarbeid, *b*. het volgen van lessen door minderjarigen, *c*. bescherming van den arbeider tegen gevaar, *d*. de algemeene verplichting des werkgevers.
§ Het getuigschrift.
8.
§ Verplichtingen van den arbeider,
9.
§ Het eindigen der dienstbetrekking.
10. *a*. Zonder dat opzegging noodig is, *b*. opzegging, *c*. de dood des arbeiders, *d*. de dood des werkgevers, *e*. ontbinding van de arbeidsovereenkomst van minderjarigen, *f*. einde der dienstbetrekking ‘op staanden voet’, *g*. ontbinding door den kantonrechter.
§ Procedure over arbeidsovereenkomsten.
11.

Had gij ooit gedacht, Mevrouw, dat gij en uwe gedienstige zulke gewichtige personaadjes zijn en dat de dienstbetrekkingen tot zulke ingewikkelde verhoudingen aanleiding geven? Is het u niet eenigszins te moede als Monsieur Jourdain, toen hij tot zijn verbazing vernam dat zijn eenvoudig mondgesprek ‘proza’ was? Doch op gevaar af van den Nederlandschen wetgever te beleedigen, meen ik u aldus gerust te mogen stellen: als gij uwe dienstboden niet al lang alles hadt gegeven wat de wetgever nu eischt, zoudt gij geen dienstboden meer hebben. De wetgever is mijlen ver ten achter gebleven!

Ik zal dan ook het boekje hier niet verder behandelen en meen te mogen volstaan met er de aandacht op te vestigen. Vooral van u, Mevrouw! die wel eens op ‘staanden voet’ eene wijziging in uw huishouden aanbrengt. Doch 't meest nog is het nuttig voor u, Mevrouw! die een zieke dienstbode naar huis zendt. De raadgever van de groot-industrie

is ook voor uwe huis-industrie een onmisbare vraagbaak. Want al spreekt hij, evenals de Wet, enkel van den werk-*gever*, onder dat mannelijke hulsel zijt ook *gij* bedoeld, en voor uw eigen rust is het geraden de wettelijke bepalingen goed te kennen, ten einde zoodoende buiten aanraking te blijven met de niet altijd galante dienaren van vrouwe Justitia.

Maar het eigenlijke dienstboden-vraagstuk wordt door den wetgever niet opgelost, en wij moeten dus de vraag van straks herhalen en, ongeacht wat de wetgever voorschrijft, ons indenken wat te doen is om de toestanden te verbeteren.

In de eerste plaats, wil het mij voorkomen, is in zekere richting Amerika na te volgen. De arbeid nl. is zooveel mogelijk overbodig te maken door het aanbrengen van arbeidbesparende inrichtingen: eene centrale verwarming - zoodat het eindelooze turf- en steenkool-aandragen, aanmaken en uithalen van kachels tot het verleden behoort (in steden met lagen gasprijs kunnen ook gaskachels dienst doen), verder het aansluiten der waschtafels aan de waterleiding, het vervangen der nachttafels door waterclosets, het gebruiken van stofzuigers en het aanbrengen van heffers (liften) waar dit noodig is. Spreekbuizen en huistelefonen kunnen ook menig trappenloopen uitsparen.

Niet bij alle woningen, vooral niet bij de oudere, zal dit alles mogelijk zijn. Doch bij de nieuwere zal een bouwheer verstandig doen rekening te houden met deze eischen der toekomst, en allicht zullen huizen, welke aan deze eischen voldoen, binnen korten tijd beteren prijs maken. Daarbij zal dan tevens meer te letten zijn op ligging en inrichting van keuken en dienstbodenkamers dan tot nu toe in nieuwe wijken dikwijls het geval is.

Niet minder aanbeveling verdient datgene waarop mejufvrouw Conrad zoozeer den nadruk legt: het stilzwijgend of uitdrukkelijk verzekeren aan de dienstboden van een ongestoorden avond. En ik wensch daarbij te voegen: het zooveel mogelijk verzekeren van een ongestoorden Zondag. Mij is nog uit overlevering een predikanten-huisgezin bekend, waar des Zondags, om de meiden te sparen, koud gemiddagmaald werd. Zonder zoo ver te gaan, kan toch een oordeelkundige huisvrouw het Zondagsch koken en afwasschen tot een minimum

beperken. Vroeg eten en Zondags geen gasten vragen - of zoo die er zijn moeten, althans niet 'uithalen', kan ook verlichting brengen. Trouwens al van lange her zijn in Nederland huisgezinnen te vinden waar deze regels worden nageleefd, zelfs bij een zeer groot dienstbodengetal, dat de toepassing schijnbaar overbodig maakt.

En niet enkel op rustpauzen tijdens den arbeid, ook op rust als de oude dag komt, hebben de dienstboden recht. Een pensioen dient haar verzekerd te worden, en te wachten totdat onze regeeringsmachten in dezen eindelijk de daad bij het woord voegen, is bij den tragen gang van onze wetgeving noch humaan, noch verstandig. De meest eenvoudige weg ware het afzonderen elk jaar van een zekere som, ten einde daarmede voor de dienstbode een uitgestelde lijfrente te koopen. Bij de betrekkelijk groote wisseling van dienstbodenpersoneel, heeft zoodoende de werkgeefster alleen - wat billijk is - rekening te houden met het aantal jaren dat de dienstbode bij haar werkt. Doch om van groot nut te zijn voor de betrokkene, eischt het continuïteit in de behandeling: de opvolgende meesteressen dienen op gelijke wijze de dienstbode een lijfrente te verzekeren. Wellicht ware dit te verkrijgen door het oprichten van een Bond van huismoeders, wat ook op andere wijze aan de verhouding tusschen werkgeefster en werkneemster ten goede kan komen.

Dit middel kan echter alleen werkelijk baat geven bij de jongere dienstboden.[1)] Bij de ouderen zal wel de toevlucht

1) Dat zelfs voor wie op jeugdigen leeftijd begint, de te storten sommen niet gering zijn, wil men zich een eenigszins behoorlijk pensioen verzekeren, moge uit een enkel voorbeeld blijken. Een vrouw die op 25-jarigen leeftijd aanvangende, telken jare *f* 35 stort, kan op 50-jarigen leeftijd een pensioen van *f* 100 trekken. (Ik kies den leeftijd van 50 jaren omdat de statistiek leert dat betrekkelijk slechts weinige ongehuwde dienstboden van hooger leeftijd worden gevonden, en inderdaad ook voor velen boven dien leeftijd de dienst te zwaar wordt. Om dus van een wekelijksch pensioen van 4 gulden verzekerd te zijn, ware dus telken jare door meesteres en dienstbode te samen *f* 70 af te zonderen. Bij de groote concurrentie, welke de Levensverzekering-maatschappijen elkander aandoen, hebben vele thans uiterst gunstige bepalingen getroffen betreffende het al dan niet geregeld voortzetten der betaling, het vergrooten of verkleinen der storting, alsmede het wijzigen van het tijdstip waarop het pensioen ingaat. Vooral voor dienstboden komt deze regeling zeer geschikt voor. Het pensioenboekje ware dan m.i. het beste in bewaring te geven aan den reeds hierboven geschetsten Bond van huismoeders, wat zoowel de regelmaat der stortingen zonde bevorderen als beter doen weerstand bieden aan verlokking tot verzilvering (beleening).
Blijkens het 'Vrouwenjaarboekje voor Nederland', uitgegeven door de Vereeniging ter behartiging van de belangen der Vrouw, werd in 1905 eene 'Nederlandsche Collectieve Pensioen-vereeniging' opgericht, welke hare bemiddeling verleent bij het aankoopen van dergelijke lijfrenten. Het wil mij echter voorkomen dat dergelijke bemiddeling beter kan uitgaan van eenigen Bond, welke zich ook andere dienstboden-belangen aantrekt.
Natuurlijk kan men zich ook zonder bemiddeling tot eenige Levensverzekeringmaatschappij wenden.

zijn te nemen tot het storten inééns van een meer belangrijke som bij de eene of andere Levensverzekering-maatschappij. En om dan duidelijker de onafhankelijkheid van de dienstbode te doen uitkomen, is het betreffende contract op *haar* naam te stellen en *haar* uit te reiken. Op deze wijze is wel, bij later ongenoegen, alle kans verkeken dat hoop op dit voordeel terughoudt van dienstopzegging, maar.... èn in 't belang van de dienstbode èn van meesteres beide is het wenschelijk dat er een zeker onafhankelijkheidsgevoel ontsta. Gelijk mejufvrouw Conrad terecht opmerkte: machtsbewustzijn leidt al te licht tot egoïsme; het is beter, òòk voor de huisvrouw, dat haar dienend personeel niet aan haar genade is overgeleverd. Daarenboven kunnen ook de levensomstandigheden der meesteres veranderen, en het is niet billijk dat daarvan de dienstbare het slachtoffer worde.

Het feit dat slechts betrekkelijk weinig dienstboden in haar beroep vergrijzen - de meesten eindigen met te trouwen - doet hier niet ter zake. Integendeel zal het bezitten van zulk een inkomen nog meer het huwen bevorderen, en dit is ongetwijfeld toe te juichen. Want beschaafder geworden en meer oordeelkundige huishoudsters door haar verblijf in ‘fijnere’ gezinnen, daarenboven door haar omgang met de vrouw des huizes (en den heer des huizes) beter in staat de nukken te verdragen van een echtgenoot en... hem ongemerkt te leiden, terwijl hij denkt als heer en meester te bevelen, kunnen zulke huwelijken niet anders dan een zegen genoemd worden voor de maatschappij.[1)]

1) Ook mejufvrouw Conrad wijst op het feit dat dienstboden zooveel beschaafder zijn dan hare standgenooten. Een harer vriendinnen, een arts voor arbeidersgezinnen, herkende steeds in hare polikliniek daaraan de gewezen dienstbode.

En toch, vrees ik, dat op den duur dit alles slechts 'doekjes voor het bloeden' zullen zijn. Ook in Nederland zal men ten slotte gesteld worden voor een tweeledige keuze: òf de familie worde uithuizig òf de dienstboden. Familie-hotels en pensions derhalve, òf dienstboden-tehuizen. Volkomen ben ik het met de duitsche doctoresse eens, dat het eerste de grootste ramp is, welke het familieleven kan treffen. Het uitdooven van den huiselijken haard, terecht sinds de grijze oudheid het symbool van het familieleven, staat gelijk met het prijsgeven van de grondslagen onzer maatschappij. En in dit opzicht ga ik zelfs verder dan mejufvrouw Conrad, die - zooals wij zagen - in de centrale keukens een oplossing ziet voor die huisgezinnen in welke èn man èn vrouw werkzaam zijn buitenshuis. Nog minder dan thans, zal in de toekomst, bij het toenemen van den dienstbodennood, de vrouw uit het huis gemist kunnen worden. Ook de grootste voorstander van gelijke *rechten* voor man en vrouw, moet ontkennen dat er heerscht gelijkheid van *plichten:* de natuur heeft geen man-wijven geschapen, doch aan de vrouw duidelijk haren werkkring aangewezen, buiten welken te gaan niet alleen haar zelve, doch de geheele samenleving schade toebrengt. En zoo de dienstboden-nood ten gevolge mocht hebben dat de vrouw dit weer beter leert inzien en zoodoende de huiselijke haard wederom tot huisaltaar werd verheven, zoude dit misschien nog als de grootste zegening bij dezen schijnbaren ramp mogen gelden.

Waar dus met alle kracht het huisgezin is bijeen te houden, blijft slechts de tweede keuze over: de dienstbode worde uithuizig. In plaats van *in* huis hare woning te vinden, kome zij slechts enkele uren per dag de vrouw des huizes als helpster ter zijde staan. Haar nachtverblijf en woning ligge elders, en in dit opzicht zoude m.i. een Bond van huismoeders, welke dienstboden-'tehuizen' opricht en bestuurt, een weldaad voor beide partijen zijn.[1)]

Toekomst-muziek zal men dit wellicht noemen! En toch

1) Natuurlijk wil ik geenszins hierdoor te kort doen aan de bestaande inrichtingen, welker werk ten volle waardeering verdient. Maar toch wil het mij voorkomen dat deze nieuwe wijn nieuwe lederen zakken eischt. Van de bestaande tehuizen vindt men de volledige opgave in het reeds vroeger genoemde Vrouwenjaarboekje, een nuttige vraagbaak... behalve in spellingkwesties!

geloof ik dat voor velen deze toekomst dichterbij ligt dan men denkt, en dat het verstandig is zelf in deze richting te arbeiden en niet te wachten totdat het doordringen van sociaal-democratische denkbeelden in onze dienstbodenwereld eene vredige oplossing van het vraagstuk moeielijk maakt. Natuurlijk zullen de zéér rijken zich steeds op de oude wijze weten te helpen - ook de Amerikaansche millionairs beschikken over een voldoend personeel. En op het platteland en in de kleine plaatsen zal men nog wel lang zich kunnen behelpen met die groene krachten, welke nadat zij ontbolsterd zijn, in grootere plaatsen een betere toekomst zoeken. Maar in onze grootere en middelbare steden zal het vraagstuk niet lang meer op eene oplossing gelieven te wachten.

Zal zulks te betreuren zijn? Mij dunkt van neen. Naar mijn gevoelen is daarin enkel te zien een teeken van een natuurlijken, gezonden vooruitgang. Zelfs durf ik beweren, dat ook voor de 'betere' huisgezinnen de nieuwe toestand een zegen zal blijken. Het ontbreken der dienstboden zal noodzaken tot een eenvoudiger inrichten onzer woningen en tot een meer eenvoudige levenswijze. Beiden zijn een eerste voorwaarde voor een waarlijk hoogere, fijnere beschaving. Maar bovenal zal het onze vrouwen en dochteren noodzaken zelf meer met de handen te arbeiden. Daardoor zal de arbeid dier handen in eere worden hersteld, en de overtuiging dat handenwerk even noodzakelijk, even eervol is als hoofdwerk, uit de hoogere klassen ook ten slotte doordringen in de lagere klassen. Want - zonderlinge inconsequentie! - terwijl die lagere klassen dwalen waar zij voor haren handenarbeid de vruchten opeischen, welke aan den hoofdarbeid der hoogere klassen te danken is, - achten zij dienzelfden handenarbeid zóó laag, dat zij dien zooveel mogelijk ontvluchten!

En de overtuiging dat handenarbeid even noodig als heerlijk is, dient vooral weer wortel te vatten in een land als het onze, waar meer dan elders het aantal beroepsloozen - gelijk wij zagen - zóó groot is, en waar - ook onder de mannen - zoo velen, door vooroordeel verblind, een vak kiezen, dat wel de handen spaart, doch hoofd en buidel leeg laat.

Zoo zal dus de eindelijke oplossing van het dienstbodenvraagstuk met zich brengen de oplossing van vele andere

van hooge sociale beteekenis. Zij zal den band van het huisgezin nauwer toehalen, man en vrouw, ouderen en jongeren meer aanwijzen op onderlingen steun en hulp, het arbeidsveld der vrouw wel in sommige opzichten scherper omgrenzen maar het tevens in meerdere uitbreiden, en hare thans ongebruikte krachten eene bestemming doen vinden in handenarbeid en klein-industrie.

Welnu, Mevrouw, moet u nu niet erkennen, dat voor mannen het dienstbodenvraagstuk even belangrijk is als voor u, en dat wij - al is het niet gewoonte - óók wel eens een dienstbodenpraatje mogen houden?

R.P.J. TUTEIN NOLTHENIUS.

Meisjesopvoeding.

I.

Is er in dezen tijd over de opvoeding van het meisje nog iets in het bizonder of in het algemeen te zeggen?

Het is noodzakelijk deze vraag eerst te stellen bij een beschouwing, die eenige denkbeelden over bovenstaand onderwerp ontwikkelen wil. Het antwoord kan slechts zeer krachtig bevestigend luiden, want niets bewijst meer, dat wij ons in een maatschappelijk overgangsstadium bevinden dan ons opvoedingsstelsel namens de gemeenschap toegepast op de meisjes. Er is geen leidende gedachte in, men speurt weinig van een overtuiging, die, al sluit zij het onontbeerlijke spontane element niet uit, zich bewust rekenschap geeft van het hoe en het waarom van haar daden.

In de geheele oudheid zien wij overal, dat de opvoeding van het meisje bepaald wordt door haar lateren werkkring. Een paar voorbeelden zijn slechts noodig om die stelling te bewijzen.

De Grieksche vrouw, wier werk geheel begrensd werd door de muren van haar woning, leerde slechts datgene wat noodig was voor het overzien of uitoefenen van dien arbeid op dat ommuurde terrein. Het Spartaansche meisje, dat het leven moest geven aan kinderen, die opgevoed werden voor den strijd, werd grootgebracht volgens een stelsel, dat haar spierkracht en zelfbeheersching oefende; de Romeinsche, die als de man van haar tijd leefde in het centrum der oude maatschappij, waar alle stroomen van het geestelijk leven samen vloeiden, moest ook naar den geest beschaafd en ontwikkeld

worden. Haar opvoeding vormde de vrouw, die zelf weer het middenpunt van een omgeving zijn kon.

Als de Grieksch-Romeinsche cultuur ten onder gaat in den storm van de volksverhuizing en uit en op haar bouwvallen een Christelijk-Germaansche maatschappij ontstaat, met het voor zichzelf voortbrengende gezin, wordt de opvoeding van het meisje weer bepaald door haar lateren werkkring in dat gezin. Zij leert zich weren in al die talrijke bezigheden, die later door haar òf zelf verricht, òf nagegaan zullen worden. Het meisje zal later huwen, moeder worden en al verbreedde en verdiepte de stroom van haar werk zich met den kring, waartoe zij maatschappelijk behoorde, het gezin was haar toekomstig arbeidsveld en dit bepaalde haar opvoeding. Daar dat gezin een op zichzelf staand geheel was, een natuurlijk voortbrengsel van den feodalen tijd met zijn ommuurde steden en kasteelen, daar het een eenheid was, die voor zich zelf voortbracht, een veilige vluchthaven, waar de man terugkeerde na den strijd en de worsteling, werd ook de moraal in de meisjesopvoeding geheel beheerscht door de eischen van het gezin.

De vrouw was in die maatschappij de heerscheres in een huis, waar van den levensvloed, den golfslag van het maatschappelijk leven niets te speuren was dan het breken der golven in rustige kabbeling; zij was de gezellin van een man, die bij haar rust en verpoozing zocht en in het op zichzelf staande gezin geen echo hoorde van den strijd daarbuiten, behalve in tijden van groote beroering, wanneer de geweldig stuwende stroom ook beukte tegen de muren van het gezin. De vrouw was de moeder, wier gezag zich voornamelijk over de dochters uitstrekte, toekomstige heerscheressen in nieuwe gezinnen, nieuwe op zichzelf staande eenheden. En de geheele ethiek der meisjesopvoeding richtte zich daarnaar.

De dichters, die het meisje, de vrouw, bezongen, huldigden en vereerden in haar de gezinsarbeidster, de gezinsbeschermster, de tweede in rang in het staatje, waarvan de man het hoofd was. Van de spreuken in het Oude Testament tot Schiller in zijn *Ehret die Frauen* loopt de rij der dichters, die door de eeuwen heen de vrouw bezongen hebben als de echtgenoote en moeder, welke voor het gezin leefde en werkte, in den ruimsten zin van het woord.

Ook de moralisten, die het meisje ontwikkelen wilden,

vergaten nooit, dat haar taak zich tot het gezin bepaalde. Luther en Comenius, Fénélon en Rousseau hebben allen de vrouw getrokken binnen hun gedachtenkring, maar achter haar verrijst altijd voor hun blikken het gezin, gelegen binnen zijn beschuttende muren, waartegen de golfstroom van het maatschappelijk leven breekt of ebt. Het was altijd de vrouw, de moeder, de gezinsarbeidster, aan wie zij dachten. Daarmee waren zij volkomen in overeenstemming met de maatschappij hunner dagen. Het opvoedingsstelsel der meisjes streefde doelbewust naar de bereiking van een ideaal, geheel in harmonie met de maatschappelijke ontwikkeling.

Toen echter ging de feodale maatschappij ten onder. De Fransche omwenteling is haar bloedig einde en er ontstaat een nieuwe samenleving, waarin het gezin niet meer is en kan zijn het afgesloten, voor zichzelf voortbrengende, ommuurde geheel. De machine, waarvan stoom en electriciteit de raderen doen wentelen in duizelingwekkende vaart, verandert de levensverhoudingen, omdat het terrein van den arbeid verplaatst wordt al meer en meer van het gezin naar de werkplaats, de fabriek. Niet meer in den kring van het gezin is alle werk voor het meisje. Niet allen zullen en kunnen huwen. Haar taak van echtgenoote en moeder is anders geworden. Het gezin staat in de maatschappij. Elke crisis doet zich voelen in den polsslag van het dagelijksch leven. De moeder kan noch haar dochter, noch haar zoon opvoeden, als konden zij eenlingen worden, die staan buiten het wel en wee der maatschappij.

Hoe is nu in verband met dat alles de meisjesopvoeding onzer scholen? Hoe wordt het meisje voor dat veranderde leven grootgebracht? Hoe werkt de school in haar inrichting het denkbeeld uit, dat het meisje òf arbeidster zal worden in maatschappelijke beteekenis, òf moeder en echtgenoote in de beteekenis der veranderde gezinsopvoeding? Wil men die vragen beantwoorden, dan dient eerst nagegaan te worden of de school in dat opzicht een taak te vervullen heeft.

Er is geen lang betoog noodig om te bewijzen, dat een zeer groot deel der opvoeding over is gegaan en over moest gaan naar de school, zoowel in technischen als in ethischen zin. Ook dat is het gevolg van de veranderde levensverhoudingen, van het wegvallen der muren tusschen gezinnen, steden, volken. Wij weten, dat de gezondheid van de maat-

schappij afhankelijk is van die harer samenstellende deelen en dat de mensch van heden geen bete broods in den mond steekt, geen voorwerp van dagelijksch gebruik zich aanschaft, of hij verbruikt den arbeid, geleverd in verschillende streken der aarde. In het kind vormt de school niet alleen het kind van dien vader en die moeder, maar ook den mensch der toekomst, den drager van nieuwe geslachten, den schakel in de groote keten der menschheid.

Doet zij dat doelbewust ten opzichte van het meisje? - Voor het kind, hetzij jongen of meisje, zijn er nog slechts scholen, waar de volwassene wel helderder en scherper gaat zien en begrijpen wat eigenlijk opvoeden is, maar waar in het algemeen eenzijdige verstandsvorming nog hoofdzaak is, en alles in het teeken staat van koortsachtige haast en examendressuur, het schoone nog niet gediend, het karakter nog niet gevormd wordt. Het ligt echter buiten de grenzen van deze beschouwing hierop dieper in te gaan.

Want dit opstel wil slechts doen uitkomen, dat er in de opvoeding van het meisje, zooals onze scholen die opvatten, geen eenheid is, geen leidende gedachte, dat men er zich geen rekenschap geeft van het hoe en het waarom, zich niet richt naar een toekomst, waarin men het meisje werkzaam ziet. Het blijkt in de eerste plaats uit de inrichting der scholen.

Aldus is het nog altijd: Het meisje uit het volk en de kringen der minvermogenden gaat op de gemengde school en krijgt hoofdzakelijk les van mannen. Het meisje van den gegoede gaat slechts met meisjes school en krijgt alleen les van vrouwen. Het meisje, dat een academische vorming zal krijgen, gaat weer op de gemengde school en krijgt bijna uitsluitend les van mannen.

Van eenige overtuiging kan in deze regeling kwalijk sprake zijn, evenmin van eenige leidende gedachte, van een bewust zoeken naar het hoe en waarom. Toch kan er slechts van twee mogelijkheden sprake zijn.

Of er is geen verschil in psyche tusschen jongen en meisje. Waarom dan de vrouw geweerd uit de hoogere klassen der gemengde school en waarom haar slechts in zeldzame gevallen toegelaten als opvoedster tot het onderwijs, dat de academische vorming voorbereidt of geeft?

Of er is wel verschil in psyche tusschen den jongen en het meisje en grif zij erkend, dat de schrijfster dezer beschouwing zich van ganscher harte schaart aan de zijde van hen, die verschil in zielsaanleg aannemen tusschen man en vrouw, dus ook tusschen jongen en meisje. Doch als dat verschil er is, en wie met onbevangen oogen rondkijkt, zoowel in de wereld der kinderen, als in die van de volwassenen, moet erkennen, dat er een mannelijke en een vrouwelijke ziel is, - dan voorzeker mist elke jongen en elk meisje iets, als in de opvoeding òf uitsluitend mannelijke, òf overwegend vrouwelijke invloed zich gelden doet. De natuur gaf een kind vader èn moeder en de cultuur heeft die wet door den tegenwoordigen huwelijksvorm steeds scherper doen uitkomen. Doch wie aanneemt, dat er verschil is tusschen mannelijke en vrouwelijke zielseigenschappen, erkent daardoor ook, dat in het normale geval de man beter opvoeder is voor den grooteren jongen dan de vrouw, al zal ook die opvoeding de beste zijn, waar vrouwelijke invloed niet buitengesloten is.

Van dat standpunt bekeken kan zeker in ons land de opvoeding van het meisje niet goed zijn, omdat, gelijk hierboven reeds uiteengezet werd, in zoo overtalrijke gevallen haar vorming onder overwegend mannelijken invloed staat. Dit is het geval voor die enkele meisjes, die wetenschappelijk zich ontwikkelen zullen. Maar van grooter beteekenis wordt dit voor de eigenlijke volksmassa, waar op de gemengde school in alle hoogere klassen bijna uitsluitend mannen lesgeven. Het meisje uit het volk staat daardoor zoo goed als buiten den invloed van de beschaafde opvoedster. En wie door de ervaring weet welk een vrienschappelijke omgang er zijn kan tusschen vrouwelijke leerlingen en haar onderwijzeressen of leeraressen, welke besprekingen er kunnen gehouden worden, hoe grooten invloed de vrouw kan hebben op haar meisjes, òmdat zij vrouw is, welke groote vriendschap er soms voor het leven kan groeien uit de verhouding van leerling tot de vrouwelijke onderwijzende, - wie dat alles nagaat, weet en overdenkt, kan het slechts betreuren, dat het meisje uit het volk eigenlijk alleen opgevoed wordt door den man.

Daarmee wordt aan zijn verdiensten als opvoeder niets te

kort gedaan, maar evenmin als de vrouw voor den grooteren jongen de eenige opvoedster zijn kan, evenmin is de man dat voor het meisje. Er kan tusschen hen beiden nooit die verhouding wezen, welke er in het normale geval is tusschen het grootere meisje en haar leerares. Aan de laatste alleen kan zij zich geheel geven als meisje; de vrouw der toekomst kan het best slechts begrepen worden door haar, die zelve vrouw is.

Het kan echter niet het doel dezer beschouwing zijn om van de schrijftafel in de stille kamer een theoretisch concept over meisjesopvoeding op te stellen, om te vertellen hoe de gemengde school dan wel zou moeten ingericht worden om het groote meisje daar niet te onttrekken aan den vormenden invloed van de beschaafde opvoedster. Een dergelijke reorganisatie van de gemengde school in het algemeen en de volksschool in het bizonder kan slechts de vrucht zijn van gemeenschappelijke besprekingen en studie. Hier zij er slechts de aandacht op gevestigd, dat onze tegenwoordige gemengde school in haar taak tegenover haar vrouwelijke leerlingen te kort schiet, omdat haar gemoedsvorming onmogelijk door den man alleen kan verricht worden. Vrouwen moeten niet uitsluitend het groote meisje vormen, maar vrouwelijke leiding is een onmisbare factor en zij is bijna geheel uitgesloten bij dat meisje, dat daaraan in de eerste plaats behoefte heeft. Wie in de practijk van het leven staat, als opvoedster van meisjes ervaring heeft, weet en voelt het. De enkeling, die deze gedachten onder woorden brengt, moest het zich tot plicht rekenen ze uit te spreken. Maar de reorganisatie van onze school kan slechts een arbeid zijn, waaraan velen gemeenschappelijk werken.

II.

Blijkt het dus uit het voorgaande, dat er verwarring is in de gangbare begrippen omtrent meisjesopvoeding, daar de vrouwelijke leerlingen zoo stelselloos in onze scholen ingedeeld zijn, bevestigt dit reeds de meening, dat in dezen overgangstijd niet bewust voor het meisje naar een opvoedingsideaal gestreefd wordt, ook de wijze waarop er voor de arbeidster der toekomst gezorgd wordt, zegt, dat alles nog wat ‘in 's blaue hinein’ geschiedt.

In den aanhef van dit artikel werd betoogd, dat de tijd voorbij is, waarin het meisje gezinsarbeidster kan zijn. Stoom en electriciteit, dus werkplaats, winkel en fabriek hebben haar daar het voornaamste werk uit de handen genomen. Er is nog evenveel voor haar te doen, maar op andere wijze en ander terrein. En de school, die de maatschappelijke ontwikkeling steeds volgt, heeft het ook in dit opzicht gedaan. De veranderde tijdsomstandigheden hebben de oprichting van die gansche categorie van scholen noodzakelijk gemaakt, waar systematisch allerlei arbeid geleerd wordt, waarvan men vroeger door de ervaring in het gezin de geheimen kon leeren of waarvoor een primitieve werkplaats volstond.

Dat wij ons echter in een overgangstoestand bevinden, nog niet begrijpen wat er om ons heen geschiedt, het proces nog niet ten volle in zijn werking kunnen volgen, het wordt weer bewezen door het soort van scholen en de wijze, waarop zij gesteund worden. Er zijn nog veel te weinig meisjesvakscholen en er wordt nog veel te weinig voor gedaan.

Stad, provincie en staat subsidieeren wel het meisjesvakonderwijs, maar nog altijd met minder groote bedragen dan aan het ambachtsonderwijs voor jongens gegeven worden. Ons geheele vakonderwijs is nog niet wat het moest zijn en kon worden, maar dat, wat aan het meisje gegeven wordt, gaat bovendien nog gebukt onder den last, dien begripsverwarring het daarbij te dragen geeft.

Een klein onderdeel van de vrouwelijke beroepen kan nog slechts op scholen systematisch geleerd worden; een groote categorie van arbeidsters gaat het leven in zonder eenige voorafgaande vakvorming; bijna alle meisjesvakscholen kunnen door den staat der geldmiddelen niet doen wat zij willen. En nog altijd zijn er te weinig scholen, ook wanneer men ze vergelijkt met die, welke door mannelijke leerlingen bezocht worden. Zoo is er nog steeds één rijkskweekschool voor onderwijzeressen, terwijl er heel wat meer voor onderwijzers zijn.

Op dit alles echter is door meer dan een pen gewezen, ook herhaaldelijk in gesproken en geschreven woord door de schrijfster van dit artikel. Met een beknopte verwijzing naar den toestand van het meisjesvakonderwijs kan dus in deze beschouwing volstaan worden. Ter wille van de volledigheid moest dit alles met een enkel woord gememoreerd worden.

Meer echter was voor het doel, dat nu bereikt wil worden, niet noodig.

III.

Maar daar is één feit in onze meisjesopvoeding, zooals onze scholen ze geven, dat helderder dan wat ook de begripsverwarring, de vaagheid zien laat, die er heerscht omtrent de toekomst van dat meisje. Onze meisjes leeren van alles, de programma's zijn voor haar, evenals voor de jongens overladen, maar nergens blijkt uit de leerstof, dat de opvoeder zich de leerlingen denkt als de vrouw en moeder van de toekomst. Ook daarvoor is vorming en opvoeding noodig en de scholen geven die niet.

Doch, mag er gevraagd worden, zou de school, die taak op zich nemende, niet treden òf in de rechten der natuur, òf in die van het huis? Is al datgeen, wat van de vrouw een moeder in de moreele beteekenis van het woord maakt, niet het meisje uit kracht van haar vrouwelijkheid als ingeschapen? Wordt, wanneer de school de moedervorming ter hand zou nemen, niet storend ingegrepen in het innige van het gezin, in de hooge en heilige verhouding tusschen moeder en dochter, ouders en kind?

Indien, zij hier voor de eerste vraag op geantwoord, een vrouw moeder in ethische beteekenis werd, zoo gauw zij lichamelijk een kind het leven had geschonken, dan zouden wij niet zooveel slecht grootgebrachte en verwaarloosde kinderen om ons heen zien. Er zijn vrouwen, die ook naar den geest de moeders van hun kinderen zijn of trachten te wezen en waar wij haar ontmoeten, in haar zien en vinden de vereeniging van het lichamelijke en geestelijke moederschap, kunnen wij de oogen niet afwenden van het lieflijke mysterie.

Maar daar zijn vrouwen, die niets anders deden dan het kind baren, wien alle gevoel voor en alle inzicht in de kinderziel ontbreekt, die niet het minste begrip hebben van vorming van het lichaam en den geest. En er zijn ook vrouwen, die nooit een kind het leven gaven en toch volmaakte moeders zijn.

Aan het geestesoog gaan velen voorbij en ik zie moeders, die gelijken op al degenen, wier groote zonen haar lof zongen; ik zie ook moeders die het alleen naar het lichaam zijn,

zonder eenige hoogere moederlijkheid; ik zie ook ongehuwden zonder kinderen, die, in fijn, diep moederlijk voelen, het kind liefhebben en opvoeden. De natuur heeft dus wel de moederverhouding geschapen, maar als alle menschelijke gevoelens werkt de cultuur aan haar vorming mee, kan zij haar verfijnen en ontwikkelen.

En daarmee wordt tevens het antwoord op de tweede vraag gegeven. De school is een onmisbare factor in het maatschappelijk leven geworden, zal steeds meer een integreerend deel er van uitmaken. Huisgezin en school hebben haar eigen taak, kunnen elkander slechts aanvullen. Maar het kind is er niet alleen voor de ouders. Het zal opgroeien, burger worden, deel der gemeenschap. Haar wel en wee is ook afhankelijk van den enkeling. Aan de ouders mag de samenleving het kind niet overlaten, omdat dit ook door de meest natuurlijke banden aan de gemeenschap verbonden is.

Het meisje zal in het normale geval echtgenoote en moeder worden. De gemeenschap heeft er belang bij goede en gezonde moeders te bezitten. En wij hebben moeders om ons heen, die niet in staat zijn haar kinderen op te voeden. In alle kringen zijn er zulke vrouwen in groot, in heel groot aantal.

Bovendien: de andere levensverhoudingen vragen ook andere moeders. Het gezin is niet meer het ommuurde geheel. Het staat midden in de maatschappij. De moeder brengt geen kind meer groot, dat later zou kunnen werken in eenige afzondering. Daar is voor die opvoeding wijsheid en inzicht noodig, eveneens systematisch aan te brengen of te ontwikkelen als welke andere vorming ook. En die vorming laat onaangetast de innigheid van het gezin, de hooge liefde tusschen ouders en kínderen. Ook deze opvoeding vult slechts aan, helpt en steunt; ook in moedervorming zullen huis en gezin naast elkaar gaan, op eigen terrein blijven. Het is geen ontaarding, dat het gezin een groot deel van zijn voorbereiding moest overdragen aan de school, doch een noodzakelijk gevolg der veranderde omstandigheden.

Het zal evenmin een vermindering van den gezinsinvloed zijn, wanneer de samenleving door middel van haar scholen moeders helpt vormen. Zij betrekt dan allen binnen haar zorgen, omdat allen het groote geheel zullen vormen en evenals dit slechts gezond kan zijn, wanneer zijn samen-

stellende deelen zich in goeden welstand bevinden, zoo hangt toch ook weer het geluk van den enkeling af van den toestand der maatschappij. Er is tusschen beiden een voortdurende wisselwerking.

Maar, voor er onderzocht wordt *hoe* de school moedervorming in haar meisjesopvoeding kan bevorderen, dient er nu eerst nagegaan te worden, of er wellicht schadelijke en overbodige kennis zou aangebracht kunnen worden, indien men meisjes in een verschiet leerde kijken, waarin zij werkzaam zouden kunnen zijn als echtgenooten en moeders.

Daar is geen normaal meisje, dat op den leeftijd gekomen, waarin zij binnentreden gaat in het rijk der volwassenen, niet droomt in haar diepste zieleleven van een toekomst, waarin zij zelf echtgenoot en kinderen zal hebben. In onzen donkeren tijd verwildert en verbastert dat gevoel maar al te dikwijls tot afzichtelijk onkruid, of wordt de knop, die door zorg had kunnen ontluiken tot een bloem van teedere kleur en geur, ontbladerd voor haar tijd van ontwikkeling is gekomen.

Wie echter zelf het vertrouwen van veel jonge meisjes kreeg, of door haar uitingen haar zielsleven trachtte te begrijpen, weet dat het al heel koel en verstandelijk aangelegde wezentjes zijn, die niet denken aan en droomen over het wereldje, waarin zij zichzelven zien als moeder en echtgenoote. De verstandige en ervaren volwassene zal juist in dat gansch natuurlijke gevoel den sleutel hebben tot het ontsluiten van schatten in het zieleleven van het jonge meisje; de liefde, welke eraan ten grondslag ligt, in goede banen kunnen leiden; het gedroom, gedweep en gepeins kunnen omvormen tot een bron van warmte, koesterend voor het meisje zelf en voor anderen.

Doch zullen er geen verlangens gewekt worden, die nooit bevredigd kunnen worden? - Dat doet het leven toch voor hen, die zich de toekomst anders dachten dan zij in werkelijkheid werd. En bovendien is de school met haar atmosfeer van arbeid daar juist een tegenwicht voor. Waarom zou ook zij niet met haar leerlingen het onder de oogen kuunen zien, dat in het gewone geval een meisje huwt, maar dat slechts zij de goede echtgenoote en moeder kan zijn, die haar tijd, gaven en krachten heeft leeren gebruiken? Het huwelijk zal voor haar van hooger beteekenis erdoor worden en met heiliger

gevoelens zal zij het binnentreden. Waarom zou elk meisje niet dadelijk ook de waarheid kunnen leeren, dat geen enkel leven onbelangrijk is, dat er ook in dat van de ongehuwde of kinderlooze vrouw verwarmende en steunende arbeid kan zijn, dat elk die atmosfeer om zich heen schept, die hijzelf om zich verlangt? Zou niet elk meisje gewezen kunnen worden op de levens van schoone liefde en opoffering in het verleden en het tegenwoordige, de schoone daden van menschen, die geluk kenden door geluk te geven?

En zouden wereld en individu er slechter aan toe zijn, wanneer in elk meisje iets gewekt werd van het geestelijke moederschap? Onze toekomstige wetenschappelijke arbeidsters zullen waarlijk er niet minder door zijn, wanneer zij behalve advocaat, dokter, enz. enz. ook geleerd hebben moeder te wezen. Wie en wat wij ook zijn, wij komen allen met kinderen in aanraking en meer dan ooit roept de samenleving om moederlijk voelende en denkende vrouwen.

Maar *hoe* zal de school kunnen helpen aan de vorming van moeders? Ook dit is een vraag, waarop de eenling slechts het theoretische antwoord kan geven, omdat een verandering van de school, een practische omvorming, slechts het produkt weer kan zijn van gemeenschappelijke bespreking en studie. Alle verandering gaat langzaam. Eerst dienen er denkbeelden gegeven te worden en wel onwijsgeerig zou de mensch in het leven staan, die het diepe zijner overtuiging voelt en metende den afstand tusschen het zijnde en het eigen ideaal, zou willen en verlangen dat een plotselinge ommekeer het overdachte en gedroomde tot werkelijkheid zou kunnen maken.

Deze beschouwing wil dan ook slechts te overdenken geven, doen als de zaaier, die naar alle richtingen en winden uitstrooit van wat hij wil doen ontkiemen en soms reeds tevreden is, wanneer enkele zaden de voorwaarden tot wortelschieten en groeien vinden. Want er zal nog heel wat evolutie in ons geheele opvoedings- en scholenstelsel moeten plaats vinden, voor de gemeenschap in waarheid in het meisje de moeder der toekomst, de beschermster en draagster van het nieuwe geslacht grootbrengt en vormt. Daarvan zal nooit sprake kunnen zijn, indien het kind niet eerst tot zijn recht komt, indien opvoeden nog een voortdurend varen is op den stroom van het toeval, er niet bewust gehandeld en nagelaten wordt, indien er nog

allerlei nuttelooze kennis aangebracht wordt, zonder dat het kind de wereld leert begrijpen, waarin het leeft. Nog geven wij voor het meerendeel kennis en nog eens kennis, doen het haastig, in koortsig jagen zonder er aan te denken, dat ook de geest aan natuurlijke groeiwetten gebonden is. Nog vormen en ontwikkelen wij geen karakters, wekken in het kind niet de zielekrachten, die hem tot steun kunnen zijn bij den gang door het leven. Nog mist ons onderwijs schoonheid en liefde.

Uit kinderen, wier geest niet langzaam en natuurlijk zich ontwikkelde, die niet de eigen krachten leerden beproeven en stalen, die niet harmonisch konden volgroeien naar lichaam en ziel, niet leerden ademen en kijken in een schoone wereld, niet gekoesterd werden door de wijze, behoudende en genezende liefde van volwassenen, - uit zulke kinderen kunnen geen moeders groeien, welke op haar beurt het vuur van vooruitgang en beschaving zullen onderhouden met nooit falende zorg.

Voor de vorming van zulk een geslacht van vrouwen is wat meer noodig dan het vigeerende opvoedingsstelsel, dat zoo zeldzaam wat meer wil aanbrengen dan een oppervlakkig vernisje, en zoo zeldzaam ook poogt door te dringen tot de klaarste bronnen van het zieleleven.

Wie dus werkelijke moedervorming verlangt, weet, dat zij nu slechts in de uitzonderingsgevallen mogelijk is. Ze kan niet gegeven worden op scholen, waar het volk gaat, omdat daar al opgehouden moet worden met opvoeding, als pas de fundamenten gelegd kunnen zijn voor het gebouw van zielsontwikkeling. Van moedervorming kan slechts sprake zijn op een leeftijd, waarop het meisje niet meer kind is. Er zou dus slechts een aanvang gemaakt kunnen worden op al die scholen, waar onze meisjes langer zijn dan dien eigenlijken kinderleeftijd. Aan welke eischen van practijk en theorie er beantwoord zal moeten worden, om in dien geest werkzaam te zijn, het zal al weer de taak van gemeenschappelijke onderzoekingen zijn om dit te benaderen en te formuleeren. Maar het ligt voor de hand, dat zedeleer en practische werkzaamheden, hygiène, kinderverzorging en opvoedkunde het eerst ervoor in aanmerking zullen komen om systematisch onderwezen te worden.

Met zulk een vorming en zulk een opvoeding wordt geen surrogaat van de opleiding der huishoudscholen of iets dergelijks

bedoeld. Zij geven vakkennis, leiden haar op, die op een speciaal terrein van arbeid wegwijs willen worden.

Er wilde hier echter betoogd worden, dat iets zoo gewichtigs als moedervorming niet aan het toeval mag overgelaten blijven. Niet op het oogenblik, dat een meisje zal gaan huwen, moet eraan gedacht worden of zij ertoe geschikt is haar werk als echtgenoote en moeder te gaan uitoefenen, al wordt die vraag in de uitzonderingsgevallen slechts overdacht en dan nog meestal in de huishoudelijke beteekenis van het woord. De gemeenschap heeft het hoogste en heiligste belang bij de kennis, het inzicht en de karakters van de moeders. Door de school kan zij bij allen eenige elementaire denkbeelden aanbrengen, iets wekken van de heilige vlam, die louterend werkt op de vrouw zelve en haar omgeving. Waar er tot heden zooveel tijd was voor het onderwijzen van zooveel overtolligs, kunnen waarlijk de uren gevonden worden om in het meisje de krachten voor het geestelijke moederschap te wekken of te ontwikkelen. Er wil natuurlijk hier niet gezegd worden, dat eenige wetenschap overbodig zou zijn, maar aangedrongen zij er slechts op een harmonische ontwikkeling van de vrouwelijke ziel. Ernstige arbeid, die de individualiteit der vrouw tot haar recht brengt en geen veld van arbeid voor haar afsluit, moet er met het meisje gedaan worden. Doch met haar dient in de eerste plaats het oog gericht te worden naar een toekomst, waarin zij echtgenoote en moeder kan zijn. De school zal er aan kunnen meehelpen haar gaven en krachten ook in die richting te ontwikkelen.

Dan zal ook de vrouwenbeweging in haar natuurlijke banen geleid zijn. Wat de vrouw ook worden kan, mag en zal, zij is voor alles moeder. Dat kan een opvoedingsstelsel slechts tot aller schade vergeten en onze school werkt nog niet bewust in deze richting, kan het nu slechts doen in enkele uitzonderingsgevallen.

Hierop wilde ik met het bovenstaande de aandacht vestigen zonder denkbeelden te geven, die een practische toepassing zouden aangeven, omdat de eenling daartoe niet de aangewezene is, al heeft de schrijfster van dit artikel in haar eigen werk nooit het eigen ideaal vergeten maaar het steeds binnen de grenzen der mogelijkheid toegepast.

Ter overweging werd dit artikel slechts gegeven. Mocht

het overdacht worden, óók bestreden. Gedachtenwisseling kan ons allen slechts verder brengen.

IDA HEIJERMANS.

Naschrift. Er is eenige tijd verloopen tusschen het schrijven en publiceeren van bovenstaand artikel en die tusschentijd deed de denkbeelden, hier omschreven, dieper wortel schieten. In de binnen- en buitenlandsche pers kwam een en ander voor, dat op moedervorming aandrong. Op het Congres van kinderbescherming is er ook veel over gezegd, al heeft men het er niet of nauwelijks over gehad, dat er wat meer en wat anders noodig is dan zoogenaamde moederscholen, waar enkelen slechts aanvullende begrippen kunnen opdoen. Al die verschillende stemmen en verlangens bewijzen echter, dat men overal naar verband gaat zoeken tusschen meisjesopvoeding en het eigenlijke vrouwenwerk.

Het kan niet ernstig genoeg geschieden. De kwestie van het vrouwenkiesrecht komt bovendien steeds meer op den voorgrond. Als de vrouw met en naast den man naar buiten gaat optreden als lid der gemeenschap, als ‘burgeres’, dan zeer zeker kan die gemeenschap er niet genoeg voor waken, dat het eigen, innerlijke wezen der vrouw behouden blijft ter wille van moeder, kind en gezin.

I.H.

I.
Het spel van den wind.

> .... Car il est le maître de la mer, celui qu'on peut éviter, utiliser ou fuir,
> mais qu'on ne dompte jamais.
>
> GUY DE MAUPASSANT.

In zengenden gloed van hoog staande zon lag Lombok's laag weststrand bleek-grijs te blakeren, en een eindje in zee gleed over 't fonkelende staal-blauw een krijt-witte zeilsloep heel langzaam en stil.

De geel-grijze zeilen waren maar even gebold en stonden hóóg overeind tegen een brandend azuur. Dit kwam doordat 't landwindje, zoo laat in den morgen, vergaan was tot teer week gestreel, dat huiverend deed rillen de gevoelige zee.

In de open sloep zat aandachtvol te sturen een jong tenger marine-officier, die voortdurend met de vrije linkerhand langs 't gesoigneerd puntbaardje aaide, en bij de schooten zaten twee matrozen, dommelig in de stovende tropenhitte, te turen over 't wijde watervlak.

Ineens schrikte de officier hen op:

- 'Zet 't gaftopzeiltje ook maar op, jongens!'

De beide matrozen rezen op, na losjes de schooteinden belegd te hebben.

Rap gedoe nu van zeiltje ontrollen en eindjes vrijhalen en knoopen vastleggen.... tot,.... met klaaglijk gepiep hoog in 't tuig,.... een zware schaduw vlug opgleed over 't ruime grootzeil. Want bij 't ophijschen al lichtelijk ge-

spannen door dadelijk windscheppen, schokte trillend 't mooiweer-lapje zich vast tusschen gaffel en top van den mast.

En wederom zat de officier bedaard op zijn tuig te letten en zijn baardje te streelen, terwijl de matrózen een pijpje opstaken en uitzagen over de vlakte der zee.

Zoo sierlijk vleugelde nu dat mooie driehoekige zeiltje boven het solide, stoere grootzeil, dat zoo plooiloos gespannen was tusschen horizontalen boom en schuin opstekende gaffel.

Maar de sloep, bij dat flauwe tochtje, werd 't zich nauwelijks bewust, en deed dan ook niets.... tot plagend 't landwindje uit zijn versterven herleefde en 't licht-ranke vaartuig, onder verontwaardigd gesnuif, den lijboeg deed neerduwen in even versneld, langs boord vlietend water....

Een oogenblik maar deze nuttelooze, dwaze plagerij van den wind, want dadelijk richtte koppig zich de sloep op, uit zijn tegenstrevend bukken voor onweerstaanbaren druk, en kalm onbewogen hernam ze haar glijdenden gang.

De windstoot duwde ver aan bij een donkere rimpeling snel westwaarts over 't zeeëkleed, welks pauwe-blauw satijn zoo smetteloos glansde in stralende pracht.

En wederom in de sloep die rustige rust, zoo prettig verinnigd door 't suizende knappen der vele schuimblaasjes van 't langs boord glijdend water, dat vooruit teer-bruisend gekliefd, zich achter geluidloos saamkolkte tot een kleinwielend zog.

Maar in dat kalme kielwater klokkelden de borgeindjes een melodietje van klare open klankjes, de borgeindjes, die, van spiegel tot roer, bij 't sleuren door 't water zoo trillend zich spanden.

‘Nou meneer, we zijn toch al 'n aardig tampie opgeschoten.’

Het was de oudste der beide matrozen die dit zeide.

Een zware, ruige, op gezicht, bloote borst en armen donker-krullig behaarde zeebonk. De oogen onder dikke wenkbrauw-borstels zwaar omrimpeld, door sterk opgetrokken wangen bijna geheel dichtgeplooid voor dat schelle tropenlicht, had hij langs den sturende naar achteren zitten kijken.

‘Meneer’, eerst in zwijgende aandacht over loefboord buigend om met licht ophalen van 't roer het eventjes leven van 't voorzeil te bedwingen, keek achter zich om, en zag,

hoe tegen de hooge, donkere berggestalten van Lombok's Noordwest-hoek het eskader was als vier witte streepjes.

Vier witte lijntjes, kort en dik en heel precies op door heete luchttrilling onzeker geteekende scheiding van water en land.

'Geen wind of wel wind, die sloep loopt altijd,' kwam de jonge man leukjes, onderwijl steeds lettend 't wakertje, dat zijn fijn uitgeplozen dundoek uitstroomde op den zachten wind. De beide matrozen, kalm tegen boord geleund, knikten, de sloep *was* 'n goede loopster. 'Hoe heet 't ook weer, meneer, wa me na toe gaan?' vroeg de jongste, een steviggebouwde, ongebaarde knaap, in wiens rood-verbrand jongensgezicht een telkens zichtbaar prachtstel blanke tanden en een paar voortdurend open lachende blauwe oogen een in Indië wondere jeugdfrischheid waren.

'Waar we naar toe gaan...' herhaalde langzaam de officier, vluchtig bewegend aan 't roer, in gespannen turen naar den even killenden kluiver... 'naar de Laboean Tringbaai, dat is... wel alle jode!'

De matrozen uit hun afwachtend hem aanzien keken verwonderd met hem mede op naar 't wakertje, dat nu ineens dwars op het bij den wind staande tuig wees.

'Wacht maar even,' zei de officier, ziende dat ze uit hun zelf de schootjes wilden opvieren. Maar de wind hield vol uit dien nieuwen hoek te waaien.

'Goed... kom dan maar op.'

'Dat hebben we nou 'n tijdje geleden ook al gehad,' beweerde de oudste.

'Ja... de landwind is op, astie wat mindert ruimptie,' zei de jongste. De officier zweeg, en keek ontevreden naar 't telkens bijna slap neerhangen van 't wakertje.

Weer lange mijlen stil neerzitten in bakkende zon, wederom die rustige rust, melodiesch door 't klank-klokkelend wijsje der als snaren in 't water trillende borgeindjes.

- 'Laboean Tring,' herhaalde de officier, na nog eenigen tijd vol aandacht een plotselinge windverandering afgewacht te hebben, die echter uitbleef.

'Ik denk,' vervolgde hij, even naar de kust kijkend, 'dat we... o... donders!... daar hè-j'nt weer... schootjes aanhalen en in handen, hoor.'

‘Kijk daar komptie!’ riep de jongste, vroolijk wijzend naar een donkere, woelig glinsterende plek, die vooruit aan loefzijde snel over 't rond de sloep ineens bijna effen-glanzend vlak naderde.

't Waakwimpeltje hing dood neer, de zeilen blak, en de zonnehitte stoofde volle kracht. Kalm liet de officier de nog vaart loopende sloep op haar roer wat uitloopen, als om met de zijde den wind op te vangen.

Daar hief zich 't wakertje, en wees schuin naar achteren.

Zacht werd 't lijboord neergeduwd en rees 't loefboord.

Weldra snoven ze scherp bij den wind, schuin door 't kabbelend glans-verzadigd blauw.

't Leek wel een jonge, nieuwe landwind, die hen durend bleef voortblazen... En dat in strijd met alle verwachting van zeewind.

De officier aan 't roer keek er verbaasd om naar 't water tusschen wal en sloep, dat zonder ophouden, door de rimpelingen van tint verdonkerd, milliarden geel-wit gloeiende vonken uitspette, als een kleed van pauwe-blauw satijn, waarop pailletten losjes gehecht bij de minste beweging hun spiegelvlakjes wiebelden. Een stille tevredenheid deed den jongen man glimlachen en neuriën. ‘Souffle encore, douce haleine du vent, qui vient des coteaux et de la plaine.’ Zinnend keek hij op naar het grootzeil, dat zoo mooi gesneden was, en uitstond zonder één plooitje.

Hoe kwam hij nu ineens aan die woorden? - Van wie waren ze?

Hij zocht in zijn herinneringen aan Fransche literatuur, maar hij vond geen naam... en wat deed 't er ook toe... 't waren mooie woorden. ‘Souffle encore, douce haleine du vent, qui vient des coteaux et de la plaine.’

‘Richepin!’

Gek, ineens, zoomaar, zonder zoeken, schoot 't hem te binnen. Hoe kon hij dat vergeten zijn, hoe dikwijls had hij niet zacht voor zich zelf opgezegd gedichten uit Jean Richepin's bundel ‘La mer’.

‘Jean Richepin’ dacht hij nog eens hardop.

‘Zee u wat, meneer?’ vroeg de jongste matroos.

‘Ik... welnee... o, ja... mare... je schootje heb je wat te stijf aangehaald.’

De jongen vierde den schoot van de fok tot deze even leefde, trok haar toen een tikje terug, en vroeg:

‘Is 't nog ver, meneer?’

De jonge officier die zich weer wilde overgeven aan 't droomerig zeilgenot, vond 't vervelend: - dat je ook niet alleen kon zeilen in zoo'n sloep! - maar hij antwoordde vriendelijk:

‘Ver... nou dat ligt er aan... als 't zoo doorgaat... wat ik niet denk... 't is eigenlijk al veel te laat voor landwind... als 't zoo doorgaat... dan zijn we er... laat 's kijken, hoe laat is 't nou?... half elf... half elf?... nou om een uur of twaalf... Je kunt 't trouwens al zien recht vooruit... we liggen er op aan.’

Alle drie keken ze nu langs de als coulissen evenwijdig op boegspriet uitgehaalde voorzeiltjes.

Daar zagen ze de hooge, recht westwaarts gerichte zuidelijke landtong van Lombok. Bij den binnenhoek, waar de kust snel omboog tot het lage noordwaarts lijnende strand, teekende zich, in 't als door dof-beslagen, blauw glas geziene groen der beboschte kustbergen, een donkere plek met zonlicht verhelderd randje.

Dat herkenden ze als den smallen ingang der wijd-en-diepe baai van Laboean Tring.

‘We zijn dwars van de Malang op 't oogenblik,’ zei de officier, wijzend naar den breeden lagen rug, die een eind bezuiden Ampenan geheel op zichzelf langs de kust golfde.

Deze late, stage luchtstrooming leek te komen van over een inzinking in den heuvelkam, waarvan de glooiingen met alang-alang begroeid waren. Zoo in de verte, onder nu schier loodrechte zonnestralen, deden die groote grasplekken als geel-groene kleeden van doffe zijde, zorgvuldig plooiloos uitgespreid tegen de hellingen, waarop laag-bollige kroonboomen met hun kleine schaduwen, regelmatig verspreid, vele dikke moesjes van donker, blauw-groen fluweel brachten binnen de strakke sinopele peluche-omzooming der groote bosschages. Hier vóór, achter het smaragd-berande strandlintgrijs een reeks padie-velden door modderdijkjes rechthoekig omlijst. Kleine sawah's, geel en goud van overrijpe aren, waarover de winde-wuivingen telkens beweeglijken donkeren gloed voortduwden, als deiningen over een zee... Achter den

heuvelrug, die tegen de blauwe, klare lucht een tastbaar scherpen rand leek te hebben, hieven zich, hier en daar, toppen omhoog, wazig achter 't kobalt-glazen verte-scherm.

't Eenig kleurlooze in dezen tropendag was zwaar loodgrijs gewolkt over 't achterland, een eindje benoorden Laboean Tring.

‘Daar zit wel een buitje in,’ beweerde de oudste der matrozen.

‘Misschien,’ antwoordde de officier, die van tijd tot tijd maar lettend op 't zeil, genoot van de schoonheid van 't land...

Plotseling, met een ruk, richtte de sloep zich overeind, even driftig geklapper der zeilen, met wild op hout slaan der schoot-touwen, toen... doodsche roerloosheid en stilte. -

Aller aandacht was nu bij de sloep.

Ringsom spiegelglad water, 't waakwimpeltje levenloos neer, warm zengende stoflucht om de verwonderd ter neer zittenden.

‘Weg wind,’ mopperde de officier.

't Klankvol geklokkel der borgeindjes in 't zog minderde en weldra dreef geluidloos de krijtwitte sloep onbestuurd op satijn-glanzend pauwe-blauw. -

Heel in de verte bij de kim-vervloeiing een weg haastende donkere vlek.

De officier keek eens aandachtig naar lucht en water: geen windveertje ten hoogen hemel, slechts ver aan den zichteinder sneeuw-blanke cumulus-koppen, zich spiegelend in 't gepolijst blauw staal; en boven Lombok's wal naast dofkobalt-glazen toppen tegen 't zachte hemelblauw de dik gesmeerde strepen en dotten loodgrijs van stratus-wolk-bank.

Zeker, die kon van een buitje zwanger zijn, maar voorloopig zaten ze nu maar geduldig af te wachten wat de wind zou believen en gloeiden in 't onstoffelijk zonnevuur, dat boven, om en in de sloep laaide van licht-ketsenden waterspiegel tot wit en goud schroeienden hemeltop.

Geen zuchtje, geen vleugje koelde hun pijnlijk roodende vel, terwijl ze daar aanvingen te praten over kansen op bui van den wal of bries van uit zee.

't Gesprek kwam op zeilwedstrijden in Holland, met weinig wind, en hield hen langzamerhand zoo bezig, dat ze niet gewaar werden hoe de sloep, bijna onmerkbaar, was begonnen

te dalen en rijzen, tot ze eindelijk aanving heel zacht te wiegen en in 't zon-doordroogde tuig een zacht krakend gesteun kwam en ging, ging en kwam... droevig... en klagelijk...

Toen keken ze op.

Deining uit zee, begrepen ze.

Maar zelfs op de verre kimwateren toonde zich nog geen verblijdende windrimpeling.

Er was niets dan een flauwe, loome golving in de satijnen huid der zee, regelmatig en kalm als een ademhaling in rustigen slaap.

'Meneer... meneer... kijk eens achter u...' riep ineens de jongste.

Aha! daar kwam een fijne rimpeling recht van om de noord aangeschoven, donker, met verspreid vonk-gespat over den glimmenden parketvloer.

De officier zette zich aan 't roer, de anderen vierden de schootjes op en duwden den boom met grootzeil dwars over stuurboordsboeg, zoodat de sloep er door wiegelde met onregelmatig, droog mast-gekraak.

't Zuchtje streelde koel hun warmen nek, 't wakertje wuifde uit, de slappe zeilen bolden lichtelijk, trokken boom wat op en de schoot-touwen stijf en... daar zette opnieuw melodisch in 't klankwisselend geklokkel der borgeindjes door 't geluidloos-wielende zog.

Voor 't zuchtje weg loopend schoof de sloep rustig door 't klare doorzichte water met de kleine suis- en kabbelgeluidjes als een geheimzinnig gefluister en gebabbel...

'Wat een zotte boel,' meende de gebaarde oude, zijn pijpje tegen boord uitkloppend.

'Hoedat?'... de jongste.

'Wel, waar kompie nou vandaan, die wind, zou je zegge... 't Is geen zeewind en geen landwind.'

'Ja... maar... 't is ook niet veel.'

'Zoo, dat lijkt maar zoo, jong... omdatte me met de wind meeloope... Kijk maar 's de punte op de wal hard doorzetten.'

'Nou ja... stroom.'

'Stroom?... ga nou weg... stroom!?... meneer! staat hier nou wel stroom?' vroeg de oude hulp aan den officier,

die op den rand der sloep gezeten achter zich in het klare water tuurde. Hij meende daar iets te zien bewegen, onzeker, tot hij ineens de vraag van den matroos beantwoordde met:

'Een haai.'

De jongen, gauw losjes zijn schootje beleggend, struikelde van haast om te komen kijken. De oude, zich zoo 'bevaren' voelende, vond 't bij zijn waardigheid passen niet onmiddellijk gehoor te geven aan zijn toch ook vrij geprikkelde nieuwsgierigheid en kwam daarom, na dood bedaard zijn schoot belegen te hebben, gedwongen langzaam naar achteren.

'Net een torpedo,' vond de jongste, voor wien een haai zoo duidelijk te zien nog een evenement was.

Dicht onder 't zeespiegel-glas zweefde in dat schijn-materielooze donker 't zon-verlicht grauw-gevlekte lijf van een grooten haai, die zich bedaard voortstuwde met de wrikkende dubbelvin aan langzaam heen en weder golvenden staart.

Er was iets vreemd koppigs in 't zich gedurig op zelfden afstand recht achter hun vaartuig houden van dat slanke, groote dier, welks mysterieus, geluidloos voortzweven over bodemloos diepte-donker iets lugubers kreeg door de herinnering aan vele oude verhalen van verloren menschenlevens.

De jongen, bedrogen door 't in zoo klaar water schijnbaar geringe van den afstand, trachtte met een langen hakesteel naar 't vreedzaam voortglijdend gediert te prikken.

Eén oogenblik was de dubbelvin roerloos en scheen 't soepel golvende lijf plots verstijfd... toen... ineens, met een wijden zijwaartschen gier, toonde 't visschelijf even glinsterend den witten onderzijkant en verdween in de peillooze diepte-duisternis...

'Dat zit je ook niet glad!' spotte de oude.

'Nou istie tenminste weg.'

'Wat zou dát nou?' kwam de oude, om den gewichtigen toon, waarop de jongen dat beweerde.

'Nou... een haai achter j'an brenk ommers ongeluk.'

'Och... ga nou gauw me neus uit!' minachtte de oude.

De officier glimlachte, begrijpend:

'Heeft ie zeker van Marryat.'

'Nou meneer... en of... dat jonge goed leest tegenwoordig als maar romannetjes... krijgen allemaal zotte ideeën inplaats van uit er eigen doppen te kijken... enne,' wond

zich de oude meer en meer over zijn oude grief op... ‘enne... de gekste boeken... de idiootste woorden... over niks meneer... over dazig waas of zoo iets...’

Meneer glimlachte even om de kritiek van den eenvoudigen, ronden kerel.

Maar de jongen, boos, viel uit: ‘Zoo!?... zoo... maar die meneer Marryat is toch ook zelf zeeofficier geweest... niewaar meneer?... díe zal 't toch wel weten.’

‘Wat vertelt die dan?’ vroeg vriendelijk de officier, de oogen glanzend om de herinnering van zijn als schooljongen koortsig verslinden van zeeverhalen.

‘'k Heb nu pas gelezen, meneer, van een groot zeilschip met windstilte, met een oud wijf achter op de kampanje, 'n soortement heks, met drie haaien achter 't schip. En toen zei dat oude wijf: as ze niet allemaal een vent te vreten krijgen, komp er geen wind, dan blijven we hier altijd... te eeuwige dage, zee ze... net zoo... te eeuwige dage...’

‘Ga weg,’ spotte de oude, toch een beetje nieuwsgierig naar 't verdere verhaal.

‘Dat zee ze, man... net zoo... nou... en toen... toe gingen er drie mensche dood, inééne, an... an 'n buikscheur of zoo iets, en ze werden met 'r drieën over boord gezet... en opgevreten van de haaien... ieder een... toe gingen ze weg... net als deze... inééne...’

‘Zonder iets er bij te zeggen?’ grinnikte de oude.

‘N'tuurlijk...’ kwam de jongen, geheel in zijn verhaal.

‘Nou en toen?’ glimlachte de officier.

‘En toen?... toen... o toen kwam er wind... en goeie ook... storm... enne... ze lejen nog schipbreuk ook,’ vervolgde de jongen met 'n paar glinsterende blauwe oogen, als was 't eigenlijk een feest: ‘schipbreuk lijden’.

‘Geloof maar niet te veel van wat zeelui van de zee zeggen,’ lachte de officier... ‘maar,’ vervolgde hij, naar 't Zuid-Oosten wijzende, ‘je hebt nou toch gelijk, schijnt 't, want daar heb je wind en goeie ook.’

‘O!’ zei de jongen overtuigd, den oude aankijkend met een gelaatsuitdrukking van ‘waar blijf jij nou, hè?’

Deze deed net of hij niets hoorde en keek aandachtig naar 't grijze gewolkt, dat daar in de verte aan kwam drijven,

laag over 't land, met strak gebogen regen-band uit wolk-buik neer op vergrauwde sawahs.

'Schootjes in handen, mannen... denk er toch om, liever moe dan schootjes beleggen... één ruk.. en de boel ligt om, voor je 't weet... maar wacht... laat ze maar vóór los liggen... en geef mij die van 't grootzeil... ziezoo... nou 't gaftopzeiltje weg... as 'n haas!'

Kwiek en rap haalden de beide matrozen 't hoog-uitvleugelende weelde-zeiltje neer en lieten het levenloos ineenplooiend neerploffen op de doften.

'Kluiver ook weg... vlug.'

De grijze band regen verbond nu reeds strand met wolkbuik en woelige, schuim-spatterige bobbeling naderde donker over vergrauwd zeeblauw. Snel trok het gewolkt laag onder de zon door en een groote schaduw breidde zich rond de sloep over de nu alleen nog vèr weg blauw-glanzende zeevlakte.

Daar plooide bollend, flapperend met driftig tegen boord slaan van den schoot, 't voorste driehoekige zeil op den boegspriet neer en werd door de rappe handen 't dunne doek, ontzield nu de wind niet meer vatte, haastig naar binnen getrokken.

Juist hadden de matrozen opnieuw den schoot van fok en grootzeil in handen, toen de eerste windstoot de sloep met trillend tuig deed hellen en de volgende staâg aanblazende luchtstroom 't ranke vaartuig met bij den wind gehaalde zeilen bruischend vooruit deed schieten.

Geen melodisch geklokkel thans meer door de borgeindjes in 't zog, maar een ruw gegrommel achter den spiegel, dat aan schroefblad-doorzweept kielwater van hoogliggenden stoomer deed denken.

Nog stond de regenband een eind van de sloep.

> 'Komt de regen voor den wind, berg dan je zeilen maar gezwind;
> Komt de wind voor den regen, daar kunnen je zeilen tegen.'

Terwijl de officier dit oude zeemansliedje opzei, begonnen ineens vele regendruppels met hun vochte koelheid als een opluchting hun zon-doorstoofde kleeren te weeken.

De sloep sprong en danste soms even, bij een ongedurigheid van den wind, om dan weer met een tevreden gesnuif grommelbruisend voort te stuiven, met zwaar hellend 't natte tuig, zoodat de tegen hoog geheven loefboord aangezetenen néér

zagen op 't schuimende, langs diep-ingeduwden lijrand vervlietende water.

‘Ziet u wel,’ vroolijkte de jongen, met zijn helle witte tanden blinkend in frisch gelaatrood.

‘Ja,’ lachtte de officier, ‘weg haai.... zonder iets te zeggen.... en daar hebben we storm.’

Och, 't was maar een klein buitje met wat regen, dat in een tien minuten overgedreven zou zijn, maar de door 't verhaal van den jongen opgewekte jeugdherinneringen deden hem er nu eens behagen in scheppen mede te fantaseeren....

De bergen achter bereids doorzichtiger wordend regengordijn begonnen zich snel te verduidelijken tegen klarende lucht. En terwijl de sterke bries nog een tijd bleef, hadden de laatste dikke regendroppen hun reeds op 't lijf getikt. Maar nog altijd schoot de dikke wolk onder de zon door en kliefde de sloep een grauw, hier en daar wit schuimend water.

Verwonderlijk treffend, als dag-landschap helder gezien in donkere kamer, was, bij die glanslooze, grauwe omringing daar ver, de al wederom hel goud en groene wal met zijn beboschte heuvelkammen opdrogend onder klaar luchtazuur.

Weldra verijlde dat fantastisch effect, want rondom de sloep herblauwde glinster-bobbelend 't zeevlak, waarover verder en verder naar 't noord-westen de lage, breede wolk zijn woelige schaduwplek aan grauwen regen-nevel-band kimwaarts sleepte.

En een half uur later gleed de sloep, statig rechtop over spiegelglad water, geruischloos de door hooge bergen zwijgzaam omwalde baai-stilte binnen.

II.
Na 't spel van den wind.

De baai.

De zeilsloep, dan eindelijk den windstillen baai-ingang binnengegleden, doorsneed weldra geluidloos, langzaam en statig, recht overeind een rimpelloos water, dat glom als een ruit, zoodat 't bijwijlen den inzittenden leek of stuurloos ze dreven zonder éénig beweeg.

Daar zaten ze dan puffend en zweetend, vermoeid door een lucht die trilde van hitte, te wachten op gunstigen wind en verkenden ontevreden nieuwsgierig 't doodstille land. -

- Aan stuurboord weerkaatste in water, glad donker als spiegelglas dat lichtloos ledig dekt, een breed-hooge kaap haar loodrechten wand zonder éénige plooi; en een eind meer naar binnen, waar snel breedde de baai, hief maar éven de kust zich, om zacht op te glooien naar de kammen der bergen, die in zwijgend beschermen den inham omwalden, als hel groene lijst gekarteld rond verteederd blank blauw. En aan den ver 't land in rondbogenden oever pluimden, fijn-geteekend over geel-groene grasplekken, verspreide palmgroepen hoog op slanke stamme-staken, - waartegen steunden wankele bamboe-huisjes, scheefgezakt en heel beschroomd, lijk verdwaalde kleutertjes, moe van 't elkaar onbereikbaar beturen over de wijde effenheid, die hen zoo popperig maakte en zoo hulpbehoevend teer. -

- Tegenóver de kaap, achter geel-groene verkleuring van ondiep water, werd de zeearm-wijdte gesnoerd door plat, grauw strand van modder en zand, waarin vele krabbeholletjes spikkelden als door grind-regen ingeslagen gaatjes.

't Was blijkbaar laagwater, want een van af 't strand zich ver landwaarts voortzettend risophorengestruik hief zich

hoog op van zeewater bleek zongedroogde wortels, wier matte doodhoud-witheid verklaring leek voor 't onnatuurlijk roerelooze dier dicht opéénge pakte massa kleine blaadjes, lijk geknipt uit groen metaal.

Ver in 't achterland, boven deze moerasstruiken uit, kontoerden vederbosjes van palmkruinen fijn en zwierigjes tegen hoogrijzend berg-groen door afstand verblauwd.

Naar de baai toe boog 't platte modderstrandje ineens achter de risophoren weg, terwijl van af dien hoek nog een eind doorglinsterde de geelgroene kleur van zonbeschenen, ondiepen zandbodem.

- En daarachter.... de reusachtige, blauw-zijïge zeeboezem, - over welks uitgestrektheid voortdurend fonselden, van oostoever naar westoever, kreukelingen zoo *fijn* en *zóó* vlúchtig verdoffend de glanzing, dat 't was als plek-wisselend bestaan van metalen spiegel door warm-vochten wadem.

Nog gléed de sloep eenigermate door eigen vaart, maar weldra zou ze stil liggen.... en op een honderd meter voor haar uit huiverde 't baaiwater telkens door achterlangs den risophorenhoek aanzuchtende luchtstroominkjes!

De officier aan 't nu noodelooze roer en de matrozen bij slappe schoot-touwtjes tuurden naar die windteekens zóó strak, als wilden ze de sloep er met hunne gedachten heen dwingen, tot ineens hen verbaasde een van achter de landtong te-voorschijn zeilend prauwtje, welks kurklicht uitgeholdboomstam-rompje slank en lang òver 't water voortgedrágen werd door hoog bollend zeiltje van fijn gevlochten riet.

Dat heele lichte gedoetje, met achterin pagaai-sturend, bruin-naakt jochie, werd voortgeblazen door 't labbere zwoeltje als 'n licht gekruld pluis-veertje van eend over vijver.

En evenals zoo'n donsveertje zijn opkrullend breed eindje wind-vangend wiebelt voor in 't water streep-vorend fijnpuntig schachteindje, schommelde 't prauwtje haar losse zeiltje voor glinsterende herfstdraadlijn van zog...

'We zullen ons zelf maar naar dien wind brengen, leg maar een paar riemen toe,' besloot de officier.

De beide matrozen knikten en stonden op van de netjes langs boord gelegde riemen, toen plots droog geritsel in de groen metalige blaadjes-massa der risophoren den officier deed zeggen: 'Wacht even...'

Op de baai werden enkele kreukels rimpelingen. -

En over den baai-ingang huifde een zefiertje.

De zeilen bolden niet, maar toch gehoorzaamde de ranke sloep dien subtielen dwang en gleed ze langzaam de baai in, àngstig langzaam... En de borgeindjes van 't roer... als hadden ze geen erg in die minimale vaartvermeerdering... bleven even achter... werden lichtelijk gespannen... vingen aan onderdrukt te klankelen... hooge vragende toontjes... tot... ìn de baai wél de zeilen bolden... en de door 't water sneller voortgetrokken touwtjes wederom inzetten hun gewoon oud klokkel-liedje, welks zachte eentonigheid evenmin verveelt als veraf gamelan-gekloeng-kong in stillen nacht.

Toen bleek hun 't prauwtje met den kleinen jongen te voorschijn gekomen uit een smallen inham, die - achter den risophorenhoek, loodrecht op de baai - doodliep tegen steil naar voren bultend bergland. Heel in de diepte zagen ze bamboehuisjes tusschen laag geboomte, plat gedrukt tegen den bergwand, met kleine smalle prauwtjes ten onderste boven op smal strand. De jongen vond dat verhazend leuk en grappig, 't vróég hem om er in te gaan.

‘Kunnen we daarin meneer?’ uitte hij zijn stillen wensch.

‘Jawel... maar dat doen we nou maar 'ns niet... we zullen dat zaakje...’ hierbij wees de officier op de proviandtrommel... ‘wel opknappen in kampong Laboean Tring... daar heb ik nog een ouwe kennis...’

De oudste matroos nam zijn pijp uit den mond, en keek den officier nieuwsgierig verbaasd aan.

‘Ja... de kapala kampong,’ lichtte deze toe.

‘Ken u die?’ vroeg de jongen.

‘Ja,... herinner je je niet, dat 'k eens met de dokter 's avonds in een groote vlerkprauw aan boord kwam zeilen?’

‘Verleje maand!?’

‘Ja... nou die was van die kapala kampong... we waren er heen gewandeld... op goed geluk... en toen vroegen we 'm of ie ons niet naar Ampenan kon brengen... met een prauw... toen gaf hij ons zijn eigen prauw... heel deftig... met zijn eigen zoon als djoeragan... maar we moesten die een potje witte verf meegeven... hij wou zijn prauw net maken als een marine-sloep... 'k ben benieuwd of-i me herkent.’

‘Had-ie een mooie kris, met goud..., meneer?’ vroeg de

jongen, die overal iederen kris-dragenden inlander nakeek met jaloersche bewondering.

‘Wat?...’ begreep de officier niet zoo gauw, toen: ‘o... welnee... of ik weet 't niet... 'k heb er niet op gelet, hoor... 't zal wel niet... 't was er een vrij armoedig zoodje.’

‘Waar is 't meneer... kenne we 't al zien?’

‘Jazeker... dáár... aan bakboord... neen dáár... iets voorlijker dan dwars... juist dat... we kunnen er nu misschien wel recht op an... 's kijken, hoe is de wind?... goed... haal de schootjes maar aan... mooi... ziezoo... veel is de wind niet... maar we komen er... zie je 't nou?... recht vooruit?... ja?... mooi...’

De sloep kroop nu wit en blank over de glanzend blauwe uitgestrektheid naar den schier tot in 't water beboschten oostoever, waar, een eind 't land in, hooge bergkam kartelde van noord naar zuid.

Daarvoor donkerde, temidden van den langen op 't baaivlak staanden boschmuur, een inbuiging, met vlak strandje, waarachter huisjes-doorstrooid klapperbosch. Dat was de kampong Laboean Tring.

- Sjees! een eilandje! wat 'n ippus klein eilandje!’ riep ineens de jongen verrukt kijkend naar een dicht-begroeid, klein zandplaatje, dat bij 't voortzeilen meer en meer losschoof uit den zuidhoek van den niet meer in te kijken inham.

‘Zouwe daar mensche op wone, meneer?’

Meneer lachtte en zei ‘wel nee’, maar de jongen niet luisterend herhaalde, ‘o, wat 'n ippus klein eilandje’, en tuurde verrukt.

Terwijl ze nu langzaam den kampong naderden en de uitbuigende boschoever om hen heen begon te grijpen, verduidelijkte 'n witte, smalle band op 't strand.

‘Is dat de prauw zeker?’ wees de oudste er naar met 't roer van zijn pijp.

‘'k Denk 't wel... ja... natuurlijk... hij ligt net bij 't grootste huis, zie je wel?... dat is van de kapala... kijk, der komen al een hoop kerels aan 't strand.’

‘Gôh... wad 'n hoop knulle...!’ was dadelijk de jongen weer bij dit geval en vergat verder te kijken naar zijn ippus klein eilandje.

Ineens deed nu de officier de beide matrozen uit hun gekijk opschrikken door een luid:

‘Grootzeil neer!’

Met piepend geknars van gaffel-klauw langs mast, plooide zeilloos 't ruime doek néér op midscheeps-gehaalden boom.

‘Dreg klaar maken!’

Terwijl de matrozen dreun-stommelend de zware vier-armige dreg van tusschen de doften ophaalden en op den rand van den boeg legden, werd de sloep alleen nog maar door nauwlijks bollende sok landwaarts getrokken.

Ze kwamen, op een kleine honderd meter van den wal, in de luwte, en zagen met donkere keitjes bezaaiden zandbodem onder de sloep wegglijden.

‘Fok weg!’

't Driehoekig zeiltje zakte dood in elkaar op den boegspriet.

‘Góóit 'm der in!’

Plons! viel de dreg te water, rrrrruh gleed dof 't harddroge dreggetouw over sloepsboord, kwam stijf door 't nog doorloopen van de sloep... en met een zacht veerend schokje lagen ze stil.

‘Nou een prauw...’

‘Daar komp 'r al een, meneer!’

Een 't bovenlijf naakte, slordig gehoofddoekte Sassakker kwam aanpagaaien in smal-lange prauw, die aan iedere zijde, onder de wat neergebogen uiteinden van twee dwarslatten, een lange bamboe meedroeg evenwijdig aan zichzelf. En daar die naar voren en achteren spits oploopende boomstam, onbelast, hoog op 't water, voortdurend wiebelde, scheerde telkens een dier beide bamboe's over 't watervlak, dat dan lichtelijk kletterde tegen de vele geleding-dikten.

‘Gelukkig een vlerkprauw,’ zei de officier, ‘anders kantelden we nog voor 't walletje!’

Het vaartuigje, dat wegens 't wijd uitstaan der vlerken niet langszij kon komen, werd door den inlander met den neus tegen den sloepspiegel gebracht.

‘Zouwe 'r wel met z'n drieë in kenne, meneer?’

‘Nou 's vrage... bisa tiga?’

‘Bisa,’ lakoniek met korten hoofdknik.

Voorzichtig voettastend klauterden zij over, en hurkten achter elkaar in 't tot den rand zinkend vaartuigje, dat

de beide vlerken zwaar steunend in 't water duwde.

‘Die heb ook op inlandersgewicht gerekend,’ lachtte de jongen en de officier wilde zeggen, dat er een uit moest.

Maar de Sassakker, onverschillig bedaard, pagaaide al weg.

De kampong.

De Sassakker dan, onverschillig bedaard, pagaaide naar 't strand, waar de kleine figuur van den ouden kapala-kampong hen stond op te wachten te midden van een toeloop nieuwsgierigen.

Weldra stootte 't kiellooze vaartuigje stil tegen den naar 't droge opglooienden bodem. De jongen, dadelijk zijn schoenen uit, stapte, de broekspijpen tot de knieën opgestroopt, in 't slechts even zijn wreef overspoelend water, en trok samen met den inlander het vooreind van de weer wat gerezen prauw op 't droge.

't Oude, bruine, rimpelige kampong-hoofd met deftig hoog geplooiden, kleurigen hoofddoek, gekleed in zwart fluweelen kort jasje met lange mouwen en zorgzaam omslagen sarong, herkende den officier en deelde met kinderlijke vreugde zijn ontdekking mede aan mompel-knikkend instemmende omstanders.

Toen had de hoffelijk buigende ontmoeting plaats met den handjes gevenden kapala, die in verbasterd maleisch zijn herkenning mededeelde en met tevreden oud-mannetjes-grinnik naar de witte prauw wees.

Ook de beide matrozen kregen een handje van 't gewichtig mummelend oudje met zijn vriendelijk omrimpelde, doffe oogen.

De oudste deed neerbuigend vriendelijk, maar de jongste lachte als gold 't een klucht, wat 't oudje vriendelijk beleefd deed medeglimlachen.

De officier vertelde hem, dat zij een plaatsje kwamen zoeken om rustig wat te eten, waarop de jongen ineens inviel: ‘De trommel, meneer?’

‘Waar is-tie?’

‘Nog in de sloep... mag ik hem halen met dat prauwtje?’

‘Goed... goed...’

Langzaam wandelden de officier met 't oudje de kampong

wat langs, gevolgd door den oudsten matroos, verlegen te midden der nieuwsgierige omringing van al die rare, maar steeds meeloopende snuiters.

Steelsgewijze gluurde hij of niet een vrouw te zien was, maar die bleven natuurlijk weg. Alleen bij de kleine moedernaakte kleutertjes, die ondanks haar nieuwsgierigheid niet dicht bij durfden komen, maar door de ouderen zacht meegeduwd werden, waren enkelen voor 't komisch bolle, volgegeten rijstbuikje versierd met zilveren plaatje, dat hem deed lachen, tot haar angstig bij de verwonderde ouderen wegkruipenden schrik.

Op verzoek van den officier, die liever geen gebruik maakte van 't welwillend aanbod in des kapala's bedompt bamboehuis te maaltijden, werd hun ter beschikking gesteld een op palen geheven bamboe-vloertje, door atappen dak overdekt als een huisje zonder wanden.

Weldra verlost van den nieuwsgierig-beleefden kapalakampong en van 't schapig-dom bekijken der Sassakkers, zaten ze na 't eten rustig bijeen, en rookten sigaren uit 't kistje van meneer. In de zwoele, vaag plantgeur-bezwangerde atmosfeer rookten ze rustig en stil, de officier plat neergezeten, leunend tegen een der vier hoekstijlen, de matrozen voorover op hun buik, naast elkaar, beiden 't hoofd elboogsteunend in handen.

Soezerig luisterden ze naar 't aanhoudend gezir-zir van myriaden onzichtbare insecten, dat de rustige rust in de wijde palmenhal sterk bewust deed worden...

Rondom hen, over de lage huisjes, diepte-perspectief van de klapperstammen, die als onregelmatige rijen slanke zuilen met borstelige kapiteelranden de zwaar schaduwende palmarcaden droegen. Overal stonden banden en strepen goudwaas schuim van bladergewelf tot plat-getreden bodem, strak recht in de koel-groen-doorschemerde zuilenhal, lijk van hooge, groenig-verweerde randen neerplechtigend in oude, stille kerk.

Geen windje suisde door 't stil geblaart meer, maar ze voelden zich koel en luchtig zitten in den lommer als ze omkeken naar de gloed-ketsende, blauwe effenheid van de baai met in de verte, onder een van laaienden zonnegloed wittig doorzengd azuur, het schier stralende groen van overal.

‘We zijn net bij tijds,’ zei de officier, ‘de wind is nou heelemaal op.’

Een kamponghond, schurftig, vel over been, op doorgezakte spillepooten, kwam aangeslopen, dicht naar hen toe. De staart ingekromd deed het dier als snuffelde 't tusschen verdorde bladeren om voortdurend gemeen schuw, den kop neergebogen, met de gele oogen naar hen te gluipen.

‘Kijk, 'n gladekker,’ zei de jongen en maakte een gebaar van gooien naar het in druk snuffelen gedurig scheel-oogend dier.

Onmiddellijk schoof met droog blad-geritsel 't schurftig dier weg, rug ingekromd, ooren plat achterover... maar een eindje verder bleef de scharminkel staan en keek om.

Weer maakte de jongen een gebaar.

Toen begon de ongure hond verwoed schor te janken, kop in den nek, oogen dicht en muil wijd open.

Dat was een sein.

Ineens de kampong één rauw-doorgild honden-asyl, zonder dat zich echter één beest toonde.

Telkens verstomde het luguber spektakel, maar dan begon de hond, na even hen begluren, weer treiterig te blaf-janken... en de niet te ziene bende gilde mee.

‘Hij maakt overal!’ lachtte de jongen, doelend op de reveille aan boord, ‘overal maken’ genoemd.

‘Das jou schuld, aanstonds komen al die knulle je weer beglure,’ beweerde de oudste.

De hond uitgehuild zweeg.... enkele woede-schorre krijsels hier en daar... toen zweeg ook de niet te ziene bende.

‘Maak nou maar een tijdje geen beweging,’ maande de officier. ‘Kijk, daar smeert ie 'm al.’

De hond, als plots gehoorzamend aan roepstem, liep naar een huisje, waarachter hij verdween.

‘Sjees, kijk 's!’ fluisterde de jongen.

Een jonge vrouw trad daar te voorschijn. Ze scheen de Europeanen niet te zien of deed zoo, en liep, met zwaar bevrachte mand op haar slordig met losse wrong gekapte hoofd, een voetpaadje landwaarts in.

Slechts een om de wiegende, sterke heupen glad getrokken sarong kleedde het overigens naakte lijf, dat, mooi mat bruin, van de vrouwelijke zacht-stijve, sterke rompspier-ontwikkeling was, die de Venus van Milo zoo genotvol maakt

om aan te zien. Door het mand steunend arm-heffen waren hare bij 't loopen zacht trillende borsten van ongewoon gelijkmatige ronding.

Heup-wiegend stapte ze voort, stevig, de krachtige romp trots rechtop, met sterke inbuiging van den onderrug.

De jongen fluisterde wat, giechelend, de oudste lachend stootte hem aan tot bedaren om ‘meneer’, die keek.

‘Meneer’ glimlachte, blies rookwolkjes uit en zag weer naar de vrouw, die tusschen de huisjes-coulissen verdween.

De officier dacht aan tableau-vivants in Europa met corsetbedorven figuren, en blies glimlachend rookwolkjes uit...

- Weer een bange poos doodsche rust en beweegloosheid alomme, met 't eeuwig gezir-zir der insecten...

- Ineens... sterk geruisch over hunne hoofden... eenige oogenblikken maar, als schudden mysterieuse handen even de lenige palm-stammen... daarna weer doodsche stilte.

Zelfs de insecten staakten hun zirrend gegons... 't leek of er iets ging gebeuren, waar alles vol aandacht op wachtte...

Toen... opnieuw tegen elkaar ritselend palm-takken gewuif... een tocht koel rond de hoofden der verwonderd opkijkenden, met droog geschuifel van oude verdorde bladeren... En 't hield niet op... staâg bleven nu de strepen en banden goudwaas langs, voor en over elkaar wemelen in voortdurende evenwijdigheid.

‘De zeewind,’ zei de officier.

Ze zagen om naar de baai, waarover flonkerend lichtgesprankel in drukke vonkeling spette.

‘Dat is toch laat,’ kwam de officier, ‘'t is nou... al bij vieren... hoewel... buiten zal ie al wel eerder geweest zijn...’

‘Gaan we weg, meneer?’ vroeg de jongen, uit zich zelf al begonnen met de proviand-trommel in te pakken.

‘Ja... kom... pak de bullen maar bij mekaar... goed... dan gaan we naar de sloep.’

Terug.

Met gaffeltopzeil, kleinen kluiver, fok en wijd grootzeil halven wind, gleed de sloep, over stuurboord hellend, den

smallen baai-ingang uit en ving buiten aan te suizen en bruisen, te klokkelen en grommen met stadige vaart.

Want de wind, eindelijk dan uitgestoeid dien dag, en langs den wijden horizon omgeloopen naar 't Westen, woei nu zonder ophouden kleine schuimkopjes naar Lombok's eeuwiggroene kust...

En de bergen in 't achterland hulden zich in dikke wolkbanken als tegen zeebries beschermende wollen gewaden.

'Hoe laat is 't nou? half vijf?... nou, dan zijn we wel om half zeven aan boord,' meende de officier.

- Weldra, vol vertrouwen in den stadigen wind, die nu niet meer ruimde of kromp in speelsch gedraai, zochten de matrozen makkelijk ligplaatsje bij hun schooten, en de officier, slechts van tijd tot tijd lettend 't goed-staande tuig, tuurde kalm over 't water, de hand aan het roer.

De sloep wiegde rustig op de laag en langzaam aanzwalpende oceaandeiningen, en doorsneed met tevreden gesnuif de even schuimende windkopjes,... immer maar voort, immer maar voort, suizend en bruisend aan boeg, klokkelend en grommelend bij roer.

'Dat is wel een mijl of zes,' meende de jongen.

'Zes! bè je nou wijs!' minachtte de oude 'as 't vijf is, is 't mooi!'

'Nou...' mengde de officier zich in 't gesprek, en een tijdje aandachtig lettend het langs laag neergedrukt lijboord voorbij-suizelend water... 'vijf en een half is toch niet te veel geschat.'

Na even deze woorden was er weer dat genoeglijk gestemd zwijgen van zeilers in goedloopende sloep.

De zee, woeliger dan 's ochtends, door lager staan der zon van een dieper blauw, leek ruimer en wijder door de overal aangroeiende en weer wegslinkende schuim-vlekjes, die den kimafstand schijnbaar vergrootten.

En aan zoo verren westereinder hadden de dikke cumuluskoppen, in laat namiddaglicht schaduwig vergrijsd, alleen nog sneeuw-blanke kruinen, die slonken langzaam als in dooi voor 't helle gegloei der zon, die daalde, naar hen toe.

De zonnewarmte verenkelde uit de wollige samentastingen wolkvlokjes. Ze dreven hier en daar op als losgelaten ballonnen, maar waasden verijlend weg in een nevel-laag, die,

onmerkbaar ontstaan, 't hemelblauw hoog boven horizon van noord naar zuid grijs overbandde.

'De piek! de piek!' riep ineens de jongen, vingerwijzend naar driehoekig, reuzig fantoom in 't verre westen.

De anderen keken verrast naar de gedurende den ganschen dag achter hoog kimgewolk verscholen Piek van Bali.

Dáár, uit de inééngestorte ruïnes der grauw-blanke cumulusbouwsels, driehoekte hoog gelijkbeenig - mat kobalt tegen blank azuur - 't silhouet van een pyramide met reusachtig grondvlak.

De wat uitglooiende voetlijning verdoezelde in dat nu zoo laag kimgewolk, maar de fijn toegeslepen spits puntte om aan te raken duidelijk tot dicht onder den breeden noordzuid-welvenden nevelband, waarachter de zon begon weg te dalen.

En de gouden laaiende zonnebrand zeeg door die dampmassa heen als doodsch, wit gegloei, zwoel-broeiend nog, maar niet meer met zoo prikstekend gestraal. Het eens zoo diep doorlichte blauw der zee vertroebelde en 't helle geglim der vele witte schuimkopjes verdofte, terwijl de lange kust zijn hard lak-groen verzachtte tot mat fluweel.

'We zijn er niet voor donker,' meende de oudste matroos.

'Nou nog niks, we hebbe de maan, kijk maar.'

De jongste wees naar de volle maan, die - bleek in 't daglicht - hoog boven de wolk-omhulde oosterbergen dreef, stil lijk blauw-witte ballon door afstand niet merkbaar meer stijgend. Bij wijlen, als de zon wat feller door den nevelbank brandde, scheen 't manebeeld wel op te lossen in schier pruisisch blauw der lucht.

''t Is bijna uit met de kopere ploert,' lachte de officier, 'hij heeft me leelijk gestoken, moet je me handen zien... vuurrood.'

'Hij gaat aanstonds achter de piek,' praatte dadelijk belangstellend mee de jongen. De zon daalde langzaam uit de ijle wolk-laag te-voorschijn, even rechts boven de voorwereldlijkreusachtige piek van Bali, maar de neveldampen schenen den door menschen-oog niet in te zienen vuurbol 't heftig vulkanisch zenglaaiende ganschelijk ontslorpt te hebben, want de zeilers keken nu rustig in warm-barnende schijf, goudig rood sidderend temidden van dof karmijnen brandlucht.

Er boven: - roodkoperig beglansde buik van grauwe nevel-reuzeslang van noord naar zuid hoog uitgeboogd.

Er onder: - inkarnaten cumulus-bobbelingen lijk barokke, violet-schaduwige ruïnen met tinnen, roze-rood berand door 'n inwendig vuur. En nu ving aan te gloeien heviglijk, 't fijne tipje van de piek, als reuze-koolspits electrische-stroom-doorwreven; - een gloeiing, die gesmolten gesteent vurig langs de randen der hellingen deed afvloeien.

Maar de zon, in 't dalen steeds bloediger rood, raakte den noordkant van den top.

Even leek deze weg te smelten in granaten vloeiïng.... tot.... plots 't gánsche pyramide-silhouet, - zwart en perspectiefloos plat, - opspitste voor hellen kleurenbrand, en tegen de schuine noordzijde snel verkleinde zacht gloeiend segment van lichtschijf, die er achter zakte, - néér en wèg. En nu driehoekte de donkere piek voor een, - op schilderij dol-wilde, onwaarschijnlijk kakelbonte - dooréénvloeiing van bloed-roode, koper-gele, purperen, roze-roode en oranje glanzen, die door blauwig groen verdoezelden in 't rossig grijs van de nevelbank.

Omhoog donkerde diep 't hemelblauw, als zou weldra de lichtlooze oneindigheid ingezien kunnen worden.

In 't Oosten, boven rozig-beschaduwde berg-wolken, fonkelde 't eerste gesparkel van sterren in van weeken maneglans grijzig doorzilverd nachtblauw.

‘Ik zie de schepen al,’ zei de officier, turend langs de voor elkaar coulissende zeilen, wazig bleek windvang-hollend in onzeker dubbellicht van ondergegane zon en vol-glanzende maan.

De beide matrozen spiedden uit naar Lombok's noordwestpunt, waar bergland kartelige, plat-donkere schermen hield voor weifel-licht geluchte.

Ze knikten toestemmend.

Waar te vermoeden was in duisternis vervaagde watereinder pinkelden aan den voet dier vreemde schermgestalten gele lichtjes, in lange wemelende rij.

De officier stuurde recht er op aan.

‘De piek is weg,’ kwam de jongen ineens.

't Hoog-puntende fantoom der piek had zich bij 't versterven der laatste zonnegloring opgelost in 't nachtdonker,

verdwenen lijk fata-morgana bij invallend duister, als droombeeld bij ontwaken, - een door de grauwe realiteit vervaagde kleurige illusie.

In 't verre Westen schemerden slechts nog eenzame wolkruïnen, oud zilver in 't manelicht....

Eindelijk, na nog geruime poos zwarte, week glinsterende waterbobbelingen bruisend te hebben doorkliefd, suizelend en klokkelend in wat geminderden vaart door 't afnemen van den wind, schoof de sloep tusschen de schepen van 't eskader, die beweegloos boven in maan-schemering vergrijsde witte romp-massa de masten en schoorsteenen spokig dikteloos hieven tegen 't blauwig verdoft luchtezilver.

De officier stuurde de sloep langs 't vlaggeschip.

In de warm-gele licht-vloeiing gevangen tusschen achterdek en laag-vleugelende halfdektent bewogen een paar gestalten donker-schaduwig af en aan.... gedurig heen en weder.

Een er van scheidde zich af.

En kwam op 't valreepbordes staan, wit en zwartschaduwig onder daarboven buiten boord stralende lamp.

De sloep, met gouden lichtgesprankel op 't donkere water, gleed voorbij, en de sturende officier, hand aan mond als roeper, praaide:

‘Laat je ons dadelijk halen met de stoomsloep?’

De officier op de valreep riep ‘ay! ay!’ en keek de sloep even na, hoe zij, snel uit de kleine scheepslicht-sfeer gegleden, wegspookte schimmig over zilverglimmerende inktzee.

Een half uur later dobberde de sloep, - dicht onder den wal voor dreg, - als grijzig dood rompding op maanglimpjes-wemelend zeezwart en gebaarde, geraamte-achtig met 't kale ontzielde tuig omhóóg, naar 't in zilver licht verweekt stergeflonker.

LOUIS CARBIN.

Van Alphen's kindergedichtjes.

Over Van Alphen's kindergedichtjes. Bijdrage tot de kennis van de opvoeding hier te lande in de 18e eeuw, door Dr. H. Pomes. Rotterdam, W.L. en J. Brusse. 1908.

De brave Hieronymus van Alphen is in den loop der tijden al wat over den tong gegaan. Wat is hij niet hard gevallen om dien ‘bundel gedichtjes’, waarmede hij verwachtte dat de ‘lieve wichtjes’ van zijn tijd - en van later tijden? - zich zouden ‘vermaken’! De Génestet gaf, in de aanteekening op zijn ‘Sint Nikolaas-avond’, later aangevuld en verzacht in een voorlezing over kinderpoëzie, het sein, en velen volgden. En zij hadden gemakkelijk gelijk. Voor de kinderen van de tweede helft der negentiende eeuw was het meerendeel dezer gedichtjes te wijs, te moraliseerend. Bovendien pasten zij niet in de negentiende-eeuwsche opvoedingstheoriëen. Om slechts iets te noemen: het beloon-systeem, dat in ‘Jantje zag eens pruimen hangen’ gehuldigd wordt, is zeker niet zonder bedenking. Men leze wat Multatuli daarover zegt in Idee 824, waar hij Jantje's papa ‘'n solide betaler van geleverde deugdzaamheid’ noemt.

Maar de dichter van de ‘Sint Nikolaas-avond’ vergat dat van kindergedichten zoo goed als van andere geschriften geldt; *il faut les juger d'après leur date*.

Wij, die in onze jeugd de versjes van Van Alphen van buiten leerden, zijn er waarlijk niet zooveel slechter aan toe geweest dan latere kindergeslachten. Die versjes hebben ons niet zooveel onnatuurlijker of minder oprecht gemaakt. De kindernaturen loopen in de elkaar opvolgende geslachten niet veel uiteen. Wat een kind

geestelijk niet verteren kan, laat het liggen. Zoo herinner ik mij zeer goed, dat bij deze kindergedichtjes, die ik op school of thuis te leeren kreeg, er verscheidene waren, die onbegrepen over mijn hoofd heengingen en niet in het geheugen bleven hangen. Aan wat deftigheid ergerden wij ons niet. De ‘lieve wichtjes’ hebben mij, voor zoover ik mij herinner, nooit gehinderd; maar het ‘Hoe schoon schiet daar de bliksem neer’, met zijn ‘Wat zie ik, Caatje, hoe, gij beeft?’ liet mij koud, en met theologische beschouwingen als in dat *Verstandig antwoord* op de vraag ‘waarom ik aan God gehoorzaam ben’, hield ik mij niet op. In regels als

> Moet ik zwigten
> Voor mijn broer in poëzy.

is dat ‘zwigten in poëzy’ mij een voortdurend raadsel gebleven...

Zoo lieten wij liggen wat wij niet begrepen of wat ons niets zeide, maar daarnaast was er toch ook veel dat ons aantrok door de natuurlijke voorstelling, de aardige, soms hartelijke, wijze van zeggen, en dat wij dan ook gemakkelijk van buiten leerden, om het nooit weer te vergeten. Het zijn, onder meer: ‘Hoe dankbaar is mijn kleine hond’, ‘Cornelis had een glas gebroken’, ‘Welkom, lieve kleine zus’, ‘Zou ik voor den klepper vreezen?’, ‘Wij zaten laatst bij Saartje’, ‘Geduld is zulk een schoone zaak’, ‘Mijn vader is mijn beste vriend’...

Zij, voor wie al de goede eigenschappen van deze gedichtjes niet opwegen tegen het oude-mannetjes-achtige, zede-preekende, koel-verstandelijke ervan, en die daarom niet begrijpen kunnen, hoe er ouders en kinderen geweest zijn, die er smaak in hebben gevonden, kunnen uit het boek van Dr. Pomes te weten komen, hoe Van Alphen's versjes in hun tijd een reuzenstap voorwaarts beteekenden.

Tot 1778, tot het jaar toen deze kindergedichtjes hun intrede deden in de kinderkamer, was er geen geschikte lektuur voor Hollandsche kinderen. Het is haast ongeloofelijk hoeveel naargeestigs, hoeveel onbenulligs, hoeveel grofs en onbeschaafds de achttiende eeuw in den vorm van kinderbijbels, geschiedenisboekjes voor kinderen, spelboeken, raadselboeken den kinderen durfde te lezen geven. Wij kunnen ons niet voorstellen hoe ouders hun kinderen een kinderbijbel in de hand durfden geven, waarin

o.a. een plaatje voorkomt, ‘David verlieft op Berzeba’, met dit onderschrift:

Ledigheid werkt veel kwaads.

ô Man naar's hemels hert, bekoort u 't blanke vel,
Door dulle lust tot moord, en schendig overspel?
Waartoe vervalt de deugd? helaas! wat baart het minnen,
Een zinneloze zorg in zorgelooze zinnen?

Zelfs een man als Jan Luyken schreef voor zijn kleinzoon diepzinnige versjes als:

De mensch wordt van een Kindje groot,
Met moeite en bezwaarlykheden,
En op het laatste komt de Dood,
Daar alles meê wordt afgesneden;
Behalve wat de waarde Ziel
Door vrees voor God in zich behiel.

Leest men deze en de andere door Dr. Pomes aangehaalde voorbeelden, dan begrijpt men, hoe verrassend de indruk moet geweest zijn, dien zijn tijdgenooten van Van Alphen's kindergedichten ontvingen. Hier vonden de ouders ‘eenvoudige versjes, in zuivere taal, voor kinderen begrijpelik en licht te onthouden’, zegt de schrijver. ‘Rechts en links greep de dichter z'n stof uit 't dageliks leven. Speelgoed, kleren, melk en brood, bloemen en vruchten, lintjes en printjes, 't was hem niet te min, hierover tot de jeugd te spreken. Hij gaf de kinderen liedjes, liet ze bijwijlen zingen en springen, volgde hun bedrijf van 't opstaan tot 't naar bed gaan. Vaders en moeders, broertjes en zusjes namen de plaats in, die hun van rechtswege toekwam. Honden, katten, vogels... al 't lopend en vliegend gedierte verschafte de dichter 'n deel van de stof, die hij zocht en die z'n voorgangers merendeels hadden versmaad.’ Meer vroegen de ouders niet. Dat Van Alphen, minder begaafd dan baker Saartje, geen ‘sprookjes kon vertellen’, hinderde hen niet. Deze versjes klonken aardig, wekten aangename beelden en smakelijke herinneringen bij de kinderen op, en dat was genoeg.

Hoe was Van Alphen er toe gekomen, zoo voor kinderen te schrijven?

In de tweede helft der achttiende eeuw was men, in navolging

van het buitenland, ook in ons land zijn aandacht aan de theoriën over opvoeding en onderwijs gaan schenken.

Wat Rousseau in zijn *Emile* over de opvoeding had geschreven en in Frankrijk groote ontroering gewekt had, was ook naar hier doorgedrongen. Locke's ouder werk (*Some thoughts concerning education*) met zijn rationalistische opvatting van den godsdienst in verband met de opvoeding, was hier in 1753 vertaald verschenen. De nieuwe denkbeelden, die Basedow onder Rousseau'schen invloed in Dessau in zijn Philantropinum in praktijk had gebracht, waarbij getracht werd het leeren aangenaam te maken en ook door het spel der kinderen kundigheden aan te brengen en hen vatbaar te maken om het onderwijs in zich op te nemen, waren ook in ons land niet onbekend gebleven.

Alleen was dat alles tot dien tijd buiten de schrijvers van kinderboeken omgegaan. Van Alphen het eerst gevoelde dat de nieuwere denkbeelden ook toepassing moesten kunnen vinden in het kinderboek. Dat hij niet terstond den rechten toon trof, en dikwijls niet verder kwam dan tot een pogen om kind met de kinderen te zijn, is te begrijpen. Het is, zooals Dr. Pomes opmerkt, nog te vaak de volwassene die spreekt door den mond van het kind. ‘Wat aannemelik klinkt uit de mond van de volwassene, kan onnatuurlik worden zoodra 't door 'n broekemanneke wordt voorgedragen; en 'n pedantje van drie voet is zeker nog veel aanstoteliker dan één van zes, zooals Betje Wolff 't uitdrukte. Dit gevaar wordt groter, naarmate de inhoud abstrakter is’...

Maar geldt dit bezwaar voor ons, Van Alphen's tijdgenooten hebben het niet gevoeld. Voor hen was het ‘een nieuwe geluid’, dat hier klonk, en wat hier den kinderen werd voorgehouden en in den mond gelegd, was wat zij, de modernen van 1778, dachten. De natuurlijke godsdienst, die God als wijzen Schepper en goedertierend Vader eerde, vonden zij in deze gedichtjes: de geopenbaarde, leerstellige godsdienst was er, huns inziens terecht, buitengehouden. Het ‘Mijn vader is mijn besté vriend’, als kenschetsend de verhouding tusschen ouders en kinderen, zooals zij, modernen, die wenschten, was hun naar het hart gesproken...

Dat alles ons te hebben duidelijk gemaakt is de verdienste van

het boek van Dr. Pomes, dat daartegenover het nadeel heeft, de zaken wat omslachtig voor te stellen en tengevolge van een minder gelukkige ordonnantie, sommige dingen meer dan eens te zeggen. Wie het aandachtig gelezen heeft zal zeker over den kinderdichter van 1778 en zijn werk gunstiger oordeelen dan velen tot dusver deden.

Het verlicht publiek van het laatst der achttiende eeuw heeft niet zonder reden zijn 'bundel gedichtjes' met graagte ontvangen, gelijk uit herdruk op herdruk blijkt. Zoo heeft Van Alphen, den besten van zijn tijd voldoening schenkend, in zijn hoedanigheid als Hollandsch kinderdichter, 'gelebt für alle Zeiten'...

J.N. VAN HALL.

Overzicht der Nederlandsche letteren.

XVIII.
De Grondslagen eener Nieuwe Poëzie.

C.S. Adama van Scheltema. De Grondslagen eener Nieuwe Poëzie. Proeve tot een Maatschappelijke Kunstleer tegenover het Naturalisme en Anarchisme, de Tachtigers en hun Decadenten. (W.L. en J. Brusse.)

Ziehier een boek, dat niet alleen zeer veel mooie en ware opmerkingen bevat, zeer veel heldere en diepe inzichten, en zeer veel bladzijden, meesleepend van warme menschelijkheid en edel kunstenaarsschap en krachtige overtuiging, - maar dat óók en bovenal een compositie is, zoo breed en harmonisch van be-doeling, zoo grondig bearbeid in menige partij, en zoo hoog en vér uit- en dóór-gevoerd, als in onzen fragmentarischen, verwarden, zwakken tijd zelden wordt aangetroffen.

Niemand, die oprecht verklaren kan, het met aandacht geheel te hebben doorgelezen, zal deze mijne vooropstelling kunnen tegenspreken. Allerminst toch is het een vlaag klakloos daarheen gesmeten beweringen van den dilettant, van den partij-heethoofd, of van een dichter, die, omtrent de dingen welke hij nimmer bestudeerde, meent, zooal niet het mééste, dan toch het béste verstand te hebben. Het is integendeel een vrucht van veel wakker door-leven, sterk door-voelen, en breed door-denken, een vrucht van veel degelijke, systematische en uitgebreide *studie* alleréérst.

Ik heb slechts, in groote trekken, den inhoud van dit werk mee te deelen, om dit alles aanstonds aannemelijk te maken.

Het ‘Eerste Boek’ vangt aan met een ontleding van de kunst der zoogenoemde ‘tachtigers’, een blootleggen van den eigenlijken, anarchistischen en naturalistischen aard dier kunst, en, hieruit volgend, een aanwijzen der oorzaken van haar verval; het drama wordt daarna in zijne ontwikkeling, van de Grieksche oudheid af tot in onzen tijd, van Aeschylus en Sophokles tot Hauptmann en Ibsen, overzien; de innerlijke overeenkomst der moderne dramaturgie met de kunst van tachtig, en haar doodloopen in éénerlei consequentie's, worden aangetoond; en zoomin bij drama als bij lyriek, verzuimt de schrijver den invloed van het socialisme na te gaan, terugdrijvend voor de tachtigers zelf, - alleen den inhoud betreffend, voor de kunst van sommige socialisten, als Gorter, Henriëtte Roland Holst en Heijermans, wier verzen of tooneelstukken het nog niet principieel her-vormde.

In het ‘Tweede Boek’ wordt dan eene sociaal-democratische levensbeschouwing, in hare hoofd-bestanddeelen van Marx' Waardeleer en Historisch Materialisme, en Dietzgen's materialistische dialectiek, ontwikkeld; en zooals deze laatste de wijsgeerige doorvoering is van Marx' geschiedbeschouwing, zoo trekt de schrijver de groote lijnen van Dietzgen's wijsbegeerte verder door en leidt daaruit de grondformules af voor zijn eigene sociaal-democratische schoonheids-leer.

Met de leuze nu, die de hoofd-strekking dier levens- en kunstleer weergeeft, ‘ván de verbizondering náár de veralgemeening’, valt hij, in het derde boek, achtereenvolgens de ‘zoogenaamde’ sociaal-democratische dichters aan en de burgerlijke kunstenaars (ook schilders) die tot de beweging van 1880 gerekend kunnen worden; en wel op de leuzen, waaronder díer kunst is samen te vatten, en die de schrijver ‘phrases’ noemt: - van de Nieuwe Gids-artisten de maxiemen: ‘l'art pour l'art’, ‘inhoud en vorm zijn één’ en ‘kunst is passie’; van de z.g. sociaal-democratische dichters de ‘gniepige phrase’, waarmee zij ‘de onmacht van het eigen zwakke kunstgehalte te verhelen’ pogen, de ‘kleinmoedige leugen’: ‘dat nú toch geen groote kunst mogelijk zou zijn’.

‘L'art pour l'art’, - 't lijkt hem een ‘contradictio in terminis’ en, voor verschillende artisten-typen vertaalt hij 't respectievelijk door: ‘l'art pour la photographie’, ‘l'art pour l'argent’, ‘l'art pour l'artiste’, ‘l'art pour le Mot’, aan welke egoïste, hoovaardige

of dorre beginselen zijn menschenliefde tegenover stelt het vruchtbaarder: ‘de kunst voor de gemeenschap’ -; ‘inhoud en vorm zijn één’, misbruikt òf om het ontbreken, onder een klinkenden vorm, van elken reëelen inhoud te bedekken, òf, om een verfonfaaiden vorm te verdedigen als adaequaat aan een of anderen bizonder raadselachtig-diepen inhoud, - hij neemt de leêge formule weer op en reconstitueert haar tot de zin-hebbende waarheid: in oprechte kunst is de levensbeschouwing, de bedoeling, de tendenz, zóó geheel en al opgenomen, dat zij met haar geheel één is geworden’ -; ‘kunst is passie’, neen zegt Scheltema, ‘maar de herinnering aan passie, de herbeleving ervan; kunst is bezonken en herschapen en gestyleerde ontroering, nooit de ontroering zelf’; en met deze onderscheiding vindt hij die andere, die door deze laatste ‘phrase’ der tachtigers was uitgewischt, de onderscheiding tusschen den kunst-gevoeligen dilettant en den kunstenaar.

Na deze bladzijden van strijd, geeft nu de schrijver zijn eigen nieuwe kunstleer, zijn ‘nieuwe schoonheid’, zijn ‘neo-humanisme’, d.i. ‘gestyleerde humaniteit’.

Hij ontwikkelt de stelling, dat elke schoonheid een ‘gestyleerd deel van het universum’ is; en ‘styleeren’ is ‘samenstellen’, na de *analyse* de *synthese*, de synthese, die bij het *gevoel* het *verstand* behoeft, en welker verbintenis weer die twee andere onmisbare factoren doet hervinden, welke het naturalisme verloor: de *verbeelding* en den *humor*, ‘dien algemeen-menschelijken factor bij uitstek’.

Doch is kunst: styleeren, styleeren is ook een *kunst!* ‘Is het,’ vraagt Scheltema in het Tweede Hoofdstuk van zijn Derde Boek, ‘De Techniek’: ‘is het niet eigenlijk allerdwaast nog te moeten herinneren, dat voor het hoogste en beste wat de menschen voortbrengen: “kunst”, evenals voor het maken van schoenen, *arbeid* en *kunde* noodig is! - zonder arbeid en vakkennis geen stijl, en juist het kenmerk van alle moderne kunst is haar - *stijlloosheid!*’

Allereerst stelt hij dan den kunstenaar de algemeene voorwaarden: *zelfbeheersching* (is styleeren niet juist ‘beschränken’, beperken, beheerschen?), *verantwoordelijkheid*, *eerlijkheid*, *arbeidzaamheid*. Van die vier, zegt hij, hadden de tachtigers alleen hun eerlijkheid, de eerlijkheid van het naturalisme. Zij bezaten nòch zelfbeheersching - ‘zie hunne romans, hun wilde en willekeurige, hun maatlooze

gedichten, hun belachelijke en onedele scheldpartijen' -, nòch verantwoordelijkheid - waar zij, in hun verbizondering, zich immers al verder van de samenleving afwendden, op welke dan ook, 'en revanche', hun invloed tot nul geslonken is -, nòch die algemeene arbeidzaamheid, zooals Vondel haar opvatte en die in de eerste plaats dáárin te bestaan heeft, dat hij, die voor zijn medemenschen de schoonheid wil vertolken, zich op de hoogte stelle van wat er leeft en beweegt in zijn tijd: 'hij moet die tijd zoo breed mogelijk begrijpen, hij moet de gedachten en gevoelens weten van zijn medemenschen, hij moet beluisteren ook wat in hunne harten omgaat.'

Naast die algemeene voorwaarden staan de meer bizondere, de technische eischen: kennis van de taal en kennis van het vers; dienen taal-gevoel en rhythme-gevoel van nature aanwezig te zijn, door oefening slechts kunnen zij tot hun volle ontwikkeling worden gebracht; en ook maat en rijm moet de dichter leeren beheerschen, opdat die, in stede van hem te bemoeilijken, hem steunen en zelfs, met hunne nu niet langer hachelijke schoonheid, opnieuw begeesteren. 'De techniek te overwinnen - dat is het eenig doel van alle techniek.'

Met de ingetoomde uitvoerigheid, die heldere degelijkheid eigen is, en niet zelden met diep en oorspronkelijk inzicht, wordt over deze technische onderwerpen gehandeld. Eenige korte beschouwingen over 'vaderlandsliefde,' 'ons taalgebied,' en 'de toekomst onzer taal,' besluit dit zeker meest waardevolle Boek.

Eindelijk, in het Vierde en laatste, geeft de schrijver een omvangrijk ontwerp van het drama der toekomst, een ontwerp zoowel van den algemeenen inhoud, in verband met de sociaal-democratische levensleer, als van de praktijk van dat drama.

En ten slotte wordt nog een tiental bladzijden, die ik tot de beste en diepste van dit werk reken, gewijd aan den Kunstenaar en zijn saamgestelde natuur, den kunstenaar als lyricus of dramaturg, en den kunstenaar als mensch, tegenover zijn medemenschen.

Heeft deze inhouds-opgave u een denkbeeld gegeven van de ongemeen-breede conceptie, de diepgaande principieelheid, en de groote éénheids-bestreving van dit werk, zoomede van den ontzagwekkenden arbeid, die er aan ten grondslag liggen moet, - tevens zal zij

mogelijk enkele vragen in u hebben doen rijzen: - vooreerst, is het niet te breed opgezet? heeft het niet té veel, immers zoowat de gehééle moderne kunst, de kunst aller tijden in 't verkort, en aan de andere zijde een volledig beeld van de kunst der toekomst, willen omvatten? zal dat in waarheid reusachtig pogen wel in alle opzichten, of zelfs maar in alle hoofdzaken, kùnnen geslaagd zijn? - dan, is het niet té principieel? zal zich de kunst in haar duizendvoudige verscheidenheid wel laten vangen onder het hoedje van één principe, al is dit principe nòg zoo algemeen? m.a.w. zal díe principieelheid geen grove onbillijkheden hebben meegesleept? - en eindelijk, zal díe groote éénheid er wel een natuurlijke en dus een wezenlijke zijn? zal de schrijver nergens hebben moeten verbuigen aan de dingen, zal hij verschijnselen en theorieën niet anders hebben moeten groepeeren dan zij in waarheid door elkander staan, om ze alle binnen een zoodanige eenheid te kunnen saamtrekken?

Maar àl te gegrond zullen deze twijfelingen blijken!

Vooreerst - den aandachtigen lezer was het reeds opgevallen - is er in dit werk slechts sprake van lyriek en dramaturgie. Is de *epiek* vergeten? Geheel vergeten niet, doch zonderling genoeg ziet intusschen dat alleenig zinnetje eruit, waarmee de *epiek* wordt weggeduwd:

'Behalve deze twee vormen (lyriek en dramaturgie) onderscheidt men nog een derde: de *epiek*, - daar deze echter altijd tot een der beide genoemde is terug te brengen, en een afzonderlijke vorm voor haar aan te nemen voor ons betoog geen nut heeft, volgen wij die onderscheiding hier niet.'

Wat beteekent dit: dat de epiek altijd tot lyriek of dramaturgie zou zijn 'terug te brengen'? Dat het episch gedicht respectievelijk een meer lyrisch, d.i. subjectief, of een meer dramatisch en objectief karakter hebben kan? Dit zal wel de bedoeling zijn van dat 'terugbrengen', waar de schrijver als tweede verklaring van zijn niet-behandelen der epiek volgen laat, dat 'een afzonderlijke vorm (naam?) voor haar aan te nemen voor (zijn) *betoog* geen nut heeft'. Hij wil daarmee zeggen, dat de epiek, naarmate ze dus (volgens zijne kenschetsing van lyriek en dramaturgie) meer algemeen-menschelijks en eeuwigs, of wel, meer veelvoudig-mensche-

lijks en tijdelijks zal bevatten, kan worden beoordeeld naar de innerlijke wetten, door hem voor lyriek en dramaturgie opgesteld.

Hij ziet hiermee echter voorbij, hoe het meer *bizondere karakter*, dat verschillende soorten van epiek vertoonen kunnen, geenszins het *algemeen wezen* der epiek uitmaakt; nml. dat zij doet, wat nòch lyriek nòch dramaturgie, nimmer althands in de eerste plaats, doen: *verhalen*, en niet anders dan dat. Of zij, nu eens, meer subjectief - of wel, een andermaal, eerder objectief verhaalt, is een vraag van ondergeschikte orde; de hoofdzaak is dat zij 'verhaalt'; en dat haar wezen 'verhalen' is, dat schept haar een geheel eigen, naar geheel eigen wetten zich richtenden, haar 'verhalenden' stijl.

Ik kan mij het feit, dat Scheltema in dezen 'het meer bizondere voor het meer algemeene aangezien', d.i. (volgens Dietzgen) 'gedwaald' heeft, niet anders verklaren dan híeruit: *dat hij geen nieuwe epiek heeft vóór zich gezien*, in zijn verbeelding. - 'Persephoné's en Niobé's,' zoo heeft hij gevoeld, 'dat is niets voor de toekomst; vertellingen in verzen over moderne toestanden, als wel die der romantiek, evenmin; "epossen" als "Een klein Heldendicht" nog minder'.... 'en trouwens', heeft hij toen gedacht, omtrent die eventueele epiek, die hem maar geen geestelijke realiteit wou worden en waar hij dus geen 'stof' in kon zien voor zijn werk, 'en trouwens, die epiek laat zich toch ook altijd terugbrengen', en zoo voorts... en, zonder er dieper op in te gaan, elimineerde hij haar.

Hoezeer ten onrechte! De epiek heeft waarschijnlijk breeder toekomst, en ongetwijfeld een veel zékerder toekomst, dan lyriek en dramaturgie.... Echter, in proza!

Honderd-uit spreekt onze dichter over de Balzac, Flaubert, de Goncourts, de Maupassant, Zola.... en het gaat hem door het hoofd, hoe sinds anderhalve eeuw de epiek het rijk der poëzie, waarin zij van Homeros tot Voltaire zich had bewogen, verlaten heeft, om in het proza een nieuwe en wijdere wereld te betreden.. en dat hetgeen in romantiek of parnassiens- of tachtiger-poëzie nog episch genoemd kon worden, naast de geweldig aangolvende zee van proza-epiek, niet dan een flauwe nagalm was van vorige tijdperken.

- Maar het proza lag niet op Scheltema's weg, voert gij mij tegen, - hij houdt zich bezig met de grondslagen eener nieuwe poëzie en niet met het proza!

Gij vergist u. Gelijk de epiek, die hij niet als próza zag, heeft hij het proza, waarin hij de epíek niet zag, met één zinnetje, *als kunstvorm*, weggeduwd:

'Onder dichtkunst, in de meest algemeene beteekenis, verstaan wij het vermogen de schoonheid uit te drukken in de taal, in meer bizondere zin: de kunst om haar uit te drukken in z.g.n. "gebonden stijl," d.i. in taalvormen, die min of meer zijn gebonden aan *maat-regelen*. In dit werk houden wij ons voornamelijk bezig met de meer eigenlijke dichtkunst. *Wij gaan daarbij* (ik cursiveer hier, C.S.) *stilzwijgend van de meening uit*, *dat het z.g.n.* LETTERKUNDIG PROZA *een minder volmaakte vorm der dichtkunst is*, *die in een latere samenleving het gemeengoed van de groote meerderheid zal worden en nog slechts gebruikt in het grensgebied van wetenschap en kunst* (*inz. de psychologische roman*) *terwijl de* POËZIE *dan de meer algemeene vorm van* TAALKUNST *zal wezen*.'

Niet heeft hij dus, als de eerste de beste 'burgerlijke' artist, vrijwillig het meer bizondere boven het meer algemeene tot onderwerp *gekozen;* hij heeft eenvoudig gemeend, dat hem niet anders *overschoot*. Al kostte die meening hem dan weinig hoofdbreken, en berustte hij blijkbaar met ingenomenheid - hij oordeelt te goeder trouw, dat slechts de meer bizondere en gebonden vorm der poëzie, de dichtkunst in engeren zin, hem *gelaten* wordt!

Immers, het 'letterkundig proza', de 'ongebonden stijl', de stijl, die namelijk niet 'gebonden' zou zijn aan 'maat-regelen', - dat proza lijkt hem, 'een minder volmaakte vorm der dichtkunst', bruikbaar alleen in het gebied, grenzend aan dat der wetenschap, den psychologischen roman!

Alsof niet, vooreerst, de gebruikelijke benaming 'ongebonden stijl', indirect door Scheltema als een voor het proza deprecieerende aangevoerd, een geheel uiterlijke onderscheiding inhield![1)] Alsof niet de kunst van het proza even zoo goed aan regelen van maat, d.i. beperking, aan regelen van compositie en stijl, aan regelen

1) Let wel: ik zeg niet dat er geen *innerlijk* onderscheid zijn zou tusschen proza en vers; er is zelfs een innerlijk onderscheid, dat ontstáát dóor de bizondere *uitwendige* eigenschappen van het vers: de beeldvorming op het rijm. - Ik zeg alleen, dat met de *termen* 'gebonden' en 'ongebonden' stijl slechts het *uiterlijk* verschil tusschen vers en proza is uitgedrukt.

van equilibre en evenredigheden, tusschen de hoofdstukken, de perioden, de volzinnen, aan regelen van klankval en rhythme, ja zelfs van ‘contrapunt’ *gebonden* zou zijn! - een samenstel van maat-regelen, welks beheersching zeker niet minder ‘arbeid en kunde’ vereischt dan de techniek der poëzie, - terwijl, waar hem de steun der kunst-middelen ‘metrum’ en ‘rijm’ ontbreekt, de proza-kunstenaar in denzelfden, even moeilijken als benijdenswaardigen, toestand verkeert van Scheltema's toekomst-dramaturg, die, alle kunst-middelen van overbodig décor en requisieten teruggewezen hebbend, als ‘naakt staat’, ‘los’ in de ruimte, met ‘geen enkel middel tot bedriegen en misleiden’.

Alsof dus het proza, tot zijn meest beheerschten, zuiversten en volmaaktsten vorm opgevoerd, niet een minstens even volmaakte vorm der poëzie zou kunnen zijn of worden, als de dichtkunst in engeren zin; een ‘taal-kunst’, waarin éven volmaakt ‘de schoonheid’ zou kunnen worden ‘uitgedrukt’!

En alsof dan ook, ten tweede, het proza, als kunstvorm, niet een heel wat wijdere toekomst zou hebben dan ‘het grensgebied van wetenschap en kunst’!

Zelfs indien wij aannemen dat voor lyriek en dramaturgie het vers meer geeigend is, - de schrijver, al heeft hij niemand minder dan Shakespeare en Goethe tegen zich, beschouwt ook voor het drama, wel wat boud, ‘den versvorm als een *onvoorwaardelijken* eisch’ -, zelfs indien wij dit aannemen, dan blijft voor het proza het onbegrensd gebied der epiek, waarvan de psychologische roman slechts een zeer verbizonderd onderdeel is.

En wie durft betwijfelen, dat tot in allen tijd de epiek een groote rol zal hebben te vervullen? Zal niet het genieten van drama en lyrisch vers immer een *bizondere* bezigheid blijven, waar toch het eene den ‘feestelijken uitgang’, het andere een oogenblik van eigenaardige gestemdheid vereischt?

In het ‘verhaal’ daarentegen is het veel *algemeenere*, altijd wachtende en dadelijker aangrijpende, maar daarom niet minder diepe en edele genot gelegen, dat ook in de toekomst, vaker dan die beide anderen, den mensch zal tot zich trekken en bevredigen.

Hoe die epiek der toekomst de verzoening zij van werkelijkheid en ideaal; hoe zij, uit het naturalisme omhooggegroeid en de bestanddeelen der beste romantiek in zich opgenomen hebbende,

tot eene ‘nieuwe romantiek’ worde, welke de Balzac (die immers realisme en idealisme in zich vereenigt!) haar grootmeester noemen zal - van dat alles heeft, begrijpelijkerwijs, Scheltema niet het minste vermoeden.

‘Mèt zijn verkondiger is het. (Hollandsche naturalisme) in zijn uiterste consequentie volkomen doodgeloopen,’ predikt hij, en hij bedoelt Van Deyssel's ‘Adriaantjes’. Maar even later constateert hij, hoe het in vele anderen ‘voortleeft’, hoe het mede ‘zijn uiting vond in voortreffelijk psychologisch ontledende romans’, - en wij zagen dan ook boven, hoe hij zelfs in de toekomst van den psychologischen roman gelooft.

Dat echter in de z.g. ‘Adriaantjes’ wel de *kunstvorm* misschien is doodgeloopen, maar hoe juist in dien àl te doffen vorm de verrukkelijke, méést algemeen-menschelijke bloem der liefde tusschen ouders en kind is opgebloeid, een heerlijk bloeien van fijnst en vloeibaarst *leven*, dat voor de breedere kunst van lateren een onwaardeerbaar levens-fluïde kan zijn; - hoe aan den anderen kant, in De Meesters ‘Geertje’, het naturalisme is ópengebroken in de prachtige idëeelheid van een nimmer falend liefde-leven, - dat alles heeft Scheltema niet gezien.

De zaak is, dieper-in, dat Scheltema geen proza-schrijver is, noch van proza als taal-*kunst* voldoende begrip heeft; en geen argeloozer bekentenis laat zich denken dan dat ongetwijfeld uitermate serieus en wetenschappelijk bedoelde zinnetje van zijn voorwoord:

‘Ik heb zooveel mogelijk alle *artistieke stijlversiering weggelaten*.’

Gaarne zou ik den prozaïst leeren kennen, die mij zeggen kon wat dát ìs voor een ding: ‘artistieke stijlversiering’, die men naar believen toepast of ‘weglaat’....

Dacht gij soms, dat de proza-kunstenaar iets anders neerschreef dan wat hij heeft te zeggen? - Hij spreekt zich uit; zijn volzinnen componeeren zich, zijn perioden wikkelen zich uit elkander voort; beelden, teekenende adjectieven, vloeiend-juiste zinswendingen, áánsprekende klank-stellingen stroomen hem daarbij toe... en als hij dan zijn eerste, zoo direct en zuiver mogelijk neergezette schets gereed heeft, dan zal hem die eerder te vol, te... versierd schijnen dan dat hij zich zou moeten afvragen: zal ik nu bij dezen naakten eersten ‘worp’ nog wat ‘artistieke stijlversiering’ gaan aanplakken, hier een zinsbouw-krulletje en daar een woord-

rozetje, en nog weer elders een dichterlijk beeld... of zal ik dat alles maar... weglaten?

Wie er in ernst over denkt, 'artistieke stijlversiering' aan te brengen of wel weg te laten, die heeft eenvoudig... geen stijl.

Een eigen proza-stijl héέft Scheltema niet. Maar al te vaak is dit proza niet dan spreektaal, familiaar van uitroepen als 'Goddank' en 'in 's hemelsnaam', een spreektaal, stijlloos tot in zijn spelling. Veelal wordt (niet eens systematisch) de *n* der mannelijke uitgangen verwaarloosd, en herhaaldelijk geeft dit iets slaps aan den klank der zinnen. Dáár echter waar - gelukkig niet zeldzaam! - de schrijver in gloed geraakt, bij een fellen aanval of een omhooghouden van nieuwe idealen, daar schrijft de dichter-in-hem een proza, dat, zoo al niet *als proza* móói, niet zonder meesleepende kracht toch is.

Intusschen, men mist dien harmonischen toon, die het kenmerk is van een eigen stijl; die vaste, eigen 'stem', die aan het kalm-gewoonste haar eigenaardige beweging geeft en aan het bewogenste iets meedeelt van de rust harer beheerschtheid.

Beheersching, ook van de proza-techniek, dat zou den boetgezant der te beheerschen vers-techniek alevel niet kwaad hebben gestaan!

Beheersching...! Ook van den in één richting strevenden geest!

Het beeld, dat Adama van Scheltema van de Nieuwe-Gidsbeweging, van haar decadentie, en van haar decadenten, geeft, is zeker niet oppervlakkig. Men vindt zelfs in dat beeld bekende trekjes op verrassende wijze doorgetrokken tot groote lijnen, die sommige tot heden als-uitgewischte plekken op-eens verklaren!

Is het overigens geen detail-schildering en kunnen dus kleine afzonderlijke waarden weggevallen zijn, de voornaamste partijen van het beeld komen des te vaster naar voren.

Ter eene zijde wordt recht gedaan aan hetgeen Jacques Perk, Kloos' eerste proza en eerste verzen, het vroege proza van Van Deyssel, Van Eedens 'Ellen' en 'De Broeders', en Gorters 'Mei', voor onze letterkunde geweest zijn - al verzwijgt hij nòch den Engelschen oorsprong der tachtiger poëzie, nòch de bizondere bedenkingen, die tegen deze onderscheidene kunstenaars en kunst-

uitingen zijn aan te voeren. (Zeer opmerkelijk en juist is zijn kenschets van Perk.)

Ter andere zijde echter wordt de kiem van verderf aangewezen, die van den aanvang af in hen lag: hun geestelijk anarchisme: ‘dat zij zich afwendden van de samenleving van hun tijd, dat zij haar vormen, haar moraal, haar kunstuiting haatten, *zonder haar te begrijpen*, om zich van haar te keeren ieder naar eigen vage ideeën, met niets gemeen dan hun ontkenningen’... - dat anarchisme, dat in vers en proza de ontbindende, de désastreuze nawerking zou hebben, waarvan een ieder de wanhopig-ontredderde resultaten kent.

Naast die anarchistische geestes-tendenz, die slechts een weerloosmakende praedispositie was, wordt vervolgens als dadelijke oorzaak van het verval der poëzie... het *naturalisme* genoemd en de versperrende, op doodloopende zijpaden drijvende invloed daarvan, met scherpzinnigheid aangetoond:

‘- de poëzie kwam door het naturalisme in 't gedrang. Een nieuwe wereld was met de wetenschap voor de kunst opengegaan - de naakte wereld der verschijnselen, de bloote werkelijkheid, en alles stortte zich daarheen, - en niemand bemerkte hoe de poëzie terzijde bleef en niet mee kon, omdat haar gebied overal lag... behalve juist dààr, omdat men haar ontnam wat zij juist in de eerste plaats behoefde: *de verbeelding*. “L' imagination n'a plus d'emploi,” betoogde Zola zelve (“Le Roman expérimental”), en hij werd groot... om zijn verbeelding, zijn romantiek, zijn menschelijkheid! Maar waar het voor hem slechts een rem bleek, werd het naturalisme na hem maar al te zeer *de kunst der kleine en zwakke broeders*. Het moeilijkste en schoonste, het meest eigenlijke, werd nu immers overbodig, ja laakbaar: - de verbeelding en de ideëele bedoeling. - In waarheid is sinds toen de geschiedenis der poëzie een lijdensgeschiedenis geweest. Zij worstelde en zocht, zij vond nieuwe theorieën, en bedacht school na school, zij wierp zich op den schoonen vorm, op het juiste woord, zij wendde zich naar oude ideologieën, zij werd erotisch, decadent, mystiek, geloovig, zij keerde zich naar alle kanten - slechts niet naar dien eenen, dien zij immers niet uit kón... toch wel, zij keerde zich ten slotte ook dáárheen, en dat gebeurde in 't bizonder hier in Holland.

Toen de dichter zich naar alle richting het ideaal en de verbeelding ontnomen zag, aanvaardde hij het ideaal van al de anderen om hem heen, waarvan zijn instinct hem had weerhouden, waartoe de mogelijkheid niet scheen te bestaan: - hij aanvaardde het ideaal de werkelijkheid nauwkeurig te geven zooals zij zich voordeed, zonder verbeelding, zonder verdichtsel, zonder eenige ideële bedoeling, - hij ging de werkelijkheid ontleden van.... zijn eigen ziel. Waar hij van de werkelijkheid daarbuiten op zichzelve geen poëzie kon maken, zocht hij ze daarbinnen: - hij ging luisteren naar elk stemmetje in zijn eigen ziel, hij tuurde zich blind op het eigen hart en teékende angstvallig alle beweging op, hij schreef elk toevallig toontje nauwkeurig na. Het was immers de nieuwe leuze, de leer: het naturalisme, het was immers de groote werkelijkheid, die elk nauwkeurig moest opschrijven - voor den prozaïst daarbuiten, waar zij oneindig was, voor den dichter daarbinnen... waar haar mogelijkheden beperkter zouden blijken.

Aldus werden nu als gevolg de oude regels, werd elke poëtiek al spoedig losgelaten: zij beknelden immers en pasten niet bij het nieuwe procédé. De maat werd verwaarloosd, en weldra geheel opgeheven - in welk eng maatstelsel zou de zielsmuziek kunnen worden uitgedrukt! Waar het moest (als in het sonnet) hield men zich hoogstens aan de geheel on-germaansche sylbentelling. Het rijm werd een last, die elke onmiddellijke uitdrukking van het gevoel belemmerde, en mocht niet meer voorkomen dan als toevallige sierlijkheid - waar het moest (als in het sonnet) werd het niet meer gehoord. Welke verduidelijking, titel of opschrift zou den inhoud ook maar kunnen benaderen - die immers slechts bij intuïtie voor een enkel lezer verstaanbaar zou zijn. Welke logische gedachtengang paste hier nog, waar het gold de fijnste bewegingen der ziel weer te geven - ja hoe konden eigenlijk nog gewone menschelijke woorden voldoende zijn, waar het gold de onverstaanbare muziek der ziel uit te drukken!'

Eindelijk wordt de invloed van het socialisme, dat dit anarchistisch geslacht moest afschrikken met zijn strenge, klare lijnen, aangeduid als een aanvankelijk nog verder, in àl zieker individualisme terug stuwende... voorzoover het niet, als levensleer aanvaard, in zake den kunstvorm géén invloed had: nml. op de socialisten-zelf (Gorter en Roland Holst).

Tegen dit breede, krachtig neergezette beeld, en waarin ook niet weinig diepte is, - ik geef er hier maar een schets van, in enkele trekken -, tegen deze voorstelling op zichzelve zou men geene, althands geen overwegende bezwaren kunnen hebben; te minder, waar de schrijver er ten overvloede op wijst, dat er, van den aanvang af tot nu toe dichters zijn geweest - hij noemt Hélène Swarth en Frans Bastiaanse - langs wie deze zijne beschouwingen héén gaan; dat er zelfs bij de door zijne aanvallen wèl getroffenen, bizondere uitingen kunnen zijn voorgekomen, die ‘soms bijna het tegengestelde’ zijn van de aangevallene algemeenheid; en ten slotte dat, ook van de verworpenen van een vorig geslacht, het een en ander te leeren valt: oorspronkelijkheid van uitdrukking, haat aan de rhetoriek, ‘nooit gedachteloos een beeld van anderen over te nemen, zooveel mogelijk onze woorden opnieuw te doorvoelen’.

Niettegenstaande de juistheid nu der algemeene kenschets, en al dit voorbehoud daarenboven, zal toch de onbevooroordeelde lezer telkens en telkens in opstand komen.

Scheltema heeft niet de zelfbeheersching gehad, zich te houden bij den klaren, krachtigen aanval, onmeedoogend voor zoover zijne overtuiging het eischte, maar rechtvaardig blijvend en ridderlijk, onkreukbaar nauwgezet in zijn beschuldigingen, en tegenover de personen humaan.

Vàn den sterk-staanden tegenstander, die goed weet om welke heilige zaak hij strijdt, en wáárin hij den vijand heeft aan te tasten, verwordt hij nu en dan tot een wilden er-op-in-hakker, wien de haat verblindt en.... verzwakt.

Er is een eigengerechtigde toon soms in die imprecatie's, die onaangenaam aandoet en onwillig maakt; in zijn drijven en doordrijven komt hij er toe, *geheel noodeloos*, de grofste onjuistheden te verkondigen, terwijl een al te overmoedig zeker-van-z'n-zaak-zijn hem herhaaldelijk voert òf tot een lichtvaardigheid van argumentatie, die daaraan allen klem ontneemt, òf tot een onverdedigbaar achteloos omspringen met uitzonderings-gevallen, die niet alleen als algemeene voorbeelden dienst moeten doen, doch waarmee voorts, zonder vorm van proces, lieden die zeer veel beters, die soms de prachtigste dingen gemaakt hebben, als in 't voorbijgaan worden genekt. -

Reeds in den prillen aanvang van het werk komt die zekere ‘toon’ den lezer tegen den schrijver innemen....

Hij heeft daar gesproken van Kloos' ‘diepe menschelijkheid’, en laat dan, in stoorloos orakelen, zoo impliciet mogelijk volgen:

‘Die menschelijkheid *zou allen anderen vreemd zijn*....’

Veel waars zou ongetwijfeld de bewering ingehouden hebben, dat ‘diepe menschelijkheid’ geen hoofdeigenschap van de beweging van '80 in 't algemeen geweest is. Doch zoo maar, losweg, een heele groep van medemenschen alle menschelijkheid te ontzeggen, wat noemt gij dat?

Want gij zijt niet verantwoord! Laat mij slechts wijzen op het Ve en VIe feest van Jac. van Looy, deze zacht-lichtende prozastukken, waarin (op welke technische gebreken wellicht te wijzen zij) de innigste menschen-liefde zélve tot een roerende pracht, tot féésten waarlijk van beminnelijkste liefheid en warmste schoonheid is op-gevoerd.

De schrijver gaat voort, in luchtig vertellen:

‘Verwey, de jongere vriend van Kloos, als mensch noch als kunstenaar van veel belang’, en zoo voorts!

Maar voelt gij niet, dat gij, zóó doende, niets bereikt? Want hebt gij al (voor een kleiner deel) gelijk met hem een (ìk zou zeggen: somwijlen) ‘gemaakte, verwrongen, kwakzalvende versificatie’ te verwijten, - kan ik (niet onvoorwaardelijk echter) met u meegaan, waar ge hem (in wien ook ik ‘veel koude naast veel schoonheid’ zag[1]) ‘menschelijke bezieling’ ontzegt (doch niet ‘*alle* menschelijke bezieling’) - ik sta niet langer aan uw zijde, waar gij verder gaat en hem tevens ‘leegheid van inhoud’, ‘ontbreken van elk ideaal’ en ‘afwezigheid van alle verbeeldingskracht’ aanwrijft; het rijk en edel dramatisch gedicht Jacoba van Beyeren alléén al, staat daar, om één voor één deze betichtingen te logenstraffen.

Verwey's ‘inhoud’ is de diepe blik, waarmee hij de dingen aanziet, en zijn ‘ideaal’ is de schoonheid, waarin hij ze, met zijn krachtige verbeelding, herschept. -

Ik heb hier echter geen verdediging van Verwey te schrijven, en al lijkt mij uw wijze van bestrijden niet *de* manier, gij hebt ten slotte het goed recht van uw oordeel; - doch waar gij niet het recht toe hebt, dat is, alweer, te generalizeeren en te zeggen, dat Verwey in zich vereenigde: ‘*hun* gemis aan ritmisch gevoel,

1) ‘De Gids’ van April 1905, blz. 156.

stijl en smaak, de leegheid van inhoud, het ontbreken van elk ideaal, van alle menschelijke bezieling, de afwezigheid van alle verbeeldingskracht....'

Dit alles evenwel, is nog slechts een quaestie van 'toon', den hier en daar ietwat gezwollen toon, dien men wellicht niet zoo nauw moet nemen.

Er zijn, daartegenover, de scherp omlijnde, feitelijke onjuistheden, waarvan ik sprak.

Zoo leest men in een ontboezeming over den 'anarchistischen janboel' van geheel ons geestelijk leven, waarvoor de tachtigers - niet geheel ten onrechte - verantwoordelijk worden gesteld, dat tegenwoordig o.a. 'altijd de quantiteit boven de qualiteit' gaat. En dáárvoor zijn de tachtigers, die (zij 't om hun onmacht tot het groote te bedekken) intusschen zóó nadrukkelijk steeds de qualiteit boven de quantiteit verhieven, toch zeker wel *niet* verantwoordelijk!

In de volgende - eveneens veel waars bevattende - beschouwing omtrent hun gemis aan verantwoordelijkheids-*gevoel*, vindt men dan weer, als óók nog een bewijs, aangesleept de beschuldiging - en deze averechtsche voorstelling, die wel niet argeloos kàn zijn, is bedenkelijker:

'- de verantwoordelijkheid van den vertaler, die een vreemde muziek zoo volkomen en eerlijk mogelijk wil over-zetten, - heeft *het* letterkundig geslacht, dat goddank zoo goed als voorbij is, zich *ooit* om dergelijke verantwoording bekommerd?'

En als 'één voorbeeld uit vele' deelt hij een anecdote mee over de Shakespeare-vertalingen van Van Looy.

Tegenover Van Deyssels Akedysseril-, Verwey's Dichters Verdediging-, Kloos' Antigone-, en Boekens Dante-vertaling, om er slechts vier, in verschillende opzichten voortreffelijke te noemen - lijkt mij dit procédé, op zijn zachtst genomen,... onverantwoordelijk.

Een drie-zijdig exempel van zijn al te luchthartige bewijsvoering is, na de op blz. 350 en 351 geciteerde beschouwing over den invloed van het naturalisme op de poëzie, het aanhalen van déze versregelen:

> 'Ik, die zoo vaak stond op den grooten Dam,
> Den ouden Dam, waar nimmer is geheid,

Die stremde de Amstel, komend van 't geweid',
Laag, water-sloten-land, o Amsterdam -

Waar staat uw innigst kamer-huis, door Kampen
gebouwd, Jacobus, want gezeid
Is daar zóó Schoons van: als in 't maai-gras weid'
Daar één, die de Algrootheid van Amsterdam

Bezongen heeft in wel-geloovig lied,
'k Zei: daar is niet geheid, maar dat is niet
Geheel waar; in de Warmoes-straat is niet
Geheid, waar Hij, wien ik niet noemde, woonde,
Die de' al-schoon-dichterlijke pracht vertoonde -
Dertien-duizend-zes-honderd-vijftig paal'n staan in den gronde'.

(H.J. Boeken, 'Goden en Menschen.')

Niemand zou thands nog de verdediging op zich willen nemen van deze ongelooflijk-zotte dichtproeve, - waarop zelfs geen parodie te maken ware, omdat elke parodie laf en redelijk zou lijken bij de uítgelézen dwaasheid, die met dit 'sonnet'(!) indertijd waarlijk voor ernst is aangeboden.

Maar, vooreerst, is het wel een goed voorbeeld der in het voorafgaand proza geïncrimineerde 'noteering van ziels-muziek'? Heeft dit kromme dronkemans-speechje, waarin men niet anders vermag te herkennen dan een ietwat beneveld redeneer-verstand en een dubbelslaande tong, wel met de ziel, zelfs met een dronken ziel, laat staan met ziels-muziek of noteering daarvan, iets hoegenaamd te maken?

Is het, ten tweede, geoorloofd, zulk een ongelukkig product (dat *meer het product van een* TIJD *is*, door een wat zwakke persoonlijkheid heen, dan van die persoonlijkheid zelve), zulk een uitmiddelpuntigheid te citeeren, niet anoniem, bloot als bewijs, tot welke uitersten in 't algemeen men is kùnnen komen, - maar met den naam van den dichter erbij... van welken dichter dan verder in 't geheele werk met geen woord meer wordt gerept? terwijl toch diezelfde dichter, dien Scheltema met dat Dam-sonnet stilzwijgend den hals omdraait, mee van het zuiverste en fijnste geschreven heeft, dat wij in de literatuur van na '80 hebben aan te wijzen.

En ten slotte, mag men uit zoo een langvergeten aberratie, met

als toegift nog een ultra-sensitivistisch sonnet van Gorter, - welke beide stukjes hóógstens karakteristiek zijn voor den vervaltijd van den ‘Nieuwen Gids’ (± 1890 - ± 1895) - mag men daaruit een conclusie trekken, zoo algemeen als deze:

‘Wij zouden het voor de uiteenzetting van *de toestand der tegenwoordige poëzie* hierbij kunnen laten, want de uitingen *die de kritiek* meest nog thans *als de beste en ware poëzie beschouwt*, *behooren tot de bovenomschreven soort*.’ -?

Wèlke uitingen dan wel? Gij noemt namen, waar ze beter achterwege gebleven waren, maar waar namen dringend vereischt worden, daar wacht gij u, - ik wil aannemen: bij intuïtie, - uw fraaie en gemakkelijke algemeenheid met een al te schaarsche argumenten-voorraad afbreuk te doen.

Ook is uw gevolgtrekking onzuiver gesteld en slechts schijnbaar zoo vernietigend. Wie is dat, *de* kritiek? Belangrijker vraag dan: ‘wat prijst *de* (die vage) kritiek?’ is, voor den ‘toestand der tegenwoordige poëzie’: ‘wat wordt er *geschreven?*’

En als gij dát wilt nagaan, dan vindt gij naast de, ik geef het u toe, niet al te heldere Rembrandt-Ode van Van Looy en de verzen van Boutens, die ge wellicht eveneens op 't oog hebt, een gansche menigte van jongere dichters aan 't werk (Reddingius, Metz-Koning, Volker, Gutteling, Seerp Anema, Van Moerkerken en veel anderen, om van meer beduidende figuren als Van Suchtelen te zwijgen), wier aller verzen wellicht niet van de beste, maar zeker niet van de ‘bovenomschreven soort’ zijn. In plaats van duister en grillig, is onze ‘tegenwoordige poëzie’ - er zijn natuurlijk uitzonderingen - van een duidelijkheid, die niet zelden aan het banale grenst, en van een regelmatigheid, die niet ver van het eentonige af is; in plaats van wild en onbeholpen, eerder mak en fraai.

Boekens Dam-sonnet is niet het beeld, maar wel bijna het tegenbeeld van de ‘tegenwoordige poëzie’.

Bij wijlen maakt Scheltema's werk den indruk, of het tien jaar geleden geschreven en alreeds min of meer verouderd is. Want indien hij er al niet van weten wilde, dat de toestand der poëzie nu gunstiger zou zijn dan voor tien jaar, dan had hij moeten aantoonen, *op hoe gansch andere wijze* ze thàns dan ongunstig is! Vandaar dat zijn argumententatie niet pàkt.

Zoo met Boutens; zoo met Henriette Roland-Holst.

Boutens wordt, als Boeken, opzij geschoven met één inderdaad niet zeer helder specimen uit zijn *naar buiten* minst waardevolle periode: zijn zoekende tusschen-periode, die, *gevolgd* op het jonge klare geluid zijner eerste 'Verzen', in stiller zelf-inkeer een niéuwe en diépere klaarheid *voorbereidde*. Die voor 't meerendeel vage, tastende dichtselen, die, als kunst-resultaat, ook ik niet heb kunnen bewonderen, doch die niet voor niets 'praeludiën' heeten, zijn nu zeven jaar geleden verschenen. Gaat het dus aan, op grond van die vroegere 'voorspelletjes', als een toonbeeld van algemeen verval aan de kaak te stellen en verder te negeeren den dichter, die sinds zoo klare en magistrale 'Stemmen' opzond als 'Liefdes uur' en een gedichtje schreef, niet zóó eenvoudig nog, maar wellicht even diep en schoon als Goethe's 'Ueber allen Gipfeln ist Ruh': 'Goede Dood wiens zuiver pijpen'.

De bundel 'Stemmen', het is waar, is eerst onlangs verschenen, doch de genoemde gedichten werden reeds in 1905 in dit tijdschrift aangetroffen.

Ook Mevrouw Roland-Holst wordt niet beoordeeld naar verzen van de laatste jaren, de aangrijpende verzen van haar bundel 'Opwaartsche Wegen', waarin zij zich eerst geheel heeft vrijgevochten en in de volte van haar diepe menschelijkheid gegeven, - maar naar het, ik meen van 1902 dateerende 'De Nieuwe Geboort', het *overgangswerk*, waarin zij zich aan de bourgeoisie, en alles wat haar lief was geweest, ontworstelde.

En deze nalatigheid is te onvergeeflijker, waar 't hier niet alleen om een litteraire waarde-bepaling, maar om een zoo krenkend verwijt ging als dit: dat deze dichteres '*elke eenvoudige*, *waarachtige menschenliefde*' missen zou, en: dat 'de helft (harer) poëzie eigenlijk niet anders is dan de eeuwig herhaalde geestelijke tobberijen van den bourgeois, die sociaal-democraat wordt'.

Wie een zoo zware en persoonlijke beschuldiging op 't hart droeg, dat die niet het *verantwoordelijkheids*-gevoel en de *eenvoudige menschenliefde* had, goed acht te geven op elke nieuwe uiting der zóó smadelijk aan te klagene, of hij niet het *bizondere van een overgangstijd* voor een *blijvende algemeenheid* wellicht had aangezien!

En had hij dat gedaan, hij zou de gróóte menschenliefde van 'Opwaartsche Wegen' hebben gevonden... en ook dat allerlaatste

afscheid aan de smarten van den afstervenden bourgeois-kunstenaar en de vreugdevolle begroeting van den nieuwen mensch in zich: ‘De laatste dag van het jaar’.

Ik ken - om één der vele *bij uitstek humane* gedichten uit dezen bundel te noemen, - ik ken geen méér algemeen-menschelijk gedicht dan bijv. ‘de Moeder’...

Intusschen, dáárin heeft Scheltema gelijk en ook ik heb dat vroeger geconstateerd, - *maar dit is een geheel andere vraag* -: het is géén *gemeenschaps*-kunst, ‘deze kunst, is haar *ziel* dan nieuw, staat naar het *lichaam* te dicht nog bij haar materieele moeder, de z.g. burgerlijke kunst, in dier meest verfijnde periode’[1], het is m.a.w. *niet* de stijl-soort, die de *natuurlijke* der eerst-volgende tijden zal zijn en waarin dus, voor dien tijd, in 't algemeen de hoogste expansie te verwachten is.

Tegenover Gorter evenmin is Scheltema geheel verantwoord. Na de voortreffelijke uiteenzetting omtrent diens Spinozistische poëzie, waarvan hij, de lijn der naturalistische *aandoeningen*-beschrijving tot in de nuchtere *gedachten*-beschrijving doortrekkend, de buitengemeene zonderlingheid logisch verklaart, - laat hij opeens weer zijn zelfbeheersching varen en zegt zoo losjes weg dat, baande het socialisme Gorter al den weg tot een ruimer uitzicht, het hem ‘helaas niet tot schooner poëzie leidde’ -; terwijl toch voor ieder, zelfs voor Scheltema, klaarblijkelijk moet zijn, dat Gorters socialistische verzen, wat men er overigens van denken moge, in elk geval móóier dingen bevatten dan die uit zijn Spinozistische periode.

En mag hij Gorters ‘menschenliefde’ met meer recht wellicht betwijfelen dan die van Roland Holst, ‘levenloos’ zijn daarom Gorters socialistische verzen nog geenszins![2]

Ik heb hier trouwens ook Gorter niet te verdedigen, maar toch moet ik Scheltema nog déze twee vragen stellen: waarom, tot tweemaal toe, juist zoo een Spinozistisch sonnet aangehaald, tot kenschetsing der nieuwere poëzie in 't algemeen, waartoe zij zich volstrekt niet leenen? - en waarom van zijn socialistische ‘Verzen’

1) Zie ‘De Gids’ van 1907, blz. 592.
2) Zie ‘De Gids’ van Sept. 1904, blz. 30 e.v.; Dec. 1907, blz. 565 e.v.

en van ‘Een klein Heldendicht’ niet dan het alleronbeholpenste geciteerd?

En om weer een geheel ander voorbeeld te geven: Giza Ritschl. Twee versjes schrijft gij over, *de* twee bekend-gekke versjes: ‘Tot mijn groote spijt’ en ‘Wiediewiediebom’. Het eerste is wel door niemand ooit geprezen; het tweede echter heeft in ‘De Beweging’ gestaan: leid daaruit af, dat is uw recht, dat de denkbeelden over poëzie nog niet geheel pluis zijn in dezen tijd; leid er nòg uit af, dat een kunstprinciep, of liever, dat een afwezigheid van elk kunstprinciep, waarbij dergelijke dwaasheden mogelijk blijken, inzichzelf verwerpelijk is; maar gij hadt daar aan toe dienen te voegen, dat déze twee versjes geenszins een beeld van Giza Ritschl geven en dat de volkomen ‘wildzang’ dezer dichteres soms een heel móóie wildzang is geweest. Zulk een erkentenis zou uw betoog niet verzwakt doch versterkt hebben.

Ik laat daar, of dit alles: of een zoo *speculatief* generaliseeren, of een zoo lichtvaardige argumentatie, of een zoo nonchalante houding tegenover den tegenstander en een zoodanig zich-gaanlaten, somwijlen, op zijn haat, ja, of die haat zelve, wel overeen te brengen is met de werkzaamheid van den zich noemenden ‘historischen materialist’, die immers allereerst zich te houden heeft aan de werkelijkheid der dingen, om dan in ernstig toetsen, koel en klaar onderscheiden en zuiver weer-opbouwen zijn oordeel te vormen en het beeld ineen te zetten van wat hij onderzocht.

Het is zeer goed, een ‘hoog-gelegen standpunt’ te kiezen in den oorlog, om niet - het beeld is aardig - door ‘de mooie oogen der marketentsters’ van de wijs te worden gebracht; maar minder verdient het aanbeveling, zijn standpunt zóó hoog te kiezen, dat men den vijand, in plaats van hem te ‘overzien’, ternauwernood meer ziet, en.... in 't wilde weg moet vuren.

Ik vraag dan ook alleen maar, of de door hem *in dezen* gevolgde methode er een verstandige, d.i. een doelmatige, d.i. een goede is.

En het komt mij voor van niet.

Menigeen, die er op aangelegd was, u te begrijpen, te vertrouwen en met u mee te gaan, zal, waar hij merkt, dat gij in sommige opzichten niet betrouwbaar zijt, ook zijn eigen begrijpen niet vertrouwen en terug blijven.

Menigeen ook, die, in zijne (rechtmatige) bewondering voor sommige schrijvers, niet zuiver onderscheidde *wat* eigenlijk hem in hun kunst zoo trof, en nu mede hun fouten voor deugden aanziet, zou, als gij hem onderscheiden hadt geleerd, die fouten hebben leeren inzien en, mèt een betere bewondering, een stel zuivere kunst-principes hebben overgehouden. Waar gij hem heel zijn bewondering wilt benemen, van welker rechtmatigheid hij toch zoo zeker is, zal hij u eenvoudig niet gelooven....

Uw in vele opzichten zoo voortreffelijk werk loopt dus gevaar, niet in te slaan, omdat het, in dit weliswaar betrekkelijk klein doch te grooter nauwgezetheid vereischend agressief gedeelte, niet heeft wat gij de hoofddeugd uwer tegenstanders hebt genoemd: omdat het niet *volstrekt eerlijk* is; omdat gij, m.a.w., niet die rustige kracht hebt gehad, die ook tegenover den vijand strikt rechtvaardig doet blijven.

Een tweede reden, waarom dit werk, jammer genoeg, gevaar loopt, een al te gemengden indruk te maken, is, tegenover deze te licht bevondene polemische praktijk, aan de andere zijde der over-plòffende balans, de al te zwaarwichtige theorie....

Scheltema heeft zijne voor 't meerendeel voortreffelijke kunstbeginselen afgeleid uit de sociaal-democratische levensbeschouwing; zoo althands doet hij het voorkomen; - met wetenschappelijke nauwkeurigheid voert hij, onder onze oogen, zijn proeven-van-afleiding uit, en waarlijk, zij slagen op verrassende wijze.... Aan den tevreden glimlach van den proefnemer ziet men, dat hij zelf door zijn proeven volkomen overtuigd is.

Wij echter niet.

Het laat zich hooren, dat een gezonde, strenge levensleer als de sociaal-democratische, den dichterlijken aanhanger, die waarlijk van haar doortrokken is, afkeerig zal maken van on-gezonde en bandelooze kunst-beginselen, ontvankelijk daarentegen voor gezonde en strenge kunstbeginselen.

Die gezonde en strenge kunstbeginselen zullen *overeenhomen*, ‘kloppen’ met al het gezonde en strenge, dat als het bloed van zijn geest is geworden.

Uitmuntend! maar daarom heeft hij die kunstbeginselen nog niet *uit* zijn levensleer afgeleid!

En al hád *hij* waarlijk ze geheel nieuw uit die levensleer gevonden, daarmee is niet bewezen, dat ze niet ook met een àndere levensleer *overeen* zouden kunnen komen; dat ze, zelfs, niet *uit* een àndere levensleer óók zouden kunnen worden *afgeleid*; of, omgekeerd, dat niet elk krachtig en menschelijk voelend mensch hen, zonder éénige bepaalde of bewuste levensleer, zou kunnen bezitten.

Gijzelf immers zegt het: '*alles*, *alles wat wij willen*, vinden wij in dat heerlijke avondgedichtje van Goethe:

'Ueber allen Gipfeln
Ist Ruh,'

en nogmaals: 'Goethe, die grootste onder de grooten, die als een ideaal alle schoonheid van mensch en kunstenaar evenwichtig in zich vereenigde, *alles dus wat wij hier willen en als het beste ons kunnen denken*' - terwijl Goethe toch, zoover ik weet, geen sociaal-democratische neigingen had...

Nog sterker spreekt een voorbeeld, dat dichterbij staat, Guido Gezelle. Ook van hem zegt de schrijver: 'deze onuitputtelijke ziel (vormt) het voorbeeld van alles wat wij willen - van *bijna* alles,' neemt hij dan terug, en wàt hij terugneemt, het is, dat Gezelle's *levens*beschonwing en ideaal het tegenovergestelde waren van de zijne; waaruit volgt, dat wat *overblijft*, Gezelle's *kunst*-beschouwing (het naturalistische element mogen wij, als tijdlijke bijkomstigheid, elimineeren), - de *zijne* is; terwijl die gelijke kunstbeschouwing niet, wonderbaarlijk, uit twee tegenovergestelde levensbeschouwingen werd *afgeleid*, maar, eenvoudig, met twee tegenovergestelde levensbeschouwingen blijkt te kunnen overeenkomen.

En dat dit geen spitsvondige text-uitlegging is, men ziet het ten duidelijkste uit zijne analyse van Gezelle's 'Schrijverke':

'O krinklende winklende waterding,
met 't zwarte kabotseken aan,
wat zien ik toch geren uw kopke flink
al schrijven op 't waterke gaan!

Dan vraagt hij, wàt het toch schrijft - -

'Zijn 't visselkes daar ge van schrijven moet?
Zijn 't kruidekes daar ge van schrijft?

En het natuurbeeld wordt geteekend, ontwikkeld en geprent in ons hart - en bij elke regel, bij elk nieuw beeld stijgt de verwachting, de vraag, tot eindelijk het beeld volkomen is, en dat ééne bevredigende woord moet komen, om onze ziel, die is opgerezen, weer tot rust te brengen:

> "Wij schrijven, herschrijven en schrijven nóg,
> den heiligen name van God!"

En de rust der *bevrediging* besluit de schoonheid in ons hart. *Dit is ons voorbeeld*, *wij hebben hier niets bij te wenschen*, *niets meer te zeggen*, *dan dat* - DEZE *bevrediging niet de onze is!*'

Als wij dan ook één voor één de verschillende stellingen van zijn kunstleer nagaan, dan bevinden wij, dat zij alle, in beginsel, oude waarheden zijn, door alle groote kunstenaars van alle eeuwen stilzwijgend erkend. (In nuances mogen zij eens afwijken en nieuw zijn; maar dat zijn dan juist de bizonderheden, die met zijn maatschappelijke leer in geen direct verband staan.)

Dat geen groote kunst mogelijk is buiten een groote, volledige menschelijkheid in den kunstenaar; - dat de kunst, die toch voor de medemenschen bestemd is, niet moet geven wat alleen de kunstenaar-zelf navoelen kan; maar wat hij met zijn medemenschen gemeen heeft, - zooals Penning 't zei:

> 'En zing uit eigen lot *wat elk kan meegevoelen*,
> *Mits ons een weldaad bloei tot uit uw zwaarst verdriet*,'

- dat dus de kunstenaar ook niet in een taaltje van eigen brouwsel de moeilijkheden der taal ontvluchten moet, maar integendeel die taal moet leeren beheerschen en tot schoonheid maken; - dat eindelijk de dichter, wil hij levenskrachtig scheppen, bovendien de techniek van het vers dient te verstaan; dat zijn alle klaarblijkelijkheden, gelijk alleen in een zóó excentrieken tijd als die achter ons ligt *voor een oogenblik* konden worden vergeten...

En nog niet eens gehéél.... Frans Erens, de te weinig opgemerkte, fijne critikus, een der stillen onder de tachtigers, doorzag herhaaldelijk de fouten van zijn tijd. Hij hóórde het, hoe 'aan

het koor onzer dichters en aan de trompetten van onze prozaschrijvers het *diep-menschelijke* (ontbrak)', - al verklaarde hij, wat hij gehoord had, verkeerd; hij wist, dat 'de kunst om de kunst' een phrase was: 'goede kunst kan er alleen zijn, indien zij er is om iets anders'; hij wist eveneens, dat 'het gevoel en de visie van het schoone' niet hetzelfde is als 'het volkomen meesterschap' daarover; en *hij* was 't dan ook, die, tegenover 'kunst is passie', de onontbeerlijkheid aantoonde, bij 't worden der kunst, van het 'ordenend intellect', 'de klare kalmte' van den omvattenden 'wolkenloozen geest', - en die den *eenvoud* als de eerste eigenschap van 't geniale prees.

Zijn discrete wenken werden overstemd door een stortvloed van velerlei gedrochtelijks.

Nu echter, nu wij, sociaal-democraat of niet, genoeg beginnen te krijgen van al deze ongezonde excessen, nù juist, in een reactie, waar waarlijk geen andere beweegreden bij behoeft te komen, - zullen de natuurlijke, gezonde kunst-begrippen van alle tijden, met een gloed van heugelijke nieuwheid rond hun eeuwen-ouden eenvoud, bewuster en krachtiger dan ooit worden gevoeld.

Nòg minder, zou ik zeggen, - als minder kòn -, nòg minder heeft men nù een sociaal-democratische levensbeschouwing *noodig*, om tot de erkentenis van dat alles te geraken, dan Vondel of Goethe haar noodig hadden.

Kàn men al tot die kunstbegrippen komen langs den omweg van eene of andere gelijk-gerichte levens-beschouwing, niets verhindert ons (en niets *heeft* ons verhinderd) ze zóó, direct, met ons in reactie dubbel-helder inzicht en dubbel-sterk gevoel, weer tot de onze te maken.

Waar dan ook Scheltema ons al die sociaal-democratische wijsheid uitpakt, moest ik telkens denken - ik kon er niets naa doen en ik vraag nederig excuus voor deze aanhaling uit eigen werk - aan wat Jeanne tot Gabrielle over haar Sénégal-uitzet zei:[1)]

- 't Is erg mooi... maar heb je dat allemaal nóódig?'
- 'Oh! si! si!' fluisterde Gabrielle met een heete overreding.

En hoe hoog ik overigens Scheltema schat, van die ietwat fanatieke zelfbegoocheling heeft ook hij, op dit punt, iets beet.

1) 'Een Huis vol Menschen'. Zie 'De Gids' van Juli 1908, blz. 28.

Zooals een Mohamedaan u zegt dat alles in zijn Koran staat en dat alles wat waar is uit den Koran volgt, zoo erkent Scheltema geen waarheid *naast* de sociaal-democratische levensbeschouwing, en, met de inlegkunst van een schriftgeleerde de kunstbeginselen, die ouder dan zijn koran zijn, geheel in de termen van dien koran formuleerende, meent hij ze daaruit te hebben afgeleid.

Als een onverteerbaar brok ligt in dit werk het 'Tweede Boek', het levenloos uittreksel van die levensleer, dor en uitgezogen van saamgetrokkenheid, doch tegelijk, door z'n noodwendig nog betrekkelijk groote afmetingen, een portie waar geen dóórkomen aan is en die des te meer ergert wijl ze nergens toe dient maar wèl schaadt.

Had hij ons niet dan zijn gezonde levens-*gevoel* meegedeeld - zooals hij dat soms doet -, dat levensgevoel, door zijn levensleer hem bijgebracht, en dat zoo schoon met de oude en eeuwig-jonge, gezonde kunstbeginselen harmonieert, - wellicht zouden meer lezers, niet door dat duldeloos-dorre Tweede Boek afgeschrikt, met die levensleer zelve kennis te maken hebben verlangd.

Heb ik tot hier toe echter uitsluitend van de lyriek gesproken, welkcr meest ideale 'inhoud', algemeen-menschelijk en dus boventijdelijk, niet noodwendig uit een bepaalde levensbeschouwing behoeft op te bloeien, - ten opzichte van de dramaturgie, die de verhoudingen der menschen in een zekeren tijd te styleeren heeft, lijkt een omschrijving der levensleer, waaruit Scheltema nu werkelijk uiterlijk en innerlijk *zijn* toekomst-drama afleidt, wèl onmisbaar.

Nu evenwel, nu *zij* het waarlijk is, waarop alles aankomt, nu schijnt mij die levensleer den schrijver in een onoplosbaar dilemna te brengen!

Naar den vorm voert zij hem tot een uiterste van styleering: - geen décor dan het stemmingvol gordijn, een costuum dat de lijnen van het lichaam schoon doet uitkomen, aan requisieten slechts wat voor de beweging van het lichaam onmisbaar is, een de stemming weer-gevende muziek tusschen de bedrijven, en, als eerste vereischte, *het vers*.

Doch naar den inhoud bindt die levensleer hem aan de conflicten van den tijd, dien wij beleven...

Eerst wanneer Scheltema door *daden* dézen vorm en dien inhoud tot een éénheid, en die éénheid voor mijn oogen en ooren wáár heeft

gemaakt, - eerst dán zal ik toestemmen dat, in beginsel, een uiteenzetting der sociaal-democratische levensleer in zijn boek onmisbaar was.

Overigens bevat, in afzonderlijkheden, ook dit 'Boek' zeer veel schoons en opmerkelijks, en evenals het Derde Boek voor de jonge dichters, zeer veel leerzaams tevens, voor den acteur en voor den dramaturg; - al zal de tooneelspeler niet weten, hoe hij ooit déze voortreffelijke stijl-voorschriften zou moeten nakomen in een toekomst-drama, als hem wordt beloofd, - en al zal de tooneelschrijver waarschijnlijk, indien hij het rijke en diepe *innerlijk* van deze schets in zich opneemt, een *uiterlijk* geheel ander werk leveren dan hem Scheltema aanbeval.

In een nederig oogenblik heeft Scheldema de bekentenis gedaan, dat dit werk 'door de veelzijdigheid van het onderwerp, *niet meer* zijn kan en wil dan een nieuwe "*Aanleidinge tot de Nederduitsche Dichtkunst*"'. -

Ei! niet méér! dan zijn wij het eens!

Juist had ik trachten aan te toonen, dat niet tot stand gebracht is het al-omvattende gehéél, van welks bedoeling de grootsche opzet toch nadrukkelijk spreekt; juist wilde ik gaan zeggen, wat mij dit werk, ontdaan van de wat lichtzinnige polemiek en de wat zwaarwichtige theorie, zou voorkomen te zijn.... daar komt gij mij op den schouder kloppen en geeft het mij welwillend toe: niet meer dan Vondels Aanleidinge!

Ik sta geheel verbluft.... maar na een oogenblik, tot bezinning geraakt, kan ik toch even een glimlach niet onderdrukken.... 'niet méér', inderdaad!.... als ik aan Vondels klankrijk en beeldrijk proza denk, en daarna aan het uwe, niet opgesmukt met deze 'artistieke stijlversiering'....!

Laat ik dan echter die vergelijking, *die gij mij opdrongt*, varen, - dan kom ik terug tot wat ik daar wou zeggen, nml. dat in dit groote werk een kleiner, maar nog omvangrijk boek besloten ligt, een voortreffelijk boek, dat ik ieder aanraad te lezen, en inzonderheid den jongeren dichters van Nederland, een boek, dat toch op zichzelf weer een geheel uitmaakt, in zooverre het een tamelijk wel complete en tevens aangenaam beknopte poëtiek bevat, een vrij

volledige verzameling gezonde kunstprincipes en een schat van nuttige wenken.

Zóó beschouwd, naar den inhoud, hel ik zelfs over tot de meening, dat deze moderne poëtiek nog iets méér is, nog iets meer voor ons, modernen, zijn kan, dan Vondels schóóner geschrift.

En ik ben ervan overtuigd, dat wie dit werk nu lezen gaat, mij verwijten zal - ik verzeker u, tot mijn onvermengd genoegen - dat ik er te weinig goeds van heb gezegd.

CAREL SCHARTEN.

Aanteekeningen en opmerkingen.

Van Eeden's Afscheid van Holland.[1)]

- Een halve eeuw geleden was het Normandische eiland Guernesey toevluchtsoord van een Fransch dichter, die na den coup d'état van 2 December 1851 zijn vaderland ontvluchtte om er niet weer terug te keeren voor dat, negentien jaar later, Frankrijk gezuiverd was van den man dien hij als een ramp voor zijn land beschouwde en in de *Châtiments* met de schorpioenen van zijn machtig vers had gegeeseld. De balling van dien tijd droeg het hart hoog. 'Il n'y a qu'un classique dans ce siècle', zeide Victor Hugo, 'un seul, entendezvous bien? C'est moi. Je suis l'homme de nos jours qui sait le mieux le français. Après moi viennent Sainte-Beuve et Mérimée.' En een andermaal: 'On m'accuse d'être orgueilleux. C'est vrai. Mon orgueil est ma force'....

Opzet of toeval? - het is uit ditzelfde eiland dat in 1908 een Nederlandsch dichter, Frederik van Eeden, als vrijwillig balling, het woord tot zijn landgenooten richt, maar nu niet om over één persoon zijn gal uit te storten, maar om over geheel zijn vaderland zijn diepe verachting uit te spreken. Ook deze dichter denkt niet ongunstig over zichzelf, en daar heeft hij het recht toe. 'Ik wensch alleen dit vast te stellen,' zegt hij in het 'Voorwoord' van de vijfde reeks zijner *Studies*, 'dat de rekening tusschen mijn vaderland, mijn natie en mij sluit met een aanzienlijk saldo ten mijnen faveure', en verder: 'Ik heb mijn land geen oneer aangedaan en behoor tot de weinigen die de wereld aan 't bestaan eener

1) Frederik van Eeden. Studies. Vijfde reeks. Amsterdam, W. Versluys. 1908. (Voorwoord.).

Nederlandsche taal herinnerden'. Maar nu heeft hij genoeg van zijn land en van zijn landgenooten. En met een nijdig gebaar snijdt hij het tafellaken tusschen hem en Nederland in tweeën.

Wat is er dan toch gebeurd, dat Frederik van Eeden zoo buiten zichzelve geraakte, en wat bracht hem tot dezen coup de désespoir?

Het 'Voorwoord' zelf geeft weinig licht. Het bevat enkel algemeene klachten. Men heeft een 'infame campagne' tegen hem gevoerd, hem gesard en getergd; 'het onbeduidendste dagbladploertje' acht zich gerechtigd hem 'te bespotten en te bevuilen'; 'geen enkele (zijner) letterkundige landgenooten kan (hij) noemen, wiens onmacht om zuiver over (zijn) werk te oordeelen niet voor (hem) volstrekt duidelijk is aan 't licht gekomen'. En al die beoordeelaars schrijven of praten elkander na. Tien jaar geleden heette het al dat hij 'op' was, en al wat hij in de laatste tien jaren schreef moest dus natuurlijk minderwaardig werk zijn!.... En zoo gaat hij voort, zonder een enkel bepaald feit te noemen of iets uit al die infame aanvallen te citeeren.

Ik zou wel willen vragen, sinds wanneer een dichter, een publicist van den rang van Frederik van Eeden zich de aanvallen van 'het onbeduidendst dagbladploertje' heeft aan te trekken of zich daarover verbolgen te toonen. En waar het geen 'dagbladploerten' waren, maar letterkundigen, critici, die hun taak ernstig plegen op te nemen, - wat geeft Van Eeden het recht om, zoodra zij een of meer van zijn werken minder gunstig beoordeelen, hun oordeel 'onzuiver' te noemen of hen van kleinzieligheid te betichten? Is - om bij huis te blijven - in dit tijdschrift, dat hij in de *XXe Eeuw* van September 1902 uitmaakte voor al wat leelijk is, Van Eeden ooit 'grof en onwaardig' bejegend? Of geschiedde dit, toen hem hier voor zijn opstellen 'Werk en Brood', 'De bezwaren tegen coöperatieve Rijkshoeven', 'Mijne ervaring op sociologisch gebied', voor een fragment uit *Minnestral* gastvrijheid verleend werd? Bleek hier niet juist dat, ofschoon in de drie genoemde opstellen veel voorkwam waarmede de redactie niet instemde, men den bekwamen publicist, den dichter van beteekenis in hem eerde en hem daarom gaarne de gelegenheid schonk, zich voor een uitgebreiden kring van lezers uit te spreken?

Wat heeft dan deze bruuske uitval en dat barsche afscheid van zijn Vaderland te beduiden? Zijn inderdaad andere volken zooveel

intelligenter, zooveel breeder van blik, zooveel fijner van vormen, zooveel zuiverder en eerlijker dan de door Van Eeden zoo verachte Nederlanders? En heeft de dichter en de publicist reden om op den duur buiten Nederland op meer waardeering te rekenen van hen wier waardeering voor een man als hij alleen van eenige beteekenis behoort te zijn? Of worden buiten onze grenzen de ‘dagbladploertjes’ terstond bevoegde en eerlijke dagbladschrijvers, zoodra zij zich maar gunstig uitlaten over de geestesproducten van den heer Frederik van Eeden?

Van kleinzieligheid gesproken, het is toch waarlijk van een man van zoo groote en zoo veelzijdige begaafdheid even klein als zielig, te razen tegen zijn land, te verzoeken dat men hem uit de litteratuur-geschiedenis van dat land schrappen moge, en wat niet al meer in deze onzalige Guernesey'sche klacht-en-aanklacht te lezen staat.

Een groot dichter, een man van werkelijk talent, die zich miskend of onwaardig behandeld acht, heeft slechts één middel om zich te wreken: dat is, door zijn werk de ontwikkelde menigte te dwingen tot erkenning van zijn superioriteit, die, al moge zij voor korten tijd, door welke redenen ook, niet op haar volle waarde zijn geschat, eindigen *moet* met door te dringen en hem zijn plaats te verzekeren - op de hoogte.

Victor Hugo en Frederik van Eeden zijn niet de eenige dichters van naam die hun land, voor korter of langer tijd, den rug hebben toegekeerd, omdat het er hun te benauwd werd. Maar de anderen maakten daarbij minder rumoer dan Van Eeden.

Toen Goethe in 1786 Weimar ontvluchtte, deed hij dit zonder proclamatie, in alle stilte. En zijn voorbeeld is wel waard, anderen te worden voorgehouden. Want men meene niet dat Goethe zich over zijn tijdgenooten niet had te beklagen. Slechts weinigen begrepen hem, de meesten, ook onder de zoogenaamde ontwikkelden, bleven ver van hem staan. Hun plompheid ergerde hem. Tot Liesewitz moet Goethe geklaagd hebben: ‘Wenn man ihnen eine Blume zeigt, so fragen sie gleich: Riecht sie? Kann man Thee davon trinken? Dürfen wir es nachmachen?’ Eigenlijke liefde, warme, zielvolle liefde voor de kunst trof hij bij zijn ‘temperamentlose’ tijdgenooten maar weinig aan. Wie wat meer daarvan weten wil, leze de belangrijke feestrede, door Prof. Dr. Albert

Köster den 13^{en} Juni j.l. op de algemeene vergadering der Goethe-Gesellschaft te Weimar gehouden over ‘Goethe und sein Publikum’.[1)] Wij zien er uit, hoe een voorname geest als Goethe zich in de verschillende tijdvakken van zijn dichterleven tegenover het publiek gehouden heeft, wie hij tot zijn publiek rekende, hoe hij, teleurstelling op teleurstelling ondervindende, zich wist te schikken, steeds zijn kunst hoog houdend en rustig zijn weg gaande, al zou hij dien ook alleen gaan....

Hoe ook hij eens droomde van een meer algemeen, warmer, inniger meeleven met de wereld, die de dichter de zijne noemt, zegt ons de zevenentwintig-jarige Goethe in het gedicht, dat ‘Hans Sachsens poetische Sendung’ tot opschrift draagt. Aan het slot van dat gedicht, intusschen, stelt hij den kunstenaar een, zij 't ook posthume, triumf in 't verschiet, tegelijk met een afstraffing van hen, die hem in zijn leven hebben miskend.

> Da droben in den Wolken schwebt
> Ein Eichenkranz, ewig jung belaubt,
> Den setzt die Nachwelt ihm aufs Haupt;
> In Froschpfuhl all das Volk verbannt,
> Das seinen Meister je verkannt.

De dichter Frederik van Eeden houde het zich voor gezegd: wie hem werkelijk miskend hebben zullen hun gerechte straf niet ontgaan, - in den ‘kikkerpoel’ komen zij terecht.

Zou hij zich daar maar niet mee tevreden stellen, en dan verder - waar hij, volgens zijn eigen verklaring, toch voor zijn vaderland *moet* werken, omdat hij zijn akker niet meer met ander staal kan beploegen - rustig blijven arbeiden in het land, welks taal en welks landschap hem lief zijn?

V.H.

Eene oplossing?

- Het door den Minister Heemskerk gecastreerde wetvoorstel van zijn voorganger tot regeling van den tijd in Nederland is op 8 Juli door de Tweede, op 20 Juli door de Eerste Kamer der Staten-Generaal aangenomen. In afzienbaren

1) Goethe-Jahrbuch. Band 29. Frankfurt a/M. Litt. Anstalt. Rütten & Loening. 1908.

tijd zal dus het belachelijk tijdsverschil van 20 minuten tusschen stadstijd eenerzijds, spoorweg-, post- en telegraaftijd andererzijds in Nederland verdwenen zijn. Dit is winst, waarover ieder Nederlander - de spoorweg-ambtenaren misschien uitgezonderd - zich verheugt; maar *positieve* winst is het niet, evenmin als onze gezondheid verbetert wanneer een kiespijnvlaag overdrijft. Nu heeft Minister Rink ter radicale genezing van de nationale kiespijn, die reeds 16 jaren duurde, een voortreffelijk kunstgebit aanbevolen, dat het nationale kauw- en verteringsvermogen ongetwijfeld versterkt en verbeterd zou hebben. Edoch, het heeft niet zoo mogen zijn: regeering en volksvertegenwoordiging hebben aan een pijnstillend middel de voorkeur gegeven en wij staan, wat onze tijdregeling betreft - het verdwijnen der lokale verschillen uitgezonderd - geheel op dezelfde plaats waar wij stonden toen in het voorjaar van 1892 de Ministers Tak en Lely voorstelden - beter gezegd voorschreven! - dat de uurwijzers in Nederland zouden worden geregeld naar den meridiaan van Greenwich. Het Nederlandsche volk heeft toen dat voorschrift niet opgevolgd en die beide Ministers, wier doortastendheid van stijfhoofdigheid vergezeld ging - men heeft nu eenmaal ‘les défauts de ses qualités! - misten den staatsmansblik, die hun zou hebben doen zien dat *in die dagen* een enkele pennestreek van één hunner ons al de voordeelen van het M.E.-uur zou hebben kunnen verschaffen. Vóór 16 jaren zou het geheele sociale leven in Nederland zich even vlot en gemakkelijk bij de Middeneuropeesche tijdregeling hebben laten aansluiten als te dier tijde dat leven in België zich naar den Greenwichtijd gevoegd heeft. Wat door de gewillige meêgaandheid der Belgen in die zestien jaren aan hygiënische voordeelen en aan besparing op kunstlicht voor het geheele Belgische volk is verloren gegaan, heeft het Nederlandsche volk door zijn passief verzet althans bespaard. Wat het heeft *kunnen* winnen - bijna het dubbele van het Belgische verlies - hebben de twee bovengenoemde Ministers aan ons volk onthouden, toen zij besloten niet toe te geven aan wat tal van gemeenteraden en kamers van koophandel - de grootsten vóóraan in het gelid - hun in overweging gaven. Die halsstarrigheid tegenover al de plaatselijke besturen, die Greenwichtijd weigerden maar M.E.-tijd verklaarden te willen aanvaarden, moge aan de twee betrokkenen zelfvoldoening

hebben gebracht, de loop der gebeurtenissen stelt ons thans in staat nauwkeurig te berekenen (door ons te spiegelen aan onze buren) op hoeveel millioen gulden die ministeriëele onbuigzaamheid ons is komen te staan.

En de thans gevallen beslissing stelt die hardnekkigheid niet in het gelijk; integendeel, zij doet de vraag oprijzen: hadden de spoorwegmaatschappijen, die thans zoo meêgaand zijn gebleken, niet ook reeds in 1892 den Amsterdamschen tijd kunnen volgen en aan het Nederlandsche volk het zestienjarige 'getob met den tijd' kunnen besparen? Die vraag wil ik hier buiten beschouwing laten en alleen uitspreken dat de meêgaandheid, die heden door de spoorwegmaatschappijen aan den dag wordt gelegd, mij in velerlei opzicht verdacht voorkomt. En ik wil daarbij voegen dat de thans door Minister Heemskerk met groote handigheid ons haast opgedrongen oplossing op den duur zal blijken geene oplossing te zijn. Toch mogen wij ons ten slotte verheugen zestien jaren lang bij onzen dubbelen tijd te hebben moeten leven. Immers die zestien jaren hebben gegevens helpen verschaffen tot beter begrip van het nog grootere vraagstuk, dat aan den gezichteinder opdoemt, het vraagstuk n.l. of het moderne denkbeeld der tijdzônes niet voor geheel Midden- en West-Europa de beste verwezenlijking zou vinden door van den Atlantischen Oceaan tot aan de Russische grens één gemeenschappelijk uur in te voeren dat dan - zonder daarmede aan Rusland, Turkije of Griekenland aanstoot te willen geven - het E u r o p e e s c h e u u r zou kunnen zijn en dat zou berekend worden naar den meridiaan van Stargard en van Görlitz (15° O.L. v. Greenw.)

Het stellen van het vraagstuk in dezen vorm is mogelijk geworden nu in Engeland een wetsontwerp uit het particulier initiatief is te voorschijn gekomen, waarover eerstdaags een uitvoerig rapport van de parlementaire commissie *ad hoc* het licht zal zien. Het bedoelde wetsontwerp streeft er naar om de hygiënische en economische voordeelen, die in Nederland na invoering van den Midden-Europeeschen tijd zouden verkregen zijn, voor Engeland door wettelijk ingrijpen te verwezenlijken. De inhoud van dit rapport en de uitkomst der werkzaamheden eener internationale vereeniging, die in wording is en die zich voorstelt bovenbedoeld vraagstuk zoo veelzijdig mogelijk toe te lichten, zullen te zijner tijd in *de Gids* wel meer

uitvoerig besproken worden. En de mogelijkheid is niet uitgesloten, dat de voordeelen van eene wettelijke tijdregeling voor Nederland naar den Stargarder meridiaan (die ons in 1892 door de heeren Tak en Lely onthouden zijn), ons ten langen leste toch nog zullen ten deel vallen - zij het dan ook in drie tempo's en misschien eerst over nieuwe zestien jaren of nog langer! In die nieuwe evolutie vormt het thans aangenomen wetsontwerp voor Nederland een beteren schakel dan de Belgische tijdwet van 1892 het voor onze zuidelijke naburen doet.

Ht.

Vloeibaar Helium.

- Zijn de (ook voor het publiek toegankelijke) zittingen van de Koninklijke Akademie van Wetenschappen te Amsterdam op den laatsten Zaterdag van elke maand niet altijd even belangwekkend, zelfs niet voor de tot die vergadering bijeengekomen leden, toch maken af en toe enkele vergaderingen daarop eene uitzondering. Toen Hugo de Vries in 1884 en '88 de beteekenis van de isotonische coëfficienten uiteenzette, en later, toen hij in 1901 over het ontstaan van nieuwe soorten van planten sprak; toen J.C. Kapteyn de pluraliteit van het universum bewees en Lorentz electriciteit en gravitatie in nader verband tot elkander trachtte te brengen, was er ademlooze stilte en voelden de aanwezigen dat zij een van die momenten mede doorleefden, waarop een nieuw gezichtspunt aan de menschheid geopend wordt. Belangrijke ontdekkingen op het gebied der abstracte wetenschap zijn allerminst dadelijk gemeen goed en ook voor de ingewijden verraadt hare stralende nieuwheid tegelijkertijd het bestaan van tal van andere, nog onopgeloste problemen. Toch wordt op die oogenblikken de eindeloosheid van het onbekende telkens weder hoopvol verlicht door de vreugde over het wederom bereikte.

En wij mogen er ons over verheugen dat de Nederlandsche wetenschap in de laatste dertig jaren meer dan het haar percentsgewijs toekomend aandeel in het vooruit brengen van de natuurkundige wetenschappen gehad heeft, dank zij de werkzaamheid van een trits begaafde landgenooten als de hierboven genoemde, waarbij ook de namen van Donders, Van der Waals, Zeeman en Beyerinck niet mogen vergeten worden.

Nog onlangs, op den laatsten Zaterdag van Februari, was wederom soortgelijk moment het lichtpunt van de zitting. Prof. Kamerlingh Onnes, de schepper van het kryogene laboratorium te Leiden, deelde aan het einde der vergadering aan de met gespannen aandacht luisterende aanwezigen mede dat, als de schijn hem niet bedroog, het hem ten vorigen dage gelukt was het zeldzame, nog slechts weinige jaren te voren ook op onzen aardbol aangetroffen gas: *helium* van den gasvormigen tot den vasten vloeibaren vorm te verdichten.

De warme gelukwensch waarmede de voorzitter deze aankondiging begroette, er op wijzende hoe voor honderd jaren een ander Nederlander: Van Marum, te Haarlem het e e r s t e gas vloeibaar gemaakt had en hoe groote verrassing het zijn zou indien thans wederom een Nederlander het l a a t s t e gas dat nog recalcitrant gebleven was, eindelijk ook tot gehoorzame verdichting mocht dwingen, vond algemeene instemming.

In het procesverbaal van de Februari-zitting vindt men intusschen van de gewichtige mededeeling alleen den titel: ‘de verdichting van het helium’, vermeld, onder bijvoeging dat zij in het verslag der volgende vergadering zal verschijnen.

Reeds vóórdat deze bijeenkwam werd het echter ruchtbaar dat het voortgezette onderzoek het waarschijnlijk maakte, dat de waargenomen verdichtingsverschijnselen zich niet aan het helium zelf hadden afgespeeld, doch aan een ander gas dat, niettegenstaande zorgvuldige zuivering, tot een gering bedrag in het helium moest zijn opgelost geweest.

Dit bericht veroorzaakte in ruimen kring verslagenheid. Immers de dagbladpers had reeds op ruime schaal het nieuws van de verdichting van het helium verspreid en daarbij niet tevens melding gemaakt van de onzekerheid die nog bestond, en van alle zijden had men den onvermoeiden vorscher in het voor slechts zeer weinigen toegankelijke gebied der allerlaagste temperatuur geluk gewenscht met zijne groote overwinning, die allerwege bewondering wekte. En ziet, het bleek nu dat men zich te vroeg had verheugd.

Het bericht dat Onnes in het zittingsverslag der Akademie van Maart deed opnemen in de plaats van de in de vorige vergadering gedane voorloopige mededeelingen nam alle onzekerheid dienaan-

gaande weg. Aan het eind daarvan leest men dat: ‘de verdichting van het zuivere helium een open vraag blijft die nog een uitgebreid onderzoek vordert,’ en op p. 822: ‘stelselmatige voortzetting van het onderzoek... zal wegens de daaraan verbonden moeilijkheden nog wel geruimen tijd in beslag nemen.’

Zij die Onnes en zijn werk kenden wisten dat hij met ijzeren volharding langs geheel logischen weg bezig was de gassen naar zijn wil te dwingen, en dat helium-verdichting niet een toevallige ontdekking zou zijn geweest, maar een schakel in een onverbreekbare logische keten.

Konden zij dus, ondanks de teleurstelling die gekomen was, vol vertrouwen het verdere verloop der proeven tegemoet zien, niet gering was de spanning, waarmede zij bleven afwachten of de zegepalm nu wel werkelijk aan Onnes zou ten deel vallen en niet intusschen aan een der weinigen die met hem hetzelfde doel nastreven. Des te grooter de verrassing, toen reeds de Juli-maand van 1908 de definitieve beslissing kwam brengen.

Inderdaad heeft Onnes na weinige weken de overtuiging erlangd dat geen *fata morgana* met hem gespeeld heeft, maar dat reeds de Februari-waarneming een eerste olijftak geweest is, die op de vleugelen van den heiligen geest van het volhardend onderzoek hem werd toegedragen en die bewees dat de vaste bodem van de betrouwbare feiten nabij was.

Met behulp van de ingewikkelde maar zeldzaam vernuftige en volkomen unieke instrumenteele inrichting, aan welker constructie hij een groot deel van zijn leven heeft gewijd en welke hem in staat stelt het gedrag van willekeurige stoffen welhaast bij de laagst denkbare temperaturen te onderzoeken, is het hem thans mogelijk gebleken, ook helium in den vloeibaren aggregaatstoestand te dwingen.

Dit nieuwe element werd ruim 25 jaren geleden door Sir Norman Lockyer door middel van spectraal-onderzoek in gasvorm in de zon ontdekt en is door Sir William Ramsay in radium-emanaties hier op aarde teruggevonden.

Het helium is nu gebleken nog veel vluchtiger te zijn dan zelfs de waterstof. Kamerlingh Onnes kan het thans, evenals reeds te voren de atmosferische lucht en de waterstof, als vloeistof in hoeveelheden van ± 50 kubieke centimeter onder den druk der

gewone atmosfeer afschenken en bestudeeren. De vloeistof heeft dan een temperatuur van niet meer dan 4° boven het zoogenaamde, reeds in zijn naam zoo geheimzinnige, absolute nulpunt.

Dat het helium in zijn verhouding tot het radium tevens een van die stoffen is die bij de sinds eenigen tijd weder opgerezen vraag: ‘kunnen de elementen in elkaar overgaan?’ een groote rol spelen, maakt de thans definitieve en positieve uitkomst van prof. Kamerlingh Onnes' moeizaam onderzoek des te belangrijker en *de Gids* wil niet achterblijven in de betuiging zijner warme hulde aan dien Nederlandschen natuurkundige, nu hij dat stuk natuur in den vollen zin des woords aan banden gelegd heeft en daarmede de kroon zet op het werk dat hij door stichting van zijn kryogeen laboratorium reeds sedert vele jaren zoo onvermoeid heeft nagestreefd.

Parlementaire kroniek.

26 Juli 1908.

Het is mid-zomer geworden eer dit jaar de parlementaire rust kon intreden. De Eerste Kamer moest nog haar controleerende hand laten gaan over hetgeen de Tweede, onder hoogen druk werkende om in dit crisis-jaar toch nog *iets* tot stand te brengen, juist aan de grenzen harer vacantie in het leven had geroepen. Zoo moest het Hoogerhuis wel werken tot diep in Juli en nog was alles van de overzijde niet opgeruimd. De wijziging toch van de Motor- en Rijwielwet, in de Tweede Kamer aangenomen ondanks hevig verzet van hen, die in een automobiel nog iets anders zien dan een gedrochtelijk monster dat de wegen onveilig en onbegaanbaar maakt, moest blijven liggen, omdat het antwoord van den minister op zich wachten liet. Dat geeft den automobilisten nog een kans! Want werkelijk dit wetsontwerp, dat allen gemeentebesturen recht geeft, ook op de zoogenaamde *doorgaande* wegen binnen de kom van hun gemeenten, den automobiel een grooter snelheid dan die van 10 KM. per uur te verbieden, kan er niet mee door. Moeten we dan altijd blijven bewijzen, dat wie ons eens de Chineezen van Europa doopte en ons daarmede als heel ‘rare Chineezen’ kenmerkte, gelijk had? Wil men dan niet gelooven, wat men zelf in de bestaande motor-wet

belichaamde, dat het gevaar der automobielen allerminst wordt gebreideld door een in cijfers uitgedrukte maximum-snelheid voor te schrijven? Dat op een bepaald punt te midden van druk verkeer zelfs een vaart van 10 kilometer gevaar kan opleveren en dat op de buitenwegen vaak met een snelheid van 30 kilometer volkomen veilig te rijden is? Dat de automobilist, die het in de wet of verordening bepaalde snelheidsmaximum niet overschrijdt, zijn geweten zal meenen te hebben gerustgesteld en verder violen zal laten zorgen? Dat het internationaal automobiel-verkeer, waarbij ons land toch economisch belang heeft, van onzen bodem zal worden afgeleid, indien men in kommen van gemeenten, die zich soms anderhalf uur achtereen uitstrekken, slechts een snelheid mag bereiken van tweemaal den stap van een voetganger? Dat de buitenwegen eerst recht onveilig zullen worden, nu daarover zal gejaagd worden in razende vaart om den straks verloren tijd in te halen?

De meerderheid der Tweede Kamer geloofde dit inderdaad niet; misschien kan men der Eerste dat geloof nog bijbrengen.

Wie ons Lagerhuis, om zijn werkwijze zoo veel gesmaad, de laatste drie weken van de afgeloopen zitting heeft gadegeslagen, zal toch een *bonne marque* niet hebben kunnen achterhouden. Behalve de Motor- en Rijwielwet, de oorlogsbegrooting, noodwetten voor de rechterlijke organisatie, verschillende conclusiën omtrent adressen van pensioen- en salaris-reclamanten en een wet op de tijdregeling! De gang van zaken met dit laatste wetje is te curieus om niet te worden geboekstaafd. Een regeling van den wettelijken tijd was ongeveer vijftien jaar aan de orde. Eindelijk was het zoover, dat een wetsontwerp, waarin de Midden-Europeesche tijd als de officiëele wordt aangewezen, gereed was voor de openbare beraadslaging. Maar het scheen, dat verandering van ministerie ook verandering van tijd moest brengen; niet: ‘andere tijden, andere wetten’ werd het adagium, maar ‘andere ministers, andere tijden’. De minister Heemskerk wijzigde het ontwerp even vóór de openbare behandeling; hij verving den Midden-Europeeschen tijd door den Amsterdamschen, met de mededeeling, dat de spoorweg-directiën zich daarmede vereenigden. Aan den heer Drucker is het te danken, dat het wetsontwerp niet weer naar de afdeelingen werd verzonden. Hij verzette zich tegen dat voorstel met de nuchtere opmerking, dat men nu vijftien jaar volle gelegenheid had gehad de voor- en

nadeelen van iederen tijd te wikken en te wegen. De Kamer gaf hem gelijk; in een kwartier uurs nam zij met bijna algemeene stemmen het ontwerp aan. De Eerste Kamer volgde zonder hoofdelijke stemming. Er is toch niets zoo onberekenbaar als een Parlement.

Maar ook de groote politiek kreeg nog in de laatste vergaderingen der Tweede Kamer haar deel. Nog altijd was de definitieve oorlogsbegrooting voor 1908 niet vastgesteld. Het werd hoog tijd. Weer was het blijvend gedeelte het hoofdmoment van het debat, en ook deze minister heeft dien magischen steen niet straffeloos aangeraakt. De heer Sabron staat voor velen niet meer daar als de beleidvolle regeerder sans peur ni reproche. In het oog van velen is hij uit den zadel gelicht door den hoogst bekwamen afgevaardigde van Zierikzee; de overwinning, die hij met zijn noodwet betreffende het blijvend gedeelte heeft behaald, is er een van zuiver numerieken aard; hij vleie zich niet met de gedachte, dat zijn triumf een moreele was.

De heer Patijn heeft, in een massief ineengezette rede, den minister verweten, dat hij in Maart, bij zijn nood-aanvraag van 2200 man, der Kamer geen klaren wijn heeft geschonken. Hij heeft - zoo toonde de heer Patijn aan - voortdurend nagelaten duidelijk te zeggen, wat toch eigenlijk van de 2200 man, die uit den grond moesten gestampt worden, wilde men de veiligheid van den staat niet in gevaar brengen, de taak moest zijn. Ja zelfs kwam de afgevaardigde van Zierikzee tot de conclussie, dat er, indien men, nu men achteraf het debat van Maart goed kon overzien, de verschillende redevoeringen aandachtig nalas, geen andere oplossing van deze vraag was dan deze: de 2200 man, die een uitgave veroorzaken van niet minder dan 4½ ton, zijn eigenlijk bestemd voor de zoogenaamde handlangersdiensten bij de mobilisatie: het uitreiken van kapotjassen, het aangeven van munitie, het sjouwen met stroozakken, altegader werkzaamheden, waarvoor menigeen elken burger in staat zou achten, die een paar gezonde armen aan het lijf heeft. Op de zeer positieve uiting toch van generaal Staal in de Eerste Kamer, dat zijns inziens de 2200 man alleen voor deze handlangersdiensten zouden moeten dienen, had de minister geen rechtstreeksch antwoord gegeven, maar indirect diens bewering bevestigd door te spreken van de 10 man per compagnie, wier taak volgens den

minister Van Rappard zouden kunnen worden vervangen door burgers. Tien man per compagnie, dat gaf - aldus de heer Patijn terecht - over de geheele linie juist 2200 man.

Het scherpe verwijt door den heer Patijn tot generaal Sabron gericht, betrof niet zoozeer het feit, dat die 2200 man dus eenvoudig gebruikt werden voor corvéedienst, want - de spreker merkte dit zeer ter snede op - de stemming over het noodwetje werd toch niet door de zaak, maar door de politiek beheerscht; wat hij laakte was, dat de minister dit de Kamer niet vierkant had gezegd. Een man als de heer Lohman had gestemd in den waan, dat de 2200 man noodig waren - hij had dit tot tweemaal in zijn rede gezegd - 'om tijdens de mobilisatie bepaalde punten te bezetten', de heeren Tydeman en Nolens hadden eveneens blijkens hun redevoeringen in de 2200 man iets anders gezien dan zuivere corveeërs. Hoe kon - zoo eindigde de Zierikzeesche spreker - de minister van de Kamer vertrouwen vragen, waar hijzelf dit de Kamer onthield?

De indruk door de rede van den heer Patijn gewekt, werd niet weggenomen, toen de heer Thomson, vreemd genoeg, op dit belangrijke moment kwam verklaren, dat zijn politieke medestander zich vergiste. Die indruk zou alleen kunnen zijn weggevaagd door een even korte als duidelijke uiteenzetting van den minister, voor welke doeleinden hij de 2200 man dan wèl noodig had, als het niet was voor de handlangersdiensten. En die korte, duidelijke verklaring bleef uit. Maar wat de minister zeide, gaf toch feitelijk een ieder het gevoel, dat de heer Patijn den spijker op den kop had geslagen. Hij zeide, dat de minister Van Rappard van het blijvend gedeelte had geschrapt de 2200 man, 'die noodig waren voor den huishoudelijken dienst'. Die 2200 man wilde de minister Sabron niet missen; vandaar zijn noodwet. Maar wat zijn die 2200 man 'voor den huishoudelijken dienst' anders dan de handlangers? De afgevaardigde van Zierikzee liet dan ook bij zijn repliek niet na het 'habemus reum confitentem' te doen hooren. Of de minister van de 2200 man, die hij had aangevraagd, een zevenhonderdtal voor detachementsdiensten bestemde, is een vraag van groepeering; voor de corveeën moest hij over 2200 man kunnen beschikken; welke *individuen* hij daarvoor bestemt, doet tot het vraagstuk niet af.

Behalve dat den heer Patijn de verdienste toekomt, voor goed de beteekenis van de noodwet-Sabron te hebben duidelijk gemaakt, is uit dit debat ook gebleken de volstrekte waardeloosheid van het gehouden comité-generaal in Maart. De heer Staal had al in de Eerste Kamer tegen een geheime vergadering gewaarschuwd; hem kwam dit voor de vraag van het blijvend gedeelte volstrekt onnoodig voor. Het bleek nu werkelijk, dat ook daar niet het minste licht was opgegaan, dat niet reeds te voren scheen.

Dit was het groote politieke element uit het oorlogsdebat. Daarnaast echter was van hoog belang de bespreking over den rechtstoestand van den Nederlandschen officier en de bestaande regeling der conduite-staten. Het was de heer Thomson, die hier het vuur tegen den minister opende. De staaltjes, die hij meedeelde, zouden vermakelijk zijn, indien zij niet zoo droevig waren. Wat te zeggen van het stelsel, dat het mogelijk maakt jonge officieren in hun carrière te treffen, omdat zij in een tijdschrift moderne denkbeelden op militair gebied verdedigen, ja zelfs omdat zij, als redacteuren van een tijdschrift, de opneming van sommige stukken gedoogen? En wat te zeggen van een hoofdofficier, die, nadat het hoog militair gerechtshof zekere beschuldigingen, die op den conduitestaat tegen een officier waren geuit, ongegrond had verklaard, desniettemin diezelfde beschuldigingen nogmaals herhaalt? Bijna zou men met een variant op het door den heer Patijn op de defensie toegepaste adagium: credo quia absurdum, uitroepen: credo quia injustum!

Trof het daarbij ongelukklg, dat, zooals tijdens de discussie bleek, de heer Thomson aan de Kamer het door hem zelf doorleefde mededeelde, dit neemt niet weg, dat door hetgeen hij verhaalde een diepen indruk gevestigd werd. Veel ongelukkiger echter was het, dat de minister niet ernstig bleek te beseffen, hoe groot het euvel van rechtskrenking is en hoe onherstelbaar de moreele schade, door die krenking teweeggebracht. Zou het dan wàar zijn, dat het rechtsgevoel van den militair eenigszins anders gevormd en ontwikkeld is dan dat van een burger? De minister, die in eersten termijn niet krachtig tegen het rechts-bederf opkwam, bleek althans bij zijn nader antwoord tot een juist besef van deze materie te zijn gekomen. Hij zegde een volledige hervorming toe van het stelsel der conduite-staten.

De begrooting van Oorlog werd aangenomen; slechts de sociaaldemocraten en de vrijzinnig-democraten stemden tegen. De Unieliberalen, met uitzondering van den heer Thomson, niet. Waarom?.... Zij hadden uitgevonden, bij monde van den heer Borgesins werd het medegedeeld, dat deze begrooting eigenlijk slechts een verlenging was van de credietwet!

De minister van Oorlog is ongetwijfeld een eerlijk man en een bekwaam militair. Maar, bedriegt niet alles, dan is hij allerminst een hervormer bij Gods genade. Na Staal Van Rappard, na Van Rappard Sabron. Begint de nevel niet langzaam optetrekken en wordt niet daarachter zichtbaar het beeld van Staal, als den eenige, die iets had van het goddelijke van den hervormer?

* * *

De Eerste Kamer is nooit zoo mobiel geweest als de laatste vier jaren. Zij voelt ministers aan den tand zooals een examinator zijn slachtoffers; zij verwerpt wetsontwerpen, ja, zij tracht nieuw constitutioneel recht te scheppen. Dat laatste moest de minister Nelissen ondervinden met zijn ontwerpen betreffende het rechtswezen, die nu eenmaal den welluidenden naam van ‘achterstandsontwerpen’ hebben gekregen.

Met lofwaardigen spoed had deze bewindsman zich gezet aan de bestrijding van den ‘achterstand’ bij onze rechtscolleges. De met werk onverkropte rechtbanken kregen versterking van personeel; verder zou bij iedere rechtbank een der rechters kunnen worden aangewezen om de zaken te behandelen, die het college naar hem verwees.

In een achternamiddag had de Tweede Kamer deze ontwerpen afgehandeld. Maar toen de eindstemming kwam, stond de heer Lohman op. Hij had bij de behandeling voor dien alleensprekenden rechter slechts matige ingenomenheid gevoeld. Nu echter kwam hij verklaren een bepaling over het hoofd te hebben gezien, die hem noopte het ontwerp te verwerpen. De minister had in overleg met de commissie van voorbereiding aan deze ontwerpen nog toegevoegd een bepaling, die al in de grootere ontwerpen van de ministers Loeff en Van Raalte voorkwam. Rechterlijke ambte-

naren, die bij de invoering der wet 65 jaar zijn, zouden, zoo zij binnen zes maanden hun ontslag namen, hun volle tractement behouden als pensioen. Dat was een pleister op de wonde van zoo menigeen, die eigenlijk besefte, dat voor hem het oogenblik van gaan was gekomen, maar om finantiëele redenen voor dat besluit terugdeinsde. Ten minste, zoo beschouwde de minister de bepaling. Niet alzoo de heer Lohman en met hem een groot deel van de pers. Deze bepaling heette ongrondwettig, vernederend voor de rechterlijke macht, desorganiseerend. Niet minder dan acht leden van den Hoogen Raad zouden op deze wijze tot ontslag worden gedwongen; de Kamer, een politiek lichaam, zou tegelijkertijd den Hoogen Raad voor meer dan de helft vernieuwen; de beste elementen zou de rechtspraak moeten derven.

En op deze, bij de considerans van het ontwerp, door den heer Lohman hartstochelijk ontwikkelde gronden, stemde hij met vele zijner vrienden tegen de ontwerpen.

In de Eerste Kamer werden deze bezwaren tot een waren storm aangeblazen. Mèt de bepaling omtrent den 65-jarigen leeftijd wilden onze vroede senatoren van de ontwerpen niets weten. Daaraan hielp noch het beroep op de Pruisische wetgeving, die de minister in zijn met groote frischheid en bekwaamheid geschreven antwoord overlegde, noch het advies van Prof. Winkler, volgens wien voor de meeste ambtenaren eerder het heengaan op 55-jarigen dan op 65-jarigen leeftijd ‘die höchste Zeit’ is.

Het was merkwaardig te zien, hoe de heeren Van den Biesen, Van Beyma en 't Hooft zich uitputten in argumenten om de ongrondwettigheid van de leeftijds-bepaling aan te toonen. De Raad van State was op die bepaling niet gehoord; zij was - als zijnde de vrucht van overleg van de commissie van voorbereiding uit de Tweede Kamer met den minister - in de Afdeelingen niet onderzocht. Alsof wijzigingen in een wetsontwerp, waarvoor een commissie van voorbereiding bestond, niet aan de orde van den dag waren; alsof niet de Raad van State en ook de afdeelingen der Kamer reeds geroepen waren geweest diezelfde bepaling in de ontwerpen-Loeff en Van Raalte te beoordeelen! Wel mocht de Eerste Kamer, zoo zorgzaam voor de naleving van de letter der constitutie, oppassen zelve haar geest geen geweld aan te doen!

Want dàt heeft ons Hoogerhuis gedaan door de houding, die

het ten slotte tegenover den heer Nelissen heeft aangenomen. Na de felle bestrijding zonder eenige verdediging - een vooruitstevende linkerzijde bestaat in de Eerste Kamer niet - en na de redevoering van den minister, waarin hij zijn tegenstanders op bekwame wijze te woord stond, heerschte er groote verwarring. De minister had een novelle toegezegd, waarin de 65-jarigen vijf jaar tijd van beraad zouden krijgen in plaats van zes maanden. Dat was den heer Reekers niet voldoende. Het kon toch zijn, dat de Tweede Kamer die novelle verwierp en als de Eerste nu de ontwerpen had aangenomen, had zij haar schepen verbrand. Hij gaf schorsing in overweging. De heer Nelissen had een zwak oogenblik. In plaats van zich tegen die schorsing met kracht te verzetten en haar in het verband, waarin zij werd voorgesteld, als inconstitutioneel af te wijzen, gaf hij toe. De behandeling der ontwerpen werd geschorst tot na aanneming der aanstaande novelle door de Tweede Kamer, en de senatoren gingen met vakantie.

De Eerste Kamer heeft hiermee een eenig antecedent geschapen. Een minister, die haar een novelle belooft, als voorwaarde voor de aanneming van een wets-ontwerp, bereikt daarmee de uiterste grens, die de constitutie hem toestaat te naderen. De minister Modderman heeft bij het strafwetboek zich tot die grens laten dringen; de minister Smidt heeft bij de faillissementswet zich met hand en tand er tegen verzet. Den minister Nelissen moest het overkomen, dat de Eerste Kamer zich het recht van amendement aanmatigde, zonder dat hij het odium daarvoor met volle zwaarte op de hoofden der senatoren zelf liet neerkomen. Trouwens wat de Kamer eigenlijk wilde, is naar ons staatsrecht niet te verwezenlijken. Men kan geen novelle indienen op een geschorst wetsontwerp. Eerst zal dus de regeering haar ontwerpen moeten intrekken; dan bij de Tweede Kamer met nieuwe komen. Zullen die daar dezelfde gunstige constellatie vinden van de afgeloopen Juni-maand?

De heer De Beaufort heeft in zijn redevoering op den partijdag der vrij-liberalen zijn verwondering er over te kennen gegeven, dat de democratie gevaar ziet in het amendeeringsrecht der Eerste Kamer. Voorloopig schijnt die democratie zich toch in haar vrees niet te bedriegen. De Eerste Kamer heeft de tot stand koming van de wet op het arbeidscontract bemoeilijkt; zij heeft het ontwerp tot onderzoek van het vaderschap laten liggen. En thans heeft

zij het tot stand komen der zoo hoog noodige judicieele ontwerpen bedenkelijk vertraagd. Eén lof mag men haar niet onthouden. Zij richt zich daarbij evenzeer tegen bevriende ministers als tegen een vijandig kabinet; zij spaarde minister Nelissen evenmin als den heer Van Raalte. Slechts voor den militaristischen generaal Sabron heeft zij grenzenloozen eerbied. Is het niet teekenend?

Buitenlandsch overzicht.

Het bevestigt zich, dat de Engelsch-Russische ‘entente’ vooral op de zaken van het Balkan-schiereiland betrekking heeft. Engeland heeft aan de mogendheden mededeeling gedaan van zijn denkbeelden omtrent de wijze waarop de orde in Macedonië zal zijn te herstellen; daarnevens is eene Russische nota aangekondigd over de hervormingen die op het herstel der orde zullen moeten volgen. Naar het schijnt is thans pressie te wachten op Oostenrijk om zich bij de voorstellen van Rusland en Engeland aan te sluiten. Iswolsky zal Aehrenthal bezoeken, en koning Eduard gaat zijn jaarlijksche reis aanvaarden naar Marienbad, met het daarbij behoorend bezoek aan keizer Frans Jozef te Ischl. Een geruchtmakend artikel in de Engelsche pers heeft te verstaan gegeven dat het mogelijk zou zijn bij een eventueele afrekening met den Sultan in ruime mate aan Oostenrijksche wenschen te gemoet te komen, in veel ruimer mate, dan wanneer Oostenrijk het bij Duitschland alleen blijft zoeken. Het is wel niet te denken dat Oostenrijk zich door zulke voorspiegelingen tot een verandering van staatkunde zal laten bewegen. Het weet dat het, de Sultan geveld, in Constantinopel met de Russen te doen zou krijgen, en het wil dezen ruil liever niet beproeven. Wèl zal Oostenrijk, krachtens zijn eigenaardtge positie en belangen, er zich gaarne toe leenen de noodzakelijke tusschenpersoon te zijn tusschen de entente-mogendheden en Duitschland, indien het de anderen inderdaad om een vreedzame oplossing der Balkan-moeilijkheden te doen is. Niemand denkt er aan, Duitschland van het Europeesch concert uit te sluiten, maar men wil het noodzaken zijn viool

naar die van anderen te stemmen. Zoo wordt het zelfs nog onbeslist gelaten, of koning Eduard den weg naar Marienbad wel over Duitschland nemen zal, in welk geval hij niet zou kunnen nalaten zijn keizerlijken neef te ontmoeten. Het eind zal wel zijn dat de ontmoeting plaats heeft, maar dat politieke aanraking eerst via Oostenrijk zal worden gezocht. - Wat Macedonië betreft, maken de mogendheden door de omslachtigheid die aan een gemeenschappelijk besluit voorafgaat, zich de zaak niet gemakkelijk. Het was er, met de Bulgaarsche, de Servische, de Grieksche benden, al verward en gevaarlijk genoeg; - en nu breekt er bovendien nog de opstand der Jong-Turken uit. Hoeveel bloed zal nog moeten vloeien eer het vrede is daarginds? En wie zal de pacificator zijn? Een gedelegeerde van den veelhoofdigen raad der mogendheden zal als zoodanig altijd een zware en ondankbare taak hebben, het op den duur niet klaar spelen. Welke krachten levert het schiereiland zelf? Bulgarije? Het beeldt zich gaarne in de toekomstmogendheid van die streken te zijn; de Sultan vreest het en noemt, met een grein van waarheid, de Macedonische kwestie er een van Bulgaarsch maaksel. De mededingers naar invloed in Macedonië, Servië, Griekenland, zijn numeriek zwakker en toonen zich ook minder bekwaam.

Intusschen, velen zullen bij een regeling der Macedonische zaken een woord willen medespreken. Aan hervormingsontwerpen en ook aan verdeelingsplannen ontbreekt het niet; wat de laatste betreft, is de moeilijkheid maar, dat ‘natuurlijke’ en ethnographische grenzen veelal daarginds niet samenvallen.

Ook Albanië ligt op zijn luimen. Een Albaneesch prins, van moederszijde nakomeling van Skanderberg, reist de entente-mogendheden af om zich aan te bevelen voor een op te richten Albaneeschen troon. Elke regeling der Macedonische zaken, die eenig uitzicht wil hebben op standvastigheid, zal zich tevens met Albanië moeten bezig houden.

Werk voor de Europeesche diplomatie, en voor de Europeesche vredesvrienden! Zij kunnen, bij beleidvol optreden, veel, vermoedelijk reeds alles, doen om gemaakte opwindingen, waaraan het in den eerstvolgenden tijd niet zal ontbreken, neer te drukken. Er is goddank reeds eenige ondervinding op dit punt. Zal, wat zeer mogelijk is, de regeling der Balkan-zaken niet kunnen plaats hebben

zonder er geweld voor te plegen, dan behoort het geweld te worden gelocaliseerd en te geschieden op gemeen-Europeesche verantwoordelijkheid.

Het panslavistisch congres te Praag heeft in Duitschland onaangenamer gewaarwordingen veroorzaakt dan waarvoor men gaarne uitkomt. De ostentatie waarmede men in Duitsche bladen met het congres den spot dreef, geeft te denken. Zóó en zóóveel nationaliteiten, die niet anders te zamen congres houden kunnen, dan door de handelingen te doen plaats hebben - in het Fransch! Een congres waar Polen en Russen, waar Polen en Ruthenen, doen moeten alsof er geen vijandschap meer tusschen hen bestaat!

Evenwel is het congres volstrekt niet zulk een mallotentroep geweest, als Duitsche bladen voorspelden dat het worden zou. Men heeft er weinig zevenklappers afgestoken en vrij wat zaken gedaan: voorbereiding eener Groot-Slavische Bank, met vertakkingen te Londen en Parijs, om de Slavische industrie en volkswelvaart zooveel mogelijk van het Duitsche kapitaal onafhankelijk te maken; voorbereiding eener Groot-Slavische Tentoonstelling te Moskou in 1911 of later. De Russische regeering is, naar men denken kan, gunstig gestemd. Het is echter voor de zaak, in zooverre zij een goede zaak is, bepaald noodig dat zij zorge niet met bemoeiingen der Russische regeering te kunnen worden vereenzelvigd. De herinnering aan Katkow is te droevig, en nog zoo levendig in Europa, dat het woord ‘panslavisme’ allereerst de gedachte wekt aan reactionnaire Russische binnenlandsche politiek. Het woord is echter goed genoeg, om met der tijd iets beters te gaan beduiden. De verheffing der Slaven tot hooger economisch peil is een gebeurtenis van verre strekking, die ieder weldenkend Europeeër welkom moet wezen. Zij brengt een aantal vraagstukken mede van allermoeilijksten aard, die gevaren in zich sluiten voor den Europeeschen vrede. Stilstand is de dood, en het is al te gemakkelijk, te verlangen dat ten believe van Germaansch Europa de ontwikkeling van de Slavische volken op zeker punt dat Germanje schikt, halt zal maken. De Duitsche pers ontkomt niet aan het verwijt, in deze zaken van gemis aan inzicht of aan goeden smaak (of aan deze beide tegelijk) blijk te geven. De Slaven merken dit zeer wel op, en schrijven het op de lange grievenlijst.

Ziekte van den beklaagde, die verder verhoor onmogelijk maakte, heeft Duitschland en de wereld van het proces-Eulenburg bevrijd. Men weet niet wat afzichtelijker was, de val van den hooggeplaatste, of het gegrinnik van het gemeen. Wat wordt de man van Friedrichsruh laat, en wat wordt hij onwaardig gewroken!

Duitschland's moraliteit naar de 't zij bewezen 't zij waarschijnlijk gemaakte afdwalingen van enkelen te beoordeelen, zou even dom zijn als smakeloos. Eerder dan van een moreelen, zou men mogen spreken van een intellectueelen ‘Krach’. Procureur-generaal Isenbiel, die evenals vele heeren van zijne professie gaarne wat franje aanbrengt, heeft gemeend den beklaagde ‘hoog begaafd en geniaal’ te mogen noemen. Dat zal niemand herhalen die nuchtertjes nagaat wat de vorst in het proces al zoo gezegd en gedaan heeft. Het was voor iemand die de reputatie had een der fijnste geesten van het land te zijn, voor den vriend van Gobineau en Houston Stuart Chamberlain, niet anders dan pitoyabel. Dat vorst Eulenburg op het oogenblik dat de Bismarck-epigonen hem tot offer namen, nog een politiek gevaar was, gelooft niemand. Dat hij in zijn goeden tijd niet veel, het meest misschien, heeft bijgedragen om zeker allerhoogst brein met dampen van Duitsche roeping en rassenromantiek te vervullen, die schadelijk werken moesten in een zoo nuchteren tijd als den onzen, is lang zoo zeker niet....

C.

Bibliographie.

Lettres et Documents pour servir à l'histoire de Joachim Murat, publiés par S.A. le Prince Murat, avec une introduction et des notes par Paul le Brethon, archiviste-paléographe. bibliothécaire à la Bibliothèque Nationale. - I. Lettres de Jeunesse, Campagnes d'Italie et d'Egypte, Corps et Armée d'Observations du Midi. - Paris, Plon-Nourrit, 1908.

De tijd voor groote bronnenpublicatiën betreffende het Napoleontisch tijdperk gaat langzamerhand voorbij: de stof raakt uitgeput, ten minste de nog belangwekkende. Toch is het begrijpelijk, dat men de uitgave der papieren van Murat nog onderneemt. Zij zijn lang verstrooid geweest, en eerst in 1904 alle weder in het bezit van den tegenwoordigen Prins Murat vereenigd. Aan den heer Le Brethon, die er eerst een inventaris van maakte, is thans ook de publicatie toevertrouwd. Hij begint met een uitvoerige geschiedenis der papieren, waarvan een belangrijk gedeelte door den ex-koning van Napels zelven aan een vertrouweling, graaf de Mosbourg, werden in handen gesteld, met de opdracht, er zijne verdediging uit te schrijven (die in de pen is gebleven). Tot dit gedeelte behooren meer dan 350 origineele brieven van Napoleon aan Murat, benevens de brieven van zijn gemalin, Caroline. De verzameling moet vooral van gewicht zijn voor de kennis van de houding van Murat in het jaar 1814, toen hij de zijde der geallieerden hield. De heer Le Brethon geeft te verstaan, dat blijken zal, dat vooral Caroline hierin gewerkt heeft, om den koninklijken rang te behouden voor haar kinderen. Voorts zal men moeten zien, voorspelt hij, dat Murat veel te eenzijdig als *sabreur* is voorgesteld, en dat hij wel degelijk belangstelling had voor zaken van civiele regeering.

Het tegenwoordig (eerste) deel loopt nog maar tot Juni 1801, en bevat meest brieven naar copieboeken door Murat gehouden in zijn officieele militaire functiën. De documenten van meer persoonlijken aard zijn in dit eerste deel zeldzaam; over twee jaren, 1795 en 1796, ontbreken zij zelfs geheel; het zijn ongelukkig juist de jaren, waarin Murat voor het eerst met Bonaparte in aanraking is gekomen. Uit enkele brieven van de jaren 1791 tot 1794 leeren wij hem kennen als een enthousiast jong soldaat, vol vuur voor de Revolutie, en op beter voet met de meisjes dan met de orthographie. Uit de jaren 1796 tot 1798 is er niet veel bijzonders; alleen blijkt de intieme verhouding tot Bonaparte en vooral ook tot Joséphine. De groote fortuin begint met Brumaire; hij wordt

commandant van de consulaire garde, en huwt in Januari 1800 's Consuls zuster Caroline.

De stukken worden eerst overvloedig wanneer Murat tegen het eind van het jaar naar Italië vertrekt. Hij komt er in uit als goed zoon voor zijn oude, op haar dorp gebleven moeder; galant voor de dames; vergelijkenderwijs fatsoenlijk tegen de overwonnenen; vrijmoedig, hoewel met eerbied, tegenover zijn zwager. De inhaligheid der Fransche generaals en ambtenaren spaart hij in zijn rapporten niet. ‘La Toscane, ce pays que vous avez vu si beau et si fertile, est aujourd'hui sans ressources; Florence est devenue déserte’ (aan Bonaparte, 24 Jan. 1801). ‘Cessez de me traiter comme un enfant; je suis sûr que je ne le suis plus. Vous seul me rendez timide; je n'ose vous parler quand je suis près de vous’ (aan Bonaparte, 15 April 1801; maar op een afstand, wil hij zeggen, herwint hij zijn zelfvertrouwen). ‘Votre silence me rend ici mannequin absolument inutile. Ce rôle n'est pas et ne doit pas être le mien’ (aan Bonaparte, 25 April 1801). ‘On voulait me persuader un jour que le général Bonaparte oubliait ses camarades, quand une fois il les avait perdus de vue; que c'était un besoin pour lui de les voir souvent, et que sans cela, ceux-mêmes qui vivaient ou qui avaient vécu avec lui dans la plus grande intimité, couraient le danger d'en être oubliés Je regardai ce récit comme une insulte, j'im posai silence; faudrait-il malheureusement qu'on eût dit vrai?’ (aan Bonaparte, 23 Mei 1801).

Karakteristiek is de verhouding tot den Paus; men is in het jaar van onderhandeling over het Concordaat. ‘Le Pape est un bon homme; s'il nous en faut un, je vous assure que c'est celui qui convient... Le Saint-Père m'a accablé d'amitiés, de cadeaux, il m'a donné son portrait que je vous envoie. Veuillez l'accepter, avec une boîte de rouge antique qu'il m'a donnée, et une camée antique que vous pourrez mettre à une plaque de sabre’ (aan Bonaparte, 1 Maart 1801). Om hem gunstig te stemmen staat hem de Paus een Heilige Familie van Rafaël af, die zijn weduwe later, in haar armoede, voor grof geld aan een Engelschen lord zal verkoopen; maar geheel tevreden is hij pas wanneer hij aan zijn moeder kan schrijven: ‘Le Saint-Père vient de m'envoyer pour vous une paire de chapelets bénits de sa propre main. Quel plaisir j'éprouve à vous transmettre cette marque d'attention de la part du chef de l'Eglise!’ En dan, vergoelijkend, aan zijn vriend-vrijdenker, den notaris op zijn moeders dorp: ‘C'est le cadeau le plus agréable que je puisse lui faire’.

Zoo ontbreekt het in dit werk, dat een groote hoeveelheid dor materiaal uit de copieboeken van een legercommandant bevat, niet aan verspreide schilderachtige partijtjes. De volgende deelen zullen, in aanmerking genomen Murat's latere lotgevallen, in dit opzicht ongetwijfeld nog belangrijker zijn.

C.

Het Gulden Boek voor de tuberculose kinderen. Uitgegeven door de Vereeniging tot bestrijding der tuberculose, te Rotterdam bij W.L. en J. Brusse.

Deze aankondiging zal, hopen wij, te laat komen, - als aanbeveling van een uitverkocht boek. Dat hebben de samenstellers en de uitgever zeker verdiend. Na ‘Holland-Krakatau’ zijn er meer dergelijke boeken verschenen, maar het wil ons voorkomen dat dit, door de belangrijkheid van den inhoud en de smaakvolle uit-

voering, al zijn voorgangers overtreft.

Als Voorste vinden we hier onze Vorstin, nog wel met een Latijnsche spreuk: ‘Tandem fit surculus arbor,’ die den besten wensch in zich sluit voor de nieuwe Stichting te Katwijk. Aan het slot staat een bijdrage van een Vorstin in het rijk der Nederlandsche letteren, Augusta de Wit: een mooie schets, waaraan, als wij ons niet bedriegen, vroeger de onderscheiding eener Duitsche vertaling in de ‘Zukunft’ te beurt viel. En tusschen die beiden vinden wij staatslieden, geleerden, beeldende kunstenaars (met Jozef Israëls aan het hoofd), componisten, dichters en prozaschrijvers, de meesten niet maar met een afgedwongen aalmoes, maar met een milde gift van hun geest. Bovendien is de reproductie van de bijdragen der beeldende kunstenaars zóó goed geslaagd, dat men hier, voor enkele guldens een werk van weldadigheid steunend, zijn bibliotheek met iets waardevols verrijkt.

Lafcadio Hearn.
Nabetrachtingen en Herinneringen.

Alwie in Japan belangstelt en gedurende de laatste vijftien jaren op de hoogte is gebleven van de literatuur over dit land en zijn bevolking, zal met het werk van Lafcadio Hearn bekend zijn.

Onder de tallooze schrijvers van allerlei nationaliteit, die Japan tot onderwerp hebben gekozen, neemt Hearn niet slechts een der allereerste plaatsen in, maar tevens een uniek standpunt. Wat hem onderscheidt is niet alleen de beheersching der taal, maar de zeldzame vereeniging van dichter en ethnograaf; want hij w a s dichter, al schreef hij ook geen verzen.

Hoe gelukkig deze combinatie in meer dan een opzicht ook moge zijn, aan den anderen kant brengt zij eigenaardige gebreken mede. Zoo zijn waarheid en verdichtsel, juiste waarneming en diepe mystiek, logische redeneering en de uitingen van een overgevoelig gemoed in al zijn geschriften in ongelijke verhouding te vinden. Het is dan ook moeilijk over het werk van een zóó complexe natuur als Hearn een bepaald oordeel te vellen. Van daar dat hij zeer verschillend beoordeeld is, ook door min of meer bevoegde critici. Waar sommigen hem den besten vertolker van het zoo moeilijk te doorgronden Japansche volkskarakter en den meest getrouwen schilder van Oud-Japansche toestanden noemden, zagen anderen in Hearn slecht een droomer, een idealistischen phantast. Toch heeft zeker wel niemand Hearn zijn welhaast onovertroffen literarisch talent ontzegd. En indien dit voor

de meesten van Hearn's lezers vooral blijkt uit zijn werken over Japan, zoo mogen deze laatste ons echter zijn vroegere letterkundige voortbrengselen, West-Indië betreffend, niet doen vergeten. Wat Hearn in zijn *Chita* en *Two Years in the French West-Indies* schreef, staat in menig opzicht stellig niet minder hoog dan sommige zijner beste Japansche schetsen.

Ik geloof, dat Lafcadio Hearn, evenals Pierre Loti, het best beoordeeld kan worden door hen, die zelven in de door beiden beschreven landen hebben vertoefd en geleefd onder de bevolking die zij schilderden. Het ligt echter niet in mijn plan van Hearn's geheele levenswerk een uitvoerige kritiek te schrijven. Ik wil slechts naar aanleiding van de na zijn dood verschenen *Life and Letters*[1] en zijn beide posthume werken, *Japan; an Attempt at Interpretation* en *The Romance of the Milky Way*[2], eenige nabetrachtingen geven, kortom Lafcadio Hearn een '*Nachruf*' wijden.

In de twee eerste gedeelten van dit opstel zal ik, vooral aan de hand van zijn biograaf, en voorts op grond van hetgeen een paar zegslieden, kennissen van Hearn, mij hier in Japan meêdeelden, veel meer Hearn den mensch dan den schrijver beschouwen. Het derde gedeelte zal aan zijn genoemde literarische nalatenschap zijn gewijd, terwijl ik in het laatste gedeelte zal trachten Hearn te kenschetsen als schrijver en ethnograaf, om te eindigen met mijn persoonlijke herinneringen.

Het is meer en meer mode geworden over mannen van naam ziektegeschiedenissen en physiologieën te schrijven, hun 'autopsie' wereldkundig te maken. Rousseau, Goethe, Schopenhauer, Nietzsche, Zola en anderen zijn reeds door bevoegde hand ontleed. Over de schedels van Boileau, Kant en Mozart zijn wij wel onderricht. Van de hersenen van Broca, Helmholtz, Bunsen, Mommsen en Menzel bezitten wij uitvoerige beschrijvingen. Deze voorbeelden slechts uit vele.

Voor den psychopathologisch gevormden medicus zou ook Lafcadio Hearn een belangrijk onderwerp kunnen zijn. Toch

1) The Life and Letters of Lafcadio Hearn bij Elizabeth Bisland. With illustrations. 2 vols. Boston en New-York 1906.

2) Van eerstgenoemd werk (New-York en Londen 1904), bestaan reeds verscheidene herdrukken. Het laatstgenoemde boek verscheen in 1905. (Boston en New-York.)

wil ik van hem geen ziektegeschiedenis schrijven. Niet uit gevoel van piëteit of uit vrees van hem te verkleinen, maar om de eenvoudige reden, dat dergelijke mededeelingen slechts door medici en natuuronderzoekers naar waarde kunnen worden beoordeeld. Door het publiek worden zij gewoonlijk verkeerd uitgelegd. Ik herinner mij b.v. nog levendig den storm van verontwaardiging, die opging toen Dr. Swart Abrahamsz vele jaren geleden in *De Gids* de ziektegeschiedenis van Multatuli publiceerde. Des doctors diagnose was ongetwijfeld juist en ik begrijp niet goed, hoe iemand bij eenig nadenken, in dat soort van 'autopsiën' een geringschatting van het talent van een groot man kan zien. Wanneer b.v. een phsychiater van Lafcadio Hearn de diagnose zou stellen, dat hij een *dégénéré* was, of dat hij aan zware neurasthenie dan wel aan waanzin leed, dan zou dit, dunkt mij, even weinig afbreuk doen aan zijn groote gaven als het bekende feit, dat Hearn's linkeroog door een *staphyloma totale*[1] gedefigureerd en blind was. Ten einde echter alle misverstand te vermijden, zal ik in de volgende bladzijden vooral feiten laten spreken en zonder een bepaalde diagnose te stellen, mij hier en daar slechts een opmerking veroorloven.

I.

De uitgeefster van *The Life and Letters*, Miss Bisland, - later Mrs. Wetmore, - was een 'fellow-journalist' uit den tijd toen Hearn in Louisiana woonde. Met haar was hij tot aan zijn dood steeds op den besten voet gebleven. Hearn's echtgenoote, een volbloed Japansche, leerde Mrs. Wetmore later door briefwisseling kennen en hoogschatten. Ook was het - zooals mij later werd meêgedeeld - op speciaal verzoek van Hearn's weduwe, dat zijn Amerikaansche vriendin ten slotte de zware taak op zich nam, de *Life and Letters* te schrijven, te redigeeren en het licht te doen zien. Een dergelijke delicate opdracht kon niet dan aan bevriende handen worden toevertrouwd, maar tevens slechts aan iemand geheel op de hoogte van Hearn's leven en karakter en daarbij

1) Gezwel op het wit van het oog.

in staat hem als schrijver en denker te beoordeelen. Elizabeth Bisland heeft die taak vol piëteit met takt en kennis vervuld. Zij heeft daardoor haren vriend een duurzaam gedenkteeken opgericht, waarvoor allen, die Lafcadio Hearn vereeren en hebben liefgehad, haar dankbaar zullen zijn.

Toch geloof ik, dat er onder hen die Hearn slechts uit zijn boeken kennen en hem daarnaar beoordeelen, niet weinigen zullen zijn, voor wie de lectuur van *Life and Letters* hier en daar een eenigszins pijnlijke verrassing zal opleveren. Uit Hearn's biographie toch, maar vooral uit zijn brieven, leert men hem ook van een andere zijde kennen: zijn wispelturigheid, eenzijdigheid, vooropgestelde meeningen, kortom de gebreken eigen aan zijn natuurlijken aanleg, maar ook het feit, dat Hearn's latere liefde voor Japan zóó blind en zijn vergoding van al wat Japansch was, zóó groot niet waren als men gewoonlijk denkt. Er was een Hearn die boeken en een andere, die brieven schreef. Men doet wel beiden uit elkander te houden.

In een uitvoerige inleiding, die meer dan ⅓ van het eerste deel beslaat, wordt een biographische schets van Hearn gegeven, rijk aan bijzonderheden. Daarop volgen Hearn's brieven aan verschillende vrienden en kennissen van allerlei nationaliteit. Zij omvatten een tijdperk van ongeveer zeven-en-twintig jaren (1877-1904), van New-Orleans tot Hearn's sterfdag te Nishi Okubo.

Hearn's levensgeschiedenis bevat zeer vele leemten, vooral in de periode vóór 1877, hetgeen door zijn toemalige *vie de bohème*, zonder bloedverwanten en vrienden, te verklaren is.

Geboren den 27sten Juni 1850 op Lefcada of Levkas (Santa Maura), een der Ionische eilanden, als tweede zoon van een Engelschen militairen dokter en een Grieksche moeder,[1)] had Lafcadio grootendeels een vreugdelooze, vreeselijke jeugd, als voorspel van zijn later veelbewogen leven.

Elizabeth Bisland zegt omtrent Lafcadio's geboorteplaats: ‘Deze wilde, stoute achtergrond, zwevend in het half tropische

1) Volgens een familieoverlevering vloeide er van oudsher Zigeunerbloed in de aderen der Hearn's, ‘and the boy Lafcadio’ - zegt Elizabeth Bisland - ‘bore in his hand all his life that curious “thumb-print” upon the palm, which is said to be the invariable mark of Romany descent.’

blauw van Griekenland's zee en hemel, waarop de knaap de eerste vage omtrekken van zijn bewust leven gewaar werd, schijnt te zijn opgedoemd bij al zijn latere herinneringen en mijmeringen. Over welke duistere en sombere tooneelen zijn omzwervingen hem ook leidden, in zijn hart, zijn droomen, hunkerde hij altijd naar een ver verschiet, naar blauw, ‘de kleur van het goddelijke, de pantheïstische, de ethische kleur.’

Van Lafcadio's kinder- en jongelingsjaren zou nog minder bekend zijn geweest, indien men niet na zijn dood eenige autobiographische fragmenten in handschrift had gevonden.

Op zijn zesde jaar uit zijn Grieksche geboorteland naar Dublin gebracht, werd hij al spoedig daarop door zijn ouders verlaten en aan een oud-tante in Wales toevertrouwd. Lafcadio schijnt daarna gedurende twee jaren in een Jezuïtencollege in Frankrijk te zijn geweest; vervolgens in een dergelijke inrichting te Durham. Uit dien tijd dagteekent zijn onverzoenlijke haat tegen al wat Roomsch-Katholiek was. De bigoterie van zijn oud-tante schijnt daartoe te hebben bijgedragen.

Te Ushaw, het college te Durham, had Lafcadio het ongeluk bij het spelen met zijn kameraden zijn linkeroog te verliezen. Deze verminking was hem gedurende zijn gansche leven een bron van verdriet. Dit ongeval schijnt bovendien aan zijn schooltijd voor goed een einde te hebben gemaakt en wat er na dien tijd, omstreeks 1866 tot aan zijn komst in Amerika, met hem gebeurde, is nagenoeg geheel onbekend. Zeker is het, dat alle relaties met bloedverwanten waren afgebroken en dat het ‘three dark years’ zijn geweest, jaren vol armoede en gebrek, zóó zelfs, dat hij te Londen in het werkhuis terecht kwam. Op zekeren dag in 1869 vinden wij Lafcadio Hearn, toen negentien jaren oud, te New-York terug; arm, zwak, half blind, door God en menschen verlaten. Een nieuwe, maar even treurige levensperiode zou voor hem beginnen.

Er volgden nu twee jaren van ‘grim realities’, die Hearn zelf, in een zijner MS. fragmenten, bekent niet te hebben geweten ‘how to face’. Hij trachtte echter de ellende te vergeten in ‘romantic dreams, daily nourished at a public library’, en door eindelooze omzwervingen door de groote stad. Hearn richtte zich daarop naar Cincinnati, waar hij einde-

lijk werk vond, aanvankelijk als marskramer, een beroep dat hem allerslechtst afging, daarop als letterzetter en corrector. Typisch voor den man is, dat hij toen reeds beproefde verbeteringen aan te brengen in de Amerikaansche wijze van punctueeren, en trachtte deze meer aan Engelsche eischen te doen beantwoorden, maar, zooals hij zelf bekent, zonder eenig succes. Aan dit streven had Hearn zijn spotnaam 'Old-Semicolon' te danken.

Hij was daarna voor korten tijd particulier secretaris van den bibliothecaris der publieke bibliotheek te Cincinnati, een post die hem in staat stelde aan zijn leesgraagte en weetgierigheid te voldoen. Armoede, naar het schijnt, bracht hem evenwel weder tot de journalistiek en in het begin van 1874 vinden wij Hearn terug als algemeen reporter van de *Cincinnati Enquirer*. Dat was het begin van een eenigszins beteren tijd. Het toeval wilde, dat de uitgever van genoemd blad aan Hearn de beschrijving van een vreeselijken, in de stad gepleegden moord opdroeg. Deze eersteling van Hearn's pen viel zoo in den smaak van den uitgever en het publiek, dat hem voortaan onderwerpen, zijn talent waardig, werden toevertrouwd. Toch bleef Hearn niet bij de *Enquirer*. Hij ging voor andere bladen schrijven, steeds winnend in vaardigheid en kracht. Uit dien tijd dagteekenen ook zijn eerste vriendschapsbanden die hij, niettegenstaande zijn schuwheid, aanknoopte. Joseph Tunison, een man goed thuis in de klassieke letteren, Farney, later vermaard als Indianenschilder, en Krehbiel, de muziekcriticus. De laatstgenoemde heeft, door zijn navorschingen op het gebied van volkszangen en volksmuziek, ongetwijfeld invloed op Hearn uitgeoefend. 'Te zamen - zegt Elisabeth Bisland - snuffelden zij in bibliotheken, en trachtten op dit gebied kennis uit de eerste hand op te doen van zwervende chineesche zangers en van bannelingen uit vele landen, in de achterbuurten aan den waterkant waar men vele talen hoort spreken.' Als blijvend resultaat dier onderzoekingen is *Some Chinese Ghosts* te noemen, een thans zeer zeldzaam geworden boek. In die dagen las en vertaalde Hearn ook voor dagbladen Théophile Gautier, een zijner lievelingsschrijvers, en werd het verlangen naar een andere omgeving hoe langer hoe sterker in hem. Hij werd steeds ontevredener met het routine-werk van dagbladschrijver,

en zijn jeugdig vuur, niet langer in veilige banen geleid, deed hem minder gezonde instincten volgen. Hij beging allerlei excentriciteiten, leefde met een soort van verbittering volgens 'fantastic ethic codes' en verbrak de banden met alles en iedereen. In die periode schijnt Hearn meer met Negers te hebben verkeerd dan men 'in het land der vrijheid' passend vindt, wat hem er toe bracht hen in een romantisch waas te zien. Wij zien hier reeds de verre voorteekenen van Hearn's dergelijke gevoelens voor de Japanners.

'Ziek, ontevreden en impopulair' verdwijnt Hearn op zekeren dag in 1877 en duikt op te New-Orleans. Het heimwee naar de warme zon was hem te machtig geworden. 'I shall feel better in the South, and I believe I shall do better,' zeide hij bij het heengaan. Dat Hearn zich daarin niet heeft bedrogen, blijkt o.a. uit het feit, dat hij er tien jaren doorbracht.

Van zijn komst te New-Orleans af is er minder duisters, minder raadselachtigs in Hearn's leven. Men leert hem, door zijn biograaf, nu beter kennen uit zijn vele brieven aan Krehbiel, waarin zijn bezigheden en de dingen waarin hij belang stelde in de volgende twaalf jaren zijn vermeld. Er blijkt onder meer uit hoe hij zonder te aarzelen, niettegenstaande vele ontmoedigingen, armoede en opofferingen, zijn doel om een artist te worden volgde.

Aanvankelijk werkzaam bij de *Daily Item*, ging Hearn later over bij de *Times Democrat*, een nieuw dagblad, bij welks redacteur hij de noodige waardeering van zijn talent vond. Dit was hem een spoorslag; hij werkte harder en beter dan ooit.

Zoo vertaalde hij veel van Théophile Gautier, Guy de Maupassant en Pierre Loti[1)], schreef feuilletons en dergelijke, terwijl hij uit een bloemlezing van eerstgenoemden schrijver een bewerking uitgaf onder den titel van *One of*

1) Hearn was een der eersten, die de werken van Loti bij Engelsche lezers invoerde. Hij gevoelde voor dien auteur de grootste bewondering. In een brief aan Krehbiel schrijft Hearn o.a.: 'Le Mariage de Loti', the weirdest and loveliest romance, to my notion, ever written'; en dat hij, door er de schoonste gedeelten uit te vertalen, den dank van Loti inoogstte, die hem 'his portrait and a very pretty letter' toezond. Hearn zegt verder: 'No writer ever had such an effect upon me; and time strengthens my admiration'.

Cleopatra's Nights. Daarop volgde in 1884 *Stray Leaves from Strange Literature*, een chrestomathie van literarische voortbrengselen uit de meest verschillende talen. Een jaar later verscheen *Gombo Zhêbes*, waarmede Hearn als folklorist debuteerde. Dit boekje toch bevatte een verzameling van 350 Creoolsche spreekwoorden, door Hearn bijeengebracht tijdens zijn studiën van het patois (Gombo) der Louisiaansche Negers. De dus vergaarde kennis was hem later in West-Indië van het grootste nut.

In die dagen sloot Hearn vriendschap met een jong officier, luitenant Oscar Crosby, in garnizoen te New-Orleans. Deze had, volgens Elizabeth Bisland, ‘een zeer diepgaanden en verreikenden invloed op Hearn - een invloed die gedurende zijn geheele leven groeide en op zijn wijze van denken een stempel zette.’ Het was namelijk Crosby, die Hearn bracht tot de studie van Herbert Spencer, een philosoof dien hij later bijna afgodisch vereerde. Het daarop volgend boek van Hearn, *Chita*: *a Story of Last Island*, droeg den duidelijken stempel dier geestesrichting: ‘en het onmiddellijke succes van dit boek bewees, dat hij, al was zijn liefde voor het exotische onaangetast gebleven, geleerd had het exotische met het normale in organisch verband te brengen’.

Genoemd boek, eerst verschenen onder den naam van *Torn Letters* in de *Times Democrat*, werd geschreven naar aanleiding van een verblijf op Grande Isle, in de Golf van Mexico, en bevat een tragische geschiedenis, gedeeltelijk op waarheid gegrond.

Aan het succes van *Chita* had Hearn het te danken, dat hij een lang gekoesterden droom kon verwezenlijken: de echte tropen te bezoeken. De bekende uitgeversfirma Harper & Brothers gaf hem in den zomer van 1887 een opdracht naar West-Indië, waar hij vluchtig eenige der Kleine Antillen bezocht, Martinique en Trinidad aandeed en zelfs tot in Britsch Guyana kwam. Als vrucht dier reis van nauwelijks twee maanden verschenen een reeks van schetsen in *Harper's Magazine*. Maar de bekoring der tropische wereld had Lafcadio Hearn eenmaal omstrikt. Martinique riep hem terug: ‘he left (zegt Hearn van zich zelven) its charmed shores only to know himself haunted by that irresistible regret - unlike any other, - which is the enchantment of

the land upon all who wander away from it.' Ditmaal bleef hij er twee jaren en niettegenstaande geldgebrek en honger, behoort die periode tot de gelukkigste van Hearn's leven. Ofschoon hij ditmaal geen opdracht had, werkte Hearn hard. Het letterkundig-wetenschappelijk resultaat was een prachtig boek. Ik heb een exemplaar voor mij liggen van *Two Years in the French West-Indies*. Het is een present-exemplaar van Hearn aan prof. B.H. Chamberlain, gedagteekend Yokohama, 10 April 1890, dus weinige dagen nadat Hearn in Japan was aangekomen. Met hart en ziel werd het geschreven, dat boek over de West, zooals zeker weinige zijner andere werken. Chamberlain noemt het, in een brief aan mij, 'in some respects his best book', - een meening, die ik slechts kan staven.

Er spreekt uit die beschrijvingen liefde voor die blauwe zee, zonnige stranden en dichtbegroeide bergen der Kleine Antillen, maar bovenal meêvoelen met en begrijpen van die kinderlijke Creolen- en Negerbevolking van Martinique, die hij in zoo menige penneschets met meesterhand onuitwischbaar voor vergetelheid heeft bewaard. Die liefde voor zijn onderwerp is hier echter gegronder, zuiverder, dan die voor Japan. De scherpe waarneming van den ethnograaf, het kritisch vermogen om te ziften van den folklorist worden hier niet beneveld door ziekelijke vergoding of wazig mysticisme.

Schetsen als die van *La Portense*, *Les Blanchissenses* en *La Fille de couleur* zijn juweelen van karakterbeschrijving uit de inlandsche vrouwenwereld. *Un Revenant* is aantrekkelijk mysterieus als het dwaallicht zelf van Père Labat, die volgens het volksgeloof elken avond uit het schimmenrijk terugkeert. *Ti Canotie*, een aangrijpend droevige geschiedenis van twee Negerduikertjes, waarvan er een sterft op zee. En zoo zijn er meer hoofdstukken, waaruit het nu ten volle ontwikkelde talent van Hearn blijkt.

Ook zijn *A Midsummer Trip to the Tropics*, uit *Harper's Magazine*, werd in dit boek herdrukt. Kan het zijn, dat zooveel charme van deze bladen uitgaat, doordien die zonnelanden, hem, den halven Helleen, au fond toch sympathieker waren dan Japan? Dat die kleurenpracht der tropische natuur een machtiger taal tot hem sprak dan het nevelige Japan? Kan het ook zijn - zoo vraag ik verder - dat Hearn door zijn half-zuidelijke afstamming, zijn 'Zigeunerblut', zich nader

gevoelde bij die gekleurde Creolen dan bij de vormelijke en 'inscrutable' Japanners? Wellicht ook is de frischheid van dit boek te danken aan het feit, dat Hearn toen jonger was en minder gedrukt onder zware verplichtingen en ergernissen van allerlei aard.

Martinique is weder verdwenen aan den verren horizon en wij vinden Hearn in Philadelphia terug, bij zijn vriend Dr. George M. Gould; daarna te New-York. Hij gevoelt zich *dépaysé* in die waanzinnige haast, in al dat lawaai der 'beschaafde' menschen, is diep ongelukkig. Welk een contrast met Martinique! van waar hij eenmaal, uit Grande Anse, een droomerig stille baai, aan Dr. Gould kon schrijven '...this nude, warm, savage, amorous Southern Nature succeeds in persuading you that labour and effort and purpose are foolish things, - that life is very sweet without them; - and you actually find yourself ready to confess that the aspirations and inspirations born of the struggle for life in the North are all madness...'

En verder '...one can actually become weary of a whole system of life, of civilisation, even with very limited experience. Such is exactly my present feeling, - an unutterable weariness of the aggressive characteristies of existence in a highly organized society.'

Maar Hearn is weder *court d'argent*, hij moet werken om den broode; de ijzeren noodzakelijkheid houdt hem een tijdlang vast in die gehate groote steden. Hij maakt er zijn West-Indische schetsen voor den druk gereed, prepareert een nieuwe uitgave van *Chita* en levert, in weinige weken, een vertaling van Anatole France's *Le Crime de Sylvestre Bonnard*, waarbij hij bovendien een inleiding voegt. Toch vindt Hearn onder al die dwangarbeid nog tijd aan Tunison zijn hart lucht te geven. Hij schrijft o.a.: 'The moment I get into all this beastly machinery called "New-York", I get caught in some belt and whirled around madly in all directions until I have no sense left. This city drives me crazy, or, if you prefer, crazier; and I have no peace of mind or rest of body till I get out of it.'... 'This is frightful, nightmarish, devilish! Civilization is a hideous thing. Blessed is savery!'[1)]

1) Interessant is het, hiermede de meening van Robert Louis Stevenson te vergelijken. Ook hij zag de beschaving met een ander oog sedert hij in de Stille Zuidzee, op Samoa, zijn ware vaderland had gevonden. Hij schrijft: 'This civilisation of ours is a dingy, ungentlemanly business; it drops out too much of man, and too much of that the very beauty of the poor beast.'

Dergelijke klachten zou Hearn nog dikwijls uiten, maar te vergeefs. Het lot had anders beschikt; de tropen zou hij niet meer aanschouwen.

In den aanvang van 1890 sloot Hearn een overeenkomst met Harper's firma om naar Japan te gaan en van daar uit artikelen te schrijven, in den trant zijner West-Indische schetsen. Een artist, voor de illustraties, zou hem vergezellen. Den 8^{en} Maart[1)] van genoemd jaar ging Hearn op weg, om nooit weer terug te keeren. Bijna veerig jaren oud, zou hij voor de zooveelste maal een nieuwe periode van zijn leven beginnen.

Doch het begin was slecht. De ontdekking, gedurende de zeereis, dat de artist meer dan het dubbele van zijn salaris kreeg, vertoornde Hearn zoodanig, dat hij zijn contract met Harper zoo spoedig mogelijk verbrak. Het gevolg was, dat Hearn bijna zonder middelen en geheel zonder vooruitzichten, in Japan aankwam.

Een introductiebrief aan een officier van administratie der Amerikaansche oorlogsmarine, Mitchell Mc Donald, gestationeerd te Yokohama, was voor Hearn het begin van verschillende relaties. Beide mannen, ofschoon zeer verschillend van natuur, sloten spoedig een warme vriendschap, die duurde tot aan Hearn's dood. Talrijke brieven, gepubliceerd in het tweede deel der *Letters*, geven daarvan blijk. Van Mc Donald ontving Hearn weldaden op zoo kiesche en doordachte wijze aangeboden, dat zelfs zijn hardnekkige trots en zijne gevoeligheid hem niet konden beletten deze aan te nemen. Ook prof. Chamberlain stelde al spoedig belang in den zwerver. Het was dan ook door diens invloed, dat Hearn eenige maanden later werd aangesteld als leeraar voor de Engelsche taal aan de gewone school voor M.O. te Matsue in Izumo, een verren uithoek van Japan. Hier sleet Hearn den gelukkigsten tijd zijns levens in Dai Nippon. Alles was er nieuw

1) In vol. I, p. 102 van *Life and Letters* staat verkeerdelijk May 8. Dat *Maart* juist is, blijkt o.a. uit een brief, dien Hearn - ‘before a finish packing’ - schreef aan zijn vriendin, in den nacht van 7/8 Maart.

voor hem en had een groote bekoring. Hij viel er in den smaak, vond zijn leerlingen en de Japanners over het algemeen sympathiek en was voor 't eerst - hoewel niet voor 't laatst - van zijn leven vrij van geldzorgen.

Het was te Matsue, dat Lafcadio Hearn, in Januari 1891, in het huwelijk trad met ‘Setsu Koizumi, a lady of high Samurai rank.’ Door dien stap werd zijn verder levenslot beslist. Het was vóór de ‘treaty revision’ en ten einde de positie zijner vrouw voor goed te regelen, dat Hearn zich eenige jaren later (in 1885) als Japanner liet naturaliseeren.

Hij nam daarbij, volgens het gebruik, den familienaam zijner vrouw, Koizumi (Kleine Bron), aan, terwijl hij als voornaam Yakumo (Acht Wolken) koos.

Matsue en al het land er om heen, vele dagreizen in den omtrek, was, en is grootendeels nog, Oud-Japan. Hearn vond er stof in overvloed voor waarneming en studie. ‘Hij was, schrijft Elizabeth Bisland, in zijn vrijen tijd voortdurend verdiept in de studie van den aanblik en de geluiden van de stad.’ Hij maakte tochten naar plaatsen, vóór hem nog door geen blanke bezocht, o.a. naar den vermaarden Shinto-tempel Kizuki, de Oki-eilanden en langs de kust. Zijn indrukken en beschouwingen schreef Hearn gaandeweg neêr en zoo ontstond zijn eerste werk over Japan. Hijzelf had, in later jaren, weinig op met dat boek. In een zijner brieven aan Mc. Donald zegt bij b.v.: ‘When I want to feel properly humble, I read “Glimpses of Unfamiliar Japan” about half a page; - then I howl...’ Ook aan anderen liet hij zich in dien geest uit.

Maar juist omdat alles gezien was met het oog van een waarnemer ‘encore sous le charme’[1] en alles in dit werk even rooskleurig geschilderd, was het, met het latere *Japan*, het meest gezien bij Hearn's Japansche vrienden.

Doch die dagen van Izumo waren te schoon om lang te duren. De felle winters en de gebrekkige inrichting der Japansche huizen, die niet in staat stellen zich tegen koude te beschutten, maakten Hearn ziek. Zijn longen werden aangedaan en ook zijn gezicht leed er onder. Op raad van zijn geneesheeren

1) Vergelijk het motto van *Things Japanese*, 4e uitg., door Chamberlain ontleend aan Amiel's *Journal Intime*.

zeide hij daarom noode Matsue, dat hem lief geworden was, vaarwel. Dat afscheid is roerend beschreven in het tweede deel der *Glimpses*, onder den titel van *Sayonara*.

Hearn werd daarop geplaatst te Kumamoto, waar het klimaat zachter is, als leeraar aan de Dai Go Koto Gakko, een gouvernementscollege. Hij vervulde die betrekking gedurende drie jaren.

Het schijnt, dat in den loop van zijn verblijf te Kumamoto Hearn's opinie omtrent Japan en Japanners verandering onderging. De officieële en maatschappelijke atmospheer stond hem er tegen. In tegenstelling met Matsue bezochten zijn leerlingen hem zelden en zijn collega's zag hij slechts gedurende den schooltijd. De gedurige veranderingen in het onderwijzend personeel en vele onaangenaamheden die hij te verduren had, brachten Hearn er toe den gouvernementsdienst te verlaten. Misnoegd viel hij terug in zijn oude eenzame en teruggetrokken levenswijze van vroeger dagen. Toch werd te Kumamoto een van zijn beste boeken, *Out of the East*, geschreven. Ook was het hier, dat hem zijn eerste zoon geboren werd. Hij noemde dien Kazuo (Eerste der Allerbesten). Hoe Hearn gebukt ging onder dien moreelen druk van Kumamoto, blijkt vooral uit een bekentenis aan zijn vriend Amenomori: 'I have been so isolated, that I must acknowledge the weakness of wishing to be among Englishmen again with all their prejudices and conventions.'

Hearn wilde het nogmaals in de journalistiek beproeven en verbond zich in 1895 aan de *Kobe Chronicle*,[1] niet alleen de voornaamste Engelsche courant in Japan, maar tevens een der uitstekendste bladen van het Oosten.

Van Hearn's 'external life' te Kobe is weinig bekend. Hij verkeerde er nagenoeg met niemand. Onder de zeer enkele menschen, die hij zag, noem ik Robert Young, den redacteur van genoemd blad, en Dr. E. Papellier[2], die hem geneeskundig behandelde.

Volgens mededeeling van mijn collega was Hearn toen reeds van *Fernweh* vervuld; hij dacht er over naar Samoa te gaan, zich in Cochinchina te vestigen, kortom den Japanners, over wier ondankbaarheid hij klaagde, den rug toe te keeren.

1) Tegenwoordige *Japan Chronicle* geheeten.
2) Dezelfde had eenige jaren vroeger *Chita* in het Duitsch vertaald.

Intusschen arbeidde hij onverdroten. Behalve aan zijn werk voor de *Chronicle*, waardoor hij zich vaak den toorn der zendelingen, die hij zoo innig haatte, op den hals haalde, wijdde Hearn zich aan het schrijven van twee zijner beste boeken, *Kokoro* en *Gleanings in Buddha-Fields*. Elizabeth Bisland zegt er van, dat 'they remarkably demonstrate his growing indifference to the externals of life, the deepening of his thought toward the intrinsic and fundamental.' Het schijnt inderdaad, dat Hearn te Kobe 'reached his fullest intellectual stature.' In geen zijner latere werken, niettegenstaande de vele schoonheden, die zij bevatten, bereikt hij meer de hoogte, die hij daar innam. De meeste van Hearn's brieven uit dien tijd waren gericht aan prof. Chamberlain en liepen over de philosophie van Spencer, evolutie, erfelijkheid en andere wetenschappelijke vraagstukken.

Te Kobe werd een tweede zoon geboren. Hearn had toen reeds een huisgezin van twaalf personen te onderhouden. Toen hij zijn Japansche vrouw huwde, had hij daarmede de verplichting op zich genomen, in de behoeften der oudere familieleden zijner echtgenoote te voorzien. Die taak moet hem in verschillende opzichten zwaar gevallen zijn. Dat hij dientengevolge van de *Chronicle* en zijn letterkundigen arbeid alléén niet kon leven, spreekt van zelf. Met tegenzin trad Hearn nogmaals in dienst van het gouvernement. Prof. Chamberlain was hem daarbij wederom te hulp gekomen.

In Augustus 1896 verhuisde Hearn met de zijnen naar Tokyo, teneinde zijn ambt als professor (*lecturer* noemt Hearn het zelf) der Engelsche taal- en letterkunde aan de Keizerlijke Universiteit aldaar te aanvaarden. De 'last stage' van zijn leven was begonnen.

Al was zijn komst in de hoofdstad uit een financieel oogpunt een groote verbetering, in andere opzichten werd Hearn's leven er niet door veraangenaamd. Hij haatte Tokyo met zijn geheele ziel - zooals hij nooit iets ten halve deed - reeds lang vóór hij er zich vestigde. Zoo schreef hij in Januari 1896 aan een Japanschen vriend: 'Tokyo is the most horrible place in Japan. The weahter is atrocious,... the foreign element and the Japanese officialism of Tokyo must be dreadful... there is no Japan in Tokyo...'

Weinig vermoedde Hearn toen - ironie van het lot! -

dat de ijzeren noodzakelijkheid hem zeven lange jaren zou vastkluisteren in die verafschuwde stad.

In den aanvang vlotte zijn werk dan ook niet. De verhuizing, de voorbereiding zijner lessen, het onderwijzen zelf en tal van officiëele verplichtingen schijnen zijn inspiraties te hebben gedood. Hij leed er onder. ‘The Holy Ghost of the poets is not in Tokyo,’ klaagt Hearn aan Ellwood Hendrick.

Toch deed hij zijn werk als leeraar goed en trouw. Hij was zeer geregeld en ijverig in zijn onderwijs en was nooit afwezig tenzij hij ziek was. Gelukkig voor Hearn, dat hem hier althans een bewonderenswaardige vrijheid in de methode van onderwijs werd gelaten.

Een voorbeeld van Hearn's *lectures* wordt gegeven in de appendix van *Life and Letters* onder den titel van *Naked Poetry*. Hearn schijnt er nooit een dictaat op te hebben nagehouden en ofschoon zijn colleges zorgvuldig geprepareerd waren, sprak hij voor de vuist. Met welk succes, blijkt uit de genoemde voordracht, die werd opgeschreven door een van Hearn's beste leerlingen Teizaburō Inomata, alias Ochiai. Indien deze niet zorgvuldig dictaat had gehouden, (volgens E.B. niet minder dan ‘five manuscript volumes’) dan zou men van Hearn's wijze van college-geven geen enkel document hebben bezeten.

Na eerst eenige jaren in de wijk Ushigome te hebben gewoond, zocht Hearn naar een rustiger verblijfplaats, die hij ten slotte vond te Nishi Okubo, een westelijke voorstad van Tokyo.

Niettegenstaande Hearn, zooals hij in een brief aan een vriend schreef, ‘no thrill, no *frisson*, no sensation’ meer gevoelde, zagen toch in Tokyo jaren achtereenvolgens *Exotics and Retrospectives*, *In Ghostly Japan*, *Shadowings*, *A Japanese Miscellany*, *Kotto* en *Kwaidan* het licht.

Niet weinige dier studies en phantasiën, hoezeer ook de meesterhand verradend, geven maar al te duidelijk blijk van Hearn's toenmaligen zielstoestand. Hij werd bovendien meer en meer menschenschuw en excentriek en trok zich dermate van alle verkeer terug, dat er legendes over hem in omloop kwamen. Daarbij kwam, dat zijn gezichtsscherpte langzamerhad afnam en zijn ontevredenheid met den gouvernementsdienst zóó groot werd, dat hij in 1903 zijn ontslag indiende.

Hearn had reeds vóór dien tijd alle moeite gedaan om in Amerika werk te vinden, maar te vergeefs. Lezingen over Japan, die hij aan Cornell University zou hebben gehouden, gingen niet door. Alle verdere pogingen in die richting gedaan, mislukten. Tot overmaat van ramp werd Hearn hevig ziek, hij kreeg bloedspuwingen, en eindelijk hersteld, was hij voor goed geknakt. Toch toog hij weder aan den arbeid - *invita minerva* - teneinde zijn afgewezen 'lezingen' in boekvorm om te werken, onder den titel van *Japan*, *an attempt at interpretation*. Dit viel hem zóó zwaar, dat hij er van zeide: 'It is not difficult that this book will kill me.' Hij had zich niet bedrogen; maar *Japan* kwam gereed, al heeft hij 't nooit in druk mogen zien.

Na de voltooiing overviel hem die soort van matheid, welke altijd volgt op groote inspanning.

Desniettemin aanvaardde hij een aanbod om de leerstoel in het Engelsch aan de Waseda Universiteit te Tokyo te vervullen, want Hearn zou nogmaals vader worden en hij en de zijnen moesten leven. In dien tijd was het ook, dat de Universiteit te Londen met Hearn in onderhandeling trad omtrent het houden van een reeks van lezingen. Ook Oxford wenschte hem te hooren. Dat was hem een groote voldoening, want Hearn had altijd vurig gewenscht, dat zijn eigen land hem eens zou waardeeren. Maar noch het eene noch het andere heeft meer mogen zijn. Lafcadio Hearn's taak was afgedaan, zijn kracht uitgeput.

In den avond van 26 September 1904, terwijl hij in de schemering op zijn veranda op en neder liep, zakte hij plotseling ineen; een korte doodstrijd en de vermoeide lijder had eindelijk rust gevonden.

II.

Waar de biographie van Hearn door Elizabeth Bisland, hoe rijk ook aan bijzonderheden, onvoldoende is om Hearn's karakter en veelzijdige gaven juist te beoordeelen, geven de *Letters* meer licht. Verder hebben wij het getuigenis van Hearn's weduwe en eenige zijner vrienden en kennissen.

Het overige blijkt uit zijn werken. Aan een en ander zij het volgende ontleend.

Ik geloof met Elizabeth Bisland, dat Lafcadio Hearn's brieven, uit meer dan één oogpunt, de vergelijking met de meest beroemde brieven in de literatuur zullen kunnen verdragen. In die brieven laat hij aan ieder met wien hij correspondeert verschillende kanten van zijn gemoed zien, waardoor men tevens in elken brief stralen van den geest van hem aan wien hij schrijft als weerspiegeld ziet. Men leert er vooral Hearn den mensch uit kennen, zijn humor, teederheid, sympathie, excentriciteit en de duizend wonderlijke, bekoorlijke eigenschappen waar zijn samengestelde natuur uit bestond.

De inhoud dier brieven is van zeer verschillenden aard en hangt, zooals van zelf spreekt, vooral af van de persoon aan wie Hearn schrijft. En aangezien zijn correspondenten zeer verschillend van nationaliteit, karakter, gaven en maatschappelijke positie waren, is de lectuur dier soms vrij lange epistels even interessant als leerrijk. Die aan Krehbiel, Dr. George M. Gould, Elizabeth Bisland, Basil Hall Chamberlain en Ellwood Hendrick zijn de belangrijkste. Die aan laatstgenoemde, Krehbiel, zooals ook aan Mitchell Mc. Donald, zijn tevens het talrijkst. Verder vindt men in de verzameling brieven aan den Finschen ethnoloog, schrijver van *Origins of Art*, Yrjö Hirn en diens echtgenoote. (Deze laatste vertaalde eenige van Hearn's werken in het Zweedsch.) Verder aan prof. Fenolossa en echtgenoote, Japansche vrienden en oud-leerlingen, om eenige anderen niet te noemen.

Het is bekend, dat slechts zeer enkele van Hearn's vriendschapsbanden van duurzamen aard waren. Tunison zegt daaromtrent: ‘Hij had een zekere manier om zijn vrienden stuk voor stuk te laten schieten of wat op hetzelfde neerkomt hen te dwingen hem te laten schieten’. Hetzij dat onverschilligheid of achterdocht de oorzaak waren, Hearn sprak later nimmer kwaad van hen. Hij scheen alles omtrent de meesten hunner te vergeten. Beiden, Elizabeth Bisland en prof. Chamberlain, hebben getracht voor die veranderlijkheid een verklaring te vinden. De meest voor de hand liggende reden was Hearn's ingekankerde schuwheid en abnormale overgevoeligheid. Een blik, een woord, zonder beteekenis voor den middelmaatsmensch, deed hem pijn en wekte een wrok en bitterheid, die aan hen, die hem

hadden beleedigd voorkwamen buiten alle verhouding te staan tot wat voorgevallen was.

Tot de zeer weinige vrienden van Hearn die, trots hun eigen miskenning, het hem vergaven, behoort Chamberlain. In een schrijven aan de uitgeefster der *Letters* heeft hij Hearn's schijnbaar zoo zonderling gedrag op de edelmoedigste wijze beoordeeld. Ik ontleen er het volgende aan.

'Dat Hearn zijn vrienden verwaarloosde, vond m.i. zijn oorzaak in dezelfde hoedanigheid, die de grootste bekoring zijner werken uitmaakte; zijn idealisme. Zijn nieuwe vrienden waren in den beginne voor hem méér dan sterfelijke menschen; zij waren in zijn oog volmaakt. Hij maalde hen met de schoone kleuren zijner eigen verbeelding, hij aanbad hen, "pouring out at their feet all the passionate emotionalism of his Greek nature." Maar Lafcadio was niet uitsluitend gemoedsmensch; een andere zijde van zijn geest bezat den scherpen blik van den man der wetenschap. Daardoor zag hij spoedig, dat zijn vrienden leemen voeten hadden, en - zuiver subjectief in zijn oordeel als hij was - werd hij verontwaardigd omdat zij hem, zooals hij dacht, bedrogen hadden. Voeg daarbij, dat het strenge karakter zijner wijsgeerige meeningen hem noodzakelijkerwijze allen als armen des geestes deed beschouwen, welke die meeningen niet geheel of maar half deelden, - en zijn desillusie omtrent een reeks van vrienden, met wie hij sympathie in denkwijze had gedacht te vinden, was onvermijdelijk.' Want niemand vereerde Herbert Spencer zoo afgodisch als Hearn, 'turning Spencer's scientific speculations into a kind of mysticism'. Deze mystiek werd hem welhaast tot een godsdienst.

Niemand leed meer onder dit alles dan Hearn zelf. Hij was erom te beklagen, want hij bezat de aanhankelijkheid van een kind, en wanneer hij eenmaal liefhad, dan was het met een volkomenheid en een teederheid, zooals die uiterst zeldzaam voorkomen.

Met Hearn kwam men alleen door takt verder. Vandaar, dat zijn biograaf schrijft: 'Wilde men op goeden voet met hem zijn dan moest men even geduldig en behoedzaam zijn als hij die de eenzame lijster in haar nest beloert.'

Wanneer het zoo met de vrienden van zijn eigen ras gesteld was, dan is het licht begijpelijk dat zijn eenmaal zoo

uitermate gunstige meening omtrent de Japanners zou veranderen. Uit Hearn's werken blijkt daarvan nagenoeg niets. Van daar, dat zij die slechts zijn boeken hebben gelezen, maar de *Brieven* niet kennen, gewoonlijk in den waan verkeeren, dat Hearn een onvoorwaardelijk aanbidder van Japan was, iets waar ik boven reeds op wees. De waarheid vereischt opheldering in deze; daarom mogen eenige voorbeelden van Hearn's slingeringen hier een plaats vinden.

Uit de *Brieven* zijn de meest tegenstrijdige meeningen omtrent Japan te putten, in chronologische volgorde overgaande van ekstase tot ontgoocheling. Men vindt in alle landen der aarde, en ook in Japan, vooral dagene wat men er zelf heenbrengt en Hearn bracht er zijn dichterziel heen. Maar een dichterziel is iets zeer teeders, vol kwetsbare plekken, en die van Hearn - het kon niet anders - w e r d gekwetst.

Van zijn eersten dag in Japan zegt Hearn o.a.:

'The first charm is intensible and volatile as a perfume... Elfish every thing seems.' In den beginne ook schrijft hij: 'a land where lotus is a common article of diet, - and where there is scarcely any real summer. Even the seasons are feeble ghostly things.'... En later: 'The Japanese heart never could understand American willingness to use Niagara for hydraulic or electric machinery - never!' Hearn schrijft verder, ook in zijn werken, over de allerbeminnelijkste eigenschappen der Japanners, hun rationeele maatschappelijke inrichting, verstandige wijze van leven en dergelijke meer, waarbij gewoonlijk de Westersche beschaving streng veroordeeld wordt.

Van ontoerekenbare Engelsche en Amerikaansche globetrotters, die in een maand of zes weken Japan doorvliegen en slechts de lichtzijde der dingen zien, zijn dergelijke uitingen te verwachten. Zij k u n n e n niet beter weten. Dergelijke uitingen behooren tot de categorie van: Japan, het land waar iedere vrouw een *born lady* is, de kinderen niet schreeuwen, de vogels niet zingen, de bloemen niet geuren. Maar bij een man als Hearn, aanvankelijk bevreemding wekkend, zijn zij te verklaren door zijn eigenaardigen zielstoestand: machtige autosuggestie, tijdelijk psychisch blind zijn. Dat zijn afgoden leemen voeten hadden, m o e s t hem echter eenmaal duidelijk worden. En ofschoon de aanvankelijke bekoring nooit geheel en

al week en er tot zijn einde iets overbleef van de oude liefde voor Japan, laten een aantal passages in verschillende brieven van Hearn ons niet den geringsten twijfel omtrent die veranderde gevoelens. Eenige dier passages zijn vlijmend scherp en bitter; sommige kunnen dienen als waarschuwing, als koude douche, voor hen die in het volk van Dai Nippon de meest volmaakte menschen meenen te zien. Hearn's *Fernweh*, zijn terugverlangen naar de tropen, zijn wankelende gezondheidstoestand en zijn slechte behandeling door het Japansche gouvernement droegen tot die verandering van gevoelens bij.

Het 'lotus-eters-diëet' kon Hearn niet langer dan een maand of tien verdragen; hij werd er ziek van. Hij at daarna biefstuk, eieren en brood in groote hoeveelheden en dronk er Bass'ale bij. De 'feeble ghostly' seizoenen bleken barre winters en heete zomers te zijn. De hitte was hem welkom, maar voor de koû beschutte Hearn zich - zegt Elizabeth Bisland - door een groote kachel en dubbele deuren. Hoe Hearn na bijna negen jaren verblijf in Japan nog niets scheen te weten van het vandalisme der moderne Japanners, is mij een raadsel. Zijn verblijf te Kobe toch, maar vooral te Tokyo, moest hem gelegenheid te over hebben gegeven om de verregaande vernielzucht uit utiliteitsbeginsel, het verwaarloozen van kunst en natuur, met betrekking tot het verleden, waar te nemen. Doch zoo onze dichter voor dien weerzinwekkenden karaktertrek der hedendaagsche Japanners blind schijnt te zijn geweest, andere minder goede eigenschappen van zijn adoptieve landgenooten waren hem later maar al te duidelijk. Zoo schrijft hij uit Kobe aan Chamberlain over de streken (trickiness) der Japanners, vooral in verband met den handel in de toekomst: 'tricks at which the Japanese are as elaborately ingenious as they are in matters of etiquette'... 'The nation (Jap.) will show its ugly side to us - after a manner unexpected, but irresistible.' Aan denzelfden correspondent bekent hij in die dagen: 'Since then (het schrijven der *Glimpses*) I've seen how thoroughly detestable Japanese can be.' In een brief aan een Japanschen vriend, Sentaro Nishida, schrijft Hearn in denzelfden geest. Hij zegt een nieuw boek in bewerking te hebben en dat het zeer verschillend van de *Glimpses* zal zijn, - 'and will show you how much the Japanese world has changed to me.

I imagine that sympathy and friendship are almost impossible for any foreigner to obtain - because of the amazing difference in the psychology of the two races.'

Koizumi, de *would-be* Japanner, leerde zooals zoo menig ander, dat hij 'must forever remain alien to the Oriental.' De verschillende denkwijze, de moeielijkheid der taal, zegt Hearn ergens, 'render it impossible for an educated Japanese to find pleasure in the society of a European'... 'Cultivate his mind, and the more it is cultivated, the farther you push him from you.'

Aan Chamberlain schrijft hij, dat er voor hem in den toon der Japansche satire iets onaangenaams is: 'The sympathetic touch is always absent.' In dienzelfden brief luidt het: 'Wanneer ik langer dan een uur in gezelschap van een beschaafden Japanner moet zijn, gevoel ik mij ongelukkig. Nadat de eerste bekoring der formaliteit geweken is, wordt de man als ijs - of anders dwaalt hij plotseling van u af, weg naar zijn eigen wereld, ver van de onze als de ster Rephan.'

En dezelfde Lafcadio Hearn, die zich voorheen zoo pathetisch uitte over zijn leerlingen te Matsue en Kumamoto, schrijft in zijn laatste werk:[1] 'De Stille Zuidzee is minder uitgestrekt en diep dan de onzichtbare golf die zich nu (als de leerling eenmaal aan de hoogeschool is gekomen) voordoet tusschen den geest van den vreemdeling en dien van den student. De vreemde professor wordt nu slechts beschouwd als een onderwijs-machine.'[2]

Maar de climax van dat alles - van die 'multitude unspeakable of unpleasant things'[3] - wordt bereikt in een brief van Januari 1903. Het is een ware smartkreet, die bekentenis van Hearn aan zijn vriendin: 'I would wish never again to write a line about any Japanese subjects: all my work has only resulted in making for me implacable enemies.'

1) Japan, p. 472.
2) Geheel in overeenstemming met den laatsten volzin is het oordeel van prof. Baelz. Over de Europeesche leeraren, die in Japan onderwijs geven, sprekende, luidt het: 'Man hat sie als wissenschaftliche Fruchtverkäufer behandelt, während sie doch Gärtner der Wissenschaft sein sollten und wollten.' Vergel. Globus, Bd. 84, No. 1.
3) Brief van Hearn aan Ellwood Hendrick, gedateerd Tokyo, 1902. Zie Life and Letters, vol. II, p. 484-5.

Na al deze klachten kan het ons niet verwonderen, dat Lafcadio Hearn ‘never ceased to believe that his true medium was denied to him.’ Japan, trots allen schijn, was zijn element niet. ‘Ah! the tropics’ - roept hij uit in een zijner brieven - ‘they still pull at my heartstrings. Goodness! my real field was there - in the Latin countries, in the West Indies and Spanish America...’

Uit menigen brief, na de Matsue-periode, spreekt dan ook een intens *Fernweh*, een gestadige onrust. Hij wil naar Ceram, daartoe opgewekt door de lectuur van Wallace, de Markiezen-eilanden, Lioe-Kioe; Europa trekt hem aan, hij wil terug naar Amerika. IJdele droomen, ijdele hoop! Zware verplichtingen, de zorg en liefde voor gade en kroost ketenden Koizumi onverbreekbaar vast aan Japan. Ware dit niet het geval geweest, dan zou hij er niet veertien lange jaren hebben verwijld. De rustelooze zwerfvogel was weer uitgevlogen naar verre oorden; Japan had hem nimmer teruggezien.

Indien men Hearn's ontboezemingen letterlijk zou willen opvatten, dan moet hij nagenoeg voortdurend ongelukkig zijn geweest. Zoo schrijft hij in 1898 aan Ellwood Hendrick: ‘Wanneer ik terugblik op mijn leven, dan herinner ik mij, met uitzondering van mijn West-Indische- en eenige New Orleans-ervaringen, niets aangenaams. Van kindsbeen af aan trachtte ik altijd onaangename dingen te vergeten en daarbij poogde ik niet de aangename te onthouden....

...So the past is nearly a blank’. Doch Hearn was een man van stemmingen en iedere brief was, vooral bij hem, een kind des oogenbliks. Hij wist het zelf: ‘ - a little while, I shall be all hope and pride and confidence; and again a little while, up to my ears in the Slough of Despond.’

Maar toch, al hecht men geen al te groot gewicht aan het pessimisme, dat spreekt uit Hearn's werken en brieven, een man, aangelegd als hij, kon onmogelijk voortdurend gelukkig zijn. ‘As sensitive as a woman,’ karakteriseerde Dr. C.H.H. Hall[1)] te Yokohama mij zijn vriend Hearn. ‘Weichlich weiblich angelegtes Naturell,’ noemde Dr. Papellier zijn gewezen patient. En levensomstandigheden hadden die gevoeligheid nog aanzienlijk verhoogd. Geen wonder dus, dat

1) Dezelfde aan wien Hearn zijn Exoties and Retrospectives opdroeg.

Hearn anders reageerde op prikkels dan de middelmaatsmensch, dat hij leed onder dingen, waarvan een normaal individu nauwelijks iets bemerkte. Ik wil slechts op een enkel punt wijzen. Hearn kon geen lawaai verdragen. Zijn vrouw zegt het uitdrukkelijk: 'Als hij werkte, was het geringste geluid 'a great pain to him.' Gelukkig, dat in zijn eigen huis althans, de stille hand zijner gade alle storing afweerde. Maar voor 't overige! Er zijn wellicht weinig landen ter wereld, waar het dagelijksch leven meer irriteerend, meer *provoking* is voor een Europeeschen zenuwlijder dan Japan. Men moet er lang hebben gewoond, of veel hebben gereisd, om het te weten.

Toevallig, dat dezelfde Dr. Gould, die met Hearn in levendige briefwisseling stond, omtrent het zenuwlijden van de Quincey, Carlyle, Darwin, Huxley e.a. schreef: '....the attempt to rid themselves of noise constituted their greater trials and expenses of practical life and dominated alle plans and methods of domestic economy'[1]. Dr. Gould had er zijn vriend Hearn kunnen bijvoegen.

Hearn maakte zich omtrent zijn eigen zielstoestand geen illusie. Reeds in 1855 schreef hij aan O'Connor, aangaande zijn schrift: '....you ought to recognize in it a very small, erratic, eccentric, irregular, impulsive, variable, nervous disposition.' En jaren later richt hij in een afscheidsbrief aan zijn 'sweet, ghostly sister' de bede: 'Forgive al my horrid ways.'

Evenmin als Hearn met zijn temperament tevreden was, blijkt er voldaanheid over zijn eigen werk. Menige passage in zijn brieven - ik wees er reeds terloops op - getuigt van die ontevredenheid.

Het zou ons te ver voeren indien wij Hearn's verschillende stemmingen nader wilden beschouwen. Psychologisch kort uitgedrukt, was bij Hearn hoogstwaarschijnlijk in het gemiddelde *Stimmungsverlauf* per dag het *Unlustquantum* zeer veel grooter dan het *Lustquantum*[2].

Een punt dat nog afzonderlijke vermelding verdient, ofschoon het den lezers van Hearn's boeken wel bekend zal wezen, was zijn neiging tot het bovennatuurlijke, *the weird*,

1) The British Medical Journal, Sept. 19, 1903.
2) Dr. Arnold Kowalewski, Studien zur Psychologie des Pessimismus. Wiesbaden 1904, p. 44.

zijn mysticisme. Zoo menig werk van zijn hand, om slechts *In Ghostly Japan* en *Kwaidan* te noemen geeft er blijk van[1)].

Hearn leefde, vooral in de jaren te Tokyo, buiten de wereld en de werkelijkheid. Zijn echtgenoote schreef dienaangaande aan Elizabeth Bisland: 'Waarlijk ik dacht somtijds dat hij krankzinnig was, omdat hij maar al te dikwijls dingen scheen te zien en te hooren, die er niet waren'[2)].

Ook lezen wij in de inleiding van *The Romance of the Milky Way* het getuigenis van Nobushige Amenomori, die eens gelegenheid had Hearn 's nachts bij zijn werk gade te slaan.

Hearn diep voorovergebogen, schreef het eene blad na het andere vol tot hij op eens zijn hoofd ophief. 'En wat zag ik!' - schrijft Amenomori - 'Het was niet de Hearn dien ik kende; het was een andere Hearn. Zijn gelaat was akelig vreemd bleek; zijn eene groote oog glansde. Hij zag er uit als iemand, die gemeenschap hield met een of ander bovenaardsch wezen.'

Aangezien ik, zooals ik reeds zeide, geen ziektegeschiedenis van Hearn wilde schrijven, blijve dit onderwerp hier verder rusten. Toch moet ik, om zoo volledig mogelijk te zijn, nog melding maken van eenige eigenaardige karaktertrekken, idiosyncrasieën, van den merkwaardigen man, zooals dien blijken uit zijn eigen brieven en de mededeelingen zijner tijdgenooten.

Ik herinner hier slechts aan Hearn's medegevoelen voor al wat leed, zijn liefde voor dieren, zijn 'insectenstudiën', zijn kunstzin en gevoel voor exotische muziek. Bij een paar andere punten moet ik stilstaan.

Zooals Hearn zijn lievelingsschrijvers had, waarvan ik er reeds eenige noemde, zoo waren er natuurlijk ook auteurs, die hij haatte. Bij degenen die in zijn smaak vielen, zijn nog Baudelaire, Kipling en, als natuurphilosoof, Huxley te voegen. Ook had hij met het werk van Percival Lowell, *The Soul of the Far East*, bijzonder veel op. *Occult Japan* van dienzelfden

1) Iemand, die zich Také (Bamboe) noemt, heeft sedert eenige jaren verschillende van Hearn's phantastische oud-Japansche verhalen op zeer verdienstelijke wijze vertaald en bewerkt. Zij verschenen in de *Java-Bode* en het *Weekblad voor Indië*. Ik noem hier slechts *De liefde van een samurai* en *De Pioen-lantaarn*.

2) Life and Letters, vol. I, p. 152.

hoogbegaafden schrijver noemt hij daarentegen zonderlingerwijze ‘painfully unsympathetic - Mephistophelian.’

Voor den haat dien hij voor anderen gevoelde, zijn niet altijd voldoende redenen in de *Letters* te vinden.

Van Whitman, den Amerikaanschen dichter, zegt hij b.v.: ‘I have no patience for him - there is a shagginess, an uncouthness.... that repels.’ Hearn's antipathie tegen Virchow is nog duidelijker uitgedrukt: ‘Virchow is my *bête noire!* I hate his name with unspeakable hatred.’

De gevoelens van Hearn jegens Virchow zullen zeker wel zijn gegrond geweest op Hearn's ultra-Spencerisme. Hoe hij Spencer aanhing, bleek reeds uit den brief van Chamberlain over Hearn. Enkele van Hearn's brieven aan Chamberlain, die hier en daar den toon eener vrij heftige discussie aannemen, alsook een der hoofdstukken in *The Romance of the Milky Way* geven verder van die Spencervereering blijk.

Hearn werkte, volgens zijn eigen verklaring, niet gemakkelijk. Vooreerst waren er zekere prikkels, vooral onaangename, noodig om hem te doen beginnen. Dan kon hij slechts goed werken in totale eenzaamheid; en daarom haatte hij bijna al zijn zoogenaamde vrienden, die hem stoorden en zijn tijd roofden. Vervolgens streefde hij steeds naar volmaakten vorm. Zooals bij de Quincey, met wien Hearn veel overeenkomst had, was het een ‘ziekelijk lijden onder de eeuwigdurende worsteling om volmaaktheid van vorm.’

Hij herzag en verwerkte zijn MSS. dan ook vele malen, maar daarbij werd hem veel van hetgeen hij wenschte te uiten, duidelijk. Het was, onder het mechanische tobben, het onbewuste werk van zijn hoofd, dat hem ten slotte op de gewenschte hoogte bracht.

Zijn gegevens, voor zoover die betrekking hadden op oude Japansche volksverhalen en sprookjes, ontleende Hearn in den eersten tijd vooral aan zijn echtgenoote, die hem altijd weer opnieuw moest vertellen. Dan putte hij veel materiaal uit de gesprekken met bevriende Japanners van allerlei rang en stand, ook met sommige zijner leerlingen, welk materiaal hij dan later verwerkte. Niet weinig ook was ontleend aan vertaling van Japansche bronnen.

Menige episode uit het dagelijksch leven, de eene of andere treffende gebeurtenis, een tragedie, een ramp, die hij in de

kranten las of hem werd medegedeeld, koos hij vaak tot onderwerp. Hoe triviaal het gebeurde soms ook mocht wezen, voor Hearn was het altijd mooi en belangrijk en steeds legde hij iets van zijn dichterziel in het verhaal. Want zooals Dr. Papellier schreef, 'begeisterd für alles Schöne und Gute, wo man es nicht findet, suchte er es hineinzulegen, hineinzuzaubern'. Zoo ontstonden b.v. *Yuko*, *The Street Singer* en *The Red Bridal*. Veel, maar al te veel misschien, heeft Hearn gezien met het oog des geestes, want, - men vergete het niet, - hij was half blind.

In dit opzicht heeft de volgende mededeeling van mijn genoemden collega te Kobe waarde: 'Hearn's Myopie verblüffte mich aufs Höchste, da ich viele seiner Beschreibungen von Natur-Schönheiten, Tempel und Kakemonos kannte und mir natürlich sofort sagen musste, das dieses Auge nie und nimmermehr einen Total-Eindruck von einer Landschaft oder einem Bilde gewinnen konnte, sondern nur mosaïkartige Einzeleindrücke, mit Hülfe der Erinnerung und Combination, zu einem ganzen zusammenfügen konnte...'

Ik geef bovenstaande verklaring zonder commentaar, maar moet er hier alleen op wijzen, dat Hearn zelf nimmer heeft geposeerd als autoriteit op Japansch gebied. Zijn lezers, vooral in Amerika en Engeland, hebben hem die reputatie als 't ware opgedrongen, die plaats aangewezen.

Hearn zelf was te zeer overtuigd van zijn onvolkomen kennis van 'Japansche dingen', om zijn werk te doen gelden. Ook erkende hij herhaaldelijk, hetgeen klinkt als een paradox, dat hij van Japan en de Japanners niets afwist. Men doet, dunkt mij, wel een dergelijke uitspraak, noch van Hearn, noch van andere kenners van Japan en China, al te ernstig op te vatten. Vooreerst kwam Hearn's getuigenis vermoedelijk voort uit een momentaan gevoel van ontmoediging of matheid, of wel uit al te groote nederigheid. En dan staan wij ten slotte voor niets meer dan een psychologisch-sociologisch probleem. Onmachtsbekentenissen in deze, werken belemmerend op verder onderzoek en hij, die ons de overtuiging zou willen opdringen, dat zich in zake Japan een vraagstuk voordoet, welhaast even mysterieus en ondoorgrondelijk als dat van het leven en den dood. die gaat te ver. De Japanners zijn voorzeker een moeielijk op te lossen

raadsel, maar een raadsel als dat van de Sphinx. Toch werd ook dat eindelijk en ten laatste opgelost. Wellicht, dat er dan ook eenmaal een tweede Oedipus zal opstaan om de Japansche Sphinx te ontraadselen.

Terloops sprak ik reeds over de slechte behandeling van Hearn door het Japansche Gouvernement. Dit feit werpt een te eigenaardig en zoo weinig gunstig licht op deze allernieuwste westersche *Culturträger*, om er niet even bij stil te staan.

Lafcadio Hearn haatte en minachtte Nieuw-Japan, het *would-be* Europeesch beschaafde Japan, met zijn geheele ziel. Wat hij lief had, was Oud-Japan, het Yamato van weleer, met zijn naamlooze bekoring. Dat nam men hem kwalijk; '.... his sincere love for Japan was not very well understood by Japanese', zegt Hearn's gade lakoniek. Ja, inderdaad, een man als Hearn werd slechts door enkele Japanners begrepen; de meesten haatten hem. Deze laatsten vergaten daarbij geheel, dat zoo iemand er door zijn geschriften toe heeft bijgedragen, Japan bij de geheele lezende wereld beter bekend te maken en er belangstelling en liefde voor op te wekken, het Hearn is geweest.

De man, die geen bewondering gevoelde voor het streven en voor de idealen van Nieuw-Japan, moest daarvoor lijden. Van Kumamoto af werd Hearn geplaagd, gechicaneerd; steeds toenemend met den tijd onheusch behandeld. Hearn, toenmaals Koizumi, laat zich vooral over het in 1903 te Tokyo gebeurde aan Mrs. Wetmore in verschillende brieven, o.a. als volgt uit: 'On the 31th March, as I anticipated, I was forced out of the university - on the pretext that as a Japanese citizen I was not entilled to a "foreign salary"... I was also refused the money allowed to professors for a nine-month's vacation after a service of six years.[1)] Yet I had served seven years.' 'They told me that I ought to be satisfied to live on rice, like a Japanese.' 'I have really been badly treated, and the Government ought to be made ashamed.'

Ik kan er bijvoegen, dat vóór Hearn's ontslag zelfs zijn gevraagd verlof om in Amerika lezingen te gaan houden, geweigerd werd.

Het is zeer waarschijnlijk, dat Christelijke zendelingen,

1) Ongeveer 5600 *yea*. Vergel. Life and Letters, vol. II.

vooral Engelsche, in deze zaak bij het Japansche gouvernement hebben geïntrigeerd. De onverholen minachting, die Hearn steeds voor al wat zich *reverend* noemde, had aan den dag gelegd, riep om vergelding.[1)]

Het gedrag van Hearn's leerlingen daarentegen stak, over 't geheel, zeer gunstig af tegen dat der regeering. Zoo waren zij het, die heftig protesteerden toen hun leermeester zijn ontslag moest nemen. Op Hearn's eigen verzoek zagen zij echter van verdere demonstraties af. Zelfs de *Aurore* bracht onder den titel van *Ingratitude nationale* Hearn's geval voor het Fransche publiek. De *Japan Daily Herald* te Yokohama wees kort na het verschijnen van *Life and Letters* nog eens op deze questie: 'Hearn was a strictly truthful man, and there can be no doubt that this statement (omtrent zijn slechte behandeling) is strictly correct. It therefore forms the most damning charge of ingratitude ever brought against the Japanese Government in connection with its treatment of its foreign employés.'

Dat Hearn in zijn minachting voor de Westersche beschaving wars van alle uiterlijk vertoon was, spreekt van zelf. Hooge hoed en zwarte rok vonden dan ook geen genade in zijn oogen, evenmin als een parapluie of handschoenen. Van de weinige malen, dat hij de beide eerste insignia van deftigheid en respectabiliteit moest dragen, vindt men vermakelijke mededeelingen van zijn vrouw in Bisland's boek. Ook het *officialdom* van zijn adoptief vaderland was hem een gruwel. Hoe hij over de Japansche beambten dacht, blijkt ten duidelijkste uit een brief aan Chamberlain: '...the Japanese official, with all his civility and morality rubbed off, is something a good deal lower than a savage and meaner than the straight-out Western rough (who always has a kernel of good in him) by an inexpressible percent.' Maar Hearn's haat tegen den koopmansstand, tegen alles wat naar onnoodig winstbejag zweemde, was niet minder sterk. Hij was dan ook

1) Waartoe Japan in staat is, onder 'gentle hints' van zijn 'friend and ally' - Engeland - blijkt uit de, aan het belachelijke grenzende, schitterende ontvangst van den Heilsleger-generaal Booth tijdens zijn recent bezoek aan Japan. Hij die eenigszins het karakter der Japanners kent en hun onverschilligheid voor alle Christelijke ethica, denkt over al die hulde als een misplaatste scherts

in geldzaken, ‘in business’, onwetend als een kind en verder wat men noemt in hooge mate onpraktisch.

Dat het Hearn, de *persona ingratissima* in gouvernementskringen en bij de ‘fatsoenlijke menschen’[1] over 't algemeen, ten eenenmale heeft ontbroken aan officiëele onderscheidingen en publiek eerbetoon, is volkomen begrijpelijk. Hearn-Koizumi bezat geen ridderorden en ook geen doctorstitel *honoris causa;* professor, trots zijn ambt, noemde hij zich nimmer. Hij begeerde dat alles niet; hij stond er boven, de eenzame wijsgeer. Behalve de alleszins billijke wensch ook eenmaal door zijn eigen land als schrijver erkend te worden, lieten de ijdelheden der wereld hem koud. Het strekte hem tot eer en tot zijn dood bleef hij zijn eigen pathos trouw.

Maar oneindig veel schooner dan al het klatergoud der aarde is de stille hulde die, op zekere dagen, een eenzame vrouwenfiguur brengt aan het graf van den betreurden gade, het onuitgesproken ‘vergeet mij niet’, gericht tot den ‘Mandie-woont-in-het-Huis-der-Ware-Openbaring’[2].

Want voor de zijnen, zijn kleine wereld thuis, was Yakumo Koizumi ‘Liefde en Licht en Brood des Levens’[3]. Doch ook andere Zonen van Dai Nippon, een kleine schare, hadden den Meester liefgekregen. Er waren er enkelen, vrienden en leerlingen, die den zedelijken moed hadden hun gevoelens omtrent hem openlijk uit te spreken. Wat dat wil zeggen, zal men begrijpen als men weet, dat in Japan de persoonlijkheid wordt opgeofferd aan de menigte, dat het individu er niet verwacht wordt een eigen opinie uit te spreken. Masambo Otani, Yone Noguchi, Nobushige Amenomori en enkele anderen hadden dien moed, die hen daardoor ver verheft boven den kuddegeest. Zoo schreef Noguchi na Hearn's dood, en dat, toen de oorlog met Rusland nog in vollen gang was en de lucht daverde van *banzai's:* ‘Surely we could lose two or three battle ships at Port Arthur rather than Lafcadio Hearn.’

1) Vergel. o.a. vol. II, p. 109, 110 van Life and Letters.
2) Gedeelte van Koizumi's posthumen naam (*homyo* of *kaimyo*) volgens Buddhistisch gebruik.
3) Zie Life and Letters, vol. II, p. 110.

En Amenomori getuigde van hem: ‘Deze man, was in zijn hart rein als de lotusbloem... een dichter, denker, teeder echtgenoot en vader, een oprecht vriend. In dien man brandde iets reins als het Vestaalsche vuur en in die vlam huisde een geest, die leven schiep en poezie uit het stof...’

Voorwaar, wien men dat kan nazeggen, sluimert zacht.

Tokyo, Sept. 1907.

Dr. HERMAN TEN KATE.

(*Slot volgt*.)

Blikken in het zieleleven van den Javaan?

Blikken in het zieleleven van den Javaan en zijner overheerschers, door J.F.H. Kohlbrugge. Boekhandel en drukkerij, voorheen E.J. Brill. Leiden 1907.

Het is nog niet zoo heel lang geleden, dat de gewone Nederlander Oost-Indië alleen naar aanleiding eener groote ramp of eener groote overwinning eene zekere belangstelling waardig keurde. Krakatau, Lombok, Atjeh gaven aanleiding tot weldadigheidsbetoon of luidruchtige feesten, waarbij vele deelnemers zich niet eens klare rekenschap gaven, waarom het eigenlijk ging. Bij het onverwachte weerzien van een bekende, die in de Molukken fortuin gemaakt had, vroeg men hem wel, hoe het nu eigenlijk in Atjeh stond, en of de Javanen werkelijk in 's Konings naam werden uitgezogen, maar het antwoord van den man, ‘die er pas vandaan kwam’, was men spoedig weer vergeten.

Men zegt, dat die tijd bezig is, voorbij te gaan. De steeds toenemende litteratuur - lichte en ook zware - over den Indischen Archipel onderstelt immers eene levendige vraag naar inlichting. Wie Indië kent en liefheeft, zal zich hierover verblijden, vooral wanneer de ontwakende belangstelling zich niet beperkt tot de zucht om bij wijze van afleiding ‘iets interessants’ te vernemen, maar verband houdt met verlevendigd plichtgevoel van het overheerschende volk jegens de historisch onder zijne voogdij geraakte volkeren over zee.

Als men zich dan maar richt aan de ware adressen! ‘Die er geweest zijn’ worden nog altijd in ruimen kring verdacht van eene soort alwetendheid betreffende zaken, die zich

geheel aan hunne waarneming of hun oordeel onttrokken. En het valt menigeen te zwaar onwetendheid te belijden, waar hem wetenschap wordt toegeschreven. Zoo komen vele onjuiste of verwarde voorstellingen betreffende Indië in zwang.

De gidsen zelve maken het door hunne eigenaardige concurrentie den weetgierigen ook lang niet gemakkelijk. De bestuursambtenaar is nauwelijks klaar met zijn betoog, dat wie niet als hij ambtelijk met alle uitingen van het volksleven in dagelijksche aanraking kwam, over de bevolking van Indonesië spreekt als een blinde over de kleuren, of daar komt de rechter u aantoonen, dat de Inlander juist den bestuurder steeds wantrouwt en vreest, daarentegen voor den handhaver zijner rechten gaarne openhartig alle geheimen zijner samenleving ontsluiert. De planter, de industrieel, de handelsman, dien ge vervolgens ontmoet, bewijzen u de onbevoegdheid van beide officieele mannen; alleen wanneer men als zij met de Inlanders het gebied der gemeenschappelijke belangen betreedt, ziet men de dingen zooals ze zijn. Er behoort meer critiek toe dan waarover de massa van de vragers beschikt om bij zulke concurrentie niet in de war te raken. Natuurlijk is geen der genoemde ambten of beroepen een waarborg voor een juisten blik op eene geheel vreemde maatschappij, evenmin als zij een van alle tegen het verzamelen van juiste kennis een beletsel behoeven te vormen. In elken kring vindt de goed voorbereide navorscher gelegenheid om zich van het Inlandsche leven op de hoogte te stellen, maar niemand waait die kennis aan zonder langdurige inspanning en studie. Wie dus meent, langs dien weg iets bruikbaars verkregen te hebben, geve het eenvoudig ten beste; eene aanprijzende reclame, die zich grondt op de betrekking, waarin hij zijne gegevens opdeed, zal bij critisch aangelegde lezers eer twijfel dan vertrouwen wekken.

Want iedere levenskring heeft zoo zijne geoctroyeerde alweters betreffende Indië, die zich als de eenigen komen aanmelden. Hier een advocaat, die het in eigen oog verre wint van de daar straks ten tooneele gevoerde ambtenaren en ondernemers, omdat alleen bij hem de Inlander, die immers zijnen rechtsbijstand noodig had, volkomen oprecht voor den dag kwam. Daar een zendeling, volgens wien geen der genoemden als betrouwbaar mag gelden, daar geen

hunner gelijk hij doordrong tot het intieme zieleleven van de bevolking. Of een arts - en zoo kon ik vanzelf tot den auteur van het boekje, dat aanleiding gaf tot het schrijven van dit opstel - een arts, die in onderscheiding van andere menschen 'de werkelijkheid in al hare naaktheid' te zien kreeg[1]; die, waar de meeste Europeanen niet slagen in het doorgronden der ondoordringbare ziel van den Javaan, in elfjarige practijk in de binnenlanden 'den sleutel' vindt en 'leest in de ziel van den Javaan als in een opengeslagen boek'[2]. Wiens werkkring 'eischte, dat hij zag, en die wat hij gezien heeft zal mededeelen zonder schroom omdat het leeren kan, vele vragen op te lossen, waarover thans de partijen nog bitter strijden' enz.[3].

Van eene bezonken studie, resultaat van geduldigen, strengen arbeid maakt nu het boekje, waarop de weergegeven réclame betrekking heeft, den indruk niet. Al dadelijk niet door zijnen vorm. De eerste twee der vier opstellen, waaruit het bestaat, bevatten in uiterst lossen causeriestijl een en ander over het zieleleven van den Javaan. Het derde handelt over de karaktervorming van het (Europeesche) Indische kind en werd onafhankelijk van die twee in 1906 geschreven; het vierde: 'Is Indie zoo slecht?' diende in 1901 om de 'wanstaltige teekening van land en volk' van Bas Veth te weerleggen. Dit laatste stuk is uit eene geheel andere stemming geschreven dan de drie voorafgaande, geeft een totaal anderen indruk en behoort er volstrekt niet bij. Het is alleen nuttig om den lezer te waarschuwen, dat hij met oogenblikkelijke indrukken van den schrijver en niet met uitkomsten van wetenschappelijk onderzoek kennis maken zal.

Taal en stijl zijn met dit karakter der verzameling vlugschriften in overeenstemming. Afgezien van vele hinderlijke

1) *Blikken in het zieleleven*, bladz. 165.
2) Bladz. 99.
3) Bladz. 111; zie ook nog bladz. 188 over den arts als natuuronderzoeker en als zoodanig begaafd met een kunstenaarskarakter, tevens met bijzondere geschiktheid om allerlei menschelijke verschijnselen geheel objectief waar te nemen.

drukfouten[1] zijn de zonden tegen de wetten en gebruiken der Nederlandsche taal waarlijk al te talrijk en de zinbouw en de orde der behandeling zelfs voor causerieën veel te slordig.

Nu zou men geneigd kunnen zijn om over al die ernstige feilen in den vorm heen te stappen, daar zij aan de overtuigende kracht van het betoog niet noodwendig afbreuk doen. Maar hoe dan, wanneer we door hem, die belooft ons blikken te zullen doen slaan in de bijna ondoorgrondelijke Javanenziel, telkens en op allerlei meer toegankelijk gebied onthaald worden op gemeenplaatsen van meer dan twijfelachtige waarde, zooals men die aan gezelschapstafels van societeiten wel pleegt te slijten?

Zelfs bij het grootste vertrouwen in de medische ervaring, die de heer Kohlbrugge opdeed gedurende eenige jaren van practijk in Midden-Java, zal 'de steeds masochistische Inlandsche vrouw'[2] menigeen tot het plaatsen van een bescheiden vraagteeken aanleiding geven. Hetzelfde geldt, wanneer *de* Javaan verklaard wordt, nerveuzer dan *de* Europeaan[3], impressionist te zijn[4], en wanneer hij door ons tot ambtenaar wordt opgeleid, te degenereeren[5]. De twijfel aan de waarde van zulke meestal bedenkelijke generalisaties wordt in niet geringe mate versterkt door zonderlinge dwalingen op een maatschappelijk gebied, waarop ieder onzer evenzeer tehuis is als de heer Kohlbrugge het behoorde te zijn. Zoo de aan een Duitsch spreekwoord vastgeknoopte orakeltaal[6], dat het 'mislukken van dominees kinderen een zoo algemeen verschijnsel' is.

Wie zoo iets neerschrijft in Nederland, waar juist uit predikantsgezinnen steeds een bijzonder groot contingent van de bruikbaarste leden der maatschappij voortkwam, die verliest het recht het kwalijk te nemen, dat men hem niet op zijn woord gelooft, waar hij algemeene uitspraken ten beste geeft over volken van het Verre Oosten.

Het strijdt dan ook stellig met veler ervaring, dat men op

1) Het wemelt ervan; op de laatste bladzijde van het boekje is zelfs de naam des auteurs verkeerd gespeld, en in den slechts vier regels beslaanden 'Inhoud' wordt het begin van het laatste hoofdstuk verkeerd (bladz. 159 in plaats van 157) aangegeven.
2) Bladz. 20.
3) Bladz. 43.
4) Bladz. 45.
5) Bladz. 122.
6) Bladz. 115.

Java nooit mag denken ‘door hooger loon meer (te kunnen) eischen van den man’[1], dat ‘*de* Javaansche gevangene niets liever wil dan als kettingganger gezonden worden naar de Buitenbezittingen’[2], dat ‘de Inlandsche vrouw, die eenigen tijd de bijzit was van eenen Europeaan hierdoor rijst in *de achting* harer familieleden’[3], altemaal uitingen, die op misverstand of voorbarige generaliseering berusten en evenveel statistische waarde hebben als de mededeeling, dat ‘op Engelsche schepen de uitspattingen veel erger zijn’ dan op Nederlandsche[4].

Van dezelfde kracht als deze algemeenheden, die men even dikwijls en even beslist kan hooren ontkennen als bevestigen, zijn eenige op naam van Inlandsche zegslieden medegedeelde oordeelen. Men verneemt onder de Europeanen in Indië tal van gevleugelde woorden, die zich voordoen als van Inlandschen oorsprong, maar die inderdaad slechts weergeven, wat de Europeaan over het besproken onderwerp zou denken en zeggen, als hij Inlander was. Zoo kon men vroeger tot vervelens toe in Europeesche gezelschappen, waar aan ergernis over de toenmalige Atjeh-politiek lucht gegeven werd, uit den mond van een der aanwezigen hooren: ‘Ja, de Atjehers zeggen terecht: *itoe orang Blanda brani sekali*, *tapi bodo*,’ welk Volapük-Maleisch, overgezet, beteekenen moet: ‘de Hollanders zijn wel dapper, maar dom.’ Nu heeft niet alleen nooit een Atjeher zijne spontane gedachten in zulke internationale brabbeltaal geuit, maar bovendien gevoelen de Atjehers in den regel weinig bewondering voor de dapperheid onzer soldaten, en vinden zij daarentegen de Compagnie met hare superieure bewapening en met haren naar het schijnt onuitputtelijken voorraad geld en troepen wel degelijk slim.

Evenzoo leggen Europeanen op Java over vragen van den dag hun oordeel gaarne in den mond van Inlandsche ambtenaren, landbouwers of huisbedienden; en dit is *wat den vorm betreft* niet altijd geheel fictie, want Javanen spreken gaarne een hun half in den mond gegeven oordeel uit om Europeesche vrienden te believen, zoodat het opvangen van *onvervalscht Inlandsche* uitingen ongewone ervaring en geduld vereischt.

1) Bladz. 59.
2) Bladz. 61.
3) Bladz. 4.
4) Bladz. 170.

Volstrekt on-Inlandsch is de door Kohlbrugge[1)] aangehaalde bewondering van een Inlandschen mandoer voor den Europeaan, die zich verre hield van Inlandsche vrouwen en aan die zuivere beoefening der Christen-ngelmoe eene bijzondere macht over de geesten te danken gehad zou hebben. De gewone Javaan begrijpt die onthouding geheel anders dan wij, weet niet dat zij deel uitmaakt van de Christen-ngelmoe (die hem alleen uit de zeden der Europeanen en niet uit boeken bekend is) en denkt zich als gevolg daarvan zeker geene heerschappij over de geestenwereld. De elders door Kohlbrugge uit een Javaanschen mond opgeteekende woorden[2)]: 'Als ik kiezen moet tusschen een Europeesch of een Javaansch bestuur, dan liever het eerste, het zou verschrikkelijk zijn overgelaten te worden aan de willekeur onzer hoofden,' kunnen echt zijn, want zulke vleitaal geven Inlanders, zelfs zonder dat men ze uitlokt, in den geheelen Archipel ten beste. Europeanen, die voor eenigszins intiemen omgang met Inlanders gelegenheid gevonden hebben, kennen de waarde van die frazen.

Waar Inlandsche verbazing over de Europeesche grappen in verband met sexueele zaken aan het woord is[3)], daar heeft men weer met een gebrekkig als Inlander verkleeden Europeaan te doen. Wie weet, hoe Inlanders, hoog en laag, zich aan platte, vieze grappen van bedoelden aard plegen te verlustigen, wie bijv. den Soendaneeschen Uilespiegel (Kabajan) in zijne populariteit waargenomen, de toespelingen der dalangs bij wajangvertooningen gehoord en daarbij op de stemming van het publiek gelet heeft, die zal het citaat van Swart Abrahamsz zeker anders classificeeren dan Kohlbrugge deed.

Waarlijk men behoeft niet hypercritisch of vitterig te zijn om bij het ontmoeten van zulke vulgaire dwalingen de vraag te stellen, of het opengeslagen boek, waarin de heer Kohlbrugge zegt gelezen te hebben, wel dat der Javaansche psyche is geweest. Deze vraag klemt te meer, omdat hetgeen ons van die lectuur wordt medegedeeld, dikwijls wonderveel heeft van eene bloemlezing uit opengeslagen boe*ken*, tijdschriftartikelen enz. over den Javaan; het boekje is vol van aanhalingen, die wel het stempel dragen van de individueele

1) Bladz. 28.
2) Bladz. 97.
3) Bladz. 174.

neiging of stemming van den verzamelaar, maar daarmede nog niet dat van een ernstig, wetenschappelijk onderzoek.

Bij zijne lectuur van allerlei geschriften over de Javanen heeft de heer Kohlbrugge den diepsten indruk ontvangen van de buitengewone beteekenis van het bijgeloof, van de oppermacht der animistische wereldbeschouwing, die denken en doen der Javanen in zoo hooge mate beheerscht. Reeds op de eerste bladzijde van het boekje worden animisme, spiritisme, en fetisjisme eenerzijds en anderzijds het officiëele geloof tegenover elkaar gesteld, en telkens weer herinnert de auteur ons eraan, dat de geesten der voorvaderen, de zielen van allerlei dieren en voorwerpen, die den Javaan omgeven, de nooit door hen vergeten objecten zijner vrees en vereering zijn, terwijl Allah en zijn profeet, zeer ver op den achtergrond of zeer hoog in den hemel gedacht, slechts weinig aandacht genieten.

Nu is, vooral sedert Harthoorn's belangrijke opstellen over de Javaansche '*ngelmoe's*', de Inlandsche wereldbeschouwing al zeer dikwijls uit dit oogpunt bekeken. Ook de verhouding van dit volksgeloof tot den officieel beleden godsdienst was reeds herhaaldelijk voorwerp van uitvoerige gedachtenwisseling, waarbij nu eens meer nadruk op dezen, dan op genen factor werd gelegd, niet zelden de enorme plaatselijke verschillen uit het oog werden verloren en vooral ook te weinig werd gelet op de verhouding van volksgodsdienst en wereldgodsdienst in het algemeen en in Mohammedaansche landen in het bijzonder.

Zeer vele jaren geleden schreef de heer Poensen: 'In de ngelmoe[1)] zijn de dogmatiek en moraal der Javanen begrepen, zij bevat de schatten der godzaligheid voor dit en het volgende leven'. Dit haalt de heer Kohlbrugge tweemaal aan, eens[2)] direct, nog eens[3)] naar Van Hien, blijkbaar

1) Verbastering van het Arabische woord voor 'wetenschap', waaronder de Javaan van Midden-Java vooral verstaat allerlei door deskundigen overgeleverde middelen ter bereiking van een of ander wereldsch of bovenwereldsch doel, zoowel bijv. de geheimzinnige practijken en formules, die men moet beoefenen en uitspreken om succes te hebben in den handel, de liefde, het ambtelijke leven, als de methode, welker naleving den mensch de zaligheid in de andere wereld verzekert.
2) Bladz. 23.
3) Bladz. 8.

zonder te bemerken, dat deze Poensen gecopiëerd heeft. Ofschoon minder gelukkig van vorm, laat zich die uitspraak wel verdedigen, mits men in het oog houde, dat voor den Javaan de Moslimsche leer en practijk óók ngelmoe heeten, en dat de meer ontwikkelden, die deze beoefenen, voor de andere, de vulgaire ngelmoe's den neus optrekken. Maar gaat men met Kohlbrugge, in het voetspoor van Van Hien, ngelmoe's eenvoudig vereenzelvigen met *petangans* (‘tellingen’ of berekeningen van gunstige tijdstippen, richtingen der beweging), tooverformules en dergelijken, dan wordt de uitdrukking onjuist en misleidend. En deze begripsverwarring beheerscht al hetgeen de heer Kohlbrugge over het geestelijke leven der Javanen ten beste geeft.

Zeker, de massa van het Javaansche volk, van de prille jeugd af genoodzaakt zich door bewerking van den bodem en verzorging van het vee een schamel bestaan te verzekeren[1)], staat intellectueel niet hoog. Van inzicht in het causale verband der dingen, zooals strenge waarneming en reflexie die verschaffen, is bij hen geen sprake. Zij zien in de wereld om zich heen eene bonte menigte van onbegrijpelijk werkende machten, en ieder hunner tracht die te zijnen gunste of althans niet te zijnen nadeele te doen ageeren. Daartoe worden meerendeels toovermiddelen aangewend, zooals men die bij alle volken op lagere trappen van ontwikkeling de plaats ziet innemen van pogingen om het oorzakelijke verband in gewenschten zin te wijzigen. Bij die kleine lieden, wier materieele levensvoorwaarden eeuwenlang zoo goed als ongewijzigd bleven, hebben de hoogere beschavingsvormen, die Hindoes en Mohammedanen achtereenvolgens in hun land invoerden, weinig wijziging in de beschouwing van leven en wereld gebracht. Onder nieuwe namen bleef veel van het oude voortbestaan.

1) Op bladz. 55 en 64-65 haalt Kohlbrugge met instemming schrijvers (Poensen, Schmalhausen, Stoll, Craandijk) aan, die betoogen, dat het harde leven (‘alles dringt om te zorgen dat men niet van honger sterft,’ ‘het zou immers zijn, den spot drijven met hunne ellende’ enz.) de meeste kinderen van de school terughoudt. Bladz. 92-93 daarentegen betoogt hij met andere citaten, dat de geestelijke verslapping der tropenmenschen voor een goed deel voortspruit uit het feit, dat ‘de heete luchtstreek... aan den anderen kant al het noodige verschaft zonder dat men zich daarvoor inspanning behoeft te getroosten,’ uit de ‘al te overvloedige gaven der natuur.’

Dit is, *mutatis mutandis*, bij alle volken meer of min het geval. Soms wijst Kohlbrugge zelf[1] in het voorbijgaan op parallele verschijnselen bij de lagere klassen in Europa, en wanneer hij elders[2] met instemming aanhaalt, dat 'de Javaan (beter ware gezegd de massa van het Javaansche volk) het essentieele van geen der godsdiensten begrepen heeft, waarmee hij in aanraking kwam', dan ware er alle aanleiding, daarbij op soortgelijke verhoudingen bij sommige Europeesche Christenvolken te wijzen. Maar vooral is de overeenkomst opmerkelijk met de andere belijders van den Islam. Men leze werken van schrijvers, die lang in Perzië, Turkye, Arabië, Syrië, Egypte, Marokko geleefd hebben, steeds zal men stuiten op dezelfde tegenstelling tusschen de officieel beleden leer en het practisch door de menigte beleden stelsel van bijgeloof en animistischen grondslag. Er is verschil in graad, hoewel ook dit dikwijls overdreven wordt voorgesteld, maar in wezen is de verhouding overal dezelfde. Voor populair bijgeloof laat de Islam in zijne leer eene groote plaats open, en bovendien is hij in de bestrijding van *zulke* superstitie, die daarin eigenlijk *niet* past, uiterst traag.

De hooger ontwikkelde klassen komen meer onder den invloed der van elders ingevoerde denkbeelden. Wel was het uit den aard der zaak eene kleine minderheid der Javanen, die in vroeger eeuwen iets van de Hindoesche mystiek en philosophie in zich opnam of Hindoesch recht bestudeerde, en evenzoo is het ook nu een gering percentage, dat zich toelegt op Mohammedaansche wet, dogmatiek, mystiek en de propaedeutische Arabische wetenschappen. Maar zij *zijn* er, en zij gelden bij de rest der bevolking niet als vertegenwoordigers eener vreemde, maar eener hoogere 'ngelmoe' dan die voor het gros bereikbaar is.

Hiervan weet de heer Kohlbrugge niets. Omtrent de pĕsantrèns, dat zijn de scholen, waar die wetenschappen geleerd worden, ontleent hij[3] aan Poensen de geheel onjuiste

1) Bijv. bladz. 10.
2) Bladz. 30.
3) Bladz. 86. De werkkring van den heer Poensen alleen was reeds een hinderpaal om zich van de inrichting der pesantrèns practisch op de hoogte te stellen, en met behulp van schriftelijke gegevens gaat dit alleen wanneer men de aan die scholen beoefende vakken zelf verstaat.

inlichting, ‘dat ook in de pĕsantrèn (priesterschool) de godsdienst liefst in historiën gewikkeld (sic) den leerlingen wordt medegedeeld’. Ieder, die van het pĕsantrènwezen eenige studie heeft gemaakt, weet, dat aan die scholen (geenszins priesterscholen) alleen uit streng systematisch ingerichte Arabische of uit het Arabisch bewerkte handleidingen zonder een zweem van historische ‘inwikkeling’ een of meer der volgende vakken: wet, geloofsleer, mystiek, Arabische spraakkunst, stijlleer, Qoerânexegese, traditieverklaring enz. onderwezen worden, en dat vele santri's op Java, gelijk vele Javaansche studenten te Mekka, zich den inhoud dier boeken terdege eigen weten te maken. En wanneer de heer Kohlbrugge[1)], nu eens zonder aanhaling eener autoriteit, zegt dat ‘degeen, die dorst naar wetenschap, gaat naar een pesantren en leert er woorden, formules van buiten, zonder ooit naar het waarom of de beteekenis te vragen’, dan geeft hij weer een doorslaand bewijs, ik zeg niet van onbekendheid met vele dingen, maar van gebrek aan besef van de grenzen tusschen hetgeen hij kent en hetgeen hem onbekend is. Immers met de meeste beslistheid geeft hij hier omtrent talrijke, belangrijke scholen op Java mededeelingen ten beste, die den deskundige doen zien, dat hij zich nooit de moeite heeft gegeven zulke scholen, hare leeraars, leerlingen of leermiddelen zelfs maar oppervlakkig te leeren kennen.

Men begrijpt nu, wat men heeft aan Kohlbrugge's verzekering[2)] ‘dat er bijna geen inlander bestaat, die geen nglmoe bezit’, of dat het Mohammedanisme ‘ons nooit bedreigt door zijne leer zelf, noch door de personen zijner meest geloovige aanhangers, maar door het gebruik, dat het van het animisme, van de ngelmoewetenschap (*sic*) weet te maken’, en dat ‘slechts de ngelmoes als de oorzaak der opstanden te noemen zijn en niet het Mohammedanisme’. Ja, het hangt er maar van af, wat men onder ngelmoes gelieft te verstaan. Begrijpt men daaronder ook de leer van den heiligen oorlog, die de Moslimsche wetboeken bevatten, en die zeer geletterde en geloovige beoefenaars van die wet in 1888 in Banten[3)] bewoog tot het prediken en voeren

1) Bladz. 49.
2) Bladz. 96.
3) Men zou haast gedacht hebben, dat Kohlbrugge van dien uitvoerig beschreven opstand nooit gehoord had, wanneer hij niet bladz. 46 (met Tjiligon in plaats Tjilegon) er van gewaagde; met de daar besproken amok, impressionisme en wat dies meer zij, had de Tjilegonsche beweging echter niets te maken. Welke oorzaken ook *mede*gewerkt hebben, zij was eene uiting van zuiver Mohammedaansche fanatisme bij eene streng in de leer van den Islam opgevoede bevolking.

van verzet tegen het gezag der kafirs, dan is die uitspraak te verdedigen, maar dan verliest zij tevens alle beteekenis. En dat dezelfde theorie, die tot zulke daden leidt, bij het volk anders gevoeld en opgevat wordt dan bij zijne intellectueele leiders, is dat specifiek Javaansch of zelfs maar Mohammedaansch? Instinctief leven en reflexie staan ook bij de Javanen niet buiten onderling verband, al zijn zij soms ver van elkaar verwijderd.

Het is waar, dat personen, die geacht worden door een leven van afzondering en boetedoening (*tapa*) geheime wijsheid en kracht te hebben opgedaan, op de onontwikkelde Inlanders *in hunne omgeving* vaak gemakkelijker invloed krijgen dan predikers eener op wet of dogmatiek gegronde leer. Maar die tapa-mannen zijn veel zeldzamer dan Kohlbrugge's woorden[1)] zouden doen gelooven, en in eenen *wijden* kring werkt hunne suggestie niet, terwijl de leer van den Islam, juist wat de verhouding tot niet-Mohammedanen betreft, door toenemend onderwijs en toenemend internationaal verkeer geleidelijk meer invloed krijgt op de gemoederen der Inlanders.

Hoe onzekere indrukken Kohlbrugge uit eene nog al chaotische litteratuur over ngelmoe's enz. opdeed, ziet men ook hieruit, dat hij diezelfde ngelmoe's, die hij, zooals ons bleek, gaarne tegenover Mohammedaansche invloeden stelt, soms weer[2)] zeer in het bijzonder aan Mohammedanen eigen noemt. Trouwens ook de ‘Imponderabilien’, die Bismarck aan zijne zijde wilde hebben alvorens een oorlog te beginnen, zijn onzen auteur eveneens ‘de macht der

1) Bladz. 32. Het hier medegedeelde berust alweer op misverstane lectuur, gelijk op bladz. 35 genoemde ‘kettersche ngelmoe santrijan’ eene contradictio in adjecto bevat.
2) Bladz. 26: ‘Ik las eens in een Engelsch tijdschrift: “onze soldaten vreezen geen soldaat der wereld behalve *mohammedanen*.” Waarom? Omdat deze steeds ten strijde trekken met de macht der imponderabilien, *met agelmoe in Javaanschen zin*.’

ngelmoe'. De 'Massenmorde' der Fransche revolutie en het Duitsche 'Tropenkoller'[1] worden uit soortgelijke oorzaken verklaard als de moordscène van 'Tjiligon' zoodat men het specifiek Javaansche of Inlandsche naar de bedoeling van Kohlbrugge zich telkens voelt ontglippen, wanneer men meende, het vast te hebben. Toch, al ontbreekt het bij onzen schrijver doorgaans aan scherpe definities en klare begrippen, er is in zijne ontboezemingen wel degelijk een domineerend gevoel, een indruk, die het van de overige wint en de overhand behoudt. Wel is de schrijver niet zeker[2] 'of het beter is een Europeaan of een Javaan te zijn', maar hij vergeet niet, 'dat de Europeaan thans nog op de geheele wereld de drijvende kracht is', en de eigenschappen, die den Javaan van den Europeaan onderscheiden, beschouwt hij meerendeels als gebreken. Het zijn trouwens meest negatieve of ten minste passieve hoedanigheden, zooals afwezigheid van denkvermogen[3], suggestibiliteit[4], onvrijheid en slaafschheid[5], beheerscht zijn door hartstocht[6]. Het gevoel van afhankelijkheid en het gemis van individualiteit[7] worden vooral aan animisme, spiritisme en hindoeisme toegeschreven; zelfs het feit, dat menig Europeaan in den aanvang den eenen Javaan voor den anderen aanziet - een gewoon verschijnsel bij elke kennismaking met vreemde rassen, waarbij men eerst aan de kenmerken van het ras gewend moet zijn om dadelijk die van het individu te onderkennen - wordt aan dat gemis van den Javaan geweten! De traagheid van geest, die den Javaan afkeerig maakt van alle vergelijken, doet hem zijne vergelijking tot woorden en klanken bepalen[8]; daaruit verklaart Kohlbrugge het feit - dat NB. bij *alle* volken voorkomt, waar het instituut der adoptie in volle kracht leeft - dat men adoptiefkinderen in den regel niet met eigen kinderen laat huwen: 'kind is kind' zegt die denktrage Javaan! De Inlanders lijden aan eene ongeneeselijke onvatbaarheid om doordrongen

1) Bladz. 46.
2) Bladz. 114. Daarom zegt de schrijver zorgvuldig het woord 'degeneratie' voor de overhelling naar den Javaanschen kant te vermijden. En toch spreekt hij o.a. drie bladzijden verder van het 'gedegenereerde volk der Javanen'.
3) Bladz. 46.
4) Bladz. 37.
5) Bladz. 45.
6) Bladz. 45.
7) Bladz. 41.
8) Bladz. 122.

te worden ‘met onze denkbeelden van eerlijkheid, voortvarendheid, philantropie of dergelijke’[1].

Over de mate der ongeneeselijkheid van de karaktergebreken schijnt Kohlbrugge het alweer niet geheel met zichzelf eens te zijn. Nu eens heet het, dat Hindoeisme, Islam en Europeesche beschaving bijna zonder wezenlijk effect over de Inlanders heengegleden zijn. Dan weer[2] wordt het sexueele leven en denken van den Javaan - m.i. geheel ten onrechte - uit het voorbeeld van Mohammed en de leer van den Islam, en zijne degeneratie uit de sedert het Hindoetijdperk voortdurende overheersching verklaard of[3] met instemming aangehaald, dat de Islam, de Inlanders aan hun animisme onttrekkend, hen redelijk en zedelijk hooger plaatst of ook[4] dat Christendom en Europeesch onderwijs die vrijmaking, helaas nog slechts bij eene kleine minderheid, bewerken.

Maar, nog eens, domineerend is de indruk der onverbeterlijkheid van de opgesomde gebreken. Zijn het dus gebreken van het ras? zal men vragen. Wel is men met de rassentheorie nog niet ver genoeg om met beslistheid aan eene of andere menschengroep, die men voorloopig ras noemt, inhaerente kenmerken toe te schrijven en berusten de rasdefinities, die verschillende schrijvers over Semieten, Mongolen, negers enz. geven, nog op wat lossen grond, maar het ware toch denkbaar, dat onze waarneming der Indonesiërs, die reeds aan zoovele vreemde invloeden onderworpen zijn geweest, tot de gevolgtrekking leidde, dat zij krachtens hunne herkomst tot zekere minderwaardigheid gedoemd zijn.

Kohlbrugge spreekt de leer van een onveranderlijk rasverschil zeer beslist tegen. Hij is drie jaren bezig geweest met vergelijkende ‘studie’ van den bouw der hersenen van Javanen en Europeanen, en ofschoon die studie nog niet afgeloopen is, vestigde zij toch reeds bij hem de overtuiging, dat evenmin als Prof. Eykman ‘verschillen ten opzichte der physiologische verschijnselen tusschen Javanen en Europeanen’ vermocht te ontdekken, evenmin ‘verschillen te vinden zijn in den bouw der hersenen’. Kohlbrugge meent dan ook, ‘dat er niets in de psyche van den Javaan gevonden wordt, wat niet ook bij

1) Bladz. 174.
2) Bladz. 117.
3) Bladz. 63.
4) Bladz. 67, vergelijk ook bladz. 117.

den Europeaan aanwezig is, en omgekeerd'[1]. Hij 'wil niet zeggen, dat zij aangeboren minder verstand hebben dan wij, maar de kiem, bij beiden gelijkelijk aanwezig, werd niet ontwikkeld'[2]. Altemaal uitspraken, die meer van impressie dan van studie getuigen. In het derde opstel legt de auteur voor de vraag, wat er van het individu worden zal, alle gewicht op opvoeding en milieu; deze stelling leidt hij in met de woorden: '*ik voel niet veel voor* het zoogenaamde verschil van ras'[3]. Eene onwillekeurige hekentenis, dat gevoel en indruk hier meer aan het woord zijn dan inductief onderzoek.

Opvoeding en milieu zijn echter, naar des schrijvers indrukken, in Indië bepaald ongunstig, en hij schrijft dit toe aan voor wijziging onvatbare factoren, waarvan de warmte wel de voornaamste schijnt te zijn. Men kan den Javaan, zonder hem naar elders over te planten, niet 'europeaniseeren', daar wij 'het warme Oosten niet tot het koude Westen' kunnen maken[4]. Het Oosten, de warmte, het tropische klimaat, met deze niet bijzonder scherp belijnde benamingen wordt de vijand aangeduid, die traagheid, collectivisme, despotisme[5], onverschilligheid, heerschappij van den hartstocht, profetie, slapheid van den wil, onderworpenheid aan de natuur en nog eenige andere hinderpalen aan de geestelijke ontwikkeling van den mensch in den weg stelt.

Wel is het kind, wat zijne moeder van hem maakte, maar in het Oosten is de moeder noodwendig minderwaardig. De Javaan zou geestelijk alleen dan westersch kunnen worden,

1) Bladz. 90.
2) Bladz. 30.
3) Bladz. 125. In eene later hierbij gevoegde noot wordt de ontkenning van het rassenverschil weer belangrijk verzwakt en verder naar Mr. Steinmetz verwezen. Bladz. 78 wordt verzet aangeteekend tegen de beschouwing der Javanen als een minderwaardig ras, en de laatste zin van het geheele boekje zegt nog eens, dat 'het wezen van den mensch overal hetzelfde is.'
4) Bladz. 90 en volgg.
5) Hierbij wordt geheel voorbijgezien, dat de Maleiers van Soematra, de bewoners der binnenlanden van dit eiland zoowel als van Borneo, Celebes enz. van despotisme vrij gebleven zijn, en dat vreemdelingen het op Java invoerden. Hier is dus de 'Oosterling' weer eens uitsluitend als Javaan gedaeht, en dan hetgeen van buiten tot hem kwam, in strijd met Kohlbrugge's elders (bijv. bladz. 8) uitgesproken beginsel, mede tot de hem kenmerkende eigenschappen gerekend.

wanneer men hem geheel in het Westen opvoedde en hem niet meer naar zijn vaderland terugbracht, want daar degenereert zelfs de volwassen Europeaan[1]. Dat heet ‘tropische usuur.’ De schrijver ‘is overtuigd’ (eene overtuiging, die met het ‘gevoel’ betreffende de rasquaestie nauw verwant schijnt), dat van het Europeesche bloed, dat thans in de aderen van 70.000 op Java wonende menschen stroomt, niets zou overblijven, wanneer men Java 50 à 100 jaren van Europa kon isoleeren[2]. De Indo verschilt van den Europeaan alleen ‘door de opvoeding en het klimaat’[3], maar zijne opvoeding is van het klimaat een noodlottig, onafwendbaar gevolg. ‘In een tropisch klimaat kan geen Europeesch ras groeien; als Europeanen zijn allen, die naar Indië gaan en daar te lang blijven (dus in weerwil van hunne opvoeding) tot degeneratie gedoemd’[4].

Bijzonder sterk heeft de indruk van het klimaat bij onzen schrijver gewerkt en telkens de andere factoren, die tot verklaring van een achterlijken beschavingstoestand zouden kunnen dienen, naar den achtergrond gedrongen. Wij moeten er volgens hem rekening mee houden, ‘dat de geschiedenis leert, dat de tropische volkeren, behalve op het gebied van kunst of oorlogvoeren, nimmer groote mannen hebben voortgebracht, dat alle vooruitgang in wetenschap of kennis, die slechts door groote inspanning verkregen kan worden, aan die volkeren te danken is, die in gematigde streken leven. Het is geen toeval, dat de bewoners der tropen langzaam, laksch, indolent zijn, ik zie hierin eene aanpassing aan het klimaat, eene aanpassing, noodzakelijk om te blijven bestaan’[5].

Bij sommigen moge de vraag rijzen, hoe het dan komt, dat ook in de Zuidelijke streken van Europa en in de Slavische landen geestelijke indolentie, bijgeloof, animisme den menschelijken geest gekluisterd houden, zelfs daar waar men, als in Rusland, zeker niet over te veel warmte te klagen heeft. Anderen mogen eraan herinneren, dat de Germanen in de eeuwen, die aan hunne inlijving bij de Romeinsche cultuur en hunne kerstening voorafgingen, al even weinig tot den vooruitgang in wetenschap en kennis bijdroegen en even

1) Bladz. 125-131.
2) Bladz. 113.
3) Bladz. 142.
4) Bladz. 128.
5). Bladz. 122.

weinig groote mannen voortbrachten als de Javanen tot dusverre. Ook het groote verschil der beschaving, die voorheen, met die welke nu op denzelfden klassieken bodem van Griekenland en Italië heerscht kan twijfel doen rijzen aan de alleenheerschappij van het klimaat. Voor Dr. Kohlbrugge doet alles weinig ter zake, want hij geeft nu eenmaal uiting aan zijn *indruk*, zijn *gevoel*, dat rasverschil bijkomstig is of denkbeeldig, dat invloeden van buiten slechts schijnbaar werken, en dat de Oostersche, tropische warmte de bewoners van Java, onverschillig van waar zij kwamen, maakt tot de indolente, aan hartstocht onderworpen, van denkkracht en wil ontbloote wezens, die hij schildert.

Kohlbrugge, die natuurlijk met historische feiten als de daareven aangeduide niet onbekend is, geeft reeds in het begin van zijn boekje te kennen, dat hij de Javanen met een geheel bijzonderen maatstaf zal meten. Na een paar hoogst oppervlakkige frazen over animisme, fetichisme en spiritisme[1)] zegt hij, dat men om den Javaan te kennen, alleen hiermede te maken heeft en ‘van Allah en eigenlijk ook van het mohamedanisme’ wel mag afzien, ‘want beiden zijn niet uit de psyche van den Javaan voortgekomen.’ En iets verder: ‘als wij het karakter van den Javaan trachten te peilen, dan hebben wij slechts te maken met hetgeen hijzelf bedacht heeft.’ Natuurlijk zou de schrijver er niet aan denken, op Germanen, Russen enz. zulk eene zonderlinge methode toe te passen. Zij dient inderdaad slechts om aan een diepen, voor bewijs onvatbaren indruk de schijngedaante te verleenen van langs inductieven weg verkregen wetenschappelijk resultaat.

Het dogma, dat als een verbindingsdraad de losse, invallende gedachten bijeen tracht te houden, die de schrijver aan het publiek voorzette, is: het klimaat van Java maakt opvoeding, in den zin waarin wij dat verstaan, onmogelijk; slap, energieloos, ontbloot van denkkracht en wil wordt de mensch van ieder ras, die daar woont, en is dus de Javaan, die er van ouder tot ouder gewoond heeft. Animistisch bijgeloof is zijn evangelie en de kerker van zijnen geest, de lokale zielsziekte, die tot minderwaardigheid hem doemt.

1) Bladz. 5-6.

‘Het is daarom naar mijne meening ook een dwaasheid, te verwachten, dat wij den inlander ooit zouden kunnen doordringen met onze denkbeelden van eerlijkheid, voortvarendheid, plichtsgevoel, philantropie, gemeenschapsgevoel, solidariteit of dergelijke’[1]. Tot niets dan degeneratie leidt de opleiding, die wij aan Inlandsche ambtenaren willen geven. ‘Het is mij onbegrijpelijk, hoe men op het denkbeeld is kunnen komen om inlandsche officieren voor het leger, om inlanders tot rechters te vormen of tot zelfstandig handelende geneesheeren. Zulke gedachten kunnen toch alleen bij hem opkomen, die er zich nooit rekenschap van gaf, wat een tropenmensch is’ enz.[2]. Wel blijft de schrijver zich ook in dit opzicht geenszins gelijk, want dertig bladzijden tevoren[3] sprak hij in geheel anderen zin over de geprojecteerde ‘vakscholen voor rechterlijke ambtenaren en officieren’; daar heette het: ‘Er zijn tegen deze richting, voor zoover wij meenen zulke intellectueelen voor het bestuur noodig te hebben, ook weinig bezwaren in te brengen, zoolang namelijk als wij niet meer tot zulk een opleiding toelaten als wij ook direct gebruiken en gestadig controleeren kunnen’. Maar zulke bij den schrijver niet zeldzame afdwalingen van de consequentie mogen de hoofdgedachte niet in de schaduw stellen; zij zijn den critischen lezer eene welkome, vaak terugkeerende herinnering, dat het geen wetenschappelijk betoog is, waarmee hij bezig is kennis te maken, al ziet de auteur zijn werk volkomen te goeder trouw daarvoor aan.

Soms schijnt het, alsof de schrijver zich toch min of meer bewust is, dat hem voor eigen waarneming der Javanenziel onontbeerlijke hulpmiddelen ontbroken hebben. Zoo, wanneer hij met misplaatsten nadruk betoogt[4], dat, al moge de taal ook een machtig hulpmiddel zijn om de ziel van het volk te doorgronden, men ook zonder dit kan slagen. Augusta de Wit[5] moet daarbij als voorbeeld dienst doen. Bij de bespreking van het poëtische werk dezer begaafde vrouw, vergeet Kohlbrugge in zijn ijver om iets ongerijmds te bewijzen geheel, dat het dichterlijk behandelen eener aan Indië ontleende materie geheel iets anders is dan het begrijpen der Inlandsche

1) Bladz. 122.
2) Bladz. 124.
3) Bladz. 95.
4) Bladz. 70-71, vooral de noot.
5) Zie ook bladz. 21.

ziel; getuige Multatuli, die van die ziel evenmin begrip had als van eenige Inlandsche taal, maar die het uitstekend verstond voor Europeesche lezers pakkende 'Dichtung und Wahrheit' te geven over Indië. Zoover gaat Kohlbrugge's zelfmisleiding, dat hij zelfs als bewezen aanneemt[1], dat Augusta de Wit ook voor Javanen zou kunnen schrijven, beter dan het tot dusver door anderen geschiedde. Hetzelfde neemt hij aan van Stoll, op grond van eene door dezen gedichte legende over pest en cholera[2], die den Inlandschen denktrant voor Europeesche lezers tracht af te beelden, maar waarvan nergens gebleken is, dat zij op het Inlandsch gemoed eenige werking zou hebben. Dat zij, die de Javaansche taal niet spreken of toch niet vloeiend schrijven, verhalen kunnen dichten, geschikt om den Javaan naar zijnen aard te beschaven, 'bewijzen de voorbeelden van Stoll en Augusta de Wit'[3]. Men ziet, onze auteur heeft zijn eigen spraakgebruik betreffende studie, onderzoek, wetenschap en bewijs!

Nu geeft Kohlbrugge terloops bewijzen - in den zeer gewonen zin des woords - van onbekendheid met Inlandsche talen in het algemeen en van de Javaansche in het bijzonder[4], en in dit licht bekeken krijgt zijn betoog over de ontbeerlijkheid van taalkennis voor het doordringen tot de volksziel veel van eene *oratio pro domo*. Want zooveel weet Kohlbrugge er wel van, dat die taalkennis iemand niet zoo maar in het voorbijgaan aanwaait. 'De Europeaan, tenzij hij er geen (sic) gezette studie van maakt, leert die wetten (van het Inlandsch fatsoen) evenwel niet kennen, noch des Inlanders taal spreken.

1) Bladz. 89.
2) Deze geheele legende neemt Kohlbrugge bladz. 104-108 over uit G, 8toll, *Kiekjes op Java*.
3) Bladz. 89.
4) *Rottang*, bladz. 6, 50; *goena-goena* en *goenah-goenah*, bladz. 15, 17, 19, 31, *modjo* (reciteeren) bladz. 79, 83, 87, 11; *dithoelang*, bladz. 49, enz. Teekenend zijn de woorden, waarmee het boekje aanvangt; de eerste helft der Mohammedaansche geloofsbelijdenis wordt daar geschreven zóó als geen Javaan ze uitspreekt, maar de poging om de Arabische uitspraak weer te geven is evenzeer mislukt, en daarop volgt dan: 'hoe duizenden malen heb ik deze klanken op Java gehoord', enz. Dat die schrijver die formule noch op zijn Javaansch noch op zijn Arabisch kent, beduidt op zichzelf niets; maar dat hij ze duizenden malen hoort en toch verkeerd teruggeeft, stemt tot voorzichtigheid.

Hij ziet slechts oppervlakkig op hen neer', enz.[1]. En waar hij zegt, dat men 'vooral de regel niet mag omkeeren[2]: dat wie de taal kent ook het volk kent', daar blijkt hij zijns ondanks te beseffen, dat de regel is: om het volk te kennen moet men de taal meester zijn. Maar hij houdt zichzelf met enkele anderen voor uitzonderingen op dien regel. Ten onrechte, naar ik vrees.

Neen, eene opeenstapeling van gemeenplaatsen uit opengeslagen boeken als die Dr. Kohlbrugge ons in deze vier opstellen ten beste geeft, kan niet 'leeren, vele vragen op te lossen, waarover thans de partijen nog bitter strijden'. Het is de moeite waard, dit aan te toonen, omdat de zonder twijfel ernstig gemeende, overtuigende toon, waarop de schrijver zijne half bezonken leekenindrukken als wetenschappelijke stellingen voordraagt, onwetenden kan imponeeren en steun geven aan de in mijn artikel over *de Inlandsche bestuursambtenaren*, *vooral op Java*[3] besproken routine-mannen, waar zij de vervulling tegenhouden van wat in onze dagen als de hoofdtaak van het Nederlandsch bestuur in Indië te gelden heeft, namelijk *de emancipatie van den Inlander*.

Wij zouden intusschen Dr. Kohlbrugge onrecht aandoen door niet te wijzen op zijne oprecht gemeende sympathie voor de Inlandsche bevolking, die ook hem in dat emancipatievraagstuk belang doet stellen. Maar de diepe klimaat-indruk, onder welks heerschappij hij naar Europa teruggekeerd is, maakt het probleem voor hem onoplosbaar. De vraag, wat men voor de geestelijke ontwikkeling der hoogere standen kan doen, beantwoordt hij, gelijk ons hierboven[4] bleek, op twee, onderling volstrekt tegenstrijdige wijzen, en geeft overigens telkens blijk van vrees voor door onze opleidingsmethode bevorderde degeneratie, voor een te groot aantal

1) Bladz. 172.
2) De onhandige uitdrukking zou tot misverstand kunnen leiden. K.'s bedoeling is: men mag den regel niet omkeeren door te zeggen, dat wie de taal niet kent, enz. - Wat de zaak zelve betreft, komt dit op hetzelfde neer, als de uitspraak, dat niet ieder, die arts-examen deed, een betrouwbaar geneeskundige is. Maar *zonder* behoorlijke opleiding blijft men kwakzalver en dit geldt ook van den zielelezer zonder taalkennis.
3) In het Augustus-nummer van 'De Gids'.
4) Boven, blz. 18.

intellectueelen, voor een streven naar een onbereikbaar doel. En zijn recept voor de opvoeding der breedere volksklassen getuigt al evenmin van eene scherpe diagnose.

Eerst haalt hij met instemming aan[1)], dat 'emigratie, irrigatie en educatie' niet de gewenschte wijziging in de maatschappelijke verhoudingen kunnen brengen en hij wenscht voor Java, dat er wat minder over die zaken gepraat worde. In plaats daarvan, zegt hij, verlosse men den Javaan van 'animistisch geloof, afhankelijkheidsgevoel, armoede der gedachten'. En al hetgeen de schrijver weet aan te geven als middelen om tot dat doel te geraken, komt - kon het wel anders? - op die gesmade educatie neer!

Maar dan toch niet wat men gewoonlijk onder dien naam aanbeveelt! Van het schoolonderwijs moet men volgens Kohlbrugge geen heil verwachten. Op vorming van het karakter, door hem vooral verstaan in den zin van bevrijding der ziel van de animistische boeien, komt het aan. Dit kan geschieden door doelmatige verspreiding van daarvoor geschikte lectuur onder de bevolking van Java. Zulke geschriften mogen niet gekeurd worden door officieele autoriteiten, want die hebben er geen verstand van[2)] en kennen in het algemeen geen Javaansch. Bij de verklaring van natuurverschijnselen stelle men zich tevreden met hetgeen duidelijk spreekt tot den kinderlijken geest der Javaansche lezers en hoorders, ook al moge er aan de schoolsche juistheid wat ontbreken.

Hoe moet men dan aan bruikbare werkjes komen?

Kohlbrugge vereenigt zich van harte met hetgeen de Inlander Abdul Rivai over dergelijke beschavingslitteratuur schreef[3)], maar vindt toch de proeven, die deze in de door hem geredigeerde Bintang Hindia leverde, niet geschikt[4)]. Augusta de Wit en G. Stoll, in wie de schrijver, wij zagen op hoe onhoudbare gronden, wél den voor zulk werk vereischten aanleg meende te ontdekken, zouden in ieder geval hunne eerste proeve nog moeten leveren. De bijna miraculeuse invloed, dien Kohlbrugge aan eene door hemzelf te

1) Blz. 87-88.
2) Uit hetgeen op bladz. 72-73 voorkomt, zou men opmaken, dat Dr. Kohlbrugge persoonlijk minder aangename ervaring van zulke keuring heeft opgedaan. Maar de daaruit getrokken negatieve conclusie zal velen te ver gaan
3) Bladz. 70.
4) Bladz. 73-74.

Sidoardjo vervaardigde legendarische vertelling toeschrijft op de verdwijning eener daar uitgebroken epidemie[1], zal hijzelf toch denkelijk ook als een exceptioneel geval beschouwen en daaruit niet afgeleid willen zien, dat hij voorshands de eenige is, die de verlangde beschavingslitteratuur zou kunnen leveren. Op instemming in ruimen kring mag hij zeker aanspraak maken, waar hij zegt[2], dat zulke werken door Javanen voor Javanen geschreven moeten worden in hunne eigene taal. Deze vanzelf sprekende eisch vloeit onmiddellijk voort uit de stelling, die in mijne verhandeling over de Inlandsche bestuursambtenaren op Java verdedigd werd: dat alle intellectueele, moreele, sociale vooruitgang, dien wij op Java willen brengen, door hoog ontwikkelde Inlanders voor hun volk pasklaar gemaakt moet worden.

Juist daarom is het vóór alle dingen noodig, dat wij met kracht aansturen op de vorming van eene breede schare van modern ontwikkelde Inlanders, die de leiders en voorlichters van hun volk kunnen worden.

De hooge waarde, die litteratuur van de bedoelde soort voor de volksontwikkeling kan hebben, zal wel niemand in ernst betwijfelen, en evenmin zal de bewering veel tegenspraak ontmoeten, dat zij liefst uit het volk zelf moet voortkomen, zij het ook onder den invloed van prikkels van buiten. Ten onrechte meent Kohlbrugge, dit voor het eerst uiteengezet te hebben[3]: 'De hier uitgesproken gedachte is zoover ik weet, nieuw, zij moet dus eerst door velen veroordeeld, door weinigen aangenomen worden' enz. Zij is veeleer sinds lang door velen aangenomen niet alleen, maar ook met goed gevolg toegepast. Kohlbrugge, die slechts smalend weet te spreken van Maleische leesboeken[4], die van Regeeringswege zijn uitgegeven, schijnt niet te weten, dat reeds veertig jaren geleden Karel Holle een aantal intelligente Soendaneezen, thans evenals hijzelf reeds overleden, (den Hoofdpanghoeloe van Garoet Raden Hadji Moesa, diens zoon, den lateren Patih van Soekaboemi, den Patih van Mangoenredja Atmadibrata, enz.) tot het schrijven van zulke beschavende volksboekjes, deels in proza, deels in inlandsche dichtmaat, wist te inspireeren en dat die Soendaneesche, door Soendaneezen geschreven

1) Bladz. 84-85.
2) Bladz. 73.
3) Bladz. 90.
4) Bladz. 72.

werkjes gereedelijk ingang vonden ook zonder de meer dan beleidvolle, bijkans listige wijze van introductie, die Kohlbrugge daarvoor geheel ten onrechte noodig acht[1].

Waarlijk, de inlander heeft geen tegenzin tegen eene wajangvertooning, al wordt die van bestuurswege op touw gezet; hij mijdt geene tentoonstelling, waar dingen te zien zijn, die zijne belangstelling verdienen, al is die onder leiding van zijn resident tot stand gekomen; hij geniet niet minder van het lezen en hooren lezen van verhalen, omdat die in modern gewaad van de Landsdrukkerij tot hem komen. Dit heeft sedert lang de ervaring, met name op West-Java, afdoend geleerd.

De zelfoverschatting, die Dr. Kohlbrugge hier aan den dag legde, kan slechts in onbekendheid met hetgeen anderen deden, zekere verontschuldiging vinden. Holle maakte wel is waar geene vergelijkende hersenstudiën, maar hij wijdde, zonder eenige réclame, tientallen jaren van zijn leven aan op practische psychologie gebaseerde werkzaamheid voor de geestelijke ontwikkeling der inlanders van West-Java. Tal van uitnemende volksboekjes danken aan zijn rusteloos initiatief hun ontstaan. Maar hij verwachtte het heil niet *alleen* van zulke litteratuur; óók de volksschool had zijne sympathie en dankt veel aan zijne bemoeienis. Hij nam een werkzaam aandeel in de oprichting der opleidingsschool voor inlandsche ambtenaren, die hij slechts als een eersten stap op den weg der emancipatie der hoogere klassen beschouwde. In de kleinere sfeer, waarin hij zijn persoonlijken invloed dagelijks kon laten werken, ging hij heel wat verder, en trots veel hardnekkige tegenwerking hielp hij inlandsche ambtenaren vormen, die geheel in Westerschen geest opgevoed door zelfstandig oordeel, flinkheid van karakter en plichtbesef uitmuntten en zoo de beste weerlegging leverden van de degeneratie-theorie. Ik behoef slechts den vorigen Patih van Soekaboemi, Karta Winata, te noemen om bij hen, die van de jongste phase der geestelijke beweging op de hoogte zijn, de herinnering te wekken aan veel van hetgeen de Preanger aan den kalmen, krachtigen arbeid van Holle dankt; helaas ook de herinnering aan de domme tegenwerking, die deze

1) Bladz. 87-89.

arbeid ondervond van velen dergenen, die destijds hooge bestuursambten bekleedden. Bekrompenheid van geest en ambtelijke hoogheidswaan deden wat zij vermochten - en dikwijls was dat niet weinig - om de huns ondanks verkregen resultaten in de practijk te verijdelen.

Met dezelfde tegenwerking had ik te kampen toen ik, vele jaren later, in het voetspoor van Holle op dit gebied het weinige trachtte te doen dat binnen het bereik van één mensch ligt, die slechts een deel van zijnen tijd voor zulk werk kan afzonderen. En nu wil een gelukkig toeval, dat de eerste in tijdsorde der Inlanders, die onder mijne leiding zijne bestemming bereikt heeft, de aandacht van Dr. Kohlbrugge heeft getrokken. In zijne in de vereeniging 'Moederland en Koloniën' voorgedragen verhandeling over *Psychologische koloniale politiek*, zegt de schrijver[1] van dezen jongen man: 'Ik kan niet nalaten, hier een eeresaluut te brengen aan den R.T. Achmad Djajadiningrat, regent te Serang, een eeresaluut niet alleen voor zijn rapport dat zoo buitengewoon belangrijk is, maar veel meer omdat die regent toonde, op elke bladzijde toonde, en niet het minst in de bovenaangehaalde woorden, dat hij het zieleleven van zijn volk niet alleen begrepen heeft, maar dit ook beschrijven kan in onze taal, en dit doet zonder eenigen schroom.'

Ziedaar eene feitelijke weerlegging van des schrijvers eigen theorie, die ik niet kan verbeteren. Zij klemt te meer omdat de genoemde regent wat aanleg betreft - mijne leiding zijner opvoeding van zijne prille jeugd af stelt mij in staat dit te beoordeelen - volstrekt niet uitstak boven velen zijner rasgenooten. Dit laatste geldt evenzeer van Holle's oudsten kweekeling, Karta Winata. Het eenige, waarin deze beide Inlanders eene exceptie vormden, was dat aan hunne opleiding de zorg werd besteed, waarop hunne vele gelijken in 's lands belang aanspraak hebben, maar die eene kortzichtige politiek, gesteund door degeneratie-theorieën en dergelijken, hun onthoudt.

De practische psychologie, waarvan men voorloopig bij de opvoeding van individuën en volken uitgaat en moet uitgaan,

1) Bladz. 8 van den overdruk.

rust op de onderstelling der eenheid van den menschelijken geest in het algemeen. Deze eenheid wordt door Kohlbrugge op meer dan ééne plaats met beslistheid gepredikt, maar bij tal van andere gelegenheden weer geheel uit het oog verloren. De opvoeder kan slechts zichzelf en het zijne aan zijne pupillen geven; de wijze waarop zij het zullen verwerken en assimileeren, regelt zich vanzelf naar hunne individualiteit.

Zonder aanmatiging mogen wij overtuigd zijn, dat wij geestelijke goederen bezitten, die de bevolking van Java nog mist. Of het klimaat voor de digestie dier intellectueele en moreele voedingsmiddelen eene duurzame verhindering zal opleveren, kan slechts de toekomst leeren. De geschiedenis geeft ons geen recht, dit a priori te decreteeren, en Dr. Kohlbrugge heeft geene onbekende feiten aan het licht gebracht, die zulk eene uitkomst zelfs maar waarschijnlijk maken.

Wel heeft rijpe ervaring geleerd, dat de hervormingen, die Java's volk behoeft om in de wereld de plaats te gaan innemen, waartoe zijn aanleg het in staat stelt, niet *direct* door de vreemde voogden ingevoerd kunnen worden. Dezen kunnen ze slechts voorbereiden door de hoogere klassen der Inlandsche maatschappij voor de leiding van het volk in de richting naar boven geschikt te maken. Daarop moet derhalve de aandacht van allen, die het wel meenen met Java, in de allereerste plaats gevestigd zijn.

Zij hebben daarbij een zwaren strijd te voeren in onze ambtenaarskolonie, want diep hebben bij de meerderheid onzer ambtenaren van bestuur en bureau conservatieve vooroordeelen wortel geschoten; vooroordeelen, die zich verzetten tegen de ontwikkeling der Inlanders tot mondigheid, en wanneer dezen toch mondig worden, tegen hun zelfstandig medespreken over hunne eigen belangen. Dit soort van bijgeloof is niet minder gevaarlijk dan het animistische der Inlanders, en het is minstens even aanstekelijk.

Lang zal het nog duren, dat overigens verstandige mannen van Europeeschen bloede zich tegen de emancipatie der bevolking van Java met hand en tand verzetten, te goeder trouw, maar met de kracht der botheid aan de naar onderwijs begeerige Inlanders onder allerlei voorwendsels plaats weigeren op de beste der op hunne kosten opgerichte scholen, aan de geslaagde Inlandsche leerlingen op grond van ongemotiveerde

rasinbeelding de hun toekomende staatsambten onthouden. Maar komen zal de tijd, dat men zich voor dit thans nog heerschende conservatisme niet minder diep schamen zal dan men zich thans schaamt over de bekrompenheid van ruim eene halve eeuw geleden, die niet weinig hooge ambtenaren onder hare aanhangers telde en die de Javanen beschouwde als geschapen om koffie te planten ten bate van de Nederlandsche schatkist.

C. SNOUCK HURGRONJE.

Blijft er van het Grieksch iets hangen? Een onderzoek.

Men behoeft niet veel sceptischen aanleg te hebben, om in te zien, dat er in het dagelijksch leven tal van meeningen de rol van gangbare munt spelen, zonder dit werkelijk te verdienen. Of, nauwkeuriger gezegd: zonder dat degenen, die ze uitspreken, in staat zijn de juistheid daarvan aan te toonen of althans den persoon of het geschrift te noemen, die het bewijs dier juistheid kunnen leveren.

Zoo meent men vrij algemeen, dat van al het Grieksch, dat op de schoolbank ten koste van zooveel tijd en inspanning wordt geleerd, niemand of bijna niemand iets onthoudt, dat de moeite waard mag heeten. Altijd natuurlijk, wanneer niet, zooals bij den klassiek-literator en den theoloog, de vakstudie er toe dwingt, om aan de taal der Hellenen de noodige belangstelling te blijven schenken.

Men meent dit. Zeker weten doet men het niet. Ieder voor zich is doorgaans slechts bekend met wat er in de eigen geestelijke voorraadkamer van de kennis der Grieksche taal is overgebleven en naar aanleiding van die kennis te generaliseeren is niemand geoorloofd. Ook niet, wanneer hij af en toe verneemt, dat de resultaten van zijn ‘introspectieve’ waarneming kloppen met die van anderen. Hoogstens mag hij het dan waarschijnlijk noemen, dat, wat hij en zijn vrienden niet meer weten, ook bij anderen zal zijn uitgewischt.

Groote belangstelling, sedert lang gekoesterd voor de zoo dikwijls ter sprake komende reorganisatie van onze gymnasia

en in zekere mate ook eenige twijfel, of de werkelijkheid niet beter zou kunnen blijken te zijn, dan de algemeene meening veronderstelde, wekten bij mij den lust tot het doen van een bescheiden poging, om door middel van een onderzoek genoemde meening aan de feiten te toetsen.

Lust tot een handeling hebben en ze ten uitvoer brengen zijn echter twee verschillende dingen. Zonder een extra-duw komt men meestal niet van het eerste tot het laatste en genoemd onderzoek zou zeker onuitgevoerd zijn gebleven, wanneer niet een pennestrijd, die in den zomer van 1906 in de Nieuwe Rotterdamsche Courant ontbrandde over de ontvolking der gymnasia, mij zulk een duw had gegeven. In 't bijzonder, wanneer niet bij dien strijd de wijze mijn aandacht had getrokken, waarop de uitroep van een der polemisten ‘wie kan nog na een jaar een stuk van Homerus redelijk lezen!’ beantwoord werd. Daaruit toch viel op te maken, dat er nog zijn, waarschijnlijk zelfs nog mannen van beteekenis, die niet meêgaan met wat hierboven een vrij algemeen verbreide meening werd genoemd.

Het onderzoek, dat ik met de welwillende hulp van eenige vrienden verrichtte, gold slechts de vraag, *òf* er iets van de kennis der Grieksche taal blijft hangen en niet - ik wijs hierop met nadruk - *wat* er van die kennis overblijft. De laatste vraag toch zou voor haar beantwoording niet alleen een anders ingericht en daarbij meer uitgebreid onderzoek hebben vereischt, maar ook andere examinatoren, aangezien zoowel de genoemde vrienden als ikzelf tot de menschen behooren, wier kennis van het Grieksch reeds lang tot de waarde van nul is genaderd. Om misverstand te voorkomen diene verder nog, dat ik onder *iets van de kennis der Grieksche taal* hier niet versta de vele vage herinneringen, die meestal uit den leertijd overblijven, herinneringen, ten opzichte waarvan ik gaarne toegeef, dat niet zelden veel daarvan betrekkelijk vlug kan worden opgefrischt, maar *iets dat mogelijk geschikt is voor dadelijk gebruik*.

Natuurlijk aarzel ik geen oogenblik, om toe te geven, dat mijn onderzoek in sterke mate den dilettant in de kunst van examineeren verraadt. Een man van het vak zou heel wat beters hebben geleverd en een praktischer examenprogramma hebben samengesteld, dan mij mocht gelukken. Ja, meer nog:

ik verklaar gaarne, dat, indien ik de ervaring, die bij het onderzoek werd opgedaan, vroeger had bezeten, genoemd programma, waarvan de gebreken in de praktijk maar al te duidelijk werden, in menig opzicht er anders zou hebben uitgezien.

Alvorens nu het examenprogramma en de daarmeê verkregen uitkomsten te bespreken, zij het volgende opgemerkt betreffende de geëxamineerden. Hun aantal bedraagt 109. Daaronder zijn te tellen 45 juristen, 35 philosofen, 2 nietklassiek-literatoren en 27 medici. Waarom de klassiek-literatoren en de theologen van het onderzoek werden uitgesloten, ligt voor de hand: ze vallen buiten de grenzen van het hierboven afgebakende terrein van onderzoek.

Een andere indeeling, hier van meer belang, omdat daarop de tabellen betrekking hebben, waarin straks de uitkomsten van het onderzoek zullen worden vermeld, is te maken naar het tijdstip, waarop de geëxamineerden tot het afleggen van academische examens werden toegelaten. Men komt er dan toe drie groepen te vormen:

I. Zij, die de academische studiën begonnen, vóórdat de tegenwoordige Wet op het Hooger Onderwijs op hen kon worden toegepast;

II. Zij, die onder die wet, doch vóór het jaar 1900 het recht verkregen tot het afleggen van academische examens;

III. Zij, die het zoover brachten gedurende het tijdvak 1900-1905. (Studenten en pas gepromoveerden.)

In de volgende tabel vindt men beide indeelingen vereenigd. Ook is daarin aangegeven de gemiddelde leeftijd van elke groep, terwijl bij de groepen II en III een scheiding is gemaakt tusschen de geëxamineerden, die het eindexamen gymnasium aflegden en hen, die langs den weg van het Staatsexamen tot de academische examens werden toegelaten.

Van belang is ten slotte, dat de lezer wete, dat de geëxamineerden waarlijk niet alleen te rekenen zijn tot wat men zou kunnen noemen het profanum vulgus der gestudeerden. Integendeel. Velen behooren, zooals de positie bewijst, die ze, hetzij in het vrije beroep, hetzij in den ambtenaarsloopbaan, wisten te verwerven, tot de zoogenoemde knappe menschen, terwijl er bovendien - en dit zegt nog meer - onder de 78 personen, die de groepen I en II vormen, niet minder dan

8 personen worden gevonden; die in ons vaderland op het gebied hunner wetenschap ontegenzeggelijk in de eerste rij staan.

Tabel I.

GROEPEN.	Gemiddelde leeftijd.	Totaal van elke groep.	Literatoren.	Juristen.	Philosofen.	Medici
I	51⅓	30	-	13	2	15
a. Gymnasium		40	1	25	5	9
II	34½					
b. Staatsexamen		8	-	-	7	1
a. Gymnasium		17	1	6	8	2
III	23½					
b. Staatsexamen		14	-	1	13	-
Totaal		109	2	45	35	27

Mijn bedoeling was, ik herhaal het, om na te gaan, of er van de kennis van de Grieksche taal iets overblijft, dat mogelijk geschikt is voor dadelijk gebruik. Hoe dit moest geschieden, werd dus de vraag.

Het meest voor de hand lag natuurlijk, dat aan elk der examinandi een stukje gemakkelijk Grieksch, bijv. uit Xenophon's Anabasis, ter vertaling werd aangeboden. Wie nog in staat is, iets van Xenophon te vertalen, mag immers gerekend worden zóóveel van zijn schoolkennis te hebben gered, dat hij daarmeê een Grieksch citaat eenigszins kan ontcijferen.

Toch is het daartoe niet gekomen en wel in hoofdzaak, omdat ik vreesde, dat een onderzoek, enkel uit een vertaalproef bestaande, te onzuiver zou worden door het kunstje van raden, een kunstje, waarvoor, zooals bekend is, menigeen buitengewone talenten bezit. Weliswaar had dit bezwaar kunnen worden ondervangen door niet van enkele zinnen,

maar van minstens een halve bladzijde de vertaling te eischen, maar daar stond weêr tegenover, dat het onderzoek dan veel tijdverlies zou veroorzaken en dientengevolge wel eens onuitvoerbaar kon blijken te zijn.

Beter en gemakkelijker achtte ik te zullen slagen door te trachten de kennis, die de examinandi nog van het Grieksch bezaten, niet langs één enkelen weg, maar van uit drie verschillende richtingen te benaderen. Drie vragenlijstjes werden daarom ontworpen. Het eerste moest dienen, om na te gaan, of het lezen van Grieksche woorden nog mogelijk was; het tweede, om te onderzoeken, of uiterst eenvoudige zinnetjes nog konden worden vertaald; het derde, om te weten te komen, of gemakkelijke Grieksche werkwoordvormen nog bekend waren. Bovendien eischte dit laatste lijstje twee vertalingen in het Grieksch en wel 1° van een eenvoudig getal en 2° van een klein zinnetje. Aangezien de vertaling van dit zinnetje enkel aan het licht moest brengen, of de examinandus nog wist, dat bij een onderwerp, dat in het onzijdig meervoud staat, doorgaans een in het enkelvoud gestelde werkwoordvorm behoort, werd niet alleen dit zinnetje zoo gemakkelijk mogelijk gekozen, maar bovendien nog bij de vraag de beteekenis aangegeven, die elk woord in 't Grieksch had.

Door bij deze wijze van examineeren den uiterst lagen eisch te stellen, *dat een examinandus, om tot een volgende vragenrij te worden toegelaten, van de daaraan voorafgaande minstens twee vragen juist moest hebben beantwoord*, hoopte ik het groote voordeel te verkrijgen, dat in menig geval het onderzoek in enkele minuten kon afloopen. Immers, wie bij examen I onvoldoende behaalde, behoefde geen tijd meer op te offeren voor II en III, terwijl voor examen III slechts zij in aanmerking kwamen, die ten opzichte van II hadden voldaan. Een methode van schifting dus.

Ten einde dit opstel niet met al te veel Grieksch te bezwaren, worden de drie zinnetjes, die het eerste vragenlijstje vulden en voor de zoogenaamde *leesproef* waren bestemd, hier niet wêergegeven.

Den inhoud van het tweede lijstje, dat voor de *vertaalproef* diende, vormden de volgende vier zinnen:

a *Oτ; αλτη; νδυνοιτος Φονιξιφβον ου παζουσιν.*

b Μ□ □□ τ□ν λ□γων, □λλ□ □□ τ□ν π□□ξεων □□□νε το□ς □ν□□□πους.
c Το□ς οφ□αλμο□ς μαλλον □ το□ς ωσ□ πιστε□ομεν.
d Ε□ς □στ□ δουλος ο□□□ας, □ δεσπ□της.

Deze zinnen bevatten, zooals men ziet, niets dan substantiva en verba, die uiterst bekend zijn. Van de andere woorden en woordjes, die er in voorkomen, geldt hetzelfde. Wat ten slotte de werkwoordvormen betreft, een proef op de kennis hiervan vormen de genoemde zinnen allerminst, daar men er niets anders in aantreft dan den Praes. Ind. act. en verder het enkelvoud van den actieven Imperativus. Gemakkelijker kon de vertaalproef dus bezwaarlijk zijn. Als bewijs hiervoor kan trouwens ook het feit dienen, dat de zinnetjes ontleend zijn aan dàt gedeelte van de Grieksche Oefeningen van Dr. Sormani en Dr. Versmeeten, dat in de tweede klasse van het gymnasium nog vóór de Kerstvacantie wordt behandeld. Op het oogenblik, dat de gymnasiast ze te vertalen krijgt, heeft hij dus hoogstens drie en een halve maand onderwijs in het Grieksch gehad. Zegge: drie en een halve maand.

Was het nu onbillijk, dat ieder examinandus, die niet minstens twee van die zinnetjes juist kon vertalen, zonder meer geoordeeld werd niets van zijn Grieksch te hebben overgehouden, dat kans biedt geschikt te zijn voor dadelijk gebruik? En dat hem, ten einde tijd en moeite te sparen, het derde vragenlijstje niet werd voorgelegd?

Dit derde lijstje bevatte de vragen voor het zoogenaamde *voortgezet examen*. Ze waren ten getale van vijf:

A Hoe vertaalt ge: de pijlen veroorzaken wonden? De pijl = τ□ τ□ξευμα. De wond = τ□ τ□α□μα. Veroorzaken = φ□□ω.
B Hoe is het Fut. Ind. act. van *βουλε□ω?* (ik zal raden.)
C Hoe het Plusquamperf. Ind. act. van dat werkwoord? (ik had geraden.)
D Hoe het Perf. Ind. pass. van *παιδε□ω?* (ik ben onderwezen.)
E Hoe zegt men in het Grieksch: honderd één en twintig?

Dat ook deze vragen, behalve wellicht de met C en D aangeduide, uiterst laag bij den grond zijn, zal zeker niemand betwisten. In het eerste jaar, dat de jongens op het gymnasium zich met het Grieksch bezighouden, leeren ze zeker meer dan voor de beantwoording daarvan noodig is. Vraag B betreft

een Indicatiefvorm van het eenvoudigste soort van werkwoorden, dat de Grieksche grammatica kent. De bedoeling van vraag A werd hierboven reeds besproken. Ten opzichté van vraag E zij opgemerkt, dat de gevraagde vertaling vergemakkelijkt werd door de omstandigheid, dat de examinandus bij de vertaalproef het woordje ε□ς had ontmoet, zoodat het slechts aankwam op de vertaling van de getallen 100 en 20 en natuurlijk ook op de wijze, waarop die telwoorden werden samengevoegd. Wanneer slechts één van de twee wijzen, waarop deze samenvoeging mogelijk is, juist was aangegeven, werd het antwoord als voldoende beschouwd.

Vraag C en D, hoewel een jongen, die slechts één jaar Grieksch geleerd heeft, ze moet kunnen beantwoorden, waren - ik vermeldde dit reeds - wat moeilijk uitgevallen. Te moeilijk, zooals bleek. Immers, al waren er enkele bolleboozen, die, niet zelden nog dank zij een sterk ontwikkeld raadvermogen, den eersten persoon enkelvoud wisten te noemen, ook maar één van die tijden in zijn geheel behoorlijk opzeggen, kon nagenoeg niemand meer. Wie bedenkt, dat er onder de examinandi waren, die nauwelijks twee jaar geleden een schitterend eindexamen A aflegden, zal moeten erkennen, dat er bezwaarlijk een feit kan worden aangehaald, dat duidelijker aantoont, dat de monniken uit de middeleeuwen het nog zoo mis niet hadden, als ze, zooals Heine vertelt, het Grieksch een uitvinding van den duivel noemden. Heine's eigen ervaring ten opzichte van 't Grieksch zijn trouwens weinig beter. Hij zegt: ‘Vom Griechischen will ich gar nicht sprechen, ich ärgere mich sonst zu viel. Gott kennt die Leiden, die ich dabei ausgestanden’. En in denzelfden geest liet onze De Génestet zich uit. Zijn medeleerlingen zoowel als zichzelf noemde hij

> ‘niet voor 't Grieksch geschapen’,

terwijl de Latijnsche school voor hem een wereld was

> ‘vol lust en Grieksch, vol lief en leed.’

De uitkomsten van elke proef werden in cijfers (**3, 2** of **1**) uitgedrukt. Voor een juist antwoord gold een **3**; **2** voor een antwoord, waaraan iets ontbrak; **1** werd genoteerd, wanneer, hetgeen men van den examinandus te hooren kreeg, veel of alles te wenschen overliet. Alleen voor het antwoord op

vraag A had, om voor de hand liggende redenen, de examinator slechts de keuze tusschen het toekennen van een **1** of een **3**. Verder was bij het vragen naar de werkwoordvormen (voortgezet examen B, C en D) als regel ingesteld, dat, indien de examinandus den eersten persoon enkelvoud niet kon noemen, hem deze gezegd werd met het verzoek, nog te beproeven den geheelen tijd op te zeggen. Gelukte dit, dan werd er voor hem nog een **2** genoteerd.

Het ondervragen door de verschillende examinatoren diende natuurlijk zooveel mogelijk op dezelfde wijze te geschieden. Vooroefeningen zijn daartoe gehouden, afspraken gemaakt. In 't bijzonder werd overeengekomen, dat er bij het onderzoek altijd behoorlijk tijd moest worden gelaten, om het antwoord te vinden en dat, waar dit onjuist mocht uitvallen, de gelegenheid, om het te verbeteren, moest openstaan. Bleek, dat een examinandus bij de werkwoordvormen in de war raakte met wijze, tijd of persoon, dan behoorde in het Hollandsch te worden aangegeven, wat men in het Grieksch verlangde te hooren. In 't kort: er moest, wat men noemt, humaan ondervraagd worden en van overrompelen mocht nimmer sprake zijn.

Over 't algemeen, geloof ik, heeft de wijze, waarop het examen werd afgenomen en meer in 't bijzonder de eenheid van beoordeeling, weinig te wenschen overgelaten. Vooral bij het al of niet toekennen van een 3 (waar het vooral op aankwam) kunnen er nooit groote verschillen hebben bestaan. Bovendien heeft het voornaamste verschil, dat ik heb kunnen opsporen, eer te hooge dan te lage cijfers ten gevolge gehad. Het betreft de beoordeeling van de antwoorden op de derde vraag van de vertaalproef. Vele examinandi konden het woordje ωσ□ niet vertalen. Wie het deden, raadden niet zelden de beteekenis. Maar, terwijl sommigen onmiddellijk erkenden, dat het woord hun vreemd was, vertelden anderen dit eerst later, als het cijfer reeds genoteerd stond. En nu staat het vast, dat, terwijl allen hoogstens een **2** verdienden, de laatstgenoemden doorgaans, zoo niet altijd, hun **3** hebben behouden.

Nu de uitkomsten van het onderzoek.

De *leesproef* beantwoordde niet aan de verwachtingen. Al maakten betrekkelijk veel examinandi (32%) kleine fouten,

doorgaans lazen ze het Grieksch nog te vlot, dan dat dit reden mocht zijn, om bij hen van verder onderzoek af te zien.

De voornaamste uitkomsten der *vertaalproef* brengt volgende tabel. De voornaamste; de lezer rekene er dus op, dat hij bij de straks volgende bespreking nu en dan op cijfers zal stooten, die uit den inhoud der tabel niet kunnen worden afgeleid.

Tabel II (Vertaalproef).

GROEPEN.	Totaal van elke groep.	Er leverden een juiste vertaling van 4 zinnen.	3 zinnen.	2 zinnen.	1 zin.	Geen zin.
I	30	2	1	6	7	14
a. Gymnasium	40	5	7	11	12	5
II						
b. Staatsexamen	8	1	1	2	2	2
a. Gymnasium	17	10	6	1	-	-
III						
b. Staatsexamen	14	1	-	7	5	1

Aangezien de geëxamineerden van groep III te kort geleden de schoolbanken verlieten, dan dat men in wat ze thans nog van het Grieksch weten, hun blijvend eigendom mag zien, ligt het voor de hand, om het antwoord op de vraag, die tot het onderzoek leidde, enkel te zoeken in de uitkomsten, die bij de groepen I en II werden verkregen en die, welke het examineeren van groep III opleverde, later afzonderlijk te bespreken. Zóódoende blijkt, dat van de 78 geëxamineerden, die groep I en II samen tellen, 21 (26,9%) geen enkelen en evenveel slechts één zin vertaalden. Verder vertaalden

19 of 24,4%	twee zinnen.
9 of 11,5%	drie zinnen.
8 of 10,3%	vier zinnen.

Een bedroevend resultaat. Minder ten opzichte van groep I, die in een tijd Grieksch leerde, toen er met de toelating tot de academische lessen niet zelden de hand werd gelicht, dan wel ten aanzien van groep II, die onder de tegenwoordige Wet op het Hooger Onderwijs werd opgeleid. Bovendien blijken zij, die het Staatsexamen aflegden, de zwaksten onder de zwakken te zijn.

Hoe mager de uitkomst is, wordt nog duidelijker, wanneer men nagaat, hoeveel maal elk der simpele zinnetjes juist werd vertaald. Men vindt dan voor de zinnen *b* en *c* 54 en 31 maal en voor *d* en *a* slechts 19 en 14 maal. Zin *b* en *c* houden dus het record. Waarom echter? Omdat men in beiden de vertaling ontmoet van bekende gezegden, zoodat een minimum van woordkennis in staat stelt, om de beteekenis te raden. Wat bij de beide andere zinnen niet het geval is. Dat intusschen ook dáárbij het raden een rol speelde en dientengevolge het aantal juiste antwoorden te hoog genoteerd staat, zal niemand betwijfelen, die maar één enkelen keer zag, hoe menig examinandus zonder blikken of blozen bij zin *a* de ‘gevaren’ der zee voor ‘golven’ of zelfs voor ‘roovers’ durfde te verslijten en bij zin *d* ‘smart’ in plaats van ‘slaaf’ las.

Als regel was aangenomen, dat, om tot een volgende vragenrij te worden toegelaten, minstens twee vragen van de daaraan voorafgaande juist moesten zijn beantwoord. Met 42 examinandi van de groepen I en II (53,8%) kon dit dus niet het geval zijn; slechts 36 kwamen voor het voortgezet examen in aanmerking. Van de uitkomsten, daarbij verkregen, brengen de twee volgende tabellen ook enkel weêr de voornaamste. Dat ze niet 36, maar 35 geëxamineerden betreffen, komt, omdat bij één examinandus (iemand van groep I, die twee zinnen vertaalde) het verder onderzoek niet volledig plaats had.

Tabel III. (Voortgezet examen).

GROEPEN.	Aantal geëxamineerden.	Er gaven een juist antwoord op					
		5 vragen.	4 vragen.	3 vragen.	2 vragen.	1 vraag.	geen vraag.
I	8	-	-	1	3	-	4
a. Gymnasium	23	-	-	1	3	9	10
II							
b. Staatsexamen	4	-	-	-	-	2	2
a. Gymnasium	17	-	-	4	6	4	3
III							
b. Staatsexamen	8	-	-	-	1	1	6

Tabel IV. (Voortgezet examen).

GROEPEN.	Aantal geëxamineerden.	Aantal malen, dat de verschillende cijfers genoteerd werden voor de beantwoording van														
		vraag A.			vraag B.			vraag C.			vraag D.			vraag E.		
		3	2	1	3	2	1	3	2	1	3	2	1	3	2	1
I	8	4	-	4	3	3	2	-	2	6	-	2	6	2	3	3
b. Staatsexamen	23	8	-	15	7	9	7	-	12	11	-	5	18	3	10	10
II																
a. Gymnasium	4	-	-	4	2	1	1	-	-	4	-	1	3	-	1	3
a. Gymnasium	17	10	-	7	11	2	4	-	10	7	1	9	7	4	5	8
III																
b. Staatsexamen	8	2	-	6	1	4	3	-	1	7	-	3	5	-	-	8

Wij ontmoeten hier hetzelfde verschijnsel als bij de vertaalproef: het aantal malen, dat de verschillende vragen juist zijn beantwoord, is uiterst verschillend.

Bij vraag A en B zien we het twaalf maal gebeuren.
Bij vraag E vijf maal.
Bij vraag C en D geen enkel maal.

Verwonderen kan dit niet. A en B zijn uiterst laag bij den grond, terwijl C en D in hun soort moeilijk zijn. Merkwaardig is alleen, dat vraag E zoo zelden juist werd beantwoord; wat twintig in 't Grieksch beteekent, wisten maar heel enkelen meer.

De vraag rijst nu: wat valt er uit de uitkomsten, die het voortgezet examen opleverde, op te maken?

Ook hier willen we de cijfers allereerst tot schifting gebruiken en dus beginnen met aan de hand daarvan vast te stellen, welke examinandi *niet* gerekend mogen worden Grieksch te kennen, dat bij onmiddellijk gebruik van nut kan zijn. Toch moet er in één opzicht anders worden gehandeld dan bij de vertaalproef. Terwijl deze slechts ten doel had, om een eerste schifting te maken, is het thans in zekeren zin om een definitieve te doen en het dreigend gevaar dient dus ontweken, dat we geëxamineerden niet deugdelijk gaan noemen, van wie dit niet met zekerheid kan worden gezegd. Daarom moet er thans ook rekening worden gehouden met de halfjuiste antwoorden; iets, waartoe trouwens reeds de overweging leidt, dat het cijfer **2**, vooral ten opzichte van de vragen B, C en D, te veel waarde heeft, om te worden verwaarloosd. Dáár toch beteekent het niet zelden, dat de eerste persoon van den gevraagden tijd juist werd aangegeven.

Dit vooropstellende kan er, dunkt me, geen bezwaar tegen bestaan, om als geen Grieksch meer kennende te beschouwen: allen, die drie vragen geheel onbeantwoord lieten (cijfer **1**), tenzij hun antwoorden op de twee andere vragen juist (cijfer **3**) waren.

Willekeur, zal men terecht zeggen. Maar willekeur is een noodzakelijk kwaad bij elke of althans bij bijna elke examenuitkomst, waarvan men de waarde gaat bepalen en bijgevolg is de genoemde wijze van beoordeeling met dat woord niet af te breken. Daarvoor is meer noodig. Daarvoor moet men durven verzekeren, dat een aantal geëxamineerden gevaar

loopen als niet-deugdelijk te worden aangewezen, die nog een bruikbare hoeveelheid Grieksch in hun mars hebben. Ik ben echter zoo vrij te betwijfelen, of iemand dit zou wagen.

Past men nu den aangegeven maatstaf toe op de genoteerde cijfers, dan verdwijnen van de 35 geëxamineerden, die het voortgezet examen volledig aflegden, 18 van het tooneel, waaronder op één enkelen na allen, die door middel van het Staatsexamen student werden. Drie van de overblijvenden behooren tot groep I, de overigen tot groep II. De grootste slachting merkt men op onder degenen, die niet meer dan twee zinnen vertaalden; slechts vijf van de achttien bleven over. Van de negen, die drie zinnen vertaalden, hielden daarentegen zes stand; van de acht, die het met vier zinnen klaar speelden, eveneens zes. Een bewijs, dat de vertaalproef nog zoo kwaad niet heeft gewerkt.

Bij laatstgenoemde proef werden 42 examinandi te licht bevonden; daarna, door middel van het voortgezet examen, nog 18. Samen dus 60 = 77,9% van de 77 personen, bij wie het onderzoek volledig kon plaats hebben.

Zeventien geëxamineerden, de zeventien besten, blijven er dus over. Ten opzichte van hun kennis van het Grieksch moet nog de beslissing vallen. Met het oog hierop is het zaak de uitkomsten na te gaan, die het onderzoek bij ieder van hen opleverde.

Aan Nos. 1-2 werd toegek.	3 × een **3**, 1 × een **2** en 1 × een **1**
Aan Nos. 3 werd toegek.	2 × een **3** en 3 × een **2**
Aan Nos. 4 werd toegek.	2 × een **3**, 2 × een **2** en 1 × een **1**
Aan Nos. 5-7 werd toegek.	2 × een **3**, 1 × een **2** en 2 × een **1**
Aan Nos. 8 werd toegek.	2 × een **3** en 3 × een **1**
Aan Nos. 9-12 werd toegek.	1 × een **3**, 3 × een **2** en 1 × een **1**
Aan Nos. 13-16 werd toegek.	1 × een **3**, 2 × een **2** en 2 × een **1**
Aan Nos. 17 werd toegek.	3 × een **2** en 2 × een **1**

Wat valt er nu uit deze cijfers op te maken? Zeggen ze ons, dat de kennis, die de zeventien geëxamineerden van het Grieksch bezitten, nog zóó groot is, dat ze een behoorlijke kans biedt van onmiddellijk bruikbaar te zijn?

Het lijkt er niet naar. Deed men het, dan zou dit beteekenen, dat de eenvoudige vragen, die er gesteld werden, en de milde wijze, waarop de antwoorden werden beoordeeld, bijna dienst konden doen bij.... het eindexamen gymnasium;

in 't bijzonder, dat, wanneer men van iemand wilde weten, of hij over eenig bruikbaar Grieksch beschikt, het onnoodig zou zijn, hem te ondervragen (om slechts het voornaamste te noemen) over praeposities en pronomina, over de beteekenis van niet-alledaagsche substantiva, de vervoeging van onregelmatige werkwoorden en over de moeilijkheden der syntaxis.

Kan men het tegenovergestelde beweren? Geven de cijfers recht, om te veronderstellen, dat de zeventien, die overbleven, geen Grieksch meer kennen, dat voor dadelijk gebruik geschikt is?

Al zou het nauwelijks moeite kosten, om meer dan één geëxamineerde aan te wijzen, omtrent wiens gemis aan kennis van het Grieksch geen twijfel kan bestaan, toch wil ik, om veilig te gaan en verwijten van onbillijk te zijn onmogelijk te maken, ook deze vraag ten opzichte van alle zeventien ontkennend beantwoorden.

Het examenprogramma toont dus hier zijn gebreken. Het beantwoordt niet geheel aan zijn doel en wie lust mocht gevoelen, om in verband daarmede het spreekwoord van de schoenmakersleest aan te halen, kan zijn gang gaan.

Intusschen, al is het niet gewenscht, om enkel op grond van de cijfers een oplossing te beproeven van de vragen, waarom het hier gaat, - een vrij voldoende uitweg uit de moeilijkheid is er toch wel te vinden. Daartoe behoeven slechts de cijfers in verband te worden gebracht met eenige aanstonds te noemen feiten en overwegingen. De kans van nog behoorlijk Grieksch te kennen zal men dan groot noemen ten opzichte van de geëxamineerden, die met de nummers 1 tot 5 zijn aangeduid. Al blijkt uit de cijfers, dat het ook bij deze vijf niet alles botertje tot den boôm kan zijn en dat er ook in hun kennis van het Grieksch groote gapingen moeten bestaan, in de eerste plaats spreekt toch ten hunnen gunste, dat ze de besten van de lijst zijn. Bovendien (hier doen zich de feiten en overwegingen gelden, waarvan daareven sprake was) bleven No. 1, 2 en 5 Homerus getrouw, daar ze af en toe nog in hun Ilias lezen; No. 3, hoewel hij in meer dan vijf en twintig jaren nooit meer naar zijn Grieksch omzag, vatte in den laatsten tijd de studie van die taal weêr op ten bate van één zijner kinderen, dat het gymnasium bezoekt; No. 4 ten slotte is een literator van beteekenis, bij wien men

mag veronderstellen, dat de groote talenten, die hij voor taalstudie bezit, hem de beschikking hebben gelaten over een hoeveelheid Grieksch, waarmede nog iets is aan te vangen.

Wie de cijfers van de overige twaalf nagaat, welke twaalf ook de vijf geëxamineerden in hun midden tellen, die bij de vertaalproef slechts twee zinnen vertaalden, zal moeten erkennen, dat ze volop aanleiding geven tot het vermoeden, dat het Grieksch van de groote meerderheid van deze geëxamineerden, zoo niet van allen, onmogelijk voor dadelijk gebruik geschikt kan zijn. Tot zekerheid wordt dit vermoeden door de volgende overweging: wanneer men een rij personen, die niet gekozen, maar voor de hand zijn weggenomen, examineert ten opzichte van een of ander gebied van kennis, zoo zal het aantal, dat te licht wordt bevonden, toenemen, naarmate men de examenschroef sterker aandraait. Welnu, aangezien bij ons onderzoek, waarbij niet minder dan 77,9% uitvielen, er maar heel even met die schroef werd gewerkt, zouden er nog verscheiden slachtoffers moeten vallen, ging men er toe over de exameneischen te verhoogen. In 't bijzonder zou dit het geval moeten zijn bij de twaalf geëxamineerden, over wier kennis van het Grieksch het thans gaat. Zij toch vormen niet de resteerende 22,1%, maar slechts wat er van dat percentage overblijft, wanneer men de vijf besten uitzondert.

De eindconclusie ligt nu voor de hand:

Ook wanneer men afziet van de omstandigheid,

dat het intellectueele gehalte der geëxamineerden aanmerkelijk hooger is te stellen dan dat, wat men gemiddeld onder de zoogenaamde gestudeerden vindt;

dat van de 77 personen, waarover het onderzoek eigenlijk liep, niet minder dan 48 tot groep II behoorden, zoodat ook daardoor het gemiddelde gehalte der geëxamineerden beter was, dan het mocht zijn;

dat tengevolge van raden (ook bij het voortgezet examen) de cijfers herhaaldelijk beter uitvielen, dan de kennis, die de geëxamineerden van het Grieksch bezaten, toeliet;

ook dàn nog blijft uit de resultaten van het onderzoek de gevolgtrekking af te leiden, *dat de groote massa aan het Grieksch, dat ze in de jongensjaren leerde, later niets meer heeft en dat er van het tegendeel slechts sprake kan zijn bij een zeer kleine minderheid*.

De algemeen verbreide meening, waarvan in het begin van dit opstel werd gesproken, is dus gebleken juist te zijn en bijgevolg zal de eindconclusie, waartoe het onderzoek leidde, bij bijna niemand verwondering kunnen wekken. Men verwachtte niets anders. Men hield het voor zeker, dat de kennis van het Grieksch doorgaans verloren gaat.

Maar, zou men ook er op voorbereid zijn geweest, dat bij onderzoek kon blijken, dat dit verlies niet zelden buitengewoon snel intreedt en dat jonge mannen, die het gymnasium of het Staatsexamen nauwelijks eenige jaren achter den rug hadden, de eenvoudige vragen, die voor de beide examentjes dienden, op hoogst onvoldoende wijze konden beantwoorden?

Naar aanleiding van deze vraag lette men op de cijfers van groep III, de groep, die het groene hout vertegenwoordigt. Vooral zij, die het Staatsexamen aflegden, gaven, zooals uit de tabellen valt op te maken, uiterst gebrekkige antwoorden. Van de veertien vielen er bij de vertaalproef reeds zes af en onder de acht, die bijgevolg tot het voortgezet examen werden toegelaten, waren er slechts twee, die volgens den bekenden maatstaf niet mochten worden geacht geen bruikbaar Grieksch meer te kennen. De één gaf twee goede en drie slechte antwoorden; de ander kreeg éénmaal een **3** en tweemaal een **2** genoteerd. Beide heeren, die met zóó weinig kennis de eersten van hun lijst werden en waarvan één nota bene het diploma A bezit, legden het Staatsexamen af in 1904![1)].

Betere uitkomsten gaf het onderzoek natuurlijk bij de ex-gymnasiasten. Alle zeventien doorstonden de vertaalproef. Maar, had men niet mogen verwachten, dat allen of bijna allen de vier onnoozele zinnetjes hadden kunnen vertalen? En toch, niet minder dan zeven schoten hierin te kort. Eén liet zelfs twee zinnetjes onvertaald.

Ook het resultaat van het voortgezet examen zal menigeen bij dit deel van groep III anders hebben verwacht. Dat er onder de zeventien niemand was, die 5 of 4 vragen juist beantwoordde, spreekt van zelf. De lezer weet reeds, dat het opzeggen van het Plusquam perf. Ind. act. of van het Perf.

1) Het hier besproken onderzoek had plaats van einde Juli 1906 tot begin October 1907.

Ind. pass. van een eenvoudig Grieksch werkwoord een moffentoer is, dien men niet mag verlangen. Maar, hadden dan niet de meesten ten minste drie vragen juist moeten beantwoorden?

Natuurlijk moet er ook hier rekening worden gehouden met de halfgoede antwoorden. Daarom zij er op gewezen, dat er, zooals tabel IV aangeeft, velen waren, die zulke antwoorden gaven. De twee, die de primus (1901) en de secundus (1904) van het voortgezet examen mogen worden genoemd en die beide in het bezit zijn van de diploma's A en B, kregen zelfs, behalve driemaal een **3**, tweemaal een **2** genoteerd. Maar daartegenover staat, dat de examinandi, die antwoorden gaven naar niets lijkende, antwoorden waarvoor het laagste cijfer moest worden opgeteekend, ook volstrekt niet zeldzaam waren. Eén was er zelfs, wien dit vijfmaal overkwam.

Vraagt men nu naar de praktische beteekenis van de uitkomsten van het onderzoek, zoo ben ik graag de eerste, om te erkennen, dat deze niet bijzonder groot is. Beslissend voor de vraag: Grieksch of geen Grieksch? zijn die uitkomsten zeker niet. Maar evenmin zijn ze geheel zonder waarde. Ze kunnen ontegenzeggenlijk iets, al is het dan ook slechts weinig, bijdragen *tot klaring van den strijd over de beteekenis*, *die de studie van het Grieksch voor philosofen*, *juristen en medici heeft*.

Velen toch, zoo niet allen, erkennen, dat er aan de gymnasia te weinig lesuren beschikbaar zijn voor het bestudeeren van moderne talen en natuurwetenschappen. Zal, meenen ze, de jongeling, die ‘hooger’ onderwijs genoot, niet gevaar loopen in menig opzicht lager te staan in ontwikkeling dan zij, die dit onderwijs misten, zal hij (wat toch de bedoeling moet zijn, wil men een wetenschappelijke élite vormen) ten opzichte van de meeste vakken huns gelijke zijn, om hen in enkele te overtreffen, dan behooren eindelijk de woorden eens wat meer te worden behartigd, waarmede reeds Molière de onpraktische schoolwijsheid in den hoek duwde: ‘Les anciens, monsieur, sont les anciens, et nous sommes les gens de maintenant.’

Velen ook zijn van oordeel, dat, zoo niet op alle, dan toch zeker op vele gymnasia, het huiswerk minder tijd in beslag

moest nemen. De gymnasiast, die behalve vier moderne talen nog twee klassieke te bestudeeren heeft, neemt naar hun meening te veel hooi op zijn vork. Hem ontbreekt daardoor voldoende gelegenheid tot ontspanning, tot physieke ontwikkeling en tot het beoefenen van de vakken van kennis en kunst, die, hoewel ze niet voorkomen op de leerprogramma's onzer scholen, toch moeilijk kunnen worden gemist.

Bovendien worden er gevonden - en ook zij zijn zeker niet weinig talrijk - die het betreuren, dat in de eerste klassen der gymnasia de studie der oude talen zóóveel tijd vergt, dat jongens, die, na een paar klassen te hebben doorloopen, van verder hooger onderwijs moeten afzien, wegens onvoldoende kennis van moderne talen en wiskunde zich niet kunnen meten met jongelieden van hun leeftijd, die elders werden opgeleid, zoodat ze zich den weg tot tal van carrières zien afgesneden. Betreurd wordt dit niet enkel om het feit zelf. Ook geschiedt het op grond van de overweging, dat dientengevolge de gymnasiale opleiding hoe langer hoe minder door ouders en voogden moet worden begeerd. Wie de klassieke vorming op prijs stelt, ontwaart met schrik, dat in het tijdvak 1890/1905 het aantal mannelijke gymnasiasten met ongeveer 37½% daalde, niettegenstaande dat de bevolking van ons land met meer dan 22% toenam. En eveneens doet het feit hem pijnlijk aan, dat in de beide universiteitsjaren 1903/1906 slechts 68 promoties in de geneeskunde plaats hadden, terwijl er toch ongeveer 400 artsdiploma's werden uitgereikt.

Om het Grieksch als leervak te willen handhaven, moet men dus krachtige argumenten kunnen laten hooren. Maar in geen geval (en dit is het winstje, dat door mijn onderzoek is verkregen) zal daarbij ooit gerept mogen worden van het voordeel, dat de kennis van die taal als zoodanig brengt aan de groote massa of althans aan een behoorlijk percentage der gestudeerden. De verdediging van de zes uren Grieksch, die de gymnasiast gemiddeld elke week te genieten krijgt gedurende vijf jaren, is slechts mogelijk door te bewijzen:

- dat de andere vakken, met name het Latijn en de wis- en natuurkunde, niet voldoende kunnen voorzien in het verkrijgen van de noodige grammaticale kennis, de ontwikkeling van het taalgevoel en het zich eigenmaken van scherpzinnigheid en logica bij het denken;

2° dat de aesthetische en philosofische ontwikkeling, die de studie van het Grieksch in de jongensjaren kan geven, niet beter en oneindig vlugger zal worden verkregen door het lezen van vertaalde Grieksche schrijvers en van verhandelingen over die schrijvers.

Het ligt niet in mijn bedoeling, om over deze betrekkelijk oude kwesties in bijzonderheden te treden. Slechts feiten heb ik aan het licht willen brengen en, zooals ik hierboven deed, de beteekenis daarvan met een enkel woord aanwijzen. Wat intusschen niet beletten kan, dat ik voor de verzoeking bezwijk, om in verband met het onder 2°. genoemde te verklaren, dat het mij geenszins zou verwonderen, indien de meesten, evenals ik, erkenden, dat door de lezing van boeken als Hamerling's Aspasia, Pierson's Hellas en Van Deventer's Platonische en Helleensche Studiën oneindig meer van den geest van het oude Griekenland tot hen kwam, dan zij als gymnasiast ooit daarvan hebben begrepen. De noodzakelijkheid, om een Griekschen tekst bij kleine stukjes te verteren, heeft maar al te gemakkelijk tengevolge, dat den jongens het genoegen wordt bedorven, dat de lezing van oude schrijvers kan verschaffen. Weinig jaren geleden, toen ik gedurende eenige maanden als toehoorder enkele lessen bijwoonde in de hoogste klasse van een Duitsch gymnasium, heb ik nog iets dergelijks kunnen opmerken. Men las onvoorbereid Cicero's Laelius, maar, hoewel de leiding der les in handen was van een voortreffelijk docent, die geen moeite spaarde, om telkens en telkens weer de beteekenis van het gelezene duidelijk te maken, toch was het na enkele weken zonneklaar, dat de jongens al meer dan hun bekomst hadden van de beschouwingen over de vriendschap. Wat mijzelf betreft, al bleef mijn belangstelling wat langer levendig, graag zij erkend, dat ook ik ten slotte het genot van den bij kleine hoeveelheden toegedienden kost uiterst matig begon te vinden.

Nogmaals: tot de twee hierboven genoemde punten zal de strijd over het Grieksch zich moeten beperken. Wie nog zou willen beweren, dat het zoo heerlijk is Grieksch te hebben geleerd, omdat dit later voordeel en genot brengt, kan voortaan naar de cijfers worden verwezen. Of moet ik nog afrekenen met het argument, dat de kennis van het Grieksch zooveel gemak geeft bij het begrijpen en onthouden

van de termen der nomenclatuur? Moeilijk valt het niet.

Dat iemand, die Grieksch leerde, in het abracadabra der nomenclatuur gemakkelijker zijn weg vindt dan zij, die genoemde taal niet beoefenden, staat vast. In 't bijzonder geldt dit voor de studenten in de geneeskunde, die, vooral wanneer ze als candidaat de studie der klinische vakken beginnen, voor een zee van uit het Grieksch afgeleide termen komen te staan.

Men stelle zich echter hiervan niet te veel voor. Niet zelden is van uiterst bekende woorden de afleiding zóó lastig, dat zelfs iemand, die behoorlijk Grieksch kent, ze niet kan vinden. En, heeft hij eindelijk door het naslaan van een terminologie zijn weetlust bevredigd, dan is er nog meestal van onthouden geen sprake. Wie de proef hiervan wil nemen, vrage eens aan een klassiek ontwikkeld geneesheer de beteekenis van woorden als *marasmus*, *meteorismus*, *aneurysma*, *ankylose*, *symptoom*, woorden, die dagelijks worden gebruikt. Ook kan hij de juistheid van het zoo pas beweerde leeren begrijpen, door zich te laten inlichten betreffende het aantal Universiteits-hoogleeraren, dat van elken nieuwen term, die gebruikt wordt, naast de praktische beteekenis ook de afleiding aan het auditorium mededeelt.

Het werkelijke voordeel, of liever gezegd het voordeeltje, strekt zich niet verder uit dan tot misschien een honderdtal woorddeelen, die de klassiekontwikkelde meer of minder volledig weet af te leiden en derhalve meestal gemakkelijker zal begrijpen en onthouden dan hij, die geen Grieksch kent. Meestal, maar daarom lang nog niet altijd. Immers wordt de beteekenis van menig aan het Grieksch ontleend woorddeel, zoo al niet in den dagelijkschen omgang, dan toch door de lezing van geschriften in levende talen geleerd. En, wat de rest van die woorddeelen betreft, dienaangaande behoeft men zich waarlijk geen zorgen te maken. Juist bij de met vreemde termen zoo geplaagde medische studenten leert de ervaring, dat ook die rest al heel spoedig goed wordt verstaan en gebruikt door hen, die nooit een woord Grieksch leerden.

Neen, wie bij de beoordeeling van de waarde van een leervak, dat zóóveel tijd en zóóveel inspanning vraagt als het Grieksch, het gemakkelijker vatten van de termen der nomenclatuur als een voordeel durft roemen, gebruikt bij zijn waardebepaling een veel te kleine maat. Hij zou, om

consequent te zijn, er ook toe moeten komen de zesjarige studie der meetkunde te verdedigen met de opmerking, dat deze het groote voordeel biedt, dat ze ons in staat stelt zonder moeite te berekenen, hoeveel meters tapijt er voor een rechthoekige kamer moeten worden gekocht.

Het bovenstaande zou wellicht in de pen zijn gebleven of althans in veel beknopter vorm zijn neêrgeschreven, meende ik niet, dat aan mijn onderzoek waarde mag worden toegekend, geheel onafhankelijk van het beoogde doel en van de verkregen uitkomsten. Ik heb hier het oog op *het feit*, *dat het instellen van het onderzoek mogelijk is gebleken*.

'Der Kerl, der spekuliert', al bleef hij nog tientallen van jaren, nadat Goethe hem aan de kaak stelde, in de meeste wetenschappen absoluut of bijna absoluut heerscher, begint allengs zijn crediet te verliezen. Hoe langer hoe meer moeten zijn bespiegelingen het veld ruimen voor de wijze van werken, die in de natuurwetenschap tot zulke schitterende uitkomsten leidde. Steeds luider klinkt de eisch, dat men, alvorens zich aan de schrijftafel tot het maken van gevolgtrekkingen neêr te zetten, het bekende zooveel mogelijk aanvulle door onderzoek en experiment.

In hoeverre nu heeft men bij de beoordeeling van de waarde van ons onderwijs, in 't bijzonder bedoel ik dat van onze gymnasia en hoogere burgerscholen, aan dien eisch voldaan? Werden de leerprogramma's van die inrichtingen ooit behoorlijk getoetst aan de resultaten?

Men kan hier niet volstaan met den vrager te verwijzen naar de uitkomsten van eindexamens. Wie een boom wil kennen, mag zich niet bepalen tot het beoordeelen van de vrucht, zooals die rijp van de takken wordt geplukt; hij dient tevens te weten, hoe die vrucht ons in handen komt, na weken en maanden als winterprovisie in den kelder of op den zolder te hebben gelegen. Bijgevolg kan men zeggen, dat het oordeel over de waarde van het verstrekte onderwijs gebrekkig zal moeten zijn, zoolang niet is nagegaan, wat er van al de kennis, die de jongen op school vergaart, blijvend eigendom wordt van den man in de maatschappij.

Ik besef heel wel, zooals trouwens uit het hierboven ge-

schrevene gemakkelijk valt op te maken, dat het leeren op de schoolbanken niet enkel het verkrijgen van zoogenaamde positieve kennis ten doel heeft. Ook oefening van het denkvermogen en het zich eigen maken van een behoorlijke wijze van werken moeten daarbij op den voorgrond staan. Maar nimmer toch zal deze overweging er toe kunnen leiden, iemand van onbillijkheid te beschuldigen, wanneer hij ten opzichte van menig vak eischt, dat er van het geleerde iets blijft hangen, dat bruikbaar is, dat voordeelen oplevert. Welnu, vraag ik nogmaals, hoe staat het hiermee? Wat valt er dienaangaande met zekerheid te zeggen?

Voor zooverre ik weet en door navraag heb kunnen onderzoeken, moet het antwoord hier luiden: weinig of niets. Evenals ten opzichte van het Grieksch geldt van de andere vakken, dat op de vraag: wat blijft er van hangen? slechts geantwoord wordt met de ervaring, die men bij zichzelf opdeed of bij een enkelen buurman, die zich in de kaart liet kijken. Waarvan het gevolg is, dat bedenkingen, die aangaande de waarde van een of ander leervak worden geuit, steeds den noodigen ondergrond missen en bijgevolg door de tegenpartij gemakkelijk kunnen worden weggeredeneerd met het verwijt van overdrijving.

Dat dit te betreuren valt, kan niemand ontkennen. In 't bijzonder zou men het anders wenschen ten opzichte van de vakken, die niet zoozeer onderwezen worden, om den leerling te leeren denken en werken, als wel, om hem in staat te stellen het geleerde later toe te passen tot eigen voordeel, tot eigen genot. Gesteld bijvoorbeeld, dat een onderzoek eens aan het licht bracht, dat slechts een zeer klein percentage der zoogenaamde gestudeerden de hoofdpunten der geschiedenis behoorlijk had onthouden, of, om een ander voorbeeld te noemen, dat slechts weinigen een Engelsch boek gemakkelijk konden lezen, zou dit dan niet geweldig prikkelen, om na te gaan, wat er aan het onderwijs in de geschiedenis of aan dat in het Engelsch ontbreekt? En zou dit *weten* niet veel meer uitwerken, dan wat men thans wellicht *meent te weten?*

Zoo ja, waarom dan nog langer in het duister te tasten? Waarom niet de noodige gegevens verzameld?

De tegenwerping, dat het onmogelijk zal blijken, om te weten te komen, wat de menschen, die zich in het praktische

leven bewegen, hebben onthouden van het op school geleerde, kan, nu het hierboven besproken onderzoek is gedaan, niet meer worden aanvaard. Al is het mij volkomen duidelijk, dat genoemd onderzoek zeer werd vergemakkelijkt door de omstandigheid, dat het slechts de kennis gold van een taal, die men zonder eenige gewetenswroeging geheel kan vergeten, er was daarbij toch ook een factor in het spel, die zoowel voor mijn medeëxaminatoren als voor mijzelf de taak, die we op ons namen, moest bemoeilijken: wij waren onbevoegden, vrijbuiters als men wil, en ieder, dien wij met het verzoek om te mogen examineeren naderden, zou volkomen het recht hebben gehad, om aan onzen ernst te twijfelen en zonder meer op dat verzoek afwijzend te beschikken. Toch geschiedde dit slecht twee maal. Wordt daarbij een onderzoek gerekend, dat blijkbaar met tegenzin werd ondergaan, zoodat de resultaten te onbetrouwbaar waren, om te kunnen worden geboekt, dan drie maal.

Moet dit niet bemoedigend heeten voor hen, die als deskundigen eens dergelijk examenwerk zouden willen ondernemen?

H. BURINGH BOEKHOUDT.

Begaafdheid[1].

Het schijnt mij mogelijk toe, dat het onderwerp, waarover ik mij voorstel u heden het een en ander mede te deelen, door u beschouwd zou worden als speciaal tot uw terrein te behooren en ik zou mij kunnen voorstellen, dat bij velen uwer de gedachte opkwam, dat het voldoende aan u is toevertrouwd, om de knappe jongens van de minder begaafde te onderscheiden. Dit laatste wil ik dan ook gaarne toestemmen en ik denk er niet over mij op zuiver pedagogisch terrein te begeven. Het zal echter uit de behandeling van het onderwerp blijken, dat zij die op school te recht onder de knappe jongens gerekend worden, dat niet altijd blijven in de jaren, die zij na de school in het maatschappelijk leven doorbrengen. De schooltijd omvat maar zulk een klein gedeelte van het menschelijke leven en na den schooltijd wordt er nog zoo veel, en zooveel anders van den mensch gevraagd, dan dat wat hij op school geleerd heeft. Daar worden de geestvermogens van het kind maar in eene bepaalde richting geoefend en blijkt dus bijna alleen, wat het kind in deze richting kan presteeren. Op school moet aan het kind in de eerste plaats eene zekere hoeveelheid kennis bijgebracht worden, kennis, die hij in zijn later leven noodig heeft en die verder zijn verstand en zijn oordeel moet vormen en ontwikkelen; dit veronderstelt in de eerste plaats eene zekere geschiktheid tot opname. Dit opnemen is echter niet meer dan één der eigenschappen, die den menschelijken geest

1) Rede, uitgesproken op de algemeene vergadering van het Nederlandsch Onderwijzers Genootschap te Haarlem, den 30en Juli 1908.

kenmerken en vormt niet meer dan één element voor dat, wat ik begaafdheid zou willen noemen. Daarnaast komt nog een andere factor in aanmerking, die naar het mij voorkomt belangrijker is en die zich openbaart in het vermogen om het geleerde te gebruiken en uit het geleerde zelfstandig nieuwe dingen te vinden. Het ligt voor de hand, dat dit vermogen op school maar tot eene beperkte hoogte geoefend kan worden en dat daarvan nu en dan wel het een en ander kan blijken, maar, dat het vergaderen van nuttige kennis daar toch altijd hoofdzaak moet blijven. Daarbij komt nog, dat de school ingericht moet zijn voor eene zekere middelmaat en dat zij, die daar beneden zijn, er stellig niet thuis behooren en zij die daar boven staan er niet geheel tot hun recht kunnen komen. Dit is zoo sterk, dat men wel eens voorgesteld heeft aparte scholen niet alleen voor achterlijken te maken, maar evenzoo voor de begaafden, een plan, waarmede ik mij echter niet zou kunnen vereenigen, al was het alleen daarom, dat men bij begaafden het best doet om ze maar niet al te veel op te voeden.

Wanneer nu de onderwijzer niet in staat is om onder alle omstandigheden de begaafden van de minder begaafden te onderscheiden, zoo kwam het mij voor, dat ik als psychiater misschien in staat zou zijn om in enkele punten eenige denkbeelden aan de hand te doen, die in dit opzicht eenig licht zouden kunnen verschaffen. Nu is mijne ondervinding in deze dingen, dat ik hierin eenigszins voorzichtig moet zijn, omdat men vrij algemeen vindt, dat de psychiater wel verstand heeft van zieke geesten, maar over de gezonde dikwijls verkeerd oordeelt en de neiging heeft de gezondheid uit het oogpunt van ziekte te bezien. Daargelaten nu of dit standpunt zoo geheel en al verkeerd zou zijn, zoo moet ik toch opmerken, dat eene dergelijke bewering gelijk zou staan met de stelling, dat de eenige, die van horloges geen verstand zou hebben, de horlogemaker zou zijn. De kennis der ziekten van den menschelijken geest is eene vruchtbare bron voor het bestudeeren van den gezonden mensch. Wie zal hier scherpe grenzen willen trekken? Het zal ons blijken, dat juist bij begaafden eigenschappen voorkomen, die zeer na verwant zijn aan ziekelijke verschijnselen. Hoe hoog men begaafdheid ook moge schatten, haar wezen blijft eene abnormale te-

grootheid en deze te-grootheid heeft ook hare schaduwzijden.

De aanleiding, die mij er toe bracht aan het onderwerp mijne aandacht te schenken was eene observatie, die ik in mijne betrekking niet al te zelden heb gemaakt. Het is mij meerdere malen voorgekomen, dat ik patienten te behandelen kreeg, die aan z.g. dementia precox leden en waarbij mij bleek, dat zij gedurende hun schooltijd tot de begaafden gerekend moesten worden. Deze dementia precox is eene ziekte, die zeer noodlottig verloopt, die gewoonlijk uitloopt op een voortdurenden achteruitgang van den menschelijken geest en in algeheele sufheid kan eindigen, ten minste in de meerderheid der gevallen. Het meest treffend is die ziekte, wanneer zij onder de volgende verschijnselen verloopt. De lijders kunnen vroeger tot de begaafden behoord hebben. Op school waren zij in hunne klasse nommer een, zij waren altijd overgegaan en onder de beste vooruitzichten begonnen zij hunne universitaire studiën. Daarna is een tijd gekomen, dat zij niet opschoten, zonder dat daarvoor een der gewone redenen te vinden was, waarom studenten gewoonlijk niet werken; zij zijn eenvoudig niet opgeschoten, het scheen wel alsof zij werkten, maar zij waren er niet bij en namen niet op, waarmede zij bezig waren. Heel veel anders behoeft er niet aanwezig te zijn; in sommige gevallen hadden zij hypochondrische klachten, waren prikkelbaar en moeielijk voor de personen waarmede zij dagelijks verkeerden en, wat dan misschien nog wel het meest opvallende verschijnsel was, zij verloren de belangstelling. Zij hadden geen oog meer voor dat, wat het leven interessant en mooi maakt en waardoor men tot voortdurende bezigheid gedrongen wordt. De belangstelling is de groote gevoelsfactor, die ons tot alles drijft wat wij doen, de veer, waaruit al onze spankracht voortspruit. Dit nu ging weg en de gevolgen daarvan waren, dat zij personen werden die suften en voor zich heen broeiden, die niets deden en alles te veel vonden. In den eersten tijd der ziekte, die over jaren verloopt, hadden zij wel eenig inzicht in hun abnormalen toestand en klaagden zij over hunne geestelijke leegheid en interesseloosheid. Op den duur echter wordt dit inzicht minder, en ontwikkelt zich de een of andere vorm van achterlijkheid. Niet altijd verloopt deze ziekte zoo hevig en in de latere jaren heb ik

enkele gevallen waargenomen, waar een voor zoover ik kan nagaan volledig herstel heeft plaats gevonden. Het ligt voor de hand, dat vooral in het eerste stadium der ziekte dergelijke personen den indruk kunnen maken van eenvoudig lui te zijn zonder meer en dat men zeer geneigd is om aan eenvoudige ondeugd te denken. Dan blijft het echter onverklaard, hoe het komt, dat de persoon vroeger zoo geheel anders was en waarom hij zoo'n ongewonen weg kiest om te mislukken, daar er in deze gevallen van de gewone uitspattingen geen sprake is.

De vraag is nu, in hoeverre de vroegere begaafdheid aanleiding kan geven tot het optreden van eene dergelijke ziekte en of ze als zoodanig momenten bevat, die eene dergelijke ziekte in de hand werken. Deze gevallen geven geheel den indruk, alsof eene ontwikkeling op een bepaald oogenblik stil gaat staan en alsof eene zekere hoeveelheid aan ontwikkelingskracht, waarover een individu beschikte, is opgebruikt, zooals wij dat ook bij bepaalde organische ziekten van het zenuwstelsel kunnen waarnemen.

Deze en dergelijke gevallen hebben mij het eerst over het vraagstuk der begaafdheid doen nadenken en hebben mij de belangrijkheid daarvan doen inzien. Het vraagstuk is samengestelder, dan men bij den eersten oogopslag zou denken, want reeds de vraag wat wij onder begaafdheid hebben te verstaan is bij lange na niet eenvoudig. Wij beginnen met te trachten daarvan eene omschrijving te geven en doen het verstandigst de verschillende omstandigheden en voorwaarden, waaronder wij ze waarnemen, te beschrijven.

In het gewone leven heeft men te veel en te eenzijdig den nadruk gelegd op de zuivere intellectueele begaafdheid. De intellectueele zijde van ons geestesleven is ten slotte niet meer dan ééne zijde daarvan en het verschijnsel van begaafdheid kan zich even zoo goed in het gevoelsleven en in het wilsleven openbaren als in het intellectueele. Begaafdheid in het gevoelsleven geeft den artist en den zedelijk hoog staanden mensch, begaafdheid in het wilsleven geeft den praktischen mensch, die de geschiktheid bezit om tot daden om te zetten, dat wat langs intellectueelen weg door anderen of hem gevonden is. Gevoel, intellect en daden, dat is het trio van geestesverschijnselen, dat hoewel altijd verbonden, toch elk voor zich in verschillende mate bij een individu ontwikkeld kan zijn.

Het eigenaardige nu is, dat het slechts zelden voorkomt, dat deze drie zijden van menschelijke ontwikkeling bij de begaafden gelijkmatig sterk ontwikkeld zijn, maar dat gewoonlijk slechts in één van deze richtingen wordt uitgeblonken en zelfs kan het voorkomen, dat bij sterke ontwikkeling in een der drie richtingen in een ander opzicht slechts aan zeer matige eischen wordt voldaan. Van artisten weet men, dat zij in intellectueel opzicht bekrompen kunnen oordeelen; van praktische menschen, van ondernemers en handelsmenschen, die in hunne richting buitengewone dingen kunnen presteeren, is het bekend, dat zij in kunst of in wetenschappen brekebeenen kunnen blijven, en ten slotte weten wij van wetenschappelijke menschen, dat zij in het praktische leven somtijds absoluut mislukken; de boekenwurm is altijd nog een type, dat onder professoren zoo nu en dan wel voorkomt. Zoo zien wij, dat reeds hierin eene zekere eenzijdigheid van de begaafdheid is gegeven, die nog des te meer zal uitkomen, omdat door het onevenredig sterk ontwikkeld zijn van een van de zijden van ons geestesleven, juist hierop door de persoon de nadruk zal gelegd worden; de musicus is van zelf geneigd alles uit het oogpunt van zijn kunst te bezien, en hetzelfde zien wij bij den geleerde en bij den praktischen mensch. Dit reeds heeft ten gevolge, dat men dikwijls getroffen is door het onbillijke oordeel, dat begaafden van verschillende richting over elkaar ten beste geven.

De school in haar oordeel over begaafdheid laat zich bijna uitsluitend leiden door hare intellectueele gegevens en bepaalt dus hoogstens intellectueele begaafdheid en dit ook, zooals wij later zullen zien, niet altijd volgens juisten maatstaf. In het maatschappelijke leven is het echter volstrekt niet alleen de intellectueele begaafdheid, die den doorslag geeft, voor het wel of niet slagen van de persoon. Nog meer dan intellectueele begaafdheid tellen de geschiktheid en de vermogens tot handelen mede. Zoo zien wij zelfs personen, die in het schoolleven tot de minderwaardigen werden gerekend, in het maatschappelijke leven goed terecht komen. Dit zijn zij, die door onze voorvaderen het zeegat werden uitgestuurd en die dikwijls, somtijds ook weer afhankelijk van omstandigheden, die wij hier niet nader kunnen bespreken, tot de geslaagden hebben behoord. Eenigszins beter is het gesteld met de gevoelseigenschappen en met den aanleg tot

schoone kunsten. Dit blijkt eenigszins bij het onderwijs in deze vakken. Omdat nu de school in de beoordeeling van den lateren levensloop van den mensch in menig opzicht te kort schiet, mag men echter niet het omgekeerde besluit trekken, dat zij, die op school onvoldoende zijn, later goed zullen worden; dit ter beteugeling van onverstandige ouders.

Wanneer wij ons nu voorloopig tot de intellectueele begaafdheid bepalen, waarover de school ons dus de beste inlichtingen kan geven, dan is ook hier nog een enorm groot verschil op te merken. Bij deze intellectueele begaafdheid moet men twee verschillende vormen onderscheiden en wel de begaafdheid tot opname en de begaafdheid tot verwerken en gebruiken van het opgenomene, d.w.z. tot het vinden van nieuwe dingen. Op school wordt niet uitsluitend, maar toch wel hoofdzakelijk de begaafdheid tot opname geoefend, omdat het er in de eerste plaats op aankomt om eene zekere hoeveelheid kennis bij te brengen en slechts in de tweede plaats is er gelegenheid deze kennis te leeren gebruiken. Men heeft zelfs en in sommige gevallen niet te onrechte aan de school verweten, dat zij te uitsluitend dezen vorm van geestesontwikkeling op den voorgrond heeft gesteld en daardoor menschen kweekte, die, zooals men het genoemd heeft, te veel wisten voor hun verstand. Wij willen niet nader op deze questie ingaan, waarover veel te zeggen zou zijn, maar maken alleen de opmerking, dat op de school te veel de vlijtige jongens uitkomen en dat daardoor voor het latere maatschappelijke leven, waar niet alleen de vlijt, maar ook nog zooveel anders in het wel of niet slagen van de persoon den doorslag geeft, de schoolresultaten niet uitsluitend de beslissing hebben gehad.

De begaafdheid tot opname berust in de eerste plaats op een goed herinneringsvermogen en in de tweede plaats op het vermogen om een door anderen aangetoond en gevonden logisch verband in te zien. Zelfs deze beide geesteseigenschappen kunnen weer elk voor zich bij verschillende personen ongelijk ontwikkeld zijn. Een ongewoon ontwikkeld-zijn uitsluitend van het herinneringsvermogen en dan nog wel in eene zeer bepaalde richting, was ik in de gelegenheid in het volgende geval waar te nemen. Het was bij een idioot, die geestelijk bijzonder laag stond. Hij kon niet verder dan tot dertig tellen, kon van tien af niet terug tellen en was niet

in staat met eenvoudige getallen van één cijfer op te tellen of af te trekken. Deze man had een hartstocht voor kalenders en data. In het geheele gesticht kwam hij 's morgens de blaadjes van den scheurkalender afscheuren en hij had eene verzameling van schilden van scheurkalenders aangelegd, waarvan hij er een honderdtal bezat. Deze man had een merkwaardig vermogen om data te onthouden; hij mistte nooit, wanneer men hem vroeg om den dag op te geven, waarop b.v. de derde April van dit jaar was gevallen, ook gelukte hem dit kunststuk voor de beide vorige jaren, daarna begon hij nu en dan te mankeeren; voor het volgende jaar kende hij het minder goed, maar dit nam toch niet weg, dat hij bij de vraag op welken dag de 23e November van het jaar 1909 zal vallen, toch meestal een goed antwoord gaf. Opvallend bij deze prestatieën was, dat de man zonder eenig aarzelen direct zijn antwoord gaf, veel te spoedig om eenig werkelijk nadenken daarbij te kunnen veronderstellen; wat trouwens bij hem, ten gevolge van zijn uiterst beperkte geestvermogens, onmogelijk zou zijn geweest. Wij kunnen hier niet anders aannemen, dan dat hij eenvoudig alle data uit zijn hoofd wist en die dan ten beste gaf. Men stelle nu echter voor wat dat zeggen wil bij een persoon, die niet eens wist hoeveel dagen er in een maand waren, die lezen noch schrijven kon en die alleen van voorzeggen het moest hebben. Wij hebben hier een werkelijk enorm herinneringsvermogen voor data bij een geestelijk zeer laag staand individu.

Deze partieele talenten tot opname komen nog onder verschillende andere vormen voor. Zoo weten wij dat er een enorm rekentalent voorkomt, waarbij de persoon getallen van vijf cijfers en meer uit het hoofd kan vermenigvuldigen. Ook bij dit vermogen behoeven de andere geestvermogens niet evenredig daarmede ontwikkeld te zijn. Interessant is de verschillende manier waarop dit gedaan wordt. Sommige personen doen het met hun gezicht en zien de getallen geestelijk voor hun oog geschreven; anderen hooren zich de getallen voorspreken; de eerste maakt dus de rekensom, zooals hij die op papier zou maken, de ander rekent over stil uit het hoofd en vertoont hierbij dus een groot herinneringsvermogen voor gehoorde getallen. Niet minder buitengewoon zijn de schakers, die vijf en meer partijen met verschillende personen uit hun hoofd spelen.

Belangrijk zijn de antipoden van deze partieele talenten, dat zijn dus de partieele gebreken en tekortkomingen. Ook deze komen in merkwaardige vormen voor. Gij allen zult op school kinderen genoeg gehad hebben, wien sommige dingen moeielijk aan hun verstand te brengen waren, terwijl toch hun geestelijke ontwikkeling niet beneden de middelmaat was. Ook hiervan heb ik een merkwaardig voorbeeld kunnen waarnemen, waarop mijn aandacht gevallen was door de mededeeling van eene onderwijzeres in het Schoolblad. Dit kind leed aan z.g.n. aangeborene woorddoofheid, d.w.z. dat het kind de gesproken taal niet verstond of liever zeer gebrekkig verstond. Het kind was niet doof, want men kon aantoonen, dat het op een geluid goed reageerde, maar sprak men het aan, dan begreep het niet wat men mededeelde. Men stelle nu zich voor welk een enormen invloed dit moet hebben op de geestelijke ontwikkeling van het kind. In de normale ontwikkeling leeren wij spreken door anderen te verstaan en dit na te doen. Dit kind, dat niet verstond, of zeer gebrekkig verstond, leerde ook zeer gebrekkig spreken en maakte daardoor den indruk van idioot te zijn. De onderwijzeres ontdekte echter reeds, dat dit niet het geval was, omdat het kind met anderen op normale wijze speelde. Dit slecht verstaan van de spraak had echter nog andere gevolgen, want alles wat daarmede in verband stond deed het kind ook gebrekkig; zoo leerde het zeer moeielijk lezen, en op dictaat schrijven, terwijl het heel netjes overschreef en ook verstand van rekenen toonde te hebben. Het zou mij te ver voeren dit geval psychologisch verder uit te werken. Hoofdzaak voor u is de behandeling, en deze moet bestaan in het onschadelijk maken van het oorspronkelijke gebrek, dat is dus: men moet het kind zoo goed mogelijk leeren verstaan en daarop gerichte afzonderlijke oefeningen laten maken. Oppervlakkig beschouwd zou men dit kind gelijk kunnen stellen met een dat aangeboren doof was. Dit is echter niet het geval, want een doof kind hoort niets. Deze aangeborene gebreken in onze elementaire geestesverrichtingen berusten gewoonlijk op een omschreven gebrek in de hersenen en bij het bovenvermelde kind hebhen wij waarschijnlijk met een niet tot ontwikkeling komen van een gedeelte der temporale, linker hersenhelft te doen. Bekend is ook, dat alles wat

met het verstaan en met het spreken in verband staat in de linker hersenhelft is gelocaliseerd. Interessant is nu, dat men voor de partieele talenten, waarvan wij zoo even hebben gesproken, niet, of ten minste niet duidelijk, eene te groote ontwikkeling van bepaalde hersengedeelten vindt.

Welk gebruik er nu van deze partieele begaafdheden in het opnemen gemaakt zal worden hangt minder af van deze begaafdheid zelf, dan wel van de overige geestesversch ijnselen. De man, waarover ik u straks sprak met zijn enorm herinneringsvermogen voor data, maakte daarvan in het geheel geen nuttig gebruik, omdat hij overigens niets was; het was een talent te midden van eene ruïne en als zoodanig dus tot onvruchtbaarheid gedoemd. Zijn de voorwaarden gunstig en komt een groot rekentalent voor bij iemand, die ook de andere eigenschappen van een wiskundige heeft, dan is het aan geen twijfel onderhevig of het kan uitnemende diensten bewijzen.

Eene hoogere vorm van begaafdheid in het opnemen is het vermogen om de combinaties, die door anderen gevonden zijn, zich eigen te maken. Hieronder vallen menschen, die men reeds als knap beschouwt, maar die toch op den duur tegenvallen. Hieronder vindt men verscheidene knappe schoolkinderen, die het talent kunnen hebben allerlei te leeren en in verschillende vakken kunnen uitmunten. Op zich zelf genomen is dit reeds eene hooge geestelijke eigenschap, die trouwens ook in het maatschappelijke leven hare ruime toepassing kan vinden. Wanneer deze geschiktheid tot opname als algemeene eigenschap voor de verschillende vakken van ons menschelijk weten voorkomt, kan er eene zekere breedheid van opvatting en van oordeel het gevolg van zijn, die maakt, dat dergelijke personen in vele gevallen tot een billijk oordeel in staat zijn.

De werkelijke begaafdheid, de hoogste vorm, waaronder deze zich voordoet, is echter eene andere en openbaart zich door het vermogen boven het weten, boven het voelen en boven het handelen van het tegenwoordig mogelijke uit te gaan. De begaafde produceert dus iets nieuws, iets wat een ander nog niet geweten, gevoeld of gedaan had. Ons doel is nu enkele van de eigenschappen van eene dergelijke begaafdheid na te gaan, en de voorwaarden en omstandigheden, waaronder ze zich ontwikkelt, eenigszins nader te bespreken.

Het zou verkeerd zijn te meenen, dat de begaafdheid altijd reeds vroegtijdig aan te toonen was en dat knappe menschen ook steeds knappe kinderen geweest zijn. In een dubbel opzicht is dit onjuist, daar de knapheid van kinderen niet altijd blijft en zooals wij in den beginne reeds zagen, slechts een tijdelijk verschijnsel kan zijn. Aan den anderen kant waren niet alle knappe menschen begaafde kinderen. Hiervoor kunnen verschillende oorzaken zijn. In het algemeen ziet men, dat wat in eenig opzicht hoog ontwikkeld is, langen tijd noodig gehad heeft, éér het tot rijpheid komt. Dit schijnt een organische wet te zijn en juist daarom is waarschijnlijk die vroegrijpheid zoo dikwijls een verschijnsel, dat niet zonder gevaar voor het geestelijk welzijn van de persoon is. Biologisch nemen wij waar, dat hoe hooger eene bepaalde diersoort staat, hoe langer de periode van de jeugd, dat wil zeggen hoe langer het tijdperk van leeren duurt. De begaafdheid heeft evenals al onze andere geestelijke eigenschappen een organisch substraat, ze is zonder twijfel eene hoogere ontwikkeling van dit organische substraat en hiervoor is tijd noodig.

Eene andere oorzaak, waarom begaafden dikwijls minder goede schoolkinderen zijn is in het karakter zelf daarvan gelegen. Begaafden hebben in het algemeen eene groote behoefte aan vrijheid en dit kan de school maar in geringe mate geven; ze komen gemakkelijk in collisie met de op school onmisbare tucht, evenals dat in het gezin dikwijls het geval is. Alleen reeds de dwang, bepaalde dingen te moeten doen en te moeten leeren kan bij hen op weerstand stuiten en herhaaldelijk kan men verwonderd zijn, dat de jongen, bij wien met dwang niets te beginnen is, aan zich zelf overgelaten in het vak van zijne keuze kan uitmunten. Dit neemt men niet alleen in de jeugd waar, maar zelfs in den studententijd heb ik personen gezien, die den dwang van het examen-doen slecht verdroegen en die eerst tot hun recht kwamen, toen zij in de gelegenheid waren om zelfstandig op te treden en op eigen verantwoordelijkheid hunne dingen te doen. Men heeft wel voorgesteld om voor begaafden afzonderlijke scholen te maken, evenals men dat voor achterlijken heeft gedaan. Dit voorstel schijnt mij ongewenscht toe en wel voornamelijk, omdat men begaafden zoo weinig mogelijk moet opvoeden en ze zoo vroeg mogelijk aan zich zelf moet

overlaten; ze voeden zich zelf op en alles wat men zelf doet is beter, dan dat, waarbij men geholpen moet worden. Bovendien niets is voor begaafden leerzamer dan eene dwaling en de noodzakelijkheid om de gevolgen van eene dwaling te moeten verdragen. De opvoedende kracht van een fout, verondersteld dat men inzicht heeft in de fout, is bijzonder groot en dit inzicht is bij begaafden spoedig aanwezig. Natuurlijk, dat ik niet gaarne voor begaafden elke opvoeding zou willen missen, maar ik zou die tot een minimum willen beperken. Hoe lager eene geestelijke organisatie, des te meer moet er opgevoed worden; dit zien wij het best aan de achterlijken, die wij zonder opvoeding tot vagabondage en misdaad zien vervallen en die wij met eene opvoeding, die wel is waar ontzettend veel moeite kost, in het rechte spoor kunnen houden[1].

Niet alle begaafden verzetten zich in gelijke mate tegen leiding en opvoeding; het gemakkelijkst gaat dit nog bij de intellectueelen en bij de praktisch begaafden, veel moeielijker is het bij de artisten. Deze kenmerken zich somtijds door eene ware ongebondenheid en onleerzaamheid, die zoo ver kan gaan, dat zij ook door hunne fouten en de gevolgen daarvan niet wijs worden. De oorzaak hiervan is gelegen in den aard van deze begaafdheid. Het is eene begaafdheid van het gevoel, het zijn hier de sterke en hooge gevoelens, die direct tot handelen drijven, en wel de sterke gevoelens in de eerste plaats. Wij weten, dat sterke en hooge gevoelens bij lange na niet hetzelfde zijn en dat een laag gevoel, laten wij zeggen b.v. het gevoel van drift, zeer hevig en sterk kan zijn. Deze sterke gevoelens drijven tot snel en daardoor tot ondoordacht handelen en dit ondoordachte handelen geeft fouten, waarvan de begaafde de gevolgen heeft te dragen. Hoewel dus de artist het meest onder de begaafden eene opvoeding noodig zou hebben, leent hij er zich het minst toe; telkens wordt men daarin gedwarsboomd door zijne sterke gevoelens.

Wij hebben er in den beginne op gewezen, dat de begaafdheid altijd een partieel karakter draagt en dat dit in sommige gevallen zeer sterk uitgesproken kon zijn. De hoofdverdeeling der begaafden in gevoels-, intellects- en wilsbegaafden wees

1) Men stelle zich voor onzen grooten, wilsbegaafden admiraal Michiel Adriaanzoon de Ruyter op een school voor begaafden; zijn dwarsheid had hem in onze dagen misschien spoedig naar een school voor achterlijken gebracht.

hier reeds op. Nu moeten wij hiervoor onze beperkingen maken, want zonder nadere toelichting zou het eene onjuistheid zijn. Nemen wij om dit nader toe te lichten als voorbeeld een wilsbegaafde en kiezen wij daarvoor den bekenden poolreiziger Nansen uit. Vóór dat hij zijn beroemden pooltocht ondernam, had hij daar jaren lang over gedacht en gepeinsd; bij wijze van voorproefje had hij reeds een tocht door de ijsvelden van het binnenland van Groenland verricht en om zich lichamelijk bekwaam voor zijn onderneming te maken had hij zich tegen koude en vermoeienis op allerlei manieren gehard. Maar dit was niet voldoende, want waarom zou hij dat doen, indien hij er geen doel mede had? Hij had de zeestroomingen in de poolzeeën bestudeerd, had zich op de hoogte gesteld van alle ondervindingen van vroegere poolreizigers, was getroffen door feiten, die anderen over het hoofd hadden gezien, had aan andere feiten, die bekend waren, eene beteekenis gehecht, die anderen er niet in hadden gevonden en van dit alles en van nog veel meer, dat ik in dit oogenblik niet vermelden kan, was het besluit, dat indien hij zich in het Noorden van Azië door het ijs liet insluiten, hij dan noodzakelijkerwijze dwars door de Poolzee zou moeten passeeren. Dan moest hij echter een schip hebben, dat aan de enorme kracht van de ijspersingen weerstand zou kunnen bieden en ook dit werd met ontzettend veel moeite gemaakt. Toen dit alles door dezen wilsbegaafden man was volbracht, eerst toen kon hij beginnen. Vragen wij nu, waarom of hij dat deed, waarom *hij* en niet een ander? dan komt dit, omdat aan het begin van dit alles een sterk gevoel stond, een gevoel, dat direct een sterk wilsproces te voorschijn riep en niet alleen dit, maar naast dit sterke gevoel stond ook een scherp intellect, want hij had dingen opgemerkt, die aan anderen onbekend waren gebleven. In de eene persoon van Nansen hebben wij dus vereenigd, in een hoogeren graad van ontwikkeling, alle drie kanten van ons geestesleven tegelijk, en de oorzaak, waarom eene hooge natuur zich nu juist in deze richting heeft moeten uiten, kan alleen hierdoor verklaard worden, dat bij hem de neiging tot handelen en willen sterker was dan zijne evenzeer hoog ontwikkelde andere geestelijke eigenschappen.

Een dergelijk voorbeeld maakt ons nog iets anders duidelijk,

dat namelijk elk geestesproces gedragen wordt door een gevoel. Waarom zou eene dergelijke bovenmenschelijke inspanning worden gedragen en laten wij er bijvoegen gemakkelijk worden gedragen, wanneer het niet was, omdat er een machtig gevoel achter zat, een gevoel, dat wederom ontstaan was door de voorstelling van een bereikbaar doel.

Wij zien dus, dat ofschoon het voorkomen van iets partieels in de begaafdheid zich herhaaldelijk aan ons opdringt, dit niet in dien zin kan opgevat worden, dat de verschillende hooge geesteseigenschappen van het talent zich onafhankelijk van elkaar kunnen ontwikkelen, en dat eene sterke ontwikkeling in de eene richting een ontbreken in de andere richting veronderstelt. Wel bestaat in dit opzicht onder de verschillende talenten een groot onderscheid, dat zich in het kort in dien zin laat weergeven, dat de minste andere geestesgaven verondersteld worden in de gevoelstalenten, omdat deze, om dit zoo uit te drukken, aan het begin staan. Een intellectueel talent moet echter reeds in een gevoel zijn oorsprong vinden, terwijl een wilstalent zoowel gevoels-, als intellectueele eigenschappen veronderstelt. Ontdoet men een wilstalent van zijne intellectueele en van zijne gevoelseigenschappen, dan blijft er niet anders dan koppigheid over, eene geesteseigenschap, die zich door geen uitwendige omstandigheden laat wijzigen, terwijl de doorzettende wilskracht van iemand als Nansen juist geboren is uit de combinatie der uitwendige omstandigheden en elk oogenblik in zijne uitingen zich daardoor laat wijzigen.

Er zijn echter nog andere geesteseigenschappen, die aan elk talent eigen moeten zijn, wil het tot eenige uiting en vruchtbare werkzaamheid komen. Wanneer het er op aankomt iets nieuws te vinden, dan moet van dat nieuwe in een zeker opzicht een voorstelling aanwezig zijn. Bij het zoeken naar iets nieuws moet de verwachting bestaan om iets te kunnen vinden; dit kan het eenige motief zijn, en van dit iets moet eene, al is het ook gebrekkige, voorstelling aanwezig zijn. Het is hiermede juist als, wanneer wij iets willen; ook in dit geval is er eene voorstelling van wat men wil en ons geheele wilsproces is niet anders dan dit vooraf stellen van toekomstige gebeurtenissen, die voor ons begeerlijk zijn. Analoog, maar minder duidelijk is het met elke ont-

dekking. In algemeene omtrekken en als onzekerheid is die reeds aanwezig vóór dat men gaat zoeken. Hoe komt nu de begaafde aan die voorstellingen, die aan andere menschen ontbreken? Hadden andere menschen die voorstellingen ook, dan zouden zij, even als de begaafde gaan zoeken, zoodat de aanwezigheid van die onbepaalde en onzekere voorstellingen en de gevoelsbetooning daarvan, het eenige is, wat den begaafde van de andere menschen onderscheidt.

Hierbij stuiten wij op eene eigenaardigheid van de begaafdheid, die zonder twijfel van groote beteekenis is. Dit is ‘het op iets komen’. Hoe is Nansen ‘er op gekomen’, zich met de poolzeevraagstukken bezig te houden? en toen hij zich er mede bezig hield, hoe ‘is hij er op gekomen’ om uit dezelfde gegevens andere besluiten te trekken, dan zijne voorgangers? Men ziet het in, deze vraag is van fundamenteele beteekenis en de oplossing daarvan zou ons een heel eind verder kunnen brengen in het begrijpen van begaafde geestesprestaties. Een groot moment voor dit ‘op iets komen’ is de phantasie. De hoogleeraar Van 't Hoff heeft in der tijd hierover in zijne inaugureele oratie als professor in Amsterdam eenige mededeelingen gedaan naar aanleiding van onderzoekingen, die hij aan levensbeschrijvingen van beroemde mannen had gedaan. Hij kwam daarbij tot het interessante resultaat, dat bij natuurwetenschappelijk begaafden de phantasie sterk ontwikkeld was. Men zou dit niet verwachten bij eene studie, waar het vooral op feiten en op de verklaring daarvan aankomt. Evenwel nog opvallender is, dat deze phantasie herhaaldelijk zulke groote afmetingen aanneemt. Dichterlijke prestaties kwamen herhaaldelijk voor, neiging tot phantastische philosophiesystemen was niet zelden, spiritisme en theosophie zag men zoo nu en dan. Doch ook de phantasie in pathologischen vorm als illusies en hallucinaties ontbrak niet. Het schijnt mij ontwijfelbaar zeker toe, dat de phantasie in de functie van het ‘op iets komen’ een belangrijke rol moet vervullen. Het zich stellen en het zich voorstellen van mogelijkheden en vooral de groote levendigheid en werkelijkheid van deze voorstellingen, van deze phantasieproducten, zoo men wil, moet bij het ontdekken van nieuwe waarheden een belangrijke factor zijn. De levendigheid, waarmede voorstellingen in ons werken is een graad-

meter voor onze ontwikkeling. De onontwikkelde mensch wordt voor het grootste gedeelte bestuurd door zijne directe waarnemingen, daar hebben de herinneringsbeelden, dat is dus dat, wat van eene waarneming achterblijft, en wat wij voorstellingen noemen, slechts eene geringe beteekenis. Dergelijke personen worden door het oogenblik beheerscht en dus door slechts enkele omstandigheden. Anders wordt dit, wanneer herinneringsbeelden invloed op onze handelingen gaan verkrijgen; dan worden deze bestuurd door wat er vroeger geschied is en als herinneringsbeeld in ons voortleeft en anders wordt het wanneer ook de toekomstige gebeurtenissen, voor zoo ver deze bij wijze van voorspelling reeds in ons leven, invloed verkrijgen. Handelingen en gedachten, die door zoo talrijke andere dingen bepaald worden staan natuurlijk veel hooger, dan zulke, die alleen van de oogenblikkelijke omstandigheden afhangen. Hoe grooter dus de invloed van het voorstellingsleven, des te hooger is de ontwikkeling. Het is ons dus begrijpelijk, dat een sterk ontwikkeld phantasieleven bij het vinden van nieuwe waarheden van grooten dienst kan zijn. Dit phantasieleven openbaart zich dan door de gemakkelijkheid van het stellen van mogelijkheden en de kracht, waarmede deze mogelijkheden op het associatieve gedachtenleven invloed kunnen uitoefenen. Wanneer een bepaald vermogen krachtig ontwikkeld is en wanneer het gebreideld door het associatieve gedachtenleven, groote diensten kan bewijzen, kan men zich ook voorstellen, dat het voor zich zelf werkend en niet beheerscht door het normale associatieve gedachtenleven tot allerlei excessen kan vervallen. Dit is het dan ook, wat wij in der daad zien, wanneer wij de buitensporigheden der phantasie bij sommige wetenschappelijke begaafden opmerken.

Merkwaardig is hoe weinig de begaafde zelf ons inlichting kan geven over de wordingsgeschiedenis van zijne ontdekkingen. Het ware zonder twijfel interessant geweest, indien Van 't Hoff ons in plaats van of liever naast zijne nasporingen over de phantasie van begaafden, eens had medegedeeld, hoe of hij zelf aan zijne ontdekkingen gekomen was, hoe hij ‘er op was gekomen’ om de ligging van de atomen in de ruimte te veronderstellen. Wanneer men daar buiten staat, dan schijnt eene dergelijke onderstelling al van heel weinig beteekenis; alles ligt in de ruimte en waarom zouden de

atomen dat ook niet doen? Wanneer men aldus redeneert, geeft men echter blijk van weinig inzicht. De groote chemische ontdekkingen waren tot nog toe altijd gedaan met moleculen, die in een vlak waren gelegen en men wist niet beter of dat moest zoo zijn. Een molecuul in de ruimte was tot nog toe eene contradictie. Hoe komt men er nu toe om met die algemeen aangenomen onderstelling te breken? en verder, waarom gaat een begaafde altijd tegen den stroom op roeien? Hier schiet de psychologische ontleding van ons, die er buiten staan, te kort en niet alleen dit, wij hebben nog het merkwaardige verschijnsel te gedenken, dat de begaafden het zelf ook niet weten. Nog nooit heeft een talent, voor zoover mij bekend is, kunnen nagaan, hoe hij aan zijne ontdekkingen is gekomen. Wij staan hier voor een der grootste psychologische raadsels, en kunnen hier wederom eens constateeren, hoe ontzettend veel er in onzen geest gebeurt, waarvan wij niet de minste weet hebben. Hier geldt wederom eens de oude spreuk: Man glaubt zu schieben und man wird geschoben.

Eén ding schijnt mij echter vast te staan en dat is dat ontdekkingen niet geleidelijk, maar plotseling gebeuren. Ik geloof, dat er een plotselinge lichtstraal de menschelijke geest binnenkomt, plotseling ten minste voor het persoonlijke bewustzijn, waarschijnlijk organisch gesproken niet plotseling, maar lang voorbereid door tallooze associaties, die beneden den drempel van het bewustzijn blijven en die dan door continueele summatie bij wijze van eene opeenhooping plotseling uitstralen en bewust worden. Dan is de persoon ‘er op gekomen’ en dan hebben wij iets nieuws, met de enorm sterke gevoelsbetooning, die aan al het nieuwe eigen is.

Dit plotselinge in de vorming van iets nieuws is niet een ongewoon verschijnsel, maar integendeel iets zeer algemeens, dat wij in allerlei biologische processen weervinden. De mutatietheorie van De Vries zegt ons hetzelfde; ook hier hebben wij eene ontwikkeling in sprongen en niet eene geleidelijke vervorming. Ons geheele zenuwstelsel is gebouwd op dergelijke plotselinge functies. Onze ademhalings- en hartsbewegingen geschieden intermitteerend en plotseling, maar de prikkels, die er de oorzaak voor zijn, vloeien onafgebroken toe. Die worden eenigen tijd lang opgespaard en wanneer zij

door opsparing eene zekere intensiteit hebben verkregen, ontladen zij zich plotseling in een ademhalingsbeweging en in eene hartcontractie. Dit opsparen en los laten van prikkels vinden wij evenzoo goed op geestelijk gebied. Zeer duidelijk is het bij het affect van den toorn. Hier gaat dat verzamelen van prikkels zelfs met eenig bewustzijn gepaard, het zich verbijten van boosheid is dit stadium van opsparing en opeenhooping. De ontlading is plotseling en vindt plaats in de toornhandelingen. Op pathologisch terrein vinden wij het weer in het epileptisch insult. Hier is het eene vergiftiging van het centrale zenuwstelsel, die de voortdurende prikkeling afgeeft en hier hebben wij, zooals in pathologische omstandigheden gewoonlijk is, eene vergrooting van de normale verhoudingen. De ontlading van den prikkel geschiedt hier met momentaan geweld en barst in eene groote hevigheid, die het geheele geestelijke leven momentaan annihileert, over de persoon los.

Al deze voorbeelden wijzen er op hoe zeer deze ontwikkeling in sprongen ons geestelijk leven beheerscht en het komt mij voor, dat het ook bij onze hoogste geestelijke processen, bij het ‘er op komen’, eene belangrijke plaats inneemt. Wij kunnen deze vraag nog aan een ander voorbeeld toelichten, dat ons allen veel gemeenzamer en daardoor veel begrijpelijker is. Wij allen hebben wel eens zitten denken over een wiskunstig vraagstuk en wij hebben ons tijden lang voor de oplossing ingespannen, zonder dat het ons gelukte daarmede verder te komen; daar plotseling valt het ons in en wij hebben het. Dit kan gebeuren op oogenblikken, dat wij er volstrekt niet aan denken en dat dus op dat oogenblik in het geheel geen geestelijke energie gebruikt werd om tot de oplossing te geraken. Hoe komt dat nu? Men zal niet kunnen zeggen, dat het vanzelf komt en dat het ons is ingevallen wil niet anders zeggen, dan dat het plotseling is gekomen. Aan dat invallen gaat heel veel vooraf, maar waardoor het tot stand is gekomen, dat weten wij niet. Het is een onbewust geestesproces. Wij kunnen ook niet zeggen, dat de voorafgaande inspanning noodeloos is geweest, want dan zou dat invallen ook moeten kunnen geschieden, zonder dat wij ons vooraf ingespannen hadden en dit komt niet voor. Deze inspanning, die ons bewust is, moet dus zelf weer oorzaak zijn voor iets

anders, dat onbewust blijft, want wij weten en wij herinneren het ons niet. Hier staan wij wederom voor een van de vele en een van de groote raadselen van den menschelijken geest. Dit telkens en telkens nederdalen van onze bewuste geestesprocessen in het onbewuste en ongewetene, maakt dat wij ons van subjectief standpunt uit zoo dikwijls vergissen; ons subjectief leven is vol van hiaten, niet een doorloopend geheel van bewuste gebeurtenissen. Onze zelfontleding blijft altijd gebrekkig, afgezien nog daarvan, dat wij nooit in ons bewustzijn bij de ontleding der eenvoudigste geestelijke processen, onze waarnemingen, tot de laatste gronden daarvan kunnen doordringen, omdat die geheel in het onbewuste en in het niet geestelijke liggen.

Wanneer wij dit alles bedenken, kan het ons niet verwonderen, dat de begaafde zelf ons over het ontstaan van zijne nieuwe denkbeelden geen uitsluitsel kan geven. Hij blijft er in zekeren zin even vreemd tegenover staan als wij, die hem alleen van buiten af bezien. Wanneer wij artisten vragen over de wording van hunne prestaties komen wij niet verder en hooren wij herhaaldelijk nog vreemdere dingen. Dit niet weten hoe zij ‘op iets komen’ is hier dikwijls nog sterker en doordat zij zoo geheel en al niet weten hoe hunne scheppingen geworden zijn, hebben zij herhaaldelijk het gevoel van passiviteit en schijnt het hun alsof niet zij zelf iets doen, maar of er in hen iets gedaan wordt. Bij dichters met philosophische neigingen wordt dan dit onbewuste als de hen drijvende macht sterk op den voorgrond gesteld en beschouwd als eene hoogere vorm van geestelijk leven. Dit is echter geheel onjuist en is de zaak op zijn hoofd stellen. Het hoogere geestelijke kenmerkt zich altijd als iets zeer bewust, het heeft met tallooze andere geesteselementen verbindingen en kan altijd willekeurig weer te voorschijn worden geroepen; alles, wat onbewust is, is dat omdat het zoo eenvoudig is.

De begaafdheid laat zich dus, even als zooveel anders in ons geestelijk leven, niet tot zijne laatste gronden en in zijn intiemer mechanisme begrijpelijk maken; wij komen tot eene geringe hoogte en dan staan wij voor een gesloten deur. Hoe de verwekking van een nieuw idee tot stand komt, dat weten wij niet. Is dit nieuwe idee er echter eenmaal, dan zien wij nog iets bijzonders gebeuren; dat is de intensieve

gevoelsreactie op dit nieuwe denkbeeld. Door deze gevoelsreactie maakt het zich geheel meester van de persoon, die in dienst van dit idee zich geheel geeft, daardoor wordt geabsorbeerd. Dit heeft ten gevolge, dat de aandacht in de hoogste mate gespannen wordt, dat naar alle richtingen wordt uitgezien en de toepassing van een nieuw denkbeeld kan een geheel leven vullen.

Wij staan hier voor de hoogste uitingen van den menschelijken geest en het zou ons bij den beschikbaren tijd te ver voeren, hier nader op in te gaan. Wij besluiten daarom onze voordracht met de vermelding van eene andere eigenaardigheid van het talent; dit is, in sommige gevallen, zijne verwantschap tot afwijkingen van den geest, die zonder eenigen twijfel bestaat. De grond hiervoor is gegeven in de ongelijkmatige ontwikkeling der verschillende geesteseigenschappen van den begaafde. Het is altijd nog een open vraag of een algemeene gelijkmatige hoogere ontwikkeling voorkomt. Wanneer dit het geval is, dan is dit stellig niet eene ontwikkeling, die zeer sterk op den voorgrond treedt en ze zal in elk vak afzonderlijk zonder twijfel overtroffen worden door de partieel begaafden. Hieruit volgt dus reeds, dat de algemeen begaafden nooit uit kunnen munten. Een menschelijke geest, die in alles of in bijna alles uitmunt is eenvoudig ondenkbaar. Omdat een ruime middelmatigheid in alles nooit goed uit zal komen en in elk geval nooit veel nieuws van beteekenis zal presteeren, hebben wij met hen in dit opzicht weinig te maken en zullen wij niet ver van de waarheid zijn, indien wij aannemen, dat voor de begaafden de partieele begaafdheid de hoofdzaak is. Wij nemen dan partieel niet in den zin van eenzijdig, maar als een voorkeur voor eene zekere richting vertoonende.

Deze ongelijkmatigheid heeft hare groote schaduwzijden en is de grondslag voor die disharmonie, welke in hare sterkere uitingen bij begaafden tot krankzinnigheid kan leiden, maar die in hare gewone ontwikkeling maakt, dat wij begaafden reeds zulke afzonderlijke menschen vinden.

G. JELGERSMA.

Hedendaagsche Engelsche dichters.

III.
Wilfrid Scawen Blunt. - Gerard Hopkins. - Philip Bourke Marston. - Oliver Madox Brown. - William Sharp. - Oscar Wilde.

Het geboortejaar van Wilfrid Scawen Blunt valt juist tusschen dat van Theodore Watts-Dunton en Robert Bridges in: 1840. Hij is een zeer eigenaardige figuur in de Engelsche letterkunde. Van 1858-'69 was hij attaché bij verschillende Engelsche gezantschappen aan verschillende Europeesche hoven. Na 't verlaten van den diplomatieken dienst, die blijkbaar op den duur niet geschikt was voor iemand van zijn vrijmoedig, open, eerlijk karakter, maakte hij reizen door Spanje, Algiers, Egypte, Palestina, Mesopotamië en de woestijn van Syrië. Het resultaat van deze reis was *Bedouins of the Euphrates* door Lady Anne Blunt, de vrouw van den dichter en kleindochter van Byron. Daarop bezocht Blunt Arabië, en deed *The Future of Islam* verschijnen, waarna hij naar Egypte terugkeerde en zich opwierp als overtuigd kampioen van dat land en van Arabi Pacha[1]. Gedurende den oorlog met Egypte werd hij herhaaldelijk beschuldigd van gebrek aan vaderlandsliefde, van liefde tot wanorde en van ijdelheid. Zijn naam als schrijver van liefdesonnetten was hem hierin van geen nut, want men kon of wilde niet gelooven dat een

1) Zoo was Aubrey de Vere (1814-1902) zijn leven lang de voorvechter van Ierland. Zie over hem een opstel van M.A.P.C. Poelhekke in zijn *Beschouwingen* (Venlo, G. Mosmans Sr., 1904). Ook Taco H. de Beer: *Living Authors* I p. 482 vgg.

minnedichter ook een ernstig politicus kon zijn. Evenals Aubrey de Vere was Blunt katholiek, zijn godsdienstige strubbelingen worden beschreven in *Proteus and Amadeus* (1878), en evenals eerstgenoemde trad hij in 't krijt voor Ierland. Hij was de eerste Engelschman die voor de Iersche zaak gevangen werd gezet. Hij bracht twee maanden door in de gevangenissen van Galway en Kilmainham, waar hij de meeste van zijn sonnetten *In Vinculis* schreef. Zijn bijdragen tot de poëzie zijn achtereenvolgens *Sonnets and Songs* (1875), *The Love-Sonnets of Proteus* (1881), *The Wind and the Whirlwind* (1883), *In Vinculis* (1889), *The New Pilgrimage* (1889). De Love-Sonnets of Proteus werden opgedragen aan Lord Lytton, die in ‘The Nineteenth Century’ van November 1881 een opstel over Blunt publiceerde, getiteld ‘A New Love Poet’, dat er zeer veel toe bijdroeg om de aandacht op Blunts werk te vestigen.

‘High prophets were we of the uncultured lay’, zegt Blunt ergens van zijn eigen werk en dat van den vriend dien hij toespreekt, daarmee bedoelend dat zijn kunst meer kracht en energie bezit dan mooien en verzorgden vorm, en in het 89ste van zijn liefdesonnetten luidt het:

> I would not, if I could, be called a poet.
> I have no natural love of the ‘chaste muse.’
> If aught be worth the doing I would do it;
> And others, if they will, may tell the news.
> I care not for their laurels, but would choose
> On the world's field to fight, or fall, or run.
> My soul's ambition will not take excuse
> To play the dial rather than the sun.

Dit is dan ook, afgezien van 't feit dat er niet veel ‘amoureusheit’ in te bespeuren is, zeer kunsteloos en op den man af. Het is wat men zou kunnen noemen ‘dingtaal’ van een onopgesmukte, ja ruwe openhartigheid. Dat intusschen de dichter meer ‘music in himself’ heeft, zullen we straks zien, en bovendien dat hij een echt dichter is, al willen sommigen dat niet erkennen. Hoeveel partijdigheid en persoonlijkheid kunnen daarachter zitten! Men heeft nu eenmaal niet gaarne dat menschen de ongerechtigheden van de regeering aantoonen, en er zijn altijd gedienstige geesten die de

regeering op de een of andere manier in 't gevlei willen komen. Blunt heeft vaak kracht en gloed, mooie beelden, frischheid van voorstelling en gedachte. De vorm van zijn sonnetten is niet altijd onberispelijk, maar geïnspireerd zijn ze voor 't meerendeel zeker. In zijn voorrede tot de vierde uitgaaf - er zijn er minstens vijf geweest - van zijn Proteussonnetten zegt de dichter: 'No life is perfect that has not been lived, - youth in feeling, - manhood in battle, - old age in meditation. Again, no life is perfect that is not sincere.' Dit is een prachtige bekentenis, die menige 'kunstbroeder' van Blunt hem niet kan nazeggen, en die iedereen weldenkende voor den eenvoudigen, waarheidlievenden, karaktervollen man in moet nemen.

Als een bewijs van zijn zachtere en minder strijdlustige stemming diene 't volgend gedicht, waarin hij een dag in Sussex beschrijft. Sussex is zijn vaderland in engeren zin, want hij werd te Crawley in Sussex geboren:

The dove did lend me wings. I fled away
From the loud world which long had troubled me.
Oh lightly did I flee when hoyden May
Threw her wild mantle on the hawthorn tree.
I left the dusty highroad, and my way
Was through deep meadows, shut with copses fair.
A choir of thrushes poured its roundelay
From every hedge and every thicket there.
Mild moon-faced kine looked on, where in the grass
All heaped with flowers I lay, from noon till eve.
And hares unwitting close to me did pass,
And still the birds sang, and I could not grieve.
Oh what a blessed thing that evening was!
Peace, music, twilight, all that could deceive!
A soul to joy or lull a heart to peace:
It glimmers yet across whole years like these.

Wat het sentiment betreft, doet dit gedicht denken aan het langere van Edmund Gosse 'Lying in the Grass' uit zijn bundel *On Viol and Flute*, en ook aan sommige verzen van Bridges.

De beide volgende sonnetten, waarvan het tweede eigenlijk geen zuiver sonnet is met zijn dertien regels, herinneren eenigzins aan *Natura Benigna* en *Maligna* van Theodore Watts

-Dunton[1)], althans hetzelfde verhevene natuurgevoel beheerscht hen. Blunt noemt zijn verzen *The Sublime*:

I.

To stand upon a windy pinnacle,
Beneath the infinite blue of the blue noon,
And underneath a valley terrible
As that dim gulf, where sense and being swoon
When the soul parts; a giant valley strewn
With giant rocks; asleep and vast and still,
And far away. The torrent, which has hewn
His pathway through the entrails of the hill,
Now crawls along the bottom and anon
Lifts up his voice, a muffled tremulous roar
Borne on the wind an instant, and then gone
Back to the caverns of the middle air;
A voice as of a nation overthrown
With beat of drums, when hosts have marched to war.

II.

Clutching the brink with hands and feet and knees,
With trembling heart, and eyes grown strangely dim,
A part thyself and parcel of the frieze
Of that colossal temple raised to Time,
To gaze on horror, till, as in a crime,
Thou and the rocks become accomplices.
There is no voice, no life, 'twixt thee and them.
No life! Yet, look, far down upon the breeze
Something has passed across the bosom bare
Of the red rocks, a leaf, a shape, a shade.
A living shadow! ay, above thee there
Are others watching. - This is the sublime:
To be alone, with eagles in the air.

Deze gedichten zijn eveneens verwant met Keats' *Ben Nevis* en *To Ailsa Craig*[2)] en Coleridge's *Sunrise on Mont Blanc*. Natuur- en menschenmajesteit gaan er in samen. Mij treffen vooral de beide laatste regels van I en 3, 4 en 5 van II.

Meer diep-menschelijk en roerender nog is het volgende, de eerste zeven coupletten van *At a Funeral*:

1) Zie *De Gids* van Mei II. blz. 272 vg.
2) Zie mijn *Studien in Kunst en Kritiek* (van Holkema & Warendorf) blz. 195 vg.

I loved her too, this woman who is dead.
Look in my face. I have a right to go
And see the place where you have made her bed
  Among the snow.

I loved her too whom you are burying.
I have a right to stand beside her bier,
And to my handful of the dust I fling,
  That she may hear.

I loved her; and it was not for the eyes
Which you have shut, nor for her yellow hair,
Nor for the face which in your bosom lies, -
  Let it lie there, -

Nor for the wild-bird's music of her voice,
Which we shall hear in dreams till we too sleep;
Nor for the rest, which made the world rejoice,
  The angels weep.

It was not for the payment of sweet love,
Though love is often straightened for a kiss;
Nor for the hope of other joys above,
  But only this,

That she had laid her hand upon my heart
Once, in the summer time when we were young
And that her finger-tips had left a smart
  And that my tongue

Had spoken words which might not be unspoken,
Lest they should make a by-word of love's truth,
And I had sworn that love should be the token
  Of my youth.

Taal en rhythme, uitdrukking en innerlijke gevoelsbeweging door deze regels heenbevend maken hiervan een meesterstuk. De beide laatste der geciteerde strofen zijn vol diepe pracht. Ook het eind van 't gedicht is indrukwekkend. Hoort ook het volgende, str. 2, 3 en 6 van *In the Night*:

Where art thou hidden? In the boundless air
My hands go forth to thee, and search and feel
As through the universe. I hold the night
Caught in my arms; and yet thou art not there.
Where art thou? What if I could strike a light

So suddenly that thou could'st never steal
Back to thy shadows? What if I should find
Thee standing close to me, with all thy hair
Trailing about me, and with eyes grown blind
With looking at me vainly through the night?

There are three rings upon thy hand to-night,
One with a sapphire stone; and one there is
Coiled like a snake; and one on which my name
Is written with strange gems. By this dim light
I cannot read if it be writ the same.
See, I have worn no other ring but this!
- Why dost thou look at me with eyes estranged?
Is it not thine? - Ah, God! thou readest right!
And it is changed, and thou and I are changed
And I have written there another name.

Thou standest with thy hand upon my heart,
As once thou used to stand, to feel it beat.
Doth it beat calmer now than in those days?
Thy foolish finger-tips will leave a smart
If they so press upon my side. Thy gaze
Is burning me. Oh speak a word and cheat
This darkness into pain, if pain must be,
And wake me back to sorrow with a start;
For I am weary of the night and thee,
And thy strange silence and thy stranger face.

In de laatste strofe hooren we een duidelijke zinspeling op de woorden van het eind van *At a Funeral*, welk gedicht eigenlijk in tijd volgt op 't laatstaangehaalde. De strofen uit *In the Night* zijn hartstochtelijker, die van het andere gedicht zwaarder van emotie en meer gespannen van gevoel.

Ik laat twee van de *Love Sonnets of Proteus*, het meest gelezene werk van den dichter, volgen, het eerste getiteld *Farewell to Juliet*, het tweede *On the Shortness of Time:*

Farewell then. It is finished. I forgo
With this all right in you, even that of tears.
If I have spoken hardly, it will show
How much I loved you. With you disappears
A glory, a romance of many years.
What you may be henceforth I will not know.

The phantom of your presence on my fears
Is impotent at length for weal or woe.
Your past, your present, all alike must fade
In a new land of dreams where love is not.
Then kiss me and farewell. The choice is made
And we shall live to see the past forgot,
If not forgiven. See, I came to curse,
Yet stay to bless. I know not which is worse.

Ook hier menige fijne, gevoelige trek; zoo de laatste woorden van regel 2, en dan de laatste 6 regels. De toon is, zooals meestal bij Blunt, mannelijk, vastberaden, ernstig. Hij voelt het onvermijdelijke en aanvaardt het, maar niet zonder zijn hart uit te spreken en zijn oprechte ontroering in waardige, eenvoudige woorden uit te zeggen. Ziehier het andere sonnet:

If I could live within the thought of death,
Forgetful of Time's waste, the soul's decay,
I would not ask for other joy than breath
With light and sound of birds and the sun's ray.
I could sit on untroubled day by day
Watching the grass grow, and the wild flowers range
From blue to yellow and from red to grey
In natural sequence as the seasons change.
I could afford to wait, but for the hurt
Of this dull tick of time which chides my ear.
But now I dare not sit with loins ungirt
And staff unlifted, for death stands too near.
I must be up and doing - ay, each minute.
The grave gives time for rest when we are in it.

Dit is meer wijsgeerig-contemplatief, en bizonder eigenaardig, kenschetsend voor dezen dichter, zijn de laatste twee regels, die zoo drastisch, zoo op den man af, zoo ‘blunt’ klinken; er zit voor mijn gevoel iets volkstümlich-spreekwoordelijks en spreukigs in. Thans een voorbeeld uit zijn gevangenistijd, ontleend aan den bundel *In Vinculis:*

My prison has its pleasures. Every day
At breakfast-time, spare meal of milk and bread
Sparrows come trooping in familiar way
With head aside beseeching to be fed.

A spider too for me has spun her thread
Across the prison rules, and a brave mouse
Watches in sympathy the warders' tread,
These two my fellow-prisoners in the house.
But about dusk in the rooms opposite
I see lamps lighted, and upon the blind
A shadow passes all the evening through.
It is the gaoler's daughter fair and kind
And full of pity - so I image it -
Till the stars rise, and night begins anew.

Niet alle gedichten van dezen bundel zijn zoo kalm-berustend als het aangehaalde, een meer bewogen vers is het volgende uit *A New Pilgrimage* (VII):

Ah, Paris, Paris! What an echo rings
Still in those syllables of vain delight!
What voice of what dead pleasures on what wings
Of Maenad laughters pulsing through the night!
How bravely her streets smile on me - how bright
Her shops, her houses, fair sepulchral things,
Stored with the sins of men forgotten quite,
The loves of mountebanks, the lusts of kings!
What message has she to me on this day
Of my new life? shall I, a pilgrim wan,
Sit at her board and revel at her play,
As in the days of old? Nay, this is done.
It cannot be; and yet I love her well
With her broad roads and pleasant paths to hell.

Het geheel is een kleurrijk-schitterend visioen van het wereldsche Parijs. Blunt houdt van Frankrijk, hoezeer hij hier en daar de onstandvastigheid, wuftheid en ijdelheid van de Franschen ‘uitlacht met een lodderoog’:

Your Bourbon, Bonaparte or Boulanger
Are foils to your own part of ‘ingenue’....

Aan den anderen kant:

France, only of the nations, has this plain
Thought in the world, to scorn hypocrisy;
And by this token she shall purge the stain
Of her sins yet, though these as scarlet be.

Dezelfde bundel bevat een afdeeling ‘From the Arabic’, waarschijnlijk in denzelfden zin op te vatten als Elizabeth Barrett-Brownings *Sonnets from the Portuguese*; de dichter heeft den Oosterschen toon uitstekend gevat, en de assonanties geven er een vreemde bekoring aan. De volgende strofen mogen dit getuigen:

Where are the tents of pleasure and dear love,
Set in the Vale of Thyme, where winds in Spring are fain?
The highways of the valley, where they stood
Strong in their flocks, are there. But where are they?

Where are the tents of pleasure and dear love,
For which my soul took ease for its delight in Spring?
The black tents of her people beautiful
Beyond the beauty of the sons of kings?

Where are the sons of Saba in the South,
The men of mirth and pride to whom my songs were sung,
The kinsmen of her soul who is my soul
The brethren of her beauty whom I love?

Alles te samen genomen genoeg, naar ik meen, om te mogen constateeren dat we hier met een echt dichter te doen hebben. Wilfrid Scawen Blunt overleed in 1893.

* * *

In hetzelfde jaar als Bridges (1844) werden geboren Gerard Hopkins, Arthur O'Shaughnessy, Andrew Lang en Samuel Waddington, die alle meer of minder verdienstelijk, soms zelfs zeer mooi (O'Shaughnessy) werk hebben geleverd. Over O'Shaughnessy werd in 't kort in mijn essay over Swinburne[1)] als diens volgeling gesproken - hij overleed in 1881 - maar de eigenaardigste van hen is eerstgenoemde (overleden in 1889), van wien Robert Bridges zegt: ‘His early verse shows a mastery of Keatsian sweetnesses, but he soon developed a very different style of his own, so full of experiments in rhythm and diction that, were his poems collected into one volume, they would appear as a unique effort in English literature. Most of his poems are religious, and marked with

1) *De Gids* van Jan. 1.1. blz. 130.

Catholic theology,' - Hopkins was priester en lid van de Jezuietenorde - 'and almost all are injured by a natural eccentricity, a love for subtlety and uncommonness, well denoted by the Greek term τ πε ιττον'. Intusschen is deze dichter met al zijn 'subtlety and uncommonness' vaak naief op 't kinderachtige af, en soms doet hij aan Blake denken, zoo waar hij God aldus toespreekt:

> Bad I am but yet thy child.
> Father be thou reconciled.
> Spare thou me, since I see
> With thy might that thou art mild.
>
> I have life left with me still
> And thy purpose to fulfil;
> Yes, a debt to pay thee yet:
> Help me, sir, and so I will.

Ik zou den dichter intusschen te kort doen, als ik niet meedeelde dat hij betere dingen heeft gemaakt; zoo bevat zijn *A Vision of Mermaids* mooie gedeelten, en ook 't volgende is - met al 't gewilde, larmoyante en opzichtige hier en daar - van geconcentreerde passie (kwatrijnen van 't sonnet *The Starlight Night*, 1877):

> Look at the stars! look, look up at the skies!
> O look at all the fire-folk sitting in the air!
> The bright bóroughs, the quivering citadels there!
> The dim woods quick with diamond wells; the elf-eyes!
> The grey lawns cold where quaking gold-dew lies!
> Wind-beat white-beam; airy abeles all on flare!
> Flake-doves sent floating out at a farmyard scare!
> Ah well! it is a purchase and a prize.

Het doet eenigszins denken aan Gorters fantastisch sensitivisme.

Na hen kwamen Eugene Lee-Hamilton (geb. 1845), de sinds jaren verlamde dichter, wiens werk veel levendige natuurschilderingen bevat, William Canton (1845), vooral bekend om zijn gevoel voor en gedichten op kinderen, Edmund Gosse (1849), W.E. Henley (1849), de blinde dichter Philip Bourke Marston (1850-1887), een boezemvriend en vurig

volgeling van Rossetti, de zanger der tuinen en maker van het volgende sonnet vol droeve pracht, getiteld *Not Thou but I:*

It must have been for one of us, my own,
To drink this cup and eat this bitter bread.
Had not my tears upon thy face been shed,
Thy tears had dropped on mine; if I alone
Did not walk now, thy spirit would have known
My loneliness; and did my feet not tread
This weary path and steep, thy feet had bled
For mine, and thy mouth had for mine made moan;
And so it comforts me, yea, not in vain,
To think of thine eternity of sleep;
To know thine eyes are tearless though mine weep:
And when this cup's last bitterness I drain,
One thought shall still its primal sweetness keep, -
Thou hadst the peace and I the undying pain.

Op veel van zijn werk is de invloed van Rossetti zeer merkbaar. Verder komen dan nog R.L. Stevenson (1850-1894), de gevoelige sympathieke ‘Tusitala’, de fijne opmerker van 't kinderleven en schrijver van *A Child's Garden of Verses*, Eric Mackay (1851-1898) die naam maakte met zijn *Love Letters of a Violinist*, Francis B.T. Money Coutts (1852) die allerlei philosofische en wetenschappelijke problemen in zijn poëzie attakeert, de jonggestorvene Oliver Madox Brown (1855-1874), schrijver van 't volgende sonnet dat gered werd uit een bundel door den jongen dichter vernietigde schrifturen, omstreeks zijn veertiende jaar gemaakt:[1)]

Made indistinguishable 'mid the boughs,
With saddened weary ever-restless eyes
The weird Chameleon of the Past World lies, -
Like some old wretched man whom God allows
To linger on: still joyless life endows
His wasted frame, and memory never dies
Within him, and his only sympathies
Withered with his last comrade's last carouse.
Methinks great Dante knew thee not of old, -

1) Zie ook *Sonnets of the Nineteenth Century* (in ‘The Canterbury Poets’ uitgaaf) bij William Sharp, blz. 25 en 277 vgg.

Else some fierce glutton all insatiate
Compelled within some cage for food to wait
He must have made thee, and his verse have told
How thou in vain thy ravening tried'st to sate
On flylike souls of triflers overbold.

Sharp vindt dat hier verwarring van beelden is, eerst die chameleon en dan die oude feesteling, terwijl aan 't slot weer aan 't beeld van den chameleon wordt gedacht. Hierin steekt waarheid, maar hoezeer de gedachte wat los en verward is, welk een vastheid van structuur heerscht er in het vers, hoe is het van taal en klank geklonken en gehamerd, en welk een wreeden klank heeft de tiende regel! Voor een jongen van veertien jaar is 't dan toch een geweldige praestatie.

Daarna William Sharp (1856-1905), die gedurende eenige jaren schreef onder het ondoordringbaar pseudoniem van 'Fiona Macleod'[1] en een van de leden der 'Celtic Renascence' was, tot wier organen gedurende de jaren 1895 en '96 *The Evergreen*[2] behoorde. Ik citeer van hem uit 'From the Hills of Dream' het gedicht *The Stone of Sorrow:*

Wearily dawns the morning o'er the world.
The sea, muttering, moans his primeval pain.
The brooding mists upon the brooding hills are lain;
The banners of the wild wandering mountain-winds are furled:
Wearily, wearily, dawns the morning o'er the world.

O wearily dawns this morning of the world.
Beautiful spirit, whither hast thou fled?
They tell me thou art here no more, that thou art dead:
That shall not be till God afar the sun and stars has whirled,
And saith, so sets the last wild dawn of any world.

Er is vaak iets eentonig-melancholisch in Sharps kunst; maar hij heeft veel natuurgevoel, met mooie spontane uitingen, terwijl zijn vers vaak vrijer is dan dat van de meeste Engelsche dichters. Als een ander staal van zijn kunst, haal ik een van de sonnetten aan die hij in zijn 'Sonnets of the 19th Century' van zichzelf plaatste, het is getiteld *A Midsummer Hour*.

1) Onder dezen naam gaf hij o.a. drie deelen korte verhalen en den dicht bundel *From the Hills of Dream* uit.
2) Zie mijn artikel in *De Ned. Spectator* van Febr. 1897.

There comes not through the o'erarching cloud of green
A harsh, an envious sound to jar the ear:
But vaguely swells a hum, now far, now near,
Where the wild honey-bee beyond the screen
Of beech-leaves haunts the field of flowering bean.
Far, far away the low voice of the weir
Dies into silence. Hushed now is the clear
Sweet song down-circling from the lark unseen.
Beyond me, where I lie, the shrew-mice run
A-patter where of late the streamlet's tones
Made music: on a branch a drowsy bird
Sways by the webs that midst dry pools are spun -
Yet lives the streamlet still, for o'er flat stones
The slow lapse of the gradual wave is heard.

* * *

Na dezen komen we tot een, bij wien ik wat langer wensch stil te staan: Oscar Wilde (1856-1900). Oscar Fingall O'Flahertie Wills Wilde werd 15 October 1856 te Dublin geboren. Zijn vader Sir William Wilde was heelmeester, en iemand van literaire neigingen en antiquarische studie, die behalve verscheidene medische werken o.a. 'The Beauties of the Boyne' en 'A Catalogue of the Antiquities in the Royal Irish Academy' schreef. Zijn moeder werkte mede aan het blad *The Nation*, waarin ze een aantal gedichten plaatste onder het pseudoniem Speranza. Ze stonden de zaak van Ierland voor en werden later in boekvorm herdrukt. Na zijn propaedeusis ging Oscar naar Trinity College te Dublin, waar hij zich zeer onderscheidde, en later naar Magdalen College te Oxford, waar hij eveneens een 'scholarship' verwierf. In Oxford woonde hij de colleges bij van Ruskin, die grooten indruk op hem maakte, en hij behoorde tot de groep studenten die onder Ruskins leiding lichaamsoefening en kracht zochten door het aanleggen van wegen. Overigens behoorde hij tot de knapste klassieke literatoren en behaalde hij in 1878 de Newdigate-prijs[1)] met een gedicht *Ravenna*. Hij maakte reizen door Griekenland en Italië en schreef gedichten in *The Month*, *The Catholic Monitor*, *The Irish Monthly*, en

1) Sir Roger Newdigate (1719-1806) stichter van den prijs voor Engelsche poëzie te Oxford. Hij werd herhaaldelijk gewonnen door mannen, die later beroemd werden in de Engelsche letteren.

Kottabos, een tijdschrift door leden van Trinity College te Dublin geredigeerd. Deze verzen werden in 1881 herdrukt als *Poems*, en zijn een merkwaardig bewijs van talent voor een jongen man van vijf en twintig jaar. De bundel bevatte o.a. *Charmides*, het verhaal van een jongen Griek, die den tempel van Pallas Athene binnendringt, de godin omarmt en kust, en voor zijn stout waagstuk door haar wordt gestraft met verdrinking. Het gedicht is vol van de weelderigste beschrijvingen, de dichter zwelgt in schoonheid en kleuren- en klankenpracht:

Long time he lay and hardly dared to breathe,
And heard the cadenced drip of spilt-out wine,
And the rose-petals falling from the wreath
As the night breezes wandered through the shrine,
And seemed to be in some entrancèd swoon
Till through the open roof above the full and brimming moon

Flooded with sheeny waves the marble floor,
When from his nook upleapt the venturous lad,
And flinging wide the cedar-carven door
Beheld an awful image saffron-clad
And armed for battle! the gaunt Griffin glared
From the huge helm, and the long lance of wreck and ruin flared.

Like a red rod of flame, stony and steeled
The Gorgon's head its leaden eyeballs rolled,
And writhed its snaky horrors through the shield,
And gaped aghast with bloodless lips and cold
In passion impotent, while with blind gaze
The blinking owl between the feet hooted in shrill amaze.

Dan weidt hij zijn gretige oogen aan het blinkende beeld en slaat zijn armen om den hoogen hals, en dan:

Never I ween did lover hold such tryst,
For all night long he murmured honeyed word,
And saw her sweet unravished limbs, and kissed
Her pale and argent body undisturbed,
And paddled with the polished throat, and pressed
His hot and beating heart upon her chill and icy breast.

It was as if Numidian javelins
Pierced through and through his wild and whirling brain,
And his nerves thrilled like throbbing violins

In exquisite pulsation, and the pain
Was such sweet anguish that he never drew
His lips from hers till overhead the lark of morning flew.

En als hij na zijn vlucht van den tempel bij den stroom ligt, hoort hij de verre geluiden van de stad vaag en onbestemd in een dof geroezel, en

Through the gray willows danced the fretful gnat,
The grasshopper chirped idly from the tree,
In sleek and oily coat the water-rat
Breasting the little ripples manfully
Made for the wild-duck's nest, from bough to bough
Hopped the shy finch, and the huge tortoise crept across the slough.
On the faint wind floated the silky seeds,
As the bright scythe swept through the waving grass,
The ousel-cock splashed circles in the reeds
And flecked with silver whorls the forest's glass,
Which scarce had caught again its imagery
Ere from its bed the dusky tench leapt at the dragon-fly.

But little care had he for anything
Though up and down the beech the squirrel played,
And from the copse the linnet 'gan to sing
To her brown mate her sweetest serenade,
Ah! little care indeed, for he had seen
The breasts of Pallas and the naked wonder of the Queen.

Er is hier een verbazingwekkende virtuositeit in het spelen met klank en kleur; zachte fluisteringen van geluid zuchten door deze strofen, vermengd met 't schuren van water langs oeverriet en 't lieflijk tjilpen van vogeltjes; een visch springt eensklaps uit het water op en geeft een schokje; wat een liefde voor de natuur en haar openbaringen, wat een concentratie en kracht van waarneming, van liefdevolle gemeenschap, blijkt hieruit. Het is zoo mooi als Keats, aan wiens praalvoloverladen en stijlvol-geciseleerde *Eve of St. Agnes* en dergelijke gedichten (bijv. Tennysons *Lotos Eaters* en *The Voyage of Maeldune*) het doet denken. Hoort nu naar dit krachtige, waar de geduchtige Pallas komt schrijden over de zee, op het schip af, dat den misdadiger tegen haar geheimenis vervoert, nadat een ‘great owl with yellow sulphurous eyes’ zich neergezet heeft op het schip:

And the moon hid behind a tawny mask
Of drifting cloud, and from the ocean's marge
Rose the red plume, the huge and hornèd casque,
The seven-cubit spear, the brazen targe!
And clad in bright and burnished panoply
Athena strode across the stretch of sick and shivering sea!

To the dull sailors' sight her loosened locks
Seemed like the jagged storm-rock, and her feet
Only the spume that floats on hidden rocks,
And marking how the rising waters beat
Against the rolling ship, the pilot cried
To the young helmsman at the stern to luff to windward side.

Charmides springt in de schuimende, razende zee, de godin tegemoet, en vindt den dood. Hij wordt aan land gespoeld en daar gevonden door een nymf, een jonge Dryade, die hem liefheeft en tracht te wekken, passievol gebarend op zijn dood lichaam (voorspel van Salome?), totdat zij wreed doorschoten wordt door de jagende Artemis:

Sobbing her life out with a bitter cry
On the boy's body fell the Dryad maid,
Sobbing for incomplete virginity,
And raptures unenjoyed, and pleasures dead,
And all the pain of things unsatisfied,
And the bright drops of crimson youth crept down her throbbing side.

Het paar wordt door de juist voorbijrijdende Aphrodite in haar duivenwagen opgenomen. Aphrodite heeft medelijden

And bade her servants carve a cedar chest
With all the wonder of this history,

en laat hen samen begraven. Zij bidt Persephone om Hades, ‘her pallid lord’, als gunst te verzoeken dat de begeerte, die anders niet meer gekend wordt door de schimmen, den Styx mag oversteken. Daar ligt dan de jonge Charmides. En in dit gedeelte doen de verzen sterk denken aan 't begin van *Hyperion*:

In melancholy moonless Acheron,
Far from the goodly earth and joyous day,
Where no spring ever buds, nor ripening sun

Weighs down the apple trees, nor flowery May
Checkers with chestnut blooms the grassy floor
Where thrushes never sing, and piping linnets mate no more.

Opeens voelt hij een klein handje in zijn hand en warme lippen beroeren de zijne schuchter: hun beider gelaat nadert elkander meer en meer:

And nigher ever did their young mouths draw
Until they seemed one perfect rose of flame,
And longing arms around her neck he cast,
And felt her throbbing bosom, and his breath came hot and fast,

And all his hoarded sweets were hers to kiss
And all her maidenhood was his to slay,
And limb to limb in long and rapturous bliss
Their passion waxed and waned -

Door dit geheele gedicht klinkt de meesleepende stem van een verfijnden Theocritus.

Deze geweldige overmacht van schilderend detail, dit zwelgen in kleur en klank, toon en tint, deze zwellende rijkdom van weelderigheid, geven den dichter een plaats onder de voornaamsten van de zoogenaamde ‘Decorative School of Poetry’. In zijn Oxfordschen studententijd was Wilde al bekend geweest om de artistieke versiering van zijn kamers, en hij behoorde tot de apostelen van de vooral door invloed van Ruskin geboren ‘Aesthetic Movement.’ Walter Hamilton zegt in zijn werk over laatstgenoemde beweging van *Charmides*: ‘it is classical, sad, voluptuous, and full of passages of the most exquisitely musical word painting; but it is cloying from its very sweetness - the elaboration of its details makes it over luscious.’ En Clarence Stedman zegt van dit gedicht en andere in denzelfden trant (*The Garden of Eros*, *The Burden of Itys*) in zijn ‘Victorian Poets’: ‘There is a good deal of Keats, and something of Swinburne, in Wilde's pages; but his best master is Milton, whom he has studied, as did Keats, with good effect.’ Van Keats weten we ook dat hij zijn *Hyperion* eerst niet wilde uitgeven, omdat hij 't gedicht ‘too full of Miltonic reminiscence’ vond. Als we de ‘rough and ready’ indeeling van de latere Engelsche poëzie in een Shelley-Browning school en in een Keats-Tennyson school

voor een oogenblik aanvaarden, dan behoort Wilde veel meer tot de laatste dan tot de eerste.

Oscar Wilde is de verfijnde schoonheidszoeker, wiens wezen zeer goed wordt uitgedrukt door zijn sonnet *Hélas*!:

> To drift with every passion till my soul
> Is a stringed lute on which all winds can play,
> Is it for this that I have given away
> Mine ancient wisdom, and austere control? -
> Methinks my life is a twice-written scroll
> Scrawled over on some boyish holiday
> With idle songs for pipe and virelay
> Which do but mar the secret of the whole.
> Surely there was a time I might have trod
> The sunlit heights, and from life's dissonance
> Struck one clear chord to reach the ears of God:
> Is that time dead? lo! with a little rod
> I did but touch the honey of romance -
> And must I lose a soul's inheritance?

Zoo zouden ook als ‘Leitmotiv’ van zijn leven en kunst de volgende strofen kunnen dienen uit *Apologia*:

> Perchance it may be better so - at least
> I have not made my heart a heart of stone,
> Nor starved my boyhood of its goodly feast
> Nor walked where Beauty is a thing unknown.
>
> Many a man hath done so; sought to fence,
> In straitened bonds, the soul that should be free,
> Trodden the dusty road of common sense,
> While all the forest sang of liberty.
> ---
> ---
> But surely it is something to have been
> The best-beloved for a little while,
> To have walked hand in hand with Love and seen
> His purple wings flit once across thy smile.
>
> Ay! though the gorgèd asp of passion feed
> On my boy's heart, yet have I burst the bars,
> Stood face to face with Beauty, know indeed
> The Love which moves the sun and all the stars.[1)]

1) Vgl. den laatsten regel van Dante's *Divina Commedia:* L'Amor che muove il Sole e l'altre stelle.

Liefde is een van de grondtonen van Wilde's poëzie; als hij niet zoo veel en op zoo vreemde wijze had liefgehad, dan zou 't anders met hem gegaan zijn:

> And the mighty nations would have crowned me, who am crownless now and without name
> And some orient dawn had found me kneeling on the threshold of the House of Fame.
>
> I had sat within that marble circle where the oldest bard is as the young,
> And the pipe is ever dropping honey, and the lyre's strings are ever strung.
>
> Keats had lifted up his hymenaeal curls from out the poppyseeded wine,
> With ambrosial mouth had kissed my forehead, clasped the hand of noble love in mine.
> ---
> ---
> Ah! what else had I to do but love you, God's own mother was less dear to me,
> And less dear the Cytheraean rising like an argent lily from the sea.
>
> I have made my choice, have lived my poems, and, though youth is gone in wasted days,
> I have found the lover's crown of myrtle better than the poet's crown of bays.

Aldus de dichter, of de minnaar, in ΓΛΥΚΥΠΙΚΡΟΣ ΕΡΟΣ (Zoetbittere Eros) waar hij den minnegod toezingt, die onder alle vreugd welke hij schenkt toch ook bittere kwelling mengt.

Maar ook andere tonen kan Wilde aanslaan; als van een laatgeboren Tyrtaeus klinkt nu en dan zijn forsch mannelijk woord, zoo bijv. in *Ave Imperatrix*, aldus aanvangend:

> Set in this stormy Northern sea,
> Queen of these restless fields of tide
> England! what shall men say of thee,
> Before whose feet the worlds divide?

Menigmaal klinkt er, vooral door zijn sonnetten, ‘une note patriotique’, die we bij zooveel Engelsche dichters vinden, zoo lezen we in zijn sonnet *To Milton:*

Seeing this little isle on which we stand
This England, this sea-lion of the sea,
By ignorant demagogues is held in fee,
Who love her not: Dear God! is this the land
Which bare a triple empire in her hand
When Cromwell spake the word Democracy!

Deze verzen doen eenigszins denken aan die welke de oude Jan van Gent, vader van Hendrik IV, als ‘a prophet inspir'd’ in *Richard 11* (II, 1, 40 vgg.) omtrent Engeland vóór zijn dood uitspreekt, aanvangend:

This royal throne of kings, this scepter'd isle,
This earth of majesty, this seat of Mars...

In *Quantum Mutata* richt Wilde het verwijt tot Engeland dat het de vrijheid niet meer liefheeft en vervallen is tot weelde en winstbejag:

There was a time in Europe long ago,
When no man died for freedom anywhere,
But England's lion leaping from its lair
Laid hands on the oppressor!

In *Libertatis Sacra Frames* spreekt de dichter weer van ‘clamorous demagogues’ die ‘betray our freedom with the kiss of anarchy’. Ik dacht dat dit in Engeland nooit zoo'n vaart had geloopen, en weet ook niet waarop Wilde eigenlijk doelt[1]. Liefde tot zijn land als het land van zijn gemeenzaamheid en gemeenschap, van het stukje aarde waarmee hij vertrouwd is geraakt, spreekt ook uit den aanvang van *The Burden of Itys:*

This English Thames is holier far than Rome,
Those harebells like a sudden flush of sea
Breaking across the woodland, with the foam
Of meadow-sweet and white anemone
To fleck their blue waves, - God is likelier there,
Than hidden in that crystal-hearted star the pale monks bear!

1) Intusschen zegt hij ook weer elders (*Sonnet to Liberty*): ‘and yet, and yet, These Christs that die upon the barricades, God knows it I am with them, in some things.’

Dit geheele gedicht bevat ook weer de schitterendste woordschilderingen en het is wat de Engelschen met een expressief woord ‘gorgeous’ noemen: rijk en weidsch en vol zwaren praal.

De aanhef van 't sonnet *Amor Intellectualis* (men proeft Wilde's Grieksch-Romeinsche cultuur al in vele titels van zijn verzen):

> Oft have we trod the vales of Castaly
> And heard sweet notes of sylvan music blown...

herinnert aan Keats' beroemde sonnet over Chapmans Homerusvertaling.

Aan Whistler herinnert in titel niet alleen, maar ook in behandeling, *Impression du Matin*, aldus beginnend:

> The Thames nocturne of blue and gold
> Changed to a harmony of gray:
> A barge with ochre-coloured hay
> Dropt from the wharf....

Een grootsche pantheïstische zang van dertig strofen is *Panthea*, vaak herinnerend aan Shelley's *Adonais*; ik haal er drie strofen uit aan:

> With beat of systole and of diastole
> One grand great life throbs through earth's giant heart,
> And mighty waves of single Being roll
> From nerve-less germ to man, for we are part
> Of every rock and bird and beast and hill,
> One with the things that prey on us, and one with what we kill.
>
> From lower cells of waking life we pass
> To full perfection; thus the world grows old:
> We who are godlike now were once a mass
> Of quivering purple flecked with bars of gold,
> Unsentient or of joy or misery,
> And tossed in terrible tangles of some wild and wind-swept sea.
>
> This hot hard flame with which our bodies burn
> Will make some meadow blaze with daffodil,
> Ay! and those argent breasts of thine will turn
> To water-lilies; the brown fields men till
> Will be more fruitful for our love to-night,
> Nothing is lost in nature, all things live in Death's despite.

En de laatste, doorgloeid van grandioos kosmisch gevoel, luidt:

We shall be notes of that great symphony
Whose cadence circles through the rhythmic spheres,
And all the live World's throbbing heart shall be
One with our heart, the stealthy creeping years
Have lost their terrors now, we shall not die,
The Universe itself shall be our Immortality!

Wees ik in mijn studie over Swinburne[1] op verschillende woorden, waarvoor deze groote dichter blijkbaar een voorliefde gevoelt, bij Wilde is dit o.a. 't geval met *argent*, *throb*, *burnished*.

Een ander lang gedicht is *Humanitad*, waarin hij aldus van de liefde spreekt:

And Love! that noble madness, whose august
And inextinguishable might can slay
The soul with honeyed drugs -

Nog veel meer zou ik kunnen en willen aanhalen van dit prachtige werk, maar ik moet mij beperken, en wijs dus alleen maar op de mooie sonnetten *On Hearing the Dies Irae sung in the Sistine Chapel* en *Easter Day*, waarin de Paus in al zijn pracht verschijnt, met het gevoelvolle slot:

My heart stole back across wide wastes of years
To one who wandered by a lonely sea,
And sought in vain for any place of rest:
'Foxes have holes, and every bird its nest,
I, only I, must wander wearily,
And bruise my feet, and drink wine salt with tears.'

Verder op *Vita Nuova*, *Phèdre* (sonnetten), *La Bella Donna della mia mente*, *Requiescat* (een prachtig-fijn gedichtje op een jong-gestorven vrouw),[2] *In the Gold Room* (een meesterstukje van kleur, geluid en fantasie), *Sphinx* en de sonnetten *The Grave of Keats*, *The Grave of Shelley*, *Quia Multum Amavi* en *A Vision*, een visioen van de drie groote Grieksche tragici.

In het gedicht *Endymion* komen o.a. de volgende regels voor:

You cannot choose but know him well,
For he is shod with purple shoon,
You cannot choose but know my love,
For he a shepherd's crook doth bear,

1) *De Gids* van Januari II. blz. 104.
2) Vgl. Matthew Arnolds gedicht van denzelfden titel en Christina Rossetti's *Dreamland*, door mij vertaald in *Groot-Nederland* van Nov. 1906.

And he is soft as any dove,
And brown and curly is his hair.

De eerste vier regels wekken herinneringen aan het door Ophelia gezongen liedje in *Hamlet* IV, 5, 23 vgg.:

How should I your true love know
From another one?
By his cockle-hat and staff
And his sandal shoon.

Rossetti voltooide dit oude stukje lied in *An Old Song Ended* door er vier coupletten aan toe te voegen.

Van de sonnetten wensch ik nog één voorbeeld te geven, en wel *On the Sale by Auction of Keats' Love Letters:*

These are the letters which Endymion wrote
To one he loved in secret, and apart.
And now the brawlers of the auction mart
Bargain and bid for each poor blotted note,
Aye for each separate pulse of passion quote
The merchant's price: I think they love not art,
Who break the crystal of a poet's heart
That small and sickly eyes may glare and gloat.
Is it not said that many years ago,
In a far Eastern town, some soldiers ran
With torches through the midnight, and began
To wrangle for mean raiment, and to throw
Dice for the garments of a wretched man,
Not knowing the God's wonder, or His woe!

Wij moeten hier alleen over den dichter Wilde spreken, en wanneer wij herinneren aan zijn veroordeeling tot gevangenisstraf op grond van gepleegde onzedelijke handelingen, dan is het omdat hij in de gevangenis *The Ballad of Reading Goal* schreef, dat in 1898 verscheen. De schrijver noemt zich bij zijn gevangenisnummer C. 3. 3., en het boekje is opgedragen In Memoriam C.T.W., Sometime Trooper of the Royal Horse Guards. Obiit H.M. Prison, Reading, Berkshire, July 7th, 1896.

Deze soldaat had een vrouw vermoord en was daarom ter dood veroordeeld. Hij moest gehangen worden in de gevangenis te Reading, waar Wilde zijn straftijd doorbracht:

I walked, with other souls in pain,
Within an other ring,
And was wondering if the man had done
A great or little thing,
When a voice behind me whispered low,
'*That fellow's got to swing*.'

Dear Christ! the very prison walls
Suddenly seemed to reel,
And the sky above my head became
Like a casque of scorching steel;
And, though I was a soul in pain,
My pain I could not feel.

Allen dooden hetgeen ze liefhebben, al doen ze 't niet zooals die soldaat:

Some love too little, some too long,
Some sell and others buy;
Some do the deed with many tears,
And some without a sigh:
For each man kills the thing he loves,
Yet each man does not die.

De volgende strofen, de gevoelens beschrijvend van een ter dood veroordeelde, zijn zeer indrukwekkend en expressief, ik citeer de laatste drie: hij die niet moet sterven gevoelt niet den zielsangst van den rampzaligen veroordeelde:

He does not know that sickening thirst
That sands one's throat, before
The hangman with his gardener's gloves
Slips through the padded door,
And binds one with three leathern thongs,
That the throat may thirst no more.

He does not bend his head to hear
The Burial Office read,
Nor, while the terror of his soul
Tells him he is not dead,
Cross his own coffin, as he moves
Into the hideous shed.

He does not stare upon the air
Through a little roof of glass:
He does not pray with lips of clay
For his agony to pass;
Nor feel upon his shuddering cheek
The kiss of Caiaphas.

De soldaat doet zijn gewone gevangenisronden met lichten stap en peinzenden blik:

He did not wring his hands nor weep,
Nor did he peek or pine,[1)]
But he drank the air as though it held
Some healthful anodyne;
With open mouth he drank the sun
As though it had been wine!

Hij slaapt rustig tot groote verbazing van de bewakers:

He lay as one who lies and dreams
In a pleasant meadow-land,
The watchers watched him as he slept,
And could not understand
How one could sleep so sweet a sleep
With a hangman close at hand.

De andere gevangenen zijn onder den indruk en voelen elkanders angsten; spookgestalten glijden geruischloos door de gevangenis:

They glided past, they glided fast,
Like travellers through a mist:
They mocked the moon in a rigadoon
Of delicate turn and twist,
And with formal pace and loathsome grace
The phantoms kept their tryst.

With mop and mow, we saw them go
Slim shadows hand in hand:
About, about, in ghostly rout
They trod a saraband:
And the damned grotesques made arabesques,
Like the wind upon the sand.

1) Vgl. Shakespeare *Macbeth*, I, 3, 22 vg.: Weary se'n-nights nine times nine Shall he dwindle, peak and pine.

With the pirouettes of marionettes,
They tripped on pointed tread:
But with flutes of fear they filled the ear,
As their grisly mask they led,
And loud they sang, and long they sang,
For they sang to wake the dead.

Een en ander in dit gedeelte herinnert aan *The Harlot's House*, en 't getrippel van die marionetten doet denken aan Miltons regels in *L'Allegro*:

Come and trip it as you go
On the light fantastic toe....

En als het graf voor den veroordeelde is gedolven:

They hanged him as a beast is hanged:
They did not even toll
A requiem that might have brought
Rest to his startled soul,
But hurriedly they took him out,
And hid him in a hole.

Het gedicht eindigt met een bittere aanklacht tegen 't gevangeniswezen, waardoor al het goede dat in een mensch is wordt vertrapt en verstikt:

With midnight always in one's heart,
And twilight in one's cell,
We turn the crank, or tear the rope,
Each in his separate Hell,
And the silence is more awful far
Than the sound of a brazen bell.

Zooals men weet is Oscar Wilde ook de schrijver van prozawerken, waarvan de roman *The Picture of Dorian Gray* (1891) wel het meest bekende is. Het bekende drama *Salomé* werd in het Fransch geschreven, van zijn andere drama's wijs ik op *Lady Windermere's Fan* en *A Woman of No Importance*. Ook schreef hij een werkje over de sonnetten van Shakespeare, een bundel essays *Intentions* (1891) en *De Profundis*. Oscar Wilde stierf arm en gebroken als een andere ‘pauvre Lélian’ te

Parijs den 30sten November 1900. De Weener letterkundige Otto Hauser gaf in 1906 (Wiener Verlag) de gedichten van Wilde in Duitsche vertaling, als eerste deel van 'Oscar Wildes Sämtliche Werke in deutscher Sprache'.[1)] Een portret gaat als frontispice vooraf, waarop Wilde er uitziet als een echte gommeux. Maar in dien dandy klopte een hart vol ontembare vrijheidsliefde, doorklonken van de heerlijkste muziek.

EDWARD B. KOSTER.

1) Twee van de groote gedichten in dezen bundel, *Ravenna* en *Sphinx*, werden vertaald door Felix Dörmann.

Uit Goethes Iphigeneia in Tauris.[1)]

Het eerste bedrijf.

Eerste Tooneel.

IPHIGENEIA, ***alleen:***
Naar buiten in uw schaadwen, wufte toppen
Van d'ouden heilgen dichtomloofden woudhof,
Als binnen Phoibe's stille tempelwanden,
Treed ik ook nu nog met hetzelfde huivren
Waarmeê mijn versche vrees heur voeten zette:
Nooit reikt mijn geest hier tot gewoontes rust.
Hoe menig jaar al houdt mij hier geborgen
Een hooge wil waarin ik moet berusten -
Toch voel ik als in 't eerste jaar mij vreemd.
Want ach, mij scheidt de zee van mijn beminden,
En aan den oever sta ik lange dagen,
Mijn ziel op uitkijk naar het land der Grieken;
En op mijn zuchten brengt het golvebruisen
Slechts doffe en onverstaanbre klanken over.
Wee die die ver van ouders, broêr en zuster
Een eenzaam leven leidt! Haar teert de kommer

1) De vertaling van Goethes Iphigeneia, waarvan hier fragmenten gegeven worden, is bestemd om in het tooneeljaar 1908/9 door het gezelschap van Willem Royaards te worden gespeeld.

Het reê geluk van voor haar lippen weg,
Haar denken doolt altoos langs 't oude zijpad
Naar vaders verre hallen waar de zon
Voor de eerste maal den hemel haar ontsloot,
Waar jeugdgenooten spelend aldoor vaster
Met teedre banden aan elkaêr zich hechtten.
Ik wil niet rechten met de goden, maar
Den staat der vrouw noem ik beklagenswaard.
Zoo thuis als in den oorlog heerscht de man,
En in den vreemde weet hij zich te redden.
Zijn vreugd is het bezit, hém kranst de zege!
En eervol is de dood die hem bereid is.
Hoe nauwbegrensd is het geluk der vrouw!
Háar is een ruw gemaal gehoorzaam dienen
Al plicht en troost; doch als 't vijandig lot
Haar ver van huis drijft, dan vindt ze eerst ellende!
Zoo houdt mij Thoas hier, een edel man,
In strenge heilge slavebanden vast...
Hoe tot mijn schaamt beken ik dat ik u,
Godin, met heimelijken weêrzin dien,
U, mijne redster! Toch, mijn leven moest
U in vrijwillgen dienst zijn toegewijd.
Ook heb ik steeds op u gehoopt en hoop
Nog immer op u, Artemis, die mij,
Verstooten dochter van den grootsten koning,
Gebeurd hebt in uw heilgen zachten arm...
Dochter van Zeus, als gij den hoogen held
Dien gij benauwde door zijn dochter te eischen,
Als gij den godgelijken Agamemnoon
Die u zijn liefste goed naar 't altaar voerde,
Van Troia's omgekeerde muren roemrijk
Weêr naar zijn vaderland hebt begeleid,
Als gij hem vrouw en zoon en tweede dochter
En zijner schatten glans behouden hebt,
Geef dan ook mij den mijnen eindlijk weder

En red mij, gij die uit den dood mij reddet,
Ook uit dit leven hier, mijn tweeden dood.

Tweede Tooneel.

IPHIGENEIA EN ARKAS.

ARKAS:
De koning zendt mij hier. Heilbeê en groet
Biedt hij der priesteres van Artemis.
Dit is de dag dat Tauris zijn godin
Voor nieuwer overwinn'ngen wonder dankt.
Ik snel den koning en zijn heir vooruit
Om u te melden dat hij komt en naakt.

IPHIGENEIA:
Wij zijn gereed hen waardiglijk te ontvangen;
En 't welkom offer van de hand van Thoas
Wacht met genadige oogen de godin.

ARKAS:
O vond ik ook het oog der priesteres,
Zoo dier zoo hoogvereerd, uw eigen blik,
Heilige jonkvrouw, heller, stralender,
Een gunstig teeken voor 't gemeen! Nog dekt
Verdriet met zijn geheim uw binnenste;
Reeds lange jaren wachten wij vergeefs
Vertrouwen dat uw borst aan woorden help'.
Zoolang 'k u weet op deze heilge plaats,
Zie 'k nooit den opslag van uw oog, of 'k huiver;
En als met ijzren keetnen blijft uw ziel
Geklonken in de diepten van uw boezem.

IPHIGENEIA:
Zoo past het der verdreevne, der verweesde.

ARKAS:
Dunkt gij u hier verdreven en verweesd?

IPHIGENEIA:
Wordt ons het vreemde land ooit vaderland?

ARKAS:
En, u is vreemd uw vaderland geworden.

IPHIGENEIA:
Dat is 't waarom mijn wonde hart niet heelt.
In vroegste jeugd toen nauwlijks nog mijn ziel
Aan vader, moeder, broêr en zuster hing,
Wij jonge loten, liefelijk vereend,
Omhoog ten hemel streefden aan den voet
Der oude stammen, lacy, greep mij aan
Een onbekende vloek en scheidde mij
Van mijn beminden, scheurde 't schoon verband
Met bronzen hand uiteen. Zij was geweest,
De volle vreugd der jonkheid, weelge wasdom
Der eerste jaren. Zelfs toen ik gered was,
Leek ik mij slechts een schim, en groene lust
Van leven knopt niet meer tot nieuwen bloei.

ARKAS:
Als gij u zóo rampzalig noemen wilt,
Dan kan ik u toch ook ondankbaar noemen.

IPHIGENEIA:
Dank wint gij staâg.

ARKAS:
Doch niet den klaren dank,
Het eenig loon waarop de weldaad hoopt,
Den blijden blik die een vertroost gemoed
En een genegen hart den gastheer toont.
Toen u 't geheim van onnaspeurbaar noodlot
Vóor zooveel jaren bracht aan dezen tempel,
Kwam Thoas u, als een van God gegeevne,
Met toegenegen eerbied tegemoet.
Bevriend en gastvrij werd u deze kust,
Voor elken vreemdling vroeger vol verschrikking,

Daar niemand ooit vóor u ons rijk betrad,
Die niet aan Artemis' gewijde treden
Naar oud gebruik als bloedig offer viel.

IPHIGENEIA:
In vrijheid aadmen is nog leven niet.
Wat is dit leven dat ik moet vertreuren
Hier op dees heilge plek, gelijk een schim
Dolend om eigen graf? Moet ik dit noemen
Een leven blij en zelfbewust, wanneer
Ons iedre dag, door zijn vergeefschen droom,
Dien lichteloozen dagen nadervoert,
Waarin aan Lethe's oevers zich vergeet
De droeve schaar der afgestorvenen?
Een nutloos leven is een vroege dood;
Dit vrouwenlot is boven allen mijn.

ARKAS:
Uw hoogen trots, nooit met u-zelf tevreden,
Vergeef ik u, hoezeer ik u beklaag:
Hij maakt u 't zout des levens smakeloos.
Gij deedt hier, meent gij, niets sedert uw komst?
Wie heeft des konings droefenis verlicht?
Wie heeft het oude gruwlijke gebruik,
Dat elke vreemde aan Artemis' altaar
Bloedend zijn leven laat, met zachten drang
Van overreding jaar aan jaar weêrhouden,
En de gevangenen uit wissen dood
Zoo vaak naar 't vaderland teruggezonden?
Heeft Artemis, in steê van toorn te toonen
Nu zij haar oude bloedige offers derft,
Uw teêr gebed niet rijkelijk verhoord?
Omzweeft in blijde vlucht niet de Overwinning
Ons leger? Snelt zij niet ons heir vooruit?
En voelt niet ieder man zijn lot verbeterd,
Sedert de koning die met kloek beleid ons

Zoo lang heeft aangevoerd, nu door uw bijzijn
Aan zielegoedheid lust heeft en de plicht
Der zwijgende gehoorzaamheid ons licht maakt?
Dat noemt gij nutteloos als uw bestaan
Op duizenden zijn zegen nederdroppelt?
Als gij voor 't volk waaraan een god u bracht,
Een eeuwge bron wordt van vernieuwd geluk?
Wanneer ge aan de ongastvrije kust des doods
Redding den vreemde en wederkeer bereidt?

IPHIGENEIA:
't Volbrachte is weinig en ontgaat den blik
Die voor zich uitziet hoeveel overblijft.

ARKAS:
Prijst gij den mensch die wat hij werkt, niet acht?

IPHIGENEIA:
Men laakt den man die zijne daden afweegt.

ARKAS:
Ja: de ijdelheid die 't onechte overschat,
Zoo goed als trots die 't echte in waarde klein acht.
Geloof me en luister naar het woord eens mans
Die trouw en eerlijk u is toegedaan:
Wanneer vandaag de koning met u spreekt,
Maak hem wat hij u zeggen wil, niet moeilijk.

IPHIGENEIA:
Elk woord van u, hoe goed bedoeld, ontrust mij.
Met moeite ontweek ik vaak des konings werven.

ARKAS:
Weet wat gij doet, en denk aan eigen voordeel.
Sedert de koning zijnen zoon verloor,
Vertrouwt hij weinigen der zijnen meer,
En ook die enklen niet meer zooals vroeger.
Afgunstig ziet hij elken jongen eedle
Aan voor d' opvolger in zijn rijk; hij vreest
Eenzamen hulplooze' ouderdom, misschien wel

Vermeetlen opstand en voortijdgen dood.
Een Skyth maakt niet van spreken zijn beroep,
En allerminst de koning. Hij die enkel
Gewoon is te bevelen en te handlen,
Kent niet de kunst, van verre zijn gesprek
Langzaam en scherp te sturen naar het doel.
Bemoeilijk hem niet door verdekte weigring
Of door opzettlijk misverstaan, doch kom
Goedgunstig zijn bedoelen halfweg tegen.

IPHIGENEIA:
Moet ik bespoedigen wat mij bedreigt?

ARKAS:
Kunt gij zijn dingen een bedreiging noemen?

IPHIGENEIA:
Zij is voor mij wel de allerschrikklijkste.

ARKAS:
Geef hem dan slechts vertrouwen voor zijn goedheid.

IPHIGENEIA:
Als hij van vrees vooraf mijn ziel bevrijdt.

ARKAS:
Waarom verzwijgt gij steeds voor hem uw afkomst?

IPHIGENEIA:
Een priesteres moet haar geheim bewaren.

ARKAS:
Voor koningen mag geen geheim bestaan.
Al stelt hij u geen eisch, het geeft hem leed,
O zeker diep leed in zijn groote ziel,
Dat gij zorgvuldig u voor hem versteekt.

IPHIGENEIA:
Dus voedt hij spijt en wrevel tegen mij?

ARKAS:
't Lijkt bijna zoo. Wel zwijgt hij, ook van u;
Toch is hem meer dan eens een woord ontvallen

Waarin zijn ziel sprak en de vastbesloten
Begeerte u te bezitten. O verwijs,
Verwijs hem op zich-zelven niet. O laat
Wrevel niet in zijn borst tot daden rijpen,
Die u ontzetting aandoen, dat te laat
Gij met berouw mijn trouwen raad herdenkt.

IPHIGENEIA:
Hoe? Heeft de koning vóor, wat geen hoog man
Die acht zijn naam en in wiens boezem woont
Beteuglende eerbied voor de hemelingen,
Ooit kan bedenken? Wil hij van voor 't altaar
Mij met geweld wegsleepen in het bruidsbed?...
Dan roep 'k tot alle goôn, tot Artemis
Vóor allen, vastberaden Artemis,
Die zekerlijk der priesteres haar bijstand
En, jonkvrouw zelf, der jonkvrouw reê verleent.

ARKAS:
O wees gerust! Zoo jong onstuimig bloed
Zet niet den koning aan tot zulk een daad
Van roekelooze jeugd. Als 'k hem doorzie,
Vrees ik een ander wreed besluit van hem,
Dat hij doorzetten zal door elken weêrstand;
Want vast en onafwendbaar streeft zijn ziel.
Daarom vertrouw hem, bid 'k u, wees hem dankbaar,
Als gij geen hoogre gunst hem geven kunt.

IPHIGENEIA:
O zeg mij wat u verder nog bekend is.

ARKAS:
Verneem het van den koning. 'k Zie hem komen.
Gij acht hem, en uw eigen hart gebiedt u
Hem vriendlijk en vertrouwelijk te ontvangen.
Goed woord uit vrouwemond voert edel man
Licht in het goede spoor.

IPHIGENEIA:
Wel zie 'k niet in
Hoe ik den trouw bedoelden raad moet volgen;
Toch volg ik graag mijn plicht en geef den koning
Dankbaar bescheid voor zijn weldadigheid,
En wensch voor mij dat ik mijn machtig heer
De waarheid zeggen moge en zijn behagen.

Derde Tooneel.

IPHIGENEIA EN THOAS.

IPHIGENEIA:
Met goedren koninklijk moog' de godin
U zegenen. Zij schenke u zege en roem
En rijkdom en het durend heil der uwen
En elken vromen wensch in zijne volheid,
Dat gij wiens zorgen over velen heerschen,
Ook boven velen uitgekeurd geluk smaakt.

THOAS:
Tevreden ware ik als mijn volk mij prees...
Wat ik verwierf, genieten andren meer
Dan ik. Die man is het gelukkigst die,
't Zij koning, 't zij gemeenling, 't goede deel
Daaglijks bereid vindt in zijn eigen huis...
Deel hebt gij in mijn diepe smart genomen
Toen 't zwaard der vijanden mijn eengen zoon,
Den laatsten en den besten, naast mij velde.
Zoolang de wraak mijn geest bezeten hield,
Gevoelde ik de eenzaamheid niet van mijn woning,
Maar thans nu ik bevredigd wederkeer,
Hun rijk verwoest is, en mijn zoon gewroken,
Blijft mij tehuis niets over dat mij vreugd geeft.
Blijmoedige gehoorzaamheid die 'k vroeger
Mij tegenblinken zag uit aller oogen,

Floerst nu bezorgdheid en mismoedigheid.
Elk peinst op wat de toekomst brengen zal,
En volgt den kinderlooze daar hij moet...
Nu kom ik heden naar dees tempel waar
Ik vaak om overwinning smeekte en vaak
Voor overwinning dankte. Een ouden wensch,
Ook u niet vreemd of onverwacht, draagt thans
Mijn hart voor 't altaar: 't is mijn hopen u,
Tot zegen van mijn volk en mij ten zegen,
Als bruid te voeren binnen mijne woning.

IPHIGENEIA:
Te groot, o koning, moet der onbekende
Uw aanbod zijn. En schaamrood voor u staat
De vluchteling, die niets aan deze kust zoekt
Dan de beschermde rust die gij haar gaaft.

THOAS:
Dat in 't geheim van onverklaarde komst
Gij steeds voor mij als voor den minste u hult,
Zoû bij geen volk als recht en billijk gelden.
Dees kust schrikt af de vreemden: wet en nood
Schrijven den toestand voor. Maar toch van u
Die ieder heilig recht geniet en, als
Een welkom gast ontvangen, maar uw lust
En wil u in uw dagen kunt verblijden,
Van u hoopte ik 't vertrouwen dat de gastheer
Wel voor zijn trouwe zorg verwachten mag.

IPHIGENEIA:
Als 'k mijner oudren naam en mijn geslacht
Verborg, o koning, 't was bevreesde schroom
En geen wantrouwen. Want wanneer gij wist
Wie voor u staat en welk vervloekte hoofd
Gij voedt en schermt, wee, wellicht greep ontzetting
Uw groot hart aan met ongekende huivring,
Gij zoudt, in steê van mij de helft uws troons

Te bieden, licht mij drijven vóor den tijd
Weg uit uw rijk, mij wellicht overleevren,
Nog eer verheugde weêrkeer tot de mijnen
En van mijn zwerven 't eind mij voorbeschikt is,
Aan die ellend die elken dolende
En van zijn huis verdrevenen alom
De vreemde kille hand reikt der verschrikking.

THOAS:
Wat ook der goden raadslag met u zij,
En wat ze uw huis en u nahouden mogen,
't Ontbreekt mij toch, vandat gij bij ons woont
En 't voorrecht van een vrome gast geniet,
Niet aan den zegen die van boven komt.
En niet zoo spoedig laat ik mij bepraten
Dat ik in u een schuldig hoofd bescherm.

IPHIGENEIA:
De weldaad brengt u zegen, niet de gast.

THOAS:
Wat men voor boozen doet, dijt niet tot zegen.
Breek daarom eindlijk met uw mokkend zwijgen;
Geen onrechtmatige eisch is 't dien ik stel.
Artemis gaf u over in mijn handen;
Zoo heilig als gij haar waart, waart gij mij.
Ook zij haar wenk mij voor de toekomst wet:
Bestaat er hoop voor u naar huis te keeren,
'k Onthef u dan van iedere verplichting.
Doch is die weg voor eeuwig afgesloten,
Doordat uw stam verjaagd mocht wezen of
In gruwel van gemeene ramp gedelgd,
Dan zijt gij mijn bij meer dan éene wet.
Spreek openhartig! Ik houd woord, gij weet het.

IPHIGENEIA:
Met weêrzin maakt zich los uit de oude boeien
De tong die eindelijk een langverzwegen

Geheim wil openbaren. Want als 't eens
Is toevertrouwd, verlaat het onherroeplijk
Zijn veilge woning in des harten diepten,
En schaadt of baat naar het de goden willen.
Hoor dan! Ik ben uit Tantalos' geslacht.

THOAS:
In kalmen eenvoud zegt gij groot beweren.
Noemt ge als voorvader dien man dien de wereld
Voor eenen kent, die vroeger bij de goden
Hoog begenadigd was? Dien Tantalos
Dien Zeus bij zich te raad en tafel noodde,
In wiens gesprekken, van ervaring diep
En bonte zinrijkheid, de goden zelf
Als in orakelspreuken zich verlustten?

IPHIGENEIA:
Hij is het zelf. Doch goden moesten niet
Met menschen wandlen als met huns gelijken;
't Geslacht der stervelingen is onmachtig
Op ongewone hoogten niet te duizlen.
Hij was niet laag of slecht, en geen verrader,
Enkel voor knecht te groot en voor een makker
Des grooten dondergods een mensch maar. Daarom
Was zijn vergrijp ook menschelijk; hun oordeel
Was streng, en dichters zingen: Overmoed
En trouweloosheid stortten van Zeus' taaflen
Hem neêr in smaad in d' ouden Tartaros.
En wee! zijn gansch geslacht leed van hun haat!

THOAS:
Alleen om vaders schuld of ook om eigen?

IPHIGENEIA:
Wel was de breed-geweldge borst en 't krachtig
Merg der Titanen van zijn zoons en kleinzoons
't Geregeld erfdeel. Doch de godheid smeedde

Rondom hun voorhoofd als een bronzen band
Die blindde hun het schichtig somber oog
Voor maat en overleg, geduld en wijsheid.
Elke begeert bij hen werd razernij
Die om zich woedde en geene grenzen achtte.
Al Pelops, Tantalos' geliefde zoon,
De onstuimige geweldenaar, verwierf
Zich door verraad en moord de schoonste vrouw,
Oenomaos' lendevrucht, Hippodameia.
Zij baart twee zonen aan haar mans verlangen,
Atreus, Thyestes. Beiden groeien op
In afgunst op hun vaders lieveling,
Den voorzoon in een ander bed geteeld.
Haat maakt hen bondgenooten en zij wagen
Heimlijken broedermoord als eerste wandaad.
Hun vaders smart verdenkt Hippodameia
Als moordnares, hij eischt in wanhoops toorn
Van haar den zoon terug, en zij ontzielt
Zich-zelf...

THOAS:
Gij zwijgt? Ga vol vertrouwen verder!
Spreek! Laat berouw niet halverwegen keeren.

IPHIGENEIA:
Wel hem die zijne vaadren gaarn gedenkt,
Wiens vreugd kan zijn hun daden en hun grootheid
Aan andren te verhalen, o geluk
Dat aan het eind van zulk een schoone reeks
Zich vindt als laatsten schalm! Want niet ineens
Wekt een geslacht den halfgod of het monster;
Een lange rij van boozen pas of goeden
Brengt eindlijk voort den gruwel van de menschheid
Of werelds vreugde. - Na hun vaders dood
Beheerschten Atreus en Thyestes samen
Als koningen de stad. Doch lang kon niet

Hun eendracht duren. Weldra schendt Thyestes
Zijn broeders bed. Uit wraak verjaagt hem Atreus
Uit stad en land. Thyestes had al vroeger
Met de arglist die op booze daden broedt,
Zijn broêr een zoon ontstolen en dien heimlijk
Als eigen kind vleikoozend grootgebracht.
Hij vult dat jonge hart met woede en wraakzucht
En zendt hem naar de koningsstad, opdat hij
In zijn vermeenden oom zijn vader moordt.
Des jonglings toeleg wordt ontdekt; de koning
Straft gruwelijk den uitgezonden moordnaar.
Hij denkt, hij doodt zijn broeders zoon. Te laat
Verneemt hij wie voor zijn bloeddronken oogen
In folteringen sterft. Dan om den wraakdorst
Te stillen in zijn borst beraamt hij zwijgend
Een nooitgehoorde daad. Hij veinst berusting,
Houdt kalm zich en verzoend en lokt zijn broeder
Met zijne beide zonen in het land
Terug. Hij grijpt de knapen, slacht hen, zet
Die walgelijke afschuwelijke spijs
Den vader bij den eersten maaltijd voor.
En toen Thyestes aan zijn vleesch zich heeft
Verzadigd en in vlaag van vreemden weemoed
Naar zijne kindren vraagt, den tred, de stem
Der knapen aan de deur der zaal reeds meent
Te hooren, werpt hem Atreus grijnzend
Der dooden hoofd en ledematen voor. -
Gij keert, o koning, huivrend uw gelaat af:
Zoo wendde toen de zon haar aangezicht
En haren wagen uit het eeuwge spoor.
Dit zijn de vaadren uwer priesteres;
Menig onzalig lotgeval der mannen,
Veel daden van 't verbijsterd brein bedekt
De nacht met diepe vleugelen en laat
Ons slechts in ijzingwekkend duister zien.

THOAS:
Verberg ook gij ze in zwijgen. Gruwelen
Genoeg al! Zeg alleen door welk een wonder
Uit dezen woesten stam gij zijt gesproten.

IPHIGENEIA:
Diens Atreus oudste zoon was Agamemnoon:
Hij is mijn vader. Doch dit kan ik roemen,
In hem heb ik van af mijn jongsten tijd
Oerbeeld aanschouwd van mannelijke deugd.
Hem baarde Klytaimestra mij als eerstling
Der liefde, toen Elektra. Vreedzaam heerschte
De koning, en aan 't huis van Tantalos
Gunden de goden eindlijk rust. Alleen
Ontbrak aan het geluk der oudren nog
Een zoon; en nauwlijks was dees wensch vervuld,
En groeide Orestes tusschen beide zusters
Als lievling op, toen weêr al versch onheil
Aan 't schijnbeveiligd huis bleek voorbeschikt.
Tot u gekomen is de roep van d' oorlog
Die, om den roof der schoonste vrouw te wreken,
De gansche legermacht van Hellas' vorsten
Vereende om Troia's muren. Of de stad
Door hen genomen werd, het doel der wraak
Bereikt, 'k vernam het niet. Mijn vader voerde
't Heir der Hellenen aan. In Aulis wachtten
Zij lang op gunstgen wind; want Artemis,
Vertoornd op hunnen hoogen leider, hield
Hen in hun ongeduld terug en eischte
Door Kalchas' mond des konings oudste dochter.
Zij lokten mij en moeder naar het kamp;
Zij sleepten mij naar 't altaar en zij wijdden
Dit hoofd aan de godin... Die was verzoend:
Zij wilde niet mijn bloed en hulde reddend
Mij in een wolk; en hier in dezen tempel

Vond 'k uit den dood voor 't eerst mij-zelf terug.
Ik ben het zelf, ik ben Iphigeneia,
Atreus' kleindochter, Agamemnoons dochter,
Phoibe's bezit, ik-zelf die met u spreek.

THOAS:
Ik schenk niet meer voorliefde of meer vertrouwen
Der koningsdochter dan der onbekende.
Ik kan mijn vroeger aanzoek slechts herhalen:
Kom met mij mede en deel wat ik bezit.

IPHIGENEIA:
Hoe kan ik zulk een stap, o koning, wagen?
Heeft de godin die mij gered heeft, niet
Alleen op mijn gewijde leven recht?
Zij heeft voor mij de schuilplaats uitgekozen,
En zij bewaart mij licht hier voor een vader
Dien zij genoeg gestraft heeft door den schijn,
Tot schoonste vreugde van zijn ouderdom.
Misschien is blijde thuisreis al ophanden;
En ik, niet lettend op haar wegen, zoû
Tegen haar wil mij onderhand hier binden?
'k Bad haar een teeken af als 'k blijven moest.

THOAS:
Het teeken is er: steeds nog zijt gij hier.
Zie niet angstvallig om naar zulk een uitvlucht.
Vergeefs spreekt een die weigert, vele woorden;
Want de ander hoort van alles enkel 't neen.

IPHIGENEIA:
Ver was de wil met woorden te verblinden:
Ik legde 't diepste van mijn hart u bloot.
En kunt gij zelf niet raden met wat angst
En ongeduld ik wel verlangen moet
Naar vader en naar moeder, broêr en zuster,
Opdat in de oude hallen waar hun rouw
Nog vaak mijn naam hoort door de stilte fluistren,

Vreugd als op 't feest van nieuwgeboren kind
Van zuil naar zuil de schoonste kransen slingre?
O liet gij mij op schepen henen brengen!
Nieuw leven gaaft gij mij en al den mijnen.

THOAS:
Keer dan terug! Doe het gebod uws harten,
En luister naar de stem van goeden raad
Noch van verstand! Wees louter vrouw en geef
U over aan den hartstocht die ontoombaar
U aangrijpt en u sleurt waarheen hij wil!
Wanneer begeerte in vrouweborst ontbrandt,
Weert haar geen heilge band van den bedrieger
Die haar uit de armen der beproefde trouw
Weglokt van haren vader of gemaal;
Is 't vluchtig laaien in haar borst geluwd,
Dan dringt de gulden tong der overreding
Met alle trouw en macht niet tot haar door.

IPHIGENEIA:
Herinner, koning, u uw edel woord!
Is dit op mijn vertrouwen 't antwoord? Gij
Hieldt u bereid mijn gansche hart te hooren.

THOAS:
Op 't onverhoopte was ik niet bereid;
Toch moest ik het verwachten: wist ik niet
Dat ik te doen zoû hebben met een vrouw?

IPHIGENEIA:
Verguis, o koning, niet ons arm geslacht.
Al zijn de waapnen eener vrouw niet stralend
Als die van u, toch zijn zij niet onedel.
Geloof mij, hierin sta ik boven u,
Dat 'k beter uw geluk zie dan gij-zelf.
Zonder u-zelf of mij te kennen waant gij
Geluk in na verbond dat ons vereene.
Vol goeden moed en vol van goeden wil

Houdt ge aan bij mij dat ik toegeven zal;
En hier dank ik den goden dat zij mij
De vaste kracht verleenden om dees bond
Dien zij niet wettigden, niet aan te gaan.

THOAS:
Geen god die spreekt, alleen uw eigen hart.

IPHIGENEIA:
Zij spreken tot ons enkel door ons hart.

THOAS:
Heb niet ook ik het recht om hen te hooren?

IPHIGENEIA:
De luide storm versmoort de teedre stem.

THOAS:
Verneemt haar soms de priesteres alleen?

IPHIGENEIA:
Een vorst moet boven allen haar beluistren.

THOAS:
Uw heilig ambt en overerfde recht
Aan hemels tafel brengt u aan de goden
Nader dan mij, den aardling en barbaar.

IPHIGENEIA:
Zoo boet ik nu 't vertrouwen dat gij afdwongt.

THOAS:
Ik ben een mensch; en beter doen wij te eindgen.
Dus zij mijn laatste woord: blijf priesteres
Van Artemis die daartoe u verkoor.
Doch mij vergeve de godin dat ik
Tot nu, ten onrechte en met zelfverwijt,
Haar de gebruiklijke offers heb onthouden.
Niemand naakt onze kust tot zijn geluk;
Vanouds vindt elke vreemdling hier den dood.
Slechts gij hieldt mij geboeid in de bekoring

Eener genegenheid die 'k nu-eens nam
Voor eener teedre dochter liefde, en dan weêr
Met diepe vreugd voor 't zwijgende verlangen
Der bruid, zoodat ik mijnen plicht vergat.
Gij hieldt mijn zinnen in belezen slaap,
Het morren van mijn volk vernam ik niet;
Nu wijt hun luide roepen mij alleen
Van den voortijdgen dood mijns zoons de schuld.
Om uwentwil bedwing ik langer niet
Den drang der menigte die 't offer eischt.

IPHIGENEIA:
Om mijnentwil heb ik dat nooit verlangd.
Die kent de hemelgoden slecht, die hen
Bloedgierig waant; hij dicht hun enkel toe
Den gruwel van zijn eigene begeerten.
Onttrok mij Artemis niet zelf den priester?
Haar was mijn dienen liever dan mijn dood.

THOAS:
Het past ons menschen niet het heilige
Gebruik met 't onbestendige verstand
Naar eigen keur te duiden en te sturen.
Doe gij uw plicht, ik zal den mijnen doen.
Twee vreemdelingen die wij in de holen
Der kust verborgen vonden, en die zeker
Niets goeds bedoelen, zijn in mijne hand.
Met deze twee herneme uwe godin
't Oorspronklijk recht van 't lang gedorven offer!
Ik zend hen wel hierheen; gij weet den dienst.

Vierde Tooneel.

IPHIGENEIA, ***alleen:***
U gehoorzamen, Redster, Genadige,
Wolken, en hullen de onschuldig vervolgden,

Dragen hen weg over zee met de winden,
Weg uit den bronzen arm van het noodlot
Over der aarde onafzienbare pleinen
Waar hun bereid is uw toevlucht.
Gij zijt wijs en ziet het toekomende,
Nooit is 't verleên u voorbij en vergeten;
En uw oogen zijn over de uwen
Zooals uw lamp, lichtadem der nachten,
De aard met haar rust overweldigt.
Rein van bloed bewaar mijne handen!
't Rooft de rust en brengt geen zegen:
Zelfs die zonder toeleg gedood werd,
Zal als schim zijn rouwenden moorders
Donkere uren met schrik belagen.
Want de onsterflijken minnen der menschen
Wijdverbreide vrome geslachten,
En zij verlengen het vluchtige leven
Gaarne den sterveling, willen hem gaarne
Van hunnen eigenen eeuwigen hemel
Medegenietenden zonnigen aanblik
Wel voor een wijle schenken en laten.

Het Tweede Tooneel van het Derde Bedrijf.

ORESTES, ***uit zijn bedwelming ontwakend, alleen:***
Nog éenen dronk! reik mij uit Lethe's waatren
Een laatsten beker nog van koele laafnis!
Haast heb ik weggedronken uit mijn borst
De kramp van 't leven; haast glijdt stil mijn geest,
In vloeibare vergetelheid gewasschen,
Tot u, o schimmen, in uw eeuwgen mist.
Goedgunstig laat zich in uw rust verkwikken
Den rustloos opgejaagden zoon der aarde! -
Wat voor gemurmel hoor ik door de takken,
Welk ruischen suizelen uit gindschen schemer? -
Daar zijn ze al om den nieuwen gast te zien!
Wie is die groep die onderling zich vorstlijk
Als een voltallig koningshuis vermeit?
Zij wandlen vreedzaam, ouden, jongen, mannen
En vrouwen; hun gestalten zijn in 't gaan
Elkaêr gelijk als goden. Ja, zij zijn het,
De vaadren van mijn huis! - Zie, met Thyestes
Loopt Atreus in vertrouwelijk gesprek;
De knapen speleduiken om hem heen.
Is hier geen vijandschap meer tusschen u?
Doofde de wraak saam met het licht der zon?
Dan ben ook ik welkom, dan mag ook ik
Aansluiten mij bij uw plechtstaatgen stoet.
Gegroet, mijn vaderen! u groet Orestes,
De laatste man uit uw hoog geslacht;
Wat gij gezaaid hebt, werd zijn oogst:
Met vloek beladen daalt hij tot u;

Doch hier laat elke last zich lichter dragen:
Neemt hem, o neemt hem op in uw kring! -
U, Atreus, vereer ik, ook u, Thyestes:
Hier weet niemand van veeten meer. -
Wijst mij mijn vader dien ik maar eenmaal
Op aarde zag! - Zijt gij het, vader?
En moeder gaat zoo vertrouwlijk naast u?
Mag Klytaimestra de hand u reiken,
Dan mag ook Orestes gaan tot haar
En zeggen: moeder, zie uw zoon! -
Ziet beiden uwen zoon! Verwelkomt hem.
Op aarde was in ons geslacht
De groet het vaste sein tot den moord,
En 't huis van d' ouden Tantalos viert liefst
Zijn feesten aan de overzij van 't graf.
Gij heet mij welkom! gij neemt mij op!
O brengt mij naar den oude, naar den stamheer, -
Waar is hij, de oude? laat mij hem zien,
Zijn dierbaar hoogvereerde hoofd,
Dat met de goden zat in den raad!
Gij draalt? gij weifelt? gij wendt u af?
Wat is er met den godgelijke? Lijdt hij?
Wee mij! ik zie! de overmachtigen hebben
Gruwlijke pijnen met ijzeren ketenen
Vast gesmeed op de borst des helden.

Uit het Vijfde Tooneel van het Vierde Bedrijf.

IPHIGENEIA, ***alleen:***
Weêr echoot in mijn ooren 't oude lied -
Ik was 't vergeten, liet het graag vergeten -
Het lied der Parcen, dat ze in afschuw zongen
Toen Tantalos neêrviel van gouden troon:
Zij leden meê met d' eedlen vriend; verbolgen
Joeg hare borst, en schrikklijk klonk haar zingen.
In onze jeugd zong het de voedster wel
Ons kindren voor; het drong tot in mijn ziel.

In vrees voor de goden
Leev' 't menschengeslacht!
Zij voeren regeering
In eeuwige handen,
Gebruiken hun almacht
Zooals 't hun behaagt.

Die vreeze hen meest, dien
Zij tot zich verhoogen!
Rond taaflen van goud staan
De hemelsche tronen
Op klippen en wolken.
Rijst schaduw van tweedracht,
Dan storten de gasten
Gesmaad en onteerd in
De nachtlijke diepten
En wachten, gebonden
In 't donker, vergeefs op
Onzijdige rechtspraak.

Zij echter, zij blijven
Bij eeuwige feesten
Aan goudene taaflen.
Zij schrijden van bergtop
Naar anderen bergtop:
Uit kelen van d' afgrond
Rookt op tot hen de aêm van
Verstikte Titanen,
Als walmen van offers,
Een vluchtige wolking.

De heerscheren wenden
Hun oog en genade
Van gansche geslachten,
En mijden in 't nakroost
De voortijds beminde
Nog sprekende trekken
Der vaadren te zien.

Zoo zongen de Parcen;
Uit donkre spelonken
Beluistert de balling,
De vader, haar liedren,
Hoofdschuddende denkt hij
Aan kleinkind en zoon.

P.C. BOUTENS.

Herboren vrouwenkunst.

Het Handweven. Handleiding bij het leeren weven op verschillende toestellen, met 57 afbeeldingen; door Margaretha Verwey. (Uitgaaf van de schrijfster, Amsterdam.)

Als eenmaal het stof, dat de 19e eeuw opwarrelde, is neergestreken, zoodat wij helderder kunnen zien wat aan onzen tijd voorafging; als stoom en electriciteit zulke alledaagsche zaken zijn geworden, dat men zich hare eerste toepassingen niet meer herinnert; - in één woord, wanneer het *heden* goed en wel *verleden* zal zijn geworden, dan zullen ongetwijfeld die oudere tijden-inwording, welke men nu middeneeuwen heet, tot hoogere waardeering komen.

Want waarlijk, ook toen heeft de rusteloos arbeidende menschengeest oogenblikken van geniaal scheppingsvermogen gekend en werken voortgebracht, welke later eeuwen niet kunnen verbeteren. Gij herinnert u natuurlijk de Notre Dame te Parijs? Maar in de groote woeling van de wereldstad, daarbij - hoe kolossaal ook - op een te groot plein geplaatst, gaat van dat monument geen kracht uit. Geheel anders de kathedraal te Reims, die op een betrekkelijk kleine ruimte, in groote stilte plotseling omhoog schiet uit het lage huizengedoe, en welker reusachtige beelden boven de ingangsbogen in een lange rij opgesteld, inderdaad zijn als wachters der stad van Kroon en Maagd.

In den besten tijd van de Gothiek ontstaan, toen de stijl bloeide in vreugde, en nog niet - zooals bij den Keulschen dom - in een wiskundig knutselen was verstard, was het niet minder geniaal gedacht om bij die ontzaglijke beeldenrijkheid buiten, het inwen-

dige zoo bijzonder sober te houden. Niets wat dáár de gedachte afleidt van de gemeenschap met den Onzichtbare. Slechts daar te groote kaalheid van wand opnieuw de opmerkzaamheid zoude trekken, mag Reims zich gelukkig prijzen dat een vijftiende-eeuwsch godvruchtig kunstminnaar hare kerken met een zoo groot aantal kostbare tapijten beschonk, dat alle wanden van de kathedraal en van de niet minder merkwaardige St. Remi er mede bekleed konden worden.

Zoo vormden dan die kerken door de stille, innige kleurenpracht der wollen behangsels - zoo geheel anders dan die, welke door beschildering wordt verkregen - een stemmingsschouwspel ook voor wie - niet-Katholiek - enkel voelt voor de bouwgedachte. Wat de tapijten voorstellen: heiligen-legenden, laat dezen koel; hij ziet slechts de kleurenmengeling, Maar zoo rondgaande, wordt plotseling de blik getroffen door eene voorstelling,]angs welke zeker achteloos zoude voorbijgaan, wie niet het boekje heeft gelezen, waarvan hierboven de titel is afgedrukt, en dat een zeer eigenaardige weeftechniek doet kennen. Want die voorstelling verplaatst in een middeneeuwsch bedrijf, dat - langen tijd sluimerend, zelfs den doodslaap schijnbaar ingegaan, - thans tot nieuw leven ontwaakt, óók dank dat werkje van mejufvrouw Verwey.

In het midden van het groote kleed is nl. de Heilige Maagd voorgesteld, gezeten in een ommuurden tuin. Tusschen twee kolommen is vóór haar een breede met bloemenfiguren doorvlochten band gespannen. De band is half voltooid; aan het eene uiteinde van het weefsel loopt dit samen in een tiental zeskante kleine plankjes of schijfjes: het eenvoudige werktuig waarmede de teekening in het weefsel verkregen wordt. Maria is bezig den band af te weven. In haar eene hand houdt zij een eenigszins spits toeloopend houten bord met handvat, waarmede zij den pas aangebrachten inslag aanslaat. Een tweetal engelen staan ter linker- en ter rechterzijde van de Heilige Maagd het werk gade te slaan, terwijl andere engelen over de tuinschutting gluren, en God de Vader, die in de wolken troont, met welgevallen neerziet op de nijvere Vrouwe.

De verdere ruimte ter weerszijden van dit hoofdbeeld wordt ingenomen door symbolische voorstellingen van de volmaaktheden van Maria: zoo de leidstar der zeelieden, de hemelpoort, de bron van levend water, enz.

Een geweven onderschrift in fransche verzen doet zien hoe hoog die handenarbeid in de middeneeuwen werd geschat:

> Marie vierge chaste, de mer estoille,

zoo vangt dit achtregelig vers aan, dat achtereenvolgens alle symbolische voorstellingen der volmaaktheden van Maria opnoemt, welke op het wandtapijt zijn afgebeeld, om dan ten slotte en als toppunt van hare volmaaktheid te roemen, dat zij:

> en ung Jardin fermé est resolue
> de besognier et sy de grace est pleine.

Dat band-weven derhalve wordt Maria als *hoogste* verdienste aangerekend!

Hoezéér dat band-weven, toen zoo hoog geprezen, in den loop der tijden in vergetelheid geraakte, wordt duidelijk uit de wijze waarop het voor eenige jaren opnieuw werd ontdekt.

In het werkje van mejufvrouw Verwey staat daaromtrent het volgende te lezen:

‘Eenige jaren geleden werd door mevr. M. Lehmann Filhés een werkje uitgegeven geheel aan deze wijze van bandweven gewijd. Héél uitvoerig verhaalt de schrijfster hierin, hoe voor 't eerst hare aandacht tot dit werd getrokken door het lezen van de uitdrukking “mit Brettchen gewebt”, in een werk handelende over de cultuurgeschiedenis van IJsland. Hoe zij, kort daarop, bij een bezoek aan het Deensche Volksmuseum te Kopenhagen, een in bewerking zijnden band zag hangen, die haar dadelijk de “Brettchenweberei” te binnen bracht.

Het waren een twaalftal vierkanten houten plankjes, ter grootte van 6 à 7 cM. In ieder der vier hoeken was een gaatje geboord, door ieder gaatje een wollen draad geregen, van welke draden met behulp der plankjes een eind band was geweven, die de indruk maakte van te zijn gebreid.

In verband met het gelezene rees het vermoeden dat men hier met een speciaal IJslandsche techniek te doen had. In die richting werd onderzocht. De bedoelde band bleek niet uit IJsland maar uit Randrup (Jutland) afkomstig, doch later werd in hetzelfde museum ook een IJslandsch stukje van ditzelfde weefsel gevonden.

Na veel studeeren en telkens weer probeeren gelukte het der

schrijfster, met behulp van een band haar door een Jutlandsche dame ten geschenke gegeven, de werking van dat weefsel te begrijpen. En eenmaal de techniek kennende, doen zich allerlei verrassingen voor. Betrekkelijk altijd op dezelfde wijze werkende, wordt zoo groote verscheidenheid in resultaat verkregen, dat meer dan bij eenig ander weefsel de lust ontwaakt verder te zoeken en steeds meer te vinden.

Zoo ging het der schrijfster, zoo ging het ons, en zoo zal het velen gaan, die er mee kennis maken,' - aldus betuigt mejufvrouw Verwey, die vervolgens de techniek van dit weven nader uiteen zet, en door smaakvolle, eenvoudige patronen toelicht.

Dat men in de hutten van IJsland en Jutland moeitevol de kunst terug moest vinden, welke eenmaal bloeide in de lusthoven van Frankrijk, gelijk het Reimsche tapijt doet zien, en zeker niet daar alleen, maar in de geheele toenmalige beschaafde wereld, bewijst wel hoezeer van lieverlede is opgedroogd de bron der vrouwelijke inventie.

Deze weer krachtig te doen vloeien, het handweven als kunstnijverheid opnieuw hier te lande tot eere te brengen, ziedaar hetgeen mejufvrouw Verwey met haar aardig verlucht boekske wil bereiken, en wij hopen van harte dat zij slagen zal. Want het beeld van Roemer Visser's dochter staat ons nog voor oogen: van letterkunde alleen kan de geest der vrouw niet leven, de arbeid van het hoofd dient gesteund te worden door die der handen, en geen betere inleiding tot de weefkunst is denkbaar dan die van het bandweven, waaraan hoofdzakelijk het werkje van deze kunstweefster is gewijd.

Met het meest eenvoudige kan op de lagere scholen worden aangevangen: het weven met behulp van een rekje, door welks latjes de draden loopen, welker eene uiteinde aan eenig vast punt is bevestigd, terwijl het andere aan de ceintuur van het kind wordt vastgeknoopt. Met dit hoogst onkostbare toestelletje kunnen zeer aardige bandfiguren vervaardigd worden, terwijl het weefstertje tevens inzicht krijgt in de algemeene beginselen der weeftechniek.

Het meer ingewikkelde weven - het kaartjes- of plankjes-weven, eischt natuurlijk grooter vaardigheid, doch is - althans wat de eenvoudiger patronen betreft - zeer wel door een kinderhand te leeren. Tot hoever men hierin gaan kan met een tiental zeskante

plankjes, bewijst de hoogst artistieke arbeid welke op het Reimsche tapijt wordt voorgesteld.

Of men enkel met het boekje gewapend, het bandweven in al zijne onderdeelen zal leeren kennen, laat ik aan dames ter beslissing over. Ik hoop haast van niet, want dit zal haar een aanleiding zijn om de inrichting van mejufvrouw Verwey in de Nieuwe Spiegelstraat, No. 64, hier ter stede te bezoeken, eene inrichting, welke meer dan eenige andere handwerkenwinkel ons tot den waarlijk goeden ouden tijd terugvoert. Van uit het voorvertrek ziet men in het lokaal der arbeidsters, waar door rappe meisjeshanden allerlei kunstweefwerk wordt uitgevoerd, terwijl boven, in een klein vertrekje, de organiseerende kracht troont van deze zich steeds meer en meer uitbreidende instelling. Daar ontvangt mejufvrouw Verwey hare medewerksters en allen die haar om raad en voorlichting komen vragen. Aldaar kan ontmoeten wie het voorrecht heeft te worden toegelaten, de vrouwen van Nederland die opnieuw de handenarbeid tot eere zoeken te brengen, - een nog steeds, helaas, te klein getal, doch dat ongetwijfeld eenmaal aan het hoofd zal staan van een gansche schare vrouwelijke krachten. Want niet enkel op politiek gebied heeft de vrouw zich een plaats te veroveren, ook op het gebied van den handenarbeid dient zij den rang te hernemen, welke indolentie en kwalijk begrip van fatsoen deden verloren gaan. En mejufvrouw Verwey, die door eigen voorbeeld toont hoe eene vrouw tegelijkertijd commerciëel eene zaak tot bloei brengen kan en voldoen aan de hoogste eischen der kunst, is zeker wel de beste gids, die men zich in dezen kan wenschen.

R.P.J. TUTEIN NOLTHENIUS.

Buitenlandsche letterkunde.

Heinrich Mann. Die Göttinnen, oder die drei Romane der Herzogin von Assy. - Flöten und Dolche, Novellen. - Professor Unrat oder das Ende eines Tyrannen, Roman. - Zwischen den Rassen, Roman. (München, Albert Langen. 1903/1907).

Ik weet niet hoever de naam van den Duitschen romanschrijver Heinrich Mann - niet te verwarren met Thomas Mann, den schrijver van *Buddenbrooks* - reeds in ons land is doorgedrongen. Het is niet onmogelijk dat velen, na kennis genomen te hebben van enkele zijner werken, misschien zelfs na één ervan slechts gedeeltelijk gelezen of enkel doorgebladerd te hebben, teruggeschrikt door de zinnelijkheid die er hun uit tegen sloeg, zonder verder onderzoek, Heinrich Mann's boeken verbannen hebben naar het hoekje van de romans, ‘die men niet leest’.

Dat kan de trilogie *Die Göttinnen oder die drei Romane der Herzogin von Assy* gedaan hebben, de roman in drie dikke deelen, met de ondertitels *Diana*, *Minerva*, *Venus*, waarin de drie perioden van de, uit het Noorsche godengeslacht der Asen afstammende, negentiende-eeuwsche Hertogin tot in bijzonderheden - en welke bijzonderheden! - worden uitgebeeld; een boek breed van opzet en uitvoering, en groot van durf.

Violante von Assy is de erfgename van een geslacht van veroveraars en avonturiers, ‘Menschen der Entzweiung, des Raubes und der heissen, plötzlichen Liebe’, wier hooge burchten in Frankrijk, in Italië, op Sicilië en in Dalmatië stonden. Als de laatste van haar geslacht troont zij op haar burcht in Dalmatië, waar zij leeft te midden van een troep gedepraveerde hovelingen,

fortuinzoekers, heele en halve courtisanes, schipbreukelingen uit de internationale groote wereld, die allen zweren bij Parijs, smachten naar Parijs, van waar zij hun kleeren en hun slechte zeden betrekken. Violante von Assy, door al de mannen harer omgeving begeerd, maar hen allen weerstaande (*Diana*), voelt zich in Dalmatië niet gelukkig. Zij ziet het arme volk verdrukt en getiranniseerd, en besluit het te verlossen door met hulp van den demagoog Pavic en een oud-Garibaldiaan, den politieken avonturier San Bacco, een omwenteling voor te bereiden, die den Vorst Nikolaas van den troon moet stooten. Maar de aanslag mislukt en de hertogin vlucht naar Italië.

Daar begint haar tweede leven, als beschermgodin van de kunst *(Minerva)*. Van nu af zoekt zij in de kunst haar levensdoel. Met haar millioenen steunt zij de kunstenaars, door wie zij in Venetië een vorstelijk paleis laat bouwen, waar, in zaal aan zaal, schitterend van bronzen en marmeren beelden, dag aan dag de weelderigste feesten de gasten doen toestroomen, en waar de door allen om haar persoon en haar geld begeerde Violante het middelpunt is van intriges, twisten en zinnelijke tooneelen. De schilder Jacobus Halm kenschetst dit leven van de kunstenaars, courtisanes, spelers, die hier hun hartstochten den toom vieren, als een ‘hysterische Renaissance’.

Maar ook deze periode in het leven van de Hertogin von Assy neemt een einde. En nu ontwaakt in haar, wat, ook te midden van al de onbeteugelde zinnelijkheid die haar omgaf, zoolang was blijven sluimeren, de wilde passie van haar geslacht, die haar maakt tot een Venus, en wel tot een Venus Vulgivaga, voor ieder veil. Dit sloopt haar krachten vóor den tijd, en een aangrijpend sterven, waarbij de Kerk te vergeefs de millioenen van de hertogin von Assy voor zich tracht te bemachtigen, besluit de trilogie.

Het boek schijnt in Duitschland groot succes gehad te hebben, althans veel gelezen te zijn, maar of het succes er een van zuiver allooi geweest is, zou ik niet durven verzekeren. Het technisch meesterschap dat Heinrich Mann in den bouw van zijn drieledigen roman ten toon spreidt, is onmiskenbaar; dit meesterschap toont zich ook daarin, dat hij, den roman bijna geheel in gesprekvorm en in zich daaraan aansluitende gedachten-monologen schrijvende, dien vorm tot het einde toe met ongebroken kracht vasthoudt.

Mann's kracht van uitbeelding spreekt uit de tallooze, scherp omlijnde figuren, die den roman bevolken. Maar ondanks al zijn talent van uitbeelding - er bevinden zich bekoorlijke en verachtelijke, verleidelijke en terugstootende, ontzagwekkende en belachelijke beelden in Mann's galerij - kan men den indruk niet van zich weren, een reeks sprekende beelden, met kunst en smaak tot tableaux vivants vereenigd, voor zich te hebben gezien.

In de eerste twee deelen van de trilogie komen zeer gewaagde ‘tableaux’ voor, maar die, als zedeschildering gewettigd, binnen de perken blijven van het als kunst geoorloofde. Het derde deel *(Venus)* gaat echter die perken te buiten en betreedt herhaaldelijk het gebied van het obscoene, waardoor menige bladzijde, louter pornographie, ook voor den minst preutsche ongenietbaar wordt. Ik vrees dat het vooral deze gedeelten zijn, welke *Die Göttinnen* een succes hebben verzekerd, dat een krachtig talent als Heinrich Mann behoorde te versmaden.

Op het gebied der Erotiek blijft Heinrich Mann in de veelgeprezene novelle *Pippo Spano*, voorkomende in den bundel ‘Flöten und Dolche’. Maar hier heeft zijn schepping een beteekenisvoller achtergrond. De kunstenaar tegenover het leven een komediant, een onverbeterlijk komediant, die het blijft ook waar de hoogste levensernst hem zou moeten dwingen het komediantenpak uit te trekken en volkomen eerlijk en waar te zijn, - ziedaar het thema van *Pippo Spano*.

Ook hier is het een atmosfeer van zinnelijkheid, en van zuidelijke zinnelijkheid, die wij inademen. Maar hoeveel breeder van opvatting is deze kleine novelle, hoe aangrijpend, ook daar waar de uiterste grens van het vertel- en vertoonbare bereikt wordt. Dat komt doordat wij hier niet met fraaie beelden, maar met levende, van hartstocht trillende wezens kennis maken.

Ook het kader, waarbinnen dit liefdespel zich afwikkelt, geeft er een groote aantrekkelijkheid aan. De villa, door den dichterdramaticus Mario Malvolto bewoond, ligt bij Settignano, boven Florence, op de plaats waar een ander levend Italiaansch dichter, d'Annunzio, zijn buitenverblijf heeft, en het is dikwijls of Heinrich Mann dezen in gedachten gehad heeft, wanneer hij Malvolto een grooten dramatischen triomf laat vieren, hem laat spreken van de

groote tragédienne ‘die an mir leidet’, en die geweigerd heeft de hoofdrol te creëeren in zijn nieuw drama. Hoor hem over hen beiden en hun verhouding spreken: ‘Wer ist so kundig im Leiden und im Leidenmachen als wir beide. Wir wissen, dass wir nirgends so arbeiten, dass wir nie so grosse Künstler sind, wie beieinander, durcheinander. Und trotz aller Verwünschungen, aller Erschlaffung und allen Hasses stürzen wir immer aufeinander zu. Es gibt in der Welt keine Komödie wie unsere Liebe. Hinter allen unseren Leidenschaften, wilden Gestalten, die von unserm Leben brennen, lauert die Kunst, ein zweifelhaft lächelnder Kulissenmensch, gierig nach Wirkungen für eine neue Rolle’.

Dezen avond echter, wanneer hij op zijn villa terugkeert van het banket hem door zijn vereerders na den behaalden triomf aangeboden, is het niet de groote dramatische kunstenares die hem wacht, maar een jong meisje, Contessa Gemma Cantoggi, die, onaangediend, op eens voor hem staat en, zacht en eenvoudig, tot hem zegt: ‘Mario Malvolto, ich liebe dich. Ich bin gekommen, damit wir uns lieben’.

Zij heeft hem lief gekregen door zijn boeken; de menschen die daarin voorkwamen, begreep zij. Tot zichzelve had zij gezegd: zoo zou ik gehandeld, zoo zou ik gevoeld hebben, wanneer ik dien man vond. En nu dezen avond in zijn stuk zag zij diezelfde menschen leven en sterven, die zij uit zijn boeken kende. ‘Meent ge dan,’ vraagt Malvolto, ‘dat ik gelijk ben aan die menschen? misschien heb ik ze wel geschapen, omdat ik niet zoo ben.’ ‘Maar gij hebt ze geschapen. Gij moet ze toch in uw hart gedragen hebben,’ is haar antwoord. En dan: ‘Wenn die Menschen, die wir lieben könnten, in unserer Welt nicht leben - wenn sie nirgends leben - suchen wir sie doch im Herzen dessen, der sie erträumt hat.’ Zoo is zij tot hem gekomen, ‘damit wir uns lieben.’

En nu schildert Heinrich Mann ons in tafereelen van onbeteugelden hartstocht, hun minnespel en zinnenliefde; maar te midden hiervan wordt het Malvolto duidelijk dat naast zulk een allesbeheerschende liefde er geen plaats meer is voor de kunst van den dichter. De minnende vrouw meent dat de man zijn werk op zij kan zetten, zoodra zij binnentreedt, om het later weer te hervatten. Maar de kunstenaar weet dat dit niet geldt voor het

kunstwerk. De kunst wil den mensch geheel. ‘Sie allein höhlt ihre Opfer so aus, dass es unfähig bleibt auf immer zu einem echten Gefühl, zu einer redlichen Hingabe’, zoo schrijft hij, in gedachte, aan zijn ‘aangebeden Gemma.’ En nog verder: ‘Vielleicht, Geliebte, bin ich dir so gar heute Nacht, mitten in unserer fester, fester Umarmungen schon untreu geworden. Wer weiss, ob ich nicht an ein Wort gedacht habe, das diese Umarmungen zu malen vermöchte. Die Kunst, Gemma, ist Deine Rivalin.’ De wereld is voor den dichter slechts de stof waaruit hij woordkunst maakt. Hij zit naast zijn vrouw en voelt zich gelukkig; maar tegelijkertijd bedenkt hij hoe hij dat profiel zal kenschetsen, hoe hij het moet aanzien opdat er een verrassend beeld uit ontsta, waarvoor hij een merkwaardige uitdrukking kan vinden. En wanneer Malvolto den brief, dien hij in gedachte opstelde, in gedachte voltooid heeft, zelfs dan betrapt hij er zich op dat ook dit een stuk kunst is, waarvoor zijn liefste de stof heeft geleverd. Hij lijdt er zelf onder, maar kan er niets aan veranderen.

In deze dagen van samenleven heeft de dichter het werk, waaraan hij bezig was, laten rusten. Zij verlangt dat hij het weer zal opnemen. Het wordt een strijd tusschen de vrouw en het boek, waarvan het eind is dat het voor een gedeelte voltooide werk aan de vlammen wordt prijsgegeven... Of neen, dat is het eind nog niet. Het liefdespel wordt voortgezet, tot beider ongeluk. Terwijl zij zich op hun van alle kanten omsloten terras voor aller blikken veilig achtten, worden zij bespied en gephotographeerd, en de zeer lascieve groep doet de ronde in al de de salons van Florence...

Nu besluiten zij, samen te sterven. Het eerst stoot hij haar den dolk in het hart. Maar dan schrikt hij terug voor zijn daad, en aarzelt, nu het zijn beurt is, zich te dooden. Gemma's sterven is toch niet gelijk aan het zijne! Zij stierf als een kind, dat aan niets getwijfeld heeft, door niets is ontgoocheld. Eén hartstocht slechts vulde haar leven. Zij had haar zending voltooid, de heerlijke Minnares. En wat zou hij nu niet uit haar kunnen maken! En uit haar dood! Want doodde hij zich nu, dan zou niet, als bij haar, één enkel leven te gronde gaan, maar de levens van die honderde ongeschapenen, die in hem, den scheppenden kunstenaar zijn... En Malvolto doodt zich niet.

Is *Pippo Spano* allerminst lectuur voor jonge meisjes; en zal ook menig volwassene er aanstoot aan nemen, deze novelle is niettemin een kunstschepping, die als een, tot de hoogste spanning opgevoerde, hartstochtelijke melodie meesleept en tegelijk schrijnende pijn doet, omdat een niet op te lossen dissonant er telkens doorheen klinkt.

De Duitsche kritiek heeft den roman *Professor Unrat* een unicum in de Duitsche romanlitteratuur genoemd, een meesterstuk in een kunstsoort, die Wieland en Heine onder haar eerste vertegenwoordigers telde. Van hem die enkel een stukje van het groote veld der Duitsche letterkunde kent, is zulk een oordeel niet te verwachten. Hij moet volstaan met de uitspraak dat *Professor Unrat* een komische roman is van groote kracht, waarin de figuren der beide hoofdpersonen - de gymnasium-leeraar en schooltiran Rat, in de wandeling, met een alleen in het Duitsch opgaanden scheldnaam, Unrat genoemd, en de dame aan wie hij zich verslingert, de café-chantant-zangeres Rose Fröhlich - met forsche, vaste lijnen geteekend zijn, al geven die lijnen ook vormen te zien, die de karikatuur naderen.

Prachtig die figuur van den wraakzuchtigen schooltiran, wiens eenig levensdoel is, de gymnasiasten die op de banken van de ‘Unter-Secunda’ zitten ‘te pakken te krijgen’, hen in de kast te stoppen voor kleine en groote vergrijpen en hun zoo het bereiken van het einddoel onmogelijk te maken. De vraag, of er in de Duitsche leeraarswereld zulke wezens bestaan en, zoo ja, hoe het mogelijk is dat toestanden als Heinrich Mann ons hier beschrijft kunnen voortduren zonder dat de buitenwereld protesteert, de rector ingrijpt of de overheid er een stokje voor steekt, mag terloops gesteld worden, maar behoeft ons niet op te houden, waar de schrijver den leeraar van zijn schepping, hoe karikaturaal ook, voor ons leven liet van de eerste tot de laatste bladzijde van zijn roman.

Quaerens quem devoret, brengt de tiran zijn leven in en buiten het gymnasium door met het zinnen op wraak ten opzichte zoowel van zijn tegenwoordige leerlingen als van zijn vroegere, die hij tijdens hun gymnasiumtijd niet ‘te pakken’ heeft kunnen krijgen. En het is enkel wraakzucht, die er hem toe brengt kennis aan te knoopen met een derde-rangs café-chantant-zangeres, die zijn ongeluk zal worden.

In het schoolcahier van den leerling Lohmann, een dien hij nog maar niet heeft kunnen ‘pakken’, heeft Professor Unrat het begin van een gewaagd gedicht gevonden op zekere Rosa Fröhlich, en nu brandt hij van verlangen om met die ‘kunstenares’ kennis te maken en door haar zich op dien Lohmann te wreken. Zoo wordt de leeraar een trouw bezoeker van het derde-rangs-café-chantant en meer bijzonder van de artistenkamer. Daar begint de ‘Professor’ met zijn leerlingen een bedekten strijd, later in een openlijken overgaande, om de gunsten van de bekoorlijke Rosa Fröhlich. Deze heeft ook haar plan, en terwijl zij met de verliefde gymnasiasten speelt als de kat met de muis, legt zij het erop aan, Unrat in hare netten te vangen; wat haar ook gelukt. Als mevrouw Unrat speelt zij nu haar rol verder, laat haar rolletjes afloopen en wordt allengs in het stadje een personage, zij 't ook een berucht personage. De tiran, om zijn levensgedrag eindelijk als leeraar afgezet, vindt als egâ van de gewezen café-chantant-ster nog gelegenheid, zijn wraaklusten bot te vieren. Zijn huis wordt een speelhuis, met al de aantrekkelijkheden dergelijke inrichtingen eigen, en de grootste aantrekkelijkheid ervan is wel Rosa Fröhlich in hoogsteigen persoon. En nu is de helsche toeleg van den man van de gewezen ‘kunstenares’ om, al moet hij hare gunsten ook met anderen deelen, waarbij er voor hemzelf bitter weinig overblijft, die anderen, waarvan de meeste tot zijn vroegere leerlingen behooren, in het verderf te storten. Rosa Fröhlich moet het instrument zijn, waardoor hij hen ‘te pakken’ krijgt. En ook dit gelukt hem. Het gansche stadje moet eraan gelooven. De een voor den ander - met zeer enkele uitzonderingen - wordt bezoeker van de villa buiten de poort, en laat er zijn geld, zijn gezondheid, zijn goeden naam achter. Van Unrat's vroegere leerlingen is er nog slechts een, niet door hem ‘gepakt’. Het is Lohmann, die hem op het gymnasium steeds getrotseerd heeft, hem uit de hoogte behandelend, zich zelfs niet verwaardigend hem bij zijn scheldnaam te noemen, zooals alle anderen deden, en op wien al de haat, de vijandschap, die hij over de anderen verdeeld had, zich ten slotte concentreerde.

Deze Lohmann, die door zijn fragment-gedicht hem het eerst den hem tot toen onbekenden naam van Rosa Fröhlich onder de oogen bracht, had sinds lang de stad verlaten, maar zijn gezicht stond

Unrat nog altijd voor oogen. In de oogenblikken, waarin jaloezie zijn haat tegen al de gasten van zijn huis nog aanwakkert, ziet hij in zijn hallucinatiën hen, aan wier liefkoozingen zijn vrouw zich overgeeft, steeds met de trekken van den diepst gehaten van allen: Lohmann. En wanneer nu deze zelfde Lohmann ten langen leste in de stad terugkomt en door Rosa Fröhlich, uit oude vriendschap, in hare villa wordt geïntroduceerd, dan stijgt Unrat's hartstocht, als hij hem daar in gezelschap van zijn vrouw aantreft, tot razernij. Eerst vliegt hij haar naar de keel, maar als Lohmann haar ontzet heeft, wendt Unrat zich tot hem. Eindelijk zal hij hem toch ‘te pakken’ krijgen! Daar ziet hij een welgevulde portefeuille, welke zijn aartsvijand naast zich op de tafel had gelegd; die moet hij hem afgeven, en met één greep ontrukt hij ze hem en vlucht er mee de deur uit.

Nu is de weggejaagde leeraar, de eerlooze echtgenoot, de houder van een verdacht speelhuis, ook een dief geworden. Lohmann, de inpassiebele, correcte Lohmann, die aan het begin van Unrat's ‘Jammerleben’ stond, staat ook aan het eind ervan, even correct en even impassiebel: hem wordt een portefeuille met waarde ontstolen, hij maakt daarover geen spektakel, rent den dief niet achterna - hier is een ‘misdrijf’, dat behoort tot het gebied van de politie, en hij waarschuwt de politie. Een uur later houdt er een dichte droschke voor de villa stil en wordt het echtpaar gevangen genomen: ‘das Ende eines Tyrannen’...

Heinrich Mannn heeft dit verhaal geschreven met een zekerheid zoowel in de teekening van het groteske drama in zijn geheel, als in die van de afzonderlijke personen, welke hem ook waar hij ons de meest phantastische tooneelen, de meest demonische streken van z'n personages te zien geeft, geen oogenblik verlaat.

Heinrich Mann (geboren in 1871) is de zoon van een Lubeckschen Senator en van eene Braziliaansche. Dat hij een groot deel van zijn leven in Italië heeft gesleten en dat het Italiaansche leven, de Italiaansche cultuur hun invloed op hem hebben doen gelden, blijkt uit verscheidene van zijn grootere en kleinere werken. De omstandigheid dat hij tot twee rassen behoort - het latijnsche en het germaansche - en dat zijn leven den invloed van elk van

beiden diep gevoeld heeft, spreekt zeker het duidelijkst uit den in 1907 verschenen roman *Zwischen den Rassen*.

De heldin van dit boek, Lola, is, als Mann zelf, het kind van een blonden Duitscher en van een donkergekleurde Braziliaansche. Den invloed van dat dubbele ras ondergaat zij gedurende haar geheele, veelbewogen leven. Zij wordt er het slachtoffer van. Te vergeefs heeft haar vader, door haar, als klein kind reeds, naar Duitschland mee te nemen en haar daar te laten, ook nadat hare opvoeding voltooid heette, getracht het Germaansch element in Lola te ontwikkelen en overheerschend te doen zijn. Het bloed van de Braziliaansche moeder doet ook zijn rechten gelden en wanneer, na haars vaders dood, de mooie lichtzinnige moeder, in wie al de fouten van haar ras, zinnelijkheid, jaloerschheid, onwaarheid, soms met kinderlijke naïveteit vermengd, vereenigd zijn, naar Europa komt, dan brengt deze Lola in een omgeving, die een verderfelijken invloed op haar moet hebben. Des ondanks weet Arnold, een jong Duitsch dichter, niettegenstaande zijn schuchtere onhandigheid, een tijd lang het voor indrukken vatbare meisje te boeien en door een dwepende liefde aan zich te verbinden. Maar dan ontmoet Lola Graaf Pardi, een Italiaan, in wien al de uiterlijke voordeelen van zijn ras: een mooi gelaat, groote elegantie, innemende manieren, vereenigd zijn, een man die alle vrouwen aan zich weet te verbinden en te onderwerpen. Ook Lola komt onder de macht van zijn persoon en al doorziet zij den adelijken *roué*, die tegelijkertijd aan haar en aan haar moeder het hof maakt, en die voor niets terug zal deinzen om haar te bezitten; al weet zij dat zij, zich met hem verbindende, haar ongeluk tegemoet gaat, luider dan die waarschuwende stem in haar binnenste spreekt haar Braziliaansch bloed. Pardi - een held in zijn soort, zooals Don Juan een held heet te zijn - weet *la bête humaine* in Lola wakker te houden, en wanneer zij eindelijk erin heeft toegestemd, Contessa Pardi te worden en het grafelijk paleis te Florence te betrekken, moet zij zich, als zijn wettige vrouw, de grofste beleedigingen, de diepste vernederingen van den heerschzuchtigen lichtmis laten welgevallen.

De verdorven samenleving, welke Heinrich Mann beschrijft, herinnert ons aan hetgeen wij door geruchtmakende processen nu en dan uit de Italiaansche groote wereld te hooren krijgen.

In Lola's ongeluk komt haar telkens het beeld voor den geest

van haren Duitschen vriend Arnold, herdenkt zij de reine rust welke zij in zijn bijzijn genoot. Dan heet het: 'Sie warf das Bild der Lust von ihrer Brust hinab, sie streckte die bittende Hand aus nach dem der Liebe'. Die oogenblikken zijn aanvankelijk verdrongen door die andere, waarin zij, den adellijken tiran tot voetwisch dienend, als was het haar lust zoo door hem behandeld te worden, zich die vernederende rol telkens weer laat welgevallen. Eindelijk, wanneer de maat vol is, komt Arnold die, ondanks al haar afdwalingen, in haar is blijven gelooven, in Florence. Niet zonder bitteren tweestrijd zoekt Lola bij hem bescherming, en wanneer de nood het hoogst geklommen is, wordt hij haar bevrijder.....

Ook in dezen roman neemt Heinrich Mann geen blad voor den mond. De personen van zijn schepping stelt hij in al hun naaktheid voor ons ten toon. Maar ook in *Zwischen den Rassen* is een ras-schrijver aan het woord; hier tegelijkertijd de man die van zijn onderwerp vervuld is, als heeft hij dit alles zelf meê doorleefd, meê geleden, mêe doorworsteld. Het moge waar zijn, dat ook *Zwischen den Rassen* meer een reeks van tafereelen te zien geeft dan de ontwikkeling van een karakter, gelijk men die in een zoo breed opgezetten roman zou verwachten, ook in dit rustig opgebouwd kunstwerk, in de met de uiterste nauwgezetheid, scherp omlijnde en doorwerkte figuren - de bijfiguren, b.v. de kleine priester Guidacci, zijn met niet minder liefde behandeld -, in de klaarheid en zinrijkheid van zijn stijl toont Heinrich Mann zich den gerijpten kunstenaar, wien onder de Duitsche romanschrijvers van dezen tijd een eigene en hooge plaats niet kan worden betwist.

J.N. VAN HALL.

Muzikaal overzicht.

Vandalisme in de dramatisch-muzikale kunst.

Zoolang er een dramatische kunst heeft bestaan, waarbij niet alleen het gesproken woord maar woord èn toon ter vertolking dienen, is er met de werken, die op het gebied dezer kunst zijn voortgebracht, dikwerf wonderlijk omgesprongen.

En daarbij hebben de meesterstukken het niet minder moeten ontgelden dan de werken van weinig beteekenis.

Men denke maar eens aan de wijze, waarop er met Mozart's opera *Don Juan* gesold is, of met zijn *Zauberflöte*. Niet alleen werden bij de opvoeringen daaruit muziekstukken weggelaten of nieuwe, van eigen maaksel, daaraan toegevoegd, doch er was ook een tijd, dat zelfs het karakter dier drama's zoodanig werd veranderd, dat men ze bijna niet meer kon herkennen.

Op handelingen van dien aard zou men met recht de woorden van Berlioz kunnen toepassen die in zijne dagbladverslagen of litteraire werken op scherpe wijze herhaaldelijk lucht gaf aan zijn verachting voor die kunstbedervers, voor die *fabricants de pastiches*, die *arrangeurs*, *correcteurs*, *mutilateurs*, gelijk hij hen noemde.

'In Duitschland, evenals in Italië, Frankrijk en overal elders - zegt hij o.a. eens (in *A travers chants*) - heeft in de theaters de heele wereld zonder uitzondering meer verstand van een werk dan de auteur zelf. De componist geldt er als algemeene vijand, dien men moet bestrijden. En wanneer een lampenist verzekert, dat het een of ander muziekstuk te lang is, dan zal iedereen zich haasten, dien lampenist gelijk te geven. Voor dichters en componisten is het theater met zijn voortdurende vernederingen een

hoogeschool van geduld en lijdzaamheid. In de Opera vooral matigt iedereen zich het recht aan, Boileau's voorschrift:

"Ajoutez quelquefois, et sonvent effacez"

in praktijk te brengen.'

En verder zegt hij - kras doch waar -: 'De muziek, die men zingt, of het boek, dat men vertaalt, te wijzigen zonder er iets van te zeggen aan hem, die het niet dan onder veel nadenken schreef, staat gelijk met misbruik van vertrouwen.'

Zoo erg als met Mozart en anderen heeft men het later met Richard Wagnet niet gemaakt. Het scheen, dat de theaterleiders dusdanige proefnemingen, die een werk geheel van karakter deden veranderen, alleen voor de *Opera* geschikt achtten; of wellicht waren zij in dit opzicht wijzer geworden. Daarom echter bleven Wagner's toondrama's nog niet van verknoeiingen verschoond - alleen ging men hierbij op een andere wijze te werk en sneed van de monologen en dialogen af, wat men 'te lang' vond.

Nu geschiedde dit wel soms ter wille van een zanger of zangeres, die zich in deze nieuwe muziek weinig of in het geheel niet thuis voelde, maar toch in het algemeen en hoofdzakelijk ter wille van het *publiek*. Het opvoeren van opera's of toondrama's is voor de ondernemers van openbare vermakelijkheden meestal een *affaire*, en de voorspoed van zulk een zaak hangt geheel af van de gunst van het schouwburgpubliek. Dat dus de ondernemers er tegen opzien, werken, die wegens hun langen duur de naar het weerstandsvermogen van dit publiek nauwkeurig berekende maat van een gewonen theateravond belangrijk overschrijden, onbesnoeid te geven, ligt voor de hand. Hier zijn materieele belangen in het spel, en ofschoon men zulke handelingen allerminst kan vergoelijken, zij zijn in elk geval verklaarbaar.

Maar wat nu te zeggen van den directeur eener rijk gesubsidieerde Keizerlijke Opera-instelling, die ook ter wille van het publiek, dat dezen schouwburg bezoekt, gedeelten uit een werk van Wagner schrapt, niet echter om den duur der voorstelling wat korter te maken, maar opdat dit publiek het werk beter zou begrijpen?

Een maand of drie geleden kon men in de dagbladen en muziektijdschriften lezen, dat bij een voorstelling der *Walküre* in de

Hofopera te Weenen een deel van het publiek zich tot een luidruchtige demonstratie tegen Felix Weingartner, den muzikalen leider dezer opvoering, had laten verleiden, omdat deze zich in zijn hoedanigheid van directeur der genoemde instelling had veroorloofd, belangrijke bekortingen in voormeld drama aan te brengen.

Was deze daad van het Weener operapubliek verrassend voor hen, die zich nog levendig herinnerden, welke tegenkanting Gustav Mahler, de voorganger van Weingartner op den directoralen zetel, vele jaren geleden had ondervonden, toen hij het waagde, met de bij die instelling destijds bestaande gewoonte van het verminken van Wagner's werken te breken, zij konden al ras bemerken, dat de tijden wel veel veranderd waren. Want ofschoon het overige bij die opvoering aanwezige deel van het publiek tegen die demonstratie protesteerde, vonden de betoogers toch buiten het theater veel instemming met hunne verontwaardiging bij gelijkgezinden en bij het grootste gedeelte der pers. Met name de Wagnervereeniging in Graz vermeende een krachtig protest tegen de daad van Weingartner openbaar te moeten maken, waarin zij de hoop uitsprak, dat een dergelijke verminking, aangewend om ‘tijd te sparen’, in het vervolg achterwege zou blijven.

Daarop heeft Weingartner toen in de ‘Neue Freie Presse’ met een kras epistel geantwoord, waarin hij zijn handeling tracht te rechtvaardigen met te zeggen, dat, naar zijn overtuiging, enkele gedeelten van den *Ring des Nibelungen*, van *Tannhäuser*, en zelfs van de korte opera *Der Fliegende Holländer*, ‘te lang’ zijn uitgevallen; niet ten opzichte van den tijdduur, maar te lang met het oog op de dramatische noodzakelijkheid en, wat de twee oudere werken betreft, ook ten opzichte van de eenheid van stijl - zoodat het, naar hij meende, plicht was, op de bedoelde plaatsen weldoordachte bekortingen aan te brengen.

Men heeft niet nagelaten, met die uitspraak van Weingartner den spot te drijven en op te merken, dat wanneer men aan herzieningen in dien geest wilde beginnen, er dan bij andere hedendaagsche operacomponisten nog heel wat op te ruimen zou zijn, en in de eerste plaats bij den heer Weingartner zelf. Maar gewichtiger dan dit is de vraag: waar zou het heen moeten, wanneer aan iedereen maar het recht werd gelaten om aan echte kunstwerken te tornen, en vooral dan, wanneer de maker niet meer tot de

levenden behoort, en dus niet meer in staat is, tegen zulk een wandaad zijn *veto* te verheffen?

De kunstenaar in het algemeen moet zich het oordeel der wereld over het werk, dat hij aan haar heeft prijs gegeven, laten welgevallen, maar van zijn kant heeft hij ook het recht te verlangen, dat die wereld zijn werk onaangetast laat. En vooral is dit recht noodig bij het dramatische kunstwerk, dat niet, zooals bij de voortbrengselen op het gebied der beeldende kunsten, voor zichzelf spreekt, maar zich alleen kan openbaren door de vertolking van anderen. Daarom mag men van die anderen verwachten, dat zij de noodige piëteit voor zulk een werk zullen in acht nemen.

Maar om nu op de daad van Weingartner terug te komen - het blijkt, dat hij zijn besnoeiingszucht o.a. getoond heeft bij de *Todesverkündigung* in het tweede bedrijf der *Walküre*, en dat hier de demonstratie tegen zijn persoon het hoogste punt bereikte, weshalve de politie zich geroepen achtte, de voornaamste rustverstoorders uit de schouwburgzaal te verwijderen.

Nu begrijp ik echter niet, welk gemis aan dramatische noodzakelijkheid Weingartner in dit gedeelte der *Walküre* heeft gevonden. Wotan heeft besloten, Siegmund in diens aanstaanden strijd tegen Hunding aan zijn lot over te laten, en geeft daarom aan Brünnhilde bevel, Hunding de zege te bezorgen. De Walküre vertoont zich nu als doodsengel aan Siegmund en zegt hem, dat hij haar weldra volgen moet.

Het is geheel natuurlijk, dat Siegmund niet met een ‘uitstekend’ daarop antwoordt (in welk geval de dialoog vrij wat korter zou geweest zijn, of zelfs geheel had kunnen vervallen) maar in de eerste plaats vraagt, wie zij is. En even natuurlijk is het, dat wanneer hij daarop ten antwoord krijgt ‘dat zij alleen verschijnt aan hen, die ter dood zijn gewijd, en bestemd zijn om in Walhall een plaats onder de uitverkorenen in te nemen’, nog meer wil weten, namelijk of hij Walvater daar alleen zal vinden, of hij er zijn eigen vader zal aantreffen, of hem daar een vrouw zal begroeten - op al welke vragen Brünnhilde hem het antwoord niet schuldig blijft.

Maar dan komt de vraag: ‘Umfängt Siegmund Sieglinde dort?’ - een vraag die hem reeds lang op de lippen brandt en waarop de vorige korte vragen slechts aanloopen zijn. ‘Sieglinde sieht Sieg-

mund dort *nicht*', zegt Brünnhilde, en haar antwoord is beslissend voor den held: van 'Walhall's Wonnen' wil hij nu niets weten; daarheen, waar Brünnhilde hem voeren wil, volgt hij haar niet. 'Maar gij *moet* - zegt deze. - Gij zijt sterfelijk en thans is op u het lot gevallen.' Haar bedreiging verschrikt Siegmund echter niet; hij zal die met het door hem gevonden zwaard trotseeren en Hunding dooden. Sieglinde onbeschermd achterlaten kan hij niet, en in hevige smart buigt hij zich over de slapende heen en roept haar troostwoorden toe, als kon zij hem hooren.

Waar is hier gemis aan dramatische noodzakelijkheid? Die is er evenmin als in het volgende gedeelte van dit tooneel. Brünnhilde is hevig geschokt door hetgeen zij hoort en ziet, maar zij is gebonden aan het bevel van Wotan. In de woorden, die zij uit, gevoelt men, dat hare standvastigheid meer en meer aan het wankelen wordt gebracht, hare gemoedsbeweging stijgt. Zoo rustig als de dialoog tot dusver was, zoo hartstochtelijk, tot onstuimigheid toe, wordt hij van dit moment af. De smart van Siegmund, dat hij zijn geliefde alleen en onbeschermd op aarde zou moeten achterlaten, en zijn toorn over de gevoelloosheid der Walküre nemen gestadig toe, en daarmede houdt gelijken tred de tweestrijd van Brünnhilde tusschen haar medelijden met het ongelukkig lot van het tweelingpaar en haar plicht jegens Walvater - een tweestrijd die zich daarin oplost, dat op het oogenblik waarop Siegmund Sieglinde en zichzelven dreigt te dooden, zij het besluit neemt om het gebod van Wotan te overtreden, en aan Siegmund hare bescherming in zijn strijd met Hunding toezegt.

In dit geheele tooneel moest ruimte gelaten worden voor climax en behoorlijke ontwikkeling van de bij de vertooners opgewekte aandoeningen, en dit is in dit betrekkelijk beknopte bestek door dichter en componist op de meest bewonderenswaardige wijze geschied. Dat schijnt ook erkend te worden door hen, die er anders niet afkeerig van zijn, bekortingen in dit drama aan te prijzen. Zeer zelden toch kwam het voor, dat zij in geschrifte hunne besnoeiingsvoorstellen ook tot de bovenomschreven scène uitstrekten.

Hier een bekorting te maken moet dan ook even verwerpelijk geacht worden als in het daaraan voorafgaande tooneel tusschen Wotan en Brünnhilde.

De opperste god heeft in zijn gesprek met zijn vrouw Fricka

moeten toegeven en zich gedwongen gezien, van een eenmaal genomen besluit - namelijk om aan Siegmund in diens strijd met Hunding de zege te verschaffen - terug te komen, en is daardoor in de niet minder vernederende noodzakelijkheid gebracht om het bevel te herroepen, dat hij aan Brünnhilde heeft gegeven, en haar mede te deelen, dat niet Hunding maar Siegmund ter dood is gewijd.

Geheel natuurlijk is het, dat hij, alvorens daartoe over te gaan, en als het ware om die verandering van besluit te verontschuldigen, tegenover zijn lievelingsdochter zijn hart lucht geeft.

Hij verhaalt haar van den hem door Erda voorspelden ondergang der godenwereld; van de hoop, die hij op Siegmund gebouwd had om dat gevaar af te wenden en zoo datgene te doen, waartoe hij zelf, door verdragen gebonden, niet meer bij machte was; en eindelijk over zijn wanhoop, dat hij nu genoodzaakt is, Siegmund aan zijn lot over te laten. In wilde vertwijfeling roept hij uit:

> Fahre denn hin,
> herrische Pracht,
> göttlichen Prunkes
> prahlende Schmach!
> Zusammen breche,
> was ich gebaut;
> Auf geb' ich mein Werk;
> Eines nur will ich noch:
> das Ende!

Dan echter herinnert hij zich, dat de dwerg Alberich voor dat einde zorgt. Door de macht van het goud heeft deze zich de gunst van een vrouw weten te verwerven, en uit die verbintenis is een zoon ontsproten (Hagen), die, volgens de voorzegging van Erda, de voorbode van het einde der goden is.

Zoo zou het rijk, waarover hij zoo lang met vreugde geregeerd heeft, te niet gaan en de heerschappij aan Alberich's spruit vervallen. En grimmig roept hij uit:

> So nimm' meinen Segen,
> Niblungen-Sohn!
> Was tief mich ekelt,
> dir geb' ich's zum Erbe;
> der Gottheit nichtigen Glanz,
> zernage ihn gierig dein Neid!

Maar uit het geheele verhaal, dat Brünnhilde met de grootste aandacht aanhoort, (‘Hören Sie so zu, wie Brünnhilde den Wotan zuhörte’, zegt Wagner in een brief aan Mathilde Wesendonk, als hij haar gaat vertellen van de ‘Gralsbotin’, die in zijn *Parsifal* een gewichtige rol zal spelen) treft haar het meest dat eene: de liefde van Wotan voor Siegmund. Als zij dan Wotan trotseert en verklaart, nimmer vijandig te zullen optreden tegen den held, die hem zoo dierbaar is, ontsteekt de god in toorn. Het hindert hem, dat zij, die hij als geen ander lief heeft, en aan wie hij de vernedering moest bekennen, die hij ondergaan heeft, tegen hem in opstand komt en den toestand niet begrijpt; en onder bedreiging en met het bevel ‘Siegmund falle!’ verlaat hij haar.

Zoo is de loop van deze geweldige Wotan-scène, die, zooals Wagner eens aan Liszt schreef, ‘voor den gang van het groote vierdeelige *Ring*-drama de gewichtigste is’. Daarin staat alles - tekst en muziek - in een zoo logisch verband met elkander, dat men er niet aan kan tornen (om welke reden en op welke wijze dan ook) zonder de handeling voor het publiek onverstaanbaar te maken.

Zij, die dit toch doen, schijnen overigens niet te weten, of, dit wel wetende, er geen rekening mede te houden, dat Wagner gewoon was, nauwgezet te wikken en te wegen, wanneer er bij hem twijfel rees ten aanzien van het dramatisch effect van een door hem ontworpen scène of gedeelte eener scène, en hoe hij niet schroomde, dit of iets daarvan op te offeren, wanneer hem dit noodig toescheen, maar evenmin om het geschrevene - ook al werden daarbij groote eischen gesteld aan de voortdurende aandacht van toehoorder en toeschouwer - te *behouden*, zoodra het hem bleek, dat het voor den logischen gang van het drama noodig was.

Een paar voorbeelden zullen dit duidelijk maken.

Het eerste betreft *Lohengrin*.

Toen de eerste opvoering dezer opera in Weimar aanstaande was, schreef Wagner aan Liszt: ‘Geef de opera, gelijk zij is; laat niets weg. Een enkele bekorting echter komt mij gewenscht voor, en ik sta er zelfs op, dat die worde aangebracht. Zij betreft het tweede gedeelte van Lohengrin's verhaal in de groote slot-scène van het derde bedrijf. Na de woorden van Lohengrin “Sein Ritter ich bin Lohengrin genannt” moeten namelijk 56 maten wegvallen.’

Om duidelijk te maken, wat hier bedoeld wordt, zij opgemerkt, dat in de oorspronkelijke partituur na de daareven aangehaalde woorden van Lohengrin nog twintig versregels volgden, waarin de ridder verklaart, hoe het kwam, dat een zwaan hem naar de oevers der Schelde gevoerd had, om daar als beschermer eener jonge maagd op te treden.

Uit het oogpunt van duidelijkheid was, strikt genomen, deze uiteenzetting noodig, maar Wagner had, gelijk hij aan Liszt schrijft, door het Lohengrin-verhaal herhaaldelijk zelf voor te dragen, de overtuiging verkregen, dat het thans weg te laten gedeelte het effect van het daaraan voorafgaande zou bederven. Hij verzocht, dat dit tweede gedeelte ook in het tekstboek zou worden weggelaten.

Een ander voorbeeld geldt mede het slot van dezelfde opera. Daar zien wij, dat de knaap Gottfried, die door de toovermiddelen van Ortrud in een zwaan was veranderd, door Lohengrin onttooverd ten tooneele verschijnt. Zijn rol is een zwijgende, maar aanvankelijk had Wagner het voornemen, hem de volgende versregels te laten zingen:

> Leb' wohl, du wilde Wasserflut,
> Die mich so weit getragen hat!
> Leb' wohl, du Welle blank und rein,
> Durch die mein weiss Gefieder glitt!
> Am Ufer harrt mein Schwesterlein,
> Das muss von mir getröstet sein,

en zelfs daarvoor een eenvoudige melodie gecomponeerd. Van dit denkbeeld echter kwam hij bij nader inzien terug, en het werd in de oorspronkelijke partituur dan ook niet verwezenlijkt. Wagner beweerde, dit te hebben nagelaten om praktische redenen, en wel voornamelijk omdat hij vreesde, dat men met zulk een onbeteekende rol geen bekwame zangeres zou belasten (wat toch noodig zou zijn geweest) maar eene van minderen rang, en zulks tot nadeel van het slottafereel. Veeleer mag men echter aannemen, dat hij het denkbeeld liet varen, wijl hij gevoelde, dat door dit incident de aandacht der toeschouwers te veel van de tragedie van Lohengrin en Elsa zou worden afgeleid; daargelaten nog, dat het optreden van Gottfried te veel zou herinnerd hebben aan Lohengrin's afscheid van den zwaan in het eerste bedrijf.

Betreffen deze beide voorbeelden het verwerpen door Wagner

van het reeds neergeschrevene of van een bij hem opgekomen doch niet ten uitvoer gebracht voornemen, anders is het bij de Wotan-scène, waarvan daar straks is gesproken. Hier ontmoeten wij een bewijs van 's meesters vasthoudendheid aan hetgeen eenmaal door hem gedicht en gecomponeerd was.

In een brief aan Liszt (October 1855), waarbij hij hem de voltooide eerste twee bedrijven der Walküre zendt, schrijft Wagner: ‘Voor de aan inhoud zoo gewichtige tweede akte ben ik bezorgd. Zij bevat twee zoo veel beteekenende en sterke catastrophen (hij bedoelt het tooneel tusschen Wotan en Brünnhilde en het onmiddellijk daarop volgende tusschen Siegmund en Brünnhilde), dat die inhoud eigenlijk voor twee bedrijven genoeg zou zijn. Evenwel zijn die twee tooneelen zoo afhankelijk van elkander, en het tweede is een zoo onmiddellijk gevolg van het eerste, dat het hier bepaald onmogelijk was, ze door een groote tusschenruimte van elkander te scheiden. Wordt alles door de vertolkers weergegeven, zooals ik het verlang, dan moet dit tweede bedrijf ongetwijfeld de gemoederen in ongewone mate treffen.

In oogenblikken van ontmoediging was ik het meest bevreesd voor de groote scène van Wotan, en met name voor het moment, waar hij aan Brünnhilde zijn toekomstig lot mededeelt. Ja, in Londen was ik bereids zoo ver van de geheele scène te willen verwerpen; en om toen eens en voor goed tot een besluit te komen, droeg ik voor mijzelven dit geheele tooneel (tekst en muziek) met de noodige uitdrukking voor, en bevond toen gelukkig, dat mijn *spleen* ongerechtvaardigd was, en bij juiste voordracht dat alles een reinen en boeienden indruk maakt.’

Bij juiste voordracht. Ja, daarop komt het ten slotte aan; maar, jammer genoeg, is die nog steeds zeldzaam. En erger nog is het, dat, wanneer bij gebrekkige uitvoering van dit gedeelte der *Walküre* over ‘te lang’ en ‘vervelend’ wordt geklaagd, de schuld daarvan niet op den zanger maar op den dichter-componist wordt geworpen, en men hier en in andere dergelijke gevallen nog menigmaal de bewering kan hooren uiten, dat het noodig is, te bekorten.

Zulke klachten heeft men nu reeds bijna zestig jaren lang vernomen - namelijk van de eerste opvoering van *Lohengrin* in 1850 af.

Wagner kon, wegens zijn verbanning uit Duitschland, bij die opvoering niet tegenwoordig zijn; maar omtrent de wijze waarop zijn werk was gegeven, had hij genoeg gehoòrd en gelezen om daaruit te kunnen afleiden, welken indruk het op toehoorders en toeschouwers moest gemaakt hebben.

En zijn oordeel kwam daarop neer, dat de muziek van zijn drama over het algemeen indruk had gemaakt, maar dat dit met het drama zelf niet het geval was en men daarvan eigenlijk geen notitie genomen had.

In deze meening werd hij versterkt door een brief, dien hij van den Intendant von Zigesar ontving.

Behalve Liszt, had ook deze zich veel moeite gegeven om *Lohengrin* op waardige wijze te doen opvoeren, doch na de eerste voorstelling was hij (dit maakte Wagner althans uit den brief op) eenigszins ontstemd over den afloop. Het scheen, dat hij niet goed wist, of de voortdurende belangstelling van het publiek verzekerd was en dus verdere voorstellingen met kans op goed gevolg konden gegeven worden. Wel liet de Intendant doorschemeren, dat hij alle krachten zou inspannen om de bedoelde belangstelling gaande te houden, doch hij verkeerde blijkbaar in onzekerheid ten aanzien van de middelen, waardoor dit te bereiken zou zijn.

Het had er iets van, alsof er bij den Intendant een neiging bestond om aan het werk te gaan knoeien en er gedeelten uit weg te laten, en daarom achtte Wagner het noodig, in zijn antwoord scherp te doen uitkomen, hoe de eigenaardigheid van dat werk daarin lag, dat alles daarbij als een keten in elkander sloot, en het dus niet aanging, daar iets tusschen uit te nemen. Bij vorige gelegenheden had de Intendant laten blijken, van deze onafscheidbaarheid der deelen overtuigd te zijn, maar nù scheen het, alsof hij door den indruk, dien de eerste voorstelling op hem gemaakt had, was gaan twijfelen, en het uit consideratie voor het publiek noodig ging achten, bekortingen in het werk toe te laten.

‘Veroorloof mij echter - schreef Wagner verder - in dit opzicht iets beter over het publiek te denken. Een publiek, dat, in het algemeen gesproken, goeden wil medebrengt, wanneer het in het theater komt, wordt terstond tevreden gesteld, zoodra datgene, waarom het te doen is, duidelijk en begrijpelijk wordt voorgesteld. En nu is het een groote dwaling te gelooven, dat een

theaterpubliek in het bijzonder verstand van muziek moet hebben om een juisten indruk van een muziekdrama te ontvangen.

Tot deze valsche opvatting zijn wij daardoor gebracht, dat in de Opera verkeerdelijk de muziek als doel, het drama daarentegen slechts als middel ten dienste van de muziek gebezigd is geworden. Juist omgekeerd: de muziek moet, en wel met ontwikkeling van al haar macht, alleen daartoe bijdragen, elk oogenblik het drama duidelijk begrijpelijk te maken, zoodat wij bij het aanhooren van zulk een drama aan de muziek in zekeren zin niet meer moeten denken doch haar slechts onwillekeurig gevoelen, en daarentegen geheel vervuld moeten worden met belangstelling voor de handeling.

Is dus elk publiek mij welkom, dat blijk geeft van een onbedorven zin en een menschelijk hart, van den anderen kant moet ik dan ook zeker zijn, dat de dramatische handeling door de muziek begrijpelijker en aangrijpender gemaakt en niet daaronder bedolven worde. En nu komt het mij voor, dat, wat dit punt betreft, de eerste voorstelling van mijn *Lohengrin* in Weimar nog niet aan de eischen beantwoord heeft. Daarbij schijnt het muzikale deel het eigenlijk dramatische ver te hebben overtroffen, en de schuld daarvan geef ik aan niemand anders dan aan de slechte operatoestanden, die op al onze zangers den meest schadelijken invloed uitoefenen. Wanneer bij de opvoering van mijn *Lohengrin*, gelijk mij uit vele verslagen daarover is gebleken, altijd maar *alleen* de muziek, ja zelfs meestal slechts het *orkestrale* is opgevallen, zoo kunt gij er zeker van zijn, dat de vertolkers op het tooneel ver beneden hun taak zijn gebleven.'

Wagner laat hierop dan volgen, dat hij over dit laatste reeds aan Liszt heeft geschreven en daarbij als zijn gevoelen te kennen heeft gegeven, dat de oorzaak daarvan lag in de fout, dat de zangers in hetgeen men 'recitatief' noemt zich op operamanier te veel vrijheid veroorloofden. Nergens had hij in de partituur van *Lohengrin* boven een zangphrase het woord 'recitatief' geplaatst; de zangers behoefden volstrekt niet te weten, dat daarin recitatieven zijn. Daarentegen had hij zich beijverd, de uitdrukking van hetgeen zij te zeggen hebben zoo duidelijk door de muziek aan te geven, dat zij slechts de noten in het aangegeven tempo en overeenkomstig hun waarde behoefden te zingen om reeds daardoor alleen tot de ware uitdrukking te komen.

‘Worden nu - schrijft hij verder aan von Zigesar - voortaan de zoogenaamde recitatieven zoo voorgedragen als Liszt, naar ik hoop, van zijne zangers zal verkrijgen, dan zal niet alleen alles, wat de opvoering tot nu toe stoorde of een schijn van matheid gaf, verdwijnen, maar ook de duur der voorstelling belangrijk korter worden dan hij blijkt geweest te zijn.

Ziet men ter bereiking van dit laatste alleen redding in het *weglaten* van gedeelten uit mijn werk, dan zoudt gij aan tijd weinig winnen en alleen de theatersleur in de hand werken. Wel kan ik mij voorstellen, dat hetgeen de koning en de heraut te zeggen hebben een vermoeienden indruk gemaakt heeft. Maar wanneer dit nu daarvandaan komt, dat de met die rollen belaste zangers het zonder eenige energie, op galmenden toon en met onduidelijke uitspraak gezongen hebben, worden dan de belangen der kunst gebaat, als hetgeen zij te zeggen hebben bekort of zelfs geheel weggelaten wordt? - Zeker niet; maar wel daardoor, dat er bij deze zangers op aangedrongen wordt, wat zij te zeggen hebben, met energie en beslist zekere uitdrukking voor te dragen.’

En dan besluit Wagner aldus: ‘Wo keine Wirkung ist, da ist auch natürlich kein Eindruck, und ohne empfangenen Eindruck befindet man sich im Zustande der Langeweile. Soll nun, um diese Langeweile zu kürzen, das entfernt werden, was bei richtigem Ausdrucke den nöthigen Eindruck machen würde? *Dann wäre es besser*, *das ganze Werk*, *das beim Mangel entsprechenden Ausdruckes Gefahr laufen dürfte*, *den nöthigen Eindruck nicht hervor zu bringen*, *aus zu lassen*.’

In den bovenstaanden gecursiveerden volzin ligt een behartigenswaardige wenk, ook nog voor onzen tijd.

Het gewone theatergedoe is niet de sfeer, waarin Wagner's werken - vooral die uit de periode na 1850 - op waardige wijze kunnen gegeven worden, al moet ook erkend worden, dat er na zijn dood, althans in Duitschland, veel verbeterd is, en o.a. vele zangers en zangeressen zich tegen hun taak belangrijk meer opgewassen toonen dan hunne collega's van vroeger.

Verkeerd echter blijft het altijd, dat de bedoelde werken als repertoire-opera's worden beschouwd en gegeven worden voor een publiek, dat niets dan verstrooiing zoekt en geen tijd heeft, die werken in hun geheel te hooren.

Want wat gebeurt er dan? Niet alleen dat de vertolkers, die gedurende een theaterseizoen van verscheidene maanden in de meest verschillende rollen moeten optreden, zich niet behoorlijk kunnen voorbereiden voor de opvoering van werken, die aan hun muzikale techniek en hunne kunst van voordracht zoo hooge eischen stellen, maar ook dat men ter wille van een publiek, van welks uithoudingsvermogen men niet te veel wil vergen (of, zooals wij nu bij den directeur van een Keizerlijke Opera-instelling zien, van welks bevattingsvermogen men geen hoogen dunk heeft), zich aan het kunstwerk gaat vergrijpen door het te verminken.

Ik herinner mij, dat men bij ons te lande laatstbedoelde knoeierij wel eens heeft willen goed praten met bijv. te zeggen: velen zijn tevreden met een half of drie kwart *Walküre;* wij willen die kunst onder het volk brengen, haar populariseeren. Voor de directies van opera-ondernemingen was een redeneering als deze juist een kolfje naar hun hand. Eerst komen onze belangen en dan komt het kunstwerk, schenen zij te denken, en zij bleven voortgaan, het snoeimes te hanteeren om het werk voor een gewonen opera-avond geschikt te maken. Dit is echter niet de manier om de meesterwerken der dramatisch-muzikale kunst in een meer uitgebreiden kring bekend te maken; hiertoe zou men andere wegen moeten inslaan.

Wie niet in staat is, zulke werken te geven zonder er iets aan te veranderen, doet beter, er zich niet aan te wagen. Hier is trouwens geen bepaalde noodzakelijkheid voor. De tegenwoordige operamarkt is levendig genoeg, en handige componisten beginnen er zich meer en meer op toe te leggen, met de wenschen van het gewone operapubliek rekening te houden; zij maken opera's in een of twee bedrijven, die ongeveer in anderhalf of twee uur afgespeeld kunnen worden. ‘Mein Liebchen, was willst du mehr?’

Buitengewoon, of beter gezegd: buiten het gewone staande dienen de opvoeringen van werken als die van Wagner te zijn, zoo men ze onaangetast wil laten.

Nu vertoont zich echter reeds sedert ettelijke jaren bij de theaterinstellingen van Duitschland het verschijnsel, dat de directies na afloop van het gewone speelseizoen, of wel na de vacantie en kort vóór het daarop volgende, nog bijzondere voorstellingen, die den naam van *Festspiele* dragen, plegen te geven, waarbij de drama's van Wagner gemeenlijk in de eerste plaats in aanmerking komen.

München begon er het eerst mede. IJverzuchtig op Bayreuth en meer en meer daarover spijt gevoelende, dat zij zich de voordeelen, die het stadje in Oberfranken reeds zoo lang genoot, had laten ontglippen door zich indertijd te verzetten tegen den bouw van een theater in eigen omgeving, waarvan de beroemde architect Semper op last des Konings reeds het plan had ontworpen, ging de hoofdstad van Beieren er eindelijk toe over, het voorbeeld, dat zij zelf niet had willen geven, te volgen en in den nazomer van elk jaar, waarin het theater te Bayreuth gesloten bleef, in het oude theater, inwendig eenigszins ingericht naar het model van dat te Bayreuth, Wagner's toondrama's op te voeren voor een publiek, dat voor verreweg het grootste gedeelte uit vreemdelingen bestond.

Toen echter eenigen tijd later, in het begin der twintigste eeuw, te München, niet ver van de plek, waar men het gebouw van Semper had willen oprichten, een nieuw gebouw, het *Prinzregententheater*, verrees, werden daar de bedoelde voorstellingen telken jare, en derhalve ook dan, wanneer er in Bayreuth gespeeld werd, gegeven. Tevens werden onder die zoogenaamde *Festspiele* toen ook opgenomen de opvoeringen van Mozart's opera's - o.a. van *Figaro* en *Don Juan* - die sedert 1895 in het in rococostijl gebouwde Residenztheater plaats hadden en waarbij gebruik werd gemaakt van het door den Maschinenmeister Lautenschläger vernuftig uitgedachte ‘draaibare tooneel’.

Het voorbeeld van München bleek den wedijver van andere Duitsche steden op te wekken, want weldra hoorde men uit tal van oorden gewagen van feestelijke theateropvoeringen, liefst in de maand Mei en daarom *Maifestspiele* genoemd.

Vooral in dit jaar hebben die een hooge vlucht genomen en vertoonden zij zich onder verschillende vormen.

In Berlijn gingen deze feestvoorstellingen van de Hofopera uit en bestonden zij in een chronologische opeenvolging der werken van Richard Wagner, aanvangende met de honderdste reprise van *Rienzi* en eindigende met den *Ring des Nibelungen*. Deze opvoeringen geschiedden met eigen personeel.

Ook in Keulen nam de directie der daar gevestigde operainstelling zelf het initiatief tot zulke buiten het theaterseizoen staande opvoeringen, met dit onderscheid evenwel, dat hier, behalve

een gedeelte van het eigen zangpersoneel, ook voorname zangers en zangeressen uit andere plaatsen van Duitschland medewerkten en de uitvoering der werken door verschillende kapelmeesters geleid werd.

Tristan und Isolde werd opgevoerd onder leiding van Nikisch, en daarop volgden o.a. Mozart's *Figaro* (dirigent Fritz Steinbach), *Die Meistersinger von Nürnberg* (onder leiding van Felix Mottl), *La vie de Bohême* van Puccini en *Pelléas et Mélisande* van Claude Debussy, welke laatste opera door het personeel van het 'Théâtre de la Monnaie' in Brussel en onder leiding van Sylvain Dupuis werd gegeven, en verder nog *Falstaff* van Verdi (dirigent Otto Löhse, directeur der Opera te Keulen). De regie was bij al deze werken in verschillende handen.

In de half Duitsche stad Praag deed Angelo Neumann, de directeur van den stedelijken schouwburg aldaar, het weder op geheel andere wijze, nog meer 'im grossen Stil.' Hier bepaalde men zich niet tot operavoorstellingen maar werden ook gesproken drama's en zelfs balletten opgevoerd.

De stedelijke instelling deed intusschen zelf niet veel; zij gaf slechts *La vie de Bohême* van Puccini, en liet verder anderen werken. Een groot aantal der voornaamste theaterondernemingen van Europa gaf aan de roepstem van Praag gehoor, en van alle kanten kwam men naar de hoofdstad van Bohemen om te laten hooren en zien, waartoe men in staat was.

Tot die theaterondernemingen behoorden o.a. het Lessingtheater en de 'Komische Oper' uit Berlijn, de Hofopera's uit Dresden en Schwerin, de Hofopera en het personeel van het Burgtheater te Weenen, de Opéra comique van Parijs, en vandaar ook het ballet der Groote Opera. Dit laatste moest echter, volgens de berichten, na slechts één voorstelling reeds zijn boeltje pakken en wegreizen; zoo weinig succes had het. In zijn plaats kwam toen uit Petersburg het ballet van het keizerlijk Mariatheater en maakte grooten opgang door hetgeen het aan jeugd, schoonheid, danskunst, gratie en prachtige costumen te zien gaf.

Dit zijn slechts een paar grepen uit het vele. Voldoende echter, naar ik meen, om een klein beeld te geven van hetgeen er tegenwoordig op het gebied van 'Festspiele' te koop is.

Dat dit woord echter in onze dagen nogal eens misbruikt wordt,

kan, dunkt mij, bij aandachtige beschouwing van alles, wat er zoo voorvalt, moeilijk in twijfel getrokken worden.

Door zulke feestvoorstellingen, die menigmaal ontspruiten uit een bij theater-directiën bestaande zucht tot reclame en geldmakerij, wordt de kunst niet altijd gebaat.

Wel doet men zijn best om zooveel mogelijk beroemde zangers en zangeressen te laten optreden, maar aan de opvoeringen zelf wordt maar zelden voldoende zorg besteed, en althans niet meer dan onder gewone omstandigheden geschiedt. Het eenige, waardoor zij zich gewoonlijk van de voorstellingen in den abonnementstijd onderscheiden, zijn de hoogere entréeprijzen.

Het staat mij nog voor den geest, dat vele jaren geleden (of het nog zoo is, weet ik niet) de bewoners der goede stad München zich maar zeer weinig interesseerden voor de feestvoorstellingen, die daar in den zomer met bijzonderen ophef plaats hadden. ‘De werken, die bij zulke gelegenheden gegeven worden, - zeide mij een Münchener toen - hoor ik 's winters hier evengoed uitvoeren. Waarom zal ik nu tweemaal zooveel gaan uitgeven om het nog eens te hooren. Ik denk er niet aan en laat het aan de vreemdelingen over.’

Mij dunkt, de man had van zijn standpunt volkomen gelijk.

HENRI VIOTTA.

Buitenlandsch overzicht.

Turkije en Cronberg-Ischl.

'Welke krachten ter ordening der Macedonische zaken levert het Balkan-schiereiland zelf?' vroeg het overzicht der vorige maand. De Jong-Turksche beweging schijnt het antwoord te willen geven.

Alle kabinetten van Europa zijn door het gebeurde te Konstantinopel verrast. Men rekende algemeen met het voortdurend verval van den Turkschen staat als met een constante grootheid. Wat het Turksche volk over de zaken van het Balkan-schiereiland dacht, werd nergens gevraagd; dat Turkije eindigen moest met het overnemen van elders bedachte maatregelen, alom stilzwijgend aangenomen. De groote moeilijkheid scheen slechts, de wenschen der verschillende Europeesche mogendheden tot éénheid te brengen; maar dat die éénheid, eenmaal verkregen, vanzelf de eindelijke toestemming van Turkije in zich sloot, werd niet betwijfeld.

Wel droeg men kennis van het bestaan eener geheime Jong-Turksche organisatie, maar zij werd vrij algemeen als eene samenzwering zonder toekomst beschouwd. Hoogstens drong uit den roman van Pierre Loti de overtuiging door, dat er iets gistte in de Turksche samenleving: 'les désenchantées... Maar een zoo plotselinge uitbarsting, en met een zoo verrassend gevolg, had zeker niemand verwacht.

Staan wij aan het begin eener groote herschepping der Turksche maatschappij? Of is alles zeepbelgeblaas en zal de constitutie niet langer leven dan de voorgangster van 1876?

Haar ongewijzigd te handhaveu zal wel niet mogelijk zijn:

daartoe is zij te westersch van snit voor die oostersche wereld; daartoe rekent zij te veel met gecoördineerde ideëele ‘staatsburgers’, in plaats van met Turken, Slaven, Grieken, Armeniërs, Arabieren van vleesch en bloed.

Zal er iets van de beweging terecht komen, dan moet het Turksche ras zich opnieuw waardig toonen het heerschende ras te zijn in de volkerenchaos van het Osmaansche rijk; waardig niet als vroeger door de scherpte van den kromsabel, maar door superioriteit van inzicht en wil. Een rol eenigermate als die van Nederland in Indië; in ieder geval eene die veel beleid, veel onbaatzuchtigheid, veel geduld vordert. Is de sedert eene eeuw of langer als stervend voorgestelde Turksche natie nog tegen die taak opgewassen?

Het ontbreekt niet aan eenige gunstige voorteekenen. Men dient te erkennen dat de Turksche omwenteling tot dusver niet of nagenoeg niet door de misdaden werd ontsierd, die dergelijke groote staatkundige verschuivingen plegen te bezoedelen. Ook geven de leiders duidelijk blijk in te zien, dat zij een groote verantwoordelijkheid dragen ten opzichte van het wel en wee der niet-Turksche rijksonderdanen. Het merkwaardige verschijnsel doet zich voor, dat de verandering bijzonder goed schijnt te worden opgenomen in het rijksdeel dat aan het wanbeheer van den Sultan door tusschenkomst der mogendheden heette te moeten worden onttrokken: in Macedonië. De rustige bevolking daar van allerhanden stam (want die is er ook nog) is zoo moede van de willekeur van haar eigen of van concurreerende ‘benden’, het leven en werken op het platteland voornamelijk is er zóó moeilijk geworden, dat men reikhalst naar iets bestendigs, wat dan ook, en geneigd is dengene aan te hangen die, met kans op spoedige verwezenlijking, herstel der orde belooft. Het Europeesch concert is vrijwel onmachtig gebleken; waarom thans de nieuwe Turksche regeering, die allen waarborg tegen herhaling der oude onderdrukking door corrupte ambtenaren toezegt, geen crediet gegeven? Een nieuwe Turksche regeering schijnt te verkiezen boven de anarchie der ‘christelijke’ benden, alleen reeds, omdat het eene *regeering* is. Noch de Serven, noch de Bulgaren, noch de Grieken alleen kunnen het land gelukkig maken, en hun ongebreidelde mededinging is tot dusver op niets dan moord en doodslag

uitgeloopen. In mindere mate geldt hetzelfde van het geheele nog bestaande Turksche rijk. Indien werkelijk de Turksche natie in staat blijkt te zijn zichzelf te verjongen, heeft zij nog een groote en grootsche taak, en het is niet te zeggen wie haar die met eenigermate voldoend moreel gezag zou kunnen betwisten.

Europa heeft dit gevoeld, en laat voor het oogenblik den Jong-Turken ruim baan. Reval is ongedaan gemaakt, en dit heeft in de verhouding tusschen verschillende mogendheden een oogenblikkelijke ontspanning ten gevolge gehad. Een rede van Sir Edward Grey gaf het sein; later is de Russische 'hervormings'-nota nog verschenen, maar als een stuk ter opberging in de archieven. Voor het oogenblik wenscht men de terugwerking der gebeurtenissen te Konstantinopel op de Macedonische zaken af te wachten. Het veld der mogelijkheden was zoo onbegrensd, de houding die andere mogendheden ten opzichte van Jong-Turkije zouden kunnen aannemen zoo gevaarlijk wellicht voor het welslagen der Engelsch-Russische pogingen, dat men beter deed, thuis te blijven. Zoo is thans op eenmaal een eenstemmigheid der groote mogendheden in zake de Balkanpolitiek bereikt, die sedert jaren op zich wachten liet, maar het is de eenstemmigheid der oogenblikkelijke onthouding en niets meer. De verscheidenheid van belangen en inzichten duurt onverminderd voort, en zal tot nieuwe wrijving moeten leiden, zoodra de Turksche zaken eenige vastheid van teekening zullen hebben verkregen.

De reis van koning Eduard naar Ischl veranderde nu geheel van karakter. Van alle pressie op Oostenrijk tot onderschrijving der Engelsch-Russische voorstellen, pressie die ongetwijfeld in de bedoeling heeft gelegen, werd natuurlijkerwijze afgezien, nu die voorstellen zelve voor onbepaalden tijd moesten worden opgeborgen. Aan Oostenrijk is een moeilijk oogenblik bespaard geworden. Men heeft echter niet verzuimd er met alle duidelijkheid en met opmerkelijken nadruk op te wijzen, dat het antwoord, ware de vraag gesteld geworden, weigerend zou zijn geweest; dat het drievoudig verbond voor en na de vaste grondslag der Oostenrijksche Staatkunde blijft uitmaken. Ironisch werd er aan toegevoegd, dat men zich hartelijk verheugde 's konings badkuur thans zooveel ongestoorder te zullen zien verloopen, dan anders het geval zou hebben kunnen zijn.

Nu eenmaal de noodzaak verviel, in Duitschland ontstemming te verwekken, heeft koning Eduard wijselijk van de gelegenheid gebruik gemaakt, de persoonlijke verhouding tot zijn keizerlijken neef te verbeteren. Was eerst met eenige ostentatie in het onzekere gelaten, of de koning den weg naar Oostenrijk wel over Duitsch gebied nemen zou, thans werd eene ontmoeting, tot tweemaal achtereen, aangevraagd door koning Eduard zelven, en werd het te lang uitgestelde officieel bezoek der Groot-Britannische majesteiten aan de Duitsche rijkshoofdstad eindelijk voor het begin van het volgend jaar aangekondigd. Voor ieder die het wel meent met den vrede van Europa een heugelijk bericht. Het belang van goede persoonlijke betrekkingen tusschen de vorstelijke vertegenwoordigers der Engelsche en Duitsche natiën is in een tijd als dezen niet te onderschatten. Zakelijke aanleidingen tot geschil kunnen er niet door worden weggenomen, maar toch verzacht, en althans de mogelijkheid van misverstand aanmerkelijk beperkt. Op kleinere schaal moet elk ongedwongen verkeer tusschen uitnemende Engelschen en uitnemende Duitschers tot hetzelfde doel leiden. Derhalve valt aanteekening te houden van de verschijning en het gunstig onthaal van den Engelschen minister Lloyd George te Berlijn.

Nederland geniet thans bij uitzondering de eer van een vaste plaats in de rubriek ‘buitenland’ der groote Europeesche bladen. Het dankt die niet aan eigen wil of lust, doch aan president Castro, die op de wereld schijnt, om met de vreedzaamsten ongenoegen te krijgen. Zoolang wij Curaçao bezitten hebben wij tegenover de Nederlandsche onderdanen daar verplichtingen, wier verwaarloozing niet alleen verkorting der nationale eer en benadeeling van het nationaal belang, maar ook schending van het absolute recht zou beteekenen. Minister van Swinderen sloeg den goeden toon aan, toen hij te kennen gaf dat het voorbijzien dezer elementaire waarheid niet van Nederland mocht worden verwacht. Het Nederlandsche volk heeft die uitspraak beaamd. Even duidelijk heeft het getoond te verlangen, dat de maat der loyale poging tot minnelijke bijlegging van geschil ook aan president Castro zal worden volgemeten. Geen andere houding past een volk, dat tweemaal de groote, wellicht niet altijd ten volle begrepen en gewaardeerde eer had, eene wereld-vredesconferentie te herbergen.

De regeering, rekening houdend met beide deze sterke overtuigingen van het Nederlandsche volk: dat het zijn rechten niet geschonden wil zien, noch iets tot zijn schuld wil laten komen ten opzichte van de handhaving van den vrede, indien die nog bestaanbaar was met eer en recht, heeft omgekeerd aanspraak op ons aller steun, geduld en vertrouwen. Zij lichte ons in zoodra zij het, op hare verantwoordelijkheid, oirbaar acht, en dan ook met die onbeschroomdheid welke tegenover eene zelfbesturende natie past.

C.

[Vierde deel]

Het verraad.

I.

Herman kwam haar weer tegen op straat, 's morgens toen ze naar haar school ging. Vaak had hij haar ontloopen, na de stil-wurgende weigering, de verlammender-martelende wetenschap, dat ze van een ander was gaan houden. Een paar malen, met de geheele overgave hunner langdurige vertrouwelijkheid, hadden zij daarover gesproken, had hij haar angstigen, met enkele matte woorden meegedeelden twijfel aan den ander als een bang-bekende golf van levenloosheid aangevoeld. Een alle denken vervlagende wanhoop van strijd roerde dan in hem van eigen wee en liefhebbend medelijden; een in eindeloozen greep folterend-verweekende dooreenwoeling, van opwaaiend klagen om het verlorene, en kleine, vertreiterende haat van jaloerschheid; van diep-berekenend hopen, haar althans niet voor altijd te verliezen, haar nu en dan nog eens te mogen zien, en van zacht verlangen weer haar veilig-gelukkig te weten. Toen, korten tijd later, had zij 't hem verteld, dof, eindelijk, na de vele warmte, hem in genezing-willend maar machteloos beklag gegeven, zíjn wee nu geheel vergetend, sprekend voor zich heen als tot een vriend, een broer, een zeldzaam-vertrouwelijken vader, in die even korte uitzegging, die, geen troost van dwaze woorden verwachtend, een stille, kervende plek van wijdend ontvangen weet in den trillend-gepijnden tweede: dat het verloren was... dat hij haar niet zàg... Herman had dadelijk in haar gevoeld dienzelfden raken knak, diezelfde gebrokenheid voor goed, waarmee het leven ook hèm had uitgezet, met één gebaar als van een grillig tyrannetje, en waarin hem de dagen waren als één ontzaggelijke stomheid, of als wereldgroote wolken van geween.

Zij hadden niet veel gezegd toen, van begeerte naar troosting overvol, tegenover elkaar als twee uitgeworpenen, wien het bestaan het geluk van lief te mogen hebben ontzegd had voor altijd. Toen zij hem zwijgend van hopeloosheid aanzag, had hem haar ellende nog stommer, nog grondeloozer geleken dan de zijne, om een bijna niet te noemen grooter weerloosheid, een neerploffender berusting, wijl zij vrouw was. De man, leek 't hem, had lief, begeerde, spràk dan, verdedigde zich, trok naar zich toe met een kracht van dringend nemen. De vrouw ging stil beminnen, bang-weggedoken, zweeg, snakte er naar te worden opgemerkt, toegesproken met een tot machtige wet gegroeide gewoonte van het vràgen - zij werd nièt gezien, dan zweeg zij en stikte in het verdriet. En een heviger behoefte haar lief te zijn had zich in hem opgewrongen, mocst weer neergenepen, om niet opnieuw van eigen begeerte te doen hooren. En zij waren van elkander gegaan met weinig woorden.

'Nou,' zei hij in een matte zucht, als antwoord op haar doffe kijken, 'we zijn nou even ver, bedoel je, hè?'

'Ja,' zei ze, 'weet je... die lamme school nou... o, ik heb er zoo'n tegenzin in...' Zij hadden elkaar de handen gedrukt; dat had hun beiden een zachte dankbaarheid gegeven van een gelijk, een ineengrijpend wanhoopvoelen, zooals er nooit nog tusschen hen geweest was. Er was zelfs toen hij heen gegaan was, een blijdschap in hem gekomen, die de rauwere opengeretenheid van zijn leed, bij haar ontmoeting omkermend tot een uit te schreeuwen ondragelijkheid, wat bette, en met milde luwheid overgleed, en die hij een oogenblik verwenschte, als was 't een walgelijke verheugenis omdat zij, nu 't bij hem niet mogelijk was, het geluk bij den ander ook vergeefs had verwacht. O, nee immers, zoo wàs 't niet - de verkalming van zijn verdriet voelde hij alleen om dat neergeslagen tegenover elkaar slaan, dat even zwijgend wisselen van een schreiend-machtelooze vertroosting; om den blik, den handdruk, die niet dieper en vaster haast zijn konden, en waarin hij de smartelijke vreugde had gevonden, haar voortaan een helpende gedachte te kunnen en te mògen geven, hoe ingehouden van woorden dan ook.

Nù, haar weer ontmoetend in de morgenstraat, gaand tusschen de haastig-stappende menschen met de gedrongen

gewoonheid van een die 't weet, maar voortgaat omdat niemand 't zien mag, dat 't nu uit is - zwol door zijn gansche wezen weer die alles beneden zich latende noodzaak in hem op, naar haar heen te gaan en haar althans het weten van zijn warmte te geven.

'Dag Bertha,' zei-ie.

'Dag Herman...'

Zij gaven de handen, bleven even staan. Zij zwegen, zagen elkander aan. Hij voelde zich als ontwricht, door 't leed om een ander te zien in haar groote oogen, waarin groote leegten, groote wazen van schemer uit haar binnenste hun holle donkerheid schenen neer te dooven. Hij zag in haar kijken iets van een rillende naaktheid, waarin zij vanuit het gelukkige lachende meisjesleven in één dag verkocht en verraden was aan het verdriet. Het duizelde voor zijn kortelijk-wild-omstreelende verbeelding heen, hoe zij voor enkele maanden geweest was één ernstig lachen en zingen, dat in zijn gave, rustige klaarheid voor 't grootste leven zelfs geen loutering meer scheen noodig te hebben - en hoe zij nu weer voor hem stond, als met allen scherts, met alle vroolijke vriendelijkheid, met allen weeken zang van haar frissche zeggen plotseling geslikt naar het donkere binnen, waar 't dompelend weg was gestorven in zwarte open afklimmingen van rouw. Er was weer dat bevende hunkeren in hem, zijn armen naar haar uit te strekken, en haar hoofd tegen zijn schouder te nemen, om zachte woorden van beminnende troosting te zingen naar haar als eindeloosverre dingen wachtende aandacht. Hij voelde als een vijandigheid van domkoppen het rappe gaan der menschen langs hen heen in de gang-zettende jacht van de morgenstad, en met zijn kijken drong hij haar een stille omarming toe. Zij voelde in het oogenblik van afwachtend zwijgen zijn denken als een liefkoozing aan en een lichte huivering doorsidderde haar, een korte, felle schrijning over het eigen wee heen, omdat zij hem, een zoo lang lieven, het eenige leven niet geven mocht, waarom zij, stil in zichzelve met zachte vlaagjes van berustende afpijning voortklaagde.

'Hoe gaat 't?' vroeg ze.

'Dank je,' zei hij, en ook, als aan een zieke, terugvragend: 'En hoe is 't met jou?'

‘O, heel goed...’

‘Je gaat naar school?’ vroeg-ie onhandig.

‘Ja... en jij naar kantoor...’

Hij knikte, aarzelend weer zijn weg te gaan. Er was geen tijd. Toen, met een bevenden wenk van zijn hoofd, waagde hij:

‘'k Wou zoo graag 's met je praten, Ber...’

‘Daar is niets tegen...’

‘We hebben elkaar nog wel wat te zeggen, denk ik...’ zei-ie.

‘'t Moet allerminst tusschen ons uit zijn... waarom zullen we elkaar ontloopen,’ zei ze even hoorbaarder, ‘ik heb 't ook gedacht... ik denk, dat wij zoowat alleen elkàar nog iets te zeggen hebben...’

‘'k Ben blij dat je dat óók vindt...’

‘Laten we doen zooals vroeger, hè? als jij dat goedvindt... 't is morgen Zondag... Kom bij me koffie drinken...’

‘Heb je geen vriendin gevraagd... Kan 't heusch?’

‘Maak je daar nou maar niet bezorgd over,’ glimlachte ze, ‘as 'k jou vraag, vraag 'k geen vriendinnen... 'k heb geen mensch gevraagd, en 'k ben 't vooreerst ook lang niet van plan...’

Hij huiverde onzichtbaar, kneep zijn keel dicht. Niets zeggen, niets laten merken... zij rekende immers op zijn zwijgenskracht... maar o, God, 't leek zoo verrukkelijk, dat ze'm dat toch weer gunnen wou...

‘Goed,’ zei-ie, ‘dan kom 'k even over twaalf...’

Met een flauwen glimlach tot groet, die in haar wang kerfde, gaf zij hem de hand.

‘Adieu,’ zei-ie, en hield zijn pas even in na 't omkeeren, om de vreugde waarin hij wou gaan hollen niet te doen merken. Even van haar weg, liet-ie den jubel in zich los - een spattende straling van licht, die omschoot tot in zijn keel. M'n God, wat 'n heerlijkheid, bij haar te mogen koffiedrinken, die stille zaligheid te mogen bezitten van bij haar zijn, o, al zweeg ze den heelen tijd. Nu stil zijn, nu niet te uitbundig doen, o, nee, niet als een kind te veel verwachten, de dingen goed overdenken, en in 't zijnde alleen de heerlijkheid zien.

Er wàs weinig, en zij wou hem niet; maar 't bij haar zijn, als een groote genegenheid te worden gezien door haar,

dàt was de waarachtige, vàste vreugde, die hem bleef als een aanbiddelijke kostbaarheid. Stil nu... wist hij dat niet zeker? dat dit 't geluk was... tot een vreugde te doen zijn wàt er ook bleef? O, het leven was te genieten, was nog een feest zelfs, als zij er maar wàs, als hij haar maar in 't oog mocht houden, en, zij 't ook van verre, voor haar zorgen mocht. Zijn liefde nog over haar uit te spreiden, onzichtbaar, de rauwe scheuring van haar leed, door hem alleen geweten, te verzachten, als een vergoedend helper gereed te staan... er was nog wel wat verrukkelijks voor hem te doen.

Hij stapte driester door, z'n hoofd rechtop, ongebroken. En in de droge kou van de wintersche morgenstraat, waar boven langs de huizengevels fijne, dunne doeken van zonnegoed zich leien, de grond zich krachtig grijsblank strekte onder de klare klinking van voetstappen en gerij, liep hij blij-krachtig naar z'n kantoor, zachtkens van een diep-ernstige, matig-besloten levensvreugde doorzongen.

Zij had, zat van pension-misère, in een van de nieuwe wijken, een geheele kleine verdieping gehuurd, waar zij meesteres was alleen. Om twaalf uur maakte ze daar haar koffie klaar; meestal dineerde ze in een restaurant, een enkelen keer vroeger, als er alle tijd was, had ze 't wel thuis gedaan, met een of twee genoodigden. Zij had zich zoo geheel onafhankelijk gemaakt, hield zoo weinig 't mogelijk was rekening met de menschen. Herman was vroeger dikwijls op de koffie of de thee bij haar geweest; den korten tijd van stramming alleen, toen hij, na de weigering, in angstige afwachting van haar heengaan naar den ander leefde, waren zij elkaar ontloopen.

Even over twaalf 's Zondags was hij bij haar. Hij had zich onder 't heengaan een houding willen geven... naar wie ging hij koffiedrinken nu? naar zijn vriendin? Het moest zoo zijn, hij mocht haar niet anders zien. Maar de stil-dansende zang van vreugde in zijn lijf en zijn hoofd was nog te luid, om hem die indenking mogelijk te doen zijn; hij ontkwam niet aan de heerlijke besluiping van de zekerheid, dat hij door de rustigwachtende, Zondagsche morgenstad heenliep naar zijn Lief... Naar zijn Lief ging hij... hoe zou 't te ontkennen zijn?

Ze was niet voor hem geheel, hij wist het... zij zou niet

opspringen van blijdschap als hij er was... maar hij, hijzelf, hij noemde haar toch maar zoo... het zong zoo van haar in hem rond, van die sterke, rijpe, donkerblonde vrouw, dat ze zijn Lief was voor zijn leven. En toen hij binnen was, werd 't een verrassing, haar opgewekt te vinden, krachtig met een gemakkelijke liefheid en een luchtig spelenden alledaagschen praat te worden begroet. Het verwonderde hem zelfs blij, dat zij zich met zorg gekleed had; de tafel stond rein-keurig gedekt, de kachel brandde met een gegrom als de logge gemoedelijkheid van een reus. Zij bewoog door de kamer met lichten tred, om in te schenken, te schikken, in het bijna vol-klare middaglicht, een gazig-dunne zonning tegen de ramen aan de waranda, de koffie geurdampend de tafel over. Hij zag haar stil aan, van terzij haar schokkend-blij volgend. Hoe onuitsprekelijk heerlijk, dat ommegaan zoo lichtkens over 't kleed, dat beroeren van die glimmende kopjes daar op 't blad met de om te kussen blanke vingers verrozigd in den afschijn van 't koffielichtje. Hoe nièt om in te houden gelukkig van jezelf-ontmoeten, die zekerheid, dat ze, hoewel gebroken, met haar oogen als diepe, bruine grotten, waaruit een zacht geween om 't meisjesleven, dat nu voorbij was, wel scheen op te neuriën - een rouwzang als was de maagdelijkheid verstorven en zij vròuw geworden - weer leèfde dadelijk. Dat ze, hoewel nu 't groote levenswachten te vergeefs was, niet dat hatelijk-kniezende leed had, nog glans hield om over de dingen uit te spreien voor zich heen, nog vreugde hield, zich kleedde immers voor den vriend, zoo netjes op haar Zondagsch met een frisch boordje en manchetjes, en het haar zoo chiek gekapt, m'n hemeltje, als moest ze noodig naar een feest. O, hij zag haar rondgaan in de glanzend-propere kamer, zooals wel een klein meisje komt, in een wit schoon jurkje, 's Zondagsmorgens vroeg, huppelen de deur uit, door moeder pas gewasschen.

‘Kom,’ zei ze, ‘laten we gezellig gaan zitten.’

Het was haar behoefte, hem lief te zijn, te troosten, vergoeding te geven zooveel ze zou kunnen, met een innigheid, waartoe zij zich geenszins dwingen hoefde. Nu de groote golvingen van liefde, als uit alle schoon ontmoete dingen bijeengegaard een kwart eeuw lang van blank, jong leven, niet kon worden uitgestort over dat ééne hoofd met wild-

verrassend, schalkachtig jublend en innig-dringend geven, leek 't haar, na de bange, kermende woel-nachten weer in den zonnigen wintermorgen tot 't leven gekeerd, met 't wachten van een volkomen-gelijke, wel genot-gevend-goeddoend en genezend toe, hem er iets van af te streelen over zijn mislukte bestaan.

''k Heb me voorgenomen, 't ons zoo goed mogelijk te maken,' zei ze. 'Ga je daar mee accoord?... zoolang je geen ruzie met me maakt... kom je 's Zondags bij me koffiedrinken... om te beginnen...'

Hij glimlachte, zag verheerlijkt naar haar op.

'Goed,' zei ie, in een bevenden lach, 'zoo lang 'k je niet sla, hè?'

'Zoolang je me geen blauwe oogen geeft, ja...'

'Ik laat ze veel liever...'

Hij zag, dat ze met duim en middenvinger klappen ging, en zweeg - ze wou geen complimentjes, dat wist hij.

'Ga nou 's eten... je eet niet...'

Een geluk-golfje borrelde even in hem, als had zij hem omarmd. Haar warme stem, dragend enkele woorden van genegenheid, drong als liefde in hem door - hij voelde ze in zijn borst, het klokkelde in zijn keel. Hij keek naar z'n bord, hij walgde van eten, hij stikte er in. De warme morgenkamer brandde een feest om hem heen. Hij wou liever opstaan, er door heen loopen, op en neer, luid zingend als een schooljongen, bij de gedachte, elken Zondag hier te mogen komen zitten aan die tafel, met dat heerlijke, sterke, groote kind tegenover hem, waarvan elk woord was als een machtig, liefvast zingend besluit. Hij nam z'n kopje en dronk wat, zette 't neer en nam 't weer op, belachelijk-dikwijls, bevend.

'Nee, maàr... Herman... je eet niet...' sonoorde het weer.

'Ik heb werkelijk geen honger, Bertha...'

'Nee maar da's nou ònzin... je komt hier om koffie te drinken, niet om stil te zitten en je maag te bederven, wel?'

Hij lachte maar. Nou ja, toe maar, ze had goed praten en ze mòcht 't... hoe meer hoe liever... als-ie daar maar zitten mocht, om 't aan te hooren...

‘'k Wou dat 'k eten kon zooas jij,’ zei-ie, om haar maar iets te doen zeggen.

‘'k Ben vanmorgen opgestaan met een honger as 'n wolf, maar 'k heb me ingehouden tot de lunch...’

‘Leuk...’

‘Nòu, nou heb 'k 'r ook veel meer plezier van... maar jij moet werkelijk wat eten; moet ik je soms voeren? je bent vanavond ziek...’

‘Dan kom 'k bij jou, om me op te laten passen...’

‘Nee, dan weet 'k beter...’ zei ze en stond op. ‘Een boterham met jam?’ En over de geur-witte, nikkelblikkerende en porcelein-glanzende tafel tastte ze naar de boterhammenbak, naar 't jampotje, smeerde ze met boter en kersen een plakje wit, sneed 't in kleine blokjes. Hij omdroomde haar wendend bewegen, haar ruischen, 't klikkelen van borden en mes onder haar handen, aan ééne waarvan, bij 't snijden, zijn kijken mijmrend hangen bleef; in 't rozig wit van de kindervingertjes kalmgoud glansde daar een ring, zoo matjes, zoo effen-fijn, geheel zooals zij zelve was - blank-gaaf van discretie, een sober-echte tinteling, voornàam...

‘Zie zoo... òpen...’

Hij verflinkte zijn schuchterheid voor de groote weelde, die zij onwetend met haar wezen zacht ritselruischend op hem toewaaide, toen haar hand met 't eerste blokje tusschen duim en wijsvinger aankwam. Hij opende z'n mond, hapte van haar vingers. Toen nòg eens deed hij 't, om die gebaring vóór hem van geur en liefderuisching princelijk, die golving, schalkend sleepend om zijn verraste hoofd, van geur in liefde als gedrenkt... O, je in te houden, dat was toch 't heerlijkst...

‘Zie je wel,’ zei ze... ‘zoo gaat 't wel... ik weet wel hoe 'k met kinderen om moet gaan, ik heb 'r niet voor niks elken dag 'n dikke dertig vóór me zitten.’

Maar hij rilde van tegenzin, en toen ze weer aankwam, trok hij zijn hoofd terug.

‘'k Kan niet,’ zei-ie, ‘waarachtig... 't wil er niet door, doe 't weg, Bertha...’

‘Onhandelbaar,’ zei ze, ‘dan maar bij de achterlijke kinderen...’

En ze maakte 't gebaar alleen, zonder brood.

‘'k Zal niet eens kijken,’ zei-ie, ‘zoo hou ik 't vol tot vanavend... toe dan.’

Maar zij liep terug naar haar stoel, rekte zich, spande de armen achter om haar hoofd, dronk dan haar laatste koffie uit, duim en wijsvinger aan 't oortje, 't pinkje pedant omhoog.

‘Schil een appel voor me,’ zei ze, ‘en een voor jou, die kun je toch wel eten... en... zèg... zie je kans... met je leege maag, me na 't koffiedrinken wat te lezen?’

Hij knikte onder 't schillen.

‘Graag... wat zullen we?’

‘Iets groots... iets sterks...’ zocht ze, ‘iets klassieks...’

Hij nikte lang, aanmoedigend. ‘Lees je 't Nieuwsblad?’...

Zij schudde een lach uit, klankloos, maar hij zag haar mooie, egale tanden.

‘'t Stadsnieuws, ja... nee maar lees geen verhaaltje, meen ik... hoe moòi ook... een stukje Nietzsche, ik heb Nietzsche, weet je?’

‘Ja, elke Zondag een stukje, dan hoef ik 'm niet van je te leenen.’

Zij ruimde af, spoelde 't servies om; hij sprak eerst uit de kamer haar toe, kon toen niet laten haar te volgen in de keuken, waar-ie met handen in z'n zakken pratend òm haar liep. Dan gingen ze weer binnen, weer tegenover elkaar. Zij had een donkerrood tafelkleed gespreid, een tuiltje kerstrozen daarop gezet, in een fijn, rank vaasje. En hij zond haar met zijn verkalmend geluid de groote, vaste gedachten van Zarathustra toe, voelend hoe zij zich sterkten, een weekheid afwierpen, hun hoofden richtten onder de stuttende woordmacht van dien stoerbrutalen breker, dien dwingenden halfgod, dien vernielenden bouwer. Hij vooral voelde zich rustig nu, in een oogenblikkelijke verzadiging van geluk, waarvan de begeerteloosheid een manlijker-verblijdende diepte kreeg door het zekere weten van den gezamenlijken ingang. Hij had een hoofdstuk gelezen, het goddelijk-striemende en tegelijk blij-verwachtende over ‘Das Gesindel’, toen lei hij zijn boek neer. Hij zag haar vast, trots aan, en zij, begrijpend, knikte hem een stellige, lachlooze goedkeuring toe en stond op, zag naar buiten. De naakte boomen in de tuinen waaiden in den harden Oostenwind, de huizen stonden, klaar van tinten in de vorst, als bouwselen van metaal. Zij voelde zich

overdadig-sterk van het zitten en het krachtoproepende bezige volgen.

‘Nou lekker stevig een eind in de kou stappen,’ overwoog ze, ‘willen we naar 't ijs gaan zien? d'r wordt zeker druk gereden?’

‘Enorm,’ zei hij blij, ook naar loopen verlangend, ‘já, willen we 's kijken?’

Zij klapte met de vingers en ging zich kleeden. Hij zweeg eerst op straat, bang, onvoorzichtig te zullen zijn in de vreugde, waarmee hij daar naast haar voortging in strammenden Oostenwind en zonneblijfsel, door de hel-opklinkende straten van de koue, sterke stad. Zij was geheel in één kleur gekleed, droeg over haar vlossig-wollige degelijke bruine japon een bruin fluweelen manteltje, een bruine wintermuts op 't donkerblonde hoofd: alles bruin, dat stond zoo fijn en sterk, vond hij, en de handjes droeg ze voor zich uit in 't mofje, tegen den nijdigen, bazig-kouen wind.

‘Machtig hè, Nietzsche,’ zei ze.

‘Ja... 'n kerel van moèd vooral... heb je al veel erin gelezen?’

‘Nog niet... we moeten 't maar heelemaal samen doen zoo... elken Zondag een stuk... dan met 't eerste hoofdstuk beginnen.’

‘Goed... maar we moeten toch niet alleen Nietzsche, vin je wel?’

‘Nou... we kunnen zien... dan weer een ander... er zijn nog een massa Zondagen, hopen we.’

‘Ja... inderdaad... 't is vinnig, hè?’

‘Lekker,’ zei ze, ‘'k vin 't altijd wel heerlijk, zoo even in de kou te loopen... jij niet?’

‘Waarachtig... jij zit 'r goed in...’

‘Niet overdadig toch...’

‘Nou, met zoo'n mof...’ deed hij bewonderend.

Zij lachte. ‘Had 'r ook een meegenomen...’

‘As 'k koue handen krijg, kom 'k bij de jouwe in...’

‘Ku'j begrijpen, dan knijp ik je...’

Opeens zag hij haar van terzij aan. Vervloekt, waarom moest hij ook aardigheden zeggen, waarom de broosheid van hun verhouding met akelig-stoeierige liefheidjes gaan beschadigen... het was te ernstig tusschen hen, te geestelijk,

en de hereeniging duurde te kort nog, om haar al kinderlijke lachjes af te vragen. Met in stoeien saamgenepen lippen, als grappend naar een kleine, had zij geantwoord. En hij voelde onmiddellijk den terugschok van een leed, waarvan ze de felste raking scheen weg te willen spreken, maar dat hem nog zoo pijnend-merkbaar in haar schroeide, alle weer opwillende leven verdoovend. Het gaf hem opeens het wrangklare besef van hun verhouding weer - hij moest 't goed blijven bedenken: zij praatten en babbelden gemakkelijk, maar 't was alleen om elkaar lief te zijn, het was een van beide zijden gegeven en genomen vertroosting, als een stille afspraak. Hij vreesde weer, na de staag-voortbrandende vreugde van heel den dag, den moordenden keer van die fatale onverbiddelijkheid, die zijn bescheiden geluk met tintelingen van wanhoop zou doorstooten en doen vergaan. O, hij wist het, zij voelde 't nu ook alweer, den angst voor die meedoogenlooze aanvallen van verlangen, van dat hopeloos en troosteloos uitgescheurde kermen, in rengelen en smijten van het onmachtige lichaam weggekreten naar de stomme meubels van een martelend-omsluitende kamer, naar de zwijgende lucht, die voortging met de in zijn eeuwigheid zwijgende gevoelloosheid van den tijd - tot 't lichaam van schokken afgepijnd was en de wanhopige stilte sarde tot zacht-lang, alle leven wegluidend uithuilen als van een wreed-verongelijkt kind. O, de avond, die met z'n wegnemen van 't menschen-ommezijn, van alle verstrooiend-troostende liefheid, de waarheid bracht, als met een strengen frons van somber-sterk willend gebaar de ziel alleen liet, dat ze zich zelf zou zijn - van de aanzwartende boomen, de poeierende lucht, in het doezelende licht, dreigde hij al weer op hen aan, als een verstikking. Straks zou het weer moeten, dat dóórklagen van den langen, eindeloos-eenzamen avond, van den langeren, bangeren nacht. Tot de morgen kwam, met zijn drijven naar de weer ellendiger lijkende afleiding van het dagwerk, dat kleurloos bevriezend was, waar het van weenen lauwe denken zich honderdmaal in dringen moest, en weer walgend van de rauwvreemde omhuivering zich terugtrok - voor hèm 't jachtige kantoor, voor hàar de school, met de woelige, hinderende, alle aandacht afdwingende kinderen.

Zwijgend, elk met de eigen vrees voor het aanrukken der

bange uren, die waren als loenzende, sluw-loerende boosdoeners, met den greep van hun handen vooruit reeds aanhollend op hen af, liepen zij dadelijk met tegenzin weg van de Vondelpark-gracht, waar het volk zich op een slecht verzorgd baantje vermaakte in ordeloos dooreengerij, onrijphalvelijk genietend als van armelijk-fraaie kleeren en schijnlekkere goedkoope spijsjes.

Zij zagen om zich heen, liepen van de drukte af, een der stille paden in, die zich uitdroefden in een barre naaktheid tusschen harkerige boomen als roestige dingen van ijzer. Hij durfde daar nu niet met haar alleen zijn, en kèerde weer. Toen gingen zij langs een omwegje de baan weer voorbij, 't drukke park uit, de Van Baerlestraat in naar de IJsclub. Zij liepen langzaam tusschen de menschen door, die met frissche gezichten, in hun rij-costuums, van korte jassen en ijsmutsen, de vrouwen lachend om opklinkende grappen van de mannen, naar hun huizen gingen. Op de keurige baan van de club, glad-grauw tusschen fijn-witte kanten van bijeengeveegd slijtsel en sneeuw, reden massaal-ordelijk de dichte paren en enkelen rond, de laatste ommegangen bij 't wegschemerende daglicht. Zij kwamen even naderbij, bogen zich tusschen de dichte rijen menschen tegen 't hek; muziek feest-schetterde de gonzige ruimte over.

‘Das Wintergesindel,’ zei hij bitter.

‘Je bent onbillijk,’ schorde ze, 'schoon begrijpend.

Hij lachte schamper.

‘Jij houdt van de massa, niet?’

‘Maar 'k heb er ook niet altijd een hekel an.’

‘Ze zijn zoo gelukkig,’ zei-ie zacht, ‘kijk die dametjes met 'r heertjes, nee, nee, 't is zoo... neem ze allemaal, neem ze in vogelvlucht... wat weten ze...’

‘Zul je overal vinden...’ zei ze met een hoofdnikje en vroeg verder geen verklaring, maar voelde hem, wist dat 't dezelfde tegenzin was als de hare, een met opzet verkeerd uitgesproken benijden van het geluk, waarin ze daar gleden, gleden, monden en oogen lachend naar elkaar, en in elkaars zacht-warmen druk de armen. Met tot schreien-snijdende vlagen van verlangen zagen zij het jonge leven langs hen heen glijden. Hier en daar, midden tusschen de gracelijkzwenkende, schuivende paren, aarzelden er met strammeren,

korteren slag, lachend toegelachen om hun linksche onbeholpenheid, en wel viel er een neer, de haren krielend de wangen over, en een hoogen, joedelenden triller kwinkeleerend tusschen de roezende gonzing en 't slepend schaatsgeschuif. Een lamp, aan 't begin van de baan, bij 't oud-Hollandsche huisje, trilde haar eerste rossige glijding over de ruimte, waarvan de spiegelingen tot vurige grotjes en plasjes glommen. Zij zagen de roodige, frissche gezichten, de rankende, zwenkende lichamen, zachtkens-feestelijk aangloeien in de nog zwakke straal-bundeling de lampen af. Voort krasten de lange matige slagen onder de ommewaring der paren, die zich in 't halfros licht verschimden, tot die dichte ineenwirrelende schuiveling, waaruit de zachte òp-lach van een meisje de eenige herkenbaarheid bleef, als een ommegang van liefde werd langs hen heen.

Zij liepen langs het hek, zwijgend, besloten al heen te gaan. Tot aan 't eind van de baan gingen zij den kant van 't Museum op. Daar keerden zij zich even om, overzagen het heele terrein, waarover de avond zonk. Het Concertgebouw, met zijn naaste huizen, diep-violet aan de lucht, stond versprookt als een avondsch kasteel, zoo massief en van nevels omtrild. De terreingebouwtjes daarvoor waren wit-feestelijk goud van licht; de lucht, met fijn gouden purperingen de bovenranden der huizen langs, hing verteederd van aangepoeierd blauw, en hooger, lichter, effener, blankte ze, met een zilveren manekerf onder de eenlijk-diamanten avondster. Zij zwegen nog, gingen weer. En even verder keerden ze om opnieuw, stilstaand nu vóór 't Museum, starend de gansche openheid over als kinderen die een sprookje zien. De schuiving der menschen was nu een kleine, laag-waargenomen wemeling geworden, een dooreengetril donker van kleine onrustige wezens, heel laag aan den grond in den wijden ommestand van het plein. Overal stonden de huizen als naief-mijmerende kasteelkens blauw-violet, alles met een aanslag van droomschemer door den minnenden avond bestreken. Lantarenlichten zwierven daartusschen, bij de fijndonkere sprietingen der boomen, bloeddonker diep doopend in de purpering ginds van de lucht, een licht hier en daar, stil, bevend-stil, enkel witgoud, neergeschikt als met een gemakkelijk bewegende gratiehand. Het zoemde op hen aan met het groote, zachte gebaar

van een liefde, die als een beminnende omzwachteling was, een kus van schoonheids-verwording der dingen, die de rauwe schrijning verstilde. Zij zeiden nog niets, bei wetend, dat dit niet noodig was, wetend van elkaar de oorzaak van het zwijgen, en hoe gelijk in hen weende deze onzegbaar-weemoedige vreugde. En toch scheen het een aparte, rustiger vreugde, nu in dit volmakende zwijgen alles van elkaar te weten. Terwijl zij zich omkeerden, was het hem, alsof hunne geesten na een twist weer tot vrede waren gekomen. Hij keelschraapte zacht, en hij zei, met een bevenden durf:

‘Zeg, Bertha...’

‘Ja,’ schorde zij, aarzelend opkijkend. Daar, onder 't Museum door, zag zij het woelen der lichten ook van de wenkende, zich verzadigende avondstad.

‘Zullen we wat gaan eten... in een restaurant?’ weifelde hij.

‘Da's goed,’ zei ze, ‘ik heb 't koud.’

‘Doe je mantelkraag op, hè?’ heeschte hij, ‘zal ik 't doen?’

Hij deed 't voor haar, zij verzette zich niet.

Toen gingen zij voort, onder 't Museum door, de Vijzelgracht af. Daar, onder de eerste aanraking weer van gaande, vreemde menschen, zei ze plotseling:

‘O, God, Herman... ik weet dat 't laf is, maar... ik ben zoo bang voor 't leven... heb jij dat ook?’

Hij zweeg, zag recht voor zich uit, 't was heet in zijn keel. Hij boogde zijn rechterarm haar toe, voelde een warme siddering van dankbaarheid, toen zij dien nam, met haar gevuiste hand den hare er door stekend, flink, als in een verblijdende schikking, een overwinnende nadering. Zij keken elkaar even aan en hij glimlachte pijnlijk, zag weer voor zich, gauw... verdomd kinderachtig... hij kon wel huilen.. innige, fideele meid...

‘Waar gaan we?’ vroeg ze.

‘In de Kroon maar, ja?’

‘Goed.’

‘Heb je 't nog zoo koud...?’

‘Niet zoo bar... 't was daar ginds zoo open, hè?’

‘Ja...’

Hij hield onder 't voortgaan stevig haar arm, nu en dan een ingehouden oplettendheid fluisterend, terwijl 't hem was of zij zich met hem verloofd had. Hij bracht zich met geweld

in herinnering, hoe hij tegenover haar zijn moest; volkomen innig, maar zonder zwakst-merkbaar teeken van teederheid - en toch voelde hij zijn oogen branden van verlangen, haar, in hun gelijke zwerverschap, midden op straat maar even dichter tegen zich te drukken. En toen hij zich, in 't mondainer licht van de Reguliersbreestaat gekomen, van woord en gebaar had onthouden, zuchtte hij, als in een verkalming, die hem de nieuwe vreugdegedachte gaf, met zijn Lief te gaan dineeren nu in de licht- en menschenweelde van een grootsteedsch restaurant.

Zij gingen met hun tweeën aan een tafeltje zitten bij een pilaar, voelend de broeiende gonzing der bevredigd-bezige menschen als koesteringen van het leven, als goedig-aangolvende warmten om hun rillende eenzaamheid. Het was of alle aanzittenden wisten wat hun gebeurd was, alsof zij hen afkeurend geweten hadden in een wijddonkere kou buiten het leven, en nu, zonder opzien, met honderden etende monden waren begonnen te mompelen bij hun binnenkomen, als in een vertrouwelijke tevredenheid. Hij had mof en mantel en muts haar afgenomen en opgehangen, en zag haar even glimlachen onder 't aandrukken van haar kapsel, toen zij tegenover elkaar zaten. Hij glimlachte terug, moeilijk, uit zijn onder vreugde-emotie en weer pijniging van beheerschen gespannen gezicht. Zij vonden geen van beiden iets te zeggen, zagen elkaars oogen, vergroot, diep, voelden aan de schuchter-peilend ingeblikten de eigen gelijk. Zware, dichte dampen van etensgeur dreven van de voortmompelende gebogenen op hen aan, als feestend-saamgezworenen hier op hen afgericht, om hun tot zwijgen-snoerenden ernst te bevechten, zich om hen te legeren en in vaste rijen op hen aan te dringen, hun de levensvadzigheid van hun adem om hun verlangens te streelen, hen te lokken in de fronslooze vreugde van het warme, voldane, gretig-nemende leven. Het was of zij bespottelijk deden, in een zekere onttrekking aan het roezende, lichtende, geurdampende feest, dat machtigheerschend om hen was, en waarvan de druisching en de vetheid reeds begonnen hun opgesloten denkens te verdooven en in zich op te nemen. Zij zagen om zich heen, als linksch geworden - waarom voelden zij zich vreemd? het leek wel of zij werden aangezien met onaangename verwondering.

‘Wat wil je?’ vroeg Herman eindelijk, toen de kellner voor hen stond.

‘Gewoon maar,’ zei ze.

Met meer durf boog hij zich nu voorover, voelde zijn gezicht ontspannen tot wezenlijker glimlach.

‘Heb je geen honger?’

‘Wel een beetje, jij zeker geweldig, hè?’

‘'k Krijg nu wel trek...’

‘Jij hebt niets gegeten van middag.’

‘'k Zal nou beter oppassen, je zult tevreden zijn...’

‘Goed,’ nikte ze warmpjes, met haar servet spelend.

‘Je kunt me hier niet voeren, hè?’ fluisterde hij, om zich heen kijkend, 't tafeltje over.

Zij lachte, nikte van nee, zeker niet, met optrekken van oogen.

‘Wor je nou warm?’ vroeg hij.

‘'t Is hièr lekker, goed da'k m'n mantel uitdee, 'k rilde straks...’

Hij zweeg nu plotseling weer, 't sterkst nu vàn zich duwend de beroering van iets, dat als een broze, brandende, en toch heimelijk-aanbiddelijke gevaarlijkheid tusschen hen hijgde. De kellner bracht soep, zij aten. De damp zwoelde den geur tegen hun omwolkte hoofden, en met het genieten der spijzen voelden zij zich geheel opgenomen tusschen de gonzende feestenden om hen heen, als in een overmeestering zachtdwingend. Zij voelden een keerende warmte hunne lichamen doorstroomen, en het was of er een groeiende aanzet in hen opkwam, de streeling van het genottelijke, leedvergetene leven gewilliger en gretiger zich toe te buigen. Hun hoofden werden vol-warm, een glanzing scheen aan in hunne oogen, en hun keelen werden ruim, onder zachte wegzuchtingen van den druk langzaam kittelend tot geluiding van gemakkelijker en krachtiger kout. De kellner liep af en aan, telkens met de nieuwe weelde van reine borden en verlokkende geurigheid, en Herman vroeg, in 't gedachteloosbepraten van kleine, vreugde-aanstemmende nietigheidjes: of ze geen glas wijn wou drinken?

‘Nee,’ zei ze, ‘dank je, een fleschje bronwater...’

‘Toe,’ drong hij, ‘drink een glas wijn met me... wat zou 't... laten we drinken...’

Hij aarzelde onder haar diep-vorschend aangevoelde kijken.

‘Op onze vriendschap,’ wou hij zeggen. Maar hij durfde niet. Het was, of zij hem voelde liegen.

‘Op onze goeie verhouding,’ maakte hij af... ‘hè?...’ toe, zeg Ber... 't beteekent niks, die wijn... maar 't heeft z'n waarde toch voor ons... jà?’

Hij had haar, zonder nadenken een oogenblik, zijn hand toegestoken, en zij lachte daarom, met een scheutje van plezier weer, dat niet òp-klonk, maar alleen 't gezicht bij de blinkende oogen, om den mooi-open mond verinnigde en verjongde, en ze drukte zijn vingers, ze stoeierig schuddend even, maar zag weer staar-denkend strak naar zijn oogen, toen ze hem licht beven voelde. Hij grapte er haastig overheen: hij had een zware flesch besteld, waar ze 'm van òm zou krijgen. Zij gingen voort met babbelen, dronken saam en stoeiden weer, zich overgevend nu aan de omveiligende weelde van de diner-zaal, als aan een kostbare tijdelijkheid, waarin zij eindelijk smartelijk voelden niet weg te kunnen zinken, om een heimelijk-verraderlijke gestrengheid, die hen weer roepen zou straks naar het buiten en het ginds, waar groote koude waaiïngen huilden en een stil-martelende bevriezing hen te verstarren dreigde. Er was een, voor elkaar verzwegen verlangen in hen, den duur van deze streeling, waarin zij kleintjes terugdoken, te rekken; den ganschen avond al wisten zij dit van elkaar, en ook den angst, dit te beroeren, en dit leek hun soms vaag te zijn de oneenigheid, die tusschen hen neep. Toen zij na 't diner, met warmroodige hoofden, een poos zwijgend van lichamelijke voldaanheid tegenover elkaar zaten, de servetten verfrommeld de borden over, de glazen vóór hen met in elk nog een laagje diep donkerrood, - zij beiden met een lichte vermoeidheid, een loome branding, die zelve al verlangen deed naar rustige weelde, geheel nu een deel zij van de groote mompeling onder 't zwaar-grijs omwolkte licht en bij de vadsige verzadigdheid der slordige tafel-restanten, door heel de blikkerendlichte, nageurende eetzaal, - keerde hij zich plots tot haar over, als had hij een voor hen beiden stil-blijden vondst gedaan:

‘Zeg... willen we thee blijven drinken?’

‘Nou, dan weet ik leuker,’ zei ze, zich even rechter

zettend in een keerende levendigheid, ‘laten we thuis gaan theedrinken... da's gezelliger en goedkooper.’

Hij lachte kleintjes-opgewonden, durfde niet voluit.

‘Heerlijke econoome...’

‘Vin jij óók niet?’

‘Superbe... ik neem 't an - maar drink dan hier een kleintje koffie, hè?’

Zij boog zich vertrouwelijk voorover.

‘'t Is zónde,’ zei ze, zoo laagjes-sonoor, als ze haar spelend-ernstige bestraffinkjes zong.

Hij zag haar vrijer-innig aan, terwijl het door hem heentrilde: zoo zou ze zijn vrouw kunnen zijn...

‘Niks is zonde voor jou...’ zei-ie, voelend bijna brutaal te doen, en zich bijna schamend en weer doorzettend: ‘Kom, doe me in godsnaam 't plezier, me vanavond arm te maken...’

Maar na de koffie en nòg even zitten stonden zij op. Hij genoot ervan, haar in haar mantel te helpen, den kraag aan 't eind van de zaal weer op te zetten tegen haar zachten hals, even toevallig met zijn handen langsgaand beroerd. Bij 't deur-openen plots dan, voelden zij de roezing van zich afsnijden, en zich wegvallen als leege, zwakke enkelheden op de koue en verlaten lijkende straat. Zij zag hem aarzelen, haar arm weer te bieden, en hield den hare gereed, vragend.

‘De kortste weg maar,’ zei ze.

‘Met de tram?’

‘Nee, liever loopen...’

De Leidsche straten, waardoor ze naar haar huis liepen, waren stil. Weggevlucht van den kouden dag, toen de avond als een luidruchtige grimmigheid was komen huiveren om de huizen, sloten in hunne warme kamers de menschen zich veiligjes op. Op de donkere grachten zagen zij nog late schaatsers, die hun lange spokige gebaren grilligden op de zwarte, bar-grauwe, hatelijk loerende vlakkingen, die als vreemde onveilige gangen donkerden tusschen de onvolkomenlichte wallen. Zij zagen het alles weer zwijgend aan, begeeriger naar 't saamzijn in de lichte warme kamer, banger voor wat er daarna al weer dreigen zou. De oneenigheid woelde haar vreemde pijniging weer aan, drong hen haar heimelijk-prikkelende onoplosbaarheid weer op, die zij zochten in de toenadering, telkens weer, alsof zij elkaar een leelijkheid

goed hadden te maken, waarover de een den ander bang was te spreken. Zij voelden weer de verdoemenis van hunne eenzaamheid aangrauwen in den star-killenden, dof-geluidigen avond, die donkerder werd, nu zij voortliepen in de straten van de nieuwe wijk. Met een zachte klaging van verlangen zagen zij het gaan der menschen, die terugkropen in hunne huizen, om rond de tafels, onder de lichten, te beminnen. En zij waren vlugger gaan stappen, zich haastend een begin te maken met het uitstellend verdrijven van hun verlatenheid. Toen, bij de deur, kwamen de weinige woorden weer schor vàn hen. Hij wist dadelijk, waarom zij zich ruimte moest kuchen voor de eenvoudige woorden, waarmee zij hem de sleutels bood, en vroeg, vóór te gaan. Het was de vrouw in haar, nu pas, na den geheelen dag... het was een lichte angst! Hij was er niet kwaad om, hij voelde zijn gedachten glimlachen om die bekoorlijkheid... bang... mijn God... hoe verrukkelijk-naïef toch.. nog 't betere weten zóó weinig te gehoorzamen! Het wijdde zijn stille begeerte tot een uiting zoekende devotie, waarin hij haar, na 't licht te hebben opgestoken, met de oogen half merkbaar maar volgde, terwijl zij thee ging zetten. En toen zij binnenkwam, inschonk, ging hij een groot eind van haar af zitten met zijn thee. Zij neep een glimlach onzichtbaar - dit alles wisten zij van elkaar, beroerden het niet, vochten en sloten vrede met nauwelijks merkbare bewegingen.

Zij kwam op hem toe, om zijn kopje te vullen.

‘Rook je niet?’ vroeg ze.

Hij zag om.

‘Nee,’ zei-ie, als vroeg ze naar iets bekends.

‘En je houdt er zoo van... heb je geen sigaar?’

‘Geen sigaar...? jawel...’

‘Nou...’

‘Je weet wel, da 'k bijna nooit rook, als 'k...’

‘Als ik... wàt als ik...’

‘Als ik bij jòu ben,’ zei-ie zacht.

Zij glimlachte hem toe, en bedwong zich, glijdend met haar kijken zijn gezicht langs van hem af - zij had hem bìjna door z'n haren gestreken.

‘Rook nou... bij speciale permissie,’ zei ze, ‘bij speciale opdracht, ik zal 't prettig vinden.’

‘Lief van je Ber... jij ook dan...’

Hij haalde een cigarettenkoker uit zijn jas en zij ging er mee in een crapaud zitten vóór hem, achterover leunend diep de stoel in, trok met flinke, fijn-genietende teugjes de cigarette aan, waarvan de blauwe wolkjes opkrinkelden naar haar rijke, hooggekapte haar. Hij ging ook achterover zitten, begon langzaam wat te praten, met zacht-vaste stem, zorgzaam z'n gedachten aan haar uitwisselend in een volkomen evenwichtigheid. En het was daarin, of de lijfelijker begeerte, straks als uit den vereenzamingsweemoed van den avond opgepijnd, van hem wegdreef als een nu pas minderwaardig aangevoelde zwoelte, en een gaver, zekerder verlangen naar haar bijzijn, naar haar òm zich te weten alleen, door heel zijn wezen, tot in zijn vingertoppen en zijn voeteneinden, blinkend stroomde, met een aanbiddelijke geuring, als de klaar-open groei van een nevelloozen mei-nacht. De heldere avondkamer, even doorwarmd, stond boordevol van stillende, sterkende rust om hen heen, als een veilige luwte, die zuiverde uit hunne denkens de brandende, verroezende troebelheden van den woeligen, koortsigen dag. De dag leek een groote grommeling nu, weggeschoven met een verwensching; de stad heel ver, waar de menschen rondleefden, die hun hatelijk waren. Zij zaten tegenover elkaar in den geheel-stillen avond, in de hen geheel begrijpend-dienende kamer, waarin geen geluid van vreemde dingen hoorbaar was, en zij vonden in elkaar een bijna ongemerkten steun van evenwicht, sprekend hun zacht-schermende gedachten naar elkaar heen als een innig-bekend spel, dat alleen de bekoring geeft van telkens nieuwe wisseling en wending. Heel diep in hen wrong de nijping van een onzekerheid, een onvoldaanheid, kleiner, beslotener dan in den dag, niet met dien sidderenden brand het geheele wezen door, maar als een hinderlijke beklemming toch nog, waarvan zij zich schenen te moeten ontdoen. Hij zat haar onder 't praten te omwinden met een zichzelf niet te verwoorden bewondering, in een gemijmer nog achter zijn spreken - het was goed zoo, bij haar te zijn, goed, goed, voldoende, weldadig; het was een eindeloos-lijkende rust, in deze kamer, met die kalm-warme onderhouding der geesten tegenover elkaar te zitten, den blik in elkaars oogen niet schuw meer, naderend, naderend, eindelijk als twee, die reeds

de vertrouwelijkheid van hun hartstocht aan elkaar hadden uitgesproken en zich verheugden in het blij-blijvende van hunne diepere verwantschap. Daar voor hem zittend, in de gouden neerschijning van 't licht haar blonde wezen om, 't haar broos-rossigjes doorbrand, op 't hoofd, dat in den stoelrug deukte, en waarin de oogen klaar vooruitblikten zijn kijkers in, was zij hem een rijpe, sterke eigenheid, staand in het nog jonge leven met de sterking van het sombere weten, waaruit immers de vreugde pas vaster opbloeien kon. Nu pas, in die rustig-bewuste kracht van haar groote, diepe oogen, die, bóven het ingezonkene en donker-uitschijnende leed weg, hem haar besliste, overwogen weten toeblikten tusschen de trekjes aan haar cigarette door, was zij om met handen zonder siddering aan te vatten en mee te gaàn in een zekere schrijding voor het leven. Alleen zag hij telkens in een blij-stemmend wantrouwen haar aan, wanneer ze in de cigarettendoos zich vooroverbuigend tastte, en weer opstak, 't eene rolletje na 't andere. O, dat ongewoon-vele rooken alleen, dat heffen van den arm met het frisch-witte sprietje den mond toe, dat gracelijk-sterk, lenig-pittig opblazen van de wolkjes, hij kende dat wel, en zij wist het - het was 't eenige blijk van een ondanks alles weg te gebaren onrust, die nog diep in haar grommelde.

Maar, o, voort te gaan, dien hinder te mogen stillen, den avond te mogen doen voortduren, altijd door, zoo met die, nauwmerkbaar soms trillende, klare sterke stem in zijn gretig-wijdopen ontvangende hooren. Hij voelde voor 't eerst het gàan van den avond, en dat er een einde zou zijn, straks de nacht zou volgen... en de weekdag... Hij voelde een trilling zijn lijf door bij 't langsglijden in verbeelding van die week, als een brok zwarte huivering. Het spreken neep. De kamer omangstte hen plots, toen zij dachten aan het komende. De vrede, de rust van het dadelijk-zijnde, van de frissche innigheid, waarmee zij onbewust elkaar sterkten, was niet meer in hen; en weer benauwde het aanstaren van de dagen, waarin menschen en dingen liefdeloos òm hen zouden zijn, tot zij zich klein voelden en ineenkrompen van kind-bangen tegenzin. Er was een vreugde weggevlucht uit de kamer, waarin het licht als tot grauwheid van aandreigenden nacht was geslonken, en een hinder vol dwingende ontzenuwing zijn rilling over hen heenblies.

Hij zag naar de klok, om een gebaar te maken, een aanleiding tot spreken te zoeken.

‘'t Wordt m'n tijd,’ zei-ie, niet gewoon zich meer spreken voelend.

‘Je hoeft je voor mij niet te haasten, hoor.’

‘Nee, dat weet ik wel, maar ik moet morgen vroeg zijn, en 't is nog een eindje sjouwen.’

‘'m... Kun je je nog al schikken tegenwoordig?’

Hij schuifelde in z'n stoel, zag haar niet aan.

‘Och, zoo zoo.’ Toen bracht hij zijn handen aan zijn voorhoofd, er zijn oogen mee dekkend: ‘Och, malligheid... ik hoef geen kletspraatjes tegen jou te verkoopen...’

Zij zag omlaag, hoofdschudde zacht, toestemmend.

‘'t Is me 'n walg...’ zei hij.

‘Je houdt nog al van je werk toch...’

‘Zeker.’ Hij aarzelde weer. Dan, met 'n ruk die kinderachtigheid afschuddend: ‘Maar gekheid, Bertha... o, onzin, onzin, je weet 't toch... ik kan niet goed dat verstoppertje spelen volhouden altijd... alles is monsterachtig... dat voel je toch...’

Zij gaf een lieven glimlach, ernstig, verinnigde dien onder 't denken tot een liefkoozend-oogengebaar, tot hij zijn hoofd omlaag duwde, om niet op haar toe te loopen en haar hoofd bevend-streelend te kussen. En voor zich ziend, dof, zei-ie fluisterend:

‘Dat jij mij dat doen moest... jij hebt nog je kinderen morgen...’

‘Herman... Herman... begrijp je zoo weinig... ik zie er toch ook zoo ontzettend tegen op... jonge...’

‘Of ik ièts in je niet weten zou... belachelijk... we kunnen niets voor mekaar verbergen...’

Zij gaf weer hoofdschuddend toe.

‘Vin jij 't leven eigenlijk nog de moeite waard?’ vroeg-ie kalm-bevend.

‘We moeten dat beetje waarde maar houden.’

Hij drukte z'n handen weer tegen z'n oogen.

‘Zoo absoluut nièt aan 't leven, aan 't echte, volle leven deel te mogen nemen, en 't van jou ook aan te zien... 't zoo maar te moeten laten gaan...’

Zij zweeg. In de stilte, die er even tusschen hen pijnde

als een noodlottig-tijdelijke stremming van de toenadering der uitgesprokenheden, klokte een angst neer in haar keel. Zij werd bleek, zag hem aan; de oogen, altijd machtig beheerscht, wisselden nauwelijks van glans. Zij rookte nog, keek naar haar cigarette, wrong het gebaar, dat beven wilde, tot strakheid in het afwachten.

Hij was opgestaan, had z'n sigaar weggegooid, kamde z'n vingers door z'n haar, wreef een paar kort-nerveuze streekjes z'n snor over. Zware hijgingen ademden een klemming in hem om; door z'n keel heen in z'n borst, z'n heele lichaam door, zonken bevingen, tot z'n voeten er onder trilden en z'n knieën zwakkelijk ineenwrikten. Maar er nijdigde een haat in hem tegen die lafheid, waarmee hij daar nu plots vóór haar stond als een gniepige bengel zoo walgelijk machteloos. En tòch, o God, hij wou baar zoo overtuigen, haar zoo vastschroeven in zijn redeneering. Hij voelde aan haar zwijgend kijken, waarin het bange afwachten dofte, dat zij zijn martelend-neerbrekend willen al gezien had, en dat dreef met een machtig-dwingende onverbiddelijkheid de noodzaak in hem op, door die wurgend-dichte laag van schorheid zijn spreken heen te drijven, dat deze, van angstige benauwing duizelzware zwijgenis zou verscheuren. Hij stond met z'n handen in de zakken, de oogen dof-brandend, dan aarzelde hij een stap naar haar heen.

Zij was recht gaan zitten, haar hoofd trilde even op, nikkend tot spreken. Toen greep ze weer naar de cigarettendoos naast zich.

'Hou òp met rooken,' gebood-ie zacht-driftig, 'je wordt nog akelig....'

Zij lei haar cigarette neer. Hij drentelde rond. Toen keerde hij zich plotseling vóór haar, met één machtig gebaar wegbrekend alle aarzeling, en die ééne heerlijkheid grijpend: den moed.

'Zeg Bertha...' hijgde hij heesch, 'hoor 's... ik... ik moet 's ernstig met je praten...'

'Wat bedoel je?' sprak ze in 't wilde weg.

Hij was forsch-recht vóór haar gaan staan, zijn handen tot vuisten langs zijn zijden genepen, zijn bovenlijf brutaaldwingend achterover, als een held.

'Wat ik bedoel... ik bedoel te vragen, of jij 't niet

met me eens bent... dat we ons niet zoo moeten laten drillen!...'

'Moeten we dat nièt?' vroeg ze bang. Zij was opgestaan, bleek, liep een eind naar den schoorsteen, keerde zich toen naar hem om. Zij voelde een vermetele, allen weerstand verwinnende kracht van zijn oogen in zich dringen.

'Nee!' zei hij beslist.

'Wat kunnen we... tegen 't leven, Herman...?'

'Alles Bertha, meer niet... het leven... het leven... het leven is niets... wìj zijn 't leven... wij zijn àlles...'

'Hoe bedoel je dat...? zeg wat je wilt... ik wil je beter begrijpen... spreek nou maar... spreek nou in 's hemelsnaam maar uit... we hebben toch de heele dag al gevochten...'

'Je zult me volkomen begrijpen... kijk 's... alle gekheid op zìj... zìjn wìj menschen, om ons alles te laten afnemen door de gril van een ding, dat jij... het noodlot noemt?'

Zij zag hem aan, vaster, blijer; zijn stem snoerde als een optrekken, een tot kracht beminnend-gebiedende kastijding. Haar oogen glinsterden. Zij voelde een zwakke verruiming, een gedeeltelijk wegvallen van de vernederende zwakkelijkheid.

'Help me, Herman, jij bent zooveel sterker dan ik...'

'Als jij wilt... jij moet willen...'

'Wàt...? zèg 't... ik voel dat je in één ding gelijk hebt: ons zoo te laten... neersmakken... dat is... zwàk.'

'Mìn!' stelde hij krachtig vast, àl moediger door het warmgroeiend verzet, dat hij in haar zich verheffende wezen zich rekken zag, 'hoor 's Bertha... wij zijn twee scheppende krachten, wij moeten niet gedwongen worden... wij moeten dwìngen...'

'Wàt...?'

''t Noodlotje, dat ons dìt grapje geleverd heeft...'

'Hoè...?'

'Hoè... hoè...' Hij drentelde. De hijgingen zwoegden op en af in zijn keel. Hij streek langs z'n voorhoofd.

'Nou word 'k bang... voor jòu... jij bent een vrouw... maar ik, ik kan geen inleidinkje prevelen... je moèt 't nemen, zooals 't gezegd moet worden... wij moeten tegen dat ding front maken... sàmen!'

'Herman...'

‘Ik weet alles... nog eens... wij kunnen niets voor elkaar verbergen, we begrijpen elkaar volkomen... jij vindt 't niet... gentlemanlike van me, dat ik je dat nog 's voorstel - maar ik zal met je rékenen...’

‘Je hebt zooeven gezegd, dat 'k 'n vrouw ben,’ hijgde ze.

‘Je bent 'n vrouw, daarom moet ik je sterk maken immers... tegen jè afkeer...’

‘Afkeer, afkeer... 't is geen afkeer... kom, geen nonsens Herman - jij bent me...’

‘Sympathiek...’

‘Meer dan sympathiek...’

‘Je hoeft 't me niet te zeggen... ik weet 't immers... als 'k nu spreek, dan is 't niet om je te vragen, je eerste liefde in me te zien... dat kàn niet... en ik wou je spreken over wat wèl kan... Wij zijn meer dan vriendjes, Bertha...’

‘Stellig... maar ik heb je nièt lièf... ik moèt hard zijn, als je zoo doet...’

‘Al zou je 't me niet zeggen... ik wist 't toch... wat doet 't er toe... zeg 't honderd maal... 't zal me niet meer zeer doen... want we zullen allebei overwinnen! ja, kijk me maar an... o God, ik ben blij, dat ik met je begonnen ben... want je doet 't... je doet 't stellig... ik zeg dat wij, wij tweeën als wilde stoute kinderen, dat despootje in z'n gezicht zullen slaan...’

Zij stond roerloos, één hand aan een stoelrug, de andere langs haar zij, met glinsteroogen en een lachbegin van halsreikend hopen naar een nog niet volkomen begrepen levenskeer, als in een blij-helpenden greep van zijn onverbiddelijklijkende kracht.

‘O, God - Herman,’ zei ze zacht-heftig, ‘ik wou, dat jìj 't was geweest!’

‘Màak 't me!’ riep hij, ‘kunnen we geen prachtig leven hebben? spreek 's uit... wat heb je tegen me... ben ik je gelijke niet? hebben we niet dezelfde begeerten? dezelfde krachten? wat staat je in me tegen? wat vindt je minder sympathiek in me? zeg 't Bertha... formuleer je bezwaren... formuleer ze... ben ik Jan-en alleman? een nul? zal ik niet een sterkte naast je zijn? zijn we geen persoonlijkheden allebei, die 't leven kunnen beheerschen...?’

Zij had den stoel losgelaten, was achteruit geloopen, gaan zitten, gebogen, starend de verbeelding in. Dan hoofdschudde ze zacht.

'Niks,' zei ze, 'niks kan 'k formuleeren tot 'n bezwaar... ik zou altijd bij je kunnen zijn... en ik zou zoo graag, o God, zoo graag je steun willen in dat... dat verweer...'

Hij was dichterbij gekomen, in een wolking van verlangen, de zich vervreugdigende kamer af, haar zachter, hartstochtelijker toe te spreken. Een zware geur van liefde stroomde door zijn hoofd, zingend, als een serenade.

'Bertha... Bertha... luister 's... ik wìl niet... ik kàn niet je zoo laten voortgaan... hoor 's... o, als ik 't je zeggen kon... ik moèt bij je zijn... ik moèt je... beveiligen... o, denk gerust aan die ander... ik weet 't... ik zal de knoop doorhakken... ik wou immers met je rekenen: er is tusschen hem en jou niet zooveel motief om, bij diezelfde... liefde van één zij, saam te gaan, als tusschen òns... dat geef je dadelijk toe... wij zijn geestelijk saamgegroeid... wij hebben niets nieuws in elkaar te ontdekken... alleen àlles... in elkaar genegen te zijn en te respecteeren...'

Zij nikte.

'Breek geen twee levens, Bertha... als ze gered kunnen worden... wees bij me... wees òm me... denk, dat je, zooals je vanmorgen zei, je 't zoo goed mogelijk maakt... klem je tanden opeen, en beuk je schouders tegen 't leven in... m'n God - er zal geen één leven verloren gaan dan... ik zou 't je zoo vergemakkelijken - en we zouen 't winnen! ik voel zoo de kracht in me, om 't jou te laten doen!'

Zij zweeg nog, zat nog met 't hoofd gebogen in den stoel, verroerde zich niet. Hij zag naar haar. Hij wist het, wat zij niet zeggen durfde, dàt, dàt intieme... dat wat haar vrouw-zijn 't innigst raakte... dat wat begrepen was in dat saamgaan...

Hij kneep zijn oogen dicht. Wat was die ontzaglijke ommeroering in hem? Hij had medelijden met haar... neen hij bewonderde haar... hij voelde de gedachte tusschen hen beide nu als een pijnende grofheid aan, die als niet te louteren was met woorden. Een devotie zong zacht in hem om. Toen liep hij op haar toe, langzaam, haar oogen zoekend.

'Bertha, hoor 's!' fluisterde hij, 'je moet 't nou maar niet gek vinden, maar o lieveling...'

Zij zag op. Maar hij durfde zoo niet, lei zijn hand op haar oogen.

‘Wees niet bang voor dat andere... ik... ik zal je niet... aanràken Bertha... maar wees òm me... laat 'k voor je mogen zorgen... o God... 't zou zoo heerlijk zijn... als ik je van die lugubere levenloosheid weg zou mogen trekken, bij mij... als ik alleen maar een sterke trooster voor je zou mogen zijn... we zullen dan... vriènden wezen... dat is voor mij genoeg..en voor jou wel mogelijk... zeg maar niets... zeg niets... alleen of je 't met me probeeren wil... probeert 't met me, Bertha... je bent vrij...’

Hij had zich omgekeerd, wachtte, zonder naar haar om te zien.

‘Herman,’ riep ze hem zacht.

Zij glimlachte hem weer met die gevende innigheid toe.

‘Je bent zoo goed...’ zei ze, ‘ik moet dènken...’

‘Dank je,’ zuchtte hij.

Zij stond op, met een ruk.

‘Ga nog even daar zitten,’ kalmde ze opeens... ‘dan zet ik een kop koffie... vóór je gaat.’

Hij ging zitten, stak een cigarette op. Een fijne, zachte vreugde neuriede in hem rond. Een glanzing van voorname feestelijkheid omgleed alle dingen in een frissche geurende weelde. Hij twijfelde niet... zijn Lief zette koffie. Hij rook den pittigen geur, de damping, als een kus van 't keerende, minnende leven. Toen tripte zij binnen, schonk in. Zij was de bruid. Haar fijne vingers lieten bij de aantastingen van 't kopje plekjes van liefde na, die met zijn vingertoppen hij mocht streelen. Zij zat nu weer tegenover hem in haar leunstoel, dronk met hem.

Zij glimlachten beide.

‘God,’ zei hij met een van vreugde doorkrieuweld geluid, ‘je zult zestig jaar zijn, je haar zal grijs zijn, en dan zul je zoo in je stoel zitten, nog even sterk en frisch... en ik zal je nog net zoo lief hebben als nou... mag ik dat wel even zoo zeggen, ja?’

Zij nikte met een zacht-goeden toeknip van haar oogen.

‘Heerlijk,’ zei hij,

Toen hij naar huis ging, zij hem aarzelen zag in 't groeten, hield zij hem haar hand toe.

‘Mag 'k dat wel?’ vroeg hij, ze naar z'n mond tillend.

‘Dát mag je...’

Hij kuste ze zacht, in zijn beide handen geheven, snoof er den geur van in.

‘Een volle week,’ zei ze.

‘Tot de andere week Zondag... afgesproken.’

Toen-ie de deur achter zich dicht had, begon hij in den vriezenden avond te neuriën.

II.

Op een dorp hadden zij zich laten trouwen. Een paar intieme kennissen waren getuigen geweest, en na de formaliteit teruggereisd. Zij tweeën bleven daar dineeren en stapten na 't theedrinken weer in den trein naar huis. Zij hadden beide een boek genomen en waren begonnen te lezen. Maar over de bladzijden heen hadden zij elkaars oogen gezocht, telkens den inblik mijdend, elk van den ander wetend het kinderachtig langs het hoofd zien. Dan hadden zij naar buiten gekeken, waar lichtjes knipperend geluwden tusschen zwart-grijs van huizen en landouwen, enkele woorden keelschrapend gewisseld, en weer gezwegen. Aan 't station had zij zijn arm genomen, waren zij zwijgend de frissche, koue avondstad ingewandeld. Hij bracht haar niet op den weg naar huis, liep de lichtrosse stad door.

‘Vin je 't niet heerlijk, dat je morgen niet naar die lamme school hoeft?’ zei hij gedwongen.

Ze zag vóór zich uit, zei vreugdeloos:

‘Zalig - maar jij hoeft morgen ook niet naar kantoor.’

‘Nee, da's wel eenig, hè?... Zoo'n halve week thuis... Zeg, willen we niet ergens een soupertje gaan nemen?’

‘Wel ja - maar nog niet dadelijk dan.’

‘Dan eerst nog wat omwandelen.’

‘Goed...’

‘Je bent niet moe?’

‘Absoluut niet...’

Zij liepen nog een half uur rond, met woorden zonder ernst, die zij als in een stille overeenkomst van elkaar duldden. Meer dan een uur soupeerden zij. Zij waren van de laatste gasten, en nog stonden zij aarzelend op. Er was een angst

voor het huis in hen, dien zij geen van beide geheel overwinnen konden; daar wachtte hen iets, bang en groot van gebeuren, waarvan zij zeker waren er niet tot elkaar over te kunnen spreken. Zij wisten, dat in elk van hen tweeën die bangheid, die beving van onzekerheid geslopen was, en zij hielpen elkaar, het dreig-wenkende oogenblik vàn zich houden, het huis ontwijken. Toch was het niet mogelijk, den terugkeer langer uit te stellen; het was al lang over eenen, de stad omfluisterde hen reeds met de stille heimelijkheid van den nacht, waarin de voetstappen door de halfverduisterde hoofdstraten al echo's begonnen te ketsen. Hij zag haar even aan, rukte een oogenblik zijn beven uiteen.

'Kom,' zei hij, 'we moeten naar huis.... willen we maar niet liever een rijtuig nemen?'

'Och nee... we hebben alle tijd... als jij niet te moe bent... wil ik liever loopen...'

Hij zag haar van terzij aan - het bonsde in zijn keel. Wat deed ze voorzichtig... bang... onvertrouwelijk... Het was of zij zich omsloot, ompantserde, hem terughield... Niet in een rijtuig, nee... Waarom niet eigenlijk? Natuurlijk, ze had gedacht aan hun tegenover elkaar zitten in den trein. Ze wou die pijnlijkheid niet; ze kon zijn gedachte niet verdragen, die ze voelde als verlangen, begéérte... O God, ze was bàng... In welk een ontzaglijke vernedering stond hij tegenover haar, geheel machteloos, waar niet eens mocht worden gespròken... Een oogenblik voelde hij de bange begeerte, die brekende vernedering vàn zich te rukken, een trots, die hij even oningedacht, ongenoemd, verloren voelde, te herwinnen - maar dadelijk zag hij haar naast zich, vriendin, zoo naast zich gevráagd... en het begrijpen wrong hem tot de marteling van het zwijgen, tot het stille, verknepene, geluidlooze en onbeweeglijke uitjammeren van verlangen en vernedering beide. Zij zou met hem sâam zijn, altijd... en van dat eene, zooveel minder lijkende, zou zelfs 't bestaan niet met een weifeling in stem of gebaar mogen worden beroerd. O, hij zòu sterk zijn, het mòest... hij zou er niet over kikken... Maar de vernedering, God, dat hij haar negeeren van zijn man-zijn met liefde te aanvaarden had... Zou zìj, zij 't niet voelen? Maar ja, ja, vergoelijkte hij dadelijk weer, zij voelde het toch wel... natuurlijk...

Maar zij wou het vèr vàn zich houden, hun beiden de pijnlijkheid besparen... het was de vrouw in haar, de maagdschuchterheid, die hij toch weer zoo liefhad, dat hij er wel voor knielen wou... O, 't was klein, maar als ze niet kòn... hij zou die kleinheid in haar liefhebben; zich dan heilig voor te nemen, nooit om haar vragen... haar van geen aarzeling te doen merken. Want nee, nee, zoo wou hij haar toch niet; in de geringste weifeling wou hij haar niet... Ze moest kòmen, zelf kòmen, als ze die kleinheid zou hebben overwonnen... en dat zòu ze... o, hij wist 't zeker... Hij vertrouwde zoo op haar brekende kracht, haar begeerte, zich telkens stoer-eerlijk te herzien, bekrompenheden in zelfpijniging uit zich te drijven.

Nu dan maar wachten, stil gaan slapen, dankbaar zijn, haar morgen weer te mogen vinden in zijn huis, 't sterke, heerlijk machtig-geestelijke leven weer met haar te mogen vervolgen, de hoofden als jonge goden zoo rècht...

De huisdeur was achter hen dicht gevallen. Hij had haar in 't langsgaan van zijn blik in de oogen gezocht, dien doffen glans gevonden, waarachter zij gewoon was beweegloos, voor hem alleen merkbaar, te worstelen, in een stille, diepweg levende grommeling. Hij rekte zijn schouders onder 't naar binnengaan, stak even licht op in de huiskamer. Op tafel stonden bloemen, rein-wit, een groote tuil, zich heffend boven zacht-mat groen van bladeren en stengels - witte tulpen en sneeuwklokjes. Zij was achter hem binnengekomen, zette haar mof neer, deed haar mantel en hoed af. Hij hielp haar, kalm, zonder weifelendste beving, bracht de kleeren aan den kapstok in de gang en hing de zijne erbij. Terwijl hij vóór haar stond, had zij hem even aangezien, met dien flauwen glimlach in haar oogen weer van besloten-medelijdende bewondering - zij begreep hem. Maar het gaf haar geen kalmte, daar woelde nog dezelfde angst in haar, grooter, vòller - een zware drukking dook uit àl het omme van de nachtkamer op haar neer. Dit was het einde niet... mijn God, wat zou het einde zijn? Zij weifelde de tafel om, banger afwachtend het oogenblik, waarop hij haar uit die alle bewegen en denken verwarrende benauwenis zou komen helpen. Hij was de kamer weer ingestapt, streek door z'n haren. Toen zei hij:

‘Zeg Bertha, je zult wel moe zijn... ga jij nou maar gauw slapen, hè?’

‘Ja, ik ben wel moe...,’ zei ze, ingehouden blij-rustig om z'n woorden, ‘we hebben zooveel gesjouwd, hè?’

‘Nogàl... ik ga óók slapen... heb je lucifers voor je licht?’

‘Ja zèker...’

‘In orde,’ dwong hij eruit. En stak haar z'n hand toe.

‘Nacht Bertha...’

Zij voelde zijn flinken handdruk maar even beven, zijn forsch-kalmen blik een seconde flauwen, zijn warm-sterke geluid met maar één trillende inzinking van zijn rustige meerderheid. M'n hemel, wat had hij zich wel een kracht verworven! Zij beefde veel meer dan hij... Er schoot een karteling in haar geluid, zij voelde zich heesch worden.

‘Nacht Herman,’ fluisterde ze.

‘Neem wat bloemen mee,’ zei hij, ‘ik zet 'r òòk wat op m'n kamer...’

‘Ja, da's aardig, daar dacht 'k niet om...’

Hij nam 'n tuiltje sneeuwklokjes, gaf haar de grootste helft.

Zij stond tot heengaan klaar vóór hem. En hij neeg zijn hoofd vooruit, haar hoofd toe.

‘'n Zoen op je voorhoofd?’ vroeg hij.

Zij boog 't hem toe, trillend van beheerschte aarzeling, en in haar lijf een zachte huivering ook om zijn warminnige bedelen - zij was er toch zeker van, dat hij er geen twee zou nemen. Hij zoende vlak onder heur haar, één zacht-dringenden, drinkenden kus. Toen boog hij zich terug, om haar door te laten.

‘Goeien nacht,’ zei ze onhoorbaar-schor.

Zij ging de kamer uit, als in een vluchten, zoo heimelijk snel, naar haar slaapkamer, aan deze zij van 't benedenhuisje, tegenover de zijne, met de gangbreedte tusschen hen in. Dadelijk buiten zijn blik, de kamerdeur toe, voelde zij als een jagen achter zich in de gang, haastte ze zich opzettelijker,

ontsloot de deur en ging binnen, als werd zij achtervolgd. Vlug, met bevend gebaar streek ze een lucifer aan, ontstak haar kaars op 't nachttafeltje, vóór haar bed, bleef staan. Zij hijgde, zag naar de deur, waarlangs een glanzing van 't kaarslicht zacht goudgeel hing op 't grijs. In een zwakke verbijstering zag zij rond, vond overal langs de wanden zacht-propere blinkingen, snoof een verwelkomende, vertrouwelijke reinheid in, een lieven ouden geur van was, waarmee de vloer en de meubelen en de glimmende deurknoppen de wanden langs in liefhebbend geduld voor haar ontvangst schenen gewreven. Boven de deuren wittige schemeringen van platen, enkele dingskes, die haar lief waren, door haar zelve hier opgehangen in dien neveligen tijd, die juist achter haar lag... Het klokje tikte zacht-rapjes - een nijdigpedanten pas - hàar klokje. Zij kwam tot kalmte in de streelende, groot-rustige glanzingen der wijd-stil ontvangende kamer, en terwijl zij rondzag, met halfgeloken oogen langsglijdend die geluw-beglimpte innigheden, voelde zij al sterker in zich dringen als een vreemde, weenende vreugde, het veilige ommezijn van haar droomrust uit-geurende meisjeskamer. O, zij zàg het: dàt alleen voelde zij òm zich. Een groote, wonderlijke weemoed van lange herinnering kwam als een beminnende streeling der tijden zachtjes in haar schreien. In een zachten, langen schok brak een wijde weldadigheid in haar los, lei heel het verleden zich voor haar uit, als werelden van liefde. Harde, dorre denkens-vastheden van weken barstten tot één groote teederheid uiteen; het was of een omschroevende, wurgende zwaarte vàn haar viel. Een beklemmende leugen wentelde van haar weg, dien zij dadelijk nog niet te noemen wist - maar meisje, meisje voelde zij zich weer, meisje alleen, als de vele jaren, waarvan de zwaar-geurende herinnering als in golven van blankgouden vreugde zich over haar heenwikkelde. In een eindelijken terugkeer voelde zij zich hier tusschen de dingen van haar eigen bestaan - alsof zij, lang met boozen opzet in een leugenachtig buiten, in haar moeders huis eindelijk weer verwelkoomd werd. Zij zag heel het klare, gave, lachende meisjesleven vóór zich, de blanke dagen en de pure nachten, de open ochtenden als poorten van fijn goudlicht de kalme daghoogte toe, en de avonden als goede neergangen, zacht-

zinnige glooiingen, die glijend brachten naar de effenheid van den nacht. Het stille, verdoken rijpen, de schuwe besloten schroom, het weinige uitwisselen aan vriendinnen, het klein-grage neuzen in barschen wereldweet. Het groeien en sterken der willende eigenheid, het zoeken en streven en werken en verdedigen - en tòch... zoo elken avond, het meisje alleen... het kind... Zij zag het bed, het witte wachtende bed, waarop het laatste weefsel der dagedroomen moe-mijmerend als in een zachten ijl werd uitgesponnen, en altijd zoo vreemd ontglipte, wanneer de oogen loomden onder den schemer der verwinnende duizeling, even vóór den grooten zucht naar den slaap. Tot voor heel kort nog maar was 't zoo geweest, o ja, zoolang zij zich herinneren kon... Zij liep op het bed toe en wierp zich languit er op, en schreide zacht, het hoofd in het kussenwit. O, God, waarom was 't niet zoo gebleven? Waarom mocht dat niet, waarom mochten de dingen niet blijven, waarom gebeurde er wisseling? Ja. ja... het was niet geheel meer zoo als toèn... Want het was immers gekomen, zòo maar, dat verlangen, niet meer zich zelf te zijn, niet meisje te blijven - zich uit te storten en in te deelen in 't leven van dien ontmoete, die als iets van zijn wezen, zijn kracht, zijn stemgeluid zelfs in haar liefkoozende verbeelden had achtergelaten. God, zij had hem nog zoo lief, ja... Zacht huilde ze uit. Waarom was 't niet zoo gebleven? Was zij moeten gaan liefhebben? Een màn, een màn... wat had zij daarvóór ooit met zoo brekenden weedom een man zich herinnerd? Zij woelde rond op haar bed, schreide met zachte snikjes, de handen om heur haar. Dan lei zij zich achterover, zag door de goudstralende tranen haar jeugd-kamer om zich heen. Zóó was het... Zij had lief - hij niet... Nu lag zij op haar meisjesbed en huilde - het was zoo gewoon, zoo vàak... je houdt dan heel lang dat verdriet, dat verlangen... soms al je leven wel... Ja, jà... zoo was 't... met vriendinnen was 't wel vaak heel vroeger op middagen of avonden ernstig besproken: er was veel verdriet in liefde... Nou wàs 't er... o God, al heel lang leek 't toch wel... en ze verlangde wel jà... maar tòch... de kamer dee zoo rustig om haar heen... de lieve meisjeskamer, als een groote troost nu wel vanavond... Zij was langzaam overeind gaan zitten, had heur haar losgemaakt,

zachtkens ontwonden onder 't mijmerend indringen der milder gedachten. Toen hoorde zij voetstappen achter de deur, in de gang... Zij schrok op, mijn God... hij, hij... Herman... hij ging naar zijn kamer... Zij bracht de handen naar haar hoofd, haar oogen verwijdden zich, en zij bedacht het, wild, met hevigen schrik: o God.. wat moet ik in zijn huis... ik kan hier blijven, hier op mijn kamer, mezelf zijn, en het mooie leven blijven genieten, m'n verlangen zachtjes uitschreien, als 'k moe ben van den dag, de vreugde van m'n liefhebben in me laten doorzingen als 'k hier binnen kom en m'n kaars opsteek in m'n frische, geurende nachtvertrek - ik kan hier blijven, en opnieuw m'n jeugd gaan leven, me kind voelen, heerlijkstiekempjes, 's avonds, na den dag van sterke groote, willende vrouw zijn voor alle anderen. Maar hij, hij... wat wil hij van me...? hoe ziet hij me eigenlijk...? niet zoo, maar heel anders, o, zoo heel anders, m'n god... Zij voelde langzaam over zich drukken de herinnering aan den ganschen avond, zijn ommezijn, ondanks al zijn groote beheerschingskracht als een beanstigend-zwoele verontreiniging. Daar straks in de huiskamer, toen de nacht haar als met een rondhangenden doek van verstikkenden, wangeurenden lust zoo sluw naar hem poogde heen te drijven - o, zij voelde, hoe het toen geweest was, alsof loerend de wansmakelijke leugen òm haar sloop, om een blanke openheid, die zij als 't eenig kostbare voor altijd te behouden had, in een ziekelijke schijnvreugde te bezoedelen. Nu, nu, zàg zij het: hoe hij morgen, overmorgen, iets zou vragen, wat zij hem nooit zou kunnen geven... dat, wat zij één zou hebben kunnen bieden, in een uitstorting van alle schoonste bezit, in een klaterende, jubelende vreugde, in een lach en een snik van geluk - dat, wat zij een ander noòit reiken zou... Bij de aarzelende indenking stiet zij met een schrik terug... o god, hoe zag zij hem, Herman, anders dan dien ander, wel lief en goed, en om sprekend mee saam te zijn, maar met zijn verlangen als een benauwende hinderlijkheid, een aanval op haar heimelijke vreugde van hier... Zij lag achterover op haar bed, geheel gekleed, de haren alleen ontspeld, voelde langzaam weer de bange drukking van wat buiten deze kamer haar omdreigde. Zij klemde de handen tegen haar voorhoofd, zich inspannend, uit haar oppijnende denken de kracht te winnen

tot een angstig-dwingende redding. Hier, hier... mocht zij hier blijven? Kòn zij elken avond wel hier binnenkomen, hier die zuivere vreugde vinden van haar liefde en haar verlangen, na zijn kus op haar voorhoofd te hebben geduld en hem minzaampjes te hebben goenacht gezegd? En als hij... kwàm, vroèg...? met zijn ontzaglijk-biddende stem, zijn krimpend verlangen, zijn bang-weggehouden begeerte, die martelen moest? Opeens bedacht zij het, zàg zij het, in een siddering van medelijden eindelijk. O, hij moest 't wel denken, dat zij... bàng voor hem was, dat zij van hem walgde! Het was niet voor een dág, dat zij saam waren gekomen... zou zij hem elken avond zoo naar zijn kamer hooren gaan, daar, tegenover haar... zich zijn verlangen indenken, zijn lijden? Ja, lijden, lijden! Was 't ook hèm geen gruwelijke vernedering, dat zij hem zoo langs zich liet gaan, alsof zij zijn man-zijn niet wist, negeerde? Zij liet zich van haar bed glijden, sloop naar de deur, lei haar hoofd ertegen, ademloos... Wat was dat? Stappen door de kamer daar, hard-regelmatige stappen heen en terug over 't dempende kleed. O, god, hoe zou hij zich ellendig voelen... wat zou het in hem klagen, jammeren... Een oogenblik bleef zij staan, de handen slap langs haar lijf, het hoofd recht omlaag, waarin een rondtrilling roerde van medelijden. Mocht dat, mocht dat? wat deed zij wel? Was ze niet walgelijk-wreed, moordend-harteloos, hem stillekens om haar te laten kermen, hier kleintjes-koel te staan, te liggen, te gaan slapen? Waarom kon zij hem niet gelukkig maken, zijn hoofd met troostende, rijk-gevende kussen omstreelen, zijn nacht tot een bloeiing van vreugde doen zijn? Was 't geen zwakheid, zich vàn hem te houden, haar waardelooze lijf als een koninklijke kostbaarheid tegen zijn beminnende omarming als tegen een lage vijandigheid te beveiligen, nu die ander 't toch niet wou, zij 't nooit één ander zou geven? Een oogenblik, in een groot leed zich schuldig voelend, een heftigen overval van medelijden, voelde zij een machtigen drang tot geven in zich opgolven, dreef haar een snikking van weekheid hem toe. O, ja, hem zijn aangebeden weelde te geven, zijn namelooze vreugde te genieten, zich in den pijnenden, leerenden groei te storten! Was er geen vreugde in ook, vrouw te worden, misschien... moeder...? Zich

dringend in het verbeelden van wat komen zou, zag zij het kind, dat zou overbruggen, een laatste aarzeling allicht met zijn aanroep weg zou zingen... Maar plots, met een schrik, hief zij haar hoofd op, zag zij zich dadelijk gaan, hem naderen, zijn armen, die zich naar haar strekken zouden. Zij sloeg haar handen tegen haar oogen, beet zich op de lippen. Gedachte, gedachte, anders niets... O, god, heel haar wezen walgde immers terug... En zij liep op haar bed weer toe, en smakte zich voorover in het witte sprei, haar tanden de lippen in, kort-snikkend en stampend van martelende, onmachtige spijtigheid... o god, o god, het kòn nièt... het kòn nièt... weer liep zij terug, lei het hoofd tegen de deur. Af en aan, zacht-heimelijk, doften zijn stappen de kamer door aan den overkant van de gang. Zij bleef een poos zoo staan, bang-luisterend; ademloos voelde zij de bangelijkheid in zich dringen tot een zware rust-verspanging in haar lijf en haar keel - die haar tot hangerigheid verslapte. Moe, gepijnd van 't bukkende, brekende staan, sloop zij eindelijk, van angstige drukking overal vol en zwaar, op haar bed toe, en lei zich zuchtend languit, de handen om haar oogen, zich hijgend dringend de indenking in van wat komen ging..., wat komen moèst, iets bangs en groots, maar dat een einde zou moeten brengen, en een verlossing...

Uren lang, met zijn lijf vol verlangen en vernedering, had hij zijn kamer rondgestapt, wetend, dat zij ginds wakende was en vol pijnenden strijd. Eindelijk was hij languit op een paar stoelen gaan liggen, steeds de blanke schoonheid van haar dichtbije wezen met zijn brandende verbeelding omstreelend, ziek van verliefdheid eindelijk, worstelend tegen den alles overweldigenden wil van zijn voeten, die bij oogenblikken hem naar haar heen wilden drijven. Hij neep zijn vuisten saam, folterde zijn wilskracht op tot het besef van een ridderlijkheid, die nimmer geschonden mocht, wrikte zijn gloeiende denken naar een koelere klaarheid, waarin hij zijn begeerte als een onrein willen verwenschte. Maar na een pooze van verstandelijke beheersching, waarin hij zich tot een tevredenheid met haar ommezijn te paaien poogde, zich maande tot een schikking in wat toch slechts gevraagd was en verkregen, en tot het verwinnende wachten zich te

dwingen trachtte - scheen zijn verlangen den greep van zijn geest weer te ontkruipen, worstelend zich wringend boven alle denken uit, losbrekend door alle grauwe, doodsche wachters van het overwegende kalmen. En het huilde op, het groeide en steeg en zwol aan, het vulde de ruimte met zijn gekerm, het sloeg in vochtig-heete golven om zijn hoofd. Hij voelde alle woorden als dorre machteloosheden van starren, leugenenden schijn, als domme, platte verwatenheden wegzinken, allen wil van redeneering hatelijk-potsierlijk van botte eigengerechtigdheid. Nu zij daàr was, aan den overkant, daar in zijn eigen huis, vandaag als zijn vrouw aan den arm hem meegegeven en hem volgend, nu kon hij er niet meer tevreden mee zijn, dat zij van hem weg was gegaan, en haar hoofd niet neerlei op zijn kussen. De kamer ginds, waar haar beminde lichaam zich warm had gevleid, waar haar hoofd in de blonde omliefelijking van de haren neerlag in het fijne reine wit, hij verwenschte en aanbad ze; al zijn schrikkelijke en toch machtelooze verbittering, en al zijn zegenende, schreiende verlangen stroomde er naar uit. Geen woord te mogen reppen, geen snik te mogen uitluiden, en haar te moeten làten, làten, sterk te zijn! Hij keek om zich heen, hij bespotte zich, hij sarde zich: daar stond hij, hij was màn, hij had zijn liefde veroverd, de vrouw van zijn grooten levenshartstocht was bij hem, de gelukkige bruiloft was ingegaan! De stille nachtkamer grijnsde hem tegen. Zijn vrouw was wèg... zijn lief was uit zijn handen gevlucht; hij mocht met haar spreken en lezen - kussen, lief hebben, omarmen was dwaasheid! Hij was een sterke, hij had de heerschappij over de booze begeerten, hij behoefde de kleine dingen niet, hij bezat haar geest! Soms dacht hij dat zij komen zou, uit medelijden, uit eigen verlangen misschien... waarom wist hij niet. In zijn alles verslurpende, alles overreikende wachten, droomde hij haar om tot een engel, die komen zou, om hem het geluk van haar liefde te brengen. Maar als de nacht zweeg, de leege stilte bleef martelen, de uren aan zijn kinderachtig-geweten hopen bleven knagen, omijsde hem langzaam, vast-aan verschrikkend, de barheid van wat hij waàr wist en hij dan plots in zich schreeuwen hoorde als een wijde weeklacht door de ruimte van zijn verbeelden: zij heeft me niet lief... ze is mijn vrouw niet...

nooit, nooit zal ze heelemaal van me zijn... zóóals ik het wil, zóóals ik alléén rustig zal kunnen zijn... Hij wierp zich op zijn bed, hij drukte de handen tegen zijn gezicht. En het benauwde in hem: wat heb ik gedaan, o god, wat heb ik gedaan... Hij voelde het, in een wreede schampering om zijn zelfoverschatting, hoe daar, bij het geluk, het ongeluk leefde in zijn huis. Al de zaligheid van zijn verlangen was allengs tot kil-krampende rauwheid van dadelijke pijn in hem gestard, en in een neer-dringend blikken doortaste hij al de barre, koude huivering van wee gedurende de vele nachten, die dreigden. Hij rilde, hij schrok terug. Hij was ellendiger dan ooit te voren. Nòg had hem het verlangen altijd een zoetheid gegeven, een milde doorliefelijking, een zachtweenende gelukkigheid. Voortaan zou hij de wreede teistering van het gemis in zich voelen vreten, de aanbeden kostelijkheid dichtbij zich voelen, zonder ze met zijn bevende handen vol zegening te mogen naderen. Er groef zich angst in hem, er gromde verzet, verbittering grauwde haar wrangere, schrijnende, klein-sarrende smartelijkheid. De pijniging begon hem zijn machtelooze overwonnenheid toe te martelen, doorschokte hem met kortheftige slaagjes van òpwillend verweer; een opstand, die de belachelijke begeerte tot schoppen en slaan in hem joèg, wou uitbreken, en zonk weer tot beangstigender kleinheidsweten in hem neer. Dan greep hij zijn hoofd, woelde in zijn haar, strekte zich uit. Hij kon niets... hij had het verloren... Een groote, stille beklemming greep hem. Het was een ontzettend weten, dat niets rust zou brengen, een weten van het schrikkelijk bewustzijn, bang te zullen blijven naderen, en altijd weer zwijgend te zullen worden afgestooten. Het was een doodende angst voor de vernielende wroeting in het wee, die zou blijven, waarin hij, voor den morgen bang, roerloos heel den nacht bleef waken.

Vijf zulke nachtwaken had hij gevochten met zijn verwenschte, booze lijf, vijf dagen had hij haar in zijn jonge huis ontloopen.

In ochtendkleeren was hij langzaam naar de huiskamer

gegaan, zette zich in een stoel bij 't raam, trok met zwaar bewegen een gordijn op. Een kalme heldering van licht, even uit het grijs, scheen naar binnen, optijgend het vertrek in; nauw-rijpe winterochtendschijn met een koud-gouden rand van fijne, koele zon. Hij zag rond, dof van denken, de angst voor al wat zou naderen stil-vast in hem rond-nijpend, alle glijding van open gedachten saambindend tot een demping van geluid, waarin een eenig begeeren naar stilstand en zwijgen nog ademde. Hij bleef een poos beweegloos zitten, in de dofheid van een zwaarzieke, met een onberoerde dankbaarheid aan den morgen, na de helsche afschuwelijkheid van den pijnigenden nacht. Even dacht hij zwak aan dingen gereed zetten, den dag helpen ingaan, maar hij schrok terug voor den dag, hij verroerde zich niet, hij hoopte den tijd te kunnen ontloopen. Hij wist dat straks hij geluiden zou hooren, dat zij weer hier binnen zou komen, en dat oogenblik voorvoelde hij als de stellige nadering, de aanraking, den greep en de verwurging van een onafwendbare noodlottigheid. Al zijn kracht, zijn zelfoverwinning, ontgleed hem - hij voorvoelde er de verbijstering van, waarin hij als een bengel of een schuldige niet meer zou weten te spreken of te gebaren. Hij dacht het niet verder in, hij nam zich niets meer voor, hij zocht geen uitweg. In een verlamming bleef hij zitten, afgemarteld door den omspokenden nacht.

Zoo vond zij hem. Toen zij binnenkwam, zag hij met schijn-kalme oogen op, maar het laatste kleuren bleekte uit zijn gezicht, dat strak, als knokig vermagerd, zacht omlaag schokte.

Zij zag het. Mijn god, wat zag hij moe en afgepijnd - schrok het diep in haar, in een deernis, die de gracelijke gekrenktheid nauw kon verwinnen, want zij voelde toch weer als een heftige aanranding van haar opperste heiligdom zijn leed. Ook zij had heel den nacht gewaakt, en moe, diep-donker lagen haar oogen, waarin de diepe glans nog brandde door het leven van een stil-verdoken strijd, als donkere vensters, waarachter het taaie zwoegen van een staâg wreed-dof mokkende machine merkbaar is. Het hijgde in haar. Maar zij voelde een laatste stijging van moed, van machtig dwingen, dat zoo lang overwogen was en ingedacht, en dat reinigen zou. Zij voelde een ontzaglijke beklemming tusschen hen

tweeën, en de onmacht van woorden, die te naderen poogden.

Langzaam kwam zij binnen.

‘Goeie morgen, Herman,’ zei ze zacht.

‘Morgen.’

Een groote schaamte bedremmelde haar. Het was of zij plots wegvluchten moest uit een verontreinigenden greep, waarin het gansche huis haar scheen gevangen te houden; en toch voelde zij zijn lijden als een onhoudbaarheid.

En toen hij even zijn hoofd rekte, moeizaam sprekend, niet langer tot bedwingen van zijn geluid bij machte, en vroeg:

‘Wil ik je helpen klaarzetten...?’ Zijn oogen sloegen hun licht naar binnen; hij zag het grommelend vechten in haar, hij sidderde van een schrikkelijkheid, die hij uit haar zag rijzen.

‘Herman!’ borst ze uit, ‘Herman... 't kàn niet... het kàn niet!..’

Hij zag haar aan, hij vroeg niets. Alles aan hem was wit, alles in hem dof, zooals de aarde siddert, even vóór de ontzaglijke dondering van onweerslagen de hemelen langs, bevend afwachtend, als onder den druk van een doodelijke dreiging.

‘Zie je 't dan niet? voèl je 't dan niet? dat 't niet kàn? nooit, nooit!...’

Hij bleef zwijgen. Hij wist het al. Hij wachtte alleen, hoe de verdere woorden zouden klinken.

‘'t Is een walgelijke, walgelijke leugen, Herman... je voelt 't wel... je wéét 't wel... Toen, die avond, toen we dachten, dat we sterk waren, dat was niet waar, dat was een ontzettende vergissing... jij sleepte me mee... ik zag 't voor kracht aan, maar 't was een opgeschroefde leugen... we wàren niet sterk, Herman, we waren afschuwelijk zwak... 't is mijn schuld... ik had 't moeten weten...’

Zij zag rond, met de wild-donkere branding achter haar oogen, die schuw leken in het rondzoeken, in het rondgrijpen der vele woorden, waarmee zij de fel-drieste breking wist uit te barsten, al sprekend zich verruimend, terwijl voor de naderende, wenkende vrijheid de angst al terugslonk, het medelijden zich verdiepte en sterkte tot een blijdschap van kracht, waarmee zij de geweldige breuk zou doordwingen, die zij de eenige genezing wist. Zij zag hem zitten, elke hand om een stoelleuning genepen, het hoofd roerloos òp, met oogen, die haar woorden door hun lichtlooze, glanslooze

openingen naar binnen schenen te slaan, in het donkere lijf, dat zeker vol liep met ellende. Toen ging zij enkele stappen naar hem heen, overtuigend zachter sprekend.

‘Herman,’ zei ze, ‘je weet 't wel... o god, dat kàn immers niet... je weet 't wel, wij mogen dat niet doen... dat is een laffe, vieze leugen, dat drukt me dood... dat zal me nooit een oogenblik geluk geven... en jou? zeg Herman... jonge, toe, zeg nou 's... ik weet 't wel... o, 't is ontzettend...’

Hij schudde zijn hoofd. ‘Nee,’ heeschte hij.

‘Wanneer we sterk waren geweest... hadden we anders gedaan, nietwaar?... je geeft toe... al is 't voor jou zoo schrikkelijk... maar 't kàn niet, Herman...,’ groeide weer haar heftigheid tot bijna verzet, haar wanhopig verlangen naar verlossing uit de moordende benauwenis van zijn huis, ‘ik wìl niet, wij mògen niet... voor géén van ons beiden kan 't leven anders weer komen, niet waar? dan met één ding: de waarheid!...’

Hij nikte.

‘Wat doe je?’ vroeg hij schor.

Zij liep terug, de tafel om, de kamer rond. Een oogenblik durfde zij niet. Dan zei ze, met een suizing in haar ooren, waarin zij dacht te zullen vallen, hem strak aanziend, zonder hem waar te nemen - een silhouet van hoofd- en lichaamschemering alleen zag zij, wirrelend tegen 't raamlicht:

‘Ik moet... ik moet weggaan natuurlijk...’ Zij hijgde zwaar. Hij nikte van ‘zóó’.

‘En wanneer?’ fluisterde hij.

Zij neep zich aan den grond. Het moest. Zij redde hem; zij redde hen beiden, alles. Zij wist hen beiden de loutering te geven, ondanks alle pijn, na de verontreiniging van den leugen. En zij zei, vàst:

‘Dadelijk.’

Hij trilde hevig, schokkend. Zij liep weer de kamer rond, een oogenblik radeloos.

‘Ja, ja,’ riep zij, ‘ja, ja, dadelijk, dadelijk, bereid je nu dadelijk voor... weet 't nou dadelijk, dat 't zóó goed is... dat je zóó alleen weer rust kunt krijgen, Herman...’

Zij liep op hem toe, stond bij zijn stoel.

‘Herman,’ vroeg ze dringend, ‘wil jìj dan... zóó...’

Hij dook terug in zijn stoel. De geur van haar wezen

golfde over hem uit. En hij voelde de afgrijselijke marteling, en hij wist, dat die blijven zou, als zij daar bleef, verwoestend.

‘Ik wil jou niet beleedigen,’ zei hij, ‘ga heen, ja, ja, ga heen... o god, ga heen...’

Hij sprong op. Rillingen van ijzig bedwang sloegen door zijn lijf. Hij wist het, al wou hij 't niet gelooven: hij zou haar niet terugzien. Een oogenblik zag hij het ontzaglijk geluk, al het goud en het blank van haar wezen en geluid, zooals hij 't gevoeld had vóór dien tijd, vóórdat zij bij hem was, vóórdat de leugenachtige dwang op de groote wet van het gebeuren beproefd was. Maar de nachten, die daar achter hem lagen, als monsterlijke bestokingen van rauwe, stekende pijn, van vernielender treitering, die dreigde met de verwoestende onrust voor altijd - hadden de zekerheid in hem gebrand: dat het niet meer zoo was als toèn... Hij voelde de gruwelijke krachtproef mee, die hem stooten moest door de schreeuwende, brallende smartelijkheid van een tijd, naar het oogenblik, waarop de groote rust van een rijper aanvaardende wijsheid als een zacht-troostende zegening over hem dalen zou.

‘M'n jonge,’ zei ze, en stak haar hand uit, ‘we zullen niet bij elkaar zijn, maar we zullen 't eens van elkaar weten, dat we 't gewonnen hebben, niet?’

‘Ja,’ zei hij, ‘ik wéét 't.. ik weet alles...’ Hij voelde haar hand. Een oogenblik flitste zij door zijn kijken heen, en door zijn hoofd bliksemde het, dat zij daar nu stond, dat hij haar hand vasthield en haar heerlijke wezen daar vóór zich had... en dat 't nooit weer gebeuren zou, dit... dat hij nooit weer die hand zou voelen en nooit weer die gestalte vóór zich zou zien in haar goddelijke dadelijkheid, en dat hij nu, nu niet mocht, haar kussen, heftig vol-uit, voor altijd genoeg schijnend, inééns, in één uitstorting en omhelzing en knelling tegen zich en òm zich... en het sprong naar zijn hoofd, een mallig geschreeuw van hollende heksende wezens. Hij drukte haar hand, hij kneep ze, even... Toen smeet hij ze vàn zich langs haar lijf terug:

‘Dààr, dààr!’ riep hij, ‘ga nou wèg, ga weg... ik moet je niet meer zien... ik wìl je niet meer zien... ik keer me òm, hoor... ik keer me òm... ik wil je niet meer zien.. adieù...’

Hij had de handen voor zijn oogen gedrukt, hij had zich

omgekeerd. Hij wist het nu, het moèst... hij dreef zich in de koude rillingen, den weg op naar de oneindige verlatenheid. Hij stond daar, met de handen voor zijn oogen geknepen, sidderend, met aanhuiveringen van ijzige sneeuwjacht-nachten dwars door zijn binnenste heen, geheel doorstroomd van ijzige stralingen, klappertandend, eenzaam krimpend in een wereld van kou en ziek-natte gierende waaiingen. Hij wist het, als hij zich om zou keeren, zou hij de kamer leeg vinden - zij was weg. Langzaam wendde hij zioh, liet zich neervallen in een stoel. Een oogenblik was het een ontzaglijke, hopelooze verlatenheid, kermde het in hem op, om haar naam... hij wou haar terug, o god, waarom was ze weggegaan... waarom wou ze niet? Een oogenblik was het een onhoudbaarheid, een smijten van den eenen stoel den anderen in, een aangrijpen van dingen, boeken, kopjes, en schokkend weer laten vallen - en een brekende trilling door heel zijn lijf, en een brokkelend uitsnikken, languit, kermend, schokkend, huilend, als een kind, dat, van feesten weggehouden, zijn namelooze eenzaamheid met lange, leegstortende persingen uitsnikt in den naakten avond.

Hij lag neer, en stond weer op, en liep de dingen langs, dwaas-tastend over de meubelen, zijn hoofd dringend in de stoffen en tegen de muren achteruit-hangend met trampelende voeten, de gang doorloopend en in haar slaapkamer zich neersmakkend. Daar schokte het snikken opnieuw uit zijn berstend-volle binnenste, hij galmde door het vertrek, hij kermde hartstochtelijk door het heele huis.

Maar langzaam bedaarde het lichaam; moe, uitgepijnd, lag hij eindelijk stil neer, als in een genezing. En het verlangen werd zachter, het deed zachte verwijtjes, het begon liefkoozingen tooverend te teederen naar haar heen. Toen begon hij te merken de intree van wat komen moest, de wijze aanvaarding van het stille weenen, het zwijgend neerliggen in een zachte smart. Hij begon zachtkens aan haar te denken, hij zag haar blonde wezen als een heiligheid voortschrijden door de dagen, zoo onberoerbaar-rein, o god, zoo geurend en zoo stil-klaar van geluid, als een zachte waai van zegening alle ontmoete dingen over, dat het een stil geluk was, haar zóó voor zich te houden, zijn liefde in zich te bewaren, jaloersch op te kweeken, en te beveiligen, te laten groeien als een

fijn, broos, in biddende dankbaarheid ontvangen kind. Hij was heel stil nu, hij bleef beweegloos liggen, hij omaaide haar, hij liet zijn zachte gedachten zoetjes om haar gaan, zijn gedachten speelden liefjes met haar, en hij zei haar zoo heel mooie woorden, simpel-lieve dingen, maar mooier dan anders, als in een vagen ijl, bevend streelend om haar kostelijke hoofd: gebenedijde lieveling, zei hij; gebenijde lieveling, gebenedijde, gebenedijde... Wat was ze lief en goed en zacht en vroom, nietwaar? en fijn en sterk en sober, en alles moois en gelukkigs... wat was ze mooi... wat maakte ze alles mooi... wat sloeg ze haar gelukkigheid hoog over alle dingen uit... mijn god, wat was de heele wereld mooi...

Hij lag nog, hij zag halfjes op. Een teere vreugde leek in hem rond te zingen, omglijdend de dingen in de kamer en daarbuiten met een fijnen glans, zacht-brandend, koper, goùd... Hij wist niet meer, of 't lachen in hem was of weenen...

SAMUEL GOUDSMIT.

Sonnetten.

I.
Maria.

Het vlammegeel der losse vlosse vlechten
Omlijst en aureoolt het leliepuur
Gelaat der Maagd; haar kleed van heeml-azuur
Sleept lijk gevouwen engelvleuglen. Hechten
Aan de aard haar ziel, die laait van liefdevuur
Voor God, wie zal het wagen, wie beslechten
Het pleit tussche' aarde en hemel? In d'oprechten
Blik droomt verlang naar heil van eeuwgen duur.

En vleugelruischend daalt de hemelbode
En legt zijn lelie voor het vrome kind.

- ‘Komt gij mij halen? 'k bleef op aard zoo bloode.
O saam ten hemel, in uw vleugelwind!’

Doch de Engel knielt: - ‘De Heer heeft u van noode
Voor 't wonderwerk, waarop zijn liefde zint.’

II.
Judas.

Ik, die mijn God verkocht voor dertig zilverlingen,
Voel branden in mijn hand het loon van laag verraad.
Moordrood van godebloed, verrijst de dageraad
Boven d'Olijventuin, waar vogels klagend zingen.

Ik wankel, zwaar van zonde. - O vloek der hel belaadt,
Doch wanhoop drijft mij voort en honend hoor ik klingen
De munten, springende óp met wilde rinkelingen,
Tot heel mijn wezen klam in zweet van schande baadt.

O 'k werp het bloedgeld weg, zijn beulen voor de voeten.
Verrader van mijn God, verafschuwd door 't Heelal,
Zal 'k met vrijwill'gen dood mijn gruwbaar misdrijf boeten.
Ik haat mij, lijf en ziel: te smaadlijk was mijn val.
De boom, waar Hij bij stond, toen hem mijn kus kwam groeten,
Moet zijn de boom van doem waaraan ik sterven zal.

III.

Saphô.
1

Ik, die met vlammerozen van verlangen
Ambrosisch blonde en zwarte lokken tooide
En roode lippen liefdemild vermooide
Tot godelippen met mijn tooverzangen;

Ik, die mijn weg zoo koninklijk bestrooide
Met de edelsteenen van mijn lied, gevangen
Lig ik ter neer, met weerloos-bleeke wangen,
Een prooi van Erôs, die mij honend kooide.

Ik wekte liefde waar ik zong, ik kuste
En zong mij zalig, tot, verlangensdronken,
Ik weder liefde zocht - en vond geen ruste.

Nu moet ik sterven om een knaap. - Verklonken
Is al mijn klacht, eer 't vlammehart mij bluschte
De koele vloed, waar ligt mijn lier verzonken.

Saphô.
2

't Was niet de knaap, die de óverrijpe weelde
Van 't zieldoorvlamde liefdelijf versmaadde,
Die, honend trotsch, met stervensdoem belaadde
Mijn goddlijk hoofd. - Wat leem, waarin ik beeldde
Mijn droom was hij; - een golf waarin ik baadde,
Wie 'k leende een vorm zoolang 'k er zelve in speelde;
- Een lier, die zoet mijn melodieën kweelde,
Zoolang mij lustte; - een raadsel, dat ik raadde.

't Was niet die knaap om wien deez liedermilde
Aphródité'-gewijde mond zal zwijgen
Voor eeuwig. - Honigblonde Pháon stilde
Met ál zijn kussen niet mijn brandend hijgen
Naar liefde. - O golven! laat mijn donker-wilde
Dorst naar 't Oneindige in uw afgrond zijgen!

IV.
Verlangen.

Ik weet het wel dat álle vreugden voeren,
Als blijde beken naar de sombre zee,
Naar d'ondoorgrondlijke' oceaan van wee,
Waar kolken dreige' en donkre monsters loeren.

'k Weet dat de ziel, die klapwiekt hemelreê,
Zich lachend vangen laat in weeldesnoeren,
Doch later haat dien niet te breken stoeren
Fluweelen druk: zij kán niet stijge' er mee.

En toch, ik wil, ik moet naar vreugde streven.
Ik hef de hande' en roep de goden aan:
- O wil' één vreugde, een vlam gelijk, mij geven,
Die rood doorgloei mijn grijs en kil bestaan!
Voor de ééne vreugd zou 'k loven heel mijn leven,
Na de ééne weelde willig sterven gaan!

V.
Zwijgen.

O 't zware zwoegen van de zwoele zee,
Die eeuwig zoekt haar wanhoop uit te spreken,
Tot, wreed verslagen, al haar golven breken!
O 't zwaarder zwoegen van mijn hart vol wee!

O 't zware zwijgen van den killen bleeken
Door dood gesloten mond, nog sprekensreê!
O 't zwaarder zwijgen van wie leven deê
Langs warme lippen stille tranen leken!

Lief, breek het zwijgen van mijn stil verdriet!
Was liefde niet de Gabriël gezonden
Met Blijde Boodschap, wen niet langer 't lied
Almachtig was voor 't heelen mijner wonden? -
Laat aan uw hart mijn lijdend hart gezonden.
Ik zonk in 't graf, zoo liefde mij verliet.

VI.
Natuur.

Als een door liefdeleed te vroeg tot vrouw
Geslagen kind nog kinderliedjes neurt,
Verlaten speelgoed troost vraagt wen zij treurt,
Doch vindt geen vreugde in spel meer, loom van rouw; -

De mooie tooversluier ligt verscheurd,
Waardoor zij 't leven zag in lenteblauw;
Zij werd verdreven uit haar sprooklandouw,
Zij heeft haar kinderparadijs verbeurd; -

Zoo grijp ik, vluchtende uit de steenen stad,
Naar 't lieve speelgoed van mijn jongen droom,
Zachtblauw van lucht vol zilvren wolkenschat,
Koel wuivend groen van hoogen zomerboom.
Doch héel vervreemd van ál wat ik bezat,
Vlij ik mij weenende aan den wegezoom.

VII.
In beukenschaduw.

De beuken suizlen met hun sleperanken,
Die rhytmisch wuiven op de bleeke lucht.
Ik hoor geen stoornder en geen luider klanken
Dan roep van pauwen, voor een bui beducht
En zoet roekoeën, lief de liefdekranken,
Van wilde duive en vleugelklepgerucht
En, koel, in gras, waar tengre bloemen blanken,
Het zachte vallen van een beukevrucht.

Waarom kan ik alleen geen vrede vinden
In 't plechtig bosch, waarheen mij heimwee dreef?
O zijn het tranen, die mijn ziel verblinden
Voor kracht en kalmte van mijn beukendreef?
't Is me of die laan, een tempel voor wie minden,
Verwijten ruischte en vroeg waarom ik leef.

VIII.
Goden.

Nog lag de bijl, waarmee ik wreed mijn goden
Verslagen had, in maanlicht, blank te blinken.
De trotsche goden, die ik dorst verminken,
Lage' in mijn tempel als op 't slagveld dooden.

En 'k hoorde een suizen, na 't moorddadig klinken
Der wilde slagen: 't ruischend bloed zong oden
Aan hoogmoed, streng had die mijn smart verboden
Voor nieuwe goden in het stof te zinken.

Nu zaaml ik vroom de ranke beeldeleden
En kus ontroerd de reine marmerlippen,
Die zwegen koel wen zonde ik had beleden.

Nu hul ik zacht en eerbiedvol in krippen
Sluiers van rouw mijn goden van verleden
En laat ze in graven, blank van bloemen, glippen.

IX.
Droeve liedjes.

Ik kan mijn lippen niet tot lachen dwingen
En 't leek mij slecht, zoo 'k liet mijn lippen liegen.
Ik laat ze alleen mijn bleeken weemoed wiegen
- Dat grijze kind - met droeve liedjes zingen.

O 'k weet het wel hoe jubelzangen vliegen
Ten blauwen hemel hoog op blanke zwingen
En de arme ziel vergeten doen geringen
Aldaagschen nood en blij met hoop bedriegen.

O 'k weet wel, weelde ware 't, hemeldronken,
Om blonde Mei, azuur en zon te juichen,
Om roze-aroom en liefde en sterrevonken.

Doch zie, mijn ziel werd door een donkren vuigen
Daemon in smart gekerkerd en geklonken
En van haar lijden wil mijn ziel getuigen.

HÉLÈNE LAPIDOTH - SWARTH.

Legervorming.

I.

De toestand van de verdediging des lands blijft de aandacht trekken. De wijze, waarop dit geschiedt, bewijst, dat er iets moet haperen. Buiten het leger kan men dit aantoonen uit dagbladen en tijdschriften, uit het bestaan en bloeien van een vereeniging als ‘Volksweerbaarheid’, uit de Handelingen der Staten-Generaal en ten slotte uit de publieke opinie, waarop ook in dit opzicht de spreuk ‘Vox populi, vox Deï’ van toepassing kan worden geacht. In het leger twee richtingen, die wederkeerig, soms wantrouwend, den kijker op elkaar gericht houden. Maar van welke richting ook, zelden ontmoet men iemand, die niet bezorgd is over het bestaande, die geen grieven met zich draagt. Dit is speciaal bij den troepen-militair, bij hem, die in de kazerne dienst doet en in den oorlog de spits zal moeten afbijten, het geval. Er is een drang waar te nemen om op de een of andere manier van troependienst ontheven te worden. De één zoekt zijn heil op een bureel, de andere in een militaire fabriek, een derde haalt zijn schoolboekjes van zolder om examen te doen voor de krijgsschool; een volgende zit uit te rekenen, wanneer hij met pensioen kan gaan, of ziet uit naar een burgerbetrekking. Een aantal officieren en onderofficieren verlaten, als zij daarvoor de kans schoon zien, in de kracht hunner jaren den dienst. De aanvulling van beroepsmilitairen wordt steeds moeilijker en meer onvoldoende. Was er voor weinige jaren een bijna overstelpende overvloed

adspirant-kadetten, in 1907 kon noch bij de Militaire Academie, noch bij de Kadettenschool het aantal opengestelde plaatsen aangevuld worden.

Vooral de drang om van troepen-dienst ontheven te worden, is een der verschijnselen, die er op wijzen, dat hier inderdaad iets niet in orde moet zijn. Wat toch zou men zeggen, als er bij de zeekapiteins en stuurlieden ter koopvaardij reeds in de kracht hunner jaren een neiging viel te bespeuren, om niet meer te varen, zee, commandobrug en schip te verlaten; wanneer kunstschilders bij voorkeur niet meer zouden schilderen; de onderwijzersstand er op uit zou zijn bij het onderwijs iets anders te doen, dan in de klasse de jeugd te vormen? Men zou reeds lang van de daken verkondigd hebben: dáár deugt het niet! Uit den boezem der betrokken ambten of vakken zelve zou een kreet om hervorming het eerst en het luidst weerklinken. Niet aldus in het leger, waar men het vervullen van speciale betrekkingen door een stelsel van toelagen aanmoedigt.

Deze toestand kan ons noodlottig worden, indien wij plotseling voor een bedreiging van ons volksbestaan of zelfs maar van onze neutraliteit worden gesteld. En wie kan ons waarborgen of bewijzen, dat dit niet zal gebeuren?

Waar nu liggen de oorzaken? Wij gelooven bij volk en weermacht beide, zij het ook onwillekeurig, ja onbewust.

De vredes-zegen van meer dan tachtig jaar lang is ons in dit opzicht misschien te veel zegen geweest. Dit klinkt hard en toch zou men uit de geschiedenis der volken deze stelling kunnen bewijzen. Buiten het leger heeft men, wat de weerbaarheid betreft, te lang Gods water over Gods akker laten loopen. In de weermacht heeft men den grooten gids, die praktijk heet, niet ongestraft moeten missen. Ondanks alle zoeken naar surrogaten daarvoor, is men van den juisten weg afgedwaald. Men heeft te lang de oogen gesloten voor het leerrijke voorbeeld, dat de samenleving, waar het, om zoo te zeggen, altijd oorlog is, op dit gebied door alle tijden heen gegeven heeft. Als men daar van den juisten weg afdwaalt, wordt men spoedig op de vingers getikt of merkt men het in zijn beurs. Dit behoedt haar op den duur voor achterblijven, stilstaan.

Het euvel van een vredes-leger, min of meer buiten de maatschappij levend, is niet alleen daarin gelegen, dat het in onvoldoende mate geniet van de lessen der natuurlijke en maatschappelijke evolutie, maar bovendien in de omstandigheid, dat de theorieën voor den toekomstigen oorlog opgebouwd moeten worden uit de ervaring van anderen, van een oorlog door vreemde nationaliteiten met ongelijke eigenschappen, onder afwijkende omstandigheden, in soms ver verwijderde landen gevoerd. De instinctmatige eerbied voor den overwinnaar in een of anderen buitenlandschen oorlog leidt slechts al te licht tot nabootsen, waarbij men vervalt in eenzijdigheid en in de fout, den schijn, het uiterlijk, voor het wezen te nemen. Ook wat betreft het beoordeelen en zelfs gedeeltelijk navolgen van de legerinrichting van een ander land moet men voorzichtig zijn. 'Elke leger-inrichting heeft haar historische gronden, is geworteld in het verleden van een volk en staat ook met zijn tegenwoordigen toestand - met zijn staatsinstellingen en den aard der bevolking - in meer of minder nauw verband; ook hierbij is dus alles betrekkelijk en wat goed is in het eene land, zou wellicht niet deugen in het andere. Niets zou dwazer wezen dan het Nederlandsche leger te willen schoeien op den leest van het Pruisische of Zwitsersche, of omgekeerd: en zij, die droomen van een model leger-inrichting, bewijzen daardoor, dat zij geen begrip hebben van de wetten, waaraan de inrichting van het krijgswezen van een land is onderworpen, en van de eischen, waaraan die inrichting behoort te voldoen.'

Deze woorden, ontleend aan een Nederlandsch militair tijdschrift van ongeveer een halve eeuw geleden, zijn ten volle van toepassing op het Nederlandsche leger van 1908.

Men moet zich voor de practijk verder beperken tot groote manoeuvres, die zeker een nuttige oefening zijn, maar een zeer onvolledig, een onjuist beeld van den oorlog geven. Vooral in Nederland, waar elke manoeuvre zich ontwikkelt uit bergen papier, waar men manoeuvreert met overvloed van kader en kleine tactische eenheden, op zeer beperkte terreinen van eenzijdig karakter, na zeer langdurige voorbereiding.

Wat vroegere oorlogen betreft, kan men de feiten bestu-

deeren, maar gezien en gevoeld heeft men ze nimmer en de duizenderlei omstandigheden nagaan, welke die feiten vormden, kan men niet, ook niet bij manoeuvres. Men gaat uit het oog verliezen, dat die oorlogen in de eerste plaats gevoerd werden door menschen, kinderen van hun tijd en van de samenleving, waaruit zij afkomstig waren.

Men bestudeert een veldslag. Op grond van zekere voorbereidingen, van genomen schikkingen, van getalsterkten, van bepaalde opstellingen of terreinen, komt men tot het besluit, dat de partij A won, omdat zij materiëel dit deed en B verloor, omdat zij juist dat naliet. Voor een zeer *gering* deel zitten de oorzaken daar, maar de hoofdoorzaak, waarom het zus afliep en niet zóó, moet gezocht worden in de aanwezige moreele en physieke, nationale en maatschappelijke krachten, die tegenover elkaar stonden, en in den geest, die daarin heerschte. De oorlog is het meten van deze krachten, meer speciaal van de moreele met behulp van de materiëele. Elke oorlog, elke veldslag, is de oplossing van een zielkundig vraagstuk. De gemoedsstemmingen van de strijders, voortspruitende uit den geest, die onder hen heerscht, gedeeltelijk weer als gevolg van den algemeenen volksgeest, de invloeden van het gevaar op het gemoed, de karakter-eigenschappen der hoogere aanvoerders vooral, hun leeftijd, en hun machtige werking, zoo positief als negatief, op de minderen, zijn alle in den oorlog factoren, die bij vredes-manoeuvres hun werking niet kunnen doen gevoelen en dus het scheppen van onzuivere en onscherpe beelden en voorstellingen, van een niet gemotiveerd vertrouwen in de hand werken. Zoo wordt elke vredes-manoeuvre een schaakspel, terwijl de werkelijke oorlog vooral hasard spel is. ‘Le hasard, souverain maître à la guerre!’ roept daarom Frederik de Groote uit.

De militaire wetenschap is geen exacte wetenschap. Het element, waarin de oorlog zich beweegt, is de onzekerheid. Oorlog voeren is geen quaestie van recepten, maar van karaktersterkte, menschenkennis, uithoudings- en aanpassingsvermogen onder alle omstandigheden. En met de moeilijkste, de gevaarlijkste, de meest ongunstige dier omstandigheden moet men zich het best vertrouwd gemaakt hebben. Optimisme in het gevecht is hoogste deugd, optimisme vóór den oorlog, landverraad.

Men meene niet, dat men in een zeker aantal menschen, die op omstreeks twintigjarigen leeftijd, zou het zijn voor enkele jaren, als milicien in de kazerne komen, hoofdzakelijk door het beoefenen van zekere exercitiën en het aanleeren van bepaalde vormen, krachten, eigenschappen, idealen zal kunnen ontwikkelen, die twintig jaar door de samenleving verwaarloosd of nimmer opgewekt zijn. Men berekent den benoodigden tijd daartoe evenwel zelfs tot op maanden nauwkeurig, geeft precies aan, welke exercitiën doorloopen, aan welke vormen daarvoor voldaan zal moeten worden.

Groote dwaling!

Men kan in laatste instantie *voltooien. Wat reeds aanwezig is* in een bepaalde richting leiden, op doeltreffende wijze voorbereiden tot zoo groot mogelijk nuttig effect in den oorlog. Nieuwe krachten doen ontstaan kan men in de kazerne niet. De specifiek militaire geoefendheid is in eenige maanden goed te leeren. Heeft niet reeds Moltke gezegd, dat voor de geheele vorming van den soldaat, zonder onderscheid van wapenen, slechts 20 weken noodig zijn? En sedert de dagen van dezen genialen menschenkenner heeft de moderne techniek met behulp der moderne wapenen een opruiming gehouden onder de samengestelde methodiek voor het gevecht. Dit speelt zich in eenvoudige, men zou haast zeggen logische, natuurlijke vormen, af. Als men dus de beschikking heeft over weerbare mannen - moreel, physiek en intellectueel weerbaar - kost het weinig tijd hen tot strijdvaardige landsverdedigers te oefenen.

De weerbaarmaking van een natie ligt daarom *buiten* de kazerne. Het geven van individueele, moreele, physieke en intellectueele weerbaarheid is de taak van de volksopvoeding en van die volksopvoeding alleen.

Ook wij hebben, toen wij den persoonlijken dienstplicht invoerden, het instituut van het Reservekader in het leven riepen, maatschappelijke weerbaarheids-krachten bij het levend element der militaire verdediging willen gebruiken. Doch dat is schoorvoetend, op geringe schaal, geschied. Wat het reservekader betreft, het ondervond zelfs tegenwerking. Men zag het groot en uitnemend beginsel niet, dat er aan ten grondslag ligt, en hoopte soms het te doen vallen, door zich min

of meer vijandig tegenover het personeel van dat kader te stellen. Men toonde er mede, in het leger slechts een uiterst vaag begrip te hebben van de elementen, welke de militaire kracht van een volk uitmaken, hoe deze elementen ontwikkeld moeten worden en hun samenkoppeling in vredestijd moet worden voorbereid om de grootste krachtsontwikkeling te geven in den oorlog. Ons militair instituut bewees daardoor tot in die dagen in wezen er een gebleven te zijn van het kaste-leger. Intellectueel toonde het dit in ons militair onderwijs, dat zich van het algemeen onderwijs heeft afgezonderd. Deze toestand kwam nog betrekkelijk kort geleden uit door het oprichten van een instelling als de Kadettenschool. Nog een andere concurrentie, zij het ook indirect, ons reeds overladen openbaar, middelbaar onderwijs aangedaan, nl. de toelatings-examens tot de Koninklijke Militaire Academie, is daarvan een uiting geweest. Terwijl het hooger militair onderwijs nog tegenwoordig aansluiting met ons universitair onderwijs mist.

In moreel opzicht kunnen wij, wat het kaste-wezen betreft, wijzen op de in het leger lang geheerscht hebbende opvatting, dat er een specifiek militaire eer, militaire moed, militaire deugd en militair recht zouden bestaan. Nu is een kenmerkend verschijnsel, dat men hiermede achter was bij de maatschappelijke opvattingen. Ons militair strafrecht bijvoorbeeld is tot in de twintigste eeuw gegrondvest geweest op de bepalingen, die in den tachtigjarigen oorlog voor de huurlegers, samenraapsel en uitvaagsel van verschillende nationaliteit, noodig bleken. Voorzeker is uit der aard een streng tuchts-gevoel noodzakelijk, strenger dan in de gewone samenleving, maar ook de militaire tucht behoort haar voornaamste krachten te ontleenen aan de maatschappelijke tucht, zeker daarop gegrondvest te zijn.

Wat het gebied der physieke militaire opvoeding betreft, heeft men lang in het leger de gymnastiek als overbodige kunstenmakerij beschouwd. Sommige vonden oefeningen op de hindernisbaan een onding, zij zouden de miliciens slechts leeren 's nachts de kazerne uit te klimmen! Aan onze opleidingsinrichtingen voor officier en onderofficier, voor mannen dus wier leven voornamelijk in opvoeden zou bestaan,

oordeelde men paedagogie als leervak overbodige weelde, was van stelselmatige methodiek der opvoeding geen sprake. Maar het sterkst kwam de behoudzucht uit, wanneer het de militaire toepassing van een nieuw hulpmiddel der techniek gold. Dit moest steeds als het ware worden opgedrongen. Het was als ten tijde van Moltke, die heftig aangevallen werd, toen hij een kortschrift had geschreven over een militair gebruik van spoorwegen.

In 1859 wordt het getrokken geschut te velde met succes gebruikt. In 1866 en 1870 opnieuw. Toch wordt er, wat Nederland betreft, na 1870 nog een vinnige inktstrijd gevoerd tegen de invoering van het achterlaad-geschut. Invoering van getrokken achterlaad-geweren, daarna die van klein kaliber snelvuurgeweren, achtte men van sommige zijden zelfs na 1870 een kwaad. De bruikbaarheid van het vouwbaar rijwiel is practisch aangetoond. Het is door groote staten ingevoerd, brengt het voor de verdediging van ons land zoo brandend vraagstuk der bereden infanterie tot oplossing. Deze bereden rijwiel-infanterie zou onze dure cavalerie voor een deel kunnen vervangen. In Nederland met zijn uitstekend wegennet is dit wapen, niettegenstaande de arbeid van de toenmalige kapiteins Bakker, Sommer en Van Wagtendonk, niet organiek, als afzonderlijke troepensoort, ingevoerd.

Wij willen niet beweren, dat men die staande-leger opvattingen, waarvan de bovenstaande voorbeelden uitingen zijn, opzettelijk in stand houdt, wèl dat zij nog bestaan en dat deze toestand zal voortduren zoolang de geest van ons militair onderwijs niet grondig verandert. Hieraan dient echter onmiddelijk toegevoegd te worden, dat de toonaangevende militaire kringen - enkele uitzonderingen daargelaten - een dergelijke hervorming steeds stelselmatig belet hebben, reeds door niet met alle middelen den band met de algemeene opvoeding in stand te houden, maar daarentegen met hand en tand zich vast te klampen aan opvattingen, vormen en begrippen, die tegen die der samenleving indruischen. Doch ook hiervoor is een reden, namelijk de leeftijd waarop in ons leger functies bekleed worden, die op de militaire evolutie invloed uitoefenen. Deze functies worden op zeer enkele uitzonderingen na bereikt op den leeftijd, waarop men zich van nature gaat neer-

leggen bij het bestaande of ideeën in toepassing tracht te brengen, dateerende uit de langvervlogen jonge, vooruitstrevende jaren.

Toch is het met de leger-evolutie gesteld als op het gebied der algemeene wetenschap. Groote ontdekkingen, belangrijke uitvindingen, nieuwe leerstellingen zijn het privilegie van het begin van den levenszomer; ook dan bereikt, zooals de geschiedenis leert, het militair genie zijn hoogtepunt. Vergelijk in verband daarmede de leeftijden van onze generaals met die, waarop onze hoogleeraren of bekende figuren uit de wereld van kunsten, letteren, handel en nijverheid naam maakten.

Deze toestand vloeit bij langdurigen vrede deels voort uit het hiërarchisch stelsel, deels uit de verhouding tusschen de aantallen opper-, hoofd- en subalterne officieren en kan, zonder onbillijk te worden of in buitensporige kosten te vervallen, slechts in zeer beperkte mate tegengegaan worden door het stellen van leeftijdsgrenzen. Wèl is een verjonging van de hoogere officiers-rangen in ons leger mogelijk door de verhouding tusschen de subalterne-, hoofd- en opper-officiers-rangen bij de beroepsofficieren te wijzigen. De bestaande verhouding, waarbij op duizenden kapiteins en luitenants betrekkelijk enkele opper- en hoofdofficieren komen, heeft in vredestijd steeds tengevolge, dat de beste jaren doorgebracht worden in de weinig of zonder invloed zijnde luitenants-, kapiteins- en majoors-rangen. Zoo zijn er bijvoorbeeld bij het wapen der Infanterie op ongeveer 990 luitenants, kapiteins en majoors of oversten slechts 17 kolonels en generaals d.i. ongeveer 2%. Dit aantal kolonels en generaals kan voor onze aanvoering een minimum geacht worden, dat zeker niet voor vermindering vatbaar is. Een uitbreiding is evenmin wenschelijk. Ook zou het geen aanbeveling verdienen de kolonels- en generaals-rangen meer vlottend te maken, aangezien voor de gewichtige functies, door deze officieren in oorlogstijd te bekleeden, ervaring in den rang noodig is. Maar wèl zou het mogelijk zijn den toestand te verbeteren, door het aantal beroeps-luitenants en -kapiteins geleidelijk op zoodanige wijze te verminderen, dat de verhouding tusschen de subalterne- en de hoofd- en opperofficiersrangen meer natuurlijk zou worden. Het voor mobili-

satie benoodigd aantal zou dan moeten en, bij invoering van kaderplicht, ook kùnnen verkregen worden uit het instituut der militie-officieren. Al zou men aanvankelijk slechts de verhouding tusschen beroeps-kapiteins en -luitenants, die thans ongeveer is als 1:2.2, terugbrengen tot 1:1, met andere woorden organiek per compagnie één beroeps-luitenant indeelen, dan ware reeds veel gewonnen. Later zou dan, gelijken tred houdende met de ontwikkeling van onze verdediging in de richting van een volksleger, dit beginsel verder toegepast kunnen worden bijvoorbeeld door het aantal beroeps-kapiteins per bataljon geleidelijk te halveeren en dat der militiekapiteins uit te breiden. Twee compagnieën zouden dan in vredestijd onder gewone omstandigheden samengevoegd zijn tot één oefenings-eenheid, waarbij, onder leiding van hun beroeps-collega's, de militie-kapiteins hun practische oefening zouden kunnen voltooien.

Dit stelsel geeft uitteraard de beschikking over een belangrijk kleiner aantal beroeps-kapiteins en -luitenants. Doch er staat tegenover, dat de overblijvende kern, wat haar promotie-kansen, haar toekomst en haar werkkring in vredestijd betreft, een meer natuurlijke levenstaak zal krijgen: een, waarin climax is, zoowel wat de aard van het dagelijksch werk als wat de bevordering aangaat, een levenstaak, die meer kans geeft op levensbevrediging dan onder de bestaande omstandigheden mogelijk is. Maar vooral zal er mede bereikt worden, dat de toonaangevende kringen een verjongingskuur ondergaan, die voor het geheele legerorganisme weldadig verfrisschend zal zijn.

Ingrijpende hervorming wordt nog tegengehouden, omdat men er in onze toonaangevende militaire kringen niet genoegzaam van doordrongen is, dat de taak van den beroepsofficier in vredestijd in de eerste plaats is: het *gansche volk* voor de militaire verdediging geschikt te maken. Men meent nog, dat aan dezen plicht voldaan wordt door het africhten van de jaarlijksche lichting recruten - 1/300 van hetgeen beschikbaar is - tot geoefende manschappen, zonder rekening te houden met de werkelijkheid van den oorlog, die tegenwoordig eischt, dat een kleine staat alle hens aan dek moet kunnen brengen. De hoofdzaak van de subalterne aanvoering moet daardoor in handen komen van het militie-kader, de natie behoort aan-

gevoerd te worden door de besten uit haar midden. De taak van den beroeps-militair in vredes- en oorlogstijd is ‘brains and nerves’ van het volksleger te zijn.

Bij mobilisatie zullen er in het Nederlandsche leger + 1200 officieren en ± 2900 onderofficieren[1)] ontbreken. Deze zeer bedenkelijke toestand - in het groote Russische leger mankeerden bij het uitbreken van den oorlog met Japan + 1500 officieren - zou niet ontstaan zijn, indien door onze toonaangevende militaire kringen tijdig de beteekenis van de militie- en reserve-aanvoering was begrepen, indien men zich daar niet was blijven vastklampen aan den waan, met een ‘select’ miniatuur-beroeps-legertje het bestaan van een volk te kunnen verzekeren, een klein volk, weliswaar, maar toch een volk, dat op het wereldtooneel, zonder van zijn wetenschappelijke en artistieke beteekenis te spreken, nog altijd de tweede koloniale mogendheid is.

II.

Als de techniek een nieuw wapen heeft samengesteld en dit zijn weg in het leger gevonden heeft, worden er - wat overigens aanbeveling verdient - proeven mede genomen. Op grond van die proeven wordt de oorlogs-uitwerking ervan gewoonlijk overschat. Vaak zou men daarna tot het besluit komen, dat een gevecht spoedig onmogelijk zou worden..... ‘faute de combattants.’

Maar wat leert de oorlogs-practijk?

Dat de verlies-procenten *dalen*, naarmate de uitwerking der wapens stijgt. Dit nu behoefde geen verrassing te zijn, indien rekening gehouden was met het feit, dat de menschen en niet de wapens de overwinning behalen. Pop-schijven en soldaten zijn alleen gelijkvormig, wat het materiëel trefoppervlak aangaat.

De soldaat heeft, evenals een ander mensch, gezond verstand; dit doet hem in meerder of minder mate dekking zoeken in het terrein: het instinct van natuur-historische weerbaarheid, dat ‘mimicry’ heet, in toepassing brengen, zoodat de trefkans kleiner wordt.

1) W.E. van Dam van Isselt. De Beteekenis van de Instelling der Verlofs officieren. Mavors 1908.

De soldaat heeft bovendien een moreel en daarop in het bijzonder werken de moderne projectielen, ontploffings-middelen en het rookzwak kruit, verlammend; wat van zoodanig gevolg is op het hanteeren der eigen wapenen, dat nog altijd, figuurlijk gesproken, wat de beste strijders betreft, de soldaat in den oorlog zijn gewicht aan lood waard is, terwijl de minder goede soldaten door die moreele werking, door den invloed van het gevaar, reeds buiten gevecht worden gesteld. Zoo moge de uitwerking zich kenbaar maken in den uitslag van den strijd, ze doet dit niet in de materieele verliesprocenten.

Slechts in den oorlog kan men een voorstelling krijgen van den invloed van levensgevaar op het leger. Men zou mogen veronderstellen, dat de militaire opvoeding daarmede rekening zou houden, o.a. door niet op vredes-proeven af te gaan, waarbij, om ze naar waarde te beoordeelen, in de eerste plaats het moreel in rekening moet worden gebracht, maar dat zij daarentegen zorg zou dragen zich in den geest van die verlammende werking der vuurwapenen te hervormen door op ontwikkeling van moreele eigenschappen in het algemeen, op karaktersterkte vooral, de aandacht gevestigd te houden[1]. Dit is echter niet geschied, omdat een vredes-leger dien moreelen invloed van het vijandelijk vuur nooit gevoeld, nooit gezien heeft, zoodat het zich laat verlokken af te gaan op de materiëele werking, die de proefvelden toonen. Men gaat o.a. meenen, dat dekking zonder kunstmatige terreinversterkingen niet mogelijk zal zijn, hecht geringe waarde aan het natuurlijk middel tot dekking, n.l. aanpassing aan zijn omgeving. Dientengevolge zoekt men, ten koste van de levende strijdkrachten, zijn heil des te meer in materiëele dekkingen, in stellingen, verschansingen, gewelven en pantseringen, in vestingen, forten en andere duurzame werken, naarmate de vrede langer duurt. En wat de oorlogsopleiding zelve betreft: de belangrijkste oefening, die in het schieten, werd tot voor kort gegeven op een wijze, welke meer gericht scheen op het vormen van mooie-serieschutters, dan van oorlogs-schutters. Welk een strijd heeft

1) ‘Ik meen, dat vredesproeven ten aanzien van onderwerpen, waarbij de moreele factoren eene alles overheerschende rol spelen, veilig kunnen worden nagelaten, daar zij toch niets bewijzen.’ Kapitein Jhr. Alting van Gensau in het Wetensch. Jaarbericht der Ver. Krijgswetensch. 1907/08.

de kapitein Fabius moeten voeren, eer men begon in te zien, dat onze schietopleiding met het vèrdragend snelvuurgeweer geen oorlogsopleiding was, omdat zij met de feitelijke toestanden en de moreele invloeden van het gevecht geen rekening hield, doch meer een poging scheen ook bij de troep de geringe spreiding van het proefveld te laten zien.

Men zou verwachten, dat, waar de uitwerking van zeker strijdmiddel of wapen overschat wordt, die overschatting zich mede zou doen gevoelen in de wijzigingen van reglementen en voorschriften, naar aanleiding van die moderne wapenen. In den eerstvolgenden oorlog zou dan uit moeten komen, dat men ook in dit opzicht te ver gegaan was.

Het tegendeel ziet men in geval van oorlog.

In den regel blijkt reeds bij de eerste gevechten, dat de reglements-wijzigingen geen gelijken tred hebben gehouden met die der wapen-werking. Zij zijn achtergebleven, dus verouderd. Men schijnt niet in staat geweest te zijn, wetenschappelijke of reglementaire opvattingen te laten evolutionneeren met die der techniek. Doch nu tracht men op het slagveld het verzuim in te halen, de evolutie wordt nu een bloedige mutatie, juister nog: revolutie.

Dit verschijnsel valt in nagenoeg alle oorlogen van de negentiende en twintigste eeuw - tijdperk van groote ontwikkeling der militaire techniek - waar te nemen. Zoo wordt den 12^{den} Mei 1859 de veldtocht in Italië begonnen met een legerorder van Napoleon III: ‘Les nouvelles armes de précision ne sont dangereuses que de loin, elles n'empêcheront pas la bayonette d'être, comme autrefois, l'arme terrible de l'infanterie française’. Wij zouden willen vragen: hoe wist Napoleon III dat? Op welke andere ervaring dan die van het proefveld grondde de Keizer deze stoute stelling?

Bijna tien jaar later, bij den oorlog van 1866 in Bohemen, zijn zelfs aan Duitsche zijde de artillerie en de cavalerie niet gebruikt overeenkomstig de eischen der toenmalige vèrdragende vuurwapenen.

In 1870 zijn het speciaal de hoogere aanvoering en de infanterie zoowel aan Duitsche als aan Fransche zijde, die de gevolgen ondervinden van reglementaire opstellingen en formaties, niet voldoende gewijzigd en *zoowel bij den generaal*

als bij de troep onvoldoende ‘eingelebt’ in overeenstemming met de vèrdragende juistheids-wapenen. Men ziet aan beide zijden onder 's vijands vuur een gebrek aan leiding, een drang tot oplossing, tot verspreiden, zich openbaren, die, onvoldoende voorbereid door de reglementen en vredesoefeningen tengevolge van den heerschenden geest bij de autoriteiten, soms tot verwarring en al te vaak tot onnoodig bloedstorten aanleiding geven. De Duitsche artillerie daarentegen, met een nieuw kanon te velde, vuurt vaak op te groote afstanden als gevolg der ervaringen op het proefveld, terwijl aan Fransche zijde op gelijke gronden overdreven resultaten van mitrailleuses worden verwacht. De werking der vèrdragende geweren zelve komt bovendien niet tot haar recht, zoowel door den gemoedstoestand der strijders als door hun stelsel van oefening. Men vuurt soms met het geweer aan de heup, in plaats van aan den schouder. Het gold ook bij de Duitschers een verdienste, men er steeds aan dacht het vizier op den vereischten als afstand te stellen. Uit die dagen is de uitdrukking ‘courage knallen’, voor het in het wilde er op los schieten, afkomstig.

In den Transvaal-oorlog bereidt het gebruik van rookzwak kruit, gepaard aan een groote geoefendheid in militaire ‘mimicry’, bij hun tegenstanders nieuwe bloedige verrassingen aan de Engelsche beroepsmilitairen. Zij moeten, al oorlogvoerende, met vele van hun militaire begrippen, hun aanvals-systeem ten onderste boven keeren en hun reglementen, uniformen en opleiding wijzigen. Tot tegemoetkoming aan hun gebrek aan stelselmatige oefening in vaardigheid tot ‘mimicry’ nemen zij de verfpot ter hand. Zij zetten zich in het vaal-geel, tot zelfs de raderen hunner affuiten en de scheeden van hunne sabels. De officieren verwisselen hun (parade) sabel voor een geweer, zonder dat de waardigheid van den officiers-stand of de discipline er door lijden.

In Oost-Azië gelijksoortige verrassingen, zoowel aan Russische als aan Japansche zijde.

Maar ziet nu daarnaast de militaire evolutie zonder oorlog, bijvoorbeeld in een leger als het Duitsche: Engelsche en Duitsche deskundige verslaggevers bij de groote manoeuvres van 1907 in Westphalen noemen de Duitsche strategie en tactiek, ondanks Zuid-Afrika en Oost-Azië, *nog dateerend van '70*.

Zoo zal ongetwijfeld een nieuwe oorlog wederom het bewijs leveren, dat, niettegenstaande de nieuwe wapentechniek, vooral in de eerste gevechten tal van verouderde vormen slechts ten koste van bloed kunnen worden opgeruimd.

In de eerste plaats verkrijgt de techniek altijd groote hegemonie over de tactiek, naarmate de vrede langer duurt en mist de tactiek in vredestijd de kracht om als de andere wetenschappen mede te evolutionneeren. Het is hier een quaestie van verstokt conservatisme. De traditiën van Frederik II zitten muurvast en staan een geleidelijke, natuurlijke evolutie der oorlogs-wetenschap in den weg.

Ongetwijfeld is Frederik II de grootmeester der krijgskunst geweest, maar men verlieze niet uit het oog, dat hij zijn soldaten van lage ontwikkeling *africhtte* voor den oorlog met *gladde vuurwapenen*, *voor het vuurgevecht op korten afstand*, *eigenlijk voor het handgemeen*. De soldaten waren toen beter voor het gevecht, naarmate zij het verder hadden gebracht in het zijn van niet-denkende steek-, schiet- of houw-automaten, naarmate zij beter in staat waren, werktuigelijk marcheerende, gesloten te blijven in rij en gelid en netjes gericht, en hun officieren en hun barbaarsche straffen meer vreesden dan den vijand. Hun bijna wiskunstig zuivere evolutie- en manoevreer-vaardigheid, hun schitterende, opzichtige uniformen, snorbaarden en schrikwekkende 'Blech'- en beerenmutsen, hun breedmakende, gewatteerde uniformjassen hadden zin, evenals hun parades. Men imponeerde in die dagen den tegenstander evenveel door zijn houding en uiterlijk als door zijn wapens. De militaire opvoeding zelfs van den verlichten Frederik II was, naast het aankweeken van opzichtigheid, een uitroeien van elke individualiteit met korporaalsstok en barbaarsche straffen, zoo noodig met behulp van de brandewijnflesch. In het kwartier of kantonnement moest de troep, uit vrees voor desertie, als een kudde bijeen gehouden en bewaakt worden.

Hoe Napoleon door de school van 'Alter Fritz' beschouwd werd, behoeven wij slechts aan zijn Germaansche tijdgenooten, vooral aan die uit het land van den 'ouden Dessauer' en uit dat van Daun te vragen. Men sprak daar het militaire anathema over hem uit, schold hem 'een bederver der discipline en der oorlogskunst', 'een monsterlijke anti-militaire knoeier', en zelfs toen het Fransche leger na Jena en Auer-

städt zijn intocht hield in Berlijn, vond men het een ongedisciplineerde bende, die alle ‘Strammheit’ miste. En waarom? Omdat door de grootere plaats, die hij in het gevecht aan de tirailleurs en aan de bewegelijke colonnes toekende, door hem gebroken was met het automatische van Frederiks linietactiek. Het opzichtige bleef echter ook bij hem, op goede gronden, in hooge eere. Noemde toch de Keizer zelf niet de geweerkogel van die dagen, in vergelijking met de bajonet, een dwaas?

Nu zal het niet beschikken over de gegevens en de contrôle van een dagelijksche toepassing, zooals dit op bijna ieder gebied der wetenschap regel is, de groote moeilijkheid blijven voor hen, die de kunst der oorlogsvoering, in de ruime beteekenis van het woord, beoefenen en bestudeeren. Het is toch onmogelijk om manoeuvres te gaan houden met scherp. Wel echter is het de plicht der militaire wetenschap zich met de grootste omzichtigheid te beveiligen voor de klippen, waarvan wij hierboven eenige der gevaarlijkste hebben aangestipt. Maar dit zal onuitvoerbaar blijken, indien de officieele militaire wetenschap zich blijft afzonderen en het zoo uiterst belangrijke gebied der psychologie van den oorlog nagenoeg braak laat liggen.

Zelfs de opzet en de geest van onze militaire studieboeken moeten er toe leiden het levend element als materiaal, als pionnen te gaan beschouwen, hoogstens als wezens wier loopkracht grenzen heeft, die eten moeten, vatbaar zijn voor wonden of ziekten, maar wier ziele- en gemoedsleven een ‘quantité négligeable’ is. De militaire opvoeding is er door haar opvattingen, vooral omtrent het wezen der tucht, steeds op uit dat ziele- en gemoedsleven terug te dringen of uit te schakelen, niettegenstaande de ervaring van alle oorlogen leert, dat hetgeen men geëlimineerd meende te hebben, bij de massa slechts latent bleek en op de meest ongewenschte oogenblikken zich met geweld uit den toestand van gebondenheid losmaakte.

In de exercitie-reglementen wordt de leer van materieele samenwerking van individu tot en met massa tot in de kleinste onderdeelen stelselmatig behandeld en geleidelijk ontwikkeld. Wat de moreele *opleiding* betreft, bestaat er in de praktijk geen methode: ‘on nage dans le vide’. Vraagt men er naar,

dan wijst de kazerne-routine met het gebaar van een provoostgeweldige naar het IJzeren Regiment, naar de artikelen van het Reglement van Krijgstucht en onze even anachronistische Crimineele Wetboeken voor het Krijgsvolk, alsof deze, als anderhalve eeuw geleden, nog alleen en uitsluitend in staat zullen zijn vóór het gevecht de onder de wapenen komende lichtingen te leiden en bij hen onder het vijandelijk vuur de argumenten van ontploffende pikrine-granaten of compoundkogeltjes te ontzenuwen.

..... Men kan geen manoeuvres houden met scherp. Wèl echter kan en moet de militaire leiding er op uit zijn, om bij elke gelegenheid de uitwerking van dat scherp te doen nagaan, m.a.w. naar elk oorlogsveld deskundigen zenden, in de eerste plaats om gegevens te verzamelen omtrent de psychologie van het gevechtsveld.[1)] Geen generaal, geen leeraar aan de krijgsschool, geen generalen staf-officier zonder oorlogservaring weet daaromtrent iets, al heeft hij ook alle oorlogen en gevechten vanaf de schepping bestudeerd, om de eenvoudige reden, dat de krijgsgeschiedenis daaromtrent sedert de toepassing van het vèrdragend, rookzwak snelvuurwapen weinig gegevens van actueele waarde bevat.

Als wij nu nagaan, dat door ons legerbestuur geen deskundigen zijn gezonden naar het ook in dit opzicht zoo uiterst belangrijk oorlogstooneel in Oost-Azië, bij welke gelegenheid zelfs verlof daarvoor geweigerd moet zijn geworden aan officieren, die aanboden zich voor eigen rekening daarheen te begeven, dan ligt het voor de hand, dat het gewicht van kennis omtrent de practijk en psychologie van den oorlog niet naar waarde geschat wordt, dat onze militaire wetenschap minstens genomen meent, het hier zonder practische gegevens te kunnen stellen.

III.

Progressieve stijging van militaire lasten eenerzijds, grooter zeldzaamheid benevens korter duur van den oorlog aan den anderen kant: ziedaar de beide polen, waartusschen, sedert

1) Het eerste belangrijke werk van dien aard: Die Philosophie des Krieges, danken wij aan een niet-militair, Prof. Mr. S.R. Steinmetz.

het Napoleontische tijdperk, een steeds stijgend verschil van spanning, gewapende vrede genaamd, ontstaan is. De reuzenlegers, de machtige vloten, dienen niet meer in de eerste plaats om oorlog te voeren, maar, zij het ook indirect, om hem te voorkomen.

Draagt de samenleving niet zonder inspanning de lasten van dien gewapenden vrede, met de beroeps-militairen is dit in niet minder mate het geval.

Aard en wezen van de militaire opvoeding zijn, om het zoo eens uit te drukken, het opwekken van militaire energie, die alleen een normale afleiding vindt in den oorlog. De beroeps-militairen, door opvoeding en leefwijze, door studie, begrippen, verhoudingen en opvattingen op den oorlogstoestand *als regel* ingericht, dienen echter door de tijdsomstandigheden, door de ontwikkeling der maatschappelijke denkbeelden en verhoudingen, inderdaad nog slechts om oorlog te voorkomen. Zij zijn de 'souffre-douleur' van hun opvoeding en van een al te veel in vervulling komen van de Latijnsche spreuk, welke als beste vredes-waarborg het zich wapenen tot de tanden noemt. Waar militaire activiteit hun terecht door hun speciale opvoeding als ideaal voor oogen is gehouden, blijkt de werkelijkheid van den dagelijkschen vredes-dienst vooral passieve eigenschappen van hen te eischen. Hun leven verloopt in voorbereiding met zeer geringe kans op toepassing.

Hoe langer het vredes-tijdperk, des te meer achterstand van de militaire evolutie bij de maatschappelijke, des te grooter de macht van 'côterie' en schrijftafel, des te dieper de eerbied voor vorm en dogma, des te meer overheersching van het strijdend door het administratief element. Niet, dat wij hiermede aan de traditie elke deugd, alle moreel-opvoedkundige waarde willen ontzeggen. Integendeel. Maar nimmer wenschen wij bij den hedendaagschen geest der algemeene opvoeding en wetenschap, in een militieleger traditie-vereering ten koste van het gezond verstand, noch die van het materiëel ten opzichte van het moreel, ja zelfs ten koste van het levend element.

Van den slechten invloed van den gewapenden vrede op het leger ziet men - hoe zorgvuldig over het algemeen militaire aangelegenheden van dezen aard ook geheim gehouden worden - onafgebroken een en ander aan den dag komen. Het verschijnsel is internationaal.

In Duitschland en Oostenrijk werd een tipje van het neerhangend ambtsgordijn opgelicht bij gelegenheid van Bilseen Gumbinnen processen, van zich herhalende soldatenmishandeling, van hetgeen uitlekte omtrent het overboord werpen van sluitstukken en insubordinatie-gevallen bij de Marine. De militaire vak-energie uit er zich onder de officieren op allerlei, minder gelukkige, wijzen. Men hoort onverkwikkelijke zaken mompelen, betreffende de officieren der garde-regimenten in en om Berlijn. Ook in Zuid-Duitschland zijn in de laatste jaren ongerechtigheden in de kringen der jonge officieren voorgekomen. Men houdt zich bezig met andere zaken, dan die de landsverdediging betreffende. Men zoekt afleiding voor den langdurigen vredes-dienst.

In het Fransche leger vroegen verleden jaar meer dan 30% der leerlingen van de artillerie- en genieschool hun ontslag. Nu zal de bloei der industrie, welke technisch ontwikkelden jongelui goede vooruitzichten biedt, hieraan wel niet vreemd zijn, maar in allen gevalle wordt deze levensrichting dan toch verkozen boven die in het leger.

Overigens zijn in het Fransche leger de uitingen van overspanning, waarvan de hevigste het Dreyfus-waanbeeld wel is geweest, aan de orde van den dag. Men denke verder aan de gebeurtenisssen in de wijnbouw-districten verleden jaar.

Even schoorvoetend als de Duitsche erkennen de Fransche Marine-autoriteiten, dat er nu en dan gevallen van muiterij, insubordinatie, wanbeheer hebben plaats gehad. Maar ook: men schrijft het groot aantal ongelukken toe aan den troost, die vooral door de officieren gezocht wordt in opium, aan welk heulsap, naar verluidt, gemiddeld 20% van het personeel min of meer verslaafd is.

In Italië zien wij 150 onderofficieren van het garnizoen Turijn een ‘protest-vergadering’ houden tegen den Minister van Oorlog, omdat hij de soldijen niet spoedig genoeg verbetert. Er worden in de Kamer interpellaties gericht tot den Minister naar aanleiding van een agitatie onder de onderofficieren, welke in verband werd gebracht met de vrijmetselarij. Naar aanleiding van knoeierijen op grooten schaal bij de aanschaffing van materieel voor de artillerie, wordt eene commissie belast met een onderzoek naar den algemeenen toestand van het leger; de generaals Mangiagalli

en Rogier vallen als slachtoffers. Ongetwijfeld zijn zij schuldig, maar voor niemand is het een geheim meer, dat de hoofdoorzaak van het kwaad gezocht moet worden in het stelsel.

Wat de Britsche vloten betreft, herinneren wij ons, behalve het geval van insubordinatie te Portsmouth, deserties op groote schaal. In het vorige jaar deserteerden van het Britsche kruisers-eskader onder Admiraal Neville in de Amerikaansche wateren een driehonderdtal onderofficieren en minderen. Toen Prins Lodewijk van Battenberg met zijn eskader New-York bezocht, gebeurde hetzelfde.

Voordat de Amerikaansche Armada zee koos voor den kruistocht in den Stillen Oceaan, waren een vijfhonderd matrozen gedeserteerd.

In België is er niemand, die niet overtuigd is van de noodzakelijkheid van militaire hervormingen. Maar onder de vleugelen der politiek neemt men er in zijn vredesleger proeven met het plaatsvervangers-stelsel.

Lang is in ons vredes-leger geen spoor van malaise geweest. In die dagen excerceerde men, trok op wacht, leerde zijn reglementen van buiten, zorgde ervoor, dat zijn knoopen glommen, zijn haren kort waren, de schoenen - zonder neuzen en uit één stuk - met gepoetste zolen onder de kast hingen en de jas in de eerste helft van de maand rechts, in de tweede helft links geknoopt was. Men schrobde Vrijdags zijn stroozak met water en zeep, en ging er 's avonds op liggen slapen, opdat ze bij de Zaterdagsche inspectie wit en droog zou zijn. Ook werd er wel eens een enkele keer schijfgeschoten, maar niet te dikwijls. Het geweer sleet meer door het poetsen, dan door de kogels, die er uit gevuurd werden. Overigens hield men appèls en inspectie, ja, vooral inspectie, ging wandelen in onberispelijk tenue en maakte vreedzame veroveringen. Aan *oorlogs*-bruikbaarheid scheen men in de tweede plaats te denken. Dit was de zoogenaamde goede, oude tijd.

Gelukkig behoefde dit leger zich in 1870 niet met een vijand te meten. Slechts de mobilisatie bleek een ‘Janboel.’

Na 1870 zijn verbeteringen ingevoerd, maar tevens brak de geleerde periode aan. Over de eenvoudigste zaken werd diepzinnig gedaan. Ieder werd geëxamineerd zijn leven lang en

‘diepgaande studie’ over kleinigheden werd het wachtwoord. De hoogste militaire deugd was examen-knapheid. Men ging wetenschap eischen daar, waar geen wetenschap noodig was, ook van hen, die niet wetenschappelijk gevormd waren. Hier kwamen echter de botsingen: het stelsel dogmatisch en wars van critiek, de ware wetenschap bijna geheel critiek.

Zoo zag men op zoogenaamde wetenschappelijke bijeenkomsten en bij tactische oefeningen op de kaart in onze kazernes soms pijnlijke dingen. Hoe goed bedoeld, hoe nuttig in beginsel, werden zij daardoor wel eens moordend voor het karakter. Een grijzende luitenant liep er kans onvoldoende te krijgen als oorlogs-soldaat, omdat hij het aantal patronen van verschillende soort in een caisson niet juist noemde; een infanterie-kapitein-grootvader kon in gevaar komen als aanvoerder ongeschikt beoordeeld te worden, tengevolge van zijn onwetendheid, betreffende het aantal voertuigen of projectielen in den artillerie-munitie-trein. Krijgsspel en manoeuvres waren bij voorkeur repetities van een of ander gevechts-moment uit den Fransch-Duitschen oorlog. De reglementen en voorschriften werden in woord en beeld gegermaniseerd en zoo voortdurend gewijzigd, dat geen korporaal en geen generaal ze nog zoodanig kenden, dat eventueele vragen er uit niet in alle rangen en graden als valstrik dienst konden doen.

Bovendien werd tengevolge van de zeer uiteenloopende sterkte aan militie, 's zomers te veel van het beroeps-personeel, speciaal het minder kader, geëischt, terwijl 's winters vooral in de kleine garnizoenen kans was op bezighouden. Het geheel ten slotte overstroomd met bureaucratischen en administratieven inkt.

Naast dit alles bleef veel van het oude, overbodige, in het bijzonder van het opzichtige, hangen; zoo werd aan ceremonieële inspecties groote waarde gehecht en als gevolg daarvan hield men de poets-manie in hooge eere, zooals o.a. enkele jaren geleden bleek uit bedorven loopen van onze nieuwe snelvuur-geweren: het poetskoord had de trompen *zichtbaar* uitgesleten.

En zoo heeft de ‘malaise’ zich ook in het Nederlandsche leger vertoond, zij het ook niet onder zulke weerzinwekkende verschijnselen als over de grenzen.

Onze Oostelijke cavalerie-garnizoenen - die van langdurige

eerste oefening en beroeps-soldaten - hebben verleden jaar gevallen van gezamenlijke desertie gezien.

De animo voor het beroeps-officier-schap bij onze jongelui daalt. Moesten eenige jaren geleden, tengevolge van het groot aantal adspiranten, vergelijkende examens gehouden worden, nu kan - zooals wij reeds vermeldden - het aantal open gestelde plaatsen niet aangevuld worden. Betreffende de dienstneming voor vrijwillig minder kader is het weinig beter gesteld, het tekort aan onderofficieren en korporaals is bedenkelijk. Naar in 'de Militaire Spectator' wordt medegedeeld, bedroeg verleden jaar het tekort aan vrijwilligers alleen bij onze zwakke cavalerie 600 man, verlieten bij een van de Oostelijke Regimenten Huzaren in zes maanden 51 onderofficieren, korporaals en manschappen met paspoort den dienst, terwijl zich in dien tijd *één man* voor dienstneming aanmeldde. Bij een ander ruiterij-regiment gingen in dienzelfden tijd 26 man weg en meldden zich daarvoor 12 nieuwe aan.

Nog sterker spreken de cijfers der crimineele Statistiek. Wij nemen die over van 1904, ontleend aan 'De Militaire Gids'.

Door den militairen rechter werden dat jaar verooordeeld:

a. wegens misdrijven uit het Wetboek van Strafrecht of andere burgerlijke wetten:

Wederspannigheid bij beroeps-militairen	16
Wederspannigheid bij militie	6
Meineed bij beroeps-militairen	3
Meineed bij militie	-
Mishandeling bij beroeps-militairen	45
Mishandeling bij militie	17
Diefstal en verduistering} bij beroeps-militairen	100
Diefstal en verduistering} bij militie	13

b. wegens militaire misdrijven:

Dienstweigering bij beroeps-militairen	43
Dienstweigering bij militie	25
Insubordinatie bij beroeps-militairen	59
Insubordinatie bij militie	24
Desertie bij beroeps-militairen	216
Desertie bij militie	70

Militaire diefstal bij beroeps-militairen	31
Militaire diefstal bij militie	4

Nu is het waar, dat de militie zich in het algemeen gedurende den korten diensttijd kalm houdt om niet langer in dienst te blijven dan noodig is, maar in allen gevalle wijzen de cijfers toch niet op een rooskleurigen toestand der beroepsmilitairen, die ten opzichte der militie in aantal verreweg in de minderheid zijn.

Ziehier de militaire zijde van den gewapenden vrede, die zich bij ons voor een niet gering deel uit in de gevolgen van den overgangs-toestand van staand leger naar volksweermacht.

Die militaire ‘malaise’ is niet slechts een uitvloeisel van het maatschappelijk kwaad, dat de gewapende vrede heet, maar beide verschijnselen hebben een gemeenschappelijke oorzaak: het, als gevolg van eenzijdige en verouderde opvoeding, opwekken en ophoopen van energie buiten en naast de maatschappelijke en waarvoor onder gewone omstandigheden geen natuurlijke, logische en nuttige aanwending mogelijk is.

IV.

Wij hebben in ons klein leger een zevental gelegenheden voor vorming van vrijwillig minder kader, een gelijk aantal inrichtingen met de opleiding voor beroeps-officier verband houdend. Dit komt ons grootscheepsch en weelderig voor. Bovendien stellen de inrichtingen voor officieren te hooge, die voor minder kader te lage eischen tot toelating. Toch zijn bij alle wapens ontwikkelde onderofficieren noodig, niet alleen als opvoeders, maar ook als aanvoerders, gedeeltelijk ook op technisch gebied. Voor vele mannen van die militaire opleidings-inrichtingen afkomstig, gevoelt men eerbied, maar dat zijn van die figuren, die er zich bij elk stelsel doorgeslagen zouden hebben en dus niets ervoor bewijzen.

In het algemeen treedt men onvoldoende onderlegd in dienst, wordt er, ook al door den kadernood, te spoedig geschikt verklaard om naar een regiment te vertrekken, later om tot onderofficier bevorderd te worden, en dientengevolge houden wij in onze kazernes korporaals, later sergeanten, van onvoldoende ontwikkeling.

In verband met het peil onzer militie, met de toestanden in onze kazernes en met de eischen van den modernen oorlog, is de vrijwillige korporaal vijfde wiel aan een wagen geworden. Men misbruikt hem dientengevolge als Jantje-van-alles, zelfs als soldaat in het gelid naast pas afgeëxerceerde recruten, wat reeds uit disciplinair oogpunt verboden moest zijn. Evenals de korporaals-stok heeft hij zijn tijd gehad. Ons kader, speciaal de onderofficier, de opvoeder en voorganger bij uitnemendheid van den milicien, moet in ontwikkeling gelijk staan met den volksopvoeder, den onderwijzer, omdat vooral aan hem de voltooiïng der volksopvoeding van het dienstplichtig Nederland is opgedragen.

Men richte daarom één centrale onderofficiersschool voor alle wapens op in een plaats waar een groot garnizoen is met goede oefeningsterreinen. Men worde er toegelaten na streng geneeskundig onderzoek en onder overlegging van het einddiploma Hoogere Burgerschool driejarigen cursus. Bij de korpsen hebbe geen opleiding voor kader meer plaats.

Deze centralisatie van de opleiding voor onderofficier - zich beperkende tot vakonderwijs, paedagogie ingesloten - maakt het gemakkelijk haar, zoo noodig, geleidelijk in te krimpen, als de invoering van kaderplicht gelegenheid gaat geven het militie-onderofficiers-kader uit te breiden. Die centralisatie is dus te beschouwen als een voorbereidingsmaatregel, die het volksweerbaarheids-beginsel mogelijk maakt.

Er moet bovendien voor de beroeps-onderofficieren gelegenheid zijn te capituleeren en omgekeerd moet de kaderplichtige milicien eenige jaren vrijwillig in het leger kunnen blijven in den door hem behaalden graad. Als men nagaat, dat het capitulanten-stelsel beoogt: een korte dienstverbintenis in het leger en daarna overgang in een burgerbetrekking, dus een terugkomen van het standpunt van den voor-altijd-beroeps-militair, dan is dit een naderen tot het volksleger, dat het aantal beroeps-militairen tot enkelen, noodig voor de hoogere aanvoering en de instructie, wil terugbrengen.

De voorstander van het volksweerbaarheids-beginsel is dus uit den aard der zaak een voorstander van het capitulantenstelsel.

Trouwens, de oeconomische positie der onderofficieren eischt verbetering. Hun salariëering behoort niet, wil men een

goed gehalte behouden, zooals thans vaak te doen denken aan die van arbeiders. De besten loopen weg, zonder dat een behoorlijke aanvulling verzekerd is. Als men het aantal militie-onder-officieren geleidelijk uitbreidt, dat der vrijwillige onderofficieren tot zekeren grens evenredig inkrimpt, de korporaals afschaft, kan aan de overblijvenden een behoorlijk bestaan verzekerd worden, zonder overmatige lasten voor de schatkist.

Ons militair onderwijs zoeke, ook wat de vorming der beroepsofficieren betreft, waar mogelijk, aansluiting bij ons algemeen onderwijs. In verband daarmede behoort de Kadettenschool te worden opgeheven. Deze militaire kostschool staat naast het algemeen onderwijs, doet dit onderwijs ongezonde concurrentie aan, geeft kans op eenzijdige ontwikkeling van onze aanstaande officieren-volksopvoeders, verplicht de kadetten, beter gezegd hun ouders, tot een beroepskeuze op te jeugdigen leeftijd en beantwoordt bovendien niet aan het doel, waarmede zij werd opgericht: voorziening in het tekort aan officieren. De opleiding van officieren worde vereenigd aan de Koninklijke Militaire Academie, waar dus ook de onderofficieren, die voor het officiersschap in aanmerking komen, hun opleiding voltooien. Het einddiploma van de Hoogere Burgerschool met vijfjarigen cursus geve, bij strenge keuring, *zonder examen* toegang tot de Academie; de onderofficieren *van alle wapens*, die officier wenschen te worden, worden er toegelaten na het afleggen van een aanvullingsexamen. De verouderde hoofdcursus worde dus opgeheven.

De Hoogere Krijgsschool verplaatse men naar een onzer Universiteits-steden, waar leerstoelen in militaire vakken worden opgericht. Op deze Krijgsschool worden slechts die wetenschappen behandeld, waarvoor geen leerstoel aan de universiteit bestaat. De toelating hebbe plaats *zonder examen*, doch volgens aanwijzing, op grond van door den officieradspirant gedurende een zeker aantal jaren bij den troep getoonde militaire, intellectueele en karaktereigenschappen. Leiding bij vrije studie worde er het ideaal. De colleges in militaire vakken moeten ook gevolgd kunnen worden door niet-officieren, om daardoor den reserve- en den militie-officier gelegenheid te geven voor hoogere vorming.

Onze officieren behooren sociaal en oeconomisch ontwikkeld

te worden en te blijven. Daarvoor moet men kunnen beschikken over het algemeen onderwijs en daarmede zooveel mogelijk aanraking zoeken.

Er ligt een karakter- en geestdoodende drilperiode op militair onderwijs-gebied achter ons. Daar heeft jaren een examen-selectie hoogtij gevierd, die negatieve resultaten had, omdat zij vooral eigenschappen ontwikkelde, voor den strijder, den aanvoerder, den opvoeder van geen waarde, en belette, dat voor maatschappelijke, lichamelijke en karakter-ontwikkeling zorg werd gedragen.[1)] Bij onze officiers-opleiding stond indertijd gymnastiek en schermen op het programma der lessen. Voor den militairen opvoeder en aanvoerder voorwaar geen overbodige weelde. Gedurende twee jaar ontvingen wij echter geen enkele les er in, zagen zelfs geen leeraar in die vakken in de gymnastiek- en schermzaal, maar wel eischte onze leeraar in militair- en oorlogsrecht, in voorschriften en reglementen, van ons, dat wij bij het naderen van het officiersexamen de recrutenschool woordelijk konden opzeggen.. ook van achteren naar voren.

Wij stellen op den voorgrond, dat deze toestanden voorbij zijn. Men vergete echter niet, dat het meerendeel onzer tijdgenooten, volgens een dergelijk stelsel gevormd, nog in het leger dient. Zoo iets werkt lang na. En wat de examen-lust en -wijsheid betreft, deze tieren nog welig. Om op de Hoogere Krijgsschool te worden toegelaten, moeten officieren van rijpen leeftijd en ervaring, ondanks conduite-lijsten en het oordeel van vele chefs, zich aan een examen onderwerpen, zelfs in niet-militaire vakken, waarin zij vroeger geëxamineerd werden.

Aan stelselmatige karaktervorming in de troep wordt buiten lange circulaires en aanschrijvingen onvoldoende aandacht geschonken, ten gevolge der examen-programma's. Men mocht daarbij wel eens denken aan de *Duitsche* woorden: ‘Das Unternehmen die Charakter-Fehler eines Menschen

1) Bij de overgangsexamens dezen zomer aan de Militaire Academie gehouden, gingen, wat de artillerie hier te lande betreft, van de **58** leerlingen slechts **31** onvoorwaardelijk over. Een dergelijke verhouding kan, wat examen-aanbidding betreft, tot meerdere gevolgtrekking aanleiding geven, tenzij de opleiding zelve niet in orde is geweest

durch Reden und Moralisieren aufheben, und so seinen Charakter selbst umschaffen zu wollen, ist ganz gleich dem Vorhaben eine Eiche durch sorgfältige Pflege dahin zu bringen, dass sie Aprikosen trüge'.

De militie-kaderopleiding komt in de kazerne niet tot haar recht. In de eerste plaats behoort men door een goed stelsel van *kaderplicht en van een hervormden dienstplicht voor deze catejorie* - waarover later - degenen te kunnen *aanwijzen*, die door hun karakter, hun ontwikkeling, hun positie, daarvoor als van nature zijn aangewezen en daarbij dient met het bestaande opleidingsstelsel voor militiekader te worden gebroken. Dit stelsel is ook alweer een examen-stelsel, hetwelk evenmin als de desbetreffende voorschriften waarborg geeft, dat de geslaagden iets meer zijn dan dragers van 'chevrons'. De geschiktheid voor militie-aanvoerder wordt in de eerste plaats bepaald door andere eigenschappen dan theoretische examenkennis, omdat die kennis, is de betrokkene eenmaal met groot verlof, verslapt, wat met karakter, algemeene en intellectueele eigenschappen en practische vaardigheid - waarop het hier toch aankomt - in den regel niet in die mate het geval zal zijn. De beste eigenschappen voor aanvoerder brengt de milicien mede bij het in dienst treden. Wie nu zijn, door hun dagelijkschen omgang, beter in staat om die min of meer aangeboren eigenschappen van aanvoerder in de miliciens hunner compagnie te ontdekken, te beoordeelen en te ontwikkelen dan de kapitein en de luitenants? Daarom zou ik voor de opleiding van de militie, in tegenstelling met die der beroepsaanvoerders, geheele decentralisatie wenschen, de beoordeeling, wie onder de aangewezenen voor militie-aanvoerder in aanmerking komen, in handen gevende van den compagniescommandant. Ook hier geen korporaals, maar als eerste hoogeren *de besten der miliciens*, n.l. zij, die - het teekent zich in enkele dagen af - overwicht hebben op hun kameraden, flinke, wakkere, ontwikkelde jongens zijn. Dezen zou men groote voorrechten moeten toestaan en hun, evenals in Rusland na den oorlog is ingevoerd, bij het verspreide gevecht en den patrouille-dienst, het commando geven over de kleinste afdeelingen, al zou men ook daarvoor het aantal groepen per sectie moeten vermeerderen.

Uit deze categorie *kiest de compagnies-commandant*, in commissie met zijn luitenants, aan de hand van algemeen gestelde eischen, degenen, die voor milicien-onderofficier in aanmerking komen. Hierbij kan een huishoudelijk, maar uitsluitend practisch, militair-vak-examen worden afgenomen. Uit deze onder-officieren wordt door den bataljons-commandant, in commissie met den betrokken compagnies-commandant en de luitenants der compagnie, later een keuze gedaan voor het benoodigd aantal adspiranten voor militie-luitenant, welke opleiding echter weer plaats heeft gecentraliseerd voor het geheele leger en wel door het volgen van afzonderlijke cursussen aan de Militaire Academie, waarbij de aanstaande militie-luitenants gedetacheerd worden. Voor hoogere vorming der militie-officieren komen, zooals werd aangestipt, krijgskundige leerstoelen aan de universiteiten in aanmerking.

Nu nog een woord over het reserve-kader.

Zeven jaar was mij in Amsterdam de theoretische opleiding der aanstaande reserve-officieren opgedragen. Gedurende eenzelfde tijdvak heb ik jaarlijks 's zomers die reserve-aanvoerders zien werken. Op grond van die ervaring moet verklaard worden, dat de overgroote meerderheid daarvan een kracht vormde voor de reserve-aanvoering, die zelden tot haar recht kon komen.

Vroeger heb ik uiteengezet, dat de kazerne-opleiding geen opleiding voor den oorlog is in het algemeen[1)]. Met de reservisten heb ik een ernstiger ondervinding opgedaan. Vele reservisten volgden eenige jaren, voordat zij voor eerste oefening in de kazerne kwamen, de oefeningen van het Voorbereidend Militair onderricht en de winter-cursussen van het reservekader. In den regel waren de ijver en het gedrag van dezen daarbij boven allen lof verheven. Na hun eerste verblijf onder de wapenen kreeg ik hen weer onder mijn leiding. Doch dan had bij een niet gering aantal hunner een ‘metamorfose’ plaats gevonden. De ijver was weg, de lust om een hoogeren graad te behalen, eveneens. De kennismaking met de kazerne-practijk had ijver en belangstelling in de militaire plichten gedood. Er moest gestraft worden,

1) *Ons Kazerneleger als Gezondheids- en Opvoedings-Instituut*. Studiën in Volkskracht 1903. *Het Kazerneleger*. De Gids 1905. No. 12.

waar vroeger een woord van opwekking voldoende was. Het is niet zonder diepere beteekenis, dat de Leiddraad voor opleiding en oefening der Infanterie voor het Nederlandsch-Indische leger voorschrijft, alle oefeningen, zoo eenigszins mogelijk, buiten de kazerne en het zoogenaamde exercitie-veld te houden. De kazerne is geen opleidings-school voor den oorlog. Ze is niet met dit doel opgericht, nooit voor dat doel gebruikt kunnen worden. De kazernes, in den aanvang, hadden geen andere bestemming dan het veilig opbergen van de huurlegers in vredestijd. De Ouden kenden in hun groote dagen geen kazernes. Napoleon heeft zijn beste legers gevormd in oefenings-kampen. Dit voorbeeld moeten wij volgen. De voortreffelijkheid van recruten-oefening in een kamp boven die in een kazerne ken ik door ondervinding in het kamp bij Laren. Tevens is daar bewezen, dat het kampeeren niet duurder behoeft te zijn dan het verblijf in kazernes.

De reserve en de militie leeren in een kazerne de toestanden niet zooals ze te velde regel zullen zijn, vooral niet datgene wat men noemt ‘zich redden’; er is daar geen band tusschen de deelen van een troep, tusschen meerderen en minderen. En op de ontwikkeling van die eigenschappen komt het in den oorlog toch zoo aan, vooral in een militie-leger.

Wat de hygiene van de kazerne betreft, leze men het praeadvies over de huisvesting van den soldaat, uitgebracht op het Congres voor Openbare Gezondheidsregeling door den kapitein-ingenieur A.E. Redelé en den luitenant-ingenieur W. Dudok.

Wij moeten in verband met het bovenstaande betreffende de kazerne tot slot van dit hoofdstuk een woord wijden aan de groote strijdvraag, die ons leger in twee kampen scheidt, n.l. aan den duur van het verblijf onder de wapenen voor eerste oefening.

In de eerste plaats vindt men een langdurig kazerneverblijf noodzakelijk, omdat de discipline, zooals het bij voorkeur wordt uitgedrukt, ‘eingelebt’ moet worden. Hoe iemand, die de kazerne-toestanden in vredestijd uit eigen ervaring kent, zulk een hoogen dunk kan hebben van haar opvoedkundige waarde voor den oorlog op dit gebied, is ons een raadsel. Het zal toch erkend moeten worden, dat

het doel van die ‘eingelebte’ discipline van militair standpunt alleen en uitsluitend verhooging der oorlogs-bruikbaarheid beoogt en niet handigheid in vormen-dienst, die de kazerne-opleiding voorzeker verschaft en dat ook op ander gebied de praktijk van de kazerne in nagenoeg geen enkel opzicht meer voor praktijk te velde voorbereidt.

Dat het doel der opleiding in militaire discipline aan alle deskundigen volkomen klaar voor oogen staat, moet door de volgende bijzonderheid in twijfel getrokken worden.

Zooals bekend is, zijn in de kampen, waar de landweer voor het eerst voor oefeningen bijeen was, ergerlijke vergrijpen tegen de discipline voorgevallen. Of men al of niet van meening is, dat deze voor een deel toegeschreven moeten worden aan de voorbereiding van en de leiding in sommige kampen, kan toch de gevolgtrekking worden gemaakt, dat de discipline bij de betrokken landweer als geheel op dat moment zeer onvoldoende, misdadig onvoldoende was. Bij zulke onvoldoende resultaten ligt de vraag voor de hand, waar de betrokken landweermannen hun oefenschool in militaire discipline doorloopen hadden? Dit was geschied als *milicien* gedurende hun eerste oefening en de daaropvolgende herhalings-oefeningen *in de kazerne*. Zoolang die miliciens in die kazerne woonden, *scheen* de aangeleerde tucht voldoende. Zij werden althans als geoefend milicien met groot verlof gezonden. Zoodra zij echter onder omstandigheden, die eenigermate overeenstemmen met een mobilisatie, n.l. in de bedoelde kampen, op moesten komen, werden zeer ondisciplinaire handelingen bedreven. Men zou daaruit logisch tot het besluit komen, dat voor de betrokken landweermannen het kazerne-verblijf als oefenschool in discipline-te-velde niet voldaan heeft. Dit zou een reden kunnen zijn om de waarde van hun kazerne-verblijf voor den oorlog in twijfel te trekken en deze zaak van dit standpunt in behandeling te nemen. Wat geschiedt echter? Men laat de kazerne-opleiding met rust. In plaats van de landweermannen bij een volgende opkomst weer in een kamp te legeren - wat met het oog op hun oorlogsbestemming en oefeningen noodzakelijk is - maar na te gaan of met toepassing der ervaring van het eerste kampeeren de indisciplinaire relletjes zullen uitblijven, gaat men hen integendeel in kazernes onderbrengen. Hier blijven, wat niet te verwon-

deren is, de relletjes achterwege. Juichende, dat er geen relletjes zijn, roept men uit: ‘Zie, de landweermannen zijn tam, zoodra ze hun kazerne hebben geroken, wie wil nu nog beweren, dat die kazerne-opleiding zoo slecht is (voor oorlogsvoorbereiding)?’ Dat opkomen der landweer in kazernes - ook in garnizoenen met onvoldoende oefenings-terreinen - is, in verband met de ervaringen van de eerste opkomst, niet vrij te pleiten van struisvogel-politiek, tenzij men meent, dat het voornaamste, waarop het voor de landweer in oorlogstijd aankomt, is, zorg te dragen, dat ze geen indisciplinaire relletjes maken. Als het oorlogsdoel der kazerne-opleiding, ook op het gebied van discipline, een ieder klaar voor oogen had gestaan, zou men door het gebeurde in de landweerkampen tot het besluit zijn gekomen, dat kazerne-tucht nog geen tucht-te-velde beteekent en de kazerne-opleiding dientengevolge herzien. Het beginsel van den Minister van Oorlog toch, om de landweer in kampen onder te brengen, was volmaakt logisch. Landweer-oefeningen zijn voortgezette, toegepaste oefeningen door *geoefende oud-miliciens*.

Het bovenstaande voorbeeld zou met meerdere aangevuld kunnen worden als bewijs-materiaal voor het feit, dat er in onze militaire opleiding iets verwrongens, iets onlogisch is, dat er omtrent de systematiek en het doel der opleiding van onze dienstplichtigen geen klaarheid bestaat.

Dit wordt ook bewezen door de diepgaande verschillen van deskundige meeningen omtrent den noodzakelijken duur van het verblijf voor eerste oefening onder de wapenen. Deze deskundige meeningen loopen uiteen van drie maanden tot drie jaar. Zoo lang over deze quaestie geen eenstemmigheid is verkregen, is een oplossing van het militair vraagstuk onmogelijk, omdat ten slotte om den duur van de opkomst voor eerste oefening der militie practisch het geheele militair vraagstuk draait. Toch is duidelijk - en men behoeft daarvoor geen deskundige te zijn - dat hier feitelijk geen groote elasticiteit mogelijk is.

Wij zouden wenschen, dat men zich eens nauwkeurig ging afvragen, wat, zonder eenige ballast, bepaald noodig is om bij de verschillende wapensoorten als geoefend oorlogs-soldaat te worden beschouwd, met inbegrip van zeker surplus voor hetgeen gedurende het groot verlof gemiddeld verloren gaat.

Deze eischen zouden zoowel de individuëele geoefendheid als die van een onderdeel van een of andere afdeeling moeten gelden. Dáárna zou uitgemaakt moeten worden, in welke omgeving dergelijke eigenschappen den recruten eigen gemaakt kunnen worden. Zeker zou men dan, om te bepalen in hoeveel maanden een dergelijke graad van militaire vaardigheid bereikt kan worden, niet in de eerste plaats aan kazernes als hulpmiddel denken, maar terecht komen in oefeningskampen of in garnizoenen-met-goede-oefeningsterreinen. Hoogstens zou dan het verschil in gevoelen over den noodzakelijken duur van eerste oefening nog over dagen kunnen loopen.

Ook wat de methode van opleiden betreft, zou, wil men tot een zuivere bepaling van den duur der eerste oefening komen, een grondige herziening en ommekeer noodzakelijk zijn. Algemeen wordt in de samenleving voor de opvoeding de groote waarde, ja noodzakelijkheid van persoonlijk onderwijs erkend. Klassikaal onderwijs is een hulpmiddel, niemand echter die waant, dat met dat klassikaal onderwijs, de mogelijkheid van onderwijs-geven staat of valt. Ook voor de hedendaagsche gevechtsopleiding is noodzakelijk de persoonlijke eigenschappen, de individueele geoefendheid tot zoo hoog mogelijken graad van ontwikkeling op te voeren. Dus ook individueele opleiding in de eerste plaats. In het groot samenspel der oorlogvoering moet ieder medewerker in staat blijven onverwachts voor een solo-partij te kunnen invallen. De individualiteit moet dus allerminst gedood worden, doch geleid, beschaafd, ontwikkeld. Daarmede dient men de recrutenopleiding aan te vangen, niet alleen op het exercitieveld, maar in het terrein.

Nu zijn in het leger de aantallen onderwijskrachten, officieren en onderofficieren, in verhouding tot een jaarlichting recruten buitengewoon gunstig ten opzichte van het algemeen onderwijs. Het ideaal van persoonlijk onderwijs zou er bijna te bereiken zijn. En desniettegenstaande wordt dit beginsel niet slechts partieel ingezien, maar alles behalve stelselmatig doorgevoerd. Dat men ook op dit gebied niet tot klaarheid is, blijkt uit de omstandigheid, dat men klassikaal onderwijs, hier de gesloten exercitiën niet als een hulpmiddel, maar als één van de belangrijkste oefeningen voor de oorlogsgeschiktheid van den milicien houdt. Men moet niet alleen beginnen met een zorgvuldige

individueele schietopleiding, maar deze op elk gebied, in het bijzonder in het terrein, welke het a b c vormt van alle andere, toepassen. Om iets goed te doen, en vooral om het geleerde vast te leggen, moet men het begrijpen; maar hoe is dit mogelijk voor den recruut als, zooals tot nu toe, de opleiding hoofdzakelijk op de kazerneplaats geschiedt?

Eerst als de leerling individueel datgene kende, wat voor den landsverdediger noodig is, behoorde men aan te vangen met de opleiding van de kleinste afdeelingen (patrouille en groep) uitsluitend *in het terrein*, om geleidelijk tot de grootere en grootste verbanden op te klimmen. Eerst de solo's, dan het samenspel; wellicht een gedeeltelijk samengaan van beide, maar hier nimmer het omgekeerde. Wat doel is, wat hulpmiddel moest aan alle onderwijskrachten en aan alle leerlingen duidelijk voor oogen staan. De gesloten exercitie is hier uitsluitend hulpmiddel om een zeker aantal mannen de kleinste plaats te doen innemen en hen gemakkelijk en snel te verplaatsen. Als weeskinderen gaan wandelen, loopen zij twee aan twee in rij en gelid. Dit geschiedt om practische redenen. Niemand echter, die de meening zal verkondigen, dat zonder dit wandelen twee aan twee, weeskinderen niet onder tucht te brengen of op te voeden zijn.

Degenen, die nu bij een zaak van ondergeschikt belang als het blijvend gedeelte zoo nadrukkelijk gewezen hebben op de oefenings-nadeelen, welke uit vermindering of afschaffing van dat blijvend gedeelte zouden ontstaan en daarbij zelfs de veiligheid van den Staat genoemd hebben, hadden wel eens mogen bedenken, dat het Instructiebataljon, de officieele opleidingsschool van het vrijwillig kader onzer veld-infanterie, nog altijd gehandhaafd wordt in een garnizoen zonder oefenings-terreinen; dat het met den Hoofdcursus - belangrijke opleiding voor den officier - en de Kadettenschool weinig beter gesteld is; dat vele van onze garnizoenen voor infanterie, artillerie en cavalerie niet beschikken over oefeningsterreinen aan de matigste eischen voldoende. In één ervan eindigde het recruten-tableau der zomeropleiding voor infanterie-recruten jaren lang met het stereotype ‘tegen het betreden der bermen (van de wegen bij recruten-oefening in den velddienst) wordt (den onderwijzers) nadrukkelijk gewaarschuwd.’ Men scheen niet

in te zien, dat het leeren aan recruten van de uiterst gewichtige verplichtingen op dubbelpost en op patrouille onder die bepaling gelijk staat met het leeren klimmen zonder ladders, mast of touw.

Wil men op het gebied van den noodzakelijken duur van eerste oefening voor het Nederlandsche leger tot een oplossing komen, dan is het niet in de eerste plaats de vraag hoeveel jaren Duitschers en Japanners daarvoor noodig hebben, maar wel moet er klaarheid zijn omtrent het wezen en doel der militaire opleiding voor Nederlandsche recruten bij de verdediging van Nederland. Zeker is daarvan een belangrijk onderdeel de vraag, hoe die recruten vóór hun in dienst komen werden opgevoed, maar nog belangrijker is, dat bij de militaire opvoeders gezonde opvattingen zijn aangekweekt omtrent de methodiek der militaire opleiding, en vooral ook dat zij paedagogisch onderlegd zijn. Zoo lang dit niet is geschied, kan het aantal noodzakelijke maanden voor eerste oefening op betrouwbare gronden niet empirisch bepaald worden en zullen de voorstanders van een driemaandschen oefeningstijd hun argumenten kunnen blijven stellen tegen hen, die drie jaar daarvoor noodzakelijk achten en omgekeerd.

V.

Sedert de Napoleontische greep is het niet gelukt op militair-gebied ons zelf te worden. Tot '70 hebben wij, wat het uiterlijk aangaat, het Fransche, na '70 het Pruisische stelsel tot model gekozen. Onze militaire geschiedenis in de afgeloopen eeuw doet ons denken aan La Fontaine's kikker. Als dat typisch beest der Nederlandsche polder-terreinen, hebben wij ons op militair gebied trachten op te blazen, niet tot den omvang van een os, maar eerst tot dien van den Gallischen haan, daarna tot dien van den Pruisischen adelaar. Dat heeft ons wel niet doen barsten, maar wij gevoelen ons toch ietwat onpasselijk - men spreekt van de militaire ‘malaise.’

Nu willen sommigen het op zijn Zwitsersch gaan probeeren. Ook daarvoor behooren wij te bedanken.

Door dat nadoen van den vreemdeling is een legende, een

sprookje ontstaan, dat de Nederlandsche militairen slechte militairen zouden zijn. Dit vereischt een woord van protest. Zeker maken Nederlandsche militairen, als zij 'stramm' of 'schneidig' willen doen, geen gelukkig figuur. Maar wat beteekent dit? Wordt daarmede de vijand uit het land gehouden? Onze Marine, onze Indische militairen hebben hun internationale faam allerminst aan 'Strammheit', 'Schneidigheit' of andere Germaansche deugden te danken. Maar hun voornaamste opvoedster is *de practijk ter zee en te velde*. Deze vormt tevens de correctie voor mogelijke kazerne- of vredes-sleur, voor côterie-geest of bureaucratische overheersching, voor overmatige examen-geleerdheid-vereering. Ter zee en op het gevechtsveld leert men telkens opnieuw, dat kunde en geoefendheid niet steeds beteekenen bekwaamheid, dat voor laatstgenoemde eigenschap kennis zich paren moet aan karakter, scheppingskracht, veerkracht, doorzettingskracht.

Het Nederlandsche volk heeft er bovendien een instinctmatige afkeer van zich op zijn Fransch of Duitsch te laten afexerceeren en zoo is het onze landmacht nooit kunnen gelukken zich populair te maken, als de Marine of het Indische leger, terwijl het gros der beroeps-militairen zich eigenlijk eveneens nimmer in dat uitheemsch gewaad op zijn gemak heeft gevoeld.

Er bestaat een Nederlandsche volksaard, er bestaan Nederlandsche deugden. Er is verder een Nederlandsche taal, een Nederlandsche kunst, een Nederlandsche letterkunde, een Nederlandsche historie vooral.

Zou het nu inderdaad onmogelijk zijn een Nederlandsche verdediging, een Nederlandsche militaire opvoeding te scheppen?

Hier moet echter een vraag onmiddellijk op volgen, en wel: is het leger alleen oorzaak van dezen toestand? Allerminst. De langdurige vrede is niet gunstig om de massa belangstelling in haar weermacht te laten blijven koesteren. Als men echter degenen, die beweren, dat wij toch geen oorlog meer zullen krijgen, eens in de ziel kon lezen, zou men wel zien, dat het aantal van hen, die dit werkelijk meenen, niet groot is. Wel beschouwen velen de weerkracht, tengevolge van dien langen vrede, min of meer als een overbodig werktuig, als een, waar men nu eemaal voor zijn staatkundig fatsoen niet buiten kan, maar welks toestand in de zooveelste

plaats in aanmerking komt. Klein is het aantal Nederlanders, dat de personeele en financiëele militaire lasten opgewekt draagt, wien de toestand onzer verdediging werkelijk met zorg vervult.

Is de militaire opvoeding soms al te ‘schneidig’ en ‘stramm’, erkend moet worden, dat de maatschappelijke opvoeding, reeds beginnende op de lagere scholen, zich slap gedraagt. Men gewent onze jeugd niet aan stiptheid, aan onmiddellijk gehoorzamen, aan kort en vlug uitvoeren van hetgeen verlangd wordt, ook in het algemeen belang. Ziet onze hoogere burgerscholen en gymnasia's eens aangaan: geschiedt het niet alsof hooge autoriteiten zich met langzame deftigheid naar een vergadering begeven? De jeugd, later de volksmassa, weet ten slotte maar al te goed, dat het met vele bepalingen, met verordeningen en voorschriften, met eerbied voor gezag, voor politie en tucht, niet zoo nauw genomen behoeft te worden. Men heeft er, als dat zoo in de kraam te pas komt, wat men noemt ‘maling’ aan. Zoo is een tweede legende onstaan, die van de tuchteloosheid van het Nederlandsche volk.

Waarom zou het Nederlandsche volk in zijn aard tuchteloozer zijn dan elk ander, waarom zou het juist hier achter moeten staan, terwijl het in zooveel andere opzichten de gelijke, ja de meerdere is van de overeenkomstige volken? Geloove het, wie wil. Men brengt echter de jeugd in en buiten de school niet onder tucht; opvoeding, officieel gezag, politie en justitie zijn slap tegenover uitingen van tuchteloosheid en gebrek aan gemeenschapsgevoel bij het volk uit alle klassen. Dat men eens aan dit verwaarloosd deel der volksopvoeding de aandacht wijde. Laat men ons geheele onderwijs, om te beginnen, doordringen van een sterkere tucht en daar het vaak lummelige langzame van onze jeugd aanpakken. Men steune verder de politie bij de ordehandhaving en uitvoering van wetten en bepalingen door een snel en streng politierecht, dan zal in enkele jaren het sprookje der in den grond tuchtelooze Nederlanders verdwenen zijn. Het gebrek aan gemeenschaps-gevoel houdt daarmede nauw verband. Individualisme tiert steeds welig daar, waar voor ontwikkeling van het tuchtsgevoel onvoldoende zorg wordt gedragen. En militaire weerbaarheid is uitsluitend gemeenschapsplicht!

Wat zich nu betreffende de Nederlandsche militaire weerbaarheid afspeelt: het zich openbaren van een drang naar hervorming, is reeds eenmaal in Nederland voorgevallen.

Het dateert, om de woorden van Prof. Bavinck te gebruiken, ‘uit dat heldentijdvak onzer historie, toen religie en kunst, wetenschap en techniek nog in de inspiratie van de worsteling tegen Spanje deelden.’

Toen in den 80-jarigen oorlog ons nationaal gevoel en nationaal zelfvertrouwen krachtig begonnen op te leven, er een Nederlandsche letterkunde, een Nederlandsche schilderkunst ontstonden, die beroemd zouden worden, Nederlandsche handel, Nederlandsche nijverheid en ondernemingsgeest aan de wereld een voorbeeld stelden, zag men tevens de militaire opvoeding hervormen, zelfs een Nederlandsche krijgs- en versterkingskunst ontstaan.

Niemand minder dan Prins Maurits en Willem Lodewijk van Nassau zijn hier de eerste Nederlandsche militairen der nieuwe richting geweest. Ook Prins Maurits en zijn doorluchtige vriend en raadsman oordeelden het slechts mogelijk een klein land als het onze tegen een overmacht te verdedigen, indien de beginselen, volgens welke het oude Griekenland en Rome hun legers hadden geoefend, tot een Nederlandsch, nationaal stelsel werden uitgewerkt.

Het was anders een gevaarlijke onderneming van Prins Maurits, zoo gevaarlijk als van een militair, die nu zou beweren, het Pruisische militaire stelsel te willen loslaten[1)]; want de naam, die de Pruisen nù op militair gebied hebben, hadden toèn de Spanjaarden. Wat Moltke was omstreeks 1860-'70, dat was Alva 300 jaar vroeger geweest. Zoo ook de ‘scholen’, die door beiden gevormd zijn.

Welk een machtig zelfvertrouwen hebben reeds vroeger die Nederlanders, met Willem van Oranje aan het hoofd, dus getoond, toen zij op het bericht, dat Alva naderde niet het hoofd in den schoot hebben gelegd. Van een eigen weermacht was toen zelfs geen sprake. Er was eenvoudig niets. Weet men wel, wat dat woord ‘Alva’ *in militair opzicht* zeggen wilde? Dat de kundigste en meest ervaren krijgsoverste van zijn tijd, met de beste en wreedste soldaten,

1) Haldane en de Engelschen doen het ondertusschen.

de tercio's, van het machtigste rijk der aarde, op de onbeschermde grens aanrukten. En het was geen faam, die op een gelukkigen oorlog van zooveel en zooveel jaar terug berustte. Dat leger kwam regelrecht uit den oorlog in Italië, het land der classieke krijgskunst; het had evenals zijn aanvoerder het leven oorlogvoerende, plunderende en brandschattende doorgebracht en toen het onze grenzen overschreed, had het een der meesterlijkste marschen, gedeeltelijk door onherbergzame oorden, gedeeltelijk door vijandig land, achter den rug, waarvan de krijgsgeschiedenis gewag maakt.

Als men toen eens geluisterd had naar hen, die beweerden, dat het tegen zùlk een overmacht tòch niet zou gaan! Want die moedeloozen, ze waren er evenals nu en zooals zij er ten allen tijde zullen zijn. Maar de groote verdienste van Willem van Oranje en zijn staf is geweest, ook dien binnenlandschen vijand van kleinmoedigen te hebben overwonnen.

Was later de gedachte van Prins Maurits, toen hij, ondanks de afkeurende waarschuwingen, den blik van Alva's militaire school afwendde, iets nieuws? Evenmin. Reeds Machiavelli, die niet alleen diplomaat, maar ook krijgskundige was, had er zijn verwondering over betuigd, dat, terwijl de moderne rechtsgeleerdheid, geneeskunst en letterkunde niets waren dan de herboren kunst en wetenschap der Ouden, men daarentegen bij de krijgskunst, waarin Grieken en Romeinen niet minder hebben uitgemunt, steeds verzuimd heeft partij te trekken van hun voorbeeld en onderricht. Niet alzoo Prins Maurits: hij ging via Alva's school en Italië, terug naar de bronnen, waaraan ook de militaire wetenschap was ontsproten.

Zooals Prins Maurits de tactiek der Ouden overnam, zoo moeten wij hun legervorming toepassen.

Dat voorbeeld der Ouden toch is niets anders dan het volksleger.

Men noemt het volksleger een bende. Maar dan waren die legers der Ouden, dan was Napoleon's leger bij den intocht binnen Berlijn na Jena en Auerstädt, ook een bende. Vraag slechts het oordeel der ‘stramme, schneidige’ Pruisen, die door de reten der gesloten blinden dien intocht aanschouwden.

Men noemt het volksleger een waan. Maar dan zijn het oude Griekenland en Rome, dan zijn de Revolutie en Duitschland's eenheid het ook!

Het is echter een waan, te meenen, dat een klein land als het onze tegen de reusachtige overmachten, die het omringen, te verdedigen zal zijn volgens een ander stelsel dan een, waarin aan alle weerbaren en alle weerbaarheidskrachten, door een doelmatige voorbereiding naar vermogen, trapsgewijze een plaats is aangewezen of aangewezen kan worden, wat het volksleger bedoelt.

Ik heb geen antipathie tegen de Duitsche instellingen, integendeel, er is voor ons in Duitschland, ook op militair gebied, te leeren, in het bijzonder op dat van militaire scheppingskracht. De Duitschers vormen een kranig volk, waarvoor wij eerbied moeten hebben, doch in plaats van hun militaire vormen, van het uiterlijke, zou ik wenschen, dat wij wat van hun innerlijk, in de eerste plaats van hun zelfvertrouwen, overnamen.

In plaats van het Pruisische stelsel na te bootsen, moeten wij nagaan, hoe het ontstond, waaraan dit zijn kracht ontleend heeft. Dan komen ook wij, drie eeuwen na Prins Maurits, bij de Ouden terecht.

De mate van het beschikbaar stellen van die weerbaren en weerbaarheidskrachten kan echter nimmer berusten op militaire berekeningen, maar vloeit voort, niet alleen uit het aantal der militair-weerbaren der bevolking en de draagkracht der natie, doch vooral uit haar oeconomische en financiëele offervaardigheid.

G. POLVLIET.

(*Slot volgt*).

Het Hollandsch in Zuid-Afrika.

‘Om de droom te mogen koesteren van een Groot-Nederlandse beschaving en een Groot-Nederlandse literatuur - daartoe moeten we beginnen met te handhaven en te veredelen wat we hebben, wat ons onbetwistbaar eigendom is in de volste zin van het woord; daartoe hebben we 't intellektuele Nederland nodig. En ons plan is niet één duim-breedte af te wijken verder dan de noodzakelikheid het gebiedt.’

Aldus schreef G.S. Preller in zijn opstel: ‘Gedachten over de aanvaarding ener Afrikaanse schrijftaal.’ Dit opstel, dat het eerst in Juni 1905, in *De Volkstem* te Pretoria verscheen en later afzonderlijk herdrukt werd, leidde tot de huidige Afrikaansche taalbeweging.

Ons Nederlanders, of beter ons Groot-Nederlanders, behoort die beweging belang in te boezemen. Evenmin als ons de nationale toekomst van Zuid-Afrika onverschillig is, evenmin kan de vraag ons koud laten hoe het Hollandsch er daarginds, na verloop van tijd, zal uitzien en of de spreektaal er dichter bij de stamtaal dan wel verder van af zal staan.

Dat het Hollandsch in Zuid-Afrika, allen somberen voorspellingen ten spijt, nog een toekomst heeft, staat bij mij vast en zou door vele onmiskenbare teekenen gemakkelijk te bewijzen zijn. Behalve op die teekenen berust mijn meening op de uitspraak van vele voorname Afrikaners; mannen als president Steyn, de hoogleeraren De Vos en Viljoen. Het ligt echter buiten het bestek van dit opstel om breeder op deze kwestie in te gaan.

Wij nemen dus deze stelling onbewezen aan, omdat zij

de uitgang is van dit betoog. Wat toch zou het baten over het Hollandsch in Zuid-Afrika te spreken en te schrijven, wanneer wij in zijn krachtig voortbestaan niet geloofden?

Toch mengen wij ons niet in den strijd: Afrikaansch of het Nederlandsch van Nederland de taal der Afrikaners. Zooals de voorzitter van het Algemeen Nederlandsch Verbond, Dr. H.J. Kiewiet de Jonge, in 1906 op het 29e Taal- en Letterkundig Congres te Brussel heeft gezegd: 'Wij zien toe, Vlamingen en Nederlanders. Wij zwijgen; maar onze aandacht is gespannen.'

Niet alleen toch is deze kwestie er een van Groot-Nederlandsch belang, maar ook een van economische beteekenis. Wordt dit uitgestrekte, veelbelovende gebied voor ons Nederlandsch gesloten, dan missen wij alle voordeelen, verbonden aan de taal welke wij met de Afrikaners gemeen hebben. Die voordeelen achte men niet gering; zij geven ons nog steeds een niet onbelangrijken voorsprong op de zoo machtige mededingers, die wij daar op allerlei terrein ontmoeten.

Het materieele nadeel is echter nog minder schadelijk dan het moreele. Wij zouden het intellectueele verkeer, door middel van de gemeenschappelijke taal, met het jonge, krachtige volk ontberen; met onze taalverwanten, waarvan ieder, met eenigen kijk op de toekomst, 'groote verwachtingen heeft', zooals Olive Schreiner kort vóór den oorlog heeft gezegd.[1)]

Het ontzaglijke nadeel voor de Afrikaners, wanneer zij de banden met Nederland verbraken door het scheppen eener taal, die alleen voor de Afrikaners verstaanbaar zou zijn, behandel ik verderop. Het meerendeel hunner voelt die verantwoordelijkheid.

Men is in Nederland niet onverschillig voor dien strijd. Dit blijkt uit de meer dan gewone aandacht, die onze groote bladen hebben gewijd aan het feit, dat de Afrikaansche taalbeweging een hoogstaand, groot tijdschrift wil uitgeven.

Mij wil het evenwel voorkomen - te oordeelen naar de besprekingen in onze pers en daar buiten - dat men zich niet altijd een juiste voorstelling maakt van die beweging, en vooral dat nog al te velen haar in haar streven identiek wanen met de vroegere Du Toit-beweging.

1) Words in Season.

Om al die misvattingen op te helderen, mag het wenschelijk heeten de beide richtingen - die van Ds. du Toit en die van Preller - met elkander te vergelijken en de kracht en beteekenis der huidige strooming vast te stellen.

Het Afrikaansch, zooals wij dit thans kennen, werd reeds in de 18e eeuw gesproken. De eerste bekende opstellen in die taal dagteekenen echter van 1861, en van 1873 is de primaire poging om het Afrikaansch tot schrijftaal te verheffen.

Bitter weinig Afrikaners dier dagen letten in den aanvang op die poging. Men beschouwde het in Zuid-Afrika algemeen als een volslagen onmogelijkheid om iets in het Afrikaansch te schrijven, dat de moeite van het lezen waard was.

Geheel onverwacht en van een zijde, waarheen men nooit om hulp had durven uitzien, kreeg die poging steun. In Mei 1875 hield Dr. J.J. Brill, rector van het Grey-College te Bloemfontein, een man in wiens gedegen kennis en kunde Zuid-Afrika ongeschokt vertrouwen heeft, een rede, waarin hij o.m. zeide: ‘Alles zal afhangen van de levenskracht der nationale beweging, die zich begint te ontplooien. Willen wij dus een eigen onafhankelijk volksbestaan, een eigen taal, eenmaal misschien een eigen letterkunde van Zuid-Afrika, dan rust op ons de dure verplichting om, tegenover machtigen, vreemden invloed, die nationale beweging te steunen en te beschermen, dat nationale bewustzijn te koesteren en aan te kweeken, het nationale leven met alle ons ten dienste staande middelen te bevorderen en te handhaven.’

Dr. Brill verklaarde zich hier dus voorstander van de Afrikaansche taalbeweging. Niets zou echter verder van de waarheid zijn dan wanneer men meende, dat hij het willen en wenschen van Ds. du Toit onderschreef. Den 18en Febr. 1908 heeft hij dit nog eens nadrukkelijk uitgesproken. Volgens het verslag van *Ons Land* te Kaapstad zeide hij: ‘Vroeger was het werk der beweging niets anders dan afbrekend, anti dit, anti dat, anti alles.....De beweging van Di Patriot was ten gronde gegaan, omdat men er toen op uit was om zo plat mogelik te schrijven.... Het zou goed zijn om nu zo min mogelik af te wijken van de Hollandse spelling.’

Nauwelijks had Dr. Brill in 1875 dit aanmoedigend woord

gesproken of de voorstanders eener Zuid-Afrikaansche schrijftaal kwamen van alle zijden voor den dag. Zij hadden nu moed gekregen om openlijk partij te kiezen. En Ds. S.J. du Toit van de Paarl organiseerde ze. Vóór het jaar teneinde was, had hij reeds Di Genootskap voor regte Afrikaners gesticht. Een jaar later had dit al zijn eigen orgaan *Di Patriot*, in 1896 gevolgd door een tijdschrift *Ons Klijntji*.

Het eerste werk van de georganiseerde Afrikaansche schrijftalers was een spraakkunst uit te geven, en het groote ideaal: een vertaling van den Statenbijbel in het Afrikaansch. Luther's voorbeeld lokte Ds du Toit.

De volgelingen van Ds. du Toit noemden zich - niet zonder zelfverheffing - ‘regte Afrikaners’ of ook wel Patriotten. In het begin toonden zij zich dien naam waard. De eerste jaren hunner beweging vielen samen met de onrechtmatige annexatie van Transvaal. Hun voorman was een wakker en bekwaam strijder voor het goed recht der Overvaalsche broeders. Dit won hem hun vertrouwen en de blinde toewijding zijner volgelingen.

Zeker ook uit erkentelijkheid voor dien intellectueelen steun werd Ds. S.J. du Toit, na de retrocessie van 1881, benoemd tot superintendent van onderwijs der Zuid-Afrikaansche Republiek.

Nu brak de glorietijd voor de Afrikaansche taalbeweging aan. Te Bloemfontein was F.W. Reitz, een der verdienstelijkste dichters in het Afrikaansch, Staatspresident; in de Kaap steunden vele invloedrijke kolonisten het streven en in Pretoria vervulde de leider der beweging zelf een zeer gewichtige staatsbetrekking. Niet zoozeer door het aantal harer volgelingen als wel door de macht en invloed harer ondersteuners scheen het alsof de Afrikaansche taalbeweging het van de voorstanders van het Hoog-Hollandsch op den duur zou winnen. Toen in 1890 de Zuid-Afrikaansche Taalbond werd opgericht, sprak men in de omschrijving van het doel dezer vereeniging niet ronduit over de bevordering der kennis van het Hollandsch, doch over de bevordering der kennis van de ‘volkstaal’.

Dr. N. Mansvelt, de opvolger van Ds. du Toit als superintendent van onderwijs, door Prof. J. te Winkel in een opstel over het Hollandsch in Zuid-Afrika[1)], de ziel van den

1) *Vragen van den Dag*, 11e Jaarg. 6e en volg. afleveringen.

Z.A. Taalbond genoemd, schrijft in zijn Betrekkingen tusschen Nederland en Zuid-Afrika, sedert de verovering van de Kaap-Kolonie door de Engelschen (blz. 55)[1]: ‘De vraag of de Taalbond de eigenlijke Hollandsche taal, dan wel den een of anderen vorm van het Afrikaansch-Hollandsch zou voorstaan, werd wijselijk, om geen scheuring te weeg te brengen, ter zijde gesteld om het aan de toekomst over te laten, welke vorm de volkstaal in Zuid-Afrika zal aannemen’, ‘terwijl men zich intusschen van de Nederlandsche schrijftaal als de officieele taal van den Taalbond bleef bedienen.’[2]

Deze omzichtigheid en vrees voor tweespalt toonen wel duidelijk dat di Genootskap voor regte Afrikaners een lichaam was, waarmede rekening diende gehouden te worden.

Ds. du Toit was een te handig debater om van deze zeer zeker zwakke houding van den Taalbond geen gebruik te maken. Hij schreef een uitvoerig betoog[3] waarin hij voorop zette: ‘Di Taalkongres het di kwessi, wat ons eintlik hier met di Volkstaal bedoel ni wil in behandeling neem ni’, reden waarom hij het deed. Zijn conclusie was natuurlijk dat het Afrikaansch de volkstaal was.

Den stand der partijen schetste hij als volgt: ‘Daar is hier dri partije, 1°. skrijf soos jij praat, sê ons; 2°. Nederlands als in Nederland wil andere; 3°. een vereenvoudigde Hollans, sê 'n tussenpartij’.

Wat is nu de oorzaak dat de ontwijfelbare invloed der du-Toit-beweging geheel verloren is gegaan?

In de voornaamste plaats is dit toe te schrijven aan de onbedwingbare lust van den Paarlschen predikant om aan al zijn doen en laten een politieken bijsmaak te geven. Deze bijsmaak kreeg meer en meer den onaangenamen geur van Britsch Jingoisme en landsverraad.

1) Utrecht 1902.
2) Voor hen die den Taalbond slechts bij naam kennen, volge hier wat de schrijver op dezelfde bladzijde over deze vereeniging zegt: ‘dat de Taalbond zich tot heden heeft gehandhaafd en niet alleen invloed op de openbare meening, de openbare examens en het onderwijs in de openbare scholen heeft uitgeoefend, maar ook zelf een stelsel van examens heeft georganiseerd ter bevordering van de beoefening der Hollandsche taal en van de geschiedenis des Vaderlands, aan welke examens een steeds grooter wordend aantal kandidaten uit Zuid-Afrika deelnemen’.
3) Afrikaans ons Volkstaal. 71 Theses of stellingen neergeleg en verklaar deur S.J. du Toit (Paarl 1891).

Hij was in zijn taaltrots zoo verblind dat hij ‘de band van de taaleenheid met de 13 miljoen Nederlands-sprekenden in Europa en de 40 miljoen in Oost en West, die onder Nederlandse invloed staan, en de schat van Nederlandse kultuur, dat wil dus zeggen van de gehele beschavingsgeschiedenis van het Nederlandse volk met zijn rijke kunst en letteren’,[1)] zonder schade meende te kunnen missen.

Hij wilde het Nederlandsch van Nederland uit Zuid-Afrika verbannen. Hij liet toe, dat zijn volgelingen, onweersproken, dus met zijn stilzwijgende instemming, in de organen van Di Genootskap zongen:

> Vat Holland jou taal,
> Dit het ons bepaal.
> Di Engels kan blij;
> Maar hou hom op zij.

Zijn spelling, die aanvankelijk niet zooveel verschilde van de vereenvoudigde schrijfwijze, werd hoe langer hoe meer phonetisch. In zijn streven om het Nederlandsch uit te wijzen maakte hij een spelling, die het Hoog-Hollandsch ten slotte onleesbaar zou maken voor den Afrikaner.

Dit vond de meerderheid der Afrikaners ontwijding van de taal der vaderen, en met kracht en macht verzette zij zich tegen de invoering van dit taaltje dat, juist tengevolge zijner consequent doorgevoerde phonetische spelling en bij gebrek aan den toetssteen van het gesproken of geschreven Nederlandsch, onherroepelijk meer en meer moest verbasteren.

En dit taaltje wilde Ds. du Toit invoeren in de regeeringskantoren, in school en kerk. Zijn mede-Afrikaners hield hij steeds voor dat, wanneer dit eenmaal was gebeurd, de Hollandsche schoolmeesters en gouvernements-ambtenaren zouden vervangen moeten worden door Afrikaners.

Listig en sluw - zooals trouwens in al zijn daden - wekte hij hierdoor den broodnijd, vertrouwend dat dit zijn streven een niet onaanzienlijk getal volgelingen zou toevoeren.

Het pleit voor de hechtheid van den band, die de Afrikaners over het algemeen nog steeds bindt aan het oude moederland, dat die opzweeping Ds. du Toit's beweging geen voordeel heeft

1) Prof. W.J. Viljoen over de skrijf-soos-jij-praat-theorie in zijn rede: ‘Wat is nu eigenlik onze taal?’ afgedrukt in *Ons Land* van 3 Nov. 1906.

gebracht, maar haar integendeel uiteindelijk schade heeft gedaan.

Een andere, en mede een zeer voorname, oorzaak voor het tanen van den invloed is de bijbelvertaling.

In 1893 verscheen het eerste deel: 'Di eerste Boek van Moses, genaam Genesis' en in 1895 zag 'Di Efangeli vollens Matteus' het licht.[1)]

Zij leidde wel niet, als in Griekenland in 1901, tot moord en doodslag, maar verwekte toch heftige verontwaardiging onder de Afrikaners.

Prof. D.C. Hesseling zegt terecht[2)]: 'Zij hebben veel meer dan wij een afzonderlike taal voor alles, wat met de godsdienst in verband staat. In de kerk horen zij Hoog-Hollands, bij hun godsdienstoefeningen te huis gebruiken zij die taal zelf, de hoofdbegrippen van hun geloof hebben zij nooit onder andere vormen kunnen uitdrukken'.

Maar er is behalve deze nog een andere reden voor die verontwaardiging, en die is weder de besliste, onberedeneerde onwil om den band met het Nederlandsch te verbreken. Dr. P.J. du Toit, zelf een Afrikaner, die dus in dit opzicht met kennis van het volkskarakter spreekt, verklaart:[3)] 'Ook de handhaving van het Nederlandsch als taal voor en van den godsdienst is alleen te begrijpen als nauwe verwantschap met het Nederlandsch nog gevoeld wordt.'

Dit zijn wel de voornaamste oorzaken, waarom de Du Toitbeweging hoe langer hoe meer begon te verloopen.

In Januari 1897 deed de Paarlsche predikant nog een laatste poging om zijn getrouwen in zijn bolwerk te verzamelen; maar dit congres overtuigde hem, dat het met zijn rijk ten einde liep. Slechts heel weinig predikanten kwamen op en alle professoren van Stellenbosch, de leiders van den Taalbond, die weleer zijn invloed niet wilde trotseeren, hadden zich schriftelijk laten verontschuldigen.

Zijn houding gedurende den oorlog voltooide zijn val. Zelfs de laatste garde schaamde zich zijner en verliet hem. Di Patriot vond geen lezers meer en een blad zonder lezers,

1) Beide aan den Paarl bij D.F. du Toit & Co.
2) Twee Evangelievertalingen. Nederlandsche Spectator 1903. No. 12.
3) In zijn academisch proefschrift: Afrikaansche Studies. Uitgave van de Koninkl. Vlaamsche Academie te Gent, 1906, blz. 30.

waarvan de uitgave, dank zij financieelen steun, nog wel mogelijk was, scheen zelfs een Ds. du Toit te snaaks.

'Hij gaf pad.'

Het is niet aan ons den Paarlschen predikant te beoordeelen of te vonnissen. Wellicht dat het eenmaal recht duidelijk zal worden, wat hem heeft bewogen zich bij de anti-nationale beweging aan te sluiten. Dat hij altijd een valsche rol zou hebben gespeeld en zelfs onder het mom van patriotisme de tronie van een verrader van zijn volk en een Britschen Jingo verborg, mag niet worden verondersteld. Deugdelijke bewijzen zijn voor zoo zwaar een beschuldiging niet bij te brengen. Een andere verklaring dringt zich op. Er zijn helaas meer voorbeelden van mannen, die meenend ondank te oogsten bij landgenooten, zich uit bitterheid bij den nationalen vijand aansluiten. Dit is een veronderstelling slechts, geen verontschuldiging natuurlijk. Doch hoe men Ds. du Toits gedrag ook beoordeele, waardeering voor hetgeen zijn taalbeweging heeft gedaan ten beste van het Hollandsch in Zuid-Afrika, behoeft ook het verpletterendste vonnis niet uit te sluiten. Zelfs een zoo fel bestrijder van zijn streven als Prof. te Winkel, die in 1897 op het 24e Taal- en Letterkundig congres te Dordrecht van het Zuid-Afrikaansch van Ds. du Toit getuigde: 'Onder de Hottentotten zou hij er een soort van literair leven mee kunnen wekken, de beschaafden zullen er zich afkeeren,' moest in zijn reeds genoemd opstel, in de *Vragen van den Dag*, erkennen, dat 'vele van de gedichten uit den Patriotstijd zeer verdienstelijk zijn' en dat oom Jan de gevechten van den Vrijheidsoorlog heeft bezongen 'in treffende en aanschouwelijke liederen, die de vergelijking met de beste onzer geuzenliedjes glansrijk kunnen doorstaan'.[1)]

De oorlog bracht natuurlijk stilstand in den onderlingen taalstrijd, die vrijwel ten voordeele der Hoog-Hollanders beslecht was.

Na den vrede zag men in, dat de bakens moesten worden verzet, nu het getij zoo ongunstig was verloopen. 'Hebben we al eenmaal,' zoo schreef een warm voelend Afrikaner in 1905, 'de vrome wens gekoesterd, dat 't (Nederlands)

1) T.a.p. blz. 435 en 484.

meer voor ons kon zijn, - die hoop ontsproot uit wat tans in 't verleden ligt, en 't is meer dan ijdel, het is zelfmoordend om ons nog langer daarmee te vleien.'[1)]

Mochten de Hollandsche Afrikaners het niet allen eens zijn met de conclusie van dezen schrijver, dat namelijk alleen het Afrikaansch als schrijftaal redding kan brengen; algemeen zag men in, dat de nieuwe tijden nieuwe eischen stelden. Zelfs de mannen in Zuid-Afrika, die in 1891 nog, volgens Ds. du Toit, een Nederlandsch wilden als in Nederland, bezweken, hoewel onwillig, voor den drang van het tegenwoordige.

Reeds in Juni 1897 had dr. Reinink te Pretoria, als secretaris der uitvoerende commissie van de 'Zuid-Afrikaansche beweging tot invoering eener vereenvoudiging, zooals door de Kollewijn-beweging bedoeld,' zich tot Prof. Spruyt gewend, met het verzoek om op het 24e Taal- en Letterkundig Congres te Dordrecht dit Zuid-Afrikaansche streven te willen uiteenzetten en er de sanctie dezer bijeenkomst voor te verkrijgen, hetgeen ook geschied is.

Hetzelfde jaar had Dr. F.V. Engelenburg, de hoofdredacteur van de Pretoriaansche *Volksstem*, die sedert 1894 in een soort Kollewijn-spelling verscheen, in *De Gids* betoogd, dat de vereenvoudiging een middel was dat 'meer levensvatbaarheid zou geven aan de Hollandsche taal buiten Nederland en Vlaanderen'.

Thans voelde men dat men nog verder moest gaan, en te Kaapstad besloot in 1904 een Congres van Afrikaner voormannen uit geheel Zuid-Afrika, niet alleen om de vereenvoudigde spelling in te voeren, maar ook om in het Nederlandsch van Zuid-Afrika op te nemen 'Afrikaansche woorden en uitdrukkingen, die algemeen gebruikt worden.'

Door deze middelen wilden zij de klove overbruggen, die daarginds - meer nog dan ten onzent - de spreektaal van de schrijftaal scheidt.

De strijd, die vooral in de Kaap tegen de Kaapstadsche besluiten werd gevoerd, ligt nog te versch in de herinnering om hem hier op nieuw te teekenen. Hij is nu geluwd.

1) Laat 't ons toch ernst wezen. Gedachten over de aanvaarding ener Afrikaanse schrijftaal door G.S. Preller.

Naast de mannen der Kaapstadsche Conferentie, stonden andere even oprechte Afrikaners, die meenden, dat met deze beslissingen nog niet genoeg was gedaan voor de bevordering van ‘de volkstaal van Zuid-Afrika’. Er waren er die vreesden dat de spreektaal, in de omklemming van het Engelsch, hoe langer hoe meer zou verbasteren en dus zich sneller van de schrijftaal zou verwijderen dan dat de klove door het aangegeven middel kon worden overbrugd.

Er waren er die de overtuiging hadden dat vele Afrikaners warmer zouden worden en harder zouden werken voor het Afrikaansch dan voor een vereenvoudigd Nederlandsch.

De mannen van de vereenvoudiging, die het gevaar der verbastering evenmin gering achtten, maanden telkens weer tot het zuiver houden der spreektaal.

Jan Hofmeyr, Onze Jan, herhaalde die vermaning in een rede, waarin hij de vraag stelde of het den Afrikaners ernst was met hun taal.

Toen verscheen, kort daarop, in *De Volkstem* - die na den oorlog de dubbele *s* uit haar naam had geschrapt, welke zij, ter wille der traditie, vóór den oorlog zorgvuldig had bewaard - een reeks artikelen, waaruit dit opstel een aanhaling draagt.

Het was een warm betoog voor het vastleggen der spreektaal in letterkundige en andere geschriften, het eenige middel om haar voor verwording te behoeden.

Dat dit middel krachtig is, leert kennismaking met de Afrikaansche literatuur. Op de Z.A. lieder- en voordrachtavonden, overal in den lande gegeven, verzuimde ik nooit er op te wijzen dat in al de gedichten en liedjes van het programma slechts één Engelsch woord voorkwam en wel: *linger* in Reitz' Klaas Geschwint en zijn peert. Tegenover die zuiverheid van de letterkundige taal staat de voortdurende klacht, dat de omgangstaal van een groot deel der Afrikaners krioelt van anglicismen en barbarismen.

De wakkere advocaat van een zaak, die, tengevolge van Ds. du Toits optreden, in zoo slechten faam stond, was Guus Schoeman Preller.

J.F. van Oordt zegt in de inleiding tot zijn Paul Kruger en de opkomst der Zuid-Afrikaansche Republiek: ‘Het beginsel en de persoon, die het beginsel volgt, van elkander

scheiden, daar heeft ons gewoon Zuid-Afrikaansch publiek geen begrip van, en voornamelijk niet de eenvoudige Boer.'

Die stelling is door enkele Z.A. specialiteiten aangetast.[1] Toch voel ik iets voor Van Oordt's beweren, en voor de Afrikaansche taalbeweging is zijn uitspraak zeker waar. Ds. du Toit heeft elke nieuwe poging verdacht gemaakt.[2] In den man dezer poging zal men een verkapten du Toit-man zien, ook in Holland.

Daarom is het noodig den man te teekenen, die in deze nieuwe beweging het voortouw heeft gevat.

Guus Preller is een jonge Afrikaner van beschaving en ontwikkeling, die heel den oorlog tot het einde heeft meegemaakt, die steeds in gesproken en geschreven woord getuigd heeft van zijn hooge bewondering voor alles wat de Hollanders van de vroegste tijden af, voor Zuid-Afrika hebben gedaan en die het behoud van het Nederlandsch element onder de Afrikaners steeds bepleit heeft als het eenige middel om de Afrikaansche nationaliteit te bewaren.

Tegenwoordig is hij sub-editeur van De Volkstem. Hollandsch kent hij als elk wel onderlegd Nederlander. Maar niet zoo gemakkelijk als deze heeft hij zich die kennis verworven. Toen hij de school verlaten had, zette hij zijn studies in het Nederlandsch voort bij een te Preteria wonenden Hollander. Elken morgen te zes uur klopte hij bij dezen aan, en wie weet hoe koud het 's morgens om zes uur, zelfs in Zuid-Afrika, kan zijn, zal niet alleen het doorzettingsvermogen van dezen jongen Afrikaner bewonderen, maar zal ook erkennen dat hij met die stoere daad zijn liefde voor het Hollandsch heeft bewezen.

Deze Afrikaner nu, in zoovele opzichten de tegenvoeter van Ds. du Toit, vroeg voor zijn volk op, het recht 'om te handhaven en te veredelen wat zijn onbetwistbaar eigendom is in de volste zin van het woord'. En waar de mannen

1) O.a. door Dr. N. Mansvelt in zijn opstel over de letterkunde van Zuid-Afrika. Groot Nederland 1902.

2) Hoe groot de afkeer zelfs hier te lande tegen Ds. du Toit is, moge blijken uit het volgende. Bij het opmaken van het programma voor een Z.-A. avond, verzocht het bestuur eener groote vereeniging in een onzer hoofdsteden, liever geen gedichten van Ds. du Toit op te nemen of althans diens naam niet te noemen om aanstoot te vermijden. En aldus geschiedde.

der vereenvoudiging in Zuid-Afrika Prof. Viljoen naar Nederland hadden afgevaardigd om de toestemming te vragen voor hun plannen; daar toonde Preller dat hij eveneens den band met 't oude moederland en zijn eeuwen-oude cultuur wilde behouden. Hij schreef naar hier over zijn beweging: ‘Als Holland zegt dat 't zo goed is, is alles gewonnen: want die Afrikaners, die aan 't Hollands hechten en die op grond van hun kennis ervan iets presteren, geven alles om 't oordeel van Holland. Ik zelf ben een van hen, en ik meen dit hier en daar zeer duidelik te hebben laten uitkomen in mijn betoog.’[1)]

Preller's oproep vond weerklank. In vele steden en dorpen in Zuid-Afrika werden ‘Afrikaanse Taal-verenigingen’ opgericht.

Wat wil nu deze nieuwe beweging en in welke opzichten verschilt zij van het streven van Di Genootskap van regte Afrikaners?

Van Hollander-haat is zij vrij en zal zij, om meer dan één reden, wel vrij blijven. Er is geen plaats meer voor broodnijd. Ds. du Toit's geniepige vraag: ‘Wie zal dan voor ons skrijwe?’ zal in Zuid-Afrika heden ten dage wel niemand meer beantwoorden met een: ‘Di Hollanders natuurlik’.

Zij stelt voorop de grondige kennis van het Hollandsch voor elken Afrikaner en plaatst tegenover den strijdkreet van Ds. du Toit: ‘Vat Holland jou taal’, ‘de bevordering van het Nederlands op de scholen’.

Zij vertelt den gemakzuchtigen Afrikaner, die meent dat hij nu eerst ‘regtig lekker kan gaan skrijve, zoos hij wil’, onophoudelijk, dat hij heel goed Hollandsch zal moeten leeren om het Afrikaansch te kunnen bezigen, zooals de nieuwe beweging zich dit voorstelt. En hier komt men in het vaarwater van Prof. Hofmeyr van Stellenbosch, een der vereenvoudigers, die bij de in 1905 gehouden prijsuitdeeling van den Taalbond zeide: ‘Oefen u in 't Hollands, ten einde onze Z.-A. spreektaal te verheffen en te veredelen’.

Zij vraagt geen erkenning van het Afrikaansch bij het onderwijs, in de kerk of op de lands kantoren, zooals Ds. du Toit deed.

1) Bedoeld wordt zijn reeds genoemde reeks opstellen over de veredeling van het Afrikaansch.

Zij verzet zich tegen een phonetische spelling. Preller zelf schrijft over deze kwestie ter aangegeven plaatse: ‘Foneties schrift is onder andere wegens allerlei kleine verschillen in de beschaafde uitspraak.... veel te moeilijk en te onprakties voor algemeen gebruik.... Terzelfder tijd houden we streng de hand aan de vereenvoudigde Nederlandse spelling, waar er geen verschil is op te merken tussen de Afrikaanse en Nederlandse uitspraken.’ En in één adem veroordeelt hij de zoogenaamde schrijf-soos-jij-praat-methode van Ds. du Toit: ‘De zelfde Afrikaanse klanken, die in 't hedendaagse Nederlands gehoord worden, beelden zij af op andere wijze dan dit geschiedt in de vereenvoudigde schrijftaal van Nederland. “Di” voor “die”, “f” voor “v”, “liitjiis” in plaats van “liedjies”. Deze zijn eenige voorbeelden van een spelling, waarvan wij de nuttigheid maar niet kunnen inzien, te meer nog daar wij menen dat zo iets de Nederlandse letterkunde voor ons ontoegankeliker zal maken dan nodig is.’

De spellingskwestie laat, naar 't mij wil voorkomen, de Afrikaners overigens ietwat koud. De meesten zien nog niet in, dat, afgescheiden van de ook door Preller genoemde redenen, waarvan de laatste voorzeker de gewichtigste is, het volgen bij 't Afrikaansch der op school geleerde vereenvoudigde schrijfwijze een gerief is, omdat het de moeite van het aanleeren eener nieuwe spelling bespaart.

De schrijfwijze is, mijns bedunkens, een punt van belang. Het Afrikaanse Taalkongres der Kaap-kolonie, den 17^{en} en 18^{en} December 1907 te Kaapstad gehouden, heeft dit ingezien en, ook om de tegenstanders der nieuwe richting een wapen uit de hand te slaan, nam het 't volgende besluit:

‘Dat 'n kommissi benoemd wordt om in onderhandeling te tree met di Afrikaanse Taalgenootskap van di Transvaal en di Transoranje, met betrekking tot di voorlopige bepaling van 'n vorm van spelling, wat zo na mogelik bij di spelwijse van Dr. Kollewijn sal blij, en alleen daarvan sal afwijk, waar die uitspraak dit vereis, en dat di kommissi rapport sal doen bij di vollende Kongres.’

De bedoeling van dit besluit is zeker goed, hoewel de schrijfwijze toont dat tenminste de opsteller van het voorstel verder wil gaan in de spelling dan Preller.

Maar in het doel vooral verschilt de huidige beweging princi-

pieel wel het sterkst van de vroegere. Deze laatste wilde de schrijftaal vulgariseeren. Preller c.s. willen de schrijftaal, en daarmede tegelijk de spreektaal, veredelen, verheffen.

J.F.E. Celliers, de man die door zijn studie aangewezen en door zijn mede-Afrikaners stilzwijgend gekozen is om de leiding op zich te nemen van het nieuwe tijdschrift der Afrikaanse Taalvereniging, en die dus richting zal geven aan de geheele beweging, schreef mij in een brief over dit onderwerp:

'Onze beweging is niet zoozeer een vastleggen van de Afrikaanse taal, zoals die is; doch meer een beschaven daarvan om te kunnen voldoen aan de eisen van hoger denken en voelen... Daarvoor moet veel uit het Hollands worden overgenomen (of liever behouden blijven), de taal moet rijker worden in buigings- en vervoegingsvormen.'

Hoe Celliers zich die nieuwe taal voorstelt, blijkt wel het duidelijkst uit zijn eigen gedicht: Die Vlakte, waaraan de volgende strofen zijn ontleend:

'Die aarde was jong, toen mijn bodem zich wrong
Uit die diep van 't meer;
En die waat'ren o'erzwevend kwam levenskrag gevend
Die gees van die Heer.
Uit die woelende nag van haar jeugdige krag
Bragt die aarde voort
Leviathans geslagte, geweldig van kragte,
Stormontrukt aan haar schoot.'

Bij een vergelijking met gedichten uit den Du Toit-tijd zal men alras het beginsel-verschil bespeuren. Celliers maakt niet alleen gebruik van het onzijdig geslacht en den onvolmaakt verleden tijd - waarvan de Du Toit-beweging het recht van bestaan in het Zuid-Afrikaansch heeft ontkend - maar schrijft levenskrag, hoewel de Afrikaner duidelijk zegt le*w*e, en schoot, trots de uitspraak s*k*oot.

Begrijpelijk is dat menig geboren Nederlander, die weleer heftig gekant was tegen het du Toit-streven, zich een voorstander der nieuwe beweging heeft verklaard. Aan de spits ervan staan mannen als Dr. F.V. Engelenburg, hoofdredacteur van De Volkstem, en H. Visscher, gewezen ambtenaar van Dr. Mansvelt's onderwijs-departement.

Dr. Mansvelt zelf, Prof. Dr. H. Kern, Prof. Dr. Jhr. van der Wyck en Prof. van Herwerden hebben de middelen dezer beweging om het Hollandsch element in Zuid-Afrika te behouden, geprezen.

Toch klonk ook in Zuid-Afrika menige waarschuwende stem. Prof. de Vos en niet minder Prof. Viljoen vonden den tijd voor deze beweging zeer ongeschikt. Elke tweedracht onder de Hollandsche Afrikaners moest worden vermeden. Samenwerking van alle partijen was thans dringend noodig.

Reeds maakten de Engelsche bladen in Zuid-Afrika van de schijnbare verdeeldheid gebruik door op elken eisch om erkenning der taalrechten te antwoorden: ‘De rechten van welke taal? Van het Hoog-Hollandsch, het vereenvoudigd Hollandsch of het Afrikaansch?’ en op grond dezer drogredeneering elken billijken eisch tegen te staan.

Maar er was feitelijk geen verdeeldheid. Alle partijen wilden hetzelfde. Lang duurde het echter voor men dit begreep.

De toestand in Zuid-Afrika ten opzichte der taalbeweging was sedert 1891 belangrijk gewijzigd. De drie partijen van toen waren teruggebracht tot twee, die hetzelfde wilden, doch alleen in de middelen om het doel te bereiken, verschilden.

De partij, die eenmaal het ideaal gekoesterd had, dat in Zuid-Afrika zou worden gesproken en geschreven het Nederlandsch van Nederland, is tot zulk een klein troepje zonder invloed geslonken, dat met haar bestaan geen rekening meer behoeft te worden gehouden.

De partij der vereenvoudiging, die tegelijk erkenning wil van Zuid-Afrikaansche woorden en uitdrukkingen, is ongetwijfeld de machtigste. Zij doet zich gelden bij de overheden. Zij heeft weten te bewerken dat de vereenvoudigde schrijfwijze overal in Zuid-Afrika officieel erkend is. Aan haar hoofd staan de hoogleeraren van Stellenbosch en in het algemeen de oudere mannen van naam en gezag.

De partij der Afrikaansche taalbeweging zal niet zoo invloedrijk en niet zoo sterk in aantal zijn. Maar zij is de partij der jongeren: ‘Nous entrerons dans la carrière, quand nos aieux n'y seront plus.’ Misschien zijn haar inzichten ietwat gewijzigd, als zij de taak der ouderen overneemt. Het is te verwachten zelfs, waar ook de omstandigheden

zich gewijzigd hebben en nog meer veranderen zullen.

Zooals de beide partijen thans staan, wil de vereenvoudigde de schrijftaal dichter bij de spreektaal brengen, en de Afrikaansche de spreektaal tot de schrijftaal opheffen.

Blijven beide partijen dus aan haar beginsel getrouw - en waar zulke mannen aan het hoofd staan, daar behoeft geen vrees voor het tegendeel te bestaan - dan moeten zij eenmaal tot elkander komen. Want al werken zij niet van hetzelfde uitgangspunt, hun beider einddoel ligt tusschen hen in en zij streven naar elkander toe.

In Transvaal en Vrijstaat vonden de twee partijen spoedig het terrein van gemeenschappelijke actie. Daar hadden de personen die het beginsel droegen, het vertrouwen, waardoor het beginsel zelf zijn snellen en groeienden aanhang vond. In de Kaap echter, waar de bakermat en het bolwerk van Ds. du Toit's-beweging waren geweest, was een angstig wantrouwen, dat vaak gevoed werd door sommige voorstanders der nieuwe beweging, die te veel in het oude Du Toit-vaarwater bleven. Vooral in den aanvang waren de woordvoerders der Afrikaanse Taal-Vereniging in de Kaap, bijna alle mannen, die zich moeilijk los konden maken van Patriotsche inzichten.

Prof. Dr. Viljoen, de begaafde pleitbezorger der vereenvoudigers, bestreed de beweging heftig, onafgebroken en met toenemend succes.

Ten slotte evenwel kregen mannen van ruimer inzichten, mannen van wie men wist, uit heel hun vroeger leven, dat zij niet de cultuur van Nederland wilden missen, de leiding in handen en een rondborstige verklaring, dat het streven niet tegen het Hoog-Hollandsch was gericht, volgde.[1)]

Nu naderde ook in de oude Kolonie het oogenblik, waarop tezamen zou komen, wat tezamen behoorde. Den 20en December 1907 werd aan de Paarl het Eerste Taal- en Letterkundig Congres gehouden. In de laatste schans van Ds. du Toit werd zegevierend de vlag van het Hollandsch geplant. Beide partijen kwamen er tezamen. Prof. Viljoen, voor de Vereenvoudigers, en Dr. D.F. Malherbe, voor de Afrikaansche

1) Congres der Afrikaansche Taalvereeniging in de Kaap, 17 en 18 December 1907 te Kaapstad.

Taalbeweging, zetten er het standpunt der twee fracties uiteen, en een voorstel van Prof. Dr. Viljoen, ondersteund door Dr. Malherbe, werd, tot groote ingenomenheid van beide partijen, aangenomen. Het luidde aldus:

'Het Kongres verzoekt het bestuur van de Z.-A. Taalbond, de besturen der verschillende lichamen, welke in Z.-A. zich beijveren in 't belang van 't Hollands, in welke vorm ook, uit te nodigen afgevaardigden te benoemen tot een gemeenschappelik onderhoud ten einde te zien tot een vergelijk te komen ten aanzien van de verdere behartiging der belangen van onze taal.'

Van deze geplande samenspreking is blijkbaar nog niets gekomen. Wij weten ten minste niet dat ze heeft plaats gehad. De Afrikaanse Taal-Vereniging in de Kaap blijft echter in de richting die zij, na lang tasten, gevonden heeft.

Nog in April 1908 heeft de heer P. Hauptfleisch voor de Paarlsche afdeeling der A.T.V. het weer duidelijk gezegd:

'Wij willen verenigingen stichten door geheel het land met het doel om zoveel mogelik te ijveren voor Afrikaans-Hollands, het te veredelen, te kweken, te zuiveren.... Wij gaan ons niet losscheuren van 't Hollands.... Het is daarom geen wonder dat de A.T.V. met alle ernst erop aandringt dat het Hollands grondig en degelik zal worden geleerd door 't opkomend geslacht, want dit zal de hefboom wezen ter bereiking van 't doel, waarnaar ze streeft.'

Prof. Viljoen heeft met den heer Hubertus Elfers een 'Beknopt Nederlands Woordeboek voor Zuid-Afrika' samengesteld, dat zij als een grondslag voor het gemeenschappelijk overleg aanbieden.[1)]

Dit Woordenboek is samengesteld in opdracht van den Taalbond en sluit zich dus bij diens richting aan. Het voorbericht zet het standpunt en den huidigen stand der vereenvoudiging nog eens duidelijk uiteen. Het zegt:

'Het is juist drie jaren geleden sedert de Zuid-Afrikaanse Taalbond in overeenstemming met de toongevende geleerden in Nederland op taalkundig gebied de hand begon te slaan aan de spelling van het Hollands hier te lande. Deze beweging, met een taalkongres te Kaapstad aan het einde van

1) J.C. Juta & Co., Kaapstad enz. 1908.

1904 begonnen, is sedert tot een machtige stroom aangewassen, die afbrekend zowel als toevoerend, maar naar beide zijden hervormend heeft gewerkt, waartegen zich niets bestand heeft betoond, en die niet weer tot rust zal komen, voor dat hollands Zuid-Afrika een behoorlik omschreven en gevestigde, alom erkende schrijftaal heeft erlangd.'

'...Er zijn twee elementen, welke sedert genoemde datum bij het volk van deze gewesten om de voorrang dingen: het volgens de kollewijnse spelmethode vereenvoudigde Hollands, en het zogenaamde "Afrikaans" dat door het heersende spraakgebruik, meer dan door een bestaande letterkunde, vertegenwoordigd wordt. Eerstgenoemde heeft dit grote voordeel aan zijn zijde, dat het zich aansluit aan alles wat in Nederland bestaat, en zich alhier tot heden toe als gangbaar heeft doen gelden. Voorts staat de machtige invloed van kerk en school aan dat element ten dienste. In het korte bestek van drie jaren heeft zich het vereenvoudigde Hollands, door de sanktie van Universiteit en onderwijskantoren gerugsteund, tot alle inrichtingen van onderwijs in den lande baan gebroken. De hollandse kerk heeft zich weliswaar nog niet officieel ten gunste van de beweging verklaard, doch kan veilig als een toekomstige steunpilaar ervan worden aangemerkt, wanneer de omzetting van de gebruikelike boeken (bijbel en gezangboek) op kerkelik gebied dezelfde mogelikheden zal hebben verschaft, welke door tijdige omwerking van allerlei leerboeken aan de scholen zijn bezorgd.'

'Het is om dit element te sterken, dat ons woordeboek verschijnt; een werk, dat berekend is, het spraakgebruik in Zuid-Afrika niet te wijzigen, maar er die vorm aan te geven, welke het tot een alom erkende scheut van het Nederlands op vreemde bodem zal doen verheffen; tegelijkertijd, schoon niet zoekende aan de andere genoemde beweging afbreuk te doen, aan het volk door opname van alle woorden en uitdrukkingen, welke hier te lande burgerrecht verkregen hebben, een vergelijk voorleggende dat zich onzes inziens in zake de bestaande verdeeldheid treffen laat, en waardoor het ganse volk zich zal kunnen verenigen tot één krachtige poging om de taal, die het liefheeft, te bevestigen en te sterken....'

De pogingen om tot samenwerking te geraken zijn er dus en de ernstige wil is tevens aanwezig. De tijden zijn er meer

dan ooit gunstig voor, nu de Hollandsche Afrikaners, door krachtig, éénsgezind optreden, hun invloed ten gunste der sterke nationale beweging bij de regeering kunnen doen gelden.

Wat zal er uit deze samenwerking worden?

Meer dan één man van gezag en beteekenis in Zuid-Afrika heeft gezegd dat er eenmaal daar ginds een taal zal worden gebruikt, die een bepaald eigen karakter zal dragen. Zij zal de Zuid-Afrikaansche vorm van het Nederlandsch zijn.

Zal het taalvergelijk waarnaar nu wordt gezocht, de eerste schrede zijn op het nieuwe pad dat naar deze eigen taal voert?

Wie zal 't thans reeds kunnen zeggen?

Al mengen wij ons niet in deze kwestie en spreken wij ons onbeperkt vertrouwen uit in het juiste inzicht der voormannen, die 't beste weten wat 't beste is voor Hollandsch Zuid-Afrika, onze aandacht is gespannen. Wij hebben er ook belang bij, wat er daarginds van het Nederlandsch wordt. Vrees dat onze taal er voor den Afrikaner onverstaanbaar zal worden, hebben wij niet meer. Verheugen doen wij er ons in, dat ‘een sterke drang zich openbaart onder de beschaafde klassen om zich vertrouwd te maken met de Nederlandsche letteren’[1]. Met instemming lezen wij dat men er wil streven naar een Groot-Nederlandsche letterkunde, zooals Preller schrijft. Wij, Groot-Nederlanders, zouden het intellectueele verkeer met de Zuid-Afrikaners niet gaarne missen. Het is verfrisschend voor onze cultuur, dat jonge, krachtige intellectueele leven daar. Met gelijke belangstelling lezen wij dat men in Zuid-Afrika oorspronkelijke Afrikaansche stukken ten tooneele brengt als dat men er Nederlandsche geschiedkundige drama's opvoert. Wij volgen nauwkeurig alle kranige pogingen der Hollandsche Afrikaners om hun taal ‘in welken vorm dan ook’, te handhaven in den vinnigen strijd!

Wij zijn gelukkig breed genoeg om elke schakeering van het Nederlandsch te kunnen waardeeren en nieuwe karakteristieke woorden en zinswendingen als een verrijking der taal te kunnen aanmerken, waarmede ook wij ons voordeel kunnen doen.

Daarom is de veredeling van het Afrikaansch, evenzeer als

1) Een inzender uit Pretoria in het Nieuwsblad van den Nederlandschen Boekhandel van 24 April 1908.

het verheffen van het rijke Vlaamsch voor Groot-Nederland een vraagstuk van niet gering belang.

Maar voor alles is het taalvraagstuk in Zuid-Afrika een nationale kwestie, waarvan wij in Europa niet alle omstandigheden en bijkomstigheden kunnen beoordeelen.

Wij aanvaarden dus wat daar besloten wordt, en verheugen ons in de eendracht die gekomen is, en voor het Hollandsch in Zuid-Afrika goede dagen voorspelt.

FREDERIK ROMPEL.

Lafcadio Hearn.
Nabetrachtingen en Herinneringen.[1)]

Alvorens over te gaan tot de bespreking van Lafcadio Hearn's posthume werken, wil ik trachten een beschrijving te geven van zijn uiterlijk, als noodzakelijke aanvulling van de karakterbeschrijving waarmede het voorgaande eindigde.

Zoowel door Hearn zelven als door Elizabeth Bisland zijn wij dienaangaande goed ingelicht, om van andere, mij hier bekende zegslieden slechts Dr. Papellier te noemen.

'The little dark-eyed, dark-faced, passionate boy' uit het eiland Levkas groeide op tot een kleinen, tengeren man, hoewel met breede schouders en kleine, sierlijke handen en voeten. Hearn bezat 'an almost feminine grace and lightness in his steps and movements'. Dr. Papellier, die hem dertien of veertien jaren later te Kobe zag, spreekt daarentegen van een 'durch seine linkische Bewegungen fast etwas bucklig aussehendes Männchen.' Amenomori, van zijn kant, noemt Hearn 'in outward appearance in no way prepossessing.' Hoe eigenaardig hij zich ook kleedde (in zijn huis altijd in Japansch kostuum), en hoe onverschillig hij zich ook toonde voor zijn uiterlijk, 'a peculiar physical cleanliness was characteristic to him - that cleanliness of uncontaminated savages and wild animals.'

De vorm van hoofd en gelaat waren vrij mooi. Het hooge voorhoofd week eenigszins achteruit; de neus was groot, fijn en eenigszins gebogen; de lippen dun en smal; de mond

1) Zie *De Gids* van September jl.

vast gesloten. Zijn haar, dat hij vrij lang droeg, was oorspronkelijk zeer donker, maar werd, evenals zijn middelmatig zware knevel, spoedig wit. In zijn jonge jaren droeg Hearn, volgens de portretten in *Life and Letters*, een zoogenaamden democraten-baard. Zijn huidskleur was ‘a clear smooth olive.’ Hearn's rechteroog, ‘von höchster Myopie, die ich je sah (Papellier), war von eigenartigem Glanz mit seiner weiten Pupille und stark gewölbter Cornea’. De iris was donkerbruin. Over zijn gelaat lag iets bijzonders, iets mats en zwaarmoedigs.

Hearn's donker uiterlijk en kleine gestalte maakten hem zeer zeker van den aanvang af sympathieker voor de Japanners dan de meeste blonde Kaukasiërs het zijn. Ook zijn bescheiden optreden, het stille dat hem eigen was en zijn zachte stem droegen daartoe ongetwijfeld bij. Ofschoon Hearn een ‘natural *penchant*’ voor lichaamsoefeningen had, was zijn enorme kortzichtigheid hem een beletsel, die neiging te volgen. Alleen was hij een goed zwemmer.

Hij was vooral schuw en teruggetrokken tegenover menschen, die hij niet kende en tegenover vrouwen; maar altijd ‘rustig en waardig, echter bijzonder stil en gesloten totdat zijn vertrouwen was gewonnen.’ In gesprek met anderen liep hij gewoonlijk op en neder, ‘de meubels in de kamer of de bloemen in den tuin zacht aanrakende of kleine voorwerpen oprapende om die met zijn vergrootglas te bekijken, waarbij hij menigmaal een schitterenden stroom van welsprekendheid uitte op een zacht half-verdedigenden toon, met voortdurende eerbiediging van de meening van hen met wie hij sprak.’ Hij sprak altijd in korte zinnen. Maar wat ons hier bijzonder interesseert, ook in verband met den door Dr. Papellier geuiten twijfel omtrent het zien van Hearn, is het volgend getuigenis van Elizabeth Bisland: ‘Niettegenstaande zijn bijziendheid scheen hij toch, door een of ander bijzonder zintuig, het vermogen te hebben om de lichtste verandering van uitdrukking in het gelaat van hen met wie hij sprak te raden, ook was er geen voorwerp, geen nuance van kleur die hem ontsnapten.’

III.

Slaan wij thans een blik op de beide posthume werken

van Lafcadio Hearn: *Japan*, *an attempt at interpretation* en *The Romance of the Milky Way*. Het ligt niet in mijn bedoeling een bepaalde recensie van beide te schrijven, zelfs al zou het voor een aankondiging in den gewonen zin niet reeds veel te laat wezen; mijn doel is veeleer na te gaan, in hoever Hearn's 'poging tot verklaring' van Japan als gelukt kan worden beschouwd. Ik zal daarom vooral bij het eerstgenoemde werk stilstaan. De hier volgende, meestal kritische opmerkingen zijn te beschouwen als kantteekeningen, gemaakt onder het lezen en herlezen van *Japan*. Ik heb het groote voorrecht genoten, mijn eigen oordeel te kunnen toetsen aan dat van een boven allen bevoegd man. Prof. B.H. Chamberlain toch had de welwillendheid, mij zijn eigen onuitgegeven kantteekeningen ten gebruike af te staan; een dienst, dien ik niet genoeg kan waardeeren.

Chamberlain schreef mij dienaangaande, dat de 'almost uniformly adverse tone' dier aanteekeningen mij niet moest doen denken, dat zijn oordeel over Hearn's *Japan* geheel en al ongunstig was; - 'want men maakt slechts aanmerkingen, waar men het niet eens is, terwijl de vele punten van overeenstemming stilzwijgend worden voorbijgegaan.' In dien zin zou ik wenschen ook mijn eigen aanmerkingen, die ik met die van Chamberlain samensmelt, beschouwd te zien.

Ik wees er boven reeds op, dat Hearn zijn *Japan* met weinig animo schreef. Zijn weduwe zegt dan ook, dat het schrijven er van 'seemed a great labour to him....' Hearn klaagde tot zijn vrouw: 'You can imagine how hard it is to write such a big book in so short a time with no helper.' En aan Mrs. Wetmore schreef hij, kort na de voltooiing: 'Het boek is niet wat het moest zijn - alles liep mij tegen, - but it ought to suggest something to some body. Ik houd er niet van, een ernstige verhandeling over sociologie te schrijven. Het vereischt een voorbereiding, die ik mis; en ik verbeeld mij, dat een werkelijk socioloog zal glimlachen als hij mijn boek leest....' En Hearn gaat voort: 'I ought to keep to the study of birds and cats and insects and flowers, and queer small things - and leave the subject of destiny of empires to men of brains. Unfortunately, the men of brains will not state the truth as they see it.'

Deze openhartige, eenigszins droevige bekentenis stemme

ons tot toegeeflijkheid, te meer daar Hearn's *Japan* den indruk maakt van een e e r l i j k boek te zijn. Tal van publicaties toch over Japan, die gedurende de laatste jaren het licht zagen, verdienen dat epitheton n i e t . Onzuivere, politieke motieven hebben in dat opzicht onberekenbaar veel kwaad gesticht.

Waar Hearn ook hier, evenals in zijn vroegere werken, de Japanners met al te heldere kleuren afschildert, komt dit voort uit zijn eigenaardig subjectief standpunt van dichter-zijn, uit onvoldoende algemeene kennis en het maken van onjuiste gevolgtrekkingen uit overigens juiste feiten.

De titel van zijn boek is niet geheel in overeenstemming met den inhoud en brengt den lezer daardoor eenigszins op een dwaalspoor. Slechts in eenige hoofdstukken vindt men werkelijke proeven, pogingen, in den zin eener uitlegging, vertolking, van een aantal maatschappelijke vraagstukken. *Japan*, in zijn geheel beschouwd, is in mijn oog veeleer een *outline* der religieuse en sociologische evolutie van het Japansche volk, dan een bepaald ‘attempt at interpretation’. Van de twee-en-twintig hoofdstukken, waarin *Japan* verdeeld is, kan men de twee eerste beschouwen als inleiding, het laatste kapittel als nabetrachting.

Terwijl ik de inleidende hoofdstukken gevoegelijk buiten beschouwing kan laten, zal ik bij de verschillende andere hoofdstukken korter of langer moeten stilstaan.

De basis van Hearn's onderzoek, het *Leitmotiv* van het gansche werk is de *ancestor-worship*, de vereering der voorouders en der dooden in 't algemeen. Uit de (beweerde) groote kracht van dien cultus tracht hij nagenoeg alle verschijnselen op historisch, sociologisch en psychologisch gebied in Japan te verklaren.

Wanneer ik nu zeg, dat niet alleen Chamberlain, maar ook de bekende Japanoloog en Shintō-kenner Aston, van meening is, dat Lafcadio Hearn den invloed der *ancestor-worship* in Japan zeer heeft overschat, dan is daarmede ineens de zwakke zijde van het werk blootgelegd. De waarheid is, dat Hearn te veel dien *Ahnencultus* met het Shintōisme in verband heeft gebracht en daarbij andere invloeden, zooals het Buddhisme en Confucianisme gedeeltelijk te licht heeft geacht. Verder heeft hij vaak tal van met die *ancestor-worship* direct

of indirect in verband staande verschijnselen ten onrechte als uitsluitend Japansche opgevat. Door te zeer altijd en overal het specifiek Japansche te willen zien, is hem het algemeen menschelijke dikwijls ontgaan. En dat de wordings-geschiedenis van het Japansche volk ten slotte werd beheerscht door dezelfde wetten, die ieder cultuurvolk der aarde hebben gemaakt tot wat het is, schijnt hem, den volgeling van Herbert Speucer, niet altijd helder voor den geest te hebben gestaan. Wanneer Hearu dus zegt: 'Japan can be understood only through the study of her religious and social evolution', dan is dat een gemeenplaats. De studie van ieder volk staat of valt met die leerstelling. Persoonlijk ben ik bovendien van oordeel, dat Hearn veel te weinig rekening heeft gehouden met zuiver psychologische factoren, met name met den aanleg, de grondtrekken van de rasziel. De tucht ('discipline') b.v., door Hearn verklaard uit de 'rule of the dead', is voor mij af te leiden uit het gebrek aan individualiteit der Japanners en hun enorme suggestibiliteit. Hun godsdienstige gebruiken worden veeleer uit gewoonte - door stabiel geworden suggestie dus - gevolgd dan door andere motieven. De Oosterling over het algemeen is een slaaf van gewoonten en formaliteiten (men denke slechts aan 'onzen bruinen broeder' met zijn eeuwigen adat) en de Japanner, ten spijt van Westersche invloeden, is Oosterling gebleven. Het motto (van Walter Bagehot), dat Hearn voor zijn *Japan* koos, kan men dan ook gevoegelijk omkeeren. Het nationale (respectievelijk ras-) karakter was niet het *gevolg* van strenge leerregelen, maar deze vloeiden voort uit het nationale karakter. Niet slechts dat Hearn te veel invloed toekent aan de vereering der voorouders, maar hij rekent een aantal dingen tot het Shintōisme, waarvan het bewijs, dat zij uitsluitend Shintōistisch zijn, nog moet geleverd worden.

In landen en onder volken, waar men nooit van Shintōisme heeft gehoord, komen dergelijke animistische begrippen voor. Zij duiden eenvoudig op een primitief ontwikkelings-stadium van den menschelijken geest, waarin de Japanners zich voor een groot gedeelte nog bevinden. Terecht teekent daarom Chamberlain aan: 'While by way of exalting Japan, he really debases her to what he himself several times calls an early phase of belief and social order, earlier, more antiquated than that of the old Greeks'.

Hearn bezigt het woord ‘cult’, ‘religion’ vaak in zeer ongewone beteekenis: maatschappelijke instellingen, somtijds zelfs wetsbepalingen ingevoerd onder het Tokugawa régime rekent hij tot eeredienst.

In het hoofdstuk over de familie in Japan zegt Hearn ten onrechte, dat er in den beginne geen andere goden waren dan de dooden. Oude Japansche overleveringen schijnen aan te toonen, dat bergen, boomen, hemellichamen en andere ‘strong and powerful natural objects’ vereerd werden. Dit zou dus duiden op een stadium, dat men, te recht of ten onrechte, praeanimisme heeft genoemd.

Hearn maakt niet genoeg onderscheid tusschen datgene, wat oud is of oud kon zijn, en de ‘views of moderns’ zooals Atsutane Hirata. Deze moderne Shintoist is, volgens Chamberlain, ‘an untrustworthy systematiser, who did not even stick at garbling texts to suit bis arguments’. Een onbetrouwbare bron dus.

Hearn neemt bovendien niet zelden mythische verhalen voor ware geschiedenis aan. Zoo schijnt hij te gelooven, dat de beroemde ‘minister’ van keizerin Jingo, Take-no-uchino-Sukune (200 jaren v. Chr.) werkelijk heeft geleefd. Verder schrijft Hearn over de goden alsof zij werkelijk bestonden. ‘He quasi believes in them himself. That is why he has investigated them so *lovingly*, instead of *critically* ‘as Herbert Spencer would have done’.

Waarzeggerij was zeer zeker niet een uitvloeisel van ‘persistent form of ancestor-worship’. Voorspellingskunst was en is overal bestaanbaar onafhankelijk van vooroudersvereering, zooals blijkt uit de groote verspreiding ervan onder alle onbeschaafde en halfbeschaafde volken.

Chamberlain noemt het IXe hoofdstuk, *The Rule of the Dead*, vooral aan het einde, ‘monstruous’. Hij, Hearn, die als Oscar Wilde van zich zelven kon zeggen: ‘I am a born antinomian’, verdedigt hier de stelling, dat een alles beheerschend ‘inquisitive despotism’ de beste regeeringsvorm is. Ook meent hij, dat het toenmalige régime onder den invloed van het Shintōisme tot stand kwam, terwijl de waarheid is, dat het volk in banden gehouden werd door een systeem van politieke en sociale tyrannie, dat met eeredienst in geenerlei verband stond.

Uit het Shintōisme (een godsdienst zonder wezenlijke ethica!) ontwikkelde zich, volgens Hearn, ‘the ethical sentiment’ en het ‘national type of moral character’, - *Yamato damashii*, ‘de ziel van Oud-Japan’.

Ik voor mij acht die ‘Yamato-ziel’ ontstaan uit het verhoogd gevoel van nationale eigenwaarde, van grenzenlooze laatdunkendheid, dat ook in Oud-Japan een grooten invloed had.

De ‘patriotic boasts’ van een Motoori en een Hirata neemt Hearn voor goede munt op (p. 178-179 van *Japan*), terwijl overigens voor Hearn een Shintōist *ipso facto* een goed mensch is.

Het conventioneele in de taal was niet het gevolg van ‘de wet der dooden’, maar een uiting van het volks-(ras-)karakter, een evolutie der taal in een bijzondere richting. Alle Oostersche talen met een historisch verleden, om slechts Chineesch, Birmaansch en Javaansch te noemen, zijn overrijk aan ‘verbal etiquette’. Bovendien wijst Chamberlain er te recht op, dat die van het Engelsch, evenmin als ‘social manners’, geleerd worden dan door langdurige oefening. Overigens is het meeste van hetgeen Hearn in dit hoofdstuk zegt, evenzeer toepasselijk op oude cultuur-toestanden, zooals in Birma, Egypte, Peru en Mexico. De door hem beschreven maatschappelijke tyrannie was noch typisch Japansch, noch berustte zij op uitsluitend religieuse gronden. En wanneer Hearu aan het einde van dit zoo gewraakte hoofdstuk zegt ‘the hand of the dead was heavy’, dan was die der levenden - het toenmalige gouvernement - niet minder zwaar.

De beide hoofdstukken over Buddhisme behooren tot de beste van Hearn's boek. Chamberlain vraagt zich echter af, wat Hearn (p. 216) verstaat onder ‘the Shintō doctrine of conscience’? Hem is daarvan namelijk niets bekend, noch uit de *Kojiki*[1], noch uit *Norito*, de oude Shintō ritualen.

Waar Hearn spreekt over den ‘Japanese scholar who believes in the moral order of the universe, the ethical responsibility of the present to all future, etc.’, geeft hij een onjuiste voorstelling. De oude Japansche literati geloofden *niet* in het Buddhisme en buiten de priesterschap zijn er

1) Het oudste werk over de mythologie en vroegste geschiedenis van het Japansche volk, dagteekenend uit 712 A.D.

weinig streng geloovige Buddhisten. De priesters zijn thans stellig niet de vertegenwoordigers van de Japansche natie.

In het kapittel *The Social Organization* spreekt Hearn (p. 280-82) over de ‘most wonderful variety’, die deze oude beschaving kenmerkte, en die hij natuurlijk weder afleidt uit *ancestor-worship*. Ik zie, dat ook hier Chamberlain's kantteekeningen kritiek bevatten, zij het ook over een ander punt.

Chamberlain noemt dit een onjuiste verklaring. Hij gelooft, dat de plaatselijke verschillen door Hearn vermeld, het gevolg waren van isolement, veroorzaakt door gebrekkige verkeerswegen en onderlinge afgunst der clans. In vele landen, waar een en dezelfde taal wordt gesproken, b.v. in Duitschland, Zwitserland, Nederland, bestaan onder de boeren en visschers locale verschillen in huisbouw, kleeding en oude gebruiken, die noch met vereering der voorouders, noch met eenigen anderen vorm van eeredienst iets hebben uit te staan.

Ik vraag mij echter af, of die ‘variety’ ook niet zou kunnen duiden op verschillenden ethnischen oorsprong. De groote verscheidenheid in huisbouw op het platte land, in Duitschland b.v., wordt afgeleid uit verschillende Germaansche stammen, die eenmaal deze streken bewoonden. Wanneer wij nu weten, dat zeer verschillende elementen aan de ethnogenie van Japan hebben deelgenomen, dan heeft dit vermoeden niets onwaarschijnlijks. Wat er van zij, ik voor mij vind die door Hearn genoemde plaatselijke verscheidenheid niet zoo groot. Ik geloof integendeel dat er, natuurlijk relatief beschouwd, weinig cultuurlanden zijn, waar men zóóveel algemeene gelijkheid, uniformiteit en eentonigheid in alle levensuitingen vindt als juist in Japan. Ik heb reeds elders en meer dan eens op dit verschijnsel gewezen. Ik verklaar het vooral uit het gebrek aan individualisme, aan persoonlijk initiatief der Japanners en uit hun neiging om zich steeds langs dezelfde banen te bewegen, tenzij zeer machtige prikkels er hen toe brengen nieuwe wegen in te slaan: b.v. vroeger onder Chineeschen invloed, thans onder dien der Westersche beschaving.

Hearn schijnt in vollen ernst aan te nemen (p. 306-07), dat het keizerlijk geslacht van Japan werkelijk 25 eeuwen oud is. Hij beroept zich daarbij op Herbert Spencer, die moet hebben aangetoond, ‘that religious dynasties have

extraordinary powers of longevity'. Het absurde der eerste bewering is duidelijk voor ieder, die iets van wetenschappelijke genealogie afweet. Bovendien zegt Chamberlain op historische gronden, dat de opvolgende linie slechts twee tot drie eeuwen met eenige zekerheid kan worden nagegaan. Voor 't overige is alles onzeker, mythisch. De oudste Chineesche berichten vermelden niets omtrent het Japansche keizerlijk geslacht, hetgeen zeker wel het geval zou geweest zijn, indien het toen had bestaan. 'It seems', zegt Chamberlain, 'partly a literary and political forgery, comparable to Geoffrey of Monmouth's *Chronicon sive Historia Brittanniae*, which traced England's history back to Troy.'

Het XIVe hoofdstuk, handelende over *junshi* (het volgen van den meester in den dood), *harakiri* en vendetta is een der meest verdienstelijke. Maar de titel, *The Religion of Loyalty*, is minder juist gekozen. Ik wees er trouwens reeds op, dat Hearn het woord 'religion' voortdurend in een ongewone beteekenis bezigt. 'Duty', plicht zou in dit geval beter het Japansche denkbeeld hebben weergegeven. Dat de o o r s p r o n g der drie genoemde handelingen religieus is, heeft Hearn echter juist gezien.

Het hoofdstuk *The Jesuit Peril* is in meer dan één opzicht belangrijk en over 't geheel goed gelukt. Misplaatst in een boek, dat geacht wordt wetenschappelijk en dus onpartijdig te zijn, vind ik de passage, waarin Hearn het zendingswerk der Portugeesche Jezuïten in Japan 'een misdaad jegens de menschheid' noemt en in zijn vernielenden invloed vergelijkt met 'een aardbeving, een vloedgolf, een vulkanische uitbarsting' (p. 358). Waar Hearn de oorzaken van het succes der Jezuïten nagaat, geloof ik dat hij gelijk heeft als hij zegt, dat 'coercion, exercised by their lords upon a docile people, trained to implicit obedience, would explain something.' Niet alleen 'something', maar zeer veel. In de geschiedenis der zending, b.v. in de Zuidzee, zijn bekeeringen van volksmassa's, naar het voorbeeld, of onder den dwang hunner koningen en hoofden genoeg aan te wijzen. Zij bewijzen de groote suggestibiliteit der volksmenigte, der menschelijke kudde, die in dit opzicht altijd en overal dezelfde is.

In dit hoofdstuk en elders in zijn boek noemt Hearn de Japanners 'one of the most intensely religions and conservative

societies that ever existed'. Volgens hem is godsdienst ook nu nog, evenals vroeger, 'the very life of the people'. Chamberlain en andere groote kenners van Japan en, last not least, intelligente, ontwikkelde Japanners zelven ontkennen dit.

Ook ik geloof niet aan dien diepen godsdienstzin der Japanners in 't algemeen en vooral niet aan dien van den tegenwoordigen tijd. Er is in Japan, zooals trouwens overal elders waar men den een of anderen hoogeren godsdienst belijdt, zeer veel schijn en formalisme. De opmerkzame beschouwer laat zich daardoor echter niet misleiden. Al is het hier niet de plaats, dit onderwerp uitvoerig te behandelen, zoo wil ik toch wijzen op drie dingen: 1°. De luchthartige, zorgelooze, ondiepe natuur van den gemiddelden Japanner is geen bodem, waarop ernstig godsdienstig leven kan bloeien. 2°. De hoofdaanleiding tot *ancestor-worship* en doodenvereering in 't algemeen is vrees. Hearn zelf geeft dit toe. 3°. Wanneer de Japanners werkelijk strenge Buddhisten waren, of zelfs in Hearn's opvatting de 'ethica' van Shintō betrachtten, zouden zij vredelievender en minder oorlogszuchtig zijn. De geschiedenis van Japan is, van de vroegste tijden af tot op den tegenwoordigen tijd, vol van twist en bloedvergieten geweest.

Nederlandsche lezers van Hearn's *Japan* zal het interesseeren, dat hij het opneemt voor de Hollanders, die in 1638 den Christenopstand van Shimabara met hun geschut hielpen dempen. Hearn wijst er op, dat zij er toe gedwongen werden door de niet-Christelijke Japanners, terwijl hij verder misschien niet ten onrechte zegt:

'Dutchmen could not reasonably have refused to assist the Japanese authorities in suppressing a revolt, merely because a large proportion of rebels happened to profess the religion which had been burning alive as heretics the men and women of the Netherlands.'

Lafcadio Hearn's beschrijving, of beter apotheose, van de Japansche vrouw (p. 393-08) is, om verschillende redenen, merkwaardig. Welsprekender, dichterlijker hulde is den dochteren van Dai Nippon misschien nimmer gebracht en zoo die bladen ooit onder de oogen van een harer zijn gekomen, dan... ja, dan weet ik niet, w a t zij moet hebben gedacht. Zou zij werkelijk zich zelve hebben herkend?

Het ligt niet in mijn bedoeling iets ten nadeele van de Japansche vrouw neêr te schrijven; maar ik zou iederen Westerling, die bij zijn verstand is en de schoone sekse in Japan van nabij heeft leeren kennen, in gemoede willen afvragen, wat hij van Hearn's lofrede denkt. Welzalig echter moet de dichter zijn geweest, die slechts zulke vrouwen als hij afmaalt, heeft ontmoet!

Hearn's persoonlijke appreciatie latende voor hetgeen zij waard is, zal ik dan ook Chamberlain's fijn sarcastische kantteekeningen dienaangaande hier niet afschrijven. Met hem moet ik het echter ten sterkste betwijfelen, dat ‘only a society founded upon ancestor-worship’ zulke vrouwen kan hebben voortgebracht. Deze bewering is eigenlijk te absurd om vatbaar te zijn voor discussie. Zij bewijst meer dan ooit, dat Hearn bij het schrijven van *Japan* in een waanidee verkeerde: de alles beheerschende invloed der doodenvereering.

In het hoofdstuk *The Shintō Revival* doet Hearn het voorkomen alsof deze eeredienst in de binnen- en buitenlandsche politiek van Japan een helpende, welhaast reddende factor is geweest (p. 411-12).

Chamberlain teekent daaromtrent aan:

‘No, I don't think that it was Shintō, but Imperialistic tradition helped Japan, nor that it was owing to ancestorworship, but to the recognition of the necessity of breaking with ancestral usage. Nor is it true that Shintō saved the country from foreign domination.’

Shintö heeft de kracht niet gehad de invoering van het Buddhisme te beletten en Chamberlain vraagt terecht: indien Shintö werkelijk zóó machtig was als Hearn ons wil doen gelooven, ‘why should it have abdicated in the hour of its triumph?’

Het kapittel *Survivals* leert ons de moreele en intellectueele verstikking van het individu in Japan kennen, alsook een aantal fundamenteele verschillen tusschen de Japansche en Westersche maatschappelijke inrichting. Dat ook hier voor Hearn de ‘rule of the dead’ weder een hoofdrol speelt, spreekt van zelf. Een poging om die individueele gelijkheid psychologisch te verklaren,, wordt dan ook door hem niet gedaan.

Hetgeen Hearn omtrent de ‘three kinds of pressure’ op

den ‘average man’ in Japan hier en verder uiteenzet (p.p. 427-28 en 433 sq.) is overigens hoogst belangrijk en volkomen waar. ‘Independence of personal action, in the Western sense, is still almost inconceivable’. Het hoofdstuk *Modern Restraints*, waarin dit onderwerp ook wordt behandeld, is evenals dat over *Official Education* uitmuntend. Ieder Westerling, die in Japan woont, onbevoordeeld en goed uit zijn oogen heeft gezien en zich niet heeft laten verblinden door den schijn, zal ten volle moeten beamen wat Hearu zegt omtrent den oppervlakkigen invloed onzer beschaving op het Japansche volk. ‘Popular sentiment remains conservative; and the apparent zeal for superficial innovation affords no indication of the real order of existence’.... ‘and the national character remains little affected by all the transformations of Meiji’.

Hearn wijst op de zelfopoffering van Japansche officieren en ambtenaren, die hun vaderland dienen uit idealisme, om de eer, niettegenstaande hun zeer geringe bezoldiging. In Chamberlain's kantteekeningen lees ik daarop de volgende commentaar: ‘....he fails to mention that many get rich by bribery.[1)] Altogether, there is a whole bad side of Japanese life which he ignores. E.g. the loyalty of old days did not prevent families from keeping some member or other on the opposite side, so that, whichever side won, the family might retain its lands.’

Hearn noemt een trek in het Japansche volkskarakter, namelijk de ‘extraordinary capacity to resist change’. Chamberlain wijst daarentegen op de Japansche ‘exceptional capacity *for* change, shown both now and 1200 years ago when she adopted everything Chinese’.

Ik voor mij geloof, dat beide eigenschappen naast elkander bestaan, want het Japansche karakter is vol tegenstrijdigheden. Voor Hearn's bewering wijs ik slechts op de onverklaarbare

1) Interessant is het in verband hiermede een geval te vermelden, dat onlangs voorkwam. Het binnensmokkelen van tabak in Japan wordt tegenwoordig op groote schaal bedreven. Zoo bleek het, dat in een enkele zaak niet minder dan 40 personen waren betrokken. Daaronder waren 3 officieren, 2 *peers* en een contractor van het gouvernement. Egyptische cigaretten, ter waarde van 68,250 *yen*, werden door hen in militaire koffers naar de gouvernements-magazijnen in zekere garnizoenstad gezonden, om van daar uit in het geheim te worden verkocht.

vasthoudendheid der groote menigte aan hun ouden huisbouw en huisinrichting en hun kleeding, beide grootendeels ongeeigend aan het klimaat, vooral in den winter. En voorts aan het Chineesche schrift, dat nog steeds op alle scholen wordt geleerd.

Hetgeen Hearn zegt over *Industrial Danger* is de lezing waard. Met prophetischen blik voorziet hij moeilijkheden, ontstaan uit overbevolking en armoede aan den eenen kant, rijkdom en privilegiën van enkele klassen aan den anderen kant. Maar wanneer Hearn de uitbreiding van socialistische denkbeelden in Japan mogelijk acht, dan schijnt de tucht van de 'rule of the dead' toch minder sterk te zijn als hij overal in zijn boek beweert.

In de *Reflections*, waarmede *Japan* eindigt, geeft Hearn de korte synthese van zijn geheele werk. Uit een zuiver literarisch oogpunt beschouwd, behoort het tot de beste hoofdstukken. Overigens zou dezelfde kritiek, die op den voorgaanden inhoud van het boek werd uitgeoefend, hier herhaald kunnen worden. Ik kan dus kort zijn.

Bij Hearn's droom van Japan's toekomst zal ik niet stilstaan, maar bij enkele dwalingen:

Zoo schrijft hij: 'A religion for which every member of a community believes it his duty to die at call, is a religion for which he will fight.' Chamberlain merkt daarop aan, dat de Japanners niet bereid zijn voor Shintō te sterven - zelfs een *kannushi* (priester) niet -, maar 'for their king and their country, as has been done in so many other lands.' Het Shintōisme toch is veel meer een 'formality' dan een 'cult' en zoo de Japanner ook al een ultra-patriot is, zoo is hij een onverschillig Shintōist.

Chamberlain teekent op grond eener mondelinge mededeeling, die hem door een Japanner gedaan werd, aan: 'Even the soldiers who have been sent to Ise[1)] to guard against a possible Russian invasion, were laughing at the whole matter.'

Diezelfde zegsman, dien ik niet wil noemen, zeide o.a. tot Chamberlain: 'Onze ministers geven natuurlijk (*sic*) om geen enkelen godsdienst. De meeste onzer soldaten gelooven

1) Te Ise bevinden zich de allerheiligste Shintō-tempels van Japan, waarvan er een is gewijd aan Ama-terasu, de Zonnegodin. Van deze stammen de keizers van Japan af.

niet, dat de geesten der gesneuvelden samenkomen in de Shōkonsha,[1] noch aan de phrases door den keizer, admiraal Tōgō e.a. in de oorlogsbulletins gebezigd. Deze stereotype uitdrukkingen zijn niets meer dan formaliteiten, evenals de vereering der in den krijg gevallenen. Wat de eerste betreft, waaronder die van "door den invloed van de verheven deugden des keizers" algemeen bekend is, zij zijn ontleend aan *Het boek der Geschiedenis*, een der Chineesche klassieken en worden uitsluitend gebezigd voor literarisch effect.'

Aan het einde van Chamberlain's kantteekeningen omtrent *Japan* lees ik: 'Hearn's conclusions all seem very forced. His facts are almost always correct, but not his inferences.'

Sapienti sat! Na de voorgaande kritiek zal het zeker niemand verwonderen, zoo ik het oordeel over *Japan* van een zeer geleerd en overigens bevoegd recensent, Dr. O. Nachod[2], niet dan onder voorbehoud kan beamen.

'Niemand' - schrijft deze - 'wird die gründliche Sachkenntnis wie den mit kritischer Schärfe des Verstandes gepaarten Feinsinn des Gemütes diesem sich zu einer begeisterten Hymne der Ahnenverehrung erhebenden Versuch der Erkenntnis absprechen können.'

Heeft Hearn *Japan* nog zelf voor den druk kunnen gereedmaken, het manuscript-materiaal van *The Romance of the Milky Way and other Stories and Studies* werd eerst na zijn dood, door vriendenhanden bijeenverzameld, uitgegeven. De inhoud van dit bundeltje is natuurlijk van geheel anderen aard dan de 'poging eener verklaring'; wij vinden er weder den ouden Lafcadio Hearn in terug. Nadat wij *Japan* hebben doorgewerkt, is de schrijver dezer *fairy tales* ons des te liever.

De uitgever 'F.G.' wijst er terecht op, dat zoo dit boekske 'lacks the incomparable exquisite touch of its author in its arrangement and revision', het desniettemin wat stijl

1) De Shintō-tempel Yasukuni Jinja te Tokyo, beter bekend als Shōkonsha, is de plaats, waar op vaste dagen in Mei en November, de geesten der sedert 1869 in den krijg gevallen soldaten worden vereerd.

2) Jahresberichte der Geschichtswissenschaft, § 65, Japan, III, 426.

en inhoud betreft, tot het beste van Hearn's werk behoort. Het grootste gedeelte althans; niet alles.

The Romance of the Milky Way en *The Story of ltō Norisuké* staan van de vijf Japansche verhalen en schetsen bovenaan. '*Ultimate Questions*' staat geheel afzonderlijk, maar is kenmerkend voor de hoogere geestelijke spheer van den schrijver.

Het bekende mythisch verhaal, van Chineeschen oorsprong, aangaande den Melkweg: de liefde der beide hemellingen, der weefster Tanabata en van den herder Hikoboshi, krijgt door Hearn's vertolking een bijzonder waas van poezie. Wanneer ge de mythe hebt gelezen en de melancholieke taalmuziek van het slot nog naklinkt, dan beziet ook gij den sterrenhemel met het oog des dichters. Zooals over Lafcadio zal er in de stilte van den helderen nacht, vóór het opkomen der maan, iets over u komen van de bekoring der oude legende. De dorre feiten der wetenschap, het duizelingwekkende angstgevoel voor de eeuwige Ruimte zullen dan alle verschrikking voor u hebben verloren. Dan zult ge den Melkweg niet meer zien als den Ring van den Kosmos, welks millioenen zonnen zelfs den peilloozen Afgrond niet kunnen verlichten, maar als de Amanogawa zelve, de Rivier des Hemels. En helder vliet dan de stroom tusschen stille oevers, omzoomd met riet, dat ritselt in den herfstwind. En tusschen de nevelen door wordt Orihimé de schoone Weefster zichtbaar en de Os, op den grazigen oever, - en als de nachtelijke dauw valt, dan weet ge, zooals Lafcadio, dat het de druppels zijn, die afvallen van de spanen des Herders. Dan lijkt de hemel naderbij, minder koud en leeg, en de oneindige ruimte rondom is vervuld van een droom van onsterfelijke liefde...

Het vreemd verhaal van den *Samurai* Itō Norisuké herinnert ons aan zoo menige andere legende der Japansche oudheid, versierd, gekleurd door Hearn's dichterlijke phantasie. Zóó heeft hij er vele, in *Kwoidan* en *Kottō* en elders, voor vergetelheid bewaard.

Ons wordt hier een blik gegund in het Schimmenrijk, zooals zich dat nu en dan op aarde voor enkele ingewijden vertoont. Wij zijn er getuigen van de 'ghostly love' van Shigéhara's schoone dochter en den jongen ridder Itō. En

uit het eenzame landhuis, zoo vol mysterie, het nachtelijk huwelijksmaal en Itō's sterven, leeren wij een les: ‘the secret ways of the dead are known to the gods alone.’

Bij den verderen inhoud van Hearn's laatste boek zal ik niet stilstaan; alleen nog iets over ‘*Ultimate Questions*’.

De lezing er van vordert alle aandacht. Hearn geeft hier als 't ware ‘an almost lyric expression of the meaning for him of the Spencerian philosophy and psychology.’ Het is een soort van dichterlijk-wijsgeerige commentaar op een *essay*, onder bovenstaanden titel door Herbert Spencer aan den avond van zijn leven geschreven.

Ook voor Spencer was de einduitkomst, zooals voor zoovele andere groote denkers: *ignorabimus*. Hearn zelf moet, aan het einde zijner dagen, veel hebben gevoeld van dien twijfel, die onmacht tegenover het groote Wereldraadsel. Uit zijn commentaar klinkt iets als een smartkreet, spreekt een gevoel van afgrijzen - ‘horror’ - voor den peilloozen Afgrond. Maar ook wijsgeerige berusting leest men er uit, als de stille denker, vragensmoede, het hoofd buigt voor het onoplosbare Onbekende. Het geheel vormt een soort van *credo*, - maar des twijfels, zonder geloof. Er is, in inhoud en strekking, iets dat herinnert aan de somberste verzen van Shelley en Byron.

IV.

Wanneer ik ten slotte in 't kort mijn meening uitspreek over Lafcadio Hearn, een meening getoetst aan een jarenlang verblijf in Japan en aan die van personen welke hem van nabij hebben gekend, dan luidt die als volgt.[1)]

Hearn's grootste kracht ligt in zijn meesterschap over de taal. Zijn proza wordt vaak poezie, somtijds zelfs muziek. Als letterkundig talent is hij welhaast onovertroffen.

Hearn was meer ethno g r a a f dan ethno l o o g ; hij beschreef meer dan dat hij vergelijkend en bespiegelend zijn onderwerp behandelde. Als ethnograaf heeft hij de verdienste,

1) Voor een zeer juiste beoordeeling, in weinige regels, van Hearn's verdienste verwijs ik naar Chamberlain's *Things Japanese*, 4th edit., p. 65. Deze voortreffelijke kenner van al wat Japansch is zegt o.a. ‘Never perhaps was scientific accuracy of detail married to such tender and exquisite brilliancy of style.’ Hij noemt het werk van Hearn ‘a gift to literature and ethnologic science’.

feiten, hetzij nieuwe of reeds bekende, alsook de *folklore*, in den schoonst denkbaren vorm te hebben meegedeeld. Zijn talent van schrijver en volkenkundige smelten hier samen. Op deze wijze heeft hij kennis verspreid en belangstelling opgewekt, ook in ruimeren kring. De door Hearn met noeste vlijt verzamelde ethnographische en andere gegevens waren in den regel juist en betrouwbaar, maar waar hij trachtte gevolgtrekkingen te maken of een verklaring te geven, daar bleek zijn zwakte. Kritiek bezat hij weinig, evenmin als de gave van psychologische analyse.

Wanneer hij beschreef, maar vooral wanneer hij oordeelde, droeg zijn werk ten gevolge van voorop gestelde meeningen gewoonlijk een sterk subjectief karakter. Opzettelijk de dingen in een verkeerd daglicht gesteld, heeft Hearn zeker nimmer. Zijn motieven waren rein en edel en waar hij onjuist oordeelde, daar berustte dat oordeel op het onbewust zelfbedrog zijner dichterlijke verbeelding.

Ik geloof, dat de volgende psychologische paradox vrij wel toepasselijk is op Hearn's gewoonlijken zielstoestand: ‘Er gehörte nicht zur Wirklichkeit und doch hatte er viel mit ihr zu thun. Er drang immer tief in sie hinein und selbst wenn er sich am tiefsten ihr hingab, war er ausserhalb.’[1)]

Er zijn er die in Lafcadio Hearn slechts den ziekelijken phantast, den dichterlijken droomer zien en hem daarom veroordeelen. Dezulken zou ik willen wijzen op het feit, dat er menig groot man van de ‘zuivere’, de ‘exacte’ wetenschap is geweest die tevens, en in den volsten zin, droomer en phantast kan worden genoemd.[2)] Hun werk was er niet minder om; integendeel. En waar blijft het, wat Helmholtz zeide: ‘Etwas vom Schauen des Dichters muss der Forscher in sich tragen. Arbeit allein kann die lichtgebenden Ideen nicht herbeizwingen’.[3)]

Uit den levensgang van Lafcadio Hearn blijkt weder ten duidelijkste, dat werkelijk groote aanleg, hetzij genie of talent, zich altijd en onder alle omstandigheden een weg baant.

1) Kierkegaard. Das Tagebuch des Verführers.
2) De Verbeeldingskracht in de wetenschap. Redevoering bij de aanvaarding van het hoogleeraarsambt aan de Universiteit te Amsterdam, uitgesproken den 11den October 1878 door Dr. J.H. van 't Hoff.
3) L. Königsberger. Hermann von Helmholtz. Bd. II, S. 339.

Wel kan de geestelijke ontwikkeling een tijd lang worden belemmerd en aanzienlijk vertraagd, geheel verstikt wordt de aanleg echter waarschijnlijk nimmer, juist omdat het die van een talent is. De belemmerende factoren bij Hearn waren vooral zijn gebrekkige, verwaarloosde opvoeding, infirmiteit, armoede en ongunstig milieu.

Zijn geestelijke evolutie was, vergelijkenderwijze gesproken, uiterst langzaam. Hearn schrijft dan ook in 1898 van zich zelven: 'The better part of my life might just as well never have been lived at all. I am only waking up in the hoariness of age...'[1)]

Hij kwam eerst betrekkelijk laat, toen hij reeds ongeveer vijf-en-dertig jaren oud was - met *Chita* - tot op een zeker hoogtepunt en eenige bekendheid. Daarna - met zijn *French West-Indies* - wint hij steeds in kracht, terwijl de periode van grootsten bloei van zijn talent, strikt genomen, plm. negen jaren omvatte, ongeveer van 1887 tot 1896, - van Martinique tot Kobe dus. Zijn bekend worden in ruimeren kring begon met de *West-Indies*, zijn roem eerst na het verschijnen der *Glimpses* en *Kokoro*.

De faam is wel is waar, in vele gevallen, iets zeer onzekers en wisselvalligs en alleen een vaste rots kan de machtige golven der vergetelheid weerstaan. Ik geloof mij echter niet te vergissen, en ik sta in die meening niet alleen, dat althans een groot deel van Lafcadio's Hearn's werk blijvend is voor alle tijden.

Op ongeveer 8 à 9 kilometers afstand in vogelvlucht van mijn woning op den 'Paleisberg' - Gotenyama - ligt, in noordwestelijke richting, de landelijke voorstad van Tokyo, Nishi Okubo. Zooals wij gezien hebben, was het daar dat Lafcadio Hearn gedurende ruim twee-en-een-half jaar verblijf hield. Hij zelf schreef er van, kort vóór zijn dood: '....this quiet suburb, where the green peace is broken only by the voices of children at play and the thrilling of cicadae.'[2)] Okubo is vermaard door zijn bloementuinen, van azalea's vooral, die in het voorjaar bloeien en schitteren in bonte kleurenpracht

1) Brief aan Ellwood Hendrick. Life and Letters, vol. II. p. 399.
2) A Letter from Japan in the Romance etc., p. 181.

en tal van bezoekers lokken. In de onmiddellijke nabijheid der rumoerige hoofdstad had de schuwe man moeielijk een rustiger woonplaats kunnen vinden.

Op zekeren schoonen middag van April ondernam ik een pelgrimage naar Hearn's sterfhuis.

De ringspoorwegbaan bracht mij door groen, golvend terrein, met bouw- en boschland, van Shinagawa in vijf-en-twintig minuten naar het station Shinjiku. Minder dan tien minuten later was ik in een *jinrikisha* aan het doel van mijn tocht gekomen. In een stille, zandige straat vond ik een vrij groot Japansch huis, zonder verdieping, en omgeven door een hooge heg. Ik zond den *kurumaya*[1] met mijn kaartje naar binnen, met beleefd verzoek, van den tuin uit een blik op het huis te mogen slaan.

Ik verwachtte natuurlijk geenszins door Hearn's weduwe te worden ontvangen. Hij die de ingetogenheid der Japansche vrouw uit den deftigen stand, en der weduwen vooral, kent, zal begrijpen dat mij, man en vreemdeling bovendien, geen toegang tot het huis kon worden verleend. Ik achtte mij dus gelukkig toen spoedig daarop een ongeveer vijftienjarige knaap, in Japansch kostuum, te voorschijn trad. Ik herkende in hem onmiddelijk Kazuo, Hearn's oudste zoontje, door het portret in *The Life and Letters*. Kazuo, volgens Lafcadio's eigen brieven zijn trots en hoop, was een slanke, tengere jongen, donkerblond, met dat soort van oogen van onbepaalde kleur, dat men wel eens ‘twijfelaars’ noemt, en met blozende wangen. Zijn geheele verschijning was knap en sympathiek; hij had iets zachts en verlegens over zich. Zeer beleefd en bescheiden leidde Kazuo mij rond.

De eens zoo fraai aangelegde, echt Japansche tuin, op zijde van het huis, met een keuze van planten en bloemen, was nu zeer verwaarloosd. Nu de meester, die zich dagelijks aan hun schoonheid vergastte, er niet meer was, scheen alles te treuren en te kwijnen. Alleen het bamboebosch ritselde nog onveranderd op den achtergrond. En terwijl ik daar zoo stond, in dien tuin, met Kazuo naast mij, herinnerde ik mij, wat ik in Bisland's boek had gelezen[2]. Mevrouw Koizumi

1) De koelie, die het voertuig, dat men *jinrikisha* noemt, voorttrekt.
2) Life and Letters, vol. I, p. 144-45.

zegt daar: ‘Toen Hearn in zijn nieuwe woning was aangekomen, klonk de stem van den nachtegaal door de stilte, in het bamboebosch achter het huis. ‘Wat ben ik verheugd,’ - zeide Hearn - ‘maar mijn hart is droevig. Gelukkig te zijn, maakt mij angstig. In dit huis zou ik wenschen lang te leven, maar ik weet niet of het zal mogen zijn.’

Neen, het mocht n i e t zijn. Slechts een korte spanne tijds, niet eens van onafgebroken vredige rust, werd hem hier gegund. Hier, op de hooge veranda, voor zijn werkkamer, had hij in de avondschemering zijn doodsstrijd gestreden, was hij heengegaan naar ‘the Unknowable’, het verre land, waarvan geen reiziger terugkeert.

En terwijl ik peinsde over de wreede natuur, die de besten en edelsten onder ons meedoogenloos en al te vroeg vermoordt, gingen op eens de papieren schuifdeuren op de veranda, als door onzichtbare handen, zachtkens open en werd mij vergund een blik te slaan in Lafcadio Hearn's werkkamer.

Nagenoeg alles, zoo scheen het mij toe, was er onaangeroerd, onveranderd gebleven, in den toestand zooals tijdens zijn leven, en zorgvuldig ouderhouden. Smettelooze *tatami's*,[1] lage kasten, gevuld met vele boeken, photographieën, portretten aan de wanden en een klein Buddhistisch huisaltaar. Meer kon ik niet zien, maar alles was rustig, eenvoudig en vol cachet. Van uit deze stille kluis dan ging zooveel schoons de wereld in; hier werden onder meer *Kwaidan*, *Kottō* en de *Romance* geschreven, hier zwoegde hij onder *Japan*. Een paar jaren lang, bij dag en bij nacht, was deze ruimte getuige van Hearn's droomen en gedachten, zijn vreugde en verdriet...

En toen ik eindelijk bij de tuinpoort Kazuo dankend had vaarwel gezegd, en langzaam den terugtocht aanvaardde, verrees voor mijn geestesoog de begrafenisstoet van Yakumo Koizumi.

Door deze stille straat toog, op dien helderen en toch zoo treurigen herfstdag, de lange lijkstoet naar den tempel Kobudera. Eerst een rij mannen, dragers van lange staken met witte papieren lantaarns en van groote kransen en bossen van chrysanthemums en asters en fladderende *gohei*.[2] Daarop

1) Vloermatten.
2) Witte papieren strooken, op een bijzondere wijze gevouwen. Zij zijn het shintō-embleem van offeranden, die voorheen uit lijnwaad bestonden.

de lijkbaar van fraai wit gesneden hout, met blauwzijden koorden en kwasten en lotusbloemen van goud en zilver, gedragen door zes mannen, in blauw gekleed; dan de Buddhapriesters in rijke gewaden, professoren en vele studenten. En verder zag ik in gedachten het aandoenlijk tooneel in den tempel: den lijkdienst, - het zingen der litanieën door de priesters, bij het rhythmische getinkel der doodenklokjes, de knielende en biddende schare, de wierook, die langzaam in dunne wolkjes omhoog stijgt. Dan opwaarts naar het crematorium, - het lijk tot asch verkeerd, en eindelijk de allerlaatste gang: het dragen van de urn naar de gaarde der rust.

Hearn schreef eenmaal in *Kwaidan:* 'Wanneer mijn tijd gekomen zal zijn, dan zou ik wenschen te rusten in een oude Buddhistische begraafplaats, zoodat ook de schimmen van hen, die daar met mij sluimeren, uit den ouden tijd mogen zijn...' Ook binnen de spheer van een tempelbel wenschte hij te rusten. Hij drukte dit verlangen zoo echt Hearniaansch uit, dat ik het niet kan vertolken:... 'Also in the boom of the big bell there is a quaintness of tone which wakens feelings so strangely away from all the 19th century part of me that the faint blind stirrings of them make me afraid, - deliciously afraid. Never do I hear that billowing peal but I become aware of a striving and a fluttering in the abyssal part of my ghost.' Door de achterblijvenden werd zooveel mogelijk aan dien wensch voldaan.

Ruim een maand na mijn bezoek aan Hearn's sterfhuis bezocht ik de plek, waar zijn asch rust, de begraafplaats Zoshigaya.

Zij ligt ongeveer vijftien minuten gaans van het kleine ringspoorwegstation Ikebukuro.

Het was een schitterend mooie middag toen ik ter bedevaart toog. Geen briesje bewoog het gebladerte; alles stilte en vrede.

Hearn's grafgesteente ligt in een nieuw en vrij open gedeelte der gaarde, maar vormt er als 't ware een kleine oase van groen en bloemen. Het grafmonument (*Seki*), geheel in Japanschen stijl, bestaat uit een vierkante zuil, die rust op een rotsblok, beide van blauwachtig grijze kalksteen. Op de grafzuil is in sierlijke Chineesche karakters de *kaimyā* gebeiteld: Shogaku In-den Joge

Hachi-un Koji[1]; en verder de naam, dien Hearn tijdens zijn leven droeg en de datum van overlijden.

Achter het gesteente zijn een twaalftal houten *toba's*,[2] bedekt met *sutra's* in Sanskrit letters, in den grond gestoken. Het geheel is omringd door een dicht bosschage van jonge boomen, struiken en bloemen: *hinoki*, *maki*, wilgen, *kaname*, *nanten*, bamboe, bananen, azalea's, rozen, camellia's, waaronder de camellia *sasankwa*.

Iets van Lafcadio Hearn's gevoelen en denken kwam over mij toen ik voor zijn graf stond.

De wierookstokjes, die ik er als offerande had ontstoken, waren nauwelijks opgebrand en de droevig-droomerige geur er van vervulde nog de atmospheer, toen op eens uit de verte het plechtig geluid van een zware tempelbel door de stilte klonk. Op dat oogenblik herinnerde ik mij Hearn's wensch omtrent zijn laatste rustplaats. Voorwaar, als Koizumi's geest telken jare eenmaal, bij het Feest der Dooden, voor kort op aarde terugkeert, om onzichtbaar te verwijlen bij de achtergeblevenen, die komen offeren op zijn graf, dan kan hij ontwaren, hoe zorgzaam en vol liefde zijn nagedachtenis wordt vereerd. En dankbaar, in vrede, kan zijn geest op nieuw de verre reis aanvaarden naar het rijk der schimmen.....

Ik had juist het graf een laatsten blik tot afscheid toegeworpen, toen drie Japansche jongelieden, blijkbaar studenten, er hun hulde kwamen brengen. Er lag groote ernst op hun gelaat. Het hoofd ontblootend, bogen zij zwijgend, vol eerbied, voor het stof van den Meester. In hun houding lag iets als van een stil gebed. En in die behoefte des harten, in die eenvoudige bedevaart dier jeugdige pelgrims lag duizendmaal meer ware vroomheid dan in het gemoed der Christenschare, die elken Zondag te Tokyo ter kerke gaat.

En een onvergetelijke herinnering rijker, keerde ik huiswaarts.

Tokyo, Sept. 1907.

DR. HERMAN TEN KATE.

1) D.i., zoo goed mogelijk vertaald: Geloovige-rein als-de-Bloem-Acht-Wolken-Man,-die woont-in-het-Huis-der-Ware-Openbaring.

2) Eigenlijk *sotoba*, van het Sanskrit *stûpa*, herinneringstafel of plank.

Silhouëtten.

I.
Thomas Rowlandson.

Het is misschien als bespotter in prent op prent van Napoleon den Grooten, dat Thomas Rowlandson (1756-1827) op het vasteland het algemeenst bekend is geworden en gebleven. Maar al mogen ons de vele politieke karikaturen van zijn hand, in de eentonigheid van haar heftige strekking, ten slotte slechts even matig belang inboezemen, als zijn fel-drastische zedefarces ons op den langen duur kunnen behagen, karakteristiek blijft het zeker, dat Buonapartes verwoede belager, juist ook door het wezen van zijn *niet*-karikaturale teekenkunst, wel de grootst denkbare antagonist was van dien strakken *Empire*-stijl, waarmeê de Napoleontische beschaving aan heel een tijdperk de wet wist voor te schrijven.

Niet alle dag komt het voor dat men aquarellen van Rowlandson te zien krijgt. Men weet dat hij, met de groote gemakkelijkheid die hem bij zijn produktie ten dienste stond, er tallooze gemaakt heeft, - maar waar zij alle gebleven zijn is niet recht duidelijk. In het South-Kensington-Museum vindt men er enkele tentoongesteld van uitmuntende hoedanigheid, doch deze zijn bijna uitsluitend van de soort waar Caldecott in zijn *John Gilpin*, zijn *Three Jovial Huntsmen* en zijn *Graphic Pictures* op doorging. Een vijftigtal zeer uiteenloopende, met sapjes aangewasschen penteekeningen van Rowlandsons hand, en die thans bij Amsler und Ruthardt te Berlijn te zien zijn, doen hem echter veelzijdiger kennen. De verscheiden mooie

stadsgezichten welke men onder deze kollektie aantreft, maken ons begeerig naar de aquarellen welke Rowlandson op zijn reis door Holland moet gemaakt hebben, en onder welke in het bizonder eenige uitvoerige gezichten op den Dam vermeld worden, van welke mij intusschen niet bleek wáár zij later een onderkomen vonden. Doch er is hier méér bijeen van allerhand onderwerp, en men krijgt er een breeden kijk op den eigenaardigen kunstenaar die, daar waar hij niet zoo bepaald voor uitgevers werkte, het versmaden kon in meer of min gewaagd snaakschen trant een amuzeur te zijn.

Inderdaad was Rowlandson ook in zijn minder opzettelijk werk de geboren tegenvoeter van al wat wet of voorschrift of bindende grondslag mag heeten. Waar Jacques Louis David de edele lijnenstrengheid van het vastgelegde bas-relief kon dikteeren, daar verzette Rowlandsons rusteloozer teekenkunst zich zooveel mogelijk tegen elk nawijsbaar stelsel van omtrekken. Noch loodlijn, noch horizontaal, noch eenige andere richtingslijn ziet men ergens in zijn kaleidoskopische kompozities overheerschen, en voor het geval dat men er een dominante in wilde aangeven, zou het misschien die van iets vulkaniesch moeten zijn.

Indien men dikwijls een karakter het gemakkelijkst kan kenteekenen door er met een enkel woord het kontrast van aan te duiden, dan mag men bij Rowlandson, als de eigenschap waar hij in alles het verst van af staat, beslotenheid noemen. Er vaart een voortdurende drift door al zijn teekenen. Achter wat hij druks en woeligs onder menschen gebeuren laat, speurt men ook het wijde land nog of de verre zee, en morgen - zoo voelt men - zal deze wandelaar door het leven, die hier vandaag zoo wakker uit zijn oogen kijkt, weer ergens anders rondzien in de vrije ruimte, die zijn eigenlijk element is. Niet voor niets is de met vier paarden bespannen postkoets, welke op het punt van wegrijden staat, een onderwerp dat hem voortdurend heeft aangetrokken, - en een stads- of dorpsgezicht, waar niet de herbergdeur met aankomende of wegtrekkende gasten het middelpunt in vormt, kan tenauwernood als typiesch voor de soort gelden.

Het is alles maar heel eenvoudig gedaan, op de wijze zooals men in zijn tijd meestal met waterverf werkte. Een met de rietpen luchtig uitgevoerde omtrek-teekening en die dan

uit enkele open kleuren dun opgewerkt. Maar men denkt bij hem geen oogenblik aan het recept, en zijn teekening is vol frischheid, ruimte en illuzie. Men voelt bij Rowlandson, dat die landweg verder doorloopt na gindsche wending, dat elken hoek-òm nog weer leven ligt, dat men door deze schilderachtige poort in een stad zal komen met pleinen en verrassingen, dat achter de vensters van de straten zooals hij ze teekent, menschen huizen, dat zich aan gene zijde van dien heuvel een dal, dat zich achter dien boom een hemel uitstrekt. Zijn boomstammen zelve ziet men groeikrachtig in de aarde wortelen, hun takken wringen zich lustig in de ruimte en hun met vluggen boomslag aangegeven bladertrossen voelt men vruchtbaarheid ademen en wuiven op de lichte lucht. Zijn figuren laat hij bewegen en door elkander woelen en druk gebaren, en luid spreken of zelfs schreeuwen dat het een aard heeft. Menschen die hun mond niet open hebben, kent hij nauwelijks en zijn paarden kunnen zelfs in den stal nog niet stil blijven staan en schijnen ons vurig toe te hinniken. In onrust en tumult vindt hij zijn liefste sfeer, en het lijkt soms wel of hij het leven voor een eeuwige kermis heeft aangezien.

Een elementaire en echt Engelsche liefde voor sport in den ruimsten zin is Rowlandson eigen: liefde voor rijden en zeilen en voor de jacht, voor vagabondeeren ook en reizen en trekken. Hij is een kenner van paarden en honden, van koeien, varkens, vogels en visch, hij vermeit zich in het soldatenleven, in drinkgelagen en in het lustige van den dans. Trots iets doorgaand fyzieks in zijn levenskijk, vermag hij op hun beurt zoowel Goldsmith als Sterne en Fielding in den geest te benaderen. Verleidelijke jonge vrouwen van een poezele en toch pikante gratie blijken even eigendommelijk aan zijn lenige teekenpen, als het de meest barokke ouwe wijven zijn. Een fraaie teekening van een *Church Promenade* is zoo kostelijk vreedzaam en zoo vervuld van voorname en welgedane verveling, dat zij het grootste kontrast vormt met die rasse, hitsige, als geëlektrizeerde teekening van *The Cock Pit*, die in haar prachtige ergheid aan Daumier of Goya nabij komt. Soms doet hij de gedachte opkomen aan een minder idyllischen en wilder uitgelatenen Ostade, of aan een niet zoo wijsgeerigen, veel meer improvizeerenden Brueghel. In de frischheid van zijn strand- en zeegezichten komt hij herhaaldelijk

met van de Velde of Cuyp op één lijn, en bij zijn bandieten wil ons de naam van Brouwer niet uit de gedachte, gelijk een lachende jongen op *The Cobblers Stall* haast van Jan Steen zou kunnen zijn. Zijn kermisdansen joelen met een onstuimigheid, die aan Jordaens herinnert, evenals het ruim ademende van zijn landschappen aan niemand minder dan den gigantischen Rubens doet denken. Bij sommige van zijn knollen, zijn vischwijven, of zijn drinkebrôers, drentelende oude heeren of Fallstaff-achtige ruiters, zou men in waarheid meenen, dat Gargantua aan het teekenen was geslagen.

Terwijl hij alzoo alles aanpakt en met snedige snelheid overal treft, fixeert hij nergens. Onrust blijft zijn element, want alles golft in hem en het is geen stroompje maar een zee, die hem stuwt. Tijdgenooten die zijn gaven meenden te erkennen, betreurden het, dat hij zich niet op het ernstige historieschilderen had toegelegd. Maar hoe zou dit delicieus levenslustige talent zich in deftig opgemaakte konventieschilderijen hebben kunnen uiten, en wat mogen wij blij zijn dat hij ons wat anders naliet! Niet alleen dan ook in de voorbijgaande werkelijkheid van zijn avontuurlijk bestaan, ook op het meer onvergankelijke papier heeft hij zijn grilligen dans door het leven uitgevoerd, welke te aanschouwen ook voor ons nog verruimend en verkwikkend wordt.

Slordig of vluchtig mag hij vaak zijn, gemaniereerd soms een weinig, en niet zelden haast al te burlesk, maar vrij van alle tamheid, blijft deze ensceneur zonder weêrga, in een taal van de eenvoudigste middelen, overal bruisend en volbloed. En dat is het, geloof ik, waarom men den bonten vrijbuiter, die in handboeken over kunstgeschiedenis te gaarne geïgnoreerd wordt, in zijn beste teekeningen op zijn wijze klassiek zou mogen noemen.

II.
Jan Stobbaerts.

De reeds bejaarde Belgische schilder Jan Stobbaerts, van wien de firma E.J. van Wisselingh & Co. gedurende de maand Augustus in den Haag een dertiental werken kon tentoonstellen, was in Nederland nagenoeg een onbekende. Misschien had een enkele zijn Koestal in het Brusselsch Museum eens opgemerkt. Maar daarbij bleef het dan. Toch is zijn krachtige, aan die van zijn vriend de Braekeleer verwante kunst waard, dat men haar ook hier van harte leere bewonderen. Zij is terdege van het goede, oude, sappige, Vlaamsche bloed. Zonder te kennelijk de nuttige lessen van meester Leys te laten zien, of bepaald op een uiterlijke overlevering gebazeerd te zijn, schijnt zij direkt van het ras-schilderen van een Jordaens, een Snijders en een Fijt afkomstig.

Stobbaerts is een echte kerel van geduchte rechtuitheid en met zeldzaam onverschrokken oog en een prachtige werkmansknuist. Hij is een sterke, die de weelde en de kwelling, de dronkenschap en de pijn, die de dwingende stille furie van het rosse schilderen kent, zooals zijn voorvaderen uit den grooten tijd deze kenden. En gelijk zij het deden, heeft hij zonder bijgedachten en zonder schroom zich aan dien machtigen drang overgegeven.

Stobbaerts zoekt geenszins het fraaie, het uitgelezene, het verfijnde. Alles, ook het rauwste, - zijn verbazingwekkende *Cuisine d'un zoolâtre* staaft het bij uitnemendheid, - wordt schilderachtig, wanneer hij het ter hand neemt. Ja, hij voelt zich meest op zijn gemak met dat rauwe, hevige, lillende, gespierde, dat voor zachter aangelegden ontstellend wordt.

Overwegend in zijn kunstaard is dan ook de liefde voor de materie. En het meest voor de materie van wat naakt is en pootig en merg laat kijken, van wat vastzit aan zwelgen en zwoegen en zweet. Hij bemint de materie van een rullen zolderbalk, van een morsigen stalmuur, van malsche etens-

waar, van een strubbeligen koeiebast, van een scherp geschuurd tafelblad, van een hard geboende deur, van ruige weefsels, van een boere-boezeroen, van een vettig voorschoot, van grof aardewerk, van borstelige hondevachten, van stribbelend stroo, van een dik bekalkten muur, van een spekkig geworden kozijnstijl, of van dof gepoetst metaal of stroeve plavuizen....

Maar niet enkel in de materie van wat hij zoo lijfelijk uitbeeldt, ook in die van de beeldende verfbrei zelf vermeit hij zich gretiglijk.

Het lust hem te zwelgen in de zwaar-welig uitgestreken, de korstig doorsjouwde, de stijf weêrstrevende, de hoog doorstoofde, de knijpend doorkneede, de weder wild met oliën verzadigde, de broeiend getemperde, de met nerf van smijdige of stugge hoogsels verlevendigde, en met schrijnende, ay schier wreede wringstriemen doorploegde verf!

En zoo bootst deze intimist van het ongeliktste, vrij van pikturale willekeur, tegelijk bloedkrachtig en geserreerd, overdadiglijk tastbaar en toch groot opgaand in een hechten, welgeordenden bouw, die niet zelden met schrilheid aansprekende, maar fel doordringende schilderijen van zoo heeten adem, die tot zelfs den garstigen geur van het brute leven schoon maken van een elementaire, bijna barbaarsche en zwaar-drachtige schoonheid, welke den van teerder aandoeningen afgematten geen streelend genot maar stevige sterking brengt.

JAN VETH.

Een Amerikaansche Maecenas.
The Harvard Oriental Series.

Onlangs is de Koloniale Bibliotheek in de Van Galenstraat te 's-Gravenhage met een kostbaar geschenk verrijkt, dat zij uit Amerika ontving: de tien deelen waaruit ‘The Harvard Oriental Series’ bestaat. En er bestaat gegronde verwachting, dat ook de deelen die nog verschijnen zullen haar door dezelfde vriendenhand zullen worden gegeven. Wat die ‘Series’ beoogt en wat daarin reeds tot stand is gebracht, verdient grootere bekendheid dan alleen onder de vakgeleerden, voor wie zij voornamelijk - doch niet uitsluitend - bestemd is. Ook om de aanleiding die tot haar ontstaan den stoot gaf.

Het uitgangspunt is hier alweder de milde gift van een vermogend Amerikaan, maar het betreft hier een bijzonder geval, dat van het gewone type afwijkt.

Dat gewone is bekend genoeg. De gever is de een of andere multi-millionair, zoo niet milliardair, en een zakenman. De gift, eene geweldig groote geldsom, te bestemmen voor iets zeer groots. De begiftigde, de een of andere universiteit of akademie, aan wie wordt opgedragen dat geld te besteden, hetzij ten behoeve van hooger onderwijs-belangen - stoffelijke of geestelijke - hetzij het te doen strekken tot eenig bepaald, meer of min nader omschreven wetenschappelijk onderzoek. Zoo goed als altijd wordt onder dat ‘wetenschappelijk’ alleen gelet op de natuurkundige studievakken en de biologische, beide in den ruimsten zin des woords; onder de geesteswetenschappen staat geene andere in de gunst dan

economie en sociologie. En dat is natuurlijk; de man van zaken voelt zich tot wetenschap alleen in zooverre aangetrokken, als hij de beteekenis daarvan voor de praktijk gemakkelijk inziet.

Iets zeer zeldzaams echter is de gift van belangrijke geldsommen, al loopen zij niet in de millioenen, geschonken voor eene zuiver wetenschappelijke onderneming zonder eenig tast- of zelfs denkbaar nut voor de praktijk des levens, en geschonken door iemand, die in staat is aan dien wetenschappelijken arbeid zelf mede te doen en het ook gedaan heeft.

Henry Clarke Warren, geboren in 1854 te Boston, gestorven in 1899 te Cambridge, Mass., den zetel der vermaarde Harvard University, had als klein kind uit een noodlottigen val een lichamelijk lijden overgehouden, dat hem tot elke werkzaamheid in de maatschappij ongeschikt maakte. Zeer gefortuneerd en begaafd met een helder verstand en zin voor abstracte studie, vond hij, tot de jaren des onderscheids gekomen, troost en bezigheid in studie. Zijne belangstelling gold in den beginne allerlei: hij beoefende physica, chemie, dierkunde, maar ook talen trokken hem aan, hij las b.v. met gemak Hollandsch en Spaansch, en in vraagstukken van zuivere wijsbegeerte stelde hij belang. Totdat hij onder de bekoring geraakte van de Indologische studiën. De rechte voldoening daarin vond hij evenwel eerst, toen hij van het Sanskrit tot de beoefening van het Pali overging. ‘For Sanskrit’, zoo zegt hij ergens, ‘is a chaos; Pali a cosmos.’ Tot op zekere hoogte bevat die uitspraak waarheid. Bij al het aantrekkelijke, dat de wijsheid der Brahmanen en de pakkende Indische verhaaltrant voor de beoefenaars van het Sanskrit hebben, ligt er toch aan den anderen kant ook iets verbijsterends in de producten der matelooze Indische verbeelding en in het overwegen van het wonderbaarlijke. Het gemis aan voldoende gegevens om den tijd van vervaardiging van de meeste er van te bepalen, moet menigen ordelievenden geest afschrikken. En hoewel tegenwoordig de nevel van dien ‘chaos’ begint op te trekken, toegegeven moet worden, dat de Pali-litteratuur vrij wat handelbaarder is. Zij bepaalt zich dan ook feitelijk tot één godsdienstig-wijsgeerig stelsel, het Boeddhisme. Geen andere dan Boeddhistische teksten zijn in het Pali voorhanden.

Warren heeft van zijne studie op dat gebied partij getrokken tot het vervaardigen van een bijzonder soort van kort begrip van de

leer van den Boeddha. Hij stelde namelijk eene uit oordeelkundig uitgekozen stukken bestaande bloemlezing te zamen van teksten uit de Heilige Schrift en haren commentaar, die een helder, stelselmatig overzicht geven van de grondlijnen en grondgedachten van het oudere Boeddhisme.

Die bloemlezing, *Buddhism in translations*, is in 1896 verschenen als deel III van de 'Series'. Door haren geringen prijs is dat voortreffelijke boek binnen het bereik van de velen, die hunne eerste kennismaking met de ideeënwereld van het Boeddhisme zouden willen uitbreiden door in betrouwbare, zorgvuldige vertaling toegang te krijgen tot de bronnen zelven. Behalve met dit, voor ieder ontwikkelde bestemde werk hield Warren zich nog onledig met een anderen, zuiver wetenschappelijken arbeid: de uitgave van een hoogst belangrijken Pali tekst, die tot nog toe alleen in handschrift voorhanden is. Die taak heeft hij niet kunnen volvoeren. Lanman, zijn leermeester, maakt het werk af en zal het, zoodra het voltooid is, publiceeren. Daarmede zal hij op de meest passende wijze aan den plicht der dankbaarheid voldaan hebben.

Want Warren was het, die door rijke schenkingen hem de middelen verstrekte om de *Harvard Oriental Series* in het leven te roepen, en die haar voortbestaan, ook na zijn dood, verzekerd heeft. Lanman, die aan de Harvard University het Sanskrit vertegenwoordigt, is van den beginne af de leider van die onderneming, die bestemd is om den bloei van de Indologie te bevorderen. Hij zorgt daarvoor door critische uitgaven van belangrijke teksten, door goede en ook uit letterkundig oogpunt uitmuntende vertalingen van zulke teksten, daaronder die ook voor niet-Sanskritisten van beteekenis zijn, en in het algemeen door het tot stand komen van standaard studieboeken mogelijk te maken. Lanman stelt zich hier de hoogste eischen van inhoud, van vorm, van technische uitvoering.

Het allereerste deel van de grootsche reeks is eene eer mede voor ons Nederlanders. Zijn eerste medewerker toch was prof. Kern, wiens editio princeps van een van de schoonste voortbrengselen van in het Sanskrit uitgebeelde Boeddhistische vertellingskunst, de Jâtakamâlâ, in 1892 de rij opende. Die bundel van 34 episoden uit vroegere levens van den Boeddha, toen hij zich door daden van zeldzame zelfverloochening tot zijne verheven

taak voorbereidde, is voor ons ook hierom van belang, omdat van de beeldgroepen-reeksen op den Boro Boedoer er eene is, die dat heilige boek regelmatig illustreert.

Behalve dit eerste deel bevatten nog drie andere deelen, II en IV-VI oorspronkelijke teksten. Omdat deze alleen voor vakgeleerden bestemd zijn, is het voldoende hier niet meer te vermelden dan dit: dl. II behelst een gezaghebbend leerboek van de Sânkhya philosophie, waarover bijkans veertig jaren geleden mr. P.A.S. van Limburg Brouwer in *de Gids* een indertijd zeer gewaardeerd artikel heeft geschreven; dl. IV is de eerste uitgave van een tooneelstuk uit het begin van de tiende eeuw, een Alexandrijnsch kunstproduct, om zoo te zeggen, van de Indische letteren; in dl. V en VI staat een vrij oud werk in verzen, dat voor de kennis der overgeleverde uitlegkunde van den Rigweda van belang is, met vertaling en aanteekeningen.

Van geheel anderen aard is het negende deel, dat, evenals het derde, voor een grooter publiek berekend is. Een van Lanman's leerlingen, de heer Ryder, biedt ons daar eene Engelsche vertaling van het Leemen Wagentje, dat meesterstuk van Indische dramatische kunst, dat onzen landgenooten uit de verdietsching van dr. J.Ph. Vogel bekend is.

In de drie overige deelen van de reeks, VII, VIII en X, die ook in formaat en omvang de andere overtreffen, is de zwaarste taak tot een goed einde gebracht, namelijk zulk eene, die de grootste zelfverloochening vorderde van de geleerden, die ze op zich namen. Zij zijn als een schoon en trotsch gedenkteeken te beschouwen van den werklust, de werkkracht en de volharding van Amerikaansche beoefenaars der Indische studiën.

Alle drie die deelen betreffen de Wedas. Deel zeven en acht hebben tot inhoud de verklaring en vertaling van den Atharwaweda, en deel X, een zware kwartijn van 1078 bladzijden, draagt den veelbelovenden, maar ook veel gevenden titel: *A Vedic Concordance*.

Zooals men weet, is de Atharwaweda, hoewel in rang niet de gelijke van de drie andere Wedas en eerst betrekkelijk laat met deze op ééne lijn gesteld, om zijn inhoud een gedenkstuk van den allereersten rang. De spreuken en liederen, die hij bevat, mogen naar hun taal niet zóó oud zijn als die van het oudste letterkundige monument in eenige Indogermaansche taal, hun inhoud klimt,

evenals die van den Rigweda, op tot Indië's grijzen voortijd, en heeft daarom eene zoo bijzondere waarde, omdat hij overal vastknoopt aan het echte, eigenlijke volksgeloof.

Die rijke en veelzijdige stof van bezweringsformulieren en tooverspreuken om te genezen, te beschermen, te helpen in nood, te redden uit gevaar, te doen winnen in het spel, om booze geesten te bannen, maar ook om te kwellen, te verlammen, te dooden, ziek te maken, dat arsenaal van hocus-pocus-middelen, waarin de geloovige een onbegrensd vertrouwen stelt - voor den geleerde is die verzameling van tooverwapenen in den strijd om het bestaan als een welgevuld magazijn van gegevens om kennis op te doen van het denken en dichten van de oudste phase der Indische cultuur. Voor de beoefenaars van de godsdienstgeschiedenis, van die der geneeskunde, is de Atharwaweda eene kenbron van grooten rijkdom; voor de algemeene ethnologie en voor ‘folklore’ levert hij getuigenissen van waarde zoo om hunne authenticiteit als hunne oudheid.

Maar de verklaring van die Atharwaspreuken biedt soms groote moeielijkheden. De inheemsche overlevering laat toch in velerlei opzicht te wenschen. Voor gezet en gedetailleerd methodisch en wetenschappelijk onderzoek valt hier nog veel te doen. Toen dan ook Amerika's oudste en eerste Sanskritist, William Dwight Whitney, in vereeniging met Rudolf von Roth, zijn leermeester, den Atharwaweda in het oorspronkelijk had uitgegeven (1855), zag hij aanstonds in dat daarmede slechts half werk gedaan was en dat hij zijne taak niet als volbracht mocht beschouwen, wanneer hij zijne uitgaaf niet liet volgen door een behoorlijken commentaar en eene verklarende woordenlijst. Allerlei omstandigheden, en van deze niet de minste dat hij aan zijn werk zulke hooge eischen stelde, maakten dat de voltooiing van dat tweede gedeelte telkens en telkens verschoven werd. Zoo kwam het, dat toen hij in 1894 stierf, die lang verwachte commentaar nog onafgewerkt als handschrift in zijne nalatenschap berustte; alleen de woordenlijst had, jaren te voren, het licht gezien.

Lanman beschouwde het als eene zaak van eer den noesten arbeid van zijn grooten leermeester tot nut van de wetenschap te doen strekken. Nog bij Whitney's leven was het in beginsel vastgesteld dat die in de *Harvard Oriental Series* zou worden opgenomen. Aan dat plan ging hij aanstonds uitvoering geven. Maar zóó

zwaar was de taak, zoovele waren ook zijne andere bezigheden en de behoeften van zijn eigen werk, dat er nog elf jaren moesten verloopen, voor en aleer de twee stoere deelen, die te zamen meer dan duizend bladzijden tellen, het licht konden zien. Het is een monumentaal werk geworden, die commentaar in den vorm eener streng philologische vertaling, voorzien van zoovele en zoo volledige gegevens, dat alle hulpmiddelen ter verklaring voor den gebruiker bijeen zijn gebracht. Dit alles is daarenboven zoo Amerikaansch praktisch ingericht, dat men aanstonds en alles bij elkander vindt, wat men bij het naslaan noodig heeft. Wat Lanman aan het werk van Whitney toevoegde, is duidelijk te onderkennen. Zoo heeft zijne daad van pieteit een voorbeeldig studieboek gewrocht, dat geen beoefenaar van de Wedastudie voortaan missen kan. Hoe diep hij doordrongen is van de onbeduidendheid van de individuen in vergelijking van de ideeën, waarvan zij de dragers zijn, en van de hoogheid der Wetenschap, mag blijken uit de strofen, aan het einde zijner *Preface* geplaatst. Ik kan den lust niet weerstaan het begin daarvan hier neer te schrijven:

Teacher and teacher's teacher long had wrought
Upon these tomes of ancient Hindu lore,
Till Death did give to one whom both had taught
The task to finish, when they were no more.

'T is finished, - yet unfinished, like the flow
Of water-streams between their banks that glide;
For Learning's streams, that down the ages go,
Flow on for ever with a swelling tide.

Here plodding labor brings its affluent brook;
There genius, like a river, pours amain:
While Learning - ageless, deathless - scarce will look
To note which ones have toiled her love to gain.

De *Vedic Concordance*, die het Tiende Deel uitmaakt, is het werk van een anderen, zeer gunstig bekenden Amerikaanschen geleerde, Maurice Bloomfield. Ook dat heeft jaren arbeids vereischt, en arbeid van zelfverloochening en zelfkwelling. Hij die den omvang en de verscheidenheid van de vele Wedische teksten kent, die voor dit doel moeten worden nageplozen en volledig, zonder iets over te slaan, alphabetisch gerangschikt in de concordantie verwerkt, moet wel bij het gebruiken van dit geweldige en toch zoo nuttige ‘working-instrument’ een gevoel van eerbiedige be-

wondering bij zich voelen opkomen voor den man die dat werk heeft aangedurfd en ten einde gebracht. De vervaardiger van dien wel geordenden schat van Wedacitaten vinde zijne belooning in de warme erkentelijkheid van de velen die in die concordantie een betrouwbaren wegwijzer kunnen en zullen raadplegen.

Verscheidene deelen zijn er verder in bewerking. Eene critische uitgave van het Pancatantra in al zijne bekende redacties staat ons te wachten, eene nieuwe uitgave van het drama Çakuntalâ, en nog veel meer. De redacteur van de 'Series' is onverdroten in de weer, om al wat uit zijne werkplaatsen voor den dag komt, zoo volmaakt mogelijk te doen zijn. Sterk en mooi papier, uitmuntende druk, stevige en tevens smaakvolle banden, eene praktische manier van pagineering en aangeving van plaatsen in den tekst; kortom tal van kleinigheden, maar die, zoo er behoorlijk in voorzien is, het genot bij het lezen en het naslaan verhoogen, worden door Lanman behartigd. De prijs van de afzonderlijk verkrijgbare werken der 'Series' is matig; voor eene spoedige bezorging van het bestelde door Europeesche koopers is gezorgd. De correctie van de drukproeven is zoo angstvallig nauwlettend dat drukfouten, menschelijkerwijze gesproken, verbannen zijn.

En deze modelreeks staat nu, dank zij de voorkomendheid van onzen Amerikaanschen ambtgenoot en zijne sympathie voor ons volk, op de boekenplanken van de Koloniale Bibliotheek in het bereik en ter beschikking van wie er gebruik van wenschen te maken. Het is goed dat dit zoo is. Die boekerij behoort te wezen, wat zij al meer en meer door de goede zorgen van het Bestuur van het Koninklijk Instituut voor de Taal-, Land- en Volkenkunde van Nederlandsch Indië geworden is: de openbare boekenverzameling, waar men alles vinden kan, wat op onze koloniën betrekking heeft, ook al is dat verband niet rechtstreeksch en eng. De heer G.P. Rouffaer, de ijverige adjunct-secretaris van genoemd Bestuur, is de wakkere uitvoerder van dat streven. Bij die opvatting, welke ik ten volle deel, mag men zeggen dat door Lanman's schenking thans in eene leemte der Koloniale Bibliotheek is voorzien.

J.S. SPEYER

In München en Darmstadt.

Ik heb zelden tentoonstellingen gezien, die zoozeer het karakter der tentoonstellingsstad vertoonen als deze twee te München en Darmstadt. München, de vreemdelingenstad met breede straten en lustig vertier, Darmstadt, de stille residentie met kalm beweeg op de rustige straten. Zoo is het ook op de tentoonstellingsterreinen; dat te München groot, uitgebreid, een plaats, waar van alles te zien is, ook kunst; dat te Darmstadt, klein maar rein, alleen kunst met ernstigen zin bijeengebracht.

Gaat men dus naar de Isar om kunst te genieten, dan valt het geheel tegen. En deze teleurstelling wordt te scherper, daar de ingang en omgeving van het kunstgebouw, met smaak ontworpen, veel verwachten doet. Monumentale gebouwen met veel wit en rechte lijnen, het moderne thema voor tentoonstellingen. Rond den ingang statige eerezalen met meesterwerken van Münchener artiesten, die echter in de ruimte verzinken. Als pittige introductie tot de Beiersche binnenhuiskunst een zaaltje voor grafische kunst van den architect Troost, bepaald intiem van doen. Lambriseering en meubelwerk van donker bruinend hout en gelig leder. Tegen de wanden donker raamwerk, dat fraaie platen omvat. Een smakelijk geheel, uitlokkend tot rustig neerzitten, tot opmerkzaam doorbladeren der portefeuilles. Zelfs de prachtige Japansche prenten houden het hier uit.

In de nabijheid der grafische afdeeling een merkwaardige antiquiteitenzaal, die heel het mooi geeft van oude woningkunst. Hooge, ruime zaal met kostbare gobelins en rijkbesneden meubelen, een geheel van deftige, voorname pracht.

Dan komt de groep der moderne binnenhuiskunst, het belang-

rijkste thema van onzen artistieken tijd. Zonder overdrijving kan men dit zeggen. In schilder- en beeldhouwkunst heeft onze tijd een belangrijk hoogtepunt bereikt; in muziek en literatuur heerscht nieuwscheppend leven, dat in alle landen van zich spreken doet. In musea zijn schattten van oude kunst verzameld, die leerrijk toonen, wat kunstenaars van oude tijden en andere landen hebben voortgebracht. Wat vroeger één enkele na moeizame reizen vergund was te zien, staat nu open voor allen!

Maar in dezen vooruitgang, die men dankbaar erkennen moet, is de woning, ons 'Heim' teruggebleven. Verzorging van dit allernoodigste, van dit ons naaste gebied, blijft beperkt tot de kamers op... tentoonstellingen. Men gaat ze zien, bewondert de inrichting, keert terug in de eigen, leelijke vertrekken. En dit is gedeeltelijk te verklaren! Een schilderij hangt men eenvoudig aan den wand en men kan pronken met den naam van den schilder, genoegelijk ieder jaar berekenen, hoeveel het geschilderd 'effect' in waarde is gestegen. Maar voor het bewonen van een werkelijk artistieke kamer komt meer kijken! Geen cadeautje kan men er een plaatsje geven, dit hoort er niet en dat past niet in de kleur! Geen meubel kan er zóó maar bijgekocht worden, de kamerinrichting speelt feitelijk de baas. En men moet al zeer doordrongen zijn van heuschelijk schoonheidsgevoel om zich dit te laten welgevallen.

Niet alleen voor de bewoners, ook voor de inrichters, de woningkunstenaars is het een moeielijke tijd.

Het mooi van oude kamers, intiem van doen, is niet in een paar jaren ontstaan; het is langzaam gegroeid. Eigen bewoners en kundige handwerkers hebben eraan gewerkt zonder aan kunst. te denken; het waardevolle in familiebezit is gebleven en al wat kaf is in den loop der tijden verdwenen.

Nu moet men weer van den aanvang af beginnen, verzinnen, wat vroeger van zelf ontstond. Men moet kunstenaar en ambachtsman zijn, diep voelen de werking van kleuren en stemmingen en tegelijk met nuchter huisvrouwenoverleg de bruikbaarheid verzorgen, innig verstaan de schoonheidstaal van lijnen en vormen en prozaïsch beoordeelen de constructie en het materiaal. Voeg daarbij de speciale wenschen van den bewoner, de eischen, die iedere kamer door gebruik, vorm en belichting stelt en men ver-

krijgt een raadsel, dat niet iedereen kan oplossen. Geen ander kunstgebied heeft met zooveel moeilijkheden te worstelen!

En juist dit kan men opmerkelijk te München leeren. Bijv. stemming in een kamer te brengen is een lastige opgave. Daar is een woonkamer in een landhuis van Riemerschmidt en die moet natuurlijk landelijk zijn. Doch het landelijke ligt er dik boven op, het is niet echt, alles is kunstmatig gefabriceerd en het geheel lijkt treurig veel op de Salontirolers, die op de Isarstraten in overvloed te vinden zijn. Ernst Haiger heeft een kleedkamer ontworpen, snoezig lief in wit en blauw, een heuschelijk damesboudoir. Maar de katalogus zegt, dat het voor een heer bestemd is, manchetten en wandelstokken beweren hetzelfde, dus zal het wel zoo zijn!

Een eetzaal heeft Bruno Paul ontworpen. De excentrieke meubelen laten ons koud en de kille wanden van gepolijst marmer, de kasten met te veel glas en te weinig hout brengen ons evenmin in een stemming om van een warm maal te genieten. We gaan bepaald huiveren in deze badkamer-sfeer!

Kleur is een belangrijk moment in vertrekken, kan veel zeggen. Dus maakte de kunstschilder Erler een tuinkamer in groen. Maar wat voor een groen! Een opdringerig, giftig groen, door bonte cretonnes in de kastdeuren nog verergerd.

In een andere kamer geven de kleuren een bachanaalsch festijn te zien. Een dekoratieschilder is hier aan het werk geweest. Kasten, wanden, deuren zijn er beschilderd met imitatie-intarsia, overal ornament en olieverf, een heusche manie. Toen de man klaar was, schijnt hij ontdekt te hebben, dat de smalle lijstjes der prenten nog ongerept gebleven waren. Dus werden ook deze ‘vermooid.’

In eenige andere kamers stoort weer het te veel. Er zijn te veel meubelen, het teveel aan glans neemt het intieme weg. Want dat is juist bij woningkunst zoo moeielijk, die verschillende vormen van meubelen, die varieerende kleuren van hout, stoelbekleeding, tapijten en wanden te vereenigen tot een harmonieus akkoord. De schilder heeft zijn tubes naast zich liggen, een drukje en de nieuwe kleur is op het palet. Terwijl op dit gebied gezocht moet worden, gevraagd naar allerlei materiaal, dat de gewenschte kleur kan geven, materiaal, dat meestal niet te krijgen is en dat voor geld en goede woorden en veel asjeblieftspelen moet worden gemaakt. Daarbij behoort veel goede smaak en routine, een alles omvattende

kennis, die weet wat te krijgen is, welke fabriek genegen is kleine hoeveelheden te vervaardigen. Bij tentoonstellingswerk komt het er dan nog op aan, een fabrikant te vinden, die terwille der reclame gratis leveren wil.

Dat dus de beginners - en die zijn hier ook genoeg - er niet in geslaagd zijn, iets dragelijks te geven, is wel verklaarbaar. Dit kunstvak is te moeielijk!

Ook eenige fabrikanten hebben zonder artiestenhulp geëxposeerd. Hier dus vrije beschikking over materiaal, maar de geniale, leidende hand ontbreekt. Er zijn kamers onder, die het banaal type van allegaartje vertoonen.

Het beste werk hebben Bruno Paul en Riemerschmidt geleverd. De laatste is vooruitgegaan sinds Dresden, waar zijn werk opzettelijk de goede vakervaring van het ambacht ging vermijden. In een der kamers van Bruno Paul treffen we werk aan van Jan Eisenlöffel, waaronder een zeer mooi klokje vooral de aandacht trekt.

Trouwens op metaalgebied is veel goeds te zien. München telt vele goudsmeden, die uitstekend hunne edele metaalkunst verstaan. Zeer mooi zilverwerk is er te zien onder de leiding van Bernhard Wenig gemaakt.

Aan den ingang van het ‘Vergnügungspark’ staan eenige kleine gebouwtjes voor de tuinstad Hellerau bij Dresden bestemd. Van buiten gezien leuke huisjes met een werkelijk landelijk hotel. Alleen de logeerkamers hier rieken sterk naar stadslucht, terwijl de kamers in de landhuisjes weer al te landelijk zijn. Of zich een stedeling in zulke boersche slaapkamers zou kunnen bewegen, is wel eenigszins aan twijfel onderhevig.

Het interessantst op de tentoonstelling is de afdeeling der stad München, waar meer nieuws te zien is dan in de kunstafdeeling. Dat kinderwerk van bewaarscholen is dikwijls verrassend om te zien, ook, hoe op enkele scholen dingen uit het practische leven onderwezen worden, hoe bijv. heel de bouw van een huis in miniatuur den kinderen getoond wordt, de verschillende materialen weer als uitgangspunt bij de vakken van onderwijs gebruikt worden.

De tentoonstelling te Darmstadt is in alle opzichten veel ernstiger. Hier alleen kunst, geen plezierpark of zoo iets. Een streng geordend geheel door wijlen Olbrich en Albin Müller ontworpen, met veel bloemen en planten opwekkend vermooid.

En deze tentoonstelling krijgt vooral beteekenis door de groote medewerking der Hessische regeering. Deze stelt een aantal zalen en kamers ten toon, voor regeeringsgebouwen bestemd. Daaronder een statige gerechtszaal met fraaie rechtersbibliotheek, conferentiekamers voor scholen, vorstelijke bad- en ontvangkamers, altemaal bewijzen met welke artistieke voortvarendheid deze regeering aan het werk is.

De Groothertog staat hier loffelijk vooraan. De teleurstelling van vroeger heeft hem niet ontmoedigd en nieuwe kunstenaars zijn naar Darmstadt beroepen. In zijn paleizen zijn tal van artistieke vertrekken ingericht en de Hessische kunst en nijverheid gaat naar buiten, op groote tentoonstellingen een eerste plaats veroverend. In St. Louis en Chicago zijn tallooze lauweren behaald en veel klinkende munt is naar het kleine Hessenland gekomen. Leerrijk wordt in Darmstadt aangetoond, welke vruchten een energieke ondersteuning van het kunsthandwerk voor het land kan hebben.

En als dan ook op deze tentoonstelling alle goede krachten op kunst en industriegebied zich enthousiast vereenigd hebben en hun werk een werkelijk hoogtepunt bereikt heeft, dan zijn de voorafgaande winsten daaraan niet vreemd. Het klinkend succes, dat toch steeds het zwaarste weegt, heeft de twijfelaars overtuigd, aangespoord tot uiterste inspanning.

Jaren geleden is hier een tentoonstelling gehouden, die zou wezen een Dokument van Duitsche Kunst. Dat is niet het geval geweest! Hoe kloek ook opgezet, is deze tentoonstelling gebleken te zijn een van beginwerk, terwijl de huidige, zonder fanfares aangekondigd, inderdaad is geworden een Dokument van Duitsche Kunst! Een hoogtepunt is hier bereikt, zoo rijp als geen der voorgaande mocht vertoonen!

Het minwaardige - want ook dit is er - wordt geheel op den achtergrond gedrongen door fraaie stalen van verfijnde binnenhuiskunst. Men denkt niet meer aan den zoetig-gelen voorhof, als men in de eerezaal van de badplaats Nauheim gekomen is. Hier een verfijning van kleuren, een koele blankheid, vermooid met bruinige keramiek en grijzig-witte tegels. Hier in de bekleeding der zuilen een meesterlijk partijtrekken van dof en geglazuurd werk, van alle effekten, die keramiek bezit. Zelfs de kleurige

paneelen van Hoffmann, die hier een tijdelijk plaatsje hebben verkregen, kunnen deze verheuging slechts in geringe mate verstoren.

Dan volgt de rechtszaal voor het Gerechtshof te Mainz bestemd. Een hooge, statige zaal in donkerbruin en stroogeel gehouden. Hier en daar gebruneerd koper, en lichtend hangen van het bewerkte plafond de kronen van geslepen glas met glimmend messing, den juist gekozen prachttoon gevend.

Attributen van het Recht ontbreken hier geheel, ze zijn overbodig. Dit kan niet anders dan een rechtszaal zijn, de zaal zelve is het sprekend symboor, indrukwekkend door ernst en waardigheid.

Overtuigend toont zoo'n rechtzaal aan, hoe vernederend-banaal de nu gebruikte zijn en hoe onder kunstige leiding een geheel kan ontstaan, dat een waardig tehuis voor het rechtsprekend Woord is

Zoo ook de rechterlijke bibliotheek, een heuschelijk studievertrek, uitlokkend tot rustig neerzitten, gewijd aan het Boek. Simpel is de uitvoering; overal blank eikenhout, waarvan de kleur is opgelicht door de gelige rotan-zittingen. En piquant komen daarin de zeegroene lampenkappen uit.

Volgen een statige ontvangkamer voor den president, conferentiekamers voor gymnasia, dienstvertrekken, die, op een enkele na, volkomen voor het doel berekend zijn, in scherpe tegenspraak staan met de brute banaliteiten, die nu in ambtelijke vertrekken, ook buiten Duitschland, heerschen.

In het niet-officieele deel wordt de prettige indruk versterkt. De indeeling is eenvoudig, gemakkelijk te vinden. Koele binnenplaatsjes met veel bloemen bieden afwisseling en verpoozing, en de schikking der vertrekken is zoo gekozen, dat ze de indeeling van een heerenhuis geven.

Daaronder valt als uitstekend geslaagd op een trappenhal met groote gaanderij van Lossow. Echt-Duitsch, doch in den goeden zin. Zwaar massief, met veel bruinend houtwerk en kostbare tapijten. Toch is het geheel voornaam, in-deftig gebleven.

Doch dit wordt overtroffen door het reuzenwerk, dat Albin Müller heeft geleverd en alle anderen op zijde dringt. Tal van kamers heeft hij ontworpen, vertrekken voor allerlei doeleinden. En iedere kamer is met juistheid berekend op het gebruik. Hier behoeft men geen katalogus te raadplegen, de kamer verraadt de

bestemming. In elke kamer die men binnentreedt, nieuwe effekten, nieuwe indeeling, nieuwe stemmingen, die telkens verrassen. Hier geen vervelend voortwerken op hetzelfde thema, geen angstvallig vasthouden van het eens bereikte, dat een vloek geworden is in dit kunstgebied.

Een geestig kunstenaar is aan het woord, voortdurend nieuws scheppend, virtuoos ontwerpend en toch in alles *zijn* karakter gevend. Albin Müller is het vóór en na; geen invloed van anderen is te bespeuren, het is heelemaal zijn geestelijk eigendom.

Maar hij is meer dan teekenaar, hij is tevens iemand, die het ambacht beheerscht. Hij kent de houtseorten, weet, wat er uit te halen is, en die geroutineerde kennis behoedt hem voor buitensporigheden. Nuchter overweegt hij de gebruikswaarde, zelfs van kleinigheden en weet tevens met tintelend vernuft kleurgevoelige stemmingen aan te brengen. Hij ontwerpt een pronkkastje, zoo ingénieus ingericht, dat een schrijnwerker van ouden stempel zou opspringen van vreugd, en op dat kastje staat weer een ivoren Mariabeeldje naar zijn model gesneden, in een baldakijntje, zoo meesterlijk gevormd, zoo innig vroom, dat men niet begrijpen kan, hoe dezelfde man kon peuteren aan al die kastjes en laadjes, echt vakwerk, en tevens dit godsdienstig beeldwerk kan maken. In intarsia ontwerpt hij simpel vlakornament, dat door de houtvlamming opgevoerd wordt tot rijke wanddekoratie en in borduurwerk teekent hij cirkelvullingen, die in ornamentaal vernuft het Japansch naderen.

In elke kamer dat echt-intieme, die onovertroffen stemming, die bij het binnentreden pakt, bij het verblijven steeds dieper inwerkt. En elk stuk, elk meubel kan bezien worden, het is praktisch zonder overdreven constructieve gelusten, biedt ook in schoonheidsoogpunt veel te zien.

Deze Albin Müller, hoe gevoelig artiest, moet tevens een ijzeren werker zijn. Hij zet alles naar zijn hand, zoekt zonder te falen fabrikaten uit, laat nieuwe maken, alsof er geen banale fabrikantensmaak bestond. Al die Hessische fabrieken en werkplaatsen volgen hem gedwee. Duur materiaal en kostbare procédé's bestaan niet voor hem. Wat hij wil, krijgt hij ook.

Zijn teekenaars leveren geen atelierarbeid, zooals bij andere Duitsche architekten het geval is. Zij zijn doordrongen van zijn

geest; zijn schetsen en aanwijzingen worden gevolgd, wel trouw, doch zonder levenlooze slaafsheid. Hij weet precies, wat ieder maken kan, geeft ze vandaag dit, morgen dat. Hij dwingt ze, maar inspireert ze tevens. Hij vermenigvuldigt zichzelve in al zijn teekenaars.

Alleen daardoor is het hem mogelijk deze reusachtige hoeveelheid werk te leveren binnen en buiten deze tentoonstelling. En zijn ijzeren wil heeft in vijf jaren den langen weg afgelegd, die Olbrich en Behrens langzaam en struikelend hebben gevolgd.

Aldus is deze tentoonstelling geworden een van Albin Müller; een persoonlijkheid, die alles op zijde drukt. Veel goeds bieden de heerenhuizen, de arbeiderswoningen, maar ze geven niets nieuws. En dit is juist de verdienste van Müllers werk, dat hij ons verrast, in het eentonige woninggebied het lang verwachte leven weet te brengen.

Zijn meesterstuk is de muziekzaal geworden. Een intiem zaaltje, halfrond uitbuigend, zorgvuldig den vleugel omvattend. Rondom wanden, kiesch bekleed met intarsia van gelig hout met donkerbruine vlamming. Halfzuilen van donkerbruin hout met veel snijwerk, dat vlak-gehouden is. De deuren van kostbaar hout met uitvoerig snijwerk. In dit zaaltje een zonnige prachtstemming zonder het ‘protsige’ van kostbaar materiaal, en onverschillig, of het daglicht schijnt of dat van het witte plafond de electrische lichtschijn droomerig neerdaalt, lokt het geheel uit tot aandachtig toehooren. Ook hier ontbreken muzieksymbolen, maar de zaal zelve is een rijk van tonen, meesterlijk in symfoniestijl gekomponeerd. Het is een festijn voor het oog, een waardig tehuis voor goede muziek. En hier kan men met gerustheid denken aan oude kunst, aan oude prachtzalen. Deze zaal overtreft ze, dringt alles terug. Een kunstenaar van onzen tijd heeft hier gesproken en ook daardoor staat zijn werk ons nader, wordt ons verstaanbaarder!

Elberfeld.

J.A. Loebèr Jr.

De wijze.

Aan een' avondstillen vijver
Duister-hooge boomen staan...
En een zilver-grijze wijze
Komt daar langzaam langs gegaan.

En zijn handen blank gezegen
Langs de grauwe monnikspij,
Gaat hij met gebogen hoofde
Onder stille boomenrij.

En zijn oogen waren henen
Langs het wijde watervlak,
Waar een eenzaam witte lelie
Even 't zwijgend duister brak.

En dë oogen opgeslagen
Staart hij in de lichte lucht,
Waar een eenzaam zwarte vogel
Zoekt en zweeft in zware vlucht.

En de wijze staat en mijmert...
En een lach waart rond z'n mond,
Nu hij in de witte lelie,
In den vogel zich hervond.

En hij gaat met stille schreden,
Ver in vrome mijmerij,
Met omhoog geheven hoofde,
Als een God nu... jong en blij. -

Eenzaam is de grijze wijze
In het late licht gegaan,
Waar aan avondstillen vijver
Duister-hooge boomen staan.

NICO OOSTERBEEK.

Dramatisch overzicht.[1)]

Paleis voor Volksvlijt: N.V. Het Tooneel. Dir. Willem Royaards en Willem Stumpff Jr. (2 September) Openingsvoorstelling. Adam in ballingschap van Joost van den Vondel. - (9 September) Mevrouw Warren's bedrijf van Bernard Shaw. Vertaling van J.A. Simons - Mees. Stadsschouwburg. (8 Sept.) Othello van Shakespeare. Vertaling van Dr. Edward B. Koster.

De verwarring in onze tooneelwereld neemt bedenkelijke afmetingen aan.

Het stond vast, dat er tegenover de, om het zacht te zeggen, onvoldoende wijze waarop de Koninklijke Vereeniging 'Het Nederlandsch Tooneel' zich van haar naastbijliggenden plicht kwijt, iets gedaan moest worden. Veler oogen waren gevestigd op de kundige, artistiek voelende mannen, die, door hetgeen zij ons in den zomer van 1907 met de Lanseloet- en Elckerlyc-vertooningen te genieten gaven, getoond hadden wat zij vermochten.

De meer ervaren leider, uitmuntend door buitengewone gaven van dictie en spel, en door regiekennis; de jongere, man van talent en smaak, vol geestdrift voor zijn kunstvak; die beiden elkander aanvullend en steunend: de jongere bereid, te luisteren naar de raadgevingen van den gerijpten tooneelkunstenaar, de oudere zich verlustigend in het jeugdig enthousiasme van zijn medestander en, op zijn beurt, zijn winst doende met diens zin

1) Bijzondere omstandigheden verbinderden mij, ook nog andere dan de in dit Overzicht besproken voorstellingen bij te wonen. Later hoop ik in de gelegenheid te zijn, ook iets van het werk van 'de Hagespelers' te zien.

voor kleur en artistieke schikking, - wat zou zulk een samenwerking niet tot stand hebben kunnen brengen?

Het heeft alweer niet zoo mogen zijn. Wat de reden geweest is, aan wien de schuld ligt, wie zal het ons zeggen en wat zou 't ons baten het te weten! Genoeg: de een ging ter linker-, de ander ter rechterzij. Beiden trachtten een tooneelgezelschap samen te stellen en een lokaal te vinden waar zij hunne vertooningen zouden kunnen geven. Elk hunner vond een zeker aantal, voor een deel nog onervaren, tooneelspelers en tooneelspeelsters, bereid zich onder zijne leiding te stellen, en een lokaal om er zijn uitvoeringen te geven.

Hadden zij zich vereenigd, dan zou de geldelijke steun, dien vermogende kunstvrienden thans aan elk afzonderlijk verleenden, hen wellicht in staat hebben gesteld om te zamen dien kleinen schouwburg te stichten, waarnaar de tooneelvrienden reeds jaren lang uitzien en waarin de hoogere tooneelspeelkunst, het intieme tooneelspel zoowel als het drama van breeder vlucht, tot haar recht zal kunnen komen. Thans moet elk hunner zich behelpen; de een met een te groot, de ander met een te klein lokaal.

En zoo gaan wij dan weder een jaar van proefnemingen te gemoet, waarvan men het beste hopen, maar waarvan niemand den afloop voorspellen kan. Zal uit den wedstrijd der beide gezelschappen één zegevierend te voorschijn treden en den grondslag leggen voor een hervormd tooneel, of zal het eind van den strijd gelijk zijn aan dat waarvan Staring's ‘bereisde Roel’ verhaalt: de vernietiging van de beide strijdenden met, als ‘restje’, ‘de staarten, en niets meer’?

Ab Jove principium dacht Willem Royaards en hij begon zijn tooneelcampagne met een werk van den Oppergod der Nederlandsche klassieke dichters, het ‘aller treurspelen treurspel’ van den zeven-en-zeventig-jarigen Vondel. Een waagstuk, maar een waarvoor men eerbied hebben moet.

Vondel zelf heeft het stuk nooit zien vertoonen. ‘Niemand kreuke om dit toestel van het paradijstooneel zijn voorhoofd’, schrijft de dichter in zijn opdracht ‘Aan de kunstbeminnende Heeren, Vaders van het Oudemannenhuis en Weeshuis, voorstanders van het recht gebruik der tooneelspelen.’ Hij mag dus, gewaarschuwd door het-

geen met zijn *Lucifer* gebeurd was, welk treurspel, na twee voorstellingen, door het drijven van de predikanten verboden werd, wel voorzien hebben, dat ook aan deze voorstelling aanstoot zou genomen worden, al had hij een illustren voorganger in den dichter van *Adamus exul*, Hugo de Groot, die echter zoo voorzichtig geweest was, zijn treurspel in het Latijn te schrijven. Maar dat Vondel toch op een vertooning van dit werk van zijn nog zoo frisschen ouderdom gerekend heeft, blijkt uit diezelfde opdracht, welke aanvangt met deze aanwijzing, waarmede decorateurs en regisseurs van vroeger en later hun voordeel konden doen: 'Nu zal het tooneel met recht een toestel van boschloof en spelonkschaduwen, naar zijn oorspronkelijken naam σ□ην□, eischen', om te eindigen met den wensch dat de aanschouwers, na het spelen, met een vroolijk handgeklap eenstemmig toonen, dat hun dat behaagt... Nooit, zoover bekend, is er in den Amsterdamschen Schouwburg gelegenheid geweest voor 'aanschouwers' om van hunne ingenomenheid met het treurspel blijk te geven[1)], en er moest haast twee en een halve eeuw verloopen eer aan 'aller treurspelen treurspel' een, den dichter waardige, vertooning te beurt zou vallen.

Jonckbloet is over *Adam in ballingschap* niet goed te spreken. Hij noemt het in het 4e deel van zijn 'Geschiedenis der Nederlandsche letterkunde' het zonderlingste van al de door Vondel geschreven tooneelspelen en meent dat noch de opvatting, noch de inkleeding den toets der critiek kan doorstaan. Jonckbloet oordeelde naar de theorie van de tragische schuld en de poëtische gerechtigheid, en, zijn speelsch vernuft den toom vierende, veroorloofde hij zich aardigheden op het dansen van het eerste menschenpaar en de feestvreugde op hun bruiloftsfeest, dat hem aan een burgerbruiloft deed denken.

Er is voor een dergelijke veroordeeling op grond van zekere

1) Wel is het stuk in 1746 in Brussel vertoond, doch, volgens het daarvoor geschreven tekstboekje, zóó gewijzigd en veranderd, dat het bijna niet te herkennen is (zie Unger, Bibliografie van Vondel, blz. 232). Den 20 Januari 1852 droeg de Amsterdamsche rederijkerskamer *Achilles* het treurspel voor; de hoofdrollen waren in handen van den heer en mevrouw Belder, Mr. J. van Lennep, de Bull e.a. (Ik dank deze mededeeling aan den heer C.N. Wybrands.)

tooneeltheorieën geen reden, wanneer men slechts bedenkt dat Vondel in *Adam in ballingschap*, blijkens het eerste tooneel aanknoopende aan zijn, tien jaar vroeger geschreven, *Lucifer*, den 'aanschouwer' het hem uit den Bijbel bekende paradijs-verhaal te zien gaf, gelijk dit vóór zijn tijd geschiedde in de mysteriespelen, 'waaraan', gelijk Jonckbloet zelf schrijft, 'Vondel's gedicht van zelf herinnert.'

Dat bij een met conscientie voorbereide en ernstig uitgevoerde vertooning de voorstelling niet alleen niets belachelijks heeft, maar dat de geschiedenis, ons door prent en geschrift over en over bekend, in Vondel's uitbeelding nog indruk maken en zelfs roeren kan, heeft de vertooning bewezen, waarmede Royaards zijn nieuwe onderneming opende.

In het door de samenzwering der helsche geesten voorafgegane bruiloftsfeest, door Jonckbloet belachelijk gemaakt, bereikt het treurspel zijn hoogtepunt, in zooverre Vondel er het hoogste geluk van het eerste menschenpaar in beeld brengt, een geluk dat nog dien eigen dag zulk een tragisch einde zal nemen. En nu is het zeker merkwaardig, dat van de verschillende tooneelen van *Adam in ballingschap* bij de vertooning juist deze bruiloftsviering, de dans der wachtengelen om en met Adam en Eva, als een tafreel van bijzondere gratie en bekoorlijkheid, grooten indruk maakte.

Hier was ook de muziek op hare plaats, die elders in het treurspel zoo storend werkte. Ik kan hier herhalen wat ik vier jaar geleden schreef over de muziek bij de Lucifer-vertooning van de Utrechtsche studenten, den 24sten Maart 1904. 'Deze muziek stond Vondel in den weg, drong hem herhaaldelijk op zij, schoof zich voor en overstemde de heerlijkste reien... Wil men het treurspel met muziek begeleiden, dan zij het ook niets meer dan begeleiding, liefst niets dan het aangeven, inleiden van de stemming, een ondersteunen van het gesproken woord door enkele accoorden.'

Geef den toonkunstenaar bij dergelijke gelegenheden één vinger en hij neemt de geheele hand. Dat begon al dadelijk vóór het openschuiven van de gordijn met een zeer modern klinkende ouverture, terwijl hier enkele treffende accoorden, - ik denk aan die waarmede Mozart's Don Juan-ouverture wordt ingeleid - de beste en eenig noodige voorbereiding geweest waren voor Lucifer's het treurspel openende imprecatie.

Hoe een Vondelvereerder als Royaards heeft kunnen toestaan dat de muziek herhaaldelijk het klankvolle woord van Vondel overstemde, o.a. sommige gedeelten van de reien en zelfs een enkele maal zijn eigen machtig orgaan, is onverklaarbaar. Is er in des dichters zoo fraai getimbreerde, soms zoo krachtig en kleurrijk georchestreerde taal niet reeds muziek genoeg, en moet het niet een lust zijn voor wie met een klankvol en buigzaam orgaan begaafd is, die taal tot haar recht te doen komen, vrij en onbelemmerd?

De leider van deze merkwaardige vertooning heeft, door op deze wijze aan *Adam in ballingschap* muziek te verbinden, zich zijn taak noodeloos bemoeilijkt. Die taak was toch reeds zwaar genoeg, en het is bewonderenswaard wat Royaards in betrekkelijk korten tijd met de hem vreemde tooneelspelers tot stand heeft weten te brengen. Wat moet er door hem gewerkt zijn, eerst in het studeervertrek om voor zichzelf duidelijk te maken wat hij bereiken wilde en door welke middelen, daarna binnenskamers en op het tooneel in repetitie op repetitie tot laat in den nacht, om aan al de, deels half geschoolde, jonge kunstenaars en kunstenaressen begrijpelijk te maken wat hij wilde, en hun stemorganen, hun dictie, hun armen en beenen, hun gelaatsuitdrukking te buigen, te plooien, te stellen naar zijn wil. Alleen een krachtige geest, een hooge intelligentie, een *homme à poigne* en een van wiens superioriteit wie onder hem werken overtuigd zijn, zoodat zij zijn wenken en bevelen gewillig aanvaarden en, naar hun vermogen[1)], opvolgen, - alleen zulk een man kan iets tot stand brengen als ons in tafereel op tafereel werd te hooren en te zien gegeven.

Van Royaards eigen uitbeelding van den Adam hebben mij (en het meest bij mijn tweede bezoek) vooral de gedeelten na den val getroffen. In de aan krankzinnigheid grenzende wanhoop, de hartverscheurende jammerklachten van den met verbanning gestrafte, voerde hij de Vondelsche figuur op tot een hoogte van tragiek, die haar met een Shakespearsche op één lijn bracht.

1) Dat dit vermogen bij hen die Gabriël en Asmodee hadden uit te beelden te kort schoot en dat de stem van Belial, als slang, noch bij de eerste, noch bij de latere door mij bijgewoonde voorstelling was wat zij wezen moest om indruk te maken, zij, daar ik niet in bijzonderheden treed, hier slechts terloops aangeteekend.

Maar - het lijkt haast ondankbaar, wanneer ik hem, die ons deze geheel eenige vertooning schonk, niet ook om zijn eigen vertolking onverdeeld prijs - in de meer lyrische gedeelten werd ik in het recht genot ervan gehinderd door Royaards', mij uit een vroegeren tijd heugende, hooggalmende, zangerige declamatie, die aan het eind van elken regel of elken zin de stem naar de hoogte sleept, als werd er een vraag gesteld. Hoeveel liever had ik ook in die gedeelten zijn mannelijk geluid gehoord, in tegenstelling met de teere, broze stem van Eva, mevrouw Royaards' liefelijke creatie.

Van deze tengere Eva, half kind, half vrouw, ging in de eerste vier bedrijven een groote bekoring uit. Haar strijd tegen de lokstem van Belial en haar bezwijken voor de verlokking, haar zitten aan den voet van den boom der kennis met den appel in de hand en haar proeven van de verboden vrucht, het waren evenzooveel tooneeltjes van ongemeene gratie.

Die tooneeltjes, de met zooveel smaak geregelde dans, zijn wel de aantrekkelijkste gedeelten van het treurspel, dat tevens door het in vele opzichten geslaagde Paradijs-decoratief, naar het ontwerp van P.C. de Moor, - dat ik wat minder bont en schel van kleur gewenscht had - en door de fraaie costumeering - de Wacht-engelen stel ik mij liever in slanker gewaden en met eenvoudiger kapsel voor - voor den ‘aanschouwer’ een lust der oogen geweest mag zijn.

Dat *Adam in ballingschap* desondanks geen spel is voor de groote schare, zal de directie van ‘Het Tooneel’ wel begrepen hebben. Als proeve van hetgeen Royaards' leiding vermag en dus van hetgeen, ook in ander genre, in intelligent samenspel en zuivere dictie van dit gezelschap te verwachten is, waren deze voorstellingen zeker van groote beteekenis.

Van Vondel op Shaw. De sprong van het, aan het mysteriespel grenzende, treurspel tot het zeer moderne Shawsche tooneelspel heeft iets van een salto-mortale, en indien het Royaards te doen geweest is om aan de verbaasde menigte te doen zien, hoever het dramatische kunstterrein zich uitstrekt, waarop hij zijn tenten opsloeg, en hoe ‘Het Tooneel’ tot de vertolking van de meest uiteenloopende genres in staat is, dan had hij voor zijn tweede voorstelling geen

beter keus kunnen doen, dan in die van het opzienbarend spel, dat *Mevrouw Warren's bedrijf* heet.

Men heeft Shaw met Ibsen vergeleken en hem een lachenden Ibsen genoemd, al zijn de onderwerpen, welke hij behandelt, zoomin als die welke de Noorsche dichter tot thema nam, voor het meerendeel volstrekt niet grappig. Maar waar Ibsen alleen laat zien, wel een scherpen voorsprong gevend aan hetgeen hij als maatschappelijk euvel aan de kaak wil stellen, maar toch, door veel te verzwijgen, ons omtrent hetgeen hij wil vaak in het duister latend, vertoont Shaw niet alleen, maar verklaart hij tevens, zoowel door de aanteekeningen tusschen den tekst, die de personen karakteriseeren en hun stemming aangeven, als door de lange gesprekken, waarin hij philosopheert en redeneert over de verschillende sociale ziekten, waarmede hij in het leven in aanraking is gekomen. Hij doet dat met bijtend sarcasme of uitgelaten humor, al naarmate de toestand of zijn eigen stemming er aanleiding toe geven. Die gesprekken doen door teekening, kleur, tintelenden geest vergeten, dat zij meer in de novelle dan in het drama thuis hooren, en dat het Shaw en altijd Shaw is, die achter zijne *dramatis personae* staat en hen, wel elk van zijn standpunt, maar toch met zijn (Shaw's) geest, zijn humor, zijn bitteren spot soms, laat redeneeren, philosopheeren en handelen.

Den man die, als tooneelcriticus van de Saturday Review, jaren achtereen tooneelstukken van den meest verschillenden aard voor zich had zien defileeren, moest het niet moeilijk vallen, aan hetgeen hij te zeggen had den vorm van een tooneelstuk te geven. Maar, al staat hem ook het milieu, waarin hij zijn personen zich laat bewegen, zoo levendig voor den geest, dat hij het scenario van zijn stukken tot in de kleinste bijzonderheden weet aan te geven, om tooneelregels, om de geleidelijke ontwikkeling van een handeling of van een karakter bekommert hij zich niet, en wanneer hij gezegd heeft wat hem op het hart ligt, maakt hij aan het stuk een eind, zoo goed en zoo kwaad als het valt.

Zoo gaat het ook in *Mevrouw Warren's bedrijf*, het stuk dat in Engeland en Amerika de verontwaardiging opwekte van het in de vreeze der ‘respectability’ opgevoede mannen van het gezag en waarvan dan ook te Londen door den Censor of Plays de openbare vertooning verboden werd.

Shaw heeft in Engeland van het bedrijf vernomen, dat door

vrouwen als Kitty Warren, hetairen op haar retour, wordt uitgeoefend, een bedrijf van welks schitterende opbrengst, verkregen door over geheel Europa verspreide instellingen van blanke slavinnen, oude *viveurs* als Jhr. Crofts, in hun qualiteit als aandeelhouder, een lekker leventje leiden, terwijl zij de directrice-generaal in staat stelt haar dochter, ver van haar af, de beschaafde, fatsoenlijke opvoeding te laten geven, die haar ontbroken heeft. Shaw heeft het contrast gevoeld, het conflict dat, vroeg of laat, ontstaan moet tusschen een moeder als Mrs. Warren en de, in de onwetendheid van het door haar moeder uitgeoefend bedrijf voortlevende, dochter. En om deze *scène à faire* heeft hij enkele personen laten evolueeren, die in nauwere of minder nauwe betrekking tot mevrouw Warren staan of gestaan hebben. Dat is eigenlijk het geheele stuk

Het was Shaw niet om schokkende tooneelen of spannende verwikkelingen te doen, waartoe een gegeven als dit een ander tooneelschrijver allicht zou verleid hebben. Hij stelt enkel het geval, duidelijk en trekt zijn gevolgen, verklaart het, laat zien hoe verdorven en slecht ingericht de maatschappij is, waar zulke toestanden zich kunnen voordoen, en waartoe die toestanden leiden kunnen. Daarvoor gebruikte hij, om Mrs. Warren heen, een klein aantal personen, waarvan een enkele de oude *viveur* Crofts, een prachtig Engelsch type is, door Royaards sprekend uitgebeeld, een ander, Vivie, de dochter, die walgt van het geld van haar moeder en enkel zelf-verdiend brood wil eten, conventioneeler is dan men van een schrijver als Shaw verwachten mocht. Maar zijn groote schepping is Kitty Warren zelf, om wie het geheele spel draait en bij monde van wie Shaw zegt wat hij eigenlijk te zeggen heeft.

Toch is daarin niets opzettelijks. Al is Mrs. Warren de spreektrompet van Shaw, de tolk van zijn socialistische meeningen, van zijn critisch oordeel over de hedendaagsche maatschappij, al wat hij haar zeggen laat, past niettemin volkomen in den mond van deze gewikste vrouw, wie de ervaring, de omgang met menschen van allerlei slag, tot een zekere soort levenswijsheid gebracht heeft, waarin veel brutaal cynisme en egoïsme met een groote dosis gezond verstand gepaard gaat. Al wat zij in het groote tooneel aan het eind van het 2e bedrijf, in het gesprek met haar dochter, van haar leven vertelt, van het leven van hare zusters, van hare betrekking als kellnerin en van het ‘bedrijf’ dat zij eindelijk ge-

kozen heeft, waarin zij rijk geworden is en dat haar in staat heeft gesteld haar dochter een voorname opvoeding te geven; heel haar strafrede tegen het gehuichel van de dames der groote wereld, tegen de manier waarop de menschen de maatschappij voor de vrouwen hebben ingericht, het klinkt alles volkomen natuurlijk uit dezen mond.

En hoe schitterend heeft mevrouw van Kerckhoven-Jonkers deze figuur laten leven op het tooneel! Met welk een buitengewone intelligentie heeft zij het verhaal van haar leven gedetailleerd; hard als eene voor wie het leven hard geweest is, een krachtmensch in haar soort, eerlijk als een die zich door geen schoonen schijn laat begoochelen, zegt wat zij denkt en zich niet beter voordoet dan zij is. Geen beter moeder ook, - want het beetje moederlijk gevoel dat zij nu en dan in het gesprek met Vivie laat doorschemeren, is al wat zij te geven heeft. Zij meent het goed met haar kind, - op haar manier; en dat die manier niet in den smaak valt van Vivie, ligt in den aard der dingen.

Dat heeft mevrouw van Kerckhoven ons laten zien in een spel even uitnemend van opvatting - zonder te veel sentiment en zonder te veel grofheid - als van uitvoering. Zij beheerscht de rol, intellectueel en technisch, volkomen.

Een kunstenares van dit gehalte aan zich verbonden te hebben, is van Royaards een gelukkige greep geweest. Zij zal een krachtige steun kunnen zijn voor zijn gezelschap en tegelijk een voorbeeld voor de andere leden, onder wie ik, in *Mevrouw Warren's bedrijf*, als een jong tooneelspeler van veel natuurlijken aanleg en reeds heel wat routine, den mij tot dusver onbekenden heer Arnoldi (Frank Gardner) heb onderscheiden.

Met deze twee voorstellingen heeft ‘Het Tooneel’ het tooneeljaar mooi ingezet. Dat het dat ook even goed zal kunnen voortzetten, daarvoor zorge het Nederlandsch publiek, dat tooneelspeelkunst weet te waardeeren.

Voor onze vaderen placht *Othello* een geliefkoosde dramatische schotel te zijn, de *Othello* namelijk toebereid *à la Ducis*; want aan den oorspronkelijken Shakespeare waagde men zich nog niet. De boekhandelaar-dichter P.J. Uylenbroek (1748-1808) had de Ducis'sche bewerking op zijn beurt weer vrij gevolgd. De man

had zich aan meer vertalingen, o.a. van *Phèdre* gewaagd, maar, volgens den Spektator van 1843 was deze vertaling een van zijn onvolmaaktste. Toch behielp men er zich mee. De creatie van Othello door Andries Snoek (1765-1829) liet zulk een indruk achter, dat men het nog in 1843 van den jeugdigen Anton Peters een vermetelheid noemde, zich aan een rol te wagen, waaraan de herinnering aan Snoek's creatie onafscheidelijk verbonden was.

Er zijn sedert dien nog heel wat Othello's, zoowel Nederlandsche als vreemde (onder welke laatste Maurice Neville, Ira Aldridge, Rossi), op de planken van onze schouwburgen verschenen. Uit de latere jaren herinner ik mij geen Othello-voorstelling; en zoo kan deze in de nieuwe vertaling van Dr. Edw. B. Koster - die voor den hoorder goed klinkt en voor de tooneelspelers ‘mundgerecht’ schijnt te zijn - voor velen zeker de aantrekkelijkheid van het nieuwe bieden.

Of heb ik geen herinnering van een Othello-voorstelling uit de laatste jaren, omdat het stuk mij zoo weinig aantrekt? Shakespeare's meesterlijke schildering van de ontwakende en allengs aangroeiende jaloerschheid weet ook ik te bewonderen, en het tooneel in het derde bedrijf tusschen Othello en Jago is, zelfs bij een middelmatige vertooning, in staat ook mij te boeien en te treffen. Maar al wat er in *Othello* te bewonderen valt kan mij niet doen vergeten, hoe zwak eigenlijk de tragiek van dat treurspel is. Jago heeft toch inderdaad al te gemakkelijk spel met het al heel weinig scherpzinnig troepje, dat een voor een in de door hem uitgezette val loopt. En was er nog maar een motief, een deugdelijk geldend, voor den toeschouwer aannemelijk motief voor Jago's handeling! Maar ook dat ontbreekt. Wat Shakespeare in het eerste bedrijf te verstaan geeft, als zou Jago zich willen wreken omdat Cassio met een rang bekleed is, dien hij meent dat hém toekomt, en verder dat Jago vermoedt dat zijn vrouw hem met Othello bedrogen heeft - iets, waarvan hij zelf zegt: ‘ik weet niet of het waar is’ - is toch inderdaad een al te zwakke grond om er Jago's daad op te bouwen. Othello en Desdemona zijn niet meer dan ongelukkige slachtoffers, die zonder eenige schuld van hunnen kant, of het moest zijn dat zij Jago niet eerder doorzagen, hun ongeluk te gemoet ijlen....

Maar ik schrijf geen verhandeling over den *Othello*. Ik tracht

mij enkel rekenschap te geven, waarom het treurspel als stuk mij weinig interesseert.

Voor den tooneelspeler is Jago als de marqué, de intrigant, een gemakkelijk te spelen rol, waarin hij al de trucs en trucjes van het genre kan aanwenden. De heer la Roche liet zich niet onbetuigd; hij legde het verraad en de gemeenheid er zóó dik op, dat de onnoozelheid en botheid van zijn slachtoffers er nog grooter door leek: een joodsch keelgeluid en joodsche-marskramers manieren, waarmede de heer la Roche de rol meende te moeten opluisteren, maakten de vertooning nog onverkwikkelijker. Het publiek bewonderde en juichte toe.[1)]

De schepping van Othello door Ko van Dijk lijkt mij evenmin gelukkig. Van de zuidelijke passie die er in den man leeft, het verleidelijke van geheel zijn wezen dat Desdemona in zijn armen voerde, den liefdegloed die hem doortrilt, geeft de heer Van Dijk niets te zien. De geheele rol wordt op denzelfden norschen, in de groote momenten tot woede stijgenden toon gedeclameerd. Zelfs regels als deze in het 3e bedrijf, vóór het groote tooneel met Jago:

> Mijn heerlijk kind. Verdoeming treft mijn ziel,
> Als 'k u niet liefheb!

zegt, of liever declameert, Van Dijk op denzelfden toon. De groote Rossi wist, als Othello, wanneer hij op Cyprus, na lang afzijn, weer met zijn Desdemona vereenigd is, en, haar in zijn mantel hullend, haar noodt met hem naar huis te gaan, in één veelbebeteekend ‘Andiamo!’ meer liefdehartstocht te leggen dan deze Nederlandsche tooneelspeler in het geheele stuk.

En Desdemona! Was deze zoetsappige, lief-doende, bezadigde dame de ‘grande amoureuse’, nog wel een Venetiaansche, die in het geheim des nachts het ouderlijk huis ontvlucht om haar man

1) De heer la Roche heeft sedert, op al even weinig deugdelijke gronden als waarop Jago's handelingen berustten, zijn contract met ‘Het Nederlandsch Tooneel’ verbroken. Ik acht het verlies niet groot. Al was hij door zekere aangeboren eigenschappen en routine, die hem o.a. in Cyrano de Bergerac te pas kwamen, een acteur van verdienste, het voorkomen, de stem en de manieren van dezen Vlaamschen tooneelspeler maakten hem ongeschikt voor rollen, die distinctie en fijnen smaak vorderen.

aan te hangen, en wier geheele leven door deze eene, alles overheerschen de liefde vervuld blijft?

Neen, van den geest van Shakespeare's treurspel, van de atmosfeer der zuidelijke nachten, was in deze Othello-voorstelling niets te bespeuren. Een goede aanteekening voor den nieuwen regisseur den heer Van Korlaar Jr., die het stuk met smaak aankleedde en de achttien tafereelen handig en vlug op elkaar liet volgen. Een artistiek leider schijnt bij de Koninklijke Vereeniging nog altijd te ontbreken.

J.N. VAN HALL.

Aanteekeningen en opmerkingen.

‘Naar Berlijn!’

- Ook de Nederlandsche schrijvers hebben vernomen, dat er meer belasting betaald moet. Natuurlijk zijn zij allen, zelfs Van Eeden niet uitgezonderd, goede vaderlanders; dus zullen zij zonder morren dokken, wat in de schatkist bitter weinig, maar uit hun lichte beurs veel zijn zal. Mag het hun geoorloofd wezen, hierbij, met de meest kiesche bescheidenheid, te denken aan een kleine kans op reciprociteit? Ik zinspeel hier in geenen deele op een Koninginne-verjaardags-lintjes-lijst, uit welke ook éénige waardeering van de noeste vlijt (ten bate van 't gemeenebest!) der Hollandsche auteurs zou blijken - kleine attentie, hierom plezierig, omdat zoóvele anderen wat krijgen en het dan wat kaal staat, te worden... vergeten. Neen, de tijd is te realistisch voor wufte knoopsgats-romantiek.

Maar het gerucht gaat, dat de regeering een vertegenwoordiger zal sturen naar het congres over auteursrecht, in October te Berlijn te houden.[1)]

Prettig lijkt me de positie van dezen afgezant niet. Hij zal doen denken aan den feesteling, die alle medewerking aan de voorbereiding van een festijn geweigerd heeft, nog geen cent ervoor gestort, en die op het oogenblik van het wegrijden der rijtuigen de straat oversteekt en - instapt.

Als hij nu maar instappen mocht! Maar hoe de tegenwoordige minister van buitenlandsche zaken en z'n collega's ook over de Berner Conventie denken, de afgezant van Nederland zal te Berlijn onmogelijk meer dan een ‘toehoorder’ 's-rol vervullen kunnen. De kwestie is hier nog altijd niet ‘rijp’...

Nochtans kunnen de schrijvers zich de handen wrijven om dezen

1) P.S. Er gaat niet één vertegenwoordiger, er gaan er vier! Over de gedane keuzen kunnen de schrijvers niet anders dan verheugd zijn. En blijkens een mededeeling van Franschen kant in het *Nbl. v.d. Boekh.* bedoelt dit congres o.m. aan de nog niet toegetreden naties de aansluiting gemakkelijk te maken!

'eersten stap'. Het is immers de stap qui coûte. Dáár betalen *zij* graag wat belasting meer voor!

Want dit is, wat ik graag wilde zeggen: - juridisch is de aansluiting bij de Berner Conventie hier vroeger door een vooren door een tegenstander behandeld en de redactie laat zeker beider argumenten nog in waarde; praktisch zijn er gewis belangen, die door een aansluiting niet bevorderd worden. Maar voor de praktijk van ons literaire leven zou aansluiting een uitkomst zijn; de belangen der Hollandsche schrijvers zouden er heerlijk door worden gebaat; en die persoonlijke bate *zou* ten goede komen aan het belang der gemeenschap, de woordkunst, of, wilt ge dien term niet: de Letterkunde!

Het schrijven is eindelijk ook hier *vakwerk*: evenals in andere landen durft men in Nederland schrijver worden, m.a.w. deze kunst beoefenen op de eenige wijze, waarop men gelijke kansen van slagen heeft als schrijvers in het buitenland. Men durft aan het werk geheel zich geven - niet langer het 'Korenbloemen' in den ganschen arbeidsakker achten, als Huygens en na hem véél deftigen deden.

Wat er nu door hoe langer hoe talrijker vak-schrijvers om den broode geploeterd wordt en getobd, is beter stof voor een vertelling in *De Gids* dan voor een 'aanteekening.' Er zijn 'mannen van '80', van '90 en later; er zijn ik-menschen en gemeenschapsdienaars; optimisten en pessimisten; ongeloovigen en kerkschen: vakmenschen allen, of halve vakmenschen: maar geen die niet in het verlangen leeft, om geheel voor zijn Werk te bestaan, zooals bijvoorbeeld den schilders vergund is.

Illusie, hun wensch? - Klein is ons land wel! Toch zou het eerder gaan, *als men hen las*. En dit, heusch, dit hangt niet van hen af. Er zijn er immers van zóó verschillende pluimage! Als ons volk maar wat minder vertaalgoed las; als de winkelramen der boekhandelaars niet volstonden met vreemdelingen, waartusschen een Hollandsche naam een uitzondering is.

Pas is te Leiden weer véél gepraat over 'groot-Nederland', over den 'stam'... Welnu, ziedaar een stambelang! En dat men dient door een 'protectie', waar de 'uitgeslotenen' even dankbaar voor zouden zijn als de beschermde landgenooten. Nu noemen die uit-te-sluitenen Holland een roofstaat!

J.D.M.

Parlementaire kroniek.

24 September 1908.

De eerste Troonrede onder het Kabinet-Heemskerk; of wil men zeggen de tweede en de regeeringsverklaring, die de premier op den 10^{den} Maart van dit jaar in de Tweede Kamer voorlas, laten gelden als een troonrede voor de beide Kamers te zamen? Het ministerie zelf schijnt dit zoo op te vatten, want het nu voorgelezen staatstuk spreekt van ‘reeds te voren toegezegde’ ontwerpen en heeft daarmede blijkbaar op het oog de toezeggingen, die voorkwamen in de verklaring van 10 Maart.

De Troonrede werd uitgesproken door den voorzitter van den ministerraad. Sinds de opening der Kamers in Mei 1894 na de ontbinding om Tak's kieswet was het niet voorgekomen, dat het hoofd van den Staat de opening van de Staten-Generaal aan het ministerie als commissie overliet. De heer Heemskerk, de anders zoo guitig-jeugdige staatsman, kweet zich van zijn taak met waardigen ernst. Zelfs lag er een zekere gedemptheid in zijn stem; het was of de sombere inhoud der rede zich aan den premier zelf had medegedeeld. Of wilde hij de Kamer er reeds van doordringen, dat haar stervensklokje luidt en moest zij door de sobere zinnen van het op zichzelf onaandoenlijk staatsstuk heen, zich de woorden in het geheugen roepen:

> Das ist der böse Thanatos,
> Er kommt auf einem fahlen Ross;
> Ich hör' den Hufschlag, hör' den Trab,
> Der dunkle Reiter holt mich ab....?

Ja, het is het laatste jaar voor de Kamer van 1905. *Hoe* gaat zij en hoe gaat de regeering de verkiezingen te gemoet?

Een regeering, die scherp haar beginselen belijdt, schept daardoor den inzet van den electoralen strijd. Van een scherp aangeven der lijnen van het regeeringsbeleid echter is in deze troonrede geen spoor. Dat het ministerie zich voorstelt te regeeren ‘naar de beginselen levende in de rechterzijde’ moet men interpoleeren uit de regeeringsverklaring van 10 Maart met behulp van de zeer bescheiden en vage verwijzing, die de troonrede daarheen bevat

Wat het Kabinet wil brengen op het gebied van de sociale wetgeving is, met uitzondering van het thans toegezegde wetje op den nachtarbeid in het bakkersbedrijf, alleen op te diepen uit het debat bij het optreden in Maart. Er spreekt uit de troonrede geen oogenblik enthousiasme; wel klinkt er de stem in van den gedesillusioneerde.

Het meest ontnuchterd zal de heer Kolkman zijn. Hij toch vond den toestand der nederlandsche financiën van dien aard, dat hij geen andere versterking daarvan weet te vinden dan door het overnemen van de zoo veel gesmade plannen van zijn voorganger. De heer De Meester heeft school gemaakt: zijn opvolger kondigt aan een verhooging van het successie-recht en een algemeene inkomstenbelasting, waarbij nog een kapitaalbelasting als aanvulling. De heer Kolkman heeft het ‘jurare in verba Magistri’ nog verder voortgezet. Voor het volgend jaar zullen opcenten op de vermogens- en bedrijfsbelasting, wel is waar ‘een matig aantal’, worden voorgesteld. Ook is de verhooging van den accijns op het gedistilleerd in aantocht. Mocht die laatste belasting voor het bestaande tekort niet geheel noodig zijn, dan zal, wat er overblijft, strekken tot aequivalent van een verlaging van den suiker-accijns. Voorwaar, over gebrek aan esprit de suite bij het ministerie van financiën kan niet worden geklaagd! Misschien werd bij het hooren van deze passages uit de troonrede een enkel lid der rechterzijde wel herinnerd aan een hem van ouds bekend refrein: ça ne vaut pas la peine assurément....etc.

Maar indien al deze belasting-verhoogingen moeten dienen tot dekking van het tekort, dat in de millioenen-nota op niet minder dan tien millioen wordt geschat, hoe zal dan het geld gevonden worden voor de sociale hervormingen? Daarvoor zal - het hooge woord is er uit - het tarief voor invoerrechten moeten dienen. Zoo kondigt de regeering zich dus aan als protectionistisch, maar

zij zal deze eigenschap pas werkzaam laten zijn na de verkiezingen van 1909. Want zelfs de indiening der tariefsherziening zal vóór dien tijd niet plaats hebben. Zij is ook onnoodig. Hoe zou in dit laatste jaar, met de overstelpende massa onafgedaan werk en de nog te verwachten spoedeischende ontwerpen, de Kamer een belangrijk stuk sociale wetgeving kunnen afdoen, nu dit nog niet in staat van wijzen is?

De troonrede is sober; behalve de belastingontwerpen en de voorstellen op het gebied der justitie, voorstellen die voor een goed deel liggen in de neutrale zone, zwijgt zij omtrent de levensvragen van ons volk. Juist dat is teekenend: juist dat zwijgen verleent deze regeering haar karakter van conservatief bewind. Geen woord over het kiesrecht en dat terwijl het gist in iedere partij wegens het kiesrecht-vraagstuk. Geen woord over het kiesrecht en dat terwijl de regeering op dit punt kleur heeft te bekennen en de natie niet in het onzekere mag laten! Het openbaar debat, dat straks bij de behandeling van de Staatsbegrooting zal worden gehouden, zal de regeering - dat is althans te hopen - den plicht opleggen hieromtrent duidelijk van haar wil en haar plannen mededeeling te doen.

Ten aanzien van Indië was wellicht het belangrijkste dat de rede deed uitkomen: de gewisheid waarmede verzekerd werd, dat door het bezoek van den heer Van Heutsz aan Atjeh een helder inzicht in den gang van zaken aldaar en omtrent den weg tot verbetering van dat gewest verkregen werd. Het aanstaande debat zal moeten uitwijzen of voor die gewisheid voldoende grond aanwezig was. Wie tot dusver zijn licht moest putten uit onderling tegenstrijdige rapporten; wie alleen te rade kon gaan met de geschiedenis der laatste 35 jaren, zal allicht weifelen te gelooven, dat nu inderdaad in zake Atjeh de steen der wijzen is gevonden. Maar minister Idenburg is blijkbaar hoopvol. Ook met betrekking tot de ‘zelfbesturende landschappen’, zooals zij in nieuw-nederlandsch heeten en voor welker welvaart, dank zij onzen bemoeienissen met het financieel beheer, goede verwachtingen zouden mogen worden gekoesterd. Die verzekering klinkt stout, indien men aan tal van landschappen onder zoogenaamd zelfbestuur denkt - b.v. in de onderhoorigheden van Atjeh - waar ons ingrijpen in de financi-

eele aangelegenheden niet altijd even gelukkig was en tot dusver allerminst tot het opbloeien der volkswelvaart voerde. Ook te dezen aanzien is meer licht dringend noodig. Dat meerdere licht zal eveneens moeten schijnen op de oorzaken der bloedige ongeregeldheden ter Sumatra's Westkust. De regeering verklaarde ze diep te betreuren, die ongeregeldheden, ‘ook’ - waarom niet vooral? - ‘met het oog op de gevallen slachtoffers’. Natuurlijk! Maar ‘betreuren’ is niet genoeg. Er moet zekerheid zijn, dat het mogelijke zal worden gedaan om te heelen en te voorkomen. Daaromtrent werd niets vernomen. En ook over Java bewaarde de rede een onheilspellend stilzwijgen. Geen woord ter begroeting van het licht dat daar in het Oosten begint te gloren; geen woord ter verzekering dat van regeeringswege krachtig zal worden medegewerkt om den dageraad te doen groeien tot een luisterrijken dag...

Wàs de mededeeling betreffende Atjeh wel het belangrijkste, dat de openingsrede ten aanzien van Indië deed uitkomen? Of lag, evenals ten aanzien van Nederland, haar zwaartepunt in hetgeen *niet* gezegd werd? Zal, zoo ginds als hier, beperken, remmen, conserveeren, de leuze zijn van het Kabinet-Heemskerk?

Buitenlandsch overzicht.

Berlijn en Neurenberg.

Tegen verwachting - Augustus sloot met de Straatsburgsche vredestonen - is September begonnen met een zwakke herhaling van Marokko-onrust, bejaarder nagedachtenisse. Wij waanden ons een oogenblik in de dagen van 's Keizers reis naar Tanger verplaatst. Er schijnt echter voorshands niets van overgebleven, dan dat de heele wereld nu den naam Vassel kent.

Bij houding, zoo niet bij monde, van dien naar Fez gekomen consul werd Moelai Hafid aan het verstand gebracht, dat zoo hij neiging gevoelde tot een apartje, Duitschland hem ‘thuis’ zou geven. Maar Moelai Hafid is er niet op ingegaan. Hij herinnert zich waarschijnlijk, hoe het zijn broeder verging, die eenmaal op 's Keizers vriendschap huizen bouwde, en niettemin terechtkwam waar Algeciras hem bracht.

Er stak even iets van een wereldrumoertje op, en Duitschland trad terug en heeft zijn positie er niet mee versterkt. Welk bescheid het nu gegeven heeft op het inmiddels aangeboden Fransch-Spaansche project van voorwaarden, waarop de onderteekenaars der acte den nieuwen sultan erkennen kunnen, is nog niet openbaar; maar aangezien dat project het natuurlijk gevolg is van regelingen, waartoe Duitschland indertijd zijn medewerking heeft verleend, zal het bezwaarlijk anders kunnen doen dan zich opnieuw bij Europa aan te sluiten.[1)] Of het zoodoende zijn eigen belangen in Marokko belangen, die het volle licht mogen zien - niet beter dient dan door het gedurig fluisterend aangeven der eerste letter van een alphabet, dat het niet gereed staat uit volle

1) Sedert dit geschreven werd, is inderdaad aldus geschied. (Noot bij de correctie).

keel ten einde te zingen? Er zijn er die die vraag met ja beantwoorden, ook in Duitschland zelf.

Van belang was, deze maand te Berlijn, de vijftiende interparlementaire conferentie.

Om haar besluiten, om haar ontvangst door Duitsche officiëele kringen, om wat tegelijkertijd in de arbeiderswereld voorviel.

Naar men weet, had de vorige interparlementaire conferentie, in 1906 te Londen gehouden, de wenschelijkheid van een algemeene arbitrageovereenkomst uitgesproken, en aan de Tweede Haagsche Vredesconferentie een ontwerp van zoodanig wereldarbitrageverdrag voorgelegd, waarvoor zich (na wijzigingen in beperkenden zin) twee-en-dertig Staten hebben verklaard, maar welks totstandkoming op het verzet van vijf Staten (waaronder die van het Drievoudig Verbond) is afgestuit. Met groote meerderheid heeft thans de Berlijnsche conferentie besloten er bij de twee-en-dertig Staten op aan te dringen, het ontwerp, waarvoor hun vertegenwoordigers zich in 1907 hebben verklaard, om te zetten in een daadwerkelijk verdrag, en de overige Staten tot deelneming uit te noodigen.

Het beoogde wereldarbitrageverdrag sluit vele zaken, de souvereiniteitsrechten der deelnemers rakende, van de verplichte arbitrage uit. Met algemeene stemmen heeft de Berlijnsche vergadering thans eene motie van den Zwitser Gobat aangenomen, waarbij de wenschelijkheid wordt uitgesproken eener aanvullende clausule in dezen zin, dat bij geschillen, die niet aan verplichte arbitrage zijn onderworpen, de verdragsluitende partijen tot geen daden van geweld zullen overgaan, vóór zij de bemiddeling van een of meer bevriende mogendheden zullen hebben ingeroepen.

Eene motie-Pachnicke, mede met algemeene stemmen aangenomen, spreekt den wensch uit dat de derde Haagsche Vredesconferentie (aan welker bijeenkomen niemand twijfelt) besluite tot de onschendbaarheid van den particulieren eigendom ter zee, tot het verbod van blokkade van open havens, tot strenge beperking van het begrip der oorlogscontrabande.

Aangenomen werd eene motie-Brunialti, die de noodzakelijkheid uitspreekt, een internationaal wisselrecht te scheppen.

De conferentie heeft zich met geen dezer besluiten te ver gewaagd. Haar desiderata zijn rijp voor verwezenlijking. 1907 had

ons reeds bijna het wereldarbitrageverdrag gebracht; in Engeland gaan gedurig meer stemmen op tot afschaffing van het buitrecht; en reeds is, op verzoek van Duitschland en Italië, de Nederlandsche regeering er toe overgegaan door hare staatscommissie voor internationaal privaatrecht een ontwerp van internationaal wisselrecht te doen opstellen, waarover de mogendheden, die ter tweede Haagsche Vredesconferentie vertegenwoordigd waren, in September 1909 in den Haag zullen beraadslagen.

Van groot belang is ook het besluit der interparlementaire conferentie, over te gaan tot de vestiging van een permanent bureau met bezoldigden secretaris.

In deze geheele beweging bekleedt Nederland een eervolle plaats, die het wel mag indachtig zijn te behouden en te bevestigen.

Wat bovenal noodig is, om volgende Vredesconferentiën beter te doen eindigen dan de Tweede, is een internationaal erkende organisatie ter voorbereiding van de werkzaamheden. Zoolang deze ontbreekt, zal zich herhalen wat 1907 ons te zien gaf: de hulpeloosheid van ‘goede bedoelingen’, die niet vooraf in vastte bedding zijn geleid. De interparlementaire conferentie, hoe uitnemend nuttig ook, kan het gemis eener zoodanige organisatie niet vergoeden. Met de vraag of het gelukken zal, een internationaal gemachtigd officiëel werkbureau ter voorbereiding van wereldovereenkomsten te scheppen, hangt de naaste toekomst van het internationaal publiek recht ten nauwste samen. Voorshands is er nog geen uitwendig blijk, dat de mogendheden de waarheid van het ernstig woord van den Minister van Staat Asser, bij het scheiden der Vredesconferentie van 1907 gesproken, beseft hebben. Men moet met het internationaal publiek recht den weg op, dien men sedert jaren, met zoo goed gevolg, voor het internationaal privaatrecht bewandelt. Technisch deugdelijke regelingen worden niet dan in kleinen kring van bevoegden, en zonder haast, ontworpen. Als het blijken mocht dat de Derde Conferentie veel gewichtige punten onaangeroerd moet laten, zal dit aan de goede zaak oneindig minder schade doen, dan dat zij er mee omsolt om ze ten slotte te laten glippen, als de Tweede. Eén ding, en goed, zij de leus.

Intusschen, zoo lang het officieele bureau er nog niet is, zullen wij dankbaar mogen zijn voor het officieuse, dat de interparlementaire unie ons gaat scheppen.

De conferentie deed er goed aan, door haar houding te bewijzen, dat zij de bewering van den heer Carnegie, die haar schreef dat de Duitsche Keizer het in de macht zou hebben, door één woord aan den oorlog tusschen beschaafde natiën voor goed een einde te maken, voor een praatje hield. Aan den oorlog een einde te maken, heeft geen persoon in de macht, maar alleen de volken zelve. Hierin bestaat juist de beteekenis eener vergadering als die te Berlijn, dat zij er toe kan hebben bijgedragen negen honderd personen, en van de invloedrijksten uit alle natiën, met deze waarheid vertrouwder te maken. Men voelt - dit is waar het op aankomt - de eigen gedachten en wenschen leven, met gelijke kracht, in lieden van andere taal, kleur en zeden.

Het was de eerste maal, dat de conferentie in Duitschland bijeen kwam, in het land, dat bij de vredesvrienden voor spelbreker pleegt te gelden. Naar de houding der Duitsche regeering was men eenigermate benieuwd. Koning Eduard heeft in 1906 de conferentie zelf ontvangen; thans de Keizer niet, maar, in diens naam, zijn zoon. En Bülow heeft de wereld voor de zooveelste maal overtuigd, dat hij een uiterst handig redenaar is. Hij heeft geen woord gesproken dat de oppositie hem, bij het eerstvolgend oorlogsbudget b.v., voor de voeten kan werpen, en toch heeft hij zijn hoorders weten te vleien en hun niet dan aangename dingen gezegd.

Evenwel mocht het niet zonder wanklanken afloopen. Op den dag zelf, dat de Kroonprins in het Nieuwe Paleis het doel der conferentiën hoog verhief en den vrede den grondslag van allen vooruitgang noemde, stonden de militairen in de kazernes geconsigneerd en was een buitengewone politiemacht op de been, omdat een Engelsche arbeiders-deputatie (meest uit leden der gevierde conferentie bestaande) het waagde aan een Duitsche arbeidersvergadering hetzelfde te komen verzekeren. Maar.... de Duitsche vergadering bestond uit sociaal-democraten!

Aan deze arbeidersbetooging voor den vrede zijn belangwekkende overleggingen tusschen Duitsche en Engelsche arbeiderskringen voorafgegaan. In het begin der maand had de voorzitter van het Engelsche vakvereenigingscongres dat te Nottingham vergaderde, Shackleton, aan de jingo's van zijn land hartige dingen gezegd;

het misdadig genoemd dat hunne pers maar steeds de voorstelling blijft verbreiden als stond Duitschland gereed met een leger van honderdduizenden op de Engelsche kust te landen; het ontwijfelbaar genoemd dat de vredesidee aan terrein wint en de weg reeds open staat tot een internationale voorzorg tegen den oorlog; op het nut gewezen van internationale bijeenkomsten, ook van de interparlementaire conferentie, waaraan de Engelsche arbeidersafgevaardigden zich dan ook in geenen deele hebben onttrokken. Naar den zin van den machtigen Bebel was dit alles niet. Hij heeft de voorstelling noodig (en is er zelf in vastgeroest), dat alles waaraan bourgeois en bourgeois-regeeringen deel hebben, uit den booze is. De Duitsche sociaal-democratie beschouwt datgene, wat het groote publiek ‘openbare meening’ noemt, als een macht buiten en tegen zich; komt niet tot het inzicht, dat zij zelf met hare duizenden er krachtig toe zou kunnen medewerken, die openbare meening te vormen. Een brief dien Bebel aan den secretaris van het Engelsche congres schreef, om de broeders voor de leugenachtigheid der Duitsche regeering te waarschuwen, heeft weinig gevolg gehad, en hoewel de Engelsche arbeiders-afgevaardigden, die naar Berlijn gekomen waren, er geen bezwaar in hebben gevonden, behalve door hunne tegenwoordigheid ter conferentie (die door Bebel en al de zijnen gemeden was al de pest), ook nog eens in een socialisten-vergadering van hunne vredesgezindheid te komen getuigen, hebben zij er voor de ‘Genossen’ het mooie weer afgenomen, door vervolgens ook voor eene vergadering van nietsocialistische werkliedenvereenigingen hunne verzekeringen te komen herhalen. Intusschen is alles in de volmaaktste orde afgeloopen, en heeft de regeering met haar militair vertoon een ietwat dwaas figuur geslagen.

Bebel en het reactionnair politiegeweld van den Pruisischen staat behoorden eigenlijk elkanders beste vrienden te wezen: zij houden elkander in het leven. Men draait in Pruisen rond in den volgenden cirkel: het openbaar gezag meet met twee maten, naar gelang het sociaal-democraten of andere burgers voor zich heeft, en de sociaal-democraten sluiten zich van alles en allen af, omdat zij buiten de wet gesteld worden door de regeering. In Zuid-Duitschland begint men den boozen cirkel te verbreken, zooals op den jongsten sociaal-democratischen partijdag te Neuren-

berg met grooter duidelijkheid dan ooit te voren aan het licht is gekomen.

De sociaal-democraten in de landdagen van Beieren, Wurtemberg en Baden hadden zich vermeten, begrootingen goed te keuren, en daarmede tegen de besluiten van vorige partijdagen gehandeld. Zij moesten deswegens worden afgestraft. Na een heftige beraadslaging hebben de rechtzinnigen uit het Noorden de meerderheid behouden en vroegere besluiten van Lübeck en Dresden doen bevestigen, waarbij, als uitvloeisel van het 'onverzoenlijk verzet tegen de bestaande staatsmacht', het verwerpen van alle begrootingen wordt voorgeschreven.

Onmiddellijk verklaarden hierop zes-en-zestig Zuidduitsche afgevaardigden, dat zij het gezag van den partijdag niet erkenden in zoodanige practische vragen, welke de bijzondere Staten en niet het geheele Rijk betreffen, en dat de beslissing over de begrootingen dier Staten moest overgelaten worden 'aan het plichtbesef en oordeel' der sociaal-democratische landdagsfractiën, welke slechts aan de lands-partijorganisatie, niet aan den Rijks-partijdag, verantwoording schuldig zijn.

Rebellie! Die voor tien jaren zoo gesproken had, zou uit de partij gezet zijn. Maar, opmerkelijk teeken, de *Vorwärts* bindt in. Zij spreekt nog slechts de hoop uit, dat de Zuidduitsche groepen 'in vrije, zelfstandige beslissing' tot de overtuiging zullen komen, dat stemmen voor een begrooting slechts bij hooge uitzondering is toe te laten.... En de voorzitter, Singer, was zoo plechtig begonnen met de herinnering, dat de uitspraak van den partijdag voor elk 'Genosse' gewijd gezag heeft (woordelijk: 'ein Heiligtum und Evangelium ist!').

Als de regeering inzicht toont en zelf door een reactionnaire politiek de onverzoenlijkheid niet op de been houdt, wordt deze Neurenbergsche partijdag het begin van het einde.

In zake Venezuela weinig nieuws. Ons Nederlandsch publiek toont overvloedig, dat het aan internationale conflicten niet gewend is. Er is veel te veel losse praat; gedeeltelijk door de schuld der regeering, die den gunstigen indruk, welken haar eerste verklaring in eene kamer der Volksvertegenwoordiging maakte, niet heeft weten te onderhouden en bevestigen. Het is een jammerlijk

schouwspel, dat onze rechtmatige belangstelling in haar beslissingen gevoed moet worden - en hoe gebrekkig! - door buitenlandsche bladen. In de kunst van contact te houden met het publiek, ook als de Kamers niet bijeen zijn, schiet men droevig tekort. October brenge het nu zoetjes aan hoog noodig gewordene licht. De zakende Reus en Lopez zijn incidenten, die, hoe men er ook mee om mag schuiven, de oneindig belangrijker quaestiën die er achter liggen, niet vermogen te bedekken. Wat in gevaar is (en het was eer die incidenten zich voordeden), is de welvaart eener Nederlandsche kolonie, en de tijden, dat men voor zoo iets ongevoelig bleef, moeten nu achter ons liggen, en voor goed.

C.

Bibliographie.

Parerga en Paralipomena (toevoegsels en uitlaatsels), kleine philosophische geschriften van Arthur Schopenhauer, vertaald en van een inleiding en aanteekeningen voorzien, door Dr. H.W.Ph.E. van den Bergh van Eysinga. Em. Querido, Amsterdam. 1908.

'Een goede introductie tot de studie van wijsgeerige problemen' noemt de heer v.d.B.v.E. Schopenhauers werken; en terecht. Het is daarom zeer toe te juichen, dat de uitgever Em. Querido de uitgave ondernomen heeft van Schopenhauers geschriften en als eerste deel daarvan heeft doen verschijnen de Parerga. 'Het is niet te loochenen,' zegt de vertaler, 'dat de philosophische zin in onze dagen weer wakker wordt. Ook in kringen waar men, door gebrek aan vorming, toch reeds inspanning vorderende geschriften in de Duitsche taal niet, of althans moeilijk, leest. En daarom wordt den landgenoot deze vertolking aangeboden. Als eerste deelen zien het licht de Parerga en Paralipomena; deze zijn wel het meest populair geschreven.' Wij hopen van harte, dat deze uitgave succes zal hebben, zoodat een volledige Schopenhauer-vertaling het licht zal kunnen zien.

Het is jammer en was toch aan den anderen kant niet te vermijden, dat de heer v.d.B.v.E. deze vertaling niet heeft kunnen ondernemen zonder haar te doen voorafgaan door een inleiding, die moet aantoonen, dat Schopenhauer, hoe groot hij ook moge zijn, toch in hoofdzaak propaedeutische waarde bezit en bij dieper nadenken voert tot - Hegel. Jammer, omdat de oplossing van Schopenhauer in Hegel een schijn-oplossing is (een bewering, die hier natuurlijk niet met argumenten kan worden gestaafd). Onvermijdelijk aan den anderen kant, omdat het in de rede ligt, dat een vereerder van Hegel een gelegenheid als deze zal aangrijpen, om de superioriteit en alles-omvattendheid van zijn meester aan te toonen. In ieder geval bewijst deze Schopenhauervertaling door een Hegeliaan, dat wij toch al iets verder zijn dan driekwart eeuw geleden, toen Schopenhauer, weinig philosophisch, zijn mede-philosoof uitschold voor minister-kreatuur en hansworst en deze, óók weinig philosopisch, zijn eminenten tegenstander, stelselmatig negeerde en doodzweeg.

Het meest populair geschreven stuk in dit eerste deel der Parerga is het eerste hoofdstuk:K o r t e o p m e r k i n g e n b e t r e f f e n d e l e v e n s w i j s h e i d .Populair in den goeden zin des woords. Want uit alles spreekt de man, die veel nagedacht heeft, en nadenkt, ja, wiens bestaan hoofdzakelijk opgaat in het nadenken. Het innerlijk leven is eigenlijk het eenige, dat er op aan komt, ziedaar het Leitmotiv, dat steeds en steeds weer terugkeert. 'Wat iemand voor zichzelven is, wat hem in de eenzaamheid begeleidt, en wat niemand

hem kan schenken of ontnemen, is blijkbaar voor hem wezenlijker, dan al wat hij moge bezitten of in de oogen van anderen moge zijn. Een mensch met geest wordt in volstrekte eenzaamheid, door zijn eigen gedachten en phantasieën voortreffelijk beziggehouden, terwijl de voortdurende afwisseling van conversatie, tooneelspelen, uitgangen en amusementen, de martelende verveling van een stumperd niet kan afhouden' (pag. 6). Een verhandeling, geheel doortrokken van een geest als uit deze woorden spreekt, moet ook nog in onzen gejaagden tijd een kalmeerenden, opvoedenden en veredelenden invloed uitoefenen, al moet óók opgemerkt worden, dat Schopenhauer's pessimisme hem soms tot een cynisme en sarcasme brengt, dat niet altijd een even gunstige uitwerking heeft.

De volgende twee hoofdstukken: Schets eener geschiedenis der leer van het ideale en het reale, en Fragmenten tot de geschiedenis der philosophie zijn, wat men zou kunnen noemen technisch-philosophische opstellen. Uit deze twee spreekt de geleerde, terwijl uit het straksgenoemde de denker, de geestelijk hoog-ontwikkelde mensch spreekt. Het vierde: Over de universiteitsphilosophie is een hoofdstuk, waaruit voor verscheidenen onzer letterkundige critici en kritieken-schrijvende letterkundigen veel valt te leeren: het is een zeer onwijsgeerige maar hier en daar hoogst vermakelijke en geestige scheldpartij op Fichte, Schelling en Hegel, vooral op den laatste. De twee laatste hoofdstukken van den bundel leggen getuigenis af van Schopenhauer's mystieke neigingen. De titel van het eerste geeft duidelijk genoeg aan, waarom het gaat, nl: Over de oogenschijnlijke planmatigheid in het lot van het individu. Beter ware misschien nog als titel geweest: Over de mogelijkheid van de oogenschijnlijke planmatigheid, enz., want aantoonen of bewijzen in den strengen zin des woords doet de schrijver niets. 'Misschien kan wat ik hier heb neergeschreven', zegt hij zelf, 'eene zuiver metaphysische phantasie' worden genoemd. Maar in elk geval acht hij het onderwerp van een teleologischen levensloop gewichtig genoeg, om er zijne aandacht aan te wijden, en zeer zeker is het hoofdstuk interessant en leerzaam om te lezen, en onmisbaar voor wie Schopenhauer's persoonlijke meeningen en neigingen zou willen leeren kennen. Hetzelfde geldt ook voor het laatste hoofdstuk: Verhandeling over geesten-zien en wat daarmede samenhangt. Hoe men ook over deze thans nog netelige kwestie moge denken, eerbied verdient Schopenhauer èn voor zijn groote eerlijkheid, waarmede hij niet schroomt, consequenties te aanvaarden, die de grondslagen van zijn eigen systeem in gevaar brengen, èn voor de bezadigdheid, waarmede hij het geheele vraagstuk behandelt, ofschoon de alles-ontkenners even een snauw krijgen in de woorden: 'Wie heden ten dage de feiten van het dierlijk magnetisme en zijn helderzien betwijfelt, is niet ongeloovig, maar onwetend te noemen.'

Wie de systematische uiteenzetting van Schopenhauer's philosophie verlangt, moet deze in de zes hierbovengenoemde hoofdstukken niet zoeken. Wie een bevredigende oplossing van het wereldraadsel verlangt, moet deze trouwens bij Schopenhauer's overige werken óók niet zoeken. Maar wie omgang wenscht met een rijken, veelomvattenden, eerlijken geest, en 'in' enkele wijsgeerige problemen wil komen, die zal zich zeker de lectuur der Parerga niet beklagen.

J.D.J.

Gedichten.

Praeludium.

De wisselende lichten van de zon
met schijn en schaduw over wisseling
van aardsche vorme' en kleuren, ieder ding
altijd weer anders, altijd weer een bron

van nieuw verheugen, dat komt ongeweten
en weer verdwijnt, verglijdend als het licht:
maar van den geest is, niet van 't wisselzicht
het heilig wezen, dat wij schoonheid heeten.

De ziel, die heel de wereld stil beschouwt,
in haar zich-zelf, in zich de dingen spiegelt,
en altijd op die diepe stroomen wiegelt
in een aandachtigheid, die nooit verflauwt,

zij voelt soms, of de stugge wederstand,
dien het gesloten Zijn haar blikken biedt,
een weinig aflaat, en verlangend schiet
haar vrijer aandacht naar dien open kant.

Zij weet het dan: de wereld is een woon
van rust en stilte, en schijn is al 't gewemel,
zij voelt zich opgetrokken in den hemel
en dankbaar prijst zij alle dingen schoon.

Zachte zomer.

Dit is een vriendelijke zomerdag:
de blijde frischheid van zijn stillen morgen
is een verpoozing in de zware zorgen,
waarmee de zomer ons op 't harte lag.

Zooals een mensch in 't midden van zijn streven
een wijl vertoeft en gunt zijn oogen rust
van rondzien en zijn hand de kleine lust
van bloemen plukken aan den rand van 't leven,

zoo laat van regenstorm en hevig gloeien
het bar getijde en onder bonte lucht,
die 't zonlicht temt in laatste nevelvlucht,
wil als een witte roos de dag ontbloeien.

Zooals een roos in een stil hoekje staat
vergeten op een zachten wind te zuien,
zoo is de dag, die tusschen brand en buien
hun beider schoon vereent, hun ramp ontgaat.

En 't hart, dat in zijn eigen donkre zalen
om laving school, die 't aêrs niet kon gebeuren,
het opent wijd zijn vensteren en deuren
en gaat verheugd in lichte verten dwalen.

Wij volgen 't strand en zien het wonder aan:
de wolken zwieren in de lucht als vanen,
hun schaduw blauwt de blanke waterbanen,
waarop de verre, bonte zeilen gaan.

De lucht, de wolken, zee en zand en duinen,
de zachte zon wier schijn het al vereent,
zij vieren kleuren als ons droomen leent
aan parelmoer in onderzeesche tuinen.

Het sneeuwig schuim in blanke vlokken stuift
van golven kantelend waar de eigen kracht
stuit op de zandbank, tot een stille vracht
in vlakke vloeiïng vredig verder schuift.

Het zonlicht tintelt in die witte bloemen
en laat hun waterige gronden blinken
en, waar een plaat de groene golf zag zinken,
doet het een vochtig rood haar streeling roemen.

Twee karren komen langzaam door het zand,
zij houden stil, twee mannen stappen uit,
en harken vlug en licht den schelpenbuit,
dien vloedgolf achterliet op 't vaste strand.

Prometheus.

Al wie als gij 't vuur uit den hemel rooft,
van steiler wil dan mensch mag zijn beschoren,
is tot een levenslangen dood geboren:
dat vuur brandt smarten, die geen water dooft.

Der goden haat klinkt, wie zich god gelooft,
in staal aan de aard, die hij niet wil behooren,
aan harde dorre rots hangt hij verloren,
hij, veler machtigste, ijdel afgesloofd.

De gier laat nimmer af: zijn innigst leven,
oneindig, eeuwig uit zich zelf hersteld,
wordt staâg dien helschen honger weerloos aas.

Stil klemt onwrikbre boei, wijl wreed geraas
van strijd zijn ziel vervult, omhoog gedreven
door eigen nood, door noodlots nood geveld.

Stille neiging.

I. Vertrouwlijke avond.

Het maanlicht vloot als water uit de lucht,
verzilverend het grijze wilgenloover,
in weeke golven spelend om en over
het populierenpaar, wier slanke vlucht

stond als een sterk verlangen, als een sprong
van de aarde naar een vreemd visioen van licht
op de onbewogen sfeer zóó rank gericht,
in lijnen, waarvan geen niet opwaarts drong.

En de open lage tuin bij de oude woon,
waarin gij thuis zijt en uw kinderen sliepen,
lag stil te wachten of geen stemmen riepen,
lag strak te peinzen van een verren toon.

Wij zaten samen in het koud en klaar
hooghartig-kalm gesprek, dat ons bekoort
om 't zwierig zwerven van het zware woord,
om 't open onverschillige gebaar,

wèl wetend beiden, welk een dunne korst
dansende voeten van den vuurpoel scheidt,
waarvan ons oog den aanblik niet meer lijdt,
dien onze hand niet meer te roeren dorst,

wèl wetend beiden, welk een vaste wil
noe felle pijnen moest beheerschen leeren,
voor deze levensvolle koelte keeren
kon in een hart van zooveel wild getril.

Maar of de toover van het zilverlicht,
de plecht'ge vormen der verklaarde boomen,
der stilte suizen en der bloemen schromen,
of ook ons eigen vriendelijk gezicht

u wekten, weet ik niet, maar wijl ik zweeg,
omspeelde me als een klaterende beek
uw altijd warmer, kleuriger gespreek,
dat eindlijk blij naar schoon verleden neeg

en beelden opriep, lang en diep bemind,
van daglang zwerven door de lage landen,
met avondlijken keer langs leege stranden
of hoogen dijk, op voeten zoo gezwind

van rijk genoten vreugde, dat uw vaart
werd licht en helder meer dan in den morgen,
en door de huizen, die u 's avonds borgen,
weerstraalde 't zonlicht in uw oog vergaard.

En van dat sprookjeshuisje bij Parijs,
waar bloemen klommen langs de rose muren
tot aan de daklijst, en men de avonduren
doorleefde als kindren van een paradijs,

gedoken in die wondervolle gaarde,
die 't huisje borg in zulk een wolk van kleur,
dat u al 't verder wisselend gebeur
het licht niet doofde van dien droom-op-aarde.

Toen, wijl die klare regen op mij viel,
bleekte de glans mij van mijn dichterkroon:
‘ach ik, zoo luid van stem zoo hoog van toon,
bij haar hoe leeg van hart hoe dof van ziel.’

II. Wandeling.

De zachte glans van mijn verteederde oogen
ontluikend als een lichtbloem in den dauw
van vochten weemoed, die hun verre blauw,
hun strakken blik houdt smeltende betogen,

omgeeft u als een kiesche zegening,
teruggehouden in het geven zelf,
dat niet haar dag die teeder dagschuwe elf,
uw ziel, doe vluchten in haar tooverkring.

Glans van de vreugde, die mij diep doorstroomt,
als ik u zie en uit uw donker spreken
uw lichte zelf soms even schijnt te breken
als vlugge nymf in schemer van 't geboomt.

Weemoed om ons arme gescheiden kinders,
brandend elkander zooveel liefs te geven,
maar opgesloten elk in eigen leven,
twee al te teere en al te schuwe vlinders.

Zie: lucht-en-water bloeit van de al te ras
verwelkte rozen, die de zon zich bond,
maar vasten zin versterkt te zelfder stond
het Oosten klaar als fijn geslepen glas.

Wij wachten: de al-versluierende nacht
brengt alles saam in diepen warmen vrede:
stil sluim'rend wiegen onze zielen mede
op 't kant-gekabbel, als de deining lacht.

Zij voelen in het algemeene donker
zich zelf niet meer als een verenkeldheid
en woorden stijgen vol van majesteit
in sterker licht dan 't sterke stergeflonker,

tot wij verheerlijkt zweven met den krans
dier schoonheid stralend om de blanke slapen,
niet achtend kloven die terzijde gapen,
den grond niet roerend bij der voeten dans.

III. De zwaluw.

In 't kerkje, waar de scherts waarmee wij kwamen
aldra verstierf in de ijzige atmosfeer
van doodsche stijfheid eener doode leer,
den nuchtren dag door hooge naakte ramen,

fladderde tusschen kille dak en muur
een zwaluw door de witte wildernis,
den uitweg zoekend schichtig door 't gemis
van ruimte en zon en wolken en azuur.

Zij was vergeten, door haar angst ontzinde,
de poort waardoor zij kwam uit gulden vrijheid,
zij wist niet, die in hoogte zoekt haar blijheid,
dat zij moest dalen om die weer te vinden.

Ik ging haar leidend lokken met geluiden,
maar niet in vollen ernst; toen hoorde ik plots
uw zuchten als de zuchten van een rots:
beschaamd begreep ik, wat het u beduidde.

En in mijn stem, die lichte woorden wilde,
gromde de ontroering van mijn keel in schroef,
mijn beenen gingen moeitevol en stroef,
ik zag terzijde, dat uw ooglid trilde.

En in ons groeide en zwol en stond in 't rond
de vreemde stilte van de groote dingen:
stilte van 't leven, als de ziel gaat zingen,
stilte van voeten op gewijden grond.

IV. Herdenking.

Ver van u dwalend zoekt een trage voet
mijn zware lijf en half verduisterd oog
te voeren naar den grooten watertoog,
die van uw woonst mij lichte konde doet.

Ik vind hem aan het einde van een laan,
vol tusschen 't vlakke land, en blauw en grauw
in 't regenweer, of met een lichten rouw
mijn strakke droefheid hem heeft aangedaan.

Dezelfde, maar hoe anders als dien keer
toen ons de heuvels langs zijn lagen zoom
zwijmden in avonddamp, en fluister-vroom
wij zaten bij dat vriendelijke veer,

waar 't bootje stopt, dat met zijn heldre kleuren
nog lang het duister tartte, en sierlijk rank
zich wendde en keerde, en dien vertrouwden klank
der deining deed door wijde stilte fleuren.

Hier stroomt hij grootsch, maar somber en verlaten,
hoe word ik spoedig moede hier te dolen,
de regen vlaagt, de wolken gaan in scholen,
de wind slaat in hun vlaggen wilde gaten.

Ik wil niet langer hier verbeten zwerven:
wat baat mij wereld, als het hart niet spreekt,
wat baat mij weemoed, als de traan niet leekt?
Mijn daaglijksch brood van schoonheid moet ik derven.

Toch aarzel ik en toef, want iedre drop
der watermacht, die voor mijn oogen vliet,
vloot langs uw huis: misschien, al zie ik 't niet,
ving één den lichtstraal van uw oogen op.

V. Van ver.

Als ik, een kind, den langen zomerdag
aan 't strand gespeeld had in het rijke licht,
was niets mijn oog verloren, in 't gezicht
keerde alles hel en kleurig, waar ik lag

in eersten lichten sluimer. Maar wanneer
ik dieper zonk in donzig donkre rust,
bleekten die beelden, weken, onbewust
verkeerden ze in den droom, dien honderd keer

ik heb gedroomd, - soms nu nog -, steeds gelijk:
op donker water voer ik zonder vrees
als in bekende streken, dan verrees
daar ongemerkt en zonder wonder-blijk,

niet eens heel ver van 't strand, een heerlijk eiland:
hel scheen een seinlicht van een toren-top,
een kleine haven nam mijn vaartuig op,
veel boomen stonden statig om een weiland.

Huizen met vensters klein in witte muren
en bonte wingerd over 't lage dak;
veel heen-en-weer-geloop, zoo stil en mak
als tusschen broeders of vertrouwde buren.

Ik was er vreemd, maar 't scheen te zelfder tijd
of ik het alles kende, en allen kenden
er mij zoo goed, dat zich geen oog meer wendde
naar waar ik kwam of ging met mijn geleid.

Met mijn geleid: ik voelde 't, altijd hing
't om me als een wolk, maar nooit mocht ik 't aanschouwen;
mensch, engel, demon? met volmaakt vertrouwen
volgde ik, en kon niet gaan dan waar ik ging.

Zoo dikwijls heb ik er getoefd in droom,
dat ik soms wakend in den klaren dag
zijn huizen en zijn schoone menschen zag,
ik wist er iedren weg en iedren stroom.

En menig diep verwonderd oogenblik
stond ik, een kind! verlangend aan het strand,
en staarde in zee en zocht mijn wonderland
en wist niet stellig: droom of werkelijk?

Nu in mijn schoone en peinzende eenzaamheid
herdenk ik u, en plotseling herdenk
ik ook mijn eiland: was 't een vroege wenk
van wat mij 't leven hield in u bereid?

Lichte nachten.

I.

Mijn sponde staat naast uwe: menigmaal,
terwijl ik nog mijn laten sluimer wacht,
hoor ik uw zoeten adem stil en zacht -
dan is 't mij soms, alsof een lichte zaal

zich uit mij opent, op een zilvren schaal
wordt er geslagen door den dooden nacht,
dat luide licht vloeit uit, omvloeit u, lacht
mijn liefde uw droomen in op klank en straal.

Het wordt een wijde deining: alle golven
kussen hun strand in laatste wenteling,

in zilverschuim en parelmoer bedolven
deint mijn hoofd mee, gewillig drenkeling,

dan wordt het één met licht en lucht'ge golven
en ik verga in gulden sluimering.

II.

De nacht: een doode stilte, een stille dood;
maar als ik blind mijn arm strek, weet 'k, ontwaren
mijn vingertoppen uw gespreide haren,
en veelmaals dan uw hand mijn hand omsloot.

Dàn 't samenzwijgen tot één wereldgroot
gevoel: door de onbewogen ruimte varen
stroomen van zielsbeweging, oogen staren
of duisternis hun dieper in-zicht bood.

Dood-donkre wereldstilte wordt vervuld
van lichtste leven onzer zielestilte,
de wanden wijken en het nachtzwart zwicht.

Ons vaart een wind aan van een vreemde kilte,
wij voelen - of geen lichaam ons verhult -
levende volte, levend zielelicht.

III.

Mijn liefde is als lichtroode en geele gloed
hier boven-achter mijn geloken leden;
zij zijgt in glimp van glimlach naar beneden,
waar zij de voren rond mijn mond verzoet.

Mijn lijf doorspoelt een stil-stijgende vloed
van warmte en wonderdiepe teederheden;
ik voel mijn aangezicht met glans bekleeden,
den uit-glans van mijn lichtende gemoed.

Een helder vuur brandt binnen in mijn wezen
en smelt zijn erts-kern zuiverlijk uiteen:
het vast en sterk metaal blinkt altijd reiner.

Hoe wordt mijn hulsel altijd ijler, fijner,
de vlammen blozen door zijn wanden heen,
het lichaam laat het zielsbewegen lezen.

Dichterliefde.

Een minstreel zong des morgens door 't gehucht.
De wind woei blij den heelen hemel open,
het was een dag om met een vlag te loopen
onder de wolken als een vogelvlucht.

Daar knarste een raam, daar neeg een edel hoofd,
daar ging een oor nog half onwillig luistren,
een oog schoot stralen: tot een lieflijk fluistren
kromp toen de windstem, 't zonlicht scheen verdoofd.

Uit grauwen slotmuur wenkte een witte hand,
de valbrug daalde en droeg den zwerver over:
hij zingt en zwijgt en luistert, en de toover
bevangt hem die de vrijste was van 't land.

Maar ook haar licht sterk hart werd zwak en zwaar;
hij week eerbiedig en vol schroom ter zijde,
en ging, toen hij gespeeld had, zoo bescheiden
en schamel als een vreemde bedelaar.

Een bedelaar, maar een vermomde prins:
liet hij een oogenblik zijn lompen vallen,
hij was haar meester, en haar trotsche hallen
verschrompelden tot een verweerde stins.

Van heel haar fierheid schaamtevol begeven,
kwam ze uit den bouwval bevend hem temoet
en volgde zonder omzien zonder groet
zijn levend fluitspel door den dood van 't leven.

Hij doet het niet: zijn koninklijkste gratie
is arm te blijven, dat zij rijk moog' zijn,
is laag te wijlen in verworpen schijn,
opdat zij tronen moge in volste statie.

Maar uit haar schat het flonkerendst juweel
moest zij den zanger, die voorbijtrok, laten;
de blankste honig uit haar donkre raten
werd van zijn honger het gerechte deel.

En 's avonds langs de wanden van zijn leemen
hut speelt een glans uit diep-verborgen nis,
en van zijn daaglijksch brood de bitternis
kan fijnste zoetheid hem voor altijd nemen.

Want hij is van degenen een, die weten
dat schoonste werklijkheid den dag niet mint
en als de draden is, die 't herfstwoud spint
voor hem, die derven kan en niet vergeten.

En zij? Terwijl zij zit en zwoegt en tilt
moeilijk de zware zorg voor land en luiden,
krinkelt een klankgang zonder veel beduiden
haar door de ziel: zij peinst en lacht verstild.

TH. VAN AMEIDE.

Goethe in Italië.

Goethe's Tagebuch der Italienischen Reise. Herausgegeben von Julius Vogel. Berlin, Julius Bard. 1906.
Goethe's Briefe aus Italien an Frau von Stein, Herzog Carl August und Freunde in der Heimat. Herausgegeben von Julius Vogel. Berlin, Julius Bard. 1907.
The interpretation of Italy during the last two centuries. A contribution to the study of Goethe's 'Italienische Reise' by Camillo von Klenze. (The decennial publications of the University of Chicago. Second Series. Volume XVII). Chicago. The University of Chicago Press. 1907.

I.

Den 7^{en} November 1775 was Goethe, op uitnoodiging van den jongen regeerenden vorst Hertog Karl August, naar Weimar gekomen. In den achttienjarigen Hertog vond de zesentwintigjarige een jonger vriend, die hem door zijn vroolijke natuur en zijn groote intelligentie aantrok. In den beginne had Goethe zich laten overhalen, mee te doen aan 's Hertogs avontuurlijke jongensstreken, maar al spoedig werd de oudere vriend den jongeren een raadgever, onder wiens invloed Karl August allengs tot ernstiger levensbeschouwing kwam en wiens goede lessen hij dan ook steeds dankbaar is blijven erkennen.

Te Weimar bracht Goethe tien jaren door, die voor zijne ontwikkeling als dichter en als mensch van beteekenis zouden zijn, zijn leerjaren. Leerde hij er niet in Charlotte von Stein de vrouw kennen, wier geestelijke superioriteit een grooten en zegenrijken invloed op hem oefende? Toch werd de kring, waarbinnen hij aan het kleine Hof zich bewegen moest, hem

al spoedig te eng en vond hij in het ambt van Geheimer Legationsrath, waartoe hij in 1777 door den Hertog bevorderd was, op den duur weinig wat hem boeide. ‘Wie ich aber auch fühle’, schrijft hij in zijn Reise-Tagebuch uit Vicenza, ‘was wir in den kleinen Souverainen Staaten für elende einsame Menschen seyn müssen weil man, und besonders in meiner Lage, fast mit niemand reden darf, der nicht was wollte und mögte.’ Zijne betrekking tot Charlotte von Stein, door Hermann Grimm in zijn voortreffelijke ‘Vorlesungen’[1] gekarakteriseerd als ‘eine hingebende Freundschaft edelster Art’, hechtte hem wel aan Weimar, maar ook de beminde vrouw kon niet wegnemen wat hem verhinderde, zich vrij en onbelemmerd te geven aan het werk, dat op voltooiïng wachtte. Voor die voltooiïng van *Egmont*, *Tasso*, *Faust*, voor de omwerking van *Iphigenie*, dat hem in den proza-vorm slechts half voldeed, had hij behoefte aan verandering van omgeving, waardoor hij frisscher tegenover zijn werk zou komen te staan, er rustiger aan zou kunnen voortwerken, nieuwe opwekking zou kunnen ontvangen van een nieuwe, hem omringende natuur. Jaren en jaren achtereen had hij verlangd, Italië te zien. Zijne studiën van de Oudheid en de kunst der Antieken, het lezen van Virgilius, het zien van Italiaansche landschappen van den door hem zeer bewonderden Franschen schilder Claude Lorrain - waarvan een hem het gedicht ‘Der Wanderer’ had ingegeven - hadden dit verlangen tot een ware Sehnsucht doen aangroeien, zóó sterk dat, gelijk hij later èn in zijn Reis-dagboek èn in een brief uit Italië aan den Hertog schreef, hij ten laatste geen Latijnsch schrijver meer lezen, geen afbeelding van een Italiaansch landschap meer zien kon, ‘ohne die ensetzlichsten Schmerzen zu leiden.’[2]

En zoo vluchtte Goethe den 3^{en} September 1786 des nachts in alle stilte uit Karlsbad, waar hij eenige weken had doorgebracht. Aan zijn vriendin Frau von Stein had hij wel geschreven dat hij een reis ging ondernemen, maar èn voor haar èn voor den Hertog, aan wien hij verlof had moeten

1) Goethe. Vorlesungen gehalten an der Kgl. Universität zu Berlin von Hermann Grimm. Dritte durchgesehene Auflage. Berlin, Wilhelm Herz. 1882.
2) Tagebuch. 10 Oct. 1786 uit Venetië.

vragen, hield hij het doel van die reis verborgen. Nu trekt hij incognito, zoo snel als de postpaarden hem maar willen voorttrekken, over München door Tirol naar het Gardameer, vandaar naar Verona, waar hij reeds den 16^{en} September aankomt. De eerste brief, dien hij na zijn afreis aan Frau von Stein schrijft, is van 18 September en uit Verona. Maar het 'Blätchen', waarboven het oord van herkomst niet vermeld staat, is, met een epistel aan den Hertog, ingesloten in een brief aan zijn trouwen bediende en secretaris Philipp Seidel, den eenige die van zijn reis naar Italië afwist en wien hij vandaar uit met de bezorging van zijn brieven en van zijn geldzaken belastte. Eerst als hij, over Padua, Venetië, Bologna (te Florence houdt hij zich op de heenreis niet langer dan drie uur op!), den 29^{en} October te Rome is aangeland, heft Goethe het geheim van zijn verblijf op: het eerst in een brief van 1 November, voor den vriendenkring in Weimar: de hertogelijke familie, de von Steins, de Herders, von Knebel; daarna volgt een brief aan Frau von Stein alleen, van 7 November. Uit den brief aan de Weimarsche vrienden blijkt, dat hij zoo door Italië gevlogen is, omdat het verlangen, in Rome te komen hem te machtig was. Hij schrijft o.a.:

'Die Begierde nach Rom zu kommen war zu gross, wuchs so sehr mit jedem Augenblick, das kein Bleibens mehr war... Nun bin ich hier und ruhig und wie es scheint auf mein ganzes Leben beruhigt. Denn es geht, man darf wohl sagen, ein neues Leben an, wenn man das Ganze mit Augen sieht, das man Theilweise in- und auswendig kennt. Alle Träume meiner Jugend seh ich nun lebendig, die ersten Kupferbilder, deren ich mich erinnre seh ich nun in Wahrheit und alles was ich in Gemählden und Zeichnungen, Kupfern und Holzschnitten, in Gyps und Korck schon lange gekannt steht nun beysammen vor mir, wohin ich gehe find ich eine Bekanntschaft in einer neuen Welt, es ist alles wie ich mir's dachte und alles neu. Eben so kann ich von meinen Beobachtungen, von meinen Ideen sagen. Ich habe keinen ganz neuen Gedancken gehabt, nichts ganz fremd gefunden, aber die alten sind so bestimmt, so lebendig, so zusammenhangend geworden, das sie für neu gelten können.'

In Rome blijft Goethe van 29 October 1786 tot 22

Februari 1787. Het zijn de kunstschatten zelven, meer dan het gevoel dat hij op klassieken bodem staat, die er hem boeien. Niet langer wil hij, als tot dusver in Italië, alleen ervan genieten: hij komt in Rome om te leeren en heeft daarvoor de hulp, de voorlichting noodig van kunstkenners en schilders. Van de schilders zijn het vooral Angelica Kaufmann en Tischbein, in wier gezelschap hij verkeert. Met Tischbein woonde Goethe in hetzelfde huis op den Corso: in zijn 'Tagebuch' noemt Goethe hem 'ein köstlich guter Mensch'. De in 1786 vijfenveertigjarige Angelica Kaufmann, een Zwitsersche, gehuwd met een Venetiaansch schilder, Antonio Zucchi, was vooral als portretschilderes bekend; haar woning op Trinità dei Monti was het middenpunt van een aanzienlijken kring kunstvrienden en kunstenaars. Goethe noemt haar 'eine treffliche Frau und eine einzige Künstlerin; das beste Wesen von der Welt; ein Engel an Verstand und Conduite.' Zij was in dezen kring de eenige, die gevoel en begrip toonde te bezitten voor Goethe's kunstrichting, zooals die zich in zijn *Iphigenie* uitspreekt. Aan Frau von Stein schrijft Goethe den 19^{en} Februari 1787, van zijne *Iphigenie* sprekend: 'Ich habe sie gestern der Angelica vorgelesen und freute mich sehr über die gute Art wie sie das Gedicht empfand. Sie ist eine treffliche, zarte, kluge, gute Frau, meine beste Bekanntschaft hier in Rom.'

In Rome voelt Goethe zich dan ook spoedig tehuis. Na een verblijf van bijna vier maanden gaat hij van daar naar Napels, waar het vooral het volksleven is dat hem aantrekt. Uit Napels schrijft hij aan Fritz von Stein, den veertienjarigen zoon van zijn vriendin: 'Hier ist ein Land so lustig und heiter, wie du gewöhnlich bist. Die See und das Land geben genug her, um die Menge Menschen leicht zu nähren... Jedermann lebt in den Tag hinein, weil ein Tag den Anderen gleicht, und man sich auf keine Zeit des Mangels, keinen Winter vorzubereiten hat.'

Dan steekt hij over naar Sicilië, dat hem de uitspraak ontlokt: 'Italien ohne Sicilien macht gar kein Bild in der Seele. Hier ist der Schlüssel zu Allem', - maar om van daar weer naar Rome terug te keeren.

Dan begint Goethe's tweede verblijf te Rome, dat van Juni 1787 tot April 1788 duurde. Nieuws heeft de stad

hem nu niet meer te geven, maar het reeds geziene zoo in zich op te nemen, ook door het na te teekenen, zelfs na te boetseeren, dat hij het niet meer vergeet, is thans de taak die hij zich stelt en waarbij wederom Angelica Kaufmann en Tischbein hem ter zijde staan. Wat Goethe zoo opdeed was winst voor zijn geheele leven. Na de bijna twee jaren van zijn Italiaansche reis keerde hij in Weimar terug als een ander man: als de gerijpte, zelfstandige kunstenaar, wien het 'formreiche' Italië, zooals hij het noemde, maar al te pijnlijk het 'gestaltlose' van het Duitschland zijner dagen deed gevoelen ..

Eerst in 1817, dus volle dertig jaar na zijn verblijf in Italië, heeft Goethe het reisverhaal uitgegeven, dat den titel draagt *Italienische Reise*. Het is de zorgvuldig bewerkte, rustig gestileerde beschrijving van zijn reis tot aan zijn tweede verblijf in Rome. Bouwstoffen voor het geschrift vormden vooreerst de als 'Tagebuch' bekende bladen, waarop Goethe gedurende zijn reis, ten behoeve van Frau von Stein, het relaas van zijn tocht, zijn indrukken zoo versch op het papier had geworpen, en voorts de brieven, die hij na zijn aankomst te Rome aan zijn vrienden in Weimar geschreven had. Het geschrift bevat dus zoowel in de hoofdlijnen als in de bijzonderheden waarheid, maar het is bewerkt, afgerond, gestileerd tot een kunstwerk, dat onder Goethe's werken een belangrijke plaats inneemt.

II.

Over de waarde van Goethe's *Italienische Reise* is zeer verschillend geoordeeld. De een acht het nog op den huidigen oogenblik de beste gids door Italië's kunstschatten en kunststeden, terwijl anderen, met Niebuhr, van meening zijn dat Goethe geen gevoel had voor beeldende kunst en dat hij het land en het volk van Italië vooral beschouwde als alleen voor zijn genoegen geschapen. Camillo von Klenze heeft het daarom een nuttig en noodig werk geacht, in het boek, waarvan de titel hierboven staat, Goethe's geschrift te vergelijken met hetgeen wie vóor en wie ná hem kwamen over Italië geschreven hebben, en zoo na te gaan, in hoeverre

Goethe oorspronkelijk was en in hoeverre zijn relaas door lateren is aangevuld.

Von Klenze geeft allereerst een overzicht van de reisverhalen over Italië uit de 16de en 17de eeuw, waarvan geen enkel zelfs het onbeteekenend reisdagboek van Montaigne van 1580/81 heeft overtroffen. Van eenig gevoel voor die natuur, welke de zeventiende-eeuwsche schilder Claude Lorrain toch zoo goed weet weer te geven, van belangstelling in kunst is er in die geschriften nauwelijks een spoor te vinden. Verder dan tot een opsomming van wat zij merkwaardig, curieus hebben gevonden, waartoe behoort de bijzondere witheid van het marmer van een standbeeld, gaan zij niet.

In de 18de eeuw is Lalande's groot werk *Voyage d'un Français en Italie* (1768) ook daarom te vermelden, omdat Volkmann's *Nachrichten von Italien*, het boek in drie deelen, dat Goethe tot reisgids strekte - ‘Ich lese jetzt des guten trocknen Volkmann's zweiten Theil’, schrijft hij uit Rome aan Frau von Stein - er feitelijk een vertaling van is. De reisbeschrijvingen van Keyssler, Blainville, Grosley geven geen hoogen dunk van het kunstgevoel van deze schrijvers.

Addison, in zijn *Remarks on several parts of Italy*, toont dat hij, in Italië zijnde, beseft op klassieken bodem te staan: de herinneringen aan de oudheid vergezellen er hem overal. Vol van dezelfde vereering voor de Romeinsche oudheid, maar van hooger letterkundige beteekenis zijn de *Lettres familières écrites d'Italie en 1739 et 1740* van Charles de Brosse, dien Stendahl, om den spottenden toon waarop hij - met uitzondering van Rome - over Italië spreekt, ‘le Voltaire des voyageurs en Italie’ genoemd heeft. In de tweede helft der 18de eeuw vindt men de *Voyage en Italie* van Barthélémy, die ook door Rome tot de hoogste geestdrift gestemd werd, al ging hij daarin niet zoo ver als zijn beroemde tijdgenoot Winckelmann, die, door Rome - ‘Sammelplatz alles Schönen und Vortrefflichen’, ‘die hohe Schule für alle Welt’, ‘mein wahres Vaterland’, zooals hij het noemde - letterlijk gefascineerd, weinig oog had voor het overige schoon van Italië en in 't bijzonder de Renaissancekunst niet op haar waarde wist te schatten. Schreef hij niet aan zijn vriend Baron von Riedesel, ‘Die Schreibart der

Florentiner ist, *wie ihre Mahlerey*, ängstlich, gesucht und was man “miser” nennen möchte.’

Een, die eveneens door zijn bewondering voor Rome blind bleek voor zoo veel schoons als buiten Rome te genieten viel, is Adler in zijn *Reisbemerkungen auf einer Reise nach Rom* (1784). Over J.W. Heinze, die eigenlijk het eerst ook oog bleek te hebben voor middeneeuwsche kunst, Karl Philipp Moritz, die tegelijk met Goethe te Rome vertoefde, den Spanjaard Andres, Mrs. Pozzi en den zich in exclamaties van bewondering uitenden Franschman Dupaty, komt von Klenze, na een kort hoofdstuk over Sicilië, waarvan Winckelmann's vriend von Riedesel de eerste beschrijving van eenige beteekenis gaf, tot Goethe.

Het eerste wat Goethe over zijn reis naar Italië geschreven heeft, zijn de aanteekeningen, waarmee hij terstond na zijn vertrek uit Karlsbad, den 3^{den} September 1786 is aangevangen en die hij voor Frau von Stein bestemde. Zij werden voor het eerst gepubliceerd in 1886 in het 2de deel der ‘Schriften der Goethe-Gesellschaft’, met een inleiding en kommentaar van Erich Schmidt, en zijn in 1906 onder het bereik van een grooter publiek gebracht in de smaakvolle door Dr. Julius Vogel bezorgde uitgaaf.

Het aantrekkelijke van deze reis-aanteekeningen is, dat zij onder den eersten, nieuwen indruk van het geziene neergeschreven zijn, zonder dat er later aan gevijld of in veranderd is. Zelf schrijft Goethe, wanneer hij den 10^{den} October uit Venetië het eerste pakket aanteekeningen aan Frau von Stein zal verzenden: ‘Schon jetzt finde ich manches in der geschriebenen Blättern das ich näher bestimmen, das ich erweitern und verbessern könnte. Es mag stehen als Denckmal des ersten Eindrucks, der wenn auch nicht immer wahr, uns doch köstlich und werth ist.’ Geregeld schrijft hij er aan voort, opteekenend wat hem, aan de hand van zijn reisgids, het werk van Volckmann, belangrijk voorkomt, totdat het eigenlijke doel van zijn reis, Rome, bereikt is. Na zijn aankomst te Rome houdt het dagboek op: hij heeft dan te veel te zien, te vergelijken, in zich op te nemen dan dat hij zijn indrukken zoo in vluchtige aanteekeningen in dagboekvorm op schrift zou kunnen stellen.

Het gaat Goethe op die reis naar Rome als den meesten van zijn voorgangers. Het is enkel de klassieke kunst, de klassieke architectuur en van de kunst der Renaissance alleen die welke aan de klassieke het engst verwant is (de römische Renaissance), welke zijn aandacht trekken. In Verona, met zijn Palazzo del Consiglio, zijn romaansche Basilica S. Zeno, zijn Pinacoteca, waarin de Veroneesche schilderschool vertegenwoordigd is, ziet hij niet veel meer dan het Amphitheater. Zijn aanteekeningen omtrent dit gebouw beginnen aldus: 'Das erste Monument der alten Zeit, das ich sehe und das sich so gut erhalten hat, so gut erhalten worden ist.' En dat goed 'onderhouden' zijn treft hem zoo dat hij er nog tweemaal op terugkomt; de laatste maal op deze wijs: 'Auch müssen die Veronenser wegen der Unterhaltung gelobt werden. Die Stufen oder Sitze scheinen fast alle neu!' Vicenza lijkt Goethe veel belangrijker, omdat hij er de werken vindt van zijn 'goddelijken' Palladio, den het nauwst zich bij de klassieken aansluitenden Italiaanschen bouwmeester, met wien hij dweept.[1)]

In Padua met zijn beroemde fresco's van Giotto, met het ruiterstandbeeld van Donatello, teekent Goethe aan: '...habe in fünf Stunden was Volckmann anzeigt meist gesehen; nichts was mich recht herzlich gefreut hätte aber manches das geschen zu haben gut ist.' Tot dit laatste moeten dan enkele schilderijen van Mantegna en van Titiaan gerekend worden, maar Giotto en Donatello noemt hij niet. In Venetië, waar hij langer verblijft, trekken de kerken, de paleizen en de andere openbare gebouwen - of het moeten gebouwen zijn die den vereerden Palladio tot bouwmeester hadden, zooals

1) De 'goddelijke' Palladio (1518-1580) wordt door de meeste kunsthistorici (o.a. door Rosengarten in zijn 'Architektonische Stylarten') beschouwd als een bouwmeester van groot talent, wien men echter verwijt dat hij al zijn gebouwen zonder onderscheid, welke ook hunne bestemming mocht zijn, met antieke tempelportalen en pilasters versierde. De belangrijkste specimina van zijn kunst zijn in Venetië en vooral in zijn geboortestad Vicenza te vinden. Onze Van Campen, de bouwmeester van het voormalig Amsterdamsch Stadhuis (thans Paleis), was een bewonderaar van Palladio, wiens werken hij in Italië had leeren kennen. Over de toepassing van Palladio's pilasterbouw op het stadhuis op den Dam en op andere 17de eeuwsche gebouwen in ons land, leze men No. 5 van de 'Voordrachten over Bouwkunst', verschenen in Simons' Nederlandsche Bibliotheek: 'Renaissance' door A.W. Weissman.

het onvoltooide klooster Di Carità en de St. Georgio Maggiore - hem weinig aan. S. Marco vindt hij eenvoudig belachelijk: ‘die Bauart ist jeden Unsinns werth der jemals drinnen gelehrt oder getrieben worden seyn mag; ich pflege mir die Façade zum Scherz als ein kolossalen Taschenkrebs zu dencken.’ Wat hem boeit is het openbare leven, het volk; hij dwaalt door de straten en vermaakt er zich met de volkstypen; hij bezoekt de volkstheaters en raakt in vervoering over het gezang der gondeliers, die op hunne melodiën Tasso en Ariosto zingen.

Daar in Venetië ziet Goethe voor het eerst de zee: ‘...ich hörte ein starckes Geräusch, es war das Meer, und ich sah es bald. Es ging hoch gegen das Ufer indem es sich zurück zog, denn es war um Mittag, Zeit der Ebbe. So hab ich auch das mit Augen gesehn und bin auf der schönen Tenne die es weichend zurücklässt ihm nachgegangen.’

Hij trekt nu over Ferrara en Bologna, waar de H. Caecilia van Rafaël zijn bewondering wekt, naar Florence, waar hij maar enkele uren blijft en waarvan hij aanteekent: ‘Den Lustgarten Boboli der gar köstlich liegt habe ich nur durchlaufen, so den Dom, das Batisterium, *an denen beyden Gebäuden der Menschenwitz sich nicht erschöpft hat*.’[1)]

En dan naar Rome. Als een kind zoo blij is hij, wanneer nog slechts twee dagen hem van Rome scheiden. ‘Rom! Rom!’ schrijft hij te Ferni in zijn dagboek. ‘Ich ziehe mich gar nicht mehr aus um früh gleich bey der Hand zu seyn. Noch zwey Nächte! und wenn uns der Engel des Herrn nicht auf dem Wege schlägt; sind wir da.’

Dan, met den 30sten October, den dag na zijn aankomst, houdt het dagboek op; later volgen nog slechts korte aanteekeningen over den Vesuvius, Sicilië en Puzzuoli.

III.

Uit Rome beginnen de brieven aan de Weimarsche vrienden. Deze kostbare bijdragen voor de kennis van Goethe's meer bezonken indrukken van Rome zijn onlangs in handigen en

1) Het schijnt dat Goethe later toch tot het inzicht gekomen is, dat hij hier in zijn Tagebuch iets onverdedigbaars schreef! Althans in de *Italienïsche Reise* heeft hij de door mij onderstreepte woorden niet herhaald.

smaakvollen vorm door Dr. Julius Vogel bijeengebracht onder den titel: ‘Goethe's Briefe aus Italien an Frau von Stein, Herzog Carl August und Freunde in der Heimat.’

In den allereersten brief van 1 November 1786, gericht aan den vriendenkring in Weimar en waaruit ik hierboven reeds een gedeelte aanhaalde, verhaalt Goethe, hoe een onbedwingbaar verlangen hem gedreven heeft naar de hoofdstad der oude wereld, en hoe hij, nu hij daar is aangeland, voor zijn gansche leven tot rust gekomen schijnt te zijn. En dan vertelt hij van zijn leven in Rome, van zijn ontmoetingen.

In dienzelfden trant schrijft hij een paar dagen later een brief aan den Hertog alleen, dan volgt een hartelijke brief aan zijn moeder, en eerst den 7^{en} November schrijft hij den eersten brief aan Frau von Stein, die natuurlijk ook reeds van den zendbrief aan de vrienden had kennis genomen.

Men zou dien brief aan de geliefde vrouw wat kort en wat koel kunnen noemen. ‘Neem dit weinige voor lief, want 's avonds is men moe en uitgeput van loopen en het zien overdag’, is niet de toon dien men van Goethe verwachten zou in het eerste schrijven uit Rome aan de vrouw, aan wie hij zoo innig verknocht was. Al niet veel hartelijker lijkt het mij, wanneer hij, in een lateren brief, eerst geheel aan het slot haar met deze tirade afscheept: ‘Nirgends ist mir Platz geblieben dir zu sagen wie ich dich liebe’. Goethe schijnt wel door hetgeen hij ziet zóó in beslag genomen, dat er niet alleen voor de zaken van het hart, maar zelfs voor een rustige teboekstelling van zijn indrukken geen tijd overschiet. Het verdringt zich alles nog voor zijn blik; paleizen, graven, tempel, theater, amphitheater, renbaan, baden, waterleidingen - alles; maar zonder eenheid, zonder verband. ‘Zoo’, - schrijft hij - ‘zulk stukwerk is ook wat ik in mijn brieven schrijf’. En telkens verwijst hij naar later: wanneer hij eens in Weimar teruggekeerd is, zal hij alles duidelijker en nauwkeuriger vertellen.

Intusschen blijft hij behoefte gevoelen met de vrienden te Weimar mee te leven en hen deelgenooten te maken van wat hij ziet en van wat er bij hem omgaat. Hoe langer hoe meer komt hij tot de overtuiging dat het beste wat hij hier voorshands te doen heeft is, de oogen wijd open te zetten,

bescheiden waar te nemen en af te wachten, zooals hij zegt: ‘was sich mir in der Seele bildet’. ‘Ik dacht wel’ - schrijft hij - ‘hier iets te zullen leeren, maar dat ik zoover in de school terug zou moeten gaan en zooveel zou moeten afleeren, had ik niet gedacht’. Het leven te Rome wordt hem zoo een tweede jeugd. ‘In Rome moet men wedergeboren worden; men ziet er op zijn vroegere ideeën terug als op zijn kinderschoenen. Der gemeinste Mensch wird hier zu etwas’.

Dan, als hij er welhaast twee maanden geweest is, schrijft hij aan Frau von Stein: ‘Ik begin nu de beste dingen voor de tweede maal te zien, waarbij de eerste verbazing zich oplost in een medeleven en een nader gevoelen van de waarde der dingen. Ik laat maar alles op mij inwerken en dwing me niet, dit of dat in een voorwerp te vinden. Zooals ik de natuur betracht heb, betracht ik nu de kunst; ich gewinne, wornach ich solang gestrebt, auch einen vollständigern Begriff von den höchsten was Menschen gemacht haben, und meine Seele bildet sich auch von dieser Seite mehr aus und sieht in een freyeres Feld.’ Later nog geeft hij van de metamorphose, welke hij voelt te ondergaan, het volgend beeld: ‘Täglich werf ich eine neue Schaale ab und hoffe als ein Mensch wieder zu kehren.’

Maar om de dingen zoo op zich te kunnen laten inwerken, is het noodig dat hij zich ver houdt van zoovelen, die hem in hun kring zoeken te trekken, naar hij meent minder om zijn persoon, dan wel ten einde door hem hun partij te versterken, hem als instrument te gebruiken. Nu zij zien dat er niets met hem aan te vangen is, laten zij hem verder met rust.

Ook de vermakelijkheden die Rome biedt trekken hem weinig aan. Slechts een enkele maal gewaagt hij van een goede tooneelvoorstelling. Het Carneval, waarvan hij zich nog iets had voorgesteld, valt hem jammerlijk tegen. ‘Men moet het gezien hebben om er nooit meer naar te verlangen’. Het is een ongeloofelijk lawaai, maar geen ‘Herzensfreude’, en op Aschdag heet het in een brief aan Frau von Stein: ‘Nun ist der Narrheit ein Ende’. Ook voor de plechtigheden van de Katholieke Kerk voelt Goethe weinig. Op den eersten Kerstdag, dien hij te Rome doorbrengt, ziet hij den

Paus en de gansche geestelijkheid in St. Pieter bijeen; maar dit, naar hij toegeeft, eenig schouwspel maakt geen indruk op hem: ‘ich bin im Diogenismus zu alt geworden, dass es mir von irgend einer Seite hätte imponieren können’. Met de mis op Drie-Koningen gaat het hem niet anders. ‘Vom Theater und den kirchlichen Cerimonien bin ich gleich übel erbaut’, heet het in een brief aan den Hertog. Goethe heeft slechts oogen voor het oude Rome; het nieuwe ontloopt hij, al ware het enkel om zijn verbeelding niet te bederven.

Alleen tot drie vertrouwde vrienden, Tischbein, Angelica Kaufmann en K.Ph. Moritz, schrijver van een indertijd gewaardeerden autobiographischen roman ‘Anton Reiser’, staat hij in nauwe verbinding. Moritz' ‘Deutsche Verslehre’ is Goethe, volgens zijn eigen bekentenis, voor de herschepping in poëtischen vorm van zijn *Iphigenie* van grooten dienst geweest. Moritz ondervond zijne hartelijke toewijding, toen hij met een gebroken arm weken lang ziek lag en Goethe hem trouw kwam bezoeken en verstrooien. De vriendschapsband wordt nauwer toegehaald, wanneer uit de vertrouwelijke gesprekken aan Moritz' ziekbed blijkt dat beider lot veel overeenkomst heeft: ook Moritz had, zonder afscheid, een teergeliefde verlaten.

Bij Moritz en bij Angelica Kaufmann vindt Goethe levendige belangstelling voor zijn letterkundigen arbeid. Want aan de in Duitschland begonnen werken: *Egmont*, *Faust*, *Tasso*, *Iphigenie* blijft hij arbeiden. Maar het is dit laatste drama dat van Goethe's verblijf in Italië den grootsten invloed ondervindt. Gelijk zijn schepper zelf, zoo ondergaat ook *Iphigenie* er een geheele hervorming.

Herhaaldelijk gewaagt Goethe ervan in zijn brieven aan Herder, aan wien hij het stuk opdraagt en toezendt met de bescheidene erkenning dat de *Iphigenie*, in den vorm waarin hij het hem thans zendt, meer is wat hij gewild, dan wat hij volbracht heeft. Er zijn nog onderscheidene verzen met potlood aangestreept, die hem niet bevallen, maar die hij niet veranderen kan, omdat hij zich op het stuk moe gewerkt heeft. Aan Herder geeft hij volle macht om te verbeteren wat er nog te verbeteren valt. In zijn eersten vorm, zooals het in Duitschland ontstaan en ook reeds daar opgevoerd was, o.a. eens met Corona Schröter als Iphigenie, Karel August

als Pylades en Goethe als Orestes, was *Iphigenie* in proza geschreven. De laatste vorm, waaraan Goethe gedurende zijn gansche verblijf in Italië gearbeid heeft, is in rijmlooze jamben. Toen Goethe op zijn heenreis, te Bologna in het Palazzo Ranuzzi eene H. Agatha van Rafaël in haar gezonde maagdelijkheid bewonderd had, schreef hij in zijn Reis-dagboek: 'Ich habe mir sie wohl gemerkt und werde diesem Ideal meine Iphigenie vorlesen und meine Heldin nichts sagen lassen was diese Heilige nicht sagen könnte'. Zoo verscheen de Italiaansche *Iphigenie*, niet enkel in edeler vorm, maar ook in edeler, zuiverder, dieper opvatting, omgesmeed tot het heerlijk dramatisch gedicht, zooals wij het thans kennen. Angelica Kaufmann had er haar vreugde aan.

De schilder Tischbein wijdt Goethe in, verklaart, leert hem zien; hij vroolijkt hem op, en dient hem van raad bij teekenstudiën. Want het mooie weer van Februari 1787 had Goethe naar buiten gelokt en er hem toe gebracht soms een ganschen dag te besteden aan het teekenen van het landschap buiten Rome. 'Es kostet mich Aufpassens', schrijft hij aan Frau von Stein, 'bis ich meine kleinliche deutsche Art abschaffe. Ich sehe lang was gut und besser ist, aber das Rechte in der Natur zu finden und nachzuahmen, ist schwer, schwer'. Intusschen is hem, 'das armselige Bischen Zeichnen' onschatbaar; 'es erleichtert mir jede Vorstellung von sinnlichen Dingen und das Gemüth wird schneller zum allgemeinen erhoben, wenn man die Gegenstände genauer und schärfer betrachtet'. Wat hij zoo teekent overschat hij niet: de teekeningen zijn klein, er is niet veel aan, elke teekening op zich zelf beteekent niemendal, maar Frau von Stein moge het dozijn dat hij haar zenden zal bij elkander houden, zoo zullen ze haar eenig denkbeeld van het land kunnen geven.

Goethe's wensch, dat de teekeningen die hij in en om Rome maakte bij elkander mochten blijven, is voor deze en de in de volgende jaren vervaardigde vervuld. Het Goethe-National Museum te Weimar heeft ze nagenoeg alle.[1)] Na den dood van Frau von Stein (Jan. 1827) vroeg Goethe ze van haar zoon terug, en ontving ze ook, op enkele na, die Fritz von

1) Ongeveer 320 teekeningen bevinden zich in een grooten kartonnen band in Goethe's werkkamer in het onderste vak van de groote schrijftafel.

Stein als een herinnering aan zijn moeder wenschte te behouden. Later zijn ook deze bij de andere gevoegd. Een twaalftal van deze Italiaansche schetsen en aquarellen zijn, met veel zorg gereproduceerd, in 1897 in het 12e deel van de 'Schriften der Goethe-Gesellschaft' met andere teekeningen van Goethe opgenomen. Daartoe behooren de landschappen uit de Campagna, de villa Borghese, een gezicht op de St. Pieterskerk, een holle weg, de zoogenaamde Egeriagrot, een plek aan den Tiber - omtrent welke laatste teekening hij den 18^{en} Januari 1787 aan Frau von Stein schreef: '...dan setzten wir über die Tiber und tranken Spanischen Wein auf einem Schiffe; ein Stück dieses Flusses habe ich dir gekritzelt'.

Met de teekenstudie werd het Goethe hoe langer hoe meer ernst. Vooral toen hij, na een verblijf van drie en een halve maand te Napels en op Sicilië, in het begin van Juni weer in Rome was teruggekeerd geeft hij gehoor aan den raad hem 'von aller Seite' gegeven om zijn 'eigenes kleines Zeichentalentchen aus zu bilden'. 'Ich werde täglich fleissiger', schrijft hij 6 Juli 1787 aan den Hertog, 'und treibe die Kunst, die eine so ernsthafte Sache ist, immer ernsthafter. Wenn ich nur über einige Stufen im M a c h e n hin weg könnte. Im Begriff, und zwar im echten, nahen Begriff bin ich weit vorgerückt. Da ich doch einmal Künstler bin, so wird es viel zu meiner Glückseligkeit und zu einen künftigen fröhlichen Leben zu Hause beitragen, wenn ich mit einem kleinen Talente nicht immer zu kriechen und zu krabeln brauche, sondern mit freien Gemüthe, auch nur als Liebhaber, arbeiten kann'. In een volgenden brief, van 11 Augustus 1787, deelt hij den Hertog een volledig werkplan mee. Eerst wordt architectuur en perspectief, compositie en leer der kleuren beoefend; in September of October neemt hij zich voor, naar de natuur te teekenen en dezen arbeid in November en December te huis uit te werken en te voltooien; in de eerste maanden van 1788 komt dan de menschelijke figuur aan de beurt. En uit latere brieven blijkt dat Goethe dit ernstige werkplan ook inderdaad heeft volvoerd. Reeds eind December schrijft hij: 'Jetzt bin ich am menschlichen Kopfe'; latere brieven spreken van zijne anatomische en osteologische studiën.

Het is een nieuw tijdperk in zijn teekenoefening dat met

Goethe's tweede verblijf te Rome is aangevangen. Hij beschrijft dit den Hertog aldus:

'Die Menschengestalt zog nunmehr meine Blicke auf sich und wie ich vorher, gleichsam wie von dem Glanz der Sonne, meine Augen von ihr weggewendet, so konnte ich nun mit Entzücken sie betrachten und auf ihr verweilen. Ich begab mich in die Schule, lernte den Kopf mit seinen Theilen zeichnen und nun fing ich erst an die Antiken zu verstehen.... Mit den ersten Januar stieg ich vom Angesicht auf's Schlüsselbein, verbreitete mich auf die Brust und so weiter, alles von innen heraus, den Knochenbau, die Muskeln wohl studirt und überlegt, dann die Antiken Formen betrachtet mit der Natur verglichen und das karakteristische sich wohl eingeprägt... Die nächste Woche werden nun die vorzüglichsten Statuen und Gemälde Roms mit frisch gewaschnen Augen besehen.'

Goethe gewaagt hierbij ook van zijne ontmoeting met den door dierkundige geschriften bekenden A.G. Camper (1752-1820), die voor zijne studiën Rome bezocht, en in wien hij in de eerste plaats den zoon van den beroemden Nederlandschen anatoom, Petrus Camper, eerde. 'Der junge Camper ist hier' schrijft hij, 'und trägt uns die Lehre seines Vaters vor, welche sich trefflich an das höhere und höchste anschliesse.'

Allengs begint Goethe dieper te beseffen wat dat verblijf te Rome voor hem beteekende. Uitspraken als de volgende getuigen daarvan:

'Ich habe mich auf dieser Reise unsäglich kennen lernen. Ich bin mir selbst wiedergegeben.'

'Jeder der nun endlich Rom erreicht hat... muss den Aufwand an Zeit und Kräften erst in die Erde verstecken, um in der Folge, wenn das Glück will, sein Gebäude aufführen zu können.'

'Ich darf wohl sagen: ich habe mich in dieser anderthalbjärigen Einsamkeit selbst wiedergefunden; aber als was? - Als Künstler! was ich sonst noch bin, werden Sie [de Hertog] beurtheilen und nutzen.'

Van zijn intellectueele kracht spreekt hij als van eene 'nun geöffnete, gesammelte, gereinigte Quelle'...

Het is dan ook te begrijpen, dat toen hij vernam van het voornemen van de Hertogin-moeder om een reis naar Italië

te ondernemen, en de mogelijkheid voorzag dat de Hertog hem verzoeken zou, ter wille daarvan zijn verblijf in Rome te verlengen en zijne moeder tot gids te zijn, dit vooruitzicht hem weinig toelachte. In een schrijven van 25 Januari 1788, aan den Hertog zet hij niettemin uitvoerig uiteen, hoe hij het aan zal leggen, wanneer zijn Vorst verlangt dat hij als 'Reisemarschall' de Hertogin op haar reis door Italië zal vergezellen: een geheel reisplan ontwerpt hij daarvoor. Hij zal zich dan beschouwen als den dienaar van de Hertogin en zijn overige leefwijze aan dien plicht ondergeschikt maken. Wel zal het hem in den beginne vreemd voorkomen, gedwongen te zijn weer onder allerlei menschen te verkeeren, maar dat zal hem voor de toekomst heilzaam wezen... De reis van de Hertogin werd intusschen tot later uitgesteld: zij zou eerst den 15en Augustus 1788 ondernomen worden. Hoffelijk maar oprecht schrijft Goethe den 17den Maart aan den Hertog: 'Ihrer Frau Mutter hätte ich, wenn Sie es nötig und schiklich gehalten hätten, gerne meine Dienste in Italien gewiedmet, ob ich gleich wohl einsehe dass ich dabey mehr würde eingebüsst haben als sie durch meine Gegenwart gewinnen konnte.'

Eindelijk, half April 1788, aanvaardt Goethe de terugreis. Den 6en Mei is hij te Florence; maar ook thans, evenmin als in de heenreis, vindt hij aanleiding om er lang te vertoeven, al geeft hij naïevelijk toe: 'man könnte wohl mit grossem Nutzen einige Zeit hier verweilen', en al overtreft de Venus van Medici uit de Uffizi in zijn oogen alles wat men denken kan. Met nog een brief van 23 Mei aan den Hertog uit Milaan, waarin hij zegt: 'het afscheid uit Rome heeft mij meer gekost dan voor mijne jaren recht en billijk is', en een van 5 Juni uit Constanz aan Herder, die te Rome is, 'da wo ich in meinem Leben das erstemal unbedingt glücklich war', sluit de rij van Goethe's brieven uit Italië.

IV.

Hoe verhoudt zich nu tot dit alles Goethe's *Italienische Reise*, die nieuw geredigeerde, dertig jaren later gepubliceerde uitgaaf van het Tagebuch en van de aan den vriendenkring te Weimar geschreven brieven?

In het Dagboek vindt men, soms uitvoeriger, soms enkel als aanteekening, datgene wat Goethe wedervoer, de indrukken die hij ontving op zijn reis naar Rome. In de brieven die eerst met zijn aankomst te Rome begonnen, treft men, zooals wij zagen, de spontane, natuurlijke uitdrukking aan van hetgeen Goethe vervult; maar zij zijn uit den aard der zaak onvolledig. Een ander zou er Goethe's reis niet dan hoogst gebrekkig uit hebben kunnen reconstrueeren. Nu echter Goethe zelf met het dagboek en de brieven naast zich aan het werk tijgt om dit onvergetelijk tijdvak uit zijn leven te boek te stellen, nu verdringen zich de herinneringen en is een enkele aanteekening, een enkele zinsnede uit een brief genoeg om hem weer een gansch tafereel voor oogen te tooveren. Al waren er vele jaren verloopen sedert hij zijn indrukken zoo versch op het papier geworpen had, en al was Goethe's geest, ook door deze Italiaansche reis, in den loop der tijden gerijpt en gelouterd, aan de beginselen toen beleden bleef hij ook in de nieuwe redactie trouw en de feiten stelde hij onder geen ander licht.

Wie dan ook na het dagboek en de brieven gelezen te hebben, de *Italienische Reise* leest, krijgt geen ander, maar een volledige, rijker beeld te genieten van hetgeen het verblijf in Italië voor Goethe geweest is. Het dagboek en de brieven waren geschreven *currente calamo*, aan de verzorging van de *Italiensche Reise* arbeidde Goethe langzaam en gestadig, tot hij, ook al behield hij nog vaak den oorspronkelijken briefvorm, er een kunstwerk van gemaakt had.

Dat Goethe, waar het beeldende en monumentale kunst gold, eigenlijk enkel oog had voor de klassieke oudheid, en dat hij daarom niet rustte voor hij Rome bereikt had, blijkt uit de *Reise* nog duidelijker dan uit de andere geschriften. Hoe ware het anders mogelijk - om, na hetgeen ik hieromtrent reeds vroeger mededeelde, nog slechts aan deze twee sterk sprekende feiten te herinneren -, dat van Perugia's kunstschatten - de overweldigend schoone hoofdgevel van het Municipio alleen is om nooit te vergeten! - niets meer in zijn herinnering schijnt achtergebleven, en dat hij van Assisi enkel den, op zichzelf zeker merkwaardigen, gevel van den vroegeren Minervatempel twee bladzijden lang gedenkt, maar de kerk van S. Franciscus ‘mit Abneigung’ links laat liggen

en al wat verder aan den beroemden Heilige herinnert geen blik en geen woord waardig keurt. Het is alsof hij bang is, door kunst uit een ander tijdperk dan het zuiver classieke, zelfs door dat der Renaissance, dat toch een wederopluiking van de oudheid, een navolging van de antieke vormen en motieven beoogde, te laten afleiden. Schrijft hij niet, van Florence sprekende: 'Hier thut sich wieder eine ganz neue, mir unbekannte Welt auf, *an der ich nicht verweilen will'!* En hoe hartstochtelijk is zijn verachting van de Gothische bouwkunst, waar hij spreekt van 'unsere kauzenden, auf Kragsteinlein über einander geschichteten Heiligen der gothischen Zierweisen,... unsere Tabakspfeifensäulen, spitze Thürmlein und Blumenzacken.'

De *Italienische Reise* is dus reeds daarom niet te gebruiken als een gids, een leiddraad voor den in Italië reizende, zooals sommigen willen. Maar ook nog om een andere reden niet. Grimm heeft er in zijn in 1874 gehouden 'Vorlesungen' terecht op gewezen dat het Rome van Goethe niet meer bestaat. Hij zelf (Grimm) was twintig jaar te voren, dus omstreeks 1853 nog, evenals Goethe in 1786, door de Porta del Popolo Rome binnen gereden, terwijl men er thans aankomt aan een statig station, waaromheen een moderne wereldstad gebouwd is; hij had er de laatste priesters en monniken nog in hun volle macht als heer en meester zien wandelen en handelen, die later als 'arme, abgedankte Statisten eines abgebrannten Theaters in den alten Costümen' rondliepen. De historische herinneringen zullen in Rome haar kracht blijven behouden, maar de ziel van het machtig organisme is weg. Wanneer wij dat niet voor oogen houden, zegt Grimm, begrijpen wij noch Goethe's geestdrift, noch den invloed dien Rome op hem gehad heeft.

Maar bedenkt men dit, dan ook behoudt het boek een zeer bijzondere waarde. Het is niet mogelijk, hier van de treffende beschrijvingen van land en volk, de merkwaardige avonturen die Goethe beleefde - gelijk dat aan het meer van Garda te Melcesine, waar men hem, toen hij een schets wilde nemen van het oude slot, als 'staatsgefährlich' arresteeren wilde[1] - van alles wat dat boek maakt tot een kostbaar

1) In het dagboek slechts kort vermeld met de bijvoeging: 'Das Detail davon mündlich.'

document voor de kennis van Goethe en tevens tot een literair kunstwerk, zelfs maar een overzicht te geven of er het merkwaardigste uit mee te deelen.

Maar bijzondere vermelding verdient wel Goethe's beschrijving van Napels en Sicilië, waarvan men elders niets vindt, omdat de brieven aan Frau von Stein, die hierover handelen en de andere brieven en aanteekeningen, waarnaar dit gedeelte van de *Italienische Reise* is opgesteld, door Goethe zelf vernietigd zijn, en dus niet in de verzameling 'Goethe's Briefe aus Italien' voorkomen. Het zijn bladzijden, waarin zoowel de voor indrukken gevoelige dichter als de geoloog en de botanicus, aan het woord is.

In Napels is het een nieuwe wereld, die zich voor hem openbaart. Hebben twee bestijgingen van den Vesuvius, zijn wetenschappelijken zin en tegelijk zijn zin voor avontuurlijke tochten bevredigd, het leven en de levensopvatting der Napolitanen trekken hem, zooals ons dit reeds bleek uit hetgeen hij aan zijn jongen vriend Fritz von Stein schreef, bijzonder aan. In de *Italienische Reise* zegt hij hiervan:

'Neapel ist ein Paradies; jederman lebt in einer Art von trunkner Selbstvergessenheit. Mir geht es eben so; ich erkenne mich kaum, ich scheine mir ein ganz anderer Mensch. Gestern dacht' ich; Entweder du warst sonst toll, oder du bist es jetzt...' 'Wenn man in Rom gern studieren, so will man hier nur leben; man vergisst sich und die Welt, und für mich ist es eine wunderliche Empfindung, nur mit geniessenden Menschen umzugehen.' 'Triebe mich nicht die deutsche Sinnesart und das Verlangen mehr zu lernen und zu thun, als zu geniessen, so sollte ich in dieser Schule des leichten und lustigen Lebens noch einige Zeit verweilen und mehr zu profitieren suchen.'

Hij schrikt op wanneer een vriend hem herinnert aan het dichterlijk werk dat hij onderhanden heeft en aan dat wat hij onvoltooid liet. Onder den Napolitaanschen hemel kan zulk een arbeid niet gedijen. Maar toch verwacht hij ook van de indrukken hier opgedaan winst voor zijn volgend dichterleven. Ware het niet zoo: 'Gewiss, es wäre besser, ich käme gar nicht wieder, wenn ich nicht wiedergeboren zurückkommen kann...'

Van Napels trekt Goethe, vergezeld van den schilder Kniep,

naar Sicilië, een vierdaagsche tocht. Het is zijn eerste zeereis. De zeeziekte, die hem bedreigt, weet hij te overwinnen door rust en diëet. Zoo van de buitenwereld afgezonderd, onderneemt hij de metrische omwerking van de eerste twee bedrijven van *Tasso*, die, volgens hem, in hun oorspronkelijken prozavorm 'etwas Weichliches, Nebelhaftes' hadden, en zet dezen arbeid, dien hij eerst na zijn terugkeer uit Italië voltooien zou, 'im Schlaf und Halbtraum' voort.

Den 2^{den} April 1787 landt hij in de haven van Palermo. 'Hier,' zoo schreef hij elf dagen later van Sicilië, 'ist der Schlüssel zu allem' - tot alles namelijk wat hem naar Italië trok.

Goethe heeft, buiten zijn metgezel Kniep, die de merkwaardigste landschappen en bouwwerken voor hem teekent, een 'stillen maar niet stommen vriend' aan zijn zijde in von Riedesel's *Reise durch Sicilien und Grossgriechenland*. (Zürich 1771). Riedesel, een leerling van Winekelmann, van wiens boekje Goethe zegt, dat hij het 'wie ein Brevier oder Talisman am Busen trage', had op Sicilië voor weinig anders oogen dan voor de monumenten der oudheid. Voor het karakteristieke van land en volk kon hij hem niet tot gids dienen. Daarvoor moest Goethe zijn eigen oogen gebruiken.

Op Sicilië treffen hem het landschap, de heldere luchten, de zee, de zuidelijke plantengroei dermate, dat zij hem 'de beste kommentaar' lijken voor de Odyssee, die hij in deze omgeving met nieuwe belangstelling herleest. In den geest ontwerpt hij eene tragedie *Nausicaa*, waarvan hij het plan uitvoerig aangeeft, maar dat ongeschreven bleef[1]. Het feest der H. Rosalie in Palermo, zijne ontmoeting met den zonderlingen gouverneur van Messina, zijn episoden uit zijn verblijf in Sicilië, welke door Goethe uitvoerig en met groote levendigheid worden verhaald.

Op de reizen naar Napels en Sicilië volgt het tweede verblijf te Rome, waarvan de *Italienische Reise* niet meer gewaagt.

Daarvoor heeft men weer de brieven te raadplegen, die Goethe van Juni 1787 tot April 1788 aan de vrienden in Weimar zond en waaruit ik hier boven het een en ander

1) De fragmenten van een *Nausicaa*, eerst in 1837 gepubliceerd, hebben betrekking op een tragedie naar een ander plan ontworpen.

mededeelde. Aan het slot van de *Zweiter Aufenthalt in Rom*, zooals hij het voor den druk gereed maakte, beschrijft Goethe zijn laatste nachtelijke wandeling, in den maneschijn, naar het Coliseum; en hij haalt, in zijn vertaling, de Elegie aan, waarmede Ovidius, toen hij in ballingschap ging, afscheid neemt van Rome:

> Wandelt von jener Nacht mir das traurige Bild vor die Seele,
> Welche die letzte für mich ward in der römischen Stadt,
> Wiederhol' ich die Nacht, wo des Teuren so viel mir zurückblieb,
> Gleitet vom Auge mir noch jetzt eine Thräne herab...

Den 18^{en} Juni 1788 keert Goethe te Weimar terug, een ander mensch als toen hij vertrok. De wedergeboorte, waarvan hij in zijn brieven zoo dikwijls gewaagt - reeds twee maanden na zijn aankomst te Rome schrijft hij aan Frau von Stein: 'Die Wiedergeburt, die mich von innen heraus umarbeitet, wirkt immer fort' - was, naar hij voelde, voltrokken. De tien jaren vóór 1786 lagen afgesloten achter hem. Thans voelde hij zich vrij, zelfstandig. In Italië had hij zich aangewend, gelijk Grimm het uitdrukt, 'mit seinen täglichen Gedanken für sich allein fertig zu werden', zijn gevoelens zelf te doorleven, zonder anderen er in te betrekken of met anderen samen te werken, zooals hij het vroeger met Frau von Stein en den Hertog gedaan had. Tegenover die beiden kwam hij voortaan anders te staan, verder van hen af. Charlotte von Stein had hij enkel nog maar een kalme vriendschap te bieden, waardoor de eens zoo innig geliefde vrouw zich diep gekrenkt voelde. Dit moet hem gesmart hebben, maar hij kon niet anders.

Bij zijn terugkeer uit Italië stond Goethe aan den ingang van een nieuw tijdperk van zijn leven.

J.N. VAN HALL.

Legervorming.[1)]

VI.

De Nederlander kijkt graag rond in het buitenland - tot zekere grens een loffelijke eigenschap - maar hij doet dit wel eens zonder oordeel des onderscheids, vergelijkt het uiterlijk van andere natiën met het innerlijk bij ons. Bij die vergelijkingen tusschen hetgeen hij thuis en over de grenzen ziet, wordt hij dan onbillijk ten opzichte van het vele goeds in zijn vaderland. In sterke mate is dit het geval, wanneer hij zijn Rijn-reisje maakt, m.a.w. als hij in Duitschland komt.

Zoo gaat hij ook vergelijkingen trekken tusschen den Duitscher en den Nederlander in uniform. En daar de Nederlandsche militair den Duitschen kameraad jaren lang heeft nagedaan, uiterlijk van hem heeft overgenomen, is het geen wonder, dat de vergelijking ten nadeele van den Nederlandschen Mars uitvalt. Het militaire gewatteerde pakje toch, volgens het snit van den Pommerschen Garde-Grenadier, zit hem te ruim, letterlijk en figuurlijk.

Dit is de eerste reden voor den Nederlander om zijn geliefkoosde meening te verkondigen ‘dat wij het tòch niet in een oorlog tegen de Duitschers kunnen volhouden!’, daarmede gebrek aan zelfvertrouwen uitende. Want is het geen gebrek aan zelfvertrouwen om, voordat men het geprobeerd of ernstig onderzocht heeft, uit te roepen: ‘ik kan niet, wat de voorouders wèl konden’?

Als nu het oordeel van den dus redeneerenden Nederlander eens minder oppervlakkig was, als hij er zich reken-

1) Zie ‘De Gids’ van Oct. jl.

schap van gaf, hoe op menig gebied de Nederlanders nog uitmunten, hoe hun wetenschap, hun beeldende en muzikale kunst, hoe hun ingenieurs, hun koloniale deskundigen, hun zeelieden staan aangeschreven, als hij verder zijn eigen leger eens wat beter kende, er deel van had uitgemaakt als milicien, zou zijn vergelijking reeds minder ongunstig uitvallen. Hij zou zien, dat er in het Nederlandsche volk militaire eigenschappen sluimeren, die de Duitschers ons benijden en welke trouwens door alle krijgsoversten, die Nederlanders onder hun bevel hadden of Nederlandsche troepen tegenover zich kregen, werden erkend.

De Nederlander heeft door aard, karakter en leefwijze alle eigenschappen voor den verdedigingsoorlog. De gewilligheid, de soberheid, de doorzettingskracht en practische geest van den Nederlandschen milicien zijn boven allen lof verheven.

Gegeven deze eigenschappen en onze van nature zeer sterke terreinen, het voor vreemdelingen minder gunstige klimaat, zijn wij even onoverwinnelijk als de Zwitsers in hun bergen; doch zij, wien de voorbereiding ter verdediging is toevertrouwd, moeten geleerd hebben èn de menschen èn de natuurlijke hulpmiddelen te gebruiken naar hun aard.

Wat ons ten slotte weer brengt bij ons militair opvoedings-stelsel.

Onbewust is het onder de militairen van beroep met het zelfvertrouwen weinig beter gesteld. Zij hebben van jongs af stelselmatig op het reusachtige Duitsche legerlichaam leeren turen. Zijn oorlogen heeft men hun vaster ingeprent dan de eigen koloniale en militaire geschiedenis. Zij zijn beter vertrouwd met von Moltke dan met Prins Maurits, beter met Prins Kraft von Hohenlohe dan met ònzen grootmeester der artillerie, Prins Frederik; zij kennen beter von Blume en von Sauer dan Daendels, Krayenhoff of Jhr. Graafland, - welken laatsten uitnemenden deskundige men zelfs aan onze Koninklijke Militaire Academie weert.

Nu is bij die Nederlandsche beroepsmilitairen een neiging ontstaan, Pruisen en zijn stelsel te gaan nabootsen. Volgens wetten, aan den Duitschen volksaard ontleend, willen zij den Nederlander voorbereiden tot de verdediging van zijn geboortegrond.

Is het wonder, dat dit niet gaat? Moet zulk een Sisyphusarbeid geen aanleiding geven tot ontmoediging?

Zoo moet het uitgangspunt voor elke hervorming op militair gebied, vorming van zelfvertrouwen zijn zoowel bij ons volk in zijn militaire kracht, als bij ons leger in de krachten en eigenschappen van ons volk, vestiging van geloof in en ontwikkeling van eigen kracht. Dat ellendig ontzenuwend gevoel van zelf niet te kunnen moet overboord.

Om zelfvertrouwen te ontwikkelen is alweer karakter noodig.

Laat ons dus bij de opvoeding, zoo van het volk als van onze militairen, de aandacht gaan wijden aan *karaktervorming*.

Onze opvoeding moet in alle lagen meer nationaal worden, er moet minder aan intellectualisme, meer aan gemeenschapsgevoel, aan tucht, aan lichamelijke en moreele opvoeding ten offer worden gebracht. En men behoeft werkelijk geen paedagoog van beroep te zijn, om te weten, welke de wegen zijn, die daarbij ingeslagen moeten worden.

Het bekende woord: ‘Aan het begin van alles staat de daad’, is hier ongetwijfeld van toepassing, maar hetzelfde zou in dit opzicht met evenveel recht van de belangstelling gezegd kunnen worden.

Als met alle kracht die belangstelling bevorderd wordt, dan zullen wij het nationaal zelfvertrouwen, dat sedert de uitnoodiging aan de Pruisen in 1787 en aan de Sans-culottes zeven jaar later, om ons te komen helpen, nog niet tot zijn oud peil gestegen is, terug erlangen. Wat de geschiedenis betreft, wat minder jaartallen, veldslagen en vredes-verdragen, maar veel meer over hetgeen, waarin wij op elk gebied groot geweest zijn en waarin wij nog groot zijn en nog groot kunnen zijn. Zelfvertrouwen is een der eischen om te kunnen geraken tot ontwikkeling der volkskracht, der algemeene weerbaarheid en daarmede tevens der militaire weerbaarheid.

Zie hier, wat in de eerste plaats het ideaal van de mannen van volksweerbaarheid is.

Wat het leger aangaat, wenschen wij bovendien toepassing van het gezond verstand en van de moderne wetenschap bij de vorming en vooral ook bij de opvoeding der weermacht en bij alles wat de verdediging des lands betreft.

Ons uitgangspunt is de natuurlijke, historische wet, dat een weermacht in den oorlog nooit meer kracht kan ontwikkelen, dan de som van alle materiëele en moreele krachten der Natie.

Gezonde militaire tucht bijv. is in wezen één met maatschappelijke tucht; dèze is haar houvast en niet het Strafregister of het Crimineel Wetboek.

Uit een slappe, weerlooze natie is geen krachtige strijdmacht te vormen. Omgekeerd echter is een maatschappelijk weerbaar volk, het moge een klein volk zijn, ook militair onoverwinlijk. Een volk, dat heldenzin vertoont in het dagelijksch leven, ter zee, bij scheepsrampen, brand of watersnood, zal door dienzelfden zin gesterkt worden zoo het om leven en dood gaat bij de landsverdediging. Een werkelijk moedig mensch is dit overal, daarvoor is niet iets specifiek militairs noodig. De opvoeding kan voorbeelden vinden op elk gebied om moed en ridderlijkheid bij het opgroeiend geslacht te ontwikkelen en behoeft daarbij niet in de eerste plaats uit oorlogen te putten. Welke heldendaden worden niet jaarlijks aan onze kusten bedreven? Welk een stof bevatten de annalen der brandweer niet? Of die der verpleging van melaatschen en andere schrikwekkende ziekten.

Elke weermacht is in het gunstigst geval een verkleind, scherp beeld van de natie, met haar deugden en gebreken. Men meene niet, door enkele maanden langer kazerne-dienst, gebreken in de lichamelijke opvoeding, door verwaarloozing in gezin en school ontstaan, bij den twintigjarigen milicien weg te kunnen nemen. Dit is op dien leeftijd onmogelijk. Men geloove niet, in die enkele maanden kazerne-dienst en gedurende de herhalings-oefeningen van eenige weken, zekere uitheemsche, verouderde militaire eigenschappen er zoo vast in te hameren, dat zij er nog een vijftiental jaren in zullen blijven te midden van de toenemende afwijkende opvattingen en levenswijze in gezin en maatschappij. Evenmin zal men de verzwakkende invloeden der samenleving ontloopen door afzondering, of kans hebben door een klein, voorbeeldig gedrild beroepsleger, nàást en bùìten de samenleving in stand gehouden, een overmachtigen aanval op ons land af te slaan. Evenmin zal de tegenzin van den Nederlander in het militaire

stelsel weggenomen worden, door den diensttijd een paar maanden korter te maken, waar het de *wijze* van dienen is, die antipathie wekt.

Een kleine staat moet over *alle* nationale krachten, georganiseerd, kunnen beschikken. Dàn alleen kan de verdediging met kans op succès gevoerd worden. Het is voor kleine staten een hoofdeisch van natuur-historische weerbaarheid. 'Alle hens aan dek!' zij daarbij de leus.

Nu wordt de verdedigingsoorlog een steeds grootere zeldzaamheid. Met een staand leger naast de samenleving wordt dus een groeiend kapitaal aan nationale arbeidskracht en geld bij langdurigen vrede renteloos vastgelegd en gaat ten slotte verloren. Ook dit wekt afkeer.

De voorstanders van volksweerbaarheid hebben zich afgevraagd, of dit voorkomen kan worden en het antwoord daarop luidt bevestigend.

Ziehier hun overweging daarbij.

Door de maatschappelijke weerbaarheid van een volk te verhoogen, zijn levensgereedheid op elk gebied op te voeren, versterkt men tevens rechtstreeks de militaire vaardigheid van dit volk.

Van de oudheid af toont de geschiedenis dat innig, onafscheidelijk verband tusschen maatschappelijke en militaire weerbaarheid aan.

De voorstanders van volksweerbaarheid willen daarom in de eerste plaats hun aandacht wijden aan verhooging der nationale, moreele, materieele en intellectueele volkskracht, daarmede den eenig mogelijken deugdelijken grondslag leggende voor militaire vaardigheid. Maar zij achten het onverantwoordelijk, in afwachting daarvan in het leger bij de pakken neer te zitten en toestanden te handhaven, welke der menigte een schijn van gereedheid geven, die er niet is. Ook daar moet men aan den slag, zonder verbloeming, zonder angst voor hetgeen 'men' er van zeggen zal.

De militaire organisatie der voorstanders van volksweerbaarheid is, physisch uitgedrukt, een kracht, echter geene afzonderlijk opgewekte en in stand gehoudene naast en buiten de gemeenschap, maar bij oorlogsgevaar de georganiseerde volkskracht zelve.

Wij moeten de samenstellende deelen daarvan opsporen, hun waarde, de richting waarin, de grootte waarmede zij zijn aan te wenden, bepalen, nagaan waar hun aangrijpingspunten te plaatsen zijn.

Volksweerbaarheid geeft dus een waarborg, dat zonder bovenmatige persoonlijke of financieele lasten, zonder een militaire samenleving in de samenleving, allen weerbaren individuen, en allen krachten, als vrijheid en onafhankelijkheid verdedigd moeten worden, zoo noodig een vooraf bepaalde plaats bij die verdediging is aangewezen.

Het militair instituut moet, volgens dit beginsel, als 't ware, met het eene been in de samenleving blijven staan en in plaats van zich naast deze te bewegen, daarmede zooveel mogelijk aansluiting zoeken.

Hetgeen, wat tot nu toe in de weermacht op eigen houtje gedaan werd, niettegenstaande de samenleving er even goed de beschikking over gaf, moet als strijdig met dit beginsel en bovendien omdat het in vredestijd renteloos kapitaal is, improductief arbeidsvermogen beteekent, uit die weermacht worden afgevoerd. Zie hier eenige voorbeelden op materieel gebied.

In 1672 zijn er gewapende uitleggers gebruikt, dit waren o.a. gewone zolderschuiten.

Deze zijn tegenwoordig nog noodig in den polder-oorlog. De samenleving beschikt over tallooze snelvarende booten der handels-marine, plezierjachten, motor-vaartuigen enz. In den oorlog in het polderland zijn deze van uitnemende waarde, zóó haar gebruik wordt voorbereid in vredestijd. Met de Staatsspoorwegen en de Hollandsche IJzeren Spoorwegmaatschappij zijn wettig bindende overeenkomsten gesloten om op bepaalde spoorwegstations steeds een zekere hoeveelheid steenkolen in voorraad te hebben bij oorlog of oorlogsgevaar. Een dergelijke overeenkomst was in wording, betreffende de levering van turf bij insluiting van de Stelling van Amsterdam. Dit beginsel - mede erkend en in toepassing gebracht door de Wet op de Inkwartiering, Transporten en Leverantiën - zou verder door te voeren zijn bijv. wat de paarden voor de artillerie en voor den trein, wellicht ook voor een deel wat die der cavalerie betreft. Met de voertuigen, die in oorlogstijd noodig zijn, is dit eveneens gedeeltelijk het geval.

In plaats van eene belasting op onze automobielen, zou een zekere vorm van oefenplicht ervan aanbeveling verdienen.

Zeer belangrijk, bijna noodzakelijk, voor de verdediging van ons land is het rijwiel. Waarom schaft het militair bestuur eigen rijwielen aan, terwijl tallooze miliciens in het bezit van een goed rijwiel in dienst komen en er zeker, onder het toekennen van eenige voorrechten of een schadevergoeding, meer aanbod dan vraag zou zijn?

Ons land heeft geen sterke cavalerie. Waarom deze niet in vredestijd reeds aangevuld met wielrijders-korpsen? Niet gedurende de manoeuvres, maar blijvend.[1)] De dienst bij zulk een korps is alleropwekkendst, en dat er geneigdheid voor bestaat, zelfs met gebruik van het eigen rijwiel, bleek bij onze eerste militaire wielrijders en evenzoo in het kamp bij Laren, waar jaarlijks, vrijwillig, op de honderd jongens gemiddeld over zeventig rijwielen beschikt kon worden. Ruiterij is een zeer kostbare wapensoort. Een paard kost het Rijk bij aanschaffing ruim *f* 500. Een regiment cavalerie van 600 strijders kost in vredestijd per jaar ongeveer *f* 100,000 meer dan een regiment infanterie van 400 man! De *gevechts*waarde van cavalerie in den hedendaagschen oorlog wordt hier en daar in twijfel getrokken, daarbij is een paard te velde spoedig aan ziekte onderhevig en moeilijker te vervangen dan een rijwiel.

Wij kunnen de voorbeelden ook vinden buiten het gebied van het materieel. In de eerste plaats alweer op dat van het militair onderwijs. Hier kon op schier elk onderdeel meer geprofiteerd worden van ons lager, middelbaar en hooger onderwijs, van andere maatschappelijke nationale krachten.

Een niet gering deel van den eersten oefeningstijd der militie moet nu besteed worden aan niet specifiek militaire oefeningen, als bijvoorbeeld gymnastiek. Dit verlengt dien eersten oefeningstijd onnoodig. De militaire weerbaarheid doet hier, wat bij de maatschappelijke thuis behoort. Gymnastiek in het bijzonder, lichaamsontwikkeling in het algemeen, zijn taak der volksopvoeding.

1) Op de jongste oorlogsbegrooting worden gelden aangevraagd voor de oprichting van twee compagnieën wielrijders. Een goed begin.

VII.

Weerbaarheid, in den zin van levensgereedheid, hangt nauw samen met de opvoeding in gezin en school. Lorenzo de Medici is in 1908 volmaakt actueel, waar hij uitroept: ‘Als wij recht willen waardeeren al degenen, die meewerken tot den voorspoed van den Staat, moeten wij den eersten rang toekennen aan hen, die de kinderen opvoeden en onderwijzen’; derhalve aan gezin en school, aan de Moeders vooral, maar ook in weinig geringer mate aan de onderwijzers. Elk opvoeder, elk onderwijzer, die zich het gewicht van zijn taak duidelijk voor oogen houdt, moet in zijn leerling onder alle omstandigheden in de eerste plaats de toekomstige Moeder of Vader blijven zien.

Het is duidelijk, dat de opvoeding nimmer een bepaalde richting mag steunen. Dus evenmin speciaal de militaire richting. De taak van de opvoeding is goede burgers te vormen, het opgroeiend geslacht levensgereed te maken. Doet zij dit, dan wordt daarmede de natuurhistorisch juiste, gezonde grondslag gelegd voor dien graad van militaire weerbaarheid, zonder welken van levensgereedheid in den bestaans-strijd van een volk op den duur geen sprake kan zijn.

Maar op grond van dat innig verband tusschen maatschappelijke en militaire weerbaarheid is het voor degenen, wien de zorg voor de militaire weerbaarmaking op de schouders is gelegd, van het hoogste belang, dat het algemeen onderwijs zijn taak in de ruimste beteekenis van het woord volbrengt. Geen militaire verdediging zonder goed onderwijs.

Onze studie zou dus niet volledig zijn, zoo wij bij deze gewichtige zaak niet eenige oogenblikken stilstonden en het ligt voor de hand, dat wij daarbij in de eerste plaats denken aan de vorming van onze onderwijzers en onderwijzeressen zelven, want heeft Jean Paul er ons niet aan herinnerd, dat, wanneer menschen, bij wie om een of andere reden het evenwicht van krachten is verbroken, als opvoeders gaan optreden, er zeer veel kans bestaat, dat zij in dezelfde fout zullen vervallen ten opzichte van hun eigen leerlingen?

Nu is het evenwicht in onze opvoeding verstoord. Ware dit niet het geval, er zouden geen Vereeniging tot Vereen-

voudiging en Verbetering van Examens en Onderwijs, geen Bonden voor Lichamelijke Opvoeding ontkiemd zijn, het vraagstuk der overlading zou niet in medische en onderwijzers-kringen zooveel gemoederen met zorg vervullen, zooveel hoofden warm maken. En ten slotte, opstellen als deze zouden nimmer geschreven behoeven te worden, om de eenvoudige reden, dat, zooals wij zooeven aanstipten, een land met een goed opvoedingsstelsel - en daaronder zal men toch wel het onderwijs rekenen - logisch over een militair stelsel beschikt, dat in orde en ‘up to date’ is.

Wij zijn van oordeel, dat het door Jean Paul genoemde evenwicht van krachten reeds verstoord wordt bij de vorming van onze aanstaande onderwijzers en onderwijzeressen. Beschouwen wij de programma's der examens, welke zij hebben te doorstaan, gaan wij hun ontwikkelingsgang na, hooren wij vooral ook, dat de examen-vaardigheid wel eens door africhting, door inpomping, verkregen wordt, dan vormt dit te samen een geheel, dat den betrokken examinandi - de zeer zelfstandige naturen daargelaten - een verkeerd beeld moet geven van de beteekenis van het onderwijs voor de samenleving, m.a.w. van hetgeen in het later leven in de eerste plaats van waarde zal zijn om gezond en tevreden te leven, de gemeenschap krachtig en bloeiend te maken. Hetgeen niet alleen van invloed zal zijn, als de dus gevormden zelf onderwijs gaan geven, maar ook als zij later in examencommissies zitting nemen. Het examen-stelsel kan in de tweede plaats oorzaak zijn, dat de gezondheid van naar lichaam en geest niet zeer sterke onderwijzers en *vooral* onderwijzeressen, er rechtstreeks door benadeeld wordt, dus ten koste gaat van henzelven en... later van de kinderen in hun klasse.

Als den aanstaanden onderwijzers intellectualisme, en nog wel van de soort, waarover door enkele examen-vragen beslist moet worden, gedurende hun opleiding practisch als alleenzaligmakend is verkondigd, als hun niet meer dan een zeer platonische liefde voor handigheid en lichaamsoefening wordt ingeboezemd, als hun wel een en ander wordt verteld betreffende de beginselen der gezondheidsleer, maar als zij door hun opleiding, door hun examen-voorbereiding tegelijkertijd als 't ware practisch leeren het met de toepassing der hygiëne

van het onderwijs niet zoo nauw te nemen, als bijv. hulponderwijzers en vooral onderwijzeressen, willen zij kans hebben op hoofd- of andere akten, gedwongen zijn na een dag van vermoeiend klasse-onderricht nog tot een uur of elf, twaalf te studeeren, hoe wil men dan verwachten, dat zij hetgeen voor het kind in zijn later leven noodig is, in juiste verhouding leeren zien?

Er is werkelijk geen deductief talent noodig, om uit vele gebreken van onze schoolopvoeding tot die van onze volksopvoeding te geraken.

Een deel van het hier geschetste kwaad huist verder bij onze voorliefde voor hokjes en vakjes.

Ook voor het onderwijs zijn algemeen ontwikkelde menschen noodzakelijk, daarna eerst komt het eigenlijk vak aan de beurt. Al die gescheiden voorbereidende opleidingen voor verschillende betrekkingen in ons land zijn uit den booze. Vele van deze zouden kunnen vervallen, als, na het doorloopen van de lagere school, de middelbare, drie- of vijf-jarige cursus, doorloopen moest worden en eerst daarna de eigenlijke vakopleiding zou aanvangen. Dit geldt in de eerste plaats voor de lagere onderwijzers. Het zou van uitnemend belang zijn, indien zij naast onze aanstaande burgerambtenaren, kooplieden, technici, officieren enz. op de hoogere burgerschool, zij het met drie-jarigen cursus, hadden gezeten.

Dit wat de vorming van onze officieele volksopvoeders betreft.

Nu - in verband met ons onderwerp - eenige grepen uit die opvoeding zelve.

Voorzeker zal bij een goede regeling van arbeidstoestanden, bij verhooging van den algemeenen gezondheids-toestand, het aantal voor hun tijd verouderden dalen, het peil van maatschappelijke weerbaarheid stijgen. De groote waarde van stelselmatige lichaamsoefeningen, maar ook daar naast van voldoende voeding en rust bijvoorbeeld, als middelen tot ontwikkeling der volkskracht, moet niet worden onderschat. Bij de schoolopvoeding zijn rust, voeding en stelselmatige lichaamsoefening, zooals op het onlangs gehouden Tweede Internationaal Congres voor Schoolhygiëne te Londen opnieuw werd aangetoond, even noodzakelijk als het leeren zelve. Geestelijk en lichamelijk schoolonderwijs heeft na

onvoldoende nachtrust - gedeeltelijk tengevolge van woningtoestanden - of bij onvoldoende voeding en kleeding weinig resultaat. Zoo zal hier het geneeskundig schooltoezicht in de toekomst voor de volkskracht, d.i. voor de weerbaarheid, van uitnemend belang blijken. Een direct krachtig middel, na de schooljaren, tot verbetering is verder ongetwijfeld het opwekken van den lust tot ontspanning door lichaamsoefening bij de volks-massa. Door middel daarvan kan een krachtige prikkel worden gegeven aan karaktervorming, matigheidszin, tuchtgevoel.

Zorg voor lichamelijke opvoeding, reinheid, kennis van de eerste beginselen van gezondheids- en voedingsleer, van handenarbeid, gymnastiek en spel behooren bij het onderwijs. Daarvoor zijn echter onderwijskrachten en onderwijsgelegenheden noodzakelijk. Die ontbreken in voldoenden getale in ons land. Het verplicht stellen van gymnastiek, waar mogelijk tevens van georganiseerd geleid spel op alle scholen en onderwijs-inrichtingen, niet minder dan een uur daags voor meisjes en jongens, is een eisch des tijds. Het begin van den schoolplichtigen leeftijd, van het stelselmatig *leeren* en opletten, van het zitten in de bank, ware een of twee jaar later te stellen. Hiermede behoort uit den aard der zaak een wettelijke regeling van het voorbereidend onderwijs gepaard te gaan.

Daarna verplicht herhalings-onderwijs tot het zestiende of zeventiende jaar, eveneens voor beide seksen. Geen geleerdheid beoefenen, maar het behandelen van die zaken, welke voor ieder, arm of rijk, in de practijk van het dagelijksch leven, in gezin en beroep van belang zullen zijn. Ook hier aanmoediging en leiding, misschien zelfs het verplicht stellen, van lichamelijke oefening. Intellectueele mannen en vrouwen hebben wij genoeg, maar aan organisators, aan practische, handige kerels, aan gezonde, geoefende lichaams-zindelijke huismoeders is in alle lagen der Nederlandsche samenleving behoefte.

‘Na het verlaten van de lagere school heeft de arbeidende klasse wel wat anders te doen, die kan niet meer leeren, maar moet werken, brood verdienen’, heeft men uitgeroepen.

Ik geloof, dat beide eischen, leeren en broodverdienen,

hier vaak samen zullen kunnen gaan en is dit zoo niet, moet er werkelijk door kinderen reeds zoo hard gewerkt worden, dan is dit een kinder-exploitatie, die, al beperkt zij zich ook tot de groote steden en industrie-centra, juist in het belang der volkskracht wettelijk beperkt dient te worden.

Maar op grond van mijn ondervinding bij het Voorbereidend Militair Onderricht geloof ik niet aan de onmogelijkheid van stelselmatige opvoeding der volksklasse uit tijdsgebrek na het verlaten der lagere school.

Als de lust er maar was! Dan was het werk zelden een beletsel om aan die vooroefeningen deel te nemen. Juist diegenen, afkomstig uit de laagste volksklassen, betoonden daarvoor den meesten ijver. Zij kwamen dikwijls uit afgelegen achterbuurten, na een lange dagtaak, hadden toch gelegenheid gevonden zich wat op te knappen, een beter pakje aan te trekken. Hun gedrag, op straat vaak zoo ergerlijk, was bij die oefeningen voorbeeldig. Tot dergelijke ervaringen komt men bij de vereeniging 'Volksweerbaarheid' met haar 12.000 leden, voor het meerendeel uit de volksklassen.

Neen, als nu de lust in een stelselmatige voltooiïng der opvoeding na de schooljaren bij de volksklasse te wenschen laat, ligt dit minder aan tijdsgebrek, dan aan gemis aan leiding, organisatie en belangstelling.

De volksklassen in Nederland gevoelen, bijv. voor lichaamsoefening, zeker niet minder dan de hoogere standen. Hunne bezigheden brengen hen over het algemeen meer direct met de voordeelen van een krachtig en vaardig lichaam in aanraking. Zij hebben tot slagen in den bestaans-strijd niet genoeg aan een fraai handschrift of geoefende hersenen. De handwerksman heeft gelukkig in vele gevallen nog een paar flinke handen aan het lijf noodig. Die handen zijn voor hem geen ringen- en handschoenen-dragende weelde-artikelen. Hij gevoelt en ondervindt de waarde en het opwekkende van lichamelijke weerbaarheid.

Het voorgaande samenvattende, komen wij tot de volgende hervormingen van de weerbaarmaking op maatschappelijknationaal gebied:

1°. Beperking van het schijnbaar alleen-zaligmakende intel-

lectualisme. Hervorming van de opleiding der onderwijzers.

2°. Verplichte gymnastiek en spel bij lager en middelbaar onderwijs, schoolwandelingen, schoolmarschen, schoolbaden, handenarbeid en gezondheidsleer als verplichte leervakken. Een en ander voor jongens èn meisjes. Vacantie-kolonies en schoolkampen.

3°. Verplicht herhalings-onderwijs tot het 16e of 17e jaar, voornamelijk practisch.

4°. Wettelijke regeling van het voorbereidend onderwijs en, in aansluiting daarmede, het één of twee jaar later stellen van den schoolplichtigen leeftijd.

5°. Aanmoediging van zwemmen, roeien, zeilen en schaatsenrijden, ook door het onderwijs.

6°. Opleiden van onderwijzers en leeraren, zoowel in lichamelijke als in moreele en intellectueele opvoedkunde. De waan breken, dat onderwijzen uitsluitend of zelfs hoofdzakelijk beteekent: *intellectueel* vormen, dat schoolkennis in de eerste plaats deugd is, beschaving beteekent of de vatbaarheid voor tevredenheid grooter maakt.

7°. Steun door Binnenlandsche Zaken aan vereenigingen voor lichamelijke volksontwikkeling, het oprichten en beschikbaarstellen van daarvoor geschikte terreinen en gebouwen.

8°. Subsidie en materieele steun door de departementen der landsverdediging (Oorlog en Marine), betreffende schieten, roeien en zeilen. Aanleg van schietbanen over het geheele land.

9°. Het vieren van nationale feestdagen door volkswedstrijden in alle takken van lichamelijke vaardigheid. Daarbij prijzen uitloven.[1)]

VIII

Het tegenwoordig keurings-reglement brengt miliciens in de gelederen, van wie vast staat, dat zij wel kazerne-dienst

1) Zie, wat bovenstaande quaesties betreft, het zeer belangrijk rapport van de zoogenaamde Staats-Commissie voor lichamelijke opvoeding.

kunnen doen, maar de ontberingen, physiek en moreel, van den oorlog niet zullen doorstaan. Onze groote steden in het bijzonder leveren types, van wie moreel de volkomen onbruikbaarheid, ja, de nadeelige invloed op hun omgeving in de gelederen zeker is. Men verhoogt de militaire weerbaarheid niet, door deze zedelijk minderwaardigen tot militairen dienst te verplichten. Laat hen vrij uitgaan en wijs de lichamelijk minder sterken voor lichte ongewapende diensten aan. Waarom bijvoorbeeld in het leger zooveel militaire werklieden van beroep onderhouden als schoen- en kleermakers, terwijl tallooze van hen jaarlijks als milicien in dienst komen? Waarom zooveel burgercorveeërs, terwijl in de diensten, door dezen te verrichten, met minder kosten voorzien zou kunnen worden door miliciens-werklieden? Door invoering van deze categorie dienstplichtigen zou tevens streng het beginsel doorgevoerd kunnen worden, om al wat geen bepaalde oorlogsvoorbereiding is voor het strijdend deel van de weermacht, te laten vervallen en dit uit onze reglementen en voorschriften te schrappen. Men versta ons wel. Wij bedoelen hier niet mede een laten vervallen van alle corveeën. Te velde is geoefendheid in zekere werkdiensten, als eten koken, groenten schoonmaken, paardenverzorging, het verrichten van kleine herstellingen aan de kleeding e.d. bepaald noodig. Al wat den milicien 'selfhelp' kan geven, hem kan leeren zich te redden, behoude men en worde als oefening beschouwd.

Het zou tevens logisch zijn *in vredestijd* van den dienst vrij te stellen al diegenen, die een ambt of beroep bekleeden, waarvan vast staat, dat de waarneming ervan in geval van oorlog door zal moeten gaan. Wij noemen hiervan sommige ambtenaren werkzaam op bureelen van algemeen bestuur, artsen, apothekers, ziekenverplegers, een groot deel van het spoorwegpersoneel en dat van den telegraafdienst, wachters aan sluizen, die met de inundatiën in betrekking staan. Zij zouden echter bij mobilisatie onder het militair gezag behooren te worden gesteld en in vredestijd voor hun oorlogstaak worden voorbereid.

Een goedgekeurd milicien blijft nu vijftien jaar dienstplichtig; het Rijk moet op dien man van vier-en-dertigjarigen leeftijd nog rekenen als toen hij negentien was. Welken waarborg heeft men echter, dat een milicien, die op zijn

negentiende of twintigste jaar geschikt werd bevonden, dit op zijn vier- of vijf-en-dertigste nog zal zijn? Een blik reeds op onze landweer, ja zelfs op de herhalings-lichtingen, als zij onder de wapenen komen, geeft hier aanleiding tot deze vraag. Hoe zien die menschen er soms uit! Hoe zijn zij in enkele jaren dikwijls verouderd, lichamelijk geknauwd!

Het bestaande stelsel van dienstplicht met zeer kleine jaarlijksche contingenten (nog geen 1/300 der bevolking) en vele lichtingen (maximum vijftien), is even onlogisch als in hooge mate onbillijk, daar men er door hasardij, door loting, voor wordt aangewezen. Dienstplicht is een belasting in arbeidskracht en tijd in het belang der gemeenschap, zooals de hoofdelijke omslag, de personeele belasting, die op vermogen en bedrijf, er zoovele vormen in geld. Hoe zou men er echter over oordeelen, indien de aanslag voor onze geldbelastingen eens door loting werd uitgemaakt? Het beginsel van onzen belasting-plicht kan en moet als uitgangspunt dienen voor onze hervormde weerplicht-wetten.

Het directe middel daartoe is dus afschaffing der loting, maar in plaats daarvan, zoo noodig, vrijstellingen, na voorafgegane schattingen (om het zoo eens uit te drukken) betreffende physieken, moreelen en materieelen welstand. Wie het meest bezit, moet zich ook het langst en in de eerste plaats beschikbaar stellen. Dit sluit natuurlijk in de invoering van een weerbelasting.

In de tweede plaats kan het noodzakelijk worden geacht het aantal dienstplichtige jaren voor militie (thans 7) en landweer (thans 8) geleidelijk telkens met één of een half jaar te verminderen; er gaan dan eenigen tijd jaarlijks twee resp. anderhalve lichting landweer met groot verlof in plaats van één. De lagere oorlogssterkte, die daarvan een gevolg zou zijn, wordt aangevuld door een evenredige verhooging der jaarlijksche lichting. Zoo zou langzamerhand uit de bestaande wetten de algemeene dienstplicht groeien zonder loting en zonder landweer, voorloopig met behoud van de bestaande oorlogs-sterkte van het leger als uitgangspunt. Die versterkte lichting zou tevens het noodige personeel schenken, om de vrijwilligers bij de bereden wapens geleidelijk door militie te vervangen.

Men ziet dus, dat afschaffing der loting allerminst een

verzwaring der militaire lasten beteekent. De last wordt slechts verplaatst van vele huisvaders en gehuwden naar jonge borsten, wier eventueel sneuvelen of verminkt-worden nog geen verlies voor vrouw of kinderen beteekent, zooals dat tegenwoordig met het meerendeel der landweermannen bij oorlog het geval zou zijn. De last wordt verder meer geleidelijk en naar ieders draagkracht over een grooter aantal verdeeld, dus billijker en lichter.

Het is een gezond beginsel, het aandeel van ieder in een mogelijke verdediging des lands te doen plaats hebben in overeenstemming met de voordeelen, die hij van de gemeenschap (natie, vaderland) geniet, het belang, dat hij bij een bloeiend voortbestaan daarvan heeft en de krachten, die hij overeenkomstig zijn ontwikkeling en positie het best bij die verdediging kan aanwenden.

Voor het onderzoeken en beoordeelen van deze en dergelijke quaesties, evenals voor het bevorderen der militaire weerbaarheid buiten het leger, het brengen van overeenstemming tusschen de algemeene, de militaire, de plaatselijke en de persoonsbelangen, zou het overweging verdienen in de verschillende landweer-districten commissies van burger- en militaire autoriteiten in het leven te roepen in den geest der Engelsche County Associations voor de Territoriale Weermacht daar. Dit zou tevens één der gewenschte voorbereidingen voor een streng doorgevoerde localisatie onzer strijdkrachten zijn, zonder welke gereedheid voor verdediging van ons *klein* land met zijn *open* grenzen niet bestaanbaar is.

In elk legerstelsel is de aanvulling en completeering van het beroepskader door militie-kader een eisch des tijds en zeker niet alleen of in de eerste plaats om der kosten wille. In elke weermacht zal een groot aantal militie-officieren en -onderofficieren noodig zijn. En dit staat zoo vast, dat het begrip dienst- en militieplicht onafscheidelijk het begrip kader-plicht in zich sluit.

Niemand vindt in het begrip ‘dienstplicht’ iets vreemds meer. Wel is waar kan het dienen, dank zij ons onbillijk en immoreel lotingsstelsel, nog al te veel als een koopje beschouwd worden, met het begrip ‘verplicht dienen’ is men vrijwel verzoend.

Het is echter evenzeer een nationale plicht, om, zoo men op grond van bepaalde eigenschappen daarvoor geschikt is, niet slechts als milicien het land te dienen, maar op zoodanige wijze, dat die bepaalde eigenschappen nuttig kunnen worden gebruikt. Het is hiermede gesteld als met de leiding in een vereeniging. Die bijzondere capaciteiten hebben voor het door de vereeniging beoogde doel, behooren in het bestuur, ook al wordt daarvoor meer gevergd.

Dat velen hiervan eenigszins vreemd opkijken, behoeft ons niet te verwonderen, als wij nagaan, dat de militiewet 1901 aan deze levensquaestie voor elke moderne leger-organisatie slechts vier regels wijdt. Maar met nadruk moet er de aandacht op gevestigd worden, dat, zij het ook op bescheiden wijze, de wetgever het begrip kader-*plicht* daarin wettig heeft erkend en vastgelegd, wat - de tijdgeest van 1901 in aanmerking genomen - als eene uitnemende verdienste moet worden beschouwd.

Wij behoeven niet te vragen op wie kader-plicht voornamelijk rust. Zij, die intellectueel het hoogst staan, die later op elk gebied de gemeenschap tot voormannen kunnen zijn, behooren daartoe in de eerste plaats. Zij zijn bovendien, de ervaring der geschiedenis leert het, in het algemeen ook bij de militaire verdediging de aangewezen aanvoerders en opvoeders van het overige deel des volks.

Voor zooverre het de eerste oefening betreft, die op dezelfde wijze plaats heeft als die der gewone miliciens, zijn de materieele bezwaren niet groot.

Het ‘noblesse oblige’ begint zich eerst te doen gelden, als, voor hoogere vorming, meerdere verplichtingen een eisch worden. Dit geldt in de eerste plaats den sergeanten en het slechts betrekkelijk klein aantal, dat voor milicien-officier zal worden opgeleid, waarvoor meerdere practische en theoretische vakkennis wordt vereischt. Hiervoor wordt door ons, zooals wij vroeger zagen, het volgen van een cursus aan de Koninklijke Militaire Academie, later het bijwonen der colleges in militaire wetenschap aan de universiteiten, de beste weg geacht.

Als men, om recruten tot geoefende soldaten te vormen, een zeker minimum van eerste oefening heeft vastgesteld, is het onlogisch daarnaast de mogelijkheid te openen voor enkelen

van die recruten *in dienzelfden tijd* aanvoerder te worden. Daar wij de korporaals wenschen te vervangen door miliciens eerste klasse, geldt dit in de eerste plaats den miliciensergeanten.

De eerste oefentijd voor den gewonen infanterist en dien der 1e klasse op een zeker aantal maanden stellende, zou deze, de practische eischen, waaraan een goed militie-sergeant moet voldoen, in aanmerking genomen, voor niet voorgeoefenden ongeveer op het dubbele moeten worden gebracht; voor de aanstaande officieren zou, in verband met den cursus door hen daarvoor aan de Militaire Academie te volgen, nog een bepaald aantal maanden daarbij moeten komen. 's Lands belang eischt dit absoluut, omdat wij zonder dien langeren eersten oefeningstijd wel chevrons- en sterrendragers, geen betrouwbare aanvoerders, voorgangers, verkrijgen. De vraag is echter, kan dit lands-belang in overeenstemming worden gebracht met het particulier belang van de betrokken kader-plichtigen? Het antwoord daarop kan bevestigend luiden.

Vooreerst door de eerste keuring en de voorloopige splitsing in: milicien-werkman, milicien-strijder en milicien-adspirantaanvoerder, in de tweede plaats door de loting - zoolang deze niet is afgeschaft - twee of drie jaren voor de inlijving te doen plaats hebben. Bij dit stelsel zal het aantal herkeuringen stijgen, maar onoverkomelijk is dit bezwaar niet. Keuringen hebben het voordeel belangrijke statistieke gegevens te verschaffen betreffende den lichamelijken en gezondheids-toestand des volks. In de derde plaats door een stelsel van vooroefeningen voor aanstaande kaderplichtigen. Ten vierde door onder gewone omstandigheden het jaar van inlijving ter keuze van betrokkene b.v. over 4 jaar te verdeelen: twee jaar vóór het gemiddeld vastgesteld jaar en twee jaar daarna. Maar vooral door toe te staan, dat kaderplichtigen binnen zekere grenzen hun dienst in gedeelten volbrengen in of nabij de plaats hunner inwoning.

De voordeelen van het doen voorafgaan van de keuring aan de loting zijn duidelijk. Bij den bestaanden toestand worden van bijna 52.000 beschikbare militie-plichtigen 17.500 door het lot aangewezen waarvan later door de keuring ± 15% afvalt. Deze moeten dan door nieuwe vervangen

worden, waarvan natuurlijk weer 15% afgekeurd wordt. Hoeveel logischer zou het zijn éérst te keuren en voor zooveel het aantal overblijvende geschikten, grooter is dan het benoodigd aantal, wat bij strengere keuring en gewijzigde keuringseischen zeer vragelijk zou zijn, voorloopig nog het lot te laten beslissen. Zeker zou er belangrijk meer gekeurd moeten worden, maar de arbeid daarvoor is niet onoverkomelijk en, zooals wij zooeven aanstipten, van algemeen statistisch belang.

Thans loot men in October om, wat de overgroote meerderheid betreft, in Maart te worden ingelijfd. Dit tijdperk is te kort om voor hen, die er in loten, vooroefeningen tot hun recht te doen komen. Keurt en loot men echter volgens het door ons aangegeven beginsel, dan kunnen tusschen die loting en de inlijving minstens twee jaar liggen. In dien tijd heeft de aanstaande recruut-strijder, wordt hij voor het militie-kader aangewezen, gelegenheid de vooroefeningen met vrucht te volgen, en, wat de adspirant militie-sergeanten betreft, zich *theoretisch* te bekwamen voor zijn graad, ja zelfs aan de universiteiten met behulp van de door ons gewenschte leerstoelen in militaire wetenschap, voor luitenant.

Het is duidelijk, dat de aldus verkregen practische en theoretische bekwaamheden in mindering kunnen komen van den eersten oefeningstijd. Wij brengen nog eens in herinnering, dat de practische eischen van voorgeoefenden beperkt moeten worden tot schieten, gymnastiek en paardrijden. Het zou echter overweging verdienen of en in hoeverre daarvan, zooals dank zij het initiatief van Minister Sabron reeds gedeeltelijk zal geschieden - onder zekere waarborgen - voor militair werkende leden van organisaties als ‘Volksweerbaarheid’ en van de Nederlandsche Weerbaarheids-Vereeniging een uitzondering gemaakt zou kunnen worden. De geoefende leden toch hiervan doen niet onder voor ons militiekader en onze geoefende miliciens. Het is dus juist gezien van den Minister hen, als zij hun dienstplicht vervullen, niet opnieuw datgene met de ongeoefende recruten te laten meemaken, wat zij reeds vrijwillig geleerd hebben. Deze ministerieele maatregel zal een krachtige aanmoediging worden ter bevordering van een deugdelijke vrijwillige militaire weerbaarheid.

Nu nog een enkel woord over de vrije keuze van opkomst over vier jaren. Dit goede beginsel is reeds in onze militiewet erkend, daar men een drietal jaren uitstel van eerste oefening kan vragen. Deze bepaling geeft gelegenheid 's lands belang te doen samengaan met het particulier belang. Bijvoorbeeld wat betreft zeelui, die bij hun inlijving juist aangemonsterd zijn, jongelui, die voor een of ander examen zitten, werklieden, die om een bepaalde reden tijdelijk moeilijk gemist kunnen worden. De bedoeling van deze bepaling zou ongetwijfeld beter bereikt worden, indien het jaar van eerste oefening niet alleen *uitgesteld*, maar daarvoor tot zekere grens ook *vroeger* opgekomen kon worden.

De militie worde ten slotte gelocaliseerd. Men trachte niet langer, zooals thans nog geschiedt, bij de dislocatie van het leger een compromis tot stand te brengen tusschen strategische, plaatselijke en oefeningsbelangen, waarbij de laatstgenoemde te veel in de laatste plaats in aanmerking komen. Afscheiding van concentratie-punten en oefenings-centra is noodzakelijk. De geheele militie-weermacht, voor zooverre voor oefening onder de wapenen, worde districts- en korpsgewijze geoefend in garnizoenen of kampen, *waar goede oefenings-terreinen in de onmiddellijke nabijheid ter beschikking zijn*.

De bestaande garnizoenen, waar men deze vindt, zouden dus als zoodanig gehandhaafd kunnen blijven, maar de andere dienen opgeheven en kampen van uitneembare barakken in geschikte terreinen daarvoor in de plaats te worden gesteld. Verdere kazerne-bouw dient in allen gevalle gestaakt te worden. Waar ik oefenings-kampen aanbeveel, spreek ik niet alleen in theorie, maar op grond van het adspirant-reservistenkamp bij Laren, waar een 70 à 100-tal geheel ongeoefende jongelingen, recruten dus, in een kamptijd van 27 dagen aan een wettelijk vastgesteld uitgebreid programma van practische en theoretische militaire geoefendheid moesten voldoen, en waarvoor zij aan het einde van den kamptijd, ten overstaan van een commissie van drie officieren, examen moesten afleggen. De adspiranten slaagden steeds allen. Na een drietal weken waren daar de resultaten der oefeningen vergeleken met die in de kazerne, onder nagenoeg gelijke leiding bereikt, echter ook verrassend te noemen.

Localisatie onzer weermacht is geboden om onze mobilisatie

te kunnen dekken en verzekeren. Een ander middel op dit gebied, practisch, finantiëel uitvoerbaar en tevens betrouwbaar, bestaat daarvoor, wat het kleine, toegankelijke Nederland aangaat, niet.

Een blijvend gedeelte is hierbij noch voor kadervorming, noch voor mobilisatie noodig. Ook ter handhaving van de binnenlandsche rust kon het worden gemist, als wij beschikken over een voldoend sterk eenvormig Rijkspolitie-korps.

Als het staande leger kleiner wordt, het aantal beroepsmilitairen vermindert, de militie niet langer onder de wapenen wordt gehouden, dan voor haar oefening noodzakelijk is, mogen voor orde-handhaving *onder gewone omstandigheden* geen miliciens in dienst gehouden worden, evenmin mogen alleen daarvoor in steden als Amsterdam en Rotterdam, waar geen oefeningsterreinen zijn, militie-garnizoenen blijven. De weermacht worde voor ordehandhaving slechts in zeer buitengewone gevallen, als bijvoorbeeld bij de groote spoorwegstaking, gebruikt. Dan schrome men echter ook niet onmiddellijk op ruime schaal lichtingen onder de wapenen te roepen; liever nog een divisie, voor zooverre de wapens en hulpdiensten betreft, die gebruikt kunnen worden, in haar geheel te mobiliseeren.

Men dient dan echter de beschikking te hebben over een voldoend sterke Rijks-politie, waarvoor onze Maréchaussée als aangewezen is. Deze zou daarvoor vereenigd behooren te worden met de Rijks-veldwacht. De brigades zouden uitgebreid moeten worden over het geheele land, met inbegrip van onze land- en zeegrenzen. In het midden des lands zou een centrale afdeeling beschikbaar moeten zijn tot hulp van de brigades en tevens als opleidingsschool[1)]. In Amsterdam en Rotterdam zouden een honderdtal bereden Maréchaussée behooren te komen. Met voor enkele buitengewone gevallen de hulp van onze uitnemende militaire vrijwilligers-korpsen, n.l. de Mariniers en de Koloniale Reserve, die wij als tweede koloniale mogendheid nimmer kunnen missen, integendeel behooren uit te breiden, zou men dan het gebruik van militie niet meer behoeven.

De Maréchaussée zou daarvoor ongetwijfeld versterkt moeten

1) De jongste oorlogsbegrooting stelt hier eenige verbetering in het vooruitzicht.

worden. Zij telt thans 861, onze Rijks-veldwacht 897 hoofden, te samen 1758. De Kapitein der Maréchaussée, P. van Oort, rekent in zijn verdienstelijk werk '*De Organisatie eener Algemeene Veiligheidspolitie*,' voor een regeling in den geest van bovenstaande, een sterkte van 3100 hoofden voldoende, doch daarbij is de gemeente-politie afgeschaft en haar dienst tevens aan de algemeene Rijks-politie opgedragen. Mèt handhaving van deze zou dan echter zeker een korps ter sterkte van 3000 man ruim voldoende zijn. Boven onze kracht zou dit stellig niet gaan, als men weet, dat bijvoorbeeld de Belgische Maréchaussée nu reeds 3225 hoofden telt.

IX.

Wij gaven in het voorgaande aan, hoe men, met de bestaande legerwetten als uitgangspunt, geleidelijk het ideaal van volksweerbaarheid kan bereiken.

Daarnaast echter moeten ook onze militaire instellingen en onze militaire organisatie aan herziening worden onderworpen.

De vereenvoudiging van ons militair onderwijs zetten wij in een der vorige hoofdstukken uiteen.

Wat die der militaire organisatie betreft, beperken wij ons tot de volgende overwegingen:

1. Opheffing van het Algemeen Depôt van Discipline;
2. Hervorming van het Korps Rijdende Artillerie in gewone Veld-Artillerie, en overgang van de Torpedisten en kustartillerie tot de marine.[1)]
   Maar evenals kust-artillerie en torpedodienst tot de marine behooren, is
3. de plaats der Pontonniers bij het Regiment Genie-troepen;
4. Opheffing van de Plaatselijke en Provinciale Staf. In de diensten van deze autoriteiten is op eenvoudiger wijze te voorzien. Die van den Plaatselijken Staf kunnen vervuld worden door troepen-officieren, terwijl die van den Provincialen Staf beter door de districtscommandanten der Landweer kunnen worden waargenomen. Verdere beperking van het aantal militaire hospitalen.

1) Bereids in uitzicht gesteld.

5e Opheffing van de inspectie-bureaux der wapens; het geven van het bevel, reeds in vredestijd, aan de autoriteiten over de troepenkorpsen, die zij in oorlogstijd voor den vijand zullen moeten brengen;

6e Vereenvoudiging der militaire kleeding en uitrusting. Op dit gebied de eischen van bruikbaarheid te velde niet langer ondergeschikt doen blijven aan andere.

Beschouwen wij deze punten eens nader.

1e. Het 'Algemeen Depôt van Discipline' is een overblijfsel uit de tijden der staande legers. In ons tegenwoordig leger met het handjevol vrijwilligers hoort het niet meer thuis. Het bezit geen opvoedende kracht, is een straf-detachement, meer niet. In verhouding tot de bedragen, die deze instelling kost en het personeel, dat zij bindt, werpt zij geen vruchten af. Het doel, dat men ermee beöogt, kan op een meer eenvoudige wijze bereikt worden. Wil een vrijwilliger niet oppassen, blijken de gewone tuchtmiddelen bij zijn korps onvoldoende, welnu men zende hem met ontslag weg. Een dergelijk individu deugt niet voor zijn vak en oefent, wat erger is, een nadeeligen invloed op zijn kameraden uit - een nadeeligen invloed, die in tijd van oorlog eerst recht zal blijken. Nu tracht men zulk een waardeloos individu te behouden... wegens het tekort aan vrijwilligers.

Dat men toch met het bestaande stelsel van vrijwilligers breke en ook de bereden wapens in de eerste plaats uit militie samenstelle, zooals nu reeds gedeeltelijk plaats heeft. Wij begrijpen niet, dat daartegen een practisch bezwaar kan bestaan, daar het in andere legers - en zeker niet in de minste - ook gaat.

Kan een milicien zich niet aan de gewone orde en tucht bij den troep onderwerpen, dan brenge men hem bij zijn compagnie onder een bepaalde rubriek, hem gelijkstellende met recruut, met de bepaling, dat de betrokkene zoo lang zal moeten nadienen, als hij tot die rubriek heeft behoord.

Het wegjagen van een milicien moet niet dan in uiterste gevallen toegepast worden, omdat dit voor enkelen een premie op slecht gedrag zou beteekenen, terwijl er een andere dienstplichtige in beginsel voor moet invallen.

Onze militaire recht- en straf-instellingen drijven nog op de vrijwilligers, die, al zijn ze ook ten opzichte van de militie

verre in de minderheid wat getalsterkte aangaat, volgens de crimineele statistiek het overgroot contingent leveren van degenen, waarop de uitdrukking ‘wangedrag’ toepasselijk is. Op zichzelf is die crimineele statistiek, zooals wij gezien hebben, een strenge veroordeeling van het vredes-vrijwilligers-stelsel.

2e. Hervorming van het Korps Rijdende Artillerie tot veldartillerie.

Wij hebben ongetwijfeld bij de verdediging van ons vaderland reeds in het eerste tijdperk, dat van kust- en grensbewaking, een mobiel korps bereden infanterie, gesteund door even snel verplaatsbare artillerie en mitrailleurs, absoluut noodig. Om de snelheid der verplaatsbaarheid echter niet achter te doen staan bij snelheden, waarover onze mogelijke aanvallers beschikken, komen voor de infanterie het rijwiel en voor de artillerie de automobiel in aanmerking. Paardenvolk, om het zoo eens te noemen, kan ons hier niet helpen. Gewone rijdende artillerie, aan wielrijders toegevoegd, zal, indien de wielrijders in critische oogenblikken van hun maximum snelheid gebruik maken, te laat komen. Evenmin is de rijdende artillerie hier te lande noodig tot steun van een groot ophelderings-cavaleriekorps, waarvan sommigen - op zijn grootmogenheids alweer - droomen. In de eerste plaats bevatten de laatste oorlogen aanwijzingen om het nut der cavalerie als zoodanig, ‘en masse’ optredende, in twijfel te trekken, maar bovendien zijn onze cavalerie en onze rijdende artillerie te zwak om haar bestaan bij een dergelijk optreden in de waagschaal te stellen, en haar reeds bij het begin van een oorlog niet onwaarschijnlijk aan vernietiging prijs te geven. Ook van dit standpunt, n.l. als steun der zelfstandige cavalerie, heeft dus het Korps Rijdende Artillerie (‘Gele Rijers’) nog slechts traditioneele waarde. Het is bovendien tengevolge van haar paarden-materieel en opzichtig, doelloos, ja gevaarlijk, uniform, in vergelijking met gewone veld-artillerie, bovenmate duur. Versterking van de veld-artillerie is echter allerminst overbodige weelde. Daarvoor is de Rijdende Artillerie in de eerste plaats aangewezen. Wij voegen er evenwel onmiddellijk aan toe, dat ook dan nog onze bereden artillerie te zwak is. Het zou overweging verdienen reeds nu onze weermacht uit te breiden met een

regiment mobiele houwitsers en snelverplaatsbare pom-pom afdeelingen op automobielen.

3e. Overgang van de torpedisten en kust-artillerie tot de marine.

De verdediging van de toegangen tot ons land van uit zee behoort naar onze meening aan de marine te worden opgedragen. Een kustartillerist moet de eigenschappen van den artillerist en den zeeman in zich vereenigen om zijn taak naar behooren te kunnen vervullen. Een torpedist behoort tevens zeeman te zijn. Dit is uit den aard der zaak bij de militaire marine het geval, terwijl bij de artillerie daarvoor bijzondere oefening noodig is en het, om het zoo eens uit te drukken, nautisch gedeelte altijd achter zal staan bij het artilleristische.

Bovendien is, de ondervinding leert het, samenwerking tusschen zee- en landmacht een moeilijke zaak. Deze omstandigheid pleit er dus tevens voor de verdediging ter zee van onze kuststellingen onder eenhoofdige leiding te brengen, in dit geval onder die der marine.

Ten slotte achten wij een tijdelijken belangrijken dienst in het moederland aan den wal, zooals dat uit het brengen der kustverdediging onder marine zou voortvloeien, voor het vrijwilligers-personeel der marine een voordeel, evenals wij het voor de ontwikkeling onzer nationale verdediging in historische lijn een voordeel zouden achten, indien uit dezen maatregel een uitbreiding der zeemilitie zou voortvloeien. Nederland toch is op zee groot geworden en nog is ons vaderland de tweede koloniale mogendheid. Zeevaart en koloniën zijn twee onafscheidelijke zaken, hetgeen men aan het tegenwoordige Nederland niet zou zeggen. Het meerendeel onzer landgenooten beperkt zijn belangstelling voor de zee tot het eten van schol of tong of het bezoeken van Scheveningen en Zandvoort. De meeste menschen moeten van overzeesche reizen niet veel, van zeesport in het geheel niets hebben - men gaat in het algemeen liever den Rijn *langs* (niet *op*).

Ja, wij vieren op luidruchtige wijze een De Ruyterfeest, maar onze liefde voor zijn element, voor zee en vloot, is een uiterst platonische. Onze belangstelling voor onze militaire

marine is van weinig hooger gehalte, de menigte weet er nagenoeg niets van af en dat bij een volk, welks toekomst in niet minder mate dan zijn groot verleden, vooral de zee is!

Hoe moet het een vreemde in de ooren klinken, als hij hoort, dat wij in ons waterland van 17.500 jonge Nederlanders, die jaarlijks als milicien ingelijfd worden om eventueel hun land te verdedigen, er hoogstens 600, d.i. 3½ pCt. voor den dienst ter zee bestemmen?

Is dat het volk van De Ruyter?

4e. Overgang van de Pontonniers bij de Genie-troepen, desgewenscht als zelfstandig korps.

Het verband tusschen een schipbrug en een kanon is ons al evenmin duidelijk als dat tusschen het laatste en een torpedo. Het slaan van bruggen, onderdeel van het zoogenaamde herstellen van de gemeenschap, is de taak der technische troepen, der militaire werkers, der genie, niet der artillerie, die vooral in den tegenwoordigen tijd de handen zóó vol heeft door de hooge vlucht, die dit wapen tactisch en technisch heeft genomen, dat er zelfs stemmen opgaan, om reeds vesting- en veld-artillerie geheel te scheiden. Maar als dit op goede gronden wordt bepleit, is het zeker in nog grooter mate wenschelijk, den artillerist niet langer bijzondere diensten, als die van torpedist of pontonnier, te laten verrichten, die absoluut niet des kanons zijn. Voor den artillerist is pontonnier-dienst een der vele speciale betrekkingen buiten zijn wapen.

Dit is evenzoo het geval met de diensten bij de militaire werkplaatsen, bij de magazijnen en bij het militaire treinwezen.

Wij willen op de leiding van deze onderdeelen van ons militair instituut door artillerie-officieren niets afdingen, integendeel nemen wij gaarne aan, dat deze uitnemend is, maar toch achten wij de plaats van den artillerist in de eerste plaats bij de kanonnen. Had men overvloed van artillerie-officieren, dit argument zou minder klemmen, doch het organiek te kort is onrustbarend en jaarlijks stijgende. Op een totaal van nog geen 500 artillerie-officieren is een te kort van plm. 60 en zijn er een 60-tal werkzaam in speciale betrekkingen, die met de taak van het wapen in oorlogstijd rechtstreeks weinig te maken hebben. Dit is voor de verdediging van een land, waar op de

vesting-artillerie zulk een belangrijke, moreel en physiek uitputtende, taak rust en de veld-artillerie tot het uiterst en uiterst noodige beperkt is, bij een wapen, ten slotte, waarbij de aanvulling der hoogere rangen moeilijker is dan bij eenig ander, een onverantwoordelijke toestand. Als men nagaat, dat niettegenstaande het te kort in den troep bij de opleiding der militie tot vesting-artillerist, de 'baantjes' en schrijftafels volledig bezet blijven en dit te kort daardoor feitelijk uitsluitend drukt op den troep, zou men in den waan geraken, dat men artilleristisch het land vooral administratief van uit de bureaux met behulp van werkplaatsen kan verdedigen, dat de dienst bij den troep, de opleiding der militieplichtige Nederlanders tot kanonnier, eerst in de tweede plaats in aanmerking komen.

Wij moeten, om aan dezen toestand een einde te maken, hier een streng doorgevoerde splitsing gaan toepassen van troepen-aanvoerders en militaire technici. Deze betreft vooral onze beide zoogenaamde wetenschappelijke wapens: de genie en de artillerie. Al wat tot nu toe de taak was van deze wapens op het gebied der militaire techniek, bouwkunde, industrie enz., behoort te komen onder militaire technici, welke hun opleiding deels aan de Technische Hoogeschool, deels aan de technische vakscholen ontvangen. Overigens behooren de officieren en onder-officieren bij den troep, de genisten bij de pionniers, de artilleristen bij bereden of vesting-artillerie. De beste krachten, tot deze wapens behoorende, mogen niet langer ten voordeele der 'baantjes' afgetapt worden, terwijl dit beginsel zeker niet door een stelsel van toelagen mag worden aangemoedigd.

Dit verschijnsel, van speciale-baantjes-met-toelagen, dat wij allerwege in ons leger aantreffen en eigenlijk neerkomt op een op den voorgrond dringen van het administratief ten opzichte van het strijdend element, is een gevolg van het lange vredes-tijdperk. Het valt overal, door alle tijden heen aan te toonen, evenals de militaire of nationale ramp, die er op volgt, als men eensklaps door kanon-gedonder aan de grenzen uit zijn vredes-dommel achter de schrijftafel wordt opgeschrikt.

Door in vredestijd geleidelijk de militaire hospitalen op te heffen,

met uitzondering van die te Amsterdam, Utrecht, 's-Hertogenbosch en Assen, zouden de officieren van gezondheid meer beschikbaar komen voor den troep, om in de eerste plaats de hoofdbeginselen der militaire hygiëne in het garnizoen en te velde beter te doen naleven dan thans nog geschiedt. Dit is van groot belang in tijden van vrede en oorlog. De militaire dienst zou hierdoor in vredestijd de hoofdbeginselen der gezondheidsleer in alle kringen der samenleving kunnen doen doordringen, daarmede den arbeid van het hygiënisch schooltoezicht voltooiende. Hij zou van de miliciens gedurende hun diensttijd een stipt hygiënische leefwijze kunnen eischen en hen tegelijkertijd betreffende de hoofdeischen der hygiëne, ook die der sexuëele hygiëne, inlichten.

Dit zou tevens in den oorlog vruchten dragen. De grootste verliezen toch worden niet geleden door de vijandelijke wapens, maar door de legerziekten. Geheel te voorkomen zijn deze niet, maar wel zou haar noodlottige invloed verminderen als in de legers niet, zooals tot nu toe algemeen in den oorlog geschied is, uit onwetendheid met de eerste beginselen der hygiëne den spot gedreven werd. Japan heeft ons door den jongsten oorlog geleerd, wat prophylactisch door goede hygiënische maatregelen en hygiënische kennis te bereiken is.[1)]

De tweede taak van de officieren van gezondheid, steeds bij den troep ingedeeld, is het behandelen van lichte ongesteldheden in de kazernes en kampen. Meer ernstige gevallen worden naar de hospitalen of de gasthuizen opgezonden, waar de mogelijk bij den troep overcomplete militaire artsen een even dankbaar als belangwekkend arbeidsveld zullen vinden. Dienstplichtige aanstaande burger-artsen en -apothekers kunnen, hier werkzaam gesteld gedurende hun diensttijd, tevens een nuttige voorbereiding vinden voor hun lateren zegenrijken arbeid in de maatschappij en toch tegelijkertijd hun militaire plichten tegenover deze vervullen. Bij mobilisatie treden ze zoo noodig op als militie-officieren van gezondheid en militaireapothekers.

5°. Opheffing van de inspectiebureaux der wapens.

Zonder streng-doorgevoerde overeenkomst tusschen de vredesorganisatie van het leger en die op voet van oorlog is voor

1) Zie ook: ‘Het Kazerne-leger’ in ‘De Gids’ van 1905, No. 12.

een klein, open land als het onze geen ‘Kriegsbereitschaft’ mogelijk. Tengevolge van den langdurigen vrede hebben zich te veel speciale bureaux en vredes-baantjes tusschen de oorlogsgeledingen onzer weermacht ingenesteld. Ons leger wordt beadministreerd, niet gecommandeerd. De administratieve en papier-rompslomp is van dien aard, dat belangrijke commando's, als bijvoorbeeld dat van een regiment, er schier in verdrinken. Een regiments-bureel gelijkt op een welbeklant notaris-kantoor met klerken in uniform. De militaire carrière van een kolonel is voor 90 pCt. van inkt, papier, tabellen, staatjes en rapporten afhankelijk. Gelegenheid, zich geregeld met de oorlogs-opleiding van zijn regiment te bemoeien, heeft hij niet. Naar onderen zijn de kapiteinscompagniescommandanten er weinig beter aan toe, terwijl naar boven de generaal-divisie-commandant zich in vredestijd met alles kan bezighouden behalve met de stelselmatige practische oefening van zich zelve en van zijn onderhebbende regimenten, uit de drie hoofdwapens bestaande. Zijn staf verkeert in gelijke omstandigheden. Toch is de aanvoering van een divisie, uit de vier wapens en hulpdiensten samengesteld, in oorlogstijd een reuzentaak, die niet slechts physiek en moreel de hoogste eischen stelt, maar onmogelijk is zonder langdurige en bijna dagelijksche voorbereiding. Men roept luide, dat een cavalerist niet tot een bruikbaren oorlogs-soldaat te vormen is, zoo hij niet minstens twee jaar dient, voor een infanterist rekent men acht maanden een minimum. Hoe kan men nu meenen, dat een generaal-divisie-commandant met ternauwernood acht dagen practische oefening kan volstaan?

Deze quaestie hangt samen met de vredes-dislocatie van ons leger, die ook op deze gronden gewijzigd moet worden volgens de hiervoren door ons aangegeven beginselen; maar zij wordt in niet geringer mate veroorzaakt door de vredesinspectie-bureaux der wapens. Deze halen in vredestijd alle initiatief naar zich toe, terwijl zij de cohesie tusschen de wapens nagenoeg verlammen. Zij moeten bij ons gering vredeseffectief een taak zoèken. De commandant van het veldleger, de divisie- en stellingcommandanten zijn in vredestijd van nature de aangewezen inspecteurs. Als men deze mannen van rijpe ervaring, omringd en gesteund als zij zijn door een uitnemenden staf, de noodige vrijheid laat, hen niet lastig valt

met ellenlange, breedsprakige correspondenties, is hun hetgeen men verstaat onder de ‘inspecties’ in alle opzichten toevertrouwd. Meent men werkelijk op logische gronden te kunnen verdedigen, dat een achttal Nederlandsche generaals met hunne staven[1)] in ons leger met een vredes-effectief van enkele duizende mannen, daartoe niet in staat zou zijn? De tegenwoordige Minister van Oorlog heeft het voornemen te kennen gegeven den strijd aan te binden tegen den kanker van inkt en papier in het leger. Zijn karakter zoowel als zijn verleden staan ons borg, dat het Zijne Excellentie ernst daarmede is. Wij betwijfelen echter het succès van zijn maatregelen, zoo hij daarbij niet voegt een groote opruiming van de bureaux en baantjes, welke van die stroomen inkt de bronnen zijn.

G. POLVLIET.

1) Desgewenscht samen te stellen uit stafofficieren van de vier wapens afkomstig.

Albert Samain.

I.

Een zittend mensch voor een donker doek-scherm. Om zijn lichaam tiert het licht niet, schemering is achter hem, waart rondom hem; slechts valt - men weet niet van waar - een scherpe witte schijn op zijn gelaat, op zijn linnen, over de eene hand, die, daar de arm elboogt op een nauw zichtbare verhevenheid, het hoofd kan stutten, over de andere hand, houdend op een tafel een boek in hare gevangenis. Er is ook wat lichtstof over de donkere kleederen, doch de schaduwen sluipen er loerend omheen, het ligt weinig en zwak gespreid rondom het blinkend boogje der horlogeketting, het geeft ons geen vreugde.

Maar ook de helheid van 't gezicht en de bitse bleekte der handen verheugt ons niet. Te zwaar, te zwart doet zij de slagschaûw brokken over het vleesch, te scherp beitelt zij de trekken, en - herkennen wij nu de sloopende ziekte, die dezen man deed sterven? - de groote, schrijnend gelijnde neus, het meest door den belangrijken omber duidelijk, de breede, ingevallen strakheid der slapenvlakte en de tegen het duister scherm hol-gezakte wang bouwen te zamen den zichtbaren doodsschedel op, dien wij allen dragen achter de menigvuldige lachjes onzer uiterlijkheid.

Een gemaakt licht om het verval eener bevleezing. Twee half-gedoofde vlammen alleen nog zijn een natuurlijke schijn tusschen deze bronnelooze witglanzen; - zij zullen ons een mysterie blijven en slechts die staat der ziel, dien wij dc peinzend berustende droefenis noemen, moge ons in hun doffe dubbeltintigheid duidelijk wezen.

De hand op de tafel, die in haar altijd wisselende gebaring steeds een in lijnen weerwerkende echo was van het leven,

nu omvattend als in den greep van een lang-gelede vogelklauw - zie op het portret, hoe weinig dit beeld een beeld mag heeten - het boek, een Boek, de hand is een groote roerloosheid, een onmetelijke stilte, zij rust van alle gedane daden, zij ontweeft niet het web van jarenlang gesponnen levensbewegingen, zij weeft niet voort, zij zwijgt van alle dingen, die zij niet minder innig geweten heeft dan de kwijnende lampen der oogen, en de korte slag van het hart.

Zoo wil ik *Albert Samain* zien op het portret, dat ons behouden is uit het jaar van zijn dood; een hoofd en een hand, zwaar van onvertrouwd, schril licht en strakzwart duister, een groote stilte, die een luide stem draagt, een verval van het vleesch, met een geheim daarachter van hevig levend leven.

En heel, heel anders dan hier, maar, niet waar, tóch geheel en al hetzelfde, verschijnt hij ons op de teekening, die men wel kent: die van Valloton in het eerste Boek der Maskers. Daar is hij, wanneer men het gelaat losmaakt uit het omgevend papier en het, met gesloten oogen, oproept in het duister, evenzeer slechts een witheid en een zwartheid, een dood en een leven, een stilte en een geluid; maar het geluid is hier niet meer de veelzeggende stem der stilte, hier schreit de droefheid overdadig, en waarvan de oogen der eerste beeltenis uitdoofden, - wij raadden het toén - zien wij nu twijfelloos te weten voor ons, ontzaggelijk en noodlottig.

Vreemd toch, dat het portret naar het leven méér masker geworden is dan het masker zelf; vreemd, dat het masker scherper den geest moet dragen dan het ademend lijf.

Aldus, in deze twee, en in een heel enkele verdere photografie of teekening, die naar hem genomen is, zal de verschijning van het lichaam blijven bestaan, welks lijden en begeeren van een rijk-werkende dichterziel niet de minste bevruchters geweest zijn.

II.

Zonder uitzondering en onvoorwaardelijk begeeren wij het verhaal te schrijven eener durende Vreugde, eene vreugde zoo groot, dat zij een gansche jeugd bescheen en een gerijpte grijsheid blijvend koesterde, dat zij de toppen deed wezen

als kegels van gloed en de valleien deed deinen als meren van glans. Wie onzer verlangt niet naar een afschijn van dat ondenkbaar heerlijk rijk, waarvan tallooze stemmen ons verteld hebben, maar dat wij nimmer zagen? Wij zouden er een glimp uit dragen willen in onze oogen, - en in dat uur, waarin (terwijl wij onze leden niet voelen) wij wéten, dat nú onze ziel het innigst leeft, stijgen onze droomen vanzelve op naar dat onbereikbaar land van niet te verwelken lach en nimmer dorrende blijdschap, vanwaar zij niet meer keeren kunnen om onze dorsten te lesschen. Wij allen begeeren, dat wij eenmaal gelijk Sint Vitus, eeuwiglijk dansen mochten in den onmetelijken kring van hemelsch licht.

Maar niet meer dan een verre, zeldene, door de wolken gebroken weerschijn mogen wij beturen, wij luisteren naar de eindelooze schreiingen om ons heen, naar de welig geluidende snikken, die wij herkennen als óók de onze. Zoo verhalen wij van heel veel droefenis en weinig vreugde. En hoevele dier geschonken vreugden is er geene, dan alleen om een schoon zich uitend leed, een vermeien in wat ons zoo rijkelijk gegeven is en wat wij zoozeer beminnen. Wij doen dan lichten in een hooggeboogde hal van nachtelijk duister één veege kaars, wij hooren - en weerkaatsen - het broos geruchten in ledige gewelven van een enkele, korte wijs.

Nu ik dus kort de geschiedenis van Samain's leven zou willen meedeelen, en nogmaals langzaam en sprakeloos mijmerend van dezen herfstigen tuin, waarin vele, vele rozen welken, de bestrooide, naar sterven geurende paden bewandel, nu is ook dit weer een wel zoet, maar weemoedig genot. Want waar ligt de vreugde, die ik wou garen? Het is droefenis; en bij haar wat vreugde om haar eigen schoonheid; en dan opnieuw weer droefenis: hoe zwaar is de erkentenis, dat men geen blijdschap zal mogen proeven, dan blijdschap om droefheid alleen!

Dit kleine levensverslag zal weinige feiten, zéér weinig jaartallen dragen: zij zouden voor de kennis van dezen dichter meest van geringe belangrijkheid zijn. Alleen hiervan mogen deze bladzijden een overzicht bevatten: welke rasgeaardheid in hem werkte, welke omgevingen, in den loop van zijn bestaan, hun invloed daaraan gaven, welke dingen -

want groote, slaande, omwenteling brengende gebeurtenissen ondervond hij slechts één - zóó tot hem kwamen, dat hij, zonder hen, een gedeeltelijk andere verschijning geworden ware. Dit alleen heeft belang, dit staat in nauw verband met zijn werk, en hoe dit verband is, en van welk karakter, mag voorts duidelijkheid verkrijgen, wanneer de dichterlijke arbeid zelf uitgebreid ter sprake komt.

Er zijn dichters, in wier verzen wij niets leeren kunnen van hun leven, wij genieten van hen, wij bedrinken ons aan den wijn hunner schoonheidrijke sentimenten, hunner verbeeldingen, hunner gedachten, maar zij zelf naderen ons niet, wij vangen, misschien, van verre de vage verschijning eener nevelige schim, wij wèten hen nièt. Hun geschiedenis zal ons aangenaam te lezen schijnen, omdat wij hunne kunst zoozeer kunnen smaken, maar noodig hebben wij haar geenszins. Bij Samain is een *inzicht* in zijn leven van veel gewicht, zijn verzen zijn als de weerkaatsingen der lucht in een bijna rimpelloos kanaal: deze zijn strak, zij zijn helder, zij zijn op sommige plaatsen vager, onduidelijker, daarbij hebben zij hun eigen bijzonderheid, die hen toch nog van den hemel onderscheidt en het lief maakt, naar hen te zien. En bij die vage plekken, waar het water een trillend, gebroken beeld draagt: zien wij daar niet naar boven: welke wolken daar hangen, welke sterren daar flonkeren? Zoo zal het wéten van dit eigenaardig dichterleven, - ik herhaal nog: dat *niet* door feiten of jaartallen gevormd wordt - ons zéker maken omtrent dingen, in de gedichten gevonden, waarover wij vragen konden stellen, en de onderscheidende vreemdheid zal door dit gewisse weten vergroot en beminder zijn.

Uit het feit, dat Albert Samain, in Lille geboren, en Vlaming aldus, veel van het Spaansche bloed, door eene vermenging uit den tijd der Zuidelijke overheersching in zijne familie gekomen, nog in zich droeg, uit de samenvloeiing van twee gansch verschillende rassen, het een door de eeuwen heen altijd weer versterkt, het andere, het sterke dat uit een enkele paring kracht genoeg had honderden jaren te blijven leven, wel bijna stervend in dit late kind, moeten veel, bij anderen niet op te merken, bij Samain karakteristieke eigenschappen verklaard worden. ‘Il était né grand d'Espagne’,

zegt Bocquet, in het aan zijn vriend gewijde boek; ook Denise teekent zijn profiel als een, dat ‘door Velasquez op 't papier gebracht had kunnen worden’, en deze, in zíjn geslacht noodzakelijkerwijze kwijnende geaardheid had zich, als in een doodstrijd, eenmaal nog in hem verlevendigd, werkte bij hem in vele dingen door, heeft er, schijnt mij, niet weinig toe meegewerkt, dat zijn leven die schrijnende droefheid gekregen heeft, die ons in zijn verzen zoo aandoenlijk is achtergebleven. Daar was de weelderige pracht zijner droomen, de verbeelding van zuidelijke paleizen en Oostersche tuinen, de zware dompe statigheid van goud en edelsteenen, van somptueuse tapijten en marmeren zalen. Het leven daarin als een feest, - niet altijd van vreugde, - als een roes, een dronkenschap. Hoeveel malen heeft hij zijn armoe vergeten voor de gepeinsde nachten, waarin hij onder de palmen slapen mocht en die hij in de hitte van den scherpen sterrehemel, omwalmd door de bedwelmende geuren van zomer en herfst uit bloemen, planten, boomen, om zich heen meende: een rijkdom van genietingen en vreemde lusten. Daar was naast deze begeerte naar weelde en schoonheidsvolle, bizarre grootheid, zijn zware zinnelijkheid, die schuimende opborreling van driften naar een duizelenden wellust, die waanzin van verlangen naar de bitter-scherpe vreugde van het rillend trotsche wilddier dat zijn prooi vat, die prikkeling der zinnen in een dreunende, waarlijk nooit te bevredigen drang naar al wat vrouwelijk is, de huiverende gevoeligheid van den reuk voor iederen geur van 't begeerde lichaam, gevoeligheid, die vaak een waanzin werd en zijn verzen maakte tot heete schreeuwen, reutelend van stervende passie:

> De ta robe entr'ouverte aux larges plis flottants,
> Où des éclairs de peau reluisent par instants,
> Un arôme charnel où le désir s'allume
> Monte à long flots vers moi comme un parfum qui fume.

Daar was het Verlangen, ontstaan misschien, doordat wàt er nog restte in hem van den Spanjaard, zich dat geheel vreemde leven in een vreemde natuur, waarvoor het in wezen gebouwd was, herinnerde en daar om schreide, - het Verlangen naar alles wat niet te bereiken is, alles wat vreemd is en vooral naar alles wat in vroeger tijden geschiedde: in

dat oude Griekenland, in de woestijnen van Egypte, in het paleis van Herodes, toen daar Salome danste voor den koning.

Hij had de vrouw kunnen wezen, aan wie Mallarmé zijn 'Frisson d'Hiver' richtte: 'Hebt gij niet, o mijn zuster met den blik van eertijds, begeerd, dat in een mijner verzen zouden déze woorden verschijnen: 'de gratie der verwelkte dingen?' Ook hem misviel het nieuwe in zijn luidkeelsche stoutheid en vaak zal ook hij de spinnewebben, rillend boven de groote kruisramen, bepeinsd hebben.

Nog twee voorname karaktertrekken moet Samain overgenomen hebben van zijn zuidelijke voorvaderen: de zachte hoofschheid, die er voor terugschrok iemand ter wereld te beleedigen of pijn te doen, de 'nature distinguée', waarvan de dichter Robert de Montesquiou spreekt, en die zijn omgang voor iedereen zoo aangenaam maakte, overblijfsel wellicht der Spaansche hoffelijke gedraging, welke, ingedrongen in zijn innerlijk leven, de oorsprong kan geweest zijn van dier algemeene menschenliefde, door Bocquet genoemd bonté large, universelle, sorte de compassion évangélique aboutissant à un immense pardon irraisonné. En ten slotte de in zijn geheele leven, in zijn gansche werk zich toonende somberheid, niet de stille melancholie der lage landen, die wij allen zoo goed kennen en zoo zoet doorproefd hebben - ook daaraan had Samain zijn deel - maar die dreigende, dreunende, die zwaar-drukkende somberheid, die leeft in donkere kleuren, de somberheid, die ons ook zoo kan roeren in sommige plaatsen van Verhaeren's Phillippe II, - onvertrouwd, den met haar aangedane ongelukkig makend door het torsen van een te zwaren last, - de somberheid, *die niet schreit*.

Maar behalve deze zuidelijke, spaansche eigenschappen was hij door de meeste toch gansch en al een Vlaming. Dit was zijn tweede staat, een die zich dikwijls met den eerste vermengde, maar vaak alléén bestaan bleef, en inderdaad de sterkste, ook door hem zelf als zoodanig erkende grondgeaardheid was:[1)] deze gaf hem een eindelooze liefde voor het lage

1) Zie *Le Chariot d'Or*. Pagina 131:

> ... J'ai rêvé d'orient, de lumières,
> ... de cités aux noms d'or..
>
> Et maintenant, j'entends en moi l'ame du Nord...

Vlaamsche landschap en zijn mistige atmospheer. Hij had als geen ding de fijne doorzichtigheid van den lenteavond lief en de ontwakende teerheid van menigen zomer-zonneval. Hij beminde zoozeer ook de stilte van den dagedood en de verwonderende wazigheid van den dauw, de lage roesige boschjes en de tot aan de kim zich vlak uitspreidende weiden, de herfstdagen, die alle dingen verbronsden en den avond versomberden, en de zomernachten, vol van vlottende gestalten, onbepaalbare aromen, streelend-zachte winden en den schemer van kleurige bloemen. En kreeg hij zijn fijnste, zijn meest doorvoelde stemmingen niet, wanneer vage nevels waarden om half ontbladerde boomen, en in den grooten ernst der geheele natuur zijn trage stap heenging over de vergane praal van het jaar? De duistere hartstochtelijkheid was geen eigenschap van dézen Samain, en niet de begeerte naar brandende luchten, zonnen groen van hitte, hemels van kobalten kristal; déze had het verlangen naar al wat, onbepaald, geen vaste grenzen heeft, naar alles, in waarheid, wat zijn symbool vindt in een nevelige sterrenlucht, een mistdoorwaasden maanlichtnacht. Deze schrok terug voor iedere hevigheid, huiverde voor felle dadelijke flitsen, wilde stil zijn en droomen over dingen, die hij niet wist en waarvan hij de droomen niet kon vasthouden. Zou uit deze eigenaardige, dikwijls tegen elkaar in werkende krachten Samain's afkeer voor elke ingrijpende handeling, zijn weifelende aarzeling in bijna alle dingen, niet verklaard zijn?

Over anderen aanleg, hem als Vlaming eigen, behoef ik niet in 't bijzonder te spreken. Wij kennen die wel. Het is genoeg, dat wij ons hem denken als een, die twee geheel verschillende levens in zich had, - volledig het een? - maar het ander, zooals ik het noemde, een in doodstrijd nog opflakkerende versterving.

En alleen het zoo vereenigd zijn van deze, in menig opzicht zoo tegenstrijdig, ware genoeg, den mensch die ze droeg, zijn deel te geven van moeiten en strijd. Maar nog een derde, oorspronkelijk physische, doch onmiddellijk, - ook zijne moeder stierf daaraan - of langzamerhand op het psychisch leven ingewerkte aanleg voegde zich hierbij: zijn gevoeligheid voor tering, zijn uitbrekend lijden, jaren lang, tot zijn verzwakt lichaam van uitputting sterven moest.

Samain ondervond in hooge mate alle gevolgen dier sloopende ziekte. De uitputting van zijn lichaam, die met zich mede de oogenblikkelijke uitputting bracht van zijn geest, tijdelijk deze, maar zoo moeilijk te dragen voor iemand, die van zijn arbeid zijn eenige troost verwacht, voor wien geen ding pijnlijker was dan onvruchtbaar daar neer te zitten, met pijnende leden, wachtend op een inspiratie, die niet komen wou en zonder welke hij nimmer schrijven wilde, wachtend, tot de prikkeling van dit wachten nog nadeeliger werkte op zijn lijfsgesteldheid zelve. Hij werd gekweld door de kleine, maar des te meer onvervulbare verlangens naar verfijnde, nooit beleefde dingen, naar sentimenten, stemmingen, zoo uitgeweven onvangbaar, dat ze te peinzen alleen een zenuwziek-zijn was, - en dan zijn verbéélding, die schelp waarin hij het ruischen hoorde van onbereikbare vreemde zeeën, - nimmer kwam hij boven de stemming, door zulk een begeerte gegeven, uit tot een vervulling, en met een huivering van onvoldaanheid gleed zijn verkrankende geest weer over naar een anderen zoeten lust van rillende zielsbewogenheid, waaraan het op dezelfde wijze verging. Zijn ziekte maakte zoowel zijn lichaam als zijn verstand, zoowel deze, zijn verbeelding, als zijn gemoed té gevoelig, dan dat ìets hem had kunnen beroeren zonder pijn te doen[1)], en zijn gansche leven, ten slotte, moest zich zoo spannen, dat het niet anders dan breken kon. En omdat niets van wat hij verlangde geheel vervuld werd en de geprikkeldheid, die zijn ziekte hem gaf, ieder verlangen hooger en dus ontastbaarder stelde, omdat hierdoor voor hém het scheppen (voor hoevelen is Nietzsche's woord: ‘Schaffen, das ist die grosse Erlösung von Leiden, und des Lebens Leichtwerden’ een heerlijke waarheid!) een pijn was, scherper dan elk, zoodat ook zijn kunst niet het kanaal mocht zijn, waarlangs hij alles, wat overtollig was, kon afvoeren, trad de destructie van zijn geheele bestaan àl heviger in, en voerde hem te snel naar een niet verwachten, vèr-gemeenden dood. Natuurlijk was deze crisis in de laatste

1) Mon âme est un velours douloureux que tout froisse,
Et je sens en mon coeur lourd d'ineffable angoisse
Je ne sais quoi de doux, qui voudrait bien mourir...
Le Chariot d'Or: Le Soir. Pag. 23.

jaren het hevigst, doch de aanleg alleen, en het begin der verkwijning tot aan een meer ernstige aantasting van zijn organisme, was sterk genoeg, om aan alles, wat hij deed, de merken van zijn aanwezigheid mede te geven. -

Rasgeaardheid en ziekte, om hun aanzienlijken invloed opzettelijk breeder besproken, zijn de voornaamste oorzaken, dat Samain's leven werd, wat het geweest is. Zooals zij behandeld zijn, kunnen wij uit hen alleen reeds op vele punten, zonder eenige andere bijzonderheid, zeggen, hoé dit leven geweest is, zij bevátten het eigenlijk voor een groot gedeelte. Een kort overzicht over zijn uiterlijke levensomstandigheden zal nu doen zien, hoe deze slechts een aaneenschakeling zijn van gebeurtenissen, toestanden, alléén geschikt de desolatie te vervolledigen, waarnaar alle andere dingen reeds heenleidden. Ook dit onderdeel zijner geschiedenis geen doèl, maar *middel*. Wanneer ik zijn werk behandel, zal nog duidelijker blijken, hoezeer wij nooit een volledíger, beter motiveering en verklaring kunnen vinden van raadsels of tegenstrijdigheden daarin, dan de kennis van zijn persoonlijk bestaan, - tot welks beschouwing de aaneenschakeling der gebeurtenissen volstrekt geen voornamer bestanddeel is dan zijn afstamming of lichamelijke gesteldheid.

Geboren in een fabrieksstad[1)], die niets te geven had dan rumoer in de week, uitgestorven doodschheid vol verveling des Zondags, - door den dood van zijn vader gedwongen reeds op zijn 14e jaar zijn school te verlaten en dienst te nemen in een bank, - van toen af dag aan dag daar, en later in andere bezigheden werkzaam... onafgebroken in die eentonig levende stad... verkeerend in een gezin van den winkelstand, waarin hij voor de ontwakende begeerte naar ontwikkeling van zijn geest geen practische hulp kon vinden, was ook zijn jeugd niet gelukkig.[2)] Hij had één groot ding, dat zijn uren verzachtte: de liefde voor zijn familie, zijne

1) Samain werd den 3en April 1858 geboren, in Juli 1880 begaf hij zich naar Parijs, in 1898 stierf zijn moeder, hij zelf overleed den 18en Augustus 1900.

2) Les roses du couchant s'effeuillent sur le fleuve;
Et dans l'émotion pâle du soir tombant,
S'évoque un parc d'automne où rêve sur un banc
Ma jeunesse déjà grave comme une veuve...

Au J. de l'I. Pag. 42.

moeder in 't bijzonder; er was één ding, waarnaar hij streefde: de kennis der schoonheid en de wetenschap, die hij daarvoor noodig had, - voor het overige de botte arbeid zijner betrekking den ganschen dag en anders niet. Parijs, dat hij eenmaal gezien had, was altijd een droom van heerlijkheid voor hem gebleven, hij weet zich daar voor de zelfde zaak te doen plaatsen, hij gaat er heen, - maar hij heeft er van 's morgens acht uur tot na middernacht te werken; en, nu eerst geheel: die onafgebroken dagenrij vol droefenis en verdriet begint. Hij is alleen, esseulé, dépaysé, hij lijdt aan heimwee: hij moèt blijven.

Na langen tijd komt hierin deze verandering: zijn moeder verhuist naar Parijs; woont bij hem, hij zelf gaat, met minder verdienste, doch meer vrijen tijd, over in dienst van de stad. Het blijft alles eigenlijk hetzelfde: geen verlangen kan vervuld worden, geen grooter vreugde verwezenlijkt: hij heeft de onmetelijke liefde voor zijn moeder, hij heeft altijd zijn kunst, voor de rest zijn arbeid, nauwgezet verricht. Vrienden bezit hij niet.

Omstreeks 1885 treedt hij in het bewegelijk leven der cénacles van jonge kunstenaars, wordt hij door hen gekend, gewaardeerd. Een tijdlang schept hij behagen in dit niet gewende doen, maar hij eindigt met zich uit hun te vaak holle luidruchtigheid terug te trekken. Daarbij: door dezen omgang in dispuut en debat ontvalt hem nog zijn oude geloof, waarvoor nìets in de plaats komt, - een leegte blijft -; en tegelijk met deze omwenteling van zijn denken, valt die zijner kunstbeschouwingen: gaat hij tot meer moderne opvatting over. Ondertusschen kan zijn leven wel saamgevat worden in wat hij zelf zei: ‘Il y a des âmes qui meurent de faim.’ Toch is zijn eenzaamheid eenigermate gebroken: uit dien zelfden tijd heeft hij zijn twee vrienden-voor-altijd: Paul Morisse en Raymond Bonheur: met hen maakt hij reizen in Duitschland, in de Pyreneeën, in Italië, die de eenige lichtplekken zijn langs die nachtdonkere baan. In dezen tijd ook gaat hij zich geven aan de lange wandelingen langs de oevers der Seine, door de stad, en in dezen tijd voornamelijk breekt de door hem genoemde ‘exaspération neurasthique’ uit.

Van af 1890 begint hij meer in de literatuur te leven; in

1894 verscheen ‘Au Jardin de l'Infante’, doch ingrijpende veranderingen bracht dit niet. Een tijdlang bekend, gezocht, overal genoemd, werd hij na een paar jaar, grootendeels ten gevolge zijner eigen teruggetrokkenheid, weder vergeten, en, reeks van droefenissen, gleden de eenzame dagen langzaam voort naar die ééne gebeurtenis, die zijn leven voor goed brak: de dood zijner moeder. Hij vond haar op de vloer eener kamer, hij kon geen afscheid van haar nemen, met háár ging zijn heele leven. Terecht schrijft Bocquet: ‘Samain n'avait vécu en somme que pour sa mère’. Van toen af was het een langzaam verval, geleidelijk, onweerhoudbaar, waarvan hij echter zelf het gevaar niet inzag. Samen met de verwrakking van zijn lichaam, waarvan deel na deel, uitgeput, in een blijvenden toestand van ziekte geraakte, ging, nu zijn moeder verdwenen was en de schatten zijner teederheid onbesteed moesten rusten, zijn gemoed voor altijd het gebied der smart beminnen en is hij voor goed gevat door die ‘irrésistible et silencieuse tristesse qui le faisait descendre dans des eaux noires’, waaruit, vóór den dood zijner moeder, alleen de scheppingskoorts van ‘Aux Flancs du Vase’ hem gewekt had. Met zijn toch al zoo geringe rust nu en dan, was het gedaan; het gezicht zijner moeder, ineengestort op den vloer, bezocht hem telkens en telkens weer, hij kon dit leven niet meer uithouden en door toedoen van zijn zuster en zijn vrienden reisde hij naar de Midi, naar Villefranche; - kon hij hier wat afleiding hebben? ‘Je vis là, au jour le jour, schrijft hij, laissant agir la vie sur moi. La lumière du matin est douce et consolatrice, mais, le soir, c'est une marée d'immense tristesse, qui me submerge le coeur.’

In de lente keert hij terug naar Parijs, een korten tijd overvalt hem daar opnieuw een nog méér uitputtende werkdrang, hij schrijft ‘Polyphème’, - en dit is zijn laatste grootere werkzaamheid. Zijn hersens zijn uitgeput. Bloedarmoede vernietigt hem, werken kan hij niet. Al meer begint hij zich van zijne vrienden terug te trekken, en voortdurend verergert de ongesteldheid van zijn leden... paresse d'estomac... bronchite... anémie cérébrale... atonie intellectuelle... en altijd zonder klacht. Eindelijk besluit hij verlof te vragen, en naar het land te gaan, naar Lille. Hier wordt hij door de zuster, waarvan hij zooveel hield - wij lezen zeer teedere

verzen aan haar in zijn bundels - opgenomen: maar het weer is slecht, den geheelen tijd moet hij thuis blijven, verzwakt, krachteloos, verlangend. Dan, voor de laatste maal, gaat hij wéder naar Parijs, voor héél kort, om ten slotte te wonen in een kalm plaatsje onder een wijden hemel, Magnyles-Hameaux, een klein, rustig, landelijk dorpje nabij Versailles, in den nageur van den geliefden tijd Louis XV. Hier leeft hij nog vredig enkele maanden voort, wandelingen makend, of wel 'avide d'infinies méditations, seul, il traverse les allées du jardin et les sentiers du parc, nuancé de brume, il gagne la prairie où les vaches meuglent doucement à son approche et dans le cirque étroit que ferment de partout des sapins, des ormes et des hêtres, il va s'asseoir et penser. Les bruits des vivants ne parviennent, les rumeurs se brisent et s'éteignent au bord de cet enclos préféré de solitude que le poète appelle le *bout du monde*' (Bocquet, p. 104). Maar spoedig zijn deze wandelingen niet meer geoorloofd, zijn zwakheid stijgt tot het uiterste, zijn dood is ieder oogenblik te wachten.

Hij zelf denkt niet, dat de dood reeds nabij is, hij heeft nog hoop op herstel, nog plannen voor zijn kunst... Toch moet hij, nachtziek als Tristan, vaak verlángd hebben naar een verlatenheid van pijn en droefenis in het sterven, toch móet zijn berustende wanhoop gevraagd hebben, na die lange pijn, die zijn leven geweest was: wann wird es Nacht im Haus? Hij stierf toen spoedig, weinigen waren bij hem, - niemand wìst, dat de dichter Samain stervend lag - maar dezen degenen, die hem het meest liefhadden. En, gelijk Louis Denise in zijn zacht artikel na Samain's dood schreef: hij stierf, zooals hij 't zich eens, vele jaren geleden, op een stillen avond gedroomd had:

> Oh! s'en aller sans violence,
> S'évanouir sans qu'on y pense
> D'une suprème défaillance...
> Silence... Silence... Silence...

III.

Samain's werk bestaat uit de dichtbundels '*Au Jardin de l'Infante'*, '*Le Chariot d'Or*' en '*Aux Flancs du Vase*', uit het

drama in verzen '*Polyphème*', en een bundel prozaverhalen. In de vier bij de Mercure de France uitgegeven deelen is dit alles, nog vermeerderd met eenige poèmes inachevés, verzameld. Behalve het genoemde liet hij een uitgebreide correspondentie, benevens een bundeltje 'Notes, Pensées et Réflections' na, welke voorloopig door bezwaren van den kant zijner familie nog wel onuitgegeven zullen blijven.

In dit weinig uitgebreide oeuvre leeft de gansche Samain. Er zijn misschien slechts zeer weinig dichters, die op zóó volkomen wijze, zóó volledig, hun gansche karakter, heel hun aanleg en heel hun persoonlijkheid in hun werk hebben vastgelegd als hij. Om die reden dan ook was het voorgaande ter verklaring van zijn kunst noodzakelijk, in elk geval nuttig, en om dezelfde reden kunnen wij bij de beoordeeling van zijn werk dadelijk heel anders beginnen, dan bij de meeste kunstenaars.

Bocquet, in zijn tamelijk breedvoerig, uitstekende dingen bevattend boek over Samain, doet dit niet, hij beschouwt het werk zooals het daar ligt en induceert van tijd tot tijd het dichterleven in zijn kritiek. Het lijkt mij, dat deze handelwijze in dit geval o.a. één voornaam bezwaar heeft: dat zij onbillijk is tegen Samain. Bocquet gaat aldus te werk. Hij zegt: Samain was van nature te eclectisch, om zich bij eenige school aan te sluiten: hij was Romanticus, Parnassien, Symbolist (in één vers, La Cuisine, Naturalist), hij was ook Klassicus. Verder: hij had een groote bewondering voor Baudelaire, 'le grand mais mauvais instituteur de notre génération', en voor Poe: waarvan het gevolg was, dat hij, onder hun invloed, een gedésequilibreerde kunst van kunstmatig verfijnde stemming en wat dies meer zij, schreef; hij had - evenals Verlaine - een sterke liefde voor Watteau, welke hem meerdere verzen in den eind-18e-eeuwschen geest schrijven deed; hij was zeer gevoelig voor de Musset: vandaar in zijn arbeid die uitingen van 'complexité de ferveur et d'exaltation, qui semble un peu désordonné', van romantiek; ten slotte, de Parnassiens, en vooral de Hérédia, gingen lang niet zonder zijn belangstelling, - het is alweer te merken aan de *Evocations* uit den 'Jardin de l'Infante', en uit de *Symphonie héroique* uit 'Le Chariot d'Or', de sonnetten met grooter ontroering alleen geschreven.

Vooropgesteld nu, dat Samain een zeer oorspronkelijk mensch was, hetgeen den lezer vanzelf wel zal bewezen worden door de citaten, en vooral, dat hij een zeer gecompliceerde natuur bezat, moet het volgende tegen deze methode ingebracht worden (en, dit mag ik wel even zeggen, oòk deze bestrijding van Bocquet, niet om haars zelfs wil gegeven, kn niet anders dan ons alweer nader bij den dichter brengen): dat het niet juist is, te beginnen met een schrijver bij een school, bij meerdere scholen in te deelen. Samain was nòch Romanticus, nòch Parnassien, nòch Symbolist, hij heeft een deel van zijn werk *niet* geschreven *onder invloed* van Baudelaire, Hérédia, Coppée, Musset, Theokritos. Niet omdat hij eclectisch was, niet omdat hij in alle scholen iets moois vond, heeft Samain gedichten geschreven, onder alle benamingen te brengen: wanneer hij verzen schreef vol van die gloed en exaltatie, èn vol van die verfijnde artifice, èn rijk aan pompeuse verbeelding, èn wanneer hij ons sonnetten gaf, niet bestemd den lezer vaste, voltrokken beelden te doen zien, maar om hem schoonheden *op te roepen* en stemmingen te *suggereeren*, dan kwam dat, doordat zijn rasgeaardheid, zijn karakter, zijn leven en zijn ziekte, zijn geheele wezen van die eigenaardige samengesteldheid gemaakt hebben, die, voor vele dingen gevoelig en naar vele kanten zich heenrichtend, ook òm die dingen heen en in die richtingen werkte. En juist de toevalligheid, dat hij naar zijn aard als hoofdstroomingen in zich het verlangen naar al wat zacht, fijn, verfijnd, onbepaald of *in nedergang* was, èn een begeerte naar marmeren beelden, stralende verschieten, sombere, geweldige verbeeldingen, naar *strakke vastheid*, die geheel aan elkander tegenovergestelde zielsbestrevingen had, kan ons in de verleiding brengen te zeggen, dat hij op allerlei manier werkte, en tot verscheiden scholen behoorde.

Zoo gaat het ook met het andere geval, de specialiseering eigenlijk van dit algemeene: het was niet, in eerste instantie, zijn bewondering voor Baudelaire[1)], die hem in een zelfde

1) Om blijk te geven, hoezeer hij het met de algemeen verbreide, maar daarom niet minder onjuiste, beleedigende, stupide en walgelijke opvatting van Baudelaire eens is, meent ook Bocquet zich te moeten vermeien in langzamerhand van banaliteit tam wordende uitdrukkingen, als: insincèreté, satanisme, perversité ontrée, manie éroto-mystique, dévergondage, morbide, amoralisme, enz. Ook Vigié Lecocq, Samain in zijn Poésie Contemporaine met Baudelaire vergelijkend, maakt zich hieraan schuldig.

soort van aandoeningen als die dichter leerde behagen scheppen, zoo dat ook zijn poëzie er den stempel van dragen ging, het was, omdat er in hem een Samain was, een broeder van Baudelaire, die voor al die pijnlijke zinnelijkheid, die smartelijke ideaalzucht-in-genot een zeer sterke gevoeligheid bezat en, spontaan lyricus, haar neerschreef in zijn bekentenissen, dat men wederom *verleid* zou kunnen worden deze als fraaie epigonenmuziek aan te merken. Op dezelfde wijze kan natuurlijk ook ten opzichte der andere dichters geredeneerd worden.

Laten wij toch niet uit het oog verliezen, dat wij beginnen moeten met het werk van een dichter uit zijn persoonlijk bestaan, en niet uit andere, invloedrijke kunstenaars te verklaren. Eerst na die persoonlijkheid geheel erkend te hebben, zullen wij het zeer natuurlijke verschijnsel kunnen waarnemen, dat zij zich voor haar genot het liefst richtte naar die dichters, met wie zij zich verwant gevoelde, - breeder genomen, dat zij van den meer volmaakten, den meer verdiepten, daarna ook geleerd heeft. Wat daarna de scholen betreft: Samain, met zijn sterke zelfkritiek en zijn verstandelijk inzicht, kòn het niet verborgen blijven, dat zijn gedichten van verschillende leerstellingen voorbeelden genoemd kunnen worden; spreekt het dan niet vanzelf, dat hij, aan een bepaalden drang zijner persoonlijkheid toegevend, de uitingen daarvan volmaken wou, door van rijpelijk overdachte leeringen te leeren? Samain heeft zéér veel geleerd, naar alle kanten van zijn veelzijdig samengesteld wezen; wat wonder dat dit wel merkbaar is? - en dat hij aan bijna iedere zijde zichzelf gebleven is, dat hij op enkel gebied de ‘meesten’ overtrof, dat maakt hem mij nog dierbaarder dan hij reeds is.

Eindelijk, nog even, moet er op gewezen worden, hoe het hier, en overal, niet betamelijk is, dat men, om eigenschappen, laten wij zeggen: wel eens immoreel genoemd, (die zoo natuurlijke zinnelijkheid!), bij een geliefd kunstenaar weg te cijferen, ze eenvoudig als artificieel en onder anderen invloed ontstaan, als broeikasserij of pastiche opzij schuift. Zoo komt men, *niet* met éérbied, dan voorgewend, tot den dichter, maar met schaamteloos pharizaeërschap. - -

Om redenen, uit de figuur van Samain te verklaren: zijn buitengewoon sterke zucht naar volmaaktheid, gevolgd door een voortdurende ontevredenheid met den telkens weer opnieuw vastgestelden vorm van zijn werk, waardoor hij (misschien ook uit zekere schuwheid zijn ziel aan iedereen en iedereen te toonen) zijn gedichten jaren lang bij zich hield en bijna niets publiceerde, zal het lyrische gedeelte van Samain's poëzie niet op de gewone wijze behandeld kunnen worden. Niet, als bij anderen, is het mogelijk, door van bundel tot bundel de ontwikkeling na te gaan, ons zeker te maken van de waarde, aldus een chronologische methode te volgen; de twee receuils waarin de lyrische gedichten te vinden zijn, bevatten beide verzen uit verschillende perioden, zij moeten te zaam bezien worden; wij kunnen deze hoogstens, een lijn waarlangs Samain's kunstenaarsweg ging, waarnemend, uit innerlijke eigenschappen als tot een bepaalde periode behoorend, beschouwen. Ik zal dus in de allereerste plaats iets zeggen over de lyriek, na deze over ‘Aux Flancs du Vase’. Vervolgens zal ‘Polyphème’ in 't kort besproken worden, en na eenige mededeelingen over het proza, zal een enkele algemeene beschouwing mijne studie eindigen.

IV.

Wij nemen in de innerlijke en uiterlijke eigenschappen van Samain's gedichten verschillende, zeer belangrijke, gelijdelijk voortgeschreden evoluties waar.

Geloovig in zijn kinderjaren, het geërfde geloof verloren hebbend, toen hij in den eersten tijd zijner omgang in de Parijsche cénacles, zich bewust werd van zichzelf en zijn denken, keerde hij in lateren tijd, ook, ongetwijfeld, onder den indruk van den dood zijner moeder, zijn aandacht weder naar het oude geloof, zij het met de zachte wetenschap, dat het een onmogelijke verwachting heeten moest; en hij had er verlangen naar, hij had er 't herdénken van zijn kinderjaren om lief. Een tweede verandering: in een groot deel van zijn kunst de zich afzonderende, naar zich zelf, tot zijn eigen ziel zich wendende mensch, spontaan ijveraar in den ik-cultus, voelde hij zijn gedachten langzamerhand uitvloeien naar een vredig pantheisme, dat hem alles beminnen, zich in alles,

alles in zich voelen deed en hem wellicht de gelegenheid gegeven heeft zijn bittere zelf te vergeten door het in het Al te laten verzinken. Daaraan gepaard: zijn artistieke ingewikkeldheid, zijn bewondering voor eigenaardige zielestaten, zijn bepaaldelijk op de ziel, het menschelijke gerichte aandacht, - die de natuur dan slechts zag voor zoover zij de ziel dadelijk beïnvloedde, - gingen over tot grooter soberheid, strenger eenvoud, tot een belangrijke liefde voor de natuur om de natuur, die hem in haar groote, schoone uitgebreidheid zich deed afwenden van het kunstmatig leven der gezochte stemmingen. Wij zien ook, hoe in zijn poëzie de pompeuse kracht der ‘évocations’, der schoon beschreven beelden in ietwat leege verzen, verdwijnen gaat en hoe hij zich meer en meer keert tot een een zeer inhoudsvolle verskunst; hoe hij zelf gedroomd heeft een groot wijsgeerig gedicht te schrijven, genre, zegt Bocquet, dat hij, levenwekkend van aandoening en oprechtheid, wellicht aan de waarachtige poezie had nagebracht.

Het is eigenaardig, na te gaan, hoe deze omwentelingen in de verzen tot uiting komen. En belangrijk in hooge mate worden deze, en het is wel een bewijs voor de rijkheid van zijn poëzie, wanneer wij daarin bovendien alle, niet weinige, karaktertrekken van Samain zien open liggen, en, grootendeels, toch een doordringende harmonieuse schoonheid behouden blijven. Zoo kunnen wij gedichten als *Vieilles Cloches:*

> Il n'est plus le calvaire, où toutes les épreuves,
> Comme à la grande mer où se perdent les fleuves,
> Noyaient leurs pleurs d'un jour aux vieux sanglots divins.
>
> Nos coeurs ont froid. La nuit d'une angoisse nous dompte...
> Ecoute!... On chante les derniers *De Profundis*,
> Et voici que le spleen, le spleen lunaire monte!

of als ‘*Le siècle d'or*’, beiden uit Au Jardin de l'Infante, erkentenissen van het verlies der oude geloovigheid, met een duidelijken bijtoon van betreuring, stellen naast een ander uit denzelfden bundel: *Orgueil*, dat van een geheel onchristelijken geest - zooals trouwens in zekeren zin een goed deel van Samain's werk - en inderdaad een zeer heidensch gedicht is:

Au large devant moi les coeurs fumaient d'amour;
Froide, je traversais les désirs et les fièvres;
Tout, drame ou comédie, avait lieu sur mes lèvres;
Mon orgueil éternel demeurait sur la tour.

Au remords imbécile et lâche je n'ai cure,
Et n'ai cure non plus des fadasses pitiés.
Les larmes et le sang, je m'y lave les pieds!
Et je passe, fatale, ainsi que la nature.,

en daarna, naast dit, een derde, uit den lateren tijd, dien van zijn terugkeer in verlangen naar zijn geloof (*Réveil* uit Le Charist d'or):

L'aube d'une clarté s'épanche dans mon âme.
Au mur de l'horizon j'ai vu luire une flamme.
Les lys soudain dans l'ombre out frémi de ferveur
Et j'ai senti passer la robe du Sauveur.

Je suis le voyageur endormi sur la route,
Las et le coeur sinistre, au carrefour du doute,
Suant l'angoisse au fond d'un cauchemar mortel,
Et qui, dans le matin dressé comme un autel,
D'un beau geste ébloui se réveille et se lève
A l'appel d'un grand ciel tout ruisselant de rêve!

Quand je marchais, perdu, l'oeil plein d'un couchant sombre,
Une main de lumière a pris ma main dans l'ombre
Et m'a conduit le long du mystique sentier,
Aux jardins où jaillit la source de pitié,
Sous les palmes d'où tombe une paix angélique.

Alors j'ai revêtu la candide tunique
Et l'espoir des enfants a visité mon coeur.

Niet minder interessant is de gang der andere evoluties. Voor de tweede, b.v., die van den ik-cultus, van de ziel, die zich met verfijnd genot verheugt in haar eigen geringste trillingen en krimpingen alléén, naar het pantheisme, behoef ik slechts af te schrijven uit ‘Au Jardin de l'Infante’ het sonnet *Confins:*

Dans l'ombre tiède, où toute emphase s'atténue,
Sur les coussins, parmi la flore des lampas,
L'effeuillement des heures d'or qu'on n'entend pas...
Vibrer ainsi qu'un son d'archet qui diminue.

S'affiner l'âme en une extase si tenue;
Jouir son coeur sur une pointe de compas;
Tenter parmi des flacons d'or d'exquis trépas;
Ne plus savoir ce que sa vie est devenue...

Se retrouver, et puis se perdre en des pays,
Et des heures, en des *pianos* inouïs
Faire flotter comme du silence en arpèges;

Dans les parfums et la fumée aux lents manèges
Jusqu'à son coeur et par ses yeux évanouis
Sentir tomber des baisers doux comme des neiges...

en uit de afdeeling *Intérieur* uit ‘Le Chariot d'Or’: het sonnet getiteld *Panthéisme:*

En juillet, quand midi fait éclater les roses,
Comme un vin dévorant boire l'air irrité,
Et, tout entier brûlant des fureurs de l'été,
Abîmer son coeur ivre au gouffre ardent des choses;
Voir partout la vie, une en ses métamorphoses,
Jaillir; et l'Amour, nu comme la Vérité,
Nonchalamment suspendre à ses doigts de clarté
La chaîne aux anneaux d'or des Effets et des Causes.

De consequentie van dezen overgang, die van de gerichtheid alleen op de ziel, en op de natuur, voorzoover deze de ziel direct zal beïnvloeden (het eerste vindt men in *Confins* reeds neergelegd, voor het tweede is een vers als *Heures d' Eté* No. 3 een sprekend voorbeeld:

Lune de cuivre - Parfums lourds...
Comme des lampes sous un dôme
Les astres brûlent; l'heure embaume;
Les fleurs dorment dans le velours.

L'âme en longueur des jardins sourds
Exhale d'étouffants aromes.
L'eau des porphyres polychromes
Dans les bassins pleure, toujours.

Nulle ombre de feuille qui bouge...
Seule, ta lèvre éclate, rouge,
A la flamme du haut flambeau;

Et tu sembles, dans l'air nocturne,
Dure et fatale comme l'urne
Impénétrable d'un tombeau.)

naar grooter eenvoud, naar de liefde voor de natuur om haar zelve, is merkbaar, zoo men het laatste citaat en *Confins* vergelijkt met tal van soberder, daarom niet minder rijke, gevoelige verzen, waarvan men in 'Le Chariot d'Or' vele vinden zal; uit *Automne* b.v.

L'Automne qui descend les collines voilées
Fait, sous ses pas profonds, tressaillir notre coeur,
Et voici que s'afflige avec plus de ferveur
Le tendre désespoir des roses envolées.

Suscitant des pensers d'immortelle et de buis,
La cloche sonne, grave, au coeur de la paroisse;
Et la lumière, avec un long frisson d'angoisse,
Ecoute au fond du ciel venir les longues nuits.

Laat ik deze documenteering zijner innerlijke omwentelingen eindigen met naast de schoonste 'évocations' een der twee *Cleopatra*-sonnetten, schitterend gedicht zonder zielsdiepte, een gedicht uit den lateren tijd te stellen, dat, weliswaar als 'évocation' niet geschreven, toch een visioen bevat, vol van innerlijke beduiding, niet meer een intellectueel geboren beeld slechts, maar een synthese in één groep van gemoedstoestanden:

Accoudée en silence aux créneaux de la tour,
La Reine aux cheveux bleus serrés de bandelettes,
Sous l'incantation trouble des cassolettes,
Sent monter dans son coeur ta mer, immense Amour.

Immobile, sous ses paupières violettes
Elle rêve, pâmée aux fuites des coussins;
Et les lourds colliers d'or soulevés par ses seins
Racontent sa langueur et ses fièvres muettes.

Un adieu rose flotte au front des monuments,
Le soir, velouté d'ombre, est plein d'enchantements;
Et cependant qu'au loin pleurent les crocodiles,

La Reine aux doigts crispés, sanglotante d'aveux,
Frissonne de sentir, lascives et subtiles,
Des mains qui dans le vent épuisent ses cheveux.

en

Mon coeur est comme un Hérode morne et pâle,
Un Salomon somptueux, triste et puissant
Qui suit d'un oeil magnifique et languissant
Les ballets infinis dans les hautes salles.

Rêve sans fin, les plus Belles ont passé,
Portant des noms si doux qu'ils font chanter l'âme.
Le Roi s'ennuie à voir tourner ses femmes,
Roses de feu, les plus chaudes l'ont glacé.

L'archet final sanglote sur la mineure.
C'est une enfant qui danse comme l'on pleure;
Sous son pas, c'est l'âme même qu'elle effleure:
Elle s'appelle, ô suave, la Pitié.

Et dans son coeur, grand lys dur et solitaire,
Comme une eau fraîche et pure qui désaltère
Le Roi sent tomber les larmes de la terre;
Et s'élançant de son trône d'or altier

Tombe à genoux et baise l'enfant au pied!

In de beschouwing van Samain's persoonlijkheid, dier oorsprongen en ontwikkelingen, de omstandigheden, die op haar werkten, zooals ik in de voorgaande bladzijden gaf, zal reeds volkomen duidelijk geworden zijn, wat over 't algemeen de inhoud van Samain's verzen is, en een aantal der aangehaalde kunnen dit weten gedeeltelijk versterkt hebben. Hoe meer wij dit leven en deze kunst beschouwen, en de verwikkelingen en in elkaar inwikkelingen dezer twee gadeslaan, des te meer komen wij tot de overtuiging, dat geen gestalte, waarin Samain opgemerkt wordt, onverklaarbaar is uit de dingen, die hierboven naast elkander gesteld zijn. Hebben dan andere schrijvers daarop hun invloed geoefend, gene alleen toch geven den inhaerenten *aanleg* aan, die door dien invloed slechts spoediger of breeder ontwikkeld kan zijn. Toch lijkt het mij aanbevelenswaard, eenige kanten van Samain's werk nog apart te laten zien, gesierd met citaten, waaraan de lezer naast een kleine beschouwing, naast wat voorafging, de waarheid der beweringen kan toetsen.

Een der meest-gedichte, sterkste bestrevingen is die naar de Stilte, tegelijkertijd die naar de Eenzaamheid, naar den Nacht. Men herinnert zich de strophe, die ik bij zijn dood citeerde. Wij vinden de heerlijkprijzing der stilte en der eenzaamheid in velen terug; zelfs gaat een onderdeel van ‘Au Jardin de l'Infante’ onder 't motto: ‘Musicienne du Silence’, de laatste regel van het fijne ‘Sainte’ uit Mallarmé (Poésies Pag. 73). Zoo lezen wij ook (*Automne:* Au J.d. l'I.):

...L'air est calme et d'une tristesse contenue;
Et chaque feuille d'or tombe, l'heure venue,
Ainsi qu'un souvenir, lente, sur le gazon.

Le Silence entre nous marche... Coeurs de mensonges,
Chacun, las du voyage, et mur pour d'autres songes,
Rêve égoïstement de retourner au port.

Mais les bois ont, ce soir, tant de mélancholie
Que notre coeur s'émeut à son tour et s'oublie
A parler du passé, sous le ciel qui s'endort,

Doucement à mi-voix, comme d'un enfant mort...

Ik zou een lijst kunnen geven van de heerlijkste verzen, gewijd aan nacht, avond, stilte, maar zal, na herinnerd te hebben aan het bekende '*Chanson violette*', hierover alleen nog deze coupletten uit *Elégie* (Au J. de l'I. Pag. 37) een plaats doen vinden:

Quand la nuit verse sa tristesse au firmament,
Et que, pâle au balcon, de ton calme visage
Le signe essentiel hors du temps se dégage,
Ce qui t'adore en moi s'émeut profondément.

Graves, nous nous taisons. Un mot tombe parfois,
Fragile pont où l'âme à l'âme communique.
Le ciel se décolore; et c'est un charme unique
Cette fuite du temps, il semble, entre nos doigts.

Voici que les jardins de la Nuit vont fleurir.
Les lignes, les couleurs, les sons deviennent vagues.
Vois, le dernier rayon agonise à tes bagues.
Ma soeur, entends-tu pas quelque chose mourir!...

Mets sur mon front tes mains fraîches comme une eau pure,
Mets sur mes yeux tes mains douces comme des fleurs;
Et que mon âme, où vit le goût secret des pleurs,
Soit comme un lis fidèle et pâle à ta ceinture.

C'est la Pitié qui pose ainsi son doigt sur nous;
Et tout ce que la terre a de soupirs qui montent,
Il semble qu'à mon coeur enivré le racontent
Tes yeux levés au ciel si tristes et si doux.

Naast dezen hang naar stilte en nacht komt, in de eerste plaats, onscheidbaar eigenlijk van het vorige, zijn veelvuldige, zachte, ietwat gedempte, maar zéér intensieve melancholie, die in de meeste verzen dóórwerkt. Wij vinden haar zoowel in de évocations, als in de gedichten over muziek (Samain moet, te oordeelen naar de vele malen, dat hij niet alleen over haar schrijft, maar ook haar termen invoert, heel gevoelig geweest zijn voor muziek) en over dien anderen merkwaardigen kant zijner verfijning: zijn Watteau-vereering, op verschillende plaatsen genoemd, in één gedicht apart uitgewerkt.

Hoe zijn gecompliceerdheid en zijn bewondering voor vreemde, nimmer door één genoten zielestaten zich uitten, daarop heb ik wellicht nog te weinig de aandacht gevestigd. Geen beter voorbeeld kan ik geven, dan het gedicht, waarin hij zijn droom van poëzie neerlegt:

Je rêve de vers doux et d'intimes ramages,
De vers à frôler l'âme ainsi que des plumages,

De vers blonds où le sens fluide se délie,
Comme sous l'eau la chevelure d'Ophélie,

De vers silencieux, et sans rythme et sans trame,
Où la rime sans bruit glisse comme une rame,

De vers d'une ancienne étoffe, enténuée,
Impalpable comme le son et la nuée,

De vers de soirs d'automne ensorcelant les heures
Au rite féminin des syllabes mineures,

De vers de soirs d'amour enervés de verveine,
Où l'âme sente, exquise, une caresse à peine,

Et qui au long des nerfs baignés d'ondes câlines
Meurent à l'infini en pâmoisons félines,
Comme un parfum dissous parmi des tiédeurs closes,

Violes d'or et *pianissim' amorose*...

Je rêve de vers doux mourant comme des roses.

Wij vinden er in het verfijnde, naar de geprikkelde zenuwgenieting zich heenrichtende, het vlottende, stilte-begeerende, het weeldegierige, herfst- en avondlievende en muziekge-

voelige, dat ik als wezensdeel van Samain meen te hebben vastgesteld: het is een veelzeggende synthese van veel voorname eigenaardigheden. Tot een heel bijzondere uiting komt die veel omvattende begeerte in Extrême Orient, waarvan het idee ons herinnert aan Mallarmé's '*Las de l'amer repos où ma paresse offense*' (Poésies Pag. 32 regel 7-12):

> Et je restais, bercé sur un flot d'indolence,
> A respirer ton âme, ô beau soir de silence...
> Car j'ai l'amour subtil du crépuscule fin, enz.

Hij heeft, zegt hij, zijn droomerij zoo strak gespannen in zijn leven, zoo broos en licht te schrammen, dat hij ook alleen in de stille betrachting zich nog genietend houden kan. -

Mij rest nu nog, een oogenblik te spreken over het *Verlangen* en de wijze waarop dit bij Samain tot openbaring kwam. Zoo er één leven was, dat nimmer ophield te verlangen, dan was het dat van Samain. Niet alleen de dingen van deze wereld begeerde hij: hij was van zoovele uiterlijkheden, zoovele gevoelens, zoovele schoonheden vermoeid; hij verlangde naar al wat hij niet bezat, naar alles, wat onbereikbaar bleef, het was, waarlijk, in hoogsten zin wel die onbluschbare drang naar Vreugde en Vrede, die hem naar alle kanten deed spieden als een wachter in den nacht naar den morgen. Een complete uiting van dit verlangen, compleet omdat het *samenstelt*, omdat het, bijzonder in den laatsten regel, boven het enkele uitkomend, zijn onbepaaldheid, zijn onbegrensdheid, zijn onmetelijkheid doet gevoelen, vinden wij in:

> La Vie est comme un grand violon qui sanglote,
> Et le peuple obstiné, qui grouille aux carrefours,
> Marche dans cette angoisse, et fourmille et clapote,
> Ivre de verser l'heure au tonneau vain des jours.
>
> L'Art seul, rare et désert, magice des moelles,
> D'un séraphique archet de diamant et d'or,
> Triste, laisse tomber des notes en étoiles,
> Et suscite l'immense extase d'une mort.
>
> Des coeurs flétris! Des coeurs meurtris! Larmes et luttes!
> Quand tu peux, dans un ciel de lyres et de flûtes,
> Epanouir ton âme exquise en rêves-fleurs...

Au dessus de la terre acharnée et falote,
La Vie est comme un grand violon qui sanglote...
O mon coeur laisse-moi m'envelopper d'*ailleurs*.

Het geheele werk van Samain is één lange roep van verlangen. Zoo het dadelijk-lyrische, zoo ‘Polyphème’. Zoo, nauwkeurig bezien ‘Aux Flancs du Vase’; het zal aanstonds duidelijk worden waarom.

Het spreekt van zelf, dat die groote begeerte en die lange onvoldaanheid zich in verschillende, speciale gevoelens openbaarden. In één enkele, zich tot die openbaring het meest eigenende gemoedswerking, wordt zij het klaarst, het schrijnendst, het schoonst duidelijk. Tot slot dezer behandeling van het lyrisch gedeelte, wil ik die allervoornaamste bewogenheid aanduiden. Ik bedoel de *Liefde*. Tot nu toe sprak ik over háár niet; eerst nu, nadat wij haar als grootste macht van het *Verlangen* hebben waargenomen, kan ik haar beroeren. Ik versta hier onder Liefde niet alleen - wel voornamelijk - die tot een pas later in zijn leven getreden vrouw. Ik heb ook zeer de liefde tot zijn moeder en tot zijn zuster op het oog. Deze zijn de vredevollere, de droeve, máár verblijdende. Toen zijn moeder gestorven was, had hij de grootste aandoening van zijn leven verloren, en dit verlies is van grooten *algemeenen* invloed op zijn poëzie geweest. Dáárdoor zal wel de droom van Christus herleefd zijn in zijn peinzen, en de herinnering aan die gevonden gestorvene heeft hem zelf geen geringen knak gegeven. De liefde voor zijn zuster was voor hem de weldadige: het zijn de zachtste gedichten, waarin hij haar gaat noemen. Ieder kent wel die *Promenade à l'étang*, het verhaal eener langzame wandeling met haar door den avond in de schemering:

Je veux, enveloppé de tes yeux caressants,
Je veux cueillir, parmi les roseaux frémissants,
La grise fleur des crépuscules pâlissants.

Je veux aux bords de l'eau pensive, ô bien-aimée,
A ta lêvre d'amour et d'ombre parfumée
Boire un peu de ton âme, à tout soleil fermée.

Les ténèbres seul comme un lourd tapis soyeux,
Et nos deux coeurs, l'un près de l'autre, parlent mieux
Dans un enchantement d'amour silencieux.

Comme pour saluer les étoiles premières,
Nos voix de confidence, au calme des clairières,
Montent, pures dans l'ombre, ainsi que des prières,

Et je baise ta chair angélique aux paupières.

Het is een geheim, dat niemand zal begeeren op te lossen, in Samain's geschiedenis: de liefde voor een vrouw, die hij nimmer noemde, die hem haar liefde onttrokken heeft, aan wie hij altijd bleef denken. Hij spreekt van haar in de zware, van donkere schoonheid warme Elegieën uit Le Chariot d'Or, en in een enkel der Poèmes inachevés. Ook nu doorleeft men de zwaarmoedigheid, maar hier is zij nu die zwarte gloed van somberheid en sombere zinnelijkheid, die bij al zijn droefenis het leven van Samain in zijn monotone, uiterlijke onbewogenheid zoo tragisch maakt. Het is de herinnering, des nachts, wanneer hij, op zijn bed liggend, haar portret voor zich heeft, die hem doet schreien van liefde en verlangen, het is de scherpe begeerte naar hun tezamen-zijn, die hem doet zeggen:

Je suis seul. Le silence emplit les quais déserts.
L'âme en fleurs du printemps s'exhale dans les airs.
C'est une tiède nuit d'amant ou de poète,
Et j'ai l'amour à l'âme et l'amour à la tête,
Et j'ai soif de tes yeux pour me mettre à genoux!

Ce sont des mots sans suite, et des gestes si doux
Qu'ils semblent avoir peur de toucher, des mains jointes,
Des désirs par instant aigus comme des pointes,
Et puis des nerfs crispés de la nuque au talon,
Toute l'âme perdue après son violon
Qui chante, et qui sanglote et qui crie et qui râle,
Toute l'âme d'un grand enfant fiévreux et pâle...

Je t'aime. Mon sang crie après toi. J'ai la fièvre
De boire cette nuit idéale à ta lèvre,
D'étendre sous tes pieds, comme un manteau de roi,
Ma Vie et de te dire, oh! de te dire: 'Toi'
Avec une langueur si tendre et si profonde
Qu'en la sentant sur toi, ta chair, toute, se fonde.

En alles wat hij van haar heeft, herdenken kan, neemt hij, ziet hij voor zich, betast hij met de rillingen zijner verbeelding in een warmen, geurigen droom van smartrijke liefde.

Ja, deze Elegieën zijn de smartelijkste gedichten van Samain. Hierin, gewis, schreit hij overdadig, hier is de hartstochtelijkste zin voor geluk geroerd zóó sterk, dat geen teere melancholie haar troosten kan of genoegdoend wezen, het is hier het sterke besef der onvoldaanheid van een geheel leven, dat schreit, en schreeuwt, - en nòg bidt om verlangen. Zijne Begeerten! Er is een onvoltooid gedicht, dat een groote aantrekkelijkheid bezit. Regels zijn het, maar in hun halfheid, hun onvolmaaktheid worden zij als reutelingen van ellende en een doodstrijdend uitzien naar het einde:

> Tristes, leurs grands yeux doux remplis de crépuscule,
> Mes Désirs sont couchés sur le sable qui brûle.
>
> Mes Désirs épuisés comme des bêtes mornes,
> Se sont couchés, sentant dans le soir fiévreux
> La mort comme un chacal rôder alentour d'eux.
> O la tristesse des solitudes sans bornes!
>
> Ils vont mourir, et comme il arrive aux mourants,
> Ils songent dans un rêve à tes douceurs passées,
> ----------
> A tes jupons chargés de souffles odorants.
> Ils songent, et leur soif d'amour est plus profonde
> Que le grand ciel qui s'ouvre au-dessus d'eux...
> ----------
>
> La nuit est descendue: il est temps de mourir.
>
> Voici dans l'air ému de limpides frissons,
> Voler le choeur poignant des anciennes chansons,
> O coeur, ô coeur plus grand que la mer pour souffrir!
>
> On dirait que dans l'ombre ils t'ont priée, écoute...
> Le vent souffle sur les sables... la nuit est noire
> O toi, souffrance exquise et mortelle longueur,
> Dis, ne viendras-tu pas pour leur verser à boire
> Dans tes yeux ruisselants l'eau vive de ton coeur?

Nog eenige hoop hier? Dit is het ontroerende, dat wij altijd weer, altijd weer, dat goede woord ‘hoop’ mogen herlezen. Zooals hij vroeger de stilte begeerde, zoo nu, in die bevangenheid door hopelooze smart, is het geliefkoosde woord, dat hij herhaaldelijk streelt in den gang zijner gedichten:

'Espérance, espérance'. Zij is hem dan wel altijd bijgebleven. En dat hij, na dat leven van ontbering, armoede, opstand, verlangen, na de zware ondergangen zijner groote Liefden nog kòn zeggen: hoop, en fluisteren: hoop, een glimlach naar een ver, in de nevels zwak doorschijnend licht, dat geeft ons een begrip van de sterkte van zijn geest, en wij vragen, of Samain vóór alles, in het diepste zijner ziel niet werkelijk altijd een geloovige gebleven is.

V.

Kort kan ik wezen naar aanleiding van '*Aux Flancs du Vase*'. Niet omdat het werk zou zijn minder in waarde dan het andere, maar omdat ik met een enkel woord de bedoeling en tegelijkertijd den inhoud van het bundeltje kan duidelijk maken. Het moet ons niet verwonderen, dat de Fransche kritici na 'Au Jardin de l'Infante' met dit boek niet dadelijk raad wisten. Alleen diegenen, die Samain kenden en wij, lezers ná zijn dood van wat die vrienden over hem gepubliceerd hebben, zien helder in wat Samain gewild heeft. 'Il avait voulu revoir avec les yeux clairs et innocents des races jeunes les épisodes puérils et éternellement significatifs de la vie immuable, et les exprimer selon leur vision simplifiée à la pureté de la ligne, par une sorte de transposition de la modernité dans le génie antique. Le Repas préparé, etc. ne sont pas seulement d'exquis bas-reliefs enluminés, mais les éternelles anecdotes de l'humanité.' Aldus Louis Denise in de Mercure van October 1900. Niet enkel een spel derhalve, niet enkel een dichterlijke fantasie, een schoone gril, die ons mooie verzen gebracht heeft, - maar een uiting weder van datzelfde groote verlangen, dat zich in de eeuwige aandoeningen, de altijddurende menschelijke gemoedsstroomingen, een klaar, puur leven droomde. Dít is, naar het mij voorkomt, de diepe zin van 'Aux Flancs du Vase', dat de dichter in zijn eindeloos zoeken naar een leven, waarin hij zijn geluk, zijn vrede, of liever zijn eigen wézen zou kunnen realiseeren, gemeend heeft, naar de oorspronkelijke vormen van het leven te moeten terugkeeren, zich die verbeeld heeft, opgeroepen in zijn gepeins, en daarin een oogenblik gelukkig geweest is.

Zoo zijn het, in zeker opzicht - dit niet te breed genomen - symbolen.

Men kent uit bloemlezingen verzen als *Le Repas préparé*. Ook hier zijn die de schoonste, waarin de dichter de handeling des avonds plaatste: *Le Sommeil de Canope*, *Hermione et les Bergers*, *Les Vierges au Crépuscule*, *Les Constellations*, *Nyza chante*.

Een fragment van het eerste wil ik citeeren.

> Canope avec lenteur de lui s'est rapprochée
> Et, lasse, à son épaule a laissé doucement
> Comme un fardeau trop lourd glisser son front charmant.
> Tout s'emplit de silence... Au fond des cours lointaines
> On entend plus distinct le sanglot des fontaines;
> Par endroits sur le port une lumière luit;
> Et l'étrange soupir qui monte vers la nuit,
> Mystérieux aveu du coeur profond des choses,
> Ce soir, se fait plus doux de passer sur les roses.
> Alcis songe... Et la paix immense, la douceur
> Nocturne, l'infinie et calme profondeur,
> Le croissant et l'étoile, à sa base, qui tremble,
> Et la mer murmurante, et cet enfant qui semble,
> Avec son cou sur lui renversé sans effort,
> Comme morte d'amour parmi ses cheveux d'or,
> Tout l'exalte! Une lente et solennelle ivresse
> Semble élargir jusqu'aux étoiles sa tendresse!

Deze verzen kunnen van het boekje eenigermate een indruk geven. Men ziet er uit, hoe Samain ook hierin geen schilderijtjes gaf óm de schilderijtjes, niet enkel beschrijvingen, - maar hoe zij teer zijn van wat aan de meeste zijner verzen eigen is: droefgeestigheid, zoete en fijn gebeelde rhythmus, zorgvuldige, verzorgde uitdrukking. Dat deze droefgeestigheid er zoo wezenlijk in leeft, versterkt dit niet de overtuiging, dat ‘Aux Flancs du Vase’ een belangrijke uiting is van Samain's persoonlijkheid? Die kleine, eenvoudige verhalen, die door hun eenvoud geen lange bespreking behoeven, zijn eigenlijk lyrische gedichten, en zij behooren in hun soberheid lang niet tot de minste.

VI.

Ook het posthume drama in één acte, ‘Polyphème’, met

veel succes in het Théâtre de l'OEuvre opgevoerd, is in den grond een lyrisch gedicht. ‘Le Polyphème est peut-être la mise en scène déguisée d'un regret.’ Wanneer wij letten op de overeenkomst in geluid, in hartstocht, in wildheid van sommige spraken bij Polyphème en de Elegieën, dan is het zeker niet onmogelijk dat wij er een dramatiseering, meer: een dialogiseering van Samain's geheime liefdeleven in te zien hebben. Toch, ook zonder dit, is de figuur van den Cycloop de drager van Samain's meest bijzondere eigenschappen, die ‘sublieme gaven’ der goedheid en van 't medelijden.

Het is hier de plaats niet, na te gaan, hoe de mythe van Poluphèmos, sinds Homèros in het 9e boek der Odusseia zijne geschiedenis vertelde, over Theokritos en Ovidius heen, tot op onze dagen veranderd, verbreed, verdiept is. Zooals alle sagen, heeft ook deze een lange ontwikkeling achter zich: uit het oude verhaal van Homèros is weinig anders overgebleven dan alleen de onstuimige wildheid, die Samain's Polyphème, naast diens christelijke eigenschappen kenmerkt; Galateia, de godin, zien wij een sterfelijke, jonge vrouw geworden; een broertje Lycas, een geliefde Acis zijn haar toegevoegd.

De inhoud van den een-akter is aldus: Polyphème, Galatée en haar broer Lycas bij zich genomen hebbende, is op het meisje, dat hij van kind zag groeien tot rijpheid, verliefd geworden. Galatée daarentegen draagt in zich een tamelijk onverschillige sympathie voor Polyphème, doch een groote liefde voor een jongen herder, Acis. Polyphème, na reeds langen tijd veel ellende doorstaan te hebben, hoort eenmaal een liefdegesprek tusschen deze twee in den avond, voelt een oogenblik een woesten aandrang hem te dooden, overwint deze, gaat heen, en, om haar niet meer te zien, steekt zich de oogen uit. Terwijl Galatée, door Acis verlaten, slaapt, komt Polyphème, door Lycas geleid, nader, - nu hij haar niet zien kan, is hij nog ongelukkiger, nu ziet hij haar beeld voortdurend in zijn verbeelding, - hij betast haar haren, en laat zich door Lycas naar zee voeren. De jongen, die reeds door zijn onschuldig verhaal van de liefde zijner zuster, de oorzaak geworden is van den eersten ramp, geleidt hem thans, onwetend, naar den zelfmoord.

In dit stuk heeft Samain de karakters op de volgende wijze genomen: Hij stelt *Lycas* als een kind voor, dat nog

niets weet, niets begrijpt van het leven, maar een sterk waarnemingsvermogen bezit; hij heeft ook veel behoefte aan warmte en liefde en begrijpt niet waarom Polyphème en Galatée zoo wreed tegen hem zijn. Eerst wanneer hij Polyphème's hartstocht, na zijn argeloos verhaal, dat hij, instinctief aan het eind reeds had willen veranderen, aanschouwt, begint hij te begrijpen. *Acis* is een onbeduidende, mooie jongen, met een klein beetje gevoel voor natuur, en een heel klein weinigje gevoel voor Polyphème, ongeveer evenveel als Galatée laat *blijken; Galatée*, naast hem, zien wij als een heel gewoon jong meisje, een beetje grillig, een beetje sentimenteel, een beetje coquet, gewend aan de teederheid van Polyphème, vriendelijk tegen hem, hoewel zij tegen Acis zijn liefde voor haar bespot. *Polyphème* zelf, de meest uitgewerkte figuur, heeft uit de mythe zijn wildheid, zijn ontembaren hartstocht behouden; hij heeft Galatée met een sterke zinnelijke passie lief, telkens komt de oude, half-dierlijke god in hem boven, - maar de twee gaven: goedheid en medelijden verhinderen hem altijd aan zijn gewonde woede ten nadeele van anderen lucht te geven en drijven hem naar de weder op wilde, hartstochtelijke wijze gebrachte opoffering van zijn eigen Vreugde, ten slotte van zijn eigen leven. Samain heeft deze personen, oorspronkelijk goden, tot menschen of bijna menschen gemaakt. Hij heeft aan de sage haar onnatuurlijkheid ontnomen, hij heeft den loop van het drama niet onderbroken door intrigues en levendige handelingen (waarvan hem, in Frankrijk, begrijpelijk verwijt gemaakt is) hij heeft de geschiedenis op het plan van het algemeen menschelijke gebracht, en zich geheel beperkt tot een intiem, ik zou haast zeggen Wagnerisch stuk, waarin ‘das Innere Drama’ hoofdzaak, waarin ‘das Wesen des Drama's die unsichtbare Handlung ist, die sich im Herzensgrunde ihrer Personen abspielt.’[1)] De geheele persoon van Polyphème trouwens heeft door zijn neiging tot niet alleen, maar ook zijn volbrenging van de Entsagung, door zijn begaafdheid met het medelijden, met sommige scheppingen van Wagner, Sachs, Marke, enz. wezensovereenkomst.

‘Je voudrais que la beauté, que l'essence de beauté con-

1) Henri Lichtenberger. Richard Wagner.

centrée que je mettrai dans chaque phrase et chaque vers fasse comme explosion à la rampe et jette toute une salle dans l'enthousiasme. Il me semble que pour le lecteur solitaire beaucoup de mes pièces doivent produire cet effet.' Dit zijn Samain's eigen woorden uit de Notes inédites. Zeer veel daarvan is bereikt. Wanneer wij in acht nemen, dat Samain zijn stuk niet geheel heeft kunnen afwerken (in den zin van verzuiveren) en een aantal onvolmaaktheden zeker door zijn scherpe, weinig ontziende zelfkritiek zouden verbeterd zijn, dan kan het niet anders, of wij erkennen, met vreugde, hoe uitnemend Samain van een menigte gegevens, door hem zelf ingevoerd, partij heeft weten te trekken, hoe mooi en tragisch hij Polyphème gemaakt heeft en hoe gelijkmatig dit doel bereikt: het voorgevoel van den dood reeds lang te voren als een zwaar vermoeden te doen hangen in onze aandacht. Van de verzen kunnen de volgende fraaie regels een indruk geven:

> Songe que pour ta robe, effleurée en passant,
> Il me coule un ruisseau de parfum dans le sang;
> Songe que je conserve en des câchettes sûres
> Le fruit vert où tes dents ont laissé leurs morsures;
> Songe qu'à deux genoux je me traîne aux sentiers
> Pour adorer la terre où tu posas tes pieds.

of (op het eind gezegd tegen Lycas):

> Qu'elle ignore le mal par le mal expié:
> Ayez pour elle, ayez un peu de ma pitié!
> Et puisqu'il n'est ici nul regard que je blesse,
> Puisque nul ne peut voir ma honte et ma faiblesse,
> Puisque j'ai tant souffert, et que je souffre tant,
> Ah! laissez-moi pleurer un peu comme un enfant!

VII.

Vóór de bespreking van Samain's proza zijn hier eenige woorden over zijn verskunst op hun plaats.

Samain was, ik zeide het, nòch Symbolist, nòch Parnassien, hij was geen beoefenaar van het 'vers libre', hij schreef ook, meestal - voor deze zaak kan ik gerust naar de uitgebreide uitpluizerij van Bocquet verwijzen - zijn alexandrijnen niet volgens de strenge regels der Parnassiens, hij

had voor zich zelf een eigen, zorgvuldig overwogen opvatting omtrent de wijze, waarop hij verzen moest behandelen. Zoo komt het dat wij in zijn werk op 't gebied der versificatie geen excessen vinden, gelijk sommige symbolistische of parnassische dichters gegeven hebben. Een altijd gebleven hoofdeigenschap zijner poëzie is de ontzaggelijke rijkdom aan beelden. Daarnaast de oneindig verscheiden rhythmiek der regels, der strophen, der strophen onderling, d.i. der gedichten. Deze beelden-overvloed en rhythmus schenken zijn werk die volle, vaak schier bedwelmende zoetheid, die verzadigdheid van geur en kleur en golvende en huiverende lijnen, die het zoo bijzonder maken tusschen de in die dingen zoo prodigieuse poëzie der Fransche modernen.

Samain's werk is zeer oorspronkelijk. Hoe kon het ook anders? Hij maakte nooit verzen of de noodzakelijkheid van te scheppen moest in hem aanwezig zijn, hij pijnde zijn gemoed, zijn verstand, zijn kunstenaarschap tot een wreede ellende, om die volmaaktheid, waarin de volkomen evenwichtigheid van vorm en inhoud leeft, te bereiken: het was een zijner groote worstelingen, die niemand zag, maar die dikwijls niet minder zwaar dan de anderen te dragen scheen. Toch behoeft niet gezegd te worden, dat men hier en daar werkelijk Anklang hoort. Men wordt wel eens herinnerd aan Baudelaire, - aan een bepaalden kant van deze tenminste -, aan Verlaine een enkele maal; er zijn strophen, (de laatste in *Even-tide* en de zevende van *Invitation*) die op een couplet van Mallarmé's *Le Malade* gelijken, het sonnet Hélène is, waarschijnlijk bewust, geschreven onder invloed der Teichoskopia uit de Ilias, éénmaal doet een regel ons denken aan een bekend vers van de Vigny (*Ermione-Le Cor*). Wij zouden verder nog kunnen opmerken, hoe sommige beelden, b.v. *urne* voor *hart*, nog al eens voorkomen bij Samain zelf, en dat het geen reden heeft in een gedicht, waarin niet éénmaal sprake is van een zuster, alleen om het rijm te schrijven:

> Et ses yeux regardaient avec tant de douceur
> Que ce soir-là Tsilla, dont Nais fut la soeur, - (*Tsilla*).

Eindelijk, de zucht tot nieuwheid verbastert sommige

keeren en geeft *gezochte*, onnatuurlijke, opgeschroefde gedichten. Maar deze kleine overeenkomsten, deze weinige herhalingen en overdrijvingen doen niet 't minste af van zijn groote, schoone oorspronkelijkheid, zijn telkens weer verrassende nieuwheid.

Wat Samain's verzen betreft, hij schreef meestentijds in vrije alexandrijnen, geplaatst in vierregelige strophen, of opeenvolgend als in de tragedie. Slechts één *sonnet*, het hier boven aangehaalde *Mon coeur est comme un Hérode morne et pâle*, dat daardoor dan een eigenaardige charme verkrijgt, is in 11-lettergrepige regels gedicht. Ik wil alleen nog wijzen op den vreemden vorm van *Musique Confidentielle*:

Au cartel d'or
Qui s'endort
La lyre du pendule à peine se balance.

Sans avirons,
Nous errons
Au vague, sur le lac enchanté du Silence.

L'accord dernier
Du clavier
Au long des fils vibrants se prolonge et se pâme,

Et d'un remous
Lent et doux
En ondes de langueur s'élargit dans notre âme.

Sur les tapis
Assoupis
Une rose blessée et penchante agonise;

Et le désir
De mourir
Comme une extase en nous monte et se divinise.

op de schoone versgroepeering in *Ermione:*

Le ciel suave était jonché de pâles roses....
Tes yeux tendres au fond de ton large chapeau
Rêvaient: tu flottais toute aux plis d'un grand manteau,
Et ton coeur, qu'inclinaient d'inexprimables choses,

Le ciel suave était jonché de pâles roses....
Se penchait sur mon coeur comme un iris sur l'eau.

en op sommige der sonnetten. Het was een dikwijls voorkomende wijze van sonnetten schrijven bij Samain, om op één regel een gansch vers te bouwen, waarvan deze de laatste werd: eenige zeer mooie sonnetten zijn op die manier ontstaan. Maar een enkel maal, wanneer hij een dier geweven stemmingen schrijven wou, waarvoor de woorden moeten trillen van aandoening en die de verzen haast te zwaar maken voor de geluiden, die zij dragen, - een aarden vaas, waarin bleeke theerozen verwelkend zouden sidderen - dan begreep hij, dat de strenge dadelijkheid van iederen vorm het waas van broosheid zou hebben gebroken, en, om dit te voorkomen, brak hij zelf aan het einde zachtjes den harden vorm en liet de terzinen uitruischen in een laatsten regel, die hij aan 't sonnet toevoegde, als een overvloeiende beek van teederheid, of als een zachte wind, die de aandacht heel stil zwevend hield en nog nazingen bleef met die onbepaalde, vlottende, zoozeer beminde onbestemdheid. Een enkel voorbeeld haalde ik te voren reeds aan. Ook hierin is het:

> Mais je préfère une âme à l'ombre agenouillée,
> Les grands bois à l'automne et leur odeur mouillée,
> La route où tinte, au soir, un grelot de chevaux,
>
> La lune dans la chambre à travers les rideaux,
> Une main pâle et douce et lente qui se pose,
> ‘Deux grands yeux pleins d'un feu triste’ et, sur toute chose,
>
> Une voix qui voudrait sangloter et qui n'ose....

Men kan het dan geen sonnet meer noemen? Misschien niet. Maar het behoort m.i. tot de zeer mooie vondsten, een, die een ouden vorm een fijn aroma geven kan, en op de wijze, waarop Samain haar een schaarschen keer aanwendde, gebruikt, kan zij niet nalaten een grooten indruk te maken op een gemoed, dat gevoelig is voor den opgang en neergang, den bloei en het kwijnen van den rhythmus.

VIII.

Daar zijne familie tegen de uitgave der brieven en aanteekeningen bezwaar maakt, is door publicatie niet veel van

Samain's proza toegankelijk geworden. Slechts één bundel met vier vertellingen verscheen bij den Mercure, onder den verzamelnaam ‘Contes’; zij heeten: *Xanthis*, *Divine Bontemps*, *Hyalis ou le petit Faune aux yeux bleus*, *Rovère et Angisèle*.

Van het tweede, het meest doordringend en zeer ontroerend, zal ik den inhoud geven. Het is het verhaal eener jonge vrouw, die iedere *uiting* harer gevoelens schuwend, zich veroordeelt tot een durende zelfopoffering. ‘C'était ainsi, en tout et avant tout, une nature exaltée et secrète.... Elle était venue au monde en quelque sorte avec la honte de son coeur. La pudeur physique, et tout ce qu'elle comporte d'ombrageuse sensitivité, semblait chez elle transposée au moral; et la moindre émotion dévoilée, le moindre sentiment surpris lui causait l'intolérable malaise de la nudité. Aussi tout ce qui est fait de demi-jour, de silence, de mystère, l'attirait-il particulièrement: les profondeurs du jardin, l'église ténébreuse et douce, la fraicheur des pièces inoccupées. Là elle se sentait vraiment vivre, là elle pouvait s'épanouir dans la plénitude de son être. Et c'est bien de leur lumière discrète, de leur gravité mélancolique, de leurs colorations atténuées, de leurs parfums déserts que devait s'imprégner pour la vie la substance délicate de son âme.’ Zij heeft Maurice Damien lief, maar eenmaal, toen hij haar omhelzen wilde, ontvluchtte zij; hij ging; nu bleef zij wachten, en twee jaar later trouwt hij met een harer vriendinnen. Wanneer na lange jaren deze vrouw sterft, komt Maurice bij Divine's stilte om troost, - zij geeft hem die, - en na eenigen tijd huwen zij nu, hoewel de droevige gedachtenis altijd in hun huis blijft schreien. Zij is gelukkig evenwel. Totdat, in haar zwangerschap, de zoon van Maurice en haar vriendin ziek wordt, Divine hem oppast en tengevolge van de uitputting, een dood kind ter wereld brengt. Zij draagt het, zij draagt ook den plotselingen dood van haar man; haar stiefzoon, aan wien zij zeer gehecht is, gaat ver weg, - op haar eigen verlangen, daar het zijn belang is; zij blijft in de eenzaamheid achter. ‘Elle vivait ainsi, parmi ses souvenirs, des journées monotones et douces, ramenées aux habitudes de son enfance. Ses seules sorties étaient pour l'église voisine, et là, abîmée dans la prière, et l'âme déjà toute légère et

libre, elle avait le frémissement impatient et mélodieux des colombes qui vont s'envoler. Cependant, toujours pareille à elle-même, Divine *n'osait pas* demander à Dieu de mourir.'

Zij zijn symbolische fantasieën, deze vertellingen, deze belichamingen van Samain's gedachten 'sur l'éternelle trilogie de l'amour, de la douleur, et de la mort.' Zij zijn zonder eenige bevestigdheid aan het dagelijksch reëele leven verbeeld, zij zijn vaag, fijn, fijn-overdacht, diep gevoeld en elk heeft zijn eigen charme. Hoe hangt in *Xanthis* de vreemde geur van voorbije dingen, en in *Divine Bontemps*, hoe is hier de zachte weemoed ingeslopen in den lieven cadans der woorden! Zij geven alle een verschillend gezicht op de liefde, en de verschillende kanten van Samain's eigen karakter vinden wij er in. De taal, waarin zij geschreven zijn, is overvloedig en rijk aan fraaie beschrijvingen, wij proeven in een melancholische ziening de droefenis van den inhoud, zij die elegant, zij die loom en dof van tranen. Sommige zinnetjes kunnen plotseling even schamplichten, méér dan de anderen, voor de zachtgrijze, zijden gordijnen, die deze verhalen in onze verbeelding spannen, zij dragen alle vier hun wezen evenzeer in hunne woorden als in den rhythmus.

Het is niet noodig, meer van de 'Contes' te zeggen. Niet omdat zij minder belangrijk zouden zijn, - integendeel; Samain heeft er weder al zijn gaven van zielsontleder in neergelegd; maar niet maakt, als bij Verzen, een klein citaat mogelijk, dat de lezer een indruk krijgt van den teeren gang van 't verhaal. Op één plaats in *Divine Bontemps*, merkwaardig, omdat wij er in zien, hoe zuiver Samain's inzicht in zichzelf was, wilde ik alleen nog wijzen: 'A tout elle préférait *sa solitude*, et comme il arrive aux êtres dont la vie resorbée avive l'imagination, elle voyait dans ces mots, tout au fond d'elle même, une sorte de jardin caché, un jardin planté, sous un ciel dépoli d'automne, de verdures sombres et très odorantes - lierre et buis - où elle se promenait de longues heures avec sa pensée' (pag. 64).

IX.

Heeft het maatschappelijk leven van den tijd eenigen

invloed gehad op Samain? Hoe staat hij in de literatuur? Hoe zal hij daar staan?

Op de eerste vraag kan een kort antwoord gegeven worden: weinig. Wat hij geworden is, werd hij hoofdzakelijk door psychischen en physischen aanleg, door gesteldheden bij zijn geboorte reeds aanwezig. Deze hebben voornamelijk zijn loopbaan bepaald, en het kan zijn dat een materieel gemakkelijker leven eenige verandering in zijn bestaan gebracht zou hebben, doch het is te betwijfelen, of dit van ingrijpend, overwegend belang zou geweest zijn, zijn natuur was daarop niet gericht. Evenzoo ook stond hij buiten de denkwijze van een deel zijner tijdgenooten. Wij vinden er nergens een spoor van, dat Samain zich interesseerde voor de maatschappelijke vraagstukken, hij was kunstenaar in een exclusieve beteekenis, het schijnt mij onwaarschijnlijk toe, dat hij zich hevig voor dergelijke kwesties zou geïnteresseerd hebben.

Zijn plaats in de literatuur? Wij kunnen eenigermate bepalen, hoe die nu is. Wij zien dat de grenzen van zijn werk niet wijd liggen, hij was niet een man die groote ideeën heeft zien lichten in zijn bewustzijn, en ze tot een blijvend bezit aan de menschheid geschonken; hij was, in al zijn werk, lyricus, de gemoedsuitstorting was zijn onderwerp. Moeten wij hem niet zien als een rijk aangelegden dichter, die, door vele omstandigheden in zijn eigen persoonlijkheid en in wat hem omringde, een gansch bijzondere plaats inneemt in de letteren van zijn tijd, die wèl geen nieuwe gedachten, geen nieuwe theorieën bracht, maar ook het oude niet onveranderd, onvernieuwd aanhing, iemand met een verwonderlijk lyrisch talent, een groote fantasie, die door zijn fijnen smaak en zuiver eclectisme zichzelf een hooge houding gegeven heeft? Op dit punt is geen vergissing mogelijk: dat hij, oorspronkelijk geluid in zijn verzen brengend, één der allerbelangrijkste figuren is uit de belangrijke, te weinig gekende, Fransche dichtkunst van de laatste kwarteeuw. *Zeker* niet minder belangrijk dan Moréas, Kahn, Jammes, Vielé-Griffin, en zelfs dan de veel breeder, veelzijdiger begaafde Régnier; want Samain alleen, na Verlaine, heeft ons *diep* kunnen roeren. Samain bijv. alleen heeft vaak - met Jammes - van alle speling met het leven en de ziel vrije liederen gezongen. Hij heeft in zijn poëzie iets, dat hem verder doet

staan van die anderen, dan zij onderling van elkaar staan, hij is een aparte gestalte, niet alleen omdat hij zich apart heeft wìllen houden en gehouden heeft - wat het verslibrisme betreft, heeft de geschiedenis hiervan hem gelijk gegeven in zijn grootendeels doorgevoerde onthouding - maar omdat door het samenkomen van al dit: zijn doordringende verskunst, zijn aanzienlijken beeldenrijkdom, zijn krachtig, individueel voelen (welk een mooie studie kon er geschreven worden over den *klank* der melancholie bij de Fransche modernen van Laforgue tot Jammes), en het heele samenstel van lichaams- en geesteshoedanigheden, een mensch leefde, die in staat was dingen te laten voelen, die wij tot nu toe niet voelden, een leven te doen vermoeden, waarvan wij geen gedachten hadden, gepeinzen te spannen, die ons altijd geheim waren, - en die dit alles tot ons bracht in een samenstand van klanken, in een bewogenheid van rhythmus, als nog niemand vóór hem ons bijbracht.

En vooral dit: is er één oogenblik, dat de Ernst, het wèten van den grooten Ernst uit zijn leven geweken is? Die afwezigheid van elke luchtige vroolijkheid, en de stilte, die van zelf in ons komt wanneer wij zijn gedichten lezen, - brengen ons wel het niet vreugdige besef bij, dat wij hier met een van die groote, lijdende *Zielen* omgaan, die méér dan de anderen geleden, méér dan de anderen liefgehad, méér dan de anderen geweten en van onkenbare, oneindige dingen de bewustheid gedragen heeft. Ik wilde dit opstel sluiten met het laatste der onvoltooide gedichten, niet omdat het 't laatste is, dat Samain schreef, - dit is niet zeker; maar om de tezamenvloeiing in weinige regels van zóóveel liefde, zóóveel droefenis, zóóveel verlangen naar den dood, - en omdat het, in zijn onvolmaakten staat, in die korte afgebrokenheid, zulk een aandoenlijk symbool geeft van een lief ding in het leven van den dichter:

O toi, ma soeur encor, demain mon inconnue,
O toi qu'emporte une insensible trahison,
C'est votre coeur, vois-tu, qui meurt à l'horizon,
Ce soleil roux qui sombre au fond de l'avenue.
Tu viendras voir autour du beau soleil qui meurt
Les grands chênes debout devant son agonie

Enfant, ouvre ton coeur à la nuit qui descend.
Le coeur, la nuit, exhale un parfum plus puissant,
Et les yeux de l'amour sont splendides dans l'ombre.

Le calme solennel où fondent les chemins
Confère une noblesse au geste de tes mains,
Et nous semblons...
Derrière nous traîner comme un beau manteau sombre.

Voorjaar 1908.

P.N. VAN EYCK.

Dialogen.

I.
Noblesse oblige.

Een villa, 'Promenade des Anglais' te Nizza. Ochtend in October.

DE MAÎTRE D'HÔTEL, *na getikt te hebben, binnengekomen, sluit de deur. Nadert eenigszins gewichtig. Zegt geheimzinnig:*

C'est ce monsieur.

DE DAME; *mooie, jonge, blondine, forsch maar slank, in rijk-deftige rouwkleeding; zit op een kleine sofa met een boek in rouw-omslag; zegt onverschillig:*

Faites entrer.

DE HEER, *met afgemeten buiging:*

Madame.

DE DAME *buigt stijf terug en wijst zwijgend een fauteuil aan.*
DE HEER, *na even te hebben omgezien naar de deur, welke achter hem is gesloten.*

U vergunt zeker, dat ik Hollandsch spreek. Ik weet niet, of u zich mij herinnert... (*Ietwat impertinent*). Ik heb u vroeger nog eens bezocht...

DE DAME.

Ja.

DE HEER.

Ik behoef me dan niet meer te legitimeeren. U begrijpt ongetwijfeld het doel van mijn komst...

DE DAME.

Niet goed.

DE HEER.

Niet? (*Grover*). Dat kan ik moeilijk van u begrijpen.

DE DAME, *zeer kalm, maakt hooghartige hoofd-beweging, als zeide zij*: '*dat laat me koud.*'

DE HEER.

Van het sterfgeval, dat hier verleden week heeft plaats gehad, hebt u het niet noodig gevonden de

familie in kennis te stellen. Toch was er niemand anders om dat te doen.

De dame.
Zijn famielje was dood voor me man.

De heer.
Uw man?

De dame, *met klem*.
Als me man één uur langer in het leven had mogen blijven, zou ik ook in ùw oog, volgens de wet, het recht gehad hebben hem zoo te noemen.

De heer.
Dus nu in elk geval toch niet.

De dame.
In elk geval?... Als u niet gelooft, wat ik zeg, is het beter, dat *wij* niet langer samen praten.

De heer, *haar doordringend aanziende*.
Er *zijn* anders belangen, Mevrouw...

De dame, *levendig*, *maar zelfbewust*.
De zaken van... e... de gestorvene zijn in handen van Me. Roland, *notaire*, *place de la mairie*. Over... dat andere... (*verslikkend*) ons huwelijk, kunt u op de *mairie* zelf informeeren, als u niet gelooft wat ik zeg.

De heer.
Wat geeft u het recht dit te onderstellen?

De dame, *toornig*.
Uw toon meneer... en sommige woorden... (*Zoekend*). Ik weet ze nu niet meer, maar u liet me voelen, dat u me verdacht van liegen.

De heer, *smakt*, *gaat achterover leunen in de causeuse*, *kijkt haar aldoor aan*.
Ik ben integendeel overtuigd, Mevrouw, dat het vooral ook in ùw belang is, als u de meest open kaart met me speelt. U begrijpt wel, dat ik niet van Arnhem naar Nice ben vertrokken zonder bevoegdheid tot handelen; ik heb volmachten van de familie...

De dame.
De familie? volmacht? waarvoor?

De heer.
Volmacht van de erfgenamen.

De dame.
Wéét u dan wie erfgenaam is?

De heer (*spottend-hooghartig*).
Ik vermoed... tenzij ù me zegt...

De dame.

Ik heb u al gezegd, meneer, Me. Roland is de notaris.

De heer.
De notaris?...

De dame.
Van hem en van mij.

De heer.
O!... Oók van u?

De dame.
Als moeder van 't kind.

De heer.
't Kind? O, hebt u een kind, Mevrouw?

De dame (*heftig*).
Wij hadden een kind, meneer. Om dat kind had me man willen trouwen.

De heer.
Mag ik vragen, hoe oud uw kind is?

De dame.
Elf maanden, hier geboren.

De heer (*opzettelijk koud*).
O juist. Ja... En... erft uw kind?

De dame.
Me. Roland kan het best u zeggen, wat de baron gemeend heeft voor zijn zoon te moeten doen.

De heer.
Zijn zoon? Maar dan toch niet gewettigd?... Ik vermoed, dat ook die Fransche notaris de baron attent gemaaakt zal hebben op onze bepalingen over hetgeen iemand het recht heeft aan zijn natuurlijk kind te vermaken.

De dame.
Er is geen natuurlijk kind!

De heer.
Hé, ik dacht dat u zei...

De dame (*boos spottend*).
Me man had goed geïnformeerd! Niet alleen hier, bij die notaris. U kunt gerust zijn, het is in orde. Me man heeft zijn jongen expres niet erkend, om hem te kunnen vermaken, wat hij wenschte.

De heer.
Zoo!

De dame.
Gaat u toch liever naar Me. Roland. Dan raakt u uit de onzekerheid.

De heer (*opstaande*).
Mevrouwtje, ik begin te vreezen, dat er hier dingen zijn gebeurd, die nog wel eens kunnen blijken, niet zóó precies in orde te zijn als u, (*spottende toon*) in uw moederliefde, meent. Werkelijk zal ik met die notaris...

De dame (*gewild hoog*).
Ik heb u niet laten komen, meneer.

De heer (*overdreven lachend, om spot te toonen met wat hem beleedigt*).
U - mij - láten - ko... Neen, Mevrouw, daar hebt u gelijk aan. (*Heftig om bang te maken*). Maar nu ik er eenmaal ben, niet te vròeg, maar ook niet te láát, bijna alles ligt veilig in Holland, .. zoudt u misschien verstandig doen, voor u zelf èn voor uw

kind, als u ons niet zoo dadelijk dwòng, tegenover u enkel rekening te houden met wat strikt is naar de wet.

DE DAME (*iets geïntimideerd*).
Ik begrijp u niet, meneer.

DE HEER (*gaat met beleedigend-nonchalante wijze van zich te bewegen weder zitten*).
Heeft die notaris, die dat heele zaakje, ik wil niet zeggen met de Fransche slag voor u heeft opgeknapt, maar toch blijkbaar de *situatie* van u en uw kind tegenover de rèchten van de familie met Fransche luchthartigheid uitgelegd, u heelemaal niet gesproken van de moge-

lijkheid, dat uw testament wordt aangetast, door de rechtbank nietig verklaard?... Hij heeft u zóóveel verteld van de wet. U blijkt op de hoogte van het verschil tusschen beschikkingen voor erkende en niet erkende kinderen .. Maar de kans, dat de familie weigert zich neer te leggen bij zoo'n testament, hier in den vreemde gemaakt, door een stervende, die niemand om zich heen had als u...

DE DAME.
Er waren twéé getuigen bij!

DE HEER.
Getuigen?! Ja, natuurlijk, de klerk en de boodschaplooper van de notaris! In den vorm zal het stuk wel zijn! Máár...

DE DAME (*onrustig*).
Och, u hoopt me bang te maken!

DE HEER.
Hópen? Wat doe ìk hier met hópen? U hebt veeleer te hópen, Mevrouw.

DE DAME (*bruusk meer naar voren komend en de hand op een tafeltje vóór zich leggend*).
Ik begrijp u! Goddank, dat ik dàt niet hoef! 't Is de éénige angst van... *hem* geweest, dat ìk zijn familie zou noodig hebben, zou moeten bedelen voor zijn kind. Ik wat hopen van u, stel je voor!

DE HEER.
Ja, stèlt u het zich nog maar eens gòed voor. Wie is het geweest, nu vijf jaar geleden... zes, bijna zes al, waar blijft de tijd! .. die u geraden heeft u met hem te verzoenen?

DE DAME (*in fellen toorn opstaande*).
Praat u me daar nog van! Dùrft u dat!? God, hoe is het mogelijk! Hier te komen met een voorname beweging en me te zeggen: je bent niet getrouwd, of u me zoo het huis uit kon zetten, en dan me d'er aan te herinneren, wat 'en schoftestreek dat toen...

DE HEER.
Pardon...
(*Hij wil opstaan; zij*, *met één stap zich vóór hem plaatsend*).

DE DAME.
Asjeblief, nu blijft u zitten! U bent er ommers over begonnen! U me geraden, groote God!... En die toon, waarop u dat zegt!... (*De hand met uitgestoken wijsvinger naar hem uitstekend*). Als iemand me arme man gehoord had! hoe ie ze haatte, z'en zwager, z'en zuster... juist om dàt, waar ie àltijd aan dacht... Z'en léven hebben ze ommers gebroken! (DE HEER *haalt de schouders op*). Ja, doet ù maar onverschillig! Wat raakt het u, wat raakt het

zijn zwager. Hij is dood... Maar dit zeg ìk u: geen cent, geen rooie cent krijgt de graaf!

DE HEER.
Dat... zal nader blijken, Mevrouwtje.

DE DAME.
U zùlt het zien. God, nog 'es toe! Mee in zijn kist had Otto zijn geld genomen, liever dan dat die zwager het zag! U me geraden! Nee, de graaf! De hooge, rijke heer, de grááf van Bunschooten... gekoppeld heeft ie Otto aan een meid... wat was ik anders, hè? een meid!... òm hem ongetrouwd te hou'en... Otto zoo min als ik begreep het; anders...

DE HEER.
Anders hadt ù zeker neen gezegd!

DE DAME.
Heb ik soms te gauw toegegeven? Wat hebt u toen niet staan fleemen!... Dat ik het opnam voor goeie munt, toen ù aldoor sprak van verliefd-zijn!

DE HEER (*hoonend*).
O, dus u was niet verliefd.

DE DAME.
Van mij is geen kwestie, u sprak van hem. En dat ik dat van u moest hooren, van u geloofde...

DE HEER.
Was 't soms niet waar?

DE DAME.
U weet drommels goed wat waar was. Otto wist nooit wat ie wou. Hij was verliefd op me geweest, maar hij was óók verliefd op zijn nicht. Dat was ie al van jongen af. Maar zooals alle menschen met aanleg tot tering was ie gauw op de teenen getrapt. Dat zij zich door de Bunschootens heeft laten opstoken en hem eerst niet hebben wou, omdat ie wat geboemeld had, heeft ie zich vreeselijk aangetrokken. Daardoor werd het vanzelf met mij wat meer dan gewoon... Maar freule Van Erck bleef hem in de gedachten... Toen maakte hij plotseling ruzie met mij, om iets dat hem vroeger nooit had gehinderd. Nooit meer optreden, was het opééns. En toen, boem, met de freule verloofd. De tweede keer nam ze'm - waarom, weet de hemel. Het was van hem géén kinderspel. Hij meende 't echt, maar ja, hij was zwak!... Hij moest een vrouw hebben die hem leidde, niet een die hooghartig koel dee'.

DE HEER (*die, een weinig voorover, half uit nieuwsgierigheid, half uit besluiteloosheid heeft toegeluisterd, spottend tegen haar opziend*).
Nu, u hebt hem nu immers geleid!

DE DAME.
Hij zou ook niet ongelukkig geweest zijn, natuurlijk zijn ziekelijkheid daargelaten, als ie zich dat van z'en zuster niet zoo sterk had aangetrokken.

DE HEER (*onverschillig*, *verveeld*).
Wat bedoelt u?

DE DAME.
Dat die had meegedaan met 'er man.

DE HEER.
'Méégedaan?' Wat bedoèlt u toch?

DE DAME (*toornig achteruittredend*).
Wat ik bedoèl? Ik bedoel, dat de graaf het trouwen belet heeft, gestookt, geïntrigeerd dat het af ging; u heeft ie naar mij gestuurd, dat ik uit zou schei'en met zingen; - omdat hij anders misschien niet zou erven, en dat zijn vrouw daarvan heeft geweten.

DE HEER (*opgerezen*, *op den toon van iemand die iets misdadigs ontdekt*).
Zoo, is dat uw verzinsel geweest om Baron van Zenderen te verwijderen van zijn verwanten? Laster is toch een makkelijk middel! Dat die goeie baron dat geloofd heeft!

DE DAME.
Verzinsel?! Wat!? Is 't soms niet wáár...!

DE HEER.
Neen... Mevròuw, het is zeker niet waar.

(Waardig wil hij de kamer uit).

DE DAME (*zich in zijn weg stellend*).
Nee, pardon, zoo gaat u niet heen! (*Dreigend*). U blijft, meneer, of ik roep mijn bediende. Denkt u, dat ik me alles laat zeggen? Ik ben niet getrouwd - en ik heb een verleden. Als me zoon me dat later verwijt... Maar u! en de graaf! die Otto voor goed hebt verbitterd, zoodat ie niemand meer zien wou, niemand! toen ie z'en zwagers toeleg doorzag...

DE HEER (*smalend*).
Niemand als u.

DE DAME (*kalm-ernstig*).
Ja. Niemand als mij. Zijn vrouw. Ik... of zij... daar zat het hem niet. Hij was genoeg aan mij gehecht. Hij verweet zich altijd zijn lompheid, de manier waaròp hij het met freule Van Erck heeft afgemaakt, zoo opeens, en kort voor het trouwen... Maar hij vond zich tè erg gestraft door de houding van al de menschen, al zijn vrienden, zijn oom, de tantes, die hem opeens de rug toedraaiden, voor wie hij eenvoudig niet meer bestond.

DE HEER.
Om zijn ópenlijk leven met u!

DE DAME.

Niet waar! Gelogen! Dat zegt de graaf! Dat heeft die ook nog ons aangedaan. Toen Otto's oom, de jagermeester, dood was, heeft Otto niets geen bericht gekregen, we hebben het in de courant gezien, en toen ie zich op het kerkhof vertoonde...

De heer.

Juist! De familie was woedend, om u!

De dame.

Och... en wat had die oom dàn zelf...

DE HEER.
Niet zóó, dat de heele wereld het zag!

DE DAME.
't Is Otto gezegd, door jonker Van Haastert, vèr famielje toch maar van de freule, dat iedereen boos was om de manier waarop hij het engagement had afgemaakt.

DE HEER.
Zeker... ook dàt... die lòmpe manier...

DE DAME.
En wie had er gestookt? De graaf! Wie had u op mìj afgestuurd? En waarom? Dat Ot' niet zou trouwen. Dat *al* het land aan de Bunschootens kwam, al het land en de twee millioen. De graaf had aan de twee millioen van Otto's zuster niet genoeg, bij de drie of vier die hij zelf heeft; het hééle fortuin van de Zenderens wou-d-ie!

DE HEER (*wil wegloopen*).
Nou! Nu heb ik u aangehoord. Ik ken uw opinie over de graaf. Ik wéét op welke mooie manier u de baron al die tijd hebt *geleid*, zooals u het noemt. Nu eens de ernstige kant van de zaak. Me. Roland hebt u gezegd? *Place de la mairie?* Maar dat weet me koetsier natuurlijk... Hoe... is het hier met het huis? Een huurhuis?

DE DAME.
Op mijn naam, stelt u zich gerust.

DE HEER.
Och zoo, ook! Alles prachtig geregeld! Mevrouw... u hóórt dan nog wel van me...
Hij wil gaan. Klop op de kamerdeur.

MAÎTRE D'HÔTEL *biedt visitekaartje op een blad aan de dame*.
DE DAME.
Daar is juist Me. Roland! Als u het wenscht, kunt u hier met hem spreken. Ik laat u alleen. *(Met geringe, zeer stijve buiging gaat zij naar de deur, welke de maître d'hôtel voor haar openhoudt. Zij zegt tot dezen:)* Faites entrer monsieur le notaire, - ici. La nounou est sortie avec l'enfant?

MAÎTRE D'HÔTEL.
Oui, Madame la baronne, la nourrice se promène avec monsieur le baron.

J. DE MEESTER.

Kalff's Nederlandse letterkunde.

III.

Geschiedenis der Nederlandsche Letterkunde, door Prof. G. Kalff, deel III Groningen J.B. Wolters, 1907.
De Nederlandsche Renaissance-dichter Jan van Hout, door Dr. J. Prinsen J.L.zn. Amsterdam. Maas en van Suchtelen, 1907.

Inheemse natuur gewijzigd door vreemde kultuur, beperkte middeleeuwse horizonnen wijd uitgezet door drang van vrij zoeken en weten - de godsdienst verdiept door vrij delven naar schatten van geestelik geluk, anderer geloof verdragen in 't besef, dat alle mensewijsheid betrekkelik is (hoewel na de breuk van 't ene geestelike gezag dadelik weer 'n ander over mensezwakheid gaat heersen) - 't natuurlik voelen door schoonheidsdorst verzinnelikt tot bewust genieten van vormschoon - en dan: de verscheiden Dietse volkselementen als eenheid gezien door Bourgondies-Habsburgse staatszorg, en langzaam daartoe rijpend, door godsdienstige verdeeldheid in samengroei verbroken, uiteengevallen als volksverzet tegen regeringsdwang tot staatkundige vrijheid zal voeren - Noorden Zuid-Nederland onherroepelik gescheiden, het Noorden in zijn vorming gestut, gedragen door de beste krachten uit het Zuiden - een jong volk dat krachtbewust ‘zijn vleugels gaat uitslaan’, en in hoge vlucht met adelaarsblik de wereld zal omvatten - ‘Dier Holland dat, trots overwolkte transen, 't oorspronkelijk schoon een tempel stichten zal’ - ziedaar, beknopt, de inhoud van dit 3de deel van Kalff's ‘Nederlandsche Letterkunde’, dat de 16de eeuw behandelt, ‘de Literatuur der wording van den Noord-Nederlandschen staat’.

Als de beide vorige delen geeft ook deel III door de systematiese indeling der stof 'n helder overzicht, overzien we na alle woeling en gisting 't geheel als 'n bezonken helder watervlak, overzien we de hoofdlijnen vooruit naar nieuwere tijden, naast alle ‘zijd- of bijwegen’.

Kalff laat zijn boek als overgang van oude tot nieuwe tijd in twee delen vallen: in 'n overzicht van volkskunst, en het woord van individuële ‘dichters en prozaschrijvers uit Noord- en Zuid-Nederland’. Volkskunst is de woorduiting van de 1ste helft der 16de eeuw onder invloed van Hervorming en Renaissance, is de ‘Literatuur buiten de Stroomingen van Rederijkers en Beroepsdichters’. Grotendeels volkskunst is ook ‘de Letterkunde tijdens den Vrijheidsoorlog’ - de ‘strijdpoëzie van Geuzen en van hun tegenstanders’, Lyriek en Proza, dat ‘nieuw en oud geloof opbouwt’ en het woord van enkele ‘Rederijkers tijdens den Vrijheidsoorlog’, die we zwakjes al als enkeling-kunstenaar gaan herkennen. Een tweeledig ‘Tusschenspel’, dat Kalff hier wel niet zo noemt, maar dat met 't oog op de vorige delen toch zeker als zodanig bedoeld is, verbindt de beide delen. Het ene Tussenspel behandelt de ‘Vestiging van de Republiek der Vereenigde Nederlanden’ (Strijd tusschen Regeering en volk. Volkseenheid in wording. Scheiding van Noord en Zuid). In het 2de, ‘het Individu in de Letterkunde’ - als inleiding van ‘Dichters en Prozaschrijvers uit N. en Z.-Nederland’ - zien we het individuële, het zelf-zijn van de enkeling bevestigd door beweegkracht van Hervorming, van Vrijheidsoorlog, van Renaissance, 'n Nederlands zelfbewustzijn, dat zich uit ook in streven naar taalbouw en taaleenheid. Een slothoofdstuk over de ‘wording van het Nieuw-Klassiek Drama’ wijst vooruit naar de 17de eeuw; beschouwingen over ‘het Literair leven’ (schrijvers, publiek, kritiek, aanzien der kunst en schrijversroem) zijn belangrijk in verband met wat over dezelfde onderwerpen in de vorige delen van 13de-15de eeuw gezegd is, en dat voor volgende eeuwen voortgezet belangrijker nog worden zal in kronologies overzicht, waarop ik later eens hoop terug te komen.

Helder in overzicht van Nederlandse Woorduiting is dit 3de deel, maar node missen we er weer iets van algemeen Zuid- en West-Europees geestesbewegen in de 16de eeuw,

een inleidend hoofdstuk bijv. over de betekenis der Renaissance als kultuurhistories verschijnsel, waaruit de volgende hoofdstukken als voortvloeien. Door zulk 'n inleidend hoofdstuk hadden we kunnen begrijpen, hoe de mens van de nieuwe tijd beter dan de eenzijdige middeleeuwer de Klassieke beschaving, de Klassieke levensbeschouwing in zich kon opnemen en verwerken naar de ‘Rinascimento’, de Wedergeboorte der Oudheid, die noodwendig in ‘de volheid der tijden’ in Italie moest geschieden, - hoe door Italiaanse ogen gezien de Renaissance een tweedehands zoeken van Hellasschoon bleef, dat door de Italiaans zinnelik-dekoratieve smaak op den duur zuiver kunstvoelen in de grond ging bederven, - hoe Renaissance-schoonheid werd zinledige vormverering, die 't gemoed niet kon verwarmen en de mensen geestesdor maakte, tot 'n 2de Herleving van Hellas en 'n Wedergeboorte van Middeleeuws schoon Europa voor korte tijd kwam verfrissen en op nieuwe wegen van ontwikkeling bracht. Uit zulk 'n inleiding zou vanzelf de zo belangrijke parallel moeten volgen van verschillende kunstuiting in de 16de eeuw, van woordkunst naast schilder- en bouwkunst, waardoor we immers beter nog 16de eeuwse schoonheid kunnen waarderen. Voor de 15de eeuw heeft Prof. Kalff deze parallel wel getrokken en het algemeen geestesleven er ons beter door doen begrijpen; in deel III vinden we er niets van dan verspreid, hier en daar, 'n enkele opmerking. Bijv., dat (1ste helft 16de eeuw) ‘niet zonder reden de geschiedenis van den Verloren Zoon zulk een geliefde stof (is) in de dramatische en beeldende kunst van dien tijd’, toen rijkdom en weelde menig ‘jonck wellustich triumphant man’ tot dartele levenslust en brooddronkenheid, tot armoede bracht - en Kalff wijst dan op 'n zestal prenten van den ‘figuursnijder’ Jan Ewoutszoon van het jaar 1541. Eens ook noemt Kalff ‘Botticelli's ietwat gemaniëreerde gratie’ die Karel van Mander ‘voor het geestesoog kan gespeeld’ hebben bij 'n gedeelte van Ovidius' Metamorphosen, jambies bewerkt, terwijl zijn ‘Pinceel beluystert sulck schrijven’ - in deze woorden:

> Hoe gracelijck sie ick alree nu waeyen
> Der Nymphen cleeders en hooft-doecken seylich,
> Meest al eenvoudig en somwijlen draeyen
> Heen en weer met den windt en hoe daer swaeyen

De lichte Bacchanten met toortsen veylich[1],
Rennend' op en af den heuvelen steylich
En Dianens Maeghden ter jacht in 't wilde
Hoe hen slippen en wimpels golven milde.

Ook het slothoofdstukje ‘Terugblik en besluit’ geeft iets in die richting, waar de zestiend'eeuwse schilderkunst ‘het werk der zoogenaamde Romanisten, navolging der maar halfbegrepen Italiaansche kunst, om zijn onnatuur, zijn hol pathos en zijn tentoonspreiden van kennis een tegenhanger van een groot deel der humanisten-poëzie’ wordt genoemd.[2] Leg daar nu eens naast 'n parallel als Dr. Jacobsen trok[3], toen hij van Mander's Virgiliusvertaling in vijfvoetige jamben (1597) vergeleek met dezelfde in Alexandrijnen van Vondel (1660) en naast het Vroeg-Renaissance-woord 'n gelijktijdige uiting in steen van Lieven de Key plaatste, ‘de breede schilderachtigheid van het Leidsche raadhuis of de fleurige bontheid van de Haarlemsche vleeschhal’ - naast de regelmaat en de symmetrie van het Klassicisme Jacob van Campen's ‘Stadhuis aan den Dam, zetel en symbool van de wereldmacht der Amsterdamsche regenten-aristocratie’.

Glashelder ineens wordt ons het kunstideaal, het geestesstreven van beide tijdvakken. En zou nu bijv. Bruegel, de kostelike Bruegel, ons veel 16de eeuws leven niet beter kunnen doen begrijpen? Ik herinner me in Kalff's boek die naam maar eens te hebben aangetroffen[4], nl. bij de behandeling van v. Mander's Schilderboek, dat van Mander innige pret in Bruegel heeft, in ‘Pier den Drol’, zoals zijn tijdgenoten hem noemden, en zegt: ‘Oock siet men weynich stucken van hem die een aenschouwer wijslijck sonder lachen can aensien, ja hoe stuer wijnbrouwigh en statigh hy oock is, hy moet ten minsten meesemuylen oft grinnicken’. Maar Bruegel heeft toch ook droeviger, ernstiger kant, in Bruegel ligt tragieser hekeling. Leg ‘van dat Luye-lecker-lant’ uit de ‘Veelderhande geneuchlycke Dichten’ (in 1600 te Antwerpen door Jan van Gelen uitgegeven) eens naast Bruegel's Luilekkerland (1566), al zien we

1) Met veil, klimop bekranst.
2) Blz. 7, 399 en 565.
3) Carel v. Mander. Dichter en Prozaschrijver, (Rotterdam, Brusse, 1906) blz. 105.
4) Blz. 404.

daar misschien niet dadelik met een der jongste bewerkers van Bruegel in ‘den bitter-ironischen glimlach van den kunstenaar bij de steeds grootere verschrikking der troebelen’ - maar sterker nog: leg Bruegel's ‘Magere en Vette Keuken’, zijn ‘Gevecht tusschen de spaarpotten en de geldkisten’ naast de orde ‘van den heylighen Vader Sinte Magher-Sot’, met hun orde-‘habijt’ van geknoopt hemd en net, ellebogen door de mouwen, benen door de broek, uit diezelfde bundel van Jan van Gelen, - naast spelen van de Brugse lakenverver en voller Cornelis Everaert, als 't ‘spel van d'Onghelycke Munte’ of 't ‘spel van Groot Labuer en Sober Wasdom’ (1530), Everaert, die, middeleeuwer nog van geest, de arme drommels, hoe bitter ze 't ook hebben, aanmaant tot berusting en patientie, tot geduld voor verbetering, die van overheidswege wel eens komen zal - ook naast het Leidse ‘rapport van armenzorg’ (1577), al of niet 't werk van Jan van Hout, 'n poging tot praktiese toepassing van de nieuwe beginselen over armenzorg in 1526 al verkondigd door Erasmus'leerling de Spaanse Bruggeling Vives, die armoede zag als een maatschappelik verschijnsel door de gemeenschap in haar geheel te bestrijden. Cornelis Everaert, de middeleeuwse kristen-demokraat, begreep de nieuwe tijden niet, de opsteller van het Leidse rapport en Bruegel begrepen die wel. Naast de woorduiting doet Bruegel's hekeling ons beter nog de noden kennen van het arme volk, dat zuchten gaat onder de druk van geldmacht. Door 'n langzaam opkomende groot-nijverheid, die alle middeleeuwse beschermende instellingen van handel en verkeer opheft, zal de felle scheiding komen van groot-kapitaal en proletariaat, - geen die 't in de 16de eeuw duideliker maar ook droeviger zegt dan Bruegel. En zo is er meer! Elke tijd worde in waarheidslicht geheven door goed, d.i. histories begrijpen van zijn volle kunstuiting.

In 't kort behandel ik nu de inhoud van 't boek, de 16de eeuwse woorduiting van Hervorming, Vrijheidsoorlog en Renaissance.

De Hervormingsbeweging, die de middeleeuwse Kerk scheurde, was, zoals we in de vorige delen zagen, in ons land al twee eeuwen voorbereid door het onderwijs van de

Broeders des Gemenen Levens, door de Windesheimers, de mystieken van 14de en 15de eeuw en vooral door de Imitatio. Stemmen van buiten - Luther, Zwingli - roepen, begin 16de eeuw, wakker ‘wat in de volksziel sluimerde’, en onder invloed van Erasmus ontstaat een Nederlandse Hervorming[1)], die in haar strijd van geweten tegen gezag, van individu tegen gemeenschap, en afkerig van alle geloofsdwang, een Bijbels Kristendom zich wenst, zuivere weerspiegeling van de Bergrede. Deze Nederlandse Hervorming, 't best vertegenwoordigd door Gnapheus (Willem de Volder), rektor der Latijnse school in den Haag, heeft grote invloed gehad in allerlei kringen, vooral op mannen van het onderwijs, door wie Erasmus in zijn nieuwe denkbeelden over onderwijs en klassieke opvoeding graag gevolgd werd. Evenals hij, hebben veel van zijn volgers zich niet afgescheurd van de Katholieke Kerk, die ze eerbiedig om haar edele ouderdom van eeuwen blijven eren, en zelfs bij lompe aanval verdedigen. Zo is ook Coornhert, die aan 't eind van deze Nederlandse Hervormingsbeweging staat, hierin Erasmus' geesteskind, individualist ‘op-end'-op’ en als Erasmus overtuigd, ‘dat een mensch uit zichzelven de deugd volbrengen kan, als hij dat ernstig en eerlijk wil; dat een goed zedelijk leven den mensch volkomen kan bevredigen, al erkent hij dankbaar in Jezus een voortreffelijk leidsman tot dat leven’. Deze Nederlandse Hervorming is als zodanig doodgelopen, verstikt weldra door 't Kalvinisme, maar de ‘grote geestelike verovering onzer humanistiese kultuur’, geloofsverdraagzaamheid, en een helder begrip van nodige scheiding tussen Kerk en Staat was geestelik erfgoed van Erasmus aan de besten onzer 16de eeuw, aan 'n Jan van Hout en Coornhert, 'n Willem van Oranje en Burgemeester Hooft.

Gevaarlike ketters, ‘opinieus en seditieus’ noemde de regering allen, die begin 16de eeuw door wantrouwen tegen de leraars der Kerk gingen twijfelen aan de Kerk zelf en haar leer. Als staatsmisdadigers - want middeleeuws waren Kerk en Staat één - werden ze gevangen genomen en na streng spitsvondig geloofsonderzoek, zo ze weigerden te herroepen, gedood. De geloofsvervolging begon, de ‘tijd van justitie’.

1) Dr. Pijper, Erasmus en de Nederlandsche Reformatie. (Handel. en Meded. Maatsch. Ned. Lett. te Leiden, 1906/7.)

Heel de Hervormingsgeschiedenis, de groei der beweging, geeft Kalff ons in de ‘Hervormingsliteratuur’. Allereerst wordt ons het verlangen naar hervorming van zichzelf en anderen gewezen in 'n bijbels schooldrama van Gnapheus, de ‘Acolastus’, Latijnse bewerking van de Gelijkenis van de Verloren Zoon (1529). Twee geestelike liedbundels ‘Een devoot ende profitelyck Boexken’ in 1539 en ‘Souterliedekens van Jonker Willem van Zuylen van Nievelt’ in 1540 bij Symon Cock in Antwerpen uitgegeven, voldoen de velen, die er niet aan denken zich los te maken van het oude, maar toch zoveel van de nieuwe geest in zich hebben, dat zij deze Souterliedekens, Psalmen in de volkstaal, als iets nieuws liever zingen dan de oude geestelike liederen - en merkwaardig, dat in beide bundels, van overheidswege goedgekeurd, toch, naar Kalff aanwijst, ‘addertjes van ketterij’ schuilen. Uit tafel- en zinnespelen blijkt de aanwassende zelfstandigheid der leken: 't nieuw geloof wordt verdedigd, 't gedrag van geesteliken gelaakt, ook de Kerkleer soms bestreden, zelfs door de Volder's zuiver Erasmiaans ‘Troost ende Spiegel der Siecken’ (1531) in het geloof aan het H. Sakrament der stervenden. Een goed beeld van het geloofsleven dier tijden ziet Prof. Kalff in de zinnespelen van het Landjuweel te Gent (1539) op de uitgeschreven vraag: ‘welc den mensche stervende meesten troost es’. Hier - naast het nieu we nog het oude, maar het zwaartepunt in 't nieuwe. Men vindt er eerbied voor de sacramenten, ook de Verloren-Zoon-stemming en de twijfel: ‘ik slacht den blinde en weet niet welken weg ik moet inslaan’ - dan de overtuiging, dat ‘goede werken’ nutteloos zijn, dat de gelovige hel en dood niet vreest, maar zalig blijft in Kristus, dat niets hem scheiden kan van Gods liefde, ‘angst, druk, gevaar, vervolging noch zwaard, honger noch naaktheid.’ Klinkt dat niet als een ‘antwoord op de plakkaten der Regeering’?

‘Lijden doet dwoort Gods floreren’ - ons oudste martelaarsboek ‘Het offer des Heeren’ staaft het, in 1562 voor het eerst verschenen, sedert tienmaal herdrukt. Een kostbare schat is deze bundel van ‘brieven, belijdingen, testamenten van Doopsgezinde martelaren uit de jaren na 1527, meerendeels uit het midden der 16de eeuw’, van mannen en vrouwen, gepijnigd, geworgd, verdronken of verbrand, omdat hun oprecht

Christelijk en waarachtig geloof niet overeenstemde met dat der Roomsch-Katholieke Kerk: Jan Claesz. ‘de lieve broeder die het woort Gods met zijn roode bloet bevestichde’, dien wij op het schavot hooren zeggen: ‘ic come met den verloren Sone ende stae alleen op dat puere woort Gods’; zijn metgezel, Lucas Lambertsz., dien men ‘Bestevaer’ noemde, een man van 87 jaar, onthoofd als Jan Claesz.; ‘een teeder Meysken, geheeten Elisabeth, die een Bagijnken hadde geweest’, die, als de beul haar aantast, smeekt: ‘Och mijn Heeren en beschaemt mij niet, want mij en heeft noch noyt Man aen mijn bloot lichaem ghetast’; Jeronimus Seghers, Peter van Wervich, Mayken Boosers, Weynken Claesz. en tal van anderen uit het paar duizend martelaars die in den loop dezer eeuw op het vonnis der Inquisiteurs door de wereldlijke Overheden zijn terdood gebracht. Berusting klinkt, berusting van gezonde, krachtige vroomheid, en diepe ontroering ‘dat de golven er bij wijlen hoog gaan’, humor zelfs als van ‘Hans van Overdamme, die met zijne geloofsgenooten in ‘eenen duysteren diepen kelder’ wordt gebracht, en zegt tot een hunner: ‘Mij dunckt dat wy met Jonas inden buyck van den walvisch zijn, soo doncker ist hier, wij moghen vast met Jonas tot den Heere roepen, dat hij onse Trooster ende Verlosser sy’. Maar ook horen we bittere spot, hoon en wraakzucht. Een vinnig schotschrift als ‘Den Val der Roomscher Kercken’ (1553), waarin men ‘'t ruischen hoort van den Beeldenstorm’, luidt Marnix' Biëncorf (1569) in.

‘O Nederduyslant, Vlaenderen, Brabant, Hollant, Zeelant, Vrieslant met andere contreyen, waartoe sydy gecomen?’ - klaagt Broeder Henrick Pippinck in 1567 in ‘ons erm verbrant Clooster der Minnebroeders’. De strijd is ontbrand. ‘Verlekkerd door de smaak der vrijheid’, als Hooft zegt, en steunend op de leer der volkssouvereiniteit verzetten de Nederlanders zich tegen Spanje, zweren ze Philips als wereldlik vorst af, in hoger plicht van ‘obedientie’ aan ‘God den Heere, der Hoochster Majesteit’, zoals het in 1559 al uit martelaarsmond geklonken had: ‘Heb ick dat mandament van den Coninck overgetreden, dat is een cleyne sake, naedenmael ick dat doende, hebbe volbracht dat mandament des Conincks der Coningen, die de warachtige God ende eewighe Coninck is’.

Het nieuwe geloof wordt intussen opgebouwd, gewezen wordt op gevaar van verdeeldheid en onverdraagzaamheid, tot geloofseenheid wil men komen, die als 'n waar Kristendom boven alle sektegeest moet staan. De stemmen der ‘slachtschaepkens Christi’ worden strijdkreten nu. Fel klinkt ook het Katholieke woord ter verdediging. Terwijl in de 1ste helft der eeuw eigenlik alleen Anna Bijns' hartstochtelike aanval op Luther en zijn volgers enige beweging bracht, ‘waar 't vroeger doodstroom was’, horen we nu verscheiden Katholieke stemmen antwoorden op al wat de Kerk en haar leraars verweten wordt en beschermen ze wat door het slijk wordt gesleurd, roepen wraak over kerkschennis en beeldenstorm. Soms zachtverzoenend als in de liederbundel van Tonis Harmansz. van Warvershoef: ‘Bidt voor uwe tegenstanders, belijdt uw geloof niet met roepen en kijven, dat de wortel van alle verbittering is; spijst uwe ziel met de Schrift; laat het oordeel aan God over’ - of vol droefheid en ergernis:

Waarom zijt ghy soo langen tijdt
Van ons absent, ach, lieven Heer!
Soo dat u schaepkens, onbevrijdt,
U heete gramschap voelen seer?

Denckt op u Catholijcke Kerck,
Door u ghesticht en ghefondeert,
Door u verlost, u eyghen werck,
Daer ghy soo lanc in zijt gheëert.

Met hamers, bijlen en gheweer
Als van den boosen gheest beseten;
Het schoon ciraet, met groot oneer
Hoe sy dat al in stucken smeten!

Och! houdt u handt niet langher stil
Te straffen dese geus-ghesellen;
Ghy hebt de macht, hebt ooc den wil!
't Sijn vijanden, 't sijn al rebellen!

En daartegen in klonk het geuzenlied in juichkreet, in grimmige scherts, in felle haat. Als ‘berijmde nieuwstijdingen’ hebben de meeste van die geuzenliederen geen dichterlike waarde, toch kan 'n enkel als ‘het lied van den tienden

penning,' als het 'Wilhelmus' dat daar doorheen gevlochten is, ons nu nog ontroeren, zoals heel die tijd van grootse worsteling, van 'geschiedenissen, zonder 't onthouden derwelke 's Lands behoudenis last lijdt'.

De geuzenpoëzie geeft een volledig overzicht van de strijd tegen Spanje, 'n strijd zowel door Hervormers als Behouders gevoerd, want ook onder de Katholieken waren veel tegenstanders van Spanje. Toch is er nog 'n poëzie der Spaansgezinden ook, die jubelt bij Alva's komst, die tegen het 'Vive le geus,' 'n 'Vive le roy' stelt, die de troebelen een straf des Hemels noemt, en 'Willeken van Nassauwen' met heel zijn geuzenaanhang verwenst, en juicht als 'de Verrader de doodwont heeft ontfaen'. Meest in Zuid-Nederland bleven de Spaansgezinden, daar er wegtrok naar het Noorden, wie de nek niet buigen wou. Lang weigerde nog de stad Gent zich te onderwerpen. 'Gent was blent', spotte Brugge, God moest de Gentenaars een bril opzetten. Maar ook Gent boog eindelik, als Antwerpen, dat zijn val vierde als 'n 'verlossing'. Zuid-Nederland wilde rust, wilde vrede tot elke prijs - 't 'oorlogskindeke', dat er geboren was, mocht niet groeien, want 'wort dat kint etende, adieu ons broot'! Zwaar heeft Zuid-Nederland ervoor geboet.

Rooms- en Spaansgezinden vormen in het Noorden de onderliggende partij, ze worden er geduld, meer niet, en deemoedig vraagt Tonis Harmansz. voor zich en de zijnen 'een kleyne plaets van vrede'!

Het Kalvinisme gaat overheersen, gegrond door zijn Psalmvertalingen, bevestigd door Marnix' woord, en tegen het einde der 16de eeuw trekken de Kerkeraden met streng kerkelike tucht het geestelik gezag aan zich, al staan nu de leken er tegenover zelfstandiger van oordeel, rijper en krachtiger van geest dan eertijds. De duizenden, 'die zichzelf niet konden wezen', volgden gedwee de nieuwe leiders. Toch is er door beweegkracht van Humanisme en Hervorming 'n sterker individualisme gekomen, dat door de eeuwen heen als levensbesef eens groeien zou tot de kracht, die 'zich aan zich door zich alleen gebonden' weet. Dat vrijworden van het individu, van de enkeling, die met ruime blik heel het wereldbestuur gaat omvatten, en in groots verrukken over het universum loslaat zijn eng begrip van 'de aarde middel-

punt van 't heelal', is misschien wel het gewichtigst gebeuren van de nieuwe tijd.

Zestiende-eeuws Nederlands type van de nieuwe mens, belangrijke schakel tussen middeleeuwen en 17de eeuw is 'de Nederlandsche Renaissancedichter Jan van Hout', zoals Dr. Prinsen die in de laatste jaren eerst in zijn volle betekenis heeft ontdekt en ons in zijn nieuw boek tekent. Al deze belangrijke nieuwe gegevens zijn in Kalff's 3de deel verwerkt en nu zien we voor 't eerst de Leidse sekretaris Jan van Hout in 'n Geschiedenis der Nederlandse Letterkunde op de plaats, waar hij behoort te staan. Dr. Prinsen heeft hem ons getekend: 'in levende kracht, en het is dan een genot naar hem te kijken. Want al het meest kenmerkende en vooruitstrevende van zijn tijd en zijn land is op het mooist in hem aan te wijzen. Hij ademt met volle teugen in den krachtigen, frisschen luchtstroom, die sedert het eind der Middeleeuwen over West-Europa waait; hij begrijpt volkomen den geest van zijn tijd - vertoont ook in hooge mate, wat men in zijn tijd wel noemen kan het nationaal Hollandsche - de goede hoedanigheden, die in zijn dagen min of meer de kenmerken werden van hen, die daar woonden of zich vestigden aan de drassige oevers van Maas en Rijn; daarin vindt hij zijn opperste openbaring van mensch-zijn, die volharding in tegenspoed, die stalen ijver en werkkracht op de banen der nieuwe ideeën, die begeerte naar orde en regel, dat warme gemeenschapsgevoel, dat koel, logisch redeneerend verstand, die neiging en gave tot geestige uitbootsing der werkelijkheid. Zoo komt hij voor ons te staan in zijn streven naar sociale rechtvaardigheid, in zijn werk als ambtenaar, als man van de wetenschap, als kunstenaar'.

Aan mijn verdere bespreking nu van Kalff's 3de deel wil ik ten grondslag leggen het hoofdstuk van Dr. Prinsen's boek: 'Van Hout en de kunst', omdat we in van Hout's 16de eeuwse woorduiting, schakel tussen de middeleeuwen en de 17de eeuw, duidelijk al de drie vertakkingen zien, die in de 17de eeuw de hoofdstromen der Renaissance zullen zijn: 'de navolging der klassieken, de neiging tot italianiseeren en tot het nationale' - dus: Vondel, Hooft, Breero. Eigenaardig, dat ook de bonte inhoud van Karel van Mander's Schilderboeck (1604 uitgegeven) onbewust dezelfde lijnen aangeeft. Hoofdinhoud zijn

er de levens der ‘Antycke Schilders, daarna die der Italiaanse, naar Vasari's Schilderboek bewerkt, en ten slotte die der ‘Nederlandsche en Hoogduytsche schilders’, en deze laatste vooral, in tegenstelling ‘met het bloemrijke, niet zelden pompeuze rethoryckers-proza’ van de rest, pittig, levendig verteld, waarvan Kalff 'n paar voorbeelden geeft. Geopend wordt het boek met een ‘Grondt der edel vry Schilder-const’, die met Romaans hoog Renaissancekunstvoelen de ‘adel van Pictura’ betoogt en het Schilderboeck verheft tot 'n ‘tempel van Fama’. Gesloten wordt 't boek met 'n ‘Wtleggingh op den Metamorphosis’ van Ovidius, het 17de eeuwse gemakkelik op te slaan handboek van mythologie en allegorie, waardoor van Mander, hoe goed zijn bedoeling van populariseren ook geweest is, mede schuldig wordt aan het grote gebruik, aan 't schromelike misbruik van klassieke godenamen in de 17de eeuw, van Renaissance-vormverering en zinledigheid.

De rest van Kalff's boek zal ik nu behandelen naar deze drie in de 16de eeuw al duidelik te onderscheiden stromingen.

De in Italië begonnen, daarna in West-Europa gevolgde Renaissancebeweging, die de Klassieke beschaving, het Klassieke levensbesef van blijde schoonheid met andere ogen leerde zien dan de Middeleeuwen dat konden, leerde nu ook liefhebben wat vroegere tijden als aards, als stoffelik, vergankelik hadden verworpen. In 'n geheel andere gedachtekring kwamen de mensen, het nieuwe van de vorm trok aan en door de vorm kwam men tot de inhoud. Maar eerst werd alle streven gericht op 'n navolging van de vorm, en evenals beeldhouwers en schilders vlijtig kopiëerden, deden de Humanisten al hun best even sierlik Latijn te schrijven als hun voorbeelden. De Hagenaar Jan Everaerts (1511-36), Janus Secundus, bracht 't er ver mee in zijn ‘Basia’, z'n ‘Kusjes’, 'n hartstochtuiting ‘gebreideld door zelfbewuste schoonheid’, met iets verfijnd zuideliks als Everaerts' uiterlik. Latijnse verzen zijn de hele 16de eeuw door geschreven, ook door Jan van Hout (1542-1609), zooals blijkt uit een in zijn inventaris genoemde ‘bundel van poeterijen in het Latijn’ die niet bewaard werd. Latijnse verzen schreef ook zijn vriend, Jonker Jan v.d. Does, de bekende Leidse Douza (1545-1604), die er zich tegenover Spieghel zelfs op beroemt.

Door navolging in de oorspronkelike taal, maar ook door

vertalingen tracht ‘de edele conste van Rethorycke’ het nieuwe in zich op te nemen en worstelt om met het eigen woord 't voorbeeld ‘natuerlijcke en elegantelijck’ te volgen. Toch is de Renaissancebeweging nog 't krachtigst bevorderd door vertalingen en bewerkingen voor 't toneel. Naast de nieuw-latijnse lyriek, die eigenlik weinig nieuws te zeggen heeft, bloeit terzelfder tijd 'n nieuw latijns drama. Rektoren van Latijnse scholen lieten hun leerlingen, naar het middeleeuwse voorbeeld, toneelspelen; in plaats van de vroegere Dietse of Franse stukken namen ze de daarvoor geschikte klassieke drama's of kluchten. Maar omdat er niet zoveel geschikte waren, gingen de rektoren zelf aan 't werk en dichtten nieuw-Latijnse, ernstige of komiese stukken, niet alleen ter bevordering van de Latijnse taalkennis hunner leerlingen, maar ook tot godsdienstige en zedelike vorming van het jonge gemoed. Zo bewerkte Gillis Hoeckaert in 1511 Petrarca's Griseldis tot 'n schooldrama, schreef Gnapheus zijn Acolastus (1529), Macropedius zijn Adamus (1552) en in 1535 zijn Latijns blijspel Aluta (al-ute), 't verhaal van 'n Bunschoter boerin met kippen ter markt gegaan en door 'n paar gauwdieven bedrogen en uitgeschud. Daar is iets naargewrongens in dat Latijnse kleed om die echt-Nederlandse stof. Wonderliker wordt 't nog als rederijkers de oude klassieke verhalen op het toneel brengen in 'n Nederlands taalkleed, doorspekt met allerlei gebeuren uit het dageliks leven van die tijd, zoals bijv. in het spel ‘van Pluto en Proserpina’, waarin goden meibomen planten voor de toren van Proserpina, of in het spel van ‘Aeneas en Dido’, waar 'n grondwerker en 'n metselaar samen spreken over het scherpe toezicht van opzichters en schrijvers en zich ten slotte morrend aan het gezag onderwerpen - even denken we aan de proletariërstrek bij Cornelis Everaert en Bruegel - met 'n: ‘'t en baet gheen kijven; wij en hebben maar 't klappen’ (praten). Zelfs 'n Colijn van Rijssele (1ste helft 16de eeuw), die met enig zelfgevoel als Nederlander tegenover de Oudheid Klassieke verhalen verwerpt als oud en in zijn ‘Spiegel der minnen’ nu eens een ander onderwerp wil behandelen, ‘een liefdesgeschiedenis tusschen een Middelburgschen burgerzoon van goeden huize en een linnennaaister’, kan 't toch niet laten Saturnus, Phoebus en Venus in zijn stuk te brengen

en aan Venus naast Maria invloed op de gang van zaken toe te kennen. Alleen van goede en rechtstreekse vertalingen als die van Terentius' blijspelen door Cornelis van Ghistele kon door het oorspronkelike van vorm en inhoud goede invloed voor het toneel uitgaan in besef van psychologiese fijnheid en diepte, kunst van karakteristiek. En het eerste voorbeeld van die verwerkte invloed zullen we zien bij Jan van Hout. Kalff stelt de vraag: welke vermoedelike invloed de Renaissance op ons volkskarakter gehad heeft - ‘want bewijzen zal vooral hier slechts zelden mogelijk zijn’ - en wijst er op, dat de kennismaking met de Klassieken onze voorouders gebracht kan hebben tot vergelijken van het eigen wezen met dat van de oude volken, tot liefde voor vaderland en gemeenebest, tot heldenmoed en toewijding, burgerplicht en burgerdeugd, dat ‘de Oudheid, daar zij den zin voor het heroieke ontwikkelde, hier het werk van het ridderwezen voortzette’, maar in plaats van ‘de toewijding aan de ridder-idealen’ kwam ‘de toewijding aan het gemeenebest’. Ook moeten levenswijsheid en mensekennis verrijkt zijn door de Latijnse en Dietse drama's, die het 15de eeuwse zinnespel voortzetten, waarin de mens toch al meer en meer hoofdpersoon geworden was. Het tegenstrijdige in Heidendom en Kristendom, dat een modern mens zou schrijnen, voelt de 16de eeuw niet in zijn kinderlike verrukking over het nieuwe, over opschik en siersel. Een vurig Katholiek als Anna Bijns mocht met helder inzicht op gevaar wijzen, de tijd zet naief de beide levenskringen naast elkaar, tracht zelfs de strijdige elementen te verenigen en spreekt bijv. van ‘den gheestelijcken Janus Christus verheven’ (1561). De geestesscheuring blijft, door de 16de eeuwer kalm, als iets heel gewoons, aanvaard. Het sprekendst voorbeeld van die tegenstrijdigheid zien we in de Z.-Nederlandse, naar het Noorden uitgeweken, dichter-schilder Karel van Mander (1548-1626), die Virgilius' Eclogae verbijbelst in 'n bundeltje ‘gheestelijcke Liedekens gedichten of Leyssen die de Herderen bij Bethlehem snachts hun Vee wakende singen met verlangen na de comste Christi’, en die in zijn ‘Olijfbergh ofte Poema van den laatsten Dagh’, Heidendom en Kristendom allerwonderlikst dooreenhaspelt. Overbrugd kon die diepe kloof alleen door wetenschap, door wijsbegeerte en door 'n hoger kunstopvatting dan in de 16de eeuw mogelik was.

Als verzoenend tussen ‘Disputa’ en ‘Parnasso’ staat Rafael's ‘School van Athene’. Zo zien we Bijbel en Oudheid, Hervorming en Renaissance in de plechtige ommegang (1575) door Leidens straten op de inwijdingsdag der Leidse Hogeschool: ‘het heilig Evangelie, een vrouw in sneeuwwit gewaad, in een door vier paarden getrokken triomfkar, omringd door de vier Evangelisten, voorafgegaan door schutters en soldaten, gevolgd door Justitia, Medicina en Minerva met antiek uitgedoste volgelingen’. En zo ook kan de leer der Stoa wijsgerig de twee tegenstrijdige levensbeschouwingen verzoenen. De oudste Kristenen al, zelfs Kerkvaders als Tertullianus en Hieronymus hadden in de geringschatting van het aardse leven der Stoa iets kristeliks gevonden en haar geprezen. Kristelik was ook dat vrij en onafhankelik zich voelen van het uiterlike, dat afwachten, aanvaarden, dragen en berusten, maar met dit verschil, dat de Stoicijn zich onderwerpt aan de Rede, de Kristen aan God. De 16de eeuwse individualist zag dat verschil graag over het hoofd in zijn eigen hoge verering van het verstand, dat ook drong tot gestadig zelfonderzoek. Type van de 16de eeuwse Kristen-Stoïcyn is Coornhert (1522-90), in wie we ook Erasmus' hervormingsgeest zagen werken. Zijn ‘Zedekunst dat is Wellevenskunst’ mede van het beste 16de eeuwse proza naast proza van Jan van Hout, van Karel van Mander en naast Marnix' Biënc orf, verheft zelfkennis tot de beweegkracht van een goed leven. ‘Weet of rust’ was een van Coornhert's pittige levenswoorden. Naast de Kristen-Stoïcyn staat de Stoiese Kristen als Spieghel (1549-1612) er een was, die met zijn kenspreuk ‘Elck spiegele hem’ 't geluk zoekt in 't beleven van het geloof, in de praktijk van uiterlik en innerlik leven. Geen deugd zonder kennis, en zonder deugd geen wezenlike wijsheid - die leer brak de oppermacht der middeleeuwse kerk, en die levensbeschouwing is rijpe vrucht der Renaissance.

Maar ook in kunstrichting werkt de Klassieke geest op Nederlandse woorduiting, die Kristendom en Heidendom met elkaar zal verzoenen.

Geleerde filologen als Scaliger, Heinsius en Vossius, zoeken in de Klassieke kunst naar wetten en voorschriften, die ze als Aristotelesleer voortaan in elk treurspel toegepast willen zien, en die ook heel de 17de en 18de eeuw door als enige

kunsttheorie gegolden hebben. Iets van dat nieuwe geven Jan van Hout en Coornhert beiden al in hun toneelspelen met vijf bedrijven, Coornhert bovendien nog in een rei aan 't slot van elk bedrijf, die met de inhoud van dat bedrijf samenhangt. Meer nog van het nieuwe vindt Kalff bij ‘den overigens onbeteekenenden auteur Jonkheer Jacob Duym’, in 1547 te Leuven geboren, uitgeweken naar Noord-Nederland. Ook wijst Kalff in dit verband meteen op het merkwaardige eerste feit, dat de Kerkeraad post vat tegenover het toneel, als de Alkmaarse predikant, de Erasmiaan Adolf Venator (de Jager), in 1603 door de classis van Alkmaar wordt aangeklaagd bij de particuliere synode van Noord-Holland, ‘omdat hij door eenige scholieren die hij in zijn huis opleidde, Terentius' Andria had doen vertoonen, ‘met nodinge ende toeloop van mans, vrouwen, jonge gesellen ende dochteren’; immers hij had die ‘heidensche comoedia... met musyck doen spelen, niet sonder merckelyke lasteringe der vrienden der waerheit, ergernisse ende ontstichtinge der eenvoudygen’. Venator antwoordt met zijn ‘Reden-Vreucht der Wijsen’, dat het aangevallen blijspel moet verdedigen. In het volgend jaar wordt Venator opnieuw voor de synode gedaagd om zich te verantwoorden. Zo uitte 't nieuwe geestelike gezag zich ook hier en zou een domper worden van alle vrije kunstontwikkeling, de vijand vooral van het toneel. En als vanzelf spreken we hier de naam uit van Vondel, die juist op het 17de eeuws toneel in een hoog kunstbedoelen de twee verscheiden werelden zal samenvatten, de wijsgerig-godsdienstige geest van Hellas versmelten met Israël's godsbesef - het hoogstepunt van de ‘navolging der Klassieken’.

Maar er is 'n 2de stroom van Renaissance. In Italië begonnen, trekt ze oog en geest in W.-Europa naar het Zuiden, en brengt tot het streven om in eigen taal iets te kunnen uiten van de frans-italiaanse jente en zoete zwier van woord en ritme. ‘Het is de navolging van de jonge Renaissancekunst in de Italiaansche landstaal met Petrarca en zijn sonnetten bovenaan; het is de verheerlijking der Platonische liefde in sonnettencyclussen, het is Ronsard, Du Bellay, Sidney, het is vooral in Frankrijk met zijn Italiaansche vorstinnen en kunstenaars aan het hof, met zijn talrijke Italiaansche relaties in oorlog en vrede, de navolging van

al wat Italiaansch is, ook in de taal, waarvan nog sporen in alle Europeesche talen aan te wijzen zijn.'[1)]

Voor Zuid- en Noord-Nederland vatten we deze richting samen in drie kunstenaars: de Brabander Jonker Jan van der Noot, de naar Haarlem uitgeweken Zuid-Nederlander Karel van Mander en de Leidse sekretaris Jan van Hout. Zij verkondigen een geheel nieuwe kunsttheorie.

Leerboeken over kunst waren er in de 16de eeuw al geschreven. Het eerste is de Casteleyn's Const van Rhetoriken (1550), als Rederijkershandboek in rechte lijn terug te brengen tot Boendale's 'hoe dichters dichten zullen'. Naar middeleeuwse trant heten er de dichters (rhetorisinen, facteurs) mensen, die iets 'excogiteeren' met het doel: 'properlick ende eerlick den tijt te vergheten', der mensen profijt te zoeken, hen te leren, te verblijden en te roeren. Dan is er een uit 't Latijn door de West-Vlaming Jan van Mussem (1553) vertaald: 'Rhetorica. Die Edele Const van Welsegghen', waaruit door Klassieke invloed al 'n andere geest spreekt dan uit de Casteleyn's boek. Daarnaast nog 'n merkwaardig 'esbatement van musycke ende rhetorycke' (1553). Nu komen de Casteleyn en van Mussem hierin overeen, dat ze beiden de kunst van 'wel-segghen' willen hoog houden, haar verdedigen tegen misbruik door onwaardigen, maar er is dit verschil, dat de Casteleyn zich als de roepingsdichter uit vorige tijden verzet tegen de beroepsdichters, 'de straatdichters', die 't hoofdzakelik is te doen om 'een frisschen dronk of een vollen schotel', terwijl Jan van Mussem, met hem ook Cornelis van Ghistele blijkens voorberichten van zijn vertalingen, minacht de 'ongeleerde poëten': 'die ongeleerde Rhetorijcke, dat is die ongeschikte dichtinge, die men nu dagelijks in Nederlandt seer gebruyckt,... (die) nochtans van den ongeleerden Dichters dickwils schandelijcken misbruyct (wordt): meynende Rhetorijcke te wesen een onverstandele rijminge, oft een Const van Veel-seggen ende niet van Welseggen'. Toch schijnt van Mussem's boekje weinig bekend te zijn geweest, zodat nog in 1566 kon beweerd worden dat 'niemant in onze tale van de const van welspreken (welcke soo wel in Prose als in Rijme ghelegen is) met sekere wetten ende reghels ghescreven en heeft'.

1) Dr. Prinsen, blz. 149.

Maar beslissend zou sedert de invloed zijn van de drie bovengenoemde Nederlandse Vroeg-Renaissance-dichters.

Als Ronsard minachtten ze ‘d'un coeur hautain le vulgaire’, en voelden zich door de goddelikheid van hun ‘aldereelste conste’ verheven boven 't gewone en alledaagse, boven 't profanum vulgus. 't Sterkst de Brabander Jonker van der Noot, bovendien evenals Ronsard, du Bellay en Baïf trots op zijn ‘eel geslachte vrij’, al schroomde hij niet met 'n karakterloos ‘tempera te tempori’ in de moeilike tijd, die hij beleefde, als brooddichter de huik naar de wind te hangen. Als Nederlands kunstenaar blijft van der Noot merkwaardig, daar hij de eerste Nederlandse jamben en alexandrijnen heeft geschreven en met zijn navolging van Petrarca en de Pleiade voor Nederland de kunstvernieuwing wil, die de Pleiade in Frankrijk bedoelt. Toch schijnt zelfs de naam van Jan van der Noot nauweliks tot Noord Nederland te zijn doorgedrongen. Jan van Hout althans kent die niet, als hij ± 1575 in Noord-Nederland de eerste Alexandrijnen schrijft, de eerste Nederlandse rijmloze verzen ook, en in bijtend proza de Rederijkers-kannekijkers, ‘vermeynde Rethrozine of afgebastaerde Poëten’ afrost, ‘de botticheit van zodane menschen, die zeggen ende beweren willen hare geschriften goet, prijslic ende geduyrich te wezen, om dat die de meeste menichte bevallicken ende angenaem zijn ende dat die van hem gelooft en geprezen werden’ - alsof de ‘gemeente’, het publiek, tot oordelen ‘bequaem, geschikt ende ervaren’ zou zijn. Jan van Hout ook maakt 't eerst in Leiden de Italianen en de Pleiade bekend[1)] en van Jan van Hout erkent Karel van Mander de jambemaat geleerd te hebben (1597), toen hij zelf nog ‘gheen recht verstandt van de Fransche dicht-mate’ had, ‘dan evenwel gheen behaghen in onze ghemeen oude mancke wijze’ van verzen. Karel van Mander heeft het eerst Virgilius in Nederlandse jambemaat vertaald. Meer middeleeuwer van geest is hij dan van der Noot en van Hout: hoe hoog hij ‘Pictura’ ook heft, het ‘hoe schilder hoe wilder’ van zijn tijd verandert hij liefst in: ‘hoe schilder hoe stilder’, en hoewel zelf als Renaissance-dichter gelauwerd begraven, jonge schilders had hij eens uit vaderlike bezorgdheid gewaarschuwd tegen

1) Dr. Prinsen, blz. 179.

‘Rhetorica soet van treken’, omdat de schoorsteen er niet van roken kan. In Karel van Mander dus weer de tweestrijd, die we elders in hem zagen. Beiden nu, van Hout en van Mander, vormen in Leiden en Haarlem 'n klubje om zich heen van dichters, die als zij buiten de rederijkerij om dichter willen zijn en de toekomst zien in de jambemaat, die 't verwilderd middeleeuws ritme moet vervangen. Van 't Leidse ‘vrienden-choor’, zoals Spieghel de kring van Jan van Hout noemt, waartoe ook Douza en Lipsius behoren, weten we eigenlik niet veel. Kalff meent nog 'n naklank te horen van de ‘coena poëtica’, de ‘coena dulcibus ebriosa nugis’, waarvan Lipsius gewaagt, in de ‘poëetsche maaltijdt’, waartoe Hooft later zijn vrienden zal nodigen. Meer weten we echter van de kring, waarin van Mander als ‘Apostel der Renaissance’, als ziel der nieuwe beweging werd geëerd. Daartoe behoorden meest uitgeweken Vlamingen en Brabanders, die in Leiden zich verenigden tot ‘de Orangie Lely’, in Haarlem tot ‘de witte Angieren’, en samen een bundel poëzie ‘de Nederduytsche Helicon’ uitgaven, met sterk frans-italiaanse geest in vertaling en navolging. Als de ‘defense’ der Pleiade en Jan van Hout's boven even aangehaald ‘Betoog’ met zijn aanval op de Rederijkers is ook deze ‘Nederduytsche Helicon’ iets van 'n strijdschrift der nieuwe beweging. Met Jan van der Noot schreef van Mander ook de eerste Nederlandse sonetten, en waar we in 'n bewerking van een van Janus Secundus' Basia door Douza en door van Hout als ‘'n voorspel horen van Hooft's minnelyriek’, gaat van Mander verder en herdicht als Hooft's tijdgenoot op eigen wijze het zwierige: *Vluchtige nimph waer heen so snel?* En in Hooft zien we de Italiaanse richting der Renaissance in volle bloei.

Ook de 3de stroom van Renaissance, het streven naar 'n oorspronkelike nationale kunst, die naar de geest aan de Klassieken in waarde gelijk zou zijn, wijst Dr. Prinsen aan in Jan van Hout.

Oorspronkelik en ‘buiten de stroomingen’ gebleven waren veel kluchten, tafelspelen en liederen van rederijkers en beroepsdichters, van de door de Casteleyn zo geminachte straatdichters en ‘cluchtenaers die boertelijcke lieghen’, waarvan de rederijker Cornelis Crul, tijdgenoot van Anna Bijns er ons een schetst in de ‘schoone ende gheneuchlicke Historie

oft cluchte van Heynken de Luyere' uit Antwerpen, die de refereynkens kan stellen', grappenmaker van Uilenspiegels geslacht. Als in vorige eeuwen geven kluchten (we hebben er drie uit de 16de eeuw), tafelspelen, samen- en alleenspraken ook nu stukjes volksleven, waarin liefst veel gegeten en gedronken wordt - 'eten - dat het buikje lustig op de leest stond, drinken - dat de kan niet van den mond week'. Toch wijst Kalff na vergelijking met vorige tijd op stijging, er is 'n 'opgaande lijn, die iets belooft voor de toekomst' - 'lust in het waarnemen en uitbeelden van het eigenaardige in personen en dingen, van het karakteristieke en typeerende van een beroep of een stand'. Aardig is de vergelijking van die 16de eeuwse 'keuvelende boer, die al zijn kippen bij name kent, die u in zijn mand de eieren kan aanwijzen van "onse vaele Caeckelaer", van "het hennetje met de ruige pooten" en "van de groote Lombaertsche hen"; die hier en daar een losse grap instrooit, maar daarna weer op zijne nering terugkomt' - en de Reinaertdichter, die 300 jaar vroeger, Cantecleer met zijn geslacht getekend had. Daar *is* de opgaande lijn!

Intussen steeg met 't wassende zelfgevoel als volk ook de achting en liefde voor de eigen taal, tegen de druk in van het Latijn, dat 'als voertuig van wetenschap en kunst in de algemeene schatting veel hooger stond'. Steeds hield men 't voorbeeld voor ogen van de Romaanse talen, zodat in 1561 kon gezegd worden: 'hopende dat wij eer langhen tijt sullen monsteren ende paragonneren moghen met onse Poëten, ghelijck Italiën met haren Petrarcha, ende Ariosto, Vrankrijck met Cl. Marot, Ronsard etc'.

Deze achting voor de moedertaal bracht tot taalopbouw, taaleenheid, taalzuivering. De eerste spraakkunsten en woordenboeken worden geschreven, spellingeenheid wil Joos Lambrecht, de Gentse lettersteker in 1550 met zijn 'Nederlandsche Spellynghe', spellingeenheid voor de uit verschillende tongvallen 'gemeingelde tale', die er komen moet als eenheidstaal voor alle Nederlanders. 'Mijn Nederlandsch', zegt Pontus de Heuiter in zijn 'Nederduitse Orthographie' (1581), 'heb ik vijf en twintig jaar geleden gesmeed uit Brabantsch, Vlaamsch, Hollandsch, Geldersch en Cleefsch'.

En Karel van Mander: 'Soo vinde ick 't Vlaemsch, met

't Hollandsch ende ander inheemsche spraken t'eenen klomp versmolten, so sacht, so dwaeg (smijdig) ende so voeghlyck, dat mender lichter als in ander spraken (soo veel mij bekent zijn) alle meninge cort ende claer mede uytbeelden, ja als in sacht was alles drucken ende mede bootseren can.' Als de Heuiter schijnen ook Kiliaen en Marnix 'n vaag bewustzijn te hebben van Nederduitse taaleenheid, die zich uitstrekte 'lancx der Oostersche Zee henen tot aen Dantzich', ver buiten de eind 16de eeuw door Prins Maurits afgebakende Oostgrens van ons land.

'Helpt mij,' zegt de Antwerpse edelman Jan van de Werve, die omstreeks 1553 met zijn 'Tresoor der Duytscher Talen' een eerste stap doet tot taalzuivering, 'helpt mij ons moeders tale (die ghelyck goudt onder d'eerde leyt verborghen) wederom so brenghen op de beene, dat zij aen andere talen geen onderstant en behoeft te versoecken.' En velen hebben geholpen - Jan van Hout vooral met woord en daad, en Marnix, en de Amsterdamse dichters, leden van de Egelantier, Coornhert, Spieghel en Roemer Visscher. Buitengewoon helder Nederlands voor zijn tijd schrijft vooral Coornhert, die ook 'n eerste pogen van synonymiek geeft, en overeenkomst en verschil tracht te schetsen tussen begrippen als 'wanen en weten, liefde en min, blijdschap en vreugd, vrees en angst, droefheid en pijn, mildheid en verkwisting'. Zo groeit 'n allerwegen zelf bewust Nederlands voelen - de opgaande lijn. Spieghel zien we voor 't eerst van 'n echt Nederlands landschap genieten en zijn verrukking, zij 't ook nog zwakjes uiten - anders dan 't Italiaans gezien landschap van de Romanist Karel van Mander. Oog en oor gaan open voor de 'roep van den koekoek, zomersboô'; het gekwaak der kikkers, hier voor het eerst 'Zeeuwsche nachtegalen' genoemd; het 'vrolik-bleke lof, met swanger knoppen bol'; het gras, bezwaard met morgendauw, zich oprichtend onder de stralen der morgenzon; de bloemen, in haar bonte verscheidenheid van kleuren, hier voor het eerst sober maar goed gekarakteriseerd; vensters van een zomerhuis, wijd openstaand, die den zwoelen geur van gemaaid gras binnenlaten. Spieghel het eerst heeft bewust genoten van de geuren aanzwevend op den morgenwind; landgenoot van zoo menig voortreffelijk landschapschilder, heeft hij het zonlicht met de oogen gedronken, waar het

speelde op trillende blaadjes, waar het zich in straalbundels uitgoot over de boomen van Meerhuizen, dartel spelend tusschen loof en takken die neigden en dansten op den adem des winds.' Maar dezelfde praktiese Hollander vindt een bewijs voor de kringloop der natuur in 'het madeliefje, opgeslokt door een koe, neervallend als mest waaruit weer een nieuw bloempje zal opgroeien.'

Roemer Visscher, de 'botte Hollander, een mensch in 't kort ghezeyt, nae de oude wet, teghen yeder een al even onbeleeft, vrij en stout', komt met zijn Hollandse werkelikheidszin in verzet tegen al die 'courtosye', die zwierige beschaving van de Romaanse wereld, waarin zoveel schijn is, die met mooie vorm holle leegheid dekt. Lustig hekelt hij er met zijn Brabbeling en Sinnepoppen op los, met kort, prakties, nuchter-verstandig woord, vaker grappig dan geestig, maar puntig en hartig. 'Elc sot heeft zijn marot' - links en rechts deelt hij klappen uit met zijn 'narre-stock'; even rinkelen de belletjes om de ooren der Hollandsche vrouwen, die zoo verzot zijn op haar vuurstoven, die zoo snappen en kakelen, over wier poesmooie kleeren men niet mag lachen, die zoo op lof en vleierij gesteld zijn...Gevoelig komt de zotskolf neer op de ruggen van Mijn Heer Vailliant en zijn vrienden, rijkgeworden vrijbuiters die adellijke neigingen vertoonen en zich wapenborden aanschaffen; op de jonkertjes met pluimhoeden en vergulde degens die in den oorlog niets beteekenen, wien het beter bevalt 'op een luytken te slaen, een musyckjen te singhen en in een processie uit te munten als een beeltjen op een stockjen'; op deze voorloopers van Breero's Spaanschen Brabander: 'sobere jonckers, die bij der straten gaen proncken met veel dienaers, en in haer keucken is de soppe heel magher.' Een zelfde type - waarin we 'n botsing voelen van Noord en Zuid Nederland - geeft ook de toneelschrijver Jacob Duym in 'n komies toneeltje van zijn 'Een Nassausche Perseus'. En zo zien we allengs de weg gewezen naar Breero, Spieghel trachtte in 'n 'boerterij' (kluchtig tussenspel) 'n boer te karakteriseren door zijn taal 'n dialekties tintje te geven, Jan van Hout tracht zijn tijd te tekenen in een (1596) voor de Witte Acolijen te Leiden geschreven toneelspel, in ouderwetse rederijkersverzen, maar nieuw door zijn vijf bedrijven ('uytcomen'), nieuw ook door zijn inhoud.

In de ‘sprekende’ namen van personages als: ‘Bouwen Aertvelt, een boer’, ‘Steven Golvervliet, een stuyrman’, ‘Winner Gryp-al, een banckier’ en dergelijke meent Prof. Kalff de goede invloed te kunnen zien van het door van Hout naar de geest begrepen Klassieke blijspel - in alle personen zijn tijdstypen geschetst: in de Vlaamse spinster Calleken, in boer en zeeman, in de alchimist die ‘den philosophischen Steen’ zoekt en de woekeraar-lombardhouder. ‘Het spel van Jan van Hout is modern’, besluit Dr. Prinsen, ‘juist door zijn streven om de werkelijkheid met het eigenaardig sprekend karakter, dat zich in ieder deel van die werkelijkheid openbaart, getrouw en in geestige correctheid weer te geven. Een grootsch gecomponeerd geheel van gansch het leven en bedrijf eener wordende wereldstad te maken, was voor Breero weggelegd.’

Zo zien we in drie richtingen van 16de eeuwse Renaissance gewezen naar Breero, Hooft en Vondel.

J. ALEIDA NIJLAND.

Emigratie over Rotterdam in de 18e eeuw.

Vaarwel, Europe, slaafsch Europe,
Waar zonder toekomst, zonder hope,
Schier alles nadert tot zijn val.

't Is uit een lied van de 19e eeuw, dat de bovenstaande regels genomen zijn; het is aan landverhuizers van onzen tijd, dat deze droeve wanhoopskreet in den mond gelegd wordt.

Hoe zou 't ook anders *kunnen* wezen? Waar zou in andere tijden sprake hebben kunnen zijn van een emigratie op groote schaal naar verre overzeesche gewesten, gelijk hier bedoeld wordt?

Wie de geschiedenis der landverhuizerslijnen op Noord-Amerika nagaat, komt niet verder dan zeventig jaren terug, en wie zich wendt tot de ouden van dagen in Amsterdam of Rotterdam b.v., zal niet anders vernemen dan herinneringen over een plotselingen, voorbijgaanden trek naar de goudvelden omstreeks 1848 en over eene nieuw oplevende, duurzame emigratie na het jaar 1865, toen de geweldige Slavenoorlog geëindigd was.

't Gaat hier intusschen zooals in de meeste gevallen: de blik, dien de mensch uit het practische leven, ook al is hij van zeer rijpen leeftijd, kan slaan in het verleden, reikt niet verder dan een of twee geslachten terug; daarachter begint het wazige verschiet, waarin alleen het oog van den geschiedvorscher doordringt.

Dit laatste is trouwens, wat de landverhuizing naar Amerika betreft, al lang gebeurd; zoowel Europeesche als Amerikaansche onderzoekers hebben in 't licht gesteld, hoe, vooral in de 18e eeuw, reeds duizenden bij duizenden den Oceaan overgestoken zijn, niet enkel uit Groot-Brittanje en Ierland, maar ook uit Duitschland en andere continentale streken. Geen van die

geschiedkundigen heeft evenwel anders dan in 't voorbijgaan gelet op de rol, die Nederland hierbij gespeeld heeft. Daarom was het ons een verrassing, onder de gemeentelijke archiefstukken van Rotterdam eenige belangrijke aanwijzingen daaromtrent te vinden en scheen het ons de moeite waard, die ook eens in verband met hun tijd te beschouwen. Uit een plaatselijk oogpunt bezien, geven ze al dadelijk met andere aanduidingen te vermoeden, dat de veelgesmade 18e eeuw voor Rotterdam (gelijk voor menige andere Nederlandsche plaats) lang niet zoo kwaad is geweest, als men wel zeggen wil. Daarover zullen we evenwel hier niet verder spreken.

Van algemeen historisch standpunt zien we in deze stukken een deel van den grooten trek der vervolgden en verdrukten van 't Europeesche vasteland naar de Nieuwe Wereld. Het waren toenmaals niet de Russische of Roemeensche Joden, die over de zee trokken, maar wel Duitsche Protestanten, meest ‘Paltsers’ gelijk men zeide. Ze gingen toen ook niet, gelijk heden, naar eene vrije republiek, - zulk een land bezat Amerika nog geenszins - doch ze wisten toch onder de Engelsche koloniën daarginds al eene gezegende plek te vinden, die uitmuntte door vrijheid en verdraagzaamheid. Die plek was *Pennsylvania* en daarom was de plaats van bestemming voor alle ‘Paltsers’ de haven Philadelphia.[1)]

Het is ver van ons, iets af te willen dingen op de groote verdiensten van de Nederlanders en de Engelschen voor burgerlijke en godsdienstige vrijheid, of op de ruime ideeën van Frederik den Groote ten aanzien van ieders ‘Façon’ om zalig te worden. Maar we kunnen hier toch niet verzwijgen, dat de eenvoudige kwaker William Penn hen allen overtroffen heeft. Hij heeft metterdaad de grondslagen gelegd, waarop de vrije Republiek der Vereenigde Staten later is gebouwd en die weer aan de Groote Revolutie in Europa ten voorbeeld gestrekt hebben.

Eere aan Penn en zijne vrome Kwakers!

Reeds terstond in 1681, toen William Penn het uitgestrekte woudland van veertig duizend vierkante Engelsche mijlen aan de Delaware gekocht had, was het door hem opengesteld voor *ieder die komen wilde*.

1) Zelfs die landverhuizers, die eerst naar New-York werden overgevoerd, gingen toch vandaar nog meest door naar Philadelphia (zie Sharpless ‘a History of Quakers Government in Pennsylvania’, Philadelphia 1897, deel II p. 1).

En hij had zelfs, als waardig voorlooper der practische Yankees, verlokkende prospectussen laten drukken en verspreiden met plattegronden der toekomststad Philadelphia, verdeeld in rechthoekige erven. De bekende Benjamin Furley te Rotterdam was een zijner ijverigste agenten geworden, die overal werkte tot ver in het Rijngebied.

Daar de geldelijke voorwaarden weinig bezwarend waren, kwamen al dadelijk vele Duitschers op de nieuwe kolonie af, vooral ook de aanhangers van de sekten der Dunkards en Schwenkfelders, die, gelijk de Kwakers, tegenstanders van den oorlog en voorstanders van grooten eenvoud in levenswandel waren.

Reeds in 1683 zag William Penn zich genoodzaakt, den prijs van zijn grond te verhoogen met niet minder dan tweederden, ‘omdat,’ naar hij getuigt, ‘hijzelf aan de Indianen zooveel meer moest geven’, 't geen toch wel niet anders mogelijk was dan door groote toeneming der vraag.[1)]

In 't begin der 18e eeuw werd de toestrooming nog veel sterker, want de voorrechten en vrijheden van Pennsylvania werden toen vastgelegd in een beroemd charter, een grondwet, gelijk geen ander land ter wereld bezat. Daarin werden alle Protestantsche sekten volkomen gelijk gesteld met de Kwakers zelf, terwijl Katholieken, Socinianen en zelfs Joden alleen in zooverre achtergesteld werden, dat ze geen publieke ambten mochten bekleeden. Ook werd er een wetgevend lichaam voorgeschreven, gekozen door alle burgers, die minstens 50 acres land of 50 pond sterling bezaten; ja, de volksinvloed ging er zoover, dat diezelfde burgers voordrachten mochten opmaken voor de benoeming van bestuursambtenaren. Alleen de rechters werden door den luitenant-gouverneur geheel vrij aangesteld, in naam van de familie Penn zelf, die veelal in Engeland vertoefde.

Waar konden de arme verdrukten beter gevrijwaard zijn tegen kerkelijke en wereldlijke tyrannie?

Wellicht heeft de Spaansche successieoorlog, die voor een deel ook ter zee gevoerd werd, de emigratie in 't begin der

1) Zie de Missive van William Penn aan de commissarissen van de vrije Societeyt der handelaars op deselve Provintie (Pennsylvania), binnen Londen resideerende (Nederlandsche vertaling van B, Furley, 1683).

18e eeuw eenigszins bemoeilijkt, maar aan de andere zijde heeft die geweldige strijd de banden tusschen Nederland en Engeland zeer nauw aangehaald, zoodat, nog meer dan voorheen, Engelsche kooplui en reeders zich gingen vestigen in de Republiek, bijzonderlijk te Rotterdam. Met hunne Engelsche schepen kwamen dezen dus de 'Paltsers' tegemoet, zoodat die menschen niet meer genoodzaakt waren eerst naar Groot-Brittanje over te steken. Immers, de Akte van Navigatie verbood geenszins de vaart van uit Nederland rechtstreeks naar de Britsche koloniën, ze belette alleen de vaart daarheen met niet-Engelsche schepen.

Zoo is het dan zeer begrijpelijk, dat we kort na den bovengenoemden oorlog, in den jare 1722, voor 't eerst vernemen van Duitsche landverhuizers, die zich te Rotterdam gaan inschepen. Er is toen een contract gesloten tusschen den koopman Nicolaas Oursel en den scheepskapitein John Mackay ter eener zijde en een aantal 'vrienden Paltsers' ter anderer zijde. Wellicht is Oursel een lid geweest van de Engelsche kolonie te Rotterdam, misschien ook niet, maar in elk geval heeft hij een Engelsch schip moeten nemen. De overeenkomst is enkel geviseerd door den stadsseeretaris van Zuylen van Nijevelt, waaruit we mogen opmaken, dat eene bijzondere vergunning van hooger hand toen nog niet noodig geweest is. De inhoud is voor ons doel zeker merkwaardig genoeg, om in hoofdtrekken hier vermeld te worden.[1)]

Oursel en Mackay dan verbonden zich in de eerste plaats, om de Paltsers, oud en jong, klein en groot, met mobile goederen en huisraad over te voeren in het schip 'de Wereldkloot' (waarschijnlijk 'the Globe'), liggende vóór Rotterdam. Daar dit vaartuig echter geenszins als landverhuizersschip was ingericht, zouden er op het tweede dek van voren tot achteren vaste kooien of kribben worden gemaakt, een staande handbreed of 2½ duim hoog, zoo noodig ook nog andere slaapplaatsen beneden in 't ruim boven de goederen.

Verder beloofden de reeders, het schip te zullen voorzien van levensmiddelen voor niet minder dan *veertien weken*, in zulke hoeveelheid, dat de menschen spijs en drank konden verkrijgen naar scheepsgewoonte 'tot de tijt toe zij door

1) Het stuk is in afschrift aanwezig in het Rotterdamsch archief, bundel 'Landverhuizers.'

Gods genade te Philadelphia aan lant kwamen', niet alleen scheepsbeschuit en gerookt vleesch, maar 'vleys, grute, met boter vet gemaakt, enz., ordentelijk den buik vol zoo veel een eyder tot een noodig bestaan behoefde, hetzij van broot, water en zout, enz.' - Al deze spijzen zouden klaar gemaakt worden door den scheepskok, zonder wiens toestemming niemand in de kombuis mocht komen; - alleen bij geval van ziekte of kinderzwakte zou het den landverhuizers geoorloofd zijn, zelf van het vuur in de keuken gebruik te maken, voor 't bereiden van papjes of dergelijke, uit hun eigen voorraad meel of beschuit. Ziedaar alles, wat den emigranten geboden werd, voor een reisgeld van zes en zestig gulden de persoon, kinderen van twee tot twaalf jaar half geld en zuigelingen beneden twee jaar geheel vrij. Van assurantie tegen schipbreuk of andere gevaren was geen sprake, ofschoon men juist in een tijd leefde, dat de verzekeringen een bijzondere vlucht namen, - van geneeskundige hulp evenmin, zelfs niet van een scheepsapotheek. Men behoeft dus niet te vragen, wat onzekere toekomst deze lieden tegemoet gingen. Wèl was er vast geloof en onderlinge liefde noodig, om zoo de groote reis te aanvaarden!

De Paltsers van *hun* kant verplichten zich allereerst, het geld voor den overtocht bij voorbaat te betalen, maar bovendien moesten ze beloven, zelf mee te werken bij de verzorging van hun gezelschap. Dagelijks zouden vier mannen den kok helpen 'het vleys te verwateren en de spijs te koken', terwijl vier anderen 'de spijs van de kok of van den bottelaar moesten afhalen en onder de vrinden ordentelijk regveerdig uytdeelen.' Ook hadden ze te zorgen voor het schoonmaken der slaapplaatsen met toebehooren, welk werk evenwel slechts tweemaal per week voorgeschreven werd, misschien in verband met de Duitsche gewoonten.

Verder hadden de verschepers het noodig gevonden, de Christelijke liefde, waarvan boven gesproken is, uitdrukkelijk te stipuleeren: 'de emigranten moesten de geheele reis onder elkaar vreedzaam als goede vrinden en Christenen, zonder krakeel, twist of tweedracht, in liefde leven' en aan de bemanning van 't schip 'geen belet, veel min gewelt doen.' Eindelijk waren er nog eenige bepalingen over het betalen van tol en lasten voor de goederen, en over den

termijn van ontscheping te Philadelphia één dag na aankomst voor de personen, zes dagen na aankomst voor de goederen).

Hoe groot nu het getal geweest is van degenen, die zich op deze voorwaarden aan boord van ‘de Wereldkloot’ begaven en de Maas uitvoeren naar het verre land in 't Westen, wordt niet vermeld; we vonden onder het contract slechts acht namen, 't geen wel zal wijzen op acht huisgezinnen.

In 't jaar 1734 treffen we er meer aan, en 't blijkt trouwens uit een later stuk[1)], dat toen de *geregelde* landverhuizing over Rotterdam een aanvang genomen heeft.

Er bevonden zich in genoemd jaar niet minder dan 180 Zwitsers in en bij de stad, die verlangden overgevoerd te worden, maar deze menschen waren zóó arm, dat ze de reis niet konden betalen en tot overlast werden. Eerst in 't voorjaar van 1735, nadat de Burgemeesteren van Rotterdam eindelijk van de Provincie Holland twee duizend gulden hadden weten los te krijgen, kon er tot inscheping worden overgegaan. Men behoeft niet te vragen, wat er dien winter in bange afwachting geleden is. Het waren ditmaal de gebroeders Archibald en Isaak Hope, die de scheepsgelegenheid leverden; ze verklaarden zich bereid, voor de genoemde tweeduizend gulden het gansche gezelschap over te voeren op het schip ‘Mercurius,’ kapitein William Wilson.

Hoe *deze* landverhuizers onderweg verzorgd zijn, is uit de stukken niet op te maken, maar men moet ijzen bij de gedachte, dat ze, reeds half uitgehongerd, voor zóó'n luttele som eenige maanden op het schip moesten onderhouden worden. Gelukkig werkte de Admiraliteit van de Maze nog eenigszins mee door vrijdom van uitgaande rechten te geven voor alle levensmiddelen en alle bagage op de emigrantenschepen. De lijsten, die hiervan bewaard zijn gebleven, toonen aan, dat de gebroeders Hope in 1735, behalve de 188 Zwitsers, nog wel een tweehonderd andere landverhuizers vervoerd hebben en dat in de volgende jaren de inscheping te Rotterdam nog veel grooter afmetingen aannam. De Hope's, Clarkson's, van Bragt's, Trimble's enz. gingen zich om strijd op het nieuwe bedrijf toeleggen, zoodat in 't jaar 1738 deze vier firma's *ieder* wel duizend landverhuizers vervoerden.

1) Namelijk uit een verzoekschrift, dat de Admiraliteit van de Maze op 3 Juli 1774 richtte aan de Staten-Generaal; - zie beneden.

Geen wonder, dat de overheid, die de lasten van de ongewone beweging ondervonden had, maatregelen van toezicht ging nemen. De Staten-Generaal wilden geen doortocht meer door de Republiek toestaan zonder passen of vergunningen, aan te vragen door de verschepers, die hierbij verantwoordelijk bleven. En de regeering van Rotterdam liet niemand meer binnen haar stadsgebied, voordat ze zekerheid had, dat de inscheping onmiddellijk kon plaats hebben. Den 25sten Juni 1737 reeds hadden Burgemeesteren gelast, dat ‘alle Paltsische en andere Bovenlanders’, die afkwamen, om naar de Engelsche koloniën te gaan, bij de ruïne van Sint-Elbrechtskapel, in 't ambacht van Kralingen moesten blijven, totdat de schepen voor hen gereed lagen. Hoe ze daar wilden kampeeren, 't zij in tenten of onder den blooten hemel, of wel aan boord van de schuiten, die hen den Rijn afgevoerd hadden, lieten de Edelachtbare Heeren in 't midden; de eenige zorg, die ze nog op zich namen, was de zorg voor de dooden. Er waren reeds zooveel menschen gestorven in de vochtige kille velden van Kralingen, dat er op het kerkhof aldaar geen plaats meer was; om deze reden moesten de lijken nu maar gebracht worden naar het Feyenoordsche pesthuis aan de overzijde der Maas. Cornelis van de Noord, de huisbewaarder van dit gesticht, die in vredestijd toch niets te doen had, zou dan wel aanteekening houden van de lijken.[1)]

In de jaren van den Oostenrijkschen successie-oorlog (1740-48) schijnt de emigratie over Rotterdam gewoon doorgegaan te zijn, ofschoon toen ook in Amerika gestreden werd.

We lezen ten minste, dat de bovenvermelde vrijdom van uitvoerrechten geregeld verleend werd, jaar op jaar. Toch kwam na den vrede van Aken weer een veel drukker tijd: alleen in 't jaar 1749 moeten in Pennsylvania *twaalfduizend* ‘Paltsers’ zijn aangeland[2)], waarvan Rotterdam zijn deel gehad heeft; - en in 1753 is in deze stad de doortocht zóó groot geweest, dat alleen reeds de firma Isaac en Zacharias Hope er ruim *drieduizend* voor hare rekening nam.

1) Het bedoelde pesthuis is namelijk nooit anders gebruikt dan als hospitaal voor zieken en gekwetsten van het oorlogsveld.
2) Zie Sharpless, Quakers Government, II, p. 3. Zie ook Ch.H. Lincoln ‘The Revolutionnary Movement in Pennsylvania 1760-76’ Philadelphia 1901. - p. 24 vlg.

Weinige jaren later echter brak de beruchte Zevenjarige Oorlog uit, die in Amerika zóó fel gevoerd werd, dat hij de landverhuizing bijna geheel tot stilstand bracht. Voor de Kwakers van Pennsylvania had hij bovendien nog *dit* kwade gevolg, dat ze in scheeve positie kwamen, daar hun land tegen wil en dank moest meehelpen. Hierdoor verloren ze toen reeds voor een deel de leiding van het bestuur[1].

Toch bleef Pennsylvania gastvrij als tevoren, zoodat men na den vrede van 1763 zelfs eene toestrooming van vreemdelingen zag, gelijk niemand ooit gekend had. Nu vooral waren de Duitschers bijzonder talrijk, niet meer in hoofdzaak Schwenkfelders, Dunkards en Hernhutters, maar voornamelijk gewone Gereformeerden en Lutherschen. Frederik de Groote vond dezen grooten trek zoo lastig, dat hij op goed-Pruisische wijze den doortocht door zijn Kleefsch gebied verbood, zoodat de arme menschen niet meer per schip over den Rijn de Nederlanden konden binnenkomen.

Toen zochten ze andere wegen en ontsnapten hierdoor meteen aan de contrôle te Schenkenschans, zoodat de Rotterdamsche regeerders in den zomer van 1764 zeer onaangenaam verrast werden met vele honderden ‘Paltsers’, voor wie geen scheepsgelegenheid aanwezig was, ja, die zelfs voor een groot deel geen bepaald adres van verscheping kenden. Hier moesten ze dus in Kralingen blijven liggen, ‘genoegzaam onder den blooten hemel gekampeerd’, totdat aldaar de grondeigenaren begonnen te klagen van ‘overlast en schade door de Paltsers, die alles weghaalden, riet uit het veld rukten en hout meesleepten, om te branden’. Geen wonder: dat de autoriteiten verheugd waren, toen eindelijk weer een paar Engelsche reeders hunne schepen klaar hadden: zonder verdere navraag of eenig onderzoek verleenden de Staten-Generaal op den 2^{en} Juli 1764 aan James Crawfurd een pas voor 900 à 1000 landverhuizers en aan de firma Manlove en Gib voor nog 350 andere personen. En de Admiraliteit van de Maas gaf zelfs ditmaal, ‘om het volk van de straat te krijgen’, haren vrijdom van uitvoerrechten, zonder de vergunning van de Staten-Generaal af te wachten![2]. Evenwel vond ze de

1) Idem, II, p. 6 vlg.
2) Dit besluit is aanwezig in het Rott. archief, evenals het daarop volgende verzoekschrift.

zaak bedenkelijk genoeg, om in een verzoekschrift van 8 Juli 1764 op nieuwe, strenge maatregelen aan te dringen, daar er, volgens loopende geruchten, nog *duizenden* Duitschers en Zwitsers onderweg waren. Hierop besloten de Staten-Generaal, met voor dien tijd buitengewone voortvarendheid, reeds drie dagen later, dat er eene bijzondere grenswacht voor de landverhuizers zou worden ingesteld. De legercommandant, Lodewijk Ernst van Brunswijk-Wolfenbuttel, moest alle bevelvoerende officieren in de Zuidelijke grenssteden, vooral in Den Bosch, Breda, Heusden, Geertruidenberg en Grave, gelasten, dat ze alle binnenkomende vreemdelingen, die geen pas bezaten, binnen driemaal 24 uur over de grenzen moesten zetten. Bovendien kregen alle magistraatspersonen in de Meijerij van Den Bosch, de Baronie van Breda en het land van Kuik nog eene bijzondere aanschrijving van de Staten-Generaal zelf, dat ze niemand zonder de noodige papieren mochten doorlaten.

Eindelijk werd aan de Staten van Gelderland en van Holland verzocht, door hunne ambtenaren scherp toezicht te doen houden in de betrokken grensplaatsen van hunne provinciën, als Nijmegen, Arnhem, Bommel, Heusden en Geertruidenberg. Het cordon werd dus breed genoeg getrokken, zoodat het bij eenige waakzaamheid haast onmogelijk moest zijn, er zonder pas door te sluipen.

Gaf dit alles last en moeite voor de overheden en voor de landverhuizers zelf, nog veel meer hoofdbreken moest het den verschepers bezorgen. Voorheen hadden de Hope's c.s. kunnen volstaan met één vertegenwoordiger, die bij Schenkenschans hunne passagiers kon inklaren, nu moesten ze hunne agenten aanstellen op een dozijn plaatsen; nu hadden ze een volledigen agenturen-dienst noodig, in denzelfden geest als b.v. de Holland-Amerika-lijn dien heden bezit langs de Russische grenzen.

Hiertoe was veel kapitaal noodig, en we zien dan ook in 't jaar 1765, dat de twee grootste verschepers, Zachary Hope en James Crawfurd, zich associeeren en gezamenlijk in eens permissie vragen voor niet minder dan '*vierduizend* emigranten (Paltsers, Zwitsers of andere emigreereude Duitschers), te ontvangen op de grenzen en over te voeren naar de Engelsche koloniën in Amerika.'

Deze enorme aanvrage werd wel toegestaan, maar de Staten-Generaal meenden toch voor de buitengewone gelegenheid nog eenige bijzondere bepalingen te moeten maken, behalve de reeds vooraf vastgestelde.

De invoer in de Republiek zou moeten geschieden bij groepen, die dan op de grenzen dadelijk door de agenten moesten worden aangegeven en verder zooveel mogelijk per schip worden vervoerd. Evenwel zouden de vaartuigen met emigranten de stad Rotterdam niet mogen naderen, dus weer onder Kralingen of elders blijven, zoolang aan de Rotterdamsche regeering niet gebleken was, dat Hope en Crawfurd genoeg transportschepen gereed hadden liggen. Daarna konden ze binnenkomen, doch moesten onmiddellijk naar Hellevoetsluis gebracht en aldaar door ambtenaren afgeteekend worden.

Zelfs waren deze bepalingen nog niet eens voor àlle landverhuizers voldoende; voor hen, die te Nijmegen of Arnhem binnenkwamen en dan per schuit den Rijn af werden gevoerd, waren, op aandringen der provincie Gelderland, de voorschriften nòg strenger; daar moesten Hope en Crawfurd aan de magistraten der twee genoemde steden *borgstelling* geven voor al degenen, die niet onmiddellijk werden vervoerd en in 't bijzonder voor hen, die ‘bedelend mochten achterblijven of kinderen achterlieten.’ Bovendien zouden op elke transportschuit drie à vier soldaten met een korporaal moeten worden meegegeven, om te zorgen, dat niemand er af ging, ja, dat men zelfs nergens aanlegde, ‘buiten storm of nood.’

Men ziet het: waar Pruisen deze arme zwervers weerde als staatsgevaarlijk, daar behandelde ook de provincie Gelderland hen, zoo niet als vijanden, dan toch als zeer ongewenschte doortrekkers. Een droevigen aanblik moeten ze geboden hebben, deze ellendigen, samengepakt op de kleine vaartuigen, langzaam de rivieren afdrijvend; zulke tooneelen had men nog niet beleefd in vroeger tijden; vooreerst was 't getal grooter dan ooit en bovendien wordt van elders, uit Amerika zelf, getuigd, dat deze Duitsche Gereformeerden en Lutherschen, als ze hun volgepropte booten in de Delaware verlieten, er bijzonder vuil en onopgevoed en treurig uitzagen.[1)].

1) Sharpless II, p, 4.

In de volgende jaren, tot aan den grooten Amerikaanschen Vrijheidsoorlog toe, is de emigratie steeds sterk gebleven, zoodat Hope en Crawfurd, 'om', zooals ze zeiden, 'verdere stagnatie te voorkomen', monopolie aanvroegen; *zij* alleen, beweerden ze, konden er zich goed op inrichten en voor onmiddellijke verscheping zorgen; men moest dus de onvermogende cargadoors en convooiloopers, die hunne verplichtingen toch niet konden nakomen, maar uitsluiten! - Tout comme chez-nous. - Hadden ze hun zin gekregen, dan zou er dus onder hun firma reeds een soort Holland-Amerika-lijn ontstaan zijn; hun verzoek werd echter afgeslagen en het bedrijf bleef vrij, voorzoover het de Nederlandsche autoriteiten aanging. Toen evenwel in 1774 de Vrijheidsoorlog begon, en de toekomst in Amerika al te onzeker werd, hield de emigratie bijna geheel op.

Zij, die er eenmaal waren, bleven er natuurlijk, en het is buiten twijfel, dat de Duitschers, over wie hier zoo menigmaal gesproken is, een goede steun zijn geweest in dien moeilijken strijd. Al mochten er velen onder hen zijn, die bezwaren hadden tegen het dragen der wapens, evenals de Kwakers zelf, zoo hielpen die toch op andere wijze, met hun geld en goed; Philadelphia was niet voor niets de *volkrijkste en meest handeldrijvende stad* van geheel Amerika geworden.[1)] Genoeg bekend is het ook, dat deze plaats, die meer dan eenige andere de bakermat van vrijheid en broederschap mocht heeten, binnen haar 'Statehouse' de schoonste tafereelen der Revolutie heeft mogen zien.[2)] Te Philadelphia verklaarden zich in 1776 de dertien Vereenigde Staten vrij en onafhankelijk, te Philadelphia kwam in 1787, na een discussie van vier maanden, de bewonderenswaardige grondwet tot stand, die Amerika nog heden tot sieraad strekt en die a.h.w. de groote beginselen van Penn en de zijnen heeft verbreid over alle Staten der Unie. Deze beginselen waren geworteld in het Christelijke idee van de dienende liefde, van het altruïsme, en daarom spreekt het haast vanzelf, dat ze hunne voorvechters op den achtergrond brachten; eerst hadden, ten deele nog vóór den oorlog, de Kwakers in Pennsylvania het roer uit

1) Sharpless II, Introd. p. 1.
2) John Fiske 'a History of the United States for schools', London 1894, p. 210 en 248.

handen moeten geven; nu, nà den oorlog, moest ook die staat zelf de eerste plaats afstaan aan andere gewesten. De landverhuizers, die na 1783 kwamen, zochten meer hun heil in New-York en Boston, waar klimaat en achterland meer beloofden en de vrijheid nu toch ook ongeveer even groot was. Dit werd natuurlijk nog sterker in de dagen der Fransche Revolutie, toen de groote oorlogen bijna alleen Engelsche en Iersche emigratie mogelijk maakten; in 't jaar 1800 werd de bevolking van New-York reeds op 60000 zielen geschat tegen 22000 in Philadelphia.[1]).

Of Rotterdam in die emigratie na den Vrijheidsoorlog *veel* deel gehad heeft, konden we nog niet ontdekken; zeker is 't echter, dat het er niet buiten gebleven is, want uit 1787 is er een stuk aanwezig, waarin aan zekeren Atkinson wordt toegestaan, een partij watervaten aan 't Oude Hoofd te leggen, die bestemd waren voor de Paltserschepen.

Langer dan tot 1795 zal echter die nieuwe toevloed niet geduurd hebben; in den Franschen tijd verdween ook *dit* vertier uit de haven van Rotterdam.

Ja, de herinnering eraan werd ganschelijk uitgewischt, zoozeer, dat men in de 19e eeuw in alle opzichten weer van voren aan moest beginnen. De 19e eeuw gaf, op grooter schaal, eene herhaling van wat hare voorgangster vertoond had; eerst weer eene nieuwe continentale landverhuizing over Engeland naar Amerika, aangevangen omstreeks 1837 in de dagen der Afgescheidenen; vervolgens (omstreeks 1850) een begin van rechtstreeksche verscheping vanuit de vastelandsche havens, en eindelijk (vooral vanaf 1865) een groot geregeld vervoer bij honderden en duizenden.

Bij Rotterdam is de overeenkomst zelfs bijzonder treffend, omdat daar onder de eerste verschepers ook *nu* weer Engelsche namen voorkomen; in 1847 b.v. is het de firma Wambersie en Crooswijk, die een 150 landverhuizers uit den omtrek van Bocholt in Pruisen overvoert naar New-York. Waar echter geen beperkende Akte van Navigatie meer bestond, behoeft het geenszins te verwonderen, dat op den duur de Nederlandsche energie zelf gekomen is, om het werk alleen ter hand te nemen. Voor haar is hier de eer be-

1) Zie Hickmann's Geographisch-statistischer Atlas.

waard gebleven, een organisatie te scheppen, zooals er maar weinige zijn op dit gebied.

Wie zijne sc hreden naar de oude heerlijkheid Kralingen richt, ziet daar ook *nu* nog de vreemde landverhuizers het eerst aankomen, bij honderden tegelijk; maar 't zal hem niet meer gebeuren, dat hij ze er ziet kampeeren ‘genoegzaam onder den blooten hemel’; de vlugge spoortrein brengt hen dadelijk binnen Rotterdam aan den oever der Maas en de ‘Columbus’ der Holland-Amerika-lijn scheept ze zonder aanmaning onmiddellijk in, om hen te brengen onder 't gastvrije dak van een ruim en frisch hôtel[1]. Ook behoeven ze nu geen weken meer te wachten op de zeereis, die, al mag ze nog geen pleiziertochtje heeten, toch weinig meer gelijkt op de maandenlange marteling in de opgepropte zeilschepen van voorheen.

Waarlijk, de vooruitgang is hier niet moeielijk te vinden; tegen de donkere tafereelen uit de 18e eeuw steekt het opgewekte, dikwijls vroolijke leven in en bij de gebouwen en schepen der Holland-Amerika-lijn zeer gelukkig af. Al blijft het emigreeren nog altijd een ernstige en onzekere onderneming, zoo wordt toch de landverhuizer niet meer van alle zijden aangegrijnsd door ziekte, gebrek en dood; ook is hij niet meer geschuwd en gevreesd. Tragisch is alleen nog het feit, dat in onzen verlichten tijd het getal van vervolgden en vertrapten nog zoo groot is, al komen ze nu wat verder weg dan uit de Duitsche Rijnstreken. En opmerkelijk is aan de andere zijde de waarheid, dat ze in Amerika niet meer zóó gastvrij en ongehinderd ontvangen worden als vóór 200 jaar: de hedendaagsche Yankee houdt de vrijheid nog in eere, maar hij is niet meer zoo ideaal gezind, als de merkwaardige Kwakers van Pennsylvania met hun bewonderenswaardigen voorganger.

Dr. C. TE LINTUM.

1) Behalve dan diegenen, die bestemd zijn voor de nieuwe concurreerende booten van de laatste jaren.

P.N. Muller.

Toen de redactie van de Gids tot mij het verzoek richtte om in haar tijdschrift den oud-redacteur P.N. Muller te willen herdenken, was mij dit een vernieuwde herinnering aan het feit, dat het aantal mijner oudere tijdgenooten sterk gedund is. De taak om den overledene te huldigen had niet aan mij moeten worden opgedragen, die P.N. Muller eerst heb leeren kennen toen hij een man van rijpen leeftijd was, maar aan een zijner intieme vrienden. Van deze vrienden is er waarschijnlijk niemand meer in leven. Het behoort tot de redenen, die het bereiken van een zoo hoogen leeftijd, als aan P.N. Muller te beurt viel, een twijfelachtig voorrecht doen achten, dat men bijna al zijne tijdgenooten naar het graf ziet dragen en als Guizot moet uitroepen: Je suis las de voir mourir. Wie den negentigjarigen leeftijd nadert, staat alleen in de wereld, zelfs het geslacht dat op het zijne gevolgd is begint hem te begeven; legt hij eindelijk het moede hoofd ter ruste, dan worden wel woorden van hulde, waardeering en erkentelijkheid vernomen, maar de stem der vriendschap, die van persoonlijke herinneringen uit den opgang des levens en zijne eersten bloei zoude kunnen gewagen, is verstomd.

Wat ik van P.N. Muller kan mededeelen, is dan ook tot mijn groot leedwezen onvoldoende om dezen, in vele opzichten eigenaardigen man eenigermate volledig te kenschetsen. Omtrent zijne vorming en ontwikkeling ben ik niet in staat eenige bijzonderheden te vermelden, ik kan slechts den indruk wedergeven dien hij in een reeds gevorderd tijdperk van zijn leven op mij heeft gemaakt.

Als mederedacteur van de Gids heb ik hem gekend als een man met levendige belangstelling in alles wat op letterkundig, staatkundig en economisch gebied voorviel, een man van zeer besliste overtuiging op elk punt en steeds gereed om die overtuiging met de meeste vrijmoedigheid uit te spreken. Hij was de zoon van een doopsgezind predikant, die in den aanvang der vorige eeuw uit Crefeld, zijne vaderstad, naar Nederland was gekomen, waar hij later tot hoogleeraar aan het Seminarium voor doopsgezinde leeraren te Amsterdam werd benoemd en in die betrekking een eervollen naam heeft achtergelaten. Van zijne vier zonen, alle mannen van buitengewonen geestesaanleg, hebben zich drie meer algemeene bekendheid verworven. Frederik Muller, de groote boekenkenner, die de wetenschap der bibliographie in Nederland op hechte grondslagen heeft gevestigd, Hendrik Muller, het lid van de Eerste Kamer, die in de handelswereld te Rotterdam een voorname plaats innam, en P.N. Muller. Bij geen dezer drie broeders verloochende zich de Duitsche afkomst, zelfs niet in uiterlijk en in schrift. In hun spreken hadden zij het nadrukkelijke en zwaarwichtige dat Duitschers eigen is, daarbij de voorliefde voor het gebruik van krachtige uitdrukkingen; hun arbeid kenmerkte zich door Duitsche degelijkheid en noeste vlijt, kritischen zin en ernstige opvatting. Indien zij echter naar het uiterlijke aan hunnen Duitschen oorsprong deden denken, voor ieder die met hen in aanraking kwam was het niet twijfelachtig dat zij met hart en ziel Nederlanders waren. P.N. Muller was een trouw vaderlander, maar tevens een even volbloed Amsterdammer als zijn broeder Hendrik een volbloed Rotterdammer was. De beide broeders, die elkander zeer liefhadden en hoog waardeerden, zagen er altijd tegen op, om de eigenaardige belangen hunner steden met elkander te bespreken; op dit punt was eenparigheid van gevoelen volmaakt uitgesloten. Toen P.N. Muller door de Provinciale Staten van Noord Holland als lid der Eerste Kamer werd afgevaardigd, nam hij deze benoeming tot veler verwondering niet aan. De eigenlijke reden, die hem hiertoe genoopt had was, dat hij, geroepen om de belangen van Amsterdam te verdedigen en vooruit wetende, dat hij dat met warmte en geestdrift zou doen, er tegen opzag, om daardoor voortdurend in openlijken woordenstrijd te komen met den

even warmen en slagvaardigen kampioen voor Rotterdam's belangen in de Eerste Kamer, met wien hij door zoo nauwe banden van bloedverwantschap en vriendschap was verbonden.

Als lid van den Amsterdamschen gemeenteraad en van de Provinciale Staten van Noord-Holland behoorde P.N. Muller tot de vrijzinnige partij. Hij had nog de dagen vóór 1848 gekend, den tijd toen in Amsterdam het denkbeeld van een regeerenden stand nog lang niet was uitgestorven. Op de hem eigen smakelijke wijze heb ik hem meermalen het verhaal hooren doen van een Amsterdamsch patriciër uit die dagen die, toen de directeur eener uitgeversfirma in den gemeenteraad was gekozen, zich de jammerklacht liet ontvallen: Waar gaan wij naar toe? een boekendrukker in den gemeenteraad!

In de dagen, toen hij aan het openbaar leven deelnam, was hij vooral op staathuishoudkundig gebied warm voorstander van de toenmaals als vooruitstrevend geldende begrippen. In zijne latere levensjaren kon hij niet meer onder de vooruitstrevenden gerekend worden, en zoude hij zelf dit ook niet gewenscht hebben. Naarmate zijn leeftijd toenam kon hij in de zoo snel en zoo merkbaar veranderende toestanden zich moeilijk voegen, de nieuwe denkbeelden en vooral de nieuwe personen bevielen hem volstrekt niet. Zoo hij al niet gezegd kon worden een laudator temporis acti te zijn geworden, een laudator temporis praesentis was hij allerminst.

P.N. Muller sprak zooals hij schreef en schreef zooals hij sprak. Hij kon wanneer hij in geestdrift of verontwaardiging geraakte uiting geven aan zijne gevoelens in woorden, waaruit vonken van oorspronkelijk vernuft schitterden. Het was een eigenaardig genot hem te hooren, wat de gemeenzame taal noemt: uitpakken.

Al was men het volstrekt niet met hem eens, er was toch geen aanleiding om verstoord te worden. Men mocht meenen dat zijn oordeel onbillijk en onjuist was, men gevoelde tevens dat het uit een oprecht en warm gemoed opwelde, en de gulle glimlach op het open gelaat, die somtijds den woordenvloed onderbrak, wees op een zekere gemoedelijkheid, die elke gedachte aan wrok of vijandschap tegen de personen op wie het gemunt was, ten eenenmale buitensloot.

Muller sprak altijd met eerbied en bewondering over Potgieter, die waarschijnlijk op zijne letterkundige ontwikkeling

grooten invloed heeft gehad. Wat hij zelf op letterkundig gebied heeft voortgebracht, is zeker niet zonder verdienste, maar zal toch zijn naam niet doen voortleven. Als schrijver was hij het gelukkigst wanneer hij van verontwaardiging tintelde, bijvoorbeeld in de stukken: Klein, en: Naar de Merwede? verschenen in de Gids van Juni 1879 en van Februari 1881.

De onvoldoende oplossing van het destijds brandende vraagstuk der verbinding van Amsterdam met den Rhijn had Muller diep gegriefd; hij moest zijne ergernis lucht geven over de miskenning van de belangen der hoofdstad door Tweede Kamer en Regeering en liet zijne van verontwaardiging trillende pen den vrijen loop.

Met Muller's dood is weder verdwenen een ‘link with the past’, zooals de eigenaardige engelsche uitdrukking luidt. Het is zeker bij het klimmen onzer jaren een weemoedige gedachte, dat die banden met het verleden allengskens worden afgebroken, maar de troost blijft, dat de onverbiddelijke dood ons de herinneringen niet kan ontrooven, waardoor de gestorvenen voor ons blijven voortleven. Muller's aandenken zal bij mij niet worden uitgewischt, zijn beeld is te sprekend en te aantrekkelijk, om ooit uit mijne herinnering te verdwijnen.

Ik ben er van overtuigd, dat dit bij allen het geval zal zijn, die hem eenigszins van nabij hebben gekend en dat in Amsterdam de wakkere en kloeke man, die met onvermoeiden ijver strijd voerde voor de belangen van de stad, waar hij leefde en werkte, nog lang in de dankbare herinnering van velen zal blijven voortleven.

W.H. DE BEAUFORT.

Een kinderboek vol natuurschoon.

(Het 'Herfst'-album der Firma Verkade.)

Ligt de reclame in onzen volksaard? De reclame schreeuwt; de reclame is in het oog vallend van kleur; en indien we ons den volksaard voorstellen in eenige kleur, dan is het die van onzen bij uitnemendheid Hollandschen vogel - de stemmige grijze musch. Om reclame te maken, moet men uitbundig kunnen doen. En wij zitten vast in de valsche schaamte.

De Franschen bezitten den aard voor reclame. Zij hebben zeer mooie affiches gemaakt. Niet alleen is er aan de Fransche kunst maar al te vaak een reclame-kant; der Fransche reclame is het gelukt op menige wijs artistiek te zijn.

Zal in ons land een reclame, die kunstwaarde heeft, mogelijk wezen? De heeren Verkade hebben met hun albums getoond, dat, indien het ons maar gelukt een reclame te vinden, die aansluit bij onzen Hollandschen volksaard, het zeer wel mogelijk is.

Gelukte het ons die te vinden, welk een heerlijk arbeidsveld zou zij opleveren voor schilders, nog te jong, te onbekend, om te leven van de opbrengst hunner schilderijen! De onbeperkte ruimte, die de reclame beheerscht, maakt dat elk artiest zijn arbeidskracht in haren dienst zou kunnen stellen, of beter gezegd, de reclame zou kunnen stellen in dienst van zijn kunst, omdat ieder voor de reclame zou kunnen maken datgene, dat in zijn aard, in zijn karakter lag, dus wat het best voor hem zou zijn, het best voor zijn studie.

En welk een vreugdevolle gedachte zou het wezen, welk een

geluk zou er in liggen, niet alleen door de opbrengst van die studies in staat te geraken in eigen onderhoud te voorzien, maar ook - dit is misschien nog belangrijker - voor die studies dadelijk een bestemming te hebben, te weten, dat het werk, buiten het eigen belang van den studeerende om, ook een praktisch doel zou hebben. Dat het dadelijk ten nutte van anderen zou komen, misschien zelfs aan duizenden genot geven zou, en niet een papier meer in de portefeuille wezen of een doek meer tegen den muur, dat, zoodra het droog genoeg is, afgepuimd en overgeschilderd wordt. Te weten, dat elke welgeslaagde studie dadelijk de middelen oplevert, om verdere studies te bekostigen!...

Welk een gevoel van zelfvertrouwen zou hierin liggen. Welk een rust en vastheid zou dat geven, en hoe heerlijk zou het zijn, op die manier te kunnen voortstudeeren, alle aandacht te kunnen wijden aan het werk zelf, zonder afgeleid te worden door angst voor geldgebrek.

Geldzorgen.... hoe kunnen die een jong schilder kwellen, zoolang hij geen subsidie heeft, of wanneer deze heeft opgehouden! Verkoopen!.... Ja.... maar hoe en aan wien.... Wie koopt er van een onbekend artiest? Als hij geen invloedrijke vriendjes heeft of een aanzienlijk persoon, die hem beschermt; wie bekommert er zich dan om zijn mooi en moedig streven?

Hoe veel beter zou het den jongen schilder gaan, indien hij zijn studie dienstig kon maken aan de reclame! De reclame, die zonder hem een leelijk dom ding is, waar de man van smaak zich aan ergert, kan dank zij hem tot iets moois, iets interessants worden.

De heeren Verkade hebben dit ingezien en hun reclamevinding laten uitvoeren door de artiesten Wenckebach, Jan van Oort en Jan Voerman Jr. En hoe doeltreffend hun daad is geweest, bewijzen de uitkomsten. Sedert het verschijnen van hun plaatjesalbums, is er niemand meer onbekend met de fabriek *De Ruijter*. Het boek heeft de harten gewonnen van alle kinderen, en vanzelf ook der ouders.

Als reclame is het dus uitstekend geslaagd en daarbij is het *op zichzelf* iets goeds: - *dat is het bijzondere er van*.

In de eerste plaats verbant dit boek uit de huiskamer iets heel

leelijks, n.l. het smakelooze, bonte *Plak-Album* van vroeger. Wie verzamelde in zijn jeugd niet van die glimmende, onnatuurlijke plaksels? Er lag een hartstocht in dat schikken en plakken; het was iets, waar je gedachten naar toe gingen, elk vrij uurtje dat je hadt. Elke lijst met verjaars- of St. Nicolaaswenschen zorgde voor het album en de Zondagen, die heerlijke vrije dagen, werden er aan gewijd.

Dank zij het boek van de heeren Verkade, kan die liefde, die ijver van het kind, nu overgebracht op iets dat mooi, en dus zijn liefde waard is. Dit boek kweekt kennis en belangstelling voor de natuur en het ontwikkelt den smaak.

Met deze ontwikkeling komen we tot een voornaam punt, want ach, het is daarmee droevig gesteld! Is het wonder, dat iemand die als kind altijd met leelijke dingen gespeeld, en leelijke dingen om zich heen gezien heeft, een slechten smaak houdt? Is het wonder, dat er, vooral ten opzichte van kleur, de grootste wansmaak heerscht? De een meent, dat rood overal bij past; de ander, dat blauw bij alles gaat; de derde roept uit: groen! o, groen kan bij elke kleur! Weer een ander vindt dat èn rood èn blauw èn groen bij elkaar passen, zoodat men overal de zonderlingste, de meest grove disharmonieën ziet.

Kleurenharmonie, hoe weinigen weten wat dat is, en toch is het gevoel daarvoor de laatste twintig jaar, sedert artiesten zich weder toeleggen op toegepaste kunst, veel toegenomen. Maar ook op andere wijze moeten de artiesten meer hun invloed doen gelden, en de reclame is hiertoe een prachtig middel.

Waarom b.v. worden er niet meer mooie kalenders gemaakt? Elk jaar hang ik verscheidene gratis-reclame-kalenders aan den muur; de een na den ander verdwijnt, omdat ze zoo storend leelijk zijn! Waarom zou een ding, dat je beslist noodig hebt, je beslist moeten ergeren? Sedert de vaasjes van Brouwer en Lanooy er zijn, maakt het geringste boeketje, zelfs een takje, waarvan de blaadjes nog niet uitgeloopen zijn, een ander effect in een kamer. Waarom worden er niet meer mooie kalenders gemaakt? Een mooie reclame-kalender, hoe zou die niet toegejuicht worden! Kostbaar, als die van Hoytema, behoeft hij volstrekt niet te wezen, als hij maar door een artiest gemaakt wordt. Waarom wordt er niet door den een of anderen fabrikant aan een jong artiest van smaak opgedragen, een eenvoudigen kalender te maken?

Het Herfst-album van de Firma Verkade laat ons zien, wat kunst en reclame, samengevoegd, vermogen. Voor een zeer klein bedrag is het boek te koop, ieder kind kan het bezitten, en daar de plaatjes kosteloos erbij komen, krijgt het gemakkelijk een waren schat. Tevens krijgt het een opwekkend en nuttig leesboek.

Want wel noodig is 't, het kind te leeren, de natuur wat meer van nabij, met meer aandacht te beschouwen. Wij zijn zóó gewend, al die pracht om ons heen te hebben, dat de meeste menschen er niet eens meer op letten, het schoone maar weinig waardeeren, net als het Prinsje uit een boek van Ida Heijermans, dat zijn taart ruilde voor de grijze boterham van een bedelaarskind. De meeste menschen zien in de natuur geen *wonder* meer, maar gaan er aan voorbij en zeggen: ‘hé ja, dat is wel aardig!’ Wanneer ze echter de bloemen en planten ontleden en van het leven der vogels en insecten op de hoogte raken, zullen ze verbluft en vol eerbied staan voor haar enorme pracht en rijkdom! Zooals de heer Thijsse schrijft: ‘Wanneer je die duizenden en duizenden vogels, altijd weer andere soorten, aan je voorbij ziet trekken, dan ga je eens begrijpen, hoe groot de wereld is!’

Van de vogels weet Thijsse zoo heerlijk te vertellen, dat het onder het lezen is, alsof men mee trekt op zijn zwerftochten door duinen en velden. Men ziet de trekvogels-troepen aanschieten en plots weer verdwijnen; men leeft mee in spanning, om goed op te letten, welk soort van vogels voorbij vliegt en dan opeens.... krijgt men een schrik, wanneer men leest, hoe er duizenden van die mooie diertjes in één baan gevangen worden. Dan begrijp je, waarom je als kind er niet toe te bewegen waart, zoo'n beestje op te eten. Je was dan van binnen veel te vol *kwaadheid* over den moord op zoo'n prachtig vogeltje.

Alleraardigst vlecht Thijsse door het vertelde zijn ondervindingen als kleine jongen, b.v. van het vijfjarige ventje, dat stond te trommelen voor den grooten Franciskaner monnik, terwijl zijn oogen voortdurend gericht waren op diens grooten blooten teen, die uit de ruige, bruine pij te voorschijn kwam.

Heel nuttig is het ook, aan kinderen te leeren, welke wilde bessen wel, en welke niet vergiftig zijn. Dat kan aan de ouders veel angst uitsparen! Ik herinner me van een kind, dat aan de verzoeking niet kon weerstaan om, tegen streng bevel in,

een boschbes in den mond te steken. De vader, het ziende, stoof in doodsangst op het kind af, maakte een tuimeling in een kuil en brak daarbij zijn nieuwe parapluie in tweeën. De heele familie was geschrokken en dat alles om een onschuldige boschbes! Had hij geweten dat één bes, al ware die ook vergiftig geweest, nog geen kwaad kon doen, deze schrik ware hem bespaard.

'Als de menschen wat verstandiger geworden zijn', schrijft Thijsse verder, 'dan krijgen de kinderen misschien in het najaar wel een week vacantie!'

Dit is een prachtig idee! In dat heerlijke jaargetijde, waar de stedeling nooit iets van te zien krijgt, buiten zijn parken om, een weekje vacantie en naar buiten! Mochten de menschen gauw verstandig worden!

De stedeling, die in den herfst toevallig eens buiten komt, staat eerst stom van verbazing over het mooie dat hij ziet. Hij kent de natuur in den zomerdos, in Augustus, als alles groen, en vol blad is. Hij weet eigenlijk niet anders of het is altijd zoo, omdat hij het nooit anders ziet. Maar nu die extase, als hij in den herfst eens buiten komt! De lucht is intens blauw, met een warmen gloed tegen den horizon. Fel schittert de zon op de roode en gele en bruine boomen, en er ligt een wijde rust over de natuur, die er 's zomers niet is.

Of iets later, wanneer de regen het gebladerte al gedund heeft; als je overal tot heel ver weg door de takken heen kunt kijken en over alles zoo'n mooie blauwe damp ligt. De rozenbottels zijn dik gezwollen, en aan de takken hangen groote droppels. Nu en dan valt er een neer op den met dorre bladeren bedekten grond. Verrast sta je stil en luistert, en daar opeens klinkt het dorpsklokje in de plechtige stilte. Zoo'n herfststemming vergeet je den heelen winter niet, dat blijft een mooie gedachte. Ja, van harte hopen wij, dat de wensch van Thijsse eenmaal verwezenlijkt zal worden. Misschien zal de vereeniging V.E.O. hem er bij kunnen helpen.

Mocht het er toe komen, dan ben ik overtuigd, dat we Thijsse gaan nadoen een op ontdekkingstochten uittrekken. Jan van Oort is ons daarbij een onmisbaar leidsman, want hoe kunnen we de vogelsoorten leeren onderscheiden zonder zijn afbeeldingen? Bloemen kunnen we plukken en verzamelen, maar vogels? Die zie

je eigenlijk nooit; ik geloof, dat ik alleen een musch en een lijster ken, en een roodborstje natuurlijk. Van Oort leert ons alle soorten kennen. Hij heeft ze met liefde en fijn geteekend. Zijn eendjes en zijn bonte kraai zijn bovendien natuurlijk. Van het barmsijsje, den jongen merel, het goudhaantje, maakte hij mooie plaatjes maar - zijn vogeltjes leven niet. Mijn tienjarig zoontje vindt, dat ze *zoo stijf* zijn - ze hebben dus nog niet het echte karakter van vogels. Eigenaardig scherp is dit gebleken in een der dagbladen, uit een opmerking daar gemaakt door een inzender, die ter weerlegging van het verwijt, dat de teekeningen niet natuurlijk zouden zijn, verzekerde, dat de maker *wel* naar de natuur had gewerkt; immers had hij trouw geteekend.... naar de vogels, door den preparateur van Artis opgezet!

Natuurlijk kan men naar een dood beest geen levend leeren scheppen. Alles, wat het leven geeft, ontbreekt. Men kan evengoed, indien men een schilderij van Napoleon wil maken, in het Panopticum gaan schilderen. Wel kan men in het Panopticum (of elders) bestudeeren, hoe Napoleon gekleed was, en desnoods kan men, indien hij er werkelijk goed gekleed is, het schilderen der stoffen leeren, evenals bij het schilderen naar opgezette vogels de techniek van het veeren schilderen. Maar nooit kan iemand door het werken naar doode vogels een goed vogelschilder worden, evenmin als door het studeeren in het Panopticum een goed schilder van menschen. Schilderen leert men alleen in de natuur, naar de natuur!

Kijk eens naar een vogel op een tak, geen seconde zit het dier stil, het is een en al bewegelijkheid. Nu kan een schilder slechts één moment geven, maar dat moment moet dan ook raak en juist, fijn opgemerkt zijn, wil het als *leven* aandoen; en dat leert men niet naar een dood dier, waarvan het karakteristieke is, dat dit leven er in ontbreekt.

Een aardige anecdote bestaat er van een Japansch dierenschilder, die, toen hem een kamerschut besteld werd, waar hij krabben op moest teekenen, begon met een groot aquarium te koopen, waar hij dit waggelend, kruipend gebroed dagelijks in bestudeerde, bespiedde. Maanden lang duurde de studie; hij maakte een onnoemelijk aantal schetsen, en pas toen hij de beesten geheel in zijn macht had, kreeg de ongeduldig geworden besteller, die van des schilders doen niets begreep, zijn scherm thuis.

Zoo zal ook de vogelteekenaar, wanneer hij veel naar de natuur gestudeerd heeft, het door den wind op een tak heen en weer zwiepende muschje met één oogopslag *zien* en *vasthouden*, en het later in zijn stille atelier zuiver uit het geheugen kunnen weergeven.

Jan van Oort kan dit thans nog niet, maar wel leert hij den leek de vogelsoorten van elkaar onderscheiden, en doet daarmeê een nuttig werk.

L.W.R. Wenckebach en Jan Voerman Jr. geven in het album bloemen, planten en insecten. De laatste heeft stemming in zijn werk. Zijn blad met zwammen geeft zoo echt het in de natuur waargenomene. In de natuur heeft elk moment zijn eigen kleurstemming. 's Ochtends vroeg is de kleur geheel anders dan een paar uur later; tegen de zon in gezien, lijkt de toon niets op die van de tegenovergestelde richting. Zon en schaduw, regen en mist, wind en sneeuw, voor- en najaar, elke weersgesteldheid, elk getij heeft een eigen kleurengamma. Professor Allebé placht aan zijn leerlingen te vragen, wanneer ze hem buitenstudies toonden: ‘Hoe laat was het, toen je dat maakte?’

Elk schilderij van een bepaald moment moet dus zijn eigen palet hebben, d.w.z. kleuren bevatten, die een schilderij van een ander oogenblik niet heeft.

Dat Jan Voerman Jr. dit voelt, bewijst sterk zijn blad met zwammen. Daar is de stinkzwam, bij zonnig weer in de schaduw gezien, met dat warme in den toon, de zwarte zwammenhoed fluweelig donkerend tegen den malsch blanken steel; daar is de geschubde inktzwam, geheel tegenovergesteld van toon, koud, als op een vroegen mistigen regendag gezien, - de witte zwam doet denken aan ijskegels. Weer geheel anders is de parasolzwam; daarin is een toon, als er tusschen kale dunne bruine dennenstammen heerscht, dat egaal eentonig bruine, waarbij de kleur der zwam geheel aansluit. Onder rood-bruine varens, takken en dorre braamblâren zien we de roode vliegenzwam, witgespikt, hoog op den steel, of als dikke ronde ballen, vlak tegen den grond gegroeid.

In het blad met vruchten zit goed de toon die er is om een vruchtboom; en bij de druiven, hoewel deze opzichzelf niet goed geslaagd zijn, is het, als zien we de door het druivenblad heenschijnende zonnewarmte.

Wenckebach, die het hoofdaandeel in dit album heeft, geeft ons een menigte aardige landschapjes tusschen den tekst en van zijn gekleurde plaatjes zijn de fijne gras- en duinplantjes wel het mooiste. Daar zijn de Scabiosa, de Parnassia, de Hemelsleutel en de Marjolein; we hebben ze alle geplukt als kind, we hebben ze loopen zoeken in 't gras, met een ijver, een begeerigheid, onbegrensd! We hebben ze gedroogd, de een tusschen watten, de ander in zand, weer een ander droogde beter tusschen bloempapier; we wisten precies, hoe lang ons zandkistje in de zon moest staan, om het bloempje op de goede drooghoogte te hebben, om het in een boek te kunnen leggen. Dagen lang hebben we zoek gebracht, heele vacanties werden er aan gewijd, om met onzen gedroogde bloemenvoorraad mooie dingen te maken. We zonden die dan in op tentoonstellingen en kregen er prijzen voor. Zóóveel tijd, liefde en inspanning hebben we in onze jeugd aan de bloemen gewijd en.... o schande!... we kenden niet eens de namen dier bloemen! Niemand leerde ze ons, en we vroegen er ook niemand naar, 't was ons onverschillig; een bloem was een bloem, een blad een blad en een grashalmpje een grashalmpje, en het eenigste, waar we ons om bekommerden, was, of een bloem kleurvast was, dan wel of zij verschoot bij het drogen.

Later.... ben ik nog braaf botanieles gaan nemen. Maar de leerares begon het uur met hevig te gapen, binnen tien minuten gaapte de heele klas, en van de gansche botanieles herinner ik me alleen nog maar dat gapen en een ontzettende inspanning om mijn haast niet te bedwingen lachbuien in te houden.

Doch de menschen zijn sedert verstandiger geworden; zij hebben ook de botanielessen interessanter weten te maken, en er is, geloof ik, nu geen kind meer, dat niet een beetje belangstelling heeft, ook voor de kennis der natuur. Aan jongeren iets van die kennis en veel van de liefde te geven, ziedaar wat populaire schrijvers als Thijsse met een boek als dit voortreffelijk vermogen. Dubbele waarde krijgt het geschrevene naast de vele afbeeldingen.... en de vader of moeder, die het aanziet, hoe zijn of haar kind van dat alles geniet, is gretig bereid, de.... reclame erbij te aanvaarden.

A.O.

Muzikaal overzicht.

Brieven van Hans von Bülow.[1)]

Het is reeds ettelijke jaren geleden, dat in dit tijdschrift de eerste deelen eener uitgave der brieven en geschriften van den beroemden toonkunstenaar Hans von Bülow door mij bij de belangstellenden in muziekgeschiedenis werden ingeleid.

Wat de *brieven* betreft, heeft Bülow's weduwe deze uitgave voortgezet, en in den zomer van het thans ten einde spoedende jaar is het laatste deel daarvan verschenen.

De bewerkster dezer verzameling, waarin tusschen de brieven nu en dan korte biographische mededeeliugen ter toelichting zijn ingelascht, noemt haar ‘eine Autobiographie in Briefen’; en dat is zij ook inderdaad, al moet er bijgevoegd worden, dat de schrijfster zelf bekent, er trots velerlei daartoe ingestelde pogingen niet in geslaagd te zijn, altijd het gewenschte materiaal in handen te krijgen.

Dit is zeker te betreuren - vooral ten opzichte der periode van Bülow's werkzaamheid in München (1865-1869) en zijne toenmalige betrekkingen tot Richard Wagner; een tijdperk ook voor hem zoo allergewichtigst, daar de voorvallen in die jaren een ontzaglijken invloed hebben uitgeoefend op zijn volgend leven.

Hierbij moet tevens in aanmerking genomen worden, dat zelfs daar, waar het noodige materiaal voorhanden was, men bij het publiceeren van de brieven, door Bülow op rijperen leeftijd geschreven, veel minder de vrije hand had dan bij die, welke uit zijn knapen- en jongelingstijd afkomstig zijn. Bij eerstbedoelde

1) Hans von Bülow's Briefe. 7 Bände. Leipzig, Verlag von Breitkopff und Härtel.

had men nog levende personen te ontzien, zoodat menige brief niet volledig kon worden medegedeeld.

En toch, niettegenstaande dit alles, levert deze geheele brievenverzamellng een hoogst belangwekkende lectuur op. Niet alleen daardoor, dat zij den lezer een volledig overzicht geeft van een tijdperk in de muziekgeschiedenis, dat voor de ontwikkeling der toonkunst van de grootste beteekenis is geweest, - namelijk het tijdperk 1850-1890 - maar ook omdat deze brieven een getrouwe afspiegeling geven van den mensch en den kunstenaar Bülow, die niet minder dan de groote meesters, welke hij vereerde, heeft geleden en gestreden tot verheffing en verheerlijking der toonkunst.

Wij leeren er Bülow's ridderlijk karakter, zijn warm gemoed, zijn zin voor waarheid en rechtvaardigheid uit kennen; wij bewonderen zijn groote belezenheid en talenkennis; wij verlustigen ons in den humor en de satire, die tot zijn bijzondere eigenaardigheden behoorden. Maar wij ontdekken er ook zijn groote gave van opmerken in en zijn talent om ontvangen indrukken op onderhoudende wijze en in kernachtige bewoordingen weer te geven.

Doch niet alleen is deze brievenverzameling rijk aan inhoud voor den belangstellenden lezer, zij is ook voor hem, die later, wanneer wellicht nog meer uit het rijke leven van Bülow zal opgehelderd zijn, een omvangrijke biographie van den beroemden pianist en dirigent zou willen schrijven, van onschatbare waarde.

Het is dan ook geen ‘Karges Häufchen’, wat hier aan brievenmateriaal geboden wordt. In het voorbericht van het zevende en laatste deel der uitgave deelt mevrouw Marie von Bülow mede, dat van de 5144 brieven, die te harer beschikking waren, 1925 werden afgedrukt en 3219 van de publicatie werden uitgesloten, voor zoover niet enkele dezer laatsten gebruikt werden voor aanteekeningen aan den voet eener bladzijde of bij de biographische toelichtingen. Daar echter van vele opgenomen brieven slechts gedeelten, van sommige slechts enkele zinnen zijn afgedrukt, zoo kan de inhoud der zeven deelen ongeveer op een *vierde* deel van het verzamelde materiaal geschat worden, d.i. een nog veel kleiner deel van het brievenmateriaal, dat er - aan het licht gebracht of nog verborgen - van Bülow bestaat.

Overweegt men het hier voorafgaande, dan vraagt men zich met verbazing af, waar de man den tijd vandaan gehaald heeft.

Gaat men zijn veelbewogen leven na, en ziet men, zooals uit de correspondentie onophoudelijk blijkt, dat hij zijn tijd verdeelde tusschen solospelen, les geven en dirigeeren; dat hij veel reizen moest om concerten te geven in verre landen, zoowel in de oude als in de nieuwe wereld, en dat hij ambten bekleedde, die een buitengewone werkzaamheid van hem vorderden, dan staat men versteld over zulk een lijvige correspondentie en kan zich dit alleen verklaren uit zijn rustelooze natuur.

Van dien rusteloozen aard geeft zijn levensloop een getrouwe afspiegeling.

Na zijne leerjaren in den winter van 1850/51 te Zürich en St. Gallen, waar hij onder toezicht van Wagner de functie van theaterkapelmeester vervulde en ook nu en dan als klavierspeler in concerten optrad, ging Bülow naar Weimar, waar hij zich onder leiding van Liszt tot de virtuozenloopbaan voorbereidde.

Bijkans twee jaren duurde dit onderricht, en daarna ondernam Bülow zijn eerste kunstreis als klaviervirtuoos in Oostenrijk - Hongarije en liet zich in de jaren 1853 en 1854 als zoodanig ook in verschillende steden van Noord-Duitschland hooren. Na afloop daarvan vestigde hij zich in het voorjaar van 1855 in Berlijn, waar hij de betrekking van eersten leeraar in het klavierspel aan het Sternsche conservatorium aanvaardde doch bovendien ook als orkestdirecteur en klaviervirtuoos optrad. Hij behield er zijn domicilie tot aan het einde van 1864.

In dit tijdperk van ongeveer twaalf jaren, dat men de eerste phase van Bülow's kunstenaarsloopbaan zou kunnen noemen, heeft hij intusschen niet alleen in de drie genoemde hoedanigheden van zijne buitengewone talenten blijk gegeven; men heeft hem toen - en meer nog dan in latere jaren - ook als een voortreffelijk schrijver over zijn kunst leeren kennen.

Reeds tijdens zijn eerste verblijf in Weimar was hij in openbare geschriften als kampioen voor de nieuwe beweging op muzikaal gebied opgetreden, en wel hoofdzakelijk voor de richting van Wagner en Liszt, maar het getuigt zeker van zijn groote energie en werkkracht, dat verreweg het grootste gedeelte zijner geschriften juist afkomstig is uit zijn bijna tienjarig verblijf in Berlijn, waar het leeraarsambt en zijn positie in de muziekwereld een zoo groot deel van zijn tijd in beslag namen.

Intusschen had in het voorjaar van 1864 in Beieren de gebeurtenis plaats gehad, die ook voor Bülow groote gevolgen zou hebben.

Koning Lodewijk II besteeg den Beierschen troon - de vorst, die reeds als kroonprins gezegd had: 'Zoodra ik het purper zal dragen, zal ik Richard Wagner de plaats geven, die hem toekomt.' Nu hij Koning was geworden, wilde hij dat woord onmiddelijk gestand doen en zond zijn adjudant naar Wagner om hem uit te noodigen, bij hem te komen. De meester gaf aan die roepstem terstond gehoor en gezamenlijk werden plannen voor de toekomst beraamd. Wagner zou in de gelegenheid gesteld worden, zijn Nibelungen-werk te voltooien; in München zou een feestelijke opvoering der trilogie plaats hebben en expres voor dit doel een theater met onzichtbaar orkest gebouwd worden, en in de derde plaats werd het plan gevormd voor de oprichting eener muziekschool, voornamelijk bestemd voor de opleiding van zangers.

Wagner had nauwlijks de Isar-stad betreden, of hij wilde een man als Bülow, van wiens buitengewoon talent hij in den loop der jaren overtuigd was geworden, bij zich zien. Aan hem was het te danken, dat Bülow in naam des Konings een schrijven van den Staatsraad von Pfistermeister ontving, waarin gezegd werd: 'Seine Majestät der König, beseelt von wahrer Liebe für die ächte Kunst und deren genialen Repräsentanten, wird es sehr gerne sehen, wenn sie in Seiner Residenzstadt Ihren Wohnsitz aufschlagen und hie und da durch Ihr gediegenes Spiel Ihm genussreiche Stunden verschaffen wollen.'

Zoo kwam Bülow in November 1864 in München, onder den titel van 'Vorspieler des Königs' en met toekenning van een honorarium van 2000 gulden, waaraan de naam van 'Ehrenbezug' werd gegeven, en meldde van daar uit aan familie en vrienden, wat er op kunstgebied merkwaardigs voorviel. Er hadden eerst eenige bedenkingen bij hem bestaan, om den door Zijne Majesteit aangeboden post aan te nemen, maar - gelijk hij in een brief aan Joachim Raff schreef - hij beschouwde het te zeer als een *Erlösung*, aan het afmattende leven in Berlijn te ontkomen, dan dat hij niet ten slotte toegestemd zou hebben.

Er zou helaas spoedig een tijd komen, dat ook het verlaten van München hem een verlossing toescheen.

In den genoemden brief aan Raff reeds (hij was toen nog niet in München) verborg hij het niet, dat hij in zijn nieuwe woonplaats met moeilijkheden en onaangenaamheden te kampen zou hebben, en later bleek, dat hij goed gezien had. De haat tegen de ‘vreemdelingen’ (als zoodanig golden destijds de Pruisen in Beieren) was in de Isar-stad groot; de muzikale toestanden lieten er veel te wenschen over. ‘Voor het oogenblik - lezen wij in een zijner brieven - moeten wij niet alleen voorzichtig, maar ook stil zijn tegenover het publiek; want het valt niet te loochenen, dat wij nieuwelingen (Wagner, Peter Cornelius en mijn persoon) voor München een luxe zijn, en dat elke bevoorrechting door het publiek zoo opgenomen kan worden, dat de jonge, onervaren souverein een moeilijk standpunt zou hebben. Dus voor het oogenblik zijn wij nog volstrekt niet de *regeerende* muzikale macht, maar slechts *Zukunftsersatzmänner*.

Nu, *regeerders* zijn zij nooit geworden. Integendeel, de oppositie tegen Wagner groeide aan - vooral nadat het bekend was geworden, dat de architect Semper een nieuwen, speciaal voor 's meesters doeleinden ingerichten schouwburg zou bouwen - en strekte zich nu ook tot zijn aanhangers uit. Vooral op Bülow had men het begrepen, en toen hij later, bij gelegenheid van een door de opvoering van Wagner's *Tristan und Isolde* noodzakelijk gebleken vergrooting der orkestruimte in den schouwburg, waardoor 30 plaatsen in de Stalles zouden moeten vervallen, zich een oneerbiedige uitdrukking ten opzichte van het Münchener theaterpubliek veroorloofde, die natuurlijk ijverig gecolporteerd werd, gaf dit een groot schandaal en verkeerde de vooringenomenheid jegens Bülow in haat. Ingezonden stukken in de bladen, anonieme dreigbrieven, ja zelfs een oploopje vóór Bülow's woning, waren er het gevolg van. Men hoopte, hem schrik in te boezemen, hem, zoo mogelijk, te noodzaken, de stad te verlaten en daardoor de voorstellingen van *Tristan* onmogelijk te maken.

Gelukkig kwam het zoo ver niet, en ook andere moeilijkheden kwam men te boven, zoodat de bedoelde voorstellingen, onder leiding van Bülow en met Ludwig Schnorr von Carlsfeld en zijn vrouw in de hoofdrollen, eindelijk konden doorgaan. Op 11 Mei 1865 had de generale repetitie - die gelijk stond met een voorstelling - in tegenwoordigheid des Konings en van honderden

genoodigden plaats en daarop volgden een maand later drie openbare uitvoeringen.

Die voorstellingen brachten groote geestdrift in de Wagnergemeente te München en herstelden voor een goed deel haar geschokt vertrouwen in de toekomst. Jammer genoeg werd evenwel reeds spoedig daaraan een gevoeligen slag toegebracht door den dood van Schnorr von Carlsfeld.

In het najaar van 1865 maakte Bülow zich een hem verleend verlof ten nutte door een kleine concertreis naar Berlijn te maken. Tijdens zijn afwezigheid van München brak de in het begin van dit jaar bezworen storm tegen Wagner op nieuw los. In de hem vijandige bladen werd hij voortdurend aangevallen, en men wist in de omgeving des Konings de door kunstige middelen in het leven geroepen beweging zoo handig als een openbaar gevaar voor te stellen, dat door 's Konings bemoeiing Wagner München verliet en zich tijdelijk in Zwitserland vestigde. In zijn verhouding tot den Vorst kwam intusschen niet de minste verandering, Zelfs bracht koning Lodewijk aan Wagner een bezoek in zijn nieuwe woonplaats, en de Münchener bladen, die een poos gezwegen hadden, putten uit dit feit weder stof voor nieuwe aanvallen, niet alleen op den meester maar ook op zijne aanhangers.

Von Bülow, die herhaaldelijk persoonlijke aanvallen had te verduren, zag zich eindelijk genoodzaakt, een proces te beginnen tegen den *Bayrischen Courier*, ‘wegen fortgesetzten Ehrenkränkung’, zooals de aanklacht luidde, en zelfs had hij zijn ontslag uit den koninklijken dienst gevraagd. De Koning echter deed hem een eigenhandig geschreven en in zeer vleiende termen gestelden brief toekomen, waarin hij hem verzocht, van zijn voornemen terug te komen - daarbij verklarende, alles in het werk te zullen stellen om te zorgen, dat Bülow's rustig verblijf in de hoofdstad van Beieren niet meer werd gestoord door zulke onaangename dingen als waren voorgevallen.

Dit koninklijk schrijven, dat op wensch van den Vorst in de *Neueste Nachrichten* en in de *Augsburger Abendzeitung* werd afgedrukt, was voor Bülow een groote voldoening. Hij bleef op zijn post, met het voornemen tot het einde toe te volharden. Welke waarde hij overigens aan dit schrijven hechtte, blijkt uit een brief van 21 Juni 1866 aan zijn leerling, den Hongaar Mihalovitch.

Hij zegt daar: ‘Der Brief, welcher mir theoretische Satisfaction gibt, hat für mich den Werth, mir ein ehrenvolles Scheiden von München zu ermöglichen. An einem Ort, wo ich so Unsägliches für mich, für Wagner gelitten, kann ich mit allergeringster Lebenslust selbst nicht weiter verweilen. An eine radicale Erfüllung der “Versprechungen”, mein Bleiben möglich zu machen, *glaube* ich nicht. Zwar habe ich Wagner zugesagt, noch bis zum October warten zu wollen, allein was wird das nützen?’

Afgetobd en mat, gelijk Bülow zich toen moreel en physiek gevoelde, kwam de wensch bij hem op om naar Italië te gaan; maar voor het oogenblik liet hij dit plan nog varen, vestigde zich te Basel en bleef daar, enkele uitstapjes naar Triebschen bij Luzern afgerekend, waar Wagner toen verblijf hield en aan zijn *Meistersinger* werkte, tot Mei 1867.

Daarna ging hij op speciaal verlangen van Koning Lodewijk, die hem den titel van ‘Beiersch Hofkapelmeester in buitengewonen dienst’ en ook het ridderkruis der St. Michaëls-orde 1ste klasse had verleend, weder naar München, waar de toestanden zich eenigszins ten gunste van Wagner en zijne vrienden schenen te zullen wijzigen. Er bestonden plannen tot opvoering van *Lohengrin* in Juni en van de *Meistersinger* in October 1867; ook was er weder sprake van de stichting eener Muziekschool, waarvan aan Bülow de opperleiding werd toegezegd.

De positie van den nieuw benoemden Hofkapelmeester leverde voor hem, daargelaten nog de reeds van vroeger bekende verhoudingen der muzikale wereld van München, groote moeilijkheden op, waartoe o.a. behoorde, dat de Koning, die in alles, wat zijn theater betrof, levendig belang stelde, ook ingreep in dingen, die door hen, welke hij tot leiders van dit theater had benoemd, reeds lang beslist waren. Dit was ook het geval bij de wederopvoering van *Lohengrin*, die door Zijne Majesteit bevolen was en door Bülow met de grootste zorgvuldigheid werd voorbereid. Zij had plaats in het begin der maand Juni en was voor Bülow een groote triomf. Daarentegen berokkenden de voorbereidingen voor een wederopvoering van *Tannhäuser* hem weder groote onaangenaamheden; thans van anderen aard, daar de Intendent niet medewerkte tot het verkrijgen eener goede voorstelling.

Desniettemin bleef Bülow trouw op zijn post, en toen het jaar

1868 was aangebroken, begon hij, met evenveel ijver als hij bij de vorige werken van Wagner aan den dag had gelegd, aan het in studie nemen der *Meistersinger von Nürnberg*, welk meesterstuk van melodie, polyphonie en instrumentatie den 21sten Juni 1868 onder directie van Bülow en in tegenwoordigheid van den Koning en van Wagner zelf voor de eerste maal werd opgevoerd.

De woelige jaren 1864-69 in München waren zeker niet geschikt om Bülow's zenuwen tot bedaren te brengen. De moeiten en zorgen, aan het instudeeren van Wagner's nieuwe werken besteed; de tegenwerking, die hij als volgeling van den meester moest verduren; de oppositie van een groot deel der Münchener muziekwereld tegen al wat hij deed; ergernis op bijna elke repetitie - dat alles was meer dan voldoende geweest om aan zijn toch reeds geschokt zenuwgestel een gevoeligen stoot te geven. En nu kwam hier nog bij de catastrophe der scheiding van zijn vrouw (Cosima), tengevolge van haar intiemen omgang met Wagner, waardoor ook de band verbroken werd, die hem in de uitoefening zijner kunst aan den meester hechtte, en hij meer en meer vervreemdde van de zaak, waarvoor hij, van het begin zijner artistieke loopbaan af, zoo met hart en ziel gestreden had. Dat deze catastrophe met hare gevolgen bij hem een psychisch lijden veroorzaakte, waarvan hij zich nimmer heeft kunnen herstellen, ontwaren wij uit menigen brief van lateren tijd.

Thans, kort na de catastrophe, stort Bülow zijn gemoed uit in een brief aan zijn vriend Hans von Bronsart, en klaagt dat zijn levenslust, zijn frischheid van geest, zijn elasticiteit reeds maanden lang zoo aan het afnemen zijn, dat het hem onmogelijk is, de eervolle positie in München te blijven bekleeden, en dat hij een jaar van rust, eenzaamheid en voorbereiding tot een nieuwe existentie noodig heeft.

In dezen stand van zaken bleef hem niets beters over, dan zijn ontslag als hofkapelmeester te nemen, München te verlaten en zich in het buitenland te vestigen. Hij koos Italië, waarnaar hij reeds lang verlangd had, en kwam in de laatste dagen van September 1869 in Florence aan.

Ruim twee jaar hield Bülow het uit in Italië. Dat wil niet zeggen, dat hij altijd op dezelfde plaats bleef - dit zou voor zijn onrustige natuur niet mogelijk geweest zijn; ook andere steden

van dat land werden bezocht, en zelfs trok hij nu en dan weder voor enkele dagen naar zijn vaderland, hetzij om concerten te geven, hetzij om onaangename huiselijke zaken, zijn echtscheiding betreffende, af te wikkelen. Maar dat waren uitzonderingen: het verblijf in Italië was hoofdzakelijk gewijd aan den stillen, rustigen arbeid.

In Florence voltooide hij zijn critische uitgave der laatste sonaten van Beethoven; daar ter stede ontwikkelde hij ook zijn klavierspel, waarmede hij reeds vroeger zoo vele lauweren geoogst had, tot een te voren ongekende hoogte. Bovendien trad hij in Italië, na meer dan vijf jaren rust als zoodanig, weder als schrijver over muzikale onderwerpen op. Van zijn hand verscheen in de *Signale für die Musikalische Welt* (1871) een artikel, waarin hij den kort te voren gestorven pianist Karl Tausig herdenkt en een opstel (1872) over de eerste *Lohengrin*-opvoeringen te Bologna; in de *Allgemeine Musikzeitung* een opstel ‘Musikalisches aus Italien’.

De nu volgende ‘derde levensperiode’, zooals Bülow zelf het tijdperk 1872-1880 noemt, is buitengewoon rijk aan gebeurtenissen.

Eerst dacht hij er aan, den dirigeerstok weer op te nemen en eene betrekking als hofkapelmeester te aanvaarden. In München dirigeerde hij op 's Konings verzoek eenige uitstekend geslaagde voorstellingen van Wagner-werken; maar de herinneringen van hetgeen nog kort geleden gebeurd was, maakte het hem ondoenlijk, er voor goed te blijven. Dan komen onderhandelingen met Emil Heckel in Mannheim, den stichter der eerste Wagnervereeniging, die, aan het hoofd van een comité, met het plan omging, de beoefening der dramatisch-muzikale kunst in zijn stad tot een hooger peil op te voeren en daartoe trachtte, de leiding van het Hoftheater in handen te krijgen en een kapelmeester te benoemen, die beter dan de toen aangestelde (Vincent Lachner) in staat zou zijn, de belangen der nieuw-duitsche kunst te behartigen. Daar dit plan evenwel niet te verwezenlijken bleek te zijn, vervielen van zelf de onderhandelingen met Bülow.

Deze kreeg nu de handen vrij en besloot zijne kunstreizen te hervatten. Een voornemen om in het concertseizoen 1872-73 Amerika te bereizen, bleek niet voor uitvoering vatbaar te zijn, en daarom bepaalde hij zich voorloopig tot Europa. In September 1872 is hij te Baden-Baden, nadat hij in Augustus te München

Der fliegende Holländer en *Tristan* had gedirigeerd, en dan volgt een tocht door geheel Europa, waar hij overal, ook in Nederland, met het grootste succes als klavierspeler optreedt. Het laatst is hij in Rusland (voorjaar 1874), maar wanneer hij dan na afloop van die tournée in Berlijn is aangekomen, is hij physisch en psychisch ter neer gedrukt.

Zijn hart trok hem weder naar Italië; in de eerste dagen van Mei 1874 is hij in Turijn, daarna in Milaan en op het einde der maand in de Villa Carlotta van den hertog van Meiningen (met wien hij in het vorige jaar kennis had gemaakt) aan het Lago di Como.

Lang kon hij echter in Italië niet blijven. Niet ongestraft had hij in het seizoen 1873-74 honderdvijftien concerten gegeven. Herstel van zijn geschokte gezondheid was dringend noodig, en hij bracht daarom de zomermaanden in de Thüringsche badplaatsen Salzungen en Liebenstein door. In plaats echter van nu gedurende de badkuur volkomen rust te houden, hield hij zich weder onledig met het maken van plannen voor de toekomst en correspondeerde met den impresario Ullmann voor een kunstreis door Amerika. Over het contract werden zij het na lange briefwisseling eens, en in de laatste dagen van October 1875 vertrok Bülow (die intusschen gedurende den winter 1874-75 nog concerten in Engeland en Schotland had gegeven) naar de Vereenigde Staten.

Aanvankelijk bevalt het hem zeer goed in de Nieuwe Wereld. Ook zijn de eerste concerten in New-York, in Boston, in Baltimore voor hem een ware triomf geweest, en andere steden zien zijn komst met verlangen te gemoet. Ware slechts zijn gezondheid beter geweest!

Helaas keerde al spoedig het blaadje geheel om en werden de gunstige indrukken door minder aangename vervangen. Zeker gedeelte der Duitsche pers maakte aanmerkingen op zijne programma's die voor de Amerikanen te zwaar waren, te veel klassieke muziek bevatten.

Het ergst voor Bülow's gevoel als kunstenaar was, dat hij van lieverlede zelf begon te twijfelen, of het hem wel zou gelukken, den smaak voor goede muziek in Amerika te ontwikkelen. Aan zijn moeder schreef hij den 2^{den} Februari 1876: ‘Succes kolossaal: het “Geschäft” echter volstrekt niet schitterend. Gij moet U niet

verbeelden, dat er bij het groote publiek, dat nog zeer in de kindsheid ligt, zulk een koortsachtige belangstelling zou bestaan. Deze op te wekken, - langzamerhand - *voilà ma mission*.'

Maar die missie zou niet volbracht worden. De moed begon hem te ontzinken. Niet, dat het hem aan energie ontbrak, maar zijn gezondheid was niet bestand tegen de bovenmenschelijke inspanning, die hij van zichzelven vorderde. In 130 dagen waren 84 concerten gegeven in verschillenne steden, waarvan sommige meer dan 40 uur sporens van elkaar lagen. Die vermoeiende reizen en onmiddelijk daarop die concerten, waarop Bülow, die alles uit het hoofd speelde, het hoogste van zijn geheugen vergde, werkten ten slotte uiterst nadeelig op zijne hersenen. En daarbij kwam dan nog, dat, hoe meer hij naar het westen doordrong, hoe slechter zijne concerten bezocht werden.

Eindelijk kan hij dan ook niet meer en zint hij op middelen om weg te komen. In New-York teruggekeerd, schrijft hij aan zijn moeder (Mei 1876): 'Zoodra ik mij sterk genoeg voel om de reis naar Europa te aanvaarden, zal ik niet dralen, dat te doen. Ik ben te oud, te versleten (hij was pas 46 jaar!) om in deze wereld wortel te schieten, - zes jaar geleden zou dit nog mogelijk zijn geweest, - thans is het daarvoor te laat. Ik heb, zoolang het maar eenigszins ging, mij krampachtig vastgehouden aan illusies, die ik mij gemaakt had over mijzelven en over dit land.'

En waarom had Bülow zich illusies gemaakt? Waarom had hij met alle geweld zijn plan, om zoo lang mogelijk in Amerika te blijven, willen doorzetten? Waarom had hij een zoo groot verlangen om ver van Europa te zijn?

Het antwoord vinden wij vermeld in den brief aan de barones v.O., die hij te Washington had leeren kennen en voor wie hij groote genegenheid koesterde. Hij schrijft haar: 'Je crois que *malgré* Bayreuth je retournerai en Europe.'

In die woorden 'malgré Bayreuth' ligt de oplossing van het raadsel, waarom Bülow in den zomer van 1876 in Amerika had willen blijven,

Op die reden kwam hij in de brieven aan zijne vrienden herhaaldelijk terug, toen hij in Europa was teruggekeerd en zich in het Kurhaus Godesberg onder behandeling van prof. Finklenburg had gesteld. In een van die brieven zegt hij: 'Ich allein unter so

manchen doch noch Unwürdigeren bin durch Schicksal und Welttücke als ein Verdammter ausgeschlossen, dem wichtigsten Kunstgeschichtsereignisse des Jahrhunderts beizuwohnen. Verstehen Sie nun meine krampfhafte Begierde, mich in dauernde überseeische Fesseln zu schlagen? Noch jetzt begreife ich den schaurigen Wahnsinn nicht, der mich wieder nach Europa zurückgetrieben. Ich war eben meiner Sinne nicht mehr mächtig, und man hat mich drüben gewissermassen systematisch ruinirt. Wüster Traum, noch wüsteres Wachen!'

Wel diep beklagenswaardig was het lot van den voortreffelijken kunstenaar, die alles op het altaar van Wagner's kunst had ten offer gebracht; die den grooten meester in dagen van strijd krachtig had ter zijde gestaan; die meer dan eenig ander had meegewerkt tot de zege van het Wagnerisme, en die nu, zooals hij zegt, 'durch Schicksal und Welttücke' veroordeeld was, als een balling rond te zwerven en buiten den tempel te blijven, tot wiens bouw hij zoo krachtig had medegewerkt.

Maar Bülow was de man niet om zich door lichamelijk leed of zielssmart te laten neerslaan; hij ging ijverig voort, zich aan zijn geliefde kunst te wijden. In de jaren 1877 tot 1880 bekleedt hij de functie van Hofkapelmeester in Hannover, wat hem echter onderwijl niet verhindert, aan zijn lust tot reizen en trekken te voldoen. Concerten worden overal en in massa door hem gegeven, o.a. weder in Engeland en Schotland van waar uit hij berichten over muzikale toestanden aldaar en over andere onderwerpen aan de *Signale für die musikalische Welt* zendt.

Gedurende de jaren 1880-85 had Bülow zijn domicilie in Meiningen, waar hij door den Hertog met uitgestrekte volmacht tot Intendant der Hof kapel was benoemd. Hij bracht deze orkestrale instelling tot een groote hoogte, waarvan men zich ook bij ons te lande heeft kunnen overtuigen, toen de kapel er in 1885 concerten kwam geven.

Intusschen bepaalde Bülow zich in Meiningen niet uitsluitend tot dirigeeren. Ontelbare malen trad hij er ook als pianist op, en gaf als zoodanig ook concerten buiten Meiningen, ja zelfs, wanneer het concertseizoen aldaar afgeloopen was, in het buitenland. O.a. geschiedde dit in het voorjaar van 1882 in Denemarken, Zweden en Noorwegen. Over de kunst en de kunstbeoefening in die

landen kan men veel belangrijks lezen in den brievenbundel (6de deel), maar voornamelijk in de pittig en geestig geschreven berichten, die hij van Scandinavië uit aan de *Allgemeine Musikzeitung* zond en die in de uitgave van Bülow's geschriften zijn opgenomen.

Bülow verkeerde destijds in een gelukkige stemming. Niet alleen wegens zijn groot succes in de Noorsche landen, maar ook omdat hij zich verloofd had met Marie Schanzer, toen nog als tooneelspeelster verbonden aan den Hofschouwburg te Meiningen, en met wie hij in den zomer van 1882 in den echt vereenigd werd. (Zij is het, die na zijn dood zijn brieven en geschriften heeft uitgegeven).

En toch, ondanks dat alles gevoelt Bülow zich ongelukkig. De gedachte aan Wagner en Bayreuth laat hem geen rust. Toen in 1876 het 'Festspielhaus' zijne deuren opende, was hij Europa ontvlucht en naar Amerika gegaan. Thans, in 1882, nu in Bayreuth de eerste voorstellingen van *Parsifal* gegeven worden, vertrekt hij met zijn jonge vrouw naar Denemarken en brengt den zomer in Klampenborg door. Elke herinnering aan het verleden pijnigt hem. 'Alle vergif van buiten - schrijft hij aan een vriend - moet verre blijven. Ik zal naar Meiningen eerst dan terugkeeren, wanneer Bayreuth geëindigd is'.

Een ontzettenden indruk maakte op hem in het volgende jaar de tijding van Wagner's dood, die hij in Meiningen ontving, toen hij ziek te bed lag. Het gevolg daarvan was een periode van diepe neerslachtigheid; het was hem, alsof hij voortaan de kracht zou missen, zijn taak voort te zetten, en hij schreef aan den Hertog, of deze hem, althans voor eenigen tijd, van zijn post zou willen ontheffen.

De Hertog begreep zijn toestand en gaf hem het gevraagde verlof. Trouwens, het liet zich meer en meer aanzien, dat Bülow's verblijf in Meiningen niet meer van langen duur zou zijn. Hij liet herhaaldelijk doorschemeren, dat hij gaarne ontslagen zou willen worden, maar de zaak bleef nog lang hangende. Ten slotte echter voldeed de Hertog, die toch eigenlijk meer gevoelde voor zijn tooneel dan voor zijn orkest, en die vermoedelijk genoeg begon te krijgen van Bülow's toenemende prikkelbaarheid, aan het verlangen van zijn Intendant. Met het jaar 1885 eindigde diens werkkring in Meiningen.

De jaren, die nu volgen (1886-1894), en waarover het laatste deel der brievenverzameling handelt, brachten geen verandering in de levenswijze van Bülow; zij bleef even afwisselend en onrustig als voorheen.

Om werk behoefde hij niet verlegen te zijn. Nauwelijks was het bekend geworden, dat hij zijn betrekking in Meiningen er aan gegeven had, of de Berlijnsche impresario Hermann Wolff onderhandelt met hem over de directie van een reeks groote concertuitvoeringen, die hij (Wolff) in Hamburg en Bremen voor 1886 op touw had gezet.

Die zaak kwam in orde, en later, in 1887, nam Bülow, op verzoek van Pollini, directeur van den Stadsschouwburg in Hamburg, ook de leiding van 30 operavoorstellingen (o.a. *Carmen Koningin van Saba*, *Jessonda*, een Mozartcyclus) in dat theater op zich. Tot verlenging van dit contract kwam het evenwel niet, want nog vóór afloop van den winter 1887, bij gelegenheid der repetities voor de opera's van Mozart, kwam Bülow met den schouwburgdirecteur in conflict, ontevreden als hij was met de voorbereiding tot de opvoeringen dezer meesterstukken, waarvoor hij de artistieke verantwoording niet wilde dragen.

Intusschen had hij reeds aanstonds een ander arbeidsveld. Weder werd hem dit aangeboden door Hermann Wolff en bestond in de directie der groote abonnementsconcerten (met solo-voordrachten van beroemde virtuozen), die op Wolff's initiatief in den winter 1887-'88 te Berlijn door het philharmonisch orkest zouden worden gegeven. Wolff interesseerde zich reeds sedert het einde van 1882 voor die orkestvereeniging en heeft in den verderen loop der jaren groote verdiensten ten haren opzichte verworven. In het muziekseizoen 1882-83 nam hij voor het eerst een proef met *zes* van zulke concerten en koos voor de leiding daarvan een beroemd dirigent, Dr. Franz Wüllner. In 1883-84 werd de proef (wederom met Wüllner) herhaald.

Het ging den vereeniging echter niet altijd voorspoedig; in den aanvang van het jaar 1887 o.a. stond men voor een groot deficit. Gelukkig werd dit door enkele vermogende kunstbeschermers gedekt en kon Wolff het wagen, voor den winter 1887-88 weder groote abonnementsconcerten te annonceeren - te meer, wijl hij Hans von Bülow had weten over te halen, de leiding daarvan op

zich te nemen. Bülow werd daardoor evenwel geen vast directeur der philharmonische vereeniging: de reizen van het orkest o.a. maakte hij niet mede, hij dirigeerde slechts de groote concerten in Berlijn.

Toen alles tusschen Bülow en Wolff beklonken was, begon er tusschen hen beiden een zeer levendige briefwisseling over de samenstelling der programma's en andere belangrijke vraagstukken op muzikaal gebied, en het is zeer de moeite waard, de brieven van Bülow, die hierop betrekking hebben en in het laatste deel der hier besproken uitgave zijn opgenomen, na te lezen. Bülow heeft trouwens met Wolff en diens compagnon in het concertbureau te Berlijn jaren lang zeer druk gecorrespondeerd, wat daaruit is op te maken, dat, volgens een tabel in het laatste deel der uitgave, 807 brieven van Bülow aan die beiden door de uitgeefster zijn medegedeeld of nagezien.

Het eerste philharmonisch concert te Berlijn onder Bülow's leiding had plaats den 21sten October van het jaar 1887. Van solisten had Bülow bij dit eerste concert afgezien, en alleen de klassieken: Haydn, Mozart en Beethoven (Eroïca) stonden op het programma. Alvorens aan de repetities te beginnen, had hij aan Wolff geschreven: 'Vom Ausfall dieser Proben hängt für mich alles weitere ab. Kann ich meine Auffassung, meinen Stil bei Ihrem Orchester durchsetzen, *à merveille*. Wo nicht, streike ich', en op den concertavond bewezen de voordrachten van het orkest, dat hem het eerstbedoelde volkomen gelukt was. Evenals vroeger bij het orkest in Meiningen, was Bülow ook hier een voortreffelijk leermeester en wist hij de instrumentale schare tot een groote hoogte van virtuositeit op te voeren.

De volgende door Bülow gedirigeerde concerten van het Philharmonisch orkest deden niet alleen voor het eerste niet onder, maar hadden ook tengevolge, dat de verrichtingen van dit orkest gaandeweg tot het voornaamste werden, dat men op instrumentaal gebied in Berlijn te hooren kreeg. In de winters 1899/89, 1889/99 en 1890/91 vierde het philharmonisch orkest onder Bülow groote triomfen in Berlijn. Laatstgenoemd muziekseizoen onderscheidde zich nog daardoor, dat onder zijn leiding ten bate van het kort te voren ook op *zijn* initiatief opgericht pensioenfonds der vereeniging een extraconcert werd gegeven, dat 14,400 Mark opbracht.

Uit het muziekseizoen 1891/92 is vooral meldenswaardig het concert van 28 Maart 1892, het 50ste, dat onder zijn directie plaats had en waarin hij na de uitvoering van Beethoven's *Eroïca* tot het publiek de merkwaardigste zijner vele toespraken hield: de bekende 'Bismarckrede', waarbij hij de genoemde symphonie tot uitgangspunt nam voor een hulde aan den gewezen Rijkskanselier. Door deze redevoering, uitgesproken in een tijd, waarin iedereen in de Rijkshoofdstad nog vervuld was van de spanning tusschen den Keizer en den beroemden staatsman, was het publiek overbluft en een deel daarvan ontstemd. De woorden 'Vorst Bismarck-hoog!' waarmede Bülow zijn speech eindigde, vonden lang niet algemeenen weerklank bij het auditorium. Sommigen gaven hun bijval met het gesprokene luide te kennen; anderen manifesteerden er tegen door gefluit en geschreeuw, en de avond eindigde met een scherpen dissonant.

Beiden, publiek en Bülow, gevoelden echter, dat men zoo niet van elkander kon scheiden. Moedig trad de eminente kunstenaar eenige dagen later weder als dirigent van een philharmonisch concert ten bate van het pensioenfonds op, waarin hetzelfde programma werd uitgevoerd als op 28 Maart te voren, en het bleek toen, dat de indruk van het onaangename voorval reeds bijna uitgewischt was, want aan het slot van het concert werd hij met geestdrift toegejuicht.

Een even groote jubel heerschte er bij de klavieruitvoering, die Bülow op 6 April 1892 nog gaf, een jubel, die na afloop van het concert op straat werd voortgezet. Toen hij in gezelschap van zijn vrouw het lokaal verliet, omringden velen hem, grepen zijne handen en riepen: 'Wiederkommen! wiederkommen!' waarop Bülow vroolijk uitriep: 'Aber um wieder zu kommen, muss ich doch erst fortgehen!' In triomf begeleidde men hem naar zijn hôtel, en zelfs aan het Lehrter Spoorwegstation, waar hij de terugreis naar Hamburg ondernam, ontbrak het niet aan ovaties.

Dat was wel zijn laatste groote triomf! In den winter 1892/93 was zijn gezondheidstoestand van dien aard, dat hij slechts één philharmonisch concert (April 1893) kon dirigeeren. Evenals een jaar geleden stond ook nu weder de *Eroïca*-symphonie op het programma, maar hoe geheel anders was overigens de toestand! Toen stond hij nog, althans uiterlijk, als een krachtige persoonlijk-

heid voor zijn orkest en was hij in staat een energieke redevoering ter huldiging van Bismarck te houden - thans kon hij zich slechts met de uiterste inspanning staande houden, hoezeer ook hetgeen hij met zijn orkest presteerde, niet minder was dan vroeger.

Dit was de laatste daad van Bülow op kunstgebied. Een jaar later behoorde hij niet meer tot de levenden.

Welk een leven! - roept men onwillekeurig uit bij het lezen eener biographie als de hierboven in korte trekken medegedeelde. Het sterkste gestel zou door zulk een gejaagd leven, gepaard met aanhoudend ingespannen arbeid en veel zielelijden ten slotte ondermijnd zijn, en zou men zich dan verwonderen, dat een zwak gestel als dat van Hans von Bülow er langzamerhand door gesloopt is en hij in het laatst van zijn leven een lichamelijk gebroken man was, wiens ijzeren wil alleen hem in staat stelde, zich nog nu en dan aan het openbare muziekleven te wijden?

Reeds van kindsbeen af had Bülow een zwakke gezondheid, en op rijperen leeftijd werd dit er niet beter op. Al tijdens zijn verblijf in Berlijn (1855-64) liet zijn gezondheidstoestand - ook misschien ten gevolge van zijn overmatig drukken werkkring - zeer veel te wenschen over, en in den zomer, die aan zijn verhuizing naar München voorafging, klaagt hij in zijne brieven, dat hij nog nooit zulk een slechten vacantietijd heeft doorgemaakt als toen. ‘Mit meiner Gesundheit - schrijft hij den 28sten Juli 1864 uit Starnberg aan Joachim Raff - war ich noch nie so schlimm daran als in den diesjährigen Ferien. Habe acht Tage zu Bette gelegen an einem rheumatischen Fieber’, en zijn toestand verergerde zoo, dat hij niet in staat was, zijn medewerking te verleenen bij de uitvoeringen ter gelegenheid van de derde Toonkunstenaarsbijeenkomst in Karlsruhe.

Mettertijd werden de ziektegevallen menigvuldiger en werd in het algemeen zijn lichamelijke toestand voor hem een ware marteling, en wel een door den glans zijner daden zoodanig verborgene, dat niemand, die alleen naar den schijn kon oordeelen, aan het ernstige van zijn toestand geloofde. Daardoor werd Bülow dikwijls bitter gestemd. ‘Ware ik niet ziek, - schrijft hij in het jaar 1891 eens aan Hermann Wolff - dan zou ik niet zoo geblaseerd, zoo gevoelig, zoo overdreven, zoo sporadisch onrechtvaardig enz.

zijn. Maar de mensch gelooft nu eenmaal bij een ander slechts dan aan ziekte, wanneer daarmede bedlegerigheid en constante (niet intermitteerende) invaliditeit verbonden zijn'.

Bülow was zijn leven lang zelden vrij van meer of minder ernstige ongesteldheden. Zoo was het, gelijk wij zagen, in Berlijn, zoo was het in München, in Italië, op zijne concertreizen, in Hannover, in Meiningen, en ten laatste in Hamburg, waar hij in den zomer van 1887 zijn domicilie koos en zich als nergens elders op zijn gemak gevoelde, daar hij er op een der schoonste gedeelten der stad (Alsterglacis) een fraaie woning had betrokken, van waar men een heerlijk uitzicht had op den Alster en de 'Lombardsbrücke'.

Maar van den zomer 1892 af verergert de slechte toestand zijner gezondheid meer en meer en vermindert tevens het weerstandsvermogen van den patiënt. De sterke wil, die, van jongs af, het zwakke lichaam aan zich had weten te onderwerpen, verloor met den dag aan kracht. 'Immer tiefer senkten sich die Schatten' zegt Bülow's weduwe in hare toelichtingen op de brieven: 'Und wenn auch das Leidensbild beständig wechselte, zu einem vollen Durchbruch der allen Kraft sollte er nie mehr kommen.'

In den bedoelden zomer (Augustus 1892) was het echtpaar von Bülow de drukkende hitte ontvlucht, die toen in Hamburg heerschte en iets later de cholera daar deed uitbreken, en had zich naar Skodsborg in Denemarken begeven. In den herfst dorsten zij nog niet naar hun domicilie terug te keeren en gingen zij daarom naar Berlijn, waar Bülow trouwens beloofd had, op het eerste winterconcert der Philharmoniker te zullen spelen, en waar bij bovendien prof. Schweninger, den lijfarts van Bismarck, over zijn gezondheidstoestand wenschte te raadplegen.

Zijn optreden in bedoeld concert (4 October 1892) was zijn laatste klavierspel in het openbaar. Maar onder welke omstandigheden! In de dagen vóór de uitvoering kwelde hem onophoudelijk de angst, dat op het gewichtige oogenblik in de concertzaal zijn geheugen hem, wegens zijne pijnen, in den steek zou laten, en om zich die bezorgdheid uit het hoofd te zetten, speelde hij dagelijks uren lang. Op den dag der uitvoering was echter zijn toestand er niet beter op geworden, en toen hij zijn kamer verliet om zich naar het concertgebouw te begeven, riep hij uit: 'Wer mir jetzt eine Kugel durch den Kopf schösse, wäre mein Freund.'

Vermeld is reeds, dat hij in het voorjaar van 1893 ondanks zijn lichamelijk lijden toch nog - nu echter voor de laatste maal - dirigeerde. In den daaropvolgenden nazomer begon zijn laatste lijdensperiode. Den 14^{en} September schrijft Marie von Bülow uit Aschaffenburg (waar haar man onder geneeskundige behandeling was) aan haar vriendin Toni Petersen, dochter van wijlen den eersten burgemeester van Hamburg, dat haar man weder hevige aanvallen van pijn in het achterhoofd heeft (zijn gewone kwaal) en den geheelen dag om morphine smeekt, wat zij hem echter niet durft te geven, hoezeer het haar ook smart, hem zoo te zien lijden.

Tien dagen later begint de geneesheer, die aanvankelijk den toestand van Bülow niet als bijzonder ernstig beschouwde, bezorgdheid voor den afloop der ziekte te toonen en wordt een professor geconsulteerd.

Den 1sten December vertrekt het echtpaar naar Hamburg, waar evenwel de hoop op beterschap eerder vermindert dan vermeerdert. De geneesheeren zijn van oordeel, dat alleen het klimaat van Kairo Bülow kan redden en dringen aan op zijn vertrek daarheen. In de tweede helft van Januari brengt Richard Strauss een bezoek aan zijn vroegeren leermeester in de kunst van dirigeeren en spreekt met groote geestdrift over Egypte, waar hij volkomen genezing heeft gevonden van een hoogst ernstige en langdurige ziekte. Dit geeft den doorslag; het heft alle verdere aarzeling op, en tot de reis naar genoemd land wordt besloten.

‘Het was een moeilijke onderneming - zegt Bülow's weduwe - en de naaste vrienden verborgen hun angst voor dien tocht niet. Maar hadden zij, zooals ik, den toestand, waarin de zieke verkeerde, van uur tot uur kunnen gadeslaan, dan zouden zij begrepen hebben, dat deze laatste vertwijfelde poging om aan een catastrophe te ontkomen, te verdedigen was.’

De reis werd derhalve ondernomen. Men wilde over Genua naar Egypte gaan, doch vermits daar aan boord van het stoomschip geen plaatsen voor een zieke en zijne verpleegsters (ook een vriendin van mevrouw von Bülow zou medegaan) te verkrijgen waren en dralen hoogst ongewenscht was, moest men over Weenen en Triëst reizen.

Toen Bülow in den namiddag van den 29sten Januari 1894 uit Hamburg te Berlijn aankwam, waren aan het Anhalter spoorwegstation aldaar vele zijner vrienden vereenigd om hem vóór zijn

vertrek naar het Zuiden nog eenmaal de hand te drukken. Zij, die hem in een jaar tijds niet gezien hadden, waren ontsteld over zijn uiterlijk en zijn slependen gang, en de algemeene indruk was, dat men hier een stervende vóór zich zag.

De reis naar Egypte werd zonder groote moeilijkheden volbraeht, waartoe het buitengewoon zachte weder veel bijdroeg. Maar achteraf bezien had men dien tocht niet behoeven te ondernemen; Bülow's leven liep ten einde. In het begin van Februari in Kairo aangekomen, stierf hij reeds den 12^{en} dier maand. Zijne laatste duidelijk en krachtig uitgesproken woorden, in antwoord op een vraag, wat hij wenschte, waren: 'Ungehinderte Bewegung.' Zij teekenen den man volkomen.

HENRI VIOTTA.

Dramatisch overzicht.

N.V. Het Tooneel: Warenar van P.C. Hooft. - (24 Oct.) Nachtasyl van Maxim Gorki.

Niemand minder dan Bakhuizen van den Brink schreef vijf-en-zestig jaar geleden in *De Gids* een opstel over Hooft's *Warenar*. Het was naar aanleiding van de in datzelfde jaar, 1843, verschenen uitgaaf van Hooft's blijspel met een inleiding en aanteekeningen door Matthijs de Vries, den lateren Leidschen hoogleeraar.

Met allen eerbied voor de geleerde opsporingen, de verklaring van de oude woorden en de oudheidkundige bijzonderheden, die De Vries ten beste gaf, is Van den Brink van oordeel dat zulk een arbeid niemand een duidelijk denkbeeld geeft van de betrekking van het stuk tot de letterkunde van de zeventiende eeuw, noch van hetgeen *Warenar* was voor Hooft en zijn tijdgenooten. De Vries mist in dat en de andere blijspelen van dien tijd ‘die fijne scherts, dien beschaafden toon die de vereischten (van het hoogere blijspel) zijn’, en spreekt van ‘de kieschheid onzer voorouders’, wie de ‘platheden’ en ‘grove scherts’ in ‘de teekening der zeden van het minst beschaafde gedeelte der burgerij’, moeten hebben gehinderd als ‘onwelvoegelijk’.

‘De kieschheid onzer voorouders!’ roept Van den Brink uit, en hij toont in eenige vermakelijke en sprekende voorbeelden aan, hoe het daarmee gesteld was, en hoe weinig de rijpere beschaving, die sommigen, ook door het bezoeken van vreemde landen, inzonderheid van Italië, deelachtig geworden waren, tot het hoofd en de ledematen der burgerij waren doorgedrongen.

Maar al rijmen onze begrippen van kieschheid niet met die van

den ouden tijd, opmerking verdient, volgens Van den Brink, dat, in de komische verhalen welke in Brederoo's en Hooft's blijspelen voorkomen, ‘als in de verzamelplaatsen van het voortreffelijkste der oude blijspelkunst, zich een begin van kieschheid (vertoonde), welke, met wezenlijk aesthetisch talent, deed vermoeden, wat men niet wilde zeggen.’ Als voorbeelden haalt hij aan het verhaal van Trijn uit Brederoo's *Spaansche Brabander*, en uit *Warenar* dat waarin Ritsert aan moeder Geertruid zijn *faux pas* met Klaartje vertelt.

Van den Brink laat verder uitkomen dat, al moge Molière in zijn vrijere navolging van Plautus' *Aulularia* het karakter van den vrek juister opgevat en natuurlijker voorgesteld hebben, Hooft, die zich nader bij het Latijnsche voorbeeld hield, toch, door de wijzigingen welke hij in den Proloog bracht, de fout van den oorspronkelijken dichter: het plotseling mild-worden van den, naar het scheen, ongeneeslijken gierigaard - indien het een fout genoemd moet worden - zooveel mogelijk heeft trachten te herstellen. ‘Niet de L a r [beschermgod van het huis] van Plautus,’ schrijft hij, ‘die dengene, welke hem behoorlijk vereert, zegent, maar de M i l d h e i d is hier hoofdpersoon, die de G i e r i g h e i d uit een huis, dat in haar bezit is, zal verjagen. De g i e r i g h e i d van Warenar is derhalve een familiekwaal, en zoo die des te moeijelijker te genezen is, het is door hem de gevolgen zijner gierigheid grievend te laten ondervinden, dat de M i l d h e i d den lijder als met een wonderkuur zal redden. Die strijd tusschen beide allegorische godheden geeft aan het stuk van Hooft ik zou bijna zeggen iets tragisch...’

Kalff, in zijn ‘Literatuur en Tooneel te Amsterdam in de zeventiende eeuw’ het onwaarschijnlijke van den ommekeer in Warenar's karakter vermeldende, rept van Van den Brinks opmerking niet. Wel wijst hij er op dat Hooft, door Klaartje's val eenigszins te verklaren en vergefelijker te maken, Warenar's niet ten tooneele verschijnende dochter in een beter licht plaatst dan Plautus deed.

Niet zonder bevreemding las ik Prof. te Winkel's, niet verder toegelichte, bewering dat, bij een vergelijking van Molière's eveneens aan Plautus' *Aulularia* ontleenden *Avare* met Hooft's *Warenar*, ‘Hooft in alle opzichten den Franschen dichter overtreft, al ware het reeds alleen omdat hij Plautus' bedoeling beter heeft begrepen

dan Molière.'[1] Naast deze van niet zeer hooge waardeering van Molière's blijspel getuigende uitspraak zij het mij vergund te vermelden wat een Plautus-kenner als Carl von Reinhardstoettner[2] schrijft over de waarde van 'Molières herrliche Schöpfung' als navolging van Plautus: 'Trotz abwerfender Urteile über Molière und des Tadels der verschiedenen Einzelkeiten, zum Teile mit Recht, geworden ist, muss man sich doch auf die Seite jener stellen, die Molières grossen Fortschritt gegenüber Plautus anerkennen und Mahrenholz zugestehen, dass er "überall sein Vorbild verschönert und verbessert" habe. Welche Fülle neuer Szenen hat Molière geschaffen! Welch vollendetes Lustspiel hat er zustande gebracht *ohne die Grundlinien zu verwischen!* Jede Figur, jedes Wort lässt sich noch aus dem Urbilde heraus entwickeln, *ob sie auch zu dem sittlichen Anstande gehoben ist*, *den die moderne Bühne verlangt*. Wahrlich der alte Dichter darf es dem französischen Autor danken, dass er eines seiner Lustspiele so populär gemacht und auf Jahrhunderte hinaus der Bühne *aller* Nationen in so klassischer Form wiedergeschenkt hat.'

Een groote verdienste van Hooft's 'verduitsching' is zeker het geheel Amsterdamsch karakter dat hij, in navolging van Brederoo, aan zijn stuk gaf.

Van den Brink verwacht van de studie van het oude blijspel vorming van onzen smaak, van ons tooneel, hij noemt ze een belangrijke bijdrage tot de kennis van onze voorouders, 'om hen wier groote daden wij in de wereldgeschiedenis bewonderen, ook in de meest populaire hunner uitspanningen... te betrappen'. Maar hij zou, blijkens de aanhaling van Casimir Delavigne waarmede hij zijn opstel besluit, de 'onbeteugelde kracht van luim die weleer eene zoo schatrijke taal doortintelde' van de planken tot de schare willen doen spreken...

Aan dien vóór vijfenzestig jaar geuiten wensch is thans door de

1) De ontwikkelingsgang der Nederlandsche letterkunde door Dr. Jan te Winkel. 4e afl. blz. 416.
2) Plautus. Spätere Bearbeitungen plautinischer Lustspiele. Ein Beitrag zur vergleichenden Litteraturgeschichte von Carl von Reinhardstoettner. Leipzig, Wilhelm Friedrich. 1886.

vertooning van *Warenar* voldaan. Niet voor het eerst - de ‘Tooneelvereeniging’ ging eenige jaren geleden reeds voor -, maar nu op een wijze, waardoor de bijzondere aandacht en belangstelling van een groot publiek gewekt werden als nooit te voren.

Kunstenaars als Willem Royaards in de titelrol en mevrouw Kerckhoven - Jonkers als de meid Reym drukken op deze vertooning een bijzonderen stempel. Uit hen spreekt ‘de onbeteugelde kracht van luim’ door Van den Brink genoemd: zij wisten de typen scherp omlijnd naar voren te brengen en Hooft's pittige, kleurige taal tot haar recht te doen komen.

Als conscientieus kunstenaar heeft Royaards zich ervoor gewacht, om door een op den lachlust van het publiek speculeerend te-veel aan de Warenar-figuur een plat-komischen bijsmaak te geven, iets waartoe dergelijke rollen zoo licht verleiden. En mevrouw Kerckhoven was, mèt haar van Vermeer's Melkmeid afgekeken zeventiende-eeuwsch costuum, in de huid gekropen van de onbehouwen, maar gemoedelijke en goedhartige Reym, die, als het met Klaartje op het uiterste loopt, niet uitgesproken is over de deugden van haars meesters dochter.

Door die beiden werd de vertooning dan ook inderdaad gedragen. Geen van de overige vertooners - met uitzondering van mevrouw Royaards, die in de Proloog aan het kleine rolletje van Gierigheid iets zeer treffends wist te geven - naderde ook maar van verre hun kracht van uitbeelding en zuiverheid van dictie. Bij den jongen man, die voor Ritsert speelde, was het tekort zelfs al te groot.

Nu Royaards het met *Warenar* heeft aangedurfd, moge in den loop van het seizoen de beurt ook aan Brederoo komen. Brederoo, de burgerjongen, guller, luidruchtiger, uitbundiger dan Hooft, zal bij een verzorgde vertooning van *Het Moortje* of van *De Spaansche Brabander*, met zijn talrijke levendig gekleurde tafereelen uit het zeventiende-eeuwsch Amsterdamsch volksleven, een Amsterdamsch publiek zeker niet minder welkom wezen.

‘Tafreelen’ noemt Gorki het stuk dat, dat onder den niet zeer Hollandschen titel van *Nacht-Asyl* - waarom niet Slaapstee? - door ‘Het Tooneel’ als vierde nummer op zijn repertoire gebracht

is. Wij hebben hier dus niet een eigenlijk drama met een voortschrijdende handeling, met een conflict dat geboren wordt, aangroeit en ten slotte tot een oplossing komt, niet met karakters die zich ontwikkelen. Het zijn los samenhangende tafreelen, maar die althans een tijd lang wel belangstelling wekken, en door hun ongetemperd realisme indruk maken.

Wat wij te zien krijgen uit 'de onderste lagen der Russische samenleving' is, als tooneel van menschelijke ellende en menschelijke verdorvenheid, zoo ontzettend, zoo diep treurig en aangrijpend, dat men den schrijver versleten trucjes als het afluisteren van gesprekken en ruwe tooneeleffecten als de razende vechtpartij aan het slot van het 3e tafreel vergeeft, om, theoretische bezwaren op zij zettend, den raad te volgen van Molière in *La critique de l'Ecole des femmes:* 'Laissons-nous aller de bonne foi aux choses qui nous prennent par les entrailles et ne cherchons point de raisonnements pour nous empêcher d'avoir du plaisir.'

Dat 'plaisir' bestaat in dit geval in een mede-leven en medelijden met deze schipbreukelingen der Russische maatschappij, boeven, een 'nachtvlinder', een verloopen baron, alcoholisten, verliederlijkten en gedegenereerden, die, door Gorki, elk afzonderlijk scherp getypeerd, ons worden voorgesteld en, waar zij elkander hun leven vertellen, zich zelven aan ons voorstellen. Tusschen hen beweegt zich een landlooper-wijsgeer, de raisonneur van het stuk, die zijn, deels wel eigenaardige en oorspronkelijke, deels goedkoope en banale, wijsheid en goeden raad aan deze 'misérables' ten beste geeft.

Maar nu is het nadeel van deze tafreelen, dat Gorki wel in de karakteriseering van de verschillende personen een verscheidenheid gebracht heeft waardoor zij, hetzij zij ons aantrekken of afstooten, als mensch-exemplaren onze belangstelling en ons innig medelijden wekken, maar dat hij die afwisseling niet in hun doen en laten heeft weten te brengen. Na eenigen tijd in dit, op zichzelf merkwaardig, gezelschap verkeerd te hebben, weten wij alles van hen en hebben zij ons niets nieuws of belangwekkends meer te zeggen. Nu verlaten wij den schouwburg eerst tegen middernacht, maar wanneer men, met weglating van een of twee tafreelen, ons om tien uur had laten vertrekken, zouden wij met denzelfden indruk naar huis zijn gegaan....

Gespeeld werd er met overtuiging: er zat gang in de vertooning. Bij latere voorstellingen zal er wat meer schakeering in kunnen komen en zal door de jonge tooneelspelers De Génestet's raad aan een jong student: ‘Scheld met variatie!’ betracht kunnen worden. Dan zal ook de heer Royaards zich in de rol van den landlooper Loeka meer hebben ingeleefd.

Het is toch voor den leider van ‘Het Tooneel’ een buitengewoon zware taak, om, waar hij met groote inspanning een stuk heeft in elkaar te zetten en zijn volkje zoo lang te dresseeren, tot dat alles er goed in zit, - een kostelijk staaltje van zijn regiekunst gaf hij ons weer te bewonderen -, ook nog zelf een belangrijke rol te vervullen. Met zijn natuurlijke begaafdheid, zijn kunst van zich een karakteristieken kop te maken, weet hij dan, zooals hier, wel iets interessants te zien te geven, intelligent en geestig spel; maar waar ik in dezen landlooper Loeka, in handbeweging en intonatie, te veel Warenar- en andere reminiscentiën aantrof, kan ik den indruk niet van mij zetten dat de heer Royaards bij meer tijd voor rustige studie, bij een dieper-ingaan in de rol, er iets van gemaakt zou hebben, dat nader staat bij de figuur zooals Gorki zich die moet hebben gedacht en, als zelfstandige, karakteristieke schepping, verder afwijkt van zijn eigen creatie van andere rollen.

J.N. VAN HALL.

Buitenlandsch overzicht.

Balkan-crisis.
25 October.

Van de verlegenheid, waarin de Turksche omwenteling de mogendheden had gebracht, die zich de weelde eener Balkanpolitiek veroorloven, heeft Oostenrijk zich het eerst hersteld.

Eer bij de invoering der Turksche constitutie de moeilijkheid zich kon voordoen, of ook in Bosnië en Herzegowina verkiezingen moesten worden uitgeschreven, heeft Oostenrijk eigenmachtig deze krachtens het tractaat van Berlijn door zijn troepen bezette provinciën onder de souvereiniteit van zijn Keizer gebracht.

In den feitelijken toestand waarin de beide provinciën verkeerden verandert daardoor niets. Sinds 1878 en het daarop gevolgd aanvankelijk verzet der bevolking tegen de Oostenrijksche occupatie, heeft in die streken geen ander gezag dan het Oostenrijksche gegolden. Oostenrijk, dat geen koloniën had buiten Europa, heeft in Bosnië een aanzienlijk kapitaal gestoken, er de orde gehandhaafd, er een groote vermeerdering van welvaart gebracht. Die het gewest vóór en na 1878 bezocht hebben, verklaren het eenstemming voor bijna onherkenbaar. Dat het land ooit ofte immer weder aan de Turken zou worden ingeruimd, lag reeds geheel buiten het terrein der practische uitvoerbaarheden. De kaarten plachten het gebied Oostenrijksch te kleuren jaren lang vóór de annexatie eindelijk werd uitgesproken.

Intusschen waren, sedert het land van arm welvarend was geworden, de moeilijkheden voor Oostenrijk niet opgeheven, enkel van aard veranderd. Het regeeren over eene geordende maatschappij moge minder gebruik van militaire patrouilles vereischen dan het bedwingen van rooverbenden, het vordert meer en andere staatsmanswijsheid. Op den duur zou het land niet wel te regeeren zijn zonder deelneming der bevolking aan het bestuur.

Het Weener kabinet heeft in den zomer van dit jaar twee waarschuwingen gehad, dat deze hervorming niet te lang meer moest worden uitgesteld. Wij noemen de Groot-Servische agitatie, en den weerklank der gebeurtenissen te Konstantinopel onder de Bosniaken.

De bevolking van het land is naar den stam verdeeld in Serviërs en Kroaten, naar de geloofsbelijdenis in Roomsch-Katholieken, Grieksch-Katholieken en Mohammedanen. Deze laatsten maken 37% van het geheel uit; de Grieksch-Katholieken (allen van Servische nationaliteit) 43%, de Roomsch-Katholieken (allen Kroaten) 20%. Voornamelijk met deze Roomsche Kroaten, wier verwantschap met een zoo groot getal nabij gezeten Oostenrijksche onderdanen hen daartoe aanwees, heeft Oostenrijk tot dusver in Bosnië en Herzegowina geregeerd. De merkbare voorkeur, aan de Kroaten gegeven, ontstemde zoowel de Grieksche Serviërs als de Mohammedanen, en maakte hen vatbaar voor inblazingen van buiten af. In Augustus werd een groot komplot ontdekt, gesmeed te Belgrado, dat ten doel had de volken van Servischen stam in een Groot-Servischen staat te vereenigen. Hoe gering nu ook de machtsmiddelen van het koninkrijk Servië in vergelijking tot die der Donaumonarchie zijn, scheen het toch goede politiek, aan de Serviërs in Bosnië de staatkundige rechten niet langer te onthouden, waarvan hun stamgenooten in het koninkrijk sinds lang in het bezit zijn.

Bijzonder dringend werd de zaak, nu ook Turkije een constitutioneel land werd, en daarmede het gevaar opkwam, dat de Mohammedanen in Bosnië en Herzegowina onder het bereik zouden komen eener Jong-Turksche propaganda, die niet nalaten zou het beeld van Turksche nationale vrijheden op te hangen naast dat van Oostenrijksche militaire dictatuur. De Jong-Turksche beweging zou bij den hybridischen staatsrechtelijken toestand der beide

provinciën gemakkelijk eene aanleiding vinden zich in de Bosnische zaken te mengen; - of golden niet de provinciën in theorie nog steeds als deelen der Turksche monarchie, in 1878 aan anderen ten bestuur, maar niet in eigendom gegeven?

Er viel aan de zaak eene oplossing te geven in grooten stijl: Oostenrijks rechtstitel zelf in Bosnië en Herzegowina te veranderen eer Turkije geconstitueerd zou zijn. Daarvoor zou het verdrag van Berlijn moeten worden aangetast door de mogendheid zelf die bij dat verdrag het meest had geprofiteerd. Desniettemin heeft baron Aehrenthal de oplossing aangedurfd. Hij heeft de zaak voorbereid met eene sluwheid en uitgevoerd met eene beslistheid die hem met één slag tot den meest besproken diplomaat van Europa hebben gemaakt.

Zijn daad, kon hij vooruitzien, zou vier van de vijf groote mogendheden, die met Oostenrijk den areopagus van Europa vormen, in niet geringe beweging brengen: Rusland, Engeland, Duitschland en Italië. Rusland, zich toch reeds door het verdrag van Berlijn benadeeld achtend, zou nimmer in eene wijziging van dat verdrag ten voordeele van Oostenrijk berusten zonder door eigen voordeelen te worden schadeloos gesteld; Engeland, als constitutioneele modelstaat de mogendheid die sedert de overwinning der Jong-Turken te Konstantinopel het meest in aanzien is, zou schande roepen over een maatregel die de autoriteit der Jong-Turksche regeering zou kunnen ondermijnen nog voor die zich geheel gevestigd had; Duitschland, begeerig te Konstantinopel het gezag te herwinnen dat het eertijds genoot als erkend vriend van den autocraat, zou tusschen zijn Turcophilie en het belang der handhaving van een eng verbond met Oostenrijk in de knel komen; Italië, dat hunkert naar débouchés op de oostkust der Adriatische Zee, zou zich verzetten tegen eenzijdige bevoordeeling der positie van zijn concurrent; Frankrijk, op den Balkan zelf minder onmiddellijk geïnteresseerd, zou echter zeker ter wille van Oostenrijk de vriendschap met Engeland en Rusland niet verzaken. Al dezen tegenstand openlijk het hoofd te bieden was volstrekt onmogelijk; Aehrenthal heeft dus beproefd, Italië en Rusland in het complot te lokken. Hij bracht, zeer kort vóór zijn coup, bij Tittoni en Iswolski de inlijving van Bosnië en Herzegowina ter sprake als een *op den duur* onvermijdelijken maatregel, die met compensatiën voor Italië en Rusland

gepaard zou dienen te gaan: voor Italië zou deze kunnen bestaan in de opheffing van het Oostenrijksche politietoezicht in de Montenegrijnsche haven van Antivari en in contrôle op den spoorwegaanleg tusschen Donau en Adriatische kust; voor Rusland in de opening der Dardanellen voor de Russische oorlogsmarine.

Twee mogendheden werden buiten alles gelaten: Duitschland en Engeland. Hun verregaande vervreemding van elkander was Aehrenthal borg, dat zij zich na zijn waagstuk onmogelijk tegen hem zouden kunnen vereenigen. Duitschland is zoozeer geïsoleerd in Europa, dat het de verbinding met Oostenrijk-Hongarije volstrekt behoeft; de Duitsche vriendschap kon dus op een zeer zware proef worden gesteld. En wat Engeland betreft, doordat Oostenrijk geen overzeesche bezittingen en weinig overzeesche belangen heeft, kan het Engelands ongenoegen beter dan eenig ander trotseeren. In hoeverre ook te elfder ure aan Frankrijk een lokaas is voorgehouden in toezegging van vriendschappelijker bejegening van Fransche aanspraken in Marokko, is niet geheel opgehelderd; de poging moet zijn gedaan, maar de weerslag schijnt niet van dien aard te zijn geweest dat het tot tastbare voorstellen van Oostenrijksche zijde is gekomen.

Hoe juist Aehrenthal gezien heeft, dat hij geen Engelsch-Duitsche verstandhouding tot verijdeling van zijn coup had te duchten, heeft de uitkomst onmiddellijk geleerd. Het wantrouwen tegen Duitschland is in Engeland zoo groot, dat men in de gansche gebeurtenis, die Duitschland schrikbarend ongelegen kwam, te Londen aanvankelijk niets dan een Duitsche manoeuvre heeft gezien, om de Jong-Turken voor hun Engelsche sympathieën te straffen en te Konstantinopel de politieke reactie te doen zegevieren. Aehrenthal stookte dit vuurtje nog aan door te verklaren, dat zijn regeering zich in de engste verstandhouding met die van Berlijn bevond, en te Konstantinopel werden in de eerste dagen na de inlijving Duitschers en Oostenrijkers over één kam geschoren en met denzelfden boycot bedreigd. Duitschland heeft toen niet geschroomd bij een zeer energieke verklaring van zijn gezant te Konstantinopel, baron von Marschall, de medeverantwoordelijkheid voor de daad van zijn bondgenoot ten stelligste af te wijzen, en zijn vervolgens aangenomen houding bewijst voldoende, dat het

evenzeer als de anderen door Oostenrijk voor een *fait accompli* gesteld is, ten opzichte waarvan het zich de - zij het bij de noodzakelijke aanhouding van het Oostenrijksche bondgenootschap zeer beperkte - vrijheid van handelen uitdrukkelijk voorbehoudt.

Meer voor de hand liggend dan een Engelsch-Duitsche, zou een Engelsch-Russisch-Fransche breideling van Oostenrijk zijn geweest: uitvloeisel der politiek van Reval. De triple-entente, in betrekking tot haar aangekondigd object, Macedonië, tot nader order buiten effect gesteld naar aanleiding der omwenteling in Turkije, kon dan nu weer actief worden en haar dreigend gewicht doen gevoelen in de regeling eener andere Balkanzaak. Maar het meesterstukje van Aehrenthal is, ook dit grootste gevaar van alle te hebben bezworen door de keus van het compensatie-object dat hij Iswolski voorhield. De Dardanellenquaestie toch, en geen proefsteen zoo onmiddellijk als deze, moest het in de natuur der zaak liggend antagonisme tusschen Engelsche en Russische Balkanbelangen aan het licht doen komen. Dit had voor een Russisch minister van buitenlandsche zaken zoo evident moeten zijn, dat men zich afvraagt of de heer Iswolski bij zinnen kan zijn geweest, toen hij met zulk een vooruitzicht als zijn Weener collega hem opende, zich ook maar een oogenblik liet paaien.

Het doel van Aehrenthal werd geheel bereikt. De coup kon geschieden zonder dat met mogelijkheid in de eerste beslissende weken eene Europeesche combinatie kon worden gevormd die met eenige kans op gevolg aan Oostenrijk zijn succes kon betwisten. Het was een volmaakt imbroglio, waaruit Europa tot op den huidigen dag nog geen uitweg heeft gevonden.

Behalve de werking op Europa, moest ook die op de Balkanvolken worden berekend.

De onderneming verijdelde met den slag het groot-Servische komplot; Servië en Montenegro zouden dus onvermijnelijk optreden in de rol van vijanden. Daartegenover kon men zich verzekeren van de medewerking van Bulgarije, dat evenzeer als Oostenrijk eene rekening met de Porte had te vereffenen.

Vorst Ferdinand heeft ingezien dat eene kans als deze in geen menschenleeftijd terug zou komen; hij heeft dus toegetast met geen minder energie dan Aehrenthal zelf.

Ook ten opzichte van Bulgarije paste het verdrag van Berlijn in geenen deele meer op de huidige omstandigheden. Bulgarije's vassaliteit was sinds jaren een leugen: zonder den Sultan te vragen, heeft het land oorlog kunnen voeren tegen Servië, zonder den Sultan te vragen, heeft het zijn diplomatie ingericht en zich doen vertegenwoordigen ter Haagsche wereldconferentie. Ook de onderscheiding tusschen Bulgarije, vazalstaat, en Oost-Rumelië, provincie van het Turksche rijk onder bestuur van den vorst van Bulgarije, was sinds jaren een onwezenlijkheid geworden; de afhankelijkheid der provincie vond haar uitdrukking nog slechts in de betaling van een tribuut, en in de omstandigheid dat het gedeelte van den Orientspoorweg, dat door Oost-Rumelië loopt, niet onder Bulgaarsch beheer stond. Voor het overige werd de provincie volkomen als onderdeel van een zelfstandigen staat Bulgarije bestuurd.

Evenmin als Oostenrijk in Bosnië, kon vorst Ferdinand in Oost-Rumelië, of zelfs in eigenlijk Bulgarije het succes der nationaal-Turksche beweging gelaten afwachten. Eene verhouding, weinig gevaarlijk zoolang in Konstantinopel de kuur van den ‘Zieken Man’ verlengd werd, kon nu aanleiding geven tot conflicten die men beter deed af te snijden. Bulgarije heeft zich ten koste van groote offers, van het volk door de regeering gevergd, geheel geoutilleerd als een moderne, weerbare natie; het wil zijn souvereiniteit, die het metterdaad in staat is uit te oefenen, ook internationaal erkend zien. Er deed zich nu een onverwachte gelegenheid voor, de afkondiging dier souvereiniteit te doen plaats hebben onder omstandigheden, die een der twee naastbijgelegen groote mogendheden van te voren tot goedprating van deze schending van het verdrag van Berlijn verbonden. Terwijl te Budapest het noodige door vorst Ferdinand met de Oostenrijksch-Hongaarsche regeering werd overlegd, maakte de regeering te Sofia van de gelegenheid eener werkstaking van het personeel van den Oostrumelischen spoorweg gebruik, om die uit strategisch als economisch oogpunt even gewichtige lijn door Bulgaarsche militairen te doen bedienen, die haar niet teruggaven toen de werkstaking was geëindigd. Weinige dagen later, tegelijk met de afzending van Frans Jozef's brieven aan de Europeesche staatshoofden, waarin van de inlijving

van Bosnië en Herzegowina mededeeling werd gedaan, had de uitroeping van vorst Ferdinand tot Tsaar der Bulgaren plaats.

Aanvankelijk heette het, dat de nieuwe Tsaar in dreigenden vorm tot Turkije den eisch had gericht van onverwijlde erkenning. Men zag hierin een poging, om Turkije tot den oorlog te dwingen op een oogenblik dat Bulgarije gereed was en Turkije niet. 'Tsaar der Bulgaren'; de titel zelf scheen een aanspraak in te houden op gezag ook over de Bulgaren die elders in het Turksche rijk gevestigd zijn, in Macedonië.

Het Turksche leger is veel talrijker dan het Bulgaarsche, maar moet voor het grootste deel uit afgelegen gewesten ontboden worden, zoodat een drie, vier weken lang het numerieke overwicht aan de zijde der uitstekend toegeruste Bulgaren zou zijn geweest, die aan de poort staan van Konstantinopel zelf.

Dit gevaar was oorzaak, dat aanvankelijk Europa aan het bedrijf van Ferdinand meer aandacht schonk dan aan dat van Aehrenthal; de ceremonie van Tirnovo werd trouwens een dag eerder bekend dan de inlijving van Bosnië en Herzegowina.

Maar het gerucht van een Bulgaarsch ultimatum bleek ijdel. Ongetwijfeld is Bulgarije besloten geweest tot onmiddellijke opening van vijandelijkheden, indien Turkije den indruk maken zou op een beslissing door wapengeweld aan te sturen; - en het was zeer mogelijk dat dit inderdaad geschieden zou. Hoe licht kon niet, naar aanleiding der vernederingen, die de Jong-Turksche regeering het land niet had weten te besparen, de reactie te Konstantinopel de overhand krijgen en aan de in de laatste maanden in staatkundige beroeringen onder de Turken opgewekte energie eene richting zoeken te geven tegen den buitenlandschen vijand. Met spanning las men de berichten van den weerslag van het gebeurde te Konstantinopel; zou het Jong-Turksche regime stand kunnen houden onder zoo zware beproeving? Tot veler verwondering ja, althans tot dusver. Het schijnt sterk te getuigen voor den ernst der Jong-Turksche beweging en voor de bekwaamheid en vaderlandsliefde van haar leiders, dat deze nauwelijks verwachte uitkomst mogelijk is gebleken.

Het was inderdaad heel wat gemakkelijker, bij de elken dag inloopende jobstijdingen het hoofd te verliezen en de krijgstrom

te roeren, dan zich op de ruimte te houden en het voorshands te laten bij een simpel protest, uitgebracht aan de onderteekenaars van het tractaat van Berlijn. Zulk een handelwijs was alleen mogelijk bij vertrouwen in de levens- en weerstandskracht van wat er nog van Turkije, ook in Europa, was overgebleven. En ja, dat vertrouwen was er en is niet beschaamd. Scheen het een oogenblik of de dag des verderfs voor geheel Europeesch Turkije nu dan eindelijk was aangebroken, de Jong-Turken wisten beter en durfden een afwachtende houding aan te nemen. De daad van Oostenrijk en Bulgarije had in de Turksche wereld geen erger gevolg, dan dat ook Kreta, dat mede nog slechts in naam tot Turkije behoorde, den laatsten band doorsneed en zijn aansluiting bij Griekenland uitsprak. Toen heette het dat Samos zou volgen, maar er gebeurde niets van, en zelfs Macedonië met zijn talrijke en gedeeltelijk gewapende Bulgaarsche elementen bleef rustig.

Van het oogenblik af, dat Turkije toonde hem niet te willen uitdagen, nam Tsaar Ferdinand een andere houding aan. Hij heeft te denken aan Europa, en is te verstandig om de lijst van stoutigheden, die hij zich door de groote mogendheden moet laten vergeven, langer te maken dan dringend noodig is. En het begon er immers al spoedig naar uit te zien, dat Europa de schending van het Berlijnsche tractaat wel zou legaliseeren, indien de beide belhamels zich verder rustig hielden en toelieten dat ook anderen eenige voordeelen namen ten koste van den beklaagden en bevoogden Turk. Door te veel op eens te willen, zou Bulgarije het behoud van het pas verkregene slechts problematiek maken. Dus hield het zich op alles gereed, ook en met name op de mogelijkheid van een vreedzame oplossing.

Turkije dan had geprotesteerd bij de onderteekenaars van het verdrag van Berlijn, en dezen gaven natuurlijkerwijs aanstonds te kennen, dat het geen hunner toekwam de bepalingen van dat verdrag eigenmachtig buiten werking te stellen, en dat dus de Bosnische en Bulgaarsche vraagstukken inderdaad voor hunne rechtbank behoorden. Maar hiermede hield ook de eenstemmigheid op. De mogendheden die, zooals Engeland, met oud-Turksch gebied reeds verzadigd zijn, of, als Frankrijk en Duitschland, enkel invloed van economischen aard te Konstantinopel begeeren, doch het niet op eenig deel

van Turkije's grondgebied of souvereiniteitsrechten voorzien hebben, zijn natuurlijk geneigd zich de taak niet moeilijker te maken dan noodig is, en willen dus het programma eener Europeesche conferentie over den Balkan tot de Bosnische en Bulgaarsche aangelegenheden beperken. Hierbij vinden echter Rusland en Italië hare rekening niet, die zelf een moot van de visch verlangen. Nu kwam deze tegenstelling van belangen niet aanstonds in volle scherpte aan het licht, omdat de gewichtigste besprekingen eerst plaats hadden te Parijs, waar men er meer dan elders op uit moest zijn de kloof tusschen beide groepen te overbruggen. Toen de bom barstte was de Russische minister van buitenlandsche zaken, die zooeven van Aehrenthal en van Tittoni kwam, op weg naar de Fransche hoofdstad, en onmiddellijk kreeg nu de ontmoeting met Pichon het karakter van een eerste Balkanbespreking tusschen twee der voornaamste onderteekenaars van het Berlijnsche verdrag. Iswolski was door Aehrenthal verrast; in de voorstelling waarmede hij door den Oostenrijker gemeenzaam was gemaakt, zouden de aanhechting van Bosnië en de vergoeding voor Rusland twee zijden van één zaak zijn, die nog niet zoo spoedig tot uitvoering zou kunnen worden gebracht. Nu Oostenrijk toegegrepen had zonder op Rusland te wachten, was Iswolski's reputatie er eerst recht mede gemoeid dat hij niet met leege handen huiswaarts keerde. Frankrijk, dat in de triple-entente van den zomer van 1908 een zoo uitermate gewichtige rol speelt, die de internationale beteekenis van het land hooger doet stijgen dan die nog ooit na 1870 heeft gestaan, is er vanzelf op uit die positie te handhaven en wilde dus den Rus even weinig ontmoedigen als den Engelschman reden van ontevredenheid geven. Zoo ging het een heel eind met Rusland mede dat zich het eerst aanmeldde, doch maakte het voorbehoud van volledige onderwerping der afspraken aan de goedkeuring van Engeland. Zoolang dit zich niet uitgesproken had tegenover Iswolski zelven, kon het dus schijnen of eene quadruple-entente tusschen Rusland, Italië, Frankrijk en Engeland op het punt stond gesloten te worden. Welk een voldoening voor Frankrijk zou het zijn geweest, het verdrag van Berlijn, gedenkteeken van Duitschland's voorzitterschap in den Europeeschen raad, te doen herzien buiten Duitschland om! Maar het geheele plan is in duigen gevallen; het onderstelde een

niet bestaande vereenigbaarheid van Russische en Engelsche oogmerken in de Turksche wateren.

Dat de conferentie nog zoo spoedig niet bijeen zou komen, werd duidelijk zoodra Iswolski zich te Londen bevond. Ook Engeland hecht aan de handhaving der triple-entente en heeft Iswolski met eerbewijzen overladen en hem niets platweg afgeslagen; het is echter zijn hoofdeisch ontweken door de Dardanellenkwestie uit het te Parijs geredigeerde program te lichten en aan onderhandelingen, tusschen Rusland en Turkije direct te voeren, over te laten. De Turken weten wat dit beduidt; zij weten ook wat de Engelsche vloot zeggen wil, die tot bij Lemnos is opgestoomd onder mededeeling dat zij niet verder komen zal, tenzij 'de omstandigheden' dit noodig mochten maken.

Dat Duitschland door de vier mogendheden nog voor een feit zou kunnen worden gesteld, is reeds ten eenenmale uitgesloten. Het heeft integendeel tijd en gelegenheid gevonden zich uit de alles behalve benijdenswaardige positie, die het begin October innam, vrij te maken, althans een goed eind vrij. Het heeft zijn reputatie te Konstantinopel allerbelangrijkst kunnen verbeteren, zonder Oostenrijk te ontmoedigen, en ziehier hoe. De mogendheden, door Turkije ingeroepen en die begonnen waren te antwoorden in den toon van diepe zedelijke verontwaardiging, schenen al spoedig hoofdzakelijk bezig met de vraag te overwegen, niet welke vergoeding men Turkije zou kunnen bezorgen, maar wat Turkije nog zou kunnen afstaan om ook anderen dan Oostenrijk en Bulgarije tevreden te stellen. Duitschland had geen aandeel aan dit bedrijf; stond er van verwijderd voor aller oogen, en liet niet na te Konstantinopel te laten weten, dat het niet te vinden was dan voor eene conferentie die zich tot de regeling der Bosnische en Bulgaarsche aangelegenheden bepaalde. Feitelijk wenscht Engeland hetzelfde, maar Engeland heeft verbindingen die het belemmeren in de al te openlijke uiting van zijn gevoelen. Het kon onmogelijk, als Duitschland deed, den raad geven te beproeven de conferentie vóór te zijn en de zaak bij particuliere onderhandeling met Oostenrijk en Bulgarije af te doen. De Turken hebben het inderdaad beproefd, maar naar het schijnt zal de bevrediging toch niet op deze weinig omslachtige wijze tot stand kunnen komen. Oostenrijk noch Bulgarije

hebben de hooge financiëele vergoeding, waarop Turkije aanspraak maakt, willen toestaan; zij willen eenige offers brengen, maar niet, zooals Turkije nog blijft eischen, een deel der Turksche staatsschuld overnemen, noch (in het geval van Bulgarije) het Oostrumelische tribuut gekapitaliseerd in de Turksche schatkist storten. Intusschen heeft het intermezzo der directe onderhandeling de mogendheden der triple-entente doen zien dat het voor hun eigen aanzien gevaarlijk wordt, Duitschland langer buiten de besprekingen te houden. Iswolski is, met het nog geheim gehouden resultaat der Londensche overleggingen, zooeven te Berlijn aangekomen.

Dat de beide feiten van 5 October door eenige conferentie ter wereld weer ongedaan zouden kunnen worden gemaakt, gelooft niemand. Oostenrijk en Bulgarije hebben succes gehad door de slimheid en durf van hun leiders, zeker, maar toch allereerst doordat de zaken zelf die zij ondernamen zoo volkomen op de omstandigheden in de bewuste gewezen provinciën van het Turksche rijk pasten. Aan Turkije is niets ontnomen dan wat het feitelijk reeds sinds jaren niet meer bezat. Het was ook minder de vraag of Bosnië al of niet Oostenrijksch, Oostrumelië al of niet deel van een koninkrijk Bulgarije zouden kunnen blijven, die met onrust in Europa werd gesteld, maar of de daden van 5 October al of niet het begin zouden zijn der totale ruïne van Europeesch Turkije. Die vraag mag wel reeds ontkennend worden beantwoord.

Een nadeel van elke regeling, die Bosnië en Herzegowina voor goed aan Oostenrijk hecht, is deze, dat zij de Serven, welke spoorwegverbinding men hun ook als compensatie toedenke, in verbittering en onrust laat. Een ander gevolg zal zijn de verscherping van den nationaliteitenstrijd in de Donaumonarchie zelve, hetzij men deze nieuwe Slaven bij het Oostenrijksche dan wel bij het Hongaarsche deel daarvan onderbrengt. Of zal het gebeurde mede aanleiding worden tot de vorming van een zelfstandig Zuid-Slavisch rijksdeel? Maar dan zullen de Tsjechen eerst recht niet meer te regeeren zijn!

De Balkan-crisis heeft de aandacht van andere gewichtige dingen

afgeleid, gelijk bij het publiek zoo in onze kroniek. Er is de nadering der presidentsverkiezing in Amerika; er is de troonrede in Pruisen met zijn belofte van kiesrechthervorming; er is de publicatie, door de *Vorwärts*, van Sydow's eerlang officieel te wachten Rijksbelastingplannen, waarvan dat tot invoering eener belasting op gas en electriciteit al een storm begint te doen opgaan....; maar de lezer ga vrij tot 1 December.

C.

Parlementaire kroniek.

26 October 1908.

Twee belangrijke onderwerpen, beide van groote sociale beteekenis; maar bij het eene die beteekenis voor een ieder zichtbaar, bij het andere minder voor het voetlicht tredend: de toenemende werkloosheid en.... het militaire vraagstuk, dat de Tweede Kamer van 1905 als een schaduw vergezelt. Ziedaar de twee stukken, die in de Octobermaand in de Kamer ten tooneele zijn gevoerd. Een aangenomen motie en een aangenomen wet.

De verdienste, het werkloosheid-vraagstuk in de Kamer te hebben gebracht, komt den heer Troelstra toe. De leider der sociaaldemocraten deed het bij wijze van interpellatie. Hij vroeg welke maatregelen de regeering dacht te nemen om den nood te lenigen, die de aanstaande buitengewoon groote werkloosheid zou veroorzaken. In zijn interpellatie-rede schetste hij den toestand van het oogenblik, gebruikte op uitgebreide schaal allerlei statistische gegevens, liet niet na vergelijkingen te trekken met het buitenland, stelde de regeering al bij voorbaat verantwoordelijk, indien haar werkloosheid den nood der werklooze arbeiders niet hielp wegnemen. De redevoering van den Amsterdamschen afgevaardigde zou evengoed door een lid van een der burgerlijke partijen kunnen gehouden zijn, ware het niet, dat zij terloops een aanklacht inhield tegen de kapitalistische maatschappij en haar productie-wijze. Aan haar was in laatste instantie de werkloosheid te wijten, aan haar dankten buitengewone economische crisissen, gelijk de beschaafde wereld die het laatste jaar had doorleefd, haar ontstaan; slechts de sociaal-democratische maatschappij kon afdoende verbetering brengen. Maar dat nam

niet weg, dat de heer Troelstra in de bestaande maatschappij hulp van staatswege verzocht voor de nijpende armoede, die voor de deur stond.

Dat de sociaal-democratische leider zijn banvloek uitsprak tegen den huidigen vorm van samenleving is begrijpelijk; hij zou anders geen goed sociaal-democraat zijn. Dat hij als interpellant echter die bestaande samenleving slechts met enkele zinnen aantastte is niet minder verklaarbaar. De theorie is van Troelstra's talent niet de grootste zijde; hij voelde dat zelf, toen hij verklaarde aan theoretische constructies niet te hechten en als parlementarier ook geen voortdurende studie van de theorie te maken, doch slechts haar uitkomsten te aanvaarden. Toch had hij door het weinige, wat hij op theoretisch gebied zeide, het debat gemaakt tot een principieele discussie. Zou werkelijk een staat, waarin de sociaal-democraten de meerderheid hadden, van werkloosheid bevrijd kunnen blijven?

Het was de heer Treub, die den handschoen voor de ‘kapitalistische’ maatschappij opnam en daardoor den strijd met den leider der sociaal-democraten principieel aanvaardde. Hierdoor mogen de discussiën omtrent de interpellatie uitvoeriger zijn geworden, het is goed geweest, dat ook in de Kamer de sociaal-democratische theorie eens onder het ontleedmes is genomen. De heer Treub deed dit op de hem eigen krachtige en heldere wijze. Met een beroep op Bernstein en Kautsky herinnerde hij er aan, dat in het sociaal-democratische kamp zelf het loonstelsel als nog voor langen tijd bestendigd wordt aangemerkt, waarmee van zelf het bestaan van perioden van werkloosheid gepaard gaat, tenzij men alle oorzaken van crisis zou kunnen wegnemen. En dat kan men niet, zoo toonde de Assensche afgevaardigde aan. Noch oorlogen, noch aardbevingen en andere verwoestende natuurverschijnselen zullen verdwijnen op het tooverwoord eener sociaal-democratische meerderheid.

Het sprak van zelf, dat de heer Troelstra zijn tegenstander nu nader te woord wilde staan. Hij deed dit in een uitvoerige repliek, waarin hij hem verweet Bernstein ‘handig’ - waarmee hij wilde zeggen: niet volledig - te hebben geciteerd. Hij sprak smalend van *professor* Treub als om de Kamer te willen doordringen van zijn geringschatting voor den hoogleeraarsmantel. Of hij dus doende

den gewezen Amsterdamschen hoogleeraar eerder meende te kunnen vernietigen? Zeker is het dat hij hierdoor *in* de Kamer zijn positie bij het debat niet versterkte. En die positie werd nog zwakker, toen zijn vrijzinnig-democratische tegenstander in een uitnemende redevoering, zaakrijk en sober, punt voor punt zijn nadere beweringen had weerlegd. Wat de indruk van dit debat, zooals het voor de buitenwereld werd weergegeven, geweest moge zijn op het groote publiek, is moeilijk te zeggen, *in* de Kamer stond het voor iederen luisteraar vast, dat de heer Treub, waarschijnlijk juist tengevolge van zijn hoogleerschap in de economie, triumfeerend uit den strijd was gekomen. De heer Troelstra sprak geen derde maal.

Doch het zou voor de werkloozen van den aanstaanden winter weinig bemoedigend geweest zijn, indien zij door de Kamerdiscussiën niets anders konden krijgen dan het geestelijk voedsel van het duel tusschen de heeren Troelstra en Treub.

Er is gelukkig ook eenig praktisch resultaat geweest. Op de vraag van den heer Troelstra, of de regeering tot buitengewone maatregelen bereid was, antwoordde de minister Heemskerk op een wijze, die zelfs zijn eigen vrienden, vooral de heeren Nolens en De Visser, tegen hem in het harnas joeg. De minister beleed onmacht niet alleen, maar stelde het ook voor alsof, omdat men de oorzaken van werkloosheid niet kan wegnemen, nu de werkloozen zelf ook niet kunnen worden geholpen. Hij verwees naar het oude plechtanker van het *laisser faire*: het particulier initiatief. Ja zelfs de instelling der werkloozen-verzekering, die in alle beschaafde landen bezig is te ontluiken, kwam voor steun niet in aanmerking, omdat er nog geen systeem was, waaraan geen bezwaren verbonden waren. De rede van den heer Heemskerk stond beneden den ernst van het onderwerp. Hij moet daarvan zich zelf bewust geweest zijn, want toen hij duchtig onder handen genomen was, niet alleen door de heeren Troelstra en Treub, maar ook door de heeren Nolens en De Visser, en toen de beide eersten een uitspraak van de Kamer wilden uitlokken door het indienen van motiën, kwam er kentering aan de regeeringstafel. De minister draaide bij, hij erkende nu, dat het particulier initiatief van staatswege behoort gesteund te worden en het bleef slechts de vraag, op welk oogenblik met dien steun

een aanvang moest worden gemaakt. Ook tot het nemen van maatregelen waardoor men den aard en den omvang der werkloosheid beter zou kunnen leeren kennen, was de regeering nu bereid.

Er waren twee motiën ingediend. Een van den heer Troelstra, niets anders uitsprekende dan het oordeel der kamer, dat de regeering maatregelen moest nemen ter voorziening in den nood, en een van den heer Treub, die meer gepreciseerd aangaf welke voor de naaste toekomst de taak der regeering moest zijn: steun zoowel aan particulieren als aan de gemeenten, die de werkloosheid wilden bestrijden, maatregelen van onderzoek voor de toekomst, stelselmatige bevordering der werkloosheidsverzekering. Het is die motie, die ten slotte, door de regeering aanvaard, zonder hoofdelijke stemming door de Kamer werd goedgekeurd. De motie-Troelstra verkreeg, naast den steun der sociaal-democraten, slechts een enkele stem.

En toen koos de Kamer met volle zeilen het ruime sop der militaire kwestie. Alweer het blijvend gedeelte, maar wilde men den minister van oorlog en zijn vrienden in de Kamer gelooven, dan nu voor het laatst. Want generaal Sabron had een oplossing voor de netelige vraag gevonden, die noch den minister Staal noch den minister Van Rappard voor den geest had gezweefd. Hij had een wijzigingsontwerp van de militiewet ingediend, waardoor hij het mogelijk wilde maken, de opkomst der militie bij de onbereden korpsen te doen plaats hebben in twee ploegen. De diensttijd voor het blijvend gedeelte bij de infanterie zou dan verkort worden van vier tot twee maanden. Zoo spiegelde dus het ontwerp voor een verkorting van diensttijd met een bezuiniging van ongeveer vijf tonnen gouds.

Toch zag het er, vóór de openbare beraadslaging een aanvang nam, naar uit alsof het ontwerp zou worden verworpen, of slechts ternauwernood een meerderheid zou verkrijgen. De onberekenbaarheid van de Kamer kwam hier weer voor de zooveelste maal aan het licht. De minister Sabron kreeg niet minder dan 61 stemmen voor zijn ontwerp en telde slechts 12 tegenstemmers. Alleen de vrijzinnig-democratische fractie en de drie militaire specialiteiten der Liberale Unie, de heeren Eland, Verhey en Thomson, volhardden

in hun oppositie. Die oppositie was voornamelijk hierop gegrond - het werd namens de vrijzinnig-democraten door den heer Marchant helder uiteengezet, - dat men wel oogenschijnlijk een verlichting van militaire lasten verkreeg, maar dat men in wezen verder van den goeden weg afraakte. De twee maanden dienst voor het blijvend gedeelte, die onmiddellijk moeten volgen op den eersten oefeningstijd van 8½ maand, zouden feitelijk tengevolge hebben, dat de eerste oefeningstijd 10½ maand zal duren. In plaats van een stap in de richting van een volksleger was het ontwerp dus een beweging naar het staande leger met een langer verblijf achtereen in de kazerne. Het blijvend gedeelte als zoodanig werd bestendigd. Daarenboven, de militaire leden van de Liberale Unie stelden het scherp in het licht, zou met het ontwerp een goede oefening van den troep, - een oefening, die ook in den winter moest plaats hebben, - onmogelijk zijn. De zoogenaamde bezuiniging zou al dadelijk blijken aanmerkelijk minder te bedragen, doordien er loodsen moeten worden gebouwd om in den winter de oefeningen te kunnen houden. De tijdelijk behaalde voordeelen van vermindering van druk zouden de aandacht van een algeheele herziening der militiewet afleiden en zoo zou de aanneming van dit ontwerp op den langen duur hun gelijk geven, die zich tot het uiterste bleven verzetten.

Ook de scherpst gemotiveerde betoogen van de Heeren Thomson en Marchant hebben ter linkerzijde - de rechterzijde was een aaneengesloten phalanx voorstemmers, waaronder zelfs de tegenstribbelende generaal Van Vlijmen, wien het ontwerp van militair standpunt bezien juist te veel verlichting gaf, - den tegenstand niet weten optewekken. De Liberale Unie, haar drie militaire specialiteiten en daaronder den vader van de militiewet, smadelijk alleen latende staan, gaf haar stem aan het ontwerp, nadat de minister voldaan had aan den eisch van den heer Borgesius om den diensttijd van twee maanden, immers het punt waarom het ging, *in* de wet vastteleggen. De sociaal-democraten, zeilende op het kompas van den heer Ter Laan, grepen, in strijd met hun gewoonlijk aangenomen houding, het tijdelijk voordeel ‘op afbetaling’ aan. En dat niettegenstaande de Kamer alle amendementen van dien afgevaardigde op verzoek van de regeering had verworpen. Toch waren daaronder amendementen van zeer principieelen

aard, met name het voorstel om het geheele blijvend gedeelte bij de infanterie afteschaffen en dat om althans een eind te maken aan de mogelijkheid van afkoop voor het blijvend gedeelte. Maar de sociaal-democraten hadden zich nu eenmaal voorgenomen eens buitengewoon opportunistisch te zijn. Dat mag dan ook wel eens voor een keer, als de algemeene verkiezingen in het verschiet zijn.

Na de stemming over het militiewetje kreeg de Kamer een tiental dagen vacantie. Voorwaar niet te veel om zich voortebereiden tot de begrootingscampagne; die campagne toch zal ditmaal langdurig en inspannend zijn. De partijen zullen met het oog op de verkiezingen positie kiezen en het terrein verkennen. Een voorpostengevecht!

* * *

De Eerste Kamer heeft de wijziging van de Motor- en Rijwielwet aangenomen ondanks het verzet in de pers en de overtuigende aanschouwelijke proeven, die de automobilisten aan de boorden van de Noordzee te Scheveningen hadden vertoond. De gemeentebesturen zullen dus het recht hebben de snelheid der auto's tot 10 kilometer per uur te beperken. Dat dit de genadeslag kan zijn voor het vreemdelingenverkeer in ons land, voorzoover het met automobielen plaats heeft, gevoelde de minister van Waterstaat zóózeer, dat hij vóór de stemming nog meedeelde de gemeentebesturen te zullen in kennis stellen van zijn opvatting omtrent het nieuwe wetsartikel, die niet toelaat dat voor de *geheele* kom de beperkte snelheid wordt voorgeschreven. De minister gaf hiermede een afkeuringswaardig precedent; hij gaf in de Eerste Kamer een met de woorden der wet strijdige interpretatie, die de Tweede Kamer niet kende. In welken toestand brengt de heer Bevers zoodoende de rechterlijke macht, die de wet krijgt toe te passen en geen houvast heeft voor haar uitlegging? Het schijnt dat voorloopig nu eenmaal in de Eerste Kamer allerlei gebeuren moet, waarvan de Romeinen zouden gezegd hebben: res mali exempli.

Bibliographie.

Lieveke, door Eline Mare. - Rotterdam, Meindert Boogaerdt.

Eline Mare is de schuilnaam eener jonge Vlaamsche en *Lieveke* haar eerste boek. De mogelijkheid onderstellen, dat veel van wat hier wordt verteld, der schrijfster, nog niet zoo heel lang geleden, zelve overkomen mag zijn, is te kennen geven, dat het vertelde den frisschen indruk laat van iets innig doorleefds. Het boek is het verhaal van een kostschool-leven, met als begin het vertrek, en met als slot de terugkeerin de ouderlijke woning. Lieveke's vader is bestuurder van een fabriek, haar moeder de niet sterke vormster van een aldoor aanwassend gezin. Wanneer het kind vertrekt, leven er nog grootouders, en de poëzie van haar afreis is het smartelijk verzet tegen haar heengaan van den grootvader, die, wanneer zij na eenige jaren als Livine terugkeert, weduwnaar is geworden. Is hij in dezen staat zóóveel veranderd, dat het meisje - en wij met haar - hierdoor den eersten avond van haar weer-thuiszijn zoo een gansch anderen indruk van hem krijgt dan van den teergevoelige, die haar niet wilde laten gaan, in het begin van het boek? Ach, dáár hebben wij immers, ter loops, vernomen, dat vader en grootvader beiden 's avonds naar de societeit plachten te trekken en er ‘te zwaar geladen’ vandaan kwamen? Maar toen kon dit voor het meisje verheimelijkt en nu niet meer. En dus zien en hooren en voelen ook wij het nu gansch anders.

Want dit is zoo in het gansche boek: - wij doorleven Lieveke's indrukken mee, wij zien het gebeurende met hare oogen; het wordt door Eline Mare beschreven, als hebbende de proportiën, welke het voor Lieveke heeft.

Dat is niet stelselmatig gedaan, noch in een verteltrant, waarbij ons aldoor wordt gezegd, dat we de gedachten of gewaarwordingen van het meisje lezen - zelfs wordt er nu en dan van afgeweken, wanneer Lieveke een moment op den achtergrond staat.

Doch de frischheid, de innigheid van het verhaal is verkregen, doordat het bevat het impressionisme van een meisjeszieltje.

De schrijfster heeft van te voren fragmenten gepubliceerd in verscheidene tijdschriften. Dit doen is wel begrijpelijk. De roman is saamgesteld uit een lange reeks fragmenten, welke niet altijd even zorgvol aan elkander zijn verbonden en ook wel eens zonderling van proportie lijken; doch die niet alleen steeds een zeer levendige lectuur vormen, maar ook, hoe vlug - soms vluchtig - een gebeurtenisje schetsend, gestadig ons in de stemming houden. Men krijgt, wanneer het wat schielijk gaat, niet de gewaarwording van een vaagheid, ontstaande uit gebrek aan vertelstof, maar van een oogenblikkelijke haastigheid bij de schrijfster, die veel heeft mede te deelen.

Lieveke is een zeer gewoon meisje. Het eenige ongewone aan haar voor

ons, noorderlingen, is hare vlaamschheid. Maar het innerlijk-wezen van dit gewone meisje ligt hier voor ons open: ten volle, vol leven; het is prachtig van belangwekkendheid, gelijk gansch de nonnetjes-school: curieus, en mooi van veel liefs en fijns, en verrukkelijk vol humor.

Barend Wels door Theo Thijssen. Bussum, C.A.J. van Dishoeck.

Een onderwijzer, die schrijven kan, heeft een brok uit een onderwijzersleven beschreven en iets goeds, belangwekkends geleverd. De schoolmeester staat in onze literatuur als een figuur van min of meer venijnige bespotting, een type met hekelzucht geteekend. Den om zijn pedanterie uitgelachen meester te teekenen, was een genoegen, waarvan men niet beu scheen te worden. Toch bleef het oppervlakkig werk.

Nu een onderwijzersfiguur met ernst is geteekend, blijkt het populaire spot-cliché geenszins van het hoofd tot de voeten onjuist. Maar met het geheel wordt het lachwekkende verklaard. En vooral - want dat de weelde van het weten den zoon van het kleermakertje niet licht valt, is natuurlijk - vooral wordt getoond, hoeveel schijn en welbewust spel er is in eens schoolmeesters strengen hoogheid. Met zichzelf heeft Barend Wels veel meer te stellen dan met welken leerling ook. Die luimen, die wisselende stemmingen en inzichten zijn klaar en scherp voorgesteld. Zoowel in de klasse als in Barend's huis worden we binnengebracht en we krijgen gelegenheid, veel kenschetsends er op te merken. De meeste tafreelen zijn levendig.

Het brok, uit Barend's leven ons voorgelegd, is de tijd van zijn studeeren voor de hoofdakte. Het is voor hem een zeer moeilijke tijd. Aldoor zit hij in den knel. Hij ziet kameraden veel prettiger leven, denkt, dat die er nooit zullen komen, staat verbaasd, wanneer ook zij slagen, en waagt zich nu in wat vrijer leven. Hier voelt men een tendenz in het boek. De slotzin zegt trouwens, dat de schrijver een tendenz gehad heeft. Om deze te doen aanvaarden, zou hij, na de minutieuse, levendige tooneelen van vóór het examen, die geestesverandering, die zooveel inheeft, uitvoeriger en hierdoor levendiger en krachtiger hebben moeten beschrijven.

Pastoor Hugo Verriest, Biographische studie door André de Ridder. - Amsterdam, L.J. Veen.

Wie onder ons bereikt iets wezenlijks nog met te spréken over kunst? Als ik met waardeering de begaafdheid van den heer R. Casimir gedenk, weet ik niemand anders of beters te noemen. Er wordt - of is - uitmuntende kritiek geschréven; maar, hoe ernstig b.v. Van Deyssel er zich bij houde, men leest zijn mooie stuk over Thijs Maris veel liever dan dat men het van hem hoort.

Waren de oudere schrijvers bekwamere sprekers? Ik durf de herinneringen uit mijn jongenstijd, toen mijn nieuwsgierigheid voldaan werd, wanneer ik Hofdijk mocht hooren of Jan ten Brink, niet tot eenige beslissing gebruiken.

Wat niemand in het heden vermocht, bleek, enkele jaren geleden, een pastoor uit Vlaanderen te kunnen, een niet meer jong man, wiens naam aan weinigen slechts bekend

was - Hugo Verriest. ‘In Holland waren de lieden de volmaaktheid, de hoofschheid, de voornaamheid van hunne voordrachtgevers beu, hun gediscoureer van uit de hoogte, hunne professorale lesgeving, tot dat Verriest verscheen in de natuurlijkheid, de openheid en de vrankheid van zijn wezen...’ Zoo verklaart de heer De Ridder den bijval, door den pastoor in ons land gevonden. Best hoorde men dezen geen twee maal zijnen Gezelle prijzen, daar de ‘natuurlijkheid’ dan bestudeerd bleek en verscheidene kleine zetten, welke de aangenaamste herinneringen hadden gelaten als van iets geheel-spontaan fijns en geestigs, bij de herhaling onbekoorlijk werden.

Wil de dankbare belangstelling van noord-nederlandsche hoorders over dezen man van *literaire actie*, die een *strijder* is geweest in de beschaving van het katholieke Vlaanderen, wat meer weten, het werk des heeren De Ridder kan ongetwijfeld diensten bewijzen Na het dikke boek over Streuvels, zonderlinge vermenging van kritiek en reportage tot een geheel, dat aan - immers overbodige - reclame deed denken, ben ik een beetje bang voor den heer De Ridder. Maar hij is ijverig en van goeden wil en, al gebruikt hij wat groote woorden, de inleiding tot dit nieuwe boek stelt gerust, dat hij voorzichtigheid heeft geleerd. Wie nog meér soberheid zou verlangen in deze ‘biographische studie’, waarvan aanvankelijk wordt verzekerd, dat zij geen ‘literaire kritiek’ is, bedenke, dat zoowel Antwerpen als Ingoyghem bezuiden den Moerdijk liggen.

De verklaring, van ‘Gezelle's zwijgen’ gegeven, maakt een aangenamen indruk van waarschijnlijkheid. De geestelijke superieuren van den dichter zouden dan niet schuldig staan aan opzettelijke onderdrukking van een geniaal man. Zij zouden hem als priester en als leeraar zonderling en onpraktisch hebben gevonden; en zijn beteekenis als dichter zouden zij zoo min als andere tijdgenooten hebben beseft. Met dat al leert ook dit boek over een der poëzie warm gezind geestelijke, zelf veel gekweld, gedwarsboomd, miskend, dat de hedendaagsche Vlaamsche literatuur, de kunst van Gezelle, Streuvels en zoo menigen andere, waarlijk niet te danken is aan den steun der, naar men gaarne herhaalt, voor kunst zooveel voelende ‘Moederkerk’.

J.D.M.

Reisherinneringen uit Noorwegen.

I. Algemeene Indruk.

Wie na eenigen tijd in Zweden te hebben doorgebracht, de Noorweegsche grens overschrijdt, zal, indien hij zich op grond van de letterkunde voorstellingen omtrent de cultuur van het land gevormd heeft, zich aanvankelijk teleurgesteld gevoelen. Diezelfde teleurstelling zal bij een herhaald bezoek weerkeeren, wanneer de tijdsruimte tusschen de bezoeken slechts lang genoeg is, om vroegere indrukken eenigszins te doen verbleeken. Het eerste waarmee de reiziger in aanraking komt, zijn de middelen van verkeer, en inderdaad, deze staan in Noorwegen bij Zweden verre ten achter. In plaats van de voortreffelijke sneltreinen, voorzien van meer gemakken dan men zelfs in Midden-Europa gewoon is, maakt men kennis met de tergend langzame Noorweegsche boemeltreinen, bestaande uit slechte, oude, hossende wagens. In plaats van de rijke maaltijden en de Zweedsche sexa's, moet men zich tevreden stellen met den meer eenvoudigen en veelal zeer eentonigen kost der Noorweegsche restauraties. En in plaats van het innemende, voorkomende Zweedsche volk ontmoet men eene bevolking, die althans in den beginne verre van toeschietelijk is. In ‘Naar vi döde vaagner’ klaagt de beeldhouwer Rubek: ‘toen begreep ik, dat wij nu over de grens gekomen waren. Nu waren wij echt thuis. Want bij alle kleine stopplaatsen hield de trein stil, ofschoon er geen trafiek was. Geen reiziger steeg uit, en niemand kwam binnen. En de trein, die hield toch een langen, eindeloozen tijd stil. En

bij ieder station hoorde ik, dat er twee spoorwegbeambten op het perron liepen, - de eene had een lantaarn in de hand - en zij praatten met elkaar, gedempt en klankloos en zonder beteekenis in den nacht.' - Maja antwoordt: 'Ja, daarin heb je gelijk. Er loopen altijd een paar mannen met elkaar te praten.' - Rubek: 'Over niets'.

De indruk, dien Rubek van zijn vaderland krijgt, is volkomen juist. In den zomer is het van tijd tot tijd hier en daar wat vol door vreemde toeristen, maar zijn die gepasseerd, of komt men wat ter zijde van den grooten weg, dan is er maar weinig verkeer, en ook op de groote wegen weet men niet, wat spoed is. Men heeft den tijd. Komt een reiziger bij een hotel of skydsstation, dan is er dikwijls niemand aanwezig, om den gast te ontvangen, of als er iemand is, dan wacht hij geduldig af, dat de vreemdeling zich tot hem zal wenden en zijn wensch te kennen geven. Wil men vertrekken, dan kan het de grootste moeite kosten, zijn rekening machtig te worden, en om zeker te zijn, dat de koffer naar station of schip bezorgd wordt, dient men zelf een oog in het zeil te houden. Menschen, die binnen komen, zeggen niet goeden dag; een gids loopt uren lang naast het paard van den reiziger, zonder meer dan ja en neen te zeggen, en gaat men te voet, dan moet men op plaatsen, waar men zijn hulp noodig heeft, den man tot zich roepen, om hem te bewegen, zijn hand uit te strekken; anders gaat hij maar vooruit en verwacht, dat gij wel zorgen zult, mee te komen. Wat dienen is, daarvan moeten deze menschen de eerste beginselen nog leeren.

Maar leert men ze nader kennen, dan bemerkt men, dat die stugheid meer schuwheid is dan werkelijke onvriendelijkheid. In Melbo op Vestraalen in het uiterste Westen van Lofoten, kwamen wij des nachts omstreeks twaalf uur aan. Een jongen bracht ons naar 'het' hotel. Daar kwam de waardin voor den dag en liet ons niet in gelagkamer of salon, maar nog in de gang wenschte zij te weten, of de dame, die mij vergezelde, mijn vrouw was. Toen zij een bevestigend antwoord ontvangen had, werden wij naar een kamer gebracht, waar wij konden gaan slapen. Er kwam geen vraag, of wij iets wenschten te gebruiken, en toen ik den wensch naar een glas bier te kennen gaf, werd met hoofdschudden en een

wonderlijken glimlach geantwoord, dat zij dat niet hadden, - zonder dat echter iets anders werd aangeboden. Wij werden alleen gelaten, en vreesden zeer, dat het een treurig behelpen zou worden. Maar de groote zindelijkheid van het beddegoed gaf moed. Wij gingen dan te bed, maar een uur later werd er met geweld op de deur gebonsd. De man, die er voor stond, bewoonde een kamer, die slechts door de onze te bereiken was, en wij moesten hem laten passeeren. Den volgenden morgen vertrok hij vroeg langs denzelfden weg. Een uiterst primitieve toestand. Maar een paar uur later beneden komend, vonden wij een voortreffelijk ontbijt gereed staan; toen wij daarna even uit geweest waren, vonden wij terugkeerend onze achtergebleven kleeren uitgeborsteld, zoo goed als nergens op onze geheele reis, en den geheelen dag werd voor ons materieel welzijn gezorgd, zonder dat wij onzen mond behoefden open te doen, om naar iets te vragen. Voor het avond was, hadden wij allerlei over den toestand op het eiland vernomen. De menschen waren over de moeilijkheid der kennismaking heengekomen en toen zij zich aan de vreemden gewend hadden, behandelden zij ze niet als hotelgasten, maar als hun logé's, voor wier welvaren zij te zorgen hadden. En ten slotte kregen wij een rekening, waarvan het bedrag belachelijk laag kon genoemd worden.

Een ander voorbeeld. Den 16^{en} Augustus kwamen wij aan in het skydsstation van Ole Stuen in het Opdal tusschen Trondhjem en het Dovrefjeld. Een meid, die voor de deur stond, gaf op onze vraag, of wij logies konden krijgen, een toestemmend antwoord - en verdween. Wij lieten den koetsier onze bagage in de gang zetten en wachtten af, wat gebeuren zou. Maar er gebeurde niets, en zoo stonden wij daar. Toen ging ik eens naar buiten. Daar stond naast het huis een oud boertje, - dat was Ole Stuen; - hij was daar al, toen wij aankwamen, maar had evenmin goeden avond gezegd als een stap verzet, om zijn gasten te ontvangen. Ik begroette hem nu uit de verte en maakte een opmerking over het weer. Toen kwam hij naar voren, een en al gedienstigheid, bracht ons zelf naar onze kamer, gaf opdrachten aan de dienstbode, en toen het bleek, dat wij ons voor de oude meubels in zijn huis interesseerden, werd hij niet moede, verklaringen te geven. Toen wij aan tafel zaten, kwam de boerin binnen, om te zien,

of niets ontbrak, en ook zij, eenmaal toegesproken, begon te vertellen en te laten zien, wat haar kast aan erfstukken, weefsels en oud zilver bevatte, en weldra maakten wij kennis met den stal, de hooischuur, de woningen der knechts, de portretten der kinderen. Zij had er vijf gehad, waarvan drie nog in leven waren, maar als het kind in het gedichtje van Wordsworth telde zij de gestorvenen mee; zij beschouwde ze met gelijk oog als de twee in Amerika. Den volgenden morgen scheidden wij met wederzijdsche gevoelens van vriendschap. En toch zouden diezelfde menschen den voorbijganger toeschijnen, onvriendelijke lieden te zijn.

Zulke gevallen zijn in Noorwegen niet zeldzaam. Overal ontmoet men voorkomendheid, wanneer men slechts begint met te toonen, dat men niet hoogmoedig is. Maar den eersten stap doen die menschen niet. Op de druk bezochte plaatsen wordt dat al anders. In Trondhjem, zelfs in het meer afgelegen Svolver, kan men in een hotel al wel afgezet worden. Deze plaatsen verkeeren in de crisis, die Zwitserland ook heeft doorgemaakt, toen dat door iedereen bezocht begon te worden. Hier zal de natuurlijke reguleering, die uit concurrentie ontstaat, op den duur opnieuw een gezonder toestand moeten doen geboren worden. De naïveteit is daar nu toch verdwenen. Maar ter zijde van de hoofdroute heerschen in dit opzicht nog de oude toestanden.

De terughoudende trots van den Noorman hangt samen met de geographische verhoudingen van zijn land. De uitgestrekte, voor het grootste gedeelte onbewoonbare hoogvlakte, slechts op groote afstanden afgebroken door kloven, die de eenige vruchtbare dalen vormen, maakt het verkeer tusschen de eenigszins bevolkte deelen van het land moeilijk, en zoo is ieder veel meer aan zich zelf overgelaten en gedwongen zich zelf te redden dan daar, waar deze moeilijkheden niet bestaan. Zoodoende bestaat ook in het onderling verkeer diezelfde stroefheid. Zulke verhoudingen voeren er licht toe, dat verschillen van inzichten tot scheidsmuren worden, en mede hieruit zijn zeker de afmetingen te verklaren, die de partijhaat in dit land veelal aanneemt. De lichtheid van geest, die helpt, om een verschil toe te dekken of elkander halverwege tegemoet te komen, ontbreekt. In het politieke is deze haat spreekwoordelijk. Garborg merkt eens naar aanleiding van een

begrafenis op[1]: ‘rechtermenschen waren hier natuurlijk niet, want dit was een uitgemaakt linkerlijk.’ Men kan moeilijk treffender en korter den hartstocht, die zelfs bij een graf niet een oogenblik zwijgen kan, karakteriseeren. Maar boven dat partijgevoel uit gaat toch weer het nationaal gevoel, dat zich zoo sterk ontwikkeld heeft gedurende den honderdjarigen kamp om politieke zelfstandigheid en voor weinige jaren bij de scheiding van Zweden in zulke heldere vlammen uitgeslagen is. Een Noorman onder zijn eigen volkje is linkerof rechterman, maar tegenover den vreemdeling is hij in de eerste plaats Noorman. Dat gevoel is wel eens wat hinderlijk, waar het zich in snoeverij openbaart, maar toch zeer heilzaam, om de afgelegen deelen van het land bijeen te houden. Het is dan ook te hopen, dat het ophouden van het antagonisme met Zweden, dat steeds een gewichtige factor van eensgezindheid was, niet zulk een toenemen der binnenlandsche twisten ten gevolge zal hebben, dat daardoor de eenheid van het land bedreigd wordt. Vooralsnog bestaat daarvoor, oppervlakkig gesproken, weinig vrees; in de laatste jaren heeft men herhaaldelijk in verschillende deelen van het land belangstelling weten te wekken voor nationale doeleinden, ook zulke, waarvan het directe voordeel slechts aan een enkele plaats toeviel. Het herstel van de dom te Trondhjem en de bouw van het Nationaltheater te Kristiania zijn daarvan interessante voorbeelden, te interessanter, naarmate het meer moeite gekost heeft, bewoners van ver afgelegen streken tot deelname te bewegen, en het noodig bleek, drie of vier zulke plannen te vereenigen, om de beurzen te laten opengaan. Maar de beurzen zijn opengegaan; het Nationaltheater staat er, en van de dom is alleen het portaal, trouwens het grootste stuk, nog in bewerking. De uitbreiding van het spoorwegnet, hoe langzaam ook in verhouding tot de eischen, die men in zuidelijker landen stelt, werkt ook zeker de eenheid in de hand; de lijn van Kristiania naar Bergen is in dit voorjaar voor het eerst in haar geheel bereden; het besluit tot een verbinding van Otta met Stören, waardoor een tweede en kortere lijn van Kristiania naar Trondhjem zal ontstaan en de omgeving van het Dovrefjeld

1) Fjell-luft (2e uitg.), Kristiania 1903, p. 17.

geëxploiteerd kan worden, is door het Storting genomen; een kustlijn naar Bodö is geprojecteerd, en wanneer die eenmaal verder wordt doorgetrokken, zal er een samenhang kunnen ontstaan met de lijn, die van Narvik oostwaarts over de grens naar Gellivara loopt, en daarmee zal het Noorden van het land een paar dagreizen nader bij het in het Zuiden gelegen cultuurcentrum gebracht worden. Wat de gevolgen daarvan zullen kunnen zijn, blijkt uit de toenemende bevolking van enkele aan nieuwe spoorlijnen gelegen plaatsen. Narvik zelf, voor twintig jaar een plaatsje zonder eenige beteekenis, telt thans tusschen de vijf- en zesduizend inwoners; in het binnenland nemen steden als Otta, waar de wegen naar den Moldefjord en den Nordfjord uiteengaan, en het iets zuidelijker gelegen Lillehammer niet onbelangrijk toe, en zoo zou men meer plaatsen kunnen noemen. Maar toch kan het nog lang duren, voor de bevolking en de welvaart in die mate zijn gestegen, dat het aanleggen van nieuwe spoorwegen in Noorwegen een profijtelijk zaakje wordt. Daartoe zijn de hulpbronnen van het land te gering, tenzij het, zooals soms gebeurt, en waarvan de romanschrijvers gaarne phantaseeren, gelukken mag, in de bergen metaalertsen te vinden.

Eén hulpbron echter kon naar de inlichtingen, die ik ontving, nog heel wat meer opbrengen, dan tot nu toe het geval is, en dat is de visch. Niettegenstaande het groote schepenaantal van de Noorsche visschersvloot, niettegenstaande ook het goede figuur, dat Noorwegen op de dezen zomer in Trondhjem gehouden visscherijtentoonstelling maakte, zijn in vele streken de winsten niet evenredig aan de moeite en het risico, aan de uitrusting verbonden. De onvoldoende resultaten worden aan het ontbreken eener snelle verbinding toegeschreven. Een inwoner van Melbo vertelde mij, dat de haring op Lofoten per ton vier kronen opbrengt. Dat dit weinig is, zou ik niet kunnen weten, maar ik begreep het uit andere cijfers, die dezelfde man mij mededeelde. Voor eenige jaren kon men twintig kronen voor de ton bedingen, en nog betalen Duitsche kooplieden in Trondhjem dertig kronen. *Die* haring wordt in ijs verpakt en daarna per spoor naar de Duitsche fabrieken vervoerd. Maar de visschers op Lofoten kunnen hun visch niet naar Trondhjem op de markt brengen, omdat de afstand te groot is, en de visch onderweg bederven

zou. Ik vroeg, of het niet mogelijk was, zelf een fabriek op te zetten, waar de haring naar behooren behandeld zou worden, maar het antwoord luidde: er is geen geld. En als er geld was, dan zou het toch te risquant zijn, want het eene jaar is er overvloed van visch, het andere jaar is er weinig, maar de visschers, die dikwijls al hun bezittingen in een expeditie zetten en geruïneerd zijn, als deze mislukt,[1] kunnen onmogelijk nog meer risico dragen. Hetzelfde bezwaar gold tegen het aanschaffen van een stoomschip, waarmee de visch in zes en dertig uur naar Trondhjem zou kunnen worden vervoerd. Er schijnt dus krachtig kapitaal te ontbreken, of enkele kapitalisten hebben de geheele markt in handen en kunnen de kleine luiden dwingen, de visch te verkoopen voor den prijs, dien zij verkiezen te bieden. Het is duidelijk, dat in dezen toestand reeds een belangrijke verbetering zou komen, indien de spoorweg naar Bodö tot stand kwam. Dan konden de visschers van Lofoten hun haring dààr ter markt brengen, en de Duitsche fabrikanten konden ze even goed van Bodö als van Trondhjem naar Duitschland vervoeren.

Maakt zoo Noorwegen den indruk van een land in opkomst, - men krijgt niet dien van een land, dat thans reeds in staat zou zijn, in alle opzichten met die landen, die door ligging en gesteldheid van den bodem tot de beter bedeelde behooren, te concurreeren. En gelijk met den welstand, zoo is het ook met dingen, die daarmee nauw samenhangen, en hiertoe behoort ook de uiterlijke beschaving. Men krijgt dikwijls van menschen en dingen in Noorwegen een kleinburgerlijken indruk, men gevoelt een gemis aan wereldmanieren, zelfs in de hoofdstad, die, hoe groot en fraai ook in verhouding tot de overige steden van het land, toch als wereldstad met andere hoofdsteden, ook Stockholm en Kopenhagen, niet in vergelijking kan komen, een gemis, dat de vraag doet opkomen: is dat nu dat volk, dat een letterkunde bezit, die onder de wereldlitteraturen zulk een plaats inneemt, dat buitengewoon begaafde volk, dat ook het eenige Skandinavische is, welks muziek en plastiek zich tot zelfstandigheid ontwikkeld hebben? Waarin die indruk eigenlijk

1) Deze toestanden zijn algemeen bekend uit een roman van Kielland.

bestaat, laat zich moeilijk beschrijven, maar ik weet, dat vele anderen hem ontvangen hebben. Hij is nauwelijks alleen gelegen in de oeconomische verhoudingen, waarmee men aanhoudend in aanraking komt; er is ook iets in kleeding, in houding, in zekere onbeholpenheid, die zich uiten kan in gebrek aan égard voor anderen, en toch geen kwaadwilligheid of ruw egoïsme is, trekken, die het leven in een ruimer maatschappij lichter doet verdwijnen. Ook in de publieke huishouding krijgt men soms den indruk van iets kleins. Welken zin heeft het b.v. dat de musea in Kristiania nooit langer dan van 12 tot 3 uur geopend zijn, en ten deele ook slechts op vijf dagen van de week, terwijl de bezoekers bovendien gedwongen zijn, entrée te betalen? Dat deze maatregelen niet geschikt zijn, om het bezoek te bevorderen, is duidelijk. Menigeen zal gaarne eenige stuivers uitgeven, om met een museum kennis te maken, maar er tegen opzien, die belasting telkens opnieuw af te staan, wanneer hij enkele voorwerpen wat nader wenscht te leeren kennen en met dat doel dagelijks een kwartier in een museum zou willen doorbrengen. Vergelijkt men de bezoekuren in ons Rijksmuseum, dat dagelijks van 10 tot 4 of 5 uur voor ieder openstaat, zonder dat eenige betaling verlangd wordt, dan is men geneigd, ginds van peuterigheid te spreken. Maar denkt men dieper na, dan laat zich de toestand aldaar wel verklaren en billijken. Er is nu eenmaal niet veel geld, en toch wil men gaarne die musea hebben. Dan moeten de nieuwsgierigen, die uit pure gewoonte komen, veelal zonder eenig inzicht of eenige belangstelling, ook maar iets van de kosten dragen. Door de musea des morgens en na drie uur gesloten te houden, spaart men voorts aanzienlijke kosten aan personeel. Den weinigen, die studiën willen maken, kan men immers op aanvraag vrijen toegang geven, eventueel ook op andere uren.

Bij nader inzien kan men ook niet in ernst zeggen, dat de Noorweegsche regeering krenterig is, ook niet in deze dingen. Wat de Noorsche wikingen in de oudheid mogen geroofd hebben, aan de moderne berooving van Griekenland hebben zij niet meegedaan, en zoo bezitten zij geen Elgin marbles, en daar er geen schatten disponibel zijn, en de vorsten, hetgeen zij kochten, niet naar Kristiania brachten, hebben zij ook niet enkele stukken, geen Praxiteles, zooals Stockholm er met meer of minder

grond een beweert te bezitten. Maar een flinke collectie gipsen is in het Kunstmuseum aanwezig, en die heeft haar waarde voor het onderwijs, en dat er menschen zijn, die ze weten te gebruiken, toonen de origineelen van moderne inheemsche meesters in hetzelfde museum. Daar zijn diverse groepen, die van kracht getuigen, en meerdere merkwaardige portretbustes, onder anderen een van den beroemden philoloog Sophus Bugge door Vigeland, die treft door zijn karakteruitdrukking.

Wat voor de ontwikkeling der eigen kunst van belang kan zijn, daaraan wordt geen geld gespaard. Buitengewoon rijk aan schatten van heinde en verre is onder anderen het Kunstindustriemuseum, en tevens is dit een model van goede inrichting. Aan den ingang van ieder vertrek is een opgave aangebracht van de belangrijkste litteratuur over de afdeeling, die in dat vertrek vertegenwoordigd is, en daarbij wordt medegedeeld, dat die boeken in de bibliotheek van het museum aanwezig zijn. Maar in de benedenverdieping is een leeszaal, waar men die boeken consulteeren kan, en waar een schat van standaardwerken en vaktijdschriften voor ieder toegankelijk is. Niet minder verrassend is de rijkdom van de ethnographische verzameling in het Historisch Museum. Het grootst is echter de vrijgevigheid zoowel van de regeering als van particulieren, waar het geldt, nationale oudheden voor den ondergang te behoeden, en inzicht in nationale cultuur te bevorderen. Ik wil hier slechts twee dingen noemen, de wikingschepen van Gokstad en van Oseberg en de verzamelingen gebouwen op Bygdö en in Lillehammer. Van de twee schepen is het belangrijkste datgene, dat het laatst gevonden is, in 1903 in een moeras bij Oseberg.[1)] Wanneer men leest welke kosten en arbeid besteed zijn, om dit prachtig monument der oudheid, dat in ca. tweeduizend stukken uit den bodem werd opgenomen, in zijn ouden staat te herstellen[2)], en men ziet het

1) Van minder beteekenis in verhouding tot deze twee zijn de reeds in 1867 opgegraven overblijfselen van het schip van Tune.

2) De stukken werden op de plaatsen genummerd en toen in een schuur opgeborgen. Nadat de koop gesloten was, werden zij in een jacht naar Kristiania gebracht, waar zij in December 1904 aankwamen. De politieke moeilijkheden kwamen daarna tusschen beiden, en pas in 1906 kon men beginnen met het herstel. Er werd een schuur gebouwd, waarin het schip zou staan, en daarin werd het door een ingenieur en vier scheepstimmerlieden in elkaar gezet. De stukken echter waren door het gewicht der aardlaag sterk verbogen, en zij moesten alle tweemaal, voor een deel zelfs driemaal opgekookt worden. Maar zij hielden het uit; niet alleen de romp en de roeiriemen en andere stukken van eikenhout, maar ook de versieringen van beukenhout verdroegen de bewerking, en zoo krijgt men thans niet maar een denkbeeld van wat het geweest is, maar men ontvangt den volledigen indruk van het elegante vaartuig.

daar gaaf voor zich staan, zoodat slechts weinig fantasie noodig is, om het in gedachte uitgerust en bemand in zee te zien steken, en wanneer men tevens weet, hoe vele en hoe belangrijke berichten omtrent het leven der oudheid de archeologen aan zulk een vonst weten te ontwringen, dan betaalt men gaarne zijn vijftig öre voor dit stuk geschiedenis. En wanneer men de gebouwen uit een reeks eeuwen op Bygdö en in Lillehammer bezoekt, waar in iedere woning slechts dat bijeengebracht is, wat er werkelijk in behoort, en niet een heele verzameling voorwerpen, die de aandacht verdeelt en concentratie onmogelijk maakt, dan waardeert men niet slechts der offervaardigheid en de kennis van hen, die deze 'vrijeluchtmusea' aanlegden,[1] maar men bewondert ook den kunstzin der Noorweegsche boeren, die zelfs aan eenvoudige schuren zooveel architectuur aanbrengen, en de meening, dat Noorwegen in cultuur achterlijk is, krijgt alweer een schok.

De zaak schijnt wel te wezen, dat cultuur en beschaving niet hetzelfde zijn. Verstaat men onder de laatste uitwendig een vernis, dat aan allen, die er mee overtrokken zijn, een eenigszins gelijkmatig uiterlijk geeft, of dieper genomen een snel zich toeëigenen der acquisities van moderne techniek en modern denken, de eerste is meer een kracht dan een toestand, een vermogen, om iets voort te brengen, en ten opzichte van het vreemde niet zoo zeer de gave, om alles op te nemen, om niet achter te blijven, dan om dat, wat men van elders opneemt, aan zich te assimileeren. Die gave hebben de Noren van ouds gehad, en bedrieg ik mij niet, dan hangt zij samen met hun afgezonderdheid van de buitenwereld. De indrukken volgen elkander niet zoo snel op, maar zij werken daardoor

1) De verzameling in Lillehammer is door een privaat persoon aangelegd; thans is zij in het bezit der gemeente overgegaan. Die op op Bygdö is, voorzoover mij bekend is, het eigendom van den staat. Ik zal op dit onderwerp niet dieper ingaan, te minder, daar Prof. Logeman, dien ik in Svolver ontmoette, mij het voornemen te kennen gaf, hierover bijzonderheden in een Nederlandsch tijdschrift mede te deelen.

langer na. In de oudheid heeft men kunnen zien, dat geheel Middel-Europa onder den druk van het Christendom, dat toch een belangrijke nieuwe cultuurmacht was, als lamgeslagen lag. Neem de litteratuur van Duitschland in de middeleeuwen: hoe verder men naar het Zuiden komt, hoe minder oorspronkelijk. Zij konden het Christendom wel opnemen, maar zij konden het niet verwerken, en zoo schreven zij dan evangelieboeken en vertaalde romans, of bedierven de oude heldensagen tot langdradige gedichten vol beschrijvingen van feesten. Saksen werd pas later bekeerd; het was zeker in beschaving achterlijk, maar in zijn eigen poëzie origineeler. En het Noorden kwam langen tijd met het Christendom slechts van ter zijde in aanraking; het nam er van op, wat het verteeren kon, en het bracht mythologische gedichten voort, waarin Christelijke sagen tot inheemsche geworden zijn, gedichten, die nog heden door hun frischheid en hun diepte onze bewondering wekken. Maar toch waren die menschen in vergelijking met de bewoners van Zuid-Europa in vele opzichten barbaren. Zoo ook thans. Noorwegen ligt verder van de centra der Europeesche beschaving dan andere landen van ons werelddeel. Het neemt moderne zeden langzaam op. Maar het behoudt daarbij meer van zijn oorspronkelijkheid, dan het geval zou zijn, indien het beschavingswerk sneller ging. Uit een dergelijk bewustzijn moeten wij ons een uiting verklaren als de volgende van Garborg (Fjell-luft p. 98): ‘Meer en meer houd ik van deze menschen (die in de bergen leven) en minder en minder geef ik om “den vooruitgang”. Vooruitgang, dat is nu ook een woord. Misschien is het er mee als met veel andere dingen, dat men van achteren verliest, wat men van voren wint.’ Dit mag nu overdreven klinken, maar waar is, dat de moderne levenswijze met zijn vele behoeften niet uitsluitend een vooruitgang in cultuur beteekent; zij kost ook krachten, getuige onze haastigheid en zenuwoverspanning. Van dien haast weet de Noorman weinig; hij is phlegmatisch en tergt u met zijn overvloed van tijd. Maar kunstenaars en geleerden zijn de eersten, die over de grenzen kijken. Wanneer zij dan in de groote wereld begeerlijke dingen zien, die zij bij hun landgenooten missen, kunnen zij zoo ongeduldig worden als wij, wanneer wij in een Noorweegschen boemeltrein zitten, en zij beginnen soms op hun

volk te foeteren, en lang niet altijd zonder grond. Maar die voordeelen van hetgeen daar buiten is, zouden zij nooit gezien hebben, indien deze hen niet door de tegenstelling getroffen hadden, en de gaven, om hun ergernis in kunstwerken en niet in preeken te uiten, zouden ze niet hebben, indien zij niet den scheppenden geest van hun landaard bezaten. Wie zal zeggen, hoeveel latente kracht door het phlegma der voorouders en der omgeving van één zoo'n dichter opgestapeld is?

En krachtig wordt dit volk gehouden door zijn eeuwigen strijd met de natuur. Reeds een oppervlakkige kennismaking kan u overtuigen, dat de Noorman niet zonder inspanning, veelal ook niet zonder levensgevaar aan zijn dagelijksch brood komt. De akker is steenachtig en aan veelvuldige nachtvorsten blootgesteld; de weide ligt steil en niet altijd veilig voor den beer, den aartsvijand van den Noorweegschen herder; de zee is soms rijk aan visch, maar de beste vischtijd is de winter, die te gelijk berucht is door zijn plotselinge stormen. In welke conditie de Noorman ook gesteld is, boer of herder of visscher, - nooit kan hij zoo goed als zeker zijn, dat, indien hij zijn toebereidselen slechts zorgvuldig maakt, de vrucht van zijn arbeid ook in zijn schoot zal vallen. Altijd moet hij voorbereid zijn op een onverwachte stoornis in zijn berekeningen. Hij is daarop voorbereid, en hij heeft het geduld, om het werk, dat vernield is, opnieuw te ondernemen. Maar dat hem daarbij de tijd ontbreekt, om zich de manieren der groote stad eigen te maken, - wie kan hem er hard over vallen? Toch ontbreekt het hem niet aan beleefdheid, en de mindere klasse staat daarin zeker bij die in Nederland niet achter. Zij jouwen een vreemdeling op straat niet uit, omdat hij anders gekleed gaat, dan zij zelf dat gewend zijn en aan hun medemensch permitteeren, en als ge een kind op straat een koekje geeft, rukt het u het niet uit de hand, om dan op een drafje weg te loopen, maar het maakt een vriendelijke kniebuiging en geeft u de hand.

II.
Een noordlandtoer.

Jaarlijks vertrekken gedurende de lichte weken van Trondhjem twee maal wekelijks toeristenschepen, die de menschen,

die aan de Noordkaap onder de oogen der middernachtszon champagne wenschen te drinken, in den tijd van zes à zeven dagen naar de officieele mooie punten van het Noordland en weer veilig terug naar Trondhjem brengen. Wie meer belang stelt in land en volk dan in vroolijk gezelschap en muziek aan boord, zal de vaart met de postschepen prefereeren, die de vrijheid laten, op vele plaatsen aan wal te gaan en zich onderweg op te houden, of met de zich overal aan de hoofdlijn aansluitende locaalbooten dieper in het land door te dringen. Op zulk een boot verlieten wij Trondhjem en kwamen na een kort oponthoud te Bodö, waar wij in den ingang van den Saltenfjord, die om de zes uur het schouwspel van een met macht in- en uitstroomende zee te zien geeft, het eerste Noordlandlandschap mochten bewonderen, den zevenden Augustus 's morgens in de vroegte te Svolver, het hoofdstation van Lofoten aan. Het uitzicht voor de aankomst over de geheele Lofotenketen was ons door nat weer benomen geweest, maar wij hoopten op de terugreis gelukkiger te zijn.

Svolver is het uitgangspunt voor toeren in Lofoten en Vestraalen. Alle schepen van de hoofdroute leggen hier aan, en in aansluiting aan deze vertrekken van hier de kleinere booten der zijlijnen naar de zich zuidwaarts in steeds smaller wordende lijn uitstrekkende eigenlijke Lofotenketen en naar de breedere eilandengroep ten Noorden en Westen, die Vestraalen heet. Wij besloten, alvorens zulk een tocht te ondernemen, ons een paar dagen in Svolver zelf op te houden, om eens door eigen ondervinding te weten, hoe de gedwongen rust op zulk een afgelegen plaats aanvoelt.

Het stadje zelf, op drie eilanden gelegen, is niet zoo heel klein. Er zijn een dragelijk hotel, diverse logeerhuizen voor schippers, eenige woningen van welgestelde menschen, zelfs hier en daar een winkel met spiegelruiten, ja een tennisbaan. Door het midden van de stad gaat een weg, die werkelijk een weg genoemd kan worden, waar men niet in de modder zakt, een voordeel, dat trouwens meer een gevolg is van de betrekkelijk hooge ligging en van den steenbodem dan van bijzondere moeite, aan de plaveiing besteed. Het centrum is de aanlegplaats der stoombooten, waar het ongeveer eenmaal per dag vol is van reizigers, die even aan wal willen gaan, en inwoners der stad, die het genoegen niet willen laten

voorbijgaan, even in aanraking te komen met iets, dat uit de verte komt. Men ziet ze soms ook aan boord gaan, om het oogenblik te gebruiken, ten einde de restauratie te bezoeken. De zoo even genoemde weg is zelfs zoo goed, dat wij iemand op een fiets hebben zien zitten. Maar de bedoeling van dit meubel kon ons niet geheel duidelijk worden, want zoodra men aan het eind van het stadje gekomen is, is de eenige weg over het eiland een smal pad, dat op en neer gaat over steenen en door moeras en volkomen ongeschikt is, om bereden te worden. Deze weg voert aanstonds over een kleinen heuvel, die het gezicht op de plaats geheel wegneemt, onmiddellijk midden in de eigenaardige natuur van Lofoten. Berg, mos en water, daarmee is in zeker opzicht alles gezegd. En toch welk een rijkdom! Het is moeilijk, zich hiervan rekenschap te geven, de bergen hebben andere, meer grillige vormen dan elders; het mos is rijk aan soorten en kleuren, niet minder aan bloemen, en bezit in het bijzonder bij het natte weer, dat wij hier troffen, een onvergelijkelijken gloed; het water vertoont zich op de meest onverwachte plaatsen, als inham, die een schiereiland afsnijdt, als breede zee tusschen een paar bergen door, als bergmeer, overal waar de natuur maar een kommetje gevormd heeft, als moeras langs vele hellingen en dikwijls ook op uw weg. Nu en dan staat een eenzaam berkje zijn zilveren stammetje in het water te weerspiegelen. En dat alles is nog, zooals de natuur het gemaakt heeft; van menschenhanden ziet men nauwelijks een spoor; zagen wij het pad niet, waarlangs wij wandelden, wij konden meenen, op een onbewoond eiland te zijn.

Hier overviel ons het gevoel der verlatenheid. Bij helder weer kon men in het Oosten aan den horizon een punt van de kust van het Noorweegsche vasteland zien. En welk een kust dan nog! Een klippenkust, nog minder gastvrij dan die, waarop wij ons bevonden, waar mijlen ver geen menschelijke woning te zien is. En tusschen die kust en ons de oceaan, die naar het Zuiden al breeder wordt en waarin de laatste eilanden als stippen verdwijnen. Wij verbeeldden ons, dat die zee maar even zijn muil behoefde open te doen, om onze eilanden met al, wat er op was, te verslinden, dat er geen haan naar kraaide. De menschen, die daar zomer en winter doorbrengen, moeten een stempel van die natuur krijgen. Dat stempel

scheen niet in de eerste plaats een vriendelijk te zijn. Ons lukte het niet, den menschen nader te komen; wij vonden ze schuwer dan elders, veelal ruw, ook niet overal eerlijk. Maar wat hebben zij anders dan de zorg voor het dagelijksch brood? Een eigen cultuur heeft zoo'n uithoek niet, en de afstand bemoeilijkt in hooge mate het verkeer met plaatsen, vanwaar zij anders eenige aansporing tot geestelijke belangstelling zouden kunnen krijgen.

Zoo dacht ik, en onder zulke overpeinzingen viel mijn oog op een berg, die de omgeving van Svolver domineert en van alle zijden zichtbaar is. Iets boven halver hoogte verheffen zich boven de helling twee rotsblokken, wier eigenaardige vorm de aandacht trekt. Het schijnen twee menschelijke figuren, die samen langzaam den berg afkomen. De kleine figuur ziet naar de groote op, en deze buigt zich als belangstellend naar de andere over. Die figuren zijn algemeen bekend als de gelieven (Kaerester). Ik moest denken aan de vele geslachten, die na elkander naar die steenblokken hebben opgezien, en al de minnende zielen, die daarin het symbool gezien hebben van de eeuwigheid hunner gevoelens, en waarlijk, het lukte mij ook, de zachte uitdrukking op het gelaat van den man en het vertrouwen in de trekken van het meisje te zien. En ik begreep, dat wij dáár een stuk van de poezie van den eilandbewoner voor ons hebben. Zijn ziel groeit vast aan zijn land, en aan de kaalste stukken rots blaast hij het leven in, dat zijn eigen gemoed beweegt.

Maar deze natuur kan ook nog tot iets hoogers, tot kunst, inspireeren. Dat bleek ons, toen wij het atelier bezochten van den te vroeg op vier-en-dertig-jarigen leeftijd gestorven schilder Gunnar Berg. Reeds zestien jaar is hij niet meer onder de levenden, maar de familie bewaart zijn werken, en een tante laat met een weemoedigen glimlach de vertrekken, waar zelfs de schrijftafel en de handbibliotheek van den jongen man, die eenmaal de trots der familie was, in onveranderden staat aanwezig zijn, aan de belangstellenden zien. Gunnar Berg behoort in Svolver thuis; hij is naar Duitschland gegaan en heeft in Düsseldorf gestudeerd, maar hij is teruggekomen en heeft zich afgewend van de Duitsche manier en bezieling gezocht in het landschap van zijn geboorteplaats. In het bijzonder heeft de winter hem bekoord; er hangen

een reeks sneeuwlandschappen, die van veel aanleg en studie getuigen. Maar midden in die eenzaamheid zet de schilder gaarne een stuk vroolijk leven neer; er zijn verscheidene havengezichten met sterk coloriet; in de kleur zijner schepen is iets, dat aan Jaap Maris herinnert; een enkel maal is zijn blauw bijna zoo diep als dat van den Hollandschen meester.

De vroeg afgebroken loopbaan van den kunstenaar scheen een beeld van het leven en de poëzie der bevolking: veel winter, een korte maar zeer heldere zomerdag, een opflikkeren van schoonheid, een afbreken voor de volle wasdom is bereikt.

Van Svolver naar Melbo gebruikt de locaalboot circa zes uur. Ik zal den lezer niet vermoeien met de beschrijving van de reis door die eilandenzee. Wat mij het meest trof, waren de ontzettend breede verhoudingen, de enorme ruimte, door die afwisseling van zee en rotsen ingenomen, en daarnaast de eenzaamheid dier kusten. Recht uit de zee steken de rotsen op, en nergens ontwaart men tegen de helling die horizontale streep, die wij uit de Alpenlanden kennen, den straatweg, die de menschen wereld verbindt. De eenige strepen, die wij ontwaren, zijn de grijze en gele strandlijnen, die aangeven, welke de hoogte der zee in ver vervlogen eeuwen geweest is. Nadat wij den Raftsund gepasseerd waren en den Troldfjord met zijn diep afhangende gletschers, dien de schepen slechts aandoen, wanneer er toeristen zijn, die dat wenschen, - want menschen wonen er niet, - kwamen wij door een nauwen sont in een misschien vijf kilometer breed water, aan de overzijde waarvan een lagere bergketen zich vertoonde, - de uiterste eilanden in het Westen. Maar aan de Zuidwestzijde lag de fjord open, en daarheen, waar alle land ophoudt, zette ons schip koers, om op de plek, waar de kust van Hadselö noordwestwaarts ombuigt, aan te leggen. Daar lag Melbo.

Het is geen wonder, dat wij hier de primitieve toestanden aantroffen, die ik hierboven beschreven heb. Meer kan het verwondering wekken, dat het land hier tamelijk goed bewoond is en zelfs een eenigszins welvarenden indruk maakt. Ofschoon noordelijker gelegen dan Svolver, is het eiland toch rijk aan weiden, - wij ontmoetten een kudde van honderd koeien, - en ook lage bosschen, waaraan in Svolver geen

denken is, ontbraken niet. De geographen zullen dit misschien aan den invloed van den Golfstroom toeschrijven, die hier zonder twijfel nog directer is dan in den Westfjord. Wij kregen den indruk van een natuurwonder, iets als de zalige eilanden, verborgen achter een klippenzee. Met deze opvatting van Hadselö is in overeenstemming de absolute rust, die hier heerscht; wij vernamen, dat er jaarlijks ongeveer zeventig reizigers voet aan wal zetten, en dat zijn handelsreizigers; door toeristen wordt de plaats zoo goed als niet bezocht.

De zaligheid der inwoners heeft overigens meer dan ééne zijde. Zij schijnen matig, en zij zijn niet luidruchtig. Piëtistische neigingen ontbreken niet; het was te zien aan bijbelspreuken en rijkelijke afgietsels van Thorwaldsen's Christus, zoowel in ons hotel als voor de ramen van den winkel, en waar het ons overigens gelukte, door een ruit een blik naar binnen te slaan. Ze hebben ook dien hemelschen troost wel noodig, want op aarde hebben zij met menige moeilijkheid te kampen. Niet de geringste van deze is de winkelier, bij wien zij allen in de schuld staan, en die den grond bezit, waarop hun huizen staan. Ik vernam dit van denzelfden man, die mij de vroeger medegedeelde inlichtingen omtrent de prijzen van de visch gegeven had. Aangaande zijn eigen lot deelde hij niets mee, maar daar hij tot het niet gering aantal kreupelen behoorde, die ik in Melbo gezien heb, vermoed ik, dat hij een ongeluk op zee had gehad, en nu op een kantoor zijn dagen sleet. Hij woonde in het hotel. De aanleiding tot deze mededeelingen, die slechts schoorvoetend gedaan werden, was een vraag van mij naar den bezitter van dat mooie, bijna op een kasteel gelijkende huis met zijn breede waranda's en luxurieusen tuin, dat het beste punt in de plaats innam, daar waar de dorpsweg omhoog begint te gaan en gesneden wordt door een weg, die in een kring om het eiland schijnt te loopen. Dat huis was ons terstond in het oog gevallen, en onmiddellijk dacht ik aan den laatsten roman van Hamsun, ‘Benoni’, dien ik op de lange toer van Trondhjem naar Bodö gelezen had. Hamsun is een naturalist, maar ik verdacht hem van overdrijving. In vele van zijn boeken, reeds in de in 1894 verschenen vertelling ‘Pan’ treedt een mijnheer Mack op, die met zijn

geld zijn geheele omgeving beheerscht als een koning. In ‘Benoni’ wordt de positie van dezen man zeer in bijzonderheden beschreven. Wien hij wil laten opkomen, die komt op; wien hij neer wil houden, die blijft beneden; wien hij niet dulden wil, die moet weg. Als Mack zegt, dat iemand solvent is, dan heeft hij crediet, en de menschen zeggen ‘Dokker’ tegen hem, maar verklaart Mack hem voor arm, dan helpt het hem zelfs niet, grof geld te verteren; hij heet ‘du’, en zelfs de belastingbeambten weigeren, hem aan te slaan, al verzoekt hij er om. Hamsun vertelt ook, dat geen van Mack's onderhoorigen een vrouw kan trouwen, wanneer Mack niet de primeur genoten heeft. Ik hoeverre hij hierin recht heeft, kan ik niet beslissen; ik houd het voor een truc, om lezers te winnen. Maar de inrichting, waaraan Mack zijn buitengewone positie te danken heeft, is de winkel. Daar wordt aan de arme lui in den slechten tijd van het jaar onbeperkt crediet gegeven, en daar verdwijnt onmiddellijk de winst die bij een gelukkige vischvangst behaald wordt; daar verkoopen de menschen hun vrijheid, om in het leven te blijven. Toen wij nu het ééne mooie huis in Melbo zagen, hadden wij terstond tegen elkaar gezegd: ‘dáár woont Mack!’ en wij hadden den man niet anders genoemd. En o wonder! Op de trap van ons hotel stond een kist, gemerkt ‘E. Mack te Tromsö’. Nu vond ik in mijn gesprek met den kreupelen kantoorman te Melbo het meeste bevestigd, wat ik in ‘Benoni’ gelezen had. Het bleek, dat de indruk van waarheid, dien het boek, als men van overdrijvingen afziet, maakt, inderdaad berust op een nauwkeurige weergave der werkelijkheid. Maar die indruk van nauwkeurigheid wordt ook voor een deel bereikt door het minder aanbevelenswaardige middel, dat bestaat in het gebruik van namen, die inderdaad voorkomen. Ik kan er niet voor instaan, dat ook de rijke man in Melbo Mack heet; maar ‘Benoni’ speelt ook niet op Lofoten maar hooger op in het Noordland, waar ook Tromsö ligt.

Zoo had de lectuur van een roman mij er toe gebracht, zóó te vragen, dat ik te weten kwam, wat ik zonder die vragen nooit zou zijn te weten gekomen. Ik vernam ook, dat de toestand hier geen uitzonderingstoestand was. Integendeel, in het volgende centrum woonde weer een heer, die

den winkel bezat en daar een geheel analoge positie innam.

Zoo zien wij een volk, dat zijn aristocratie heeft afgeschaft, de prooi worden van een nieuwe aristocratie, eene van credietgevers en schuldeischers, te onbarmhartiger, naarmate zij uit kringen is voortgekomen, die nog geen tijd hebben gehad, zich van den naïefsten vorm van egoïsme, de geldzucht, ook maar eenigszins te emancipeeren.

Van verzet heb ik niet veel kunnen waarnemen. Gelijk mijn zegsman mij niet verder inlichtte, dan ik vroeg, en ook dit nog met zeker tegenstreven, zoo bleek het ook nog op een andere wijze, dat de Melboër Mack met zijn volkje op goeden voet weet te blijven. Des avonds was er iets bijzonders te doen. Een tooneelspeler uit de hoofdstad was heelemaal hierheen gereisd, om voordrachten te houden. Dit geschiedde in den zaal der arbeidersvereeniging van Hadselö. Een groote zaal met een gebroken ruit, die de frischheid meer bevorderde, dan wenschelijk was. Daarin stonden eenige losse houten banken zonder leuning benevens drie stoelen. Er werden biljetten voor twee rangen uitgegeven, maar een verschil tusschen eersten en tweeden rang was niet merkbaar; ieder ging zitten, waar het hem goed docht. In die zaal hing een rood vaandel, wat aan een sociaal-democratische vereeniging kon doen denken. Daar stroomde heel Melbo samen, een paar zeer netjes gekleede meisjes, de overige eenvoudiger; ook de dochters van onze piëtistische waardin, die geen bier verkoopen wilde, waren aanwezig, ofschoon het Zondag was, en niettegenstaande de roode vlag. Voorts een drom boerenjongens, en wat Melbo nog meer aan belangstellenden bevatte. Te midden van die menschen bevond zich nu ook de familie uit het mooie huis. Mijnheer stond kort bij den ingang; hij werd door iedereen begroet, gaf aan allen de hand en praatte met hen op joviale wijze als met goede kennissen. De heer Sophus Dahl, een Noorweegsche Van Zuijlen, trad op, vermaakte ons met zijn liederen en voordrachten en de sprekende wijze, waarop hij de houding en het geluid van al de vogels in Andersen's ‘Het is heusch gebeurd’ wist na te doen, en verdween. Daarop ging men uiteen, even stil als men gekomen was. Van Zondagavondsdrukte was niets te bemerken; hier en daar slenterden een paar meisjes langs den weg, een enkele jongen sloot zich

bij hen aan; het eenige drukke oogenblik was des avonds om elf uur aan de landingsplaats. Dáár kwam het schip uit de verte en ging naar de verte, - dáár volgde de fantasie van den Melboër het vaartuig, dat naar ‘de stad’ Svolver ging, zoolang het oog vermocht te volgen.

Tromsö is de belangrijkste, ja eigenlijk de eenige stad van Noorwegen ten Noorden van Trondhjem. Het is een eigenaardige gewaarwording, wanneer men van Lofoten komt, na een reis van veertien uur tusschen klippen en skären in de verte een vriendelijk stadje zich te zien uitbreiden en naderbij komende te bemerken, dat daar werkelijk vroolijk leven en verkeer is. Er is een hoofdstraat (Storgade) met een breed stratennet aan weerszijden, een aantal flinke winkels met rijke bontwaren, Lappenartikelen, goud- en zilverwerk, een boekwinkel, een groot hotel en nog een paar andere, een filiaal van Noorwegens bank, een groote kerk, en even buiten de stad op de hoogte een tuin, waar des avonds soms muziek is. Wij woonden zulk een avondfeest bij. Daar stroomde de heele burgerij samen, naar het scheen zonder onderscheid van stand, om te zien, hoe de Noorman Hansen in den tijd van vijf minuten - gelijk later geproclameerd werd - een neger in het worstelen overwon. De beslissende kamp, zoo werd medegedeeld, zou twee dagen later plaats hebben. Maar daar verhief zich een zeer positieve stem uit de menigte: ‘Wij zijn heden samengekomen; wij willen heden de beslissing hebben.’ Ademlooze stilte; tegen dien toon was geen volhouden. De regisseur moest naar de stem luisteren, en na een oogenblik ging het gordijn weer op, en werd medegedeeld, dat nog één worstelkamp zou gestreden worden, en Hansen behaalde een nieuwe overwinning tot eeuwigen roem van Noorwegen.

Wat er aan die zijde van het terrein verder voorviel, weet ik niet, - een klaagtoon, die een tijd later door de menigte ging, deed mij vreezen, dat ditmaal Afrika Noorwegen overwonnen had; - aan de andere zijde werd koffie en bier gedronken, en daar zag men te middernacht bij daglicht naar beneden over den fjord en de stad en de vuren aan de overzijde, waarboven, naar mij gezegd werd, dagjesmenschen koffie kookten, en nam

het niet nauw met den tijd, wetende, hoe kort de mooie zomernachten duren, en welk een winter daarop volgt. En toch, - ongewoon gezicht voor een Nederlander, - bleef die menigte ordelijk, zij waren niet dronken, zij schreeuwden niet, zij drongen niet, zij waren slechts blij, dat het zomer was, en dat het goed was, buiten te zijn. Wij hadden een snelle vriendschap gesloten met een jongen van een achttien tot twintig jaar, een boekbindersgezel, dien wij op straat ontmoetten, en die ons den weg zou wijzen naar het feestterrein. Hij ging er ook heen; wij behoefden hem slechts te volgen. In den beginne bleef hij bij ons; hij vond het zoo uiterst interessant, met vreemdelingen te praten, ofschoon hij bijna alleen het woord voerde. Maar bemerkende, dat wij des guten zu viel kregen, trok hij zich terug, hield ons echter in het oog, om ons wenken te kunnen geven, waar de gebeurtenissen van den avond onze aandacht vereischten, en voor hij vertrok, kwam hij afscheid nemen en de reden meedeelen, die hem verhinderde, langer te blijven. Ook deze jongen behoort tot een soort, die men in Noorwegen meer aantreft, vooral in de verstafgelegen deelen van het land. Het verlangen naar de verre landen met hun wonderen legt voor hen over iederen vreemdeling een mystiek waas van poëzie, dat onweerstaanbaar aantrekt. Men behoeft dan maar naar den weg te vragen, om eensklaps iemand tot intimiteit te zien vervallen. Den volgenden morgen ontmoetten wij hem toevallig in den winkel, waar hij diende; hij zochte en voorwendsel, om uit te gaan, en weldra hadden wij hem weer bij ons, en hij verliet ons niet, voor het schip zijn dierbare vrienden meenam.

De eigenaardigste versiering van Tromsö zijn de Lappen. Men ziet ze 's morgens door de stad loopen, dadelijk kenbaar aan hunne kleine gestalte, hun hangende haren en nog meer aan hun kleeding uit rendiervellen met bont gekleurde randen, om de voortbrengselen hunner huisindustrie aan de winkels en aan de reizigers te verkoopen. Bij ons tweede bezoek aan Tromsö op den terugweg van Hammerfest troffen wij eene groote kolonie Lappen op de marktplaats en bij de haven aan. Er was blijkbaar iets bijzonders te doen. Dat

bijzonders bestond in de aankomst van de twee Spitsbergenvaarders uit Hamburg en Antwerpen, die een paar uur bij Tromsö stil lagen. Daar moest wat te verdienen zijn, en het heele Lappenkamp, jong en oud, man en vrouw, was leeggeloopen om te kijken en handel te drijven. De stakkers moeten zich daarvoor heel wat laten welgevallen, want zij worden door de Noormannen met uitgezochte minachting bejegend. Ik zag, hoe een oud mannetje in zijn haast, om een koop te sluiten, wat kort bij een stuurman kwam staan en hem even aanraakte. De manier, waarop deze hem wegstiet en afsnauwde, was die, waarop men een straathond van zich afhoudt. Wanneer men vriendelijk is en ze een hand geeft, kunnen ze zeer toeschietelijk worden, trouwens ook wel wat opdringerig. Ook hier gaat de vergelijking met den hond op. Hoe men met ze moet omgaan, leerden wij van een Zweedschen jägmästare, met wien wij het Lappenkamp bezochten, dat op een uurtje afstand in het Tromsdal aan de overzijde van den fjord ligt. Van te voren werden in de stad versnaperingen aangeschaft, goedkoope sigaren en suikergoed, en daarmee gewapend ondernamen wij den aanval op de vertrouwelijkheid der Lappen. Eerst kwamen wij bij een *gamme*, waarin twee vrouwen bij het vuur zaten. Zij gaven ons toestemming, binnen te komen, maar het gesprek vlotte niet, tot er een oud mannetje langs kwam, dat ons een teeken gaf, hem te volgen. Bij zijn woning kwam weldra een heele troep bijeen, en nu wist onze gids, die in het Zweedsche Noordland thuis behoorde, en ze goed kende, ze weldra aan het praten te krijgen. Toen kwam het los. '*Svenskerne ere vores folk*, *vores folk. Nordmaendene ere inte bra*, *inte bra*' (de Zweden zijn ons volk, ons volk; de Noormannen zijn niet goed, niet goed). Een feit is, dat de Noren hen harder behandelen dan de Zweden. De oorzaak van die aversie der Noren tegen de Lappen is meer in een uit historische verhoudingen voortgekomen hoogmoedige antipathie te zoeken, dan in werkelijke schade of overlast, die zij van deze zomergasten, waarvan een gedeelte des winters naar het Zweedsche Noordland reist, ondervinden. Volgens mijn zegsman hebben de boeren in den omtrek niets van de Lappen te vreezen; zij stelen nooit, hoe landlooperachtig zij er ook mogen uitzien; hun eenige ondeugd is de brandewijn. Overigens zijn zij

kinderen. Toen de uitdeeling van suikergoed begon, was een oud man van misschien zestig jaar, nog wel een hoofdman onder de zijnen, niet te houden; hij hield zijn hand op als een kleintje, onder den neus van den jägmästare, en vroeg om meer. De jägmästare begon te vertellen, een verhaal van niets, maar stukje voor stukje voorgedragen, waarvan de inhoud was, dat hij eens een Lappenvrouw gezien had, die honderd jaar oud was, en nog kon hooren en zien. Dat werd prachtig gevonden, er ging een glans van bijna religieuse bewondering voor zulk een lot over het gezicht van den man. Ik dacht aan het eeuwige refrein in de gebeden van het Vedavolk: 'laat ons honderd jaren leven'. Deze menschen gevoelen nog zooals gene. Maar weer kreeg de vroolijkheid de overhand. Of al die kinderen van hem waren? Ja, daar moest hij de eer van hebben. Toen zou de vrouw van den jägmästare ons allen te samen fotografeeren. Maar niet voor niet. De oude kreeg vijftig öre. Toen de jägmästare zeide, dat hij twee kronen zou gekregen hebben, indien hij niet gejokt had over die kinderen, lag de oude man op zijn rug, met armen en beenen in de lucht; hij kon zich niet houden van pleizier. Gekocht moest er wat worden, natuurlijk boven de waarde, - dat is geen oneerlijkheid, - en wij scheidden met hartelijkheid. *Goddag*, *goddag*, *lykkelig reise!*

Het verkeer tusschen Lappen en Noren is niet intiem, maar toch komen nu en dan onderlinge huwelijken tot stand en ontstaat er een gemengd ras. Talrijker zijn de huwelijken tusschen Lappen en de nauwer met hen verwante Finnen. Enkele Lappen laten de voorvaderlijke zeden varen en civiliseeren zich. Zelfs komt het voor, dat een Lap in de litteratuur optreedt. Eigen litteratuur hebben zij weinig, indien men het weinige zoo noemen wil. Wat - meest door Noorwegers en Zweden - opgeschreven en gedrukt is, bestaat uit sagen en sprookjes. Daarvan is reeds heel wat vertaald, vooral in het Noorsch. De beste verzameling, die zich het nauwkeurigst aan de origineele verhalen aansluit, is die van J. Qvigstad en G. Sandberg (Lappiske Eventyr og Folkesagn, Kristiania 1887), twee mannen, die een groot aantal jaren onder de Lappen geleefd hebben. Het bevat een zeer leerzame inleiding van den bekenden folklorist Moltke Moe. Van anderen is te noemen J.A. Fries, in leven professor in Lapsch en

Finsch aan de universiteit te Kristiania, die in 1871 een Lapsche Mythologie uitgaf en in 1896 een vertelling getiteld ‘Lajja’. Een geprezen boek van Reusch over Finmarken heb ik niet kunnen machtig worden. Een zeer bruikbaar boek over land en volk is ook nog G. von Düben, Om Lappland och Lapparne, Stockholm 1873.[1)]

De verhalen dragen in hooge mate een eigen karakter; ook zulke sprookjes, die over heel Europa verbreid en dus in Lapland van ouds niet inheemsch maar ingevoerd zijn, hebben toch het stempel van het volk gekregen, waar zij nu verteld worden. Maar het meest kenmerkend zijn toch de werkelijk Lapsche vertellingen. Wat hier vooral treft, is de armoede aan geest en aan spelende fantasie, het onvermogen, om door stilistische wendingen effect te bereiken. Maar in hun eenvoud geven zij een ware uitdrukking aan het lief, maar meer nog aan het leed van den Lap, en aan zijn hoofdkaraktertrek, vrees. Vreedzaam is de Lap, maar aanhoudend in angst voor gevaar. Het sterkst spreekt die angst in de zoogenaamde Tsjudensagen. Tsjuden is vermoedelijk de naam geweest van een Finschen stam, maar als volksnaam is het woord sinds eeuwen vergeten, althans in deze streken. Slechts de Lappen hebben hem bewaard als den naam van een volk van roovers en moordenaars, en zij schrijven aan die Tsjuden toe, al wat zij ooit van Finnen, Russen en Skandinaviërs te lijden hebben gehad. Zóó sterk is de vrees voor de Tsjuden nog, dat naar Qvigstad en Sandberg berichten, nog in 1884 in een afgelegen dorp in het Zweedsche Lapmark twee reizigers zonder genade werden afgemaakt, omdat men ze voor Tsjudische roovers aanzag. De verhalen zijn zeer eentonig; aanhoudend worden geheele dorpen met vrouwen en kinderen uitgemoord en alle bezittingen weggevoerd; wanneer de Lappen een voordeel behalen, is het meest door list; tallooze malen is het een gids, die de Tsjuden op een verkeerden weg voert. De middelen, waardoor zoo'n overwinning behaald wordt, zijn dikwijls zeer kinderlijk en illustreeren zeker meer de wenschen, die het geplaagde volk bezielden en aan hun fantasie een bepaalde

1) Andere bronnen zijn berichten van Zweedsche en Noorweegsche zendelingen uit de zeventiende en achttiende eeuw. Deze zijn ten deele in Zweedsche vaktijdschriften uitgegeven, het belangrijkste handschrift door Qvigstad in 1903.

richting gaven, dan zij ooit aangewend of toepasselijk bevonden kunnen zijn. Zie hier een verkort voorbeeld van zulk een vertelling.

'In den tijd, toen er geen volkstelling in de wereld was, pleegden er in Lapland roovers te zwerven, die Tsjuden genoemd werden. Zij bezochten bewoonde plaatsen en hoeven, doodden de menschen en namen hun goed weg. De menschen waren vreeselijk bang voor hen, waar zij zich ook vertoonden, en hadden altijd hunne wapenen bereid, nacht en dag.

In die tijden leefde er in Enare een man, genaamd Lars Laurukasj. Hij was een heel flinke gids en overal bekend. Toen eens een troep Tsjuden naar Enare kwamen, trokken zij naar die hoeve, waar Laurukasj woonde. Zij doodden daar iedereen en zeiden tot Laurukasj: "Wanneer jij trouw bent, om ons van plaats tot plaats den weg te wijzen, dan zul je het leven behouden." Laurukasj antwoordde: "Ik ben vroeger gids voor de Tsjuden geweest en wenschte juist zulk volk te ontmoeten, om ze den weg te kunnen wijzen naar woningen en hoeven, want ik ken vele groote dorpen en rijke hoeven." De Tsjuden vroegen: "Is het altijd goed gegaan?" Laurukasj antwoordde: "Wij hebben geen ongeluk gehad en zijn er altijd goed afgekomen." Toen de Tsjuden dat hoorden, werden zij blij, daar dit hun hoop gaf, dat hun onderneming zou gelukken. "Wil je ons dan als gids begeleiden?" vroegen zij Laurukasj. "Dat wil ik," antwoordde deze, en toen Laurukasj dat gezegd had, maakten zij zich gereed, om op weg te gaan. (Dan wordt verteld, hoe zij op een hoeve levensmiddelen halen en dan overleggen, of zij in den nacht verder zullen durven gaan). Laurukasj antwoordde: "Nu zijn wij heel kort bij dat voorname huis, en ik weet bovendien een goeden raad, als jullie dien wilt volgen." De Tsjuden antwoordden: "Dat willen wij." Toen zeide hij: "Bindt jullie samen aan een touw vast, opdat je niet uit elkaar raakt, want hier is het voor vreemden moeilijk, in de duisternis te reizen. Dan zal ik het uiteinde van het touw vasthouden en een spaander aansteken en jullie zoo voortleiden. Wanneer je mij dan den spaander ziet weggooien, moet jullie springen, dat niemand ons vinden zal." Dien raad vonden de Tsjuden goed. Zij bonden zich toen aan elkaar vast, en Laurukasj nam een grooten steen en een

stuk boombast. De Tsjuden vroegen: "Waarvoor neem je dien grooten steen?" "Dien neem ik, om iets te hebben, om mij mee te verdedigen, als ik in gevaar kom." Daarop bond hij den steen aan het uiteinde van het touw, waaraan de Tsjuden vastzaten, en voerde hen naar een afgrond. Toen zij op den rand van den afgrond kwamen, wierp Laurukasj den spaander en den steen over den rand van de kloof en sprong zelf weg; maar de Tsjuden vielen voorover en stortten allen in de diepte. Sommigen vielen dood, anderen vielen half dood, maar geen kon meer van de plaats komen.' (Er volgt dan, hoe Laurukasj naar de naaste boerderij gaat, om het gebeurde te vertellen en hoe hij den volgenden morgen de Tsjuden, die nog leefden, en die slechts konden zeggen: 'Och, jij Laurukasj, och, jij Laurukasj, wat was je toch slim!' ombrengt).

Wat is het verhaal slecht verteld! Een eindelooze omhaal van woorden, en gebrek aan groepeering en climax; nergens een poging tot individualiseering; het zijn altijd 'de Tsjuden', die dit zeggen en dat zeggen, en daarover Laurukasj, die ze beet neemt. En de lichtgeloovigheid van die Tsjuden gaat alle grenzen te buiten. Voor hun oogen neemt Laurukasj zijn maatregelen; zij vragen, wat dat beteekent, maar door het eerste beste antwoord laten zij zich tevreden stellen. Even ongehoord is het, dat zij niet van den beginne af kwaad vreezen van den man, wiens heele gezin zij pas omgebracht hebben. Zóó veel is er tegen liet verhaal in te brengen. En toch volgen wij het met belangstelling. Waarom? Omdat de ziel van den Lap er in klopt. Die Laurukasj is zijn held. Wat een kerel, die zóóveel Tsjuden heeft omgebracht! Hoe gespannen zijn zij niet op het oogenblik, dat al die duivels naar beneden zullen vallen. Dat mag niet dadelijk gebeuren; dat moet voorbereid worden, en al dien tijd popelt het Lappenhart van blijde verwachting. Dat is de poëzie van deze verhalen: het verlangen naar redding van den verdrukte.

Een ander schrikwekkend wezen, waarvan de Lapsche verhalen vol zijn, is Stallo. Stallo ziet er uit als een mensch, maar hij kan zich onzichtbaar maken en ook allerlei gedaanten aannemen. Hij is iemand, die den duivel tot huisheer heeft, en door hem met groote kracht begaafd wordt. Maar ook vreemden, - Russen en Finnen, - kunnen door tooverij

een Stallo tegen een Lap uitzenden. Hij overvalt zijn prooi soms onvoorbereid, maar meestal kondigt hij zich door fluiten of andere geluiden aan, en als hij dan voor den dag komt, moet de Lap met hem vechten. Het helpt weinig, hem te dooden, want dan komt weldra een andere Stallo, om den vorigen te wreken, en het eindigt toch bijna regelmatig met de nederlaag van den Lap, - tenzij hij al weer door list weet te ontkomen. Het volgende stukje heet 'Broederwraak op Stallo'.

'Twee broeders woonden te zamen in een gamme. Op een avond ging een van hen uit. Toen overviel Stallo hem onverwachts; maar hij kon den man toch niet overwinnen, want de man was sterk en kreeg Stallo onder zich. Daar hij niets had, om Stallo mee te dooden, moest hij naar binnen gaan, om een mes te halen; maar daar hij gladde schoenen had, gleed hij uit en viel. Toen wierp Stallo zich opnieuw over hem en doodde hem nu. Stallo stroopte de huid van den man[1)], nam die en ging weg. Toen de andere broeder den volgenden morgen buiten kwam en zag, wat er gebeurd was, begon hij aanstonds Stallo, te vervolgen, en nam zijn geweer mee, dat hij met een zilveren kogel geladen had. Hij volgde dien dag het spoor, maar vond niemand; hij zette den volgenden dag het zoeken voort, maar vond nog niemand; eindelijk toen hij den derden dag onafgebroken het spoor gevolgd was tot den avond, zag hij Stallo ver weg bij het vuur zitten, bezig met het vel van zijn broer te drogen. Toen de man naderde, begon de hond van Stallo hem te ruiken. "Wat ruikt de rekel?" zeide Stallo in zich zelf; "zou de man toch nog kunnen terugkomen?" en toen ging Stallo terug langs zijn eigen spoor, om er op te letten; maar de broeder was uit het spoor gegaan op een anderen weg, en zóó ver kwam Stallo niet, voor de man zoo kort bij hem gekomen was, dat hij hem den zilveren kogel door het oog kon schieten, zoodat Stallo viel. Toen riep de man: "Was het ook dezen keer dezelfde man, of misschien een

1) De verklaring daarvan geeft een andere plaats, waar staat: 'Men zegt, dat Stallo de gewoonte heeft, de menschen, die hij overwint, te villen. God weet het, maar is het zoo, dat de booze graag zulke vellen heeft, dan is het wel aan te nemen, dat deze waar naar den huisheer gaat.'

andere?" "Adja diet!" - grootvader weet het[1] - schreeuwde Stallo ergerlijk, en toen stierf hij. Daarop doodde de man Stallo's hond[2], nam al zijn zilver en goud en het vel van den broer, en ging weer naar huis.'

Ook voor Stallo zoekt men het voorbeeld in historische vijanden van de Lappen, maar feitelijk is hij, zooals hij thans voor hunne fantasie staat, geheel en mythisch wezen. Voor den Lap is die grens tusschen menschelijk en bovennatuurlijk wezen trouwens niet zoo streng, daar hij tot over de ooren in het wonderengeloof steekt. Gelijk de Lappen zelf van ouds om hun tooverkunsten berucht zijn, neemt ook heden nog het opwekken van dooden, die men dan uitzendt, om vijanden te schaden, een groote plaats in den kring hunner voorstellingen in. Andere ceremoniën staan nog korter bij het heidendom. Als sprekend voorbeeld deel ik nog het verhaal mee van den man, die zijn god ontrouw werd.

'In oude dagen was er in Enare een man, die een steen aan het strand vereerde. Wanneer hij op visscherij uitging, beloofde hij, den steen met ingewanden van visschen in te smeren. Wanneer hij tien visschen kreeg, dan moest hij aan den steen de ingewanden van één offeren, en kreeg hij honderd visschen, de ingewanden van tien. Op een dag ging nij uit op vischvangst met het net. Hij wierp zijn net in zee vlak voor den afgod en zeide: "Als ik hier nu groote visch krijg, dan zal ik je smeren." Toen hij het net aan land trok, zie, toen was er allemaal groote visch in; maar toch liet hij na, den steen te smeren, toen hij zag, dat het vette visch was, maar hij reisde met zijn vangst naar huis, kookte de ingewanden en maakte er *vuodjabaece* (een mengsel van pijnboomschors, meel en vischdeelen) van.

Een tijd later ging hij weer op de vischvangst. Hij wierp herhaaldelijk zijn net uit, en trok het op het land, maar kreeg geen enkelen visch. Toen begaf hij zich naar de plaats vlak tegenover den afgod en beloofde, dat hij, als hij daar visch kreeg, heel zeker den steen zou smeren, en toen begon hij het net uit te werpen. Maar toen hij het naar het land zou

1) Een vloek.
2) Wanneer de hond niet gedood wordt, likt hij de wonden van Stallo en bewerkt daardoor, dat deze weer levend wordt.

trekken, ging het net zoo vast aan den bodem zitten, dat hij het niet kon bewegen, ofschoon de bodem heelemaal effen en schoon was. Hij moest toen eindelijk het net op twee plaatsen doorsnijden en naar huis gaan, zonder dat hij ook maar één visch gevangen had.

Weer ging hij op de vischvangst en werkte den heelen nacht, maar kreeg maar één visch. Toen werd hij boos en zeide tegen den afgod: “Nu wil ik je voortaan niets meer offeren, daar ik niets krijg,” en toen ging hij naar den steen toe, om hem om te gooien. Maar toen hij bij zijn god kwam, bleef hij er aan vast hangen. Zijn vrouw ging toen naar een oude vrouw, die op een andere plaats was, en verzocht haar, bij haar man te komen. Toen ging de oude vrouw naar den man en vroeg hem: “Hoe ben je hier blijven hangen?” De man antwoordde: “Ik ging hierheen, om den god neer te halen, daar ik geen visch kreeg, en toen bleef ik hier vast zitten, en nu weet ik niet, hoe ik weer van hier zal loskomen.” De oude vrouw zeide: “Als je belooft, dat je den steen twee dagen tweemaal per dag zult smeren, des morgens met boter en des avonds met room,[1)] dan raak je weer los.” Hij beloofde dat te doen, en raakte los. De man ging nu den steen smeren, maar wilde niet meer boter uitgeven, en nam daarom vet van vleesch, maar bleef weer hangen en werd zóó drie dagen vastgehouden. Weer ging de oude vrouw naar hem toe en zeide: “Hoe ben je hier nu weer blijven hangen?” Hij antwoordde: “Toen ik mijn god ging insmeren, nam ik vet van vleesch, want ik geloofde, dat hij niet tusschen vet en boter onderscheiden kon; maar toen ik hem begon in te smeren, zie, toen bleef ik hier weer hangen.” De oude vrouw zeide: “Je moet smeren met boter en room, zooals je beloofd hebt, drie dagen en driemaal per dag.” De man beloofde dat en raakte los. Toch smeerde hij den steen niet maar ging op de vischvangst. Er ontstond een storm, zoodat hij ternauwernood het land bereikte. De oude vrouw zeide nu weer tegen hem: “Smeer je nu den steen niet, voor je weer op zee gaat, dan ben ik er zeker van, dat je omkomt.” Weer smeerde de man niet, maar ging op de vischvangst. Toen

1) Of: de zuidzijde met boter en de noordzijde met room.

ontstond er zoo'n sterke storm, dat de boot kantelde en de man verdronk.'

Naast deze vormen van primitief heidendom heeft de Lap ook mythologische verhalen. Deze toonen dikwijls eene in het oog vallende overeenstemming met vertellingen, die bij naburige volken in omloop zijn. Het is dan niet altijd gemakkelijk uit te maken, of het Lapsche verhaal aan dat der buren ontleend, dan of het uit denzelfden wortel gesproten is. Belangrijk kan het hierdoor zijn, dat het de mythe in een meer oorspronkelijken vorm toont dan de litteraire bewerking, die bij een hooger staand volk verbreid is. Op dit gebied is nog bijna alles te doen; het methodisch onderzoek is pas in de laatste jaren begonnen. Met een enkel voorbeeld van zulk een vertelling, die, indien niet geheel ontleend, toch zeker onder den invloed van een vreemde sage staat, neem ik afscheid van de Lappen.

Een der aardigste Eddaliederen vertelt, hoe eenmaal een reus den hamer van den dondergod gestolen had, en door welke list het gelukte, het verloren wapen terug te krijgen. De god laat zich als vrouw verkleed naar de woning van den reus brengen. Hij zal daar doorgaan voor de godin Freyja, wier uitlevering als voorwaarde voor de teruggave van den hamer gesteld is. Zijn kameraad Loki vergezelt hem in de gestalte van een kamermeisje. Als de gasten zijn aangekomen, zet de bruid bij het feestmaal, dat nu gehouden wordt, de reuzenfamilie in verbazing door haar kolossalen eetlust die zeer drastisch wordt geschilderd. Dan laat de bruidegom den hamer halen, opdat daarmee de wijding der bruid plaats hebbe. Maar nauwelijks voelt de god het wapen in zijn hand, of hij zwaait het met macht en doodt den reus en zijn heele gezin.

De Deensche geleerde Olrik heeft twee jaar geleden in het tijdschrift 'Danske Studier' dit verhaal met een reeks verwante geschiedenissen zoowel binnen Skandinavië als daarbuiten vergeleken. Het bleek toen, dat oudere vormen ver over de grenzen verbreid zijn. Maar geen van deze zag er zoo primitief uit als dat, wat aangehaald wordt uit een werk van J. Fellman over Lappmark, dat in 1903 in Helsingfors verschenen is. Hier lezen wij het volgende:

'Jettanas[1)] waagde het niet slechts, menschen aan te vallen, maar hij nam eenmaal zelfs Termes, den donder, gevangen en deze was langen tijd in zijn macht. Termes was vastgebonden of, zooals anderen het uitdrukken, de donder was vastgebonden. Geen regen bevochtigde toen den grond. Beken, rivieren en stroomen droogden uit, en de aarde verloor haar vruchtbaarheid. Zelfs de IJszee leed en klaagde. Zelfs de Jettanas[2)] van de zee zuchtte.

Als oorzaak van al dit kwaad werd de berg- of land-Jettanas verdacht, daar hij, die in bergholen woonde, belang bij droogte had. Toen Jettanas eens in diepen slaap viel, waagde daarom een van Termes' flinkste dienaars zich in Jettanas' grot en het lukte hem zijn heer te bevrijden, doordat hij zijn boeien doorsneed. Termes steeg haastig omhoog naar de wolken en gaf vandaar sterke bliksems, donder en regen. Het water stroomde door de spleten van den berg in de grot van Jettanas. Nu werd Jettanas wakker en dreigde, zijn knechten op te eten, die den gevangene niet beter hadden bewaakt. Maar hij deed het toch niet, daar hij ze voor bediening noodig had.

Terwijl de donder gevangen was, had het land zoozeer van droogte geleden, dat velen, zoowel menschen als dieren, daarvan stierven. Nu daarentegen leed men van te veel regen, want de donder wilde Jettanas straffen met een watervloed van zeven weken. Alle holen en grotten werden met water gevuld. Jettanas moest nu zijn woonplaats opgeven en naar buiten komen, ofschoon het daglicht voor zijn oogen onverdraaglijk was. Dit is de oorzaak, dat Jettanas ook niet zooals Stallo in de bosschen kon rondwandelen, en nog minder als Tontta in de lucht vliegen.'

Men ziet onmiddellijk, dat het Lapsche verhaal nog geheel mythe is. Het is de voorstelling van een nog nauwelijks gepersonificeerd natuurverschijnsel. De dondergod is niets dan de donder zelf; als deze loskomt, regent het. En zoo heeft de vertelling zelfs nog de onpersoonlijke uitdrukking

1) Reeds deze naam is aan een Skandinavisch dialect ontleend en heeft een zeer ouden vorm bewaard. Het is het oudnoorsche woord *jotunn* 'reus'.
2) Dit is een andere Jettanas; het spraakgebruik toont nog, dat het woord oorspronkelijk geen eigennaam is.

bewaard; immers het heet niet slechts ‘Termes was gebonden,’ maar ook ‘de donder was gebonden.’ In het oudnoorsche gedicht is de mythe tot een anecdote geworden; het verhaal, hoe de sterke god zijn vijanden beet neemt en verslaat, en juist de fantastische uitwerking der situaties, die slechts tot de epische vertelling, geenszins tot de mythe behooren, maken de bekoring van het gedicht uit. Ook in den bouw der vertelling zijn verschilpunten aanwezig, en ook hier staat het oudnoorsche gedicht op het jonger standpunt. Zulk een verschilpunt is dit, dat niet de god zelf, maar zijn hamer in de macht van den vijand geraakt is. De eerste voorstelling is naïever en als zoodanig oorspronkelijker; zij ook in nauwer overeenstemming met den natuurmythischen achtergrond; het meer ontwikkelde volk kon niet gelooven, dat de god door den reus overweldigd kon worden, en het stelde in de plaats van den god het instrument waarmee hij den donder maakt.[1)]

Dit voorbeeld, waarover nog veel meer te zeggen zou zijn, is slechts een illustratie. De studie der Lapsche cultuur gaat met vele moeilijkheden gepaard. Slechts weinigen kunnen onmiddellijk uit de bronnen putten. Maar door hun mededeelingen bewijzen zij de wetenschap een grooten dienst. Niet slechts verdienen hun zeden en overleveringen aandacht als die van een primitief volk, - zij kunnen ook een licht werpen op vroegere toestanden bij hun hooger ontwikkelde buren.

Veertien lange uren is het schip nog onderweg van Tromsö naar Hammerfest, veertien uren, waarin de natuur steeds armer wordt. Diepe fjorden houden na eenige uren op, stoute rotsformaties houden op, boomen en planten houden op; menschelijke woningen zijn lang opgehouden. Al wat men ziet, is: de zee ter eener zijde, ter andere grijze rotsen, gelijkmatig van hoogte, wier bovenranden lange lijsten vormen als de goten van huizenrijen met laag dak. Het eenige, wat aan deze natuur bekoring geeft, is het tooverachtige licht, dat des nachts niet verdwijnt maar ook overdag niet het forsche karakter van onze middagzon aanneemt, maar morgen-

1) Uit denzelfden wortel is de Indramythe ontsproten. Maar ook deze is hooger ontwikkeld dan het Lapsche verhaal. Niet Indra is gevangen, maar hij bevrijdt de koeien, d.i. de wateren.

licht blijft, tot het avondlicht wordt. Het is de eentonige zwaarmoedigheid van Finmarken, die zich hier over u heen legt. En die zwaarmoedigheid wordt niet van u genomen, wanneer gij in Hammerfest voet aan wal zet. Afschuwelijker plaats is nauwelijks denkbaar. Aan drie kanten ingepakt tusschen de gevangenismuren van den vormloozen bergwand, ligt het wel beschut tegen den Noordenwind, maar ook afgesneden van het eenige uitzicht, dat de moeite waard is, dat naar de open zee. Tegen dien muur liggen de lage huizen aangedrukt; alleen op een klein vooruitspringend stukje vlakken grond staan eenige ietwat deftiger woningen van rijke traankoopers, en boven op den berg staat 'de' restauratie, die wel geen lommerrijke zitplaats aanbiedt, maar waar men voor een oogenblik onttrokken is aan de plaag van Hammerfest, de vette traanlucht, die dik over heel de stad ligt, die de haven verpest, die u, zoodra gij aan boord komt, naar de uiterste punt van de voorsteven jaagt, terwijl gij zit te snakken naar het oogenblik, dat u uit die omgeving verlossen zal.

Wij werden vijf kwartier na onze aankomst verlost en aanvaardden de terugreis. In Tromsö begroetten wij onze Lappenvrienden, in Svolver wierpen wij een laatsten blik naar de Kjaerester, die elkander nog met dezelfde teerheid aanzagen, en nu zagen wij ook op een helderen morgen de geheele Lofotenketen in haar volle uitgestrektheid voor ons liggen.

'Und das soll der imposante Anblick sein? Das kann *ich* nicht finden. *Mich* imponiert das gar nicht'. Met deze woorden maakte mijn tafelbuurman zijn morgenopwachting. Ik antwoordde, dat geïmponeerd worden een privaatgenoegen is, waarmee ieder het kan houden naar zijn smaak, maar hij gaf het niet op. In Baedeker stonden twee kruisjes bij het gezicht op Lofoten, en nog wel onder toevoeging, dat 'morgenbeleuchtung' de beste was. Het was een schandaal.

Ik begaf mij naar het benedendek, en terwijl de Lofotenketen langzamerhand aan den horizon verdween, dacht ik na over dat merkwaardige land met zijn rijke en tegelijk arme natuur, dat ook in het volk, dat het bewoont, zulke sterke tegenstellingen voedt.

(*Wordt vervolgd*.)

R.C. BOER.

Tien vergeten liedjes

I
In den morgen

Hoe hebt gij mij genezen
Uit lusteloozen dood
Tot al de gouden vreezen
Van dit nieuw morgenrood!

De blijde vloed komt binnen
En vindt mij leêg en rein:
Ik kan mij niet bezinnen
Op den voorbijen schijn.

Ik voel het teedre leven
Als bloed zoo warm en rood
Door sterke handen beven
Bij 't breken van mijn brood.

De dauw die koelt mijn mond en
De schaduw in mijn borst,
Laaft maagdelijke gronden
Van onvermoeden dorst.

Mijn zalige oogen wasschen
   Zich weêr na langen tijd
In de doorzonde plassen
   Van Gods oneindigheid.

Gelouterd zijn mijn ooren:
   Weêr kan ik door 't gebed
Der diepe stilte hooren
   Gods heimelijken tred...

Hoe hebt gij mij genezen
   Uit lusteloozen dood
Tot al de gouden vreezen
   Van dit nieuw morgenrood!

II
Voorjaarsstorm

Voor de oogen van de voorjaarszon
Strekt winter weêr zijn wolken hand.
De stoere zeewind dorscht en want
Looze' oogst van lentes onrijp schoon.

Met forsche luchten streken vaart
Zijn vlegel door het rank gewas.
Hij knakt de bloemen in het gras;
Hij zeeft de bloesems over de aard...

O ziel, o bloem die tijloos bloeit
In 't zuiver en onwrikbaar licht,
Den weêrglans van Gods aangezicht,
Dien nimmer wind of nevel moeit, -

Hoe bleeft gij trouw en teêr verwant
Aan alle schoonheid die vergaat:
Den glans van 't kinderlijk gelaat,
De bloemen van het lenteland;

Eén met wat hulploos naakt en bloot,
Als voor het oog der goden gij,
Wacht de genâ van 't aardsche tij
En slechts geluk wil of den dood; -

Gij zult niet zingen sterk en vrij
Zoolang uw minste zuster lijdt -:
Als weêr de zon den morgen blijdt,
Dan voert de leeuwerik de rei!

III
Na-middag

De middag waast den hemel blank,
De zee ligt als een diep en wit geheim
Dat fluistert aan de blonde bank
Zijn zilvren rijm.

De lucht is één verklaarde wolk,
En elk geluid dat even kringt,
Verdrinkt en zinkt
In stille kolk.

Een naakte zwemmer waad ik door
De spiegelende oneindigheid:
Ver achter mij verloor
Ik aarde en tijd...

Daar is het leven weêr:
De lucht verdiept tot uwer oogen blauw,
Over de duinen als een gouden dauw
Zonk uwer haren lichtschijn neêr.

IV
Nocturne

En waart gij nimmer zelf gekomen,
En had geluk slechts kunnen zijn
Van teêrst gemis de waterklare pijn
En tegen d' achtergrond der bonte droomen
Lichtschaduw van uw verren schijn,
Uw zon die nimmer boven kimmelijn
Rees uit oneindigheids verstilde stroomen, -

Ik zie geen ander doel voor 't eenzaam wachten
Der gouden dagen, der juweelen nachten,
Geen inniger en dieper smaken
Van de eeuwigheid in aardes brood,
Geen naadren weg tot God te naken,
Geen zachter peluw voor den langen dood...

In werelds tuin, tusschen Gods vaste lichten
En aardes jarelijks verjongd gelaat,
Hier waar in 't spel van zon en maan
De wolkalleeën opengaan
Tot al de spraaklooze gedichten
Der hemelsche gezichten,
Had ik verwacht uw dageraad:

'k Had u verwacht zooals wij beiden
In dit geduld zonder verwijt
En onvoorwaardelijk verblijden
God wachten op zijn eigen tijd,
Wij twee die samen daaglijks deelden
Van liefdes boom de vrucht zoo scherp en zoet,
En proefden in haar nasmaaks sidderende weelde
De heerlijkheid die Hem vermoedt.

V
Morgen

Morgen moet gij zeker komen:
Morgen wordt een dag der dagen,
Morgen worden duizend vragen,
Schijn en schaduw weggenomen;
  Morgen moet gij zeker komen!

Door de schemerijle wanden
Van het ondiep zomerduister
Tasten oogen, tasten handen
Naar den morgenlijken luister
  Achter schemerijle wanden.

Maan met helle schaduwstrooken
Heeft de heemlen overtogen,
Dat aan aardes peel gedoken
Onze zielen rusten mogen,
  In den diepen slaap gedoken...

Morgen wordt een dag der dagen:
Morgen moet gij zeker komen:
Schijn en schaûw van duizend vragen
Worden morgen weggenomen:
  Morgen wordt een dag der dagen!

Elke zon stijgt vroeger, lichter
Boven glans van dauwen wazen;
Iedere avond haalt ons dichter
In zijn sterrenvol verbazen,
   Lichten achter lichten lichter.

Teêrder voelt ons hart zijn vader
Neigen naar zijn innger missen;
Zachter trekt zijn liefde ons nader
Aan zijn harts geheimenissen -
   Lief, het hart van welk een vader!

Immer sterker en gezonder
Waakt de ziel met klaarder oogen
Tot zij straks het louter wonder
Zien aan nevellooze bogen,
   Niets meer dan het louter wonder...

Morgen moet gij zeker komen:
Morgen wordt een dag der dagen,
Morgen worden duizend vragen,
Schijn en schaduw weggenomen;
   Morgen moet gij zeker komen!

VI
Geluk

Dit is geluk:
Dit is de vreugd die langer duurt
Dan d’ eigen dag, dan overnacht;
De vreugd die groeit in droomen onbedacht
En, vóor de zon den witten morgen vuurt,
Om roereloozen slaper wacht
In al der aardedingen donkre pracht;
Dit is de vreugd die zich niet meer bezint:
O onverwonderd wonder, heilge macht
Van 't dagelijks herboren kind
Dat vreugde om vreugde alleen bemint
En de aard tot in den hemel lacht;
Dit is de vreugd die duren kan en duurt: -
Dit is geluk.

VII
Laatste zomerdag

Al de gouden middaguren
Van de zonnen die verzonken,
Stralen door dit blankdoorblonken
Blindend dak van blauwe muren
Op den stervensstillen lach
Van den laatsten zomerdag.

In de dalen van de duinen
Huivren wondre schemeringen
Om de helderheid der dingen;
En geen aêm vleugt langs de kruinen;
Dieper dan de middagvreê
Hijgt de stilte van de zee.

Als verwaasde glansen dalen
Door de sidderende luchten
Vlakker al de breede vluchten
Van verzilverd gouden stralen,
Tot de glans in gloed ontblaakt
Waar hij Zomers peluw raakt...

Mogen liefdes gouden uren
Die uw oogen zijn vergeten
Tot één glans van hemelsch weten,
Zóo uw witte peluw vuren,
Ziel mijn ziel, waar uw gezicht
In zijn laatsten glimlach ligt!

VIII
Vrede

Daar blijft een zegen dien de ziel
Nog maar aan levens einder ziet:
Daar zweeft een dauw die nimmer viel,
In 't avondlijk verschiet:

Vóordat de hemel guldt en roodt,
Rijst uit het klare kimmediep
Het zeil van die nabije boot
Die nimmer binnenliep:

O vreê waarvan de heete dorst
Al koeler laaft dan aardsche bron,
Ik weet, gij daalt niet in mijn borst
Dan met de laatste zon.

IX
Een oud lied

Ik zag uw ziel in oogenschijn
Beluistren als een schoon verhaal
Dit oude lied in vreemde taal,
Dus mag het niet vergeten zijn:

Zoo vele lange dagen scheen
De heete zomerzon:
De wateremmer in de bron
Schuurde langs 't droge steen.

De laatste straal der zon verblonk,
De maan besteeg haar volle wacht.
‘Ik kan wel voor één zomernacht
Buiten mijn avonddronk.

Maar waar vind 'k water voor de bloem
Die 'k draag zoolang ik 't leven weet,
Op aller dagen simpel kleed
Als eengen, witten roem?’

De kelk hing neêr aan dorren steel.
Heur blank gezicht werd als 't gelaat
Van een ziek kind dat sterven gaat.
Zoo leî 'k haar naast mij op de peel.

Mijn ziel zocht rusteloos en loom
Door 't graf van 't ijle donker rond
Dien tijdeloozen nacht, maar vond
De deur niet naar den lichten droom.

Ik hoorde vallen één voor één
Mijn eigen tranen door de stilt,
Die welden stadig, warm en zilt,
Tusschen geloken leên.

Wit keek de morgen door den kier.
De wind stak op om 't eenzaam huis;
De hemel brak in koel geruisch:
De regen sloeg op veld en dier.

Ik rees en stond, mijn hand ontsloot
De ramen van het breed kozijn;
De kamer liep vol vochten schijn -:
Daar lag de bloem als bloed zoo rood.

Teêr droeg ik haar, een kind dat sliep,
Naar buiten waar de regen viel.
De roode bloem, mijn eigen ziel
Dronken het leven lang en diep.

Daar smolt de zon door wolkenwand,
In 't Westen rees de regenboog:
Diep uit het bloemehart omhoog
Reukte de geur als offerand.

Nu houdt zij steeds haar aardsche kleur,
Mijn roode bloem, mijn roode lust -
Maar, hemel al op aard bewust,
Haar gansche ziel werd geur!

Ik zag uw ziel in oogenschijn
Beluistren als een schoon verhaal
Dit oude lied in vreemde taal,
Dus mocht het niet vergeten zijn.

X
Wake

Slaap zal tot mijn ziel niet naken
Door den stillen lichten nacht:
Dit is haar beloofde wake
In geluks bewuste macht.

Aan mijn hoofd genegen rust uw
Aangebeden aangezicht -
Ziel van uit haar heemlen kust u
In het heimlijk manelicht.

Eindlijk eindelijk gekomen
Telt uw hart den tijd aan 't mijn -
Ziel spant over uwe droomen
Hooger dan de nachteschijn.

Straks als Morgens gouden voeten
Klimmen uit het Oosterdal,
Zal haar glimlach u begroeten
In den glimlach van 't heelal.

P.C. BOUTENS.

Speer en schild.

De belangstelling, welke in den laatsten tijd het vraagstuk der landsverdediging bij ons heeft gewekt, vond bij de groote meerderheid onzer natie geen voldoende kennis en begrip van militaire zaken, om te dienen tot grondslag voor het vormen van een juist oordeel omtrent hetgeen in zake verdedigingsmaatregelen noodig of niet noodig, goed of niet goed is.

Het wreekt zich thans, zelfs bij de behandeling van zaken van oorlog in de beide takken der Volksvertegenwoordiging, dat het meer ontwikkelde deel van ons volk zich tot voor korten tijd aan den dienstplicht kon onttrekken en daardoor vreemd bleef aan het innerlijk leven, aan het bedrijf, aan de werkzaamheid van het leger en aan de wijze waarop onze weermacht c.q. zal hebben te functionneeren.

Menige uiting in de beide Kamers en in de dagbladen strekt daarvan tot bewijs. Komen militaire aangelegenheden aan de orde, dan blijkt dikwijls maar al te zeer, dat een juist inzicht ontbreekt in hetgeen er, komt de weermacht eenmaal tot oorlogsactie, door haar zal moeten worden verricht.

De gegoede, jonge Nederlander had daar vroeger niets meê uit te staan en, werd hij volksvertegenwoordiger of journalist, dan was het alzoo begrijpelijk, dat hij in den regel zijne aandacht bepaalde tot de financieele zijde van het vraagstuk. En toen de tijd kwam, dat men gevoelde, met de behandeling van slechts die zijde niet meer te kunnen volstaan, toen kon men de dubbele klacht hooren, van *kamerleden*: ‘wij zijn niet op de hoogte; geef ons een Raad van Voorlichting’ - van *een minister*: ‘wat zal een minister van oorlog te benijden

zijn, die de zaken zal kunnen behandelen met een Kamer op wier leden de persoonlijke dienstplicht zijn werking zal hebben uitgeoefend.'

De bewindsman, die dit laatste zeide, begreep wel, dat een nederlandsche volkvertegenwoordiger, die zijn diensttijd bij het leger heeft doorgemaakt, zich nu niet noodwendig tot een strateeg of tot eene militaire specialiteit zal hebben ontwikkeld; hij mocht er evenwel met recht op hopen, dat zoo iemand, die het in het leger toch zeker tot een rang en zelfs wel in den regel tot den officiersrang zou hebben gebracht, voldoende inzicht zou hebben gekregen in militaire zaken om met de toewijding, welke van hem ook wordt gevraagd bij de behandeling van zooveel andere aangelegenheden, die niet bepaald tot zijne specialiteit behooren, zich een eigen oordeel te kunnen vormen omtrent regeeringsvoorstellen betreffende de landsverdediging.

Doch niet bij volksvertegenwoordigers en journalisten alleen, ook bij zoo tal van anderen die, zij het dan ook minder rechtstreeks, grooten invloed kunnen uitoefenen op eene beslissing omtrent dergelijke voorstellen, ontbreekt vaak, ten gevolge van de vermelde omstandigheid, de wetenschap, welke toch noodig is om tot een juist oordeel te kunnen geraken.

Hetgeen hier volgt moge als eene poging worden aangemerkt om iets bij te dragen tot het verschaffen van die wetenschap aan de niet-militairen, die belang stellen in de zaak der landsverdediging. De gelukkige omstandigheid, dat die belangstelling in den laatsten tijd zoozeer is toegenomen en zich over zooveel ruimeren kring heeft verspreid, moge het rechtvaardigen, dat de aandacht der lezers van dit tijdschrift opnieuw wordt gevraagd voor eenige beschouwingen over dit onderwerp; zij betreffen eenige punten van zeer actueel belang.

Uitdrukkelijk zij er op gewezen, dat die beschouwingen allerminst eenig officieel karakter dragen. Zij geven slechts de persoonlijke zienswijze en opvatting weer van den steller van dit opstel, die met de regeeringsinzichten en plannen alleen bekend is, voor zooverre zij door de Regeering zelve openbaar zijn gemaakt. Het is zelfs bij dit laatste gebleken, dat in belangrijke zaken de inzichten der Regeering afwijken van die, welke steller dezes heeft.

Er is echter op militair gebied, evenals op elk ander, geen waarheid, welke voor ieder als *de* waarheid gelden kan. Het doel van dit opstel is dan ook allerminst om iets als *de* waarheid aan te prijzen of om eene overtuiging op te dringen; het beoogt slechts iets bij te brengen tot het leggen van een grondslag, waarop zich een eigen overtuiging vormen kan.

I. Het organisch geheel.

Laten wij buiten beschouwing onze actie in de Koloniën, dan kan, in militairen zin genomen, het streven van den Nederlandschen Staat slechts zijn: 'te handhaven'. Te handhaven zijn bestaan en zijne rechten van souvereinen staat.

Vroeger werd er reeds door ons in dit tijdschrift op gewezen, dat dit streven leiden moet tot den plicht der weerbaarheid van den staat en van *al* de staatsburgers en zulks - zooals het woord trouwens aangeeft - niet in agressieven doch in défensieven zin.

Wie echter zich verdedigen wil, mag zich niet tot passieven weerstand bepalen, dat is: tot het lijdelijk afweren der slagen, welke een aanvaller hem tracht toe te brengen. Lijdelijke afweer laat alle gunstige kansen aan de tegenpartij en leidt ten slotte, al ware het slechts tengevolge van afmatting, tot: bezwijken.

Zullen wij dus de wapenen slechts *opnemen* tot verdediging, wij zullen ze hebben *aan te wenden*, afwisselend, tot afweer en tot aanval, terwijl het einddoel van den eenmaal aangevangen strijd ook voor ons moet zijn: het onschadelijk maken van den tegenstander. En dit kan slechts verkregen worden, door tegenover zijne actie de onze te plaatsen, welke tracht *hem* de wapenen uit de handen te slaan.

In militaire termen uitgedrukt, wordt het beginsel, volgens hetwelk wij eventueel den strijd zullen hebben te voeren, aangegeven door: *een strategisch défensief*, *met een zooveel mogelijk tactisch offensief*. Een actieve verdediging alzoo, welke om haar doel te bereiken afwisselend afweert èn aanvalt.

Tot het voeren van zulk een strijd heeft de Staat, als krijgsman gedacht, noodig speer en schild - en wel beide, omdat, wat getalsterkte betreft, onze strijdmacht waarschijnlijk steeds zwakker zal wezen dan die van een te verwachten

aanvaller; omdat de Goliath, dien wij tegenover ons kunnen krijgen, wel niet minder behendig zal zijn in de behandeling der wapens dan de nederlandsche David; omdat wij alzoo *ook* op afweer moeten rekenen en daarop te meer zullen hebben te steunen, naarmate onze belager meer overmacht in troepensterkte tegenover ons ontwikkelen kan.

Dáárom hebben wij bij ons weerstelsel noodig: een goed *veldleger* en eene goede *oorlogsvloot* - als speer; een *complex van verdedigingswerken*, behoorlijk ingericht, bezet en bewapend - als schild.

In een tijd, waarin strijders konden worden *gekocht*, was het den Stadhouder-Koning Willem III mogelijk, ons een eerste rol te doen spelen in de politiek, ook in de oorlogspolitiek. Wij konden toen tellen onder de Europeesche grootmachten; immers wij konden een grootmachtsuitrusting toen koopen..en betalen.

Edoch, het is ons met dat al over de beurs geloopen en wij werden teruggedrongen in steeds lageren rang, toen onze handel - vooral die ter zee - steeds meer achteruitging, de inkomsten steeds geringer, de schulden steeds drukkender werden; de weerkracht ten slotte niet meer te koop was, doch geput moest worden uit *eigen* kracht.

Onder die omstandigheden heeft onze natie steeds meer en meer heil gezocht in het schild. Wat er aan geld beschikbaar was, het werd in hoofdzaak besteed aan verdedigingswerken, aan middelen tot afweer. Het leger werd bijzaak; de speer verloor aan kracht en de speerdrager aan vertrouwen, aan strijdlust en aan strijdersmoed.

De Nederlandsche strategie loste zich toen voor de groote menigte, althans voor haar woordvoerders, op in de leer van het europeesch evenwicht, in de hoop op den eeuwigen vrede, in de leus van het anti-militarisme en in de utiliteitsvraag: *kunnen* wij ons verdedigen? Niet slechts de staatsman stelde die vraag - daar zou iets voor te zeggen zijn -, ook de jonge Nederlander en de bezorgde - te bezorgde - Nederlandsche vrouw en moeder stelden ze. Alsof een zoon, die werkeloos aanziet dat zijn moeder ten doode toe beleedigd en mishandeld wordt, zijn lafheid zou knnnen dekken met de vraag: ben ik wel sterk genoeg om voor haar op te komen?

Maar - er kwam gelukkig kentering. Na een lange ebbe

is de eerste deining waar te nemen van den weer opkomenden vloed, die naar volkskracht stuwt.

Goddank! Niet, omdat er dan kans is, dat wij weer zullen opleven in politieke beteekenis - maar, omdat er, wisselwerking zijnde tusschen militaire weerkracht en sociale, oeconomische weerkracht, dan kans is dat wij krachtig zullen zijn ook in het handhaven van onze plaats op de wereldmarkt en van onze functie in de europeesche statenorde.

Stemmen klonken weer, die pleitten voor mannelijk verweer en voor voorbereiding daartoe. En onder de groote verdiensten van den anti-revolutionnairen staatsman Kuyper rekenen wij, dat hij, toen hij nog niet was onder den druk van de vrees voor het stakings-spook, zoo kloek en zoo fier heeft getuigd van zijn gevoel voor den plicht tot weerbaarheid, als nationale plicht.

Die plicht legt persoonlijke en geldelijke offers op en in dat opzicht zal nog veel van de offerwilligheid van ons volk moeten worden gevraagd. Van den persoonlijken, zullen wij moeten komen tot den algemeenen dienstplicht en ook het vestingstelsel zal nog groote uitgaven vorderen.

Ook het vestingstelsel! Want wel zijn er die verkondigen, dat het volksleger ons eene kracht zal geven, welke steun van verdedigingswerken overbodig maakt en die, in hun onstuimig verlangen naar dat volksleger, al vast beginnen met ons voor te houden, dat wij het wel zonder doode weermiddelen stellen kunnen en dat het dus dwaas is daarvoor ‘een cent’ uit te geven, maar... het volksleger is er met dat al nog niet en tot een goed volksleger zullen wij niet dan geleidelijk, *zeer* geleidelijk kunnen komen, terwijl ook dan nog, zooals wij reeds hiervoren aanteekenden, onze naburen tegenover ons eene overmacht kunnen ontwikkelen, welke ons dwingen kan tot het zoeken van steun in verdedigingslinieën en werken.

Nog gaat het, en dat zal vooreerst ook wel zoo blijven, om speer èn schild en de nederlandsche David zal wèl doen door vooreerst zijn ‘pantsier’ niet af te leggen.

Er moet gezorgd worden voor aanvals- èn voor verdedigingsmiddelen; de eene in verband met de andere, want het woord van De Roo van Alderwerelt bij de behandeling der Vestingwet in 1874 is nog altijd juist, n.l.: ‘dat de drie

groote deelen van ons krijgswezen - het leger, de vloot en het vestingstelsel - te zamen een organisch geheel (moeten) vormen, bestemd om op een gegeven oogenblik een groote kracht uit te oefenen.'

Gaan wij thans na, welke, bij mobilisatie, de actie zal moeten zijn van elk dier deelen van dat organisch geheel.

II. Het leger.

Terwijl een vrijwilligerleger steeds zoo goed als gereed staat voor den oorlog, moet een leger, dat grootendeels uit militie is samengesteld, bij dringend oorlogsgevaar beginnen met zijn verlofgangers op te roepen en alles bijeen te brengen - vooral ook aan paardenmateriaal - wat noodig is voor de uitrusting der oorlogsafdeelingen. Het leger moet worden *gemobiliseerd*. Bij de tegenwoordige oorlogen komt het er op aan, dit zeer snel te kunnen doen. Hoe minder vervoer hierbij plaats behoeft te vinden, hoe sneller dat vervoer afloopt en hoe meer het zorgvuldig is voorbereid, hoe beter. Tot het eerste kan men geraken door de militie te *localiseeren*, dat is: de miliciens, die in eenige streek wonen, te bestemmen voor afdeelingen, welke in diezelfde streek garnizoen houden; voor het tweede heeft de Generale Staf de voorbereiding te treffen, desnoods hierbij rekenende op stilstand van het gewone publieke verkeer op de mobilisatiedagen.

Is de mobilisatie afgeloopen, dan moet zoo spoedig mogelijk het leger worden *geconcentreerd* - dat is: de gemobiliseerde afdeelingen, welke nog verplaatst moeten worden om hunne oorlogsbestemming te bereiken, moeten daarheen vervoerd worden. Al weder is het de Generale Staf, welke dat vervoer tot in de kleinste details voorbereidt, daarbij zich de vrije beschikking voorbehoudende over alle middelen tot vervoer, inzonderheid over de spoorwegen. Eene snelle concentratie zal uit den aard der zaak het meest gewaarborgd zijn door eene goede *vredesdislocatie*, dat is: door eene keuze van garnizoensplaatsen, welke rekening houdt met de plaatsen, waar in geval van mobilisatie de troepenafdeelingen zich hebben op te stellen.

Bij de concentratie bezetten alzoo de bezettingstroepen de stellingen, linieën en werken waarvoor zij bestemd zijn; de

landweerafdeelingen, die voor grens- of kustbewaking zijn aangewezen, bezetten de aangewezen bewakingsposten, terwijl de overige worden samengetrokken voor de territoriale verdediging in verschillende landsgedeelten, of wel voor aansluiting bij het veldleger of de bezettingstroepen; het veldleger wordt opgesteld dáár, waar men het aanvankelijk meent noodig te hebben. Wáár dat zal zijn, wordt in vredestijd vastgesteld door den Generalen Staf. Zal in de verschillende oorlogsgevallen de mobilisatie vrijwel een éénvormig verloop kunnen hebben, het is duidelijk, dat de concentratie in ieder oorlogsgeval eene andere zal kunnen zijn.

Immers, men heeft het veldleger op te stellen aan die zijde, welke het meest direct bedreigd is. Hierbij zal de Generale Staf de concentratie zóó hebben tot stand te brengen, dat het veldleger, eenmaal geconcentreerd, al naar den eisch van het oogenblik en naar gelang van de omstandigheden, ten aanval kan overgaan òf wel tijdig eene goede verdedigingsstelling innemen kan.

Tijdens de mobilisatie en de concentratie komt het er op aan, maatregelen te nemen, dat de vijand het geregeld verloop van een en ander niet verstoort door het bezetten van gewichtige verkeerspunten of door het vernielen van gemeenschapswegen (spoorwegen) en gemeenschapsmiddelen (bruggen). Met andere woorden: de mobilisatie moet *gedekt* worden.

Is de Regeering tijdig tot mobilisatie overgegaan, *en dat is haar plicht*, dan zal bij het dekken der mobilisatie geen rekening behoeven te worden gehouden met het optreden van groote vijandelijke afdeelingen. De troepen, die met de mobilisatiedekking zijn belast, zullen dus onder het beleid van eene energieke Regeering, niet - zooals wel eens wordt beweerd - den eersten stoot hebben af te weren van eene vijandelijke hoofdmacht; zij zullen in hoofdzaak hebben tegen te gaan het optreden van (cavalerie-) afdeelingen, die de vorenbedoelde stoornis zouden wenschen aan te brengen.

Men tracht daarom zoo spoedig mogelijk aan de bedreigde grens de eigen cavalerie te brengen (of ook wielrijdersafdeelingen) en geeft aan deze tot steun: infanterieafdeelingen, welke tevens tijdig belangrijke punten aan of bij de grens bezetten.

Het is niet gewenscht hiervoor infanterieafdeelingen van het veldleger te bestemmen, omdat men daardoor dat veld-

leger désorganiseert en de concentratie van al zijn onderdeelen juist bemoeilijkt.

Bij ons legerstelsel is de landweer uit de grensdistricten voor die dekkingstaak als 't ware aangewezen. Zij woont ter plaatse; zij kan oogenblikkelijk gereed staan waar men ze hebben wil (niet op het samentrekken van groote afdeelingen komt het aan, doch op het brengen of hebben van een voldoend sterke afdeeling op ieder te bezetten punt) en zij is geheel bekend met het terrein, terwijl hare werkzaamheid van eenvoudigen aard kan zijn en er van ingewikkelde tactische opdrachten voor haar geen sprake behoeft te wezen.

Is de concentratie van het leger tot stand gebracht - en dat moet binnen *zeer korten* tijd kunnen geschieden - dan is voor de landweer de dekkingstaak afgeloopen en kan zij hare bestemming volgen, hetzij voor de territoriale verdediging, hetzij tot versterking van het veldleger of van de bezettingstroepen.

Het leger staat nu voor zijne oorlogstaak gereed - en dat te midden van een weerbaar volk, dat niet lijdelijk zal blijven toezien, doch zich, bezield door den wil om een vrij en zelfstandig volk te blijven, zal beijveren om de handen uit te steken: tot medewerking met wat een deel van zich zelf is, tot tegenwerking en bestrijding van den invasor.

Zoo moet het althans zijn, of worden.

III. De vloot.

Evenzeer als wij bij de landmacht bezettingstroepen noodig hebben voor den afweer en veldtroepen voor den aanval, evenzeer en om dezelfde redenen moet onze Marine kunnen beschikken over vaartuigen voor de meer locale verdediging onzer zeegaten en havens en over vaartuigen voor den strijd buitengaats.

Ook de verdediging te water behoort eene actieve te zijn, waarbij onzerzijds het offensief element niet kan worden gemist bij het afslaan van landingen op onze kust en van aanvallen op onze kustversterkingen, terwijl dat element tevens onmisbaar is bij pogingen - waartoe de approviandeeringsquaestie ons wel kan dwingen - om eene blokkade van onze havens voor langen of korten tijd te verbreken of

om, in geval van handhaving der neutraliteit, schending dier neutraliteit op onze wateren te beletten.

Nu is het volkomen waar, dat wij de middelen missen om ons eene scheepsmacht aan te schaffen van voldoende sterkte en van voldoend vermogen om, ook maar met eenige kans van slagen, het op te kunnen nemen in een strijd buitengaats tegen de vloten en zeemonsters van de Europeesche grootmachten.

Doch, hebben wij dan een veldleger, bestand tegen de legers dier grootmachten? En dit niet zoo zijnde, zullen wij dan ook ons veldleger maar afschaffen? Immers, neen! Want wij willen een aanvaller beletten ons land binnen te dringen met eene zwakke macht, wat hij ongestoord zou kunnen doen als wij niet over veldtroepen beschikten, en wij willen hem dwingen om beduidende troepenafdeelingen voor zijne operatiën tegen ons in werking te brengen, ook in de gegronde verwachting, dat hij niet altijd en onder alle omstandigheden die beduidende macht voor een aanval op ons land beschikbaar stellen *kan*.

Welnu, het zelfde geldt voor de zeemacht. Hierbij doet zich echter de voor de Marine nadeelige omstandigheid voor, dat, terwijl bij onze landmacht de gevechtseenheid als zoodanig niet voor die van andere staten behoeft onder te doen in kracht en vermogen, voor den strijd buitengaats door ons geen oorlogsvaartuigen er op na kunnen worden gehouden welke, wat beide genoemde factoren betreft, die van de ons omringende grootmachten evenaren.

Onze havens en zeegaten laten geen vrije beweging van schepen met grooten diepgang toe en de bouw van kolossen van 8 M. en meer diepgang, welke het type-slagschip van de grootmachten uitmaken, is daardoor voor ons van zelf reeds uitgesloten. Bovendien zijn die schepen zóó duur, dat zelfs het aanschaffen van enkele dier zeekasteelen boven onze krachten gaat.[1)]

Wat vermogen betreft, zullen onze slagschepen dus altijd zeer in de minderheid zijn, vergeleken bij de te verwachten tegenstanders.

1) De engelsche schepen van het Dreadnought-type kosten, geheel uitgerust, ruim 20 millioen gulden.

Het komt ons voor, dat dit op zich zelf geen reden behoeft te zijn en mag wezen om van den bouw van slag-(artillerie-) schepen af te zien.

De veldtroepen onzer landmacht zijn niet bestemd om strijd te voeren ver over onze grenzen, al zal dit bij hooge uitzondering moeten kunnen geschieden, bijaldien samenwerking met een bondgenoot dit noodzakelijk maakt. Hun arbeidsveld ligt echter aanvankelijk en hoofdzakelijk binnen of aan de grenzen.

Ook voor onze vloot kan zich de actie buitengaats in hoofdzaak beperken tot een optreden binnen korten afstand van de kust. Zeeslagen op den grooten oceaan behoeft zij niet te leveren; zij moet echter in staat zijn om in overigens gunstige omstandigheden een of meer onzer zeehavens in open gemeenschap te houden met de Noordzee (al ware het slechts om uithongering van ons land te voorkomen) en om dicht bij de kust aanvallend te werk te kunnen gaan tot het afslaan van een landing of tot het handhaven der neutraliteit op onze territoriale wateren.

Beschikken onze slagschepen over voldoend krachtige aanvalsmiddelen, zelfs tegen de sterkst gepantserde zeekasteelen der grootmachten, dan behoeven zij wat pantsering, snelheid, kolenvoorraad, enz. betreft, niet de gelijke te zijn van het reuzentype-slagschip, om den strijd daartegen op te nemen.

In waarheid, het is niet uit kinderboekjes (zooals een nederlandsch staatsman eens veronderstelde) doch uit onze geschiedrollen, dat men de overtuiging kan opdoen, hoezeer, ook met in verhouding minderwaardig materieel, groote resultaten kunnen worden verkregen door een krachtigen geest van de bemanning. De mooiste overwinningen te water hebben onze geuzen, en ook na hen onze flinke zeerobben, bevochten op en met scheepjes, die notedoppen waren, vergeleken bij de zeekasteelen van dien tijd.

Het is volkomen waar, dat de hulpmiddelen, waarvan deze dapperen zich bij hunne aanvallen bedienden, onmachtig zijn tegen het pantserschip onzer dagen. Met enteren en in brandsteken is het uit. Doch de moderne aanvalsmiddelen: pantsergranaten, torpedo's, strooimijnen, enz., wij kunnen ze te onzer beschikking hebben en als de geuzengeest er nog is,

dan kunnen onze zeelui met die hulpmiddelen nog groote dingen doen, zelfs al beschikken zij slechts over kleine schepen. En is die geest er niet meer - wel, dan hebben wij, die nu eenmaal tegenover dreadnoughts, geen dreadnoughts kunnen stellen, *geheel* af te zien van verdediging te water. En vergelijkenderwijs gesproken, ook van die te land. Het staatsmansbegrip van sommigen zou dan het vraagstuk der weerbaarheid beperken tot: weerbaarheid van den staat tegen een *binnenlandschen* vijand. Trouwens, men krijgt den indruk, dat het dit nu reeds doet.

Eene andere vraag is, of wij zoowel tot verdediging van ons land als tot handhaving der neutraliteit *slag*schepen bepaald noodig hebben.

In den laatsten tijd is, ook door eenige mannen van het vak, de meening verdedigd, dat in verband met de beperkte taak, welke onze vloot buitengaats zal hebben te vervullen, het slagschip door ons zou kunnen worden gemist en dat voor den strijd buiten de zeegaten door ons zou kunnen worden volstaan met een zeewaardige torpedovloot.

Dit denkbeeld, dat door andere vakmannen ernstig is en wordt bestreden, verdient voorzeker een nauwgezet en onbevooroordeeld onderzoek, en dit te meer, omdat bij een plan dat slechts *vier* slagschepen in de vlootformatie opneemt, het beginsel, op grond waarvan de noodzakelijkheid van een grootzeevloot wordt bepleit, wel geacht kan worden in toepassing te komen, doch slechts voor zoover het waar is dat: ‘iets beter is dan niets’ en de kracht, welke van zulk een gering aantal schepen kan uitgaan, bij allen goeden geest der bemanning, toch niet groot *kan* wezen.

Is de boven aangegeven meening juist, dan zou het finantieel bezwaar tegen het erlangen van eene voldoende zeemacht voor ons vervallen, terwijl deze oplossing van het Marinevraagstuk, zooals wij in het volgende hoofdstuk zullen aangeven, zelfs van invloed kan zijn op ons vestingstelsel, aangezien de al of niet noodzakelijkheid van een *Stelling den Helder*, op den voet waarop die thans is ingericht, ook verband houdt met het al dan niet opnemen van diepgaande slagschepen in onze oorlogsvloot.

IV. Het vestingstelsel.

De thans nog van kracht zijnde Vestingwet van 1874 beoogde in hoofdzaak eene krachtige verdediging van de *vesting Holland*.

Met de in dien tijd nog zwakke legerkrachten (de schutterijen zouden, volgens de beschouwing der toenmalige Regeering, eerst tijdens den oorlog, onder de bescherming der linieën en stellingen, tot eene krachtige weermacht zijn te ontwikkelen) moest men zich wel beperken tot de hardnekkige verdediging van het hart des lands, dat omsloten is door de *Nieuwe Hollandsche Waterlinie*, de stellingen *van het Hollandsch Diep* en *van de Maasmonden*, de Noordzee en de Zuiderzee, welke één aaneengesloten lijn van weerstand vormen.

Als landsreduit werd de Stelling van Amsterdam in het vestingstelsel opgenomen, doch bij het bepalen der volgorde, waarin de werken, noodig voor de voltooiing van het vestingstelsel, zouden worden uitgevoerd, werd slechts een deel dier stelling, en wel het westelijke, voor eene afwerking in de eerste plaats in aanmerking gebracht, omdat men reeds bezig was met de N.H. Waterlinie. Men wilde die linie niet half-gereed laten liggen om eerst de Stelling van Amsterdam te voltooien en bepaalde er zich daarom toe om vooreerst het meest bedreigde front van die stelling voor afwerking in aanmerking te brengen.

De toenmalige Regeering rekende er blijkbaar op, dat bij een krachtigen aanval op ons land het landsgedeelte dat buiten de vesting Holland ligt, zou moeten worden prijsgegeven en dat dit al spoedig na het verschijnen van den aanvaller zou moeten geschieden.

Het laatste kan ook thans nog het geval zijn. Maar, meer dan vroeger zal het moeten beschouwd worden als een uiterste, waartoe ook alleen uiterste noodzaak kan dwingen.

Reeds de beroemde militaire leermeester der Duitschers von Clausewitz heeft naar aanleiding van den inval der Pruisen in ons land in 1787, toen het een oogenblik scheen, dat de inundatiën Holland zouden redden, opgemerkt:[1] dat men door onze buitenprovinciën te bezetten, de andere wel zou

1) Hinterlassene Werke, Band X.

dwingen ‘und hatte man an dem Besitz der übrigen Provinzen ein Aequivalent für die Unterhandlung.’

Meer dan ooit geldt deze opmerking, nu Duitschlands ontwikkeling ter zee dat Rijk in staat stelt om een overmachtigen aanval te land te doen vergezeld gaan van een aanval op of van eene volledige afsluiting van het kustfront der vesting Holland, als wanneer die vesting gevaar zou kunnen loopen spoedig door uithongering te moeten bezwijken.

Doch, ook afgezien hiervan ligt het voor de hand, dat ons land geen vrede kan hebben met een weerstelsel, dat het prijsgeven der buitenprovinciën al dadelijk als eene noodzakelijkheid aanvaardt. Na de jongste wijziging der legerwetten behoeft dit, gelukkig, ook niet meer. De landweer, zooals zij, ter vervanging van de schutterijen, is samengesteld, geeft de gelegenheid om het veldleger meer onafhankelijk en los te maken van de linieën en stellingen en om voorts de verdediging der buitenprovinciën in onze oorlogs-operatiën op te nemen. Die buitenverdediging zal zeer zeker nog aan kracht kunnen winnen, wanneer wij eenmaal zullen beschikken over een goed en talrijk volksleger en naarmate dit het geval wordt, zal de vesting Holland minder in voorste linie komen en dus aan beteekenis en waarde verliezen. Die geheel verliezen zal zij echter nimmer, en nog eens: het goede volksleger is er vooreerst nog niet!

Intusschen geeft reeds de tegenwoordige organisatie van het leger ons de kans om langer stand te kunnen houden vóór de vesting Holland, dan waarop onder de vroegere omstandigheden te rekenen viel; iets wat ook ten goede komt aan de vele werkzaamheden, welke bij mobilisatie nog in en bij de linieën en stellingen te verrichten zijn ten einde deze in vollen staat van tegenweer te brengen, terwijl de grootere strijdmacht waarover wij thans beschikken, den eventueelen aanvaller dwingt om voor de onderwerping van ons land meer troepen beschikbaar te stellen, dan waarmede hij vroeger kon rekenen zijn aanval tot een goed einde te brengen.

Dat dit zelfs préventief gunstig kan werken, is duidelijk.

Wij zullen thans trachten om, zij het ook op zeer beknopte wijze, de strategische beteekenis aan te geven van elke onzer permanente stellingen. Een goed begrip hiervan is natuurlijk

noodig voor wie een juist inzicht willen krijgen in de landsverdediging, doch er is nog een reden, welke het noodig maakt, dat die beteekenis goed wordt begrepen.

Ons vestingstelsel is namelijk nog niet geheel voltooid en ook aan de bestaande stellingen valt nog veel te verbeteren alvorens zij aan tegenwoordig te stellen eischen voldoen. En nu komt het er op aan, om voor die voltooiing en verbetering een volgorde van werkzaamheden te bepalen, welke rekening houdt met de beteekenis der stellingen voor onze landsverdediging. De beschikbare fondsen en werkkrachten zullen toch niet toelaten, dat op alle plaatsen tegelijk de hand aan het werk wordt geslagen.

Aangezien de *Stelling van de Geldersche Vallei* en de *Zuider Waterlinie* hare waarde als permanente stelling vrijwel hebben verloren, kunnen wij ons bij onze beschrijving bepalen tot: de N.H. Waterlinie, de stellingen van het Hollandsch Diep en van de Maasmonden, de Stelling van den Helder, de Stelling van Amsterdam en eenige zelfstandige werken.

De *N.H. Waterlinie* beschermt de vesting Holland aan de landzijde en zal dus den eersten stoot hebben af te weren van een aanvaller, die uit het oosten oprukt.

Slaagt men er in hier de inundatiën (welke grootendeels met water uit den groote rivieren en in het noordelijk deel der linie met Vecht- of Zuiderzeewater moeten worden gesteld,)[1)] tijdig te stellen, dan heeft deze linie een groote passieve kracht, aangezien de nadering voor den aanvaller alsdan slechts mogelijk is langs verschillende wegen, die door permanente werken worden beheerscht. Het belangrijkste deel der ongeveer 75 K.M. lange linie is de positie bij Utrecht, welke aansluit aan hooge gronden en dus gelegenheid geeft voor een offensief, doch daardoor noodwendig minder sterk is aan passief weerstandsvermogen.

Het nadeel der linie is, dat zij ongeveer een rechte lijn vormt, ten gevolge waarvan het werken met verdedigingsreserves moeilijker wordt en eene doorbreking op eenig punt de geheele linie in gevaar brengt, welk gevaar echter - bij kalm en energiek handelen onzerzijds - minder groot is dan het schijnt, omdat de terreinen achter de linie ons gelegenheid

1) Zie: *Plantenga* ‘Militaire aardrijkskunde van Nederland.’

geven de vijandelijke afdeelingen, die de doorbreking verrichten, tegen te houden in hun pogen om zich in of achter de linie uit te breiden.

De stellingen *van het Hollandsch Diep* en *van de Maasmonden* vormen het zuidelijk front der vesting Holland.

Zij ontleenen - behalve het gedeelte, dat gevormd wordt door de positie Willemstad - haar passief weerstandsvermogen aan de beduidende vóórwaters en aan de omstandigheid, dat het voorterrein uit eilanden bestaat. De actie van diepgaande oorlogschepen is op de bedoelde vóórwaters uitgesloten; daarentegen is hier een uitmuntende gelegenheid voor actie te water op geuzenmanier.

Het binnendringen van vijandelijke oorlogschepen door den Nieuwen Maasmond heeft het krachtige *pantserfort aan dien Maasmond* te beletten.

Eenzelfde taak heeft *het pantserfort bij IJmuiden* te vervullen, met betrekking tot het Noordzeekanaal. Dat kanaal scheidt de kuststrook, welke het westelijk front van de vesting Holland vormt, in twee gedeelten; het noordelijk gedeelte heeft eene lengte van ongeveer 56 K.M., het zuidelijk gedeelte is ongeveer 62 K.M. lang. Eene welgeslaagde landing in het zuidelijk gedeelte brengt den aanvaller direct in het hart van Holland en in den rug van de N.H. Waterlinie en van de zuidelijke stellingen. Eene dergelijke landing in het noordelijke gedeelte brengt hem in het minder herbergzaam Noord-Holland (de Engelschen en Russen hebben dat in 1799 ondervonden!) en zal, bij goede voorziening onzerzijds, niet die gewichtige strategische gevolgen behoeven te hebben, welke eene landing bezuiden IJmuiden zou *kunnen* hebben.

De *Stelling van den Helder* had in de dagen van Napoleon, toen zij het rechter maritiem-steunpunt vormde van het machtige fransche Keizerrijk, eene bijzonder groote strategische beteekenis. Zij heeft die nu nog slechts in mindere mate voor ons, die er geen groote maritieme macht meer op na kunnen houden, en trouwens ook voor anderen, omdat, al is de reede van Nieuwediep eene prachtige ligplaats voor de diepstgaande oorlogschepen, de gaten die uit de Noordzee toegang verleenen naar die reede, onvoldoende diepte hebben voor de tegenwoordige zeemonsters en zelfs het diepe Schulpengat voor die schepen een vaarwater is, dat niet dan met veel omzichtigheid en onder groot

gevaar is te bevaren door wie met de plaatselijke toestanden niet zeer goed bekend is. Een vreemde vlootvoogd zal zich wel tienmaal bedenken vóór hij met zijne groote oorlogsschepen durft binnen te dringen, waar hij bovendien niet zeker is op ieder oogenblik en onder alle omstandigheden weer naar buiten te kunnen komen.

Met dat al heeft de stelling nog wel degelijk strategische beteekenis. Het komt er op aan, die zoo duidelijk mogelijk aan te geven.

Den Helder zou met de havenplaatsen aan het Noordzeekanaal en aan den Maasmond gelijk staan, bijaldien het er slechts op aankwam om daar eene landing te beletten. Hoogstens zou aldaar dan een pantserfort worden vereischt, waarmede men ook bij IJmuiden en aan den Maasmond meent te kunnen volstaan. Zulk een pantserfort is er; het *fort aan de Harssens* belet den toegang tot de haven en het sluit voor een aanvaller, die op de Noordhollandsche kust geland is en tegen de Stelling van Amsterdam wil oprukken, de gelegenheid af, om in die haven een veilige operatiebasis te vinden, welke hij in ieder geval behoeft tot het ontschepen van zwaar belegeringsmateriaal en welke hij trouwens ook niet missen kan omdat de gelande afdeelingen, bij het minste opsteken van een westelijken wind, gevaar zouden loopen zonder die haven de gemeenschap met de eigen schepen en het verband met het eigen land te verliezen.

Doch men wil onzerzijds aan Den Helder meer. Men wil aldaar ook den toegang beletten tot de reede en tot de Zuiderzee.

De reede van Nieuwediep is de aangewezen ankerplaats voor de diepgaande slagschepen, welke wij hebben gebouwd voor den buitengaats te voeren strijd.

De eenige basis, welke wij voor die schepen kunnen aanwijzen, is Den Helder-Nieuwediep en hier moet dus gelegenheid zijn, niet slechts voor veilige opstelling van de vloot, maar ook voor herstellingen, aanvulling van personeel, materieel, munitie, enz.; m.a.w. er moet aldaar voor die vloot een marine-établissement zijn. Ter beveiliging nu van onze vloot en van het marine-établissement moet den vijand het binnendringen langs de zeegaten bij den Helder worden belet. Weliswaar is de reede ook te bereiken uit het noorden,

langs de Vliegaten, doch deze weg is voor diepgaande schepen niet geschikt en kan voorts betrekkelijk gemakkelijk worden versperd.

Het marine-établissement moet, even als de kustversterkingen welke de zeegaten hebben af te sluiten, tegen een aanval van de landzijde worden beveiligd en uit die verschillende eischen spruit alzoo de behoefte voort aan een *Stelling den Helder*, zooals men die thans geleidelijk heeft ingericht.

Zij sluit tevens den toegang af tot de Zuiderzee en dit is onder de bestaande omstandigheden van te meer gewicht, omdat die zee het noord-oostelijk gedeelte der vesting Holland dekt en omdat het vrije verkeer daarover voor ons van het grootste belang is tot het onderhouden van gemeenschap uit die vesting met de noordelijke en oostelijke provinciën; een gemeenschap waaraan te meer behoefte bestaat, omdat de N.H. Waterlinie zoo arm is aan uitvalsgelegenheden.

Aangezien de Zuiderzee weinig meer dan 3 M. diepte heeft, kunnen onze slagschepen, na een eventueelen val van de Stelling den Helder, niet meêwerken tot de verdediging dier zee en zullen zij - geen uitweg hebbende - in den Texelstroom den strijd op leven en dood met een overmachtigen tegenstander hebben aan te gaan, voor zoover zij althans niet reeds bij de verdediging van de stelling zijn bezweken.

Kunnen wij nu voor den strijd buitengaats de slag(artillerie-) schepen missen en met een torpedovloot volstaan dan zou, bijaldien de diepgang van de voor de zeegaten bestemde schepen tot ± 3 M. ware te beperken, de basis voor die schepen meer binnenwaarts, bijv. te Enkhuizen of te Medemblik of zelfs, bij mogelijke verdere uitdieping van het Pampus, te Amsterdam zijn te vestigen. De Stelling den Helder zou dan als zoodanig kunnen worden opgeheven en terug zijn te brengen tot één fort ter afsluiting van de haven te Nieuwediep, het reeds bestaande pantserfort *op de Harssens*.

Tevens zou dan het voordeel worden verkregen dat de schepen, bestemd voor den strijd buitengaats bij den Helder, ook zoo noodig een werkzaam aandeel zouden kunnen nemen aan de eigenlijke verdediging der Zuiderzee.

De hoofdactie van de vloot, bestemd voor den strijd buitengaats, zou dan voorts kunnen worden verlegd van Den Helder naar het zuidwestelijk gedeelte der vesting Holland, naar de

Maasmonden, wat naar onze meening in het voordeel der landsverdediging zou zijn, omdat, zoo Den Helder een goed station is voor een nederlandsche vloot, die grootscheeps op de Noordzee heeft te opereeren, de Maasmonden gunstiger station zijn voor eene vloot, welke de taak heeft te vervullen waartoe onze marine zich zal moeten bepalen.

De *Stelling van Amsterdam* is een kringstelling, waarvan het gedeelte benoorden het Noordzeekanaal (van Edam tot het Kanaal) eene lengte heeft van ± 35 K.M. en het gedeelte bezuiden het Noordzeekanaal (van het Kanaal tot Muiden) eene lengte van ± 50 K.M. Het oostelijk gedeelte van de stelling wordt gedekt door de Zuiderzee en door het pantserfort *Pampus*.

Aangezien op de bronnen, waaruit de inundatiën vóór die stelling worden gesteld en gevoed, veel meer vast te rekenen valt, dan bijv. bij die van de N.H. Waterlinie het geval is en voorts alle omstandigheden er toe meêwerken, dat die inundatiën *zeer* spoedig kunnen worden gesteld, is in dit opzicht een voldoend weerstandsvermogen hier veel zekerder en eerder te bereiken dan in de genoemde linie[1)].

Het meest westelijke fort der kringstelling (fort *Velzen*) ligt op ± 6¼ K.M. van het fort *IJmuiden* en is als 't ware met dat fort verbonden door het diepe, breede Noordzeekanaal, tengevolge waarvan dit kanaalvak is te beschouwen als een krachtig te verdedigen courtine.

Men spreekt over deze stelling steeds als over een *reduit*stelling. Onzes inziens ten onrechte, omdat zij bij de verdediging van ons land nog eene andere functie kan vervullen, welke haar meer als *hoofd*stelling doet in aanmerking komen en het is dan ook onder dien naam dat wij haar steeds willen aanduiden. Wij zullen straks de gelegenheid hebben hierop nader terug te komen.

Bij de korte bespreking van ons vestingstelsel vallen verder nog te vermelden:

het *fort bij Pannerden* - dat de waterwegen en de waterverdeeling bij Pannerden heeft te beheerschen;

het *werk bij Westervoort* - dat den kortsten toegangsweg naar de N.H. Waterlinie afsluit;

1) Zie: *Plantenga:* Als voren.

de *werken bij Heusden* - welke een bruggehoofd vormen op den zuidelijken oever van de Maas; en ten slotte:

de *werken aan de Wester-Schelde*.

Wat deze laatste betreft dient te worden opgemerkt, dat zij geheel vallen buiten ons *verdedigings*stelsel en slechts dienen tot het handhaven van onze neutraliteit op de Wester-Schelde. Bij de behandeling der Vestingwet in 1874 is over het nut dezer werken - de *vesting Neuzen* en het *fort Ellewoutsdijk* - breedvoerig van gedachten gewisseld. De gronden waarop inzonderheid werd gepleit voor het behoud der *vesting Neuzen* zijn o.i. zoo goed als vervallen te beschouwen; zij zouden trouwens, bij handhaving der vesting, moeten leiden tot het omwerken van deze tot eene moderne legerplaats, wat zeer veel geld zou kosten niet alleen, doch toch niet tot een strategisch voordeel zou voeren, omdat geen hollandsch opperbevelhebber er over denken zal om een belangrijk deel onzer troepenmacht over de Schelde naar Staats-Vlaanderen te brengen, met de kans om daar reddeloos tegen die rivier te worden teruggeworpen. Vast staat: dat het effect, dat bij de tegenwoordige inrichting en bewapening der werken aan de Wester-Schelde door deze op de rivier is te verkrijgen, even goed, zelfs beter, is te verkrijgen door eene goede bewapening van het meer in verband met het eigen land gelegen fort *Ellewoutsdijk*. Onder deze omstandigheden komt het ons onverstandig voor, niet hiertoe over te gaan en niet aan de stad Neuzen, welke voor handel en verkeer zoo gunstig ligt, gelegenheid te geven tot vrije ontwikkeling, door het opruimen der vestingwallen. Of het noodig, zelfs wenschelijk is om ter handhaving der neutraliteit op de Wester-Schelde op of bij eenig ander gedeelte der rivier een krachtig verdedigingswerk aan te leggen, zal straks nader blijken.

V. De aanwending onzer weermiddelen.

Het vorenstaande moge voldoende zijn ter inleiding van hetgeen ik verder aan de aandacht van den belangstellenden lezer wensch te onderwerpen.

Ons weerstelsel kan zijn rol hebben te vervullen:

a in geval van oorlog,
b in geval van handhaving der neutraliteit.

a. *Geval van oorlog.*

In bedoeld geval zal de harmonische samenwerking der drie onderdeelen van ons weerstelsel, onder den steun van de geheele natie, de vrijheid en de onafhankelijkheid van land en volk hebben te verdedigen.

De leiding der oorlogshandelingen zal zijn toe te vertrouwen aan één persoon: den leider der landsverdediging.

Al dadelijk rijst de vraag: wie zal daarvoor in aanmerking te brengen zijn? Aan wien zal men de leiding toevertrouwen van de operatiën, en in wiens hand zal men - wat toch noodig is - de macht leggen om te beschikken over *alle* georganiseerde weermiddelen, zoowel die voor den strijd te land, als voor dien te water en ter zee?

Men kan - evenals Pruisen (Duitschland) in 1866 en 1870 deed - als leider aanwijzen een persoonlijkheid, die in en op zichzelf een leus is, welke tot geestdrift, tot bezieling, tot stervensmoed opwekt.

Dat is de persoon van den Koning, vooral dàn, als die Koning is - moge Nederland nimmer dat voorrecht verliezen! - een telg van het Oranjehuis, dat zooveel lief en leed met ons volk heeft gedeeld. Wie den impuls wil leeren kennen, welke bij een oorlog de leiding en het verschijnen als aanvoerder onder de troepen van zulk een persoonlijkheid geeft, die leze de geschiedenis der oorlogen van 1866 en van 1870! En hoeveel machtiger zal die impuls werken, wanneer de strijd gevoerd wordt in het eigen land en om der vrijheid wille.

Wat verder van die persoonlijkheid wordt gevraagd is: gewoonte om te besturen, voldoende kennis van oorlogszaken, en voorts: wil, moed en energie. De adviezen van bekwame strategen en tactici (de chefs van den leger- en van den marinestaf) kunnen en zullen dien leider in staat stellen de richtige bevelen en directieven aan de onderbevelhebbers te geven. Zóó wist ook Pruisen's koning zijne legerscharen ter overwinning te leiden!

Men kan echter ook aan een ander persoon dan den Koning

de leiding der landsverdediging toevertrouwen. Die persoon brengt dan echter in zichzelf niet mee, wat bij den Koning, onafhankelijk van diens veldheerstalent, van zoo groote, ja zelfs onschatbare waarde is. Hij moet als alle veldheeren, die in vroegere jaren door hun vorst met het opperbevel werden belast en de verdediging van het land hadden te leiden, het vertrouwen der troepen winnen door zijn talent en zijn succes en, om de zaken ten goede te leiden, zelf *uitmuntend* op de hoogte van militaire zaken en *uitmuntend* strateeg wezen. Alleen hieraan kan *hij* de bevoegdheid ontleenen, om met vertrouwen de leiding te aanvaarden.

De voorbereiding voor *zijn* taak eischt van hem den geheelen mensch; hij moet dus een man van het vak zijn en wel zulk een, die zoowel kennis van leger- als van marinezaken heeft.

Wij wenschen niet te onderzoeken, òf en waar die man steeds te juister tijd zou zijn te vinden. Ook niet, welke op een bepaald oogenblik de beste oplossing van het leidersvraagstuk zou zijn. Doch om de o.i. beste oplossing niet uit te sluiten, zal het noodig wezen, de grondwettelijke bepalingen zóó te wijzigen, dat de Koning als leider der landsverdediging optreden *kan*, opdat hem, komt het tot oorlog, de gelegenheid worde gegeven, de belofte op de Grondwet afgelegd: ‘Ik zweer, dat Ik de onafhankelijkheid en het grondgebied des Rijks met al Mijn vermogen zal verdedigen en bewaren’ - getrouwelijk te volbrengen in *actieven* zin.

Is de concentratie afgeloopen dan zijn, zooals reeds werd geschetst, de liniën en stellingen bezet; het veldleger staat onder zijn bevelhebber geconcentreerd gereed; landweerafdeelingen bewaken de hollandsche kust en zijn overigens gegroepeerd voor de territoriale verdediging. Het veldleger weert den eersten stoot van den aanvaller af, of valt hem aan als de omstandigheden dit mogelijk maken - een en ander zooveel doenlijk in samenwerking met de landweer, die overigens landsgedeelten in de buitenprovinciën, welke voor verdediging in aanmerking komen, bezet en verdedigt.

Geschiedt de aanval uit het oosten, met verrassende snelheid en met groote overmacht, dan *kan* het mogelijk zijn, (wij haasten ons er bij te voegen, dat het volstrekt niet, zelfs niet onder de aangegeven omstandigheden, zoo *zal* wezen)

dat de aanvaller voor de N.-H. Waterlinie komt, alvorens deze geheel ter verdediging gereed is. Is dit op zichzelf genomen nog niet zulk een overwegend bezwaar, het kan een groot gevaar worden, bijaldien zich bij minder gunstige omstandigheden (als bijv. lagen stand der hoofdrivieren of vorst), nog voegen andere, welke allicht kunnen intreden bij een weermacht, voor welke mobiliseeren geen dagelijksch werk is.

Laat het niet zeer waarschijnlijk zijn, de *mogelijkheid* is niet uitgesloten - en eene minder goede bewapening, alsmede eene niet geheel moderne inrichting der verdedigingswerken kunnen die te eerder in het leven roepen - dat wij hier omver geloopen worden en dat het schild hier *niet* dekt. Weerloosheid zou hiervan het gevolg wezen, bijaldien wij niet beschikken over eene hoofdlinie, op welker weerstandsvermogen veel meer te allen tijde en onder alle omstandigheden te rekenen is en die bij een aanval uit het oosten, hoe verrassend en overmachtig ook, steeds in staat van verdediging kan zijn gebracht, vóór de aanvaller haar bereikt.

Zulk een hoofdlinie bezitten wij - bij tijdige voltooiing natuurlijk - in de Stelling van Amsterdam, dat is in het besproken geval: de *zuidelijke* helft dier kringstelling èn het kanaalvak: fort Velzen - fort IJmuiden, waarvan dan de *noordelijke* oever door ons te bezetten zou zijn. Door het bezetten van die linie dekken wij èn Amsterdam en geheel Noord-Holland ben. het Noordzeekanaal.

In het bedoelde rampspoedig geval - dat *kan* intreden - hebben wij dus de *hoofdlinie Amsterdam* noodig, om niet al dadelijk geheel onder den voet te worden geloopen.

Heeft een aanval plaats uit het westen, dan ligt Amsterdam wel meer in de voorste linie, doch daar staat tegenover dat een landing nimmer zoo verrassend kan worden ondernomen als een aanval te land, en dat zelfs na een gelukte landing - op onze kust geen gemakkelijk werk - de landingstroepen niet verder landwaarts kunnen oprukken, alvorens zich een basis aan de kust te hebben verzekerd, willen zij niet gevaar loopen, bij mogelijken tegenslag, als schapen in zee gedreven te worden.

Kunnen wij niet voldoende troepen beschikbaar stellen om eene landing op elk gedeelte der lange kuststrook van Den

Helder tot fort Maasmond tegen te gaan - en dit geval zou zich in het bijzonder kunnen voordoen bij een gelijktijdigen aanval uit het oosten - dan is het weer de *hoofdlinie Amsterdam*, welke ons redden kan. Landt de vijand bezuiden IJmuiden, dan functionneert die hoofdlinie als in het reeds door ons besproken geval is vermeld. Landt de vijand benoorden IJmuiden, dan functionneert de andere helft der hoofdlinie, in dien zin, dat thans de *noordelijke* helft der kringstelling èn het kanaalvak: fort Velzen - fort IJmuiden, waarvan nu de *zuidelijke* oever wordt bezet, den invasor *af*sluit en hem, in samenwerking met de positie Den Helder, *in*sluit. De veldtocht van 1799 heeft doen zien waartoe dit leiden kan!

Er is reeds door ons op gewezen, dat een landing des vijands in Zuid-Holland voor onze verdediging veel nadeeliger kan zijn dan een landing in Noord-Holland. Welnu, beschikken wij over de *hoofdlinie Amsterdam* dan kunnen wij c.q. hiermede rekening houden bij onze operatiën. Kunnen wij namelijk niet voldoende troepen aanwijzen voor de verdediging der *geheele* kuststrook, dan zullen wij verstandig handelen door onze afdeelingen zóódanig op te stellen, dat in de eerste plaats en vóór alles eene landing in Zuid-Holland wordt belet. Slaagt de aanvaller er dan ook al in, om de landing in Noord-Holland te bewerkstelligen, dan kan hij dáár, als in een tijdelijk ontruimde voorkamer, door ons worden opgesloten, zonder er heel veel kwaad te kunnen doen.

Onze conclusie is; eene *hoofdstelling Amsterdam* is in geval van oorlog voor ons *onmisbaar* - en in verband daarmede is de spoedige voltooing van de *Stelling van Amsterdam* eene gebiedende eisch.

Nu kan men - en inzonderheid, omdat wij toegeven, dat de kern onzer landsverdediging nog altijd is te zoeken in de verdediging der vesting Holland - ons tegenwerpen, dat het toch nog eerder aankomt op eene krachtige inrichting en bewapening der N.H. Waterlinie, welke de hoofdplaat vormt van Holland's schild. Dit zou juist zijn, als 1^{e}, die plaat in absoluten zin ‘ondoorboorbaar’ te maken was - wat echter *niet* het geval is, en 2^{e}, als die plaat *het* schild was. Dat is zij echter niet, en de overige deelen van het schild (de overige fronten van de vesting Holland) vertoonen

zwakke plekken, welke - ook al besteedt men millioenen bijv. voor de verbetering der kustdefensie - nimmer *geheel* op te heffen zijn; daargelaten dat de daarvoor te besteden bedragen zóó aanzienlijk en de te verrichten werkzaamheden in verhouding tot ons beschikbaar werkpersoneel zóó veelvuldig zijn, dat die verbetering niet dan zeer geleidelijk zal kunnen plaats hebben. Eene voltooide Stelling van Amsterdam maakt het mogelijk, dien arbeid zonder overhaasting en rustig - zij het ook met bekwamen spoed - te verrichten.

b. *Geval van handhaving der neutraliteit.*

In dit geval is het een invasor niet te doen om het blijvend bezit van ons land - immers dan zou het een 'oorlogs' geval zijn of worden - maar om het tijdelijk gebruik van ons land of van eenig landsgedeelte. De plicht van een onzijdigen, souvereinen Staat is, dit laatste, voor zoover zijne krachten reiken, te beletten en ook het eigenbelang legt dien plicht op, omdat de neutrale staat anders gevaar loopt in den oorlog te worden betrokken en dien te zien overgebracht op eigen grondgebied, wat ontzettende nadeelen en ellende na zich sleept.

Bij de voorbereiding van een gewapend optreden ter handhaving der neutraliteit zal men noodwendig hebben na te gaan *waar* dat optreden noodig kan zijn, *welk* landgedeelte bij een eventueelen oorlog tusschen andere staten voor een der partijen, in strategischen zin, aantrekkelijk zou kunnen wezen.

Aangezien die staten met hunne eventueele plannen niet te koop loopen, is men hier op gissen aangewezen. Of eene gissing goed is geweest, zal c.q. alleen de praktijk kunnen uitmaken; intusschen moet men er zich mede tevreden stellen te trachten, de zaak logisch en strategisch juist te beschouwen en het meer of min waarschijnlijke van eventueele oorlogshandelingen der oorlogvoerende partijen te onderkennen. Dat hierbij niet slechts rekening moet worden gehouden met het nut, dat één dier partijen uit het bezetten van eenig gedeelte van ons land zou kunnen trekken, doch ook met de begeerte van de wederpartij om de andere in het bezetten van dat landsgedeelte vóór te zijn, ligt voor de hand.

Men is in den laatsten tijd te onzent - waar men nu, te recht of ten onrechte, eerder gelooft aan het intreden van een ‘neutraliteits’ geval dan van een ‘oorlogs’ geval - druk aan het gissen geweest in brochures, tijdschriften en dagbladen, en meestal hebben die gissingen de auteurs geleid tot het advies: men moet hier vestingwerken aanleggen, dáár forten bouwen, vóór alles de kustversterkingen aanvullen en verbeteren, enz. Wij willen trachten èn de juistheid van de gissing èn de juistheid van het in verband daarmede gegeven advies na te gaan.

Men heeft gezegd: bij een oorlog tusschen Duitschland en Frankrijk is het zeer waarschijnlijk, dat de duitsche hoofdmacht niet zal opereeren tegen de sterke oostergrens, doch tegen de zwakkere noordergrens van Frankrijk en om die te bereiken, zal die hoofdmacht de neutraliteit van België en wellicht ook van Nederland moeten schenden. Men bouwe dus forten aan de voornaamste Maasovergangen bezuiden Mook.

Von Moltke heeft bij het ontwerpen van een veldtochtsplan tegen Frankrijk, waarmede hij zich reeds in de jaren 1850-60 bezig hield, inderdaad overwogen de noodzakelijkheid, waarin de Duitschers konden komen om de invasie in Frankrijk te doen door Nederland en België heen. Hij grondde de mogelijkheid van zulk eene operatie op de volstrekte minderwaardigheid van de legers der beide laatstgenoemde landen in *die* dagen.

Wel moet hij *zeer* overtuigd geweest zijn van die minderwaardigheid om, ook slechts maar één oogenblik, zulk eene operatie aan te bevelen. Trouwens - men weet, dat zij niet tot uitvoering is gekomen en het blijkt zelfs niet, dat zij nader in ernstige overweging is genomen.

Het zou dan ook een stout stuk geweest zijn en nog wezen; te stouter, naarmate het nederlandsche en het belgische leger minder onbeteekenend zijn dan v Moltke nog in 1859 aannam.

Een van de twee: òf België is in het bedoelde geval niet neutraal en stelt zijn gebied ter beschikking van de Duitschers - en dan hebben deze den doortocht door ons land niet strikt noodig; òf België blijft wèl neutraal - en dan stelle men zich den opmarsch van de duitsche ‘hoofdmacht’

voor, door of langs de legers van Nederland en België heen; ieder, en zelfs wellicht beiden samen, te zwak om den doortocht te beletten, doch sterk genoeg om die hoofdmacht, bij den marsch tusschen de stelling van Antwerpen en de versterkte belgische Maaslinie door, tot detacheeringen te dwingen, voor dekking van flank en rug, welke de 'hoofdmacht' wel zoo beduidend zouden reduceeren, dat de lang te voorziene stoot van de rest voor de Franschen weinig gevaar meer zou opleveren.

Maar Engeland zou aan Duitschland bij die operatie de hand willen trachten te reiken?

Inderdaad, dat zou het geval kunnen zijn. In zake politiek is niets onmogelijk, al lijkt het voor het oogenblik ook niet waarschijnlijk.

Eene landing van de engelsche hulptroepen in ons land is echter, om straks te noemen reden, niet waarschijnlijk of althans voor de Engelschen niet aanbevelenswaardig. Eene landing in België, voor zoover daarbij de Schelde als naderingsweg zou worden gebruikt, evenmin - omdat die weg leidt naar de stelling van Antwerpen en deze niet maar zoo omver te loopen is voor de handreiking aan de Duitschers. Eene landing van de Engelschen in Frankrijk zou dan nog veel werkdadiger hulp voor de Duitschers geven.

Wij blijven dan ook de onderwerpelijke operatie zoo niet onmogelijk, dan toch zeer onwaarschijnlijk achten. En in geen geval zouden wij met het oog op zulk eene operatie den aanleg van forten bij onze Maasovergangen aanbevelen.

Aan ons veldleger zal zijn op te dragen, de neutraliteit van ons gebied te doen eerbiedigen. Wij hebben nog zóóveel forten en werken, noodig voor de eigentlijke landsverdediging, te verbeteren, dat wij verstandig zullen doen, door vooreerst geen uitbreiding te geven aan onzen fortenbouw. Gaat men trouwens eenmaal den weg op, dien sommigen ons hier willen doen betreden, dan is het eind niet te overzien; wij kunnen toch niet *alle* strategische-opmarschwegen door ons land afsluiten. Forten, zóó dicht aan de grens, hebben daarbij nog het bezwaar, dat zij dwingen tot maatregelen tegen 'overvallingen', welke op den duur drukkend en kostbaar zijn.... en dan misschien nog niet baten!

Beschouwden wij in het vorenstaande Engeland als bond-

genoot van Duitschland in een oorlog tegen Frankrijk, ook het geval, dat Engeland bij zulk een oorlog als bondgenoot van Frankrijk zou optreden, is onder de oogen te zien.

Engeland - zoo zegt men - zou alsdan kunnen trachten, door ons land heen een inval in Duitschland te doen. De engelsche troepen zouden dan op onze kust eene landing moeten bewerkstelligen. Maar waar? In Noord-Holland? Men stelle zich het effect van zulk eene operatie als bedreiging van Duitschland voor. De landingstroepen zouden eerst een veilige basis aan de kust moeten veroveren en inrichten, zij zouden dan - steeds door ons bedreigd - moeten opmarcheeren, door onze *hoofdlinie Amsterdam*, door ons polderterrein, door de N.-H. Waterlinie naar de duitsche grens. *Als* het daar ook al aankwam, wat zou het landingsleger, dat uit den aard van de zaak van huisuit slechts eene in verhouding tot de duitsche strijdkrachten geringe sterkte kan hebben, dan nog aan die grens kunnen brengen? Ongeveer hetzelfde geldt voor eene landing in Zuid-Holland. Landen de Engelschen te Vlissingen, dan staat de zaak aanvankelijk in menig opzicht beter voor hen; doch wie ook maar éénmaal de reis van Bergen op Zoom naar Vlissingen maakte, dien *moet* het getroffen hebben, dat om van Vlissingen den vasten wal van Brabant te bereiken, door de gelande afdeelingen een weg moet worden afgelegd, welke met eenige honderden flinke mannen volkomen is af te sluiten.

Er is ook gesproken van een landing te Harlingen. Hierbij schijnt echter geheel over het hoofd gezien, dat eene engelsche oorlogsvloot, de transportvloot welke de landingstroepen bevat, wegens te geringe diepte der zee tusschen Vlieland en Friesland, niet naar Harlingen kan begeleiden - en voorts: dat een opmarsch van een landingsleger door Friesland en Groningen heen, gemakkelijk door ons kan worden bemoeilijkt, zoo niet belet.

Eene bedreiging van de zijde der Engelschen tegen Duitschland, door ons land heen, kan dus slechts heel weinig te beteekenen hebben. En o.i. kunnen de Duitschers ze veilig aan onze oostergrens afwachten; het aan ons overlatende om te zorgen dat, als er ook al een engelsche afdeeling tot zoover komt, deze Duitschland niet deren kan.

Bij het bespreken van een oorlogsgeval tusschen Duitschland en Engeland heeft men vooral gewezen op de beteekenis onzer havens in dat geval en men heeft daaraan ontleend de noodzakelijkheid om, en vóór al het andere, onze kustdéfensie te verbeteren.

Laat ons zien wat daarvan is.

In bedoeld geval heeft Engeland het *bezit* van onze havens niet noodig. Het zal wel niet zoo dwaas zijn, om alsdan den oorlog op het vaste land over te brengen, waarbij het zoo ontzachlijk in de minderheid zou zijn tegen Duitschland, ook al laat men geheel buiten beschouwing, dat Engeland, onze havens aantastende, ook *ons* tot tegenstand en tot vijandschap dwingt.

Meent Engeland den toevoer van proviand, enz. uit onze havens naar Duitschland te moeten afsnijden, dan heeft het niet noodig deze te bezetten; het kan dan volstaan met die havens te blokkeeren en het heeft, als zooeven werd opgemerkt, alle reden om zich daartoe te bepalen.

Maar Duitschland zal in dat geval onze havens willen bezetten? Waarvoor dan toch? Voor welk strategisch doel heeft Duitschland alsdan het tijdelijk bezit van onze havens noodig (over een permanent bezit, gaat het thans niet)?

Een strijd tusschen Duitschland en Engeland zal wezen, zal zich in ieder geval openen met, een strijd ter zee. En nu een van de twee: Engeland wint het in dien strijd, en dan is er voor Duitschland van eene landing in Engeland geen sprake.

Het zou alsdan voor de Duitschers geen zin hebben om in onze havens, landingstroepen en landingsschepen bijeen te brengen, omdat voor eene landing noodig is: open zee. Trouwens, wáár zou dat bijeenbrengen nuttig en noodig wezen?

Te Den Helder? Maar om dit te bereiken zou Duitschland in casu den weg te land moeten nemen - zegge: door de N.H. Waterlinie, door de *hoofdlinie van Amsterdam* (welke alsdan op nieuw haar nut zou bewijzen) en door ons polderterrein heen! Bovendien zouden de Duitschers, ook al maakten zij zich door een aanval te land meester van Den Helder, aldaar slechts - aangezien zij er de eigen groote schepen niet kunnen brengen - een transportvloot van kleine schepen, welke zij in de Zuiderzeehavens vinden, kunnen bijeenbrengen.

Nu is echter een tocht van kleine transportschepen uit Den Helder naar de engelsche kust *zeer* bedenkelijk en gevaarlijk en onze vloot bij Den Helder, alsdan niet door de duitsche verlamd - immers er is verondersteld, dat deze laatste door de engelsche vloot werd tegengehouden of verslagen - zou aan zulk eene operatie nog beduidende bezwaren in den weg kunnen leggen.

Te Vlissingen dan? Maar als Engeland open zee behouden heeft, en dus te allen tijde een of meer zijner krachtige oorlogsschepen naar Vlissingen dirigeeren kan, is het bijeenbrengen en opeenhoopen van transportschepen in de haven van Vlissingen of in de Schelde voor de Duitschers eene *onmogelijkheid*.

En nu het andere geval: Duitschland wint het in den zeestrijd. Maar dan heeft het: ‘open zee’ en het behoeft dan onze havens niet als basis voor een landing in Engeland. Het beschikt dan over een eigen Noordzeehaven en, al is de afstand van deze tot de engelsche kust grooter dan die van Den Helder of Vlissingen uit (wat voor stoomschepen vrijwel onbeduidend is), dan zal het zeker zich liever baseeren op een eigen haven dan op een tijdelijk veroverde haven, met al de onzekerheid en gevaren hieraan verbonden.

Zij, die zoo met de vreemde pers meêroepen over de strategische beteekenis onzer havens in geval van een oorlog tusschen Duitschland en Engeland, mogen ons dan toch eens uitleggen, waarin die beteekenis ligt en in welk concreet geval zij aan den dag zal kunnen komen.

Men spreekt ook van het nut, dat onze havens hebben kunnen voor een oorlogspartij tot het verkrijgen van een hulp- of vluchthaven voor haar oorlogsvloot. Den Helder is daarvoor echter niet te gebruiken, wegens de te geringe diepte onzer zeegaten voor de schepen der tegenwoordige oorlogsvloten, en omdat het in- en uitkomen, zelfs van het Schulpengat, - het werd reeds opgemerkt - niet onder alle omstandigheden, op ieder uur en voor eene snelle actie verzekerd is.

Vlissingen ook niet, omdat in deze open haven geen bescherming te vinden is tegen het optreden van vijandelijke schepen.

Inderdaad, wij doen m.i. *zeer* verkeerd door als 't ware

propaganda te maken voor een meening, welke in den grond valsch is, en welke het buitenland slechts gelegenheid geeft ons - voor wat de inrichting onzer weermiddelen betreft - te drijven in eene richting, die de ware niet is. Naar ons inzien, zou men veel verstandiger handelen door aan onze naburen te beduiden, dat hun beweren: ‘niet *ik* heb die havens noodig, maar *de andere* wèl en daarom moet ik op de krachtige verdediging der onzijdigheid dier havens prijs stellen’ - op geen redelijken grondslag rust.

Nu kan men de combinatie van de oorlogspartijen anders nemen dan wij deden; men kan een oorlogsgeval veronderstellen, dat Frankrijk er toe kan leiden om te trachten een landingsleger over zee ergens in Duitschland te brengen; men kan de combinatie ingewikkelder maken door een europeeschen oorlog te veronderstellen - het zal altijd voor ons neerkomen op hetgeen wij hierboven hebben besproken en tot zijn eigenlijke beteekenis hebben trachten terug te brengen.

Ten slotte nog een woord over de handhaving der neutraliteit op de Schelde. Daartoe onze grootzeevloot op de rivier zelve te brengen, zou onzerzijds eene ‘folie héroique’ zijn. Onze schepen zouden tegenover overmacht in een cul-de-sac geraken en reddeloos verloren zijn.

Een goed bewapend *Ellewoutsdijk* is voldoende, en kan althans het opstoomen van transportschepen beletten, terwijl men dan nog enkele kleine oorlogsvaartuigen op de rivier kan posteeren, die in het kanaal Hansweert-Wemeldinge een terugtochtsweg naar eigen territoir *kunnen* vinden.

Zoo doende zal men weliswaar een zeeslag van oorlogspartijen op of bij den mond der Wester-Schelde niet kunnen beletten. Maar dat behoeven wij ook niet te doen; niemand kan ons daartoe verplichten. We kunnen evenmin onder alle omstandigheden beletten, dat een der oorlogspartijen een veldslag zoekt op eenig landsgedeelte, bijv. in het zuid-oosten van Limburg. Niemand toch kan van ons verlangen, dat wij dáár een fort bouwen of c.q. ons veldleger aan volkomen vernietiging prijsgeven.

Men zou in overweging kunnen nemen om een krachtig fort te bouwen bij Vlissingen of (en) bij Breskens. Wij zouden echter onvoorwaardelijk daartegen adviseeren; niet slechts omdat wij het geld, daarvoor te besteden, beter kunnen

gebruiken voor de eigenlijke verdediging van ons land maar ook, omdat een onbeschermd Vlissingen voor ons minder gevaar en nadeel oplevert in geval van handhaving der neutraliteit, dan een beschermde haven aldaar. En in het weerstelsel van ons land, ten bate der eigenlijke landsverdediging, is voor een versterkt Vlissingen vooralsnog geen plaats.

Op grond van het door mij aangevoerde ben ik van oordeel:

dat het alsnog aanbeveling verdient om maatregelen te nemen tot spoedige afwerking der Stelling van Amsterdam;

dat de grondslag van ons *vesting*stelsel nog vooreerst moet blijven: de verdediging van de vesting Holland;

dat bij het afwerken en verbeteren van ons vestingstelsel de volgorde - bijaldien deze, wat ik meen te moeten aannemen, te maken is - moet wezen:

in de eerste plaats: de Stelling van Amsterdam;

in de tweede plaats: de N.-H. Waterlinie en het kustfront der vesting Holland;

dat bij de approviandeeringsvoorziening het niet gaat en moet gaan om de approviandeering van deze of gene stelling, doch om die van de vesting Holland, met Amsterdam als stapelplaats;

dat, zoolang niet wordt beschikt over eene voldoend krachtige bewapening en over een voldoenden munitievoorraad voor alle stellingen, de Stelling van Amsterdam de stapelplaats moet wezen voor den voorraad van een en ander, waaruit een in de verschillende stellingen opgelegde noodvoorraad, voldoende voor afweer van een eersten stoot, zoo noodig kan worden aangevuld. Hierbij is natuurlijk eene uitzondering te maken voor zware kustvuurmonden en voorts voor bewapening, enz. van verdedigingswerken, wier gemeenschap met het hart des lands al spoedig na mobilisatie door den vijand kan worden afgesneden.

H.P. STAAL.

Professor Bolland en de metaphysica.

I.

'Zu fragmentarisch ist Welt und Leben,' zegt Heine in Das Buch der Lieder, en het is in den regel uit dit besef van het fragmentarische van onze kennis der natuur en onze macht over haar, dat de 'fatale verwondering' ontspringt, die Schopenhauer noemt als den aanvang van het philosophisch denken. Zooals op een helderen najaarsavondhemel plotseling een ster zichtbaar wordt, een streep van licht tegen den donkeren achtergrond afteekent en eensklaps verdwijnt, zoo duikt uit de duisternis van het eindelooze verleden het menschelijk leven op en gaat na enkele tientallen jaren weer onder in de duisternis der eindelooze toekomst. Weinigen zijn er, zóó stomp van geest, zóó geheel opgaande in de zorg voor bevrediging van oogenblikkelijke en voor de hand liggende behoeften, bij wie niet althans nu en dan, op beslissende oogenblikken van hun leven, de raadselachtigheid van hun kort individueel bestaan voelbaar wordt. En naarmate de mensch zich meer objectief vermag te stellen tegenover het leven in het algemeen; naarmate zijn bewustzijn een hooger graad van helderheid bereikt; in die mate wordt de tegenstrijdigheid, eensdeels van op de een of andere wijze deel te hebben aan het Oneindige, anderdeels van toch in het niet te verzinken tegenover de Oneindigheid, door hem niet meer alleen bij hoogst belangrijke gebeurtenissen gevoeld, maar beleefd als een oplossing eischend, ja niet zelden pijnigend probleem. Hij weet niet vanwaar hij komt, noch waarheen hij gaat; ja, is er zelfs wel sprake van een komen en gaan of veeleer van een ontstaan en vergaan? Houdt

in zooverre de vergelijking van het individueel leven met de verschijning van een vallende ster, niet een petitio principii in? Is het niet juister, het leven te vergelijken bij een schuimvlok, die uit den golvenden oceaan opvliegt en na een kort tijdperk van schijnbaar zelfstandig bestaan weer neerploft in de watermassa, zoodat er geen sprake is van ware individualiteit, noch van prae- en postexistentie?

En, zooals het is met den tijd, zoo is het ten opzichte van de ruimte. Een oneindig klein, verdwijnend fragment is de mensch van het natuurgeheel, waaraan hij zich niettemin toch zoo nauw verwant voelt. En wat de zin is van dit geweldig geheel van wentelende bollen, van krachten, waartegen zijn eigen krachten niets zijn; wat de plaats is, die hij hierin bekleedt; wat de verhouding, waarin hij tegenover deze groote natuur staat - hij weet het niet.

En niet alleen, dat zijn kennis aanvulling verlangt in twee richtingen des tijds en in alle richtingen der ruimte, zij verlangt er met niet minder klem eene, wat betreft het oorzakelijk verband der gebeurtenissen in tijd en ruimte. Dat alles, wat geschiedt, een oorzaak hebben moet, zoo goed als een gevolg, is een besef, dat zelfs bij den minst ontwikkelde - ja, reeds bij het dier - leeft, al heeft bij hem het vage gevoel, dat het zoo moet zijn, nog niet den vorm aangenomen, waarin het bij den natuurgeleerde optreedt, nl. als het klare besef, dat de stof en de kracht eeuwig, ongeschapen en onvernietigbaar zijn. Trouwens, lang voordat schijnbaar verdwenen energie nagespoord werd met de fijne meet- en weegwerktuigen van het natuur- of scheikundig laboratorium, lang voor dien tijd werd gepeinsd over schijnbaar verdwenen of ontstane energie in - het menschelijk leven. En zij, die het zoeken naar ‘gerechtigheid’ in het wereldproces een gemoedelijke naïveteit achten, alleen vergeeflijk bij een kinderlijke, anthropomorphische natuurbeschouwing, die de menschelijke begrippen liefde en rechtvaardigheid overdraagt op het natuurgeheel, zij mogen wel eens bedenken, welk verschil er eigenlijk bestaat tusschen het zoeken naar rechtvaardigheid in het menschelijk leven en het nasporen van nog onbekende oorzaken van natuurverschijnselen. Het is in hooge mate inconsequent en dwaas, wanneer er naar aanleiding van een of ander verbrandings- of verrottingsver-

schijnsel met pathos geredeneerd wordt over het feit, dat niets in de natuur verloren gaat, terwijl men getroost ten opzichte van het menschelijk leven, dat toch niet zooveel minder belangrijk is dan een verbrandings- of verrottingsverschijnsel in het laboratorium, zich neerlegt bij de meest raadselachtige verliezen en winsten van ‘energie’. Dat allerlei onbewuste, moleculaire, mechanisch-samenhangende ‘toevalligheden’ (in den alledaagschen zin des woords) ooit in eigenlijken zin ‘oorzaak’ zouden kunnen zijn, dat b.v. een geheel leven met al zijn mogelijkheden van lief en leed, van intens gemoedsleven, te loor gaat, moet voor ieder, die wel eens over ‘mechanisch aequivalent’ heeft hooren spreken, toch zonder twijfel hoogst zonderling voorkomen. En dat bij den dood de resultaten van een leven van harde studie of van veel inwendigen strijd geheel en al dezelfde zouden zijn als die van een leven van ledigheid en losbandigheid, dat het leven van den heilige zoo goed als dat van den ergsten ellendeling volkomen denzelfden toestand tot resultaat zou hebben, nl. het niet-meer-zijn, en hoogstens de hersen-moleculen van den een enkele andere veranderingen door te maken zouden hebben dan die van den ander, vóór ze zouden vergaan zijn tot kerkhof-aarde; dat alles moge men naïeve gemoedsbezwaren noemen: het zijn evengoed ‘verstandsbezwaren’ als welke verstandelijke moeielijkheden ook. En geen enkele reden bestaat er, om medelijdend neer te zien op dengene, die zoekt naar ‘zedelijke wereldorde’ en ‘rechtvaardigheid’ in het menschelijk leven, omdat hij daarin oorzaken ziet zonder gelijkwaardige gevolgen en gevolgen zonder gelijkwaardige oorzaken, en aan den anderen kant bewonderend op te zien tot den geleerde, die zoekt naar ‘causalen samenhang’ in de natuurverschijnselen, die hij bezig is te bestudeeren, omdat ook hij daar oorzaken ziet zonder gevolgen en gevolgen zonder oorzaken.

Ja, men zou zelfs kunnen zeggen, dat dit feit van de raadselvolle en onvolledige verbinding der menschelijke gebeurtenissen aan het fragmentarische van ons leven in tijd en ruimte eerst als het ware relief geeft. Want het fragmentarische van onzen kortstondigen levensloop en van onze in het niet verzinkende kleinheid zou nooit ons in die mate treffen, wanneer hun samenhang met het gebeuren in den

eindeloozen tijd en het bestaan in de eindelooze ruimte doorzichtig was. Maar daar dit allerminst het geval is, wordt het fragmentarische, het niet-af-zijn van ons bestaan in tijd en ruimte eerst recht duidelijk.

Niet minder dan aan het theoretisch weten wordt aan het praktisch handelen het fragmentarische van ons persoonlijk bestaan voelbaar. Want het gaat op dit gebied al weer evenals op het vorige: naarmate de mensch stijgt, worden de conflicten met zijn medemenschen en met - zichzelf zooal niet talrijker, dan toch gevoeliger en dikwijls - schoon niet altijd - pijnlijker. En hoe hij zich hierin te houden heeft, leert de moraal van alle tijden duidelijk genoeg: naastenliefde en zelfbeheersching zijn de twee geleidsters op zijn levenspad, aan wie hij zich zonder aarzeling kan toevertrouwen. Maar moeilijker dan het 'hoe', is meestal het 'waarom' der moraal. Ja, zoo zwaar is het zoeken naar een redelijken grondslag van het moreel-handelen, dat ook hiervoor niet zelden - schoon ook niet altijd - het noodig geacht wordt, de fragmentarische, onvolledige ervaring te overschrijden.

Want dit is de aangewezen weg ter oplossing van de hier genoemde moeielijkheden: uit de ervaring, om zoo te zeggen, alles te halen wat erin zit - want de een haalt uit dezelfde feiten vrij wat meer dan de ander - en met behulp hiervan te speculeeren over datgene, wat voor onze waarneming niet toegankelijk is, doch niettemin van denzelfden aard is als de ervaring, nl. verschijnselen, phaenomeen. Immers, men bedenke wel, dat met deze handelwijze niet bedoeld wordt de door Kant veroordeelde, om met behulp van de wetten, uit de ervaring afgeleid, te gaan speculeeren over dat, wat in het geheel geen ervaring ooit worden kan, omdat het principieel van alles, wat wij onder ervaring verstaan, verschilt. De hier bedoelde speculatie is niets anders dan het aanvullen van de ervaring met datgene, wat nog geen ervaring voor ons is, en misschien ook nooit worden zal, maar dat niettemin van denzelfden aard is als wat wij onder 'ervaring' verstaan.

Het zal vermoedelijk geen tegenspraak uitlokken, wanneer ik beweer, dat de oplossing van de vraagstukken, die ik

straks aanroerde, steeds gezocht is in godsdienst en philosophie. Daarmede is dan evenwel niet gezegd, dat godsdienst en philosophie geheel zouden opgaan in de behandeling dier vragen en evenmin, dat de oplossing uitsluitend dáár gegeven is en nergens anders ter wereld zou zijn te vinden.

Dat datgene, wat ik nu kortheidshalve zal noemen: metaphysica, het thema van den godsdienst vormt, is zoo duidelijk, dat het overbodig zou zijn, er lang bij stil te staan. Dit leven is volgens Christendom en Islam slechts het voorspel van een oneindig veel langer bestaan in een anderen toestand en de handelingen in dit leven zullen den toestand bepalen van het bestaan na den dood; terwijl Hindoeïsme en Boeddhisme, consequenter, niet slechts een post-existentie, maar even goed een prae-existentie leeren, aldus niet alleen de gevolgen van het aardsche leven hunne volle uitwerking latende, maar evenzoo de omstandigheden hier verklarende uit oorzaken, vóór de geboorte in het leven geroepen door hetzelfde individu in andere toestanden van bestaan.

Maar niet alleen in den godsdienst, doch ook in de philosophie - niet bij alle philosophen in dezelfde mate, maar toch bij allen min of meer - worden de problemen der metaphysica en moraal gesteld en met meer of minder succes opgelost. En ik moet hier nog eens den nadruk leggen op het woord ‘gesteld’, want met de oplossing om haarzelf hebben wij op het oogenblik weinig te maken; het gaat er om, aan te toonen, dat de vragen, die hierboven aan de orde werden gesteld, niet maar een paar particuliere vragen van deze of gene zouden zijn, onnoozel en onbeholpen geformuleerd - in welk geval het niet de moeite waard zou zijn, er zooveel over te zeggen - maar dat die vragen gesteld zijn door alle eeuwen heen, in alle tijden, bij alle volkeren. Het gaat er om, aan te toonen, dat het gevoel, in verband te staan met een grooter geheel waarvan wij afhankelijk zijn[1)] - een gevoel, dat, zooals ik boven zeide, zelfs den

1) Ik spreek liever van ‘een grooter geheel’ dan van ‘het wereldproces’, om de mogelijkheid open te laten, dat wij deel zouden hebben aan een organisch, doch voorloopig eindig geheel en hierdoor pas middellijk deel zouden uitmaken van het groote kosmische proces. Of dit evenwel het geval is, kan hier in het midden gelaten worden. Zij, die de mogelijkheid hiervan met beslistheid afwijzen, kunnen natuurlijk zonder den zin der woorden te verwringen voor ‘een grooter geheel’ lezen ‘het geheele kosmische proces.’

domste vaak op ‘hardhandige’ wijze wordt ingeprent, en waarvan de geestelijk fijner aangelegde ook zonder ruwe schokken zich bewust is - èn de noodzakelijkheid, ons van het goede of verkeerde onzer handelingen rekenschap te geven, den mensch steeds gedrongen hebben tot het aanvullen van zijn fragmentarisch levensoverzicht met de uitkomsten der bespiegeling.

Ik behoef hiervoor slechts te verwijzen naar de moraalsystemen der Grieksch-Romeinsche oudheid, de Epicuristen en Stoici, die, hoe betrekkelijk weinig speculatief ook, en hoe praktisch van nature, het toch noodig achtten, boven de onmiddellijke ervaring uit te gaan; een trek, die intusschen veel sterker uitkomt bij Plato en misschien nog sterker bij de Neo-Platonici, in wier stelsel deze geheele wereld slechts eene zeer ondergeschikte plaats inneemt. Als de Neo-Platoonsche wijsbegeerte en haar uitloopers - men zie bv. in Boëtius een Stoicisme, dat door versmelting met Neo-Platoonsche elementen veel speculatiever is dan het oorspronkelijke - in de 5^{e} of 6^{e} eeuw verzinken, treedt de Middeleeuwsch-Christelijke philosophie op, eerst die der Kerkvaders en daarna de Scholastiek, die, zooals vanzelf spreekt, tot onderwerp heeft den inhoud der Christelijke dogmatiek, waarmede dan gezegd is, dat de problemen van onsterfelijkheid, verlossing en vergelding in niet geringe mate het thema vormen van het philosopheeren der gansche Middeleeuwen. In de nieuwere philosophie is het reeds dadelijk Cartesius, die in zijne redeneeringen over het bestaan en den aard van God al spoedig boven de ervaring uitgaat, is het verder Leibnitz, die in zijn monadenleer de ervaring overschrijdt en in zijne Theodicee eene rechtvaardiging beproeft van het leed der wereld, en stelt eindelijk Kant, na in de Kritiek der zuivere Rede de theoretische onhoudbaarheid te hebben aangetoond van de begrippen der oude metaphysica, in zijn Kritiek der praktische Rede de begrippen God, vrijheid en onsterfelijkheid weer op, niet als theoretisch bewezen waarheden, maar als praktische postulaten, m.a.w. als begrippen, waarmede onze ervaring moet aangevuld worden, wil er sprake zijn van een redelijke wereldbeschouwing. En opnieuw worden de problemen gesteld, daar hunne oplossing nog steeds onvoldoende bleef, vooral door Schelling in zijn latere periode en meer nog door

Schopenhauer, die, door zijn levensomstandigheden er nog meer mede in aanraking gebracht - want het is wel eene door al te druk gebruik banaal geworden uitdrukking, maar niettemin een diepe waarheid, dat ten slotte het persoonlijk leven zelf de beste leermeester is - ze stelt met een klaarheid en scherpte, ja een felheid, die het voor wie na hem komen, onmogelijk maakt, er langer overheen te praten. Dat gedeelte van het wereldproces, dat door ons wordt overzien, draagt door zijn onrechtvaardigheid - d.i. het gebrek aan door ons gekenden causalen samenhang - door zijn overheerschende hoeveelheid leed en door de voor ons blinde en irrationeele werking des doods, niet in zichzelf zijne rechtvaardiging, maar wijst heen naar - iets anders. Wat? Dat is de groote, eeuwige vraag, die Schopenhauer zeer onvoldoende beantwoordt, die opnieuw door von Hartmann wordt gesteld en doordacht en die dezen aanleiding geeft tot het uitwerken van zijn grootsche Philosophie des Unbewussten, waarin het wereldproces wordt opgevat als een met smart zich voltrekkende verevening van logisch-dynamische tegenstellingen, waarin het Absolute zich heeft versplinterd, ten einde uit een toestand van absolute onzaligheid te komen tot rust en vrede.

Wanneer ik over het bovenstaande eenigszins uitvoerig heb uitgeweid, heeft dit tot bedoeling, de problemen duidelijk te stellen, die allereerst in het philosophisch aangelegd bewustzijn tot helderheid komen en allereerst in de philosophie ook worden opgelost of naar welker oplossing althans wordt gestreefd. Met dit woord ‘allereerst’ evenwel, dat men, al naar men verkiest, als tijd of rangorde aangevende kan opvatten, is tegelijk gezegd, dat het daarbij niet blijft. En inderdaad, bij geen enkele van bovengenoemde philosophen blijft het dan ook daarbij. Elk systeem, hetzij dat der Christelijke kerk, dat van Leibnitz of dat van von Hartmann - het doet er niet toe, welk - voldoet den zoeker niet slechts in zooverre, dat het zijn fragmentarisch en onlogisch wereldbeeld tot deel maakt van een harmonisch en bevredigend geheel, maar voldoet daarbij nog aan een andere behoefte en houdt rekening met het besef, dat er nog iets anders verlangd wordt dan dit alleen. Elk langs den weg der speculatie verkregen wereldbeeld heeft iets irriteerend-onbe-

holpens in zich, juist omdat het - slechts een wereld ‘beeld’ is. Wat door den zoeker is verworven, is kennis; wat hem ontbreken blijft, is inzicht, is de bevrediging van het verlangen:

> Dass (er) erkenne, was die Welt,
> Im Innersten zusammenhält,
> Schau' alle Wirkenskraft und Samen
> Und thu' nicht mehr in Worten[1)] kramen.

Wat is de reden van dit onbevredigende, dat ik nooit ergens beter heb uitgedrukt gezien dan in het grootsch wijsgeerig dichtwerk, waaraan deze regels ontleend zijn. Hoe komt het, dat, terwijl aan den eisch van een bevredigend verband tusschen mensch en buitenwereld is voldaan, en door het besef van een werkelijk causalen samenhang de tijdelijke en ruimtelijke kleinheid van den mensch en zijn leven haar pijnigend karakter heeft ingeboet, dat toch nog een gevoel van onvoldaanheid kan overblijven? Het antwoord ligt voor de hand en luidt: omdat hier nog ontbreekt, wat alweer Goethe zoo treffend genoemd heeft ‘das geistige Band’, m.a.w. de band, die alles te zamen bindt; de eenheid, waarin alle veelheid haar middelpunt vindt; het algemeene, dat ten grondslag ligt aan het bijzondere.

Dat het eene bijzondere in behoorlijk verband gebracht zij met het andere bijzondere is een eerste vereischte, maar wat ten slotte verlangd wordt, is in het geheel niet ‘bijzonders’, maar het algemeene, dat als het blijvende al het bijzondere draagt. Het bijzondere, hoe uitgebreid ook in tijd en ruimte, geldt slechts voor een bepaalden tijd en een bepaalde ruimte, en zijne nietigheid wordt door de natuur op de haar eigen heldere wijze aangetoond, door al het bijzondere eenmaal te laten ontstaan en -vergaan, naar aanleiding waarvan men de vraag zou kunnen stellen, waarom het bestaande bijzondere méér realiteit heeft dan het niet-meer-bestaande en of dan aan het bestaande bijzondere in 't geheel wel werkelijke realiteit kan worden toegekend. Wat verlangd wordt, is datgene, wat altijd en overal is, het algemeene, dat voor alle tijden en voor alle ruimte geldigheid heeft. Waar het ten slotte - ten slotte, d.w.z. niet alléén, maar naast iets

1) In voorstellingen.

anders - om te doen is, is niet de een of andere bijzonderheid, maar de algemeene, eeuwige wereldgrond, die steeds kenbaar wordt en slechts kenbaar is aan het bijzondere en toch zelf het bijzondere niet is.

Wat wordt nu eigenlijk bedoeld met dit algemeene? Deze vraag wordt slechts opgelost door de eeuwen heen, wordt steeds klaarder en klaarder gezien, zoodat er niet één, maar zeer vele antwoorden op te geven zouden zijn. Het antwoord kan gegeven worden in allerlei woorden, in allerlei graden van helderheid en van bezinning. Het is het dóórdringen in dit probleem, dat leidt tot het algemeen opstellen van een centraal begrip als het Godsbegrip, het Absolute of welke namen het algemeene, dat den grond vormt voor alle bijzondere verschijnselen, dragen moge. Het is dit besef, dat bij Plato spreekt uit zijn ideeënwereld, waarin de buiten elkaar liggende vele aardsche dingen worden samengetrokken. Het is dit, dat bij Schopenhauer diens overdreven afkeer veroorzaakt van al het historische in het algemeen, en dat hem aan de producten der kunst meer ‘waarheid’ doet toekennen dan aan de feitelijk gegeven menschen en gebeurtenissen. Het is dit, dat de groote bekoring uitmaakt van een Spinoza b.v., die in zeer weinig de grenzen der ervaring te buiten gaat, maar wiens kracht en grootheid juist gelegen zijn in zijn opvatten van al het bijzondere als modus van de eeuwige Substantie. En moge de verhouding van modus en Substantie dan aan helderheid te wenschen overlaten, zoo is dat toch geen beletsel voor het veroorzaken van die eigenaardig kalme geestesstemming, waarvan Spinoza nu al een paar eeuwen lang telkens weer zijne bestudeerders vervult en waardoor hij op hen den indruk maakt, niet van iemand, die verouderd is, maar van iemand, die een taal spreekt, die ook voor hen nieuw en waar is, omdat ze - niet afhankelijk van bijzondere voorstellingen - inderdaad eeuwig waar en eeuwig nieuw is. Het is ten slotte in de hoogste mate bij Hegel, dat deze behoefte, het Al als systeem, d.w.z. als een zichzelf systematiseerend geheel te zien, wordt gevoeld, dat in helderder vorm dan te voren het vraagstuk wordt gesteld en opgelost en het algemeene wordt opgevat als het blijvende glanzende net te midden van de vliedende eindige schaduwen.

Zoo schommelt het philosophisch denken, het denken over

de wereld als geheel, heen en weer tusschen het kennen van het bijzondere en het begrijpen van het algemeene, tusschen de voorstelling en het begrip. Want, ofschoon ik bij het vluchtig overzicht, hierboven gehouden, met opzet den laatsten karaktertrek bij de daar genoemde philosophen heb weggelaten - met opzet, om den anderen des te beter te doen uitkomen - is daarmee, zooals ik reeds opmerkte, niet gezegd, dat deze niet aanwezig zou zijn. Het is niet zoo, dat de eene philosoof zich uitsluitend bezighoudt met het aanvullen der bijzondere ervaring tot een bevredigend en harmonisch geheel, en de ander met de beschouwing van het bijzondere bij het licht van het algemeene; het is zoo, dat bij den een de eerste trek overheerscht en bij den ander de tweede en dat beide noodig zijn en elkander aanvullen. De behoefte aan een breeder, ruimer overzicht van het wereldverloop, dan het onbeduidend fragment, dat ons door onmiddellijke ervaring gegeven is, is niet minder sterk dan die aan een helderder inzicht in het algemeene te midden van liet vervluchtigende bijzondere. Want, om een bekende uitdrukking van Kant, eenigszins gewijzigd, te gebruiken: het begrip zonder de empirie is leeg en de empirie zonder het begrip blind. Wie het eene verwaarloost ten koste van het andere, is eenzijdig; het is om het even, wàt hij verwaarloost.

II.

Welke beteekenis heeft in dit proces van eeuwige schommeling, van verruiming van onzen gezichtskring en verheldering van ons begrip, de philosophie van Hegel, zooals die door onzen landgenoot prof. Bolland wordt ge-predikt? Is in haar eene volledige versmelting van deze twee tendenzen bereikt? Om dit te kunnen beantwoorden, is het wenschelijk, na te gaan, hoe prof. Bolland zelf ditzelfde proces van schommeling heeft moeten doormaken, dat hierboven werd geschetst, en hoe hij van von Hartmann kwam tot Hegel.

Het is de metaphysicus van de eerste soort, die hoofdzakelijk - zij het dan ook niet uitsluitend - spreekt uit ‘Het Wereldraadsel’, geschreven onder den invloed van von Hartmann, en vooral het karakteristieke en omvangrijke stuk over ‘de Wereldbeschouwing der toekomst’. Wat eigenlijk de

inhoud van von Hartmann's philosophie is, zeide ik boven reeds in het kort; het zij hier nog eens herhaald met de woorden van Bolland-von Hartmann zelf: ‘Ons (is) de mogelijkheid gegeven om twee tegenstrijdige beschouwingswijzen te vereenigen, welke zich feitelijk met gelijke kracht opdringen aan een iegelijk, die zien wil en zien kan: de leer van de planmatigheid der Natuur aan de eene en de veroordeeling door het gemoed der in strijd en botsing verloopende werkelijkheid aan de andere zijde. De verzoening der tegenstrijdigheid bestaat dus hierin, dat wij den wereldloop beschouwen als eenen activiteitstoestand van den absoluten Geest, waarin het Alwezen op onvoorbedachte wijze is geraakt en waarin het zich tegen zichzelf heeft gekeerd, om zoo te geraken tot de opheffing van dat onbevredigbare haken en streven, en weder over te gaan tot den vrede van volmaakte innerlijke rust.’ (Wereldraadsel, pag. 422).

Hoezeer Bolland-von Hartmann doordrongen is van de noodzakelijkheid om aldus, de ervaring verre overschrijdend, de innerlijke ervaring te hulp nemend om de uiterlijke beter te verstaan, een overzicht in vogelvlucht te vormen van den loop van het wereldproces, spreekt hij uit bij zijn terugblik aan het slot van het gedeelte over Wereldnood en Werelddoel in de woorden: ‘Zoo heb ik dan op mijne wijze, doch op het voetspoor van den gigantischen denker Eduard von Hartmann eene benaderende oplossing trachten te geven van een vraagstuk, dat van oudsher den denkenden mensch voortdurend heeft beziggehouden. Ik heb mij daarvan niet laten afhouden door het zoo dikwijls geopperde bezwaar, dat wij veel te weinig van den algemeenen wereldloop weten, om er eene juiste meening over te vormen, bedenkende, dat het hier niet een accumulatief vaststellen van den *inhoud*, maar enkel eene schematische benadering van den *zin* der gebeurtenissen betreft... Hoezeer men zich ook beijvere, de beantwoording der vraag naar het einddoel des natuurverloops als onnoodig en onuitvoerbaar voor te stellen, het theoretisch, zoowel als liet zedelijk bewustzijn slaat in zijn instinctmatig en ingeboren synthetischen drang al zulke skeptische en kruideniersachtige raadgevingen in den wind;... Is de overtuiging van een hoogere beteekenis der feiten eenmaal ontstaan, dan houdt de denkende mensch niet op zich met de gedachte

aan het “Wat?” bezig te houden. De vraag: “Waartoe dat alles?” is te diep geworteld in de menschelijke natuur, wier logica dan toch een stuk K o s m i s c h e logica is, dan dat algeheele onthouding in dit opzicht anders dan door een alzijdige vertwijfeling, ditmaal ook in logisch-theoretischen zin kan worden gekocht. Ook de minst ontwikkelde heeft bij eenige schranderheid van aanleg een antwoord gereed op dit allerwege uit de Natuur zelve opduikende “Waarom?” het is de Natuur zelve, die, tot bezinning geraakt, in ons zich deze vragen stelt; en wie eenmaal is opgeklommen tot het concipieeren van algemeen kosmische problemen, zal zich, bij alle gevoel van onvermogen tot volkomen adaequate oplossing, niet geneigd gevoelen om zich de behandeling dezer bijzondere vraag te laten verbieden.’ (W.R. pag. 439). Ja, hoeveel hooger staat dit doorvorschen van den zin der gebeurtenissen, hoeveel hooger eene desnoods benaderend-ware opvatting van het geheele natuurverloop dan allerlei detail-onderzoekingen! ‘Van kosmologische ensemble-concepties’, zoo klinkt het met bitterheid ‘wil men tegenwoordig niet veel weten, want men voelt zichzelven tot het uitdenken van zoo iets niet in staat; liever verdrinkt men daarom de gedachte aan eigenlijk gezegde wijsgeerige vraagstukken in een zondvloed van kritisch-historische of psychologische detail-studiën van meestal zeer twijfelachtige wijsgeerige waarde; liever praat men om de eigenlijke groote problemen een beetjen heen.’ (W.R. pag. 459).

Een van de ‘groote problemen’ is het ons reeds zoo bekende probleem der ‘verlossing’. ‘De wereld bevat smart en boosheid; zij heeft behoefte aan verlossing,’ (W.R. pag. 380) heet het kort en krachtig. En elders klinkt het niet minder beslist: ‘Het godsdienstig bewustzijn der menschheid haakt in den een of anderen vorm naar v e r l o s s i n g; ziedaar een zielkundig f e i t, waarmede eene alzijdige en waarlijk wetenschappelijke wereldbeschouwing heeft rekening te houden als met een subjectieven of inwendigen weerschijn van het krachtenconflict der werkelijkheid. Met het oog hierop is het goed en richtig, dat men den tijd beschouwe als iets wezenlijks in God; de onderstelling van het illusorisch charakter van den tijd... ware een hoon aan het leed der lijdende en strevende Natuur...; het ware de vernietiging der hope op teleologische bereiking van het absoluut logische, van einde-

lijke en algemeene verlossing uit al wat onredelijk en boos is, de opheffing m.a.w. der idealen van verstand en gemoed.' (W.R. pag. 378). Ja, van zóó groote beteekenis is deze drang, dat uit hem de oorsprong van den godsdienst is te verklaren: uit de hulpeloosheid des menschen tegenover de natuurmachten ontstaat het gevoel van een zekere betrekking ten aanzien dier machten, die als bezield worden opgevat en geacht worden, zekere stemmingen jegens hem te koesteren. Dit leidt dan tot het invloed willen uitoefenen op die stemmingen, waarmede de omslag van natuurmachten in goden voltrokken wordt. En zoo 'is alle godsvoorstelling in laatsten aanleg alleen af te leiden uit 's menschen ingeboren b e h o e f t e a a n v e r l o s s i n g, uit zijne natuurlijke hoedanigheid alzoo, welke hem steeds aandrijft om het geluk te zoeken en nooit in staat stelt, dit met eigen middelen te bereiken. Ware het menschelijk leven vrij van lijden, of bezat de mensch het besef en de kracht om zich zonder onzichtbare hulp van zijn lijden te bevrijden, de godsdienst zoude nooit ontstaan zijn.' (W.R. pag. 486). Of deze genesis van den godsdienst juist is of niet, doet er voor het oogenblik weinig toe: hoofdzaak is de verklaring, dat de behoefte aan verlossing een feit is van de grootste beteekenis en de verststrekkende gevolgen.

Ja, zelfs zou men het geheele opstel over de wereldbeschouwing der toekomst een bewijs kunnen noemen van de ingeboren behoefte aan verlossing, wanneer men let op de ironie, het sarcasme, den bijtenden spot, waarmede prof. Bolland hen bestrijdt, die het geheele 'axiologische vraagstuk' zooals hij het noemt, met hun optimistische tegenwerpingen trachten weg te praten, of - men houde dit goed vast - trachten te maken van een objectief probleem dat in den tijd voor alle individuën moet worden opgelost tot een subjectief, dat moet worden opgelost in enkele individuën. 'Zelfs wijsgeeren van beroep, in stilte gebeten op de 'negativiteit' onzer wereldbeschouwingen, doch onmachtig hunnen lezers of hoorders het optimisme voor te demonstreeren, trachten daarom den stand der axiologische vraag te verduisteren door b.v. met een voornaam gezicht te verklaren, dat voor den deskundige alle axiologie maar gekheid is en optimisme en pessimisme in waarheid gelijkelijk gegrond en ongegrond zijn, doordat zij uiteraard geheel aan het subjectief

believen der betrokken individuën zijn overgelaten. Een gemakkelijke wijze, om zich met behoud van deftigheid op een goedkoopjen van een onwelkom vraagstuk af te maken en die bovendien het voordeel heeft, dat men ze op alle mogelijke onwelkome disputen gebruiken kan als 'passe-partout'.... Niets dan een ontduiking der discussie is het, wanneer men zich van sommige zijden met de leus: 'Alles subjectief!' van het axiologisch vraagstuk tracht af te maken.... Bitter *gestemd* zoude men in dezen juist worden tegenover den onverschilligen agnosticus, bij de gedachte aan het groote, het massieve, het akelige, het onuitroeibare feit van den alomtegenwoordigen strijd om het bestaan! (W.R. pag. 480).

Het is in het licht van deze beschouwingen niet te verwonderen, dat ook het eeuwenoude vraagstuk der persoonlijke onsterfelijkheid ter sprake komt, zij het dan ook, dat het wordt opgelost in ontkennenden zin. 'Met de aanneming van een bewusteloos en onpersoonlijk geestelijk Absolutum', aldus prof. Bolland, 'heeft men als vanzelf tegelijk een vraag beantwoord, die velen als de gewichtigste zullen beschouwen: ik bedoel het vraagstuk der persoonlijke onsterfelijkheid' (W.R. pag. 382). Wanneer de wereldgrond, het Absolute, onbewust en onpersoonlijk is, kan de menschelijke, bewuste persoonlijkheid slechts voorbijgaand zijn, althans in laatsten aanleg. Inderdaad, in von Hartmann's stelsel is de persoonlijke onsterfelijkheid een dwaasheid, en geheel redeneerende van Hartmanniaansch standpunt uit, verklaart prof. Bolland zich dan ook verder op (zie de p. p. 494 e.v.) nog sterker tegen de individueele onsterfelijkheid; maar niet om de antwoorden, doch om de vragen is het hier in de eerste plaats te doen en wij zien, hoe ook Bolland-von Hartmann diep doordrongen is van het feit, dat het hier genoemde vraagstuk er een is, 'dat velen als het gewichtigste zullen beschouwen'.

Zeer uitvoerig weidt prof. Bolland uit over de taak van den mensch ten opzichte van zijn eigen leven en dat van zijn medeschepselen. En het moet alweer opgemerkt worden, dat het in onmiddellijk verband met de grootsche conceptie van het gansche wereldproces is, dat de moraal wordt behandeld. Ook hiervoor dus is het noodig, de 'fragmentarische' ervaring te overschrijden. Het wederzijdsch recht van bestaan en de verhouding van die twee, beide noodzakelijke, polen:

egoïsme en altruïsme, worden slechts duidelijk in het licht van het gansche wereldproces en blijven anders ‘volslagen raadselachtig’. Immers: ‘Van het hier door ons bereikte gezichtspunt uit wordt veel doorzichtig, wat anders volslagen raadselachtig blijft, - de tweespalt bv. tusschen de erfelijke zelfzucht, die voorwaarde aller individualisatie, en de alle afzondering negeerende liefde of zelfverloochenende toewijding aan het Geheel, welke in de levende wezens zich baan breekt in verschillende graden van omvang en helderheid. Wij kunnen thans den in ons zich aan het licht worstelenden kategorischen imperatief van volmaakte zedelijkheid (“Wijd u onbaatzuchtig aan de belangen des Geheels!”) als een afzonderlijke en voorloopig nog sporadische en onduidelijke opflikkering verklaren, in dewelke eerst implicite en nevelachtig, doch later met volle helderheid en beredeneerd, de waarheid tot zelfbezinning geraakt, dat de werkelijkheid met hare functioneele splitsing behoorde plaats te maken voor de volkomen eenheid en latentie aller dingen en ideeën in de rustige verborgenheid van Godes schoot. De zedelijke eisch van algemeene en volmaakte liefde krijgt voor ons thans een treffend mystieken zin, want de liefde is eene geheimzinnige, voor verwezenlijking voorloopig niet vatbare, vingerwijzing naar het volstrekt negatieve einddoel der Natuur. Immers, de verwezenlijking van volmaakte liefde ware de zege van den eenheidsdrang over allen haat, afstooting en tegenstelling, de opheffing m.a.w. der op onderlinge afzondering en tegenstelling gegronde werkelijkheid zelve’. (W.R. pag. 422).

Verheven gedachten, in schoone taal uitgedrukt, de menschelijke handelingen beschouwende bij het licht van een ontzaglijk kosmologisch proces.

Dat met von Hartmann het laatste woord in de wijsbegeerte niet gezegd is, zal wel niet betwijfeld worden. Trouwens, hoe kan het ook anders, waar het kosmisch verloop, waarin von Hartmann den mensch plaatst, waarin hij hem zijn rol laat spelen en zijn taak laat vervullen, zoo geweldig naar alle zijden onze ervaring te buiten gaat. Niemand is zich hiervan beter bewust dan prof. Bolland. ‘De wijze,’ zegt hij, ‘waarop de door mij hoogvereerde Berlijner denker die formule nader heeft uitgewerkt, is voorzeker op verre na niet

vrij van wat men technisch aporieën pleegt te noemen, - een gebrek, dat nu eenmaal allen uitkomsten van het menschelijk denken schijnt aan te moeten kleven. Wie zal het Hartmann euvel durven duiden, dat hij de volstrekte Waarheid niet gevonden heeft?' Dit belet evenwel niet, dat, 'mogen ook zijne leeringen op hare beurt weder vat geven aan de negatieve kritiek, voorloopig vertegenwoordigt Hartmann, over het geheel genomen, het laatst bereikte stadium in den ontwikkelingsgang der menschelijke gedachte'. (W.R. pag. 501).

Intusschen, waarin von Hartmann te kort schiet, is niet in hoofdzaak dit, dat hij al te ver de ervaring zou overschrijden en zijn leer daardoor al te onzeker en niet vatbaar voor contrôle zou worden. Ik heb straks reeds uitvoerig betoogd, dat het wel noodig, maar niet voldoende is, de ervaring aan te vullen met hypothesen, afgeleid uit empirie, maar dat in de philosophie nog iets anders verlangd wordt, wat men met een eenigszins vaag woord zou kunnen aanduiden als inzicht. Dat von Hartmann dit in het geheel niet geeft, zou een onjuiste bewering zijn, zooals uit het voorgaande wel voldoende zal zijn gebleken. Wie aan de wereld de attributen Wil en Voorstelling toekent, toont alleen reeds daarmee aan, dat het hem om nog wat anders te doen is, dan om een 'beeld' van de wereld, dat hij achter de veelheid der verschijnselen een algemeen regelend principe erkent, waarvan die veelheid een voorbijgaande openbaring en uiterlijke vorm is. Dit neemt evenwel niet weg, dat er iets duisters, iets ondoorschijnends, blijft in dat gansche wereldproces, dat te veel opgaat in het bijzondere en te weinig het algemeene laat doorschijnen, dat betrekkelijk te veel aandacht schenkt aan den nimmer rustenden stroom van verschijnselen en te weinig aan het eeuwig blijvende, in welks bedding die nimmer rustende stroom vloeit. Met de eindigheid van het natuurverloop naar voren zoowel als naar achteren heeft de eeuwigheid of tijdeloosheid der Essentie zelve niets te maken, zegt prof. Bolland in Het Wereldraadsel. 'De Essentie en de activiteits-toestand dier Essentie zijn twee' (pag. 430). Met dat al hooren wij bij von Hartmann zeer veel over dien activiteitstoestand en over de activiteitstoestanden der Essentie, doch zeer weinig over het eeuwige der Essentie zelf.

Dit blijven steken in betrekkelijkheden, dit ontbreken van

'das geistige Band', dat de betrekkelijkheden samensnoert tot een keten, waarin ze alle haar bepaalde plaats en functie hebben, wordt op verschillende plaatsen in het wereldraadsel reeds uitgesproken. 'Wij wandelen in raadselen,' zoo klinkt de verzuchting, wanneer prof. Bolland de onmogelijkheid inziet, om met von Hartmann de begrippen getal, ontkenning, wording, oorzaak e.d. te doorgronden, 'en kennen ons zelven niet' (pag. 428).

Er moest eenmaal een tijd komen, waarin een dergelijke geestestoestand onhoudbaar werd. In een rede, in 1906 te Amsterdam in Odeon gehouden, heeft prof. Bolland zijn geestesgesteldheid en gemoedstoestand van de latere Hartmanniaansche periode geschetst. 'Wanneer ik "Aanschouwing en Verstand" schrijf', zegt hij daar, 'is, om zoo te zeggen, alles kapot, ik ben dan om zoo te zeggen au bout de mon latin. Er is geen begrip of stelling die onaantastbaar was gebleken in mijn eigen kriticisme; alles was onhoudbaar' (pag. 16). Toen kwam de studie van Hegel en daarmede plotseling het zoo lang gezochte inzicht. En in klare, kernachtige taal wordt de superioriteit van Hegel boven von Hartmann aangetoond. 'Verstaat het,' zegt prof. Bolland, 'wat ik nu ga zeggen. Ziet, wat mijn wanhoop was geweest in die geleidelijke débâcle van al mijn voorstellingen, begrippen en onderstellingen, het feit dat wàt ik onderstelde en beredeneerde of probeerde, altemaal kapot ging in zoover ik er flink over doordacht, - hier kwam ik plotseling in een licht te staan, waarin ik leerde zeggen: Wel, dat is juist het ware! Dat *is* de waarheid, dat geen denkbaarheid ooit houdbaar is op zichzelf, dat er niets is, waarvoor men zooveel zeggen kan, dat er niet ook iets tégen zou te zeggen zijn, dat dus geen enkele afzonderlijke stelbaarheid zonder meer aanspraak heeft op de geldigheid van "het ware". Geen afzonderlijke denkbaarheid het ware, alles slechts te waardeeren en te concedeeren onder voorbehoud ván, en in verband mét, wat anders; alles betrekkelijk, - hoort dat! Want dat wil zeggen, de betrekkelijkheid is volstrekt; de relativiteit is absoluut; het absolute, het volstrekte openbaart zich in betrekkelijkheid en is niet buiten het relatieve te zoeken. God, om het over te brengen in de taal van de voorstelling, is niet alleen een God alleen aan den anderen

kant van de sterren, het Ware en Oneindige is niet daar waar geen eindigheid is, om zoo, door de eindigheid buitengesloten, zelf weer op zijn manier een eindigheid te zijn. Het ware oneindige, het oneindige ware, is het oneindige, dat in alle eindigheid, het ware dat in alle onwaarheid is weer te vinden, en tot zichzelf komt. Dat was de groote gedachte, die mij daar plotseling, om zoo te zeggen in een ongedroomde helderheid van redelicht stelde; al datgene, wat in zijn verbijzondering, in zijn onderlinge verenkeling, mijn wijsgeerige wanhoop had uitgemaakt, juist de gedachte, dat niets op zichzelf houdbaar was gebleken, hier bleek het de verkeerde kant van het ware zelf. Alles bleek te gelden in verband met wat anders; de waarheid en het ware heette voortaan veeleenig en allerminst als een hoop buiten elkaar vallende zandkorrels te denken.' (Rede Odeon, pag. 17).

Niet ten onrechte spreekt prof. Bolland van een 'attitude,' en zeker is de benaming: attitude of: geesteshouding de meest passende, die men zich denken kan. Het is een beschouwingswijze, die zich niet verliest, zich niet vastlegt in een of ander bijzonder systeem, een of ander bijzonder 'stel beweringen,' en die toch alle bijzondere systemen laat gelden, een houding, waarin begrepen wordt, dat het algemeene, het alom en eeuwig-aanwezige het ware is en alle verbijzondering slechts beperkt en vergankelijk en onwaar en dat niettemin toch het algemeene het bijzondere behoeft als zijn aanvulling, zonder hetwelk het zou zijn als 'de nacht, waarin alle koeien zwart zijn' en mét welke het pas het ware-algemeene, het ware-oneindige is.

Intusschen, wanneer hier gesproken wordt over een 'attitude' moet niet uitsluitend gedacht worden aan een, 'subjectieve gemoedsstemming', al is zulk een stemming ook al weer niet te scheiden van het wijsgeerig inzicht. Deze geesteshouding, die het algemeene inziet en doorziet, heeft daarmede tegelijk in zich het regelend princiep volgens hetwelk alle bijzondere kennis zich ordent en alle bijzondere wetenschappen zich scharen tot deelen van 'de' tot systeem geordende, doorziene en doorzichtige wetenschap, die den naam Wijsheid dragen kan. Zoo is haar werk voorloopig dubbel, zooals Dr. Fraenkel zegt in zijne brochure: Antwoord aan Prof. Jelgersma: 'Want zelf met allerlei ervaringskennis toegerust,

doordenkt zij de algemeene begrippen der bijzondere wetenschappen, dat is, zij denkt ze in een verband dat zij aan zichzelf blijken te hebben. Wanneer de natuurleer begrippen als eenheid, grootte, verandering, graad, aanwendt, de rechtsleer spreekt van persoon, eigendom, staat, de aesthetica van schoonheid, treffendheid, verhevenheid, de theologie ziel, geest, eeuwigheid laat gelden; - dan is het de zuivere Rede, die toont, dat geen dezer begrippen op zichzelf staat, dat zij elk afzonderlijk van alle anderen aanvulling vorderen en dat zij daardoor in elkander overvoerende, eerst in hun verband tot hun recht, de waarheid komen; - terwijl de theorie eener bizondere wetenschap haar bizonder begrip als *de* waarheid vasthoudende dan vaak aan de waarheid van zichzelf wanhopig wordt. Het tweede is, dat de zuivere Rede met de rechtvaardiging der bizondere wetenschappen die van zichzelf leert geven en leert begrijpen wat begrijpen eigenlijk is. Zoo is zij èn het middelpunt èn de omtrek van den kring der wetenschappen en zooals van zelf middelpunt en omtrek bijéénhooren, zoo is de zuivere Rede nader beschouwd *de* wetenschap, die de eenheid van het begrip vindt en reproduceert in de eindeloosheid van wat geweten kan worden.' (pag. 24).

Dit beeld van de philosophie als centraal-wetenschap is ook bij prof. Bolland zelf een geliefkoosde beeldspraak. 'Wijsbegeerte als studievak is wetenschap der centraliteit, centraliteit van wetenschap, hetgeen beteekent, dat de wijsbegeerte van den eenen kant genomen alle verscheidenheid van kenbaarheid omvat en aan de andere zijde wegkrimpt in de onzakelijkheid van een denken zonder meer.... Reeds in de oudheid heeft men in dien zin aan de wijsbegeerte twee kanten gezien.' (Het Nut der Wijsbegeerte, pag. 40). Dat dit zoo zijn moet, is niet moeilijk in te zien, wanneer begrepen wordt, dat het eigenlijk in de wetenschap zelve óók al niet te doen is om 'zakelijkheden' zonder meer, doch dat, evenals de Wijsbegeerte 'het' inzicht zoekt van alles, elke wetenschap, wanneer zij behoorlijk wordt doordacht, er evenzoo op uit is, den zin te vatten van hetgeen op haar bijzonder terrein te weten valt, zich aldus verheffend boven de zakelijke, bijzondere kennis. 'Door de zakelijkheden henen wil de wetenschappelijke mensch het eeuwig onzakelijke begrip

vinden, dat van die zakelijkheden de “reden” inhoudt, zijne rede wil in dat alles slechts komen tot zuivere denkbaarheid, denkbaarheid van en in haarzelve. Daarom centraliseeren zich de wetenschappen in de wijsheid, gelijk in het middelpunt van eenen cirkel de stralen samenkomen van zijn omtrek, - waarin begrepen is, dat, al is het der wijsheid om waarneembaarheden niet te doen, zij toch niet zonder ondervinding aan de peripherie ontstáát.’ (Nut der Wijsbeg., pag. 41). Zoo hebben ten slotte het redelijk denken en het empirisch onderzoek, het begrip en de ervaring ‘samen te werken;’ heeft het eerste het materiaal te begrijpen, dat de laatste heeft verschaft.

Uit deze omstandigheden volgt reeds voldoende, dat ook met Hegel het laatste woord in de wijsbegeerte niet is gezegd. ‘Het staat veeleer zoo,’ spreekt prof. Bolland, ‘dat Heraclitus vijf honderd jaar voor Christus met het beetje, met het schijntje, dat hij toen wist, de ware leer óók al geuit heeft. En Hegel heeft tusschen 1800 en 1831 weer de waarheid gezegd met de middelen van zijn tijd. Het duurde niet lang, of die middelen waren weer uit den tijd; wij weten heel wat, dat Hegel *niet* wist.’ (R.O. pag. 49).

Dit neemt evenwel anderdeels niet weg, dat de ‘attitude’ van onzen geest, de eeuwige zin en algemeene structuur van alle geschieden niet afhankelijk is van de steeds overblijvende gapingen in onze ervaring, en dat derhalve de Hegelsche philosophie, opgevat als een ‘encyclopaedie van bijzondere algemeenheden,’ niet is te weerleggen in den gewonen zin des woords. Terecht zegt prof. Bolland dan ook: ‘De geest van Hegel, die met de boeken en de letter van Hegel niet te verwarren is, hij is mij de geest van zelfbestendiging in zelfverkeering, de geest der absolute negativiteit, de geest van aanhoudende ordening onzer denkbaarheden, die immers allen bijzonderheden in een en hetzelfde ‘soort’ bewustzijn zijn, en die geest mag tot misgrepen komen, maar is niet te ‘weerleggen.’ (R.O. pag. 46). Op gelijke wijze laat de heer Fraenkel zich uit: De eenheid van het begrip, zegt hij, ‘wordt dan begrepen, wanneer zij gereproduceerd wordt als een systeem van begrippen, dat de ervaring vooronderstelt en in de bijzondere wetenschappen zich steeds zal terugvinden als het blijvend ware, dat wel nieuwe toepassingen zal vinden in nieuwe verschijnselen en

de wetenschappen steeds dieper zal doordringen, maar als grondslag van alle theorie door geen nieuwe theorie kan te niet gedaan worden.' (Antwoord aan prof. Jelgersma, pag. 25).

III.

Bij deze schets van de Hegelsche philosophie, waarbij ik met opzet prof. Bolland zooveel mogelijk aan het woord gelaten heb, ten einde het verwijt te ontgaan, een onjuiste of minder juiste voorstelling te hebben gegeven, zal het duidelijk geworden zijn, dat zij inderdaad niet is te 'weerleggen.' Dat is veel, maar nog niet alles. Want wie de - ook opzettelijk in extenso gegeven - uitingen en probleem-stellingen van prof. Bolland uit Het Wereldraadsel aandachtig gelezen heeft, zal waarschijnlijk bij de daarop gevolgde uiteenzetting van Hegel's philosophie wel een paar malen bij zich zelf gedacht hebben: hoe staat het nu eigenlijk met het 'axiologisch vraagstuk?' Hoe staat het bij Bolland-Hegel met 'de diep in de menschelijke natuur gewortelde vraag: waartoe dat alles?', de stem van de tot bezinning geraakte teleologisch werkende natuur zelve? Hoe staat het met de behoefte aan verlossing, die door Bolland-von Hartmann erkend werd als een zoo enorm belangrijk 'zielkundig feit?' Hoe staat het met de noodzakelijkheid, om zich rekenschap te geven van 'de tweespalt tusschen de erfelijke zelfzucht, die voorwaarde aller individualisatie en de alle afzondering negeerende liefde of zelfverloochenende toewijding aan het Geheel', welke verhouding alleen niet 'volslagen raadselachtig' is bij het licht van het naar opheffing van alle tegenstellingen strevende wereldproces?

Op één zaak moet ik hier, voor ik verder ga, met nadruk wijzen, op iets wat den *aard* van deze 'axiologische' en andere vraagstukken betreft, hierop nl., dat von Hartmann bij al zijne beschouwingen, zijn 'omlijsten' van het menschelijk bestaan met het teleologisch wereldproces, min of meer blijft in de sfeer der voorstelling. Nu zijn wij, zoolang wij in de sfeer der voorstelling zijn, nog niet genaderd tot het allerhoogste. Maar dit neemt niet weg, dat problemen, die naar aanleiding van feiten in de voorstelling zijn gesteld, ook moeten opgelost worden in de voorstelling, dat het

menschelijk bestaan en handelen in-den-tijd tot zijn rechtvaardiging een aanvulling noodig heeft óók in-den-tijd. Dit is een zaak, die door prof. Bolland geheel genegeerd wordt, en waarop daarom wel de aandacht mag worden gevestigd. Wanneer ik mij met behulp van eene - uiteraard zeer gebrekkige - beeldspraak mag uitdrukken, zou ik de menschelijke kennis wenschen te vergelijken met een cirkelboog, die evenwel slechts hier en daar aangegeven en op een andere plaats weer geheel en al weggelaten was. De wijsbegeerte zou dan tot tweeledige taak hebben, zoowel om de ontbrekende deelen van den cirkelomtrek in te vullen als daarnevens, om het middelpunt te bepalen, waarin alle stralen samenkomen. En dat zij deze dubbele taak steeds heeft trachten te vervullen, heb ik in het begin van dit opstel uitvoerig aangetoond. Er kan geen twijfel aan zijn, of wanneer Plato zijn ideeënwereld opstelt, de Scholastiek de redelijkheid tracht te onthullen van de dogma's der Kerk, Kant zijn praktische postulaten in zijn philosophie neerlegt, en von Hartmann een grootsch panorama ontwerpt van de kosmische evolutie, dat zij allen dan een tweeledig doel hebben en wel: in de vlietende verschijnselen het eeuwig-blijvende en ware, het Begrip te ontdekken en vast te houden, *nadat* deze onze wereld-alsvoorstelling haar pijnigend fragmentarisch karakter heeft verloren, doordat zij gezien wordt als deel van een grootere wereld-als-voorstelling.

En zelfs, al zou men dit willen ontkennen en ten aanzien van de wijsbegeerte vóór Hegel willen beweren, wat met betrekking tot den godsdienst door prof. Bolland wordt gezegd, dit nl., ‘dat de oplossing der gevoelvolle voorstelling in het redelijke begrip geen oplossing (is) tot niets, maar verfijning van den inhoud der verbeelding tot de waarheid der zuivere gedachte’ (Zuivere Rede, pag. 408), dan laat zich, afgezien van wat Johannes, Paulus of Origenes zelf daarvan hebben gedacht - van menschen, die een paar duizend jaar dood zijn, laat zich altijd gemakkelijk beweren, dat ze iets anders bedoeld hebben, dan er letterlijk staat - toch niet wegredeneeren, dat deze wereld-van-voorstelling in elk geval zeer fragmentarisch is, en dat zij *als zoodanig* eene aanvulling behoeft. Men kan niet wegredeneeren, dat het inzicht in de beteekenis des levens dieper wordt, wanneer ons in-de-voor-

stelling een breeder kijk op het wereldproces wordt gegeven en een grondiger kennis van tal van onbekende kosmische krachten, die op ons inwerken en dat dit streven om ons en onze omgeving en het verband tusschen deze beter te verstaan, moet leiden tot de een of andere 'kosmologische ensemble-conceptie,' waarvan men tegenwoordig niet veel wil weten, omdat men zich tot het uitdenken van zoo iets niet in staat acht, en dat *dit* probleem in 't minst niet wordt opgelost door 'verfijning van den inhoud der verbeelding tot de waarheid der zuivere gedachte.'

Welnu, niettegenstaande het triomfantelijk klinkt: 'niet doordat wij de metaphysica ignorééren bevrijden wij ons van de onnoozelheden, die erin mochten te vinden zijn, maar doordat wij erop afgaan en ze behoorlijk doordenken' (R.O. pag. 21); niettegenstaande er soms 'een zeer metaphysisch gezicht' getrokken wordt, niettegenstaande dit alles laat prof. Bolland de vraagstukken, die tal van denkers hebben beziggehouden en die hijzelf in Het Wereldraadsel met zooveel ernst stelde,... eenvoudig liggen alsof er nooit iemand over had gesproken.

Dit klemt des te meer, daar, in tegenstelling met andere philosophieën, die de ervaring vrij laag aanslaan, de Hegelarij zich tot taak stelt, steeds op haar qui-vive te zijn, teneinde de ervaring te blijven absorbeeren en verwerken. Ieder zegt de waarheid met de middelen van zijn tijd, zegt prof. Bolland. 'En zoo kan ik nu, zonder afhankelijkheid van deze of die bijzondere stelling bij Hegel zelf, als volbloed Hegelaar met de middelen van 1906, zoover daarin mijn kennis reikt, op mijn beurt de ware leer herhalen' (R.O. pag. 48). In 't algemeen schat prof. Bolland de ervaring en de daaruit onmiddellijk voortvloeiende beschouwingen volstrekt niet te laag, om ze in zijn philosophie te assimileeren. Maar het is er dan ook de ervaring naar! Zoo maakt het een eenigszins vreemden indruk, wanneer wij van iemand, die de empirisch-speculatieve problemen van von Hartmann onopgelost laat liggen, te hooren krijgen: 'Vraagt u me, is er dan niet sedert dien tijd (1825) zooveel ontdekt, zooveel gevonden? dan zeg ik, ja, van de spectraal analyse heeft Hegel niets geweten; geen argon, helium of radium was hem bekend; van draadlooze telegraphie heeft hij nooit gedroomd, en aan

elektronen, als hij er van had kunnen hooren spreken, zou hij niet eens geloofd hebben. Maar het vele, dat hij niet geweten heeft, is voor hem geen beletsel geweest, om met de geschiedenis van de groote denkers achter zich den kringloop der denkbaarheden met de middelen van zijn tijd te schetsen in haar onderling verband.' (R.O. pag. 48).

Inderdaad, veel is er, wat Hegel niet wist en wij wel weten. Veel is er ook, dat prof. Bolland niet weet, b.v. om met den heer Fraenkel te spreken 'wie de zevende opvolger van koning Haäkon zal zijn; waarom een koestaart lang en een vossestaart ruig is.' En het is niet erg, dat op deze ironisch bedoelde vragen, prof. Bolland het antwoord niet kan geven. Maar wél erg is 't, dat prof. Bolland *nog niets verder* is dan Hegel in 1825, wanneer er gevraagd wordt, niet naar koeien- of vossestaarten, maar naar het doel des levens, wanneer er gevraagd wordt, vanwaar wij komen en waarheen wij gaan; waardoor we hier zijn en waarvoor we hier zijn; hoe we wel en hoe we niet moeten handelen; waarom dit goed en dát verkeerd is. En het ergste is nog, dat prof. Bolland zelfs niet eens de moeite neemt, althans nooit in het openbaar genomen heeft, over die vraagstukken eenig licht te verspreiden en daarom, ondanks de triomfantelijke bewering, dat in de Hegelarij alle metaphysica is 'aufgehoben,' met betrekking tot de oude metaphysische problemen even ver beneden von Hartmann terugvalt als hij in methodologisch opzicht er boven gestegen is.

Wanneer prof. Bolland, als er van gapingen in Hegel's kennis van het heelal sprake is, denkt aan spectraal-analyse, argon, radium, helium en draadlooze telegraphie, dan is het inderdaad weinig te verwonderen, dat hij met een stalen gezicht kan zeggen: 'U zult ontwaren, hoe weinig "kennis" er eigenlijk ook noodig is, om met wijsheid te leven, te denken en te spreken.' (R.O. pag. 49).

Dezelfde 'attitude' tegenover de empirie en wat daarmede in *aard* op één lijn gesteld kan worden, vinden wij bij den Christus der Wijsbegeerte zelf. Ik herinner hier b.v. aan het bekende gesprek tusschen Heine en Hegel, dat door den Heer Grondijs in diens bespreking van den 'Open brief' van prof. Jelgersma wordt aangehaald en insgelijks eldersdoor Rosenkranz, het gesprek, waar Hegel, in antwoord op de vraag van Heine

of er op de sterren dan geen gelegenheid meer zou zijn om na den dood de deugd te beloonen, antwoordt: 'Dus gij zoudt nog een drinkgeld willen hebben, omdat gij uwe zieke moeder opgepast en uw broeder niet vergiftigd hebt?' Weet Hegel dan niet, zou men zeggen, dat de half-ironische vraag van Heine niet met een dergelijke flauwiteit (de heer Grondijs noemt het een 'geestige pointe;' over den smaak valt niet te twisten), is te beantwoorden? Hij schijnt niets te gevoelen voor de hartbeklemmende vraag, hoe het mogelijk is in een heelal, waar alles geschiedt volgens de strengste oorzakelijkheid, dat het eene individu onder de best-mogelijke, het andere onder de slechtst-mogelijke omstandigheden het leven ingeslingerd wordt, zonder dat wij iets zien, dat hiervan met recht den naam 'oorzaak' mag dragen; hoe het mogelijk is, dat in datzelfde heelal, waarin geen atoom verloren gaat, voortdurend energie verdwijnt in strevingen en gedachten, die door de omstandigheden verhinderd worden, zich in daden-voor-anderen om te zetten en dat ten slotte alle geestvermogens, in een leven van goed en nobel en dikwijls ondankbaar en moeilijk werk verzameld, bij het vergaan van het brein uitloopen op - niets.

'De vraag: waartoe dat alles?' spreekt de schim van Bolland-von Hartmann, 'is te diep geworteld in de menschelijke natuur,... dan dat algeheele onthouding in dit opzicht anders dan door een alzijdige vertwijfeling... kan worden gekocht... Ook de materialisten en agnostici geven hier op hunne wijze een zeer beslist trans-empirisch antwoord: de laatsten door de bewering, dat het vraagstuk onze krachten te boven gaat, - wat óók een metaphysische theorie is, - de eersten doordat zij volhouden, dat de gebeurtenissen plaats hebben zonder eenige raison; tot niets, voor niets en nog eens om niet, - het gemakkelijkste aller antwoorden.' (W.R. pag. 439). Prof. Bolland had naast de materialisten en agnostici nog een derde kategorie kunnen noemen: zij die zich van lastige kwesties afmaken met professorale moppen en 'geestige pointes.'

En weer herhaal ik: wanneer Hegel zich stelselmatig zoo weinig aan de empirie liet gelegen liggen als b.v. Spinoza, dan zou een negeeren van zielkundig-empirische of trans-empirische vraagstukken er nog mee door kunnen. Maar allerwonderlijkst doet het aan, om een tiental bladzijden na bovenaangehaalde

geestigheid den schrijver der brochure met instemming te zien wijzen op den strijd van Hegel tegen ‘de hypothese van de rechthoekigheid der zonnestralen, van den Göttinger hoogleeraar in de physica Mayer ter verklaring van het verschijnsel van Nörremberg’, die Hegel ‘eine Vermehrung des metaphysischen Galimathias’ acht; terwijl het verderop heet: ‘Tegen de, in Hegels tijd onder de physici wijd verbreide aannamen van een geluids- en een warmtestof heeft Hegel met succes heftig gekampt, als tegen “blosse Fictionen der Verstandes-Metaphysik in der Physik”’ (Grondijs, pag. 28).

Dat Hegel zich bezig heeft gehouden met de al of niet rechthoekigheid der zonnestralen en de hypothese van een geluids- en warmtestof is ongetwijfeld te prijzen, maar zou het niet beter zijn geweest, liever eerst eenige aandacht te schenken aan de vraag naar den oorsprong en het doel van den (individueelen) mensch?

Bij dezen stand van zaken is de animositeit tusschen den apostel der Zuivere Rede en zijne ‘collega's’ niet te verwonderen. Prof. Bolland schrijft haar toe, behalve natuurlijk aan het feit, ook reeds door Schopenhauer geconstateerd, dat het op de hoogte eenzaam moet zijn - met die eenzaamheid schikt het anders nog al - aan het opkomen voor ‘eigen standjes.’ Het is evenwel de vraag, of dat de eenige oorzaak is en of een andere niet hierin ligt, dat het ‘standje’ waarop de professor in de philosophie van oudsher allereerst aangewezen is - al moet toegestemd worden, dat hij van geen heeft ‘af’ te blijven - er bij prof. Bolland al vrij treurig afkomt. Waar de Leidsche hoogleeraar met de problemen, die een Kant, een Schopenhauer, een von Hartmann beziggehouden hebben, nl. om het pijnlijk-onvolledig wereldfragment, dat menschelijk leven heet, te plaatsen tegen een achtergrond, die uiteraard óók ‘voorstelling’ moet blijven, zoo goed als de boog van een vallende ster deel uit moet maken van iets van gelijken aard, d.w.z. óók een kromme lijn, - waar de Leidsche hoogleeraar met deze problemen absoluut niets weet aan te vangen en alleen tracht ze weg te smokkelen (zie hiervoren, pag. 497) naar een ander gebied, waar ze *in dezen vorm* niet thuis behooren *ofschoon ze toch ook in dezen vorm moeten beantwoord worden*, daar is het weinig te verwonderen, dat de ‘collega's’ denken: Kom vrij op mijn standje, maar

zorg eerst eens voor je eigen. Ongevraagde diensten zijn zelden aangenaam, maar het alleronaangenaamst, wanneer de naaste omgeving van den edelen helper ongeholpen blijft liggen.

Wil de Hegelarij iets anders doen dan veel stof opjagen (wat ook zijn nut heeft, doch waarmee men toch niet eeuwig kan blijven doorgaan), veel vrijbuiten op allerlei gebieden, die in den regel door de philosophie slechts van ondergeschikt belang werden geacht en zoo goed als niets tot stand brengen op dat gebied, dat in den regel juist van het hoogste belang geacht werd, dan zal ze, wil ze haar encyclopaedistisch karakter niet geheel en al inboeten, eensdeels met behoud van datgene, waarin ze boven de oudere philosophie uitsteekt, aan den anderen kant de vraagstukken hebben op te vatten, die deze heeft laten liggen en *in dit opzicht* dus terug te gaan tot von Hartmann of een ander.

IV.

Tot de problemen van metaphysica en godsdienst, die van oudsher af tot aan von Hartmann toe, als van het hoogste belang zijn geacht, behoort dat der individueele onsterfelijkheid, dat zelfs volgens Bolland-von Hartmann ‘velen als het gewichtigste zullen beschouwen.’ Nu wil ik hiermee niet zeggen, dat het op zichzelf inderdaad ‘het gewichtigste’ zou zijn; of men het als zoodanig beschouwt, hangt van tal van omstandigheden af. Maar op één zaak moet ik in dit verband wijzen. Men zou de beteekenis van het vraagstuk zéér onderschatten, wanneer men er enkel de vraag in zag naar het lot van onze kostbare persoonlijkheid. Het zal integendeel bij eenig nadenken duidelijk worden, dat aan dat probleem zeer veel ‘vast zit’ en dat het probleem van den achtergrond van het menschelijk bestaan hetzelfde is als dat van den achtergrond van het kosmische bestaan, en dat, aldus beschouwd, dit vraagstuk niet is één uit de vele, die men naar willekeur ‘wel eens’ zou kunnen stellen, doch de quintessens van bijna alle, althans zeer veel andere. Al wensch ik het hier in zijn algemeen karakter op te vatten, dit neemt toch niet weg, dat het ook, voor wie niet geheel met deze opvatting mee zou gaan, op zichzelf reeds de overdenking waard zou zijn en dat het - er mogen er dan nog gewichtiger zijn of niet -

zeker behoort tot die vraagstukken, die bijna alle philosophen min of meer hebben beziggehouden, de fundamenteele dogma's der Kerk uitmaken en die... prof. Bolland òf geheel links laat liggen òf behendiglijk transporteert naar een gebied, waar ze niet thuis behooren, tenzij men aan de woorden een geheel andere beteekenis gaat hechten, waarmee dan wel een nieuw vraagstuk ontstaat, *maar het oude intusschen nog niet opgelost is*.

Dat prof. Bolland het probleem der individueele onsterfelijkheid geheel links laat liggen, is eigenlijk niet geheel juist. Wel gaat hij er niet diep op in, maar toch staat hij er niet neutraal tegenover. Zooals hij in 'Het maatschappelijk vraagstuk' - Bolland op zijn smalst - na heel veel gescheld op de eenzijdigheid van Marx en heel veel heen en weer praten over de noodzakelijkheid, om alle eenzijdigheden te ontgaan, zich ten slotte ontpopt als... een 'liberaal mensch,' d.w.z. als een... eenzijdigheid, zoo belet het alle tegendeelen omspannende karakter der Hegelsche philosophie evenmin, dat prof. Bolland zich een zeer... eenzijdig en vinnig tegenstander toont van het aannemen eener individueele onsterfelijkheid. 'Wie de onsterfelijkheid van afzonderlijke of "individueele" voortduring verlangt,' zoo klinkt het apodiktisch in de Zuivere Rede 'om na zijne geboorte in weerwil van den dood, dus na zijn leven, door te leven (let op de kunstig in elkaar gedraaide nonsens! d.J.) verlangt een vlak zonder keerzijde, de schim zonder lichamelijkheid van een begin zonder einde, de eindeloosheid eener eindigheid; in de taal der Kerk uitgedrukt, verlangt hij stand te houden tegenover God, om van de gewrochten der Oneindigheid in alle eindeloosheid als eindigheid getuige te zijn. Onsterfelijkheid van voortduring heeft het levende wezen als zoodanig alleen in de erfelijkheid...' (Z.R. pag. 293).

Welk een kontrast tusschen den krachtig gespierden stijl en den erbarmelijken inhoud! Wat den laatsten zin aangaat, is het duidelijk, dat er met het woordje onsterfelijkheid een beetje gesold wordt. Men zou kunnen vragen, hoe het gaat, wanneer iemand kinderloos sterft of wanneer hij aan den anderen kant tien of twaalf kinderen heeft die de meest verschillende lotgevallen beleven. Men zou ook kunnen vragen, hoe er gezegd kan worden, dat de individualiteit van een

hoogbegaafd en edel man ‘voortleeft’ in een verstandelijk of zedelijk laagstaanden zoon. Men zou kunnen vragen... maar waar moest het heen, als men alle tegenwerpingen zou gaan opnoemen tegen een soort van onsterfelijkheid, die met wat iedereen er onder verstaat alleen den naam gemeen heeft? Het is woordenspel; anders niet.

Op geen woordenspel berust het eerste gedeelte van bovenstaand citaat. Het individu kan niet onsterfelijk zijn, omdat alles, wat een begin heeft, ook een einde moet hebben. Dat is ten minste duidelijk. Maar daarmee is dan ook alles gezegd. Want onnoozeler en laag-bij-den-grondscher argument tegen de onsterfelijkheid kan moeilijk gevonden worden. Is er - zoo is men geneigd te denken bij het lezen van deze professorale geleerdheid - dan geen andere onsterfelijkheid denkbaar dan die, welke in het hoofd rondspookt van een volledig onwijsgeerig mensch, die nog niet inziet, dat een eindeloos bestaan ná den dood als correlaat een eindeloos bestaan vóór de geboorte eischt? Homerus sliep ook wel eens, maar prof. Bolland had evenmin een gelukkig oogenblik, toen hij in een boek, alleen bestemd voor de weinige ware ‘vrienden der wijsheid,’ een argument tegen de onsterfelijkheid gebruikte, waarover iedere Hindoe, die aan zielsverhuizing gelooft, de schouders opgehaald zou hebben.

En zelfs, al zou men beweren, dat mét praeëxistentie toch het in eeuwigheid bestaan van een afgezonderd individu een onwijsgeerig denkbeeld is, welnu, wie zegt, dat het na den dood voortleven van onze individualiteit noodzakelijk een eeuwig afgezonderd-blijvend bestaan insluit? Prof. Bolland zelf weet wel beter. Hoe bezadigd laat hij zich niet uit over de vraag, waar het hier om gaat, in het Wereldraadsel, waar hij op heldere wijze betoogt, hoe aan den eenen kant een ‘eeuwig’ persoonlijk voortbestaan een absurditeit is, terwijl aan den anderen kant een ‘voorloopig’ voortleven onzer individualiteit niet met de logica in strijd is.

‘Duidelijk is het,’ heet het daar, ‘dat wanneer het Alpha en Omega, de Wereldgrond zelf, onbewust en onpersoonlijk is, de bewuste persoonlijkheid van ons menschen van voorbijgaanden aard moet wezen, althans in laatsten aanleg, want mogelijk of denkbaar blijft het altoos, dat evenals onze droomervaring kan worden omvat door ons wakend dagbewustzijn,

onze aardsche wederwaardigheden ten slotte de droomen zullen blijken van een althans voorloopig onsterfelijk subject, aanwezig beneden de oppervlakte der ons kenbaar wordende verschijnselen. In allen gevalle zijn wij in láátsten aanleg voorbijgaande momenten van bezinning in de zelfontvouwing van het Al-Eene' (W.R. pag. 382).

En zoo al niet met instemming, dan toch met waardeering haalt prof. Bolland een uitspraak aan van Du Prel, 'deze talentvolle verdediger eener betrekkelijke en althans voorloopige onsterfelijkheid', waarin deze zegt: 'Het moderne pantheïsme, dat het individualisme niet insluit, is in strijd met onderscheidene feiten eener dieper doordringende zielkunde; doch wanneer wij, om aan die feiten recht te doen wedervaren, tusschen de Wereldsubstantie en den aardschen mensch nog een zoogenaamd transcendentaal subject inschuiven, dan wordt daarmede het pantheïsme niet ontkend, maar slechts verder teruggeschoven.' (W.R. pag. 366.)[1)]

Het is moeilijk, de blafferige onsterfelijkheids-ontkenning van Bolland-Hegel meer afdoende te weerleggen dan Bollandvon Hartmann doet, en voor iemand die den heer Bolland heeft leeren achten als een strijdbaar en toch bezadigd zoeker naar waarheid, is het pijnlijk, te zien, hoe vooruitgang in één opzicht moest samengaan met achteruitgang in een ander. En de stemming, die uit het conflict van waarheidszin en piëteit voortkomt, veroorzaakt soms een 'toon', die moeilijk te begrijpen is voor diegenen, bij wie de philosophie geen stuk van het leven is, doch bij wie het collegium logicum eenvoudig voldoet aan hun behoefte aan 'systematiek' en 'wetenschappelijkheid'.

Zoo goed evenwel als het twijfelachtig is, of het in den

1) Een om zoo te zeggen op den duur wegwazen van de persoonlijkheid behoeft allerminst een wegwazen tot niets te beteekenen. De bedoeling is deze, dat het vóór-individueel bestaan zich door het bestaan-als-individu héén zou kunnen ontwikkelen tot een boven-individueel leven, enz., dat het individu dus als zoodanig wel wegwaast, maar niet de vruchten van het individueel bestaan. Dit is natuurlijk niet als een soort geloofsstelling op te vatten, maar strekt alleen tot voorloopig antwoord aan diegenen, die de opmerking zouden kunnen maken, dat wij met een 'voorloopige' onsterfelijkheid niet veel verder komen zouden dan zonder onsterfelijkheid in 't geheel, daar ze toch op 'niets' zou uitloopen.

waren zin des woords wijsgeerig mag heeten, de gewichtigste vraagstukken des levens kalmpjes te negeeren, zoo is het niet minder twijfelachtig, of het in den waren zin des woords wetenschappelijk mag heeten, over die vraagstukken een beslist oordeel ten beste te geven, zonder schijn of schaduw van bewijs. Dat er logisch weinig in te brengen is tegen het bestaan van een 'althans voorloopig onsterfelijk subject, aanwezig beneden de oppervlakte der ons kenbaar wordende verschijnselen', mochten wij uiteengezet zien door niemand minder dan Bolland-von Hartmann zelf. Zijn er dan soms gronden van empirischen aard, die een dergelijke hypothese tot een absurditeit stempelen? Grondt prof. Bolland zijn gevestigde overtuiging misschien op het moeilijk te ontkennen feit, dat er oneindig veel aan de waarneming onzer zinnen ontsnapt, niet alleen het oneindig-kleine, maar, wat van veel meer beteekenis is, het oneindig-fijne? Op het feit, dat, wat de objectieve, stoffelijke zijde der natuur aangaat, de wetenschap van onzen tijd met waarlijk verbazingwekkende snelheid doordringt tot een gebied van werkingen, die nog geen kwart eeuw geleden volslagen onbekend waren, tot het gebied der Röntgen-, der Becquerel-stralen, der radio-activiteit? Op het feit, dat, wat den subjectieven, psychischen kant der natuur betreft, ons 'onbewuste', waarvan de hooge beteekenis reeds door Schopenhauer en von Hartmann werd ingezien, van oneindig samengestelder aard is, dan voor een kwart-eeuw werd gemeend, zoodat de vraag van Schopenhauer, 'hoe diep de wortels der menschelijke individualiteit reiken' zeer zeker kan worden beantwoord met een beslist: veel dieper dan ons normaal bewustzijn? Grondt m.a.w. prof. Bolland zijn besliste ontkenning van het bestaan eener 'andere', eener 'diepere' wereld op het feit, dat de wetenschap van onzen tijd gestadig tot een gebied van diepere en ijlere werkingen doordringt?

Men zou de tegenwerping kunnen maken, dat uit de bestudeering van het psychische onbewuste en het physische nauwelijks-waarneembare nog moeilijk het werkelijk bestaan van een achtergrond, een redelijke aanvulling van dit leven en deze wereld kan bewezen worden. Nu geloof ik intusschen, dat het vraagstuk niet zoo hopeloos staat als velen denken. Maar dat is de zaak niet, waar het om gaat. Prof. Bolland

ontkent beslist de mogelijkheid van een oplossing in die richting: dat is heel wat anders. Die mogelijkheid bestaat wel degelijk en, wat meer zegt, zij is er in de laatste kwarteeuw door den snellen voortgang der natuurwetenschap, waarnaar ik boven verwees, niet geringer op geworden.

Dat intusschen door al dergelijke beschouwingen ‘de geest van Hegel’ niet ‘weerlegd’ wordt, is volkomen juist. Met den ‘geest van zelfbestendiging in zelfverkeering, den geest der absolute negativiteit’, is natuurlijk geen enkel feitenmateriaal met daaraan vastgeknoopte beschouwingen in strijd. Maar ‘de geest van Hegel’ kan nu eenmaal niet ergens en toch nergens, als een geest-an-sich blijven rondspoken, die geest kan zich slechts aan ons kenbaar maken, wanneer hij bekleed is met vleesch en been, of, anders gezegd, die geest komt tot uiting aan de letter, áán en in de beweringen, of, zooals prof. Bolland het uitdrukt: de dialektische beweging heeft zich te ‘onthullen’ aan een gegeven inhoud. En nu is het wel zeer gemakkelijk, om zich steeds te beroepen op den geest van Hegel, maar zoolang die geest slechts verschijnen kan aan en in de voorgedragen empirische stof, die wèl weerlegd en uitgebreid kan worden, zou het toch wel eenige aanbeveling verdienen, in den vervolge in naam der Hegelarij wat minder besliste uitspraken te debiteeren. Het is toch wel wat komisch, om voortdurend schermende met Hegel, op het eene oogenblik bepaalde positieve beweringen te uiten met veel aplomb, bv. dat het socialisme onmogelijk of onsterfelijkheid een absurditeit is, en het volgende oogenblik met het onschuldigste gezicht ter wereld zich te beroepen op den onweerlegbaren ‘geest van Hegel’.

De geest van Hegel wordt door geen enkele nieuwe ontdekking, door geen enkel nieuw feit, hoe belangrijk ook in zijne gevolgtrekkingen, ‘weerlegd’; dit is volkomen waar.

Maar is het daarom hetzelfde, of wij, in verband met de nieuwste gegevens der wetenschap rekening houdend met de mogelijkheid - méér voorloopig niet - van een ‘diepere’ laag van de psycho-physische Wereldsubstantie, in het leven zien de uittreding van een transcendentaal subject, een golving uit het inzichzelf gekeerde subjectieve naar het naar-buiten-bewuste objectieve bestaan en weer tot verzadigde (betrekkelijke) onbewustheid terug, - òf dat wij er in zien een

opduiken uit... niets, gevolgd door een verdwijnen in... niets? Blijft het hetzelfde of deze levensgolving uit het oneindig-ijle naar het voor-ons-objectieve en weer terug, die misschien herhaaldelijk plaats grijpt, - wellicht ook niet - misschien weer omsloten wordt door grootere golvingen van uitzettend en in-zich-terugvloeiend bestaan, een eeuwig afwisselende objectiveering en subjectiveering in steeds wijder kringen, binnen het eeuwig rustende Absolute, - òf dat de eenige achtergrond waartegen het individueel leven zich afspeelt bestaat in het verdichten van nevelvlekken tot planeten en vice versa? Maakt het geen verschil, of in een proces van bewustwording tot objectiviteit en verzinking tot (voor ons) onbewuste subjectiviteit, opduikende uit een achtergrond, daarin wegzinkende, in samenhang met een verleden en een toekomst, in een proces van eeuwige spiraalsgewijze stijging de mogelijkheid gegeven is van een antwoord op de 'diep in de ziel gewortelde' vragen naar de 'rechtvaardigheid,' (d.i. ononderbroken samenhang van het eene bestaan met het andere), naar de verlossing uit dit leedvol afgescheiden bestaan, - òf dat het probleem der verlossing-voor enkelen weggegoocheld wordt naar een andere sfeer, de groote meerderheid der menschen evenals de dieren het maar zonder moeten stellen en de problemen der 'eeuwige gerechtigheid', om met Schopenhauer te spreken, der 'zedelijke wereldorde' en het 'doel des levens' maar heelemaal niet aangeroerd worden?

Heeft een philosophie, die deze en dergelijke problemen laat liggen, het recht om met een beroep op den onweerlegbaren 'geest van Hegel' te beweren, heen te zijn over de metaphysica, 'erop af (te) gaan' en 'ze behoorlijk (te) doordenken'?

Nog één opmerking ten slotte. Men zou mij kunnen tegenwerpen, dat er volstrekt geen grond is, om zóóver de ervaring te buiten te gaan, als hier geschied is. In de eerste plaats geldt dit van bijna iedere wereldbeschouwing (zie ook vooral pag. 486 en 487). Doch ten slotte komt dit er weinig op aan: het hierbedoelde bezwaar vervalt geheel, wanneer men bedenkt, dat de strekking van het bovenstaande niet in de eerste plaats didactisch, doch kritisch is. Wie bij het schijnsel zit van een slecht brandende lamp, is moeilijk door redeneeren te overtuigen, dat het licht zwak is; de beste wijze is: een helder brandende lamp ernaast te plaatsen. Zoo zal

ook wie geen andere levens- en wereldbeschouwing kent dan een met een poëtisch waas omhangen Büchnerianisme, niet zoo licht gevoelen, hoe armzalig zijne beschouwing eigenlijk is. Door, eenigszins aanknoopende bij Von Hartmann, een beeld van het wereldproces te ontwerpen, dat verre de grenzen van hetgeen geverifieerd kan worden, te buiten gaat, blijkt het best de armzaligheid van de Hegelarij *als metaphysica*. Het is mij dan om 't even, of het daarbij ontworpen beeld volkomen juist is. *Mogelijk* is het ongetwijfeld en daarom zal het zijn invloed doen gelden en het contrast doen gevoelen. En zooals een plotseling schijnsel, dat even snel weer verdwijnt als het opflikkerde, even goed de duisternis doet gevoelen van een karig licht, als een heldere en blijvende vlam, zoo is ook bovenstaande metaphysische conceptie, als hare mogelijkheid wordt begrepen, voldoende, om de armoede van de Hegel-Bollandsche philosophie *als metaphysica* te doen inzien, al wordt zij niet bewezen en blijkt zij misschien later in sommige opzichten onjuist en in andere onvolledig geweest te zijn.

V.

Veel zal nu wel niet meer gezegd behoeven te worden, om de beteekenis voor het modern philosophisch denken van het optreden van prof. Bolland te karakteriseeren. Dat die beteekenis zeer groot is, zal niemand wagen te ontkennen. En hoe kan het ook anders, waar elkeen de grootschheid zal gevoelen van een beschouwing, die in het wereldproces ziet de trapsgewijze zelfverwerkelijking van de absolute Rede, wier dialektische zelfnegatie en -affirmatie door de menschelijke rede wordt nágedacht, die daarbij wérkelijk deel heeft aan de eeuwige, niet van de toevalligheden der empirie afhankelijke waarheid. Deze onmiddellijke zekerheid, deel te hebben aan de eeuwige waarheid geeft aan de Bollandsche school dat gevoel van zekerheid en vastheid, ja in haar beste oogenblikken, van verhevenheid, dat zich door geen enkel beroep op de onvolledigheid onzer kennis laat wegredeneeren. Aan den anderen kant evenwel is het duidelijk, dat het ten slotte bij het nadenken alléén niet kan blijven, maar dat het nagedachte er evenzeer op aankomt, m.a.w. dat de

methode an sich even goed een eenzijdigheid is als de onbeholpen, onbegrepen ervaring en dat het moet komen tot een systematisch begrepen veel-eenigheid van eindige ‘zakelijkheden.’ Dit is in de Hegelsche Encyclopaedie dan ook uitgedrukt, waar de methode zich ‘onthult’ aan den inhoud en de inhoud zichzelf produceert - dit is een uitdrukking, die men niet al te letterlijk moet nemen; vergelijk, wat hierboven gezegd werd over het vóórdenken der Goddelijke en het nádenken der menschelijke Rede - volgens de methode. Het spreekt vanzelf, dat deze inhoud te allen tijde onvolledig moet blijven, wat wel niets afdoet aan de waarheid en waarde der methode, maar niettemin een nadeel is van de philosophie, een nadeel, dat zich bij den een meer, bij den ander minder zal doen gevoelen, al naar persoonlijken aanleg, levensomstandigheden en temperament. En het ligt voor de hand, dat daarom de niet-eenzijdige, wáre Wijze, zijn aandacht zal schenken niet alleen aan het nádenken der Rede, maar ook aan het nágedachte, niet alleen aan de methode maar ook aan den inhoud en daarom zeer zeker aan die groote empirische vraagstukken, die het menschelijk leven, ons verleden en onze toekomst raken. En dit nu is de groote, de zeer ernstige fout van de Bollandsche school, dat zij deze vraagstukken niet aandurft, ja, erger, dat zij het air aanneemt, alsof ze eigenlijk reeds opgelost waren. En, zooals zij door haar bewonderenswaardige methodologie arbeidt aan den vooruitgang van wijsbegeerte en wetenschap, zoo werkt zij als een rem door het stelselmatig negeeren van de groote, oude metaphysische problemen, waarin zij ver beneden von Hartmann terugvalt tot een beschouwing, die in de praktijk vrij wel neerkomt op die van Büchner, c.s.

Deze omstandigheid, dat prof. Bolland deels levenwekkend en tot denken aansporend, deels remmend en van onderzoek afhoudend werkt, maakt een beoordeeling van zijn invloed zoo moeielijk. De resultante van bewondering en scherpe afkeuring is nu eenmaal niet nul, zij laten zich door elkaar niet neutraliseeren. De waarheid laat zich niet in één zin samenvatten, zegt prof. Bolland en het oordeel over den invloed van prof. Bolland zelf evenmin. Twee historici kunnen lang en breed twisten over de vraag naar de beteekenis van Stadhouder-Koning Willem III, wanneer

de eene hardnekkig volhoudt, dat Willem III zeer goed gedaan heeft door zich als leider op te werpen van een algemeene Europeesche politiek, gericht tegen Lodewijk XIV, en de ander even hardnekkig blijft beweren, dat hij zeer verkeerd gehandeld heeft door de Republiek der Zeven Provinciën door ongehoorde oorlogsuitgaven uit te putten, terwijl geen van beiden op de gedachte komt, dat Willem III wellicht zoowel goed als verkeerd gedaan heeft, en dat de vraag ten slotte hierop neerkomt, of de voordeelen van de anti-Fransche politiek voor Europa en de Republiek, de zware oorlogslasten, op de laatste gelegd, waard geweest zijn of niet: een vraag, die misschien nog niet zoo gemakkelijk is te beantwoorden. Evenzoo zou het dwaasheid zijn, de buitengewone verdiensten en bekwaamheden van prof. Bolland in twijfel te trekken; het is alleen de vraag, of de nadeelen van zijn optreden de voordeelen niet overtreffen. En dit is dan ten slotte weer iets, dat zich niet streng logisch laat beredeneeren: een oordeel is door tijdgenooten daarover niet te vellen. Wat mij aangaat, schijnen de nadeelen minstens zoo groot als de voordeelen en weegt de scholing van het denkvermogen ter nauwernood op tegen de schade, toegebracht aan het bewust-worden der philosophische problemen. Nu heb ik niet het oog op dat deel der verhegelde schare, dat zonder toevallige aanraking met het collegium logicum nooit aan de wijsbegeerte ware toegekomen. Maar, wanneer de heeren Fraenkel en Grondijs een hoogleeraar in de wijsbegeerte kunnen verdedigen zonder over de eigenlijke groote metaphysische problemen te praten; wanneer de ongetwijfeld meest eminente persoonlijkheid van de Bolland-Hegelsche school, al is deze dan ook niet zoozeer een leerling van prof. Bolland dan wel een medewerker te noemen; nagenoeg de eenige ook, die althans de problemen durft zien, wanneer deze, dr. H.W.Ph.E.v.d. Bergh van Eysinga schrijft (en ik zou tien zulke aanhalingen kunnen geven): '... de wil duurt voort, de enkele menschen komen in dood tot rust, het geslacht gaat voort, tot d' aarde verdord is en dan nieuwe werelden uit nieuwe nevelvlekken...,' dan komt de gedachte bij mij op: Och, waarom niet wat minder logica en methodologie gegeven en wat dieper op de groote levensproblemen ingegaan. Als nu eens de enkele menschen *niet* in dood tot rust kwamen

en als nu eens *niet* het planetair leven elken keer weer opnieuw en van voren af aan begon, en als nu eens de dialektische schommeling van het wereldverloop behalve in - figuurlijk gesproken - onze horizontale richting ook plaats had in een andere, a.h.w. verticale, zoodat ten slotte van de heele bewering niets over bleef, dan de algemeenheid, dat 'het' wereldproces en 'het' leed in eeuwigen kringloop nooit tot een einde komen, iets wat door geen verstandig mensch eigenlijk betwijfeld wordt, tenzij misschien door Ed. von Hartmann en dan door die, als het er op aankomt, nog maar onder voorbehoud? Dan was weer voor de zooveelste maal bewezen, dat de 'geest van Hegel' eenvoudig als middel gediend had, om eenige willekeurige, op natuurlijk zeer onvolledige kennis steunende, totaal onbewezen[1)] 'Behauptungen und Versicherungen' in een dialektisch-wetenschappelijk gewaad te hullen en hoe juist het 'plausibele' van zoo'n beschouwing zelfs aan de besten den weg verspert, die leiden kan tot een ruimer kennis. Wil men daartegen beweren, dat het hoogste inzicht ten slotte niet afhankelijk is van het antwoord op bepaalde vragen, al zijn ze voor ons nog zoo belangrijk, dan is hiertegen niet veel in te brengen. Wanneer men dan ook maar weer niet vergeet, dat er zoo iets bestaat als een Encyclopaedie, en dat, als de vragen naar leven en dood, rechtvaardigheid en verlossing er niet op aan zouden komen, ik werkelijk wel eens zou willen weten, wat er dan eigenlijk in natuur- en geestesphilosophie *wel* op aankomt.

Waar alles ten slotte op neerkomt, laat zich in een tweetal oordeelen zeggen, al is het niet uit een tweetal oordeelen zonder meer te begrijpen: dat prof. Bolland zeer groot is als methodoloog en zeer onbeduidend als metaphysicus, dat

1) Zij, die beschouwingen, als die, waarnaar ik boven verwees, (pag. 33) onbewezen fantasterijen zouden willen noemen, - ik geef ze zelf trouwens hoegenaamd niet voor bewezen of zelfs maar in afzienbaren tijd bewijsbaar uit - zouden misschien wèl doen, met zich af te vragen, of de bovengeciteerde beschouwingen van den heer v.d.B.v.E. soms op zoo bijster solieden grondslag rusten. Wat *weten* wij nu eigenlijk, wel beschouwd, van de vorming van zonnestelsels, van het ontstaan en de ontwikkeling van organisch leven en van de mogelijkheden van het 'onbewuste' in ons? Er zijn van die dingen, die door allen geloofd worden, alleen omdat niemand er eigenlijk iets anders tegenover weet te stellen.

hij door het eerste verlevendigend gewerkt heeft en nog werkt en door het laatste remmend. Of men zijn gansche optreden dan een zegen of een ramp acht, hangt af van de vraag, op welken der factoren men den nadruk legt; iets, waarover men het uiteraard onmogelijk eens kan worden, omdat een antwoord afhangt van allerlei levensomstandigheden, van karakter, aanleg en temperament. Waarmede dan ook al weer niet gezegd is, dat een antwoord niet mogelijk zijn zou; zeer zeker zal het oordeel eenmaal geveld worden door - den geschiedschrijver der toekomst.

Eén les evenwel moge uit hetgeen hier is gezegd, getrokken worden. Of de Bolland-Hegelsche philosophie haar invloedssfeer op den duur zal uitbreiden, hangt af van de vraag, of zij de problemen der metaphysica aandurft. Want voor een oogenblik mag men zijn hoorders of lezers van de wijs brengen door een vraagstuk om te goochelen tot een ander, of door de onbewezen overtuiging van Jan-en-alleman daarover in een deftig-wetenschappelijken vorm te hullen; de ‘diep in de ziel gewortelde’ problemen zullen met onverminderde kracht weer opduiken en zich doen gelden. Zal de Bolland-Hegelsche philosophie - zooals ik tusschen twee haakjes verwacht - met dezelfde verwaandheid als tot nu toe de problemen blijven negeeren, òf zal zij, zich niet vergenoegende met een leiding enkel in methodologisch opzicht, aan het empirisch onderzoek, daartoe noodig, de leiding gaan geven en den weg wijzen, zooals de wijsbegeerte bestemd is te doen, omdat zij het geheele terrein van menschelijk weten overziet, zooals een generaal het gansche slagveld?

Van het antwoord op die vraag hangt de toekomst van de door prof. Bolland begonnen wijsgeerige beweging af.

J. DE JAGER.

Dialogen.

II.
Dat...

Mr. R.H. DUYCKER, eenig hoofd van de firma Hesse en Duycker, commissionairs in effecten.
KAREL DUYCKER.
LIZE RAMERUS.
HUISKNECHT.
TUINMAN.

In den zomer, te Zwolle, ten huize van Mr. R.H. Duycker, wiens weelderige woning onder één dak is met het kantoor. Een ruime huiskamer over de lengte gezien. Links in den breedtewand is de gangdeur; rechts is een serre-achtige uitbouw met raamdeuren, door welke men op een stoep naar den tuin komt, welks groen men mede ziet door vensters in den lengtewand der kamer op den achtergrond. Bij de serre, ter zijde van een muurtafeltje met schrijfgereedschap, waarboven een encyclopaedierek hangt, zijn een telefoontoestel en een spreekbuis naar het kantoor. Er is deftige weelde in de ruime kamer. In de met palmen en andere sierplanten getooide serre staan lederen causeuses en rietstoelen. De raamdeuren zijn open. Daarbuiten fonkelen bloemen.

DE HUISKNECHT neuriet Speenhoff's Schutterslied, terwijl hij de kuipplanten in de serre verzorgt.

DUYCKER komt binnen, uit den tuin. Vijftig jaar. Groot en

forsch, sanguinische kop. In weduwnaarsrouw. Hooge hoed iets achterover op het hoofd. De handschoenen los in de ééne hand.

HUISKNECHT
heeft zich snel omgewend en mompelt nederig: - Meneer.

DUYCKER.
Is juffrouw Ramerus er nog niet?

HUISKNECHT.
De juffrouw is nog niet hier, Meneer.

DUYCKER.
Waar is me zoon?

HUISKNECHT.
Meneer Karel zal zeker nog op het kantoor zijn..

DUYCKER
(*geëffareerdheid toonend*). Ben je klaar met die planten? Ik wou telefoneeren. (*Den huisknecht*, *die zich verwijderen wil*, *tegenhoudend met den blik*). Als juffrouw Ramerus komt, laat je haar hier. En vul dan de bouilloir, dan kan de juffrouw wat thee zetten.

HUISKNECHT
(*licht verwonderd*). Ja, Meneer. (*Af*).

DUYCKER
(*het lichaam naar den tuin gewend*, *belt op in den telefoon*). Zeven-twaalf, juffrouw. Nee, niet negen. Zévenhonderd twaalf. (*Wacht*). Is meneer op het kantoor?... Meneer Duycker. Vraag of ik meneer even spreken mag.. (*Wacht*). Piet, ben jij het? Zeg, pak jij 'es een paar ouwe kranten heel stevig in pakpapier, lak dat dicht en zet er me naam op. Je blijft toch nog op het kantoor?... Wat?... Ja! Zeur nou niet. (*Geritsel van harken in den tuin hoorend*, *ziet Duycker naar ter zijde. Den tuinman achter de serre bespeurend*, *keert hij met ongeduldsbeweging den rug naar den tuin en spreekt iets zachter*). Hoor je me? Zeg, ik zal, zoo dadelijk, Karel op je afsturen. Onder pretekst dat je iets voor ons hebt. Iets dat je niet aan een bediende wilt geven. Ontvang hem en houd hem een half uurtje. Dan geef je hem dat couvert voor ons mee... Of zeg desnoods, dat je je bedacht hebt... Vertel hem, dat het een aardigheid is... Wat? Nee, het ìs géén grap. Ik moet eens met zijn meisje spreken... Och, maak nu even geen gekheid. Je weet, ze haalt hem altijd af en dan gaan ze wandelen. Vandaag spaziert hij alleen, naar jou. Ik moet een kwartier met Lize alleen zijn... Ja!... Nou... Nee, zóó iets niet!... Je hóórt het binnen twee of drie dagen... Ja welzeker, extra-tijding! Jij krijgt 'em het eerst uit de heele stad. Als je nu even ernstig wilt zijn, want er is een question de famille. Karel komt dus zoo dadelijk bij je en je hòudt hem wat aan de praat... Ja!... Merci, merci beaucoup! Tot ziens. (*Belt af. Blaast in de*

spreekbuis). Deleman, vraag of meneer Geurts even komt. (*Wacht*). Geurts, is me zoon op het kantoor?... In mijn kamer? Och, ga jijzelf hem even vragen, of hij dádelijk bij me komt. In de huiskamer. Dadelijk!

(*Gaat in de serre. Zet den hoed af. Blaast van hitte*, *veegt met den zakdoek over het voorhoofd. Mompelt zenuwachtig:*) - Hè, hè. (*Ontknoopt de jas en valt in een lederen causeuse*).

Wachten.

KAREL

(*door de gangdeur*). Papa. Hebt u me laten roepen?

DUYCKER.

Ja jongen, je moet er éven op uit. Wat het beteekent, weet ik niet, maar daarnet belt Van Doorn zelf me op: hij had iets, of we een van beiden dadelijk bij hem konden komen.

KAREL.

Hè, wat een drukte weer! Wat kan ie willen?

DUYCKER.

Och, typisch Van Doorn, hè? Doet graag gewichtig. Ik zou met genoegen gaan, maar... jij wilt het wel even doen, hè? Dan houd ik zoolang Lize gezelschap. Ik win er een smakelijk bakje thee mee en jij een wandeling in je eentje.

KAREL.

En in de hitte.

DUYCKER.

Minder warm dan gearmd.

KAREL

(*lacht verveeld*). Nou ja! (*Af*).

DUYCKER

ziet hem na, *staat op*, *gaapt zenuwachtig en rekt zich wat uit*, *wrijft weer den fatterigen zakdoek over het voorhoofd. Na een oogenblik valt hij op een anderen stoel neer. Kijkt op horloge*). Als ze nu maar gelieft te komen!... (*Weder wachten. Luisterend:*) Goddank, daar is ze.

LIZE

(*door gangdeur op. Een-en-twintig. Eenvoudig*, *maar met veel distinctie gekleed. Lief-mooie verschijning. - Iets verwonderd*, *maar hartelijk:*) Hé, dag Meneer!

DUYCKER

(*die is opgestaan*, *op den drempel der serre*, *opgewektheid voorwendend*). Ja, dag Meneer! Valt tegen, wat?

LIZE.

Tegen? Waarom zegt u dat? Gisteren heb ik u ook al niet gezien.

DUYCKER.

(*Behaagzuchtig*). Eergisteren? Ja! Dinsdag wel! Máár dat Karel er nu niet is, hè?

LIZE.

Jacob zal hem wel zijn gaan roepen.

DUYCKER.

(*Omziend op gerucht van den tuinman*, *die bezig is aan het perk vóór de ramen*, *dringt hij Lize de kamer in tot bij een tafel*). Nee, Karel is uit. (*Niet meer plagerig*). Een

boodschap voor mij. (*Aarzelt. Dan*, *beslissend*, *op ernstigen toon*). Ik heb hem uitgestuurd, omdat ik jou alleen moest spreken.

LIZE

(*maakt een onwillekeurige beweging van achteruitdeinzen. Met van verschriktheid blanke stem*). U - mij?

DUYCKER

(*wijst haar te gaan zitten en neemt zelf plaats*) Wil jij mij een groot plezier doen? Och nee, schrik niet. Het is niet iets naars. Te minste, ik hoop... 't Is niets van jullie... Wil jij... iets zeggen... aan Karel... een boodschap aan hem doen voor mij?

LIZE

(*smartelijk*). Meneer!

DUYCKER.

Nee. Je denkt zeker aan andere dingen. 't Kantoor staat best, maak je niet ongerust! Er is niets naars, te minste... Er is... een geluk voor mij. Maar waar Karel ontsteld van zal zijn... of erger... (*snel*). Wil jij het hem zeggen, Lies, ik ga hertrouwen.

LIZE

stoot een kreet uit.

Zwijgen.

DUYCKER.

Vin jij het èrg naar?

LIZE.

Ik?... Och!... 't Heeft me verschrikt. Maar... Karel...

DUYCKER.

Denk je?... (*Spreekt niet uit. Even zwijgen*).

LIZE

(*aarzelend*, *zacht*). 't Is... zoo gauw...

DUYCKER.

Tien maanden...

LIZE.

Ja, verleden week was het tien maanden...

HUISKNECHT

(*door gangdeur binnen met bòuilloir*, *die hij op den standaard zet*, *waarna hij het geheel naar de serre verplaatst. Neemt theetafel uit een hoek der kamer en zet die eveneens in de serre. Discreet-vlugge bewegingen. Duycker is ongeduldig opgerezen en blijft vóór de serre staan. Lize*, *die is blijven zitten*, *houdt even de gehandschoende hand aan het hoofd*, *trekt de handschoenen uit en staat op. Meteen Huisknecht af*).

LIZE

(*met moeite*). Wil ik thee zetten?

DUYCKER.

Wacht nog even. Toe, zet je hoed af en ga weer zitten. (*Traag*, *aarzelend legt Lize den hoed op een stoel en neemt plaats; ook Duycker is gaan zitten*).

Zwijgen.

DUYCKER

(*angstig*). Denk je, dat het Karel erg zal schokken?

LIZE

(*glimlacht verlegen*). Hoe... kòmt het zoo gàuw?... Wie is het?...

DUYCKER

(*opzettelijk flink*). Dora van de Waal.

LIZE

(*staart Duycker verbaasd aan en verbergt haar verlegenheid onder een glimlach*). Gunst...

DUYCKER.

Vindt je 't zóó verwonderlijk?

LIZE.

Och... De juffrouw is ziekelijk, hè?...

DUYCKER

(*lacht luid op*, *een afleiding ziende voor den pijnlijken toestand*). Het nichtje bedoel ik, jij denkt aan de tante!

LIZE

(*wijkt achteruit op haar stoel*). Trouwt u... met de verpleegster Dora?

DUYCKER

(*plechtig doend*). Juist als verpleegster heb ik haar leeren waardeeren... in die moeilijke weken van ziekte...

LIZE

(*heft pijnlijk ontsteld het hoofd op en kijkt Duycker aan. Hunne oogen ontmoeten elkander*).

DUYCKER

Je vindt het blijkbaar heel naar, Lize. 't Spijt me. Ik begrijp... tot zekere hoogte... maar denk ook eens aan mìjn belang. (*Zachter*, *op toon van zelfbeklag*). Ik wou óók nog zoo gráág wàt geluk.

(LIZE

staat op en ziet verward rond. Dan, *om zich een houding te geven, gaat zij naar de serre en zet thee. Duycker ziet haar doen*, *staat eveneens op*, *blijft staan*, *de handen op den rug*, *komt naar de serre*, *ziet den tuinman dichtbij bezig en zet de raamdeuren aan. Gaat vervolgens op den rand van een lederen leunstoel zitten, naast de theetafel, vóór welke Lize*, *staande*, *bezig is*.

DUYCKER.

Ik zie, hoe gelùkkig jij Karel maakt. Zoo'n geluk heb ik nooit gekend. (*Lize zucht en wijkt iets achteruit*). Och Lies, dàt wist je toch wel. Om Karel hebben zijn moeder en ik elkaar geduld. (*Pathetisch*). Van hem hielden we allebei evenveel. (*Gezakte toon*). Dat heeft ons bijeengehouden. Daar vonden we allebei onze troost in. Karel heeft ons ruimschoots beloond. Natuurlijk hield hij veel van zijn moeder. En even natuurlijk is zijn gevoel voor haar door het sterven nog verteederd. Maar moest dat mij nu tegenhouden?...

LIZE

(*naderbij tredend*, *gewild lieve toon*). 't Komt zoo gauw. Dat zal Karel wel pijn doen.

DUYCKER

(*onoprecht in den toon*). Ja... wil ik het dan nog wat uitstellen?...

LIZE

(*ziet hem aan en zet een kopje thee vóór hem neder op een klein tafeltje*).

DUYCKER.

Dank je... 't Is alleen zoo moeilijk... wat moet

Dora al die tijd doen? Ze kan desnoods wel bij 'er tante, maar dan praten de menschen toch...

LIZE.
O, dus gaat u al heel gàuw trouwen?

DUYCKER.
Als ik wacht, zou het zijn om jullie.

LIZE.
(*koel*). Om ons moet u geen offer brengen.

DUYCKER.
Is me besluit je zóó widerwärtig? Och, wat zal dat later geven! Wees 'es oprecht, wàt ergert je? Vindt je Dora te jong, of wat is het? Je weet, de Van de Waal's zijn een hééle goeie famielje... Dora heeft geen fortuin, maar enfin...

LIZE
(*kijkt de huiskamer in*, *als denkt ze aan wegloopen*). Ik zal het aan Karel zeggen, Meneer.

DUYCKER.
Nee, Lies, niet in deze stemming. Dan zeg ik 't hem beter zelf. Ik heb me blijkbaar in je vergist. (*Beweging van ongeduld van haar*). Och nee, kind, ik bedoel geen verwijt. Wat je beheerscht, is liefde voor me jongen. Om Karel voel jij je gegriefd. Daar kan ik je toch geen verwijt van maken! Wat ik bedoelde, was alleen... jij kunt zoo fijn-verstandig zijn, je bent soms koeler-verstandig dan Karel. Daardoor had ik op jou gerekend, ik hoopte, dat jij me besluit zou begrijpen.

LIZE
't Spijt me, Meneer...

DUYCKER.
Màg ik vrijuit spreken? (*Hij aarzelt*, *staat op*, *wordt rood en spreekt zenuwachtig door*, *als iemand die uiting geeft aan een opgekropt gevoel*). Je bent geen kind, Lies, je weet van het leven... In me huwelijk heb ik... me niets te verwijten gehad; (*sneller*) ik meen: gegeven de niet gelukkige verhouding tot me vrouw, heb ik... al om me jongen... nooit toegegeven aan... verlangens, aan de verleiding die èlke man heeft, die het huwelijk van hem wegneemt, wànneer hij gelukkig getrouwd is. Maar juist het hùwelijksgelùk... met een vrouw, die... blij is getrouwd te zijn... ik weet niet wat het is, Lies! Och zie, nu bloos je. Beleedig ik je? Kind, je wordt binnenkort me dochter. Jij zult Karel wèl dat geven. Mijn vrouw had niet moeten trouwen, of teminste... M'en zoenen zelfs...

LIZE.
O!... (*Zij slaat de handen vóór het gelaat en door de beweging van haar lichaam*, *gaat haar rok over de theetafel*, *zoodat er een kopje op den grond valt*, *in scherven. Even ziet zij daar verschrikt naar*, *dan stapt zij snel de kamer in en neemt van den stoel haar hoed*, *dien ze opzet*).

DUYCKER.
Lize! Wat is er! Wat heb ik miszeid!

LIZE
(*bevende op den serredrempel*). Och... niets... maar ik kàn niet, Meneer! (*Zij dreigt in snikken uit te barsten*, *doch beheerscht zich*). Praat ù met hem, ik ga nu... gauw...

DUYCKER
(*opzettelijk opgewekt*). Zeker, kind, ik zal 't hem wel zeggen. Dadelijk, wanneer hij voort komt. (*Kijkt op het horloge*). Binnen het half uur is hij bij je.

LIZE
(*theatraal-heftig afweringsgebaar*). Nee!... Och ik sméék u, houd u hem hier! Niet vandaag, of... niet nu... O! ik wéét niet... (*Weder bedekt zij beschaamd het gelaat en ijlt door de kamer weg. Duycker verbleekt*, *ziet bewegingloos haar na*).

J. DE MEESTER.

Holland onder de regeering van graaf Floris V. 1256-96.[1)]

Holland stak in de middeleenwen geenszins boven de andere gewesten van het Duitsche Rijk uit door een vroegen bloei van geestelijke en materieele cultuur; wat zijne ontwikkeling betreft, was het verre ten achter bij Zuid-Nederland, de Rijnlanden en Zuid-Duitschland. Toch is de geschiedenis van dit land reeds in dien tijd hierdoor belangrijk dat zij in buitengewone mate afhankelijk is van de afwisselende invloeden der Europeesche politiek. En 't is merkwaardig, dat het voor 't eerst in den stroom der groote politiek getrokken is onder de regeering van een graaf, die een graaf der kleine luiden, van burgers en boeren was, en als zoodanig in de herinnering van zijn volk is blijven leven, onder Floris V. In zijn vader, die de Duitsche kroon droeg, ging de laatste Duitsche koning heen, die aan den Neder-Rijn zijn gezag wist te doen gelden. Graaf Floris zelf heeft, sinds hij tot man gerijpt was, zijne zelfstandigheid tegen overmachtige Engelsche invloeden moeten verdedigen en daarbij ten slotte zijn ondergang gevonden. Weinige jaren later echter was 't beslist, dat niet Engeland, maar Frankrijk bestemd was om gedurende de 14de eeuw met het Duitsche Rijk te strijden om het overwicht in de noordelijke Nederlanden. Derhalve zal 't geen overbodig werk blijken, zoo wij trachten te schil-

1) Dit opstel verschijnt later ook in het Duitsch in *Studium Lipsiense*, *Festschrift für Karl Lamprecht*, waar men in noten verwijzingen naar bronnen zal aantreffen.

deren welke beteekenis die aan afwisseling zoo rijke veertig jaren, de tijd der regeering van Floris V, voor Holland hebben gehad.

Toen hij in 1256 op tweejarigen leeftijd in het bezit van zijns vaders erfenis kwam, was de band, die de graven van Holland met het Duitsche Rijk verbond, reeds zéér los geworden. Tweevoudig was die band geweest: het bezit van allodiale goederen, die hen tot krijgsdienst aan den Duitschen koning verplichtten, het bezit van rechtsgebied dat geoefend werd op naam van het koninklijk gezag. Gedurende de eerste helft der 13de eeuw was er echter eene beslissende verandering in deze betrekkingen gekomen. Willem I, van moederskant een neef van koning Alexander II van Schotland, is de eerste graaf van Holland, die, zonder zich om zijne plichten jegens het Rijk te bekreunen, vasal van Engeland wordt: op den 29sten Maart 1213 huldigt hij koning Jan als zijn heer en belooft hem 500 of 1000 soldeniers te leveren tegen een jaarlijksche uitkeering van 500 mark.

Van meer belang echter was de hervorming op 't gebied van binnenlandsch bestuur, die in verband met het overgaan der rechtsmacht aan den landsheer, hoewel niet uitsluitend dientengevolge, tot stand kwam. Naast de bekleeders van hofambten (schenker en drossate) kwamen nu nieuwe ambtenaren te staan: de baljuwen. Evenals in Engeland en Vlaanderen ontstond dit ambt ook hier uit dat van den plaatsvervanger van den afwezigen of minderjarigen vorst; voor Floris IV, die in 1222, twaalf jaren oud, aan de regeering was gekomen, had graaf Boudewijn van Bentheim, die reeds graaf Willem I tijdens zijne afwezigheid op den kruistocht vervangen had, de regeering in handen als ‘procurator et ballivus’ van Holland en Zeeland. Nog steeds was echter de Duitsche koning in Holland opperste rechtsheer; eerst in 1232 zijn deze voorrechten door het *Statutum in favorem principum* van keizer Frederik II in beginsel prijsgegeven. Maar ook nu nog zou het landsbestuur zich wel nooit zoo vroegtijdig ontwikkeld hebben, op een wijze die het onderscheidt van de andere van 't Rijk zich losmakende landen, ware niet in den persoon van graaf Willem II, den Duitschen koning, de landsheer tijdelijk opperste leenheer

van Holland geweest. Eerst na 't jaar 1247 komen in geheel Holland baljuwen voor als provinciale gerechts- en regeeringsbeambten, die krachtens landsheerlijk recht schout en schepenen aanstellen. Dit modern georganiseerde bestuur was de blijvende aanwinst, welke 't koningschap van Willem aan zijn land naliet.

Spoedig na zijn dood werden de betrekkingen tusschen Holland en Engeland hernieuwd: in Maart 1257 legde graaf Floris, oom en voogd van Floris V, te Londen den huldigingseed af aan Richard van Cornwallis, den broeder van Hendrik III, die door de Duitsche Welfen als koning uitgeroepen was.

Hoe zag echter het erfdeel van den jongen Floris V er uit?

Het was een smalle strook lands, die zich van de zuidelijksten Scheldemond noordwaarts tot Alkmaar toe uitstrekte, door de zee bespoeld en maar al te dikwijls overstroomd, en nog geheel vreemd aan al het rijke leven, dat de heerschappij over de zee eenmaal den bewoners dezer landstreken zou brengen.

Men heeft vaak over de vroege ontwikkeling der Hollandsche steden gesproken: in werkelijkheid echter bestond onder hen slechts ééne stad van beteekenis: Dordrecht, gelegen op het kruispunt der waterwegen van Maas en Waal met dien der ommelandsvaarders tusschen Lubeck en Brugge. De Dordrechtsche kooplieden beheerschten den invoer der onontbeerlijke Zuid-Nederlandsche en Rijnsche voortbrengselen, die Holland zelf niet opleverde: wijn, laken, staal en ijzer; maar zij bevoeren ook zelf den weg naar 't Oostland, om haring tegen zout en lijnwaad in te ruilen. Zij waren omstreeks 't jaar 1200 als hanze georganiseerd, hadden reeds onder Willem I de instelling van een raadsbestuur doorgezet en in 1252 deze hervorming door Willem II doen bekrachtigen.

Daarentegen zijn Leiden, Haarlem, Delft, Alkmaar nog gedurende de 13de eeuw steden van ondergeschikt belang geweest. Koning Willem, die als jong graaf door zijn oom hertog Hendrik II van Brabant geleid werd, had ze met het Leuvensche stadsrecht begiftigd, dat hun om het lijf hing als een veel te ruim kleed. Het waren steden van visschers, scheepsbouwers, en handwerkslieden; hun handel bepaalde zich tot 't binnenland en 't Sticht Utrecht. Nooit wordt een

Hollandsche stad bij de tochten der Duitsche kooplieden naar de Oostzeelanden en Rusland vermeld, waaraan Friesche, Stichtsche en Geldersche steden in de 13de eeuw met roem deelnamen.

Bovendien waren er in de economisch weinig ontwikkelde noordelijke streken ernstige politieke vraagstukken op te lossen. De Friezen, waartegen koning Willem het leven gelaten had, bedreigden Kennemerland. Niet ver benoorden en beoosten Alkmaar begon hun gebied: Hoogwoude, Niedorp, Drechterland, Medemblik, Wieringen, Texel waren in hunne handen. Deze nabuurschap was nog des te gevaarlijker omdat in Kennemerland zelf de groote menigte der bevolking Friesch was, aan Friesche rechtsgebruiken vasthield en slechts met wrevel de heerschappij van den adel verdroeg.

Verder naar 't oosten hadden twee leenmannen van den bisschop van Utrecht, Gijsbrecht van Amstel en Jan Persijn van Waterland, zich tot kleine, onafhankelijke machthebbers opgeworpen. Zij beheerschten den verbindingsweg tusschen Holland en de Zuiderzee; sinds Amsterdam omstreeks 't jaar 1250 gesticht werd, was 't met de kustvaart van Haarlem naar den Wezermond gedaan. 't Was voor Holland een levensvraag, of het er in slagen zou, dezen weg weer vrij te maken.

De ingewikkelde toestanden in Zeeland stelden de Hollandsche regeering voor een nog moeilijker vraagstuk. Zeeland bewester Schelde was Vlaamsch leen, en gedurende den strijd om de Hollandsche erfopvolging, in 't begin der 13de eeuw, was ook door Zeeland beooster Schelde het Vlaamsche leenheerschap een tijdlang erkend geworden. De Zeeuwsche adel was overwegend Vlaamschgezind en gedroeg zich ten opzichte van Holland steeds zoo onafhankelijk mogelijk. De Zeeuwsche schoutambachten waren in zijn erfelijk bezit geraakt, en in de eerste regeeringsjaren van Floris V nog, liet de adel zich een algemeen landrecht voor heel Zeeland verbrieven. In geval van een botsing met Holland kon Vlaanderen er dus op rekenen dat heel Zeeland aan zijn zijde zou staan.

Want ook Middelburg, van de Zeeuwsche steden verreweg de belangrijkste, had meer een Vlaamsch dan een Hollandsch karakter. De Middelburgsche koopmanshanze, oeconomisch van Engeland afhankelijk, zonderde zich, evenals de Vlaamsche

hanze, streng en hoogmoedig van kramers en handwerkslieden af. De beste steun der Hollandsche graven in Zeeland waren de heeren van Voorne, die van Willem I het burggraafschap over geheel Zeeland gekregen hadden. Gedurende de minderjarigheid van Floris IV had burggraaf Dirk getracht den Hollandschen invloed in Zeeland bewester Schelde te versterken door aan Domburg en Westkapelle het stadsrecht te verleenen; maar op aandringen van Vlaanderen had Willem II dit in 1250 weer moeten herroepen. Eenigermate woog hier tegen op dat hij Zierikzee, op den noordelijken oever der Ooster-Schelde, twee jaar te voren tot stad had verheven.

De Hollandsche staat bestond dus uit drie onderscheiden deelen met uiteenloopende belangen: Zuid-Holland met Dordrecht, de noordelijke gewesten, en Zeeland. De vraag was nu, of het gelukken zou, door maatregelen van economische politiek uit deze drie deelen een geheel te vormen.

Deze politiek zou slechts een handelspolitiek kunnen zijn, die haar doel langs twee verschillende wegen kon trachten te bereiken. Zij kon zich òf op de gelijkmatige ontwikkeling van het doorgangsverkeer tusschen Nederduitschland en Vlaanderen toeleggen, dus modern uitgedrukt het vrijhandelstelsel toepassen, òf zij kon protectionistisch zijn, en de eenige koopmansstad van beteekenis, die Holland bezat, Dordrecht, ten koste der andere steden zóó begunstigen, dat zij het overheerschende handelsmiddelpunt zou kunnen worden, waartoe hare gunstige ligging haar reeds scheen te bestemmen.

Willem II had al sinds 1243 dergelijke plannen, die de bevordering van den doorvoer over Holland beoogden, nagejaagd Later, gedurende de minderjarigheid van Floris V, heeft graaf Otto II van Gelre, die Aleidis van Henegouwen, koning Willems zuster, in 1263 uit de voogdijschap verdrongen had, ze weder opgevat. Maar zijne pogingen om den Hamburgschen en Luheckschen handel over Holland te leiden, kwamen reeds in 1266 aan een einde, doordat de twaalfjarige graaf Floris de gehoorzaamheid aan zijn voogd opzegde. Sedert dien tijd werd de opgroeiende vorst zes jaren lang door de burggraven van Voorne en de baljuwen geleid. 't Spreekt van zelf dat de eenheid van het staatswezen toen geen voortgang maakte.

Eerst in 1272 trachtte een man van politieke wilskracht in dezen stilstand beweging te brengen: Floris van Avennes,

een van Aleidis' zonen. Hij wist te bewerken, dat een soort van dyarchie tot stand kwam: hij liet zich zelf de regeering over geheel Zeeland en het baljuwschap over Zuid-Holland opdragen; voor de regeering over het noordelijk gedeelte kreeg de graaf Dirk van Teilingen, een bloedverwant van 't grafelijke huis, als eersten raadsman naast zich.

De 18-jarige graaf Floris V regeerde dus in Leiden, Haarlem en Alkmaar vooreerst slechts over de meer afgelegen helft van zijn land.

Zijn eerste politieke maatregelen werden ingegeven door redenen van persoonlijken aard. Het gold den dood van zijn vader op de Friezen te wreken en diens lijk op te sporen. Maar de veldtocht, te dien einde in den zomer van 't jaar 1272 ondernomen, liep ongelukkig af. De Hollandsche heerschappij in die streken had daarmede een knak gekregen; en in 't volgende jaar brak een boerenopstand in Kennemerland uit.[1)] Die beweging werd eerst recht gevaarlijk, toen ze op het gebied van Gysbrecht van Amstel oversloeg, en deze in eigen persoon zich aan het hoofd der woeste schare stelde, wier komst te Utrecht aanleiding werd, dat de kleine burgerij aldaar de familie-regeering ten val bracht. Tegen 't eind van Juli 1274 bevond zich 't heele land tusschen Haarlem en Utrecht in de handen eener democratie, die in eedgenootschappen georganiseerd was. In deze bedenkelijke omstandigheden is de Hollandsche politiek met staatsmansdoorzicht geleid. Het vraagstuk was de tegenstanders te verdeelen, alvorens ze verslagen konden worden. Den 26sten Juli werden te Leiden gelijkluidende oorkonden opgesteld, waarbij de stad Utrecht en de lieden van Amstel zich verbonden, zich niet in de zaken van 't graafschap Holland te mengen, terwijl van zijn kant graaf Floris beloofde, onzijdig te zullen blijven in de zaken van het Sticht. Daarmede waren de Kennemerlandsche boeren, die intusschen getracht hadden Haarlem in te nemen, aan hun lot overgelaten. Hunne onderwerping moet zeer snel zijn beslag gekregen hebben.

1) Dat deze opstand in 1273/74 en niet in 1267 of '68 moet worden gesteld, heb ik aangetoond in een artikel, dat tegelijk met dit opstel in het 27ste en 28ste deel der ‘Westdeutsche Zeitschrift für Geschichte und Kunst’ verschijnt.

De wijze, waarop Floris van zijne overwinning gebruik maakte, zal ten allen tijde gedenkwaardig blijven: hij gaf aan de boeren het Kennemer landrecht. Weliswaar kennen wij dit alleen, zooals het is uitgevaardigd in 't jaar 1292, maar aangezien reeds op den 26sten Maart 1275 de gemeente Akersloot *eo jure de libertate quod est jus Kennemariorum* begiftigd wordt, lijdt geen twijfel of het landrecht heeft zijn oorsprong aan de gebeurtenissen van 1274 te danken.

Vandaar ook dat het in staat is ons eenige ophelderingen over de oorzaken van dien opstand te geven. De grieven der boeren waren eenerzijds gericht tegen de benadeeling in rechten en in bezittingen waarvan zij door 't overgaan van talrijke huislieden in den grafelijken dienst blootgesteld waren. Deze ministerialen, aldus wordt nu in het landrecht bepaald, mogen niet als getuigen tegen een vrije voor 't gerecht toegelaten worden; verklaart hun dienstheer ze voor schotvrij, dan mag het daaruit ontstane verlies in belasting niet op den gemeenen man verhaald worden. Andererzijds verleent het landrecht bescherming tegen onrechtmatige aanspraken des heeren. Heffing bij erfenis en beperking der vrijheid van komen en gaan worden verboden.

De beweging van 1274 is dus niet, gelijk men zou kunnen meenen, van het niets bezittende landvolk, het proletariaat uitgegaan, maar van de middelbare grondbezitters. De politieke gedragslijn, die graaf Floris te hunnen opzichte volgde, beantwoordde aan zijne houding tegenover de stedelijke bevolking. Wij hebben een oorkonde van 13 December 1274, waarbij aan de schepenen en gezworenen van Haarlen voor den bouw der stadsomwalling het heffen van een accijns toegestaan, en tegelijkertijd het tarief door den graaf bepaald wordt. Het beeld van den kleinburgerlijken middelstand in 't afgelegen Noord-Holland, teekent zich uit die oorkonde duidelijk voor ons af. Er zijn weliswaar burgers, die *mercandizias in alienis partibus exercent*, maar zij zijn in de belasting even hoog aangeslagen als de schoenmaker, de linnenwever en de voerman, als de kramer die voor de kerk zijne waren te koop biedt, de barbier en de molenaar.

Ook deze burgerlijke kringen hadden hunne oeconomische grieven: zij richtten zich tegen het internationale kapitaal, tegen de Italiaansche bankiers, die zich reeds sedert jaren alom

in Holland genesteld hadden. De afgunst, waaraan deze vertegenwoordigers eener overmachtige oeconomische practijk natuurlijk bloot stonden, werd gevoed door de geestelijkheid, die geldleenen volstrekt als woeker veroordeelde. Graaf Floris heeft zich zoo volkomen door deze strooming laten meesleepen, dat hij er zich toe liet vinden de besluiten van het concilie van Lyon ten uitvoer te leggen, dat zich in den zomer van het jaar 1274 streng tegen den woeker verklaard had. Hij liet alle Lombardijsche bankiers verdrijven, op hunne goederen beslag leggen en er reeds betaalde renten uit terug geven. Deze jegens de boeren gunstige en tegen het kapitaal vijandige houding heeft den naam van Floris V bij het volk geliefd gemaakt. Maar zij is slechts de uiterste consequentie op de Noordhollandsche toestanden van een weldoordacht en van zijn doel bewust stelsel van territoriale oeconomische politiek, die door zijn neef Florens van Avesnes is geinspireerd. Het is van het grootste belang nu na te gaan, hoe deze plannen zich onder de onverwacht gunstige omstandigheden der volgende jaren ontwikkelen.

In April van het jaar 1274 had koning Eduard I van Engeland, het verbod van handel op Vlaanderen, dat tot nu toe weinig streng was gehandhaafd, in scherpen vorm hernieuwd. De invoer van Engelsche wol naar 't vasteland moest nu een omweg om Vlaanderen heen zoeken: beoosten om liep er een over Zeeland, Zuid-Holland en Brabant.

Het aandeel der Hollandsche kooplieden aan den invoer van Engelsche wol nam dientengevolge plotseling zeer toe: in 1277/78 werd door de Hollanders bijna even veel wol uit Engeland uitgevoerd als door de Franschen, en dubbel zooveel als door de Duitschers en Brabanders. Natuurlijk was nu ook de gelegenheid schoon om de waren dadelijk op de plaats zelve te bewerken; in Juli 1276 was er in Dordrecht eene zoo groote navraag naar wolwevers, dat schout en schepenen iederen wever, die er zich kwam vestigen, vrijdom van belasting voor een jaar beloofden.

De Hollandsche regeering stelde er zich niet mee te vreden deze ontwikkeling naar vermogen te ondersteunen; ze trachtte ook den oost-Duitschen uitvoerhandel naar Engeland, die tot nu toe over Brugge gegaan was, van Vlaanderen af en over Holland te leiden. In September 1276 werden de kooplieden

der Overijselsche steden, die tot dusver naar 't Vlaamsche gevaren waren, maar nu Dordrecht en andere Hollandsche havens aandeden, met omvangrijke tolvoorrechten begiftigd. Deze oorkonde laat ons zien, welke havens buiten Dordrecht voor dezen nieuwen doorvoer in aanmerking kwamen; behalve door talrijke edelen, is zij ook door Dordrecht, Middelburg, Zierikzee, Haarlem en Westkappel bezegeld. Het was de eerste keer, dat de steden naast de adellijke bestuursambtenaren tot deelneming aan de staatsaangelegenheden geroepen werden; in dit stuk meenen wij te zien, dat dit de eenig mogelijke weg was om maatregelen door te zetten, die tot doel hadden de tot nu toe uiteenloopende belangen van Dordrecht, Haarlem en de Zeeuwsche steden aan ééne, algemeene, oeconomische politiek dienstbaar te maken. De dieper liggende redenen, die in deze richting werkten, worden ons door de verdrijving der Lombardijsche geldhandelaars opeens onthuld. Evenals alle oeconomisch onontwikkelde landen, was ook Holland, onder de drukkende afhankelijkheid van het buitenlandsche kapitaal gekomen. Deze heerschappij moest verbroken, dit juk afgeschud worden. Dat het hierop aankwam blijkt ten duidelijkste, wanneer wij nagaan, door welke omstandigheden die plannen eerst geheel schipbreuk leden en in welken vorm zij naderhand weer herleefden.

In den herfst van 't jaar 1277 kreeg graaf Floris oneenigheid met zijn Henegouwsche bloedverwanten en joeg ze het land uit. Dit had aanstonds een verschuiving der politieke verhoudingen ten gevolge.

Einde Mei 1278 kwam tusschen graaf Floris en zijn schoonvader graaf Guy van Vlaanderen een verbond tot stand, naar 't schijnt voorbereid door financieele verbintenissen. Want reeds in April deed Floris zaken met Pieter Bunne, een groothandelaar te Brugge, dien hij later eens zijn ‘dilectus creditor et hospes’ noemt. Dat daarmede de sinds vier jaar voorgestane anti-kapitalistische beginselen geheel opgegeven werden, blijkt ook uit de houding van den graaf tegenover de Utrechtsche aangelegenheden. Nog op 't eind van Maart 1278 had hij door nauwere verstandhouding met Gijsbrecht van Amstel, den aanvoerder van 't boerenoproer in 1274, getracht een overwegenden invloed in 't Sticht te veroveren. Einde Augustus echter sloot hij een verbond met

diens tegenstanders, de bisschoppelijkgezinde edelen en de partij der voorname Utrechtsche geslachten, tot wier hoofden Lambert de Vrieze, de rijkste bankier van 't Sticht, behoorde. Met hun hulp werd de stad in 't begin van September 1278 voor Floris veroverd.

Doch dit was slechts 't begin eener reeks van politieke ondernemingen, die tot een beslissend succes aan de oostgrens van Holland leidden. Door bemiddeling zijner Utrechtsche bondgenooten kwam in Juli 1279 het verdrag tot stand, waarbij aan de elect van Utrecht Floris' hulp tegen Gijsbrecht van Amstel beloofd werd. Als loon hiervoor liet Floris in Januari 1281 het grootste gedeelte der goederen van Amstel aan zich verpanden. In Mei 1281 volgde toen een gelukkige veldtocht tegen de Friezen; in Juli werd Waterland door vrijwilligen afstand van Jan Persijn verworven.

Maar ook de politiek dezer jaren werd niet door graaf Floris zelf geleid; uit de bronnen blijkt herhaaldelijk duidelijk, dat hij aan de leiband liep van Nicolaas van Kats, die sedert de verandering van 1277 aan 't hoofd van den grafelijken raad optreedt. Zooals van zelf spreekt, schikten de andere edelen, die door Kats uit hunne invloedrijke plaats verdrongen waren, zich niet zonder tegenkanting onder zijne heerschappij; vooral de actie tegen Gijsbrecht van Amstel die reeds lang in nauwe betrekking stond tot den Hollandschen adel, zette bij hen kwaad bloed.

Deze gesteltenis moet men in het oog houden, wil men begrijpen, hoe in 't jaar 1281 de plannen van Floris van Avesnes gelukken konden. Bij zijn streven om de heerschappij over Zuid-Holland en Zeeland te herwinnen, ontzag hij zich niet het land van zijn neef in de handen eener vreemde macht te leveren.

Koning Eduard I van Engeland was toen juist bezig, Frankrijk aan alle kanten met Engelsche bondgenooten en vazalstaten te omsingelen. Sinds vele jaren werd reeds aan een plan gewerkt, dat 't Arelatische koninkrijk onder Engelschen invloed zou brengen; op die wijze kon Frankrijk van de Rhône uit omkneld worden. Maar Paus Nikolaas III had de Engelsche politiek handig tegengewerkt; einde Maart 1280 was 't beslist, dat ze schipbreuk geleden had. Des te aanlokkelijker moest Eduard het vooruitzicht schijnen om in

Holland en Zeeland vasten voet te krijgen. Voor het huis Avesnes waren betrekkingen met Engeland niets ongewoons. In Juli 1262 had de tante van Floris V, Aleidis, evenals voor vijf jaar haar broeder Floris, wien zij in de voogdijschap opgevolgd was, Richard van Cornwallis gehuldigd. Haar zoon Floris had, zooals wij reeds gezien hebben, eene politiek gevoerd, gegrond op oeconomische verbintenissen tusschen Engeland en Holland. De oneenigheid met zijn neef Floris V had de voortzetting dezer politiek gestuit; nu echter zegevierde ze!

Den 5^{den} Juli 1281 werd te Westminster een huwelijk beraamd tusschen Eduards zoon Alfons en Margareta, het eenige kind van Floris V van Holland; deze zou van haar vader de helft van zijn land, en wel naar keuze van den koning van Engeland, als bruidschat ontvangen. Indien Floris geen zoon naliet, zou Margareta het geheele vaderlijk erfdeel krijgen. Dadelijk na 't huwelijk zou de door Eduard uitgekozen helft aan zijne gemachtigden overgedragen worden. Zoo Floris stierf met achterlating van onmondige kinderen, zou de voogdijschap niet aan zijne weduwe, maar aan den koning toekomen, die ze door tusschenkomst van geschikte personen zou waarnemen. Nemen wij nu in aanmerking dat op denzelfden dag, waarop dit ver strekkende verdrag gesloten werd, door Engelsche bemiddeling een zoen tusschen Floris V en Floris van Henegouwen tot stand kwam, dan komt de verborgen zin dier overeenkomsten aan den dag: de vroeger door Floris van Avesnes geregeerde landen, Zuid-Holland en Zeeland, zouden met de dochter van Floris V aan den Engelschen prins komen en Floris van Avesnes zou ze dan als Engelsch stadhouder besturen. En voor 't geval dat Floris V zonder mannelijke nakomelingen kwam te sterven, wachtte zijn eerzucht een nog grooter vooruitzicht: het regentschap over heel Holland.

Maar hoe kon graaf Floris in dit alles toestemmen? Het heeft den schijn, alsof hij op de meest onbegrijpelijke en smadelijke wijze zijn land aan Engeland overgeleverd heeft. Bij nader inzien echter begrijpt men, dat hij door dit verdrag tenslotte iets bereikte waarop alles aankwam, zoolang hij zonder mannelijke oir bleef. In dit geval zou buiten twijfel Jan van Henegouwen, het hoofd van het huis Avesnes, het erfrecht zijner dochter betwisten.

Jan kon ook hopen daarbij door den koning van Duitschland ondersteund te worden, van wien hij destijds met alle mogelijke moeite een gunstige beslissing over Rijks-Vlaanderen trachtte te verkrijgen. Nu echter was de vrouwelijke opvolging voor Holland in dier voege verzekerd, dat elke bestrijding ervan tevens de belangen van het machtige Engeland zou aantasten.

Bovendien echter had graaf Floris geenszins zonder voorbehoud in 't verdrag toegestemd, maar veeleer door twee niet in 't oog loopende bepalingen een uitweg open gelaten om er zich aan te onttrekken. In de eerste plaats werd het ten uitvoerleggen van het verdrag afhankelijk gesteld van de toestemming van den Duitschen koning en de keurvorsten, en ten tweede verklaarde de graaf aan 't slot: indien voor dit verdrag overeenkomstig de wetten en gewoonten van ons land geen blijvende zekerheid kan verkregen worden, zal alles, wat wij beloofd hebben, ongeldig zijn.

Inderdaad deed zich voor Floris reeds in 't volgende jaar eene bijzondere aanleiding voor om als een trouw leenman van het Duitsche Rijk op te treden. Op verzoek der Utrechtsche geestelijkheid had aartsbisschop Siegfried van Keulen de excommunicatie en 't interdikt over hem uitgesproken, dewijl hij zich had meester gemaakt van Utrechtsche kerkelijke, te weten de Amstelsche goederen. Derhalve voegde Floris zich natuurlijk bij de bondgenooten van koning Rudolf, toen deze in Juni 1282 aan den Rijn verscheen, om den aartsbisschop te dwingen zijne koninklijke macht te erkennen.

Bij deze gelegenheid bracht de koning eene vereeniging der belangen van Henegouwen en Holland tot stand. Jan van Henegouwen werd met Rijks-Vlaanderen beleend, waarover sinds jaren tusschen hem en Gwy van Dampierre een strijd ontbrand was. Graaf Floris echter verkreeg de erkenning van de erfopvolging zijner dochter Margareta, zoo hij zonder mannelijke nakomelingen zou blijven. Doch tegelijkertijd werd uitdrukkelijk bepaald, dat 's graven gemalin, zoo hij een onmondigen zoon mocht ualaten, de voogdijschap waarnemen zou. Hierdoor was 't gevaar van een Engelsch regentschap opgeheven.

Ook deze beslissing kan kwalijk zonder voorafgaande overeenkomst met Jan van Henegouwen genomen zijn. Veeleer

schijnt hij reeds toen de man geweest te zijn, die de Engelsche politiek tegenwerkte. Voorloopig echter was hij nog ver van zijn doel af; want met hoeveel weerzin ook graaf Floris op een verdrag met Engeland ingegaan was, hij was toch niet in staat zich aan den Engelschen invloed te onttrekken. Toen nu kort daarna de lang gewenschte erfgenaam, de latere graaf Jan I, geboren werd, verschenen er in 't begin van Augustus 1284 Engelsche gezanten te Haarlem, met wie een nieuwe overeenkomst gesloten werd. De verloving van Alphonsus en Floris' dochter Margareta bleef in stand, maar zij zou nu als bruidschat nog maar een vierde deel van het land meekrijgen. Bovendien werd een huwelijk van den jongen Jan met een dochter van Eduard beklonken. Wederom wordt uitdrukkelijk het recht van erfopvolging ook aan de vrouwelijke lijn toegekend: zoo Jan stierf en er geen andere mannelijke nakomelingen van Floris waren, dan zouden Margareta en haar echtgenoot al zijn land erven.

In het volgende jaar werden de nadere voorwaarden van het Engelsche huwelijk van Jan bepaald. Graaf Floris zou hiervoor in nauwkeurig aangewezen termijnen 50.000 pond tournoois ontvangen. Evenwel worden met de grootste voorzichtigheid alle denkbare gevallen opgesomd, waarin Floris verplicht zou zijn 't geld terug te betalen. O.a. moet hij verklaren er in toe te stemmen, dat die terugbetaling, zoo noodig, door den paus (qui pro tempore fuerit) met excommunicatie en interdict afgedwongen zal kunnen worden. Dit geeft ons een kijk op de financieele betrekkingen, die zich achter de politieke verschuilen. De practijk der Italiaansche bankiers berustte, naar bekend is, hierop, dat zij bij 't innen hunner schuldvorderingen over den arm der curie konden beschikken, die met hen in voortdurende betrekking stond. Eveneens is bekend, dat de Italiaansche handelshuizen het Engelsche geldwezen onder Eduard I geheel in hun macht hadden. Buiten hunne medewerking is het verdrag van 1285, dat Engeland verplichtte groote sommen in muntspecie van het vasteland te betalen, totaal ondenkbaar.

Ook de verbintenissen met Engeland zijn derhalve, evenals die met Vlaanderen, voor 't verdere doordringen van het internationale kapitaal in Holland van beslissend gewicht geweest. Sedert 1284 kan men zien, hoe in Dordrecht,

Leiden en Delft Lombardijsche bankiers de grafelijke geldzaken waarnemen. Door zijne gewetenlooze politiek had Floris van Avesnes Holland prijs gegeven aan overmachtige oeconomische stroomingen, die hij vroeger jaren lang, als verderfelijk, bestreden had. Steeds nauwer werd sedert dien tijd het net om Holland toegehaald, want bij de Engelsch-Vlaamsche coalitie behoorde in die jaren nog eene derde macht met niet minder ontwikkeld kapitalistisch staatsleven - Brabant.

Evenals graaf Floris, had Engeland ook hertog Jan I door een huwelijk, ten koste van 50.000 pond tournoois, aan zich weten te binden. Het zal wel nooit mogelijk zijn diens politiek tegenover Holland geheel te doorzien. 't Is echter zeker, dat hij in het leven van Floris V een buitengewone belangrijke rol heeft gespeeld. Hollands hulp in de Limburgsche erfopvolgingsoorlog tegen Gelre was voor hem van zooveel waarde, dat hij, om ze te verwerven, in 1283 een oude leenaanspraak van Brabant op Zuid-Holland prijs gaf. Hij heeft daarna nog dikwijls bondgenootschappen met Floris gesloten; maar van engeren aard dan deze verbonden was zijn verhouding tot de Hollandsche kapitalisten. Floris zou dit spoedig tot zijn nadeel gewaar worden.

Wanneer graaf Floris in 't Engelsch-Hollandsch verdrag van 1285 verklaart er in toe te stemmen, dat de vorsten van Engeland, Vlaanderen en Brabant hem tot nakoming zijner verplichtingen zullen mogen dwingen door beslag te leggen op alle zijne goederen, dan beantwoordt dit aan den werkelijken stand van zaken: Holland was volkomen afhankelijk van de drie kapitalistische machten van Noord-West-Europa.

Er was slechts één plaats, waar de overleveringen eener zelfstandige, binnenlandsche oeconomische politiek niet verdwenen waren. Het was de stad, waaraan die pogingen eens een bloeiende opkomst beloofd hadden, Dordrecht. Hier was de zetel van een zeer merkwaardig verzet tegen het veldwinnende kapitalisme.

De stadsrekeningen van Dordrecht, die tot de belangrijkste bronnen van deze soort behooren, beginnen met de mededeeling, dat in 't jaar 1284 schepenen en raad bij een Rostocksch graanhandelshuis een leening opgenomen hebben

‘omme dat heme grote scult anquam van dienghenen, die voer heme Scepenen ende Raet waren.’ Onder de schuldeischers der stad bekleedden tot nu toe een Gentsch en een Lombardijsch handelshuis de eerste plaats.

Men was er dus op uit, om met hulp der Oosterlingen zich van 't Vlaamsch-Italiaansche kapitaal te bevrijden. In die richting gingen ook de verdere maatregelen van den raad. De vertegenwoordigers van het vreemde kapitaal hadden zich toegang tot het stadsbestuur weten te verschaffen, doordat zij, evenals dit in Vlaanderen gewoonte was, opengevallen makelaarsposten kochten of pachtten. Nu, in Juni 1284, verkreeg men van graaf Floris de toezegging, dat voor deze betrekkingen voortaan slechts burgers met toestemming van Raad en Schepenen in aanmerking zouden mogen komen. Uitdrukkelijk wordt tegelijkertijd het voorheen door Koning Willem verleende raadsstatuut en daarmede het recht van zelfbestuur der stad erkend. Doch niet hiervoor alleen strijdt zij, maar ook voor een gewijzigde opvatting der sociale verhoudingen. Als de Dordrechtsche raad aan meyster Jacobe die fysiker van Ardenburg 12 pond en 10 schellingen doet uitbetalen *omme dat hi rike ende arme visiteren soude ende helpen*, dan wijkt hij daarmede zeker van de sociale opvattingen van het internationale ondernemersschap af, zooals wij die b.v. in 't Middelburgsche hanzestatuut van 1271 aantreffen. Het ontbrak dus in Holland zelf niet aan verzet tegen het politieke systeem; een beslissende aanval hierop kwam echter van buiten af. Weer, evenals voor vijf jaren, tracht de Rijksmacht zich tegen de Engelsch-Vlaamsche coalitie te doen gelden, en duidelijker dan toen treedt Jan van Henegouwen als de aanlegger van deze politiek op. Want wederom kan het toch kwalijk een toeval zijn, dat in Maart 1287 de Rijksdag te Würzburg, die in den strijd om Rijks-Vlaanderen het zoo beslist mogelijk voor Jan van Henegouwen tegen Gwy van Vlaanderen opnam, ook een uitspraak deed, gericht tegen diens Hollandsche politiek: het verdrag, eertijds tusschen den oom van Floris V met Vlaanderen over Zeeland gesloten, werd, als zijnde eene onrechtmatige beschikking over goederen van onmondigen, van onwaarde verklaard, de leenroerigheid aan Vlaanderen dus kortweg opgezegd.

Men ziet in de volgende jaren de Hollandsche politiek

zich met kracht vooruitbewegen. De beide groote vraagstukken, welke in 't Zuiden en in 't Noorden het duurzaam bestaan van den staat bedreigen, schijnen tot eene bevredigende oplossing te zullen geraken. In Zeeland werden weer, als ten tijde van Floris IV, nieuwe steden gesticht om der grafelijke regeering in het geheel door den adel beheerschte land tot vasten steun te strekken: Brijdorp en Arnemuiden zijn op deze wijze ontstaan. De oorlogen tegen de Friezen werden op gelukkige wijze besloten; in 't begin van het jaar 1289 was aan deze zijde van 't Vlie elk verzet tegen de Hollandsche heerschappij onderdrukt.

Vlaanderen echter stond den jongen opkomenden staat in den weg; om daartegen front te kunnen maken, moest Holland zich onder Engelsche afhankelijkheid begeven. De Zeeuwsche adel stond als één man tegen Floris op en sloot een bondgenootschap met Gwy van Vlaanderen. De krijg, die Holland daardoor opgedrongen werd, eindigde op smadelijke wijze door 't snoode verraad van Gwy: hij liet Floris op eene bijeenkomst te Biervliet in 't voorjaar van 1290 gevangen nemen en dwong hem niet alleen het Vlaamsche leenheerschap over Zeeland te erkennen, maar ook de krijgskosten van 20.000 pond te betalen. Hertog Jan van Brabant, door wiens bemiddeling deze bijeenkomst tot stand was gekomen, en die aan Floris vrijgeleide had toegezegd, loste zijn woord slechts zóó in, dat hij borg bleef voor de betaling dier som.

Doch deze schikkingen waren tegen het belang van Engeland: Zeeland moest, dit was 't doel van alle huwelijksverdragen met Holland geweest, niet aan de Vlaamsche, maar aan de Engelsche politiek dienstbaar worden. Bovendien moest voor den Engelschen koning juist nu een goede verstandhouding met Floris van waarde zijn; want deze laatste had krachtens zijn bloedverwantschap met het Schotsche koningshuis in 't najaar van 1290 uitzicht op den Schotschen troon gekregen. Zoo vatte graaf Floris, klaarblijkelijk door Engeland gerugsteund, moed om 't verdrag van Biervliet kortweg te verscheuren. Ja, hij vond er aanleiding in, nog nadrukkelijker dan zijn voorgangers zijn heerschappij over Zeeland, uit te spreken; in eene oorkonde van 17 Maart 1291 noemt hij zich, inplaats van graaf van Holland als voorheen,

voor 't eerst graaf van Holland en Zeeland en heer van Friesland. Hij had in Engeland den steun gevonden tegen de Vlaamsche aanspraken, dien de zwakke Rijksmacht hem niet verleenen kon, en had op die wijze den eersten beslissenden stap gezet op den weg om onafhankelijk landsvorst te worden.

Toch had het ongeluk van graaf Floris voor zijn land gewichtige gevolgen. De Vlaamsche schuld moest door een leening bij Jan van Arkel en Lambert de Vrieze opgebracht worden, en ten einde de vereischte borgtocht te kunnen stellen, moest Floris de hulp der steden inroepen; op den 21sten Maart 1292 stelden Dordrecht, Middelburg, Zierikzee, Delft, Leiden, Haarlem en Alkmaar zich gemeenschappelijk borg voor een schuld van 12.000 pond.

De Hollandsche staat bestond, zooals wij gezien hebben, tot dusver uit drie deelen van zeer verschillenden aard: Zeeland, dat door den adel beheerscht werd, Zuid-Holland, dat oeconomisch van Dordrecht afhankelijk was, en de meerendeels landelijke en kleinburgerlijke Noord-Hollandsche streken. Deze gewesten waren tot nu toe slechts door den persoon van den Vorst vereenigd; de poging om ze door een eigen oeconomische landspolitiek samen te snoeren, was voor 15 jaren mislukt. Nu echter werden Holland en Zeeland voor 't eerst door een band van gemeenschappelijk materieel belang, de gezamenlijke borgtocht der zeven steden voor de staatsschuld, verbonden. Deze gemeenschap was dus niet uit den oeconomischen bloei der steden en der zich van hun doel bewuste politiek harer burgerijen ontstaan, maar door den druk, dien de overmachtige naburige staten op hen oefenden. Maar al te zeer stonden ook in de volgende jaren de Hollandsche lotgevallen onder dezen invloed.

De beslissing over de Schotsche troonopvolging was in handen van den Koning van Engeland gelegd, die door de pretendenten als scheidsrechter was ingeroepen. Het trof ongelukkig voor Floris, dat op den 15 Juli 1291 de Duitschen koning Rudolf stierf: want tot dusver had de graaf in zijne verhouding tot het Rijk steeds een rechtsgrond gevonden om zich tegen de Engelsche pogingen te verzetten. Nu wist koning Eduard zijn scheidsrechterlijke uitspraak zoo lang uit te stellen, tot (in Mei 1292), door toedoen van aartsbisschop Siegfried van

Keulen, graaf Adolf van Nassau, een naaste bloedverwant van 't in Gelre regeerende gravenhuis, die bij Worringen onder de tegenstanders van Brabant en Holland gestreden had, als koning van Duitschland werd uitgeroepen. Daarna werd, begin November 1292, de Schotsche troonopvolging ten nadeele van Floris beslist.

Sedert dien tijd is graaf Floris een ijverig agent der Engelsch-Duitsche politiek geworden. Bij de onderhandelingen tusschen de beide staten in de zomer en herfst van 't jaar 1294 treedt hij op als een der gemachtigden van koning Eduard, maar is hij tevens de gemachtigde van den Duitschen koning Adolf. Zoo kan men dus zeggen, dat het verbond tegen Frankrijk hoofdzakelijk door toedoen van den graaf van Holland is tot stand gekomen.

Koning Eduard scheen genegen zich voor zulke kostbare diensten erkentelijk te betoonen. Weliswaar hielp hij niet Gwy van Vlaanderen uit Zeeland verdrijven, maar hij heeft achtereenvolgens 25,000 pond van de in 't verdrag van 1285 bedongen geldsom doen uitbetalen. Bovendien was aan Floris, gedurende de Engelsch-Britsche onderhandelingen te Dordrecht in September 1294, het vooruitzicht geopend, dat de Engelsche wolstapel weer naar die plaats verlegd zou worden.

Deze maatregel, die de Vlaamsche steden moest dwingen zich bij Engeland aan te sluiten, zou Dordrecht weer een nieuwen tijd van bloei gebracht hebben, als tusschen de jaren 1274 en '78.

Maar Engeland heeft zijne belofte niet lang gehouden.

> *Dit gheduerde ene stont*, zegt Melis Stoke
> *Maer niet langhe*, *als ic verhoerde;*
> *Want het was Ingelsche vorworde*.

Eduard gaf er de voorkeur aan door de verlegging van den wolstapel naar Mechelen nieuwe bondgenooten van gewicht te winnen, de heeren van Berthout, die in 't bezit waren van Mechelen, als leen der Luiksche kerk. 't Was tevens een handige zet tegen Jan van Henegouwen, wiens broeder Gwy reeds sinds eenige jaren met Willem van Berthout om den Luikschen bisschopsstoel streed. En voor de derde maal speelt Avesnes zijn troeven tegen de Engelsche politiek uit. Hij is de man die graaf Floris overreed heeft van de Engelsche coalitie af te vallen en zich bij Frankrijk

aan te sluiten. Den 6 Januari 1296 kwam een verdrag tot stand, waarbij koning Philips aan Floris een uitkeering van 25,000 pond voor eens en een jaarlijksche rente van 4000 pond toekende. Het verbond is duidelijk als het werk van Jan te herkennen uit de bepaling, dat het niet gericht zou zijn tegen Adolf, den koning van Duitschland, hoewel deze kort te voren (31 Augustus 1294) aan Frankrijk den oorlog verklaard had. Want Adolf had Jan zoo juist (29/30 Maart 1295) tegen Gwy van Vlaanderen ondersteund.

Hetgeen nu volgt, is bekend: de oorzaken echter zijn nog niet geheel opgehelderd. Op één ding heeft men tot nu toe niet gelet: de koning van Engeland heeft nog den 26 Juni, dus twee dagen voor de catastrophe, schriftelijk den Duitschen koning verzocht, zich te willen aankanten tegen de huwelijksplannen van den graaf, waardoor de rechten van zijn zoon Jan, die in Engeland vertoefde, bedreigd werden. Naar ik meen, mag dus Engeland niet in de eerste plaats aansprakelijk gesteld worden voor de gevangenneming van Floris, al heeft ook de bisschop van Durham, in hoedanigheid van Engelsche gemachtigde, aan de onderhandelingen te Cambrai, die hierop betrekking hadden, deelgenomen. Veeleer valt de verdenking dit stuk uitgedacht te hebben, op hen die reeds vier jaar geleden met dezelfde brutale middelen Floris hun wil trachtten op te dringen: Vlaanderen en Brabant. Een haast gelijktijdige bron (de Annales Gandenses) noemt hen als de aanstichters. Maar ook zij beoogden niet den graaf te vermoorden; dit geschiedde eerst, toen burgers en boeren toesnelden om hem te bevrijden.

Onder de regeering van den zwakken en onmondigen Jan I, die aan 't hof van koning Eduard opgevoed was, is men vervolgens weder teruggekeerd tot de politiek van 1291: door zich nauw bij Engeland aan te sluiten trachtte Holland een rugsteun tegen Vlaanderen te verwerven ter handhaving zijner onafhankelijkheid. Inderdaad liet zich graaf Gwy den 4 Maart 1299 er toe vinden, van het Vlaamsche leenheerschap over Zeeland afstand te doen. Weliswaar gold deze afstand alleen voor eigen nakomelingen van Jan I; terwille van 't huis Avesnes wilde Gwy natuurlijk geen enkele aanspraak opgeven. Maar de loop der gebeurtenissen stoorde zich niet aan dit voorbehoud; Jan van Henegouwen, die

weinige maanden later 't doel zijner wenschen bereikte, wist de onafhankelijkheid van Zeeland tegen Vlaanderen te handhaven.

Nadat Holland bijna een eeuw lang aan den steeds sterkeren invloed van Engeland blootgesteld was geweest, werd het nu vereenigd met het Nederlandsche gewest dat 't allermeest een Fransch karakter had. In plaats van de overstrooming met mobiel kapitaal kwam de aanraking met oeconomische toestanden, die met de Hollandsche verwant waren. Zoo kwam 't dus van zelf, dat graaf Jan de kiem eener zelfstandige oeconomische politiek van Holland verder trachtte te ontwikkelen. In November 1299 kreeg Dordrecht de uitgebreidste stapelrechten die men bedenken kan, voor geheel Holland; alle daarmede strijdige privilegies werden tegelijkertijd opgeheven.

Brengen wij ons nu weer te binnen, hoe 't zwaartepunt der Hollandsche handelspolitiek, die nog in 1266 op eene gelijkmatige ontwikkeling van den doorvoer uit was geweest, zich steeds meer naar Dordrecht verschoven had. Reeds van handelsverdragen van 1276, die nog tot beginsel hadden alle Hollandsche steden gelijkelijk te begunstigen, had Dordrecht verreweg 't meeste voordeel gehad. Omstreeks 1284 had alleen deze stad zich, met een helder besef van het te bereiken doel, verzet tegen 't buitenlandsche kapitaal; in 1295 had de teleurstelling zijner hoop, den Engelschen wolstapel voor Dordrecht te winnen, Floris bewogen zich bij Frankrijk aan te sluiten. Zoo wordt het verklaarbaar, dat graaf Jan II het vraagstuk der Hollandsche oeconomische politiek door uitsluitende begunstiging van die ééne stad trachtte op te lossen. Doch zeker werd hierdoor het zaad eener onafzienbare tweedracht uitgestrooid; eerst de Bourgondische heerschappij maakte een eind aan de partijschappen, uit deze wanverhouding geboren.

O. OPPERMANN.

De Berner-Conventie, te Berlijn herzien.

Hoe komt het, dat de stichting van een internationale overeenkomst, een statenbond tot bescherming der rechten van scheppers op hun geestelijken arbeid, na betrekkelijk zoo korte voorbereiding zoo vlug en voorspoedig is tot stand gekomen - te Bern in 1886 -, dat deze overeenkomst, de welbekende *Berner-Conventie*, na een tienjarig bestaan reeds belangrijk aangevuld, en thans, nog twaalf jaar later, zonder moeilijkheden van eenig belang, geheel en al herzien, nogmaals aangevuld en uitgebreid, versterkt en tot een waar monument, een triomfteeken van vreedzaam internationaal overleg gemaakt kon worden? Het schijnt mij niet moeilijk deze vraag te beantwoorden. Men vestige zijn aandacht slechts op den aard zelf van het geestelijk goed, tot bescherming waarvan de, in andere aangelegenheden vaak allerminst homogene naties zich zoo bereidwillig samenvoegden. Kan men zich inderdaad iets universeelers, iets cosmopolitischers denken dan kunst, dan litteratuur en wetenschap? Alle nationale eigenaardigheden in hun waarde gelaten, zijn er grenzen aan de invloedsfeer eener belangrijke scheppende persoonlijkheid? Is een muziekwerk, is een voorwerp van beeldende kunst niet hetzelfde voor den vreemdeling als voor den landgenoot en heeft de maker niet het recht van beiden, in ruil voor het hun verschaft genot, erkenning van zijn vaderschap (met al de macht daaraan verbonden), eerbied en bescherming te eischen? En ook waar het de litteratuur geldt, de kunst die een bewerking, een ‘vertaling’ behoeft om overal verstaan en genoten te worden, is toch ook niet daar altijd genoegzaam persoonlijks in het werk aanwezig,

vinding, gedachten, gevoelens, wijzen van zien en voorstellen, het genot waarvan in de vertaling behouden en uitsluitend aan den oorspronkelijken schepper te danken blijft, een geestelijk goed, in zeker opzicht zeer sterk dikwijls, zeer machtig en doordringend, zich als met bliksemende stralen verspreidend soms over de geheele aarde, maar, op andere wijze bezien, toch ook altijd iets teers, ja zeer subtiels, iets dat bij grove behandeling onherstelbare schade lijdt en dus bescherming verdient en behoeft overal waar het zich vertoont? Is het ideëel rijk van kunsten en wetenschappen wel aan eenig ras- of taaleigen gebonden, laat staan aan politieke grenzen, zoo vaak met bruut geweld of cynische diplomatie getrokken door lijf en leden zelf van een volk? Is het dan verwonderlijk dat in deze tijden, waarin de internationale handhaving van 's menschen meest natuurlijke, meest persoonlijke rechten groote vorderingen gemaakt heeft, ook het cosmopolitisch karakter, het niet aan een plaats gebonden bestaansrecht van den geestelijken eigendom algemeen erkend en beschermd werd, dat de naties bijeenkwamen om althans op dit hun geestelijk gebied voorgoed vrede te sluiten, vijandelijkheden wederzijds ‘polizeilich’ te straffen, ja alle grenspalen neer te werpen? De schepper van artistieken of wetenschappelijken arbeid, wiens vaderland behoort tot de Unie van Bern bezit in het complex der landen tot die Unie behoorend een grooter vaderland; hij is geen vreemde meer in het Jerusalem over de grenzen; waar men zijn werk heeft leeren kennen daar is hij thuis.

Hoe nu? Ik spreek van algemeene internationale erkenning van het artistiek en wetenschappelijk anteursrecht? Vergat ik dan dat nog altijd eenige landen, waaronder, helaas, het eigene, zich al te schroomvallig, al te kil-onverschillig of al te kleingeestig berekenend, terzijde hielden, en deze schoone beweging aan zich voorbij lieten gaan? Nederland, iedereen weet het immers, is nog altijd niet toegetreden tot de Conventie van Bern. Lezer, het was de gegronde hoop, bijna zekerheid geworden, dat deze onze toestand van betreurenswaardig en oneervol isolement thans binnen korten tijd een einde nemen zal, het was deze opwekkende verwachting, die mij den tijd vooruitsnellen deed, en als werkelijkheid aannemen, wat nog altijd voor een deel, een ons zeer dierbaar

deel, illusie bleef. Ik heb getuige mogen zijn - dank zij de zwenking in de houding van Nederlands Gouvernement, die ook mijn blijde verwachting deed ontstaan! - ik heb getuige mogen zijn van de vernieuwing en vereenvoudiging, de verruiming en versterking tevens, die de statenbond van Bern tusschen 13 Oct. en 14 Nov. j.l. te Berlijn verkregen heeft. En ik had behoefte een oogenblik mee te juichen in het koor der volkeren, een oogenblik te vergeten dat het voor ons Nederlanders nog geen juichenstijd is. O rijze spoedig die schoone dag! Dan eindelijk zal hij tot rust mogen komen, de schim van den hollandschen boekhandelaar die, nu 160 jaar geleden, het eerst aan een internationale bescherming van letterkundige werken tegen nadruk heeft gedacht - hij overhandigde den gedelegeerden ter vredesconferentie van 1748 in Aken een wetsvoorstel tot bestrijding van dit euvel, met het verzoek zijn ontwerp in het vredesverdrag als een overeenkomst op te nemen. Pütten, die het geval meedeelt, in zijn (1774) te Göttingen verschenen werk: 'Der Büchernachdruck', merkt daarbij op, dat de aansporing niet bepaald te rechter plaats was aangebracht en zonder twijfel door de verbaasde diplomaten werd beschouwd als een dier poëtische uitingen van geestdrift voor algemeene broederschap waardoor zich destijds vooral de *abbé de St. Pierre* had bekend gemaakt. Wat echter volstrekt niet wegneemt, zoo verklaart de geleerde Pütten, dat het voorstel 'ganz richtig', volkomen gerechtvaardigd en alleszins juist gedacht was.

Inderdaad, poëtisch visionnair en zeer ver zijn tijd vooruit mag men dezen voortreffelijken landgenoot uit de 18e eeuw heeten, want er verliepen negentig jaren voor de gedachte, die hij meenam in zijn onbekend graf, bij anderen weder opdook. Nu waren het franschen die haar uitspraken, met 'zuidelijke' welsprekendheid, franschen van meer aanzien en invloed dan ons boekverkoopertje van 1748, de Vicomte Siméon in 1839, Lamartine in 1841. Weinig later, in 1858, verzamelde zich te Brussel het eerste internationale letterkundige congres, dat een algemeene, een wereld-beschermingswet bovenaan op zijn verlanglijst schreef. En het onweer week niet meer van de lucht, vooral in Frankrijk bleef men de beweging dapper gaande houden, en zoo kwam dan nu ook de zaak tot stand met een spoed waarop de aanstokers

van andere internationale bewegingen zich niet zonder reden jaloersch toonen. Nadat in Juni 1878 onder eerevoorzitterschap van Victor Hugo de bekende *Association littéraire internationale* (thans: *Association littéraire et artistique internationale*) was opgericht - de vereeniging aan wier rustelooze werkzaamheid de goede zaak van het internationaal auteursrecht zoo onschatbaar veel te danken heeft[1] - wist men het binnen zes jaar zoover te brengen, dat de regeeringen van twaalf staten zich tot een conferentie vereenigden. In 1884 kwamen de gedelegeerden te Bern bijeen; in 1885 opnieuw; nog een jaar, nog een bijeenkomst, en de Berner Conventie was geboren! Zij werd geteekend door tien landen, t.w. België, Duitschland, Frankrijk, Engeland, Italië, Zwitserland, Spanje, Haïti, Liberia en Tunis. Het gouvernement van Liberia weigerde aanvankelijk de ratificatie en trad eerst onlangs definitief toe. Sedert '86 sloten zich Denemarken, Japan, Luxemburg, Monaco, Noorwegen en Zweden aan, zoodat als eenige Europeesche landen van belang, die zich tot nog toe, met Nederland, ter zijde hielden, slechts overbleven: Griekenland, Oostenrijk, Portugal en Rusland.

Wat Nederland betreft, het liet zich in de jaren 1884-'86 te Bern door zijn consul daar, den heer Verwey, vertegenwoordigen, doch teekende ten slotte niet mee. En helaas! in 1896, toen de eerste conferentie tot herziening der Unie van Bern te Parijs plaats had, ontbraken wij smadelijk geheel en al. Gelukkig werd althans deze houding van laksche onverschilligheid volledig prijs gegeven, integendeel groote belangstelling aan den dag gelegd, toen, in het thans bijna afgeloopen jaar, de Duitsche regeering de Staten der wereld andermaal te zamen riep naar Berlijn, tot het houden van een nieuwe herzienings-conferentie. Onze regeering begreep dat het minst genomen de moeite waard was, waar de gelegenheid zoo gul werd geboden, zich bij de besprekingen te doen vertegenwoordigen. Zij gaf zich daarbij degelijk rekenschap van de steeds wassende beweging in den lande ten gunste der toetreding, en deed hiervan blijken door de benoeming van

1) Ook nu weder was het de *Association* die de werkzaamheden der Statenconferentie voorbereidde, en die de wenschen formuleerde welke, door Duitschland in voorstellen belichaamd, de leiddraad der discussies vormden.

vier gedelegeerden ‘ad audiendum et referendum’: het waren de heeren Mr. F.W.J.G. Snijder van Wissenkerke, raadadviseur aan het Departement van Justitie, Directeur van het Bureau voor den industrieelen eigendom, Mr. L.J. Plemp van Duiveland, hoofdredacteur van *De Nieuwe Courant*, te 's Gravenhage, de uitgever W.P. van Stockum en de schrijver van dit artikel. Deze heeren nu, daartoe gerechtigd door den geest van hun instructie, legden in de eerste zitting der Berlijnsche Conferentie de verklaring af, dat Nederland oprecht verlangde uit zijn staat van isolement te geraken en de hoop koesterde daarin niet verhinderd te zullen worden door de opname in de Conventie van nieuwe of verscherpte, voor alle aangesloten landen bindende bepalingen, hetzij dan dat zulke verdergaande besluiten niet zouden worden genomen, hetzij dat de gelegenheid open blijven zou tot het doormaken van een overgangsstadium als dat waarvan immers ook de aangesloten landen langer of korter hadden mogen genieten. Een vrijwel eensluidende verklaring van Rusland was aan de Nederlandsche voorafgegaan en Griekenland volgde[1].

Ziedaar, zoo kort medegedeeld als eenigszins mogelijk was, de geschiedenis der Berner Conventie, en van onze verhouding daartoe, tot op den eersten dag der Berlijnsche Conferentie. Het vervolg van dit artikel zal gewijd zijn aan de besprekingen en besluiten dier Conferentie zelve, welke ten slotte leidden tot de samenstelling van een geheel nieuwe overeenkomst, een ‘texte unique’, de ‘Convention de Berne revisée,’ met terzijdestelling dus, niet alleen van de oude Conventie, maar ook van het daar later bijgevoegde in de z.g. *protocole de clôture* van Bern, de ‘*acte additionnel*’ van 4 Mei 1896 (Parijs) en de ‘*Déclaration interprétant certaines dispositions de la Conv. de Berne et de l'Acte additionnel*, eveneens in 1896 te Parijs door de meeste Unielanden onderteekend[2].

1) Behalve de 15 tot de Unie behoorende landen waren ter Conferentie tegenwoordig: Argentinië, Chili, China, Columbia, Ecuador, Griekenland, Guatemala, Liberia (thans ook toegetreden), Mexico, Nederland, Nicaragua, Paraguay, Peru, Perzië, Portugal, Rnmenië, Rusland, Siam, Uruguay, Venezuela en de Vereenigde Staten van Noord-Amerika.
2) Zie de Bijlage: mijn vertaling van den tekst der nieuwe overeenkomst, achter dit opstel gevoegd.
Wie zich voor den ouden tekst interesseert kan dien o.a. vinden in het Berner Conventie deeltje der bekende ‘Pro en Contra’ serie (Pro: Herman Robbers, Contra: J.H. Kok). Belangstellenden worden verder met nadruk verwezen naar Prof. Ernst Röthlisberger's boek: Die Berner Übereinkuuft, Bern, A. Francke (M. 6.-).

Het komt er nu vooral op aan, dat men wete, hoe de Conventie (die, na ratificatie door de regeeringen, uiterlijk 1Oct. 1910 in werking treden zal) thans luidt, dat men zich rekenschap geve van haar beteekenis en haar, althans eenigermate, begrijpe in haar geschiedenis.

Evenwel, alsvorens ons in een bespreking dezer materie zelf, en in een overzicht der desbetreffende discussies, te verdiepen, acht ik het gewenscht, mijn lezers een denkbeeld te geven van de wijze waarop deze laatste geleid en geordend werden, van de manier van werken eener Staten-Conferentie en speciaal van de Berlijnsche tot herziening der Berner Conventie. Deze vergaderde aanvankelijk onder praesidium van den Duitschen minister van buitenlandsche zaken von Schön, en vervolgens onder dat van den Pruisischen Staatsminister, oudkultus-minister, von Studt. In de vergaderingen onder laatstgenoemde werden eenige officieele verklaringen afgelegd en de voorstellen der Duitsche Regeering tot wijziging der Berner Conventie aan een eerste lezing en algemeene bespreking onderworpen (amendementen ingediend enz.). Hierna werden de officieele scéances tot nader order gesloten en ging men over tot commissie-bijeenkomsten, hetgeen in het uiterlijk der vergadering geen ander verschil maakte dan ontstond door de vervanging in het voorzittersgestoelte van minister von Studt door den bekenden professor aan de Parijsche Universiteit Louis Renault (een van de vaders der Berner Conv., rapporteur ook al te Parijs in 1896). Nu begon de eigenlijke wisseling van meeningen, waaraan ook de nog niet toegetreden landen het recht hadden deel te nemen; artikel voor artikel werd behandeld, nieuwe voorstellen gedaan, regeeringsverklaringen afgelegd en voorloopige stemmingen gehouden onder de vijftien ‘pays unionistes’. Echter volgde na zulk een stemopname, hoe ontmoedigend die soms ook schijnen mocht voor hen die een allen bevredigende nieuwe Unie tot stand te brengen wenschten, geen

verdere discussie over het desbetreffende artikel. Het vinden van nieuwe lezingen waarin de verschillende opvattingen der tegenwoordigen belichaamd zouden worden, werd overgelaten aan een 'commissie van redactie', en, nadat alle artikelen der oude Conventie, de daaraan vastgeknoopte voorstellen der Duitsche Regeering met de amendementen der overige landen op deze wijze behandeld waren, benoemde men die commissie[1)] en ging men vervolgens tot nadere tezamenroeping uiteen. Nu zou men wellicht verwachten, dat deze commissie van redactie, zich bepalend tot het opstellen van lezingen vormgevend aan de verschillende uitgesproken meeningen, deze opnieuw aan een discussie ter algemeene vergadering onderwerpen zou. Dit bleek echter niet de bedoeling te zijn. De redactie-commissie, zich geenszins tot een dergelijk zuiver *redactioneel* werk beperkend, zette het werk der conferentie voort, hield klaarblijkelijk gestadig voeling met de in haar midden ontbrekende elementen, en streefde er naar een totaal nieuwe lezing der geheele overeenkomst te ontwerpen, inderdaad voldoening gevend aan ieders inzichten - zooals die zich intusschen, onder invloed der discussies, en na ruggespraak met de verschillende betrokken regeeringen, had gewijzigd - en zij kwam ten slotte, na een ongetwijfeld zwaren arbeid van ruim 14 dagen, voor den dag met een door haar goedgekeurd rapport, vijftig folio bladzijden groot, glashelder en prachtig-kompleet, van den commissie-president en rapporteur prof. Renault, en met een geheel nieuwe conventie, bestaande uit dertig artikelen, de behandeling waarvan in de vergadering der algemeene commissie binnen twee uren was afgeloopen, daar immers de discussie zich bepaalde tot enkele den vorm betreffende opmerkingen. Hierna was alleen nog een officieele zitting der volledige Conferentie, onder von Studt, noodig, en de onderteekening kon volgen. Men ziet, ook hier weer werd het eigenlijke werk door slechts weinigen verricht. President Renault, en de secretaris der Conferentie (tevens verbonden aan het Internationaal Bureau van den Bond te Bern) Prof. Ernst

1) Zij bestond uit de heeren Dungs en von Goebel (Duitschland), de Borchgrave (België), Lecomte en Renault (Frankrijk), Sir Henry Bergne en Askwith (Engeland), Ferrari (Italié) en Baron de Ugglas (Zweden).

Röthlisberger, een Zwitser, aan hen beiden en aan den bekwamen en helderen bijstand van Prof. Albert Osterrieth, bekend deskundige op dit gebied, en van nog eenige andere, voornamelijk Fransche, Duitsche, Belgische en Italiaansche specialiteiten, dankt men het voorspoedig tot stand komen dezer nieuwe overeenkomst. Doch op de samenstelling der vergadering hoop ik later nog terug te komen. Hier zij slechts dankbaar gememoreerd, dat Louis Renault's rapport, een voorbeeld van helderheid in de conceptie, van eenvoud en juistheid van woordenkeus in de verklaring der denkbeelden, die aan de artikelen der conventie ten grondslag liggen, het beste en volledigste opstel is, wat men over deze aangelegenheid lezen kan. Voor ieder die, als ik hier, tot taak heeft de herziene Berner Conventie toe te lichten, is dit verslag van onschatbaar nut. Waarlijk, ik zal bij het voltooien van mijn artikel op moeten passen niet te handelen tegen den geest der Berner Conventie zelve, door het leveren eener ongeautoriseerde en mutileerende vertaling van Prof Renault's kristal-klare volzinnen.

Art. 2. van de nieuwe Conventie[1)], dat de opsomming bevat van wat onder ‘oeuvres littéraires et artistiques’, dus onder de door de overeenkomst te beschermen werken moet worden verstaan, behoort tot de ter vergadering wijdloopigst en heftigst besprokene. Wat daartoe reden gaf was wel vooral de opneming van de nieuwe rubrieken, de *werken van bouwkunst* (d.i. dus de bouwwerken zelf, niet de plannen en schetsen er voor; die immers waren al sedert 1886 onder de ‘oeuvres protégées’ begrepen) en de z.g. *werken van toegepaste kunst* onder de voortaan te beschermen arbeidsvormen. Maar er was ook nog iets anders. Uitgemaakt diende thans te worden wat de eigenlijke waarde, de beteekenis dezer opsomming is. Daaromtrent immers waren tot nog toe twee meeningen mogelijk. Volgens de eene zijn alle tot de Unie behoorende landen verplicht de opgenoemde werken te beschermen, en wel met dien verstande, dat indien hun eigen wetgeving daartoe ontoereikend mocht zijn, zij die hebben te

1) Zie de bijlage bij dit opstel. Men leze telkens eerst het Art. in kwestie en vervolgens de bespreking. De in dit opstel niet genoemde artikelen der Conventie behoeven m.i. geen toelichting of zijn voor Nederland van weinig belang.

completeeren om te voldoen aan hun verplichting als Bondsstaat. Hiertegenover stond totnogtoe de opvatting, dat ieder land slechts bescherming heeft te verleenen aan de werken die volgens zijn eigen wetgeving tot de ‘oeuvres littéraires et artistiques’ behooren en dan nog slechts in de mate als veroorloofd wordt door die eigen wetgeving, tot welker aanvulling niets verplichten zou. Het waren de Belgische en Italiaansche delegaties die in deze de kat de bel aanbonden en aandrongen op een verplichtend stellen der bescherming van alle opgesomde vormen van geestelijken arbeid in de tot de Unie behoorende landen. Wat anders, zoo redeneerden zij, kan toch de bedoeling zijn van de opname eener nieuwe categorie onder de beschermde ‘oeuvres’, dan dat men meent zoodoende de internationale bescherming van dien arbeidsvorm te verzekeren, en dit zou immers geenszins het resultaat zijn, zoo het aan ieder Unieland vrij stond, zich naar de definities zijner eigen wetgeving te gedragen!...

De moeielijkheid bleek alras voornamelijk te schuilen in het voorstel (van Duitschland, gesteund door andere Staten) om ook de werken van toegepaste kunst op te nemen onder de werken wier bescherming verplicht gesteld zou worden. Engeland, Zwitserland, nog een paar andere Unielanden, konden daartoe vooralsnog niet besluiten. En mij wilde het voorkomen dat het vraagstuk der bescherming van z.g. kunstnijverheid dan ook nog niet geheel rijp is voor internationale behandeling. De begrippen loopen nog te zeer uiteen, de grenzen zijn nog niet getrokken. Een definitie van wat men eigenlijk bedoelt te beschermen - ook de rechtstreeks bij de zaak betrokkenen, de handwerkskunstenaars zelf hebben er last mee. Vechten zij er niet over, ook bij ons te lande, of men van kunstnijverheid, nijverheidskunst, toegepaste kunst, handwerkskunst of kunsthandwerk moet spreken? ‘Kunstnijveren’ noemen zij zich, en ‘kleinkunsten’ de vormen van arbeid waarover het hier gaat, maar dit zijn termen waarmede men de moeielijkheid ontduikt, haar geenszins oplost. ‘*OEuvres d'art appliqué à l'industrie*’, luidt de formule zooals zij in het Duitsche voorstel te lezen staat. Doch al spoedig werd gevraagd: wat meent men daarmee? Kunstwerk, op zichzelf bestaand, om zichzelf vervaardigd, en daarna ‘toegepast’ op voorwerpen van nijverheid? Maar die zijn immers

al beschermd; zij behooren tot de ‘oeuvres de dessin, de peinture, de sculpture’ etc. Het lijdt dan ook geen twijfel of in de uitdrukking ‘oeuvres d'art appliqué à l'industrie’ moet men het woord ‘art’ niet de beteekenis van voltooid kunstwerk toekennen; het talent zelf van den kunstenaar, ‘zijn kunst’, in wijder beteekenis, wordt er mee bedoeld, zijn krachten, zijn genie. *Past* een artiest *zijn kunst toe* op gebruiksvoorwerpen, die daarna industrieel vermenigvuldigd worden, dan ontstaan ‘oeuvres d'art appliqué à l'industrie’ in den zin als men die uitdrukking heeft op te vatten. Een unicum, een enkele door een artiest vervaardigde vaas of kom, tapijt of stoel, kan men niet tot deze soort ‘oeuvres’ rangschikken. - Zoo ontstaat de moeielijkheid dat men, volgens sommigen althans, op het gebied der zuiver industrieele wetgeving geraakt. Teekeningen, modellen van gebruiksvoorwerpen, worden immers reeds volgens gansch andere nationale wetten en internationale overeenkomsten beschermd. Het was vooral de Engelsche delegatie die hierop herhaaldelijk en met nadruk de aandacht vestigde.[1)]

1) Tot recht verstand der zaak volge hier het ‘exposé des motifs’ van het voorstel der britsche delegatie ‘concernant la non-insertion des mots ‘oeuvres d'art appliqué à l'industrie’ in (art. 4 der oude) art. 2 der nieuwe conv.
‘Le terme ‘oeuvres d'art appliqué à l'industrie’ a une signification très étendue. D'après l'opinion de la Délégation britannique, la plupart des oeuvres auxquelles cette expression s'applique rentrent à peine dans la domaine de la ‘protection artistique’ proprement dite. Les dessins industriels jouissent déjà de la protection de la législation intérieure dans la plupart des pays, y compris la Grande-Bretagne, en vertu d'une série de dispositions qui n'ont rien de commun avec celles ayant trait à la protection accordée aux oeuvres littéraires et artistiques. En Grande-Bretagne la limite de la protection pour ces oeuvres est de dix ans, et cette période peut être prolongée de cinq ans.
La protection internationale de ces dessins est assurée par la convention internationale pour la protection de la propriété industrielle dont tous les pays unionistes sont signataires, sauf Haïti, le Luxembourg et Monaco. La législation anglaise relative aux dessins est analogue à celle ayant trait aux brevets d'invention, mais elle s'écarte de la législation se rapportant an droit d'auteur, surtout en ce qui concerne les conditions sévères et les formalités à remplir pour s'assurer de la protection.
La Délégation britannique est d'avis que, en règle générale, il n'y a pas lieu d'accorder la protection du droit d'auteur à ces dessins qui, d'ailleurs, sont déjà suffisamment protégés comme propriété industrielle par les dispositions cidessus mentionnées. En outre, il parait que la proposition actuelle pourrait produire des malentendus en ce qui concerne les deux sphères de protection. Enz. (het slot is hier niet van belang).

Aan de verwarring der begrippen in deze was geen ontkomen. Het ontbrak aan de noodige voorbereiding op dit terrein. Staande een vergadering is het niet wel mogelijk tot juiste definitie van zekere vormen van kunst te geraken. Dit veld ligt nog braak en het zijn de, gelukkig meerendeels nog jonge, beoefenaars der glorierijk opgeleefde kleinkunsten zelven die hier den weg te banen hebben. Mij viel het ten slotte mee, dat men besloot, de bescherming van alle andere opgesomde rubrieken van geestelijken arbeid in de aangesloten landen verplicht te stellen (hieromtrent is dus geen tweeërlei opvatting meer mogelijk) en de internationale bescherming der 'oeuvres d'art appliqué à l'industrie' (men behield dien term) aan de Unie-staten alleen voor te schrijven voor zoover eens ieders bestaande inlandsche wetgeving haar veroorlooft. Bezit dus een Unie-land een wet op de bescherming dezer kunsten, dan is het verplicht daarvan ook den buitenlander te doen genieten, doch landen, die nog niet zoo rijk zijn, worden ook door de herziene conventie niet verplicht in deze lacune te voorzien.

Zorgt er voor, mijneheeren van de kunstnijverheid, dat deze uwe zaak ter conferentie van Rome in 1918 beter voorbereid en toegelicht ter sprake kome!

Wat de 'werken van bouwkunst' betreft, hun opname onder de 'oeuvres artistiques' is er glansrijk doorgehaald. Al in 1896 te Parijs hadden vooral België en Frankrijk er op gewezen, dat er geen reden was in deze onderscheid te maken tusschen beeldhouwer en architect, dat het werk van den een evenzeer verdiende beschermd te worden als dat van den ander. Ook nu weder eischten zij, en anderen, de opname der bouwwerken naast die der schilder- en beeldhouwkunst. Men opponeerde met te zeggen, dat het toch niet aanging een architect, ja zelfs een gewonen 'aannemer' (entrepreneur) het recht te verleenen, zich te beklagen, als hij een vierkant huis met zes ramen en een deur in den voorgevel heeft gemaakt en een ander bouwt er eveneens een, vierkant, en met zes ramen en een deur! Doch geantwoord werd met het voor den dag brengen van judicieele uitspraken waardoor bleek, dat men in deze de beslissing met vrucht aan de rechtbanken kan overlaten, die wel weten te onderscheiden tusschen banale constructies, waaraan alle bescherming onthouden dient te

worden en oorspronkelijke kunstwerken, waarin zich een persoonlijkheid uitspreekt, die recht heeft op algemeene erkenning en vrijwaring tegen nadeelen.

Hielden de totnogtoe te berde gebrachte kwesties de conferentie geruimen tijd bezig, maar korte discussie was noodig om art. 3, handelende over de bescherming der fotografie, te stellen in plaats van de bestaande bepaling, te Bern ontworpen, te Parijs aangevuld, en luidende aldus: ‘Les oeuvres photographiques et les oeuvres obtenues par un procédé analogue sont admises au bénéfice des dispositions de ces actes en tant que la législation intérieure permet de le faire et dans la mesure de la protection qu'elle accorde aux oeuvres similaires.’ Deze regeling miste - zooals nu weer die voor de ‘art appliqué à l'industrie’! - de voordeelen der reciprociteit. Een land dat zijn inlandsche foto's beschermde was gehouden, ook die der andere tot de Unie behoorende staten een zelfde behandeling toe te staan, zonder zelf in sommige dier landen van zulk een behandeling te profiteeren. Met het thans aangenomen art. 3 is men een grooten stap verder gegaan. ‘Les Pays contractants s'engagent à en assurer la protection.’ Door onderteekening van deze woorden hebben de aangesloten landen de verplichting op zich genomen, een bescherming der fotografie - kunst of geen kunst; een reden te minder om over die kwestie te strijden! - in hun wetgeving op te nemen. Omvang en duur der bescherming blijven voorloopig vrij (vgl. art. 7, 3e alinea).

Verscheidene der belangrijkste veranderingen in de Conventie zijn belichaamd in art. 4. Toch heeft ook dit artikel in de vergaderingen betrekkelijk weinig stof tot discussie opgeleverd. Een bewijs voor het gelijkelijk rijpen van ideeën in de meest verschillende deelen der wereld, onder den invloed zonder twijfel van de pers, machtige opmerker, toetser en verspreider van denkbeelden, maar van den vooruitgang zeer zeker ook der transportmiddelen en de daaruit volgende vergemakkelijkte verplaatsing der individuën. Als een blozende appel van den boom is ons dit art. 4 in de schoot komen vallen, en toch behelst het niet minder dan de volgende zegenrijke bepalingen:

dat voortaan de auteurs behoorende tot een der Unielanden

in al de andere zullen beschouwd worden, en geheel en al behandeld, als de tot die landen behoorende nationale auteurs, dat het genot en de uitoefening dezer rechten aan geen enkele formaliteit zullen zijn gebonden, ja dat zelfs dit genot en deze uitoefening geheel onafhankelijk zullen zijn van het bestaan eener bescherming in het oorsprongsland van de werken in kwestie;

dat, verder, zal beschouwd worden als ‘pays d'origine de l'oeuvre’, voor de niet-gepubliceerde werken het land waartoe de auteur behoort, en voor de gepubliceerde dat waar de eerste publicatie heeft plaats gehad. Verschijnt een werk gelijktijdig in twee Uniestaten, dan wordt die welke de kortste bescherming verleent als land van oorsprong beschouwd. Doch wordt een ander werk *tegelijkertijd in twee landen uitgegeven*, *waarvan het eene niet*, *het andere wel tot den Bond behoort*, *dan beschouwt men het tot de Unie behoorende als oorsprongsgebied* (pays d'origine). - Het groote belang, aan deze laatste bepaling verbonden voor auteurs behoorende tot nog niet toegetreden landen, springt in 't oog.

Als reeds gezegd: dit edelmoedig artikel is zonder veel bespreking aangenomen. Een Russisch gedelegeerde, jurist en staatsman, meende in deze bepalingen een tegenstrijdigheid te ontdekken met de internationale regeling van andersoortig privaatrecht - b.v. het huwelijksrecht - waarbij immers juist als regel geldt, dat men in vreemde landen berechtigd wordt naar vaderlandsche wetten. Hij vergat m.i., dat het hier niet zoozeer een persoonlijk privaatrecht geldt, dat doorgevoerd moet worden, onverschillig waar zich de rechthebbende bevindt, als wel de rechten verbonden aan werken in den vreemde uitgegeven, dus als 't ware daar geboortig, en als zoodanig aanspraak hebbend op gelijke bescherming als de werken wier scheppers behooren tot het land waar zij zelven het licht zagen.

Oppositie tegen het principe van dit artikel: de berechtiging van den vreemdeling als ware hij een landgenoot (het laten varen dus van het oude ‘do ut des’ beginsel) werd alleen in zooverre gevoerd, dat verscheidene landen (Frankrijk het krachtigst, maar ook Italië en zelfs Zweden) te kennen gaven er zich zeer goed mee te kunnen vereenigen, wanneer men dan maar tegelijkertijd bepaalde dat de duur van het auteurs-

recht in alle landen der Unie dezelfde zijn zou, en zich uitstrekken over het leven van den auteur en de eerste vijftig jaren na zijn dood, termijn ontleend aan de fransche, belgische en nog eenige andere wetgevingen, waarbij ook Italië en Zweden zich binnenkort denken aan te sluiten - Duitschland beschermt het 'Urheberrecht' slechts tot 30 jaren na doode; in andere staten, zooals Engeland en Nederland, strekt de duur van het auteursrecht op een geschrift zich uit over een vast aantal jaren te rekenen van de verschijning af; de dood des schrijvers blijft in de wetten dezer landen buiten beschouwing[1]. - Er scheen aanvankelijk al zeer weinig kans dat dit denkbeeld der eenheid van beschermingsduur, waarvan Frankrijk een voorstel gemaakt had - en dat trouwens ook al in de 'voeux' der Association littér. et artist. intern. was opgenomen - in de conferentie een meerderheid, laat staan algemeene instemming vinden, en door de herziene Conventie belichaamd worden zou. En toch - geschiedde dit, gelijk men ziet, in 't begin van art. 7. Aldus vangt dit artikel in de oorspronkelijke lezing aan: 'La durée de la protection accordée par la présente Convention comprend la vie de l'auteur et cinquante ans après sa mort'. Echter is men wel verplicht geweest daarop onmiddellijk te laten volgen een bepaling, die deze eerste alinea tot niet veel meer dan een vromen wensch herleidt en die in 't origineel als volgt luidt: 'Toutefois, dans le cas où cette durée ne serait pas uniformément adoptée par tous les pays de l'Union, la durée sera réglée par la loi du pays où la protection sera réclamée et elle ne pourra excéder la durée de la protection accordée dans le pays d'origine de l'oeuvre. Les pays contractants ne seront, en conséquence, tenus d'appliquer la disposition de l'alinéa précédent que dans la inesure où elle se concilie avec leur droit interne'. Wat *den duur* van het internationale auteursrecht betreft wordt dus het principe der reciprociteit voorloopig nog niet prijsgegeven. En dit is begrijpelijk. Een regeling waarbij b.v. de erfgenamen des Duitschen Keizers meer dan 30 en minder dan 50 jaren na diens dood geenerlei

1) Deze regeling heeft het onpraktisch resultaat dat de werken van een schrijver niet tegelijkertijd, maar het een na het ander, met soms lange tusschenpoozen, vrijkomen, hetgeen de uitgave van goede en goedkoope kompleete edities in den weg kan staan.

recht meer zouden kunnen laten gelden op den ‘Sang an Aegir’, terwijl Frankrijk hen nog steeds als eenige machthebbenden te eerbiedigen hebben zou, is kwalijk denkbaar, al zou er ook theoretisch niets tegen aan te voeren zijn, immers de franschen zouden ook dan den keizer slechts geven wat volgens hun eigen wetgeving, uitdrukking hunner eigen volksovertuiging, des keizers is.

‘Wij komen nu tot een der belangrijkste onderdeelen van de conventie. Zooals reeds dikwijls werd opgemerkt, heeft het internationaal auteursrecht op litteraire en wetenschaplijke werken, in de betrekkingen tusschen landen die niet dezelfde taal spreken, geen groote strekking, indien het zich bepaalt tot de zuivere reproductie en de vertaling niet inbegrijpt. Wanneer de faam van een engelsch of fransch werk in Duitschland is doorgedrongen, zal men lust krijgen het te vertalen om het binnen het bereik der duitsche lezers te brengen, niemand zal er ooit aan denken het maar eenvoudig over te drukken. Indien dus de nadruk is verboden en de vertaling geoorloofd, komt dat daarop neer, dat men den auteur beschermt, door te verbieden iets dat zich toch nooit zou voordoen, en te veroorloven de eenige manier waarop zijne rechten zouden kunnen worden aangerand.’ Aldus prof. Renault in zijn rapport. En schrijvende over Nederlanders, kan ik het hem volmondig nazeggen: Wij zijn thans gekomen tot een der belangrijkste punten van de geheele conventie, ja wel tot het voor ons blijkbaar allergewichtigste, allerafschrikwekkendste, immers dit onderdeel vormt nu al zooveel jaren het eenige struikelblok voor onze toetreding, dit punt is het altijd weer waarover wij, voorstanders, worden aangevallen en waarom men alle scheppers op geestelijk gebied, die niets vertaalbaars voortbrengen (de componisten in de eerste plaats) maar kalm op erkenning van hun rechten laat wachten; nog steeds schijnen er Nederlanders te zijn, zoowel in als buiten de Staten-Generaal (men leze het verslag over Hoofdstuk III der nieuwe Staatsbegrooting) die het ‘vrije vertalingsrecht’ - zooals zij de bestaande wetteloosheid met een schoonklinkenden naam gedoopt hebben - niet verkiezen los te laten. Ik beveel hun de lectuur aan van Prof. Osterrieth's Memorie, voorgelezen in een der vergaderingen der Berlijnsche confe-

rentie, en daar ik niet weet óf, en zoo ja wáar, dat voortreffelijk exposé zal worden gepubliceerd, ben ik zoo vrij er hier een en ander uit weer te geven (vertaald, doch met permissie!).

Vooraf zij nog even herinnerd: In de oorspronkelijke Berner Conventie van 1886 was bepaald, dat de schrijvers van een der tot de Unie behoorende landen slechts gedurende tien jaren na verschijning van hun werk het uitsluitend recht zouden hebben vertalingen van dat werk in een der andere Unielanden uit te geven of te doen uitgeven. Te Parijs in '96 werd deze bepaling uitgebreid. Men nam als principe aan, dat het recht van vertaling een onderdeel van het auteursrecht vormt, doch bepaalde dat, wanneer de auteur van een litterair of wetenschappelijk werk er *niet* binnen tien jaren, na de verschijning van het origineel, gebruik van gemaakt had, door het uitgeven of doen uitgeven van een vertaling in een der Unielanden, zijn vertaalrecht, althans voor zoover het de taal van dat land aanging, zou komen te vervallen. Men begrijpt het verschil, nietwaar? Sinds '96 werd dus b.v. een fransch werk, waarvan binnen tien jaren een vertaling in het engelsch verschenen was, ook ná die tien jaar in Engeland tegen onrechtmatige vertaling beschermd. Tevoren was ieder elfjarig of ouder werk absoluut vogelvrij.

Prof. Osterrieth nu sprak o.a. als volgt: ‘Sedert den val van Babels toren is de vertaling het eenig mogelijke middel geweest om onder een volk bekend te maken de werken van een ander volk, dat tevens een andere taal spreekt; het lijdt immers geen twijfel of het aantal van hen, die een vreemde taal genoegzaam machtig zijn om een werk van letterkunde of wetenschap in al zijn fijne onderscheidingen en schakeeringen volkomen te verstaan, is zeer gering. Overwegingen van dezen aard zijn het dan ook juist geweest, die zekere landen hebben doen aarzelen te besluiten tot het toekennen aan vreemde schrijvers van een uitsluitend vertalingsrecht, en deze zelfde beschouwingen hebben geleid tot de beperkingen die de Conventie van Bern in '86 en de Conferentie van Parijs ('96) in de bescherming der vertaling meenden te moeten aanbrengen. Van den anderen kant bezien, indien het waar is dat de vertaling, in de betrekkingen tusschen naties onderling, de voornaamste wijze vormt waarop een

letterkundig werk gereproduceerd worden kan, dan staat de weigering van beschermiug, of de beperking dezer bescherming, gelijk met de openlijke aanranding van het grondbebeginsel van alle auteursrecht, t.w. van het beginsel dat iedere auteur behoort te bezitten het uitsluitend recht op reproductie van zijn werk.

Wij zien dus - zonderling genoeg! - dat dezelfde argumenten, die moeten leiden tot de verststrekkende bescherming van het vertalingsrecht, worden te berde gebracht om dat recht te betwisten of om het te beperken.

De vertaling is het voornaamste middel wat ons ten dienste staat bij het bekendmaken van een natie met de litteratuur uit den vreemde, zij is dientengevolge een onontbeerlijk element in de ontwikkeling der intellectueele beschaving van een volk. Daarover is iedereen het eens. Doch er bestaat meeningsverschil op het punt der gevolgtrekkingen die men hieruit maken kan.

De tegenstanders van het vertaalrecht - men houde mij deze een weinig krasse, maar preciese, en mijn bedoeling juist weergevende uitdrukking ten goede - zijn er op uit de vertaling op alle mogelijke wijze te vergemakkelijken. Zij gelooven dat de vrijheid van vertaling het volmaaktste middel is om het verschijnen van vertalingen te bevorderen, en dat de bescherming van den oorspronkelijken auteur tot gevolg hebben zou, dat vertalingen óf in 't geheel niet meer verschijnen óf voor het groote publiek onbruikbaar worden zouden. De voorstanders daarentegen zijn van meening, dat het uitsluitend recht van den auteur op vertaling van zijn werk het voordeel meebrengt de juistheid en volledigheid der vertalingen te waarborgen. Men ontwaart nu zonder twijfel duidelijk het verschil van gezichtspunt bij beide groepen. Om dit juist te preciseeren, zou ik willen zeggen, dat de tegenstanders in de eerste plaats de hoeveelheid der mogelijke vertalingen in 't oog houden, terwijl de voorstanders den nadruk leggen op de hoedanigheid. Welk gezichtspunt verdient nu de voorkeur? Overwegingen van algemeenen aard zoowel als de lessen der ervaring laten hieromtrent geen twijfel meer over...'

Prof. Osterrieth gaat dan eerst na, hoe, bij den toestand van zoogenaamde 'vrijheid', de uitgever te werk pleegt te gaan, die een vertaling wenscht uit te geven. Deze uitgever

is een handelsman, en wat hij beoogt is zaken maken. Dientengevolge is hij er op uit de vertaling zoo goedkoop mogelijk geleverd te krijgen. Dat dit niet bevorderlijk is aan de kwaliteit, spreekt van zelf. Ook bij de keus van hetgeen hij wil doen vertalen, gaat de uitgever uit den aard der zaak in de eerste plaats te rade met de populariteit, de verkoopbaarheid van zijn artikel, niet met de innerlijke, de paedagogische of de kunstwaarde. ‘Laat ons nu’ - zoo vervolgt de bekende rechtsgeleerde (volkomen thuis in het auteursrecht en in alle daarbij betrokken kwesties), laat ons nu eens nagaan wat de uitwerking is van bescherming der vertalingsrechten. Dit zal mij te gemakkelijker vallen, daar wij in Duitschland, tot 1897 toe, niets dan de zeer beperkte bescherming genoten hebben, die voortvloeit uit de Conventie van '86. Sedert de ‘Acte Additionnel’ van Parijs in werking getreden is, wordt de toestand bij ons door de toepassing harer bepalingen beheerscht; ten opzichte van Frankrijk leven wij sinds 1903 onder het regime der volkomen gelijkstelling (van ongeoorloofde vertaling met nadruk). Voor zoover de fransche litteratuur betreft zijn wij dus, sinds 1897, van een uiterst beperkte tot de meest volledige bescherming overgegaan. Welke zijn de gevolgen geweest? Een vermindering der vertaalde werken? Een verhooging van hun prijs? Men zou het hebben mogen verwachten indien de bezorgdheid der tegenstanders gegrond ware. Welnu, wij kunnen vaststellen, dat juist het tegenovergestelde zich heeft voorgedaan. Het is waar dat het aantal der vertaalde geschriften, alles meegeteld, wellicht eenigszins verminderd is. Maar dat komt zonder twijfel de reputatie der fransche litteratuur bij ons ten goede. Immers, vroeger placht men dag- en weekbladen van zekere soort aan te treffen, opgevuld met vertalingen - meerendeels zeer slechte - van romans, novellen, verhaaltjes, van min of meer ‘lichten’ aard, die nu niet bepaald op een hoogen rang in de fransche litteratuur aanspraak maken kunnen, ja die de fransche litteratoren zelven plegen af te wijzen als niet tot de litteratuur behoorend. Of wel men vond vertalingen van romans, wier litteraire waarde groot en onbestreden genoemd mag worden, maar het waren meer verminkingen, verknoeiingen dan vertalingen. In de laatste twaalf jaren nu heeft een ommekeer plaats gehad. Ik kan u geen preciese statistieken

van de sedert verschenen vertalingen overleggen, maar wel kan ik verzekeren, dat het verbazend is, zooveel fransche werken vooral in de laatste jaren zijn vertaald en uitgegeven. Werken van alle genres, gedichten, romans, novellen, levensbeschrijvingen, historische boeken, werken van technische wetenschap, filosofie, esthetiek, sociologie enz. Ik kon zelfs persoonlijk constateeren, dat men sommige fransche werken heden ten dage gemakkelijker vinden kan in de vertaling bij Berlijnsche boekverkoopers dan in het origineel te Parijs. Het meerendeel dezer vertalingen, die alle volledig zijn en het oorspronkelijke met juistheid weergeven, zijn werkelijk goed en op alleszins behoorlijke wijze uitgegeven. Onder de vertalers uit het fransch worden Duitsche schrijvers van goeden naam gevonden, zooals Ompteda, Hartleben, Oppeln-Bronikowski. Wij zijn zelfs een groep van uitgevers rijk, die bizonderen zorg besteden aan het uitgeven van series vertalingen, welke den Duitschen boekhandel eer aandoen. En de prijzen der vertaalde werken zijn in 't algemeen volstrekt niet te hoog, vooral niet wanneer men let op den verkoopsprijs van Duitsche werken derzelfde genres. Welnu, mijne heeren, ik heb de vaste overtuiging dat deze verandering, waarmede wij alle reden hebben onszelven geluk te wenschen, grootendeels aan onze wetgeving op het auteursrecht en aan de Berner Conventie behoort te worden toegeschreven.'

Vervolgens verdiept prof. Osterrieth zich nog meer, 'en détail' in de oorzaken der verbetering, waarvan hij gewaagde, en zegt o.a.:

'Men heeft zichzelf wel eens schrik aangejaagd met het denkbeeld, dat de auteur van het oorspronkelijke werk een buitensporig hooge som zou kunnen eischen voor de autorisatie eener vertaling. Maar die vrees is niet gerechtvaardigd. Volgens de ten onzent opgedane ervaring zijn de honoraria die de uitgevers aan de schrijvers voor hun autorisatie plegen te betalen, zeer bescheiden; voor een roman van gewonen omvang bedragen zij gewoonlijk niet meer dan ongeveer fr. 200. En wat betreft wetenschappelijke werken, waarover men zich vooral in Rusland ongerust maakt, de schrijvers of hun uitgevers bepalen er zich gewoonlijk toe een eenvoudig recht van autorisatie en contrôle te eischen. 't Is trouwens van algemeene bekendheid, dat de honoraria, die schrijvers

van wetenschappelijk werk ontvangen, zeer bescheiden plegen te zijn. Geleerden zijn gewoonlijk niet de beste kooplui!

Een belangwekkend bewijs voor het feit, dat de bescherming van het vertaalrecht geen prijsverhooging van vertaalde buitenlandsche werken ten gevolge heeft, is in Zweden geleverd door een memorie, in 1894 door den Zweedschen Schrijversbond den koning aangeboden. Om aan te toonen welke gevolgen de verdragen met Frankrijk en Italië hebben gehad in verband met de prijzen der boeken, hebben de opstellers van dat adres een statistiek gemaakt betreffende zekere fransche en italiaansche werken (Amicis, Bourget, Daudet, Feuillet, Gréville, Loti, Maupassant, Zola) in vertaling verschenen vóór en na het in werking treden der verdragen. Ten vervolge op die statistiek bevat de memorie deze zinsnede: “Uit onze zorgvuldig opgemaakte statistiek blijkt, dat de werken van De Amicis, Bourget, Gréville en Loti goedkooper zijn geworden na het in werking treden der litteraire verdragen, dat in de prijzen der werken van Feuillet en de Maupassant geen verandering is gekomen, en dat alleen de boeken van Daudet en Zola tegenwoordig iets meer kosten, nl. respectievelijk 25 en 75 centimes meer per roman van circa 200 pagina's. Maar dit zijn werken van zoozeer gezochte schrijvers, dat een kleine prijsverhooging hun verspreiding niet ernstig belemmeren kan.’

Het moet dus komen, zoo betoogt spreker ten slotte, tot een algeheele gelijkstelling van het vertaalrecht met het recht op elke andere wijze van reproductie.

‘De tienjarige duur is inderdaad onvoldoende - althans voor het meerendeel der verschijnende werken - om den gunstigen toestand in 't leven te roepen noodig voor het doen verschijnen van een vertaling. Het is waar dat de allerbest gerenommeerde auteurs altijd een terrein vinden, gunstig en gereed om hun scheppingen te ontvangen. Maar de meerderheid behoeft dikwijls zelfs in het eigen land een tijdsverloop van eenige jaren om naar rechte waarde geschat te worden. Voeg daarbij de moeilijkheden, die men ondervindt bij het oordeelen over de mogelijkheid van een succes in het buitenland, en bij het zoeken van den besten vertaler (die, waar het een wetenschappelijk of technisch werk geldt, over speciale kennis behoort te beschikken); dan den tijd benoodigd om

de vertaling te maken, om haar te drukken enz., enz...., en ge zult erkennen: het feit, dat hij niet binnen tien jaar een vertaling van zijn werk uitgegeven heeft, geeft waarlijk geen reden een mate van nalatigheid bij den auteur te onderstellen, groot genoeg om de vervallenverklaring van zijn vertaalrecht te billijken.'

Na deze rede van Prof. Osterrieth, met langdurig handgeklap beloond, bleken wijdloopige discussies over dit onderwerp ter conferentie overbodig. Duitschland had voorgesteld het vertalingsrecht van den auteur in 't vervolg eenvoudig gelijk te stellen met zijn overige rechten en alle beperkingen te doen vervallen. Men vreesde aanvankelijk, dat de kleinere staten die een eigen taal rijk zijn, dat met name Denemarken, Noorwegen en Zweden - de twee laatstgenoemde hadden immers ook geweigerd de Acte additionnel van Parijs te teekenen - niet zouden meegaan met dit afdoende voorstel. IJdele vrees! De gedelegeerden van Zweden - eerst vier jaren geleden tot de Berner Conventie toegetreden - verklaarden geenerlei bezwaren te hebben, Klaus Hoel uit Noorwegen las een eensluidende verklaring voor en voegde er bij, dat zijn goevernement tot dit besluit was gekomen, nadat uit een enquête, een rondreis, door hem persoonlijk onder de Deensche uitgevers ondernomen, gebleken was, dat deze niet de minste reden tot klagen hadden over de toetreding van hun land tot Berner Conventie en Acte van Parijs en van harte hoopten, dat het te Berlijn tot een nog meer afdoende regeling van het vertalingsrecht komen zou. Ten slotte werd een voorloopige stemming gehouden over het nieuwe artikel, thans met 8 genummerd. *Alléén Japan stemde tegen*.

Het wil mij voorkomen dat deze beslissing, maar dat vooral de duidelijk uitgesproken redenen, die er toe geleid hebben, voor ons land van het allergrootste belang zijn. In Nederland is men, zijn althans eenigen, nog altijd bang voor de toekenning van het vertaalrecht aan vreemde auteurs; in Nederland heeft men daaromtrent nog geen ondervinding opgedaan. Welnu, dat Nederland zijn voordeel doe met de ervaringen der andere landen. Onze 'kleinheid', de slechte ruil, dien wij, volgens hen, zouden doen, is door de tegenstanders luide uitgekreten - de deensche uitgevers zijn hoogelijk tevreden over de resultaten met toetreding tot de Berner Conventie

bereikt, de Noren hebben weinige jaren na hun aansluiting geen bezwaar tegen den betrekkelijk grooten stap van een tienjarige bescherming op gelijkstelling van het vertaalrecht met het recht van zuivere reproductie; evenzoo de Zweden - zij toonen aan dat beschermde vertaalde werken nìet meer kosten dan onbeschermde! Wat wij, voorstanders, altijd hebben volgehouden: de oorspronkelijke auteurs zijn niet zoo veeleischend als gij meent, de prijs van hun autorisatie wordt door vraag en aanbod bepaald, Prof. Osterrieth, een der degelijkste onderzoekers op dit gebied, komt het bevestigen met bewijzen uit de ervaring geput. Indien men dan blijvend onvatbaar is voor argumenten van meer theoretischen, meer ideëelen aard, dat deze practische hun werk doen! Wij beloven u, mijneheeren tegenstanders, wij zullen niet meer praten van diefstal en roof, niet van ‘krantjes’ die goedkoop aan hun feuilletons willen komen. Wij zullen niet meer lachen en u niet langer van schijnheiligheid beschuldigen als gij gewichtig met de ‘volksontwikkeling’ komt aandragen, neen, neen, wij zullen vriendelijker en urbainer in onze uitdrukkingen worden en slechts bescheidenlijk wijzen, niet op ‘eigendom’, maar op *rechten*, *thans door driekwart der beschaafde wereld erkend en geëerbiedigd*. Weest gij dan voor het minst verstandig en voor rede vatbaar, en zoo gij niets gevoelen kunt voor het ideëel belang der zaak, laat u althans overtuigen door de onbetwistbare cijfers der statistiek.

Langer en heftiger, dan over het algemeen erkend vertalingsrecht op werken van kunst en wetenschap, werd over de bepalingen van het nieuwe art. 9 gediscussieerd. Al luisterend, maar niet aldoor aangenaam beziggehouden, heb ik wel eens gewaagd mij af te vragen, of het oogenblik, waarin men besloot ook couranten-artikelen binnen het bereik dezer Conventie te trekken, niet wat ‘onberaden’ genoemd mag worden... Nu zat men min of meer met de gebakken peren en moest... ze verorberen. En dit bleek niet gemakkelijk! Een vollen dag heeft men te Berlijn geredevoerd over de al- of niet-bescherming van politieke artikelen, van gemengde berichten enz. En ik kan niet vinden dat het resultaat al die geestesinspanning heeft beloond. De eerste alinea van art. 9 wil mij voorkomen eigenlijk geheel en al

overbodig te zijn, daar immers art. 2 (der nieuwe Conventie) niet bepaalt dat de ‘oeuvres littéraires et artistiques’ waarvoor de bescherming geldt *niet* oorspronkelijk in een dagblad verschenen mogen zijn. In de 2e alinea wordt, door een schijnbare beperking, althans iets nieuws bepaald. Daaruit volgt n.l. dat men zich ook het auteursrecht op niet-litteraire, niet-artistieke en niet-wetenschappelijke artikelen verzekeren kan door de reproductie ‘expressément’ te verbieden. Er is niets tegen, dunkt me, maar zal er wel druk gebruik van gemaakt worden, hoopt niet eigenlijk iedere publicist in dagbladen, wien het uitsluitend om het propageeren zijner denkbeelden te doen is, vurig, dat zijn artikelen op groote schaal nagedrukt en verspreid worden?

Ook de derde alinea van dit fameuse artikel had m.i. gevoeglijk achterwege kunnen blijven. Maar, 't is waar... dat ging nu niet goed meer... Als men zóo lang en zóo gewichtig over een zaak geredeneerd heeft, dient men althans den schijn aan te nemen tot eenig resultaat gekomen te zijn... Het zou mij niet verwonderen, als dit artikel bij volgende herzienings-conferenties nieuwe moeite en zorgen bleek te baren en als men er ten slotte toe kwam in te zien, dat deze kwesties, toch eigenlijk meer van industriëel dan van artistiek, litterair of wetenschappelijk belang, geheel van die der Berner Conventie behooren gescheiden te worden. Bij een internationaal verdrag over ‘unfaire concurrentie’ komen zij zeer zeker te pas.

Men veroorlove mij thans een grooten sprong te maken en de artikelen 10 tot 24 met stilzwijgen voorbij te gaan. Zij spreken voor zich zelf. Tot levendige en langdurige besprekingen ter conferentie gaf, van al deze kwesties, alleen die der ‘instruments de musique mécaniques,’ alias grammofonen en fonografen aanleiding. Wij waren letterlijk overstroomd met brieven, circulaires, adressen etc., dit onderdeel betreffend, adressen vooral van fabrikanten en exploitanten dezer weldoende instrumenten, van muziekuitgevers, kortom van allerlei categorieën van personen bij de betreffende industrie betrokken. Laat ik eerlijk mogen bekennen de meeste ongelezen naast mij neergelegd te hebben. Wij, Nederlanders, hadden immers toch geen stem in het kapittel en voor

'adviezen' was geen aanleiding; ik geloof n.l. niet, dat de fabricatie van het nieuwste soort marteltuigen, in de conventie beleefdelijk 'instruments de musique' geheeten, in Nederland een belangrijke industrie vormt. Trouwens, het zag er al gauw naar uit, of bijna ieder der aangesloten staten min of meer zijn zin zou krijgen, doordat men wenschte - zooals dan ook ten slotte is geschied - dat het principe der auteursrecht-bescherming te dezen opzichte wel zou worden uitgesproken, doch dat reserves en voorwaarden, met betrekking tot de toepassing er van, door de wetgeving van ieder land zouden kunnen geregeld worden.

Van meer, ja van het grootste belang in verband met onze toetreding moet daarentegen art. 25 genoemd worden. Doch vreemd genoeg heeft de geboorte van dit artikel geheel achter de schermen plaats gehad en is er in de eigenlijke vergadering der algemeene commissie geen woord over gewisseld. Bewijs te meer voor mijn bewering omtrent de tactiek der redactie-commissie: voeling houden met alle betrokkenen en alleen geheel rijpe lezingen een plaats gunnen in het definitief ontwerp. In dit geval waren de nederlandsche gedelegeerden onder de betrokkenen stellig niet de minst invloedrijke. Het behoorde tot onze taak, te zorgen dat er een deur werd opengehouden, waardoor wij het gebouw der Conventie kunnen binnentreden, ook al zou het onmogelijk worden daartoe de 'porte d'honneur' te kiezen (den 'Eingang nur für Herrschaften' zooals het te Berlijn heet). Dank zij de vriendelijke tegemoetkomst vooral der Duitsche delegatie en van het Bureau te Bern, maar dank zij ook de vele minder-officiëele bijeenkomsten der gedelegeerden (diners, recepties enz.) waar wij gelegenheid hadden, onze wenschen kenbaar te maken, is dit ons pogen met welslagen bekroond. Het scheen aanvankelijk in de bedoeling der Uniestaten te liggen voor nog niet toegetreden landen de mogelijkheid te laten bestaan, de oude Bernsche lezing, al dan niet aangevuld met de Parijsche 'Acte' en 'Déclaration', in haar geheel te aanvaarden. Doch door zulk een regeling zouden bedoelde landen, waaronder het onze dus, geenerlei profijt getrokken hebben van de vele aanvullingen en verbeteringen te Berlijn aangebracht. Wat

het nieuwe art. 25 bepaalt is oneindig geschikter. *Wij kunnen nu ten allen tijde toetreden*, *dadelijk als wij willen* (en hopen wij dat het althans spoedig moge zijn) en zelven aanwijzen welke artikelen in de nieuwe Conventie wij, althans voorloopig, door de oude bepalingen wenschen vervangen te zien. Prof. Renault, in zijn rapport, drukt de hoop uit, dat van deze faculteit een zoo bescheiden mogelijk gebruik zal worden gemaakt, en het spreekt wel van zelf, dat wij, voorstanders van Nederlands toetreding tot de B.C., deze hoop van harte deelen. En ook dat wij daarbij voornamelijk aan het vertalingsrecht denken. Rechtsgevoel en logica eischen volgens ons de volledige gelijkstelling van ongeoorloofde vertaling met nadruk. Dat wij hierin geenszins alleen staan mocht ik reeds voldoende aantoonen, maar afzonderlijke vermelding verdient nog het feit, dat in de fransche nationale auteurswet van een speciaal recht op vertaling absoluut geen sprake is, doch dat alle fransche rechters steeds als vanzelfsprekend hebben aangenomen, dat vertaling een vorm van reproductie is, en dus met alle andere reproductie gelijk staat.

Zoo blijft mij, wat de bespreking der nieuwe Conventie aangaat, enkel nog over de aandacht te vestigen op art. 27, dat de oplossing bevat van het raadsel, hoe het mogelijk geweest is voor de aangesloten landen te Berlijn in betrekkelijk korten tijd tot overeenstemming te komen over een nieuwe, schoone en gave ‘texte unique’, vervangende de oude Conventie met al haar aangroeisels, van slotprotocollen en additionneele actes, waardoor haar uiterlijk zoo onooglijk geworden was en haar bestudeering zooveel aandacht en tijd vereischte. Het reinigingsmiddel is vernuftig gevonden. De vijftien tot de Unie behoorende landen hebben de nieuwe conventie unaniem goedgekeurd, doch eerst bij de ratificatie zullen zij zich definitief verklaren omtrent de punten die zij accepteeren, en de onderdeelen die ook zij, ieder voor zich, tijdelijk dan zonder twijfel, wenschen te vervangen door de totnogtoe geldende bepalingen. Dit klinkt eenigermate teleurstellend, doch men moet er vooral niet te veel van schrikken. Het is zeer onwaarschijnlijk, dat de Uniestaten een ruim gebruik zullen maken van hun bevoegdheid tot reserves. Althans omtrent de hoofdpunten, b.v. omtrent het vertaal-

recht, zijn zij, met uitzondering alleen van het onder bizondere condities verkeerende Japan, volkomen eensgezind.

Kon aan dit zakelijk verslag, geschreven in den korten tijd, verloopend tusschen de sluiting der Conferentie (14 Nov.) en den dag waarop de kopy moest worden ingeleverd, begrijpelijkerwijs geen grooter uitbreiding, hoe gewenscht wellicht, gegeven worden, toch wil ik gaarne trachten ook nog aan het verzoek der Gids-redactie te voldoen en hieraan een paar woorden van meer persoonlijken aard over de confereerenden, en over de ontvangst hun te Berlijn bereid, toevoegen.

Wat dan die ontvangst betreft, het gebruikelijke ‘schitterend’ zou hier niet het juiste epitheton zijn. Geschitterd, gestraald, gegeurd werd er eigenlijk niet. Maar in alle opzichten hoffelijk en waardig, gul en gastvrij, ja men mag gerust zeggen: met vriendschappelijke warmte zijn wij te Berlijn ontvangen en onthaald. De zaal van den ‘Bundesrat’, een der mooiste en deftigste in het enorme Rijksdaggebouw, was ons tot vergaderplaats aangewezen, doch het geheele gebouw met zijn lees- en werkzalen, zijn couloirs, zijn post-, telegraaf- en telefoonkantoren, zijn restauratie stond ons ten dienste. Aan den vooravond der Conferentie recipieerde de duitsche delegatie onder den hoogen koepel midden in het wijdsche en ontzaglijke paleis gelegen. Er was een voortreffelijk ‘strijkje’, er was een buffet aangericht in de aangrenzende restauratie-zaal, keurig, rijk, men maakte er kennis, niet alleen met de ‘collega's’ maar ook met tal van autoriteiten op velerlei gebied. Richard Strauss, lang, slank, rechtop, iets jongensachtigs toch nog altijd in z'n figuur ondanks de officieele strakte, stond er levendig te praten met Cambon, den franschen ambassadeur, ‘der alte Pietsch’ - 84 is hij nu -, de nestor der Berlijnsche schrijvers en journalisten, wandelde er genoegelijk soezend rond.... Ik weet het niet met zekerheid, maar ik heb er nooit van gehoord, dat er wel dergelijke feestelijke ‘ontvangsten’ in Den Haag en in het gebouw onzer Staten-Generaal hebben plaats gehad.

Denk ik vol erkentelijkheid en waardeering aan de duitsche gastvrijheid terug, het is het fransche inzicht in het karakter dezer Conferentie waaraan ik lof en voorkeur geven moet. Ik

bedoel dat inzicht zooals het uitkwam in de keuze der gedelegeerden. Bij de duitsche delegatie twee rechtsgeleerde professoren (van groote bekwaamheid en naam zeer zeker: Kohler en Osterrieth), overigens enkel hooge ambtenaren, kundig, ijverig, vriendelijk, model-gastheeren, edoch... geen van allen artiesten of letterkundigen in engeren zin, geen van allen dus zelf behoorend tot hen wier eigenaardige rechten het voornaamste voorwerp van onderzoek en zorg in ons midden vormden. Bij de fransche daarentegen, behalve den gezant Cambon, de specialiteit in internationaal recht Renault, de directeur van het bureau voor industrieel eigendom Breton, twee académiciens: Ernest Lavisse, de groote historicus, en Paul Hervieu, voorzitter der 'Société des Auteurs et Compositeurs dramatiques'; buitendien nog: Georges Lecomte, president der 'Gens de Lettres'. Ook Bonnat, de schilder, en Massenet, de componist, waren door de fransche republiek afgevaardigd; ziekte verhinderde hen te komen. Mij dunkt, deze keuze getuigt van een juiste en ruime opvatting van het karakter der conferentie en van de taak der delegaties, en dat onze eigen regeering meer voor dit fransche dan voor het duitsche inzicht bleek te voelen, liever gezegd, dat zij zelfstandig tot een gelijke opvatting kwam en - behalve Mr. Snijder van Wissenkerke, raad-advisseur aan het Departement van Justitie en directeur van het Bureau voor Industrieel Eigendom, bekend deskundige op het gebied van internationale wetgeving -, een journalist, een uitgever (oud-boekhandelaar) en een schrijver naar Berlijn zond, verheugt mij des te meer, daar de meeste andere staten van tegenovergestelde meening blijk gaven en zich deden vertegenwoordigen door hun gezanten of gezantschapsraden, consuls of andere, min of meer ambtelijke of politieke personen. Het bleek louter toeval, dat de heer Gomez Carrillo, zaakgelastigde van Guatemala te Berlijn, tevens letterkundige is, de heer Garcia Calderon, secretaris van legatie te Londen, gedelegeerde van Peru, een jeugdige filosoof en publicist...

Wanneer ik thans terugdenk aan al die figuren, die gelaatstrekken en gebaren, van het internationaal gezelschap, waaronder ik een maand heb mogen vertoeven, onwillekeurig glimlachend bij het weder hooren in mijn herinnering van het vaak zoozeer geradbraakt, maar nu eenmaal voorgeschreven,

officieele fransch - Paul Hervieu zeide aan dienzelfden, alom gememoreerden, maaltijd, door Staatsminister von Studt gegeven, waar de blozende en joyeuze heer von Schoen zoo ijlings... ziek werd en verdween, dat het zoo leerzaam was voor een franschman eens te hooren, op hoeveel verschillende wijzen zijn moedertaal kon worden uitgesproken, welke verrassende effecten vooral het verleggen van den klemtoon had - als ik aan hen allen terugdenk nu, dan zie ik in de eerste plaats, telkens weer, een kleine, eenigszins gebogen figuur, rood openluchtsgezicht met krijtwitte haardos en knevel, groote monocle, bij 't spreken telkens vallend maar weer aanstonds teruggevat: Sir Henry Bergne, den leider der britsche delegatie. Een schrander en geestig man, al kon hij de uitspraak der fransche u niet machtig worden; hoe welkom was ons de vroolijke noot, die hij telkens in de debatten wist te brengen. Er schoot hem een aardigheid te binnen. Dan begon, even voor hij haar uitsprak, zijn gestalte een weinig te wiebelen, het gezicht werd nog wat hooger rood, en er plooide zich een vroolijke glimlach om den witten snor. Hoe geestig vooral sprak hij aan het diner, dat wij, vreemde gedelegeerden, aanboden aan de duitsche, om zijn dankbaarheid te betuigen voor de ontvangst te Berlijn, waaraan hij altijd met genoegen zou blijven terugdenken, zijn geheele leven en nog vijftig jaren na zijn dood, indien dat mogelijk was... ‘Durant toute ma vie et cinquante ans après ma mort, si c'est possible’... Bijgeloovigen kunnen er door versterkt worden in hun meening, dat het niet geraden is, op die wijze schertsend van den dood te gewagen: het was de laatste maal, dat wij de genoeglijke figuur van den ouden Sir Henry gezien hadden. Weinige dagen later is hij te Berlijn overleden.

Maar nog vele andere figuren zijn levendig in mijn herinnering. Ik zie den ouden professor Kohler, opveerend telkens en wenkend naar den voorzitter, dat hij spreken wou; dán, achterover het zware hoofd, met de leeuwenmanen, waardoor hij op Balzac geleek, en starend naar den versten hoek der zaal met profetenblik, terwijl hij moeite scheen te doen uit even ver gelegen hoeken van zijn brein het fransch bijeen te halen, redevoerend, overtuigd en geestdriftig, en, zoo dikwijls een of ander fransch woord niet tijdig genoeg naar voren schieten wilde, met een wijd-wegwerpend gebaar-van-

wat-komen-de-woorden-er-ook-op-aan, herhalend zijn: etcétera! etcétera! .. Ik zie ook professor Osterrieth, die zeer keurig en precies fransch spreekt, scherp zijn welgekozen woorden betoont, tusschen duim en voorsten vinger een fijn gepunt potlood, en hiermede - als een symbool van zijn spreekwijze - telkens recht voor zich piekend in de ruimte. Ernest Lavisse, gezette, zwijgzame père-noble-figuur, doet zich weinig hooren, maar nu en dan vergast ons Paul Hervieu met zijn mat geluid, zoo volkomen in overeenstemming met het vermoeid uiterlijk, de loome gebaren van den mondainen Parijschen artiest van onnaspeurlijken leeftijd, nu en dan, zeg ik, onthaalt hij ons, zeer bewustelijk fraai fransch sprekend op een geestig speechje. De haren (zijn ze blond of grijs?) liggen als een kap om het schrale, ietwat vrouwelijke, glad geschoren en beenige hoofd... Ik zie ook het lange, baardelooze, vriendelijk-wijze oude-vossengezicht van Prof. Renault en de milde, groot-open oogen onder het verwarde haar van Prof. Röthlisberger... Daar staat een keurig gebakkebaarde en gekapte oude heer op en zingt de fransche woorden lang en liefkoozend uit; hoe gaarne hoort hij zichzelven spreken; den salon-gedelegeerde noemen wij hem... Een ambassadeur met een kop als een oude satyr grijnslacht genoeglijk... Maar opwekkender toch, om naar te kijken, is de ironische glimlach, ietwat frivool, en meer mystificateur dan mystérieux, van den jongsten Chinees, contrasteerend - als de geest der 18e eeuw naast die der 19e - met de donkere doezelkoppen, ook wel glimlachend, maar altijd vol zorg en weemoed, van de kleine, aapachtig zwarte en leelijke Japanners.

Er was ook een gedelegeerde van Siam, zoo lazen wij in de lijst der ‘pays non-unionistes’, en wij keken uit, meenende weer een oosterling in vreemde keederdracht te zullen zien - niet zonder verbazing, ja met eenigen schrik als voor een verrijzenis, herkenden wij de trekken van een sinds jaren overleden nederlandschen staatsman. Geen wonder toch; deze gedelegeerde, gezantschapsraad van Siam te Berlijn, is Dr. H. Keuchenius, en een zoon van het welbekende antirevolutionnaire kamerlid.... Om de rij der persoonlijke herinneringen te besluiten: bovenop een mailcoach te Potsdam, daar zat me plotseling, midden tusschen de hollandsche afgevaardigden, een echt zuid-amerikaansch type met zwarte,

fijn gepunte snorren, de gedelegeerde van Venezuela.... Hij betreurde het ‘misverstand’ tusschen zijn vaderland en het onze. Ziedaar zeker het verstandigste wat hij doen kon!

Zal ik nu ook nog mijn indrukken van Berlijn geven?.... Waar zou dan het einde zijn?.... En zou ik niet moeten bekennen, dat tot het vele mooie, wat ik er zag, toch wel in de eerste plaats behoort....het interieur van de fransche ambassade, de gobelins, de schilderijen, de bibelots....

HERMAN ROBBERS.

Bijlage.

Herziene Berner Conventie voor de bescherming van letterkundige en kunstwerken.

Art. 1. De contracteerende Staten hebben zich gevormd tot een Unie voor de bescherming van de rechten der scheppers op hunne werken van litteratuur en kunst.

Art. 2. De uitdrukking ‘werken van litteratuur en kunst’ omvat alle voortbrengselen op letterkundig, wetenschappelijk of kunstgebied, wat daarvan de wijze of vorm van reproductie ook zij, zooals: boeken, brochures en andere geschriften; tooneelwerken en dramatisch-muzikale werken, chorégrafische werken en pantomimes, waarvan wijze van opvoering bij geschrifte of op andere wijze is bepaald; muziekwerken met of zonder woorden; werken van teeken-, schilder-, bouw-, beeldhouw-, graveer- en lithografeerkunst; illustraties en landkaarten; plans, schetsen en plastische werken, betrekking hebbende op de aardrijkskunde, de topografie, de bouwkunst of de wetenschappen.

Beschermd worden als oorspronkelijke werken, zonder dat dit de rechten verkorten kan van den schepper van het oorspronkelijk werk, de vertalingen, bewerkingen, de zettingen van muziek, en verdere reproductiën in gewijzigden vorm van een letterkundig of kunstwerk, evenals de verzamelingen van verschillende werken.

De contracteerende staten zijn verplicht voor de bescherming te zorgen der opgesomde vormen van arbeid.

Werken van kunst toegepast op nijverheid worden beschermd voor zoover de binnenlandsche wetgeving van ieder land het toestaat.

Art. 3. Deze Conventie geldt eveneens voor werken door de fotografie, of door analoge procédés, verkregen. De contracteerende staten verbinden zich de bescherming dezer werken te verzekeren.

Art. 4. De scheppers (auteurs), tot een der staten van de Unie behoorend, genieten, in de Unie-landen die niet het oorsprongsland van het werk zijn, voor hunne werken, hetzij niet openbaar gemaakt, hetzij openbaar gemaakt in een der Uuie-landen, de rechten welke de respectieve wetten thans toestaan, of later toestaan zullen, aan de burgers van die landen, zoowel als de rechten bizonderlijk verleend door deze Conventie.

Het genot en de uitoefening dezer rechten zijn aan geen enkele formaliteit onderworpen; dat genot en die uitoefening zijn onafhankelijk van het bestaan der bescherming in het oorsprongsland van het werk. Bij gevolg worden, buiten de bepalingen dezer Conventie, de omvang van de bescherming zoowel als de middelen van beroep den schepper gewaarborgd ter handhaving van zijn rechten, uitsluitend geregeld door de wetgeving van het land waar de bescherming wordt ingeroepen.

Als land van oorsprong van het werk wordt beschouwd: voor de niet openbaar gemaakte werken, dat waartoe de schepper behoort; voor de openbaar gemaakte werken, dat van de eerste publicatie; en voor de werken tegelijkertijd in verscheidene landen van de Unie openbaar gemaakt: dat van deze waar de wetgeving den kortsten duur van bescherming verleent. Voor de werken, die tegelijkertijd verschijnen in een land, dat buiten de Unie staat, en in een Unieland, geldt uitsluitend het laatste als land van oorsprong.

Onder openbaar gemaakte werken moeten, in den zin dezer Conventie, verstaan worden de werken die zijn uitgegeven. De opvoering van een tooneelwerk of een dramatisch-muzikaal werk, de uitvoering van een muziekwerk, de tentoonstelling van een kunstwerk en de bouw van een architectonisch werk gelden niet als openbaarmaking.

Art. 5. Zij die, tot een der Unie-landen behoorende, in een ander land der Unie voor het eerst hun werken publiceeren, hebben in dat laatste land dezelfde rechten als de in dat land thuishoorende scheppers.

Art. 6. De makers die, niet tot een land der Unie behoorende, voor het eerst hun werken openbaar maken in een land der Unie, genieten in dat land gelijke rechten met de burgers, en in de andere Unielanden de rechten door deze Conventie verleend.

Art. 7. De duur van de bescherming door deze Conventie verleend omvat het leven van den schrijver en de eerste vijftig jaren na zijn dood.

Nochtans zal deze duur, ingeval hij niet eenvormig aanvaard mocht zijn door al de landen der Unie, geregeld worden door de wet van het land waar de bescherming wordt ingeroepen, en zal hij den duur van de bescherming, toegestaan in het oorsprongsland, niet mogen overtreffen. De contracteerende staten zullen bijgevolg slechts gehouden zijn, de bepaling der vorige alinea toe te passen voor zoover zij met hun inlandsch recht is overeen te brengen.

Voor werken door fotografie, of door analoge procédés, verkregen, voor werken na den dood des schrijvers uitgegeven, en, voor werken die anoniem of onder pseudoniem verschenen zijn, wordt de duur van de bescherming geregeld door de wet van het land waar bescherming ingeroepen wordt, terwijl deze duur dien, welke in het oorsprongsland is vastgesteld, niet mag overtreffen.

Art. 8. De scheppers van niet openbaar gemaakte werken, behoorende tot een der Unielanden, en de makers van werken, die voor de eerste maal in een dier landen openbaar gemaakt worden, genieten, in de andere staten der Unie, gedurende den geheelen duur van het recht op het oorspronkelijk werk, het uitsluitend recht vertalingen van hun werken te maken of daartoe machtiging te verleenen.

Art. 9. De romans als ‘feuilleton’ geplaatst, de novellen en alle andere, hetzij litteraire, hetzij wetenschappelijke, hetzij kunst-werken, wat ook het

onderwerp zij, openbaar gemaakt in dagbladen of periodieken van een der Unielanden, mogen in de andere landen niet worden gereproduceerd zonder toestemming der makers.

Behalve romans als feuilleton geplaatst en novellen, mag ieder dagbladartikel door een ander dagblad worden overgenomen, indien die overname niet nadrukkelijk is verboden. Nochtans moet de bron vermeld worden; de bekrachtiging van deze verplichting behoort nader omschreven te zijn in de wetgeving van het land waar de bescherming wordt ingeroepen.

De bescherming van deze Conventie is niet van toepassing op nieuwsberichten van den dag of z.g. gemengde berichten, die het karakter vertoonen van zuivere dagblad-inlichtingen.

Art. 10. Wat de bevoegdheid betreft om op geoorloofde wijze aanhalingen te doen uit werken van litteratuur of kunst, voor publicaties die voor 't onderwijs bestemd zijn of een wetenschappelijk karakter dragen, of voor bloemlezingen, blijft de eigen wetgeving der Unielanden van kracht, en tevens de bizondere schikkingen tusschen hen bestaande of nog te vormen.

Art. 11. De bepalingen van deze Conventie zijn van toepassing op de openbare opvoering van dramatische of dramatisch-muzikale werken, en op de openbare uitvoering van muziekwerken, hetzij deze zijn uitgegeven of niet.

De scheppers van dramatische of dramatisch-muzikale werken worden, tijdens den geheelen duur van hun recht op het oorspronkelijk werk, beschermd tegen openbare, niet door hen bewilligde opvoering van de vertaling hunner werken.

Om van de bescherming van dit artikel te genieten behoeven de schrijvers bij de uitgave van hunne werken daarvan de openbare opvoering of uitvoering niet te verbieden.

Art. 12. Onder de ongeoorloofde reproducties, waarop deze Conventie van toepassing is, is in het bizonder begrepen het indirect, zonder bewilliging van den auteur, zich toeëigenen van een letterkundig of kunstwerk, door middel van z.g. vrije vertalingen (adaptations), zettingen van muziek, omwerkingen van een roman, een novelle of een dichtwerk in den vorm van tooneelstuk of omgekeerd, enz., wanneer al die bewerkingen slechts zijn reproducties van zulk een werk in denzelfden of in een anderen vorm, met wijzigingen, toevoegingen of bekortingen, die niet essentieel zijn, zoodat daardoor niet het karakter van een nieuw, oorspronkelijk werk wordt verkregen.

Art. 13. Scheppers van muziekwerken hebben het uitsluitend recht volmacht te geven: 1°. tot de bewerking van die werken voor instrumenten, dienende tot een mechanische uitvoering daarvan; 2°. tot het openbaar uitvoeren van die werken door middel van zulke instrumenten.

Voorbehoud en voorwaarden met betrekking tot de toepassing van dit artikel kunnen door de binnenlandsche wetgeving van ieder land, voor zoover dit land zelf aangaat, worden vastgesteld; maar de uitvoering van alle voorbehoud en alle voorwaarden van dezen aard zal strikt beperkt blijven tot het land dat ze stelt.

Het voorschrift van alinea 1 heeft geen terugwerkende kracht en is bijgevolg niet van toepassing in een der Unielanden, op werken die, in dat land, reeds op

geoorloofde wijze zijn bewerkt voor mechanische instrumenten vóór het in werking treden van deze Conventie.
De bewerkingen, gemaakt krachtens alinea 2 en 3 van dat artikel, doch

daarna ingevoerd, zonder machtiging der belanghebbenden, in een land waar zij niet geoorloofd zijn, zullen daar kunnen worden in beslag genomen.

Art. 14. De scheppers van letterkundige, wetenschappelijke of kunstwerken, hebben het uitsluitend recht machtiging te verleenen tot de reproductie en de openbare opvoering van hun werken door middel van den cinematograaf.
Als letterkundige of kunstwerken worden beschouwd vertooningen van cinematografen, wanneer, door bizondere tooneelschikkingen of door bizondere te zamenstelling van de vertoonde voorvallen, de schepper aan het werk een persoonlijk en oorspronkelijk karakter heeft weten te geven.
Zonder schade voor de rechten van de scheppers van het oorspronkelijke werk wordt de reproductie door den cinematograaf van een letterkundig, wetenschaplijk of kunstwerk beschermd als een oorspronkelijk werk.
Bovengenoemde bepalingen zijn tevens van toepassing op het produceeren of reproduceeren door middel van ieder ander procédé analoog aan de cinematografie.

Art. 15. Ten einde de makers van de door deze Conventie beschermde werken, tot bewijs van tegendeel, als zoodanig te doen beschouwen en hen bijgevolg voor de rechtbanken der verschillende landen als zoodanig te doen toelaten, om vervolgingen tegen namakers in te stellen, is het voldoende, dat hun naam op de gebruikelijke wijze op het werk vermeld staat.
Voor anoniem of onder pseudoniem verschenen werken is de uitgever, wiens naam op het werk vermeld staat, gerechtigd de aan den schrijver toekomende rechten te verdedigen. Hij wordt, zonder verder bewijs, beschouwd als rechtverkrijgende van den anoniemen of zich met een schuilnaam noemenden schrijver.

Art. 16. Elk nagemaakt werk kan door de bevoegde macht in de landen der Unie, waar het oorspronkelijk werk aanspraak maken kan op wettelijke bescherming, in beslag genomen worden.
In die landen kan de inbeslagneming zich ook uitstrekken over reproducties afkomstig van een land waar het werk niet of niet meer beschermd wordt.
De inbeslagneming heeft plaats overeenkomstig de wetgeving van elk land.

Art. 17. De bepalingen van deze Conventie kunnen in geen enkel opzicht afbreuk doen aan het recht, dat aan de Regeering van elk Unieland toekomt, om bij middel van wetgeving of politiemaatregel, de verspreiding, opvoering of tentoonstelling van elk werk of voortbrengsel, ten aanzien waarvan aan de bevoegde macht de uitoefening van dit recht toekomt, toe te staan, onder toezicht te stellen of te verbieden.

Art. 18. De Conventie is van toepassing op alle werken, die, op 't oogenblik van haar in werking treden, nog geen publiek domein zijn in het land van oorsprong.
Evenwel zal een werk, dat, door het verstrijken van den termijn van bescherming, die daaraan vroeger was toegekend, publiek domein is geworden in het land waar bescherming wordt ingeroepen, daar niet opnieuw beschermd worden.
De toepassing van dit beginsel zal geschieden overeenkomstig de bizondere bepalingen, die in de speciale, hetzij reeds bestaande, hetzij nog met dit doel tusschen landen der Unie te sluiten verdragen, zijn vervat. Waar dergelijke bepalingen ontbreken, zullen de respectieve landen, ieder voor zooveel hen

aangaat, regelingen treffen, waarbij genoemd beginsel in toepassing wordt gebracht.

De bovengenoemde bepalingen zijn van toepassing in geval van nieuwe toetredingen tot de Unie en in het geval, dat de duur van de bescherming zou worden verlengd door toepassing van art. 7.

Art. 19. De bepalingen van deze Conventie beletten niet toepassing te eischen van beschikkingen van wijdere strekking, die in de wetgeving van een Unieland mochten zijn opgenomen ten gunste van vreemdelingen in het algemeen.

Art. 20. De regeeringen van de tot de Unie behoorende landen behouden zich het recht voor, onder elkaar bizondere regelingen te treffen, voor zoover althans deze regelingen aan de auteurs ruimer rechten zouden toekennen dan die door de Unie worden toegekend, of andere bepalingen bevatten, die niet in strijd zijn met deze Conventie. De bepalingen der bestaande regelingen, die aan bovenstaande voorwaarden voldoen, blijven van toepassing.

Art. 21. Het internationaal bureau, gesticht onder den naam: ‘Bureau van de Internationale Unie voor de bescherming van letterkundige en kunstwerken,’ blijft gehandhaafd.

Dit Bureau is geplaatst onder het hoog gezag van de Regeering van den Zwitserschen Bond, die er de organisatie van regelt en toezicht houdt op de werking.

De officieele taal van het Bureau is het Fransch.

Art. 22. Het Internationaal Bureau verzamelt (centralise) inlichtingen van elken aard die betrekking hebben op de bescherming van auteursrechten op letterkundige en kunstwerken. Het rangschikt en publiceert die. Het geeft zich over aan studiën van algemeen belang en van beteekenis voor de Unie en redigeert, met behulp van documenten die door de verschillende administraties daarvoor ter beschikking worden gesteld, een periodiek, in het fransch, over de vraagstukken, die met het doel der Unie in betrekking staan. De Regeeringen der landen van de Unie behouden zich voor, bij gemeen goedvinden, het Bureau machtiging te verleenen om een editie uit te geven in een of meer andere talen, voor 't geval de ondervinding de behoefte daaraan zou hebben aangetoond.

Het internationaal bureau moet zich ten allen tijde beschikbaar houden voor de leden der Unie om hen, over de vragen die betrekking hebben op de de bescherming van letterkundige en kunstwerken, de speciale inlichtingen te verschaffen, waaraan zij behoefte mocht hebben.

De directeur van het Bureau stelt jaarlijks een verslag van zijn administratie op, dat aan alle leden van de Unie wordt verstrekt.

Art. 23. De kosten van het Bureau der Internationale Unie worden door de contracteerende landen gezamenlijk gedragen. Tot nader besluit zullen zij niet meer mogen bedragen dan 60,000 francs. Deze som zal kunnen worden verhoogd al naar behoefte door eenvoudig besluit van een der Conferenties bedoeld in art. 24.

Om de contributie van elk land in de totaalkosten te berekenen, worden de contracteerende landen, en zij die later tot de Unie mochten bijtreden, verdeeld in zes klassen, elk bijdragend naar verhouding van een zeker aantal eenheden, t.w.:

1e klasse: 25 eenheden, 2e klasse: 20 eenheden, 3e klasse: 15 eenheden, 4e klasse: 10 eenheden, 5e klasse: 5 eenheden, 6e klasse: 3 eenheden,

Deze coëfficienten worden vermenigvuldigd met het getal der landen van

elke klasse, en de som der producten aldus verkregen vormt het aantal eenheden, waarnaar de totaalkosten moeten worden verdeeld. Het quotient geeft het bedrag van de kosten-eenheid.

Elk land legt bij zijn toetreding een verklaring af omtrent de klasse waarin het verzoekt te worden ondergebracht.

De Zwitsersche administratie ontwerpt de begrooting van het Bureau en houdt toezicht over de uitgaven, verstrekt de noodige voorschotten en stelt de jaarlijksche rekening vast, die aan alle andere administraties zal worden voorgelegd.

Art. 24. Deze Conventie kan aan herzieningen onderworpen worden teneinde er die verbeteringen in aan te brengen, die strekken tot volmaking van het systeem der Unie.

De vraagstukken van dien aard, evenals de vraagstukken die uit een ander oogpunt voor de ontwikkeling der Unie van belang zijn, worden behandeld in conferenties, die successievelijk in de landen der Unie tusschen de afgevaardigden der landen zullen worden gehouden. De administratie van het land, waar de Conferentie zitting houden moet, bereidt met behulp van het Internationaal Bureau de werkzaamheden der Conferenties voor. De Directeur van het Bureau neemt deel aan de zittingen van de Conferenties en aan de beraadslagingen, zonder evenwel stemgerechtigd te zijn.

Geen wijziging in deze Conventie is geldig, tenzij daarop de algemeene toestemming is verkregen der landen die baar samenstellen.

Art. 25. De staten, die niet tot de Unie behooren en die de wettige bescherming verzekeren der rechten welke het onderwerp dezer Conventie uitmaken, kunnen toetreden op hun verzoek.

Deze toetreding zal schriftelijk worden medegedeeld aan de Regeering van den Zwitserschen Bond en door deze aan al de andere Regeeringen.

Zij zal rechtens meebrengen instemming met al de bepalingen en toelating tot al de voorrechten, vastgesteld door deze Conventie.

Nochtans zal zij kunnen bevatten de aanwijzing van de bepalingen der Conventie van 9 Sept. 1886 of van de Additioneele Acte van 4 Mei 1896, welke zij zullen noodig achten, althans voorloopig, in de plaats te stellen der desbetreffende bepalingen van de huidige Conventie.

Art. 26. De contracteerende landen hebben het recht ten allen tijde tot deze Conventie toe te treden voor hunne koloniën of buitenlandsche bezittingen. Te dien einde kunnen zij, hetzij een algemeene verklaring afleggen, waardoor al hun koloniën of bezittingen in de toetreding worden inbegrepen, hetzij bizonderlijk diegene opnoemen, die daarin begrepen moeten worden, hetzij zich bepalen tot aanwijzing van de uitgeslotene.

Deze verklaring zal schriftelijk gedaan worden aan de Regeering van den Zwitserschen Bond die haar aan de andere staten zal mededeelen.

Art. 27. Deze Conventie vervangt, in de betrekkingen tusschen de contracteerende landen, de Berner Conventie van 9 September 1886, daaronder begrepen het sluitingsprotokol van dienzelfden dag, evenals de Additioneele Acte en de uitleggende verklaring van 4 Mei 1896. De zooeven genoemde verdragen zullen van kracht blijven in de betrekkingen met de staten, die de huidige Conventie eventueel niet zouden ratificeeren.

De staten, die deze Conventie hebben onderteekend, zullen, bij de aller-

zijdsche bekrachtiging (ratificatie) kunnen verklaren, dat zij, met betrekking tot dit of dat onderdeel, voorloopig gebonden wenschen te blijven door de bepalingen der Conventies, welke zij vroeger onderteekend hebben.

Art. 28. Deze Conventie zal bekrachtigd worden en de allerzijdsche bekrachtiging zal plaats hebben te Berlijn vóór 1 Juli 1910.
Ieder contracteerend land zal, voor die ratificatie, een enkel stuk overleggen, dat, met die der andere landen, zal worden gedeponeerd in de archieven der Regeering van den Zwitserschen Bond. Elke contracteerende partij zal in ruil ontvangen een exemplaar van het proces-verbaal van de inlevering der bekrachtigingen, onderteekend door de gevolmachtigden, die er aan deelgenomen hebben.

Art. 29. Deze Conventie zal in werking treden drie maanden na de inlevering der bekrachtigingen, en zal gedurende onbepaalden tijd van kracht blijven tot een jaar na den dag waarop zij zal zijn opgezegd.
Deze opzegging zal gericht worden aan de Regeering van den Zwitserschen Bond. Zij zal slechts van uitwerking zijn voor het land dat haar gedaan hebben zal, terwijl de Conventie voor de andere staten der Unie van kracht blijven zal.

Art. 30. De staten die in hun wetgeving den beschermingsduur van 50 jaren (na doode) invoeren zullen, waarvan sprake is in art. 7, 1e alinea, van deze Conventie, zullen hiervan melding doen aan de Regeering van den Zwitserschen Bond bij geschreven bericht, dat onmiddellijk door deze Regeering aan al de andere staten der Unie zal worden meegedeeld.
Hetzelfde zal geschieden door en voor de staten, die afstand doen van het eventueel voorbehoud door hen gemaakt, krachtens de artt. 25, 26 en 27 van deze Conventie.

Darwinisme contra Wallaceïsme.

In het Augustus-nummer van 1908 van de *Contemporary Review* komt onder den titel: ‘The present position of Darwinism’ een artikel voor van den meer dan tachtigjarigen Dr. Arthur Russell Wallace die ruim vijftig jaren geleden, gelijktijdig met Darwin, de leer van den oorsprong der soorten door natuurkeus in de wetenschap invoerde.

Na met warmte te velde getrokken te zijn tegen moderne beschouwingen, die - naar hij meent - aan Darwin's leeringen afbreuk trachten te doen, besluit hij zijn opstel met de uitnoodiging aan zijne lezers om, nadat zij zijn betoog zullen gevolgd hebben, te getuigen of het Darwinisme al of niet als ‘eene mislukte hypothese’ op te vatten is.

Nu is het mijne persoonlijke overtuiging dat het Darwinisme niet alleen een zegevierende hypothese genoemd mag worden, maar dat het eene hypothese is, die onzen hedendaagschen gedachtengang en onze hedendaagsche maatschappij in nog veel grooter mate beheerscht, dan zelfs hare warmste aanhangers zich bewust zijn. Oude geloofsvormen voelen hunne grondslagen wankelen en het machtige en eerbiedwaardige lichaam, de Kerk van Rome, dat reeds gedurende vele eeuwen zoo menigen storm doorstaan heeft, is er wijselijk op uit, hare fundamenten uit te zetten, zoodat de beroeringen door Darwiniaansche beginselen veroorzaakt, schadeloos kunnen geacht worden, zoodra het Darwinisme niet langer onder den banvloek ligt, maar geplaatst zal worden naast de leeringen van Galilei en het systeem van Copernicus, die beiden zoo

meedoogenloos werden veroordeeld, maar thans genade hebben gevonden in de oogen van het Heilig College.[1)]

Aangezien Dr. Wallace op pag. 133 van zijn opstel mij persoonlijk ter verantwoording roept, als iemand die beweert dat ‘nieuwe species *per saltum* ontstaan en niet door het langzamere proces van variatie en selectie volgens Darwin’ (hij citeert hier eene bijdrage van mijne hand die in de Popular Science Monthly van Juli 1904 verschenen is), zoo moge het mij vrijstaan deze onjuiste bewering tegen te spreken en tevens de aandacht te vestigen op het verschil dat wij, continentale naturalisten, al sedert lang maken tusschen die variëteit van het Darwinisme, waaraan de naam Wallaceïsme gevoegelijk ware toe te kennen en de werkelijke grondslagen van het Darwinisme, de leer der natuurkeus, zooals zij nu vijftig jaren geleden door Darwin en Wallace gelijktijdig geformuleerd werden.

Hoe paradox het ook klinken moge, zoo ben ik toch bereid om aan te toonen dat mijn collega Hugo de Vries te Amsterdam, die enkele jaren geleden zijn ‘Mutatietheorie’ geënt heeft op de zeer gezonde en krachtig opgegroeide plant van het Darwinisme, zelf een getrouwer Darwiniaan is dan Dr. Wallace of dan de twee groote autoriteiten op biologisch gebied die door dezen in het strijdperk gebracht worden: Sir William Thiselton Dyer, oud-directeur van de Kew Gardens en Prof. Poulton, hoogleeraar te Oxford.

Voor allen die De Vries' merkwaardig boek gelezen, overpeinsd en verwerkt hebben en ook zijn vroegere Intracellulaire Pangenesis kennen, kan daaraan geen twijfel bestaan, en nu de viering van het vijftigjarig herinneringsfeest van de eerste publicatie van de ‘Origin of Species’ op handen

1) Dat zulks inderdaad het geval is blijkt uit de leeringen van een voortreffelijk zoöloog, pater Wasmann, S.J., wiens gevolgtrekkingen, die gegrond zijn op zeer uitvoerige onderzoekingen omtrent velerlei mierensoorten, hem tot de overtuiging gebracht hebben dat de soorten door een geleidelijk ontwikkelingsproces uit andere soorten ontstaan zijn. Wasmann's opstellen zijn niet op den *Index* geplaatst en wij mogen dezen geleerden Jezuiet ongetwijfeld voor den loods houden, die met omzichtigheid en overredingskracht bezig is het evolutiedenkbeeld binnen te leiden en het een plaats te verzekeren in de Roomsch Katholieke opvatting der natuur. Voortaan zal de evolutieleer niet langer verketterd worden door de hooge kerkelijke machten, die zonder twijfel bekend zijn met het pionierwerk van pater Wasmann.

is, eischt de billijkheid dat luide worde uitgesproken hoezeer De Vries, een vroege Darwiniaan van het zuiverste water, dichter staat bij de oorspronkelijke bron waaraan het Darwinisme ontweld is, dan zelfs Darwin's strijdmakker Wallace, die op zijne persoonlijke opvattingen omtrent variatie veel verder daarvan is weggedreven.

De variaties zijn het materieel waarop de natuurkeuze hare werking uitoefent; het resultaat van deze werking is de opeenvolgende verschijning van nieuwe, gewijzigde en voortreffelijk aangepaste soorten. Het is dientengevolge van het grootste gewicht scherp te omschrijven wat met het woord variatie bedoeld wordt. Dit was voor Darwin zelf een onderwerp van de meest nauwgezette studie en van den aanvang af heeft hij geweten, dat onder dezen naam zeer uiteenloopende verschijnselen verstaan worden, wier onderling hoofdverschil in zekere mate op den achtergrond geraakt, doordien ongelukkigerwijze dezelfde naam voor onderling verschillende verschijnsels gebruikt wordt.

Variaties waren dan voor Darwin in de eerste plaats de spontane, op zich zelf staande variaties, die somtijds (wanneer zij bijzonder in het oog loopen) ook wel spelingen (sports) genoemd worden. Maar in de tweede plaats heeft hij bij herhaling onze aandacht gevestigd op het feit, dat ‘onder den naam variaties ook wel samengebracht worden wat slechts individuëele verschillen zijn’[1]. Deze, de zoogenaamde individueele of schommelende variabiliteit is altijd met ons en kan bij voortduring in het geheele dieren- en plantenrijk gemakkelijk worden aangetoond.

De groote en allerbelangrijkste uitbreiding die De Vries gegeven heeft aan de theorie van Darwin was gegrond op een reeks van uiterst zorgvuldige waarnemingen omtrent den aard van deze verschillende variatieprocessen. Hij heeft er zich niet toe beperkt over die processen te redekavelen: hij heeft op zeer uitgebreide schaal proeven genomen. Wat de schommelvariaties (individuëele variaties) betreft, vond hij, dat zij de wetten volgden die Quetelet had vastgesteld toen hij anthropologische vraagstukken op een statistische basis bestudeerde.

1) Origin of Species, 6e Editie, p. 80 en volgg.

In diens voetstappen is later Galton getreden, toen hij de krommen opstelde, die sedert zijn naam dragen.

Dit alles kon aan Darwin nog niet of eerst weinig bekend zijn en allerwege vinden wij in zijne werken de bewijzen - met name wanneer wij de vroegere en latere uitgaven dier werken met elkander vergelijken - dat hij jaren lang met de vraag geworsteld heeft, welke van de beiden, de schommelof de sprong-variaties, nu waarlijk het materiaal opleverden, waarvan de natuurkeus gebruik maakt. Het is niet meer dan natuurlijk, dat hij ten slotte geneigd bleek ten gunste van eerstgenoemde te beslissen, 1. omdat wij deze schommelvariaties allerwege in de natuur aantreffen, 2. omdat de weerzin van Wallace en vele anderen, om de beteekenis van deze sprongvariaties voor de vorming van nieuwe soorten te erkennen, zóó bijzonder sterk bleek, dat dit een natuurlijk contra-effect moest uitoefenen op Darwins eigen voorstellingen en er hem misschien toe gebracht heeft om de beteekenis van hunne tegenwerpingen te overschatten.

Een artikel van Fleeming Jenkin, dat in Juni 1867 in de North British Review verscheen, schijnt een bijzonder sterken invloed gehad te hebben op de vorming van Darwin's meening met betrekking tot deze hoogst gewichtige vraag. Darwin schrijft aan Wallace (Jan. 22 1869; Life and Letters, III p. 107): ‘Ik heb steeds gedacht dat individueele verschillen van meer gewicht waren dan sprongvariaties, doch ik ben nu tot de gevolgtrekking gekomen, dat zij van overwegende beteekenis zijn... Het betoog van Fleeming Jenkin heeft mij overtuigd.’ En in een lateren brief aan Wallace: ‘Ik... dacht dat sprongvariaties in veel meerdere mate zouden kunnen bewaard blijven dan ik nu voor mogelijk of waarschijnlijk moet achten... Ik houd het er voor dat ik voornamelijk dáárdoor mis!eid werd, doordat sprongvariaties zoo begrijpelijke voorstellingen geven, alsof de mensch zelf de keus verrichtte.’

Toen eenmaal die brief geschreven was, stond er niets meer in den weg aan datgene wat ik hierboven met den naam Wallaceïsme heb aangeduid. Het viel samen met het persklaar maken van de 5^{e} editie van de Origin of Species en deze zoowel als de zesde waren de uitgaven aan welke de meeste der biologen hunne opvattingen omtrent de theorie der natuur-

keus ontleend hebben. De jongeren hebben niet zelf die phase van twijfel en aarzeling medegemaakt, die wij, van de oudere generatie, die werkten met de vroegere edities van de Origin, aldoor met den beroemden schrijver deelden. Wij waren, op zijn voorbeeld, geneigd nog een belangrijk aandeel in het ontstaan van nieuwe soorten toe te kennen aan de sprongvariaties. Edoch, aan een onderzoeker van de beteekenis van Wallace kostte het geen moeite zijne lezers te overtuigen dat de tijd gekomen was om aan dat weifelen een einde te maken; dat de sprongvariaties overboord behoorden gezet te worden; en dat voortaan de natuurkeus geacht moest worden in haar werking beperkt te zijn tot de individueele variaties, die zoo duidelijk en zoo talrijk zijn en die van zoo overwegende beteekenis waren voor kweekers en landbouwers telkens waar dezen beproefden hun teelt of hun oogst te verbeteren.

Dit alles diene als verklaring hoe het afgeronde Wallaceïsme zich gaandeweg in de plaats gesteld heeft van het oorspronkelijke, onbesliste en afwachtende Darwinisme, al was ook laatstbedoelde houding wetenschappelijk beter verdedigbaar. Hier zij nog opgemerkt, dat in den bewonderenswaardigen arbeid, dien Darwin zelf beschouwde als zijn meest geliefde werk (Life and Letters, dl. TV): de theorie der Pangenesis, hij feitelijk getracht heeft de variabiliteit in hare uitingen tot in haar laatste schuilhoeken te vervolgen en wel tot de ‘gemmulae’ die aanwezig heeten te zijn in het geslachtelijke kiemplasma van iedere soort (Animals and plants under domestication, 2e editie, 1875, II, p. 390). Hij zegt daar:

> De variabiliteit hangt af van minstens twee groepen van oorzaken. Ten eerste van het ontbreken, het overvloedig aanwezig zijn en de omplaatsing van gemmulae, alsmede de hernieuwde ontwikkeling van die welke lang slapende geweest zijn. De gemmulae zelve hebben daarbij geene wijziging ondergaan en zoodanige veranderingen geven ruimschoots rekenschap van veel schommelvariabiliteit.

Wat betreft de variabiliteit die de sprongvariaties doet ontstaan, schrijft hij:

> In dit geval zullen de gemmulae van de gewijzigde eenheden zelve gewijzigd moeten zijn en, wanneer zij zich voldoende vermenig-

> vuldigd hebben, zullen zij de oude gemmulae vervangen en zich tot nieuwe structuren ontwikkelen.

De Vries heeft de aandacht gevestigd op deze merkwaardige en belangrijke meeningsuitingen (Mutations-theorie, I p. 29). Hij en Weismann, nog een tweede getrouwe continentale Darwiniaan, die echter meer in de school van Wallace zou thuisbehooren, hebben onafhankelijk van elkander van hunne hooge bewondering getuigd voor de Pangenesis-hypothese en hebben erkend dat die hypothese een ongekend grooten, bevruchtenden invloed gehad heeft op andere gemoederen, terwijl daarentegen elders juist dit gedeelte van Darwin's werk misverstaan is en met vluchtige oppervlakkigheid beoordeeld werd.

De hier aangehaalde volzinnen zullen hebben aangetoond dat het theoretisch verschil tusschen schommel- en sprongvariaties in Darwin's eigen voorstelling van het meest overwegende gewicht is. In de sprongvariaties *werd er iets nieuws bijgevoegd*, en het valt gemakkelijk te begrijpen, dat hij er oorspronkelijk toe neigde om deze richting uit te kijken, waar hij het ontstaan van nieuwe soorten uit oude, bestaande, overpeinsde.

Het mag veilig beweerd worden dat de Vries' talrijke en uitvoerige proefnemingen, eerst met betrekking tot de slingerwijdte en de potentialiteit van de schommelvariaties en ten tweede ten opzichte van dat andere verschijnsel waarvan hij de eerste geweest is om er de volle draagkracht van te beseffen, en waaraan hij den naam *mutabiliteit* heeft gegeven, een groote stap voorwaarts beteekenen van dat wat in werkelijkheid de theorie van Darwin is.

In zijn bovenaangehaald artikel heeft Wallace ten eenenmale het doel voorbij geschoten, toen hij aannam dat de Vries ooit beweerd heeft dat zijne mutatie-theorie (l.c. p. 130) een plaatsvervanger zou zijn van Darwin's verklaring van de organische ontwikkeling door middel van natuurkeuze. De Vries zou met hetzelfde recht Wallace mogen beschuldigen afgeweken te zijn van de oorspronkelijke leer. En ook indien Darwin zelf in latere jaren - deels misschien ingevolge zijner groote bescheidenheid - in toenemende mate ééne lijn mag getrokken hebben met Wallace en anderen, zoo neemt

dit het recht niet weg van de hedendaagsche biologen om liever vast te houden aan Darwin's oorspronkelijke opvatting. Daarbij betoogen zij terecht dat deze opvattingen evenzeer deel hebben uitgemaakt van de theorie van Darwin, als de latere wijzigingen en dat eene theorie, die een verdere experimenteele ontwikkeling geeft van het denkbeeld van soortsvorming door mutatie, eene even gezonde uitbotting van het ware Darwinisme genoemd mag worden, als het de nauwere begrenzing zijn wil, die nieuwe soorten alleen wil afleiden uit de schommelvariabiliteit.

Hoe vaak en op hoe geringschattende wijze Wallace nu ook zegge moge (l.c. p. 133) dat de Vries' mutaties (van Oenothera Lamarckiana) ‘verschijnselen waren bij slechts een enkele plantensoort’, zoo is het een feit dat deze verschijnselen *althans daadwerkelijk zijn waargenomen*, hetgeen niet gezegd kan worden van een enkele soort die naar het heet zich ontwikkeld heeft door langzame individueele schommelvariatie, welke ontwikkeling tot nu toe nimmer *waargenomen*, maar vermoed, waarschijnlijk geacht, en aangenomen werd zonder bevestiging door het feitelijke experiment.

Wanneer de agronoom er in slagen moge, door de meest zorgvuldige kunstkeuze, bijv. een beetwortel te kweeken waarvan het suikerpercentage gerezen is tot zegge 15%, uit bieten die oorspronkelijk op 7 tot 8% stonden, daar weet hij toch steeds, dat het de schommelvariabiliteit van de beetwortel is, die hem veroorloofd heeft deze uitkomst te bereiken; maar hij weet terzelfder tijd dat wat hij verkregen heeft niet een nieuwe *soort* beetwortel is, die een rijker suikergehalte bezit, maar dat het een natuurprodukt is hetwelk, zoodra het aan zichzelf wordt overgelaten en daarop door de kunstkeuze niet langer scherp toezicht gehouden wordt, dadelijk terugslaat tot een minderwaardige biet met geringer suikergehalte.

En dit is het onoverkomelijk verschil tusschen de mutanten die De Vries gekweekt heeft uit Oenothera Lamarckiana en eenigerlei voordeelig ras, dat door den mensch gekweekt werd, terwijl hij daarbij eene schommelvariatie tot uitgangspunt nam. De mutanten zijn dadelijk een vast type; hun kiemplasma is verschillend geworden van dat van de muteerende soort; ‘de gemmulae hebben tot nieuwe structuren

geleid', om de woorden te gebruiken die Darwin in zijn pangenesis neerschreef.

Nu zijn er talrijke gevallen waarin zoowel agronomen als bloemisten belangrijke variëteiten gekweekt hebben, die niet terugvallen tot den oorspronkelijken ouderlijken vorm. Maar van *deze* nieuwe variëteiten kan in de meeste gevallen het bewijs geleverd worden - en in vele andere gevallen is men goed op weg om dat bewijs aan het licht te brengen - dat zij niet afstammen van schommel-, maar van sprongvariaties, voor welke laatste *mutanten* slechts een andere naam is. De eindelooze verwarring die reeds is aangericht door de beide hierbedoelde processen in ééne groep bijeen te brengen, valt licht te begrijpen. Nu mogen sommigen bezwaar maken om den naam 'nieuwe soort' toe te passen op de hier bedoelde scheppingen, waarvan vele 't fortuin gemaakt hebben van zekere bloemisten, maar wij staan hier dan weder voor de vraag: Wat *is* een soort?

De Vries heeft op die vraag ongetwijfeld nieuw licht geworpen. Teruggaande tot Linnaeus vindt hij dat deze beroemde wetgever zich heeft moeten vergenoegen met het scheppen van verzamelsoorten (Sammelarten). Eerst later zijn wij tot de overtuiging gekomen dat de 200 soorten Draba verna, die alleen door ervaren deskundigen, maar dan ook met zekerheid, van elkaar onderscheiden kunnen worden, het volste recht hebben om als afzonderlijke soorten te worden opgevat, omdat hunne soortskenmerken zoo volledig vast staan en zoo constant zijn.

En wij zijn geneigd aan te nemen dat deze 200 even zoo vele mutanten zijn, die nog niet zoo lang geleden ontstaan zijn en die gelegenheid gevonden hebben gelijktijdig tot weligen wasdom te komen, terwijl in andere gevallen van mutatie de natuurkeus zeer spoedig de meeste der mutanten (zoo niet allen) uitroeit in den hevigen strijd om het bestaan, welke niet wordt gevoerd tusschen individuen onderling, maar tusschen de soorten en hare gewijzigde nakomelingen, de soortsvaste mutaties. Ook hier merken wij weder op dat de Vries geenszins de natuurkeus ontkent. Hij gelooft ten volle in de groote beteekenis der natuurkeus; alleen ontkent hij dat zij soortsvorming zou bewerken uit schommelvariaties; hij gelooft niet dat de natuurkeus met de individueele variaties werkt.

Het zijn de verschillende mutaties (die, wanneer zij optreden wijzigingen in alle richtingen zijn en dus allerminst van den aanvang af bepaald g e r i c h t zijn) welke onderling strijd voeren tot het verkrijgen van voedsel en van licht, en die in dezen strijd gebruik maken van die nieuwe eigenschappen (somtijds nauwelijks herkenbaar en nooit een ware *saltus*) welke daar door de nog onverklaarde verandering in hun idioplasma te voorschijn zijn geroepen.

Het moge misschien een ijdele voorstelling geacht worden, maar het wil mij voorkomen - na herhaalde doorbladering en overpeinzing van Darwin's *Life and Letters* dat wij zeer zeker het recht hebben om aan te nemen, dat indien het Duitsche werk van de Vries in zijne twee deelen het licht gezien had, bijv. in 1868, Darwin zelf het zou begroet hebben met die bijzondere warmte, waarvan hij zoo dikwijls blijk gaf, wanneer hij gewaar werd dat iemand er in geslaagd was de geheele draagwijdte van zijn eigen schitterend pionierwerk te vatten. Uit eigen ervaring kende hij de bijzondere groote waarde van iedere belangrijke reeks van nauwkeurige proefnemingen op dit zoo duistere gebied van de ontwikkeling van het leven op den aardbol, en hij zou ongetwijfeld de uitkomsten van de Vries met oneindig geduld hebben getoetst en zou voorzeker gevonden hebben, dat zij van veel grooter gewicht waren dan de overwegingen en berekeningen van den begaafden ingenieur, den heer Fleeming Jenkin hierboven genoemd.

Nu wij Charles Darwin's persoonlijke meening in deze aangelegenheid niet kunnen erlangen en nu Wallace, de andere peetvader van het Darwinisme, een anderen gedachtengang volgt en de mutatie-theorie verkettert, zien wij ons genoodzaakt - tenzij wij er de voorkeur aan geven de gemakkelijkere methode van het ‘gelooven op gezag’ te volgen - om het bewijsmateriaal omtrent deze zoo hoog gewichtige problemen met de grootst mogelijke nauwkeurigheid te wegen en te ziften. Met niet genoeg nadruk kan ik er op aandringen om dezen arbeid aan te vangen door het eerste deel van de duitsche uitgaaf van De Vries' *Mutationstheorie* (Leipzig, 1901) met groote nauwkeurigheid en kritische gezindheid te lezen. Ik heb goeden grond om aan te nemen dat èn Dr. A.R. Wallace, èn de meeste toongevende biolo-

gen in Engeland, dit tot heden verzuimden. En ik ben overtuigd dat, indien zij, na dit gedaan te hebben, nog niet geneigd zijn om De Vries' gevolgtrekkingen te deelen, toch in elk geval geen van hen weer zal mededoen met talrijke minderwaardige tegenstanders van Darwinisme en evolutie, die het passend geacht hebben om met een luidheid die omgekeerd evenredig was aan het vierkant van hunne nauwgezetheid, te verkondigen, dat het met het Darwinisme gedaan was sedert het verschijnen van De Vries' Mutationstheorie.

Integendeel zullen zij alsdan erkennen, dat De Vries, die altijd eerlijk geloofd heeft, dat hij ijverig werk verrichtte in het rechte pad, dat Darwin voor ons allen heeft afgebakend, inderdaad onder de thans levende biologen degeen is, die door zijn proefondervindelijk werk het naast komt aan het onvergelijkelijk voorbeeld, dat ons door zijn onsterfelijken voorganger gesteld werd.

A.A.W. HUBRECHT.

Hooger landbouwonderwijs.

In zijne Rede ‘Plantkunde en Landbouw’, uitgesproken bij de opening van de 135ste Vergadering van het Provinciaal Utrechtsch Genootschap, op 3 Juni 1908, heeft Prof. Went op welsprekende wijze in 't licht gesteld, hoe groote voordeelen de landbouw van wetenschappelijk botanisch onderzoek reeds getrokken heeft en wat men voor zijne verdere ontwikkeling er in de toekomst van mag verwachten. Prof Went constateerde verder, dat men, ten minste wat betreft de bevordering van dat onderzoek van Regeeringswege, op den goeden weg is en sprak aan het slot van zijne rede de hoop uit, dat de eerste schreden, die men deed, gevolgd zullen worden door andere, die onzen landbouw met forschen stoot vooruit zullen brengen.

Toen ik die rede hoorde uitspreken, ben ik in de reeds lang gekoesterde meening versterkt, dat aan de ontwikkeling van den Nederlandschen en van den Indischen landbouw een niet genoeg te waardeeren dienst bewezen zou worden indien de Regeering, zoowel op natuurwetenschappelijk als op oeconomisch gebied, eene gelegenheid opende waar jongelieden van aanleg zich tot wetenschappelijke onderzoekers of wel tot voorgangers en leiders op landbouwgebied konden vormen.

Het oogenblik om dat denkbeeld te ontwikkelen achtte ik echter nog niet gekomen.

Wij bevinden ons op het gebied van onderwijs als 't ware in een overgangstijdperk en zien verlangend uit naar de voorstellen der Staatscommissie om het middelbaar- en gymnasiaal-onderwijs

op de meest geschikte wijze aan de studie op Universiteiten en andere, reeds bestaande of toekomstige, inrichtingen van hooger onderwijs te doen aansluiten. Wanneer die aansluiting behoorlijk geregeld is, zullen natuurlijk verschillende andere wijzigingen van de hooger-onderwijswet aan de orde komen, en van zelf zullen dan de eischen, die men aan hooger landbouwonderwijs moet stellen, onder de oogen gezien worden. Zelfs is het denkbaar, en zeker gewenscht, dat de bovengenoemde Staatscommissie reeds thans de belangen van het middelbaar landbouwonderwijs in verband met het hooger niet uit het oog verliest.

Op grond van het aangevoerde zoude het dus 't meest verstandig zijn eene afwachtende houding aan te nemen.

Nu zag ik echter enkele maanden geleden - ik bevond mij juist op eene vacantiereis in Indië en had gelegenheid gehad met te dezer zake zeer bevoegden van gedachten te wisselen - een courantenbericht waarin, ‘van welingelichte zijde’ waarschijnlijk, gemeld werd, dat een ontwerp van wet ‘regelende het hooger landbouwonderwijs’, bij den Raad van State ter overweging gebracht was.

Kon een zoodanig bericht reeds tot nadenken stemmen en de vrees doen ontstaan, dat, in weerwil van het bestaan der Staatscommissie voor het onderwijs, eene regeling van het hooger landbouwonderwijs nu ter hand genomen zou worden, bedenkelijker werd de zaak toen de couranten de verslagen van de Staring-herdenking te Wageningen brachten. Daaruit toch blijkt niet onduidelijk, dat men aan dit eenigszins afgelegen stadje de eer toedenkt, in een niet ver verwijderd verschiet, eene landbouwhoogeschool binnen zijne muren te zien verrijzen.

Men kent de laatste phase uit de geschiedenis van het landbouwonderwijs hier te lande. Door de reorganisatie van de afdeeling ‘Hoogere Land- en Boschbouwschool’ der in 1876 opgerichte en in 1896 hervormde Rijkslandbouwschool is in 1904 te Wageningen eene inrichting in 't leven geroepen onder den naam van Rijks Hoogere Land-, Tuin- en Boschbouwschool.

De Directeur-Generaal van den Landbouw, de heer Lovink, getuigde in 1905, dat met hare oprichting een belangrijk tijdperk in de geschiedenis van het landbouwonderwijs in ons land afgesloten was. De heer P. van Hoek, Inspecteur van het landbouwonder-

wijs, gaf in een keurig, geïllustreerd werkje[1] eene zeer uitvoerige beschrijving van de nieuwe school, die in de allereerste plaats bestemd heette voor de vorming van wetenschappelijke land-, tuin- en boschbouwkundigen en landbouwscheikundigen. Verder moet zij de zoons van groote grondeigenaren en meer gegoede kweekers in de gelegenheid stellen zich wetenschappelijk te vormen en zich de noodige kennis van hun vak eigen te maken. Vervolgens moet zij dienen voor de opleiding van het personeel, dat de Staat, maatschappijen en particulieren noodig hebben ter behartiging van de belangen van den landbouw en tot zijne beoefening, zooals leeraren, assistenten en scheikundigen aan landbouw-proefstations, employé's bij cultuur- en industriëele ondernemingen in ons land en onze koloniën enz. En alsof dit niet genoeg ware, moet deze school bovendien nog een hoogst belangrijk doel nastreven, n.l. 'te leiden tot studie en wetenschap van den landbouw.'

Het eerste deel van het programma zal in drie jaren, het laatstgenoemde echter in een vierde studiejaar afgewerkt worden!

Toelating tot het eerste examen, dat aan de school afgenomen wordt, hebben zij, die met goed gevolg eene hoogere burgerschool met vijf-jarigen cursus of een gymnasium hebben doorloopen, of tot de studie aan eene Universiteit zijn toegelaten.

In 1906 verscheen, van de hand van den heer van Hoek, eene belangrijke brochure getiteld 'Hooger Landbouwonderwijs'.[2] Daarin wordt o.m. eene vergelijking gemaakt tusschen deze nieuwe school en de inrichtingen voor hooger landbouwonderwijs buitenslands en de schrijver komt tot de slotsom, dat zij zeker aanspraak mag maken op den naam landbouw-hoogeschool en roept opgetogen uit: 'Zoo wordt in Nederland hooger landbouwonderwijs gegeven, niet in naam maar inderdáád.' Of er onder hen, die door hunne betrekkingen tot het hooger onderwijs dit van meer nabij kennen en door hunne studie tot oordeelen bevoegd zijn, velen gevonden zullen worden, bereid om dit oordeel te onderschrijven, waag ik te betwijfelen.

Hoe nu het hooger landbouwonderwijs in te richten ware? Zeer terecht heeft wijlen Mr. Sickesz eens gezegd: 'Men zal moeten scheiden wat niet bij elkaar past, men brenge geen middelbaar-

1) Gebrs. v. Langenhuysen, Den Haag, 1905.
2) Gebrs. v. Langenhuysen, Den Haag.

en hooger-onderwijs bijeen.' Dit nu heeft men bij de Rijks Hoogere Land-, Tuin- en Boschbouwschool maar al te veel getracht te doen en daarom kan ik mij voorstellen, dat men, niet tevreden met het nu bestaande, naar verbetering streeft en die wil pogen te bereiken door het scheppen van een gelegenheid voor hooger landbouwonderwijs. Deze zou dan moeten dienen, niet slechts om wetenschappelijke landbouwkundigen - zoowel op botanisch en bacteriologisch als op chemisch gebied - te vormen, mannen die door eigen onderzoek den landbouw zullen vooruitbrengen, maar ook om personeel op te leiden dat de Staat - hier en in de koloniën - in hoogere rangen noodig heeft om de belangen van den landbouw te bevorderen. Voor deze ambtenaren zal het zwaartepunt der opleiding niet alleen op natuur-wetenschappelijk, maar meer nog op oeconomisch, juridisch en geografisch gebied moeten liggen.

Waar zulk Hooger Landbouwonderwijs gegeven zou moeten worden? Deze vraag heeft reeds vele pennen in beweging gebracht en ook de heer van Hoek wijdde er in zijne brochure uitvoerige beschouwingen aan. Hoeveel de heer van Hoek ook voor de opleiding aan eene Universiteit voelt, om de groote voordeelen die er voor de studenten aan verbonden zijn, toch acht hij de bezwaren tegen het brengen van landbouwonderwijs aan de Universiteiten te groot om daartoe te besluiten.

Inderdaad moet men hem gelijk geven, indien men ooftboomenen bloementeelt, warmoezerij, handteekenen e.d. onder de vakken van hooger-onderwijs opgenomen wilde zien. Maar wanneer men niet in de fout vervalt om bijeen te brengen wat gescheiden moet blijven en behoorlijk middelbaar en hooger landbouwonderwijs uit elkaar houdt, dan kan m.i. de beslissing niet twijfelachtig zijn en zal men het hooger landbouwonderwijs aan de Universiteit moeten brengen, evenals men dit deed met de studie der moderne talen en der geografie. De geopperde bezwaren, zooals grootere kosten, het afnemen van examens door leden van verschillende faculteiten, zijn inderdaad niet van dien aard, dat men daarom van deze betere regeling zou behoeven af te zien. De Universiteiten toch bezitten leerkrachten en hulpmiddelen, die, natuurlijk met de noodige uitbreiding, in dienst gesteld kunnen worden van het hooger landbouwonderwijs. Examens, die afgenomen worden door leden van verschillende faculteiten, bestaan thans reeds en zullen

in de toekomst - men denke slechts aan de geografie - zeker geen uitzonderingen zijn.

Te oordeelen naar hetgeen ik nu onlangs in Indië gelegenheid had op te merken, meen ik, dat men ook daar van zeer bevoegde zijde andere eischen zal stellen aan de opleiding van personeel voor velerlei betrekkingen aan het Departement van Landbouw dan waaraan de tegenwoordige school te Wageningen kan voldoen. De reeds met kracht aangevangen werkzaamheden tot verbetering van den landbouw zullen daar nog veel wetenschappelijk geschoold personeel noodig maken.

Waar nu, zooals de heer van Hoek ook uitspreekt, op Nederland als koloniale mogendheid de *plicht* rust (dien de Indische schatkist met eene bijdrage van, naar ik meen, *f* 20,000 helpt verlichten) te zorgen voor zoo goed mogelijk ingerichte afdeelingen van kolonialen landbouw aan zijne hoogste inrichting voor landbouwonderwijs, daar kan het niet onverschillig zijn te weten, wat men in de koloniën verlangt. Het streven zal er op gericht moeten zijn dien plicht te vervullen op eene wijze, die het best strookt met de bedoelingen der hoogste autoriteiten op landbouwgebied in Oost- en West-Indië.

Men kan zich daarom het tot stand komen van een wet, die het hooger landbouwonderwijs regelt, niet denken zonder dat met de eischen, die de ontwikkeling en de bloei van den landbouw in de tropen stellen, rekening is gehouden. Dit te meer, waar wij ons gelukkig kunnen achten ook aan het hoofd der landbouw-departementen ginds energieke personen te weten, rijk aan ervaring en bezield met groote liefde voor den tropischen landbouw waarmede zoovele belangen samenhangen.

Het is thans allerminst het oogenblik om meer in bijzonderheden uit te werken, wat voor eene goede regeling van het hooger landbouwonderwijs aan de Universiteit wenschelijk zou zijn, ten minste indien men een afzonderlijk doctoraat voor landbouwkunde wilde instellen. De bestaande hooger-onderwijswet legt daaraan onoverkomelijke bezwaren in den weg.

Mochten de geruchten, waarop ik hiervoren wees, waarheid blijken te bevatten en men na gepleegd overleg met de Departementen van Landbouw in Oost- en West-Indië, om overwegende redenen, de voorkeur aan eene afzonderlijke landbouwhoogeschool

geven, dan zoude toch nog de vraag rijzen of het belang van den landbouw niet zeer bevorderd zou worden, indien zulk eene instelling in eene Universiteitsstad gevestigd werd, waardoor aan hare kweekelingen de gelegenheid geschonken zou zijn, van de ontwikkeling, die van eene Universiteit uitgaat, te genieten.

P. VAN ROMBURGH.

Buitenlandsche letterkunde.

Paul Flat. Nos femmes de lettres (Mme de Noailles. - Mme Lucie Delarue - Madrus - Mme Henri de Régnier. - Mme Marcelle Tinayre. - Mme Renée Vivien). Paris. Librairie Académique Perrin et Cie, 1909.

In den bundel *Questions de Critique* (Paris. 1889) handelt Brunetière over den invloed der vrouwen in de Fransche letterkunde. Het is voornamelijk de invloed der zoogenaamde 'Salons', dien hij bespreekt, van de letterkundige of semi-letterkundige bijeenkomsten, meestal staande onder de leiding van vrouwen uit de groote wereld, waarvan de reunie in het Hotel de Rambouillet, vooral gezocht tusschen 1624 en 1645, een der oudste en beroemdste is.

Men heeft den invloed van deze Salons, zoowel dien van het Hotel Rambouillet en van de in de 17e eeuw in navolging daarvan opgerichte, als dien van de Salons, die in de 18e eeuw vermaardheid verkregen, die van Mme du Deffand, van de Marquise de Lambert, van de duchesse du Maine, van Mme Geoffrin, nu eens te laag aangeschreven, dan weer overschat. Molière, in zijn *Précieuses ridicules*, bespot terecht de buitensporigheden en smakelooze overdrijvingen, waaraan de Salons van zijn tijd zich te buiten gingen. Ook de goede zijde van het werk der Précieuses naar het publiek te keeren, lag niet op den weg van den satirieus. Die goede zijde bestond er niet te minder om. Zij waren het toch, die, op hare manier, tegenover de grofheden en onhebbelijkheden van vele zeventiende-eeuwsche Fransche schrijvers de rechten van den goeden toon en van de welvoegelijkheid hoog hielden. Aan hare belachelijke overdrijvingen lag een goed beginsel ten grondslag. Daartegenover staat, dat men haar verwijten kan, de kloof die in Frankrijk

gaapt tusschen de literaire taal en de populaire taal vergroot te hebben. De Fransche letterkunde in haar beste voortbrengselen staat ver van het volk. Een werk zoo populair als *Don Quichotte* is voor de Spanjaarden, of de romans van Dickens voor de Engelschen, bezit Frankrijk niet. De Fransche letterkunde is langen tijd een letterkunde geweest van de aristocratische Salons en van het Hof. Om aan de toongevende vrouwen te behagen, vermeden de schrijvers, de taal van het dagelijksch leven te gebruiken en dat leven te bestudeeren. Gelukkig dat de werkelijk groote geesten: Pascal en Bossuet, Molière en Racine, Boileau en La Bruyère, zich aan dien invloed wisten te onttrekken en zich niet weerhouden lieten om, op de wijze die hun goeddacht, te zeggen wat zij meenden te moeten zeggen. Toen zij zwegen, staken de Salons weer het hoofd op. Nooit is de invloed der vrouwen grooter geweest dan in de 18e eeuw tot aan de nadering der Fransche Revolutie.

Maar die invloed kwam de Fransche taal niet ten goede. Helder als water was de taal der achttiende-eeuwsche schrijvers: maar met de helderheid van het water had zij er ook de smakeloosheid van. Wel wisten ook nu de groote vernuften, als Montesquieu, Buffon, Voltaire, Rousseau, over 't algemeen hunne onafhankelijkheid te bewaren; maar niet altijd. Terwille van de Salons en haar bezoeksters trachtte Montesquieu de meest futiele dingen ernstig te behandelen, Voltaire, juist andersom, de ernstigste vraagstukken met een puntdicht af te doen. Het liefst nog behandelde men geen zaken van beteekenis, geen onderwerpen die het diepste zieleleven raakten.

'C'est un étonnement', zegt Brunetière, 'pour les Allemands et pour les Anglais notamment, peut être aussi pour les Russes, et plus généralement pour les hommes du Nord, que de constater l'indifférence de nos écrivains aux problèmes qui tourmentent l'âme de Faust ou d'Hamlet. Et, en effet, c'est qu'on ne les agite guère dans les salons, sans compter qu'ils importunent étrangement les femmes. Leur attention est tendue vers de tout autres objets'... Maar die Fransche letterkunde, die zooveel mist wat de letterkunden van andere volken bezitten, verheugt zich ook weer in het bezit van verschillende letterkundige genres, die andere natiën missen of waarin deze niet hebben uitgemunt.

Frankrijk bezit, in Voltaire, Mme de Sévigné, Mme du Deffand,

Mlle de Lespinasse, schrijvers en schrijfsters van brieven, gelijk geen ander land ze bezit; het draagt roem op een groep moralisten, wier ontleding van de fijnste roerselen van het menschelijk gemoed haar wedergade zoekt; welke waarde de Engelsche roman ook hebben moge, de Fransche roman behoeft de vergelijking niet te schromen; en wat het tooneel in de Fransche letterkunde te beteekenen heeft, weet iedereen.

Wat de welzeggenskunst - 'le souci du bien dire' - gelijk zij in deze kunstsoorten in hare verschillende schakeeringen uiting vindt, aan den invloed der Fransche vrouwen te danken heeft, toont Brunetière aan. 'La carte du Tendre' der Précieuses, waarmede men den spot heeft gedreven, - wat doen de romanschrijvers anders dan haar altijd door bestudeeren, op zoek naar nieuwe streken en nog onontgonnen hoekjes? vraagt hij.

Wat is, ten slotte, de aard van dien invloed? De vrouwen, antwoordt Brunetière, hebben aan den Franschen geest zijn literairen *vorm* gegeven. Zij hebben verlangd, dat men niet anders schrijven zou dan om gelezen te worden; dat elk nòg zoo verfijnd gevoel, elke nòg zoo diepe gedachte vertolkt zou worden in de taal van het dagelijksch 'mondain' gebruik; dat men, welke stof men ook behandelt, aangenaam zou schrijven en zóó dat de lezer den indruk krijgt dat de denkbeelden van den schrijver al sedert lang zijn (des lezers) denkbeelden zijn. Het 'precies m'n idee!' van Multatuli.

Dat is het geheim van het aantrekkelijke van Fransche boeken; 'ils reposent des autres'.

Indien wat ik hier - zeer onvolledig! - resumeerde voor waar gehouden mag worden, verklaart het misschien, voor een deel althans, waarom in Frankrijk het aantal vrouwelijke schrijfsters zoo groot is. Het instrument toch, dat zij te bespelen hebben, de taal, was reeds gestemd op haar diapason; voor wat zij te zeggen hadden behoefden zij niets te transponeeren. Zij behoefden geen kunsttaal aan te leeren, zich niet in 'woordkunst' te oefenen. De beschaafde, ontwikkelde vrouwen konden haar denkbeelden kleeden in den vorm waarin zij gewoon waren dit in den dagelijkschen omgang te doen.

Dit geldt natuurlijk hoofdzakelijk, zoo niet uitsluitend, de prozaschrijfsters; de taal van de poëzie is kunsttaal, al staat zij in de

Fransche poëzie, bijv. bij dichters als de Musset, van de gewone taal van het beschaafde leven vaak niet ver af.

Voor vijf Fransche 'femmes de lettres' van dezen tijd vraagt Paul Flat in zijn onlangs verschenen boek onze aandacht.

Paul Flat - dat ik hem even aan de Gidslezers voorstelle - is sinds enkele maanden hoofdredacteur ('directeur' is de Fransche titel) van de belangrijke letterkundige en politieke wekelijksche Revue, *Revue bleue*, waarin hij sedert acht jaar het Parijsche tooneel bespreekt, nadat hij er vroeger de functiën van 'critique d'art' vervuld had. Aan hem dankt men, behalve twee van smaak en helder inzicht getuigende boeken met studiën over Balzac, de uitgaaf der belangrijke brieven van Eugène Delacroix, waarvoor hij een uitvoerige voorrede schreef.[1)]

Flat behoort tot geen letterkundige côterie, hij is geen aanbidder van de mannen-van-den-dag; heilige huisjes, al noemen zij zich ook met weidsche namen, als 'Maison de Molière', bestaan voor hem niet[2)]. Om die onpartijdigheid en onafhankelijkheid te bewaren, heeft hij gedaan als Huet, die in 1881 uit Parijs schreef: 'Sedert meer dan twintig jaar heb ik in Nederland met niemand gedineerd'. In dienzelfden geest gaf Flat dezen raad: 'Un bon critique ne doit jamais diner hors de chez lui'. En zoo kent hij dan ook de vrouwen-schrijfsters, die hij in dit boek bespreekt, 'à aucun titre': 'jamais avec aucune d'elles je n'ai même fait ce banal échange de cartons par où l'on remercie de l'envoi d'un livre ou d'un article'.

Zoo, beveiligd tegen elke zwakheid, bespreekt Flat allereerst *Madame de Noailles*. Is het om te toonen, dat hij zich door geen grooten naam laat verblinden, dat hij de gravin Matthieu de Noailles, dochter van den Roemeenschen prins Bibesco, niet anders dan Madame noemt?

Tegen de romanschrijfster, van wie hij fragmenten uit haar roman *La domination* aan haalt, heeft Flat zijn bedenkingen. Mevrouw

1) Zie over Paul Flat: J. Ernest-Charles. Les samedis littéraires. 3ième série. Paris. E. Sansot et Cie. 1905.

2) Vgl. de aanhaling uit Flat's *Le roman de la Comédienne* in De Gids van Febr. 1907, blz. 383.

de Noailles, hoewel geen Fransche van geboorte, kent haar Fransche schrijvers goed, tè goed. Van de oude romantici is Chateaubriand haar al te herkenbaar voorbeeld, van de tijdgenooten d'Annunzio. Dit geeft aan haar romans iets schijnbaar-kunstmatigs èn in de conceptie van haar personages èn in de keus der omstandigheden, waarin dezen zich uiten. En toch hoeft hier aan geen opzettelijke navolging gedacht te worden. Zet men die gedachte op zij en zoekt men naar het element van oprechtheid, van echtheid in die uiting van een menschenziel die elk letterkundig werk is, dan vindt men dit ook bij deze schrijfster. Maar vooral in haar verzen, in haar contact met de Natuur. Waar bij anderen in het schouwspel dat hen boeit de détails der verschillende voorwerpen bijna altijd tot een harmonieuse eenheid samensmelten, treden bij Mme de Noailles die voorwerpen naar voren, vergezeld van al de beelden, die het gezicht, het gehoor, den reuk treffen. Daarin, in de juiste overeenstemming van de werkelijkheid, zooals zij die in de natuur ziet, met de dichterlijke gewaarwording, die het geziene in een gedicht vastlegt, vindt Flat die oprechtheid, welke de verzen van Mme de Noailles eigen is. Met aanhalingen uit gedichten als *le Verger*, *Le Jardin et la Maison*, toont hij aan hoe zij recht had te zeggen in *Offrande à la Nature*:

> La Forêt, les étangs, et la plaine féconde,
> Ont plus touché mes yeux que les regards humains...
> Je vous tiens toute vive entre mes bras, Nature.

Een ander voorbeeld van oprechtheid vindt Flat in de dichteres Lucie Delarue - Madrus. Reeds vroeger had Ernest-Charles ons deze voorgesteld[1)], die, vol van haar geboorteland Normandië, in een van haar gedichten uitroept:

> Ah! je ne me guérirai jamais de mon pays!

en in wie hij, al kan men in haar gedichten invloeden aanwijzen van Jules Laforgue en Maeterlinck en Verlaine en Richepin en Baudelaire, toch vaak ook een groote en volstrekt oorspronkelijke dichteres begroet.

Deze Normandische, die, ook na haar huwelijk met een man van oostersche afkomst, den te Kaïro geboren Dr. Madrus, niet opge-

1) J. Ernest Charles. Les samedis littéraires. 4me série.

houden heeft ‘la bonne Française’ te zijn, die Ernest-Charles in haar roemde, heeft - zoo ziet Flat haar - de aandoeningen, welke zij in haar verzen vertolkt, inderdaad geleefd, of althans door een medevoelende verbeelding in het leven weten te roepen. Zonder dat toch is er geen echte poëzie denkbaar. Daarom zullen alle vrouwen in deze gedichten hare eigene aandoeningen terugvinden, al zullen er zijn, die aanstoot nemen aan de groote oprechtheid, waarmede Lucie Delarue den levendigen aandrang van haar vrouwelijke natuur in haar verzen uitspreekt. Staat er tegenover deze ongekunstelde oprechtheid niets artificieels in de poëzie van deze dichteres? Flat ziet in enkele een al te rechtstreekschen invloed van Baudelaire, een Baudelairesch ‘parti-pris d'étonner’, die de dichter zelf aanprees als ‘condiment de Beauté’, als middel om den letterkundigen vorm te verjongen. Hoe men over deze manier van Baudelaire denke - en Flat verbergt zijn gevoelen daaromtrent niet - deze ‘gentille Normande’, die zulke roerende tonen weet te vinden om het lijden van haar geslacht te vertolken, gaan de atheistische geloofsbelijdenissen slecht af. Men proeft er te duidelijk uit, dat zij ze uit de tweede hand heeft...

Mme Henri de Régnier, dochter van den dichter de Heredia en vrouw van den dichter de Régnier, zelve dichteresse, wordt door Flat besproken als schrijfster van den roman *Esclave*[1)], een kort verhaal, dat door den vorm, door soberheid en gedrongenheid in de compositie, zich aansluit aan de klassieke Fransche traditie, maar in kleurige, beeldrijke, hartstochtelijke taal de aandoeningen van een moderne vrouw vertolkt. Wij zien hier, naar Nietzsche's formule, den man die neemt en de vrouw die zich geeft. Maar deze heerscher, wien het lust de vrouw, die hij begeert, te folteren, ziet, desondanks en ondanks al zijn trouweloosheid, haar hartstocht slechts te feller oplaaien: een ‘servitude amoureuse’, die enkel in de wijze waarop zij zich uit van het dierlijk instinct nog verschilt. Flat zou *Esclave* om de soberheid van détail en de zuiverheid van vorm een ‘Poème en Prose’ willen noemen...

Over een ‘Domination’, een ‘Esclavage’, overheersching en slavernij der zinnen, handelt ook de schrijfster van *Maison de péché*,

1) Als romanschrijfster heeft Mme de Régnier den naam Gerard d'Houville aangenomen.

Marcelle Tinayre. Flat noemt haar: ‘sans conteste par la qualité et la fonction du talent, la plus vigoureuse, la plus virile des plumes féminines qui se sont révélées dans ces dernières années’. Wat haar van zoovele vrouwelijke schrijfsters onderscheidt is haar objectiviteit, die hooge deugd van den romanschrijver, waardoor Balzac tot de grootste der grooten behoort. Die eigenschap heeft haar in staat gesteld, niet enkel aan de hoofdpersonen van haar roman een scherp relief te geven, ook de bijpersonen hebben elk hun eigen leven, hun eigen sterk sprekend karakter. Zoo - de vergelijking is alleen geoorloofd, wanneer men den afstand in het oog houdt, die Flaubert's meesterwerk van Marcelle Tinayre's roman scheidt - hebben ook in *Madame Bovary* de personages, die op het tweede vlak staan: Homais, Bournisien, le père Rouault, het intense relief, dat maakt dat wij hen evenmin vergeten als de hoofdpersonen van den roman.

In de school van den schrijver van *Madame Bovary* heeft Marcelle Tinayre zich blijkbaar gevormd, al mag men in haar portretten, in de natuurbeschrijvingen, die, als bij Flaubert, schijnbaar op zichzelf, maar inderdaad met de meest aangrijpende gedeelten van den roman in nauw verband staan, geen navolging zien.

Het ‘problème de psychologie amoureuse’, dat zij zich stelde: de in de strengste zedelijke beginselen opgevoede jonge man, die niets van het leven der zinnen weet, tegenover de jonge vrouw, die van het ‘liefdeleven’ reeds een droevige ervaring heeft opgedaan en dat leven toch niet schuwt, maar het weer opnieuw wil beginnen, heeft Marcelle Tinayre met evenveel mannelijken durf als vrouwelijke kieschheid behandeld. In de schildering van de slavernij der zinnen gaat zij zooveel dieper als hare kunstzusters mevrouw de Noailles en mevrouw Henri de Régnier, in zooverre zij duidelijk doet uitkomen, dat die slavernij in den grond een negatie is van de echte, diepe liefde, - ‘car’, zegt Flat, ‘s'il est une loi démontrée en psychologie amoureuse, c'est que la tendresse dont se nourrit le sentiment se manifeste toujours en raison inverse de la volupté qui l'annihile.’ Opmerkenswaardig is ook dat Marcelle Tinayre, in tegenstelling met Nietzsche's uitspraak: ‘de vrouw geeft zich, de man neemt’, in *La maison de péché* de vrouw laat optreden als degeen die inwijdt, als *l'Initiatrice* ..

De laatste in de rij der ‘femmes. de lettres’, door Flat aan ons

voorgesteld, is Renée Vivien, Engelsch-Amerikaansche van geboorte, die onder de Fransche dichteressen een geheel eenige plaats inneemt. Midden in het gewoel en de weelde der Parijsche wereld leeft zij met haar gedachten en haar droomen in een ver verleden en zij dwingt haar lezers haar te volgen twee duizend jaar terug, daar waar onder den Griekschen hemel Sappho heerschte, en waar de echo nog naklinkt van de harmonisch kunstig gerythmeerde strofen van de zangeres van Lesbos, - echo, die Renée Vivien tracht op te vangen in haar Fransche verzen:

Douceurs de mes chants, allons vers Mitylène,
Voici que mon âme a repris son essor
Nocturne et craintive ainsi qu'une phalène
  Aux prunelles d'or!
Allons vers l'accueil des vierges adorées!
Nos yeux connaitront les larmes des retours!
Nous verrons enfin s'éloigner les contrées
  Des ternes amours!

Wat Paul Flat in deze dichteres, gelijk in de andere ‘femmes de lettres’ die hij behandelt, aantrekt, is alweer haar oprechtheid. Bij een minder hoogstaand kunstenaar zou de poging om een ver verwijderden tijd en een zinnenleven van voor tweeduizend jaar in zijn kunst te doen herleven, allicht tot gekunsteldheid, d.i. onoprechtheid verleiden. Maar gelijk een dichter als André Chénier, een schilder als Gustave Moreau met hun gedachten in vervlogen tijden plachten te verwijlen en toch kunstwerken schiepen die, spontaan uit die gedachtenwereld ontsproten, niets artificieels hebben, zoo ook Renée Vivien.

‘Grouper des documents précis sur la femme littéraire’, als zoodanig omschrijft Paul Flat het doel van dezen arbeid, waarin hij uit het groot aantal ‘femmes de lettres’, dat in het Frankrijk onzer dagen zulk een belangrijke plaats inneemt - ‘les femmes ont pris récemment une place si importante dans la littérature qu'on peut se demander si ce n'est pas la première’, schreef Eduard Schuré onlangs[1] -, er vijf teekende in de houding, die haar eigen aard het best tot zijn recht doet komen. Deze vrouwen bezitten

1) *Revue bleue*, 7 Novembre 1908.

niet de geniale scheppende kracht van een Balzac of een Victor Hugo - ook onder de mannelijke Fransche schrijvers en dichters zal men die op dit oogenblik te vergeefs zoeken -, maar, elk in haar kunstgenre, hebben zij, met een eigen accent en in een vorm die de traditie der groote meesters in eere houdt, als romanschrijfsters levende personen weten uit te beelden, als dichteressen zekere aandoeningen der ziel met meesterschap weten te vertolken. 'Point de génie, mais un groupe de délicieux talents.'

Maar nu meene men niet dat de schrijver den invloed van de hedendaagsche 'femmes de lettres', wier kunst als kunst hij weet te waardeeren, boven bedenking acht.

Waar hij de normale vrouw beschouwt als eene, wier taak kan worden omschreven in deze enkele woorden: scheppen en behouden, ziet hij in de romanschrijfsters en dichteressen van dezen tijd juist het tegenovergesteld type. Zoodra de vrouw de pen opneemt doet zij zich kennen als een ferment van anarchie: de voortreffelijke vrouw en volmaakte moeder verloochent, als opzettelijk, in de scheppingen van haar verbeelding al de deugden, waarvan zij persoonlijk het voorbeeld gaf. Slavinnen en slachtoffers van haar hartstochten, worden deze romanheldinnen door geen besturend beginsel geleid. En nu erkenne men de rechten van den hartstocht, mits men tevens daarnaast de noodzaak erkenne van een strijd tusschen dien hartstocht en het zedelijkheidsgevoel, het gevoel van plicht, of hoe men het noemen wil, een strijd die ook in de erkende meesterwerken van Balzac en Flaubert wordt aangetroffen en aan het kunstwerk relief geeft.

De Fransche vrouwelijke auteurs van den jongeren tijd 'ont changé tout cela'[1)], men kan haar 'amorales' noemen, eerder dan 'antimorales'[2)]. Het is de Fataliteit - ik herinner hoe reeds de belle Hélène de fff...atalité als verontschuldiging aanvoerde -

1) In een noot maakt de schrijver een uitzondering voor het mannelijk talent van Marcelle Tinayre. Men zou kunnen vragen, waarom hij haar dan opnam in den bundel, die de Fransche 'femmes de lettres' van dezen tijd wil karakteriseeren, - of het moet hem om een tegenstelling te doen zijn geweest.
2) René Doumic, in een opstel 'Romans de femmes', voorkomende in de onlangs verschenen 6de serie zijner 'Etudes sur la littérature française', zegt van een der heldinnen uit een roman van Mme de Régnier: 'Elle s'est dévêtue de toute morale'.

die de heldinnen van deze schrijfsters ten val brengt. Reeds uit een zuiver letterkundig oogpunt is de oude opvatting te verkiezen, waarbij zij zich verweerden tegen het instinct dat haar dreef en de hartstochten die haar bestormden.

Paul Flat hoopt dat men nog eens tot de oude beginselen zal terugkeeren.

Ik help het hem wenschen.

J.N. VAN HALL.

Buitenlandsch overzicht.

Borussia delenda.
24 November.

Wanneer het absolutisme zich ergens overleefd heeft, pleegt het zijn val aan te kondigen in de niet langer te verbergen resultaten van financieel wanbeheer.

Zoo was het in Frankrijk vóór de bijeenroeping der Staten-Generaal, zoo in Nederland omstreeks 1840, zoo in Duitschland op het einde van October 1908.

De troonrede waarmede den 20sten October de Pruisische Landdag geopend werd, was een merkwaardig stuk. De koning vraagt 200 millioen mark aan nieuwe belastingen, die hij noodig heeft tot de verbetering der traktementen van landsdienaren, geestelijken en onderwijzers. Met herinnering aan het honderd-jarig jubilé der hervormingen van Stein, wordt tegelijk op decentralisatie en vereenvoudiging der bestuursvormen gezinspeeld, en eindelijk wordt te kennen gegeven, dat de regeering de ‘organische ontwikkeling’ van het Pruisische kiesrecht aan de orde zal stellen, zoodra ‘omvangrijke studiën’ te dezer zake, waarmede zij zich bezig houdt, zullen zijn ten einde gebracht.

Even later wordt bekend, dat het Rijk voor 1909 meer dan 500 millioen mark nieuwe belastingen wil vragen. Kan Pruisen de verzwaring van directe belastingen voorstellen, het Rijk kent deze niet en komt met verbruiksbelastingen op gas en electriciteit; op tabak, bier, wijn; met een brandewijn-monopolie; met een belasting op advertentiën.

Welke zijn de oorzaken van den financieelen nood?

Wat het Rijk aangaat, in de eerste plaats de omstandigheid, dat het nimmer een behoorlijk financiewezen heeft gehad. De gedachte van 1871: het Rijk zal bestaan van de bijdragen der verbonden Staten (zooals Bismarck het uitdrukte: hun kostganger zijn), is in de toepassing op een geweldige débâcle uitgeloopen. Het Rijk heeft aan die bijdragen in de verte niet genoeg gehad; zij vormen nog slechts een belachelijk klein gedeelte van de inkomsten die het zich verschaffen moet om op de been te blijven. En daar de afzonderlijke Staten alle voor de hand liggende belastingen reeds bij zich hadden ingevoerd eer het Rijk werd opgericht, schoten voor het Rijk slechts niet voor de hand liggende over, veelal monstrueus van opzet en onzeker van rendement, als de berucht geworden 'Fahrkartensteuer'. Daar nu een belangrijk deel der uitgaven die Duitschlands moderne outillage vordert (daaronder b.v. al die voor vloot en koloniën) voor rekening van het Rijk kwamen, kon dit in zijn behoeften alleen voorzien door in toenemende mate zijn toevlucht te nemen tot leeningen. Op de begrootingen der laatste vijf jaar zijn één en een kwart milliard tekorten uit leening gedekt. Het Rijk had in 1878 139 millioen mark schuld, in 1888 834 millioen, in 1908 4400 millioen. En deze voorbeeldeloos snelle toeneming heeft plaats gehad in een tijd van vollen vrede voor Duitschland, waarin wel de militaire uitgaven aanhoudend zijn gestegen, maar de volkswelvaart toch zeker niet minder.

Deze toestanden zijn bij een volk als het Duitsche alleen te verontschuldigen, wanneer men ze beschouwt als groeiverschijnselen. Het Duitsche volk is laat op de vlakte verschenen; het heeft in korten tijd veel moeten inhalen. Thans echter begint zijn reputatie te vorderen dat het zoo niet verder gaat. Reeds is het Duitsche 3 percents fonds op de markt gedaald tot 83 (het Fransche haalt 95½), en staat het Duitsche 4 percents fonds beneden pari, en nauwelijks hooger dan het Turksche of Spaansche.

De waardigheid van het Duitsche volk vordert ook nog iets anders. Het moet de uitgaven, die de regeering voorstelt, kunnen toetsen aan zijn vermogen. Het kan dit alleen, wanneer het Rijk directe belastingen heft. Het Rijk, dat, vergeleken met de afzonderlijke Staten, verreweg de gewichtigste, het meeste geld noodig

hebbende organisatie is geworden, moet aan ieder burger durven zeggen: zóó en zóóveel vraag ik van u: maak uw budget op en reken na of gij het mij geven kunt, dan of uw vertegenwoordigers het mij moeten weigeren. Thans wordt, wat het Rijk vraagt, door niemand beseft, eer het te laat is.

Zulk een Rijkswaardige financieele politiek kan alleen worden gevoerd door een werkelijk uit het Rijk haar kracht puttende, aan het Rijk zich verantwoordelijk voelende regeering.

Het Duitsche Rijk bezit zulk eene regeering niet. De voorstellen die den Rijksdag worden aangeboden zijn niet afkomstig van een verantwoordelijk Rijksministerie, maar van een bondsraad die samengesteld is uit afgevaardigden van de particuliere landsregeeringen, en die beheerscht wordt door Pruisen.

Pruisen is de incarnatie van een beginsel dat zich overleefd heeft. Het groote Duitsche volk, in 1848 onbekwaam gebleken zich op eigen gezag als moderne natie te constitueeren, heeft zich de Pruisische dictatuur moeten laten welgevallen. Het behoeft die thans niet meer. De opvoeder heeft zijn taak volbracht en zich daarmede overbodig gemaakt. De leerling is hem boven het hoofd gegroeid. De autoritaire Pruisische staat toont zich een onbekwaam Rijksregeerder. Hij kàn het werk niet meer af. Hij is nog slechts een stuntelige antiquiteit, die vallen zal wanneer het kleinste steentje wordt losgebroken.

Het Pruisische regime heeft zich vereenzelvigd met de heerschappij eener militaire en bureaucratische kaste, die een groot verleden heeft maar een kleine toekomst. Ten gevolge van een monsterlijk onrechtvaardige kiesrechtregeling is de partij van het historische Pruisen nog meester in den Pruisischen landdag, maar het maatschappelijk overwicht behoort reeds aan anderen. Het is een anomalie, dat een groot industrieel rijk beheerscht wordt door zijn achterlijkste en armste gewesten. De Pruisische regeering zelve begint het te voelen. Dat zij voor haar ambtenaren millioenen en steeds meer millioenen noodig heeft, is een gevolg van de kunstmatige opdrijving der prijzen van alle eerste levensbehoeften, die zij, ter wille van de agrariërs beoosten de Elbe, door haar eigen tolpolitiek heeft uitgelokt en voortgaat te bevorderen. Het zinnetje in de troonrede van 20 October, hoe onschuldig het er uitziet, is het begin eener omwending van zaken. Zoodra het Pruisische

kiesrecht erkend wordt als iets dat zich te ‘ontwikkelen’ heeft, is de bijl aan den wortel van den boom gelegd.

Wanneer eenmaal dezelfde volkswil zich zal kunnen doen gelden in den Pruisischen landdag en in den Rijksdag, kan het niet missen of er zullen in de organisatie van het Duitsche Rijk veranderingen moeten komen. De regeling van 1871 is gemaakt voor 1871, toen het Duitsche Rijk nog geacht kon worden eerst in de vrije wilsbeschikking der particuliere landsregeeringen zijn bestaan te hebben. Thans is het Rijk gevestigd, onverdelgbaar, het natuurlijk orgaan van een groot en mondig geworden volk, dat tot dusver al zijn aandacht aan den opbouw van zijn materieele welvaart heeft geschonken, maar juist omdat het welvarend en groot geworden is, ook een in politieken zin waakzaam en werkzaam volk worden *moet*. Op straffe van achteruitgang!

Het malle interview-incident heeft het Duitsche volk een oogenblik bezorgd van heilzame schaamte. Het heeft het accent weten te vinden om te doen begrijpen dat zijn wil in volle tegenspraak was met opvattingen en handelingen van den monarch, en dat de monarch zich naar het volk zou hebben te voegen. Bülow heeft den ernst van het oogenblik beseft en verkregen dat de Keizer in de bestudeerde nonchalance van Donaueschingen (een vossejacht die hem heugen zal!) niet volhardde. *Unbeirrt*...., men kan in de verleiding komen in het eerste woord der keizerlijke mededeeling tegelijk de kern te zien. Het begint zoo hoog en fier! Maar wat volgt er? Dat de Keizer een kanselier van zijn vertrouwen verzekert, die hem in den Rijksdag vrijwel losgelaten had, niet zoozeer door wat hij zeide, als door wat hij zeggen liet zonder een woord van protest.

Men spreekt nu van constitutioneele waarborgen: van medewerking van den Rijksdag aan de benoeming van den Rijkskanselier, van een wet op diens in de constitutie van 1871 alleen naar het woord aanwezige verantwoordelijkheid. Dit zijn onwezenlijke dingen. De Rijksdag houdt de koorden van de beurs. Als hij, met die in de vuist, niet de baas weet te worden in Duitschland, kan geen wet ter wereld hem helpen.

Men heeft nu critiek geoefend op een loslippig, zich in superla-

tieven te buiten gaand monarch. Maar er is meer te bedwingen dan de gevaarlijke eigenschap van een individu. Men moet het systeem ten val brengen, waarin zulk een eigenschap van één Duitscher onder de zestig millioen een nationaal (en een internationaal) gevaar heeft kunnen opleveren van de eerste grootte.

Praeterea censete Borussiam esse delendam.

C.

Parlementaire kroniek.

17 November 1908.

Het is gegaan zooals te voorzien was. Atjeh en Sumatra's Westkust hebben in de debatten over de indische begrooting een overwegend deel der aandacht opgevorderd. Overwegend en misschien ook overmatig, in zooverre als andere onderwerpen, voor Insulinde's toekomst zeker van niet minder gewicht, er eenigszins door in het gedrang raakten. Daardoor was de gedachtenwisseling feitelijk minder principieel dan vorige jaren. Dit had anders kunnen zijn, indien de twee brandende vraagstukken niet zoozeer op zich zelf, als in het kader van het algemeen regeeringsbeleid waren beschouwd. Maar daarvoor waren de meeste sprekers en vooral ook de meeste toehoorders te uitsluitend vervuld van de geruchtmakende gebeurtenissen op het eiland Sumatra en met de zich daaraan vastknoopende vraag, in hoeverre de landvoogd in Indië voor die gebeurtenissen aansprakelijk mocht worden gesteld.

Aan minister Idenburg werd aldus door de Kamer de gelegenheid geboden, zijn hoofdkracht te zoeken in een verdediging van het Sumatra-beleid. Hij deed dit met groote meesterschap. Niet als verdediger *quand même* trad hij op, maar als de man, die, toegevend dat aan alle menschelijk werk fouten kleven en niet schromend die fouten te erkennen, ook al werden zij ter hoogste plaatse begaan, erkenning vraagt dat in de gegeven omstandigheden niet anders kon worden gehandeld en plechtige beloften aflegt voor de toekomst.

Van die beloften dient aanteekening gehouden. Herziening der belasting-ordonnantie voor Sumatra's Westkust, welker haastige

invoering tot zoo bloedige botsingen aanleiding gaf, is in overweging: de onaantastbaarheid van het familiegoed zal boven twijfel worden verheven en de vraag onderzocht of niet de geestelijkheid, evenals elders, van de belasting kan worden vrijgesteld. Ook bleek de minister veel te gevoelen voor het verleenen van vergiffenis aan allen, die door de eigenlijke raddraaiers misleid of opgezweept, aan het verzet deelnamen. De inrichting van Sumatra's Westkust, naar het beginsel der decentralisatie, tot een gewest met eigen geldmiddelen zal door den minister worden bevorderd, zoo mogelijk onder toevoeging aan die geldmiddelen van de opbrengst der inkomstenbelasting.

Hoe men, wat Sumatra's Westkust betreft, ook dacht over het betreurenswaardige verleden, dat, indien gestuurd wordt in de door den heer Idenburg aangegeven richting, crediet mag worden geschonken aan de toekomst, was wel de meening van de overgroote meerderheid der Kamer. Zelfs de heer Van Kol verklaarde zich dankbaar *en* voldaan.

Werd een soortgelijk resultaat bereikt ten aanzien van Atjeh?

Over het verleden zullen ook hier de meeningen vooreerst nog wel verdeeld blijven. Dat de heer Van Heutsz niet is vrij te pleiten van het verwijt, de teugels van het Atjeh-beleid te veel te hebben gevierd, werd door den minister, zij het dan onder aanvoering van verzachtende omstandigheden, erkend. In de opdracht, verstrekt aan het lid van den Raad van Indië, den heer Liefrinck, om een ‘levend contact’ te vormen tusschen Buitenzorg en Koeta Radja zag hij zelfs het bewijs, hoe ook de landvoogd moest toegeven, dat het aan voldoende waarborgen voor een goeden gang van zaken ontbroken had. Merkwaardig in dat verband was de mededeeling van den minister, dat dr. Snouck Hurgronje in 1903 ontheffing vroeg van directe bemoeiingen met Atjeh, omdat deze geleerde bij den toenmaligen gouverneur-generaal niet den steun vond - tegenover den heer Van Heutsz natuurlijk - waarop hij aanspraak meende te kunnen maken. Wordt nu in aanmerking genomen, dat men destijds het tijdstip genaderd was, waarop de politiek van *onderwerping* moest overgaan in een politiek van *pacificatie* en dat juist aan het verzaken der beginselen van een wijs en rechtvaardig bestuur, door dr. Snouck zoo vaak als het geheim der pacificatie genoemd, de bittere teleurstellingen zijn te

wijten die de laatste vijf jaren hebben opgeleverd, dan gevoelt, men, dat de minister, door te spreken van ‘het zwakke punt’ in het beleid van den tegenwoordigen landvoogd, zich inderdaad uiterst zwak en zacht uitdrukte. Daardoor kon ook de indruk niet worden geweerd, dat aan den afgetreden gouverneur van Atjeh, den generaal Van Daalen, niet in alle opzichten recht was wedervaren. Had hij, bij den heer Van Heutsz bekend, zeker meer als *oorlogs*- dan als *pacificatie*-man, wel ooit, in deze critieke periode, tot bestuurder over het gewest mogen zijn benoemd, of - om welke redenen dan ook benoemd zijnde - zoo weinig in zijn eerlijk bedoelde politiek van hardheid mogen zijn gebreideld? Was van een Van Daalen, onder zulke omstandigheden, ánders te verwachten dan dat hij, zich gevende zooals hij was, het pacificatiewerk niet sturen zou in de richting, door dr. Snouck aangegeven en die, zooals de uitkomst bewezen heeft, nu ook door de regeering als de juiste wordt erkend? Moest het, dit alles in aanmerking genomen, niet pijnlijk treffen, den man, wiens grootste fout was zich zelf geweest te zijn, *sans phrase* ontheven te zien van zijn ambt bij het eigen besluit, dat zijn jongeren opvolger uitbundigen dank bracht?

De minister was zoo wijs deze laatste vraag met stilzwijgen voorbij te gaan. Overigens verzuimde hij niet te doen uitkomen, dat, welke zijn bedenkingen tegen het bestuursbeleid van den heer Van Daalen mochten zijn, deze èn als man van karakter èn als militair aanvoerder ook in zijn oog niets verloren had van den hoogen naam, dien hij zich in beide opzichten verwierf. Opmerkelijk is het zeker, dat het onderzoek, ingesteld naar aanleiding van klachten, die de duidelijke strekking hadden den heer Van Daalen in een minder gunstig daglicht te stellen, er toe geleid heeft dezen te doen kennen als onverbiddelijk gestreng, óók in het bestrijden dier verkeerdheden, waarvoor juist hij aansprakelijk werd gesteld. Opmerkelijk eveneens, dat zekere practijken, als het afmaken onder bepaalde omstandigheden van gevangenen en tot het verrichten van gidsen- of spionnendiensten gedwongen vijanden, die door den legercommandant, met een beroep op het oorlogsrecht van beschaafde natiën, in bescherming konden worden genomen, bij Van Daalen immer onvoorwaardelijk afkeuring vonden. Gelukkig dat te dezen aanzien de minister zich openlijk en met nadruk schaarde aan de zijde van den afgetreden gouverneur.

Te ontkennen is het derhalve niet dat de Atjeh-geschiedenis der jongste jaren er een is van ten deele met goede bedoelingen gepleegde fouten. Twee zeer belangrijke factoren moeten daarbij worden opgemerkt. De eene, vooral door den gouverneur-generaal en op diens voetspoor door den minister op den voorgrond gesteld, lag in een weinig oordeelkundig optreden tegenover de hoofden van in onderwerping gekomen landstreken. De andere in de tactiek, indertijd als oorlogsmaatregel ontworpen, maar, als te zeer overeenstemmende met de fiscaliteit die ons gansche bestuur over Indië kenmerkt, ook na den aanvang van het pacificatie-tijdperk voortgezet, om van de bevolking te halen wat van haar te halen was en niets voor haar te doen dan voor zoover zij zelve het gelag, in geld of in arbeid, zou kunnen betalen.

Het program nu, door den gouverneur-generaal in het laatste gedeelte van zijn Atjeh-verslag ontworpen en door den minister overgenomen, bevat een stel goede voornemens, die, waren zij vroeger uitgevoerd, heel wat leeds hadden kunnen besparen. Geen wonder dat dr. Snouck Hurgronje, naar de minister reeds in zijn memorie van antwoord mededeelde, zich in beginsel met dit programma vereenigde! Maar evenmin is het wonder dat de groote meerderheid der Kamer, ook voor zooverre zij niet bij voorbaat reeds geneigd was alles te prijzen wat de tegenwoordige landvoogd mocht wijzen, van meening was dat, indien nu maar de uitvoering verzekerd werd, de toekomst niet zonder pacificatie-hoop kan worden tegemoet gezien. Want waarlijk het laatste gedeelte van het hierbedoelde Atjehverslag bevat bijna niets, of het was reeds jaren achtereen als bevorderlijk voor de pacificatie aangeprezen. Wat er nieuws in is - en hierin schuilt zeker geen geringe verdienste - het is de samenvatting van al die wenschen tot een stelselmatig geheel dat, zoo het met beleidvolle hand van woorden wordt overgezet in daden, eindelijk zal kunnen brengen wat reeds lang had moeten zijn bereikt: de pacificatie van Atjeh.

Eén ding staat intusschen vast: een loyale uitvoering van het nieuwe Atjehprogramma zal geld kosten. Het denkbeeld om alles op de bevolking te verhalen is losgelaten. Moekimscholen, niet ongelijk aan de javaansche desascholen, zullen worden opgericht en in stand gehouden met gouvernementssteun. Zonen van hoofden kunnen voortaan op 's lands kosten worden opgeleid.

Het heffen van boeten zal worden beperkt tot zeldzame uitzonderingsgevallen. Voor de ontwikkeling van den landbouw der bevolking en voor den aanleg van onmisbare verbindingswegen met het binnenland worden gelden toegezegd. Bij de inning der belastingen oefent de overheid geduld en staat een streven naar gematigdheid op den voorgrond. De heerendiensten, welker druk onder den drang der nederlandsche volksvertegenwoordiging reeds belangrijk werd verminderd, zullen ook binnen de verengde grenzen met gematigdheid worden gevorderd, terwijl indien blijken mocht dat zij met de volksinstellingen in strijd zijn, zij wellicht geheel worden afgeschaft.

Dit nieuwe Atjeh-program is ook daarom zoo belangrijk, omdat het een veroordeeling inhoudt van de tot dusver tegenover Noord-Sumatra in acht genomen fiscaliteit, die een doorloopend kenmerk is van ons bestuur over Indië. Met nadruk werd er in den loop der debatten op gewezen, hoe allerwege, waar in de buitenbezittingen de bestuursbemoeienis zich uitbreidt, de bevolking op te zware lasten wordt gesteld. De instelling der landschapskassen, hoe voortreffelijk ook op zich zelf, loopt gevaar, zoo werd betoogd, veel van haar aantrekkelijkheid in te boeten, ongecontroleerd als die kassen zijn en te zeer gebruikt als middel om, door tusschenkomst der inlandsche vorsten, de door dezen bestuurden schatplichtig te maken aan het gouvernement. Ook ten aanzien van de heerendiensten, nevens geldelijke heffingen van pas onderworpen volken gevorderd, viel van matiging, waarvan voor Atjeh de noodzakelijkheid te elfder ure werd ingezien, niets te bespeuren. Veeleer was in dit opzicht een reactie waar te nemen, ook hieruit blijkend, dat in verschillende gewesten onder ons direct bestuur de persoonlijke diensten, in enkele jaren tijds, met vijftig, ja soms met honderd percent werden vermeerderd. Men wees er op, dat het thans in Atjeh gegeven voorbeeld ook elders zou moeten worden gevolgd, wilde men voorkomen, dat de lijdensgeschiedenis van Noord-Sumatra zich voor andere deelen van den Archipel herhaalde.

Voor Java was het vooral de onderwijshervorming die ter sprake kwam en die aanleiding gaf tot het uitspreken van bittere teleurstelling. Er was reden voor. Van de voor twee jaar zoo blijmoedig voorgestelde en met zooveel geestdrift door de volksvertegenwoordiging aanvaarde uitbreiding van het aantal inlandsche scholen,

bleek zoo weinig terecht te zijn gekomen, dat, indien het niet zoo treurig was, er stof zou zijn tot bijtenden spot. *Twee honderd tachtig* scholen der tweede klasse hadden, ingevolge de voorstellen van minister Fock, gegrond op de gegevens der indische regeering, in de laatste twee jaren moeten worden opgericht en in werkelijkheid verrezen er..... *tien!* De verklaring door den minister gegeven van deze débâcle was niet meer dan een verlegenheidsargument: het departement der Burgerlijke Openbare Werken zou met het maken van projecten en het vinden van de noodige terreinen niet klaar hebben kunnen komen! Terecht zeide de heer Ketelaar, dat hij medelijden had met den minister, die de zaak, zooals zij geloopen was, in bescherming moest nemen. Dit gevoel van medelijden, gepaard aan vertrouwen, dat in de toekomst tegenwerkende invloeden, als in Indië blijkbaar aan het werk zijn geweest, zullen worden geneutraliseerd, weerhield ongetwijfeld de Kamer van een strenger afkeurend oordeel over de wijze, waarop de in gemeen overleg vastgestelde onderwijshervorming in Indië tot dusver grootendeels *niet* werd uitgevoerd. De minister gaf trouwens onomwonden de verzekering, dat hij ten aanzien van het inlandsch onderwijs niet schriel, noch krenterig zou zijn, maar daarvoor met vrijmoedigheid over de inkomsten van het gouvernement zou beschikken.

Van die inkomsten hangt het derhalve af, of ten aanzien van het onderwijs zal kunnen worden gedaan wat gedaan moet worden. En niet alleen ten aanzien van het onderwijs, want tal van andere gewichtige belangen roepen evenzeer om voorziening. Wil men aan al deze nooden tegemoet komen en verder in het algemeen de reeds voor Atjeh veroordeelde fiscale politiek laten varen, dan rijst de vraag, of de inkomsten van het gouvernement daartoe zullen toereiken. Het is deze gewichtige vraag, die in den loop der debatten werd gesteld, maar die te midden van het Atjeh-rumoer niet de aandacht kon vinden, die zij verdiende. De minister beantwoordde haar zeker niet volledig, toen hij als zijn meening te kennen gaf, dat het tempo, waarin wij ons in de laatste jaren bewogen hebben, het snelste is wat wij kunnen aannemen, niet alleen met het oog op het geld, maar ook met het oog op de personeele krachten. Want daargelaten dat het zeer wel mogelijk zijn zou de personeele krachten binnen het verloop van enkele

jaren aanmerkelijk te versterken, het antwoord van den minister hield geen rekening met de gewraakte fiscaliteit. Wordt eenerzijds hiermede gebroken, anderzijds met de buitengewone krachtsinspanning die de omstandigheden vorderen de schade ingehaald, door jarenlange verwaarloozing aan het werk der educatie toegebracht; wordt bovendien op velerlei ander gebied dan dat der volksopvoeding de hand krachtiger aan den ploeg geslagen; dan, het kan niet ontkend worden, zullen geldelijke behoeften aan den dag komen, waarin alleen het natuurlijk accres der middelen niet zal kunnen voorzien.

De oplossing van het financieele vraagstuk heeft derhalve ook minister Idenburg nog niet gebracht. Zal in 1909 men den moed hebben het onder de oogen te nemen? Of zal men verkiezen, te blijven offeren aan een opportunisme, dat tot dusver aan Java niet de zoo vurig verlangde educatie noch aan de buitenbezittingen de noodzakelijke pacificatie bracht?

Bibliographie.

C. en M. Scharten - Antink. Een huis vol menschen. Verhaal uit het Parijsche leven. Mij. voor goede en goedkoope lectuur. Amsterdam 1908.

Een Hollandsche roman, waarover in Hollandsche beschaafde kringen langer dan een week na de verschijning van elk hoofdstuk levendig gepraat werd, waarvoor de nummers van het tijdschrift waarin hij verscheen druk werden uitgeleend - ter leen vragen, dat is, zooals men weet, de vorm waaronder men in sommige beschaafde en bemiddelde kringen van zijn belangstelling in het Hollandsche boek pleegt blijk te geven! - dat mag een gebeurtenis heeten in het rustig leven onzer hedendaagsche letterkunde, zooals het in diezelfde letterkunde een ongewoon feit is, sedert de dagen van de dames Wolff en Deken zelden, zoo ooit, aanschouwd, dat een roman in collaboratie wordt geschreven.

Dat het hier verhaalde zijn ontstaan dankt aan hetgeen de schrijvers te Parijs, waar zij geruimen tijd als correspondenten van het Handelsblad woonden, opmerkten en ondervonden, geeft aan het boek een stempel van authenticiteit. Maar dat C. en M. Scharten - Antink, ondanks hun verblijf in de Fransche hoofdstad, Hollandsche kunstenaars gebleven zijn in hart en nieren, dat bewijzen de aard van hun opmerken, hunne kunst van Kleinmalerei, dat bewijst het gezond realisme van hunne voorstelling, dat eindelijk de taal waarin het boek geschreven is.

Geen spannende roman met hartstochtelijke tooneelen - wat voor sommige lezers wellicht een teleurstelling mag geweest zijn - eigenlijk in het geheel geen roman, maar, zooals de titel aangeeft, een ‘verhaal’ hebben de Scharten's ons willen geven. In *De Gids* liep dit verhaal over zeven afleveringen, in boekvorm beslaat het 540 bladzijden. Maar het is juist de niet genoeg te waardeeren kunst der schrijvers dat zij, bij den grooten omvang en ondanks het ontbreken van een spannende intrige, voortdurend ons weten te boeien, en onze belangstelling in al die menschen, waarvan het huis ‘vol’ is, zóó weten te wekken, dat wij, die het verhaal maand na maand hebben gevolgd, met hen hebben meegeleefd niet alleen, maar dat die allen ons nu nog voor den geest staan als goede kennissen, die men blij is weer terug te zien.

Wie herinnert zich niet de goede, in de dubbele beteekenis ‘gedienstige’, Jeanne, die van den vroegen morgen tot den laten namiddag, altijd even welgemoed, zich afslooft voor de verschillende meesters en meesteressen, die zij in het ‘huis’ te bedienen heeft; en die beminnelijke Mlle. Villetard, vroeger gouvernante bij families uit den protestantschen adel, die de harten van alle lezers terstond veroverde: haar eerst wat schuchtere houding tegenover Jozette die ‘toch zoo'n zondig leven leidt’,

haar kiesche pogingen om dat zieltje te winnen; en ‘Bouboule’ (Célestin) met zijn hopelooze liefde voor het ‘vriendinnetje’ van zijn vriend, niet enkel veel symphathieker, maar ook scherper geteekend dan de meer begaafde, maar oppervlakkiger Aristide; en Mad. Leguenne, de om een onnoozel smokkelarijtje onmeedoogend vervolgde vrouw, in haar zwerftochten op zoek naar invloedrijke menschen om haar uit haar nood te verlossen. Dan, die kostelijke tafreeltjes: dat eerste, Aristide, met Jozette en Célestin, op dien warmen Junimiddag in den tuin van het huis, een tafreeltje waarvan handig gebruik gemaakt is om ons alvast met eenige van de bewoners in kennis te stellen; het dineetje in het kleine restaurantje van de rue Delambre; het confiturenmaken van Mlle. Villetard, geholpen door Jozette; de wandeling door den tuin van het Luxembourg; en, voor alles, dat onovertroffen elfde hoofdstuk: de tocht van het drietal op Allerzielendag met den grafkrans ter eere van den legendarischen Jean Pichard. Best mogelijk dat de oervorm van deze laatste episode een ‘fait divers’ van een of andere Fransche krant is, maar deze dronkemans-odyssee zoo te vertellen en te illustreeren is van een pracht van humor, waarbij die van onze vermaardste ‘schrijvershumoristen’ verbleekt. Hoe vernuftig gevonden is het slottooneel in de loge van den concierge!

In een huis vol levende menschen hebben de Scharten's ons rondgeleid, zoolang tot wij ons er thuis voelden. Hun frisch, geestig en onderhoudend boek, voor een goed deel geschreven op zonnige hoogten, in frissche berglucht, rust ons uit van veel zwaar-op-de-hands, stelt ons schadeloos voor veel droefgeestigs, dat in onze lage landen in novellen en romans zoo vaak de overhand heeft.

Het Studentenleven in de Literatuur. De Medewerkers van Klikspaan, door Dr. Johs. Dyserinck. Amsterdam. Meulenhoff & Co. 1908.

Jammer, dat de collaboratie, die in ‘Een huis vol menschen’ tot zulk een gelukkigen uitslag leidde, in ons land niet vaker wordt toegepast. Wat zou zij Dr. Dyserinck te stade zijn gekomen bij het schrijven van zijn boek over de medewerkers van Klikspaan!

Dr. Dyserinck is, wij weten het, een aarts-snuffelaar, aan wiens door langjarige oefening gescherpten speurzin geen document, geen portret, geen snippertje papier en geen bibliografische flater ontsnapt. Zijn ijverige onderzoekingen hebben de geschiedenis onzer letterkunde reeds met menige kostbare vondst verrijkt, en ook in dit boek heeft hij over het auteurschap van ‘Studententypen’, ‘Studentenleven’, ‘de Studenten en hun bijloop’ nieuw licht verspreid. Het blijkt, dat niet Klikspaan alleen de schrijver is van die, eens onder studenten zoo populaire, schetsen, gelijk Huet en Ten Brink nog dachten, maar dat het niet minder dan acht van Klikspaan's tijdgenooten geweest zijn, die te samen een zevende van de drie genoemde geschriften voor hun rekening genomen hebben. En onder die acht - Dr. H.C. Riehm, Mr. P.L.F. Blussé, F.C. van der Meer van Kuffeler, Mr. S.C. Snellen van Vollenhoven, H.Th. de Blaauw, Dr. J.B. Molewater, Mr. G. de Clercq en Dr. W.J.A. Jonckbloet - waren er, die in geest en vernuft, in het schrijven van fraai Hollandsch voor Klikspaan niet behoefden onder te doen.

Dr. Dyserinck geeft ons daar aardige en treffende voorbeelden van. ‘Het dispuutreisje’ uit ‘Studentenleven’ is van de hand van Blussé, later advocaat in Den Haag

en lid van Ged. Staten van Zuid-Holland[1]; de dolle abracadabrische toast uit datzelfde geschrift is van den lateren predikant in Oost-Indië Van der Meer van Kuffeler; het kostelijk hoofdstuk 'Convocatie', met Hildebrandschen humor en meer dan Hildebrandsche verve geschreven, is van den lateren Leidschen predikant De Blaauw; van Dr. J.B. Molewater, later geneesheer-directeur van het ziekenhuis te Rotterdam en van Gerrit de Clercq komen er verzen in voor. En zoo vernemen wij meer belangrijke en verrassende bijzonderheden.

Had nu Dr. Dyserinck zich tot medewerker gekozen een man van smaak en stijl, die, begaafd met talent voor literaire compositie, uit die verschillende ontdekkingen en uit de verdere mededeelingen, welke de onvermoeide navorscher omtrent het leven van Klikspaan's medewerkers aanbrengt, een boeiend, aaneensluitend geheel wist te maken, dan zou het boek aan zijn veelbelovenden titel: *Het studentenleven en de literatuur* hebben kunnen beantwoorden. Nu doet het dit volstrekt niet. Bouwstoffen voor een boek gaf Dr. Dyserinck; het boek zelf zal een ander moeten schrijven.

Niederländische Balladen von Carl Friedrich Wiegand. Verlag von Huber & Co., in Frauenfeld. 1908.

Een Zwitsersch dichter heeft, door zijn huwelijk met een Hollandsche, kennis gemaakt met onze Nederländsche geschiedenis en hare meest bekende legenden en daarin een nog te veel ongebruikt gebleven stof meenen te vinden voor het dichten van balladen, die hij daarom 'Niederländische balladen' noemt.

Het is altijd een hachelijk ding voor een vreemdeling zich warm te maken voor uitheemsche historische stoffen. Hoeveel natuurlijker moet het een dichter uit het eigen land afgaan, die, opgevoed met de geschiedenis welke hij aan zijn gedicht ten grondslag wil leggen, daarin zijn eigen bloed voelt kloppen. Niettemin komt er zelfs in de balladen en legenden, waarvoor, aan Tollens en anderen, de vaderlandsche geschiedenis de stof leverde, nog veel opgeschroefds en hols voor. Geen wonder dan dat het werk van dezen vreemdeling, voor zoover het althans de gedichten betreft waarvoor de belangstelling van Nederland gevraagd wordt - aan een beoordeeling van het Duitsche gedicht *an sich* wagen wij ons niet, - iets gezochts en kunstmatigs heeft. De ware geestdrift spreekt er niet uit.

Zijn goede smaak mogen den Zwitserschen dichter behoed hebben voor de dwaasheid, die Tollens beging door Jan van Schaffelaer voor of onder het springen van den toren een rede te laten uitspreken. - Dr. Wiegand noemt van Schaffelaer 'wortkarg' en laat hem dan ook den dood 'sans phrase' zoeken -, in andere gedichten veroorlooft hij zich vrijheden ten aanzien van de historische stof, die geen Nederlandsch dichter zich veroorloven zou. Zoo vertoont hij ons op het turfschip van Breda den Prins naast den kapitein op het dek:

Oranien steht beim Kapitän.

Van de Ruyter zingt de dichter:

1) Den 19den Nov. jl. op 90-jarigen leeftijd gestorven

Mìchiel ging nach Java
Nach Indiën, Sumatra...

en vraagt dan aan het slot van zijn gedicht:

Wer weiss, wo er liegt?

Dat zijn toch dichterlijke vrijheden die alle grenzen te buiten gaan!

Of de ‘Deutsche Dichtung’ met dezen bundel verrrijkt is, mogen de Duitsche critici beoordeelen. Wij, Nederlanders, kunnen den

dichter slechts erkentelijk zijn voor zijn goede gezindheid jegens ons land en voor zijne belangstelling in onze geschiedenis.

Ons eigen land. (I) Tusschen Amsterdam en Arnhem, door Jan Feith. Uitgegeven door den Algemeenen Nederlandschen Wielrijdersbond, Toeristenbond voor Nederland, ter gelegenheid van zijn vijfentwintig-jarig bestaan, 1 Juli 1908.

Phileas Fogg deed de reis om de wereld in tachtig dagen. Zijn zoon, James, deed het in veertig Jan Feith verzekert het ons[1)], en die kan het weten Maar met dit steeds sneller reizen krijgt de reiziger steeds minder van de wereld te zien. Dat is al begonnen met het wielrijden.

Wat is van het wielrijden het eigenlijke doel? Voor velen is 't het rijden zelf, de vlugge beweging, het ijlen door de ruimte, de frissche wind om de slapen, het bloed tintelend onder de huid, snorrend voetgangers en rijtuigen voorbij, onverschillig waar men belandt of in hoe korten tijd men er belandt. Voor anderen is juist dit - het in korten tijd een bepaalden afstand afleggen, een bepaald punt bereiken - hoofddoel. En dan zijn er nog fietsers, die zich op hun fiets voortbewegen om een mooie streek te leeren kennen. Het is nog een open vraag, of dit laatste wel op de beste wijze door wielrijden bereikt wordt en of men van de streek, die men doorfietst, wel iets meer ontvangt en behoudt dan een vluchtigen, en dan ook vlug verdwijnenden indruk.

Het groote voordeel van de vlucht, die het fietsen in ons land genomen heeft, en waartoe de A.N.W.B. krachtig heeft meegewerkt, lijkt wel dat het den fietser gebracht heeft in gedeelten van ons land, die tot op dat oogenblik den daarbuiten wonenden niet bekend waren en die toch om hun schoonheid en eigenaardigheid bekend verdienden te worden. Het volledigst genot van het rijwiel heeft toch eigenlijk alleen wie, behalve een vlug fietser ook een flink wandelaar is. Het schoon van een landschap, van een streek, van een bepaald punt, het schoon dat afwisselt naar het seizoen, naar het uur van den dag, het schoon van het paadje langs de beek of door het lage hout, van de open hei en het dichte bosch, van de heerlijke Hollandsche luchten, daarvan heeft alleen de wandelaar het ware genot.

Er wordt in ons land weinig, veel te weinig gewandeld. Dat kan iedereen constateeren, die vele en groote wandelingen maakt. Hoe weinig eigenlijke wandelaars komt men in het beste wandelseizoen, voorjaar en herfst, in onze mooiste streken tegen!

En nu komt de Wielrijdersbond en geeft ons een reeks photo's, voortreffelijk uitgevoerd, van gedeelten van ons land tusschen Amsterdam en Arnhem: de Vecht, het Gooi, de provincie Utrecht, Gelderland tusschen de Grebbe en Arnhem; photo's om van te watertanden of, beter, om van te voettrappelen. Dahin! dahin! Jan Feith schreef er een tekst bij, die, hoe mooi ook, het in welsprekendheid en kracht van overtuiging bij de sprekende, lachende en lokkende groote en kleine foto's, die het album vullen, stellig afleggen moet. Maar dat deert den schrijver - wiens initialen J.F. wij zouden willen lezen als die van John Fogg, een kleinzoon van den ouden

1) De reis om de wereld in veertig dagen of de zoon van Phileas Fogg, door Jan Feith. Amsterdam. Scheltens en Giltay.

Phileas - zeker niet. Hij deed voor dit fraaie boek het zijne. Doen wij er het onze voor, door het te verspreiden en daarmede liefde te helpen kweeken voor het mooi van ‘ons eigen land’.

Portretstudies en silhouetten, door Jan Veth. Amsterdam, Scheltema en Holkema's Boekhandel.

In den aanvang was de daad: schoolkameraden hebben mij Veth's ijver onder de lessen geroemd en een oudere kennis herinnerde zich, de naarstigheid bewonderd te hebben van den jongen, die, tijdens de vacantie naar een mooie plezierstreek gevoerd, den ganschen dag met een schetsboek liep. Zulk een schetsboek is, wat de aanteekeningen zijn voor den schrijver. Met welke detective's-gaven Jan Veth die weet te maken, hoe geduldig zijn behoefte aan nauwgezetheid hem doet speuren, het blijkt uit de stukjes levensgeschiedenis in dezen bundel. Zoo wisten de Dordtsche kooplieden, tusschen wier oude traditiën van ondernemingsmoed en -lust hij is opgegroeid, het aan te leggen om achter de waarheid te komen van wat veilig en wat ongewis was. Ga b.v. eens na, hoevele menschen Veth heeft uitgehoord over bijzonderheden uit Jacob Maris' Antwerpschen tijd: tot den zoon der hospita heeft hij weten op te snorren en aldus vernomen, dat het kostgeld 12 franken in de maand was. Wil hij den Brediussen van later eeuwen het snuffelen makkelijk of overbodig maken? Heel wat werk bespaart hij hun, maar hoort hij niet ook tot hun gilde? Zien wij hem niet al op pagina 5 in discussie met Hofstede de Groot over de tegenwoordige waarde der 3500 scudi, welke Baldinucci ten onrechte boekte als Rembrandt voor *De Nachtwacht* betaald? Van het schoone voorschrift om niet tot morgen uit te stellen, wat heden nog kan afgedaan, geeft Veth's vlijt in het verzamelen zulker levens- en arbeidsbijzonderheden over tijdgenooten een wel zeer praktische toepassing. Dat de gezochte portretten maker, voor wien men telkens betwijfelen moet, of een brief met vijfcentspostzegel hem zonder onkosten zal bereiken, bij al dat binnen- en buitenslands reizen zijn schrijftafel en zijn hersens in die stipte geordendheid weet te houden, bij welke studie, vernuftigminutieus als hij te gelijk over Rembrandt's geldbeheer en over Breitner's jeugd onderneemt, alleen mogelijk is, het kan misschien verklaard uit een aarden naar dien vereerden vader, die in hoogen ouderdom nog zoo gretig meespeurde voor *Oud-Holland*. Kameradenschilders, die zich over Veth's boedelbeschrijvers-belangstelling verbazen, zullen, wanneer zij met eenige verwondering, na het stukje *Bij den dood van Jacob Maris*, boven een tweede necrologietje den naam Maschhaupt lezen, meer dan dit eerbetoon zelf verklaard vinden in het zinnetje: ‘Hij (Maschhaupt) zocht nu eenmaal de zijde der zaken, waarvan anderen zich afmaakten’. Is er wel iets anders dan een Wahlverwantschaft, als hier duidelijk blijkt, noodig om de vinnigheid begrijpelijk te maken, waarmee Veth juist hen, die zich ergens afgemaakt hebben, achtervolgen kan? Van hoe menig portret, door hem gemaakt, legt dit zinnetje de eigenaardigste finesses uit! En zoo het de oplossing geeft tot de nauwlettende zorg, waarmee deze kunstenaar niet slechts aangaande des schilders arbeid, maar ook b.v. over de journalistieke en andere werkzaamheden van wijlen Piet Tak preciese cijfers bijeengegaard heeft, de lust om over dezen te schrijven had wellicht niet enkel in vriendschap zijn grond. (Verder zijn 't bijna allen schilders.) Vleiend maar juist is de doode ‘grootscheeps aangelegde vriend’ in de laatste alinea van het tweede opstel over hem gekarakteriseerd, maar, in een overeenkomstige gewaarwording als hij het zinnetje over Maschhaupt, hebben mij vooral de woorden getroffen: ‘Daarom was ook ieder hem zoo welkom, die wat frisschers kon aanbrengen.’ Zij gelden, evenzeer als van Tak, van Veth zelf, die, niet

uit het ‘wel wat kleinsteedsche Middelburg’, maar uit een nabijzijnde provincie-stad naar

het Amsterdam van jonge geestdrift gekomen, waarvan hij de aantrekkelijkheid in het opstel over *Breitner's Jeugd* beschrijft, daar, hoewel vreemd, en een der zéér jongen, in het zelfbewustzijn van de geroepenen, welke zijn uitverkoren, opgetrokken is met hen, die *wat frisschers aanbrengen konden*.

Het opstel, waar het boek mee begint, over *Rembrandt's verwarde zaken*, is zoo zakelijk, als het uitteraard en met Veth's groote kennis dezer zaak, maar wezen kon. Doch in het kleurige zinnetje over Saskia's aan tegenstellingen rijke leven; in de warmte, waarmee over Hendrickje's recht om als des Meesters tweede vrouw beschouwd te worden, wordt beslist; in de zinnen, als een eerbiedig gebaar, waarmee Rembrandt's ‘eigenlijk bestaan’ wordt omhoog gehouden, voor alle zorgen onaantastbaar; legt Veth bloot, wat hem eigenlijk dreef, zoowel tot snuffelen als tot schrijven; en nadert de kunstgeleerde de velen, die, hier gelijk in het gansche boek, veel belangwekkends van hem vernemen, maar vooral bewonderen moeten zijn gave om *onvermoeid belangstellend* te zijn: - in eigen land, even gretig als den ‘grootscheepschen aanleg’ van een Piet Tak, de ‘breedheid’ van H.W. Mesdag te eeren; en te Berlijn, juist uit eìgen breedheid, even beslist als ‘het onvermengd natuurlijke’ van Liebermann, ‘de onsterfelijkheid’ van Menzel te erkennen, en de tentoonstelling van diens het koningschap verheerlijkende kunst 's namiddags uren lang te bekijken, na des morgens met de eerbiedigste sympathie Bebel's portret geteekend te hebben.

J.D.M.

Oogst, door Top Naeff. Amsterdam, Van Holkema & Warendorf.

Ten onrechte spreekt het titelblad van ‘Oogst’ *door* Top Naeff. Gij zoudt meenen, dat Top Naeff een ‘nieuwen’ roman had geschreven of een ‘nieuwe’ novelle, peettante (de novelle nml.) van een naar dezelve vernoemden bundel, - de uitgever, die zich van den domme houdt, praat, in alle boekwinkelkasten, leuk-weg en meer in 't algemeen, van een ‘nieuw’ *boek* -; maar geen kwestie van. ‘Oogst’ bestáát niet; dat zekere ‘Oogst’ dan, dat *door* Top Naeff vervaardigd zou zijn!

Wij hebben hier, lieve vrienden, te doen met de schalksche en verschalkende (en ook ietwat schrale) oogst *van* Top Naeff. Wij zijn de verschalkte en geenszins ‘stille’, want murmureerende ‘getuigen’ van deze bedriegelijke oogst, of wel, letterlijk, boerenbedrog.

Bar-slecht, och néé, dat's wéér wat anders; maar èrg veel àn, nee òch, wat zegt u? Zij geeft wel typen, och já, en er zijn schrijnende wreedheden en teleurstellingen in het leven, dat is óók wel weer waar; als Top Naeff dáárover begint!

Maar toch wat laag bij den grond, onpersoonlijk, om direct weer te vergeten. Verscheidene van die ‘gevalletjes’ zouden afleggertjes kunnen zijn, naar believen van Anna Kaulbach of Ina Bakker.

Uïïg is Top Naeff óók nog wel; àl te uïïg soms, als in het gezochte verhaaltje van Charley's tante (waarvan, tusschen haakjes, de toon in den aanvang bijzonder frisch is; later herhaaldelijk valsch). Soms echter niet uïïg genoeg: het schetsje ‘Muziek’ had, bijv., moeten eindigen met de droge opsomming der stukjes, die Letje zonder

fouten had leeren spelen; de zure toevoeging, dat ‘het nooit muziek is geworden’ bederft alles.

Halt! nu *mijn* oogst!

Een bijna *prachtig* verhaaltje is het fijne ‘Nalatenschap’, waarmee de bundel opent. Het gaat over het stille leven van twee, van elkander verwijderde, oude menschen in hun aristocratisch huis. De zoon, die dichter was - onder de bewonderende instemming van den vader,

het eerzucht-gekrenkt misprijzen der moeder - is gestorven. De vader brengt zijn leven door met het rangschikken en betuttelen der heilige ‘nalatenschap’: de verzen van zijn jongen. Hij wordt daarbij geholpen door een meisje, Madelon, die in nauwe betrekking tot den zoon heeft gestaan. Eens in de week komt zij, een vasten avond, en zij spreken over de verzen, hun punctueering, hun beste redactie. Hij ziet in haar de bruid van den dooden zoon, die evenééns haar geheele leven aan zijne nagedachtenis wijdt. Doch op eenmaal - zij had hem steeds in deze vooronderstelling gelaten, om den ouden man goed te zijn... het was nimmer zoo geweest als hij dacht - is Madelon verloofd.

Wanneer de grijsaard, ten laatste, zich aan dit verdriet heeft gewend, bedenkt hij, in een langzaam àl hooger groeiende vreugde, haar, als een herinnering, het handschrift te schenken, rijk gebonden. Hij raakt daar zóó van vervuld, dat hij eindelijk, bij een dier doorzwegen, kandelaber-doorlichte maaltijden, wanneer, alléén, hij met zijne koele vrouw tezamen is, er toe komt, haar schuchter zijn voornemen mede te deelen... zij kijkt misnoegd en haalt de schouders op.

Dat is al; maar hoe aangrijpend in zijn kostbare soberheid! Er is iets van den ingehouden-voornamen toon van Van Deyssel en iets van het zacht-lichtende coloriet van Van Looy versmolten in een stijl, gaaf, statig, gedempt, maar vol geheim-gloeiende kleuren; een stijl, die volkomen adaequaat is aan wat ermeê wil worden uitgedrukt; die geheel het eigendom is van Top Naeff, en die haar opeens, in dit enkele stuk, vàn eene schrijvende-juffrouw-als-een-andere tot een zeer bijzondere kunstenares verheft.

Een aparte toets-steen voor de voortreffelijkheid van dit werkje is nog de bijkomstigheid, dat er over een dichter, over verzen en dergelijke gehandeld wordt, en dat het onverstoord góed blijft. Zulke verhalen worden doorgaans pijnlijkonmogelijk.

Er is verder nog ééne zeer goede figuur: ‘de Mier’, in ‘Tredmolen’: de arme schooljuffrouw, die door een oud-leerlingtje, rijk mevrouwtje nu, in een lichtzinnige goedigheidsbui uit haar sleurleventje wordt gehaald, heelemaal opleeft in een onbekende gelukkigheid, totdat, als het 't mevrouwtje begint te vervelen, er een ruzietje komt en zij plots weer terugvalt in haar vroegere ‘tredmolen’-bestaan.

Zeker; doch als Top Naeff de pracht van dat eerste werkje begreep, dan, zich niet langer met zóóveel minder geschrijf vergenoegend, als waaraan zij gemeenlijk toegeeft, dan zou zij ook die figuur, in een doorwerkter geheel van fijnervolgend proza omhooggeheven, tot een stukje van héél àndere kunstwaarde hebben gemaakt dan 't geen er nu uit geworden is.

Als het verleden ontwaakt, door Sophie de Jongh. P.N. van Kampen & Zoon, Amsterdam.

Frisch, boeiend, wel fijn soms, en ook wel eens koddig.

't Is geschreven in dagboekvorm, en dat is er een héél bekoorlijke; maar ook een gevaarlijke....

Een gevaarlijke, voor den schrijver, doch eveneens voor den kritikus.

Het voorgewende ‘dagboek’ van de-een-of-andere-juffrouw mag niet, mag tenminste niet langdurig, van onloochenbare kunstwaarde worden, want dan zou de dagboekschrijfster, niet meer de-een-of-andere-juffrouw maar eene artiste zijn!

En omdat die een-of-andere-juffrouw géén artiste *is*, kan het, daarentegen, zeer goed gebeuren, dat zij slecht schrijft, psychologisch zwak, enzv. Literaire verdienste in zoo'n dagboek kan een schreeuwende fout, en tot-onzinnigheid-toe,

in het letterkundige, kan een verfijnde verdienste worden.

Geen moeielijker werk dus voor den kritikus, dan den toon van een roman-in-dagboekvorm te beluisteren - waarbij hij immers het vermogen behoeft, beurtelings kunstvolheid als een valsche noot en een valsche noot als kunstvol te herkennen -; geen moeilijker werk tevens, dan de deugdelijkheid van het geheel, als uitdrukking van wat, dóór de uitingen van zijn schepsel héén, de schrijver ons als een werkelijkheid voor oogen heeft willen stellen, te bepalen.

Kan, zoo vraag ik mij bij dit boek af, een vrouw die het afschuwelijk moment in haar leven gehad heeft, van, in uiterste zielsverwarring, de hand te slaan aan haar kind -, kan die zóózeer 'een streep onder haar verleden zetten', dat ze zóó opgewekt, zóó vol leuken geest en frischheid, met een nieuw dagboek een nieuw leven begint?

Moet er, zoo vraag ik nog, niet meer angst in die confessies komen, wanneer het weêr oprakelen van haar geheim àl onvermijdelijker schijnt?

Er is voor mij, in het boek zooals het daar ligt, dagboek of niet, een groote incoherentie; ik zie het niet vóór me als noodzakelijk zóó en niet anders, een harmonisch geheel; het valt uit elkaar.

Maar in onderdeelen, om zoo door te lezen, vlot-weg, is het aangename lectuur 'van goeden huize'.

Tweede Boek Zwervers, door G. van Hulzen. Maas & van Suchtelen. Amsterdam-Leipzig.

Het tweede boek 'Zwervers' van Van Hulzen, d.w.z. Van Hulzen in zijn kracht. 'De Zwarte Wagen' is een stuk ellende-verhaal van uitnemende qualiteiten. Het geval is sober op het onnoozele af, maar juist dat onnoozele, vooral het schijnbaar-onnoozele van den angst van dat zwervers-paar voor dien 'manke', dien zij maar niet schijnen te kùnnen of te willen ontloopen, maakt de obsessie des te grijnzender. Terwijl, omgekeerd, de beschrijving hunner lichamelijke en geestelijke gewaar wordingen niet zelden van een savante kunst is.

De schets 'Kermismenschen' is veel minder; er is niet die breede, epische trek in; de compositie rammelt en hier en daar ontkomt men niet aan den indruk van 'ergmakerij'.

'De schoenen', illustratie van het bekende philantropische probleem: moet men den armen kleeren geven, die ze misschien naar de lommerd zullen brengen, of geld, dat ze misschien gaan verzuipen? - is, hoewel niet kwaad geschreven, echter te zichtbaar zulk eene *illustratie*. Wij maakten deze opmerking over méér werk van Van Hulzen; het wordt soms hinderlijk tendentieus.

En dan de quaestie der 'heeren en dames'.... In 'Medelijden' echter wordt het onbeduidende, het zurige en onware in het luierleventje van een jong paar uit de gegoede bourgeoisie, in pijnlijkvervelende bladzijden eigenlijk wel heel verdienstelijk uitgebeeld; maar die twee behooren ook, goed beschouwd, niet tot die 'heeren en dames' waarmee Van Hulzen niet te best overweg kan. Het komt hier maar aan op *rijken* tegenover *armen*, niet op *beschaafden*; onverschillig of Van Hulzen al of niet gemeend heeft, die laatsten weer te geven.

C.S.